

శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదవిరచితం

బ్రహ్మసూత్రభాష్యమ్

శ్రీగోవిందానంద భగవత్పాదకృతయా

భాష్యరత్నప్రభాభిఖ్యయా వ్యాఖ్యయా

శ్రీసదాశివేంద్రసరస్వతీవిరచితయా

బ్రహ్మతత్త్వప్రకాశికాఖ్యయా బ్రహ్మసూత్రవృత్త్యా

శ్రీమత్సుబ్రహ్మణ్యసుధీగ్రథితయా

భాష్యార్థరత్నమాలయా చ సంయోజితం.

చెన్నపుర్యామ్:

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్ ఇత్యేతైః

ప్రకటితమ్.

1937

Printed by

V. VENKATESWARA SASTRULU

of V. RAMASWAMY SASTRULU & SONS

AT THE 'VAVILLA' PRESS,

Madras.—1937.

శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యస్థానాం

విషయాణాంసూచినీ

ప్రథమాధ్యాయస్య - ప్రథమః పాదః.

జిజ్ఞాసాధికరణమ్. ౧.

సమన్వయాధికరణమ్. ౪.

ఈక్షత్యధికరణమ్. ౫.

విషయాః ... పుటమ్.

ఆనన్దమయాధికరణమ్ ౬.

విషయాః | | పుటమ్.

విషయాః. ... పుటమ్.

అదృశ్యత్వాధికరణమ్. ౬.

వైశ్వానరాధికరణమ్ ౭.

ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

ద్యుభ్వాద్యధికరణమ్. ౧.

భూమాధికరణమ్. ౨.

విషయాః. | పుటమ్.

అపశూద్రాధికరణమ్. ౯.

కంపనాధికరణమ్. ౧౦.

విషయాః. పుటమ్.

విషయాః. పుటమ్.

చమసాధికరణమ్. ౨.

సంఖ్యోపసంగ్రహాధికరణమ్. ౩.

కారణత్వాధికరణమ్. ౪.

బాలాక్యధికరణమ్. ౫.

విషయాః. పుటమ్.

వాక్యాన్వయాధికరణమ్. ౬.

ప్రకృత్యధికరణమ్. ౭.

సర్వవ్యాఖ్యానాధికరణమ్. ౮.

ద్వితీయాధ్యాయస్య ప్రథమపాదః

స్మృత్యధికరణమ్. ౧.

విషయాః. | పుటమ్.

విషయాః. పుటమ్.

విషయాః. పుటమ్.

ప్రయోజనవత్త్వాధికరణమ్ ౧౧.

వైషమ్యనైర్ఘృణ్యాధికరణమ్. ౧౨

సర్వధర్మోపపత్త్యధికరణమ్. ౧౩.

ద్వితీయాధ్యాయస్య - ద్వితీయఃపాదః.

రచనానుపపత్త్యధికరణమ్. ౧.

విషయాః. పుటమ్.

సముదాయాధికరణమ్. ౪.

అభావాధికరణమ్. ౫.

ఏకస్మిన్నసంభవాధికరణమ్. ౬.

విషయాః. పుటమ్.

పత్యధికరణమ్ ౭.

ఉత్పత్త్యసంభవాధికరణమ్

ద్వితీయాధ్యాయస్య - తృతీయః పాదః.

వియదధికరణమ్. ౧.

విషయాః | పుటమ్.

చరాచరవ్యపాశ్రయాధికరణమ్. ౧౦.

ఆత్మాధికరణమ్ ౧౧.

జ్ఞాధికరణమ్ ౧౨.

ఉత్క్రాన్తిగత్యధికరణమ్. ౧౩.

ద్వితీయాధ్యాయస్య - చతుర్థః పాదః

ప్రాణోత్పత్త్యధికరణమ్. ౧.

సప్తగత్యధికరణమ్ ౨.

ప్రాణాణుత్వాధికరణమ్. 3.

ప్రాణశ్రైష్ఠ్యాధికరణమ్. ౪.

వాయుక్రియాధికరణమ్. ౫.

జ్యోతిరాద్యధికరణమ్. ౬.

విషయాః | పుటమ్.

ఇంద్రియాధికరణమ్. ౬.

సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణమ్. ౭.

తృతీయాధ్యాయస్య - ప్రథమః పాదః.

తదన్తరప్రతిపత్త్యధికరణమ్. ౧.

విషయాః | పుటమ్.

కృతాత్యయాధికరణమ్. ౨.

అనిష్టాదికార్యధికరణమ్. ౩.

సాభావ్యాపత్త్యధికరణమ్. ౪.

నాతిచిరాధికరణమ్. ౫.

విషయాః — పుటమ్.

ఉభయలింగాధికరణమ్. ౫.

ప్రకృతైతావత్త్వాధికరణమ్ ౬.

విషయాః పుటమ్.

విషయాః | | పుటమ్.

గతేరర్థవత్త్వాధికరణమ్. ౧౭.

అనియమాధికరణమ్. ౧౮.

యావదధికారాధికరణమ్. ౧౯.

అక్షరధ్యధికరణమ్. ౨౦.

ఇయదధికరణమ్. ౨౧.

అంతరత్వాధికరణమ్. ౨౨.

వ్యతిహారాధికరణమ్. ౨౩.

సత్యాద్యధికరణమ్. ౨౪.

కామాద్యధికరణమ్. ౨౫.

ఆదరాధికరణమ్. ౨౬.

విషయాః పుటమ్.

తన్నిర్ధారణాకరణమ్. ౨౭.

ప్రదానాధికరణమ్. ౨౮.

లింగభూయస్త్వాధికరణమ్. ౨౯.

ఐకాత్మ్యాధికరణమ్. ౩౦.

అంగావబద్ధాధికరణమ్. ౩౧.

భూమజ్యాయస్త్వాధికరణమ్. ౩౨.

శబ్దాదిభేదాధికరణమ్. ౩౩.

విషయాః. పుటమ్.

విషయాః. ‌‌ పుటమ్.

పరామర్శాధికరణమ్. ౨.

స్తుతిమాత్రాధికరణమ్. ౩.

పారిప్లవాధికరణమ్. ౪.

అగ్నీంధనాద్యధికరణమ్. ౫.

సర్వాపేక్షాధికరణమ్. ౬.

సర్వాన్నానుమత్యధికరణమ్. ౭.

విషయాః. పుటమ్.

విషయాః. పుటమ్.

ఐహికాధికరణమ్. ౧౬

ముక్తిఫలాధికరణమ్. ౧౭.

చతుర్థాధ్యాయస్య - ప్రథమఃపాదః.

ఆవృత్త్యధికరణమ్. ౧.

ఆత్మత్వోపాసనాధికరణమ్. ౨.

ప్రతీకాధికరణమ్. 3.

బ్రహ్మదృష్ట్యధికరణమ్. ౪.

ఆదిత్యాదిమత్యధికరణమ్. ౫.

ఆసీనాధికరణమ్. ౬.

ఏకాగ్రతాధికరణమ్. ౭.

ఆప్రాయణాధికరణమ్. ౮.

విషయాః. పుటమ్.

తదధిగమాధికరణమ్. ౯.

ఇతరాసంశ్లేషాధికరణమ్. ౧౦.

అనారబ్ధాధికరణమ్. ౧౧.

అగ్నిహోత్రాద్యధికరణమ్. ౧౨.

విద్యాజ్ఞానసాధనత్వాధికరణమ్ ౧౩.

ఇతరక్షపణాధికరణమ్. ౧౪.

చతుర్థాధ్యాయస్య - ద్వితీయః పాదః.

వాగధికరణమ్. ౧.

మనోధికరణమ్. ౨.

అధ్యక్షాధికరణమ్. ౩.

ఆసృత్యుపక్రమాధికరణమ్ ౪.

సంసారవ్యపదేశాధికరణమ్. ౫.

విషయాః. పుటః.

ఓం

శ్రీమద్రత్నప్రభాభూషితం

శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యమ్.

బ్రహ్మతత్త్వప్రకాశికాఖ్యయా బ్రహ్మసూత్రవృత్త్యా చ సంయోజితమ్.

రత్నప్రభా.

యమిహ కారుణికం శరణం గతోఽప్యరిసహోదర ఆప మహత్పదం, తమహమాశు హరిం పరమాశ్రయే జనకజాంకమనంతసుఖాకృతిమ్. విభీషణోఽరిసహోదరోఽపీత్యన్వయః. ౧. శ్రీగౌర్యా నిఖిలార్థదం నిజపదాంభోజేన ముక్తిప్రదం ప్రౌఢం విఘ్నవనం హరంతమనఘం శ్రీఢుండితుండాసినా, వందే చర్మకపాలికోపకరణైర్వైరాగ్యసౌఖ్యాత్పరం నాస్తీతి ప్రదిశంతమంతవిధురం శ్రీకాశికేశం శివమ్. ప్రదిశంతముపదిశంతమ్. ౨. యత్కృపాలవమాత్రేణ మూకో భవతి పండితః, వేదశాస్త్రశరీరాం తాం వాణీం వీణాకరాం భజే. ౩. కామాక్షీదత్తదుగ్ధప్రచురసురనుతప్రాజ్యభోజ్యాతిపూజ్యశ్రీగౌరీనాయకాభిత్ప్రకటనశివరామార్యలబ్ధాత్మబోధైః, శ్రీమద్గోపాలగీర్భిః ప్రకటితపరమాద్వైతభాసాస్మితాస్యశ్రీమద్గోవిందవాణీచరణకమలగో నిర్వృతోఽహం యథాఽళిః. మోక్షపుర్యాం కాంచ్యాం శ్రీకామాక్ష్యా దత్తం పాయసం దేవైరపి స్తుతం ప్రాజ్యం సంపూర్ణం ప్రకృష్టాజ్యయుక్తం వా యద్భోజ్యమన్నం తేనాతిపూజ్యాః శ్రీశివరామయోగినః కించ శివశ్చాసౌ రామశ్చేతి స్వనామ్నా శ్రీగౌరీనాయకయోరభేదం ప్రకటయంతి తేభ్యో గురుభ్యో లబ్ధ ఆత్మబోధో యైః శ్రీగోపాలసరస్వతీభిస్తైరిత్యర్థః. ౪. శ్రీశంకరం భాష్యకృతం ప్రణమ్య వ్యాసం హరిం సూత్రకృతం చ కుర్వే, శ్రీభాష్యతీర్థే పరహంసతుష్ట్యై వాగ్జాలబంధచ్ఛిదమభ్యుపాయం. అత్ర భాష్యే కఠినవాగ్రూపేణ జాలేన యో బంధః జాలబంధః పక్షిణామివ పరమహంసానాం క్లేశః తన్నాశకమభీష్టముపాయం వచ్మీత్యర్థః. ౫. విస్తృతగ్రంథవీక్షాయామలసం యస్య మానసం, వ్యాఖ్యా తదర్థమారబ్ధా భాష్యరత్న

నాత్, న హి విచారస్సాక్షాద్దర్శనహేతుః అప్రమాణత్వాత్ అపి తు ప్రమాణవిషయత్వేన ప్రమాణం చాద్వైతాత్మని వేదాంతా ఏవ 'తంత్వౌపనిషదం పురుషం' 'వేదాంతవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థా' ఇతి చ శ్రుతేః, వేదాంతానాం చ ప్రత్యగ్బ్రహ్మైక్యం విషయః 'తత్త్వమసి' 'అహం బ్రహ్మాస్మీ' తి శ్రుతేః, ఏవం విచారవిధేః ఫలమపి జ్ఞానద్వారా ముక్తిః 'తరతి శోకమాత్మవిత్' 'బ్రహ్మవిద్బ్రహ్మైవ భవతీ' త్యాదిశ్రుతేః, తథా సంబంధోఽప్యధికారిణా విచారస్య కర్తవ్యతారూపః ఫలస్య ప్రాప్యతారూప ఇతి యథాయోగం సుబోధః. తస్మాదిదం సూత్రం వ్యర్థమితి చేన్నైవం. ఏతాసామధికార్యాదిశ్రుతీనాం స్వార్థే తాత్పర్యనిర్ణాయకన్యాయసూత్రాభావే కిం వివేకాదివిశేషణవానధికారీ? ఉతాన్యః? కిం వేదాంతాః పూర్వతంత్రేణ గతార్థాః? అగతార్థా వా? కిం బ్రహ్మ ప్రత్యగభిన్నం? న వా? కిం ముక్తిస్స్వర్గాదివల్లోకాంతరమాత్మస్వరూపా వేతి? సంశయానివృత్తేః.తస్మాదాగమవాక్యైరాపాతతః ప్రతిపన్నాధికార్యాదినిర్ణయార్థమిదం సూత్రమావశ్యకం. తదుక్తం ప్రకాశాఖ్యశ్రీచరణైః-'అధికార్యాదీనామాగమికత్వేఽపి న్యాయేన నిర్ణయార్థమిదం సూత్ర' మితి యేషాం మతే శ్రవణే విధిర్నాస్తి తేషామవిహితశ్రవణేఽధికార్యాదినిర్ణయానపేక్షణాత్ సూత్రం వ్యర్థమిత్యాపతతీత్యలం ప్రసంగేన.

తథాచాస్య సూత్రస్య శ్రవణవిధ్యపేక్షితాధికార్యాదిశ్రుతిభిః స్వార్థనిర్ణయాయోత్థాపితత్వాత్, హేతుహేతుమద్భావశ్రుతిసంగతిః, శాస్త్రారంభహేత్వనుబంధనిర్ణాయకత్వేనోపోద్ఘాతత్వాచ్ఛాస్త్రాదౌ సంగతిః, అధికార్యాదిశ్రుతీనాం స్వార్థే సమన్వయోక్తేస్సమన్వయాధ్యాయసంగతిః 'ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం' 'తత్సత్యం' 'స ఆత్మా' 'తత్త్వమసీ'త్యాదిశ్రుతీనాం సర్వాత్మత్వాదిస్పష్టబ్రహ్మలింగానాం విషయాదౌ సమన్వయోక్తేః పాదసంగతిః, ఏవం సర్వసూత్రాణాం శ్రుత్యర్థనిర్ణాయకత్వాత్ శ్రుతిసంగతిః. తత్తదధ్యాయే తత్తత్పాదే చ సమానప్రమేయత్వేన సంగతిరూహనీయా. ప్రమేయం చ కృత్స్నశాస్త్రస్య బ్రహ్మ. అధ్యాయానాం తు సమన్వయావిరోధసాధనఫలాని, తత్ర ప్రథమపాదస్య స్పష్టబ్రహ్మలింగశ్రుతీనాం సమన్వయః ప్రమేయః, ద్వితీయతృతీయయోరస్పష్టబ్రహ్మలింగానాం, చతుర్థపాదస్య పదమాత్రసమన్వయ ఇతి భేదః. అస్య చాధికరణస్య ప్రాథమ్యాన్నాధికరణసంగతిరపేక్షితా.

అథాధికరణమారభ్యతే.

'శ్రోతవ్య' ఇతి విహితశ్రవణాత్మకం వేదాంతమీమాంసాశాస్త్రం విషయః. తత్కిమారబ్ధవ్యం న వేతి విషయప్రయోజనసంభవాసంభవాభ్యాం సంశయః. తత్ర

'నాహం బ్రహ్మే'తి భేదగ్రాహిప్రత్యక్షేణ కర్తృత్వాకర్తృత్వాదివిరుద్ధధర్మవత్త్వలింగకానుమానేన చ విరోధేన బ్రహ్మాత్మనోరైక్యస్య విషయస్యాసంభవాత్, సత్యబంధస్య జ్ఞానాన్నివృత్తిరూపఫలాసంభవాచ్చ నారంభణీయమితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతః 'అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసే'తి. అత్ర శ్రవణవిధిసమానార్థత్వాయ కర్తవ్యేతి పదమధ్యాహర్తవ్యం. అధ్యాహృతం చ భాష్యకృతా 'బ్రహ్మజిజ్ఞాసా కర్తవ్యే'తి. తత్ర ప్రకృతిప్రత్యయార్థయోర్జ్ఞానేచ్ఛయోః కర్తవ్యత్వానన్వయాత్ ప్రకృత్యా ఫలీభూతం బ్రహ్మజ్ఞానమజహల్లక్షణయోచ్యతే, ప్రత్యయేనేచ్ఛాసాధ్యో విచారో జహల్లక్షణయా, తథా చ 'బ్రహ్మజ్ఞానాయ విచారః కర్తవ్య' ఇతి సూత్రస్య శ్రౌతార్థస్సంపద్యతే. తత్ర జ్ఞానస్య స్వతః ఫలత్వాయోగాత్, ప్రమాతృత్వకర్తృత్వభోక్తృత్వాత్మకానర్థనివర్తకత్వేనైవ ఫలత్వం వక్తవ్యం. తత్రానర్థస్య సత్యత్వే జ్ఞానమాత్రాన్నివృత్త్యయోగాదధ్యస్తత్వం వక్తవ్యమితిబంధస్యాధ్యస్తత్వమర్థాత్సూచితం. తచ్చశాస్త్రస్య విషయప్రయోజనవత్త్వసిద్ధిహేతుః తథాహి శాస్త్రమారబ్ధవ్యం విషయప్రయోజనవత్త్వాద్భోజనాదివత్, శాస్త్రం ప్రయోజనవత్ బంధనివర్తకజ్ఞానహేతుత్వాత్ 'రజ్జురియ'మిత్యాది వాక్యవత్, బంధో జ్ఞాననివర్త్యః అధ్యస్తత్వాత్ రజ్జుసర్పవదితి ప్రయోజనసిద్ధిః. ఏవమర్థాద్బ్రహ్మజ్ఞానాజ్జీవగతానర్థభ్రమనివృత్తిం ఫలం సూత్రయన్, జీవబ్రహ్మణోరైక్యం విషయమప్యర్థాత్సూచయతి, అన్యజ్ఞానాదన్యత్ర భ్రమానివృత్తేః, జీవో బ్రహ్మాభిన్నః తజ్జ్ఞాననివర్త్యాధ్యాసాశ్రయత్వాత్ యదిత్థం తత్తథా యథాశుక్త్యభిన్న ఇదమంశ ఇతి, విషయసిద్ధిహేతురధ్యాస ఇత్యేవం విషయప్రయోజనవత్త్వాచ్ఛాస్త్రమారంభణీయమితి, అత్ర పూర్వపక్షే బంధస్య సత్యత్వేన జ్ఞానమాత్రాదనివృత్తే రుపాయాంతరసాధ్యా ముక్తిరితి ఫలం, సిద్ధాంతే జ్ఞానాదేవ ముక్తిరితి వివేకః. ఏతత్సర్వం మనసి నిధాయ బ్రహ్మసూత్రాణి వ్యాఖ్యాతుకామో భగవాన్ భాష్యకారస్సూత్రేణ విచారకర్తవ్యతారూపశ్రౌతార్థాన్యథాఽనుపపత్త్యాఽర్థాత్ సూత్రితవిషయప్రయోజనవత్త్వస్యోపోద్ఘాతత్వాత్తత్సిద్ధిహేత్వధ్యాసమాక్షేపసమాధానాభ్యాం ప్రథమం వర్ణయతి 'యుష్మదస్మత్ప్రత్యయగోచరయో'రితి. ఏతేన సూత్రార్థాస్పర్శిత్వాదధ్యాసగ్రంథో న భాష్య మితి నిరస్తం, ఆర్థికార్థస్పర్శిత్వాత్.

యత్తు మంగళాచరణాభావాదవ్యాఖ్యేయమిదం భాష్యమితి, తన్న. సుతరామితరేతరభావానుపపత్తిరిత్యంతభాష్యరచనార్థం తదర్థస్య సర్వోపప్లవరహితస్య విజ్ఞానఘనప్రత్యగర్థస్య తత్త్వస్య స్మృతత్వాత్. అతో నిర్దోషత్వాదిదం భాష్యం వ్యాఖ్యేయమ్.

శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యమ్.

యుష్మదస్మత్ప్రత్యయగోచరయోర్విషయవిషయిణోస్తమః ప్ర

వ్యా. లోకే శుక్తావిదం రజతమితి భ్రమస్సత్యరజతే ఇదం రజతమిత్యధిష్ఠానసామాన్యారోప్యవిశేషయోరైక్య ప్రమాహితసంస్కారజన్యో దృష్ట ఇతి, అత్రాప్యాత్మన్యనాత్మాహంకారాధ్యాసే పూర్వప్రమా వాచ్యా. సా చాత్మానాత్మనోర్వాస్తవైక్యమపేక్షతే, న హి తదస్తి, తథాహి ఆత్మానాత్మానావైక్యశూన్యౌ పరస్పరైక్యాయోగ్యత్వాత్ తమః ప్రకాశవదితి మత్వా హేతుభూతం విరోధం వస్తుతః ప్రతీతితో వ్యవహారతశ్చ సాధయతి.—యుష్మదస్మత్ప్రత్యయగోచరయోరితి. న చ 'ప్రత్యయోత్తర పదయోశ్చే'తి (పా ౭, ౨, ౯౮) సూత్రేణ 'ప్రత్యయే చోత్తరపదే చ పరతో యుష్మదస్మదోర్మపర్యంతస్య త్వమావాదేశా స్త'ఇతి విధానాత్ 'త్వదీయం మదీయం త్వత్పుత్రో మత్పుత్ర'ఇతివత్ 'త్వన్మత్ప్రత్యయగోచరయో'రితి స్యాదితి వాచ్యం 'త్వమావేకవచనే (పా ౭, ౨, ౯౭) ఇత్యేకవచనాధికారాత్. అత్ర చ యుష్మదస్మదోరేకార్థవాచిత్వాభావాదనాత్మనాం, యుష్మదర్థానాం బహుత్వాదస్మదర్థచైతన్యస్యాప్యుపాధితో బహుత్వాత్. నన్వేవం సతి కథమత్ర భాష్యే విగ్రహః? నచ 'యూయమితి ప్రత్యయో యుష్మత్ప్రత్యయః వయమితి ప్రత్యయోఽస్మత్ప్రత్యయ స్తద్గోచరయోరితి విగ్రహ'ఇతి వాచ్యం, శబ్దసాధుత్వేఽప్యర్థాసాధుత్వాత్, న హ్యహంకారాద్యనాత్మనో యూయమితి ప్రత్యయవిషయత్వమస్తీతి చేన్న. గోచరపదస్య యోగ్యతాపరత్వాత్, చిదాత్మా తావదస్మత్ప్రత్యయయోగ్యః, తత్ప్రయుక్తసంశయాదినివృత్తిఫలభాక్త్వాత్, న తావదయమేకాంతేనావిషయః, అస్మత్ప్రత్యయవిషయత్వాదితి భాష్యోక్తేశ్చ, యద్యప్యహంకారాదిరపి తద్యోగ్యస్తథాపి చిదాత్మనస్సకాశాదత్యంతభేదసిద్ధ్యర్థం యుష్మత్ప్రత్యయయోగ్య ఇత్యుచ్యతే.

ఆశ్రమశ్రీచరణాస్తు టీకాయోజనాయామేవమాహుః—''సంబోధ్య చేతనో యుష్మత్పదవాచ్యః, అహంకారాదివిశిష్టచేతనోఽస్మత్పదవాచ్యః, తథా చ యుష్మదస్మదోః స్వార్థే ప్రయుజ్యమానయోరేవ త్వమాదేశనియమో న లాక్షణికయోః 'యుష్మదస్మదోఃషష్ఠీ చతుర్థీ ద్వితీయాస్థయోర్వాన్నావావితి (పా ౮, ౧, ౨౦) సూత్రాసాంగత్యప్రసంగాత్ అత్ర శబ్దలక్షకయోరివ చిన్మాత్రజడమాత్రలక్షకయోరపి నత్వమాదేశో లక్షకత్వావిశేషా''దితి. యది తయోశ్శబ్దబోధకత్వే సత్యేవ త్వమాదేశాభావ ఇత్యనేన సూత్రేణ జ్ఞాపితం తదాఽస్మిన్ భాష్యే యుష్మత్పదేన యుష్మచ్ఛబ్దజన్యప్రత్యయయోగ్యః పరాగర్థో లక్ష్యతే, అస్మత్పదేనాస్మచ్ఛబ్దజన్యప్రత్యయయోగ్యః ప్రత్యగాత్మా, తథాచ లక్ష్యతావచ్ఛేదకతయా శబ్దోఽపి బోధ్యత ఇతి న త్వమాదేశః,

కాశవద్విరుద్ధస్వభావయోరితరేతరభావానుపపత్తౌ సిద్ధాయాం, తద్ధ
ర్మాణామపి సుతరామితరేతరభావానుపపత్తిరిత్యతోఽస్మత్ప్రత్యయ

న చ పరాక్త్వ ప్రత్యక్త్వయోరేవ లక్ష్యతావచ్ఛేదకత్వం న శబ్దయోగ్యత్వాంశస్య గౌరవాదితి వాచ్యం. పరాక్ప్రతీచోర్విరోధస్ఫురణార్థం విరుద్ధశబ్దయోగ్యత్వస్యాపి వక్తవ్యత్వాత్, అతఏవేదమస్మత్ప్రత్యయగోచరయోరితి వక్తవ్యత్వేఽపీదంశబ్దోఽస్మదర్థే లోకే వేదే చ బహుశః 'ఇమే వయమాస్మహే' 'ఇమే విదేహాః' 'అయమహమస్మీ'తిచ ప్రయోగదర్శనాత్ నాస్మచ్ఛబ్దవిరోధీతి మత్వా యుష్మచ్ఛబ్దః ప్రయుక్తః. ఇదంశబ్దప్రయోగే విరోధాస్ఫూర్తేః, ఏతేన చేతనవాచిత్వాదస్మచ్ఛబ్దః పూర్వం ప్రయోక్తవ్యః 'అభ్యర్హితం పూర్వ'మితి న్యాయాత్ 'త్యదాదీని సర్వైర్నిత్య'మితి (పా ౧, ౨, ౭౨) సూత్రేణ విహితఏకశేషశ్చ నిరస్తం, 'యుష్మదస్మదో'రితి సూత్ర ఇవాత్రాపి పూర్వనిపాతైకశేషయోరప్రాప్తేః, ఏకశేషే వివక్షితవిరోధాస్ఫూర్తేశ్చ. వృద్ధాస్తు 'యుష్మదర్థాదనాత్మనో నిష్కృష్య శుద్ధస్య చిద్ధాతోరధ్యారోపాపవాదన్యాయేన గ్రహణం ద్యోతయితుమాదౌ యుష్మద్గ్రహణ'మిత్యాహుః. తత్ర యుష్మదస్మత్పదాభ్యాం పరాక్ప్రత్యక్త్వేనాత్మానాత్మనోర్వస్తుతో విరోధ ఉక్తః. ప్రత్యయపదేన ప్రతీతితో విరోధ ఉక్తః. ప్రతీయత ఇతి ప్రత్యయోఽహంకారాదిరనాత్మా దృశ్యతయా భాతి, ఆత్మా తు ప్రతీతిత్వాత్ప్రత్యయః స్వప్రకాశతయా భాతి, గోచరపదేన వ్యవహారతో విరోధ ఉక్తః, యుష్మదర్థః ప్రత్యగాత్మతిరస్కారేణ కర్తాహమిత్యాదివ్యవహారగోచరః, అస్మదర్థస్త్వనాత్మప్రవిలాపేన 'అహం బ్రహ్మే'తి వ్యవహారగోచర ఇతి త్రిధా విరోధస్స్ఫుటీకృతః. యుష్మచ్చాస్మచ్చ యుష్మదస్మదీ, తే ఏవ ప్రత్యయా చ తౌ గోచరౌ చేతి యుష్మదస్మత్ప్రత్యయగోచరౌ, తయోస్త్రిధావిరుద్ధస్వభావయోః ఇతరస్య ఇతరభావోఽత్యంతాభేదస్తాదాత్మ్యం వా తదనుపపత్తౌ సిద్ధాయామిత్యన్వయః. ఐక్యాసంభవేఽపి శుక్లో ఘట ఇతి వత్తాదాత్మ్యం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ.—విషయవిషయిణోరితి. చిజ్జడయోర్విషయవిషయిత్వాద్దీపఘటయోరివ న తాదాత్మ్యమితి భావః. యుష్మదస్మదీ పరాక్ప్రత్యగ్వస్తునీ, తే ఏవ ప్రత్యయాశ్చ గోచరశ్చేతి విగ్రహః. అత్ర ప్రత్యయగోచరపదాభ్యామాత్మానాత్మనోః ప్రత్యక్పరాగ్భావే చిదచిత్త్వం హేతురుక్తః. తత్ర హేతుమాహ.-విషయవిషయిణోరితి. అనాత్మనో గ్రాహ్యత్వాదచిత్త్వం ఆత్మనస్తు గ్రాహకత్వాచ్చిత్త్వం వాచ్యం అచిత్త్వే స్వస్య స్వేన గ్రహస్య కర్మకర్తృత్వవిరోధేనాసంభవాదప్రత్యక్షత్వాపత్తే రిత్యర్థః. యథోక్తం వా హేతుహేతుమద్భావః, నన్వేవ

గోచరే విషయిణి చిదాత్మకే యుష్మత్ప్రత్యయగోచరస్య విషయస్య

మాత్మానాత్మనోః పరాక్ప్రత్యక్త్వేన చిదచిత్త్వేన గ్రాహ్యగ్రాహకత్వేన చ విరోధాత్తమఃప్రకాశవదైక్యస్య తాదాత్మ్యస్య వాఽనుపపత్తౌ సత్యాం తత్ప్రమిత్యభావేనాధ్యాసాభావేఽపి తద్ధర్మాణాం చైతన్యసుఖజాడ్యదుఃఖాదీనాం వినిమయేనాధ్యాసోఽస్త్విత్యత ఆహ.—తద్ధర్మాణామపీతి. తయోరాత్మానాత్మనోర్ధర్మాస్తద్ధర్మాస్తేషామపీతరేతరభావానుపపత్తిః, ఇతరత్ర ధర్మ్యంతరే ఇతరేషాం ధర్మాణాం భావస్సంసర్గస్తస్యానుపపత్తిరిత్యర్థః. న హి ధర్మిణోస్సంసర్గం వినా ధర్మాణాం వినిమయోఽస్తి, స్ఫటికే లోహితవస్తుసాన్నిధ్యాల్లౌహిత్యధర్మసంసర్గః, అసంగాత్మధర్మిణః కేనాప్యసంసర్గాద్ధర్మిసంసర్గపూర్వకో ధర్మసంసర్గః కుతస్త్య ఇత్యభిప్రేత్యోక్తం. సుతరామితి. నన్వాత్మానాత్మనోస్తాదాత్మ్యస్య తద్ధర్మసంసర్గస్య చాభావేఽప్యధ్యాసః కిం నస్యాదిత్యత ఆహ.—ఇత్యత ఇతి. ఇత్యుక్తరీత్యా తాదాత్మ్యాద్యభావేన తత్ప్రమాయా అభావాదతః ప్రమాజన్యసంస్కారస్యాధ్యాసహేతోరభావాదధ్యాసో మిథ్యేతి భవితుం యుక్తమిత్యన్వయః. మిథ్యాశబ్దో ద్వ్యర్థః, అపహ్నవవచనః అనిర్వచనీయతావచనశ్చేతి, అత్ర చాపహ్నవార్థః. నను కుత్ర కస్యాధ్యాసోఽపహ్నూయత ఇత్యాశంక్య ఆత్మన్యనాత్మతద్ధర్మాణామనాత్మన్యాత్మతద్ధర్మాణామధ్యాసో నిరస్యత ఇత్యాహ.—అస్మత్ప్రత్యయగోచర ఇత్యాదినా. అహమితి ప్రత్యయయోగ్యత్వం బుద్ధ్యాదేరప్యస్తీతి మత్వా తత ఆత్మానం వివేచయతి.—విషయిణీతి. బుద్ధ్యాదిసాక్షిణీత్యర్థః. సాక్షిత్వే హేతుః. చిదాత్మక ఇతి. అహమితి భాసమానే చిదంశాత్మనీత్యర్థః. యుష్మత్ప్రత్యయగోచరస్యేతి. త్వంకారయోగ్యస్యేదమర్థస్యేతి యావత్, నన్వహమితిభాసమాన బుద్ధ్యాదేః కథమిదమర్థత్వమిత్యత ఆహ—విషయస్యేతి. సాక్షిభాస్యస్యేత్యర్థః, సాక్షిభాస్యత్వరూపలక్షణయోగాద్బుద్ధ్యాదేర్ఘటాదివదిదమర్థత్వం న ప్రతిభాసత ఇతి భావః. అథవా యదాత్మనో ముఖ్యం సర్వాంతరత్వరూపం ప్రత్యక్త్వం ప్రతీతిత్వం బ్రహ్మాస్మీతి వ్యవహారగోచరత్వం చోక్తం తదసిద్ధం, అహమితి ప్రతీయమానత్వాత్ అహంకారవదిత్యాశంక్యాహ—అస్మత్ప్రత్యయగోచర ఇతి. అస్మచ్చాసౌ ప్రత్యయశ్చాసౌ గోచరశ్చ తస్మిన్నిత్యర్థః. అహంవృత్తివ్యంగ్యస్ఫురణత్వం స్ఫురణవిషయత్వం వా హేతుః, ఆద్యే దృష్టాంతే హేత్వసిద్ధిః, ద్వితీయే తు పక్షే తదసిద్ధిరిత్యాత్మనో ముఖ్యం ప్రత్యక్త్వాదియుక్తత్వమితి భావః. నను యదాత్మనో విషయిత్వం తదసిద్ధం 'అనుభవామీ' తి శబ్దవత్త్వాదహంకారవదిత్యత ఆహ—విషయిణీతి. వాచ్యత్వం లక్ష్యత్వం వా హేతుః, నాద్యః పక్షే తదసిద్ధేః, నాంత్యః దృష్టాంతే తద్వైకల్యాదితి భావః. 'దేహం జానామీ' తి

తద్ధర్మాణాం చాధ్యాసస్తద్విపర్యయేణ విషయిణస్తద్ధర్మాణాం చ

దేహాహంకారయోర్విషయవిషయిత్వేఽపి మనుష్యోఽహమిత్యభేదాధ్యాసవదాత్మాహంకారయోరప్యధ్యాసః స్యాదిత్యత ఆహ—చిదాత్మక ఇతి. తయోర్జాడ్యాల్పత్వాభ్యాం సాదృశ్యాదధ్యాసేఽపి చిదాత్మన్యనవచ్ఛిన్నే జడాల్పాహంకారాదేర్నాధ్యాస ఇతి భావః. 'అహ' మితి భాస్యత్వాదాత్మవదహంకారస్యాపి ప్రత్యక్త్వాదికం ముఖ్యమేవ, తతః పూర్వోక్తపరాక్త్వాద్యసిద్ధిరిత్యాశంక్యాహ.—యుష్మదితి. అహంవృత్తిభాస్యత్వమహంకారే నాస్తి కర్తృకర్మత్వవిరోధాత్, చిద్భాస్యత్వం చిదాత్మని నాస్తీతి హేత్వసిద్ధిః, అతో బుద్ధ్యాదేః ప్రతిభాసతః ప్రత్యక్త్వేఽపి పరాక్త్వాదికం ముఖ్యమేవేతి భావః. యుష్మత్పరాక్ తచ్చాసౌ ప్రతీయత ఇతి ప్రత్యయశ్చాసౌ కర్తృత్వాదివ్యవహారగోచరశ్చ తస్యేతి విగ్రహః. తస్య హేయత్వార్థమాహ—విషయస్యేతి. షిఞ్ బంధనే, విషిణోతి బధ్నాతీతి విషయస్తస్యేత్యర్థః. ఆత్మన్యనాత్మతద్ధర్మాధ్యాసో మిథ్యా భవతు, అనాత్మన్యాత్మతద్ధర్మాధ్యాసః కిం న స్యాత్? 'అహం స్ఫురామి' 'సుఖీ'త్యాద్యనుభవాదిత్యాశంక్యాహ—తద్విపర్యయేణేతి. తస్మాదనాత్మనో విపర్యయో విరుద్ధస్వభావశ్చైతన్యం, ఇత్థంభావే తృతీయా, చైతన్యాత్మనావిషయిణస్సాక్షిణస్తద్ధర్మాణాం చయోఽహంకారాదౌ విషయేఽధ్యాసః స మిథ్యేతి నాస్తీతి భవితుం అధ్యాససామగ్ర్యభావాత్, న హ్యపూర్వప్రమాహితసంస్కారస్సాదృశ్యమజ్ఞానం వాస్తి, నిరవయవనిర్గుణస్వప్రకాశాత్మని గుణావయవసాదృశ్యస్యాజ్ఞానస్య వా యోగాత్. నన్వాత్మనో నిర్గుణత్వే తద్ధర్మాణామితి భాష్యం కథమితి చేదుచ్యతే, బుద్ధివృత్త్యభివ్యక్తం చైతన్యం జ్ఞానం విషయాభేదేనాభివ్యక్తం స్ఫురణం, శుభకర్మజన్యవృత్తివ్యక్తమానంద ఇత్యేవం వృత్త్యుపాధికృతభేదాత్ జ్ఞానాదీనామాత్మధర్మత్వవ్యపదేశః. తదుక్తం టీకాయాం— 'ఆనందో విషయానుభవో నిత్యత్వం చేతి సంతి ధర్మా అపృథక్త్వేఽపి చైతన్యాత్పృథగివావభాసంత' ఇతి. అతో నిర్గుణబ్రహ్మాత్మత్వమతే. 'అహం స్ఫురామి జానామి కరోమీ'తి ప్రతీతేరర్థస్య చాధ్యాసత్వాయోగాత్ప్రమాత్వం, 'అహం నర ఇతి సామానాధికరణస్య గౌణత్వ'మితి మతమాస్థేయం, తథా చ బంధస్య సత్యతయా జ్ఞానాన్నివృత్తిరూపఫలాసంభవాద్బద్ధముక్తయోర్జీవబ్రహ్మణోరైక్యాయోగేన విషయాసంభవాచ్ఛాస్త్రం నారంభణీయమితి పూర్వపక్షభాష్యతాత్పర్యం, యుక్తగ్రహణాత్పూర్వపక్షస్య దుర్బలత్వం సూచయతి. తథాహి—కిమధ్యాసస్య నాస్తిత్వమయుక్తత్వాదభావాద్వా కారణాభావాద్వా? ఆద్యే ఇష్ట ఇత్యాహ.—తథాపీతి. ఏతదనురోధాదాదౌ యద్యపీతి పఠితవ్యం, అధ్యాసస్యాసంగస్వప్రకాశాత్మన్యయుక్తత్వమలంకార ఇతి భావః. న ద్వితీయ ఇత్యాహ.—అయమితి. 'అజ్ఞః కర్తా మనుష్యోఽహ'మితి ప్రత్య

విషయేఽధ్యాసో మిథ్యేతి భవితుం యుక్తమ్। తథాప్యన్యోఽన్యస్మిన్నన్యోన్యాత్మకతామన్యోన్యధర్మాంశ్చాధ్యస్యేతరేతరావివేకేనాత్యన్త

క్షానుభవాదధ్యాసస్యాభానమసిద్ధమితి భావః. న చేదం ప్రత్యక్షం కర్తృత్వాదౌ ప్రమేతి వాచ్యం, అపౌరుషేయతయా నిర్దోషేణోపక్రమాదిలింగావధృతతాత్పర్యేణ 'తత్త్వమస్యాది'వాక్యేనాకర్తృబ్రహ్మబోధనేనాస్య భ్రమత్వనిశ్చయాత్, న చ జ్యేష్ఠప్రత్యక్షవిరోధాదాగమజ్ఞానస్యైవ బాధ ఇతి వాచ్యం దేహాత్మవాదప్రసంగాత్, 'మనుష్యోఽహ'మితి ప్రత్యక్షవిరోధేన 'అకాయమశరీర' ఇత్యాదిశ్రుత్యా దేహాన్యాత్మాసిద్ధేః, 'తస్మాదిదం రజత'మితివత్ సామానాధికరణ్యప్రత్యక్షస్య భ్రమత్వశంకాకళంకితస్య నాగమాత్ప్రాబల్యమిత్యాస్థేయం. కించ జ్యేష్ఠత్వం పూర్వభావిత్వం వా? ఆగమజ్ఞానం ప్రత్యుపజీవ్యత్వం వా? ఆద్యే న ప్రాబల్యం, జ్యేష్ఠస్యాపి రజతభ్రమస్య పశ్చాద్భావినా శుక్తిజ్ఞానేన బాధదర్శనాత్, న ద్వితీయః, ఆగమజ్ఞానోత్పత్తౌ ప్రత్యక్షాదిమూలవృద్ధవ్యవహారసంగతిగ్రహద్వారా శబ్దోపలబ్ధిద్వారా చ ప్రత్యక్షాదేర్వ్యావహారికప్రామాణ్యస్యోపజీవ్యత్వేఽపి తాత్త్వికప్రామాణ్యస్యానపేక్షితత్వాదనపేక్షితాంశస్యాగమేన బాధసంభవాదితి. యత్తు క్షణికయాగస్య శ్రుతిబలాత్కాలాంతరభావిఫలహేతుత్వవత్ 'తథావిద్వాన్నామరూపాద్విముక్త' ఇతి శ్రుతిబలాత్సత్యస్యాపి జ్ఞానాన్నివృత్తిసంభవాదధ్యాసవర్ణనం వ్యర్థమితి తన్న. జ్ఞానమాత్రనివర్త్యస్య క్వాపి సత్యత్వాదర్శనాత్, సత్యస్య చాత్మవన్నివృత్త్యదర్శనాచ్చ, అయోగ్యతానిశ్చయే సతి సత్యబంధస్య జ్ఞానాన్నివృత్తిశ్రుతేర్బోధకత్వాయోగాత్. న చ సేతుదర్శనాత్సత్యస్య పాపస్య నాశదర్శనాన్నాయోగ్యతానిశ్చయ ఇతి వాచ్యం. తస్య శ్రద్ధానియమాదిసాపేక్షజ్ఞాననాశ్యత్వాత్, బంధస్య చ 'నాన్యః పంథా' ఇతి శ్రుత్యా జ్ఞానమాత్రాన్నివృత్తిప్రతీతేః, అతశ్శ్రుతజ్ఞాననివర్త్యత్వనిర్వాహార్థమధ్యస్తత్వం వర్ణనీయం, కించ జ్ఞానైకనివర్త్యస్య కింనామ సత్యత్వం? న తావదజ్ఞానాజన్యత్వం, 'మాయాం తు ప్రకృతి'మితి శ్రుతివిరోధాన్మాయాఽవిద్యయోరైక్యాత్, నాపి స్వాధిష్ఠానే స్వాభావశూన్యత్వం, 'అస్థూల'మిత్యాదినిషేధశ్రుతివిరోధాత్, నాపి బ్రహ్మవద్బాధాయోగ్యత్వం జ్ఞానాన్నివృత్తిశ్రుతివిరోధాత్, అథ వ్యవహారకాలే బాధశూన్యత్వం, తర్హి వ్యావహారికమేవ సత్యత్వమిత్యాగతమధ్యస్తత్వం, తచ్చ శ్రుత్యర్థే యోగ్యతాజ్ఞానార్థం వర్ణనీయమేవ యాగస్యాపూర్వద్వారత్వవత్, న చ తదనన్యత్వాధికరణే తస్య వర్ణనాత్పౌనరుక్త్యం, తత్రోక్తాధ్యాసస్యైవ ప్రవృత్త్యంగవిషయాదిసిద్ధ్యర్థమాదౌ స్మర్యమాణత్వాదితి దిక్, అధ్యాసం ద్వేధా దర్శయతి—లోకవ్యవహార ఇతి. లోక్యతే మనుష్యోఽహమిత్యభిమన్యత ఇతి లోకోఽర్థాధ్యాసః తద్విషయో వ్యవహారోఽభిమాన ఇతి జ్ఞానా

వివిక్తయోర్ధర్మధర్మిణో ర్మిథ్యాజ్ఞాన నిమిత్త స్సత్యానృతే మిథునీ

ధ్యాసో దర్శితః. ద్వివిధాధ్యాసస్వరూపలక్షణమాహ.—అన్యోన్యస్మిన్నిత్యాదినా ధర్మధర్మిణోరిత్యంతేన. జాడ్యచైతన్యాదిధర్మాణాం ధర్మిణావహంకారాత్మానౌ తయోరత్యంతం భిన్నయోరితరేతరభేదాగ్రహేణాన్యోన్యస్మిన్నన్యోన్యతాదాత్మ్యం అన్యోన్యధర్మాంశ్చ వ్యత్యాసేనాధ్యస్య లోకవ్యవహార ఇతి యోజనా. అతః 'సోఽయ' మితి ప్రమాయాం నాధ్యాసత్వం తదిదమర్థయోః కాలభేదేన కల్పితభేదేఽప్యత్యంతభేదాభావాదితి వక్తుమత్యంతేత్యుక్తం, న చ ధర్మితాదాత్మ్యాధ్యాసే ధర్మాధ్యాససిద్ధేః 'ధర్మాంశ్చే'తి వ్యర్థమితి వాచ్యం, అంధత్వాదీనామింద్రియధర్మాణాం ధర్మ్యధ్యాసాస్ఫుటత్వేఽప్యంధోఽహమితి స్ఫుటోఽధ్యాస ఇతిజ్ఞాపనార్థత్వాత్, నన్వాత్మానాత్మనోః పరస్పరాధ్యస్తత్వే శూన్యవాదస్స్యాదిత్యాశంక్యాహ.—సత్యానృతే మిథునీకృత్యేతి. సత్యమనిదం చైతన్యం, తస్యానాత్మని సంసర్గమాత్రాధ్యాసో న స్వరూపస్య అనృతం యుష్మదర్థః తస్య స్వరూపతోఽప్యధ్యాసాత్తయోర్మిథునీకరణమధ్యాస ఇతి న శూన్యతేత్యర్థః. నన్వధ్యస్య మిథునీకృత్య లోకవ్యవహార ఇతి శబ్దానామేకార్థత్వేఽధ్యస్య మిథునీకృత్యేతి పూర్వకాలవాచిక్త్వాప్రత్యయాదేశస్య ల్యపః కథం ప్రయోగ ఇతి చేన్న, అధ్యాసవ్యక్తిభేదాత్, తత్ర పూర్వపూర్వాధ్యాసస్యోత్తరోత్తరాధ్యాసం ప్రతి సంస్కారద్వారా పూర్వకాలత్వేన హేతుత్వద్యోతనార్థం ల్యపః ప్రయోగః, తదేవ స్పష్టయతి—నైసర్గికఇతి. ప్రత్యగాత్మని హేతుహేతుమద్భావేనాధ్యాసప్రవాహోఽనాదిరిత్యర్థః, నను ప్రవాహస్యావస్తుత్వాదధ్యాసవ్యక్తీనాం సాదిత్వాత్కథమనాదిత్వమితి చేత్? ఉచ్యతే, అధ్యాసత్వావచ్ఛిన్నవ్యక్తీనాం మధ్యేఽన్యతమయా వ్యక్త్యా వినాఽనాదికాలస్యావర్తనం కార్యానాదిత్వమిత్యంగీకారాత్, ఏతేన కారణాభావాదితి కల్పో నిరస్తః, సంస్కారస్య నిమిత్తస్య నైసర్గికపదేనోక్తత్వాత్, న చ పూర్వప్రమాజన్యఏవ సంస్కారో హేతురితి వాచ్యం లాఘవేన పూర్వానుభవజన్యసంస్కారస్య హేతుత్వాత్. అతః పూర్వాధ్యాసజన్యసంస్కారోఽస్తీతి సిద్ధం, అధ్యాసస్యోపాదానమాహ— మిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తఇతి. మిథ్యా చ తదజ్ఞానం చ మిథ్యాజ్ఞానం 'న్నిమిత్తముపాదానం యస్య స తన్నిమిత్తస్తదుపాదానక ఇత్యర్థః. అజ్ఞానస్యోపాదాన
వేఽపి సంస్ఫురదాత్మతత్త్వావరకతయా దోషత్వేనాహంకారాధ్యాసకర్తురీశ్వరస్యో
ధిత్వేన సంస్కారకాలకర్మాదినిమిత్తపరిణామిత్వేన చ నిమిత్తత్వమితి ద్యోతయితుం
మిత్తపదం స్వప్రకాశాత్మన్యసంగే కథమవిద్యాసంగః సంస్కారాదిసామగ్ర్యభావాదితి
శంకానిరాసార్థం మిథ్యాపదం, ప్రచండమార్తాండమండలే పేచకానుభవసిద్ధాంధకార

కృత్యాహమిదం మమేదమితి నైసర్గికోఽయం లోకవ్యవహారః అహ

వత్ 'అహమజ్ఞ' ఇత్యనుభవసిద్ధమజ్ఞానం దురపహ్నవం, కల్పితస్యాధిష్ఠానాస్పర్శిత్వాత్, నిత్యస్వరూపజ్ఞానస్యాజ్ఞానావిరోధిత్వాచ్చేతి, యద్వా అజ్ఞానం జ్ఞానాభావ ఇతి శంకా నిరాసార్థమిథ్యాపదం, మిథ్యాత్వే సతి సాక్షాజ్జ్ఞాననివర్త్యత్వమజ్ఞానస్య లక్షణం మిథ్యాజ్ఞానపదేనోక్తం, జ్ఞానేనేచ్ఛాప్రాగభావస్సాక్షాన్నివర్త్యత ఇతి వదంతం ప్రతి మిథ్యాత్వే సతీత్యుక్తం, అజ్ఞాననివృత్తిద్వారా జ్ఞాననివర్త్యబంధేఽతివ్యాప్తినిరాసాయ సాక్షాదితి, అనాద్యుపాదానత్వే సతి మిథ్యాత్వం వా లక్షణం, బ్రహ్మనిరాసార్థం మిథ్యాత్వమితి, మృదాదినిరాసార్థమనాదీతి, అవిద్యాత్మనోస్సంబంధనిరాసార్థముపాదానత్వే సతీతి. సంప్రత్యధ్యాసం ద్రఢయితుమభిలపతి—అహమిదం మమేదమితి. ఆధ్యాత్మికకార్యాధ్యాసేష్వహమితి ప్రథమోఽధ్యాసః, న చాధిష్ఠానారోప్యాంశద్వయానుపలంభాన్నాయమధ్యాస ఇతి వాచ్యం, 'అయోదహతీ'తివత్ 'అహముపలభ' ఇతి దృగ్దృశ్యాంశయోరుపలంభాత్, ఇదంపదేన భోగ్యసంఘాత ఉచ్యతే, 'అత్రాహమిద'మిత్యనేన. 'మనుష్యోఽహ'మితి తాదాత్మ్యాధ్యాసో దర్శితః. 'మమేదం శరీర'మితి సంసర్గాధ్యాసః నను దేహాత్మనోస్తాదాత్మ్యమేవ సంసర్గ ఇతి తయోః కో భేద ఇతి చేత్ సత్యం. సత్యైక్యే సతి మిథో భేదస్తాదాత్మ్యం, తత్ర 'మనుష్యోఽహ'మిత్యైక్యాంశభానం 'మమేద'మితి భేదాంశరూపసంసర్గభానమితి భేదః, ఏవం సామగ్రీసత్త్వాదనుభవసత్త్వాచ్చాధ్యాసోఽస్తీత్యతో బ్రహ్మాత్మైక్యే విరోధాభావేన విషయప్రయోజనయోస్సత్త్వాచ్ఛాస్త్రమారంభణీయమితి సిద్ధాంతభాష్యతాత్పర్యం ఏవం చ సూత్రేణార్థాత్సూచితే విషయప్రయోజనే ప్రతిపాద్య తద్ధేతుమధ్యాసం లక్షణసంభావనాప్రమాణైస్సాధయితుంపృచ్ఛతి—ఆహేతి. కింలక్షణకోఽధ్యాస ఇత్యాహ—పూర్వవాదీత్యర్థః; అన్యథా శాస్త్రస్య తత్త్వనిర్ణయప్రధానత్వేన వాదకథాత్వద్యోతనార్థమాహేతి పరోక్తిః. 'ఆహే'త్యాది 'కథంపునః ప్రత్యగాత్మనీ'త్యంతం ప్రాగధ్యాసలక్షణపరం భాష్యం తదారభ్య సంభావనాపరం, 'తమేతమవిద్యాఖ్య'మిత్యారభ్య 'సర్వలోకప్రత్యక్ష' ఇత్యంతం ప్రమాణపరమితి విభాగః, లక్షణమాహ—ఉచ్యతే స్మృతిరూప ఇతి. అధ్యాస ఇత్యనుషంగః, అత్ర పరత్రావభాస ఇత్యేవ లక్షణం విశిష్టం పదద్వయం తదుపపాదనార్థం, తథాహి అవభాస్యత ఇత్యవభాసో రజతాద్యర్థః, తస్యాయోగ్యమధికరణం పరత్ర పదార్థః. అధికరణస్యాయోగ్యత్వమారోప్యాత్యంతాభావత్వం తద్వత్త్వం వా? తథాచైకావచ్ఛేదేన స్వసంసృజ్యమానే స్వాత్యంతాభావవత్యవభాస్యత్వమధ్యాసత్వమిత్యర్థః, ఇదం చ సాద్యనాద్యధ్యాససాధారణం లక్షణం సంయోగేఽతివ్యాప్తినిరాసాయ ఏకావచ్ఛేదేనేతి, సంయోగస్య స్వసంసృజ్యమానే వృక్షే స్వాత్యంతాభావవత్యవభాస్యత్వేఽపి స్వస్వాత్యంతాభావయోర్మూలాగ్రా

కోఽయమధ్యాసో నామేతి? ఉచ్యతే స్మృతిరూపః పరత్ర పూర్వ

వచ్ఛేదకభేదాన్నాతివ్యాప్తిః. పూర్వం స్వాభావవతి భూతలే పశ్చాదానీతో ఘటో భాతీతి ఘటేఽతివ్యాప్తినిరాసాయ స్వసంసృజ్యమాన ఇతి పదం, తేనాభావకాలే ప్రతియోగిసంసర్గస్య వర్తమానతోచ్యత ఇతి నాతివ్యాప్తిః, భూత్వావచ్ఛేదేనావభాస్య గంధేఽతివ్యాప్తివారణాయ స్వాత్యంతాభావవతీతి పదం, శుక్తావిదంత్వావచ్ఛేదేన రజతసంసర్గకాలేఽత్యంతాభావోఽస్తీతి నావ్యాప్తిః, నన్వస్య లక్షణస్యాసంభవః శుక్తౌ రజతస్య సామగ్ర్యభావేన సంసర్గాసత్త్వాత్, న చ స్మర్యమాణసత్యరజతస్యైవ పరత్ర శుక్తావవభాస్యత్వేనాధ్యస్తత్వోక్తిరితి వాచ్యమన్యథాఖ్యాతిప్రసంగాదిత్యత ఆహ.... స్మృతిరూప ఇతి. స్మర్యత ఇతి స్మృతిః సత్యరజతాదిః తస్య రూపమివ రూపమస్యేతి స్మృతిరూపః స్మర్యమాణసదృశ ఇత్యర్థః. సాదృశ్యోక్త్యా స్మర్యమాణాదారోప్యస్య భేదాన్నాన్యథాఖ్యాతిరిత్యుక్తం భవతి, సాదృశ్యముపపాదయతి....పూర్వదృష్టేతి. దృష్టం దర్శనం సంస్కారద్వారా పూర్వదర్శనాదవభాస్యత ఇతి పూర్వదృష్టావభాసః, తేన సంస్కారజన్యజ్ఞానవిషయత్వం స్మర్యమాణారోప్యయోస్సాదృశ్యముక్తం భవతి స్మృత్యారోపయోస్సంస్కారజన్యత్వాత్, న చ సంస్కారజన్యత్వాదారోపస్య స్మృతిత్వాపత్తిరితి వాచ్యం, దోషసంప్రయోగజన్యత్వస్యాపి వివక్షితత్వేన సంస్కారమాత్రజన్యత్వాభావాత్, అత్ర సంప్రయోగశబ్దేనాధిష్ఠానసామాన్యజ్ఞానముచ్యతే, అహంకారాధ్యాసే ఇంద్రియసంప్రయోగాలాభాత్, ఏతచ్చ దోషసంప్రయోగసంస్కారబలాచ్ఛుక్తౌ రజతముత్పన్నమస్తీతి పరత్ర పరావభాస్యత్వలక్షణముపపన్నమితి స్మృతిరూపపూర్వదృష్టపదాభ్యాముపపాదితం, అన్యే తు 'తాభ్యాం దోషాదిత్రయజన్యత్వం కార్యాధ్యాసలక్షణముక్త'మిత్యాహుః, అపరే తు 'స్మృతిరూపః స్మర్యమాణసదృశః, సాదృశ్యం చ ప్రమాణాజన్యజ్ఞానవిషయత్వం స్మృత్యారోపయోః ప్రమాణాజన్యత్వాత్పూర్వదృష్టపరం తజ్జాతీయపరం, అభినవరజతాదేః పూర్వదృష్టత్వాభావాత్, తథాచ ప్రమాణాజన్యజ్ఞానవిషయత్వే సతి పూర్వదృష్టజాతీయత్వం ప్రాతీతికాధ్యాసకలక్షణం తాభ్యాముక్తం, పరత్రావభాసశబ్దాభ్యామధ్యాసమాత్రలక్షణం వ్యాఖ్యాతమేవ, తత్ర స్మర్యమాణగంగాదావభినవఘటే చాతివ్యాప్తినిరాసాయ ప్రమాణేత్యాదిపదద్వయమిత్యాహుః, తత్రార్థాధ్యాసే స్మర్యమాణసదృశః పరత్ర పూర్వదర్శనాదవభాస్యత ఇతి యోజనా. జ్ఞానాధ్యాసే తు స్మృతిసదృశః పరత్ర పూర్వదర్శనాదవభాసత ఇతి వాక్యం యోజనీయమితి సంక్షేపః. నను అధ్యాసే వాదివిప్రతిపత్తేః కథముక్తలక్షణసిద్ధిరిత్యాశంక్యాధిష్ఠానారోప్యస్వరూపవివాదేఽపి 'పరత్రపరావభాస' ఇతిలక్షణే సంవాదాద్యుక్తిభిస్సత్యాధిష్ఠానే మిథ్యార్థావభాససిద్ధేస్సర్వతంత్రసిద్ధాంత ఇదం లక్షణమితి

దృష్టావభాసః । తం కేచిదన్యత్రాన్యధర్మాధ్యాస ఇతి వదంతి । కేచిత్తు యత్ర యదధ్యాసస్తద్వివేకాగ్రహనిబంధనో భ్రమ ఇతి । అన్యే తు యత్ర యదధ్యాసస్తస్యైవ విపరీతధర్మత్వకల్పనామాచక్షత ఇతి । సర్వథాపి త్వన్యస్యాన్యధర్మావభాసతాం న వ్యభిచరతి । తథాచ లోకేఽనుభవః 'శుక్తికాహి రజతవదవభాసతే ఏకశ్చంద్రస్సద్వితీయవ'దితి। కథం పునః ప్రత్యగాత్మన్యవిషయేఽధ్యాసో విషయతద్ధర్మాణాం? సర్వోహి

మత్వా అన్యథాత్మఖ్యాతి వాదినోర్మతమాహ-తం కేచిదితి. కేచిదన్యథాఖ్యాతివాదినోఽన్యత్ర శుక్త్యాదావన్యధర్మస్య స్వావయవధర్మస్య దేశాంతరస్థరూప్యాదే రధ్యాస ఇతి వదంతి. ఆత్మఖ్యాతివాదినస్తు బాహ్యశుక్త్యాదౌ బుద్ధిరూపాత్మనో ధర్మస్య రజతస్యాధ్యాస ఆంతరస్య రజతస్య బహిర్వదవభాస ఇతి వదంతీత్యర్థః. అఖ్యాతిమతమాహ—కేచిదితి. యత్ర యస్యాధ్యాసో లోకసిద్ధస్తయోరర్థయోస్తద్ధియోశ్చ భేదాగ్రహే సతి తన్మూలో భ్రమః, ఇదం రూప్యమితి విశిష్టవ్యవహారఇతి వదంతీత్యర్థః. తైరపి విశిష్టవ్యవహారాన్యథానుపపత్త్యావిశిష్టభ్రాంతేస్స్వీకార్యత్వాత్పరత్ర పరావభాససమ్మతిరితి భావః. శూన్యమతమాహ—అన్యేత్వితి. తస్యైవాధిష్ఠానస్య శుక్త్యాదేర్విపరీతధర్మత్వకల్పనాం విపరీతో విరుద్ధో ధర్మో యస్య తద్భావస్తస్య రజతాదేరత్యంతాసతః కల్పనామాచక్షత ఇత్యర్థః. ఏతేషు మతేషు పరత్ర పరావభాసత్వలక్షణసంవాదమాహ...సర్వథాపీత్వితి. అన్యథాఖ్యాతిత్వాది ప్రకారవివాదేఽప్యధ్యాసః పరత్ర పరావభాసత్వలక్షణం న జహాతీత్యర్థః. శుక్తావపరోక్షస్య రజతస్య దేశాంతరే బుద్ధౌ వా సత్త్వాయోగాచ్ఛూన్యత్వే ప్రత్యక్షత్వాయోగాచ్ఛుక్తౌ సత్వే బాధాయోగాన్మిథ్యాత్వమేవేతి భావః. ఆరోప్యమిథ్యాత్వేన యుక్త్యపేక్షా తస్యానుభవసిద్ధత్వాదిత్యాహ...తథాచేతి. బాధానంతరకాలీనోఽయమనుభవః, తత్పూర్వం శుక్తికాత్వజ్ఞానాయోగాద్రజతస్య బాధప్రత్యక్షసిద్ధం మిథ్యాత్వం చ వచ్ఛబ్దేనోచ్యతే, ఆత్మని నిరుపాధికేఽహంకారాధ్యాసేదృష్టాంతముక్త్వా బ్రహ్మజీవాంతరభేదస్యావిద్యాద్యుపాధికస్యాధ్యాసే దృష్టాంతమాహ—ఏకఇతి. ద్వితీయచంద్రసహితవదేకపివాంగుళ్యా ద్విధా భాతీత్యర్థః. లక్షణప్రకరణోపసంహారార్థఇతిశబ్దః, భవత్వధ్యాసశ్శుక్త్యాదౌ, ఆత్మని తు న సంభవతీత్యాక్షిపతి...కథం పునరితి. యత్రాపరోక్షాధ్యాసాధిష్ఠానత్వం తత్రేంద్రియసంయుక్తత్వం విషయత్వం చేతి వ్యాప్తిశ్శుక్త్యాదౌ దృష్టా, తత్ర వ్యాపకాభావాదాత్మనోఽధిష్ఠానత్వం న సంభవతీత్యభిప్రేత్యాహ...ప్రత్యగాత్మనీతి. ప్రతీచిపూర్ణ ఇంద్రియాగ్రాహ్యే విషయస్యాహంకారాదేస్తద్ధర్మాణాం చాధ్యాసః కథమిత్యర్థః. ఉక్తవ్యాప్తిమాహ...సర్వోహీతి. పురోఽవస్థి

పురోఽవస్థితే విషయే విషయాంతరమధ్యస్యతి । యుష్మత్ప్రత్యయాపేతస్య చ ప్రత్యగాత్మనో విషయత్వం బ్రవీషి । ఉచ్యతే । న తావదయమేకాంతేనావిషయః, అస్మత్ప్రత్యయవిషయత్వాత్, అపరోక్షత్వాచ్చ ప్రత్యగాత్మప్రసిద్ధేః । న చాయమస్తి నియమః 'పురోఽవస్థిత ఏవ విషయే విషయాంతరమధ్యసితవ్య'మితి । అప్రత్యక్షేఽపి హ్యాకాశే బాలాస్తలమలినతాద్యధ్యస్యంతి । ఏవమవిరుద్ధః ప్రత్యగాత్మన్యప్యనాత్మాధ్యాసః । తమేతమేవంలక్షణమధ్యాసం పండితా అవిద్యేతి

తత్త్వమింద్రియసంయుక్తత్వం, నన్వాత్మనోఽధిష్ఠానత్వార్థం విషయత్వాదికమస్త్విత్యత ఆహ—యుష్మదితి. ఇదమ్ప్రత్యయానర్హస్య ప్రత్యగాత్మనో 'న చక్షుషా గృహ్యతే' ఇత్యాదిశ్రుతిమనుసృత్య త్వమవిషయత్వం బ్రవీషి, సంప్రత్యధ్యాసలోభేన విషయత్వాంగీకారే శ్రుతిసిద్ధాంతయోర్బాధస్స్యాదిత్యర్థః. ఆత్మన్యధ్యాససంభావనాం ప్రతిజానీతే... ఉచ్యత ఇతి. అధిష్ఠానారోప్యయోరేకస్మిన్ జ్ఞానే భాసమానత్వమాత్రమధ్యాసవ్యాపకం, తచ్చ భానప్రయుక్తసంశయనివృత్త్యాదిఫలభాక్త్వం, తదేవ భానభిన్నత్వఘటితం విషయత్వం, తన్న వ్యాపకం, గౌరవాదితి మత్వాహ—న తావదితి. అయమాత్మా నియమేనావిషయో న భవతి తత్ర హేతుమాహ—అస్మదితి. అస్మత్ప్రత్యయోఽహమిత్యధ్యాసస్తత్ర భాసమానత్వాదిత్యర్థః. అస్మదర్థశ్చిదాత్మా ప్రతిబింబితత్వేన యత్ర ప్రతీయతే సోఽస్మత్ప్రత్యయోఽహంకారస్తత్ర భాసమానత్వాదితి వార్థః. న చాధ్యాసే సతి భాసమానత్వం, తస్మిన్ సతి స ఇతి పరస్పరాశ్రయ ఇతి వాచ్యమనాదిత్వాత్, పూర్వాధ్యాసే భాసమానాత్మన ఉత్తరాధ్యాసాధిష్ఠానత్వసంభవాత్. నన్వహమిత్యహంకారవిషయకభానరూపస్యాత్మనో భాసమానత్వం కథం? తద్విషయత్వం వినా తత్ఫలభాక్త్వాయోగాదిత్యత ఆహ... అపరోక్షత్వాచ్చేతి. చశబ్దశ్శంకానిరాసార్థః. స్వప్రకాశత్వాదిత్యర్థః. స్వప్రకాశత్వం సాధయతి... ప్రత్యగితి. ఆబాలపండితమాత్మనస్సంశయాదిశూన్యత్వేన ప్రసిద్ధేః స్వప్రకాశత్వమిత్యర్థః. అతః స్వప్రకాశత్వేన భాసమానత్వాదాత్మనోఽధ్యాసాధిష్ఠానత్వం సంభవతీతి భావః. యదుక్తమపరోక్షాధ్యాసాధిష్ఠానత్వస్యేంద్రియసంయుక్తతయా గ్రాహ్యత్వవ్యాపకమితి తత్రాహ...న చాయమితి. తత్ర హేతుమాహ—అప్రత్యక్షేఽపీతి. ఇంద్రియాగ్రాహ్యేఽపీత్యర్థః. బాలా అవివేకినః తలమింద్రనీలకటాహకల్పం నభో మలినం పీతమిత్యేవమపరోక్షమధ్యస్యంతి, తత్రేంద్రియగ్రాహ్యత్వం నాస్తీతి వ్యభిచారాన్న వ్యాప్తిః. ఏతేనాత్మానాత్మనోస్సాదృశ్యాభావాన్నాధ్యాస ఇత్యపాస్తం. నీలనభసస్తదభావేఽప్యధ్యాసదర్శనాత్, సిద్ధాంతే ఆలోకా

మన్యంతే, తద్వివేకేన చ వస్తుస్వరూపావధారణం విద్యామాహుః । తత్రైవం సతి యత్ర యదధ్యాసస్తత్కృతేన దోషేణ గుణేన వాఽణుమాత్రేణాపి స న సంబధ్యతే । తమేతమవిద్యాఖ్యమాత్మానాత్మనోరితరేతరాధ్యాసం పురస్కృత్య సర్వే ప్రమాణప్రమేయవ్యవహారా లౌకికా వైదికాశ్చ ప్రవృత్తాః । సర్వాణి చ శాస్త్రాణి విధిప్రతిషేధమోక్షపరాణి కథం పునరవిద్యావద్విషయాణి ప్రత్యక్షాదీని ప్రమాణాని శాస్త్రాణి చేతి? ఉచ్యతే । దేహేంద్రియాదిష్వహంమమాభిమాన

కారచాక్షుషవృత్తివ్యక్తసాక్షివేద్యత్వం నభసీతి జ్ఞేయం. సంభావనాం నిగమయతి—ఏవమితి. నను బ్రహ్మజ్ఞాననాశ్యత్వేన సూత్రితామవిద్యాం హిత్వా అధ్యాసః కిమితి వర్ణ్యత ఇత్యత ఆహ—తమేతమితి. ఆక్షిప్తసమాహితముక్తలక్షణలక్షితమధ్యాసమవిద్యాకార్యత్వాదవిద్యేతి మన్యంత ఇత్యర్థః. విద్యానివర్త్యత్వాచ్చాస్యావిద్యాత్వమిత్యాహ—తద్వివేకేనేతి. అధ్యస్తనిషేధేనాధిష్ఠానస్వరూపనిర్ధారణం విద్యామధ్యాసనివర్తికామాహురిత్యర్థః. తథాపి కారణావిద్యాం త్యక్త్వా కార్యావిద్యా కిమితి వర్ణ్యతే తత్రాహ—తత్రేతి. తస్మిన్నధ్యాసే ఉక్తన్యాయేనావిద్యాత్మకే సతీత్యర్థః. మూలావిద్యాయాః సుషుప్తావనర్థత్వాదర్శనాత్కార్యాత్మనా తస్యా అనర్థత్వజ్ఞాపనార్థం తద్వర్ణనమితి భావః. అధ్యస్తకృతగుణదోషాభ్యామధిష్ఠానం న లిప్యత ఇత్యక్షరార్థః. ఏవమధ్యాసస్య లక్షణసంభావనే ఉక్త్వా ప్రమాణమాహ—తమేతమితి. తం వర్ణితమేతం సాక్షిప్రత్యక్షసిద్ధం పురస్కృత్య హేతుం కృత్వా లౌకికః కర్మశాస్త్రీయో మోక్షశాస్త్రీయశ్చేతి త్రివిధో వ్యవహారః ప్రవర్తత ఇత్యర్థః. తత్ర విధినిషేధపరాణి కర్మశాస్త్రాణ్యృగ్వేదాదీని, విధినిషేధశూన్యప్రత్యగ్బ్రహ్మపరాణి మోక్షపరాణి వేదాంతవాక్యానీతి విభాగః. ఏవం వ్యవహారహేతుత్వేనాధ్యాసే ప్రత్యక్షసిద్ధేఽపి ప్రమాణాంతరం పృచ్ఛతి—కథం పునరితి. అవిద్యావానహమిత్యధ్యాసవానాత్మా ప్రమాతా స విషయ ఆశ్రయో యేషాం తాన్యవిద్యావద్విషయాణీతి విగ్రహః. తత్తత్ప్రమేయవ్యవహారహేతుభూతాయాః ప్రమాయా అధ్యాసాత్మకప్రమాత్రాశ్రితత్వాత్ప్రమాణానామవిద్యావద్విషయత్వం యద్యపి ప్రత్యక్షం తథాపి పునరపి కథం కేన ప్రమాణేనావిద్యావద్విషయత్వమితి యోజనా, యద్వా అవిద్యావద్విషయాణి కథం ప్రమాణాని స్యుః? ఆశ్రయదోషాదప్రామాణ్యాపత్తేరిత్యాక్షేపః, తత్ర ప్రమాణప్రశ్నే వ్యవహారార్థాపత్తిం తల్లింగకానుమానం చాహ—'ఉచ్యత' ఇత్యాదినా 'తస్మా'దిత్యంతేన. దేవదత్తకర్తృకో వ్యవహారస్తదీయదేహాదిష్వహంమమాధ్యాసమూలస్తదన్వయవ్యతిరేకానుసారిత్వాత్, యదిత్థం

రహితస్య ప్రమాతృత్వానుపపత్తౌ ప్రమాణప్రవృత్త్యనుపపత్తేః । న హీంద్రియాణ్యనుపాదాయ ప్రత్యక్షాదివ్యవహారస్సంభవతి । న చాధిష్ఠానమంతరేణేంద్రియాణాం వ్యాపారస్సంభవతి । న చానధ్యస్తాత్మభావేన దేహేన కశ్చిద్వ్యాప్రియతే । నచైతస్మిన్సర్వస్మిన్నసంగస్యాత్మనః ప్రమాతృత్వముపపద్యతే । న చ ప్రమాతృత్వమంతరేణ ప్రమాణప్రవృత్తిరస్తి । తస్మాదవిద్యావద్విషయాణ్యేవ ప్రత్యక్షాదీని ప్రమా

తత్తథా, యథా మృన్మాలో ఘట ఇతి ప్రయోగః, తత్ర వ్యతిరేకం దర్శయతి— **దేహేతి.** దేవదత్తస్య సుషుప్తావధ్యాసాభావే వ్యవహారాభావో దృష్టః, జాగ్రత్స్వప్నయోరధ్యాసే సతి వ్యవహార ఇత్యన్వయస్స్ఫుటత్వాన్నోక్తః. అనేన లింగేన కారణతయాధ్యాసస్సిద్ధ్యతి, వ్యవహారరూపకార్యానుపపత్త్యా వేతి భావః. నను మనుష్యత్వాదిజాతిమతి దేహేఽహమిత్యభిమానమాత్రాద్వ్యవహారస్సిద్ధ్యతు కిమింద్రియాదిషు మమాభిమానేనేత్యాశంక్యాహ—న హీతి. ఇంద్రియపదం లింగాదేరప్యుపలక్షణం ప్రత్యక్షాదీత్యాదిపదప్రయోగాత్, తథాచ ప్రత్యక్షలింగాదిప్రయుక్తో యో వ్యవహారో ద్రష్టా అనుమాతా శ్రోతాఽహమిత్యాదిరూపః స ఇంద్రియాదీని మమతాస్పదాన్యగృహీత్వా న సంభవతీత్యర్థః. యద్వా తాని మమత్వేనానుపాదాయ యో వ్యవహారస్స నేతి యోజనా, పూర్వత్రానుపాదానాసంభవక్రియయోరేకో వ్యవహారః కర్తేతి క్త్వాప్రత్యయస్సాధుః. ఉత్తరత్రానుపాదానవ్యవహారయోరేకాత్మకర్తృకత్వాత్సాధుత్వమితి భేదః. ఇంద్రియాదిషు మమేత్యధ్యాసాభావేఽన్ధాదేరివ ద్రష్టృత్వాదివ్యవహారో న స్యాదితి భావః. ఇంద్రియాధ్యాసేనైవ వ్యవహారాదలం దేహాధ్యాసేనేత్యత ఆహ—న చేతి. ఇంద్రియాణామధిష్ఠానమాశ్రయశ్శరీరమిత్యర్థః. నన్వాత్మనా సంయుక్తం శరీరం తేషామాశ్రయః కిమధ్యాసేనేత్యత్రాహ—న చానధ్యస్తాత్మభావేనేతి. అనధ్యస్త ఆత్మభావః ఆత్మతాదాత్మ్యం యస్మిన్ తేనేత్యర్థః. 'అసంగో హీ'తి శ్రుతేరాధ్యాసిక ఏవ దేహాత్మనోస్సంబంధో న సంయోగాదిరితి భావః. నన్వాత్మనో దేహాదిభిరాధ్యాసికసంబంధోఽపి మాస్తు, స్వతశ్చేతనతయా ప్రమాతృత్వోపపత్తేః న చ సుషుప్తౌ ప్రమాతృత్వాపత్తిః కరణోపరమాదితి తత్రాహ. న చైతస్మిన్నితి. ప్రమాశ్రయత్వం హి ప్రమాతృత్వం ప్రమా యది నిత్యచిన్మాత్రం తర్హ్యాశ్రయత్వాయోగః, కరణవైయర్థ్యం చ, యది వృత్తిమాత్రం, తదా జగదాంధ్యప్రసంగః వృత్తేర్జడత్వాత్, అతో వృ ద్ధో బోధః ప్రమా, తదాశ్రయత్వప్రసంగస్యాత్మనో వృత్తిమన్మనస్తాదాత్మ్యాధ్యాసం న సంభవతీతి భావః. దేహాద్యధ్యాసే, తద్ధర్మాధ్యాసే చాసతీత్యక్షరార్థః,

ణాని శాస్త్రాణి చేతి. పశ్వాదిభిశ్చావిశేషాత్. యథా హి పశ్వాదయ శ్శబ్దాదిభిః శ్రోత్రాదీనాం సంబంధే సతి శబ్దాదివిజ్ఞానే ప్రతికూలే జాతే తతో నివర్తంతే, అనుకూలే చ ప్రవర్తంతే; యథా దండోద్యత కరం పురుషమభిముఖముపలభ్య "మాం హంతుమయమిచ్ఛ"తీతి పలాయితుమారభంతే, హరితతృణపూర్ణపాణిముపలభ్య తం ప్రత్యభిముఖీభవంతి; ఏవం పురుషా అపి వ్యుత్పన్నచిత్తాః క్రూరదృష్టీనాక్రోశతః ఖడ్గోద్యతకరాన్ బలవత ఉపలభ్య తతో నివర్తంతే, తద్విపరీతాన్ప్రత్యభిముఖీభవంతి. అతస్సమానః పశ్వాదిభిః పురుషాణాం ప్రమాణ

తర్హ్యాత్మనః ప్రమాతృత్వం మాస్త్వితి వదంతం ప్రత్యాహ—న చేతి. తస్మాదాత్మనః ప్రమాతృత్వాదివ్యవహారార్థమధ్యాసోఽంగీకర్తవ్య ఇత్యనుమానార్థాపత్త్యోః ఫలముపసంహరతి.—తస్మాదితి. ప్రమాణసత్త్వాదిత్యర్థః. యద్వా ప్రమాణప్రశ్నం సమాధాయాక్షేపం పరిహరతి—తస్మాదితి. అహమిత్యధ్యాసస్య ప్రమాత్రంతర్గతత్వే నాదోషత్వాదవిద్యావదాశ్రయాణ్యపి ప్రమాణాన్యేవేతి యోజనా. సతి ప్రమాతరి పశ్చాద్భవన్ దోష ఇత్యుచ్యతే యథా కాచాదిః అవిద్యా తు ప్రమాత్రంతర్గతత్వాన్న దోషః, యేన ప్రత్యక్షాదీనామప్రామాణ్యం భవేదితి భావః. నను యదుక్తమన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం వ్యవహారోఽధ్యాసకార్య ఇతి తదయుక్తం విదుషామధ్యాసాభావేఽపి వ్యవహారదృష్టేరిత్యత ఆహ—పశ్వాదిభిశ్చేతి. చ శబ్దశ్శంకానిరాసార్థః. కిం విద్వత్త్వం 'బ్రహ్మాస్మీ'తి సాక్షాత్కారః? ఉత యౌక్తికమాత్మానాత్మభేదజ్ఞానం? ఆద్యే 'బాధితాధ్యాసానువృత్త్యా వ్యవహార'ఇతి సమన్వయసూత్రే వక్ష్యతే. ద్వితీయే పరోక్షజ్ఞానస్యాపరోక్షభ్రాంత్యనివర్తకత్వాద్వివేకినామపి వ్యవహారకాలే పశ్వాదిభిరవిశేషాదధ్యాసవత్త్వేన తుల్యత్వాద్వ్యవహారోఽధ్యాసకార్య ఇతి యుక్తమిత్యర్థః. అత్రాయం ప్రయోగః—వివేకినో—అధ్యాసవంతః-వ్యవహారత్వాత్. పశుపక్ష్యాదివదితి తత్ర సంగ్రహవాక్యం వ్యాకుర్వన్ దృష్టాంతే హేతుం స్ఫుటయతి.—యథాహీతి. విజ్ఞానస్యానుకూలత్వం ప్రతికూలత్వం చేష్టానిష్టసాధనగోచరత్వం, తదేవోదాహరతి—యథేతి. అయం దండః-మదనిష్టసాధనం-దండత్వాత్. అనుభూతదండవత్, ఇదం-తృణం మదిష్టసాధనం-అనుభూతజాతీయత్వాత్. అనుభూతతృణవదిత్యనుమాయ వ్యవహరంతీత్యర్థః. అధునా హేతోః పక్షధర్మతామాహ.—ఏవమితి. వ్యుత్పన్నచిత్తా అపీత్యన్వయః. వివేకినోఽపీత్యర్థః. ఫలితమాహ.—అతఇతి. అనుభవబలాదిత్యర్థః. సమానఇతి. అధ్యాసకార్యత్వేన తుల్య ఇత్యర్థః. నన్వస్మాకం ప్రవృత్తిరధ్యాసాదితి న పశ్వాదయో బ్రువంతి, నాపి పరే

ప్రమేయవ్యవహారః. పశ్వాదీనాం చ ప్రసిద్ధ ఏవావివేకపూర్వకః ప్రత్యక్షాదివ్యవహారః. తత్సామాన్యదర్శనాద్వ్యుత్పత్తిమతామపి పురుషాణాం ప్రత్యక్షాదివ్యవహారస్తత్కాలస్సమాన ఇతి నిశ్చీయతే. శాస్త్రీయే తు వ్యవహారే యద్యపి బుద్ధిపూర్వకారీ నావిదిత్వాత్మనః పరలోకసంబంధ మధిక్రియతే, తథాపి న వేదాంతవేద్యమశనాయాద్యతీతమపేతబ్రహ్మక్షత్రాదిభేదమసంసార్యాత్మతత్త్వమధికారేఽపేక్ష్యతే, అనుపయోగాదధికారే. విరోధాచ్చ. ప్రాక్చ తథాభూతాత్మవిజ్ఞానాత్ ప్రవర్తమానం శాస్త్రమవిద్యావద్విషయత్వం నాతివర్తతే. తథాహి— 'బ్రాహ్మణో యజేతే'త్యాదీని శాస్త్రాణి ఆత్మని వర్ణాశ్రమవయోఽవస్థా

షామేతత్ప్రత్యక్షం, అతస్సాధ్యవికలో దృష్టాంత ఇతి నేత్యాహ—పశ్వాదీనాం చేతి. తేషామాత్మానాత్మనోర్జ్ఞానమాత్రమస్తి న వివేకః, ఉపదేశాభావాత్, అతస్సామగ్రీసత్త్వాదధ్యాసస్తేషాం ప్రసిద్ధ ఇత్యర్థః. నిగమయతి.—తత్సామాన్యేతి. తైః పశ్వాదిభిస్సామాన్యం వ్యవహారవత్త్వం తస్య దర్శనాద్వివేకినామప్యయం వ్యవహారస్సమాన ఇతి నిశ్చీయత ఇతి సంబంధః. సమానత్వం వ్యవహారస్యాధ్యాసకార్యత్వేనేత్యుక్తం పురస్తాత్, తత్రోక్తాన్వయవ్యతిరేకౌ స్మారయతి—తత్కాల ఇతి. తస్యాధ్యాసస్య కాల ఏవ కాలో యస్య స తత్కాలః. యదాఽధ్యాసస్తదా వ్యవహారః, తదభావే సుషుప్తౌ తదభావ ఇత్యుక్తాన్వయాదిమానితి యావత్, అతో వ్యవహారలింగాద్వివేకినామపి దేహాదిష్వహంమమాభిమానోఽస్తీత్యనవద్యం. నను లౌకికస్య వ్యవహారస్యాధ్యాసికత్వేఽపి జ్యోతిష్టోమాదిరూపవ్యవహారస్య నాధ్యాసజన్యత్వం, తస్య దేహాతిరిక్తాత్మజ్ఞానపూర్వకత్వాదిత్యాశంక్య హేతుమంగీకరోతి.—శాస్త్రీయేత్వితి. తర్హి కథం వైదికకర్మణోఽధ్యాసజన్యత్వసిద్ధిరిత్యాశంక్య కిం తత్ర దేహాన్యాత్మధీమాత్రమపేక్షితం? ఉతాత్మతత్త్వజ్ఞానం? ఆద్యే తస్యాధ్యాసాబాధకత్వాత్తత్సిద్ధిరిత్యాహ.—తథాపీతి. న ద్వితీయ ఇత్యాహ.—న వేదాంత ఇతి. క్షుత్పిపాసాదిగ్రస్తో జాతివిశేషవానహం సంసారీతి జ్ఞానం కర్మణ్యపేక్షితం న తద్విపరీతాత్మతత్త్వజ్ఞానం, అనుపయోగాత్ ప్రవృత్తిబాధకత్వాచ్చేత్యర్థః. శాస్త్రీయకర్మణోఽధ్యాసజన్యత్వం నిగమయతి.—ప్రాక్చేతి. అధ్యాసేఽగమం ప్రమాణయతి.—తథాహీతి. యథా ప్రత్యక్షానుమానార్థాపత్తయోఽధ్యాసే ప్రమాణం తథాగమోఽపీత్యర్థః. 'బ్రాహ్మణో యజేత' 'న హ వై స్నాత్వా భిక్షేత' 'అష్టవర్షముపనయీత' 'కృష్ణకేశోఽగ్నీనాదధీతే'త్యాగమో బ్రాహ్మణాదిపదైరధికారి

విశేషాధ్యాసమాశ్రిత్య ప్రవర్తంతే. అధ్యాసో నామాతస్మింస్తద్బుద్ధిరిత్యవోచామ. తద్యథా.—పుత్రభార్యాదిషు వికలేషు సకలేషు వా అహమేవ వికలస్సకలో వేతి బాహ్యధర్మానాత్మన్యధ్యస్యతి; తథా దేహధర్మాన్ 'స్థూలోఽహం కృశోఽహం గౌరోఽహం తిష్ఠామి గచ్ఛామి లంఘయామి'చేతి; తథేంద్రియధర్మా'న్మూకః క్లీబో బధిరః కాణోఽన్ధోఽహ'మితి; తథాంతఃకరణధర్మాన్కామసంకల్పవిచికిత్సాధ్యవసాయాదీన్. ఏవమహంప్రత్యయినమశేషస్వప్రచారసాక్షిణి ప్రత్యగాత్మన్యధ్యస్య తం చ ప్రత్యగాత్మానం సర్వసాక్షిణం తద్విపర్యయేణాంతఃకరణాదిష్వధ్యస్యతి. ఏవమయమనాదిరనంతో నైసర్గికోఽధ్యాసో మిథ్యాప్రత్యయ

ణం వర్ణాద్యభిమానినమనువదన్నధ్యాసం గమయతీతి భావః. ఏవమధ్యాసే ప్రమాణసిద్ధేఽపి కస్య కుత్రాధ్యాస ఇతి జిజ్ఞాసాయాం తముదాహర్తుం లక్షణం స్మారయతి—అధ్యాసో నామేతి. ఉదాహరతి.—తద్యథేతి. తల్లక్షణం యథా స్పష్టం భవతి తథోదాహ్రియత ఇత్యర్థః. స్వదేహాద్భేదేన ప్రత్యక్షాః పుత్రాదయో బాహ్యాః, తద్ధర్మాన్ సాకల్యాదీన్ దేహవిశిష్టాత్మన్యధ్యస్యతి, తద్ధర్మజ్ఞానాత్ స్వస్మింస్తత్తుల్యధర్మానధ్యస్యతీత్యర్థః. భేదాపరోక్షజ్ఞానే తద్ధర్మాధ్యాసాయోగాత్ అన్యథాఖ్యాత్యనంగీకారాచ్చేతి ద్రష్టవ్యం. దేహేంద్రియధర్మానపి విశిష్టాత్మన్యధ్యస్యతీత్యాహ—తథేతి. కృశత్వాదిధర్మవతో దేహాదేరాత్మని తాదాత్మ్యేన కల్పితత్వాత్తద్ధర్మాః సాక్షాదాత్మన్యధ్యస్తా ఇతి మంతవ్యం. అజ్ఞాతప్రత్యగ్రూపే సాక్షిణి మనోధర్మాధ్యాసమాహ—తథాంతఃకరణేతి. ధర్మాధ్యాసముక్త్వా తద్వదేవ ధర్మ్యధ్యాసమాహ—ఏవమితి. అంతఃకరణం సాక్షిణ్యభేదేనాధ్యస్య తద్ధర్మాన్ కామాదీనధ్యస్యతీతి మంతవ్యం. స్వప్రచారా మనోవృత్తయః, ప్రాతిలోమ్యేనాసజ్జడదుఃఖాత్మకాహంకారాదివిలక్షణతయా సచ్చిత్సుఖాత్మకత్వేనాంచతి ప్రకాశత ఇతి ప్రత్యక్. ఏవమాత్మన్యనాత్మతద్ధర్మాధ్యాసముదాహృత్యానాత్మన్యాత్మనోఽపి సంసృష్టత్వేనాధ్యాసమాహ—తం చేతి. అహమిత్యధ్యాసే చిదాత్మనో భానం వాచ్యం, అన్యథా జగదాంధ్యాపత్తేః, న చానధ్యస్తస్యాధ్యాసే భానమస్తి, తస్మాద్రజతాదావిదమ ఇవాత్మనస్సంసర్గాధ్యాస ఏష్టవ్యః. 'తద్విపర్యయేణే'తి తస్యాధ్యస్తస్య జడస్య విపర్యయోఽధిష్ఠానత్వం చైతన్యం చ తదాత్మనా స్థితమితి యావత్. తత్రాజ్ఞానే కేవలాత్మనస్సంసర్గః, మనస్యజ్ఞానోపహితస్య దేహాదౌ మనఉపహితస్యేతి విశేషః. ఏవమాత్మని బుద్ధ్యాద్యధ్యాసాత్ కర్తృత్వాదిలాభః, బుద్ధ్యాదౌ చాత్మాధ్యాసాచ్చైతన్యలాభ ఇతి భావః. వర్ణితాధ్యాసముపసంహరతి—ఏవమయమితి. అనాద్య

రూపః కర్తృత్వభోక్తృత్వప్రవర్తకస్సర్వలోకప్రత్యక్షః. అస్యానర్థహేతోః ప్రహాణాయాత్మైకత్వవిద్యాప్రతిపత్తయే సర్వే వేదాంతా ఆరభ్యంతే. యథా చాయమర్థస్సర్వేషాం వేదాంతానాం, తథా వయమస్యాం శారీరకమీమాంసాయాం ప్రదర్శయిష్యామః. వేదాంతమీమాంసాశాస్త్రస్య వ్యాచిఖ్యాసితస్యేదమాదిమం సూత్రమ్.—

విద్యాత్మకతయా కార్యాధ్యాసస్యానాదిత్వం అధ్యాసాత్సంస్కారస్తతోఽధ్యాస ఇతి ప్రవాహతో నైసర్గికత్వం. ఏవముపాదానం నిమిత్తం చోక్తం భవతి. జ్ఞానం వినా ధ్వంసాభావాదానంత్యం. తదుక్తం భగవద్గీతాసు.—'న రూపమస్యేహ తథోపలభ్యతే నాంతో న చాదిర్న చ సంప్రతిష్ఠే'తి [౧౫-3], హేతుముక్త్వా స్వరూపమాహ.— మిథ్యేతి. మిథ్యా మాయా తయా ప్రతీయత ఇతి ప్రత్యయః కార్యప్రపంచః, తత్ప్రతీతిశ్చేత్యేవంస్వరూప ఇత్యర్థః. తస్య కార్యమాహ—కర్తృత్వేతి. ప్రమాణం నిగమయతి—సర్వేతి. సాక్షిప్రత్యక్షమేవాధ్యాసధర్మిగ్రాహకం మానం, అనుమానాదికం తు సంభావనార్థమిత్యభిప్రేత్య ప్రత్యక్షోపసంహారః కృతః. ఏవమధ్యాసం వర్ణయిత్వా తత్సాధ్యే విషయప్రయోజనే దర్శయతి—అస్యేతి. కర్తృత్వాద్యనర్థహేతోరధ్యాసస్య సమూలస్యాత్యంతికవినాశో మోక్షః, స కేనేత్యత ఆహ—ఆత్మేతి. బ్రహ్మాత్మైక్యసాక్షాత్కారస్య ప్రతిపత్తిః శ్రవణాదిభిరప్రతిబంధేన లాభస్తస్యా ఇత్యర్థః. విద్యాయాం కారణమాహ—సర్వ ఇతి. ఆరభ్యంతే అధికృత్య విచార్యంత ఇత్యర్థః. విచారితవేదాంతానాం బ్రహ్మాత్మైక్యం విషయో మోక్షః ఫలమిత్యుక్తం భవతి. అర్థాత్తద్విచారాత్మకశాస్త్రస్యాపి తే ఏవ విషయప్రయోజనే ఇతి జ్ఞేయం. నను వేదాంతేషు ప్రాణాద్యుపాస్తీనాం భానాదాత్మైక్యమేవ తేషామర్థ ఇతి కథమిత్యత ఆహ—యథా చేతి. శరీరమేవ శరీరకం, కుత్సితత్వాత్ తన్నివాసీ శారీరకో జీవస్తస్య బ్రహ్మత్వవిచారో మీమాంసా తస్యామిత్యర్థః. ఉపాస్తీనాం చిత్తైకాగ్ర్యద్వారా ఆత్మైక్యజ్ఞానార్థత్వాత్తద్వాక్యానామపి మహాతాత్పర్యమైక్య ఇతి వక్ష్యతే. ఏవమధ్యాసోక్త్యా బ్రహ్మాత్మైక్యే విరోధాభావేన విషయప్రయోజనవత్త్వాచ్ఛాస్త్రమారంభణీయమితి దర్శితం. ఇతి ప్రథమవర్ణకమ్.

విచారస్య సాక్షాద్విషయా వేదాంతాః, తేషాం గతార్థత్వాగతార్థత్వాభ్యామారంభసందేహే కృత్స్నస్య వేదస్య విధిపరత్వాద్విధేశ్చ 'అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసే'త్యాదినా పూర్వతంత్రేణ విచారితత్వాదవగతార్థా ఏవ వేదాంతా ఇత్యవ్యవహితవిషయాభావాన్నారంభ ఇతి ప్రాప్తే బ్రూతే—వేదాంతేతి. వేదాంతవిషయక పూజితవిచారాత్మక శాస్త్రస్య వ్యాఖ్యాతుమిష్టస్య సూత్రసందర్భస్యేదం ప్రథమసూత్రమిత్యర్థః. యది విధిరేవ

సూ. అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా. ౧. ఇతి.

తత్రాథశబ్ద ఆనంతర్యార్థః పరిగృహ్యతే; నాధికారార్థః, బ్రహ్మ

వేదార్థస్స్యాత్తదా సర్వజ్ఞో బాదరాయణో బ్రహ్మజిజ్ఞాసాం న బ్రూయాత్, బ్రహ్మణి మానాభావాత్, అతో బ్రహ్మణో జిజ్ఞాస్యత్వోక్త్యా కేనాపి తంత్రేణానవగతబ్రహ్మపరవేదాంతవిచార ఆరంభణీయ ఇతి సూత్రకృద్దర్శయతి—తచ్చ 'వ్యాచిఖ్యాసితస్యే'తి పదేన భాష్యకారో బభాషే. ఇతి ద్వితీయవర్ణకమ్.

ఏవం వర్ణకద్వయేన వేదాంతవిచారస్య కర్తవ్యతాయాం విషయప్రయోజనవత్త్వమనవగతార్థత్వం చేతి హేతుద్వయం సూత్రస్యార్థికార్థం వ్యాఖ్యాయాక్షరవ్యాఖ్యామారభమాణః పునరప్యధికారిభావాభావాభ్యాం శాస్త్రారంభసందేహే సతి అథశబ్దస్యానంతర్యార్థకత్వోక్త్యా అధికారిణం సాధయతి.—'తత్రాథశబ్ద'ఇతి. సూత్ర ఇత్యర్థః. 'మంగళానంతరారంభప్రశ్నకార్త్స్న్యేష్వథో అథే'తి అథశబ్దస్య బహవోఽర్థాస్సంతి. తత్ర 'అథ యోగానుశాసన'మిత్యత్ర సూత్రే యథాఽథశబ్ద ఆరంబార్థకః యోగశాస్త్రమారభ్య ఇతి తద్వదత్ర కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—నాధికారార్థ ఇతి. అయమాశయః. కిం జిజ్ఞాసాపదం జ్ఞానేచ్ఛాపరం? ఉత విచార

బ్రహ్మతత్త్వప్రకాశికా.

ఆమ్నాయాన్తైకసంసిద్ధమాదిమధ్యాంతవర్జితం,
ఆనందఘనమాపూర్ణమాత్మజ్యోతిరుపాస్మహే. ౧
సమస్తత్రయ్యంతకాంతారవిహారైకపటీయసే,
వాదిమత్తేభసంహర్త్రే వ్యాసకేసరిణే సతే. ౨
స్తువన్మోహతమస్తోమభానుభావముపేయుషః,
స్తుమస్తాన్భగవత్పాదాన్భవరోగభిషగ్వరాన్. ౩
యద్వాణీద్యుమణిధ్వస్తా మన్మోహధ్వాంతసంతతిః,
శ్రీగురూన్భావయామస్తాంస్త్రయ్యంతాంబుజభాస్కరాన్. ౪
శ్రీమద్దేశికపాదాబ్జపరిచర్యాబలాదహం,
భాష్యానుగాం బ్రహ్మసూత్రవృత్తిం కుర్వే యథామతి. ౫

ఇహ ఖలు భగవాన్బాదరాయణః ప్రేక్షావత్ప్రవృత్త్యౌపయికమాపాతతస్త్రయ్యంతవచోభిః ప్రతిపన్నమనుబంధజాతం న్యాయతో నిర్ణేతుమిదమారచయాంచకార—

అత్ర అథశబ్దేన సాధనచతుష్టయసంపత్త్యానంతర్యముచ్యతే, అతఃశబ్దేన సాధనచతుష్టయస్య సంభావనా. 'బ్రహ్మజిజ్ఞాసా' ఇత్యనేన అజ్ఞాతత్వేన విషయత్వం, జ్ఞాత

జిజ్ఞాసాయా అనధికార్యత్వాత్; మంగళస్య చ వాక్యార్థే సమన్వయా
భావాత్; అర్థాంతరప్రయుక్త ఏవ హ్యథశబ్దః శ్రుత్యా మంగళ
ప్రయోజనో భవతి; పూర్వప్రకృతాపేక్షాయాశ్చ ఫలత ఆనంతర్యా

లక్షకం? ఆద్యే అథశబ్దస్యారంభార్థత్వే బ్రహ్మజ్ఞానేచ్ఛారభ్యత ఇతి సూత్రార్థస్స్యాత్ సచాసంగతః తస్యా అనారభ్యత్వాత్ న హి ప్రత్యధికరణమిచ్ఛా క్రియతే కింతు తయా విచారః. న ద్వితీయః. కర్తవ్యపదాధ్యాహారం వినా విచారలక్షకత్వాయోగాత్. అధ్యాహృతే చ తస్మిన్ తేనైవారంభోక్తేరథశబ్దవైయర్థ్యాత్ కింత్వధికారిసిద్ధ్యర్థమానంతర్యార్థతైవ యుక్తేతి. అధునా సంభావితమర్థాంతరం దూషయతి—మంగళస్యేతి. వాక్యార్థో విచారకర్తవ్యతా, న హి తత్ర మంగళస్య కర్తృత్వాదినాన్వయోఽస్తీత్యర్థః. నను సూత్రకృతా శాస్త్రాదౌ మంగళం కార్యమిత్యథశబ్దః ప్రయుక్తఇతి చేత్ సత్యం. న తస్యార్థో మంగళం కింతు తచ్ఛ్రవణముచ్చారణం చ మంగళకృత్యం కరోతి తదర్థస్త్వానంతర్యమేవేత్యాహ—అర్థాంతరేతి. అర్థాంతరమానంతర్యం శ్రుత్యా శ్రవణేన శంఖవీణాదినాదశ్రవణవదోంకారాథశబ్దయోః శ్రవణం మంగళఫలకం. "ఓంకారశ్చాథశబ్దశ్చ ద్వావేతౌ బ్రహ్మణః పురా, కంఠం భిత్త్వా వినిర్యాతౌ తస్మాన్మాంగళికావుభౌ" ఇతి స్మరణాదితి భావః. నను ప్రపంచో మిథ్యేతి మతే ప్రకృతే సతి 'అథ మతం ప్రపంచస్సత్య' ఇత్యత్ర పూర్వప్రకృతార్థాదుత్తరార్థస్యార్థాంతరత్వార్థోఽథశబ్దో దృష్టః, తథాత్ర కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—పూర్వేతి. ఫలతః ఫలస్యేత్యర్థః. బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయాః పూర్వమర్థవిశేషః ప్రకృతో నాస్తి యస్మాత్తస్యా అర్థాంతరత్వమథశబ్దేనోచ్యేత. యతః కుతశ్చిదర్థాంతరత్వం తు సూత్రకృతా న వక్తవ్యం ఫలాభావాత్. యది ఫలస్య జిజ్ఞాసాపదోక్తకర్తవ్యవిచారస్య హేతుత్వేన యత్పూర్వం ప్రకృతం తదపేక్షాస్తీత్యపేక్షాబలాత్ ప్రకృతహేతుమాక్షిప్య తతోఽర్థాంతరత్వముచ్యేత, తదాఽర్థాంతరత్వమానంతర్యేఽన్తర్భవతి హేతుఫలభావజ్ఞానాయానంతర్యస్యావశ్యం వాచ్యత్వాత్. తస్మాదిదమర్థాంతరమిత్యుక్తే తస్య హేతుత్వాప్రతీతేః. తస్మాదిదమనంతరమిత్యుక్తే భవత్యేవ హేతుత్వప్రతీతిః. న చాశ్వాదనంతరో గౌరిత్యత్ర హేతుత్వభానాపత్తిరితి వాచ్యం. తయోర్దేశతః కాలతో వా వ్యవధానేనానంతర్యస్యాముఖ్యత్వాత్, అతస్సామగ్రీఫలయోరేవ ముఖ్యమానంతర్యం, అవ్యవధానాత్. తస్మిన్నుక్తే సత్యర్థాంతరత్వం న వాచ్యం,

---

త్వేన ప్రయోజనత్వం, బ్రహ్మణ ఉక్తం భవతి. ఏవం చ ప్రేక్షావత్ప్రవృత్త్యంగభూతాధికార్యాదిసమర్పకత్వేన సమన్వయాద్యఖిలవిచారోపోద్ఘాతత్వాత్ ఆద్యస్య

వ్యతిరేకాత్. సతి చానంతర్యార్థత్వే, యథా ధర్మజిజ్ఞాసాపూర్వవృత్తం వేదాధ్యయనం నియమేనాపేక్షతే, ఏవం బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపి యత్పూర్వవృత్తం నియమేనాపేక్షతే తద్వక్తవ్యం. స్వాధ్యాయానంతర్యం తు సమానం. నన్విహ కర్మావబోధానంతర్యం విశేషః; న; ధర్మజిజ్ఞాసాయాః

జ్ఞాతత్వాద్వైఫల్యాచ్చేతి భావః. ఫలస్య విచారస్య పూర్వకృత్తహేత్వపేక్షయా బలాద్యదర్థాంతరత్వం తస్యానంతర్యాభేదాత్ న పృథగథశబ్దార్థత్వమిత్యధ్యాహృత్య భాష్యం యోజనీయం. యద్వా పూర్వప్రకృతేఽర్థే ఆపేక్షా యస్యా అర్థాంతరతాయాస్తస్యాః ఫలం జ్ఞానం తద్ద్వారానంతర్యావ్యతిరేకాత్తజ్జ్ఞానే తస్యాః జ్ఞానతోఽన్తర్భావాన్నాథశబ్దార్థతేత్యర్థః. నన్వానంతర్యార్థకత్వేఽప్యానంతర్యస్యావధిః క ఇత్యాశంక్యాహ—సతి చేతి. యన్నియమేన పూర్వవృత్తం పూర్వభావి అసాధారణకారణం పుష్కలకారణమితి యావత్, తదేవావధిరితి వక్తవ్యమిత్యర్థః. నన్వస్తు ధర్మవిచార ఇవ బ్రహ్మవిచారేఽపి వేదాధ్యయనం పుష్కలకారణమిత్యత ఆహ—స్వాధ్యాయేతి. సమానం బ్రహ్మవిచారే సాధారణకారణం న పుష్కలకారణమిత్యర్థః. నను సంయోగపృథక్త్వన్యాయేన 'యజ్ఞేన దానేనే' త్యాదిశ్రుత్యా 'యజ్ఞాదికర్మాణి జ్ఞానాయ విధీయంత' ఇతి సర్వాపేక్షాధికరణే వక్ష్యతే, తథాచ పూర్వతంత్రేణ తదవబోధః పుష్కలకారణమితి శంకతే—నన్వితి. ఇహ బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయాం విశేషోఽసాధారణకారణం, 'ఏకస్య తూభయత్వే సంయోగపృథక్త్వ'మితి జైమినిసూత్రం. తదర్థస్తు, ఏకస్య కర్మణ ఉభయత్వేఽనేకఫలసంబంధే సంయోగః, ఉభయసంబంధబోధకం వాక్యం తస్య పృథక్త్వం భేదః స హేతుః. తతశ్చాత్రాపి జ్యోతిష్టోమాదికర్మణాం స్వర్గాదిఫలకానామపి, యజ్ఞేన దానేనే' త్యాదివచనాత్ జ్ఞానార్థత్వం చేతి పరిహరతి—నేత్యాదినా. అయమాశయః. న తావత్ పూర్వతంత్రస్థం న్యాయసహస్రం బ్రహ్మజ్ఞానే తద్విచారే వా పుష్కలం కారణం, తస్య ధర్మనిర్ణయమాత్రహేతుత్వాత్, నాపి కర్మనిర్ణయః, తస్యానుష్ఠానహేతుత్వాత్. న హి ధూమాగ్న్యోరివ ధర్మబ్రహ్మణోర్వ్యాప్తిరస్తి, యయా ధర్మజ్ఞానాద్బ్రహ్మజ్ఞానం భవేత్. యద్యపి శుద్ధివివేకాదిద్వారా కర్మాణి హేతవస్తథాపి తేషాం నాధికారివిశేషణత్వం అజ్ఞాతానాం తేషాం జన్మాంతరకృతానామపి ఫలహేతుత్వాత్, అధికారివిశేషణం జ్ఞాయమానమేవ ప్రవృత్తిపుష్కలకారణమానంతర్యావధిత్వేన వక్తవ్యం. అతః కర్మాణి తదవబోధ

సూత్రస్య సంగతిః. విచారవిషయవేదాంతవాక్యైః స్వార్థనిర్ణయాయాస్యాపేక్షణాత్ శ్రుతిసంగతిః. ఏవం సర్వేషాం సూత్రాణాం శ్రుతిసంగతిర్ద్రష్టవ్యా. విశేషతో బ్రహ్మ

ప్రాగప్యధీతవేదాంతస్య బ్రహ్మజిజ్ఞాసోపపత్తేః. యథా చ హృదయాద్య
వదానానామానంతర్యనియమః, క్రమస్య వివక్షితత్వాత్, న తథేహ
క్రమో వివక్షితః; శేషశేషిత్వేఽధికృతాధికారే వా ప్రమాణాభావాత్

స్తన్న్యాయవిచారో వా నావధిరితి న బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయా ధర్మజిజ్ఞాసానంతర్యమితి. నను ధర్మబ్రహ్మజిజ్ఞాసయోః కార్యకారణత్వాభావేఽప్యానంతర్యోక్తిద్వారా క్రమజ్ఞానార్థోఽథశబ్దః, 'హృదయస్యాగ్రేఽవద్యత్యథ జిహ్వాయా అథ వక్షస' ఇత్యవదానానాం క్రమజ్ఞానార్థాథశబ్దవదిత్యాశంక్యాహ—యథేతి. అవదానానామానంతర్యనియమః క్రమో యథాఽథశబ్దార్థస్తస్య వివక్షితత్వాత్ న తథేహ ధర్మబ్రహ్మజిజ్ఞాసయోః క్రమో వివక్షితః, ఏకకర్తృకత్వాభావేన తయోః క్రమానపేక్షణాత్, అతో న క్రమార్థోఽథశబ్ద ఇత్యర్థః. నను తయోరేకకర్తృకత్వం కుతో నాస్తీత్యత ఆహ—శేషేతి. యేషామేకప్రధానశేషతా యథాఽవదానానాం ప్రయాజాదీనాం చ యయోశ్చ శేషశేషిత్వం యథా ప్రయాజదర్శయోః, యస్య చాధికృతాధికారిత్వం యథాఽపాం ప్రణయనం దర్శపూర్ణమాసాంగమాశ్రిత్య 'గోదోహనేన పశుకామస్యే'తి విహితస్య గోదోహనస్య, యథా వా 'దర్శపూర్ణమాసాభ్యామిష్ట్వా సోమేన యజేతే'తి దర్శాద్యుత్తరకాలే విహితస్య సోమయాగస్య దర్శాద్యధికృతాధికారత్వం, తేషామేకకర్తృకత్వం భవతి. తతశ్చైకప్రయోగవచనగృహీతానాం తేషాం యుగపదనుష్ఠానాసంభవాత్ క్రమాకాంక్షాయాం శ్రుత్యాదిభిర్హి క్రమో బోధ్యతే; నైవం జిజ్ఞాసయోశ్శేషశేషిత్వే శ్రుతిలింగాదికం మానమస్తి, నను 'బ్రహ్మచర్యం సమాప్య గృహీ భవేద్గృహాద్వనీభూత్వా ప్రవ్రజే'దిత్యాదిశ్రుత్యా, "అధీత్య విధివద్వేదాన్పుత్రానుత్పాద్య ధర్మతః, ఇష్ట్వా చ శక్తితో యజ్ఞైర్మనో మోక్షే నివేశయే" దితి స్మృత్యా చాధికృతాధికారిత్వం భాతీతి చేన్న. 'బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజేత్' 'ఆసాదయతి శుద్ధాత్మా మోక్షం వై ప్రథమాశ్రమే'ఇతి శ్రుతిస్మృతిభ్యాం. త్వదాహృతశ్రుతిస్మృత్యోరశుద్ధచిత్తవిషయత్వావగమాత్ ఏతదుక్తం భవతి—"యది జన్మాంతరకృతైః కర్మభిశ్శుద్ధం చిత్తం తదా బ్రహ్మచర్యాదేవ సన్న్యస్య బ్రహ్మజిజ్ఞాసితవ్యం, యది న శుద్ధమితి రాగేణ జ్ఞాయతే తదా గృహీ భవేత్, తత్రాప్యశుద్ధౌ వనీభవేత్, తత్రాప్యశుద్ధౌ తత్రైవ కాలమాకలయేత్, వనే శుద్ధౌ ప్రవ్రజే" దితి. తథాచ శ్రుతిః—'యదహరేవ విరజేత్తదహరేవ ప్రవ్రజే'దితి. తస్మాన్నానయోరధికృతాధి

పరవాక్యతాత్పర్యనిర్ణాయకన్యాయసూచకత్వాత్ బ్రహ్మవిచారాత్మకశాస్త్రసంగతిః. ఏవమగ్రేఽపి శాస్త్రసంగతిరూహ్యా. 'అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా' ఇత్యాదిభిః సూత్రైః

ధర్మబ్రహ్మజిజ్ఞాసయోః, ఫలజిజ్ఞాస్యభేదాచ్చ. అభ్యుదయఫలం ధర్మజ్ఞానం, తచ్చానుష్ఠానాపేక్షం; నిశ్శ్రేయసఫలం తు బ్రహ్మవిజ్ఞానం, న చానుష్ఠానాంతరాపేక్షం; భవ్యశ్చ ధర్మో జిజ్ఞాస్యో న జ్ఞానకాలేఽస్తి, పురుషవ్యాపారతంత్రత్వాత్; ఇహ తు భూతం బ్రహ్మ జిజ్ఞాస్యం నిత్యవృత్తత్వాత్ న పురుషవ్యాపారతంత్రం. చోదనాప్రవృత్తి

కారిత్వే కించిన్మానమితి భావః. నను మీమాంసయోశ్శేషశేషిత్వమధికృతాధికారిత్వం చ మాస్తు, ఏకమోక్షఫలకత్వేనైకకర్తృకత్వం స్యాదేవ. వదంతి హి—'జ్ఞానకర్మభ్యాం ముక్తి'రితి సముచ్చయవాదినః. ఏవమేకవేదార్థజిజ్ఞాస్యకత్వాచ్చైకకర్తృకత్వం, తథా చాగ్నేయాదిషడ్యాగానామేకస్వర్గఫలకానాం ద్వాదశాధ్యాయానాం చైకధర్మజిజ్ఞాస్యకానాం క్రమవత్తయోః క్రమో వివక్షిత ఇతి క్రమార్థోఽథశబ్ద ఇత్యాశంక్యాహ—ఫలేతి. ఫలభేదాజ్జిజ్ఞాస్యభేదాచ్చ న క్రమో వివక్షిత ఇత్యనుషంగః. యథా సౌర్యార్యమ్ణప్రాజాపత్యచరూణాం బ్రహ్మవర్చసస్వర్గాయుఃఫలభేదాత్, యథా వా కామచికిత్సాతంత్రయోర్జిజ్ఞాస్యభేదాన్న క్రమాపేక్షా తద్వన్మీమాంసయోర్న క్రమాపేక్షేతి భావః. తత్ర ఫలభేదం వివృణోతి—అభ్యుదయేతి. విషయాభిముఖ్యేనోదేతీత్యభ్యుదయః, విషయాధీనం సుఖం స్వర్గాదికం, తచ్చ ధర్మజ్ఞానహేతోర్మీమాంసాయాః ఫలమిత్యర్థః. న కేవలం ఫలస్య స్వరూపతో భేదః కింతు హేతుతోఽపీత్యాహ—తచ్చేతి. బ్రహ్మజ్ఞానహేతోర్మీమాంసాయాః ఫలం తు తద్విరుద్ధమిత్యాహ—నిశ్శ్రేయసేతి. నిత్యం నిరపేక్షం శ్రేయో నిశ్శ్రేయసం మోక్షః తత్ఫలమిత్యర్థః. బ్రహ్మజ్ఞానం చ స్వోత్పత్తివ్యతిరిక్తమనుష్ఠానం నాపేక్షత ఇత్యాహ—న చేతి. స్వరూపతో హేతుతశ్చ ఫలభేదాన్న సముచ్చయ ఇతి భావః. జిజ్ఞాస్యభేదం వివృణోతి—భవ్యశ్చేతి. భవతీతి భవ్యః సాధ్య ఇత్యర్థః. సాధ్యత్వే హేతుమాహ—నేతి. తర్హి తుచ్ఛత్వం నేత్యాహ—పురుషేతి. పురుషవ్యాపారః ప్రయత్నస్తంత్రం హేతుర్యస్య తత్త్వాదిత్యర్థః. కృతిసాధ్యత్వాత్ కృతిజనకజ్ఞానకాలే ధర్మస్యాసత్త్వం న తుచ్ఛత్వాదిత్యర్థః. బ్రహ్మణో ధర్మాద్వైలక్షణ్యమాహ—ఇహ త్వితి. ఉత్తరమీమాంసాయామిత్యర్థః. భూతమసాధ్యం. తత్ర హేతుః—నిత్యేతి. సదా సత్త్వాదిత్యర్థః. సాధ్యాసాధ్యత్వేన ధర్మబ్రహ్మణోః స్వరూపభేదముక్త్వా హేతుతోఽప్యాహ—నేతి. ధర్మవత్ కృత్యధీనం నేత్యర్థః—మానతోఽపి భేదమాహ—చోదనేతి. అజ్ఞాతజ్ఞాపకం వాక్యమత్ర చోదనా,

---

సర్వే వేదాంతా బ్రహ్మపరా ఇతి సమన్వయప్రతిపాదనాత్ తేషాం ఆధ్యాయం సమన్వయాధ్యాయసంగతిః. ప్రథమపాదే స్పష్టబ్రహ్మలింగానాం వాక్యానాం విచార్య

భేదాచ్చ. యా హి చోదనా ధర్మస్య లక్షణం, సా స్వవిషయే నియుఞ్జానైవ పురుషమవబోధయతి; బ్రహ్మచోదనా తు పురుషమవబోధయత్యేవ కేవలం; అవబోధస్య చోదనాజన్యత్వాన్న పురుషోఽవబోధే నియుజ్యతే—యథాఽక్షసన్నికర్షేణార్థావబోధే, తద్వత్. తస్మాత్ కిమపి వక్తవ్యం, యదనంతరం బ్రహ్మజిజ్ఞాసోపదిశ్యత ఇతి. ఉచ్యతే—నిత్యానిత్యవస్తువివేకః, ఇహాముత్రార్థఫలభోగవిరాగః, శమదమాదిసాధనసంపత్, ముముక్షుత్వం చ. తేషు హి సత్సు ప్రాగపి

తస్యాః ప్రవృత్తిర్బోధకత్వం తద్వైలక్షణ్యాచ్చ జిజ్ఞాస్యభేద ఇత్యర్థః. సంగ్రహవాక్యం వివృణోతి—యా హీతి. లక్షణం ప్రమాణం 'స్వర్గకామో యజేతే'త్యాదివాక్యం హి స్వవిషయే ధర్మే యాగాదికరణకస్వర్గాదిఫలకభావనారూపే ఫలహేతుయాగాదిగోచరనియోగే వా హితసాధనే యాగాదౌ వా పురుషం ప్రవర్తయదేవావబోధయతి. 'అయమాత్మా బ్రహ్మే'త్యాదివాక్యం తు త్వమర్థం కేవలమప్రపంచం బ్రహ్మ బోధయత్యేవ న ప్రవర్తయతి, విషయాభావాదిత్యర్థః. నన్వవబోధ ఏవ విషయస్తత్రాహ—న పురుష ఇతి. బ్రహ్మచోదనయా పురుషోఽవబోధే న ప్రవర్త్యత ఇత్యత్ర హేతుం పూర్వవాక్యేనాహ—అవబోధస్యేతి. స్వాజన్యజ్ఞానే స్వయం ప్రమాణం న ప్రవర్తకమిత్యత్ర దృష్టాంతమాహ—యథేతి. మానాదేవ బోధస్య జాతత్వాజ్జాతే చ విధ్యయోగాత్ న వాక్యార్థజ్ఞానే పురుషప్రవృత్తిః. తథా చ ప్రవర్తకమానమేయో ధర్మః, ఉదాసీనమానమేయం బ్రహ్మేతి జిజ్ఞాస్యభేదాత్ న తన్మీమాంసయోః క్రమార్థోఽథశబ్ద ఇతి భావః. ఏవమథశబ్దస్యార్థాంతరాసంభవాదానంతర్యవాచిత్వే సతి తదవధిత్వేన పుష్కలకారణం వక్తవ్యమిత్యాహ—తస్మాదితి. ఉపదిశ్యతే సూత్రకృతేతి శేషః. తత్కిమిత్యత ఆహ—ఉచ్యత ఇతి. వివేకాదీనామాగమికత్వేన ప్రామాణికత్వం పురస్తాదేవోక్తం. లౌకికవ్యాపారాన్మనస ఉపరమః శమః. బాహ్యకరణానాముపరమో దమః, జ్ఞానార్థం విహితనిత్యాదికర్మసన్న్యాస ఉపరతిః. శీతోష్ణాదిద్వంద్వసహనం తితిక్షా. నిద్రాలస్యప్రమాదత్యాగేన మనస్స్థితిః సమాధానం. సర్వత్రాస్తికతా శ్రద్ధా. ఏతత్షట్కప్రాప్తిశ్శమాదిసంపత్. అత్ర వివేకాదీనాముత్తరోత్తరహేతుత్వేనాధికారివిశేషణత్వం మంతవ్యం. తేషామన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం బ్రహ్మజిజ్ఞాసాహేతుత్వమాహ—తేష్వితి. అథ కథంచిత్కుతూహలితయా బ్రహ్మవిచారప్రవృత్తస్యాపి ఫలపర్యంతం తజ్జ్ఞానాను

త్వాత్ ఆపాదం పాదసంగతిః. ప్రాథమ్యాదస్యాధికరణస్య నాధికరణసంగతిః. ఉత్తరాధికరణసంగతిస్తు తస్యైవానేనేతి నాస్యోచ్యతే. పూర్వపక్షే విచారానారంభా

ధర్మజిజ్ఞాసాయా ఊర్ధ్వం చ, శక్యతే బ్రహ్మ జిజ్ఞాసితుం జ్ఞాతుం చ; న విపర్యయే. తస్మాదథశబ్దేన యథోక్తసాధనసంపత్త్యానంతర్యముపదిశ్యతే. అతశ్శబ్దో హేత్వర్థః. యస్మాద్వేద ఏవాగ్నిహోత్రాదీనాం శ్రేయస్సాధనానామనిత్యఫలతాం దర్శయతి—'తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయత ఏవమేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయతే' ఇత్యాదిః, తథా 'బ్రహ్మవిజ్ఞానాదపి పరం పురుషార్థం దర్శయతి—'బ్రహ్మవిదాప్నోతి పర' మిత్యాది, తస్మాద్యథోక్తసాధనసంపత్త్యనంతరం బ్రహ్మజిజ్ఞాసా

దయాద్వ్యతిరేకసిద్ధిః. అథశబ్దవ్యాఖ్యానముపసంహరతి—తస్మాదితి. నన్వుక్తవివేకాదికం న సంభవతి 'అక్షయ్యం హ వై చాతుర్మాస్యయాజినస్సుకృతం భవతీ'త్యాది శ్రుత్యా కర్మఫలస్య నిత్యత్వేన తతో వైరాగ్యాసిద్ధేః, జీవస్య బ్రహ్మస్వరూపమోక్షశ్చాయుక్తః, భేదాత్, తస్య లోష్టాదివత్పురుషార్థత్వాయోగాచ్చ, తతో న ముముక్షాసంభవ ఇత్యాక్షేపపరిహారార్థోఽతశ్శబ్దః. తం వ్యాచష్టే—అతశ్శబ్దఇతి. అథశబ్దేనానంతర్యవాచినా తదవధిత్వేనార్థాద్వివేకాదిచతుష్టయస్య బ్రహ్మజిజ్ఞాసాహేతుత్వం యదుక్తం తస్యార్థికహేతుత్వస్యాక్షేపనిరాసాయానువాదకోఽతశ్శబ్ద ఇత్యర్థః. ఉక్తం వివృణోతి—యస్మాదితి. తస్మాదిత్యుత్తరేణ సంబంధః. 'యదల్పం తన్మర్త్యం యత్ కృతకం తదనిత్య'మితి న్యాయవతీ 'తద్యథేహే'త్యాదిశ్రుతిః కర్మఫలాక్షయ్యత్వశ్రుతేర్బాధికా. తస్మాత్ 'అతోఽన్యదార్త'మితి శ్రుత్యా అనాత్మమాత్రస్యానిత్యత్వవివేకాద్వైరాగ్యలాభ ఇతి భావః. ముముక్షాం సంభావయతి. తథేతి. యథా వేదః కర్మఫలానిత్యత్వం దర్శయతి తథా బ్రహ్మజ్ఞానాత్ప్రశాంతశోకానలమపారం స్వయంజ్యోతిరానందం దర్శయతీత్యర్థః. జీవత్వాదేరధ్యాసోక్త్యా బ్రహ్మత్వసంభవ ఉక్త ఏవేతి భావః. ఏవమథాతశ్శబ్దాభ్యాంపుష్కలకారణవతోఽధికారిణస్సమర్థనాచ్ఛాస్త్రమారబ్ధవ్యమిత్యాహ—తస్మాదితి. సూత్రవాక్యపూరణార్థమధ్యాహృతకర్తవ్యపదాన్వయార్థం బ్రహ్మజిజ్ఞాసాపదేన విచారం లక్షయితుం తస్య స్వాభిమతసమాసకథనేనావయవార్థం దర్శయతి.—బ్రహ్మణఇతి. నను 'ధర్మాయ జిజ్ఞాసే'తివత్ 'బ్రహ్మణే జిజ్ఞాసే'తి చతుర్థీసమాసః కిం న స్యాదితి చేదుచ్యతే—జిజ్ఞాసాపదస్య హి ముఖ్యార్థ ఇచ్ఛా, తస్యాః ప్రథమం కర్మకారకమపేక్షితం పశ్చాత్ ఫలం, తతశ్చాదౌ కర్మజ్ఞానార్థం షష్ఠీసమాసో యుక్తః కర్మణ్యుక్తే సత్యర్థాత్ ఫలముక్తం భవతి, ఇచ్ఛాయాః కర్మణ ఏవ ఫలత్వాత్. యథా 'స్వర్గస్యేచ్ఛే' త్యుక్తే

దుపాయాంతరసాధ్యా ముక్తిః. సిద్ధాంతే తు తదారంభసంభవాత్ తదధీనజ్ఞానసిద్ధేస్తేనైవ ముక్తిరితి ఫలభేదః. అత్ర వేదాంతవాక్యవిచారో విషయః. స న కర్తవ్యః కర్త

కర్తవ్యా. బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసా బ్రహ్మజిజ్ఞాసా. బ్రహ్మ చ వక్ష్యమాణలక్షణం—'జన్మాద్యస్య యత' ఇతి. అత ఏవ న బ్రహ్మశబ్దస్య జాత్యాద్యర్థాంతరమాశంకితవ్యం. బ్రహ్మణ ఇతి కర్మణి షష్ఠీ, న శేషే; జిజ్ఞాస్యాపేక్షత్వాజ్జిజ్ఞాసాయాః, జిజ్ఞాస్యాంతరానిర్దేశాచ్చ. నను శేషషష్ఠీపరిగ్రహేఽపి బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసాకర్మత్వం న విరుధ్యతే, సంబంధసామాన్యస్య విశేషనిష్ఠత్వాత్, ఏవమపి ప్రత్యక్షం బ్రహ్మణః కర్మత్వముత్సృజ్య సామాన్యద్వారేణ పరోక్షం కర్మత్వం కల్పయతో వ్యర్థః

స్వర్గస్య ఫలత్వం లభ్యతే తద్వత్. అత ఏవ 'ధర్మజిజ్ఞాసే'త్యత్రాపి సా హి తస్య జ్ఞాతుమిచ్ఛేతీచ్ఛాం గృహీత్వా షష్ఠీసమాసో దర్శితః. విచారలక్షణాయాం తు విచారస్య క్లేశాత్మకతయా ప్రథమం వృత్తివిషయత్వేన ప్రతిబింబితత్వేన చ ఫలాకాంక్షత్వాత్ ధర్మాయ జిజ్ఞాసేతి చతుర్థీసమాస ఉక్తః. తథా వృత్తికారైః 'బ్రహ్మణే జిజ్ఞాసేత్యుక్తం చేదస్తు జ్ఞానత్వేన బ్రహ్మణః ఫలత్వా'దితి. అధునా బ్రహ్మపదార్థమాహ—బ్రహ్మ చేతి. నను 'బ్రహ్మక్షత్రమిదం బ్రహ్మాయాతి బ్రహ్మా స్వయంభుర్బ్రహ్మా ప్రజాపతి'రితి శ్రుతిషు లోకే చ బ్రాహ్మణత్వజాతౌ జీవే వేదే కమలాసనే చ బ్రహ్మశబ్దః ప్రయుజ్యత ఇత్యాశంక్యాహ.—అత ఏవేతి. జగత్కారణత్వలక్షణప్రతిపాదకసూత్రాసాంగత్యప్రసంగాదేవేత్యర్థః. వృత్త్యంతరే శేషే షష్ఠీత్యుక్తం దూషయతి—బ్రహ్మణ ఇతీతి. సంబంధసామాన్యం శేషః. జిజ్ఞాసేత్యత్ర సన్ప్రత్యయవాచ్యయా ఇచ్ఛయా జ్ఞానం కర్మ. తస్య జ్ఞానస్య బ్రహ్మ కర్మ. తత్ర సకర్మకక్రియాయాః కర్మజ్ఞానం వినా జ్ఞాతుమశక్యత్వాత్, ఇచ్ఛాయా విషయజ్ఞానజన్యత్వాచ్చ ప్రథమాపేక్షితం కర్మైవ షష్ఠ్యా వాచ్యం, న శేష ఇత్యర్థః. నను ప్రమాణాదికమన్యదేవ తత్కర్మాస్తు బ్రహ్మ తు శేషితయా సంబధ్యతాం తత్రాహ.—జిజ్ఞాస్యాంతరేతి. శ్రుతం కర్మ త్యక్త్వాఽన్యదశ్రుతం కల్పయన్ 'పిండముత్సృజ్య కరం లేఢీ'తి న్యాయమనుసరతీతి భావః. గూఢాభిసంధిశ్శంకతే—నన్వితి. షష్ఠీ శేష ఇతి విధానాత్ షష్ఠ్యాసంబంధమాత్రం ప్రతీతమపి విశేషాకాంక్షాయాం సకర్మకక్రియాసన్నిధానాత్ కర్మత్వే పర్యవస్యతీత్యర్థః. అభిసంధిమజానన్నివోత్తరమాహ.—ఏవమపీతి. కర్మలాభేఽపి ప్రత్యక్షం కర్తృకర్మణోః కృతీతి సూత్రేణ జిజ్ఞాసాపదస్య ప్రత్యయాంతత్వేన కృదంతస్య యోగే విహితం ప్రథమాపేక్షితం చ కర్మత్వం త్యక్త్వా పరోక్షమశబ్దం కల్పయత ఇత్యర్థః. శేషవాదీ స్వాభిసంధిముద్ఘాటయతి—న వ్యర్థ ఇతి.

వ్యో వేతి విషయప్రయోజనసంభవాసంభవాభ్యాం సందేహే, యద్ధి సందిగ్ధం సప్రయోజనం తస్య విచారవిషయత్వం; బ్రహ్మణస్తు స్ఫుటతరాహంప్రత్యయాలంబనత్వేనాసందిగ్ధ

ప్రయాసస్య వ్యర్థత్వాత్. న వ్యర్థః, బ్రహ్మాశ్రితాశేషవిచారప్రతిజ్ఞానార్థత్వాదితి చేత్, న; ప్రధానపరిగ్రహే తదపేక్షితానామర్థాక్షిప్తత్వాత్. బ్రహ్మ హి జ్ఞానేనాప్తుమిష్టతమత్వాత్ ప్రధానం. తస్మిన్ ప్రధానే జిజ్ఞాసాకర్మణి పరిగృహీతే, యైర్జిజ్ఞాసితైర్వినా బ్రహ్మ జిజ్ఞాసితం న భవతి, తాన్యర్థాక్షిప్తాన్యేవేతి న పృథక్ సూత్రయితవ్యాని. యథా 'రాజాసౌ గచ్ఛతి' త్యుక్తే సపరివారస్య రాజ్ఞో గమనముక్తం భవతి, తద్వత్. శ్రుత్యనుగమాచ్చ. 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే' ఇత్యాద్యాః శ్రుతయః, 'తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మ' ఇతి ప్రత్యక్షమేవ బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసాకర్మత్వం దర్శయంతి. తచ్చ కర్మణిషష్ఠీపరిగ్రహే సూత్రేణానుగతం భవతి. తస్మాద్బ్రహ్మణ ఇతి కర్మణిషష్ఠీ. జ్ఞాతుమిచ్ఛా జిజ్ఞాసా. అవగతిపర్యంతం జ్ఞానం సన్వాచ్యాయా ఇచ్ఛా

శేషషష్ఠ్యాం బ్రహ్మసంబంధినీ జిజ్ఞాసా ప్రతిజ్ఞాతా భవతి. తత్ర యాని బ్రహ్మాశ్రితాని లక్షణప్రమాణయుక్తిజ్ఞానసాధనఫలాని తేషామపి విచారః ప్రతిజ్ఞాతో భవతి. తజ్జిజ్ఞాసాయా అపి బ్రహ్మజ్ఞానార్థత్వేన బ్రహ్మసంబంధిత్వాత్. కర్మణి షష్ఠ్యాం తు బ్రహ్మకర్మక ఏవ విచారః ప్రతిజ్ఞాతో భవతీత్యభిసంధినా శేషషష్ఠీత్యుచ్యతే. అతో మత్ప్రయాసో న వ్యర్థః. బ్రహ్మతత్సంబంధినాం సర్వేషాం విచారప్రతిజ్ఞానమర్థః ఫలం యస్య తత్త్వాదిత్యర్థః. తత్ప్రయాసస్యేదం ఫలం న యుక్తం. సూత్రేణ ముఖతః ప్రధానస్య బ్రహ్మణో విచారే ప్రతిజ్ఞాతే సతి తదుపకరణానాం విచారస్యార్థికప్రతిజ్ఞాయా ఉదితత్వాదిత్యాహ సిద్ధాంతీ.—న ప్రధానేతి.సంగృహీతమర్థం సదృష్టాంతం వ్యాకరోతి.—బ్రహ్మ హీత్యాదినా. 'తద్విజిజ్ఞాసస్వే'తి మూలశ్రుత్యనుసారాచ్చ కర్మణి షష్ఠీత్యాహ—శ్రుత్యనుగమాచ్చేతి. శ్రుతిసూత్రయోరేకార్థత్వలాభాచ్చేత్యర్థః. జిజ్ఞాసాపదస్యావయవార్థమాహ—జ్ఞాతుమితి. నన్వనవగతే వస్తునీచ్ఛాయా అదర్శనాత్తస్యా మూలం విషయజ్ఞానం వక్తవ్యం, బ్రహ్మజ్ఞానం తు జిజ్ఞాసాయాః ఫలం, తదేవ మూలం కథమిత్యాశంక్యాహ—అవగతీతి. ఆవరణనివృత్తిరూపాభివ్యక్తిమచ్చైతన్యమవగతిః పర్యంతోఽవధిర్యస్యాఖండసాక్షాత్కారాత్మకవృత్తిజ్ఞానస్య తదేవ జిజ్ఞాసాయాః కర్మ తదేవ ఫలం మూలం త్వాపాతజ్ఞానమిత్యధునా వక్ష్యత ఇతి ఫలమూలజ్ఞానయోర్భేదాన్న జిజ్ఞా

త్వాత్ తదజ్ఞానాన్ముక్తిలక్షణప్రయోజనాభావాచ్చ న విచారవిషయత్వం. అతోఽసంభావితవిషయాదిమాన్ వేదాంతవాక్యవిచారో న కర్తవ్య ఇతి పూర్వః పక్షః.

చ్ఛాయాః కర్మ, ఫలవిషయత్వాదిచ్ఛాయాః. జ్ఞానేన హి ప్రమాణేనావగంతుమిష్టం బ్రహ్మ. బ్రహ్మావగతిర్హి పురుషార్థః. నిశ్శేషసంసారబీజావిద్యాద్యనర్థనిబర్హణాత్. తస్మాద్బ్రహ్మ జిజ్ఞాసితవ్యం. తత్పునర్బ్రహ్మ ప్రసిద్ధమప్రసిద్ధం వా స్యాత్; యది ప్రసిద్ధం న జిజ్ఞాసితవ్యం. అథాప్రసిద్ధం నైవ శక్యం జిజ్ఞాసితుమితి. ఉచ్యతే-అస్తి తావన్నిత్యశుద్ధబుద్ధ

వాచ్యమవగమనస్య జ్ఞానస్య కర్మ, తత్ప్రాప్తిః ఫలమితి భేదాత్ కర్మైవ ఫలమిత్యయుక్తం తత్రాహ—ఫలేతి. క్రియాంతరే తయోర్భేదేఽపి ఇచ్ఛాయాః ఫలవిషయత్వాత్ కర్మైవ ఫలమిత్యర్థః. నను జ్ఞానావగత్యోరైక్యాద్భేదోక్తిరయుక్తేత్యత ఆహ—జ్ఞానేనేతి. జ్ఞానం వృత్తిః అవగతిస్తత్ఫలమితి భేద ఇతి భావః. అవగంతుమభిప్రేతమిష్టం. అవగతేః ఫలత్వం స్ఫుటయతి.— బ్రహ్మేతి. హిశబ్దోక్తం హేతుమాహ—నిశ్శేషేతి. బీజమవిద్యా ఆదిర్యస్యానర్థస్య తన్నాశకత్వాదిత్యర్థః. అవయవార్థముక్త్వా సూత్రవాక్యార్థమాహ.—తస్మాదితి. అత్ర సన్ప్రత్యయస్య విచారలక్షకత్వం తవ్యప్రత్యయేన సూచయతి— అథాతశ్శబ్దాభ్యామధికారిణస్సాధితత్వాత్తేన బ్రహ్మజ్ఞానాయ విచారః కర్తవ్య ఇత్యర్థః. ఇతి తృతీయవర్ణకమ్.

ప్రథమసూత్రేణ బంధస్యాధ్యాసత్వోక్త్యా విషయాదిసిద్ధావపి బ్రహ్మప్రసిద్ధ్యప్రసిద్ధిభ్యాం విషయాద్యసంభవాభ్యాం శాస్త్రారంభసందేహే, పూర్వపక్షమాహా.— తత్పునరితి. ప్రసిద్ధో జ్ఞాతః అన్యకాంతవచ్యోఽర్థః. యది వేదాంతవిచారాత్ ప్రాగేవ బ్రహ్మజ్ఞానం తర్హి అజ్ఞాతత్వరూపవిషయత్వం నాస్తి. అజ్ఞానాభావేన తన్నివృత్తిరూపఫలమపి నాస్తీతి న విచారయితవ్యం. అథాజ్ఞాతం కేనాపి తర్హి తదుద్దేశేన విచారః కర్తుం న శక్యతే అజ్ఞాతస్యోద్దేశాయోగాత్. తథా చ బుద్ధావనారూఢస్య విచారాత్మకశాస్త్రేణ వేదాంతైశ్చ ప్రతిపాదనాయోగాత్. తత్ప్రతిపాద్యత్వరూపః సంబంధో నాస్తి జ్ఞానాభావాత్ ఫలమపి నాస్తీత్యనారభ్యం శాస్త్రమిత్యర్థః. ఆపాతప్రసిద్ధ్యా విషయాదిలాభాదారంభణీయమితి సిద్ధాంతయతి.—ఉచ్యతఇత్యాదినా. ప్రసిద్ధం తావదిత్యర్థః. అస్తీత్యస్య ప్రసిద్ధత్వేనాస్తిపదస్య ప్రసిద్ధిపరత్వాత్. నను కేన మానేన బ్రహ్మణః ప్రసిద్ధిః? న చ 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే'తి శ్రుత్యా సేతి వాచ్యం. బ్రహ్మపదస్య శక్తిగ్రహాభావేన తద్ఘటితవాక్యస్యాబోధకత్వాదిత్యాశంక్య బ్రహ్మపద

వ్యుత్పత్తిమాహ—ప్రతిపన్నబ్రహ్మతత్త్వస్య అహంప్రత్యయానాలంబనత్వేన సందిగ్ధత్వాత్ తజ్జ్ఞానాత్ సర్వానర్థనివృత్తిలక్షణమోక్షసంభవాత్ సంభావితవిషయాదిమాన్ వేదాంతవాక్యవిచారః కర్తవ్యః—ఇతి. సూత్రార్థస్తు—అత్ర సూత్రే అనువాద

ముక్తస్వభావం సర్వజ్ఞం సర్వశక్తిసమన్వితం బ్రహ్మ. బ్రహ్మశబ్దస్య హి వ్యుత్పాద్యమానస్య నిత్యశుద్ధత్వాదయోఽర్థాః ప్రతీయంతే, బృహతేర్ధాతోరర్థానుగమాత్, సర్వస్యాత్మత్వాచ్చ బ్రహ్మాస్తిత్వప్రసిద్ధిః. సర్వో హ్యాత్మాస్తిత్వం ప్రత్యేతి, న 'నాహమ'స్మీతి. యది హి నాత్మాస్తిత్వప్రసిద్ధిస్స్యాత్, సర్వో లోకో 'నాహమ'స్మీతి ప్రతీయాత్. ఆత్మా చ బ్రహ్మ.

వ్యుత్పత్త్యా ప్రథమం తస్య నిర్గుణస్య సగుణస్య చ ప్రసిద్ధిరిత్యాహ—బ్రహ్మశబ్దస్య హీతి. అస్యార్థః. శ్రుతౌ సూత్రే బ్రహ్మశబ్దస్య ప్రయోగాన్యథానుపపత్త్యా కశ్చిదర్థోఽస్తీతి జ్ఞాయతే. ప్రమాణవాక్యే నిరర్థకశబ్దప్రయోగాదర్శనాత్. స చార్థో మహత్త్వరూప ఇతి వ్యాకరణాన్నిశ్చీయతే, 'బృహి వృద్ధా'వితి స్మరణాత్. సా చ వృద్ధిర్నిరవధికమహత్త్వమితి సంకోచకాభావాత్ శ్రుతావనంతపదేన సహ ప్రయోగాచ్చ జ్ఞాయతే. నిరవధికమహత్త్వం చాంతవత్త్వాదిదోషవత్త్వే సర్వజ్ఞత్వాదిగుణహీనత్వే చ న సంభవతి. లోకే గుణహీనదోషవతోరల్పత్వప్రసిద్ధేః. అతో బృంహణాత్ బ్రహ్మేతి వ్యుత్పత్త్యా దేశకాలవస్తుతః పరిచ్ఛేదాభావరూపం నిత్యత్వం ప్రతీయతే. అవిద్యాదిదోషశూన్యత్వం శుద్ధత్వం, జాడ్యరాహిత్యం బుద్ధత్వం, బంధకాలేఽపి స్వతో బంధాభావో ముక్తత్వం చ ప్రతీయతే. ఏవం సకలదోషశూన్యం నిర్గుణం ప్రసిద్ధం. తథా సర్వజ్ఞత్వాదిగుణకం చ తత్పదవాచ్యం ప్రసిద్ధం. జ్ఞేయస్య కార్యస్య చాపరిశేషేఽల్పత్వప్రసంగేన సర్వజ్ఞత్వస్య సర్వకార్యశక్తిమత్త్వస్య చ లాభాదితి. ఏవం తత్పదార్థప్రసిద్ధేరప్రమాణత్వేనాపాతత్వాదజ్ఞానానివర్తకత్వాజ్జిజ్ఞాసోపపత్తి'రిత్యుక్త్వా త్వంపదార్థాత్మనాపి బ్రహ్మణః ప్రసిద్ధ్యా తదుపపత్తిరిత్యాహ—సర్వస్యేతి. సర్వస్య లోకస్య యోఽయమాత్మా తదభేదాద్బ్రహ్మణః ప్రసిద్ధిరిత్యర్థః. నన్వాత్మనః ప్రసిద్ధిః క్వేత్యత ఆహ.—సర్వో హీతి. అహమస్మీతి న ప్రత్యేతీతి న-కింతు ప్రత్యేత్యేవ, సైవ సచ్చిదాత్మనః ప్రసిద్ధిరిత్యర్థః. ఆత్మనః కుతస్సత్త్వేతి శూన్యమతమాశంక్యాహ.—యది హీతి. ఆత్మన శ్శూన్యస్య ప్రతీతౌ 'అహం నాస్మీ'తి లోకో జానీయాత్. హి కస్తు 'అహమస్మీ'తి జానాతి, తస్మాదాత్మనోఽస్తిత్వప్రసిద్ధిరిత్యర్థః. ఆత్మప్రసిద్ధావపి బ్రహ్మణః కిమాయాతం తత్రాహ.—ఆత్మా చేతి. 'అయమాత్మా బ్రహ్మే'త్యాది శ్రుతేరితి భావః. ప్రసిద్ధిపక్షోక్తం దోషం పూర్వపక్షేణ స్మారయతి.—యదీతి. అజ్ఞాతత్వాభావేన విషయాద్యభావాదవిచార్యత్వం ప్రాప్తమిత్యర్థః. యథా 'ఇదం రజత'మితి వస్తుతశ్శుక్తిప్రసిద్ధిస్తద్వత్ 'అహ

కత్వేనానర్థక్యపరిహారాయ పురుషప్రవృత్తయే చ 'కర్తవ్యా' ఇతి పదమధ్యాహర్తవ్యం. నన్వేవమప్యానర్థక్యం తదవస్థమేవ, ప్రకృతిప్రత్యయార్థయోర్జ్ఞానేచ్ఛయోః

యది లోకే బ్రహ్మాత్మత్వేన ప్రసిద్ధమస్తి, తతో జ్ఞాతమేవేత్యజిజ్ఞాస్యత్వం పునరాపన్నం, న, తద్విశేషం ప్రతి విప్రతిపత్తేః. దేహమాత్రం చైతన్యవిశిష్టమాత్మేతి ప్రాకృతా జనా లోకాయతికాశ్చ ప్రతిపన్నాః. ఇంద్రియాణ్యేవ చేతనాన్యాత్మేత్యపరే, మన ఇత్యన్యే, విజ్ఞానమాత్రం క్షణికమిత్యేకే, శూన్యమిత్యపరే, అస్తి దేహాదివ్యతిరిక్తస్సంసారీ కర్తా భోక్తేత్యపరే, భోక్తైవ కేవలం న కర్తేత్యేకే, అస్తి తద్వ్యతిరిక్త ఈశ్వరస్సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిరితి కేచిత్, ఆత్మా స భోక్తురిత్యపరే, ఏవం బహవో విప్రతిపన్నా యుక్తివాక్యతదాభాససమాశ్రయా

మస్మీతి' సత్య చైతన్య రూపాత్మత్వసామాన్యేన వస్తుతో బ్రహ్మణః ప్రసిద్ధిః, నేయం పూర్ణానందబ్రహ్మస్వరూపవిశేషగోచరా, వాదినాం వివాదాభావప్రసంగాత్. న హి శుక్తిత్వవిశేషదర్శనే సతి రజతం రంగమన్యద్వేతి విప్రతిపత్తిరస్తి. అతో విప్రతిపత్త్యన్యథానుపపత్త్యా సామాన్యతః ప్రసిద్ధావపి విశేషస్యాజ్ఞానత్వాద్విషయాదిసిద్ధిరితి సిద్ధాంతయతి.—నేత్యాదినా. సామాన్యవిశేషభావః స్వాత్మని సచ్చిత్పూర్ణాదిపదవాచ్యభేదాత్కల్పిత ఇతి మంతవ్యం. తత్ర స్థూలసూక్ష్మక్రమేణ విప్రతిపత్తీరుపన్యస్యతి.—దేహమాత్రమిత్యాదినా. శాస్త్రజన్యజ్ఞానశూన్యాః ప్రాకృతాః. వేదబాహ్యమతాన్యుక్త్వా తార్కికాదిమతమాహ.—అస్తీతి. సాంఖ్యమతమాహ—భోక్తేతి. కిమాత్మా దేహాదిరూపః ఉత తద్భిన్న ఇతి విప్రతిపత్తికోటిత్వేన దేహేంద్రియమనోబుద్ధిశూన్యాన్యుక్త్వా తద్భిన్నోఽపి కర్తృత్వాదిమాన్న వేతి విప్రతిపత్తికోటిత్వేన తార్కికసాంఖ్యపక్షావుపన్యస్యాకర్తాపీశ్వరాద్భిన్నో న వేతి వివాదకోటిత్వేన యోగిమతమాహ.—అస్తి తద్వ్యతిరిక్త ఈశ్వర ఇతి. నిరతిశయసత్త్వం గృహీత్వా ఈశ్వరస్సర్వజ్ఞత్వాదిగుణసంపన్న ఇతి యోగినో వదంతి. భేదకోటిముక్త్వా సిద్ధాంతకోటిమాహ—ఆత్మా స భోక్తురితి. భోక్తుర్జీవస్యాకర్తుస్సాక్షిణః స ఈశ్వర ఆత్మా స్వరూపమితి వేదాంతినో వదంతీత్యర్థః. విప్రతిపత్తీరుపసంహరతి.—ఏవం బహవ ఇతి. విప్రతిపత్తీనాం ప్రపంచో నిరాసశ్చ వివరణోపన్యాసే దర్శితః సుఖబోధాయేతీహోపరమ్యతే; తత్ర యుక్తివాక్యాశ్రయాస్సిద్ధాంతినో 'జీవః-బ్రహ్మైవ-ఆత్మత్వాత్. బ్రహ్మవ' దిత్యాదియుక్తేః 'తత్త్వమసీ'త్యాదిశ్రుతేశ్చ బాధితాయాస్సత్త్వాత్. అన్యే తు దేహాదిః-ఆత్మా-అహంప్రత్యయగోచరత్వాత్. వ్యతి

ర్తవ్యతానన్వయాదితి చేత్, నైష దోషః; అత్ర ప్రకృత్యా ఫలీభూతం బ్రహ్మా రోక్షజ్ఞానం అజహల్లక్షణయా కథ్యతే; సన్ప్రత్యయేన ఇచ్ఛాసాధ్యో విచారో జహ

స్సంతః, తత్రావిచార్య యత్కించిత్ ప్రతిపద్యమానో నిశ్శ్రేయసాత్ ప్రతిహన్యేతానర్థంచేయాత్. తస్మాద్బ్రహ్మజిజ్ఞాసోపన్యాసముఖేన

రేకేణ ఘటాదివదిత్యాదియుక్త్యాభాసం, 'సవా ఏష పురుషోఽన్నరసమయః' ఇంద్రియ సంవాదే 'చక్షురాదయస్తేహవాచమూచుః, మనఉవాచ, యోఽయం విజ్ఞానమయః, అసదేవేదమగ్ర ఆసీత్, కర్తా బోద్ధా, అనశ్నన్నన్యః ఆత్మానమంతరో యమయతీ'తి వాక్యాభాసం చాశ్రితా ఇతి విభాగః. 'దేహాదిః-అనాత్మా-భౌతికత్వాత్ దృశ్యత్వాత్' ఇత్యాదిన్యాయైః 'ఆనందమయోఽభ్యాసా' దిత్యాది సూత్రైశ్చాభాసత్వం వక్ష్యతే. నను సంతు విప్రతిపత్తయస్తథాపి యస్య యన్మతే శ్రద్ధా తదాశ్రయణాత్తస్య స్వార్థస్సిద్ధ్యతి కిం బ్రహ్మవిచారారంభేణేత్యత ఆహ.—తత్రావిచార్యేతి. బ్రహ్మాత్మైక్యజ్ఞానాదేవ ముక్తిరితి వస్తుగతిః. మతాంతరాశ్రయణే తదభావాన్మోక్షాసిద్ధిః. కించాత్మానమన్యథా జ్ఞాత్వా తత్పాపేన సంసారాంధకూపే పతేత్ 'అంధం తమః ప్రవిశంతి యే కే చాత్మహనో జనా' ఇతి శ్రుతేః. 'యోఽన్యథా సంతమాత్మానమన్యథా ప్రతిపద్యతే, కిం తేన న కృతం పాపం చోరేణాత్మాపహారిణే'తి వచనాచ్చేత్యర్థః. అతస్సర్వేషాం ముముక్షూణాం నిశ్శ్రేయసలాభాయ వేదాంతవిచారః కర్తవ్య. ఇతి సూత్రార్థముపసంహరతి.—తస్మాదితి. బంధస్యాధ్యస్తత్వేన విషయాదిసద్భావాదగతార్థత్వాదధికారిలాభాదాపాతప్రసిద్ధ్యా విషయాదిసంభవాచ్చ వేదాంతవిషయా మీమాంసా పూజితా విచారణా, వేదాంతావిరోధినో యే తర్కాస్తంత్రాంతరస్థాస్తాన్యుపకరణాని యస్యాస్సా నిశ్శ్రేయసాయారభ్యత ఇత్యర్థః. నను సూత్రే విచారవాచిపదాభావాత్తదారంభః కథం సూత్రార్థ ఇత్యత ఆహ.—బ్రహ్మేతి. బ్రహ్మజ్ఞానేచ్ఛోక్తిద్వారా విచారం లక్షయిత్వా తత్కర్తవ్యతాం బ్రవీతీతి భావః. ఏవం ప్రథమసూత్రస్య చత్వారోఽర్థా వ్యాఖ్యానచతుష్టయేన దర్శితాః. సూత్రస్య చానేకార్థత్వం భూషణం. నన్విదం సూత్రం శాస్త్రాద్బహిస్స్థిత్వా శాస్త్రమారంభయతి అంతర్భూత్వా వా? ఆద్యే తస్య హేయతా, శాస్త్రాసంబంధాత్, ద్వితీయే తస్యారంభకం వాచ్యం. న చ స్వయమేవారంభకం స్వస్మాత్ స్వోత్పత్తేరిత్యాత్మాశ్రయాత్, న చారంభకాంతరం పశ్యామ ఇతి. ఉచ్యతే-శ్రవణవిధినా ఆరబ్ధమిదం శాస్త్రం శాస్త్రాంతర్గతమేవ శాస్త్రారంభం ప్రతిపాదయతి. యథాఽధ్యయనవిధిర్వేదాంతర్గత ఏవ కృత్స్నవేదస్యాధ్యయనం ప్రయుంక్తే తద్వ

ల్లక్షణయా జేగీయతే; అర్థాదపరోక్షజ్ఞానస్య మోక్షసాధనత్వం వేదాంతవాక్యానాం విచార్యత్వం చ లభ్యతే; ఏవం చ శ్రుత్యర్థాభ్యాం సాధనచతుష్టయసంపన్నస్యాధి

వేదాంతవాక్యమీమాంసా తదవిరోధితర్కోపకరణా నిశ్శ్రేయసప్రయోజనా ప్రస్తూయతే. ౧

బ్రహ్మ జిజ్ఞాసితవ్యమిత్యుక్తం. కింలక్షణకం పునస్తద్బ్రహ్మ? ఇత్యత ఆహ భగవాన్ సూత్రకారః—

దిత్యనవద్యం. ఇతి చతుర్థవర్ణకమ్. ప్రథమసూత్రం సమాప్తమ్. అధికరణం చ సమాప్తమ్.

ప్రథమసూత్రేణ శాస్త్రారంభముపపాద్య శాస్త్రమారభమాణః పూర్వోత్తరాధికరణయోస్సంగతిం వక్తుం వృత్తం కీర్తయతి.—బ్రహ్మేతి. ముముక్షుణా బ్రహ్మజ్ఞానాయ వేదాంతవిచారః కర్తవ్య ఇత్యుక్తం. బ్రహ్మణో విచార్యత్వోక్త్యా అర్థాత్ ప్రమాణాదివిచారాణాం ప్రతిజ్ఞాతత్వేఽపి బ్రహ్మప్రమాణం బ్రహ్మయుక్తిరిత్యాదివిశిష్టవిచారాణాం విశేషణబ్రహ్మజ్ఞానం వినా కర్తుమశక్యత్వాత్తత్స్వరూపజ్ఞానాయాదౌ లక్షణం వక్తవ్యం తన్న సంభవతీత్యాక్షిప్య సూత్రకృతం పూజయన్నేవ లక్షణసూత్రమవతారయతి.—కింలక్షణకమితి. కిమాక్షేపే, నాస్త్యేవ లక్షణమిత్యర్థః. ఆక్షేపేణాస్యోత్థానాదాక్షేపసంగతిః. లక్షణద్యోతివేదాంతానాం స్పష్టబ్రహ్మలింగానాం లక్ష్యే బ్రహ్మణి సమన్వయోక్తేః శ్రుతిశాస్త్రాధ్యాయపాదసంగతయః, తథాహి—'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే' ఇత్యాదివాక్యం విషయః. తత్కిం బ్రహ్మణో లక్షణం వక్తి న వేతి సందేహః. తత్ర పూర్వపక్షే బ్రహ్మస్వరూపాసిద్ధ్యా ముక్త్యసిద్ధిః ఫలం సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి భేదః. యద్యప్యాక్షేపసంగతౌ పూర్వాధికరణఫలమేవ ఫలమితి కృత్వా పృథఙ్న వక్తవ్యం. తదుక్తం—'ఆక్షేపే చాపవాదే చ ప్రాప్త్యాం లక్షణకర్మణి, ప్రయోజనం న వక్తవ్యం యచ్చ కృత్వా ప్రవర్తతే' ఇతి. తథాపి స్పష్టార్థముక్తమితి మంతవ్యం. యత్ర పూర్వాధికరణసిద్ధాంతేన పూర్వపక్షః తత్ర ఆపవాదికీ సంగతిః, ప్రాప్తిస్తదర్థా చింతా, తత్ర న వక్తీతి ప్రాప్తం. జన్మాదేర్జగద్ధర్మత్వేన బ్రహ్మలక్షణత్వాయోగాత్, న చ జగదుపాదానత్వే సతి కర్తృత్వం లక్షణమితి వాచ్యం, కర్తురుపాదానత్వే దృష్టాంతాభావేనానుమానాప్రవృత్తేః, న చ శ్రౌతస్య బ్రహ్మణః శ్రుత్యైవ లక్షణసిద్ధేః కిమనుమానేనేతి వాచ్యం. అనుమానస్య శ్రుత్యనుగ్రాహకత్వేన తదభావే తద్విరోధే వా శ్రుత్యర్థాసిద్ధేః. న చ జగత్కర్తృత్వముపాదానత్వం వా ప్రత్యేకం లక్షణమస్త్వితి వాచ్యం. కర్తృమాత్రస్యోపాదానాద్భిన్నస్య బ్రహ్మత్వాయోగాత్, వస్తుతః పరిచ్ఛేదాదితి ప్రాప్తే పురుషాభ్యూహమాత్రస్యానుమానస్యాప్రతిష్ఠితస్యాతీంద్రియార్థే

కారిణో మోక్షసాధనబ్రహ్మాపరోక్షజ్ఞానాయ వేదాంతవాక్యవిచారః కర్తవ్య ఇతి విచారే కర్తవ్యతాన్వయసంభవాత్—ఇతి.

సూ. జన్మాద్యస్య యతః. ౨. ఇతి.

జన్మోత్పత్తిరాదిరస్యేతి తద్గుణసంవిజ్ఞానో బహువ్రీహిః. జన్మస్థితి భంగం సమాసార్థః. జన్మనశ్చాదిత్వం శ్రుతినిర్దేశాపేక్షం వస్తువృత్తాపేక్షం చ. శ్రుతినిర్దేశస్తావత్,—'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంత' ఇతి. అస్మిన్ వాక్యే జన్మస్థితిప్రళయానాం క్రమదర్శనాత్. వస్తువృత్తమపి, జన్మనా లబ్ధసత్తాకస్య ధర్మిణః స్థితిప్రళయసంభవాత్.

స్వాతంత్ర్యాయోగాత్. అపౌరుషేయతయా నిర్దోషశ్రుత్యుక్తోభయకారణత్వస్య సుఖాదిదృష్టాంతేన సంభావయితుం శక్యత్వాత్. తదేవ లక్షణమితి సిద్ధాంతయతి—జన్మాద్యస్య యత ఇతీతి. అత్ర యద్యపి జగజ్జన్మస్థితిలయకారణత్వం లక్షణం ప్రతిపాద్యతే తథాప్యగ్రే 'ప్రకృతిశ్చే'త్యధికరణే తత్కారణత్వం న కర్తృత్వమాత్రం కింతు కర్తృత్వోపాదానత్వోభయరూపమితి వక్ష్యమాణం సిద్ధవత్కృత్యోభయకారణత్వం లక్షణమిత్యుచ్యత ఇతి న పౌనరుక్త్యం. నను జిజ్ఞాస్యనిర్గుణబ్రహ్మణః కారణత్వం కథం లక్షణమితి చేత్! ఉచ్యతే.-యథా రజతం శుక్తేర్లక్షణం యద్రజతం సా శుక్తిరితి, తథా యజ్జగత్కారణం తద్బ్రహ్మేతి కల్పితం కారణత్వం తటస్థం సదేవ బ్రహ్మణో లక్షణమిత్యనవద్యం. సూత్రం వ్యాచష్టే—జన్మేత్యాదినా. బహువ్రీహౌ పదార్థాస్సర్వే వాక్యార్థస్యాన్యపదార్థస్య విశేషణాని యథా చిత్రగోర్దేవదత్తస్య చిత్రా గావః తద్వదత్రాపి జన్మాదీతి నపుంసకైకవచనద్యోతితస్య సమాహారస్య జన్మస్థితిభంగస్య జన్మ విశేషణం, తథాచ జన్మనస్సమాసార్థైకదేశస్య గుణత్వేన సంవిజ్ఞానం యస్మిన్ బహువ్రీహౌ సతద్గుణసంవిజ్ఞానబహువ్రీహిరిత్యర్థః. తత్ర యజ్జన్మకారణం తద్బ్రహ్మేతి బ్రహ్మత్వవిధానమయుక్తం స్థితిలయకారణాద్భిన్నత్వేన జ్ఞాతే బ్రహ్మత్వస్య జ్ఞాతుమశక్యత్వాత్. అతో జన్మస్థితిభంగైర్నిరూపితాని త్రీణి కారణత్వాని మిళితాన్యేవ లక్షణమితి మత్వా సూత్రే సమాహారో ద్యోతిత ఇతి ధ్యేయం. నన్వాదిత్వం జన్మనః కథం జ్ఞాతవ్యం సంసారస్యానాదిత్వాదిత్యత ఆహ.—జన్మనశ్చేతి. మూలశ్రుత్యా వస్తుగత్యా చాదిత్వం జ్ఞాత్వా తదపేక్ష్య సూత్రకృతా జన్మన ఆదిత్వముక్తమిత్యర్థః. ఇదమః ప్రత్యక్షార్థ

నన్విత్థం బ్రహ్మణస్త్రయ్యంతవిచారముఖేన విచార్యత్వమవాది, తదసారమ్' లక్షణాభావేన స్వరూపస్యైవాసిద్ధేరిత్యాక్షిప్యాహ—

అస్య పూర్వాధికరణేనాక్షేపికీ సంగతిః. అత్ర పూర్వపక్షే బ్రహ్మస్వరూపా

అస్యేతి ప్రత్యక్షాదిసన్నిధాపితస్య ధర్మిణ ఇదమా నిర్దేశః. షష్ఠీ జన్మాదిధర్మసంబంధార్థా. యత ఇతి కారణనిర్దేశః. అస్య జగతో నామరూపాభ్యాం వ్యాకృతస్యానేకకర్తృభోక్తృసంయుక్తస్య ప్రతినియతదేశకాలనిమిత్తక్రియాఫలాశ్రయస్య మనసాప్యచింత్యరచనారూపస్య జన్మస్థితిభంగం యతస్సర్వజ్ఞాత్సర్వశక్తేః కారణాద్భవతి తద్బ్రహ్మేతి

మాత్రవాచిత్వమాశంక్యోపస్థితసర్వకార్యవాచిత్వమాహ.—అస్యేతీతి. వియదాది జగతో నిత్యత్వాన్న జన్మాది సంబంధ ఇత్యత ఆహ.—షష్ఠీతి. వియదాదిమహాభూతానాం జన్మాదిసంబంధో వక్ష్యత ఇతి భావః. నను జగతో జన్మాదేర్వా బ్రహ్మసంబంధాభావాన్న లక్షణత్వమిత్యాశంక్య తత్కారణత్వం లక్షణమితి పంచమ్యర్థమాహ—యత ఇతీతి. యచ్ఛబ్దేన సత్యం జ్ఞానమనంతమానందరూపం వస్తూచ్యతే. 'ఆనందాద్ధ్యేవే'తి నిర్ణీతత్వాత్. తథా చ స్వరూపలక్షణసిద్ధిరితి మంతవ్యం, పదార్థముక్త్వా పూర్వసూత్రస్థబ్రహ్మపదానుషంగేణ తచ్ఛబ్దాధ్యాహారేణ చ సూత్రవాక్యార్థమాహ—అస్యేత్యాదినా. కారణస్య సర్వజ్ఞత్వాదిసంభావనార్థాని జగతో విశేషణాని. యథా కుంభకారః ప్రథమం కుంభశబ్దాభేదేన వికల్పితం పృథుబుధ్నోదరాకారస్వరూపం బుద్ధావాలిఖ్య తదాత్మనా కుంభం వ్యాకరోతి బహిః ప్రకటయతి, తథా పరమకారణమపి స్వాపేక్షితం నామరూపాత్మనా వ్యాకరోతీత్యనుమీయత ఇతి మత్వాహ.—నామరూపాభ్యామితి. ఇత్థంభావే తృతీయా. ఆద్యకార్యం - చేతనజన్యం - కార్యత్వాత్. కుంభవదితి ప్రధానశూన్యయోర్నిరాస ఇతి భావః. హిరణ్యగర్భాదిజీవజన్యత్వం నిరస్యతి—అనేకేతి. శ్రాద్ధవైశ్వానరేష్ట్యాదౌ పితాపుత్రయోః కర్తృభోక్త్రోర్భేదాత్పృథగుక్తిః. 'యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం, సర్వ ఏత ఆత్మనో వ్యుచ్చరంతీ'తి శ్రుత్యా స్థూలసూక్ష్మదేహోపాధిద్వారా జీవానాం కార్యత్వేన జగన్మధ్యపాతిత్వాన్న జగత్కారణత్వమిత్యర్థః. కారణస్య సర్వజ్ఞత్వం సంభావయతి—ప్రతినియతేతి. ప్రతినియతాని వ్యవస్థితాని దేశకాలనిమిత్తాని యేషాం క్రియాఫలానాం తదాశ్రయస్యేత్యర్థః. స్వర్గస్య క్రియాఫలస్య మేరుపృష్ఠం దేశః. దేహపాతాదూర్ధ్వం కాలః ఉత్తరాయణమరణాదినిమిత్తం ప్రతినియతం. ఏవం రాజసేవాఫలగ్రామాదేర్దేశాదివ్యవస్థా జ్ఞేయా, తథా చ యథా సేవాఫలం దేశాద్యభిజ్ఞదాతృకం తథా కర్మఫలం ఫలత్వాదితి సర్వజ్ఞత్వసిద్ధిరితి భావః. సర్వశక్తిత్వం సంభావయతి—మనసాపీతి. నన్వన్యేఽపి పరిణామాదయో భావవికారాస్సంతి

సిద్ధ్యా ముక్త్యసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తు తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. అత్ర 'యతో వా ఇమాని

వాక్యశేషః. అన్యేషామపి భావవికారాణాం త్రిష్వేవాంతర్భావ ఇతి జన్మస్థితినాశానామిహ గ్రహణం. యాస్కపరిపఠితానాంతు 'జాయతేఽస్తీ' త్యాదీనాం గ్రహణే తేషాం జగతః స్థితికాలే సంభావ్యమానత్వాన్మూలకారణాదుత్పత్తిస్థితినాశా జగతో న గృహీతాస్స్యురిత్యాశంక్యేత, తన్మాశంకిష్టేతి. యోత్పత్తిః బ్రహ్మణః కారణాత్ తత్రైవ స్థితిః ప్రళయశ్చ తే గృహ్యంతే. న యథోక్తవిశేషణస్య జగతో యథోక్తవిశేషణమీశ్వరం ముక్త్వాఽన్యతః ప్రధానాదచేతనాదణుభ్యో వా భావాద్వా సంసారిణో వోత్పత్త్యాదిసంభావయితుం శక్యం. న చ స్వభావతః, విశిష్టదేశ

తే కిమితి జన్మాదీత్యాదిపదేన న గృహ్యంతే తత్రాహ.—అన్యేషామపీతి. వృద్ధిపరిణామయోర్జన్మని అపక్షయస్య నాశేఽన్తర్భావ ఇతి భావః. నను 'దేహో జాయతే అస్తి వర్ధతే పరిణమతే అపక్షీయతే నశ్యతీ'తి యాస్కమునివాక్యమేతత్సూత్రమూలం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ.—యాస్కేతి. యాస్కమునిః కిల మహాభూతానాముత్పన్నానాం స్థితికాలే భౌతికేషు ప్రత్యక్షేణ జన్మాదిషట్కముపలభ్య నిరుక్తవాక్యం చకార తన్మూలీకృత్య జన్మాదిషట్కకారణత్వం లక్షణం సూత్రార్థ ఇతి గ్రహణే సూత్రకృతా బ్రహ్మలక్షణం న సంగృహీతం కింతు మహాభూతానాం లక్షణముక్తమితి శంకా స్యాత్ సా మాభూదితి యే శ్రుత్యుక్తా జన్మాదయస్త ఏవ గృహ్యంత ఇత్యర్థః. యది నిరుక్తస్యాపి శ్రుతిర్మూలమితి మహాభూతజన్మాదికమర్థస్తర్హి సా శ్రుతిరేవ సూత్రస్య మూలమస్తు కిమంతర్గడునా నిరుక్తేనేతి భావః. యది జగతో బ్రహ్మాతిరిక్తం కారణం స్యాత్తదా బ్రహ్మలక్షణస్య తత్రాతివ్యాప్త్యాదిదోషస్స్యాత్, అతస్తన్నిరాసాయ లక్షణసూత్రేణ బ్రహ్మ వినా జగజ్జన్మాదికం న సంభవతి కారణాంతరాసంభవాదితి యుక్తిస్సూత్రితా, సా తర్కపాదే విస్తరేణ వక్ష్యతే; అధునా సంక్షేపేణ తాం దర్శయతి.—న యథోక్తేత్యాదినా. నామరూపాభ్యాం వ్యాకృతస్యేత్యాదీనాం చ చతుర్ణాం జగద్విశేషణానాం వ్యాఖ్యానావసరే ప్రధానశూన్యయోస్సంసారిణశ్చ నిరాసో దర్శితః. పరమాణూనామచేతనానాం స్వతః ప్రవృత్త్యయోగాజ్జీవాన్యస్య జ్ఞానశూన్యత్వనియమేనానుమానాత్ సర్వజ్ఞేశ్వరాసిద్ధౌ, తేషాం ప్రేరకాభావాజ్జగదారంభకత్వాసంభవ ఇతి భావః. స్వభావాదేవ విచిత్రం జగదితి లోకాయతికస్తం ప్రత్యాహ—న చేతి. జగత ఉత్పత్త్యాది సంభావయితుం న శక్యమిత్యన్వయః. కిం స్వయమేవ స్వస్య హేతురితి స్వభావ ఉత కారణానపేక్షత్వం? నాద్యః, ఆత్మాశ్రయాత్. న ద్వితీయ ఇత్యాహ.—విశిష్టేతి. విశిష్టాన్యసాధారణాని దేశకాలనిమిత్తాని తేషాం కార్యార్థిభిరుపాదీయమాన

భూతాని...' ఇత్యాదివాక్యం విషయః. తత్ర శ్రూయమాణం జన్మాదికం బ్రహ్మలక్షణం

కాలనిమిత్తానామిహోపాదానాత్. ఏతదేవానుమానం సంసారివ్యతిరిక్తేశ్వరాస్తిత్వాదిసాధనమీశ్వరకారణవాదినో మన్యంతే. నన్విహాపి తదేవోపన్యస్తం జన్మాదిసూత్రే న, వేదాంతవాక్యకుసుమగ్రథనార్థత్వాత్సూత్రాణాం. వేదాంతవాక్యాని హి సూత్రైరుదాహృత్య

త్వాత్ కార్యస్య కారణానపేక్షత్వం న యుక్తమిత్యర్థః. అనపేక్షత్వే ధాన్యార్థినాం భూవిశేషే వర్షాదికాలే బీజాదినిమిత్తే చ ప్రవృత్తిర్న స్యాదితి భావః. పూర్వోక్త సర్వజ్ఞత్వాదివిశేషణకమీశ్వరం ముక్త్వా జగత ఉత్పత్త్యాదికం న సంభవతీతి భాష్యేణ కర్తారం వినా కార్యం నాస్తీతి వ్యతిరేక ఉక్తః. తేన 'యత్, కార్యం తత్ సకర్తృక మితి వ్యాప్తిర్జ్ఞాయతే. ఏతదేవ వ్యాప్తిజ్ఞానం జగతి పక్షే కర్తారం సాధయత్ సర్వజ్ఞేశ్వరం సాధయతి కిం శ్రుత్యేతి తార్కికాణాం భ్రాంతిముపన్యస్యతి.—ఏతదేవేతి. ఏతదనుమానమేవ సాధనం న శ్రుతిరితి మన్యంత ఇతి యోజనా. అథవా ఏతద్వ్యాప్తిజ్ఞానమేవ శ్రుత్యనుగ్రాహకయుక్తిమాత్రత్వేనాస్మత్సమ్మతం సదనుమానం స్వతంత్రమితి మన్యంత ఇత్యర్థః. సర్వజ్ఞత్వమాదిశబ్దార్థః. యద్వా వ్యాప్తిజ్ఞానసహకృతమేతల్లక్షణమేవానుమానం మన్యంత ఇత్యర్థః. తత్రాయం విభాగః. వ్యాప్తిజ్ఞానాజ్జగతః కర్త్రాస్తిత్వసిద్ధిః. పశ్చాత్ సకర్తా సర్వజ్ఞః జగత్కారణత్వాత్ వ్యతిరేకేణ కులాలాదివత్ ఇతి సర్వజ్ఞత్వసిద్ధిః, 'లక్షణా'దిత్యత్ర 'మన్యంత' ఇత్యనుమానస్యాభాసత్వం సూచితం. తథాహి.— అంకురాదౌ తావజ్జీవః కర్తా న భవతి జీవాద్భిన్నస్య ఘటవదచేతనత్వనియమాదన్యః కర్తా నాస్త్యేవేతి వ్యతిరేకనిశ్చయాత్, 'యత్కార్యం తత్సకర్తృక'మితి వ్యాప్తి నాసిద్ధిః. లక్షణలింగకానుమానే తు బాధః, అశరీరస్య జన్యజ్ఞానాయోగాత్, 'య సంతన్నోజన్య'మితి వ్యాప్తివిరోధేన నిత్యజ్ఞానాసిద్ధేర్జ్ఞానాభావనిశ్చయాత్, తస్మాతీంద్రియార్థే శ్రుతిరేవ శరణం. శ్రుత్యర్థసంభావనార్థత్వేనానుమానం యుక్తిమాత్రం న స్వతంత్రమితి భావః. నన్విదమయుక్తం, శ్రుతేరనుమానాంతర్భావమభిప్రేత్య భవదీయ సూత్రకృతానుమానస్యైవోపన్యస్తత్వాదితి వైశేషికశ్శంకతే.—నన్వితి.అతో 'మన్యంత' ఇత్యనుమానస్యాభాసత్వోక్తిరయుక్తేతి భావః. యది శ్రుతీనాం స్వతంత్రమానత్వం న స్యాత్తర్హి 'తత్తు సమన్వయా' దిత్యాదినా తాసాం తాత్పర్యం సూత్రకృన్న విచారయేత్, తస్మాదుత్తరసూత్రాణాం శ్రుతివిచారార్థత్వాజ్జన్మాదిసూత్రేఽపి శ్రుతిరేవ స్వాతంత్ర్యేణ విచార్యతే నానుమానమితి పరిహరతి.— నేతి. కించ ముముక్షోర్బ్రహ్మావగతిరభీష్టా యదర్థమస్య శాస్త్రస్యారంభః, సా చ నానుమానాత్, 'తంత్వౌపనిషద'మితి శ్రుతేః,

---

న వేతి సందేహో, జన్మాదేర్జగన్నిష్ఠత్వేన బ్రహ్మనిష్ఠత్వాసంభవాన్న తద్బ్రహ్మలక్షణం,

విచార్యంతే. వాక్యార్థవిచారణాధ్యవసాననిర్వృత్తా హి బ్రహ్మావగతిర్నానుమానాదిప్రమాణాంతరనిర్వృత్తా. సత్సు వేదాంతవాక్యేషు జగతో జన్మాదికారణవాదిషు తదర్థగ్రహణదార్ఢ్యాయానుమానమపి, వేదాంతవాక్యావిరోధి ప్రమాణం భవన్న నివార్యతే శ్రుత్యైవ చ తర్కస్యాభ్యుపేతత్వాత్. తథాహి—'శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య' ఇతి హి శ్రుతిః, 'పండితో మేధావీ గంధారానేవోపసంపద్యేతైవమేవేహాచార్యవాన్ పురుషో వే'దేతి చ పురుషబుద్ధిసాహాయ్యమాత్మనో దర్శయతి. న ధర్మజిజ్ఞాసాయామివ శ్రుత్యాదయ ఏవ ప్రమాణం బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయాం కిం తు శ్రుత్యాదయోఽనుభవాదయశ్చ యథాసంభవమిహ ప్రమాణం, అనుభవా

అతో నానుమానం విచార్యమిత్యాహ.—వాక్యార్థేతి. వాక్యస్య తదర్థస్య చ విచారాద్యదధ్యవసానం తాత్పర్యనిశ్చయః ప్రమేయసంభవనిశ్చయశ్చ తేన జాతా బ్రహ్మావగతిర్ముక్తయే భవతీత్యర్థః. సంభవో బాధాభావః. నను కిమనుమానమనపేక్షితమేవ నేత్యాహ—సత్స్వితి. విమతమభిన్ననిమిత్తోపాదానకం విమతం చేతనప్రకృతికం కార్యత్వాత్ సుఖాదివదిత్యనుమానం శ్రుత్యర్థదార్ఢ్యాయాపేక్షితమిత్యర్థః. దార్ఢ్యం సంశయవిపర్యాసనివృత్తిః. 'మంతవ్య' ఇతి శ్రుత్యర్థస్తర్కేణ సంభావనీయ ఇత్యర్థః. యథా కశ్చిద్గంధారదేశేభ్యశ్చోరైరన్యత్రారణ్యే బద్ధనేత్ర ఏవ త్యక్తః కేనచిన్ముక్తబంధస్తదుక్తమార్గగ్రహణసమర్థః పండితః స్వయం తర్కకుశలో మేధావీ స్వదేశానేవ ప్రాప్నుయాత్, ఏవమేవేహావిద్యాకామాదిభిస్స్వరూపానందాత్ ప్రచ్యావ్యాస్మిన్నరణ్యే సంసారే క్షిప్తః కేనచిద్దయాపరవశేనాచార్యేణ 'నాసి త్వం సంసారీ' కింతు 'తత్త్వమసీ'త్యుపదిష్టస్వరూపః స్వయం తర్కకుశలశ్చేత్ 'స్వరూపం జానీయాన్నాన్య'థేతి శ్రుతిః స్వస్య పురుషమతిరూపతర్కాపేక్షాం దర్శయతీత్యాహ.—పండిత ఇతి. ఆత్మనః శ్రుతేరిత్యర్థః. నను బ్రహ్మణో మననాద్యపేక్షా న యుక్తా వేదార్థత్వాద్ధర్మవత్ కింతు శ్రుతిలింగవాక్యాదయ ఏవాపేక్షితా ఇత్యత ఆహ.—నేతి. జిజ్ఞాస్యే ధర్మ ఇవ జిజ్ఞాస్యే బ్రహ్మణీతి వ్యాఖ్యేయం. అనుభవో బ్రహ్మసాక్షాత్కారాఖ్యో విద్వదనుభవః. ఆదిపదాన్మనననిదిధ్యాసనయోః పరిగ్రహః. తత్ర హేతుమాహ—అనుభవేతి. ముక్త్యర్థం బ్రహ్మజ్ఞానస్య శాబ్దస్య సాక్షాత్కారావసానత్వాపేక్షణాత్ ప్రత్యగ్భూతసిద్ధబ్రహ్మగోచర

న చ 'సత్యం జ్ఞానమనంతం' ఇత్యాదివాక్యస్థసత్యాదికం లక్షణం స్యాదితి సాంప్రతమ్;

వసానత్వాత్, భూతవస్తువిషయత్వాచ్చ బ్రహ్మవిజ్ఞానస్య కర్తవ్యేహి విషయే నానుభవాపేక్షాస్తీతి శ్రుత్యాదీనామేవ ప్రామాణ్యం స్యాత్పురుషాధీనాత్మలాభత్వాచ్చ కర్తవ్యస్య. కర్తుమకర్తుమన్యథావా కర్తుం శక్యం లౌకికం వైదికం చ కర్మ. యథాఽశ్వేన గచ్ఛతి పద్భ్యామన్యథా వా న గచ్ఛతీతి, తథా 'అతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతి 'ఉదితే జుహోత్యనుదితే జుహోతీ' తి విధిప్రతిషేధాశ్చాత్రార్థ

త్వేన సాక్షాత్కారఫలకత్వాసంభవాత్తదర్థం మననాద్యపేక్షా యుక్తా. ధర్మే తు నిత్యపరోక్షే సాధ్యే సాక్షాత్కారస్యానపేక్షితత్వా దసంభవాచ్చ శ్రుత్యా నిర్ణయమాత్రమనుష్ఠానాయాపేక్షితం, లింగాదయస్తు శ్రుత్యంతరవ్యాఖ్యాతా ఏవ శ్రుతిద్వారా నిర్ణయోపయోగిత్వేనాపేక్ష్యంతే న మననాదయః, అనుపయోగాదిత్యర్థః. నిరపేక్షశ్శబ్దః శ్రుతిః. శబ్దస్యార్థప్రకాశనసామర్థ్యం లింగం. పదం యోగ్యేతరపదాకాంక్షం వాక్యం. అంగవాక్యసాపేక్షం ప్రధానవాక్యం ప్రకరణం. క్రమపఠితానామర్థానాం క్రమపఠితైర్యథాక్రమం సంబంధస్థానం. యథా ఐంద్రాగ్న్యాదయ ఇష్టయో దశ క్రమేణ పఠితాః, దశ మంత్రాశ్చ 'ఇంద్రాగ్నీ రోచనాదివి' త్యాద్యాః, తత్ర ప్రథమేష్టౌ ప్రథమమంత్రస్య వినియోగ ఇత్యాద్యూహనీయం.సంజ్ఞాసామ్యం సమాఖ్యా.యథా-అధ్వర్యవసంజ్ఞకానాం మంత్రాణామాధ్వర్యవసంజ్ఞకే కర్మణి వినియోగ ఇతి వివేకః, ఏవం తావద్బ్రహ్మ న మననాద్యపేక్షం వేదార్థత్వాత్ ధర్మవదిత్యనుమానే సాధ్యత్వేన ధర్మస్యానుభవాయోగ్యత్వం, అనపేక్షితానుభవత్వం చోపాధిరిత్యుక్తం, ఉపాధివ్యతిరేకాద్బ్రహ్మణి మననాద్యపేక్షత్వం చోక్తం. తత్ర యది వేదార్థత్వమాత్రేణ బ్రహ్మణో ధర్మేణ సామ్యం త్వయోచ్యేత తర్హి కృతిసాధ్యత్వం విధినిషేధవికల్పోత్సర్గాపవాదాశ్చ బ్రహ్మణి ధర్మవత్ స్యురితి. విపక్షే బాధకమాహ—పురుషేత్యాదినా. పురుషకృత్యధీనా ఆత్మలాభఉత్పత్తిర్యస్య తద్భావాచ్చ ధర్మే శ్రుత్యాదీనామేవ ప్రామాణ్యమిత్యన్వయః. ధర్మస్య సాధ్యత్వం లౌకికకర్మదృష్టాంతేన స్ఫుటయతి.—కర్తుమితి. లౌకికవదిత్యర్థః. దృష్టాంతం స్ఫుటయతి.—యథేతి. దార్ష్టాంతికమాహ.—తథేతి.తద్ధర్మస్య కర్తుమకర్తుం శక్యత్వముక్త్వా అన్యథాకర్తుం శక్యత్వమాహ—ఉదిత ఇతి. ధర్మస్య సాధ్యత్వముపపాద్య తత్ర విధ్యాదియోగ్యతామాహ—విధీతి. విధిప్రతిషేధాచ్చ వికల్పాదయశ్చధర్మేసాధ్యే ఽర్థే యేఽర్థవంతః సావకాశా భవంతి తే బ్రహ్మణ్యపి స్యురిత్యర్థః. 'యజేత న సురాం

లోకసిద్ధభిన్నార్థకానామేకబ్రహ్మలక్షణత్వాప్రసిద్ధేరితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—అస్య ప్రత్యక్షాద్యుపస్థాపితస్య జగతః, జన్మాది జన్మ ఉత్పత్తిః ఆదిర్యస్య జన్మస్థితి

వంతస్స్యుః వికల్పోత్సర్గాపవాదాశ్చ. న తు వస్త్వేవం నైవమస్తి నాస్తీతి వా వికల్ప్యతే. వికల్పనాస్తు పురుషబుద్ధ్యపేక్షాః, న వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానం పురుషబుద్ధ్యపేక్షం. కిం తర్హి వస్తుతంత్రమేవ తత్. న హి స్థాణావేకస్మిన్ స్థాణుర్వా పురుషోఽన్యో వేతి తత్త్వజ్ఞానం భవతి. తత్ర పురుషోఽన్యో వేతి మిథ్యాజ్ఞానం స్థాణురేవేతి తత్త్వజ్ఞానం వస్తుతంత్రత్వాత్ ఏవంభూతవస్తువిషయాణాం ప్రామాణ్యం వస్తుతంత్రం. తత్రైవం సతి బ్రహ్మజ్ఞానమపి వస్తుతంత్రమేవ భూతవస్తు

పిబే'దిత్యాదయో విధినిషేధాః. 'వ్రీహిభిర్యవైర్వా యజేతే'తి సంభావితో వికల్పః గ్రహణాగ్రహణయోరైచ్ఛికః ఉదితానుదితహోమయోర్వ్యవస్థితవికల్పః. 'న హింస్యా'దిత్యుత్సర్గః. 'అగ్నీషోమీయం పశుమాలభేతే'త్యపవాదః. తథా 'ఆహవనీయే జుహోతీ'త్యుత్సర్గః. 'అశ్వస్య పదే పదే జుహోతీ'త్యపవాదఇతి వివేకః. ఏతే బ్రహ్మణి స్యురిత్యత్రేష్టాపత్తిం వారయతి.—నత్విత్యాదినా భూతవస్తువిషయత్వాదిత్యంతేన. ఇదం వస్తు ఏవం నైవ ఘటః పటో వేతి ప్రకారవికల్పః. అస్తి నాస్తి వేతి సత్తాస్వరూపవికల్పః. నను వస్తున్యప్యాత్మాదౌ వాదినామస్తి నాస్తీత్యాదివికల్పా దృశ్యంతే తత్రాహ.—వికల్పనాస్త్వితి. అస్తిత్వాదికోటిస్మరణంపురుషబుద్ధిస్తన్మూలామనస్స్పందితమాత్రాస్సంశయవిపర్యయవికల్పా న ప్రమారూపా ఇత్యక్షరార్థః. అయం భావః 'ధర్మో హి యథా యథా జ్ఞాయతే తథాతథా కర్తుం శక్యత ఇతి యథాశాస్త్రం పురుషబుద్ధ్యపేక్షావికల్పాస్సర్వే ప్రమారూపాఏవభవంతి, తత్సామ్యే బ్రహ్మణ్యపి సర్వే వికల్పా యథార్థాస్స్యురితి. తత్రాస్సామ్యమితి వదంతం ప్రత్యాహ.—నేతి. యది సిద్ధవస్తుజ్ఞానమపి సాధ్యజ్ఞానవత్ పురుషబుద్ధిమపేక్ష్య జాయేత తదా సిద్ధే వికల్పా యథార్థాస్స్యుః, న సిద్ధవస్తుజ్ఞానం పౌరుషం కిం తర్హి ప్రమాణవస్తుజన్యం, తథా చ వస్తున ఏకరూపత్వాదేకమేవ జ్ఞానం ప్రమా, అన్యే వికల్పా అయథార్థాఏవేత్యర్థః. అత్ర దృష్టాంతమాహ.—నహి స్థాణావితి. స్థాణురేవేత్యవధారణే సిద్ధే సర్వే వికల్పా యథార్థా న భవంతీత్యర్థః. తత్ర యద్వస్తుతంత్రం జ్ఞానం తద్యథార్థం యత్పురుషతంత్రం తన్మిథ్యేతి విభజతే. తత్రేతి. స్థాణావిత్యర్థః. స్థాణావుక్తన్యాయం ఘటాదిష్వతిదిశతి.—ఏవమితి. ప్రకృతమాహ.—తత్రైవం సతీతి. సిద్ధేఽర్థే జ్ఞానప్రమాత్వస్య వస్త్వధీనత్వేసతి బ్రహ్మజ్ఞానమపి వస్తుజన్యమేవ యథార్థం న పురుషతంత్రం భూతార్థవిషయత్వాత్ స్థాణుజ్ఞానవదిత్యర్థః. అతస్సాధ్యేఽర్థే సర్వే వికల్పాః పుంతంత్రా యథార్థా న సిద్ధేఽర్థ ఇతి వైలక్షణ్యాత్,

---

భంగస్య తత్ జన్మాది, యతో యస్మాత్ బ్రహ్మణో భవతి; తస్య బ్రహ్మణో జగజ్జన్మాది

విషయత్వాత్; నను భూతవస్తువిషయత్వే బ్రహ్మణః ప్రమాణాంతరవిషయత్వమేవేతి వేదాంతవాక్యవిచారణానర్థికైవ ప్రాప్తా, న, ఇంద్రియావిషయత్వే సంబంధాగ్రహణాత్. స్వభావతో బహిర్విషయవిషయాణీంద్రియాణి న బ్రహ్మవిషయాణి. సతి హీంద్రియవిషయత్వే బ్రహ్మణ ఇదం బ్రహ్మణా సంబద్ధం కార్యమితి గృహ్యేత. కార్యమాత్రమేవ గృహ్యమాణం కిం బ్రహ్మణా సంబద్ధం కిమన్యేన కేనచిద్వా సంబద్ధమితి న శక్యం నిశ్చేతుం. తస్మాజ్జన్మాదిసూత్రం నానుమానోపన్యాసార్థం, కిం తర్హి వేదాంతవాక్యప్రదర్శనార్థం. కింపునస్త

న ధర్మసామ్యం బ్రహ్మణ ఇతి మననాద్యపేక్షాసిద్ధేతి భావః. నను తర్హి బ్రహ్మ-ప్రత్యక్షాదిగోచరం-ధర్మవిలక్షణత్వాత్, ఘటాదివత్. తథాచ జన్మాదిసూత్రే జగత్కారణానుమానం విచార్యం సిద్ధార్థే తస్య మానత్వాన్న శ్రుతిః, సిద్ధార్థే తస్యా అమానత్వేన తద్విచారస్య నిష్ఫలత్వాదితి శంకతే.—నన్వితి. ప్రమాణాంతరవిషయత్వమేవ ప్రాప్తమితి కృత్వా ప్రమాణాంతరస్యైవ విచారప్రాప్తావితి శేషః. అత్ర పూర్వపక్షీ ప్రష్టవ్యః, కిం యత్ కార్యం తత్ బ్రహ్మజమిత్యనుమానం బ్రహ్మసాధకం కింవా యత్కార్యం తత్సకారణమితి? నాద్యః, వ్యాప్త్యసిద్ధేరిత్యాహ.—నేతి. బ్రహ్మణఇంద్రియాగ్రాహ్యత్వాత్ ప్రత్యక్షేణ వ్యాప్తిగ్రహాయోగాన్న ప్రమాణాంతరవిషయత్వమిత్యర్థః. ఇంద్రియాగ్రాహ్యత్వం కుత ఇత్యతఆహ.—స్వభావతఇతి. 'పరాంచి ఖానివ్యతృణత్స్వయంభూః' రితి శ్రుతేః, బ్రహ్మణో రూపాదిహీనత్వాచ్చేత్యర్థః. ఇంద్రియాగ్రాహ్యత్వేఽపి వ్యాప్తిగ్రహః కిం న స్యాదత ఆహ.—సతి హీతి. తన్నాస్తీతి శేషః. ఇదం కార్యం బ్రహ్మజం ఇతివ్యాప్తిప్రత్యక్షం బ్రహ్మణోఽతీంద్రియత్వాన్న సంభవతీత్యర్థః. ద్వితీయే కారణసిద్ధావపి కారణస్య బ్రహ్మత్వం శ్రుతిం వినా జ్ఞాతుమశక్యమిత్యాహ.—కార్యమాత్రమితి. సంబంధకృతం యస్మాత్, శ్రుతిమంతరేణ జగత్కారణం బ్రహ్మేతి నిశ్చయలాభస్తస్మాత్ తల్లాభాయ శ్రుతిరేవ ప్రాధాన్యేన విచారణీయా, అనుమానం తూపాదానత్వాదిసామాన్యద్వారా మృదాదివద్బ్రహ్మణః స్వకార్యాత్మకత్వాదిశ్రౌతార్థసంభావనార్థం గుణతయా విచార్యమిత్యుపసంహరతి.—తస్మాదితి. ఏతత్సూత్రస్యవిషయవాక్యం పృచ్ఛతి.—కింపునరితి. ఇహ బ్రహ్మణి లక్షణార్థత్వేన విచారయితుమిష్టం వాక్యం కిమిత్యర్థః. అత్రహి ప్రథమసూత్రే విశిష్టాధికారిణో బ్రహ్మవిచారం ప్రతిజ్ఞాయ బ్రహ్మజ్ఞాతు

కారణత్వం తటస్థలక్షణం, సత్యాదికం స్వరూపలక్షణం. న చ లోకసిద్ధభిన్నార్థకత్వా

ద్వేదాంతవాక్యం యత్సూత్రేణేహ లిలక్షయిషితం ‘భృగుర్వై వారుణిః వరుణం పితరముపససార అధీహి భగవో బ్రహ్మే’ త్యుపక్రమ్యాహ.—‘యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే. యేన జాతాని జీవంతి. యత్ప్రయంత్యభిసంవిశంతి. తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మేతి’ తస్య చ నిర్ణయవాక్యం—‘ఆనందాద్ధ్యేవ ఖల్విమాని భూతాని జాయంతే. ఆనందేన జాతాని జీవంతి. ఆనందం ప్రయంత్యభిసంవిశంతీతి’. అన్యాన్యప్యేవంజాతీయకాని వాక్యాని నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావసర్వజ్ఞస్వరూపకారణవిషయాణ్యుదాహర్తవ్యాని. ౨

జగత్కారణత్వప్రదర్శనేన సర్వజ్ఞం బ్రహ్మేత్యుపక్షిప్తం తదేవ ద్రఢయన్నాహ.—

కామస్య ద్వితీయసూత్రే లక్షణముచ్యతే, తత్రైవ శ్రుతావపి ముముక్షోర్బ్రహ్మజ్ఞాతుకామస్య జగత్కారణత్వోపలక్షణానువాదేన బ్రహ్మ జ్ఞాప్యత ఇతి శ్రౌతార్థక్రమానుసారిత్వం సూత్రస్య దర్శయితుం సోపక్రమం వాక్యం పఠతి.—భృగురితి. అధీహి స్మారయ ఉపదిశేత్యర్థః. అత్ర యేనేత్యేకత్వం వివక్షితం, నానాత్వే బ్రహ్మత్వవిధానాయోగాత్. యజ్జగత్కారణం తదేకమిత్యవాంతరవాక్యం, యదేకం కారణం తద్బ్రహ్మేతి వా యత్కారణం తదేకం బ్రహ్మేతి వా మహావాక్యమితి భేదః, కిం తర్హి స్వరూపలక్షణమిత్యాశంక్య వాక్యశేషాన్నిర్ణీతో యతశ్శబ్దార్థస్సత్యజ్ఞానానంద ఇత్యాహ.—తస్య చేతి. ‘యస్సర్వజ్ఞః’ ‘తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నం చ జాయతే’ ‘విజ్ఞానమానందం బ్రహ్మే’త్యాదిశాఖాంతరీయవాక్యాన్యప్యస్య విషయ ఇత్యాహ.—అన్యాన్యపీతి. ఏవంజాతీయకత్వమేవాహ.—నిత్యేతి. తదేవం సర్వాసు శాఖాసు లక్షణద్వయవాక్యాని జిజ్ఞాస్యే బ్రహ్మణి సమన్వితాని తద్ధియా ముక్తిరితి సిద్ధం. ౨

యస్య నిశ్శ్వసితం వేదాః సర్వార్థజ్ఞానశక్తయః,
శ్రీరామం సర్వవేత్తారం వేదవేద్యమహం భజే.

వృత్తానువాదేన సంగతిం వదన్నుత్తరసూత్రమవతారయతి.—జగదితి. చేతనస్య బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వోక్త్యా సర్వజ్ఞత్వమర్థాత్ ప్రతిజ్ఞాతం సూత్రకృతా చేతనసృష్టేర్జ్ఞానపూర్వకత్వాత్. తథాచ బ్రహ్మ-సర్వజ్ఞం-సర్వకారణత్వాత్, యో యత్కర్తా స

దేకబ్రహ్మలక్షణత్వాప్రసిద్ధిరితి సాంప్రతమ్; సత్యాదిపదానామఖండార్థత్వేన ఏకబ్రహ్మపర్యవసాయితయా లక్షణత్వసంభవాత్—ఇతి.

సూ. శాస్త్రయోనిత్వాత్. ౩. ఇతి.

మహత ఋగ్వేదాదేః శాస్త్రస్యానేకవిద్యాస్థానోపబృంహితస్య

తజ్జ్ఞః యథాకులాల ఇతి స్థితం, తదేవార్థికం సర్వజ్ఞత్వం ప్రధానాదినిరాసాయ వేదకర్తృత్వహేతునా ద్రఢయన్నాహేత్యర్థః. హేతుద్వయస్యైకార్థసాధకత్వాదేకవిషయత్వమవాంతరసంగతిః. యద్వా వేదస్య నిత్యత్వాద్బ్రహ్మణస్సర్వహేతుతా నాస్తీత్యాక్షేపసంగత్యా వేదహేతుత్వముచ్యతే 'అస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమేవైతద్యదృగ్వేదో యజుర్వేదస్సామవేదోఽథర్వాంగిరస' ఇతి వాక్యం విషయః. తత్కిం వేదహేతుత్వేన బ్రహ్మణస్సర్వజ్ఞత్వం సాధయతి ఉత న సాధయతీతి సందేహః; తత్ర వ్యాకరణాదివద్వేదస్య పౌరుషేయత్వే మూలప్రమాణసాపేక్షత్వేనాప్రామాణ్యాపాతాన్న సాధయతీతి పూర్వపక్షే జగద్ధేతోశ్చేతనత్వాసిద్ధిః ఫలం. సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిః. అస్య వేదాంతవాక్యస్య స్పష్టబ్రహ్మలింగస్య వేదకర్తరి సమన్వయోక్తేః శ్రుతిశాస్త్రాధ్యాయపాదసంగతయః. ఏవమాపాదం శ్రుత్యాదిసంగతయ ఊహ్యాః. వేదే హి సర్వార్థప్రకాశనశక్తిరుపలభ్యతే, సా తదుపాదానబ్రహ్మగతశక్తిపూర్వికా తద్గతా వా? ప్రకాశనశక్తిత్వాత్, కార్యగతశక్తిత్వాద్వా ప్రదీపగతశక్తివత్ ఇతి వేదోపాదానత్వేన బ్రహ్మణః స్వసంబద్ధాశేషార్థప్రకాశనసామర్థ్యరూపం సర్వసాక్షిత్వం సిద్ధ్యతి. యద్వా యథాఽధ్యేతారః పూర్వక్రమం జ్ఞాత్వా వేదం కుర్వంతి, తథా విచిత్రగుణమాయాసహాయోఽనావృతానంతస్వప్రకాశచిద్రూపః పరమేశ్వరః స్వకృతపూర్వకల్పీయక్రమసజాతీయక్రమవంతం వేదరాశిం తదర్థాంశ్చ యుగపజ్జానన్నేవ కరోతీతి న వేదస్య పౌరుషేయతా. యత్ర హ్యర్థజ్ఞానపూర్వకం వాక్యజ్ఞానం వాక్యసృష్టౌ కారణం తత్ర పౌరుషేయతా, అత్ర చ యౌగపద్యాన్నసా; అతో వేదకర్తా వేదమివ తదర్థమపి స్వసంబద్ధం నాంతరీయకతయా జానాతీతి సర్వజ్ఞ ఇతి సిద్ధాంతయతి.—శాస్త్రేతి. శాస్త్రం ప్రతి హేతుత్వాద్బ్రహ్మ సర్వజ్ఞం సర్వకారణం చేతి సంగతిద్వయానుసారేణ సూత్రయోజనామభిప్రేత్య పదాని వ్యాచష్టే.—మహత ఇతి. హేతోస్సర్వజ్ఞత్వసిద్ధయే వేదస్య విశేషణాని, తత్ర గ్రంథతోఽర్థతశ్చ మహత్త్వం, హితశాసనాచ్ఛాస్త్రత్వం. శాస్త్రశబ్దః శబ్దమాత్రోపలక్షణార్థ ఇతి మత్వాహ.—అనేకేతి. 'పురాణన్యాయమీమాంసా

నన్విత్థం బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వేన సర్వజ్ఞత్వమర్థాదభాణి, తదరమణీయమ్; వేదస్య నిత్యత్వేన జగత్కారణత్వాయోగాదిత్యాక్షిప్యాహ—

అస్య పూర్వాధికరణేనాక్షేపికీ సంగతిః. ఫలం తు పూర్వపక్షే బ్రహ్మణః సర్వ

ప్రదీపవత్సర్వార్థావద్యోతినస్సర్వజ్ఞకల్పస్య యోనిః కారణం బ్రహ్మ. న హీదృశస్య శాస్త్రస్య ఋగ్వేదాదిలక్షణస్య సర్వజ్ఞగుణాన్వితస్య సర్వజ్ఞాదన్యతస్సంభవోఽస్తి. యద్యద్విస్తరార్థం శాస్త్రం యస్మాత్పురుషవిశేషాత్సంభవతి, యథా వ్యాకరణాది పాణిన్యాదేర్జ్ఞేయైకదేశార్థమపి, స తతోఽప్యధికతరవిజ్ఞాన ఇతి ప్రసిద్ధం లోకే. కిము వక్తవ్యమనేకశాఖాభేదభిన్నస్య దేవతిర్యఙ్మనుష్యవర్ణాశ్రమాదిప్రవిభాగహేతోః ఋగ్వేదాద్యాఖ్యస్య సర్వజ్ఞానాకరస్యాప్రయత్నేనైవ లీలా

ధర్మశాస్త్రాణి శిక్షాకల్పవ్యాకరణనిరుక్తఛందోజ్యోతిషాణి షడంగానీతి దశ విద్యాస్థానాని వేదార్థజ్ఞానహేతవః తైరుపకృతస్యేత్యర్థః. అనేన మన్వాదిభిః పరిగృహీతత్వేన వేదస్య ప్రామాణ్యం సూచితం. బోధకత్వాదపి ప్రామాణ్యమిత్యాహ.—ప్రదీపవదితి. సర్వార్థప్రకాశనశక్తిమత్త్వేఽప్యచేతనత్వాత్ సర్వజ్ఞకల్పత్వం యోనిరుపాదానం కర్తృ చ. నను సర్వజ్ఞస్య యో గుణః సర్వార్థజ్ఞానశక్తిమత్త్వం వేదస్య తదన్వితత్వేఽపి తద్యోనేస్సర్వజ్ఞత్వం కుత ఇత్యత ఆహ.—న హీతి. ఉపాదానే తచ్ఛక్తిం వినా కార్యే తదయోగాద్వేదోపాదానస్య సర్వజ్ఞత్వం. అనుమానం తు పూర్వం దర్శితం. న చావిద్యాయాస్తదాపత్తిః. శక్తిమత్త్వేఽప్యచేతనత్వాదితి భావః. వేదః స్వవిషయాదధికార్థజ్ఞానవజ్జన్యః, ప్రమాణవాక్యత్వాత్, వ్యాకరణరామాయణాదివదిత్యనుమానాంతరం; తత్ర వ్యాప్తిమాహ.—యద్యదితి. విస్తరః శబ్దాధిక్యం, అనేనార్థతోఽల్పత్వం వదన్ కర్తుర్జ్ఞానస్యార్థాధిక్యం సూచయతి; దృశ్యతే చార్థవాదాధిక్యం వేదే. అత్రైషా యోజనా యద్యచ్ఛాస్త్రం యస్మాదాప్తాత్ సంభవతి స తతశ్శాస్త్రాదధికార్థజ్ఞాన ఇతి ప్రసిద్ధం యథా శబ్దసాధుత్వాదిర్జ్ఞేయైకదేశోఽర్థో యస్య తదపి వ్యాకరణాదిపాణిన్యాదేరధికార్థజ్ఞాత్సంభవతి. యద్యల్పార్థమపి శాస్త్రమధికార్థజ్ఞాత్ సంభవతి తదా 'అస్య మహత' ఇత్యాదిశ్రుతేర్యస్మాన్మహతోఽపరిచ్ఛిన్నాద్భూతాత్ సత్యాద్యోనేస్సకాశాదనేకశాఖేత్యాదివిశిష్టస్య వేదస్య పురుషనిశ్శ్వాసవదప్రయత్నేనైవ సంభవః తస్య సర్వజ్ఞత్వం సర్వశక్తిమత్త్వం చేతి కిము వక్తవ్యమితి. తత్ర వేదస్య పౌరుషేయత్వశంకానిరాసార్థం శ్రుతిస్థనిశ్శ్వసితపదార్థమాహ.—అప్రయత్నేనేతి.

జ్ఞత్వానిర్ధారణం, సిద్ధాంతే తన్నిర్ధారణమితి ద్రష్టవ్యం. 'అస్య మహతో భూతస్య నిశ్శ్వసితమేతద్యదృగ్వేదః' ఇత్యాదివాక్యం విషయః. తత్ బ్రహ్మణో వేదకర్తృత్వేన సర్వజ్ఞత్వం న సాధయతి, ఉత సాధయతీతి సందేహః, 'వాచా విరూః

న్యాయేన పురుషనిఃశ్వాసవదస్మాన్మహతో భూతాద్యోనేస్సంభవః—'అస్య మహతో భూతస్య నిఃశ్వసితమేతద్యదృగ్వేదో యజుర్వేదస్సామవేద' ఇత్యాది శ్రుతేః. తస్య మహతో భూతస్య నిరతిశయం సర్వజ్ఞత్వం సర్వశక్తిమత్త్వం చేతి. అథవా యథోక్తమృగ్వేదాదిశాస్త్రం యోనిః కారణం ప్రమాణమస్య బ్రహ్మణో యథావత్స్వరూపావగమే. శాస్త్రాదేవ ప్రమాణాజ్జగతో జన్మాదికారణం బ్రహ్మాధిగమ్యత ఇత్యభిప్రాయః. తచ్ఛాస్త్రముదాహృతం పూర్వసూత్రే—'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే' ఇత్యాది. కిమర్థం తర్హీదం సూత్రం,

---

ప్రమాణాంతరేణార్థజ్ఞానప్రయాసం వినా నిమేషాదిన్యాయేనేత్యర్థః. అత్రానుమానేన 'యస్సర్వజ్ఞ' ఇతి శ్రుత్యుక్తసర్వజ్ఞత్వదార్ఢ్యాయ పాణిన్యాదివద్వేదకర్త్రధికార్థజ్ఞానసత్తామాత్రం సాధ్యతే నత్వర్థజ్ఞానస్య వేదహేతుత్వం, నిఃశ్వసితశ్రుతివిరోధాత్, వేదజ్ఞానమాత్రేణాస్యోత్పత్తివద్వేదకర్తృత్వోపపత్తేశ్చ. ఇయాన్విశేషః, అధ్యేతా పరాపేక్షః, ఈశ్వరస్తు స్వకృతవేదానుపూర్వీం స్వయమేవ స్మృత్వా తథైవ కల్పాదౌ బ్రహ్మాదిష్వావిర్భావయన్ననావృతజ్ఞానత్వాదపరనియతతయా తదర్థమపి జానాతీతి సర్వజ్ఞ ఇత్యనవద్యం. అధునా బ్రహ్మణో లక్షణానంతరం ప్రమాణజిజ్ఞాసాయాం వర్ణకాంతరమాహ.—అథవేతి. లక్షణప్రమాణయోర్బ్రహ్మనిర్ణయార్థత్వాదేకఫలకత్వం సంగతిః. 'తం త్వౌపనిషదం పురుష'మితి శ్రుతిర్బ్రహ్మణో వేదైకవేద్యత్వం బ్రూతే న వేతి సంశయే, కార్యలింగేనైవ లాఘవాత్ కర్తురేకస్య సర్వజ్ఞస్య బ్రహ్మణస్సిద్ధేర్న బ్రూత ఇతి ప్రాప్తే వేదప్రమాణకత్వాత్ బ్రహ్మణో న ప్రమాణాంతరవేద్యత్వమితి సిద్ధాంతయతి—శాస్త్రయోనిత్వాదితి. తద్వ్యాచష్టే.—యథోక్తమితి. సర్వత్ర పూర్వోత్తరపక్షయుక్తిద్వయం సంశయబీజం ద్రష్టవ్యం. అత్ర పూర్వపక్షే అనుమానస్యైవ విచార్యతాసిద్ధిః ఫలం, సిద్ధాంతే తు వేదాంతానామితి భేదః. అనుమానాదినా బ్రహ్మసిద్ధిః పూర్వసూత్రే ప్రసంగాన్నిరస్తా. కించ విచిత్రప్రపంచస్య ప్రాసాదాదివదేకకర్తృకతాబాధాన్న లాఘవావతారః. న చ సర్వజ్ఞత్వాత్ కర్తురేకత్వసంభవః, ఏకత్వజ్ఞానాత్ సర్వజ్ఞత్వజ్ఞానం తతస్తదిత్యన్యోన్యాశ్రయాదిత్యభిప్రేత్యాహ.—శాస్త్రాదేవేతి. కిం తచ్ఛాస్త్రమితి తత్రాహ.—శాస్త్రమితి. పృథగారంభమాక్షిపతి.—కిమర్థమితి. యేన హేతునా

నిత్యయా' ఇతి వేదస్య నిత్యత్వశ్రవణాత్ తత్కర్తృత్వేన సర్వజ్ఞత్వం న సాధయతీతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—శాస్త్రస్య ఋగ్వేదాదేః సర్వజ్ఞకల్పస్య, యోనిః కారణం తస్య భావః తత్త్వం తస్మాద్వేదకర్తృత్వాత్, సర్వజ్ఞత్వం సాధయతి. యద

యావతా పూర్వసూత్రే నైవంజాతీయకం శాస్త్రముదాహరతా శాస్త్రయోనిత్వం బ్రహ్మణో దర్శితం? ఉచ్యతే—తత్ర సూత్రాక్షరేణ విస్పష్టం శాస్త్రస్యానుపాదానాజ్జగతో జన్మాదిసూత్రేణ కేవలమనుమానముపన్యస్తమిత్యాశంక్యేత, తామాశంకాం నివర్తయితుం, సూత్రమిదం ప్రవవృతే—శాస్త్రయోనిత్వాదితి. కథం పునర్బ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రమాణకత్వం? ఉచ్యతే—యావతా 'ఆమ్నాయస్య క్రియార్థత్వాదానర్థక్యమతదర్థానా'మితి క్రియాపరత్వం శాస్త్రస్య ప్రదర్శితం. అతో

దర్శితం తతః కిమర్థమిత్యర్థః. జన్మాదిలింగకానుమానస్యస్వాతంత్ర్యేణోపన్యాసశంకానిరాసార్థం పృథక్సూత్రమిత్యాహ.—ఉచ్యత ఇతి. *వేదాంతాస్సిద్ధబ్రహ్మపరా ఉత కార్యపరా ఇతి నిష్ఫలత్వసాపేక్షత్వయోః ప్రసంగాప్రసంగాభ్యాం సంశయే పూర్వసూత్రే ద్వితీయవర్ణకేనాక్షేపసంగత్యా పూర్వపక్షమాహ.—కథం పునరిత్యాదినా. 'సదేవ సోమ్యే'త్యాదీనాం సర్వాత్మత్వాదివిస్పష్టబ్రహ్మలింగానాం బ్రహ్మణి సమన్వయోక్తేః శ్రుత్యాదిసంగతయః పూర్వపక్షే వేదాంతేషు ముముక్షుప్రవృత్త్యసిద్ధిః సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి వివేకః. కథమిత్యాక్షేపే హేతుః.—యావతేతి. యతో జైమినిసూత్రేణ శాస్త్రస్య వేదస్య క్రియాపరత్వం దర్శితమతోఽక్రియార్థత్వాద్వేదాంతానామానర్థక్యం ఫలవదర్థశూన్యత్వం ప్రాప్తమిత్యన్వయః. సూత్రస్యాయమర్థః. ప్రథమసూత్రే తావద్వేదస్యాధ్యయనకారణకభావనావిధిభావ్యస్య ఫలవదర్థపరత్వముక్తం, 'చోదనాలక్షణోఽర్థో ధర్మ'ఇతి ద్వితీయసూత్రే ధర్మే కార్యే చోదనా ప్రమాణమితి వేదప్రామాణ్యస్య వ్యాపకం కార్యపరత్వమాస్థితం. తత్ర 'వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతే'త్యాద్యర్థవాదానాం ధర్మే ప్రామాణ్యమస్తి న వేతి సంశయే ఆమ్నాయప్రామాణ్యస్య క్రియార్థత్వేన వ్యాప్తత్వాదర్థవాదేషు ధర్మస్యాప్రతీతేరక్రియార్థానాం తేషామానర్థక్యం నిష్ఫలార్థత్వం, న చాధ్యయనవిధ్యుపాత్తానాం నిష్ఫలే సిద్ధార్థే ప్రామాణ్యం యుక్తం, తస్మాదనిత్యమేతేషాం ప్రామాణ్యముచ్యతే. వ్యాపకాభావాద్వ్యాప్యం ప్రామాణ్యం నాస్త్యేవేతి యావత్. ఏవం పూర్వపక్షేఽపి 'విధినా త్వేకవాక్యత్వాత్ స్తుత్యర్థేన విధీనాం స్యు'రితి సూత్రేణ సిద్ధాంతమాహ.—క్రియాపరత్వమితి. అనిత్యమితి ప్రాప్తే

వాది పూర్వవాదినా వేదస్య నిత్యత్వశ్రవణాదితి, తదసాధు; 'అస్య మహతో భూతస్య...' ఇత్యాదివేదోత్పత్తిశ్రుత్యనురోధేన నిత్యత్వశ్రుతేరర్థవాదపరత్వాత్. న చ వేదస్య సకర్తృకత్వే పౌరుషేయత్వం స్యాదితి సాంప్రతమ్; తస్యోపలభ్యరచితత్వానంగీకారాత్—ఇతి. ఇతి ప్రథమవర్ణకం.

వేదాంతానామానర్థక్య మక్రియార్థత్వాత్; కర్తృదేవతాది ప్రకాశనార్థత్వేన వా క్రియావిధిశేషత్వం, ఉపాసనాదిక్రియాంతరవిధానార్థత్వం వా? న హి పరినిష్ఠితవస్తుస్వరూపప్రతిపాదనం సంభవతి; ప్రత్యక్షాదివిషయత్వాత్పరినిష్ఠితవస్తునః. తత్ప్రతిపాదనే చ హేయోపాదేయరహితే పురుషార్థాభావాత్. అత ఏవ 'సోఽరోదీ' దిత్యాదీనా

దర్శితమిత్యర్థః. వాయుర్వై క్షిప్రగామినీ దేవతా తద్దేవతాకం కర్మ క్షిప్రమేవ ఫలం దాస్యతీత్యేవంవిధేయార్థానాం స్తుతిరూపార్థేన ద్వారేణ 'వాయవ్యగ్ం శ్వేతమాలభేతే' త్యాదివిధివాక్యైనైకవాక్యత్వాదర్థవాదాస్సఫలాస్స్యుః. స్తుతిలక్షణయా సఫలకార్యపరత్వాత్ ప్రమాణమర్థవాదా ఇతి యావత్. నన్వధ్యయనవిధిగృహీతానాం వేదాంతానామానర్థక్యం న యుక్తమిత్యత ఆహ—కర్త్రితి. న వయం వేదాంతానామానర్థక్యం సాధయామః కింతు లోకే సిద్ధస్య మానాంతరవేద్యత్వా న్నిష్ఫలత్వాచ్చ సిద్ధబ్రహ్మపరత్వే తేషాం మానాంతరసాపేక్షత్వనిష్ఫలత్వయోః ప్రసంగాదప్రామాణ్యాపాతాత్కార్యశేషకర్తృదేవతాఫలానాం ప్రకాశనద్వారా కార్యపరత్వం వక్తవ్యమితి బ్రూమః. తత్ర త్వంపదార్థవాక్యానాం కర్తృదేవతాస్తావకత్వం వివిదిషాదివాక్యానాం ఫలస్తావకత్వం. నను కర్మశేషమనారభ్య ప్రకరణాంతరాధీతానాం వేదాంతానాం కథం తచ్ఛేషత్వం? మానాభావాదిత్యరుచ్యా పక్షాంతరమాహ—ఉపాసనేతి. మోక్షకామో న బ్రహ్మాభేదమారోప్య 'అహం బ్రహ్మాస్మీ' త్యుపాసీతేత్యుపాసనావిధిః. ఆదిపదాచ్ఛ్రవణాదయః. తత్కార్యపరత్వం వా వక్తవ్యమిత్యర్థః. నను శ్రుతం బ్రహ్మ విహాయాశ్రుతకార్యపరత్వం కిమర్థం వక్తవ్యమితి తత్రాహ—న హీతి. పరితస్సమంతాన్నిశ్చయేన స్థితం పరినిష్ఠితం కృత్యనపేక్షం సిద్ధమితి యావత్. తస్య ప్రతిపాదనమజ్ఞాతస్య వేదేన జ్ఞాపనం తన్న సంభవతి, మానాన్తరయోగ్యేఽర్థే వాక్యస్య సంవాదే సత్యనువాదకత్వాత్ 'అగ్నిర్హిమస్య భేషజ' మితి వాక్యవత్ విసంవాదే చాబోధకత్వాదాదిత్యో యూపవదిత్యర్థః. సిద్ధో న వేదార్థః మానాంతరయోగ్యత్వాత్ ఘటవదిత్యుక్త్వా నిష్ఫలత్వాచ్చ తథేత్యాహ—తదితి. సిద్ధజ్ఞాపనే హేయోపాదేయాగోచరే ఫలా

యద్వా జగత్కారణత్వేన బ్రహ్మణి లక్షితే తస్య మానాంతరగమ్యత్వమాశంక్యాహ—శాస్త్రయోనిత్వాత్. లక్షణప్రమాణయోర్బ్రహ్మనిర్ణయార్థత్వాదేకఫలత్వం సంగతిః. అత్ర పూర్వపక్షే అనుమానస్యైవ విచార్యత్వసిద్ధిః, సిద్ధాంతే వేదాంతవాక్యానామితి ఫలభేదః. 'తం త్వౌపనిషదం పురుషం...' ఇత్యాదివాక్యం విషయః. తత్కిం బ్రహ్మణః శాస్త్రైకగమ్యత్వం సమర్పయతి, ఉత నేతి సందేహః, బ్రహ్మణః

మానర్థక్యం మా భూదితి 'విధినాత్వేక వాక్యత్వాత్ స్తుత్యర్థేన విధీనాం స్యు'రితి విధిస్తావకత్వేనార్థవత్త్వముక్తం. అతఏవ మన్త్రాణాం చ 'ఇషేత్వే' త్యాదీనాం క్రియాతత్సాధనాభిధాయకత్వేన కర్మసమవాయిత్వముక్తం అతో న క్వచిదపి వేదవాక్యానాం విధిసంస్పర్శమన్తరేణార్థవత్తా దృష్టోపపన్నా వా, న చ పరినిష్ఠితే వస్తుస్వరూపే

భావాచ్చ తన్న సంభవతీత్యర్థః. ఫలం హి సుఖావాప్తిర్దుఃఖహానం చ. తచ్చ ప్రవృత్తినివృత్తిభ్యాం సాధ్యం. తే చోపాదేయస్య ప్రవృత్తిప్రయత్నకార్యస్య హేయస్యనివృత్తియత్నకార్యస్య జ్ఞానాభ్యాం జాయేతే న సిద్ధజ్ఞానాదితి భావః. తర్హి సిద్ధబోధివేదవాదానాం సాఫల్యం కథమిత్యాశంక్యామ్నాయస్యేత్యాదిసంగ్రహవాక్యం వివృణోతి.—అతఏవేతి. సిద్ధజ్ఞానాత్ఫలాభావాదేవేత్యర్థః. 'దేవైర్నిరుద్ధస్సోఽగ్నిరరోదీ'దితి వాక్యేఽశ్రుజత్వేన రజతస్య నిందాద్వారా 'బర్హిషినదేయ'మితి సఫలనిషేధశేషత్వవద్వేదాంతానాం విధిశేషత్వం వాచ్యమిత్యర్థః. నను తేషాం మన్త్రవత్స్వాతంత్ర్యమస్తు నార్థవాదవద్విధ్యేకవాక్యత్వమిత్యాశంక్యదృష్టాంతాసిద్ధిమాహ.—మన్త్రాణాంచేతి. ప్రమాణలక్షణేఽర్థవాదచింతానంతరం మన్త్రేషు చింతా కృతా. ఇషేత్వేతి మన్త్రే ఛినద్మీత్యధ్యాహారాచ్ఛాఖాచ్ఛేదనక్రియా ప్రతీతేరగ్నిర్మూర్ధేత్యాదౌ చ క్రియాసాధనదేవతాదేః ప్రతీతేః మన్త్రాశ్శ్రుత్యాదిభిః క్రతౌ వినియుక్తాః తే చ కిముచ్చారణమాత్రేణాదృష్టం కుర్వంతః క్రతావుపకుర్వంతి ఉత దృష్టేనైవార్థస్మరణేనేతి సందేహే చింతాదినాప్యధ్యయనకాలావగతమన్త్రార్థస్య స్మృతిసంభవాదదృష్టార్థా మన్త్రా ఇతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతః 'అవిశిష్టస్తు వాక్యార్థ' ఇతి లోకవేదయోర్వాక్యార్థస్యావిశేషాన్మన్త్రవాక్యానాం దృష్టేనైవ స్వార్థప్రకాశనేన క్రతూపకారకత్వసంభవాద్దృష్టే సంభవత్యదృష్టకల్పనానుపపత్తేః, ఫలవదనుష్ఠానాయాపేక్షితేన క్రియాతత్సాధనస్మరణేన మన్త్రాణాం కర్మాంగత్వం 'మన్త్రైరేవ మన్త్రార్థః స్మర్తవ్య' ఇతి నియమస్త్వదృష్టార్థ ఇతి. తథా చార్థవాదానాం స్తుతిపదార్థద్వారా పదైకవాక్యత్వం విధిభిర్మన్త్రాణాం తు వాక్యార్థజ్ఞానద్వారా తైర్వాక్యైకవాక్యత్వమితి విభాగః. నన్వస్తు కర్మప్రకరణస్థవాక్యానాం విధ్యేకవాక్యత్వం వేదాంతానాం తు సిద్ధే ప్రామాణ్యం కిం న స్యాదితి తత్రాహ.—న క్వచిదితి. వేదాంతాః విధ్యేకవాక్యత్వేనైవార్థవంతః సిద్ధార్థవేదత్వాన్మన్త్రార్థవాదాదివదిత్యర్థః. అన్యత్రాదృష్టాఽపి వేదాంతేషు కల్ప్యతామితి తత్రాహ.—ఉపపన్నా వేతి. నేత్యనుషంగః. సిద్ధేఫలాభావస్యోక్తత్వాదితి భావః. తర్హి బ్రహ్మణ్యేవ స్వార్థో విధిః

సిద్ధవస్తుత్వేన మానాంతరేణాపి అవగమ్యమానత్వాన్న సమర్పయతీతి పూర్వః పక్షః సిద్ధాంతస్తు—శాస్త్రం ఋగ్వేదాది యోనిః ప్రమాణం యస్య తత్తథోక్తం తస్య భాః

విధిస్సంభవతి, క్రియావిషయత్వాద్విధేః. తస్మాత్కర్మాపేక్షితకర్తృదేవతాదిస్వరూపప్రకాశనేన క్రియావిధిశేషత్వం వేదాంతానామ్. అథ ప్రకరణాంతరభయాన్నైతదభ్యుపగమ్యతే, తథాపి స్వవాక్యగతోపాసనాదికర్మపరత్వం. తస్మాన్న బ్రహ్మణశ్శాస్త్రయోనిత్వమితి ప్రాప్తే ఇదముచ్యతే—

సూ. తత్తు సమన్వయాత్. ౪. ఇతి.

తుశబ్దః పూర్వపక్షవ్యావృత్త్యర్థః. తద్బ్రహ్మ సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి జగదుత్పత్తిస్థితిలయకారణం వేదాంతశాస్త్రాదవగమ్యతే. కథం? సమన్వయాత్. సర్వేషు హి వేదాంతేషు వాక్యాని తాత్పర్యేణైవ

కల్ప్యతాం కృతం వేదాంతానాం విధ్యంతరశేషత్వేనేత్యత ఆహ.—నచేతి. నను 'దధ్నా జుహోతీ'తిసిద్ధేదధ్ని విధిదృష్టస్తత్రాహ—క్రియేతి. దధ్నః క్రియాసాధనస్య ప్రయుజ్యమానతయా సాధ్యత్వాద్విధేయతా, నిష్క్రియబ్రహ్మణః కథమప్యసాధ్యత్వాన్న విధేయత్వమిత్యర్థః. భాష్యోక్తముపసంహరతి.—తస్మాదితి. *స్వయమేవారుచిం వదన్ పక్షాంతరమాహ.—అథేతి. సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచష్టే.—తుశబ్ద ఇతి. తద్బ్రహ్మ వేదాంతప్రమాణకమితి ప్రతిజ్ఞాతార్థే హేతుం పృచ్ఛతి.—కథమితి. హేతుమాహ.—సమితి. అన్వయస్తాత్పర్యవిషయత్వం, తస్మాత్ ఇత్యేవ హేతుః తాత్పర్యస్యసమ్యక్త్వమఖండార్థవిషయత్వం సూచయితుం సంపదం ప్రతిజ్ఞాంతర్గతమేవ, తథాచాఖండం బ్రహ్మ వేదాంతజప్రమావిషయః, వేదాంతతాత్పర్యవిషయత్వాత్. యో యద్వాక్యతాత్పర్యవిషయః స తద్వాక్యప్రమేయః, యథా కర్మవాక్యప్రమేయో ధర్మ ఇతి ప్రయోగః. వాక్యార్థస్యాఖండత్వమసంసృష్టత్వం, వాక్యస్య చాఖండార్థకత్వం, స్వపదోపస్థాపితా యే పదార్థాస్తేషాం యస్సంసర్గః తదగోచరప్రమాజనకత్వం. న చేదమప్రసిద్ధం. ప్రకృష్టక్తత్వం తస్మాద్వేదైకప్రమాణకత్వాత్తదేకగమ్యత్వం సమర్పయతి. యత్తు మానాంతరగమ్యత్వం బ్రహ్మణోఽభాణి, తన్న; తస్య రూపాద్యభావేన తద్గమ్యత్వాసంభవాత్— ఇతి. ఇతి ద్వితీయం వర్ణకం.

నన్విత్థం బ్రహ్మణః శాస్త్రైకగమ్యత్వమభ్యధాయి, తదసాధు; శాస్త్రస్యాన్యపరత్వాదిత్యాక్షిప్యాహ—

అస్య పూర్వేణాక్షేపికీ సంగతిః. ఫలం తు పూర్వపక్షే ముముక్షోర్వేదాంతేషు ప్రవృత్త్యనుపపత్తిః, సిద్ధాంతే ప్రవృత్తిసిద్ధిరితి ద్రష్టవ్యం. అత్ర సర్వే వేదాంతాః

తస్యార్థస్య ప్రతిపాదకత్వేన సమనుగతాని. 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్, ఏకమేవాద్వితీయం, ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్, తదేతద్బ్రహ్మాపూర్వ మనపరమనంతర మబాహ్యమయమాత్మా బ్రహ్మ

ప్రకాశశ్చంద్ర ఇత్యాదిలక్షణావాక్యానాం లోకే లక్షణయా చంద్రాదివ్యక్తిమాత్రప్రమాహేతుత్వాత్సర్వపదలక్షణా చావిరుద్ధా. సర్వైరర్థవాదపదైరేకస్యాస్తుతేర్లక్షణాంగీకారాత్తథా సత్యజ్ఞానాదిపదైరఖండం బ్రహ్మాభాతీతి న పక్షాసిద్ధిః. నాపి హేత్వసిద్ధిః. ఉపక్రమాదిలింగైర్వేదాంతానామద్వితీయాఖండబ్రహ్మణి తాత్పర్యనిశ్చయాత్తత్ర ఛాందోగ్యషష్ఠే ఉపక్రమం దర్శయతి.—స దేవేతి. ఉద్దాలకః పుత్రమువాచ, హే సోమ్య ప్రియదర్శన, ఇదం సర్వం జగదగ్రే ఉత్పత్తేః ప్రాక్కాలే సదబాధితం బ్రహ్మైవాసీత్. ఏవకారేణ జగతః పృథక్సత్తా నిషిధ్యతే. సతస్సజాతీయవిజాతీయస్వగతభేదనిరాసార్థం 'ఏకమేవాద్వితీయ'మితి పదత్రయం. ఏవమద్వితీయం బ్రహ్మోపక్రమ్య 'ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వ'మిత్యుపసంహరతీతి ఉపక్రమోపసంహారైకరూప్యం తాత్పర్యలింగం, తథా 'తత్త్వమసీ'తి నవకృత్వోఽభ్యాసః. రూపాదిహీనాద్వితీయబ్రహ్మణో మానాంతరాయోగ్యత్వాదపూర్వత్వముక్తం, 'అత్ర వావ కిల సత్సోమ్య న నిభాలయస' ఇతి. సంఘాతే స్థితం ప్రత్యగ్బ్రహ్మ న జానాసీత్యర్థః. 'తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సంపత్స్య' ఇతి బ్రహ్మజ్ఞానాత్ఫలముక్తం తస్య విదుషో యావత్కాలం దేహో న విమోక్ష్యతే తావదేవ దేహపాతపర్యంతో విళంబః. కథం దేహపాతానంతరం విద్వాన్ బ్రహ్మ సంపత్స్యతే విదేహకైవల్యమనుభవతీత్యర్థః. 'అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యే'త్యాదిరద్వితీయజ్ఞానార్థోఽర్థవాదః. మృదాదిదృష్టాంతైః ప్రకృతివ్యతిరేకేణ వికారో నాస్తీత్యుపపత్తిరుక్తా. ఏవం షడ్విధాని తాత్పర్యలింగాని వ్యస్తాని సమస్తాని వా ప్రతివేదాంతం దృశ్యంత ఇత్యభిప్రేత్యైతరేయోపక్రమవాక్యం పఠతి.—'ఆత్మా వా' ఇతి. బృహదారణ్యకే మధుకాండోపసంహారవాక్యం సదాత్మనో నిర్విశేషత్వార్థమాహ—తదేతదితి. మాయాభిర్బహురూపం తద్బ్రహ్మ, ఏతదపరోక్షం, అపూర్వం కారణశూన్యం, అనపరం కార్యరహితం, అనంతరం జాత్యంతరం యస్య నాస్తీత్యనంతరం, ఏకరసమిత్యర్థః. అబాహ్యమద్వితీయం. తస్యాపరోక్షత్వముపపాదయతి—అయమితి. సర్వమనుభవతీతి సర్వానుభూః, చిన్మాత్రమిత్యర్థః.

విషయః. తే కిం కర్మశేషకర్త్రాదిపరాః, ఉత నిత్యసిద్ధబ్రహ్మపరా ఇతి సందేహే అహేయానుపాదేయసిద్ధబ్రహ్మపరత్వే నిష్ప్రయోజనత్వసాపేక్షత్వప్రసంగాత్ కర్మ

సర్వానుభూః బ్రహ్మైవేదమమృతం పురస్తా' దిత్యాదీని. న చ తద్గతానాం పదానాం బ్రహ్మస్వరూపవిషయే నిశ్చితే సమన్వయేఽవగమ్యమానేఽర్థాంతరకల్పనా యుక్తా, శ్రుతహాన్యశ్రుతకల్పనాప్రసంగాత్. న చ తేషాం కర్తృదేవతాదిస్వరూపప్రతిపాదనపరతాఽవసీయతే, 'తత్కేన కం పశ్యే' దిత్యాదిక్రియాకారకఫలనిరాకరణశ్రుతేః. న చ పరినిష్ఠితవస్తుస్వరూపత్వేఽపి ప్రత్యక్షాదివిషయత్వం. 'తత్త్వమసీ'తి బ్రహ్మాత్మభావస్య శాస్త్రమంతరేణానవగమ్యమానత్వాత్. యత్తు హేయోపాదేయరహితత్వాదుపదేశానర్థక్యమితి. నైష దోషః. హేయోపాదేయశూన్యబ్రహ్మాత్మావగమాదేవ సర్వక్లేశప్రహాణాత్పురుషార్థసిద్ధేః. దేవతాదిప్రతిపాదనస్య తు స్వవాక్య

ఋగ్యజుస్సామవాక్యాన్యుక్త్వాథర్వణవాక్యమాహ—బ్రహ్మైవేదమితి. యత్పురస్తాత్పూర్వదిగ్వస్తుజాతమిదం బ్రహ్మైవావిదుషాం భాతి తదమృతం బ్రహ్మైవ వస్త్విత్యర్థః. ఆదిపదేన 'సత్యం జ్ఞానమనంత' మిత్యాదివాక్యాని గృహ్యంతే. నన్వస్తు బ్రహ్మణస్తాత్పర్యవిషయత్వం వేదాంతానాం కార్యమేవార్థః, కిం న స్యాదిత్యత్రాహ—న చేతి. వేదాంతానాం బ్రహ్మణి తాత్పర్యే నిశ్చీయమానే కార్యార్థత్వం న యుక్తం. 'యత్పరశ్శబ్దస్సశబ్దార్థ'ఇతి న్యాయాదిత్యర్థః. యదుక్తమర్థవాదన్యాయేన వేదాంతానాం కర్త్రాదిస్తావకత్వమితి తత్రాహ—న చ తేషామితి. తేషాం కర్మశేషస్తావకత్వం న భాతి కింతు జ్ఞానద్వారా కర్మతత్సాధననాశకత్వమేవ, తత్తత్ర విద్యాకాలే 'కః కర్తా కేన కరణేన కం విషయం పశ్యే'దితి శ్రుతేరిత్యర్థః; అర్థవాదానాం తు స్వార్థే ఫలాభావాత్ స్తుతిలక్షణేతి భావః. యదుక్తం సిద్ధత్వేన మానాంతరవేద్యం బ్రహ్మ న వేదార్థఇతి తత్రాహ—నచపరీతి. 'తత్త్వమసీ'తి శాస్త్రమంతరేణేతి సంబంధః. ధర్మో న కేదార్థస్సాధ్యత్వేన పాకవన్మానాంతరవేద్యత్వాత్. యది వేదం వినా ధర్మస్యానిర్ణయాన్న మానాంతరవేద్యతా, తదా బ్రహ్మణ్యపి తుల్యం. యచ్చోక్తం నిష్ఫలత్వాత్ బ్రహ్మ నవేదార్థ ఇతి తదనూద్య పరిహరతి—యత్త్విత్యాదినా. రహితత్వాద్భిన్నత్వాద్బ్రహ్మణఇతి శేషః. యదప్యుక్తం 'ఉపాసనాపరత్వం వేదాంతానా'మితి తత్ర కిం ప్రాణపంచాగ్న్యాదివాక్యానాముత సర్వేషామితి? తత్రాద్యమంగీకరోతి—దేవ

శేషకర్త్రాదిపరా ఏవేతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—సౌత్రతుశబ్దః పూర్వపక్షవ్యావృత్త్యర్థః. తత్ బ్రహ్మ, వేదాంతేషు ప్రతిపాద్యతే. కుతః, సమన్వయాత్ సమ్యక్తా

గతోపాసనార్థత్వేఽపి న కశ్చిద్విరోధః. నను తథా బ్రహ్మణ ఉపాసనావిధిశేషత్వం సంభవతి. ఏకత్వే హేయోపాదేయశూన్యతయా క్రియాకారకాదిద్వైతవిజ్ఞానోపమర్దోపపత్తేః. నహి బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానేనోన్మథితస్య ద్వైతవిజ్ఞానస్య పునస్సంభవోఽస్తి, యేనోపాసనావిధిశేషత్వం బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యేత. యద్యప్యన్యత్ర వేదవాక్యానాం విధిసంస్పర్శమంతరేణ ప్రమాణత్వం న దృష్టం, తథాప్యాత్మవిజ్ఞానస్య ఫలపర్యంతత్వాత్ న తద్విషయస్య శాస్త్రస్య ప్రామాణ్యం శక్యం ప్రత్యాఖ్యాతుం. న చానుమానగమ్యం శాస్త్రప్రామాణ్యం యేనాన్యత్ర

తాదీతి. జ్యేష్ఠత్వాదిగుణః ఫలం చాపిశబ్దార్థః, న ద్వితీయః, విధిశూన్యానాం 'సత్యం జ్ఞాన' మిత్యాదీనాంస్వార్థే ఫలవతాముపాసనాపరత్వకల్పనాయోగాత్, కించ తదర్థస్య బ్రహ్మణస్తచ్ఛేషత్వం జ్ఞానాత్ప్రాగూర్ధ్వం వా? ఆద్యే అధ్యస్తగుణవతః తచ్ఛేషత్వేఽపి న ద్వితీయ ఇత్యాహ—న తు తథేతి. ప్రాణాదిదేవతాదివదిత్యర్థః. 'అహం బ్రహ్మాస్మీ'త్యేకత్వే జ్ఞాతే సతి హేయోపాదేయశూన్యతయా బ్రహ్మాత్మనః ఫలాభావాదుపాస్యోపాసకద్వైతజ్ఞానస్య సకారణస్య నాశాచ్చ నోపాసనాశేషత్వమిత్యాహ—ఏకత్వ ఇతి. ద్వైతజ్ఞానస్య సంస్కారబలాత్పునరుదయే విధానమితి నేత్యాహ—నహీతి. దృఢస్యేతి శేషః. భ్రాంతిత్వానిశ్చయో దార్ఢ్యం, సంస్కారోత్థం తు భ్రాంతిత్వేన నిశ్చితం న విధినిమిత్తమితి భావః. 'యేనే'తి ఉపాసనాయాం కారణస్య సత్త్వే నేత్యర్థః. వేదప్రామాణ్యస్య వ్యాపకం క్రియార్థత్వముక్తమనువదతి—యద్యపీతి. కర్మకాండే అర్థవాదానామిత్యర్థః. తథా చ వ్యాపకాభావాద్వేదాంతేషు వ్యాప్యాభావానుమానమితి భావః. వేదాంతాః న స్వార్థే మానం అక్రియార్థత్వాత్, 'సోఽరోదీ'దిత్యాదివదిత్యనుమానే నిష్ఫలార్థకత్వముపాధిరిత్యాహ—తథాపీతి. అర్థవాదానాం నిష్ఫలస్వార్థామానత్వేపీత్యర్థః. తద్విషయస్య తత్కారణస్య స్వార్థే బ్రహ్మాత్మనీతి శేషః. సఫలజ్ఞానకారణత్వేన వేదాంతానాం స్వార్థే మానత్వసిద్ధేర్న క్రియార్థకత్వం తద్వ్యాపకమితి భావః. నను మాభూద్వేదప్రామాణ్యస్య వ్యాపకం క్రియార్థత్వం వ్యాప్యం తు భవిష్యతి తదభావాద్వేదాంతానాం ప్రామాణ్యం దుర్జ్ఞేయమితి నేత్యాహ—నచేతి. యేన వేదప్రామాణ్యం స్వస్యానుమానగమ్యత్వేనాన్యత్ర క్వచిద్దృష్టం దృష్టాంతమపేక్షేత తదేవ నాస్తీత్యర్థః. చక్షురాదివద్వేదస్య స్వతః ప్రామాణ్యజ్ఞానాన్న తద్వ్యాప్య

త్పూర్యవత్తేన వేదాంతానాం బ్రహ్మణ్యన్వయాత్ సంబంధాత్, అతో వేదాంతా నిత్యశుద్ధబ్రహ్మపరాః, న కర్త్రాదిపరాః, భిన్నప్రకరణస్థత్వాత్. న చ ప్రకరణాభేదాద

దృష్టం నిదర్శనమపేక్షేత. తస్మాత్సిద్ధం బ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రమాణత్వం. అత్రాపరే ప్రత్యవతిష్ఠంతే పునరాగతవంతః. యద్యపి శాస్త్రప్రమాణకం బ్రహ్మ తథాపి ప్రతిపత్తివిధివిషయతయైవ శాస్త్రేణ బ్రహ్మ సమర్ప్యతే, యథా యూపాహవనీయాదీన్యలౌకికాన్యపి విధిశేష

లింగాద్యపేక్షా. ప్రామాణ్యసంశయే తు ఫలవదజ్ఞాతాబాధితార్థతాత్పర్యాత్ప్రామాణ్యనిశ్చయో న క్రియార్థత్వేన 'న కూపే పతే'దితి వాక్యే వ్యభిచారాదితి భావః. వర్ణకార్థముపసంహరతి—తస్మాదితి. సమన్వయాదిత్యర్థః. విధివాక్యానామపి ఫలవదజ్ఞాతార్థత్వేన ప్రామాణ్యం తత్తుల్యం వేదాంతానామపీతి స్థితం. ఏవం పదానాం సిద్ధేఽర్థే వ్యుత్పత్తిమిచ్ఛతాం బ్రహ్మనాస్తికానాం మతం బ్రహ్మణో మానాంతరాయోగ్యత్వాత్ఫలసత్త్వాచ్చ వేదాంతైకమేయత్వమిత్యుక్త్వా నిరస్తం. సంప్రతి సర్వేషాం పదానాం కార్యాన్వితార్థే శక్తిమిచ్ఛతాం విధిశేషత్వేన ప్రత్యగ్బ్రహ్మ వేదాంతైర్బోధ్యతే న స్వాతంత్ర్యేణేతి వదతాం వృత్తికారాణాం మతనిరాసాయ సూత్రస్య వర్ణకాంతరమారభ్యతే. తత్ర వేదాంతాః కిముపాసనావిధిశేషత్వేన బ్రహ్మ బోధయంతి? ఉత స్వాతంత్ర్యేణ? ఇతి సిద్ధే వ్యుత్పత్త్యభావభావాభ్యాం సంశయే పూర్వపక్షమాహ—అత్రాపర ఇతి. బ్రహ్మణో వేదాంతవేద్యత్వోక్త్యా వృత్తికారాః పూర్వపక్షయంతీత్యర్థః. ఉపాసనాతో ముక్తిః పూర్వపక్షే తత్త్వజ్ఞానాదేవేతి సిద్ధాంతే ఫలం విధిర్నియోగః తస్య విషయః ప్రతిపత్తిరుపాసనా. అస్యాః కో విషయ ఇత్యాకాంక్షాయాం సత్యాదివాక్యైర్విధిపరైరేవ బ్రహ్మసమర్ప్యత ఇత్యాహ—ప్రతిపత్తీతి. విధివిషయప్రతిపత్తివిషయతయేత్యర్థః. విధిపరాద్వాక్యాత్తచ్ఛేషలాభే దృష్టాంతమాహ—యథేతి. 'యూపే పశుంబధ్నాతి' 'ఆహవనీయేజుహోతి' 'ఇంద్రం యజేతే'తి విధిషు కే యూపాదయ ఇత్యాకాంక్షాయాం 'యూపం తక్షతి యూపమష్టాశ్రీకరోతీ'తి తక్షణాదిసంస్కృతం దారు యూపః. 'అగ్నీనాదధీతే'త్యాధానసంస్కృతోఽగ్నిరాహవనీయః. 'వజ్రహస్తః పురందరః'ఇతి విధిపరైరేవ వాక్యైస్సమర్ప్యంతే తద్వద్బ్రహ్మేత్యర్థః. విధిపరవాక్యస్యాపి అన్యార్థబోధిత్వే వాక్యభేదస్స్యాదితి శంకానిరాసార్థమపిశబ్దః. మానాంతరాజ్ఞాతాన్యపి శేషతయోచ్యంతే న ప్రధానత్వేనేతి న వాక్యభేదః, ప్రధానార్థభేదస్యైవ వాక్యభేదకత్వాదితి భావః. నన్వుక్త

పాసనావిధిపరా ఇతి సాంప్రతమ్; తత్త్వమస్యాదీనాం విధివిధురాణాం బహులముపలబ్ధేః. యత్తు నిష్ప్రయోజనత్వముక్తం, తదయుక్తమ్; అనర్థనివృత్తేః ప్రయోజనస్య

తయా శాస్త్రేణ సమన్వీయతే తద్వత్. కుత ఏతత్? ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వాచ్ఛాస్త్రస్య. తథాహి శాస్త్రతాత్పర్యవిదామనుక్రమణం. 'దృష్టో హి తస్యార్థః కర్మావబోధనం నామే' తి; చోదనేతి క్రియాయాః ప్రవర్తకం వచనం. తస్య జ్ఞానముపదేశః. 'తద్భూతానాం క్రియార్థేన సమామ్నాయః' 'ఆమ్నాయస్య క్రియార్థత్వాదానర్థక్యమతదర్థానా'మితి చ. అతః పురుషం క్వచిద్విషయవిశేషే ప్రవర్తయత్ కుతశ్చిద్విషయవిశేషాన్నివర్తయచ్చార్థవచ్ఛాస్త్రం, తచ్ఛేషతయా చాన్య

షడ్విధలింగైస్తాత్పర్యవిషయస్య బ్రహ్మణః కుతో విధిశేషత్వమితి శంకతే—కుత ఇతి. వృద్ధవ్యవహారేణ హి శాస్త్రతాత్పర్యనిశ్చయః. వృద్ధవ్యవహారే చ శ్రోతుః ప్రవృత్తినివృత్తీ ఉద్దిశ్యైవ ప్రయోగో దృశ్యతే. అతశ్శాస్త్రస్యాపి తే ఏవ ప్రయోజనే, తే చ కార్యజ్ఞానజన్యే ఇతి కార్యపరత్వం శాస్త్రస్య తతః కార్యశేషత్వం బ్రహ్మణ ఇత్యాహ—ప్రవృత్తీతి. శాస్త్రస్య నియోగపరత్వే వృద్ధసమ్మతిమాహ—తథాహీత్యాదినా. క్రియా కార్యం, నియోగో విధిః, ధర్మోఽపూర్వమిత్యనర్థాంతరం. కో వేదార్థ ఇత్యాకాంక్షాయాం భాష్యకృతోక్తం—దృష్టో హీతి. తస్య వేదస్య కార్యం వేదార్థ ఇత్యత్ర చోదనాసూత్రస్థం భాష్యమాహ—చోదనేతి. క్రియాయాః నియోగస్య జ్ఞానద్వారా ప్రవర్తకం వాక్యం చోదనేత్యుచ్యత ఇత్యర్థః. శబరస్వామిసమ్మతిముక్త్వా జైమినిసమ్మతిమాహ—తస్య జ్ఞానమితి. తస్య ధర్మస్య జ్ఞాపకమపౌరుషేయం విధివాక్యముపదేశః, తస్య ధర్మేణావ్యతిరేకాదిత్యర్థః. పదానాం కార్యాన్వితార్థే శక్తిరిత్యత్ర సూత్రం పఠతి—తద్భూతానామితి. తద్భూతానాం క్రియార్థేన సమామ్నాయోఽర్థస్య తన్నిమిత్తత్వాదితి సూత్రం. తత్త్ర వేదే భూతానాం సిద్ధార్థనిష్ఠానాం పదానాం క్రియార్థేన కార్యవాచినా లిఙ్గాదిపదేన సమామ్నాయః సహోచ్చారణం కర్తవ్యం. పదార్థజ్ఞానస్య వాక్యార్థరూపకార్యధీనిమిత్తత్వాదిత్యర్థః. కార్యాన్వితార్థే శక్తాని పదాని కార్యవాచిపదేన సహ పదార్థస్మృతిద్వారా కార్యమేవ వాక్యార్థం బోధయంతీతి భావః. ఫలితమాహ—అత ఇతి. యతో వృద్ధా ఏవమాహురతో విధినిషేధవాక్యమేవ శాస్త్రం, అర్థవాదాదికం తు తచ్ఛేషతయోపక్షీణం, తేన కర్మ

సంభవాత్. యచ్చ సాపేక్షత్వం, తన్న; రూపాదిహీనస్య బ్రహ్మణః ప్రమాణాంతరాగమ్యత్వేన తత్ప్రతిపాదకవేదాంతానాం సాపేక్షత్వాసంభవాత్. తస్మాదుపక్రమాదిలింగైర్వేదాంతా బ్రహ్మపరా ఏవేతి సిద్ధం. ఇతి ప్రథమవర్ణకం.

దుపయుక్తం, తత్సామాన్యాద్వేదాంతానామపి తథైవార్థవత్త్వం స్యాత్. సతి చ విధిపరత్వే, యథా స్వర్గాదికామస్యాగ్నిహోత్రాది సాధనం విధీయతే, ఏవమమృతత్వకామస్య బ్రహ్మజ్ఞానం విధీయత ఇతి యుక్తం. నన్విహ జిజ్ఞాస్యవైలక్షణ్యముక్తం. కర్మకాండే భవ్యో ధర్మో జిజ్ఞాస్యః, ఇహ తు భూతం బ్రహ్మ నిత్యనిర్వృత్తం జిజ్ఞాస్యమితి. తత్ర ధర్మజ్ఞానఫలాదనుష్ఠానాపేక్షాద్విలక్షణం బ్రహ్మజ్ఞానఫలం భవితుమర్హతి. నార్హత్యేవం భవితుం. కార్యవిధియుక్తస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యమానత్వాత్ 'ఆత్మా వా రే ద్రష్టవ్యః య ఆత్మాఽపహతపాప్మా సోఽన్వేష్టవ్యస్సవిజిజ్ఞాసితవ్యః ఆత్మేత్యేవోపాసీత ఆత్మానమేవ లోకముపాసీత బ్రహ్మవిద్బ్రహ్మైవ భవతీ' త్యాదిషు హి విధానేషు సత్సు 'కోఽసావాత్మా? కిం బ్రహ్మే'త్యాకాంక్షాయాం తత్స్వరూపసమర్పణేన సర్వే వేదాంతా ఉపయుక్తాః, 'నిత్యస్సర్వజ్ఞస్సర్వగతో నిత్యతృప్తో నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావో విజ్ఞానమానందం బ్రహ్మే' త్యేవమాదయః. తదుపాసనాచ్చ శాస్త్రదృష్టోఽదృష్టో మోక్షః ఫలం

శాస్త్రేణ సామాన్యాచ్ఛాస్త్రత్వం, తస్మాద్వేదాంతానాం కార్యపరత్వేనైవార్థవత్త్వం స్యాదిత్యర్థః. నను వేదాంతేషు నియోజ్యస్య విధేయస్య చాదర్శనాత్కథం కార్యధీరితి తత్రాహ—సతి చేతి. నను ధర్మబ్రహ్మజిజ్ఞాసాసూత్రకారాభ్యామిహ కాండద్వయోఽర్థభేద ఉక్తః, ఏకకార్యార్థత్వే శాస్త్రభేదానుపపత్తేః. తత్ర కాండద్వయే జిజ్ఞాస్యభేదే సతి ఫలవైలక్షణ్యం వాచ్యం. తథాచ న ముక్తిఫలాయ జ్ఞానస్య విధేయతా, ముక్తేర్విధేయక్రియాజన్యత్వే కర్మఫలాదవిశేషప్రసంగాత్, అవిశేషే చ జిజ్ఞాస్యభేదాసిద్ధేః. అతః కర్మఫలవిలక్షణత్వాన్నిత్యసిద్ధముక్తేస్తద్వ్యంజకజ్ఞానవిధిరయుక్త ఇత్యాశంకతే—నన్విహేతి. ముక్తేః కర్మఫలాద్వైలక్షణ్యమసిద్ధమితి తదర్థం జ్ఞానం విధేయం. న చ తర్హి సఫలం కార్యమేవ వేదాంతేష్వపి జిజ్ఞాస్యమితి తద్భేదాసిద్ధిరితి వాచ్యం, ఇష్టత్వాత్. న చ బ్రహ్మణో జిజ్ఞాస్యత్వసూత్రవిరోధః, జ్ఞానవిధిశేషత్వేన సూత్రకృతా బ్రహ్మప్రతిపాదనాదితి పరిహరతి—నేతి. బ్రహ్మణో విధిప్రయుక్తత్వం స్ఫుటయతి—ఆత్మా వా ఇతి. లోకం జ్ఞానస్వరూపం 'బ్రహ్మ వేదే'త్యత్ర బ్రహ్మభావకామో బ్రహ్మవేదనం కుర్యాదితి విధిః పరిణమ్యత ఇతి ద్రష్టవ్యం. వేదాంతానేవార్థతో దర్శయతి—నిత్య ఇతి. నను కిం విధిఫలమితి తదాహ—తదుపాసనాదితి. ప్రత్యగ్బ్రహ్మో

యద్వా ఇత్థం బ్రహ్మణో వేదాంతవేద్యత్వేఽపి, తద్విధిద్వారాంగీకుర్వత ఏకదేశినో మతం ప్రసంగాదాక్షిప్యాహ—తత్తు సమన్వయాత్. పూర్వేణాస్య ప్రసంగ

భవిష్యతి. కర్తవ్యవిధ్యననుప్రవేశే తు వస్తుమాత్రకథనే హానోపాదానాసంభవాత్ 'సప్తద్వీపా వసుమతీ' 'రాజాసౌ గచ్ఛతి' ఇత్యాదివాక్యవద్వేదాంతవాక్యానామానర్థక్యమేవ స్యాత్. నను వస్తుమాత్రకథనేఽపి 'రజ్జురియం నాయం సర్ప' ఇత్యాదౌ భ్రాంతిజనితభీతినివర్తనేనార్థవత్త్వం దృష్టం; తథేహాప్యసంసార్యాత్మవస్తుకథనేన సంసారిత్వభ్రాంతినివర్తనేనార్థవత్త్వం స్యాత్. స్యాదేతదేవం, యది రజ్జుస్వరూపశ్రవణమాత్రేణైవ సర్పభ్రాంతిర్నివర్తతే తథా. సంసారిత్వభ్రాంతిః బ్రహ్మస్వరూపశ్రవణమాత్రేణ నివర్తేత; న తు నివర్తతే. శ్రుతబ్రహ్మణోఽపి యథాపూర్వం సుఖదుఃఖాదిసంసారధర్మదర్శనాత్. 'శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య' ఇతి చ శ్రవణోత్తరకాలయోర్మనననిదిధ్యాసనయోర్దర్శనాత్. తస్మాత్ప్రతిపత్తివిధివిషయతయైవ శాస్త్రప్రమాణకం బ్రహ్మాభ్యుపగంతవ్యమితి. అత్రాభిధీయతే, కర్మబ్రహ్మవిద్యాఫలయోర్వైలక్షణ్యాత్. శారీరం వాచికం మానసం చ కర్మ శ్రుతిస్మృతి

పాసనాత్ 'బ్రహ్మవిదాప్నోతి పర'మితి శాస్త్రోక్తో మోక్షః స్వర్గవల్లోకాప్రసిద్ధః ఫలమిత్యర్థః. బ్రహ్మణః కర్తవ్యోపాసనావిషయకవిధిశేషత్వానంగీకారే బాధకమాహ—కర్తవ్యేతి. విధ్యసంబద్ధసిద్ధబోధే ప్రవృత్త్యాదిఫలాభావాద్వేదాంతానాం వైఫల్యం స్యాదిత్యర్థః. నన్వితి శంకా స్పష్టార్థా. దృష్టాంతవైషమ్యేన పరిహరతి—స్యాదితి. ఏతదర్థవత్త్వమేవం చేత్స్యాదిత్యర్థః. ఏవంశబ్దార్థమాహ—యదీతి. కించ, యది జ్ఞానాదేవ ముక్తిస్తదా శ్రవణజన్యజ్ఞానానంతరం మననాదివిధిర్న స్యాత్, తద్విధేశ్చ కార్యసాధ్యా ముక్తిరిత్యాహ—శ్రోతవ్య ఇతి. శబ్దానాం కార్యాన్వితశక్తేః ప్రవృత్త్యాదిఫలస్యైవ శాస్త్రత్వాత్సిద్ధే ఫలాభావాన్మననాదివిధేశ్చ కార్యపరా వేదాంతా ఇతి పూర్వపక్షముపసంహరతి—తస్మాదితి. వేదాంతా న విధిపరాః స్వార్థే ఫలవత్త్వే సతి నియోజ్యవిధురత్వాత్, నాయం సర్ప ఇతి వాక్యవత్ 'సోఽరోదీత్' 'స్వర్గకామో యజేతే'తి వాక్యయోర్నిరాసాయ హేతౌ విశేషణద్వయమితి సిద్ధాంతయతి—అత్రేతి. యదుక్తం మోక్షకామస్య నియోజ్యజ్ఞానం విధేయమితి తన్నేత్యాహ—నేతి. మోక్షో న విధిజన్యః కర్మఫలవిలక్షణత్వాదాత్మవదిత్యర్థః. ఉక్తహేతుజ్ఞానాయ కర్మతత్ఫలే ప్రపంచయతి—శారీరమిత్యాదినా వర్ణితం సంసారరూప

సంగతిః. అత్ర పూర్వపక్షే ఉపాసనయా ముక్తిః, సిద్ధాంతే జ్ఞానాదితి ఫలభేదః.

ప్రసిద్ధం ధర్మాఖ్యం యద్విషయా జిజ్ఞాసా, 'అథాతో ధర్మజిజ్ఞా'సేతి సూత్రితా. అధర్మోఽపి హింసాదికః ప్రతిషేధచోదనాలక్షణత్వాత్ జిజ్ఞాస్యః పరిహారాయ. తయోశ్చోదనాలక్షణయోరర్థానర్థయో ర్ధర్మాధర్మయోః ఫలే ప్రత్యక్షే సుఖదుఃఖే శరీరవాఙ్మనోభిరేవోపభుజ్యమానే విషయేంద్రియసంయోగజన్యే బ్రహ్మాదిషు స్థావరాంతేషు ప్రసిద్ధే, మనుష్యత్వాదారభ్య బ్రహ్మాంతేషు దేహవత్సు సుఖతారతమ్యమనుశ్రూయతే. తతశ్చ తద్ధేతోర్ధర్మస్యాపి తారతమ్యం గమ్యతే. ధర్మతారతమ్యాదధికారితారతమ్యం. ప్రసిద్ధం చార్థిత్వసామర్థ్యవిద్వత్త్వాదికృతమధికారితారతమ్యం. తథా చ యాగాద్యనుష్ఠాయినామేవ విద్యాసమాధివిశేషాదుత్తరేణ పథా గమనమ్, కేవలైరిష్టాపూర్తదత్తసాధనైర్ధూమా

మనువదతీత్యంతేన. అథ వేదాధ్యయనానంతరం అతో వేదస్య ఫలవదర్థపరత్వాద్ధర్మనిర్ణయాయ కర్మవాక్యవిచారః కర్తవ్య ఇతి సూత్రార్థః. న కేవలం ధర్మాఖ్యం కర్మ కింత్వధర్మోఽపీత్యాహ—అధర్మోఽపీతి. నిషేధవాక్యప్రమాణత్వాదిత్యర్థః. కర్మోక్త్వా ఫలమాహ—తయోరితి. మోక్షస్త్వతీంద్రియో విశోకః శరీరాద్యభోగ్యో విషయాద్యజన్యోఽనాత్మవిత్స్వప్రసిద్ధ ఇతి వైలక్షణ్యజ్ఞానాయ ప్రత్యక్షత్వాదీని విశేషణాని. సామాన్యేన కర్మఫలముక్త్వా ధర్మఫలం పృథక్ప్రపంచయతి—మనుష్యత్వాదితి. 'స ఏకో మానుష ఆనంద' స్తతశ్శతగుణో గంధర్వాదీనామితి శ్రుతేరనుభవానుసారిత్వమనుశబ్దార్థః. తతశ్చ సుఖతారతమ్యాదిత్యర్థః. మోక్షస్తు నిరతిశయస్తత్సాధనం చ తత్త్వజ్ఞానమేకరూపమితి వైలక్షణ్యం. కించ సాధనచతుష్టయసంపన్న ఏకరూప ఏవ మోక్షవిద్యాధికారీ. కర్మణి తు నానావిధ ఇతి వైలక్షణ్యమాహ—ధర్మేతి. గమ్యతే న కేవలం కింతు ప్రసిద్ధం చేత్యర్థః. అర్థిత్వం ఫలకామిత్వం. సామర్థ్యం లౌకికం పుత్రాది. అనిషిద్ధాన్విద్వత్త్వం శాస్త్రానిందితత్వం చ. కించ, కర్మఫలం మార్గప్రాప్యం, మోక్షస్తు నిత్యాప్త ఇతి భేదమాహ—తథేతి. ఉపాసనాయాం చిత్తస్థైర్యప్రకర్షాదర్చిరాది

మార్గేణ బ్రహ్మలోకగమనం 'తేఽర్చిష' మిత్యాదినా శ్రూయత ఇత్యర్థః. "అగ్నిహోత్రం తపస్సత్యం వేదానాం చానుపాలనం, ఆతిథ్యం వైశ్వదేవం చ ఇష్టమిత్యభిధీయతే". "వాపీకూపతటాకాదిదేవతాయతనాని చ, అన్నప్రదానమారామః పూర్తమిత్యభిధీయతే"—"శరణాగతసంత్రాణం భూతానాం చాప్యహింసనం, బహిర్వేది చ

తత్ర వేదాంతాః ప్రతిపత్తివిధివిషయతయా బ్రహ్మ సమర్పయంతి, ఉత సాక్షాదితి

దిక్రమేణ దక్షిణేన పథా గమనమ్, తత్రాపి సుఖతారతమ్యం, తత్సాధనతారతమ్యం చ శాస్త్రాత్ 'యావత్సంపాతముషిత్వే' త్యస్మాదవగమ్యతే. తథాచ మనుష్యాదిషు స్థావరాంతేషు సుఖలవః చోదనాలక్షణధర్మసాధ్య ఏవేతి గమ్యతే తారతమ్యేన వర్తమానః. తథోర్ధ్వగతేష్వివాధోగతేషు చ దేహవత్సు దుఃఖతారతమ్యదర్శనాత్ తద్ధేతోరధర్మస్య ప్రతిషేధచోదనాలక్షణస్య తదనుష్ఠాయినాం చ తారతమ్యం గమ్యతే ఏవమవిద్యాదిదోషవతాం. ధర్మాధర్మతారతమ్యనిమిత్తం శరీరోపాదానపూర్వకం సుఖదుఃఖతారతమ్యమనిత్యం సంసారరూపం శ్రుతిస్మృతిన్యాయప్రసిద్ధం. తథా చ శ్రుతిః—'నహ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తీ' తి యథావర్ణితం సంసారరూపమనువదతి. 'అశరీరం వా వసంతం న ప్రియాప్రియే స్పృశత' ఇతి ప్రియాప్రియస్పర్శనప్రతిషేధాచ్చోదనాలక్షణధర్మకార్యత్వం మోక్షాఖ్యస్యాశరీరత్వస్య ప్రతిషిధ్యత ఇతి గమ్యతే. ధర్మకార్యత్వే హి

యద్దానం దత్త మిత్యభిధీయతే". తత్రాపి చంద్రలోకేఽపీత్యర్థః. సంపతతి గచ్ఛతి అస్మాల్లోకాదముం లోకమనేనేతి సంపాతః కర్మ. యావత్కర్మ భోక్తవ్యం తావత్ స్థిత్వా పునరాయాంతీత్యర్థః. మనుష్యత్వాదూర్ధ్వగతేషు సుఖస్య తారతమ్యముక్త్వా అధోగతేషు తదాహ—తథేతి. ఇదానీం దుఃఖతద్ధేతుతదనుష్ఠాయినాం తారతమ్యం వదన్నధర్మఫలం ప్రపంచయతి—తథోర్ధ్వమితి. ద్వివిధం కర్మఫలం మోక్షస్య తద్వైలక్షణ్యజ్ఞానాయ ప్రపంచితముపసంహరతి—ఏవమితి. అస్మితాకామక్రోధభయాన్యాదిశబ్దార్థః. 'తే తం భుక్త్వా స్వర్గలోకం విశాల'మిత్యాద్యా స్మృతిః కాష్ఠోపచయాజ్జ్వాలోపచయదర్శనాత్ఫలతారతమ్యేనసాధనతారతమ్యానుమానం న్యాయః. శ్రుతిమాహ—తథా చేతి. మోక్షే న కర్మఫలం కర్మఫలవిరుద్ధాతీంద్రియత్వవిశోకత్వశరీరాద్యభోగ్యత్వాదిధర్మవత్త్వాద్వ్యతిరేకేణ స్వర్గాదివదితి న్యాయానుగ్రాహ్యాం శ్రుతిమాహ—అశరీరమితి. వావేత్యవధారణే. తత్త్వతో విదేహం సంతమాత్మానం వైషయికే సుఖదుఃఖే నైవ స్పృశత ఇత్యర్థః. మోక్షశ్చేదుపాసనారూప ధర్మఫలం తదేవ ప్రియమస్తీతి తన్నిషేధాయోగ ఇత్యాహ—ధర్మకార్యత్వే హీతి. నను ప్రియం నామ వైషయికం సుఖం తన్నిషిధ్యతే, మోక్షస్తు ధర్మఫలమేవ కర్మణాం విచిత్రఫలదానసామ

సందేహే, ప్రవృత్త్యాదిలింగాభావేన సిద్ధే శక్తిగ్రహాయోగాత్ ప్రవృత్తినివృత్తిపర

ప్రియాప్రియస్పర్శనప్రతిషేధో నోపపద్యతే. అశరీరత్వమేవ ధర్మకార్యమితి చేన్న; తస్య స్వాభావికత్వాత్.—'అశరీరం శరీరేష్వనవస్థేష్వవస్థితం, మహాంతం విభుమాత్మానం మత్వా ధీరో న శోచతి' 'అప్రాణో హ్యమనాశ్శుభ్రః అసంగో హ్యయం పురుష' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః. అత ఏవానుష్ఠేయఫలవిలక్షణం మోక్షాఖ్యమశరీరత్వం నిత్యమితి సిద్ధం. తత్ర కించిత్పరిణామినిత్యం స్యాద్యస్మిన్ విక్రియమాణేఽపి తదేవేదమితి బుద్ధిర్న విహన్యతే. యథా పృథివ్యాదిజగన్నిత్యతావాదినాం, యథాచ సాంఖ్యానాం గుణాః. ఇదం తు పారమార్థికం కూటస్థం నిత్యం వ్యోమవత్సర్వవ్యాపి సర్వవిక్రియారహితం నిత్యతృప్తం నిరవయవం స్వయం జ్యోతిస్స్వభావం. యత్ర ధర్మాధర్మౌ సహ కార్యేణ కాలత్రయం చ

ర్థ్యాదితి శంకతే—అశరీరత్వమేవేతి. ఆత్మనో దేహాసంగిత్వమశరీరత్వం తస్యానాదిత్వాన్న కర్మసాధ్యతేత్యాహ—నేతి. అశరీరం స్థూలదేహశూన్యం దేహేష్వనేకేషు అనిత్యేషు ఏకం నిత్యమవస్థితం మహాంతం వ్యాపినం, ఆపేక్షిక మహత్త్వం వారయతి—విభుమితి. తమాత్మానం జ్ఞాత్వా ధీరస్సుఖశోకోపలక్షితం సంసారం నానుభవతీత్యర్థః. సూక్ష్మదేహాభావే శ్రుతిమాహ—అప్రాణ ఇతి. ప్రాణమనసోః క్రియాజ్ఞానశక్త్యోర్నిషేధాత్, తదధీనానాం కర్మజ్ఞానేంద్రియాణాం నిషేధో హి యతః, అతశ్శుద్ధ ఇత్యర్థః. దేహద్వయాభావే శ్రుతిః 'అసంగో హీ'తి, నిర్దేహాత్మస్వరూపమోక్షస్యానాదిభావత్వే సిద్ధే ఫలితమాహ—అత ఏవేతి. నిత్యత్వేఽపి పరిణామితయా ధర్మకార్యత్వం మోక్షస్యేత్యాశంక్య నిత్యం ద్వేధా విభజతే—తత్ర కించిదితి. నిత్యవస్తుమధ్య ఇత్యర్థః. పరి ◌మి చ తన్నిత్యం చేతి పరిణామి నిత్యం ఆత్మా తు కూటస్థనిత్య ఇతి న కర్మసాధ్య త్యాహ—ఇదం త్వితి. పరిణామినో నిత్యత్వం ప్రత్యభిజ్ఞాకల్పితం మిథ్యైవ, కూట స్య తు నాశకాభావాన్నిత్యత్వం పారమార్థికం కూటస్థత్వసిద్ధ్యర్థం పరిస్పందాభావమాహ—వ్యోమవదితి. పరిణామాభావమాహ—సర్వక్రియారహితమితి. ఫలానపేక్షి త్వాన్నఫలార్థాపి క్రియేత్యాహ—నిత్యతృప్తమితి. తృప్తిరనపేక్షత్వం విశోకం ఖం వా నిరవయవత్వాన్న క్రియా తస్య భానార్థమపి న క్రియా స్వయం జ్యోతి వాత్, అతః కూటస్థత్వాన్న కర్మసాధ్యో మోక్ష ఇత్యుక్తం. కర్మతత్కార్యాసంగి త్వాచ్చ తథేత్యాహ—యత్రేతి. కాలానవచ్ఛిన్నత్వాచ్చేత్యాహ—కాలేతి.

సైవ శాస్త్రత్వేన సిద్ధపరత్వే తత్త్వాయోగాచ్చ విధివిషయతయైవేతి పూర్వః పక్షః.

నోపావర్తతే తదశరీరం మోక్షాఖ్యం.—‘అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాత్, అన్యత్ర భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వదే’త్యాదిశ్రుతిభ్యః. అతస్తద్బ్రహ్మ, యస్యేయం జిజ్ఞాసా ప్రస్తుతా. తద్యది కర్తవ్యశేషత్వేనోపదిశ్యేత, తేన చ కర్తవ్యేన సాధ్యశ్చేన్మోక్షోఽభ్యుపగమ్యేత, అనిత్య ఏవ స్యాత్. తత్రైవం సతి యథోక్తకర్మఫలేష్వేవ తారతమ్యావస్థితేష్వనిత్యేషు కశ్చిదతిశయో మోక్ష ఇతి ప్రసజ్యేత. నిత్యశ్చ మోక్షః సర్వైర్మోక్షవాదిభిరభ్యుపగమ్యతే. అతో న కర్తవ్యశేషత్వేన బ్రహ్మోపదేశో యుక్తః. అపి చ

కాలత్రయం చ నోపావర్తత ఇతి యోగ్యతయా సంబంధనీయం, ధర్మాద్యనవచ్ఛేదే మానమాహ—అన్యత్రేతి. అన్యదిత్యర్థః. కృతాత్కార్యాత్. అకృతాచ్చ కారణాత్, భూతాద్భవ్యాచ్చ. చకారాద్వర్తమానాచ్చ. అన్యద్యత్పశ్యసి తద్వదేత్యర్థః. ననూక్తాశ్రుత్యోః బ్రహ్మణః కూటస్థాసంగిత్వం వదంతు మోక్షస్య నియోగఫలత్వం కిం న స్యాదితి తత్రాహ—అతఇతి. తత్కైవల్యం బ్రహ్మైవ, కర్మఫలవిలక్షణత్వాదిత్యర్థః. బ్రహ్మాభేదాన్మోక్షస్య కూటస్థత్వం ధర్మాద్యసంగిత్వం చేతి భావః. యద్వా యజ్జిజ్ఞాస్యం తద్బ్రహ్మ అతః పృథగ్జిజ్ఞాస్యత్వాద్ధర్మాద్యస్పృష్టమిత్యర్థః. అతశ్శబ్దాభావపాఠేఽప్యయమేవార్థః. బ్రహ్మణో విధిస్పర్శే శాస్త్రపృథక్త్వం న స్యాత్, కార్యవిలక్షణానధిగతవిషయాలాభాత్. న హి బ్రహ్మాత్మైక్యం భేదప్రమాణే జాగ్రతి విధిపరవాక్యాల్లబ్ధుం శక్యం న వా తద్వినా విధేరనుపపత్తిః—యోషిదగ్న్యైక్యోపాస్తివిధిదర్శనాదితి భావః. అథవా మోక్షస్య నియోగాసాధ్యత్వే ఫలితం సూత్రార్థమాహ—అతఇతి. యదత్ర జిజ్ఞాస్యం బ్రహ్మ తత్స్వతంత్రమేవ వేదాంతైరుపదిశ్యతే, సమన్వయాదిత్యర్థః. విపక్షే దండం పాతయతి—తద్యదీతి. తత్రైవంసతీతి మోక్షే సాధ్యత్వేనానిత్యే సతీత్యర్థః—అతఇతి. ముక్తేర్నియోగాసాధ్యత్వేన నియోజ్యాలాభాత్కర్తవ్యనియోగాభావాదిత్యర్థః. ప్రదీపాత్తమోనివృత్తివజ్జ్ఞానాదజ్ఞాననివృత్తిరూపమోక్షస్య దృష్టఫలత్వాచ్చ న నియోగసాధ్యత్వమిత్యాహ—అపిచేతి. యో బ్రహ్మాహమితి వేద స బ్రహ్మైవ భవతి. పరం కారణమవరం కార్యం తద్రూపే తదధిష్ఠానే తస్మిన్ దృష్టే సతి అస్య ద్రష్టునారబ్ధఫలాని కర్మాణి నశ్యంతి. బ్రహ్మణస్స్వరూపమానందం విద్వాన్నిర్భయో భవతి ద్వితీయాభావాత్. ‘అభయం బ్రహ్మప్రాప్తోఽసి’, అజ్ఞానహానాత్తజ్జీవాఖ్యం బ్రహ్మ

సిద్ధాంతస్తు—తత్ బ్రహ్మ సాక్షాత్ వేదాంతాః సమర్పయంతి. కుతః? సమన్వయాత్

'బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి' 'క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే' 'ఆనందం బ్రహ్మణో విద్వాన్న బిభేతి కుతశ్చన' 'అభయం వై జనక ప్రాప్తోఽసి' 'తదాత్మానమేవావేదాహం బ్రహ్మాస్మీతి, తస్మాత్తత్సర్వమభవత్' 'తత్ర కో మోహః కశ్శోక ఏకత్వమనుపశ్యత' ఇత్యేవమాద్యాశ్శ్రుతయో బ్రహ్మవిద్యానంతరం మోక్షం దర్శయంత్యో మధ్యే కార్యాంతరం వారయంతి. తథా 'తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపదే. అహం మనురభవం సూర్యశ్చే'తి బ్రహ్మదర్శనసర్వాత్మభావయోర్మధ్యే కర్తవ్యాంతరనివారణాయోదాహార్యం, యథా తిష్ఠన్ గాయతీతి తిష్ఠతి గాయత్యోర్మధ్యే తత్కర్తృకం కార్యాంతరం నాస్తీతి గమ్యతే. 'త్వంహి నః పితా యోఽస్మాకమవిద్యా

గురూపదేశాదాత్మానమేవ 'అహం బ్రహ్మాస్మీ'త్యవేత్ విదితవత్. తస్మాద్వేదనాత్తద్బ్రహ్మపూర్ణమభవత్పరిచ్ఛేదభ్రాంతిహానాదేకత్వం, 'అహం బ్రహ్మే'త్యనుభవస్తత్రానుభవకాలే మోహశోకౌ న స్త ఇతి శ్రుతీనామర్థః. తాసాం తాత్పర్యమాహ—బ్రహ్మేతి. విద్యాతత్ఫలయోర్మధ్య ఇత్యర్థః. మోక్షస్య విధిఫలత్వే స్వర్గాదివత్కాలాంతరభావిత్వం స్యాత్. తథాచ శ్రుతిబాధ ఇతి భావః. ఇతశ్చ మోక్షో వైధో నేత్యాహ—తథేతి. 'తద్బ్రహ్మైతత్ప్రత్యగస్మీతి పశ్యన్ తస్మాజ్జ్ఞానాద్వామదేవో మునీంద్రః, శుద్ధం బ్రహ్మ ప్రతిపేదే హ తత్ర జ్ఞానే తిష్ఠన్ దృష్టవానాత్మమంత్రాన్' స్వస్య సర్వాత్మత్వప్రకాశకాన్ 'అహం మను'రిత్యాదీన్ మంత్రాన్ దదర్శేత్యర్థః. యద్యపి స్థితిర్గానక్రియాయా లక్షణం, బ్రహ్మదర్శనం తు బ్రహ్మప్రతిపత్తిక్రియాయా హేతురితి వైషమ్యమస్తి, తథాపి 'లక్షణహేత్వోః క్రియాయాః' ఇతి (పాణిని, ౩, ౨, ౧౨౬) సూత్రేణ క్రియాం ప్రతి లక్షణహేత్వోరర్థయోర్వర్తమానాద్ధాతోః పరస్య లటశ్శతృశానచావాదేశౌ భవత ఇతి విహితశతృప్రత్యయసామర్థ్యాత్తిష్ఠన్ గాయతీత్యుక్తే తత్కర్తృకం కార్యాంతరం మధ్యే న భాతీత్యేతావతా పశ్యన్ప్రతిపేద ఇత్యస్య దృష్టాంతమాహ—యథేతి. కించ, జ్ఞానాదజ్ఞాననివృత్తిశ్శ్రూయతే, జ్ఞానస్య విధేయత్వే కర్మత్వాదవిద్యానివర్తకత్వం న యుక్తం, అతో బోధకా ఏవ వేదాంతా న విధాయకా ఇత్యాహ—త్వం హీతి. భారద్వాజాదయష్షడృషయః పిప్పలాదం గురుం పాదయోః ప్రణమ్య ఊచిరే త్వం ఖల్వస్మాకం పితా యస్త్వ

తాత్పర్యవత్త్వేన తేషాం తత్రాన్వయాత్. యత్తు సిద్ధే ప్రవృత్త్యాదిలింగాభావేన న

యాః పరం పారం తారయసీ; శ్రుతం హ్యేవ మే భగవద్దృశేభ్యః తరతి శోకమాత్మవిదితి, 'సోఽహంభగవశ్శోచామి తన్మా భగవాంచ్ఛోకస్య పారం తారయత్వి'తి, 'తస్మై మృదితకషాయాయ తమసః పారం దర్శయతి భగవాన్ సనత్కుమార' ఇతి చైవమాద్యాశ్శ్రుతయో మోక్షప్రతిబంధనివృత్తిమాత్రమేవాత్మజ్ఞానస్య ఫలం దర్శయంతి. తథా చాచార్యప్రణీతం న్యాయోపబృంహితం సూత్రం.—'దుఃఖజన్మప్రవృత్తిదోషమిథ్యాజ్ఞానానాముత్తరోత్తరాపాయేతదనంతరాపాయాదపవర్గ'ఇతి మిథ్యాజ్ఞానాపాయశ్చ బ్రహ్మాత్మైకత్వజ్ఞానాద్భవతి. న చేదం

మవిద్యామహోదధేః పరం పునరావృత్తిశూన్యం పారం బ్రహ్మవిద్యాప్లవేనాస్మాంస్తారయసి ప్రాపయసి జ్ఞానేనాజ్ఞానం నాశయసీతి యావత్. ప్రశ్నవాక్యముక్త్వా ఽ తాం దోగ్యమాహ—శ్రుతమితి. అత్ర తారయత్విత్యంతముపక్రమస్థం శేషముపసంహారస్థమితి భేదః. 'ఆత్మవిచ్ఛోకం తరతీ'తి భగవత్తుల్యేభ్యో మయా శ్రుతమేవ హి న దృష్టం, 'సోఽహమజ్ఞత్వాత్ హే భగవః శోచామి తం శోచంతం మాం భగవానేవ జ్ఞానప్లవేన శోకసాగరస్య పరం పారం ప్రాపయ'త్వితి నారదేనోక్తః సనత్కుమారస్తస్మై తపసా దగ్ధకిల్బిషాయ నారదాయ తమసశ్శోకనిదానాజ్ఞానస్య జ్ఞానేన నివృత్తిరూపం పరం పారం బ్రహ్మ దర్శితవానిత్యర్థః. 'ఏతద్యో వేద సోఽవిద్యాగ్రంథిం వికిర'తీతివాక్యమాదిశబ్దార్థః. ఏవం శ్రుతేస్తత్త్వవృత్తిప్రమాముక్తిహేతుర్న కర్మేత్యుక్తం. తత్రాక్షపాదగౌతమమునిసమ్మతిమాహ—తథా చేతి. 'గారోహ' మితి మిథ్యాజ్ఞానస్యాపాయే రాగద్వేషమోహాదిదోషాణాం నాశః, దోషాపాయాద్ధర్మాధర్మస్వరూపప్రవృత్తేరపాయః, ప్రవృత్త్యపాయాత్పునర్దేహప్రాప్తిరూపజన్మాపాయః, ఏవం పాఠక్రమేణోత్తరోత్తరస్య హేతునాశాన్నాశే సతి తస్య ప్రవృత్తిరూపహేతోరనంతరస్య కార్యస్య జన్మనోఽపాయాద్దుఃఖధ్వంసరూపాపవర్గో భవతీత్యర్థః. నను పూర్వసూత్రే 'తత్త్వజ్ఞానాన్నిశ్శ్రేయసాధిగమ' ఇత్యుక్తే సతీతరపదార్థభిన్నాత్మతత్త్వజ్ఞానం కథం మోక్షం సాధయతీత్యాకాంక్షాయాం మిథ్యాజ్ఞాననివృత్తిద్వారేణేతి వక్తుమిదం సూత్రం ప్రవృత్తం, తథా చ భిన్నాత్మజ్ఞానాన్ముక్తిం వదత్సూత్రం సమ్మతం చేత్ పరమతాన స్యాదిత్యత ఆహ—మిథ్యేతి. 'తత్త్వజ్ఞానాన్ముక్తి'రిత్యంశే సమ్మతిరుక్తా. భేదజ్ఞానం 'యత్ర హి ద్వైతమివ భవతీ'తి శ్రుత్యా భ్రాంతిత్వాత్ 'మృత్యోస్సమృత్యుమా

శక్తిగ్రహ ఇతి, తన్న; ప్రవృత్తినివృత్తీ ఏవ లింగమితి న నిర్బంధః, 'పుత్రస్తే జాతః'

బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానం సంపద్రూపం, యథా 'అనంతం వై మనోఽనంతా వై విశ్వేదేవా అనంతమేవ స తేన లోకం జయతీ'తి. న చాధ్యాసరూపం యథా 'మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీత' 'ఆదిత్యో బ్రహ్మేత్యాదేశ' ఇతి చ మన ఆదిత్యాదిషు బ్రహ్మదృష్ట్యధ్యాసః. నాపి విశిష్టక్రియాయోగ నిమిత్తం 'వాయుర్వావసంవర్గః ప్రాణో వావసంవర్గ' ఇతి వత్. నాప్యాజ్యావేక్షణాదికర్మవత్ కర్మాంగసంస్కారరూపం. సంపదాదిరూపే

ప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతీ'తి శ్రుత్యా అనర్థహేతుత్వాచ్చ న ముక్తిహేతురితి భావః. నను బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానమపి భేదజ్ఞానవన్న ప్రమా, సంపదాదిరూపత్వేన భ్రాంతిత్వాదిత్యత ఆహ—న చేదమిత్యాదినా. అల్పాలంబనతిరస్కారేణోత్కృష్టవస్తుభేదధ్యానం సంపత్ యథా మనః స్వవృత్త్యానంత్యాదనంతం తత ఉత్కృష్టా విశ్వేదేవా అప్యనంతా ఇత్యనంతత్వసామ్యాత్ 'విశ్వేదేవా ఏవ మన' ఇతి సంపత్ తయానంతఫలప్రాప్తిర్భవతి తథా చేతనత్వసామ్యాజ్జీవే బ్రహ్మభేదసంపదితి న చేత్యర్థః. ఆలంబనస్య ప్రాధాన్యేన ధ్యానం, ప్రతీకోపాస్తిరధ్యాసః. యథా బ్రహ్మదృష్ట్యా మనస ఆదిత్యస్య వా, తథా 'అహం బ్రహ్మే'తి జ్ఞానమధ్యాసో నేత్యాహ—న చేతి. ఆదేశః ఉపదేశః క్రియావిశేషో విశిష్టక్రియా తయా యోగో నిమిత్తం యస్య ధ్యానస్య తత్తథా—యథా ప్రళయకాలే వాయురగ్న్యాదీన్సంవృణోతి సంహరతీతి సంవర్గః, స్వాపకాలే ప్రాణో వాగాదీన్సంహరతీతి సంహారక్రియాయోగాత్సంవర్గ ఇతి ధ్యానం ఛాందోగ్యే విహితం తథా వృద్ధిక్రియాయోగాజ్జీవో బ్రహ్మేతి జ్ఞానమితి నేత్యాహ—నాపీతి. యథా 'పత్న్యవేక్షితమాజ్యం భవతీ'త్యుపాంశుయాగాద్యంగస్యాజ్యస్య సంస్కారకమవేక్షణం విహితం తథా కర్మణి కర్తృత్వేనాంగస్యాత్మనః సంస్కారార్థం బ్రహ్మజ్ఞానం నేత్యాహ—నాప్యాజ్యేతి. ప్రతిజ్ఞాచతుష్టయే హేతుమాహ—సంపదాదీతి. ఉపక్రమాదిలింగైర్బ్రహ్మాత్మైకత్వే వస్తుని ప్రమితిహేతుర్యస్సమానాధికరణవాక్యానాం దనిష్ఠస్సమన్వయస్తాత్పర్యం నిశ్చితం తత్పీడ్యేత. కించ, ఏకత్వజ్ఞానాదజ్ఞానికహృదయస్యాంతఃకరణస్య యో రాగాదిగ్రంథిశ్ఛిన్నస్తాదాత్మ్యరూపాహంకారగ్రంథిర్వా శ్రుతీత్యజ్ఞాననివృత్తిఫలవాక్యబాధస్స్యాత్సంపదాదిజ్ఞానస్యాప్రమాత్వేనాజ్ఞాననివర్తకత్వాత్. కించ, జీవస్య బ్రహ్మత్వసంపదా కథం తద్భావః. పూర్వరూపే స్థితే నష్టే వాన్యస్యాన్యాత్మతాయోగాత్, తస్మాన్న సంపదాదిరూపమిత్యర్థః. సంపదాదిరూపత్వాభావే ఫలితమాహ—అత ఇతి. ప్రమాత్వాన్నకృతిసాధ్యా కిం తర్హి నిత్యైవ న ప్రమాణ

ఇత్యాదిషు హర్షాదిలింగేనాపి శక్తిగ్రహసంభవాత్. యత్తు ప్రవృత్త్యాదిపరస్యైవ

హి బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానే అభ్యుపగమ్యమానే ‘తత్త్వమసి’ అహం బ్రహ్మాస్మి’ ‘అయమాత్మా బ్రహ్మే’త్యేవమాదీనాం వాక్యానాం బ్రహ్మాత్మైకత్వవస్తుప్రతిపాదనపరః పదసమన్వయః పీడ్యేత. ‘భిద్యతే హృదయగ్రంథిశ్ఛిద్యంతే సర్వసంశయా’ఇతి చైవమాదీన్యవిద్యానివృత్తిఫలశ్రవణాన్యుపరుధ్యేరన్. ‘బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీ’తి చైవమాదీని తద్భావాపత్తివచనాని సంపదాదిపక్షే న సామంజస్యేనోపపద్యేరన్, ‘తస్మాన్న సంపదాదిరూపం బ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానం, అతో న పురుషవ్యాపారతంత్రా బ్రహ్మవిద్యా. కిం తర్హి, ప్రత్యక్షాదిప్రమాణవిషయవస్తుజ్ఞానవద్వస్తుతంత్రైవ. ఏవంభూతస్య బ్రహ్మణస్తజ్జ్ఞానస్య వా న కయాచిదపి యుక్త్యా శక్యః కార్యానుప్రవేశః కల్పయితుం, న చ ధాతువిధిక్రియాకర్మత్వేన కార్యానుప్రవేశో బ్రహ్మణః, ‘అన్యదేవ తద్విదితాదథో అవిదితాదధీ’తి విదిక్రియాకర్మత్వప్రతిషేధాత్. ‘యేనేదం సర్వం విజానాతి తం కేన విజానీయా’దితి చ. తథోపాస్తిక్రియాకర్మత్వప్రతిషేధోఽపి భవతి. ‘యద్వాచానభ్యుదితం యేన వాగభ్యుద్యత’ ఇత్యాద్యవిషయత్వం బ్రహ్మణ ఉపన్యస్య, ‘తదేవ బ్రహ్మ త్వం విద్ధి నేదం యదిదముపాసత’ఇతి. అవిషయత్వే బ్రహ్మణఃశాస్త్రయోనిత్వానుపపత్తిరితి చేన్న,

---

సాధ్యేత్యర్థః. ఉక్తరీత్యా సిద్ధబ్రహ్మరూపమోక్షస్య కార్యసాధ్యత్వం తజ్జ్ఞానస్య నియోగవిషయత్వం చ కల్పయితుమశక్యం కృత్యసాధ్యత్వాదిత్యాహ—ఏవంభూతస్యేతి. నను బ్రహ్మ కార్యాంగం కారకత్వాత్ప్రత్యవేక్షణకర్మకారకాజ్యవదితి చేత్, కిం జ్ఞానే బ్రహ్మణః కర్మకారకత్వం ఉతోపాసనాయాం? నాద్య ఇత్యాహ—న చేతి. శాబ్దజ్ఞానం విదిక్రియా శబ్దార్థః, విదితం కార్యం అవిదితం కారణం తస్మాదధి అన్యదిత్యర్థః. యేనాత్మనా ఇదం సర్వం దృశ్యం లోకో జానాతి తం కేన కరణేన జానీయాత్, తస్మాదవిషయ ఆ

న ద్వితీయ ఇత్యాహ—తథేతి. ‘యన్మనసా న మనుతే’ఇతి శ్రుత్యా లోకో మనసా యద్బ్రహ్మ న జానాతీత్యవిషయత్వముక్త్వా ‘తదేవావేద్యం బ్రహ్మ త్వం విద్ధి’ యత్తూపాధివిశిష్టదేవతాదికమిత్యుపాసతే జనాః నేదం బ్రహ్మేత్యర్థః. బ్రహ్మణః శాబ్దబోధావిషయత్వే ప్రతిజ్ఞాహానిరితి శంకతే—అవిషయత్వఇతి. వేదాంతజన్యవృత్తికృతావిద్యానివృత్తిఫలశాలితయా శాస్త్రప్రమాణకత్వం వృత్తివిషయత్వేఽపి స్వప్రకాశ

అవిద్యాకల్పితభేదనివృత్తిపరత్వాచ్ఛాస్త్రస్య. న హి శాస్త్రమిదంతయా విషయీభూతం బ్రహ్మ ప్రతిపిపాదయిషతి. కిం తర్హి ప్రత్యగాత్మత్వేనావిషయతయా ప్రతిపాదయదవిద్యాకల్పితం వేద్యవేదితృవేదనాభేదమపనయతి. తథాచ శాస్త్రం—'యస్యామతం తస్య మతం మతం యస్య న వేద సః' 'అవిజ్ఞాతం విజానతాం విజ్ఞాతమవిజానతాం' 'న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేర్న శ్రుతేః శ్రోతారం శృణుయా న విజ్ఞాతేర్విజ్ఞాతారం విజానీయాః' ఇతి చైవమాది. అతోఽవిద్యాకల్పితసంసారిత్వనివర్తనేన నిత్యముక్తాత్మస్వరూపసమర్పణాన్న మోక్షస్యానిత్యత్వదోషః. యస్య తూత్పాద్యో మోక్షస్తస్య మానసం వాచికం కాయికం వా కార్యమపేక్షత ఇతి యుక్తం. తథా వికార్యత్వే చ తయోః పక్షయోర్మోక్షస్య ధ్రువమనిత్యత్వం. న హి దధ్యాదివద్వికార్యముత్పాద్యం వా

బ్రహ్మణో వృత్త్యభివ్యక్తస్ఫురణావిషయత్వాదప్రమేయత్వమితి పరిహరతి—నేతి. పరత్వాత్ఫలత్వాదిత్యర్థః. నివృత్తిరూపబ్రహ్మతాత్పర్యాదితి వార్థః. ఉక్తం వివృణోతి—న హీతి. చిద్విషయత్వమిదంత్వం. అవిషయతయా అనిదంతయా. అదృశ్యత్వే శ్రుతిమాహ—తథాచేతి. యస్య బ్రహ్మామతం చైతన్యావిషయ ఇతి నిశ్చయస్తేన సమ్యగవగతం. యస్య త్వజ్ఞస్య బ్రహ్మ చైతన్యవిషయ ఇతి మతం స న వేద. ఉక్తమేవ దార్ఢ్యార్థమనువదతి—అవిజ్ఞాతమితి. అవిషయతయా బ్రహ్మ విజానతామవిజ్ఞాతమదృశ్యమితి పక్షః, అజ్ఞానాం తు బ్రహ్మ విజ్ఞాతం దృశ్యమితి పక్ష ఇత్యర్థః. దృష్టేర్ద్రష్టారం చాక్షుషమనోవృత్తేస్సాక్షిణం అనయా దృశ్యయా దృష్ట్యా న పశ్యేర్విజ్ఞాతేర్బుద్ధివృత్తేర్నిశ్చయరూపాయాః సాక్షిణం తయా న విషయీకుర్యా ఇత్యాహ—నేతి. నన్వవిద్యాదినివర్తకత్వేన శాస్త్రస్య ప్రామాణ్యేఽపి నివృత్తేరాగంతుకత్వాన్మోక్షస్యానిత్యత్వం స్యాదితి నేత్యాహ—అత ఇతి. తత్త్వజ్ఞానాదిత్యర్థః. ధ్వంసస్య నిత్యత్వాదాత్మరూపత్వాచ్చ నానిత్యత్వప్రసంగ ఇత్యర్థః. ఉత్పత్తివికారాప్తిసంస్కారరూపం చతుర్విధమేవ క్రియాఫలం తద్భిన్నత్వాన్మోక్షస్య నోపాసనాసాధ్యత్వమిత్యాహ—యస్యేత్యాదినా తస్మాజ్జ్ఞానమేకం ముక్త్వేత్యంతేన. తథోత్పాద్యత్వవద్వికార్యత్వే చాపేక్షత ఇతి యుక్తమిత్యన్వయం దూషయతి—తయోరితి. స్థితస్యావస్థాంతరం వికారః, నన్వనిత్యత్వనిరాసాయ క్రియయా స్థితస్యైవ బ్రహ్మణో గ్రామవదాప్తిరస్తు నేత్యాహ—న చేతి. బ్రహ్మ జీవాభిన్నం న వా? ఉభయథాప్యనాప్యత్వాన్న క్రియాపేక్షేత్యాహ—

ఘటాది నిత్యం దృష్టం లోకే, న చాప్యత్వేనాపి కార్యాపేక్షా. స్వాత్మస్వరూపత్వే సత్యనాప్యత్వాత్ స్వరూపవ్యతిరిక్తత్వేఽపి బ్రహ్మణో నాప్యత్వం. సర్వగతత్వేన నిత్యాప్తస్వరూపత్వాత్ సర్వేణ బ్రహ్మణ ఆకాశస్యేవ. నాపి సంస్కార్యో మోక్షః; యేన వ్యాపారమపేక్షేత. సంస్కారో హి నామ సంస్కార్యస్య గుణాధానేన వా స్యాద్దోషాపనయనేన వా? న తావద్గుణాధానేన సంభవతి,అనాధేయాతిశయబ్రహ్మస్వరూపత్వాన్మోక్షస్య. నాపి దోషాపనయనేన, నిత్యశుద్ధబ్రహ్మస్వరూపత్వాన్మోక్షస్య. స్వాత్మధర్మ ఏవ సంస్తిరోభూతో మోక్షః క్రియయాత్మని సంస్క్రియమాణేఽభివ్యజ్యతే. యథా ఆదర్శే నిఘర్షణక్రియయా సంస్క్రియమాణే భాస్వరత్వం ధర్మ ఇతి చేన్న, క్రియాశ్రయత్వానుపపత్తేరాత్మనః, యదాశ్రయా హి క్రియా తమవికుర్వతీ నైవాత్మానం లభతే. యద్యాత్మా క్రియయా విక్రియేతానిత్యత్వమాత్మనః ప్రసజ్యేత. 'అవికార్యోఽయముచ్యతే' ఇతి చైవమాదీని వాక్యాని బాధ్యేరన్. తచ్చానిష్టం. తస్మాన్న స్వాశ్రయా క్రియాత్మనస్సంభవతి. అన్యాశ్రయాయాస్తు క్రియాయా అవిషయత్వాన్న తయాత్మా సంస్క్రియతే. నను దేహాశ్రయయా స్నానాచమనయజ్ఞోపవీతధారణా

స్వాత్మేత్యాదినా.—యథా వ్రీహీణాం సంస్కార్యత్వేన ప్రోక్షణాపేక్షా తథా మోక్షస్య నేత్యాహ—నాపీత్యాదినా. గుణాధానం వ్రీహిషు ప్రోక్షణాదినా క్షాళనాదినా వస్త్రాదౌ మలాపనయః, శంకతే—స్వాత్మధర్మ ఇతి. బ్రహ్మాత్మస్వరూప ఏవ మోక్షోఽనాద్యవిద్యామలావృతః ఉపాసనయా మలే నష్టేఽభివ్యజ్యతే ఇత్యత్ర దృష్టాంతః—యథేతి. సంస్కారో మలనాశః, కిమాత్మని మలస్సత్యః కల్పితో వా? ద్వితీయే జ్ఞానాదేవ తన్నాశో న క్రియయా; ఆద్యే క్రియా కిమాత్మనిష్ఠా అన్యనిష్ఠా వా నాద్య ఇత్యాహ—న క్రియేతి. అనుపపత్తిం స్ఫుటయతి—యదీతి. క్రియా హి స్వాశ్రయే సంయోగాదివికారమకుర్వతీ న జాయత ఇత్యర్థః. తచ్చ వాక్యబాధనం. ద్వితీయ ఇత్యాహ—అన్యేతి. అవిషయత్వాత్క్రియాశ్రయద్రవ్యాసంయోగాదితి యావత్. దర్పణం తు సావయవం క్రియాశ్రయేష్టకాచూర్ణాదిద్రవ్యసంయోగిత్వాత్సంస్క్రియత ఇతి భావః. అన్యక్రియయా అన్యో న సంస్క్రియత ఇత్యత్ర వ్యభిచారం శంకతే—నన్వితి. ఆత్మనో మూలావిద్యాప్రతిబింబితత్వేనగృహీతస్య నరోఽహ

దికయా క్రియయా దేహీ సంస్క్రియమాణో దృష్టః. న దేహాదిసంహతస్యైవావిద్యాపరిగృహీతస్యాత్మనస్సంస్క్రియమాణత్వాత్. ప్రత్యక్షం హి స్నానాచమనాదేర్దేహసమవాయిత్వం. తయా దేహాశ్రయయా తత్సంహత ఏవ కశ్చిదవిద్యయా ఆత్మత్వేన పరిగృహీతస్సంస్క్రియత ఇతి యుక్తం. యథా దేహాశ్రయచికిత్సానిమిత్తేన ధాతుసామ్యేన తత్సంహతస్య తదభిమానిన ఆరోగ్యఫలం 'అహమరోగ' ఇతి యత్ర బుద్ధిరుత్పద్యతే, ఏవం స్నానాచమనయజ్ఞోపవీతాదిధారణాదికయా క్రియయా 'అహం శుద్ధస్సంస్కృత' ఇతి యత్ర బుద్ధిరుత్పద్యతే స సంస్క్రియతే, సచ దేహేన సంహత ఏవ. తేనైవ హ్యహం కర్తాహం ప్రత్యయవిషయేణ ప్రత్యయినా సర్వాః క్రియా నిర్వర్త్యంతే. తత్ఫలం చ స ఏవాప్నోతి 'తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీ' తి మంత్రవర్ణాత్ 'ఆత్మేంద్రియమనోయుక్తం భోక్తేత్యాహుర్మనీషిణ' ఇతి చ. తథా "ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢస్సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాంతరాత్మా, కర్మాధ్యక్షస్సర్వభూతాధివా

మితి భ్రాంత్యా దేహతాదాత్మ్యమాపన్నస్య క్రియాశ్రయత్వభ్రాంత్యా సంస్కార్యత్వభ్రమా న్న వ్యభిచార ఇత్యాహ— నేతి. కశ్చిదితి. అనిశ్చితబ్రహ్మస్వరూప ఇత్యర్థః. యత్రాత్మని విషయే ఆరోగ్యబుద్ధిరుత్పద్యతే తస్య దేహసంహతస్యైవారోగ్యఫలమిత్యన్వయః. నను దేహాభిన్నస్య కథం సంస్కారః? తస్యాముష్మికఫలభోక్తృత్వాయోగాదిత్యత ఆహ— తేనేతి. దేహసంహతేనైవాంతఃకరణప్రతిబింబాత్మనా కర్తాహమితి భాసమానేన ప్రత్యయాః కామాదయో మనస్తాదాత్మ్యాదస్య సంతీతి ప్రత్యయినా క్రియాఫలం భుజ్యత ఇత్యర్థః. మనోవిశిష్టస్యాముష్మికఫలభోక్తుస్సంస్కారో యుక్త ఇతి భావః. విశిష్టస్య భోక్తృత్వం న కేవలస్య సాక్షిణ ఇత్యత్ర మానమాహ— తయోరితి. ప్రమాతృసాక్షిణోర్మధ్యే సత్త్వసంసర్గమాత్రేణ కల్పితకర్తృత్వాదిమాన్ ప్రమాతా పిప్పలం కర్మఫలం భుంక్తే, సఏవ శోధితత్వేనాన్యస్సాక్షితయా ప్రకాశత ఇత్యర్థః. ఆత్మా దేహః, దేహాదియుక్తం ప్రమాతారమాత్మానమిత్యర్థః. ఏవం సోపాధికస్య విద్ధాతోర్మిథ్యాసంస్కార్యత్వముక్త్వా నిరుపాధికస్యాసంస్కార్యత్వే మానమాహ— ఏక ఇతి. సర్వభూతేష్వద్వితీయ ఏకో దేవః స్వప్రకాశః తథాపి మాయావృతత్వాన్న ప్రకాశత ఇత్యాహ— గూఢ ఇతి. నను జీవేనాసంబంధాద్భిన్నత్వాద్వా దేవస్యాజ్ఞానం న తు మాయాగూహనాదితి నేత్యాహ— సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాంతరాత్మేతి

సస్సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్చే'' తి. 'స పర్యగాచ్ఛుక్రమకాయమవ్రణమస్నావిరం శుద్ధమపాపవిద్ధ' మితి చైతౌ మంత్రావనాధేయాతిశయతాం నిత్యశుద్ధతాం చ బ్రహ్మణో దర్శయతః. బ్రహ్మభావశ్చ మోక్షః తస్మాన్న సంస్కార్యోఽపి మోక్షః. అతోఽన్యన్మోక్షం ప్రతి క్రియానుప్రవేశద్వారం న శక్యం కేనచిద్దర్శయితుం. తస్మాజ్జ్ఞానమేకం ముక్త్వా క్రియాయా గంధమాత్రస్యానుప్రవేశ ఇతి నోపపద్యతే. నను జ్ఞానం నామ మానసీ క్రియా, న, వైలక్షణ్యాత్. క్రియా హి నామ సా యత్ర వస్తుస్వరూపనిరపేక్షైవ చోద్యతే పురుషచిత్తవ్యాపారాధీనా చ యథా 'యస్యై దేవతాయై హవిర్గృహీతం

దేవస్య విభుత్వాత్ సర్వప్రాణిప్రత్యక్త్వాచ్చకరణాదేవాధానమిత్యర్థః. ప్రత్యక్త్వే వి కర్తృత్వం స్యాదితి చేన్న. కర్మాధ్యక్షః క్రియాసాక్షీత్యర్థః. తర్హి సాక్ష్యమస్తీతి ద్వైతాపత్తిర్న. సర్వభూతానామధిష్ఠానం భూత్వా సాక్షీ భవతి, 'సాక్ష్యమధిష్ఠానే సాక్షిణి కల్పితమితి భావః. సాక్షిశబ్దార్థమాహ—చేతా కేవల ఇతి. బోద్ధృత్వే సతి, అకర్తా సాక్షీతి లోకప్రసిద్ధం చకారో దోషాభావసముచ్చయార్థః. నిర్గుణత్వాన్నిర్దోషత్వాచ్చ. గుణో దోషనాశో వా సంస్కారో నేత్యర్థః. స ఇత్యుపక్రమాత్. శుక్రాదిశబ్దాః పుంస్త్వేన వాచ్యాః, స ఆత్మా పరి సర్వం అగాత్ వ్యాప్తః, శుక్రో దీప్తిమాన్, అకాయో లింగశరీరశూన్యః, అవ్రణోఽక్షతః, అస్నావిరః శిరావిధురః, అనశ్వర ఇతి వా—ఆభ్యాం పదాభ్యాం స్థూలదేహశూన్యత్వముక్తం. శుద్ధో రాగాదిమలశూన్యః, అపాపవిద్ధః పుణ్యపాపాభ్యామసంస్పృష్ట ఇత్యర్థః. అత ఇతి. ఉత్పత్త్యాప్తివికారసంస్కారేభ్యోఽన్యత్పంచమం క్రియాఫలం నాస్తి యన్మోక్షస్య క్రియాసాధ్యత్వే ద్వారం భవేదిత్యర్థః. నను మోక్షస్యాసాధ్యత్వే శాస్త్రారంభో వృథా, న, జ్ఞానార్థత్వాదిత్యాహ—తస్మాదితి. ద్వారాభావాదిత్యర్థః. వ్యాహతం శంకతే—నన్వితి. తథా చ మోక్షే క్రియానుప్రవేశో నాస్తీతి వ్యాహతమితి భావః. మానసమపి జ్ఞానం న విధియోగ్యా క్రియా వస్తుతంత్రత్వాత్ కృత్యసాధ్యత్వాచ్చేత్యాహ—నేతి. వైలక్షణ్యం ప్రపంచయతి—క్రియా హీతి. యత్ర విషయే తదనపేక్షైవ యా చోద్యతే తత్ర సా హి క్రియేతి యోజనా విషయవస్త్వనపేక్షా, కృతిసాధ్యా చ క్రియేత్యత్ర దృష్టాంతమాహ—యథేతి. గృహీతమధ్వర్యుణేతి శేషః. 'వషట్కరిష్యన్హోతా సంధ్యాం దేవతా' మితి చైవమాదివాక్యేషు యథా యాదృశీ ధ్యానక్రియా

స్యాత్తాం ధ్యాయేద్వషట్కరిష్య' న్నితి. 'సంధ్యాం మనసా
ధ్యాయే' దితి చైవమాదిషు. ధ్యానం చింతనం యద్యపి మానసం
తథాపి పురుషేణ కర్తుమకర్తుమన్యథా వా కర్తుం శక్యం పురుష
తంత్రత్వాత్. జ్ఞానం తు ప్రమాణజన్యం. ప్రమాణం చ యథా
భూతవస్తువిషయం. అతో జ్ఞానం కర్తుమకర్తుమన్యథా వా కర్తుమ
శక్యం కేవలం వస్తుతంత్రమేవ తత్; న చోదనాతంత్రం, నాపి పురుష
తంత్రం; తస్మాన్మానసత్వేఽపి జ్ఞానస్య మహద్వైలక్షణ్యం. యథా చ
'పురుషో వావ గౌతమాగ్నిర్యోషా వావ గౌతమాగ్ని' రిత్యత్ర యోషి
త్పురుషయోరగ్నిబుద్ధిర్మానసీ భవతి; కేవలచోదనాజన్యత్వాత్తు క్రియై
వ సా పురుషతంత్రా చ, యా తు ప్రసిద్ధేఽగ్నావగ్నిబుద్ధిర్న సా
చోదనాతంత్రా; నాపి పురుషతంత్రా, కింతర్హి? ప్రత్యక్షవిషయవస్తు
తంత్రైవేతి .విజ్ఞానమేవ తన్న క్రియా. ఏవం సర్వప్రమాణవిషయ
వస్తుషు వేదితవ్యం. తత్రైవం సతి యథాభూతబ్రహ్మాత్మతత్త్వవిషయ
మపి జ్ఞానం న చోదనాతంత్రం. అతస్తద్విషయా లిఙాదయశ్శ్రూయ

వస్త్వనపేక్షా పుంతంత్రా చ చోద్యతే తాదృశీ క్రియేత్యర్థః. ధ్యానమపి మానసత్వా
త్ జ్ఞానవన్న క్రియేత్యత ఆహ—ధ్యానమిత్యాదినా. తథాపి క్రియైవేతి శేషః. కృత్య
సాధ్యత్వము పాధిరితి భావః. ధ్యానక్రియాముక్త్వా తతో వైలక్షణ్యం జ్ఞానస్య స్ఫుట
యతి—జ్ఞానం త్వితి. అతః ప్రమాత్వాన్న చోదనాతంత్రం న విధేర్విషయః. పురుషః
కృతిద్వారతంత్రం హేతుర్యస్య తత్పురుషతంత్రం తస్మాద్వస్త్వవ్యభిచారాదపుంతంత్ర
త్వాచ్చ ధ్యానాత్ జ్ఞానస్య మహాన్ భేద ఇత్యర్థః. భేదమేవ దృష్టాంతాంతరేణాహ
—యథా చేతి. అభేదాసత్త్వేఽపి విధితో ధ్యానం కర్తుం శక్యం న జ్ఞానమిత్యర్థః.
నను ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య విషయజన్యతయా తత్తంత్రత్వేఽపి శాబ్దబోధస్య తదభావాద్వి
ధేయక్రియాత్వమితి నేత్యాహ—ఏవం సర్వేతి. శబ్దానుమానాద్యర్థేష్వపి జ్ఞానమ
విధేయక్రియాత్వేన జ్ఞాతవ్యం. తత్రాపి మానాదేవ జ్ఞానస్య ప్రాప్తేర్విధ్యయోగాదిత్యర్థః.
తత్రైవం సతి లోకే జ్ఞానస్యావిధేయత్వే సతీత్యర్థః. యథాభూతత్వమబాధితత్వం.
నను 'ఆత్మానం పశ్యేత్' 'బ్రహ్మ త్వం విద్ధి' 'ఆత్మా ద్రష్టవ్య' ఇతి జ్ఞానే లిఙ్లోట్
తవ్యప్రత్యయా విధాయకాశ్శ్రూయంతే. అతో జ్ఞానం విధేయమిత్యత ఆహ—తద్విష
యా ఇతి. తస్మిన్ జ్ఞానరూపవిషయే విధయః పురుషం ప్రవర్తయితుం అశక్తా భవంతి.

మాణా అప్యనియోజ్యవిషయత్వాత్కుంఠీభవంత్యుపలాదిషు ప్రయుక్తక్షురతైక్ష్ణ్యాదివత్, అహేయానుపాదేయవస్తువిషయత్వాత్. కిమర్థాని తర్హి 'ఆత్మా వా౽రే ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్య' ఇత్యాదీని వచనాని విధిచ్ఛాయాని స్వాభావికప్రవృత్తివిషయవిముఖీకరణార్థానీతి బ్రూమః. యో హి బహిర్ముఖః ప్రవర్తతే పురుష 'ఇష్టం మే భూయాదనిష్టం మే మాభూ' దితి, న చ తత్రాత్యంతికం పురుషార్థం లభతే. తమాత్యంతికపురుషార్థవాంఛినం స్వాభావికాత్కార్యకరణసంఘాతప్రవృత్తిగోచరాద్విముఖీకృత్య ప్రత్యగాత్మస్రోతస్తయా

యంతి 'ఆత్మా వా౽రే ద్రష్టవ్య' ఇత్యాదీని; తస్యాత్మాన్వే...

ప్రవృత్తస్యాహేయమనుపాదేయం చాత్మతత్త్వముపదిశ్యతే—

సర్వం యదయమాత్మా' 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూ

కం పశ్యేత్తత్కేన కం విజానీయాత్' 'విజ్ఞాతారమరే కే

యాదయమాత్మా బ్రహ్మే' త్యేవమాదిభిః. యదప్యక

మాత్మజ్ఞానం హానాయోపాదానాయ వా న భవతీతి

భ్యుపగమ్యతే. అలంకారో హ్యయమస్మాకం—యద్బ్ర

అనియోజ్యం కృత్యసాధ్యం నియోజ్యశూన్యం వా జ్ఞానం తద్విష:

'మమాయం నియోగ' ఇతి బోద్ధా నియోజ్యో విషయశ్చ విధేర్నా.

తర్హి జ్ఞేయం బ్రహ్మ విధీయతాం నేత్యాహ—అహేయేతి. వస్తుస్వ

త్వాత్ బ్రహ్మణో నిరతిశయస్యాసాధ్యత్వాన్న విధేయత్వమిత్యర్థః

విషయకత్వాచ్చ జ్ఞానం న విధేయం, ప్రవృత్త్యాదిఫలాభావాదితి

నాం గతిం పృచ్ఛతి—కిమర్థానీతి. విధిచ్ఛాయాని ప్రసిద్ధయాగాదివి

విధిప్రత్యయైరాత్మజ్ఞానం పరమపురుషార్థసాధనమితి స్తూయతే స్తుత్యా అత్యంత హేతుత్వభ్రాంత్యా యా విషయేషు ప్రవృత్తిః ఆత్మశ్రవణాదిప్రతిబంధికా తన్నివృత్తిఫలాని విధిపదానీత్యాహ—స్వాభావికేతి. వివృణోతి—యో హీత్యాదినా. తత్ర విషయేషు సంఘాతస్య యా ప్రవృత్తిః తద్గోచరాచ్ఛబ్దాదేరిత్యర్థః. స్రోతశ్చిత్తవృత్తిప్రవాహః. ప్రవర్తయన్తి జ్ఞానసాధనశ్రవణాదావితి శేషః. శ్రవణస్వరూపమాహ—తస్యేతి. అన్వేషణం జ్ఞానం. యదిదం జగత్తత్సర్వమాత్మైవేత్యనాత్మబాధేనాత్మా బోధ్యతే. అద్వితీయాదృశ్యాత్మబోధే క్వ విధిః తపస్వీ ద్వైతవనోపజీవనః క్వ

సత్యాం సర్వకర్తవ్యతాహానిః కృతకృత్యతా చేతి తథాచ శ్రుతిః— "ఆత్మానం చేద్విజానీయాదయమస్మీతి పూరుషః, కిమిచ్ఛన్ కస్య కామాయ శరీరమనుసంజ్వరే" దితి, "ఏతద్బుద్ధ్వా బుద్ధిమాన్ స్యాత్కృతకృత్యశ్చ భారతే" తి చ స్మృతిః. తస్మాన్న ప్రతిపత్తివిధిశేషతయా బ్రహ్మణః సమర్పణం. యదపి కేచిదాహుః ప్రవృత్తినివృత్తివిధితచ్ఛేషవ్యతిరేకేణ కేవలవస్తువాదీ వేదభాగో నాస్తీతి, తన్న; ఔపనిషదస్య పురుషస్య అనన్యశేషత్వాత్, యోఽసావుపనిషత్స్వేవాధిగతః పురుషోఽసంసారీ బ్రహ్మస్వరూపః ఉత్పాద్యాదిచతుర్విధద్రవ్యవిలక్షణః స్వప్రకరణస్థోఽనన్యశేషో నాసౌ నాస్తి నాధిగమ్యత ఇతి వా వదితుం శక్యం 'స ఏష నేతి నేత్యాత్మే' త్యాత్మశబ్దాదాత్మనశ్చ

స్థాస్యతీతి భావః. ఆత్మజ్ఞానినః కర్తవ్యాభావే మానమాహ—తథా చేతి. 'అయం స్వయంప్రభానందః పరమాత్మాహమస్మీ' తి. యది కశ్చిత్పురుష ఆత్మానం జానీయాత్తదా కిం ఫలమిచ్ఛన్ కస్య వా భోక్తుః ప్రీతయే శరీరం తప్యమానమనుసంజ్వరేత్ తప్యేత, భోక్తృభోగ్యద్వైతాభావాత్ కృతకృత్య ఆత్మవిదిత్యభిప్రాయః. జ్ఞానదౌర్లభ్యార్థశ్చేచ్ఛబ్దః. ఏతద్బ్రహ్మాత్మతత్త్వం. వృత్తికారమతనిరాసముపసంహరతి—తస్మాదితి. ప్రాభాకరోక్తముపన్యస్యతి—యదపి కేచిదితి. కర్త్రాత్మా లోకసిద్ధత్వాన్న వేదాంతార్థః. తదన్యద్బ్రహ్మ నాస్త్యేవ వేదస్య కార్యపరత్వేన మానాభావాదిత్యర్థః. మానాభావో ఽసిద్ధ ఇత్యాహ—నేతి. అజ్ఞాతస్య ఫలస్వరూపస్యాత్మన ఉపనిషదేకవేద్యస్యాకార్యశేషత్వాత్ కృత్స్నవేదస్య కార్యపరత్వమసిద్ధం. న చ ప్రవృత్తినివృత్తిభ్యాం లింగాభ్యాం శ్రోతుస్తద్ధేతుం కార్యబోధమనుమాయ వక్తృవాక్యస్య కార్యపరత్వం నిశ్చిత్య వాక్యస్థపదానాం కార్యాన్వితే శక్తిగ్రహాన్న సిద్ధస్య పదార్థస్య వాక్యార్థత్వమితి వాచ్యం, పుత్రస్తే జాత ఇతి వాక్యశ్రోతుః పితుర్హర్షలింగేనేష్టం పుత్రజన్మానుమాయ పుత్రాదిపదానాం సిద్ధే సంగతిగ్రహాత్కార్యాన్వితాపేక్షయాన్వితార్థే శక్తిరిత్యంగీకారే లాఘవాత్సిద్ధస్యాపి వాక్యార్థత్వాదిత్యలం. కించ బ్రహ్మణో నాస్తిత్వాదేవ కృత్స్నవేదస్య కార్యపరత్వం ఉత వేదాంతేషు తస్యాభావాత్ అథవా కార్యశేషత్వాత్ కింవా లోకసిద్ధత్వాదాహోస్విత్ మానాంతరవిరోధాత్? తత్రాద్యం పక్షత్రయం నిరాచష్టే—యోఽసావితి. అనన్యశేషత్వార్థమసంసారిత్వాదివిశేషణం. నాస్తిత్వాభావే హేతుం వేదాంతమాత్రసిద్ధత్వముక్త్వా హేత్వంతరమాత్మత్వమాహ—స ఏష ఇతి. ఇతిరిదమర్థే 'ఇదం న ఇదం నే' తి సర్వదృశ్యనిషేధేన య ఆత్మోపదిష్టః

ప్రత్యాఖ్యాతుమశక్యత్వాత్. నన్వాత్మాహంప్రత్యయవిషయత్వాదుపనిషత్స్వేవ విజ్ఞాయత ఇత్యనుపపన్నం న, తత్సాక్షిత్వేన ప్రత్యుక్తత్వాత్. న హ్యహంప్రత్యయవిషయకర్తృవ్యతిరేకేణ తత్సాక్షీ సర్వభూతస్థస్సమఏకః కూటస్థనిత్యః పురుషో విధికాండే తర్కసమయే వా కేనచిదధిగతః సర్వస్యాత్మా. అతస్స న కేనచిత్ప్రత్యాఖ్యాతుం శక్యో విధిశేషత్వం వా నేతుం యఏవ నిరాకర్తా తస్యైవాత్మత్వాత్. ఆత్మత్వాదేవ చ సర్వేషాం న హేయో నాప్యుపాదేయః. సర్వం హి వినశ్యద్వికారజాతం పురుషాంతం వినశ్యతి. పురుషో హి వినాశహేత్వభావాదవినాశీ విక్రియాహేత్వభావాచ్చ కూటస్థనిత్యః అతఏవ నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావః. తస్మాత్ 'పురుషాన్న పరం కించిత్సా కాష్ఠా సా పరా గతిః' 'తం త్వౌపనిషదం పురుషం పృచ్ఛామీ'తి చౌపనిషదత్వవిశేషణం పురుషస్యోపనిషత్సు ప్రాధాన్యేన ప్రకాశ్యమానత్వాదుపపద్యతే. అతో భూతవస్తుపరో వేదభాగో నాస్తీతి వచనం సాహసమా

సఏవ ఇత్యర్థః. చతుర్థం శంకతే—నన్వాత్మాహమితి. ఆత్మనోఽహంకారాదిసాక్షిత్వేనాహంధీవిషయత్వస్య నిరస్తత్వాన్న లోకసిద్ధతేత్యాహ—నేతి. యం తీర్థకరా అపి న జానంతి తస్యాలౌకికత్వం కిము వాచ్యమిత్యాహ—నహీతి. సమస్తతారతమ్యవర్జితః, తత్తన్మతే ఆత్మానధిగతిద్యోతకాని విశేషణాని. పంచమం నిరస్యతి—అత ఇతి. కేనచిద్వాదినా ప్రమాణేన వేత్యర్థః. అగమ్యత్వాన్న మానాంతరవిరోధ ఇతి భావః. సాక్షీ కర్మాంగం చేతనత్వాత్కర్తృవదితి తత్రాహ—విధీతి. అజ్ఞాతసాక్షిణోఽనుపయోగాజ్ఞాతస్య వ్యాఘాతకత్వాన్న కర్మశేషత్వమిత్యర్థః. సాక్షిణస్సర్వశేషిత్వాదహేయానుపాదేయత్వాచ్చ న కర్మశేషత్వమిత్యాహ—ఆత్మత్వాదితి. అనిత్యత్వేనాత్మనో హేయత్వమాశంక్యాహ—సర్వం హీతి. పరిణామిత్వేన హేయతాం నిరాచష్టే—విక్రియేతి. ఉపాదేయత్వం నిరాచష్టే—అతఏవేతి. నిర్వికారిత్వాదిత్యర్థః. ఉపాదేయత్వం హి సాధ్యస్య న త్వాత్మనః నిత్యసిద్ధత్వాదిత్యర్థః. పరప్రాప్త్యర్థం ఆత్మా హేయ ఇత్యత ఆహ—తస్మాత్పురుషాన్న పరం కించిదితి. కాష్ఠా సర్వస్యావధిః. ఏవమాత్మనోఽనన్యశేషత్వాదబాధ్యత్వాదపూర్వత్వా ద్వేదాన్తేషు స్ఫుటం భావాచ్చ వేదాంతైకవేద్యత్వముక్తం—తత్ర శ్రుతిమాహ—తం త్వేతి. తం సకారణస్య సూత్రస్యాధిష్ఠానం పురుషం పూర్ణం హే శాకల్య త్వా త్వాం పృచ్ఛామీత్యర్థః. అత ఇతి

త్రం. యదపి శాస్త్రతాత్పర్యవిదామనుక్రమణం. 'దృష్టో హి తస్యార్థః కర్మావబోధన'మిత్యేవమాది తద్ధర్మజిజ్ఞాసావిషయత్వాద్విధిప్రతిషేధశాస్త్రాభిప్రాయం ద్రష్టవ్యం. అపిచ 'ఆమ్నాయస్య క్రియార్థత్వాదానర్థక్యమతదర్థానా' మిత్యేతదేకాంతేనాభ్యుపగచ్ఛతాం భూతోపదేశానామానర్థక్యప్రసంగః ప్రవృత్తినివృత్తివ్యతిరేకేణ భూతం చేద్వస్తూపదిశతి భవ్యార్థత్వేన కూటస్థనిత్యం భూతం నోపదిశతీతి కో హేతుః. న హి భూతముపదిశ్యమానం క్రియా భవతి.

ఉక్తలింగైః శ్రుత్యా చ వేదాంతానామాత్మవస్తుపరత్వనిశ్చయాదిత్యర్థః. పూర్వోక్తమనువదతి—యదపీతి. వేదస్య నైరర్థక్యే శంకితే తస్యార్థవత్తాపరమిదం భాష్యం—దృష్టో హీతి. తత్ర ఫలవదర్థావబోధనమితి వక్తవ్యే ధర్మవిచారప్రక్రమాత్కర్మావబోధనమిత్యుక్తం నైతావతా వేదాంతానాం బ్రహ్మపరత్వనిరాసః. అతఏవానులబ్ధేఽర్థే 'తత్ప్రమాణ'మితి సూత్రకారో ధర్మస్య ఫలవదజ్ఞాతత్వేనైవ వేదార్థతాం దర్శయతి.—'తచ్చావశిష్టం బ్రహ్మణ' ఇతి న వృద్ధవాక్యైర్విరోధ ఇత్యాహ—తద్ధర్మేతి. నిషేధశాస్త్రస్యాపి నివృత్తికార్యపరత్వమస్తి, తత్సూత్రభాష్యవాక్యజాతం కర్మకాండస్య కార్యపరత్వాభిప్రాయమిత్యర్థః. వస్తుతస్తు లిఙర్థే కర్మకాండస్య తాత్పర్యం, లిఙర్థశ్చ లోకే ప్రవర్తకజ్ఞానగోచరత్వేన క్లప్తం యాగాదిక్రియాగతమిష్టసాధనత్వమేవ న క్రియాతోఽతిరిక్తం కార్యం తస్య కూర్మలోమవదప్రసిద్ధత్వాదితి తస్యాపి పరాభిమతకార్యవిలక్షణే సిద్ధే ప్రామాణ్యం కిముత జ్ఞానకాండస్యేతి మంతవ్యం. కించ, వేదాంతాః సిద్ధవస్తుపరాః ఫలవద్భూతశబ్దత్వాద్దధ్యాదిశబ్దవదిత్యాహ—అపి చేతి. కిమక్రియార్థకశబ్దానామానర్థక్యమభిధేయాభావః ఫలాభావో వా? ఆద్య ఆహ—ఆమ్నాయస్యేతి. ఇతి న్యాయేన ఏతదభిధేయరాహిత్యం నియమేనాంగీకుర్వతాం 'సోమేన యజేత' 'దధ్నా జుహోతీ'త్యాదివాక్యేషు దధిసోమాదిశబ్దానామర్థశూన్యత్వం స్యాదిత్యర్థః. నను కేనోక్తమభిధేయరాహిత్యమిత్యాశంక్యాహ—ప్రవృత్తీతి. కార్యాతిరేకేణ భవ్యార్థత్వేన కార్యశేషత్వేన దధ్యాదిశబ్దో భూతం వక్తి చేత్, తర్హి సత్యాదిశబ్దః కూటస్థం న వక్తీత్యత్ర కో హేతుః కిం కూటస్థస్యాక్రియాత్వాదుతాక్రియాశేషత్వాద్వేతి ప్రశ్నః. నను దధ్యాదేః కార్యాన్వయిత్వేన కార్యత్వాదుపదేశః, న కూటస్థస్యాకార్యత్వాదిత్యాద్యమాశంక్య నిరస్యతి—నహీతి. దధ్యాదేః కార్యత్వే కార్యభేదే శేషత్వహానిః. అతో భూతస్య కార్యాద్భిన్నస్య

అక్రియాత్వేఽపి భూతస్య క్రియాసాధనత్వాత్క్రియార్థ ఏవ భూతోపదేశ ఇతి చేన్నైష దోషః. క్రియార్థత్వేఽపి క్రియానిర్వర్తనశక్తిమద్వస్తూపదిష్టమేవ. క్రియార్థత్వం తు ప్రయోజనం తస్య. న చైతావతా వస్త్వనుపదిష్టం భవతి. యది నామోపదిష్టం కిం తవ తేన స్యాదితి. ఉచ్యతే, అనవగతాత్మవస్తూపదేశశ్చ తథైవ భవితుమర్హతి; తదవగత్యా మిథ్యాజ్ఞానస్య సంసారహేతోః నివృత్తిః ప్రయోజనం క్రియత ఇత్యవిశిష్టమర్థవత్త్వం క్రియాసాధనవస్తూపదేశేన. అపి చ 'బ్రాహ్మణో న హంతవ్య' ఇతి చైవమాద్యా నివృత్తిరుపదిశ్యతే.

శబ్దార్థత్వం లబ్ధమితి భావః. ద్వితీయం శంకతే—అక్రియాత్వేఽపీతి. క్రియార్థః కార్యశేషపరః కూటస్థస్య త్వకార్యశేషత్వాన్నోపదేశ ఇతి భావః. భూతస్య కార్యశేషత్వం శబ్దార్థత్వాయ ఫలాయ వా? నాద్య ఇత్యాహ—నైష దోష ఇతి. దధ్యాదేః కార్యశేషత్వే సత్యపి శబ్దేన వస్తుమాత్రమేవోపదిష్టం న కార్యాన్వయః శబ్దార్థః అన్వితార్థమాత్రే శబ్దానాం శక్తిగ్రహణాదిత్యర్థః. ద్వితీయమంగీకరోతి—క్రియార్థత్వం త్వితి. తస్య భూతవిశేషస్య దధ్యాదేః క్రియాశేషత్వం ఫలముద్దిశ్యాంగీక్రియత ఇత్యర్థః. న తు బ్రహ్మణ ఇతి తుశబ్దార్థః. నను భూతస్య కార్యశేషత్వాంగీకారే స్వాతంత్ర్యేణ కథం శబ్దార్థతేతి తత్రాహ—న చేతి. ఫలార్థం శేషత్వాంగీకారమాత్రేణ శబ్దార్థత్వభంగో నాస్తీత్యర్థః. ఆనర్థక్యం ఫలాభావ ఇతి పక్షం శంకతే—యదీతి. యద్యపి దధ్యాది స్వతో నిష్ఫలమపి క్రియాద్వారా సఫలత్వాదుపదిష్టం తథాపి కూటస్థబ్రహ్మవాదినః క్రియాద్వారాభావాత్తేన దృష్టాంతేన కిం ఫలం స్యాదిత్యర్థః. భూతస్య సాఫల్యే క్రియైవ ద్వారమితి న నియమః, రజ్జ్వజ్ఞానమాత్రేణ సాఫల్యదర్శనాదిత్యాహ—ఉచ్యత ఇతి. తథైవ దధ్యాదివదేవేత్యర్థః. దధ్యాదేః క్రియాద్వారా సాఫల్యం, బ్రహ్మణస్తు స్వత ఇతి విశేషే సత్యపి వేదాంతానాం సఫలభూతార్థకత్వమాత్రేణ దధ్యాద్యుపదేశసామ్యమిత్యనవద్యం. ఇదానీం వేదాంతానాం నిషేధవాక్యవత్సిద్ధార్థపరత్వమిత్యాహ—అపి చేతి. నఞః ప్రకృత్యర్థేన సంబంధాత్ హననాభావో నఞర్థః ఇష్టసాధనత్వం ద్రవ్యాదిప్రత్యయార్థః, ఇష్టశ్చాత్ర నరకదుఃఖాభావః, తత్ఫలకో హననాభావ ఇతి నిషేధవాక్యార్థః, హననాభావో దుఃఖాభావహేతురిత్యుక్తే ప్రాప్తహననస్య దుఃఖసాధనత్వధియా పురుషో నివర్తతే, నాత్ర నియోగః కశ్చిదస్తి, తస్య క్రియాతత్సాధనదధ్యాదివిషయత్వాత్ న చ హననాభావరూపా నఞ్వాచ్యా నివృత్తిః క్రియా. అభావత్వాత్. నాపి క్రియాసాధనం, అభావస్య భావార్థాహేతుత్వాత్

న చ సా క్రియా నాపి క్రియాసాధనం. అక్రియార్థానాముపదేశోఽన
ర్థకశ్చేత్ 'బ్రాహ్మణో న హంతవ్య' ఇత్యాదినివృత్త్యుపదేశానా
మానర్థక్యం ప్రాప్తం, తచ్చానిష్టం. న చ స్వభావప్రాప్తహంత్యర్థాను
రాగేణ నఞః శక్యమప్రాప్తక్రియార్థత్వం కల్పయితుం హననక్రియా
నివృత్త్యౌదాసీన్యవ్యతిరేకేణ. నఞశ్చైష స్వభావః యత్స్వసంబంధి

వార్థాసత్త్వాచ్చేత్యర్థః. అతో నిషేధశాస్త్రస్య సిద్ధార్థే ప్రామాణ్యమితి భావః. విపక్షే
దండమాహ—అక్రియేతి. నను స్వభావతో రాగతః ప్రాప్తే న హంత్యర్థేనానురాగేణ
నఞ్సంబంధేన హేతునా హననవిరోధినీ సంకల్పక్రియా బోధ్యతే, సా చ నఞర్థ
రూపా తత్రాప్రాప్తత్వాద్విధీయతే 'అహననం కుర్యా'దితి. తథా చ కార్యార్థమిదం
వాక్యమిత్యాశంక్య నిషేధతి—నచేతి. ఔదాసీన్యం పురుషస్య స్వరూపం తచ్చ హనన
క్రియానివృత్త్యుపలక్షితం నివృత్త్యౌదాసీన్యం హననాభావ ఇతి యావత్. తద్వ్యతి
రేకేణ నఞః క్రియార్థత్వం కల్పయితుం న చ శక్యమితి యోజనా. ముఖ్యార్థస్యా
భావస్య నఞర్థత్వసంభవే తద్విరోధిక్రియాలక్షణాయా అన్యాయ్యత్వాన్నిషేధవాక్య
స్యాపి కార్యార్థత్వే విధినిషేధభేదవిప్లవాపత్తేశ్చేతి భావః. నను తదభావవత్తదన్యతద్వి
రుద్ధయోరపి నఞః శక్తిః కిం న స్యాత్, 'అబ్రాహ్మణః అధర్మ' ఇతి ప్రయోగదర్శనా
దితి చేత్, న, అనేకార్థత్వస్యాన్యాయ్యత్వాదిత్యాహ—నఞశ్చేతి. గవాదిశబ్దానాం
తు అగత్యా నానార్థత్వం, స్వర్గేషు వాగ్వజ్రాదీనాం శక్యపశుసంబంధాభావేన లక్షణా
నవతారాత్, అన్యవిరుద్ధయోస్తు లక్ష్యత్వం యుక్తం శక్యసంబంధాత్, బ్రాహ్మణాదన్య
స్మిన్ క్షత్రియాదౌ ధర్మవిరుద్ధే వా పాపే బ్రాహ్మణాద్యభావస్య నఞ్శక్యస్య సంబం
ధాత్, ప్రకృతే చ ఆఖ్యాతయోగాన్నఞ్ ప్రసజ్యప్రతిషేధక ఏవ న పర్యుదాసలక్షక
ఇతి మంతవ్యం. యద్వా నఞః ప్రకృత్యా న సంబంధః. ప్రకృతేః ప్రత్యయార్థోప
సర్జనత్వాత్ ప్రధానసంబంధాచ్చాప్రధానానాం కింతు ప్రకృత్యర్థనిష్ఠేన ప్రత్యయా
ర్థేనేష్టసాధనత్వేన సంబంధో నఞః. ఇష్టం చ స్వాపేక్షయా బలవదనిష్టాననుబంధి
యత్తదేవ న తాత్కాలికసుఖమాత్రం విషసంయుక్తాన్నభోజనస్యాపీష్టత్వాపత్తేః,
తథాచ 'న హంతవ్యః' హననం బలవదనిష్టసాధనత్వే సతి ఇష్టసాధనం న భవతీత్యర్థః.
అత్రచ 'హంతవ్య' ఇతి హననే విశిష్టేష్టసాధనత్వం భ్రాంతిప్రాప్తమనూద్య నేత్యభావ
బోధనే బలవదనిష్టసాధనం హననమితి బుద్ధిర్భవతి, హననే తాత్కాలికేష్టసాధనత్వ
రూపవిశేష్యసత్త్వేన విశిష్టాభావబుద్ధేర్విశేషణాభావపర్యవసానాత్. విశేషణం బలవద
నిష్టాసాధనత్వమితి తదభావో బలవదనిష్టసాధనత్వం నఞర్థ ఇతి పర్యవసన్నం తద్బుద్ధి

నోఽభావం బోధయతీతి, అభావబుద్ధిశ్చౌదాసీన్యే కారణం, సా చ దగ్ధేంధనాద్యగ్నివత్స్వయమేవోపశామ్యతి. తస్మాత్ప్రసక్తక్రియానివృత్త్యౌదాసీన్యమేవ 'బ్రాహ్మణో న హంతవ్య' ఇత్యాదిషు ప్రతిషేధార్థం మన్యామహే అన్యత్ర ప్రజాపతివ్రతాదిభ్యః. తస్మాత్పురుషార్థానుపయోగ్యుపాఖ్యానాదిభూతార్థవాదవిషయమానర్థక్యాభిధానం ద్రష్టవ్యం. యదప్యుక్తం కర్తవ్యవిధ్యనుప్రవేశమంతరేణ వస్తుమాత్రముచ్యమానమనర్థకం స్యాత్ 'సప్తద్వీపా వసుమ'తీత్యాదివదితి తత్పరిహృతం,'రజ్జురియం నాయంసర్ప'ఇతివస్తుమాత్రకథనేఽపి ప్రయోజనస్య దృష్టత్వాత్. నను శ్రుతబ్రహ్మణోఽపి యథాపూర్వం సంసారిత్వదర్శనాన్న రజ్జుస్వరూపకథనవదర్థవత్త్వమిత్యుక్తం. అత్రోచ్యతే.—నావగతబ్రహ్మాత్మభావస్య యథాపూర్వం సంసారిత్వంశక్యందర్శయితుం బ్రహ్మాత్మభావవిరోధాత్. న హి, శరీరాద్యాత్మాభిమానినో దుఃఖభ

రౌదాసీన్యపరిపాలికేత్యాహ—అభావేతి. చోఽప్యర్థః పక్షాంతరద్యోతీ ప్రకృత్యర్థాభావబుద్ధివత్ ప్రత్యయార్థాభావబుద్ధిరపీత్యర్థః. బుద్ధేః క్షణికత్వాత్తదభావే సత్యౌదాసీన్యాత్ ప్రచ్యుతిరూపా హననాదౌ ప్రవృత్తిస్స్యాదితి తత్రాహ—సా చేతి. యథాగ్నిరింధనం దగ్ధ్వా శామ్యతి ఏవం సా నఞర్థాభావబుద్ధిః హననాదావిష్టసాధనత్వభ్రాంతిమూలం రాగేంధనం దగ్ధ్వైవ స్వయం శామ్యతీత్యక్షరార్థః. రాగనాశే కుతః ప్రచ్యుతిరితి భావః. యద్వా రాగతః ప్రాప్తా సా క్రియా రాగనాశే స్వయమేవ శామ్యతీత్యర్థః. పరపక్షే తు హననవిరోధిక్రియాకార్యేత్యుక్తేఽపి హననస్యేష్టసాధనత్వభ్రాంత్యనిరాసాత్ ప్రచ్యుతిర్దుర్వారా. తస్మాత్తదభావ ఏవ నఞర్థ ఇత్యుపసంహరతి—తస్మాదితి. భావార్థాభావేన తద్విషయకకృత్యభావాత్ కార్యాభావస్తచ్ఛబ్దార్థః. యద్వోత్యుక్తపక్షే నివృత్త్యుపలక్షితమౌదాసీన్యం యస్మాద్విశిష్టాభావాయత్తమేవేతి వ్యాఖ్యేయం. స్వతస్సిద్ధస్యౌదాసీన్యస్య నఞర్థసాధ్యత్వోపపాదనార్థం నివృత్త్యుపలక్షితత్వమితి ధ్యేయం. తస్య వటోర్వ్రతమిత్యనుష్ఠేయక్రియావాచివ్రతశబ్దేన కార్యముపక్రమ్య 'నేక్షేతోద్యంతమాదిత్య' మితి ప్రజాపతివ్రతముక్తం; అత ఉపక్రమబలాత్తత్ర నఞ్ ఈక్షణవిరోధిసంకల్పక్రియాలక్షణాంగీకృతా—ఏవమగౌరసురాఅధర్మ ఇత్యాదౌ నామధాత్వర్థయుక్తస్య నఞః ప్రతిషేధవాచిత్వాయోగాత్ అన్యవిరుద్ధలక్షకత్వం. ఏతేభ్యః ప్రజాపతివ్రతాదిభ్యోఽన్యత్రాభావమేవ నఞర్థం మన్యామహే

యాఽదిమత్త్వం దృష్టమితి, తస్యైవ వేదప్రమాణజనితబ్రహ్మాత్మావగమే తదభిమాననివృత్తౌ తదేవ మిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తం దుఃఖభయాదిమత్త్వం భవతీతి శక్యం కల్పయితుం. న హి, గృహస్థస్య ధనినో ధనాభిమానినో ధనాపహారనిమిత్తం దుఃఖం దృష్టమితి, తస్యైవ ప్రవ్రజితస్య ధనాభిమానరహితస్య తదేవ ధనాపహారనిమిత్తం దుఃఖం భవతి. న చ కుండలినః కుండలిత్వాభిమాననిమిత్తం సుఖం దృష్టమితి తస్యైవ కుండలవియుక్తస్య కుండలిత్వాభిమానహీనస్య తదేవ కుండలిత్వనిమిత్తం సుఖం భవతి. తదుక్తం శ్రుత్యా-'అశరీరం వా వసంతం న ప్రియాప్రియే స్పృశతః' ఇతి. శరీరే పతితే అశరీరత్వం స్యాన్న జీవత ఇతి చేత్, న, సశరీరత్వస్య మిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తత్వాత్. న హ్యాత్మనశ్శరీరాత్మాభిమానలక్షణం మిథ్యాజ్ఞానం ముక్త్వా అన్యతస్సశరీరత్వం శక్యం కల్పయితుం. నిత్యమశరీరత్వమకర్మనిమిత్తత్వాదిత్యవోచామ. తత్కృతధర్మాధర్మనిమిత్తం సశరీరత్వమితి చేత్, న, శరీరసంబంధస్యాసిద్ధత్వాద్ధర్మాధర్మయోరాత్మకృతత్వాసిద్ధేః. శరీరసంబంధస్య ధర్మాధర్మయోస్తత్కృతత్వస్య చేతరేత

ఇత్యర్థః. దుఃఖాభావఫలకే నఞర్థే సిద్ధే నిషేధశాస్త్రమానత్వవద్వేదాంతానాం బ్రహ్మణి మానత్వమితి భావః; తర్హ్యాక్రియార్థానామానర్థక్యమితి సూత్రం కిం విషయమితి తత్రాహ—తస్మాదితి. వేదాంతానాం స్వార్థే ఫలవత్త్వాదవ్యర్థకథావిషయం తదిత్యర్థః. యదపీత్యాదిస్పష్టార్థం శ్రవణజ్ఞానమాత్రాత్ సంసారానివృత్తావపి సాక్షాత్కారాజ్జీవత ఏవ ముక్తిర్దురపహ్నవేతి సదృష్టాంతమాహ—అత్రోచ్యత ఇత్యాదినా. బ్రహ్మాహమితి సాక్షాత్కారవిరోధాదిత్యర్థః. తత్త్వవిదో జీవన్ముక్తౌ మానమాహ.—తదుక్తం శ్రుత్యే
జీవతోఽశరీరత్వం విరుద్ధమితి శంకతే—శరీర ఇతి. ఆత్మనో దేహసంబంధస్య
ంతిప్రయుక్తత్వాత్తత్త్వధియా తన్నాశరూపమశరీరత్వం జీవతో యుక్తమిత్యాహ.—
త్యాదినా. అసంగాత్మరూపం త్వశరీరత్వం తత్త్వధియా జీవతో వ్యజ్యత ఇత్యాహ—నిత్యమితి. దేహాత్మనోః సంబంధస్సత్య ఇతి శంకతే—తత్కృతేతి. తన్నాశార్థం కార్యాపేక్షేతి భావః. ఆత్మనశ్శరీరసంబంధే జాతే ధర్మాధర్మోత్పత్తిః, తస్యాం సత్యాం సంబంధజన్మేత్యన్యోన్యాశ్రయాదేకస్యాసిద్ధ్యా ద్వితీయస్యాప్యసిద్ధిస్స్యాదితి పరిహరతి—నేత్యాదినా. నన్వేతద్దేహజన్యధర్మాధర్మకర్మణ ఏతద్దేహసంబంధహేతుత్వే స్యాదన్యోన్యాశ్రయః, పూర్వదేహకర్మణ ఏతద్దేహసంబంధోత్పత్తిః, పూర్వదేహశ్చ

రాశ్రయత్వప్రసంగాదంధపరంపరైవైషానాదిత్వకల్పనా క్రియాసమ
వాయాభావాచ్చాత్మనః కర్తృత్వానుపపత్తేః. సన్నిధానమాత్రేణ
రాజప్రభృతీనాం దృష్టం కర్తృత్వమితి చేన్న ధనదానాద్యుపార్జితభృ
త్యసంబంధిత్వాత్తేషాం కర్తృత్వోపపత్తేః న త్వాత్మనో ధనదానాదివ
చ్ఛరీరాదిభిః స్వస్వామిభావసంబంధనిమిత్తం కించిచ్ఛక్యం కల్పయితుం.
మిథ్యాభిమానస్తు ప్రత్యక్షస్సంబంధహేతుః. ఏతేన యజమానత్వ
మాత్మనో వ్యాఖ్యాతం అత్రాహుః, దేహాదివ్యతిరిక్తస్యాత్మనఃఆత్మీయే
దేహాదావహమభిమానో గౌణో న మిథ్యేతి. న. ప్రసిద్ధవస్తుభేదస్య
గౌణత్వముఖ్యత్వప్రసిద్ధేః. యస్య హి ప్రసిద్ధో వస్తుభేదః యథా కేసరా
దిమానాకృతివిశేషోఽన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం సింహశబ్దప్రత్యయభాఙ్ము
ఖ్యోఽన్యః ప్రసిద్ధః తతశ్చాన్యః పురుషః ప్రాయికైః క్రౌర్యశౌర్యాదిభి
స్సింహగుణైస్సంపన్నస్సిద్ధః, తస్య పురుషే సింహశబ్దప్రత్యయౌ గౌణౌ
భవతః. నాప్రసిద్ధవస్తుభేదస్య తస్య త్వన్యత్రాన్యశబ్దప్రత్యయౌ

తత్పూర్వదేహకృతకర్మణ ఇతి బీజాంకురవదనాదిత్వాన్నాయం దోష ఇత్యత ఆహ—
అంధేతి. అప్రామాణికీత్యర్థః. న హి బీజాదంకురః తతో బీజాంతరం చ యథా ప్రత్య
క్షేణ దృశ్యతే తద్వదాత్మనో దేహసంబంధః పూర్వకర్మకృతః ప్రత్యక్షః, నాప్యస్తి
కశ్చిదాగమః ప్రత్యుతాసంగో హీత్యాదిః శ్రుతిః సర్వకర్తృత్వం వారయతీతి భావః.
తత్ర యుక్తి మాహ—క్రియేతి. కూటస్థస్య కృత్యయోగాన్న కర్తృత్వమిత్యర్థః. స్వతో
నిష్క్రియస్యాపి కారకసన్నిధానాత్కర్తృత్వమితి శంకాం దృష్టాంతవైషమ్యేణ
నిరస్యతి—నేతి. రాజాదీనాం స్వక్రీతభృత్యకార్యే కర్తృత్వం యుక్తం నాత్మన
ఇత్యర్థః. దేహకర్మణోరవిద్యాభూమా బీజాంకురవదావర్తమానయోరాత్మనా సంబంధో
భ్రాంతికృత ఏవేత్యాహ—మిథ్యేతి. నను 'యజేతే'తి విధ్యనుపపత్త్యాత్మనః కర్తృ
మేష్టవ్యమితి తత్రాహ—ఏతేనేతి. భ్రాంతికృతేన దేహాదిసంబంధేన యాగాదిక
ర్తృత్వమాబ్రహ్మబోధాద్వ్యాఖ్యాతమిత్యర్థః. అత్రాహుః ప్రాభాకరా ఇత్యర్థః. భ్రాం
త్యభావాద్దేహసంబంధాదికం సత్యమితి భావః. భేదజ్ఞానాభావాన్న గౌణ ఇత్యాహ—
నేతి. ప్రసిద్ధో జ్ఞాతో వస్తునోర్భేదో యేన తస్య గౌణముఖ్యజ్ఞానాశ్రయత్వప్రసిద్ధే
రిత్యర్థః. యస్య తస్య పుంసో గౌణౌ భవత ఇత్యన్వయః. శౌర్యాదిగుణవిషయా
విత్యర్థః. తస్య త్వితి. భేదజ్ఞానశూన్యస్య పుంస ఇత్యర్థః. శబ్దప్రత్యయావితి. శబ్దః

భ్రాంతినిమిత్తావేవ భవతః, న గౌణౌ. యథా మందాంధకారే 'స్థాణురయ'మిత్యగృహ్యమాణవిశేషే పురుషశబ్దప్రత్యయౌ స్థాణువిషయౌ. యథా వా, శుక్తికాయా మకస్మాత్ 'రజతమిద'మితి నిశ్చితశబ్దప్రత్యయౌ తద్వద్దేహాదిసంఘాతేఽహమితి నిరుపచారేణ శబ్దప్రత్యయావాత్మానాత్మవివేకేనోత్పద్యమానౌ కథం గౌణౌ శక్యౌ వదితుం. ఆత్మానాత్మవివేకినామపి పండితానామజావిపాలానామివావివిక్తౌ శబ్దప్రత్యయౌ భవతః. తస్మాద్దేహాదివ్యతిరిక్తాత్మాస్తిత్వవాదినాం దేహాదావహంప్రత్యయో మిథ్యైవ న గౌణః. తస్మాన్మిథ్యాప్రత్యయనిమిత్తత్వాత్సశరీరత్వస్య సిద్ధం జీవతోఽపి విదుషోఽశరీరత్వం. తథా చ బ్రహ్మవిద్విషయా శ్రుతిః—'తద్యథా అహిర్నిర్ల్వయనీ వల్మీకే మృతా ప్రత్యస్తా శయీతైవమేవేదం శరీరం శేతే అథాయమశరీరోఽమృతః ప్రాణో బ్రహ్మైవ తేజ ఏవే'తి. 'సచక్షురచక్షురివ సకర్ణోఽకర్ణ ఇవ సవాగవాగివ సమనా అమనా ఇవ సప్రాణోఽప్రాణ ఇవే'తి చ. స్మృతిరపి-'స్థితప్రజ్ఞస్య కా భాషే'త్యాద్యా స్థితప్రజ్ఞలక్షణాన్యాచక్షాణా విదుషస్సర్వప్రవృత్త్యసంబంధం దర్శయతి. తస్మాన్నావగతబ్రహ్మాత్మభావస్య యథాపూర్వం సంసారిత్వం.యస్య తు యథాపూర్వం సంసారిత్వం నాసావవగతబ్రహ్మా

శాబ్దబోధశ్చేత్యర్థః. సంశయమూలౌ తావుదాహరతి—యథా మందేతి. యదా సంశయమూలయోర్న గౌణత్వం తదా భ్రాంతిమూలయోః కిం వాచ్యమిత్యాహ—యథా వేతి. అకస్మాదితి. అతర్కితాదృష్టాదినా సంస్కారోద్బోధే సతీత్యర్థః, నిరుపచారేణ గుణజ్ఞానం వినేత్యర్థః. దేహాదివ్యతిరిక్తాత్మాస్తిత్వవాదినామితి, దేహాత్మవాదినాం తు ప్రమేత్యభిమాన ఇతి భావః. జీవన్ముక్తౌ ప్రమాణమాహ—తథా చేతి. తత్ర జీవన్ముక్తస్య దేహే యథా దృష్టాంతః. అహినిర్ల్వయనీ సర్పత్వక్ వల్మీకాదౌ ప్రత్య నిక్షిప్తా మృతా సర్పేణ త్యక్తాభిమానా వర్తతే, ఏవమేవేదం విదుషా త్యక్తాభి నం శరీరం తిష్ఠతి. అథ తథా త్వచా నిర్ముక్తసర్పవదేవాయం దేహస్థోఽశరీరః, దుషో దేహే సర్పస్య త్వచీవాభిమానాభావాదశరీరత్వాదమృతః ప్రాణితీతి ప్రాణో జీవన్నపి బ్రహ్మైవ కిం తద్బ్రహ్మ తేజస్స్వయంజ్యోతిరానంద ఏవేత్యర్థః. వస్తుతోఽచక్షురపి బాధితచక్షురాద్యనువృత్త్యా సచక్షురివేత్యాది యోజ్యం—ఇత్యన

త్మభావ ఇత్యనవద్యం. యత్పునరుక్తం శ్రవణాత్పరాచీనయోర్మననని దిధ్యాసనయోర్దర్శనాద్విధిశేషత్వం బ్రహ్మణో న స్వరూపపర్యవసాయిత్వమితి, తన్న, శ్రవణవదవగత్యర్థత్వాన్మనననిదిధ్యాసనయోః. యది హ్యవగతం బ్రహ్మాన్యత్ర వినియుజ్యేత భవేత్తదా విధిశేషత్వం, న తు తదస్తి, మనననిదిధ్యాసనయోరపి శ్రవణవదవగత్యర్థత్వాత్. తస్మాన్న ప్రతిపత్తివిధిశేషతయా శాస్త్రప్రమాణకత్వం బ్రహ్మణస్సంభవతీత్యత స్స్వతంత్రమేవ బ్రహ్మశాస్త్రప్రమాణకం వేదాంతవాక్యసమన్వయాదితి సిద్ధం. ఏవం చ సత్యథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి శాస్త్రారంభ ఉపపద్యతే. ప్రతిపత్తివిధిపరత్వే హి 'అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసే'త్యేవారబ్ధత్వాన్న పృథక్ఛాస్త్రమారభ్యేత;ఆరభ్యమాణం చైవమారభ్యేత—అథాతః పరిశిష్ట

వద్యమితి. బ్రహ్మాత్మజ్ఞానాన్ముక్తిలాభాత్ సిద్ధం వేదాంతానాం ప్రామాణ్యం హితశాసనాచ్ఛాస్త్రత్వం చ నిర్దోషతయా స్థితమిత్యర్థః. బ్రహ్మజ్ఞానముద్దిశ్య శ్రవణవన్మనననిదిధ్యాసనయోరప్యవాంతరవాక్యభేదేన విధ్యంగీకారాన్న బ్రహ్మణో విధిశేషత్వం, ఉద్దేశ్యజ్ఞానలభ్యతయా ప్రాధాన్యాదిత్యాహ—నేతి. శ్రవణం జ్ఞానకరణవేదాంతగోచరత్వాత్ప్రధానం మనననిదిధ్యాసనయోః ప్రమేయగోచరత్వాత్తదంగత్వం నియమాదృష్టస్య జ్ఞానే ఉపయోగః సర్వాపేక్షాన్యాయాదితి మంతవ్యం. తర్హి జ్ఞానే విధిః కిమితి త్యక్తస్తత్రాహ—యదిహీతి. యది జ్ఞానే విధిమంగీకృత్య వేదాంతైరవగతం బ్రహ్మ విధేయజ్ఞానే కర్మకారకత్వేన వినియుజ్యేత తదా విధిశేషత్వం స్యాత్. న త్వవగతస్య వినియుక్తత్వమస్తి, ప్రాప్తావగత్యా ఫలలాభే విధ్యయోగాదిత్యర్థః. తస్మాద్విధ్యసంభవాత్. అతశ్శేషత్వాసంభవాత్. సూత్రం యోజయతి—స్వతంత్రమితి. ఏవం చ సతీతి. చోఽవధారణే. ఉక్తరీత్యా బ్రహ్మణః స్వాతంత్ర్యే సత్యేవ భగవతో వ్యాసస్య పృథక్ఛాస్త్రకృతిర్యుక్తా, ధర్మవిలక్షణప్రమేయలాభాత్ వేదాంతానాం కార్యపరత్వే తు ప్రమేయాభేదాన్న యుక్తేత్యర్థః. నను మానసధర్మవిచారార్థం పృథగారంభ ఇత్యాశంక్యాహ—ఆరభ్యమాణం చేతి. అథ బాహ్యసాధనధర్మవిచారానంతరం అతో బాహ్యధర్మస్య శుద్ధిద్వారా మానసోపాసనాధర్మహేతుత్వాత్ పరిశిష్టో మానసధర్మో జిజ్ఞాస్య ఇతి సూత్రం స్యాదిత్యత్ర దృష్టాంతమాహ—అథేతి. తృతీయాధ్యాయే శ్రుత్యాదిభిశ్శేషశేషిత్వనిర్ణయానంతరం శేషిణా శేషస్య ప్రయోగసంభవాత్ కః క్రతుశేషః కో వా పురుషశేష ఇతి జిజ్ఞాస్యత ఇత్యర్థః.

ధర్మజిజ్ఞాసేత్యథాతః క్రత్వర్థపురుషార్థయోర్జిజ్ఞాసే'తివద్బ్రహ్మాత్మైక్యావగతిస్తు అప్రతిజ్ఞాతేతి, తదర్థో యుక్తశ్శాస్త్రారంభోఽథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి. తస్మాదహం బ్రహ్మాస్మీత్యేతదవసానా ఏవ సర్వే విధయస్సర్వాణి చేతరాణి ప్రమాణాని. న హ్యహేయానుపాదేయాద్వైతాత్మావగతౌ సత్యాం నిర్విషయాణ్యప్రమాతృకాణి చ ప్రమాణాని భవితుమర్హంతీతి. అపి చాహుః—"గౌణమిథ్యాత్మనోఽసత్త్వే పుత్రదేహాదిబాధనాత్, సద్బ్రహ్మాత్మాహమిత్యేవం బోధే కార్యం కథం భవేత్. అన్వేష్టవ్యాత్మవిజ్ఞానాత్ప్రాక్ప్రమాతృత్వమాత్మనః. అన్విష్టస్స్యాత్ప్రమాతైవ పాప్మదోషాదివర్జితః. దేహాత్మప్రత్యయో యద్వత్ప్రమాణత్వేన

ఏవమారభ్యేత. నత్వారబ్ధం తస్మాదవాంతరధర్మార్థమారంభ ఇత్యయుక్తమితి భావః, స్వమతే సూత్రానుగుణ్యమస్తీత్యాహ—బ్రహ్మేతి. జైమినినా బ్రహ్మ న విచారితమితి తజ్జిజ్ఞాస్యత్వ సూత్రణం యుక్తమిత్యర్థః. వేదాంతార్థశ్చేదద్వైతం తర్హి ద్వైతసాపేక్షవిధ్యాదీనాం కా గతిరిత్యాశంక్య, జ్ఞానాత్ప్రాగేవ తేషాం ప్రామాణ్యం న పశ్చాదిత్యాహ—తస్మాదితి. జ్ఞానస్య ప్రమేయప్రమాతృబాధకత్వాదిత్యర్థః. బ్రహ్మ న కార్యశేషః తద్బోధాత్ప్రాగేవ సర్వవ్యవహార ఇత్యత్ర బ్రహ్మవిదాం గాథాముదాహరతి—అపి చేతి. సదబాధితం బ్రహ్మపూర్ణం ఆత్మా విషయానాదత్తఇతి సర్వసాక్ష్యహమిత్యేవం బోధే జ్ఞాతే సతి పుత్రదేహాదేః సత్తాబాధనాన్మాయామాత్రత్వనిశ్చయాత్ పుత్రదారాదావహమితి స్వీయదుఃఖసుఖభోక్తృత్వగుణయోగాద్గౌణాత్మాభిమానస్య 'నరోఽహం కర్తా మూఢ' ఇతి మిథ్యాత్మాభిమానస్య చ సర్వవ్యవహారహేతోరసత్త్వే కార్యం విధినిషేధాదివ్యవహారః కథం భవేత్, హేత్వభావాత్ న కథంచిద్భవేదిత్యర్థః. నన్వహం బ్రహ్మేతి బోధో బాధితః, అహమర్థస్య ప్రమాతుః బ్రహ్మత్వాయోగాదిత్యాశంక్య, ప్రమాతృత్వస్యాజ్ఞానవిలసితాంతఃకరణతాదాత్మ్యకృతత్వాన్న బాధ ఇత్యాహ—అన్వేష్టవ్యేతి. 'య ఆత్మాపహతపాప్మా విరజో విమృత్యుర్విశోకస్సోఽన్వేష్టవ్య' ఇతి శ్రుతేః జ్ఞాతవ్యపరమాత్మవిజ్ఞానాత్ప్రాగేవాజ్ఞానాచ్చిద్ధాతోరాత్మనః ప్రమాతృత్వం, ప్రమాతైవ జ్ఞాతస్సన్ పాప్మరాగద్వేషమరణవివర్జితః పరమాత్మా స్యాదిత్యర్థః. ప్రమాతృత్వస్య కల్పితత్వే తదాశ్రితానాం ప్రమాణానాం ప్రామాణ్యం కథమిత్యత ఆహ—దేహేతి. యథా దేహాత్మప్రత్యయః కల్పితో భ్రమోఽపి వ్యవహారాంగతయా మానత్వేనేష్యతే వైదికైః, తద్వల్లౌకికమధ్యక్షాదికమాత్మబోధావధివ్యవహారకాలే బాధాభావాత్ వ్యావ

కల్పితః, లౌకికం తద్వదేవేదం ప్రమాణం త్వాత్మనిశ్చయా”దితి. చతుస్సూత్రీ సమాప్తా** ఏవం వేదాంతవాక్యానాం బ్రహ్మాత్మావగతిప్రయోజనానాం బ్రహ్మాత్మని తాత్పర్యేణ సమన్వితానామంతరేణాపి కార్యానుప్రవేశం బ్రహ్మణి పర్యవసానముక్తం. బ్రహ్మ చ సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి జగదుత్పత్తిస్థితిలయకారణమిత్యుక్తం. సాంఖ్యాదయస్తు పరినిష్ఠితం వస్తు ప్రమాణాంతరగమ్యమేవేతి మన్యమానాః ప్రధానాదీని కారణాంతరాణ్యనుమిమానాస్తత్పరతయైవ వేదాంతవాక్యాని యోజయంతి. సర్వేష్వేవ తు వేదాంతవాక్యేషు సృష్టివిషయేష్వనుమానేనైవ కార్యేణ కారణం లిలక్షయిషితం. ప్రధానపురుషసంయోగా నిత్యానుమేయా ఇతి సాంఖ్యా మన్యంతే. కాణాదాస్త్వేతేభ్య ఏవ వాక్యేభ్యః

హారికం ప్రామాణ్యమిష్యతాం, వేదాంతానాం తు కాలత్రయాబాధ్యవస్తుబోధిత్వాత్తత్త్వావేదకం ప్రామాణ్యమితి తుశబ్దార్థః. ఆత్మనిశ్చయాత్. ఆ. ఆత్మనిశ్చయాదిత్యాఙ్ మర్యాదాయాం ప్రమాతృత్వస్య కల్పితత్వేఽపి ప్రత్యక్షాదివిషయాబాధాత్ప్రామాణ్యమితి భావః. “రామనామ్ని పరే ధామ్ని కృత్స్నామ్నాయసమన్వయః, కార్యతాత్పర్యబాధేన సాధితశ్శుద్ధబుద్ధయే” ఇతి చతుర్థాధికరణం.

వృత్తమనూద్యాక్షేపలక్షణామవాంతరసంగతిమాహ — సాంఖ్యాదయస్త్వితి. భవతు సిద్ధే వేదాంతానాం సమన్వయః, తథాపి మానాంతరాయోగ్యే బ్రహ్మణి శక్తిగ్రహాయోగాత్కూటస్థత్వేన కారణత్వాయోగాచ్చ న సమన్వయః, కింతు సర్గాద్యకార్యం జడప్రకృతికం కార్యత్వాద్ఘటవదిత్యనుమానగమ్యే త్రిగుణే ప్రధానే సమన్వయ ఇత్యాక్షిపంతీత్యర్థః. సిద్ధం మానాంతరగమ్యమేవేత్యాగ్రహః శక్తిగ్రహార్థః, అత ఏవ ప్రధానాదావనుమానోపస్థితే శక్తిగ్రహసంభవాత్తత్పరతయా వాక్యాని యోజయంతీత్యుక్తం, కించ ‘తేజసా సోమ్యశుంగేన సన్మూలమన్విచ్ఛే’త్యాద్యాశ్శ్రుతయః. శుంగేన కార్యలింగేన కారణస్య సతోఽన్వేషణం దర్శయంత్యో మానాంతరసిద్ధమేవ జగత్కారణం వదంతీత్యాహ—సర్వేష్వితి. నన్వతీంద్రియత్వే ప్రధానాదౌ వ్యాప్తిగ్రహాయోగాత్కథమనుమానం తత్రాహ—ప్రధానేతి. యత్కార్యం తజ్జడప్రకృతికం యథా ఘటః, యజ్జడం తచ్చేతనసంయుక్తం యథా రథాదిరితి సామాన్యతో దృష్టానుమానగమ్యాః ప్రధానపురుషసంయోగా ఇత్యర్థః. అద్వితీయబ్రహ్మణః కారణత్వవిరోధి మతాంతరమాహ—కాణాదాస్త్వితి. సృష్టివాక్యేభ్య ఏవ పరార్థానుమానరూపేభ్యో

ఈశ్వరం నిమిత్తకారణమనుమిమతే, అణూంశ్చ సమవాయికారణం. ఏవమన్యేఽపి తార్కికాః వాక్యాభాసయుక్త్యాభాసావష్టంభాః పూర్వపక్షవాదిన ఇహోత్తిష్ఠంతే. తత్ర పదవాక్యప్రమాణజ్ఞేన ఆచార్యేణ వేదాంతవాక్యానాం బ్రహ్మాత్మావగతిపరత్వప్రదర్శనాయ వాక్యాభాసయుక్త్యాభాసప్రతిపత్తయః పూర్వపక్షీకృత్య నిరాక్రియంతే. తత్ర సాంఖ్యాః ప్రధానం త్రిగుణమచేతనం స్వతంత్రం జగత్కారణమితి మన్యమానా ఆహుః యాని వేదాంతవాక్యాని సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేర్బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం ప్రదర్శయంతీత్యవోచః తాని ప్రధానకారణపక్షేఽపి యోజయితుం శక్యంతే. సర్వశక్తిత్వం తావత్ప్రధానస్యాపి స్వవికారవిషయముపపద్యతే. ఏవం సర్వజ్ఞత్వమప్యుపపద్యతే. కథం? యత్త్వం జ్ఞానం మన్యసే స సత్త్వధర్మః 'సత్త్వాత్సంజాయతే జ్ఞాన'మితి స్మృతేః. తేన చ సత్త్వధర్మేణ జ్ఞానేన కార్యకరణవంతః పురుషాస్సర్వజ్ఞా యోగినః ప్రసిద్ధాః. సత్త్వస్య హి నిరతిశయోత్కర్షే సర్వజ్ఞత్వం ప్రసిద్ధం.నచ కేవలస్యాకార్యకరణస్య పురుషస్యోపలబ్ధిమాత్ర

యత్కార్యం తద్బుద్ధిమత్కర్తృకమితి. ఈశ్వరం కర్తారం పరమాణూంశ్చ యత్కార్యద్రవ్యం తత్స్వన్యూనపరిమాణద్రవ్యారబ్ధమిత్యనుమిమత ఇత్యర్థః. అన్యేఽపి బౌద్ధాదయః 'అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీ'దిత్యాదిర్వాక్యాభాసః. యద్వస్తు తచ్ఛూన్యావసానం యథా దీప ఇతి యుక్త్యాభాసః. ఏవం వాదివిప్రతిపత్తిముక్త్వా తన్నిరాసాయోత్తరసూత్రసందర్భమవతారయతి—తత్రేతి. వాదివివాదే సతీత్యర్థః. వ్యాకరణమీమాంసాన్యాయనిధిత్వాత్పదవాక్యప్రమాణజ్ఞత్వం. యజ్జగత్కారణం తచ్చేతనమచేతనం వేతి ఈక్షణస్య ముఖ్యత్వగౌణత్వాభ్యాం సంశయే పూర్వపక్షమాహ—తత్ర సాంఖ్యా ఇతి. అపిశబ్దావేవకారార్థౌ సదేవేత్యాదిస్పష్టబ్రహ్మలింగవాక్యానాం ప్రధానపరత్వనిరాసేన బ్రహ్మపరత్వోక్తేశ్శ్రుత్యాదిసంగతయః. పూర్వపక్షే జీవస్య ప్రధానైక్యోపాస్తిః సిద్ధాంతే బ్రహ్మాత్మైక్యజ్ఞానమితి వివేకః. అచేతనసత్త్వస్యైవ సర్వజ్ఞత్వం, న చేతనస్యేత్యాహ—తేన చ సత్త్వధర్మేణేతి. న చ కేవలస్యేతి. జన్యజ్ఞానస్య సత్త్వధర్మత్వాన్నిత్యోపలబ్ధేరకార్యత్వాచ్చిన్మాత్రస్య న సర్వజ్ఞానకర్తృత్వమిత్యర్థః. నను గుణానాం సామ్యావస్థా ప్రధానమితి సాంఖ్యా వదంతి తదవస్థాయాం సత్త్వస్యోత్కర్షా

స్య సర్వజ్ఞత్వం కించిజ్జ్ఞత్వం వా కల్పయితుం శక్యం, త్రిగుణత్వాత్తు ప్రధానస్య సర్వజ్ఞానకారణభూతం సత్త్వం ప్రధానావస్థాయామపి విద్యత ఇతి ప్రధానస్యాచేతనస్య సతస్సర్వజ్ఞత్వముపచర్యతే వేదాంతవాక్యేషు. అవశ్యం చ త్వయాఽపి సర్వజ్ఞం బ్రహ్మేత్యభ్యుపగచ్ఛతా సర్వజ్ఞానశక్తిమత్త్వేనైవ సర్వజ్ఞత్వమభ్యుపగంతవ్యమ్. న హి సర్వదా సర్వవిషయం జ్ఞానం కుర్వదేవ బ్రహ్మ వర్తతే. తథాహి—జ్ఞానస్య నిత్యత్వే జ్ఞానక్రియాం ప్రతి స్వాతంత్ర్యం బ్రహ్మణో హీయేత. అథానిష్టం తదితి జ్ఞానక్రియాయా ఉపరమే ఉపరమేతాపి బ్రహ్మ తదా సర్వజ్ఞానశక్తిమత్త్వేనైన సర్వజ్ఞత్వమాపతతి. అపిచ ప్రాగుత్పత్తేస్సర్వకారకశూన్యం బ్రహ్మేష్యతే త్వయా న చ జ్ఞానసాధనానాం శరీరేంద్రియాదీనామభావే జ్ఞానోత్పత్తిః కస్యచిదుపపన్నా. అపిచ ప్రధానస్యానేకాత్మకస్య పరిణామసంభవాత్కారణత్వోపపత్తిర్మృదాదివన్నాసంహతస్యైకాత్మకస్య బ్రహ్మణ ఇత్యేవం ప్రాప్తే ఇదం సూత్రమారభ్యతే:—

భావాత్కథం సర్వజ్ఞతేత్యత ఆహ—త్రిగుణత్వాదితి. త్రయో గుణా ఏవ ప్రధానం తస్య సామ్యావస్థా తదభేదాత్ప్రధానమిత్యుచ్యతే. తదవస్థాయామపి ప్రళయే సర్వజ్ఞానశక్తిమత్త్వరూపం సర్వజ్ఞత్వమక్షతమిత్యర్థః. నను మయా కిమితి శక్తిమత్త్వరూపం గౌణం సర్వజ్ఞత్వమంగీకార్యమితి తత్రాహ—నహీతి. అనిత్యజ్ఞానస్య ప్రళయే నాశాచ్ఛక్తిమత్త్వం వాచ్యం కారకాభావాచ్చేత్యాహ—అపి చేతి. మతద్వయసామ్యముక్త్వా స్వమతే విశేషమాహ—అపి చేతి. బ్రహ్మణః కారణత్వం స్మృతిపాదే సమర్థయితే ప్రధానాదేః కారణత్వం తర్కపాదే యుక్తిభిర్నిరస్యతి. అధునా శ్రుతిభిర్నిరస్యతి.—

శాస్త్రత్వమితి, తదపి న; హితశాసనాత్ వేదాంతానాం శాస్త్రత్వోపపత్తేః—ఇతి దిక్. ఇతి ద్వితీయం వర్ణకం.

సూ. ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్. ౫. ఇతి.

న సాంఖ్యపరికల్పితమచేతనం ప్రధానం జగతః కారణం శక్యం వేదాంతేష్వాశ్రయితుం. అశబ్దం హి తత్. కథమశబ్దం? ఈక్షతేః ఈక్షితృత్వశ్రవణాత్కారణస్య. కథం? ఏవం హి శ్రూయతే-'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్' 'ఏకమేవాద్వితీయ'మిత్యుపక్రమ్య 'తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత' ఇతి తత్రేదంశబ్దవాచ్యం నామరూపవ్యాకృతం జగత్ప్రాగుత్పత్తేః సదాత్మనావధార్య తస్యైవ ప్రకృతస్య సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యేక్షణపూర్వకం తేజఃప్రభృతేస్స్రష్టృత్వం దర్శయతి. తథాన్యత్ర— 'ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీన్నాన్యత్కించన మిషత్స ఈక్షత లోకాన్నుసృజా' ఇతి. 'స ఇమాఀల్లోకానసృజత' ఇతీక్షాపూర్వికామేవ సృష్టిమాచష్టే. క్వచిచ్చ షోడశకలం పురుషం ప్రస్తుత్యాహ—'స ఈక్షాం చక్రే స ప్రాణమసృజత' ఇతి. ఈక్షతేరితి చ ధాత్వర్థనిర్దేశోఽభిప్రేతః యజతే

---

౫. ఈక్షతేర్నాశబ్దమితి. ఈక్షణశ్రవణాద్వేదశబ్దావాచ్యమశబ్దం ప్రధానం అశబ్దత్వాన్న కారణమితి సూత్రయోజనా. తత్సచ్ఛబ్దవాచ్యం కారణమైక్షత ఈక్షణమేవాహ—బహ్వితి. బహు ప్రపంచరూపేణ స్థిత్యర్థమహమేవోపాదానతయా కార్యాభేదాజ్జనిష్యామీత్యాహ—ప్రజేతి. ఏవం తత్సదీక్షిత్వా ఆకాశం వాయుం చ సృష్ట్వా తేజస్సృష్టవదిత్యాహ—తదితి. మిషచ్చలత్ సత్త్వాక్రాంతమితి యావత్, 'సజీవాభిన్నః పరమాత్మా' 'ప్రాణమసృజత ప్రాణాచ్ఛ్రద్ధాం ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీంద్రియం మనోఽన్నమన్నాద్వీర్యం తపో మంత్రాః కర్మ లోకా లోకేషు చ నామ చే'త్యుక్తాః షోడశకలాః, నను ఇక్ శ్తిపౌ ధాతునిర్దేశ ఇతి కాత్యాయనస్మరణాదీక్షతిపదేన శ్తిబంతేన ధాతురుచ్యతే. తేన ధాత్వర్థ ఈక్షణం కథం వ్యాఖ్యాయత ఇత్యాశంక్య లక్షణయేత్యాహ—ఈక్షతేరితి చేతి. 'ఇతికర్తవ్యతావిధేర్యజతేః పూర్వవత్త్వ'మితి జైమిని

ఇత్థం చతుర్భిః సర్వజగత్కారణం సర్వజ్ఞం సర్వవేదాంతప్రతిపాద్యం బ్రహ్మేవేతి ప్రత్యపాది. తత్ర సాంఖ్యాః—కూటస్థత్వేన క్రియాశక్త్యయోగాత్ బ్రహ్మ న జగత్కారణమ్; అపి తర్హి త్రిగుణాత్మకత్వాత్ క్రియాశక్తిమత్ప్రధానమేవ జగత్కారణం—ఇతి జగుః; తన్మతం నిరాకర్తుమిదమాహ—

పూర్వేణాస్యాక్షేపసంగతిః. ఫలం తు పూర్వపక్షే ప్రధానైక్యసంపదుపాస్తిః,

రితివత్ న ధాతునిర్దేశః. తేన 'యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః. తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయతే' ఇత్యేవమాదీన్యపి సర్వజ్ఞేశ్వరకారణపరాణి వాక్యాన్యుదాహర్తవ్యాని. యత్తూక్తం సత్త్వధర్మేణ జ్ఞానేన సర్వజ్ఞం ప్రధానం భవిష్యతీతి, తన్నోపపద్యతే. న హి ప్రధానావస్థాయాం గుణసామ్యాత్సత్త్వధర్మో జ్ఞానం సంభవతి. ననూక్తం సర్వజ్ఞానశక్తిమత్త్వేన సర్వజ్ఞం భవిష్యతీతి. తదపి నోపపద్యతే. యది గుణసామ్యే సతి సత్త్వవ్యపాశ్రయాం జ్ఞానశక్తిమాశ్రిత్య సర్వజ్ఞం ప్రధానముచ్యేత కామం రజస్తమోవ్యపాశ్రయామపి జ్ఞానప్రతిబంధశక్తిమాశ్రిత్య కించిజ్జ్ఞత్వముచ్యేత. అపి చ నాసాక్షికా సత్త్వవృత్తిర్జానాతి నాభిధీయతే. న చాచేతనస్య ప్రధానస్య సాక్షిత్వమస్తి. తస్మాదనుపపన్నం ప్రధానస్య సర్వజ్ఞత్వం. యోగినాం తు చేతనత్వాత్సత్త్వోత్కర్షనిమిత్తం సర్వజ్ఞత్వముపపన్నమిత్యనుదాహరణం. అథ పునః సాక్షినిమిత్తమీక్షితృత్వం ప్రధానస్యాపి కల్ప్యేత యథాగ్నినిమిత్తమయఃపిండాదేః దగ్ధృత్వం. తథా సతి యన్నిమిత్తమీక్షితృత్వం ప్రధానస్య తదేవ సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ ముఖ్యం జగతః కారణమితి యుక్తం. యత్పు

సూత్రే యథా యజతిపదేన లక్షణయా ధాత్వర్థో యాగ ఉచ్యతే తద్వదిహాపీత్యర్థః. సౌర్యాదివికృతియాగస్యాంగానామవిధానాత్ పూర్వదర్శాదిప్రకృతిస్థాంగవత్త్వమితి సూత్రార్థః. ధాత్వర్థనిర్దేశేన లాభమాహ— తేనేతి. సామాన్యతః సర్వజ్ఞో విశేషతః సర్వవిదితి భేదః జ్ఞానమీక్షణమేవ తపః. తపస్వినః ఫలమాహ—తస్మాదితి. ఏతత్కార్యం సూత్రాఖ్యం బ్రహ్మ. కేవలసత్త్వవృత్తేర్జ్ఞానత్వమంగీకృత్య ప్రధానస్య సర్వజ్ఞత్వం నిరస్తం. సంప్రతి న కేవలజడవృత్తిర్జ్ఞానశబ్దార్థః కింతు సాక్షిబోధవిశిష్టా వృత్తిః వృత్తివ్యక్తబోధో వా జ్ఞానం. తచ్చాజ్ఞస్య ప్రధానస్య నాస్తీత్యాహ—అపి చేతి. సాక్షిత్వమస్తి యేనోక్తజ్ఞానవత్త్వం స్యాదితి శేషః. నను సత్త్వవృత్తిమాత్రేణ యోగినాం సర్వజ్ఞత్వముక్తమిత్యత ఆహ—యోగినాం త్వితి. సేశ్వరసాంఖ్యమతమాహ—అథేతి. సర్వజ్ఞత్వం నామ సర్వగోచరజ్ఞానవత్త్వం న జ్ఞానకర్తృత్వం

సిద్ధాంతే బ్రహ్మైక్యధీరితి బోద్ధవ్యం. ఛాందోగ్యే శ్రూయతే—'సదేవ' ఇత్యుపక్రమ్య 'తదైక్షత...' ఇతి. తత్ర సచ్ఛబ్దితం జగదుపాదానం కిం ప్రధానం, ఉత బ్రహ్మేతి

నను క్తం బ్రహ్మణో౽పి న ముఖ్యం సర్వజ్ఞత్వముపపద్యతే, నిత్యజ్ఞానక్రియత్వే జ్ఞానక్రియాం ప్రతిస్వాతంత్ర్యాసంభవాదిత్యత్రోచ్యతే.—ఇదం తావద్భవాన్ప్రష్టవ్యః. కథం నిత్యజ్ఞానక్రియత్వే సర్వజ్ఞత్వహానిరితి; యస్యహి సర్వవిషయావభాసనక్షమం జ్ఞానం నిత్యమస్తి సో౽సర్వజ్ఞ ఇతి విప్రతిషిద్ధం; అనిత్యత్వేహి జ్ఞానస్య కదాచిజ్జానాతి కదాచిన్న జానాతీత్యసర్వజ్ఞత్వమపి స్యాత్. నాసౌ జ్ఞాననిత్యత్వే దోషో౽స్తి జ్ఞాననిత్యత్వే జ్ఞానవిషయస్వాతంత్ర్యవ్యపదేశో నోపపద్యత ఇతి చేత్, న ప్రతతౌష్ణ్యప్రకాశే౽పి సవితరి దహతి ప్రకాశయతీతి స్వాతంత్ర్యవ్యపదేశదర్శనాత్. నను సవితుర్దాహ్యప్రకాశ్యసంయోగే సతి దహతి ప్రకాశయతీతి వ్యపదేశస్స్యాత్, న తు బ్రహ్మణః ప్రాగుత్పత్తేర్జ్ఞానకర్మసంయోగో౽స్తీతి విషమో దృష్టాంతః, నాసత్యపి కర్మణి సవితా ప్రకాశత ఇతి కర్తృత్వవ్యపదేశదర్శనాదేవమసత్యపి జ్ఞానకర్మణి బ్రహ్మణస్తదైక్షతేతి కర్తృత్వవ్యపదేశోపపత్తేర్న వైషమ్యం. కర్మాపేక్షాయాం తు

జ్ఞానస్య కృత్యసాధ్యత్వాదితి హృది కృత్వా పృచ్ఛతి—ఇదం తావదితి. సర్వం జానాతీతి శబ్దాసాధుత్వం శంకతే— జ్ఞాననిత్యత్వ ఇతి. నిత్యస్యా౽పి జ్ఞానస్య తత్తదర్థోపహితత్వేన బ్రహ్మస్వరూపాద్భేదం కల్పయిత్వా కార్యత్వోపచారాద్బ్రహ్మణస్తత్కర్తృత్వవ్యపదేశస్సాధురితి సదృష్టాంతమాహ—న ప్రతతేతి. సంతతేత్యర్థః, అసత్యపి అవివక్షితే౽పి—నను ప్రకాశతేరకర్మకత్వాత్ సవితా ప్రకాశత ఇతి ప్రయోగే౽పి ఈక్షతేస్సకర్మకత్వాత్కర్మాభావే తదైక్షతేత్యయుక్తమితి తత్రాహ—కర్మాపేక్షాయాం త్వితి. కర్మావివక్షాయామపి ప్రకాశరూపే సవితరి 'ప్రకాశత ఇతి కథంచిత్ ప్రకాశక్రియాశ్రయత్వేన కర్తృత్వోపచారవచ్చిదాత్మన్యపి చిద్రూపేక్షణకర్తృత్వోపచారాన్న వైషమ్యమిత్యుక్తం పూర్వం. అధునా తు కుంభకారస్య స్వోపాధ్యంతఃకరణవృత్తిరూపేక్షణవదీశ్వరస్యాపి స్వోపాధ్యవిద్యాయాః వివిధసృష్టిసంస్కారాయాః ప్రళయావసానేనోద్బుద్ధసంస్కారాయాః సర్గోన్ముఖః కశ్చిత్పరిణామః తస్యాం సూక్ష్మరూపేణ నిలీనసర్వకార్యవిషయకమీక్షణం తస్య కార్యత్వాత్ కర్మసద్భావాచ్చ

సంశయే, ప్రధానమితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—న ప్రధానం జగదుపాదానం. కస్మాత్, అశబ్దం, హేతుగర్భవిశేషణమేతత్, అశబ్దత్వాత్ అవేదప్రమాణకత్వాత్;

బ్రహ్మణః ఈక్షితృత్వశ్రుతయస్సుతరాముపపన్నాః, కింపునస్తత్కర్మ, యత్ప్రాగుత్పత్తేరీశ్వరజ్ఞానస్య విషయో భవతీతి. తత్త్వాన్యత్వాభ్యామనిర్వచనీయే నామరూపే అవ్యాకృతే వ్యాచికీర్షితే ఇతి బ్రూమః, యత్ప్రసాదాద్ధి యోగినామతీతానాగతవిషయం ప్రత్యక్షం జ్ఞానమిచ్ఛంతి యోగశాస్త్రవిదః కిము వక్తవ్యం తస్య నిత్యసి శ్వరస్య సృష్టిస్థితిసంహృతివిషయం నిత్యజ్ఞానం భవతీతి. యదప్యుక్తం ప్రాగుత్పత్తేర్బ్రహ్మణశ్శరీరాదిసంబంధమంతరేణేక్షితృత్వమనుపపన్నమితి, న తచ్చోద్యమవతరతి, సవితృప్రకాశవద్బ్రహ్మణో జ్ఞానస్వరూపనిత్యత్వేజ్ఞానసాధనాపేక్షానుపపత్తేః. అపి చావిద్యాదిమతస్సంసారిణశ్శరీరాద్యపేక్షా జ్ఞానోత్పత్తిస్స్యాత్; న జ్ఞానప్రతిబంధకారణరహితస్యేశ్వరస్య. మంత్రౌ చేమావీశ్వరస్య శరీరాద్యనపేక్షతామనావరణజ్ఞానతాం చ దర్శయతః. "న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే, పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చే"తి.

తత్కర్తృత్వం ముఖ్యమితి ద్యోతయతి—సుతరామితి. నను మాయోపాధికబింబచిన్మాత్రస్యేశ్వరస్య కథమీక్షణం ప్రతి ముఖ్యం కర్తృత్వం కృత్యభావాదితి చేన్న. కార్యానుకూలజ్ఞానవత ఏవ కర్తృత్వాదీశ్వరస్యాపి ఈక్షణానుకూలనిత్యజ్ఞానవత్త్వాత్. న చ నిత్యజ్ఞానేనైవ కర్తృత్వనిర్వాహాత్ కిమీక్షణేనేతి వాచ్యం. వాయ్వాదేరేవ శబ్దవత్త్వసంభవాత్ కిమాకాశేనేత్యతిప్రసంగాత్, అతః శ్రుతత్వాద్వాయ్వాదికారణత్వేనాకాశవదైక్షతేత్యాగంతుకత్వేన శ్రుతమీక్షణమాకాశాదిహేతుత్వేనాంగీకార్యమిత్యలం. అవ్యాకృతే సూక్ష్మాత్మనా స్థితే వ్యాకర్తుం స్థూలీకర్తుమీప్సిత ఇత్యర్థః. అవ్యాకృతకార్యోపరక్తచైతన్యరూపేక్షణస్య కారకానపేక్షత్వేఽపి వృత్తిరూపేక్షణస్య కారకం వాచ్యమిత్యాశంక్యాహ—అపి చావిద్యాదిమత ఇతి. యథైకస్య జ్ఞానం తథాన్యస్యాపీతి నియమాభావాన్మాయినోఽశరీరస్యాపి జన్యేక్షణకారకత్వమితి భావః. నను యజ్జన్యజ్ఞానం తచ్ఛరీరసాధ్యమితి వ్యాప్తిరస్తీత్యాశంక్య శ్రుతిబాధమాహ—మంత్రౌ చేతి. కార్యం శరీరం. కరణమింద్రియం. అస్యేశ్వరస్య శక్తిర్మాయా స్వకార్యాపేక్షయా పరా, విచిత్రకార్యకారిత్వాద్వివిధా సాత్వైతిహ్యమాత్రసిద్ధా న ప్రమాణసిద్ధేత్యాహ—శ్రూయత ఇతి. జ్ఞానరూపేణ బలేన యా సృష్టిక్రియా సా స్వాభావికీ

కస్మాదవేదప్రమాణకత్వం, ఈక్షతేః, ధాతువాచకేక్షతిశబ్దః తదర్థలక్షకః, ఈక్షితృత్వ

"అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతా పశ్యత్యచక్షుస్స శృణోత్యకర్ణః, స వేత్తి వేద్యం న చ తస్యాస్తి వేత్తా తమాహురగ్ర్యం పురుషం మహాంత"మితి చ. నను నాస్తి తావజ్జ్ఞానప్రతిబంధకారణవానీశ్వరాదన్యస్సంసారీ 'నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టానాన్యోఽతోఽస్తివిజ్ఞాతే'త్యాది శ్రుతేః; తత్ర కిమిదముచ్యతే సంసారిణశ్శరీరాద్యపేక్షా జ్ఞానోత్పత్తిర్నేశ్వరస్యేతి? అత్రోచ్యతే.—సత్యం నేశ్వరాదన్యస్సంసారీ, తథాపి దేహాదిసంఘాతోపాధిసంబంధ ఇష్యత ఏవ ఘటగిరిగుహాద్యుపాధిసంబంధ ఇవ వ్యోమ్నః, తత్కృతశ్చ శబ్దప్రత్యయవ్యవహారో లోకస్య దృష్టః- 'ఘటచ్ఛిద్రం కరకచ్ఛిద్ర' మిత్యాదిరాకాశావ్యతిరేకేఽపి, తత్కృతా చాకాశే ఘటాకాశాదిభేదమిథ్యాబుద్ధిర్దృష్టా, తథేహాపి దేహాదిసంఘాతోపాధిసంబంధావివేకకృతేశ్వరసంసారిభేదమిథ్యాబుద్ధిః దృశ్యతే

అనాదిమాయాత్మకత్వాదిత్యర్థః. జ్ఞానస్య చైతన్యస్య బలం మాయావృత్తిప్రతిబింబితత్వేన స్ఫుటత్వం తస్య క్రియాబింబత్వేన బ్రహ్మణో జనకతా జ్ఞాతృతాపి స్వాభావికీతి వార్థః. అపాణిరపి గ్రహీతా. అపాదోఽపి జవనః. ఈశ్వరస్య స్వకార్యే లౌకికహేత్వపేక్షా నాస్తీతి భావః. అగ్ర్యమనాదిం పురుషం అనంతం మహాంతం విభుమిత్యర్థః. అపసిద్ధాంతం శంకతే—నన్వితి. జ్ఞానే ప్రతిబంధకారణాన్యవిద్యారాగాదీని. అత ఈశ్వరాదన్యో నాస్తీత్యన్వయః. ఔపాధికస్య జీవేశ్వరభేదస్య మయోక్తత్వాన్నాపసిద్ధాంత ఇత్యాహ—అత్రోచ్యత ఇతి. తత్కృత ఉపాధిసంబంధకృతః శబ్దతజ్జన్యప్రత్యయరూపో వ్యవహారః, అసంకీర్ణ ఇతి శేషః. అవ్యతిరేకే కథమసంకరస్తత్రాహ—తత్కృతా చేతి. ఉపాధిసంబంధకృతేత్యర్థః, దేహాదిసంబంధస్య హేతురవివేకోఽనాద్యవిద్యా తయా కృతేత్యర్థః. అవిద్యాయాం హి ప్రతిబింబో జీవః, బింబచైతన్యమీశ్వర ఇతి భేదోఽవిద్యాధీనసత్తాకః. అనాదిభేదస్య కార్యత్వాయోగాత్. కార్యబుద్ధ్యాదికృతప్రమాత్రాదిభేదస్తు కార్య ఏవేతి వివేకః. నన్వఖండస్వప్రకాశాత్మని కథమవివేకస్తత్రాహ—దృశ్యతే చేతి. వస్తుతో దేహాదిభిన్నస్వప్రకాశస్యైవ సత ఆత్మనో నరోఽహమితి భ్రమో దృష్టత్వాద్దురపహ్నవః, స చ మిథ్యాబుద్ధ్యా మాయత ఇతి మిథ్యాబుద్ధిమాత్రేణ భ్రాంతిసిద్ధాజ్ఞానేన కల్పిత ఇతి చకారార్థః. యద్వోక్తమిథ్యాబుద్ధౌ లోకానుభవమాహ—దృశ్యతే చేతి. ఇత్థంభావే తృతీయా, భ్రాంత్యాత్మ

శ్రవణాత్. న హ్యచేతనస్య ప్రధానస్యేక్షితృత్వం సంభవతి, తస్య చేతనధర్మ

చాత్మన ఏవ సతో దేహాదిసంఘాతే అనాత్మన్యాత్మత్వాభినివేశో మిథ్యాబుద్ధిమాత్రేణ పూర్వపూర్వేణ, సతి చైవం సంసారిత్వే దేహాద్యపేక్షమీక్షితృత్వముపపన్నం సంసారిణః. యదప్యుక్తం ప్రధానస్యానేకాత్మకత్వాన్మృదాదివత్కారణత్వోపపత్తిర్నాసంహతస్య బ్రహ్మణ ఇతి, తత్ప్రధానస్యాశబ్దత్వేనైవ ప్రత్యుక్తం. యథా తు తర్కేణాపి బ్రహ్మణ ఏవ జగత్కారణత్వం నిర్వోఢుం శక్యతే, న ప్రధానాదీనామపి, తథా ప్రపంచయిష్యతే న విలక్షణత్వాదస్యే త్యేవమాదినా. అత్రాహ.—యదుక్తంనాచేతనం ప్రధానం జగత్కారణమీక్షితృత్వశ్రవణాదితి, తదన్యథాప్యుపపద్యతే; అచేతనేఽపి చేతనవదుపచారదర్శనాత్, యథా ప్రత్యాసన్నపతనతాం నద్యాః కూలస్యాఽఽలక్ష్య 'కూలం పిపతిషతీ'త్యచేతనేఽపి కూలే చేతనవదుపచారో దృష్టస్తద్వదచేతనేఽపి ప్రధానే ప్రత్యాసన్నసర్గే చేతనవదుపచారో భవిష్యతి 'తదైక్షతే'తి. యథా లోకే కశ్చిచ్చేతనః స్నాత్వా భుక్త్వా చాపరాహ్ణే గ్రామం రథేన గమిష్యామీతీక్షిత్వాఽనంతరం తథైవ నియమేన ప్రవర్తతే, తథా ప్రధానమపి మహదాద్యాకారేణ నియమేన ప్రవర్తతే; తస్మాచ్చేతనవదుపచర్యతే.

కస్మాత్పునః కారణాద్విహాయ ముఖ్యమీక్షితృత్వమౌపచారికం

నాదృశ్యత ఇత్యర్థః. పూర్వపూర్వభ్రాంతిమాత్రేణ దృశ్యతే న ప్రమయేతివార్థః. కూటస్థస్యాపి మాయికం కారణత్వం యుక్తమిత్యాహ—యథాత్వితి. యత్త్వవేద్యే శబ్దశక్తిగ్రహాయోగ ఇతి తన్న. సత్యాదిపదానామబాధితాద్యర్థేషు లోకావగతశక్తికానాం వాక్యైకదేశత్వేనోపస్థితాఖండబ్రహ్మలక్షకత్వాదితి స్థితం. సంప్రత్యుత్తరసూత్రనివర్త్యామాశంకామాహ—అత్రాహేతి. అన్యథాపి అచేతనత్వేఽపి. నను ప్రధానస్య చేతనేన కిం సాధర్మ్యం యేన గౌణమీక్షణమితి తత్రాహ—యథేతి. నియతక్రమకార్యకారిత్వం సాధర్మ్యమిత్యర్థః.

త్వాత్. న చ కూటస్థబ్రహ్మణో జ్ఞానక్రియాశక్త్యభావః, మాయామహిమ్నా సర్వస్యాప్యుపపత్తేః, అతః సత్ ఈక్షితృ చేతనం బ్రహ్మైవ జగదుపాదానమిత్యర్థః.

కల్ప్యతే? 'తత్తేజ ఐక్షత' 'తా ఆప ఐక్షంతే' తి చాచేతనయోరప్తేజసోశ్చేతనవదుపచారదర్శనాత్; తస్మాత్సత్కర్తృకమపీక్షణమౌపచారికమితి గమ్యతే. ఉపచారప్రాయే వచనాదిత్యేవం ప్రాప్తే ఇదం సూత్రమారభ్యతే:—

సూ. గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్. ౬. ఇతి.

యదుక్తం ప్రధానమచేతనం సచ్ఛబ్దవాచ్యం తస్మిన్నౌపచారికమీక్షితృత్వమప్తేజసోరివేతి తన్న. కస్మాత్? ఆత్మశబ్దాత్. 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీ'దిత్యుపక్రమ్య 'తదైక్షత' 'తత్తేజోఽసృజతే'తి తేజోఽబన్నానాం సృష్టిముక్త్వా, తదేవ ప్రకృతం సదీక్షితృ, తాని చ తేజోఽబన్నాని దేవతాశబ్దేన పరామృశ్యాహ—'సేయం దేవతైక్షత' 'హంతాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీ'తి. తత్ర యది ప్రధానమచేతనం గుణవృత్త్యేక్షితృ కల్ప్యేత తదేవ ప్రకృతత్వాత్సేయం దేవతేతి పరామృశ్యేత, న తదా దేవతా జీవమాత్మశబ్దేనాభిదధ్యాత్. జీవో హి నామ చేతనశ్శరీరాధ్యక్షః ప్రాణానాం ధారయితా ప్రసిద్ధేర్నిర్వచనాచ్చ. స కథమచేతనస్య ప్రధానస్యాత్మా భవేత్? ఆత్మా హి నామ స్వరూపం. నాచేతనస్య ప్రధానస్య

ఉపచారప్రాయే వచనాదితి, గౌణార్థప్రచురే ప్రకరణే సమామ్నానాదిత్యర్థః.

౬. అప్తేజసోరివాచేతనే సతి గౌణీ ఈక్షతిరితి చేత్, న; ఆత్మశబ్దాత్సతశ్చేతనత్వనిశ్చయాదితి సూత్రార్థమాహ—యదుక్తమిత్యాదినా. సా ప్రకృతా సచ్ఛబ్దవాచ్యా ఇయమీక్షిత్రీ దేవతా పరోక్షా. హంతేదానీం భూతసృష్ట్యనంతరం ఇమాస్తిస్రస్తేజోఽబన్నరూపాః, పరోక్షత్వాద్దేవతా ఇతి ద్వితీయాబహువచనం, అనేన పూర్వకల్పానుభూతేన జీవేనాత్మనా మమ స్వరూపేణ తా అనుప్రవిశ్య తాసాం భోగ్యత్వాయ నామరూపం చ స్థూలం కరిష్యామీత్యైక్షతేత్యన్వయః. లౌకికప్రసిద్ధేః 'జీవప్రాణధారణే'

నను 'తత్తేజ ఐక్షత' 'తా ఆప ఐక్షంత' ఇత్యచేతనేఽపి ఈక్షితృత్వశ్రవణాత్ తత్ ప్రధానేఽపి గౌణమస్త్విత్యాశంక్యాహ—

అప్తేజసోరివ ప్రధానే ఈక్షితృశబ్దో గౌణ ఇతి చేత్, న, కస్మాత్, ఆత్మ

చేతనో జీవః స్వరూపం భవితుమర్హతి; అథ తు చేతనం బ్రహ్మ ముఖ్యమీక్షితృ పరిగృహ్యేత, తస్య జీవవిషయ ఆత్మశబ్దప్రయోగ ఉపపద్యతే. తథా 'స య ఏషోఽణిమైతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో' ఇత్యత్ర స ఆత్మేతి ప్రకృతం సదణిమానం ఆత్మశబ్దేనోపదిశ్య 'తత్త్వమసి శ్వేతకేతో' ఇతి చేతనస్య శ్వేతకేతోరాత్మత్వేనోపదిశతి. అప్తేజసోస్తు విషయత్వాదచేతనత్వం నామరూపవ్యాకరణాదౌ చ ప్రయోజ్యత్వేనైవ నిర్దేశాత్, న చాత్మశబ్దవత్కించిన్ముఖ్యత్వే కారణమస్తీతి యుక్తం కూలవద్గౌణత్వమీక్షితృత్వస్య. తయోరపి సదధిష్ఠితత్వాపేక్షమేవేక్షితృత్వం. సతస్త్వాత్మశబ్దాత్ న గౌణమీక్షితృత్వమిత్యుక్తం. అథోచ్యేత—అచేతనేఽపి ప్రధానే భవ

ఇతి ధాతోర్జీవతి ప్రాణాన్ ధారయతీతి నిర్వచనాచ్చేత్యర్థః. అథ త్వితి. స్వపక్షే తు బింబప్రతిబింబయోర్లోకే భేదస్య కల్పితత్వదర్శనాజ్జీవో బ్రహ్మణః సత ఆత్మేతి యుక్తమిత్యర్థః. జీవస్య సచ్ఛబ్దార్థం ప్రత్యాత్మశబ్దాత్ సత్ న ప్రధానమిత్యుక్త్వా సతో జీవం ప్రత్యాత్మశబ్దాన్న ప్రధానత్వమితి విధాంతరేణ హేతుం వ్యాచష్టే—తథేతి. స యస్సదాఖ్య ఏషోఽణిమా పరమసూక్ష్మః ఏతదాత్మకమిదం సర్వం జగత్ తత్సదేవ సత్యం వికారస్య మిథ్యాత్వాత్, సత్పదార్థః సర్వస్యాత్మా హే శ్వేతకేతో! త్వం చ నాసి సంసారీ, కింతు తదేవ సదబాధితం సర్వాత్మకం బ్రహ్మాసీతి శ్రుత్యర్థః. ఇత్యత్రోపదిశతి. అతశ్చేతనాత్మకత్వాత్ సచ్చేతనమేవేతి వాక్యశేషః. యదుక్తమప్తేజసోరివ సత ఈక్షణం గౌణమితి తత్రాహ—అప్తేజసోస్త్వితి. నామరూపయోర్వ్యాకరణం సృష్టిః. ఆదిపదాన్నియమనం అప్తేజసోర్దృగ్విషయత్వాత్ సృజ్యత్వాన్నియమ్యత్వాచ్చాచేతనత్వమీక్షణస్య ముఖ్యత్వే బాధకమస్తి సాధకం చ నాస్తీతి హేతోర్యుక్తమీక్షణస్య గౌణత్వమితి యోజనా; చేతనవత్కార్యకారిత్వం గుణః 'తేజ ఐక్షత' చేతనవత్కార్యకారీత్యర్థః. యద్వా తేజఃపదేన తదధిష్ఠానం సల్లక్ష్యతే తథా చ ముఖ్యమీక్షణమిత్యాహ—తయోరితి. స్యాదేతత్ యది సత ఈక్షణం ముఖ్యం స్యాత్తదేవ కుత ఇత్యత ఆహ—సతస్త్వితి. గౌణముఖ్యయోరతుల్యయోస్సంశయాభావేన గౌణప్రాయపాఠస్యానిశ్చాయకత్వాదాత్మశబ్దాచ్చ సత ఈక్షణం ముఖ్యమిత్యర్థః. ఆత్మహితకారిత్వగుణయోగాదాత్మశబ్దోఽపి ప్రధానే గౌణ ఇతి శంకతే—అథేత్యాదినా.

శబ్దాత్, 'సదేవ...' 'తదైక్షత' ఇతి ప్రకృతం సదీక్షితృ 'సేయం దేవతా' ఇతి

త్యాత్మశబ్దః, ఆత్మనస్సర్వార్థకారిత్వాద్యథా రాజ్ఞస్సర్వార్థకారిణి భృత్యే భవత్యాత్మశబ్దో 'మమాత్మా భద్రసేన' ఇతి. ప్రధానం హి పురుషస్యాత్మనో భోగాపవర్గౌ కుర్వదుపకరోతి, రాజ్ఞ ఇవ భృత్యస్సంధివిగ్రహాదిషు వర్తమానః. అథవైక ఏవాత్మశబ్దశ్చేతనాచేతనవిషయో భవిష్యతి 'భూతాత్మా చేంద్రియాత్మా' చేతి చ ప్రయోగదర్శనాత్. యథా ఏక ఏవ జ్యోతిశ్శబ్దః క్రతుజ్వలనవిషయః. తత్ర కుత ఏతదాత్మశబ్దాదీక్షతేరగౌణత్వమిత్యత ఉత్తరం పఠతి:—

సూ. తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్. ౭. ఇతి.

న ప్రధానమచేతనం ఆత్మశబ్దాలంబనం భవితుమర్హతి 'స ఆత్మే'తి ప్రకృతం సదణిమానమాదాయ 'తత్త్వమసి శ్వేతకేతో' ఇతి చేతనస్య శ్వేతకేతోర్మోక్షయితవ్యస్య తన్నిష్ఠతాముపదిశ్య, 'ఆచార్యవాన్ పురుషో వేద' 'తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేథ సంపత్స్య' ఇతి మోక్షోపదేశాత్. యది హ్యచేతనం సచ్ఛబ్దవాచ్యం తదసీతి గ్రాహయేత్ ముముక్షుం చేతనం సంతమచేతనోఽసీతి, తదా విపరీతవాదిశాస్త్రం పురుషస్యానర్థాయేత్యప్రమాణం స్యాత్; న తు నిర్దోషమిదం శాస్త్రమప్రమాణం కల్పయితుం యుక్తం. యది చాజ్ఞస్య సతో ముముక్షోరచేతనమనాత్మానమాత్మేత్యుపదిశేత్ ప్రమాణ

ఆత్మశబ్దః ప్రధానేఽపి ముఖ్యో నానార్థకత్వాదిత్యాహ—అథ వేతి. నానార్థకత్వే దృష్టాంతః—యథేతి. 'అథైష జ్యోతి'రిత్యాదిశ్రుత్యా సహస్రదక్షిణాకే క్రతౌ జ్యోతిష్టోమే వా లోకప్రయోగాదగ్నౌ చ జ్యోతిశ్శబ్దో యథా ముఖ్యస్తద్వదిత్యర్థః.

౭. తస్మిన్ సత్పదార్థే నిష్ఠా అభేదజ్ఞానం యస్య స తన్నిష్ఠస్తస్య ముక్తిశ్రవణాదితి సూత్రార్థమాహ— నేత్యాదినా. శ్రుతిః సమన్వయసూత్రే వ్యాఖ్యాతా. అనర్థాయేత్యుక్తం ప్రపంచయతి—యది చాజ్ఞస్యేతి. కశ్చిత్కిల దుష్టాత్మా మహారణ్యమార్గే పతితమంధం స్వబంధునగరం జిగమిషుం బభాషే కిమత్రాయుష్మతా దుఃఖితేన స్థీయత

దేవతాశబ్దేన పరామృశ్య 'అనేన జీవేనాత్మనా' ఇత్యాత్మశబ్దశ్రవణాదిత్యర్థః.

నన్వాత్మశబ్దః ప్రధానేఽప్యస్తు, తస్య నానార్థకత్వాదిత్యాశంక్యాహ—

న ప్రధానమాత్మశబ్దవాచ్యం, 'స ఆత్మా...' ఇతి ప్రకృతం సదణిమానమా

భూతం శాస్త్రం, స శ్రద్దధానతయాంధగోలాంగూలన్యాయేన తదాత్మదృష్టిం న పరిత్యజేత్, తద్వ్యతిరిక్తం చాత్మానం న ప్రతిపద్యేత; తథా సతి మోక్షాద్విహన్యేత అనర్థం వా ఋచ్ఛేత్. తస్మాద్యథా స్వర్గాద్యర్థినోఽగ్నిహోత్రాదిసాధనం యథాభూతముపదిశతి, తథా ముముక్షోరపి 'స ఆత్మా' 'తత్త్వమసి శ్వేతకేతో' ఇతి యథాభూతమేవాత్మానముపదిశతీతి యుక్తం. ఏవం చ సతి తప్తపరశుగ్రహణమోక్షదృష్టాంతేన సత్యాభిసంధస్య మోక్షోపదేశ ఉపపద్యతే. అన్యథా హ్యముఖ్యే సదాత్మతత్త్వోపదేశే 'అహముక్థమస్మీతి విద్యా'దితివత్సంపన్మాత్రమిదమనిత్యఫలం స్యాత్. తత్ర మోక్షోపదేశో నోపపద్యేత; తస్మాన్న సదణిమన్యాత్మశబ్దస్య గౌణత్వం, భృత్యే తు స్వామిభృత్యభేదస్య ప్రత్యక్షత్వాదుపపన్నో గౌణ ఆత్మశబ్దో మమాత్మా భద్రసేన ఇతి. అపి చ

ఇతి. స చాంధః సుఖాం వాణీమాకర్ణ్య తమాప్తం మత్వోవాచ. అహో మద్భాగధేయం యదత్ర భవాన్ మాం దీనం స్వాభీష్టనగరప్రాప్త్యసమర్థం భాషత ఇతి. స చ విప్రలిప్సుర్దుష్టం గోయువానమానీయ తదీయలాంగూలం అంధం గ్రాహయామాస, ఉపదిదేశ చ ఏనమంధం-ఏష గోయువా త్వాం నగరం నేష్యతి, మా త్యజ లాంగూలమితి. సచాంధః శ్రద్ధాళుతయా తదత్యజన్ స్వాభీష్టమప్రాప్యానర్థపరంపరాం ప్రాప్తః, తేన న్యాయేనేత్యర్థః. తథా సతీతి. ఆత్మజ్ఞానాభావే సతి విహన్యేత మోక్షం న ప్రాప్నుయాత్ ప్రత్యుతానర్థం సంసారంచ ప్రాప్నుయాదిత్యర్థః. నను జీవస్య ప్రధానైక్యసంపదుపాసనార్థమిదం వాక్యమస్త్వితి తత్రాహ—ఏవం చ సతీతి. అబాధితార్థప్రమాయాం సత్యామిత్యర్థః. కస్యచిదారోపితచోరత్వస్య సత్యేన తప్తం పరశుం గృహ్ణతో మోక్షో దృష్టః తద్దృష్టాంతేన సత్యే బ్రహ్మణి 'అహ'మిత్యభిసంధిమతో మోక్షో 'యథా సత్యాభిసంధస్తప్తం పరశుం గృహ్ణాతి స న దహ్యతే అథ ముచ్యత' ఇతి శ్రుత్యోపదిష్టం స ఉపదేశః సంపత్పక్షే న యుక్త ఇత్యాహ—అన్యథేతి. దేహముత్థాపయతీత్యుక్థం ప్రాణస్తస్మాన్మోక్షోపదేశాన్ముఖ్యే సంభవతి గౌణస్యాన్యాయ్యత్వాచ్చాత్మశబ్దః సతి ముఖ్య ఇత్యాహ—అపి చేతి. క్వచిద్భృత్యాదౌ సర్వత్రాహమాత్మేత్యత్రాపి ముఖ్య ఆత్మశబ్దో న స్యాదిత్యర్థః. చేతనత్వోపచారాత్ భూతాదిషు సర్వత్ర చైతన్యతాదాత్మ్యాదిత్యర్థః.

దాయ 'తత్త్వమసి' ఇతి శ్వేతకేతోశ్చేతనస్య తన్నిష్ఠతాం తత్స్వరూపతాముపదిశ్య

క్వచిద్గౌణశ్శబ్దో దృష్ట ఇతి నైతావతా శబ్దప్రమాణకేఽర్థే గౌణీ కల్పనా న్యాయ్యా సర్వత్రానాశ్వాసప్రసంగాత్. యత్తూక్తం చేతనాచేతనయోస్సాధారణ ఆత్మశబ్దః క్రతుజ్వలనయోర్జ్యోతిశ్శబ్ద ఇవేతి. తన్న. అనేకార్థత్వస్యాన్యాయ్యత్వాత్. తస్మాచ్చేతనవిషయ ఏవ ముఖ్య ఆత్మశబ్దశ్చేతనత్వోపచారాద్భూతాదిషు ప్రయుజ్యతే భూతాత్మా చేంద్రియాత్మా చేతి చ. సాధారణత్వేఽప్యాత్మశబ్దస్య న ప్రకరణముపపదం వా కించిన్నిశ్చాయకమంతరేణాన్యతరవృత్తితా నిర్ధారయితుం శక్యతే. న చాత్రాచేతనస్య నిశ్చాయకం కించిత్కారణమస్తి. ప్రకృతం తు సదీక్షితృ సన్నిహితశ్చ చేతనశ్శ్వేతకేతుః, న హి చేతనస్య శ్వేతకేతోరచేతన ఆత్మా సంభవతీత్యవోచామ. తస్మాచ్చేతనవిషయ ఇహాత్మశబ్దఇతి నిశ్చీయతే. జ్యోతిశ్శబ్దోఽపి లౌకికేన ప్రయోగేణ జ్వలన ఏవ రూఢోఽర్థవాదప్రకల్పితేన తు జ్వలనసాదృశ్యేన క్రతౌ ప్రవృత్తః

ఆత్మశబ్దశ్చేతనస్యైవ సర్వత్రాసాధారణ ఇత్యుక్తం. అస్తు వా అవ్యాపివస్తూనాం సాధారణస్తథాపి తస్యాత్ర శ్రుతౌ ప్రధానపరత్వేఽపి నిశ్చాయకాభావాన్న ప్రధానవృత్తితేత్యాహ—సాధారణత్వేఽపీతి. చేతనవాచిత్వే తు ప్రకరణం శ్వేతకేతుపదం చ నిశ్చాయకమస్తీత్యాహ—ప్రకృతంత్వితి. ఉపపదస్య నిశ్చాయకత్వం స్ఫుటయతి—నహీతి. తతః కిం తత్రాహ—తస్మాదితి. ఆత్మశబ్దో జ్యోతిశ్శబ్దవన్నానార్థక ఇత్యుక్తం దృష్టాంతం నిరస్యతి—జ్యోతిరితి. కథం తర్హి 'జ్యోతిషా యజేతే'తి జ్యోతిష్టోమే ప్రయోగస్తత్రాహ—అర్థవాదేతి. 'ఏతాని వావ తాని జ్యోతీంషి య ఏతస్యస్తోమా'ఇత్యర్థవాదేన కల్పితం జ్వలనేన సాదృశ్యం, 'త్రివృత్పంచదశస్త్రివృత్సప్తదశస్త్రివృదేకవింశ'ఇత్యేతే స్తోమాస్తదర్థప్రకాశకత్వేన గుణేన జ్యోతిఃపదోక్తా ఋక్సంఘాః. తథాచ జ్యోతీంషి స్తోమా అస్యేతి జ్యోతిష్టోమ ఇత్యత్ర జ్యోతిశ్శబ్దో గౌణ ఇత్యర్థః. నన్వాత్మశబ్దాదితి పూర్వసూత్ర ఏవాత్మశబ్దస్య ప్రధానే గౌణత్వసాధారణత్వశంకానిరాసః కర్తుముచితః ముఖ్యార్థస్య లాఘవేనోక్తిసంభవే గౌణత్వనానార్థకత్వశంకాయా దుర్బలత్వేన తన్నిరాసార్థం పృథక్సూత్రాయాసానపేక్షణాత్.

'అథ సంపత్స్యే' ఇతి ప్రారబ్ధక్షయానంతరం మోక్షోపదేశాత్. అతశ్చేతనస్యాచేతన

ఇత్యదృష్టాంతః. అథవా పూర్వసూత్ర ఏవాత్మశబ్దం నిరస్తసమస్తగౌణత్వసాధారణత్వాశంకతయా వ్యాఖ్యాయ, తతస్స్వతంత్ర ఏవ ప్రధానకారణనిరాకరణహేతుర్వ్యాఖ్యేయః. 'తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశా'దితి. తస్మాన్నాచేతనం ప్రధానం సచ్ఛబ్దవాచ్యం. కుతశ్చ న ప్రధానం సచ్ఛబ్దవాచ్యం?—

సూ. హేయత్వావచనాచ్చ. ౮.

యద్యనాత్మైవ ప్రధానం సచ్ఛబ్దవాచ్యం 'స ఆత్మా' 'తత్త్వమసీ'తీహోపదిష్టం స్యాత్; స తదుపదేశశ్రవణాదనాత్మజ్ఞతయా తన్నిష్ఠో మాభూదితి, ముఖ్యమాత్మానముపదిదిక్షు శాస్త్రం తస్య హేయత్వం బ్రూయాత్. యథా అరుంధతీం దిదర్శయిషుస్తత్సమీపస్థాం స్థూలాం తారామముఖ్యాం ప్రథమమరుంధతీతి గ్రాహయిత్వా, తాం ప్రత్యాఖ్యాయ, పశ్చాదరుంధతీమేవ గ్రాహయతి; తద్వన్నాయమాత్మేతి బ్రూయాత్. న చైవమవోచత్. సన్మాత్రావగతినిష్ఠైవ హి షష్ఠప్రపా

తథాచ శంకోత్తరత్వేన సూత్రవ్యాఖ్యానం నాతీవ శోభత ఇత్యరుచేరాహ—అథ వేతి. నిరస్తా సమస్తా గౌణత్వాదిశంకా యస్యాత్మశబ్దస్య స తచ్ఛంకస్తస్య భావస్తత్తా తయేత్యర్థః—తత ఇతి. సత ఆత్మశబ్దేన జీవాభిన్నత్వాదితి హేత్వపేక్షయా మోక్షోపదేశః స్వతంత్ర ఏవ ప్రధానకారణత్వనిరాసే హేతురిత్యర్థః.

౮. నను యథాకశ్చిదరుంధతీం దర్శయితుం నికటస్థాం స్థూలాం తారాం అరుంధతీత్వేనోపదిశతి తద్వదనాత్మన ఏవ ప్రధానస్య సత్పదార్థస్యాత్మత్వోపదేశ ఇతి శంకతే—కుతశ్చేతి. ప్రధానం సచ్ఛబ్దవాచ్యం నేతి కుత ఇత్యర్థః. సౌత్రశ్చ

నిష్ఠత్వానుపపత్తేః శ్రద్ధయా తద్ధ్యాయతో మోక్షాసంభవాదనర్థప్రాప్తేశ్చ ఆత్మశబ్దశ్చేతనపర ఇతి సిద్ధం.

నను స్థూలారుంధతీన్యాయేన ప్రధానోపదేశద్వారా అయమాత్మోపదేశోఽస్త్విత్యాశంక్యాహ—

యద్యనాత్మైవ ప్రధానం సచ్ఛబ్దవాచ్యం 'స ఆత్మా తత్త్వమసి' ఇతీహోపదిష్టం స్యాత్, స తదుపదేశశ్రవణాదనాత్మజ్ఞతయా తన్నిష్ఠో మా భూదితి ముఖ్యమాత్మాన

తకే పరిసమాప్తిర్దృశ్యతే. చ-శబ్దః ప్రతిజ్ఞావిరోధాభ్యుచ్చయప్రదర్శనార్థః. సత్యపి హేయత్వవచనే ప్రతిజ్ఞావిరోధః ప్రసజ్యేత. కారణవిజ్ఞానాద్ధి సర్వం విజ్ఞాతమితి ప్రతిజ్ఞాతం.—'ఉత తమాదేశమప్రాక్ష్యః యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాత' మితి; 'కథం ను భగవస్స ఆదేశో భవతీ' తి; 'యథా సోమ్యైకేన మృత్పిండేన సర్వం మృణ్మయం విజ్ఞాతం స్యాత్, వాచారంభణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యం'.'ఏవం సోమ్య స ఆదేశో భవతీ'తి వాక్యోపక్రమే శ్రవణాత్. న చ సచ్ఛబ్దవాచ్యే ప్రధానే భోగ్యవర్గకారణే

కారోఽనుక్తసముచ్చయార్థ ఇత్యాహ—చ-శబ్దఇతి. వివృణోతి—సత్యపీతి. అపిశబ్దాన్నాస్త్యేవేతి సూచయతి. వేదానధీత్యాగతం స్తబ్ధం పుత్రం పితోవాచ, హేపుత్ర ఉత అపి ఆదిశ్యత ఇత్యాదేశః ఉపదేశైకలభ్యః సదాత్మా తమప్యప్రాక్ష్యః గురునికటే పృష్టవానసి యస్య శ్రవణేన మననేన విజ్ఞానేనాన్యస్య సర్వస్య శ్రవణాదికం భవతి త మిత్యన్వయః. సన్వన్యేన జ్ఞాతేన కథమన్యదజ్ఞాతమపి జ్ఞాతం స్యాదితి పుత్రశ్శంకతే—కథమితి. హే భగవః కథం ను ఖలు స భవతీత్యర్థః. కార్యస్య కారణాన్యత్వం నాస్తీత్యాహ—యథేతి. పిండః స్వరూపం తేన విజ్ఞాతేనేతి శేషః. తత్ర యుక్తిమాహ—వాచేతి. వాచా వాగింద్రియేణారభ్యత ఇతి వికారో వాచారంభణం. నను వాచా నామ్నైవారభ్యతే, న ఘటాదిరిత్యాశంక్య నామమాత్రమేవ వికార ఇత్యాహ—నామధేయమితి. ''నామధేయం వికారోఽయం వాచా కేవలముచ్యతే, వస్తుతః కారణాద్భిన్నో నాస్తి తస్మాన్మృషైవ స'' ఇతి భావః. వికారస్య మిథ్యాత్వే తదభిన్నకారణస్యాపి మిథ్యాత్వమితి నేత్యాహ—మృత్తికేతి. కారణం కార్యాద్భిన్నసత్తాకం న కార్యం కారణాద్భిన్నం, అతః కారణాతిరిక్తస్య కార్యస్వరూపస్యాభావాత్ కారణజ్ఞానే తజ్జ్ఞానం భవతీతి స్థితే దార్ష్టాంతికమాహ—ఏవమితి. మృద్వద్బ్రహ్మైవ సత్యం వియదాదివికారో మృషేతి బ్రహ్మజ్ఞానే సతి జ్ఞేయం కించిన్నావశిష్యత ఇత్యర్థః. యద్యపి ప్రధానే జ్ఞాతే తాదాత్మ్యాద్వికారాణాం జ్ఞానం భవతి న పురుషాణాం, తేషాం ప్రధానవికారత్వాభావాదిత్యాహ—న చేతి. అస్మాకం తు జీవానాం సద్రూపత్వాత్తజ్జ్ఞానే జ్ఞానమితి భావః.

ముపదిదిక్షు శాస్త్రం తస్య హేయత్వం బ్రూయాత్; న తథా బ్రూతే; అతో హేయత్వస్యావచనాత్ అనభిధానాత్, చకారాత్ ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానోపక్రమవిరోధాచ్చేత్యర్థః.

హేయత్వేనాహేయత్వేన వా విజ్ఞాతే భోక్తృవర్గో విజ్ఞాతో భవతి, అప్రధానవికారత్వాద్భోక్తృవర్గస్య. తస్మాన్న ప్రధానం సచ్ఛబ్దవాచ్యం. కుతశ్చ న ప్రధానం సచ్ఛబ్దవాచ్యమ్?—

సూ. స్వాప్యయాత్. ౯.

తదేవ సచ్ఛబ్దవాచ్యం కారణం ప్రకృత్య శ్రూయతే—'యత్రైతత్పురుషస్స్వపితి నామ సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి స్వమపీతో భవతి తస్మాదేనం స్వపితీత్యాచక్షతే స్వం హ్యపీతో భవతి' ఇత్యేషా శ్రుతిః స్వపితీత్యేతత్ పురుషస్య లోకప్రసిద్ధం నామ నిర్వక్తి. స్వశబ్దేనేహాత్మోచ్యతే. యః ప్రకృతస్సచ్ఛబ్దవాచ్యస్తమపీతో భవతి అపిగతో భవతీత్యర్థః. అపిపూర్వస్య ఇతేర్లయార్థత్వం ప్రసిద్ధం ప్రభవాప్యయావిత్యుత్పత్తిప్రళయయోః ప్రయోగదర్శనాత్. మనఃప్రచారోపాధివిశేషసంబంధాదింద్రియార్థాన్ గృహ్ణంస్తద్విశేషాపన్నో జీవో జాగర్తి, తద్వాసనావిశిష్టః స్వప్నాన్పశ్యన్ మనశ్శబ్దవాచ్యో భవతి,

౯. కుతశ్చేతి. పునరపి కస్మాద్ధేతోరిత్యర్థః. సుషుప్తౌ జీవస్య సదాత్మని స్వస్మిన్నప్యయశ్రవణాత్ సచ్చేతనమేవేతి సూత్రయోజనా. ఏతత్స్వప్నం యథా స్యాత్తథా యత్ర సుషుప్తౌ స్వపితీతి నామ భవతి తదా పురుషస్సతా సంపన్న ఏకీభవతి సద్రైక్యేఽపి నామప్రవృత్తిః కథం? తత్రాహ—స్వమితి. తత్ర లోకప్రసిద్ధిమాహ—తస్మాదితి. హి యస్మాత్ స్వం సదాత్మానమపీతో భవతి తస్మాదిత్యర్థః. శ్రుతేస్తాత్పర్యమాహ—ఏషేత్యాదినా. ఇతేర్గత్యర్థస్య అపిపూర్వస్య లయార్థత్వేఽపి కథం నిత్యస్య జీవస్య లయ ఇత్యాశంక్య ఉపాధిలయాదితి వక్తుం జాగ్రత్స్వప్నయోరుపాధిమాహ—మన ఇతి. ఐంద్రియకమనోవృత్తయ ఉపాధయః, తైర్ఘటాదిస్థూలార్థవిశేషాణామాత్మనా సంబంధాదాత్మా తానింద్రియార్థాన్పశ్యన్ స్థూలవిశేషేణ దేహాద్యైక్యభ్రాంతిమాపన్నో విశ్వసంజ్ఞో జాగర్తి జాగ్రద్వాసనాశ్రయమనోవిశిష్టః సన్ తైజససంజ్ఞః స్వప్నే విచిత్ర

ఇత్థం ప్రధానస్యాత్మోపదేశద్వారత్వాత్మత్వగౌణత్వశంకానిరాసేన జగత్కారణత్వం నిరస్య, అధునా స్వతంత్రైర్హేతుభిస్తదేవ నిరసితుం సూత్రత్రయమాహ—

స్వస్మిన్ ప్రకృతసచ్ఛబ్దితే చిదాత్మని, అప్యయాత్ 'సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి' ఇతి లయశ్రవణాత్, అపిపూర్వస్య ఏతేర్లయార్థకత్వాత్. అతో

సదుపాధిద్వయోపరమే సుషుప్త్యవస్థాయాముపాధికృతవిశేషాభావాత్ స్వాత్మని ప్రలీన ఇవేతి 'స్వం హ్యపీతో భవతీ'త్యుచ్యతే. యథా హృదయశబ్దనిర్వచనం శ్రుత్యా దర్శితం-'సవా ఏష ఆత్మా హృది, తస్యైతదేవ నిరుక్తం హృద్యయ' మితి, తస్మాద్ధృదయమితి; యథా వా అశనాయోదన్యాశబ్దప్రవృత్తిమూలం దర్శయతి శ్రుతిః 'ఆప ఏవ తదశితం నయంతే తేజ ఏవ తత్పీతం నయత' ఇతి చ 'స్వమాత్మానం సచ్ఛబ్ద ఏవం వాచ్యమపీతో భవతీ'తి ఇమమర్థం స్వపితి నామనిర్వచనేన దర్శయతి. న చ చేతన ఆత్మా అచేతనం ప్రధానం స్వరూపత్వేన ప్రతిపద్యేత. యది పునః ప్రధానమాత్మీయత్వాత్స్వశబ్దేనోచ్యేత, ఏవమపి చేతనోఽచేతనమప్యేతీతి విరుద్ధమాపద్యేత. శ్రుత్యంతరం చ-'ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేద నాంతర' మితి సుషుప్తావస్థాయాం చేతనే అప్యయం దర్శయతి. అతో యస్మిన్నప్యయస్సర్వేషాం చేతనానాం తచ్చేతనం సచ్ఛబ్దవాచ్యం జగతః కారణం స్యాన్నాచేతనం ప్రధానం. కుతశ్చ న ప్రధానం జగతః కారణం?—

వాసనాసహకృతమాయాపరిణామాన్పశ్యన్ 'సోమ్యతన్మన'ఇతి శ్రుతిస్థమనశ్శబ్దవాచ్యో భవతి, స ఆత్మాస్థూలసూక్ష్మోపాధిద్వయోపరమేఽహం నరః కర్తేతి విశేషాభిమానాభావాల్లీనఇత్యుపచర్యతఇత్యర్థః. నను స్వపితి నామనిరుక్తేరర్థవాదత్వాన్న యథార్థతేత్యత ఆహ—యథేతి. తస్య హృదయశబ్దస్యైతన్నిర్వచనం తదశితమన్నం ద్రవీకృత్య నయంతే జరయంతీత్యాప ఏవాశనాయాపదార్థః తత్పీతం ఉదకం నయతే శోషయతీతి తేజఏవోదన్యా అత్ర దీర్ఘశ్ఛాందసః. ఏవమిదమపి నిర్వచనం యథార్థమిత్యాహ—ఏవమితి. ఇదం చ ప్రధానపక్షే న యుక్తమిత్యాహ—న చేతి. స్వశబ్దస్యాత్మనీవాత్మీయేఽపి శక్తిరస్తీత్యాశంక్యాహ—యదీతి. ప్రాజ్ఞేన బింబచైతన్యేనేశ్వరేణ సంపరిష్వంగో భేదభ్రమాభావో నాభేద ఇత్యర్థః.

యస్మిన్ సర్వేషాం జీవానాం సుషుప్తౌ ఉపాధికృతవిశేషాభావాదప్యయః, తచ్చేతనం సచ్ఛబ్దవాచ్యం బ్రహ్మైవ జగత్కారణం, న ప్రధానమిత్యర్థః.

సూ. గతిసామాన్యాత్. ౧౦.

యది తార్కికసమయ ఇవ వేదాంతేష్వపి భిన్నా కారణావగతిరభవిష్యత్, క్వచిచ్చేతనం బ్రహ్మ జగతః కారణం, క్వచిదచేతనం ప్రధానం, క్వచిదన్యదేవేతి; తతః కదాచిత్ప్రధానకారణవాదానురోధేనాపీక్షత్యాదిశ్రవణమకల్పయిష్యత్. న త్వేతదస్తి. సమానైవ హి సర్వేషు వేదాంతేషు చేతనకారణావగతిః. యథాగ్నేర్జ్వలతస్సర్వా దిశో విస్ఫులింగా విప్రతిష్ఠేరన్నేవమేవైతస్మాదాత్మనస్సర్వే ప్రాణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠంతే. 'ప్రాణేభ్యో దేవా దేవేభ్యో లోకా' ఇతి, 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత' ఇతి, ''ఆత్మన ఏవేదం సర్వ' మితి, 'ఆత్మన ఏష ప్రాణో జాయత' ఇతి చాత్మనః కారణత్వం దర్శయంతి సర్వే వేదాంతాః. ఆత్మశబ్దశ్చేతనవచన ఇత్యవోచామ. మహచ్చ ప్రామాణ్యకారణమేతద్యద్వేదాంతవాక్యానాం చేతనకారణత్వే సమానగతిత్వం చక్షురాదీనామివ రూపాదిషు. అతో గతిసామాన్యాత్సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ జగతః కారణం. కుతశ్చ సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ జగతః కారణం?—

---

౧౦. తత్తద్వేదాంతజన్యానామవగతీనాం చేతనకారణవిషయకత్వేన సామాన్యాన్నాచేతనం జగతః కారణమితి సూత్రార్థం వ్యతిరేకముఖేనాహ—యది తార్కికేత్యాదినా. అన్యత్పరమాణ్వాదికం—న త్వేతదితి. అవగతివైషమ్యమిత్యర్థః. విప్రతిష్ఠేరన్వివిధం నానాదిశః ప్రతిగచ్ఛేయుః ప్రాణాశ్చక్షురాదయో యథాగోళకం ప్రాదుర్భవంతి ప్రాణేభ్యోఽనంతరం దేవా స్సూర్యాదయస్తదనుగ్రాహకాః, తదనంతరం లోక్యంత ఇతి లోకా విషయా ఇత్యర్థః. నను వేదాంతానాం స్వతః ప్రమాణత్వేన ప్రత్యేకం స్వార్థనిశ్చాయకత్వసంభవాత్ కిం గతిసామాన్యేనేత్యత ఆహ—మహచ్చేతి. ఏకరూపావగతిహేతుత్వం వేదాంతానాం ప్రామాణ్యసంశయనివృత్తిహేతురిత్యత్ర దృష్టాంతశ్చక్షురితి. యథా సర్వేషాం చక్షుషాం ఏకరూపావగతిహేతుత్వం శ్రవణానాం శబ్దావగతిహేతుత్వం ఘ్రాణాదీనాం గంధాదిషు, ఏవం బ్రహ్మణి వేదాంతానాం గతిసామాన్యం ప్రామాణ్యదార్ఢ్యహేతురిత్యర్థః.

గతేః సర్వేషు 'ఆత్మన ఆకాశః సంభూతః' ఇత్యాదివేదాంతేషు చేతనకారణత్వావగతేః సమానత్వాత్, నాచేతనం ప్రధానం కారణమిత్యర్థః.

సూ. శ్రుతత్వాచ్చ. ౧౧.

స్వశబ్దేనైవ చ సర్వజ్ఞ ఈశ్వరో జగతః కారణమితి శ్రూయతే శ్వేతాశ్వతరాణాం మన్త్రోపనిషది సర్వజ్ఞమీశ్వరం ప్రకృత్య 'స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిప' ఇతి. తస్మాత్సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ జగతః కారణం. నాచేతనం ప్రధానమన్యద్వేతి సిద్ధం.

"జన్మాద్యస్య యత" ఇత్యారభ్య "శ్రుతత్వాచ్చే"త్యేతదన్తైస్సూత్రైర్యాన్యుదాహృతాని వేదాన్తవాక్యాని, తేషాం సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిరీశ్వరో జగతో జన్మస్థితిప్రళయకారణమిత్యేతస్యార్థస్య ప్రతిపాదకత్వం న్యాయపూర్వకం ప్రతిపాదితం. గతిసామాన్యోపన్యాసేన చ సర్వే వేదాన్తాశ్చేతనకారణవాదిన ఇతి వ్యాఖ్యాతం. అతః పరస్య గ్రంథస్య కిముత్థానమితి, ఉచ్యతే-ద్విరూపం హి బ్రహ్మావగమ్యతే

---

౧౧. ఏవమీక్షితృత్వాదిలిఙ్గైరచేతనే వేదాన్తానాం సమన్వయం నిరస్య, చేతనవాచకశబ్దేనాపి నిరస్యతి—శ్రుతత్వాచ్చేతి. సూత్రం వ్యాచష్టే—స్వశబ్దేనేతి. స్వస్య చేతనస్య వాచకః సర్వవిచ్ఛబ్దః 'జ్ఞః కాలకాలో గుణీ సర్వవిద్యః' ఇతి సర్వజ్ఞం పరమేశ్వరం ప్రకృత్య 'సర్వవిత్కారణ'మితి శ్రుతత్వాన్నాచేతనం కారణమితి సూత్రార్థః. కరణాధిపా జీవాస్తేషామధిపః. అధికరణార్థముపసంహరతి—తస్మాదితి. ఈక్షణాత్మశబ్దాదికం పరమాణ్వాదావప్యయుక్తమితి మత్వాహ—అన్యద్వేతి. ఇతి పంచమాధికరణం.

ఆనందమయోఽభ్యాసాత్. వృత్తానువాదేనోత్తరసూత్రసందర్భమాక్షిపతి—జన్మాదీతి. ప్రథమసూత్రస్య శాస్త్రోపోద్ఘాతత్వాత్ జన్మాదిసూత్రమారభ్యేత్యుక్తం సర్వవేదాంతానాం కార్యే ప్రధానాద్యచేతనే చ సమన్వయనిరాసేన బ్రహ్మపరత్వం వ్యాఖ్యాతం, అతః ప్రథమాధ్యాయార్థస్య సమాప్తత్వాదుత్తరగ్రంథారంభే కిం కారణమిత్యర్థః. వేదాంతేషు సగుణనిర్గుణబ్రహ్మవాక్యానాం బహుళముపలబ్ధేః. తత్ర కస్య వాక్యస్య సగుణోపాసనావిధిద్వారా నిర్గుణే సమన్వయః కస్య వా గుణవివక్షాం వినా సాక్షాదేవ బ్రహ్మణి సమన్వయ ఇత్యాకాంక్షాత్ర కారణమిత్యాహ—ఉచ్యత ఇతి. సంక్షిప్య సగుణనిర్గుణవాక్యార్థమాహ—ద్విరూపం హీతి. నామరూపాత్మకో వికారః

శ్రూయతే హి శ్వేతాశ్వతరోపనిషది సర్వజ్ఞమీశ్వరం ప్రకృత్య 'సకారణం

నామరూపవికారభేదోపాధివిశిష్టం. తద్విపరీతం చ సర్వోపాధివర్జితం. "యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి, యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేత్. యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి స భూమా; అథ యత్రాన్యత్పశ్యత్యన్యచ్ఛృణోత్యన్యద్విజానాతి తదల్పం; యో వై భూమా. తదమృతం; అథ యదల్పం తన్మర్త్యం, సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరః నామాని కృత్వాభివదన్ యదాస్తే, నిష్కళం నిష్క్రియం శాంతం నిరవద్యం నిరంజనం, అమృతస్య పరం సేతుం దగ్ధేంధనమివానలం, 'నేతి నేతి' "అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘ" మితి 'న్యూనమన్యత్ స్థానం, సంపూర్ణమన్యది' తి చ ఏవం సహస్రశో విద్యావిద్యావిషయభేదేన బ్రహ్మణో

సర్వం జగత్ తద్భేదో హిరణ్యశ్మశ్రుత్వాదివిశేష ఇత్యర్థః. వాక్యాన్యుదాహరతి—యత్ర హీత్యాదినా. యస్యాం ఖల్వజ్ఞానావస్థాయాం ద్వైతమివ కల్పితం భవతి తత్తదా ఇతరస్సన్నితరం పశ్యతీతి దృశ్యోపాధికం వస్తు భాతి. యత్ర జ్ఞానకాలే విదుషః సర్వం జగదాత్మమాత్రమభూత్తదా తు కేన కం పశ్యేదిత్యాక్షేపాన్నిరుపాధికం తత్త్వం భాతి, యత్ర భూమ్ని స్థితో విద్వాన్ ద్వితీయం కిమపి న వేత్తి సోఽద్వితీయో భూమా పరమాత్మా నిర్గుణః. అథ నిర్గుణోక్త్యనంతరం సగుణముచ్యతే, యత్ర సగుణే స్థితో ద్వితీయం వేత్తి తదల్పం పరిచ్ఛిన్నం, యస్తు భూమా తదమృతం నిత్యం—అథేతి. పూర్వవద్వ్యాఖ్యేయం. ధీరః పరమాత్మైవ సర్వాణి రూపాణి విచిత్య సృష్ట్వా నామాని చ కృత్వా బుద్ధ్యాదౌ ప్రవిశ్య జీవసంజ్ఞో వ్యవహరన్యో వర్తతే సగుణస్తం నిర్గుణత్వేన విద్వానప్యమృతో భవతి, నిర్గతాః కలా అంశా యస్మాత్తం నిష్కలం, అతో నిరంశత్వాన్నిష్క్రియం, అతశ్శాంతమపరిణామి నిరవద్యం రాగాదిదోషశూన్యం, అంజనం మూలతమస్సంబంధో ధర్మాదికం వా తచ్ఛూన్యం నిరంజనం, కించామృతస్య మోక్షస్య స్వయమేవ వాక్యార్థవృత్తిస్థత్వేన పరముత్కృష్టం సేతుం లౌకికసేతువత్ ప్రాపకం యథా దగ్ధేంధనోఽనలశ్శామ్యతి తమివావిద్యాతజ్జం దగ్ధ్వా ప్రశాంతం నిర్గుణమాత్మానం విద్యాదిత్యర్థః. నేతి నేతీతి. వ్యాఖ్యాతం. స్థూలాది ద్వైతశూన్యం. రూపద్వయే శ్రుతిమాహ—న్యూనమితి. ద్వైతస్థానం న్యూనం అల్పం సగుణరూపం నిర్గుణాదన్యత్ తథా సంపూర్ణం నిర్గుణం సగుణాదన్యదిత్యర్థః. ఏకస్య ద్విరూపత్వం విరుద్ధమిత్యత ఆహ—విద్యేతి. విద్యావిషయో జ్ఞేయం నిర్గుణం సత్యం,

కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః' ఇతి. తస్మాత్ సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ

ద్విరూపతాం దర్శయంతి వేదాంతవాక్యాని. తత్రావిద్యావస్థాయాం బ్రహ్మణ ఉపాస్యోపాసకాదిలక్షణస్సర్వో వ్యవహారః తత్ర కానిచిద్బ్రహ్మణఉపాసనాన్యభ్యుదయార్థాని, కానిచిత్క్రమముక్త్యర్థాని, కానిచిత్కర్మసమృద్ధ్యర్థాని. తేషాం గుణవిశేషోపాధిభేదేన భేదః. ఏక ఏవ తు పరఆత్మేశ్వరస్తైస్తైర్గుణవిశేషైర్విశిష్ట ఉపాస్యో యద్యపి భవతి, తథాపి యథాగుణోపాసనమేవ ఫలాని భిద్యంతే 'తం యథా యథోపాసతే తదేవ భవతీ' తి శ్రుతేః, 'యథా క్రతురస్మిఁ లోకే పురుషో భవతి, తథేతః ప్రేత్య భవతీతి చ;స్మృతేశ్చ-"యం యం వాపి స్మరన్భావం త్యజత్యంతే కళేబరం, తం తమేవైతి కౌంతేయ సదా తద్భావభావిత" ఇతి. యద్యప్యేక ఏవాత్మా సర్వభూతేషు స్థావరజంగమేషు గూఢస్తథాపి

అవిద్యావిషయ ఉపాస్యం సగుణం కల్పితమిత్యవిరోధః. తత్రావిద్యావిషయం వివృణోతి—తత్రేతి. నిర్గుణజ్ఞానార్థమారోపితప్రపంచమాశ్రిత్య బోధాత్ ప్రాక్కాలే గుడజిహ్వికాన్యాయేన తత్తత్ఫలాన్యుపాసనాని విధీయంతే తేషాం చిత్తైకాగ్ర్యద్వారా జ్ఞానం ముఖ్యం ఫలమితి తద్వాక్యానామపి మహాతాత్పర్యం బ్రహ్మణీతి మంతవ్యం, నామబ్రహ్మేత్యాద్యుపాస్తీనాం కామచారాదిరభ్యుదయః ఫలం, దహరాద్యుపాస్తీనాం క్రమముక్తిః ఉద్గీథాదిధ్యానస్య కర్మసమృద్ధిః ఫలమితి భేదః, ధ్యానానాం మానసత్వాత్, జ్ఞానాంతరంగత్వాచ్చ, జ్ఞానకాండే విధానమితి భావః. ననూపాస్యబ్రహ్మణ ఏకత్వాత్కథముపాసనానాం భేదస్తత్రాహ—తేషామితి. గుణవిశేషాః సత్యకామత్వాదయః హృదయాదిరుపాధిః. అత్ర స్వయమేవాశంక్య పరిహరతి—ఏకఇతి. పరమాత్మస్వరూపాభేదేఽప్యుపాధిభేదేనోపహితోపాస్యరూపభేదాదుపాసనానాం భేదే సతి ఫలభేద ఇతి భావః. తం పరమాత్మానం యద్యద్గుణవత్త్వేన లోకా రాజానమివోపాసతే తత్తద్గుణవత్త్వమేవ తేషాం ఫలం భవతి, క్రతుస్సంకల్పో ధ్యానం ఇహ యాదృశధ్యానవాన్భవతి మృత్వా తాదృశోపాస్యరూపో భవతీత్యత్రైవ భగవద్వాక్యమాహ—స్మృతేశ్చేతి. నను సర్వభూతేషు నిరతిశయాత్మన ఏకత్వాదుపాస్యోపాసకయోస్తారతమ్యశ్రుతయః కథమిత్యాశంక్య పరిహరతి—యద్యప్యేకఇతి. చిత్తానాముపాధీనాం శుద్ధితారతమ్యాదైశ్వర్యజ్ఞానసుఖరూపశక్తీనాం తార

జగతః కారణం, నాచేతనం ప్రధానమన్యద్వేతి సిద్ధమ్.

చిత్తోపాధివిశేషతారతమ్యాదాత్మనః కూటస్థనిత్యస్యైకరూపస్యాప్యుత్తరోత్తరమావిష్టస్య తారతమ్యమైశ్వర్యశక్తివిశేషైశ్శ్రూయతే— 'తస్య య ఆత్మానమావిస్తరాం వేదే'తి అత్ర స్మృతావపి—"యద్యద్విభూతిమత్సత్త్వం శ్రీమదూర్జితమేవ వా, తత్తదేవావగచ్ఛ త్వం మమ తేజోంఽశసంభవ" మితి. యత్ర యత్ర విభూత్యాద్యతిశయః స స ఈశ్వర ఇత్యుపాస్యతయా చోద్యతే; ఏవమిహాప్యాదిత్యమండలే హిరణ్మయః పురుషస్సర్వపాప్మోదయలింగాత్పర ఏవేతి వక్ష్యతి, ఏవం 'ఆకాశస్తల్లింగా'దిత్యాదిషు ద్రష్టవ్యం. ఏవం సద్యోముక్తికారణమప్యాత్మజ్ఞానముపాధివిశేషద్వారేణోపదిశ్యమానమప్యవివక్షితోపాధిసంబంధవిశేషం పరాపరవిషయత్వేన సందిహ్యమానం వాక్యగతిపర్యాలోచనయా నిర్ణేతవ్యం భవతి. యథైవ హి తావత్ 'ఆనందమయోఽభ్యాసా'దితి, ఏవమేకమపి బ్రహ్మాపేక్షితోపాధిసంబంధం నిరస్తోపాధిసంబంధం చోపాస్యత్వేన జ్ఞేయత్వేన చ వేదాంతేషూపదిశ్యత ఇతి ప్రదర్శయితుం పరో గ్రంథ ఆరభ్యతే.

యచ్చ 'గతిసామాన్యాత్' ఇత్యచేతనకారణాంతరనిరాకరణ

తమ్యరూపా విశేషా భవంతి తైః ఏకరూపస్య ఆత్మనః ఉత్తరోత్తరం మనుష్యాదిహిరణ్యగర్భాంతేషు ఆవిర్భావతారతమ్యం శ్రూయతే. తస్యాత్మన ఆత్మానం స్వరూపమావిస్తరాం ప్రకటతరం యో వేద ఉపాస్తే సోఽశ్నుతే తదితి తరప్ప్రత్యయాదిత్యర్థః. తథా చ నికృష్టోపాధిరాత్మైవోపాసకః ఉత్కృ[illegible]పాధిరీశ్వర ఉపాస్య ఇత్యౌపాధికం తారతమ్యమవిరుద్ధమితి భావః. అత్రార్థే భగవతాముదాహరతి—స్మృతావితి. అత్ర సూర్యాదేరపి న జీవత్వేనోపాస్యతా కిం త్వీశ్వరత్వేనేత్యుక్తం భవతి. తత్ర సూత్రకారసమ్మతిమాహ—ఏవమితి. ఉదయః అసంబంధః ఏవం యస్మిన్ వాక్యే ఉపాధిర్వివక్షితః తద్వాక్యముపాసనాపరమితి వక్తుముత్తరసూత్రసందర్భస్యారంభ ఇత్యుక్త్వా యత్ర న వివక్షితః తద్వాక్యం జ్ఞేయబ్రహ్మపరమితి నిర్ణయార్థమారంభ ఇత్యాహ—ఏవం సద్య ఇతి. అన్నమయాదికోశా ఉపాధివిశేషాః, వాక్యస్య గతిస్తాత్పర్యం. ఆరంభసమర్థనముపసంహరతి—ఏవ మేకమపీతి.

౧౨. సిద్ధవదుక్తగతిసామాన్యస్య సాధనార్థమప్యుత్తరారంభ ఇత్యాహ—యచ్చేతి. అన్నం ప్రసిద్ధం ప్రాణమనోబుద్ధయః హిరణ్యగర్భరూపాః,బింబచైతన్యమీశ్వరః

ముక్తం తదపి వాక్యాంతరాణి బ్రహ్మవిషయాణి వ్యాచక్షాణేన బ్రహ్మ విపరీత కారణనిషేధేన ప్రపంచ్యతే:—

సూ. ఆనందమయోఽభ్యాసాత్. ౧౨.

తైత్తిరీయకే 'అన్నమయం' 'ప్రాణమయం' 'మనోమయం' 'విజ్ఞానమయం' చానుక్రమ్యామ్నాయతే—'తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయా దనో ఽన్తర ఆత్మానందమయ' ఇతి. తత్ర సంశయః. కిమిహానందమయశ న పరమేవ బ్రహ్మోచ్యతే యత్ప్రకృతం 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే'తి, కిం వాన్నమయాదివద్బ్రహ్మణోఽర్థాంతరమితి కిం తావత్ప్రాప్తం బ్రహ్మణోఽర్థాంతరమముఖ్య ఆత్మానందమయస్స్యాత్. కస్మాత్ ? అన్నమయాద్యముఖ్యాత్మప్రవాహపతితత్వాత్. అథాపి స్యాత్సర్వాంతరత్వాదానందమయో ముఖ్య ఏవాత్మేతి న స్యాత్ ప్రియాద్యవయవయోగాత్, శారీరత్వశ్రవణాచ్చ. ముఖ్యశ్చేదాత్మానందమయ

ఆనంద: "తేషాం పంచానాం వికారా ఆధ్యాత్మికా దేహప్రాణమనోబుద్ధిజీవా అన్నమయాదయః పంచకోశా" ఇతి శ్రుతేః పరమార్థః. పూర్వాధికరణే గౌణముఖ్యేక్షణయోరతుల్యత్వేన సంశయాభావాద్గౌణప్రాయపాఠో న నిశ్చాయక ఇత్యుక్తం తర్హి మయటో వికారే ప్రాచుర్యే చ ముఖ్యత్వాత్సంశయే వికారప్రాయపాఠాదానందవికారో జీవ ఆనందమయ ఇతి నిశ్చయోఽస్తీతి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యా పూర్వపక్షమాహ—కిం తావదితి. కస్మాదిత్యాకాంక్షాపూర్వకం హేతుమాహ—అన్నమయాదీతి. శ్రుత్యాదిసంగతయః స్ఫుటా ఏవ, పూర్వపక్షే వృత్తికారమతే జీవోపాస్త్యా ప్రియాదిప్రాప్తిః ఫలం, సిద్ధాంతే తు బ్రహ్మోపాస్త్యేతి భేదః, శంకతే—అథాపీతి. పరిహరతి—న స్యాదితి. సంగృహీతం వివృణోతి—ముఖ్య ఇతి. పరమాత్మేత్యర్థః.

ఇత్థం సర్వేషాం వేదాంతానాం సవిశేషనిర్విశేషబ్రహ్మపరాణాం ఉపాస్తివిధిద్వారా సాక్షాచ్చ నిర్విశేషబ్రహ్మపరత్వే సిద్ధేఽపి, అధునా నిర్విశేషవాక్యవిచారాత్మకమిదమధికరణమారభ్యతే.—

ఈక్షత్యధికరణే 'తత్తేజ ఐక్షత' ఇత్యముఖ్యేక్షణప్రాయపాఠో యథా జగత్కారణత్వే న నిశ్చాయకః, న తథా ఆనందమయ ఇత్యత్ర మయటో వికారార్థత్వే ప్రాయపాఠోఽనిశ్చాయక ఇతి పూర్వేణాస్య ప్రత్యుదాహరణసంగతిః. పూర్వపక్షే

స్యాన్న ప్రియాదిసంస్పర్శస్స్యాత్. ఇహ తు 'తస్య ప్రియమేవ శిర' ఇత్యాది శ్రూయతే. శారీరత్వం చ శ్రూయతే.—'తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా యః పూర్వస్యే'తి తస్య పూర్వస్య విజ్ఞానమయస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా య ఏష ఆనందమయ ఇత్యర్థః. న చ సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియసంస్పర్శో వారయితుం శక్యః. తస్మాత్సంసార్యేవానందమయ ఆత్మేత్యేవం ప్రాప్తే ఇదముచ్యతే.—'ఆనందమయోఽభ్యాసా'దితి. పర ఏవానందమయో భవితుమర్హతి. కుతః? అభ్యాసాత్. పరస్మిన్నేవ హ్యాత్మన్యానందశబ్దో బహుకృత్వోఽభ్యస్యతే. ఆనందమయం ప్రస్తుత్య 'రసో వై స' ఇతి తస్యైవ రసత్వముక్త్వోచ్యతే.—"రసగ్గ్ హ్యేవాయం లబ్ధ్వానందీ భవతి కో హ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్ యదేష ఆకాశ ఆనందో న స్యాత్ ఏష హ్యేవానందయాతి సైషానందస్య మీమాగ్ంసా భవతి" 'ఏతమానందమయమాత్మానముపసంక్రామతి' 'ఆనందం బ్రహ్మణో విద్వాన్న బిభేతి కుతశ్చనేతి' 'ఆనందో బ్రహ్మేతి వ్యజానా'దితి చ. శ్రుత్యంతరే చ

శారీరత్వేఽపీశ్వరత్వం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—న చేతి. జీవత్వం దుర్వారమిత్యర్థః. నన్వానందపదాభ్యాసేఽప్యానందమయస్య బ్రహ్మత్వం కథమిత్యాశంక్య జ్యోతిష్టోమాధికారే జ్యోతిః పదస్య జ్యోతిష్టోమపరత్వవదానందమయప్రకరణస్థానందపదస్యానందమయపరత్వాత్తదభ్యాసస్తస్య బ్రహ్మత్వసాధక ఇత్యభిప్రేత్యాహ—ఆనందమయం ప్రస్తుత్యేతి. రసః సారః ఆనంద ఇత్యర్థః అయం లోకః యత్ యది ఏష ఆకాశః పూర్ణః ఆనందః సాక్షీ ప్రేరకో న స్యాత్తదా కో వాఽన్యాచ్చలేత్ కో వా విశిష్య ప్రాణ్యాజ్జీవేత్ తస్మాదేష ఏవానందయాతి, ఆనందయతీత్యర్థః. 'యువా స్యాత్ సాధుయువాస్యా'దిత్యాదినా వక్ష్యమాణా, మనుష్యయువానందమారభ్య బ్రహ్మానందావసానా ఏషా సన్నిహితా ఆనందస్య తారతమ్యమీమాంసా భవతి, ఉపసంక్రామతి విద్వాన్ప్రాప్నోతీత్యేకదేశినామర్థః. ముఖ్యసిద్ధాంతే తూపసంక్రమణం విదుషః కోశానాం ప్రత్యగ్మాత్రత్వేన విలాపనమితి జ్ఞేయం. శిష్టముక్తార్థం. ఆనందశబ్దాద్బ్రహ్మావగతిస్సర్వత్ర సమానేతి గతిసామాన్యార్థమాహ—శ్రుత్యంతరే చేతి. లింగాదముఖ్యాత్సన్నిధేర్బాధ ఇతి

జీవస్యానందమయత్వేనోపాస్తిః ఫలం, సిద్ధాంతే తు నిర్విశేషబ్రహ్మైక్యప్రమితిరితి పరమసిద్ధాంతానుసారిణః; ఏకదేశిమతే తు ఉభయత్రోపాస్తిరితి వివేకః. తైత్తిరీయకే శ్రూయతే—'అన్నమయః' ఇత్యాద్యుపక్రమ్య 'అన్యోఽన్తర ఆత్మానందమయః' ఇతి. తత్ర కిం ఆనందమయశబ్దేన 'సత్యం జ్ఞానం...' ఇతి ప్రకృతం పరం బ్రహ్మైవోచ్యతే

'విజ్ఞానమానందం బ్రహ్మే'తి బ్రహ్మణ్యేవానందశబ్దో దృష్టః. ఏవమా
నందశబ్దస్య బహుకృత్వో బ్రహ్మణ్యేవాభ్యాసాదానందమయ ఆత్మా
బ్రహ్మేతి గమ్యతే. యత్తూక్తమన్నమయాద్యముఖ్యాత్మప్రవాహపతి
తత్వాదానందమయస్యాప్యముఖ్యాత్మత్వమితి, నాసౌ దోషః, ఆనంద
మయస్య సర్వాంతరత్వాత్. ముఖ్యమేవ హ్యాత్మానముపదిదిక్షు శాస్త్రం
లోకబుద్ధిమనుసరదన్నమయం శరీరమనాత్మానమత్యంతమూఢానా
మాత్మత్వేన ప్రసిద్ధమనూద్య మూషానిషిక్తద్రుతతామ్రాదిప్రతిమా
వత్తతోఽన్తరం తతోఽన్తరమిత్యేవం పూర్వేణ పూర్వేణ సమాన
ముత్తరముత్తరమనాత్మానమాత్మేతి గ్రాహయత్ప్రతిపత్తిసౌకర్యాపే
క్షయా సర్వాంతరం ముఖ్యమానందమయమాత్మానముపదిదేశేతి శ్లిష్ట
తరం. యథా అరుంధతీదర్శనే బహ్వీష్వపి తారాస్వముఖ్యాసు అరుంధ
తీషు దర్శితాసు యా అంత్యా ప్రదర్శ్యతే సాముఖ్యైవారుంధతీభవతి,
ఏవమిహాప్యానందమయస్య సర్వాంతరత్వాన్ముఖ్యమాత్మత్వం. యత్తు
ప్రియాదీనాం శిరస్త్వాదికల్పనానుపపన్నా ముఖ్యస్యాత్మన ఇత్యతీతా
నంతరోపాధిజనితా హి సా న స్వాభావికీత్యదోషః. శారీరత్వమప్యా
నందమయస్యాన్నమయాదిశరీరపరంపరయా ప్రదర్శ్యమానత్వాన్న
పునస్సాక్షాదేవ శారీరత్వం సంసారివత్. తస్మాదానందమయః పరఏ
వాత్మా.

మత్వాహ—నాసావితి. సర్వాంతరత్వంన శ్రుతమిత్యాశంక్య తతోఽన్యస్యానుక్తేస్తస్య
సర్వాంతరత్వమితి వివృణోతి—ముఖ్యమితి.లోకబుద్ధిమితి. తస్యాఃస్థూలగ్రాహితామను
సరదిత్యర్థః. తామ్రస్య మూషాకారత్వవత్ ప్రాణస్య దేహాకారత్వం దేహేన సామా
న్యం తథా మనఃప్రాణాకారం తేన సమమిత్యాహ—పూర్వేణేతి. అతీతో యోఽనంతర
ఉపాధిర్విజ్ఞానకోశస్తత్కృతా సావయవత్వకల్పనా శరీరేణ జ్ఞేయత్వాచ్ఛరీరత్వమితి
లింగద్వయం దుర్బలం, అతః సహాయాభావాదభ్యాససర్వాంతరత్వాభ్యాం వికారసన్నిధే
ర్బాధ ఇతి భావః.

కిం వా అన్నమయాదివత్ బ్రహ్మణోఽర్థాంతరం జీవ ఇతి విశయే, అర్థాంతరమితి
పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఆనందమయః పరమాత్మైవ. కుతః, అభ్యాసాత్ ఆనంద
శబ్దస్య బ్రహ్మణ్యేవ బహుకృత్వోఽభ్యాసాదిత్యర్థః. ౧౨

సూ. వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాత్. ౧౩.

అత్రాహ—నానందమయః పరమాత్మా భవితుమర్హతి. కస్మాత్? వికారశబ్దాత్. ప్రకృతివచనాదయమన్యశ్శబ్దో వికారవచనస్సమధిగతః ఆనందమయ ఇతి మయటో వికారార్థత్వాత్. తస్మాదన్నమయాదిశబ్దవద్వికారవిషయ ఏవాయమానందమయశబ్ద ఇతి చేత్, న. ప్రాచుర్యార్థేఽపి మయటః స్మరణాత్. 'తత్ప్రకృతవచనే మయ'డితి హి ప్రచురతాయామపి మయట్ స్మర్యతే. యథా 'అన్నమయోఽయం యజ్ఞ' ఇత్యన్నప్రచుర ఉచ్యతే, ఏవమానందప్రచురం బ్రహ్మ ఆనందమయశబ్దేనోచ్యతే. ఆనందప్రచురత్వం చ బ్రహ్మణో మనుష్యత్వాదారభ్యోత్తరస్మిన్నుత్తరస్మిన్ స్థానే శతగుణ ఆనంద ఇత్యుక్త్వా బ్రహ్మానందస్య నిరతిశయత్వావధారణాత్. తస్మాత్ప్రాచుర్యార్థే మయట్॥

సూ. తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ. ౧౪.

ఇతశ్చ ప్రాచుర్యార్థే మయట్. యస్మాదానందహేతుత్వం

---

౧౩. వికారార్థకమయటః శ్రుతిస్సహాయ ఇత్యాశంక్య మయటః ప్రాచుర్యేఽపి విధానాన్నైవమిత్యాహ—వికారేత్యాదినా. 'తత్ప్రకృతవచనే మయ'డితి తదితి ప్రథమాసమర్థాచ్ఛబ్దాత్ ప్రాచుర్యవిశిష్టస్య ప్రకృత్యర్థస్య ప్రస్తుతస్య వచనేఽభిధానే గమ్యమానే మయట్ప్రత్యయో భవతీతి సూత్రార్థః. అత్ర వచనగ్రహణాత్ ప్రకృతస్య ప్రాచుర్యవైశిష్ట్యసిద్ధిః, తాదృశస్య లోకే మయటోఽభిధానాత్ యథా అన్నమయో యజ్ఞ ఇతి. అత్ర హ్యన్నం ప్రచురమస్మిన్నిత్యన్నశబ్దః ప్రథమాసమర్థః తస్మాన్మయట్ యజ్ఞస్య ప్రకృత్యర్థాన్నప్రాచుర్యవాచీ దృశ్యతే న శుద్ధప్రకృతవచన ఇతి ధ్యేయం.

౧౪. సూత్రస్థశ్చశబ్దోఽనుక్తసముచ్చయార్థ ఇతి మత్వా వ్యాచష్టే—ఇత

నన్వానందమయశబ్దస్య వికారార్థత్వాదిత్యాశంక్యాహ—

న బ్రహ్మ ఆనందమయశబ్దితం. కుతః, వికారశబ్దాత్ వికారార్థకమయట్ప్రత్యయాత్, బ్రహ్మణశ్చానందవికారత్వానుపపత్తేః ఇతి చేత్, న; కస్మాత్, ప్రాచుర్యాత్ ప్రకృతే మయట ఆనందప్రాచుర్యవాచకత్వాదిత్యర్థః.

మయటః ప్రాచుర్యార్థకత్వే హేత్వంతరమాహ—

తమానందం ప్రతి 'ఏష హ్యేవానందయాతి' ఇతి బ్రహ్మణో హేతుత్వవ్యప

బ్రహ్మణో వ్యపదిశతి శ్రుతిః—'ఏష హ్యేవానందయాతీ'తి ఆనందయతీత్యర్థః. యోహ్యన్యానానందయతి స ప్రచురానంద ఇతి ప్రసిద్ధం భవతి. యథా లోకే యోఽన్యేషాం ధనికత్వమాపాదయతి స ప్రచురధన ఇతి గమ్యతే తద్వత్. తస్మాత్ప్రాచుర్యార్థేఽపి మయటస్సంభవాదానందమయః పర ఏవాత్మా.

సూ. మాంత్రవర్ణికమేవ చ గీయతే. ౧౫.

ఇతశ్చానందమయః పర ఏవాత్మా యస్మాత్ 'బ్రహ్మవిదాప్నోతి పర' మిత్యుపక్రమ్య 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే'త్యస్మిన్మంత్రే యద్బ్రహ్మ ప్రకృతం సత్యజ్ఞానానంతవిశేషణైర్నిర్ధారితం, యస్మాదాకాశాదిక్రమేణ స్థావరజంగమాని భూతాన్యజాయంత, యచ్చ భూతాని సృష్ట్వా తాన్యనుప్రవిశ్య గుహాయామవస్థితం సర్వాంతరం, యస్య విజ్ఞానాయాన్యోఽంతరఆత్మే అతి ప్రక్రాంతం తన్మాంత్రవర్ణికమేవ బ్రహ్మేహ గీయతే—'అన్యోఽంతర ఆత్మానందమయ' ఇతి. మంత్రబ్రాహ్మణయోశ్చైకార్థత్వం యుక్తం అవిరోధాత్, అన్యథా హి ప్రకృతహానాప్రకృతప్రక్రియే స్యాతాం, న చాన్నమయాదిభ్య ఇవానందమయాదన్యోఽంతర

శ్చేతి. తచ్చానుక్తం బ్రహ్మానందస్య నిరతిశయత్వావధారణం పూర్వముక్తం.

౧౫. ఆనందమయస్య బ్రహ్మత్వే లింగముక్త్వా ప్రకరణమాహ—మాంత్రేతి. యస్మాదేవం ప్రకృతం తస్మాన్మాంత్రవర్ణికమేవ బ్రహ్మ ఆనందమయవాక్యే గీయతఇతి యోజనా. నను మంత్రోక్తమేవాత్ర గ్రాహ్యమితి కుతో నిర్బంధస్తత్రాహ—మంత్రేతి. బ్రాహ్మణస్య మంత్రవ్యాఖ్యానత్వాదుపాయత్వమస్తి మంత్రస్తూపేయః తదిదముక్తం. అవిరోధాదితి. తయోరుపాయోపేయభావేనావిరోధాదిత్యర్థః. తర్హ్యన్నమయాదీనామపి మాంత్రవర్ణికబ్రహ్మత్వం స్యాదిత్యత ఆహ—న చేతి. కించ భృగువే

దేశాత్ ఆనందమయః పర ఏవేత్యర్థః.

ఇతశ్చానందమయః పర ఏవేత్యాహ—

'బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం' ఇత్యుపక్రమ్య 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ' ఇత్యస్మిన్మంత్రే యత్ సత్యాద్యాత్మకం సర్వాంతరం జ్ఞేయత్వేనోక్తం, తత్ మాంత్ర

ష్టవ్యః’ ‘ఆత్మలాభాన్న పరం విద్యతే’ ఇతి చ శ్రుతిస్మృతీ, యావతా నలబ్ధైవ లబ్ధవ్యో భవతీత్యుక్తం? బాఢం. తథాప్యాత్మనోఽప్రచ్యుతాత్మభావస్యైవ సతస్తత్త్వానవబోధనిమిత్తో మిథ్యైవ దేహాదిష్వనాత్మస్వాత్మత్వనిశ్చయో లౌకికో దృష్టః. తేన దేహాదిభూతస్యాత్మనోఽప్యాత్మాఽనన్విష్టోఽన్వేష్టవ్యోఽలబ్ధో లబ్ధవ్యోఽశ్రుతశ్శ్రోతవ్యోఽమతో మంతవ్యోఽవిజ్ఞాతో విజ్ఞాతవ్య ఇత్యాదిభేదవ్యపదేశ ఉపపద్యతే. ప్రతిషిధ్యత ఏవ తు పరమార్థతస్సర్వజ్ఞాత్పరమేశ్వరాదన్యో ద్రష్టా శ్రోతా వా ‘నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టే’ త్యాదినా పరమేశ్వరస్త్వవిద్యాకల్పితాచ్ఛారీరాత్కర్తుర్భోక్తుర్విజ్ఞానాఖ్యాదన్యః, యథా మాయావినశ్చర్మఖడ్గధరాత్ సూత్రేణాకాశమధిరోహతస్స ఏవ మాయావీ పరమార్థరూపో భూమిష్ఠోఽన్యః. యథా వా ఘటాకాశాదుపాధిపరి

వశ్యకత్వే శ్రుతిస్మృత్యోర్బాధస్స్యాదిత్యాశంకతే—కథమితి. యావతా యతః త్వయేత్యుక్తం అతః శ్రుతిస్మృతీ కథమిత్యన్వయః. ఉక్తాంశమంగీకరోతి—బాఢమితి. తర్హ్యాత్మన ఏవాత్మనాలభ్యత్వోక్తిబాధోఽభేదాదిత్యాశంక్య కల్పితభేదాన్న బాధ ఇత్యాహ—తథాపీతి. అభేదేఽపీత్యర్థః. లౌకికః భ్రమః ఆత్మనః స్వాజ్ఞానజభ్రమేణ దేహాద్యభిన్నస్య భేదభ్రాంత్యా పరమాత్మనో జ్ఞేయత్వాద్యుక్తిరిత్యర్థః. అన్వేష్టవ్యో దేహాదివివిక్తతయా జ్ఞేయః వివేకజ్ఞానేన లబ్ధవ్యః సాక్షాత్కర్తవ్యః తదర్థం శ్రోతవ్యః విజ్ఞానం నిదిధ్యాసనం సాక్షాత్కారో వా శ్రుత్యంతరస్థానువాదాదపౌనరుక్త్యం. నను భేదస్సత్య ఏవాస్తు తత్రాహ—ప్రతిషిధ్యత ఇతి. అత ఈశ్వరాద్ద్రష్టా జీవోఽన్యో నాస్తీతి చేత్ జీవాభేదాదీశ్వరస్యాపి మిథ్యాత్వం స్యాదత ఆహ—పరమేశ్వర ఇతి. అవిద్యాప్రతిబింబత్వేన కల్పితాజ్జీవాచ్ఛిన్మాత్ర ఈశ్వరః పృథగస్తీతి న మిథ్యాత్వం. కల్పితస్యాధిష్ఠానాభేదేఽప్యధిష్ఠానస్య తతో భేదాదిత్యత్ర దృష్టాంతమాహ—యథేతి. సూత్రారూఢః స్వతోఽపి మిథ్యా న జీవ ఇత్యరుచ్యా భేదమాత్రమిథ్యాత్వే దృష్టాంతమాహ—యథా వేతి. నను సూత్రబలాద్భేదస్సత్య ఇత్యత ఆహ—

ఇతశ్చ నానందమయో జీవ ఇత్యాహ—

‘రసో వై సః రసగ్ హ్యేవాయం లబ్ధ్వానందీ భవతి’ ఇతి లబ్ధృలబ్ధవ్యత్వేన జీవానందమయయోర్భేదేన వ్యపదిశ్యమానత్వాదిత్యర్థః.

చ్ఛిన్నాదనుపాధిరపరిచ్ఛిన్న ఆకాశోఽన్యః. ఈదృశం చ విజ్ఞానాత్మపర మాత్మభేదమాశ్రిత్య 'నేతరోఽనుపపత్తేర్భేదవ్యపదేశాచ్చే'త్యుక్తం.

సూ. కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా. ౧౮.

ఆనందమయాధికారే చ 'సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతీ' తి కామయితృత్వనిర్దేశాన్నానుమానికమపి సాంఖ్యపరికల్పిత మచేతనం ప్రధానమానందమయత్వేన కారణత్వేన వా అపేక్షితవ్యం. "ఈక్షతేర్నాశబ్ద" మితి నిరాకృతమపి ప్రధానం పూర్వసూత్రోదాహృతాం కామయితృత్వశ్రుతిమాశ్రిత్య ప్రసంగాత్పునర్నిరాక్రియతే గతిసామాన్యప్రదర్శనాయ.

సూ. అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి. ౧౯.

ఇతశ్చ న ప్రధానే జీవే వా ఆనందమయశబ్దః, యస్మాదస్మిన్నానందమయే ప్రకృతే ఆత్మని ప్రతిబుద్ధస్యాస్య జీవస్య. తద్యోగం శాస్తి తదాత్మనా యోగస్తద్యోగః తద్భావాపత్తిర్ముక్తిరిత్యర్థః. తద్యోగం

ఈదృశం చేతి. కల్పితమేవేత్యర్థః. సూత్రే భేదస్సత్య ఇతి పదాభావాత్తదనన్యత్వాది సూత్రణాచ్ఛ్రుత్యనుసారాచ్చేతి భావః.

౧౮. నన్వానందాత్మకసత్త్వప్రచురం ప్రధానమానందమయమస్తు తత్రాహ— కామాచ్చేతి. అనుమానగమ్యమానుమానికం. పునరుక్తిమాశంక్యాహ—ఈక్షతేరితి.

౧౯. అస్మిన్నితి విషయసప్తమీ, ఆనందమయవిషయకబోధవతో జీవస్య తద్యోగం యస్మాచ్ఛాస్తి తస్మాన్న ప్రధానమితి యోజనా. జీవస్య ప్రధానయోగోఽస్తీత్యత ఆహ—తదాత్మనేతి. జీవస్య జీవాభేదోఽస్తీత్యత ఆహ—ముక్తిరితి. అదృశ్యే

నను తర్హ్యానందమయశబ్దేన ప్రధానముచ్యతాం, తత్రాహ—

అనుమీయత ఇత్యనుమానం అనుమానైకగమ్యం ప్రధానం,తస్య నాపేక్షా ఆనందమయత్వేనాత్ర న స్వీకారః. కుతః, కామాత్ తదధికారే 'సోఽకామయత' ఇతి కామయితృత్వశ్రవణాదిత్యర్థః. అత్ర ప్రధాననిరాకరణం ప్రాసంగికమితి బోధ్యమ్.

ఇతశ్చ నానందమయో జీవ ఇత్యాహ—

అస్మిన్ ఆనందమయే ప్రకృత ఆత్మని, ప్రబుద్ధస్య అస్య జీవస్య, తద్యోగం

శాస్తి శాస్త్రం. 'యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాం విందతే అథ సోఽభయం గతో భవతి యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదరమంతరం కురుతే అథ తస్య భయం భవతీ' తి. ఏతదుక్తం భవతి—యదైతస్మిన్నానందమయే అల్పమప్యంతరమతాదాత్మ్యరూపం పశ్యతి తదా సంసారభయాన్న నివర్తతే యదా త్వేతస్మిన్నానందమయే నిరంతరం తాదాత్మ్యేన ప్రతితిష్ఠతి, తదా సంసారభయాన్నివర్తత ఇతి. తచ్చ పరమాత్మపరిగ్రహే ఘటతే న ప్రధానపరిగ్రహే జీవపరిగ్రహే వా; తస్మాదానందమయః పరమాత్మేతి సిద్ధం. ఇదంత్విహ వక్తవ్యం—'స వా ఏష పురుషోఽన్నరసమయః తస్మాద్వా ఏతస్మాదన్నరసమయాత్ అన్యోఽంతర ఆత్మా ప్రాణమయః తస్మాదన్యోఽంతర ఆత్మా మనోమయః తస్మాదన్యోఽంతర ఆత్మా విజ్ఞానమయ' ఇతి చ వికారార్థే మయట్ప్రవాహే సత్యానందమయ ఏవ కస్మాదర్ధజరతీయన్యాయేన కథమివ మయటః ప్రాచుర్యార్థత్వం

స్థూలప్రపంచశూన్యే ఆత్మసంబంధ్యాత్మ్యం లింగశరీరం తద్రహితే నిరుక్తం శబ్దశక్యం తద్భిన్నే, నిశ్శేషలయస్థానం నిలయనం మాయా తచ్ఛూన్యే, బ్రహ్మణ్యభయం యథా స్యాత్తథా యదైవ ప్రతిష్ఠాం మనసః ప్రకృష్టాం వృత్తిమేష విద్వాన్ లభతే అథ తదైవ అభయం బ్రహ్మ ప్రాప్నోతీత్యర్థః. ఉత్ అపి అరమల్పం అల్పమప్యంతరం భేదం యదైవైష నరః పశ్యతి అథ తదా తస్య భయమితి యోజనా. ఇదం వృత్తికారమతం దూషయతి—ఇదం త్వితి. ఇహ పరవ్యాఖ్యాయాం వికారార్థకే మయటి బుద్ధిస్థే సత్యకస్మాత్కారణం వినా ఏకప్రకరణస్థస్య మయటః పూర్వం వికారార్థకత్వం, అంతే ప్రాచుర్యార్థకత్వమిత్యర్ధజరతీయం కథమివ కేన దృష్టాంతేన ఆశ్రియత

తదాత్మనా యోగః తద్యోగః తద్భావాపత్తిః ముక్తిః తం, 'యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తే' ఇత్యాదిశాస్త్రం శాస్తి; తస్మాన్నానందమయో జీవః, కింతు పరమాత్మైవేత్యర్థః.

ఇదం త్వేకదేశిమతం. భగవత్పాదీయమతే త్వేవం సూత్రయోజనా—

ఆనందమయోఽభ్యాసాత్. ఈక్షత్యధికరణే ముఖ్యేక్షణాత్ బ్రహ్మనిర్ణయే గౌణప్రాయపాఠస్యానిశ్చాయకత్వం యథా, న తథేహాధారత్వావయవత్వయోః పుచ్ఛశబ్దలక్షకత్వసామ్యాదవయవప్రాయపాఠస్యానిశ్చాయకత్వమస్తీతి తేనాస్య ప్రత్యుదా

బ్రహ్మవిషయత్వం చాశ్రీయత ఇతి. మాంత్రవర్ణికబ్రహ్మాధికారాదితి చేన్న. అన్నమయాదీనామపి తర్హి బ్రహ్మత్వప్రసంగః. అత్రాహ—యుక్తమన్నమయాదీనామబ్రహ్మత్వం తస్మాత్తస్మాదాంతరస్యాంతరస్యాన్యస్యాన్యస్యాత్మన ఉచ్యమానత్వాత్. ఆనందమయాత్తు న కశ్చిదన్యోఽన్తర ఆత్మోచ్యతే. తేనానందమయస్య బ్రహ్మత్వం, అన్యథా ప్రకృతహానాఽప్రకృతప్రక్రియాప్రసంగాదితి. అత్రోచ్యతే.—యద్యప్యన్నమయాదిభ్య ఇవ ఆనందమయాదన్యోఽన్తరఆత్మేతి న శ్రూయతే, తథాపి నానందమయస్య బ్రహ్మత్వం; యత ఆనందమయం ప్రకృత్యశ్రూయతే—'తస్య ప్రియమేవ శిరః మోదో దక్షిణః పక్షః ప్రమోద ఉత్తరః పక్షః ఆనంద ఆత్మా బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠే' తి. తత్ర యద్బ్రహ్మ మంత్రవర్ణే ప్రకృతం 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే' తి తదిహ 'బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠే'త్యుచ్యతే. తద్విజిజ్ఞాపయిషయైవ అన్నమయాదయ ఆనందమయాంతాః పంచకోశాః కల్ప్యంతే. తత్ర కుతః ప్రకృతహానా

ఇతీదం వక్తవ్యమిత్యన్వయః. ప్రశ్నం మత్వా శంకతే—మాంత్రేతి. స్ఫుటముత్తరం. కిమాంతర ఇతి న శ్రూయతే కింవా వస్తుతోఽప్యాంతరం బ్రహ్మ న శ్రూయత ఇతి వికల్ప్య ఆద్యమంగీకరోతి— అత్రోచ్యతే యద్యపీతి. వికారప్రాయపాఠానుగృహీతమయట్శ్రుతేః సావయవత్వలింగాచ్చేత్యాహ—తథాపీతి. ఇష్టార్థస్య దృష్ట్యా జాతం సుఖం ప్రియం, స్మృత్యాఽఽమోదః, స చాభ్యాసాత్ ప్రకృష్టః ప్రమోదః, ఆనందస్తు కారణం. బింబచైతన్యమాత్మా, శిరఃపుచ్ఛయోర్మధ్యకాయః బ్రహ్మ శుద్ధమితి శ్రుత్యర్థః. ద్వితీయం ప్రత్యాహ—తత్ర యదితి. యన్మంత్రే ప్రకృతం గుహానిహితత్వేన సర్వాంతరం బ్రహ్మ తదిహ పుచ్ఛవాక్యే బ్రహ్మశబ్దాత్ప్రత్యభిజ్ఞాయతే తస్యైవ విజ్ఞాపనేచ్ఛయా పంచకోశరూపా గుహాః ప్రపంచితాః, తత్ర తాత్పర్యం నాస్తీతి వక్తుం కల్ప్యంత ఇత్యుక్తం. ఏవం పుచ్ఛవాక్యే ప్రకృతస్వప్రధానబ్రహ్మపరే సతి న ప్రకృత

హారణసంగతిః. ఫలం త్వధస్తాదభిహితం. 'బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా' ఇత్యత్ర కిమానందమయావయవత్వేన బ్రహ్మోచ్యతే, ఉత స్వప్రధానత్వేనేతి సందేహే, అవయవత్వేనేతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—సౌత్రానందమయశబ్దేన ఆనందమయవాక్యస్థబ్రహ్మపుచ్ఛమిత్యత్రత్యబ్రహ్మశబ్ద ఉపలక్ష్యతే; స స్వప్రధానబ్రహ్మపరః. కుతః, అభ్యాసాత్, తస్యైవ 'అసన్నేవ స భవతి' ఇతి శ్లోకే అభ్యస్యమానత్వాదిత్యర్థః.

ప్రకృతప్రక్రియాప్రసంగః. నన్వానందమయస్యావయవత్వేన 'బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠే'త్యుచ్యతే. అన్నమయాదీనామివేదం పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యాది, తత్ర కథం బ్రహ్మణః స్వప్రధానత్వం శక్యం? విజ్ఞాతుం ప్రకృతత్వాదితి బ్రూమః. నన్వానందమయావయవత్వేనాపి బ్రహ్మణి విజ్ఞాయమానే న ప్రకృతత్వం హీయతే ఆనందమయస్య బ్రహ్మత్వాదితి అత్రోచ్యతే—తథా సతి తదేవ బ్రహ్మానందమయః ఆత్మావయవీ తదేవ చ బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠావయవ ఇత్యసామంజస్యం స్యాత్. అన్యతరపరిగ్రహే తు యుక్తం బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యత్రైవ బ్రహ్మనిర్దేశ ఆశ్రయితుం బ్రహ్మశబ్దసంయోగాన్నానందమయవాక్యే బ్రహ్మశబ్దసంయోగాభావాత్. అపి చ బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యుక్త్వేదముచ్యతే—'తదప్యేష శ్లోకో భవతి అసన్నేవ స భవతి అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్ అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద సంతమేనం తతో విదు'రితి. అస్మింశ్చ శ్లోకే అననుకృష్యానందమయం బ్రహ్మణ ఏవ భావాభావవేదనయోర్గుణదోషాభిధానాద్గమ్యతే బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యత్ర బ్రహ్మణ ఏవ స్వప్రధానత్వమితి. న చానందమయస్యాత్మనో భావాభావశంకా యుక్తా ప్రియ

హానాది దోష ఇత్యర్థః. బ్రహ్మణః ప్రధానత్వం పుచ్ఛశ్రుతివిరుద్ధమితి శంకతే—నన్వితి. అత్ర బ్రహ్మశబ్దాత్ ప్రకృతస్వప్రధానబ్రహ్మప్రత్యభిజ్ఞానే సతి పుచ్ఛశబ్దవిరోధప్రాప్తావేకస్మిన్వాక్యే ప్రథమచరమశ్రుతశబ్దయోరాద్యస్యానుపసంజాతవిరోధినో బలీయస్త్వాత్ పుచ్ఛశబ్దేన ప్రాప్తగుణత్వస్య బాధ ఇతి మత్వాహ—ప్రకృతత్వాదితి. ప్రకరణస్యాన్యథాసిద్ధిమాహ—నన్వితి. ఏకస్యైవ గుణత్వం ప్రధానత్వం చ విరుద్ధమిత్యాహ—అత్రోచ్యత ఇతి. తత్ర విరోధనిరాసాయాన్యతరస్మిన్వాక్యే బ్రహ్మస్వీకారే పుచ్ఛవాక్యే బ్రహ్మ స్వీకార్యమిత్యాహ—అన్యతరేతి. వాక్యశేషాచ్చైవమిత్యాహ—అపిచేతి. తత్తత్ర బ్రహ్మణి శ్లోకోఽపీత్యర్థః. పుచ్ఛశబ్దస్య గతిం పృచ్ఛతి—

యత్తు పుచ్ఛశబ్దస్యావయవపరత్వమితి తత్రాహ—వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాత్. వికారశబ్దాత్ అవయవపరపుచ్ఛశబ్దాత్ తత్సమానాధికరణబ్రహ్మశబ్దో న స్వప్రధానబ్రహ్మపర ఇతి చేత్, న; ప్రాచుర్యాత్ అవయవప్రాయప్రయోగాత్ పుచ్ఛమిత్యుచ్యతే; నావయవవివక్షయా. అతః ప్రతిష్ఠాసమభివ్యాహారాత్ పుచ్ఛశబ్దస్యాధారపరతయా స్వప్రధానత్వేన బ్రహ్మోచ్యత ఇత్యర్థః.

మోదాదివిశేషణస్య ఆనందమయస్య సర్వలోకప్రసిద్ధత్వాత్. కథం పునః స్వప్రధానం సద్బ్రహ్మ ఆనందమయస్య పుచ్ఛత్వేన నిర్దిశ్యతే బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేతి. నైష దోషః. పుచ్ఛవత్పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠాపరాయణం ఏకనీడం లౌకికస్యానందజాతస్య బ్రహ్మానంద ఇత్యేతదనేన వివక్ష్యతే నావయవత్వం. 'ఏతస్యైవానందస్యాన్యాని భూతాని మాత్రాముపజీవంతీ' తి శ్రుత్యంతరాత్. అపి చానందమయస్య బ్రహ్మత్వే ప్రియాద్యవయవత్వేన సవిశేషం బ్రహ్మాభ్యుపగంతవ్యం. నిర్విశేషం తు బ్రహ్మ వాక్యశేషే శ్రూయతే వాఙ్మనసయోరగోచరత్వాభిధానాత్, 'యతో వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసా సహ ఆనందం బ్రహ్మణో విద్వాన్ న బిభేతి కుతశ్చ' నేతి అపిచ ఆనందప్రచుర ఇత్యుక్తే దుఃఖా

కథం పునరితి. త్వయాపి పుచ్ఛశబ్దస్య ముఖ్యార్థో వక్తుమశక్యః బ్రహ్మణ ఆనందమయలాంగూలత్వాభావాత్ పుచ్ఛవృష్టిలక్షణాయాం చాధారత్వలక్షణా యుక్తా ప్రతిష్ఠాపదయోగాత్, బ్రహ్మశబ్దస్య ముఖ్యార్థలాభాచ్చ. త్వత్పక్షే బ్రహ్మపదస్యావ్యవయవలక్షకత్వాదిత్యాహ—నైష దోష ఇతి. పుచ్ఛమిత్యాధారత్వమాత్రముక్తం ప్రతిష్ఠేత్యేకనీడత్వం ఏకం ముఖ్యం నీడం అధిష్ఠానం సోపాదానస్య జగత ఇత్యర్థః. నను వృత్తికారాణామపి తైత్తిరీయకవాక్యం బ్రహ్మణి సమన్వితమిష్టం, తత్ర కిముదాహరణభేదేనేత్యాశంక్యాహ—అపి చేతి. యత్ర సవిశేషత్వం తత్ర వాఙ్మనసగోచరత్వమితి వ్యాప్తేరత్ర వ్యాపకాభావోక్త్యా నిర్విశేషముచ్యతఇత్యాహ—నిర్విశేషమితి. నివర్తంతే అశక్తా ఇత్యర్థః. సవిశేషస్య మృషాత్వాదభయం చాయుక్తం, అతో నిర్విశేషజ్ఞానార్థం పుచ్ఛవాక్యమేవోదాహరణమితి భావః. ప్రాచుర్యార్థకమయటాసవిశేషోక్తౌ నిర్విశేషశ్రుతిబాధ ఉక్తః. దోషాంతరమాహ—అపి చేతి. ప్రత్యయార్థత్వేన ప్రధా

ఇతశ్చ పుచ్ఛశబ్దస్యాధారపరత్వమిత్యాహ—తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ. తస్య బ్రహ్మణః స్వవికారజాతం ప్రతి హేతుత్వేన 'ఇదం సర్వమసృజత' ఇతి వాక్యే వ్యపదేశా దిత్యర్థః.

ఇతశ్చ పుచ్ఛవాక్యే బ్రహ్మ స్వప్రధానమిత్యాహ—మాంత్రవర్ణికమేవ చ గీయతే. యత్ 'సత్యం జ్ఞానమనంతం' ఇత్యాదిమంత్రవర్ణప్రతిపాద్యం బ్రహ్మ, తదేవ 'బ్రహ్మ పుచ్ఛం' ఇతి బ్రాహ్మణవాక్యే స్వప్రాధాన్యేన గీయతే మంత్రబ్రాహ్మణయోరైకార్థ్యాదిత్యర్థః.

ల్పియస్త్వమపి గమ్యతే ప్రాచుర్యస్య లోకే ప్రతియోగ్యల్పత్వాపేక్షత్వాత్. తథా చ సతి 'యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి స భూమే' తి భూమ్ని బ్రహ్మణి తద్వ్యతిరిక్తాభావశ్రుతిరుపరుధ్యేత ప్రతిశరీరం చ ప్రియాదిభేదాదానందమయస్య భిన్నత్వం, బ్రహ్మ తు న ప్రతిశరీరం భిద్యతే 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే' త్యానంత్యశ్రుతేః, 'ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢస్సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాంతరాత్మే' తి శ్రుత్యంతరాత్. న చానందమయస్యాభ్యాసశ్శ్రూయతే. ప్రాతిపదికార్థమాత్రమేవ హి సర్వత్రాభ్యస్యతే—'యదేష ఆకాశ ఆనందో న స్యాత్' 'సైషానందస్య మీమాంసా భవతి' 'ఆనందం బ్రహ్మణో విద్వాన్ న బిభేతి కుతశ్చ' నేతి 'ఆనందో బ్రహ్మేతి వ్యజానా' దితి చ. యది చానందమయశబ్దస్య బ్రహ్మవిషయత్వం నిశ్చితం భవేత్తత ఉత్తరేష్వానందమాత్రప్రయోగేష్వప్యానందమయాభ్యాసః కల్ప్యేత, న త్వానందమయస్య బ్రహ్మత్వమస్తి ప్రియశిరస్త్వాదిభిర్హేతుభిరిత్యవోచామ, తస్మాచ్ఛ్రుత్యంతరే 'విజ్ఞానమానందం

నస్య ప్రాచుర్యస్య ప్రకృత్యర్థో విశేషణం, విశేషణస్య యః ప్రతియోగీ విరోధీ తస్యాల్పత్వమపేక్షతే యథా విప్రమయో గ్రామ ఇతి శూద్రాల్పత్వం. అస్తు కో దోష స్తత్రాహ—తథా చేతి. ప్రకృత్యర్థప్రాధాన్యేత్వయం దోషో నాస్తి, ప్రచురప్రకాశ స్సవితేత్యత్ర తమసోఽల్పస్యాప్యభావాత్ పరం త్వానందమయపదస్య ప్రచురానందే లక్షణాదోషస్స్యాదితి మంతవ్యం. కించ భిన్నత్వాద్ఘటవన్న బ్రహ్మేత్యాహ—ప్రతిశరీరమితి. నన్వభ్యస్యమానానందపదం లక్షణయానందమయపరమిత్యభ్యాససిద్ధిరిత్యత ఆహ—యదిచేతి. ఆనందమయస్య బ్రహ్మత్వే నిర్ణీతే సత్యానందపదస్య తత్పరత్వజ్ఞానాదభ్యాససిద్ధిః, తత్సిద్ధౌ తన్నిర్ణయ ఇతి పరస్పరాశ్రయ ఇతి భావః. అయమభ్యాసః పుచ్ఛబ్రహ్మణ ఇత్యాహ—తస్మాదితి. ఉపసంక్రమణం బాధః. నను 'స య ఏవంవిది' తి

నను పుచ్ఛవాక్యే ఆనందమయః స్వప్రధానత్వేన ప్రతిపాద్యః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—నేతరోఽనుపపత్తేః. ఇతర ఆనందమయోఽత్ర న ప్రతిపాద్యః, ప్రియాద్యత్త్వేనాగ్రిమవాక్యోక్తస్రష్టృత్వాద్యనుపపత్తేరిత్యర్థః.

ఇతశ్చానందమయోఽత్ర న ప్రతిపాద్య ఇత్యాహ—భేదవ్యపదేశాచ్చ. 'రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వానందీ భవతి' ఇత్యానందమయబ్రహ్మణోర్లబ్ధృలబ్ధవ్యత్వేన రూపేణ భేదవ్యపదేశాదిత్యర్థః.

బ్రహ్మే' త్యానందప్రాతిపదికస్య బ్రహ్మణి ప్రయోగదర్శనాత్ 'యదేష ఆకాశ ఆనందో న స్యా'దితి బ్రహ్మవిషయః ప్రయోగో న త్వానందమయాభ్యాస ఇత్యవగంతవ్యం. యస్త్వయం మయడంతస్యైవానందశబ్దస్యాభ్యాసః 'ఏతమానందమయమాత్మానముపసంక్రామతీ'తి న తస్య బ్రహ్మవిషయత్వమస్తి వికారాత్మనామేవాన్నమయాదీనామనాత్మనాముపసంక్రమితవ్యానాం ప్రవాహే పఠితత్వాత్. నన్వానందమయస్యోపసంక్రమితవ్యస్యాన్నమయాదివదబ్రహ్మత్వే సతి నైవ విదుషో బ్రహ్మప్రాప్తిః ఫలం నిర్దిష్టం భవేత్. నైష దోషః. ఆనందమయోపసంక్రమణనిర్దేశేనైవ విదుషః పుచ్ఛప్రతిష్ఠాభూతబ్రహ్మప్రాప్తేర్నిర్దిష్టత్వాత్ 'తదప్యేష శ్లోకో భవతి యతో వాచో నివర్తంత'ఇత్యాదినా చ ప్రపంచ్యమానత్వాత్. యత్త్వానందమయసన్నిధానే'సో౽కామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతీ' తీయం శ్రుతిరుదాహృతా, సా 'బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠే'

బ్రహ్మవిదం ప్రక్రమ్యోపసంక్రమణవాక్యేన ఫలం నిర్దిశ్యతే తత్తస్యాబ్రహ్మత్వేన సిద్ధ్యతీతి శంకతే—నన్వితి. ఉపసంక్రమణం ప్రాప్తిరిత్యంగీకృత్య విశిష్టప్రాప్త్యుక్త్యా విశేషణప్రాప్తిః ఫలమిత్యాహ—నైష దోష ఇతి. జ్ఞానేన కోశానాం బాధస్తదితి సిద్ధాంతే బాధావధిప్రత్యగానందలాభో౽ర్థాదుక్తః ఉత్తరశ్లోకేన స్ఫుటీకృత ఇత్యాహ—తదపీతి. తదపేక్షత్వాదితి. కామయితృపుచ్ఛబ్రహ్మవిషయత్వాదిత్యర్థః. యదుక్తం పంచమస్థానస్థత్వాదానందమయే బ్రహ్మవల్లీ సమాప్తా భృగువల్లీవదితి తత్రాహ—యత్త్వితి. యాత్విత్యర్థః. మయట్శ్రుత్యా సావయవత్వాదిలింగేన చ స్థానం బాధ్యమితి భావః. గోచరాతిక్రమో గోచరత్వాభావః. పూర్వమీక్షతేః సంశయాభావాదితి యుక్త్యా ప్రాయపాఠో న నిశ్చాయక ఇత్యుక్తం. తర్హి అత్ర పుచ్ఛపదస్యాధారావయవయోర్లక్షణాసామ్యాత్ సంశయో౽స్తీత్యవయవప్రాయపాఠో౽నిశ్చాయక ఇతి పూర్వాధికరణసిద్ధాంతయుక్త్యభావేన పూర్వపక్షయతి—పుచ్ఛశబ్దాదితి. తథా చ ప్రత్యుదాహరణసంగతిః పూర్వపక్షే సగుణోపాస్తిః సిద్ధాంతే నిర్గుణప్రమితిః ఫలం, వేదాంతవాక్య

నను 'ఆనందో బ్రహ్మ' ఇత్యత్ర త్వానందస్య బ్రహ్మత్వాదానందమయస్యాపి బ్రహ్మత్వమనుమీయత ఇత్యత ఆహ—కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా. కామ్యత ఇతి కామః ఆనందః తస్య బ్రహ్మత్వదర్శనాత్ న అనుమానేన ఆనందమయస్యాపి బ్రహ్మత్వమపేక్షితవ్యం, వికారార్థమయడ్విధానాదిత్యర్థః.

త్యనేన సన్నిహితతరేణ బ్రహ్మణా సంబధ్యమానానానందమయస్య బ్రహ్మతాం బోధయతి తదపేక్షత్వాచ్చోత్తరగ్రంథస్య 'రసో వై సః' ఇత్యాదేర్నానందమయవిషయతా. నను 'సోఽకామయతే' తి బ్రహ్మణి పుల్లింగనిర్దేశో నోపపద్యతే. నాయం దోషః. 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత' ఇత్యత్ర పుల్లింగేనాప్యాత్మశబ్దేన బ్రహ్మణః ప్రకృతత్వాత్. యా తు 'భార్గవీ వారుణీ విద్యా ఆనందో బ్రహ్మేతి వ్యజానా'దితి తస్యాం మయడశ్రవణాత్ ప్రియశిరస్త్వాద్యశ్రవణాచ్చ యుక్తమానందస్య బ్రహ్మత్వం. తస్మాదణుమాత్రమపివిశేషమనాశ్రిత్య న స్వత ఏవ ప్రియశిరస్త్వాది బ్రహ్మణ ఉపపద్యతే, న చేహ సవిశేషం బ్రహ్మ ప్రతిపిపాదయిషితం వాఙ్మనసగోచరాతిక్రమణశ్రుతేః. తస్మాదన్నమయాదిష్వివానందమయేఽపి వికారార్థ ఏవ మయడ్విజ్ఞేయో న ప్రాచుర్యార్థః. సూత్రాణి త్వేవం వ్యాఖ్యేయాని 'బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠే'త్యత్ర కిమానందమయస్యావయవత్వేన వివక్ష్యతే బ్రహ్మ, ఉత స్వప్రధానత్వేనేతి, పుచ్ఛశబ్దాదవయవత్వేనేతి ప్రాప్తే ఇదముచ్యతే-

---

సమన్వయోక్తేః శ్రుత్యాదిసంగతయః స్ఫుటా ఏవ, సూత్రస్థానందమయపదేన తద్వాక్యస్థం బ్రహ్మపదం లక్ష్యతే, విక్రియతేఽనేనేతి వికారోఽవయవః. ప్రాయాపత్తిరితి. అవయవక్రమస్య బుద్ధౌ ప్రాప్తిరిత్యర్థః. అత్ర హి ప్రకృతస్య బ్రహ్మణో జ్ఞానార్థం కోశాః పక్షిత్వేన కల్ప్యంతే నాత్ర తాత్పర్యమస్తి, తత్రానందమయస్యాపి అవయవాంతరోక్త్యనంతరం కస్మింశ్చిత్పుచ్ఛే వక్తవ్యే ప్రకృతం బ్రహ్మ పుచ్ఛపదేనోక్తం తస్యానందమయాధారత్వేనావశ్యం వక్తవ్యత్వాదిత్యర్థః. * తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ తస్య బ్రహ్మణస్సర్వకార్యహేతుత్వవ్యపదేశాత్ ప్రియాదివిశిష్టత్వాకారేణానందమయస్య జీవస్య కార్యత్వాత్తం ప్రతి శేషత్వం బ్రహ్మణో న యుక్తమిత్యర్థః. *మాంత్రవర్ణికమేవ చ గీయతే * 'బ్రహ్మవిదాప్నోతి పర' మితి, యస్య జ్ఞానాన్ముక్తిరుక్తా యచ్చ 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే'తి మంత్రోక్తం బ్రహ్మ తదత్రైవ పుచ్ఛ

ఇతోఽపి నానందమయోఽత్ర ప్రతిపాద్య ఇత్యాహ—అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి. అస్మిన్ పుచ్ఛవాక్యోక్తే బ్రహ్మణి, ప్రబుద్ధస్య అస్య ఆనందమయస్య 'యదా హ్యేవ—' ఇతి శాస్త్రం తద్యోగం తద్భావాపత్తిం శాస్తి; అతోఽత్రానంద

ఆనందమయోఽభ్యాసాత్ * ఆనందమయ ఆత్మేత్యత్ర బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేతి స్వప్రధానమేవ బ్రహ్మోపదిశ్యతే. అభ్యాసాత్. 'అసన్నేవ స భవతీ' త్యస్మిన్నిగమనశ్లోకే బ్రహ్మణ ఏవ కేవలస్యాభ్యస్యమానత్వాత్. * వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాత్ * వికారశబ్దేనావయవశబ్దోఽభిప్రేతః. పుచ్ఛమిత్యవయవశబ్దాత్ స్వప్రధానత్వం బ్రహ్మణ ఇతి యదుక్తం తస్య పరిహారో వక్తవ్యః. అత్రోచ్యతే. నాయం దోషః ప్రాచుర్యాదప్యవయవశబ్దోపపత్తేః. ప్రాచుర్యం ప్రాయాపత్తిరవయవప్రాయే వచనమిత్యర్థః. అన్నమయాదీనాం హి శిర ఆదిషు పుచ్ఛాంతేషు అవయవేషూక్తేషు ఆనందమయస్యాపి శిరఆదీన్యవయవాంతరాణ్యుక్త్వా అవయవప్రాయాపత్త్యా 'బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠే' త్యాహ నావయవవివక్షయా యత్కారణమభ్యాసాదితి స్వప్రధానత్వం బ్రహ్మణస్సమర్థితం. * తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ * సర్వస్య హి వికారజాతస్య సానందమయస్య కారణత్వేన బ్రహ్మ వ్యపదిశ్యతే 'ఇదగ్ం సర్వమసృజత యదిదం కించే'తి, న చ కారణం సద్బ్రహ్మ స్వవికారస్యానందమయస్య ముఖ్యయా వృత్త్యా అవయవ ఉపపద్యతే. అపరాణ్యపి సూత్రాణి యథాసంభవం పుచ్ఛవాక్యనిర్దిష్టస్యైవ బ్రహ్మణ ఉపపాదకాని ద్రష్టవ్యాని.

వాక్యే గీయతే బ్రహ్మపదసంయోగాత్, నానందమయవాక్య ఇత్యర్థః. 'నేతరోఽనుపపత్తేః.' ఇతర ఆనందమయో జీవోఽత్ర న ప్రతిపాద్యః సర్వస్రష్టృత్వాద్యనుపపత్తేరిత్యర్థః. 'భేదవ్యపదేశాచ్చ.' అయమానందమయో బ్రహ్మరసం లబ్ధ్వానందీ భవతీతి, భేదోక్తేశ్చ తస్యాప్రతిపాద్యతేత్యర్థః. ఆనందమయో బ్రహ్మ తైత్తిరీయకపంచమస్థానస్థత్వాత్. భృగువల్లీస్థానందవదిత్యాశంక్యాహ—'కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా'. కామ్యత ఇతి కామ ఆనందః తస్య భృగువల్ల్యాం పంచమస్య బ్రహ్మత్వదృష్టేరానందమయస్యాపి బ్రహ్మత్వానుమానాపేక్షా న కార్యా, వికారార్థకమయడ్విరోధాదిత్యర్థః. భేదవ్యపదేశశ్చేత్సగుణం బ్రహ్మాత్ర వేద్యం స్యాదిత్యాశంక్యాహ—'అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి.' గుహానిహితత్వేన ప్రతీచి 'సపిక' ఇత్యుపసంహృతే పుచ్ఛవాక్యోక్తే బ్రహ్మణ్యహమేవ పరం బ్రహ్మేతి ప్రబోధవత ఆనందమయస్య 'యదా హీ'తి శాస్త్రం బ్రహ్మభావం శాస్తి, అతో నిర్గుణబ్రహ్మైక్యజ్ఞానార్థం జీవభేదానువాద ఇత్యభిప్రేత్యాహ—అపరాణ్యపీతి. ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

మయస్యాప్రతిపాద్యత్వాత్ పుచ్ఛబ్రహ్మైవ స్వప్రధానం నిర్విశేషం జ్ఞేయమితిసిద్ధమ్.

సూ. అంతస్తద్ధర్మోపదేశాత్. ౨౦.

ఇదమామ్నాయతే—“అథ య ఏషోఽంతరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకేశ ఆప్రణఖాత్సర్వ ఏవ సువర్ణస్తస్య యథా కప్యాసం పుండరీకమేవ మక్షిణీ. తస్యోదితి నామ, సఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదిత ఉదేతి హ వై సర్వేభ్యః పాప్మభ్యో యఏవం వేద” త్యధిదైవతం. అథాధ్యాత్మమపి—‘అథ య ఏషోఽంతరక్షిణి పురుషో దృశ్యతే’ ఇత్యాది. తత్ర సంశయః—కిం విద్యాకర్మాతిశయవశాత్ప్రాప్తోత్కర్షః కశ్చిత్సంసారీ సూర్యమండలే చక్షుషి చ ఉపాస్యత్వేన శ్రూయతే, కిం వా నిత్యసిద్ధః పరమేశ్వర ఇతి. కిం తావత్ప్రాప్తం? సంసారీతి. కుతః? రూపవత్త్వశ్రవణాత్. ఆదిత్యపురుషే తావద్ధిరణ్యశ్మశ్రురిత్యాదిరూపముదాహృతం. అక్షిపురుషేఽపి తదేవాతిదేశేన

---

౨౦. అంతస్తద్ధర్మోపదేశాత్. ఛాందోగ్యవాక్యముదాహరతి—అథ య ఇతి. అథేత్యుపాస్తిప్రారంభార్థః. హిరణ్మయో జ్యోతిర్వికారః, పురుషః పూర్ణోఽపి మూర్తిమానుపాసకైర్దృశ్యతే. మూర్తిమాహ—హిరణ్యేతి. ప్రణఖో నఖాగ్రం తేన సహేత్యభివిధావాఙ్. నేత్రయోర్విశేషమాహ—తస్యేతి. కపేర్మర్కటస్య ఆసః పుచ్ఛభాగోఽత్యంతతేజస్వీ తత్తుల్యం పుండరీకం యథా దీప్తిమదేవం తస్య పురుషస్యాక్షిణీ సద్యోవికసితరక్తాంభోజనయన ఇత్యర్థః. ఉపాసనార్థమాదిత్యమండలం స్థానం రూపం చోక్త్వా నామ కరోతి—తస్యోదితి. ఉన్నామ నిర్వక్తి—స ఇతి. ఉదిత ఉద్గతః సర్వపాప్మాస్పృష్ట ఇత్యర్థః. నామజ్ఞానఫలమాహ—ఉదేతీహేతి. దేవతాస్థానం ఆదిత్యమధికృత్యోపాస్త్యుక్త్యనంతరమాత్మానం దేహమధికృత్యాపి తదుక్తిరిత్యాహ—అథేతి. పూర్వత్ర బ్రహ్మపదమానందపదాభ్యాసశ్చేతి ముఖ్యత్రితయాదిబహుప్రమాణవశాన్నిర్గుణనిర్ణయవద్రూపవత్త్వాదిబహుప్రమాణవశాజ్జీవో హిరణ్మయ ఇతి పూర్వసిద్ధాంతదృష్టాంతసంగత్యా పూర్వముత్సర్గతః సిద్ధనిర్గుణసమన్వయస్యాపవాదార్థం పూర్వపక్షయతి—సంసారీతి. అత్ర పూర్వోత్తరపక్షయోర్జీవబ్రహ్మణోరుపాస్తిః ఫలం, అక్షిణీ

ఇత్థం పూర్వసిద్ధనిర్విశేషబ్రహ్మసమన్వయాపవాదకమిదమాహ—

పూర్వత్ర బ్రహ్మపదం, ఆనందమయపదం, ఆనందాభ్యాసశ్చేతి ముఖ్యత్రితయాత్మకబహుప్రమాణవశాత్ నిర్విశేషబ్రహ్మనిర్ణయో యథా, తథా రూపవత్త్వాది

ప్రాప్యతే ‘తస్యైతస్య తదేవ రూపం యదముష్య రూప’మితి. న చ పరమేశ్వరస్య రూపవత్త్వం యుక్తం ‘అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయ’మితి శ్రుతేః. ఆధారత్వశ్రవణాచ్చ ‘య ఏషోఽంతరాదిత్యే య ఏషోఽంతరక్షిణీ’తి. న హ్యనాధారస్య స్వమహిమప్రతిష్ఠస్య సర్వవ్యాపినః పరమేశ్వరస్యాధార ఉపదిశ్యేత. ‘స భగవః కస్మిన్ ప్రతిష్ఠిత’ఇతి ‘స్వే మహిమ్ని’తి ‘ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్యః’ ఇతి చ శ్రుతీ భవతః. ఐశ్వర్యమర్యాదాశ్రుతేశ్చ. ‘స ఏష యే చాముష్మాత్పరాంచో లోకాస్తేషాం చేష్టే దేవకామానాం చే’త్యాదిత్యపురుషస్యైశ్వర్యమర్యాదా ‘స ఏష యే చైతస్మాదర్వాంచో లోకాస్తేషాం చేష్టే మనుష్యకామానాం చే’త్యక్షిపురుషస్య. న చ పరమేశ్వరస్య మర్యాదావదైశ్వర్యం యుక్తం. ‘ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఏష సేతుర్విధరణ ఏషాం లోకానామసంభేదాయే’త్యవిశేషశ్రుతేః. తస్మాన్నాక్ష్యాదిత్యయోరంతః పరమేశ్వర ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః. ‘అంతస్తద్ధర్మోపదేశా’దితి ‘య ఏషోఽంతరాదిత్యే య ఏషోఽంతరక్షిణీ’తి చ శ్రూయమాణః పురుషః పర

ఇత్యాధారశ్రవణాచ్చ సంసారీతి సంబంధః. శ్రుతిమాహ—స ఏష ఇతి. ఆదిత్యస్థః పురుషః, అముష్మాదాదిత్యాదూర్ధ్వగా యే కేచన లోకాస్తేషామీశ్వరో దేవభోగానాం చేత్యర్థః. స ఏషోఽక్షిస్థః పురుష ఏతస్మాదక్ష్ణోఽధస్తనా యే లోకాః యే చ మనుష్యకామాభోగాస్తేషామీశ్వర ఇతి మర్యాదా శ్రూయతే. అతః శ్రుతేశ్చ సంసారీత్యర్థః. ఏష సర్వేశ్వర ఇత్యవిశేషశ్రుతేరితి సంబంధః. భూతాధిపతిర్యమః, భూతపాల ఇంద్రాదిశ్చ ఏష ఏవ. కించ జలానామసంకరాయ లోకే విధారకో యథా సేతురేవమేషాం లోకానాం వర్ణాశ్రమాదీనాం మర్యాదాహేతుత్వాత్ సేతురేష ఏవ, అతస్సర్వేశ్వర ఇత్యర్థః. సూత్రం వ్యాచష్టే—య ఏష ఇతి. యద్యప్యేకస్మిన్వాక్యే ప్రథమశ్రుతానుసారేణ చరమం నేయం, తథాప్యత్ర ప్రథమం శ్రుతం రూపవత్త్వం నిష్ఫలం ధ్యానార్థమీశ్వరే నేతుం శక్యం చ సర్వపాప్మాసంగిత్వసార్వాత్మ్యాదికం తు సఫలం జీవే నేతు

బహుప్రమాణవశాత్ సంసారీ హిరణ్మయః పురుషోఽస్త్వితి పూర్వసిద్ధాంతయుక్త్యా పూర్వపక్షోత్థానాత్ తేనాస్య దృష్టాంతసంగతిః. ఫలంతు పూర్వోత్తరపక్షయోరపరపరబ్రహ్మోపాస్తిరేవేతి ద్రష్టవ్యం. ఛాందోగ్యే శ్రూయతే—‘అథ య ఏషోఽంతరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషః...’ ఇత్యాది. తత్ర కిమయం పురుషో విద్యాకర్మాతిశయవశా

మేశ్వర ఏవ న సంసారీ. కుతః? తద్ధర్మోపదేశాత్. తస్య హి పరమేశ్వరస్య ధర్మా ఇహోపదిష్టాః తద్యథా—'తస్యోదితి నామే'తి శ్రావయిత్వా 'తస్యాదిత్యపురుషస్య నామ 'సఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదిత' ఇతి సర్వపాప్మాపగమేన నిర్వక్తి, తదేవ చ కృతనిర్వచనం నామాక్షిపురుషస్యాతిదిశతి 'యన్నామ తన్నామే'తి. సర్వపాప్మాపగమశ్చ పరమాత్మన ఏవశ్రూయతే'య ఆత్మాఽపహతపాప్మే'త్యాదౌ. తథా' చాక్షుషే పురుషే 'సైవ ఋక్తత్సామ తదుక్థం తద్యజుస్తద్బ్రహ్మే'త్యృక్సామాద్యాత్మకతాం నిర్ధారయతి. సాచ పరమేశ్వరస్యోపపద్యతే సర్వకారణత్వాత్ సర్వాత్మకత్వోపపత్తేః. పృథివ్యగ్న్యాద్యాత్మకే చాధిదైవతమృక్సామే వాక్ప్రాణాద్యాత్మకే చాధ్యాత్మమనుక్రమ్యాహ-'తస్య ఋక్చ సామ చ గేష్ణా'విత్యధిదైవతం. తథాధ్యాత్మమపి 'యావముష్య గేష్ణౌ తౌ గే

మశక్యం చేతి ప్రబలం న చ 'నహ వై దేవాన్ పాపం గచ్ఛతీ'తి శ్రుతేరాదిత్యజీవస్యాపి పాప్మాస్పర్శిత్వమితి వాచ్యం. శ్రుతేరధునా కర్మానధికారిణాం దేవానాం క్రియమాణపాప్మాసంబంధే తత్ఫలాస్పర్శే వా తాత్పర్యాత్. తేషాం సంచితపాపాభావే 'క్షీణే పుణ్యే మర్త్యలోకం విశంతీ'త్యయోగాదిత్యభిప్రేత్యాహ—సర్వపాప్మాపగమశ్చ పరమాత్మన ఏవేతి. సార్వాత్మ్యమాహ—తథేతి. అత్ర తచ్ఛబ్దైశ్చాక్షుషః పురుష ఉచ్యతే. ఋగాద్యపేక్షయా లింగవ్యత్యయః. ఉక్థం శస్త్రవిశేషః. తత్సాహచర్యాత్ సామస్తోత్రం ఉక్థాదన్యచ్ఛస్త్రం ఋగుచ్యతే, యజుర్వేదో యజుః, బ్రహ్మ త్రయో వేదా ఇత్యర్థః—పృథివ్యగ్న్యాద్యాత్మక ఇతి. అధిదైవతమృక్ పృథివ్యంతరిక్షద్యునక్షత్రాదిత్యగతశుక్లభారూపా పంచవిధా శ్రుత్యుక్తా, సామచ-అగ్నివాయ్వాదిత్యచంద్రాదిత్యగతాతికృష్ణరూపముక్తం పంచవిధం. అధ్యాత్మం తు ఋగ్వాక్చక్షుశ్శ్రోత్రాక్షిస్థశుక్లభారూపా చతుర్విధా, సామ చ ప్రాణచ్ఛాయాత్మనోఽక్షిగతాతినీలరూపం చతుర్విధముక్తం. ఏవం క్రమేణ ఋక్సామే అనుక్రమ్యాహ శ్రుతిః—తస్యేతి. యా సర్వాత్మక ఋక్సామాత్మకౌ గేష్ణావముష్యాదిత్యస్థస్య తావేవాక్షిస్థస్య గేష్ణౌ పర్వణీ

త్ప్రాప్తోత్కర్షః కశ్చిత్సంసారీ, ఉత నిత్యసిద్ధః పరమేశ్వర ఇతి సందేహే, సంసారీతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—'య ఏషోఽంతరాదిత్యే...' 'య ఏషోఽంతరక్షిణి...' ఇతి చ శ్రూయమాణః పరమేశ్వర ఏవ, న సంసారీ. కుతః, తద్ధర్మోపదేశాత్, తస్య పరమేశ్వరస్య యే సర్వపాప్మరాహిత్యాదిధర్మాః తేషామస్మిన్వాక్యే ఉపదేశాత్.

ష్ణా'వితి. తచ్చ సర్వాత్మకత్వే సత్యేవోపపద్యతే. 'తద్య ఇమే వీణాయాం గాయన్త్యేతం త్వేవ తే గాయన్తి తస్మాత్తే ధనసనయ' ఇతి చ లౌకికేష్వపి గానేషు అస్యైవ గీయమానత్వం దర్శయతి. తచ్చ పరమేశ్వరపరిగ్రహ ఏవ ఘటతే. "యద్యద్విభూతిమత్సత్త్వం శ్రీమదూర్జితమేవ వా, తత్తదేవావగచ్ఛ త్వం మమ తేజోంఽశసంభవ"మితి భగవద్గీతాదర్శనాత్. లోకకామేశితృత్వమపి నిరంకుశం శ్రూయమాణం పరమేశ్వరం గమయతి. యత్తూక్తం హిరణ్యశ్మశ్రుత్వాదిరూపవత్త్వశ్రవణం పరమేశ్వరే నోపపద్యత ఇత్యత్ర బ్రూమః. స్యాత్పరమేశ్వరస్యాపీచ్ఛావశాన్మాయామయం రూపం సాధకానుగ్రహార్థం. "మాయా హ్యేషా మయా సృష్టా యన్మాం పశ్యసి నారద, సర్వభూతగుణైర్యుక్తం నైవం మాం జ్ఞాతుమర్హసీ"తి స్మరణాత్. అపి చ యత్ర నిరస్తసర్వవిశేషం పారమేశ్వరం రూపముపదిశ్యతే భవతి తత్ర శాస్త్రం 'అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయ'మిత్యాది. సర్వకారణత్వాత్తు వికారధర్మైరపి కైశ్చిద్విశిష్టః పరమేశ్వర ఉపాస్యత్వేన నిర్దిశ్యతే 'సర్వకర్మా సర్వకామస్సర్వగన్ధస్సర్వరస' ఇత్యాదినా. తథా హిరణ్యశ్మశ్రుత్వాదిని శోఽపి భవిష్యతి. యదప్యాధారశ్రవణాన్న పరమేశ్వర ఇతి. అత్రోచ్యతే-స్వమ

ఇత్యర్థః. తచ్చేతి. ఋక్సామగేష్ణత్వమిత్యర్థః. సర్వగానగేయత్వం లింగాంతరమాహ—తద్య ఇతి. తత్తత్ర లోకే ధనస్య సనిర్లాభో యేషాం తే ధనసనయో విభూతిమంత ఇత్యర్థః. నను లోకే రాజానో గీయంతే నేశ్వర ఇత్యత ఆహ—యద్యదితి. పశువిత్తాదిర్విభూతిః, శ్రీః కాంతిః, ఊర్జితత్వం బలం తద్యుక్తం సత్త్వం రాజాదికం మదంశ ఏవేత్యుక్తేస్తద్గానమీశ్వరస్యైవేత్యర్థః. నిరంకుశమనన్యాధీనం, ఏషా విచిత్రరూపా మూర్తిర్మాయా వికృతిత్వాన్మాయామయా సృష్టేత్యర్థః. యదుక్తమశబ్దమిత్యాదివాక్యం తజ్జ్ఞేయపరమిత్యాహ—అపి చేతి. తర్హి రూపం కుతః? తత్రాహ—సర్వేతి. యత్ర తూపాస్యత్వేనోచ్యతే తత్రేత్యధ్యాహృత్య సర్వకారణత్వాత్ప్రాప్తం రూపవత్త్వం 'సర్వకర్మే'త్యాదిశ్రుత్యా నిర్దిశ్యత ఇతి యోజనా. మర్యాదావదైశ్వర్యమీశ్వరస్య నేత్యుక్తం

హిరణ్యశ్మశ్రుకేశాదికం తు మాయికం పరమేశ్వరస్య లోకానుగ్రహార్థముపపద్యత ఇత్యవిరోధః. తస్మాదక్ష్యాదిత్యయోరంతః పరమేశ్వర ఏవేత్యర్థః.

హిమప్రతిష్ఠస్యాప్యాధారవిశేషోపదేశ ఉపాసనార్థో భవిష్యతి సర్వగతత్వాద్బ్రహ్మణో వ్యోమవత్సర్వాంతరత్వోపపత్తేః. ఐశ్వర్యమర్యాదాశ్రవణమప్యధ్యాత్మాధిదైవతవిభాగాపేక్షముపాసనార్థమేవ. తస్మాత్పరమేశ్వర ఏవ అక్ష్యాదిత్యయోరంతరుపదిశ్యతే.

సూ. భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః. ౨౧

అస్తి చాదిత్యాదిశరీరాభిమానిభ్యో జీవేభ్యోఽన్య ఈశ్వరోఽంతర్యామీ 'య ఆదిత్యే తిష్ఠన్నాదిత్యాదంతరో యమాదిత్యో న వేద యస్యాదిత్యశ్శరీరం య ఆదిత్యమంతరో యమయత్యేష త ఆత్మాంతర్యామ్యమృత' ఇతి శ్రుత్యంతరే భేదవ్యపదేశాత్. తత్ర 'హ్యాదిత్యాదంతరో యమాదిత్యో న వేదే'తి వేదితురాదిత్యాద్విజ్ఞానాత్మనోఽన్యోఽన్తర్యామీతి స్పష్టం నిర్దిశ్యతే స ఏవేహాప్యంతరాదిత్యే పురుషో భవితుమర్హతి శ్రుతిసామాన్యాత్. తస్మాత్పరమేశ్వర ఏవేహోపదిశ్యత ఇతి సిద్ధమ్.

నిరాకరోతి—ఐశ్వర్యేతి. అధ్యాత్మాధిదైవతధ్యానయోర్విభాగః పృథక్ప్రయోగః, తదపేక్షమేవ న త్వైశ్వర్యస్య పరిచ్ఛేదార్థమిత్యర్థః.

౨౧. నను ఉపాస్యోద్దేశే నోపాస్తివిధ్యోర్విధేయక్రియాకర్మణోర్వ్రీహ్యాదివదన్యతస్సిద్ధిర్వాచ్యేత్యాశంక్యాహ—భేదేతి. ఆదిత్యజీవాదీశ్వరస్య భేదోక్తేః శ్రుత్యంతరే జీవాదన్య ఈశ్వరస్సిద్ధ ఇతి సూత్రార్థమాహ—అస్తీతి. ఆదిత్యే స్థితరశ్మినిరాసార్థమాదిత్యాదంతర ఇతి. జీవం నిరస్యతి—యమితి. అశరీరస్య కథం నియంతృత్వం తత్రాహ-యస్యేతి. అంతర్యామిపదార్థమాహ—య ఇతి. తస్యానాత్మత్వనిరాసాయాహ—ఏషత ఇతి. తే తవ స్వరూపమిత్యర్థః. ఆదిత్యాంతరత్వశ్రుతేః సమానత్వాదిత్యర్థః. తస్మాద్రవివాదిత్యాదిస్థానగత ఉద్గీథే ఉపాస్య ఇతి సిద్ధం. ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

కించ—ఆదిత్యాక్ష్ణోరంతః శ్రూయమాణః పురుషః ఆదిత్యశరీరాభిమానినో జీవాన్యః. కుతః, భేదవ్యపదేశాత్, ఆదిత్యశరీరాభిమానినో జీవాదన్యస్య పరమాత్మనోఽంతర్యామితయా 'య ఆదిత్యే తిష్ఠన్ ...' ఇత్యాద్యంతర్యామిబ్రాహ్మణే తయోర్భేదవ్యపదేశాత్. అత్రాప్యంతరశబ్దశ్రుత్యా తత్ప్రత్యభిజ్ఞానాత్పరమేశ్వర ఏవాక్ష్యాదిత్యయోరుపాస్య ఇతి సిద్ధమ్.

సూ. ఆకాశస్తల్లింగాత్ ౨౨.

ఛాందోగ్యే ఇదమామనంతి—'అస్య లోకస్య కా గతిరిత్యాకాశ ఇతి హోవాచ సర్వాణి హవా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యంత ఇత్యాకాశం ప్రత్యస్తం యంత్యాకాశో హ్యేవైభ్యో జ్యాయానాకాశః పరాయణ'మితి. తత్ర సంశయః. కిమాకాశశబ్దేన పరం బ్రహ్మాభిధీయతే, ఉత భూతాకాశమితి. కుతస్సంశయః? ఉభయత్ర ప్రయోగదర్శనాత్. భూతవిశేషే తావత్సుప్రసిద్ధో లోకవేదయోరాకాశశబ్దః బ్రహ్మణ్యపి క్వచిత్ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే. యత్ర వాక్యశేషవశా దసాధారణగుణశ్రవణాద్వా నిర్ధారితం బ్రహ్మ భవతి యథా 'యదేష ఆకాశ ఆనందో న స్యా'దితి. 'ఆకాశో హవై నామ నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదంతరా తద్బ్రహ్మే'తి చైవమాదౌ, అతస్సంశయః. కిం పునరత్ర యుక్తం? భూతాకాశమితి. కుతః? తద్ధి ప్రసిద్ధతరేణ ప్రయోగేణ శీఘ్రం బుద్ధిమారోహతి. న చాయమాకాశశబ్ద ఉభయోస్సాధారణశ్శక్యో విజ్ఞాతుం. అనేకార్థత్వప్రసంగాత్. తస్మా
కాశశబ్దో భవితుమర్హతి, విభుత్వాదిభిశ్చ బహుభిర్ధర్మైస్సదృశో మాకాశేన

---

౨౨. భవతు రూపవత్త్వాదిదుర్బలలింగానాం పాప్మాస్పర్శత్వాదిభిరవ్యభిచారి బ్రహ్మలింగైరన్యథానయనం, ఇహ త్వాకాశపదశ్రుతిః లింగాద్బలీయసీతి ప్రత్యుదాహరణేన ప్రాప్తే ప్రత్యాహ—ఆకాశస్తల్లింగాదితి. ఛాందోగ్యవాక్యముదాహరతి—ఇదమితి. శాలావత్యో బ్రాహ్మణో జైవలిం రాజానం పృచ్ఛతి, అస్య పృథివీలోకస్య చాన్యస్య చ క ఆధార ఇతి. రాజా బ్రూతే-ఆకాశ ఇతి హోతి. యదేష ఆకాశ ఆనంద ఇత్యానందత్వస్యాసాధారణస్య శ్రవణాదాకాశో బ్రహ్మేత్యవధారితం. ఆకాశో హవై నామేత్యత్ర తద్బ్రహ్మేతి వాక్యశేషాదితి విభాగః. నిర్వహితా ఉత్పత్తిస్థితి హేతుః, తే నామరూపే, యదంతరా యస్మాద్భిన్నే యత్ర కల్పితత్వేన మధ్యేస్త ఇతి

నను పూర్వత్రావ్యభిచరితాపహతపాప్మత్వాదిబ్రహ్మలింగేన రూపవత్త్వాదికమన్యథా నీతం యథా, న తథేహ లింగాదాకాశశబ్దశ్రుతిరన్యథా నేతుం శక్యా; తస్యా బలవత్త్వాదిత్యత ఆహ—

పూర్వేణాస్య ప్రత్యుదాహరణసంగతిః. ఫలం తు పూర్వపక్షే భూతాకాశ

బ్రహ్మ భవతి, న చ ముఖ్యసంభవే గౌణార్థగ్రహణమర్హతి, సంభవతి చేహ ముఖ్యస్యైవాకాశస్య గ్రహణం. నను భూతాకాశపరిగ్రహే వాక్యశేషో నోపపద్యతే 'సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యంత' ఇత్యాదిః. నైష దోషః భూతాకాశస్యాపి వాయ్వాదిక్రమేణ కారణత్వోపపత్తేః. విజ్ఞాయతే హి—'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః ఆకాశాద్వాయుః వాయోరగ్ని'రిత్యాది. జ్యాయస్త్వపరాయణత్వే అపి భూతాంతరాపేక్షయోపపద్యేతే భూతాకాశస్య. తస్మాదాకాశశబ్దేన భూతాకాశస్య గ్రహణమిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః. ఆకాశస్తల్లింగాత్. ఆకాశశబ్దేనేహ బ్రహ్మణో గ్రహణం యుక్తం. కుతః? తల్లింగాత్. పరస్య హి బ్రహ్మణ ఇదం లింగం 'సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యంత' ఇతి. పరస్మాద్ధి బ్రహ్మణో భూతానాముత్పత్తిరితి వేదాంతేషు మర్యాదా. నను భూతాకాశస్యాపి వాయ్వాదిక్రమేణ కారణత్వం దర్శితం. సత్యం దర్శితం. తథాపి మూలకారణస్య బ్రహ్మణోఽపరిగ్రహాదాకాశాదేవేత్యవధారణం సర్వాణీతి చ భూతవిశేషణం నానుకూలం స్యాత్. తథా 'ఆకాశం ప్రత్యస్తం యంతీ'తి బ్రహ్మలింగం 'ఆకాశో హ్యేవైభ్యో జ్యాయానాకాశః పరాయణ'మితి చ జ్యాయస్త్వపరాయణత్వే. జ్యాయస్త్వం హ్యనాపేక్షికం పరమాత్మన్యేవైకస్మిన్నామ్నాతం 'జ్యాయాన్పృథివ్యా జ్యాయానంత

వార్థః. అత్ర పూర్వపక్షే భూతాకాశాత్మనోద్గీథోపాస్తిః, సిద్ధాంతే బ్రహ్మాత్మనేతి ఫలం. ఉపాస్య స్పష్టబ్రహ్మలింగవాక్యసమన్వయోక్తేరాపాదం శ్రుత్యాదిసంగతయః స్పష్టమత్ర భాష్యం. తేజఃప్రభృతిషు వాయ్వాదేరపి కారణత్వాదేవకారశ్రుతిబాధః. సర్వశ్రుతేశ్చాకాశాతిరిక్తవిషయత్వేన సంకోచస్స్యాదిత్యాహ—సత్యం దర్శితమితి. బ్రహ్మణస్తు సర్వాత్మకత్వాత్తస్మాదేవ సర్వమితి శ్రుతిర్యుక్తేతి భావః. తథా సర్వలయాధారత్వం నిరతిశయమహత్త్వం స్థితావపి పరమాశ్రయత్వమిత్యేతాని స్పష్టాని బ్రహ్మలింగానీత్యాహ—తథా ఆకాశమిత్యాదినా. రాతేర్ధనస్య దాతుః. రాతిరితి పాఠే

దృష్ట్యా ఉద్గీథోపాస్తిః, సిద్ధాంతే బ్రహ్మదృష్ట్యేతి ద్రష్టవ్యం. ఛాందోగ్యే శ్రూయతే—'అస్య లోకస్య కా గతిరిత్యాకాశ ఇతి హోవాచ' ఇత్యాది. తత్ర

రిక్షాజ్జ్యాయాన్ దివోజ్యాయానేభ్యో లోకేభ్య’ ఇతి. తథా పరాయణత్వమపి పరమకారణత్వాత్పరమాత్మన్యేవోపపన్నతరం భవతి. శ్రుతిశ్చ—‘విజ్ఞానమానందం బ్రహ్మ రాతేర్దాతుఃపరాయణ’ మితి. అపి చాంతవత్త్వదోషేణ శాలావత్యస్య పక్షం నిందిత్వా, అనంతం కించిద్వక్తుకామేన జైవలినా ఆకాశః పరిగృహీతః; తం చాకాశముద్గీథే సంపాద్యోపసంహరతి—‘స ఏష పరో వరీయానుద్గీథస్స ఏషోఽనంత’ఇతి, తచ్చానంత్యం బ్రహ్మలింగం. యత్పునరుక్తం భూతాకాశం ప్రసిద్ధిబలేన ప్రథమతరం ప్రతీయత ఇతి. అత్ర బ్రూమః. ప్రథమతరం ప్రతీతమపి తద్వాక్యశేషగతాన్ బ్రహ్మగుణాన్ దృష్ట్వా న పరిగృహ్యతే. దర్శితశ్చ

బంధురిత్యర్థః. లింగాంతరమాహ—అపి చేతి. దాల్భ్యశాలావత్యౌ బ్రాహ్మణౌ రాజా చేతి త్రయ ఉద్గీథవిద్యాకుశలా విచారయామాసుః కిముద్గీథస్య పరాయణమితి. తత్ర స్వర్గాదాగతాభిరద్భిర్జీవితేన ప్రాణేన క్రియమాణోద్గీథస్య స్వర్గ ఏవ పరాయణమితి దాల్భ్యపక్షమప్రతిష్ఠాదోషేణ శాలావత్యో నిందిత్వా స్వర్గస్యాపి కర్మద్వారా హేతురయం లోకః ప్రతిష్ఠేత్యువాచ. తం శాలావత్యస్య పక్షం "అంతవద్వై కిల తే శాలావత్య సామే"తి రాజా నిందిత్వానంతమేవాకాశం వక్తి భూతాకాశో హ్యంతవత్త్వదోషతాదవస్థ్యాదిత్యర్థః. ననాకాశోఽనంత ఇతి న శ్రుతమిత్యాశంక్యాహ—తం చేతి. ఉద్గీథ ఆకాశ ఏవేతి సంపాదనాదుద్గీథస్యానంతత్వాదికం న స్వత ఇతి భావః. స ఉద్గీథావయవ ఓంకార ఏష ఆకాశాత్మకః. పరో రసతమత్వాదిగుణైరుత్కృష్టః. అతోఽక్షరాంతరేభ్యో వరీయాన్ శ్రేష్ఠ ఇత్యర్థః. పరఇత్యవ్యయం సకారాంతం వా, "పరఃకృష్ణ" మితి ప్రయోగాత్. పరశ్చాసౌ వరేభ్యోఽతిశయేన వరః పరో వరీయానిత్యర్థః. ప్రాథమ్యాచ్ఛ్రుతత్వాచ్చాకాశశబ్దో బలీయానిత్యుక్తం స్మారయతి—యత్పునరితి. ఏవకారసర్వశబ్దానుగృహీతానంత్యాది బహులింగానామనుగ్రహాయ "త్యజేదేకం కులస్యార్థే" ఇతి న్యాయేనైకస్యాః శ్రుతేర్బాధో యుక్త ఇత్యాహ—అత్ర బ్రూమ ఇతి. ఆకాశపదాద్భూతస్యైవ ప్రథమప్రతీతిరితి నియమో నాస్తీత్యపిశబ్దేన ద్యోతితం. తత్ర యుక్తిమాహ—దర్శితశ్చేతి. ఆకాశపదాద్గౌణార్థస్య బ్రహ్మణోఽపి ప్రథమప్రతీతిరస్తి

కిమాకాశశబ్దేన భూతాకాశోఽభిధీయతే, ఉత పరం బ్రహ్మేతి విశయే, భూతాకాశ ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఆకాశశబ్దేన బ్రహ్మైవ గృహ్యతే. కుతః, తల్లింగాత్, తస్య బ్రహ్మణో యల్లింగం సమస్తమహాభూతాదిసృష్ట్యాదికం తస్యాస్మిన్వాక్యే దృష్టత్వాత్. యత్తు లింగాచ్ఛ్రుతిర్బలీయసీతి, తన్న. భూయసీనాం బ్రహ్మలింగశ్రుతీ

బ్రహ్మణ్యాకాశశబ్దః 'ఆకాశో హ వై నామ నామరూపయోర్నిర్వహితే' త్యాదౌ. తథాకాశపర్యాయవాచినామపి బ్రహ్మణి ప్రయోగో దృశ్యతే—'ఋచో అక్షరే పరమే వ్యోమన్ యస్మిన్ దేవా అధి విశ్వే నిషేదుః' 'సైషా భార్గవీ వారుణీ విద్యా పరమే వ్యోమన్ ప్రతిష్ఠితా' 'ప్రాణో బ్రహ్మ ఓం కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ ఖం పురాణ' మితి చైవమాదౌ. వాక్యోపక్రమేఽపి వర్తమానస్యాకాశశబ్దస్య వాక్యశేషవశాద్యుక్తా బ్రహ్మవిషయత్వావధారణా. 'అగ్నిరధీతేఽనువాక' మితి హి వాక్యోపక్రమగతోఽప్యగ్నిశబ్దో మాణవకవిషయో దృశ్యతే. తస్మాదాకాశశబ్దం బ్రహ్మేతి సిద్ధమ్.

సూ. అత ఏవ ప్రాణః. ౨౩.

ఉద్గీథే—'ప్రస్తోతర్యా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తే' త్యుపక్రమ్య శ్రూయతే 'కతమా సా దేవతేతి ప్రాణ ఇతి హోవాచ సర్వాణి

తస్య తత్పర్యాయాణాం చ బ్రహ్మణి ప్రయోగప్రాచుర్యాదితి భావః. అక్షరే కూటస్థే వ్యోమన్ వ్యోమ్ని బ్రహ్మణి ఋచో వేదాః సంతి ప్రమాణత్వేన యస్మిన్నక్షరే విశ్వేదేవా అధిష్ఠితా ఇత్యర్థః. ఓంకారః కం సుఖం బ్రహ్మ ఖం వ్యాపక మిత్యుపాసీత శ్రుత్యంతరప్రయోగమాహ—ఖంపురాణమితి. వ్యాప్యనాది బ్రహ్మేత్యర్థః. 'కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మే'తి ఛాందోగ్యం, 'ఓంఖం బ్రహ్మ ఖం పురాణ'మితి బృహదారణ్యకమితి భేదః. కించ తత్రైవ ప్రథమానుసారేణోత్తరం నేయం యత్ర తన్నేతుం శక్యం యత్ర త్వశక్యం తత్రోత్తరానుసారేణ ప్రథమం నేయమిత్యాహ—వాక్యేతి. తస్మాదుపాస్యే బ్రహ్మణి వాక్యం సమన్వితమిత్యుపసంహరతి—తస్మాదితి. ఇత్యష్టమాధికరణమ్.

౨౩. ఆకాశవాక్యోక్తన్యాయం తదుత్తరవాక్యేఽతిదిశతి—అత ఏవ ప్రాణః. ఉద్గీథప్రకరణమిదమితి జ్ఞాపనార్థముద్గీథ ఇతి భాష్యపదం ఉద్గీథప్రకరణే శ్రూయత ఇత్యన్వయః. కశ్చిదృషిశ్చాక్రాయణః ప్రస్తోతారమువాచ, హే ప్రస్తోతః యా

నామనుగ్రహాయ ఏకస్యా ఆకాశశ్రుతేర్బాధస్య యుక్తత్వాత్. 'ఆకాశో హ్యేవైభ్యః ...' ఇతి శ్రుత్యంతరాచ్చ ఆకాశశబ్దితం బ్రహ్మైవాత్రోద్గీథే ఉపాస్యమితి సిద్ధమ్.

ఆకాశన్యాయమన్యత్రాతిదిశతి—

అత్రాతిదేశత్వాత్పృథక్సంగతిర్నాపేక్షితా. యద్వా పూర్వమాకాశశ్రుతే

హా వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి, ప్రాణమభ్యుజ్జిహతే, సైషా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తే'తి. తత్ర సంశయనిర్ణయౌ పూర్వవదేవ ద్రష్టవ్యౌ. 'ప్రాణబన్ధనం హి సోమ్య మనః ప్రాణస్య ప్రాణ' మితి చైవమాదౌ బ్రహ్మవిషయః ప్రాణశబ్దో దృశ్యతే; వాయువికారే తు ప్రసిద్ధతరో లోకవేదయోరత ఇహ ప్రాణశబ్దేన కతరస్యోపాదానం యుక్తమితి భవతి సంశయః. కిం పునరత్ర యుక్తం? వాయువికారస్య పఞ్చవృత్తేః ప్రాణస్యోపాదానం యుక్తం తత్ర హి ప్రసిద్ధతరః ప్రాణశబ్ద ఇత్యవోచామ. నను పూర్వవదిహాపి తల్లింగాద్బ్రహ్మణ ఏవ గ్రహణం యుక్తం. ఇహాపి హి వాక్యశేషే భూతానాం సంవేశనోద్గమనం పారమేశ్వరం కర్మ ప్రతీయతే. న ముఖ్యేఽపి ప్రాణే భూతసంవేశనోద్గమనస్య దర్శనాత్. ఏవం హ్యామ్నాయతే—'యదా వై పురుషస్స్వపితి ప్రాణం తర్హి వాగప్యేతి ప్రాణం చక్షుః ప్రాణం శ్రోత్రం ప్రాణం మనః, స యదా ప్రబుధ్యతే ప్రాణాదేవాధి పునర్జాయన్త' ఇతి. ప్రత్యక్షం చైతత్.—స్వాపకాలే ప్రాణవృత్తావపరిలుప్యమానాయా మిన్ద్రియవృత్తయః పరిలుప్యన్తే, ప్రబోధకాలే చ పునః

దేవతా ప్రస్తావం సామభక్తిమనుగతా ధ్యానార్థం తాం చేదజ్ఞాత్వా మమ విదుషో నికటే ప్రస్తోష్యసి మూర్ధా తే పతిష్యతీతి, తతో భీతస్సన్ పప్రచ్ఛ కతమా సా దేవతేతి. ఉత్తరం, ప్రాణ ఇతి. 'ప్రాణమభిలక్ష్య సమ్యగ్విశన్తి లీయన్తే తమభిలక్ష్యోజ్జిహతే ఉత్పద్యన్త ఇత్యర్థః. అతిదేశత్వాత్పూర్వవత్సంశయాది ద్రష్టవ్యమిత్యుక్తం వివృణోతి— ప్రాణేతి. మన ఉపాధికో జీవః, ప్రాణేన బ్రహ్మణా బధ్యతే సుషుప్తావేకీభవతి ప్రాణస్య వాయోః ప్రాణం ప్రేరకం తస్య సత్తాస్ఫూర్తిప్రదమాత్మానం యే విదుస్తే బ్రహ్మవిద ఇత్యర్థః. పూర్వేణ గతార్థత్వాత్పృథక్సూత్రం వ్యర్థమితి శంకతే—నను పూర్వవదితి. అధికాశంకానిరాసార్థమతిదేశసూత్రమితి మత్వా శంకామాహ—న ముఖ్యేఽపీతి. తర్హి తదా చక్షురప్యేతీతి ఏవం ప్రకారేణ సర్వత్ర సంబంధః, సర్వత్రేన్ద్రియాణాం

రవ్యభిచారిబ్రహ్మలింగాద్బాధో యథా యుక్తః, న తథేహ ప్రాణశ్రుతేర్బాధో యుక్తః సంవేశనాదిలింగస్య ప్రాణసాధారణతయా బ్రహ్మావ్యభిచారాభావాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగతిః. ఫలం తు పూర్వపక్షే ప్రాణదృష్ట్యా ప్రస్తావోపాస్తిః, సిద్ధాన్తే బ్రహ్మదృష్ట్యేతి ద్రష్టవ్యం. ఛాన్దోగ్యే శ్రూయతే ఉద్గీథే— 'ప్రస్తోతర్యా దేవతా....'

ప్రాదుర్భవంతీతి. ఇంద్రియసారత్వాచ్చ భూతానామవిరుద్ధో ముఖ్యేఽపి ప్రాణే భూతసంవేశనోద్గమనవాదీ వాక్యశేషః. అపి చాదిత్యోఽన్నం చోద్గీథప్రతిహారయోర్దేవతే ప్రస్తావదేవతాయాః ప్రాణస్యానంతరం నిర్దిశ్యేతే, న చ తయోర్బ్రహ్మత్వమస్తి; తత్సామాన్యాత్ప్రాణస్యాపి న బ్రహ్మత్వమిత్యేవం ప్రాప్తే సూత్రకార ఆహ—అత ఏవ ప్రాణ ఇతి. తల్లింగాదితి పూర్వసూత్రే నిర్దిష్టమత ఏవ తల్లింగాత్ప్రాణశబ్దమపి పరం బ్రహ్మ భవితుమర్హతి. ప్రాణస్యాపి హి బ్రహ్మలింగసంబంధశ్శ్రూయతే 'సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశంతి ప్రాణమభ్యుజ్జిహత' ఇతి. ప్రాణనిమిత్తౌ సర్వేషాం భూతానాముత్పత్తిప్రళయావుచ్యమానౌ ప్రాణస్య బ్రహ్మతాం గమయతః. ననూక్తం ముఖ్యప్రాణపరిగ్రహేఽపి సంవేశనోద్గమనమవిరుద్ధం స్వాపప్రబోధయోర్దర్శనాదితి. అత్రోచ్యతే.—స్వాపప్రబోధయోరింద్రియాణామేవ కేవలానాం ప్రాణాశ్రయం సంవేశనోద్గమనం దృశ్యతే, న సర్వేషాం భూతానాం;

ప్రాణే లయోదయౌ శ్రూయేతే తావతా మహాభూతలయాదివాక్యశేషోపపత్తిః కథమిత్యత ఆహ—ఇంద్రియసారత్వాదితి. 'తస్య హ్యేష రస' ఇతి శ్రుతేః ఇంద్రియాణి లింగాత్మరూపాణి అపంచీకృతభూతానాం సారాణి తేషాం లయాద్యుక్త్యా భూతానామపి ప్రాణే లయాదితి సిద్ధేః వాక్యశేషోపపత్తిరిత్యర్థః. అబ్రహ్మసహపాఠాచ్చ ప్రాణో న బ్రహ్మేత్యాహ అపి చేతి. ఉద్గాతృప్రతిహర్తృభ్యాముద్గీథే ప్రతిహారే చ కా దేవతేతి పృష్టేన చాక్రాయణేనాదిత్యోఽన్నం చ నిర్దిశ్యేతే 'ఆదిత్య ఇతి హోవాచాన్నమితి హోవాచే'తి శ్రుతావిత్యర్థః. సామాన్యం సన్నిధానం. సన్నిధ్యనుగృహీతప్రథమశ్రుతప్రాణశ్రుత్యా ముఖ్యప్రాణనిర్ణయే తద్దృష్ట్యా ప్రస్తావోపాస్తిరితి పూర్వపక్షఫలం, సిద్ధాంతే బ్రహ్మదృష్ట్యోపాస్తిః. అస్యాధికరణస్యాతిదేశత్వమేవ పూర్వేణ సంగతిరితి విభాగః. భవంతీతి భూతానీతి వ్యుత్పత్త్యా యత్కించిద్భవనధర్మకం కార్యమాత్రం తస్య లయోదయౌ వాయువికారే ప్రాణేన యుక్తావిత్యుక్త్వా భూతశబ్దస్య రూఢ్యర్థగ్రహేఽపి

ఇతి ప్రస్తుత్య, 'కతమా సా దేవతేతి ప్రాణ ఇతి హోవాచ' ఇత్యాది. తత్ర కిం ప్రాణశబ్దేన బ్రహ్మాభిధీయతే, ఉత వాయువికార ఇతి సంశయే, వాయువికార ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ప్రాణశబ్దేన బ్రహ్మైవాభిధీయతే. కుతః, అత ఏవ పూర్వసూత్రోక్తతల్లింగాదేవ, తస్య బ్రహ్మణో యల్లింగం '...ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి' ఇత్యాది సర్వ

ఇహాతు సేంద్రియాణాం సశరీరాణాం చ జీవావిష్టానాం భూతానాం 'సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతానీ' తి శ్రుతేః. యద్యపి భూతశ్రుతిర్మహాభూతవిషయా పరిగృహ్యతే, తథాపి బ్రహ్మలింగత్వమవిరుద్ధం. నను సహాపి విషయైరింద్రియాణాం స్వాపప్రబోధయోః ప్రాణే అప్యయం ప్రాణాచ్చ ప్రభవం శృణుమః—'యదా సుప్తః స్వప్నం న కంచన పశ్యత్యథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతి తదైనం వాక్సర్వైర్నామభిస్సహాప్యేతి' త్యత్ర. తత్రాపి తల్లింగాత్ప్రాణశబ్దం బ్రహ్మైవ. యత్పునరుక్తమన్నాదిత్యసన్నిధానాత్ప్రాణస్య బ్రహ్మత్వమితి, తదయుక్తం; వాక్యశేషబలేన ప్రాణశబ్దస్య బ్రహ్మవిషయతాయాం ప్రతీయమానాయాం సన్నిధానస్యాకించిత్కరత్వాత్. యత్పునః ప్రాణశబ్దస్య పంచవృత్తౌ ప్రసిద్ధతరత్వం, [illegible]
ధేయం. తస్మాత్సిద్ధం ప్రస్తావదేవతాయ
కేచిదుదాహరంతి 'ప్రాణస్య ప్రాణం
ఇతి చ, తదయుక్తం; శబ్దభేదాత్ప్రకరణ
పితుః పితేతి ప్రయోగేఽన్యః పితా
పితుః పితేతి గమ్యతే, తద్వత్ప్రాణస
త్ప్రాణాదన్యః ప్రాణస్య ప్రాణ ఇతి

లయాదేర్బ్రహ్మనిర్ణాయకత్వమిత్యాహ—యద
యోగాదిత్యర్థః. తస్య తద్యోనిత్వం శ్రుత్యా
జీవః ప్రాణే బ్రహ్మణ్యేకీభవతి తదా ఏనం ప్రా
త్యర్థః. అత్ర జీవాభిన్నత్వే సర్వలయాధారత
తత్రాపీతి. వాక్యాంతరస్థసన్నిధ్యపేక్షయా స్వ
తదయుక్తమితి. ఏకవాక్యత్వం వాక్యశేషః
ప్రాణమేవేత్యవధారణేన సర్వభూతప్రకృతిత్వలి
లక్ష్యమిత్యాహ—తదాకాశశబ్దస్యేవేతి. వృత్తికి-

భూతసంవేశనాదికం తస్మిన్వాక్యే దృష్టత్వాత్. స చ 'ప్రాణం తర్హి వాగప్యేతి' ఇత్యాదినా వాయువికారేఽపి శ్రుతమితి వాచ్యం; తత్ర ఇంద్రియసంవేశనాదేవ శ్రుతత్వాత్. అతోఽనన్యథాసిద్ధబ్రహ్మలింగాత్ ప్రాణశబ్దాభిధేయం బ్రహ్మైవోపాస్యమితి సిద్ధమ్.

భేదనిర్దేశార్హో భవతి. యస్య చ ప్రకరణే యో నిర్దిశ్యతే నామాంతరేణాపి స ఏవ తత్ర ప్రకరణే నిర్దిష్ట ఇతి గమ్యతే. యథా జ్యోతిష్టోమాధికారే 'వసంతే వసంతే జ్యోతిషా యజేతే' త్యత్ర జ్యోతిశ్శబ్దో జ్యోతిష్టోమవిషయో భవతి, తథా పరస్య బ్రహ్మణః ప్రకరణే 'ప్రాణబంధనం హి సోమ్యమన' ఇతి శ్రుతేః ప్రాణశబ్దో వాయువికారమాత్రం కథమవగమయేదతస్సంశయావిషయత్వాన్నైతదుదాహరణం యుక్తం. ప్రస్తావదేవతాయాం తు ప్రాణే సంశయపూర్వపక్షనిర్ణయా ఉపపాదితాః.

సూ. జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్. ౨౪.

ఇదమామనంతి—'అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యతే విశ్వతః పృష్ఠేషు సర్వతః పృష్ఠేష్వనుత్తమేషూత్తమేషు లోకేష్విదం వావ తద్యదిదమస్మిన్నంతః పురుషే జ్యోతి' రితి. తత్ర సంశయః.— కిమిహ జ్యోతిశ్శబ్దేనాదిత్యాదికంజ్యోతిరభిధీయతే,కింవా పరమాత్మేతి. అర్థాంతరవిషయస్యాపి ప్రాణశబ్దస్య తల్లింగాద్బ్రహ్మవిషయత్వముక్తం.

యుక్తమిత్యాహ—అత్రేత్యాదినా. శబ్దభేదముక్త్వా ప్రకరణం ప్రపంచయతి— యస్య చేతి. ఇతి నవమాధికరణమ్.

జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ ఛాందోగ్యమేవోదాహరతి—ఇదమితి. గాయత్ర్యుపాధికబ్రహ్మోపాస్త్యనంతర్యార్థోఽథశబ్దః. అతో దివో ద్యులోకాత్ పరః పరస్తాద్యత్ జ్యోతిర్దీప్యతే తదిదమితి జాఠరాగ్నావధ్యస్యతే. కుత్ర దీప్యతే తత్రాహ— విశ్వతఇతి. విశ్వస్మాత్ ప్రాణివర్గాదుపరి సర్వస్మాద్భూరాదిలోకాదుపరి యే లోకాస్తేషూత్తమేషు న విద్యంతే ఉత్తమా యేభ్య ఇత్యనుత్తమేషు సర్వసంసారమండలాతీతం పరం జ్యోతిరిదమేవ యద్దేహస్థమిత్యర్థః. అస్య పూర్వేణాగతార్థత్వం వదన్ప్రత్యుదాహరణసంగతిమాహ—అర్థాంతరేతి. అత్ర స్వవాక్యే స్పష్టబ్రహ్మలింగాభావేఽపి

పూర్వం ప్రాణవాక్యే బ్రహ్మలింగసద్భావాత్ బ్రహ్మపరతా యథా, న తథేహ స్వవాక్యే బ్రహ్మపరతా తదభావాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే కార్యే జ్యోతిషి ఆదిత్యాదిదృష్ట్యోపాస్తిః, సిద్ధాంతే బ్రహ్మ

ఇహ తు తల్లింగమేవాస్తి నాస్తీతి విచార్యతే. కిం తావత్ప్రాప్తం? ఆదిత్యాదికమేవ జ్యోతిశ్శబ్దేన పరిగృహ్యేత ఇతి. కుతః? ప్రసిద్ధేః. తమోజ్యోతిరితి హీమౌ శబ్దౌ పరస్పరప్రతిద్వంద్వివిషయౌ ప్రసిద్ధౌ. చక్షుర్వృత్తేర్నిరోధకం శార్వరాదికం తమ ఉచ్యతే. తస్యా ఏవానుగ్రాహకమాదిత్యాదికం జ్యోతిస్తథా 'దీప్యతే' ఇతీయమపి శ్రుతిరాదిత్యాదివిషయా ప్రసిద్ధా. న హి రూపాదిహీనం బ్రహ్మ దీప్యత ఇతి ముఖ్యాం శ్రుతిమర్హతి. ద్యుమర్యాదత్వశ్రుతేశ్చ, న హి చరాచరబీజస్య బ్రహ్మణస్సర్వాత్మకస్య ద్యౌర్మర్యాదా యుక్తా, కార్యస్య తు జ్యోతిషః పరిచ్ఛిన్నస్య ద్యౌర్మర్యాదా స్యాత్. 'పరో దివో జ్యోతి'రితి చ బ్రాహ్మణం. నను కార్యస్యాపి జ్యోతిషస్సర్వత్ర గమ్యమానత్వాద్ద్యుమర్యాదావత్త్వమసమంజసం; అస్తు తర్హ్యత్రివృత్కృతం తేజః ప్రథమజం, న అత్రివృత్కృతస్య తేజసః ప్రయోజనాభావాత్. ఇదమేవ ప్రయోజనం యదుపాస్యత్వమితి చేత్, న; ప్రయోజనాంతరప్రయుక్తస్యైవాదిత్యాదేరుపాస్యత్వదర్శనాత్. 'తాసాం

పాదోఽస్యేతి పూర్వవాక్యే భూతపాదత్వలింగమస్తీతి పాదసంగతిః. పూర్వోత్తరపక్షయోర్జడబ్రహ్మజ్యోతిషోరుపాస్తిః ఫలమితి భేదః. నన్వజ్ఞానతమోవిరోధిత్వాద్బ్రహ్మాపి జ్యోతిః పదశక్యతయా ప్రసిద్ధమస్తి నేత్యాహ—చక్షురితి. శర్వర్యాం రాత్రౌ భవం శార్వరం నీలమితి యావత్. అనేనావరకత్వాద్రూపవత్త్వాచ్చ కుడ్యవద్భావరూపం తమ ఇత్యర్థాదుక్తం భవతి. జ్యోతిశ్శ్రుతేరనుగ్రాహకలింగాన్యాహ—తథేత్యాదినా. భాస్వరరూపాత్మికా దీప్తిస్తేజస ఏవ లింగమిత్యాహ—నహీతి. మాస్తు మర్యాదేత్యాశంక్య శ్రుతత్వాన్నైవమిత్యాహ—పరో దివ ఇతి. మర్యాదాం బ్రూత ఇతి శేషః. బ్రహ్మవత్కార్యస్యాపి మర్యాదాయోగాన్నిరర్థకం బ్రాహ్మణమితి కశ్చిదాక్షిపతి—నన్వితి. ఏకదేశీ బ్రూతే—అస్త్వితి. సర్గాదౌ జాతం కించిదతీంద్రియం తేజో దివః పరస్తాదస్తి శ్రుతిప్రామాణ్యాదిత్యర్థః. అధ్యయనవిధ్యుపాత్తశ్రుతేర్నిష్ఫలం వస్తు నార్థ ఇత్యాక్షేప్తా బ్రూతే—నేతి. ధ్యానం ఫలమిత్యాశంక్య నిష్ఫలస్య క్వాపి ధ్యానం నాస్తీత్యాహ—ఇదమేవేత్యాదినా. ప్రయోజనాంతరం తమోనాశాదికం అత్రివృత్కృతం తేజోఽంగీకృత్యాఫలత్వముక్త్వా తదేవ నాస్తీత్యాహ—తాసామితి.

దృష్ట్యేతి ఫలభేదః. ఛాన్దోగ్యే శ్రూయతే— 'అథ యదతః పరో దివో జ్యోతి

త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీ’ తి చావిశేషశ్రుతేః. న చాత్రివృత్కృతస్యాపి తేజసో ద్యుమర్యాదత్వం ప్రసిద్ధం, అస్తు తర్హి త్రివృత్కృతమేవ తేజో జ్యోతిశ్శబ్దం. నన్వుక్తమర్వాగపి దివోఽవగమ్యతేఽగ్న్యాదికం తేజో జ్యోతిరితి, నైష దోషః; సర్వత్రాపి గమ్యమానస్య జ్యోతిషః ‘పరో దివ’ ఇత్యుపాసనార్థః ప్రదేశవిశేషపరిగ్రహో న విరుధ్యతే. న తు నిష్ప్రదేశస్య బ్రహ్మణః ప్రదేశవిశేషకల్పనా భాగినీ. ‘సర్వతః పృష్ఠేష్వనుత్తమేషూత్తమేషు లోకేష్వి’ తి చాధారబహుత్వశ్రుతిః కార్యే జ్యోతిష్యుపపద్యతేతరామ్. ‘ఇదం వావ తద్యదిదమస్మిన్నంతః పురుషే జ్యోతి’ రితి చ కౌక్షేయే జ్యోతిషి పరం జ్యోతిరధ్యస్యమానం దృశ్యతే. సారూప్యనిమిత్తాశ్చాధ్యాసా భవంతి యథా ‘తస్య భూరితి శిరః ఏకం హి శిరః ఏకమేతదక్షర’ మితి. కౌక్షేయస్య తు జ్యోతిషః ప్రసిద్ధమబ్రహ్మత్వం. ‘తస్యైషా దృష్టిస్తస్యైషా

తేజోఽబన్నానాం దేవతానామేకైకాం ద్విధా విభజ్య పునశ్చైకైకం భాగం ద్వేధా కృత్వా స్వభాగాదితరభాగయోర్నిక్షిప్య తం త్రిగుణరజ్జువత్త్రివృత్కృతం కరవాణీత్యవిశేషోక్తేర్నాస్త్యత్రివృత్కృతం కించిదిత్యర్థః. కించాత్ర యదతః పర ఇతి యచ్ఛబ్దేనాన్యతః ప్రసిద్ధం ద్యుమర్యాదత్వం ధ్యానాయానూద్యతే, న చాత్రివృత్కృతస్య తత్క్వచిత్ప్రసిద్ధమిత్యాహ—న చేతి. ఏకదేశిమతే నిరస్తే సాక్షాత్పూర్వపక్షీ బ్రూతే—అస్తు తర్హీతి. ప్రదేశవిశేషః దివః పరస్తాద్దీప్యమానః సూర్యాదితేజోఽవయవవిశేషః తస్య పరిగ్రహ ఉపాసనార్థో న విరుధ్యత ఇత్యన్వయః. స ఏవ కౌక్షేయజ్యోతిషి ఉపాస్యతే తస్యాపి తేజస్త్వాదితి భావః. బ్రహ్మణోఽపి ధ్యానార్థం ప్రదేశత్వం కల్ప్యతాం నేత్యాహ—న త్వితి. నిష్ప్రదేశస్య నిరవయవస్య—విశేషేతి. వః పరస్తాద్దీప్యమానబ్రహ్మావయవకల్పనాభాగినీ యుక్తా న త్విత్యన్వయః, అప్రామాణికగౌరవాపాతాదితి భావః. తతః కిం తత్రాహ—సారూప్యేతి. యథా ఏకత్వసామ్యాద్భూరితి వ్యాహృతౌ ప్రజాపతేశ్శిరోదృష్టిః శ్రుతా తథా జాఠరాగ్నావపి బ్రహ్మత్వం ఘోషాదిశ్రుత్యా ప్రసిద్ధమితి జడజ్యోతిష్ట్వం సామ్యం వాచ్యమిత్యర్థః. యద్దేహస్పర్శనేనౌష్ణ్యవిజ్ఞానం ప్రసిద్ధం సైషా తస్య జాఠరాగ్నేర్దృష్టిః, యత్కర్ణపిధానేన ఘోషశ్రవణం సైషా తస్య శ్రుతిరిత్యర్థః. జ్యోతిషో జడత్వే లింగాంతర

ర్దీప్యతే విశ్వతః పృష్ఠేషు ...’ ఇత్యాది. తత్ర కిం జ్యోతిశ్శబ్దేన ఆదిత్యాదికం

శ్రుతి' రితి చౌష్ణ్యఘోషవిశిష్టత్వశ్రవణాత్ 'తదేతద్దృష్టం చ శ్రుతం చేత్యుపాసీతే' తి చ శ్రుతేః 'చక్షుష్యశ్చ శ్రుతో భవతీ' తి చాల్పఫలశ్రవణాదబ్రహ్మత్వం, మహతే హి ఫలాయ బ్రహ్మోపాసనమిష్యతే. న చాన్యదపి కించిత్స్వవాక్యే ప్రాణాకాశవజ్జ్యోతిషోఽస్తి బ్రహ్మత్వలింగం. న చ పూర్వస్మిన్నపి వాక్యే బ్రహ్మ నిర్దిష్టమస్తి 'గాయత్రీ వా ఇదగ్ం సర్వం భూత' మితి ఛందోనిర్దేశాత్. అథాపి కథంచిత్పూర్వస్మిన్ వాక్యే బ్రహ్మ నిర్దిష్టం స్యాత్, ఏవమపి న తస్యేహ ప్రత్యభిజ్ఞానమస్తి తత్ర హి 'త్రిపాదస్యామృతం దివీ'తి ద్యౌరధికరణత్వేన శ్రూయతే. అత్ర పునః 'పరో దివో జ్యోతి'రితి ద్యౌర్మర్యాదాత్వేన. తస్మాత్ప్రాకృతం జ్యోతిరిహ గ్రాహ్యమిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, జ్యోతిరిహ బ్రహ్మ గ్రాహ్యం. కుతః? చరణాభిధానాత్; పాదాభిధానాదిత్యర్థః. పూర్వస్మిన్వాక్యే హి చతుష్పాద్బ్రహ్మ నిర్దిష్టం 'తావానస్య మహిమా అతో జ్యాయాంశ్చ పూరుషః, పాదోఽస్య సర్వా భూతాని

మాహ—తదేతదితి. జ్యోతిరిత్యర్థః. చక్షుష్యశ్చక్షుర్హితస్సుందరః, శ్రుతో విఖ్యాతః. న చాన్యదపీతి—బ్రహ్మలింగమపి కించిదన్యన్నాస్తీత్యన్వయః. నను 'త్రిపాదస్యామృతం దివీ'తి పూర్వవాక్యోక్తం బ్రహ్మాత్ర జ్యోతిఃపదేన గృహ్యతామిత్యాశంక్యాహ—న చేతి. నను సర్వాత్మత్వామృతత్వాభ్యాం బ్రహ్మోక్తమిత్యత ఆహ—అథాపీతి. కథంచిచ్ఛందోద్వారేత్యర్థః. దివి దివ ఇతి విభక్తిభేదాన్న ప్రత్యభిజ్ఞేత్యర్థః. ప్రకృతేర్జాతం ప్రాకృతం కార్యమిత్యర్థః. ఆచారం నిరస్యతి—పాదేతి. 'గాయత్రీ వా ఇదం సర్వం భూతం వాగ్వై గాయత్రీ యేయం పృథివీ యదిదం శరీరం యదస్మిన్పురుషే హృదయమిమే ప్రాణా'ఇతి భూతవాక్పృథివీశరీరహృదయప్రాణాత్మికా షడ్విధా షడ్భిరక్షరైశ్చతుష్పదా గాయత్రీతి. యదుక్తం తావాన్ తత్పరిమాణస్సర్వప్రపంచోఽస్య గాయత్ర్యనుగతస్య బ్రహ్మణో మహిమా విభూతిః, పురుషస్తు పూర్ణబ్రహ్మరూపః, అతః ప్రపంచాజ్జ్యాయానధికః. ఆధిక్యమేవాహ—పాద ఇతి. సర్వం జగత్ ఏకః పాదోఽస్య "విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమేకాంశేన స్థితో జగ"దితి [illegible] పురుషస్య దివి స్వప్రకాశస్వరూపే త్రిపాదవ వా ధ్యానార్థమస్తి, కల్పితాజ్జగతో బ్రహ్మస్వరూపమనంతమస్తీత్యర్థః. యథా లోకే

తేజోఽభిధీయతే, ఉత బ్రహ్మేతి సంశయే, ఆదిత్యాదికమితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధా

త్రిపాదస్యామృతం దివీ'త్యనేన మన్త్రేణ. తత్ర యచ్చతుష్పదో బ్రహ్మణస్త్రిపాదమృతం ద్యుసంబన్ధరూపం నిర్దిష్టం తదేవేహ ద్యుసంబన్ధాన్నిర్దిష్టమితి ప్రత్యభిజ్ఞాయతే. తత్పరిత్యజ్య ప్రాకృతం జ్యోతిః కల్పయతః ప్రకృతహానాప్రకృతప్రక్రియే ప్రసజ్యేయాతాం. న కేవలం పూర్వవాక్యాజ్జ్యోతిర్వాక్య ఏవ బ్రహ్మానువృత్తిః. పరస్యామపి హి శాండిల్యవిద్యాయామనువర్తిష్యతే బ్రహ్మ. తస్మాదిహ జ్యోతిరితి బ్రహ్మ ప్రతిపత్తవ్యం. యత్తూక్తం 'జ్యోతిర్దీప్యత'ఇతి చైతౌ శబ్దౌ కార్యే జ్యోతిషి ప్రసిద్ధావితి. నాయం దోషః. ప్రకరణాద్బ్రహ్మావగమే సత్యనయోశ్శబ్దయోరవిశేషకత్వాద్దీప్యమానకార్యజ్యోతిరుపలక్షితేఽపి బ్రహ్మణి ప్రయోగసంభవాత్. 'యేన సూర్యస్తపతి తేజసేద్ధ' ఇతి చ మన్త్రవర్ణాత్. యద్వా నాయం జ్యోతిశ్శబ్దశ్చక్షుర్వృత్తేరేవానుగ్రాహకే

పాదాత్పాదత్రయమధికం తథేదమధికమితి బోధనార్థం త్రిపాదమృతమిత్యుక్తం న త్రిపాత్త్వం వివక్షితమితి మంతవ్యం 'యదతః పరః' ఇతి యచ్ఛబ్దస్య ప్రసిద్ధార్థవాచిత్వాత్పూర్వవాక్యప్రసిద్ధం బ్రహ్మ గ్రాహ్యమిత్యాహ—తత్రేతి. నను 'యదాగ్నేయోఽష్టాకపాల' ఇత్యత్ర యత్పదస్యాప్రకృతార్థకత్వం దృష్టమిత్యత ఆహ—తత్పరిత్యజ్యేతి. తత్ర యాగస్యాన్యతః ప్రసిద్ధేరభావేనాపూర్వత్వాదగత్యా యదోఽప్రసిద్ధార్థత్వమాశ్రితం, ఇహ తు పూర్వవాక్యప్రసిద్ధస్య బ్రహ్మణో ద్యుసంబంధేన ప్రత్యభిజ్ఞాతస్య యదర్థత్వనిశ్చయాద్యత్పదైకార్థకజ్యోతిఃపదస్యాపి స ఏవార్థ ఇత్యర్థః. సందంశన్యాయాదప్యేవమిత్యాహ—న కేవలమితి. 'సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మే'త్యుత్తరత్ర బ్రహ్మానువర్తిష్యతే అతో మధ్యస్థం జ్యోతిర్వాక్యం బ్రహ్మపరమిత్యర్థః. ప్రకరణాదితి. ప్రకృతాపేక్షయత్పదశ్రుత్యా ద్యుసంబంధభూతపాదత్వాదిలింగైశ్చేత్యర్థః. అతః ప్రకరణాజ్జ్యోతిశ్శ్రుతిబాధో న యుక్త ఇతి నిరస్తం. అవిశేషకత్వాదితి. బ్రహ్మావ్యావర్తకత్వాభావాదిత్యర్థః. యేన తేజసా చైతన్యేనేద్ధః ప్రకాశితః సూర్యస్తపతి ప్రకాశయతి తం బృహంతమవేదవిన్న మనుత ఇత్యర్థః. జ్యోతిశ్శబ్దస్య కార్యజ్యోతిష్యేవ శక్తిరిత్యంగీకృత్య కారణబ్రహ్మలక్షకత్వముక్త్వా బ్రహ్మణ్యపి శక్తిమాహ—యద్వేతి. గాఢాంధకారే వాచైవ జ్యోతిషా లోక ఆసనాదివ్యవహారం కరోతీత్యర్థః. ఆజ్యం జుషతాం పిబతాం మనో జ్యోతిః ప్రకాశకం భవతీత్యాజ్యస్తుతిః.

న్నస్తు—దివో జ్యోతిః...' ఇతి జ్యోతిశ్శబ్దేన బ్రహ్మైవ గృహ్యతే. కుతః, చరణాభి

తేజసి వర్తతే. అన్యత్రాపి ప్రయోగదర్శనాత్ 'వాచైవాయం జ్యోతిషాస్తే మనోజ్యోతిర్జుషతా'మితి చ. తస్మాద్యద్యత్కస్యచిదవభాసకం తత్తజ్జ్యోతిశ్శబ్దేనాభిధీయతే. తథాసతి బ్రహ్మణోఽపి చైతన్యరూపస్య సమస్తజగదవభాసహేతుత్వాదుపపన్నో జ్యోతిశ్శబ్దః. 'తమేవ భాంతమనుభాతి సర్వం తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతి' 'తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరాయుర్హోపాసతేఽమృత'మిత్యాదిశ్రుతిభ్యశ్చ. యదప్యుక్తం ద్యుమర్యాదత్వం సర్వగతస్య బ్రహ్మణో నోపపద్యత ఇతి, అత్రోచ్యతే.—సర్వగతస్యాపి బ్రహ్మణ ఉపాసనార్థః ప్రదేశవిశేషపరిగ్రహో న విరుధ్యతే. నన్వుక్తం నిష్ప్రదేశస్య బ్రహ్మణః ప్రదేశవిశేషకల్పనా నోపపద్యత ఇతి. నాయం దోషః, నిష్ప్రదేశస్యాపి బ్రహ్మణ ఉపాధివిశేషసంబంధాత్ప్రదేశవిశేషకల్పనోపపత్తేః. తథాహి—ఆదిత్యే చక్షుషి హృదయ ఇతి ప్రదేశవిశేషసంబంధీని బ్రహ్మణ ఉపాసనాని శ్రూయంతే. ఏతేన 'విశ్వతః పృష్ఠే'ష్విత్యాధారబహుత్వముపపాదితం. యదప్యేతదుక్తం ఔష్ణ్యఘోషానుమితే కౌక్షేయే కార్యే జ్యోతిష్యధ్యస్యమానత్వాత్పరమపి దివః కార్యం జ్యోతిరేవేతి తదప్యయుక్తం. పరస్యాపి బ్రహ్మణో నామాదిప్రతీకత్వవత్కౌక్షేయజ్యోతిః ప్రతీకత్వోపపత్తేః. 'దృష్టం చ శ్రుతం చేత్యుపాసీత' ఇతి తు ప్రతీకద్వారకం దృష్టత్వం శ్రుతత్వం చ భవిష్యతి. యదప్యుక్తమల్పఫలశ్రవణాచ్చ న బ్రహ్మేతి తదప్యనుపపన్నం. న హి ఇయతే ఫలాయ

యథాగచ్ఛంతమనుగచ్ఛతః స్వస్యాపి గతిరస్తి తథా సర్వస్య స్వనిష్ఠం భానం స్యాదిత్యత ఆహ—తస్య భాసేతి. తత్కాలాపరిచ్ఛిన్నం బ్రహ్మసూర్యాదిజ్యోతిషాం సాక్షిభమాయురమృతమితి చ దేవా ఉపాసత ఇత్యర్థః. యోషిదగ్నిత్వవత్ ద్యుమత్వాదికం ధ్యానార్థం కల్పితం బ్రహ్మణో యుక్తమిత్యాహ—అత్రోచ్యత ఇత్యాది దివః పరమపీత్యన్వయః. ఆరోప్యస్య ధ్యేయస్యాలంబనస్య చ సాదృశ్యనియమో నాస్తీత్యాహ—పరస్యాపీతి. భవిష్యతి బ్రహ్మజ్యోతిష ఇతి శేషః. తం యథా యథోపాసతే తథాతథా ఫలం భవతీతి శ్రుతేరిత్యాహ—నహీయత ఇతి. జ్ఞానఫలవదుపాస్తి

ధానాత్ జ్యోతిర్వాక్యాత్పూర్వవాక్యే 'పాదోఽస్య సర్వా భూతాని త్రిపదాస్యా

బ్రహ్మాశ్రయణీయమియతే నేతి నియమే హేతురస్తి. యత్ర హి నిరస్తసర్వవిశేషసంబంధం పరం బ్రహ్మాత్మత్వేనోపదిశ్యతే, తత్రైకరూపమేవ ఫలం మోక్ష ఇత్యవగమ్యతే. యత్ర తు గుణవిశేషసంబంధం ప్రతీకవిశేషసంబంధం వా బ్రహ్మోపదిశ్యతే, తత్ర సంసారగోచరాణ్యేవోచ్చావచాని ఫలాని దృశ్యంతే 'అన్నాదో వసుదానో విందతే వసు య ఏవం వేదే'త్యాద్యాసు శ్రుతిషు. యద్యపి న స్వవాక్యే కించిజ్జ్యోతిషో బ్రహ్మత్వలింగమస్తి తథాపి పూర్వస్మిన్ వాక్యే దృశ్యమానం గృహీతవ్యం భవతి. తదుక్తం సూత్రకారేణ—జ్యోతిశ్చరణాభిధానాదితి. కథం పునర్వాక్యాంతరగతేన బ్రహ్మసన్నిధానేన జ్యోతిశ్శ్రుతిః స్వవిషయాచ్ఛక్యా ప్రచ్యావయితుం? నైష దోషః. అథ 'యదతః పరో దివో జ్యోతి'రితి ప్రథమతరపఠితేన యచ్ఛబ్దేన సర్వనామ్నా ద్యుసంబంధాత్ప్రత్యభిజ్ఞాయమానే పూర్వవాక్యనిర్దిష్టే బ్రహ్మణి స్వసామర్థ్యేన పరామృష్టే సత్యర్థాజ్జ్యోతిశ్శబ్దస్యాపి తద్విషయత్వోపపత్తేః. తస్మాదిహ జ్యోతిరితి బ్రహ్మ ప్రతిపత్తవ్యం.

ఫలమేకరూపం కిం న స్యాదత ఆహ—యత్ర హీతి. జ్ఞేయైకత్వాదిత్యర్థః. ధ్యేయం తు నానేత్యాహ—యత్ర త్వితి. ఈశ్వరో జీవరూపేణాన్నమత్తీత్యన్నాదః, అన్నస్యా మంతాద్దాతా వా, వసు హిరణ్యం దదాతీతి వసుదాన ఇతి గుణవిశేషసంబంధం యోకేవ స ధనం విందతే దీప్తాగ్నిశ్చ భవతి 'నామ్నో వాగుత్తమా మనో వా ప్రతీకం వాచో భూయః' ఇతి ప్రతీకవిశేషధ్యానశ్రుతిసంగ్రహార్థమాద్యపదం. సన్నిధేశ్శ్రుతిర్బలీయసీతి శంకతే—కథం పునరితి. అథ ప్రథమశ్రుత్యనుసారేణ చరమశ్రుతిర్నీయత ఇత్యాహ—నైష ఇతి. సర్వనామ్నా స్వసామర్థ్యేన స్వస్య సర్వనామ్నస్సామర్థ్యం సన్నిహితవాచిత్వం తద్బలేన పరామృష్టే సతీతి యోజనా. అర్థాత్ యత్పదసామానాధికరణ్యాదిత్యర్థః.

మృతం దివి' ఇతి చతుష్పాత్త్వాభిధానాత్. అతో బ్రహ్మైవ జ్యోతిః శబ్దితమిత్యర్థః.

సూ. ఛందోఽభిధానాన్నేతి చేన్న తథా చేతోఽర్పణనిగదాత్తథా హి దర్శనమ్. ౨౫

అథ యదుక్తం పూర్వస్మిన్నపి వాక్యే న బ్రహ్మాభిహితమస్తి 'గాయత్రీ వా ఇదగ్ సర్వం భూతం యదిదం కించే'తి గాయత్ర్యాఖ్యస్య ఛందసోఽభిహితత్వాదితి, తత్పరిహర్తవ్యం. కథం పునశ్ఛందోభిధానాన్న బ్రహ్మాభిహితమితి శక్యతే వక్తుం, యావతా 'తావానస్య మహిమే' త్యేతస్యామృచి చతుష్పాద్బ్రహ్మ దర్శితం. నైతదస్తి. 'గాయత్రీ వా ఇదగ్ సర్వం భూత' మితి గాయత్రీముపక్రమ్య తామేవ భూతపృథివీశరీరహృదయవాక్ప్రాణప్రభేదైర్వ్యాఖ్యాయ 'సైషా చతుష్పదా షడ్విధా గాయత్రీ తదేతదృచాభ్యనూక్తం తావానస్య మహిమే' తి తస్యామేవ వ్యాఖ్యాతరూపాయాం గాయత్ర్యాముదాహృతో మంత్రః కథమకస్మాద్బ్రహ్మ చతుష్పాదభిదధ్యాత్. యోఽపి తత్ర 'యద్వై తద్బ్రహ్మే' తి బ్రహ్మశబ్దః, సోఽపి ఛందసః ప్రకృతత్వాచ్ఛందోవిషయ ఏవ. 'య ఏతామేవం బ్రహ్మోపనిషదం వేదే' త్యత్ర హి వేదోపనిషదమితి వ్యాచక్షతే. తస్మాచ్ఛందోభిధానాన్న బ్రహ్మణః ప్రకృతత్వమితి చేత్, నైష దోషః. 'తథా చేతోర్పణనిగదాత్' తథా గాయత్ర్యాఖ్యఛందోద్వారేణతదనుగతే బ్రహ్మణి చేతసోఽర్పణం చిత్తసమా

౨౫. ఛందోఽభిధానాద్బ్రహ్మ ప్రకృతం నాస్తీతి శంకామేకదేశీ దూషయతి—కథమితి. శంకాం సాధయతి—నైతదిత్యాదినా. చతుష్పదత్వాదికం పూర్వమేవ వ్యాఖ్యాతం—య ఏతామేవమితి. వేదరహస్యభూతాం మధువిద్యామేవ ముక్తరీత్యా యః కశ్చిద్వేద తస్యోదయాస్తమయరహితబ్రహ్మప్రాప్తిర్భవతీత్యర్థః. తథా చ

నను 'గాయత్రీ వా ఇదం సర్వమ్...' ఇతి గాయత్ర్యాఖ్యచ్ఛందసః ప్రకృతత్వాత్తస్యైవోపాస్యత్వం. నాన్యస్యేత్యాశంక్యాహ—

ఛందోఽభిధానాత్ గాయత్ర్యాఖ్యఛందస ఏవాభిధానాత్, పూర్వవాక్యే న బ్రహ్మణః ప్రకృతత్వమితి చేత్, న. కుతః, తథా చ్ఛందోద్వారేణ తద్గతే బ్రహ్మణి

ధానమనేన బ్రాహ్మణవాక్యేన నిగద్యతే—'గాయత్రీ వా ఇదగ్ం సర్వ'మితి. న హ్యక్షరసన్నివేశమాత్రాయా గాయత్ర్యాస్సర్వాత్మకత్వం సంభవతి. తస్మాద్యద్గాయత్ర్యాఖ్యవికారేఽనుగతం జగత్కారణం బ్రహ్మ నిర్దిష్టం తదిహ సర్వమిత్యుచ్యతే. యథా 'సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మే'తి. కార్యం చ కారణాదవ్యతిరిక్తమితి వక్ష్యామః. 'తదనన్యత్వమారంభణశబ్దాదిభ్యః' ఇత్యత్ర తథాన్యత్రాపి వికారద్వారేణ బ్రహ్మణ ఉపాసనం దృశ్యతే 'ఏతం హ్యేవ బహ్వృచా మహత్యుక్థే మీమాగ్ంసంతే ఏతమగ్నావధ్వర్యవ ఏతం మహావ్రతే ఛందోగాః' ఇతి, తస్మాదస్తి ఛందోఽభిధానేఽపి పూర్వస్మిన్ వాక్యే చతుష్పాద్బ్రహ్మ నిర్దిష్టం. తదేవ జ్యోతిర్వాక్యేఽపి పరామృశ్యతే ఉపాసనాంతరవిధానాయ. అపర ఆహ—సాక్షాదేవ గాయత్రీశబ్దేన బ్రహ్మ ప్రతిపాద్యతే సంఖ్యా

వేదత్వాద్గాయత్ర్యాం బ్రహ్మశబ్దో యుక్త ఇతి భావః. గాయత్రీశబ్దేన తదుపాదానత్వేనానుగతబ్రహ్మలక్షణాయాం బీజమనుపపత్తిమాహ—న హ్యక్షరేతి. బ్రహ్మణోఽపి కథం సర్వాత్మకత్వం తత్రాహ—కార్యం చేతి. న చ గాయత్ర్యా ధ్యానార్థం సర్వాత్మకత్వారోప ఇతి వాచ్యం, స్వతస్సర్వాత్మనో ధ్యానసంభవేనారోపాయోగాదితి భావః. 'తథాహి దర్శనమి'తి సూత్రశేషం వ్యాచష్టే—తథాన్యత్రేతి. దృశ్యత ఇతి దర్శనం దృష్టమిత్యర్థః. ఏతం పరమాత్మానం బహ్వృచా ఋగ్వేదినో మహత్యుక్థే శస్త్రే తదనుగతముపాసతే. ఏతమేవాగ్నిరహస్యే 'తమేతమగ్నిరిత్యధ్వర్యవ ఉపాసతే' ఇతి శ్రుతేర్యజుర్వేదినోఽగ్నావుపాసతే. ఏతమేవ ఛందోగాస్సామవేదినో మహావ్రతే క్రతౌ ఉపాసతే' ఇత్యైతరేయకే దృష్టమిత్యర్థః. గాయత్రీశబ్దో బ్రహ్మలక్షక ఇతి వ్యాఖ్యాయ గౌణ ఇత్యాహ—అపర ఇతి. సాక్షాదేవ వాచ్యార్థగ్రహణం వినైవేతి యావత్. పూర్వం తూపాస్యతయా గాయత్రీపదేనాజహల్లక్షణయా గాయత్రీబ్రహ్మణీ ద్వే అపి లక్షితే. న చ 'గాయత్రీసర్వమి'త్యన్వయాసంభవః, ఘటో రూపీతి పదార్థైకదేశే వ్యక్తౌ రూపాన్వయవద్గాయత్రీపదార్థైకదేశే గాయత్ర్యనుగతే బ్రహ్మణి ప్రధానే సర్వాత్మకత్వాన్వయసంభవాదితి భావః. తథా చ సూత్రే సిద్ధాంతభాగస్యాయమర్థః. తథా గాయత్రీవచ్చతుష్పాత్త్వగుణసామాన్యాచ్చేతో బ్రహ్మణి సమర్ప్యతే

చేతోఽర్పణస్య చిత్తసమాధానస్య, నిగదాత్ అభిధానాత్. తత్ర దృష్టాంతః—తథాహి దర్శనం; అన్యత్రాపి వికారద్వారేణ 'ఏతం హ్యేవ బహ్వృచా మహత్యుక్థే

సామాన్యాద్యథా గాయత్రీ చతుష్పదా షడక్షరైః పాదైః తథా బ్రహ్మ చతుష్పాత్. తథాన్యత్రాపి ఛందోఽభిధాయీ శబ్దోఽర్థాంతరే సంఖ్యాసామాన్యాత్ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే. తద్యథా—'తే వా ఏతే పంచాన్యే పంచాన్యే *దశ సంతస్తత్కృత' మిత్యుపక్రమ్యాహ 'సైషా విరాడన్నాదీ' తి. అస్మిన్ పక్షే బ్రహ్మైవాభిహితమితి

యేన సచేతోఽర్పణో గాయత్రీశబ్దస్తేన బ్రహ్మణ ఏవ నిగదాత్ అభిధానాత్, ఛందోఽభిధానమసిద్ధమితి. అధునా తథాహి దర్శనమితి శేషం వ్యాచష్టే—తథేతి. సంవర్గవిద్యాయామధిదైవమగ్నిసూర్యచంద్రాంభాంసి వాయౌ లీయంతే. అధ్యాత్మం వాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనాంసి ప్రాణమపియంతీత్యుక్తం తే వా ఏతే పంచాన్యే ఆధిదైవికాః, పంచాన్యే ఆధ్యాత్మికాస్తే మిళిత్వా దశసంఖ్యాకాస్సంతః కృతమిత్యుచ్యంతే. సంతి హి కృతత్రేతాద్వాపరకలిసంజ్ఞకాని చత్వారి ద్యూతాని క్రమేణ చతురంకత్ర్యంకద్వ్యంకైకాంకాని. తత్ర కృతం దశాత్మకం భవతి చతుర్ష్వంకేషు త్రయాణాం త్రిషు ద్వయోర్ద్వయో రేకస్య చాంతర్భావాత్, తథాచ దశత్వగుణేన వాయ్వాదయః కృతశబ్దేనోచ్యంతే. ఏవం కృతత్వం వాయ్వాదీనాముపక్రమ్యాహ—సైషేతి. విధేయాపేక్షయా స్త్రీలింగనిర్దేశః, విరాట్పదం ఛందోవాచకం 'దశాక్షరా విరా'డితి శ్రుతేః దశత్వసామ్యేన వాయ్వాదయో విరాడిత్యుచ్యంతే. ఏవంచ దశత్వద్వారా వాయ్వాదిషు కృతత్వం విరాట్త్వం చ ధ్యేయం, తత్ర విరాట్త్వధ్యానాత్ సర్వమస్యాన్నం భవతి 'అన్నం విరా'డితి శ్రుతేః కృతత్వధ్యానాదన్నాదో భవతి కృతద్యూతస్యాన్నాదత్వాత్. కృతం హి స్వీయచతురంకేషు త్ర్యంకాదికమంతర్భావయదన్నమత్తీవ లక్ష్యతే. అతఏవ కృతజయాదితరద్యూతజయః శ్రుత్యుక్తః. 'కృతాయ విజితాయాధరేఽయాస్సంయంతీ'తి, అయో ద్యూతం కృతసంజ్ఞోఽయః కృతాయః స విజితో యేన తస్మై, అధరేయాః త్ర్యంకాదయః అయాః సంయంతి ఉపనమంతే తేన జితా భవంతీత్యర్థః. ఏవం చ సా వాయ్వాదిదశాత్మికా ఏషా కృతశబ్దితా విరాడన్నం కృతత్వాత్

మీమాంసంతే' ఏతమాత్మానం ప్రధానే శస్త్రే తదనుగతముపాసతే; ఇతి బ్రహ్మణ ఉపాసనం దృశ్యతే ఇతి దర్శనం దృష్టమిత్యతో బ్రహ్మైవ పూర్వవాక్యే నిర్దిష్టం, న ఛంద ఇతి సిద్ధమ్. ౨౬

---

* అధిదైవతం, వాయురగ్నిస్సూర్యశ్చంద్రమా ఆపః, అధ్యాత్మం, ప్రాణో వాక్చక్షుశ్శ్రోత్రం మనః ఇతి దశ.

నచ్ఛందోఽభిధానం సర్వథాప్యస్తి పూర్వస్మిన్ వాక్యే ప్రకృతం బ్రహ్మేతి.

సూ. భూతాదిపాదవ్యపదేశోపపత్తేశ్చైవమ్. ౨౬

ఇతశ్చైవమభ్యుపగంతవ్యమస్తి. పూర్వస్మిన్ వాక్యే ప్రకృతం బ్రహ్మేతి యతో భూతాదీన్ పాదాన్ వ్యపదిశతి శ్రుతిః. భూతపృథివీశరీరహృదయాని హి నిర్దిశ్యాహ—'సైషా చతుష్పదా షడ్విధా గాయత్రీ'తి. న హి బ్రహ్మానాశ్రయణే కేవలస్య ఛందసో భూతాదయః పాదా ఉపపద్యంతే. అపి చ బ్రహ్మానాశ్రయణే నేయమృక్సంబధ్యేత 'తావానస్య మహిమే' తి. అనయా హి ఋచా స్వరసేన బ్రహ్మైవాభిధీయతే 'పాదోఽస్యసర్వాభూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీ'తి సర్వాత్మ

అన్నాదినీత్యర్థః. సర్వథాపీతి. గాయత్రీపదస్య లక్షకత్వే గౌణత్వేఽపి చేత్యర్థః. అత్రాపర ఆహేత్యపరపదేన గౌణత్వం స్వమతం నేతి ద్యోతయతి. అజహల్లక్షణాపక్షే హి 'వాగ్వై గాయత్రీ'తి వాగాత్మత్వం 'గాయతి చ త్రాయతే చే'తి నిరుక్తగాయత్రీనామకత్వం చ గాయత్ర్యా ఉపాధిత్వేనోపాస్యత్వాదుపపన్నతరం. గౌణపక్షే గాయత్రీత్యాగాత్తదుభయం సర్వాత్మకత్వమాత్రేణోపపాదనీయం, ఏవం గాయత్రీపదస్య స్వార్థత్యాగోఽప్రసిద్ధచతుష్పాత్త్వగుణద్వారా విప్రకృష్టలక్షణా చేతి బహ్వసమంజసమ్.

౨౬. నను 'గాయత్రీ వా ఇదగ్ సర్వ'మితి ప్రథమగాయత్రీశ్రుతేః కథం లక్షణేత్యాశంక్య వాక్యశేషగతసర్వాత్మకత్వాద్యనేకబలవత్ప్రమాణసంవాదేన బ్రహ్మణి తాత్పర్యావగమాదిత్యాహ—భూతాదిపాదేతి. ఏవంపదార్థమాహ—ఇతశ్చేతి. హేత్వర్థాదిపదార్థం దర్శయతి—భూతపృథివీతి. అత్ర సూత్రభాష్యకారయోర్భూతాదిభిః 'చతుష్పదాగాయత్రీ'తి సమ్మతం. షడక్షరైశ్చతుష్పాత్త్వం వృత్తికారోక్తమప్రసిద్ధం. చకారసూచితం యుక్త్యంతరమాహ—అపి చేతి. బ్రహ్మపరసూక్తోత్పన్న

ఇతశ్చ గాయత్రీవాక్యే బ్రహ్మైవ ప్రతిపాద్యమిత్యాహ—

భూతపృథివీశరీరహృదయైః 'చతుష్పదా గాయత్రీ' ఇతి వ్యపదేశస్య బ్రహ్మణ్యేవోపపత్తేః. న హ్యక్షరసంనివేశరూపగాయత్ర్యా భూతాదిపాదవ్యపదేశః సంభవతి. అతో గాయత్రీవాక్యే బ్రహ్మైవ ప్రతిపాద్యమితి, జ్యోతిర్వాక్యే ద్యుసంబంధాత్త

త్త్వోపపత్తేః పురుషసూక్తేఽపీయమృక్ బ్రహ్మపరతయైవ సమామ్నాయతే. స్మృతిశ్చ బ్రహ్మణ ఏవంరూపతాం దర్శయతి—"విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమేకాంశేన స్థితో జగది"తి 'యద్వై తద్బ్రహ్మే'తి చ నిర్దేశః. ఏవం సతి ముఖ్యార్థ ఉపపద్యతే. 'తే వా ఏతే పంచ బ్రహ్మపురుషా' ఇతి చ 'హృదయసుషిషు బ్రహ్మపురుష'ఇతి శ్రుతిః బ్రహ్మసంబంధితాయాం వివక్షితాయాం సంభవతి. తస్మాదస్తి పూర్వస్మిన్ వాక్యే బ్రహ్మ ప్రకృతం. తదేవబ్రహ్మజ్యోతిర్వాక్యే ద్యుసంబంధాత్ప్రత్యభిజ్ఞాయమానం పరామృశ్యత ఇతి స్థితమ్.

సూ. ఉపదేశభేదాన్నేతి చేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్. ౨౭

యదప్యేతదుక్తం పూర్వత్ర 'త్రిపాదస్యామృతం దివీ' తి సప్తమ్యా ద్యౌరాధారత్వేన ఉపదిష్టా. ఇహ పునః 'అథ యదతః పరోదివో

త్త్వాచ్చ తస్యాస్తత్పరత్వమిత్యాహ—పురుషేతి. బ్రహ్మపదస్య ఛందోవాచిత్వముక్తం నిరస్యతి—యద్వై తద్బ్రహ్మేతి. పూర్వస్యామృచి బ్రహ్మోక్తావిత్యర్థః. హృదయస్య చతుర్దిక్షూర్ధ్వం చ పంచ సుషయస్సంతి. తేషు బ్రహ్మస్థానహృన్నగరస్య ప్రాగాదిద్వారేషు క్రమేణ ప్రాణ వ్యానాపాన సమానోదానాః పంచద్వారపాలా ఇతి ధ్యానార్థం శ్రుత్యా కల్పితం. తత్ర హృదయచ్ఛిద్రస్థప్రాణేషు బ్రహ్మపురుషత్వశ్రుతిర్హృది గాయత్ర్యాఖ్యబ్రహ్మణ ఉపాసనాసంబంధితాయాం బ్రహ్మణో ద్వారపాలతాం బ్రహ్మణః పురుషా ఇతి సంభవంతీత్యాహ—పంచబ్రహ్మేతి

౨౭. దివి దివ ఇతి విభక్తిభేదాత్ప్రకృతప్రత్యభిజ్ఞా నాస్తీత్యుక్తం చోద్యం నోపేక్షణీయమిత్యాహ—తత్పరిహర్తవ్యమితి. పరిహారం ప్రతిజానీతే—అత్రేతి.

దేవ ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇతి సిద్ధమ్.

నను పూర్వం దివీతి సప్తమ్యా ద్యౌరాధారత్వేన నిర్దిశ్యతే, దివ ఇతి పంచమ్యా ద్యౌరవధిత్వేన. తథా చ విభక్తిభేదేన ద్యుసంబంధాత్ యత్ప్రత్యభిజ్ఞానముక్తం తన్నేత్యాశంక్యాహ—

'దివి' 'దివః' ఇతి విభక్తిభేదేనోపదేశాత్ జ్యోతిర్వాక్యే ప్రత్యభిజ్ఞానం న

జ్యోతిర్దీప్యత' ఇతి పంచమ్యా మర్యాదాత్వేన తస్మాదుపదేశభేదాన్న తస్యేహ ప్రత్యభిజ్ఞానమస్తీతి తత్పరిహర్తవ్యం. అత్రోచ్యతే.—నాయం దోషః. ఉభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్, ఉభయస్మిన్నపి సప్తమ్యంతే పంచమ్యంతే చోపదేశే న ప్రత్యభిజ్ఞానం విరుధ్యతే. యథా లోకే వృక్షాగ్రేణ సంబద్ధోఽపి శ్యేన ఉభయథోపదిశ్యమానో దృశ్యతే. వృక్షాగ్రే శ్యేనో వృక్షాగ్రాత్పరతశ్శ్యేన ఇతి చ. ఏవం దివ్యేవ సద్బ్రహ్మాదివః పరమిత్యుపదిశ్యతే. అపర ఆహ-యథా లోకే వృక్షాగ్రేణాసంబద్ధోఽపి శ్యేన ఉభయథోపదిశ్యమానో దృశ్యతే వృక్షాగ్రే శ్యేనో వృక్షాగ్రాత్పరతశ్శ్యేన ఇతి చ, ఏవం దివః పరమపి సద్బ్రహ్మ దివీత్యుపదిశ్యతే. తస్మాదస్తి పూర్వనిర్దిష్టస్య బ్రహ్మణ ఇహ ప్రత్యభిజ్ఞానం. అతః పరమేవ బ్రహ్మ జ్యోతిశ్శబ్దమితి సిద్ధం.

సూత్రే నఞర్థం వదన్పరిహారమాహ—నాయమితి. ఏవం సర్వత్ర వాఖ్యేయమ్. ప్రధానప్రాతిపదికార్థ్యసంబంధేన ప్రత్యభిజ్ఞాయా విభక్త్యర్థభేదో న ప్రతిబంధకః, కథంచిదాధారస్యాపి మర్యాదాత్వసంభవాత్. యథా వృక్షాగ్రం స్వలగ్నభాగావచ్ఛిన్నశ్యేనస్యాధారస్సన్నేవ స్వాలగ్నభాగావచ్ఛిన్నస్య తస్యైవ మర్యాదా భవతి. ఏవం దివి సూర్యే హార్దాకాశే వా ముఖ్యే ఆధారే సద్బ్రహ్మ దివోమర్యాదాత్వం తదలగ్నాకాశావచ్ఛిన్నం బ్రహ్మ ప్రతి కల్పయిత్వా దివః పరమిత్యుచ్యత ఇత్యర్థః. యద్వాకాశేనాప్యనవచ్ఛిన్నం బ్రహ్మ గృహీత్వా పంచమ్యాదివో మర్యాదాత్వమేవ ముఖ్యం తదా గంగాయాం ఘోష ఇతి వత్ సప్తమ్యాస్సామీప్యలక్షణయాధారత్వం వ్యాఖ్యేయమిత్యాహ—అపర ఇతి. సంబద్ధం ప్రత్యాధారత్వం ముఖ్యం పూర్వముక్తం త్వేవ సదితి. అసంబద్ధం ప్రతి మర్యాదాత్వం ముఖ్యమధునోచ్యతే. దివఃపరమపీతి భేదః. తస్మాజ్జ్యోతిర్వాక్యముపాస్యే బ్రహ్మణి సమన్వితమితి సిద్ధం. ఇతి దశమాధికరణమ్.

సంభవతీతి చేత్, న. కుతః, ఉభయస్మిన్నపి విభక్తిభేదేన ఉపదేశద్వయేఽపి ప్రధానప్రాతిపదికార్థేన ప్రత్యభిజ్ఞాయా అవిరోధాత్, ప్రకృతత్రిపాద్బ్రహ్మపరామర్శియచ్ఛబ్దానుబంధాచ్చ పరం బ్రహ్మైవ జ్యోతిః శబ్దితముపాస్యమితి సిద్ధం.

సూ. ప్రాణస్తథానుగమాత్. ౨౮.

అస్తి కౌషీతకీ బ్రాహ్మణోపనిషది ఇంద్రప్రతర్దనాఖ్యాయికా— 'ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసిరింద్రస్య ప్రియం ధామోపజగామ యుద్ధేన చ పౌరుషేణ చే' త్యారభ్యామ్నాతా. తస్యాం శ్రూయతే— 'సహోవాచ ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయురమృతముపాస్స్వే' తి. తథోత్తరత్రాపి 'అథ ఖలు ప్రాణఏవ ప్రజ్ఞాత్మేదం శరీరంపరిగృహ్యో త్థాపయతీ' తి, తథా 'న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యా' దిత్యాది. అంతే చ 'స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానందోఽజరోఽమృత' ఇత్యాది. తత్ర సంశయః—కిమిహ ప్రాణశబ్దేన వాయుమాత్రమభిధీయతే, ఉత దేవతాత్మా,ఉత జీవః,అథవా పరం బ్రహ్మేతి. నన్వతఏవ ప్రాణ ఇత్యత్ర వర్ణితంప్రాణశబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వమిహాఽపిచ బ్రహ్మలింగమస్తి 'ఆనందోఽజ

---

౨౮. ప్రాణస్తథానుగమాత్ * దివోదాసస్యాపత్యం దైవోదాసిః ప్రతర్దనో నామ రాజా యుద్ధేన పురుషకారేణ చ కారణేనేంద్రస్య ప్రేమాస్పదం గృహం జగామ. తం హేంద్ర ఉవాచ-ప్రతర్దన వరం తే దదామీతి. సహోవాచ ప్రతర్దనః, యం త్వం మర్త్యాయ హితతమం మన్యసే తం వరం త్వమేవాలోచ్య మహ్యం దేహీతి. తత ఇంద్ర ఇదమాహ-ప్రాణోఽస్మీత్యాది. ముఖ్యం ప్రాణం నిరసితుం ప్రజ్ఞాత్మత్వముక్తం. నిర్విశేషచిన్మాత్రం నిరస్యతి—తం మామితి. ఇదం ప్రాణస్యేంద్రదేవతాత్వే లింగం. ముఖ్యప్రాణత్వే లింగమాహ—అథేతి. వాగాదీనాం దేహధారణశక్త్యభావనిశ్చయానంతరమిత్యర్థః. ప్రాణస్య దేహధారకత్వముత్థాపకత్వం చ ప్రసిద్ధమితి వక్తుం ఖల్వి త్యుక్తం. ప్రాణస్య జీవత్వే వక్తృత్వం లింగమాహ—న వాచమితి. ఆనందత్వాదికం బ్రహ్మలింగమాహ—అంతే చేతి. అనేకేషు లింగేషు దృశ్యమానేషు బలాబలనిర్ణ

పూర్వస్మిన్నధికరణే ప్రకృతత్రిపాద్బ్రహ్మపరామర్శియచ్ఛబ్దసమానాధికృతా జ్యోతిఃశ్రుతిస్తదర్థేత్యుక్తం యథా, న తథేహాఽసాధారణం కించిత్సమస్తి ప్రాణస్య బ్రహ్మత్వే మానం, యేన తథా స్యాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ప్రాణేంద్రదేవతాజీవానామన్యతమోపాస్తిః, సిద్ధాంతే బ్రహ్మధీరితి ఫలభేదః. కౌషీతక్యుపనిషది ఇంద్రప్రతర్దనాఖ్యాయికాయాం ప్రతర్దనం ప్రతీంద్రవాక్యం శ్రూయతే—'ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా' ఇత్యాది. తత్ర కిం ప్రాణ

రోఽమృతః' ఇత్యాది, కథమిహ పునస్సంశయస్సంభవతి. అనేకలింగ దర్శనాదితి బ్రూమః. న కేవలమిహ బ్రహ్మలింగమేవోపలభ్యతే. సంతి హీతరలింగాన్యపి. 'మామేవ విజానీహి' తీంద్రస్య వచనం దేవతాత్మ లింగం, ఇదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీతి ప్రాణలింగం. 'న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యా'దిత్యాది జీవలింగం. అత ఉపపన్నస్సంశయః. తత్ర ప్రసిద్ధేర్వాయుః ప్రాణ ఇతి ప్రాప్తే, ఇదముచ్యతే.—ప్రాణశబ్దం బ్రహ్మ విజ్ఞేయం. కుతః? తథానుగమాత్. తథాహి పౌర్వాపర్యేణ పర్యాలోచ్యమానే వాక్యే పదార్థానాం సమన్వయో బ్రహ్మప్రతిపాదనపర ఉపలభ్యతే. ఉపక్రమే తావ'ద్వరం వృణీ'ష్వేతీంద్రేణోక్తః ప్రతర్దనః పరమపురుషార్థం వరముపచిక్షేప—'త్వమేవ వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యస' ఇతి. తస్మై హితతమత్వేనోపదిశ్యమానః ప్రాణః కథం పరమాత్మా న స్యాత్. నహ్యన్యత్ర పరమాత్మవిజ్ఞానాద్ధితతమప్రాప్తిరస్తి 'తమేవ విదిత్వాఽతిమృత్యుమేతి నాన్యః పంథా విద్యతేఽయనాయే'త్యాదిశ్రుతిభ్యః. తథా 'స యో మాం

యార్థమిదమధికరణమిత్యగతార్థతామాహ—అనేకలింగేతి. పూర్వత్ర ప్రకృతబ్రహ్మవాచకయచ్ఛబ్దబలాజ్జ్యోతిశ్శ్రుతిర్బ్రహ్మపరేత్యుక్తం, న తథేహ ప్రాణశ్రుతిభంగే కించిద్బలమస్తి. మిథో విరుద్ధానేకలింగానామనిశ్చాయకత్వాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యా పూర్వపక్షయతి—తత్రేతి. పూర్వం ప్రధానప్రాతిపదికార్థబలాద్విభక్త్యర్థబాధవద్వాక్యార్థజ్ఞానం ప్రతి హేతుత్వేన ప్రధానానేకపదార్థబలాదేకవాక్యతాభంగ ఇతి దృష్టాంతసంగతిర్వాస్తు. పూర్వపక్షే ప్రాణాద్యనేకోపాస్తిః, సిద్ధాంతే ప్రత్యగ్బ్రహ్మధీరితి వివేకః. తథా బ్రహ్మపరత్వేన పదార్థానామన్వయావగమాదితి హేత్వర్థమాహ—తథాహీతి. హితతమత్వకర్మక్షయాదిపదార్థానాం సంబంధో బ్రహ్మణి తాత్పర్యనిశ్చాయక ఉపలభ్యత ఇత్యుక్తం వివృణోతి—ఉపక్రమ ఇత్యాదినా. యం మన్యసే తం వరం త్వమేవ ప్రయచ్ఛేత్యర్థః. స యః కశ్చిన్మాం బ్రహ్మరూపం వేద సాక్షాదనుభవతి తస్య విదుషో లోకో మోక్షో మహతాపి పాతకేన న హ మీయతే నైవ హింస్యతే న ప్రతిబధ్యతే జ్ఞానాగ్నినా కర్మతృణరాశేర్దగ్ధత్వాదిత్యాహ—స

శబ్దేన వాయుమాత్రమభిధీయతే, ఉత ఇంద్రదేవతా, ఉత జీవః, అథవా పరం బ్రహ్మేతి విశయే, 'అథ ఖలు...' ఇత్యాదిలింగాత్ వాయుమాత్రమితీ పూర్వః పక్షః సిద్ధాంతస్తు—ప్రాణశబ్దేన బ్రహ్మైవాభిధీయతే. కుతః, తథానుగమాత్ తథా బ్రహ్మ

వేద నహ వై తస్య కేనచన కర్మణా లోకో మీయతే న స్తేయేన న భ్రూణహత్యయే'త్యాదిచ పరబ్రహ్మపరిగ్రహే ఘటతే. బ్రహ్మవిజ్ఞానేన హి సర్వకర్మక్షయః ప్రసిద్ధః. 'క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావర' ఇత్యాద్యాసు శ్రుతిషు. ప్రజ్ఞాత్మత్వం చ బ్రహ్మపక్ష ఏవోపపద్యతే. నహ్యచేతనస్య వాయోః ప్రజ్ఞాత్మత్వం సంభవతి. తథోపసంహారేఽపి 'ఆనందోఽజరోఽమృత' ఇత్యానందత్వాదీని చ న బ్రహ్మణోఽన్యత్ర సమ్యక్సంభవతి 'స న సాధునా కర్మణా భూయాన్ భవతి నో ఏవాసాధునా కర్మణా కనీయానేష హ్యేవ సాధు కర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతే. ఏష ఉ ఏవాసాధు కర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్యోఽధో నినీషత' ఇతి 'ఏష లోకాధిపతిరేష లోకపాల ఏష లోకేశ' ఇతి చ. సర్వమేతత్పరస్మిన్ బ్రహ్మణ్యాశ్రీయమాణే అనుగంతుం శక్యతే న ముఖ్యే ప్రాణే. తస్మాత్ప్రాణో బ్రహ్మ.

సూ. న వక్తురాత్మోపదేశాదితి చేదధ్యాత్మసంబంధభూమా హ్యస్మిన్. ౨౯.

యదుక్తం ప్రాణో బ్రహ్మేతి తదాక్షిప్యతే—న పరం బ్రహ్మ ప్రాణశబ్దం. కస్మాత్? వక్తురాత్మోపదేశాత్. వక్తా హీంద్రో నామ కశ్చిద్విగ్రహవాన్ దేవతావిశేషః స్వాత్మానం ప్రతర్దనాయాచచక్షే 'మా

య ఇతి. సాధ్వసాధునీ పుణ్యపాపే తాభ్యామస్పృష్టత్వం తత్కారయితృత్వం నిరంకుశైశ్వర్యం చ సర్వమేతదిత్యర్థః. ... ...

౨౯. అహంకారవాదేన స్వాత్మవాచకశబ్దైరాచచక్షే, ఉక్తవానిత్యన్వయః.

పరత్వే 'హితతమం మన్యసే' ఇత్యాదిహితతమత్వాద్యనేకలింగానాం అనుగమాత్ అవగమాత్. అతోఽత్ర ప్రాణో బ్రహ్మైవేత్యర్థః.

నను అస్మీత్యహంకారవాదాల్లింగాదింద్రదేవతాభిధీయత ఇత్యాశంక్యాహ—

వక్తుః ఇంద్రస్య దేవతావిశేషస్య, ఆత్మోపదేశాత్ 'మామేవ విజానీహి'

మేవవిజానీహీ'త్యుపక్రమ్య 'ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మే'త్యహంకారవాదేన. సఏష వక్తురాత్మత్వేనోపదిశ్యమానః ప్రాణః కథం బ్రహ్మ స్యాత్? న హి బ్రహ్మణో వక్తృత్వం సంభవతి 'అవాగమనా' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః. తథా విగ్రహసంబంధిభిరేవ బ్రహ్మణ్యసంభవద్భిర్ధర్మైరింద్ర ఆత్మానం తుష్టావ 'త్రిశీర్షాణం త్వాష్ట్రమహనం అరున్ముఖాన్యతీన్ సాలావృకేభ్యః ప్రాయచ్ఛ' మిత్యేవమాదిభిః ప్రాణత్వం చేంద్రస్య బలవత్త్వాదుపపద్యతే, 'ప్రాణో వై బల' మితి హి విజ్ఞాయతే. బలస్య చేంద్రో దేవతా ప్రసిద్ధా. 'యాచ కాచిద్బలకృతిరింద్రస్య కర్మైవ తది'తి హి వదంతి. ప్రజ్ఞాత్మత్వమప్యప్రతిహతజ్ఞానత్వాద్దేవతాత్మనస్సంభవతి. అప్రతిహతజ్ఞానా హి దేవతా ఇతి వదంతి. నిశ్చితే చైవం దేవతాత్మత్వోపదేశే హితతమత్వాదివచనాని యథాసంభవం తద్విషయాణ్యేవ యోజయితవ్యాని. తస్మాద్వక్తురింద్రస్యాత్మోపదేశాన్న ప్రాణో బ్రహ్మేత్యాక్షిప్య సమాధీయతే 'అధ్యాత్మసంబంధభూమా హ్యస్మి'న్నితి. అధ్యాత్మసంబంధః ప్రత్యగాత్మసంబంధస్తస్య భూమా బాహుళ్యమస్మిన్నధ్యాయ ఉపలభ్యతే. 'యావదస్మిన్ శరీరే ప్రాణో వసతి తావ

వాక్యస్య ఇంద్రోపాసనాపరత్వే లింగాంతరమాహ—తథా విగ్రహేతి. త్రీణి శీర్షాణి యస్యేతి త్రిశీర్షా త్వష్టుః పుత్రో విశ్వరూపో నామబ్రాహ్మణః తం హతవానస్మి. రౌతి యథార్థం శబ్దయతీతి రుత్ వేదాంతవాక్యం తన్ముఖే యేషాం తే రున్ముఖాస్తేభ్యోఽన్యాన్ వేదాంతబహిర్ముఖాన్ యతీనరణ్యశ్వభ్యో దత్తవానస్మీత్యర్థః. ఇంద్రే ప్రాణశబ్దోపపత్తిమాహ—ప్రాణత్వం చేతి. వదంతి తార్కికా అపీత్యర్థః. బలవాచినా ప్రాణశబ్దేన బలదేవతా లక్ష్యత ఇతి భావః. ఇంద్రో హితప్రదాతృత్వాద్ధితతమః కర్మానధికారాదపాప ఇత్యేవం వ్యాఖ్యేయానీత్యాహ—నిశ్చితే చేతి. కిమింద్రపదేన విగ్రహోపలక్షితం చిన్మాత్రముచ్యతే ఉత విగ్రహః. ఆద్యే వాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వం సిద్ధం, న ద్వితీయ ఇత్యాహ—అధ్యాత్మేతి. ఆత్మని దేహేఽధిగమ్యత ఇత్యధ్యాత్మం ప్రత్య

ఇత్యాత్మత్వేనోపదిశ్యమానత్వాత్, ప్రాణో న బ్రహ్మేతి చేత్, అత్రోచ్యతే—అధ్యాత్మసంబంధభూమా హ్యస్మిన్నితి. హి యస్మాత్, అస్మిన్ అధ్యాయే 'యావద్ధ్యస్మిన్ శరీరే ప్రాణో వసతి తావదాయుః స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానందోఽజరోఽమృతః' ఇత్యాద్యధ్యాత్మసంబంధస్య ప్రత్యగాత్మసంబంధస్య భూమా బాహుల్య

దాయు' రితి ప్రాణస్యైవ ప్రజ్ఞాత్మనః ప్రత్యగ్భూతస్యాయుషస్సంప్రదానోపసంహారయోః స్వాతంత్ర్యం దర్శయతి న దేవతావిశేషస్య పరాచీనస్య. తథాఽస్తిత్వే చ ప్రాణానాం నిశ్శ్రేయసమిత్యధ్యాత్మమేవేంద్రియాశ్రయం ప్రాణం దర్శయతి. తథా 'ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మేదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీ' తి. 'న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యా' దితి చోపక్రమ్య 'తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితాః ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేఽర్పితాః స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానందోఽజరోఽమృత' ఇతి విషయేంద్రియవ్యవహారారనాభిభూతం ప్రత్యగాత్మానమేవోపసంహరతి 'సమ ఆత్మేతి విద్యా' దితి చోపసంహారః ప్రత్యగాత్మపరిగ్రహే సాధుస్స్యాన్న పరాచీనపరిగ్రహే. 'అయమాత్మా బ్రహ్మ సర్వానుభూ' రితి చ శ్రుత్యంతరం. తస్మాదధ్యాత్మసంబంధబాహుళ్యాద్బ్రహ్మోపదేశ ఏవాయం న దేవతాత్మోపదేశః. కథం తర్హి వక్తురాత్మోపదేశః?

గాత్మా సంబధ్యతే యైః శరీరస్థత్వాదిభిరింద్రతనావసంభావితైర్ధర్మైస్తే అధ్యాత్మసంబంధాస్తేషాం భూమేత్యర్థః. ఆయురత్ర దేహే ప్రాణవాయుసంచారః. అస్తిత్వే ప్రాణస్య స్థితౌ ప్రాణానామింద్రియాణాం స్థితిరిత్యర్థతః శ్రుతిమాహ—అస్తిత్వ ఇతి. 'అథాతో నిశ్శ్రేయసానాం సాధన'మిత్యాద్యా శ్రుతిః. ఇంద్రియస్థాపకత్వవద్దేహోత్థాపకత్వమాహ—తథేతి. వక్తృత్వముక్త్వా సర్వాధిష్ఠానత్వం దర్శితమిత్యాహ—ఇతి చోపక్రమ్యేతి. తత్తత్ర నానాప్రపంచస్యాత్మని కల్పనాయాం యథా దృష్టాంతః లోకే ప్రసిద్ధస్య రథస్యారేషు నేమినాభ్యోర్మధ్యస్థశలాకాసు చక్రోపాంతరూపా నేమిరర్పితా నాభౌ చక్రపిండికాయామరా అర్పితా ఏవంభూతాని పంచ పృథివ్యాదీని మీయంత ఇతి మాత్రాః భోగ్యాశ్శబ్దాదయః పంచేతి దశభూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాసు దశస్వర్పితాః ఇంద్రియజాః పంచశబ్దాదివిషయప్రజ్ఞాః. మీయంతే ఆభిరితి మాత్రాః పంచ ధీంద్రియాణి. నేమివద్గ్రాహ్యం గ్రాహకేషు అరేషు కల్పితమిత్యుక్త్వా నాభిస్థానీయే ప్రాణే సర్వం కల్పితమిత్యాహ—ప్రాణేఽర్పితా ఇతి. స ప్రాణో మమ స్వరూపమిత్యాహ—సమ ఇతి. తర్హి ప్రత్యగాత్మని సమన్వయో న తు బ్రహ్మణి తత్రాహ—అయమితి.

ముపలభ్యతే. తస్మాత్ ప్రాణాత్మకబ్రహ్మోపదేశ ఏవాయం, న దేవతావిశేషోపదేశ ఇతి సిద్ధం.

సూ. శాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశో వామదేవవత్. ౩౦.

ఇంద్రో నామ దేవతాత్మా స్వాత్మానం పరమాత్మత్వేనా ‘హమేవ పరం బ్రహ్మే’త్యార్షేణ దర్శనేన యథాశాస్త్రం పశ్యన్నుపదిశతి స్మ— ‘మామేవ విజానీహీ’తి యథా ‘తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మనురభవం సూర్యశ్చే’తి తద్వత్, ‘తద్యో యో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ తదభవ’దితి శ్రుతేః. యత్పునరుక్తం ‘మామేవ విజానీహీ’ త్యుక్త్వా, విగ్రహధర్మైరింద్రస్స్వాత్మానం తుష్టావ త్వాష్ట్రవధాదిభిరితి తత్పరిహర్తవ్యం. అత్రోచ్యతే. న తావత్త్వాష్ట్రవధాదీనాం విజ్ఞేయేంద్రస్తుత్యర్థత్వేనోపన్యాసః. యస్మాదేవంకర్మాహం తస్మాన్మాం విజానీహీతి. కథం తర్హి. విజ్ఞానస్తుత్యర్థత్వేన. యత్కారణం త్వాష్ట్రవధాదీని సాహసాన్యుపన్యస్య పరేణ విజ్ఞానస్తుతిమనుసందధాతి ‘తస్య మే తత్ర న లోమ చ మీయతే స యో మాం వేద నహ వై తస్య కేనచ కర్మణా లోకో మీయత’ఇత్యాదినా. ఏతదుక్తం భవతి యస్మాదీదృశాన్యపి క్రూరాణి కర్మాణి కృతవతో మమ బ్రహ్మభూతస్య లోమాపి న హింస్యతే స యోఽన్యోఽపి మాం వేద న తస్య కేనచిదపి కర్మణా లోకో హింస్యత ఇతి. విజ్ఞేయం తు బ్రహ్మైవ ‘ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మే’తి వక్ష్యమాణం. తస్మాద్బ్రహ్మవాక్యమేతత్.

---

౩౦. అహంకారవాదస్య గతిం పృచ్ఛతి—కథమితి. సూత్రముత్తరం. తద్వ్యాఖ్యాతి—ఇంద్ర ఇతి. జన్మాంతరకృతశ్రవణాదినా అస్మిన్ జన్మని స్వతస్సిద్ధం దర్శనమార్షం. వి యేంద్రస్తుత్యర్థ ఉపన్యాసః. న చేత్కథం తర్హి స ఇతి పృచ్ఛతి—కథమితి. బ్ర జ్ఞానస్తుత్యర్థస్స ఇత్యాహ—విజ్ఞానేతి. నియామకం బ్రూతే—యదితి. పరేణ త మే ఇత్యాదినా వాక్యేనేత్యన్వయః—స్తుతిమాహ. ఏతదుక్తమితి. తస్మాత్ జ్ఞానం శ్రేష్ఠమితి శేషః. కింస్తుతజ్ఞానవిషయ ఇంద్ర ఇత్యతఆహ—విజ్ఞేయంత్వితి.

కథం తర్హి వక్తురాత్మోపదేశః, తత్రాహ—

ఇంద్రస్య వక్తుః ‘మామేవ విజానీహి’ ఇత్యుపదేశః శాస్త్రదృష్ట్యా జ్ఞాతవ్యః; అహమేవ పరం బ్రహ్మేతి శాస్త్రదృష్ట్యా పశ్యన్నేవనుక్తవానిత్యర్థః. అత్ర దృష్టాంతః—వామదేవవత్ యథా వామదేవః శాస్త్రదృష్ట్యా ‘అహం మనురభవం సూర్యశ్చ’ ఇత్యాహ-తద్వదితి. అతో బ్రహ్మపరమేవైతద్వాక్యమితి సిద్ధం.

సూ. జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతి చేన్నోపాసాత్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహ తద్యోగాత్. ౩౧.

యద్యప్యధ్యాత్మసంబంధభూమదర్శనాన్న పరాచీనస్య దేవతాత్మన ఉపదేశః, తథాపి న బ్రహ్మవాక్యం భవితుమర్హతి. కుతః? జీవలింగాన్ముఖ్యప్రాణలింగాచ్చ. జీవస్య తావదస్మిన్వాక్యే విస్పష్టం లింగముపలభ్యతే 'న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యా' దితి. అత్ర హి వాగాదిభిః కరణైర్వ్యాపృతస్య కార్యకరణాధ్యక్షస్య జీవస్య విజ్ఞేయత్వమభిధీయతే, తథా ముఖ్యప్రాణలింగమపి. 'అథ ఖలు ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మేదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీ'తి. శరీరధారణం చ ముఖ్యస్య ప్రాణస్య ధర్మః. ప్రాణసంవాదే వాగాదీన్ ప్రాణాన్ప్రకృత్య 'తాన్వరిష్ఠః ప్రాణ ఉవాచ మా మోహమాపద్యథ అహమేవైతత్పంచధాత్మానం ప్రవిభజ్యైతద్బాణమవష్టభ్య విధారయామీ'తి శ్రవణాత్. యే తు 'ఇమం శరీరం పరిగృహ్యే'తి పఠంతి, తేషామిమం జీవమింద్రియగ్రామం వా పరిగృహ్య శరీరముత్థాపయతీతి వ్యాఖ్యేయం. ప్రజ్ఞాత్మత్వమపి జీవే తావచ్చేతనత్వాదుపపన్నం ముఖ్యేఽపి ప్రాణే ప్రజ్ఞాసాధనప్రాణాంత

---

౩౧. దేహోత్థాపనం జీవలింగం కిం న స్యాత్తత్రాహ—శరీరధారణం చేతి. సర్వే వాగాదయః ప్రాణా అహమహం శ్రేష్ఠ ఇతి వివదమానాః ప్రజాపతిముపజగ్ముః. స చ తానువాచ యస్మిన్నుత్క్రాంతే శరీరం పాపిష్ఠతరం భూత్వా పతిష్యతి స వః శ్రేష్ఠ ఇతి. తథా క్రమేణ వాగాదిషూత్క్రాంతేష్వపి మూకాదిభావేన శరీరం స్వస్థమస్థాత్. ముఖ్యప్రాణస్య తూచ్చిక్రమిషాయాం సర్వేషాం వ్యాకులత్వాదసౌ తాన్వాగాదీన్వరిష్ఠః ప్రాణ ఉవాచ. యూయం మా మోహమాపద్యథ యతోఽహమేవైతత్కరోమి. కిం తత్? పంచధా ప్రాణాపానాదిభావేనాత్మానం విభజ్యైతద్వాతి గచ్ఛతీతి

నన్వేవమపి న బ్రహ్మపరమిదం, అపి త్వన్యపరమిత్యాశంక్యాహ—
'వక్తారం విద్యాత్' ఇతి జీవలింగాత్ 'ఇదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతి'

రాశ్రయత్వాదుపపన్నం. ఏవం జీవముఖ్యప్రాణపరిగ్రహే చ ప్రాణప్రజ్ఞాత్మనోస్సహవృత్తిత్వేనాభేదనిర్దేశః స్వరూపేణ చ భేదనిర్దేశ ఇత్యుభయథాపి నిర్దేశ ఉపపద్యతే 'యో వై ప్రాణస్సా ప్రజ్ఞా యా వై ప్రజ్ఞా స ప్రాణ' ఇతి, 'సహ హ్యేతావస్మిఞ్ శరీరే వసతస్సహోత్క్రామత' ఇతి. బ్రహ్మపరిగ్రహే తు కిం కస్మాద్భిద్యేత, తస్మాదిహ జీవముఖ్యప్రాణయోరన్యతర ఉభౌ వా ప్రతీయేయాతాం న బ్రహ్మేతి చేత్, నైతదేవం, ఉపాసాత్రైవిధ్యాత్. ఏవం సతి త్రివిధముపాసనం ప్రసజ్యేత జీవోపాసనం ముఖ్యప్రాణోపాసనం బ్రహ్మోపాసనం చేతి. న చైతదేకస్మిన్వాక్యేఽభ్యుపగంతుం యుక్తం, ఉపక్రమోపసంహారాభ్యాం హి వాక్యైకవాక్యత్వమవగమ్యతే. 'మామేవ విజానీహి' త్యుపక్రమ్య, 'ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయురమృత మిత్యుపాస్స్వే'త్యుక్త్వాఽన్తే 'స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానందోఽజరోఽమృత' ఇత్యేకరూపావుపక్రమోపసంహారౌ దృశ్యేతే. తత్రార్థైకత్వం యుక్తమాశ్రయితుం. న చ బ్రహ్మలింగమన్యపరత్వేన పరిణేతుం శక్యం దశానాం భూతమాత్రాణాం ప్రజ్ఞామాత్రాణాం చ బ్రహ్మణోఽన్యత్రార్పణానుపపత్తేః.

వానం తదేవ బాణమస్థిరం శరీరమవష్టభ్యాశ్రిత్య ధారయామీత్యర్థః. ద్వివచనసహవాసోత్క్రాంతిశ్రుతేశ్చ న బ్రహ్మ గ్రాహ్యమిత్యాహ—జీవముఖ్యేతి. అభేదనిర్దేశమాహ—యో వా ఇతి. భేదమాహ—సహేతి. యది జీవముఖ్యప్రాణయోర్లింగాదుపాస్యత్వం తర్హి బ్రహ్మణోఽపి లింగానాముక్తత్వాదుపాసనం స్యాత్, న చేష్టాపత్తిః. ఉపక్రమాదినా నిశ్చితైకవాక్యతాభంగప్రసంగాదిత్యాహ—నైతదేవమిత్యాదినా. న చ స్వతంత్రపదార్థభేదాద్వాక్యభేదః కిం న స్యాదితి వాచ్యం, జీవముఖ్యప్రాణయోరుక్తలింగానాం బ్రహ్మణి నేతుం శక్యతయా స్వాతంత్ర్యాసిద్ధేః, అఫలపదార్థస్య ఫలవద్వాక్యార్థశేషత్వేన ప్రధానవాక్యార్థానుసారేణ తల్లింగనయనస్యోచితత్వాచ్చ. న హి ప్రధానవాక్యార్థబ్రహ్మలింగమన్యథా నేతుం శక్యం, నవా తదుచితమిత్యాహ— న చ బ్రహ్మలింగమితి. సూత్రశేషం వ్యాచష్టే—ఆశ్రితత్వాచ్చేతి. అన్యత్రాతఏవ

ఇతి ముఖ్యప్రాణలింగాచ్చ తదుభయపరం, న బ్రహ్మపరమేవేతి చేత్, న. కుతః, ఉపాసాత్రైవిధ్యాత్ జీవముఖ్యప్రాణబ్రహ్మోపాసనాని త్రీణి ప్రసజ్యేరన్. న చ తదిష్టం;

ఆశ్రితత్వాచ్చాన్యత్రాపి బ్రహ్మలింగవశాత్ప్రాణశబ్దస్య బ్రహ్మణి వృత్తేః ఇహాఽపి హితతమోపన్యాసాదిబ్రహ్మలింగయోగాద్బ్రహ్మోపదేశ ఏవాయమితి గమ్యతే. యత్తు ముఖ్యప్రాణలింగం దర్శితం 'ఇదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీ' తి తదసత్, ప్రాణవ్యాపారస్యాపి పరమాత్మాయత్తత్వాత్పరమాత్మన్యుపచరితుం శక్యత్వాత్, 'న ప్రాణేన నాపానేన మర్త్యో జీవతి కశ్చన, ఇతరేణ తు జీవంతి యస్మిన్నేతావుపాశ్రితా' వితి శ్రుతేః. యదపి 'న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యా' దిత్యాదిజీవలింగం దర్శితం, తదపి న బ్రహ్మపక్షం నివారయతి, న హి జీవో నామాత్యంతభిన్నో బ్రహ్మణః 'తత్త్వమసి అహం బ్రహ్మాస్మీ' త్యాది శ్రుతిభ్యః. బుద్ధ్యాద్యుపాధికృతం తు విశేషమాశ్రిత్య బ్రహ్మైవ సన్ జీవః కర్తా భోక్తా చేత్యుచ్యతే తస్యోపాధికృతవిశేషపరిత్యాగేన స్వరూపం బ్రహ్మ దర్శయితుం 'న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యా' దిత్యాదినా ప్రత్యగాత్మాభిముఖీకరణార్థ ఉపదేశో న విరుధ్యతే. 'యద్వాచానభ్యుదితం యేన వాగభ్యుద్యతే తదేవ బ్రహ్మ త్వం విద్ధి నేదం యదిదముపాసత' ఇత్యాదిశ్రుత్యంతరం వచనాదిక్రియావ్యాపృతస్యైవాత్మనో బ్రహ్మత్వం దర్శయతి. యత్పునరేతదుక్తం 'సహ హ్యేతావస్మిన్ శరీరే వసతస్సహోత్క్రామత' ఇతి ప్రాణప్రజ్ఞాత్మ

ప్రాణ ఇత్యాదౌ వృత్తేరాశ్రితత్వాదిహాపి తస్య బ్రహ్మలింగస్య యోగాద్బ్రహ్మపర ఏవ ప్రాణశబ్ద ఇత్యర్థః. ప్రాణాదిలింగాని సర్వాత్మకే బ్రహ్మణ్యనాయాసేన నేతుం శక్యానీత్యాహ—యత్త్విత్యాదినా. యస్మిన్నేతౌ ప్రేర్యత్వేన స్థితౌ తేనేతరేణ బ్రహ్మణా సర్వే ప్రాణాదివ్యాపారం కుర్వంతీత్యర్థః. విశేషం పరిచ్ఛేదాభిమానమిత్యర్థః 'వక్తారం విద్యాది' తి న వక్తుర్జ్ఞేయత్వముచ్యతే తస్య లోకసిద్ధత్వాత్, కింతు తస్య బ్రహ్మత్వం బోధ్యతే తద్బోధాభిముఖ్యాయ లిఙాదయ ఇత్యత్ర శ్రుత్యంతరమాహ—యద్వాచేతి. యేన చైతన్యేన వాగభ్యుద్యతే స్వకార్యాభిముఖ్యేన ప్రేర్యతే తదేవ వాగాదేరగమ్యం బ్రహ్మేత్యర్థః. తత్త్వంపదవాచ్యయోః స్వరూపతో భేదస్తాభ్యాముపలక్ష్యాత్మ

'మామేవ...' ఇత్యుపక్రమ్య 'ప్రాణోఽస్మి' ఇత్యుక్త్వా అంతే ఉపసంహరతి 'స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మా' ఇతి. ఏవముపక్రమోపసంహారాభ్యాం వాక్యైకవాక్యత్వావగ

నోర్భేదదర్శనం బ్రహ్మవాదినో నోపపద్యత ఇతి. నైష దోషః. జ్ఞానక్రియాశక్తిద్వయాశ్రయయోర్బుద్ధిప్రాణయోః ప్రత్యగాత్మోపాధిభూతయోర్భేదనిర్దేశోపపత్తేః. ఉపాధిద్వయోపహితస్య ప్రత్యగాత్మనః స్వరూపేణాభేద ఇత్యతః ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మేత్యేకీకరణమవిరుద్ధం. అథవా 'నోపాసాత్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహతద్యోగా'దిత్యస్యాయమన్యోఽర్థః. న బ్రహ్మవాక్యేఽపి జీవముఖ్యప్రాణలింగం విరుధ్యతే. కథం? ఉపాసాత్రైవిధ్యాత్. త్రివిధమిహ బ్రహ్మణ ఉపాసనం వివక్షితం—ప్రాణధర్మేణ, ప్రజ్ఞాధర్మేణ, స్వధర్మేణ చ. తత్ర 'ఆయురమృతముపాస్స్వాయుః ప్రాణ' ఇతి 'ఇదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీ' తి 'తస్మాదేతదేవోక్థముపాసీతేతి' చ ప్రాణధర్మః. అథ 'యథాస్యై

స్వరూపాభేదాదేకత్వం నిర్దిశ్యత ఇత్యాహ—నైష దోష ఇతి. స్వమతేన సూత్రం వ్యాఖ్యాయ. వృత్తికృన్మతేన వ్యాచష్టే—అథవేతి. ఉపాసనాత్రిత్వప్రసంగాదితి పూర్వముక్తం. అత్ర త్రిప్రకారకస్యైకబ్రహ్మవిశేష్యకస్యైకస్యోపాసనస్య వివక్షితత్వాదిత్యర్థః. అతో న వాక్యభేద ఇతి భావః. దేహచేష్టాత్మకజీవనహేతుత్వం ప్రాణస్యాయుష్ట్వం దేహాపేక్షయాఽస్యాఽఽముక్తేరవస్థానాదమృతత్వముత్థాపయతీత్యుక్తత్వమితి ప్రాణధర్మః. జీవధర్మమాహ—అథేతి. బుద్ధిప్రాణయోస్సహ స్థిత్యుత్క్రాంత్యుక్త్యనంతరమిత్యర్థః. అత్ర ప్రజ్ఞాపదేన సాభాసా జీవాఖ్యా బుద్ధిరుచ్యతే. తస్యాః సంబంధీని దృశ్యాని సర్వాణి భూతాని యథైకం భవంత్యధిష్ఠానచిదాత్మనా, తథా వ్యాఖ్యాస్యామ ఇత్యుపక్రమ్యోక్తం-వాగేవేత్యాది. చక్షురేవాస్యా ఏకమంగమదూదుహదిత్యాదిపర్యాయాణాం సంక్షిప్తార్థ ఉచ్యతే. ఉత్పన్నాయా అసత్కల్పాయాః సాభాసబుద్ధేర్నామప్రపంచవిషయత్వమర్ధశరీరం, అర్థాత్మకరూపప్రపంచవిషయత్వమర్ధశరీరమితి మిళిత్వా విషయిత్వాఖ్యం పూర్ణం శరీరమింద్రియసాధ్యం. తత్ర కర్మేంద్రియేషు వాగేవాస్యాః ప్రజ్ఞాయా ఏకమంగం దేహార్ధమదూదుహత్ పూరయామాస, వాగింద్రియద్వారా నామప్రపంచవిషయిత్వం బుద్ధిర్లభత ఇత్యర్థః. చతుర్థీ షష్ఠ్యర్థా. తస్యాః పునర్నామ కిల చక్షురాదినా ప్రతివిహితా జ్ఞాపితా భూతమాత్రా రూపాద్యర్థరూపాపరస్తాదపరార్ధే కారణం భవతి జ్ఞానకరణద్వారాఽర్థప్రపంచవిషయిత్వం బుద్ధిః ప్రాప్నోతీత్యర్థః. ఏవం బుద్ధేః సర్వార్థద్రష్టృత్వముపపాద్య తన్నిష్ఠచిత్ప్రతిబింబ

మాత్. కించ అన్యత్ర బ్రహ్మలింగవశాత్ ప్రాణశబ్దస్య బ్రహ్మణి వృత్తేరాశ్రితత్వా

ప్రజ్ఞాయై సర్వాణి భూతాన్యేకీభవంతి తద్వ్యాఖ్యాస్యామ' ఇత్యుపక్రమ్య 'వాగేవాస్యా ఏకమంగమదూదుహత్తస్యై నామ పరస్తాత్ప్రతివిహితా భూతమాత్రా ప్రజ్ఞయా వాచం సమారుహ్య వాచా సర్వాణి నామాన్యాప్నోతీ' త్యాదిప్రజ్ఞాధర్మః. 'తా వా ఏతా దశైవ భూతమాత్రా అధిప్రజ్ఞం దశ ప్రజ్ఞామాత్రా అధిభూతం. యద్ధి భూతమాత్రా న స్యుః న ప్రజ్ఞామాత్రాస్స్యుః యద్ధి ప్రజ్ఞామాత్రా న స్యుః న భూతమాత్రాస్స్యుః, నహ్యన్యతరతో రూపం కించన సిద్ధ్యేత్, నో ఏతన్నానా, 'తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితా ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేఽర్పితాః స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మే' త్యాదిబ్రహ్మధర్మః. తస్మాద్బ్రహ్మణ ఏవైతదుపాధిద్వయధర్మేణ స్వధర్మేణ చైకముపాసనం త్రివిధం వివక్షితం. అన్యత్రాపి 'మనోమయః ప్రాణశరీర' ఇత్యాదావుపాధిధర్మేణ

ద్వారా సాక్షిణి ద్రష్టృత్వాధ్యాసమాహ—ప్రజ్ఞయేతి. బుద్ధిద్వారా చిదాత్మా వాచమింద్రియం సమారుహ్య తస్యాః ప్రేరకో భూత్వా వాచా కరణేన సర్వాణి నామాని వక్తవ్యత్వేనాప్నోతి, చక్షుషా సర్వాణి రూపాణి పశ్యతీత్యేవం ద్రష్టా భవతీత్యర్థః. తథా చ సర్వద్రష్టృత్వం చిదాత్మని ద్రష్టృత్వాధ్యాసనిమిత్తత్వం చ బుద్ధేర్ధర్మ ఇత్యుక్తం భవతి. సర్వాధారత్వానందత్వాదిర్బ్రహ్మధర్మ ఇత్యాహ—తా వా ఇతి. దశత్వం వ్యాఖ్యాతం. ప్రజ్ఞా ఇంద్రియజాః తా అధికృత్య గ్రాహ్యభూతమాత్రా వర్తంతే ప్రజ్ఞామాత్రా ఇంద్రియాణి గ్రాహ్యం భూతజాతమధికృత్య వర్తంత ఇతి గ్రాహ్యగ్రాహకయోర్మిథస్సాపేక్షత్వముక్తం సాధయతి—యదీతి. తదేవ స్ఫుటయతి—నహీతి. గ్రాహ్యేణ గ్రాహ్యస్వరూపం న సిద్ధ్యతి కింతు గ్రాహకేణ. ఏవం గ్రాహకమపి గ్రాహ్యమనపేక్ష్య న సిద్ధ్యతి, తస్మాత్సాపేక్షత్వాదేతద్గ్రాహ్యగ్రాహకద్వయం వస్తుతో న భిన్నం కింతు చిదాత్మన్యారోపితమిత్యాహ—నో ఇతి. తద్యథేత్యాదికృత వ్యాఖ్యానం. సూత్రార్థముపసంహరతి—తస్మాదితి. అన్యధర్మేణాన్యస్యోపాసనం కథమిత్యాశంక్యాఽఽశ్రితత్వాదిత్యాహ—అన్యత్రాపీతి. ఉపాధిర్జీవః. తదన్యధర్మేణోపాసనం. ఇయమసంగతా వ్యాఖ్యా, తథాహి న తావదారుణ్యాద్యనేకగుణవిశిష్టా ప్రాప్తక్రయణ

దిహాపి తద్యోగాత్ హితతమత్వాద్యసాధారణబ్రహ్మలింగయోగాత్ బ్రహ్మణ ఏవాయముపదేశ ఇతి సర్వమతిశోభనమ్.

బ్రహ్మణ ఉపాసనమాశ్రితం ఇహాపి తద్యుజ్యతే వాక్యస్యోపక్రమోప సంహారాభ్యామేకార్థత్వావగమాత్ ప్రాణప్రజ్ఞాబ్రహ్మలింగావగమాచ్చ. తస్మాద్బ్రహ్మవాక్యమేవైతదితి సిద్ధం.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందభగవత్పూజ్య పాదశిష్యశ్రీమచ్ఛంకరభగవద్పాదకృతౌ శారీరకమీమాంసా భాష్యే ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

వత్, ఉపాసాత్రయవిశిష్టస్య బ్రహ్మణో విధిస్సంభవతి సిద్ధస్య విధ్యనర్హత్వాత్, నాపి బ్రహ్మానువాదేనోపాసాత్రయవిధిః వాక్యభేదాత్, న చ నానాధర్మవిశిష్టమేక ముపాసనం విధీయత ఇతి వాచ్యం, తాదృశవిధివాక్యస్యాత్రాశ్రవణాత్, న చ 'తం మామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వే'త్యత్ర మామితి జీవేనాయురితి ప్రాణేనామృతమితి బ్రహ్మణా స్వస్వధర్మవతా విశిష్టోపాసనావిధిరితి వాచ్యం, సర్వేషాం ధర్మాణామశ్రవ ణాత్ బ్రహ్మశ్రుతేశ్చ. 'ప్రాణో వా అమృత'మితి ప్రాణస్యైవామృతత్వశ్రుతేః. అత్ర ఉపాసనావిధిలుబ్ధేన 'వక్తారం విద్యా'దేతదేవోక్తముపాసీత సమ ఆత్మేతి విద్యా'దితి జీవప్రాణబ్రహ్మోపాసనావిధయః. అన్యే గుణవిధయ ఇతి స్వీకర్తృత్యైకవాక్యత్వం త్యాజ్యం తచ్చాయుక్తముపక్రమాదినైకవాక్యతానిర్ణయాత్. తస్మా యప్రత్యగ్బ్రహ్మ పరమిదం వాక్యమిత్యుపసంహరతి—తస్మాదితి.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ శ్రీమచ్ఛారీరికమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్న ప్రభాయాం ప్రథమాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

ఇతి శ్రీబ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ బ్రహ్మతత్త్వప్రకాశికాయాం ప్రథమాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

ఓం

శ్రీమద్రత్నప్రభాభూషితం

శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యమ్.

ప్రథమాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

నమః పరమాత్మనే.

ప్రథమే పాదే 'జన్మాద్యస్య' ఇత్యారభ్యాకాశాదేస్సమస్తస్య జగతో జన్మాదికారణం బ్రహ్మేత్యుక్తం. తస్య సమస్తజగత్కారణస్య బ్రహ్మణో వ్యాపిత్వం నిత్యత్వం సర్వజ్ఞత్వం సర్వాత్మకత్వమిత్యేవం జాతీయకా ధర్మా ఉక్తా ఏవ భవంతి. అర్థాంతరప్రసిద్ధానాం చ కేషాంచిచ్ఛబ్దానాం బ్రహ్మవిషయత్వహేతుప్రతిపాదనేన కానిచిద్వాక్యాని సందిహ్యమానాని బ్రహ్మపరతయా నిర్ణీతాని. పునరప్యన్యాని వాక్యాన్యస్పష్టబ్రహ్మలింగాని సందిహ్యంతే, కిం పరం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయంతి, ఆహోస్విదర్థాంతరం కించిదితి. తన్నిర్ణయాయ ద్వితీయతృతీయపాదావారభ్యేతే.

శ్రీరామం సిద్ధమత్తారం గుహాశాయినమంతరం,
అంతర్యామిణమజ్ఞేయం వైశ్వానరమహం భజే

పూర్వపాదేనోత్తరపాదయోస్సంగతిం వక్తుం వృత్తమనువదతి—ప్ర
జగత్కారణత్వోక్త్యా వ్యాపిత్వాదికమర్థాత్సిద్ధం. తదుపజీవ్యోత్తరం
ప్రవర్తత ఇతి హేతుహేతుమద్భావస్సంగతిః. కథం పాదభేదఇత్యాశంక్య పాదానాం
ప్రమేయభేదమాహ—అర్థాంతరేతి. ఆకాశాదిశబ్దానాం స్పష్టబ్రహ్మలింగైర్బ్రహ్మణి
సమన్వయో దర్శితః. అస్పష్టబ్రహ్మలింగవాక్యసమన్వయః పాదద్వయే వక్ష్యతే. ప్రాయే

ఇత్థం పూర్వస్మిన్ పాదే స్పష్టబ్రహ్మలింగవాక్యానాం బ్రహ్మణి సమన్వయః సాధితః; అధునా అస్పష్టబ్రహ్మలింగానాం సమన్వయం సాధయితుం ద్వితీయతృతీయ

సూ. సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్. ౧.

ఇదమామ్నాయతే. 'సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాంత ఉపాసీత. అథ ఖలు క్రతుమయః పురుషో యథాక్రతురస్మిన్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి సక్రతుంకుర్వీతమనోమయః ప్రాణశరీరో భారూపస్సత్యసంకల్ప' ఇత్యాది. తత్ర సంశయః. కిమిహ మనోమయత్వాదిభిర్ధర్మైశ్శారీర ఆత్మోపాస్యత్వేనోపదిశ్యతే, ఆహో స్విత్పరం బ్రహ్మేతి, కిం తావత్ప్రాప్తం? శారీర ఇతి. కుతః? తస్య హి కార్యకరణాధిపతేః ప్రసిద్ధో మనఆదిభిస్సంబంధో న పరస్య బ్రహ్మణః 'అప్రాణో హ్యమనాశ్శుభ్ర' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః. నను 'సర్వం ఖల్విదం

[illegible]వాక్యస్థే ఋబ్రహ్మణైవాత్మ్యా[illegible]రవాంతరభేద ఇతి భావః—సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశా[illegible]. [illegible]ముదాహరతి—ఇదమితి. తస్మాజ్జాయతఇతి తజ్జం, తస్మిన్ లీయత ఇతి తల్లం, తస్మిన్ననితి చేష్టతఇతి తదనం, తజ్జం చ తల్లం చ తదనం చేతి, తజ్జలాన్ [illegible] శాకపార్థివవత్సమాసేన మధ్యపదస్య తచ్ఛబ్దస్య లోపః, తజ్జలాన మితి [illegible]లోపః, ఇతిశబ్దో హేతౌ. సర్వమిదం జగద్బ్రహ్మైవ [illegible]త్యర్థః. బ్రహ్మణి మిత్రామిత్రభేదాభావాచ్ఛాంతో రాగాదిరహితో భవే దితి [illegible]. సక్రతుముపాసనం కుర్వీతేతి విహితోపాసనస్యోపాసీతేత్యనువాదాత్ [illegible]—అథేతి. క్రతుమయః సంకల్పవికారఇత్యర్థః. పురుషస్య ధ్యానవికారత్వం [illegible]—యథేతి. ఇహ యద్ధ్యాయతి మృత్వా ధ్యానమహిమ్నా తద్ధ్యేయ [illegible] ఇత్యర్థః. క్రతుమయస్సంకల్పప్రధాన ఇతి వార్థః. క్రతోర్విషయ మాహ—[illegible]. బ్రహ్మాత్మకక్రమాన్మనోమయం ప్రాణశరీరం భారూపం సత్య సంకల్పమాకాశాత్మకమేవ ధ్యాయేదిత్యర్థః. పూర్వత్ర బ్రహ్మలింగైరబ్రహ్మలింగబాధ [illegible]. బ్రహ్మణో లింగమస్తి, కింతు ప్రకరణం. తచ్చ శాంతిగుణ [illegible]. అతో జీవలింగం బలీయ ఇతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వ

[illegible]. ఉపాస్యే బ్రహ్మణి జగత్కారణత్వేన వ్యాపిత్వాదికమర్థసిద్ధం. తదుప [illegible] హేతుహేతుమద్భావః సంగతిరస్య పూర్వ పాదేన. యథా సర్వం జీవాదిలింగబాధయా బ్రహ్మపరత్వముక్తం, న తథేహ మనో మయాదివాక్యే బ్రహ్మలింగమస్తీతి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమారభ్యతే.

అత్ర పూర్వపక్షే జీవోపాస్తిః, సిద్ధాంతే బ్రహ్మణ ఇతి ఫలభేదః. ఛాందోగ్యే

బ్రహ్మే’తి స్వశబ్దేనైవ బ్రహ్మోపాత్తం కథమిహ శారీరం ఆత్మోపాస్యత్వేనాశంక్యతే? నైష దోషః. నేదంవాక్యం బ్రహ్మోపాసనవిధిపరం. కిం తర్హి? శమవిధిపరం. యత్కారణం ‘సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాంతఉపాసీతే’త్యాహ—ఏతదుక్తం భవతి. యస్మాత్సర్వమిదం వికారజాతం బ్రహ్మైవ, తజ్జత్వాత్తల్లత్వాత్తదనత్వాచ్చ. న చ సర్వస్యైకాత్మకత్వే రాగాదయస్సంభవంతి, తస్మాచ్ఛాంత ఉపాసీతేతి. న చ శమవిధిపరత్వే సతి అనేన వాక్యేన బ్రహ్మోపాసనం నియంతుం శక్యతే. ఉపాసనం తు ‘సక్రతుం కుర్వీతే’త్యనేన విధీయతే. క్రతుస్సంకల్పో ధ్యానమిత్యర్థః. తస్య చ విషయత్వేన శ్రూయతే ‘మనోమయః ప్రాణశరీరః’, ఇతి జీవలింగమ్. అతో బ్రూమః జీవవిషయమేతదుపాసనమితి. ‘సర్వకర్మా సర్వకామ’ ఇత్యాద్యపి శ్రూయమాణం పర్యాయేణ జీవవిషయముపపద్యతే. ‘ఏష మ ఆత్మాఽన్తర్హృదయేఽణీయాన్ వ్రీహేర్వా యవాద్వే’తిచ హృదయాయతనత్వమణీయస్త్వం చారాగ్రమాత్రస్య జీవస్యావకల్పతే నాపరిచ్ఛిన్నస్య బ్రహ్మణః. నను ‘జ్యాయాన్ పృథివ్యా’ ఇత్యాద్యపి న పరిచ్ఛిన్నేఽవకల్పత ఇతి. అత్ర బ్రూమః—న తావదణీయస్త్వం జ్యాయస్త్వం చోభయమేకస్మిన్నాశ్రయితుం శక్యం విరోధాత్, అన్యతరాశ్రయణే చ ప్రథమశ్రుతత్వాదణీయస్త్వం యుక్త

పక్షయతి—శారీర ఇత్యాదినా. శ్రుతిమాశంక్యాన్యథాసిద్ధ్యా పరిహరతి—నైష దోషఇతి. శమవిధిపరత్వే హేతుమాహ—యత్కారణమితి. యతఏవమాహ తస్మాచ్ఛమవిధిపరమిత్యన్వయః. న చ శమేతి. శమధ్యానయోర్విధౌ వాక్యభేదాపత్తేరిత్యర్థః. జన్మపరంపరయా జీవస్యాపి సర్వకర్మత్వాదిసంభవమాహ—సర్వకర్మేతి. సర్వాణి కర్మాణి యస్య సర్వే కామా భోగ్యా యస్య సర్వగంధస్సర్వరస ఇత్యాదిశబ్దార్థః. ఆరాగ్రమాత్రస్యేతి. తోత్రప్రోతాయశ్శలాకాగ్రపరిమాణస్యేత్యర్థః. సర్వత్ర ప్రసిద్ధ

శాండిల్యవిద్యాయామిదమామ్నాయతే—‘స క్రతుం కుర్వీత’ ‘మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూపః’ ఇత్యాది. తత్ర కిం మనోమయత్వాదిగుణకః శారీర ఉపాస్యత్వేన ఉపదిశ్యతే కిం వా పరమాత్మేతి సంశయే, శారీర ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాన్తస్తు—పరం

మాశ్రయితుం. జ్యాయస్త్వం తు బ్రహ్మభావాపేక్షయా భవిష్యతీతి. నిశ్చితే చ జీవవిషయత్వే యదంతే బ్రహ్మసంకీర్తనం 'ఏతద్బ్రహ్మే'తి తదపి ప్రకృతపరామర్శార్థత్వాజ్జీవవిషయమేవ. తస్మాన్మనోమయత్వాదిభిర్ధర్మైర్జీవ ఉపాస్య ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః—పరమేవ బ్రహ్మేహ మనోమయత్వాదిభిర్ధర్మైరుపాస్యం. కుతః? సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్. యత్సర్వేషు వేదాంతేషు ప్రసిద్ధం బ్రహ్మశబ్దస్యాలంబనం జగత్కారణమిహ చ 'సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మే'తి వాక్యోపక్రమే శ్రుతం, తదేవ మనోమయత్వాదిభిర్ధర్మైర్విశిష్టముపదిశ్యత ఇతి యుక్తం. ఏవం సతి ప్రకృతహానాప్రకృతప్రక్రియే న భవిష్యతః. నను వాక్యోపక్రమే శమవిధివివక్షయా బ్రహ్మ నిర్దిష్టం న స్వవివక్షయేత్యుక్తం. అత్రోచ్యతే.—యద్యపి శమవిధివివక్షయా బ్రహ్మ నిర్దిష్టం, తథాపి మనోమయత్వాదిషూపదిశ్యమానేషు బ్రహ్మ సన్నిహితం భవతి, జీవస్తు న సన్నిహితః, న చ స్వశబ్దేనోపాత్త ఇతి వైషమ్యమ్.

బ్రహ్మణ ఏవాత్రోపాస్యత్వోపదేశాన్న జీవ ఉపాస్య ఇతి సూత్రార్థమాహ—సర్వత్రేతి. యత్ర ఫలం నోచ్యతే తత్ర పూర్వోత్తరపక్షసిద్ధిః ఫలమితి మంతవ్యం. యద్యపి నిరాకాంక్షం బ్రహ్మ తథాపి మనఃప్రచురముపాధిరస్య ప్రాణశ్శరీరమస్యేతి సమాసాంతర్గతసర్వనామ్నస్సన్నిహితవిశేష్యాకాంక్షిత్వాద్బ్రహ్మ సంబధ్యతే. 'స్యోనం తే సదనం కరోమీ'తి సంస్కారార్థసదనస్య నిరాకాంక్షస్యాపి తస్మిన్ సీదేతి సాకాంక్షతచ్ఛబ్దేన పరామర్శదర్శనాదిత్యాహ—అత్రోచ్యత ఇతి. స్యోనం పాత్రం తే పురోడాశస్యేతి శ్రుత్యర్థః. జీవోఽపి లింగాత్సన్నిహిత ఇత్యత ఆహ—జీవస్త్వితి. ఇదం హి లింగద్వయం లోకసిద్ధం జీవం న సన్నిధాపయతి. దుఃఖిన ఉపాస్త్యయోగ్యత్వాత్ ఫలాభావాచ్చ, అతో విశ్వజిన్న్యాయేన సర్వాభిలషితమానందరూపం బ్రహ్మైవోపాసనాక్రియానుబంధీతి భావః. కించ బ్రహ్మపదశ్రుత్యా లింగబాధ ఇత్యాహ—న చేతి. అన్యతరాకాంక్షానుగృహీతం ఫలవత్ప్రకరణం విఫలలింగాద్బలీయ ఇతి సముదాయార్థః.

బ్రహ్మైవోపాస్యత్వేనోపదిశ్యతే. కుతః, సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్ సర్వేషు వేదాంతేషు యత్ప్రసిద్ధం జగత్కారణం బ్రహ్మ, తస్యైవాత్ర 'సర్వం ఖలు...'ఇత్యాదినా ఉపదేశాదిత్యర్థః.

సూ. వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ. ౨.

వక్తుమిష్టా వివక్షితాః. యద్యప్యపౌరుషేయే వేదే వక్తురభావా న్నేచ్ఛార్థస్సంభవతి, తథాప్యుపాదానేన ఫలేనోపచర్యతే. లోకే హి యచ్ఛబ్దాభిహితముపాదేయం భవతి తద్వివక్షితమిత్యుచ్యతే, యదను పాదేయం తదవివక్షితమితి, తద్వద్వేదేఽప్యుపాదేయత్వేనాభిహితం వివక్షితం భవతీతరదవివక్షితం. ఉపాదానానుపాదానే తు వేదవాక్య తాత్పర్యాతాత్పర్యాభ్యామవగమ్యతే. తదిహ వివక్షితా యే గుణా ఉపాసనాయాముపాదేయత్వేనోపదిష్టా స్సత్యసంకల్పప్రభృతయస్తే పరస్మిన్ బ్రహ్మణ్యుపపద్యంతే. సత్యసంకల్పత్వం హి సృష్టిస్థితిసంహృతి ష్వప్రతిబద్ధశక్తిత్వాత్పరమాత్మనోఽవకల్పతే. పరమాత్మగుణత్వేన చ 'య ఆత్మాఽపహతపాప్మే' త్యత్ర 'సత్యకామస్సత్యసంకల్ప' ఇతి శ్రుతం 'ఆకాశాత్మే' తి చ ఆకాశవదాత్మాఽస్యేత్యర్థః. సర్వగతత్వాదిభిర్ధర్మై స్సంభవత్యాకాశేన సామ్యం బ్రహ్మణః. 'జ్యాయాన్ పృథివ్యా' ఇత్యా దినా చైతదేవ దర్శయతి. యదప్యాకాశ ఆత్మాస్యేతి వ్యాఖ్యాయతే, తదపి సంభవతి సర్వజగత్కారణస్య సర్వాత్మనో బ్రహ్మణ ఆకాశాత్మ కత్వం అతఏవ 'సర్వకర్మే'త్యాది. ఏవమిహోపాస్యతయా వివక్షితా గుణా బ్రహ్మణ్యుపపద్యంతే. యత్తూక్తం 'మనోమయః ప్రాణశరీర' ఇతి జీవలింగం న తద్బ్రహ్మణ్యుపపద్యత ఇతి, తదపి బ్రహ్మణ్యుపపద్యత ఇతి బ్రూమః. సర్వాత్మత్వాద్ధి బ్రహ్మణో జీవసంబంధీని మనోమయత్వాదీని

---

౨. వస్తునో వివక్షాయాః ఫలముపాదానం స్వీకారః స చ ప్రకృతేషు గుణే ష్వస్తీతి వివక్షోపచార ఇత్యాహ—తథాప్యుపాదానేనేతి. నన్విదం గ్రాహ్యమిదం త్యాజ్యమితి ధీర్వివక్షాధీనా వేదే కుతస్స్యాదిత్యత ఆహ—ఉపాదానానుపాదానే త్వితి. తాత్పర్యం నామ ఫలవదర్థప్రతీత్యనుకూలత్వం శబ్దధర్మః. ఉపక్రమాదినా తస్య జ్ఞానాత్తయోరవగమ ఇత్యర్థః. తదిహేతి. తత్తస్మాత్తాత్పర్యవత్త్వాదిత్యర్థః.

ఇతశ్చ బ్రహ్మైవాత్రోపదిశ్యత ఇత్యాహ—

వివక్షితాః 'భారూపః సత్యసంకల్పః' ఇత్యాదినా ఉపాసనాయాముపా దేయత్వేనోపదిష్టా యే గుణాః సత్యసఙ్కల్పత్వాదయః తేషాం బ్రహ్మణ్యేవోపపత్తే

బ్రహ్మసంబంధీని భవంతి. తథా చ బ్రహ్మవిషయే శ్రుతిస్మృతీ భవతః— ‘త్వం స్త్రీ త్వం పుమానసి త్వం కుమార ఉత వా కుమారీ, త్వం జీర్ణో దండేన వంచసి త్వం జాతో భవసి విశ్వతోముఖ’ ఇతి. “సర్వతః పాణిపాదం తత్సర్వతోఽక్షిశిరోముఖం, సర్వతశ్శ్రుతిమల్లోకే సర్వమావృత్య తిష్ఠతీ” తి చ. ‘అప్రాణో హ్యమనాశ్శుభ్ర’ ఇతి చ శ్రుతిః శుద్ధబ్రహ్మవిషయా ఇయం తు ‘మనోమయః ప్రాణశరీర’ ఇతి సగుణబ్రహ్మవిషయేతి విశేషః. అతో వివక్షితగుణోపపత్తేః పరమేవ బ్రహ్మేహోపాస్యత్వేనోపదిష్టమితి గమ్యతే.

సూ. అనుపపత్తేస్తు న శారీరః. ౩.

పూర్వేణ సూత్రేణ బ్రహ్మణి వివక్షితానాం గుణానాముపపత్తిరుక్తా.అనేనతు శారీరే తేషామనుపపత్తిరుచ్యతే తుశబ్దోఽవధారణార్థః. బ్రహ్మైవోక్తేన న్యాయేన మనోమయత్వాదిగుణం, న తు శారీరో జీవో మనోమయత్వాదిగుణః, యత్కారణం ‘సత్యసంకల్ప ఆకా

సర్వాత్మత్వే ప్రమాణమాహ—తథా చేతి. జీర్ణస్థవిరో యో దండేన వంచతి గచ్ఛతి సోఽపి త్వమేవ యో జాతో బాలస్సత్వమేవ సర్వతస్సర్వాసు దిక్షు శ్రుతయః శ్రోత్రాణ్యస్యేతి సర్వతశ్శ్రుతిమత్ సర్వజంతూనాం ప్రసిద్ధాః పాణ్యాదయస్తస్యేతి సర్వాత్మతోక్తిః.

౩. నను జీవధర్మాశ్చేద్బ్రహ్మణి యోజ్యంతే తర్హి బ్రహ్మధర్మా ఏవ జీవే కిమితి నయోజ్యంతే తత్రాహ—అనుపపత్తేరితి. సూత్రం వ్యాచష్టే—పూర్వేణేతి. సర్వాత్మత్వాదిరుక్తన్యాయః. కల్పితస్య ధర్మా అధిష్ఠానే సంబధ్యంతే, నాధిష్ఠానధర్మాః కల్పితే ఇతి భావః. వాగేవ వాకః సోఽస్యాస్తీతి వాకీ. నవాకీ అవాకీ అనింద్రియ ఇత్యర్థః.

రిత్యర్థః. జీవాసాధారణస్యాపి మనోమయత్వాదేః సత్యసఙ్కల్పత్వాద్యనురోధేన సర్వాత్మకే బ్రహ్మణ్యుపపత్తేః. అతః తద్గుణకం బ్రహ్మైవోపాస్యమితి సిద్ధమ్.

నను విపరీతం కిం న స్యాదితి చేత్, నేత్యాహ—

సత్యసఙ్కల్పత్వాదీనాం జీవే సామఞ్జస్యేనానుపపత్తేః న శారీరో జీవస్తద్ధర్మేణోపాస్యః, కిం తు బ్రహ్మైవేత్యర్థః.

శాస్త్రాఽవాక్యనాదరః జ్యాయాన్ పృథివ్యా' ఇతి చైవంజాతీయకా గుణా న శారీరే ఆంజస్యేనోపపద్యంతే. శారీరఇతి శరీరే భవ ఇత్యర్థః. నన్వీశ్వరోఽపి శరీరే భవతి. సత్యం శరీరే భవతి నతు శరీర ఏవ భవతి. 'జ్యాయాన్ పృథివ్యా జ్యాయానంతరిక్షాదాకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్య' ఇతి చ వ్యాపిత్వశ్రవణాత్. జీవస్తు శరీర ఏవ భవతి. తస్య భోగాధిష్ఠానాచ్ఛరీరాదన్యత్ర వృత్త్యభావాత్.

సూ. కర్మకర్తృవ్యపదేశాచ్చ. ౪.

ఇతశ్చ న శారీరో మనోమయత్వాదిగుణః, యస్మాత్కర్మకర్తృవ్యపదేశో భవతి 'ఏతమితః ప్రేత్యాభిసంభవితాస్మీ'తి. ఏతమితి ప్రకృతం మనోమయత్వాదిగుణముపాస్యమాత్మానం కర్మత్వేన ప్రాప్యత్వేన వ్యపదిశతి. అభిసంభవితాస్మీతి శారీరముపాసకం కర్తృత్వేన ప్రాపకత్వేన. అభిసంభవితాస్మీతి ప్రాప్తాఽస్మీత్యర్థః. న చ సత్యాం గతావేకస్య కర్తృకర్మవ్యపదేశో యుక్తః, తథోపాస్యోపాసకభావోఽపి భేదాధిష్ఠాన ఏవ, తస్మాదపి న శారీరో మనోమయత్వాదివిశిష్టః.

కుత్రాప్యాదరః కామోఽస్య నాస్తీత్యనాదరః నిత్యతృప్త ఇత్యర్థః. జ్యాయస్త్వాద్యనుపపత్తౌ శారీర ఇతి పరిచ్ఛేదో హేతుః సూత్రోక్తః. స తు జీవస్యైవ నేశ్వరస్యేత్యాహ—సత్యమిత్యాదినా.

౪. ప్రాపకత్వేన వ్యపదిశతీతి సంబంధః. కర్మకర్తృవ్యపదేశపదస్యార్థాంతరమాహ—తథోపాస్యేతి.

ఇతశ్చ న శారీర ఉపాస్య ఇత్యాహ—

'ఏతమితః ప్రేత్యాభిసంభవితాస్మి' ఇత్యనేన ఏతమితి ప్రకృతస్య మనోమయత్వాదిగుణకస్య బ్రహ్మణః కర్మత్వేన ప్రాప్యత్వేన, అభిసంభవితాస్మి ప్రాప్తాస్మి ఇతి శరీరస్య కర్తృత్వేన వ్యపదిశ్యమానత్వాదిత్యర్థః.

సూ. శబ్దవిశేషాత్. ౫.

ఇతశ్చ శారీరాదన్యో మనోమయత్వాదిగుణః, యస్మాచ్ఛబ్దవిశేషో భవతి, సమానప్రకరణే శ్రుత్యంతరే—'యథా వ్రీహిర్వా యవో వా శ్యామాకో వా శ్యామాకతండులో వైవమయమంతరాత్మన్పురుషో హిరణ్మయ' ఇతి. శారీరస్యాత్మనోఽన్యః శబ్దోఽభిధాయకః సప్తమ్యంతోఽంతరాత్మన్నితి. తస్మాద్విశిష్టోఽన్యః ప్రథమాంతః పురుషశబ్దో మనోమయత్వాదివిశిష్టస్యాత్మనోఽభిధాయకః, తస్మాత్తయోర్భేదోఽవగమ్యతే.

సూ. స్మృతేశ్చ. ౬.

స్మృతిశ్చ శారీరపరమాత్మనోర్భేదం దర్శయతి—"ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి, భ్రామయన్సర్వభూతాని యంత్రారూఢాని మాయయే" త్యాద్యా. తత్రాహ.—కః పునరయం శారీరో నామ పరమాత్మనోఽన్యోయః ప్రతిషిధ్యతే, 'అనుపపత్తేస్తు న శారీర' ఇత్యాదినా? శ్రుతిస్తు 'నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టా నాన్యోఽతోఽస్తి శ్రోతా నాన్యోఽతోఽస్తి మంతా నాన్యోఽతోఽస్తి విజ్ఞాతే' త్యేవం

౫. ఏకార్థత్వం ప్రకరణస్య సమానత్వం. అంతరాత్మన్నితి విభక్తిలోపశ్ఛాందసః శబ్దయోర్విశేషో విభక్తిభేదః. తస్మాత్తదర్థయోర్భేద ఇతి సూత్రార్థః.

౬. స్మృతౌ హృదిస్థస్య జీవాద్భేదోక్తేరత్రాపి హృదిస్థో మనోమయ ఈశ్వర ఇత్యాహ—స్మృతేశ్చేతి. భూతాని జీవాన్ యంత్రం శరీరం. అత్ర సూత్రకృతా సత్య భేదఉక్త ఇతి భ్రాంతినిరాసాయేక్షత్యధికరణే నిరస్తమపి చోద్యముద్భావ్య నిర

ఇతశ్చ న శారీర ఉపాస్య ఇత్యాహ—

సమానప్రకరణే 'అన్తరాత్మన్పురుషో హిరణ్మయః' ఇతి శారీరస్య యశ్శబ్దోఽభిధాయకః సప్తమ్యన్తః అన్తరాత్మన్నితి, తస్మాద్విశిష్టోఽన్యః ప్రథమాన్తః పురుషశబ్దో మనోమయత్వాదివిశిష్టస్యాత్మనోఽభిధాయకః; తస్య సత్త్వాన్న పరస్మాదన్యః శారీరః ఉపాస్య ఇత్యర్థః

కించ 'ఈశ్వరః సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి, భ్రామయన్సర్వభూతానీ

జాతీయకాపరమాత్మనోఽన్యమాత్మానం వారయతి. తథా స్మృతిరపి— "క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి సర్వక్షేత్రేషు భారతే" త్యేవంజాతీయ కేతి అత్రోచ్యతే. సత్యమేవైతత్, పర ఏవాత్మా దేహేంద్రియమనో బుద్ధ్యుపాధిభిః పరిచ్ఛిద్యమానో బాలైశ్శారీర ఇత్యుపచర్యతే. యథా ఘటకరకాద్యుపాధివశాదపరిచ్ఛిన్నమపి నభః పరిచ్ఛిన్నవదవభాసతే తద్వత్. తదపేక్షయా చ కర్మకర్తృత్వాదిభేదవ్యవహారో న విరుధ్యతే. ప్రాక్ 'తత్త్వమసీ' త్యాత్మైకత్వోపదేశగ్రహణాత్. గృహీతే త్వాత్మైకత్వే బంధమోక్షాదిసర్వవ్యవహారపరిసమాప్తిరేవ స్యాత్.

సూ. అర్భకౌకస్త్వాత్తద్వ్యపదేశాచ్చ నేతి చేన్న నిచాయ్యత్వాదేవం వ్యోమవచ్చ. ౭.

అర్భకమల్పమోకో నీడం "ఏష మే ఆత్మాంతర్హృదయ" ఇతి పరిచ్ఛిన్నాయతనత్వాత్. స్వశబ్దేన చ 'అణీయాన్ వ్రీహేర్వా యవాద్వా' ఇత్యణీయస్త్వవ్యపదేశాత్, శారీర ఏవారాగ్రమాత్రో జీవ ఇహోపదిశ్యతే న సర్వగతః పరమాత్మేతి యదుక్తం తత్పరిహర్తవ్యం.

స్యతి—అత్రాహేత్యాదినా. త్వదుక్తరీత్యా వస్తుత ఏకత్వమేవ భేదస్తు కల్పిత ఏవ సూత్రేష్వనూద్యత ఇత్యాహ—సత్యమితి.

౭. అర్భకమోకో యస్య సోఽర్భకౌకాః తస్య భావస్తత్త్వం తస్మాదార్థిక మల్పత్వం అణీయానిత్యల్పత్వవాచకశబ్దేనాపి శ్రుతమిత్యాహ—స్వశబ్దేనేతి. నాయం

యన్త్రారూఢాని మాయయా.' ఇత్యాదౌ జీవపరమాత్మనోర్భేదస్మరణాన్న పరస్మాదన్యో జీవ ఉపాస్య ఇతి సిద్ధమ్. అనయోర్భేదస్తు కాల్పనికః, న వాస్తవ ఇతి రహస్యమ్.

అధునా పరమాత్మన ఉపాస్యత్వమాక్షిప్య పరిహరతి—

అర్భకౌకస్త్వాత్ అర్భకమల్పమ్ ఓకః స్థానం యస్య సోఽర్భకౌకాః తస్య భావస్తత్త్వం తస్మాత్, 'ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయే' ఇతి పరిచ్ఛిన్నహృదయాయతనత్వాదిత్యర్థః. కిం చ తద్వ్యపదేశాచ్చ తస్య స్వశబ్దేనైవ 'అణీయాన్' ఇత్యణీయస్త్వస్య వ్యపదేశాత్ ఆరాగ్రమాత్రో జీవ ఇహోపాస్యః న సర్వగతః పరమాత్మేతి

అత్రోచ్యతే—నాయం దోషః. న తావత్పరిచ్ఛిన్నదేశస్య సర్వగతత్వవ్యపదేశః కథమప్యుపపద్యతే. సర్వగతస్య తు సర్వదేశేషు విద్యమానత్వాత్పరిచ్ఛిన్నదేశవ్యపదేశోఽపి కయాచిదపేక్షయా సంభవతి, యథా సమస్తవసుధాధిపతిరపి సన్నయోధ్యాధిపతిరితి వ్యపదిశ్యతే. కయా పునరపేక్షయా సర్వగతస్సన్నీశ్వరోఽర్భకౌకా అణీయాంశ్చ వ్యపదిశ్యత ఇతి. నిచాయ్యత్వాదేవమితి బ్రూమః. ఏవమణీయస్త్వాదిగుణోపేత ఈశ్వరస్తత్ర హృదయపుండరీకే నిచాయ్యో ద్రష్టవ్య ఇత్యుపదిశ్యతే, యథా సాలగ్రామే హరిః, తత్రాస్య బుద్ధివిజ్ఞానం గ్రాహకం, సర్వగతోఽపీశ్వరస్తత్రోపాస్యమానః ప్రసీదతి. వ్యోమవచ్చైతద్ద్రష్టవ్యం. యథా సర్వగతమపి సద్వ్యోమ సూచీపాశాద్యపేక్షయార్భకౌకోఽణీయశ్చ వ్యపదిశ్యతే, ఏవం బ్రహ్మాపి. తదేవం నిచాయ్యత్వాపేక్షం బ్రహ్మణోఽర్భకౌకస్త్వమణీయస్త్వం చ న పారమార్థికం. తత్ర యదాశంక్యతే హృదయాయతనత్వాద్బ్రహ్మణః హృదయాయతనానాం చ ప్రతిశరీరం భిన్నత్వాత్ భిన్నాయతనానాం చ శుకాదీనామనేకత్వసావయవత్వాఽనిత్యత్వాదిదోషదర్శనాద్బ్రహ్మణోఽపి తత్ప్రసంగ ఇతి తదపి పరిహృతం భవతి.

దోష ఇత్యుక్తం వివృణోతి—న తావదితి కథమపి బ్రహ్మభావాపేక్షయాఽపీత్యర్థః. పరిచ్ఛేదత్యాగం వినా బ్రహ్మత్వాసంభవాత్ తత్త్యాగే చ బ్రహ్మణ ఏవోపాస్యత్వమాయాతీతి భావః. విభోః పరిచ్ఛేదోక్తౌ దృష్టాంతమాహ—యథా సమస్తేతి. సర్వేశ్వరస్యాయోధ్యాయాం స్థిత్యపేక్షయా పరిచ్ఛేదోక్తివదల్పహృది ధ్యేయత్వేన తథోక్తిరిత్యర్థః. నను కిమితి హృవయమేవ ప్రాయేణోచ్యతే తత్రాహ—తత్రేతి. హృదయే పరమాత్మనో బుద్ధివృత్తిర్గ్రాహికా భవతి. అత ఈశ్వరాభివ్యక్తిస్థానత్వాత్తదుక్తిరిత్యర్థః. వ్యోమదృష్టాంతాసినా శంకాలతా కాపి ఛిన్నేత్యాహ—తత్ర యదాశంక్యత ఇత్యాదినా. భిన్నాయతనత్వేఽపి వ్యోమ్నః సత్యభేదాద్యభావాదితి భావః.

చేత్, న. కుతః, నిచాయ్యత్వాదేవమ్ అర్భకౌకస్త్వాణీయస్త్వాదివిశిష్టత్వేన రూపేణ పరమాత్మన ఇహ నిచాయ్యత్వాత్ ఉపాస్యత్వాత్. అతః సర్వగతస్యాత్మన ఉపాసనాపేక్షయా అర్భకౌకస్త్వాదిగుణః. నైతావతా సర్వగతత్వహానిః. తత్ర దృష్టాన్తః వ్యోమవత్; యథా సర్వగతమపి వ్యోమ సూచ్యాద్యవచ్ఛేదేనార్భకౌకోఽణీయశ్చ వ్యపదిశ్యతే తద్వత్ బ్రహ్మాపీత్యర్థః.

సూ. సంభోగప్రాప్తిరితి చేన్న వైశేష్యాత్. ౮.

వ్యోమవత్సర్వగతస్య బ్రహ్మణః సర్వప్రాణిహృదయసంబంధాచ్చిద్రూపతయా చ శారీరేణావిశిష్టత్వాత్, సుఖదుఃఖాదిసంభోగోఽప్యవిశిష్టః ప్రసజ్యేత. ఏకత్వాచ్చ. న హి పరమాత్మనోఽన్యః కశ్చిదాత్మా సంసారీ విద్యతే 'నాన్యోఽతోఽస్తి విజ్ఞాతే' త్యాదిశ్రుతిభ్యః. తస్మాత్పరస్యైవ బ్రహ్మణః సంభోగప్రసంగ ఇతి చేన్న, వైశేష్యాత్. న తావత్సర్వప్రాణిహృదయసంబంధాచ్చిద్రూపతయా చ శారీరవద్బ్రహ్మణస్సంభోగప్రసంగః, వైశేష్యాత్. విశేషో హి భవతి శారీరపరమేశ్వరయోః. ఏకః కర్తా భోక్తా ధర్మాధర్మాదిసాధనః సుఖదుఃఖాదిమాంశ్చ, ఏకస్తద్విపరీతోఽపహతపాప్మత్వాదిగుణః. ఏతస్మాదనయోర్విశేషాదేకస్య భోగో నేతరస్య. యది చ సన్నిధానమాత్రేణ వస్తుశక్తిమనాశ్రిత్య కార్యసంబంధోఽభ్యుపగమ్యేత ఆకాశాదీనామపి దాహాదిప్రసంగః. సర్వగతానేకాత్మవాదినామపి సమావేతౌ చోద్యపరిహారౌ. యదప్యేకత్వాద్బ్రహ్మణ ఆత్మాంతరాభావాచ్ఛరీరస్య భోగేన బ్రహ్మణో భోగప్రసంగ ఇతి. అత్ర వదామః—ఇదం తావద్దేవానాంప్రియః ప్రష్టవ్యః-కథమయం త్వయాత్మాంతరాభావోఽధ్యవసిత ఇతి.

---

౮. బ్రహ్మణో హార్దత్వేఽనిష్టసంభోగాపత్తేర్జీవ ఏవ హార్ద ఉపాస్య ఇతి శఙ్కాం వ్యాచష్టే—వ్యోమవదితి. బ్రహ్మ భోక్తృ స్యాత్ హార్దత్వే సతి చేతనత్వాజ్జీవాభిన్నత్వాచ్చ, జీవవదిత్యుక్తం నిరస్యతి—న వైశేష్యాదితి. ధర్మాధర్మవత్త్వముపాధిరిత్యర్థః. అయమేవ విశేషో వైశేష్యం స్వార్థే ష్యఞ్ ప్రత్యయః విశేషస్యాతిశయార్థో వాధర్మాదేస్స్వాశ్రయే ఫలహేతుత్వమతిశయః, తస్మాదిత్యర్థః. కించ విభవో బహవ ఆత్మాన ఇతి వాదినామేకస్మిన్ దేహే సర్వాత్మనాంభోక్తృత్వప్రసంగః, స్వకర్మార్జిత ఏవ దేహ ఏవ భోగ ఇతి పరిహారశ్చ తుల్య ఇతి న వయం పర్యనుయోజ్యా ఇత్యాహ—సర్వగతేతి. వస్తుతస్తేషామేవ భోగసాంకర్యమిత్యగ్రే వక్ష్యతే. బ్రహ్మణో జీవాభిన్నత్వం

అధునా పరమాత్మనః సర్వగతత్వే దోషమాశఙ్క్య పరిహరతి—

వ్యోమవత్పరమాత్మనః సర్వగతత్వే చేతనత్వావిశేషాత్ జీవవత్ సుఖదుఃఖానుభవరూపసంభోగప్రాప్తిరితి చేత్, న. వైశేష్యాత్ జీవపరమాత్మనోః భోక్తృత్వాభో

'తత్త్వమస్యహం బ్రహ్మాస్మి నాన్యోఽతోఽస్తి విజ్ఞాతే'త్యాదిశాస్త్రేభ్యః ఇతి చేత్, యథాశాస్త్రం తర్హి శాస్త్రీయోఽర్థః ప్రతిపత్తవ్యః న తత్రార్ధజరతీయం లభ్యం. శాస్త్రం చ 'తత్త్వమసీ'త్యపహతపాప్మత్వాదివిశేషణం బ్రహ్మ శారీరస్యాత్మత్వేనోపదిశచ్ఛారీరస్యైవ తావదుపభోక్తృత్వం వారయతి. కుతః? తదుపభోగేన బ్రహ్మణ ఉపభోగప్రసంగః అథాగృహీతం శారీరస్య బ్రహ్మణైకత్వం తదా మిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తః శారీరస్యోపభోగో న తేన పరమార్థరూపస్య బ్రహ్మణస్సంస్పర్శః. న హి బాలైస్తలమలినతాదిభిర్వ్యోమ్ని వికల్ప్యమానే తలమలినతాదివిశిష్టమేవ పరమార్థతో వ్యోమ భవతి. తదాహ 'న వైశేష్యా' దితి. నైకత్వేఽపి శారీరస్యోపభోగేన బ్రహ్మణ ఉపభోగప్రసంగో వైశేష్యాత్. విశేషో హి భవతి మిథ్యాజ్ఞానసమ్యగ్జ్ఞానయోః. మిథ్యాజ్ఞానకల్పిత ఉపభోగః; సమ్యగ్జ్ఞానదృష్టమేకత్వం. న చ మిథ్యాజ్ఞానకల్పితేనోపభోగేన సమ్యగ్జ్ఞానదృష్టమేకత్వం వస్తు సంస్పృశ్యతే. తస్మాన్నోపభోగగంధోఽపి శక్య ఈశ్వరస్య కల్పయితుమ్.

శ్రుత్యా నిశ్చిత్య తేన భోక్తృత్వానుమానే ఉపజీవ్యశ్రుతిబాధమాహ—యథాశాస్త్రమితి. అర్ధం ముఖమాత్రం జరత్యా వృద్ధాయాః కామయతే నాంగానీతి సోఽయమర్ధజరతీయన్యాయః స చాత్ర న యుక్తః. న హ్యభేదమంగీకృత్యాభోక్తృత్వం త్యక్తుం యుక్తం శ్రుత్యైవాభేదసిద్ధ్యర్థం భోక్తృత్వవారణాదిత్యాహ—శాస్త్రం చేతి. నన్వేకత్వం మయా శ్రుత్యా న గృహీతం యేనోపజీవ్యబాధస్స్యాత్. కింతు త్వదుక్త్యా గృహీతమిత్యాశంక్య బింబప్రతిబింబయోః కల్పితభేదేన భోక్తృత్వాభోక్తృత్వవ్యవస్థోపపత్తేరప్రయోజకో హేతురిత్యాహ—అథాగృహీతమిత్యాదినా.

ల్పితధర్మేణాసంగిత్వమధిష్ఠానస్య వైశేష్యమిత్యస్మిన్నర్థేఽపి సూత్రం పాతయతి—
దాహేతి. బ్రహ్మణో వార్ద్ధత్వే బాధకాభావాచ్ఛాండిల్యవిద్యావాక్యం బ్రహ్మణ్యుపాస్యే సమన్వితమితి సిద్ధం. ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

క్తృత్వాదివిశేషాన్న తద్భోగేనాస్య భోగప్రాప్తిః. తస్మాన్మనోమయత్వాదిగుణకః పరమాత్మైవోపాస్యః, న శారీర ఇతి సుస్థితమ్.

సూ. అత్తా చరాచరగ్రహణాత్. ౯.

కఠవల్లీషు పఠ్యతే—'యస్య బ్రహ్మ చ క్షత్రం చోభే భవత ఓదనః, మృత్యుర్యస్యోపసేచనం క ఇత్థా వేద యత్ర స' ఇతి. అత్ర కశ్చిదోదనోపసేచనసంసూచితోఽత్తా ప్రతీయతే. తత్ర కిమగ్నిరత్తా స్యాదుత జీవోఽథ వా పరమాత్మేతి సంశయః, విశేషానవధారణాత్, త్రయాణాం చాగ్నిజీవపరమాత్మనామస్మిన్ గ్రంథే ప్రశ్నోపన్యాసోపలబ్ధేః. కిం తావత్ప్రాప్తం? అగ్నిరత్తేతి. కుతః? 'అగ్నిరన్నాద' ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధిభ్యాం. జీవో వాఽత్తా స్యాత్ 'తయో రన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తీ'తి దర్శనాత్. న చ పరమాత్మా 'అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీ'తి దర్శనాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః—అత్తాత్ర పరమాత్మా భవితు

---

౯. అత్తా చరాచరగ్రహణాత్. యస్య బ్రహ్మక్షత్రాదిజగదోదనో మృత్యుస్సర్వప్రాణిమారకోఽపి యస్యోపసేచనమోదనసంస్కారకఘృతప్రాయః సోఽత్తా యత్ర శుద్ధే చిన్మాత్రేఽభేదకల్పనయా వర్తతే తచ్ఛుద్ధం బ్రహ్మ ఇత్థా ఇత్థం ఈశ్వరస్యాప్యధిష్ఠానభూతం కో వేద, చిత్తశుద్ధ్యాద్యుపాయం వినా కోఽపి న జానాతీత్యర్థః. సంశయబీజమాహ—విశేషేతి. 'సత్వమగ్నిం ప్రబ్రూహీ'త్యగ్నేః, 'యేయం ప్రేతే విచికిత్సే'తి జీవస్య, 'అన్యత్ర ధర్మాది'తి బ్రహ్మణః ప్రశ్నః. 'లోకాదిమగ్నిం తమువాచే'త్యగ్నేః, 'హంత త ఇదం ప్రవక్ష్యామీ'తీతరయోః ప్రతివచనముపలభ్యత ఇత్యర్థః. పూర్వత్ర బ్రహ్మణో భోక్తృత్వం నాస్తీత్యుక్తం తదుపజీవ్య పూర్వపక్షయతి—కిం తావదితి. అగ్నిప్రకరణమతీతమిత్యరుచేరాహ—జీవో వేతి. పూర్వపక్షే జీవోపాస్తిః సిద్ధాంతే నిర్విశేషబ్రహ్మజ్ఞానమితి ఫలభేదః. ఓదనశబ్దో భోగ్యవాచీతి పూర్వపక్షః, సిద్ధాంతస్తు బ్రహ్మక్షత్రశబ్దైరుపస్థాపితకార్యమాత్రే గౌణ ఓదనశబ్దః. గుణశ్చాత్ర

పూర్వం యథా బ్రహ్మణో భోక్తృత్వాభావ ఉక్తః, తథా కర్తృత్వాభావ ఇహ బ్రహ్మణ ఇతి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే అగ్నేర్జీవస్య వోపాస్తిః; సిద్ధాంతే నిర్విశేషబ్రహ్మధీరితి ఫలభేదః. కఠవల్లీషు శ్రూయతే 'యస్య బ్రహ్మ చ క్షత్రం చోభే భవత ఓదనః' ఇత్యాది. తత్రౌదనోపసేచనసూచితః కశ్చిదత్తా ప్రతీయతే. స కిమగ్నిః, ఉత జీవః, ఉతాహో పరమాత్మేతి విశయే, అగ్నిజీవావితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—పరమాత్మైవాత్తా. కుతః,

మర్హతి. కుతః? చరాచరగ్రహణాత్. చరాచరం హి స్థావరజంగమం మృత్యూపసేచనమిహాద్యత్వేన ప్రతీయతే. తాదృశస్య చాద్యస్య న పరమాత్మనోఽన్యః కార్త్స్న్యేనాత్తా సంభవతి, పరమాత్మా తు వికారజాతం సంహరన్ సర్వమత్తీత్యుపపద్యతే నన్విహ చరాచరగ్రహణం నోపలభ్యతే, తత్కథం సిద్ధవచ్చరాచరగ్రహణం హేతుత్వేనోపాదీయతే? నైష దోషః. మృత్యూపసేచనత్వేనాద్యత్వేన సర్వస్య ప్రాణిజాతస్య ప్రతీయమానత్వాద్బ్రహ్మక్షత్రయోశ్చ ప్రాధాన్యాత్ప్రదర్శనార్థత్వోపపత్తేః. యత్తు పరమాత్మనోఽపి నాత్తృత్వం సంభవతి 'అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీ'తి దర్శనాదితి, అత్రోచ్యతే, కర్మఫలభోగస్య ప్రతిషేధకమేతద్దర్శనం, తస్య సన్నిహితత్వాన్న వికారసంహారస్య ప్రతిషేధకం, సర్వవేదాంతేషు సృష్టిస్థితిసంహారకారణత్వేన బ్రహ్మణః ప్రసిద్ధత్వాత్. తస్మాత్పరమాత్మైవేహాత్తా భవితుమర్హతి.

సూ. ప్రకరణాచ్చ. ౧౦.

ఇతశ్చ పరమాత్మైవేహాత్తా భవితుమర్హతి; యత్కారణమిదం ప్రకరణం పరమాత్మనః 'న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చి' దిత్యాది. ప్రకృతగ్రహణం చ న్యాయ్యం 'క ఇత్థా వేద యత్ర స' ఇతి చ దుర్విజ్ఞానత్వం పరమాత్మలింగమ్.

మృత్యూపసేచనపదేన సన్నిధాపితం ప్రసిద్ధౌదనగతం వినాశ్యత్వం గృహ్యతే, గౌణశబ్దస్య సన్నిహితగుణగ్రాహిత్వాత్. తథాచ సర్వస్య వినాశ్యత్వేన భానాల్లింగాదీశ్వరోఽత్తేత్యాహ—నైష దోష ఇతి. తస్య సన్నిహితత్వాదితి—'పిప్పలం స్వాద్వత్తీ'తి భోగస్య పూర్వోక్తత్వాదిత్యర్థః.

౧౦. ప్రకరణాచ్చేతి సూత్రం స్పష్టత్వాన్న వ్యాఖ్యాతమ్. ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్.

చరాచరగ్రహణాత్. చరాచరయోః స్థావరజఙ్గమయోః ఆద్యత్వేనాస్మిన్వాక్యే గ్రహణాత్ శ్రవణాత్. న హి పరమాత్మానం సర్వసంహర్తారమృతేఽన్యస్య కస్యచిచ్చరాచరాత్తృత్వం సంభవతీత్యర్థః.

ఇతశ్చ పరమాత్మైవాత్తేత్యాహ—

'న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిత్' ఇత్యాదినా పరమాత్మనః ప్రకరణాత్ ప్రకృతత్వాత్ 'క ఇత్థా వేద యత్ర సః' ఇతి దుర్విజ్ఞేయత్వరూపాసాధారణలింగాచ్చేత్యర్థః.

సూ. గుహాం ప్రవిష్టావాత్మానౌ హి తద్దర్శనాత్. ౧౧.

కఠవల్లీష్వేవం పఠ్యతే—"ఋతం పిబంతౌ సుకృతస్య లోకే గుహాం ప్రవిష్టౌ పరమే పరార్ధ్యే. ఛాయాతపౌ బ్రహ్మవిదో వదంతి పంచాగ్నయో యే చ త్రిణాచికేతాః" ఇతి. తత్ర సంశయః. కిమిహ బు జీవౌ నిర్దిష్టౌ, ఉత జీవపరమాత్మానావితి. యది బుద్ధిజీవౌ, తతో బు ప్రధానాత్కార్యకరణసంఘాతాద్విలక్షణో జీవః ప్రతిపాదితో భవతి, తదపీహ ప్రతిపాదయితవ్యం. 'యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యేఽస్తీత్యేకే నాయమస్తీతి చైకే. ఏతద్విద్యామనుశిష్టస్త్వయాఽహం వరాణామేష వరస్తృతీయ' ఇతి పృష్టత్వాత్. అథ జీవపరమాత్మానౌ, తతో జీవాద్విలక్షణః పరమాత్మా ప్రతిపాదితో భవతి, తదపీహ ప్రతిపాదయితవ్యం. 'అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యస్మాత్కృతాకృతాత్, అన్యత్ర భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వదే' తి పృష్టత్వాత్.

---

౧౧. అత్తృవాక్యానంతరవాక్యస్యాపి జ్ఞేయాత్మని సమన్వయమాహ—గుహామితి. ఋతమవశ్యంభావి కర్మఫలం పిబంతౌ భుంజానౌ సుకృతస్య కర్మణో లోకే కార్యే దేహే పరస్య బ్రహ్మణోఽర్ధం స్థానమర్హతీతి పరార్ధ్యం హృదయం పరమశ్రేష్ఠం తస్మిన్ యా గుహా నభోరూపా బుద్ధిరూపా వా తాం ప్రవిశ్య స్థితౌ ఛాయాతపవన్మిథో విరుద్ధౌ తౌ చ బ్రహ్మవిదః కర్మిణశ్చ వదంతి. త్రిఃనాచికేతోఽగ్నిశ్చితో యైస్తే త్రినాచికేతాః తేఽపి వదంతీత్యర్థః. నాచికేతవాక్యానామత్రాధ్యయనం తదర్థజ్ఞానం తదనుష్ఠానం చేతి త్రిత్వం బోధ్యం. బుద్ధ్యవచ్ఛిన్నజీవస్య పరమాత్మనశ్చ ప్రకృతత్వాత్సంశయమాహ—తత్రేతి. పూర్వోత్తరపక్షయోః ఫలం స్వయమేవాహ—యదీత్యాదినా. తదపి-జీవస్య బుద్ధివైలక్షణ్యమపీత్యర్థః. మనుష్యే ప్రేతే మృతే సతి యేయం విచికిత్సా సంశయః. పరలోకభాగ్భోక్తాఽస్తీత్యేకే నాస్తీత్యన్యే, అతస్త్వ

పూర్వం బ్రహ్మక్షత్రపదస్య మృత్యుపదసాంనిధ్యాదనిత్యవస్తుపరత్వవదిహాపి పిబచ్ఛబ్దస్య సంనిహితగుహాప్రవేశాదినా బుద్ధిక్షేత్రజ్ఞపరత్వమస్త్వితి దృష్టాన్తసఙ్గత్యైదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే బుద్ధిభిన్నజీవజ్ఞానమ్, సిద్ధాన్తే తు జీవవిలక్షణపరమాత్మజ్ఞానమితి ఫలభేదః. కఠవల్లీష్వేవం శ్రూయతే—'ఋతం పిబన్తౌ సుకృతస్య లోకే' ఇత్యాది.

అత్రాహ—ఉభావప్యేతౌ పక్షౌ న సంభవతః. కస్మాత్? ఋతపానం హి కర్మఫలోపభోగ 'సుకృతస్య లోక' ఇతి లింగాత్. తచ్చ చేతనస్య క్షేత్రజ్ఞస్య సంభవతి నాచేతనాయా బుద్ధేః. పిబంతావితి ద్వివచనేన ద్వయోః పానం దర్శయతి శ్రుతిః. అతో బుద్ధిక్షేత్రజ్ఞపక్షస్తావన్న సంభవతి. అతఏవ క్షేత్రజ్ఞపరమాత్మపక్షోఽపి న సంభవతి చేతనేఽపి పరమాత్మని ఋతపానాసంభవాత్ 'అనశ్నన్నన్యోఽభిచాకశీతీ'తి మంత్రవర్ణాదితి. అత్రోచ్యతే. నైష దోషః. ఛత్రిణో గచ్ఛంతీత్యేకేనాపి ఛత్రిణా బహూనామచ్ఛత్రిణాం ఛత్రిత్వోపచారదర్శనాత్, ఏవమేకేనాపి పిబతా ద్వౌ పిబంతావుచ్యేయాతాం. యద్వా జీవస్తావత్పిబతి, ఈశ్వరస్తు పాయయతి, పాయయన్నపి పిబతీత్యుచ్యతే. పాచయితర్యపి పక్తృత్వప్రసిద్ధిదర్శనాత్ బుద్ధిక్షేత్రజ్ఞపక్షపరిగ్రహోఽపి సంభవతి కరణే కర్తృత్వోపచారాత్, ఏధాంసి పచంతీతి ప్రయోగదర్శనాత్. నచాధ్యాత్మాధికారే అన్యౌ కౌచిదృతం పిబంతౌ సంభవతః

యోపదిష్టోఽహమేతదాత్మతత్త్వం జానీయామిత్యర్థః. తదపీతి. పరమాత్మస్వరూపమపీత్యర్థః. ఉభయోర్భోక్తృత్వాయోగేన సంశయమాక్షిపతి—అత్రాహేతి. ఛత్రిపదేన గంతార ఇవ పిబత్పదేనాజహల్లక్షణయా ప్రవిష్టావుచ్యేతే ఇత్యాహ—అత్రోచ్యత ఇతి. పానకర్తృవాచిపదేన పానానుకూలౌ వా లక్ష్యావిత్యాహ—యద్వేతి. నియతపూర్వభావికృతిమత్త్వరూపమనుకూలత్వం కర్తృకారయిత్రోస్సాధారణం యః కారయతి స కరోత్యేవేతి న్యాయాదితి భావః. అత్ర ప్రకృతిర్ముఖ్యార్థా ప్రత్యయే లక్షణా. మిశ్రాఽస్తు కృతిః ప్రత్యయార్థో ముఖ్యః. ప్రకృత్యా త్వజహల్లక్షణయా పాయనం లక్ష్యమిత్యాహుః. పూర్వపక్షే పిబంతావితి కర్తృవాచిశతృప్రత్యయేన బుద్ధిజీవసాధారణం కారకత్వం లక్ష్యమిత్యాహ—బుద్ధీతి. ఏధాంసి కాష్ఠాని పచంతీత్యాఖ్యాతేన కారకత్వం లక్ష్యం ప్రకృతిస్తు ముఖ్యైవేతి భావః. ముఖ్యపాతారౌ ప్రసిద్ధపక్షిణౌ గ్రాహ్యావిత్యత ఆహ—న చేతి. బ్రహ్మసూత్రపదస్య సన్నిహితమృత్యుపదాదనిత్యవస్తుపరత్వవదిహాపి పిబత్పదస్య సన్నిహితగుహాపదాద్బుద్ధిజీవపరతేతి దృష్టాం

తత్ర కిం బుద్ధిజీవౌ నిర్దిష్టౌ, ఉత జీవపరమాత్మానావితి విశయే, బుద్ధిజీవావితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఇహ గుహాం ప్రవిష్టౌ జీవపరమాత్మానావేవ. కుతః ఆత్మానౌ హి, హి యస్మాదాత్మానౌ చేతనౌ, 'ఋతం పిబన్తౌ' ఇతి కర్మఫలభోగశ్రవణేన ఏకస్యా

తస్మాద్బుద్ధిజీవౌ స్యాతాం జీవపరమాత్మానౌ వేతి సంశయః. కిం తావత్ప్రాప్తం? బుద్ధిక్షేత్రజ్ఞావితి. కుతః? 'గుహాం ప్రవిష్టావి'తి విశేషణాత్. యది శరీరం గుహా యది వా హృదయముభయథాపి బుద్ధిక్షేత్రజ్ఞౌ గుహాం ప్రవిష్టావుపపద్యేతే. న చ సతి సంభవే సర్వగతస్య బ్రహ్మణః విశిష్టదేశత్వం యుక్తం కల్పయితుం. 'సుకృతస్య లోక' ఇతి చ కర్మగోచరానతిక్రమం దర్శయతి పరమాత్మా తు న సుకృతస్య దుష్కృతస్య వా గోచరేవర్తతే.'న కర్మణా వర్ధతే నో కనీయా'నితి శ్రుతేః. 'ఛాయాతపా'వితి చ చేతనాచేతనయోర్నిర్దేశ ఉపపద్యతే ఛాయాతపవత్పరస్పరస్య విలక్షణత్వాత్. తస్మాద్బుద్ధిక్షేత్రజ్ఞావిహోచ్యేయాతామిత్యేవం ప్రాప్తేబ్రూమః-విజ్ఞానాత్మపరమాత్మానావిహోచ్యేయాతాం కస్మాత్?ఆత్మానౌహి తావుభావపి చేతనౌ సమానస్వభావౌ,సంఖ్యాశ్రవణే చసమానస్వభావేష్వేవ లోకే ప్రతీతిర్దృశ్యతే. అస్య గోర్ద్వితీయోఽన్వేష్టవ్య ఇత్యుక్తే గౌరేవ ద్వితీయోఽన్విష్యతే నాశ్వః పురుషో వా, తదిహ ఋతపానేన లింగేన నిశ్చితే విజ్ఞానాత్మని ద్వితీయాన్వేషణాయాం సమానస్వభావశ్చేతనః పరమాత్మైవ ప్రతీయతే. నమూక్తం గుహాహితత్వదర్శనాన్న పరమాత్మా ప్రత్యేతవ్య ఇతి. గుహాహితత్వదర్శనాదేవ పరమాత్మా ప్రత్యేతవ్య ఇతి వదామః. గుహాహితత్వం హి శ్రుతిస్మృతిష్వసకృత్పరమాత్మన ఏవ దృశ్యతే. 'గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం

తేన పూర్వపక్షయతి—కిం తావదితి. గోచరః ఫలం ఏకస్మిన్ జాతిమతి దృష్టే సజాతీయమేవ ద్వితీయం గ్రాహ్యం. వ్యక్తిమాత్రగ్రహే లాఘవాన్న విజాతీయం జాతివ్యక్త్యుభయకల్పనాగౌరవాత్. న చాస్తు కారకత్వేన సజాతీయా బుద్ధిరేవ జీవస్య ద్వితీయేతి వాచ్యం, చేతనత్వస్య జీవస్వభావస్య కారకత్వాదంతరంగత్వాత్. తథా చ లోకే ద్వితీయస్యాంతరంగజాతిమత్త్వదర్శనాజ్జీవస్య ద్వితీయశ్చేతన ఏవేతి సూత్రార్థమాహ—సంఖ్యాశ్రవణే చేతి. గుహాయాం బుద్ధౌ స్థితం గహ్వరే అనేకానర్థసంకులే దేహే స్థితం పురాణమనాదిపురుషం విదిత్వా హర్షశోకౌ జహాతి, పరమే శ్రేష్ఠే

త్మత్వే ద్వితీయస్యాప్యాత్మత్వం న్యాయ్యమ్. తత్ర హేతుః తద్దర్శనాత్, సంఖ్యాశ్రవణే చ సంఖ్యావతోరేకరూపత్వస్య లోకే దర్శనాదిత్యర్థః.

పురాణం యో వేద నిహితం గుహాయాం పరమే. వ్యోమన్ ఆత్మాన మన్విచ్ఛ గుహాం ప్రవిష్ట' మిత్యాద్యాసు. సర్వగతస్యాపి బ్రహ్మణ ఉపలబ్ధ్యర్థో దేశవిశేషోపదేశో న విరుధ్యత ఇత్యేతదప్యుక్తమేవ. సుకృతలోకవర్తిత్వం తు ఛత్రిత్వవదేకస్మిన్నపి వర్తమానముభయోర ప్యవిరుద్ధం. ఛాయాతపావిత్యప్యవిరుద్ధం. ఛాయాతపవత్పరస్పరవిలక్షణ త్వాత్సంసారిత్వాసంసారిత్వయోః అవిద్యాకృతత్వాత్సంసారిత్వస్య పార మార్థికత్వాచ్చాసంసారిత్వస్య, తస్మాద్విజ్ఞానాత్మ పరమాత్మానౌ గుహాం ప్రవిష్టౌ గృహ్యేతే కుతశ్చ విజ్ఞానాత్మపరమాత్మానౌ గృహ్యేతే?

సూ. విశేషణాచ్చ. ౧౨.

విశేషణం చ విజ్ఞానాత్మపరమాత్మనోరేవ సంభవతి 'ఆత్మానం రథినం విద్ధి శరీరం రథమేవ చే'త్యాదినా పరేణ గ్రంథేన రథిరథాది రూపకల్పనయా విజ్ఞానాత్మానం రథినం సంసారమోక్షయోర్గంతారం కల్పయతి. 'సోఽధ్వనః రపామాప్నోతితద్విష్ణోఃపరమంపద'మితిచపరమా త్మానం గంతవ్యం కల్పయతి. తథా 'తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టం గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణం, అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం మత్వా ధీరో హర్షశోకౌ జహాతీ'తి పూర్వస్మిన్నపి గ్రంథే మంతృమం తవ్యత్వేన తావేవ విశేషితౌ. ప్రకరణం చేదం పరమాత్మనః, 'బ్రహ్మ

వ్యోమన్ హార్దాకాశే యా గుహా బుద్ధిః తస్యాం నిహితం బ్రహ్మ యో వేద సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామానిత్యన్వయః. అన్విచ్ఛ విచారయేత్యర్థః.

౧౨. విశేషణం గంతృగంతవ్యత్వాదికం లింగమాహ—విశేషణాచ్చేతి. స జీవోఽధ్వనస్సంసారమార్గస్య పరమం పారం కిం తత్? విష్ణోర్వ్యాపనశీలస్య పర మాత్మనః పదం స్వరూపమాప్నోతీత్యర్థః. దుర్దర్శం దుర్జ్ఞానం తత్ర హేతుః-గూఢం మాయావృతం మాయామనుప్రవిష్టం పశ్చాద్గుహాహితం గుహాద్వారా గహ్వరేష్ఠం, ఏవం బహిరాగతమాత్మానమధ్యాత్మయోగః స్థూలసూక్ష్మకారణదేహలయక్రమేణ ప్రత్య

ఇతశ్చ జీవపరమాత్మానావేవ గుహాం ప్రవిష్టావిత్యాహ—

'సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి...' 'దేవం మత్వా ధీరో హర్షశోకౌ జహాతి' ఇతి

విదో వదంతీ'తి చ వక్తృవిశేషోపాదానం పరమాత్మపరిగ్రహే ఘటతే, తస్మాదిహ జీవపరమాత్మానావుచ్యేయాతాం. ఏష ఏవ న్యాయః 'ద్వా సుపర్ణా సయుజా సఖాయా' విత్యేవమాదిష్వపి. తత్రాపి హ్యధ్యాత్మాధికారాన్న ప్రాకృతౌ సుపర్ణావుచ్యేతే. 'తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తీ'త్యదనలింగాద్విజ్ఞానాత్మా భవతి. 'అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీ'త్యనశనచేతనత్వాభ్యాం పరమాత్మా. అనంతరే చ మంత్రే తావేవ ద్రష్టృద్రష్టవ్యభావేన విశినష్టి—'సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్నోఽనీశయా శోచతి ముహ్యమానః, జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమస్య మహిమానమితి వీతశోక' ఇతి. అపర ఆహ—ద్వా సుపర్ణేతి. నేయమృగస్యాధికరణస్య సిద్ధాంతం భజతే, పైంగిరహస్యబ్రాహ్మణేనాన్యథా వ్యాఖ్యాతత్వాత్. 'తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తీ'తి సత్త్వం, 'అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీత్యనశ్నన్నన్యోఽభిపశ్యతి జ్ఞస్తావేతౌ సత్త్వక్షేత్రజ్ఞా'వితి, సత్త్వశబ్దో జీవః క్షేత్రజ్ఞశబ్దః పరమాత్మేతి యదుచ్యతే, తన్న. సత్త్వ

గాత్మని చిత్తసమాధానం తేనాధిగమో మహావాక్యజావృత్తిః తయా విదిత్వేత్యర్థః. ఋతపానమంత్రే జీవానువాదేన వాక్యార్థజ్ఞానాయ తత్పదార్థో బ్రహ్మ ప్రతిపాద్యత ఇత్యుపసంహరతి—తస్మాదిహేతి. ఉక్తన్యాయమతిదిశతి—ఏష ఇతి. ద్వా ద్వౌ ఛాందసో ద్వివచనస్యాఽఽకారః. సుపర్ణావివ సహైవ యుజ్యేతే నియమ్యనియామకభావేనేతి. సయుజౌ. సఖాయా చేతనత్వేన తుల్యస్వభావౌ. సమానమేకం వృక్షం ఛేదనయోగ్యం శరీరమాశ్రిత్య స్థితావిత్యర్థః. గుహాం ప్రవిష్టావితి యావత్. ఏతావాత్మానౌ. తల్లింగదర్శనాదిత్యాహ—తయోరన్య ఇతి. విశేషణాచ్చేత్యాహ—అనంతరే చేతి. అనీశయా స్వస్యైశ్వరత్వాప్రతిపత్త్యా దేహనిమగ్నః పురుషో జీవశ్శోచతి. నిమగ్నపదార్థమాహ—ముహ్యమాన ఇతి. నరోఽహమితి భ్రాంత ఇత్యర్థః. జుష్టం ధ్యానాదినా సేవితం యదా ధ్యానపరిపాకదశాయామీశమన్యం విశిష్టరూపాద్భిన్నం శోధితచిన్మాత్రం ప్రత్యక్త్వేన పశ్యతి తదాఽస్య మహిమానం స్వరూపమితి ప్రాప్నోతీవ తతో వీతశోకో భవతీత్యర్థః. ద్వా సుపర్ణేతి వాక్యం జీవేశ్వరపరం కృత్వా చింతితం. అధునా కృత్వా చింతాముద్ఘాటయతి—అపర ఇతి. అన్యథా బుద్ధివిలక్షణత్వంపదలక్ష్యపరత్వే నేత్యర్థః. సత్వం బుద్ధిః. శంకతే—సత్త్వశబ్ద ఇతి. బుద్ధిజీవౌ చేత్పూర్వ

జీవపరమాత్మనోరేవాస్మిన్ప్రకరణే గన్తృగన్తవ్యభావేన చ విశేషితత్వాదిత్యర్థః.

క్షేత్రజ్ఞశబ్దయోరంతఃకరణశారీరపరతయా ప్రసిద్ధత్వాత్, తత్రైవ చ
వ్యాఖ్యాతత్వాత్. 'తదేతత్సత్త్వం యేన స్వప్నం పశ్యత్యథ యోఽ
యం శారీర ఉపద్రష్టా స క్షేత్రజ్ఞస్తావేతౌ సత్త్వక్షేత్రజ్ఞౌ' వితినాప్య
స్యాధికరణస్య పూర్వపక్షభావం భజతే. న హ్యత్ర శారీరః క్షేత్రజ్ఞః
కర్తృత్వభోక్తృత్వాదినా సంసారధర్మేణోపేతో వివక్ష్యతే. కథంతర్హి?
సర్వసంసారధర్మాతీతో బ్రహ్మస్వభావశ్చైతన్యమాత్రస్వరూపః 'అనశ్న
న్నన్యోఽభిచాకశీతి, అనశ్నన్నన్యో అభిపశ్యతి జ్ఞ' ఇతి వచనాత్. 'తత్త్వ
మసి' 'క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి' త్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యశ్చ, తావతా చ
విద్యోపసంహారదర్శనమేవ మేవావకల్పతే 'తావేతౌ సత్త్వక్షేత్రజ్ఞౌ
న హ వా ఏవం విది కించన రజ ఆధ్వంసత' ఇత్యాది. కథంపునరస్మిన్ పక్షే
'తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తీ' తి సత్త్వమిత్యచేతనే సత్త్వే భోక్తృ
త్వవచనమితి. ఉచ్యతే. నేయం శ్రుతిరచేతనస్య సత్త్వస్య భోక్తృత్వం
వక్ష్యామీతి ప్రవృత్తా. కిం తర్హి? చేతనస్య క్షేత్రజ్ఞస్యాభోక్తృత్వం
బ్రహ్మస్వభావతాం చ వక్ష్యామీతి. తదర్థం సుఖదుఃఖాదివిక్రియావతి
సత్త్వే భోక్తృత్వమధ్యారోపయతి. ఇదం హి కర్తృత్వం భోక్తృత్వం చ
సత్త్వక్షేత్రజ్ఞయోరితరేతరస్వభావావివేకకృతం కల్ప్యతే, పరమార్థ

పక్షార్థస్సాన్యదిత్యత ఆహ—నాపీతి. పూర్వపక్షార్థస్తదా స్యాత్ యద్యత్ర బుద్ధిభిన్న
స్సంసారీ ప్రతిపాద్యేత. న హ్యత్ర సంసారీ వివక్ష్యతే కింతు శోధితస్త్వమర్థో
బ్రహ్మేత్యర్థః. శ్రుతిస్మృతిభ్యాం చాయమర్థో యుక్త ఇతి శేషః. తావతా మంత్ర
వ్యాఖ్యామాత్రేణ. ఏవమేవ జీవస్య బ్రహ్మతోక్తావేవ. న హి జీవో బుద్ధిభిన్న ఇతి
వివేకమాత్రేణోపసంహారో యుక్తః. భేదజ్ఞానస్య భ్రాంతిత్వాద్వైఫల్యాచ్చేతి భావః.
అవిద్యా విదుషి కిమపి స్వకార్యం నాధ్వంసతే న సంపాదయతి, జ్ఞానాగ్నినా స్వస్యా
ఏవ దగ్ధత్వాదిత్యర్థః. ఆవిద్యానాగచ్ఛతీతి వాఽర్థః. జీవస్య బ్రహ్మత్వపరమిదం వాక్య
మితి పక్షే శంకతే—కథమితి. బుద్ధేర్భోక్తృతోక్తావతాత్పర్యం. నాత్ర యుక్తి
చింతయా మనః ఖేదనీయమిత్యాహ—ఉచ్యత ఇతి. తదర్థం బ్రహ్మత్వబోధనార్థం
భోక్తృత్వముపాధిమస్తకే నిక్షిపతీత్యర్థః. వస్తుతో జీవస్యాభోక్తృత్వే భోక్తృత్వధీః.
కథమిత్యత ఆహ—ఇదం హీతి. చిత్తాదాత్మ్యేన కల్పితా బుద్ధిః సుఖాదిరూపేణ పరిణ
మతే బుద్ధ్యవివేకాచ్చిదాత్మనస్సుఖాదిరూపవృత్తివ్యక్తచైతన్యవత్త్వం భోక్తృత్వం

తస్తు నాన్యతరస్యాపి సంభవతి, అచేతనత్వాత్సత్త్వస్య, అవిక్రియత్వాచ్చ క్షేత్రజ్ఞస్య, అవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితసద్భావాచ్చ సత్త్వస్య సుతరాం న సంభవతి. తథా చ శ్రుతిః—'యత్ర వాన్యదివ స్యాత్తత్రాన్యోఽన్యత్పశ్యే'దిత్యాదినా స్వప్నదృష్టహస్త్యాదివ్యవహారవదవిద్యావిషయ ఏవ కర్తృత్వాదివ్యవహారం దర్శయతి. 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యే'దిత్యాదినా చ వివేకినః కర్తృత్వాదివ్యవహారం నివారయతి.

సూ. అంతర ఉపపత్తేః. ౧౩.

'య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యతే ఏష ఆత్మేతి హోవాచైతదమృతమేతదభయమేతద్బ్రహ్మే'తి, 'తద్యద్యప్యస్మిన్ సర్పిర్వోదకం వా సించతి వర్త్మనీ ఏవ గచ్ఛతీ'త్యాది శ్రూయతే. తత్ర సంశయః. కిమయం ప్రతిబింబాత్మాఽక్ష్యధికరణో నిర్దిశ్యతే, అథ విజ్ఞానాత్మా,

భాతీత్యర్థః. భోక్తృత్వమావిద్యకం న వస్తుత ఇత్యత్ర మానమాహ—తథా చేతి. యత్రావిద్యాకాలే చైతన్యం భిన్నమివ భవతి తదా ద్రష్టృత్వాదికం న వస్తుని జ్ఞాత ఇత్యర్థః. తస్మాత్ 'ఋతం పిబంతా'వితి వాక్యమేవ గుహాధికరణవిషయ ఇతి స్థితమ్. ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

౧౩. అంతరఉపపత్తేః. ఉపకోసలవిద్యావాక్యముదాహరతి—య ఇతి. తదక్షిస్థానమసంగత్వేన బ్రహ్మణోఽనురూపం యతోఽస్మిన్ క్షిప్తం వర్త్మనీ పక్ష్మణీ ఏవ గచ్ఛతీత్యర్థః. దర్శనస్య లౌకికత్వశాస్త్రీయత్వాభ్యాం సంశయమాహ—తత్రేతి. పూర్వత్ర పిబంతావితి ప్రథమశ్రుతచేతనత్వానుసారేణ చరమశ్రుతా గుహాప్రవేశాదయో

పూర్వం ప్రాథమికపిబన్తావితి ద్విత్వశ్రుత్యా చేతనత్వేన తుల్యజీవపరదృష్ట్యనుసారాచ్చరమశ్రుతా గుహాప్రవేశాదయో నీతాః. తర్హి తద్వదేవ 'దృశ్యతే' ఇతి ప్రాథమికప్రత్యక్షలోకప్రాప్త్యా అక్షిప్రతిబింబాత్మావగత్యనురోధాచ్చరమశ్రుతా అమృతత్వాదయః స్తుత్యర్థత్వేన కథంచిన్నేయా ఇతి దృష్టాన్తసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ప్రతిబింబోపాస్తిః, సిద్ధాన్తే బ్రహ్మోపాస్తిరితిఫలభేదః. ఉపకోసలవిద్యాయాం ఛాన్దోగ్యే శ్రూయతే—'య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఏష ఆత్మేతి హోవాచ' ఇత్యాది. తత్ర అక్షిణ్యన్తరుపదిశ్యమానః ప్రతిబింబాదిః, ఉత పర

ఉత దేవతాత్మా ఇంద్రియస్యాధిష్ఠాతాఽథ భోక్తాఽథవేశ్వర ఇతి. కిం తావత్ప్రాప్తం? ఛాయాత్మా పురుషప్రతిబింబరూప ఇతి. కుతః? తస్య దృశ్యమానత్వప్రసిద్ధేః 'య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత' ఇతి చ ప్రసిద్ధవదుపదేశాత్. విజ్ఞానాత్మనో వాఽయం నిర్దేశ ఇతి యుక్తం. స హి చక్షుషా రూపం పశ్యంశ్చక్షుషి సన్నిహితో భవతి, ఆత్మశబ్దశ్చాస్మిన్ పక్షేఽనుకూలో భవతి. ఆదిత్యపురుషో వా చక్షుషోఽనుగ్రాహకః ప్రతీయతే 'రశ్మిభిరేషోఽస్మిన్ ప్రతిష్ఠిత' ఇతి శ్రుతేః. అమృతత్వాదీనాం చ దేవతాత్మన్యపి కథంచిత్సంభవాత్, నేశ్వరః, స్థానవిశేషనిర్దేశాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః. పరమేశ్వర ఏవాక్షిణ్యభ్యంతరః పురుష ఇహోపదిష్ట ఇతి. కస్మాత్? ఉపపత్తేః. ఉపపద్యతే హి పరమేశ్వరే గుణజాతమిహోపదిశ్యమానం. ఆత్మత్వం తావన్ముఖ్యయా వృత్త్యా పరమేశ్వర ఉపపద్యతే 'స ఆత్మా తత్త్వమసీ'తి శ్రుతేః. అమృతత్వాభయత్వే చ తస్మిన్నసకృచ్ఛ్రూయేతే తథా పరమేశ్వరానురూపమేతదక్షిస్థానం. యథా హి పరమేశ్వరస్సర్వదోషైరలిప్తః అపహతపాప్మత్వశ్రవణాత్ తథాక్షిస్థానం సర్వలేపరహితముపదిష్టం 'తద్యద్యప్యస్మిన్సర్పిర్వోదకం వా సించతి వర్త్మనీ ఏవ గచ్ఛతీ'తి శ్రుతేః. సంయద్వామాదిగుణోప

నీతాః, తద్వదిహాపి దృశ్యత ఇతి చాక్షుషత్వానుసారేణామృతత్వాదయో ధ్యానార్థం కల్పితత్వేన నేయా ఇతి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి—ఛాయాత్మేతి. పూర్వపక్షే ప్రతిబింబోపాస్తిః సిద్ధాంతే బ్రహ్మోపాస్తిరితి ఫలం—ప్రసిద్ధవదితి. చాక్షుషత్వే నేత్యర్థః. సంభావనామాత్రేణ పక్షాంతరమాహ—విజ్ఞానాత్మన ఇత్యాదినా. 'మనో బ్రహ్మే'తివత్, 'ఏతద్బ్రహ్మేతి' ఇతి వాక్యస్య ఇతి పదశిరస్కత్వాన్న స్వార్థపరత్వమితిపూర్వపక్షః. 'మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీ'తేత్యత్ర ఇతిపదస్య ప్రత్యయపరత్వాత్. ఇహాచ బ్రహ్మేత్యువాచేత్యన్వయేన ఇతిపదస్యోక్తిసంబంధినోఽర్థపరత్వాద్వైషమ్యమితి సిద్ధాంతయతి—పరమేశ్వర ఏవేతి. బహుప్రమాణసంవాదస్తాత్పర్యానుగ్రాహక ఇతి న్యాయానుగృహీతాభ్యామాత్మబ్రహ్మశ్రుతిభ్యాం దృశ్యత్వలింగం బాధ్యమిత్యాహ—సంయద్వామేతి. వామాని కర్మఫలాన్యేతమక్షిపురుషమభిలక్ష్య సంయంతి ఉత్పద్యంతే

మాత్మేతి సంశయే. ప్రతిబింబాదిరితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాన్తస్తు—అన్తరః అక్షిమధ్యగతః పరమాత్మైవోపదిశ్యతే. కుతః, ఉపపత్తేః ఆత్మత్వామృతత్వాభయత్వాదీనామిహో

దేశశ్చ తస్మిన్నవకల్పతే 'ఏతం సంయద్వామ ఇత్యాచక్షతే. ఏతం హి సర్వాణి వామాన్యభిసన్నయంతి ఏష ఉఏవ వామనీరేష హి సర్వాణి వామాని నయతి ఏష ఉఏవ భామినీరేష హి సర్వేషు లోకేషు భాతీ'తి చ. అత ఉపపత్తేరంతరః పరమేశ్వరః.

సూ. స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ. ౧౪.

కథం పునరాకాశవత్సర్వగతస్య బ్రహ్మణోఽక్ష్యల్పస్థానముపపద్యత ఇతి. అత్రోచ్యతే. భవేదేషానవక్లృప్తిః యద్యేతదేవైకం స్థానమస్య నిర్దిష్టం భవేత్. సంతి హ్యన్యాన్యపి పృథివ్యాదీని స్థానాన్యస్య నిర్దిష్టాని 'యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ని'త్యాదినా తేషు హి చక్షురపి నిర్దిష్టం 'యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్ని'తి. 'స్థానాదివ్యపదేశా'దిత్యాదిగ్రహణేనైతద్దర్శయతి. న కేవలం స్థానమేవైకమనుచితం బ్రహ్మణో నిర్దిశ్యతే, కిం తర్హి? నామరూపమిత్యేవంజాతీయకమప్యనామరూపస్య బ్రహ్మణోఽనుచితం నిర్దిశ్యమానం దృశ్యతే, 'తస్యోదితి నామహిరణ్యశ్మశ్రు'రిత్యాది. నిర్గుణమపి సద్బ్రహ్మ నామరూపగతైర్గుణైస్సగుణముపాసనార్థం తత్ర తత్రోప

సర్వఫలోదయహేతురిత్యర్థః. లోకానాం ఫలదాతాప్యయమేవేత్యాహ—వామనీరితి. నయతి ఫలాని లోకాన్ ప్రాపయతీత్యర్థః. భామాని భానాని నయత్యయమిత్యాహ—భామనీరితి. సర్వార్థప్రకాశక ఇత్యర్థః. స్థాననామరూపాణాం ధ్యానార్థం శ్రుత్యంతరేఽవ్యపదేశాదక్షిస్థానతోక్తిరత్ర న దోష ఇతి సూత్రయోజనా.

౧౪. అనవక్లృప్తిరక్లృప్తకల్పనా తదాధవేద్యత్రైవ నిర్దిష్టం భవేదిత్యన్వయః. నన్వనుచితబాహుళ్యోక్తిరసమాధానమిత్యాశంక్య యుక్తిమాహ—నిర్గుణమపీతి.

క్తానాం పరమాత్మన్యేవోపపత్తేః. 'ఏతం సంయద్వామ ఇత్యాచక్షతే' ఇత్యాదినిర్దిష్ట సంయద్వామత్వాదీనాం చ పరమాత్మన్యేవ, న ప్రతిబింబేఽన్యత్ర వోపపత్తిః. అతః అక్ష్యన్తరః పురుషః పరమాత్మైవేత్యర్థః.

నను సర్వగతస్యాల్పమక్షి స్థానం న సంభవతి ఇతి పూర్వపక్షబీజం దూషయితుమిదమాహ—

'యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్' ఇత్యాదిచక్షురాదీని స్థానాని ఆదయో యేషామ్ 'తస్యోదితి నామ' 'హిరణ్యశ్మశ్రుః' ఇత్యాదినామరూపాణాం తేషాముపాసనార్థత్వేన వ్యపదేశాదిహాపి పరమాత్మనోఽక్షిస్థానాదివ్యపదేశో నానుపపన్న ఇత్యర్థః.

దిశ్యత ఇత్యేతదప్యుక్తమేవ. సర్వగతస్యాపి బ్రహ్మణ ఉపలబ్ధ్యర్థం స్థానవిశేషో న విరుధ్యతే సాలగ్రామ ఇవ విష్ణోరిత్యేతదప్యుక్తమేవ.

సూ. సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవ చ. ౧౫.

అపిచ, నైవాత్ర వివదితవ్యం, కిం బ్రహ్మాస్మిన్ వాక్యేఽభిధీయతే నవేతి. సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవ బ్రహ్మత్వం సిద్ధం. సుఖవిశిష్టం హి బ్రహ్మ యద్వాక్యోపక్రమే ప్రక్రాంతం 'ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మే'తి తదేవేహాభిహితం, ప్రకృతపరిగ్రహస్య న్యాయ్యత్వాత్, 'ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తే'తి చ గతిమాత్రాభిధానప్రతిజ్ఞానాత్. కథం పునర్వాక్యోపక్రమే సుఖవిశిష్టం బ్రహ్మ విజ్ఞాయత ఇతి. ఉచ్యతే. 'ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మే'త్యేతదగ్నీనాం వచనం శ్రుత్వోపకోసల ఉవాచ. 'విజానామ్యహం యత్ప్రాణో బ్రహ్మేతి కంచ ఖం చ తు న విజానామీ'తి. తత్రేదం ప్రతివచనం. 'యద్వావకం

---

౧౫. ప్రకరణాదపి బ్రహ్మగ్రాహ్యమిత్యాహ—సుఖవిశిష్టేతి. ధ్యానార్థం భేదకల్పనయా సుఖగుణవిశిష్టస్య బ్రహ్మణః ప్రకృతస్య య ఏష ఇతి సర్వనామ్నాభిధానాదంతరః పరమాత్మా స్యాదితి సూత్రార్థః. నను ప్రకరణాత్ప్రబలేన దృశ్యత్వలింగేనోపస్థాపితః ఛాయాత్మా సర్వనామార్థ ఇత్యత ఆహ—ఆచార్యస్త్వితి. ఉపకోసలో నామ కశ్చిద్బ్రహ్మచారీ జాబాలస్యాచార్యస్యాగ్నీన్ ద్వాదశవత్సరాన్ పరిచచార. తమనుపదిశ్య దేశాంతరగతే జాబాలే గార్హపత్యాద్యగ్నిభిర్దయయా 'ప్రాణో బ్రహ్మే'త్యాత్మవిద్యాముపదిశ్యోక్తం—ఆచార్యస్త్వితి. తవాత్మవిద్యాఫలావాప్తయే మార్గమర్చిరాదికం వదిష్యతీత్యర్థః. పశ్చాదాచార్యేణాగత్య 'య ఏషోఽక్షిణీ'త్యుక్త్వార్చిరాదికా గతిరుక్తా. తథా చాగ్నిభిరుక్తాత్మవిద్యావాక్యస్య గతివాక్యేనైకవాక్యతా వాచ్యా, సా చ సర్వనామ్నా ప్రకృతాత్మగ్రహే నిర్వహతీత్యేకవాక్యతానిర్వాహకం ప్రకరణం వాక్యభేదకాల్లింగాద్బలవదితి భావః. శ్రుతిం వ్యాచష్టే—ఉచ్యత ఇతి. ప్రాణసూత్రాత్మా బృహత్త్వాద్బ్రహ్మేతి యత్తజ్జానామి కం విషయసుఖం ఖం చ భూతాకాశం బ్రహ్మత్వేన జ్ఞాతుం న శక్నోమీత్యర్థః. ఖం కథంభూతం యత్కం తదేవ ఖమితి సుఖేన విశేషితస్య ఖస్య భూతత్వనిరాసః. తథా కం కథంభూతం యత్ఖం తదేవ కమితి విభుత్వేన విశేషితస్య కస్య జన్యత్వనిరాస ఇతి వ్యతిరేకముఖేనాహ—తత్ర ఖమిత్యాదినా.

ప్రకరణాదప్యక్షిస్థః పరమాత్మైవోపదిశ్యత ఇత్యాహ—

'ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ' ఇతి వాక్యోపక్రమే శ్రూయమాణం

తదేవ ఖం యదేవ ఖం తదేవ క’మితి. తత్ర ఖంశబ్దో భూతాకాశే నిరూఢో లోకే. యది తస్య విశేషణత్వేన కంశబ్దస్సుఖవాచీ నోపాదీయేత, తథాసతి కేవలే భూతాకాశే బ్రహ్మశబ్దో నామాదిష్వివ ప్రతీకాభిప్రాయేణ ప్రయుక్త ఇతి ప్రతీతిస్స్యాత్. తథా కంశబ్దస్య విషయేంద్రియసంపర్కజనితే సామయే సుఖే ప్రసిద్ధత్వాత్. యది తస్య ఖంశబ్దో విశేషణత్వేన నోపాదీయేత లౌకికం సుఖం బ్రహ్మేతి ప్రతీతిస్స్యాత్. ఇతరేతరవిశేషితౌ తు కం ఖంశబ్దౌ సుఖాత్మకం బ్రహ్మ గమయతః. తత్ర ద్వితీయే బ్రహ్మశబ్దేఽనుపాదీయమానే కం ఖం బ్రహ్మేత్యేవోచ్యమానే కంశబ్దస్య విశేషణత్వేనైవోపయుక్తత్వాత్సుఖస్య గుణస్యాధ్యేయత్వం స్యాత్, తన్మాభూదిత్యుభయోః కం ఖంశబ్దయోః బ్రహ్మశబ్దశిరస్త్వం ‘కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మే’తి. ఇష్టం హి సుఖస్యాపి గుణస్య గుణివద్ధ్యేయత్వం. తదేవం వాక్యోపక్రమే సుఖవిశిష్టం బ్రహ్మోపదిష్టం. ప్రత్యేకం చ గార్హపత్యాదయోఽగ్నయస్స్వం స్వం మహిమానముపదిశ్య ‘ఏషా సోమ్య తే అస్మద్విద్యా ఆత్మవిద్యా చే’త్యుపసంహారంతః పూర్వత్ర బ్రహ్మ నిర్దిష్టమితి జ్ఞాపయంతి ‘ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తే’తి చ గతిమాత్రాభిధానప్రతిజ్ఞానమర్థాంతరవివక్షాం వారయతి. ‘యథా పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యంతే ఏవమేవంవిది

‘ఆత్మవిద్యే’తి శ్రుతివిరోధాత్ప్రతీకధ్యానమత్రానిష్టమితి భావః. సామయ ఇతి. ఆమయో దోషః సాధనపారతంత్ర్యానిత్యత్వాదిః తత్సహితఇత్యర్థః. ప్రత్యేకగ్రహణే దోషముక్త్వా ద్వయోర్గ్రహణే ఫలితమాహ—ఇతరేతరేతి. విశేషితార్థకావిత్యర్థః. నన్వేకం బ్రహ్మైవాత్ర ధ్యేయం చేద్బ్రహ్మపదాంతరం కిమర్థమిత్యత ఆహ—తత్రేతి. విశేషణత్వేన ఖస్య భూతత్వవ్యావర్తకత్వేనేత్యర్థః. బ్రహ్మశబ్దశ్శిరోయయోస్తత్త్వమితి విగ్రహః. అధ్యేయత్వే కో దోషస్తత్రాహ—ఇష్టం హీతి. మార్గోక్త్యా సగుణవిద్యాత్వావగమాదితి భావః. ఆత్మవిద్యాపదేనోపసంహారాదపి ప్రకృతం బ్రహ్మేత్యాహ—ప్రత్యేకం చేతి. పృథివ్యగ్నిరన్నమాదిత్య ఇతి మమ చతస్రస్తనవో విభూతిరితి గార్హపత్య ఉపదిదేశ. ఆపో దిశో నక్షత్రాణి చంద్రమాఇత్యన్వాహార్యపచన ఉవాచ. ప్రాణ ఆకాశో ద్యౌర్విద్యుదితి స్వమహిమానమాహవనీయో జగాదేతి భావః. ఇయ

యత్సుఖవిశిష్టం బ్రహ్మ తస్యైవేహాభిధానాదిత్యర్థః.

పాపం కర్మ న శ్లిష్యత' ఇతి చాక్షిస్థానం పురుషం విజానతః పాప్మనాముపఘాతం బ్రువన్నక్షిస్థానస్య పురుషస్య బ్రహ్మత్వం దర్శయతి. తస్మాత్ ప్రకృతస్యైవ బ్రహ్మణోఽక్షిస్థానతాం సంయద్వామత్వాదిగుణతాం చోక్త్వా అర్చిరాదికాం తద్విదో గతిం వక్ష్యామీత్యుపక్రమతే 'య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఏష ఆత్మేతి హోవాచే'తి.

సూ. శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చ. ౧౬.

ఇతశ్చాక్షిస్థానః పురుషః పరమేశ్వరో యస్మాచ్ఛ్రుతోపనిషత్కస్య శ్రుతరహస్యవిజ్ఞానస్య బ్రహ్మవిదో యా గతిర్దేవయానాఖ్యా ప్రసిద్ధా శ్రుతౌ—'అథోత్తరేణ తపసా బ్రహ్మచర్యేణ శ్రద్ధయా విద్యయాత్మానమన్విష్యాదిత్యమభిజాయంతే ఏతద్వై ప్రాణానామాయతనమేతదమృతమభయమేతత్పరాయణమేతస్మాన్న పునరావర్తంత' ఇతి. స్మృతావపి—"అగ్నిర్జ్యోతిరహశ్శుక్లష్షణ్మాసా ఉత్తరాయణమ్, తత్ర ప్రయాతా గచ్ఛంతి బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనా"ఇతి. సైవేహాక్షిపురుష

మస్మాకమగ్నీనాం విద్యా ప్రత్యేకముక్తా ఆత్మవిద్యా తు పూర్వమస్మాభిర్మిలిత్వా 'ప్రాణో బ్రహ్మే'త్యుక్తేత్యర్థః. ఉచ్యతామగ్నిభిర్బ్రహ్మ, ఛాయాత్మా గురుణోచ్యతాం వక్తృభేదాదితి తత్రాహ—ఆచార్యస్త్వితి. ఏకవాక్యతానిశ్చయాద్వక్తృభేదేఽపి నార్థభేద ఇత్యర్థః.

౧౬. శ్రుతా అనుష్ఠితా ఉపనిషద్రహస్యం సగుణబ్రహ్మోపాసనం యేన తస్య యా గతిః శ్రుతౌ స్మృతౌ చ ప్రసిద్ధా తస్యా అత్రాభిధానాల్లింగాదితి సూత్రార్థమాహ—ఇతశ్చేతి. యస్మాదుచ్యతే తత్తస్మాదితి హేత్వన్వయః. శ్రుతిమాహ—అథేతి. దేహపాతానంతరమిత్యర్థః. స్వధర్మస్తపః. తపోబ్రహ్మచర్యశ్రద్ధావిద్యాభిరాత్మానం ధ్యాత్వా తయా ధ్యానవిద్యయోత్తరం దేవయానమార్గం ప్రాప్య తేనోత్తరేణ పథా ఆదిత్యద్వారా సగుణబ్రహ్మస్థానం గచ్ఛంతి. ఏతద్వై బ్రహ్మ ప్రాణానాంవ్యష్టిసమష్టిరూపాణామాయతనం లింగాత్మకం హిరణ్యగర్భరూపం వస్తుతస్త్వేతదమృతాదిరూపం నిర్గుణం సర్వాధిష్ఠానం. అతః కార్యం బ్రహ్మ ప్రాప్య తత్స్వరూపం నిర్గుణం జ్ఞాత్వా ముచ్యంతే

ప్రకరణాదక్షిస్థస్య బ్రహ్మత్వమభిధాయ లింగాదపి తదాహ—

శ్రుతా ఉపనిషత్ రహస్యం బ్రహ్మవిజ్ఞానం యస్య స తథా, తస్య బ్రహ్మవిదో

విదోఽభిధీయమానా దృశ్యతే. 'అథ యదు చైవాస్మిఞ్ఛవ్యం కుర్వన్తి యదు చ నార్చిషమేవాభిసంభవన్తీ' త్యుపక్రమ్య 'ఆదిత్యాచ్చన్ద్రమసం చన్ద్రమసో విద్యుతం తత్పురుషోఽమానవస్సఏనాన్బ్రహ్మ గమయత్యేష దేవపథో బ్రహ్మపథ ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం నావర్తన్త' ఇతి. తదిహ బ్రహ్మవిద్విషయయా ప్రసిద్ధయా గత్యాఽక్షిస్థానస్య బ్రహ్మత్వం నిశ్చీయతే.

సూ. అనవస్థితేరసంభవాచ్చ నేతరః. ౧౭.

యత్పునరుక్తం 'ఛాయాత్మా విజ్ఞానాత్మా దేవతాత్మా వాస్యాదక్షిస్థాన' ఇతి. అత్రోచ్యతే, న ఛాయాత్మాదిరితర ఇహ గ్రహణమర్హతి. కస్మాత్? అనవస్థితేః. న తావచ్ఛాయాత్మనశ్చక్షుషి నిత్యమవస్థానం

ఇత్యర్థః. అగ్నిరేవ జ్యోతిర్దేవతా ఏవమహరాద్యా దేవతా ఏవ స్మృతావుక్తాః. అస్మిన్నుపాసకే మృతే సతి యది పుత్రాదయశ్శవ్యం శవసంస్కారాదికం కుర్వన్తి యది చ న కుర్వన్తి ఉభయథాప్యుపాస్తిమహిమ్నా అర్చిరాదిదేవాన్ క్రమేణ గచ్ఛన్తి. అర్చిషమగ్నిం తతోఽహరహ్న శ్శుక్లపక్షం తత ఉత్తరాయణం తస్మాత్సంవత్సరం తతో దేవలోకం తతో వాయుం వాయోరాదిత్యం తతశ్చన్ద్రం చన్ద్రాద్విద్యుతం గత్వా తత్ర విద్యుల్లోకే స్థితానుపాసకాన్మానవః పురుషో బ్రహ్మలోకాదాగత్య కార్యం బ్రహ్మలోకం ప్రాపయతి. ఏషోఽర్చిరాదిభిర్దేవై ర్విశిష్టో దేవపథో గన్తవ్యేన బ్రహ్మణా యోగాద్బ్రహ్మపథశ్చ. ఏతేన కార్యం బ్రహ్మ ప్రతిపద్యమానా ఉపాసకా ఇమం మానవం మనోస్సర్గమావర్తం జన్మమరణావృత్తియుక్తం నావర్తన్తే నాగచ్ఛన్తీత్యర్థః.

౧౭. చక్షురాసీదతీతి. ఉపగచ్ఛతీత్యర్థః, అనవస్థితస్యోపాస్యత్వం సదా న సిద్ధ్యతీతి భావః. కిం చావ్యవధానాత్ స్వాక్షిస్థ ఉపాస్యః. న చ తస్య స్వచక్షుషా

యా గతిః దేవయానాఖ్యా 'అథోత్తరేణ తపసా బ్రహ్మచర్యేణ' ఇత్యాదిశ్రుతౌ 'అగ్నిర్జ్యోతిరహః శుక్లః షణ్మాసా ఉత్తరాయణమ్' ఇతి స్మృతౌ చ ప్రసిద్ధా. తస్యా గతేః ఇహాపి 'ఆదిత్యాచ్చన్ద్రమసమ్' ఇత్యాదావభిధానాత్ అక్షిస్థస్య బ్రహ్మత్వం నిశ్చీయత ఇత్యర్థః. ౧౬

ఇత్థం సిద్ధాన్తమభిధాయ పూర్వపక్షం ప్రత్యాహ—

ఉపాసకస్య సర్వత్రాక్షిణి ప్రతిబింబసంపాదకబింబభూతపురుషాన్తరస్యానవ

సంభవతి. యదైవ హి కశ్చిత్పురుషశ్చక్షురాసీదతితదాచక్షుషి పురుషచ్ఛాయా దృశ్యతే అపగతే తస్మిన్న దృశ్యతే, 'య ఏషోఽక్షిణి పురుష'ఇతి చ శ్రుతిః సన్నిధానాత్స్వచక్షుషి దృశ్యమానం పురుషముపాస్యత్వేనోపదిశతి. న చ స ఉపాసనాకాలే ఛాయాకారం కంచిత్పురుషం చక్షుస్సమీపే సన్నిధాప్యోపాస్త ఇతి యుక్తం కల్పయితుం. 'అస్యైవ శరీరస్య నాశమన్వేషనశ్యతీ'తి శ్రుతిశ్ఛాయాత్మనోఽనవస్థితత్వం దర్శయతి. అసంభవాచ్చ. తస్మిన్నమృతత్వాదీనాం గుణానాం న ఛాయాత్మని ప్రతీతిః. తథా విజ్ఞానాత్మనోఽపి సాధారణే కృత్స్నశరీరేంద్రియసంబంధే సతి న చక్షుష్యేవావస్థితత్వం శక్యం వక్తుం. బ్రహ్మణస్తు సర్వవ్యాపినోఽపి దృష్ట ఉపలబ్ధ్యర్థో హృదయాదిదేశవిశేషసంబంధః. సమానశ్చ విజ్ఞానాత్మన్యప్యమృతత్వాదీనాం గుణానామసంభవః. యద్యపి విజ్ఞానాత్మా పరమాత్మనోఽనన్య ఏవ తథాప్యవిద్యాకామకర్మకృతం తస్మిన్మర్త్యత్వమధ్యారోపితం భయం చేత్యమృతత్వాభయత్వే నోపపద్యేతే. సంయద్వామత్వాదయశ్చైతస్మిన్ననైశ్వర్యాదనుపపన్నా ఏవ. దేవతాత్మనస్తు 'రశ్మిభిరేషోఽస్మిన్ప్రతిష్ఠిత'ఇతి శ్రుతేః యద్యపి చక్షుష్యవస్థానం స్యాత్తథాప్యాత్మత్వం తావన్న సంభవతి పరాగ్రూపత్వాత్. అమృతత్వాదయోఽపి న సంభవంతి ఉత్పత్తిప్రళయశ్రవణాత్. అమృతత్వమపి దేవతానాం చిర

ర్శనం సంభవతీత్యాహ—య ఏష ఇతి. అస్తు తర్హి పరేణ దృశ్యమానస్యోపాస్తిరిత్యత ఆహ—న చేతి. కల్పనాగౌరవాదిత్యర్థః. యుక్తిసిద్ధానవస్థితత్వే శ్రుతిమాహ—అస్యేతి. ఛాయాకరస్య బింబస్య నాశమదర్శనమనుసృత్యైష ఛాయాత్మా నశ్యతీత్యర్థః. జీవం నిరస్యతి—తథేతి. జాత్యంధస్యాప్యహమిత్యవిశేషేణ జీవస్యాభివ్యక్తేశ్చక్షురేవ స్థానమిత్యయుక్తమిత్యర్థః. దృష్ట ఇతి. శ్రుతావితి శేషః. నను "చక్షోస్సూర్యో అజాయత, సూర్యోఽస్తమేతీ"తి వాక్యమమరా దేవా ఇతి ప్రసిద్ధిబాధితమిత్యాశంక్యాహ—అమరత్వమపీతి. భీషా భయేన అస్మాదీశ్వరాద్వాయుశ్చలతి. అగ్నిశ్చేంద్ర

స్థానాత్, అసంభవాచ్చ అమృతత్వాదిగుణానాం న ఛాయాత్మాదిరితరః. అతః పరమాత్మైవాక్షిస్థాన ఉపదిశ్యత ఇతి సిద్ధమ్.

కాలావస్థానాపేక్షం. ఐశ్వర్యమపి పరమేశ్వరాయత్తం న స్వాభావికం, 'భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః భీషాస్మాదగ్నిశ్చేంద్రశ్చ మృత్యుర్ధావతి పంచమ' ఇతి మంత్రవర్ణాత్. తస్మాత్పరమేశ్వర ఏవాక్షిస్థానః ప్రత్యేతవ్యః. అస్మింశ్చ పక్షే దృశ్యత ఇతి ప్రసిద్ధవదుపాదానం శాస్త్రాద్యపేక్షం విద్వద్విషయం ప్రరోచనార్థమితి వ్యాఖ్యేయమ్.

సూ. అంతర్యామ్యధిదైవాదిషు తద్ధర్మవ్యపదేశాత్. ౧౮.

'య ఇమం చ లోకం పరం చ లోకగ్ సర్వాణి భూతాని యోఽంతరో యమయతీ'త్యుపక్రమ్య శ్రూయతే 'యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అంతరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమంతరో యమయత్యేషత ఆత్మాంతర్యామ్యమృత' ఇత్యాది. అత్ర 'అధిదైవత మధిలోక మధివేదమధియజ్ఞ మధిభూతమధ్యాత్మంచ

శ్చ స్వస్వకార్యం కురుతః. ఉక్తాపేక్షయా పంచమో మృత్యుః సమాప్తాయుషాం నికటే ధావతీత్యర్థః. ఈశ్వరపక్షే దృశ్యత ఇత్యయుక్తం తత్రాహ—అస్మిన్నితి. దర్శనమనుభవః. తస్య శాస్త్రే శ్రుతస్య శాస్త్రమేవ కరణం కల్ప్యం సన్నిధానాత్ తథా చ శాస్త్రకరణకో విద్వదనుభవ ఉపాసనాస్తుత్యర్థ ఉచ్యత ఇత్యర్థః. తస్మాదుపకోసలవిద్యావాక్యముపాస్యే బ్రహ్మణి సమన్వితమితి సిద్ధం. ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

౧౮. అంతర్యామ్యధిదైవాదిషు తద్ధర్మవ్యపదేశాత్. బృహదారణ్యకవాక్యముదాహరతి—య ఇతి. అంతర్యామిబ్రాహ్మణే ప్రతీయమానార్థమాహ—అత్రేతి. 'యః పృథివ్యా'మిత్యాదినా దేవతాః పృథివ్యాద్యా అధికృత్య యమయితా శ్రూయతే

పూర్వమ్ 'స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ' ఇతి సూత్రే 'యః పృథివ్యాం తిష్ఠ ఇత్యాద్యన్తర్యామిబ్రాహ్మణస్థమ్ 'యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్' ఇత్యాదివాక్యమ్ అన్తర్యామిణః బ్రహ్మత్వం సిద్ధవత్కృత్యోదాహృతమ్. తదాక్షిప్య సమాధత్త ఇత్యాక్షేపసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ప్రధానస్య యోగినో జీవస్యవోపాస్తిః, సిద్ధాన్తే పరమాత్మ ఏవేతి ఫలభేదః. బృహదారణ్యకే శ్రూయతే—'యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్...పృథి

కశ్చిదంతరవస్థితో యమయితాంతర్యామీ’తి శ్రూయతే. స కిమధిదైవతాద్యభిమానీ దేవతాత్మా కశ్చిత్, కిం వా ప్రాప్తాణిమాద్యైశ్వర్యః కశ్చిద్యోగీ, కిం వా పరమాత్మా, కిం వార్థాంతరం, కించిదిత్యపూర్వసంజ్ఞాదర్శనాత్ సంశయః. కిం తావన్నః ప్రతిభాతి సంజ్ఞాయా అప్రసిద్ధత్వాత్సంజ్ఞినాప్యప్రసిద్ధేనార్థాంతరేణ కేనచిద్భవితవ్యమితి, అథవా నానిరూపితరూపమర్థాంతరం కించిదపి శక్యమస్తీత్యభ్యుపగంతుం. అంతర్యామిశబ్దశ్చాంతర్యమనయోగేన ప్రవృత్తో నాత్యంతమప్రసిద్ధః. తస్మాత్పృథివ్యాద్యభిమానీ కశ్చిద్దేవోఽంతర్యామీ స్యాత్. తథా చ శ్రూయతే—‘పృథివ్యేవ యస్యాయతనం అగ్నిర్లోకో మనో జ్యోతి’రిత్యాది. స చ కార్యకరణవత్త్వాత్పృథివ్యాదీనంతస్తిష్ఠన్ యమయతీతి యుక్తం దేవతాత్మనో యమయితృత్వం. యోగినో వా కస్యచిత్సిద్ధస్య సర్వానుప్రవేశేన యమయితృత్వం స్యాత్. న తు పరమాత్మా ప్రతీయతే అకార్యకరణత్వాదిత్యేవం ప్రాప్త ఇదముచ్యతే.

తథా ‘యస్సర్వేషు లోకేష్విత్యధిలోకం. యస్సర్వేషు వేదేష్విత్యధివేదం. యస్సర్వేషు యజ్ఞేష్విత్యధియజ్ఞం. యస్సర్వేషు భూతేష్విత్యధిభూతం. యః ప్రాణే తిష్ఠ’న్నిత్యాదియ ఆత్మనీత్యంతమధ్యాత్మం చేతి విభాగః. అశరీరస్య నియంతృత్వసంభవాసంభవాభ్యాం సంశయః. పూర్వత్రేశ్వరస్యాక్షిస్థానత్వసిద్ధయే పృథివ్యాదిస్థాననిర్దేశో దృష్టాంత ఉక్తస్తస్య దృష్టాంతవాక్యస్యేశ్వరపరత్వమత్రాక్షిప్య సమాధీయత ఇత్యాక్షేపసంగతిః, అతః పూర్వఫలేనాస్య ఫలవత్త్వం. అవాంతరఫలం తు పూర్వపక్షేఽనీశ్వరోపాస్తిః సిద్ధాంతే ప్రత్యగ్బ్రహ్మజ్ఞానమితి మంతవ్యం. స్వయమేవారుచిం వదన్పక్షాంతరమాహ—నవేతి. అనిశ్చితార్థే ఫలాభావేనాఫలస్య వేదార్థత్వాయోగాదితి భావః. తథా చ శ్రూయతే. వేదే పృథివీయస్య దేవస్యాయతనంశరీరంలోక్యతేఽనేనేతిలోకశ్చక్షుర్జ్యోతిః సర్వార్థప్రకాశకం మన ఇత్యర్థః. ఉపక్రమాదినాంతర్యామ్యైక్యనిశ్చయాదనేకదేవపక్షో న యుక్త ఇత్యరుచేరాహ—యోగినో వేతి. ఆగంతుకసిద్ధస్యాంతర్యామిత్వేఽప్రసిద్ధసాధనకల్పనాగౌరవాన్నిత్యసిద్ధ ఏవాంతర్యామీతి సిద్ధాంతయతి—ఏవం ప్రాప్తఇతి.

మన్తరో యమయత్యేష త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత’ ఇత్యాది. తత్ర అన్తర్యామీ ప్రధానమ్, ఉత అణిమాదివిశిష్టో జీవః, ఉతాహో పరమాత్మేతి విశయే, ప్రధానజీవావితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాన్తస్తు—ఇహ అధిదైవాదిషు శ్రూయమాణోఽన్తర్యామీ

యోఽన్తర్యామ్యధిదైవాదిషు శ్రూయతే స పరమాత్మైవ స్యాన్నాన్య ఇతి. కుతః? తద్ధర్మవ్యపదేశాత్, తస్య హి పరమాత్మనో ధర్మా ఇహ నిర్దిశ్యమానా దృశ్యన్తే. పృథివ్యాది తావదధిదైవాదిభేదభిన్నం సమస్తం వికారజాతమన్తస్తిష్ఠన్యమయతీతి పరమాత్మనో యమయితృత్వం ధర్మ ఉపపద్యతే, సర్వవికారకారణత్వే సతి సర్వశక్త్యుపపత్తేః. 'ఏష త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత' ఇతి చాత్మత్వామృతత్వే ముఖ్యే పరమాత్మన ఉపపద్యేతే. 'యం పృథివీ న వేదే'తి చ పృథివీదేవతాయా అవిజ్ఞేయమన్తర్యామిణం బ్రువన్ దేవతాత్మనోఽన్యమన్తర్యామిణం దర్శయతి 'పృథివీదేవతా హ్యహమస్మి పృథివీత్యాత్మానం విజానీయాత్' తథా 'అదృష్టోఽశ్రుత' ఇత్యాదివ్యపదేశో రూపాదివిహీనత్వాత్పరమాత్మన ఉపపద్యతే. యత్త్వకార్యకరణస్య పరమాత్మనో యమయితృత్వం నోపపద్యత ఇతి, నైష దోషః, యాన్నియచ్ఛతి తత్కార్యకరణైరేవ తస్య కార్యకరణవత్త్వోపపత్తేః. తస్యాప్యన్యో నియన్తేత్యనవస్థాదోషశ్చ న సంభవతి భేదాభావాత్. భేదే హి సత్యనవస్థాదోషోపపత్తిః. తస్మాత్పరమాత్మైవాన్తర్యామీ.

దేవతానిరాసే హేత్వన్తరమాహ—యం పృథివీతి. ఈశ్వరో న నియన్తా అశరీరత్వాద్ఘటవదిత్యుక్తం నిరస్యతి—నైష దోష ఇతి. నియమ్యాతిరిక్తశరీరశూన్యత్వం వా హేతుశ్శరీరాసంబన్ధిత్వం వా. ఆద్యే స్వదేహనియన్తరి జీవే వ్యభిచారః ద్వితీయస్త్వసిద్ధః. ఈశ్వరస్యావిద్యోపార్జితసర్వసంబన్ధిత్వాదిత్యాహ—యాన్నియచ్ఛతీతి. సశరీరో నియన్తేతి లోకదృష్టిమనుసృత్యేదముక్తం. వస్తుతస్తు చేతనసాన్నిధ్యాజ్జడస్య వ్యాపారో నియమనం తచ్ఛక్తిమత్త్వం నియన్తృత్వం తచ్చాచిన్త్యమాయాశక్తేశ్చిదాత్మనశ్శరీరం వినైవోపపన్నం. నను దేహనియన్తుర్జీవస్యాన్యో నియన్తా చేత్తస్యాప్యన్య ఇత్యనవస్థేత్యత ఆహ—తస్యాపీతి. నిరంకుశం సర్వనియన్తృత్వం ఈశ్వరస్య శ్రుతం. తస్య నియన్త్రన్తరానుమానే శ్రుతిబాధ ఇతి నానవస్థేత్యర్థః. యద్వా ఈశ్వరాద్భేదకల్పనయా జీవస్య నియన్తృత్వోక్తేః. సత్యభేదాభావాన్నానవస్థేత్యర్థః.

పరమాత్మైవ. కుతః, తద్ధర్మవ్యపదేశాత్ తస్య పరమాత్మనో యే ధర్మాః సర్వాన్తర్యామిత్వాత్మత్వామృతత్వాదయః సాధారణాః తేషామిహ వ్యపదేశాదిత్యర్థః.

సూ. న చ స్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాత్. ౧౯.

స్యాదేతదదృష్టత్వాదయో ధర్మాస్సాంఖ్యస్మృతికల్పితస్య ప్రధానస్యాప్యుపపద్యంతే రూపాదిహీనతయా తస్య తైరభ్యుపగమాత్. “అప్రతర్క్యమవిజ్ఞేయం ప్రసుప్తమివ సర్వత” ఇతి హి స్మరంతి. తస్యాపి నియంతృత్వం సర్వవికారకారణత్వాదుపపద్యతే. తస్మాత్ప్రధానమంతర్యామిశబ్దం స్యాత్, ‘ఈక్షతేర్నాశబ్ద’మిత్యత్ర నిరాకృతమపి సత్ప్రధానమిహాదృష్టత్వాదివ్యపదేశసంభవేన పునరాశంక్యతే. తత ఉత్తరముచ్యతే న చ స్మార్తం ప్రధానమంతర్యామిశబ్దం భవితుమర్హతి. కస్మాత్? అతద్ధర్మాభిలాపాత్. యద్యప్యదృష్టత్వాదివ్యపదేశః ప్రధానస్య సంభవతి తథాపి న ద్రష్టృత్వాదివ్యపదేశస్సంభవతి ప్రధానస్యాచేతనత్వేన తైరభ్యుపగమాత్. ‘అదృష్టో ద్రష్టాఽశ్రుతశ్శ్రోతాఽమతో మంతాఽవిజ్ఞాతో విజ్ఞాతే’తి హి వాక్యశేష ఇహ భవతి. ఆత్మత్వమపి న ప్రధానస్యోపపద్యతే. యది ప్రధానమాత్మత్వద్రష్టృత్వాద్యసంభవాన్నాంతర్యామ్యభ్యుపగమ్యతే శారీరస్తర్హ్యంతర్యామీ భవతు. శారీరో హి చేతనత్వాద్ద్రష్టా శ్రోతా మంతా విజ్ఞాతా చ భవత్యాత్మా చ ప్రత్యక్త్వాత్, అమృతశ్చ ధర్మాధర్మఫలోపభోగోపపత్తేః. అదృష్టత్వాదయశ్చ ధర్మాశ్శారీరే సుప్రసిద్ధాః దర్శనాదిక్రియాయాః కర్తరి ప్రవృత్తివిరోధాత్. ‘న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యే’

---

౧౯. ప్రధానం మహదాదిక్రమేణ కథం ప్రవర్తత ఇతి తర్కస్యావిషయ ఇత్యాహ—అప్రతర్క్యమితి. రూపాదిహీనత్వాదవిజ్ఞేయం సర్వతో దిక్షు ప్రసుప్తమివ తిష్ఠతి జడత్వాదిత్యర్థః. అతత్-అప్రధానం చేతనం తస్య ధర్మాణామభిధానాదితి హేత్వర్థః. ఉత్తరసూత్రనిరస్యాంశంకామాహ—యది ప్రధానమిత్యాదినా—అమృతశ్చేతి. వినాశినో దేహాంతరభోగానుపపత్తేరిత్యర్థః. యథా దేవదత్తకర్తృకగమనక్రియాయాః గ్రామః కర్మ న దేవదత్తః తథాత్మకర్తృకదర్శనాదిక్రియాయా

నను ప్రధానమన్తర్యామ్యస్త్విత్యాశఙ్క్యాహ—

స్మార్తం సాంఖ్యస్మృతికల్పితం ప్రధానం నాన్తర్యామి. కుతః, అతద్ధర్మాభిలాపాత్; అత్ర తచ్ఛబ్దేన ప్రధానముచ్యతే, న తత్ అతత్ ప్రధానభిన్నపరమాత్మా,

దిత్యాది శ్రుతిభ్యశ్చ. తస్య చ కార్యకరణసంఘాతమంతర్యమయితుం శీలం భోక్తృత్వాత్. తస్మాచ్ఛారీరోఽంతర్యామీత్యత ఉత్తరం పఠతి.

సూ. శారీరశ్చోభయేఽపి హి భేదేనైనమధీయతే. ౨౦.

నేతి పూర్వసూత్రాదనువర్తతే. శారీరశ్చ నాంతర్యామీ స్యాత్. కస్మాత్? యద్యపి ద్రష్టృత్వాదయో ధర్మాస్తస్య సంభవంతి తథాపి ఘటాకాశవదుపాధిపరిచ్ఛిన్నత్వాన్న కార్త్స్న్యేన పృథివ్యాదిష్వంతరవస్థాతుం నియంతుం చ శక్నోతి. అపి చ ఉభయేఽపి హి శాఖినః కాణ్వా మాధ్యందినాశ్చాంతర్యామిణో భేదేనైనం శారీరం పృథివ్యాదివదధిష్ఠానత్వేన నియమ్యత్వేన చాధీయతే. 'యో విజ్ఞానే తిష్ఠ'న్నితి కాణ్వాః. 'య ఆత్మని తిష్ఠ'న్నితి మాధ్యందినాః. 'య ఆత్మని తిష్ఠ'న్నిత్యస్మింస్తావత్పాఠే భవత్యాత్మశబ్దశ్శారీరస్య వాచకః. 'యో విజ్ఞానే తిష్ఠ'న్నిత్యస్మిన్నపి పాఠే విజ్ఞానశబ్దేన శారీర ఉచ్యతే, విజ్ఞానమయో హి శారీర ఇతి. తస్మాచ్ఛారీరాదన్య ఈశ్వరోఽంతర్యామీతి

అనాత్మావిషయః న త్వాత్మా క్రియాయాః కర్తృవిషయత్వాయోగాదిత్యాహ—కర్తరీతి. క్రియాయాం గుణః కర్తా ప్రధానం కర్మ తత్రైకస్యాం క్రియాయామేకస్య గుణత్వప్రధానత్వయోర్విరోధాన్న కర్తుః కర్మత్వమిత్యర్థః. 'దృష్టేర్ద్రష్టారమాత్మానం తయా దృశ్యయా దృష్ట్యా న విషయీకుర్యా' ఇత్యాదిశ్రుతేశ్చాదృష్టత్వాదిధర్మాశ్శారీరస్యేత్యాహ—నేతి.

౨౦. అపిశబ్దసూచితహేతుముక్త్వాకంఠోక్తంహేతుమాహ—అపి చోభయేఽ

తస్యైవ చేతనస్య యే ధర్మాః 'అదృష్టో ద్రష్టా శ్రుతః శ్రోతా...' ఇతి వాక్యశేషే శ్రూయమాణాదృష్టత్వాదయః, తేషామిహాభిలాపాత్ అభిధానాదిత్యర్థః.

నను తర్హి చేతనో జీవో యోగీ భవత్వన్తర్యామీత్యత ఆహ—

శారీరో నాన్తర్యామీతి పూర్వసూత్రాత్ నఞోఽనుషఙ్గః. కస్మాత్, ఉభయేఽపి 'యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్... ' ఇతి కాణ్వాః, 'య ఆత్మని తిష్ఠన్... ' ఇతి

సిద్ధం. కథం పునరేకస్మిన్ దేహే ద్వౌ ద్రష్టారావుపపద్యేతే. యశ్చాయమీశ్వరోఽంతర్యామీ యశ్చాయమితరశ్శారీరః కా పునరిహానుపపత్తిః? 'నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టే'త్యాదిశ్రుతివచనం విరుధ్యేత. అత్ర హి ప్రకృతాదంతర్యామిణోఽన్యం ద్రష్టారం శ్రోతారం మంతారం విజ్ఞాతారం చాత్మానం ప్రతిషేధతి. నియంత్రంతరప్రతిషేధార్థమేతద్వచనమితి చేత్, న, నియంత్రంతరాప్రసంగాత్, అవిశేషశ్రవణాచ్చ. అత్రోచ్యతే. అవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితకార్యకరణోపాధినిమిత్తోఽయం శారీరాంతర్యామిణోర్భేదవ్యపదేశో న పారమార్థికః. ఏకో హి ప్రత్యగాత్మా భవతి న ద్వౌ ప్రత్యగాత్మానౌ సంభవతః. ఏకస్యైవ తు భేదవ్యవహార ఉపాధికృతః, యథా ఘటాకాశో మహాకాశ ఇతి. తతశ్చ జ్ఞాతృజ్ఞేయాదిభేదశ్రుతయః ప్రత్యక్షాదీని చ ప్రమాణాని సంసారానుభవో విధిప్రతిషేధశాస్త్రం చేతి సర్వమేతదుపపద్యతే. తథా చ శ్రుతిః—'యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతీ'త్యవిద్యావిషయే సర్వవ్యవహారం దర్శయతి. 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యే'దితి విద్యావిషయే సర్వవ్యవహారం వారయతి.

పీతి. భేదేనేతిసూత్రాత్తాత్త్వికభేదభ్రాంతిం నిరసితుం శంకతే—కథమితి. నన్వత్రైకో భోక్తా జీవః ఈశ్వరస్త్వభోక్తేతి న విరోధ ఇతి శంకతే. కా పునరితి. తయోర్భేదః శ్రుతివిరుద్ధ ఇతి పూర్వవాద్యాహ—నాన్య ఇతి. స ఏవ శ్రుత్యర్థమాహ—అత్రేతి. శ్రుతేరర్థాంతరమాశంక్య నిషేధతి—నియంత్రంతరేత్యాదినా. న కేవలమప్రసక్తప్రతిషేధః, కింత్వవిశేషేణ ద్రష్ట్రంతరనిషేధశ్రుతేరంతర్యామ్యంతరనిషేధార్థత్వే బాధశ్చేత్యాహ—అవిశేషేతి. తస్మాత్సూత్రే 'య ఆత్మని తిష్ఠన్ని'తి శ్రుతౌ చ ద్రష్టృభేదోక్తిరయుక్తా. నాన్య ఇతి వాక్యశేషే భేదనిరాసాదితి ప్రాప్తే భేద ఉపాధికల్పితశ్శ్రుతిసూత్రాభ్యామనూద్యత ఇతి సమాధత్తే—అత్రోచ్యత ఇతి. భేదస్సత్యః కిం న స్యాదత ఆహ—ఏకో హీతి. గౌరవేణ ద్వయోరహం ధీగోచరత్వాసంభవాదేక ఏవ తద్గోచరః తదగోచరస్య ఘటవదనాత్మత్వాన్నాత్మభేదస్సత్య ఇత్యర్థః. తతశ్చేతి. కల్పితభేదాంగీకారాద్భేదాపేక్షం సర్వంయుజ్యత ఇత్యర్థః. తస్మాదంతర్యామి బ్రాహ్మణం జ్ఞేయే బ్రహ్మణి సమన్వితమితి సిద్ధమ్. ఇతి పంచమాధికరణమ్.

మాధ్యందినాః, తేఽప్యంతర్యామిణో భేదేన ఏనం శారీరం పృథివ్యాదివదధిష్ఠానత్వేన నియమ్యత్వేన చ అధీయతే. అతోఽధిదైవాదిష్వంతర్యామీ పరమాత్మైవేతి సిద్ధమ్.

సూ. అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః. ౨౧.

‘అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యతే యత్తదద్రేశ్య మగ్రాహ్య మగోత్ర మవర్ణ మచక్షుః శ్రోత్రం తదపాణిపాదం నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం, తదవ్యయం యద్భూతయోనిం పరిపశ్యంతి ధీరాః’ ఇతి శ్రూయతే. తత్ర సంశయః. కిమయమదృశ్యత్వాదిగుణకో భూతయోనిః ప్రధానం స్యాత్, ఉత శారీరః, ఆహోస్విత్పరమేశ్వర ఇతి. తత్ర ప్రధానమచేతనం భూతయోనిరితి యుక్తం, అచేతనానామేవ తత్ర దృష్టాంతత్వేనోపాదానాత్ ‘యథోర్ణనాభిస్సృజతే గృహ్ణతే చ యథా పృథివ్యామోషధయస్సంభవంతి యథా సతః పురుషాత్కేశలోమాని తథాక్షరాత్సంభవతీహ విశ్వ’మితి. ననూర్ణనాభిః పురుషశ్చ చేతనావిహ దృష్టాంతత్వేనోపాత్తౌ, నేతి బ్రూమః, న హి కేవలస్య చేతనస్య తత్ర సూత్రయోనిత్వం కేశలోమయోనిత్వం వాఽస్తి. చేత

---

౨౧. అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః—ముండకవాక్యముదాహరతి—అథేతి. కర్మవిద్యారూపాపరవిద్యోక్త్యనంతరం యయా నిర్గుణం జ్ఞాయతే పరాసోచ్యతే తామేవ విషయోక్త్యా నిర్దిశతి—యత్తదితి. అద్రేశ్యం అదృశ్యం జ్ఞానేంద్రియైః అగ్రాహ్యం కర్మేంద్రియైః. గోత్రం వంశః. వర్ణో బ్రాహ్మణత్వాదిజాతిః. చక్షుశ్శ్రోత్రశూన్యం అచక్షుశ్శ్రోత్రం. పాణిపాదశూన్యమపాణిపాదం. జ్ఞానకర్మేంద్రియవికలమిత్యర్థః. విభుం ప్రభుం సుసూక్ష్మం దుర్జ్ఞేయత్వాన్నిత్యావ్యయపదాభ్యాం నాశాపక్షయయోర్నిరాసః. భూతానాం యోనిం ప్రకృతిం యత్పశ్యంతి ధీరాః పండితాస్తదక్షరం తద్విద్యాపరేత్యన్వయః. అదృశ్యత్వాదిగుణానాం బ్రహ్మప్రధానసాధారణత్వాత్సంశయః. పూర్వవద్ద్రష్టృత్వాదీనాం చేతనధర్మాణామశ్రుతేః. అస్తు ప్రధానమితి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షయతి—తత్రేతి. పూర్వపక్షే ప్రధానాద్యుపాస్తిః సిద్ధాంతే

పూర్వం ప్రధానవిరోధిద్రష్టృత్వాదిధర్మవశాత్ న ప్రధానమంతర్యామీత్యుక్తమ్. తర్హి తద్విరోధిధర్మాణామశ్రవణాత్ ప్రధానమేవాదృశ్యత్వాదిగుణకో భూతయోనిః స్యాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

పూర్వపక్షే ప్రధానస్య శారీరస్య వా ధ్యానం, సిద్ధాంతే నిర్విశేషబ్రహ్మజ్ఞానమితి ఫలభేదః. ముండకే శ్రూయతే—‘యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమ్...తదవ్యయం

నాధిష్ఠితమచేతనం హ్యూర్ణనాభిశరీరం సూత్రస్య యోనిః పురుషశరీరం చ కేశలోమ్నామితి ప్రసిద్ధం. అపి చ. పూర్వత్రాదృష్టత్వాద్యభిలాపసంభవేఽపి ద్రష్టృత్వాద్యభిలాపాసంభవాన్న ప్రధానమభ్యుపగతం. ఇహ త్వదృశ్యత్వాదయో ధర్మాః ప్రధానే సంభవంతి, న చాత్ర విరుధ్యమానో ధర్మః కశ్చిదభిలప్యతే. నను 'యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవి'దిత్యయం వాక్యశేషోఽచేతనే ప్రధానే న సంభవతి. కథం ప్రధానం భూతయోనిః ప్రతిజ్ఞాయత ఇతి. అత్రోచ్యతే. 'యయా తదక్షరమధిగమ్యతే యత్తదద్రేశ్యమి'త్యక్షరశబ్దేనాదృశ్యత్వాదిగుణకం భూతయోనిం శ్రావయిత్వా పునరన్తేః శ్రావయిష్యతి 'అక్షరాత్పరతః పర' ఇతి. తత్ర యః పరోఽక్షరాచ్ఛ్రుతస్స సర్వజ్ఞస్సర్వవిచ్చ భవిష్యతి, ప్రధానమేవాక్షరశబ్దనిర్దిష్టం భూతయోనిః. యదా తు యోనిశబ్దో నిమిత్తవాచీ తదా శారీరోఽపి భూతయోనిస్స్యాత్, ధర్మాధర్మాభ్యాం భూతజాతస్యోపసర్జనాదితి. ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే—యోఽయమదృశ్యత్వాదిగుణకో భూతయోనిస్స పరమేశ్వర ఏవ స్యాన్నాన్య ఇతి. కథమేతదవగమ్యతే? ధర్మోక్తేః. పరమేశ్వరస్య హి ధర్మ ఇహోచ్యమానో దృశ్యతే 'యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవి'దితి. న హి ప్రధానస్యాచేతనస్య శారీరస్య వోపాధిపరిచ్ఛిన్నదృష్టేః సర్వజ్ఞత్వం సర్వవిత్త్వం వా సంభవతి. నన్వక్షరశబ్దనిర్దిష్టాద్భూతయోనేః పరస్యై

నిర్గుణధీరితి ఫలం. ఊర్ణనాభిర్లూతాకీటః తంతూన్ స్వదేహాత్సృజతి ఉపసంహరతి చేత్యర్థః. సతో జీవతః. నను పూర్వం నిరస్తం ప్రధానం కథముత్థాప్యతే తత్రాహ—అపి చేతి. అత్ర ప్రధానే విరుధ్యమానోఽసంభావితో వాక్యశేషశ్శ్రుత ఇతి శంకతే—నను య ఇతి. పంచమ్యంతాక్షరశ్రుత్యా భూతప్రకృతేః ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ప్రథమాంతపరశబ్దోక్తస్య జగన్నిమిత్తేశ్వరస్య సర్వజ్ఞత్వాదికమిత్యాహ—అత్రోచ్యత ఇతి. 'సందిగ్ధే తు వాక్యశేషా'దితి న్యాయేన సిద్ధాంతయతి—ఏవం ప్రాప్త ఇతి. చేతనాచేతనత్వేన సందిగ్ధే భూతయోనా 'యస్సర్వజ్ఞ' ఇతి వాక్యశేషాదీశ్వరత్వనిర్ణయ ఇత్యేతదయుక్తం వాక్యశేషే భూతయోనేః ప్రత్యభిజ్ఞాపకాభావాదితి శంకతే—నన్వితి. జనికర్తుః

యద్భూతయోనిం పరిపశ్యంతి ధీరాః' ఇతి. తత్ర కిం అదృశ్యత్వాదిగుణకో భూతయోనిః ప్రధానం, ఉత శారీరః, కిం వా పరమాత్మేతి సందేహే, ప్రధానశారీరావితి

వైతత్సర్వజ్ఞత్వం సర్వవిత్త్వం చ న భూతయోనివిషయమిత్యుక్తం. అత్రోచ్యతే. నైవం సంభవతి యత్కారణం 'అక్షరాత్సంభవతీహ విశ్వ'మితి ప్రకృతం భూతయోనిమిహ జాయమానప్రకృతిత్వేన నిర్దిశ్యానంతరమపి జాయమానప్రకృతిత్వేనైవ సర్వజ్ఞం నిర్దిశతి—"యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః, తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయత" ఇతి. తస్మాన్నిర్దేశసామ్యేన ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాత్ప్రకృతస్యైవాక్షరస్య భూతయోనేస్సర్వజ్ఞత్వం సర్వవిత్త్వం చ ధర్మ ఉచ్యత ఇతి గమ్యతే. 'అక్షరాత్పరతః పర' ఇత్యత్రాపి న ప్రకృతాద్భూతయోనేరక్షరాత్పరః కశ్చిదభిధీయతే. కథమేతదవగమ్యతే? 'యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యా'మితి ప్రకృతస్యైవాక్షరస్య భూతయోనేరదృశ్యత్వాదిగుణకస్య వక్తవ్యత్వేన ప్రతిజ్ఞాతత్వాత్. కథం తర్హి 'అక్షరాత్పరతః పరః' ఇతి వ్యపదిశ్యత ఇత్యుత్తరసూత్రే వక్ష్యామః. అపి చాత్ర ద్వే విద్యే

ప్రకృతిరితి సూత్రేణ ప్రకృతేరుపాదానసంజ్ఞాయాం పంచమీస్మరణాదక్షరాత్సంభవతీతి ప్రకృతిత్వేనోక్తాక్షరస్య భూతయోనేర్వాక్యశేషే తస్మాదితి ప్రకృతిత్వలింగేన ప్రత్యభిజ్ఞానమస్తీతి సమాధత్తే—అత్రోచ్యత ఇతి. ఏతత్కార్యం బ్రహ్మసూత్రాత్మకం నామరూపం స్థూలం తతోఽన్నం వ్రీహ్యాదీత్యర్థః. యదుక్తం పంచమ్యంతాక్షరశ్రుత్యా భూతయోనేః ప్రత్యభిజ్ఞానాదచేతనత్వమితి తత్రాహ—అక్షరాత్పరత ఇతి. నాయమక్షరశబ్దో భూతయోనిం పరామృశతి పరవిద్యాధిగమ్యత్వేనోక్తస్యాక్షరస్య భూతయోనేః 'అక్షరం పురుషం వేదే'త్యక్షరశ్రుత్యా వేద్యత్వలింగవత్యా పూర్వమేవ బ్రహ్మత్వేన పరామర్శాదిత్యాహ—యేనేతి. యేన జ్ఞానేనాక్షరం భూతయోనిం సర్వజ్ఞం పురుషం వేద తాం బ్రహ్మవిద్యాం యోగ్యాయ శిష్యాయ ప్రబ్రూయాదిత్యుపక్రమ్య 'అప్రాణో హ్యమనాశ్శుభ్రో ఽక్షరాత్పరతః పరః' ఇత్యుచ్యమానః పరో భూతయోనిరితి గమ్యత ఇత్యర్థః. తర్హి పంచమ్యంతాక్షరశబ్దార్థః క ఇత్యాశంక్యాజ్ఞానమితి వక్ష్యత ఇత్యాహ—కథమితి. పరవిద్యేతి సమాఖ్యయాఽపి తద్విషయస్య బ్రహ్మత్వమిత్యాహ—అపిచేతి. నను ప్రధానవిద్యాపి కారణవిషయత్వాత్పరేత్యత ఆహ—

పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—'యత్తదద్రేశ్యమ్...' ఇత్యాదౌ శ్రుతా అదృశ్యత్వాదయో గుణాః యస్య, సోఽదృశ్యత్వాదిగుణకో భూతయోనిః పరమాత్మైవ. కుతః?

వేదితవ్యే ఉక్తే—'పరా చైవాపరా' చేతి అత్రాపరామృగ్వేదాదిలక్షణాం విద్యాముక్త్వా బ్రవీతి 'అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యత' ఇత్యాది. తత్ర పరస్యా విద్యాయా విషయత్వేనాక్షరం శ్రుతం. యది పునః పరమేశ్వరాదన్యదదృశ్యత్వాదిగుణకమక్షరం పరికల్ప్యేత నేయం పరా విద్యా స్యాత్. పరాపరవిభాగో హ్యయం విద్యయోరభ్యుదయనిశ్శ్రేయసఫలతయా పరికల్ప్యతే. న చ ప్రధానస్య విద్యానిశ్శ్రేయసఫలా కేనచిదభ్యుపగమ్యతే తిస్రశ్చ విద్యాః ప్రతిజ్ఞాయేరన్ తత్పక్షేఽక్షరాద్భూతయోనేః పరస్య పరమాత్మనః ప్రతిపాద్యమానత్వాత్. ద్వే ఏవ తు విద్యే ఇహ వేదితవ్యే నిర్దిష్టే, 'కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతీ'తి చైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానాపేక్షణం సర్వాత్మకే బ్రహ్మణి వివక్ష్యమాణేఽవకల్పతే, నాచేతనమాత్రైకాయతనే ప్రధానే భోగ్యవ్యతిరిక్తే వా భోక్తరి. అపి చ 'స బ్రహ్మవిద్యాం సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠామథర్వాయ జ్యేష్ఠపుత్రాయ ప్రాహే'తి. బ్రహ్మవిద్యాం ప్రాధాన్యేనోపక్రమ్య పరాపరవిభాగేన పరాం విద్యామక్షరాధిగమనీం దర్శయంస్తస్యాః బ్రహ్మవిద్యాత్వం దర్శయతి. సా చ బ్రహ్మవిద్యా సమాఖ్యా తదభిగమ్యస్యాక్షరస్యాబ్రహ్మత్వే బాధితా

పరాపరవిభాగో హీతి. అనిత్యఫలత్వేనాపరవిద్యాం నిందిత్వా ముక్త్యర్థినో బ్రహ్మవిద్యాం ప్రోవాచేతి వాక్యశేషోక్తేరిత్యర్థః. అస్తు ప్రధానవిద్యాపి ముక్తిఫలత్వేన పరేత్యత ఆహ—న చేతి. నను 'యస్సర్వజ్ఞ' ఇత్యగ్రే పరవిద్యావిషయ ఇత్యుచ్యతే, అద్రేశ్యవాక్యేన తు ప్రధానవిద్యోచ్యత ఇత్యత ఆహ—తిస్రశ్చేతి. ఇతశ్చ భూతయోనేర్బ్రహ్మత్వమిత్యాహ—కస్మిన్నితి. అచేతనమాత్రస్యైకాయతనముపాదానం తజ్జ్ఞానాత్కార్యజ్ఞానేఽపి తదకార్యాణామాత్మనాం జ్ఞానం న భవతి. ఏవం జీవే జ్ఞాతే తదకార్యస్య భోగ్యస్య జ్ఞానం న భవతీత్యర్థః. బ్రహ్మవిద్యాశబ్దాచ్చ భూతయోనిర్బ్రహ్మేత్యాహ—అపి చేతి. స బ్రహ్మవిద్యాం సర్వవిద్యానాం ప్రతిష్ఠాం సమాప్తిభూమిం బ్రహ్మవిద్యామువాచ. బ్రహ్మణి సర్వవిద్యానాం విద్యాఫలానాం చాంతర్భావాద్బ్రహ్మవిద్యా

ధర్మోక్తేః 'యః సర్వజ్ఞః సర్వవిత్' ఇత్యాదిశ్రూయమాణసర్వజ్ఞత్వాదేః పరమేశ్వరధర్మస్య భూతయోనా నిర్దేశాత్. న హ్యచేతనే ప్రధానే కించిజ్జ్ఞే శారీరే వా సర్వ

స్యాత్. అపరా త్వృగ్వేదాదిలక్షణా కర్మవిద్యా బ్రహ్మవిద్యోపక్రమే ఉపన్యస్యతే బ్రహ్మవిద్యాప్రశంసాయై, "ప్లవా హ్యేతే అదృఢా యజ్ఞరూపా అష్టాదశోక్తమవరం యేషు కర్మ, ఏతచ్ఛ్రేయో యేఽభినందంతి మూఢా జరాం మృత్యుం తే పునరేవాపి యంతి" ఇత్యేవమాదినిందావచనాత్. నిందిత్వా చాపరాం విద్యాం తతో విరక్తస్య పరవిద్యాధికారం దర్శయతి—"పరీక్ష్య లోకాన్ కర్మచితాన్బ్రాహ్మణో నిర్వేదమాయాన్నాస్త్యకృతః కృతేన, తద్విజ్ఞానార్థం స గురుమేవాభిగచ్ఛేత్సమిత్పాణిః శ్రోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠ"మితి. యత్తూక్తమచేతనానాం పృథివ్యాదీనాం దృష్టాంతత్వేనోపాదానాద్దార్ష్టాంతికేనాప్యచేతనేనైవ భూతయోనినా భవితవ్యమితి, తదయుక్తం. న హి దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయోరత్యంతసామ్యేన భవితవ్యమితి నియమోఽస్తి. అపి చ స్థూలాః పృథివ్యాదయో దృష్టాంతత్వేనోపాత్తా ఇతి న స్థూల ఏవ దార్ష్టాంతికో భూతయోనిరభ్యుపగమ్యతే, తస్మాదదృశ్యత్వాదిగుణకో భూతయోనిః పరమేశ్వర ఏవ.

సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠా. నన్వపరవిద్యాపరవిద్యాప్రకరణే కిమర్థముక్తేత్యత ఆహ—అపరేతి. ప్లవంగ తే గచ్ఛంతీతి ప్లవా వినాశినః. అదృఢా నిత్యఫలసంపాదనాశక్తాః షోడశర్త్విజః పత్నీ యజమానశ్చేత్యష్టాదశ. యజ్ఞేన నామనిమిత్తేన నిరూప్యంత ఇతి యజ్ఞరూపాః. తథాహి ఋతుషు యాజయంతి యజ్ఞం కారయంతీత్యృత్విజః, యజత ఇతి యజమానః, 'పత్యుర్నో యజ్ఞసంయోగ' ఇతి సూత్రేణ పతిశబ్దస్య నకారోఽంతాదేశో యజ్ఞసంబంధే విహిత ఇతి పత్నీ, ఏవమృత్విగాదినామప్రవృత్తినిమిత్తం యజ్ఞ ఇతి యజ్ఞరూపాః, యేష్వవరమనిత్యఫలకం కర్మ శ్రుత్యుక్తం ఏతదేవ కర్మ శ్రేయో నాన్యదాత్మజ్ఞానమితి యే మూఢాస్తుష్యంతి తే పునః పునర్జన్మమరణమాప్నువంతీత్యర్థః. తద్విజ్ఞానార్థం బ్రహ్మజ్ఞానార్థం గురుమభిగచ్ఛేదేవేతి నియమః. బ్రహ్మనిష్ఠస్యాప్యనధీతవేదస్య గురుత్వం వారయతి—శ్రోత్రియమితి. కార్యముపాదానాభిన్నమిత్యంశే దృష్టాంతః. సర్వసామ్యే తవాప్యసిష్టాపత్తేరిత్యాహ—అపి చ స్థూలా ఇతి.

జ్ఞత్వాదిధర్మః సంభవతి, యేన భూతయోనితా స్యాత్. అతో భూతయోనిః పరమాత్మైవేత్యర్థః.

సూ. విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాంచ నేతరౌ. ౨౨.

ఇతశ్చ పరమేశ్వర ఏవ భూతయోనిః, నేతరౌ శారీరః ప్రధానం వా. కస్మాత్? విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాం. విశినష్టి హి ప్రకృతం భూతయోనిం శారీరాద్విలక్షణత్వేన 'దివ్యో హ్యమూర్తః పురుషః సబాహ్యాభ్యంతరో హ్యజః, అప్రాణో హ్యమనాశ్శుభ్ర' ఇతి. న హ్యేతద్దివ్యత్వాదివిశేషణమవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితనామరూపపరిచ్ఛేదాభిమాని నస్తద్ధర్మాంశ్చాత్మని కల్పయతశ్శారీరస్యోపపద్యతే. తస్మాత్సాక్షాదౌపనిషదః పురుష ఇహోచ్యతే. తథా ప్రధానాదపి ప్రకృతం భూతయోనిం భేదేన వ్యపదిశతి 'అక్షరాత్పరతః పర' ఇతి. అక్షరమవ్యాకృతం నామరూపబీజశక్తిరూపం భూతసూక్ష్మమీశ్వరాశ్రయం తస్యైవోపాధి

౨౨. విశేషణాన్న జీవః భేదోక్తేర్న ప్రధానమితి హేతుద్వయం విభజ్య వ్యాచష్టే—విశినష్టి హీత్యాదినా. దివ్యో ద్యోతనాత్మకః స్వయంజ్యోతిరమూర్తః పూర్ణః పురుషః పురిశయః ప్రత్యగాత్మా బాహ్యం స్థూలమాభ్యంతరం కారణం సూక్ష్మం తాభ్యాం సహాధిష్ఠానత్వేన తిష్ఠతీతి సబాహ్యాభ్యంతరః, హి శబ్దః శ్రుతిషు ప్రసిద్ధ ఇత్యర్థః. అవిద్యాకృతం నామరూపాత్మకం శరీరం తేన పరిచ్ఛేదోఽల్పత్వం. తస్య శరీరస్య ధర్మాన్ జాడ్యమూర్తత్వాదీనిత్యర్థః. నన్వక్షరశబ్దేన ప్రధానోక్తావశబ్దత్వం ప్రధానస్య ప్రతిజ్ఞాతం బాధ్యేత తత్రాహ—అక్షరమవ్యాకృతమితి. అశ్నోతి వ్యాప్నోతి స్వవికారజాతమిత్యక్షరం. అవ్యాకృతమకృతం అనాదీతి యావత్. నామరూపయోర్బీజం ఈశ్వరస్తస్య శక్తిరూపం పరతంత్రత్వాదుపాదానమపి శక్తిరిత్యుక్తం. భూతానాం సూక్ష్మాః సంస్కారా యత్ర తద్భూతసూక్ష్మం. ఈశ్వరశ్చిన్మాత్ర ఆశ్రయో యస్య తత్తథా. తస్యైవ చిన్మాత్రస్య జీవేశ్వరభేదోపాధిభూతం. యత్తు ఈశ్వర ఆశ్రయో విషయో యస్యేతి నానాజీవవాదినాం వ్యాఖ్యానం తద్భాష్యబహిర్భూతం. 'ఏతస్మిన్ ఖల్వక్షరే గార్గ్యాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చే'త్యోతప్రోతభావేనావ్యాకృతస్య చిదాశ్రయత్వశ్రుతేః, ఆశ్రయపదలక్షణాయా నిర్మూలత్వాత్. నహి మూలప్రకృతేర్జ్ఞానాత్ కించిస్స్థానమస్తి. న చ 'ఇంద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయత' ఇతి శ్రుతిర్మానం. 'అజా

భూతయోనేః పరమాత్మత్వే హేత్వంతరమాహ—

విశేషణం చ భేదవ్యపదేశశ్చ విశేషణభేదవ్యపదేశౌ తాభ్యాం ఇతరౌ ప్రధానజీవౌ న భూతయోనీ భవతః. తత్ర 'దివ్యో హ్యమూర్తః పురుషః...' ఇత్యాదినా

భూతం సర్వస్మాద్వికారాత్పరో యోఽవికారః తస్మాత్పరతః పర ఇతి భేదేన వ్యపదిశన్పరమాత్మానమిహ వివక్షితం దర్శయతి. నాత్ర ప్రధానం నామ కించిత్స్వతంత్రం తత్త్వమభ్యుపగమ్యతే తస్మాద్భేదవ్యపదేశ ఉచ్యతే. కిం తర్హి? ప్రధానమపి కల్ప్యమానం శ్రుత్యవిరోధేనావ్యాకృతాదిశబ్దవాచ్యం భూతసూక్ష్మం పరికల్ప్యేత కల్ప్యతాం తస్మాద్భేదవ్యపదేశాత్పరమేశ్వరో భూతయోనిరిత్యేతదిహ ప్రతిపాద్యతే.

కుతశ్చ పరమేశ్వరో భూతయోనిః?

మేకా' మిత్యాద్యనేకశ్రుతిబలేన లాఘవతర్కసహాయేన తస్యాశ్శ్రుతేర్బుద్ధిభేదేన మాయాభేదానువాదిత్వాత్. తదుక్తం సురేశ్వరాచార్యైః "స్వతస్త్వవిద్యాభేదోఽత్ర మనాగపి న విద్యత" ఇతి. సాంఖ్యయోగాచార్యాః పురాణేతిహాసకర్తారశ్చ మూలప్రకృత్యైక్యం వదంతి. నన్వవిద్యైక్యే బంధముక్తివ్యవస్థా కథం న చ వ్యవస్థా నాస్తీతి వాచ్యం శ్రవణే ప్రవృత్త్యాదిబాధాపాతాదితి చేత్, ఉచ్యతే. యే హ్యవిద్యానానాత్వమిచ్ఛంతి తైరపి పరిణామిత్వేన సాంశత్వమవిద్యాయా అంగీకార్యం, తథా చానర్థాత్మకస్వీయసంఘాతాత్మనా పరిణతాఽవిద్యాంశోపహితజీవభేదాద్వ్యవస్థా సిధ్యతి. యస్య జ్ఞానమంతఃకరణే జాయతే తస్యాంతఃకరణపరిణామ్యజ్ఞానాంశనాశో ముక్తిరితి. ఏవం చ శ్రోతుస్స్వరూపానందప్రాప్తిః శ్రవణాదౌ ప్రవృత్తిర్విద్వదనుభవో జీవన్ముక్తిశాస్త్రం చేతి సర్వమబాధితం భవతి. న చైవం నానాజీవపక్షాదవిశేషః మూలప్రకృతినానాత్వాభావాదిత్యలమ్. పరత్వే హేతుః—అవికార ఇతి. నను సూత్రకృతా శ్రుతౌ ప్రాధాన్యాద్భేదవ్యపదేశ ఉక్తస్తత్ర కథమజ్ఞానాద్భేదోక్తిర్వ్యాఖ్యాయతే తత్రాహ—నాత్రేతి. కార్యాత్మనా ప్రధీయత ఇతి ప్రధానమజ్ఞానమేవ. తతోఽన్యస్యాప్రామాణికత్వాదిత్యర్థః. అతోఽత్రాజ్ఞానమేవ భూతయోనిరితి పూర్వపక్షం కృత్వా నిరస్యతే. తన్నిరాసేనార్థాత్సాంఖ్యకల్పితప్రధాననిరాస ఇతి మంతవ్యం.

దివ్యత్వాదివిశేషణశ్రవణాత్ న జీవః; 'అక్షరాత్పరతః పరః' ఇత్యక్షరస్యావ్యాకృతస్య పరమాత్మనశ్చ భేదేన వ్యపదిష్టత్వాత్ న ప్రధానం భూతయోనిః; అపి తు పరాత్మైవేత్యర్థః.

సూ. రూపోపన్యాసాచ్చ. ౨౩.

అపి చ 'అక్షరాత్పరతః పర' ఇత్యస్యానంతరం 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ' ఇతి ప్రాణప్రభృతీనాం పృథివీపర్యంతానాం తత్త్వానాం సర్గముక్త్వా తస్యైవ భూతయోనేస్సర్వవికారాత్మకం రూపముపన్యస్యమానం పశ్యామః "అగ్నిర్మూర్ధా చక్షుషీ చంద్రసూర్యౌ దిశశ్శ్రోత్రే వాగ్వివృతాశ్చ వేదాః, వాయుః ప్రాణో హృదయం విశ్వమస్య పద్భ్యాం పృథివీ హ్యేష సర్వభూతాంతరాత్మే"తి. తచ్చ పరమేశ్వరస్యైవోచితం సర్వవికారకారణత్వాత్ న శారీరస్య తనుమహిమ్నః. నాపి ప్రధానస్యాయం రూపోపన్యాసస్సంభవతి సర్వభూతాంతరాత్మత్వాసంభవాత్, తస్మాత్పరమేశ్వర ఏవ భూతయోనిర్నేతరావితి గమ్యతే. కథం పునర్భూతయోనేరయం రూపోపన్యాస ఇతి గమ్యతే? ప్రకరణాత్ 'ఏష' ఇతి చ ప్రకృతానుకర్షణాత్, భూతయోనిం హి ప్రకృత్య 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ ఏష సర్వభూతాంతరాత్మే'త్యాది వచనం భూతయోనివిషయమేవ భవతి. యథోపాధ్యాయం ప్రకృత్య 'ఏతస్మాదధీష్వ ఏష వేదవేదాంగపారగ' ఇతి వచనముపాధ్యాయవిషయం భవతి తద్వత్. కథం పునరదృశ్యత్వాదిగుణకస్య భూతయోనేర్విగ్రహవద్రూపం సంభవతి? సర్వాత్మత్వవివక్షయేదముచ్యతే న

---

౨౩. వృత్తికృన్మతేనాదౌ సూత్రం వ్యాచష్టే—అపి చేత్యాదినా. 'ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణి చ ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీ'తి శ్రుతిః. అగ్నిర్ద్యులోకః 'అసౌ వావ లోకో గౌతమాగ్ని'రితి శ్రుతేః. వివృతా వేదాః వాగిత్యన్వయః. పద్భ్యాం పాదావిత్యర్థః. యస్యేదం రూపం స ఏష సర్వప్రాణినామంతరాత్మేత్యర్థః. తనుమహిమ్న ఇతి అల్పశక్తేరిత్యర్థః. యథా కశ్చిద్బ్రహ్మవిత్ స్వస్య సర్వాత్మత్వప్రకటనార్థమహమన్నమితి సామ గాయతి న త్వన్నత్వాదికమాత్మనో వివక్షతి అఫలత్వాత్

భూతయోనేః పరమాత్మత్వే హేత్వంతరమాహ—

'అగ్నిర్మూర్ధా చక్షుషీ చంద్రసూర్యౌ' ఇత్యాదిసర్వకార్యాత్మకరూపస్యోపన్యాసాత్ పరమాత్మైవ భూతయోనిరితి వృత్తికారమతమ్. 'పురుష ఏవేదం విశ్వం

తు విగ్రహవత్త్వవివక్షయేత్యదోషః. 'అహమన్నమహమన్నమహ మన్నం అహమన్నాద' ఇత్యాదివత్. అన్యే పునర్మన్యంతే-నాయం భూత యోనే రూపోపన్యాసః జాయమానత్వేనోపన్యాసాత్ 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణి చ, ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీ విశ్వస్య ధారిణీ'తి హి పూర్వత్ర ప్రాణాది పృథివ్యంతం తత్త్వజాతం జాయ మానత్వేన నిరదిక్షత్. ఉత్తరత్రాఽపి చ 'తస్మాదగ్నిస్సమిధో యస్య సూర్య' ఇత్యేవమాది,'అతశ్చ సర్వా ఓషధయో రసాశ్చే'త్యేవమంతం జాయమానత్వేనైవ నిర్దేక్ష్యతి. ఇహైవ కథమకస్మాదంతరాళే భూత యోనేరూపముపన్యసేత్. సర్వాత్మత్వమపి సృష్టిం పరిసమాప్యోపదే క్ష్యతి 'పురుష ఏవేదం విశ్వం కర్మే'త్యాదినా. శ్రుతిస్మృత్యోశ్చ త్రైలోక్యశరీరస్య ప్రజాపతేర్జన్మ నిర్దిశ్యమానముపలభామహే 'హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే భూతస్య జాతః పతిరేక ఆసీత్, సదాధార పృథివీం ద్యాముతేమాం కస్మై దేవాయ హవిషా విధేమే'తి, సమవర్త

తథేహాపీత్యాహ—అహమన్నమితి. వృత్తికృద్వ్యాఖ్యాం దూషయతి—అన్యే పున రితి. ఏష సర్వభూతాంతరాత్మా సూత్రాత్మా ఏతస్మాద్భూతయోనేర్జాయత ఇతి శ్రుత్య న్వయేన హిరణ్యగర్భస్యాత్ర జాయమానత్వేనోపన్యాసాదిత్యర్థః. నిరదిక్షదవోచదిత్యర్థః. అగ్నిర్ద్యులోకో యస్య, యస్య సమిద్రూపస్సూర్యస్సోఽపి ద్యులోకాగ్నిస్తస్మాదజాయతే త్యర్థః.'తస్యాదిత్య ఏవ సమి'దితి శ్రుత్యంతరాత్. అతో మధ్యేఽపి సృష్టిరేవ వాచ్యాన రూపమితి భావః. యదుక్తమగ్నిర్మూర్ధేత్యత్ర భూతయోనేస్సర్వాత్మత్వం వివక్షితమితి తన్నేత్యాహ—సర్వాత్మత్వమపీతి. నను హిరణ్యగర్భస్య జన్మాన్యత్రానుక్తం కథమత్ర వక్తవ్యం తత్రాహ—శ్రుతీతి. అగ్రే సమవర్తత జాతస్సన్ భూతగ్రామస్యైకః పతి రీశ్వరప్రసాదాదభవత్ ససూత్రాత్మా ద్యామిమాం పృథివీం చ స్థూలం సర్వమధారయత్ కశబ్దస్య ప్రజాపతిసంజ్ఞాత్వే సర్వనామత్వాభావేన కస్మా ఇత్యయోగాదేకారలోపే నైకస్మై దేవాయ ప్రాణాత్మనే హవిషా విధేమ పరిచరేమేతి వ్యాఖ్యేయం. 'కతమ ఏకో దేవ ఇతి ప్రాణ' ఇతి శ్రుతేః. యద్వా యస్మాదయం జాతస్తస్మా ఏకస్మై దేవా యేత్యర్థః. 'ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢ' ఇతి శ్రుత్యంతరాత్. నను తస్య భూతాంత

కర్మ' ఇత్యాదిసర్వాత్మకరూపోపన్యాసాత్ పరమాత్మైవ భూతయోనిరితి భగవత్పా దీయమతమ్.

తేతి అజాయత ఇత్యర్థః. తథా 'సవై శరీరీ ప్రథమస్స వై పురుష ఉచ్యతే. "ఆదికర్తా స భూతానాం బ్రహ్మాగ్రే సమవర్తతే"తి. చ వికార పురుషస్యాపి సర్వభూతాంతరాత్మత్వం సంభవతి, ప్రాణాత్మనా సర్వభూతానామధ్యాత్మమవస్థానాత్. అస్మిన్పక్షే 'పురుష ఏవేదం విశ్వం కర్మే'త్యేవమాదిసర్వరూపోపన్యాసః పరమేశ్వర ప్రతిపత్తిహేతురితి వ్యాఖ్యేయమ్.

సూ. వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్. ౨౮.

'కో న ఆత్మా కిం బ్రహ్మే'తి 'ఆత్మానమేవేమం వైశ్వానరం సంప్రత్యధ్యేషితమేవ నో బ్రూహీ'తి చోపక్రమ్య ద్యుసూర్యవాయ్వాకాశవారిపృథివీనాం సుతేజస్త్వాది గుణయోగమేకైకోపాసననింద

రాత్మత్వం కథం తత్రాహ— వికారేతి. పూర్వకల్పే ప్రకృష్టోపాసనాకర్మసముచ్చయానుష్ఠానాదస్మిన్ కల్పే సర్వప్రాణివ్యష్టిలింగానాం వ్యాపకం సర్వప్రాణ్యంతర్గతం జ్ఞానకర్మేంద్రియప్రాణాత్మకం సమష్టిలింగశరీరం జాయతే తద్రూపస్య సూత్రాత్మనస్సర్వభూతాంతరాత్మత్వం యుక్తమిత్యర్థః. స్వపక్షే సూత్రార్థమాహ—అస్మిన్ పక్ష ఇతి. కర్మ సఫలం సర్వం శ్రౌతస్మార్తాదికం తపశ్చ పురుష ఏవేతి సర్వాత్మస్వరూపోపన్యాసాచ్చ భూతయోనౌ జ్ఞేయే వాక్యం సమన్వితమిత్యర్థః. ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

౨౮. *వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్*. ఛాందోగ్యముదాహరతి—కో న ఇతి. ప్రాచీనశాలసత్యయజ్ఞేంద్రద్యుమ్నజనకబుడిలా మిళిత్వా మీమాంసాం చక్రుః-'కో న ఆత్మా కిం బ్రహ్మే'తి. ఆత్మైవ బ్రహ్మేతి జ్ఞాపనార్థం పదద్వయం. తే పంచాపి నిశ్చయార్థముద్దాలకమాజగ్ముః. సోఽపి సమ్యఙ్న వేదేతి తేనోద్దాలకేన సహ షడప్యశ్వపతిం

పూర్వం రూపోపన్యాసప్రసంగాత్ త్రైలోక్యదేహీ వైశ్వానరోఽత్ర స్మృతో చార్యత ఇతి ప్రసంగసంగత్యేదమాహ. యద్వా, పూర్వం ఉపక్రమస్థాదృశ్యత్వాదిసాధారణధర్మస్య వాక్యశేషస్థసర్వజ్ఞత్వాదిలింగేన బ్రహ్మనిష్ఠత్వముక్తమ్. తద్వదత్రాప్యుపక్రమస్థసాధారణవైశ్వానరశబ్దస్య వాక్యశేషస్థహోమాధారత్వలింగేన జాఠరనిష్ఠత్వమస్త్వితి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే జాఠరాదేరుపాస్తిః, సిద్ధాంతే బ్రహ్మణ ఇతి ఫలభేదః. ఛాందోగ్యే వైశ్వానరవిద్యాయాం 'కో న ఆత్మా కిం బ్రహ్మ' ఇతి 'ఆత్మానమేవేమం

యా చ వైశ్వానరం ప్రత్యేషాం మూర్ధాదిభావముపదిశ్యామ్నాయతే "యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే స సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తి తస్య హ వా ఏతస్యాత్మనో వైశ్వానరస్య మూర్ధైవ సుతేజాశ్చక్షుర్విశ్వరూపో వాయుః ప్రాణః పృథగ్వర్త్మాత్మా సందేహో బహులో వస్తిరేవ రయిః పృథివ్యేవ పాదావుర ఏవ వేదిర్లోమాని బర్హిర్హృ

కైకేయం రాజానమాగత్యోచుః—ఆత్మానమితి. అధ్యేషి స్మరసి తమేవ నో బ్రూహీతి. రాజా తు తేషాం భ్రాంతినిరాసార్థం తాన్ప్రత్యేకమపృచ్ఛత్. 'కం త్వమాత్మానముపాస్సే కం త్వమాత్మానముపాస్స' ఇతి. తే చ ప్రాచీనశాలాదయః క్రమేణ తం ప్రత్యేకమూచుః. దివమేవాహం వైశ్వానరం వేద్మి. ఆదిత్యమేవాహం వేద్మి వాయుమేవ. ఆకాశమేవ. అప ఏవ. పృథివీమేవాహం వేద్మీతి. తతో రాజా ద్యుసూర్యాదీనాం షణ్ణాం యథాక్రమేణ సుతేజస్త్వవిశ్వరూపత్వపృథగ్వర్త్మాత్మత్వబహులత్వరయిత్వప్రతిష్ఠాత్వగుణాన్ విధాయ భవంతో యదిమామపృష్ట్వా ద్యుసూర్యాదిషు భగవతో వైశ్వానరస్యాంగేష్వేవ ప్రత్యేకం వైశ్వానరత్వదృష్టయో భవేయుస్తదా క్రమేణ మూర్ధపాతాంధత్వప్రాణోత్క్రమణదేహశీర్ణత్వవస్తిభేదపాదశోషా భవతాం స్యురితి ప్రత్యేకోపాసనం నిందిత్వా సుతేజస్త్వగుణకో ద్యులోకో స్యాఽత్మనో వైశ్వానరస్య మూర్ధా విశ్వరూపత్వగుణకస్సూర్యోఽస్య చక్షురిత్యేవం ద్యుసూర్యాదీనాం మూర్ధాదిభావముపదిశ్య సమస్తవైశ్వానరధ్యానవిధిరామ్నాయతే—యస్త్వేతమితి. ఆభిముఖ్యేనాపరోక్షతయా విశ్వం విమిమీతే జానాతీత్యభివిమానస్సర్వజ్ఞః తదుపాసకః సర్వత్ర భోగ్యం భుఙ్క్త ఇత్యర్థః. లోకా భూరాదయో భూతాని శరీరాణ్యాత్మానో జీవా ఇతి భేదః. సుష్ఠు తేజః కాంతిర్యస్య ద్యులోకస్య స సుతేజాః విశ్వాని రూపాణ్యస్య సూర్యస్య. 'ఏష శుక్ల ఏష నీల' ఇతి శ్రుతేః. పృథక్ నానావిధం వర్త్మ గమనం ఆత్మా స్వభావో యస్య వాయోః స నానాగతిత్వగుణకోఽస్య ప్రాణః బహులత్వం వ్యాపిత్వం తద్గుణ ఆకాశోఽస్య సందేవ దేహమధ్యః రయిత్వం ధనత్వం తద్గుణా ఆపో అస్య వస్తిర్మూత్రస్థానం ప్రతిష్ఠాత్వగుణా పృథివీ తస్య పాదౌ. తస్య హోమాధారత్వం సంపాదయతి—ఉర ఏవేత్యాదినా

వైశ్వానరమ్...' ఇతి చోపక్రమ్యామ్నాయతే—'యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే' ఇత్యాది. తత్ర కిం వైశ్వానరో జాఠరాగ్నిః, ఉత భూతాగ్నిః, ఉత ఆదిత్యాది దేవతా, అహో శారీరః, ఆహోస్విత్ పరమేశ్వరః

దయం గార్హపత్యో మనోఽన్వాహార్యపచన ఆస్యమాహవనీయ” ఇత్యాది. తత్ర సంశయః. కిం వైశ్వానరశబ్దేన జాఠరోఽగ్నిరుపదిశ్యతే? ఉత భూతాగ్నిః అథ తదభిమానినీ దేవతా అథవా శారీర ఆహోస్విత్పరమేశ్వర ఇతి. కిం పునరత్ర సంశయకారణం? వైశ్వానర ఇతి జాఠరభూతాగ్నిదేవతానాం సాధారణశబ్దప్రయోగాదాత్మేతి చ శారీరపరమేశ్వరయోః. తత్ర కస్యోపాదానం న్యాయ్యం కస్య వా హానమితి భవతి సంశయః. కిం తావత్ప్రాప్తం, జాఠరోఽగ్నిరితి. కుతః? తత్ర హి విశేషేణ క్వచిత్ప్రయోగో దృశ్యతే—'అయమగ్నిర్వైశ్వానరో యోఽయమంతఃపురుషే యేనేదమన్నం పచ్యతే యదిదమద్యతే' ఇత్యాదౌ. అగ్నిమాత్రం వా స్యాత్తత్సామాన్యేనాపి ప్రయోగదర్శనాత్ 'విశ్వస్మా అగ్నిం భువనాయ దేవా వైశ్వానరం కేతుమహ్నామకృణ్వ'న్నిత్యాదౌ. అగ్నిశరీరా వా దేవతా స్యాత్తస్యామపి ప్రయోగదర్శనాత్ 'వైశ్వానరస్య సుమతౌ స్యామ రాజా హి కం భువనానామభిశ్రీ' రిత్యేవమాద్యాయాం శ్రుతేర్దేవతాయా మైశ్వర్యాద్యుపే

పూర్వముపక్రమస్థాదృశ్యత్వాదిసాధారణధర్మస్య వాక్యశేషస్థసర్వజ్ఞత్వాదిలింగేన బ్రహ్మనిష్ఠత్వముక్తం, తద్వదత్రాప్యుపక్రమస్థసాధారణవైశ్వానరశబ్దస్య వాక్యశేషస్థహోమాధారత్వలింగేన జాఠరనిష్ఠత్వమితి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి—కిం తావదిత్యాదినా. పూర్వోత్తరపక్షయోర్జాఠరబ్రహ్మణోర్ధ్యానం ఫలం. యదద్యతే తదన్నం యేన పచ్యతే సోఽయం పురుషే శరీరేఽన్తరస్తీత్యర్థః. పక్షాంతరమాహ—అగ్నిమాత్రం వేతి. విశ్వస్మై భువనాయ వైశ్వానరమగ్నిం అహ్నాం కేతుం చిహ్నం సూర్యం వా అకృణ్వన్ కృతవంతః. సూర్యోదయే దినవ్యవహారాదిత్యర్థః. స్యాద్వైశ్వానర ్యనుషంగః. హి యస్మాత్ కం సుఖప్రదో భువనానాం రాజా వైశ్వానరోఽభి ఖాశ్రీరస్యేత్యభిశ్రీరీశ్వరః. తస్మాత్తస్య వైశ్వానరస్య సుమతౌ వయం స్యామ తస్యా

తి విశయే, జాఠరాదిరితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—వైశ్వానరః పరమాత్మైవ. కుతః, సాధారణశబ్దవిశేషాత్ సాధారణశబ్దయోర్విశేషః తస్మాదిత్యర్థః. జాఠరభూతాగ్న్యాదిత్యదేవతాసు సాధారణో వైశ్వానరశబ్దః; జీవపరమాత్మనోః సాధారణః ఆత్మశబ్దః; తయోః వైశ్వానరాత్మశబ్దయోః ఉభయత్ర సాధారణయోరపి సతోః పరమాత్మపరత్వ ఏవ విశేషోఽవగమ్యతే. 'తస్య హ వా ఏతస్యాత్మనో వైశ్వానరస్య

తాయాం సంభవాత్. అథాత్మశబ్దసామానాధికరణ్యాదుపక్రమే చ 'కో న ఆత్మా కిం బ్రహ్మే'తి కేవలాత్మశబ్దప్రయోగాదాత్మశబ్దవశేన వైశ్వానరశబ్దః పరిణేయ ఇత్యుచ్యతే. తథాపి శారీర ఆత్మా స్యాత్తస్య భోక్తృత్వేన వైశ్వానరసన్నికర్షాత్, ప్రాదేశమాత్రమితి చ విశేషణస్య తస్మిన్నుపాధిపరిచ్ఛిన్నే సంభవాత్. తస్మాన్నేశ్వరో వైశ్వానర ఇత్యేవం ప్రాప్తం. తత్రేదముచ్యతే—వైశ్వానరః పరమాత్మా భవితుమర్హతి. కుతః? సాధారణశబ్దవిశేషాత్. సాధారణశబ్దయోర్విశేషః సాధారణశబ్దవిశేషః. యద్యప్యేతావుభావప్యాత్మవైశ్వానరశబ్దౌ సాధారణశబ్దౌ వైశ్వానరశబ్దస్తు త్రయాణాం సాధారణః, ఆత్మశబ్దశ్చ ద్వయోః, తథాపి విశేషో దృశ్యతే యేన పరమేశ్వరపరత్వం తయోరభ్యుపగమ్యతే 'తస్య హ వా ఏతస్యాత్మనో వైశ్వానరస్య మూర్ధైవ సుతేజా' ఇత్యాది. అత్ర హి పరమేశ్వర ఏవ ద్యుమూర్ధత్వాదివిశిష్టోఽవస్థాంతరగతః ప్రత్యగాత్మత్వేనోపన్యస్త ఆధ్యానాయేతి గమ్యతే కారణత్వాత్. కారణస్య హి సర్వాభిః కార్యగతాభిరవస్థాభిరవస్థావ

స్త్వద్విషయా శుభమతిర్భవత్విత్యర్థః. పక్షత్రయేఽప్యరుచిం వదన్ కల్పాంతరమాహ—అథేత్యాదినా. 'ఆత్మా వైశ్వానర' ఇతి శ్రుతేరిత్యర్థః. కేవలత్వం వైశ్వానరశబ్దశూన్యత్వం. అత్ర జాఠరో వైశ్వానర ఇతి ముఖ్యః పూర్వపక్షః ప్రాణాగ్నిహోత్రహోమాధారత్వలింగాత్. తస్య దేహవ్యాపిత్వాదాత్మత్వం. శ్రుత్యాద్యుమూర్ధత్వాదికల్పనయా బృహత్త్వాద్బ్రహ్మత్వమితి ధ్యేయం. సిద్ధాంతయతి—తత్ర ఇద మితి. సాధారణశ్రుత్యోరుపక్రమస్థయోర్విశేషాత్ప్రథమశ్రుతముఖ్యత్రైలోక్యశరీరలింగాత్సర్వాత్మకేశ్వరపరత్వం యుక్తం. న చరమశ్రుత కల్పితహోమాధారత్వలింగేన జాఠరపరత్వమిత్యర్థః. నను నిర్విశేషస్య కుతో విశేష ఇత్యత ఆహ—అత్ర హీతి. అవస్థాంతరగతః త్రైలోక్యాత్మనా స్థిత ఇత్యర్థః. జాఠరస్యాపి ధ్యానార్థం విశేషకల్పనేతి చేత్, న, అసత్కల్పనా

మూర్ధైవ సుతేజాః' ఇత్యాదౌ ఉక్తద్యుమూర్ధత్వాదిః సర్వాత్మకపరమాత్మపరత్వ ఏవ విశేషోఽవగమ్యతే, ఉపపన్నతరత్వాత్. తస్మాత్ వైశ్వానరః పరమాత్మైవ, న జాఠరః; చరమశ్రుతహోమాధారత్వాపేక్షయా ప్రథమశ్రుతద్యుమూర్ధత్వాదేర్బలవత్త్వాదితి సిద్ధమ్.

త్త్వాత్ ద్యులోకాద్యవయవత్వముపపద్యతే. 'స సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తీ'తి చ సర్వలోకాద్యాశ్రయం ఫలం శ్రూయమాణం పరమకారణపరిగ్రహే సంభవతి. 'ఏవగ్ంహాఽస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయంత' ఇతి చ తద్విదస్సర్వపాప్మప్రదాహశ్రవణం. 'కో న ఆత్మా కిం బ్రహ్మే'తి చాత్మశబ్దబ్రహ్మశబ్దాభ్యాముపక్రమ ఇత్యేవమంతాని లింగాని పరమేశ్వరమేవ గమయంతి తస్మాత్పరమేశ్వర ఏవ వైశ్వానరః.

సూ. స్మర్యమాణమనుమానం స్యాదితి. ౨౫.

ఇతశ్చ పరమేశ్వర ఏవ వైశ్వానరః, యస్మాత్పరమేశ్వరస్యైవ అగ్నిరాస్యం ద్యౌర్మూర్ధేతీదృశం త్రైలోక్యాత్మకం రూపం స్మర్యతే "యస్యాగ్నిరాస్యం ద్యౌర్మూర్ధా ఖం నాభిశ్చరణౌ క్షితిః, సూర్యశ్చక్షు ర్దిశః శ్రోత్రం తస్మై లోకాత్మనే నమః"ఇతి విష్ణుపురాణే. తత్స్మర్యమాణం రూపం మూలభూతాం శ్రుతిమనుమాపయదస్య వైశ్వానరశబ్దస్య పరమేశ్వరపరత్వేనానుమానం లింగం గమకం స్యాదిత్యర్థః. ఇతి శబ్దో హేత్వర్థే. యస్మాదిదం గమకం తస్మాదపి వైశ్వానరః పరమాత్మైవేత్యర్థః. యద్యపి స్తుతిరియం 'తస్మై' లోకాత్మనే నమఇతి తథాపి స్తుతిత్వమపి నాసతి మూలభూతే వేదవాక్యే సమ్యగీదృశేన

నుపపత్తేః. ఈశ్వరస్య తూపాదానత్వాద్విశేషస్సన్నేవ ధ్యానార్థముచ్యత ఇత్యాహ—కారణత్వాదితి. లింగాంతరాణ్యాహ—స సర్వేష్విత్యాదినా. యథాగ్నౌ విక్షిప్తమిషీకాతూలం దహ్యతే ఏవం హాఽస్య విదుష ఇత్యర్థః.

౨౫. నన్వసదారోపేణాపి స్తుతిసంభవాన్న మూలశ్రుత్యపేక్షేత్యాశంక్యాహ—యద్యపిస్తుతిరితి. తథాపీతి పదమర్థతః పఠతి—స్తుతిత్వమపీతి. ద్యుమూర్ధత్వాదిరూపేణ

స్మృత్యా చ శ్రుత్యర్థః శక్యో నిర్ణేతుమిత్యాహ—

వైశ్వానరశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వే స్మర్యమాణం 'యస్యాగ్నిరాస్యం ద్యౌర్మూర్ధా ఖమ్...' ఇత్యాదిస్మృత్యుక్తత్రైలోక్యాత్మకం రూపం, అనుమానం స్యాత్ అనుమాపకం లింగం స్యాదిత్యర్థః. ఏవం చ స్మృతౌ పరమేశ్వరస్యైవోక్తత్వాత్ తన్మూలభూతశ్రుతౌ విద్యమానవైశ్వానరశబ్దః పరమాత్మపర ఏవేతి తాత్పర్యమ్. సూత్రే ఇతిశబ్దః హేతౌ; యస్మాదేవం లింగమస్తి తస్మాద్వైశ్వానరః పరమాత్మైవేతి సిద్ధమ్.

రూపేణ సంభవతి. "ద్యాం మూర్ధానం యస్య విప్రా వదంతి ఖం వై నాభిం చంద్రసూర్యౌ చ నేత్రే, దిశః శ్రోత్రే విద్ధి పాదౌ క్షితిం చ సోఽచింత్యాత్మా సర్వభూతప్రణేతే" త్యేవం జాతీయకా చ స్మృతి రిహోదాహర్తవ్యా.

సూ. శబ్దాదిభ్యోఽంతఃప్రతిష్ఠానాన్నేతి చేన్న తథాదృష్ట్యుపదేశాదసంభవా త్పురుషమపి చైనమధీయతే ౨౬.

అత్రాహ—న పరమేశ్వరో వైశ్వానరో భవితుమర్హతి. కుతః? శబ్దాదిభ్యోఽంతఃప్రతిష్ఠానాత్. చశబ్దస్తావద్వైశ్వానరశబ్దో న పరమేశ్వరే సంభవతి, అర్థాంతరే రూఢత్వాత్. తథాగ్నిశబ్దః 'స ఏషోఽగ్ని ర్వైశ్వానర' ఇతి. ఆదిశబ్దాద్ధృదయం గార్హపత్య ఇత్యాద్యగ్నిత్రేతా కల్పనం. 'తద్యద్భక్తం ప్రథమమాగచ్ఛే త్తద్ధోమీయ'మిత్యాదినా చ ప్రాణాహుత్యధికరణతాసంకీర్తనం, ఏతేభ్యో హేతుభ్యో జాఠరో

స్తుతిర్నరమాత్రేణ కర్తుమశక్యా వినాశ్రుతిమిత్యర్థః. సతా రూపేణ స్తుతిసంభవాన్నా సదారోప ఇతి భావః.

౨౬. శబ్దాదీనాం గతిం వక్తుముక్తసిద్ధాంతమాక్షిప్య సమాధత్తే—శబ్దాదిభ్య ఇతి. 'స ఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానర'ఇత్యగ్నిరహస్యే వైశ్వానరవిద్యాయాం శ్రుతోఽగ్ని శబ్ద ఈశ్వరే న సంభవతీత్యర్థః. సూత్రస్థాదిశబ్దార్థమాహ—ఆదిశబ్దాదితి. భక్తమన్నం హోమీయం హోమసాధనం తేన ప్రాణాగ్నిహోత్రం కార్యమిత్యర్థః. వాజసనేయి నామగ్నిరహస్యే సప్రపంచాం వైశ్వానరవిద్యా ముక్త్వా 'సయో హైతమగ్నిం వైశ్వా నరం పురుషవిధం పురుషేఽంతః ప్రతిష్ఠితం వేద స సర్వత్రాన్నమత్తీ'త్యుక్తం దేహాంతస్థ

సిద్ధాంతవిధిం విధాంతరేణాక్షిప్య సమాధాతుమాహ—

శబ్దస్తావత్ వైశ్వానరశబ్దో న పరమాత్మపరః, జాఠరాదౌ రూఢత్వాత్; ఆది శబ్దేన 'హృదయం గార్హపత్యః' ఇత్యాద్యగ్నిత్రితయకల్పనం 'తద్యద్భక్తం ప్రథమ మాగచ్ఛేత్తద్ధోమీయమ్' ఇత్యాదినా ప్రాణాహుత్యాధారతాసంకీర్తనం చ గృహ్యతే;

వైశ్వానరః ప్రత్యేతవ్యః. తథాంతఃప్రతిష్ఠానమపి శ్రూయతే—'పురుషేఽంతఃప్రతిష్ఠితం వేదే'తి తచ్చ జాఠరే సంభవతి. యదప్యుక్తం 'మూర్ధైవ సుతేజా' ఇత్యాదేర్విశేషాత్కారణాత్పరమాత్మా వైశ్వానర ఇతి, అత్ర బ్రూమః. కుతోఽన్వేషనిర్ణయో యదుభయథాపి విశేషప్రతిభానే సతి పరమేశ్వరవిషయ ఏవ విశేష ఆశ్రయణీయో న జాఠరవిషయ ఇతి అథవా భూతాగ్నేరంతర్బహిశ్చావతిష్ఠమానస్యైష నిర్దేశో భవిష్యతి. తస్యాపి హి ద్యులోకాదిసంబంధో మంత్రవర్ణాదవగమ్యతే 'యో భానునా పృథివీం ద్యాముతేమామాతతాన రోదసీ అంతరిక్ష'మిత్యాదౌ. అథవా తచ్ఛరీరాయా దేవతాయా ఐశ్వర్యయోగాద్ద్యులోకాద్యవయవత్వం భవిష్యతి. తస్మాన్న పరమేశ్వరో వైశ్వానర ఇతి. అత్రోచ్యతే. న తథాదృష్ట్యుపదేశాదితి. న శబ్దాదిభ్యః కారణేభ్యః పరమేశ్వరస్య ప్రత్యాఖ్యానం యుక్తం. కుతః? తథా జాఠరాపరిత్యాగేన దృష్ట్యుపదేశాత్. పరమేశ్వరదృష్టిర్హి జాఠరే

త్వం జాఠరే సంభవతి ప్రసిద్ధేరిత్యాహ—తథేతి. అత్ర సూత్రే ఆదిపదేనైవాంతఃప్రతిష్ఠానస్య గ్రహణే సంభవతి పృథగుక్తిస్సాధారణలింగత్వద్యోతనార్థా. శబ్దాదిబలాదిదమపి జాఠరం గమయతీత్యభ్యుచ్చయః. యద్యపి ద్యుమూర్ధత్వాదివిశేష ఈశ్వరపక్షపాతీ హోమాధారత్వాదిర్జాఠరపక్షపాతీతి ప్రతిభానం సమం తథాపి పారమేశ్వరో విశేషో జాఠరేన సంభవతీతి బలవానిత్యత ఆహ—అథవేతి. ఏషద్యుమూర్ధత్వాదివిశేష ఇత్యర్థః. ఇమాం పృథివీం ద్యామపి తే ఏవ ద్యావాపృథివ్యౌ రోదసీ తయోర్మధ్యమంతరిక్షం చ యో భూతాగ్నిర్భానురూపేణాతతాన వ్యాప్తవాన్ స ధ్యాతవ్య ఇత్యర్థః. జడమాత్రస్య న ధ్యేయత్వమిత్యత ఆహ—అథవేతి. పరమేశ్వరదృష్ట్యుపాస్యజాఠరాగ్నిప్రతీకవాచకాభ్యామగ్నివైశ్వానరశబ్దాభ్యాం ద్యుమూర్ధత్వాదిమా

ఏతేభ్యో హేతుభ్యో జాఠర ఏవ వైశ్వానరః. కిం చ అంతఃప్రతిష్ఠానాత్ 'పురుషేఽంతఃప్రతిష్ఠితం వేద' ఇతి వైశ్వానరస్య అంతఃప్రతిష్ఠానశ్రవణాత్ జాఠర ఏవ వైశ్వానరో న పరమాత్మేతి చేత్, న. కుతః, తథాదృష్ట్యుపదేశాత్ తథా జాఠరరూపేణ పరమేశ్వరస్య దృష్టేః ఉపాస్తేః ఉపదేశాత్, 'మనోమయః...' ఇత్యాదివత్. అథవా తథా తస్మిన్ జాఠరే పరమేశ్వరదృష్టేరుపదేశాత్ 'మనో బ్రహ్మే

వైశ్వానర ఇహోపదిశ్యతే—‘మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతే’త్యాదివత్. అథవా జాఠరవైశ్వానరోపాధిః పరమేశ్వర ఇహ ద్రష్టవ్యత్వేనోపదిశ్యతే—‘మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూప’ ఇత్యాదివత్. యది చేహ పరమేశ్వరో న వివక్ష్యేత, కేవల ఏవ జాఠరోఽగ్నిర్వివక్ష్యేత, తతః ‘మూర్ధైవ సుతేజా’ ఇత్యాదేర్విశేషస్యాసంభవ ఏవ స్యాత్. యథా తు దేవతాభూతాగ్నివ్యపాశ్రయేణాప్యయం విశేష ఉపపాదయితుం న శక్యతే, తథోత్తరసూత్రే వక్ష్యామః. యది చ కేవల ఏవ జాఠరో వివక్ష్యేత పురుషేఽంతఃప్రతిష్ఠితత్వం కేవలం తస్య స్యాన్న తు పురుషత్వం, పురుషమపి చైనమధీయతే వాజసనేయినః—“స ఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానరో యత్పురుషస్స యో హైతమేవాగ్నిం వైశ్వానరం పురుషం పురుషవిధం పురుషేఽంతఃప్రతిష్ఠితం వేదే”తి. పరమేశ్వరస్య తు సర్వాత్మత్వాత్పురుషత్వం పురుషేఽంతఃప్రతిష్ఠితత్వం చోభయముపపద్యతే. యే తు ‘పురుషవిధమపి చైనమధీయత’ ఇతి సూత్రావయవం పఠంతి తేషామేషోఽర్థః—కేవలజాఠరపరిగ్రహే పురుషేఽంతఃప్రతిష్ఠితత్వం కేవలం స్యాత్, న తు పురుషవిధత్వం. పురుషవిధమపి చైనమధీయతే వాజసనేయినః ‘పురుషవిధం పురుషేఽంతఃప్రతిష్ఠితం వేదే’తి. పురుష

నీశ్వరో లక్ష్యత ఇత్యుక్త్వా కల్పాంతరమాహ—అథవా జాఠర ఇతి. అస్మిన్పక్షే ప్రాధాన్యేనేశ్వరస్యోపాస్యతా పూర్వత్ర గుణతేతి భేదః. ఉపాధివాచిభ్యాం పదాభ్యాముపహితో లక్ష్యత ఇత్యర్థః. లక్షణాబీజమసంభవం వ్యాచష్టే—యది చేతి. పురుషమపీత్యాదిసూత్రశేషం వ్యాచష్టే—యది చ కేవల ఇతి. ఈశ్వరప్రతీకత్వోపాధిత్వశూన్య ఇత్యర్థః. వివక్ష్యేత తదేతి శేషః. యత్ యః పురుషః పూర్ణః, స ఏషోఽగ్నిః వైశ్వానరశబ్దితో జాఠరోపాధిక ఇతి శ్రుత్యర్థః. యో వేద స సర్వత్ర భుఙ్క్త ఇత్యర్థః. పురుషత్వం పూర్ణత్వమచేతనస్య జాఠరస్య నేత్యుక్త్వా పాఠాంతరే పురుషవిధత్వం దేహాకారత్వం తస్య నేత్యాహ—యే త్వితి. నను జాఠరస్యాపి దేహవ్యాపి

త్యుపాసీత’ ఇతివత్. నను జాఠర ఏవ వైశ్వానరో ముఖ్యోఽస్తు, తత్రాహ—అసంభవాదితి. ‘మూర్ధైవ సుతేజాః’ ఇత్యాదేః జాఠరే తావదసంభవాదిత్యర్థః. కిం చ పురుషమపి చైనం వైశ్వానరం వాజసనేయినోఽధీయతే—‘ఏతమేవమగ్నిం వైశ్వానరం

విధత్వం చ ప్రకరణాత్. యదధిదైవతం ద్యుమూర్ధత్వాదిపృథివీ ప్రతిష్ఠితత్వాంతం, యచ్చాధ్యాత్మం ప్రసిద్ధం మూర్ధత్వాదిచుబుకప్రతిష్ఠితత్వాంతం, తత్పరిగృహ్యతే.

సూ. అత ఏవ న దేవతా భూతం చ. ౨౭

యత్పునరుక్తం భూతాగ్నేరపి మంత్రవర్ణే ద్యులోకాదిసంబంధదర్శనాన్మూర్ధైవ సుతేజా ఇత్యాద్యవయవకల్పనం తస్యైవ భవిష్యతీతి తచ్ఛరీరాయా దేవతాయా ఐశ్వర్యయోగాదితి తత్పరిహర్తవ్యమ్ అత్రోచ్యతే.—అత ఏవోక్తేభ్యో హేతుభ్యో న దేవతా వైశ్వానరః, తథా భూతాగ్నిరపి న వైశ్వానరః. న హి భూతాగ్నేరౌష్ణ్యప్రకాశమాత్రాత్మకస్య ద్యుమూర్ధత్వాదికల్పనోపపద్యతే వికారస్య వికారాంత

త్వాత్తద్విధత్వం స్యాదిత్యత ఆహ—పురుషవిధత్వం చ ప్రకరణాదితి. న దేహవ్యాపిత్వం పురుషవిధత్వం కింతు విరాడ్దేహాకారత్వమధిదైవం పురుషవిధత్వం ఆధ్యాత్మం చోపాసకమూర్ధాదిచుబుకాంతేష్వంగేషు సంపన్నత్వమీశ్వరస్య పురుషవిధత్వమిత్యర్థః. ఈశ్వరస్యాంగేషు సంపత్తిరగ్రే వక్ష్యతే.

౨౭. ఏవం జాఠరం నిరస్య పక్షద్వయం నిరస్యతి—అత ఏవేతి. సూత్రం వ్యాచష్టే—యత్పునరిత్యాదినా. ద్యుమూర్ధత్వాదిసర్వలోకఫలభోక్తృత్వసర్వపాప్మప్రదాహా ఆత్మబ్రహ్మశబ్దోపక్రమోక్తా హేతవః. తానేవస్మారయతి.—నహిభూతాగ్నేరిత్యాదినా. 'యో భానునే'తి మంత్రేణేశ్వరదృష్ట్యా మహిమోక్త ఇతి భావః.

పురుషవిధం పురుషేఽంతః ప్రతిష్ఠితం వేద' ఇతి. అతః పరమేశ్వరస్య సర్వాత్మకతయా పురుషవిధత్వాద్యుపపత్తేః వైశ్వానరః పరమాత్మైవేతి సిద్ధమ్.

ఇత్థం ద్యుమూర్ధత్వాదివిశేషస్య జాఠరవిషయత్వం సందూష్య దేవతాదివిషయత్వం దూషయితుమాహ—

దేవతా చ భూతం చ దేవతాభూతమ్; ఏకవద్భావః. ఉభయమపి చ వైశ్వానరః. కుతః? అత ఏవ ఉక్తేభ్యో హేతుభ్యః. న హి వికారస్య భూతాగ్నేః వికారాంతరద్యులోకాద్యాత్మకత్వం సంభవతి. న చ దేవతాయా ఐశ్వర్యయోగాత్తదస్త్వితి వాచ్యం, తస్యాః పరమేశ్వరాధీనైశ్వర్యవత్త్వాత్. అతో వైశ్వానరః సర్వాత్మకః పరమాత్మైవేత్యర్థః.

రాత్మత్వాసంభవాత్. తథా దేవతాయాస్సత్యప్యైశ్వర్యయోగే న ద్యుమూర్ధత్వాదికల్పనా సంభవతి, అకారణత్వాత్పరమేశ్వరాధీనైశ్వర్యత్వాచ్చ. ఆత్మశబ్దాసంభవశ్చ సర్వేషు పక్షేషు స్థిత ఏవ.

సూ. సాక్షాదప్యవిరోధం జైమినిః. ౨౮.

పూర్వం జాఠరాగ్నిప్రతీకో జాఠరాగ్న్యుపాధికో వా పరమేశ్వర ఉపాస్య ఇత్యుక్తమంతఃప్రతిష్ఠితత్వాద్యనురోధేన, ఇదానీం తు వినైవ ప్రతీకోపాధికల్పనాభ్యాం సాక్షాదపి పరమేశ్వరోపాసనపరిగ్రహే న కశ్చిద్విరోధ ఇతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే. నను జాఠరాగ్న్యపరిగ్రహేఽన్తఃప్రతిష్ఠితత్వవచనం శబ్దాదీని చ కారణాని విరుధ్యేరన్నితి. అత్రోచ్యతే. అన్తఃప్రతిష్ఠితత్వవచనం తావన్న విరుధ్యతే. న హీహ 'పురుషవిధం పురుషేఽన్తఃప్రతిష్ఠితం వేదే'తి జాఠరాగ్న్యభి

---

౨౮. పూర్వమగ్నివైశ్వానరశబ్దావీశ్వరస్య లక్షకావిత్యుక్తం, అధునా ప్రతీకోపాధిపరిత్యాగేన విరాట్పురుషాకారస్య భగవతో వైశ్వానరస్యాంగాన్యధ్యాత్మం మూర్ధాదిచుబుకాంతాంగేషు సంపాద్యోపాస్యత్వాంగీకారేఽపి న శబ్దాదివిరోధః శబ్దయోరీశ్వరే యోగవృత్త్యా ముఖ్యత్వాదంతస్స్థత్వాదీనాం చ తత్ర సంభవాదిత్యాహ—సాక్షాదపీతి. సాక్షాత్పదస్యార్థమాహ—వినైవేతి. జాఠరాగ్నిసంబంధం వినేశ్వరస్యోపాస్యత్వేఽపి శబ్దాద్యవిరోధం జైమినిర్మన్యత ఇత్యర్థః. ఇదమంతస్స్థత్వముదరస్థత్వరూపం నోచ్యతే కింతు నఖాదిశిఖాంతావయవసముదాయాత్మకపురుషశరీరే మూర్ధాదిచుబుకాంతాంగాని వృక్షే శాఖావత్ప్రతిష్ఠితాని, తేషు సంపన్నో వైశ్వానరః పురుషేఽంతః ప్రతిష్ఠిత ఇత్యుచ్యతే. అతో యథా శాఖాస్థస్య పక్షిణో వృక్షాంతస్స్థత్వం తథా వైశ్వానరస్య పురుషాంతస్స్థత్వమిత్యాహ—న హీహ పురుషవిధమిత్యాదినా. అగ్న్యాదిశబ్దస్యేశ్వరవాచిత్వాజ్జాఠరాగ్నేరసంశబ్దితత్వం. అత్రేశ్వరస్య పురు

పూర్వం జాఠరార్థకత్వం వైశ్వానరాదిశబ్దస్యాభ్యుపేత్య జాఠరోపాధికం జాఠరప్రతీకం వా బ్రహ్మోపాస్యమిత్యభిహితమ్. అధునా వినా వైశ్వానరోపాధికల్పనాం సాక్షాదేవ పరమాత్మోపాసనాపరిగ్రహే విరోధాభావం జైమినిరాచార్యో మన్యత ఇత్యాహ—

వైశ్వానరస్య పూర్వాపరపర్యాలోచనయా బ్రహ్మత్వే నిర్ణీతే, విశ్వశ్చాసౌ

ప్రాయేణేదముచ్యతే తస్యాప్రకృతత్వాదసంశబ్దితత్వాచ్చ కథం తర్హి యత్ప్రకృతం మూర్ధాదిషు చుబుకాంతేషు పురుషావయవేషు పురుషవిధత్వం కల్పితం తదభిప్రాయేణేదముచ్యతే—'పురుషవిధం పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠితం వేదే'తి, న జాఠరాగ్న్యభిప్రాయేణ యథా వృక్షే శాఖాం ప్రతిష్ఠితాం పశ్యతీతి తద్వత్. అథ వా యః ప్రకృతః పరమాత్మా అధ్యాత్మమధిదైవతం చ పురుషవిధత్వోపాధిః, తస్య యత్కేవలం సాక్షిరూపం తదభిప్రాయేణేదముచ్యతే—పురుషవిధం పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠితం వేదేతి. నిశ్చితే చ పూర్వాపరపర్యాలోచనావశేన పరమాత్మపరిగ్రహే తద్విషయ ఏవ వైశ్వానరశబ్దః కేన చిద్యోగేన వర్తిష్యతే, విశ్వశ్చాయం నరశ్చ విశ్వానరః, విశ్వేషాం వాఽయం నరః, విశ్వే వా నరా అస్యేతి విశ్వానరః పరమాత్మా సర్వాత్మకత్వాత్, విశ్వానర ఏవ వైశ్వానరః తద్ధితోఽనన్యార్థః రాక్షసవాయసాదివత్. అగ్నిశబ్దోఽప్యగ్రణీత్వాది యోగాశ్రయణేన పరమాత్మవిషయ ఏవ భవిష్యతి. గార్హపత్యాదిప్రకల్పనం ప్రాణాహుత్యధికరణత్వం చ పరమాత్మనోఽపి సర్వాత్మత్వాదుపపద్యతే.

కథం పునః పరమేశ్వరపరిగ్రహే ప్రాదేశమాత్రశ్రుతిరుపపద్యత ఇతి తాం వ్యాఖ్యాతుమారభతే —

షావయవేషు సంపాదనాత్పురుషవిధత్వమంతఃస్థత్వం చేత్యర్థః. పక్షాంతరమాహ—అథ వేతి. పురుషవిధత్వం పూర్వవత్. అంతఃస్థత్వం మధ్యస్థత్వం సాక్షిత్వమిత్యర్థః. ఏవమంతఃస్థత్వమీశ్వరే వ్యాఖ్యాయ శబ్దాదీని వ్యాచష్టే—నిశ్చితే చేతి. విశ్వశ్చాయం రో జీవశ్చ సర్వాత్మకత్వాత్. విశ్వేషాం వికారాణాం వా నరః కర్తా. విశ్వే సర్వే రా జీవా అస్యాత్మత్వేన నియమ్యత్వేన వా సంతీతి విశ్వానరః, రక్ష ఏవ రాక్షస ఇతివత్ స్వార్థే తద్ధితప్రత్యయః. 'నరే సంజ్ఞాయా'మితి పూర్వపదస్య దీర్ఘతా. అగిధాతోర్గత్యర్థస్య నిప్రత్యయాంతస్య రూపమగ్నిరితి. అంగయతి గమయత్యగ్రం కర్మణః ఫలం ప్రాపయతీత్యగ్నిరగ్రణీరుక్తః అభితోఽగతీతి వా అగ్నిః వైశ్వానరోపాసకస్యాతిథిభోజనాత్పూర్వం ప్రాణాగ్నిహోత్రం విద్యాంగత్వేన విహితం, తదర్థమగ్నిత్రేతాదికల్పనం ప్రధానావిరోధేన నేతవ్యమిత్యాహ—గార్హపత్యేతి.

నరశ్చేతి విశ్వానరః సర్వాత్మకః, విశ్వానర ఏవ వైశ్వానర ఇతి యోగేన వైశ్వానరశబ్దో బ్రహ్మపరతయా నేతవ్య ఇతి తాత్పర్యార్థః.

సూ. అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరథ్యః. ౨౯.

అతిమాత్రస్యాపి పరమేశ్వరస్య ప్రాదేశమాత్రత్వమభివ్యక్తి నిమిత్తం స్యాత్. అభివ్యజ్యతే కిల ప్రాదేశమాత్రపరిమాణః పరమేశ్వర ఉపాసకానాం కృతే. ప్రదేశవిశేషేషు హృదయాదిషూపలబ్ధిస్థానేషు విశేషేణాభివ్యజ్యతే అతః పరమేశ్వరేఽపి ప్రాదేశమాత్రశ్రుతిరభివ్యక్తేరుపపద్యత ఇత్యాశ్మరథ్య ఆచార్యో మన్యతే.

సూ. అనుస్మృతేర్బాదరిః. ౩౦.

ప్రాదేశమాత్రహృదయప్రతిష్ఠితేన వాఽయం మనసానుస్మర్యతే తేన ప్రాదేశమాత్ర ఇత్యుచ్యతే. యథా ప్రస్థమితా యవాః ప్రస్థా ఇత్యుచ్యంతే తద్వత్. యద్యపి చ యవేషు స్వగతమేవ పరిమాణం ప్రస్థసంబంధాద్వ్యజ్యతే న చేహ పరమేశ్వరగతం. కించిత్పరిమాణమస్తి యద్ధృదయసంబంధాద్వ్యజ్యేత తథాపి ప్రయుక్తాయాః ప్రాదేశమాత్రశ్రుతేః, సంభవతి యథాకథంచిదనుస్మరణమాలంబన

---

౨౯. మాత్రాం పరిమాణమతిక్రాంతోఽతిమాత్రః తస్య విభోరిత్యర్థః. ఉపాసకానాం కృతేఽనుగ్రహాయ ప్రాదేశమాత్రోఽభివ్యజ్యతే ప్రదేశేషు వా మీయతేఽభివ్యజ్యత ఇతి ప్రాదేశమాత్రః.

౩౦. మతాంతరమాహ—అనుస్మృతేరితి. ప్రాదేశేన మనసా మితః ప్రాదేశమాత్ర ఇత్యర్థః. యథాకథంచిదితి. మనస్థం ప్రాదేశమాత్రత్వం స్మృతిద్వారా స్మర్య

నను పరమాత్మ పరత్వే కథం ప్రాదేశమాత్ర శ్రుతిః ఇత్యాశంక్య తాం వ్యాఖ్యాతుమాహ—

అనవచ్ఛిన్నస్యాపి పరమాత్మనః ప్రాదేశమాత్రత్వముపపద్యతే. కుతః, అభివ్ ఉపాసకానామనుగ్రహాయ పరమేశ్వరో హృదయాదిస్థానేషు ప్రాదేశపరిమాణో, వ్యజ్యతే కిలేత్యాశ్మరథ్యాచార్యో మన్యత ఇత్యర్థః.

మతాంతరమాహ—

ప్రాదేశమాత్రహృదయపుండరీకస్థేన మనసా అనుస్మృతేర్ధ్యానాత్ ప్రాదేశమాత్ర ఇత్యుపచర్యత ఇతి బాదరిరాచార్యో మన్యత ఇతి.

మిత్యుచ్యతే. ప్రాదేశమాత్రత్వేన వాఽయమప్రాదేశమాత్రోఽప్యనుస్మరణీయః ప్రాదేశమాత్రశ్రుత్యర్థవత్త్వాయ. ఏవమనుస్మృతినిమిత్తా పరమేశ్వరే ప్రాదేశమాత్రశ్రుతిరితి బాదరిరాచార్యో మన్యతే.

సూ. సంపత్తేరితి జైమినిస్తథా హి దర్శయతి. ౩౧.

సంపత్తినిమిత్తా వా స్యాత్ప్రాదేశమాత్రశ్రుతిః. కుతః? తథాహి సమానప్రకరణం వాజసనేయిబ్రాహ్మణం ద్యుప్రభృతీన్పృథివీపర్యంతాన్ త్రైలోక్యాత్మనో వైశ్వానరస్యావయవానధ్యాత్మమూర్ధప్రభృతిషు చుబుకపర్యంతేషు దేహావయవేషు సంపాదయత్ప్రాదేశమాత్రసంపత్తిం పరమేశ్వరస్య దర్శయతి—"ప్రాదేశమాత్రమివ హ వై దేవాస్సువిదితా అభిసంపన్నాస్తథా తు వ ఏతాన్వక్ష్యామి యథా ప్రాదేశమాత్రమేవాభిసంపాదయిష్యామీతి స హోవాచ మూర్ధానముపదిశన్నువాచ, ఏష వా అతిష్ఠా వైశ్వానర ఇతి, చక్షుషీ ఉపదిశన్ను

మాణే కల్పితం శ్రుతేరాలంబనమిత్యర్థః. సూత్రస్యార్థాంతరమాహ—ప్రాదేశేతి.

౩౧. సంప్రతి శ్రుత్యుక్తాం ప్రాదేశమాత్రశ్రుతేర్గతిమాహ—సంపత్తేరితి. బ్రాహ్మణం పఠతి—ప్రాదేశమాత్రమివ హేతి. అపరిచ్ఛిన్నమపీశ్వరం ప్రాదేశమాత్రత్వేన సంపత్త్యా కల్పితం సమ్యగ్విదితవంతో దేవాస్తమేవేశ్వరమభిప్రత్యక్త్వేన సంపన్నాః ప్రాప్తవంతో హ వై పూర్వకాలే తతో వో యుష్మభ్యం తథా ద్యుప్రభృతీనవయవాన్వక్ష్యామి. యథా ప్రాదేశమాత్రం ప్రాదేశపరిమాణమనతిక్రమ్య మూర్ధాద్యధ్యాత్మాంగేషు వైశ్వానరం సంపాదయిష్యామీతి ప్రాచీనశాలాదీన్ప్రతి రాజా ప్రతిజ్ఞాయ స్వకీయమూర్ధానముపదిశన్ కరేణ దర్శయన్నువాచ. ఏష వై మే మూర్ధా భూరాదీన్లోకానతీత్య ఉపరి తిష్ఠతీత్యతిష్ఠాఽసౌ ద్యులోకో వైశ్వానరః. తస్య మూర్ధేతి యావత్. అధ్యాత్మమూర్ధాభేదేనాధిదైవమూర్ధానం సంపాద్య ధ్యేయ ఇత్యర్థః. ఏవం

మతాంతరమాహ—

మూర్ధప్రభృతి చుబుకాంతే ప్రాదేశమాత్రే వైశ్వానరస్యోపాస్యత్వప్రతిపాదనాత్ పరమేశ్వరస్య ప్రాదేశమాత్రత్వం సంపన్నమ్. తతః ప్రాదేశమాత్రత్వసంపత్తేః ప్రాదేశమాత్రశ్రుతిరుపపద్యత ఇతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే. అస్మిన్నర్థే శ్రుత్యంతరసంవాదమాహ సూత్రకారః—తథాహి దర్శయతి; 'ప్రాదేశమాత్రమివ హ వై దేవాః

వాచ, ఏష వై సుతేజా వైశ్వానర ఇతి, నాసికే ఉపదిశన్నువాచ, ఏష వై పృథగ్వర్త్మాత్మా వైశ్వానర ఇతి, ముఖ్యమాకాశముపదిశన్నువాచ, ఏష వై బహులో వైశ్వానర ఇతి, ముఖ్యా ఆప ఉపదిశన్నువాచ, ఏష వై రయిర్వైశ్వానర ఇతి, చుబుకముపదిశన్నువాచ, ఏష వై ప్రతిష్ఠా వైశ్వానర" ఇతి చుబుకమిత్యధరం ముఖఫలకముచ్యతే. యద్యపి వాజసనేయకే ద్యౌరతిష్ఠాత్వగుణా సమామ్నాయతే, ఆదిత్యశ్చ సుతేజస్త్వగుణః, ఛాందోగ్యే తు ద్యౌ స్సుతేజస్త్వగుణా సమామ్నాయతే, ఆదిత్యశ్చ విశ్వరూపత్వగుణః, తథాపి నైతావతా విశేషేణ కించిద్ధీయతే ప్రాదేశమాత్రశ్రుతేరవిశేషాత్సర్వశాఖాప్రత్యయత్వాచ్చ. సంపత్తినిమిత్తాం ప్రాదేశమాత్రశ్రుతిం యుక్తతరాం జైమినిరాచార్యో మన్యతే.

చక్షురాదిషూపాసనీయం. స్వకీయచక్షుషీ దర్శయన్ 'ఏషవై సుతేజాస్సూర్యో వైశ్వానరస్య చక్షురిత్యువాచ' నాసికాపదేన తన్నిష్ఠః ప్రాణో లక్ష్యతే తస్మిన్నాధ్యాత్మిక ప్రాణేఽధిదైవప్రాణస్య వాయోర్దృష్టిమాహ—నాసికే ఇతి. అత్ర సర్వత్ర వైశ్వానరశబ్దస్తదంగపరః. ముఖస్థం ముఖ్యం తస్మిన్నధిదైవం బహులాకాశదృష్టిః. ముఖస్థలాలారూపాస్వప్సురయిశబ్దితతదీయవస్తిస్థోదకదృష్టిః. చుబుకే ప్రతిష్ఠాపాదరూపా పృథివీ ద్రష్టవ్యా. నను గుణవైషమ్యేణ విద్యయోర్భేదాదగ్నిరహస్యశ్రుత్యనుసారేణ ఛాందోగ్యస్థప్రాదేశమాత్రశ్రుతిః కథం వ్యాఖ్యేయేత్యాశంక్యాహ—యద్యపీత్యాదినా. ఏతావతాల్పవైషమ్యేణ బహుతరప్రత్యభిజ్ఞాసిద్ధం విద్యైక్యం న హీయతే శాఖాభేదేఽపి సర్వశాఖాసు ప్రతీయమానం వైశ్వానరాద్యుపాసనం ఏకమితి న్యాయస్య వక్ష్యమాణత్వాచ్చ. అతిష్ఠాత్వగుణశ్ఛాందోగ్య ఉపసంహర్తవ్యః. విశ్వరూపత్వగుణశ్చ వాజిభిర్గ్రాహ్యః. తథా చ ద్యుసూర్యయోస్సుతేజస్త్వం సమమతిష్ఠాత్వవిశ్వరూపత్వయోర్వ్యవస్థా. యద్వా శాఖాభేదేన గుణవ్యవస్థాఽస్తు న విద్యాభేద ఇతి భావః.

సువిదితా అభిసంపన్నాః' ఇత్యాది వాజసనేయబ్రాహ్మణం మూర్ధాదిచుబుకాంతే ద్యుప్రభృతీన్ పృథివ్యంతానవయవాన్ త్రైలోక్యాత్మనో వైశ్వానరస్య సంపాదయత్ ప్రాదేశమాత్రత్వసంపత్తిం పరమాత్మనో దర్శయతీత్యర్థః.

సూ. ఆమనంతి చైనమస్మిన్ ౩౨.

ఆమనంతి చైనం పరమేశ్వరమస్మిన్ మూర్ధచుబుకాంతరాళే జాబాలాః. 'య ఏషోఽనంతోఽవ్యక్త ఆత్మా సోఽవిముక్తే ప్రతిష్ఠిత ఇతి. సోఽవిముక్తః కస్మిన్ ప్రతిష్ఠిత ఇతి వరణాయాం నాస్యాం చ మధ్యే ప్రతిష్ఠిత ఇతి. కా వై వరణా కా చ నాసీతి.' తత్ర చేమామేవ వరణాం నాసాం చేతి నిరుచ్య సర్వాణీంద్రియకృతాని పాపాని వారయతి సా వరణా సర్వాణీంద్రియకృతాని పాపాని నాశయతి చేతి సా నాశీతి వరణానాశీ'తి నిరుచ్య పునరప్యామనంతి.—'కతమచ్చాస్య స్థానం భవతీతి. భ్రువోర్ఘ్రాణస్య చ యస్సంధిః. స ఏష ద్యులోకస్య పరస్య చ సంధిర్భవతీ'తి. తస్మాదుపపన్నా పరమేశ్వరే ప్రాదేశమాత్రశ్రుతిః. అభివిమానశ్రుతిః ప్రత్యగాత్మత్వాభిప్రాయా. ప్రత్యగాత్మతయా

---

౩౨. ప్రాదేశత్వస్య సంపత్తిప్రయుక్తత్వే శ్రుత్యంతరం సంవాదయతి—ఆమనంతీతి. య ఏషోఽనంతోఽపరిచ్ఛిన్నః అతోఽవ్యక్తో దుర్విజ్ఞేయస్తం కథం జానీయామిత్యత్రేః ప్రశ్నే యాజ్ఞవల్క్యస్యోత్తరం. స ఈశ్వరోఽవిముక్తే కామాదిభిర్బద్ధే జీవే భేదకల్పనయా ప్రతిష్ఠిత ఉపాస్యః పునరత్రిప్రశ్నః స ఇత్యుత్తరం వరణాయామితి. ఏవం ప్రశ్నోత్తరే అగ్రేఽపి జ్ఞేయే. తత్ర చ శ్రుతౌ ఇమామేవ భ్రూసహితాం నాసికాం నిరుచ్యేతి భాష్యయోజనా. సర్వానింద్రియకృతాన్ దోషాన్వారయతీతి వరణా భ్రూః. తాన్ దోషాన్నాశయతీతి నాసా నాసికేతి నిర్వచనం శ్రుతం. నాసాభ్రువోర్జీవద్వారేశ్వరస్థానత్వధ్యానాత్ పాపవారకత్వమితి మంతవ్యం. తయోర్మధ్యేఽపివిశిష్యజీవస్య స్థానం పృచ్ఛతి—కతమదితి. భ్రువోరిత్యుత్తరం. ప్రాణస్యేతి పాఠేఽపి ఘ్రాణస్యేత్యర్థః. స ఏష సంధిర్ద్యులోకస్య స్వర్గస్య పరస్య చ బ్రహ్మలోకస్య సంధిత్వేన ధ్యేయ ఇత్యాహ—స ఏష ఇతి. అభిముఖ్యేనాహం బ్రహ్మేతి విమీయతే జ్ఞాయత ఇత్యభివిమానః ప్రత్యగాత్మా. అభిగతశ్చాసౌ విమానశ్చసర్వస్వరూపత్వే సత్యా

ప్రాదేశమాత్రశ్రుతిః సంపత్తినిమిత్తా ఇత్యత్ర శ్రుత్యంతరమాహ—

అస్మిన్ ప్రాదేశపరిమాణే మూర్ధచుబుకాంతరాలే ఏనం పరమేశ్వరం జాబాలాః 'య ఏషోఽనంతోఽవ్యక్త ఆత్మా సోఽవిముక్తే ప్రతిష్ఠిత ఇతి...' ఇత్యాద్యామనంతి.

సర్వైః ప్రాణిభిరభివిమీయత ఇత్యభివిమానః. అభిగతో వాయం ప్రత్యగాత్మత్వాత్. విమానశ్చ మానవియోగాదిత్యభివిమానః, అభివిమిమీతే వా సర్వం జగత్కారణత్వాదిత్యభివిమానః, తస్మాత్పరమేశ్వర ఏవ వైశ్వానర ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే గోవిందభగవత్పూజ్యపాదశిష్యశంకరభగవత్పాదకృతౌ ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

నంత్వాస్నానమత్ర పరిమాణం. అభివిమిమీతే నిర్మిమీతే. తస్మాద్వైశ్వానరవాక్యముపాస్యే బ్రహ్మణి సమన్వితమితి సిద్ధమ్.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాం ప్రథమాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

అతః ప్రాదేశమాత్రశ్రుతిరుపపన్నేత్యర్థః. తస్మాత్సర్వాత్మకః పరమాత్మైవేహోపాస్య ఇత్యతిశోభనమ్. ౩౨

ఇతి శ్రీబ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ బ్రహ్మతత్త్వప్రకాశికాయాం ప్రథమాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

ఓం

శ్రీ మ ద్ర త్న ప్ర భా భూ షి త ం

శాంకర బ్రహ్మసూత్రభాష్యమ్.

ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

నమః పరమాత్మనే.

సూ. ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్వశబ్దాత్. ౧.

ఇదం శ్రూయతే 'యస్మిన్ ద్యౌః పృథివీ చాంతరిక్షమోతం మనస్సహ ప్రాణైశ్చ సర్వైస్తమేవైకం జానథ, ఆత్మానమన్యా వాచో

ద్యుభ్వోతభూమపదమక్షరమీక్షణీయం శ్రీరామమల్పహృదిభాంతమధీశితారం,
ఇంద్రాదివేద్యమఖిలస్య చ శాసితారం జ్యోతిర్నభఃపదమనిద్రమజం భజేఽహం.

౧. ఏవం రూఢియుక్తపదబహులానాం ప్రాయేణ సవిశేషవాక్యానాం సమన్వయో ద్వితీయపాదే దర్శితః. అధునా యౌగికపదబహులానాం నిర్విశేషప్రధానానాం వాక్యానాం సమన్వయం వక్తుం తృతీయపాద ఆరభ్యతే. అతోఽత్రాధికరణానాం శ్రుత్యధ్యాయపాదసంగతయః, తత్ర పూర్వముపక్రమస్థసాధారణశబ్దస్య వాక్యశేషస్థద్యుమూర్ధత్వాదినా బ్రహ్మపరత్వముక్తం తద్వదత్రాప్యుపక్రమస్థసాధారణాయతనత్వస్య వాక్యశేషస్థసేతుశ్రుత్యా వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నే ప్రధానాదౌ వ్యవస్థేతి దృష్టాంతలక్షణాధికరణసంగతిః. పూర్వపక్షే ప్రధానాద్యుపాస్తిః. సిద్ధాంతే నిర్విశేషబ్రహ్మధీరితి ఫలం. ముండకవాక్యముదాహరతి—ఇదమితి. యస్మిన్ లోకత్రయాత్మా

ఇత్థం ద్వితీయపాదే అస్పష్టబ్రహ్మలింగవాక్యానాం ప్రాయశ ఉపాస్యత్వేన బ్రహ్మణి సమన్వయః ప్రత్యపాది. అధునా తాదృశానాం వాక్యానాం ప్రాయశో జ్ఞేయత్వేన బ్రహ్మణి సమన్వయం ప్రతిపాదయితుం తృతీయపాదోఽయమారభ్యతే. వైశ్వానరాధికరణే త్రైలోక్యాత్మా వైశ్వానరః పరమాత్మేత్యభిహితం, తర్హి త్రైలో

విముంచథామృతస్యైష సేతు'రితి. అత్ర యదేతద్ద్యుప్రభృతీనామో
తత్వవచనాదాయతనం కించిదవగమ్యతే తత్కిం పరం బ్రహ్మ స్యా
దాహోస్విదర్థాంతరమితి సందిహ్యతే. తత్రార్థాంతరం కిమప్యాయతనం
స్యాదితి ప్రాప్తం. కస్మాత్? 'అమృతస్యైష సేతు'రితి శ్రవణాత్. పార
వాన్ హి లోకే సేతుః ప్రఖ్యాతః. న చ పరస్య బ్రహ్మణః పారవత్త్వం
శక్యమభ్యుపగంతుం 'అనంతమపార' మితి శ్రవణాత్. అర్థాంతరే
చాయతనే పరిగృహ్యమాణే స్మృతిప్రసిద్ధం ప్రధానం పరిగృహీ
తవ్యం, తస్య హి కారణత్వాదాయతనత్వోపపత్తేః. శ్రుతిప్రసిద్ధో వా
వాయుస్స్యాత్ 'వాయుర్వై గౌతమ తత్సూత్రం వాయునా వై
గౌతమ సూత్రేణాయం చ లోకః పరశ్చ లోకః సర్వాణి చ భూతాని

విరాట్ ప్రాణైస్సర్వైస్సహ మనస్సూత్రాత్మకం చకారాదవ్యాకృతం కారణం ఓతం
కల్పితం తదపవాదేన తమేవాధిష్ఠానాత్మానం ప్రత్యగభిన్నం జానథ శ్రవణాదినా
అన్యా అనాత్మవాచో విముంచథ విశేషేణ నిశ్శేషం త్యజథ ఏష వాగ్విమోకపూర్వ
కాత్మసాక్షాత్కారోఽమృతస్య మోక్షస్యాపారావారదుర్వారసంసారవారిధేః పరపా
రస్య సేతురివ సేతుః ప్రాపక ఇతి మాతృవత్ శ్రుతిర్ముముక్షూనుపదిశతి. తత్రాయత
నత్వస్య సాధారణధర్మస్య దర్శనాత్ సంశయమాహ—తత్కిమితి. అమృతస్య
బ్రహ్మణః సేతురితి షష్ఠ్యా బ్రహ్మణోఽభిన్నత్వేన సేతోః శ్రుతత్వాదేషశబ్దపరామృష్టం
ద్యుభ్వాద్యాయతనమబ్రహ్మైవ సేతురిత్యాహ—అమృతస్యేతి. భేదశ్రవణాత్సేతురితి
శ్రవణాచ్చేత్యర్థః. తత్ర భేదశ్రవణం వ్యాఖ్యాతం సేతుశ్రవణం స్వయం వివృణోతి—
పారవానితి. అనంతం కాలతః, అపారం దేశతః, జలవిధారకముఖ్యసేతోర్గ్రహణా
సంభవాత్ గౌణసేతుగ్రహే కర్తవ్యే ముఖ్యసేత్వవినాభూతపారవత్త్వగుణవానేవ
కశ్చిద్గ్రాహ్యః. నతు ముఖ్యస్యానియతవిధారణగుణవానీశ్వర ఇతి భావః. యథాలోకే
మణయః సూత్రేణ గ్రథితా ఏవం హే గౌతమ సమష్టిలింగాత్మకవాయునా స్థూలాని
సర్వాణి సందృబ్ధాని గ్రథితాని భవంతీతి శ్రుత్యర్థః. ఆత్మశబ్దాత్పక్షద్వయ మయుక్త

క్యాయతనమన్యదితాక్షిప్య సమాధానాదాక్షేపసంగత్యా; ఉపక్రమస్థసాధారణశబ్దస్య
వాక్యశేషస్థద్యుమూ త్వాదినా బ్రహ్మపరత్వముక్తం, తద్వదత్రాపి ఉపక్రమస్థసాధార
ణాయతనత్వస్య 'అ తస్యైష సేతుః' ఇతి వాక్యశేషస్థసేతుత్వలింగేన పరిచ్ఛిన్న
ప్రధానాదిపరత్వమస్త్వితి దృష్టాంతసంగత్యా వా ఇదమధికరణమారభతే—

అత్ర పూర్వపక్షే ప్రధానాద్యుపాస్తిః, సిద్ధాంతే బ్రహ్మప్రమితిరితి ఫలభేదః.

సందృబ్ధాని భవంతీ’తి. వాయోరపి విధారణత్వశ్రవణాత్. శారీరో వా స్యాత్, తస్యాపి భోక్తృత్వాద్భోగ్యం ప్రపంచం ప్రత్యాయతనత్వోపపత్తేరితి ఏవం ప్రాప్త ఇదమాహ.—ద్యుభ్వాద్యాయతనమితి. ద్యౌశ్చ భూశ్చ ద్యుభ్వౌ ద్యుభ్వావాదీ యస్య తద్ద్యుభ్వాది. యదేతదస్మిన్ వాక్యే ద్యౌః పృథివ్యంతరిక్షం మనః ప్రాణా ఇత్యేవమాత్మకం జగదోతత్వేన నిర్దిష్టం తస్యాయతనం పరం బ్రహ్మ భవితుమర్హతి. కుతః? స్వశబ్దాత్. ఆత్మశబ్దాదిత్యర్థః. ఆత్మశబ్దో హీహ భవతి ‘తమేవైకం జానథ ఆత్మాన’మితి. ఆత్మశబ్దశ్చ పరమాత్మపరిగ్రహే సమ్యగవకల్పతే నార్థాంతరపరిగ్రహే. క్వచిచ్చ స్వశబ్దేనైవ బ్రహ్మణ ఆయతనత్వం శ్రూయతే— ‘సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠా’ఇతి. స్వశబ్దేనైవ చేహ పురస్తాదుపరిష్టాచ్చ బ్రహ్మ సంకీర్త్యతే-‘పురుష ఏవేదం విశ్వం కర్మ తపో బ్రహ్మ పరామృత’మితి, ‘బ్రహ్మైవేదమమృతం పురస్తాద్బ్రహ్మ పశ్చాద్బ్రహ్మ దక్షిణతశ్చోత్తరేణే’తి చ. తత్ర త్వాయతనాయ

మిత్యత ఆహ—శారీరో వేతి. సద్వితీయత్వేన. సేతుశబ్దోపపత్తేశ్చేత్యర్థః. నన్వాత్మశబ్దో జీవే సంభవతీత్యత ఆహ—ఆత్మశబ్దశ్చేతి. ఉపాధిపరిచ్ఛిన్నస్య జీవస్య సర్వవస్తుప్రత్యక్త్వం ముఖ్యం నాస్తీత్యర్థః. ఉపక్రమస్థసాధారణాయతనత్వస్య గౌణసేతుత్వలింగాత్ ప్రథమశ్రుతాత్మశ్రుత్యా బ్రహ్మత్వనిశ్చయ ఇతి భావః. స్వశబ్దాదిత్యస్యార్థాంతరమాహ—క్వచిచ్చేతి. ప్రజానాముత్పత్తౌ ‘సదేవమూలం స్థితావాయతనం లయే ప్రతిష్ఠే’తి బ్రహ్మవాచి సత్పదేన ఛాందోగ్యే బ్రహ్మణ ఆయతనత్వశ్రుతేరత్రాపి తథేత్యర్థః. అర్థాంతరమాహ—స్వశబ్దేనైవేతి. ‘యస్మిన్ ద్యౌ’రితి వాక్యాత్ పూర్వోత్తరవాక్యయోః పురుషబ్రహ్మాదిశబ్దేన బ్రహ్మసంకీర్తనాన్మధ్యేఽపి బ్రహ్మ గ్రాహ్యమిత్యర్థః. పురుష ఇతి పూర్వవాక్యం, బ్రహ్మైవేత్యుత్తరవాక్యం, సర్వాసు దిక్షు స్థితం సర్వం బ్రహ్మైవేత్యర్థః. ఉత్తరేణోత్తరస్యాం దిశి ఉదాహృతవాక్యస్య సవిశేషబ్రహ్మపరత్వమాశంక్య వాక్యం వ్యాచష్టే—తత్రేత్యాదినా. సామానాధికరణ్యాద్విచిత్ర ఆత్మేతి

ముండకే శ్రూయతే—‘యస్మిన్ ద్యౌః పృథివీ చాంతరిక్షమోతమ్...’ఇత్యాది. తత్ర ద్యుభ్వాదీనామోతత్వేన కించిదాయతనం ప్రతీయతే. తత్కిం ప్రధానం, ఉత జీవః, ఆహోస్విద్బ్రహ్మేతి సంశయే, ప్రధానాదిరితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ద్యుభ్వాద్యాయతనం ద్యౌశ్చ భూశ్చ ద్యుభ్వౌ, ద్యుభ్వౌ ఆదీ యస్య ద్యౌః పృథివ్యంతరిక్ష

తనవద్భావశ్రవణాత్ 'సర్వం బ్రహ్మే'తి చ సామానాధికరణ్యాత్. యథా హ్యనేకాత్మకో వృక్షః శాఖా స్కంధో మూలం చేత్యేవం నానారసో విచిత్ర ఆత్మేత్యాశంకా భవతి, తాం నివర్తయితుం సావధారణమాహ.—'తమేవైకం జానథ ఆత్మాన'మితి. ఏతదుక్తం భవతి న కార్యప్రపంచవిశిష్టోఽపి చిత్ర ఆత్మా విజ్ఞేయః. కిం తర్హి? అవిద్యాకృతం కార్యప్రపంచం విద్యయా ప్రవిలాపయంతః తమేవైకమాయతనభూతమాత్మానం జానీథైకరసమితి. యథా-యస్మిన్నాస్తే దేవదత్తస్తదానయేత్యుక్తే ఆసనమేవానయతి న దేవదత్తం తద్వదాయతనభూతస్యైవైకరసస్యాత్మనో విజ్ఞేయత్వముపదిశ్యతే వికారానృతాభిసంధానస్య చాపవాదశ్రూయతే—'మృత్యోః స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతీ'తి. సర్వం బ్రహ్మేతి తు సామానాధికరణ్యం ప్రపంచవిలాపనార్థం నానేకరసతాప్రతిపాదనార్థం 'స యథా సైంధవఘనోఽనంతరోఽబాహ్యః కృత్స్నో రసఘన ఏవైవం వా అరేఽయమాత్మాఽనంతరోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన ఏవే'త్యేకరసతాశ్రవణాత్. తస్మాద్ద్యుభ్వాద్యాయతనం పరం బ్రహ్మ. యత్తూక్తం సేతుశ్రుతేః సేతోశ్చ పారవత్త్వోపపత్తేర్బ్రహ్మణోఽర్థాంతరేణ ద్యుభ్వాద్యాయతనేన

సంబంధః. 'యస్మిన్ సర్వమోతం తమేవైక'మిత్యేవకారైకశబ్దాభ్యాం నిర్విశేషం జ్ఞేయమిత్యుక్త్వా హేత్వంతరమాహ—వికారానృతేతి. వికారే అనృతే కల్పితే అభిసంధోఽభిమానో యస్య తస్యానర్థభాక్త్వేన నిందాశ్రుతేశ్చ కూటస్థసత్యం జ్ఞేయమిత్యర్థః కథం తర్హి సామానాధికరణ్యం తత్రాహ—సర్వం బ్రహ్మేతి. యశ్చోరః స స్థాణురితి వత్ యత్సర్వం తద్బ్రహ్మేతి సర్వోద్దేశేన న తు యద్బ్రహ్మ తత్సర్వమితి నానారసత్వార్థమిత్యర్థః. తత్ర నియామకమాహ—స యథేతి. లవణపిండోఽంతర్బహిశ్చ రసాంతరశూన్యః సర్వో లవణైకరసో యథా ఏవమరే మైత్రేయి చిదేకరస ఆత్మేత్యర్థః. యద్యపి పారవత్త్వసావయవత్వాదికం ముఖ్యసేతుత్వవ్యభిచారి తథాపి సేతోర్జలాదిబంధనరూపం యద్విధారణం తదేవ వ్యభిచారి

మిత్యేవమాత్మకస్య, తద్ద్యుభ్వాది, తస్యాయతనం అధిష్ఠానం బ్రహ్మైవ. కుతః, స్వశబ్దాత్ స్వస్య పరబ్రహ్మణో వాచకో య ఆత్మశబ్దః 'తమేవైకం జానథ ఆత్మానం' ఇతి

భవితవ్యమితి, అత్రోచ్యతే-విధరణత్వమాత్రమత్ర సేతుశ్రుత్యా వివక్ష్యతే న పారవత్త్వాది. న హి మృద్దారుమయో లోకే సేతుర్దృష్ట ఇత్యత్రాపి మృద్దారుమయ ఏవ సేతురభ్యుపగమ్యతే. సేతుశబ్దార్థోఽపి విధరణత్వమాత్రమేవ న పారవత్త్వాది షిఞో బంధనకర్మణః సేతుశబ్దవ్యుత్పత్తేః. అపర ఆహ—'తమేవైకం జానథ ఆత్మాన'మితి-యదేతత్సంకీర్తితమాత్మజ్ఞానం యచ్చైతత్ 'అన్యా వాచో విముంచథే'తి వాగ్విమోచనం తదత్రామృతత్వసాధనత్వాదమృతస్యైష సేతురితి సేతుశ్రుత్యా సంకీర్త్యతే న తు ద్యుభ్వాద్యాయతనం. తత్ర యదుక్తం సేతుశ్రుతేర్బ్రహ్మణోఽర్థాంతరేణ ద్యుభ్వాద్యాయతనేన భవితవ్యమిత్యేతదయుక్తమ్.

సూ. ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాత్. ౨.

ఇతశ్చ పరమేవ బ్రహ్మ ద్యుభ్వాద్యాయతనం యస్మాన్ముక్తోపసృప్యతాఽస్య వ్యపదిశ్యమానా దృశ్యతే ముక్తైరుపసృప్యం ముక్తోపసృప్యం. దేహాదిష్వనాత్మసు అహమస్మీత్యాత్మబుద్ధిరవిద్యా, తతస్తత్పూజనాదౌ

త్వేఽపి సేతుపదార్థైకదేశత్వాద్గుణత్వేన గ్రాహ్యం నతు పదార్థబహిర్భూతం పారవత్త్వాదికమిత్యాహ—అత్రోచ్యత ఇతి. దృష్టత్వాత్తద్గ్రహేఽతి ప్రసంగమాహ—న హీతి. అత్ర శ్రుతౌ పరేణేతి శేషః. విధారణస్య శబ్దార్థత్వం స్ఫుటయతి—షిఞ ఇతి. సినోతి బధ్నాతీతి సేతు పదార్థైకదేశో విధారణమిత్యర్థః. తథా చామృతపదస్య భావప్రధానత్వాదమృతత్వస్య సేతుర్విధారకం బ్రహ్మైవామృతత్వం నాన్యస్యేత్యర్థః. యద్వా ద్యుభ్వాద్యాధారో బ్రహ్మ న సేతుశబ్దార్థః కింత్వవ్యవహితం జ్ఞానమిత్యాహ—అపర ఇతి. ఫలితమాహ—తత్ర యదుక్తమితి. జ్ఞానే సేతౌ గృహీతే సతీత్యర్థః.

౨. ముక్తైరుపసృప్యం ప్రత్యక్త్వేన ప్రాప్యం యద్బ్రహ్మ తస్యాత్రోక్తేరితి సూత్రార్థః. ముక్తి ప్రతియోగినం బంధం దర్శయతి—దేహాదిష్వితి. తద్విపర్యయేణేతి-

---

శ్రుతః తస్మాదిత్యర్థః. ఏవం చ ఉపక్రమస్థసాధారణాయతనత్వస్య గౌణసేతుత్వలింగాత్ప్రథమశ్రుతాత్మశ్రుత్యా బ్రహ్మపరత్వమేవ, న ప్రధానాదిపరత్వమితి భావః.

ద్యుభ్వాద్యాయతనం బ్రహ్మేత్యత్ర హేత్వంతరమాహ—

ముక్తైరుపసృప్యం ముక్తోపసృప్యం, భావప్రధానోఽయం నిర్దేశః. తథా చ

రాగః, తత్పరిభవాదౌ ద్వేషః, తదుచ్ఛేదదర్శనాద్భయం మోహశ్చే త్యేవమయమనంతభేదోఽనర్థవ్రాతస్సంతతస్సర్వేషాం నః ప్రత్యక్షః, తద్విపర్యయేణావిద్యారాగద్వేషాదిదోషముక్తైరుపసృప్య ముపగమ్య మేతదితి ద్యుభ్వాద్యాయతనం ప్రకృత్య వ్యపదేశో భవతి కథం? "భిద్యతే హృదయగ్రంథిశ్ఛిద్యంతే సర్వసంశయాః, క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే" ఇత్యుక్త్వా బ్రవీతి—'యథా నద్య స్స్యందమానాస్సముద్రేఽస్తంగచ్ఛంతి నామరూపే విహాయ, తథా విద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్య'మితి. బ్రహ్మణశ్చ ముక్తోపసృప్యత్వం ప్రసిద్ధం శాస్త్రే, 'యదా సర్వే ప్రము చ్యంతే కామాయేఽస్య హృది శ్రితాః, అథమర్త్యోఽమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత' ఇత్యేవమాదౌ. ప్రధానాదీనాం తు న క్వచిన్ముక్తోప సృప్యత్వం ప్రసిద్ధమస్తి. అపి చ 'తమేవైకం జానథ ఆత్మానమన్యా వాచో విముంచథే'తి వాగ్విమోచన పూర్వకం విజ్ఞేయత్వ మిహ ద్యుభ్వాద్యాయతనస్యోచ్యతే.తచ్చ శ్రుత్యంతరే బ్రహ్మణో దృష్టం—

ఉక్తపంచక్లేశాత్మకబంధనివృత్త్యాత్మనా స్థితమిత్యర్థః. యథా నద్యో గంగాద్యా నామ రూపే విహాయ సముద్రాత్మనా తిష్ఠంతి తథా బ్రహ్మాత్మవిదపి సంసారం విహాయ పరా త్కారణాదవ్యక్తాత్ పరం పూర్ణం స్వయంజ్యోతిరానందం ప్రత్యక్త్వేన ప్రాప్య తిష్ఠతీత్యాహ—తథా విద్వానితి. ఇదం ప్రధానాదేః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ— బ్రహ్మణశ్చేతి. అస్య ముముక్షోః హృదీతి పదేనాత్మధర్మత్వం కామాదీనాం నిరస్తం యదా కామాదినివృత్తిరథ తదాఽమృతో భవతి మరణహేత్వభావాన్న కేవలమనర్థ నివృత్తిః కింత్వత్ర దేహే తిష్ఠన్నేవ బ్రహ్మానందమశ్నుత ఇత్యర్థః. లింగాంతర మాహ—అపి చేతి. ధీరో వివేకీ తమేవాత్మానం విజ్ఞాయ విశుద్ధం లక్ష్యపదార్థం జ్ఞాత్వా వాక్యార్థజ్ఞానం కుర్యాత్. జ్ఞానార్థినో జ్ఞానప్రతిబంధకకర్మకాండాదేస్త్యాగ ముఖ్యమాహ—నేతి. బహూనిత్యుక్త్యా అల్పాన్వేదాంతశబ్దానంగీకరోతి. "అష్టౌ స్థానాని వర్ణానాముకరః కంఠశ్శిరస్తథా, జిహ్వామూలం చ దంతాశ్చ నాసికోష్ఠౌ చ

'తథా విద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యం' ఇతి బ్రహ్మణో ఽవిద్యాతత్కార్యసకలానర్థోచ్ఛేదద్వారా ముక్తప్రాప్యత్వస్య వ్యపదిశ్యమానత్వాత్. అతో ద్యుభ్వాద్యాయతనం బ్రహ్మైవేత్యర్థః.

రాగః, తత్పరిభవాదౌ ద్వేషః, తదుచ్ఛేదదర్శనాద్భయం మోహశ్చేత్యేవమయమనంతభేదోఽనర్థవ్రాతస్సంతతస్సర్వేషాం నః ప్రత్యక్షః, తద్విపర్యయేణావిద్యారాగద్వేషాదిదోషముక్తైరుపసృప్య ముపగమ్యమేతదితి ద్యుభ్వాద్యాయతనం ప్రకృత్య వ్యపదేశో భవతి కథం? "భిద్యతే హృదయగ్రంథిశ్ఛిద్యంతే సర్వసంశయాః, క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే" ఇత్యుక్త్వా బ్రవీతి—'యథా నద్యస్స్యందమానాస్సముద్రేఽస్తంగచ్ఛంతి నామరూపే విహాయ, తథా విద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్య'మితి. బ్రహ్మణశ్చ ముక్తోపసృప్యత్వం ప్రసిద్ధం శాస్త్రే, 'యదా సర్వే ప్రముచ్యంతే కామా యేఽస్య హృది శ్రితాః, అథమర్త్యోఽమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత' ఇత్యేవమాదౌ. ప్రధానాదీనాం తు న క్వచిన్ముక్తోపసృప్యత్వం ప్రసిద్ధమస్తి. అపి చ 'తమేవైకం జానథ ఆత్మానమన్యా వాచో విముంచథే'తి వాగ్విమోచన పూర్వకం విజ్ఞేయత్వ మిహ ద్యుభ్వాద్యాయతనస్యోచ్యతే. తచ్చ శ్రుత్యంతరే బ్రహ్మణో దృష్టం—

ఉక్తపంచక్లేశాత్మకబంధనివృత్త్యాత్మనా స్థితమిత్యర్థః. యథా నద్యో గంగాద్యా నామ రూపే విహాయ సముద్రాత్మనా తిష్ఠంతి తథా బ్రహ్మాత్మవిదపి సంసారం విహాయ పరాత్కారణాదవ్యక్తాత్ పరం పూర్ణం స్వయంజ్యోతిరానందం ప్రత్యక్త్వేన ప్రాప్య తిష్ఠతీత్యాహ—తథా విద్వానితి. ఇదం ప్రధానాదేః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—బ్రహ్మణశ్చేతి. అస్య ముముక్షోః హృదీతి పదేనాత్మధర్మత్వం కామాదీనాం నిరస్తం యదా కామాదినివృత్తిరథ తదాఽమృతో భవతి మరణహేత్వభావాన్న కేవలమనర్థనివృత్తిః కింత్వత్ర దేహే తిష్ఠన్నేవ బ్రహ్మానందమశ్నుత ఇత్యర్థః. లింగాంతరమాహ—అపి చేతి. ధీరో వివేకీ తమేవాత్మానం విజ్ఞాయ విశుద్ధం లక్ష్యపదార్థం జ్ఞాత్వా వాక్యార్థజ్ఞానం కుర్యాత్. జ్ఞానార్థినో జ్ఞానప్రతిబంధకకర్మకాండాదేర్వైముఖ్యమాహ—నేతి. బహూనిత్యుక్త్యా అల్పాన్వేదాంతశబ్దానంగీకరోతి. "అష్టౌ స్థానాని వర్ణానాముక్తః కంఠశ్శిరస్తథా, జిహ్వామూలం చ దంతాశ్చ నాసికోష్ఠౌ చ

'తథా విద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యం' ఇతి బ్రహ్మణోఽవిద్యాతత్కార్యసకలానర్థోచ్ఛేదద్వారా ముక్తప్రాప్యత్వస్య వ్యపదిశ్యమానత్వాత్. అతో ద్యుభ్వాద్యాయతనం బ్రహ్మైవేత్యర్థః.

సంభవతి తథాప్యుపాధిపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానస్య సర్వజ్ఞత్వాద్యసంభవే సత్య స్మాదేవాతచ్ఛబ్దాత్ప్రాణభృదపి న ద్యుభ్వాద్యాయతనత్వేనాశ్రయితవ్యః. న చోపాధిపరిచ్ఛిన్నస్యావిభోః ప్రాణభృతో ద్యుభ్వాద్యాయతనత్వమపి సమ్యక్సంభవతి. పృథగ్యోగకరణముత్తరార్థం. కుతశ్చ న ప్రాణభృద్ద్యుభ్వాద్యాయతనత్వేనాశ్రయితవ్యః?

సూ. భేదవ్యపదేశాచ్చ. ౫.

భేదవ్యపదేశశ్చేహ భవతి 'తమేవైకం జానథ ఆత్మాన' మితి జ్ఞేయజ్ఞాతృభావేన. తత్ర ప్రాణభృత్తావన్ముముక్షుత్వాత్ జ్ఞాతా, పరిశేషాదాత్మశబ్దవాచ్యం బ్రహ్మ జ్ఞేయం ద్యుభ్వాద్యాయతనమితి గమ్యతే న ప్రాణభృత్. కుతశ్చ న ప్రాణభృద్ద్యుభ్వాద్యాయతనత్వేనాశ్రయితవ్యః?

సూ. ప్రకరణాత్. ౬.

ప్రకరణం చేదం పరమాత్మనః 'కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వ

సర్వజ్ఞపదసమానాధికరణ ఆత్మశబ్దో న జీవవాచీత్యతచ్ఛబ్దస్తస్మాదిత్యర్థః. నను 'నానుమానప్రాణభృతావతచ్ఛబ్దా'దిత్యేకమేవ సూత్రం కిమర్థం న కృతం, ఉభయనిరాసహేతోరేకత్వాదిత్యత ఆహ—పృథగితి. యోగః సూత్రం, ఉత్తరసూత్రస్థహేతూనాం జీవమాత్రనిరాసేనాన్వయేఽపి సుబోధార్థం ప్రాణభృచ్చేతి పృథక్సూత్రకరణమిత్యర్థః.

౫. తానేవ హేతూనాకాంక్షాద్వారా వ్యాచష్టే—కుతశ్చ నేత్యాదినా.

నను తర్హి శారీరోఽస్తు ద్యుభ్వాద్యాయతనం, తస్య చేతనత్వాదియోగాదిత్యాశంక్యాహ—

ప్రాణభృత్ శారీరోఽపి న ద్యుభ్వాద్యాయతనమ్. కుతః, అతచ్ఛబ్దాదేవ, శరస్య సర్వజ్ఞత్వాసంభవాత్ తత్సాధారణ ఆత్మశబ్దోఽతచ్ఛబ్ద ఏవ.

శారీరనిరాసే హేత్వంతరమాహ త్రిభిః సూత్రైః—

'తమేవైకం జానథ' ఇతి జ్ఞాతృజ్ఞేయభావేన జీవపరయోర్భేదేన వ్యపదిశ్యమానత్వాదిత్యర్థః.

'కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం' ఇత్యుపక్రమాత్ బ్రహ్మణః

మిదం విజ్ఞాతం భవతీ'త్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానాపేక్షణాత్. పరమాత్మని హి సర్వాత్మకే విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం స్యాత్, న కేవలే ప్రాణభృతి. కుతశ్చ న ప్రాణభృద్ద్యుభ్వాద్యాయతనత్వేనాశ్రయితవ్యః?

సూ. స్థిత్యదనాభ్యాం చ. ౭.

ద్యుభ్వాద్యాయతనం ప్రకృత్య 'ద్వా సుపర్ణా సయుజా సఖాయే'త్యత్ర స్థిత్యదనే నిర్దిశ్యేతే. 'తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తీ'తి కర్మఫలాశనం 'అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీ'త్యౌదాసీన్యేనావస్థానం, తాభ్యాం చ స్థిత్యదనాభ్యామీశ్వరక్షేత్రజ్ఞౌ తత్ర గృహ్యేతే. యది చేశ్వరో ద్యుభ్వాద్యాయతనత్వేన వివక్షితః తతస్తస్య ప్రకృతస్య క్షేత్రజ్ఞాత్పృథగ్వచనమవకల్పతే, అన్యథా హ్యప్రకృతవచనమాకస్మికమసంబద్ధం స్యాత్. నను తవాపి క్షేత్రజ్ఞస్యేశ్వరాత్పృథగ్వచనమాకస్మికమేవ ప్రసజ్యేత న తస్యావివక్షితత్వాత్. క్షేత్రజ్ఞో హి కర్తృత్వేన భోక్తృత్వేన చ ప్రతిశరీరం బుద్ధ్యాద్యుపాధిసంబంధో లోకత ఏవ ప్రసిద్ధః నాసౌ శ్రుత్యా తాత్పర్యేణ వివక్ష్యతే. ఈశ్వ

యద్యపి విశుద్ధః ప్రత్యగాత్మైవాత్ర జ్ఞేయః తథాపి జీవత్వాకారేణ జ్ఞాతుర్జ్ఞేయాద్భేదాన్న జ్ఞేయరూపత్వమిత్యర్థః. ఏవం చ జీవత్వలింగవిశిష్టత్వేన జీవస్య ద్యుభ్వాదివాక్యార్థత్వం నిరస్యతే న శుద్ధరూపేణేతి మంతవ్యమ్.

౭. నను స్థిత్యైశ్వరస్యాదనాజ్జీవస్య ద్వాసుపర్ణేత్యత్రోక్తావపి ఈశ్వర ఆయతనవాక్యేన కిమర్థం గ్రాహ్య ఇత్యత ఆహ—యది చేశ్వర ఇతి. అత్రేశ్వరశ్శుద్ధచిన్మాత్రో గ్రాహ్యః. న సర్వజ్ఞత్వాదివిశిష్టః తస్యాత్రాప్రతిపాద్యత్వాత్. తథాచాప్రతిపాద్యార్థస్యాకస్మాన్మధ్యే వచనాసంభవాదాద్యవాక్యేన గ్రహణం కార్యమిత్యభిసంధిః. తమజ్ఞాత్వా శంకతే—నను తవాపీతి. బ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదనార్థమకస్మాదప్రకృతస్యాపి లోకప్రసిద్ధస్య జీవస్యానువాదసంభవ ఇతి పరిహరతి—నేతి. నను ద్వాసుపర్ణేత్యత్ర

ఏవేదం ప్రకరణమ్. న హి శారీరజ్ఞానాత్ సర్వవిజ్ఞానం సంభవతి. తస్మాత్ప్రకరణాదపి న శారీర ఇత్యర్థః.

'ద్వా సుపర్ణా' ఇతి మంత్రే 'అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి' ఇత్యౌదాసీన్యేన స్థితిః పరమాత్మనో నిర్దిశ్యతే, 'తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తి' ఇతి అదనం శారీ

రస్తు లోకతోఽప్రసిద్ధత్వాత్ శ్రుత్యా తాత్పర్యేణ వివక్ష్యత ఇతి న తస్యాకస్మికవచనం యుక్తం. 'గుహాం ప్రవిష్టావాత్మానౌ హి' త్యత్రాప్యేతద్దర్శితం. ద్వాసుపర్ణేత్యస్యామృచి ఈశ్వరక్షేత్రజ్ఞావుచ్యేతే ఇతి. యదాపి పైంగ్యుపనిషత్కృతేన వ్యాఖ్యానేనాస్యామృచి సత్వక్షేత్రజ్ఞావుచ్యేతే తథాపి న విరోధః కశ్చిత్. కథం? ప్రాణభృదిహ ఘటాదిచ్ఛిద్రవత్సత్వాద్యుపాధ్యభిమానిత్వేన ప్రతిశరీరం గృహ్యమాణో ద్యుభ్వాద్యాయతనం న భవతీతి ప్రతిషిధ్యతే. యస్తు సర్వశరీరేషూపాధిభిర్వినోపలక్ష్యతే పర ఏవ స భవతి. యథా ఘటాదిచ్ఛిద్రాణి ఘటాదిభిరుపాధిభిర్వినోపలక్ష్యమాణాని మహాకాశ ఏవ భవంతి తద్వత్ప్రాణభృతః పరస్మాదన్యత్వానుపపత్తేః ప్రతిషేధో నోపపద్యతే, తస్మాత్సత్వాద్యుపాధ్యభిమానిన ఏవ ద్యుభ్వాద్యాయతనత్వప్రతిషేధః తస్మాత్పరమేవ బ్రహ్మ ద్యుభ్వాద్యాయతనం. తదేతత్ 'అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తే'రిత్యనేనైవ సిద్ధం, తస్యైవ హి భూతయోనివాక్యస్య మధ్య ఇదం పఠితం—'యస్మిన్ ద్యౌః పృథివీ చాంతరిక్ష'మితి ప్రపంచార్థం తు పునరుపన్యస్తం.

బుద్ధిజీవయోరుక్తేః కథమిదం సూత్రమిత్యత ఆహ—గుహామితి. స్థిత్యదనాభ్యామీశ్వరక్షేత్రజ్ఞయోరనువాదేనైక్యం దర్శితమిత్యర్థః. నన్వత్ర జీవేశౌ నానువాద్యౌ పైంగివ్యాఖ్యావిరోధాదతస్సూత్రాసంగతిరిత్యత ఆహ—యదాపీతి. తదాపి సూత్రస్యాసంగతిర్నాస్తీత్యర్థః. అదనవాక్యేన బుద్ధిమనూద్య స్థితివాక్యేన బుద్ధ్యాదివిలక్షణశుద్ధప్రత్యగ్బ్రహ్మణో జ్ఞేయస్యోక్తేర్ద్యుభ్వాదివాక్యే తదేవ గ్రాహ్యం న బుద్ధ్యుపహితో జీవ ఇతి సూత్రసంగతిమాహ—కథమిత్యాదినా. నన్వత్రానుపహితో జీవ ఉక్తో న పరః బ్రహ్మేత్యత ఆహ—యస్త్వితి. పౌనరుక్త్యం శంకతే—తదేతదితి. ద్యుభ్వాదివాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వమిత్యర్థః. సమాధత్తే—ప్రపంచార్థమితి. సేతుశబ్దవ్యాఖ్యానేన భూతయోనేః ప్రత్యగాత్మత్వస్ఫుటీకరణార్థమిత్యర్థః. తస్మాన్ముండకోపనిషత్ బ్రహ్మణి సమన్వితేతి సిద్ధం. ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

రస్య. అతః స్థిత్యదనాభ్యాం న శారీరో ద్యుభ్వాద్యాయతనమ్, అపి తు పరం బ్రహ్మైవేతి సిద్ధమ్.

సూ. భూమా సంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్. ౮.

ఇదమామనంతి 'భూమాత్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్య' ఇతి, 'భూమానం భగవో విజిజ్ఞాస' ఇతి. 'యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి స భూమా, అథ యత్రాన్యత్పశ్యత్యన్యచ్ఛృణోత్యన్యద్విజానాతి తదల్ప'మిత్యాది. తత్ర సంశయః, కిం ప్రాణో భూమా స్యా దాహో స్విత్పరమాత్మేతి. కుతస్సంశయః? భూమేతి తావద్బహుత్వ మభిధీయతే. 'బహోర్లోపో భూ చ బహోః' (పా. ౬. ౪. ౧౫౮) ఇతి భూమశబ్దస్య భావప్రత్యయాంతతాస్మరణాత్. కిమాత్మకం పునస్త ద్బహుత్వమితి విశేషాకాంక్షాయాం 'ప్రాణో వా ఆశాయా భూయా' నితి సన్నిధానాత్ప్రాణో భూమేతి ప్రతిభాతి. తథా 'శ్రుతం హ్యేవ

---

౮. భూమాసంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్. ఛాందోగ్యముదాహరతి—ఇదమితి. నాల్పే సుఖమస్తి భూమైవ సుఖం తస్మాన్నిరతిశయసుఖార్థినా భూమైవ విచార్య ఇతి నారదం ప్రతి సనత్కుమారేణోక్తే సతి నారదో బ్రూతే—భూమానమితి. భూమ్నో లక్షణమద్వితీయత్వమాహ—యత్రేతి. భూమలక్షణం పరిచ్ఛిన్నలక్షణోక్త్యా స్ఫుట యతి—అథేతి. అత్ర సంశయబీజం ప్రశ్నపూర్వకమాహ—కుత ఇత్యాదినా. బహోర్భావ ఇతి విగ్రహే "పృథ్వాదిభ్య ఇమని" జితి ఇమనిచ్ప్రత్యయే కృతే "బహోర్లోపో భూ చ బహో"రితి సూత్రేణ బహోః పరస్యేమనిచ్ప్రత్యయస్యాదే రికారస్య లోపస్స్యాత్ బహోస్థానే భూ ఇత్యాదేశశ్చ స్యాదిత్యుక్తే ర్భూమన్నితి శబ్దో నిష్పన్నః, తస్య భావార్థకేమనిచ్ప్రత్యయాంతత్వాద్బహుత్వం వాచ్యం. తత్కిం ధర్మికమిత్యాకాంక్షాయాం సన్నిహితప్రకరణస్థః ప్రాణో ధర్మీ భాతి. వాక్యోపక్రమస్థ ఆత్మాపి స్వప్రతిపాదనాపేక్షో ధర్మిత్వేన భాతీతి సన్నిహితవ్యవహితప్రకరణాభ్యాం సంశయ ఇత్యర్థః. పూర్వమాత్మశబ్దాత్ ద్యుభ్వాద్యాయతనం బ్రహ్మేత్యుక్తమయుక్తం తరతి శోకమాత్మవిదిత్యబ్రహ్మణ్యప్యాత్మశబ్దప్రయోగాదిత్యాక్షేపసంగత్యా పూర్వపక్ష యతి—ప్రాణో భూమేతి. ధర్మధర్మిణోరభేదాత్ సామానాధికరణ్యం ద్రష్టవ్యం.

పూర్వమాత్మశబ్దాత్ ద్యుభ్వాద్యాయతనం బ్రహ్మేత్యుక్తమ్. తన్న; 'తరతి శోకమాత్మవిత్' ఇత్యత్రాబ్రహ్మణి ప్రాణేఽపి ఆత్మశబ్దప్రయోగాదిత్యాక్షేపసంగత్యేద మాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ప్రాణోపాస్తిః, సిద్ధాంతే తు బ్రహ్మధీరితి ఫలభేదః. ఛాందో

మేవ భగవద్దృశేభ్య స్తరతి శోకమాత్మవి'దితి, 'సోఽహం భగవశ్శోచామి తం మా భగవాన్ శోకస్య పారం తారయత్వి'తి ప్రకరణోత్థానాత్ పరమాత్మా భూమేత్యపి ప్రతిభాతి. తత్ర కస్యోపాదానం న్యాయ్యం కస్య వా హానమితి భవతి సంశయః. కిం తావత్ప్రాప్తం? ప్రాణో భూమేతి. కస్మాత్? భూయః ప్రశ్నప్రతివచనపరంపరాదర్శనాత్. యథాహి 'అస్తి భగవో నామ్నో భూయ' ఇతి 'వాగ్వావ నామ్నో భూయసీ'తి తథా 'అస్తి భగవో వాచో భూయ' ఇతి, 'మనో వావ వాచో భూయ'ఇతి నామాదిభ్యో హ్యాప్రాణాద్భూయః ప్రశ్నప్రతివచనప్రవాహః ప్రవృత్తః, నైవం ప్రాణాత్పరం భూయః ప్రశ్నప్రతివచనం దృశ్యతే. 'అస్తి భగవః ప్రాణాద్భూయ' ఇతి 'అదో వావ ప్రాణాద్భూయ' ఇతి ప్రాణమేవ తు నామాదిభ్య ఆశాం తేభ్యో భూయాంసం 'ప్రాణో వా ఆశాయా భూయా'నిత్యాదినా సప్రపంచముక్త్వా ప్రాణదర్శినశ్చాతివాదిత్వం 'అతివాద్యసీ'తి 'అతివాద్యస్మీతి బ్రూయాన్నాపహ్నువీతే'త్యభ్యనుజ్ఞాయ, 'ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీ'తి ప్రాణవ్రతమతివాదిత్వమనుకృష్య పరిత్యజ్యైవ ప్రాణం సత్యాదిపరంపరయా భూమానం సమవతారయన్,

---

పూర్వోత్తరపక్షయోః ప్రాణోపాస్తిర్బ్రహ్మజ్ఞానం చ ఫలం క్రమేణ మంతవ్యం. అత్రాధ్యాయే భూయః ప్రశ్నోత్తరభేదాదర్థభేదో దృశ్యతే. భూమాతుప్రాణాత్పరం భూయః ప్రశ్నం వినైవోక్తలింగేననాప్రాణాదభిన్న ఇత్యాహ—కస్మాదిత్యాదినా. ప్రాణాద్భూయ ఇతి న దృశ్యత ఇతి పూర్వేణ సంబంధః. నను 'ఏషతు వా అతివదతీ'తి తు శబ్దేన ప్రాణప్రకరణవిచ్ఛేదాన్న ప్రాణో భూమేత్యత ఆహ—ప్రాణమేవేతి. నామాద్యాశాంతానుపాస్యానతీత్య ప్రాణం శ్రేష్ఠం వదతీత్యతివాదీ ప్రాణవిత్తం ప్రత్యతివాద్యసీ' కేనచిత్ ప్రశ్నే కృతే అస్మీతి బ్రూయాత్, నాహమతివాదీత్యపహ్నవం న కురదిత్యుక్తం ప్రాణవిదం, ఏష ఇతి పరామృశ్య సత్యవచనధ్యానమననశ్రద్ధాది ధర్మపరంపరాం విధాయ భూమోపదేశాన్న ప్రకరణవిచ్ఛేదః. తుశబ్దో నామాద్యుపాసకస్యాతివాదిత్వనిరాసార్థ ఇత్యర్థః. భూమ్నో లక్షణవచనం సుఖత్వమమృతత్వం చ ప్రాణే

గ్యే శ్రూయతే—'భూమా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్య ఇతి భూమానం భగవో విజిజ్ఞాస ఇతి. యత్ర నాన్యత్పశ్యతి...' ఇత్యాది. తత్ర కిం ప్రాణో భూమా, ఉత పరమా

'ప్రాణమేవ భూమానం మన్యేత' ఇతి గమ్యతే. కథం పునః ప్రాణే భూమ్ని వ్యాఖ్యాయమానే 'యత్ర నాన్యత్పశ్యతీ'త్యేతద్భూమ్నో లక్షణపరం వచనం వ్యాఖ్యాయేతేతి. ఉచ్యతే—సుషుప్తావస్థాయాం ప్రాణగ్రస్తేషు కరణేషు దర్శనాదివ్యవహారనివృత్తిదర్శనాత్ సంభవతి ప్రాణస్యాపి 'యత్ర నాన్యత్పశ్యతీ'త్యేతల్లక్షణం. తథా చ శ్రుతిః— 'నశృణోతి న పశ్యతీ'త్యాదినా సర్వకరణవ్యాపారప్రత్యస్తమయరూపాం సుషుప్తావస్థాముక్త్వా 'ప్రాణాగ్నయ ఏవైతస్మిన్ పురే జాగ్రతీ'తి తస్యామేవావస్థాయాం పంచవృత్తేః ప్రాణస్య జాగరణం బ్రువతీ ప్రాణప్రధానాం సుషుప్తావస్థాం దర్శయతి. యచ్చ తద్భూమ్నస్సుఖత్వం శ్రుతం 'యో వై భూమా తత్సుఖ'మితి తదప్యవిరుద్ధం, 'యత్రైష దేవస్స్వప్నాన్న పశ్యతి అథైతస్మిన్ శరీరే సుఖం భవతీ'తి సుషుప్తావస్థాయామేవ సుఖశ్రవణాత్. యచ్చ 'యో వై భూమా తదమృత'మితి, తదపి ప్రాణస్యావిరుద్ధం, 'ప్రాణో వా అమృత'మితి శ్రుతేః కథం పునః ప్రాణం భూమానం మన్యమానస్య 'తరతి శోకమాత్మవి'దిత్యాత్మవివిదిషయా ప్రకరణస్యోత్థాపనముపపద్యేత, ప్రాణ ఏవేహాత్మా వివక్షిత ఇతి బ్రూమః. తథా హి—'ప్రాణో హ పితా ప్రాణో మాతా ప్రాణో భ్రాతా ప్రాణస్స్వసా ప్రాణ ఆచార్యః ప్రాణో

ప్రశ్నపూర్వకం యోజయతి—కథం పునరిత్యాదినా. ప్రాణగ్రస్తేషు ప్రాణే లీనేషు న శృణోతి సుప్తః పురుష ఇతి శేషః. 'గార్హపత్యో హ వా ఏషోఽపానో వ్యానోఽన్వాహార్యపచన ఆహవనీయః ప్రాణ' ఇతి శ్రుతేః, ప్రాణాఅగ్నయ ఇహ పురే శరీరే జాగ్రతి సవ్యాపారా ఏవ తిష్ఠంతీత్యర్థః. దేవో జీవః, అథ తదా స్వప్నాదర్శనకాలే సుఖశ్రవణాత్ప్రాణస్య సుఖత్వమవిరుద్ధమిత్యన్వయః. ఆత్మపదేనోపక్రమవిరోధం పరిహరతి—ప్రాణ ఏవేతి. ప్రాణస్యాత్మత్వం కథమిత్యాశంక్య శ్రుతత్వాదిత్యాహ—తథాహీతి. సర్వం సమర్పితమితి చ సర్వాధిష్ఠానం ప్రాణం స్వీకరోతి శ్రుతిరిత్యన్వయః. అత ఆత్మత్వం ప్రాణేఽపి ముఖ్యమితి భావః. భూమరూపత్వం యోజయతి—సర్వాత్మత్వేతి. సంప్రసాదశబ్దేన ప్రాణం లక్షయితుం ముఖ్యార్థం దర్శయతి—సంప్రసాద

త్మేతి సందేహే, ప్రాణ ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—భూమా పరమాత్మైవ. కుతః?

బ్రాహ్మణ' ఇతి ప్రాణమేవ సర్వాత్మానం కరోతి. 'యథా వా అరా నాభౌ
సమర్పితా ఏవమేవాస్మిన్ ప్రాణే సర్వం సమర్పిత'మితి చ సర్వాత్మ
త్వారనాభినిదర్శనాభ్యాం చ సంభవతి వైపుల్యాత్మికా భూమరూపతా
ప్రాణస్య. తస్మాత్ప్రాణో భూమేత్యేవం ప్రాప్తం. తత ఇదముచ్యతే.
పరమాత్మైవేహ భూమా భవితుమర్హతి, న ప్రాణః. కస్మాత్? సంప్ర
సాదాదధ్యుపదేశాత్. సంప్రసాద ఇతి సుషుప్తిస్థానముచ్యతే సమ్య
క్ప్రసీదత్యస్మిన్నితి నిర్వచనాత్. తథా బృహదారణ్యకే చ స్వప్న
జాగరితస్థానాభ్యాం సహ పాఠాత్, తస్యాం చ సంప్రసాదావస్థాయాం
ప్రాణో జాగర్తీతి ప్రాణోఽత్ర సంప్రసాదోఽభిప్రేయతే. ప్రాణా
దూర్ధ్వం భూమ్న ఉపదిశ్యమానత్వాదిత్యర్థః. ప్రాణ ఏవ చేద్భూమా
స్యాత్ స ఏవ తస్మాదూర్ధ్వముపదిశ్యేతేత్యశ్లిష్టమేవైతత్స్యాత్. నహి
నామైవ నామ్నో భూయ ఇతి నామ్న ఊర్ధ్వముపదిష్టం. కిం తర్హి?
నామ్నోఽన్యదర్థాంతరముపదిష్టం వాగాఖ్యం 'వాగ్వావ నామ్నో భూయ
సీ'తి, తథా వాగాదిభ్యో హ్యాప్రాణాదర్థాంతరమేవ తత్ర తత్రోర్ధ్వ
ముపదిష్టం, తద్వత్ప్రాణాదప్యూర్ధ్వముపదిశ్యమానో భూమా ప్రాణా
దర్థాంతరభూతో భవితుమర్హతి. నన్విహ నాస్తి ప్రశ్నః, అస్తి భగవః
ప్రాణాద్భూయ ఇతి. నాపి ప్రతివచనమస్తి ప్రాణాద్వావ భూయోఽ
స్తీతి. కథం ప్రాణాదధిభూమోపదిశ్యత ఇత్యుచ్యతే? ప్రాణవిషయమే
వాతివాదిత్వముత్తరత్రానుకృష్యమాణం పశ్యామః. 'ఏష తు వా అతి

ఇతి, సవా ఏష ఏతస్మిన్ సంప్రసాదే స్థిత్వా పునరాద్రవతీతి ప్రయోగాచ్చ,
తత్పదం సుషుప్తివాచక మిత్యాహ—బృహదితి. వాచ్యార్థసంబంధాత్ప్రాణో లక్ష్య
ఇత్యాహ—తస్యాం చేతి. అత్ర సూత్ర ఇత్యర్థః భూమా ప్రాణాద్భిన్నః, అత్ర
ధ్యాయే. తస్మాదూర్ధ్వముపదిష్టత్వాన్నామాదేరూర్ధ్వముపదిష్టవాగాదివదిత్యర్థః. విపక్షే
హేతూచ్ఛేదం బాధకమాహ—ప్రాణ ఏవ చేదితి. స్వస్యైవ స్వస్మాదూర్ధ్వ ముప
దిష్టత్వమయుక్తం నామాదిష్వదృష్టం చేత్యర్థః. హేత్వసిద్ధిం శంకతే—నన్విహేతి.
ప్రకృతప్రాణవిత్పరామర్శక ఏషశబ్దో న భవతి తస్య యచ్ఛబ్దపరతంత్రత్వేన

సంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్ సమ్యక్ప్రసీదత్యస్మిన్ జీవ ఇతి సంప్రసాదః, సుషుప్తిః

వదతి యస్సత్యేనాతివదతీ'తి, తస్మాన్నాస్తి ప్రాణాదధ్యుపదేశ ఇతి. అత్రోచ్యతే—న తావత్ప్రాణవిషయస్యైవాతివాదిత్వస్యైతదనుకర్షణమితి శక్యం వక్తుం, విశేషవాదాత్, యస్సత్యేనాతివదతీతి. నను విశేషవాదోఽప్యయం ప్రాణవిషయ ఏవ భవిష్యతి. కథం? యథా 'ఏషోఽగ్నిహోత్రీ యస్సత్యం వదతీ'త్యుక్తే న సత్యవదనేనాగ్నిహోత్రిత్వం, కేన తర్హి? అగ్నిహోత్రేణైవ, తత్సత్యవదనం త్వగ్నిహోత్రిణో విశేష ఉచ్యతే, తథా 'ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీ'త్యుక్తే న సత్యవదనేనాతివాదిత్వం, కేన తర్హి? ప్రకృతేన ప్రాణవిజ్ఞానేనైవ, సత్యవదనం తు ప్రాణవిదో విశేషో వివక్ష్యత ఇతి, నేతి బ్రూమః, శ్రుత్యర్థపరిత్యాగప్రసంగాత్, శ్రుత్యా హ్యత్ర సత్యవదనేనాతివాదిత్వం ప్రతీయతే యస్సత్యేనాతివదతి సోఽతివదతీతి. నాత్ర ప్రాణవిజ్ఞానస్య సంకీర్తనమస్తి. ప్రకరణాత్తు ప్రాణవిజ్ఞానం సంబధ్యేత. తత్ర ప్రకరణానురోధేన శ్రుతిః పరిత్యక్తా స్యాత్. ప్రకృతవ్యావృత్త్యర్థశ్చ తుశబ్దో న సంగచ్ఛేత. 'ఏష తు వా అతివద'తీతి. 'సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్య'మితి చ ప్రయత్నాంతరకరణమర్థాంతరవివక్షాం సూచయతి.

సత్యవాదివాచిత్వాత్. అతః ప్రాణప్రకరణం విచ్ఛిన్నమితి హేతుసిద్ధిరిత్యాహ—అత్రోచ్యత ఇతి. సత్యేనాతివాదిత్వం విశేషః తద్వతో య ఏష ఇత్యుక్తేర్న పూర్వానుకర్ష ఇత్యర్థః. య ఏష ప్రాణవిదతి వదతీత్యనూద్య స సత్యం వదేతి విధానాన్న ప్రాణప్రకరణవిచ్ఛేద ఇతి దృష్టాంతేన శంకతే—నన్వితి. సత్యశబ్దో హ్యబాధితే రూఢో బ్రహ్మవాచకః తదన్యస్య మిథ్యాత్వాత్. సత్యవచనే త్వబాధితార్థసంబంధాల్లాక్షణిక తి నాత్ర లక్ష్యవచనవిధిరిత్యాహ—నేతి బ్రూమ ఇతి. కిం చ సత్యేన బ్రహ్మణాఽతివదతీతి తృతీయా శ్రుత్యా బ్రహ్మకరణకమతివాదిత్వం శ్రుతం, తస్య ప్రకరణాద్బాధో న యుక్త ఇత్యాహ—శ్రుత్యా హీత్యాదినా. నాత్రేతి సత్యవాక్య ఇత్యర్థః. ఏవం సత్యేనేతి శ్రుత్యా ప్రకరణం బాధ్యమిత్యుక్త్వా తుశబ్దేనాపి తద్బాధమాహ—ప్రకృతేతి. విజిజ్ఞాస్యత్వలింగాచ్చ పూర్వోక్తాద్భిన్నమిత్యాహ—సత్యం త్వితి.

వస్థా, తస్యాం ప్రాణో జాగర్తీతి సంప్రసాదశబ్దేన ప్రాణోఽభిధీయతే; ప్రాణాదధి ప్రాణోపదేశానంతరం, 'ఏష తు వా అతివదతి యః సత్యేనాతివదతి' ఇతి తుశబ్దేన ప్రాణవాదస్యానతివాదిత్వమభిధాయ సత్యశబ్దవాచ్యపరమాత్మవాదస్యాతివాదిత్వం బ్రువ

తస్మాద్వ్యక్తైకవేదిప్రశంసాయాం ప్రస్తుతాయాం 'ఏషతు మహాబ్రాహ్మణో యశ్చతురో వేదానధీత' ఇత్యేకవేదేభ్యోఽర్థాంతరభూతశ్చతుర్వేదః ప్రశస్యతే తాదృగేతద్ద్రష్టవ్యం. న చ ప్రశ్నప్రతివచనరూపయైవా ర్థాంతరవివక్షయా భవితవ్యమితి నియమోఽస్తి, ప్రకృతసంబంధా సంభవకారితత్వాదర్థాంతరవివక్షాయాః. తత్ర ప్రాణాంతమనుశాసనం శ్రుత్వా తూష్ణీమ్భూతం నారదం స్వయమేవ సనత్కుమారో వ్యుత్పాదయతి. యత్ప్రాణవిజ్ఞానేన వికారానృతవిషయేణాతివాదిత్వ మనతివాదిత్వం తత్ 'ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతీ'తి. తత్ర సత్యమితి పరం బ్రహ్మోచ్యతే పరమార్థరూపత్వాత్ 'సత్యం జ్ఞాన మనంతం బ్రహ్మే'తి చ శ్రుత్యంతరాత్. తథా వ్యుత్పాదితాయ నార దాయ 'సోఽహం భగవస్సత్యేనాతివదా'నీ త్యేవం ప్రవృత్తాయ విజ్ఞా నాదిసాధనపరంపరయా భూమానముపదిశతి. తత్ర యత్ప్రాణాదధి సత్యం వక్తవ్యం ప్రతిజ్ఞాతం తదేవేహ భూమేత్యుచ్యత ఇతి గమ్యతే. తస్మాదస్తి ప్రాణాదధి భూమ్న ఉపదేశ ఇత్యతః ప్రాణాదన్యః పర

ప్రకరణవిచ్ఛేదే దృష్టాంతమాహ—తస్మాదితి. శ్రుతిలింగబలాదేతత్సత్యం ప్రకృతా త్ప్రాణాత్ప్రాధాన్యేన భిన్నం ద్రష్టవ్యమిత్యర్థః. ఏవమతివాదిత్వస్య బ్రహ్మ సంబంధోక్త్యా ప్రాణలింగత్వం నిరస్తం. యత్తు ప్రశ్నం వినోక్తత్వలింగాద్భూమా ప్రాణ ఇతి తన్న, తస్యాప్రయోజకత్వాదిత్యాహ—న చేతి. ప్రశ్నభేదాదర్థభేద ఇతి న నియమః, ఏకస్యాత్మనో మైత్రేయ్యా బహుశః పృష్టత్వాత్ ప్రశ్నం వినోక్త చతుర్వేదస్య ప్రకృతైకవేదాద్భిన్నత్వదర్శనాచ్చేత్యర్థః. తత్ర యథా చతుర్వేదత్వస్య ప్రకృతాసంబంధాదర్థభేదః, ఏవమిహాపీతి స్ఫుటయతి—తత్రేత్యాదినా. సత్యపదేన ప్రాణోక్తిరిత్యత ఆహ—తత్ర సత్యమితి. విజ్ఞానం నిదిధ్యాసనం, ఆదిపదాన్మనన శ్రద్ధా సాధ్యశ్రవణమనశ్శుద్ధి నిష్ఠాతద్ధేతుకర్మాణి గృహ్యంతే. ఇమాన్యపి శ్రవణాదీని జ్ఞేయస్య సత్యస్య బ్రహ్మత్వే లింగాని. ఏవం శ్రుతిలింగైః ప్రాణస్యావాంతరప్రకరణం బాధిత్వా ప్రస్తుతం సత్యం బ్రహ్మభూమపదోక్తబహుత్వధర్మీత్యాహ—తత్ర యదితి. కించ 'సన్ని హితాదపి వ్యవహితం సాకాంక్షం బలీయ' ఇతి న్యాయేన సన్నిహితం నిరాకాంక్షం ప్రాణం దృష్ట్వా వాక్యోపక్రమస్థ మాత్మాన్వప్రతిపాదనాయ భూమవాక్యాపేక్షిత ఇహ

తా భూమ్న ఏవోపదిశ్యమానత్వాత్. 'తరతి శోకమాత్మవిత్' ఇతి ప్రశ్నవాక్యే

మాత్మా భూమా భవితుమర్హతీతి. ఏవం చాత్మవివిదిషయా ప్రకరణస్యోత్థానముపపన్నం భవిష్యతి. ప్రాణ ఏవేహాత్మా వివక్షిత ఇత్యేతదపి నోపపద్యతే. న హి ప్రాణస్య ముఖ్యయా వృత్త్యా ఆత్మత్వమస్తి. న చాన్యత్ర పరమాత్మజ్ఞానాచ్ఛోకనివృత్తిరస్తి, 'నాన్యః పంథా విద్యతేఽయనాయే'తి శ్రుత్యంతరాత్ 'తం మా భగవాఞ్ శోకస్య పరం పారం తారయత్వి'తి చోపక్రమ్యోపసంహారతి 'తస్మై మృదితకషాయాయ తమసః పారం దర్శయతి భగవాన్ సనత్కుమార' ఇతి. తమ ఇతి శోకాదికారణమవిద్యోచ్యతే. ప్రాణాంతే చానుశాసనే న ప్రాణస్యాన్యాయత్తతోచ్యేత. 'ఆత్మతః ప్రాణః' ఇతి చ బ్రాహ్మణం. ప్రకరణాంతే చ పరమాత్మవివక్షా భవిష్యతి, భూమా తు ప్రాణ ఏవేతి చేన్న. 'స భగవః కస్మిన్ ప్రతిష్ఠిత ఇతి స్వే మహిమ్నీ'త్యాదినా భూమ్న ఏవా ప్రకరణసమాప్తేరనుకర్షణాత్. వైపుల్యాత్మికా చ భూమరూపతా సర్వకారణత్వాత్పరమాత్మనస్సుతరాముపపద్యతే.

సూ. ధర్మోపపత్తేశ్చ. ౯.

అపి చ యే భూమ్ని శ్రూయంతే ధర్మాస్తే పరమాత్మన్యుపపద్యంతే. 'యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి స భూమే'తి దర్శనాదివ్యవహారాభావం భూమన్యవగమయతి పరమాత్మని చాయం దర్శనాదివ్యవహారాభావోఽవగతః 'యత్ర త్వస్య సర్వ

మా గ్రాహ్య ఇత్యాహ—ఏవం చేతి. కిం చ శోకస్య పారమిత్యుపక్రమ్య తమసః పారమిత్యుపసంహారాత్ శోకస్య మూలోచ్ఛేదం వినా తరణాయోగాచ్చ శోకపదేన మూలతమో గృహ్యతే తన్నివర్తకజ్ఞానగమ్యత్వలింగాదాత్మా భూమేత్యాహ—న చాన్యత్రేతి. బ్రాహ్మణమాత్మాయత్తత్వం ప్రాణస్య వదతీతి సంబంధః. నన్విదం చరమబ్రాహ్మణం బ్రహ్మపరమస్తు తతః ప్రాగుక్తో భూమా ప్రాణ ఇతి శంకతే—ప్రకరణాంత ఇతి. తచ్ఛబ్దేన భూమానుకర్షాత్ మైవమిత్యాహ—నేతి.

౯. భూమ్నో బ్రహ్మత్వే లింగాంతరమాహ—ధర్మేతి, సూత్రం. యదుక్తం ఆత్మోపక్రమేణాత్మప్రకరణాత్ప్రాణసంనిధేర్దుర్బలతయా న ప్రాణో భూమా. పరమాత్మైవేతి సిద్ధమ్.

మాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యే'దిత్యాది శ్రుత్యంతరాత్. యోఽప్యసౌ సుషుప్తావస్థాయాం దర్శనాదివ్యవహారాభావ ఉక్తః సోఽప్యాత్మన ఏవాసంగత్వవివక్షయోక్తో న ప్రాణస్వభావవివక్షయా, పరమాత్మ ప్రకరణాత్. యదపి తస్యామవస్థాయాం సుఖముక్తం తదప్యాత్మన ఏవ సుఖరూపత్వవివక్షయోక్తం. యత ఆహ 'ఏషోఽస్య పరమ ఆనంద ఏతస్యైవానందస్యాన్యాని భూతాని మాత్రాముపజీవంతీ'తి. ఇహాపి 'యో వై భూమా తత్సుఖం నాల్పే సుఖమస్తి భూమైవ సుఖ'మితి సామయసుఖనిరాకరణేన బ్రహ్మైవ సుఖం భూమానం దర్శయతి 'యో వై భూమా తదమృత'మితి, అమృతత్వమపీహ శ్రూయమాణం పరమకారణం గమయతి, వికారాణామమృతత్వస్యాపేక్షికత్వాత్ 'అతోఽన్యదార్త'మితి చ శ్రుత్యంతరాత్. తథా చ సత్యత్వం స్వమహిమప్రతిష్ఠితత్వం సర్వగతత్వం సర్వాత్మకత్వమితి చైతే ధర్మాశ్శ్రూయమాణాః పరమాత్మన్యేవోపపద్యంతే. నాన్యత్ర తస్మాద్భూమా పరమాత్మేతి సిద్ధమ్.

భూమ్నో లక్షణంసుఖత్వమమృతత్వం చ ప్రాణే సుయోజమితితదనూద్య విఘటయతి—యోఽప్యసావిత్యాదినా. సతి బుద్ధ్యాద్యుపాధావాత్మనో దృష్టత్వాదిస్తదభావేసుషుప్తౌ తదభావ ఇత్యసంగత్వజ్ఞానార్థం ప్రశ్నోపనిషది 'న శృణోతి న పశ్యతీ'తి పరమాత్మానం ప్రకృత్యోక్తం. తథా తత్రైవాత్మనః సుఖత్వముక్తం ప్రాణస్య. యతః శ్రుత్యంతర మాత్మన ఏవ సుఖత్వమాహ తస్మాదిత్యర్థః. ఆమయో నాశాదిదోషః తత్సహితం సామయం ఆర్తం నశ్వరం 'స ఏవాధస్తాత్స ఉపరిష్టా'దితి సర్వగతత్వం 'స ఏవేదం సర్వ'మితి సర్వాత్మత్వం శ్రుతం, తస్మాద్భూమాధ్యాయో నిర్గుణే సమన్విత ఇతి సిద్ధం—ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్.

పరమాత్మనో భూమత్వే యుక్త్యంతరమాహ—

'యత్ర నాన్యత్పశ్యతి' ఇత్యాదినోక్తానాం సర్వవ్యవహారాభావాదిధర్మాణాం పరమాత్మన్యేవోపపత్తేః పరమాత్మైవ భూమేత్యర్థః.

హ్యచేతనానాం ఘటాదికారణానాం మృదాదీనాం ఘటాదివిషయం ప్రశాసనమస్తి.

సూ. అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ. ౧౨.

అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ కారణాద్బ్రహ్మైవాక్షరశబ్దవాచ్యం, తస్యైవ చాంబరాంతధృతిః కర్మ నాన్యస్య కస్యచిత్. కిమిదమన్యభావ వ్యావృత్తేరితి? అన్యస్య భావోఽన్యభావః అన్యభావాద్వ్యావృత్తిరన్య భావవ్యావృత్తిరితి. అన్యభావవ్యావృత్తేరితి, ఏతదుక్తం భవతి యద న్యద్బ్రహ్మణోఽక్షరశబ్దవాచ్యమిహాశంక్యతే తద్భావాదిదమంబరాంత విధరణమక్షరం వ్యావర్తయతి శ్రుతిః—'తద్వా ఏతదక్షరం గార్గ్య దృష్టం ద్రష్టృ అశ్రుతం శ్రోతృ అమతం మంతృ అవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతృ'ఇతి. తత్రాదృష్టత్వాదివ్యపదేశః ప్రధానస్యాపి సంభవతి, ద్రష్టృత్వాది వ్యపదేశస్తు న తస్య సంభవత్యచేతనత్వాత్, తథా 'నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్టృ నాన్యదతోఽస్తి శ్రోతృ నాన్యదతోఽస్తి మంతృ నాన్యదతో ఽస్తి విజ్ఞాతృ'త్యాత్మభేదప్రతిషేధాత్ న శారీరస్యాప్యుపాధిమతోఽ క్షరశబ్దవాచ్యత్వం 'అచక్షుష్కమశ్రోత్రమవాగమన' ఇతి చోపాధి మత్తా ప్రతిషేధాత్. న హి నిరుపాధికశ్శారీరో నామ భవతి. తస్మా త్పరమేవ బ్రహ్మాక్షరమితి నిశ్చయః.

కాశః ప్రధానశబ్దిత ఇతి తదాశ్రయత్వాచ్చాక్షరం న ప్రధానమిత్యర్థః. విధృతౌ విషయత్వేన ధృతౌ.

౧౨. ప్రశ్నపూర్వకం సూత్రం వ్యాకరోతి—కిమిదమితి. ఘటత్వాద్వ్యావృ త్తిరితి భ్రాంతిం నిరస్యతి—ఏతదితి. అంబరాంతస్యాధారమక్షరం శ్రుతిరచేతనత్వా ద్వ్యావర్తయతీత్యర్థః. జీవనిరాసపరత్వేనాపి సూత్రం యోజయతి. తథేతి. అన్యా న్నావో భేదః తన్నిషేధాదితి సూత్రార్థః. తర్హి శోధితో జీవ ఏవాక్షరం న పర ఇత్యత ఆహ—నహీతి. శోధితే జీవత్వం నాస్తీత్యర్థః. తస్మాద్గార్గిబ్రాహ్మణం నిర్గుణేఽక్షరే సమ న్వితమితి సిద్ధం—ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

ప్రధానాదినిరాసేన బ్రహ్మోపాదానే హేత్వంతరమాహ—

అన్యస్య ప్రధానాదేః భావో ధర్మః సోఽన్యభావః, తద్వ్యావృత్తేః 'తద్వా ఏతదక్షరం గార్గ్యదృష్టం ద్రష్టృ...' ఇత్యాదితద్విపరీతధర్మశ్రవణాత్ న ప్రధా నాది అక్షరమ్; కింతు బ్రహ్మైవేతి సిద్ధమ్.

సూ. ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః. ౧౩

'ఏతద్వై సత్యకామపరం చాపరం చ బ్రహ్మయదోంకారః తస్మాద్విద్వానేతేనైవాయతనేనైకతరమన్వేతీ'తి ప్రకృత్య శ్రూయతే. 'యః పునరేతం త్రిమాత్రేణోమిత్యేతేనైవాక్షరేణ పరం పురుషమభిధ్యాయీతే'తి. కిమస్మిన్వాక్యే పరం బ్రహ్మాభిధ్యాతవ్యమిత్యుపదిశ్యతే ఆహోస్విదపరమితి, ఏతేనైవాయతనేన పరమపరం వైకతరమన్వేతీతి ప్రకృతత్వాత్సంశయః. తత్రాపరమిదం బ్రహ్మేతి ప్రాప్తం, కస్మాత్?

---

౧౩. ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః. ప్రశ్నోపనిషదముదాహరతి— **ఏతదితి.** పిప్పలాదో గురుః సత్యకామేన పృష్టో బ్రూతే, హే సత్యకామ పరం నిర్గుణమపరం సగుణం చ బ్రహ్మైతదేవ యోఽయమోంకారః, స హి ప్రతిమేవవిష్ణోస్తత్ప్రతీకస్తస్మాత్ ప్రణవం బ్రహ్మాత్మనా విద్వాన్ తేనైవోంకారధ్యానేనాయతనేన ప్రాప్తిసాధనేన యథాధ్యానం పరమపరంవాన్వేతి ప్రాప్నోతీతి ప్రకృత్యమధ్యే ఏకమాత్రద్విమాత్రోంకారయోర్ధ్యానముక్త్వా బ్రవీతి—యః పునరితి. ఇత్థం భావే తృతీయా-బ్రహ్మోంకారయోరభేదోపక్రమాత్. యో హ్యకారాదిమాత్రాత్రయే ఏకస్యా మాత్రాయా అకారస్య ఋష్యాదికం జాగ్రదాదివిభూతిం చ జానాతి తేన సమ్యగ్జ్ఞాతా ఏకమాత్రా యస్యోంకారస్య స ఏకమాత్రః. ఏవం మాత్రాద్వయస్య సమ్యగ్విభూతిజ్ఞానే ద్విమాత్రస్తథా త్రిమాత్రః. తమోంకారం పురుషం యోఽభిధ్యాయీత స ఓంకారవిభూతిత్వేన ధ్యాతైస్సామభిః సూర్యద్వారా బ్రహ్మలోకం గత్వా పరమాత్మానం పురుషమీక్షత ఇత్యర్థః. సంశయం తద్బీజం చాహ—కిమిత్యాదినా. అస్మిన్ త్రిమాత్రవాక్య ఇత్యర్థః. **పూర్వత్ర** పూర్వపక్షత్వేనోక్తే ఓంకారే బుద్ధిస్థం ధ్యాతవ్యం నిశ్చీయత ఇతి ప్రసంగసంగతిః. యద్వా పూర్వత్ర వర్ణే రూఢస్యాక్షరశబ్దస్య లింగాద్బ్రహ్మణి వృత్తిరుక్తా తద్వదత్రాపి బ్రహ్మలోకప్రాప్తిలింగాత్పరశబ్దస్య హిరణ్యగర్భే వృత్తిరితి దృష్టాంతేన **పూర్వపక్షయతి**—తత్రాపరమితి. కార్యపరబ్రహ్మణోరుపాస్తిరుభయ, ఫలం. స ఉపాసకః. సూర్యే సంపన్నః ప్రవిష్టః. నను వసుదాన ఈశ్వర ఇతి ధ్యానా

పూర్వం వర్ణే రూఢస్యాక్షరశబ్దస్య జగద్ధృతిలక్షణలింగేన బ్రహ్మణి 'న క్షరతి' ఇతి యోగవృత్తిరాశ్రితా. తద్వదిహాపి దేశపరిచ్ఛిన్నఫలశ్రుతిలింగేన పరశబ్దస్య ఆపేక్షికపరత్వవిశిష్టే హిరణ్యగర్భే వృత్తిరస్త్వితి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే కార్యబ్రహ్మోపాస్తిః, సిద్ధాంతే పరబ్రహ్మోపాస్తిరితి ఫల

'స తేజసి సూర్యే సంపన్నః ససామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోక'మితి చ తద్విదో దేశపరిచ్ఛిన్నస్య ఫలస్యోచ్యమానత్వాత్. న హి పరబ్రహ్మవిద్దేశపరిచ్ఛిన్నం ఫలమశ్నువీతేతి యుక్తం, సర్వగతత్వాత్పరస్య బ్రహ్మణః. నన్వపరబ్రహ్మపరిగ్రహే పరం పురుషమితి విశేషణం నోపపద్యతే, నైష దోషః, పిండాపేక్షయా ప్రాణస్య పరత్వోపపత్తేః, ఇత్యేవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే. పరమేవ బ్రహ్మాభిధ్యాతవ్యమిహోపదిశ్యతే. కస్మాత్? ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్. ఈక్షతిర్దర్శనం దర్శనవ్యాప్యమీక్షతికర్మ, ఈక్షతికర్మత్వేనాస్యాభిధ్యాతవ్యస్య పురుషస్య వాక్యశేషే వ్యపదేశో భవతి 'స ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షతే' ఇతి. తత్రాభిధ్యాయతేరతథాభూతమపి వస్తు కర్మ భవతి మనోరథకల్పితస్యాప్యభిధ్యాయతికర్మత్వాత్. ఈక్షతేస్తు తథాభూతమేవ వస్తు లోకే కర్మ దృష్టమిత్యతః పరమాత్మైవాయం సమ్యగ్దర్శనవిషయీభూత ఈక్షతికర్మత్వేన వ్యపదిష్ట ఇతి గమ్యతే

'విందతే వస్వి' త్యల్పఫలం బ్రహ్మోపాసకస్య శ్రుతమిత్యత ఆహ—న హీతి. అన్యత్ర తథాత్వేఽప్యత్ర పరవిత్పరమపరవిదపరమన్వేతీత్యుపక్రమాత్ పరవిదోఽపరప్రాప్తిరయుక్తా ఉపక్రమవిరోధాత్. న చాత్ర పరప్రాప్తిరేవోక్తేతి వాచ్యం, పరస్య సర్వగతత్వాత్. అత్రైవ ప్రాప్తిసంభవేన సూర్యద్వారా గతివైయర్థ్యాత్. తస్మాదుపక్రమానుగృహీతాదపరప్రాప్తిరూపాల్లింగాత్ పరంపురుషమితిపరశ్రుతిర్బాధ్యేత్యర్థః. పరశ్రుతేర్గతిం పృచ్ఛతి—నన్వితి. పిండః స్థూలో విరాట్ తదపేక్షయా సూత్రస్య రత్వమితి సమాధ్యర్థః సూత్రే సశబ్ద ఈశ్వరపర ఇతి ప్రతిజ్ఞాతత్వేన తం వ్యాచష్టే—రమేవేతి. స ఉపాసకః ఏతస్మాద్ధిరణ్యగర్భాత్పరం పురుషం బ్రహ్మాహమితీక్షత ఇత్యర్థః. నన్వీక్షణవిషయోఽప్యపరోఽస్తు తత్రాహ—తత్రాభిధ్యాయతేరితి. నన్వీక్షణం ప్రమాత్వాద్విషయసత్యతామపేక్షత ఇతి భవతు సత్యః పర ఈక్షణీయః ధ్యాతవ్య

భేదః. ప్రశ్నోపనిషది శ్రూయతే—'యః పునరేతం త్రిమాత్రేణోమిత్యేతేనైవాక్షరేణ పరం పురుషమభిధ్యాయీత...' ఇతి. తత్ర ధ్యేయం వస్తు కిం హిరణ్యగర్భాఖ్యమపరం బ్రహ్మ, ఉత పరం బ్రహ్మేతి విశయే, అపరమితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—సః ధ్యాతవ్యః పరమాత్మైవ. కుతః, ఈక్షతి కర్మవ్యపదేశాత్ 'పరాత్పరం పురి

స ఏవ చేహ పరపురుషశబ్దాభ్యామభిధ్యాతవ్యః ప్రత్యభిజ్ఞాయతే. నన్వభిధ్యానే పరపురుష ఉక్తః ఈక్షణే తు పరాత్పరః కథమితర ఇతరత్ర ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇతి, అత్రోచ్యతే. పరపురుషశబ్దౌ తావదుభయత్ర సాధారణౌ. న చాత్ర జీవఘనశబ్దేన ప్రకృతోఽభిధ్యాతవ్యః పరః పురుషః పరామృశ్యతే యేన తస్మాత్పరాత్పరోఽయమీక్షితవ్యః పురుషోఽన్యస్స్యాత్. కస్తర్హి జీవఘన ఇతి, ఉచ్యతే. ఘనో మూర్తిః జీవలక్షణో ఘనో జీవఘనః సైన్ధవఖిల్యవత్ యః పరమాత్మనో జీవఘనరూపః ఖిల్యభావ ఉపాధికృతః పరశ్చ విషయేన్ద్రియేభ్యః సోఽత్ర జీవఘన ఇతి అపర ఆహ 'స సామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోక'మితి, అతీతానన్తరవాక్యనిర్దిష్టో యో బ్రహ్మలోకః పరశ్చ లోకాన్తరేభ్యః సోఽత్ర జీవఘన ఇత్యుచ్యతే. జీవానాం హి సర్వేషాం కరణపరివృతానాం సర్వకరణాత్మని హిరణ్యగర్భే బ్రహ్మలోకనివాసిని సంఘాతోప

స్త్వపరోఽసత్యః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—స ఏవేతి. శ్రుతిభ్యాం ప్రత్యభిజ్ఞానాత్స ఏవాయమితి సౌత్రస్సశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. అత్రైవం సూత్రయోజనా, ఓంకారే యో ధ్యేయః స పర ఏవాత్మా వాక్యశేషే ఈక్షణీయతోక్తేరత్ర చ శ్రుతిప్రత్యభిజ్ఞానాత్ స ఏవాయమితి. నను శబ్దభేదాన్న ప్రత్యభిజ్ఞేతి శంకతే—నన్వితి. పరాత్పర ఇతి శబ్దభేదమంగీకృత్య శ్రుతిభ్యాముక్తప్రత్యభిజ్ఞాయా అవిరోధమాహ—అత్రేతి. నను 'ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్ పరా'దిత్యేతత్పదేనోపక్రాన్తధ్యాతవ్యపరామర్శాదీక్షణీయః పరాత్మా ధ్యేయాదన్య ఇత్యత ఆహ—న చాత్రేతి. ధ్యానస్య తత్ఫలేక్షణస్య చ లోకే సమానవిషయత్వాద్ధ్యేయ ఏవేక్షణీయః. ఏవం చోపక్రమోపసంహారయోరేకవాక్యతా భవతీతి భావః. 'ససామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోకం స ఏతస్మాజ్జీవఘనా'దిత్యేతత్పదేన సన్నిహితతరో బ్రహ్మలోకస్వామీ పరామృశ్యత ఇతి ప్రశ్నపూర్వకం వ్యాచష్టే—కస్తర్హీత్యాదినా. 'మూర్తౌ ఘన' ఇతి సూత్రాదితి భావః. సైన్ధవఖిల్యో లవణపిండః ఖిలదల్పో భావః పరిచ్ఛేదో యస్య స ఖిల్యభావః. ఏతత్పదేన బ్రహ్మలోకో వా పరామృశ్యత ఇత్యాహ—అపర ఇతి. జీవఘనశబ్దస్య బ్రహ్మలోకే లక్షణాం దర్శయతి—జీవానాం హీతి. వ్యష్టికరణాభిమానినాం జీవానాం ఘనస్సంఘాతో యస్మిన్ సర్వకరణాభిమానిని సజీవఘనః తత్స్వామికత్వాత్పరంపరాసంబన్ధేన లోకో లక్ష్యత

శయం పురుషమీక్షతే' ఇతి వాక్యశేషే ధ్యాతవ్యస్య ఈక్షతికర్మత్వేన వ్యపదేశాత్,

పత్తేర్భవతి బ్రహ్మలోకో జీవఘనః తస్మాత్పరో యః పురుషః పరమాత్మేక్షణకర్మభూతః స ఏవాభిధ్యానేఽపి కర్మభూత ఇతి గమ్యతే. పరం పురుషమితి చ విశేషణం పరమాత్మపరిగ్రహ ఏవావకల్ప్యతే. పరో హి పురుషః పరమాత్మైవ భవతి యస్మాత్పరం కించిదన్యన్నాస్తి 'పురుషాన్న పరం కించిత్ సా కాష్ఠా సా పరాగతి'రితి శ్రుత్యంతరాత్. 'పరం చాపరం చ బ్రహ్మ యదోంకార' ఇతి చ విభజ్యానంతరమోంకారేణ పరం పురుషమభిధ్యాతవ్యం బ్రువన్పరమేవ బ్రహ్మ పరం పురుషం గమయతి. 'యథా పాదోదరస్త్వచా వినిర్ముచ్యతే ఏవం హైవ స పాప్మనా వినిర్ముచ్యత'ఇతి చ పాప్మవినిర్మోకఫలవచనం పరమాత్మానమిహాభిధ్యాతవ్యం సూచయతి. అథ యదుక్తం పరమాత్మాభిధ్యాయినో న దేశపరిచ్ఛిన్నం ఫలం యుజ్యత ఇతి, అత్రోచ్యతే.—త్రిమాత్రేణోంకారేణాలంబనేన పరమాత్మానమభిధ్యాయతః ఫలం బ్రహ్మలోకప్రాప్తిః క్రమేణ చ సమ్యగ్దర్శనోత్పత్తిరితి క్రమముక్త్యభిప్రాయమేతద్భవిష్యతీత్యదోషః.

ఇత్యర్థః. తస్మాత్పరస్సర్వలోకాతీతః శుద్ధ ఇత్యర్థః. పరపురుషశబ్దస్య పరమాత్మని ముఖ్యత్వాచ్చ స ఏవ ధ్యేయ ఇత్యాహ—పరమితి. యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కించిత్స ఏవ ముఖ్యః పరః న తు పిండాత్పరస్సూత్రాత్మేత్యర్థః. కిం చ పరశబ్దేనోపక్రమే నిశ్చితం రం బ్రహ్మైవాత్ర వాక్యశేషే ధ్యాతవ్యమిత్యాహ—పరం చాపరం చేతి. పాపవృత్తిలింగాచ్చేత్యాహ—యథేతి. పాదోదరస్సర్పః. ఓంకారే పరబ్రహ్మోపాసనయా సూర్యద్వారా బ్రహ్మలోకం గత్వా పరం బ్రహ్మేక్షిత్వా తదేవ శాంతమభయం పరం ప్రాప్నోతీత్యవిరోధమాహ—అత్రోచ్యత ఇతి. ఏవమేకవాక్యతాసమర్థనప్రకరణానుగృహీతపరపురుషశ్రుతిభ్యాం పరబ్రహ్మప్రత్యభిజ్ఞయా బ్రహ్మలోకప్రాప్తిలింగం బాధిత్వా వాక్యం ప్రణవధ్యేయే బ్రహ్మణి సమన్వితమితి సిద్ధం. ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

ధ్యానేక్షణయోరేకవిషయత్వనియమాత్. అతః క్రమముక్త్యర్థమోంకారావలంబనేన ధ్యాతవ్యః పరమాత్మైవేతి సమంజసమ్.

సూ. దహర ఉత్తరేభ్యః. ౧౪.

'అథ యదిదమస్మిన్బ్రహ్మపురే దహరం పుండరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశస్తస్మిన్ యదంతస్తదన్వేష్టవ్యం తద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్య' మిత్యాదివాక్యం సమామ్నాయతే. తత్ర యోఽయం దహరే హృదయపుండరీకే దహర ఆకాశశ్శ్రుతః స కిం భూతాకాశోఽథ విజ్ఞానాత్మాఽథవా పరమాత్మేతి సంశయ్యతే. కుతస్సంశయః? ఆకాశబ్రహ్మపురశబ్దాభ్యామ్, ఆకాశశబ్దో హ్యయం భూతాకాశే పరస్మింశ్చ బ్రహ్మణి ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే. తత్ర కిం భూతాకాశ ఏవ దహరస్స్యాత్కిం వా పర ఇతి సంశయః. తథా బ్రహ్మపురమితి కిం జీవోఽత్ర బ్రహ్మనామా తస్యేదం పురం శరీరం బ్రహ్మపురం అథవా పరస్యైవ బ్రహ్మణః పురం బ్రహ్మపురమితి. తత్ర జీవస్య పరస్య వాన్యతరస్య పురస్వామినో దహరాకాశత్వే సంశయః. తత్రాకాశశబ్దస్య భూతాకాశే రూఢత్వాద్భూతాకాశ ఏవ

౧౪. దహర ఉత్తరేభ్యః. ఛాందోగ్యముదాహరతి—అథేతి. భూమవిద్యానంతరం దహరవిద్యాప్రారంభార్థోఽథశబ్దః-బ్రహ్మణోఽభివ్యక్తిస్థానత్వాత్ బ్రహ్మపురం శరీరమస్మిన్ యత్ప్రసిద్ధం దహరమల్పం హృత్పద్మం తస్మిన్ హృదయే యదంతరాకాశశబ్దితం బ్రహ్మ తదన్వేష్టవ్యం విచార్య జ్ఞేయమిత్యర్థః. అత్రాకాశో జిజ్ఞాస్యస్తదంతస్థం వేతి ప్రథమం సంశయః కల్ప్యః. తత్ర యద్యాకాశస్తదా సంశయద్వయం. తత్రాకాశశబ్దాదేకం సంశయముక్త్వా బ్రహ్మపురశబ్దాత్ సంశయాంతరమాహ—తథా బ్రహ్మపురమితీతి. అత్ర శబ్దే జీవస్య బ్రహ్మణో వా పురమితి సంశయః. తత్ర తస్మిన్ సంశయే సతీతి యోజనా. పరపురుషశబ్దస్య బ్రహ్మణి ముఖ్యత్వాత్ బ్రహ్మ ధ్యేయమిత్యుక్తం, తథేహాప్యాకాశపదస్య భూతాకాశే రూఢత్వాద్భూతాకాశో ధ్యేయ ఇతి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి—తత్రాకాశేత్యాదినా. దహరవాక్యస్యానంతర ప్రజ

పూర్వం పరపురుషశబ్దస్య బ్రహ్మణి రూఢత్వాత్ బ్రహ్మ ఉపాస్యమిత్యుక్తమ్ తద్వదిహాప్యాకాశశబ్దస్య భూతాకాశే రూఢత్వాత్ తస్యైవోపాస్యత్వమస్త్వితి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ఆకాశాద్యుపాస్తిః, సిద్ధాంతే బ్రహ్మోపాస్తిరితి ఫలభేదః.

దహరశబ్ద ఇతి ప్రాప్తం, తస్య చ దహరాయతనాపేక్షయా దహరత్వం 'యావాన్వా అయమాకాశస్తావానేషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ' ఇతి చ బాహ్యాభ్యంతరభావకృతభేదస్యోపమానోపమేయభావో ద్యావాపృథివ్యాది చ తస్మిన్నంతస్సమాహితమవకాశాత్మనాఽకాశస్యైకత్వాత్. అథవా జీవో దహర ఇతి ప్రాప్తం బ్రహ్మపురశబ్దాత్, జీవస్య హీదం పురం సచ్ఛరీరం బ్రహ్మపురమిత్యుచ్యతే. తస్య స్వకర్మణోపార్జితత్వాత్. భక్త్యా చ తస్య బ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వమ్. నహి పరస్య బ్రహ్మణః శరీరేణ స్వస్వామిలక్షణస్సంబంధోఽస్తి. తత్ర పురస్వామినః పురైకదేశేఽవస్థానం దృష్టం యథా రాజ్ఞః, మన ఉపాధికశ్చ జీవో మనశ్చ ప్రాయేణ హృదయే ప్రతిష్ఠితమిత్యతో జీవస్యైవేదం హృదయేఽన్తరవస్థానం స్యాత్. దహరత్వమపి తస్యైవారాగ్రోపమితత్వాదవకల్పతే. ఆకాశోపమితత్వాది చ బ్రహ్మాభేదవివక్షయా భవిష్యతి

పలివాక్యస్య చ సగుణే నిర్గుణే చ సమన్వయోక్తేః శ్రుత్యాదిసంగతయః. పూర్వపక్షే భూతాకాశాద్యుపాస్తిః సిద్ధాంతే సగుణబ్రహ్మోపాస్త్యా నిర్గుణధీరితి ఫలభేదః. న చ 'ఆకాశస్తల్లింగా'దిత్యనేనాస్య పునరుక్తతా శంకనీయా. అత్ర 'తస్మిన్ యదంతస్తదన్వేష్టవ్య' మిత్యాకాశాంతస్థస్యాన్వేష్టవ్యత్వాదిలింగాన్వయేన దహరాకాశస్య బ్రహ్మత్వే స్పష్టలింగాభావాత్. నను భూతాకాశస్యాల్పత్వం కథమేకస్యోపమానత్వముపమేయత్వం చ కథం 'ఉభే అస్మిన్ ద్యావాపృథివీ అంతరేవ సమాహితే ఉభావ
శ్చ వాయుశ్చే'త్యాదినా శ్రుతసర్వాశ్రయత్వం చ కథమిత్యాశంక్య క్రమేణ
హరతి—తస్యేత్యాదినా. హృదయాపేక్షయాఽల్పత్వం ధ్యానార్థం కల్పిత
కాత్ సాదృశ్యం, స్వత ఏకత్వాత్ సర్వాశ్రయత్వమిత్యర్థః. నను 'ఏష ఆత్మే'త్యాత్మ
బ్దో భూతే న యుక్త ఇత్యరుచేరాహ—అథ వేతి. భక్త్యేతి-చైతన్యగుణయోగేనేత్యర్థః. ముఖ్యం బ్రహ్మ గృహ్యతామిత్యత ఆహ—న హీతి. అస్తు పురస్వామీ జీవో హృదయ
స్థాకాశస్తు బ్రహ్మేత్యత ఆహ—తత్రేతి. పురస్వామిన ఏవ తదంతస్థత్వసంభవాత్
రాన్యాపేక్షేత్యర్థః. వ్యాపినోఽంతస్థత్వం కథమిత్యత ఆహ—మన ఇతి. ఆకాశ
దేన దహరమనుకృష్యోక్తోపమాదికం బ్రహ్మాభేదవివక్షయా భవిష్యతీత్యాహ—ఆకాశేతి. నను జీవస్యాకాశపదార్థత్వమయుక్తమిత్యాశంక్య తర్హి భూతాకాశ ఏవ దహ

ఛాందోగ్యే శ్రూయతే—'అథ యదిదమస్మిన్బ్రహ్మపురే దహరం పుండరీకం వేశ్మ

న చాత్ర దహరస్యాకాశస్యాన్వేష్టవ్యత్వం విజిజ్ఞాసితవ్యత్వం చ శ్రూయతే 'తస్మిన్ యదంత'రితి పరవిశేషణత్వేనోపాదానాదితి, అత ఉత్తరం బ్రూమః.—పరమేశ్వర ఏవాత్ర దహరాకాశో భవితుమర్హతి న భూతాకాశో జీవో వా. కస్మాత్? ఉత్తరేభ్యో వాక్యశేషగతేభ్యో హేతుభ్యః. తథాహి—అన్వేష్టవ్యతయాఽభిహితస్య దహరాకాశస్య 'తం చేద్బ్రూయు'రిత్యుపక్రమ్య 'కిం తదత్ర విద్యతే యదన్వేష్టవ్యం యద్వావవిజిజ్ఞాసితవ్య'మిత్యేవమాక్షేపపూర్వకం ప్రతిసమాధానవచనం భవతి 'స బ్రూయాద్యావాన్వా అయమాకాశస్తావానేషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ ఉభే అస్మిన్ ద్యావాపృథివీ అంతరేవ సమాహితే' ఇత్యాది. తత్ర పుండరీకదహరత్వేన ప్రాప్తదహరత్వస్యాకాశస్య ప్రసిద్ధాకాశౌపమ్యేన దహరత్వం నివర్తయన్భూతాకాశత్వం దహరస్యాకాశస్య నివర్తయతీతి గమ్యతే. యద్యప్యాకాశశబ్దో భూతాకాశే రూఢస్తథాపి తేనైవ తస్యోపమా నోపపద్యత ఇతి భూతాకాశ

రోఽస్తు తస్మిన్నంతస్థం కించిద్ధ్యేయమితి పక్షాంతరమాహ—న చాత్రేతి. పరమంతస్థం వస్తు, తద్విశేషణత్వేనాధారత్వేన దహరాకాశస్య తచ్ఛబ్దేనోపాదానాదిత్యర్థః. యద్వా, అన్వేష్టవ్యత్వాదిలింగాద్దహరస్య బ్రహ్మత్వనిశ్చయాత్ 'ఆకాశస్తల్లింగా'దిత్యనేన గతార్థత్వమితి శంకాత్ర నిరసనీయా అన్వేష్టవ్యత్వాదేః పరవిశేషణత్వేన గ్రహణాద్దహరస్య బ్రహ్మత్వే లింగం నాస్తీత్యర్థః. అపహతపాప్మత్వాదిలింగోపేతాత్మశ్రుత్యా కేవలాకాశశ్రుతిర్బాధ్యేతి సిద్ధాంతయతి—పరమేశ్వర ఇత్యాదినా. ఆకాశస్యాక్షేపపూర్వకమితి సంబంధః. తమాచార్యం ప్రతి యది బ్రూయుః. హృదయమేవ తావదల్పం తత్రత్యాకాశోఽల్పతరః కిం తదత్రాల్పే విద్యతే యద్విచార్య జ్ఞేయమితి, తదా స ఆచార్యో బ్రూయాదాకాశస్యాల్పతానివృత్తిమిత్యర్థః. వాక్యస్య తాత్పర్యమాహ—తత్రేతి. నివర్తయన్ ఆచార్య ఇతి శేషః. నన్వాకాశశబ్దేన రూఢ్యా భూతాకాశస్య భానాత్కథం తన్నివృత్తిరిత్యాశంక్యాహ—యద్యపీతి. నను ''రామరావణయోర్యుద్ధం రామరావణయోరివే''త్యభేదేఽప్యుపమా దృష్టేతి చేన్న, అభేదే సాదృ

దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశః' ఇత్యాది. తత్ర దహరపుండరీకే యో దహరాకాశః శ్రుతః స కిం భూతాకాశః, ఉత జీవః, ఉతాహో పరమాత్మేతి విశయే, భూతాకాశా

శంకా నివర్తితా భవతి. నన్వేకస్యాప్యాకాశస్య బాహ్యాభ్యంతరత్వకల్పితభేదేనోపమానోపమేయభావస్సంభవతీత్యుక్తం. నైవం సంభవతి. అగతికా హీయం గతిః, యత్కాల్పనికభేదాశ్రయణం. అపి చ కల్పయిత్వాపి భేదముపమానోపమేయభావం వర్ణయతః పరిచ్ఛిన్నత్వాదభ్యంతరాకాశస్య న బాహ్యాకాశపరిమాణత్వముపపద్యతే. నను పరమేశ్వరస్యాపి 'జ్యాయానాకాశా' దితి శ్రుత్యంతరాన్నైవాకాశపరిమాణత్వ ముపపద్యతే, నైష దోషః, పుండరీకవేష్టనప్రాప్తదహరత్వనివృత్తి పరత్వాద్వాక్యస్య న తావత్త్వప్రతిపాదనపరత్వం. ఉభయప్రతిపాదనే హి వాక్యం భిద్యేత. న చ కల్పితభేదే పుండరీకవేష్టితే ఆకాశైకదేశే ద్యావాపృథివ్యాదీనామంతస్సమాధానముపపద్యతే. 'ఏష ఆత్మాపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసంకల్ప' ఇతి చాత్మత్వాపహతపాప్మత్వాదయో గుణా న భూతాకాశే సంభవంతి. యద్యప్యాత్మశబ్దో జీవే సంభవతి తథాపీతరేభ్యః కారణేభ్యో జీవాశంకాపి నివర్తితా భవతి. న హ్యుపాధిపరిచ్ఛిన్నస్యారాగ్రోపమితస్య జీవస్య పుండరీకవేష్టనకృతం దహరత్వం శక్యం నివర్తయితుం. బ్రహ్మాభేదవివక్షయా

శ్యస్యానన్వయేన యుద్ధస్య నిరుపమత్వే తాత్పర్యాదయమనన్వయాలంకార ఇతి హి కావ్యవిదః. పూర్వోక్తమనూద్య నిరస్యతి—నన్విత్యాదినా. "సీతాశ్లిష్ట ఇవాభాతి ోదండప్రభయా యుత" ఇత్యాదౌ ప్రభాయోగసీతాశ్లేషరూపవిశేషణభేదాత్ భేదాశ్రయణమేకస్యైవ శ్రీరామస్యోపమానోపమేయభావసిద్ధ్యర్థమగత్యా కృతమిత్యనుదాహరణం ద్రష్టవ్యం. నైవమత్రాశ్రయణం యుక్తం. వాక్యస్యాల్పత్వనివృత్తిపరత్వేన గతిసద్భావాత్. కించ హార్దాకాశస్యాంతరత్వత్యాగే అల్పత్వేన వ్యాపకబాహ్యాకాశసాదృశ్యం న యుక్తమిత్యాహ—అపి చేతి. ఆంతరత్వత్యాగే త్వత్యంతాభేదాన్న సాదృశ్యమితి భావః. నను హార్దాకాశస్యాల్పత్వనివృత్తౌ తావత్త్వే చ తాత్పర్యం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—ఉభయేతి. అతోఽల్పత్వనివృత్తావేవ తాత్పర్యమితి భావః. ఏవమాకాశోపమితత్వాద్దహరాకాశో న భూతమిత్యుక్తం సర్వాశ్రయత్వాదిలింగేభ్యశ్చ తథేత్యాహ—న చేత్యాదినా. విగతా జిఘత్సా జగ్ధుమిచ్ఛా యస్య

దిరితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—దహరాకాశః పరమాత్మైవ. కస్మాత్, ఉత్తరేభ్యః

జీవస్య సర్వగతత్వాది వివక్ష్యత ఇతి చేత్ యదాత్మతయా జీవస్య సర్వగతత్వాది వివక్ష్యతే తస్యైవ బ్రహ్మణస్సాక్షాత్సర్వగతత్వాది వివక్ష్యతామితి యుక్తం. యదప్యుక్తం 'బ్రహ్మపుర'మితి జీవేన పురస్యోపలక్షితత్వాద్రాజ్ఞ ఇవ జీవస్యైవేదం పురస్వామినః పురైకదేశవర్తిత్వమస్త్వితి, అత్ర బ్రూమః—పరస్యైవేదం బ్రహ్మణః పురం సచ్ఛరీరం బ్రహ్మపురమిత్యుచ్యతే బ్రహ్మశబ్దస్య తస్మిన్ముఖ్యత్వాత్. తస్యాప్యస్తి పురేణానేన సంబంధః ఉపలబ్ధ్యధిష్ఠానత్వాత్. 'స ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షతే సవా అయం పురుషస్సర్వాసు పూర్షు పురిశయ' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః. అథవా జీవపుర ఏవాస్మిన్బ్రహ్మ సన్నిహితముపదిశ్యతే. యథా సాలగ్రామే విష్ణుస్సన్నిహితః ఇతి తద్వత్. 'తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయత ఏవమేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయత' ఇతి చ కర్మణామంతవత్ఫలత్వముక్త్వా 'అథ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజంత్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామాంస్తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీ'తి ప్రకృతదహరాకాశవిజ్ఞానస్యానంతఫలత్వం వదన్పరమాత్మత్వమస్య సూచయతి. యద

సోఽయం విజిఘత్సః బుభుక్షాశూన్య ఇత్యర్థః. ప్రథమశ్రుతబ్రహ్మశబ్దేన తత్సాపేక్ష చరమశ్రుతషష్ఠీవిభక్త్యర్థస్సంబంధో నేయః న తు బ్రహ్మణః పురమితి షష్ఠ్యర్థః స్వస్వామిభావో గ్రాహ్యః. 'నిరపేక్షేణ తత్సాపేక్షం బాధ్య'మితి న్యాయాదిత్యాహ—అత్ర బ్రూమ ఇతి. శరీరస్య బ్రహ్మణా తదుపలబ్ధిస్థానత్వరూపే సంబంధే మానమాహ—స ఇతి. పూర్షు శరీరేషు, పురి హృదయే శయ ఇతి పురుష ఇత్యన్వయః. నను బ్రహ్మశబ్దస్య జీవేఽప్యన్నాదినా శరీరవృద్ధిహేతౌ ముఖ్యత్వాన్న షష్ఠ్యర్థః. కథంచిన్నేయ ఇత్యత ఆహ—అథవేతి. బృంహయతి దేహమితి బ్రహ్మ జీవః తత్స్వామికే పురే, హృదయం బ్రహ్మవేశ్మ భవతు రాజపురే మైత్రసద్మవదిత్యర్థః. అనంతఫలలింగాదపి దహరః పరమాత్మేత్యాహ—తద్యథేతి. అథ కర్మఫలాద్వైరాగ్యానంతరమిహ జీవద్దశాయామాత్మానం దహరం తదాశ్రితాంశ్చ సత్యకామాదిగుణాన్ ఆచార్యోపదేశమనువిద్య ధ్యానేనానుభూయ యే పరలోకం గచ్ఛంతి తేషాం సర్వలోకేష్వనంతమైశ్వర్యం స్వేచ్ఛయా సంచలనాదికం భవతీత్యర్థః. దహరే ఉక్తలింగాన్యన్యథాసిద్ధాని తేషాం

'యావాన్వా అయమాకాశస్తావానేషోఽంతర్హృదయ ఆకాశ ఉభే అస్మిన్ ద్యావాపృథివీ అంతరేవ సమాహితే ఏష ఆత్మాపహతపాప్మా' ఇత్యాదివాక్యశేషగతేభ్యః

ప్యేతదుక్తం, న దహరస్యాకాశస్యాన్వేష్టవ్యత్వం విజిజ్ఞాసితవ్యత్వం చ శ్రుతం పరవిశేషణత్వేనోపాదానాదితి, అత్ర బ్రూమః — యద్యాకాశో నాన్వేష్టవ్యత్వేనోక్తస్స్యాత్ 'యావాన్వా అయమాకాశస్తావానేషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ' ఇత్యాద్యాకాశస్వరూపప్రదర్శనం నోపపద్యేత. నన్వేతదప్యంతరస్థవస్తుసద్భావదర్శనాయైవ ప్రదర్శ్యతే 'తం చేద్బ్రూయుర్యదిదమస్మిన్బ్రహ్మపురే దహరం పుండరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశః ం తదత్ర విద్యతే యదన్వేష్టవ్యం యద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్య'మిత్యాక్షిప్య పరిహారావసరే ఆకాశౌపమ్యోపక్రమేణ ద్యావాపృథివ్యాదీనామంతస్సమాహితత్వప్రదర్శనాన్నైతదేవం. ఏవం హి సతి యదంతస్సమాహితం ద్యావాపృథివ్యాది తదన్వేష్టవ్యం విజిజ్ఞాసితవ్యం చోక్తం స్యాత్. తత్ర వాక్యశేషో నోపపద్యేత 'అస్మిన్కామాస్సమాహితా ఏష ఆత్మాపహతపాప్మే'తి హి ప్రకృత్య ద్యావాపృథివ్యాదిసమాధానాధారమాకాశమాత్మానమనుకృష్య 'అథ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజంత్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామా'నితి సముచ్చయార్థేన చ శబ్దేనాత్మానం చ కామాధారమాహితాంశ్చ కామాన్విజ్ఞేయాన్వాక్యశేషో దర్శయతి. తస్మాద్వాక్యోపక్రమేఽపి దహర ఏవాకాశో హృదయపుండరీకాధిష్ఠానః సహాంతస్థైస్సమాహితైః పృథివ్యాదిభిస్సత్యైశ్చ కామైర్విజ్ఞేయ ఉక్త ఇతి గమ్యతే. స చోక్తేభ్యో హేతుభ్యః పరమేశ్వర ఇతి స్థితం.

తదంతస్థగుణత్వాదిత్యుక్తం స్మారయిత్వా దూషయతి—యదపీత్యాదినా. ఉత్తరే ాశస్వరూపప్రతిపాదనాన్యథానుపపత్త్యా పూర్వం తస్యాన్వేష్యత్వాదికమిత్యత్ర ోపపత్తిం శంకతే—నన్వితి. ఏతదాకాశస్వరూపం ఆక్షేపబీజమాకాశస్యాల్పత్వ పమయా నిరస్యాంతస్థవస్తూక్తేస్తదంతస్థమేవ ధ్యేయమిత్యర్థః. తర్హి జగదేవ ్యయం స్యాదిత్యాహ—నైతదేవమితి. అస్తు కో దోషస్తత్రాహ—తత్రేతి. సత్య నామభ్యాం దహరాకాశమాకృష్యాత్మత్వాదిగుణానుక్త్వా గుణైస్సహ తస్యైవ ధ్యేయత్వం వాక్యశేషో బ్రూతే, తద్విరోధ ఇత్యర్థః. 'తస్మిన్ యదంత'రితి తత్పదేన వ్యవహితమపి హృదయం యోగ్యతయా గ్రాహ్యమిత్యాహ—తస్మాదితి. యద్వా ఆకాశస్తస్మిన్ యదంతస్తదుభయమన్వేష్టవ్యమితి యోజనాం సూచయతి—సహాంతస్థైరితి.

ఆకాశోపమానత్వద్యావాపృథివ్యధిష్ఠానత్వాత్మత్వాపహతపాప్మత్వాదిహేతుభ్యః ఇత్యర్థః.

సూ. గతిశబ్దాభ్యాం తథా హి దృష్టం లింగం చ. ౧౫.

దహరః పరమేశ్వర ఉత్తరేభ్యో హేతుభ్య ఇత్యుక్తం. త ఏవోత్తరే హేతవ ఇదానీం ప్రపంచ్యంతే. ఇతశ్చ పరమేశ్వర ఏవ దహరః యస్మాద్దహరవాక్యశేషే పరమేశ్వరస్యైవ ప్రతిపాదకౌ గతి శబ్దౌ భవతః. 'ఇమాస్సర్వాః ప్రజా అహరహర్గచ్ఛంత్య ఏతం బ్రహ్మలోకం న విందంతీ'తి. తత్ర ప్రకృతం దహరం బ్రహ్మలోకశబ్దేనాభిధాయ తద్విషయా గతిః ప్రజాశబ్దవాచ్యానాం జీవానామభిధీయమానా దహరస్య బ్రహ్మతాం గమయతి. తథా హ్యహరహర్జీవానాం సుషుప్త్యవస్థాయాం బ్రహ్మవిషయగమనం దృష్టం శ్రుత్యంతరే 'సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతీ'త్యేవమాదౌ. లోకేఽపి కిల గాఢం సుషుప్తమాచక్షతే 'బ్రహ్మీభూతో బ్రహ్మతాం గత' ఇతి. తథా బ్రహ్మలోకశబ్దోఽపి ప్రకృతే దహరే ప్రయుజ్యమానో జీవభూతాకాశ

---

౧౫. దహరాకాశస్య బ్రహ్మత్వే హేత్వంతరమాహ—గతీతి. ప్రజాజీవాః ఏతం హృదయస్థం దహరం బ్రహ్మస్వరూపం లోకమహరహః ప్రత్యహం స్వాపే గచ్ఛంత్యస్తదాత్మనా స్థితా అప్యనృతాజ్ఞానేనావృతాస్తం న జానంతి అతః పునరుత్తిష్ఠంతీత్యర్థః. నన్వేతత్పదపరామృష్టదహరస్య స్వాపే జీవగమ్యత్వేఽపి బ్రహ్మత్వే కిమాయాతమిత్యాశంక్య తథాహి దృష్టమితి వ్యాచష్టే—తథాహీతి. లోకేఽపి దృష్టమిత్యర్థాంతరమాహ—లోకేఽపీతి. గతిలింగం వ్యాఖ్యాయ శబ్దం వ్యాచష్టే—తథేతి. జీవభూతాకాశయోర్బ్రహ్మలోకశబ్దస్యాప్రసిద్ధేరితి భావః. బ్రహ్మణ్యపి తస్యాప్ర

దహరాకాశస్య పరబ్రహ్మపరత్వే హేత్వంతరమాహ—

'ఇమాః సర్వాః ప్రజా అహరహర్గచ్ఛంత్య ఏతం బ్రహ్మలోకం న విందంతి' ఇతి దహరవాక్యశేషే ప్రజాశబ్దవాచ్యానాం జీవానాం ప్రత్యహముచ్యమానా ప్రకృతదహరవిషయా యా గతిః, యశ్చ బ్రహ్మలోకశబ్దః, తాభ్యాం దహరస్య పరబ్రహ్మతావగమ్యతే. తథాహి దృష్టం శ్రుత్యంతరే 'సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి' ఇతి. ఏవం చ ప్రత్యహం హిరణ్యగర్భలోకగమనాసంభవాద్బ్రహ్మైవ లోక ఇతి

శంకాం నివర్తయన్బ్రహ్మతామస్య గమయతి. నను కమలాసనలోకమపి బ్రహ్మలోకశబ్దో గమయేత్. గమయేద్యదీదం బ్రహ్మణో లోక ఇతి షష్ఠీసమాసవృత్త్యా వ్యుత్పాద్యేత. సామానాధికరణ్యవృత్త్యా తు వ్యుత్పాద్యమానో బ్రహ్మైవలోకో బ్రహ్మలోక ఇతి పరమేవ బ్రహ్మ గమయిష్యతి. ఏతదేవ చాహరహర్బ్రహ్మలోకగమనం దృష్టం బ్రహ్మలోకశబ్దస్య సామానాధికరణ్యవృత్తిపరిగ్రహే లింగం. న హ్యహరహరిమాః ప్రజాః కార్యబ్రహ్మలోకం సత్యలోకాఖ్యం గచ్ఛంతీతి శక్యం కల్పయితుం.

సూ. ధృతేశ్చ మహిమ్నోఽస్యాస్మిన్నుపలబ్ధేః. ౧౬.

ధృతేశ్చ హేతోః పరమేశ్వర ఏవాయం దహరః. కథం? 'దహ

సిద్ధిం శంకతే—నన్వితి. నిషాదస్థపతిన్యాయేన సమాధత్తే—గమయేదితి. షష్ఠే చింతితం స్థపతిర్నిషాదశ్శబ్దసామర్థ్యాత్ రౌద్రీమిష్టిం విధాయ 'ఏతయా నిషాదస్థపతిం యాజయే'దిత్యామ్నాయతే. తత్ర నిషాదానాం స్థపతిః స్వామీతి షష్ఠీసమాసేన త్రైవర్ణికో గ్రాహ్యః అగ్నివిద్యాదిసామర్థ్యాత్ నతు నిషాదశ్చాసౌ స్థపతిరితి కర్మధారయేణ నిషాదో గ్రాహ్యోఽసామర్థ్యాదితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతః. నిషాద ఏవ స్థపతిస్స్యాత్ నిషాదశబ్దస్య నిషాదే శక్తత్వాత్, తస్యాశ్శ్రుతషష్ఠ్యర్థసంబంధలక్షకత్వకల్పనాయోగాత్ శ్రుతద్వితీయావిభక్తేః పూర్వపదసంబంధకల్పనాయాం లాఘవాత్ అతో నిషాదస్యేష్టిసామర్థ్యమాత్రం కల్ప్యమితి తద్వద్బ్రహ్మలోకశబ్దే కర్మధారయ ఇత్యర్థః. కర్మధారయే లింగం చాస్తీతి వ్యాచష్టే—ఏతదేవేతి. సూత్రే చకార ఉక్తన్యాయసముచ్చయార్థః.

౧౬. సర్వజగద్ధారణలింగాచ్చ దహరః పర ఇత్యాహ—ధృతేరితి. నన్వథశబ్దాద్దహరప్రకరణం విచ్ఛిద్య శ్రుతా ధృతిర్నదహరలింగమితి శంకతే—కథమితి. 'య

సామానాధికరణ్యస్య పరిగ్రహే అహరహర్గమనమేవ లింగం జ్ఞాపకమ్. చశబ్దేన నిషాదస్థపతిన్యాయోఽపి సామానాధికరణ్యపరిగ్రహే సూచిత ఇతి ధ్యేయమ్.

దహరస్య పరబ్రహ్మత్వే హేత్వంతరమాహ ద్వాభ్యామ్—

'అథ య ఆత్మా స సేతుర్విధృతిరేషాం లోకానామసంభేదాయ' ఇతి శ్రుతా

రోఽస్మిన్నంతరాకాశ' ఇతి హి ప్రకృత్యాకాశౌపమ్యపూర్వకం తస్మిం త్సర్వసమాధానముక్త్వా తస్మిన్నేవ చాత్మశబ్దం ప్రయుజ్యాపహతపాప్మత్వాదిగుణయోగం చోపదిశ్య తమేవానతివృత్తప్రకరణం నిర్దిశతి 'అథ య ఆత్మా స సేతుర్విధృతిరేషాం లోకానామసంభేదాయే'తి. తత్ర విధృతిరిత్యాత్మశబ్దసామానాధికరణ్యాద్విధారయితోచ్యతే క్తిచః కర్తరి స్మరణాత్. యథోదకసంతానస్య విధారయితా లోకే సేతుః క్షేత్రసంపదామసంభేదాయ ఏవమయమాత్మైషామధ్యాత్మాదిభేదభిన్నానాం లోకానాం వర్ణాశ్రమాదీనాం చ విధారయితా సేతురసంభేదాయాసంకరాయేతి. ఏవమిహ ప్రకృతే దహరే విధరణలక్షణం మహిమానం దర్శయతి. అయం చ మహిమా పరమేశ్వర ఏవ శ్రుత్యంతరాదుపలభ్యతే. 'ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచంద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతః' ఇత్యాదేః. తథాన్యత్రాపి నిశ్చితపరమేశ్వరవాక్యే శ్రూయతే—“ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల ఏష సేతుర్విధరణ ఏషాం లోకానామసంభేదాయే'తి ఏవం ధృతేశ్చ హేతోః పరమేశ్వర ఏవాయం దహరః.

ఆత్మే'తి ప్రకృతాకర్షాత్ అథశబ్దో దహరస్య ధృతిగుణవిధిప్రారంభార్థ ఇత్యాహ—దహరోఽస్మిన్నిత్యాదినా. శ్రుతౌ విధృతిశబ్దః కర్తృవాచిత్వాత్ క్తిజంతః సూత్రే తు మహిమశబ్దసామానాధికరణ్యాత్ ధృతిశబ్దః క్తిన్నంతో విధారణం బ్రూతే, 'స్త్రియాం క్తిన్ని'తి భావే క్తినో విధానాదితి విభాగః. సేతురసంకరహేతుః, విధృతిస్తు స్థితిహేతురిత్యపౌనరుక్త్యమాహ—యథోదకేతి. సూత్రం యోజయతి—ఏవమిహేతి. ధృతేశ్చ దహరః పరః అస్య ధృతిరూపస్య నియమనస్య చ మహిమ్నోఽస్మిన్ పరమాత్మన్యేవ శ్రుత్యంతరే ఉపలబ్ధేరితి సూత్రార్థః. ధృతేశ్చేతి చకారాత్సేతుపదోక్తనియామకత్వలింగం గ్రాహ్యం, తత్ర నియమనే శ్రుత్యంతరోపలబ్ధిమాహ—ఏతస్యేతి. ధృతౌ తామాహ—తథేతి.

యా ధృతేరపి హేతోర్దహరాకాశః పరమాత్మైవ. అస్య చ సర్వలోకవిధారణలక్షణమహిమ్నః అస్మిన్ పరమాత్మని 'ఏష భూతపాల ఏష సేతుర్విధరణః' ఇత్యాదిశ్రుత్యంతరేఽప్యుపలబ్ధేరిత్యర్థః.

సూ. ప్రసిద్ధేశ్చ. ౧౭

ఇతశ్చ పరమేశ్వర ఏవాయం 'దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశ' ఇత్యుచ్యతే యత్కారణం ఆకాశశబ్దః పరమేశ్వరే ప్రసిద్ధః 'ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితా సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యంత' ఇత్యాదిప్రయోగదర్శనాత్. జీవే తు న క్వచిదాకాశశబ్దః ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే. భూతాకాశస్తు సత్యమప్యాకాశశబ్దప్రసిద్ధావుపమానోపమేయ భావాద్యసంభవాన్న గృహీతవ్య ఇత్యుక్తమ్.

సూ. ఇతరపరామర్శాత్స ఇతి చేన్నాసంభవాత్. ౧౮.

యది వాక్యశేషబలేన దహర ఇతి పరమేశ్వరః పరిగృహ్యేత అస్తీహేతరస్యాపి జీవస్య వాక్యశేషే పరామర్శః 'అథ య ఏష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపే

౧౭. ఆ సమంతాత్ కాశతే దీప్యత ఇతి స్వయం జ్యోతిషి బ్రహ్మణ్యాకాశ శబ్దస్య విభుత్వగుణతో వా ప్రసిద్ధిః ప్రయోగప్రాచుర్యం.

౧౮. యది 'ఏష ఆత్మాపహతపాప్మే'త్యాదివాక్యశేషబలేన దహరః పరస్తర్హి జీవోఽపీత్యాశంక్య నిషేధతి—ఇతరేతి. జీవస్య వాక్యశేషమాహ—అథేతి. దహరోక్త్యనంతరం ముక్తోపసృప్యం శుద్ధం బ్రహ్మోచ్యతే, య ఏష సంప్రసాదో జీవోస్మాత్కార్యకారణసంఘాతాత్ సమ్యగుత్థాయ ఆత్మానం తస్మాద్వివిచ్య వివిక్తమాత్మానం స్వేన బ్రహ్మరూపేణాభినిష్పద్య సాక్షాత్కృత్య తదేవ ప్రత్యక్పరం జ్యోతిరుపసంపద్యతే ప్రాప్నోతీతి వ్యాఖ్యేయం యథా ముఖం వ్యాదాయ స్వపితీతి వాక్యం సుప్తావ

దహరాకాశస్యాపి పరమాత్మన్యేవ ప్రసిద్ధేః, లోకరూఢ్యపేక్షయా 'ఆకాశో వై నామ నామరూపయోర్నిర్వహితా' ఇత్యాదిశ్రౌతరూఢేర్బలీయస్త్వాద్దహరాకాశః పరమాత్మైవ, న భూతాకాశ ఇతి సిద్ధమ్.

నను తర్హి జీవోఽస్త్విత్యాశంక్యాహ—

'ఏష సంప్రసాదః' ఇతి సంప్రసాదశబ్దేన ఇతరస్యాప్యస్మిన్ప్రకరణే పరామ

ణాభినిష్పద్యత ఏష ఆత్మేతి హోవాచేతి. అత్ర హి సంప్రసాదశబ్దః శ్రుత్యంతరే సుషుప్తావస్థాయాం దృష్టత్వాత్తదవస్థాపంతం జీవం శక్నోత్యుపస్థాపయితుం నార్థాంతరం. తథా శరీరవ్యపాశ్రయస్యైవ జీవస్య శరీరాత్సముత్థానం సంభవతి. యథాకాశవ్యపాశ్రయాణాం వాయ్వాదీనామాకాశాత్సముత్థానం తద్వత్. యథా చాదృష్టోఽపి లోకే పరమేశ్వరవిషయ ఆకాశశబ్దః పరమేశ్వరధర్మసమభివ్యాహారాత్ 'ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితే'త్యేవమాదౌ పరమేశ్వరవిషయోఽభ్యుపగతః. ఏవం జీవవిషయోఽపి భవిష్యతి. తస్మాదితరపరామర్శాత్ 'దహరోఽస్మిన్నంతర ఆకాశ' ఇత్యత్ర స ఏవ జీవ ఉచ్యత ఇతి చేత్, నైతదేవం స్యాత్, కస్మాత్? అసంభవాత్. న హి జీవో బుద్ధ్యాద్యుపాధిపరిచ్ఛేదాభిమానీ సన్నాకాశేనోపమీయేత న చోపాధిధర్మానభిమన్యమానస్యాపహతపాప్మత్వాదయో ధర్మాస్సంభవంతి. ప్రపంచితం చైతత్ప్రథమే సూత్రే అధికాశంకాపరిహారాయ తు పునరుపన్యస్తం. పఠిష్యతి చోపరిష్టాత్—"అన్యార్థశ్చ పరామర్శ" ఇతి. (సూ. ౧. 3. ౨౦.) ఇతి పంచమాధికరణమ్.

ముఖం వ్యాదత్త ఇతి వ్యాఖ్యాయతే తద్వత్. జ్యోతిషోఽనాత్మత్వం నిరస్యతి—ఏష ఇతి. 'సంప్రసాదేరత్యాచరిత్వే'తి శ్రుత్యంతరం. అవస్థావదుత్థానమపి జీవస్య లింగమిత్యాహ—తథేతి. తదాశ్రితస్య తస్మాత్సముత్థానే దృష్టాంతః—యథేతి. నను క్వాప్యాకాశశబ్దో జీవేన దృష్ట ఇత్యాశంక్యోక్తావస్థోత్థానలింగబలాత్కల్ప్య ఇత్యాహ—యథా చేతి. నియామకాభావాజ్జీవో దహరః కిం న స్యాదితి ప్రాప్తే నియామకమాహ—నైత్యదిత్యాదినా. దహరే శ్రుతధర్మాణామసంభవాన్న జీవో దహర ఇత్యర్థః. తర్హి పునరుక్తిస్తత్రాహ—అధికేతి. ఉత్తరాచ్చేత్యధికాశంకానిరాసార్థమిత్యర్థః. కా తర్హి జీవపరామర్శస్య గతిస్తత్రాహ—పఠిష్యతీతి. జీవస్య స్వాపస్థానభూతబ్రహ్మజ్ఞానార్థోఽయం పరామర్శ ఇతి వక్ష్యతే.

ర్శాత్స జీవో దహరాకాశోఽస్త్వితి చేత్, న. అసంభవాత్ జీవే ఆకాశోపమేయత్వాపహతపాప్మత్వాదీనామసంభవాదిత్యర్థః.

సూ. ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు. ౧౯.

ఇతరపరామర్శాద్యా జీవాశంకా జాతా సా అసంభవాన్నిరాకృతా. అథేదానీం మృతస్యైవామృతసేకాత్పునస్సముత్థానం జీవాశంకాయాః క్రియతే ఉత్తరస్మాత్ప్రాజాపత్యాద్వాక్యాత్. తత్ర హి 'య ఆత్మాపహతపాప్మే'త్యపహతపాప్మత్వాదిగుణకమాత్మానమన్వేష్టవ్యం విజిజ్ఞాసితవ్యం చ ప్రతిజ్ఞాయ 'య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఏష ఆత్మే'తి బ్రువన్నక్షిస్థం ద్రష్టారం జీవమాత్మానం నిర్దిశతి. 'ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీ'తి చ తమేవ పునఃపునః పరామృశ్య 'య ఏష స్వప్నే మహీయమానశ్చరత్యేష ఆత్మే'తి 'తద్యత్రైతత్సుప్తస్సమస్తస్సంప్రసన్నస్స్వప్నం న విజానాత్యేష ఆత్మే'తి చ జీవ

---

౧౯. అసంభవాదితి హేతోరసిద్ధిమాశంక్య పరిహరతి—ఉత్తరాచ్చేదితి. సూత్రనిరాకృతాయాః జీవాశంకాయాః ప్రజాపతివాక్యబలాత్పునస్సముత్థానం క్రియతే తత్ర జీవస్యైవాపహతపాప్మత్వాదిగ్రహణేనాసంభవాసిద్ధేరిత్యర్థః. కథం తత్ర జీవోక్తిస్తత్రాహ—తత్రేత్యాదినా. యద్యప్యుపక్రమే జీవశబ్దో నాస్తి తథాప్యపహతపాప్మత్వాదిగుణకమాత్మానముపక్రమ్య తస్య జాగ్రదాద్యవస్థాత్రయోపన్యాసాదవస్థాలింగేన జీవనిశ్చయాత్తస్యైవ తే గుణాస్సంభవంతీతి సముదాయార్థః. ఇంద్రం ప్రజాపతిర్బ్రూతే—య ఏష ఇతి. ప్రాధాన్యాదక్షిగ్రహణం సర్వైరింద్రియైర్విషయదర్శనరూపజాగ్రదవస్థాపన్నమిత్యాహ—ద్రష్టారమితి. మహీయమానః వాసనామయైర్విషయైః పూజ్యమాన ఇతి స్వప్నపర్యాయే తద్యత్రేతి సుషుప్తిపర్యాయే చ జీవమేవ ప్రజాపతిర్వ్యాచష్ట ఇత్యన్వయః. యత్ర కాలే తదేతత్ స్వప్నం యథా స్యాత్తథా సుప్తః సమ్యగస్తో నిరస్తః కరణగ్రామో యస్య స సమస్తః అత ఏవోపసంహృతకరణత్వాత్తత్కృతకాలుష్యహీనః సంప్రసన్నః స్వప్నం ప్రపంచం అజ్ఞానమాత్రత్వేన ..పయతి. అతోఽజ్ఞానసత్వాన్ముక్తాద్విలక్షణః ప్రాజ్ఞః స ఏవ స్వచైతన్యేన కారణరసాక్షీ తస్య సాక్ష్యస్య సత్తాస్ఫూర్తిప్రదత్వాదాత్మేత్యర్థః. చతుర్థపర్యాయే ..హ్మోక్తేః తస్యైవాపహతపాప్మత్వాదిగుణా ఇత్యాశంక్య తస్యాపి పర్యాయస్య జీవ

ఇత్థమభిహితాసంభవస్యాసిద్ధిమాశంక్య పరిహరతి—

ఉత్తరాత్ 'య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యతే' ఇత్యాదిప్రజాపతివాక్యాత్

మేవావస్థాంతరగతం వ్యాచష్టే. తస్యైవ చాపహతపాప్మత్వాది దర్శయతి—'ఏతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మే'తి. 'నాహ ఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్మీతి నో ఏవేమాని భూతానీ'తి చ సుషుప్తావస్థాయాం దోషముపలభ్య 'ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామి నో ఏవాన్యత్రైతదస్మా'దితి చోపక్రమ్య శరీరసంబంధనిందాపూర్వకం 'ఏష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే స ఉత్తమః పురుష' ఇతి జీవమేవ శరీరాత్సముత్థితముత్తమం పురుషం దర్శయతి. తస్మాదస్తి సంభవో జీవే పారమేశ్వరాణాం ధర్మాణాం. అతః 'దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశ' ఇతి జీవ ఏవోక్త ఇతి చేత్కశ్చిద్బ్రూయాత్ తం ప్రతి బ్రూయాదావిర్భూతస్వరూపస్త్వితి. తుశబ్దః పూర్వపక్షవ్యావృత్త్యర్థః. నోత్తరస్మాదపి వాక్యాదిహ జీవాశంకా సంభవతీత్యర్థః. కస్మాత్? యత స్తత్రాప్యావిర్భూతస్వరూపో జీవో వివక్ష్యతే. ఆవిర్భూతం స్వరూపమస్యేత్యావిర్భూతస్వరూపః భూతపూర్వగత్యా జీవవచనః,

---

పరత్వమిత్యాహ—నాహేతి. అహేతి నిపాతః ఖేదార్థః. ఖిద్యమానో హీంద్రః ఉవాచ న ఖలు సుప్తః పుమానయం సంప్రతి సుషుప్త్యవస్థాయామయం దేవదత్తోఽహమిత్యేవ మాత్మానం జానాతి నో ఏవ నైవ ఇమానిభూతాని జానాతి కింతు వినాశమేవ ప్రాప్తో భవతి. నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీతి దోషముపలభ్య పునః ప్రజాపతిముపససాద. తం దోషం శ్రుత్వా ప్రజాపతిరాహ—ఏతమితి. ఏతస్మాత్ప్రకృతాదాత్మనోఽన్యత్రాన్యన్న వ్యాఖ్యాస్యామీత్యుపక్రమ్య 'మఘవన్మర్త్యం వా ఇదం శరీర'మితి నిందాపూర్వకం జీవమేవ దర్శయతీత్యర్థః. తస్మాత్ప్రాజాపత్యవాక్యాత్. అతః సంభవాసిద్ధేః. సిద్ధాంతయతి—తం ప్రతీతి. అవస్థాత్రయావబోధనేనావిర్భూతం శోధితత్వమర్థస్య వాక్యోత్థవృత్త్యభివ్యక్తత్వమిత్యర్థః. తర్హి సూత్రే పుంలింగేన జీవోక్తిః కథం జ్ఞానేన జీవత్వస్య నివృత్తత్వాదిత్యత ఆహ—భూతపూర్వేతి. జ్ఞానాత్పూర్వమవిద్యా తత్కార్య ప్రతిబింబితత్వరూపం జీవత్వమభూదితి కృత్వా జ్ఞానానంతరం బ్రహ్మరూపోఽపి జీవనామ్నోచ్యత ఇత్యర్థః. విశ్వతైజసప్రాజ్ఞతురీయపర్యాయచతుష్ట

జాగ్రదాద్యవస్థాపన్నే జీవే అపహతపాప్మత్వాదిసంభవాజ్జీవ ఏవ దహరాకాశ ఇతి చేత్, అత్రాహ—ఆవిర్భూతస్వరూపస్తు. తుశబ్దో జీవశంకావ్యావృత్త్యర్థః. యతః

ఏతదుక్తం భవతి—'య ఏషోఽక్షిణి'త్యక్షిలక్షితం ద్రష్టారం నిర్దిశ్యోదశరావ బ్రాహ్మణేనైనం శరీరాత్మతయా వ్యుత్థాప్య 'ఏతం త్వేవ త' ఇతి పునః పునస్తమేవ వ్యాఖ్యేయత్వేనానుకృష్య స్వప్నసుషుప్తోపన్యాసక్రమేణ 'పరం జ్యోతి రుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత' ఇతి యదస్య పారమార్థికం స్వరూపం పరం బ్రహ్మ తద్రూపతయైనం జీవం వ్యాచష్టే న జైవేన రూపేణ. యత్తత్పరం జ్యోతి రుపసంపత్తవ్యం శ్రుతం తత్పరం బ్రహ్మ తచ్చాపహతపాప్మత్వాదిధర్మకం తదేవ జీవస్య పారమార్థికం స్వరూపం 'తత్త్వమసీ'త్యాదిశాస్త్రేభ్యో నేతరదుపాధికల్పితం. యావదేవ హి స్థాణావివ పురుషబుద్ధిం ద్వైతలక్షణామవిద్యాం నివర్తయన్కూటస్థ నిత్యదృక్స్వరూపమాత్మానమహం బ్రహ్మాస్మీతి న ప్రతిపద్యతే తావజ్జీవస్య జీవత్వం. యదా తు దేహేంద్రియమనోబుద్ధిసంఘాతాద్వ్యుత్థాప్య శ్రుత్యా ప్రతిబోధ్యతే. నాసి త్వం దేహేంద్రియమనోబుద్ధిసంఘాతో నాపి సంసారీ కింతర్హి తద్యత్తత్సత్యం

యాత్మక ప్రజాపతివాక్యస్య తాత్పర్యమాహ—ఏతదితి. జన్మనాశవత్త్వాత్ప్రతిబింబవద్బింబదేహో నాత్మేతి జ్ఞాపనార్థం ప్రజాపతిరింద్రవిరోచనౌ ప్రత్యువాచ ఉదశరావే ఆత్మానమవేక్ష్య యదాత్మనో రూపం న విజానీథస్తన్మే బ్రూతమిత్యాది బ్రాహ్మణేనేత్యాహ—ఉదశరావేతి. ఉదకపూర్ణే శరావే ప్రతిబింబితమాత్మానం దేహం దృష్ట్వా స్వస్యాజ్ఞాతం యత్తన్మహ్యం వాచ్యమిత్యుక్తశ్రుత్యర్థః. వ్యుత్థాప్య విచాల్య అభినిష్పద్యత ఇత్యత్రైతదుక్తం భవతీతి సంబంధః. కిముక్తమిత్యత ఆహ—యదస్యేతి. జీవత్వరూపేణ జీవం న వ్యాచష్టే లోకసిద్ధత్వాత్ కింతు తమనూద్య పరస్పరవ్యభిచారిణీభ్యోఽవస్థాభ్యో వివిచ్య బ్రహ్మస్వరూపం బోధయతి అతో యద్బ్రహ్మ తదేవాపహతపాప్మత్వాదిధర్మకం స జీవ ఇత్యుక్తం భవతి, శోధితస్య బ్రహ్మాభేదేన తద్ధర్మోక్తేరిత్యర్థః. ఏవమవస్థోపన్యాసస్య వివేకార్థత్వాన్న జీవలింగత్వం 'ఏతదమృతమేతద్బ్రహ్మే'తి లింగోపేతశ్రుతివిరోధాదితి మంతవ్యం. నను జీవత్వబ్రహ్మత్వవిరుద్ధధర్మవతోః కథమభేదస్తత్రాహ—తదేవేతి. అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం జీవత్వస్యావిద్యోపాధికల్పితత్వాదవిరోధ ఇతి మత్వా దృష్టాంతేనాన్వయమాహ—యావదితి. వ్యతిరేకమాహ—యదేతి. అవిద్యాయాం సత్యాం జీవత్వం వాక్యోత్థప్రబోధాత్తన్నివృత్తౌ తన్నివృత్తిరిత్యావిద్యకం

తత్రాప్యావిర్భూతం పారమార్థికం స్వరూపమస్యేత్యావిర్భూతస్వరూపో జీవో వివక్షితః,

స ఆత్మా చైతన్యమాత్రస్వరూపస్తత్త్వమసీతి. తదా కూటస్థనిత్యదృక్స్వరూపమాత్మానం ప్రతి బుద్ధ్వాస్మాచ్ఛరీరాద్యభిమానాత్సముత్తిష్ఠన్ స ఏవ కూటస్థనిత్యదృక్స్వరూప ఆత్మా భవతి 'స యో హ వై తత్పరమం బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీ'త్యాదిశ్రుతిభ్యః. తదేవ చాస్య పారమార్థికం స్వరూపం యేన శరీరాత్సముత్థాయ స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే. కథం పునస్స్వం రూపం స్వేనైవ చ రూపేణ నిష్పద్యత ఇతి సంభవతి కూటస్థనిత్యస్య? సువర్ణాదీనాం తు ద్రవ్యాంతరసంపర్కాదభిభూతస్వరూపాణామనభివ్యక్తా సాధారణవిశేషాణాం క్షారప్రక్షేపాదిభిశ్శోధ్యమానానాం స్వరూపేణాభినిష్పత్తిస్స్యాత్తథా నక్షత్రాదీనామహన్యభిభూతప్రకాశానామభిభావకవియోగే రాత్రౌ స్వరూపేణాభినిష్పత్తిస్స్యాత్. న తు తథాత్మచైతన్యజ్యోతిషో నిత్యస్య కేనచిదభిభవస్సంభవతి అసంసర్గిత్వాద్వ్యోమ్న ఇవ దృష్టవిరోధాచ్చ. దృష్టిశ్రుతిమతివిజ్ఞాతయో హి జీవస్య స్వరూపం, తచ్చ శరీరాదసముత్థితస్యాపి జీవస్య సదా నిష్పన్నమేవ దృశ్యతే. సర్వో హి జీవః పశ్యన్ శృణ్వన్మన్వానో విజానన్ వ్యవహరతి అన్యథా వ్యవహారానుపపత్తిః. తచ్చేచ్ఛరీరాత్సముత్థితస్య

తదిత్యర్థః. సంసారిత్వస్య కల్పితత్వే సిద్ధం నిగమయతి—తదేవ చాస్యేతి. 'సముత్థాయ స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత' ఇతి శ్రుతిం వ్యాఖ్యాతుమాక్షిపతి—కథం పునరిత్యాదినా. కూటస్థనిత్యస్య స్వరూపమిత్యన్వయః. మలసంగినో హి క్రియయా మలనాశాదభివ్యక్తిర్నతు కూటస్థస్యాసంగిన ఇత్యాహ—సువర్ణేతి. ద్రవ్యాంతరం పార్థివో మలః. అభిభూతేత్యస్య వ్యాఖ్యానమనభివ్యక్తేతి, అసాధారణో భాస్వరత్వాదిః అభిభావకస్సౌరాలోకః, జీవస్వరూపస్యాభిభవబాధకమాహ—దృష్టీతి. 'విజ్ఞానఘన ఏవే'తి శ్రుత్యా చిన్మాత్రస్తావదాత్మా తచ్చైతన్యం చక్షురాదిజన్యవృత్తివ్యక్తం దృష్ట్యాదిపదవాచ్యం సత్ వ్యవహారాంగం జీవరూపం భవతి తస్యాభిభూతత్వే దృష్టో వ్యవహారో విరుద్ధ్యేత హేత్వభావాద్వ్యవహారో న స్యాదిత్యర్థః. అజ్ఞస్యాపి స్వరూపం వృత్తిషు వ్యక్తమిత్యంగీకార్యం వ్యవహారదర్శనాదిత్యాహ—తచ్చేతి. అన్యథేత్యుక్తం స్ఫుటయతి—

న తు జీవత్వేన రూపేణ; 'పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే.

నిష్పద్యేత ప్రాక్సముత్థానాద్దృష్టో వ్యవహారో విపద్యేత. అతః కిమాత్మకమిదం శరీరాత్సముత్థానం కిమాత్మికా చ స్వరూపేణాభినిష్పత్తిరితి. అత్రోచ్యతే—ప్రాగ్వివేకవిజ్ఞానోత్పత్తేః శరీరేంద్రియమనోబుద్ధివిషయవేదనోపాధిభిరవివిక్తమివ జీవస్య దృష్ట్యాదిజ్యోతిస్స్వరూపం భవతి. యథా శుద్ధస్య స్ఫటికస్య స్వాచ్ఛ్యం శౌక్ల్యం చ స్వరూపం ప్రాగ్వివేకగ్రహణాద్రక్తనీలాద్యుపాధిభిరవివిక్తమివ భవతి ప్రమాణజనితవివేకగ్రహణాత్తు పరాచీనః స్ఫటికస్స్వాచ్ఛ్యేన శౌక్ల్యేన చ స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యుచ్య ప్రాగపి తథైవ సన్. తథా దేహాద్యుపాధ్యవివిక్తస్యైవ సతో జీవస్య శ్రుతికృతం వివేకజ్ఞానం శరీరాత్సముత్థానం వివేకజ్ఞానఫలం స్వరూపేణాభినిష్పత్తిః కేవలాత్మస్వరూపావగతిః. తథా వివేకావివేకమాత్రేణైవాత్మనోఽశరీరత్వం సశరీరత్వం చ మంత్రవర్ణాత్ 'అశరీరం శరీరేష్వి'తి. "శరీరస్థోఽపి కౌంతేయ న కరోతి న లిప్యతే" ఇతి చ సశరీరత్వాశరీరత్వవిశేషాభావస్మరణాత్. తస్మాద్వివేకవిజ్ఞానాభావాదనావిర్భూతస్వరూపస్సన్వివేకజ్ఞానా

తచ్చేదితి. స్వరూపం చేత్ జ్ఞానిన ఏవ వ్యజ్యేత జ్ఞానాత్పూర్వం వ్యవహారోచ్ఛిత్తిరిత్యర్థః. అతః సదైవ వ్యక్తస్వరూపత్వాదిత్యర్థః. సదావృత్తిషు వ్యక్తస్య వస్తుతోఽసంగస్యాత్మనః ఆవిద్యకదేహాద్యవివేకరూపస్య మలసంగస్య సత్త్వాత్తద్వివేకాపేక్షయా సముత్థానాదిశ్రుతిరిత్యుత్తరమాహ—అత్రేతి. వేదనా హర్షశోకాదిః అవివిక్తమివేతి తాదాత్మ్యస్య సంగస్య కల్పితత్వముక్తం. అత్ర కల్పితసంగే దృష్టాంతో యథేతి—శ్రుతికృతమితి. త్వంపదార్థశ్రుత్యా 'యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వి'త్యేవమాద్యయా సిద్ధమిత్యర్థః. ప్రాణాభిన్నశుద్ధత్వం పదార్థజ్ఞానస్య వాక్యార్థసాక్షాత్కారః ఫలమిత్యాహ—కేవలేతి. సశరీరత్వస్య సత్యత్వాత్ సముత్థానముత్క్రాంతిరితి వ్యాఖ్యేయం న వివేక ఇత్యాశంక్యాహ—తథావివేకేతి. ఉక్తశ్రుత్యనుసారేణేత్యర్థః. శరీరేష్వశరీరమవస్థితమితి శ్రుతేః అవివేకమాత్రకల్పితం సశరీరత్వం అతో వివేక ఏవ సముత్థానమిత్యర్థః. నను స్వకర్మార్జితే శరీరే భోగస్యాపరిహార్యత్వాత్కథం జీవత ఏవ స్వరూపావిర్భావ ఇత్యత ఆహ—శరీరస్థోఽపీతి. అశరీరవత్ శరీరస్థస్యాపి బంధాభావస్మృతేర్జీవతో ముక్తిర్యుక్తేత్యర్థః. అవిరుద్ధే శ్రుత్యర్థే సూత్రశేషో యుక్త ఇత్యాహ—తస్మాదితి. అన్యాదృశౌ సత్యావిత్యర్థః. జ్ఞానాజ్ఞానకృతావావిర్భావతిరోభావా

ఇత్యుపసంహారదర్శనాత్. అతః తస్య బ్రహ్మత్వేనాపహతపాప్మత్వాదిసంభవ ఇతి జీవ

దావిర్భూతస్వరూప ఇత్యుచ్యతే, న త్వన్యాదృశావావిర్భావౌ స్వరూపస్య సంభవతస్స్వరూపత్వాదేవ. ఏవం మిథ్యాజ్ఞానకృత ఏవ జీవపరమేశ్వరయోర్భేదో న వస్తుకృతః వ్యోమవదసంగత్వావిశేషాత్. కుతశ్చైతదేవం ప్రతిపత్తవ్యం? యతః 'య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత' ఇత్యుపదిశ్య 'ఏతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మే'త్యుపదిశతి. యోఽక్షిణి ప్రసిద్ధో ద్రష్టా ద్రష్టృత్వేన విభావ్యతే సోఽమృతాభయలక్షణాద్బ్రహ్మణోఽన్యశ్చేత్స్యాత్, తతోఽమృతాభయబ్రహ్మసామానాధికరణ్యం న స్యాత్. నాపి ప్రతిచ్ఛాయాత్మాఽయమక్షిలక్షితో నిర్దిశ్యతే, ప్రజాపతేర్మృషావాదిత్వప్రసంగాత్. తథా ద్వితీయేఽపి పర్యాయే 'య ఏష స్వప్నే మహీయమానశ్చరతీ'తి న ప్రథమపర్యాయనిర్దిష్టాదక్షిపురుషాద్ద్రష్టురన్యో నిర్దిష్టః. 'ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీ'త్యుపక్రమాత్. కిం చాహమద్య స్వప్నే హస్తినమద్రాక్షం నేదానీం తం పశ్యామీతి దృష్టమేవ ప్రతిబుద్ధః ప్రత్యాచష్టే, ద్రష్టారం తు తమేవ ప్రత్యభిజానాతి య ఏవాహం స్వప్నమద్రాక్షం స ఏవాహం జాగరితం పశ్యామీతి. తథా తృతీయేఽపి పర్యాయే 'నాహ ఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్మీతి నో ఏవేమాని భూతానీ'తి సుషుప్తావస్థాయాం విశేష

వితి స్థితే భేదోఽప్యంశాంశిత్వకృతో నిరస్త ఇత్యాహ—ఏవమితి. అంశాదిశూన్యత్వమసంగత్వం. ఆత్మా ద్రవ్యత్వవ్యాప్యజాతిశూన్యః విభుత్వాత్ వ్యోమవదిత్యాత్మైక్యసిద్ధేర్భేదో మిథ్యేత్యర్థః. ప్రజాపతివాక్యాచ్చ భేదో మిథ్యేత్యాకాంక్షాపూర్వకమాహ—కుతశ్చేత్యాదినా. ఏతద్భేదస్య సత్యత్వం ఏవం నాస్తీతి కుత ఇత్యన్వయః. ఛాయాయాం బ్రహ్మదృష్టిపరమిదం వాక్యం నాభేదపరమిత్యత ఆహ—నాపీతి. యస్య జ్ఞానాత్కృతకృత్యతా సర్వకామప్రాప్తిస్తమాత్మానమన్విచ్ఛావ ఇతి ప్రవృత్తయోరింద్రవిరోచనయోర్యద్యనాత్మచ్ఛాయాం ప్రజాపతిర్బ్రూయాత్ తదా మృషావాదీ స్యాదిత్యర్థః. ప్రథమవద్ద్వితీయాదిపర్యాయే వ్యావృత్తాస్వవస్థాసు అనుస్యూతాత్మా బ్రహ్మత్వేనోక్త ఇత్యాహ—తథేతి. అవస్థాభేదేఽప్యనుస్యూతౌ యుక్తిమాహ—కిం చేతి. సుషుప్తౌ జ్ఞాతుర్వ్యావృత్తిమాశంక్యాహ—తథా తృతీయ ఇతి. సుషుప్తౌ నిర్వికల్ప

త్వేన తదసంభవాన్న పూర్వసూత్రస్థహేతురసిద్ధ ఇతి భావః.

విజ్ఞానాభావమేవ దర్శయతి న విజ్ఞాతారం ప్రతిషేధతి. యత్తు తత్ర 'వినాశమేవాపీతో భవతీ'తి తదపి విశేషవిజ్ఞానవినాశాభిప్రాయమేవ న విజ్ఞాతృవినాశాభిప్రాయమ్. 'న హి విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యతే అవినాశిత్వా'దితి శ్రుత్యంతరాత్. తథా చతుర్థేఽపి పర్యాయే 'ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామి నో ఏవాన్యత్రైతస్మా'దిత్యుపక్రమ్య 'మఘవన్మర్త్యం వా ఇదం శరీర'మిత్యాదినా ప్రపంచేన శరీరాద్యుపాధిసంబంధప్రత్యాఖ్యానేన సంప్రసాదశబ్దోదితం జీవం 'స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత' ఇతి బ్రహ్మస్వరూపాపన్నం దర్శయన్ న పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽమృతాభయస్వరూపాదన్యం జీవం దర్శయతి. కేచిత్తు పరమాత్మవివక్షాయాం 'ఏతం త్వేవ త' ఇతి జీవాకర్షణమన్యాయ్యం మన్యమానా ఏతమేవ వాక్యోపక్రమసూచితమపహతపాప్మత్వాదిగుణకమాత్మానం తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీతి కల్పయంతి, తేషామేతమితి సన్నిహితావలంబినీ సర్వనామశ్రుతిర్విప్రకృష్యేత, భూయశ్శ్రుతిశ్చోపరుధ్యేత, పర్యాయాంతరాభిహితస్య పర్యాయాంతరేణానభిధీయమానత్వాత్. 'ఏతం త్వేవ త' ఇతి చ ప్రతిజ్ఞాయ ప్రాక్చతుర్థాత్పర్యాయాదన్యమన్యం వ్యాచక్షాణస్య ప్రజాపతేః ప్రతారకత్వం ప్రసజ్యేత. తస్మాద్యదవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితమపారమార్థికం జైవం రూపం కర్తృత్వభోక్తృత్వరాగద్వేషాదిదోషకలుషితమనేకానర్థయోగి తద్విలయనేన తద్విపరీతమపహతపాప్మత్వాదిగుణకం పారమేశ్వరం స్వరూపం విద్యయా ప్రతిపాద్యతే

జ్ఞానరూప ఆత్మాస్తీత్యత్ర బృహదారణ్యకశ్రుతిమాహ—న హీతి. బుద్ధేస్సాక్షిణో నాశో నాస్తి నాశకాభావాదిత్యర్థః. ఏవమవస్థాభిరసంగత్వేనోక్త ఆత్మైవ తురీయేఽపి బ్రహ్మత్వేనోక్త ఇత్యాహ—తథేతి. శ్రుతేరేకదేశివ్యాఖ్యాం దూషయతి—కేచిత్త్వితి. జీవపరయోర్భేదాదితి భావః. శ్రుతిబాధాన్నైవమిత్యాహ—తేషామితి. సన్నిహితో జీవ ఏవ సర్వనామార్థ ఇత్యర్థః. ఉక్తస్య పునరుక్తౌ భూయ ఇతి యుజ్యతే తవ తూపక్రాంతపరమాత్మనశ్చతుర్థ ఏవోక్తేస్తద్బాధ ఇత్యాహ—భూయ ఇతి. లోకసిద్ధజీవానువాదేన బ్రహ్మత్వం బోధ్యత ఇతి స్వమతముపసంహరతి—స్మాదితి. వ్యాఖ్యానాంతరాసంభవాదిత్యర్థః. విలయనం శోధనం విద్యయా మహావాక్యేనేతి యావత్. యేతు

సర్పాదివిలయనేనేవ రజ్జ్వాదీన్. అపరే తు వాదినః పారమార్థికమేవ జైవం రూపమితి మన్యంతే. అస్మదీయాశ్చ కేచిత్. తేషాం సర్వేషా మాత్మైకత్వసమ్యగ్దర్శనప్రతిపక్షభూతానాం ప్రతిషేధాయేదం శారీరక మారబ్ధమ్. ఏక ఏవ పరమేశ్వరః కూటస్థనిత్యో విజ్ఞానధాతురవిద్యయా మాయయా మాయావివదనేకధా విభావ్యతే నాన్యో విజ్ఞానధాతు రస్తీతి. యత్త్విదం పరమేశ్వరవాక్యే జీవమాశంక్య ప్రతిషేధతి సూత్రకారః—నాసంభవాదిత్యాదినా. (౧. ౩. ౧౮.) తత్రాయమభి ప్రాయః. నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావే కూటస్థనిత్య ఏకస్మిన్నసంగే పర మాత్మని తద్విపరీతం జైవం రూపం వ్యోమ్నీవ తలమలినతాదిపరి కల్పితమ్. తదాత్మైకత్వప్రతిపాదనపరవాక్యైర్న్యాయోపేతైర్ద్వైతవాద ప్రతిషేధైశ్చాపనేష్యామీతి పరమాత్మనో జీవాదన్యత్వం దర్శయతి, జీవస్య తు న పరస్మాదన్యత్వం ప్రతిపిపాదయిషతి కింత్వనువదత్యేవా విద్యాకల్పితం లోకప్రసిద్ధం జీవభేదమ్. ఏవం హి స్వాభావికకర్తృత్వ భోక్తృత్వానువాదేన ప్రవృత్తాః కర్మవిధయో న విరుధ్యంత ఇతి మన్యతే, ప్రతిపాద్యం తు శాస్త్రార్థమాత్మైకత్వమేవ దర్శయతి— 'శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశో వామదేవవ'దిత్యాదినా, వర్ణితశ్చాస్మాభిర్విద్వ దవిద్వద్భేదేన కర్మవిధివిరోధపరిహారః.

సంసారం సత్యమిచ్ఛంతి తేషామిదం శారీరకమేవోత్తరమిత్యాహ—అపరేత్విత్యాది నా. శారీరకస్యార్థం సంక్షేపేణోపదిశతి—ఏక ఏవేతి. అవిద్యామాయయోర్భేదం నిర సితుం సామానాధికరణ్యం ఆవరణవిక్షేపశక్తిరూపశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తభేదాత్సహప్రయో గః బ్రహ్మైవావిద్యయా సంసరతి న తతోఽన్యో జీవ ఇతి శారీరకార్థ ఇత్యర్థః. తర్హి సూత్రకారః కిమితి భేదం బ్రూతే తత్రాహ—యత్త్వితి. పరమాత్మనోఽసంసారిత్వ సిద్ధ్యర్థం జీవాద్భేదం దర్శయతి-తస్యాసంసారిత్వనిశ్చయాభావే తదభేదోక్తావపి జీవస్య సంసారిత్వానపాయాదిత్యర్థః. అధిష్ఠానస్య కల్పితాద్భేదేఽపి కల్పితస్యాధిష్ఠానాన్న పృథక్త్వమిత్యాహ—జీవస్య త్వితి. కల్పితభేదానువాదస్య ఫలమాహ—ఏవం హీతి. సూత్రేష్వభేదో నోక్త ఇతి భ్రాంతిం నిరస్యతి—ప్రతిపాద్యమితి. ఆత్మేతి తూపగచ్ఛంతీ త్యాదిసూత్రాణి ఆదిపదార్థః. నన్వద్వైతస్య శాస్త్రార్థత్వే ద్వైతాపేక్షవిధివిరోధ స్తత్రాహ—వర్ణితశ్చేతి. అద్వైతమజానతః కల్పితద్వైతాశ్రయా విధయో న విదుష ఇతి సర్వముపపన్నమిత్యర్థః.

సూ. అన్యార్థశ్చ పరామర్శః. ౨౦

అథ యోఽయం దహరవాక్యశేషే జీవపరామర్శో దర్శితః— 'అథ య ఏష సంప్రసాద' ఇత్యాదిస్స దహరే పరమేశ్వరే వ్యాఖ్యాయమానే న జీవోపాసనోపదేశో నాపి ప్రకృతవిశేషోపదేశ ఇత్యనర్థకత్వం ప్రాప్నోతీత్యత ఆహ—అన్యార్థః అయం జీవపరామర్శః న జీవస్వరూపపర్యవసాయీ కిం తర్హి పరమేశ్వరస్వరూపపర్యవసాయీ, కథమ్? సంప్రసాదశబ్దోదితో జీవో జాగరితవ్యవహారే దేహేంద్రియపంజరాధ్యక్షో భూత్వా తద్వాసనానిర్మితాంశ్చ స్వప్నాన్నాడీచరోఽనుభూయ శ్రాంతశ్శరణం ప్రేప్సురుభయరూపాదపి శరీరాభిమానాత్సముత్థాయ సుషుప్తావస్థాయాం పరంజ్యోతిరాకాశశబ్దితం పరం బ్రహ్మోపసంపద్య విశేషవిజ్ఞానవత్త్వం చ పరిత్యజ్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే. యదస్యోపసంపత్తవ్యం పరంజ్యోతిః, యేన స్వరూపేణాయమభినిష్పద్యతే స ఏష ఆత్మాపహతపాప్మత్వాదిగుణ ఉపాస్య ఇత్యేవమర్థోఽయం జీవపరామర్శః పరమేశ్వరవాదినోఽప్యుపపద్యతే.

సూ. అల్పశ్రుతేరితి చేత్తదుక్తమ్. ౨౧.

యదప్యుక్తం 'దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశ' ఇత్యాకాశస్యాల్ప

౨౦. ఏవం ప్రజాపతివాక్యే జీవానువాదేన బ్రహ్మణ ఏవాపహతపాప్మత్వోక్తేః జీవే తదసంభవాన్న జీవో దహర ఇత్యుక్తం తర్హి జీవపరామర్శస్య కా గతిరిత్యత ఆహ—అన్యార్థశ్చేతి. సూత్రం వ్యాచష్టే—అథేత్యాదినా. ప్రకృతే దహరే విశేషో గుణః తదుపదేశోఽపి నేత్యర్థః. తత్ర దహరవాక్యశేషరూపం సంప్రసాదవాక్యమాశంకాపూర్వకం దహరబ్రహ్మపరత్వేన వ్యాచష్టే—కథమిత్యాదినా.

౨౧. ఉపాస్యత్వాదల్పత్వముక్తమితి వ్యాఖ్యాయ శ్రుత్యా నిరస్తమిత్యర్థాంత

నను తర్హి 'సంప్రసాదః' ఇతి జీవపరామర్శో వ్యర్థః స్యాదిత్యత ఆహ— జీవపరామర్శః 'అభినిష్పద్యతే' ఇతి ఉపసంపత్తవ్యపరమాత్మపర ఏవ, న జీ[illegible]పాదనార్థ ఇత్యర్థః.

త్వం శ్రూయమాణం పరమేశ్వరే నోపపద్యతే, జీవస్య త్వారాగ్రోప మితస్యాల్పత్వమవకల్పత ఇతి తస్య పరిహారో వక్తవ్యః, ఉక్తో హ్యస్య పరిహారః పరమేశ్వరేఽప్యాపేక్షికమల్పత్వమవకల్పత ఇతి 'అర్భకౌకస్త్వాత్తద్వ్యపదేశాచ్చ నేతి చేన్న నిచాయ్యత్వాదేవం వ్యోమవ'చ్చేత్యత్ర స ఏవ పరిహారోఽనుసంధాతవ్య ఇతి సూచయతి. శ్రుత్యైవ చేదమల్పత్వం ప్రత్యుక్తం ప్రసిద్ధేనాకాశేనోపమిమానయా 'యావాన్వా అయమాకాశస్తావానేషోఽంతర్హృదయ ఆకాశ' ఇతి ఇతి పంచమాధికరణమ్.

సూ. అనుకృతేస్తస్య చ. ౨౨.

'న తత్ర సూర్యో భాతి న చంద్రతారకం నేమా విద్యుతో భాంతి కుతోఽయమగ్నిః తమేవ భాంతమనుభాతి సర్వం తస్య భాసా

రమాహ—శ్రుత్యైవ చేదమితి. ఏవం దహరవాక్యం ప్రజాపతివాక్యం చ సగుణే నిర్గుణే చ సమన్వితమితి సిద్ధం—ఇతి పంచమాధికరణమ్.

౨౨. *అనుకృతేస్తస్య చ * ముండకవాక్యముదాహరతి—న తత్రేతి. తస్మిన్ బ్రహ్మణి విషయే న భాతి తం న భాసయతీతి యావత్. యదా చంద్రభాస్కరాదిర్న భాసయతి తదా అల్పదీప్తేరగ్నేః కా కథేత్యాహ—కుత ఇతి. కించ సర్వస్య సూర్యాదేస్తద్భాస్యత్వాన్న తద్భాసకత్వ మిత్యాహ—తమేవేతి. అనుగమనవదనుభానం స్వగత మితి శంకాం నిరస్యతి—తస్యేతి. తత్రేతి సప్తమ్యాః సతి విషయేచసాధారణ్యాత్సంశ

జీవపూర్వపక్షబీజమాశంక్య పరిహరతి—

'దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశః' ఇత్యాకాశస్యాల్పత్వశ్రవణాన్న పరమాత్మత్వమ్, కింతు జీవత్వమితి చేత్, తత్ర సమాధానముక్తమ్. 'అర్భకౌకస్త్వాత్తద్వ్యపదేశాచ్చ...' ఇత్యత్ర. తస్మాద్దహరాకాశః పరమాత్మైవోపాస్య ఇతి సిద్ధమ్. ౨౧.

పూర్వమ్ 'పరం జ్యోతిరూపసంపద్య...' ఇతి వాక్యార్థవిచారప్రసంగాత్ 'తచ్ఛుభ్రం జ్యోతిషాం జ్యోతిః...' '...ఆయుర్హోపాసతేఽమృతమ్' ఇతి వాక్యోక్త పరంజ్యోతిష్ట్వసాధకమ్ 'న తత్ర సూర్యః' ఇత్యాదివాక్యం విచార్యత ఇతి ప్రసంగ సంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే అలౌకికతేజస ఉపాస్తిః, సిద్ధాంతే నిర్విశేషబ్రహ్మధీరితి

సర్వమిదం విభాతీ'తి సమామనంతి. తత్ర యం భాంతమనుభాతి సర్వం యస్య చ భాసా సర్వమిదం విభాతి స కిం తేజోధాతుః కశ్చిత్? ఉత ప్రాజ్ఞ ఆత్మేతి విచికిత్సాయాం తేజోధాతురితి తావత్ప్రాప్తం, కుతః? తేజోధాతూనామేవ సూర్యాదీనాం భానప్రతిషేధాత్. తేజస్స్వభావకం హి చంద్రతారకాది తేజస్స్వభావక ఏవ సూర్యే భాసమానేఽహని న భాసత ఇతి ప్రసిద్ధం, తథా సహ సూర్యేణ సర్వమిదం చంద్రతారకాది యస్మిన్న భాసతే సోఽపి తేజస్స్వభావక ఏవ కశ్చిదిత్యవగమ్యతే. అనుభానమపి తేజస్స్వభావక ఏవోపపద్యతే సమానస్వభావకేష్వనుకారదర్శనాత్, గచ్ఛంతమనుగచ్ఛతీతివత్, తస్మాత్తేజోధాతుః కశ్చిదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః—ప్రాజ్ఞ ఏవాయమాత్మా భవితుమర్హతి. కస్మాత్? అనుకృతేః, అనుకరణమనుకృతిః, యదేతత్ 'తమేవ భాంతమనుభాతి సర్వ'మిత్యనుభానం తత్ప్రాజ్ఞపరిగ్రహేఽవకల్పతే. 'భారూపస్సత్యసంకల్ప' ఇతి హి ప్రాజ్ఞమాత్మానమామనంతి, న తు

యమాహ—తత్రేతి. పూర్వత్రాత్మశ్రుత్యాదిబలాదాకాశశబ్దస్య రూఢిత్యాగాదీశ్వరే వృత్తిరాశ్రితా తథేహాపి సతి సప్తమీబలాత్ వర్తమానార్థత్యాగేన యస్మిన్ సతి సూర్యాదయో న భాస్యంతి స తేజోవిశేష ఉపాస్య ఇతి భవిష్యదర్థే వృత్తిరాశ్రయణీయా అధునా భాసమానే సూర్యాదౌ న భాతీతి విరోధాదితి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి—తేజోధాతురితి. తేజోధానం నిర్గుణస్వయంజ్యోతిరాత్మజ్ఞానమిత్యుభయత్ర ఫలం తేజోధాతుత్వే లింగమాహ—తేజోధాతూనామితి. యత్తేజసోఽభిభావకం తత్తేజ ఇతి వ్యాప్తిమాహ—తేజస్స్వభావకమితి—యస్మిన్ సతి యన్న భాతి తదను తద్భాతీతి విరుద్ధమిత్యత ఆహ—అనుభానమితి. తతో నికృష్టభానం వివక్షితమితి భావః. ముఖ్యసంభవే వివక్షానుపపత్తేః ముఖ్యానుభానలింగాత్సర్వభాసకః పరమాత్మా స్వప్రకాశోఽత్ర గ్రాహ్య ఇతి సిద్ధాంతమాహ—ప్రాజ్ఞ ఇతి. ప్రాజ్ఞత్వం స్వప్రకాశత్వం భాసకత్వార్థముక్తం, తత్ర శ్రుతిమాహ—భారూప ఇతి. మానాభావాచ్చ తేజో

ఫలభేదః. ముండకే శ్రూయతే—'న తత్ర సూర్యో భాతి న చంద్రతారకమ్...' ఇత్యాది. తత్ర సూర్యాదిజగద్భాసకతయా ప్రతీయమానం కిం తేజోవిశేషః, ఉత బ్రహ్మేతి సంశయే, ప్రబలేన తేజసా దుర్బలస్యాభిభవదర్శనాత్తేజోవిశేష ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—తథా ప్రతీయమానం బ్రహ్మైవ. కుతః, అనుకృతేః అను

తేజోధాతుం కంచిత్సూర్యాదయోఽనుభాంతీతి ప్రసిద్ధమ్. సమత్వాచ్చ తేజోధాతూనాం సూర్యాదీనాం న తేజోధాతుమన్యం ప్రత్యపేక్షాస్తి యం భాంతమనుభాయుః. న హి ప్రదీపః ప్రదీపాంతరమనుభాతి. యదప్యుక్తం సమానస్వభావకేష్వనుకారో దృశ్యత ఇతి నాయమేకాంతో నియమః. భిన్నస్వభావకేష్వపి హ్యనుకారో దృశ్యతే, సుతప్తోఽయఃపిండోఽగ్న్యనుకృతిరగ్నిం దహంతమనుదహతి, భౌమం వా రజో వాయుం వహంతమనువహతీతి. అనుకృతేరిత్యనుభానమసూసుచత్. తస్య చేతి చతుర్థపాదమస్య శ్లోకస్య సూచయతి. 'తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతీ'తి చ తద్ధేతుకం భానం సూర్యాదేరుచ్యమానం ప్రాజ్ఞమాత్మానం గమయతి 'తం దేవా జ్యోతిషాంజ్యోతి రాయుర్హోపాసతేఽమృత'మితి హి ప్రాజ్ఞమాత్మానమామనంతి. తేజోఽన్తరేణ తు సూర్యాదితేజో విభాతీత్యప్రసిద్ధం విరుద్ధం చ, తేజోఽన్తరేణ తేజోఽన్తరస్య ప్రతిఘాతదర్శనాత్. అథవా న సూర్యాదీనామేవ శ్లోకపఠితానామిదం తద్ధేతుకం విభానముచ్యతే, కింతర్హి 'సర్వమిద'మిత్యవిశేషశ్రుతేః

ధాతుర్న గ్రాహ్య ఇత్యాహ—న త్వితి. కించ సూర్యాదయస్తేజోఽంతరభానమనునభాంతి తేజస్త్వాత్ ప్రదీపవదిత్యాహ—సమత్వాచ్చేతి. యోఽయమనుకరోతి స తజ్జాతీయ ఇతి నియమో నాస్తీత్యాహ—నాయమేకాంత ఇతి. పౌనరుక్త్యమాశంక్యోక్తానువాదపూర్వకం సూత్రోక్తం హేత్వంతరం వ్యాచష్టే—అనుకృతేరితి. తమేవ భాంతమిత్యేవకారోక్తం తద్భానం వినా సర్వస్య పృథగ్భానాభావరూపమనుభానమనుకృతేరిత్యనేనోక్తం—తస్య చేతి. సర్వభాసకత్వముక్తమిత్యపౌనరుక్త్యమిత్యర్థః. ఆత్మనస్సూర్యాదిభాసకత్వం శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధమవిరుద్ధం చేత్యాహ—తం దేవా ఇతి. సర్వశబ్దః ప్రకృతసూర్యాదివాచకత్వేన వ్యాఖ్యాతః. సంప్రతి తస్యాసంకుచద్వృత్తితాం మత్వాఽర్థాంతరమాహ—అథవేతి. తత్రేతి సర్వనామశ్రుత్యా ప్రకృతం బ్రహ్మ

కృతిరనుకరణం తస్మాత్, 'తమేవ భాంతమనుభాతి సర్వమ్' ఇత్యనుభానాత్. న హి సూర్యాదికం తేజస్తేజోఽంతరమనుభాతి, లోకే తదదర్శనాత్. తర్హి ప్రాప్తం స్వతః సూర్యాదేర్భానమిత్యత్రాహ—తస్య చేతి. 'తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతి' ఇతి బ్రహ్మభాసా భాస్యత్వావగమాత్. న చ విపరీతం కిం న స్యాదితి వాచ్యమ్, 'తచ్ఛుభ్రం జ్యోతిషాం జ్యోతిః' ఇతి వాక్యోపక్రమే బ్రహ్మణః స్వయం జ్యోతిష్ట్వావ

సర్వస్యైవాస్య నామరూపక్రియాకారకఫలజాతస్య యాఽభివ్యక్తిస్సా
బ్రహ్మజ్యోతిస్సత్తానిమిత్తా. యథా సూర్యాదిజ్యోతిస్సత్తానిమిత్తా సర్వ
రూపజాతస్యాభివ్యక్తిస్తద్వత్. 'న తత్ర సూర్యో భాతీ'తి చ తత్ర
శబ్ద మాహరన్ ప్రకృతగ్రహణం దర్శయతి.—ప్రకృతం చ బ్రహ్మ
'యస్మిన్ ద్యౌః పృథివీ చాంతరిక్షమోత' మిత్యాదినా. అనంతరం
చ 'హిరణ్మయే పరే కోశే విరజం బ్రహ్మ నిష్కలమ్, తచ్ఛుభ్రం
జ్యోతిషాం జ్యోతిస్తద్యదాత్మవిదో విదు'రితి. కథం తజ్జ్యోతిషాం
జ్యోతిరిత్యత ఇదముత్థితం 'న తత్ర సూర్యో భాతీ'తి. యదప్యుక్తం
సూర్యాదీనాం తేజసాం భానప్రతిషేధస్తేజోధాతావేవాన్యస్మిన్నవ
కల్పతే సూర్య ఇవేతరేషామితి, తత్ర తు స ఏవ తేజోధాతురన్యో
న సంభవతీత్యుపపాదితం. బ్రహ్మణ్యపి చైషాం భానప్రతిషేధోఽవ
కల్పతే, యతో యదుపలభ్యతే తత్సర్వం బ్రహ్మణైవ జ్యోతిషోప

గ్రాహ్యమిత్యాహ—న తత్ర సూర్య ఇతి. కిం చ స్పష్టబ్రహ్మపరపూర్వమంత్రాకాంక్షా
పూరకత్వాదయం మంత్రో బ్రహ్మపర ఇత్యాహ—అనంతరం చేతి. హిరణ్మయే జ్యోతి
ర్మయే అన్నమయాద్యపేక్షయా పరే కోశే ఆనందమయాఖ్యే పుచ్ఛశబ్దితం బ్రహ్మ
విరజం ఆగంతుకమలశూన్యం నిష్కలం నిరవయవం శుభ్రం నైసర్గికమలశూన్యం
సూర్యాదిసాక్షిభూతం బ్రహ్మవిత్ప్రసిద్ధమిత్యర్థః. సతిసప్తమీపక్షమనువదతి—యద
పీతి. సూర్యాద్యభిభావకతేజోధాతౌ ప్రామాణికే తస్యేహ గ్రహణశంకా స్యాన్న
తత్ర ప్రమాణమస్తీత్యాహ—తత్రేతి. సిద్ధాంతేన తత్రేతి వాక్యార్థః కథమిత్యా
శంక్యాహ—బ్రహ్మణ్యపీతి. సతిసప్తమీపక్షే న భాతీతి శ్రుతం వర్తమానత్వం త్య
క్త్వా తస్మిన్ సతి న భాస్యంతీత్యశ్రుతభవిష్యత్వం కల్పనీయం ప్రత్యక్షవిరోధనిరా
సాయ, విషయసప్తమీపక్షే తు న భాసయతీత్యశ్రుతణిజధ్యాహారమాత్రం కల్ప్యం.
న శ్రుతత్యాగ ఇతి లాఘవం, అతో బ్రహ్మణి విషయే సూర్యాదేర్భాసకత్వనిషేధేన
బ్రహ్మభాస్యత్వముచ్యత ఇత్యర్థః. యేనాన్యభాస్యత్వేన హేతునా సూర్యాదయస్తస్మిన్
బ్రహ్మణి విషయే భాసకాస్స్యుః, తథా తు బ్రహ్మాన్యేన నోపలభ్యతే స్వప్రకాశత్వా

గమాత్, 'న తత్ర...' ఇతి తచ్ఛబ్దేన తస్యైవ ప్రకృతజ్యోతిషః పరామర్శాత్.
అతః స్వయంజ్యోతిః సూర్యాదిసకలజగదవభాసకం బ్రహ్మైవ, న తు లౌకికం తేజః
కస్యాత్రాప్రకృతత్వాదితి సిద్ధమ్.

లభ్యతే, బ్రహ్మ తు నాన్యేన జ్యోతిషోపలభ్యతే, స్వయంజ్యోతిస్స్వ రూపత్వాత్. యేన సూర్యాదయ స్తస్మిన్భాయుః. బ్రహ్మ హ్యన్య ద్వ్యనక్తి న తు బ్రహ్మాన్యేన వ్యజ్యతే 'ఆత్మనైవాయం జ్యోతిషాస్తే అగృహ్యో నహి గృహ్యత' ఇత్యాది శ్రుతిభ్యః.

సూ. అపి చ స్మర్యతే. ౨౩.

అపి చేదం రూపం ప్రాజ్ఞస్యైవాత్మనస్మర్యతే భగవద్గీతాసు— "న తద్భాసయతే సూర్యో న శశాంకో న పావకః, యద్గత్వా న నివ ర్తంతే తద్ధామ పరమం మమే"తి, "యదాదిత్యగతం తేజో జగద్భాస యతేఽఖిలమ్, యచ్చంద్రమసి యచ్చాగ్నౌ తత్తేజో విద్ధి మామక" మితి చ. ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

సూ. శబ్దాదేవ ప్రమితః. ౨౪.

'అంగుష్ఠమాత్రః పురుషో మధ్య ఆత్మని తిష్ఠతీ'తి శ్రూయతే,

దితి యోజనా. ఉక్తమేవ శ్రుత్యంతరేణ ద్రఢయతి—బ్రహ్మేతి. స్వప్రకాశత్వే ఽన్యాభాస్యత్వే చ శ్రుతిద్వయం, గ్రహణాయోగ్యత్వాదగ్రాహ్య ఇత్యర్థః.

౨౩. ణిజధ్యాహారపక్షే స్మృతిబలమప్యస్తీత్యాహ—అపి చేతి. సూత్రం వ్యాచష్టే—అపి చేతి. అభాస్యత్వే సర్వభాసకత్వే చ శ్లోకద్వయం ద్రష్టవ్యం తస్మాదనుభానమంత్రో బ్రహ్మణి సమన్విత ఇతి సిద్ధం—ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

౨౪. *శబ్దాదేవ ప్రమితః—కాఠకవాక్యం పఠతి అంగుష్ఠేతి. పురుషః

అస్మిన్ శ్రుత్యుక్తార్థే స్మృతిం దర్శయితుమాహ—

'న తద్భాసయతే సూర్యో న శశాంకో న పావకః' 'యదాదిత్యగతం తేజో జగద్భాసయతేఽఖిలమ్...' ఇతి భగవద్గీతాసు స్మర్యత ఇత్యర్థః.

పూర్వమనుభానాదినా లింగేన తత్రేతి విషయసప్తమీం కృత్వా న భాతీత్యాదౌ ణిజధ్యాహారేణ న భాసయతీత్యర్థో వర్ణితప్రాయః. తథేహాపి 'అంగుష్ఠమాత్రః' ఇతి పరిమాణలింగాజ్జీవమాదాయ ఈశానోఽస్మీతి భావయేదితి విధ్యధ్యాహారేణోపాస్తిపరమంగుష్ఠవాక్యమస్త్వితి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే జీవోపాస్తిః, సిద్ధాంతే తస్యైవ పరమాత్మతయా ధీరితి

తథా ‘అంగుష్ఠమాత్రః పురుషో జ్యోతిరివాధూమకం ఈశానో భూతభవ్యస్య స ఏవాద్య స ఉ శ్వఏతద్వైత’దితి చ. తత్ర యోఽయమంగుష్ఠమాత్రః పురుషశ్శ్రూయతే, స కిం విజ్ఞానాత్మా? కిం వా పరమాత్మేతి సంశయః. తత్ర పరిమాణోపదేశాత్తావద్విజ్ఞానాత్మేతి తావత్ప్రాప్తం. న హ్యనంతాయామవిస్తారస్య పరమాత్మనోఽంగుష్ఠపరిమాణత్వముపదిశ్యేత. విజ్ఞానాత్మనస్తూపాధిమత్త్వాత్సంభవతి కయాచిత్కల్పనయాంగుష్ఠమాత్రత్వమ్. స్మృతేశ్చ—“అథసత్యవతః కాయాత్పాశబద్ధంవశం గతం, అంగుష్ఠమాత్రం పురుషం నిశ్చకర్ష యమో బలా”దితి. న హి పరమేశ్వరో బలాద్యమేన నిష్క్రష్టుం శక్యః, తేన తత్ర సంసార్యం

పూర్ణోఽప్యాత్మని దేహమధ్యే అంగుష్ఠమాత్రే హృదయే తిష్ఠతీత్యంగుష్ఠమాత్ర ఇత్యుచ్యతే. తస్యైవ పరమాత్మత్వవాదివాక్యాంతరమాహ—తథేతి. అధూమకమితి పఠనీయం. యోఽఙ్గుష్ఠమాత్రో జీవః స వస్తుతో నిర్ధూమజ్యోతిర్వన్నిర్మలప్రకాశరూప ఇతి త్వమర్థం సంశోధ్య తస్య బ్రహ్మత్వమాహ—ఈశాన ఇతి. తస్యాద్వితీయత్వమాహ—స ఏవేతి. కాలత్రయేఽపి స ఏవాస్తి నాన్యత్కించిత్ యన్నచికేతసా పృష్టం బ్రహ్మ తదేతదేవేత్యర్థః. పరిమాణేశానశబ్దాభ్యాం సంశయమాహ—తత్రేతి. యథానుభానాదిలింగాత్ ణిజధ్యాహారేణ సూర్యాద్యగోచరో బ్రహ్మేత్యుక్తం తథా ప్రథమశ్రుతపరిమాణలింగాత్ జీవప్రతీతా వీశానోఽస్మీతి ధ్యాయేదితి విధ్యధ్యాహారేణ ధ్యానపరం వాక్యమితి పూర్వపక్షయతి—తత్ర పరిమాణేతి. పూర్వపక్షే బ్రహ్మదృష్ట్యా జీవోపాస్తిః, సిద్ధాంతే తు ప్రత్యగ్బ్రహ్మైక్యజ్ఞానం ఫలమితి మంతవ్యం. ఆయామో దైర్ఘ్యం విస్తారో మహత్త్వమితి భేదః—కయాచిదితి. అంగుష్ఠమాత్రహృదయస్య విజ్ఞానశబ్దితబుద్ధ్యభేదాధ్యాసకల్పనయేత్యర్థః. స్మృతిసంవాదాదప్యంగుష్ఠమాత్రో జీవ ఇత్యాహ—స్మృతేశ్చేతి. అథ మరణానంతరం యమపాశైర్బద్ధం కర్మవశం ప్రాప్తమిత్యర్థః. తత్రాపీశ్వరః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—న హీతి.

ఫలభేదః. కఠవల్లీషు శ్రూయతే—‘అంగుష్ఠమాత్రః పురుషో జ్యోతిరివాధూమకః, ఈశానో భూతభవ్యస్య...’ ఇతి. తత్ర కిమయమంగుష్ఠవాక్యప్రతిపాద్యో జీవః, ఉత బ్రహ్మేతి సందేహే, జీవ ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ప్రమితః వాక్యప్రతిపాద్యః ప్రత్యగభిన్నపరమాత్మైవ. కుతః, శబ్దాదేవ ‘ఈశానో భూతభవ్యస్య...’ ఇత్యత్ర ఈశానశబ్దాత్. న చాంగుష్ఠమాత్రజీవలింగవిరోధః, లింగశ్రుత్యోర్విరోధే

గుష్ఠమాత్రో నిశ్చితః స ఏవేహాపీత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః.—పరమాత్మైవాయమంగుష్ఠమాత్రపరిమితః పురుషో భవితుమర్హతి. కస్మాత్? శబ్దాత్ 'ఈశానో భూతభవ్యస్యే'తి. న హ్యన్యః పరమేశ్వరాద్భూతభవ్యస్య నిరంకుశమీశితా. 'ఏతద్వై త'దితి చ ప్రకృతం పృష్టమిహానుసందధాతి, ఏతద్వై తత్ యత్పృష్టం బ్రహ్మేత్యర్థః. పృష్టం చేహ బ్రహ్మ—'అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాత్, అన్యత్ర భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వదే'తి. శబ్దాదేవేతి అభిధానశ్రుతేరేవేశాన ఇతి పరమేశ్వరోఽవగమ్యత ఇత్యర్థః.

కథం పునస్సర్వగతస్య పరమాత్మనః పరిమాణోపదేశ ఇతి అత్ర బ్రూమః.—

సూ. హృద్యపేక్షయా తు మనుష్యాధికారత్వాత్. ౨౫.

సర్వగతస్యాపి పరమాత్మనో హృదయేఽవస్థానమపేక్ష్యాంగుష్ఠమాత్రత్వమిదముచ్యతే, ఆకాశస్యేవ వంశపర్వాపేక్షమరత్నిమాత్రత్వం. న హ్యంజసాతిమాత్రస్య పరమాత్మనోఽంగుష్ఠమాత్రత్వముపపద్యతే. న చాన్యః పరమాత్మన ఇహ గ్రహణమర్హతి ఈశాన

"ప్రభవతి సంయమనే మమాపి విష్ణు"రితి యమస్యేశ్వరనియమ్యత్వస్మరణాదితి భావః. భూతభవ్యస్యేత్యుపపదాత్సాధకాద్బాధకాభావాచ్చ ఈశాన ఇతీశత్వశబ్దాన్నిరంకుశమీశితా భాతీతి శ్రుత్యా లింగం బాధ్యమితి సిద్ధాంతయతి—పరమాత్మైవేతి. ప్రకరణాచ్చ బ్రహ్మపరమిదం వాక్యమిత్యాహ—ఏతదితి. శబ్దో వాక్యం లింగాద్దుర్బలమిత్యాశంక్యాహ—శబ్దాదితి.

౨౪. కరస్యకనిష్ఠః అరత్నిః. ముఖ్యాంగుష్ఠమాత్రో జీవో గృహ్యతాం కిం గౌణగ్రహణేనేత్యత ఆహ—న చాన్య ఇతి. సతి సంభవే ముఖ్యగ్రహో న్యాయ్యః

శ్రుతేరేవ ప్రబలత్వాత్. న చ పరమాత్మనోఽంగుష్ఠమాత్రత్వానుపపత్తిః, అంగుష్ఠమాత్రజీవానువాదేన బ్రహ్మాభేదబోధనాదితి సమంజసమ్.

శబ్దాదిభ్య ఇత్యుక్తం. నను ప్రతిప్రాణిభేదం హృదయానామనవస్థితత్వాత్తదపేక్షమప్యంగుష్ఠమాత్రత్వం నోపపద్యత ఇత్యత ఉత్తరముచ్యతే—మనుష్యాధికారత్వాదితి. శాస్త్రం హ్యవిశేషప్రవృత్తమపి మనుష్యానేవాధికరోతి శక్తత్వాదర్థిత్వాదపర్యుదస్తత్వాదుపనయనాదిశాస్త్రాచ్చేతి. వర్ణితమేతదధికారలక్షణే, మనుష్యాణాం చ నియతపరిమాణః కాయః, ఔచిత్యేన నియతపరిమాణమేవ చైషామంగుష్ఠ

య్యః అత్ర తు శ్రుతివిరోధాదసంభవ ఇతి గౌణగ్రహ ఇత్యర్థః. మనుష్యానేవేతి త్రైవర్ణికానేవేత్యర్థః. శక్తత్వాదిత్యనేన పశ్వాదీనాం దేవానామృషీణాం చాధికారో వారితః. తత్ర పశ్వాదీనాం శాస్త్రార్థజ్ఞానాదిసామగ్ర్యభావాత్ కర్మణ్యశక్తిః, ఇంద్రాదేః స్వదేవతాకే కర్మణి స్వోద్దేశేన ద్రవ్యత్యాగాయోగాదశక్తిః, ఋషీణామార్షేయవరణే ఋష్యంతరాభావాదశక్తిః, అర్థిత్వాదిత్యనేన నిష్కామానాం ముముక్షూణాం స్థావరాణాం చాధికారో వారితః. తత్ర ముముక్షూణాం శుద్ధ్యర్థిత్వే నిత్యాదిష్వధికారో న కామ్యేషు. శుద్ధచిత్తానాం మోక్షార్థిత్వే శ్రవణాదిషు వ్యంజకేష్వధికారో న కర్మస్వితి మంతవ్యం. శూద్రస్యాధికారం నిరస్యతి—అపర్యుదస్తత్వాదితి. 'శూద్రో యజ్ఞేఽనవక్లృప్త' ఇతి పర్యుదాసాత్, ఉపనయీత తమధ్యాపయీతే'తి శాస్త్రాచ్చ న శూద్రస్య వైదికే కర్మణ్యధికారః. తస్యైకజాతిత్వస్మృతేరుపనయనప్రయుక్తద్విజత్వాభావేన వేదాధ్యయనాభావాత్. అత్రాపేక్షితో న్యాయష్షష్ఠాధ్యాయే వర్ణిత ఇత్యాహ—వర్ణితమితి. 'స్వర్గకామో యజేతే'త్యాది శాస్త్రస్యావిశేషేణ సర్వాన్ ఫలార్థినః ప్రతి ప్రవృత్తత్వాత్ ప్రాణిమాత్రస్య సుఖార్థిత్వాచ్చ ఫలార్థే కర్మణి పశ్వాదీనామప్యధికార ఇత్యాశంక్యోక్తరీత్యా తేషాం శక్తత్వాభావాత్స్వర్గకామపదం మనుష్యపరతయా సంకోచ్య మనుష్యాధికారత్వే స్థాపితే చాతుర్వర్ణ్యాధికారమాశంక్య 'వసంతే బ్రాహ్మణోఽగ్నీనాదధీత గ్రీష్మే రాజన్యశ్శరది వైశ్య' ఇతి త్రయాణామేవాగ్నిసంబంధశ్రవణాత్తేషామేవాధికార ఇతి వర్ణిత మిత్యర్థః. అస్తు ప్రస్తుతే కిమాయాతం తత్రాహ—మనుష్యాణాం చేతి. ప్రాయేణ సప్తవితస్తిపరిమితో మనుష్యదేహ ఇత్యర్థః. ఏవమంగుష్ఠశబ్దో హృత్పరిమాణవాచకస్తత్రస్థం బ్రహ్మ లక్షయతీత్యుక్తం సంప్రతి తచ్ఛబ్దేనాంగు

నను జీవస్య పరమార్థతః సర్వగతబ్రహ్మత్వేన కథమంగుష్ఠమాత్రత్వమిత్యత ఆహ—

తుశబ్దః శంకానిరాసార్థః. మనుష్యాధికారత్వాచ్ఛాస్త్రస్య, మనుష్యాణాం

మాత్రం హృదయమ్. అతో మనుష్యాధికారత్వాచ్ఛాస్త్రస్య మనుష్యహృదయావస్థానాపేక్షమంగుష్ఠమాత్రత్వముపపన్నం పరమాత్మనః. యదప్యుక్తం పరిమాణోపదేశాత్ స్మృతేశ్చ సంసార్యేవాయమంగుష్ఠమాత్రః ప్రత్యేతవ్య ఇతి తత్ప్రత్యుచ్యతే—'స ఆత్మా తత్త్వమసీ'త్యాదివత్సంసారిణ ఏవ సతోఽంగుష్ఠమాత్రస్య బ్రహ్మత్వమిదముపదిశ్యత ఇతి. ద్విరూపా హి వేదాంతవాక్యానాం ప్రవృత్తిః, క్వచిత్పరమాత్మస్వరూపనిరూపణపరా క్వచిద్విజ్ఞానాత్మనః పరమాత్మైకత్వోపదేశపరా. తదత్ర విజ్ఞానాత్మనః పరమాత్మనైకత్వముపదిశ్యతే నాంగుష్ఠమాత్రత్వం కస్యచిత్. ఏతమేవార్థం పరేణ స్పష్టీకరిష్యతి—'అంగు

ష్ఠమాత్రం జీవమనూద్యాయమీశాన ఇతి బ్రహ్మాభేదో బోధ్య ఇతి వక్తుముక్తమనువదతి—యదపీతి. ప్రతిపాద్యాభేదవిరోధాదనువాద్యాంగుష్ఠమాత్రత్వం బాధ్యం తాత్పర్యార్థస్య బలవత్త్వాదిత్యాహ—తదితి. క్వచిత్ 'అస్థూల' మిత్యాదౌ, క్వచిత్ 'తత్త్వమసీ'త్యాదౌ (* నను పరమాత్మనోఽంగుష్ఠపరిమాణత్వం న సంభవతీతి సూత్రకారేణ హృదయాపేక్షమంగుష్ఠమాత్రత్వముక్తం ద్వివిధేత్యాదిభాష్యే తు జీవముద్దిశ్య బ్రహ్మత్వబోధనమితి ప్రతీయత ఇతి సూత్రార్థాస్పర్శిత్వాద్భాష్యమనుపపన్నమితి చేన్న, భాష్యతాత్పర్యానభిజ్ఞానాత్. కఠవల్లీవాక్యస్యావాంతరతాత్పర్యమేకం మహాతాత్పర్యం చైకం తత్రావాంతరతాత్పర్యముపాస్యే బ్రహ్మణి మహాతాత్పర్యం చ జ్ఞేయే బ్రహ్మణి అత ఏవ భాష్యకారైర్వాక్యద్వయోపన్యాసః కృతః. అత ఏవోపాసనాఫలం కఠవల్ల్యామేవ 'శతం చైకా చ హృదయస్య నాడ్య' ఇత్యాదినా బోధితం. అత ఏవ చతుర్థాధ్యాయే ద్వితీయచరణే 'తదోకః' ఇతి సూత్రే హార్దవిద్యాం ప్రకృత్య సమామనంతీతి భాష్యకారైః ప్రథమవాక్యస్య ఉపాస్యే బ్రహ్మణి తాత్పర్యమితి ప్రకటీకృతం. ఇత్థం చాత్రత్యభాష్యం మహాతాత్పర్యాభిప్రాయకమితి ద్రష్టవ్యం. రామానుజభాష్యకృతా తు పూర్వపక్షోఽస్మద్భాష్యతాత్పర్యాజ్ఞానేనైవ కృత ఇత్యవధేయం.) ఏకత్వార్థే వాక్యశేషమనుకూలయతి—ఏతమితి. శ్రుతిర్యమో వా కర్తా ద్రష్టవ్యః తం జీవం ప్రవృహేత్ పృథక్కుర్యాత్

హృదయస్యాంగుష్ఠమాత్రత్వాత్తదపేక్షయా సర్వగతస్యాత్మనోఽంగుష్ఠమాత్రత్వమవిరుద్ధమ్. అతోఽంగుష్ఠవాక్యే ప్రతిపాద్యః పరమాత్మైవేతి సిద్ధమ్.

---

* నన్విత్యాద్యవధేయమిత్యంతం ఔత్తరః పాఠః.

ష్ఠమాత్రః పురుషోఽన్తరాత్మా సదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్టః, తం స్వాచ్ఛరీరాత్ప్రవృహేన్ముంజాదివేషీకాం ధైర్యేణ తం విద్యాచ్ఛుక్రమమృత'మితి.

సూ. తదుపర్యపి బాదరాయణస్సంభవాత్. ౨౬.

అంగుష్ఠమాత్రశ్రుతిర్మనుష్యహృదయాపేక్షయా మనుష్యాధికారత్వాచ్ఛాస్త్రస్యేత్యుక్తం, తత్ప్రసంగాదిదముచ్యతే. బాఢం మనుష్యానధికరోతి శాస్త్రం, న తు మనుష్యానేవేతీహ బ్రహ్మజ్ఞానే నియమోఽస్తి, తేషాం మనుష్యాణాముపరిష్టాద్యే దేవాదయస్తానప్యధికరోతి శాస్త్ర

ధైర్యేణ బలవదింద్రియనిగ్రహాదినా తం వివిక్తమాత్మానం శుక్రం స్వప్రకాశం అమృతం కూటస్థం బ్రహ్మ జానీయాదిత్యర్థః. తస్మాత్కఠవాక్యం ప్రత్యగ్బ్రహ్మణి జ్ఞేయే సమన్వితమితి సిద్ధం—ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

౨౬. శాస్త్రస్య మనుష్యాధికారత్వే దేవాదీనాం బ్రహ్మవిద్యాయామనధికారస్స్యాదిత్యాశంక్యాహ—తదుపర్యపి బాదరాయణస్సంభవాత్. నను సమన్వయాధ్యాయేఽధికారచింతా న సంగతేత్యత ఆహ—అంగుష్ఠేతి. స్మృతస్యోపేక్షానర్హత్వం ప్రసంగః. అత్ర మనుష్యాధికారతోక్త్యా స్మృతానాం దేవాదీనాం వేదాంతశ్రవణాదావధికారోఽస్తి న వేతి సందేహే భోగాసక్తానాం వైరాగ్యాద్యసంభవాన్నేతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతమాహ—బాఢమితి. ఏవమధికారవిచారాత్మకాధికరణద్వయస్య ప్రాసంగికీసంగతిః అత్ర పూర్వపక్షే దేవాదీనాం జ్ఞానానధికారాద్దేవత్వప్రాప్తిద్వారా క్రమముక్తిఫలాసు దహరాద్యుపాసనాసు క్రమముక్త్యర్థినాం మనుష్యాణామప్రవృత్తిః

పూర్వం మనుష్యాధికారం శాస్త్రమిత్యుక్తే తర్హ్యమనుష్యాణాం దేవాదీనామధికారో న స్యాదిత్యాక్షిప్య సమాధీయత ఇత్యాక్షేపసంగత్యా ప్రసంగసంగత్యా వా ఇదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే మంత్రాద్యప్రామాణ్యాదుపగమనాదివాక్యానామపి స్వార్థే తదయోగాత్తత్త్వమస్యాదేరపి నైక్యనిష్ఠతేతి ఫలమ్, సిద్ధాంతే తత్సర్వసంభవాదైక్యనిష్ఠతేతి ఫలమ్. బృహదారణ్యకే శ్రూయతే—'తద్యో యో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ తదభవత్' ఇత్యాది. తత్ర కిం దేవానాం బ్రహ్మవిద్యాయామధి

మితి బాదరాయణఆచార్యో మన్యతే, కస్మాత్? సంభవాత్. సంభవతి హి తేషామర్థిత్వాది అధికారకారణం. తత్రార్థిత్వం తావన్మోక్షవిషయం దేవాదీనామపి సంభవతి వికారవిషయవిభూత్యనిత్యత్వాలోచనాదినిమిత్తం. తథా సామర్థ్యమపి తేషాం సంభవతి మంత్రార్థవాదేతిహాసపురాణలోకేభ్యో విగ్రహవత్త్వాద్యవగమాత్. న చ తేషాం కశ్చిత్ప్రతిషేధోఽస్తి. న చోపనయనాదిశాస్త్రైరేషామధికారో నివర్త్యతే. ఉపనయనస్య వేదాధ్యయనార్థత్వాత్, తేషాం చ స్వయంప్రతిభాతవేదత్వాత్. అపి చైషాం విద్యాగ్రహణార్థం బ్రహ్మచర్యాదీన్దర్శయతి—'ఏకశతం హ వై వర్షాణి మఘవా ప్రజాపతౌ బ్రహ్మచర్యముబాస, భృగుర్వై వారుణిః వరుణం పితరముపససార అధీహి భగవో బ్రహ్మే'త్యాది. యదపి కర్మస్వనధికారకారణముక్తం 'న

ఫలం, సిద్ధాంతే తు ప్రవృత్తిః. ఉపాసనాభిర్దేవత్వం ప్రాప్తానాం శ్రవణాదినా జ్ఞానాన్ముక్తిసంభవాదితి సఫలోఽయం విచారః. నను భోగాసక్తానాం తేషాం మోక్షార్థిత్వాభావాన్నాధికార ఇత్యత ఆహ—అర్థిత్వం తావదితి. వికారత్వేనాన్యత విషయసుఖస్య క్షయోదయాదిదోషదృష్ట్యా నిరతిశయసుఖమోక్షార్థిత్వం సత్త్వప్రకృతీనాం దేవాదీనాం సంభవతీత్యర్థః. నన్వింద్రాయ స్వాహేత్యాదౌ చతుర్థ్యంతశబ్దాతిరిక్తా విగ్రహవతీ దేవతా నాస్తి శబ్దస్య చాసామర్థ్యాన్నాధికార ఇత్యత ఆహ—తథేతి. అర్థిత్వవదిత్యర్థః. అపర్యుదస్తత్వమాహ—న చ తేషామితి. 'శూద్రో యజ్ఞేఽనవక్లృప్త ఇతివద్దేవాదీనాం విద్యాధికారనిషేధో నాస్తీత్యర్థః. నను విగ్రహవత్త్వేన దృష్టసామర్థ్యే సత్యప్యుపనయనాభావాచ్ఛాస్త్రీయసామర్థ్యం నాస్తీత్యత ఆహ—న చేతి. జన్మాంతరాధ్యయనబలాత్స్వయమేవ ప్రతిభాతాః స్మృతా వేదా యేషాం తే తథా తద్భావాదిత్యర్థః. బాలాదిషు ప్రవిష్టపిశాచాదీనాం వేదోద్ఘోషదర్శనాద్దేవయోనీనాం జన్మాంతరస్మరణమస్తీతి స్మృతవేదాంతానామర్థవిచారో యుక్త ఇత్యర్థః. దేవానామృషీణాం చ విద్యాధికారే కారణమర్థిత్వాదికముక్త్వా శ్రౌతం గురుకులవాసాది లింగమాహ—అపి చేతి. నను బ్రహ్మవిద్యా దేవాదీన్నాధికరోతి వేదార్థత్వాత్ అగ్నిహోత్రవదిత్యత ఆహ—యదపీతి. దేవానాం కర్మసు నాధికారః దేవతాంతరా

కారోఽస్తి న వేతి సందేహే, నాస్తీతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—తదుపర్యపి తేషాం మనుష్యాణాముపరిష్టాత్ యే దేవాదయః తేషామపి బ్రహ్మవిద్యాయామధికారో

దేవానాం దేవతాంతరాభావాత్’ ఇతి, ‘న ఋషీణామృష్యంతరాభావా’దితి, న తద్విద్యాస్వస్తి. నహీంద్రాదీనాం విద్యాస్వధిక్రియమాణానా మింద్రాద్యుద్దేశేన కించిత్కృత్యమస్తి, న చ భృగ్వాదీనాం భృగ్వాదిసగోత్రతయా, తస్మాద్దేవాదీనామపి విద్యాస్వధికారః కేనవార్యతే? దేవాద్యధికారేఽప్యంగుష్ఠమాత్రశ్రుతిః స్వాంగుష్ఠాపేక్షయా న విరుధ్యతే.

సూ. విరోధః కర్మణీతి చేన్నానేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్. ౨౭.

స్యాదేతద్యది విగ్రహవత్త్వాద్యభ్యుపగమేన దేవాదీనాం విద్యాస్వధికారో వర్ణ్యేత విగ్రహవత్త్వాదృత్విగాదివదింద్రాదీనామపి స్వరూప

ణాముద్దేశ్యానామభావాదితి ప్రథమసూత్రార్థః, ఋషీణామనధికారః ఋష్యంతరాభావాదృషియుక్తే కర్మణ్యశక్తేరితి ద్వితీయసూత్రార్థః. అసామర్థ్యముపాధిరితి పరిహరతి—న తదితి. అసామర్థ్యరూపం కారణమిత్యర్థః. న హ్యస్తి యేనాసామర్థ్యం స్యాదితి శేషః ‘తద్యో యో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ తదభవత్తథర్షీణా’మితి వాక్యబాధోఽప్యనుమానస్య ద్రష్టవ్యః. నను దేవాదిష్వ(?)త్యంగుష్ఠమాత్రశ్రుతిః కథం తేషాం మహాదేహత్వేన హృదయస్యాస్మదంగుష్ఠమాత్రత్వాభావాత్ అతశ్శ్రుతిషు తేషాం నాధికార ఇత్యత ఆహ—దేవాద్యధికారేఽపీతి.

౨౭. నను మంత్రాదీనాం ప్రతీయమానవిగ్రహవత్త్వే తాత్పర్యం కల్పయిత్వా దేవాదీనామధికార ఉక్తస్స చాయుక్తః అన్యపరాణాం తేషాం ప్రత్యక్షాదివిరోధేన స్వార్థే తాత్పర్యకల్పనానుపపత్తేరిత్యాక్షిప్య సూత్రచతుష్టయేన పరిహరతి—విరోధః కర్మణీత్యాదినా. వర్ణ్యేత, తర్హీతి శేషః,స్వరూపం విగ్రహః. అభ్యు

ఽస్తీతి బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే స్మ. కస్మాత్, సంభవాత్ అర్థిత్వసామర్థ్యాద్యధికారకారణస్య సంభవాదిత్యర్థః.

నను యదీంద్రాదీనాం విగ్రహత్త్వేన విద్యాధికారః, తర్హి కర్మణి విరోధ ఇత్యాశంక్యాహ—

ఇంద్రాదీనామృత్విగాదివదేకస్య శరీరస్య అనేకత్ర కర్మణి యుగపత్సన్ని

సన్నిధానేన కర్మాంగభావోఽభ్యుపగమ్యేత, తథా చ విరోధః కర్మణి స్యాత్, న హీంద్రాదీనాం స్వరూపసన్నిధానేన యాగాంగభావో దృశ్యతే, న చ సంభవతి. బహుషు యాగేషు యుగపదేకస్యేంద్రస్య స్వరూపసన్నిధానానుపపత్తేరితి చేత్, నాయమస్తి విరోధః, కస్మాత్ ? అనేకప్రతిపత్తేః. ఏకస్యాపి దేవతాత్మనో యుగపదనేకస్వరూపప్రతిపత్తిస్సంభవతి. కథమేతదవగమ్యతే? దర్శనాత్. తథా హి—'కతి దేవా' ఇత్యుపక్రమ్య 'త్రయశ్చ త్రీ చ శతా త్రయశ్చ త్రీ చ సహస్రేతి' నిరుచ్య 'కతమే త' ఇత్యస్యాం పృచ్ఛాయాం 'మహిమాన ఏవైషామేతే త్రయస్త్రింశత్త్వేవ దేవతా' ఇతి బ్రువంతీ శ్రుతిరేకైకస్య దేవతాత్మనో యుగపదనేకరూపతాం దర్శయతి. తథా త్రయస్త్రింశతోఽపి షడాద్యంతర్భావక్రమేణ 'కతమ ఏకో దేవ ఇతి ప్రాణ'

పగమే ప్రత్యక్షేణ దేవతా దృశ్యేత న చ దృశ్యతే అతో యోగ్యానుపలబ్ధ్యా దేవతాయా విగ్రహవత్యా అభావాత్ సంప్రదానకారకాభావేన కర్మనిష్పత్తిర్న స్యాదిత్యాహ—తథా చేతి. విగ్రహస్యాంగత్వమనుపలబ్ధిబాధితం యుక్త్యా చ న సంభవతీత్యాహ—న చేతి. తస్మాదర్థోపహితశబ్ద ఏవ దేవతా తస్యా అచేతనత్వాన్న విద్యాధికార ఇతి శంకార్థః. పరిహరతి—నాయమితి. ఏకస్యాపి దేవస్య యోగబలాదనేకదేహప్రాప్తిః శ్రుతిస్మృతిదర్శనాత్సంభవతి. అతో న కర్మణి విరోధ ఇతి వ్యాచష్టే—కస్మాదిత్యాదినా. వైశ్వదేవశస్త్రే శస్యమానదేవాః కతీతి శాకల్యేన పృష్టో యాజ్ఞవల్క్య నివిదా 'త్రయశ్చే'త్యాదిరూపయా ఉత్తరం దదౌ. నివిన్నామ శస్యమానదేవసంఖ్యావాచకశ్శబ్దః. షడధికాని త్రీణి శతాని త్రీణి సహస్రాణీతి సంఖ్యోక్త్వా సంఖ్యేయస్వరూపప్రశ్నే మహిమానో విభూతయః సర్వే దేవాః, ఏషాం త్రయస్త్రింశద్దేవానాం అష్టౌ వసవ ఏకాదశ రుద్రా ద్వాదశాదిత్యా ఇంద్రః ప్రజాపతిశ్చేతి త్రయస్త్రింశద్దేవాః తేఽపి షణ్ణాం అగ్నిపృథివీవాయ్వంతరిక్షాదిత్యదివాం మహిమానస్తేఽపి షట్సు దేవేష్వంతర్భవంతి షడ్దేవాస్త్రిషు లోకేషు త్రయశ్చ ద్వయోరన్నప్రాణయోర్ద్వౌ చైకస్మిన్ ప్రాణే హిరణ్యగర్భే అంతర్భవత ఇతి దర్శిత

ధానాసంభవాత్కర్మవిరోధః ప్రసజ్యేతేతి చేత్, న. కస్మాత్, అనేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్ ఏకస్యేంద్రస్య అనేకేషాం శరీరాణాం యుగపత్ప్రాప్తేః. 'స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతి' ఇత్యాది శ్రుతౌ దర్శనాత్, యద్వా అనేకత్ర కర్మణి ఏకస్య

ఇతి ప్రాణైకరూపతాం దేవానాం దర్శయంతీ తస్యైవైకస్య ప్రాణస్య యుగపదనేకరూపతాం దర్శయతి. తథా స్మృతిరపి—"ఆత్మనాం వై సహస్రాణి బహూని భరతర్షభ, కుర్యాద్యోగీ బలం ప్రాప్య తైశ్చ సర్వైర్మహీం చరేత్. ప్రాప్నుయాద్విషయాన్ కైశ్చిత్కైశ్చిదుగ్రం తపశ్చరేత్, సంక్షిపేచ్చ పునస్తాని సూర్యో రశ్మిగణానివ" ఇత్యేవం జాతీయకా ప్రాప్తాణిమాద్యైశ్వర్యాణాం యోగినామపి యుగపదనేక శరీరయోగం దర్శయతి కిము వక్తవ్యమాజానసిద్ధానాం దేవానాం? అనేకరూపప్రతిపత్తిసంభవాచ్చైకైకా దేవతా బహుభీ రూపైరాత్మానం ప్రవిభజ్య బహుషు యాగేషు యుగపదంగభావం గచ్ఛతీతి పరైశ్చ న దృశ్యతేఽన్తర్ధానాదిశక్తియోగాదిత్యుపపద్యతే. అనేక ప్రతిపత్తేర్దర్శనాదిత్యస్యాపరా వ్యాఖ్యా విగ్రహవతామపి కర్మాంగ భావచోదనాస్వనేకప్రతిపత్తిర్దృశ్యతే. క్వచిదేకోఽపి విగ్రహవా ననేకత్ర యుగపదంగభావం న గచ్ఛతి యథా బహుభిర్భోజయద్భి ర్నైకో బ్రాహ్మణో యుగపద్భోజ్యతే. క్వచిచ్చైకోఽపి విగ్రహవా ననేకత్ర యుగపదంగభావం గచ్ఛతి. యథా బహుభిర్నమస్కు-ర్వాణై రేకో బ్రాహ్మణో యుగపన్నమస్క్రియతే తద్వదిహోద్దేశపరి త్యాగాత్మకత్వాద్యాగస్య విగ్రహవతీమప్యేకాం దేవతాముద్దిశ్య బహవస్స్వం స్వం ద్రవ్యం యుగపత్పరిత్యక్ష్యంతీతి విగ్రహవత్త్వేఽపి దేవాదీనాం న కించిత్కర్మణి విరుధ్యతే.

మిత్యర్థః. త్రయస్త్రింశతోఽపి దేవానామితి సంబంధః. దర్శనం శ్రౌతం వ్యాఖ్యాయ స్మార్తం వ్యాచష్టే—తథా స్మృతిరితి. బలం యోగసిద్ధిం "అణిమా మహిమా చైవ లఘిమా ప్రాప్తిరీశితా, ప్రాకామ్యం చ వశిత్వం చ యత్ర కామావసాయితే" త్యష్టైశ్వర్యాణి. క్షణేన అణుర్మహాన్ లఘుర్గురుశ్చ భవతి యోగీ. అంగుల్యా చంద్ర స్పర్శః ప్రాప్తిః. ఈశితా సృష్టిశక్తిః. ప్రాకామ్యం ఇచ్ఛానభిఘాతః. వశిత్వం నియ మనశక్తిః. సంకల్పమాత్రాదిష్టలాభో యత్రకామావసాయి తేతి భేదః. ఆజానసిద్ధానాం జన్మనా సిద్ధానామిత్యర్థః ఫలితమాహ—అనేకేతి. అనేకేషు కర్మస్వేకస్య ప్రతిపత్తి రంగభావః. తస్య లోకే దర్శనాదితి వక్తుం వ్యతిరేకమాహ—క్వచిదేక ఇతి. ప్రకృతోపయుక్తమన్వయదృష్టాంతమాహ—క్వచిచ్చేతి.

తిపత్తిః అంగభావః తస్య లోకే దర్శనాత్. యథా బహుభిర్నమస్కుర్వాణై ర్యాగ కో బ్రాహ్మణో నమస్క్రియమాణో దృశ్యతే తద్వదిత్యర్థః.

సూ. శబ్ద ఇతి చేన్నాతః ప్రభవాత్ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్. ౨౮

మా నామ విగ్రహవత్త్వే దేవాదీనామభ్యుపగమ్యమానే కర్మణి కశ్చిద్విరోధః ప్రసంజి, శబ్దే తు విరోధః ప్రసజ్యేత. కథం? ఔత్పత్తికం హి శబ్దస్యార్థేన సంబంధమాశ్రిత్యానపేక్షత్వాదితి వేదస్య ప్రామాణ్యం స్థాపితం. ఇదానీం తు విగ్రహవతీ దేవతాభ్యుపగమ్యమానా యద్యప్యైశ్వర్యయోగాద్యుగపదనేకకర్మసంబంధీని హవీంషి భుంజీత తథాపి విగ్రహయోగాదస్మదాదివజ్జననమరణవతీ సేతి నిత్యస్య శబ్దస్యానిత్యేనార్థేన అనిత్యసంబంధే ప్రవిలీయమానే యద్వైదికే శబ్దే ప్రామాణ్యం స్థితం తస్య విరోధస్స్యాదితి చేన్నాయమప్యస్తి విరోధః. కస్మాత్? అతః ప్రభవాత్. అత ఏవ హి వైదికాచ్ఛబ్దాద్దేవాదికం జగత్ప్రభవతి. నను 'జన్మాద్యస్య యతః' ఇత్యత్ర బ్రహ్మప్రభవత్వం జగతోఽవధారితం కథమిహ శబ్దప్రభవత్వముచ్యతే? అపి చ

---

౨౮. కర్మణ్యవిరోధమంగీకృత్య శబ్దప్రామాణ్యవిరోధమాశంక్య పరిహరతి—శబ్ద ఇతి చేదితి. మా ప్రసంజి ప్రసక్తో మాభూన్నామేత్యర్థః. ఔత్పత్తికసూత్రే శబ్దార్థయోరనాద్యోస్సంబంధస్యానాదిత్వాద్వేదస్య స్వార్థే మానాంతరానపేక్షత్వేన ప్రామాణ్యముక్తం. ఇదానీమనిత్యవిగ్రహవ్యక్త్యభ్యుపగమే తత్సంబంధస్యాప్యనిత్యత్వాన్మానాంతరేణ వ్యక్తిం జ్ఞాత్వా శబ్దస్య సంకేతః పుంసా కర్తవ్య ఇతి మానాంతరాపేక్షత్వాత్ప్రామాణ్యస్య విరోధస్స్యాదిత్యాహ—కథమిత్యాదినా. కిం శబ్దానామనిత్యతయా సంబంధస్య కార్యత్వమాపాద్యతే? ఉతార్థానామనిత్యతయా? నాద్య ఇత్యాహ—నాయమపీతి. కర్మణ్యవిరోధవదిత్యపేరర్థః. దేవాదివ్యక్తిహేతుత్వేన ప్రాగేవ శబ్దానాం సత్త్వాన్నానిత్యత్వమితి భావః. అత్ర పూర్వాపరవిరోధం శంకతే—నన్వితి. శబ్దస్య నిమిత్తత్వేన బ్రహ్మసహకారిత్వాదవిరోధ ఇత్యాశంక్య ద్వితీయం కల్పముత్థాపయతి—అపి చేతి. అనిత్యత్వం సాదిత్వం వ్యక్తిరూపార్థానా

నను మాస్తు కర్మణి విరోధః, శబ్దే స్యాదిత్యాశంక్యాహ—

శబ్దే వేదవాక్యే అనిత్యవిగ్రహవద్దేవాదేర్నిత్యవేదార్థత్వాంగీకారే శబ్దస్య

యది నామ వైదికాచ్ఛబ్దాదస్య ప్రభవోఽభ్యుపగతః కథమేతావతా విరోధశ్శబ్దే పరిహృతః? యావతా వసవో రుద్రా ఆదిత్యా విశ్వే దేవా మరుత ఇత్యేతేఽర్థా అనిత్యా ఏవోత్పత్తిమత్త్వాత్, తదనిత్యత్వే చ తద్వాచినాం వైదికానాం వస్వాదిశబ్దానామనిత్యత్వం కేన వార్యతే? ప్రసిద్ధం హి లోకే దేవదత్తస్య పుత్రే ఉత్పన్నే యజ్ఞదత్త ఇతి తస్య నామ క్రియత ఇతి. తస్మాద్విరోధ ఏవ శబ్ద ఇతి చేన్న, గవాదిశబ్దార్థ సంబంధనిత్యత్వదర్శనాత్. నహి గవాదివ్యక్తీనాముత్పత్తిమత్త్వే తదాకృతీనాముత్పత్తిమత్త్వం స్యాత్. ద్రవ్యగుణకర్మణాం హి వ్యక్తయ ఏవోత్పద్యంతే నాకృతయః. ఆకృతిభిశ్చ శబ్దానాం సంబంధో న వ్యక్తిభిః. వ్యక్తీనామానంత్యాత్సంబంధగ్రహణానుపపత్తేః.

మనిత్యతయా శబ్దానాం సంబంధస్యానిత్యత్వం దుర్వారం, తస్మాత్పౌరుషేయసంబంధ సాపేక్షత్వాత్ప్రామాణ్యవిరోధ ఇత్యర్థః. న చ వ్యక్తీనా మనిత్యత్వేఽపి ఘట త్వాది జాతిసమవాయవచ్ఛబ్దసంబంధోఽపి నిత్యస్స్యాదితి వాచ్యం, ఉభయాశ్రిత సంబంధస్యాన్యతరాభావే స్థిత్యయోగేన దృష్టాంతాసిద్ధేరితి భావః. యథా గోత్వా దయో గవాది శబ్దవాచ్యాః తథా వసుత్వాద్యాకృతయో వస్వాదిశబ్దార్థాః న వ్యక్తయ ఇతి పరిహరతి—నేత్యాదినా. శబ్దానాం తదర్థానాం జాతీనాం చ నిత్యత్వాత్తత్సం బంధోఽపి నిత్య ఇతి ప్రతిపాదయతి—న హీత్యాదినా. వ్యక్తీనామానంత్యాదితి. న చ గోత్వావచ్ఛేదేన వ్యక్తిషు శక్తిస్సుగ్రహేతి వాచ్యం. సామాన్యస్యాప్రత్యా సత్తిత్వేన సర్వవ్యక్త్యుపస్థిత్యభావాత్ గోత్వం శక్యతావచ్ఛేదకమితి గ్రహాపేక్షయా గోత్వం శక్యమితి లాఘవాత్ నిరూఢాజహల్లక్షణయా వ్యక్తేర్లాభేనానన్యలభ్యత్వా భావాచ్చేతి భావః. యద్వా కేవలవ్యక్తిషు శక్తిరత్ర నిరస్యతేఽనుపపత్తిజ్ఞానం వినైవ వ్యక్తేశ్శబ్దశక్త్యాయత్తజాతిజ్ఞానవిషయత్వేనోభయశక్తేరావశ్యకత్వాత్. తథా చ నిత్యజాతితాదాత్మ్యేన వ్యక్తేరనాదిత్వాత్తత్సంబంధోఽప్యనాదిః సత్కార్యవాదాత్ అత ఏవ వాక్యవృత్తౌ తత్త్వమస్యాదివాక్యేషు భాగలక్షణోక్తా యుజ్యతే కేవల సామాన్యస్య వాచ్యత్వేఽఖండార్థస్య వాచ్యైకదేశత్వాభావాత్, 'అతః ప్రభవా'దితి సూత్రస్వారస్యాచ్చ కేవలవ్యక్తిశక్తినిరాస ఇతి గమ్యతే. కేవలవ్యక్తివచనాః ఖలు డిత్థాదిశబ్దా అర్థానంతరభావినస్సాంకేతికాః, గవాదిశబ్దాస్తు వ్యక్తిప్రభవహేతుత్వేన

అర్థేన సహ నిత్యసంబంధాభావేన నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధ ఇతి చేత్, న; అత [8]

వ్యక్తిషూత్పద్యమానాస్వప్యాకృతీనాం నిత్యత్వాన్న గవాదిశబ్దేషు కశ్చిద్విరోధో దృశ్యతే. తథా దేవాదివ్యక్తిప్రభవాభ్యుపగమేఽప్యాకృతినిత్యత్వాన్న కశ్చిద్వస్వాదిశబ్దేషు విరోధ ఇతి ద్రష్టవ్యః. ఆకృతివిశేషస్తు దేవాదీనాం మన్త్రార్థవాదాదిభ్యో విగ్రహవత్త్వాద్యవగమాదవగంతవ్యః. స్థానవిశేషసంబంధనిమిత్తాశ్చేంద్రాదిశబ్దాః సేనాపత్యాదిశబ్దవత్. తతశ్చ యో యస్తత్తత్స్థానమధితిష్ఠతి స స ఇంద్రాదిశబ్దైరభిధీయత ఇతి న దోషో భవతి. న చేదం శబ్దప్రభవత్వం బ్రహ్మప్రభవత్వవదుపాదానకారణత్వాభిప్రాయేణోచ్యతే. కథం తర్హి స్థితే వాచకాత్మనా నిత్యే శబ్దే నిత్యార్థసంబంధిని శబ్దవ్యవహారయోగ్యార్థవ్యక్తినిష్పత్తిః అతః ప్రభవాదిత్యుచ్యతే. కథం పునరవగమ్యతే శబ్దాత్ప్రభవతి జగదితి? ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం. ప్రత్యక్షం హి శ్రుతిః; ప్రామాణ్యం ప్రత్యనపేక్షత్వాత్. అనుమానం స్మృతిః; ప్రామాణ్యం ప్రతి సాపేక్షత్వాత్. తే హి శబ్దపూర్వాం సృష్టిం దర్శయతః.

ప్రాగేవ సంతీతి న వ్యక్తిమాత్రవచనాస్సాంకేతికాః కింతు స్థూలసూక్ష్మభావేనానుస్యూతవ్యక్త్యవినాభూతసామాన్యవచనా ఇతి మంతవ్యం. న చేంద్రాదివ్యక్తేరేకత్వేన జాత్యభావాదాకాశశబ్దవదింద్రచంద్రాదిశబ్దాః కేవలవ్యక్తివచనా ఇతి సాంప్రతం, అతీతానాగతవ్యక్తిభేదేన జాత్యుపపత్తే రిత్యలం ప్రపంచేన—దృష్టాంతముపసంహృత్య దార్ష్టాంతికమాహ. వ్యక్తిష్విత్యాదినా. ఆకృతిర్జాతిః. నను కా సా వ్యక్తిః యదనుగతేంద్రత్వాదిజాతిశ్శబ్దార్థస్స్యా దిత్యత ఆహ—ఆకృతివిశేషస్త్వితి. 'వజ్రహస్తః పురందరః' ఇత్యాదిభ్య ఇత్యర్థః. ఇంద్రాదిశబ్దానాం జాతిః ఇంద్రాదిషు ప్రవృత్తి నిమిత్తమిత్యుక్త్వా ఉపాధినిమిత్తమాహ—స్థానేతి. వ్యక్తిప్రలయేఽపి స్థానస్య స్థాయిత్వాచ్ఛబ్దార్థసంబంధనిత్యతేత్యాహ—తతశ్చేతి. ఉక్తం పూర్వాపరవిరోధం పరిహరతి—న చేతి. శబ్దో నిమిత్తమిత్యవిరోధం మత్వా సూత్రశేషమవతారయతి—కథం పునరితి. స్మృత్యా స్వప్రామాణ్యార్థం మూలశ్రుతి రనుమీయత ఇత్యనుమానం స్మృతిః. 'ఏతే అసృగ్రమిందవస్తిరః పవిత్రమాశవః విశ్వాన్యస్యభిసౌభగే' త్యేతన్మంత్రస్థైః పదైః స్మృత్వా బ్రహ్మా దేవాదీనసృజత్. తత్రైత ఇతి పదం సర్వ

ప్రభవాత్ అత ఏవ హి వైదికాచ్ఛబ్దాత్ దేవాది జగత్ప్రభవాత్ ఉత్పత్తేః. కథం

'ఏత ఇతి వై ప్రజాపతిర్దేవానసృజతాసృగ్రమితి మనుష్యానిందవ ఇతి పితౄంస్తిరః పవిత్రమితి గ్రహానాశవ ఇతి స్తోత్రం విశ్వానీతి శస్త్రమభిసౌభగేత్యన్యాః ప్రజా' ఇతి శ్రుతిః. తథాన్యత్రాపి 'స మనసా వాచం మిథునం సమభవ' దిత్యాదినా తత్ర తత్ర శబ్దపూర్వికా సృష్టిశ్శ్రావ్యతే, స్మృతిరపి "అనాదినిధనా నిత్యా వాగుత్సృష్టా స్వయంభువా, ఆదౌ వేదమయీ దివ్యా యతస్సర్వాః ప్రవృత్తయ" ఇతి. ఉత్సర్గోఽప్యయం వాచస్సంప్రదాయప్రవర్తనాత్మకో ద్రష్టవ్యోఽనాదినిధనాయాః అన్యాదృశస్యోత్సర్గస్యాసంభవాత్. తథా "నామరూపే చ భూతానాం కర్మణాం చ ప్రవర్తనం, వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ నిర్మమే స మహేశ్వర" ఇతి, "సర్వేషాం చ సనామాని కర్మాణి చ పృథక్పృథక్, వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ పృథక్సంస్థాశ్చ నిర్మమే" ఇతి చ. అపి చ చికీర్షితమర్థమనుతిష్ఠన్ తస్య వాచకం శబ్దం పూర్వం స్మృత్వా పశ్చాత్తమర్థమనుతిష్ఠతీతి సర్వేషాం నః ప్రత్యక్షమేతత్ తథా ప్రజాపతేరపి స్రష్టుః సృష్టేః పూర్వం వైదికాశ్శబ్దా మనసి ప్రాదుర్బభూవుః పశ్చాత్తదనుగతానర్థాన్ససర్జేతి గమ్యతే. తథా చ శ్రుతిః

నామత్వాద్దేవానాం స్మారకం, అసృగ్రుధిరం తత్ప్రధానే దేహే రమంత ఇత్యసృగ్రా మనుష్యాః. చంద్రస్థానాం పితౄణామిందుశబ్దః స్మారకః. పవిత్రం సోమం స్వాంతస్తిరస్కుర్వతాం గ్రహాణాంతిరః పవిత్రశబ్దః. ఋచోఽశ్నువతాం స్తోత్రాణాం గీతిరూపాణామాశుశబ్దః 'ఋచ్యధ్యూఢం సామే'తి శ్రుతేః. స్తోత్రానంతరం ప్రయోగం విశతాం శస్త్రాణాం విశ్వశబ్దః సర్వత్ర సౌభాగ్యయుక్తానామభిసౌభగశబ్దస్మారక ఇతి ఛందోగబ్రాహ్మణవాక్యార్థః. స ప్రజాపతిః మనసా వాచం త్రయీం మిథునం సమభవత్. మనో వాగ్రూపం మిథునం సంభావితవాన్ మనసా త్రయీ ప్రకాశితాం సృష్టిమాలోచితవానిత్యర్థః. 'రశ్మిరిత్యేవాదిత్యమసృజతే'త్యాది శ్రుతిరాదిశబ్దార్థః. సంప్రదాయో గురుశిష్యపరంపరాధ్యయనం. సంస్థా అవస్థాః. ప్రజాపతిసృష్టిశ్శబ్దపూర్వికా-సృష్టిత్వాత్, ప్రత్యక్షఘటాదివదితి ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామిత్యస్యార్థాంతరమాహ—అపి చేతి. అతః ప్రభవత్వప్రసంగాచ్ఛబ్దస్వరూపం

తత్ప్రభవత్వం దేవాదేః. ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం శ్రుతిస్మృతిభ్యామ్: 'ఏత ఇతి వై

'స భూరితి వ్యాహరత్ స భూమిమసృజతే'త్యేవమాదికా భూరాది శబ్దేభ్య ఏవ మనసి ప్రాదుర్భూతేభ్యో భూరాదీన్లోకాన్సృష్టాన్ దర్శయతి. కిమాత్మకం పునశ్శబ్దమభిప్రేత్యేదం శబ్దప్రభవత్వముచ్యతే? స్ఫోటమిత్యాహ. వర్ణపక్షే హి తేషాముత్పన్నప్రధ్వంసిత్వాన్నిత్యేభ్య శ్శబ్దేభ్యో దేవాదివ్యక్తీనాం ప్రభవ ఇత్యనుపపన్నం స్యాత్. ఉత్పన్నప్రధ్వంసినశ్చ వర్ణాః ప్రత్యుచ్చారణమన్యథాన్యథా చ ప్రతీయమానత్వాత్. తథా హ్యదృశ్యమానోఽపి పురుషవిశేషోఽధ్యయనధ్వనిశ్రవణాదేవ విశేషతో నిర్ధార్యతే—దేవదత్తోఽయమధీతే'యజ్ఞదత్తోఽయమధీత' ఇతి. న చాయం వర్ణవిషయోఽన్యథాత్వప్రత్యయో మిథ్యాజ్ఞానం, బాధకప్రత్యయాభావాత్. న చ వర్ణేభ్యోఽర్థావగతిర్యుక్తా, న హ్యేకైకో వర్ణోఽర్థం ప్రత్యాయయేత్, వ్యభిచారాత్; న చ వర్ణసముదాయప్రత్యయోఽస్తి, క్రమవర్తిత్వాద్వర్ణానాం;

వక్తుముక్తమాక్షిపతి—కిమాత్మకమితి. వర్ణరూపం తదతిరిక్తస్ఫోటరూపం వేతి కింశబ్దార్థః. తత్ర వర్ణానామనిత్యతాత్స్ఫోటస్య చాసత్త్వాన్న జగద్ధేతుత్వమిత్యాక్షేపే ద్వితీయపక్షం వైయాకరణో గృహ్ణాతి—స్ఫోటమితి. స్ఫుట్యతే వర్ణైర్వ్యజ్యత ఇతి స్ఫోటో వర్ణవ్యంగ్యోఽర్థస్య వ్యంజకో గవాదిశబ్దో నిత్యస్తమభిప్రేత్యేదముచ్యత ఇతి పూర్వేణాన్వయః. స ఏవాద్యపక్షం దూషయతి—వర్ణేతి. సోఽయం గకార ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞయా వర్ణనిత్యత్వసిద్ధేర్నానుపపత్తిరిత్యత ఆహ—ఉత్పన్నేతి. తారత్వమంద్రత్వాదివిరుద్ధధర్మవత్త్వేన తారో గకారో మంద్రో గకార ఇతి ప్రతీయమానగకారస్య భేదానుమానాత్ప్రత్యభిజ్ఞా గత్వజాతివిషయేత్యర్థః. నను విరుద్ధధర్మజ్ఞానం ధ్వన్యుపాధికం భ్రమ ఇత్యత ఆహ—న చేతి. తథా చ వర్ణానామనిత్యత్వాన్న జగద్ధేతుత్వమితి భావః. కిం చ తేషామర్థబోధకత్వాయోగాత్స్ఫోటోఽంగీకార్య ఇత్యాహ—న చ వర్ణేభ్య ఇత్యాదినా. వ్యభిచారాత్ ఏకస్మాద్వర్ణాదర్థప్రతీత్యదర్శనాద్వర్ణాంతరవైయర్థ్యప్రసంగాచ్చేత్యర్థః. తర్హి వర్ణానాం సముదాయో బోధక ఇత్యాశంక్య క్షణికానాం స నాస్తీత్యాహ—న చేతి. వర్ణానాం స్వతస్సాహిత్యాభావేఽపి సంస్కారలక్షణాపూర్వద్వారా సాహిత్యమాగ్నేయాదియాగానామివేతి శంకతే—

ప్రజాపతిర్దేవానసృజత' ఇత్యాదికా శ్రుతిః, 'వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ' ఇత్యాదికా

పూర్వపూర్వవర్ణానుభవజనితసంస్కారసహితోఽన్త్యో వర్ణోఽర్థం ప్రత్యాయయిష్యతీతి యదుచ్యతే, తన్న; సంబంధగ్రహణాపేక్షో హి శబ్దః స్వయం ప్రతీయమానోఽర్థం ప్రత్యాయయేద్ధూమాదివత్; న చ పూర్వపూర్వవర్ణానుభవజనితసంస్కారసహితస్యాంత్యవర్ణస్య ప్రతీతిరస్తి, అప్రత్యక్షత్వాత్సంస్కారాణాం. కార్యప్రత్యాయితైస్సంస్కారైస్సహితోఽంత్యో వర్ణోఽర్థం ప్రత్యాయయిష్యతీతి చేన్న, సంస్కారకార్యస్యాపి స్మరణస్య క్రమవర్తిత్వాత్, తస్మాత్స్ఫోటశ్శబ్దః, స చైకైకవర్ణప్రత్యయాహితసంస్కారబీజేఽన్త్యవర్ణప్రత్యయజనితపరిపాకే ప్రత్యయిన్యేకప్రత్యయవిషయతయా ఝటితి ప్రత్యవభాసతే.

పూర్వేతి. కిమయం సంస్కారో వర్ణైర్జనితోఽపూర్వాఖ్యః కశ్చిత్? ఉత వర్ణానుభవజనితో భావనాఖ్యః? నాద్యో మానాభావాత్. కించాయమజ్ఞాతో జ్ఞాతో వాఽర్థధీహేతుః నాద్య ఇత్యాహ—తన్నేతి. సంస్కారసహితశబ్దో జ్ఞాత ఏవార్థధీహేతుః సంబంధగ్రహణమపేక్ష్య బోధకత్వాద్ధూమాదివదిత్యర్థః. ద్వితీయే కిం ప్రత్యక్షేణ జ్ఞాతః? ఉత కార్యలింగేన? నాద్య ఇత్యాహ—న చేతి. ద్వితీయం శంకతే—కార్యేతి. కార్యమర్థధీస్తస్యాం జాతాయాం సంస్కారప్రత్యయః తస్మిన్ జాతే సేతి పరస్పరాశ్రయేణ దూషయతి—నేతి. పదార్థస్మరణస్యాపి పదజ్ఞానానంతరభావిత్వాత్తేన సంస్కారసహితాంత్యవర్ణాత్మకపదస్య జ్ఞానం న యుక్తమిత్యక్షరార్థః. అపిశబ్దః పరస్పరాశ్రయద్యోతనార్థః. ఏతేన భావనాసంస్కారపక్షోఽపి నిరస్తః. తస్య వర్ణస్మృతిమాత్రహేతుత్వేనార్థధీహేతుత్వాయోగాత్. న చాంత్యవర్ణసాహిత్యాద ధీహేతుత్వం కేవలసంస్కారస్య తు వర్ణస్మృతిహేతుత్వమితి వాచ్యం, అ ధీపూర్వకాలే భావనాయా జ్ఞానాభావేనార్థధీహేతుత్వాయోగాత్ న చ వర్ణస్మరణానుమితా సా అంత్యవర్ణసహితా అర్థధీహేతురితి వాచ్యం. తత్కార్యస్య క్రమికస్య వర్ణస్మరణస్యాప్యంత్యవర్ణానుభవానంతరభావిత్వేన తేనానుమితభావనానామంత్యవర్ణసాహిత్యాభావాదితి భావః. వర్ణానామర్థబోధకత్వాసంభవఫలమాహ—తస్మాదితి. స్ఫోటేఽపి కిం మానమిత్యాశంక్యైకం పదమితి ప్రత్యక్షప్రమాణమిత్యాహ—స చేతి. యథా రత్నతత్త్వం బహుభిశ్చాక్షుషప్రత్యయైస్స్ఫుటం భాసతే తథా గవాదిపదస్ఫోటో గకారాద్యేకైకవర్ణకృతప్రత్యయైస్స్ఫుటవిషయై

స్మృతిః. తాభ్యాం నిత్యశబ్దప్రభవత్వం దేవాదేరవగమ్యతే. ఏవం చ దేవాదివ్యక్త్య

న చాయమేకప్రత్యయో వర్ణవిషయా స్మృతిః, వర్ణానామనేకత్వాదేకప్రత్యయవిషయిత్వానుపపత్తేః. తస్య చ ప్రత్యుచ్చారణం ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాన్నిత్యత్వం భేదప్రత్యయస్య వర్ణవిషయత్వాత్. తస్మాన్నిత్యాచ్ఛబ్దాత్స్ఫోటరూపాదభిధాయకాత్ క్రియాకారకఫలలక్షణం జగదభిధేయభూతం ప్రభవతీతి. వర్ణా ఏవ తు శబ్దా ఇతి భగవానుపవర్షః. ననూత్పన్నప్రధ్వంసిత్వం వర్ణానాముక్తం, తన్న, త ఏవేతి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్. సాదృశ్యాత్ప్రత్యభిజ్ఞానం కేశాదిష్వివేతి చేన్న, ప్రత్యభిజ్ఞానస్య ప్రమాణాంతరేణ బాధానుపపత్తేః. ప్రత్యభిజ్ఞానమాకృతినిమిత్తమితి చేన్న, వ్యక్తిప్రత్యభిజ్ఞానాత్. యది హి ప్రత్యుచ్చారణం గవాదివ్యక్తివదన్యా అన్యా వర్ణవ్యక్తయః ప్రతీయేరంస్తత ఆకృతినిమిత్తం ప్రత్యభిజ్ఞానం స్యాత్. న త్వేతదస్తి. వర్ణ

రాహితాస్సంస్కారా బీజం యస్మిన్ చిత్తే తస్మిన్ అంత్యవర్ణకృతప్రత్యయేన జనితః పరిపాకోఽంత్యస్సంస్కారో యస్మిన్ తస్మిన్ ప్రత్యయిని చిత్తే ఏకం గౌరితి పదమితి ప్రత్యయః ప్రత్యక్షస్తద్విషయతయా స్పష్టమవభాసత ఇత్యర్థః. అనేన వర్ణాన్వయవ్యతిరేకయోః స్ఫోటజ్ఞానేఽన్యథాసిద్ధిః. న చైకస్మాద్వర్ణాత్సమ్యక్స్ఫోటాభివ్యక్తిః యేన వర్ణాంతరవైయర్థ్యం కింతు రత్నతత్త్వవద్బహుప్రత్యయసంస్కృతే చిత్తే సమ్యక్స్ఫోటాభివ్యక్తిరిత్యుక్తం భవతి. నన్వేకం పదమేకం వాక్యమితి ప్రత్యయస్య పదవాక్యస్ఫోటయోర్న ప్రామాణ్యం, తస్య వర్ణసమూహాలంబనస్మృతిత్వాదిత్యాశంక్య నిషేధతి—న చేతి. స్ఫోటస్య జగద్ధేతుత్వార్థం నిత్యత్వమాహ—తస్య చేతి. నను తదేవేదం పదమితి ప్రత్యభిజ్ఞాభ్రమః ఉదాత్తాదిభేదప్రత్యయాదిత్యత ఆహ—భేదేతి. ఆచార్యసంప్రదాయోక్తిపూర్వకం సిద్ధాంతయతి—వర్ణా ఏవేతి. వర్ణాతిరిక్తస్ఫోటాత్మకశబ్దస్యానుభవానారోహాదిత్యర్థః. సాదృశ్యదోషాదియం భ్రాంతిరితి శంకతే—సాదృశ్యాదితి. వపనానంతరం త ఏవేమే కేశా ఇతి ధీర్భ్రాంతిరితి యుక్తం భేదధీవిరోధాత్, స ఏవాయం వర్ణ ఇతి ధీస్తు ప్రమైవ బాధకాభావాదిత్యాహ—నేతి. గోత్వాదిప్రత్యభిజ్ఞావద్వర్ణేషు ప్రత్యభిజ్ఞా గత్వాదివిషయేతి శంకతే—ప్రత్యభిజ్ఞానమితి. వ్యక్తిభేదే సిద్ధే ప్రత్యభిజ్ఞాయా జాతివిషయత్వం స్యాత్, యత్త్వయా పీతం జలం తదేవ మయా పీతమిత్యాదౌ న తథేతీహ వ్యక్తిభేదస్సిద్ధ

త్వత్తావపి తన్నిష్ఠనిత్యాకృతేర్వేదార్థత్వాత్తత్సంబంధో నిత్య ఇత్యవిరుద్ధమ్.

వ్యక్తయ ఏవ హి ప్రత్యుచ్చారణం ప్రత్యభిజ్ఞాయంతే. ద్విర్గోశబ్ద ఉచ్చారిత ఇతి హి ప్రతీయతే న తు ద్వౌ గోశబ్దావితి. నను వర్ణా అప్యుచ్చారణభేదేన భిన్నాః ప్రతీయంతే దేవదత్తయజ్ఞదత్తయో రధ్యయనధ్వనిశ్రవణాదేవ భేదప్రతీతేరిత్యుక్తం. అత్రాభిధీయతే. సతి వర్ణవిషయే నిశ్చితే ప్రత్యభిజ్ఞానే సంయోగవిభాగవ్యంగ్యత్వా ద్వర్ణానా మభివ్యంజకవైచిత్ర్యనిమిత్తోఽయం వర్ణవిషయో విచిత్రః ప్రత్యయో న స్వరూపనిమిత్తః. అపి చ వర్ణవ్యక్తిభేదవాది నాపి ప్రత్యభిజ్ఞానసిద్ధయే వర్ణాకృతయః కల్పయితవ్యాః తాసు చ పరోపాధికో భేదప్రత్యయ ఇత్యభ్యుపగంతవ్యం తద్వరం వర్ణవ్యక్తిష్వేవ పరోపాధికో భేదప్రత్యయః, స్వరూపనిమిత్తం చ ప్రత్యభిజ్ఞానమితి కల్పనాలాఘవం. ఏష ఏవ చ వర్ణవిషయస్య భేదప్రత్యయస్య బాధకః ప్రత్యయో యత్ప్రత్యభిజ్ఞానం. కథం హ్యేకస్మిన్కాలే బహూనాముచ్చారయతామేక ఏవ సన్ గకారో యుగపదనేకరూపస్స్యాత్ ఉదాత్తశ్చానుదాత్తశ్చ స్వరితశ్చ సానునాసికశ్చ నిరను

ఇతి పరిహరతి—న వ్యక్తీతి. న త్వేతదితి. వ్యక్త్యన్యత్వజ్ఞానమిత్యర్థః. ఉదాత్తత్వాది విరుద్ధధర్మత్వాద్వ్యక్తిభేదోఽనుమానసిద్ధ ఇత్యనువదతి—నన్వితి. భేదప్రత్యయస్య కుంభకూపాకాశభేదప్రత్యయవదౌపాధికభేదవిషయత్వాదన్యథాసిద్ధేరనన్యథాసిద్ధవ్యక్త్యైక్యప్రత్యభిజ్ఞయా నిరపేక్షస్వరూపాలంబనయా బాధ ఇత్యుత్తరమాహ—అత్రేతి. తాల్వాదిదేశైః కోష్ఠస్థవాయుసంయోగవిభాగాభ్యాం విచిత్రాభ్యాం వ్యంగ్యత్వాద్వర్ణేషు వైచిత్ర్యధీరిత్యర్థః. కల్పనాగౌరవాచ్చ వర్ణేషు స్వతో భేదో నాస్తీత్యాహ—అపి చేతి. అనంతాః గకారాదివ్యక్తయః తాసు ప్రత్యభిజ్ఞానార్థం గత్వాది జాతయః తాసు చోదాత్తత్వాదిభేదస్యౌపాధికత్వమితి కల్పనాగౌరవాద్వరం వర్ణవ్యక్తిభేదమాత్రస్యౌపాధికత్వకల్పనమితి వ్యక్త్యానంత్యస్య జాతీనాం చ కల్పనమయుక్తమిత్యర్థః. నను భేదస్య బాధకాభావాదనౌపాధికత్వమిత్యత ఆహ—ఏష ఇతి. అస్తు తర్హి ప్రత్యయద్వయప్రామాణ్యాయ భేదాభేదయోస్సత్యత్వం తత్రాహ—కథం హీతి. ఉభయోరేకత్ర విరోధాద్భేద ఔపాధిక ఏవేత్యర్థః. నను వాయుసంయోగాదే రతీంద్రియత్వాన్న తద్గతవైచిత్ర్యస్యోదాత్తత్వాదే ర్వర్ణేషు ప్రత్య

నాసికశ్చేతి? అథవా ధ్వనికృతోఽయం భేదప్రత్యయో న వర్ణకృతః. కః పునరయం ధ్వనిర్నామ? యో దూరాదాకర్ణయతో వర్ణవివేకమప్రతిపద్యమానస్య కర్ణపథమవతరతి ప్రత్యాసీదతశ్చ పటుమృదుత్వాదిభేదం వర్ణేష్వాసంజయతి. తన్నిబంధనాశ్చోదాత్తాదయో విశేషా న వర్ణస్వరూపనిబంధనాః, వర్ణానాం ప్రత్యుచ్చారణం ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాత్. ఏవం చ సతి సాలంబనా ఏవైత ఉదాత్తాదిప్రత్యయా భవిష్యంతి, ఇతరథా హి వర్ణానాం ప్రత్యభిజ్ఞాయమానానాం నిర్భేదత్వాత్సంయోగవిభాగకృతా ఉదాత్తాదిభేదాః కల్పేరన్. సంయోగవిభాగానాం చాప్రత్యక్షత్వాన్న తదాశ్రయా విశేషాః వర్ణేష్వధ్యవసితుం శక్యంత ఇత్యతో నిరాలంబనా ఏవైత ఉదాత్తాదిప్రత్యయాస్స్యుః. అపి చ నైవైతదభినివేష్టవ్యముదాత్తాది

క్షారోపస్సంభవతీత్యరుచిం వదిష్యన్నన్యమతమాహ—అథవేతి. ధ్వనిధర్మా ఉదాత్తత్వాదయో ధ్వన్యభేదాధ్యాసాద్వర్ణేషు భాంతీత్యర్థః. ప్రశ్నపూర్వకం ధ్వనిస్వరూపమాహ—క ఇతి. అవతరతి, స ధ్వనిరితి శేషః. వర్ణాతిరిక్తశ్శబ్దో ధ్వనిరిత్యర్థః. సమీపం గతస్య పుంసస్తారత్వమంద్రత్వాదిధర్మాన్ స్వగతాన్వర్ణేషు స ఏవారోపయతీత్యాహ—ప్రత్యాసీదతశ్చేతి. ఆదిపదం వివృణోతి. తదితి. నన్వవ్యక్తవర్ణ ఏవ ధ్వనిర్నాతిరిక్త ఇత్యత ఆహ—వర్ణానామితి. ప్రత్యుచ్చారణం వర్ణా అనువర్తంతే ధ్వనిర్వ్యావర్తత ఇతి భేద ఇత్యర్థః. అన్యథా వాచికేషు జప్యవర్ణేష్వవ్యక్తేషు ధ్వనిబుద్ధిస్స్యాత్ దుందుభ్యాదిధ్వనౌ శబ్దత్వమాత్రేణ గృహ్యమాణే అయమవ్యక్తో వర్ణ ఇతి ధీస్స్యాదితి మంతవ్యం. ఏవం ధ్వన్యుపాధికత్వే స్వమతే గుణం వదన్న్యాయోపాధికత్వే పూర్వోక్తామరుచిం దర్శయతి—ఏవం చేత్యాదినా. అస్తు కో దోషస్తత్రాహ—సంయోగేతి. వాయుసంయోగాదేరశ్రావణత్వాదిత్యర్థః. తస్మాచ్ఛ్రావణధ్వనిరేవోదాత్తత్వాద్యారోపోపాధిరితి భావః. ఏవం విరుద్ధధర్మకధ్వనీనాం భేదేఽపి న తేష్వనుగతా వర్ణా భిద్యంత ఇత్యుక్తం, తదేవ దృష్టాంతేన ద్రఢయతి—అపి చేతి. యథా ఖండముండాదివిరుద్ధానేకవ్యక్తిష్వభిన్నం గోత్వం తథా ధ్వనిషు వర్ణా అభిన్నా ఏవేత్యర్థః. ఉదాత్తాదిర్ధ్వనిః తద్భేదేన హేతునా వర్ణానామపీతి యోజనా, ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధాదిత్యక్షరార్థః. యద్వా ఉదాత్తత్వాదిభేదవిశిష్టతయా ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాద్వర్ణానాం భేద ఇత్యాశంకాం దృష్టాంతేన నిరస్యతి—అపి చేతి.

భేదేన వర్ణానాం ప్రత్యభిజ్ఞాయమానానాం భేదో భవేదితి. న హ్యన్యస్య భేదేనాన్యస్యాభిద్యమానస్య భేదో భవితుమర్హతి. న హి వ్యక్తిభేదేన జాతిం భిన్నాం మన్యంతే. వర్ణేభ్యశ్చార్థప్రతీతేస్సంభవాత్స్ఫోటకల్పనానర్థికా. న కల్పయామ్యహం స్ఫోటం ప్రత్యక్షమేవ త్వేనమవగచ్ఛామి, ఏకైకవర్ణగ్రహణాహితసంస్కారాయాం బుద్ధౌ ఝటితి ప్రత్యవభాసనాదితి చేన్న, అస్యా అపి బుద్ధేర్వర్ణవిషయత్వాత్, ఏకైకవర్ణగ్రహణోత్తరకాలాహీయమేకా బుద్ధిర్గౌరితి సమస్తవర్ణవిషయా నార్థాంతరవిషయా కథమేతదవగమ్యతే? యతోఽస్యామపి బుద్ధౌ గకారాదయో వర్ణా అనువర్తంతే న తు దకారాదయః. యది హ్యస్యా బుద్ధేర్గకారాదిభ్యోఽర్థాంతరం స్ఫోటో విషయస్స్యాత్ తదా దకారాదయ ఇవ గకారాదయోఽప్యస్యా బుద్ధేర్వ్యావర్తేరన్, న తు తథాస్తి, తస్మాదియమేకబుద్ధిర్వర్ణవిషయైవ స్మృతిః. నన్వనేకత్వాద్వర్ణానాం నైకబుద్ధివిషయతోపపద్యత ఇత్యుక్తం, తత్ప్రతిబ్రూమః—సంభవత్యనేకస్యాప్యేకబుద్ధివిషయత్వం. పఙ్క్తిర్వనం సేనా దశ శతం సహస్రమిత్యాదిదర్శనాత్. యా తు గౌరిత్యేకోఽయం శబ్ద ఇతి బుద్ధిః సా బహుష్వేవ వర్ణేష్వేకార్థావచ్ఛే

వర్ణానాం స్థాయిత్వం ప్రసాధ్య తేషామేవ వాచకత్వం వక్తుం స్ఫోటం విఘటయతి—వర్ణేభ్యశ్చేతి. కల్పనామసహమాన ఆశంకతే—నేతి. చక్షుషా దర్పణయుక్తాయాం బుద్ధౌ ముఖవత్ శ్రోత్రేణ వర్ణయుక్తాయాం బుద్ధౌ వినైవ హేత్వంతరం స్ఫోటః ప్రత్యక్ష ఇత్యాహ—ఝటితీతి. యస్యాం సంవిది యోఽర్థో భాసతే సా తత్ర ప్రమాణం ఏకం పదమితి బుద్ధౌ వర్ణా ఏవ స్ఫురంతి నాతిరిక్తస్ఫోట ఇతి న సా స్ఫోటే ప్రమాణమిత్యాహ—నాస్యా అపీత్యాదినా. నను గోపదబుద్ధేః స్ఫోటో విషయో గకారాదీనాం తు వ్యంజకత్వాదనువృత్తిరిత్యత ఆహ—యది హీతి వ్యంగ్యవహ్నిబుద్ధౌ వ్యంజకధూమానువృత్తేరదర్శనాదిత్యర్థః. వర్ణసమూహాలంబనత్వోపపత్తేర్న స్ఫోటః కల్పనీయః పదార్థాంతరకల్పనాగౌరవాదిత్యాహ—తస్మాదితి. అనేకస్యాప్యౌపాధికమేకత్వం యుక్తమిత్యాహ—సంభవతీతి. నను తత్రైకదేశాదిరుపాధిరస్తి ప్రకృతే క ఉపాధిరిత్యత ఆహ—యాత్వితి. ఏకార్థే శక్తమేకం పదం ప్రధానార్థే ఏకస్మిన్ తాత్పర్యవదేకం వాక్యమిత్యేకార్థసంబంధా

దనిబంధనౌపచారికీ వనసేనాదిబుద్ధివదేవ. అత్రాహ—యది వర్ణా ఏవ సామస్త్యేనైకబుద్ధివిషయతామాపద్యమానాః పదం స్యుః తతో రాజా జారా కపిః పిక ఇత్యాదిషు పదవిశేషప్రతిపత్తిర్న స్యాత్, త ఏవ హి వర్ణా ఇతరత్రేతరత్ర చ ప్రత్యవభాసంత ఇతి. అత్ర వదామః—సత్యపి సమస్తవర్ణప్రత్యవమర్శే యథా క్రమానురోధిన్య ఏవ పిపీలికాః పఙ్క్తి-బుద్ధిమారోహంత్యేవం క్రమానురోధిన ఏవ వర్ణాః పదబుద్ధిమారోక్ష్యంతి, తత్ర వర్ణానామవిశేషేఽపి క్రమవిశేషకృతా పదవిశేషప్రతిపత్తిర్న విరుధ్యతే.వృద్ధవ్యవహారే చేమే వర్ణాః క్రమాద్యనుగృహీతా గృహీతార్థవిశేషసంబంధాస్సంతః స్వవ్యవహారేఽప్యేకైకవర్ణగ్రహణానంతరం సమస్తప్రత్యవమర్శిన్యాం బుద్ధౌ తాదృశా ఏవ ప్రత్యవభాసమానాస్తం తమర్థమవ్యభిచారేణ ప్రత్యాయయిష్యంతీతి వర్ణవాదినో లఘీయసీ కల్పనా. స్ఫోటవాదినస్తు దృష్టహానిరదృష్టకల్పనా చ. వర్ణాశ్చేమే క్రమేణ గృహ్యమాణాస్స్ఫోటం వ్యంజయంతి, సస్ఫోటోఽర్థం వ్యనక్తీతి గరీయసీ కల్పనా స్యాత్. అథాపి నామ ప్రత్యుచ్చారణ

దేకత్వోపచార ఇత్యర్థః. న చైకపదత్వే జ్ఞాతే ఏకార్థజ్ఞానం, అస్మిన్ జ్ఞాతే తదిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతి వాచ్యం. ఉత్తమవృద్ధోక్తానాం వర్ణానాం క్రమేణాంత్యవర్ణశ్రవణానంతరం బాలస్యైకస్మృత్యారూఢానాం మధ్యమవృద్ధస్మృతి ప్రవృత్త్యాదిలింగానుమిత్యైకార్థధీహేతుత్వనిశ్చయే సత్యేకపదవాక్యత్వనిశ్చయాత్ వర్ణసామ్యేఽపి పదభేదదృష్టేర్వర్ణాతిరిక్తం పదం స్ఫోటాఖ్యమంగీకార్యమితి శంకతే—అత్రాహేతి. క్రమభేదాద్వర్ణేష్వేవ పదభేదదృష్టిరితి పరిహరతి—అత్రేతి. నను నిత్యవిభూనాం వర్ణానాం కథం క్రమః కథం వా పదత్వజ్ఞానేనార్థధీహేతుత్వం తత్రాహ—వృద్ధేతి. వ్యుత్పత్తిదశాయాముచ్చారణక్రమేణ ఉపలబ్ధిక్రమముపలభ్యమానవర్ణేష్వారోప్యైతేవర్ణా ఏతత్క్రమా ఏతత్సంఖ్యావంత ఏతదర్థశక్తా ఇతి గృహీతాస్సంతః శ్రోతుః ప్రవృత్తికాలే తథైవ స్మృత్యారూఢాః స్వస్వార్థం బోధయంతీత్యర్థః. స్థాయివర్ణవాదముపసంహరతి—ఇతి వర్ణేతి. దృష్టం వర్ణానామర్థబోధకత్వం, అదృష్టస్స్ఫోటః. సంప్రతి వర్ణానామస్థిరత్వమంగీకృత్య ప్రౌఢివాదేన స్ఫోటం విఘటయతి—అథాపీతి. స్థిరాణి గత్వాదిసామాన్యాని క్రమవిశేషవంతి గృహీత

మన్యేఽన్యే వర్ణాః స్యుః తథాపి ప్రత్యభిజ్ఞాలంబనభావేన వర్ణసామాన్యానామవశ్యాభ్యుపగమ్యత్వాత్ యావర్ణేష్వర్థప్రతిపాదనప్రక్రియా రచితా సా సామాన్యేషు సంచారయితవ్యా, తతశ్చ నిత్యేభ్యశ్శబ్దేభ్యో దేవాదివ్యక్తీనాం ప్రభవ ఇత్యవిరుద్ధమ్.

సూ. అత ఏవ చ నిత్యత్వమ్. ౨౯.

కర్తురస్మరణాదితి స్థితే వేదస్య నిత్యత్వే దేవాదివ్యక్తిప్రభవాభ్యుపగమేన తస్య విరోధమాశంక్య 'అతః ప్రభవా'దితి పరిహృత్యేదానీం తదేవ వేదస్య నిత్యత్వం స్థితం ద్రఢయతి—అత ఏవ చ నిత్యత్వమితి. అత ఏవ చ నియతాకృతేర్దేవాదేర్జగతో వేదశబ్దప్రభవత్వాద్వేదశబ్దనిత్యత్వమపి ప్రత్యేతవ్యం. తథా చ మంత్రవర్ణః—'యజ్ఞేన వాచః పదవీయమాయంస్తామన్వవిందన్నృషిషు ప్రవిష్టా' మితి స్థితామేవ వాచమనువిన్నాం దర్శయతి. వేదవ్యాసశ్చైవమేవ స్మరతి—"యుగాంతేఽంతర్హితాన్వేదాన్సేతిహాసాన్మహర్షయః, లేభిరే తపసా పూర్వమనుజ్ఞాతాస్స్వయంభువే"తి.

సంగతికాన్యర్థబోధకానీతి క్లృప్తేషు సామాన్యేషు ప్రక్రియా సంచారయితవ్యా న త్వక్లృప్తస్స్ఫోటః కల్పనీయ ఇత్యర్థః. వర్ణానాం స్థాయిత్వవాచకత్వయోస్సిద్ధౌ ఫలితమాహ—తతశ్చేతి.

౨౯. పూర్వతంత్రవృత్తానువాదపూర్వకం సూత్రం వ్యాచష్టే—కర్తురిత్యాదినా. పూర్వతంత్రసిద్ధమేవ వేదస్య నిత్యత్వం దేవాదివ్యక్తిసృష్టౌ తద్వాచకశబ్దస్యాపి సృష్టేరసిద్ధమిత్యాశంక్య నిత్యాకృతివాచకాచ్ఛబ్దాద్వ్యక్తిజన్మోక్త్యా సాంకేతికత్వం నిరస్య వేదో వాంతరప్రలయావస్థాయాం జగద్ధేతుత్వాదీశ్వరవదిత్యనుమానేన ద్రఢయతీత్యర్థః. యజ్ఞేన పూర్వసుకృతేన వాచో వేదస్య లాభయోగ్యతాం ప్రాప్తాస్సంతో యాజ్ఞికాస్తామృషిషు స్థితాం లబ్ధవంత ఇతి మంత్రార్థః. అనువిన్నాముపలబ్ధాం. పూర్వ మవాంతర కల్పాదౌ.

నన్వేవమపి 'అతః ప్రభవాత్'ఇతి దేవాదేర్వేదప్రభవత్వోక్త్యా తదుత్పాదకదస్యాపి ప్రభవప్రసంగాదనిత్యత్వమాశంక్యాహ—

అత ఏవ నియతాకృతేర్దేవాదేర్జగతో వేదశబ్దప్రభవత్వాదేవ వేదస్య నిత్యత్వం ప్రత్యేతవ్యమ్. కర్త్రస్మరణాత్సిద్ధమేవ వేదనిత్యత్వమనేన దృఢీకృతమితి బోధ్యమ్.

సూ. సమాననామరూపత్వాచ్చావృత్తావప్యవిరోధో దర్శనాత్స్మృతేశ్చ 30.

అథాపి స్యాత్, యది పశ్వాదివ్యక్తివద్దేవాదివ్యక్తయోఽపి సంతత్యైవోత్పద్యేరన్నిరుధ్యేరంశ్చ తతోఽభిధానాభిధేయాభిధాతృవ్యవహారావిచ్ఛేదాత్ సంబంధనిత్యత్వేన విరోధశ్శబ్దే పరిహ్రియతే. యదా తు ఖలు సకలం త్రైలోక్యం పరిత్యక్తనామరూపం నిర్లేపం ప్రలీయతే ప్రభవతి చాభినవమితి శ్రుతిస్మృతివాదా వదంతి తదాకథమవిరోధ ఇతి. తత్రేదమభిధీయతే-సమాననామరూపత్వాదితి. తదాపి సంసారస్యానాదిత్వం తావదభ్యుపగంతవ్యం. ప్రతిపాదయిష్యతి చాచా

30. నను మహాప్రలయే 'జాతేరప్యసత్త్వాచ్ఛబ్దార్థసంబంధానిత్యత్వమిత్యాశంక్యాహ—సమానేతి. సూత్ర నిరస్యాం శంకామాహ—అథాపీతి. వ్యక్తిసంతత్యా జాతీనాం అవాంతరప్రలయే సత్త్వాత్సంబంధస్తిష్ఠతి వ్యవహారావిచ్ఛేదాత్, జ్ఞాయేత చేతి వేదస్యానపేక్షత్వేన ప్రామాణ్యే న కశ్చిద్విరోధస్స్యాత్. నిర్లేపలయే తు సంబంధనాశాత్పునస్సృష్టౌ కేనచిత్పుంసా సంకేతః కర్తవ్య ఇతి పురుషబుద్ధిసాపేక్షత్వేన వేదస్యాప్రామాణ్యం అధ్యాపకస్యాశ్రయస్య నాశాదాశ్రితస్యానిత్యత్వం చ ప్రాప్తమిత్యర్థః. మహాప్రలయేఽపి నిర్లేపలయోఽసిద్ధః సత్కార్యవాదాత్. తథా చ సంస్కారాత్మనా శబ్దార్థతత్సంబంధానాం సతామేవ పునస్సృష్టావభివ్యక్తేర్నానిత్యత్వం. అభివ్యక్తానాం పూర్వకల్పీయనామరూపసమానత్వాన్న సంకేతః కేనచిత్కార్యః, విషమసృష్టౌ హి సంకేతాపేక్షా న తుల్యసృష్టావితి పరిహరతి—తత్రేదమిత్యాదినా. నన్వాద్యసృష్టౌ సంకేతః కార్య ఇత్యత ఆహ—తదాపీతి. మహాసర్గప్రళయప్రవృత్తావపీత్యర్థః. నన్వస్త్వనాదిసంసారే సంబంధస్యానాదిత్వం తథాపి మహా

నను మహాప్రలయే ఆకృతేరప్యనిత్యత్వాచ్ఛబ్దార్థసంబంధస్యానిత్యత్వవిరోధస్తదవస్థ ఏవేత్యాశంక్యాహ—

సుషుప్తిప్రబోధయోరివ సృష్టిప్రలయయోరావృత్తావపి ప్రలయే ప్రపంచస్య

ర్యః సంసారస్యానాదిత్వమ్, ఉపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చేతి. అనాదౌ చ సంసారే యథా స్వాపప్రబోధయోః ప్రళయప్రభవశ్రవణేఽపి పూర్వప్రబోధవదుత్తరప్రబోధేఽపి వ్యవహారాన్న కశ్చిద్విరోధః. ఏవం కల్పాంతరప్రభవప్రళయయోరపీతి ద్రష్టవ్యమ్. స్వాపప్రబోధయోశ్చ ప్రళయప్రభవౌ శ్రూయేతే—'యదా సుప్తస్స్వప్నం న కంచన పశ్యత్యథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతి తదైనం వాక్సర్వైర్నామభిస్సహాప్యేతి, చక్షుస్సర్వైః రూపైస్సహాప్యేతి, శ్రోత్రం సర్వైశ్శబ్దైస్సహాప్యేతి, మనస్సర్వైర్ధ్యానైస్సహాప్యేతి, స యదా ప్రతిబుధ్యతే యథాగ్నేర్జ్వలతస్సర్వా దిశో విస్ఫులింగా విప్రతిష్ఠేరన్నేవమేవైతస్మాదాత్మనస్సర్వే ప్రాణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠంతే ప్రాణేభ్యో దేవా దేవేభ్యో లోకా'ఇతి. స్యాదేతత్, స్వాపే పురుషాంతరవ్యవహారావిచ్ఛేదాత్స్వయం చ సుషుప్తప్రబుద్ధస్య పూర్వప్రబోధవ్యవహారానుసంధానసంభవాదవిరుద్ధమ్. మహాప్రళయే తు సర్వవ్యవహారోచ్ఛేదాజ్జన్మాంతరవ్యవహారవచ్చ కల్పాంతరవ్యవహారస్యానుసంధాతుమశక్యత్వాద్వైషమ్యమితి. నైష దోషః, సత్యపి సర్వవ్యవహారోచ్ఛేదిని మహాప్రళయే పరమేశ్వరానుగ్రహాదీశ్వరాణాం హిరణ్యగర్భాదీనాం కల్పాంతరవ్యవహారానుసంధానోపపత్తేః. యద్యపి ప్రాకృతాః ప్రాణినో

ప్రళయవ్యవధానాదస్మరణే కథం వేదార్థవ్యవహారస్తత్రాహ—అనాదౌ చేతి. న కశ్చిద్విరోధః, శబ్దార్థసంబంధస్మరణాదేరితి శేషః. స్వాపప్రబోధయోర్లయసర్గాసిద్ధిమాశంక్య శ్రుతిమాహ—స్వాపేతి అథ తదా సుషుప్తౌ ప్రాణే పరమాత్మని జీవ ఏకీభవతి ఏనం ప్రాణం సజీవం తదైతీతి శేషః. ఏతస్మాత్ప్రాణాత్మనః ఆయతనం గోలకం. ఆనంతర్యే పంచమీ ప్రాణేభ్య ఇత్యాదౌ ద్రష్టవ్యా. స్వప్నవత్కల్పితస్యాజ్ఞాతసత్త్వాభావాద్దర్శనం సృష్టిః అదర్శనం లయ ఇతి దృష్టిసృష్టిపక్షః శ్రుత్యభిప్రేత ఇతి భావః. దృష్టాంతవైషమ్యమాశంక్య పరిహరతి—స్యాదిత్యాదినా. అవిరుద్ధం, అనుసంధానాదికమితి శేషః. హిరణ్యగర్భాదయః పూర్వకల్పానుసంధానశూన్యాః సంసారిత్వాదస్మదాదివదిత్యాశంక్యాహ—యద్యపీతి. ఇతి యద్యపి తథాపి న ప్రాకృతవదితి యోజనా.

సంస్కారాత్మనా అవిద్యాయాం విద్యమానత్వేన పూర్వకల్పప్రపంచసమాననామ

న జన్మాంతరవ్యవహారమనుసంధధానా దృశ్యంత ఇతి,తథాపి న తత్ప్రాకృత వదీశ్వరాణాం భవితవ్యమ్. యథాహి ప్రాణిత్వావిశేషేఽపి మనుష్యాది స్తంబపర్యంతేషు జ్ఞానైశ్వర్యాదిప్రతిబంధః పరేణ పరేణ భూయాన్భవన్దృశ్యతే. తథా మనుష్యాదిష్వేవ హిరణ్యగర్భపర్యంతేషు జ్ఞానైశ్వర్యాద్యభివ్యక్తిరపి పరేణ పరేణ భూయసీ భవతీత్యేతచ్ఛ్రుతి స్మృతి వాదేష్వసకృదేవానుకల్పాదౌ ప్రాదుర్భవతాం పారమైశ్వర్యం శ్రూయమాణం న శక్యం నాస్తీతి వదితుమ్. తతశ్చాతీతకల్పానుష్ఠిత ప్రకృష్టజ్ఞానకర్మణామీశ్వరాణాం హిరణ్యగర్భాదీనాం వర్తమాన కల్పాదౌ ప్రాదుర్భవతాం పరమేశ్వరానుగృహీతానాం సుప్తప్రతిబుద్ధవత్కల్పాంతరవ్యవహారానుసంధానోపపత్తిః. తథా చ శ్రుతిః—'యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై, తం హ దేవమాత్మబుద్ధిప్రకాశం ముముక్షుర్వై శరణమహం ప్రపద్యే' ఇతి. స్మరంతిచ శౌనకాదయః—"మధుచ్ఛందః ప్రభృతిభిఃఋషిభిర్దాశతయ్యో దృష్టా" ఇతి. ప్రతివేదం చైవమేవ కాండర్ష్యాదయస్స్మర్యంతే

జ్ఞానాదేర్నికర్షవదుత్కర్షోఽప్యంగీకార్యః బాధకాభావాదితి న్యాయానుగృహీత శ్రుత్యాదిభిస్సామాన్యతో దృష్టానుమానం బాధ్యమిత్యాహ—యథాహీత్యాదినా. నను తథాపి పూర్వకల్పేశ్వరాణాం ముక్తత్వాదస్మిన్కల్పే కోఽనుసంధాతేత్యత ఆహ—తతశ్చేతి. జ్ఞానాద్యుత్కర్షాదిత్యర్థః. ముక్తేభ్యోఽన్యేఽనుసంధాతార ఇతి భావః. పరమేశ్వరానుగృహీతానాం జ్ఞానాతిశయే పూర్వోక్తశ్రుతిస్మృతివాదాన్సాహ—తథా చేతి. పూర్వం కల్పాదౌ తస్మై బ్రహ్మణే ప్రహిణోతి గమయతి తస్య బుద్ధౌ వేదానావిర్భావయతి యస్తం దేవం స్వాత్మాకారేణ మహావాక్యోత్థబుద్ధౌ ప్రకాశమానం శరణం పరమమభయస్థానం నిశ్శ్రేయసరూపమహం ప్రపద్య ఇత్యర్థః. న కేవలమేకస్యైవ జ్ఞానాతిశయః కిం తు బహూనాం శాఖాద్రష్టౄణామితి విశ్వాసార్థమాహ—స్మరంతీతి. ఋగ్వేదో దశమండలావయవవాన్ తత్ర భవా ఋచో దాశతయ్యః. వేదాంతరేఽపి కాండసూక్తమంత్రాణాం ద్రష్టారో బోధాయనాదిభిః స్మృతా ఇత్యాహ—ప్రతీతి. కించ మంత్రాణాం ఋష్యాదిజ్ఞానావశ్యకత్వజ్ఞాపికాశ్రుతిర్మంత్ర

రూపత్వాత్ ఉత్తరకల్పప్రపంచస్య అకృతేర్నిత్యతయా న శబ్దార్థసంబంధస్యానిత్యత్వ

శ్రుతిరప్యృషిజ్ఞానపూర్వకమేవ మంత్రేణానుష్ఠానం దర్శయతి—'యోహవా అవిదితార్షేయచ్ఛందోదైవతబ్రాహ్మణేన మంత్రేణ యాజయతి వాధ్యాపయతి వా స్థాణుంచర్ఛతి గర్తం వా ప్రపద్యత' ఇత్యుపక్రమస్య 'తస్మాదేతాని మంత్రే మంత్రే విద్యా'దితి. ప్రాణినాం చ సుఖప్రాప్తయే ధర్మో విధీయతే, దుఃఖపరిహారాయ చాధర్మః ప్రతిషిధ్యతే. దృష్టానుశ్రవికసుఖదుఃఖవిషయౌ చ రాగద్వేషౌ భవతో న విలక్షణవిషయావిత్యతో ధర్మాధర్మఫలభూతోత్తరోత్తరా సృష్టిర్నిష్పద్యమానా పూర్వసృష్టిసదృశ్యేవ నిష్పద్యతే. స్మృతిశ్చ భవతి—"తేషాం యే యానికర్మాణి ప్రాక్సృష్ట్యాం ప్రతిపేదిరే, తాన్యేవతే ప్రపద్యంతే సృజ్యమానాః పునఃపునః. హింస్రా హింస్రే మృదుక్రూరే ధర్మాధర్మావృతానృతే, తద్భావితాః ప్రపద్యంతే తస్మాత్తత్తస్య రోచత" ఇతి. ప్రలీయ

దృగృషీణాం జ్ఞానాతిశయం దర్శయతీత్యాహ—శ్రుతిరపీతి. ఆర్షేయ ఋషియోగః, ఛందో గాయత్ర్యాది, దైవతమగ్న్యాది, బ్రాహ్మణం వినియోగః, ఏతాన్యవిదితాని యస్మిన్ మంత్రే తేనేత్యర్థః. స్థాణుం స్థావరం, గర్తం నరకం, తథా చ జ్ఞానాధికైః కల్పాంతరితం వేదం స్మృత్వా వ్యవహారస్య ప్రవర్తితత్వాద్వేదస్యానాదిత్వమనపేక్షత్వం చావిరుద్ధమితి భావః. అధునా సమాననామరూపత్వం ప్రపంచయతి—ప్రాణినాం చేతి. తతః కిం తత్రాహ—దృష్టేతి. ఐహికాముష్మికవిషయసుఖరాగకృతధర్మస్య ఫలం పశ్వాదికం దృష్టపశ్వాదిసదృశమితి యుక్తం విసదృశే కామాభావేన హేత్వభావాత్. తథా దృష్టదుఃఖద్వేషకృతాధర్మఫలం దృష్టసదృశదుఃఖమేవ న సుఖం కృతహాన్యాదిదోషాపత్తేరిత్యర్థః. తర్కితేఽర్థే మానమాహ—స్మృతిశ్చేతి. ఉత్తరసృష్టిః పూర్వసృష్టిసజాతీయా, కర్మఫలత్వాత్, పూర్వసృష్టివదిత్యనుమానం చశబ్దార్థః. తేషాం ప్రాణినాం మధ్యే తాన్యేవ తజ్జాతీయాన్యేవ. తాని దర్శయన్ తత్ప్రాప్తౌ హేతుమాహ—హింస్రేతి. కర్మాణి విహితనిషిద్ధత్వాకారేణాపూర్వం క్రియాత్వేన సంస్కారం చ జనయంతి తత్రాపూర్వాత్ఫలం భుంక్తే సంస్కారభావితత్వాత్పునస్తజ్జాతీయాని కర్మాణి కరోతీత్యర్థః. సంస్కారే లింగమాహ—తస్మాదితి. సంస్కారవశాదేవ పుణ్యం పాపం వా రోచతే. అతోఽభిరుచిలింగాత్పుణ్యాపుణ్యసంస్కారోఽనుమేయః సఏవ స్వభావః ప్రకృతిర్వాసనేతి చ గీయతే. ఏవం కర్మణాం సృష్టిసాదృశ్యముక్త్వా

విరోధః. కథం సమాననామరూపత్వమ్. దర్శనాత్ స్మృతేశ్చ. 'ధాతా యథా

మానమపి చేదం జగచ్ఛక్త్యవశేషమేవ ప్రలీయతే శక్తిమూలమేవ చ
ప్రభవతీతరథా ఆకస్మికత్వప్రసంగాత్. న చానేకాకారాః శక్తయ
శ్శక్యాః కల్పయితుమ్. తతశ్చ విచ్ఛిద్య విచ్ఛిద్యాప్యుద్భవతాం భూరాది
లోకప్రవాహాణాం - దేవతిర్యఙ్మనుష్యలక్షణానాం చ ప్రాణినికాయ
ప్రవాహాణాం వర్ణాశ్రమధర్మఫలవ్యవస్థానాం చానాదౌ సంసారే నియ
తత్వమింద్రియవిషయసంబంధనియతత్వవత్ప్రత్యేతవ్యమ్. నహీంద్రియ
విషయసంబంధాదేర్వ్యవహారస్య ప్రతిసర్గమన్యథాత్వం షష్ఠేంద్రియ
విషయకల్పం శక్యముత్ప్రేక్షితుమ్. అతశ్చ సర్వకల్పానాం తుల్యవ్యవ
హారత్వాత్కల్పాంతరవ్యవహారానుసంధానక్షమత్వాచ్చేశ్వరాణాం
సమాననామరూపా ఏవ ప్రతిసర్గం విశేషాః ప్రాదుర్భవంతి. సమాన

స్వోపాదానే లీనకార్యసంస్కారరూపశక్తిబలాదపి సాదృశ్యమిత్యాహ—ప్రలీయ
మానమితి. ఇతరథా నిస్సంస్కారప్రలయే జగద్వైచిత్ర్యస్యాకస్మికత్వం స్యాదిత్యర్థః.
నను జగద్వైచిత్ర్యకారిణ్యోఽన్యాశ్శక్తయః కల్ప్యంతాం, తత్రాహ—న చేతి. అవి
ద్యాయాం లీనకార్యాత్మకసంస్కారాదన్యాశ్శక్తయో న కల్ప్యాః మానాభావాద్గౌర
వాచ్చ, స్వోపాదానే లీనకార్యరూపా శక్తిస్తు 'మహాన్న్యగ్రోధస్తిష్ఠతి శ్రద్ధత్స్వ
సోమ్య' ఇతి శ్రుతిసిద్ధా, అతోఽవిద్యాతత్కార్యాదన్యాశ్శక్తయో న సంతి ఆత్మాఽ
విద్యైవ నశ్శక్తిరితి సిద్ధాంత ఇత్యర్థః. నిమిత్తేష్వప్యుపాదానస్థకార్యమేవావిద్యాఘట
నయా శక్తిరన్యా వేత్యనాగ్రహః. ఉపాదానే కార్యసంస్కారసిద్ధేః ఫలమాహ—
తతశ్చేతి. యథా సుప్తోత్థితస్య పూర్వచక్షుర్జాతీయమేవ చక్షుర్జాయతే తచ్చ పూర్వ
రూపజాతీయమేవ రూపం గృహ్ణాతి న రసాదికం, ఏవం భోగ్యా లోకా భోగాశ్రయాః
ప్రాణినికాయా భోగహేతుకర్మాణి సంస్కారబలాత్పూర్వలోకాదితుల్యా ఏవేతి నియమ
ఇత్యర్థః. నికాయాస్సమూహాః. దృష్టాంతాసిద్ధిమాశంక్యాహ—నహీతి. యథా షష్ఠేం
ద్రియస్య మనసోఽసాధారణవిషయో నాస్తి సుఖాదేస్సాక్షివేద్యత్వాత్, తథా వ్యవ
హారాన్యథాత్వమసదిత్యర్థః. షష్ఠమింద్రియం తద్విషయశ్చాసన్నితి వార్థః. ఉక్తార్థం
సంక్షిపతి—అతశ్చేతి. వ్యవహారసామ్యాత్సంభవాచ్చ వ్యవహ్రియమాణా వ్యక్తయః
సమానా ఏవేత్యర్థః. సూత్రం యోజయతి—సమానేత్యాదినా. భావిదృష్ట్యా యజ

పూర్వమకల్పయత్' ఇతి శ్రుతౌ దర్శనాత్; 'యథర్తుష్వృతులింగాని నానారూపాణి

నామరూపత్వాచ్చావృత్తావపి మహాసర్గమహాప్రళయలక్షణాయాం జగతోఽభ్యుపగమ్యమానాయాం న కశ్చిచ్ఛబ్దప్రామాణ్యాదివిరోధః. సమాన నామరూపతాంచ శ్రుతిస్మృతీ దర్శయతః—'సూర్యాచంద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్. దివం చ పృథివీం చాంతరిక్షమథో సువ'రితి. యథా పూర్వస్మిన్ కల్పే సూర్యాచంద్రమఃప్రభృతి జగత్క్లృప్తం తథాస్మిన్నపి కల్పే పరమేశ్వరోఽకల్పయదిత్యర్థః. తథా 'అగ్నిర్వా అకామయత అన్నాదో దేవానాగ్ం స్యామితి స ఏతమగ్నయే కృత్తికాభ్యః పురోడాశమష్టాకపాలం నిరవప'దితి నక్షత్రేష్టివిధౌ యోఽగ్నిర్నిరవపద్యస్మై వాగ్నయే నిరవపత్తయోస్సమాననామరూపతాం దర్శయతీత్యేవం జాతీయకా శ్రుతిరిహోదాహర్తవ్యా. స్మృతిరపి—"ఋషీణాం నామధేయాని యాశ్చ వేదేషు దృష్టయః, శర్వర్యంతే ప్రసూతానాం తాన్యేవైభ్యో దదాత్యజః. యథర్తావృతులింగాని నానారూపాణి పర్యయే, దృశ్యంతే తాని తాన్యేవ తథా భావా యుగాదిషు. యథాభిమానినోఽతీతాస్తుల్యాస్తే సాంప్రతైరిహ, దేవా దేవైరతీతైర్హి రూపైర్నామభిరేవ చే"త్యేవం జాతీయకా ద్రష్టవ్యా.

మానోఽగ్నిః, అన్నాదోఽగ్నిరహం స్యామితి కామయిత్వా కృత్తికానక్షత్రాభిమాని దేవతాయా అగ్నయే అష్టసు కపాలేషు పచనీయం హవిర్నిరుప్తవానిత్యర్థః. నక్షత్రవ్యక్తిబహుత్వాద్బహువచనం (నను యజమానోఽగ్నిర్వావీఉద్దేశ్యాగ్నినా సమాననామరూపః కల్పాంతరే భవతీత్యేవం 'రుద్రో వా అకామయత విష్ణుర్వా అకామయతే'త్యత్రాపి వక్తవ్యం, తదయుక్తం. న హ్యగ్నేరివ విష్ణురుద్రయోరధికారిపురుషత్వం తయోర్జగత్కారణత్వశ్రవణా'దేక ఏవ రుద్రో న'తి 'ఏకో విష్ణు'రిత్యాదిశ్రుతిస్మృతివిరోధాదితి) స్మృతౌ వేదేష్వితి విషయసప్తమీ, శర్వర్యంతే ప్రలయాంతే ఋతూనాం వసంతాదీనాం లింగాని నవపల్లవాదీని పర్యయే ఘటీయంత్రవదావృత్తౌ భావాః పదార్థాః, తుల్యా ఇతి శేషః. తస్మాజ్జన్మనాశవద్విగ్రహాంగీకారేఽపి కర్మణి శబ్దే చ విరోధాభావాద్దేవానామస్తి విద్యాధికార ఇతి స్థితమ్.

పర్యయే, దృశ్యంతే తాని తాన్యేవ తథా భావా యుగాదిషు' ఇత్యాదిస్మృతేశ్చ.

సూ. మధ్వాదిష్వసంభవాదనధికారం జైమినిః. ౩౧.

ఇహ దేవాదీనామపి బ్రహ్మవిద్యాయామస్త్యధికార ఇతి యత్ప్రతిజ్ఞాతం తత్పర్యావర్తతే. దేవాదీనామనధికారం జైమినిరాచార్యో మన్యతే. కస్మాత్? మధ్వాదిష్వసంభవాత్. బ్రహ్మవిద్యాధికారాభ్యుపగమే హి విద్యాత్వావిశేషాన్మధ్వాదివిద్యాస్వప్యధికారోఽభ్యుపగమ్యేత. న చైవం సంభవతి, కథమ్? 'అసౌ వా ఆదిత్యో దేవమధ్వి'త్యత్ర మనుష్యా ఆదిత్యం మధ్వధ్యాసేనోపాసీరన్, దేవాదిషు హ్యుపాసకేష్వభ్యుపగమ్యమానేష్వాదిత్యః కథమన్యమాదిత్యముపాసీత? పునశ్చాదిత్యవ్యపాశ్రయాణి పంచరోహితాదీన్యమృతాన్యుపక్రమ్య 'వసవో రుద్రా ఆదిత్యా మరుతస్సాధ్యాశ్చ పంచదేవగణాః క్రమేణ తత్తదమృతముపజీవంతీ'త్యుపదిశ్య 'స య ఏతదేవ మమృతం

౩౧. ఆక్షిపతి—మధ్వాదిష్వితి. బ్రహ్మవిద్యా దేవాదీన్నాధికరోతి, విద్యాత్వాత్, మధ్వాదివిద్యావదిత్యర్థః. దృష్టాంతం వివృణోతి—కథమిత్యాదినా. ద్యులోకాఖ్యవంశదండే అంతరిక్షరూపే మధ్వపూపే స్థిత ఆదిత్యో దేవానామోదనాన్మధ్వివ మధ్విత్యారోప్య ధ్యానం కార్యం తత్రాదిత్యస్యాధికారో న యుక్తః ధ్యాతృధ్యేయభేదాభావాదిత్యాహ— దేవాదిష్వితి. అస్తు వస్వాదీనాం తత్రాధికార ఇత్యాశంక్యతేషామపి తత్ర ధ్యేయత్వాత్ప్రాప్యత్వాచ్చ న ధ్యాతృత్వమిత్యాహ—పునశ్చేతి. చతుర్వేదోక్తకర్మాణి ప్రణవశ్చేతి పంచకుసుమాని తేభ్యః సోమాజ్యాదిద్రవ్యాణి హుతాని లోహితశుక్లకృష్ణపరకృష్ణగోప్యాఖ్యాని పంచామృతాని తత్తన్మంత్రభాగైః ప్రాగాద్యూర్ధ్వాంతపంచదిగవస్థితాభిరాదిత్యరశ్మినాడీభిర్మధ్వపూపస్థితచ్ఛిద్రరూపాభిరాదిత్య

ఇత్థమభిహితం దేవానామధికారమాక్షిపతి—

బ్రహ్మవిద్యాయాం దేవాదీనామనధికారం జైమినిరాచార్యో మన్యతే. కస్మాత్, మధ్వాదిష్వసంభవాత్. 'అసౌ వా ఆదిత్యో దేవమధు' 'ఆదిత్యో బ్రహ్మేత్యాదేశః' ఇత్యాదిషు మధుబ్రహ్మోధ్యాసేనాదిత్యదేవతోపాసనేషు మనుష్యాధికారకేషు తేషామేవాదిత్యాదీనామధికారాసంభవాత్. న హ్యేకస్యోపాస్యోపాసకభావః సంభవతి,

వేద వసూనామేవైకో భూత్వాఽగ్నినైవ ముఖేనైతదేవామృతం దృష్ట్వా తృప్యతీ'త్యాదినా వస్వాద్యుపజీవ్యాన్యమృతాని విజానతాం వస్వాదిమహిమప్రాప్తిం దర్శయతి. వస్వాదయస్తు కానన్యాన్వస్వాదీనమృతోపజీవినో విజానీయుః? కం చాన్యం వస్వాదిమహిమానం ప్రాప్నుయుః? తథా—'అగ్నిః పాదో వాయుః పాద ఆదిత్యః పాదో దిశః పాదో వాయుర్వావసంవర్గ ఆదిత్యో బ్రహ్మేత్యాదేశ' ఇత్యాదిషు దేవతాత్మోపాసనేషు న తేషామేవ దేవతాత్మనామధికారస్సంభవతి. 'తథేమావేవ గౌతమభరద్వాజావయం వై గౌతమోఽయమేవ భరద్వాజ' ఇత్యాదిష్వృషిసంబంధేషూపాసనేషు న తేషామేవర్షీణామధికారస్సంభవతి. కుతశ్చ న దేవాదీనామనధికారః.—

సూ. జ్యోతిషి భావాచ్చ. ౩౨.

యదిదం జ్యోతిర్మండలం ద్యుస్థానమహోరాత్రాభ్యాం బంభ్రమజ్జగదవభాసయతి తస్మిన్నాదిత్యాదయో దేవతావచనాశ్శబ్దాః

మండలమానీతాని యశస్తేజ ఇంద్రియవీర్యాన్నాత్మనా పరిణతాని పంచదిక్షు స్థితైర్వస్వాదిభిరుపజీవ్యానీతి ధ్యాయతాం వస్వాదిప్రాప్తిరుక్తేత్యర్థః. సూత్రస్థాదిపదార్థమాహ—తథాగ్నిరితి. ఆకాశబ్రహ్మణశ్చత్వారః పాదాః, కర్ణౌ ద్వేద్వే నేత్రే ద్వే నాసికే, ఏకా వాగితి సప్తస్వింద్రియేషు శిరశ్చమసతోయస్థేషు సప్తర్షిధ్యానం కార్యమిత్యాహ—తథేమావేవేతి. అయం దక్షిణః కర్ణో గౌతమః వామో భరద్వాజః ఏవం దక్షిణనేత్రనాసికే విశ్వామిత్రవసిష్ఠౌ వామే జమదగ్నికశ్యపౌ వాగత్రిరిత్యర్థః. అత్ర ఋషీణాం ధ్యేయత్వాన్నాధికారః.

౩౨. కిం చ విగ్రహాభావాద్దేవాదీనాం న క్వాప్యధికార ఇత్యాహ—జ్యోతిషిభావాచ్చేతి. ఆదిత్యశ్చంద్రః శుక్రోఽఙ్గారక ఇత్యాదిశబ్దానాం జ్యోతిః పిండేషు

తస్య భేదనిష్ఠత్వాత్. తథా చాయం ప్రయోగః—బ్రహ్మవిద్యా న దేవాదీనధికరోతి, విద్యాత్వాన్మధువిద్యావదితి.

నను క్వచిదనధికారాన్న సర్వత్రానధికారోఽస్తి, బ్రాహ్మణస్య రాజసూయానధికారేఽపి బృహస్పతిసవేఽధికారాదిత్యాశంక్యాహ—

లౌకికయోరాదిత్యశబ్దప్రత్యయయోర్జ్యోతిర్మండలే భావాత్, తేషామస్మదా

ప్రయుజ్యంతే లోకప్రసిద్ధేర్వాక్యశేషప్రసిద్ధేశ్చ. న చ జ్యోతిర్మండలస్య హృదయాదినా విగ్రహేణ చేతనతయాఽర్థిత్వాదినా చ యోగో ఉవగంతుం శక్యతే, మృదాదివదచేతనత్వావగమాత్. ఏతేనాగ్న్యాదయో వ్యాఖ్యాతాః. స్యాదేతత్, మంత్రార్థవాదేతిహాసపురాణలోకేభ్యో దేవాదీనాం విగ్రహవత్త్వాద్యవగమాదయమదోష ఇతి చేన్నేత్యుచ్యతే, నహి తావల్లోకో నామ కించిత్స్వతంత్రం ప్రమాణమస్తి, ప్రత్యక్షాదిభ్య ఏవావ్యభిచరితవిషయేభ్యః ప్రమాణేభ్యః ప్రసిద్ధ ఏవార్థో లోకాత్ప్రసిద్ధ ఇత్యుచ్యతే, న చాత్ర ప్రత్యక్షాదీనామన్యతమం ప్రమాణమస్తి. ఇతిహాసపురాణమపి పౌరుషేయత్వాత్ప్రమాణాంతరమూలతామాకాంక్షతి. అర్థవాదా అపి విధినైకవాక్యత్వాత్తత్ స్తుత్యర్థాస్సంతో న పార్థగర్థ్యేన దేవాదీనాం విగ్రహాదిసద్భావే కారణభావం ప్రతిపద్యంతే. మంత్రా అపి శ్రుత్యాదివినియుక్తాః

ప్రయోగస్య భావాత్సత్త్వాన్న విగ్రహవాన్ దేవః కశ్చిదస్తీత్యర్థః. 'ఆదిత్యః పురస్తాదుదేతా పశ్చాదస్తమేతే'తి మధువిద్యావాక్యశేషే జ్యోతిష్యేవాదిత్యశబ్దః ప్రసిద్ధః. తర్హి జ్యోతిః పిండానామేవాధికారోఽస్తు తత్రాహ—న చేతి. అగ్న్యాదీనామధికారమాశంక్యాహ—ఏతేనేతి. అగ్నిర్వాయుర్భూమిరిత్యాదిశబ్దానాం అచేతనవాచిత్వేనేత్యర్థః. సిద్ధాంతీ శంకతే—స్యాదేతదిత్యాదినా. 'వజ్రహస్తః పురందర' ఇత్యాదయో మంత్రాః 'సోఽరోదీ'దిత్యాదయోఽర్థవాదాః "ఇష్టాన్భోగాన్ హి వో దేవా దాస్యంతే యజ్ఞభావితాః, తే తృప్తాస్తర్పయంత్యేనం సర్వకామఫలైశ్శుభై" రిత్యాదీతిహాసపురాణాని. లోకేఽపి యమం దండహస్తం లిఖంతి, ఇంద్రం వజ్రహస్తమితి విగ్రహాదిపంచకసద్భావాదనధికారదోషో నాస్తీత్యర్థః. "విగ్రహో హవిషాం భోగ ఐశ్వర్యం చ ప్రసన్నతా, ఫలప్రదానమిత్యేతత్పంచకం విగ్రహాదికం"మానాభావాదేతన్నాస్తీతి దూషయతి—నేత్యాదినా. న చాత్రేతి. విగ్రహాదావిత్యర్థః. అర్థవాదా మంత్రా వా మూలమిత్యాశంక్యాహ—అర్థవాదా ఇత్యాదినా. వ్రీహ్యాదివ

దివదిష్టానిష్టప్రాప్తిపరిహారరూపచేష్టాయా అదర్శనేనాచేతనత్వావధారణాత్, తదతిరిక్తస్యాచేతనస్య విగ్రహాదిమతః ప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వాత్, తద్విగ్రహాదిప్రతిపాదకానాం మంత్రాణామన్యపరత్వేన స్వార్థే ప్రామాణ్యాభావాన్న దేవానాం విద్యాధికార ఇతి సూత్రద్వయస్య తాత్పర్యార్థః.

ప్రయోగసమవాయినోఽభిధానార్థా న కస్యచిదర్థస్య ప్రమాణమిత్యాచక్షతే. తస్మాదభావో దేవాదీనామధికారస్య.

సూ. భావం తు బాదరాయణోఽస్తి హి. 33.

తుశబ్దః పూర్వపక్షం వ్యావర్తయతి. బాదరాయణస్త్వాచార్యో భావమధికారస్య దేవాదీనామపి మన్యతే. యద్యపి మధ్వాదివిద్యాసు దేవతాదివ్యామిశ్రాస్వసంభవోఽధికారస్య తథాప్యస్తి హి శుద్ధాయాం బ్రహ్మవిద్యాయాం సంభవః, అర్థిత్వసామర్థ్యాప్రతిషేధాద్యపేక్షత్వాదధికారస్య. న చ క్వచిదసంభవ ఇత్యేతావతా యత్ర సంభవస్తత్రాప్యధికారోఽపోద్యేత, మనుష్యాణామపి న సర్వేషాం బ్రాహ్మణాదీనాం సర్వేషు రాజసూయాదిష్వధికారస్సంభవతి. తత్ర యో న్యాయస్సోఽత్రాపి భవిష్యతి. బ్రహ్మవిద్యాం చ ప్రకృత్య భవతి లింగదర్శనం శ్రౌతం దేవాద్యధికారస్య సూచకం 'తద్యో యో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ తదభవత్తథర్షీణాం తథా మనుష్యాణా'మితి, 'తే హోచుర్హంత తమాత్మానమన్విచ్ఛామో యమాత్మాన మన్విష్య సర్వాంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామా'నితి, 'ఇంద్రో హ వై

త్వ)యోగవిధివిహితా మంత్రాః ప్రయోగసంబద్ధార్థాభిధానార్థాః నాజ్ఞాతవిగ్రహాదిపరా ఇతి మీమాంసకా ఆచక్షత ఇత్యర్థః. తస్మాద్విగ్రహాభావాదిత్యర్థః.

33. సూత్రాభ్యాం ప్రాప్తం పూర్వపక్షం నిరస్యతి—తుశబ్ద ఇత్యాదినా. బ్రహ్మవిద్యా దేవాదీన్నాధికరోతి, విద్యాత్వాత్, మధ్వాదివిద్యావదిత్యుక్తహేతురప్రయోజక ఇత్యాహ—యద్యపీతి. దర్శాదికం న బ్రాహ్మణమధికరోతి కర్మత్వాద్రాజసూయవదిత్యాభాససామ్యం విద్యాత్వహేతోరాహ—న చేతి. యత్ర యస్యాధికారస్సంభవతి స తత్రాధికారీతి న్యాయస్తుల్య ఇత్యర్థః. యతస్సర్వేషాం సర్వత్రాధికారో న సంభవతి తతో న చాపోద్యేతేత్యన్వయః. తత్ బ్రహ్మ యో యో దేవాదీనాం మధ్యే ప్రత్యక్త్వేనాబుధ్యత స తద్బ్రహ్మాభవదిత్యర్థః. తేహ దేవాః ఊచురన్యోన్యం, తత ఇంద్రవిరోచనౌ సురాసురరాజౌ ప్రజాపతిం బ్రహ్మవిద్యాప్రదం జగ్మతురితి చ

ఇత్థం పూర్వపక్షే, సిద్ధాంతయతి—

తుశబ్దో జైమినిమతనిరాసార్థః. బాదరాయణస్త్వాచార్యో దేవాదీనాం విగ్రహ

దేవానామభి ప్రవవ్రాజ విరోచనోఽసురాణా’మిత్యాది చ. స్మార్తమపి చ గంధర్వయాజ్ఞవల్క్యసంవాదాది. యదప్యుక్తం జ్యోతిషి భావాచ్చేతి, అత్ర బ్రూమః—జ్యోతిరాదివిషయా అప్యాదిత్యాదయో దేవతావచనాశ్శబ్దాశ్చేతనావంతమైశ్వర్యాద్యుపేతం తం తం దేవాత్మానం సమర్పయంతి, మంత్రార్థవాదేషు తథా వ్యవహారాత్. అస్తి హ్యైశ్వర్యయోగాద్దేవతానాం జ్యోతిరాద్యాత్మభిశ్చావస్థాతుం యథేష్టం చ తం తం విగ్రహం గ్రహీతుం సామర్థ్యమ్. తథా హి శ్రూయతే సుబ్రహ్మణ్యార్థవాదే—‘మేధాతిథేర్మేషే’తి ‘మేధాతిథిం హ కాణ్వాయనం ఇంద్రో మేషో భూత్వా జహారే’తి. స్మర్యతే చ—“ఆదిత్యః పురుషో భూత్వా కుంతీముపజగామ హే”తి. మృదాదిష్వపి చేతనాధిష్ఠాతారోఽభ్యుపగమ్యంతే ‘మృదబ్రవీదాపోఽబ్రువ’న్నిత్యాది దర్శనాత్. జ్యోతిరాదేస్తు భూతధాతోరాదిత్యాదిష్వప్యచేతనత్వమభ్యుపగమ్యతే, చేతనాస్త్వధిష్ఠాతారో దేవతాత్మానో మంత్రార్థవాదాదిషు వ్యవహారాదిత్యుక్తం. యదప్యుక్తం మంత్రార్థవాదయోరన్యార్థత్వాన్న

లింగాంతరమస్తీత్యర్థః. కిమత్ర బ్రహ్మామృతమితి గంధర్వప్రశ్నే యాజ్ఞవల్క్య ఉవాచ తమితి మోక్షధర్మేషు శ్రుతం దేవాదీనామధికారలింగమిత్యాహ—స్మార్తమితి. యథా బాలానాం గోళకేషు చక్షురాదిపదప్రయోగేఽపి శాస్త్రజ్ఞైర్గోళకాతిరిక్తేంద్రియాణి స్వీక్రియంతే, తథా జ్యోతిరాదౌ సూర్యాదిశబ్దప్రయోగేఽపి విగ్రహవద్దేవతాః స్వీకార్యా ఇత్యాహ—జ్యోతిరాదీతి. తథా చేతనత్వేన వ్యవహారాదిత్యర్థః. ఏకస్య జడచేతనోభయరూపత్వం కథం తత్రాహ—అస్తీతి. తథా హి విగ్రహవత్తయా దేవవ్యవహారశ్శ్రూయతే సుబ్రహ్మణ్య ఉద్గాతృగణస్థఋత్విక్ తత్సంబంధీ యోఽర్థవాదః ‘ఇంద్రాగచ్ఛే’త్యాదిః తత్ర మేధాతిథేర్మేషేతీంద్రసంబోధనం శ్రుతం తద్వ్యాచష్టే—మేధేతి. మునిం మేషో భూత్వా జహారేతి జ్ఞాపనార్థం మేషేతీంద్రసంబోధనమిత్యర్థః. యదుక్తమాదిత్యాదయో మృదాదిపదచేతనా ఏవేతి, తన్న, సర్వత్ర జడాజడాంశద్వయసత్త్వాదిత్యాహ—మృదితి. ఆదిత్యాదౌ కో జడభాగః కశ్చేతనాంశ ఇతి తత్రాహ—జ్యోతిరాదేస్త్వితి. మంత్రాదికం పదశక్త్యా భాసమానవిగ్రహాదౌ స్వార్థే న ప్రమాణం అన్యపరత్వాత్, విషం భుఙ్క్ష్వేతి వాక్యవదిత్యాహ—యదపీతి. అన్యపరాదపి

వత్త్వేన బ్రహ్మవిద్యాయామధికారాభావం మన్యతే. కస్మాత్, అస్తి హ్యర్థిత్వాద్యధి

దేవతావిగ్రహాదిప్రకాశనసామర్థ్యమితి, అత్ర బ్రూమః.—ప్రత్యయాప్రత్యయౌ హి సద్భావాసద్భావయోః కారణం నాన్యార్థత్వ మనన్యార్థత్వం వా. తథా హ్యనన్యార్థమపి ప్రస్థితః పథి పతితం తృణపర్ణాద్యస్తీత్యేవం ప్రతిపద్యతే. అత్రాహ విషమ ఉపన్యాసః తత్ర హి తృణపర్ణాదివిషయం ప్రత్యక్షం ప్రవృత్తమస్తి యేన తదస్తిత్వం ప్రతిపద్యతే. అత్ర పునర్విధ్యుద్దేశైకవాక్యభావేన స్తుత్యర్థేఽర్థవాదేన పార్థగర్థ్యేన వృత్తాంతవిషయా ప్రవృత్తిః శక్యాధ్యవసాయయితుం. నహి మహావాక్యేఽర్థప్రత్యాయకేఽవాంతరవాక్యస్య పృథక్ప్రత్యాయకత్వమస్తి, యథా ‘న సురాం పిబే’దితి నఞ్వతివాక్యే పదత్రయసంబంధాత్సురాపానప్రతిషేధ ఏవైకోఽర్థో గమ్యతే న పునస్సురాం పిబే’దితి పదద్వయసంబంధాత్సురాపానవిధిరపీతి. అత్రోచ్యతే—విషమ ఉపన్యాసః, యుక్తం యత్సురాపానప్రతిషేధే పదాన్వయస్యైకత్వాదవాంతరవాక్యార్థస్యాగ్రహణం, విధ్యుద్దేశార్థవాదయోస్త్వర్థవాదస్థాని పదాని పృథగన్వయం వృత్తాంతవిషయం ప్రతిపద్యానంతరం కైముత్యవశేన

వాక్యాద్బాధాభావే స్వార్థో గ్రాహ్య ఇత్యాహ—అత్ర బ్రూమ ఇతి. తాత్పర్యశూన్యేఽప్యర్థే ప్రత్యయమాత్రేణాస్తిత్వముదాహరతి—తథాహీతి. తృణాదౌ ప్రత్యయోఽస్తి విగ్రహాదౌ స నాస్తీతి వైషమ్యం శంకతే—అత్రాహేతి. విధ్యుద్దేశో విధివాక్యం తదేకవాక్యతయా ప్రశస్తో విధిరిత్యేవార్థవాదేషు ప్రత్యయః. వృత్తాంతో భూతార్థో విగ్రహాదిస్తద్విషయః ప్రత్యయో నాస్తీత్యర్థః. నన్వవాంతరవాక్యేన విగ్రహాదిప్రత్యయోఽస్త్విత్యత ఆహ—న హీతి. సురాపానప్రత్యయోఽపి స్యాదితి భావః. పదైకవాక్యత్వవాక్యైకవాక్యత్వరూపవైషమ్యాన్నైవమిత్యాహ—అత్రోచ్యత ఇతి. నఞ్ పదమేకం యదా సురాం పిబేదితి పదాభ్యామన్వేతి తదా పదైకవాక్యం ఏకమేవార్థానుభవం కరోతి న తు పదద్వయం పృథక్ సురాపానం బోధయతి తస్య విధౌ నిషేధానుపపత్తేః వాక్యార్థానుభవం ప్రత్యద్వారత్వాత్, అర్థవాదస్తు భూతార్థసంసర్గస్తుతిద్వారం బోధయన్విధినా వాక్యైకవాక్యతాం భజత ఇత్యస్తి విగ్రహాద్యనుభవ ఇత్యర్థః. నన్వర్థవాదస్థపదానామవాంతరసంసర్గబోధకత్వం వినా సాక్షాదేవ విధ్య

కారకారణమ్. న హి క్వచిదధికారో నేతి సర్వత్ర వక్తుం పార్యతే, నిర్గుణవిద్యాయాం

విధిస్తావకత్వం ప్రతిపద్యంతే. యథా హి—'వాయవ్యగ్ం శ్వేతమాలభేత భూతికామ' ఇత్యత్ర విధ్యుద్దేశవర్తినాం వాయవ్యాదిపదానాం విధినా సంబంధః, నైనం 'వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతా వాయుమేవ స్వేన భాగధేయేనోపధావతి స ఏవైనం భూతిం గమయతీ'త్యేషామర్థవాదగతానాం పదానామ్, న హి భవతి వాయుర్వా ఆలభేత క్షేపిష్ఠా దేవతా వా ఆలభేతేత్యాది వాయుస్వభావసంకీర్తనేన త్వవాంతరమన్వయం ప్రతిపద్య ఏవం విశిష్టదైవత్యమిదం కర్మేతి విధిం స్తువంతి. తద్యత్ర యోఽవాంతరవాక్యార్థః ప్రమాణాంతరగోచరో భవతి తత్ర తదనువాదేనార్థవాదః ప్రవర్తతే. యత్ర ప్రమాణాంతరవిరుద్ధస్తత్ర గుణవాదేన. యత్ర తు తదుభయం నాస్తి తత్ర కిం ప్రమాణాంతరాభావాద్గుణవాదస్స్యాదాహోస్విత్ప్రమాణాంతరావిరోధాద్విద్యమానార్థవాద ఇతి ప్రతీతిశరణైర్విద్యమానార్థవాద ఆశ్రయణీయో న గుణానువాదః. ఏతేన మంత్రో వ్యాఖ్యాతః. అపి చ, విధిభిరేవేంద్రాదిదైవత్యాని హవీంషి చోదయద్భిరపేక్షితమింద్రాదీనాం స్వరూపమ్, నహి స్వరూపరహితా ఇంద్రాదయశ్చేతస్యారోపయితుం శక్యంతే. న చ

స్వయోఽస్తు తత్రాహ—యథాహీతి. సాక్షాదన్వయాయోగం దర్శయతి—న హీతి. అవాదాత్సర్వత్ర స్వార్థగ్రహణమాశంక్యార్థవాదాన్విభజతే—తద్యత్రేతి. తత్ తత్ర అవాదేషు యత్ర 'అగ్నిర్హిమస్య భేషజ'మిత్యాదావిత్యర్థః. 'ఆదిత్యో యూపో భవతీ'త్యత్రాభేదో బాధిత ఇతి తేజస్విత్వాదిగుణవాదః, యత్ర 'వజ్రహస్తః పురందర' ఇత్యాదౌ మానాంతరసంవాదవిసంవాదౌ న స్తః తత్ర భూతార్థవాద ఇత్యర్థః, ఇతి విమృశ్యేత్యధ్యాహారః. విగ్రహార్థవాదః స్వార్థేఽపి తాత్పర్యవాన్ అన్యపరత్వే సత్యజ్ఞాతాబాధితార్థకశబ్దత్వాత్ ప్రయాజాదివాక్యవదితి న్యాయం మంత్రేష్వతిదిశతి—ఏతేనేతి. వేదాంతానువాదగుణవాదానాం నిరాసాయ హేతౌ పదాని న చోభయపరత్వే వాక్యభేదోఽవాంతరార్థస్య మహావాక్యార్థద్వారత్వాదితి భావః. విధ్యనుపపత్త్యాపి స్వర్గవద్దేవతావిగ్రహోఽంగీకార్య ఇత్యాహ—అపి చేతి. నను క్లేశాత్మకే కర్మణి విధిః ఫలం వినా అనుపపన్న ఇతి భవతు 'యన్న దుఃఖేన సమ్భిన్న'మిత్యర్థవాదసిద్ధస్స్వర్గో విధిప్రమాణకః విగ్రహం వినా విధేః కానుపపత్తిస్తామాహ—న హీతి.

సంభవాద్బృహస్పతిసవే బ్రాహ్మణస్యేవ. న చ విగ్రహవత్త్వం నేతి వాచ్యమ్. తద

చేతస్యనారూఢాయైతస్యైతస్యై దేవతాయై హవిః ప్రదాతుం శక్యతే; శ్రావయతి చ 'యస్యై దేవతాయై హవిర్గృహీతం స్యాత్తాం ధ్యాయేద్వషట్కరిష్య'న్నితి. న చ శబ్దమాత్రమర్థస్వరూపం సంభవతి శబ్దార్థయోర్భేదాత్, తత్ర యాదృశం మంత్రార్థవాదయోరింద్రాదీనాం స్వరూపమవగతం న తత్తాదృశం శబ్దప్రమాణకేన ప్రత్యాఖ్యాతుం యుక్తం. ఇతిహాసపురాణమపి వ్యాఖ్యాతేన మార్గేణ సంభవన్మంత్రార్థవాదమూలకత్వాత్ప్రభవతి దేవతావిగ్రహాది ప్రపంచయితుమ్. ప్రత్యక్షాదిమూలమపి సంభవతి. భవతి హ్యస్మాకమప్రత్యక్షమపి చిరంతనానాం ప్రత్యక్షమ్. తథా చ వ్యాసాదయో దేవాదిభిః ప్రత్యక్షం వ్యవహరంతీతి స్మర్యతే. యస్తు బ్రూయాదిదానీంతనానామివ పూర్వేషామపి నాస్తి దేవాదిభిర్వ్యవహర్తుం సామర్థ్యమితి స జగద్వైచిత్ర్యం ప్రతిషేధేత్. ఇదానీమివ చ నాన్యదాపి సార్వభౌమః క్షత్రియోఽస్తీతి బ్రూయాత్, తతశ్చ రాజసూయాదిచోదనా ఉపరుంధ్యాత్. ఇదానీమివ చ కాలాంతరేఽప్యవ్యవస్థితప్రాయాన్వర్ణాశ్రమధర్మాన్ప్రతి

ఉద్దిశ్య త్యాగానుపపత్త్యా చేతస్యారోహోఽంగీకార్య ఇత్యత్ర శ్రుతిమప్యాహ—యస్యా ఇతి. అతశ్చేతస్యారోహార్థం విగ్రహో ఏష్టవ్యః. కిం చ కర్మప్రకరణపాఠాద్విగ్రహప్రమితిరపి ప్రయాజవత్కర్మాంగత్వేనాంగీకార్యా, తాం వినా కర్మాపూర్త్యాసిద్ధేః. కిం చ సుప్రసన్నవిగ్రహవద్దేవతాం త్యక్త్వా శబ్దమాత్రం దేవతేత్యుక్తిరయుక్తేత్యాహ—న చ శబ్దేతి. న చాకృతిమాత్రం శబ్దశక్యమస్తు కిం విగ్రహేణేతి వాచ్యం, నిర్వ్యక్తేరాకృత్యయోగాత్, అతశ్శబ్దస్యార్థాకాంక్షాయాం మంత్రాదిప్రమిత విగ్రహోఽంగీకార్య ఇత్యాహ—తత్రేతి. ఏవం మంత్రార్థవాదమూలకమితిహాసాదికమపి విగ్రహే మానమిత్యాహ—ఇతిహాసేతి. ప్రమాణత్వేన సంభవదిత్యర్థః. వ్యాసాదీనాం యోగినాం దేవతాదిప్రత్యక్షమపీతిహాసాదేర్మూలమిత్యాహ—ప్రత్యక్షేతి వ్యాసాదయో దేవాదిప్రత్యక్షశూన్యాః ప్రాణిత్వాదస్మదాదివదిత్యనుమానమతిప్రసంగేన దూషయతి—యస్త్విత్యాదినా. సర్వం ఘటాభిన్నం, వస్తుత్వాత్, ఘటవది

వ్యస్తి హి, తత్ప్రతిపాదకమంత్రాణాం మానాంతరవిరోధసంవాదాభావేన ప్రమాణత్వాదితి దిక్.

తిజానీయాత్ తతశ్చ వ్యవస్థావిధాయి శాస్త్రమనర్థకం కుర్యాత్. తస్మాద్ధర్మోత్కర్షవశాచ్చిరంతనా దేవాదిభిః ప్రత్యక్షం వ్యవజహ్రురితి శ్లిష్యతే. అపి చ స్మరంతి—“స్వాధ్యాయాదిష్టదేవతాసంప్రయోగః” ఇత్యాది. యోగోఽప్యణిమాద్యైశ్వర్యప్రాప్తిఫలకః స్మర్యమాణో న శక్యతే సాహసమాత్రేణ ప్రత్యాఖ్యాతుమ్. శ్రుతిశ్చ యోగమాహాత్మ్యం ప్రఖ్యాపయతి—‘పృథ్వ్యప్తేజోఽనిలఖే సముత్థితే పంచాత్మకే యోగగుణే ప్రవృత్తే, న తస్య రోగో న జరా న మృత్యుః ప్రాప్తస్య యోగాగ్నిమయం శరీర’మితి. ఋషీణామపి మంత్రబ్రాహ్మణదర్శినాం సామర్థ్యం నాస్మదీయేన సామర్థ్యేనోపమాతుం యుక్తం, తస్మాత్సమూలమితిహాసపురాణమ్. లోకప్రసిద్ధిరపి న సతి సంభవే నిరాలంబనాధ్యవసాతుం యుక్తా. తస్మాదుపపన్నో మంత్రాదిభ్యో దేవాదీనాం విగ్రహవత్త్వాద్యవగమః. తతశ్చార్థిత్వాదిసంభవాదుపపన్నో దేవాదీనామపి బ్రహ్మవిద్యాయామధికారః. క్రమముక్తిదర్శనాన్యప్యేవమేవోపపద్యంతే.

జగద్వైచిత్ర్యం నాస్తీత్యపి స బ్రూయాత్. తథా క్షత్త్రియాభావం వర్ణాశ్రమాభావం వర్ణాశ్రమాద్యవ్యవస్థాం చ బ్రూయాన్నిరంకుశబుద్ధిత్వాత్. తథా చ రాజసూయాదిశాస్త్రస్య కృతాదియుగధర్మవ్యవస్థాశాస్త్రస్య బాధ ఇత్యర్థః. యోగసూత్రాదపి దేవాదిప్రత్యక్షసిద్ధిరిత్యాహ—అపి చేతి. మంత్రజపాద్దేవతాసాన్నిధ్యం తత్సంభాషణం చేతి సూత్రార్థః. యోగమాహాత్మ్యస్య శ్రుతిస్మృతిసిద్ధత్వాద్యోగినామస్తి దేవాదిప్రత్యక్షమిత్యాహ—యోగ ఇతి. పాదతలాదాజానోర్జానోరానాభేర్నాభే రాగ్రీవాయాః గ్రీవాయాశ్చాకేశప్రరోహం తతశ్చాబ్రహ్మరంధ్రం పృథివ్యాదిపంచకే సముత్థితే ధారణయా జితే యోగగుణే చాణిమాదికే ప్రవృత్తే యోగాదభివ్యక్తం తేజోమయం శరీరం ప్రాప్తస్య యోగినో న రోగాదిస్పర్శ ఇత్యర్థః. చిత్రకారాదిప్రసిద్ధిరపి విగ్రహే మానమిత్యాహ—లోకేతి. అధికరణార్థముపసంహరతి—తస్మాదితి. చింతాయాః ఫలమాహ—క్రమేతి. ఏవమేవ దేవాదీనాం బ్రహ్మవిద్యాధికారే సత్యేవ దేవత్వప్రాప్తిద్వారా ముక్తిఫలాన్యుపాసనాని యుజ్యంతే దేవానామనధికారే జ్ఞానాభావాత్క్రమముక్త్యర్థినాముపాసనేషు ప్రవృత్తిర్న స్యాత్, అతోఽధికారనిర్ణయాత్ప్రవృత్తిసిద్ధిరితి భావః—ఇతి అష్టమాధికరణమ్.

సూ. శుగస్య తదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణాత్సూచ్యతే హి. ౩౪.

యథా మనుష్యాధికారనియమమపోద్య దేవాదీనామపి విద్యాస్వధికార ఉక్తస్తథైవ ద్విజాత్యధికారనియమాపవాదేన శూద్రస్యాప్యధికారస్స్యాదిత్యేతామాశంకాం నివర్తయితుమిదమధికరణ మారభ్యతే. తత్ర శూద్రస్యాప్యధికారస్స్యాదితి తావత్ప్రాప్తమ్, అర్థిత్వసామర్థ్యయోస్సంభవాత్ 'తస్మాచ్ఛూద్రో యజ్ఞేఽనవక్లృప్త' ఇతివచ్ఛూద్రో విద్యాయామనవక్లృప్త ఇతి నిషేధాశ్రవణాత్. యచ్చ కర్మస్వనధికారకారణం శూద్రస్యానగ్నిత్వం న తద్విద్యాస్వధికారస్యాపవాదకం. న హ్యాహవనీయాదిరహితేన విద్యా వేదితుం న శక్యతే. భవతి చ

---

౩౪. శుగస్య తదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణాత్సూచ్యతే హి * పూర్వేణాస్య దృష్టాంతసంగతిమాహ—యథేతి. పూర్వత్ర దేవాదీనామధికారసిద్ధ్యర్థం మంత్రాదీనాం భూతార్థే విగ్రహాదౌ సమన్వయోక్త్యా వేదాంతానామపి భూతార్థే బ్రహ్మణి సమన్వయో దృఢీకృతః. అత్రాపి శూద్రశబ్దస్య శ్రౌతస్య క్షత్రియే సమన్వయోక్త్యా స దృఢీక్రియత ఇత్యధికరణద్వయస్య ప్రాసంగికస్యాస్మిన్సమన్వయాధ్యాయేఽంతర్భావ ఇతి మంతవ్యమ్. పూర్వపక్షే శూద్రస్యాపి ద్విజవద్వేదాంతశ్రవణే ప్రవృత్తిః, సిద్ధాంతే తదభావ ఇతి ఫలమ్. అత్ర వేదాంతవిచారో విషయః. స కిం శూద్ర మధికరోతి న వేతి సంభవాసంభవాభ్యాం సందేహే పూర్వపక్షమాహ—తత్ర శూద్రస్యాపీత్యాదినా. తస్మాత్ అనగ్నిత్వాత్ అనవక్లృప్తోఽసమర్థః. విద్యార్థిని శూద్రశబ్దప్రయోగాల్లింగాదపి శూద్రస్యాధికార ఇత్యాహ—భవతి చేతి. జానశ్రుతిః కిల షట్ఛతాని

పూర్వం యథా 'తద్యో యో దేవానామ్...' ఇతి దేవశబ్దశ్రుత్యా మనుష్యాధికారనియమాపవాదేన దేవానామధికార ఉక్తః, తథేహ శూద్రశబ్దశ్రుత్యా ద్విజజాత్యధికారనియమమపోద్య శూద్రస్యాప్యధికారోఽస్తీతి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అథ పూర్వపక్షే జాతిశూద్రస్యాపి బ్రహ్మవిద్యాయాం త్రైవర్ణికాదవిశేషః ఫలం, సిద్ధాంతే తతో విశేష ఇతి వివేకః. ఛాందోగ్యే సంవర్గవిద్యాయాం శ్రూయతే— 'అహహారే త్వా శూద్ర తవైవ సహ గోభిరస్తు' ఇతి. తత్ర శ్రూయమాణస్య

శ్రౌతం లింగం శూద్రాధికారస్యోపోద్బలకం, సంవర్గవిద్యాయాం హి జానశ్రుతిం పౌత్రాయణం శుశ్రూషుం శూద్రశబ్దేన పరామృశతి 'అహ హా రే త్వా శూద్ర తవైవ సహ గోభిరస్త్వి'తి. విదురప్రభృతయశ్చ శూద్రయోనిప్రభవా అపి విశిష్టవిజ్ఞానసంపన్నాస్స్మర్యంతే, తస్మాదధి క్రియతే శూద్రో విద్యాస్విత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః—న శూద్రస్యాధి కారో వేదాధ్యయనాభావాత్. అధీతవేదో హి విదితవేదార్థో వేదా ర్థేష్వధిక్రియతే, న చ శూద్రస్య వేదాధ్యయనమస్తి, ఉపనయన పూర్వకత్వాద్వేదాధ్యయనస్య, ఉపనయనస్య చ వర్ణత్రయవిషయ త్వాత్. యత్త్వర్థిత్వం న తదసతి సామర్థ్యేఽధికారకారణం భవతి. సామర్థ్యమపి న లౌకికం కేవలమధికారకారణం భవతి. శాస్త్రీయేఽర్థే శాస్త్రీయస్య సామర్థ్యస్యాపేక్షితత్వాత్. శాస్త్రీయస్య చ సామర్థ్యస్యా ధ్యయననిరాకరణేన నిరాకృతత్వాత్. యచ్చేదం 'శూద్రో యజ్ఞేఽనవ క్లృప్త' ఇతి, తన్న్యాయపూర్వకత్వాద్విద్యాయామప్యనవక్లృప్తత్వం

గవాం రథం చ రైక్వాయ గురవే నివేద్య మాం శిక్షయేత్యువాచ, తతో రైక్వో విధురః కన్యార్థీ సన్నిదముపాచ. అహేతి నిపాతః ఖేదార్థః. హారేణ నిష్కేణ యుక్త ఇత్వా గంతారథో హారేత్వా సచ గోభిస్సహ హే శూద్ర తవైవాస్తు కిమల్పే నానేన మమ గార్హస్థ్యానుపయోగినేతి భావః. అర్థిత్వాదిసంభవే శ్రేయస్సాధనే ప్రవృత్తిరుచితా స్వాభావికత్వాదితి న్యాయోపేతాల్లింగాదిత్యాహ—తస్మాదితి సూత్రాద్బహిరేవ సిద్ధాంతయతి—న శూద్రస్యాధికార ఇత్యాదినా. ఆపాతతో విదితో వేదార్థో యేన తస్యేత్యర్థః. అధ్యయనవిధినా సంస్కృతో వేదస్తదుత్థమా పాతజ్ఞానం చ వేదార్థవిచారేషు శాస్త్రీయం సామర్థ్యం తదభావాచ్ఛూద్రస్యార్థిత్వాది సంభవన్యాయాసిద్ధేర్నాస్తి వేదాంతవిచారాధికార ఇత్యర్థః. యద్వా అధ్యయన సంస్కృతేన వేదేన విదితో నిశ్చితో వేదార్థో యేన తస్య వేదార్థేషు విధిష్వధికా రో నాన్యస్యానధీతవేదస్యాఽపి, వేదార్థానుష్ఠానాధికారేఽధ్యయనవిధేర్వైయర్థ్యాపా తాత్. అతః ఫలపర్యంతబ్రహ్మవిద్యాసాధనేషు శ్రవణాదివిధిషు శూద్రస్యానధికార ఇత్యర్థః. అధీతవేదార్థజ్ఞానవత్త్వరూపస్యాధ్యయనవిధిలభ్యస్య సామర్థ్యస్యాభావాదితి

శూద్రస్య బ్రహ్మవిద్యాయామధికారోఽస్తి న వేతి సందేహే, అస్తీతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—అస్య జానశ్రుతేః క్షత్రియస్య తదనాదరశ్రవణాత్ తస్య హంసస్యా

ద్యోతయతి, న్యాయస్య సాధారణత్వాత్. యత్పునస్సంవర్గవిద్యాయాం శూద్రశబ్దశ్రవణం లింగం మన్యసే, న తల్లింగం; న్యాయాభావాత్. న్యాయోక్తే హి లింగదర్శనం ద్యోతకం భవతి, న చాత్ర న్యాయోఽస్తి. కామం చాయం శూద్రశబ్దస్సంవర్గవిద్యాయామేవైకస్యాం శూద్రమధికుర్యాత్తద్విషయత్వాన్న సర్వాసు విద్యాసు, అర్థవాదస్థత్వాన్నతు క్వచిదప్యయం శూద్రమధికర్తుముత్సహతే. శక్యతే చాయం శూద్రశబ్దోఽధికృతవిషయే యోజయితుమ్. కథమిత్యుచ్యతే—'కము వర ఏనమేతత్సంతంసయుగ్వానమివ రైక్వమాత్థే'త్యస్మాద్ధంసవాక్యాదాత్మనోఽనాదరం శ్రుతవతో జానశ్రుతేః పౌత్రాయణస్య శుగుత్పేదే తామృషీ రైక్వశ్శూద్రశబ్దేనానేన సూచయాంబభూవాత్మనః పరోక్ష

న్యాయస్య తుల్యత్వాద్యజ్ఞపదం వేదార్థోపలక్షణార్థమిత్యాహ—న్యాయస్య సాధారణత్వాదితి. తస్మాచ్ఛూద్ర ఇతి తచ్ఛబ్దపరామృష్టన్యాయస్య యజ్ఞబ్రహ్మవిద్యయోస్తుల్యత్వాదిత్యర్థః. పూర్వోక్తం లింగం దూషయతి—యదితి. అసామర్థ్యన్యాయేనార్థిత్వాదిసంభవన్యాయస్య నిరస్తత్వాదిత్యర్థః. నను 'నిషాదస్థపతిం యాజయే' దిత్యత్రాధ్యయనాభావేఽపి నిషాదశబ్దాన్నిషాదస్యేష్టావివ శూద్రశబ్దాచ్ఛూద్రస్య విద్యాయామధికారోఽస్త్విత్యాశంక్య సంవర్గవిద్యాయామధికారమంగీకరోతి—కామమితి. తద్విషయత్వాత్తత్ర శ్రుతత్వాదిత్యర్థః. వస్తుతస్తు విధివాక్యస్థత్వాన్నిషాదశబ్దోఽప్యధికారిసమర్పకః, శూద్రశబ్దస్తు విద్యావిధిపరార్థవాదస్థో నాధికారిణం బోధయతి, అసామర్థ్యన్యాయవిరోధేనాన్యపరశబ్దస్య శాస్త్రబోధిత్వాసంభవాదితి మత్వాంగీకారం త్యజతి—అర్థవాదేతి. తర్హి శూద్రశబ్దస్యాత్ర శ్రుతస్య కోఽర్థ ఇత్యాశంక్య సూత్రేణార్థమాహ—శక్యతే చేత్యాదినా. జానశ్రుతిర్నామ రాజా నిదాఘసమయే రాత్రౌ ప్రాసాదతలే సుష్వాప, తదా తదీయాన్నదానాదిగుణగణతోషితా ఋషయోఽస్య హితార్థం హంసా భూత్వా మాలారూపేణ తస్యోపర్యాజగ్ముః, తేషు పాశ్చాత్యో హంసోఽగ్రేసరం హంసమువాచ, భోభో భల్లాక్ష కిం న పశ్యసి జానశ్రుతేరస్య తేజస్స్వర్గం వ్యాప్య స్థితం తత్త్వాం ధక్ష్యతి న గచ్ఛేతి, తమగ్రేసర ఉవాచ, కమప్యేనం వరాకం విద్యాహీనం సంతం అరే సయుగ్వానం యుగ్వా గంత్రీ శకటీ తయా సహా

నాదరశ్రవణాద్యా శుగుత్పన్నా, సా శూద్రశబ్దేన సూచ్యతే హి రైక్వేణ స్వస్య సర్వజ్ఞత్వజ్ఞాపనార్థమ్. యోగేనాపి శూద్రశబ్దస్య క్షత్రియపరత్వమాహ—తదా

జ్ఞానస్య ఖ్యాపనాయేతి గమ్యతే, జాతిశూద్రస్యానధికారాత్. కథం పునశ్శూద్రశబ్దేన శుగుత్పన్నా సూచ్యత ఇతి, ఉచ్యతే, తదాద్రవణా చ్ఛుచమభిదుద్రావ శుచావాభిదుద్రువే శుచావా రైక్వమభిదుద్రావేతి శూద్రః; అవయవార్థసంభవాద్రూఢ్యర్థస్య చాసంభవాత్. దృశ్యతే చాయమర్థోఽస్యామాఖ్యాయికాయామ్.

సూ. క్షత్రియత్వగతేశ్చోత్తరత్ర చైత్రరథేన లింగాత్. 35.

ఇతశ్చ న జాతిశూద్రో జానశ్రుతిః, యత్కారణం ప్రకరణ నిరూపణేన క్షత్రియత్వమస్యోత్తరత్ర చైత్రరథేనాభిప్రతారిణా క్షత్రియేణ సమభివ్యాహారాల్లింగాద్గమ్యతే, ఉత్తరత్ర హి సంవర్గవిద్యా వాక్యశేషే చైత్రరథిరభిప్రతారీ క్షత్రియస్సంకీర్త్యతే. 'అథ హ శౌ

స్థితం రైక్వమివైతద్వచనమాత్థ రైక్వస్య హి బ్రహ్మనిష్ఠస్య తేజో దురతిక్రమం నాస్యానాత్మజ్ఞస్యేత్యర్థః. అస్మద్వచనశ్రవణో రాజా శకటలింగేన రైక్వం జ్ఞాత్వా విద్యావాన్ భవిష్యతీతి హంసానా మభిప్రాయః. కం ఉ అరే ఇతి పదచ్ఛేదః, ఉశబ్దోఽప్యర్థః. తేషాం హంసానామనాదరవాక్యశ్రవణాదస్య రాజ్ఞశ్శుగుత్పన్నా, సా శూద్రశబ్దేన రైక్వేన సూచ్యతే, హీతి సూత్రాన్వయః. శ్రుతయౌగికార్థలింగే సతి అనన్విత రూఢ్యర్థస్త్యాజ్య ఇతి న్యాయద్యోతనార్థో హి శబ్దః. తదాద్రవణాత్ తయా శుచా ఆద్రవణాత్. శూద్రశ్శోకం ప్రాప్తవాన్. శుచా వా కర్త్ర్యా రాజా అభిదుద్రువే ప్రాప్తః. శుచావా కరణేన రైక్వం గతవానిత్యర్థః.

35. శూద్రశబ్దస్య యౌగికత్వే లింగమాహ. క్షత్రియత్వేతి. సంవర్గవిద్యావిధ్యనంతర మర్థవాద ఆరభ్యతే. శునకస్యాపత్యం కపిగోత్రం పురోహిత మభిప్రతారి నామకం రాజానం చ కక్షసేనస్యాపత్యం సూదేన పరివిష్యమాణౌ తౌ భోక్తుముపవిష్టౌ

ద్రవణాత్. తం రైక్వం ప్రతి జానశ్రుతిః విద్యారాహిత్యజనితయా శుచా దుద్రావేతి శూద్రో జానశ్రుతిరిత్యుచ్యతే. అతో న శూద్రస్యాధికార ఇత్యర్థః.

నను ముఖ్య ఏవ శూద్రో జానశ్రుతి రస్తు కిం జఘన్యేన యోగేనేత్యత ఆహ—

జానశ్రుతిర్న ముఖ్యశూద్రః కుతః, క్షత్రియత్వగతేః క్షత్రియత్వస్యావ

నకం చ కాపేయమభిప్రతారిణం చ కాక్షసేనిం సూదేన పరివిష్యమాణౌ బ్రహ్మచారీ బిభిక్షే' ఇతి. చైత్రరథిత్వం చాభిప్రతారిణః కాపేయయోగాదవగంతవ్యమ్. కాపేయయోగో హి చైత్రరథస్యావగతః 'ఏతేన వై చైత్రరథం కాపేయా అయాజయన్ని'తి. సమానాన్వయయాజినాం చ ప్రాయేణ సమానాన్వయా యాజకా భవంతి. 'తస్మాచ్చైత్రరథిర్నామైకః క్షత్రపతిరజాయత' ఇతి చ క్షత్రజాతిత్వావగమాత్క్షత్రియత్వమస్యావగంతవ్యమ్. తేన క్షత్రియేణాభిప్రతారిణా సహసమానాయాం సంవర్గవిద్యాయాం సంకీర్తనం జానశ్రుతేరపి క్షత్రియత్వం సూచయతి. సమానానామేవ హి ప్రాయేణ సమభివ్యాహారా భవంతి. క్షత్తృప్రేషణాద్యైశ్వర్యయోగాచ్చ జానశ్రుతేః క్షత్రియత్వావగతిః. అతో న శూద్రస్యాధికారః.

సూ. సంస్కారపరామర్శాత్తదభావాభిలాపాచ్చ. ౩౬.

ఇతశ్చ న శూద్రస్యాధికారో యద్విద్యాప్రదేశేషూపనయనా

వటుర్భిక్షితవానిత్యర్థః. నన్వస్య చైత్రరథిత్వం న శ్రుతమిత్యత ఆహ—చైత్రరథిత్వం చేతి. ఏతేన ద్విరాత్రేణేతి ఛాందోగ్యశ్రుత్యైవ పూర్వం చిత్రరథస్య కాపేయయోగ ఉక్తః. అభిప్రతారిణోఽపి తద్యోగాచ్చిత్రరథవంశ్యత్వం నిశ్చీయతే. రాజవంశ్యానాం హి ప్రాయేణ పురోహితవంశ్యా యాజకా భవంతీత్యర్థః. నన్వస్త్వభిప్రతారిణశ్చైత్రరథిత్వం తావతా కథం క్షత్రియత్వం తత్రాహ—తస్మాదితి. చిత్రరథాదిత్యర్థః. క్షత్తా సూతః తస్య రైక్వాన్వేషణాయ ప్రేషణం, అన్నగోదానాదికం చ జానశ్రుతేః క్షత్రియత్వే లింగం. అత్ర శూద్రశబ్దో యౌగిక ఏవేతి న శూద్రస్యాధికార ఇతి స్థితమ్.

౩౬. తత్ర లింగాంతరమాహ—సంస్కారేతి. ఉపనయనం వేదగ్రహణాంగం

తేః. తత్కస్మాత్, ఉత్తరత్ర సంవర్గవిద్యావాక్యశేషే చైత్రరథేన ప్రసిద్ధక్షత్రి[illegible]ణ అభిప్రతారిణా సమభివ్యాహారాత్మకలిఙ్గాదిత్యర్థః. సమానజాతీయానామేవ ప్రాయేణ సహచారో భవతీతి భావః. అతో న జాతిశూద్రస్యాధికార ఇతి [illegible]ద్ధమ్.

దయస్సంస్కారాః పరామృశ్యంతే—'తం హోపనిన్యే అధీహి భగవ ఇతి హోపససాద బ్రహ్మపరా బ్రహ్మనిష్ఠాః పరం బ్రహ్మాన్వేషమాణా ఏష హ వై తత్సర్వం వక్ష్యతీతి తే హ సమిత్పాణయో భగవంతం పిప్పలాదముపసన్నా' ఇతి చ 'తాన్ హానుపనీయైవే'త్యపి ప్రదర్శితై వోపనయన ప్రాప్తిర్భవతి. శూద్రస్య చ సంస్కారాభావోఽభిలప్యతే,

---

శూద్రస్య నాస్తీతి పూర్వముక్తం ఇహ విద్యాగ్రహణాంగస్యోపనయనసంస్కారస్య సర్వత్ర పరామర్శాచ్ఛూద్రస్య తదభావాన్న విద్యాధికార ఇత్యుచ్యతే. భాష్యే ఆదిపదేనాధ్యయనగురుశుశ్రూషాదయో గృహ్యంతే. తం శిష్యమాచార్య ఉపనీతవా నిత్యర్థః. నారదోఽపి విద్యార్థీ మంత్రముచ్చారయన్సనత్కుమారముపగత ఇత్యాహ— అధీహీతి. ఉపదిశేతి యావత్. బ్రహ్మపరా వేదపారగాః, సగుణబ్రహ్మనిష్ఠాః పరం నిర్గుణం బ్రహ్మ అన్వేషమాణాః ఏష పిప్పలాదః తజ్జిజ్ఞాసితం సర్వం వక్ష్యతీతి నిశ్చిత్య తే భారద్వాజాదయః షడృషయస్తముపగతా ఇత్యర్థః. నను వైశ్వానర విద్యాయా మృషీన్ రాజా అనుపనీయైవ విద్యామువాచేతి శ్రుతేరనుపనీతస్యా ప్యస్తి విద్యాధికార ఇత్యత ఆహ—తాన్హేతి. తే హ సమిత్పాణయః పూర్వాహ్ణే ప్రతిచక్రమిర ఇతి పూర్వవాక్యే బ్రాహ్మణా ఉపనయనార్థమాగతా ఇతి ఉపనయన ప్రాప్తిం దర్శయిత్వా నిషిధ్యతే. హీనవర్ణేనోత్తమవర్ణా అనుపనీయైవోపదేష్టవ్యా ఇత్యా చారజ్ఞాపనార్థమిత్యర్థః.. ఏకజాతిః అనుపనీతః. పాతకం అభక్ష్యభక్షణకృతం. సత్య కామః కిల మృతపితృకో జబాలాం మాతరమపృచ్ఛత్ కిం గోత్రోఽహమితి, తం మాతోవాచ భర్తృసేవావ్యగ్రతయాఽహమపి తవ పితుర్గోత్రం న జానామి జబా లాతు నామాహమస్మి సత్యకామో నామ త్వమసీతి ఏతావజ్జానామీతి, తతస్స జాబాలో గౌతమమాగత్య తేన కిం గోత్రోఽసీతి పృష్ట ఉవాచ, నాహం గోత్రం వేద్మి న మాతా వేత్తి పరం తు మే మాత్రా కథితం ఉపనయనార్థమాచార్యం గత్వా సత్యకామో జాబాలోఽస్మీతి బ్రూహీతి. అనేన సత్యవచనేన తస్య శూద్రత్వాభావో

నను కస్మాన్నాధికార ఇత్యత ఆహ—

'తం హోపనిన్యే' 'అధీహి భగవ ఇతి హోపససాద' ఇత్యాదివిద్యాప్రదేశేషూపనయనాదిసంస్కారపరామర్శాత్. తర్హి శూద్రస్యాప్యుపనయనం కల్ప్యతామిత్యత ఆహ—తదభావాభిలాపాచ్చ. 'న శూద్రే పాతకం కించిన్న చ సంస్కారమర్హతి' ఇత్యాదినా ఉపనయనాది సంస్కారాభావాభిధానాదిత్యర్థః.

'శూద్రశ్చతుర్థో వర్ణ ఏకజాతి'రిత్యేకజాతిత్వస్మరణేన "న శూద్రే పాతకం కించిన్న చ సంస్కారమర్హతీ"త్యాదిభిశ్చ.

సూ. తదభావనిర్ధారణే చ ప్రవృత్తేః. ౩౭.

ఇతశ్చ న శూద్రస్యాధికారో యత్సత్యవచనేన శూద్రత్వాభావే నిర్ధారితే జాబాలం గౌతమ ఉపనేతుమనుశాసితుం చ ప్రవవృతే 'నైతదబ్రాహ్మణో వివక్తుమర్హతి సమిధం సోమ్యాహరోప త్వా నేష్యే న సత్యాదగా' ఇతి శ్రుతిలింగాత్.

సూ. శ్రవణాధ్యయనార్థ ప్రతిషేధాత్స్మృతేశ్చ. ౩౮.

ఇతశ్చ న శూద్రస్యాధికారో యదస్య స్మృతేశ్శ్రవణాధ్యయనార్థప్రతిషేధో భవతి వేదశ్రవణప్రతిషేధో వేదాధ్యయనప్రతిషేధః తదర్థజ్ఞానానుష్ఠానయోశ్చ ప్రతిషేధ శ్శూద్రస్య స్మర్యతే. శ్రవణప్రతిషేధస్తావత్—'అథ హాస్య వేదముపశృణ్వతస్త్రపుజతుభ్యాం శ్రోత్రప్రతిపూరణ'మితి 'పద్యుహవా ఏతచ్ఛ్మశానంయచ్ఛూద్రస్తస్మాచ్ఛూద్ర

నిర్ధారితః. అబ్రాహ్మణ ఏతత్సత్యం వివిచ్య వక్తుం నార్హతీతి నిర్ధార్య, హే సోమ్య సత్యాత్త్వం నాగాస్సత్యం న త్యక్తవానసి, అతస్త్వాముపనేష్యే తదర్థం సమిధమాహరేతి.

౩౭. గౌతమస్య ప్రవృత్తేశ్చ లింగాన్న శూద్రస్యాధికార ఇత్యాహ—తదభావేతి.

౩౮. స్మృత్యా శ్రవణాదినిషేధాచ్చ నాధికార ఇత్యాహ—శ్రవణేతి. అస్య శూద్రస్య ద్విజైః పఠ్యమానం వేదం ప్రమాదాచ్ఛృణ్వతః సీసలాక్షాభ్యాం తప్తాభ్యాం శ్రోత్రద్వయపూరణం ప్రాయశ్చిత్తం కార్యమిత్యర్థః. పద్యు పాదయుక్తం

కిం చ—తస్య జాబాలస్య సత్యవచనేన శూద్రత్వాభావనిర్ధారణే సత్యేవ గౌతమస్య విద్యోపదేశే ప్రవృత్తిదర్శనాత్. అతో న శూద్రస్యాధికార ఇత్యర్థః. అపి చ— స్మృతేః 'అథాస్య వేదముపశృణ్వతస్త్రపుజతుభ్యాం శ్రోత్రప్రతి

సమీపే నాధ్యేతవ్య’మితి చ అత ఏవాధ్యయనప్రతిషేధో యస్య హి సమీపేఽపి నాధ్యేతవ్యం భవతి స కథం శ్రుతిమధీయీత "భవతి చోచ్చారణే జిహ్వాచ్ఛేదో ధారణే శరీరభేద" ఇతి. అత ఏవ చార్థాదర్థజ్ఞానానుష్ఠానయోః ప్రతిషేధో భవతి "న శూద్రాయ మతిం దద్యా"దితి ‘ద్విజాతీనామధ్యయనమిజ్యాదాన’మితి చ యేషాం పునః పూర్వకృతసంస్కారవశాద్విదురధర్మవ్యాధప్రభృతీనాం జ్ఞానోత్పత్తి స్తేషాం న శక్యతే ఫలప్రాప్తిః ప్రతిబద్ధుం, జ్ఞానస్యైకాంతికఫలత్వాత్. "శ్రావయేచ్చతురో వర్ణా"నితి చేతిహాసపురాణాధిగమే చాతుర్వర్ణ్యాధికారస్మరణాత్. వేదపూర్వకస్తు నాస్త్యధికారశ్శూద్రాణామితి స్థితమ్. ఇతి నవమాధికరణమ్.

సూ. కంపనాత్. ౩౯.

అవసితః ప్రాసంగికోఽధికారవిచారః, ప్రకృతామేవ ఇదానీం

సంచరిష్ణురూపమితి యావత్. భవతి చ స్మృతిరితి శేషః. మతిం వేదార్థజ్ఞానం. దానం నిత్యం నిషిధ్యతే శూద్రస్య నైమిత్తికం తు దానమస్త్యేవ యదుక్తం ‘విదురాదీనాం జ్ఞానిత్వం దృష్ట’మితి తత్రాహ—యేషామితి. సిద్ధానాం సిద్ధేర్దురపహ్నవత్వేఽపి సాధకైః శూద్రైః కథం జ్ఞానం లబ్ధవ్య మిత్యత ఆహ—శ్రావయేదితి.

ఇతి నవమాధికరణమ్.

౩౯. *కంపనాత్* అస్యాపి ప్రాసంగికత్వమాశంక్యాహ—అవసిత ఇతి.

పూరణమ్’ ‘తస్మాచ్ఛూద్రసమీపే నాధ్యేతవ్యం’ ‘న శూద్రాయ మతిం దద్యాత్’ ‘ద్విజాతీనా మధ్యయనమిజ్యా దానమ్’ ఇత్యాది స్మృతితో వేదశ్రవణస్య తదధ్యయనస్య తదర్థయోస్తత్ప్రయోజనయోరర్థజ్ఞానానుష్ఠానయోశ్చ ప్రతిషేధాత్. అతః కథంచిదపి న శూద్రస్య బ్రహ్మవిద్యాయాం విధిపూర్వకాధికార ఇతి సిద్ధమ్.

సమాప్తః ప్రాసంగికోఽధికారవిచారః. అధునా ప్రకృతవాక్యార్థవిచారం ప్రవర్తయిష్యామః. ప్రాసంగికత్వాన్నావ్యవహితేనాస్య సంగత్యపేక్షా. పూర్వం ‘శబ్దాదేవ ప్రమితః’ ఇత్యత్ర బ్రహ్మవాక్యే జీవానువాదో బ్రహ్మజ్ఞానాయేత్యుక్తమ్. న తథేహ ‘యదిదమ్’ ఇతి వాక్యే ప్రాణానువాదో యుక్తః, తస్య స్వరూపతః కల్పితస్య బ్రహ్మైక్యాయోగాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ప్రాణోపాస్తిః, సిద్ధాంతే నిర్విశేషబ్రహ్మధీరితి ఫలభేదః.

వాక్యార్థవిచారణాం ప్రవర్తయిష్యామః. 'యదిదం కిం చ జగత్సర్వం ప్రాణ ఏజతి నిస్సృతం, మహద్భయం వజ్రముద్యతం య ఏతద్విదురమృతాస్తే భవంతీ'తి ఏతద్వాక్యం 'ఏజృ కంపనే' ఇతి ధాత్వర్థానుగమాల్లక్షితమ్. అస్మిన్ వాక్యే సర్వమిదం జగత్ప్రాణాశ్రయం స్పందతే. మహచ్చ కించిద్భయకారణం వజ్రశబ్దితముద్యతం 'తద్విజ్ఞానాచ్చామృతత్వప్రాప్తి'రితి శ్రూయతే. తత్ర కోఽసౌ ప్రాణః కిం చ తద్భయానకం వజ్రమిత్యప్రతిపత్తేర్విచారే క్రియమాణే ప్రాప్తం తావత్ప్రసిద్ధేః పంచవృత్తిర్వాయుః ప్రాణ ఇతి, ప్రసిద్ధేరేవ చాశనిర్వజ్రం స్యాత్, వాయోశ్చేదం మాహాత్మ్యం సంకీర్త్యతే కథమ్? సర్వమిదం జగత్పంచవృత్తౌ వాయౌ ప్రాణశబ్దితే ప్రతిష్ఠాయైజతి, వాయునిమిత్తమేవ చ మహద్భయానకం వజ్రముద్యమ్యతే. వాయౌ హి పర్జన్యభావేన

సమాప్త ఇత్యర్థః. కారకం పఠతి—యదిదమితి. సర్వం జగత్ ప్రాణాన్నిస్సృతం ఉత్పన్నం ప్రాణే చిదాత్మని ప్రేరకే సతి ఏజతి చేష్టతే తచ్చ ప్రాణాఖ్యం కారణం మహద్భీష్మ బిభేత్యస్మాదితి భయం. తస్మిన్ భయహేతౌ దృష్టాంతమాహ—వజ్రమితి. యథోద్యతం వజ్రం భయం తథేత్యర్థః. య ఏతత్ప్రాణాఖ్యం బ్రహ్మ నిర్విశేషం విదుస్తేముక్తా భవంతీత్యాహ—య ఇతి. నన్వస్మిన్సూత్రే కథమిదం వాక్యముదాహృతమిత్యత ఆహ—ఏతదితి. ఏజత్యర్థస్య కంపనస్య సూత్రితత్వాదేజతి పదయుక్తం వాక్యముదాహృతమిత్యర్థః. ప్రాసంగికాధికరణచింతయాఽస్య సంగతిర్నాపేక్షితేతి 'శబ్దాదేవ ప్రమితః' ఇత్యనేనోచ్యతే. తత్రాంగుష్ఠవాక్యే జీవానువాదో బ్రహ్మైక్యజ్ఞానార్థ ఇత్యుక్తం, న తథేహ ప్రాణానువాద ఐక్యజ్ఞానార్థస్సంభవతి ప్రాణస్య స్వరూపేణ కల్పితస్యైక్యాయోగాత్, అతః ప్రాణోపాస్తిపరం వాక్యమితి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షయతి—ప్రసిద్ధేః పంచవృత్తిరితి. నను 'అత ఏవ ప్రాణ' ఇత్యాదౌ బ్రహ్మణి లింగాత్ప్రాణశ్రుతిర్నీతా, అత్రాపి సర్వచేష్టాభయహేతుత్వం బ్రహ్మలింగమస్తీతి నాస్తి పూర్వపక్షావసరో గతార్థత్వాదిత్యత ఆహ—వాయోశ్చేతి. ప్రతిష్ఠాయ స్థితిం లబ్ధ్వా ప్రాణే వాయౌ నిమిత్తే జగచ్చలతీతి ప్రసిద్ధమ్, అతస్స్పష్టం బ్రహ్మలింగం నాస్తీతి భావః. వజ్ర

కఠవల్లీషు శ్రూయతే—'యదిదం కించ జగత్సర్వం ప్రాణ ఏజతి నిఃసృతమ్' ఇత్యాది. తత్ర 'ఏజృ కంపనే' ఇతి ధాతోః కంపనార్థకత్వాత్సర్వజగత్కంపనహేతుః ప్రాణః ప్రతీయతే. స కిం వాయువికారః, ఉత పరమాత్మేతి సందేహే,

వివర్తమానే విద్యుత్స్తనయిత్నువృష్ట్యశనయో వివర్తంత ఇత్యాచక్షతే. వాయువిజ్ఞానాదేవ చేదమమృతత్వమ్. తథాహి శ్రుత్యంతరం 'వాయురేవ వ్యష్టిర్వాయుస్సమష్టిరపపునర్మృత్యుం జయతి య ఏవం వేదే'తి, తస్మాద్వాయురయమిహ ప్రతిపత్తవ్య ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః—బ్రహ్మైవేదమిహ ప్రతిపత్తవ్యమ్, కుతః? పూర్వోత్తరాలోచనాత్. పూర్వోత్తరయోర్హి గ్రంథభాగయోర్బ్రహ్మైవ నిర్దిశ్యమానముపలభామహే, ఇహైవ కథమకస్మాదంతరాళే వాయుం నిర్దిశ్యమానం ప్రతిపద్యేమహి? పూర్వత్ర తావత్ 'తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మ తదేవామృతముచ్యతే, తస్మింల్లోకాశ్శ్రితాస్సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చనే'తి. బ్రహ్మ నిర్దిష్టం తదేవేహాఽపి సన్నిధానా జ్జగత్సర్వం ప్రాణ ఏజతీతి చ లోకాశ్రయత్వప్రత్యభిజ్ఞానాన్నిర్దిష్టమితి గమ్యతే. ప్రాణశబ్దోఽప్యయం పరమాత్మన్యేవ ప్రయుక్తః 'ప్రాణస్య ప్రాణ'మితి దర్శనాత్, ఏజయితృత్వమపీదం పరమాత్మన ఏవోపపద్యతే న వాయుమాత్రస్య, తథా చోక్తం 'న ప్రాణేన నాపానేన మర్త్యో జీవతి కశ్చన, ఇతరేణ తు జీవంతి యస్మిన్నేతావుపాశ్రితా'వితి. ఉత్తరత్రాపి 'భయాదస్యాగ్నిస్తపతి భయాత్తపతి సూర్యః, భయాదింద్రశ్చ వాయుశ్చ మృత్యుర్ధావతి పంచమః' ఇతి. బ్రహ్మైవ నిర్దేక్ష్యతే న వాయుః, సవాయుకస్య జగతో భయహేతుత్వాభిధానాత్తదేవేహాఽపి సన్నిధానాన్మహద్భయం వజ్రముద్యతమితి చ భయహేతుత్వ ప్రత్యభి

లింగాచ్చ వాయురిత్యాహ—వాయుర్వేతి. వ్యష్టిర్విశేషః సమష్టిస్సామాన్యం. సూత్రాద్బహిరేవ సిద్ధాంతం ప్రతిజానీతే—బ్రహ్మైవేతి. పూర్వోత్తరవాక్యైకవాక్యతయాను గృహీతం సర్వాశ్రయత్వం లింగం వాక్యభేదకప్రాణశ్రుతేర్బాధకమిత్యాహ—పూర్వత్రేత్యాదినా. శుక్రం స్వప్రకాశం తదు నాత్యేతి బ్రహ్మానాశ్రితః కోఽపి లోకే నాస్త్యేవేత్యుకారార్థః. సౌత్రం లింగం వ్యాచష్టే—ఏజయితృత్వమితి. సవాయుకస్య సర్వస్య కంపనశ్రవణాదపి ప్రాణః పరమాత్మైవేత్యర్థః. బ్రహ్మణి వజ్రశబ్దః కథమిత్యా

వాయువికార ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—'ప్రాణస్య ప్రాణమ్...' ఇతి ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మని ప్రసిద్ధేః ఇహ ప్రాణశబ్దవాచ్యః పరమాత్మైవ. కుతః, కంపనాత్

జ్ఞానాన్నిర్దిష్ట మితి గమ్యతే. వజ్రశబ్దోఽప్యయం భయహేతుత్వసామాన్యాత్ప్రయుక్తః, యథాహి వజ్రముద్యతం మమైవ శిరసి నిపతేద్యద్యహమస్య శాసనం న కుర్యామిత్యనేన భయేన జనో నియమేన రాజాదిశాసనే ప్రవర్తతే. ఏవమిదమగ్నివాయుసూర్యాదికం జగదస్మాదేవ బ్రహ్మణో బిభ్యన్నియమేన స్వవ్యాపారే ప్రవర్తత ఇతి భయానకం వజ్రోపమితం బ్రహ్మ. తథా చ బ్రహ్మవిషయం శ్రుత్యంతరం 'భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః భీషాస్మాదగ్నిశ్చేంద్రశ్చ మృత్యుర్ధావతి పంచమ' ఇత్యమృతత్వఫలశ్రవణాదపి బ్రహ్మైవేదమితి గమ్యతే. బ్రహ్మజ్ఞానాద్ధ్యమృతత్వప్రాప్తిః 'తమేవ విదిత్వాతిమృత్యుమేతి నాన్యః పంథా విద్యతేఽయనాయే' తి మంత్రవర్ణాత్. యత్తు వాయువిజ్ఞానాత్క్వచిదమృతత్వమభిహితం తదాపేక్షికం తత్రైవ ప్రకరణాంతరకరణేన పరమాత్మానమభిధాయ 'అతోఽన్యదార్త' మితి వాయ్వాదేరార్తత్వాభిధానాత్. ప్రకరణాదప్యత్ర పరమాత్మనిశ్చయః. 'అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాత్, అన్యత్ర భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వదే'తి పరమాత్మనః పృష్టత్వాత్.

ఇతి దశమాధికరణమ్.

శంక్య గౌణ ఇత్యాహ—వజ్రశబ్ద ఇతి. బృహదారణ్యకే 'వాయురేవ వ్యష్టి'రిత్యత్ర 'అపపునర్మృత్యు'మితి అపమృత్యుజయరూపమాపేక్షికమమృతత్వముచ్యతే న ముఖ్యామృతత్వం. తత్రైవ వాయూపాస్తిప్రకరణం సమాప్య 'అథ హైనముషస్తిః పప్రచ్ఛే'తి జ్ఞేయమాత్మానముక్త్వా వాయ్వాదేర్నాశిత్వోక్తేరిత్యాహ—యత్తు వాయ్విత్యాదినా. తస్మాత్కాఠకవాక్యం జ్ఞేయే సమన్వితమితి సిద్ధమ్.

ఇతి దశమాధికరణమ్.

సర్వస్య సవాయుకస్య జగతో జీవనాదిచేష్టాహేతుత్వాత్. తద్ధేతుత్వం చ 'న ప్రాణేన నాపానేన ..' ఇత్యాది శ్రుతిప్రసిద్ధమ్.

సూ. జ్యోతిర్దర్శనాత్. ౪౦.

'ఏష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరంజ్యోతి రుప సంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత' ఇతి శ్రూయతే. తత్ర సంశయ్యతే కిం జ్యోతిశ్శబ్దం చక్షుర్విషయం తమోఽపహం తేజః కిం వా పరం బ్రహ్మేతి. కిం తావత్ప్రాప్తం? ప్రసిద్ధమేవ తేజో జ్యోతిశ్శబ్దమితి. కుతః? తత్ర జ్యోతిశ్శబ్దస్య రూఢత్వాత్. 'జ్యోతిశ్చరణాభిధానా' దిత్యత్ర హి ప్రకరణాజ్జ్యోతిశ్శబ్దస్స్వార్థం పరిత్యజ్య బ్రహ్మణి వర్తతే. న చేహ తద్వత్కించిత్స్వార్థపరిత్యాగే కారణం దృశ్యతే. తథా చ నాడీఖండే—'అథ యత్రైతదస్మాచ్ఛరీరాదుత్క్రామత్యథైతై రేవ రశ్మి

---

౪౦. *జ్యోతిర్దర్శనాత్* ఛాందోగ్యే ప్రజాపతివిద్యావాక్యమాహ—ఏష ఇతి. పరంజ్యోతిశ్రుతిభ్యాం సంశయమాహ—తత్రేతి. ఘటాదివిషయావరకతమోనాశకం సౌరమిత్యర్థః. పూర్వత్ర బ్రహ్మప్రకరణస్యానుగ్రాహకస్సర్వజగచ్ఛేష్టాహేతుత్వాదియోగోఽస్తీతి ప్రాణశ్రుతిర్బ్రహ్మణి నీతా, న తథాత్ర 'య ఆత్మాపహతపాప్మే'తి ప్రకరణస్యానుగ్రాహకం పశ్యామ ఇతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షమాహ—ప్రసిద్ధమేవేత్యాదినా. పూర్వపక్షే పూర్వోపాస్తిః సిద్ధాంతే బ్రహ్మజ్ఞానాన్ముక్తిరితి ఫలం. నను జ్యోతిరధికరణే జ్యోతిశ్శబ్దస్య బ్రహ్మణి వృత్తేరుక్తత్వాత్కథం పూర్వపక్ష ఇత్యత ఆహ—జ్యోతిరితి. తత్ర గాయత్రీవాక్యే ప్రకృతబ్రహ్మపరామర్శకయచ్ఛబ్దసామానాధికరణ్యాజ్జ్యోతిః పదస్య స్వార్థత్యాగః కృతస్తథాత్ర స్వార్థత్యాగే హేత్వదర్శనాత్పూర్వపక్ష ఇత్యర్థః. జ్యోతిశ్శ్రుతేరనుగ్రాహకత్వేనార్చిరాదిమార్గస్థత్వం లింగమాహ—తథా చేతి. 'తా వా ఏతా హృదయస్య నాడ్యః' ఇతి ఖండికయా

పూర్వం సర్వశబ్దశ్రుతిసంకోచానుపపత్త్యా ప్రకరణాత్ప్రాణశబ్దం బ్రహ్మేత్యుక్తమ్. న తథేహ సంప్రసాదవాక్యే ప్రకరణానుగ్రాహకం కించిదస్తి, యేన ప్రకరణాజ్జ్యోతిఃశబ్దితం బ్రహ్మ స్యాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేద మాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ఆదిత్యోపాస్త్యా క్రమముక్తిః, సిద్ధాంతే బ్రహ్మజ్ఞానాన్ముక్తిరితి ఫలభేదః. ఛాందోగ్యే ప్రజాపతివిద్యాయాం శ్రూయతే—'య ఏష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసంపద్య...' ఇత్యాది. తత్ర కిం జ్యోతిఃశబ్దితమాదిత్యాది తేజః, ఉత బ్రహ్మేతి విశయే, ఆదిత్యాదితేజ ఇతి

భిరూర్ధ్వమాక్రమత' ఇతి ముముక్షోరాదిత్యప్రాప్తిరభిహితా, తస్మాత్ప్రసిద్ధమేవ తేజో జ్యోతిశ్శబ్దవాచ్యమితి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః.— పరమేవ బ్రహ్మ జ్యోతిశ్శబ్దం, కస్మాత్? దర్శనాత్. తస్య హీహ ప్రకరణే వక్తవ్యత్వేనానువృత్తిర్దృశ్యతే. 'య ఆత్మాపహతపాప్మే' త్యపహతపాప్మత్వాదిగుణకస్యాత్మనః ప్రకరణాదావన్వేష్టవ్యత్వేన విజిజ్ఞాసితవ్యత్వేన చ ప్రతిజ్ఞానాత్ 'ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీ' తి చానుసంధానాత్ 'అశరీరం వావ సంతం న ప్రియాప్రియే స్పృశతః' ఇతి చాశరీరతాయై జ్యోతిస్సంపత్తేరస్యాభిధానాద్బ్రహ్మభావాచ్చాన్యత్రాశరీరతానుపపత్తేః. 'పరం జ్యోతిస్స ఉత్తమః పురుషః' ఇతి చ విశేషణాత్. యత్తూక్తం ముముక్షోరాదిత్యప్రాప్తిరభిహితేతి, నా

నాడీనాం రశ్మీనాం చ మిథస్సంశ్లేషముక్త్వా అథసంజ్ఞాలోపానంతరం యత్ర కాలే ఏతన్మరణం యథాస్యాత్తథోత్క్రామతి అథ తదా ఏతైర్నాడీసంశ్లిష్టరశ్మిభిరూర్ధ్వస్సన్నుపరిగచ్ఛతి, గత్వాదిత్యం బ్రహ్మలోకద్వారభూతం గచ్ఛతీత్యభిహితం, తథైవాత్రాపి శరీరాత్సముత్థాయ మృత్వా పరంజ్యోతిరాదిత్యాఖ్యముపసంపద్య తద్ద్వారా బ్రహ్మలోకం గత్వా స్వస్వరూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి వక్తవ్యమ్. సముత్థాయోపసంపద్యేతి క్త్వాశ్రుతిభ్యాం జ్యోతిషోఽర్చిరాదిమార్గస్థత్వభానాదిత్యర్థః. అతో మార్గస్థసూర్యోపాస్త్యా క్రమముక్తిపరం వాక్యమితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి—ఏవమితి. వ్యాఖ్యేయత్వేనోపక్రాంత ఆత్మైవాత్ర జ్యోతిశ్శబ్దేన వ్యాఖ్యేయ ఇతి జ్యోతిర్వాక్యస్యైకవాక్యతాప్రయోజకప్రకరణానుగృహీతోత్తమపురుషశ్రుత్యా వాక్యభేదకజ్యోతిశ్శ్రుతిర్బాధ్యేతి భావః. అశరీరత్వఫలలింగాచ్చ బ్రహ్మైవ జ్యోతిర్న సూర్య ఇత్యాహ—అశరీరమితి. న చ సూర్యప్రాప్త్యా క్రమేణాశరీరత్వం స్యాదితి వాచ్యం, పరత్వేన విశేషితస్య జ్యోతిష ఏవ స ఉత్తమ ఇతి పరామర్శేనాశరీరత్వనిశ్చయాదిత్యాహ—పరమితి. పూర్వోక్తలింగం దూషయతి—యత్త్వితి. నాడీఖండే దహరోపాసకస్య యా సూర్యప్రాప్తిరుక్తా సా న మోక్ష ఇతి యుక్తా సూర్యోక్తిః, అత్ర ప్రజాపతివాక్యే తు నిర్గుణవిద్యాయామర్చిరాదిగతిస్థసూర్యస్యానన్వయాదనర్థకత్వాచ్ఛ్రుతివ్యత్యాసేన

పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—జ్యోతిరత్ర పరబ్రహ్మైవ. కుతః, దర్శనాత్ 'య ఆత్మాపహతపాప్మా' ఇత్యుపక్రమాలోచనయా బ్రహ్మణ ఏవ ప్రతిపాద్యతయానువృత్తి దర్శనాదిత్యర్థః.

సావాత్యంతికో మోక్షో గత్యుత్క్రాంతిసంబంధాత్, న హ్యాత్యంతికే మోక్షే గత్యుత్క్రాంతీ స్త ఇతి వక్ష్యామః. ఇతి ఏకాదశాధికరణమ్.

సూ. ఆకాశోఽర్థాంతరత్వాదివ్యపదేశాత్. ౪౧.

'ఆకాశో హ వై నామ నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదంతరా తద్బ్రహ్మ తదమృతం స ఆత్మే'తి శ్రూయతే. తత్కిమాకాశశబ్దం పరం బ్రహ్మ కిం వా ప్రసిద్ధమేవ భూతాకాశమితి విచారే భూతపరిగ్రహో యుక్తః, ఆకాశశబ్దస్య తస్మిన్ రూఢత్వాత్, నామరూపనిర్వహణస్య చావకాశదానద్వారేణ తస్మిన్యోజయితుం శక్యత్వాత్. స్రష్టృత్వాదేశ్చ స్పష్టస్య బ్రహ్మలింగస్యాశ్రవణాదిత్యేవం ప్రాప్త ఇదమభిధీయతే. పరమేవ బ్రహ్మేహాకాశశబ్దం భవితుమర్హతి,

---

స్వరూపం సాక్షాత్కృత్య పరం జ్యోతిస్తదేవోపసంపద్యత ఇతి వ్యాఖ్యేయమితి భావః.

ఇతి ఏకాదశాధికరణమ్.

౪౧. *ఆకాశోఽర్థాంతరత్వాదివ్యపదేశాత్*—ఛాందోగ్యముదాహరతి. ఆకాశ ఇతి. యథోపక్రమబలాజ్జ్యోతిశ్శ్రుతిబాధస్తథాకాశోపక్రమాద్బ్రహ్మాదిశబ్దబాధ ఇతి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి—భూతేతి. శ్రుతైర్గుణైరాకాశోపాస్తిర్నిర్గుణబ్రహ్మజ్ఞానం చేత్యుభయత్ర ఫలమ్. 'ఆకాశస్తల్లింగా'దిత్యనేన పౌనరుక్త్యమాశంక్య తద్వదత్ర స్రష్టృలింగాశ్రవణాదితి పరిహరతి—స్రష్టృత్వాదేశ్చేతి. వై నామేతి ప్రసిద్ధలింగస్యాకాశశ్రుతేశ్చ వాక్యశేషగతాభ్యాం బ్రహ్మాత్మశ్రుతిభ్యామనేకలింగోపేతాభ్యాం బాధో యుక్తః. యత్ర బహుప్రమాణసంవాదస్తత్ర వాక్యస్య తాత్పర్యమితి నిర్ణయాదితి సిద్ధాంతయతి—పరమేవేత్యాదినా. నామరూపే శబ్దార్థౌ, తదంతఃపాతిన స్తద్భిన్నత్వం

యథా పూర్వముపక్రమవశాదర్థాంతరే ప్రసిద్ధోఽపి జ్యోతిఃశబ్దః స్వార్థాత్ప్రచ్యావితః, తథాకాశోపక్రమవశా ద్బ్రహ్మాదిశబ్దోఽపి స్వార్థాత్ప్రచ్యావ్యతామితి దృష్టాంతసంగత్యేద మాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే భూతాకాశాత్మక బ్రహ్మోపాస్త్యా క్రమముక్తిః, సిద్ధాంతే బ్రహ్మధియా ముక్తిరితి ఫలభేదః. ఛాందోగ్యే శ్రూయతే—'ఆకాశో వై నామ నామరూపయోర్నిర్వహితా...' ఇత్యాది. తత్ర కిమాకాశశబ్దితో భూతాకాశః,

కస్మాత్, అర్థాంతరత్వాదివ్యపదేశాత్, 'తే యదంతరా తద్బ్రహ్మే'తి హి నామరూపాభ్యామర్థాంతరభూతమాకాశం వ్యపదిశతి. న చ బ్రహ్మణోఽన్యన్నామరూపాభ్యామర్థాంతరం సంభవతి, సర్వస్య వికారజాతస్య నామరూపాభ్యామేవ వ్యాకృతత్వాత్. నామరూపయోరపి నిర్వహణం నిరంకుశం న బ్రహ్మణోఽన్యత్ర సంభవతి. 'అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీ' తి బ్రహ్మకర్తృత్వశ్రవణాత్. నను జీవస్యాపి ప్రత్యక్షం నామరూపవిషయం నిర్వోఢృత్వమస్తి. బాఢమస్తి. అభేదస్త్వత్ర వివక్షితః. నామరూపనిర్వహణాభిధానాదేవ చ స్రష్టృత్వాదిబ్రహ్మలింగమభిహితం భవతి. 'తద్బ్రహ్మ తదమృతం స ఆత్మే'తి చ బ్రహ్మవాదస్య లింగాని. ఆకాశస్తల్లింగాదిత్యస్యైవాయం ప్రపంచః. ఇతి ద్వాదశాధికరణమ్.

సూ. సుషుప్త్యుత్క్రాంత్యోర్భేదేన. ౪౨.

వ్యపదేశాదిత్యనువర్తతే, బృహదారణ్యకే షష్ఠే ప్రపాఠకే 'కతమ ఆత్మేతి యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యంతర్జ్యోతిః

తత్కర్తృత్వం చాయుక్తమిత్యర్థః. నామాదికర్తృత్వం న బ్రహ్మలింగం జీవస్థత్వాదితి శంకతే—నన్వితి. 'అనేన జీవేనే'త్యత్ర జీవస్య బ్రహ్మాభేదేన తత్కర్తృత్వముచ్యతే సాక్షాదయోగాదితి పరిహరతి—బాఢమితి. యచ్చోక్తం స్పష్టం లింగం నాస్తీతి తత్రాహ—నామేతి. తర్హి పునరుక్తిస్తత్రాహ—ఆకాశేతి. తస్యైవ సాధకోఽయం విచారః. తత్రాకాశశబ్దస్య బ్రహ్మణి వృత్తిం సిద్ధవత్కృత్య తత్ర సంశయాదిప్రవృత్తేరుక్తత్వాదితి న పౌనరుక్త్యమితి భావః.

ఇతి ద్వాదశాధికరణమ్.

౪౨. *సుషుప్త్యుత్క్రాంత్యోర్భేదేన*అహం ధీగమ్యేషు కతమ ఆత్మేతి జనకప్రశ్నే యాజ్ఞవల్క్య ఆహ—యోఽయమితి. విజ్ఞానం బుద్ధిః తన్మయస్తత్ప్రాయః.

ఉత పరమాత్మేతి విశయే, భూతాకాశ ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—పరమాత్మైవ ఆకాశశబ్దితః. కస్మాత్, అర్థాంతరత్వాదివ్యపదేశాత్ 'తే యదంతరా' ఇత్యాకాశస్య నామరూపాభ్యామర్థాంతరత్వేన వ్యపదేశాత్. ఆదిశబ్దేన 'తద్బ్రహ్మ తదమృతం స ఆత్మా' ఇతి బ్రహ్మత్వాదివ్యపదేశో ద్రష్టవ్యః.

పురుషః' ఇత్యుపక్రమ్య భూయానాత్మవిషయః ప్రపంచః కృతః. తత్కిం సంసారిస్వరూపమాత్రాన్వాఖ్యానపరం వాక్యం? ఉతాసంసారి స్వరూపప్రతిపాదనపరమితి విశయః, కిం తావత్ప్రాప్తం? సంసారి స్వరూపమాత్రవిషయమేవేతి. కుతః? ఉపక్రమోపసంహారాభ్యామ్. ఉపక్రమే 'యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వి'తి శారీరలింగాత్, ఉప సంహారే చ 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వి'తి తదపరిత్యాగాన్మధ్యేఽపి బుద్ధాంతాద్యవస్థోపన్యాసేన తస్యైవ ప్రపంచనాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః. పరమేశ్వరోపదేశపరమే వేదం వాక్యం న శారీరమాత్రాన్వాఖ్యానపరమ్, కస్మాత్? సుషుప్తా వుత్క్రాంతౌ చ శారీరా · దేన పరమేశ్వరస్య వ్యపదేశాత్. సుషుప్తౌ తావదయం పురుషః 'అప్రా నాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించ

సప్తమీ వ్యతిరేకార్థా-ప్రాణబుద్ధిభ్యాం భిన్న ఇత్యర్థః. వృత్తేరజ్ఞానాచ్చ భేదమాహ— అంతర్జ్యోతిరితి. పురుషః పూర్ణ ఇత్యర్థః. ఉభయోర్లింగానాం దర్శనాత్సంశయ మాహ—తత్కిమితి. పూర్వత్ర నామరూపాభ్యాం భేదోక్తేరాకాశో బ్రహ్మేత్యుక్తం తదయుక్తం, 'ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తః' ఇత్యభిన్నేఽపి జీవాత్మని భేదోక్తివదౌప చారికభేదోక్తి సంభవాదిత్యాక్షేపసంగతిః. పూర్వపక్షే కర్మకర్తృజీవస్తుతిః సిద్ధాంతే జీవానువాదేన కల్పితభేదభిన్నస్య ప్రాజ్ఞస్య పరమాత్మనస్స్వరూపైక్యప్రమితిరితి ఫలం, బుద్ధాంతో జాగ్రదవస్థా. ఆదిమధ్యావసానేషు జీవోక్తేర్జీవస్తావకమిదం వాక్యమితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి—పరమేశ్వరేత్యాదినా. వాక్యస్య జీవస్తావకత్వే జీవాద్భేదేన ప్రాజ్ఞస్యాజ్ఞాతస్యోక్తిరసంగతా స్యాత్, అతో జ్ఞాతాజ్ఞాతసన్నిపాతే జ్ఞాతానువాదే నాజ్ఞాతం ప్రతిపాదనీయం 'అపూర్వే వాక్యతాత్పర్య'మితి న్యాయాదితి సిద్ధాంత

పూర్వం నామరూపాభ్యాం భేదోక్తేరాకాశో బ్రహ్మేత్యుక్తమ్, తన్న; 'ప్రాజ్ఞే నాత్మనా సంపరిష్వక్తః...' ఇత్యత్రాభిన్నేఽపి జీవే భేదోపచారాదిత్యాక్షిప్య సమా ధానాదాక్షేపసంగత్యేద మాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే జీవానువాదేన కర్మశేష కర్తృస్తుతిః, సిద్ధాంతే తదను వాదేన తత్తాదాత్మ్యధీరితి ఫలభేదః. బృహదారణ్యకే శ్రూయతే—'యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యంత ర్జ్యోతిః పురుషః' ఇత్యాది. తత్కిం జీవానువాద కమ్, ఉత తదనువాదేనాసంసారిబ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదకమితి సందేహే, జీవాను

న వేద నాంతర' మితి శారీరాద్భేదేన పరమేశ్వరం వ్యపదిశతి. తత్ర పురుషశ్శారీరస్స్యాత్తస్య వేదితృత్వాద్బాహ్యాభ్యంతరవేదనప్రసంగే సతి తత్ప్రతిషేధసంభవాత్. ప్రాజ్ఞః పరమేశ్వరః, సర్వజ్ఞత్వలక్షణయా ప్రజ్ఞయా నిత్యమవియోగాత్ తథోత్క్రాంతావపి 'అయం శారీర ఆత్మా ప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వారూఢ ఉత్సర్జన్యాతీ'తి జీవా దేన వ్యపదేశాత్పరమేశ్వరం వ్యపదిశతి, తత్రాపి శారీరో జీవస్స్యా రీర స్వామిత్వాత్. ప్రాజ్ఞస్తు స ఏవ పరమేశ్వరః, తస్మాత్సుషుప్త్యుత్క్రాంత్యోర్భేదేన వ్యపదేశాత్పరమేశ్వర ఏవాత్ర వివక్షిత ఇతి గమ్యతే. యదుక్తమాద్యంతమధ్యేషు శారీరలింగాత్తత్పరత్వమస్య వాక్యస్యేతి,అత్ర బ్రూమః.ఉపక్రమే తావత్ 'యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణే'ష్వితి న సంసారిస్వరూపం వివక్షితమ్, కింతర్హ్యనూద్య సంసారిస్వరూపం పరేణ బ్రహ్మణాఽస్యైకతాం వివక్షతి, యతః 'ధ్యాయతీవ వేలాయతీవే' త్యేవమాద్యుత్తరగ్రంథప్రవృత్తిః సంసారిధర్మనిరాకరణపరా లక్ష్యతే. తథోపసంహారేఽపి యథోపక్రమమేవోపసంహరతి. 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వి'తి. యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు సంసారీ లక్ష్యతే స వా ఏష మహానజ ఆత్మా పరమేశ్వర ఏవాస్మాభిః ప్రతిపాదిత ఇత్యర్థః యస్తు మధ్యే బుద్ధాంతాద్యవస్థోపన్యాసాత్సంసారిస్వరూపవివక్షాం మన్యతే స ప్రాచీ

తాత్పర్యమ్. పురుషశ్శరీరం ప్రాజ్ఞో జీవ ఇతి భ్రాంతిం వారయతి—తత్ర పురుష ఇత్యాదినా. దేహస్య వేదనాప్రసక్తేర్నిషేధాయోగాత్పురుషో జీవ ఏవ, ప్రాజ్ఞస్తు రూఢ్యా పర ఏవేత్యర్థః. అన్వారూఢోఽధిష్ఠితః, ఉత్సర్జన్ ఘోరాన్శబ్దాన్ముంచన్, బుద్ధ్యా ధ్యాయంత్యాం ఆత్మా ధ్యాయతీవ చలంత్యాం చలతీవ. వస్తుతస్సర్వవిక్రియాశూన్య ఇత్యుక్తేర్న సంసారిణి తాత్పర్యమిత్యాహ—యత ఇతి. ఉపక్రమవదుపసంహారవాక్యేఽప్యైక్యం వివక్షితమిత్యాహ—తథేతి. వ్యాచష్టే—యోఽయమితి. అవస్థోపన్యా

వాదక మితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—విజ్ఞానమయసుషుప్త్యాద్యవస్థావజ్జీవానువాదేన బ్రహ్మాభేదప్రతిపాదకమిదం వాక్యమ్. కస్మాత్, 'ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేద నాంతరమ్' 'ప్రాజ్ఞే నాత్మనాన్వారూఢ ఉత్సర్జన్యాతి' ఇతి

మపి దిశం ప్రస్థాపితః ప్రతీచీమపి దిశం ప్రతిష్ఠేత, యతో న బుద్ధాంతాద్యవస్థోపన్యాసేనావస్థావత్త్వం సంసారిత్వం వా వివక్షితం, కింతర్హ్యవస్థారహితత్వమసంసారిత్వం చ వివక్షతి. కథమేతదవగమ్యతే యత్ 'అత ఊర్ధ్వం విమోక్షాయైవ బ్రూహీ'తి పదేపదే పృచ్ఛతి 'యచ్చాచనన్వాగతస్తేన భవతి అసంగో హ్యయం పురుష' ఇతి పదే పదే ప్రతివక్తి. 'అనన్వాగతం పుణ్యేనానన్వాగతం పాపేన తీర్ణో హి తదా సర్వాన్ఛోకాన్ హృదయస్య భవతీ'తి చ తస్మాదసంసారిస్వరూపప్రతిపాదనపరమేవైతద్వాక్యమిత్యవగంతవ్యమ్.

సూ. పత్యాదిశబ్దేభ్యః. ౪౩.

ఇతశ్చాసంసారిస్వరూపప్రతిపాదనపరమేవైతద్వాక్యమిత్యవగంతవ్యమ్. యదస్మిన్వాక్యే పత్యాదిశబ్దా అసంసారిస్వరూపప్రతిపాదనాస్సంసారిస్వరూపప్రతిషేధనాశ్చ భవంతి. 'స సర్వస్యవశీ సర్వస్యేశానస్సర్వస్యాధిపతి' రిత్యేవం జాతీయకా అసంసారిస్వభావప్రతిపాద

సస్య త్వమర్థశుద్ధిద్వారైక్యపరత్వాన్న జీవలింగత్వమిత్యాహ—యతో న బుద్ధాంతేతి. ప్రశ్నోత్తరాభ్యామసంసారిత్వం గమ్యత ఇత్యాహ—యదత ఊర్ధ్వమితి. కామాదివివేకానంతరమిత్యర్థః—భవతీతి చేతి. యద్యస్మాద్వక్తి తస్మాదవగమ్యత ఇతి యోజనా. తేనావస్థాధర్మేణానన్వాగతోఽస్పృష్టో భవతి అసంగత్వాత్. సుషుప్తావప్యాత్మతత్త్వం పుణ్యపాపాభ్యామస్పృష్టం భవతి. హి యస్మాదాత్మా సుషుప్తా సర్వశోకాతీతః తస్మాద్ధృదయస్యైవ సర్వశోకా ఇతి శ్రుత్యర్థః.

౪౩. వాక్యస్య బ్రహ్మాత్మైక్యపరత్వే హేత్వంతరమాహ—పత్యాదీతి. సూత్రం వ్యాచష్టే—ఇతశ్చేతి. వశీ స్వతంత్రః అపరాధీన ఇతి యావత్. ఈశానో నియ

సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోరవస్థయోః శరీరాద్భేదేన పరమాత్మనః ప్రాజ్ఞశబ్దేన వ్యపదేశాదిత్యర్థః.

ఇతశ్చ బ్రహ్మాభేదప్రతిపాదకమిదం వాక్యమిత్యాహ—

'సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః సర్వస్యాధిపతిః' ఇతి పత్యాదిశబ్దా అసంసారిత్వప్రతిపాదకాః, 'స న సాధునా కర్మణా భూయాన్' ఇత్యాద్యాః సంసారిత్వ

నపరాః. 'స న సాధునా కర్మణా భూయాన్నో ఏవాసాధునా కనీయాం' నిత్యేవంజాతీయకాస్సంసారిస్వభావప్రతిషేధనపరా స్తస్మాదసంసారీ పరమేశ్వర ఇహోక్త ఇతి గమ్యతే.

ఇతి శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే గోవిందభగవత్పూజ్యపాదశిష్యశంకరభగవత్పాదకృతౌ ప్రథమస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

మనశ్శక్తిమాన్. శక్తేః కార్యమాధిపత్యమితి భేదః. తస్మాచ్ఛోధితత్వమర్థైక్యే మహాధ్యాయసమన్వయ ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాం ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

నిషేధకాః ఏతద్వాక్యగతాః; తేభ్యోఽసంసారిబ్రహ్మత్వ ప్రతిపాదకమిదం వాక్యమితి సమఞ్జసమ్.

ఇతి శ్రీబ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ బ్రహ్మతత్త్వప్రకాశికాయాం ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

ఓం

శ్రీ మ ద్ర త్న ప్ర భా భూ షి తం

శాంకర బ్రహ్మసూత్రభాష్యమ్.

ప్రథమాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

నమః పరమాత్మనే.

సూ. ఆనుమానికమప్యేకేషామితి చేన్న శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతి చ. ౧.

బ్రహ్మజిజ్ఞాసాం ప్రతిజ్ఞాయ బ్రహ్మణో లక్షణముక్తం 'జన్మాద్యస్య యతః' ఇతి, తల్లక్షణం ప్రధానస్యాపి సమానమిత్యాశంక్యతదశబ్దత్వేన నిరాకృతమ్ 'ఈక్షతేర్నాశబ్ద'మితి, గతిసామాన్యం చ

అవ్యక్తేశమజం పంచజనాధారం చ కారణమ్,

వేదితవ్యం ప్రియం వందే ప్రకృతిం పురుషం పరమ్.

అస్మిన్ పాదేఽధికరణత్రయస్యేక్షత్యధికరణేన సంగతిం వక్తుం వృత్తమనువదతి—బ్రహ్మేతి. తదశబ్దత్వేన ప్రధానస్య వైదికశబ్దశూన్యత్వేనేత్యర్థః. ఈక్షత్యధికరణే గతిసామాన్యమశబ్దత్వం చ ప్రతిజ్ఞాతం, తత్ర బ్రహ్మణి వేదాంతానాం గతి

పూర్వమీక్షత్యధికరణే గతిసామాన్యమశబ్దత్వం చ ప్రతిజ్ఞాయ తత్ర వేదాంతానాం బ్రహ్మణి గతిసామాన్యం పాదత్రయేణ ప్రత్యపాది. అధునా ప్రధానస్యాశబ్దత్వమాక్షిప్య సమాధీయత ఇత్యాక్షేపసంగత్యా చతుర్థపాదోఽయమారభ్యతే. పూర్వం 'సుషుప్త్యుత్క్రాంత్యోర్భేదేన' ఇత్యత్ర ప్రసిద్ధజీవోక్తిభంగేనాప్రసిద్ధబ్రహ్మోక్తివదప్రసిద్ధప్రధానోక్తిపరమేవ కాఠకవాక్యమస్త్వితి దృష్టాంతసంగత్యేదమధికరణమారభ్యతే—

అత్ర పూర్వపక్షే బ్రహ్మణ్యేవ వేదాంతానాం సమన్వయ ఇతి నియమాభావః

వేదాంతవాక్యానాం బ్రహ్మకారణవాదం ప్రతి విద్యతే న ప్రధాన కారణవాదం ప్రతీతి ప్రపంచితం గతేన గ్రంథేన. ఇదం త్విదానీమవ శిష్టమాశంక్యతే—యదుక్తం ప్రధానస్యాశబ్దత్వం తదసిద్ధం, కాసు చిచ్ఛాఖాసు ప్రధానసమర్పణాభాసానాం శబ్దానాం శ్రూయమాణ త్వాత్. అతః ప్రధానస్య కారణత్వం వేదసిద్ధమేవ మహద్భిః పరమ ర్షిభిః కపిలప్రభృతిభిః పరిగృహీతమితి ప్రసజ్యతే. తద్యావత్తేషాం శబ్దానామన్యపరత్వం న ప్రతిపాద్యతే, తావత్సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ జగతః కారణమితి ప్రతిపాదితమప్యాకులీభవేత్, అతస్తేషామన్యపరత్వం దర్శయితుం పరస్సందర్భః ప్రవర్తతే. ఆనుమానికమపి అనుమాన నిరూపితమపి ప్రధానమేకేషాం శాఖినాం శబ్దవదుపలభ్యతే. కాఠకే హి పఠ్యతే—'మహతః పరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషః పర' ఇతి. తత్ర య ఏవ యన్నామానో యత్క్రమకాశ్చ మహదవ్యక్తపురుషాః స్మృతిప్రసిద్ధాస్త ఏవేహ ప్రత్యభిజ్ఞాయంతే, తత్రావ్యక్తమితి స్మృతి ప్రసిద్ధేశ్శబ్దాదిహీనత్వాచ్చ న వ్యక్తమవ్యక్తమితి వ్యుత్పత్తిసంభ వాత్స్మృతిప్రసిద్ధం ప్రధానమభిధీయతేఽతస్తస్య శబ్దవత్త్వాదశబ్ద

సామాన్యం ప్రపంచితం, అధునా ప్రధానస్యాశబ్దత్వమసిద్ధమిత్యాశంక్య నిరూప్యత ఇత్యాక్షేపసంగతిః. తేనాశబ్దత్వనిరూపణేన బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వయో దృఢీకృతో భవతీత్యధ్యాయసంగతిరప్యధికరణత్రయస్య జ్ఞేయా. అత్రావ్యక్తపదం విషయః. తత్కిం ప్రధానపరం పూర్వోక్తశరీరపరం వేతి స్మృతిప్రకరణాభ్యాం సంశయే పూర్వమప్రసిద్ధబ్రహ్మపరత్వం యథా షష్ఠాధ్యాయస్య దర్శితం తద్వదవ్యక్త పదమప్రసిద్ధప్రధానపరమితి పూర్వపక్షయతి—ఆనుమానికమితి. అపిశబ్దాద్బ్రహ్మాంగీ కారేణాయమశబ్దత్వాక్షేప ఇతి సూచయతి. తథా చ బ్రహ్మప్రధానయోర్వికల్పేన కారణత్వాద్బ్రహ్మణ్యేవ వేదాంతానాం సమన్వయ ఇతి నియమాసిద్ధిః ఫలం, సిద్ధాంతే నియమసిద్ధిరితి వివేకః. పదవిచారత్వాదధికరణానామేతత్పాదసంగతిర్బోధ్యా, స్మార్త క్రమరూఢిభ్యామవ్యక్తశబ్దః ప్రధానపరః. శబ్దస్పర్శాదిశూన్యత్వేన యోగసంభవా చ్చేత్యాహ—శబ్దాదీతి. ప్రధానస్య వైదికశబ్దవాచ్యత్వే కా క్షతిరిత్యత ఆహ—

ఫలం, సిద్ధాంతే తాదృఙ్నియమ ఇతి వివేకః. కఠవల్లీషు శ్రూయతే—'మహతః

త్వమనుపపన్నమ్, తదేవ చ జగతః కారణం, శ్రుతిస్మృతిన్యాయప్రసిద్ధిభ్య ఇతి చేత్, నైతదేవమ్. న హ్యేతత్కాఠకవాక్యం స్మృతిప్రసిద్ధయోర్మహదవ్యక్తయోరస్తిత్వపరమ్. న హ్యత్ర యాదృశం స్మృతిప్రసిద్ధం స్వతంత్రం కారణం త్రిగుణం ప్రధానం తాదృశం ప్రత్యభిజ్ఞాయతే, శబ్దమాత్రం హ్యత్రావ్యక్తమితి ప్రత్యభిజ్ఞాయతే, స చ శబ్దో న వ్యక్తమవ్యక్తమితి యౌగికత్వాదన్యస్మిన్నపి సూక్ష్మే దుర్లక్ష్యే చ ప్రయుజ్యతే, న చాయం కస్మింశ్చిద్రూఢః. యా తు ప్రధానవాదినాం రూఢిస్సా తేషామేవ పారిభాషికీ సతీ న వేదార్థనిరూపణే కారణభావం ప్రతిపద్యతే. నచ క్రమమాత్రసామాన్యాత్సమానార్థప్రతిపత్తిర్భవత్యసతి తద్రూపప్రత్యభిజ్ఞానే. న హ్యశ్వస్థానే గాం పశ్యన్నశ్వోఽయమిత్యమూఢోఽధ్యవస్యతి. ప్రకరణనిరూపణాయాం చాత్ర న పరపరికల్పితం ప్రధానం ప్రతీయతే, శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేః.

తదేవేతి. 'అజామేకా'మిత్యాద్యా శ్రుతిః ''హేతుః ప్రకృతిరుచ్యత'' ఇత్యాద్యా స్మృతిః, 'యదల్పం తజ్జడప్రకృతిక'మితి న్యాయః, తతో బ్రహ్మైవ కారణమితి మతక్షతిరితి భావః. సూత్రే నఞర్థం వదన్సిద్ధాంతయతి—నైతదితి. ప్రధానం వైదికం నేత్యత్ర తాత్పర్యాభావం హేతుమాహ—నహీతి. నను ప్రధానస్యాత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానాద్వైదికత్వమిత్యత ఆహ—న హ్యత్రేతి. నను శబ్దప్రత్యభిజ్ఞాయామర్థోఽపి ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇత్యాశంక్య యౌగికాచ్ఛబ్దాదసతి నియామకే నార్థవిశేషధీరిత్యాహ—స చేతి. రూఢ్యా తద్ధీరిత్యాశంక్య రూఢిః కిం లౌకికీ స్మార్తీ వా, నాద్యేత్యాహ—న చేతి. ద్వితీయం ప్రత్యాహ—యా త్వితి. పురుషసంకేతో నానాదివేదార్థనిర్ణయహేతుః, పుమ్మతేర్వైచిత్ర్యాదిత్యర్థః. యత్తు స్మార్తక్రమప్రత్యభిజ్ఞయా క్రమికార్థః స్మార్త ఏవేతి తత్రాహ—న చ క్రమేతి. స్థానాత్తద్రూపప్రత్యభిజ్ఞానశంకాయామసతీత్యనన్వయాన్నఞో వ్యత్యాసేనాతద్రూపస్య తద్రూపవిరుద్ధస్య ప్రత్యభిజ్ఞానే సతీత్యర్థః. పూర్వజ్ఞాతపదార్థస్య స్థానే తద్విరుద్ధార్థజ్ఞానే సతి తస్య ధీర్నాస్తీత్యత్ర దృష్టాంతమాహ—నహీతి. ప్రకృతే నాస్తి విరుద్ధజ్ఞానమిత్యాశంక్య ప్రకరణాచ్ఛరీరజ్ఞానమస్తీత్యాహ—ప్రకరణేతి. శరీరమేవ రూపకేణ రథసాదృశ్యేన విన్యస్తం

పరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషః పరః' ఇతి. తత్ర కిమవ్యక్తశబ్దేన ప్రధానముచ్యతే ఉత పూర్వప్రకృతం శరీరమితి సంశయే, సాంఖ్యస్మృతౌ మహదవ్యక్తపురుషశబ్దానా

శరీరం హ్యత్ర రథరూపకవిన్యస్తమవ్యక్తశబ్దేన పరిగృహ్యతే. కుతః, ప్రకరణాత్పరిశేషాచ్చ. తథా హ్యనంతరాతీతో గ్రంథ ఆత్మశరీరాదీనాం రథిరథాదిరూపకక్లప్తిం దర్శయతి. "ఆత్మానం రథినం విద్ధి శరీరం రథమేవ తు. బుద్ధిం తు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవ చ. ఇంద్రియాణి హయానాహుర్విషయాంస్తేషు గోచరాన్. ఆత్మేంద్రియమనోయుక్తం భోక్తేత్యాహుర్మనీషిణః" ఇతి. తైశ్చేంద్రియాదిభిరసంయతైస్సంసారమధిగచ్ఛతి. సంయతైస్త్వధ్వనః పారం తద్విష్ణోః పరమం పదమాప్నోతీతి దర్శయిత్వా, కిం తదధ్వనః పారం విష్ణోః పరమం పదమిత్యస్యామాకాంక్షాయాం తేభ్య ఏవ ప్రకృతేభ్య ఇంద్రియాదిభ్యః పరత్వేన పరమాత్మానమధ్వనః పారం తద్విష్ణోః పరమం పదం దర్శయతి "ఇంద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మనః, మనసస్తు పరా బుద్ధిర్బుద్ధేరాత్మా మహాన్పరః. మహతః పరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషః పరః, పురుషాన్న పరం కించిత్సా కాష్ఠా సా పరా గతి" రితి. తత్ర య ఏవేంద్రియాదయః పూర్వస్యాం రథరూపకకల్పనాయామశ్వాదిభావేన ప్రకృతాస్త ఏవేహ పరిగృహ్యంతే. ప్రకృతహానాప్రకృత

శరీరరూపకవిన్యస్తం, తస్య పూర్వవాక్యే ఆత్మబుద్ధ్యోర్మధ్యస్థానపతితస్యాత్రాపి మధ్యస్థేనావ్యక్తశబ్దేన గ్రహణాన్న ప్రధానస్య వైదికత్వమితి సూత్రార్థః. స్మార్తక్రమః కిమితి త్యక్తవ్య ఇత్యాశంక్య శ్రౌతక్రమస్య ప్రకరణాద్యనుగ్రహేణ బలవత్త్వాదిత్యాహ—కుత ఇత్యాదినా. తదుభయం వివృణోతి—తథాహీతి. రూపకక్లప్తిస్సాదృశ్యకల్పనా. ప్రగ్రహో౽శ్వరశనా. యదా బుద్ధిసారథిర్వివేకీ తదా మనసేంద్రియహయాన్విషమవిషయమార్గాదాకర్షతి. యద్యవివేకీ తదా మనోరశనాబద్ధాంస్తాన్ప్రవర్తయతీతి మనసః ప్రగ్రహత్వం యుక్తం. తేషు హయేషు, గోచరాన్మార్గాన్ నను స్వతశ్చిదాత్మనో భోగసంభవాత్కిం రథాదినేత్యత ఆహ—ఆత్మేతి. ఆత్మా దేహః, దేహాదిసంగకల్పనయా భోక్తృత్వం న స్వతో౽సంగత్వాదిత్యర్థః. అధునా రథాదిభిర్గంతవ్యం పదన్నాకాంక్షాపూర్వకముత్తరవాక్యముదాహరతి—తైశ్చేత్యాదినా. శరీరస్య ప్రకృతత్వే౽ప్యవ్యక్తపదేన ప్రధానం గృహ్యతామిత్యత ఆహ—తత్ర య ఏవేతి. ఏవం

తత్తత్ప్రత్యయే ప్రసిద్ధత్వాత్ ఆనుమానికం అనుమానగమ్యం ప్రధానమప్యేకేషాం శాఖినాం ప్రత్యక్షమవ్యక్తశబ్దేన పఠ్యత ఇతి అశబ్దత్వమసిద్ధమితి చేదితి పూర్వః

ప్రక్రియాపరిహారాయ. తత్రేంద్రియమనోబుద్ధయస్తావత్పూర్వత్రేహ చ సమానశబ్దా ఏవ, అర్థాస్తు యే శబ్దాదయో విషయా ఇంద్రియహయగోచరత్వేన నిర్దిష్టాస్తేషాం చేంద్రియేభ్యః పరత్వం 'ఇంద్రియాణాం చ గ్రహత్వం విషయాణామతిగ్రహత్వ'మితి శ్రుతిప్రసిద్ధేః విషయేభ్యశ్చ మనసః పరత్వం, మనోమూలత్వాద్విషయేంద్రియవ్యవహారస్య, మనసస్తు పరా బుద్ధిః,బుద్ధిం హ్యారుహ్య భోగ్యజాతం భోక్తారముపసర్పతి,బుద్ధేరాత్మా మహాన్పరో యస్సః'ఆత్మానం రథినం విద్ధీ'తి రథిత్వేనోపక్షిప్తః, కుతః, ఆత్మశబ్దాత్,భోక్తుశ్చ భోగోపకరణాత్పరత్వోపపత్తేః. మహత్త్వం చాస్య స్వామిత్వాదుపపన్నమ్, అథ వా "మనో మహాన్మతిర్బ్రహ్మా పూర్బుద్ధిః ఖ్యాతిరీశ్వరః, ప్రజ్ఞా సంవిచ్చితిశ్చైవ స్మృతిశ్చ పరిపఠ్యత" ఇతి స్మృతేః 'యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై' ఇతి చ శ్రుతేః. యా ప్రథమజస్య హిరణ్యగర్భస్య బుద్ధిస్సా సర్వాసాం బుద్ధీనాం పరమా ప్రతిష్ఠా సేహ మహానాత్మేత్యుచ్యతే. సా చ పూర్వత్ర బుద్ధి

ప్రకరణం శోధయిత్వా శరీరస్య పరిశేషతామానయతి—తత్రేంద్రియేత్యాదినా. అర్థానాం పూర్వమనుక్తిశంకాం వారయన్పరత్వముపపాదయతి—అర్థా ఇతి. గృహ్ణంతి పురుషపశుం బధ్నంతీతి గ్రహా ఇంద్రియాణి. తేషాం గ్రహత్వం విషయాధీనం. అసతి విషయే తేషామకించిత్కరత్వాత్, తతో గ్రహేభ్యః శ్రేష్ఠా అతిగ్రహా విషయాః ఇతి బృహదారణ్యకే శ్రవణాత్. పరత్వం శ్రైష్ఠ్యాభిప్రాయం, న త్వాంతరత్వేనేతి భావః. సవికల్పకం జ్ఞానం మనః, నిర్వికల్పకం నిశ్చయాత్మికా బుద్ధిః,ఆత్మశబ్దాత్స ఏవ బుద్ధేః పరః, ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇతి శేషః. హిరణ్యగర్భాభేదేన బ్రహ్మాదిపదవేద్యా సమష్టిబుద్ధిర్మహానిత్యాహ—అథ వేతి. మననశక్తిః వ్యాపినీ భావినిశ్చయః బ్రహ్మోత్థా భోగ్యవర్గాశ్రయః తాత్కాలికనిశ్చయః కీర్తిశక్తిః నియమనశక్తిః త్రైకాల్యనిశ్చయః సంవిదభివ్యంజికా చిదధ్యస్తా అతీతసర్వార్థగ్రాహిణీ సమష్టిబుద్ధిరిత్యర్థః. హిరణ్యగర్భస్యేయం బుద్ధిరస్తీత్యత్ర శ్రుతిమాహ—య ఇతి. నన్వప్రకృతా సా కథముచ్యతే తదుక్తౌ చ ప్రధానేన కిమపరాద్ధమిత్యత ఆహ—సా చేతి. హిరుక్ పృథక్. పూర్వం వ్యష్టిబుద్ధ్యు

పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—న ప్రధానమ్. కుతః, శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేః 'శరీరం రథమేవ తు' ఇత్యస్మిన్పూర్వవాక్యే శరీరస్య రథరూపకేణ విన్యస్తస్య కల్పితస్యావ్యక్త

గ్రహణేనైవ గృహీతా సతీ హిరుగిహోపదిశ్యతే, తస్యా అపి అస్మదీయాభ్యో బుద్ధిభ్యః పరత్వోపపత్తేః. ఏతస్మింస్తు పక్షే పరమాత్మవిషయేణైవ పరేణ పురుషగ్రహణేన రథిన ఆత్మనో గ్రహణం ద్రష్టవ్యం, పరమార్థతస్తు పరమాత్మవిజ్ఞానాత్మనోర్భేదాభావాత్. తదేవం శరీరమేవైకం పరిశిష్యతే, తేష్వితరాణీంద్రియాదీని ప్రకృతాన్యేవ పరమపదదిదర్శయిషయా సమనుక్రామన్పరిశిష్యమాణేనేహానేనావ్యక్తశబ్దేన పరిశిష్యమాణం ప్రకృతం శరీరం దర్శయతీతి గమ్యతే. శరీరేంద్రియమనోబుద్ధివిషయవేదనాసంయుక్తస్య హ్యవిద్యావతో భోక్తుశ్శరీరాదీనాం రథాదిరూపకకల్పనయా సంసారమోక్షగతినిరూపణేన ప్రత్యగాత్మబ్రహ్మావగతిరిహ వివక్షితా. తథా చ 'ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢోత్మా న ప్రకాశతే, దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభి'రితి. వైష్ణవస్య పరమపదస్య దురవగమత్వముక్త్వా తదవగమార్థం యోగం దర్శయతి 'యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ప్రాజ్ఞస్తద్యచ్ఛేజ్జ్ఞాన ఆత్మని, జ్ఞానమాత్మని మహతి నియచ్ఛేత్తద్యచ్ఛేచ్ఛాంత ఆత్మని'తి. ఏతదుక్తం భవతి—వాచం మనసి సంయచ్ఛేత్. వాగాదిబాహ్యేంద్రియవ్యాపారముత్సృజ్య మనోమాత్రేణావతిష్ఠేత. మనోఽపి విషయవికల్పాభిముఖం వికల్పదోషదర్శనేన జ్ఞానశబ్దోదితాయాం బుద్ధావధ్యవసాయస్వభావాయాం ధారయేత్. తామపి బుద్ధిం మహ

భేదేనోక్తా తతో భేదేన పరత్వముచ్యత ఇత్యర్థః. తర్హి రథరథినౌ ద్వౌ పరిశిష్టౌ స్యాతాం నేత్యాహ—ఏతస్మింస్త్వితి. అతో రథ ఏవ పరిశిష్ట ఇత్యాహ—తదేవమితి. తేషు పూర్వోక్తేషు షట్సు దార్ఢ్యేష్విత్యర్థః. పరిశేషస్య ఫలమాహ—ఇతరాణీతి. వేదోఽయమితి శేషః. దర్శయతి చేతి సూత్రభాగో వ్యాఖ్యాతః. కిం చ బ్రహ్మాత్మైకత్వపరే గ్రంథే భేదవాదినాం ప్రధానవాదినాం ప్రధానస్యావకాశో నాస్తీత్యాహ—శరీరేత్యాదినా. భోగో వేదనా. కాఠకగ్రంథస్యైక్యతాత్పర్యే గూఢత్వ

శబ్దేన గృహీతేః గ్రహణాత్. కథం తచ్ఛబ్దగ్రాహ్యం శరీరమిత్యత ఆహ—దర్శయతి చ. పూర్వాపరవాక్యసందర్భః పర్యాలోచ్యమాన ఔచిత్యేన ప్రకృతం శరీరమేవావ్యక్తశబ్దగ్రాహ్యం దర్శయతీత్యర్థః. ౧

త్యాత్మని భోక్తర్యగ్ర్యాయాం వా బుద్ధౌ సూక్ష్మతాపాదనేన నియచ్ఛేన్మహాంతం త్యాత్మానం శాంత ఆత్మని ప్రకరణవతి పరస్మిన్పురుషే పరస్యాం కాష్ఠాయాం ప్రతిష్ఠాపయేదితిచ. తదేవం పూర్వాపరాలోచనాయాం నాస్త్యత్ర పరపరికల్పితస్య ప్రధానస్యావకాశః.

సూ. సూక్ష్మం తు తదర్హత్వాత్. ౨.

ఉక్తమేతత్ప్రకరణపరిశేషాభ్యాం శరీరమవ్యక్తశబ్దం న ప్రధానమితి, ఇదమిదానీమాశంక తే—కథమవ్యక్తశబ్దార్హత్వం శరీరస్య, యావతా స్థూలత్వాత్స్పష్టతరమిదం శరీరం వ్యక్తశబ్దార్హమస్పష్టవచనస్త్వవ్యక్తశబ్ద ఇతి. అ ఉత్తరముచ్యతే—సూక్ష్మం త్విహ కారణాత్మనా శరీరం వివక్ష్యతే, సూక్ష్మస్యావ్యక్తశబ్దార్హత్వాత్. యద్యపి స్థూలమిదం శరీరం న స్వయమవ్యక్తశబ్దమర్హతి, తథాపి తస్య త్వారంభకం భూతసూక్ష్మమవ్యక్తశబ్దమర్హతి, ప్రకృతిశబ్దశ్చ వికారే దృష్టః యథా 'గోభిః శ్రీణీత మత్సర'మితి. తథా శ్రుతిశ్చ 'తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీ'దితి. ఇదమేవ వ్యాకృతం నామరూపవిభిన్నం జగత్ప్రాగవస్థాయాం పరిత్యక్తవ్యాకృతనామరూపం బీజశక్త్యవస్థమవ్యక్తశబ్దయోగ్యం దర్శయతి.

జ్ఞేయత్వజ్ఞానహేతుయోగవిధయో లింగాని సంతీత్యాహ—తథా చైష ఇత్యాదినా. అగ్ర్యా సమాధిపరిపాకజా. వాగిత్యత్ర ద్వితీయాలోపశ్ఛాందసః, మనసీతి దైర్ఘ్యంచ.

౨. శంకోత్తరత్వేన సూత్రం వ్యాచష్టే—ఉక్తమేతదిత్యాదినా. కార్యకారణయోరభేదాత్స్థూలప్రకృతివాచకావ్యక్తశబ్దేన వికారో లక్ష్యత ఇత్యర్థః. గోభిర్గోవికారైః పయోభిః మత్సరం సోమం శ్రీణీత శ్రితం కుర్యాదితి యావత్. 'శ్రీఞ్ పాకే' ఇతి ధాతోర్లోటి మధ్యమపురుషబహువచనమేతత్. అవ్యక్తాత్మనా కార్యస్యావ్యక్తశబ్దయోగ్యత్వే మానమాహ—శ్రుతిశ్చేతి. తర్హి ప్రాగవస్థాయాం ఇదం జగత్ అవ్యాకృతమాసీత్ హ కిలేత్యర్థః. బీజరూపా శక్తిః సంస్కారస్తదవస్థః.

నను స్థూలశరీరస్య వ్యక్తశబ్దార్హస్య కథమవ్యక్తశబ్దార్హత్వమిత్యత ఆహ—

దర్శయతీత్యనుషంగః. తుశబ్దః శంకానిరాసార్థః. స్థూలశరీరారమ్భకం భూతసూక్ష్మం కారణమవ్యక్తశబ్దేన దర్శయతి. కుతః, తదర్హత్వాత్ అవ్యక్తశబ్దార్హత్వాదిత్యర్థః. 'గోభిః శ్రీణీత మత్సరమ్' ఇత్యాదివత్ప్రకృతివాచకశబ్దేన వికారో లక్ష్యత ఇతి భావః.

సూ. తదధీనత్వాదర్థవత్. 3.

అత్రాహ—యది జగదిదమనభివ్యక్తనామరూపం బీజాత్మకం ప్రాగవస్థమవ్యక్తశబ్దార్హమభ్యుపగమ్యేత; తదాత్మనా చ శరీరస్యాప్యవ్యక్తశబ్దార్హత్వం ప్రతిజ్ఞాయేత. స ఏవ తర్హి ప్రధానకారణవాద ఏవం సత్యాపద్యేత. అస్యైవ జగతః ప్రాగవస్థాయాః ప్రధానత్వేనాభ్యుపగమాదితి. అత్రోచ్యతే--యది వయం స్వతంత్రాం కాంచిత్ప్రాగవస్థాం జగతః కారణత్వేనాభ్యుపగచ్ఛేమ ప్రసంజయేమ తదా ప్రధానకారణవాదమ్. పరమేశ్వరాధీనా త్వియమస్మాభిః ప్రాగవస్థా జగతోఽభ్యుపగమ్యతే న స్వతంత్రా. సా చావశ్యమభ్యుపగంతవ్యా అర్థవతీ హి సా. న హి తయా వినా పరమేశ్వరస్య స్రష్టృత్వం సిద్ధ్యతి, శక్తిరహితస్య తస్య ప్రవృత్త్యనుపపత్తేః. ముక్తానాం పునరనుత్పత్తిః, కుతః? విద్యయా తస్యా బీజశక్తేర్దాహాత్. అవిద్యాత్మికా హి సా బీజశక్తిరవ్యక్తశబ్దనిర్దేశ్యా పరమేశ్వరాశ్రయా మాయామయీ మహాసుప్తిః, యస్యాం స్వరూపప్రతిబోధరహితాః శేరతే సంసారిణో జీవాః. తదేతదవ్య

---

3. అపసిద్ధాంతశంకోత్తరత్వేన సూత్రం వ్యాచష్టే—అత్రాహేత్యాదినా. తర్హి తదా, ఏవం సతి సూక్ష్మశబ్దితప్రాగవస్థాభ్యుపగమే సతి. ఈశ్వరే కల్పితా తన్నియమ్యేత్యంగీకారాన్నాపసిద్ధాంత ఇత్యాహ—అత్రోచ్యత ఇత్యాదినా. కూటస్థబ్రహ్మణః స్రష్టృత్వసిద్ధ్యర్థమవిద్యా స్వీకార్యేత్యుక్తం బంధముక్తివ్యవస్థార్థమపి సా స్వీకార్యేత్యాహ—ముక్తానామితి. యన్నాశాన్ముక్తిస్సా స్వీకార్యా తాం వినైవ సృష్టౌ ముక్తానాం పునర్బంధాపత్తేరిత్యర్థః. తస్యాః పరకల్పితసత్యస్వతంత్రప్రధానాద్వైలక్షణ్యమాహ—అవిద్యేత్యాదినా. మాయామయీ ప్రసిద్ధమాయోపమితా లోకే మాయావినో మాయావత్పరతంత్రేత్యర్థః. జీవభేదోపాధిత్వేనాపి సా స్వీకార్యేత్యాహ—మహాసుప్తిరితి. బుద్ధ్యాద్యుపాధిభేదాజ్జీవా ఇతి బహూక్తిః. అవిద్యాయాం శ్రుతిమప్యాహ—తదేతదితి. ఆకాశహేతుత్వాదాకాశః. జ్ఞానం వినా అంతాభావా

నను భూతసూక్ష్మావ్యక్తాంగీకారే తస్యైవ ప్రధానత్వేన సాంఖ్యైరంగీకృతత్వాత్తద్వాదః ప్రాప్త ఇత్యత ఆహ—

న స్వతంత్రప్రధానవాదోఽస్మాభిరంగీకృతః. కస్మాత్, తదధీనత్వాత్ ఈశ్వరా

క్తం క్వచిదాకాశశబ్దనిర్దిష్టం 'ఏతస్మిన్ను ఖల్వక్షరే గార్గ్యాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చే'తి శ్రుతేః. క్వచిదక్షరశబ్దోదితం 'అక్షరాత్పరతః పర' ఇతి శ్రుతేః. క్వచిన్మాయేతి సూచితం 'మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినం తు మహేశ్వర'మితి మంత్రవర్ణాత్. అవ్యక్తా హి సా మాయా, తత్త్వాన్యత్వనిరూపణస్యాశక్యత్వాత్. తదిదం మహతః పరమవ్యక్తమిత్యుక్తం అవ్యక్తప్రభవత్వాన్మహతః, యదా హైరణ్యగర్భీబుద్ధిర్మహాన్, యదా తు జీవో మహాంస్తదాప్యవ్యక్తాధీనత్వాజ్జీవభావస్య మహతః పరమవ్యక్తమిత్యుక్తమ్. అవిద్యా హ్యవ్యక్తం, అవిద్యావత్త్వే చ జీవస్య సర్వస్సంవ్యవహారస్సంతతో వర్తతే. తచ్చావ్యక్తగతం మహతః పరత్వమభేదోపచారాత్తద్వికారే శరీరే పరికల్ప్యతే. సత్యపి శరీరవదింద్రియాదీనాం తద్వికారత్వావిశేషే శరీరస్యైవాభేదోపచారాదవ్యక్తశబ్దత్వేన గ్రహణమింద్రియాదీనాం స్వశబ్దైరేవ గృహీతత్వాత్, పరిశిష్టత్వాచ్చ శరీరస్య. అన్యే తు వర్ణయంతి—ద్వివిధం హి శరీరం స్థూలం సూక్ష్మం చ. స్థూలం యదిదముపలభ్యతే. సూక్ష్మం యదుత్తరత్ర వక్ష్యతే, 'తదంతరప్రతిపత్తౌ రంహతి సంపరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యా'మితి. తచ్చోభయమపి శరీరమవిశేషాత్పూర్వం రథత్వేన సంకీ

దక్షరం. విచిత్రకారిత్వాన్మాయేతి భేదః ఇదానీమవిద్యాయా బ్రహ్మాభేదాన్యత్వాభ్యామనిర్వాచ్యత్వేనావ్యక్తశబ్దార్హత్వమాహ—అవ్యక్తేతి. తస్య మహతః పరత్వం కథమిత్యత ఆహ—తదిదమితి. యదా బుద్ధిర్మహాంస్తదా తద్ధేతుత్వాత్పరత్వమిత్యన్వయః. ప్రతిబింబస్యోపాధిపరతంత్రత్వాదుపాధేః ప్రతిబింబాత్పరత్వమాహ—యదా త్వితి. హేతుం స్ఫుటయతి—అవిద్యేతి. అవ్యక్తస్య పరత్వేఽపి శరీరస్య కిం జాతం తదాహ—తచ్చేతి. నన్వింద్రియాదీనామప్యక్తాభేదాదవ్యక్తత్వం పరత్వం చ కిమితి నోచ్యతే? తత్రాహ—సత్యపీతి. సూత్రద్వయస్య వృత్తికృద్వ్యాఖ్యానముత్థాపయతి—అన్యే త్వితి. పంచీకృతభూతానాం సూక్ష్మా అవయవాః స్థూలదేహారంభకాః. సూక్ష్మశరీరం ప్రతిజీవం లింగస్యాశ్రయత్వేన నియతమస్తీతి వక్ష్యతే. దేహాంతరప్రాప్తౌ తేన యుక్తో గచ్ఛతి పరలోకమిత్యర్థః. కథం తస్య మహతో జీవాత్పరత్వమిత్యాశంక్య

ధీనత్వాదవ్యక్తస్య. తర్హి ఈశ్వరాదేవాస్తు జగదుత్పత్తిః, కిం తేన; అత ఆహ—

ర్తితమ్, ఇహ తు సూక్ష్మమవ్యక్తశబ్దేన పరిగృహ్యతే సూక్ష్మస్యావ్యక్తశబ్దార్హత్వాత్ తదధీనత్వాచ్చ బన్ధమోక్షవ్యవహారస్య జీవాత్తస్య పరత్వమ్, యథా అర్థాధీనత్వాదింద్రియవ్యాపారస్యేంద్రియేభ్యః పరత్వమర్థానామితి. తైస్త్వేతద్వక్తవ్యమవిశేషేణ శరీరద్వయస్య పూర్వత్ర రథత్వేన సంకీర్తితత్వాత్, సమానయోః ప్రకృతత్వపరిశిష్టత్వయోః కథం సూక్ష్మమేవ శరీరమిహ గృహ్యతే న పునస్స్థూలమపీతి. ఆమ్నాతస్యార్థం ప్రతిపత్తుం ప్రభవామో నామ్నాతం పర్యనుయోక్తుమ్. ఆమ్నాతం చావ్యక్తపదం సూక్ష్మమేవ ప్రతిపాదయితుం శక్నోతి నేతరద్వ్యక్తత్వాత్తస్యేతి చేన్న--ఏకవాక్యతాధీనత్వాదర్థప్రతిపత్తేః. న హీమే పూర్వోత్తరే ఆమ్నాతే ఏకవాక్యతామనాపద్య కంచిదర్థం ప్రతిపాదయతః, ప్రకృతహానాప్రకృతప్రక్రియాప్రసంగాత్. న చాకాంక్షామన్తరేణైకవాక్యతాప్రతిపత్తిరస్తి, తత్రావిశిష్టాయాం శరీరద్వయస్య గ్రాహ్యత్వాకాంక్షాయాం యథాకాంక్షం సంబన్ధేఽనభ్యుపగమ్యమానే ఏకవాక్యతైవ బాధితా భవతి కుత ఆమ్నాతస్యా

ద్వితీయసూత్రం వ్యాచష్టే—తదధీనత్వాచ్చేతి. అర్థవదితి. సూత్రస్థదృష్టాంతమాహ—యథేతి. తద్వ్యాఖ్యానం దూషయతి—తైరితి. అవ్యక్తపదబలాత్ప్రకృతమపి స్థూలం త్యజ్యత ఇతి శంకతే—ఆమ్నాతస్యేతి. ఏకార్థబోధకానాం శబ్దానాం మిథః ఆకాంక్షయైకస్యాం బుద్ధావారూఢత్వమేకవాక్యతా, తవ మతే తస్యా అభావాత్కుతోఽర్థబోధ ఇతి సమాధత్తే—నేతి. తాం వినాప్యర్థధీః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—నహీతి. శరీరశబ్దేన రూఢ్యా స్థూలం ప్రకృతం తస్య హానిరప్రకృతస్య భూతసూక్ష్మస్యావ్యక్తపదేన గ్రహణమన్యాయ్యం స్యాదిత్యర్థః. అస్త్వేకవాక్యతేత్యత ఆహ—న చేతి. తతః కిం తత్రాహ—తత్రేతి. ఆకాంక్షయా వాక్యైకవాక్యత్వే సతి ప్రకృతం శరీరద్వయమప్యవ్యక్తపదేన గ్రాహ్యమాకాంక్షాయాస్తుల్యత్వాదితి భావః. అనాత్మనిశ్చయశ్శుద్ధిః తదర్థం సూక్ష్మమేవాకాంక్షితం గ్రాహ్యం. తస్య సూక్ష్మత్వేనాత్మాభేదేన గృహీతస్య దుశ్శోధత్వాత్. స్థూలస్య దృష్టదౌర్గంధ్యాదినా లశునాదివదనాత్మత్వధీవైరాగ్య

అర్థవత్. 'మాయినం తు మహేశ్వరమ్' ఇతి శ్రుతావవ్యక్తస్యేశ్వరసహకారిత్వావగమాత్ప్రయోజనవదవ్యక్తమిత్యర్థః.

ర్థస్య ప్రతిపత్తిః. నచైవం మంతవ్యం దుశ్శోధత్వాత్సూక్ష్మస్యైవ శరీర స్యేహ గ్రహణం, స్థూలస్య తు దృష్టబీభత్సతయా సుశోధత్వాద్గ్రహణమితి. యతో నైవేహ శోధనం కస్యచిద్వివక్ష్యతే, న హ్యత్ర శోధనవిధాయి కించిదాఖ్యాతమస్తి అనంతరనిర్దిష్టత్వాత్తు కం 'తద్విష్ణోః పరమం పద'మితి ఇదమిహ వివక్ష్యతే. తథాహీదమస్మాత్పరమిదమస్మాత్పరమిత్యుక్త్వా పురుషాన్న పరం కించిదిత్యాహ. సర్వథాపి త్వాను మానికనిరాకరణోపపత్తేస్తథానామాస్తు న నః కించిచ్ఛిద్యతే.

సూ. జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ. ४.

జ్ఞేయత్వేన చ సాంఖ్యైః ప్రధానం స్మర్యతే గుణపురుషాంతర జ్ఞానాత్కైవల్యమితి వదద్భిః, నహి గుణస్వరూపమజ్ఞాత్వా గుణేభ్యః పురుషస్యాంతరం శక్యం జ్ఞాతుమితి. క్వచిచ్చ విభూతివిశేషప్రాప్తయే ప్రధానం జ్ఞేయమితి స్మరంతి. న చేదమిహావ్యక్తం జ్ఞేయత్వేనోచ్యతే, పదమాత్రం హ్యవ్యక్తశబ్దో నేహావ్యక్తం జ్ఞాతవ్యముపాసితవ్యం చేతి

యోస్సులభత్వాదితి శంకతే—న చేతి. దృష్టా బీభత్సా ఘృణా యస్మిన్ తస్య భావ స్తత్తా స్తయేత్యర్థః. దూషయతి—యత ఇతి. వైరాగ్యాయ శుద్ధిరత్ర న వివక్షితా విధ్య భావాత్. కింతు వైష్ణవం పరమం పదం వివక్షితమితి తద్దర్శనార్థం ప్రకృతం స్థూలమే వావ్యక్తపదేన గ్రాహ్యమితి భావః. కిం చ సూక్ష్మస్య లింగాంతఃపాతిన ఇంద్రియాది గ్రహణేనైవ గ్రహణాన్న పృథగవ్యక్తశరీరపదాభ్యాం గ్రహః. అభ్యుపేత్యాహ— సర్వథేతి. స్థూలస్య సూక్ష్మస్య వా గ్రహేఽపీత్యర్థః. తథా నామేతి—సూక్ష్మమేవా వ్యక్తమస్త్విత్యర్థః.

४. అత్రావ్యక్తం ప్రధానం నేత్యత్ర హేత్వంతరార్థం సూత్రమ్—జ్ఞేయ త్వేతి. సత్త్వాదిగుణరూపాత్ప్రధానాత్పురుషస్యాంతరం భేదస్తస్య జ్ఞానాదిత్యర్థః. నహి శక్యమితి చ వదద్భిః ప్రధానం జ్ఞేయత్వేన స్మర్యత ఇతి సంబంధః. న కేవలం భేదప్రతియోగిత్వేన ప్రధానస్య జ్ఞేయత్వం తైరిష్టం కింతు తస్యోపాసనయాణిమాది ప్రాప్తయేఽపీత్యాహ—క్వచిచ్చేతి. జ్ఞానవిధ్యభావేఽప్యవ్యక్తపదజన్యజ్ఞానగమ్యత్వ

అవ్యక్తం న ప్రధానమిత్యత్ర హేత్వంతరమాహ—
ప్రధానపురుషవివేకాత్కైవల్యం వదద్భిః సాంఖ్యైర్జ్ఞేయత్వేన ప్రధానమభి

వాక్యమస్తి. న చానుపదిష్టం పదార్థజ్ఞానం పురుషార్థమితి శక్యం ప్రతిపత్తుమ్, తస్మాదపి నావ్యక్తశబ్దేన ప్రధానమభిధీయతే. అస్మాకం తు రథరూపకక్లృప్తశరీరాద్యనుసరణేన విష్ణోరేవ పరమంపదం దర్శయితుమయముపన్యాస ఇత్యనవద్యమ్.

సూ. వదతీతి చేన్న ప్రాజ్ఞో హి ప్రకరణాత్. ౫.

అత్రాహ సాంఖ్యః—జ్ఞేయత్వావచనాదిత్యసిద్ధం కథం శ్రూయతే హ్యుత్తరత్రావ్యక్తశబ్దోదితస్య ప్రధానస్య జ్ఞేయత్వవచనం 'అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయం తథారసం నిత్యమగంధవచ్చ యత్, అనాద్యనంతం మహతః పరం ధ్రువం నిచాయ్య తం మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యత' ఇతి. అత్ర హి యాదృశం శబ్దాదిహీనం ప్రధానం మహతః పరం స్మృతౌ నిరూపితం తాదృశమేవ నిచాయ్యత్వేన నిర్దిష్టం తస్మాత్ప్రధానమేవేదం తదేవావ్యక్తశబ్దనిర్దిష్టమితి, అత్ర బ్రూమః—నేహ ప్రధానం నిచాయ్యత్వేన నిర్దిష్టం ప్రాజ్ఞో హీహ పరమాత్మా నిచాయ్యత్వేన నిర్దిష్ట ఇతి గమ్యతే. కుతః, ప్రకరణాత్, ప్రాజ్ఞస్య హి ప్రకరణం వితతం వర్తతే "పురుషాన్న పరం కించిత్సా కాష్ఠా సా పరాగతి"రిత్యాదిదర్శనాత్ 'ఏష సర్వేషు భూతేషుగూఢోత్మా న ప్రకాశత' ఇతి

మార్థికం జ్ఞేయత్వమస్తీత్యత ఆహ—న చానుపదిష్టమితి. ఉపదిష్టం హి జ్ఞానం ఫలవదితి జ్ఞాతుం శక్యం నిష్ఫలస్యోపదేశాయోగాదవ్యక్తస్య చ జ్ఞానానుపదేశాత్సఫలజ్ఞానగమ్యత్వాసిద్ధిరిత్యర్థః. ఫలితమాహ—తస్మాదితి. సాంఖ్యేష్టసఫలజ్ఞానగమ్యత్వావచనాచ్చేత్యర్థః. నను శరీరస్యాపి జ్ఞేయత్వానుక్తేః కథమిహ గ్రహణం తత్రాహ—అస్మాకం త్వితి. అస్మిన్మతే విష్ణ్వాఖ్యపదస్యైకస్యైవ జ్ఞేయత్వాత్తద్దర్శనార్థమవ్యక్తపదేన శరీరోపన్యాసో యుక్త ఇత్యర్థః.

౫. సాధారణశబ్దమాత్రాన్న ప్రధానస్య ప్రత్యభిజ్ఞా స్మార్తలింగస్యానుక్త్యా నియా-

---

ధీయతే. న చాత్రావ్యక్తశబ్దమాత్రమంతరేణ జ్ఞాతవ్యమవ్యక్తమితి వచః సమస్తి. అతో జ్ఞేయతస్య అవచనాత్ అనభిధానాత్ నావ్యక్తం ప్రధానమిత్యర్థః.

నను యత్వావచనమసంగతమిత్యాశంక్యాహ—

'మహతః పరం ధ్రువం నిచాయ్య' ఇత్యుత్తరవాక్యమవ్యక్తశబ్దితం ప్రధానం

చ దుర్జ్ఞానత్వవచనేన తస్యైవ జ్ఞేయత్వావకాంక్షణాత్ 'యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీప్రాజ్ఞ' ఇతి చ తజ్జ్ఞానాయైవ రాగాదిసంయమస్య విహితత్వాన్మృత్యుముఖప్రమోక్షణఫలత్వాచ్చ. న హి ప్రధానమాత్రం నిచాయ్య మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యత ఇతి సాంఖ్యైరిష్యతే. చేతనాత్మవిజ్ఞానాద్ధి మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యత ఇతి తేషామభ్యుపగమః. సర్వేషు చ వేదాంతేషు ప్రాజ్ఞస్యైవాత్మనోఽశబ్దాదిధర్మత్వమభిలప్యతే, తస్మాన్న ప్రధానస్యాత్ర జ్ఞేయత్వమవ్యక్తశబ్దనిర్దిష్టత్వం వా.

సూ. త్రయాణామేవ చైవముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ. ౬.

ఇతశ్చ న ప్రధానస్యావ్యక్తశబ్దవాచ్యత్వం జ్ఞేయత్వం వా యస్మాత్త్రయాణామేవ పదార్థానామగ్నిజీవపరమాత్మనామస్మిన్ గ్రంథే కఠవల్లీషు వరప్రదానసామర్థ్యాద్వక్తవ్యతయోపన్యాసో దృశ్యతే, తద్విషయ ఏవ చ ప్రశ్నః, నాతోఽన్యస్య ప్రశ్న ఉపన్యాసో వాస్తి. తత్ర తావత్ 'సత్వమగ్నిం స్వర్గ్య మధ్యేషి మృత్యో ప్రబ్రూహి తం

మకాభావాదితి తాత్పర్యలింగోక్తిమాశంక్య నిషేధతి—వదతీతి. అత్ర హి తాదృశమేవ నిర్దిష్టమిత్యన్వయః, స్పష్టమన్యత్.

౬. కించాత్ర కఠవల్ల్యాం ప్రధానస్య ప్రశ్నోత్తరయోరసత్త్వాన్న గ్రహణమిత్యాహ—త్రయాణామితి. మృత్యుహా నచికేతసం ప్రతి త్రీన్వరాన్వృణీష్వేత్యుక్తే త్రయాణామేవ ప్రశ్నో నచికేతసా కృతః ఉపన్యాసశ్చ మృత్యునా కృతో నాన్యస్యేత్యర్థః. ప్రశ్నత్రయం క్రమేణ పఠతి—తత్ర తావదితి. హే మృత్యో! స మహ్యం దత్తవరస్త్వం స్వర్గహేతుమగ్నిం స్మరసి ప్రేతే మృతే దేహాదన్యోఽస్తి న వేతి

జ్ఞేయత్వేన వదతీతి చేత్, న. ప్రాజ్ఞో హి పరమాత్మా హి నిచాయ్యత్వేన నిర్దిష్టః న ప్రధానమ్. కస్మాత్. 'పురుషాన్న పరం కించిత్' ఇత్యాద్యాత్మప్రకరణాదిత్యర్థః.

ఇతశ్చ న ప్రధానమత్ర గ్రాహ్యమిత్యాహ—

త్రయాణామేవ అగ్నిజీవపరమాత్మనామేవ. ఏవం ఉత్తరవాక్యపర్యాలోచ

శ్రద్దధానాయ మహ్య' మిత్యగ్నివిషయః ప్రశ్నః. 'యేయం ప్రేతే విచికిత్సామనుష్యేఽస్తీత్యేకేనాయమస్తీతి చైకే, ఏతద్విద్యామనుశిష్టస్త్వయాఽహం వరాణామేషవరస్తృతీయ' ఇతి జీవవిషయః. 'అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాత్, అన్యత్ర భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వదే'తి పరమాత్మవిషయః ప్రశ్నః. ప్రతివచనమపి 'లోకాదిమగ్నిం తమువాచ తస్మై యా ఇష్టకా యావతీర్వా యథా వే'త్యగ్నివిషయమ్. 'హంత త ఇదం ప్రవక్ష్యామి గుహ్యం బ్రహ్మ సనాతనమ్, యథా చ మరణం ప్రాప్య ఆత్మాభవతి గౌతమ, యోనిమన్యే ప్రపద్యంతే శరీరత్వాయ దేహినః, స్థాణుమన్యేఽనుసంయంతి యథాకర్మ యథాశ్రుత' మితి వ్యవహితం జీవవిషయమ్. 'న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చి' దిత్యాదిబహుప్రపంచం పరమాత్మవిషయమ్. నైవం ప్రధానవిషయః ప్రశ్నోఽస్తి అపృష్టత్వాదనుపన్యసనీయత్వం తస్యేతి. అత్రాహ-యోఽయమాత్మవిషయః ప్రశ్నో 'యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్య'ఇతి,కిం స ఏవాయమ్'అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మా'దితి పునరనుకృష్యతే,కిం వా తతోఽన్యోఽయమపూర్వః ప్రశ్నః ఉత్థాప్యత ఇతి. కించాతస్స ఏవాయం ప్రశ్నః పునరనుకృష్యత ఇతి

సంశయోఽస్తి అత ఏతదాత్మతత్త్వం అసందిగ్ధం జానీయామిత్యర్థః. క్రమేణోత్తరత్రయమాహ—ప్రతివచనమపీతి. లోకహేతువిరాడాత్మనోపాస్యత్వా ల్లోకాదిశ్చిత్యోఽగ్నిస్తం మృత్యురువాచ నచికేతసే. యాస్స్వరూపతో యావతీస్సంఖ్యాతో యథా వా క్రమేణాగ్నిశ్చీయతే తత్సర్వమువాచేత్యర్థః. హంతేదానీం బ్రహ్మ వక్ష్యామీతి బ్రహ్మవాక్యేన జీవప్రశ్నాద్వ్యవహితమపి 'యథాచ మరణం ప్రాప్యే'త్యాది వాక్యం జీవవిషయముత్తరం యోగ్యత్వాదిత్యర్థః. వాక్యార్థస్తు ఆత్మామరణం ప్రాప్య యథా భవతి తథా వక్ష్యామీతి ప్రతిజ్ఞాయ జీవప్రశ్నస్యోత్తరమాహ—యోనిమితి. చరాచరదేహప్రాప్తౌ నిమిత్తమాహ—యథేతి. శ్రుతముపాసనం. సూత్రే ఆద్యశ్చకారోఽయత ఇత్యర్థే. ఏవం త్రయాణామేవోపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ యతః అతో న ధానమవ్యక్తమితి సూత్రయోజనా. ఉక్తార్థం సూత్రమాక్షిపతి—అత్రాహేతి. ః ప్రశ్నో ద్వౌ ప్రశ్నౌ వేతి పక్షద్వయే ఫలం పృచ్ఛతి—కించాత ఇతి. సప్తమ్యా

---

౧ వక్తవ్యత్వేనోపన్యాసః. తద్విషయ ఏవ ప్రశ్నోఽపి దృశ్యతే కఠవల్ల్యామ్—

యద్యుచ్యేత తదా ద్వయోరాత్మవిషయయోః ప్రశ్నయోరేకతాపత్తేరగ్నివిషయ ఆత్మవిషయశ్చ ద్వావేవ ప్రశ్నావిత్యతో న వక్తవ్యం త్రయాణాం ప్రశ్నోపన్యాసావితి. అథాన్యోఽయమపూర్వః ప్రశ్న ఉత్థాప్యత ఇతి యద్యుచ్యేత తతో యథైవ వరప్రదానవ్యతిరేకేణ ప్రశ్నకల్పనాయామదోషః, ఏవం ప్రశ్నవ్యతిరేకేణాపి ప్రధానోపన్యాసకల్పనాయామదోషస్స్యాదితి, అత్రోచ్యతే. నైవం వయమిహ వరప్రదానవ్యతిరేకేణ ప్రశ్నం కంచిత్కల్పయామః, వాక్యోపక్రమసామర్థ్యాత్. వరప్రదానోపక్రమా హి మృత్యునచికేతస్సంవాదరూపా వాక్యప్రవృత్తిరాసమాప్తేః కఠవల్లీనాం లక్ష్యతే. మృత్యుః కిల నచికేతసే పిత్రా ప్రహితాయ త్రీన్వరాన్ప్రదదౌ, నచికేతాః కిల తేషాం ప్రథమేన వరేణ పితుస్సౌమనస్యం వవ్రే, ద్వితీయేనాగ్నివిద్యాం, తృతీయేనాత్మవిద్యాం, 'యేయం ప్రేత' ఇతి 'వరాణామేష వరస్తృతీయః' ఇతి లింగాత్. తత్ర యద్యన్యత్ర ధర్మాదిత్యన్యోఽయమపూర్వః ప్రశ్న ఉత్థాప్యేత తతో వరప్రదానవ్యతిరేకేణాపి ప్రశ్నకల్పనాద్వాక్యం బాధ్యేత. నను ప్రష్టవ్యభేదాదపూర్వోఽయం ప్రశ్నో భవితుమర్హతి, పూర్వో హి ప్రశ్నో జీవవిషయః, యేయం

ర్థే తసిః. అత్ర చ పక్షద్వయేఽపి కిమిత్యర్థః. ప్రశ్నైక్యే సూత్రాసంగతిః, భేదే ప్రధానస్య శ్రౌతత్వసిద్ధిరితి పూర్వవాద్యాహ—స ఏవేత్యాదినా. ప్రశ్నైక్యపక్షమాదాయ సిద్ధాంత్యాహ—అత్రోచ్యత ఇతి. యేన ప్రధానసిద్ధిస్స్యాదితి శేషః. చతుర్థప్రశ్నకల్పనేన వరత్రిత్వోపక్రమవిరోధస్స్యాదితి వివృణోతి—వరేత్యాదినా. వరప్రదానముపక్రమే యస్యాస్సా. ప్రహితాయ యమలోకం ప్రతి ప్రేషితాయ ఇతః పునర్మర్త్యలోకం ప్రాప్తస్య మమ పితా యథాపూర్వం సుమనాస్స్యాదితి ప్రథమం వవ్రే. నను ద్వితీయవరో జీవవిద్యా తృతీయో బ్రహ్మవిద్యేతి ప్రశ్నభేదః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—యేయమితి. ప్రేత ఇత్యుపక్రమ్య తృతీయత్వోక్తిలింగాజ్జీవాత్మవిద్యైవ తృతీయో వర ఇత్యర్థః. ఏవం వాక్యోపక్రమే సతి ప్రశ్నాంతరం న యుక్తమిత్యాహ—తత్రేతి. మరణధర్మాద్యస్పర్శలింగాభ్యాం ప్రష్టవ్యయోర్జీవేశ్వరయోర్భేదాత్ప్రశ్నభేదసిద్ధేర్వాక్యభేదో యుక్త ఇతి శంకతే—నన్విత్యాదినా. గోచరత్వాదాశ్రయత్వాత్.

'స త్వమగ్నిమ్' ఇత్యాద్యగ్నిప్రశ్నః; 'యేయం ప్రేతే విచికిత్సా' ఇతి జీవప్రశ్నః;

ప్రేతే విచికిత్సామనుష్యేఽస్తి నాస్తీతి విచికిత్సాభిధానాత్, జీవశ్చ ధర్మాదిగోచరత్వాన్నాన్యత్ర ధర్మాదితి ప్రశ్నమర్హతి, ప్రాజ్ఞస్తు ధర్మాద్యతీతత్వాదన్యత్ర ధర్మాదితి ప్రశ్నమర్హతీతి, ప్రశ్నచ్ఛాయా చ న సమానా లక్ష్యతే పూర్వస్య ప్రశ్నస్యాస్తిత్వనాస్తిత్వవిషయత్వాదుత్తరస్య ధర్మాద్యతీతవస్తువిషయత్వాచ్చ, తస్మాత్ప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్ప్రశ్నభేదః, న పూర్వస్యైవోత్తరత్రానుకర్షణమితి చేన్న, జీవప్రాజ్ఞయోరేకత్వాభ్యుపగమాత్. భవేత్ప్రష్టవ్యభేదాత్ప్రశ్నభేదో యద్యన్యో జీవః ప్రాజ్ఞాత్స్యాత్, న త్వన్యత్వమస్తి తత్త్వమసీత్యాదిశ్రుత్యంతరేభ్యః. ఇహ చ 'అన్యత్ర ధర్మా'దిత్యస్య ప్రశ్నస్య ప్రతివచనం 'న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చి'దితి జన్మమరణప్రతిషేధేన ప్రతిపాద్యమానం శరీరపరమేశ్వరయోరభేదం దర్శయతి. సతి హి ప్రసంగే ప్రతిప్రతిషేధో భాగీ భవతి. ప్రసంగశ్చ జన్మమరణయోశ్శరీరసంస్పర్శాచ్ఛరీరస్య భవతి న పరమేశ్వరస్య. తథా 'స్వప్నాంతం జాగరితాంతం చోభౌ యేనానుపశ్యతి, మహాంతం విభుమాత్మానం మత్వా ధీరో న శోచతీ'తి స్వప్నజాగరితదృశో జీవస్యైవ మహత్త్వవిభుత్వవిశేషణస్య మననేన శోకవిచ్ఛేదం దర్శయన్ప్రాజ్ఞాదన్యో జీవ ఇతి దర్శయతి ప్రాజ్ఞవిజ్ఞానాద్ధి శోకవిచ్ఛేద ఇతి వేదాంతసిద్ధాంతః. 'యదేవేహ తదముత్ర యదముత్ర తదన్విహ, మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతీ'తి జీవప్రాజ్ఞభేదదృష్టిమపవదతి, తథా

న కేవలం ప్రష్టవ్యభేదాత్ప్రశ్నభేదః కిం తు ప్రశ్నవాక్యయోస్సాదృశ్యాభావాదపీత్యాహ—ప్రశ్నచ్ఛాయేతి. ప్రష్టవ్యభేదోఽసిద్ధ ఇతి పరిహరతి—నేత్యాదినా. కించ బ్రహ్మప్రశ్నే జన్మాదినిషేధేన జీవస్వరూపం వదన్ యమస్తయోరైక్యం సూచయతీత్యాహ—ఇహ చాన్యత్రేతి. తన్నిషేధవాక్యాజ్జీవోక్తిరసిద్ధేత్యత ఆహ—సతీతి. భాగీ యుక్తః, తస్మాదవిద్యయా జీవస్య ప్రాప్తజన్మాదినిషేధేన స్వరూపముక్తమిత్యర్థః. కిం చ జీవో బ్రహ్మాభిన్నః మోక్షహేతుజ్ఞానవిషయత్వాద్బ్రహ్మవదిత్యాహ—తథా స్వప్నేతి. అంతోఽవస్థా, యేన సాక్షిణా ప్రమాతా పశ్యతి తమాత్మానమితి సంబంధః. హేతోరప్రయోజకత్వమాశంక్య 'తమేవ విదిత్వే'త్యాదిశ్రుతివిరోధమాహ—ప్రాజ్ఞేతి. కిం చాభేదముక్త్వా భేదస్య నిందితత్వాదభేద ఏవ సత్య ఇత్యాహ—తథేతి.

జీవవిషయస్యాస్తిత్వనాస్తిత్వప్రశ్నస్యానంతరమన్యం వరం నచికేతో వృణీష్వేత్యారభ్య మృత్యునా తైస్తైః కామైః ప్రలోభ్యమానోఽపి నచికేతా యదా న చచాల తదైనం మృత్యురభ్యుదయనిశ్శ్రేయసవిభాగప్రదర్శనేన విద్యాఽవిద్యావిభాగప్రదర్శనేన చ 'విద్యాభీప్సినం నచికేతసం మన్యే న త్వా కామా బహవోఽలోలుపంతే' తి ప్రశస్య ప్రశ్నమపి తదీయం ప్రశంసన్యదువాచ 'తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టం గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణం, అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం మత్వా ధీరో హర్షశోకౌ జహాతీ' తి. తేనాపి జీవప్రాజ్ఞయోరభేద ఏవేహ వివక్షిత ఇతి గమ్యతే యత్ప్రశ్ననిమిత్తాం చ ప్రశంసాం మహతీం మృత్యోః ప్రత్యపద్యత నచికేతా యది తం విహాయ ప్రశంసానంతరమన్యమేవ ప్రశ్నముపక్షిపేత్ అస్థాన ఏవ సా సర్వా ప్రశంసా ప్రసారితా స్యాత్, తస్మాత్ 'యేయం ప్రేత' ఇత్యస్యైవ

ఇహ దేహే యచ్చైతన్యం తదేవాముత్ర సూర్యాదౌ, ఏవమిహాఖండైకరసే బ్రహ్మణి యో నానేవ మిథ్యాభేదం పశ్యతి స భేదదర్శీ మరణాన్మరణం ప్రాప్నోతి సంసారభయాన్న ముచ్యత ఇత్యర్థః. కిం చ జీవప్రశ్నానంతరం 'తం దుర్దర్శ' మితి యదుత్తరమువాచ తేనాప్యుత్తరేణాభేదో గమ్యత ఇతి సంబంధః. ప్రష్టృప్రశ్నయోః ప్రశంసయాపి లింగేన పృష్టస్య జీవస్యదౌర్లభ్యద్యోతనాద్బ్రహ్మత్వసిద్ధిరిత్యాహ—అన్యం వరమిత్యాదినా. పుత్రాదికం వృణీష్వేత్యుక్తేఽపి విషయాంస్తుచ్ఛీకృత్యాత్మజ్ఞానాన్న చచాల 'నాన్యం తస్మాన్నచికేతా వృణీతే' ఇతి శ్రవణాత్. తదా సంతుష్టో యమః 'అన్యచ్ఛ్రేయోఽన్యదుతైవ ప్రేయః' ఇతి భోగాపవర్గమార్గయోర్వైలక్షణ్యం ప్రతిజ్ఞాయ 'దూరమేతే విపరీతే విషూచీ అవిద్యా యా చ విద్యే' ఇతి దర్శితవానిత్యర్థః. ప్రేయః ప్రియతమం స్వర్గాదికం విషూచీ విరుద్ధఫలే, అవిద్యా కర్మ, విద్యా తత్త్వధీః, విద్యాభీప్సినం విద్యార్థినం మన్యే యతః త్వా త్వాం బహవోఽపి కామాః పుత్రాదయో మయా దీయమానా దుర్లభా అపి నాలోలుపంత లోభవంతం న కృతవంత ఇతి ప్రష్టారం స్తుత్వా ప్రశ్నమపి 'త్వాదృఙ్నో భూయాన్నచికేతః ప్రష్టే'తి స్తువన్నిత్యక్షరార్థః. ఇయం ప్రశంసా ప్రశ్నభేదపక్షే న ఘటత ఇత్యాహ—యత్ప్రశ్నేతి. యత్ప్రశ్నేన స్తుతిం లబ్ధవాన్ తం ప్రశ్నం విహాయ యద్యన్యమేవోత్థాపయేత్. తర్హ్యనవసరే స్తుతిః కృతా స్యాదిత్యర్థః— తస్మాదితి. ప్రష్టవ్యభేదాభావాదిత్యర్థః.

'అన్యత్ర ధర్మాత్' ఇత్యాది పరమాత్మప్రశ్నః. అతో నావ్యక్తం ప్రధానమిత్యర్థః.

ప్రశ్నస్యైతదనుకర్షణం 'అన్యత్ర ధర్మా'దితి. యత్తు ప్రశ్నచ్ఛాయావైలక్షణ్యముక్తం తదదూషణమ్, తదీయస్యైవ విశేషస్య పునః పృచ్ఛ్యమానత్వాత్. పూర్వత్ర హి దేహాదివ్యతిరిక్తస్యాత్మనోఽస్తిత్వం పృష్టం ఉత్తరత్ర తు తస్యైవాసంసారిత్వం పృచ్ఛ్యత ఇతి యావద్ధ్యవిద్యా న నివర్తతే తావద్ధర్మాదిగోచరత్వం జీవస్య జీవత్వం చ న నివర్తతే. తన్నివర్తనేన తు ప్రాజ్ఞ ఏవ తత్త్వమసీతి శ్రుత్యా ప్రత్యాయ్యతే. న చావిద్యావత్త్వే తదపగమే చ వస్తునః కశ్చిద్విశేషోఽస్తి. యథా కశ్చిత్సంతమసే పతితాం కాంచిద్రజ్జుమహిం మన్యమానో భీతో వేపమానః పలాయతే, తం చాపరో బ్రూయాత్ మా భైషీర్నాయమహీ రజ్జురేవేతి, స చ తదుపశ్రుత్యాహికృతం భయముత్సృజేద్వేపథుం పలాయనం చ, న చాహిబుద్ధికాలే తదపగమకాలే చ వస్తునః కశ్చిద్విశేషస్స్యాత్, తథైవైతదపి ద్రష్టవ్యమ్. తతశ్చ 'న జాయతే మ్రియతే' వేత్యేవమాద్యపి భవతి అస్తిత్వనాస్తిత్వప్రశ్నస్య ప్రతివచనమ్. సూత్రం త్వవిద్యాకల్పితజీవప్రాజ్ఞభేదాపేక్షయా యోజయితవ్యమ్. ఏకత్వేఽపి హ్యాత్మవిషయస్య ప్రశ్నస్య ప్రాయణావస్థాయాం దేహవ్యతిరిక్తాస్తిత్వమాత్రవిచికిత్సనాత్కర్తృత్వాదిసంసారస్వభావానపోహనాచ్చ పూర్వస్య పర్యాయస్య జీవవిషయత్వముత్ప్రేక్ష్యతే, ఉత్తరస్య తు ధర్మాద్యత్యయసంకీర్తనాత్ప్రాజ్ఞవిషయత్వమితి, తతశ్చ యుక్తాగ్నిజీవపరమాత్మకల్పనా. ప్రధానకల్పనాయాం తు న వరప్రదానం న ప్రశ్నో న ప్రతివచనమితి వైషమ్యం స్యాత్.

ప్రశ్నవాక్యప్రవృత్త్యోస్సాదృశ్యాభావాత్ప్రశ్నభేద ఇత్యుక్తం నిరస్యతి—యత్త్విత్యాదినా. ధర్మాద్యాశ్రయస్య జీవస్య బ్రహ్మత్వం కథమిత్యత ఆహ—యావదితి. అవిద్యానాశానంతరం బ్రహ్మత్వం చేదాగంతుకమనిత్యం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—న చావిద్యావత్త్వ ఇతి. జీవస్య బ్రహ్మత్వే స్వాభావికే సతి బ్రహ్మప్రశ్నస్య యదుత్తరం తజ్జీవప్రశ్నస్యాపి భవతీతి లాభం దర్శయతి—తతశ్చ న జాయత ఇతి. జీవబ్రహ్మైక్యే 'త్రయాణా'మితి సూత్రం కథమిత్యత ఆహ—సూత్రం త్వితి. కల్పితభేదాత్ప్రశ్నభేదకల్పనేత్యాహ—తతశ్చేతి. పరమాత్మనస్సకాశాత్ప్రధానస్య వైషమ్యమనాత్మత్వేన తృతీయవరాంతర్భావాయోగాదితి భావః.

సూ. మహద్వచ్చ. ౭.

యథా మహచ్ఛబ్దస్సాంఖ్యైస్సత్తామాత్రేఽపి ప్రథమజే ప్రయుక్తో న తమేవ వైదికేఽపి ప్రయోగేఽభిధత్తే 'బుద్ధేరాత్మా మహాన్పరః, మహాంతం విభుమాత్మానం, వేదాహమేతం పురుషం మహాంత' మిత్యేవమాదావాత్మశబ్దప్రయోగాదిభ్యో హేతుభ్యః, తథావ్యక్తశబ్దోఽపి న వైదికే ప్రయోగే ప్రధానమభిధాతుమర్హతి. అతశ్చ నాస్త్యానుమానికస్య స్మార్తస్య శబ్దవత్త్వమ్. ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

సూ. చమసవదవిశేషాత్. ౮.

పునరపి ప్రధానవాదీ అశబ్దత్వం ప్రధానస్యాసిద్ధమిత్యాహ,

౭. శ్రౌతోఽవ్యక్తశబ్దో న సాంఖ్యాసాధారణతత్త్వగోచరః వైదికశబ్దత్వాన్మహచ్ఛబ్దవదిత్యాహ—మహద్వచ్చేతి. సూత్రం వ్యాచష్టే—యథేత్యాదినా. న చాకాశాదిశబ్దే వ్యభిచారః. ఆకాశాదేర్మతాంతరసాధారణత్వేన సాంఖ్యాసాధారణత్వాసిద్ధేస్సాధ్యస్యాపి సత్త్వాదితి మంతవ్యమ్. సత్తామాత్రే సత్త్వప్రధానప్రకృతేరాద్యపరిణామే నిర్వికల్పకబుద్ధావిత్యర్థః. ఆత్మా మహానిత్యాత్మశబ్దప్రయోగాత్, తం మత్వా న శోచతి 'తమసః పరస్తా'దిత్యాదినా శోకాత్యయతమఃపరత్వాదిభ్యశ్చ మహచ్ఛబ్దస్సాంఖ్యతత్త్వం నాభిధత్త ఇతి సంబంధః. అధికరణార్థముపసంహరతి—అతశ్చేతి. ఇతి ప్రథమాకరణమ్.

౮. చమసవదవిశేషాత్. అత్రాజాపదం విషయః, తత్కిం ప్రధానపరం మాయాపరం వేతి రూఢార్థాసంభవాత్సంశయే పూర్వత్రావ్యక్తశబ్దమాత్రేణ ప్రధానస్యాప్రత్యభిజ్ఞాయామప్యత్ర త్రిగుణత్వాదిలింగోపేతాదజాపదాత్ప్రత్యభిజ్ఞాస్తీతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షయతి—పునరపీతి. ఫలం పూర్వపక్షే బ్రహ్మణి సమన్వ

శ్రౌతోఽవ్యక్తశబ్దో న సాంఖ్యాసాధారణతత్త్వగోచరః, వైదికశబ్దత్వాత్ మహచ్ఛబ్దవదిత్యాహ—

'బుద్ధేరాత్మా మహాన్పరః' ఇతి శ్రుతౌ మహచ్ఛబ్దో యథా న సాంఖ్యాభిమతద్వితీయసత్తామాత్రతత్త్వవాచీ, ఆత్మశబ్దప్రయోగాత్, తద్వన్న వైదికావ్యక్తశబ్దోఽపి ప్రధానవాచీ. అతః శరీరమేవావ్యక్తశబ్దితమితి సిద్ధమ్.

కస్మాత్? మన్త్రవర్ణాత్. 'అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీః ప్రజాస్సృజమానాం సరూపాః అజో హ్యేకో జుషమాణోఽనుశేతే జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజోఽన్య' ఇతి. అత్ర హి మన్త్రే లోహితశుక్లకృష్ణశబ్దైరజస్సత్త్వతమాంస్యభిధీయన్తే. లోహితం రజః రఞ్జనాత్మకత్వాత్, శుక్లం సత్త్వం ప్రకాశాత్మకత్వాత్, కృష్ణం తమః ఆవరణాత్మకత్వాత్, తేషాం సామ్యావస్థావయవధర్మైర్వ్యపదిశ్యతే లోహితశుక్లకృష్ణేతి. న జాయత ఇతి చాజా స్యాత్, 'మూలప్రకృతిరవికృతి'రిత్యభ్యుపగమాత్. నన్వజాశబ్దశ్ఛాగాయాం రూఢః. బాఢమ్, సా తు రూఢిరిహ నాశ్రయితుం శక్యా, విద్యాప్రకరణాత్, సా చ బహ్వీః ప్రజాస్త్రైగుణ్యాన్వితా జనయతి, తాం ప్రకృతిం అజో హ్యేకః పురుషః జుషమాణః ప్రీయమాణః సేవమానో వాఽనుశేతే, తామేవావిద్యయాత్మత్వేనోపగమ్య సుఖీ దుఃఖీ మూఢోఽహమిత్యవి

యాసిద్ధిః, సిద్ధాన్తే తత్సిద్ధిరితి. పూర్వపక్షో ద్రష్టవ్యః. రాగహేతుత్వాదిగుణయోగాల్లోహితాదిశబ్దైరజ ఆదిగుణలాభేఽపి కథం ప్రధానలాభస్తత్రాహ— తేషాం సామ్యేతి. అవయవాః ప్రధానస్య రజ ఆదయస్తేషాం ధర్మా రఞ్జనీయత్వాదయః తైర్నిమిత్తైర్లోహితాదిశబ్దైః ప్రధానముచ్యత ఇత్యర్థః. గుణాభేదాత్ప్రధానలాభ ఇతి భావః. తత్రాజాశబ్దం యోజయతి— నేతి. 'రూఢిర్యోగమపహరతి' ఇతి న్యాయేన శఙ్కతే— నన్వితి. రూఢ్యసంభవాద్యోగ ఆశ్రయణీయ ఇత్యాహ— బాఢమితి. ప్రజాశబ్దితప్రకృతిత్వపురుషభేదలింగాభ్యామపి ప్రధానప్రత్యభిజ్ఞేత్యాహ— సా చేత్యాదినా. ప్రజాయన్త ఇతి ప్రజాః మహదాదయః త్రైగుణ్యం సుఖదుఃఖమోహాః. అనుశయనం వివృణోతి— తామేవావిద్యయేతి. అవివేకేనేత్యర్థః. విషయధీర్భోగః గుణభిన్నాత్మ

పూర్వమవ్యక్తశబ్దమాత్రేణ ప్రధానస్యాప్రత్యభిజ్ఞాయామప్యత్ర త్రిగుణత్వాదిలింగోపేతాదజాశబ్దాత్ప్రత్యభిజ్ఞా అస్త్వితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే బ్రహ్మణి సమన్వయాసిద్ధిః, సిద్ధాన్తే తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. శ్వేతాశ్వతరోపనిషది శ్రూయతే— 'అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణామ్...' ఇత్యాది. తత్ర కిమజాశబ్దేన ప్రధానముచ్యతే, ఉత తేజోబన్నాత్మికావాన్తరప్రకృతిరితి సంశయే, న జాయత ఇత్యజా సాంఖ్యసిద్ధా ప్రకృతిరితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాన్తస్తు— న

వేవితయా సంసరతి, అన్యః పునః అజః పురుషః ఉత్పన్నవివేకజ్ఞానో విరక్తో జహాతి ఏనాం ప్రకృతిం భుక్తభోగాం కృతభోగాపవర్గాం పరిత్యజతి ముచ్యత ఇత్యర్థః, తస్మాచ్ఛ్రుతిమూలైవ ప్రధానాదికల్పనా కాపిలానామిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః.—నానేన మన్త్రేణ శ్రుతిమూలత్వం సాంఖ్యవాదస్య శక్యమాశ్రయితుమ్. న హ్యయం మన్త్రః స్వాతన్త్ర్యేణ కంచిదపి వాదం సమర్థయితుముత్సహతే. సర్వత్రాపి యయా కయాచిత్కల్పనయాఽజాత్వాదిసంపాదనోపపత్తేస్సాంఖ్యవాద ఏవే హాభిప్రేత ఇతి విశేషావధారణకారణాభావాత్ చమసవత్. యథాహి, ‘అర్వాగ్బిలశ్చమస ఊర్ధ్వబుధ్నః’ ఇత్యస్మిన్మన్త్రే స్వాతన్త్ర్యేణాయం నామాఽసౌ చమసోఽభిప్రేత ఇతి న శక్యతే నియన్తుమ్, సర్వత్రాపి యథాకథంచిదర్వాగ్బిలత్వాదికల్పనోపపత్తేః. ఏవమిహాప్యవిశేషోఽజామేకామిత్యస్య మన్త్రస్య నాస్మిన్మన్త్రే ప్రధానమేవాఽజాభిప్రేతేతి శక్యతే నియన్తుమ్.

తత్ర తు ‘ఇదం తచ్ఛిర ఏష హ్యర్వాగ్బిలశ్చమస ఊర్ధ్వబుధ్నః’ ఇతి వాక్యశేషాచ్చమసవిశేషప్రతిపత్తిర్భవతి, ఇహ పునః కేయమజా ప్రతిపత్తవ్యేతి. అత్ర బ్రూమః.—

ఖ్యాతిరపవర్గః. సిద్ధాన్తయతి—ఏవం ప్రాప్త ఇతి. మాయాదావపి సాధారణాన్మన్త్రాద్వి శేషార్థగ్రహో న యుక్తః విశేషగ్రహహేతోః ప్రకరణాదేరభావాదితి హేతుం వ్యాఖ్యాయ దృష్టాన్తం వ్యాచష్టే—చమసవదితి. సర్వత్రేతి—గిరిగుహాదావపి.

౮. ఉత్తరసూత్రవ్యావర్త్యాం శంకామాహ—తత్ర త్విదమితి. చతుర్విధస్య జరాయుజాండజస్వేదజోద్భిజ్జరూపస్యేత్యర్థః. స్మృత్యుక్తా ఇతో న గ్రాహ్యేతి

ప్రధానస్యాసాధారణ్యేనాత్ర ప్రత్యభిజ్ఞాపకం కించిదస్తి, లోహితాదిశబ్దానాం వర్ణ విశేష ఏవ రూఢత్వాత్, న రజఆదౌ. న జాయత ఇత్యజేత్యన్యత్రాపి సాధారణ్యా దత్ర నిర్ధారణాభావే దృష్టాన్తః—చమసవత్. యథా ‘అర్వాగ్బిలశ్చమసః’ ఇత్య త్ర దావయం చమస ఇత్యవధారణం న సంభవతి, కథంచిదర్వాగ్బిలత్వాదేః అన్యత్రాప్య విశేషాత్; ఏవమజామన్త్రేఽప్యజాత్వాదేరవిశేషాన్న ప్రధానసిద్ధియ ఇతి అశక్యం ప్రధానమిత్యర్థః.

సూ. జ్యోతిరుపక్రమాతు తథాహ్యధీయతఏకే. ౯.

పరమేశ్వరాదుత్పన్నా జ్యోతిః ప్రముఖా తేజోఽబన్న లక్షణా చతుర్విధస్య భూతగ్రామస్య ప్రకృతిభూతే యమజా ప్రతిపత్తవ్యా. తు శబ్దోఽవధారణార్థః. భూతత్రయలక్షణైలేయమజా విజ్ఞేయా న గుణత్రయలక్షణా. కస్మాత్? తథా హ్యేకే శాఖినస్తేజోఽబన్నానాం పరమేశ్వరాదుత్పత్తిమామ్నాయ తేషామేవ రోహితాదిరూపతామా మనంతి 'యదగ్నే రోహితం రూపం తేజసస్తద్రూపం యచ్ఛుక్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్యే'తి. తాన్యేవేహ తేజోఽబన్నాని ప్రత్యభిజ్ఞాయంతే, రోహితాదిశబ్దసామాన్యాత్, రోహితాదీనాం చ శబ్దానాం రూపవిశేషేషు ముఖ్యత్వాత్, భాక్తత్వాచ్చ గుణవిష యత్వస్య, అసందిగ్ధేన చ సందిగ్ధస్య నిగమనం న్యాయ్యం మన్యంతే, తథేహాఽపి 'బ్రహ్మవాదినో వదంతి కిం కారణం బ్రహ్మే' త్యుపక్రమ్య 'తే ధ్యానయోగానుగతా అపశ్యన్దేవాత్మశక్తిం స్వగుణైర్నిగూఢా'

శంకతే—కస్మాదితి. శ్రుతేశ్శ్రు)త్యంతరాదర్థగ్రహో యుక్తః. సాజాత్యాన్మూలా నపేక్షత్వాచ్చేత్యాహ—తథాహీతి. శాఖినశ్ఛందోగాః. కించ రోహితాదిశబ్దైరపి ద్రవ్యలక్షణా న్యాయ్యా అవ్యవధానాన్నతు రంజనీయత్వాదిగుణవ్యవహితా సత్త్వాది గుణలక్షణేత్యాహ—రోహితాదీనాం చేతి. నను శాఖాంతరేణ శాఖాంతరస్థమంత్రస్య నిర్ణయః కథమిత్యత ఆహ—అసందిగ్ధేనేతి. సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయాదితి భావః. యథా శాఖాంతరవాక్యాన్న ప్రధానగ్రహ స్తథేహాఽపి శ్వేతాశ్వతరోపనిషది మాయా ప్రకరణాన్న తద్గ్రహ ఇత్యాహ—తథేతి. సృష్ట్యాదౌ కిం సహాయం బ్రహ్మేతి విమృశ్యతే, బ్రహ్మవాదినో ధ్యానయోగేన పరమాత్మాన మనుప్రవిష్టాస్సంతః తత్రైవ దేవ

నను కేయమజా ప్రతిపత్తవ్యేత్యత్రాహ—

జ్యోతిస్తేజ ఉపక్రమే యస్యాః తేజోబన్నలక్షణాయాః సా జ్యోతిరుప క్రమా. తుశబ్దోఽవధారణే. సైవేహ నిర్ధారణీయా, న ప్రధానమ్. కస్మాత్, తథా హ్యధీయత ఏకే. హి యస్మాత్ ఏకే ఛందోగాః తేజోబన్నాత్మికాయాః ప్రకృతేః

మితి, పారమేశ్వర్యాశ్చ శక్తేస్సమస్తజగద్విధాయిన్యా వాక్యోపక్రమేఽవగమాత్, వాక్యశేషేఽపి 'మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినంతు మహేశ్వర'మితి. 'యో యోనిం యోనిమధితిష్ఠత్యేక' ఇతి చ తస్యా ఏవావగమాత్, న స్వతంత్రా కాచిత్ప్రకృతిః ప్రధానం నామాజామంత్రేణామ్నాయత ఇతి శక్యతే వక్తుం ప్రకరణాత్తు సైవ దైవీశక్తిరవ్యాకృతనామరూపా నామరూపయోః ప్రాగవస్థానేనాపి మంత్రేణామ్నాయత ఇత్యుచ్యతే. తస్యాశ్చ స్వవికారవిషయేణ త్రైరూప్యముక్తమ్. కథం పునస్తేజోఽబన్నానాం త్రైరూప్యేణ త్రిరూపాఽజా ప్రతిపత్తుం శక్యతే. యావతా న తావత్తేజోఽబన్నేష్వజాకృతిరస్తి, న చ తేజోఽబన్నానాం జాతిశ్రవణాదజాతినిమిత్తోఽప్యజాశబ్దస్సంభవతీత్యత ఉత్తరం పఠతి.

స్వాత్మభూతామైక్యేనాధ్యస్తాం శక్తిం పరతంత్రాం మాయాం సత్త్వాదిగుణవతీం బ్రహ్మణ స్సహాయామపశ్యన్నిత్యన్వయః. మాయాయా ఏకత్వేఽపి తదంశానాం జీవోపాధీనాం తత్తత్సంఘాతయోనీనామవిద్యాఖ్యానాం భేదాద్బహ్వా, అవ్యాకృతే అనభివ్యక్తే నామరూపే యస్యాం సా. అనేన 'తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీ'దితి శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధిరుక్తా. తస్యాం శక్తౌ వ్యక్తావ్యక్తకార్యలింగకానుమానం సూచయతి—నామేతి. మాయాయా రోహితాదిరూపవత్త్వం కథమిత్యత ఆహ—తస్యా ఇతి. విషయ ఆశ్రయః, ఏవం ప్రకరణబలాన్మాయైవాజేతి భాష్యకృన్మతం. ఛాందోగ్యశ్రుత్యా తేజోఽబన్నలక్షణాఽవాంతరప్రకృతిరజేతి సూత్రకృన్మతేనోత్తరసూత్రవ్యావర్త్యం శంకతే—కథమితి. కిం తేజోఽబన్నేష్వజాశబ్దో రూఢః న జాయత ఇతి యౌగికో వా? నాద్యః తేష్వజాత్వజాతేరసత్త్వాదిత్యాహ—యావతేతి. యత ఇత్యర్థః. అతో న రూఢ ఇతి శేషః. న ద్వితీయ ఇత్యాహ—న చేతి. జాతిర్జన్మ అజాతిరజన్మ.

యదగ్నే రోహితం రూపమ్' ఇత్యాదినా రోహితాదిరూపవత్తామధీయతే సమామనన్తి, తథేహ లోహితాదిశబ్దసామ్యాత్తాన్యేవ తేజోబన్నాని ప్రత్యభిజ్ఞాయంతే ఇతి సమంజసమ్.

సూ. కల్పనోపదేశాచ్చ మధ్వాదివదవిరోధః. ౧౦.

నాయమజాకృతినిమిత్తోఽజాశబ్దః నాపి యౌగికః కిం తర్హి కల్పనోపదేశోఽయమజా రూపకక్లృప్తిస్తేజోఽబన్నలక్షణాయాశ్చరాచరయోనేరుపదిశ్యతే. యథా హి లోకే యదృచ్ఛయా కాచిదజా లోహితశుక్లకృష్ణవర్ణా స్యాత్ బహుబర్కరా సరూపబర్కరా చ తాం చ కశ్చిదజో జుషమాణోఽనుశయీత కశ్చిచ్చైనాం భుక్తభోగాం జహ్యాదేవమియమపి తేజోఽబన్నలక్షణా భూతప్రకృతిస్త్రివర్ణా బహుసరూపం చరాచరలక్షణం వికారజాతం జనయతి, అవిదుషా చ క్షేత్రజ్ఞేనోపభుజ్యతే, విదుషా చ పరిత్యజ్యత ఇతి. న చేదమాశంకితవ్యమేకః క్షేత్రజ్ఞోఽనుశేతేఽన్యో జహాతీతి, అతః క్షేత్రజ్ఞభేదః పారమార్థికః పరేషామిష్టః ప్రాప్నోతీతి. న హీయం క్షేత్రజ్ఞభేదప్రతిపిపాదయిషా కింతు బంధమోక్షవ్యవస్థాప్రతిపిపాదయిషైవైషా. ప్రసిద్ధం తు భేదమనూద్య బంధమోక్షవ్యవస్థా ప్రతిపాద్యతే, భేదస్తూపాధినిమిత్తో మిథ్యాజ్ఞానకల్పితో న పారమార్థికః 'ఏకో దేవస్సర్వ

---

౧౦. లౌకికాఽజాశబ్దసాదృశ్యకల్పనయా తేజోఽబన్నానామజాత్వోపదేశాద్గౌణోఽయం శబ్ద ఇతి పరిహరతి—కల్పనేతి. అనియమో యదృచ్ఛా. బర్కరో బాలపశుః. యదుక్తం జీవభేదేన ప్రధానవాదప్రత్యభిజ్ఞేతి తన్నేత్యాహ—న చేదమితి. వ్యవస్థార్థో భేదోఽప్యర్థాత్ప్రతిపాద్యత ఇత్యాహ—ప్రసిద్ధం త్వితి. సత్య ఏవ ప్రసిద్ధ ఇత్యత ఆహ—భేదస్త్వితి. కల్పనోపదేశే దృష్టాంతం వ్యాచష్టే—

నన్వజాశబ్దస్య ఛాగే రూఢత్వాత్కథం తేజోబన్నాత్మకప్రకృతిపరత్వమిత్యత ఆహ—

చశబ్దః శంకానిరాసార్థః. తేజోబన్నాత్మకప్రకృతౌ నాజాత్వానుపపత్తిః. కుతః, కల్పనోపదేశాత్ యథా లోకే ప్రసిద్ధామజాం భుక్తభోగామేకోఽజస్త్యజతి అన్యస్తామనువర్తతే, ఏవం త్యాగభోగయోః కార్యకారణసంఘాతాద్యుపాదాన తేజో బన్నాత్మకప్రకృతేః సామ్యద్యోతనార్థం కల్పనయా అజాత్వస్యోపదేశాత్. యథా

భూతేషు గూఢ స్సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాంతరాత్మే' త్యాదిశ్రుతిభ్యః. మధ్వాదివద్యథాదిత్యస్యామధునో మధుత్వం వాచశ్చాధేనోర్ధే నుత్వం ద్యులోకాదీనాం చానగ్నీనామగ్నిత్వమిత్యేవం జాతీయకం కల్ప్యతే, ఏవమిదమనజాయా అజాత్వం కల్ప్యత ఇత్యర్థః, తస్మాదవిరోధ స్తేజోఽబన్నేష్వజాశబ్దప్రయోగస్య—ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్.

సూ. న సంఖ్యోపసంగ్రహాదపి నానాభావాదతిరేకాచ్చ. ౧౧.

ఏవం పరిహృతేఽప్యజామంత్రే పునరప్యన్యస్మాన్మంత్రాత్సాంఖ్యః

మధ్వితి.న చ యోగస్య ముఖ్యవృత్తిత్వాత్తేన ప్రధానగ్రహో న్యాయ్య ఇతి వాచ్యం రూఢార్థానపేక్షాద్యోగాత్తదాశ్రితగుణలక్షణాయా బలీయస్త్వాద్గుణవృత్తౌ హి రూఢి రాశ్రితా భవతి. తథా చ రోహితాదిశబ్దసమభివ్యాహారానుగృహీతయా రూఢ్యాశ్రితయా గుణవృత్త్యా ప్రధానే యోగం బాధిత్వాఽవాంతరప్రకృతిరజాశబ్దేన గ్రాహ్య యథా మధ్వాదిశబ్దైః ప్రసిద్ధమధ్వాద్యాశ్రితగుణలక్షణయా ఆదిత్యాదయో గృహ్యంతే తద్వత్, తస్మాదబ్దం ప్రధానమితి సిద్ధమ్.

ఇతిద్వితీయాధికరణమ్.

౧౧. *న సంఖ్యోపసంగ్రహాదపి నానాభావాదతిరేకాచ్చ* పంచజనశబ్ద స్సాంఖ్యతత్త్వపరోఽన్యపరో వేతి యోగరూఢ్యోరనిశ్చయాత్సంశయే యథా తత్త్వవిద్యాధికారే ఛాగాయాం తాత్పర్యాభావాదజాపదేరూఢిత్యాగ స్తథా పంచమనుష్యేషు తాత్పర్యాభావాజ్జనశబ్దేన రూఢిం త్యక్త్వా తత్త్వాని గ్రాహ్యాణీతి దృష్టాంతసంగతిం

మధుభిన్నాదిత్యస్య 'అసౌ వాదిత్యో దేవమధు' ఇతి మధుత్వోపదేశః, తద్వదజాభిన్నాయాః ప్రకృతేః అజాత్వోపదేశే న కశ్చిద్విరోధః. తస్మాన్నాత్ర ప్రధాన స్యావకాశ ఇత్యశబ్దం ప్రధానమితి సిద్ధమ్. ౧౦

పూర్వమాధ్యాత్మికాధికారే ప్రసిద్ధచ్ఛాగగ్రహణాయోగాత్ అజా తేజ ఆదికేత్యుక్తమ్. తథా 'యస్మిన్పంచ పంచజనాః' ఇతి మంత్రే పంచజనశబ్దేన ప్రసిద్ధ మనుష్యగ్రహణాయోగాత్సాంఖ్యాభిమతపంచవింశతితత్త్వగ్రహణమస్త్వితి దృష్టాంత సంగత్యేదమాహ—

అత్ర ఫలం పూర్వవద్ద్రష్టవ్యమ్. బృహదారణ్యకే శ్రూయతే—'యస్మిన్పంచ

ప్రత్యవతిష్ఠతే 'యస్మిన్పంచపంచజనా ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠితః తమేవ మన్య ఆత్మానం విద్వాన్బ్రహ్మామృతోఽమృత' మితి, అస్మిన్మంత్రే పంచ పంచజనా ఇతి పంచసంఖ్యావిషయాఽపరా పంచసంఖ్యా శ్రూయతే పంచశబ్దద్వయదర్శనాత్, తఏతే పంచపంచకాః పంచవింశతిస్సంపద్యంతే. తయా చ పంచవింశతిసంఖ్యయా యావంతస్సంఖ్యేయా ఆకాఙ్క్ష్యంతే తావంత్యేవ చ తత్త్వాని సాంఖ్యైస్సంఖ్యాయంతే. "మూలప్రకృతిరవికృతిర్మహదాద్యాః ప్రకృతివికృతయస్సప్త. షోడశకశ్చ వికారో న ప్రకృతిః న వికృతిః పురుష" ఇతి. తయా శ్రుతిప్రసిద్ధయా పంచవింశతి సంఖ్యయా తేషాం స్మృతిప్రసిద్ధానాంపంచవింశతితత్త్వానాముపసంగ్రహాత్ప్రాప్తం తావచ్ఛ్రుతిమత్త్వమేవ ప్రధానాదీనామ్, తతో బ్రూమః. న సంఖ్యోపసంగ్రహాదపి ప్రధానాదీనాం శ్రుతిమత్త్వం ప్రత్యాశా కర్తవ్యా, కస్మాత్, నానాభావాత్. నానా హ్యేతాని పంచవింశతి స్తత్త్వాని,

---

సూచయన్మంత్రముదాహృత్య పూర్వపక్షయతి—ఏవమిత్యాదినా. ఫలం పూర్వవత్, ప్రాణచక్షుశ్శ్రోత్రాన్నమనాంసి వాక్యశేషస్థాః పంచజనాః పంచ, తత్ర చత్వారః సూత్రం అన్నం విరాట్ తయోః కారణమవ్యాకృతమాకాశశ్చ యస్మిన్నధ్యస్తాస్తమేవాత్మానమమృతం బ్రహ్మ మన్యే తన్మననాద్విద్వానహమమృతోఽస్మీతి మంత్రదృశో వచనం. నన్వస్తు పంచత్వవిశిష్టేషు పంచజనేషు పునః పంచత్వాన్వయాత్పంచవింశతి సంఖ్యాప్రతీతిస్తావతా కథం సాంఖ్యతత్త్వగ్రహ ఇత్యాశంక్య సంఖ్యాయా ధర్మ్యాకాంక్షాయాం తత్త్వాని గ్రాహ్యాణీత్యాహ—తయా చేతి. జగతో మూలభూతా ప్రకృతిస్త్రిగుణాత్మకం ప్రధానమనాదిత్వాదవికృతిః కస్యచిత్కార్యం న భవతీత్యర్థః. మహదహంకారః పంచతన్మాత్రాణీతి సప్తప్రకృతయో వికృతయశ్చ, తత్ర మహాన్ప్రధానస్య వికృతిరహంకారస్య ప్రకృతిః అహంకారః తామసః పంచతన్మాత్రాణాం శబ్దాదీనాం ప్రకృతిః సాత్త్వికః ఏకాదశేంద్రియాణాం, పంచతన్మాత్రాశ్చ పంచానాం స్థూలభూతానామాకాశాదీనాం ప్రకృతయః, పంచస్థూలభూతాన్యేకాదశేంద్రియాణి చేతి షోడశసంఖ్యాకో గణో వికార ఏవ న ప్రకృతిః, తత్త్వాంతరోపాదానత్వాభావాత్, పురుషస్తూదాసీన ఇతి సాంఖ్యకారికార్థః. సంఖ్యయా తత్త్వానాముపసంగ్రహాచ్ఛబ్దవత్త్వమితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి—నేతి. సాంఖ్యీయతత్త్వావిరుద్ధం

పంచజనా ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠితః' ఇత్యాది, తత్ర కిం పంచజనశబ్దేన మూలప్రకృ

నైషాం పంచశః పంచశస్సాధారణో ధర్మోఽస్తి, యేన పంచవింశతేరంతరాళేఽపరాః పంచపంచసంఖ్యా నివిశేరన్, న హ్యేకనిబంధనమంతరేణనానాభూతేషు ద్విత్వాదికాస్సంఖ్యా నివిశంతే. అథోచ్యేత పంచవింశతిసంఖ్యైవేయమవయవద్వారేణోపలక్ష్యతే. యథా "పంచసప్త చ వర్షాణి న వవర్ష శతక్రతు" రితి. ద్వాదశవార్షికీమనావృష్టిం కథయంతి తద్వదితి, తదపి నోపపద్యతే. అయమేవాస్మిన్పక్షే దోషో యల్లక్షణాశ్రయణీయాస్స్యాత్. పరశ్చాత్ర పంచశబ్దో జనశబ్దేన సమస్తః

నానాత్వమిష్టమిత్యత ఆహ—నైషామితి. పంచసు పంచసు సాధారణస్యేతరపంచకాద్వ్యావృత్తస్య ధర్మస్యాభావోఽత్ర నానాత్వం వివక్షితమిత్యర్థః. యద్యపి జ్ఞానకర్మేంద్రియేషు దశసు జ్ఞానకరణత్వం కర్మకరణత్వం చ పంచకద్వయేఽస్తి పంచ తన్మాత్రాసు పంచసు స్థూలప్రకృతిత్వం చ తథాపి యస్మిన్నిత్యాత్మ'న ఆకాశస్య చ పృథగుక్తేస్సత్త్వరజస్తమోమహదహంకారాః పంచ కర్తవ్యాః. మనశ్చత్వారిభూతాని చ పంచ. అస్మిన్పంచకద్వయే మిథోఽనువృత్తేతరపంచకవ్యావర్తకధర్మో నాస్తీత్యభిప్రాయః మాస్త్విత్యత ఆహ—యేనేతి. ధర్మేణేత్యర్థః. తదేవ స్ఫుటయతి—న హీతి. మహాసంఖ్యాయామవాంతరసంఖ్యాః కంచిద్ధర్మమాదాయ ప్రవిశంతి, యథా ద్వావశ్వినౌ సప్తర్షయోఽష్టౌ వసవశ్చేతి ప్రజాపతిస్సప్తదశేత్యత్రాశ్విత్వాదికమాదాయ ద్విత్వాదయః ప్రవిశంతి నాన్యథేత్యర్థః. పంచశబ్దద్వయేనస్వవాచ్యన్యూనసంఖ్యాద్వారేణ తద్వ్యాప్య మహాసంఖ్యైవ లక్ష్యత ఇతి సదృష్టాంతం శంకతే—అథేతి. ముఖ్యార్థస్య వక్ష్యమాణత్వాల్లక్షణానయుక్తేతి పరిహరతి—తదపి నేతి. పంచజనశబ్దయోరసమాసమంగీకృత్య పంచవింశతిసంఖ్యాప్రతీతిర్నిరస్తా. సంప్రతి సమాసనిశ్చయాన్న తత్ప్రతీతిరిత్యాహ—పరశ్చేతి. సమాసహేతుమాహ—భాషికేతి. అయమర్థః. అస్మిన్మంత్రే ప్రథమః పంచశబ్ద ఆద్యుదాత్తః. ద్వితీయస్సర్వానుదాత్తః. జనశబ్దశ్చాంతోదాత్తః. తథా చ న ద్వితీయపంచజనశబ్దయోస్సమాసం వినాంత్యస్యాకారస్యోదాత్తత్వం పూర్వేషామనుదాత్తత్వం చ ఘటతే. 'సమాసస్యే'తి సూత్రేణ సమాసస్యాంతోదాత్తత్వవిధానాత్. 'అనుదాత్తం పదమేకవర్జ'మితి చ సూత్రేణ యస్మిన్ పదే ఉదాత్తస్స్వరితో వా యస్య వర్ణస్య విధీయతే తమేకం వర్జయిత్వావశిష్టం తత్పదమనుదాత్తం భవతీతి విధానాచ్చ ఏవం మాం

త్యాదీని పంచవింశతితత్త్వాన్యుచ్యంతే,ఉత వాక్యశేషగతాః ప్రాణాదయ ఇతి సంశయే, తత్త్వానీతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—అస్మిన్మంత్రే శ్రూయమాణయా పంచవింశతి

పంచజనా ఇతి, పారిభాషికస్వరేణైకపదత్వనిశ్చయాత్ ప్రయోగాంతరే చ 'పంచానాం త్వా పంచజనానా' మిత్యేకపద్యైకస్వర్యైకవిభక్తికత్వావగమాత్, సమస్తత్వాచ్చ న వీప్సా పంచపంచేతి. తేన న పంచకద్వయగ్రహణం పంచపంచేతి, న చ పంచసంఖ్యాయా ఏకస్యాః పంచ

త్రికాంతోదాత్తస్వరేణైకపదత్వనిశ్చయః. భాషికాఖ్యే తు శతపథబ్రాహ్మణస్వరవిధాయకగ్రంథే 'స్వరితోఽనుదాత్తో' వేతి సూత్రేణ యో మంత్రదశాయామనుదాత్తస్స్వరితో వా స బ్రాహ్మణదశాయాముదాత్తో భవతీత్యపవాద ఆశ్రితః, తథా చాంత్యాదాకారాత్పూర్వేషామనుదాత్తానాముదాత్తత్వం బ్రాహ్మణావస్థాయాం ప్రాప్తం, 'ఉదాత్తమనుదాత్తమనంత్య' మితి సూత్రేణ మంత్రదశాయాముదాత్తస్యానంత్యస్య పరలగ్నతయోచ్చార్యమాణస్యానుదాత్తత్వం విహితం, తథా చాత్ర నకారాదుపరితన ఆకార ఆకాశశ్చేత్యనేన క్లిష్టతయా పఠ్యమానోఽనుదాత్తో భవతి, అయ మంతానుదాత్తస్వరో పారిభాషికః తేన బ్రాహ్మణస్వరేణైకపదత్వం నిశ్చీయత ఇతి. ప్రకటార్థకారైస్తు పాఠకప్రసిద్ధాంతోదాత్తస్వరో పారిభాషిక ఇతి వ్యాఖ్యాతం, తద్వ్యాఖ్యానం కల్పతరుకారైర్దూషితం. అంతానుదాత్తం హి సమామ్నాతారః పంచజనశబ్దమధీయత ఇతి పాఠకప్రసిద్ధిరసిద్ధేతి తథా చ పంచపంచజనా ఇతి మాంత్రికాంతోదాత్తస్స్వరః యస్మిన్ పంచపంచజనా ఇత్యంతానుదాత్తో బ్రాహ్మణస్వర ఇతి విభాగః, ఉభయథాప్యేకపద్యాత్సమాససిద్ధిరితి. తైత్తిరీయకప్రయోగాదప్యేకపదత్వమిత్యాహ—ప్రయోగాంతరే చేతి. ఆజ్యత్వా త్వాం పంచానాం పంచజనానాం దేవవిశేషాణాం యంత్రాయ ధర్త్రాయ గృహ్ణామీత్యాజ్యగ్రహణే మంత్రశేషః. దేవతానాం కర్మణి యంత్రవదవస్థితం శరీరం తదేవ ధర్త్రం, ఇహాముత్రభోగాధారస్తస్మై, తస్యాః వైకల్యార్థమితి యజమానోక్తిః, అస్తు సమాసస్తతః కిమిత్యత ఆహ—సమస్తత్వాచ్చేతి. ఆవృత్తిర్వీప్సా తదభావే పంచకద్వయాగ్రహణాత్పంచవింశతిసంఖ్యాప్రతీతిరసిద్ధేతి భావః. జనపంచకమేకం పంచకానాం పంచకం ద్వితీయమితి పంచకద్వయం తస్య పంచపంచేతి గ్రహణం నేత్యక్షరార్థః. కిం చాసమాసపక్షేఽపి కిం పంచశబ్దద్వయోక్తయోః పంచత్వయోః పరస్పరాన్వయః కిం వా తయోశ్శుద్ధజనైరన్వయః అథవా పంచత్వవిశిష్టైర్జనైరపరస్య పంచత్వస్యాన్వయః, నాద్య ఇత్యాహ—న చ పంచసంఖ్యాయా ఇతి—విశేషణమన్వయః. అనన్వయే హేతుమాహ—ఉపసర్జన

సంఖ్యయాస్మృతిసిద్ధపంచవింశతితత్త్వానాముపసంగ్రహాదపి న ప్రధానస్య శబ్దవత్త్వమ్. కుతః, నానాభావాత్ తేషాం పంచానాం పంచకానామేకపంచకపర్యాప్తాన్యపంచకవ్యావృత్తధర్మవత్త్వాభావేన నానాత్వాత్. నానాత్వేఽపి కథంచిత్పంచవింశతి

సంఖ్యయాఽపరయా విశేషణం పంచపంచకా ఇతి, ఉపసర్జనస్య విశేషణేనాసంయోగాత్. నన్వాపన్నపంచసంఖ్యాకా జనా ఏవ పునః పంచసంఖ్యయా విశేష్యమాణాః పంచవింశతిః ప్రత్యేష్యంతే. యథా పంచపూల్య ఇతి పంచవింశతిః పూలాః ప్రతీయంతే తద్వత్, నేతి బ్రూమః, యుక్తం యత్పంచపూలీశబ్దస్య సమాహారాభిప్రాయత్వాత్కతీతి సత్యాం భేదాకాంక్షాయాం పంచపంచపూల్య ఇతి విశేషణం, ఇహ తు పంచజనా ఇత్యాదిత ఏవ భేదోపాదానాత్కతీత్యసత్యాం భేదాకాంక్షాయాం న పంచపంచజనా ఇతి విశేషణం భవేత్, భవదపీదం విశేషణం పంచసంఖ్యాయా ఏవ భవేత్, తత్ర చోక్తో దోషః, తస్మాత్పంచపంచజనా ఇతి న పంచవింశతితత్త్వాభిప్రాయం, అతిరేకాచ్చ న పంచవింశతితత్త్వాభిప్రాయం, అతిరేకో హి భవత్యాత్మాకాశాభ్యాం పంచవింశతిసంఖ్యాయాః. ఆత్మా తావదిహ ప్రతిష్ఠాం ప్రత్యాధార

స్యేతి. అప్రధానానాం సర్వేషాం ప్రధానేన విశేష్యేణైవాన్వయో వాచ్యః, గుణానాం పరస్పరాన్వయే వాక్యభేదాపాతాదిత్యర్థః. ద్వితీయే దశసంఖ్యాప్రతీతిస్స్యాన్న పంచవింశతిసంఖ్యాప్రతీతిః. తృతీయముత్థాపయతి—నన్వితి. పంచత్వవిశిష్టేషు పంచత్వాంతరాన్వయే విశేషణీభూతపంచత్వేఽపి పంచత్వాన్వయాత్పంచవింశతిత్వప్రతీతిరిత్యర్థః. దృష్టాంతవైషమ్యేణ పరిహరతి—నేతి బ్రూమ ఇతి. పంచానాం పూలానాం సమాహార ఇత్యత్ర 'సంఖ్యాపూర్వో ద్విగుః' ఇతి సమాసో విహితః. తతో 'ద్విగో'రితి సూత్రేణ ఙీపో విధానాత్ సమాహారప్రతీతౌ సమాహారాః కతీత్యాకాంక్షాయాం సత్యాం పంచేతి పదాంతరాన్వయో యుక్తః, పంచజనా ఇత్యత్ర ఙీబంతత్వాభావేన సమాహారస్యాప్రతీతేః జనానాం చాదిత ఏవ పంచత్వోపాదానాత్సంఖ్యాకాంక్షాయా అసత్త్వాత్పంచేతి పదాంతరం నాన్వేతి ఆకాంక్షాధీనత్వాదన్వయస్యేత్యర్థః. భేదః విశేషణం. నను జనానాం నిరాకాంక్షత్వేఽపి తద్విశేషణీభూతపంచత్వాని కతీత్యాకాంక్షాయాం పంచత్వాంతరం విశేషణం భవిత్విత్యాశంకతే—భవదపీతి. నోపసర్జనస్యోపసర్జనాంతరేణాన్వయః కింతు ప్రధానేనైవేతి నోపసర్జనన్యాయవిరోధాదయుక్తమితి పరిహరతి—తత్ర చేతి. ఏవం నానాభావాదితి వ్యాఖ్యాయ అతిరేకాచ్చేతి వ్యాచష్టే—అతిరేకాచ్చేత్యాదినా. అతిరేక ఆధిక్యం జనశబ్దితపంచవింశతితత్త్వేష్వాత్మాఽన్తర్భా

సంఖ్యాంగీకారే బాధకాంతరమాహ—అతిరేకాచ్చ. అస్మిన్మంత్రే శ్రూయమాణయోః

త్వేన నిర్దిష్టః, యస్మిన్నితి సప్తమీసూచితస్య 'తమేవమన్య ఆత్మాన' మిత్యాత్మత్వేనానుకర్షణాత్. ఆత్మా చ చేతనః పురుషస్స చ పంచవింశతావంతర్గత ఏవేతి న తస్యైవాధారత్వమాధేయత్వం చ యుజ్యేత, అర్థాంతరపరిగ్రహే వా తత్త్వసంఖ్యాతిరేకస్సిద్ధాంతవిరుద్ధః ప్రసజ్యేత. తథా 'ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠిత' ఇత్యాకాశస్యాపి పంచవింశతావంతర్గతస్య న పృథగుపాదానం న్యాయ్యమ్, అర్థాంతరపరిగ్రహే చోక్తం దూషణమ్. కథం చ సంఖ్యామాత్రశ్రవణే సత్యశ్రుతానాం పంచవింశతితత్త్వానాముపసంగ్రహః ప్రతీయేత, జనశబ్దస్య తత్త్వేష్వరూఢత్వాత్, అర్థాంతరోపసంగ్రహేఽపి సంఖ్యోపపత్తేః. కథం తర్హి పంచపంచజనా ఇతి, ఉచ్యతే—'దిక్సంఖ్యే సంజ్ఞాయా'మితి విశేషస్మరణాత్సంజ్ఞాయామేవ పఞ్చశబ్దస్య జనశబ్దేన సమాసః, తతశ్చ రూఢత్వాభిప్రాయేణైవ కేచిత్పంచజనా నామ వివక్ష్యంతే, న సాంఖ్యతత్త్వాభిప్రాయేణ, తే కతీత్యస్యామాకాంక్షాయాం పునః పంచేతి ప్రయుజ్యతే,

తో న వా? నాద్య ఇత్యుక్త్వా ద్వితీయే దోషమాహ—అర్థాంతరేతి. తథాకాశం వికల్ప్య దూషయతి—తథేతి. ఉక్తో దోషస్సంఖ్యాధిక్యం. పంచవింశతిజనా ఆత్మాకాశౌ చేతి సప్తవింశతిసంఖ్యా స్యాదిత్యర్థః. న చ సత్త్వరజస్తమసాం పృథగ్గణనయా సేష్టేతి వాచ్యం, ఆకాశస్య పృథగుక్తివైయర్థ్యాత్ యస్మిన్నిత్యాత్మని తత్త్వానాం ప్రతిష్ఠోక్తివిరోధాత్తవమతే స్వతంత్రప్రధానస్యైవాధారత్వాత్ 'నేహ నానాస్తీ'తి వాక్యశేషవిరోధాచ్చ తవసత్యద్వైతవాదిత్వాత్. కిం చ పంచవింశతిసంఖ్యాప్రతీతావపి న సాంఖ్యీయతత్త్వధీస్సంఖ్యేయమాత్రేణ సంఖ్యాయా యుక్తత్వాదిత్యాహ—కథం చేతి. కిం జనశబ్దాత్తత్త్వగ్రహః ఉత సంఖ్యయేతి కథం శబ్దార్థః. నాద్య ఇత్యాహ—జనేతి. న ద్వితీయ ఇత్యాహ—అర్థాంతరేతి. కిం తదర్థాంతరం యదర్థకమిదం వాక్యమితి పృచ్ఛతి—కథమితి. పంచ చ తే జనాశ్చేతి కర్మధారయాదిసమాసాంతరాత్సంజ్ఞాసమాసస్యాప్తోక్త్యా బలవత్త్వం తావదాహ—ఉచ్యత ఇతి. దిగ్వాచినస్సంఖ్యావాచినశ్చ శబ్దాస్సంజ్ఞాయాం గమ్యమానాయాం సుబంతేనోత్తరపదేన సమస్యంతే. యథా

రాత్మాకాశయోః పంచవింశతి తత్త్వాతిరిక్తత్వాత్సప్తవింశతి తత్త్వప్రాప్తావపసిద్ధాంతాపాతః. తస్మాన్నాత్ర ప్రధానాది తత్త్వగ్రహణముచితమ్.

పఞ్చజనానామయే కేచిత్, తే చ పంచైవేత్యర్థః. సప్తర్షయస్సప్తేతి యథా. కే పునస్తే పఞ్చజనా నామేతి తదుచ్యతే.

సూ. ప్రాణాదయో వాక్యశేషాత్. ౧౨.

'యస్మిన్పంచ పంచజనా' ఇత్యత ఉత్తరస్మిన్మంత్రే బ్రహ్మస్వరూప నిరూపణాయ ప్రాణాదయః పఞ్చ నిర్దిష్టాః. 'ప్రాణస్య ప్రాణముత చక్షుషశ్చక్షురుత శ్రోత్రస్య శ్రోత్రమన్నస్యాన్నం మనసో యే మనో విదు'రితి, తే౽త్ర వాక్యశేషగతాస్సన్నిధానాత్పఞ్చజనా వివక్ష్యంతే. కథం పునః ప్రాణాదిషు జనశబ్దప్రయోగః, తత్త్వేషు వా కథం జన శబ్దప్రయోగః, సమానే తు ప్రసిద్ధ్యతిక్రమే వాక్యశేషవశాత్ప్రాణాదయ ఏవ గృహీతవ్యా భవంతి, జనసంబంధాచ్చ ప్రాణాదయో జనశబ్దభాజో భవంతి. జనవచనశ్చ పురుషశబ్దః ప్రాణేషు ప్రయుక్తః 'తేవా ఏతే పంచ బ్రహ్మపురుషాః' ఇతి, అత్ర 'ప్రాణో హ పితా ప్రాణో హ మాతే'త్యాది చ బ్రాహ్మణమ్. సమాసబలాచ్చ సముదాయస్య

దక్షిణాగ్నిస్సప్తర్షయ ఇత్యాది. అయం చ సమాసస్తత్పురుషభేదః పంచజనశబ్దస్య సంజ్ఞాత్వముక్త్వా సంజ్ఞికథనార్థం సూత్రం గృహ్ణాతి—కే పునస్త ఇతి.

౧౨. శ్రుతావుతశబ్దో౽ప్యర్థః. యే ప్రాణాదిప్రేరకం తత్సాక్షిణమాత్మానం విదుస్తే బ్రహ్మవిద ఇత్యర్థః. పంచజనశబ్దస్య ప్రాణాదిషు కయా వృత్త్యా ప్రయోగః ఇతి శంకతే—కథం పునరితి. యథా తవ తత్త్వేషు జనశబ్దస్య లక్షణయా ప్రయోగ స్తథా మమ ప్రాణాదిషు పంచజనశబ్దస్య లక్షణయేత్యాహ—తత్త్వేష్వితి. తర్హి రూఢ్యతిక్రమసామ్యాత్తత్త్వాన్యేవ గ్రాహ్యాణీత్యత ఆహ—సమానేత్వితి. సన్నిహిత సజాతీయానపేక్షశ్రుతిస్థా ఏవ గ్రాహ్యాః న తు వ్యవహితవిజాతీయసాపేక్షస్మృతిస్థా ఇత్యర్థః. లక్షణాబీజసంబంధమాహ—జనేతి. జనః పంచజన ఇతి పర్యాయః, పురుష మిత్రాదిశబ్దవచ్చ పంచజనశబ్దస్య ప్రాణాదిలక్షకత్వం యుక్తమిత్యాహ—జనవచన శ్చేతి. నను జాయంత ఇతి జనాః మహదాదయః జనకత్వాజ్జనః ప్రధానమితి. యోగ సంభవే కిమితి రూఢిమాశ్రిత్య లక్షణాప్రయాస ఇత్యత ఆహ—సమానేతి. యథా

నను తే పంచత్వసంఖ్యాకాః పంచజనాః క ఇత్యపేక్షాయామాహ—

ప్రాణ ఏవ ఆదిర్యేషాం ప్రాణచక్షుఃశ్రోత్రాన్నమనసాం తే ప్రాణాదయః

రూఢత్వమవిరుద్ధమ్. కథం పునరసతి ప్రథమప్రయోగే రూఢిశ్శక్యాశ్రయితుమ్. శక్యోద్భిదాదివదిత్యాహ. ప్రసిద్ధార్థసన్నిధానేన హ్యప్రసిద్ధార్థశ్శబ్దః ప్రయుజ్యమానస్సమభివ్యాహారాత్తద్విషయో నియమ్యతే యథా 'ఉద్భిదా యజేత యూపం ఛినత్తి వేదిం కరోతీ'తి తథాయమపి పంచజనశబ్దస్సమాసాన్వాఖ్యానాదవగతసంజ్ఞాభావస్సంజ్ఞ్యాకాంక్షీ వాక్యశేషసమభివ్యాహృతేషు ప్రాణాదిషు వర్తిష్యతే. కైశ్చిత్తు దేవాః పితరో గంధర్వా అసురా రక్షాంసి చ పంచజనా వ్యాఖ్యాతాః. అన్యైశ్చ చత్వారో వర్ణా నిషాదపంచమాః పరిగృహీతాః. క్వచిచ్చ

అశ్వకర్ణశబ్దస్య వర్ణసముదాయస్య వృక్షే రూఢిరేవం పంచజనశబ్దస్య రూఢిరేవ నావయవశక్త్యాత్మకో యోగ ఇత్యర్థః. పూర్వకాలికప్రయోగాభావాన్న రూఢిరిత్యాక్షిపతి—కథమితి. "స్యుః పుమాంసః పఞ్చజనా" ఇత్యమరకోశాదౌ ప్రయోగోఽస్త్యేవ. తదభావమంగీకృత్యాప్యాహ—శక్యేతి. జనసంబంధాచ్చేతి పూర్వభాష్యే నరేషు పంచజనశబ్దస్య రూఢిమాశ్రిత్య ప్రాణాదిషు లక్షణోక్తా ఇహ తు ప్రౌఢవాదేన ప్రాణాదిషు రూఢిరుచ్యత ఇతి మంతవ్యం. సంగృహీతం వివృణోతి—ప్రసిద్ధేత్యాదినా. 'ఉద్భిదా యజేత పశుకామ' ఇత్యత్రోద్భిత్పదం విధేయగుణార్థకం కర్మనామధేయం వేతి సంశయే ఖనిత్రాదావుద్భిత్పదస్య ప్రసిద్ధేర్యాగనామత్వే ప్రసిద్ధివిరోధాజ్జ్యోతిష్టోమే గుణవిధిరితి ప్రాప్తే రాద్ధాంతః. యజేత యాగేనేష్టం భావయేదిత్యర్థః. తత్రోద్భిదేత్యప్రసిద్ధస్య తృతీయాంతస్య యాగేనేత్యనేన ప్రసిద్ధార్థకేన సామానాధికరణ్యేన తన్నామత్వం నిశ్చీయతే, ఉద్భినత్తి పశూన్సాధయతీతి ప్రసిద్ధేరవిరోధాదప్రకృతజ్యోతిష్టోమే గుణవిధ్యయోగాత్తద్విధా చోద్భిదాఖ్యగుణవతా యాగేనేతి మత్వర్థసంబంధలక్షణాప్రసంగాచ్చేతి కర్మనామైవోద్భిత్పదం. తథా ఛినత్తీతి ప్రసిద్ధార్థచ్ఛేదనయోగ్యార్థకశబ్దసమభివ్యాహారాద్దారువిశేషో యూపశబ్దార్థః. కరోతీతి సమభివ్యాహారాద్వేదిశబ్దార్థస్సంస్కారయోగ్యస్థండిలవిశేష ఇతి గమ్యతే, తథా ప్రసిద్ధార్థకప్రాణాదిశబ్దసమభివ్యాహారాత్పంచజనశబ్దః ప్రాణాద్యర్థక ఇతి నిశ్చీయత ఇత్యర్థః. ఏకదేశినాం మతద్వయమాహ—కైశ్చిదిత్యాదినా. శూద్రాయాం బ్రాహ్మణాజ్జాతో నిషాదః. శ్రుత్వా పంచజనశబ్దస్యార్థాంతరమాహ—క్వచిచ్చేతి. పాంచజన్యయా

పంచజనశబ్దేనోచ్యంతే. కస్మాత్, వాక్యశేషాత్ 'ప్రాణస్య ప్రాణముత చక్షుషశ్చక్షుః' ఇత్యాదివాక్యశేషస్థత్వాదిత్యర్థః.

'యత్పాంచజన్యయా విశే'తి ప్రజాపరః ప్రయోగః పంచజనశబ్దస్య దృశ్యతే తత్పరిగ్రహేఽపీహ న కశ్చిద్విరోధః. ఆచార్యస్తు న పంచవింశతేస్తత్త్వానామిహ ప్రతీతిరస్తీత్యేవం పరతయా 'ప్రాణాదయో వాక్యశేషాది'తి జగాద.

భవేయుస్తావత్ప్రాణాదయః పంచజనా మాధ్యందినానాం యేఽన్నం ప్రాణాదిష్వామనంతి కాణ్వానాం తు కథం ప్రాణాదయః పంచజనా భవేయుః యేఽన్నం ప్రాణాదిషు నామనంతీత్యత ఉత్తరం పఠతి.

సూ. జ్యోతిషైకేషామసత్యన్నే. ౧౩.

అసత్యపి కాణ్వానామన్నే జ్యోతిషా తేషాం పంచసంఖ్యా పూర్యతే. తేఽపి హి 'యస్మిన్పంచజనాః' ఇత్యతః పూర్వస్మిన్మంత్రే బ్రహ్మస్వరూపనిరూపణాయైవ జ్యోతిరధీయతే. 'తద్దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతి'రితి. కథం పునరుభయేషామపి తుల్యవదిదం జ్యోతిః పఠ్యమానం సమానమంత్రగతయా పంచసంఖ్యయా కేషాంచిద్గృహ్యతే కేషాంచిన్నేతి, అపేక్షాభేదాదిత్యాహ. మాధ్యందినానాం సమానమంత్ర

ప్రజయా విశతీతి విట్ తయా విశా పురుషరూపయేంద్రస్యాహ్వానార్థం ఘోషాస్సృష్టా ఇతి యత్తద్వ్యక్తం ఘోషాతిరేకేణేంద్రాహ్వానాయోగాదితి శ్రుత్యనుసారేణ ప్రజామాత్రగ్రహణేఽపి న విరోధ ఇత్యర్థః. సూత్రవిరోధమాశంక్యాహ—ఆచార్యస్త్వితి. అతస్సాంఖ్యతత్త్వాతిరిక్తయత్కించిత్పరతయా పంచజనశబ్దస్య వ్యాఖ్యాయామవిరోధ ఇతి భావః.

౧౩. శంకోత్తరత్వేన సూత్రం గృహ్ణాతి—భవేయురితి. జ్యోతిషాం సూర్యాదీనాం జ్యోతిస్తద్బ్రహ్మ దేవా ఉపాసత ఇత్యర్థః. నన్విదం షష్ఠ్యంతజ్యోతిః పదోక్తం సూర్యాదికం జ్యోతిశ్శాఖాద్వయేఽప్యస్తీతి కాణ్వానాం పంచత్వపూరణాయ గృహ్యతే నాన్యేషామితి వికల్పో న యుక్త ఇతి శంకతే—కథం పునరితి. ఆకాంక్షావిశేషా

నన్వస్తు మాధ్యందినానాం ప్రాణాదిష్వన్నస్యామ్నానాత్పంచసంఖ్యా. కాణ్వానాం తు తదనామ్నానాత్కథం పంచసంఖ్యేత్యత ఆహ—

ఏకేషాం కాణ్వానామసత్యన్నే 'తద్దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిః' ఇత్యాదిపూర్వ

పఠితప్రాణాదిపంచజనలాభాన్నాస్మిన్మంత్రాంతరపఠితే జ్యోతిష్యపేక్షా భవతి తదలాభాత్తు కాణ్వానాం భవత్యపేక్షా, అపేక్షాభేదాచ్చ సమానేఽపి మంత్రే జ్యోతిషో గ్రహణాగ్రహణే, యథా సమానేఽప్యతిరాత్రే వచనభేదాత్షోడశినో గ్రహణాగ్రహణే తద్వత్. తదేవం న తావచ్ఛ్రుతిప్రసిద్ధిః కాచిత్ప్రధానవిషయాస్తి, స్మృతిన్యాయప్రసిద్ధీ తు పరిహరిష్యేతే. ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

సూ. కారణత్వేన చాకాశాదిషు యథావ్యపదిష్టోక్తేః. ౧౪.

ప్రతిపాదితం బ్రహ్మణో లక్షణమ్, ప్రతిపాదితం చ బ్రహ్మవిషయం

ద్వికల్పో యుక్త ఇత్యాహ—సిద్ధాంతీ. అపేక్షేతి. యథా 'అతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతి నే'తి వాక్యభేదాద్వికల్పస్తద్వచ్ఛాఖాభేదేనాన్నపాఠాపాఠాభ్యాం జ్యోతిషో వికల్ప ఇత్యర్థః. నను క్రియాయాం వికల్పో యుక్తః న వస్తునీతి చేత్, సత్యం అత్రాపి శాఖాభేదేన సాన్నా జ్యోతిస్సహితా వా పంచప్రాణాదయో యత్ర ప్రతిష్ఠితాస్తన్మనసాఽనుద్రష్టవ్యమితి ధ్యానక్రియాయాం వికల్పోపపత్తిరిత్యనవద్యమ్. ఉక్తం ప్రధానస్యాశబ్దత్వముపసంహరతి—తదేవమితి. తథాపి స్మృతియుక్తిభ్యాం ప్రధానమేవ జగత్కారణమిత్యత ఆహ—స్మృతీతి.

ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

౧౪. కారణత్వేన చాకాశాదిషు యథావ్యపదిష్టోక్తేః—పూర్వగ్రంథేనాస్య సంగతిం వక్తుం వృత్తమనువదతి— ప్రతిపాదిత మితి. అధికరణత్రయేణ ప్రధానస్యా

వాక్యస్థజ్యోతిషా పంచత్వం పూరణీయమ్. అతః ప్రధానమశబ్దమితి సిద్ధమ్.

ఇత్థమధికరణత్రయేణ ప్రధానస్యాశబ్దత్వసాధనేన బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వయః సాధితః. అధునా తేషామేవ పరస్పరవిరుద్ధార్థప్రతిపాదకత్వేనానిశ్చాయకత్వాదనుమానసిద్ధప్రధానపర ఏవోక్తసమన్వయోఽస్త్విత్యాక్షేపసంగత్యా, పూర్వం పంచత్వసంఖ్యాపూరణమన్నేన జ్యోతిషా వేతి వికల్పస్యావిరోధేఽపి ప్రకృతే కారణే వస్తుని వికల్పాయోగాద్విరోధే సత్యప్రామాణ్యం వాక్యానామితి ప్రత్యుదాహరణలక్షణావాంతరసంగత్యా చేదమాహ—

అత్ర పూర్వోత్తరయోః పక్షయోః సమన్వయాసిద్ధిః, తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః.

గతిసామాన్యం వేదాంతవాక్యానామ్, ప్రతిపాదితం చ ప్రధానస్యా శబ్దత్వమ్. తత్రేదమపరమాశంక్యతే.—న జన్మాదికారణత్వం బ్రహ్మణో బ్రహ్మవిషయం వా గతిసామాన్యం వేదాంతవాక్యానాం ప్రతిపాదయితుం శక్యమ్, కస్మాత్? విగానదర్శనాత్, ప్రతివేదాంతం హ్యన్యాన్యా సృష్టిరుపలభ్యతే క్రమాదివైచిత్ర్యాత్, తథా హి క్వచిత్, 'ఆత్మనః

శ్రౌతత్వోక్త్యా జగత్కారణత్వలక్షణేన బ్రహ్మణ ఏవ బుద్ధిస్థతా, తస్మిన్నేవ బుద్ధిస్థే నిర్విశేషే బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వయ ఇతి సాధితం పూర్వసూత్రసందర్భేణ. తత్ర లక్షణసమన్వయయోరసిద్ధిరేవ శ్రుతీనాం విరోధదర్శనాదిత్యాక్షేపరూపాం తేనాస్య సంగతిమాహ—తత్రేతి. న చావిరోధచింతాయాః ద్వితీయాధ్యాయే సంగతిర్నాస్మిన్నధ్యాయ ఇతి వాచ్యం, సిద్ధే సమన్వయే స్మృత్యాదిమానాంతర విరోధనిరాసస్య ద్వితీయాధ్యాయార్థత్వాత్ తత్పదవాచ్యజగత్కారణవాదిశ్రుతీనాం మిథో విరోధాద్వాచ్యార్థానిశ్చయేన లక్ష్యే సమన్వయాసిద్ధౌ ప్రాప్తాయాం తత్సాధకావిరోధచింతాయా అత్రైవ సంగత్వాత్. న చైవం సృష్టిశ్రుతీనామప్య విరోధోఽత్రైవ చింతనీయ ఇతి వాచ్యం, స్వప్నవత్కల్పితసృష్టౌ విరోధస్యైవాభావాత్. కిమర్థం తర్హి ద్వితీయే తచ్చింతనం స్థూలబుద్ధిసమాధానార్థమితి బ్రూమః. ఇహ తు సూక్ష్మదృశాం వాక్యసమన్వయజ్ఞానాయ తత్పదార్థశ్రుతి విరోధః పరిహ్రియతే. యద్యపి త్వం పదా శ్రుతివిరోధోఽత్ర పరిహర్తవ్యస్తథాపి ప్రథమసూత్రేణ బంధమిథ్యాత్వసూచనా విరోధస్సిద్ధః, ప్రపంచస్తు స్థూలబుద్ధి సమాధానప్రసంగేన భవిష్యతీతి మన్యతే సూత్రకారః. అత్ర జగత్కారణశ్రుతయో విషయాః తాః కిం బ్రహ్మణి మానం న వేతి సంశయేఽన్నజ్యోతిషోస్సంఖ్యాదృష్టి క్రియాయాం వికల్పేఽపి కారణే వస్తున్యసద్వా సద్వా కారణమిత్యాదివికల్పా సంభవాదప్రామాణ్యమితి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షయన్నుక్తాక్షేపం వివృణోతి—ప్రతివేదాంతమిత్యాదినా. వేదాంతానాం సమన్వయసాధనాచ్ఛ్రుత్యధ్యాయసంగతిః. అసదాదిపదానాం సత్కారణే సమన్వయోక్తేః పాదసంగతిః. పూర్వపక్షే సమన్వయాసిద్ధిః ఫలం, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి వివేకః. క్రమాక్రమాభ్యాం సృష్టివిరోధం తావ ద్దర్శయతి—తథా హి క్వచిదిత్యాదినా. స పరమాత్మా లోకాన సృజత అమ్మయశరీరప్రచుర స్వర్గలోకోఽంభశ్శబ్దార్థః. సూర్యరశ్మివ్యాప్తోఽంతరిక్ష లోకో మరీచయః. మరో మర్త్యలోకః. అబ్బహులాః పాతాళలోకాః ఆప ఇతి

అత్ర జగత్కారణత్వాదివాక్యాని బ్రహ్మణి మానం న వేతి విశయే, తేషాం పరస్పర

ఆకాశస్సంభూత' ఇత్యాకాశాదికా సృష్టిరామ్నాయతే, క్వచిత్తేజ ఆదికా 'తత్తేజోఽసృజతే' తి, క్వచిత్ప్రాణాదికా 'స ప్రాణమసృజత ప్రాణాచ్ఛ్రద్ధా' మితి, క్వచిదక్రమేణైవలోకానాముత్పత్తిరామ్నాయతే 'స ఇమాంల్లోకానసృజతాంభోమరీచిర్మరమాప' ఇతి, తథా క్వచిదసత్పూర్వికా సృష్టిః పఠ్యతే. 'అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ తతో వై సదజాయతే' తి 'అసదేవేదమగ్ర ఆసీత్ తత్సదాసీత్ తత్సత్యమభవ' దితిచ, క్వచిదసద్వాదనిరాకరణేన సత్పూర్వికా ప్రక్రియా ప్రతిజ్ఞాయతే 'తద్ధైక ఆహురసదేవేదమగ్ర ఆసీ' దిత్యుపక్రమ్య 'కుతస్తు ఖలు సోమ్యైవం స్యాదితి హోవాచ కథమసతస్సజ్జాయేతే' తి 'సత్త్వేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్' ఇతి క్వచిత్స్వయం కర్తృకైవ వ్యాక్రియా జగతో నిగద్యతే 'తద్ధేదంతర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యామేవ వ్యాక్రియత' ఇతి. ఏవమనేకధా విప్రతిపత్తేః వస్తుని చ వికల్పస్యానుపపత్తేర్న వేదాంతవాక్యానాం జగత్కారణావధారణపరతా న్యాయ్యా, స్మృతిన్యాయప్రసిద్ధిభ్యాం తు కారణాంతరపరిగ్రహో న్యాయ్య ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః.—సత్యపి ప్రతివేదాంతం సృజ్యమానేష్వాకాశాదిషు క్రమాదిద్వారకే విగానే న స్రష్టరి కించిద్విగానమస్తి, కుతః? యథా

శ్రుత్యర్థః. సృష్టివిరోధముక్త్వా కారణవిరోధమాహ—తథేతి. అసదనభివ్యక్తనామరూపాత్మకం కారణం, తతః కారణాత్సదభివ్యక్తం. ఏతత్తుల్యార్థం ఛాందోగ్యవాక్యమాహ—అసదేవేతి. కిం శూన్యమేవ నేత్యాహ—తత్సదితి. అబాధితం బ్రహ్మైవాసీదిత్యర్థః. తద్బ్రహ్మాత్మనా స్థితం జగత్సృష్టికాలే సమ్యగభివ్యక్తమభవత్. ప్రక్రియాసృష్టిః. తత్ తత్ర కారణే ఏకే బాహ్యాస్తేషాం మతం. శ్రుతిరేవ దూషయతి—కుత ఇతి. కుత ఏవం పదయోరర్థమాహ—కథమితి. స్వమతమాహ—సదితి. తదిదం జగత్. హ కిల తర్హి ప్రాక్కాలే అవ్యాకృతం కారణాత్మకమాసీత్. శ్రుతీనాం విరోధముపసంహరతి—ఏవమితి. కిమత్ర న్యాయ్యమిత్యాశంక్య మానాంతరసిద్ధప్రధానలక్షకత్వం వేదాంతానాం న్యాయ్యమిత్యాహ—స్మృతీతి. తత్ర సృష్టావిరోధమంగీకృత్య స్రష్టరి విరోధం పరిహరతి—సత్యపీతి. ఆకాశాదిషు బ్రహ్మణః కారణత్వే విరోధో నైవాస్తీతి ప్రతిజ్ఞాయాం హేతుమాహ—కుత ఇతి. యథాభూతత్వమేవాహ—

విరోధదర్శనాన్న మానమితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—చశబ్దః శంకానిరాసార్థః.

విగీతమధిగమ్యమానమవివక్షితం భవితుమర్హతీతి శక్యతే వక్తుమ్, అతిప్రసంగాత్. సమాధాస్యతి చాచార్యః కార్యవిషయం విగానం 'న వియదశ్రుతే'రిత్యారభ్య. భవేదపి కార్యస్య విగీతత్వమప్రతిపాద్యమానత్వాత్, న హ్యయం సృష్ట్యాదిప్రపంచః ప్రతిపిపాదయిషితః. న హి తత్ప్రతిబద్ధః కశ్చిత్పురుషార్థో దృశ్యతే శ్రూయతే వా, న చ కల్పయితుం శక్యతే. ఉపక్రమోపసంహారాభ్యాం తత్ర తత్ర బ్రహ్మవిషయైర్వాక్యైస్సాకమేకవాక్యతాయా గమ్యమానత్వాత్. దర్శయతి చ సృష్ట్యాదిప్రపంచస్య బ్రహ్మప్రతిపత్త్యర్థతాం 'అన్నేన సోమ్య శుంగేనాపో మూలమన్విచ్ఛాద్భిస్సోమ్య శుంగేన తేజో మూలమన్విచ్ఛ తేజసా సోమ్య శుంగేన సన్మూలమన్విచ్ఛే'తి. మృదాదిదృష్టాంతైశ్చ కార్యస్య కారణేనాభేదం వదితుం సృష్ట్యాదిప్రపంచశ్శ్రావ్యత ఇతి గమ్యతే. తథా చ సంప్రదాయవిదో వదంతి—"మృల్లోహవిస్ఫులింగాద్యైస్సృష్టిర్యాచోదితాన్యథా ఉపాయస్సోఽవతారాయ నాస్తి భేదః కథంచనే" తి. బ్రహ్మప్రతిపత్తిసంబద్ధం తు ఫలం శ్రూయతే 'బ్రహ్మ

మానే ద్రష్టర్యపి నానాత్వం ప్రసజ్యేతేత్యాహ—అతి ప్రసంగాదితి. సృష్టివిరోధమంగీకృత్య స్రష్టరి న విరోధ ఇత్యుక్తమధునాంగీకారం త్యజతి—సమాధాస్యతి చేతి. కిమర్థం తర్హి శ్రుతయస్సృష్టిమన్యథాన్యథా వదంతీత్యాశంక్య సృష్టావతాత్పర్యజ్ఞాపనాయేత్యాహ—భవేదిత్యాదినా. అతాత్పర్యార్థే విరోధో న దోషాయేత్యతాత్పర్యం సాధయతి—న హీతి. ఫలవద్బ్రహ్మవాక్యశేషత్వేన సృష్టివాక్యానామర్థవత్త్వసంభవాన్న స్వార్థే పృథక్ఫలం కల్ప్యం వాక్యభేదాపత్తేరిత్యాహ—న చ కల్పయితుమితి. న్యాయాదేకవాక్యత్వం సిద్ధం శ్రుతిరపి దర్శయతీత్యాహ—దర్శయతి చేతి. శుంగేన కార్యేణ లింగేన. కారణబ్రహ్మజ్ఞానార్థత్వం సృష్టిశ్రుతీనాముక్త్వా కారణస్యాద్వయత్వజ్ఞానం ఫలాంతరమాహ—మృదాదీతి. ఏవం నిష్ఫలాయామనన్యార్థాయాం సృష్టౌ తాత్పర్యాభావాద్విరోధో న దోష ఇత్యత్ర వృద్ధసమ్మతిమాహ— తథా చేతి. అన్యథాన్యథేతి వీప్సా ద్రష్టవ్యా. అవతారాయ బ్రహ్మధీజన్మనే, అతస్తదన్యథాత్వేఽపి

భూత ఈశ్వరః కారణత్వేన వ్యపదిష్ట ఏకస్మిన్వేదాంతవాక్యే తథాభూతస్యైవాపరస్మిన్వాక్యేఽప్యుక్తేరభిధానాదిత్యర్థః.

విదాప్నోతి పరం తరతి శోకమాత్మవిత్ తమేవ విదిత్వాతిమృత్యుమేతీ’ తి చ. ప్రత్యక్షావగమం చేదం ఫలం ‘తత్త్వమసీ’ త్యసంసార్యాత్మత్వప్రతిపత్తౌ సత్యాం సంసార్యాత్మత్వవ్యావృత్తేః.

యత్పునః కారణవిషయం విగానం దర్శితం ‘అసద్వాఇద మగ్ర ఆసీ’ దిత్యాది తత్పరిహర్తవ్యం. అత్రోచ్యతే.

సూ. సమాకర్షాత్. ౧౫.

‘అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీ’దితి నాత్రాసన్నిరాత్మకం కారణత్వేన శ్రావ్యతే. యతః ‘అసన్నేవ స భవతి అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్ అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద సంతమేనం తతో విదురితీ’త్యసద్వాదాపవాదేనాస్తిత్వలక్షణం బ్రహ్మాన్నమయాదికోశపరంపరయా ప్రత్యగాత్మానం నిర్ధార్య‘సోఽకామయతే’తి తమేవ ప్రకృతం సమాకృష్య సప్రపంచాం సృష్టిం తస్మాచ్ఛ్రావయిత్వా ‘‘తత్సత్యమిత్యాచక్షత’ ఇతి చోపసంహృత్య ‘తదప్యేష శ్లోకో భవతీ’తి తస్మిన్నేవ ప్రకృతేఽర్థే శ్లోకమిమముదాహరతి ‘అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీ’దితి యది త్వసన్నిరాత్మకమస్మిన్ శ్లోకేఽభిప్రేయేత తతోఽన్యసమాకర్షణేఽన్యస్యోదాహరణాదసంబద్ధం వాక్యమాపద్యేత తస్మాన్నామరూపవ్యాకృతవస్తువిషయః ప్రాయేణ సచ్ఛబ్దః ప్రసిద్ధ ఇతి తద్వ్యాకరణాభావాపేక్షయా ప్రాగుత్పత్తేస్సదేవ

బ్రహ్మణి న భేదః జ్ఞేయే న విగానమిత్యర్థః. బ్రహ్మజ్ఞానస్య సృష్టిశేషిత్వముక్తం తన్నిర్వాహాయ తస్య ఫలమాహ—బ్రహ్మేతి. మృత్యుమత్యేతీత్యన్వయః.

౧౫. ఏవం సృష్టిద్వారకం విరోధముత్సూత్రం సమాధాయ కారణస్య సదసత్త్వాదినా సాక్షాచ్ఛ్రుతివిరోధనిరాసార్థం సూత్రమాదత్తే—యత్పునరితి. యతోఽస్తిత్వలక్షణం బ్రహ్మ నిర్ధార్య తస్మిన్నేవ శ్లోకముదాహరతి అతోఽత్ర శ్లోకే నిరాత్మకమసన్న శ్రావ్యత ఇతి యోజనా. తత్తత్ర సదాత్మని శ్లోకో మంత్రో భవతి. సదాత్మసమాకర్షాదతీంద్రియార్థకాసత్పదేన బ్రహ్మ లక్ష్యత ఇత్యాహ—తస్మాదితి. నచ ప్రధాన

నను క్వచిదసతః క్వచిత్సత ఉత్పత్తిశ్రవణాద్విరోధ ఇత్యాశంక్యాహ—
‘అసదేవేదమగ్ర ఆసీత్’ ఇత్యనభివ్యక్తనామరూపవాచినా అసచ్ఛబ్దేన సత

బ్రహ్మోసదివాసీదిత్యుపచర్యతే. ఏష్వైవ 'అసదేవేదమగ్ర ఆసీ'దిత్యత్రాపి యోజనా 'తత్సదాసీ'దితి సమాకర్షణాత్. అత్యంతాభావాభ్యుపగమే హి తత్సదాసీదితి కిం సమాకృష్యేత 'తద్ధైక ఆహురసదేవేదమగ్ర ఆసీ'దిత్యత్రాపి న శ్రుత్యంతరాభిప్రాయేణాయమేకీయమతోపన్యాసః క్రియాయామివ వస్తుని వికల్పస్యాసంభవాత్. తస్మాచ్ఛ్రుతిపరిగృహీత సత్పక్షదార్ఢ్యాయైవాయం మందమతిపరికల్పితస్యాసత్పక్షస్యోపన్యస్య నిరాస ఇతి ద్రష్టవ్యం 'తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీ'దిత్యత్రాపి న నిరధ్యక్షస్య జగతో వ్యాకరణం కథ్యతే 'స ఏష ఇహ ప్రవిష్ట ఆనఖాగ్రేభ్య' ఇత్యధ్యక్షస్య వ్యాకృతకార్యానుప్రవేశిత్వేన సమాకర్షాన్నిరధ్యక్షే వ్యాకరణాభ్యుపగమే హ్యనంతరేణ ప్రకృతావలంబినా స ఇత్యనేన సర్వనామ్నా కః కార్యానుప్రవేశిత్వేన సమాకృష్యేత. చేతనస్య చాయమాత్మనశ్శరీరేఽనుప్రవేశశ్శ్రూయతే, అనుప్రవిష్టస్య చేతనత్వశ్రవణాత్ 'పశ్యంశ్చక్షుశ్శృణ్వన్ శ్రోత్రం మన్వానో మన' ఇతి. అపిచ యాదృశమిదమద్యత్వే నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియమాణం

మేవ లక్ష్యతామితి వాచ్యం. చేతనార్థక బ్రహ్మాదిశబ్దానామనేకేషాం లక్షణాగౌరవాపాతాదితి భావః. తిత్తిరిశ్రుతౌ సూత్రం యోజయిత్వా ఛాందోగ్యాదౌ యోజయతి—ఏష్వైవేతి. సదేకార్థకతత్పదేన పూర్వోక్తాసతస్సమాకర్షాన్న శూన్యత్వమిత్యర్థః. నన్వసత్పదలక్షణా న యుక్తా శ్రుతిభిరేవ స్వమతభేదేనోదితానుదితహోమవద్వికల్పస్య దర్శితత్వాదిత్యత ఆహ—తద్ధైక ఇతి. ఏకే శాఖిన ఇత్యర్థో న భవతి, కింతు అనాది సంసారచక్రస్థా వేదబాహ్యా ఇత్యర్థః. శూన్యనిరాసేన శ్రుతిభిస్సద్వాదస్యైవేష్టత్వాత్తాసాం విరోధస్ఫూర్తినిరాసాయ లక్షణా యుక్తేతి భావః. యదుక్తం క్వచిదకర్తృకా సృష్టిః కథితేతి తన్నేత్యాహ—తద్ధేదమితి. అధ్యక్షః కర్తా. నన్వత్ర కర్తృభావ ఏవ పరామృశ్యత ఇత్యత ఆహ—చేతనస్య చాయమితి. చక్షుర్ద్రష్టా శ్రోత్రం శ్రోతా మనో మంతేత్యుచ్యత ఇత్యర్థః. అద్యకార్యం సకర్తృకం కార్యత్వాద్ఘటవదిత్యాహ—అపిచేతి. అద్యత్వే ఇదానీం. నను కర్మకారకాదన్యస్య కర్తుస్సత్త్వే కర్మణ

ఏవ సమాకర్షాత్ నాసతః కారణత్వశంకావకాశః. అతో జగత్కారణత్వవాదివాక్యసమన్వయో బ్రహ్మణ్యేవేతి సిద్ధమ్.

జగత్సాధ్యక్షం వ్యాక్రియతే ఏవమాదిసర్గేఽపీతి గమ్యతే, దృష్టవిపరీతకల్పనానుపపత్తేః. శ్రుత్యంతరమపి 'అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీ'తి సాధ్యక్షామేవ జగతో వ్యాక్రియాం దర్శయతి. వ్యాక్రియతఇత్యపి కర్మకర్తరి లకారస్సత్యేవ పరమేశ్వరే వ్యాకర్తరి సౌకర్యమపేక్ష్య ద్రష్టవ్యః. యథా లూయతే కేదారస్స్వయమేవేతి సత్యేవ పూర్ణకే లవితరి. యద్వా కర్మణ్యేవైష లకార అర్థాక్షిప్తం కర్త్రంతరమపేక్ష్య ద్రష్టవ్యః. యథా గమ్యతే గ్రామ ఇతి—ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

సూ. జగద్వాచిత్వాత్. ౧౬.

కౌషీతకిబ్రాహ్మణే బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదే శ్రూయతే 'యో వై బాలాక ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తా యస్య వైతత్కర్మ స వై వేదితవ్య'ఇతి. తత్ర కిం జీవో వేదితవ్యత్వేనోపదిశ్యతే? ఉత

ఏవ కర్తృత్వవాచిలకారతా విరుద్ధేత్యతఆహ—వ్యాక్రియతఇతి. అనాయాసేన సిద్ధిమపేక్ష్య కర్మణః కర్తృత్వముపచర్యత ఇత్యర్థః. వ్యాక్రియతే జగత్స్వయమేవ నిష్పన్నమితి వ్యాఖ్యాయ కేనచిద్వ్యాకృతమితి వ్యాచష్టే—యద్వేతి. అతశ్శ్రుతీనామవిరోధాత్కారణద్వారా సమన్వయ ఇతి సిద్ధం. ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

౧౬. జగద్వాచిత్వాత్. విషయమాహ—కౌషీతకీతి. బలాకాయా అపత్యం బాలాకిర్బ్రాహ్మణః తం ప్రతి రాజోవాచ—యో వా ఇతి. న కేవలమాదిత్యాదీనాం కర్తా కింతు సర్వస్య జగత ఇత్యాహ—యస్యేతి. ఏతజ్జగత్ యస్య కర్మ క్రియత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా కార్యమిత్యర్థః. కర్మేతిశబ్దస్య యోగరూఢిభ్యాం సంశయమాహ—తత్రేతి. పూర్వత్రైకవాక్యస్థసదాదిశబ్దబలాదసచ్ఛబ్దో నీతః, ఇహ తు వాక్యభేదాత్ 'బ్రహ్మ తే బ్రవాణీ'తి బాలాకివాక్యస్థబ్రహ్మశబ్దేన ప్రాణాదిశబ్దో బ్రహ్మపరత్వేన నేతుమశక్య

పూర్వమేకవాక్యస్థసచ్ఛబ్దబలాదసచ్ఛబ్దో నీతః. ఇహ తు వాక్యభేదాత్ 'బ్రహ్మ తే బ్రవాణి' ఇతి బాలాకివాక్యస్థబ్రహ్మశబ్దేన ప్రాణాదిశబ్దో బ్రహ్మపరత్వేన నేతుమశక్య ఇతి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే వాక్యస్య ప్రాణాద్యుపాసనాపరత్వాద్బ్రహ్మణి సమన్వయాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. కౌషీతకిబ్రాహ్మణే శ్రూయతే—'యో వై బాలాక

ముఖ్యః ప్రాణః? ఉత పరమాత్మేతి విశయః కిం తావత్ప్రాప్తం ప్రాణ ఇతి కుతః, 'యస్య వై తత్కర్మే'తి శ్రవణాత్, పరిస్పందలక్షణస్య చ కర్మణః ప్రాణాశ్రయత్వాత్, వాక్యశేషే చ 'అథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతీ'తి ప్రాణశబ్దశ్రవణాత్ ప్రాణశబ్దస్య చ ముఖ్యే ప్రాణే ప్రసిద్ధత్వాత్, యే చైతే పురస్తాద్బాలాకినా 'ఆదిత్యే పురుషశ్చంద్రమసి పురుష' ఇత్యేవమాదయః పురుషా నిర్దిష్టాః తేషామపి భవతి ప్రాణః కర్తా ప్రాణావస్థావిశేషత్వాదాదిత్యాదిదేవతాత్మనామ్ 'కతమ ఏకో దేవ ఇతి ప్రాణ ఇతి స బ్రహ్మేత్యాచక్షత' ఇతి శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధేః, జీవో వాఽయమిహ వేదితవ్యతయోపదిశ్యతే తస్యాపి ధర్మాధర్మలక్షణం కర్మ శక్యతే శ్రావయితుమ్, 'యస్య వై తత్కర్మే'తి సోఽపి భోక్తృత్వాద్భోగోపకరణభూతానామేతేషాం పురుషాణాం కర్తోపపద్యతే, వాక్యశేషే చ జీవలింగమవగమ్యతే. యత్కారణం వేదితవ్యతయోపన్యస్తస్య పురుషాణాం కర్తుర్వేదనాయోపేతం బాలాకిం ప్రతిబుబోధయిషురజాతశత్రుః సుప్తం పురుషమామంత్ర్యామంత్రణశబ్దాశ్రవణాత్ప్రాణాదీనామభోక్తృత్వం ప్రతిబోధ్య యష్టిఘాతో

ఇతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షమాహ--కిం తావదితి. పూర్వపక్షే వాక్యస్య ప్రాణాద్యుపాస్తిపరత్వాద్బ్రహ్మణి సమన్వయాసిద్ధిః. సిద్ధాంతే జ్ఞేయే సమన్వయసిద్ధిరితి ఫలం. అథ సుషుప్తౌ ద్రష్టేతి శేషః. శ్రుతం పురుషకర్తృత్వం ప్రాణస్య కథమిత్యత ఆహ—యే చైత ఇతి. సూత్రాత్మకస్య ప్రాణస్య వికారాస్సూర్యాదయ ఇత్యత్ర మానమాహ—కతమ ఇతి. యస్య మహిమానస్సర్వే దేవా ఇతి పూర్వవాక్యే దర్శితం అతస్సర్వదేవాత్మకత్వాత్స ప్రాణో బ్రహ్మ త్యత్పరోక్షం శాస్త్రైకవేద్యత్వాదిత్యర్థః. పూర్వపక్షాంతరమాహ—జీవో వేతి. యత్కారణం యస్మాజ్జీవం బోధయతి తస్మాదస్తి సుప్తోత్థాపనం జీవలింగమితి యోజనా. తౌ హ పురుషం సుప్తమాజగ్మతుః తం రాజాఽహ హే బృహత్పాండరవాసస్సోమరాజన్నిత్యామంత్ర్య సంబోధ్య సంబోధనానభిజ్ఞత్వాత్ప్రాణాదేరనాత్మత్వముక్త్వా యష్ట్యాఘాతేనోత్థాప్య జీవం బోధితవానిత్యర్థః. శ్రేష్ఠీ ప్రధానః సైవర్భృత్యైర్జ్ఞాతిభిరుపహృతం భుఙ్క్తే స్వాః జ్ఞాతయశ్చ తముప

తేషాం పురుషాణాం కర్తా యస్య వై తత్కర్మ స వై వేదితవ్యః' ఇతి. తత్ర వేదితః కర్తా కిం ప్రాణః, ఉత జీవః, ఆహోస్విత్పరమాత్మేతి విశయే, 'యస్య వై త

త్థాపనాత్ప్రాణాదివ్యతిరిక్తం జీవం భోక్తారం ప్రతిబోధయతి, తథా పరస్తాదపి జీవలింగమవగమ్యతే. తద్యథా 'శ్రేష్ఠీ స్వైర్భుఙ్క్తే యథా వా స్వాః శ్రేష్ఠినం భుంజంత్యేవమేవైష ప్రజ్ఞాత్మైతైరాత్మభిర్భుఙ్క్తే ఏవమేవైతే ఆత్మాన ఏతమాత్మానం భుంజంతీ'తి ప్రాణభృత్త్వాచ్చ జీవస్యోపపన్నం ప్రాణశబ్దత్వమ్. తస్మాజ్జీవముఖ్యప్రాణయోరన్యతర ఇహ గ్రహణీయో న పరమేశ్వరః. తల్లింగానవగమాదితి. ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః — పరమేశ్వర ఏవాయమేతేషాం పురుషాణాం కర్తా స్యాత్, కస్మాత్, ఉపక్రమసామర్థ్యాత్, ఇహ హి బాలాకిరజాతశత్రుణా సహ 'బ్రహ్మ తే బ్రవాణీ'తి సంవదితుముపచక్రమే, స చ కతిచిదాదిత్యాద్యధికరణాన్పురుషానముఖ్యబ్రహ్మదృష్టిభాజ ఉక్త్వా తూష్ణీం బభూవ, తమజాతశత్రుః 'మృషా వై ఖలు మా సంవదిష్ఠా బ్రహ్మ తే బ్రవాణీ'త్యముఖ్యబ్రహ్మవాదితయాపోద్య తత్కర్తారమన్యం వేదితవ్యతయోపచిక్షేప. యది సోఽప్యముఖ్యబ్రహ్మదృష్టిభాక్స్యాదుపక్రమో బాధ్యేత, తస్మాత్పరమేశ్వర ఏవాయం భవితుమర్హతి కర్తృత్వం చైతేషాం పురుషాణాం న పరమేశ్వరాదన్యస్య స్వాతంత్ర్యేణావకల్పతే. 'యస్య వై

జీవంతి. ఏవం జీవోఽపి ఆదిత్యాదిభిః ప్రకాశాదినా భోగోపకరణైర్భుఙ్క్తే. తే చ వావిర్గ్రహణాదినా జీవముపజీవంతీత్యుక్తం భోక్తృత్వం జీవలింగం. నను 'ప్రాణ ఏవైకధా భవతీ'తి శ్రుతః ప్రాణశబ్దో జీవే కథమిత్యత ఆహ — ప్రాణభృత్త్వాచ్చేతి. సూత్రాద్బహిరేవ సిద్ధాంతయతి — ఏవమితి. స చ బాలాకిర్బ్రహ్మత్వభ్రాంత్యా వ్యష్టిలింగరూపాన్పురుషానుక్త్వా రాజ్ఞా నిరస్తస్తూష్ణీం స్థితః, త్వదుక్తం బ్రహ్మ మృషైవేత్యుక్త్వా రాజ్ఞోచ్యమానం బ్రహ్మైవేతి వక్తవ్యమన్యథా రాజ్ఞోఽపి మృషావాదిత్వప్రసంగాదిత్యాహ — యది సోఽపీతి. వేదితవ్యోఽపీత్యర్థః. ముఖ్యం పురుషకర్తృత్వం బ్రహ్మణ ఏవ లింగం ప్రాణజీవయోస్తన్నియమ్యత్వేనాస్వాతంత్ర్యాదిత్యాహ — కర్తృత్వం చేతి. యదుక్తం చలనాదృష్టయోర్వాచకః కర్మశబ్దః ప్రాణజీవయోరుపస్థాపక ఇతి తత్రేత్యాహ — యస్యేతి. అనేకార్థకాచ్ఛబ్దాదన్యతరార్థస్య ప్రకరణాదుపపదాద్వా

త్కర్మ' ఇతి చలనాత్మకకర్మణః ప్రాణస్యైవ సంభవాత్ 'ఏవమేవైష ప్రజ్ఞాత్మైతైరాత్మభిర్భుంక్తే' ఇతి జీవలింగాచ్చ ప్రాణజీవావితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు — పురుషాణాం కర్తా పరమాత్మైవ. కుతః, 'బ్రహ్మ తే బ్రవాణి' ఇతి బ్రహ్మణ ఏవోపక్రమాత్.

తత్కర్మేత్యపి నాయం పరిస్పందలక్షణస్య ధర్మాధర్మలక్షణస్య వా కర్మణో నిర్దేశః తయోరన్యతరస్యాప్యప్రకృతత్వాదసంశబ్దితత్వాచ్చ. నాపి పురుషాణామయం నిర్దేశః, ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తేత్యేవ తేషాం నిర్దిష్టత్వాత్, లింగవచనవిగానాచ్చ. నాపి పురుషవిషయస్య కరోత్యర్థస్య క్రియాఫలస్య వాయం నిర్దేశః, కర్తృశబ్దేనైవ తయోరుపాత్తత్వాత్, పరిశేషాత్ప్రత్యక్షసన్నిహితం జగత్సర్వనామ్నైతచ్ఛబ్దేన నిర్దిశ్యతే, క్రియత ఇతి చ తదేవ జగత్కర్మ. నను జగదప్యప్రకృతమసంశబ్దితం చ, సత్యమేతత్, తథాప్యసతి విశేషోపాదానే సాధారణేనా న సన్నిధానేన సన్నిహితస్య వస్తుమాత్రస్యాయం నిర్దేశ ఇతి గమ్యతే న విశిష్టస్య కస్యచిత్, విశేషసన్నిధానాభావాత్. పూర్వత్ర చ జగదేకదేశభూతానాం పురుషాణాం విశేషోపాదానాదవిశేషితం జగదేవేహోపాదీయత ఇతి గమ్యతే. ఏతదుక్తం భవతి, య ఏతేషాం పురుషాణాం జగదేకదేశభూతానాం కర్తా కిమనేన విశేషేణ యస్య

గ్రహణం న్యాయ్యం. అత్ర ప్రకరణోపపదయోరసత్త్వాత్కస్య గ్రహణమితి సంశయే పురుషకర్తృపదసాన్నిధ్యాత్క్రియత ఇతి యోగాజ్జగద్గ్రహణమిత్యర్థః. ఏతత్కర్మేతి ప్రకృతపరామర్శాత్పురుషాః పూర్వోక్తాః కర్మశబ్దేన నిర్దిశ్యంతామిత్యత ఆహ—నాపీతి. పౌనరుక్త్యాపాతాత్పురుషాణాం నపుంసకైకవచనే నపరామర్శాయోగాచ్చేత్యర్థః. నను పురుషోత్పాదకస్య కర్తుర్వ్యాపారః కరోత్యర్థ ఉత్పాదనం తస్య ఫలం పురుషజన్మ తదన్యతరవాచీ కర్మశబ్దోఽస్త్విత్యత ఆహ—నాపీతి. కర్తృశబ్దేనేతి క్రియాఫలాభ్యాం వినా కర్తృత్వాయోగాత్కర్తృశబ్దేనైవ తయోర్గ్రహణమిత్యర్థః, జగతోఽపి ప్రకరణోపపదే న స్త ఇత్యుక్తమంగీకరోతి—సత్యమితి. ప్రకరణాదికం హి సర్వనామ్నస్సంకోచకం తస్మిన్నసతి సామాన్యేన బుద్ధిస్థం సర్వమేవ గృహ్యతే, అత్ర చ సంకోచకాసత్త్వాత్సర్వార్థకేన సర్వనామ్నా బుద్ధిస్థస్య కార్యమాత్రస్య కర్మశబ్దో వాచక ఇత్యాహ—తథాపీతి. కించ జగదేకదేశోక్త్యా జగత్ప్రకృతమిత్యాహ—పూర్వత్రేతి. జగద్గ్రహే పురుషాణామపి గ్రహాత్పృథగుక్తిర్వ్యర్థేత్యత ఆహ—ఏతదుక్తమితి. స వేదితవ్య ఇతిసంబంధః. పురుషమాత్రనిరూపితం కర్తృత్వమితి భ్రాంతినిరా

క్రియత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా కర్మశబ్దస్య ప్రత్యక్షాద్యుపస్థాపితజగద్వాచిత్వాత్. నను పురుషాణాం జగదంతర్భావాత్తత్కర్తృత్వం కిమితి పృథగుచ్యత ఇతి చేత్, న. బాలా

వా కృత్స్నమేవ జగదవిశేషితం కర్మేతి. వాశబ్ద ఏకదేశావచ్ఛిన్న కర్తృత్వవ్యావృత్త్యర్థః. యే బాలాకినా బ్రహ్మత్వాభిమతాః పురుషాః కీర్తితాస్తేషామబ్రహ్మత్వఖ్యాపనాయ విశేషోపాదానం, ఏవం బ్రాహ్మణ పరివ్రాజకన్యాయేన సామాన్యవిశేషాభ్యాం జగతః కర్తా వేదితవ్యత యోపదిశ్యతే, పరమేశ్వరశ్చ సర్వజగతః కర్తా సర్వవేదాంతేష్వవ ధారితః.

సూ. జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతి చేత్తద్వ్యాఖ్యాతమ్. ౧౭.

అథ యదుక్తం వాక్యశేషగతాజ్జీవలింగాన్ముఖ్య ప్రాణలింగాచ్చ తయోరేవాన్యతరస్యేహ గ్రహణం న్యాయ్యం న పరమేశ్వరస్యేతి తత్పరిహర్తవ్యమ్. అత్రోచ్యతే, పరిహృతం తత్ 'నోపాసాత్రైవిధ్యా దాశ్రితత్వాదిహతద్యోగా'దిత్యత్ర. త్రివిధం హ్యత్రోపాసనమేవం సతి ప్రసజ్యేత, జీవోపాసనం ముఖ్యప్రాణోపాసనం బ్రహ్మోపాసనం చేతి. న చైతన్న్యాయ్యమ్, ఉపక్రమోపసంహారాభ్యాం హి బ్రహ్మవిష యత్వమస్య వాక్యస్యావగమ్యతే. తత్రోపక్రమస్య తావద్బ్రహ్మవిష యత్వం దర్శితమ్. ఉపసంహారస్యాపి నిరతిశయఫలశ్రవణాద్బ్రహ్మవిష యత్వం దృశ్యతే 'సర్వాన్పాప్మనోఽపహత్య సర్వేషాం చ భూతానాం

సార్థో వాశబ్దః. బ్రాహ్మణాభోజయితవ్యాః పరివ్రాజకాశ్చేత్యత్ర యథా బ్రాహ్మణశబ్దః పరివ్రాజకాన్యవిషయః తథాత్ర కర్మశబ్దః పురుషాన్యజగద్వాచీత్యాహ—ఏవమితి. అస్తు జగత్కర్తా వేదితవ్యః పరమేశ్వరస్య కిమాయాతమిత్యత ఆహ—పరమేశ్వరశ్చేతి.

౧౭. సిద్ధాంతముక్త్వా పూర్వపక్షబీజమనూద్య దూషయతి—జీవముఖ్యప్రాణ లింగాన్నేతి చేత్తద్వ్యాఖ్యాతమితి. ఉక్తమేవ స్మారయతి—త్రివిధమితి. త్రైష్ఠ్యంగుణా ధిక్యం, ఆధిపత్యం నియంతృత్వం, స్వారాజ్యమనియమ్యత్వమితి భేదః. సంభవత్యేక

కినా బ్రహ్మత్వేనోక్తపురుషాణామబ్రహ్మత్వద్యోతనాయ గోబలీవర్దన్యాయేన పృథగు చ్యత ఇతి ధ్యేయమ్.

జీవముఖ్యప్రాణలింగాచ్చ న బ్రహ్మపరత్వావధారణమితి చేత్, తద్వ్యా

శ్రైష్ఠ్యం స్వారాజ్యమాధిపత్యంపర్యేతి య ఏవం వేదే'తి. నన్వేవం సతి ప్రతర్దనవాక్యనిర్ణయేనైవేదమపి వాక్యం నిర్ణీయతే, న నిర్ణీయతే 'యస్య వైతత్కర్మే'త్యస్య బ్రహ్మవిషయత్వేన తత్రానిర్ధారితత్వాత్, తస్మాదత్ర జీవముఖ్యప్రాణశంకా పునరుత్పద్యమానా నివర్త్యతే. ప్రాణశబ్దోఽపి బ్రహ్మవిషయో దృష్టః 'ప్రాణబంధనం హి సోమ్య మనః' ఇత్యత్ర. జీవలింగమప్యుపక్రమోపసంహారయోర్బ్రహ్మవిషయత్వాదభేదాభిప్రాయేణ యోజయితవ్యమ్.

సూ. అన్యార్థం తు జైమినిః ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపి చైవమేకే ౧౮.

అపి చ నైవాత్ర వివదితవ్యం, జీవప్రధానం వా ఇదం వాక్యం స్యాద్బ్రహ్మప్రధానం వేతి, యతోఽన్యార్థం జీవపరామర్శం బ్రహ్మప్రతిపత్త్యర్థమస్మిన్వాక్యే జైమినిరాచార్యో మన్యతే, కస్మాత్, ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యాం, ప్రశ్నస్తావత్సుషుప్తపురుషప్రతిబోధనేన ప్రాణాదివ్యతిరిక్తే జీవే ప్రతిబోధితే పునర్జీవవ్యతిరిక్తవిషయో దృశ్యతే 'క్వైష ఏతద్బాలాకే పురుషోఽశయిష్ట క్వ వా ఏతదభూత్కుత ఏత

వాక్యత్వే వాక్యభేదో హి నేష్యత ఇత్యుక్తం చేత్పునరుక్తిః స్యాదితి శంకతే—నన్వేవమితి. కర్మశబ్దస్య రూఢ్యా పూర్వపక్షప్రాప్తౌ తన్నిరాసార్థమస్యారంభో యుక్త ఇత్యాహ—నేత్యాదినా. ప్రాణశబ్దజీవలింగయోర్గతిమాహ—ప్రాణశబ్దోఽపీతి.

౧౮. మనోజీవః జీవలింగేన బ్రహ్మైవ లక్ష్యత ఇత్యుక్తం, ఇదానీం తల్లింగేన జీవోక్తిద్వారా బ్రహ్మ గ్రాహ్యమిత్యాహ—అన్యార్థమితి. జీవపరామర్శస్య జీవాధికరణబ్రహ్మజ్ఞానార్థత్వే ప్రశ్నమాహ—క్వైష ఇతి. హే బాలాకే ఏతచ్ఛయనం విశేషజ్ఞానాభావరూపం యథా స్యాత్తథైష పురుషః క్వాశయిష్ట కస్మిన్నధికరణే శయనం కృతవానిత్యర్థః. ఏకీభావాశ్రయజ్ఞానార్థం పృచ్ఛతి—క్వ వా ఇతి. ఏతద్భవన

ఖ్యాతం ప్రతర్దనాధికరణే 'నోపాసాత్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహ తద్యోగాత్' ఇతి. ప్రతర్దనవిచారే కర్మపదస్యావిచారాదగతార్థతా ద్రష్టవ్యా.

కిం చ—

జైమినిరాచార్యోఽస్మిన్ప్రకరణే జీవపరామర్శమన్యార్థం బ్రహ్మప్రతిపత్త్యర్థం

దాగా' దితి. ప్రతివచనమపి 'యదాసుప్తస్స్వప్నం న కంచన పశ్యత్యథాస్మిన్ప్రాణఏవైకధా భవతీ' త్యాది 'ఏతస్మాదాత్మనస్సర్వే ప్రాణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠంతే ప్రాణేభ్యో దేవా దేవేభ్యో లోకాః' ఇతి చ సుషుప్తికాలే చ పరేణ బ్రహ్మణా జీవఏకతాం గచ్ఛతి, పరస్మాచ్చ బ్రహ్మణః ప్రాణాదికం జగజ్జాయత ఇతి వేదాంతమర్యాదా. తస్మాద్యత్రాస్య జీవస్య నిస్సంబోధస్వస్థతారూపస్స్వపఉపాధిజనితవిశేష విజ్ఞానరహితం స్వరూపం యతస్తద్భ్రంశరూపమాగమనం సోఽత్ర పరమాత్మా వేదితవ్యతయా శ్రావిత ఇతి గమ్యతే. అపిచైవమేకే శాఖినో వాజసనేయినోఽస్మిన్నేవ బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదే స్పష్టం విజ్ఞానమయశబ్దేన జీవమామ్నాయ తద్వ్యతిరిక్తం పరమాత్మానమామనంతి 'యఏష విజ్ఞానమయః పురుషః క్వైతదభూత్కుతఏతదాగా'దితి ప్రశ్నే ప్రతివచనేఽపి 'యఏషోంతర్హృదయ ఆకాశస్తస్మిన్శేత'ఇతి, ఆకాశ

మేకీభావరూపం యథా స్యాత్తథా ఏషపురుషః క్వాభూత్సుప్తః, కేనైక్యంప్రాప్నోతీతి యావత్. ఉత్థానాపాదానం పృచ్ఛతి—కుతఇతి. ఏతదాగమనమైక్యభ్రంశరూపం యథా స్యాత్తథా పురుషః కుతఆగతఇత్యర్థః. ప్రశ్నముక్త్వా వ్యాఖ్యానమాహ—ప్రతివచనమితి. శయనభవనయోరాధారః ఉత్థానాపాదానం చ ప్రాణశబ్దితం బ్రహ్మేత్యర్థః. ఉత్తరే ప్రాణోక్తేః ప్రశ్నేఽపి ప్రాణవిషయఇత్యతఆహ—సుషుప్తికాలే చేతి. జగద్ధేతుత్వజీవైక్యాభ్యాం ప్రాణోఽత్ర బ్రహ్మేత్యర్థః. జీవోక్తేరన్యార్థత్వముపసంహరతి—తస్మాదితి. నిస్సంబోధతా విశేషధీశూన్యతా స్వస్థతా విక్షేపమలశూన్యతా. భేదభ్రాంతిశూన్యతా స్వరూపమైక్యమాహ—ఉపాధీతి. ప్రశ్నవ్యాఖ్యానయోర్బ్రహ్మవిషయత్వే శాఖాంతరసంవాదమాహ—అపిచైవమేకే శాఖినఇతి. నను తత్రాకాశస్సుషుప్తిస్థానముక్తం న బ్రహ్మేత్యతఆహ—ఆకాశేతి. ఉపాధిద్వారా ప్రమాత్రాత్మ

యతో మన్యతేఽతో బ్రహ్మపరమేవేదం వాక్యమ్. కుతో మన్యతే, ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామ్. 'క్వైష ఏతద్బాలాకే పురుషోఽశయిష్ట క్వ వా ఏతదభూత్' ఇత్యాది ప్రశ్నః, 'యదా సుప్తః స్వప్నం న కంచన పశ్యత్యథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతి' ఇత్యుత్తరం వ్యాఖ్యానమ్. తాభ్యాం యస్మిన్జీవస్య స్వాపాగమనే భవతః, స ఏవాత్ర పరమాత్మా వేదితవ్యతయోపదిష్టః. అపి చైకే వాజసనేయినో బాలాక్యజశత్రుసంవాదే 'య ఏష విజ్ఞానమయః పురుషః క్వైష తదాభూత్కుత ఏతదాగాత్' 'యః

శబ్దశ్చ పరమాత్మని ప్రయుక్తః 'దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశ'ఇతి, అత్ర 'సర్వ ఏత ఆత్మానో వ్యుచ్చరంతీ'తి చోపాధిమతామాత్మనామన్యతో వ్యుచ్చరణమామనంతః పరమాత్మానమేవ కారణత్వేనామనంతీతి గమ్యతే ప్రాణనిరాకరణస్యాపి సుషుప్తపురుషోత్థాపనేన ప్రాణాదివ్యతిరిక్తోపదేశోఽభ్యుచ్చయః—ఇతి పంచమాధికరణమ్.

సూ. వాక్యాన్వయాత్. ౧౯.

బృహదారణ్యకే మైత్రేయీబ్రాహ్మణేఽభిధీయతే 'న హి అరే పత్యుః కామాయే'త్యుపక్రమ్య 'న వా అరే సర్వస్య కామాయ సర్వం ప్రియం భవత్యాత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవతి ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యో మైత్రే

జన్మహేతుత్వాచ్చాకాశో బ్రహ్మేత్యాహ—సర్వ ఇతి. ఏవం జీవనిరాసార్థకత్వేన సూత్రం వ్యాఖ్యాయ ప్రాణనిరాసపరత్వేనాపి వ్యాచష్టే—ప్రాణేతి. అస్మిన్వాక్యే ప్రాణోపదేశం బ్రహ్మజ్ఞానార్థం మన్యతే జైమినిః, ఉక్తప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యాం వాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వావగమాత్. అపిచైకే శాఖినః ఏవమేవ ప్రాణాతిరిక్తం జీవాత్మానమామనంతః ప్రాణస్య వాక్యార్థత్వం వారయంతీతి సూత్రయోజనా. అతిరిక్తజీవోపదేశః ప్రాణనిరాకరణస్యాప్యభ్యుచ్చయో హేత్వంతరమితి భాష్యార్థః, తస్మాదిదం వాక్యం బ్రహ్మణి సమన్వితమితి సిద్ధమ్. ఇతి పంచమాధికరణమ్.

౧౯. వాక్యాన్వయాత్ విషయవాక్యమాహ—బృహదితి. పత్యాదేరాత్మశేషత్వేన ప్రియత్వాదాత్మైవ సర్వశేషీ ప్రియతమః, అతోఽన్యత్పరిత్యజ్యాత్మైవ ద్రష్టవ్యః, దర్శనార్థం శ్రవణాదికం కార్యమిత్యర్థః. ప్రియసంసూచితేనేతి. పతిజాయాదిభిః

ఏషోఽంతర్హృదయ ఆకాశస్తస్మిఞ్ఛేతే' ఇతి ప్రశ్నోత్తరాభ్యాం స్పష్టం విజ్ఞానమయాతిరిక్తం పరమాత్మానమామనంతి. అత్ర ఏతత్కౌషీతకివాక్యం జగత్కర్తరి బ్రహ్మణి సమన్వితమితి సిద్ధమ్.

పూర్వం బ్రహ్మోపక్రమసామర్థ్యాద్బ్రహ్మపరత్వముక్తమ్. తర్హి తద్వదేవ మైత్రేయీబ్రాహ్మణస్య 'న వా అరే పత్యుః కామాయ' ఇత్యాదిజీవోపక్రమసామర్థ్యాజ్జీవపరత్వమస్త్వితి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

ఫలం పూర్వవత్. బృహదారణ్యకే శ్రూయతే—'ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః

యాత్మనో వా అరే దర్శనేన శ్రవణేన మత్యా విజ్ఞానేనేదం సర్వం విదిత'మితి. తత్రైతద్విచికిత్స్యతే—కిం విజ్ఞానాత్మైవాయం ద్రష్టవ్యశ్రోతవ్యత్వాదిరూపేణోపదిశ్యతే ఆహోస్విత్పరమాత్మేతి. కుతః పునరేషా విచికిత్సా, ప్రియసంసూచితేనాత్మనా భోక్త్రోపక్రమాద్విజ్ఞానాత్మోపదేశ ఇతి ప్రతిభాతి, తథాత్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానోపదేశాత్పరమాత్మోపదేశ ఇత్యపి ప్రతిభాతి, కిం తావత్ప్రాప్తం విజ్ఞానాత్మోపదేశ ఇతి. కస్మాత్, ఉపక్రమసామర్థ్యాత్. పతిజాయాపుత్రవిత్తాదికం హి భోగ్యజాతం సర్వం జగదాత్మార్థతయా ప్రియం భవతీతి ప్రియసంసూచితం భోక్తారమాత్మానముపక్రమ్యానంతరమిదమాత్మనో దర్శనాద్యుపదిశ్యమానం కస్యాన్యస్యాత్మనస్స్యాత్. మధ్యేఽపి 'ఇదం మహద్భూతమనంతమపారం విజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి న ప్రేత్య సంజ్ఞా'స్తీతి ప్రకృతస్యైవ మహతో భూతస్య ద్రష్టవ్యస్య భూతేభ్యస్సముత్థానం విజ్ఞానాత్మభావేన బ్రువన్విజ్ఞానాత్మన ఏవేదం ద్రష్టవ్యత్వం దర్శయతి తథా 'విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయా'దితి కర్తృవచనేన శబ్దేనోపసంహరన్విజ్ఞానాత్మానమేవేహోపదిష్టం దర్శయతి, తస్మాదాత్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానవచనం భోక్త్రర్థత్వాద్భోగ్యజాత

ప్రియైర్భోగ్యైర్జీవతయానుమితేనేత్యర్థః. యథా 'బ్రహ్మ తే బ్రవాణీ'త్యుపక్రమబలాద్వాక్యస్య బ్రహ్మపరత్వం తథాత్ర జీవోపక్రమాదస్య వాక్యస్య జీవపరత్వమితి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి—కిం తావదితి. పూర్వపక్షే వాక్యస్య జీవోపాస్తిపరత్వం సిద్ధాంతే జ్ఞేయే ప్రత్యగ్బ్రహ్మణి సమన్వయ ఇతి ఫలం. ఇదం ప్రత్యక్ మహదపరిచ్ఛిన్నం భూతం సత్యం అనంతం నిత్యం అపారం సర్వగతం చిదేకరసం ఏతేభ్యః కార్యకారణాత్మనా జాయమానేభ్యో భూతేభ్యస్సామాన్యేనోత్థాయ భూతోపాధికం జన్మానుభూయ తాన్యేవ భూతాని నీయమానాన్యనుసృత్య వినశ్యతి ఔపాధికమరణానంతరం విశేషధీర్నాస్తీతి శ్రుత్యర్థః. విజ్ఞాతారం విజ్ఞానకర్తారం, భోక్తరి జ్ఞాతే భోగ్యం జ్ఞానమిత్యుపచారః. మోక్షసాధనజ్ఞానగమ్యత్వాదిలింగైర్వాక్యస్యాన్వయాద్బ్రహ్మణ్యేవ తాత్పర్యా

శ్రోతవ్యో మంతవ్యః' ఇత్యాది. తత్ర కిం జీవో ద్రష్టవ్యత్వాదిరూపేణోపదిశ్యతే, కిం వా పరమాత్మేతి సంశయే, జీవ ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—పరమాత్మైవాత్ర

స్యౌపచారికం ద్రష్టవ్యమితి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః.—పరమాత్మోపదేశ ఏవాయం కస్మాత్, వాక్యాన్వయాత్. వాక్యం హీదం పౌర్వాపర్యేణావేక్ష్యమాణం పరమాత్మానం ప్రత్యన్వితావయవం లక్ష్యతే కథమితి తదుపపాద్యతే 'అమృతత్వస్య తు నాశాస్తి విత్తేనే'తి యాజ్ఞవల్క్యాదుపశ్రుత్య 'యేనాహం నామృతా స్యాం కిమహం తేన కుర్యాం యదేవ భగవాన్వేద తదేవ మే బ్రూహీ'త్యమృతత్వమాశాసానాయై మైత్రేయ్యై యాజ్ఞవల్క్య ఆత్మవిజ్ఞానముపదిశతి, న చాన్యత్ర పరమాత్మవిజ్ఞానాదమృతత్వమస్తీతి శ్రుతిస్మృతివాదా వదంతి. తథా చాత్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానముచ్యమానం నాన్యత్ర పరమకారణవిజ్ఞానాన్ముఖ్యమవకల్పతే, నచైతదౌపచారికమాశ్రయితుం శక్యం, యత్కారణమాత్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయానంతరేణ గ్రంథేన తదేవోపపాదయతి 'బ్రహ్మ తం పరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనో బ్రహ్మ వేదే'త్యాదినా, యో హి బ్రహ్మక్షత్రాదికం జగదాత్మనోఽన్యత్ర స్వాతంత్ర్యేణ లబ్ధసద్భావం పశ్యతి తం మిథ్యాదర్శినం తదేవ మిథ్యాదృష్టం బ్రహ్మక్షత్రాదికం జగత్పరాకరోతీతి భేదదృష్టిమపోద్య 'ఇదం సర్వం యదయమాత్మే'తి సర్వస్య వస్తుజాతస్యాత్మావ్యతిరేకమవతారయతి. దుందుభ్యాదిదృష్టాంతైశ్చ తమేవావ్యతిరేకం ద్రఢయతి. 'అస్య మహతో భూతస్య నిశ్శ్వసితమేతద్యదృగ్వేద'ఇత్యాదినా చ ప్రకృతస్యాత్మనో

వగమాద్బ్రహ్మప్రమాపకత్వమితి సిద్ధాంతయతి—ఏవమితి. విత్తేన తత్సాధ్యేన కర్మణేత్యర్థః. భేదనిందాపూర్వకమభేదసాధనేనైకవిజ్ఞానాత్సర్వ విజ్ఞానస్య సమర్థనాదౌపచారికత్వం న యుక్తమిత్యాహ—న చైతదౌపచారికమిత్యాదినా. పరాకరోతి శ్రేయోమార్గాద్భ్రంశయతి. యథా దుందుభిశంఖవీణాశబ్దసామాన్యగ్రహణేనైవ గృహ్యమాణాస్తదవాంతరవిశేషాశ్శుక్తిగ్రహణగ్రాహ్యరజతవత్సామాన్యే కల్పితాస్తతో న భిద్యంతే, ఏవమాత్మభానభాస్యం సర్వమాత్మమాత్రమితి నిశ్చితమిత్యాహ—దుందుభ్యాదీతి. ఏవమేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయా ముఖ్యత్వాద్బ్రహ్మనిశ్చయః. సర్వస్రష్టృత్వలింగాదపీత్యాహ—అస్యమహత ఇతి. ఋగ్వేదాదికం నామ, ఇష్టం హుత

ద్రష్టవ్యతయోపదిష్ట ఆత్మా. కుతః, వాక్యాన్వయాత్ ఉపక్రమాదిపర్యాలోచనయా వాక్యస్య బ్రహ్మణ్యేవాన్వయాదిత్యర్థః.

నామరూపకర్మప్రపంచకారణతాం వ్యాచక్షాణః పరమాత్మానమేవైనం గమయతి. తథైవైకాయనప్రక్రియాయామపి సవిషయస్యేంద్రియస్య సాంతఃకరణస్య ప్రపంచస్యైకాయనమనంతరమబాహ్యం కృత్స్నం ప్రజ్ఞానఘనం వ్యాచక్షాణః పరమాత్మానమేవైనం గమయతి, తస్మాత్పరమాత్మన ఏవాయం దర్శనాద్యుపదేశ ఇతి గమ్యతే—యత్పునరుక్తం ప్రియసంసూచనోపక్రమాద్విజ్ఞానాత్మన ఏవాయం దర్శనాద్యుపదేశ ఇత్యత్ర బ్రూమః.—

సూ. ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లింగమాశ్మరథ్యః. ౨౦.

అస్త్యత్ర ప్రతిజ్ఞా 'ఆత్మని విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతీదం సర్వం యదయమాత్మే'తి చ తస్యాః ప్రతిజ్ఞాయాస్సిద్ధిం సూచయత్యేతల్లింగం యత్ప్రియసంసూచితస్యాత్మనో ద్రష్టవ్యత్వాదిసంకీర్తనం. యది హి విజ్ఞానాత్మా పరమాత్మనోఽన్యస్స్యాత్, తతః పరమాత్మవిజ్ఞానేఽపి విజ్ఞానాత్మా న విజ్ఞాయత ఇత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం యత్ప్రతిజ్ఞాతం తద్ధీయేత, తస్మాత్ప్రతిజ్ఞాసిద్ధ్యర్థం విజ్ఞానాత్మపరమాత్మనోరభేదాంశేనోపక్రమణమిత్యాశ్మరథ్య ఆచార్యో మన్యతే.

మితి కర్మ,అయం చ లోకఃపరశ్చ లోకః ఇతిరూపం. కించ 'స యథా సర్వాసామపాం సముద్ర ఏకాయన'మితి ఖండికయా సర్వప్రపంచస్య ముఖ్యలయాధారత్వమాత్మనో బ్రహ్మత్వే లింగమిత్యాహ—తథైవైకాయనేతి.

౨౦. జీవబ్రహ్మణోర్భేదాభేదసత్త్వాదభేదాంశేనేదం జీవోపక్రమణం ప్రతిజ్ఞాసాధకమిత్యాశ్మరథ్యమతమ్.

నను పతిజాయాదిభోగ్యజాతేన లింగేన జీవోపక్రమః ప్రతీయతే; స కథమిత్యాశంక్యాహ—

జీవబ్రహ్మణోర్హి కార్యకారణయోర్భేదాభేదా వర్తేతే. అత్యంతభేదే ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞావిరోధప్రసంగాత్. తథా చ తత్ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేరిమమభేదాంశమాదాయ జీవోపక్రమణం లింగమిత్యాశ్మరథ్య ఆచార్యో మన్యతే.

సూ. ఉత్క్రమిష్యత ఏవం భావాదిత్యౌడులోమిః. ౨౧.

విజ్ఞానాత్మన ఏవ దేహేంద్రియమనోబుద్ధిసంఘాతోపాధిసంపర్కాత్కలుషీభూతస్య జ్ఞానధ్యానాదిసాధనానుష్ఠానాత్సంప్రసన్నస్య దేహాదిసంఘాతాదుత్క్రమిష్యతః పరమాత్మనైక్యోపపత్తేరుపపన్నమిదమభేదేనోపక్రమణమిత్యౌడులోమిరాచార్యో మన్యతే. శ్రుతిశ్చైవం భవతి 'ఏష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత' ఇతి. క్వచిచ్చ జీవాశ్రయమపి నామరూపం నదీనిదర్శనేన జ్ఞాపయతి, 'యథా నద్యస్స్యందమానాస్సముద్రేఽస్తం గచ్ఛంతి నామరూపే విహాయ తథా విద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్య'మితి. యథా లోకే నద్యస్స్వాశ్రయమేవ నామరూపం విహాయ సముద్రముపయంతి ఏవం జీవోఽపి స్వాశ్రయమేవ నామరూపం విహాయ పరం పురుషముపైతీతి హి మంత్రార్థః ప్రతీయతే దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయోస్తుల్యతాయై.

---

౨౧. సత్యసంసారదశాయాం భేద ఏవ ముక్తావేవాభేదఇత్యౌడులోమిమతం. తత్ర మానమాహ—శ్రుతిశ్చేతి. సముత్థానముత్క్రాంతిః. నను సంసారస్యోపాధికత్వాత్సర్వదైవాభేద ఇత్యాశంక్య దృష్టాంతబలేన సంసారస్య స్వాభావికత్వమిత్యాహ—క్వచిచ్చేతి. 'యథా నద్యస్స్యందమానాస్సముద్రేఽస్తం గచ్ఛంతి నామరూపే విహాయే' తి నదీనిదర్శనంవ్యాచష్టే—యథా లోక ఇతి.

సమాధానాంతరమాహ—

సంసారదశాయామత్యంతం బ్రహ్మణో భిన్నస్య జీవస్య బ్రహ్మాత్మత్వసాక్షాత్కారాత్కార్యకారణసంఘాతాదుత్క్రమిష్యతః ఏవంభావాత్ పరమాత్మనైకీభావాత్, భవిష్యదభేదమాదాయ జీవోపక్రమ ఇతి ఔడులోమిరాచార్యో మన్యతే.

సూ. అవస్థితేరితి కాశకృత్స్నః. ౨౨.

అస్యైవ పరమాత్మనోఽనేనాపి విజ్ఞానాత్మభావేనావస్థానాదుపపన్నమిదమభేదేనోపక్రమణమితి కాశకృత్స్న ఆచార్యో మన్యతే, తథాచ బ్రాహ్మణమ్ 'అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి' త్యేవంజాతీయకం పరస్యైవాత్మనో జీవభావేనావస్థానం దర్శయతి, మంత్రవర్ణశ్చ 'సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరః నామాని కృత్వాభివదన్యదాస్తే' ఇత్యేవంజాతీయకః, న చ తేజః ప్రభృతీనాం సృష్టౌ జీవస్య పృథక్సృష్టిశ్శ్రుతా యేన పరస్మాదాత్మనోఽన్యస్తద్వికారో జీవస్స్యాత్, కాశకృత్స్నస్యాచార్యస్యావికృతః పరమేశ్వరో జీవో నాన్య ఇతి మతమ్, ఆశ్మరథ్యస్య తు యద్యపి జీవస్య పరస్మాదనన్యత్వమభిప్రేతం తథాపి ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేరితి సాపేక్షత్వాభిధానాత్కార్యకారణభావః కియానప్యభిప్రేత ఇతి గమ్యతే, ఔడులోమిపక్షే పున

---

౨౨. సిద్ధాంతమాహ—అవస్థితేరితి. అత్యంతాభేదజ్ఞాపనార్థం జీవముపక్రమ్య ద్రష్టవ్యత్వాదయో బ్రహ్మధర్మా ఉక్తా ఇత్యర్థః. ఏతేన జీవలింగానాం బ్రహ్మపరత్వకథనార్థమిదమధికరణం న భవతి, ప్రతర్దనాధికరణే కథితత్వాన్నాపి జీవానువాదేన బ్రహ్మప్రతిపాదనార్థం 'సుషుప్త్యుత్క్రాంత్యో' రిత్యత్రావగతత్వాత్, అతో వ్యర్థమిదమధికరణమితి నిరస్తం. జీవోద్దేశేన బ్రహ్మత్వప్రతిపాదనే భేదోఽప్యావశ్యక ఇతి భేదాభేదశంకాప్రాప్తౌ కల్పితభేదేనోద్దేశ్యత్వాదికం స్వతోఽత్యంతాభేద ఇతి జ్ఞాపనార్థమస్యారంభాత్, జ్ఞాపనే చాత్ర లింగమాత్మశబ్దేనోపక్రాంతస్య జీవస్య ధర్మిణో బ్రహ్మణో ధర్మ్యంతరస్య గ్రహణం వినైవ బ్రహ్మధర్మకథనం భేదాభేదయోస్తు ధర్మిద్వయగ్రహణం స్యాదితి మంతవ్యం. ధీరస్సర్వజ్ఞః సర్వాణి రూపాణి కార్యాణి విచిత్య సృష్ట్వా తేషాం నామాని చ కృత్వా తేషు బుద్ధ్యాదిషు ప్రవిశ్యాభివదనాదికం కుర్వన్యో వర్తతే తద్విద్వానిహైవామృతో భవతీతి మంత్రోఽపి జీవపరయోరైక్యం దర్శయతీత్యాహ—మంత్రేతి. జీవస్య బ్రహ్మవికారత్వాన్నైక్యమిత్యత ఆహ—న చ తేజఇతి. మతత్రయం విభజ్య దర్శయతి—కాశేత్యాదినా. కియానపీతి. అభేదవద్భేదోఽపీత్యర్థః. తత్రాంత్యస్య మతస్యోపాదేయత్వమాహ—తత్ర

నన్విదమప్యసంగతం, సత్యకార్యకారణసంఘాతవతః సంసారిణోఽత్యంతం బ్రహ్మభిన్నస్య ముక్తిదశాయామభేదాయోగాదిత్యరుచ్యా పరమం సమాధానమాహ—

స్పష్టమేవావస్థాంతరాపేక్షో భేదో గమ్యతే, తత్ర కాశకృత్స్నీయం మతం శ్రుత్యనుసారీతి గమ్యతే ప్రతిపిపాదయిషితార్థానుసారాత్ తత్త్వమసీత్యాదిశ్రుతిభ్యః, ఏవం చ సతి తజ్జ్ఞానాదమృతత్వమవకల్పతే, వికారాత్మకత్వే హి జీవస్యాభ్యుపగమ్యమానే వికారస్య ప్రకృతిసంబంధే ప్రళయప్రసంగాన్న తజ్జ్ఞానాదమృతత్వమవకల్పేత, అతశ్చ స్వాశ్రయస్య నామరూపస్యాసంభవాదుపాధ్యాశ్రయం నామరూపం జీవ ఉపచర్యతే, అతఏవోత్పత్తిరపి జీవస్య క్వచిదగ్నివిస్ఫులింగోదాహరణేన శ్రావ్యమాణోపాధ్యాశ్రయైవ వేదితవ్యా, యదప్యుక్తం ప్రకృతస్యైవ మహతో భూతస్య ద్రష్టవ్యస్య భూతేభ్యస్సముత్థానం విజ్ఞానాత్మభావేన దర్శయన్విజ్ఞానాత్మన ఏవేదం ద్రష్టవ్యత్వం దర్శయతీతి, తత్రాపీయమేవ త్రిసూత్రీ యోజయితవ్యా. 'ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లింగమాశ్మరథ్యః' ఇదమత్ర ప్రతిజ్ఞాతమ్—'ఆత్మని విదితే సర్వమిదం విదితం భవతీదం సర్వం యదయమాత్మే' తి చ, ఉపపాదితం చ సర్వస్య నామరూపకర్మప్రపంచస్యైకప్రసవత్వాదేకప్రళయత్వాచ్చ దుందుభ్యాదిదృష్టాంతైశ్చ కార్యకారణయోరవ్యతిరేకప్రతిపాదనాత్, తస్యా ఏవ ప్రతిజ్ఞా

కాశేతి. సోఽయం దేవదత్త ఇతి వత్తత్త్వమస్యాదివాక్యేభ్యః పరాపరయోరత్యంతాభేదః ప్రతిపాదయితుమిష్టోఽర్థః, తదనుసారిత్వాదిత్యర్థః. జ్ఞానాన్ముక్తిశ్రుత్యన్యథానుపపత్త్యాప్యయమేవ పక్ష ఆదేయ ఇత్యాహ—ఏవం చేతి. అత్యంతాభేదే సతీత్యర్థః. కల్పితస్య భేదస్య జ్ఞానాన్నివృత్తిస్సంభవతి న సత్యస్యేత్యపి ద్రష్టవ్యమ్. యదుక్తం నదీదృష్టాంతాత్సంసారస్స్వాభావిక ఇతి తన్నేత్యాహ—అతశ్చేతి. అనామరూపబ్రహ్మత్వాజ్జీవస్యేత్యర్థః. ఉత్పత్తిశ్రుత్యా జీవస్య బ్రహ్మణా భేదాభేదావిత్యత ఆహ—అత ఏవేతి. ఉత్పత్తేః స్వాభావికత్వే ముక్త్యయోగాదేవేత్యర్థః. అత్ర పూర్వపక్షే బీజత్రయముక్తం జీవనోపక్రమః పరస్యైవ సముత్థానశ్రుత్యా జీవాభేదాభిధానం విజ్ఞాతృశబ్దశ్చేతి. తత్రాద్యం బీజం త్రిసూత్ర్యా నిరస్తమ్, సంప్రతి ద్వితీయమనూద్య తథైవ నిరాచష్టే—యదప్యుక్తమిత్యాదినా. ఆత్మజ్ఞానాత్సర్వవిజ్ఞానం యత్ప్రతిజ్ఞాతం తత్ర హేతుః 'ఇదం సర్వం యదయమాత్మే'త్యవ్యతిరేక ఉక్తస్తస్య ప్రతిపాదనాత్తదేవ ప్రతిజ్ఞాతముపపాదితమితి యోజనా. ఏకస్మాత్ప్రసవో యస్య ఏకస్మిన్ప్రళయో యస్య

బ్రహ్మణ ఏవావిద్యాకల్పితభేదేన జీవరూపేణావస్థితేః జీవోపక్రమోఽవిరుద్ధః

యాన్సిద్ధిం సూచయత్యేతల్లింగం యన్మహతో భూతస్య ద్రష్టవ్యస్య భూతేభ్యస్సముత్థానం విజ్ఞానాత్మభావేన కథితమిత్యాశ్మరథ్యఆచార్యో మన్యతే అభేదే హి సత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాతమవకల్పత ఇతి 'ఉత్క్రమిష్యత ఏవంభావాదిత్యౌడులోమిః' ఉత్క్రమిష్యతో విజ్ఞానాత్మనో జ్ఞానధ్యానాదిసామర్థ్యాత్సంప్రసన్నస్య పరేణాత్మనైక్య సంభవాదిదమభేదాభిధాన మిత్యౌడులోమిరాచార్యో మన్యతే, 'అవస్థితేరితి కాశకృత్స్నః' అస్యైవ పరమాత్మనోఽనేనాపి విజ్ఞానాత్మభావేనావ స్థానాదుపపన్నమిదమభేదాభిధానమితి కాశకృత్స్న ఆచార్యో మన్యతే. ననూచ్ఛేదాభిధానమేతత్ 'ఏతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీ' తి కథమేతదభేదాభిధానమ్, నైష దోషః, విశేషవిజ్ఞానవినాశాభిప్రాయమేతద్వినాశాభిధానం నాత్మోచ్ఛేదాభిప్రాయమ్ 'అత్రైవ మా భగవానమూముహన్న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీ' తి పర్యనుయుజ్య స్వయమేవ శ్రుత్యాఽర్థాంతరస్య దర్శితత్వాత్ 'న వా అరేఽహం మోహం బ్రవీమ్యవినాశీ వా అరేఽయమాత్మానుచ్ఛిత్తిధర్మా మాత్రాసంసర్గస్త్వస్య భవతీ' తి, ఏతదుక్తం భవతి—కూటస్థనిత్య ఏవాయం విజ్ఞానఘన ఆత్మా నాస్యోచ్ఛేదప్రసంగోఽస్తి, మాత్రాభిస్త్వస్య భూతేంద్రియలక్షణాభిరవిద్యాకృతాభిరసంసర్గో విద్యయా భవతి, సంసర్గాభావే చ తత్కృతస్య విశేషవిజ్ఞానస్యాభావాన్న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీత్యుక్తమితి, యదప్యుక్తం 'విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయా' దితి కర్తృవచ

తద్భావాదిత్యర్థః. సముత్థానమభేదాభిధానమితి యావత్. జన్మనాశావుక్త్వా నాభేద ఇత్యాక్షిప్య పరిహరతి—నన్విత్యాదినా. మృతస్య సంజ్ఞా నాస్తీతి వాక్యేఽత్రైవ మాం మోహితవానసి జ్ఞానరూపస్యాత్మనో జ్ఞానాభావే నాశప్రసంగాదితి మైత్రేయ్యోక్తో మునిరాహ—న వా అరే ఇతి. మోహం మోహకరం వాక్యం, అవినాశీ నాశహేతుశూన్యః, అత ఉచ్ఛిత్తిధర్మా నాశవాన్న భవతీత్యనుచ్ఛిత్తిధర్మేత్యర్థః. తృతీయం బీజం తృతీయేన మతేనైవ నిరసనీయమిత్యాహ—యదపీత్యాదినా. ఆద్యమతద్వయేఽపి సత్యభేదాంగీకారాత్తే నేత్యాక్షేపో న యుక్తః కాశకృత్స్నస్య మతే త్వత్యంతాభేదాద్వి

ఇతి కాశకృత్స్న ఆచార్యః శ్రుతితాత్పర్యజ్ఞో మన్యతే. అతో ద్రష్టవ్యే పరబ్రహ్మణి

నేన శబ్దేనోపసంహారాద్విజ్ఞానాత్మనఏవేదం ద్రష్టవ్యమితి, తదపి కాశకృత్స్నీయేనైవ దర్శనేన పరిహరణీయమ్, అపిచ 'యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతీ' త్యారభ్యావిద్యావిషయే తస్యైవ దర్శనాదిలక్షణం విశేషవిజ్ఞానం ప్రపంచ్య 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేన కం పశ్యే' దిత్యాదినా విద్యావిషయే తస్యైవ దర్శనాదిలక్షణస్య విశేషజ్ఞానస్యాభావమభిదధాతి, పునశ్చ విషయాభావేఽప్యాత్మానం విజానీయాదిత్యాశంక్య 'విజ్ఞాతారమరే కేనవిజానీయా' దిత్యాహ, తతశ్చ విశేషవిజ్ఞానాభావోపపాదనపరత్వాద్వాక్యస్య విజ్ఞానధాతురేవ కేవలస్సన్ భూతపూర్వగత్యా కర్తృవచనేన తృచా నిర్దిష్ట ఇతి గమ్యతే, దర్శితం తు పురస్తాత్కాశకృత్స్నీయస్య మతస్య శ్రుతిమత్త్వమ్. అతశ్చ విజ్ఞానాత్పరమాత్మనోఽవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితనామరూపరచితదేహాద్యుపాధినిమిత్తో భేదో న పారమార్థిక ఇత్యేషోఽర్థస్సర్వైర్వేదాంతవాదిభిరభ్యుపగంతవ్యః ఇదం 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్, ఏకమేవాద్వితీయం, ఆత్మైవేదం సర్వం, బ్రహ్మైవేదం సర్వం యదయమాత్మా, నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టా నాన్యోఽతోఽస్తి శ్రోతే' త్యేవమాదిభ్యశ్శ్రుతిభ్యః, స్మృతిభ్యశ్చ "వాసుదేవస్సర్వమిదం, క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి సర్వక్షేత్రేషు భారత, సమం సర్వేషు భూతేషు తిష్ఠంతం పరమేశ్వర" మిత్యేవంరూపాభ్యః, భేదదర్శనాపవాదాచ్చ 'అన్యోఽసావన్యోఽహమస్మీతి న స వేదయథా పశుః మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతి యఇహ నానేవ

జ్ఞానస్య కారకాభావాత్ప్రయుక్త ఇతి శ్రుత్యనుసారిత్వాత్తన్మతే మనః కల్పితం విజ్ఞాతృత్వం ముక్తే బ్రహ్మాత్మని భూతపూర్వగత్యోక్తమితి పరిహరణీయమిత్యర్థః. కించ పూర్వాపరపర్యాలోచనయా వాక్యస్య ముక్తాత్మపరత్వావగమాద్విజ్ఞాతృత్వం కల్పితమేవానూద్యత ఇతి న తల్లింగేన జీవపరత్వమిత్యాహ—అపిచేతి. ఆశ్లేషు పక్షేషు కాశకృత్స్నపక్షస్యైవాదేయత్వే కిం బీజం తదాహ—దర్శితమితి. అతశ్చ శ్రుతిమత్త్వాచ్చ. పునరపి శ్రుతిస్మృతిమత్త్వమాహ—సదేవేత్యాదినా. హేతూనాం భేదో న పారమార్థిక ఇతి ప్రతిజ్ఞయా సంబంధః. భేదాభేదపక్షే జీవస్య జన్మాదివికారవత్త్వాత్తన్నిషేధో న

మైత్రేయీబ్రాహ్మణవాక్యం సమన్వితమితి సిద్ధమ్.

పశ్యతీ' త్యేవంజాతీయకాత్, 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమృతోఽభయో బ్రహ్మే' తి చాత్మని సర్వవిక్రియాప్రతిషేధాత్, అన్యథా చ ముముక్షూణాం నిరపవాదవిజ్ఞానానుపపత్తేః, సునిశ్చితా త్వానుపపత్తేశ్చ, నిరపవాదం హి విజ్ఞానం సర్వాకాంక్షానివర్తకమా విషయమిష్యతే 'వేదాంతవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థా' ఇతి చ శ్రుతేః 'తత్ర కో మోహః కశ్శోక ఏకత్వమనుపశ్యతః' ఇతి చ స్థితప్రజ్ఞలక్షణస్మృతేశ్చ, తే చ క్షేత్రజ్ఞపరమాత్మైకత్వవిషయే సమ్యగ్దర్శనే క్షేత్రజ్ఞః పరమా తినామమాత్రభేదాత్క్షేత్రజ్ఞోఽయం పరమాత్మనో భిన్నః పరమాత్మాయం క్షేత్రజ్ఞాద్భిన్న ఇత్యేవంజాతీయక ఆత్మభేదవిషయోఽయం నిర్బంధో నిరర్థకః, ఏకో హ్యయమాత్మా నామమాత్రభేదేన బహుధాభిధీయత ఇతి, నహి 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ యో వేద నిహితం గుహాయా' మితి కాంచిదేవైకాం గుహామధికృత్యైతదుక్తం, న చ బ్రహ్మణోఽన్యో గుహాయాం నిహితోఽస్తి 'తత్సృష్ట్వా తదేవాను

స్యాదిత్యాహ—స వా ఏష ఇతి. భేదస్య సత్యత్వే తత్ప్రమయా బాధాదహం బ్రహ్మేతి నిర్బాధం జ్ఞానం న స్యాదిత్యాహ—అన్యథా చేతి. అభేదస్యాపి సత్త్వాత్ప్రమేత్యాశంక్య భేదాభేదయోర్విరోధాత్సంశయస్స్యాదిత్యాహ—సునిశ్చితేతి. మాస్తు నిర్బాధజ్ఞానమిత్యత ఆహ—నిరపవాదమితి. అహం బ్రహ్మేత్యబాధితనిశ్చయస్యైవ శోకాదినివర్తకత్వమిత్యత్ర స్మృతిమప్యాహ—స్థితేతి. ఆత్యంతికైకత్వే హి ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా భవతి న భేదాభేదయోరితి భావః. నను జీవపరమాత్మానౌ స్వతో భిన్నౌ అపర్యాయనామవత్త్వాత్ స్తంభకుంభవదిత్యత ఆహ—స్థితే చేతి. కథం తర్హ్యపర్యాయనామభేద ఇత్యాశంక్య జీవత్వేశ్వరత్వాదినిమిత్తభేదాదిత్యాహ—ఏకో హీతి. కించావిద్యాతజ్జబుద్ధిరూపాయాం గుహాయాం స్థితో జీవో భవతి తస్యామేవ బ్రహ్మ నిహితమితి శ్రుతేః. స్థానైక్యాజ్జీవ ఏవ బ్రహ్మేత్యాహ—నహీతి. కాంచిదేవైకామితి. జీవస్థానాదన్యామిత్యర్థః. నన్వేకస్యాం గుహాయాం ద్వౌ కిం న స్యాతామిత్యత ఆహ—న చేతి. స్రష్టురేవ ప్రవేశేన జీవత్వాన్న భేదః. నన్వత్యంతాభేదేఽపి జీవస్య స్పష్టభానాద్బ్రహ్మాపి స్పష్టం స్యాదతస్స్పష్టత్వాస్పష్టత్వాభ్యాం తయోర్భేద ఇతి చేన్న-దర్పణే ప్రతిబింబస్య స్ఫుటత్వేఽపి బింబస్యాస్ఫుటత్వవత్కల్పితభేదేన విరుద్ధ

ప్రావిశ' దితి స్రష్టురేవ ప్రవేశశ్రవణాత్, యే తు నిర్బంధం కుర్వంతి తే వేదాంతార్థం బాధమానాః శ్రేయోద్వారం సమ్యగ్దర్శనమేవ బాధంతే కృతకమనిత్యం చ మోక్షం కల్పయంతి న్యాయేన చ న సంగచ్ఛంత ఇతి. ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

సూ. ప్రకృతిశ్చప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాత్. ౨౩.

యథాభ్యుదయహేతుత్వాద్ధర్మో జిజ్ఞాస్య ఏవం నిఃశ్రేయసహేతుత్వాద్బ్రహ్మాపి జిజ్ఞాస్యమిత్యుక్తం, బ్రహ్మ చ 'జన్మాద్యస్య యతః' ఇతి లక్షితమ్, తచ్చ లక్షణం ఘటరుచకాదీనాం మృత్సువర్ణాదివత్ప్రకృ

ధర్మ్యవస్థోపపత్తేః. సత్యభేదే యేషామాగ్రహస్తేషాం దోషమాహ—యే త్వితి. సోఽయమితివత్తత్త్వమసీత్యకార్యకారణద్రవ్యసామానాధికరణ్యాదత్యంతాభేదో వేదాంతార్థస్తద్బోధ ఏవ నిఃశ్రేయససాధనం తస్య బాధో న యుక్త ఇత్యర్థః. కించ భేదాభేదవాదినః జ్ఞానకర్మభ్యాం కృతకం మోక్షం కల్పయంతి, తత్రానిత్యత్వం దోషః. యత్తు కృతకమపి నిత్యమితి తచ్చ 'యత్క్రియాసాధ్యం తదనిత్య'మితి న్యాయబాధితం. అస్మాకం త్వనర్థధ్వంసస్య జ్ఞానసాధ్యత్వాన్నిత్యముక్తాత్మమాత్రత్వాచ్చ నానిత్యత్వదోష ఇతి భావః, తస్మాన్మైత్రేయీబ్రాహ్మణం ప్రత్యగ్బ్రహ్మణి సమన్వితమితి సిద్ధమ్—ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

౨౩. ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాత్. లక్షణసూత్రేణాస్య సంగతిం వక్తుం వృత్తం స్మారయతి—యథేతి. తత్ర హి బ్రహ్మణో బుద్ధిస్థత్వార్థం సామాన్యతో జగత్కారణత్వం లక్షణముక్తం తేన బుద్ధిస్థే బ్రహ్మణి కృత్స్నవేదాంతసమన్వయం ప్రతిపాద్య తత్కారణత్వం కిం కర్తృత్వమాత్రం? ఉత ప్రకృతిత్వకర్తృత్వోభయరూపమితి? విశేషజిజ్ఞాసాయామిదమారభ్యతే, తథా చ సామాన్యజ్ఞానస్య విశేషచింతాహేతుత్వాత్తేనాస్య సంగతిః. యద్యపి తదానంతర్యమస్య యుక్తం తథాపి

పూర్వం 'జన్మాద్యస్య యతః' ఇతి సూత్రే బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వమభిహితమ్. తదధునాత్ర విచార్యతే. ఏవం చ సామాన్యజ్ఞానస్య విశేషవిచారహేతుత్వాత్తేన హేతుహేతుమద్భావసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ఏకవిజ్ఞానాత్సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయా గౌణతమ్, సిద్ధాంతే

తిత్వే కులాలసువర్ణకారాదివన్నిమిత్తత్వే చ సమానమిత్యతో భవతి విమర్శః, కిమాత్మకం పునర్బ్రహ్మణః కారణత్వం స్యాదితి తత్ర నిమిత్తకారణమేవ తావత్కేవలం స్యాదితి ప్రతిభాతి, కస్మాత్, ఈక్షాపూర్వకకర్తృత్వశ్రవణాత్, ఈక్షాపూర్వకం హి బ్రహ్మణః కర్తృత్వమవగమ్యతే 'స ఈక్షాం చక్రే సప్రాణమసృజతే' త్యాదిశ్రుతిభ్యః, ఈక్షాపూర్వకం చ కర్తృత్వం నిమిత్తకారణేష్వేవ కులాలాదిషు దృష్టం, అనేకకారకపూర్వికా చ క్రియాఫలసిద్ధిర్లోకే దృష్టా, స చ న్యాయ ఆదికర్తర్యపి యుక్తస్సంక్రామయితుమ్, ఈశ్వరత్వప్రసిద్ధేశ్చ ఈశ్వరాణాం హి రాజవైవస్వతాదీనాం నిమిత్తకారణత్వమేవ కేవలం ప్రతీయతే, తద్వత్పరమేశ్వరస్యాపి నిమిత్తకారణత్వమేవ యుక్తం ప్రతిపత్తుమ్, కార్యం చేదం జగత్సావయవమచేతనమశుద్ధం చ దృశ్యతే, కారణేనాపి తస్య తాదృశేనైవ భవితవ్యం, కార్యకారణయోస్సారూప్యదర్శనాద్బ్రహ్మ చానేవంలక్షణమవగమ్యతే, 'నిష్కళం

నిశ్చితతాత్పర్యైర్వేదాంతైః కర్తృమాత్రేశ్వరమతనిరాసస్సుకర ఇతి సమన్వయాంతే ఇదం లిఖితమ్. లక్షణసూత్రస్యాధ్యాయాదిసంగతత్వాదస్యాప్యధ్యాయాదిసంగతిః. పూర్వత్ర సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయా ముఖ్యత్వాద్వాక్యస్య జీవపరత్వం నిరస్తం తదయుక్తం కర్త్రుపాదానయోర్భేదేన ప్రతిజ్ఞాయా గౌణత్వాదిత్యాక్షిపతి—తత్ర నిమిత్తేత్యాదినా. పూర్వోత్తరపక్షయోర్ద్వైతాద్వైతసిద్ధిః ఫలం—ఈక్షాపూర్వకేతి. ఈక్షణశ్రుత్యా కర్తృత్వం నిశ్చితం, తథాచ బ్రహ్మ న జగత్ప్రకృతిః కర్తృత్వాత్, యో యత్కర్తా స తత్ప్రకృతిర్న యథా ఘటకర్తా కులాలఇత్యర్థః. జగత్ భిన్నకర్త్రుపాదానకం, కార్యత్వాద్ఘటవదిత్యాహ—అనేకేతి. బ్రహ్మ నోపాదానమీశ్వరత్వాద్రాజాదివదిత్యాహ—ఈశ్వరత్వేతి, జగన్న బ్రహ్మప్రకృతికం, తద్విలక్షణత్వాత్, యదిత్థం తత్తథా యథా కులాలవిలక్షణో ఘట ఇత్యాహ—కార్యం చేతి. నిష్కళం నిరవయవం, నిష్క్రియమచలం శాంతమపరిణామి, నిరవద్యం నిరస్తసమస్తదోషం, తత్ర హేతుః నిరంజనమితి. అంజనతుల్యతమశ్శూన్యమిత్యర్థః. తర్హి జగతస్సదృశో

తన్ముఖ్యత్వమితి ఫలభేదః. తత్ర కిం బ్రహ్మణో జగన్నిమిత్తత్వమాత్రమ్, ఉతోపాదానత్వమపీతి సంశయే, 'తదైక్షత' ఇతి ఈక్షణపూర్వకకర్తృత్వశ్రవణాన్నిమిత్తత్వమాత్రమితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ప్రకృతిశ్చ బ్రహ్మచకారాన్నిమిత్తమపి,

నిష్క్రియం శాంతం నిరవద్యం నిరంజన' మిత్యాదిశ్రుతిభ్యః, పారిశేష్యాద్బ్రహ్మణోఽన్యదుపాదానకారణమశుద్ధ్యాదిగుణకం స్మృతిప్రసిద్ధమభ్యుపగంతవ్యమ్, బ్రహ్మకారణత్వశ్రుతేర్నిమిత్తత్వమాత్రే పర్యవసానాదితి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః—ప్రకృతిశ్చ ఉపాదానకారణం చ బ్రహ్మాభ్యుపగంతవ్యం నిమిత్తకారణం చ న కేవలం నిమిత్తకారణమేవ, కస్మాత్, ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాత్, ఏవం హి ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతౌ శ్రౌతౌ నోపరుధ్యేతే, ప్రతిజ్ఞాతావత్ 'ఉత తమాదేశమప్రాక్ష్యో యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాత' మితి, తత్ర చైకేన విజ్ఞాతేన సర్వమన్యదవిజ్ఞాతమపి విజ్ఞాతం భవతీతి ప్రతీయతే, తచ్చోపాదానకారణవిజ్ఞానే సర్వవిజ్ఞానం సంభవతి ఉపాదానకారణావ్యతిరేకాత్కార్యస్య, నిమిత్తకారణావ్యతిరేకస్తు కార్యస్య నాస్తి, లోకే తక్ష్ణః ప్రాసాదవ్యతిరేకదర్శనాత్, దృష్టాంతోఽపి 'యథా సోమ్యైకేన మృత్పిండేన సర్వం మృణ్మయం విజ్ఞాతం స్యాద్వాచారంభణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్య' మిత్యుపాదానకారణగోచర ఏవామ్నాయతే, 'తథైకేన లోహమణినా సర్వం లోహమయం విజ్ఞాతం స్యాదేకేన నఖనికృంతనేన సర్వం కార్ష్ణాయసం విజ్ఞాతం స్యా'దితి చ, తథాన్యత్రాపి 'కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతీ' తి ప్రతిజ్ఞా 'యథా పృథివ్యామోషధయస్సంభవంతీ'

పాదానం కిమిత్యత ఆహ—పారిశేష్యాదితి. బ్రహ్మనిషేధే ప్రధానం పరిశిష్యత ఇత్యభిమానః. సిద్ధాంతయతి—ప్రకృతిశ్చేతి. చకారాన్నిమిత్తత్వగ్రహః. ఏవముభయరూపే కారణత్వే తయోరబాధో భవతీత్యాహ—ఏవమితి. కర్తృజ్ఞానాదపి సర్వకార్యజ్ఞానం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—నిమిత్తకారణాదవ్యతిరేకస్త్వితి. మృదాదీనాముపాదానానాం దృష్టాంతత్వాద్దార్ష్టాంతికస్య బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వం వాచ్యమిత్యాహ—దృష్టాంతోఽపీతి. వాగారభ్యం నామమాత్రం వికారో న వస్తుతోఽస్తీతి సత్యకారణజ్ఞానాద్వికారజ్ఞానం యుక్తమిత్యర్థః. గతిసామాన్యార్థం ముండకే ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతా

కుతః, ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాత్ 'యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతి' ఇత్యాద్యేక

తి దృష్టాంతః, తథా 'ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాతే ఇదం సర్వం విదిత' మితి ప్రతిజ్ఞా 'స యథా దుందుభేర్హన్యమానస్య న బాహ్యాన్ శబ్దాంఛక్నుయాద్గ్రహణాయ దుందుభేస్తు గ్రహణేన దుందుభ్యాఘాతస్య వా శబ్దో గృహీత' ఇతి దృష్టాంతః, ఏవం యథా సంభవం ప్రతివేదాన్తం ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతౌ ప్రకృతిత్వసాధనౌ ప్రత్యేతవ్యౌ, యత ఇతీయమపి పంచమీ 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంత' ఇత్యత్ర 'జనికర్తుః ప్రకృతి' రితి విశేషస్మరణాత్ప్రకృతిలక్షణ ఏవాపాదానే ద్రష్టవ్యా, నిమిత్తత్వం త్వధిష్ఠాత్రంతరాభావాదధిగంతవ్యమ్, యథా హి లోకే మృత్సువర్ణాదికముపాదానకారణం కులాలసువర్ణకారాదీనధిష్ఠాతౄనపేక్ష్య ప్రవర్తతే, నైవం బ్రహ్మణ ఉపాదానకారణస్య, స్వతోఽన్యోఽధిష్ఠాతాపేక్ష్యోఽస్తి, ప్రాగుత్పత్తేరేకమేవాద్వితీయమిత్యవధారణాత్, అధిష్ఠాత్రంతరాభావోఽపి ప్రతిజ్ఞాదృష్టాం

వాహ—తథాన్యత్రాపీతి. బృహదారణ్యకేఽపి తావాహ—తథాత్మనీతి. ఘటస్స్ఫురతీత్యనుగతస్ఫురణం ప్రకృతిస్తదతిరేకేణ వికారా న సంతీతి సోఽయమర్థో యథా స్ఫుటస్స్యాత్తథా దృష్టాంతస్స ఉచ్యతే. హన్యమానదుందుభిజన్యాచ్ఛబ్దసామాన్యాద్బాహ్యాన్విశేషశబ్దాన్ సామాన్యగ్రహణాతిరేకేణ పృథగ్గ్రహీతుం శ్రోతా న శక్నుయాత్, సామాన్యస్య తు గ్రహణేన దుందుభ్యాఘాతజశబ్దవిశేషో గృహీతో భవతి, తస్య వా గ్రహణేన తదవాంతరవిశేషశబ్దో గృహీతో భవతి, అతశ్శబ్దసామాన్యగ్రహణగ్రాహ్యవిశేషాస్సామాన్యే కల్పితాః తద్వదాత్మభానభాస్యఘటాదయ ఆత్మని కల్పితా ఇత్యర్థః. ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాల్లింగాద్బ్రహ్మణః ప్రతికృతిత్వముక్త్వా పంచమీశ్రుత్యాప్యాహ—యత ఇతి. 'యతో వా' ఇత్యత్ర శ్రుతౌ యత ఇతి పంచమీ ప్రకృతౌ ద్రష్టవ్యేత్యన్వయః. జనికర్తుర్జాయమానస్య కార్యస్య ప్రకృతిరపాదానసంజ్ఞికా భవతీతి సూత్రార్థః. సంజ్ఞాయాః ఫలం-'అపాదానే పంచమీ' ఇతి సూత్రాత్ప్రకృతౌ పంచమీలాభః. ఏవం బ్రహ్మణః ప్రకృతిత్వం ప్రసాధ్య కర్తృత్వం సాధయతి—నిమిత్తత్వమితి. బ్రహ్మ స్వాతిరిక్తకర్త్రధిష్ఠేయం, ప్రకృతిత్వాన్మృదాదివదిత్యాద్యనుమానానామాగమబాధమాహ—ప్రాగుత్పత్తేరితి. జగత్కర్తృత్వం బ్రహ్మణ ఏవేత్యత్ర

విజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞా, 'యథా సోమ్యైకేన మృత్పిండేన సర్వం మృన్మయం విజ్ఞాతం స్యాద్వాచారమ్భణమ్' ఇత్యాదిదృష్టాంతశ్చ. తయోః సామంజస్యాదిత్యర్థః.

తానుపరోధాదేవోదితో వేదితవ్యః, అధిష్ఠాతరి హ్యుపాదానాదన్యస్మిన్నభ్యుపగమ్యమానే పునరప్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానస్యాసంభవాత్ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతోపరోధ ఏవ స్యాత్, తస్మాదధిష్ఠాత్రంతరాభావాదాత్మనః కర్తృత్వముపాదానాంతరాభావాచ్చ ప్రకృతిత్వమ్. ఇతశ్చాత్మనః కర్తృత్వప్రకృతిత్వే.

సూ. అభిధ్యోపదేశాచ్చ. ౨౪.

అభిధ్యోపదేశశ్చాత్మనః కర్తృత్వప్రకృతిత్వేగమయతి 'సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి', 'తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి' చ, తత్రాభిధ్యానపూర్వికాయాస్స్వాతంత్ర్యప్రవృత్తేః కర్తేతి గమ్యతే, బహు స్యామితి ప్రత్యగాత్మవిషయత్వాద్బహుభవనాభిధ్యానస్య ప్రకృతిరిత్యపి గమ్యతే,

సూ. సాక్షాచ్చోభయామ్నానాత్. ౨౫.

ప్రకృతిత్వస్యాయమభ్యుచ్చయః ఇతశ్చ ప్రకృతిర్బ్రహ్మ యత్కారణం సాక్షాద్బ్రహ్మైవ కారణముపాదాయోభౌ ప్రళయప్రభవావామ్నాయేతే 'సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సము

సూత్రం యోజయతి—అధిష్ఠాత్రంతరేతి.

౨౪. ఏకస్యోభయరూపం కారణత్వమవిరుద్ధమితి సూత్రచతుష్టయేన సాధయతి—ఇతశ్చేత్యాదినా. అభిధ్యా సృష్టిసంకల్పః.

౨౫. అభ్యుచ్చయో హేత్వంతరం. ఆకాశాదేవేత్యేవకారసూచితముపాదా

కించ—

'సోఽకామయత' ఇత్యాత్మనో ధ్యానోపదేశాత్కర్తృత్వమ్, 'బహుస్యామ్' ఇతి ధ్యానోపదేశాత్ప్రకృతిత్వమ్ ఇతి.

ప్రకృతిత్వే హేత్వంతరమాహ—

'సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్తే ఆకాశం ప్రత్యస్తం యన్తి' ఇత్యాకాశశబ్దేన సాక్షాద్బ్రహ్మ గృహీత్వా జగదుత్పత్తిప్రలయయోరుభయోరామ్నానాద్బ్రహ్మ ప్రకృతిరిత్యర్థః.

త్పద్యంతే ఆకాశం ప్రత్యస్తం యంతీ’ తి, యద్ధి యస్మాత్ప్రభవతి యస్మింశ్చ ప్రలీయతే తత్తస్యోపాదానం ప్రసిద్ధమ్, యథా వ్రీహి యవాదీనాం పృథివీ, సాక్షాదితి చోపాదానాంతరానుపాదానం సూచయత్యాకాశాదేవేతి, ప్రత్యస్తమయశ్చ నోపాదానాదన్యత్ర కార్యస్య దృష్టః.

సూ. ఆత్మకృతేః పరిణామాత్. ౨౬.

ఇతశ్చ ప్రకృతిర్బ్రహ్మ యత్కారణం బ్రహ్మప్రక్రియాయాం ‘తదాత్మానగ్గ్ స్వయమకురుతే’ త్యాత్మనః కర్మత్వం కర్తృత్వం చ దర్శయతి, ఆత్మానమితి కర్మత్వం స్వయమకురుతేతి కర్తృత్వం, కథంపునః పూర్వసిద్ధస్య సతః కర్తృత్వేన వ్యవస్థితస్య క్రియమాణత్వం శక్యం సంపాదయితుం, పరిణామాదితి బ్రూమః, పూర్వసిద్ధోఽపి హి సన్నాత్మా విశేషేణ వికారాత్మనా పరిణమయామాసాత్మానమితి, వికారాత్మనా చ పరిణామో మృదాద్యాసు ప్రకృతిషూపలబ్ధః, స్వయమితి చ విశేషణాన్నిమిత్తాంతరానపేక్షత్వమపి ప్రతీయతే, పరిణామాదితి వా పృథ

నాంతరానుపాదానమగ్రహణం సాక్షాదితిపదేన సూత్రకారో దర్శయతీతి యోజనా.

౨౬. ఆత్మసంబంధినీ కృతిః ఆత్మకృతిః, సంబంధశ్చాత్మనః కృతిం ప్రతివిషయత్వమాశ్రయత్వం చ. నను కృతేరాశ్రయస్సిద్ధో భవతి విషయస్తు సాధ్య ఇత్యేకస్యోభయం విరుద్ధమిత్యాశంకతే— కథం పునరితి. యథా మృదస్సాధ్యపరిణామాభేదేన కృతివిషయత్వం తద్వదాత్మన ఇత్యాహ—పరిణామాదితి. ఆత్మానమితి. అవిరోధ ఇతి శేషః. సిద్ధస్యాపి సాధ్యత్వే దృష్టాంతమాహ—వికారాత్మనేతి. నను బ్రహ్మణ ఆత్మానమితి ద్వితీయయా కార్యాత్మనా సాధ్యత్వశ్రుత్యాఽస్తు ప్రకృతిత్వం కర్తా త్వన్యోఽస్త్విత్యత ఆహ—స్వయమితి చేతి. బ్రహ్మణః కృతికర్తృత్వోపపాదనార్థం పరిణామాదితిపదం వ్యాఖ్యాయాన్యథాపి వ్యాచష్టే—పృథక్సూత్రమితి. మృద్ఘట ఇతివద్బ్రహ్మ

నన్వేకస్య కృతిమత్త్వం కృతివిషయత్వం చ విరుద్ధమిత్యాశంక్యాహ—

‘తదాత్మానం స్వయమకురుత’ ఇతి ఆత్మానమితి ద్వితీయయా కృతివిషయత్వం స్వయమకురుత ఇత్యనేన కృతిమత్త్వం చామ్నాయతే. తథా చ బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వం నిమిత్తత్వం చావిరుద్ధమ్. కుతః, ఆత్మకృతేః ఆత్మసంబన్ధినీ కృతిరాత్మకృతిః, తతో

కృన్నత్రం, తస్యైవైషోఽర్థః, ఇతశ్చ ప్రకృతిర్బ్రహ్మ యత్కారణం బ్రహ్మణ ఏవ వికారాత్మనాఽయం పరిణామస్సామానాధికరణ్యేనామ్నాయతే 'సచ్చ త్యచ్చాభవత్ నిరుక్తం చానిరుక్తంచే'త్యాదినేతి.

సూ. యోనిశ్చ హి గీయతే ౨౭.

ఇతశ్చ ప్రకృతిర్బ్రహ్మ యత్కారణం బ్రహ్మయోనిరిత్యపి పఠ్యతే వేదాంతేషు 'కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోని' మితి 'యద్భూతయోనిం పరిపశ్యంతి ధీరాః' ఇతి చ, యోనిశబ్దశ్చ ప్రకృతివచనః సమధిగతో లోకే 'పృథివీ యోనిరోషధివనస్పతీనా'మితి, స్త్రీయోనేరప్యస్త్యేవావయవద్వారేణ గర్భం ప్రత్యుపాదానకారణత్వం, క్వచిత్ స్థానవచనోఽపి యోనిశబ్దో దృష్టః 'యోనిష్ట ఇంద్ర నిషదే అకారి' తి వాక్యశేషాత్, తత్ర ప్రకృతివచనతా పరిగృహ్యతే 'యథోర్ణనాభిః

సచ్చత్యచ్చేతి పరిణామసామానాధికరణ్యశ్రుతేః బ్రహ్మణః ప్రకృతిత్వమిత్యర్థః. సత్ ప్రత్యక్షం భూతత్రయం, త్యత్ పరోక్షం భూతద్వయం, నిరుక్తం వక్తుం శక్యం ఘటాది, అనిరుక్తం వక్తుమశక్యం కపోతరూపాది, తచ్చ బ్రహ్మైవాభవదిత్యర్థః.

౨౭ అత్ర సూత్రే పరిణామశబ్దః కార్యమాత్రపరః న తు సత్యకార్యాత్మకపరిణామపరః 'తదనన్యత్వ'మితి వివర్తవాదస్య వక్ష్యమాణత్వాత్. యోనిశబ్దాచ్చ ప్రకృతిత్వమిత్యాహ—యోనిశ్చేతి. కర్తారం క్రియాశక్తిమంతం, ఈశం నియంతారం, పురుషం ప్రత్యంచం, బ్రహ్మ పూర్ణం, యోనిం ప్రకృతిం, ధీరా ధ్యానేన పశ్యంతీత్యర్థః. నన్వనుపాదానేఽపి స్త్రీయోనౌ యోనిశబ్దో దృష్ట ఇత్యత ఆహ—స్త్రీయోనేరితి. శోణితమవయవశబ్దార్థః. యోనిశబ్దస్య స్థానమప్యర్థో భవతి సోఽత్ర భూతయోన్యాదివాక్యేన గ్రాహ్యః, ఊర్ణనాభ్యాది ప్రకృతిదృష్టాంతవాక్యశేషవిరోధాదిత్యాహ- క్వచిదితి. హే ఇంద్ర తే తవ నిషదే ఉపవేశనాయ యోనిః స్థానం మయా అకారి

హేతోః. నన్వాత్మనః కర్తృత్వేన పూర్వసిద్ధస్య కథం కృతికర్మత్వమత ఆహ— పరిణామాత్. పరిణామో వివర్తః; సిద్ధస్యాపి వివర్తాత్మనా సాధ్యత్వాత్ కర్మత్వోపపత్తిరిత్యర్థః.

కించ—

'యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి' ఇతి ప్రకృతివాచకయోనిశబ్దేన ఆత్మా హి

సృజతే గృహ్ణాతే చే'త్యేవంజాతీయకాత్. తదేవం ప్రకృతిత్వం బ్రహ్మణః ప్రసిద్ధం. యత్పునరిదముక్తమీక్షాపూర్వకం కర్తృత్వం నిమిత్తకారణేష్వేవ కులాలాదిషు లోకే దృష్టం నోపాదానేష్విత్యాది తత్ప్రత్యుచ్యతే,న లోకవదిహ భవితవ్యం, నహ్యయమనుమానగమ్యోఽర్థః, శబ్దగమ్యత్వాత్త్వస్యార్థస్య యథాశబ్దమిహ భవితవ్యం, శబ్దశ్చేక్షితురీశ్వరస్య ప్రకృతిత్వం ప్రతిపాదయతీత్యవోచామ, పునశ్చైతత్సర్వం విస్తరేణ ప్రతివక్ష్యామః. ఇతి సప్తమాధికరణమ్

సూ. ఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతాః. ౨౮

'ఈక్షతేర్నాశబ్దమి'త్యారభ్య ప్రధానకారణవాదస్సూత్రైరేవ పునఃపునరాశంక్య నిరాకృతః, తస్య హి పక్షస్యోపోద్బలకాని కాని

కృతమిత్యర్థః. పూర్వపక్షోక్తమనుమానమనూద్యాగమబాధమాహ—యత్పునరిత్యాదినా. నన్వనుమానస్య శ్రుత్యనపేక్షత్వాన్న తయా బాధ ఇత్యత ఆహ—నహీతి. జగత్కర్తా పక్షః శ్రుత్యైవ సిద్ధ్యతి, యా కృతిస్సా శరీరజన్యేతి వ్యాప్తివిరోధేన నిత్యకృతిమతోఽనుమానాసంభవాదతశ్శ్రుతమీశ్వరం పక్షీకృత్యానుపాదానత్వసాధనే భవత్యేవోపజీవ్యతయా ప్రకృతిత్వబోధకశ్రుత్యా బాధ ఇత్యర్థః. యదుక్తం విలక్షణత్వాద్బ్రహ్మణో న జగదుపాదానత్వమితి తత్రాహ—పునశ్చేతి. 'న విలక్షణత్వా'దిత్యారభ్యేత్యర్థః. అత ఉభయరూపం కారణత్వం బ్రహ్మణో లక్షణమితి సిద్ధమ్—ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

౨౮. ఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతాః. అస్యాధికరణస్య తాత్పర్యం వక్తుం వృత్తమనువదతి—ఈక్షతేరితి. ప్రధానవాదస్య ప్రాధాన్యేన నిరాకరణే హేతూనాహ—తస్య హీత్యాదినా. తర్హ్యణ్వాదివాదా ఉపేక్షణీయాః దుర్బలత్వాదిత్యత

యస్మాద్గియలే, తస్మాత్ ప్రకృతిః బ్రహ్మేత్యతో బ్రహ్మణః ప్రకృతిత్వం కర్తృత్వం చ సిద్ధమ్.

ఇత్థమభిహితేన న్యాయేన 'ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్' ఇత్యాదినాఽశబ్దత్వాదిహేతుభిః ప్రధానకారణవాదో యథా నిరాకృతః, న తథేహాణుస్వభావాసత్కారణవాదః; తేషామపి కారణత్వబోధకశబ్దానాం శ్రుతత్వాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే బ్రహ్మణ్యేవ వేదాంతసమన్వయాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్సి

చిల్లింగాభాసాని వేదాంతేష్వాపాతేన మందమతీన్ప్రతిభాంతీతి, స చ కార్యకారణానన్యత్వాభ్యుపగమాత్ప్రత్యాసన్నో వేదాంతవాదస్య దేవలప్రభృతిభిశ్చ కైశ్చిద్ధర్మసూత్రకారైస్స్వగ్రంథేష్వాశ్రితః తేన తత్ప్రతిషేధ ఏవయత్నోఽతీవ కృతో నాణ్వాదికారణవాదప్రతిషేధే, తేఽపి తు బ్రహ్మకారణవాదపక్షస్య ప్రతిపక్షత్వాత్ప్రతిషేద్ధవ్యాః, తేషామప్యుపోద్బలకం వైదికం కించిల్లింగమాపాతేన మందమతీన్ప్రతిభాయాదితి, అతః ప్రధానమల్లనిబర్హణన్యాయేనాతిదిశతి, ఏతేన ప్రధానకారణవాదప్రతిషేధన్యాయకలాపేన సర్వేఽణ్వాదికారణవాదా అపి ప్రతిషిద్ధతయా వ్యాఖ్యాతా వేదితవ్యాః, తేషామపి

ఆహ— తేఽపీత్వితి. నిర్మూలాస్తే కథం ప్రతిపక్షా ఇత్యతఆహ— తేషామితి. తథాహి ఛాందోగ్యే జగత్కారణజ్ఞాపనార్థం పితా పుత్రమువాచ. ఆసాం వటధానానాం మధ్యే 'ఏకాం భింధీతి భిన్నా భగవ' ఇత్యువాచ పుత్రః, పునః పిత్రా 'కిమత్ర పశ్యసీ'త్యుక్తే 'న కించన భగవ'ఇత్యాహ. తత్ర పిత్రాఽణిమానం న పశ్యసీత్యుక్తం, తథాచ న కించ న శబ్దాచ్ఛూన్యస్వభావవాదో ప్రతీయతే, అణుశబ్దాత్పరమాణువాద ఇతి, ఏవం'సదేవేదమగ్ర ఆసీదణోరణీయా'నిత్యాదిలింగం ద్రష్టవ్యం. అత్రాణ్వాదివాదాశ్శ్రితా నవేతి సంశయే సత్యసదణ్వాదిశబ్దబలాచ్ఛ్రితా ఇతి ప్రాప్తేఽతిదిశతి— ఏతేనేతి. అస్యాతిదేశత్వాన్న పృథక్సంగత్యాద్యపేక్షా న కించనాసచ్ఛబ్దయోః ప్రత్యక్షాయోగ్యవస్తుపరత్వాదణుశబ్దస్య సూక్ష్మాభిప్రాయత్వాదశబ్దత్వం, తేషాం వాదానాం

ద్ధిరితి ఫలభేదః. అత్ర వేదాంతా విషయః. తత్ర కిం బ్రహ్మణ ఇవ పరమాణుశూన్యాదీనామపి క్వచిజ్జగత్కారణత్వం శ్రుతమస్తి, అథవా సర్వత్ర బ్రహ్మణ ఏవ సర్వకారణత్వం ప్రతినియతమితి సంశయే, 'అణ్వ్య ఇవేమా ధానాః' 'అసదేవేదమగ్ర ఆసీత్' 'స్వభావమేకే' ఇత్యాదిషు అణ్వాదీనామపి కారణత్వం శ్రుతమితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు— ఏతేన ప్రధానవాదనిరాకరణే యే హేతవః అశబ్దత్వాచేతనత్వైకవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానుపపత్త్యాదయః తేషామణ్వాదిపక్షేఽపి సామ్యేన, సర్వేఽణ్వాదికారణవాదా నిరాకృతత్వేన వ్యాఖ్యాతాః. న చాసదిత్యాదిశబ్దవిరోధః. అసచ్ఛబ్దస్య అనభివ్యక్తనామరూపపరత్వేనావిరోధాత్. సూక్ష్మత్వాచ్చాత్మన్యణుశబ్దో గౌణః. స్వభావవాదస్తు పూర్వపక్షత్వేనోపన్యస్తః. వ్యాఖ్యాతా ఇతి పదాభ్యాసోఽధ్యాయపరిసమాప్త్యర్థః. తస్మాజ్జగత్కారణే సర్వజ్ఞే జిజ్ఞాస్యే బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వయో నాన్యత్రేతి సిద్ధమ్.

ప్రధానవదశబ్దత్వాచ్ఛబ్దవిరోధిత్వాచ్చేతి, వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతా ఇతి పదాభ్యాసోఽధ్యాయపరిసమాప్తిం ద్యోతయతి.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీమద్గోవిందభగవత్పూజ్యపాదశిష్యశ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ శారీరకమీమాంసాభాష్యే ప్రథమాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

ప్రధానవాదవదశ్రౌతత్వం, బ్రహ్మకారణశ్రుతిబాధితత్వం చ, తస్మాద్బ్రహ్మైవ పరమకారణం, తస్మిన్నేవ సర్వేషాం వేదాంతానాం సమన్వయఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ
శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాం
ప్రథమాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.
అధ్యాయశ్చ సమాప్తః.

చతుస్త్రింశత్పరం సూత్రశతకం తు సమన్వయే,
అధ్యాయే తద్వదేకోనచత్వారింశన్మయా మతాః.
బ్రహ్మనామ్ని పరే ధామ్ని ప్రత్యపాది సమన్వయః,
త్రయ్యంతసంతతేర్యస్మింస్తదస్మిజ్జ్యోతిరాతతమ్.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీపరమశివేంద్రసరస్వతీపాదాబ్జ
సేవాపరాయణేన శ్రీసదాశివేంద్రసరస్వత్యా విరచితాయాం
శ్రీమద్బ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ బ్రహ్మతత్త్వప్రకాశికాయాం
ప్రథమోఽధ్యాయః.

ఓం

శ్రీ మ ద్ర త్న ప్ర భా భూ షి తం

శాంకర బ్రహ్మసూత్రభాష్యమ్.

ద్వితీయాధ్యాయస్య ప్రథమపాదః.

సూ. స్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగ ఇతి చేన్నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగాత్. ౧.

ప్రథమేఽధ్యాయే సర్వజ్ఞస్సర్వేశ్వరో జగదుత్పత్తికారణం మృత్సువర్ణాదయ ఇవ ఘటరుచకాదీనాం, ఉత్పన్నస్య జగతో

"సాంఖ్యాదిస్మృతియుక్తిభిర్న చలితో వేదాంతసిద్ధాంతగో
నిర్ధూతైర్ద్వివిధాగమైరవిదితో వ్యోమాదిజన్మాప్యయః,
ఉత్పత్త్యంతవివర్జితశ్చితివపుర్వ్యాపీ చ కర్తాంశగో
లింగేన ప్రథితోఽపి నామతనుకృత్తం జానకీశం భజే."

'నామరూపే వ్యాకరవాణీ'తి శ్రుతేర్నామతనుకృదపి సంజ్ఞామూర్తివ్యాకర్తాపి లింగశరీరోపాధినా కర్తేత్యంశ ఇతి చ ప్రథితః ప్రసిద్ధో యస్తం ప్రత్యగభిన్నం పరమాత్మానం మూలప్రకృతినియంతారం భజే ఇత్యర్థః.

౧. స్మృతిప్రసంగాత్ పూర్వోత్తరాధ్యాయయోర్విషయవిషయిభావసంగతిం వక్తుంవృత్తం కీర్తయతి— ప్రథమేఽధ్యాయ ఇతి.జన్మాదిసూత్రమారభ్యజగదుత్పత్త్యాది

ఇత్థం ప్రథమేధ్యాయేఽభిహితసమన్వయస్య స్మృత్యాదివిరోధే తన్నిరసనమనేన క్రియత ఇతి విషయవిషయిభావసంగత్యా ద్వితీయాధ్యాయ ఆరభ్యతే. అత్ర పూర్వమతిదేశాధికరణే ప్రధానపదశబ్దత్వమణ్వాదీనామప్యభిహితమ్. అధునా ప్రధానస్య వైదికశబ్దవత్త్వాభావేఽపి స్మృతిరూపశబ్దవత్త్వమాక్షిప్య పరిహ్రియత ఇత్యాక్షేప సంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే స్మృతివిరోధే సమన్వయాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తదవిరోధే

నియంతృత్వేన స్థితికారణం మాయావీవ మాయాయాః, ప్రసారితస్య జగతః పునస్స్వాత్మన్యేవోపసంహారకారణమవనిరివ చతుర్విధస్య భూతగ్రామస్య, 'స ఏవ చ సర్వేషాం న ఆత్మే' త్యేతద్వేదాంతవాక్యసమన్వయప్రతిపాదనేన ప్రతిపాదితం. ప్రధానాదికారణవాదాశ్చాశబ్దత్వేన నిరాకృతాః. ఇదానీం స్వపక్షే స్మృతిన్యాయవిరోధపరిహారః ప్రధానాదివాదానాం చ న్యాయాభాసోపబృంహితత్వం ప్రతివేదాంతం చ సృష్ట్యాదిప్రక్రియాయా అవిగీతత్వమిత్యస్యార్థజాతస్య ప్రతిపాదనాయ ద్వితీయోఽధ్యాయ ఆరభ్యతే. తత్ర ప్రథమం తావత్ స్మృతివిరోధముపన్యస్య పరిహరతి—యదుక్తం

కారణం బ్రహ్మేతి ప్రతిపాదితం 'శాస్త్రదృష్ట్యాత్వి'త్యాదిసూత్రేషు, సఏవాద్వితీయః సర్వాత్మేత్యుక్తం 'ఆనుమానిక'మిత్యాదినా కారణాంతరస్యాశ్రౌతత్వం దర్శితమిత్యర్థః. ఏవం ప్రథమాధ్యాయస్యార్థమనూద్య తస్మిన్ విషయే విరోధపరిహారవిషయిణం ద్వితీయాధ్యాయస్యార్థం పాదశస్సంక్షిప్య దర్శయతి—ఇదానీమితి. అత్ర ప్రథమపాదే సమన్వయస్య సాంఖ్యాదిస్మృతియుక్తిభిర్విరోధపరిహారః క్రియతే. ద్వితీయపాదే సాంఖ్యాద్యాగమానాం భ్రాంతిమూలత్వమవిరోధాయ కథ్యతే,తృతీయపాదే ప్రతివేదాంతం సృష్టిశ్రుతీనాం జీవాత్మశ్రుతీనాం చ వ్యోమాదిమహాభూతానాం జన్మలయక్రమాదికథనేనావిరోధః ప్రతిపాద్యతే,చతుర్థపాదే లింగశరీరశ్రుతీనామవిరోధ ఇత్యర్థః. అయమేవార్థః సుఖబోధార్థం శ్లోకేన సంగృహీతః.'ద్వితీయే స్మృతితర్కాభ్యామవిరోధోఽన్యదుష్టతా. భూతభోక్తృశ్రుతేర్లింగశ్రుతేరప్యవిరుద్ధతే'తి. తత్రాజ్ఞాతే విషయే విరోధశంకా సమాధ్యయోగాత్ సమన్వయాధ్యాయానంతర్యమవిరోధాధ్యాయస్య యుక్తం, తత్ర ప్రథమాధికరణతాత్పర్యమాహ—తత్ర ప్రథమమితి. శ్రౌతే సమన్వయే విరోధనిరాసార్థత్వాదస్య పాదస్య శ్రుతిశాస్త్రాధ్యాయసంగతయః స్వమతస్థాపనాత్మకత్వాత్ సర్వేషామధికరణానామేతత్పాదసంగతిః. అత్ర పూర్వపక్షే స్మృతివిరోధాదుక్తసమన్వయాసిద్ధిః ఫలం సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి వివేకః. తత్ర బ్రహ్మణ్యుక్తవేదాంతసమన్వయో విషయః, స కిం సాంఖ్యస్మృత్యా విరుధ్యతే న వేతి స్మృతిప్రామాణ్యాప్రామాణ్యాభ్యాం సందేహే పూర్వపక్షమాహ—యదుక్తమితి. తంత్ర్యంతే వ్యుత్పాద్యంతే తత్త్వాన్యనేనేతి తంత్రం శాస్త్రం కపిలోక్తమన్యాశ్చ పంచశిఖాది

తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. ఉక్తసమన్వయః కిం సాంఖ్యస్మృత్యా విరుధ్యతే, ఉత నేతి

బ్రహ్మైవ సర్వజ్ఞం జగతః కారణమితి తదయుక్తం, కుతః,? స్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగాత్. స్మృతిశ్చ తంత్రాఖ్యా పరమర్షిప్రణీతా శిష్టపరిగృహీతా, అన్యాశ్చ తదనుసారిణ్యః స్మృతయః, తా ఏవంసత్యనవకాశాః ప్రసజ్యేరన్, తాసు హ్యచేతనం స్వతంత్రం ప్రధానం జగతః కారణముపనిబధ్యతే. మన్వాదిస్మృతయస్తావచ్చోదనాలక్షణేనాగ్నిహోత్రాదినా ధర్మజాతేనాపేక్షితమర్థం సమర్పయంత్యః సావకాశాః భవంతి, అస్య వర్ణస్యాస్మిన్ కాలేఽనేన విధానేనోపనయనమీదృశశ్చాచారః ఇత్థం వేదాధ్యయనమిత్థం సమావర్తనమిత్థం సహధర్మచారిణీసంయోగ. ఇతి, తథా పురుషార్థాంశ్చతుర్వర్ణాశ్రమధర్మాన్ నానావిధాన్ విదధతి, నైవం కాపిలాదిస్మృతీనామనుష్ఠేయవిషయేఽవకాశోఽస్తి, మోక్షసాధనమేవ హి సమ్యగ్దర్శనమధికృత్య తాః ప్రణీతాః. యది తత్రాప్యనవకాశాస్స్యుః ఆనర్థక్యమేవాసాం ప్రసజ్యేత, తస్మాత్తదవిరోధేన వేదాంతా వ్యాఖ్యాతవ్యాః. కథం పునరీక్షత్యాదిభ్యో హేతుభ్యో బ్రహ్మైవ సర్వజ్ఞం జగతః కారణమిత్యవధారితః శ్రుత్యర్థః స్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగేన పునరాక్షిప్యతే. భవేదయమనాక్షేపః స్వతంత్రప్రజ్ఞానామ్. పరతంత్రప్రజ్ఞాస్తు

ప్రోక్తాః, ఏవం సతి వేదాంతానామద్వయబ్రహ్మసమన్వయే నిరర్థకాస్స్యురిత్యర్థః. తాసామపి బ్రహ్మార్థకత్వమస్త్విత్యవిరోధ ఇత్యత ఆహ — తాసు హీతి. నను సాంఖ్యస్మృతిప్రామాణ్యాయ ప్రధానవాదగ్రహే మన్వాదిస్మృతీనామప్రామాణ్యం స్యాదిత్యాశంక్య తాసాం ధర్మే సావకాశత్వాత్ ప్రామాణ్యం స్యాదిత్యాహ — మన్వాదీతి. తర్హి సాంఖ్యాదిస్మృతీనామపి ధర్మే తాత్పర్యేణ ప్రామాణ్యమస్తు తత్త్వం తు బ్రహ్మైవేత్యవిరోధ ఇత్యత ఆహ — నైవమితి. తత్త్వే వికల్పానుపపత్తేర్నిరవకాశస్మృత్యనుసారేణ శ్రుతివ్యాఖ్యానముచితం సావకాశనిరవకాశయోర్నిరవకాశం బలీయ ఇతి న్యాయాదిత్యాహ — తస్మాదితి. శ్రుతివిరోధే స్మృతేరప్రామాణ్యస్యోక్తత్వాత్పూర్వపక్షో న యుక్త ఇతి శంకతే — కథమితి. యే స్వాతంత్ర్యేణ శ్రుత్యర్థం జ్ఞాతుం శక్నువంతి తేషామయం పూర్వపక్షో న భవేత్, సాంఖ్యవృద్ధేషు శ్రద్ధాజుషాం తు భవేదేవేత్యాహ — భవేదితి. తేషామతీంద్రియార్థజ్ఞానవత్త్వాచ్చ తత్ర శ్రద్ధా స్యాదిత్యాహ — కపిల

సందేహే, మహర్షిప్రణీతప్రధానకారణవాదిస్మృతీనామనవకాశరూపదోషప్రసంగాత్

ప్రాయేణ జనాః స్వాతంత్ర్యేణ శ్రుత్యర్థమవధారయితుమశక్నువంతః ప్రఖ్యాతప్రణేతృకాసు స్మృతిష్వవలంబేరన్, తద్బలేన చ శ్రుత్యర్థం ప్రతిపిత్సేరన్. అస్మత్కృతే చ వ్యాఖ్యానే న విశ్వస్యుర్బహుమానాత్ స్మృతీనాం ప్రణేతృషు. కపిలప్రభృతీనాం చార్షం జ్ఞానమప్రతిహతం స్మర్యతే, శ్రుతిశ్చ భవతి ‘ఋషిం ప్రసూతం కపిలం యస్తమగ్రే జ్ఞానైర్బిభర్తి జాయమానం చ పశ్యే’ దితి. తస్మాన్నైషాం మతమయథార్థం శక్యం సంభావయితుం, తర్కావష్టంభేన చ తేఽర్థం ప్రతిష్ఠాపయంతి, తస్మాదపి స్మృతిబలేన వేదాంతా వ్యాఖ్యేయా ఇతి పునరాక్షేపః, తస్య సమాధిర్నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగాదితి. యది స్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగేనేశ్వరకారణవాద ఆక్షిప్యేత ఏవమప్యన్యా ఈశ్వరకారణవాదిన్యః స్మృతయోఽనవకాశాః ప్రసజ్యేరన్ తా ఉదాహరిష్యామః. ‘యత్తత్సూక్ష్మమవిజ్ఞేయ’ మితి పరం బ్రహ్మ ప్రకృత్య ‘సహ్యంతరాత్మా భూతానాం క్షేత్రజ్ఞశ్చేతి కథ్యతే’ ఇతి చోక్త్వా ‘తస్మాదవ్యక్తముత్పన్నం త్రిగుణం ద్విజసత్తమే’ త్యాహ. తథాఽన్యత్రాపి ‘అవ్యక్తం పురుషే బ్రహ్మన్నిర్గుణే సంప్రలీయతే’ ఇత్యాహ ‘‘అతశ్చ సంక్షేపమిమం శృణుధ్వం నారాయణస్సర్వమిదం పురాణః. స సర్గకాలే చ కరోతి సర్వం సంహారకాలే చ తదత్తి భూయః’’ ఇతి చ పురాణే, భగవద్గీతాసు చ ‘అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రలయస్తథే’ తి, పరమాత్మానమేవ చ ప్రకృత్యాపస్తంబః పఠతి-

---

ప్రభృతీనాంచేతి. ‘ఆదౌ యో జాయమానంచ కపిలం జనయేదృషిం. ప్రసూతం బిభృయాత్ జ్ఞానైస్తంపశ్యేత్పరమేశ్వర’ మితి శ్రుతియోజనా. యథా సాంఖ్యస్మృతివిరోధాద్బ్రహ్మవాదస్త్యాజ్య ఇతి త్వయోచ్యతే తథా స్మృత్యంతరవిరోధాత్ ప్రధానవాదస్త్యాజ్య ఇతి మయోచ్యత ఇతి సిద్ధాంతయతి—తస్యసమాధిరితి. తస్మాద్బ్రహ్మణస్సకాశాదవ్యక్తం మాయాయాంలీనంసూక్ష్మాత్మకంజగదితియావత్. ఇతిహాసవాక్యాన్యుక్త్వాపురాణసమ్మతిమాహ—అతశ్చేతి. ప్రభవత్యస్మాదితి ప్రభవో జన్మహేతుః, ప్రలీయంతేఽస్మిన్నితి ప్రలయో లయాధిష్ఠానం, తస్మాత్కర్తురీశ్వరాత్, కార్యాః బ్రహ్మాదయః ప్రభవంతి.

సమన్వయో విరుధ్యత ఇతి ప్రధానానుగుణతయా శ్రుతయో నేయా ఇతి చేదితి

'తస్మాత్కాయాః ప్రభవంతి సర్వే సమూలం శాశ్వతికస్సనిత్య' ఇతి. ఏవమనేకశః స్మృతిష్వపీశ్వరః కారణత్వేనోపాదానత్వేన చ ప్రకాశ్యతే. స్మృతిబలేన ప్రత్యవతిష్ఠమానస్య స్మృతిబలేనైవోత్తరం ప్రవక్ష్యామీత్యతోఽయమన్యస్మృత్యనవకాశోపన్యాసః, దర్శితం తు శ్రుతీనామీశ్వరకారణవాదం ప్రతి తాత్పర్యం, విప్రతిపత్తౌ చ స్మృతీనామవశ్యకర్తవ్యేఽన్యతర పరిగ్రహేఽన్యతరపరిత్యాగే చ శ్రుత్యనుసారిణ్యః స్మృతయః ప్రమాణమనపేక్ష్యా ఇతరాః, తదుక్తం ప్రమాణలక్షణే 'విరోధే త్వనపేక్షం స్యాదసతి హ్యనుమాన' మితి. నచాతీంద్రియానర్థాన్ శ్రుతిమంతరేణ కశ్చిదుపలభత ఇతి శక్యం సంభావయితుం, నిమిత్తాభావాత్, శక్యం కపిలాదీనాం సిద్ధానామప్రతిహతజ్ఞానత్వాదితి చేత్, న, సిద్ధేరపి సాపేక్షత్వాత్. ధర్మానుష్ఠానా

సఏవ మూలముపాదానం కిం పరిణామీ న శాశ్వతికః కూటస్థః అతస్సనిత్య ఇత్యర్థః. నను శ్రుతివిరోధః కిమితి నోక్త ఇత్యత ఆహ—స్మృతిబలేనేతి. స్మృతీనాం మిథో విరోధే కథం తత్త్వనిర్ణయస్తత్రాహ—దర్శితం త్వితి. శ్రుతిభిరేవ తత్త్వనిర్ణయ ఇత్యర్థః. స్మృతీనాం కా గతిరిత్యత ఆహ—విప్రతిపత్తౌ చేతి. వస్తుతత్త్వే స్మృతీనాం మిథోవిరోధే వస్తుని వికల్పాయోగాత్ క్లృప్తశ్రుతిమూలాః స్మృతయః ప్రమాణం, ఇతరాస్తు కల్ప్యశ్రుతిమూలా న ప్రమాణమిత్యర్థః. క్లృప్తశ్రుతివిరోధినీ స్మృతిర్న ప్రమాణమిత్యత్ర జైమినీయన్యాయమాహ—తదుక్తమితి. 'ఔదుంబరీం స్పృష్ట్వోద్గాయే'దితి ప్రత్యక్షశ్రుతివిరుద్ధా 'సా సర్వా వేష్టయితవ్యే'తి స్మృతిర్మానం నవేతి సందేహే మూలశ్రుత్యనుమానాన్మానమితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతః క్లృప్తశ్రుతివిరోధే స్మృతిప్రామాణ్యమనపేక్షమపేక్షాశూన్యం హేయమితి యావత్. హి యతోఽసతి విరోధే శ్రుత్యనుమానం భవతి. అత్ర తు విరోధే సతి శ్రుత్యనుమానాయోగాన్మూలాభావాత్ సర్వవేష్టనస్మృతిరప్రమాణమిత్యర్థః. అస్తు సాంఖ్యస్మృతిః ప్రత్యక్షమూలేత్యత ఆహ—నచేతి. యోగినాం సిద్ధిమహిమ్నాఽతీంద్రియజ్ఞానం సంభావయితుం శక్యమితి శంక్యతే—శక్యమితి. కపిలాదిభిః కిలాదౌ వేదప్రామాణ్యం నిశ్చిత్య తదర్థస్య ధర్మస్యానుష్ఠానేన సిద్ధిస్సంపాదితా, తయా సిద్ధ్యా ప్రణీతస్మృత్యనుసారేణానాదిశ్రుతిపీడా న యుక్తా, ఉపజీవ్యవిరోధాదితి పరిహరతి—న సిద్ధేరపీతి. అతిశంకితుమితి, శ్రుతీ

పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—న సమన్వయో విరుధ్యతే, కుతః, అన్యస్మృత్యనవకాశ

పేక్షా హి సిద్ధిః, స చ ధర్మశ్చోదనాలక్షణః, తతశ్చ పూర్వసిద్ధాయాః
శ్చోదనాయా అర్థో న పశ్చిమసిద్ధపురుషవచనవశేనాతిశంకితుం శక్యతే,
సిద్ధవ్యపాశ్రయకల్పనాయామపి బహుత్వాత్, సిద్ధానాం ప్రదర్శితేన
ప్రకారేణ స్మృతివిప్రతిపత్తౌసత్యాం న శ్రుతివ్యపాశ్రయాదన్యన్నిర్ణయ
కారణమస్తి. పరతంత్రప్రజ్ఞస్యాపి నాకస్మాత్ స్మృతివిశేషవిషయః పక్ష
పాతో యుక్తః, కస్యచిత్క్వచిత్ పక్షపాతే సతి పురుషమతివైరూ
ప్యేణ తత్త్వావ్యవస్థానప్రసంగాత్, తస్మాత్తస్యాపి స్మృతివిప్రతిపత్త్యుప
న్యాసేన శ్రుత్యనుసారానుసారవివేచనేన చ సన్మార్గే ప్రజ్ఞా సంగ్రహ
ణీయా. యా తు శ్రుతిః కపిలస్య జ్ఞానాతిశయం ప్రదర్శయంతీ ప్రద
ర్శితా న తయా శ్రుతివిరుద్ధమపి కాపిలం మతం శ్రద్ధాతుం శక్యం,
కపిలమితి శ్రుతిసామాన్యమాత్రత్వాత్. అన్యస్య చ కపిలస్య సగర
పుత్రాణాం ప్రతప్తుర్వాసుదేవనామ్నః స్మరణాత్, అన్యార్థదర్శనస్య

నాం ముఖ్యార్థమతిక్రమ్యోపచరితార్థశ్శంకితుం న శక్యత ఇత్యర్థః. స్వతస్సిద్ధేశ్వేదో
నోపజీవ్యత ఇతి చేన్నాసీశ్వరస్య స్వతస్సిద్ధౌ మానాభావాత్. అంగీకృత్యాప్యాహ—
సిద్ధేతి. సిద్ధానాం వచనమాశ్రిత్య వేదార్థకల్పనాయామపి సిద్ధోక్తీనాం మిథో విరోధే
శ్రుత్యాశ్రితమన్వాద్యుక్తిభిరేవ వేదార్థనిర్ణయో యుక్త ఇత్యర్థః. శ్రుతిరూపా
శ్రయం వినా సిద్ధోక్తిమాత్రం న తత్త్వనిర్ణయకారణమిత్యక్షరార్థః. నను మందమతేః
సాంఖ్యస్మృతౌ శ్రద్ధా భవతి తస్య మతిర్వేదాంతమార్గే కథమానేయేత్యత ఆహ—
పరతంత్రేత్యాదినా. నను శ్రుత్యా కపిలస్య సర్వజ్ఞత్వోక్తేస్తన్మతే శ్రద్ధా దుర్వారేత్యత
ఆహ—యా త్వితి. కపిలశబ్దమాత్రేణ సాంఖ్యకర్తా శ్రౌత ఇతి భ్రాంతిరయుక్తా, తస్య
ద్వైతవాదినః సర్వజ్ఞత్వాయోగాదత్ర చ సర్వజ్ఞానసంభృతత్వేన శ్రుతః కపిలో
వాసుదేవాంశ ఏవ, స హి సర్వాత్మత్వజ్ఞానం వైదికం సాంఖ్యముపదిశతీతి సర్వజ్ఞ ఇతి
భావః. ప్రతప్తుః ప్రదాహకస్య. కించ యః కపిలం జ్ఞానైర్బిభర్తి తమీశ్వరం పశ్యేదితి
విధీయతే, తథాచాన్యార్థస్యేశ్వరప్రతిపత్తిశేషస్య కపిలసర్వజ్ఞత్వస్య దర్శనమనువాద
స్తస్య మానాంతరేణ ప్రాప్తిశూన్యస్య స్వార్థసాధకత్వాయోగాన్నానువాదమాత్రాత్
సర్వజ్ఞత్వసిద్ధిరిత్యాహ—అన్యార్థేతి. ద్వైతవాదినః కపిలస్య శ్రౌతత్వం నిరస్య బ్రహ్మ

దోషప్రసంగాత్ చేతనం ప్రకృత్య 'తస్మాదవ్యక్తముత్పన్నం త్రిగుణం ద్విజసత్తమ'

చ ప్రాప్తిరహితస్యాసాధకత్వాత్. భవతి చాన్యా మనోర్మాహాత్మ్యం ప్రఖ్యాపయంతీ శ్రుతిః 'యద్వై కించ మనురవదత్తద్భేషజ' మితి. మనునా చ 'సర్వభూతేషు చాత్మానం సర్వభూతాని చాత్మని. సంపశ్యన్నాత్మయాజీ వై స్వారాజ్యమధిగచ్ఛతీ' తి సర్వాత్మత్వదర్శనం ప్రశంసతా కాపిలంమతం నింద్యత ఇతి గమ్యతే. కపిలో హి న సర్వాత్మత్వదర్శనమనుమన్యతే, ఆత్మభేదాభ్యుపగమాత్. మహాభారతేఽపి 'బహవః పురుషా బ్రహ్మన్నుతాహో ఏక ఏవత్వి' తి విచార్య 'బహవః పురుషా రాజన్ సాంఖ్యయోగవిచారిణా' మితి పరపక్షముపన్యస్య తద్వ్యుదాసేన 'బహూనాం పురుషాణాం హి యథైకా యోనిరుచ్యతే. తథా తం పురుషం విశ్వమాఖ్యాస్యామి గుణాధిక' మిత్యుపక్రమ్య 'మమాంతరాత్మా తవ చ యే చాన్యే దేహిసంజ్ఞితాః. సర్వేషాం సాక్షిభూతోఽసౌ న గ్రాహ్యః కేనచిత్క్వచిత్. విశ్వమూర్ధా విశ్వభుజో విశ్వపాదాక్షినాసికః. ఏకశ్చరతి భూతేషు స్వైరచారీ యథాసుఖ' మితి సర్వాత్మతైవ నిర్ధారితా. శ్రుతిశ్చ సర్వాత్మతాయాం భవతి 'యస్మిన్ సర్వాణి భూతాని ఆత్మైవాభూద్వి

వాదినో మనోః శ్రౌతత్వమాహ—భవతి చేతి. ఇతిహాసేఽపి కాపిలమతనిందాపూర్వకమద్వైతం దర్శితమిత్యాహ—మహాభారతేఽపీతి. పురుషా ఆత్మానః కిం వస్తుతో భిన్నాః ఉత సర్వదృశ్యానాం ప్రత్యగాత్మైక ఇతి విమర్శార్థః. బహూనాం పురుషాకారాణాం దేహానాం యథైకా యోనిరుపాదానం పృథ్వీ తథా తం పురుషమాత్మానం విశ్వం సర్వోపాదానత్వేన సర్వాత్మకం సర్వజ్ఞత్వాదిగుణైస్సంపన్నం కథయిష్యామి, విశ్వే సర్వే లోకప్రసిద్ధా దేవతిర్యఙ్మనుష్యాదీనాం మూర్ధానోఽస్యేతి విశ్వమూర్ధా, ఏకస్యైవ సర్వక్షేత్రేషు ప్రతిబింబభావేన ప్రవిష్టత్వాత్ ఏవం విశ్వభుజత్వాదియోజనా. సర్వభూతేష్వేకశ్చరతి అవగచ్ఛతి సర్వజ్ఞ ఇత్యర్థః. స్వైరచారీ స్వతంత్రః, నాస్య నియంతా కశ్చిదస్తి సర్వేశ్వర ఇత్యర్థః. యథాసుఖమితి - విశోకానందస్వరూప ఇతి యావత్. కాపిలతంత్రస్య వేదమూలస్మృతివిరోధముక్త్వా సాక్షాద్వేదవిరోధమాహ—శ్రుతిశ్చేతి. యస్మిన్ జ్ఞానకాలే. న కేవలం స్వతంత్రప్రకృతికల్పనయైవ వేదవిరుద్ధం కింతు ఆత్మభేదకల్పనయాపీతి సిద్ధమితి సంబంధః స్మృతివిరోధే వేదస్యై

త్యాదికానాం చేతనకారణత్వవాదినీనామన్యాసాం స్మృతీనామనవకాశదోషః

జానతః. తత్ర కో మోహః కశ్శోక ఏకత్వమనుపశ్యతః’ ఇతి, ఏవంవిధా. అతశ్చాత్మభేదకల్పనయాపి కాపిలస్య తంత్రస్య వేదవిరుద్ధత్వం వేదానుసారిమనువచనవిరుద్ధత్వం చ న కేవలం స్వతంత్రప్రకృతికల్పనయైవేతి వేదస్య హి నిరపేక్షం స్వార్థే ప్రామాణ్యం రవేరివ రూపవిషయే. పురుషవచసాం తు మూలాంతరాపేక్షం వక్తృస్మృతివ్యవహితం చేతి విప్రకర్షః, తస్మాద్వేదవిరుద్ధే విషయే స్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగో న దోషః.

కుతశ్చ స్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగో న దోషః.

సూ. ఇతరేషాం చానుపలబ్ధేః. ౨.

ప్రధానాదితరాణి యాని ప్రధానపరిణామత్వేన స్మృతౌ కల్పితాని మహదాదీని న తాని వేదే లోకే చోపలభ్యంతే, భూతేంద్రియాణి తావత్ లోకవేదప్రసిద్ధత్వాత్ శక్యంతే స్మర్తుం. అలోకవేదప్రసిద్ధత్వాత్తు మహదాదీనాం షష్ఠస్యేవేంద్రియార్థస్య న స్మృతిరవ

వా ప్రామాణ్యం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—వేదస్య హీతి. వేదస్య ప్రామాణ్యం స్వతస్సిద్ధమపౌరుషేయత్వాత్ పౌరుషేయవాక్యానాం స్వార్థస్మృతితన్మూలానుభవయోః కల్పనయా ప్రామాణ్యం విజ్ఞేయమితి వ్యవహితం, పరతః ప్రామాణ్యమితి విప్రకర్షః, శ్రుతిస్మృత్యోర్విశేష ఇత్యక్షరార్థః. సమయోర్విరోధే హి నిరవకాశేన సావకాశం బాధ్యం ఇహ స్వతః పరతః ప్రామాణ్యయోర్వైషమ్యాత్ ఝటితి నిశ్చితప్రామాణ్యేన చానుపసంజాతవిరోధినా వేదవాక్యేన విరుద్ధస్మృతేరేవ బాధ ఇతి భావః. తస్మాదితి. విశేషాదిత్యర్థః, భ్రాంతిమూలత్వసంభవాదితి భావః.

౨. మహదహంకారౌ తావదప్రసిద్ధౌ అహంకారప్రకృతికత్వేన తన్మాత్రాణ్యప్యప్రసిద్ధాని స్మర్తుం న శక్యంత ఇత్యాహ—ఇతరేషాం చేతి. నను ‘మహతః పర

ప్రసజ్యేత. అతః స్మృతిద్వయవిరోధే శ్రుత్యవిరుద్ధా స్మృతిః ప్రమాణమిత్యప్రమాణసాంఖ్యస్మృత్యా సమన్వయో న విరుధ్యత ఇత్యర్థః.

ఇతశ్చ సాంఖ్యస్మృతేరనవకాశో న దోష ఇత్యాహ—

సాంఖ్యస్మృతిప్రసిద్ధానామితరేషాం మహదాదితత్త్వానాం లోకే వేదేచానుప

కల్పతే. యదపి క్వచిత్తత్పరమివ శ్రవణమవభాసతే తదప్యతత్పరం వ్యాఖ్యాతం 'ఆనుమానికమప్యేకేషా'మిత్యత్ర. కార్యస్మృతేరప్రామాణ్యాత్ కారణస్మృతేరప్యప్రామాణ్యం యుక్తమిత్యభిప్రాయః, తస్మాదపి న స్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగో దోషః. తర్కావష్టంభం తు 'న విలక్షణత్వా' దిత్యారభ్యోఽస్మథిష్యతి.

సూ. ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్తః. 3.

ఏతేన సాంఖ్య స్మృతి ప్రత్యాఖ్యానేన యోగస్మృతిరపి ప్రత్యాఖ్యాతా ద్రష్టవ్యేత్యతిదిశతి,తత్రాపి శ్రుతివిరోధేన ప్రధానం స్వతంత్రమేవ కారణం మహదాదీని చ కార్యాణ్యలోకవేదప్రసిద్ధాని కల్ప్యంతే. నన్వేవం సతి సమానన్యాయత్వాత్ పూర్వేణైవైతద్గతం కిమర్థం పునరతిదిశ్యతే, అస్తి హ్యత్రాభ్యధికాశంకా సమ్యగ్దర్శనాభ్యుపాయో హి యోగో వేదే విహితః 'శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యా

మవ్యక్త' మితి శ్రుతి ప్రసిద్ధాని మహదాదీనీత్యత ఆహ—యదపీతి. సూత్రతాత్పర్యమాహ. కార్యేతి.సాంఖ్యస్మృతేర్మహదాదిష్వివ ప్రధానేఽపి ప్రామాణ్యం నేతి నిశ్చీయత ఇత్యర్థః. సాంఖ్యస్మృతిబాధేఽపి తదుక్తయుక్తీనాం కథం బాధ ఇత్యత ఆహ—తర్కేతి.

ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

3. బ్రహ్మణ్యుక్త సమన్వయః ప్రధానవాదియోగస్మృత్యా విరుధ్యతే నవేతి సందేహే పూర్వన్యాయమతిదిశతి. ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్త ఇతి. అతిదేశత్వాత్పూర్వవత్ సంగత్యాదికం ద్రష్టవ్యం. పూర్వత్రానుక్తనిరాసం పూర్వపక్షమాహ—అస్తి హ్యత్రేతి. నిదిధ్యాసనం యోగః. త్రీణ్యుర్ధ్వగ్రీవాశిరాంస్యున్నతాని యస్మిన్ శరీరే తత్ త్రున్నతం త్రిరున్నతమితి పాఠశ్చేత్ ఛాందసః. యుంజీతేతి శేషః. న కేవలం యోగే విధిః కింతు యోగస్య జ్ఞాపకాన్యర్థవాదవాక్యాన్యపి సంతీత్యాహ-

లథ్థేశ్చ సాంఖ్యస్మృతేరప్రామాణ్యాన్న దోషః. తథా చ తదేకదేశప్రధానస్మృతేరప్యప్రామాణ్యమితి భావః.

ఉక్తన్యాయమన్యత్రాతిదిశతి—

అస్యాతిదేశత్వాన్న పృథక్సంగత్యపేక్షా. ఫలం తు పూర్వవత్. ఉక్తసమ

సితవ్య' ఇతి 'త్రిరున్నతం స్థాప్యసమం శరీర' మిత్యాదినా చాసనాది కల్పనాపురస్సరం బహుప్రపంచం యోగవిధానం శ్వేతాశ్వతరోపనిషది దృశ్యతే, లింగాని చ వైదికాని యోగవిషయాణి సహస్రశః ఉపలభ్యంతే, 'తాం యోగమితి మన్యంతే స్థిరామింద్రియధారణా' మితి 'విద్యామేతాం యోగవిధిం చ కృత్స్న'మితి చైవమాదీని. యోగశాస్త్రేఽపి 'అథ తద్దర్శనాభ్యుపాయో యోగ' ఇతి సమ్యగ్దర్శనాభ్యుపాయత్వేనైవ యోగోఽంగీక్రియతే, అతస్సంప్రతిపన్నార్థైకదేశత్వాదష్టకాదిస్మృతివద్యోగస్మృతిరప్యనపవదనీయా భవిష్యతీతి. ఇయమప్యధికాశంకాఽతిదేశేన నివర్త్యతే. అర్థైకదేశసంప్రతిపత్తావప్యర్థైకదేశవిప్రతిపత్తేః పూర్వోక్తాయా దర్శనాత్. సతీష్వప్యధ్యాత్మవిషయాసు బహ్వీషు స్మృతిషు సాంఖ్యయోగస్మృత్యోరేవ నిరాకరణాయ యత్నః కృతః, సాంఖ్యయోగౌ హి పరమపురుషార్థసాధనత్వేన లోకే ప్రఖ్యాతౌ శిష్టైశ్చ పరిగృహీతౌ లింగేన శ్రౌతేన చోపబృంహితౌ 'తత్కారణం సాంఖ్యయోగాభిపన్నం జ్ఞాత్వా దేవం ముచ్యతే

లింగాని చేతి. తాం పూర్వోక్తాం ధారణాం యోగవిదో యోగం పరమం తప ఇతి మన్యన్తే. ఉక్తామేతాం బ్రహ్మవిద్యాం యోగవిధిం ధ్యానప్రకారం చ మృత్యు ప్రసాదాన్నచికేతా లబ్ధ్వా బ్రహ్మ ప్రాప్త ఇతి సంబంధః. యోగస్మృతేః ప్రధానాదితత్త్వాంశేఽపి ప్రమాణత్వేన స్వీకార్యా. సంప్రతిపన్నః ప్రామాణికోఽర్థైకదేశో యోగరూపో యస్యాస్తత్త్వా దిత్యర్థః. 'అష్టకాః కర్తవ్యాః గురురనుగంతవ్యః' ఇత్యాదిస్మృతీనాం వేదావిరుద్ధాకత్వాత్ మూలశ్రుత్యనుమానేన ప్రామాణ్యముక్తం ప్రమాణలక్షణే. ఏవం యో స్మృతేర్యోగే ప్రామాణ్యాత్తత్త్వాంశేఽపి ప్రామాణ్య మితి పూర్వపక్షమనూద్య సిద్ధాంతయతి—ఇయమితి. నను బౌద్ధాదిస్మృతయోఽత్ర కిమితి న నిరాకృతా ఇత్యత ఆహ—సతీష్వపీతి. తాసాం ప్రతారకత్వేన ప్రసిద్ధత్వాదశిష్టైః పశుప్రాయైర్గృహీతత్వాద్వేదబాహ్యత్వాచ్చాత్రోపేక్షితమితి భావః—తత్కారణమితి తేషాం ప్రకృతానాం కామానాం కారణం సాంఖ్యయోగాభ్యాం వివేకధ్యానాభ్యామభిపన్నం ప్రత్యక్తయా ప్రాప్తం దేవం జ్ఞాత్వా సర్వపాశైరవిద్యాదిభిర్ముచ్యత

న్వయః కిం యోగస్మృత్యా విరుధ్యతే న వేతి సందేహే, శ్రుతిసిద్ధయోగప్రతిపాదకత్వేన ప్రామాణ్యాత్తయా ప్రధానకారణవాదిన్యా సమన్వయో విరుధ్యత ఇతి

సర్వపాపై'రితి. నిరాకరణం తు న సాంఖ్యస్మృతిజ్ఞానేన వేదనిరపేక్షేణ యోగమార్గేణ వా నిఃశ్రేయసమధిగమ్యత ఇతి. శ్రుతిర్హి వైదికాదాత్మైకత్వవిజ్ఞానాదన్యన్నిఃశ్రేయససాధనం వారయతి 'తమేవ విదిత్వాఽతిమృత్యుమేతి, నాన్యః పంథావిద్యతేఽయనాయే'తి. ద్వైతినో హి తే సాంఖ్యా యోగాశ్చ నాత్మైకత్వదర్శినః. యత్తు దర్శనముక్తం 'తత్కారణం సాంఖ్యయోగాభిపన్న'మితి వైదికమేవ తత్ర జ్ఞానం ధ్యానం చ సాంఖ్యయోగశబ్దాభ్యామభిలప్యేతే ప్రత్యాసత్తేరిత్యవగంతవ్యం, యేన త్వంశేన న విరుధ్యేతే తేనేష్టమేవ సాంఖ్యయోగస్మృత్యోస్సావకాశత్వం, తద్యథా 'అసంగో హ్యయం పురుష'ఇత్యేవమాదిశ్రుతిప్రసిద్ధమేవ పురుషస్య విశుద్ధత్వం నిర్గుణపురుషనిరూపణేన సాంఖ్యైరనుగమ్యతే. తథా చ యోగైరపి 'అథ పరివ్రాడ్వివర్ణవాసా ముండోఽపరిగ్రహ' ఇత్యేవమాదిశ్రుతిప్రసిద్ధమేవ నివృత్తినిష్ఠత్వం ప్రవ్రజ్యాద్యుపదేశేనానుగమ్యతే. ఏతేన సర్వాణి తర్కస్మరణాని ప్రతివక్తవ్యాని, తాన్యపి తర్కోపపత్తిభ్యాం తత్త్వజ్ఞానాయోపకుర్వంతీతి చేత్, ఉపకుర్వంతు నామ, తత్త్వజ్ఞానం తు వేదాంతవాక్యేభ్య ఏవ భవతి 'నావేదవిన్మనుతే తం బృహంతం, తం త్వౌపనిషదం పురుషం పృచ్ఛామీ'త్యేవమాదిశ్రుతిభ్యః.

ఇత్యర్థః. సమూలత్వే స్మృతిద్వయస్య నిరాసః కిమితి కృత ఇత్యత ఆహ—నిరాకరణం త్వితి. ఇతి హేతోః కృతమితి శేషః. ప్రత్యాసత్తేరితి. శ్రుతిస్థ సాంఖ్యయోగశబ్దయో స్సజాతీయశ్రుత్యర్థగ్రాహిత్వాదితి యావత్. కిం సర్వాంశేషు స్మృత్యప్రామాణ్యం నేత్యాహ—యేన త్వంశేనేతి. బ్రహ్మవాదస్య కణభక్షాది స్మృతిభిర్విరోధ మాశంక్యాతిదిశతి—ఏతేనేతి. శ్రుతివిరోధేనేత్యర్థః. ఉపకారకబాధో న యుక్త ఇత్యాశంక్య యోఽంశ ఉపకారకస్స న బాధ్యః కింతు తత్త్వాంశ ఇత్యాహ—తాన్యపీతి. తర్కోఽనుమానం తదనుగ్రాహికా యుక్తిరుపపత్తిః. స్మృతీనామ ప్రామాణ్యాత్తాభి స్సమన్వయస్య న విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్.

పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఏతేన సాంఖ్యస్మృతిప్రత్యాఖ్యానేన యోగస్మృతిరపి ప్రత్యుక్తా ప్రత్యాఖ్యాతా ద్రష్టవ్యా. శ్రుత్యవిరుద్ధాష్టాంగయోగే తాత్పర్యవత్త్వేన ప్రామాణ్యేఽపి తద్విరుద్ధప్రధానే తాత్పర్యాభావాదప్రామాణ్య మితి భావః.

సూ. న విలక్షణత్వాదస్య తథాత్వం చశబ్దాత్. ౪.

బ్రహ్మాఽస్య జగతః కారణం ప్రకృతిశ్చేత్యస్య పక్షస్యాక్షేపః
స్మృతినిమిత్తః పరిహృతః, తర్కనిమిత్త ఇదానీమాక్షేపః పరిహ్రియతే.
కుతః పునరస్మిన్నవధారితే ఆగమార్థే తర్కనిమిత్తస్యాక్షేపస్యావ
కాశః. నను ధర్మ ఇవ బ్రహ్మణ్యప్యనపేక్ష ఆగమో భవితుమర్హతి, భవే-
దయమవష్టంభో యది ప్రమాణాంతరానవగాహ్య ఆగమమాత్రప్రమే
యోఽయమర్థస్స్యాదనుష్ఠేయరూపఏవ ధర్మః, పరినిష్పన్నరూపం తు
బ్రహ్మావగమ్యతే. పరినిష్పన్నే చ వస్తుని ప్రమాణాంతరాణామస్త్య
వకాశో యథా పృథివ్యాదిషు. యథా చ శ్రుతీనాం పరస్పరవిరోధే
సత్యేకవశేనేతరా నీయంతే, ఏవం ప్రమాణాంతరవిరోధేఽపి తద్వశే
నైవ శ్రుతిర్నీయేత దృష్టసాధర్మ్యేణ చాదృష్టమర్థం సమర్పయంతీ

---

౪. న విలక్షణత్వాత్ వృత్తానువాదేనాస్యాధికరణస్య తాత్పర్యమాహ—
బ్రహ్మాస్యేతి. పూర్వపక్షమాక్షిపతి—కుతః పునరితి. అనవకాశే హేతుమాహ—నను
ధర్మ ఇవేతి. మానాంతరానపేక్షే వేదైకసమధిగమ్యే బ్రహ్మణ్యనుమానాత్మకతర్కస్యా
ప్రవేశాత్తేనాక్షేపస్యానవకాశః, భిన్నవిషయత్వాత్తర్కవేదయోరిత్యర్థః. సిద్ధస్య
మానాంతరగమ్యత్వాదేకవిషయత్వాద్విరోధ ఇతిపూర్వపక్షం సమర్థయతే—భవేదయ
మితి. అవష్టంభో దృష్టాంతః. నన్వేకవిషయత్వేన విరోధేఽపి శ్రుతివిరోధాన్మానాంతర
మేవ బాధ్యతామిత్యత ఆహ—యథా చేతి. ప్రబలశ్రుత్యా దుర్బలశ్రుతిబాధవన్నిరవ
కాశమానాంతరేణ లక్షణావృత్త్యా సావకాశశ్రుతినయనం యుక్తమిత్యర్థః. కించ
బ్రహ్మసాక్షాత్కారస్య మోక్షహేతుత్వేన ప్రధానస్యాంతరంగం తర్కస్తస్యాపరోక్ష
దృష్టాంతగోచరత్వేన ప్రధానవదపరోక్షార్థవిషయత్వాత్, శబ్దస్తు బహిరంగం పరో
క్షార్థకత్వాత్ అతస్తర్కేణ బాధ్యత ఇత్యాహ—దృష్టేతి. ఐతిహ్యమాత్రేణ పరో

పూర్వం వేదవిరుద్ధస్మృతేర్మూలాభావాదప్రామాణ్యముక్తమ్. తర్హి తర్కస్య
వ్యాప్తిపక్షధర్మతయోర్మూలత్వేన లోకసిద్ధత్వాత్తేన విరోధ ఇతి ప్రత్యుదాహరణసంగ
త్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వోత్తరపక్షయోః సమన్వయాసిద్ధిః, తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. ఆకాశా

యుక్తిరనుభవస్య సన్నికృష్యతే, విప్రకృష్యతే తు శ్రుతిరైతిహ్యమాత్రేణ స్వార్థాభిధానాత్. అనుభవావసానం చ బ్రహ్మవిజ్ఞానమవిద్యాయా నివర్తకం మోక్షసాధనం చ దృష్టఫలతయేష్యతే. శ్రుతిరపి ‘శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య’ ఇతి శ్రవణవ్యతిరేకేణ మననం విదధతీ తర్కమప్యత్రాదర్తవ్యం దర్శయతి, అతస్తర్కనిమిత్తః పునరాక్షేపః క్రియతే, ‘న విలక్షణత్వాదస్యే’తి. యదుక్తం చేతనం బ్రహ్మ జగతః కారణం ప్రకృతిశ్చేతి తన్నోపపద్యతే కస్మాద్విలక్షణత్వాదస్య వికారస్య ప్రకృత్యాః. ఇదం హి బ్రహ్మకార్యత్వేనాభిప్రేయమాణం జగద్బ్రహ్మవిలక్షణమచేతనమశుద్ధం చ దృశ్యతే, బ్రహ్మ చ జగద్విలక్షణం చేతనం శుద్ధం చ శ్రూయతే. న చ విలక్షణత్వే ప్రకృతివికారభావో దృష్టః, న హి రుచకాదయో వికారా మృత్ప్రకృతికా భవంతి శరావాదయో వా సువర్ణప్రకృతికాః, మృదైవ తు మృదన్వితా వికారాః ప్రక్రియంతే, సువర్ణేన చ సువర్ణాన్వితాః, తథేదమపి జగదచేతనం సుఖదుఃఖమోహాన్వితం సదచేతనస్యైవ సుఖదుఃఖమోహాత్మకస్య కారణస్య కార్యం భవితుమర్హతీతి న విలక్షణస్య బ్రహ్మణః, బ్రహ్మ

క్షతతయేతి యావత్. అనుభవస్య ప్రాధాన్యం దర్శయతి—అనుభవావసానం చేతి. ‘నైషా తర్కేణ మతి’రిత్యర్థవాదేన తర్కస్య నిషేధమాశంక్య విధివిరోధాన్నైవమిత్యాహ—శ్రుతిరపీతి. ఏవం పూర్వపక్షం సమర్థ్య చేతనబ్రహ్మకారణవాదివేదాంతసమన్వయః, క్షిత్యాదికం న చేతనప్రకృతికం, కార్యద్రవ్యత్వాత్ ఘటవదితి సాంఖ్యయోగన్యాయేన విరుధ్యతే న వేతి సందేహే స్మృతేర్మూలాభావాత్ దుర్బలత్వేఽప్యనుమానస్య వ్యాప్తిమూలత్వేన ప్రాబల్యాత్తేన విరుధ్యత ఇతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షయతి—న విలక్షణత్వాదితి. పూర్వోత్తరపక్షయోః సమన్వయాసిద్ధిస్తత్సిద్ధిశ్చేతి పూర్వవత్ఫలం, జగన్న బ్రహ్మప్రకృతికం, తద్విలక్షణత్వాత్, యద్యద్విలక్షణం తన్న తత్ప్రకృతికం యథా మృద్విలక్షణా రుచకాదయ ఇత్యర్థః. సుఖదుఃఖమోహాః సత్త్వరజస్తమాంసి తథాచజగత్ సుఖదుఃఖమోహాత్మకసామాన్యప్రకృతికం తదన్వితత్వాత్ యదిత్థం తత్తథా యథా మృదన్వితా ఘటాదయఇత్యాహ—మృదైవేతి. జగద్విలక్ష

దికం న చేతనప్రకృతికమ్, ద్రవ్యత్వాద్ఘటవత్; ఇతి తర్కేణ సమన్వయో విరుధ్యతే న వేతి సందేహే, పూర్వః పక్షః—న జగత్ చేతనప్రకృతికమ్. కుతః, విలక్ష

విలక్షణత్వం చాస్య జగతోఽశుద్ధ్యచేతనత్వదర్శనాదవగంతవ్యం. అశుద్ధం హీదం జగత్ సుఖదుఃఖమోహాత్మకతయా ప్రతీయతే ప్రీతిపరితాపవిషాదాదిహేతుత్వాత్ స్వర్గనరకాద్యుచ్చావచప్రపంచత్వాచ్చ. అచేతనం చేదం జగచ్చేతనం ప్రతి కార్యకరణభావేనోపకరణభావోపగమాత్, న హి సామ్యే సత్యుపకార్యోపకారకభావో భవతి, న హి ప్రదీపౌ పరస్పరముపకురుతః. నను చేతనమపి కార్యకరణం స్వామిభృత్యన్యాయేన భోక్తురుపకరిష్యతి, న, స్వామిభృత్యయోరప్యచేతనాంశస్యైవ చేతనం ప్రత్యుపకారకత్వాత్. యో హ్యేకస్య చేతనస్య పరిగ్రహో బుద్ధ్యాదిరచేతనభాగః స ఏవాన్యస్య చేతనస్యోపకరోతి న తు స్వయమేవ చేతనశ్చేతనాంతరస్య ఉపకరోత్యపకరోతి వా, నిరతిశయా హ్యకర్తారశ్చేతనా ఇతి సాంఖ్యా మన్యంతే, తస్మాదచేతనం కార్యకరణం. న చ కాష్ఠలోష్టాదీనాం చేతనత్వే కించిత్ప్రమాణమస్తి, ప్రసిద్ధశ్చాయం చేతనాచేతనవిభాగో లోకే, తస్మాద్బ్రహ్మవిలక్షణత్వాన్నేదం జగత్తత్ప్రకృతికం. యోఽపి కశ్చిదాచక్షీత శ్రుత్వా జగతశ్చేతనప్రకృతికతాం తద్బలేనైవ సమస్తం జగచ్చేతనమవగమయిష్యామి ప్రకృతిరూపస్య వికారేఽన్వయదర్శనాత్, అవిభావనం తు

ణత్వం బ్రహ్మణస్సాధయతి—బ్రహ్మవిలక్షణత్వం చేతి. యథైకఏవ స్త్రీపిండః పతిసపత్న్యుపపతీనాం ప్రీతిపరితాపవిషాదాదీన్ కరోతి ఏవమన్యేఽపి భావా ద్రష్టవ్యాః. తత్ర ప్రీతిస్సుఖం, పరితాపః శోకః, విషాదో భ్రమః, ఆదిపదాత్ రాగాదిగ్రహః. ఉభయోశ్చేతనత్వసామ్యాదుపకార్యోపకారకభావో న స్యాదిత్యయుక్తం. స్వామిభృత్యయోర్వ్యభిచారాదితి శంకతే—నను చేతనమితి. భృత్యదేహస్యైవ స్వామిచేతనోపకారకత్వాన్న వ్యభిచార ఇత్యాహ—నేత్యాదినా. ఉత్కర్షాపకర్షశూన్యత్వాచ్చేతనానాం మిథో నోపకారకత్వమిత్యాహ—నిరతిశయా ఇతి. తస్మాదుపకారకత్వాత్. శ్రుతచేతనప్రకృతికత్వబలేన జగచ్చేతనమేవేత్యేకదేశిమతముత్థాపయతి—యోఽపీతి. ఘటాదేశ్చేతనత్వమనుపలబ్ధిబాధితమిత్యత ఆహ—అవిభావనంత్వితి. అంతఃకరణాన్యపరిణామత్వాత్ సతోఽపి చైతన్యస్యానుపలబ్ధిరిత్యర్థః. అంతఃకరణాదన్యస్య

ణత్వాత్ అస్య అచేతనస్య జగతః చేతనాద్విలక్షణత్వాత్. యత్ యద్విలక్షణం న తత్ తత్ప్రకృతికమ్; యథా తన్తువిలక్షణో ఘటో న తన్తుప్రకృతిక ఇతి. నను బ్రహ్మ

చైతన్యస్య పరిణామవిశేషాద్భవిష్యతి, యథా స్పష్టచైతన్యానామప్యాత్మనాం స్వాపమూర్ఛాద్యవస్థాసు చైతన్యం న విభావ్యతే, ఏవం కాష్ఠలోష్టాదీనామపి చైతన్యం న విభావయిష్యతే. ఏతస్మాదేవ చ విభావితత్వావిభావితత్వకృతాద్విశేషాద్రూపాదిభావాభావాభ్యాం చ కార్యకరణానామాత్మనాం చ చేతనత్వావిశేషేఽపి గుణప్రధానభావో న విరోత్స్యతే. యథా చ పార్థివత్వావిశేషేఽపి మాంససూపౌదనాదీనాం ప్రత్యాత్మవర్తినో విశేషాత్ పరస్పరోపకారిత్వం భవత్యేవమిహాపి భవిష్యతి, ప్రవిభాగప్రసిద్ధిరప్యత ఏవ న విరోత్స్యత ఇతి. తేనాపి కథంచిచ్చేతనత్వాచేతనత్వలక్షణం విలక్షణత్వం పరిహ్రియతే. శుద్ధ్యశుద్ధిలక్షణం తు విలక్షణత్వం నైవ పరిహ్రియతే, న చేతరదపి విలక్షణత్వం పరిహర్తుం శక్యత ఇత్యాహ—తథాత్వం చ శబ్దాదితి. అనవగమ్యమానమేవ హీదం లోకే సమస్తస్య వస్తునశ్చేతనత్వం చేతనప్రకృతికత్వశ్రవణాచ్ఛబ్దశరణతయా కేవలయోత్ప్రేక్ష్యతే, తచ్చ శబ్దేనైవ విరుధ్యతే, యతశ్శబ్దాదపి తథాత్వమవగమ్యతే. తథాత్వమితి ప్రకృతం విలక్షణత్వం కథయతి. శబ్ద ఏవ 'విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చే'తి కస్యచిద్భాగస్యాచేతనతాం శ్రావయన్ చేతనాద్బ్రహ్మణో విలక్షణమచేతనం జగచ్ఛ్రావయతి. నను చేతనత్వమపి క్వచిదచేతనత్వాభిమతానాం భూతేంద్రియాణాం శ్రూయతే, యథా 'మృదబ్రవీదా

వృత్త్యుపరాగదశాయామేవ చైతన్యాభివ్యక్తిర్నాన్యదేతి భావః వృత్త్యభావే చైతన్యస్యానభివ్యక్తౌ దృష్టాంతః—యథేతి. ఆత్మానాత్మనోశ్చేతనత్వే స్వస్వామిభావః కుత ఇత్యత ఆహ—ఏతస్మాదేవేతి. సామ్యేఽపి ప్రాతిస్వికస్వరూపవిశేషాచ్ఛేషశేషిత్వే దృష్టాంతః-యథా చేతి. చేతనాచేతనభేదః కథమిత్యత ఆహ—ప్రవిభాగేతి. చైతన్యాభివ్యక్త్యనభివ్యక్తిభ్యామిత్యర్థః. సర్వస్య చేతనత్వమేకదేశ్యుక్తమంగీకృత్య సాంఖ్యః పరిహరతి—తేనాపీతి. అంగీకారం త్యక్త్వా సూత్రశేషేణ పరిహరతి—న చేత్యాదినా. ఇతరచ్చేతనాచేతనత్వరూపం వైలక్షణ్యం తథాత్వశబ్దార్థః. శ్రుతార్థాపత్తిశ్శబ్దేన

జగతోర్వైలక్షణ్యం కుతః—తథాత్త్వం చ శబ్దాత్. తథాత్త్వం వైలక్షణ్యమ్ 'విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చాభవత్' ఇత్యాది శ్రుతితోఽవగతమిత్యర్థః.

షోఽబ్రువ' న్నితి 'తత్తేజ ఐక్షత, తా ఆప ఐక్షంతే' తి చైవమాద్యా భూతవిషయా చేతనత్వశ్రుతిః, ఇంద్రియవిషయాపి 'తే హేమే ప్రాణా అహం శ్రేయసే వివదమానా బ్రహ్మ జగ్ము' రితి 'తే హ వాచ మూచు స్త్వం న ఉద్గాయే' తి చైవమాద్యేంద్రియవిషయేతి. అతః ఉత్తరం పఠంతి.

సూ. అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యామ్. ౫.

తుశబ్ద ఆశంకామపనుదతి. న ఖలు మృదబ్రవీదిత్యేవంజాతీయకయా శ్రుత్యా భూతేంద్రియాణాం చేతనత్వమాశంకనీయం, యతోఽభిమానివ్యపదేశ ఏషః. మృదాద్యభిమానినో వాగాద్యభిమానిన్యశ్చ చేతనా దేవతా వదనవిసంవదనాదిషు చేతనోచితేషు వ్యవహారేషు వ్యపదిశ్యంతే న భూతేంద్రియమాత్రం. కస్మాత్, విశేషానుగతిభ్యాం. విశేషో హి భోక్తౄణాం భూతేంద్రియాణాం చ చేతనాచేతనప్రవిభాగలక్షణః ప్రాగభిహితః, సర్వచేతనతాయాం చాసౌ

బాధ్యేతి భావః. శ్రుతిసాహాయ్యాన్న బాధ్యేత్యుత్తరసూత్రవ్యావర్త్యం శంకతే—నన్వితి.

౫. మృదాదీనాం వక్తృత్వాదిశ్రుతేస్తదభిమానివిషయత్వాత్ తయా 'విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చే' తి చేతనాచేతనవిభాగశబ్దస్యోపచరితార్థత్వమయుక్తమితి సాంఖ్యస్సమాధత్తే—అభిమానీతి. విసంవదనం వివాదః, న భూతమాత్రమింద్రియమాత్రం వా చేతనత్వేన వ్యపదిశ్యతే. లోకవేదప్రసిద్ధవిభాగబాధాయోగాదిత్యర్థః. విశేషపదస్యార్థాం

నను 'తే హేమే ప్రాణా అహం శ్రేయసే వివదమానాః' ఇత్యాదికాభిః శ్రుతిభిర్బ్రహ్మవత్ జగత్ చేతనమివావగమ్యత ఇత్యాశంక్యాహ—

ఉక్తశంకానిరాసార్థస్తుశబ్దః. ఉక్తశ్రుతిభిర్న జగతశ్చేతనత్వం ప్రత్యేతవ్యమ్. యతః ప్రాణాద్యభిమానినీనాం దేవతానాం తత్ర వ్యపదేశో భవతి, న ప్రాణాదిమాత్రస్య. కుతః, విశేషానుగతిభ్యాం విశేషణం విశేషః అనుగతిశ్చ తాభ్యామ్.

నోపపద్యేత. అపిచ కౌషీతకినః ప్రాణసంవాదే కరణమాత్రాశంకాని నివృత్తయే తదధిష్ఠాతృచేతనపరిగ్రహాయ దేవతాశబ్దేన విశింషంతి 'ఏతా హ వై దేవతా అహం శ్రేయసే వివదమానా' ఇతి 'తా వా ఏతాస్సర్వా దేవతాః ప్రాణే నిశ్శ్రేయసం విదిత్వే' తి చ (కౌ౨-౧౪) అనుగతాశ్చ సర్వత్రాభిమానిన్యశ్చేతనా దేవతా మంత్రార్థవాదేతిహాసపురాణాదిభ్యోఽపగమ్యంతే 'అగ్నిర్వాగ్భూత్వా ముఖం ప్రావిశ' దిత్యేవమాదికా చ శ్రుతిః కరణేష్వనుగ్రాహికా దేవతా అనుగతాః దర్శయతి, ప్రాణసంవాదవాక్యశేషే చ 'తే హ ప్రాణాః ప్రజాపతిం పితరమేత్యోచు' రితి శ్రైష్ఠ్యనిర్ధారణాయ ప్రజాపతిగమనం తద్వచనాచ్చైకైకోత్క్రమణేనాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ప్రాణే శ్రైష్ఠ్యప్రతిపత్తిః, 'తస్మై బలిహారణ' మితి చైవంజాతీయకోఽస్మదాదిష్వివ వ్యవహారోఽనుగమ్యమానోఽభిమానివ్యపదేశం ద్రఢయతి. 'తత్తేజ ఐక్షతే' త్యపి పరస్యా ఏవ దేవతాయా అధిష్ఠాత్ర్యాస్స్వవికారేష్వనుగతాయా ఇయమీక్షా వ్యపదిశ్యతఇతి ద్రష్టవ్యం, తస్మాద్విలక్షణమేవేదం బ్రహ్మణో జగద్విలక్షణత్వాచ్చ న బ్రహ్మప్రకృతికమిత్యాక్షిప్తే ప్రతివిధత్తే.

తరమాహ—అపిచేతి. అహం శ్రేయసే స్వస్వశ్రేష్ఠత్వాయ ప్రాణా వివదమానా ఇత్యుక్తప్రాణానాం చేతనవాచిదేవతాపదేన విశేషితత్వాత్, ప్రాణాదిపదైరభిమానివ్యపదేశ ఇత్యర్థః. ప్రాణే నిశ్శ్రేయసం శ్రైష్ఠ్యం విదిత్వా ప్రాణాధీనా జాతా ఇత్యన్వయః. అనుగతిం బహుధా వ్యాచష్టే—అనుగతాశ్చేతి. తస్మై ప్రాణాయ, బలిహారణం వాగాదిభిః స్వీయవసిష్ఠత్వాదిగుణసమర్పణం కృతం. తేజఆదీనామీక్షణం త్వైక్షత్యధికరణే చేతనవిషయతయా వ్యాఖ్యాతం ద్రష్టవ్యమిత్యర్థః. యస్మాన్నాస్తి జగతశ్చేతనత్వం తస్మాదితి పూర్వపక్షోపసంహారః.

'ఏతాహ వై దేవతా అహం శ్రేయసే వివదమానాః......'. ఇతి ప్రాణానాం చేతనవాచినా దేవతాశబ్దేన విశేషితత్వాత్, 'అగ్నిర్వాగ్భూత్వా ముఖం ప్రావిశత్' ఇత్యాదిమంత్రార్థవాదాదిషు సర్వత్ర తదభిమానిదేవతానామనుగతిశ్రవణాచ్చ న చేతనం జగత్. తస్మాదచేతనస్య జగతో వైలక్షణ్యాన్న చేతనప్రకృతికత్వమ్.

సూ. దృశ్యతేతు. ౬.

తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. యదుక్తం విలక్షణత్వాన్నేదం జగత్ బ్రహ్మప్రకృతికమితి నాయమేకాన్తః, దృశ్యతేహి లోకే చేతనత్వేన ప్రసిద్ధేభ్యః పురుషాదిభ్యోవిలక్షణానాం కేశనఖాదీనాముత్పత్తిరచేతనత్వేన ప్రసిద్ధేభ్యో గోమయాదిభ్యో వృశ్చికాదీనాం. నన్వచేతనాన్యేవ పురుషాదిశరీరాణ్యచేతనానాం కేశనఖాదీనాం కారణాని అచేతనాన్యేవ వృశ్చికాదిశరీరాణ్యచేతనానాం గోమయాదీనాం కార్యాణీతి, ఉచ్యతే, ఏవమపి కించిదచేతనం చేతనస్యాయతనభావముపగచ్ఛతి కించిన్నేత్యస్త్యేవ వైలక్షణ్యం. మహాంశ్చాయం పారిణామికః స్వభావవిప్రకర్షః పురుషాదీనాం కేశనఖాదీనాం చ రూపాదిభేదాత్, తథా గోమయాదీనాం వృశ్చికాదీనాం చ, అత్యంతసారూప్యే చ ప్రకృతివికారభావ ఏవ ప్రలీయేత. అథోచ్యేత, అస్తి కశ్చిత్పార్థివత్వాదిస్వభావః పురుషాదీనాం కేశనఖాదిష్వనువర్తమానో గోమయాదీనాం చ వృశ్చికాదిష్వితి, బ్రహ్మణోఽపి తర్హి సత్తాలక్షణః స్వభావ ఆకాశాదిష్వనువర్తమానో దృశ్యతే. విలక్షణత్వేన చ కారణేన బ్రహ్మప్రకృతికత్వం జగతో దూషయతా కిమశేషస్య బ్రహ్మస్వభావస్యాననువర్తనం

---

౬. కిం యత్కించిద్వైలక్షణ్యం హేతుః బహువైలక్షణ్యం వా, ఆద్యే వ్యభిచారమాహ—నాయమేకాంతో దృశ్యతే హీతి. హేతోరసత్త్వాన్న వ్యభిచార ఇతి శంకతే—నన్వితి. యత్కించిద్వైలక్షణ్యమస్తీతి వ్యభిచారఇత్యాహ—ఉచ్యత ఇతి. శరీరస్యకేశాదీనాం చ ప్రాణిత్వాప్రాణిత్వరూపం వైలక్షణ్యమస్తీత్యర్థః. ద్వితీయేఽపి తత్రైవ వ్యభిచారమాహ—మహానితి. పారిణామికః కేశాదీనాం స్వగతపరిణామాత్మక ఇత్యర్థః. కించ యయోః ప్రకృతివికారభావస్తయోస్సాదృశ్యం వదతి. వక్తవ్యం కిమాత్యంతికం యత్కించిద్వేతి. ఆద్యే దోషమాహ—అత్యంతేతి. ద్వితీయమాశంక్య బ్రహ్మజగతోరపి తత్సత్త్వాత్ ప్రకృతివికృతిత్వసిద్ధిరిత్యాహ—అథేత్యాదినా. విలక్ష

ఏవం పూర్వపక్షే సిద్ధాంతః—

పూర్వపక్షనిరాసార్థస్తుశబ్దః. యదుక్తం చేతనవిలక్షణం జగన్నతత్ప్రకృతికమితి, తన్న; చేతనాత్పురుషాత్తద్విలక్షణానాం నఖలోమాదీనామచేతనానామ్, అచేత

విలక్షణత్వ మభిప్రేయతే ఉత యస్య కస్యచిత్, అథ చైతన్యస్యేతి వక్తవ్యం. ప్రథమేవికల్పేసమస్తప్రకృతివికారభావోచ్ఛేదప్రసంగః.నహ్యసత్యతిశయే ప్రకృతివికారభావ ఇతిభవతి.ద్వితీయే చాసిద్ధత్వం,దశ్యతే హి సత్తాలక్షణో బ్రహ్మస్వభావ ఆకాశాదిష్వనువర్తమాన ఇత్యుక్తం. తృతీయే తు దృష్టాంతాభావః, కిం హి యచ్చైతన్యేనానన్వితం తదబ్రహ్మప్రకృతికం దృష్టమితి బ్రహ్మకారణవాదినం ప్రత్యుదాహ్రియేత, సమస్తస్యాస్య వస్తుజాతస్య బ్రహ్మప్రకృతికత్వాభ్యుపగమాత్. ఆగమవిరోధస్తు ప్రసిద్ధఏవ చేతనం బ్రహ్మ జగతః కారణం ప్రకృతిశ్చేత్యాగమతాత్పర్యస్య ప్రసాధితత్వాత్. యత్తూక్తం పరినిష్పన్నత్వాత్ బ్రహ్మణిప్రమాణాంతరాణి సంభవేయురితి తదపి మనోరథమాత్రం, రూపాద్యభావాద్ధి నాయమర్థః ప్రత్యక్షస్యగోచరః, లింగాద్యభావాచ్చ నానుమానాదీనామాగమమాత్రసమధిగమ్య ఏవ త్వయమర్థో ధర్మవత్. తథాచ శ్రుతిః 'నైషా తర్కేణమతిరాపనేయా ప్రోక్తాన్యేనైవ సుజ్ఞానాయ ప్రేష్ఠే' తి. 'కో అద్ధా వేద క ఇహ ప్రవోచత్ ఇయం విసృష్టిర్యత ఆబభూవే' తి చైతే ఋచౌ నిజసిద్ధానామపీశ్వరాణాం

ణత్వం వికల్ప్య దూషణాంతరమాహ—విలక్షణత్వేనేత్యాదినా. జగతి సమస్తస్య బ్రహ్మస్వభావస్య చేతనత్వాదేరననువర్తమానాన్న బ్రహ్మకార్యత్వమితి పక్షే సర్వసామ్యే ప్రకృతివికారత్వమిత్యుక్తం స్యాత్ తదసంగతమిత్యాహ—ప్రథమఇతి. తృతీయే తు దృష్టాంతాభావ ఇతి. న చ జగన్నబ్రహ్మ ప్రకృతికమచేతనత్వాదవిద్యావదితి దృష్టాంతోఽస్తీతి వాచ్యం, అనాదిత్వస్యోపాధిత్వాత్. న చ ధ్వంసే సాధ్యావ్యాపకతా, తస్యాపి కార్యసంస్కారాత్మకస్య భావత్వేన బ్రహ్మప్రకృతికత్వాదభావత్వాగ్రహేచ అనాదిభావత్వస్యోపాధిత్వాదితి, సంప్రతి కల్పత్రయసాధారణం దోషమాహ—ఆగమేతి. పూర్వోక్తమనూద్యబ్రహ్మణశ్శుష్కతర్కవిషయత్వాసంభవాన్నతర్కేణాక్షేప ఇత్యాహ—యత్తూక్తమిత్యాదినా. లింగసాదృశ్యవదప్రవృత్తినిమిత్తానామభావాదనుమానోపమానశబ్దానామగోచరః, అతో బ్రహ్మ లక్షణయా వైదికవేద్య మిత్యర్థః—ఏషా బ్రహ్మణి మతిస్తర్కేణ స్వతంత్రేణ నాపనేయా న

ణాచ్చ గోమయాచ్చేతనవృశ్చికాదీనాముత్పత్తిర్యతో దృశ్యతేఽత ఇత్యర్థః. ప్రకృతివికారయోరత్యంతసాదృశ్యే ప్రకృతివికారభావానుపపత్త్యా యత్కించిత్సా

దుర్బోధతాం జగత్కారణస్య దర్శయతః. స్మృతిరపి భవతి 'అచింత్యాః ఖలు యే భావా న తాంస్తర్కేణ యోజయేత్. ప్రకృతిభ్యః పరం యచ్చ తదచింత్యస్య లక్షణ' మితి. 'అవ్యక్తోఽయమచింత్యోఽయ మవికార్యోఽయముచ్యతే' ఇతి 'న మే విదుస్సురగణాః ప్రభవం న మహర్షయః. అహమాదిర్హి దేవానాం మహర్షీణాం చ సర్వశః' ఇతి చైవంజాతీయకా. యదపి శ్రవణవ్యతిరేకేణ మననం విదధచ్ఛబ్దఏవ తర్కమప్యాదర్తవ్యం దర్శయతీత్యుక్తం నానేన మిషేణ శుష్కతర్కస్యాత్రాత్మలాభస్సంభవతి, శ్రుత్యనుగృహీతఏవ హ్యత్ర తర్కోఽనుభవాంగత్వేనాశ్రీయతే, స్వప్నాంతబుద్ధాంతయోరుభయో రితరేతరవ్యభిచారాదాత్మనోఽనన్వాగతత్వం సంప్రసాదే చ ప్రపంచ పరిత్యాగేన సదాత్మనా సంపత్తేర్నిష్ప్రపంచసదాత్మకత్వం, ప్రపంచస్య

సంపాదనీయా యద్వా కుతర్కేణ న బాధనీయా కుతార్కికాదన్యేనైవ వేదవిదాచార్యేణ ప్రోక్తా మతిః సుజ్ఞానాయానుభవాయ ఫలాయ భవతి. హే ప్రేష్ఠ ప్రియతమేతి నచికేతసం ప్రతి మృత్యోర్వచనం. ఇయం వివిధా సృష్టిర్యతః ఆసమంతాద్బభూవ తం కో వా అద్ధా సాక్షాద్వేద, తిష్ఠతు వేదనం క ఇహ లోకే తం ప్రవోచత్ ప్రావోచత్—ఛాందసో దీర్ఘలోపః, యథావద్వక్తాపి నాస్తీత్యర్థః. ప్రభవం జన్మ న విదుః—మమ సర్వాదిత్వేన జన్మాభావాత్. మిషేణ మననవిధివ్యాజేన శుష్కః శ్రుత్యనపేక్షః, శ్రుత్యా తత్త్వే నిశ్చితే సత్యను పశ్చాత్ పురుషదోషస్య సంభావనాదేర్నిరాసాయ గృహీతః శ్రుత్యనుగృహీతః తమాహ—స్వప్నాంతేతి. జీవస్యావస్థావతో దేహాది ప్రపంచయుక్తస్య నిష్ప్రపంచబ్రహ్మైక్యమసంభవి ద్వైతగ్రాహిప్రమాణవిరోధాద్బ్రహ్మణశ్చాద్వితీయత్వమయుక్త మిత్యేవం శ్రౌతార్థాసంభావనాయాం తన్నిరాసాయ సర్వాస్వవస్థాస్వాత్మనోఽనుగతస్య వ్యభిచారిణీభిరవస్థాభిరనన్వాగతత్వమసంస్పృష్టత్వం అవస్థానాం స్వాభావికత్వే వహ్న్యౌష్ణ్యాదివదాత్మవ్యభిచారయోగాత్ సుషుప్తౌ ప్రపంచభ్రాంత్యభావే 'సత్యాసోమ్యే'త్యుక్తాభేదదర్శనాన్నిష్ప్రపంచబ్రహ్మైక్యసంభవః, యథా ఘటాదయో మృదభిన్నాస్తథా జగద్బ్రహ్మాభిన్నం తజ్జత్వాదిత్యాదిస్తర్క ఆశ్రీయత ఇత్యర్థః. ఇతోఽన్యాదృశతర్క-

---

దృశ్యం వాచ్యమ్. తచ్చ ప్రకృతేఽపి జగతి స్ఫురణాద్యనువృత్త్యా సమానమితి భావః.

చ బ్రహ్మప్రభవత్వాత్ కార్యకారణానన్యత్వన్యాయేన బ్రహ్మావ్యతిరేక ఇత్యేవం జాతీయకః 'తర్కాప్రతిష్ఠానా'దితి చ కేవలస్య తర్కస్య విప్రలంభకత్వం దర్శయిష్యతి. యోఽపి చేతనకారణశ్రవణబలేనైవ సమస్తస్య జగతశ్చేతనతాముత్ప్రేక్షేత తస్యాపి 'విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చే'తి చేతనాచేతనవిభాగశ్రవణం విభావనావిభావనాభ్యాం చైతన్యస్య శక్యత ఏవ యోజయితుమ్. పరస్యైవ త్విదమపి విభాగశ్రవణం న యుజ్యతే, కథం పరమకారణస్యహ్యత్ర సమస్తజగదాత్మనా సమవస్థానం శ్రావ్యతే 'విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చాభవ' దితి. తత్ర యథా చేతనస్యాచేతనభావో నోపపద్యతే విలక్షణత్వాత్, ఏవమచేతనస్యాపి చేతనభావో నోపపద్యతే, ప్రత్యుక్తత్వాత్తు విలక్షణత్వస్య యథాశ్రుత్యైవ చేతనం కారణం గ్రహీతవ్యం భవతి

సూ. అసదితిచేన్న ప్రతిషేధమాత్రత్వాత్. ౭.

యది చేతనం శుద్ధం శబ్దాదిహీనం చ బ్రహ్మ తద్విపరీతస్య

స్యాత్ర బ్రహ్మణ్య ప్రవేశాదస్య చానుకూలత్వాన్నతర్కేణాక్షేపావకాశ ఇతి భావః. బ్రహ్మణి శుష్కతర్కస్యాప్రవేశః సూత్రసమ్మత ఇత్యాహ—తర్కాప్రతి[illegible]నాదితి. విప్రలంభకత్వమప్రమాణకత్వం. యదుక్తమేకదేశినా సర్వస్య జగతశ్చేత[illegible]త్వోక్తౌ విభాగశ్రుత్యనుపపత్తిరితి దూషణం సాంఖ్యేన. తన్న, తేన విభాగశ్రుతే[illegible]చైతన్యాభివ్యక్త్యనభివ్యక్తిభ్యాం యోజయితుం శక్యత్వాత్, సాంఖ్యస్య త్విదం దూషణం వజ్రలేపాయతే, ప్రధానకార్యత్వే సర్వస్యాచేతనత్వేన చేతనాచేతనకార్యవిభాగాసంభవాదిత్యాహ—యోఽపీత్యాదినా. సిద్ధాంతే చేతనాచేతనవైలక్షణ్యాంగీకారే కథం బ్రహ్మణః ప్రకృతిత్వమిత్యత ఆహ—ప్రత్యుక్తత్వాదితి. అప్రయోజకత్వవ్యభిచారాభ్యాం నిరస్తత్వాదిత్యర్థః.

౭. కార్యముత్పత్తేః ప్రాగసదేవ స్యాత్ స్వవిరుద్ధకారణాత్మనా సత్త్వాయోగాదిత్యపసిద్ధాంతాపత్తిమాశంక్య మిథ్యాత్వాత్ కార్యస్య కాలత్రయేఽపి కారణాత్మనా సత్త్వమవిరుద్ధమితి సమాధత్తే—అసదితి చేదిత్యాదినా. అసత్స్యాదితి సత్త్వనిషేధో

శుద్ధస్య శబ్దాదిమతశ్చ కార్యస్య కారణమిష్యేత, అసత్తర్హి కార్యం ప్రాగుత్పత్తేరితి ప్రసజ్యేత, అనిష్టం చైతత్సత్కార్యవాదినస్తవేతి చేత్, నైష దోషః, ప్రతిషేధమాత్రత్వాత్, ప్రతిషేధమాత్రం హీదం నాస్య ప్రతిషేధస్య ప్రతిషేధ్యమస్తి, నహ్యయం ప్రతిషేధః ప్రాగుత్పత్తేస్సత్త్వం కార్యస్య ప్రతిషేద్ధుం శక్నోతి, కథం, యథైవ హీదానీమిదం కార్యం కారణాత్మనాత్మవత్ ఏవం ప్రాగుత్పత్తేరపీతి గమ్యతే. న హీదానీమపీదం కార్యం కారణాత్మానమంతరేణ స్వతంత్రమేవాస్తి 'సర్వం తం పరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనస్సర్వం వేద' ఇత్యాదిశ్రవణాత్. కారణాత్మనా తు సత్త్వం కార్యస్య ప్రాగుత్పత్తేరవిశిష్టమ్.నను శబ్దాదిహీనం బ్రహ్మ జగతః కారణం, బాఢం, న తు శబ్దాదిమత్కార్యం కారణాత్మనా హీనం ప్రాగుత్పత్తేరిదానీం వాస్తీతి, తేన నశక్యతే వక్తుం ప్రాగుత్పత్తేరసత్కార్యమితి. విస్తరేణ చైతత్కార్యమితి. విస్తరేణ చైతత్కార్యకారణానన్యత్వవాదే వక్ష్యామః.

సూ. అపీతౌ తద్వత్ప్రసంగాదసమంజసమ్. ౮.

అత్రాహ, యది స్థౌల్యసావయవత్వాచేతనత్వపరిచ్ఛిన్నత్వాశుద్ధ్యాదిధర్మకం కార్యం బ్రహ్మకారణకమభ్యుపగమ్యేత, తదాఽపీతౌ

నిరర్థక ఇత్యర్థః. కార్యస్య సత్యత్వాభావే శ్రుతిమాహ—సర్వం తమితి. మిథ్యాత్వమజానతశ్శంకామనూద్యపరిహరతి—నన్విత్యాదినా. విస్తరేణ చైతదితి—మిథ్యాత్వమిత్యర్థః.

౮. సత్కార్యవాదసిద్ధ్యర్థం కార్యాభేదే కారణస్యాపి కార్యవదశుద్ధ్యాదిప్రసంగ ఇతి శంకాసూత్రం వ్యాచష్టే—అత్రాహేతి. ప్రతిసంసృజ్యమానపదస్య

అసత్కార్యవాదమాశంక్య నిరాచష్టే—

చేతనస్య నామరూపాదిహీనస్యాచేతననామాదిమజ్జగద్ధేతుత్వే ఉత్పత్తేః పూర్వం జగదసదేవ స్యాదితి చేత్, న. కుతః, ప్రతిషేధమాత్రత్వాత్ అసత్స్యాదితి యోఽయం ప్రతిషేధః తన్మాత్రత్వాత్, న తు తస్య ప్రతిషేధ్యమస్తీత్యర్థః. కార్యసత్తాయాః. కారణావ్యతిరేకాత్స్థితిదశాయామివోత్పత్తేః పూర్వమపి బ్రహ్మాత్మకమేవేదం జగన్నాసదితి భావః.

ప్రళయే ప్రతిసంసృజ్యమానం కార్యం కారణావిభాగమాపద్య మానం కారణమాత్మీయేన ధర్మేణ దూషయేదిత్యపీతౌ కారణస్యాపి బ్రహ్మణః కార్యస్యేవాశుద్ధ్యాదిరూపతా ప్రసంగాత్సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ జగతః కారణమిత్యసమంజసమిదమౌపనిషదం దర్శనమ్. అపి చ సమస్తస్య విభాగస్యావిభాగప్రాప్తేః పునరుత్పత్తౌ నియమకారణాభావాత్ భోక్తృభోగ్యాదివిభాగేనోత్పత్తిర్న ప్రాప్నోతీత్యసమంజసమ్.అపిచ భోక్తౄణాం పరేణ బ్రహ్మణాఽవిభాగం గతానాం కర్మాది నిమిత్తప్రళయేఽపి పునరుత్పత్తావభ్యుపగమ్యమానాయాం ముక్తానామపి పునరుత్పత్తిప్రసంగాదసమంజసమ్. అథేదం జగదపీతావపి విభక్తమేవ పరేణ బ్రహ్మణాఽవతిష్ఠేత ఏవమప్యపీతిరేవ న సంభవతి, కారణావ్యతిరిక్తం చ కార్యం న సంభవతీత్యసమంజసమేవేతి, అత్రోచ్యతే.

సూ. న తు దృష్టాంతభావాత్. ౯.

నైవాస్మదీయే దర్శనే కించిదసామంజస్యమస్తి. యత్తావదభి

వ్యాఖ్యా—కారణేతి. యథా జలే లీయమానం లవణద్రవ్యం జలం దూషయతి తద్వదిత్యర్థః. సూత్రస్య యోజనాంతరమాహ—అపిచేతి. సర్వకార్యస్యాపీతౌ కారణవదేకరూపత్వ ప్రసంగాదిత్యర్థః. అర్థాంతరమాహ—అపిచేతి. కర్మాదీనాముత్పత్తి నిమిత్తానాం ప్రళయేఽపిభోక్తౄణాముత్పత్తౌ తద్వదేవ ముక్తానామప్యుత్పత్తి ప్రసంగాదిత్యర్థః. శంకాపూర్వకం వ్యాఖ్యాంతరమాహ—అథేతి. యది లయకాలేఽపి కార్యం కారణాద్విభక్తం తర్హి స్థితికాలవల్లయాభావప్రసంగాత్ కార్యేణ ద్వైతాపత్తేశ్చా ;మంజస మిదం దర్శన మిత్యర్థః.

౯. అపీతౌ జగత్స్వకారణం న దూషయతి కారణే లీనత్వాన్మృదాదిషు లీన ఘటాదివదితి, సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచష్టే—నైవేత్యాదినా. అపిగచ్ఛల్లీయమానం,

---

జగద్బ్రహ్మణోరుక్తం కార్యకారణత్వమపృష్యమాణశ్చోదయతి—

శుద్ధత్వాదిగుణకం బ్రహ్మ జగదుపాదానమిత్యసమంజసమ్. కుతః, అపీతౌ తద్వత్ప్రసంగాత్ అపీతౌ ప్రలయసమయే తద్వత్ కార్యవత్ కారణస్యాపి బ్రహ్మణోఽశుద్ధత్వాదిః ప్రసజ్యేతేత్యర్థః. ప్రలయేఽశుద్ధ్యాదిగుణకం జగత్ బ్రహ్మణి లీయమానం స్వనిష్ఠాశుద్ధ్యాదిధర్మైః బ్రహ్మ దూషయేదితి భావః.

హితం కారణమపి గచ్ఛత్కార్యం కారణమాత్మీయేన ధర్మేణ దూషయేదితి, న తద్దూషణం, కస్మాత్, దృష్టాంతభావాత్. సంతి హి దృష్టాంతాః యథా కారణమపి గచ్ఛత్ కార్యం కారణమాత్మీయేన ధర్మేణ న దూషయతి, తద్యథా శరావాదయో మృత్ప్రకృతికాః వికారా విభాగావస్థాయాముచ్చావచమధ్యమప్రభేదాస్సంతః పునః ప్రకృతిమపి గచ్ఛంతో న తామాత్మీయేన ధర్మేణ సంసృజంతి రుచకాదయశ్చ సువర్ణవికారా అపీతౌ నపునస్సువర్ణమాత్మీయేన ధర్మేణ సంసృజంతి. పృథివీవికారశ్చతుర్విధో భూతగ్రామో న పృథివీమపీతావాత్మీయేన ధర్మేణ సంసృజతీతి. త్వత్పక్షస్య తు న కశ్చిద్దృష్టాంతోఽస్తి, అపీతిరేవ హి న సంపద్యేత యది కారణే కార్యం స్వధర్మేణైవావతిష్ఠేత, అనన్యత్వేఽపి కార్యకారణయోః కార్యస్య కారణాత్మత్వం, న తు కారణస్య కార్యాత్మత్వం ఆరంభణశబ్దాదిభ్య ఇత్యత్ర వక్ష్యామః. అత్యల్పం చేదముచ్యతే, కార్యమపీతావాత్మీయేన ధర్మేణ కారణం సంసృజేదితి స్థితావపి హి సమానోఽయం ప్రసంగః కార్యకారణయోరనన్యత్వాభ్యుపగమాత్ 'ఇదం సర్వం యదయమాత్మా ఆత్మైవేదం సర్వం బ్రహ్మైవే' త్యేవమాద్యాభిః శ్రుతిభిరవిశేషేణ త్రిష్వపి కాలేషు కార్యస్య కారణాదనన్యత్వం శ్రావ్యతే. తత్ర యః పరిహారః కార్యస్య తద్ధర్మాణాం చావిద్యాధ్యారోపిత

విభాగావస్థా స్థితికాలః. త్వత్పక్షస్యేతి. మధురజలం లవణస్యాకారణమిత్యదృష్టాంతః. కించ దూషకత్వే కార్యస్య స్థితిస్స్యాల్లవణాదివదిత్యాహ—అపీతిరేవేతి. అసతి కార్యే తద్ధర్మేణ కారణస్య యోగో న సంభవతి ధర్మ్యసత్త్వే ధర్మాణామప్యసత్త్వాదితి భావః నను సత్కార్యవాదే లయేఽపి కార్యస్య కారణాభేదేన సత్త్వాద్దూషకత్వం స్యాదిత్యత ఆహ—అనన్యత్వేఽపీతి. కల్పితస్యాధిష్ఠానధర్మవత్త్వమభేదాన్నత్వధిష్ఠానస్య కల్పితకార్యధర్మవత్త్వం తస్య కార్యాత్ పృథక్సత్త్వాదిత్యర్థః. కించాపీతావితి విశేషణం వ్యర్థమితి ప్రతిబంద్యా సమాధత్తే—అత్యల్పం చేతి. పరిణామదృష్టాంతం వ్యాఖ్యాయ

ఏవమాక్షేపే పరిహరతి—

తు రేవకారార్థః. పూర్వోక్తమసమంజసం నాస్త్యేవ. కుతః, దృష్టాంతభావాత్

త్వాన్న తైః కారణం సంస్పృజ్యత ఇతి అపీతావపి స సమానః. అస్తి చాయమపరో దృష్టాంతః, యథా స్వయం ప్రసారితయా మాయయా మాయావీ త్రిష్వపి కాలేషు న సంస్పృశ్యతే అవస్తుత్వాత్, ఏవం పరమాత్మాపి సంసారమాయయా న సంస్పృశ్యత ఇతి. యథా చ స్వప్న దృగేకః స్వప్నదర్శనమాయయా న సంస్పృశ్యతే ప్రబోధసంప్రసాద యోరనన్వాగతత్వాత్, ఏవమవస్థాత్రయసాక్ష్యేకోఽవ్యభిచార్యవ స్థాత్రయేణ వ్యభిచారిణా న సంస్పృశ్యతే. మాయామాత్రం హ్యేతత్ యత్పరమాత్మనోఽవస్థాత్రయాత్మనావభాసనం రజ్జ్వా ఇవ సర్పాదిభావేనేతి, అత్రోక్తం వేదాంతార్థసంప్రదాయవిద్భిరాచార్యైః. 'అనాదిమాయయా సుప్తో యదా జీవః ప్రబుధ్యతే, అజమనిద్రమ స్వప్నమద్వైతం బుధ్యతే తదే' తి. తత్ర యదుక్తమపీతౌ కారణస్యాపి కార్యస్యేవ స్థౌల్యాదిదోషప్రసంగ ఇత్యేతదయుక్తమ్. యత్పునరే తదుక్తం సమస్తస్య విభాగస్యావిభాగప్రాప్తేః పునర్విభాగేనోత్పత్తౌ నియమకారణం నోపపద్యత ఇతి, అయమప్యదోషః దృష్టాంతభావా దేవ, యథా హి సుషుప్తిసమాధ్యాదా సత్యామపి స్వాభావిక్యా మవిభాగప్రాప్తౌ మిథ్యాజ్ఞానస్యానపోదితత్వాత్ పూర్వవత్పునః ప్రబోధే విభాగో భవత్యేవమిహాపి భవిష్యతి. శ్రుతిశ్చాత్ర భవతి

విపర్తదృష్టాంతం వ్యాచష్టే—అస్తిచేతి. మాయావ్యనుపాదానమిత్యరుచ్యాదృష్టాం తాంతరమాహ—యథాచేతి. అస్త్వేవ స్వప్నకాలే దృష్టసంసర్గ ఇత్యతఆహ— ప్రబోధేతి. జాగ్రత్సుషుప్త్యోః స్వప్నేనాత్మనోఽస్పర్శాత్తత్కాలేఽప్యస్పర్శ ఇత్యర్థః. ఏద్యజ్ఞస్య జీవస్యావస్థాభిరసంసర్గస్తదా సర్వజ్ఞస్య కిం వాచ్యమితి దార్ష్టాంతిక గాహ—ఏవమితి. యద్వా జగజ్జన్మస్థితిలయాః ఈశ్వరస్యావస్థాత్రయం తద ఏంగిత్వే వృద్ధసమ్మతిమాహ—అత్రోక్తమితి. యదా తత్త్వమసీత్యుపదేశకాలే ప్రబు ధ్యతే మాయానిద్రాం త్యజతి తదా జన్మలయస్థిత్యవస్థాశూన్యమద్వైతమీశ్వర మాత్మత్వేనానుభవతీత్యర్థః. ఫలితమాహ—తత్రేతి. ద్వితీయమసామంజస్యమనూద్యా తేనైవ సూత్రేణ పరిహరతి—యత్పునరితి. సుషుప్తావజ్ఞానసత్త్వే పునర్విభాగోత్పత్తౌ చ మానమాహ—శ్రుతిశ్చేతి సతి బ్రహ్మణ్యేకీభూయ న విదురిత్యజ్ఞానోక్తిః ఇహ

కార్యం కారణే లీయమానం స్వధర్మేణ కారణం న దూషయతీత్యస్మిన్నర్థే శతశో

'ఇమాస్సర్వాః ప్రజాః సతి సంపద్య న విదుః సతి సంపద్యామహ' ఇతి 'తఇహ వ్యాఘ్రో వా సింహో వా వృకో వా వరాహో వా కీటో వా పతంగో వా దంశో వా మశకో వా యద్యద్భవంతి' తి యథాహ్యవిభాగేఽపి పరమాత్మని మిథ్యాజ్ఞానప్రతిబద్ధో విభాగవ్యవహారః స్వప్నవదవ్యాహతస్స్థితో దృశ్యతే, ఏవమపీతావపి మిథ్యాజ్ఞానప్రతిబద్ధైవ విభాగశక్తిరనుమాస్యతే. ఏతేన చ ముక్తానాం పునరుత్పత్తిప్రసంగః ప్రత్యుక్తః, సమ్యగ్జ్ఞానేన మిథ్యాజ్ఞానస్యాపోదితత్వాత్. యః పునరయమంతేఽపరో వికల్ప ఉత్ప్రేక్షితోఽథేదం జగదపీతావపి భక్తమేవ పరేణ బ్రహ్మణాఽవతిష్ఠేతేతి సోఽప్యనభ్యుపగమాదేవ ప్రతిషిద్ధః, తస్మాత్సమంజసమిదమౌపనిషదం దర్శనమ్.

సూ. స్వపక్షదోషాచ్చ. ౧౦.

స్వపక్షే చైతే ప్రతివాదినః సాధారణా దోషాః ప్రాదుష్ష్యుః,

సుషుప్తేః ప్రాక్ ప్రబోధే యేన యేన జాత్యాదినా విభక్తా భవంతి తదా పునరుత్థానకాలే తథైవ భవంతీతి విభాగోక్తిః. నను సుషుప్తౌ పునర్విభాగశక్త్యజ్ఞానసత్త్వేఽపి సర్వప్రళయే తత్సత్త్వం కుతఇత్యతఆహ—యథాహీతి. యథా సుషుప్తౌ పరమాత్మని సర్వకార్యాణామవిభాగేఽపి పునర్విభాగహేత్వజ్ఞానశక్తిరస్తి ఏవమపీతౌ మహాప్రళయేఽపి మిథ్యాభూతాజ్ఞానసంబద్ధా పునస్సృష్టివిభాగశక్తిరనుమాస్యతే, యతః పునస్స్థితా విదాసీం మిథ్యాజ్ఞానకార్యో విభాగవ్యవహారసత్త్వబోధాభావాత్ స్వప్నవదబాధితో దృశ్యతే, అతః కార్యదర్శనాత్ కారణసత్త్వసిద్ధిరిత్యర్థః. అజ్ఞానాం జీవానాం మహాప్రళయేఽప్యజ్ఞానశక్తినియమాత్ పునర్జన్మనియమ ఇతి భావః. ఏతేనేతి-జన్మకారణాజ్ఞానశక్త్యభావేనేత్యర్థః.

౧౦. వైలక్షణ్యాదీనాం సాంఖ్యపక్షేఽపి దోషత్వాన్నాస్మాభిస్తన్నిరాసప్రయాసః కార్యఇత్యాహ—స్వపక్షేతి. సూత్రం వ్యాచష్టే—స్వేతి. ప్రాదుష్ష్యుః ప్రాదుర్భ

దృష్టాంతానాం యథా ఘటాదికం కార్యం మృది లీయమానం మృదం స్వధర్మేణ న దూషయతీత్యేవమాదికానాం సత్త్వాదిత్యర్థః. ౯

ఇత్థం స్వపక్షే దోషాన్పరిహృత్య తానేవ పరపక్షే యోజయతి—

యే దోషాః విలక్షణత్వాత్ ప్రకృతివికారభావానుపపత్తిః, ఉత్పత్తేః ప్రాక్

కథమిత్యుచ్యతే యత్తావదభిహితం విలక్షణత్వాన్నేదం జగద్బ్రహ్మప్రకృతికమితి, ప్రధానప్రకృతికతాయామపి సమానమేతచ్ఛబ్దాదిహీనాత్ ప్రధానాచ్ఛబ్దాదిమతో జగత ఉత్పత్త్యభ్యుపగమాత్, అతఏవ చ విలక్షణకార్యోత్పత్త్యభ్యుపగమాత్, సమానః ప్రాగుత్పత్తేరసత్కార్యవాదప్రసంగః. తథాఽపీతౌ కార్యస్య కారణావిభాగాభ్యుపగమాత్, తద్వత్ప్రసంగోఽపి సమానః, తథా మృదితసర్వవిశేషేషు వికారేష్వపీతావవిభాగాత్మతాం గతేషు 'ఇదమస్య పురుషస్యోపాదానమిదమస్యే'తి ప్రాక్ప్రళయాత్ ప్రతిపురుషం యే నియతా భేదా న తే తథైవ పునరుత్పత్తౌ నియంతుం శక్యంతే కారణాభావాత్, వినైవ చ కారణేన నియమేఽభ్యుపగమ్యమానే కారణాభావసామ్యాత్ ముక్తానామపి పునర్బంధప్రసంగః. అథ కేచిద్భేదాః అపీతావవిభాగమాపద్యంతే కేచిన్నేతి చేత్ యే నాపద్యంతే తేషాం ప్రధానకార్యత్వం న ప్రాప్నోతీత్యేవమేతే దోషాః సాధారణత్వాన్నాన్యతరస్మిన్ పక్షే చోదయితవ్యా భవంతీత్యదోషతామేవైషాం ద్రఢయతి, అవశ్యాశ్రయితవ్యత్వాత్.

వేయః. అతఏవేతి. సత్యకార్యస్య విరుద్ధకారణాత్మనా సత్త్వాయోగాత్, సాంఖ్యస్యైవాయం దోషో న కార్యమిథ్యాత్వవాదిన ఇతి మంతవ్యం. అపీతావితి సూత్రోక్తదోషచతుష్టయమాహ—తథాఽపీతావితి. కార్యవత్ప్రధానస్య రూపాదిమత్త్వప్రసంగః. ఇదం కర్త్రాదికమస్యోపాదానం భోగ్యమస్య నేత్యనియమః. బద్ధముక్తావ్యవస్థా చ యది వ్యవస్థార్థం ముక్తానాం భేదాస్సంఘాతవిశేషాః ప్రధానే లీయంతే బద్ధానాం భేదాస్తు న లీయంత ఇత్యుచ్యేత తర్హ్యలీనానాం పురుషవత్ కార్యత్వవ్యాఘాత ఇత్యర్థః.

జగతోఽసత్త్వప్రసంగః, అపీతౌ తద్వత్ప్రసంగ ఇతి సాంఖ్యేనోద్భావితాః; తే సాంఖ్యపక్షేఽపి సమానాః; శబ్దాదిహీనప్రధానసకాశాచ్ఛబ్దాదిమతో విలక్షణస్య జగత ఉత్పత్త్యంగీకారాదిత్యర్థః. వస్తుతః ప్రపంచసత్యత్వవాదినః సాంఖ్యస్యైవైతే దోషాః, న మేఽనిర్వచనీయవాదిన ఇతి భావః.

సూ. తర్కాప్రతిష్ఠానాదప్యన్యథానుమేయ మితి చేదేవమప్యవిమోక్షప్రసంగః. ౧౧.

ఇతశ్చ నాగమగమ్యేఽర్థే కేవలేన తర్కేణ ప్రత్యవస్థాతవ్యమ్, యస్మాన్నిరాగమాః పురుషోత్ప్రేక్షామాత్రనిబన్ధనాస్తర్కా అప్రతిష్ఠితా భవన్తి ఉత్ప్రేక్షాయా నిరంకుశత్వాత్. తథాహి కైశ్చిదభియుక్తైర్యత్నేనోత్ప్రేక్షితాస్తర్కా అభియుక్తతరైరన్యైరాభాస్యమానా దృశ్యన్తే, తైరప్యుత్ప్రేక్షితాస్తదన్యైరాభాస్యన్త ఇతి న ప్రతిష్ఠితత్వం తర్కాణాం శక్యం సమాశ్రయితుం పురుషమతివైరూప్యాత్ అథ కస్యచిత్ప్రసిద్ధమాహాత్మ్యస్య కపిలస్యాన్యస్య వా సమ్మతస్తర్కః ప్రతిష్ఠిత ఇత్యాశ్రీయేత, ఏవమప్యప్రతిష్ఠితత్వమేవ, ప్రసిద్ధమాహాత్మ్యాభిమతానామపి తీర్థకరాణాం కపిలకణభుక్ప్రభృతీనాం పరస్పరవిప్రతిపత్తిదర్శనాత్. అథోచ్యేతాన్యథా వయమనుమాస్యామహే యథా నాప్రతిష్ఠితత్వదోషో భవిష్యతి, నహి ప్రతిష్ఠితస్తర్క ఏవ నాస్తీతి శక్యతే వక్తుం, ఏతదపి హి తర్కాణామప్ర

---

౧౧. కించ తర్కస్య సంభావితదోషత్వాత్తేన నిర్దోషవేదార్థసమన్వయో న బాధ్య ఇత్యాహ. తర్కాప్రతిష్ఠానాదపీతి. పురుషమతీనాం వైచిత్ర్యేఽపి కపిలస్య సర్వజ్ఞత్వాత్ తదీయతర్కే విశ్వాస ఇతి శంకతే—అథేతి. 'కపిలో యది సర్వజ్ఞః కణాదో నేతి కా ప్రమే'తి న్యాయేన పరిహరతి—ఏవమపీతి. సూత్రమధ్యస్థశంకాభాగం వ్యాచష్టే—అథోచ్యేతేతి. విలక్షణత్వాదితర్కాణామప్రతిష్ఠితత్వేఽపి వ్యాప్తిపక్షధర్మతాసంపన్నః కశ్చిత్తర్కః ప్రతిష్ఠితో భవిష్యతి తేన ప్రధానమనుమేయమిత్యర్థః. నను సోఽప్యప్రతిష్ఠితః తర్కజాతీయత్వాత్ విలక్షణత్వాదివదిత్యత ఆహ—నహీతి. తర్కజాతీయత్వాదితి తర్కః ప్రతిష్ఠితో న వా, ఆద్యేఽత్రైవాప్రతిష్ఠితత్వసాధ్యాభావాద్వ్యభిచారః, ద్వితీయేఽపి న సర్వతర్కాణామప్రతిష్ఠితత్వం హేత్వభావాదిత్యభిసంధిమానాహ—ఏతదపీతి. కించానాగతః పాక ఇష్టసాధనం, పాకత్వాత్, అతీత పాకవ

ఇతశ్చ న కేవలేన తర్కేణ సమన్వయో విరుధ్యత ఇత్యాహ—

యత్నత ఏకేన తార్కికేణానుమితోఽప్యర్థోఽన్యేన శ్రేష్ఠతరేణాన్యథా నీయత

తిష్ఠితత్వం తర్కేణైవ ప్రతిష్ఠాప్యతే. కేషాంచిత్తర్కాణామప్రతిష్ఠితత్వదర్శనేనాన్యేషామపి తజ్జాతీయానాం తర్కాణామప్రతిష్ఠితత్వకల్పనాత్. సర్వతర్కాప్రతిష్ఠాయాం చ సర్వలోకవ్యవహారోచ్ఛేదప్రసంగః. అతీతవర్తమానాధ్వసామ్యేన హ్యనాగతేఽప్యధ్వని సుఖదుఃఖప్రాప్తిపరిహారాయ ప్రవర్తమానో లోకో దృశ్యతే. శ్రుత్యర్థవిప్రతిపత్తౌ చార్థాభాసనిరాకరణేన సమ్యగర్థనిర్ధారణం తర్కేణైవ వాక్యవృత్తినిరూపణరూపేణ క్రియతే. మనురపి చైవమేవం మన్యతే "ప్రత్యక్షమనుమానం చ శాస్త్రం చ వివిధాగమమ్, త్రయం సువిదితం కార్యం ధర్మశుద్ధిమభీప్సతా. ఆర్షం ధర్మోపదేశం చ వేదశాస్త్రావిరోధినా. యస్తర్కేణానుసంధత్తే స ధర్మం వేద నేతర" ఇతి చ బ్రువన్, అయమేవ చ తర్కస్యాలంకారో యదప్రతిష్ఠితత్వం నామ, ఏవం హి సావద్యతర్కపరిత్యాగేన నిరవద్యస్తర్కః ప్రతిపత్తవ్యో భవతి. న హి పూర్వజో మూఢ ఆసీదిత్యాత్మనాపి మూఢేన భవితవ్యమితి కించిదస్తి ప్రమాణం, తస్మాన్న తర్కాప్రతిష్ఠానం దోష ఇతి చేదేవమప్య

దిత్యాదీష్టానిష్టసాధనానుమానాత్మకతర్కస్య ప్రవృత్తినివృత్తివ్యవహారహేతుత్వాన్నా ప్రతిష్ఠేత్యాహ—సర్వతర్కేతి. అధ్వా విషయః పాకభోజనాదిర్విషభక్షణాదిశ్చ తత్సామాన్యేన పాకత్వాదినానాగతవిషయే పాకాదౌ సుఖదుఃఖహేతుత్వానుమిత్యా ప్రవృత్త్యాదిరిత్యర్థః. కించ పూర్వోత్తరమీమాంసయోస్తర్కేణైవ వాక్యతాత్పర్యనిర్ణయస్య క్రియమాణత్వాత్తర్కః ప్రతిష్ఠిత ఇత్యాహ—శ్రుత్యర్థేతి. మనురపి కేషాంచిత్తర్కాణాం ప్రతిష్ఠాం మన్యత ఇత్యాహ—మనురితి. ధర్మస్య శుద్ధిరధర్మాద్భేద యః. కస్యచిత్తర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వమంగీకరోతి—అయమేవేతి. సర్వతర్కాణాం తిష్ఠాయాం పూర్వపక్ష ఏవ న స్యాదితి భావః. పూర్వపక్షతర్కవత్ సిద్ధాంత ర్కోఽప్యప్రతిష్ఠితస్తర్కత్వావిశేషాదితి వదంతమపహసతి—న హీతి. క్వచిత్తర్కస్యా తిష్ఠాయామపి జగత్కారణాదివిశేషే తర్కస్య స్వాతంత్ర్యం నాస్తీతి సూత్ర

తి కేవలస్య తర్కస్య అప్రతిష్ఠానాదపి అప్రతిష్ఠితత్వాచ్చ న తేన సమన్వయవిరోధ ంకేత్యర్థః. నను కస్యచిత్తర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వేఽపి కస్యచిత్ప్రతిష్ఠితత్వసంభవాత్తేన మన్వయవిరోధశంకా యుక్తేత్యాక్షిపతి—అన్యథానుమేయమితి చేత్. అప్రతిష్ఠిత ర్కాదన్యేన ప్రకారేణ ప్రతిష్ఠితతర్కేణ సమన్వయవిరోధాదికమనుమేయమితి

విమోక్షప్రసంగః. యద్యపి క్వచిద్విషయే తర్కస్య ప్రతిష్ఠితత్వముపలక్ష్యతే తథాపి ప్రకృతే తావద్విషయే ప్రసజ్యతఏవాప్రతిష్ఠితత్వదోషాదనిర్మోక్షస్తర్కస్య, న హీదమతిగంభీరం భావయాథాత్మ్యం ముక్తినిబంధనమాగమమంతరేణోత్ప్రేక్షితుమపి శక్యం, రూపాద్యభావాద్ధి నాయమర్థః ప్రత్యక్షస్య గోచరో లింగాద్యభావాచ్చనానుమానాదీనామిత్యవోచామ. అపిచ సమ్యగ్జ్ఞానాత్తు మోక్ష ఇతి సర్వేషాం మోక్షవాదినామభ్యుపగమః. తచ్చ సమ్యగ్జ్ఞానమేకరూపం వస్తుతంత్రత్వాత్, ఏకరూపేణ హ్యవస్థితో యోఽర్థస్సపరమార్థో లోకే తద్విషయం జ్ఞానం సమ్యగ్జ్ఞానమిత్యుచ్యతే యథాఽగ్నిరుష్ణఇతి, తత్రైవం సతి సమ్యగ్జ్ఞానే పురుషాణాం విప్రతిపత్తిరనుపపన్నా, తర్కజ్ఞానానాం త్వన్యోన్యవిరోధాత్ ప్రసిద్ధా విప్రతిపత్తిః, యద్ధి కేనచిత్తార్కికేణేదమేవ సమ్యగ్జ్ఞానమితి ప్రతిష్ఠాపితం తదపరేణ వ్యుత్థాప్యతే, తేనాపి ప్రతిష్ఠాపితం తతోఽపరేణ వ్యుత్థాప్యత ఇతి ప్రసిద్ధం లోకే, కథమేకరూపానవస్థితవిషయం తర్కప్రభవం సమ్యగ్జ్ఞానం భవేత్. న చ ప్రధానవాదీ తర్కవిదాముత్తమ ఇతి సర్వైస్తార్కికైః పరిగృహీతః, యేన తదీయం మతం సమ్యగ్జ్ఞానమితి ప్రతిపద్యేమహి. న

శేషం వ్యాచష్టే—యద్యపీత్యాదినా. అతిగంభీరత్వం బ్రహ్మణో వేదాన్యమానాగమ్యత్వం. తదేవ దర్శయతి—రూపాదీతి. భావస్య జగత్కారణస్య, యాథాత్మ్యమద్వితీయత్వం, ముక్తినిబంధనం ముక్త్యాలంబనం పరమానందచిత్ప్రథం. అవిమోక్షో ముక్త్యభావ ఇత్యర్థాంతరమాహ—అపిచేత్యాదినా. ఏకరూపవస్తుజ్ఞానస్య సమ్యగ్జ్ఞానత్వేఽపి తర్కజన్యత్వం కిం న స్యాదిత్యతఆహ—తత్రైవం సతీతి. తర్కోత్థజ్ఞానానాం మిథోవిప్రతిపత్తేర్నసమ్యగ్జ్ఞానత్వం సమ్యగ్జ్ఞానే విప్రతిపత్త్యయోగాదిత్యర్థః. ఏకరూపేణానవస్థితో విషయో యస్య తత్ తర్కప్రభవం, కథం సమ్యగ్జ్ఞానం భవేదితి యోజనా. నను సాంఖ్యస్య శ్రేష్ఠత్వాత్ తజ్జ్ఞానం సమ్యగిత్యాశంక్య హేత్వసిద్ధిమాహ—న చ ప్రధానేతి. నను సర్వతార్కికైర్మిలిత్వా నిశ్చితా తర్కోత్థా మతి

చేత్, అత్ర సమాధత్తే—ఏవమపి. అన్యత్ర తర్కస్య ప్రతిష్ఠితత్వేఽపి ప్రకృతే లింగాదిహీనే బ్రహ్మణి వేదనిరపేక్షస్య తర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వదోషాదనిర్మోక్షప్రసంగః. యద్వా మహతాం కపిలకణాదాదీనాం పరస్పరవిప్రతిపన్నైః ఆగమనిరపేక్షైస్తర్కై-

చ శక్యంతే అతీతానాగతవర్తమానాస్తార్కికా ఏకస్మిన్ దేశే కాలే చ సమాహర్తుం యేన తన్మతిరేకరూపైకార్థవిషయా సమ్యఙ్మతిరితి స్యాత్, వేదస్య తు నిత్యత్వే విజ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వే చ సతి వ్యవస్థితార్థవిషయత్వోపపత్తేః, తజ్జనితస్య జ్ఞానస్య సమ్యక్త్వమతీతానాగతవర్తమానైః సర్వైరపి తార్కికైరపహ్నోతుమశక్యమ్. అతస్సిద్ధమస్యైవౌపనిషదస్య జ్ఞానస్య సమ్యగ్జ్ఞానత్వమ్. అతోఽన్యత్ర సమ్యగ్జ్ఞానత్వానుపపత్తేస్సంసారాదవిమోక్ష ఏవ ప్రసజ్యేత, అత ఆగమవశేనాగమానుసారితర్కవశేన చ చేతనం బ్రహ్మ జగతః కారణం ప్రకృతిశ్చేతి స్థితమ్.

సూ. ఏతేన శిష్టాపరిగ్రహా అపి వ్యాఖ్యాతాః. ౧౨.

వైదికస్య దర్శనస్య ప్రత్యాసన్నత్వాత్ గురుతరతర్కబలోపేత

ర్ముక్తిహేతురిత్యత ఆహ—న చ శక్యంత ఇతి. తస్మాత్తర్కోత్థజ్ఞానాన్ముక్త్యయోగాత్తర్కేణ వేదాంతసమన్వయబాధో న యుక్తస్తద్బాధే సమ్యగ్జ్ఞానాలాభేనానిర్మోక్షప్రసంగాదితి సూత్రాంశార్థముపసంహరతి—అతోఽన్యత్రేతి. సమన్వయస్య తర్కేణావిరోధే ఫలితమధికరణార్థముపసంహరతి—అత ఆగమేతి. ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

౧౨. బ్రహ్మ జగదుపాదానమితి బ్రువన్ వేదాంతసమన్వయో విషయః స కిం ద్విభు తన్న ద్రవ్యోపాదానమితి వైశేషికాదిన్యాయేన విరుధ్యతే నవేతి దేహే సాంఖ్యవృద్ధానాం తర్కాకుశలమతిత్వేఽపి వైశేషికాదీనాం తర్కకుశలంతిత్వప్రసిద్ధేస్తదీయన్యాయస్యాబాధితత్వాద్విరుధ్యత ఇతి ప్రత్యుదాహరణేన ప్రాప్తే తిదిశతి—ఏతేనేతి. ఫలం పూర్వవత్. నను సాంఖ్యమతస్యోపదేశస్తార్కికమతస్యాతిశః కిమితి కృతో వైపరీత్యస్యాపి సంభవాదిత్యాశంక్య పూర్వోత్తరయోరుపదేశాతిశభావే కారణమాహ—వైదికస్యేతి. సత్కార్యత్వాత్మాసంగత్వస్వప్రకాశత్వాద్యం

త్త్వనిర్ణయాభావాదనిర్మోక్షప్రసంగః. తస్మాదాగమవిరోధితర్కోఽప్రమాణమితి తేన విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

ఉక్తన్యాయమన్యత్రాతిదిశతి—

అస్యాతిదేశత్వాన్న పృథక్సంగత్యపేక్షా. ఫలం తు పూర్వవత్. బ్రహ్మ న జగదుపాదానం విభుత్వాద్వ్యోమవత్ ఇత్యాదితార్కికాభిమతన్యాయేన బ్రహ్మకార

త్వాత్ వేదానుసారిభిశ్చ కైశ్చిచ్ఛిష్టైః కేనచిదంశేన పరిగృహీతత్వాత్ ప్రధానకారణవాదం తావద్వ్యపాశ్రిత్య యస్తర్కనిమిత్తఆక్షేపో వేదాంతవాక్యేషూద్భావితః, సపరిహృతః, ఇదానీమణ్వాదివాదవ్యపాశ్రయేణాపి కశ్చిన్మందమతిర్వేదాంతవాక్యేషు పునస్తర్కనిమిత్తమాక్షేపమాశంకేతేత్యతః ప్రధానమల్లనిబర్హణన్యాయేనాతిదిశతి, పరిగృహ్యంత ఇతి పరిగ్రహాః న పరిగ్రహాః అపరిగ్రహాః, శిష్టానామపరిగ్రహాః శిష్టాపరిగ్రహాః, ఏతేన ప్రకృతేన ప్రధానకారణవాదనిరాకరణేన శిష్టైర్మనువ్యాసప్రభృతిభిః కేనచిదప్యంశేనాపరిగృహీతా యేఽణ్వాదికారణవాదాస్తేఽపి ప్రతిషిద్ధతయా వ్యాఖ్యాతా నిరాకృతా ద్రష్టవ్యాః, తుల్యత్వాన్నిరాకరణకారణస్య నాత్ర పునరాశంకితవ్యం కించిదస్తి. తుల్యమత్రాపి పరమగంభీరస్య జగత్కారణస్య తర్కానవగాహ్యత్వం తర్కస్య చాప్రతిష్ఠితత్వమన్యథానుమానేఽప్యవిమోక్ష ఆగమవిరోధశ్చేత్యేవంజాతీయకం నిరాకరణకారణమ్.

శైర్వేదాంతశాస్త్రస్య ప్రత్యాసన్నః ప్రధానవాదః శిష్టైర్దేవలాదిభిః సత్కార్యత్వాంశేన స్వీకృత ఇతి ప్రబలత్వాదుపదేశః. అణ్వాదివాదానాం నిర్మూలత్వేన దుర్బలత్వాదతిదేశ ఇతి భావః. కిం నిరాకరణకారణమితి ప్రష్టవ్యం నాస్తీత్యాహ—తుల్యత్వాదితి. కారణమేవాహ—తుల్యమితి. యదుక్తం విభుత్వాన్న ద్రవ్యోపాదానం బ్రహ్మేతి తత్ర పక్షసాధకత్వేన శ్రుతేరుపజీవ్యత్వాత్ తయా బాధః మహాపరిమాణవత్త్వస్య సర్వసంయోగిత్వరూపవిభుత్వస్య నిర్గుణే బ్రహ్మణ్యసిద్ధిశ్చేతి ద్రష్టవ్యం, అతస్సమన్వయస్య తార్కికన్యాయేన న విరోధ ఇతి సిద్ధమ్—ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

ణత్వబోధకః సమన్వయో విరుధ్యతే న వేతి సందేహే, విరుధ్యత ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఏతేన మన్వాదిభిః శిష్టైః కేనచిత్సత్కార్యవాదాద్యంశేన పరిగృహీతప్రధానవాదనిరాకరణప్రకారేణ శిష్టాపరిగ్రహాః శిష్టైః కేనచిదప్యంశేనాపరిగృహీతా అణ్వాదికారణవాదాః వ్యాఖ్యాతాః నిరస్తా ద్రష్టవ్యాః. అతస్తార్కికన్యాయస్య వేదబాధితత్వాన్న తేన విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

సూ. భోక్త్రాపత్తేర విభాగశ్చేత్స్యాల్లోకవత్. ౧౩.

అన్యథా పునర్బ్రహ్మకారణ వాదస్తర్కబలేనైవాక్షిప్యతే. యద్యపి శ్రుతిః ప్రమాణం స్వవిషయే భవతి, తథాపి ప్రమాణాంతరేణ విషయాపహారేఽన్యపరా భవితుమర్హతి, యథా మంత్రార్థవాదౌ, తర్కోఽపి స్వవిషయాదన్యత్రాప్రతిష్ఠితస్స్యాత్ యథా ధర్మాధర్మయోః. కిమతో యద్యేవమత ఇదమయుక్తం యత్ప్రమాణాంతర ప్రసిద్ధార్థబాధనం శ్రుతేః, కథం పునః ప్రమాణాంతరప్రసిద్ధోఽర్థః శ్రుత్యా బాధ్యత ఇతి, అత్రోచ్యతే—ప్రసిద్ధో హ్యయంభోక్తృభోగ్య

---

౧౩. అద్వితీయబ్రహ్మణో జగత్సర్గాదివాదీ వేదాంతసమన్వయో విషయః, స కిం యన్మిథో భిన్నం తన్నాద్వితీయకారణజన్యం యథా మృత్తంతుజౌ ఘటపటావితి తర్కసహితభేదప్రత్యక్షాదినా విరుధ్యతే నవేతి సందేహే బ్రహ్మణి తర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వేఽపి జగద్భేదే ప్రతిష్ఠితత్వాద్విరుధ్యత ఇతి పూర్వపక్షయతి—భోక్త్రాపత్తేరితి. విరోధాదద్వైతాసిద్ధిః పూర్వపక్షే ఫలం. సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి భేదః. అనపేక్షిత శ్రుత్యా స్వార్థనిర్ణయాత్ తర్కేణాక్షేపో న యుక్త ఇత్యుక్తమితి శంకతే—యద్యపీతి. మానాంతరాయోగ్యే శ్రుత్యర్థే భవత్యనాక్షేపః. యస్త్వద్వితీయబ్రహ్మాభేదాత్ భూజలాదీనామభేదో బ్రహ్మోపాదానకత్వశ్రుతివిషయః స 'ఆదిత్యో యూప' ఇత్యర్థవాదార్థవత్ మానాంతరయోగ్యఏవేతి ద్వైతప్రమాణైరపహ్రియత ఇతి సమాధత్తే—తథాపీతి. అన్యపరత్వం గౌణార్థకత్వం. స్వవిషయే జగద్భేదే తర్కస్య ప్రతిష్ఠితత్వాత్తేనాక్షేప ఇత్యాహ—తర్కోఽపీతి.తర్కాద్ద్వైతే ప్రామాణ్యేఽపి తతస్సమన్వయ విరోధే కిమాయాతమితి శంకతే—కిమతఇతి. పూర్వపక్షీ సమాధత్తే—అతఇతి.

పూర్వం బ్రహ్మణి తర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వేఽపి జగద్భేదే ప్రత్యక్షస్య ప్రతిష్ఠితత్వాద్విరుధ్యత ఏవేతి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

ఫలం తు పూర్వవత్. అద్వితీయబ్రహ్మణో జగత్సర్గం బ్రువన్సమన్వయః ప్రత్యక్షేణ విరుధ్యతే న వేతి సందేహే, అద్వితీయబ్రహ్మణో జగదుపాదానత్వే భోక్తృభోగ్యప్రపంచస్య సర్వస్య బ్రహ్మానన్యత్వేన భోగ్యశబ్దాదేర్భోక్త్రాత్మకత్వా

విభాగో లోకే, భోక్తా చేతనశ్శారీరః, భోగ్యాశ్శబ్దాదయో విషయా ఇతి. యథా భోక్తా దేవదత్తః భోజ్య ఓదన ఇతి, తస్య చ విభాగస్యాభావః ప్రసజ్యేత, యది భోక్తా భోగ్యభావమాపద్యేత, భోగ్యం వా భోక్తృభావమాపద్యేత, తయోశ్చేతరేతరభావాపత్తిః పరమకారణాద్బ్రహ్మణోఽనన్యత్వాత్ ప్రసజ్యేత, నచాస్య ప్రసిద్ధస్య విభాగస్య బాధనం యుక్తం. యథాఽద్యత్వే భోక్తృభోగ్యయోర్విభాగో దృష్టః తథాఽతీతానాగతయోరపి కల్పయితవ్యః, తస్మాత్ ప్రసిద్ధస్యాస్య భోక్తృభోగ్యవిభాగస్యాభావప్రసంగాదయుక్తమిదం బ్రహ్మకారణతావధారణమితి చేత్ కశ్చిచ్చోదయేత్ తం ప్రతి బ్రూయాత్,స్యాల్లోకవదితి. ఉపపద్యత ఏవాయమస్మత్పక్షేఽపి విభాగః, ఏవం లోకే దృష్టత్వాత్. తథాహిసముద్రాదుదకాత్మనోఽనన్యత్వేఽపి తద్వికారాణాం ఫేనవీచీతరంగబుద్బుదాదీనామితరేతరవిభాగ ఇతరేతరసంశ్లేషాదిలక్షణశ్చ వ్యవహార ఉపలభ్యతే. న చ సముద్రాదుదకాత్మ

తర్కాదేః ప్రామాణ్యాత్ ద్వైతబాధకత్వం శ్రుతేరయుక్తమిత్యద్వైతసమన్వయబాధో యుక్త ఇత్యర్థః. ఇమమర్థం శంకాపూర్వకం స్పష్టయతి—కథమిత్యాదినా. నను భోక్తృభోగ్యయోర్మిథ ఏకత్వం కేనోక్తమిత్యాశంక్యశ్రుతార్థాపత్త్యేత్యాహ—తయోశ్చేతి. తయోరేకబ్రహ్మాభేదశ్రవణాదేకత్వం కల్ప్యతే ఏకస్మాదభిన్నయోర్భేదే ఏకస్యాపి భేదాపత్తేఃతతశ్చ భేదో బాధ్యేతేత్యర్థః. ఇష్టాపత్తిం వారయతి—న చాస్యేతి. శ్రుతేర్గౌణార్థత్వేన సావకాశత్వాన్నిరవకాశద్వైతమానబాధో న యుక్త ఇత్యర్థః. నను విభాగస్యాధునికత్వాదనాద్యద్వైతశ్రుత్యా బాధ ఇత్యత ఆహ—యథేతి. అతీతానాగతకాలా భోక్త్రాదివిభాగాశ్రయా, కాలత్వాద్వర్తమానకాలవదిత్యనుమానాత్ విభాగోఽనాద్యనంతఇత్యర్థః. ఏవం ప్రాప్తే పరిణామదృష్టాంతేనాపాతతస్సిద్ధాంతమాహ—స్యాల్లోకవదితి. దృష్టాంతేఽపి కథమేకసముద్రాభిన్నానాం పరిణామానాం మిథో భేదః కథం వా తేషాం భేదే సత్యేకస్మాదభిన్నత్వమిత్యాశంక్య న హి దృష్టేఽనుపపత్తిరితి న్యాయేనాహ—న చేతి. ఏవం భోక్తృభోగ్యయోర్మిథో భేదో బ్రహ్మాభే

పత్తేః భోక్తుర్భోగ్యాత్మకత్వాపత్తేః ప్రత్యక్షసిద్ధః పరస్పరవిభాగో న స్యాత్. అతః ప్రత్యక్షేణ సమన్వయో విరుధ్యత ఇతి చేదితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—స్యాల్లోకవత్. ఏకబ్రహ్మోపాదానకత్వేఽపి భోక్తృభోగ్యప్రపంచస్య పరస్పరం విభాగః

నోఽనన్యత్వేఽపి తద్వికారాణాం ఫేనతరంగాదీనామితరేతరభావాపత్తి ర్భవతి, న చ తేషామితరేతరభావానాపత్తావపి సముద్రాత్మనోఽన్యత్వం భవతి,ఏవమిహాపి న చ భోక్తృభోగ్యయోరితరేతరభావాపత్తిర్న చ పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽన్యత్వమితి భవిష్యతి యద్యపి భోక్తా న బ్రహ్మణో వికారః 'తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశ' దితి స్రష్టురేవావికృతస్య కార్యానుప్రవేశేన భోక్తృత్వశ్రవణాత్, తథాపి కార్యమనుప్రవిష్ట స్యాస్త్యుపాధినిమిత్తో విభాగః ఆకాశస్యేవ ఘటాద్యుపాధినిమిత్తః, ఇత్యతః పరమకారణాత్ బ్రహ్మణోఽనన్యత్వేఽప్యుపపద్యతే భోక్తృ భోగ్యలక్షణో విభాగః సముద్రతరంగాదిన్యాయేనేత్యుక్తమ్.

సూ. తదనన్యత్వమారంభణశబ్దాదిభ్యః. ౧౪.

అభ్యుపగమ్య చేమం వ్యావహారికం భోక్తృభోగ్యలక్షణం

దశ్చేత్యాహ—ఏవమిహేతి. జీవస్య బ్రహ్మవికారత్వాభావాద్దృష్టాంతవైషమ్యమితి శంకతే—యద్యపీతి. ఔపాధికం జన్మాస్తీతి తరంగాదిసామ్యమాహ—తథాపీతి. విభాగో జన్మ, యద్వా తథాపీతిశబ్దేనైవోక్తః పరిహారః. నను భోక్తుః ప్రతిదేహం విభాగః కథమిత్యతఆహ—కార్యమనుప్రవిష్టస్యేతి. ఔపాధికవిభాగే ఫలితముపసంహరతి—ఇత్యతఇతి. ఏకబ్రహ్మాభిన్నత్వేఽపి భోక్త్రాదేస్తరంగాదివద్భేదాంగీకారాన్నద్వైతమానేనాద్వైతసమన్వయస్య విరోధ ఇత్యర్థః—ఇతి పంచమాధికరణమ్.

౧౪. పూర్వస్మిన్నేవ పూర్వపక్షే వివర్తవాదేన ముఖ్యం సమాధానమాహ—తదనన్యత్వమితి. సమానవిషయత్వం సంగతిం వదన్నుభయోః పరిణామవివర్తాశ్రయత్వే తాత్పర్యభేదమాహ—అభ్యుపగమ్యేతి. ప్రత్యక్షాదీనామాత్సర్గికం ప్రామాణ్యమంగీకృత్య స్థూలబుద్ధిసమాధానార్థం పరిణామదృష్టాంతేన భేదాభేదావుక్తౌ, సంప్రత్యంగీకృతం ప్రామాణ్యం తత్త్వావేదకత్వాత్ప్రచ్యావ్య వ్యావహారికత్వే స్థాప్యతే, తథాచ మిథ్యాద్వైత

స్యాత్, లోకవత్, యథా లోకే మృదాత్మనా అభిన్నానాం ఘటాదీనాం పరస్పరం భేదోఽస్తి తద్వత్. అతః కల్పితభేదసత్త్వాన్న ప్రత్యక్షవిరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

పూర్వం పరిణామవాదమాలమ్బ్య పాతతః స్యాల్లోకవదితి సమాధానమభిహితమ్. అధునా వివర్తవాదమాశ్రిత్య పరమం సమాధానమభిధీయత ఇత్యేకఫలకత్వసంగత్యేదమాహ—

విభాగం స్యాల్లోకవదితి పరిహారోఽభిహితో నత్వయం విభాగః పరమార్థతోఽస్తి, యస్మాత్తయోః కార్యకారణయోరనన్యత్వమవగమ్యతే కార్యమాకాశాదికం బహుప్రపంచం జగత్ కారణం పరం బ్రహ్మ, తస్మాత్కారణాత్ పరమార్థతోఽనన్యత్వంవ్యతిరేకేణాభావః కార్యస్యావగమ్యతే, కుతః, ఆరంభణశబ్దాదిభ్యః. ఆరంభణశబ్దస్తావదేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయ దృష్టాంతాపేక్షాయాముచ్యతే 'యథా సోమ్యైకేన మృత్పిండేన సర్వం మృణ్మయం. విజ్ఞాతం స్యాద్వాచారంభణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్య'మితి. ఏదుక్తం భవతి ఏకేన మృత్పిండేన పరమార్థతో మృదాత్మనా విజ్ఞాతేన సర్వం మృణ్మయం ఘటశరావోదంచనాదికం మృదాత్మకత్వావిశేషాద్విజ్ఞాతం భవేత్, యతో వాచారంభణం వికారో నామధేయం వాచా కేవలమస్తీత్యారభ్యతే, వికారో ఘటశ్శరావ ఉదంచనం చేతి, న తు వస్తువృత్తేన వికారో నామ కశ్చిదస్తి, నామధేయమాత్రం హ్యేతదనృతం మృత్తికేత్యేవ సత్యమితి. ఏష బ్రహ్మణో దృష్టాంత ఆమ్నాతః, తత్ర శ్రుతాద్వాచారంభణశబ్దాద్దార్ష్టాంతికేఽపి బ్రహ్మవ్యతిరేకేణ కార్యజాతస్యాభావ ఇతి గమ్యతే. పునశ్చ తేజోఽబన్నానాం బ్రహ్మకార్యతాముక్త్వా తేజోబన్నకార్యాణాం తేజోఽబన్నవ్యతిరేకేణాభావం బ్రవీతి 'అపాగాదగ్నేరగ్నిత్వం వాచారంభణం వికారో నామధేయం

గ్రాహిప్రమాణైరద్వైతశ్రుతేర్నబాధః, ఏకస్యాం రజ్జ్వాం దండస్రగాదిద్వైతదర్శనాదిత్యయం ముఖ్యః పరిహార ఇతి భావః, ఏవమద్వైతసమన్వయస్యావిరోధార్థం ద్వైతస్య మిథ్యాత్వం సాధయతి—యస్మాత్తయోరితి. స్వరూపైక్యే కార్యకారణత్వవ్యాఘాత ఇత్యత ఆహ—వ్యతిరేకేణేతి. కారణాత్ పృథక్సత్త్వశూన్యత్వం కార్యస్య సాధ్యతే నైక్యమిత్యర్థః. వాగారభ్యం నామమాత్రం వికారో న కారణాత్ పృథగస్తీత్యేవకారార్థ ఇతి శ్రుతిం యోజయతి—ఏతదుక్తమితి. ఆరంభణశబ్దస్యార్థాంతరమాహ—పునశ్చేతి. అపాగాత్ అగ్నిత్వమపగతం కారణమాత్రత్వాత్ త్రీణి తేజోఽబన్నానాం రూపాణి రూపతన్మాత్రాత్మకాని, సత్యం తేషామపి సన్మాత్రత్వాత్

ఫలం తు పూర్వవత్. అద్వైతబ్రహ్మవాదిసమన్వయో భేదగ్రాహిప్రత్యక్షేణ

త్రీణి రూపాణీత్యేవ సత్య'మిత్యాదినా. ఆరంభణశబ్దాదిభ్య ఇత్యాది శబ్దాత్ 'ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం' 'తత్సత్యం స ఆత్మా' 'తత్త్వమసి' 'ఇదం సర్వంయదయమాత్మా' 'బ్రహ్మైవేదం సర్వం' 'ఆత్మైవేదం సర్వం' 'నేహనానాస్తి కించనే' త్యేవమాద్యమాత్మైకత్వప్రతిపాదనపరం వచన జాతముదాహర్తవ్యమ్. న చాన్యథైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం సంపద్యేత, తస్మాద్యథా ఘటకరకాద్యాకాశానాం మహాకాశానన్యత్వం, యథా వా మృగతృష్ణికోదకాదీనామూషరాదిభ్యోఽనన్యత్వం దృష్టనష్ట స్వరూపత్వాత్ స్వరూపేణ త్వనుపాఖ్యత్వాత్, ఏవమస్య భోక్తృ భోగ్యాదిప్రపంచజాతస్య బ్రహ్మవ్యతిరేకేణాభావ ఇతి ద్రష్టవ్యం. నన్వనేకాత్మకం బ్రహ్మ యథా వృక్షోఽనేకశాఖః ఏవమనేకశక్తి ప్రవృత్తియుక్తం బ్రహ్మ, అత ఏకత్వం చోభయమపి సత్యమేవ, యథా వృక్ష ఇత్యేకత్వం శాఖా ఇతి చ నానాత్వం యథా వా సముద్రాత్మనైకత్వం ఫేనతరంగాద్యాత్మనా నానాత్వం యథా చ మృదాత్మనైకత్వం ఘటశరావాద్యాత్మనా నానాత్వం, తత్రైకత్వాంశేన జ్ఞానాన్మోక్షవ్యవహారస్సేత్స్యతి నానాత్వాంశేన తు కర్మకాండా,యో వైదికో లౌకికశ్చ వ్యవహారస్సేత్స్యతి, 'ఏవం చ మృదాది దృష్టాంతా అనురూపా భవిష్యంతీతి. నైవం స్యాత్. 'మృత్తికేత్యేవ సత్య'మితి ప్రకృతిమాత్రస్య దృష్టాంతే సత్యత్వావధారణాత్, వాచారంభణశబ్దేన చ వికారజాతస్యానృతత్వాభిధానాత్, దార్ష్టాంతికేఽపి

సదేవ శిష్యత ఇత్యభిప్రాయః. జీవజగతోర్బ్రహ్మాన్యత్వే ప్రతిజ్ఞాబాధ ఇత్యాహ—నచాన్యథేతి. తయోరనన్యత్వే క్రమేణ దృష్టాంతావాహ—తస్మాద్యథేతి. ప్రతిజ్ఞాబలాదిత్యర్థః. దృష్టం ప్రాతీతికం నష్టమనిత్యం యత్స్వరూపం తద్రూపేణానుపాఖ్యత్వాత్ సత్తాస్ఫూర్తిశూన్యత్వాదన్యత్వమితి సంబంధః. శుద్ధాద్వైతం స్వమతముక్త్వా భేదాభేదమతముత్థాపయతి—నన్వితి. అనేకాభిశ్శక్తిభిః తదధీనప్రవృత్తిభిః పరిణామైశ్చ యుక్తమిత్యర్థః. భేదాభేదమతే సర్వవ్యవస్థాసిద్ధిరత్యంతాభేదే ద్వైతమానబాధః ఇత్యభిమన్యమానో దూషయతి—నైవం స్యాదితి. ఏవకారవాచారంభణశబ్దాభ్యాం

విరుధ్యతే న వేతి సందేహ విరుధ్యత ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—తత్

'ఏతదాత్మ్యమిదం సర్వం' 'తత్సత్య'మితి చ పరమకారణస్యైవైకస్య సత్యత్వావధారణాత్ 'స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో' ఇతి చ శారీరస్య బ్రహ్మభావోపదేశాత్. స్వయం ప్రసిద్ధం హ్యేతచ్ఛారీరస్య బ్రహ్మాత్మత్వముపదిశ్యతే న యత్నాంతరప్రసాధ్యం, అతశ్చేదం శాస్త్రీయం బ్రహ్మాత్మత్వమవగమ్యమానం స్వాభావికస్య శారీరాత్మత్వస్య బాధకం సంపద్యతే రజ్జ్వాదిబుద్ధయ ఇవ సర్పాదిబుద్ధీనామ్. బాధితే చ శారీరాత్మత్వే తదాశ్రయస్సమస్తస్స్వాభావికో వ్యవహారో బాధితో భవతి, యత్ప్రసిద్ధయే నానాత్వాంశోఽపరో బ్రహ్మణః కల్ప్యేత, దర్శయతి చ 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యే' దిత్యాదినా బ్రహ్మత్వదర్శినం ప్రతి సమస్తస్య క్రియాకారకఫలలక్షణస్య వ్యవహారస్యాభావం. న చాయం వ్యవహారాభావోఽవస్థావిశేషనిబంధనోఽభిధీయత ఇతి యుక్తం వక్తుమ్, 'తత్త్వమసీ'తి

వికారసత్తానిషేధాత్ పరిణామవాదః శ్రుతిబాహ్య ఇత్యర్థః. కించ సంసారస్యసత్యత్వే తద్విశిష్టస్య జీవస్య బ్రహ్మైక్యోపదేశో న స్యాత్ విరోధాదిత్యాహ—స ఆత్మేతి. ఏకత్వం జ్ఞానకర్మసముచ్చయసాధ్యమిత్యుపదేశార్థమిత్యాశంక్యాసీతి పదవిరోధాన్నైవమిత్యాహ—స్వయమితి. అతస్తత్త్వజ్ఞానబాధ్యత్వాత్ సంసారిత్వం మిథ్యేత్యాహ—అతశ్చేతి. స్వతస్సిద్ధోపదేశాదిత్యర్థః. యదుక్తం వ్యవహారార్థం నానాత్వం సత్యమితి, తత్కిం జ్ఞానాదూర్ధ్వం వ్యవహారార్థం ప్రాగ్వా? నాద్య ఇత్యాహ—బాధితే చేతి. స్వభావోఽత్రావిద్యా తయా కృతస్స్వాభావికః, జ్ఞానాదూర్ధ్వం ప్రమాతృత్వాదివ్యవహారస్యాభావాన్నానాత్వం న కల్ప్యమిత్యర్థః. న ద్వితీయః, జ్ఞానాత్ ప్రాక్కల్పితనానాత్వేన వ్యవహారోపపత్తే నానాత్వస్య సత్యత్వాసిద్ధేః. యత్తు ప్రమాతృత్వాదివ్యవహారః సత్యఏవ మోక్షావస్థాయాం నివర్తత ఇతి తన్నేత్యాహ—న చాయమితి. సంసారసత్యత్వే తదవస్థాయాం జీవస్య బ్రహ్మత్వం న స్యాత్, భేదాభేదయోరేకత్రైకత్ర విరోధాదతోఽసంసారిబ్రహ్మాభేదస్య సదాతనత్వావగమాత్ సంసారోఽపి మిథ్యైవేత్యర్థః. కించ యథా లోకే కశ్చిత్తస్కరబుద్ధ్యా భటైర్గృహీతోఽనృతవాదీ చేత్తప్తపరశుం గృహ్ణాతి స దహ్యతే బధ్యతే చ, తథా నానాత్వవాదీ బధ్యతే, సత్యవాదీ చేన్న దహ్యతే ముచ్యతే చ, తథా 'ఏతదాత్మ్యమిదం

తస్మాత్కారణాత్ బ్రహ్మణః, కార్యస్య జగతోఽనన్యత్వం పృథక్సత్తారాహిత్యమ్

బ్రహ్మాత్మభావస్యానవస్థావిశేషనిబంధనత్వాత్. తస్కరదృష్టాంతేన చానృతాభిసంధస్య బంధనం సత్యాభిసంధస్య మోక్షం దర్శయన్నేకత్వమేవైకం పారమార్థికం దర్శయతి, మిథ్యాజ్ఞానవిజృంభితం చ నానాత్వం ఉభయసత్యతాయాం హి కథం వ్యవహారగోచరోఽపి జంతురనృతాభిసంధ ఇత్యుచ్యతే 'మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతీ'తి చ భేదదృష్టిమపవదన్నేతదేవ దర్శయతి. న చాస్మిన్దర్శనే జ్ఞానాన్మోక్ష ఇత్యుపపద్యతే. సమ్యగ్జ్ఞానాపనోద్యస్య కస్యచిన్మిథ్యాజ్ఞానస్య సంసారకారణత్వేనానభ్యుపగమాత్. ఉభయసత్యతాయాం హి కథమేకత్వజ్ఞానేన నానాత్వజ్ఞానమపనుద్యత ఇత్యుచ్యతే. నన్వేకత్వైకాంతాభ్యుపగమే నానాత్వాభావాత్ ప్రత్యక్షాదీని లౌకికాని ప్రమాణాని వ్యాహన్యేరన్, నిర్విషయత్వాత్. స్థాణ్వాదిష్వివ పురుషాదిజ్ఞానాని. తథా విధిప్రతిషేధశాస్త్రమపి భేదాపేక్షత్వాత్ తదాభావే వ్యాహన్యేత, మోక్షశాస్త్రస్యాపి శిష్యశాసిత్రాది భేదాపేక్షత్వాత్తదభావే వ్యాఘాతస్స్యాత్, కథం చానృతేన మోక్ష

ర్వ' మిత్యేకత్వదర్శీ ముచ్యత ఇతి శ్రుతదృష్టాంతేనైకత్వం సత్యం నానాత్వం మిథ్యేత్యాహ—తస్కరేతి. వ్యవహారగోచరో నానాత్వవ్యవహారాశ్రయః. నానాత్వ ందయాప్యేకత్వమేవ సత్యమిత్యాహ—మృత్యోరితి. కించాస్మిన్ భేదాభేదమతే జీవస్య బ్రహ్మాభేదజ్ఞానాత్ భేదజ్ఞాననివృత్తేర్ముక్తిరిష్టా సా న యుక్తా భేదజ్ఞానస్య భ్రమత్వానభ్యుపగమాత్ ప్రమాయాః ప్రమాంతరాబాధ్యత్వాదిత్యాహ—న చాస్మిన్నితి. వైపరీత్యస్యాపి సంభవాదితి భావః. ఇదానీం ప్రత్యక్షాదిప్రామాణ్యాన్యథాఽనుపపత్త్యా నానాత్వస్య సత్యత్వమితి పూర్వపక్షబీజముద్ఘాటయతి—నన్విత్యాదినా. ఏకత్వస్యైకాంతః కైవల్యం. వ్యాహన్యేరన్ న ప్రమాణాని స్యురిత్యుపజీవ్య ప్రత్యక్షాది ప్రామాణ్యాయ వేదాంతానాం భేదాభేదపరత్వ ముచితమితి భావః. నను కర్మకారకాణాం యజమానాదీనాం విద్యాకారకాణాం శిష్యాదీనాం చ కల్పితభేదమాశ్రిత్య కర్మజ్ఞానకాండయోః ప్రవృత్తేః స్వప్రమేయస్య ధర్మాదేరబాధాత్ ప్రామాణ్యమవ్యాహత మిత్యాశంక్యాహ—కథం చానృతేనేతి. ధూళికల్పిత ధూమేనానుమితస్య వహ్నేరివ ప్రమేయబాధాపత్తేరితి భావః. తత్ర ద్వైతవిషయప్రత్యక్షా

కుతః, ఆరమ్భణశబ్దాదిభ్యః 'వా'చారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ

శాస్త్రేణ ప్రతిపాదితస్యాత్మైకత్వస్య సత్యత్వముపపద్యేతేతి, అత్రోచ్యతే—నైష దోషః, సర్వవ్యవహారాణామేవ ప్రాగ్బ్రహ్మాత్మతావిజ్ఞానాత్ సత్యత్వోపపత్తేః, స్వప్నవ్యవహారస్యేవ ప్రాక్ప్రబోధాత్. యావద్ధిన సత్యాత్మైకత్వప్రతిపత్తిస్తావత్ప్రమాణప్రమేయఫలలక్షణేషు వికారేష్వనృతబుద్ధిర్న కస్యచిదుత్పద్యతే, వికారానేవత్వహం మమేత్యవిద్యయా ఆత్మాత్మీయభావేన సర్వో జంతుః ప్రతిపద్యతే స్వాభావికీం బ్రహ్మాత్మతాం హిత్వా, తస్మాత్ ప్రాగ్బ్రహ్మాత్మతాప్రబోధాదుపపన్నః సర్వో లౌకికో వైదికశ్చ వ్యవహారః. యథా సుప్తస్య ప్రాకృతస్య జనస్య స్వప్న ఉచ్చావచాన్ భావాన్పశ్యతో నిశ్చితమేవ ప్రత్యక్షాభిమతం జ్ఞానం భవతి ప్రాక్ ప్రబోధాత్, న చ ప్రత్యక్షాభాసాభిప్రాయస్తత్కాలే భవతి తద్వత్. కథం చాసత్యేన వేదాంతవాక్యేన సత్యస్య బ్రహ్మాత్మత్వస్య ప్రతిపత్తిరుపపద్యేత, న హి రజ్జుసర్పేణ దష్టో మ్రియతే, నాపి మృగతృష్ణికాంభసాఽవగాహనపానాదిప్రయోజనం క్రియత ఇతి. నైష దోషః, శంకావిషాదినిమిత్తమరణాదికార్యోపలబ్ధేః. స్వప్నదర్శనావస్థస్య చ సర్ప

దీనాం యావద్బాధం వ్యావహారికం ప్రామాణ్యముపపద్యత ఇత్యాహ—అత్రోచ్యత ఇత్యాదినా. సత్యత్వం బాధాభావః బాధో మిథ్యాత్వనిశ్చయః వస్తుతో మిథ్యాత్వేఽపి వికారేషు తన్నిశ్చయాభావేన ప్రత్యక్షాదివ్యవహారోపపత్తావుక్తదృష్టాంతం వివృణోతి—యథా సుప్తస్య ప్రాకృతస్యేతి. ఏవం ద్వైత ప్రమాణానాం వ్యవహారకాలే బాధశూన్యార్థబోధకత్వం వ్యావహారికం ప్రామాణ్యముపపాద్య అద్వైత ప్రమాణానాం వేదాంతానాం సర్వకాలేషు బాధశూన్యబ్రహ్మబోధకత్వం తాత్త్వికం ప్రామాణ్య ముపపాదయితుముక్త శంకామనువదతి. కథం చాసత్యేనేతి. కిమసత్యాత్సత్యం న జాయతే కిముత సత్యస్య జ్ఞానం న ఆద్యే ఇష్ట ఏవ. న హి వయం వాక్యోత్థజ్ఞానం సత్యమిత్యంగీకుర్మః అంగీకృత్యాపి దృష్టాంతమాహ—నైషదోష ఇతి. సర్పేణాదష్టస్యాపి దష్టత్వభ్రాంతికల్పితవిషాత్ సత్యమరణమూర్ఛాది దర్శనాదసత్యాత్సత్యం న జాయత ఇత్యనియమ ఇత్యర్థః. దృష్టాంతాంతరమాహ—స్వప్న ఇతి. అసత్యాత్సర్పోదకాదేః సత్యస్య దంశనస్నానాదిజ్ఞానస్య కార్యస్య దర్శనాద్వ్యభిచారః

సత్యమ్' 'ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా' బ్రహ్మైవేదం సర్వమ్' ఇత్యాదిశబ్దేభ్యః. ౧౪

దంశనోదకస్నానాదికార్యదర్శనాత్. తత్కార్యమప్యనృతమేవేతి చేత్ బ్రూయాత్, తత్ర బ్రూమః—యద్యపి స్వప్నదర్శనావస్థస్య సర్పదంశనోదకస్నానాదికార్యమనృతం తథాపి తదవగతిః సత్యైవ ఫలం ప్రతిబుద్ధస్యాప్యబాధ్యమానత్వాత్. న హి స్వప్నాదుత్థితః స్వప్నదృష్టం సర్పదంశనోదకస్నానాదికార్యం మిథ్యేతి మన్యమానస్తదవగతిమపి మిథ్యేతి మన్యతే కశ్చిత్. ఏతేన స్వప్నదృశోఽవగత్యబాధనేన దేహమాత్రాత్మవాదో దూషితో వేదితవ్యః తథా చ శ్రుతిః 'యదా కర్మసు కామ్యేషు స్త్రియం స్వప్నేషు పశ్యతి. సమృద్ధిం తత్ర జానీయాత్తస్మిన్ స్వప్ననిదర్శన' ఇత్యసత్యేన స్వప్నదర్శనేన సత్యాయాః ఫలసమృద్ధేః ప్రాప్తిం దర్శయతి. తథా ప్రత్యక్షదర్శనేషు కేషుచిదనిష్టేషు జాతేషు 'న చిరమివ జీవిష్యతీతి విద్యా'దిత్యుక్త్వా 'అథ స్వప్నః పురుషం కృష్ణం కృష్ణదంతం పశ్యతి స ఏనం హంతీ' త్యాదినా తేన తేనాసత్యేనైవ స్వప్నదర్శనేన సత్యం మరణం సూచ్యత ఇతి దర్శయతి. ప్రసిద్ధం చేదం లోకేఽన్వయవ్యతిరేకకుశలానామీదృశేన స్వప్నప్రదర్శనేన సాధ్వాగమః సూచ్యతే ఈదృశేనాసాధ్వాగమ ఇతి. తథాఽకారాదిసత్యాక్షరప్రతి

ఇత్యర్థః. యథాశ్రుతమాదాయ శంకతే—తత్కార్యమపీతి. ఉక్తమర్థం ప్రకటయతి—అత్ర బ్రూమ ఇత్యాదినా. అవగతిః వృత్తిః ఘటాదివత్సత్యాపి ప్రాతిభాసిక ప్నదృష్టవస్తునః ఫలం చైతన్యం వా వృత్త్యభివ్యక్తమవగతిశబ్దార్థః. ప్రసంగా త్మవాదోఽపి నిరస్త ఇత్యాహ—ఏతేనేతి. స్వప్నస్థావగతేస్స్వప్నదేహధర్మత్వే త్థితస్య మయా తాదృశస్స్వప్నోఽవగత ఇత్యబాధితావగతిప్రతిసంధానం న స్యాత్, అతో దేహభేదేఽప్యనుసంధానదర్శనాద్దేహాదన్యోఽనుసంధాతేత్యర్థః. అసత్యాత్సత్యస్య జ్ఞానం న జాయత ఇతి ద్వితీయనియమస్య శ్రుత్యా వ్యభిచారమాహ—తథా చ శ్రుతిరితి. న చ స్త్రియో మిథ్యాత్వేఽపి తద్దర్శనాత్ సత్యాదేవ సత్యాయాస్సమృద్ధేర్జ్ఞానమితి వాచ్యం, విషయవిశిష్టత్వేన దర్శనస్యాపి మిథ్యాత్వాత్ ప్రకృతేఽపి సత్యే బ్రహ్మణి మిథ్యావేదానుగతచైతన్యాత్ జ్ఞానసంభవాచ్చేతి భావః. అసత్యాత్సత్యస్యేష్టస్య జ్ఞానముక్త్వానిష్టస్య జ్ఞానమాహ—తథేతి. అసత్యాత్సత్యస్య జ్ఞానే దృష్టాంతాంతరమాహ—తథాఽకారాదీతి. రేఖాస్వకారత్వాది

పత్తిర్దృష్టా రేఖానృతాక్షరప్రతిపత్తేః. అపిచాంత్యమిదం ప్రమాణ మాత్మైకత్వస్య ప్రతిపాదకం నాతః పరం కించిదాకాంక్ష్యమస్తి. యథా హి లోకే యజేతేత్యుక్తే కిం కేన కథమిత్యాకాంక్ష్యతే నైవం 'తత్త్వమసీ'త్యుక్తే కించిదన్యదాకాంక్ష్యమస్తి, సర్వాత్మైకత్వ విషయత్వావగతేః. సతి హ్యన్యస్మిన్నవశిష్యమాణేఽర్థే ఆకాంక్షా స్యాత్, నత్వాత్మైకత్వవ్యతిరేకేణావశిష్యమాణోఽన్యోఽర్థోఽస్తి యః ఆకాంక్ష్యేత. నచేయమగవతిర్నోత్పద్యత ఇతి శక్యం వక్తుం, 'తద్ధాస్య విజజ్ఞా'విత్యాదిశ్రుతిభ్యః, అవగతిసాధనానాం చ శ్రవణాదీనాం వేదానువచనాదీనాం చ విధీయమానత్వాత్. న చేయమవగతిరనర్థికా భ్రాంతిర్వేతి శక్యం వక్తుం, అవిద్యానివృత్తిఫలదర్శనాత్,

భ్రాంత్యా సత్యా అకారాదయో జ్ఞాయంత ఇతి ప్రసిద్ధమిత్యర్థః. ఏవమసత్యాత్సత్యస్య జన్మోక్త్యా యదర్థక్రియాకారి తత్సత్యమితి నియమో భగ్నః అనృతాత్సత్యస్య జ్ఞానోత్పత్త్యా యదనృతకరణగమ్యం తద్బాధ్యం కూటలింగానుమితవహ్నివదితి వ్యాప్తిర్భగ్నా. తథాచ కల్పితానామపి వేదాంతానాం సత్యబ్రహ్మబోధకత్వం సంభవతీతి తాత్త్వికం ప్రామాణ్యమితి భావః. యదుక్తమేకత్వనానాత్వవ్యవహారసిద్ధయే ఉభయం సత్యమితి, తన్న భేదస్య లోకసిద్ధస్యాపూర్వఫలవదభేదవిరోధేన సత్యత్వకల్పనాయోగాత్. కించ యద్యుభయోరేకదావ్యవహారస్స్యాత్ తదా స్యాదపి సత్యత్వం, నైవమస్తి, ఏకత్వజ్ఞానేన చరమేణానపేక్షేణ నానాత్వస్య నిశ్శేషం బాధాత్ శుక్తిజ్ఞానేనేవ రజతస్యేత్యాహ—అపిచాంత్యమితి. ననూపజీవ్యద్వైతప్రమాణవిరోధాదేకత్వావగతిర్నోత్పద్యత ఇత్యత ఆహ—నచేయమితి. తత్త్వమాత్మతత్త్వమస్య పితుర్వాక్యాత్ శ్వేతకేతుర్విజ్ఞాతవానితి జ్ఞానోత్పత్తేః శ్రుతత్వాత్సామగ్రీసత్త్వాచ్చేత్యర్థః. వ్యావహారికగురుశిష్యాదిభేదముపజీవ్య జ్ఞాయమానవాక్యార్థావగతేః ప్రత్యక్షాదిగతం వ్యావహారికం ప్రామాణ్యముపజీవ్యం తచ్చ పారమార్థికైకత్వావగత్యా న విరుధ్యతే. కింతు తయా విరోధాదనుపజీవ్యం ప్రత్యక్షాదేస్తాత్త్వికం ప్రామాణ్యం బాధ్యత ఇతి భావః. కించైకత్వావగతేః ఫలవత్ప్రమాత్వాన్నిష్ఫలో ద్వైతభ్రమో బాధ్య ఇత్యాహ—న చేయమితి. నను సర్వస్య ద్వైతస్య మిథ్యాత్వే 'స్వాప్నమిథ్యాజాగ్రత్సత్య'మిత్యాది లౌకికో వ్యవహారః 'సత్యం చానృతం చ సత్యమభవ'దితి వైదికశ్చ కథమిత్యాశంక్య యథా స్వప్నే ఇదం సత్యమిదమనృతమితి తాత్కాలిక

బాధకజ్ఞానాంతరాభావాచ్చ. ప్రాక్చాత్మైకత్వావగతేరవ్యాహతస్సర్వ స్సత్యానృతవ్యవహారో లౌకికో వైదికశ్చేత్యవోచామ, తస్మాదంత్యేన ప్రమాణేన ప్రతిపాదితే ఆత్మైకత్వే సమస్తస్య ప్రాచీనస్య భేదవ్యవహారస్య బాధితత్వాన్నానేకాత్మకబ్రహ్మకల్పనావకాశోఽస్తి. నను మృదాదిదృష్టాంతప్రణయనాత్ పరిణామవత్ బ్రహ్మ శాస్త్రస్యాభిమతమితి గమ్యతే, పరిణామినో హి మృదాదయోఽర్థా లోకే సమధిగతాః ఇతి. నేత్యుచ్యతే 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమరోఽమృతోఽభయో బ్రహ్మ, స ఏష నేతి నేత్యాత్మా, అస్థూలమన'ణ్విత్యాదిభ్యస్సర్వవిక్రియాప్రతిషేధశ్రుతిభ్యో బ్రహ్మణః కూటస్థత్వావగమాత్. నహ్యేకస్య బ్రహ్మణః పరిణామధర్మవత్త్వం తద్రహితత్వం చ శక్యం ప్రతిపత్తుమ్. స్థితిగతివత్ స్యాదితి చేన్న, కూటస్థస్యేతి విశేషణాత్. నహి కూటస్థస్య బ్రహ్మణః స్థితిగతివదనేకధర్మాశ్రయత్వం సంభవతి. కూటస్థం చనిత్యం బ్రహ్మ సర్వవిక్రియాప్రతిషేధాదిత్యవోచామ. న చ యథా బ్రహ్మణ ఆత్మైకత్వదర్శనం మోక్షసాధనం, ఏవం జగదాకారపరిణామిత్వదర్శనమపి స్వతంత్రమేవ కస్మైచిత్ ఫలాయాభిప్రేయతే, ప్రమాణాభావాత్, కూటస్థబ్రహ్మాత్మైకత్వవిజ్ఞానాదేవ హి ఫలం దర్శయతి శాస్త్రం 'స ఏష నేతి నేత్యాత్మే' త్యుపక్రమ్య

బాధాబాధాభ్యాం వ్యవహారస్తథా దీర్ఘస్వప్నేఽపీత్యుక్తస్వప్నదృష్టాంతం స్మారయతి— ప్రాక్చేతి. వ్యవహారార్థం నానాత్వం సత్యమితి కల్పనమసంగతమిత్యుపసంహరతి— తస్మాదితి. నేదం కల్పితం కింతు శ్రుతమితి శంకతే—నన్వితి. కార్యకారణయోరనన్యత్వాంశే అయం దృష్టాంతః న పరిణామిత్వే బ్రహ్మణః కూటస్థత్వశ్రుతివిరోధాదితి పరిహరతి—నేత్యుచ్యతఇతి. సృష్టౌ పరిణామిత్వం ప్రళయే తద్రాహిత్యం చ క్రమేణావిరుద్ధే ఇతి దృష్టాంతేన శంకతే—స్థితీతి. కూటస్థస్య కదాచిదపి విక్రియా న యుక్తా కూటస్థత్వవ్యాఘాతాదిత్యాహ—నేతి. కూటస్థత్వాసిద్ధిమాశంక్యాహ— కూటస్థం చేతి. కూటస్థస్య నిరవయవస్య పూర్వరూపత్యాగేనావస్థాంతరాత్మకపరిణామాయోగాత్ శుక్తిరజతవద్వివర్త ఏవ ప్రపంచ ఇతి భావః. కించ నిష్ఫలస్య జగతః ఫలవన్నిష్ప్రపంచబ్రహ్మధీశేషత్వేనానువాదాన్న సత్యతేత్యాహ—న చ యథేత్యాదినా, 'తం యథా యథోపాసతే తథైవ భవతీ'తి శ్రుతేః బ్రహ్మణః పరిణామిత్వ

'అభయం వై జనక ప్రాప్తోఽసీ' త్యేవంజాతీయకమ్. తత్రైతత్సిద్ధం భవతి బ్రహ్మప్రకరణే సర్వధర్మవిశేషరహితబ్రహ్మదర్శనాదేవ ఫలసిద్ధౌ సత్యాం యత్తత్రాఫలం శ్రూయతే బ్రహ్మణో జగదాకారపరిణామిత్వాది తద్బ్రహ్మదర్శనోపాయత్వేనైవ వినియుజ్యతే, ఫలవత్సన్నిధావఫలంతదంగమితి వత్, న తు స్వతంత్రం ఫలాయ కల్ప్యత ఇతి. న హి పరిణామవత్త్వవిజ్ఞానాత్ పరిణామవత్త్వమాత్మనః ఫలం స్యాదితి యుక్తం వక్తుం, కూటస్థనిత్యత్వాన్మోక్షస్య, ననుకూటస్థబ్రహ్మవాదినఏకత్వైకాంత్యాదీశిత్రీశితవ్యాభావే ఈశ్వరకారణప్రతిజ్ఞావిరోధ ఇతి చేత్, న, అవిద్యాత్మకనామరూపబీజవ్యాకరణాపేక్షత్వాత్ సర్వజ్ఞత్వస్య 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః' ఇత్యాదివాక్యేభ్యో నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వరూపాత్ సర్వశక్తేరీశ్వరాజ్జగదుత్పత్తిస్థితిలయాః, నాచేతనాత్ ప్రధానాదన్యస్మాద్వేత్యేషోఽర్థః, ప్రతిజ్ఞాతో 'జన్మాద్యస్య యతః' ఇతి, సా ప్రతిజ్ఞా తదవస్థైవ న తద్విరుద్ధోఽర్థః పునరిహోచ్యతే, కథం నోచ్యతే అత్యంతమాత్మనః ఏకత్వమద్వితీయత్వం చ బ్రువతా. శృణు యథా నోచ్యతే-సర్వజ్ఞస్యేశ్వరస్యాత్మభూతే ఇవావిద్యాకల్పితే నామరూపే తత్త్వాన్యత్వాభ్యామనిర్వచనీయే సంసారప్రపంచబీజభూతే సర్వజ్ఞస్యేశ్వరస్య

విజ్ఞానాత్ తత్ప్రాప్తిర్విదుషః ఫలమిత్యాశంక్యాహ—న హి పరిణామవత్త్వేతి. 'బ్రహ్మవిదాప్నోతి పర'మితి శ్రుతకూటస్థనిత్యమోక్షఫలసంభవే దుఃఖానిత్యపరిణామిత్వఫలకల్పనాయోగాదితి భావః. నను పూర్వం 'జన్మాద్యస్య యత' ఇతి ఈశ్వరకారణప్రతిజ్ఞా కృతా, అధునా తదనన్యత్వమిత్యత్యంతాభేదప్రతిపాదనే ఈశిత్రీశితవ్యభేదాభావాత్తద్విరోధస్స్యాదితి శంకతే—కూటస్థేతి.—కల్పితద్వైతాపేక్షమీశ్వరత్వాదికం పరమార్థతోఽనన్యత్వమిత్యవిరోధమాహ—నేత్యాదినా. అవిద్యాత్ చిదాత్మని లీనే నామరూపే ఏవ బీజం తస్య వ్యాకరణం స్థూలాత్మనా సృష్టిస్తదపేక్షత్వాదీశ్వరత్వాదేర్న విరోధ ఇత్యర్థః. సంగృహీతార్థం వివృణోతి—తస్మాదిత్యాదినా. తత్త్వాన్యత్వాభ్యామితి. నామరూపయోరీశ్వరత్వం వక్తుమశక్యం జడత్వాన్నాపీశ్వరాదన్యత్వం కల్పితస్య పృథక్ సత్తాస్ఫూర్త్యోరభావాదిత్యర్థః. సంస్కారాత్మకనామరూపయోరవిద్యైక్యవివక్షయా బ్రూతే—మాయేతి. నామరూపే చేదీశ్వర

మాయాశక్తిః ప్రకృతిరితి చ శ్రుతిస్మృత్యోరభిలప్యేతే, తాభ్యామన్యస్సర్వజ్ఞ ఈశ్వరః 'ఆకాశో వై నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదంతరా తద్బ్రహ్మే'తి శ్రుతేః. 'నామరూపే వ్యాకరవాణి' 'సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరః నామాని కృత్వాఽభివదన్ యదాస్తే ఏకం బీజం బహుధా యః కరోతీ'త్యాది శ్రుతిభ్యశ్చ. ఏవమవిద్యాకృతనామరూపోపాధ్యనురోధీశ్వరో భవతి. వ్యోమేవ ఘటకరకాద్యుపాధ్యనురోధి, స చ స్వాత్మభూతానేవ ఘటాకాశస్థానీయానవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితనామరూపకృతకార్యకరణసంఘాతానురోధినో జీవాఖ్యానాత్మనః ప్రతీష్టే వ్యవహారవిషయే. తదేవమవిద్యాత్మకోపాధిపరిచ్ఛేదాపేక్షమేవేశ్వరస్యేశ్వరత్వం సర్వజ్ఞత్వం సర్వశక్తిత్వం చ న పరమార్థతో విద్యయాపాస్తసర్వోపాధిస్వరూపే ఆత్మనీశిత్రీశితవ్యసర్వజ్ఞత్వాదివ్యవహార ఉపపద్యతే. తథా చోక్తం 'యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి స భూమే'తి, 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యే'దిత్యాదినా చ. ఏవం పరమార్థావస్థాయాం సర్వవ్యవహారాభావం వదన్తి వేదాంతాః, తథేశ్వరగీతాస్వపి "న కర్తృత్వం న కర్మాణి లోకస్య సృజతి ప్రభుః, న కర్మఫలసంయోగం స్వభావస్తు ప్రవర్తతే. నాదత్తే కస్యచిత్పాపం నచైవ సుకృతం విభుః, అజ్ఞానేనావృతం జ్ఞానం తేన ముహ్యంతి జంతవః" ఇతి పరమార్థావస్థాయామీశిత్రీశితవ్యాదివ్యవహారాభావః ప్రదర్శ్యతే.

స్వాత్మభూతే తర్హీశ్వరో జడ ఇత్యత ఆహ—తాభ్యామన్య ఇతి. అన్యత్వే వ్యాకరణే చ శ్రుతిమాహ—ఆకాశ ఇత్యాదినా. అవిద్యాద్యుపాధినా కల్పితభేదేన బింబస్థానస్యేశ్వరత్వం ప్రతిబింబభూతానాం జీవానాం నియమ్యత్వమిత్యాహ—స చ స్వాత్మభూతానితి. న చాత్ర నానాజీవాః భాష్యోక్తా ఇతి భ్రమితవ్యం బుద్ధ్యాదిసంఘాతభేదేన భేదోక్తేః, అవిద్యాప్రతిబింబస్త్వేక ఏవ జీవ ఇత్యుక్తం. పరమార్థతః ఈశ్వరత్వాదిద్వైతాభావే శ్రుతిమాహ—తథా చేతి. కథం తర్హి కర్తృత్వాదికమిత్యత ఆహ—స్వభావస్త్వితి. అనాద్యవిద్యైవ కర్తృత్వాదిరూపేణ ప్రవర్తత ఇత్యర్థః. భక్తాభక్తయోః పాపసుకృతనాశకత్వాదీశ్వరస్య వాస్తవమీశ్వరత్వమిత్యత ఆహ—నాదత్త ఇతి. న సంహరతీత్యర్థః, తేన స్వరూపజ్ఞానావరణేన కర్తాహమీశ్వరో మే

వ్యవహారావస్థాయాం తూక్తః శ్రుతావపీశ్వరాదివ్యవహారః. 'ఏష సర్వేశ్వర ఏషభూతాధిపతిరేషభూతపాల ఏష సేతుర్విధరణఏషాం లోకానామసంభేదాయే'తి. తథేశ్వరగీతాస్వపి 'ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి. భ్రామయన్ సర్వభూతాని యంత్రారూఢా మాయయే'తి, సూత్రకారోఽపి పరమార్థాభిప్రాయేణ తదనన్యత్వమిత్యాహ, వ్యవహారాభిప్రాయేణ తు స్యాల్లోకవదితి మహాసముద్రాదిస్థానీయతాం బ్రహ్మణః కథయతి, అప్రత్యాఖ్యాయైవ కార్యప్రపంచం పరిణామప్రక్రియాంచాశ్రయతి సగుణోపాసనేషూపయోక్ష్యత ఇతి.

సూ. భావేచోపలబ్ధేః. ౧౫.

ఇతశ్చ కారణాదనన్యత్వం కార్యస్య, యత్కారణం భావ ఏవ కారణస్య కార్యముపలభ్యతే నాభావే తద్యథా సత్యాం మృది ఘటః ఉపలభ్యతే సత్సు చ తంతుషు పటః. న చ నియమేనాన్యభావేఽన్యస్యోపలబ్ధిర్దృష్టా. నహ్యశ్వో గోరన్యస్సన్ గోర్భావ ఏవోపలభ్యతే. న చ

నియంతేత్యేవం భ్రమంతీత్యర్థః. ఉక్తార్థస్సూత్రకారసమ్మత ఇత్యాహ—సూత్రకారోఽపీతి. న కేవలం లౌకికవ్యవహారార్థం పరిణామప్రక్రియాశ్రయణం కింతూపాసనార్థం చేత్యాహ—పరిణామప్రక్రియాం చేతి తదుక్తం 'కృపణధీః పరిణామముదీక్షతేక్షపితకల్మషధీస్తు వివర్తతా' మితి.

౧౫. ఏవం తదనన్యత్వే ప్రత్యక్షాదివిరోధం పరిహృత్యానుమానమాహ—భావే చేతి. కారణస్య భావే సత్త్వే ఉపలబ్ధౌ చ కార్యస్య సత్త్వాదుపలబ్ధేశ్చానన్యత్వమితి సూత్రార్థః. ఘటో మృదనన్యః మృత్సత్త్వోపలబ్ధిక్షణనియతసత్త్వోపలబ్ధిమత్త్వాత్ మృద్వత్. అన్యత్వేఽప్యయం హేతుః కిం న స్యాదిత్యప్రయోజకత్వమాశంక్య నిరస్యతి—న చేతి. మృద్ఘటయోరన్యత్వే గవాశ్వయోరివ హేతూచ్ఛిత్తిస్స్యాదిత్యర్థః. గవాశ్వయోర్నిమిత్తనైమిత్తికత్వాభావాద్ధేత్వభావః. అతో మృద్ఘటయోస్తేన హేతునా నిమిత్తాదిభావస్సిద్ధ్యతి నానన్యత్వమిత్యర్థాంతరతామాశంక్యాహ—న చ కులాలేతి. న చోపాదానోపాదేయభావేనార్థాంతరతా, మృద్ద్ర

బ్రహ్మవ్యతిరేకేణ కార్యస్యాభావేఽనుమానమాహ—

కారణస్య బ్రహ్మణో భావే సత్త్వే కార్యస్యోపలబ్ధేః, మృది సత్యాం ఘట

కులాలభావ ఏవ ఘట ఉపలభ్యతే సత్యపి నిమిత్తనైమిత్తికభావేఽన్యత్వాత్. నన్వన్యభావేఽప్యన్యస్యోపలబ్ధిర్నియతా దృశ్యతే,యథాఽగ్నిభావే ధూమస్యేతి. నేత్యుచ్యతే, ఉద్వాపితేఽప్యగ్నౌ గోపాలఘుటికాదిధారితస్య ధూమస్య దృశ్యమానత్వాత్. అథ ధూమం కయాచిదవస్థయా విశింష్యాత్ ఈదృశో ధూమో నాసత్యగ్నౌ భవతీతి, నైవమపి కశ్చిద్దోషః, తద్భావానురక్తాం హి బుద్ధిం కార్యకారణయోరనన్యత్వే హేతుం వయం వదామః, న చాసావగ్నిధూమయోర్విద్యతే—భావాచ్చోపలబ్ధేరితి వాసూత్రమ్. న కేవలంశబ్దాదేవ కార్యకారణయోరనన్యత్వం, ప్రత్యక్షోపలబ్ధిభావాచ్చ తయోరనన్యత్వమిత్యర్థః. భవతి హి ప్రత్యక్షోపలబ్ధిః కార్యకారణయోరనన్యత్వే. తద్యథా—తంతుసంస్థానే పటే తంతువ్యతిరేకేణ పటో నామ

ష్టాంతే తద్భావాభావేఽపి హేతుసత్త్వాదన్యత్వే గవాశ్వవత్తద్భావాయోగాచ్చేతి భావః. కులాలఘటయోర్నిమిత్తాదిభావే సత్యప్యన్యత్వాత్ కులాలసత్త్వనియతోపలబ్ధిర్ఘటస్య నైవేత్యక్షరార్థః, యథాశ్రుతసూత్రస్థహేతోర్వ్యభిచారం శంకతే—నన్వితి. అగ్నిభావ ఏవ ధూమోపలబ్ధిరితి నియమాత్మకో హేతుస్తత్ర నాస్తీత్యాహ—నేతి. అవిచ్ఛిన్నమూలదీర్ఘరేఖావస్థధూమే నియమోఽస్తీతి వ్యభిచార ఇత్యాశంకతే—అథేతి. తద్భావనియతభావత్వే సతి తద్బుద్ధ్యనురక్తబుద్ధివిషయత్వస్య హేతోర్వివక్షితత్వాన్న వ్యభిచార ఇత్యాహ—నైవమితి. ఆలోకబుద్ధ్యనురక్తబుద్ధిగ్రాహ్యే రూపే వ్యభిచారనిరాసాయ సత్యంతం, ఆలోకాభావేఽపి ఘటాదిరూపసత్త్వాన్న వ్యభిచార ఉక్తః ధూమవిశేషస్యాగ్నిబుద్ధిం వినాప్యుపలంభాత్ న తత్ర వ్యభిచార ఇత్యర్థః. తథాచ తయోః కార్యకారణయోర్భావేన సత్తయాఽనురక్తాం సహకృతామితి భాష్యార్థః. యద్వా తద్భావః సామానాధికరణ్యం తద్విషయకబుద్ధిగ్రాహ్యత్వం హేతుం వదామః మృద్ఘట ఇతి సామానాధికరణ్యబుద్ధిదర్శనాదగ్నిర్ధూమ ఇత్యదర్శనాదిత్యర్థః. అనుమానార్థత్వేన సూత్రం వ్యాఖ్యాయ పాఠాంతరేణ ప్రత్యక్షపరతయా వ్యాచష్టే—భావాచ్చేతి. పూర్వసూత్రోక్తారంభణశబ్దసముచ్చయార్థశ్చకారః. నచైకః పట ఇతి. ప్రత్యక్షం పటస్య తంతుభ్యః పృథక్సత్త్వే ప్రమాణం

స్త్యేవ. న హి మృద్వ్యతిరేకేణ ఘటో నామ కశ్చిదుపలభ్యతే, అతః కారణవ్యతిరేకేణ కార్యం నాస్తీత్యర్థః. ౧౫

కార్యం నైవోపలభ్యతే, కేవలాస్తు తంతవః ఆతానవితానవంతః ప్రత్యక్షముపలభ్యంతే, తథా తంతుష్వంశవోఽంశుషు తదవయవాః, అనయా ప్రత్యక్షోపలబ్ధ్యా లోహితశుక్లకృష్ణాని త్రీణి రూపాణి తతో వాయుమాత్రమాకాశమాత్రం చేత్యనుమేయం, తతః పరం బ్రహ్మైకమేవాద్వితీయం, తత్ర సర్వప్రమాణానాం నిష్ఠా మవోచామ.

సూ. సత్త్వాచ్చావరస్య. ౧౬.

ఇతశ్చ కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వం యత్కారణం ప్రాగుత్పత్తేః కారణాత్మనైవ కారణే సత్త్వమవరకాలీనస్య కార్యస్య శ్రూయతే 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్, ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీ' దిత్యాదావిదంశబ్దగృహీతస్య కార్యస్య కారణేన సామానాధికరణ్యాత్. యచ్చ యదాత్మనా యత్ర న వర్తతే న తత్తత ఉత్ప

అపృథక్సత్తాకమిథ్యాకార్యవిషయత్వేనాప్యుపపత్తేః. అతః ఆతానవితానసంయోగవంతస్తంతవ ఏవ పట ఇతి ప్రత్యక్షోపలబ్ధేస్సత్త్వాదనన్యత్వమిత్యర్థః. పటన్యాయం తంత్వాదావతిదిశతి—తథేత్యాదినా. ప్రత్యక్షోపలబ్ధ్యా తత్తత్కార్యే కారణమాత్రం పరిశిష్యత ఇత్యర్థః. యత్ర ప్రత్యక్షం నాస్తి తత్ర కార్యం విమతం కారణానభిన్నం కార్యత్వాత్ పటవదిత్యనుమేయమిత్యాహ—అనయేతి. కారణపరిశేషే ప్రధానాదికం పరిశిష్యతాం న బ్రహ్మేత్యత ఆహ—తత్ర సర్వేతి. బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సర్వేషాం తాత్పర్యస్యోక్తత్వాత్ తదేవాద్వితీయం పరిశిష్యతే న కారణాంతరం, అప్రామాణికత్వాదితి భావః.

౧౬. ఇదం జగత్సదాత్మైవేతి సామానాధికరణ్యశ్రుత్యా సృష్టేః ప్రాక్కార్యస్య కారణాత్మనా సత్త్వం శ్రుతం తదన్యథానుపపత్త్యోత్పన్నస్యాపి జగతః కారణాదనన్యమిత్యాహ సూత్రకారః—సత్త్వాచ్చేతి. శ్రుత్యర్థే యుక్తిమప్యాహ—యచ్చ యదాత్మనేతి. ఘటాదికం ప్రాక్ మృదాద్యాత్మనా వర్తతే తత ఉత్పద్యమానత్వాత్ సామాన్యతో వ్యతిరేకేణ సికతాభ్యస్తైలవదిత్యర్థః. కారణవత్కార్యస్యాపి సత్త్వాత్

కారణవ్యతిరేకేణ కార్యస్యాభావే శ్రుతార్థాపత్తిం ప్రమాణాంతరమాహ—

అవరస్య కార్యస్యోత్పత్తేః ప్రాక్కారణానన్యత్వేన సత్త్వాత్ 'బ్రహ్మ వా

ద్యతే, యథా సికతాభ్యస్తైలం, తస్మాత్ ప్రాగుత్పత్తేరనన్యత్వా దుత్పన్నమప్యనన్యదేవ కారణాత్కార్యమిత్యవగమ్యతే. యథాచ కారణం బ్రహ్మ త్రిషు కాలేషు సత్త్వం న వ్యభిచరతి, ఏవం కార్య మపి జగత్త్రిషు కాలేషు సత్త్వం న వ్యభిచరతి, ఏకంచ పునస్సత్త్వం, అతోఽప్యనన్యత్వం కారణాత్కార్యస్య.

సూ. అసద్వ్యపదేశాన్నేతి చేన్న ధర్మాంతరేణ వాక్యశేషాత్. ౧౭.

నను క్వచిదసత్త్వమపి ప్రాగుత్పత్తేః కార్యస్య వ్యప దిశతి శ్రుతిః 'అసదేవేదమగ్ర ఆసీ'దితి 'అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీ'దితి చ. తస్మాదసద్వ్యపదేశాన్న ప్రాగుత్పత్తేః కార్యస్య సత్త్వమితి చేత్, నేతి బ్రూమః. నహ్యాయమత్యంతాసత్త్వాభిప్రాయేణ ప్రాగుత్పత్తేః

సత్త్వభేదే మానాభావాత్కార్యస్య కారణాదభిన్నసత్తాకత్వమితి సూత్రస్యార్థాం తరమాహ—యథాచేతి. ఇదానీం సతః కార్యస్య ప్రాగుత్తరకాలయోరసత్త్వా యోగాత్ సత్త్వావ్యభిచారః తచ్చ సత్త్వం సర్వానుస్యూతచిన్మాత్రమేకం తదభేదేవ సతీ మృత్ సన్ ఘటః ఇతి భాసమానయోః కార్యకారణయోరనన్యత్వమిత్యర్థః. నచైవం ఘటపటయోరప్యేకసత్త్వాభేదాదనన్యత్వం స్యాదితి వాచ్యం, వస్తుత ఏక సత్త్వాత్మనానన్యత్వస్యేష్టత్వాత్. తర్హి మృద్ఘటయోః కో విశేషః, తాదాత్మ్యమితి బ్రూమః. వస్తుతస్సర్వత్ర సత్తైక్యేఽపి ఘటపటయోర్భేదేన సత్తాయా భిన్నత్వాన్న తాదాత్మ్యం కార్యకారణయోర్భేదస్య సత్తాభేదకత్వాభావాదభిన్నసత్తాకత్వం తాదాత్మ్యమితి విశేషః.

౧౭. ఉక్తం కార్యస్య ప్రాక్కారణాత్మనా సత్త్వమసిద్ధమిత్యాశంక్య సమా ధత్తే—అసదితి. 'అక్తాశ్వర్కారాఉపదధ్యా' దిత్యుపక్రమే కేనాక్తా ఇతి సందేహే

ఇదమగ్ర ఆసీత్' ఇత్యాదౌ సత్త్వశ్రవణాత్ ఉత్పత్త్యనంతరమప్యనన్యత్వం సిద్ధ మిత్యర్థః. ౧౬.

ప్రాగుత్పత్తేః కారణాత్మనా కార్యస్య సత్త్వమాక్షిప్య సమాధత్తే—

'అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్' ఇత్యాదినా ప్రాగుత్పత్తేరసద్వ్యపదేశాన్న కార్య స్య కారణాత్మనా సత్త్వమితి చేత్, న హ్యత్యన్తాసత్త్వాభిప్రాయేణాయమసత్త్వవ్యప

కార్యస్యాసద్వ్యపదేశః కింతర్హి వ్యాకృతనామరూపత్వాద్ధర్మాద వ్యాకృతనామరూపత్వం ధర్మాంతరం, తేన ధర్మాంతరేణాయమసద్వ్యప దేశః ప్రాగుత్పత్తేస్సతఏవ కార్యస్య కారణరూపేణానన్యస్య, కథ మేతదవగమ్యతే, వాక్యశేషాత్, యద్ధ్యుపక్రమే సందిగ్ధార్థం వాక్యం తద్వాక్యశేషాన్నిశ్చీయతే. ఇహ చ 'అసదేవేదమగ్రఆసీ' దిత్యసచ్ఛబ్దే నోపక్రమే నిర్దిష్టం యత్తదేవ పునస్తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్య సదితి విశినష్టి 'తత్సదాసీ'దితి. అసతశ్చ పూర్వాపరకాలాసంబంధాదాసీచ్ఛబ్దానుప పత్తేశ్చ. 'అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీ'దిత్యత్రాపి 'తదాత్మానగ్ స్వయమకురు తే'తి వాక్యశేషవిశేషణాన్నాత్యంతాసత్త్వమ్. తస్మాద్ధర్మాంతరేణై వాయమసద్వ్యపదేశః ప్రాగుత్పత్తేః కార్యస్య. నామరూపవ్యాకృతం హి వస్తు సచ్ఛబ్దార్హం లోకే ప్రసిద్ధమ్, అతః ప్రాఙ్నామరూపవ్యాకర ణాదసదివాసీదిత్యుపచర్యతే.

సూ. యుక్తేశ్శబ్దాంతరాచ్చ. ౧౮.

యుక్తేశ్చ ప్రాగుత్పత్తేః కార్యస్య సత్త్వమనన్యత్వం చ కారణాదవగమ్యతే, శబ్దాంతరాచ్చ యుక్తిస్తావద్వర్ణ్యతే. దధిఘట రుచకాద్యర్థిభిః ప్రతినియతాని కారణాని క్షీరమృత్తికాసువర్ణాదీన్యు

'తేజో వై ఘృత' మితి వాక్యశేషాత్ ఘృతేనేతి యథా నిశ్చయః ఏవమత్రాపి 'తత్సది'తి వాక్యశేషాత్ సన్నిశ్చయ ఇత్యర్థః. ఆసీదిత్యతీతకాలసంబంధోక్తేశ్చాసద వ్యాకృతమేవ న శూన్యమిత్యాహ—అసతశ్చ పూర్వాపరేతి. ఉక్తన్యాయం వాక్యాంతరేఽతిదిశతి—అసద్వా ఇతి. క్రియమాణత్వవిశేషణం శూన్యస్యాసంగ తీతిభావః.

౧౮. సత్త్వానన్యత్వయోర్హేత్వంతరమాహ సూత్రకారః—యుక్తేరితి. దధ్యర్థినాం క్షీరాదౌ ప్రవృత్త్యన్యథానుపపత్తిర్యుక్తిస్తయా కార్యస్య ప్రాక్కారణా నన్యత్వేన సత్త్వం సిద్ధ్యతీత్యర్థః. అసతోఽపి కార్యస్య తస్మాదుత్పత్తేః కారణత్వధియా

దేశః, కింతు వ్యాకృతత్వరూపధర్మాపేక్షయా అవ్యాకృతత్వం ధర్మాన్తరమ్, తేనాయ మసత్త్వవ్యపదేశః. కుతః, వాక్యశేషాత్ 'తత్సదాసీత్' ఇతి వాక్యశేషాత్, అతః కారణాదనన్యత్వం కార్యస్య సిద్ధమిత్యర్థః. ౧౭

పాదీయమానాని లోకే దృశ్యంతే, న హి దధ్యర్థిభిః మృత్తికోపాదీయతే, న ఘటార్థిభిః క్షీరం, తదసత్కార్యవాదేనోపపద్యతే. అవిశిష్టే హి ప్రాగుత్పత్తేస్సర్వత్ర సర్వస్యాసత్త్వే కస్మాత్ క్షీరాదేవ దధ్యుత్పద్యతే న మృత్తికాయాః, మృత్తికాయా ఏవ చ ఘట ఉత్పద్యతే న క్షీరాత్. అథావిశిష్టేఽపి ప్రాగసత్త్వే క్షీర ఏవ దధ్నః కశ్చిదతిశయో న మృత్తికాయాం మృత్తికాయామేవ ఘటస్య కశ్చిదతిశయో న క్షీర ఇత్యుచ్యేత. తర్హి అతిశయవత్త్వాత్ ప్రాగవస్థాయాః అసత్కార్యవాదహానిః సత్కార్యవాదసిద్ధిశ్చ. శక్తిశ్చ కారణస్య కార్యనియమార్థా కల్ప్యమానా నాన్యాప్యసతీ వా కార్యం నియచ్ఛేత్, అసత్త్వావిశేషాదన్యత్వావిశేషాచ్చ. తస్మాత్కారణస్యాత్మభూతా శక్తిః శక్తేశ్చాత్మభూతం కార్యమ్. అపిచ కార్యకారణయోర్ద్ర

తత్ర ప్రవృత్తిరిత్యన్యథోపపత్తిమాశంక్యాహ—అవిశిష్టే హీతి. అసత ఉత్పత్త్యభావాదుత్పత్తౌ వా సర్వస్మాత్సర్వోత్పత్తిప్రసంగాత్ తత్తదుపాదానవిశేషే ప్రవృత్తిర్న స్యాదిత్యర్థః. తదుక్తం సాంఖ్యవృద్ధైః 'అసదకరణాదుపాదానగ్రహణాత్ సర్వసంభవాభావాత్, శక్తస్య శక్యకరణాత్కారణభావాచ్చ సత్కార్య'మితి, శక్తస్య కారణస్య శక్యకార్యకారిత్వాత్ శక్తివిషయస్య కార్యస్య సత్త్వమసతోఽశక్యత్వాత్, కించ సత్కారణాభేదాత్ కార్యం సదిత్యుత్తరార్ధార్థః. కార్యస్యాసత్త్వేఽపి కుతశ్చిదతిశయాత్ ప్రవృత్తినియమోపపత్తిరితి శంకతే—అథేతి. అతిశయః కార్యధర్మః కారణధర్మో వా, ఆద్యే ధర్మిత్వాత్ప్రాగవస్థారూపస్య కార్యస్య సత్త్వం దుర్వారమిత్యాహ—తర్హ్యతిశయవత్త్వాదితి. ద్వితీయేఽపి కార్యసత్త్వమాయాతీత్యాహ—శక్తిశ్చేతి. కార్యకారణాభ్యామన్యా కార్యవదసతీ వా శక్తిర్న కార్యనియామికా యస్య కస్యచిదన్యస్య నరశృంగస్య వా నియామకత్వప్రసంగాదన్యత్వాసత్త్వయోశ్శక్తావన్యత్ర చావిశేషాత్, తస్మాత్కారణాత్మనా లీనం కార్యమేవాభివ్యక్తినియామకతయా శక్తిరిత్యేష్టవ్యం తతస్సత్కార్యసిద్ధి రిత్యర్థః, కించ కార్యకారణయోరన్యత్వే మృద్ఘటౌ భిన్నౌ సంతావితి భేదబుద్ధిస్స్యాదిత్యాహ—అపిచేతి. తయోరన్యత్వేఽపి సమవాయవశాత్ తథా బుద్ధిర్నేదేతీత్యాశంక్య సమవాయం దూష

కిం చ—

మృదాత్మనా పూర్వం ఘటస్యాసత్త్వే మృదేవ ఘటార్థినా నోపాదీయేత,

వ్యగుణాదీనాం చాశ్వమహిషవద్భేదబుద్ధ్యభావాత్తాదాత్మ్యమభ్యుపగంతవ్యమ్. సమవాయకల్పనాయామపి సమవాయస్య సమవాయిభిస్సంబంధేఽభ్యుపగమ్యమానే తస్య తస్యాన్యోన్యస్సంబంధః కల్పయితవ్య ఇత్యనవస్థాప్రసంగః. అనభ్యుపగమ్యమానే చ విచ్ఛేదప్రసంగః. అథ సమవాయస్స్వయంసంబంధరూపత్వాదనపేక్ష్యైవాపరం సంబంధం సంబధ్యేత, సంయోగోఽపి తర్హి స్వయం సంబంధరూపత్వాదనపేక్ష్యైవాపరం సమవాయం సంబధ్యేత, తాదాత్మ్యప్రతీతేశ్చ ద్రవ్యగుణాదీనాం సమవాయకల్పనానర్థక్యమ్. కథంచ కార్యమవయవిద్ర

యతి—సమవాయేతి. సమవాయస్సమవాయిభిస్సంబంధో న వా? ఆద్యే స సంబంధః కిం సమవాయః ఉత స్వరూపం? ఆద్యే సమవాయానవస్థా ద్వితీయే మృద్ఘటయోరపి స్వరూపసంబంధాదేవోపపత్తేః సమవాయాసిద్ధిః అసంబంధ ఇతి పక్షే దోషమాహ-అనభ్యుపగమ్యమాన ఇతి. ద్రవ్యగుణాదీనాం విశిష్టధీవిరహప్రసంగః అసంబంధస్య విశిష్టధీనియామకత్వాయోగాదిత్యర్థః. విశిష్టధర్మధీనియామకో హి సంబంధః, న తస్య నియామకాంతరాపేక్షా అనవస్థానాత్, అతస్స్వపరనిర్వాహకస్సమవాయ ఇతి శంకతే. అథేతి. సంబధ్యేత స్వస్య స్వబంధినశ్చ విశిష్టధియం కరోతీత్యర్థః. ప్రతిబంద్యా దూషయతి—సంయోగోఽపీతి. యత్తు గుణత్వాత్ సంయోగస్య సమవాయాపేక్షానసంబంధత్వాదితి, తన్న, ధర్మత్వాత్ సమవాయస్యాపి సంబంధాంతరాపత్తేరసంబంధస్యాశ్వత్వస్య గోధర్మత్వాదర్శనాత్ కించ 'నిష్పాపత్వాదయో గుణాః' ఇతి శ్రుతిస్మృత్యాదిషు 'వ్యవహారాత్ ఇష్టధర్మో గుణః' ఇతి పరిభాషయా సమవాయస్యాపి గుణత్వాచ్చ'జాతివిశేషో గుణత్వ'మితి పరిభాషాతు సమవాయసిద్ధ్యుత్తరకాలీనా నిత్యానేకసమవేతా జాతిరితి జ్ఞానస్య సమవాయజ్ఞానాధీనత్వాదతస్సమవాయాసిద్ధేఃప్రాక్ సంయోగస్య గుణత్వమసిద్ధమితి దిక్. కించ ప్రతీత్యనుసారేణ వస్తు స్వీకార్యమన్యథా గోప్రతీతేరశ్వ ఆలంబనమిత్యపి సువచత్వాత్. తథాచ మృద్ఘట ఇత్యభేదప్రతీతేరభేద ఏవ స్వీకార్యః. తాభ్యామత్యంతభిన్నస్య సమవాయస్య తన్నియామకత్వాసంభవాదిత్యాహ—తాదాత్మ్యేతి. ఏవం ప్రతీత్యనుసారేణ కార్యస్య కారణాత్మనా సత్త్వం స్వరూపేణ తు మిథ్యాత్వమిత్యుక్తం. వృత్త్యనిరూపణాచ్చ తస్య మిథ్యాత్వమిత్యాహ-కథంచేతి. తత్రాద్యమనూద్యావయవినః పటాదేస్తంత్వాదిష్వవయవేషు త్రిత్వాదివత్

అసత్త్వావిశేషాద్వ్యతిర్కించిదేవోపాదీయేత, ఇత్యేవమాద్యాయా యుక్తేః, 'సదేవ

వ్యం కారణేష్వవయవద్రవ్యేషు వర్తమానం వర్తేత కిం సమస్తేష్వవయవేషు వర్తేతోత ప్రత్యవయవమ్. యది తావత్ సమస్తేషు వర్తేత తతోఽవయవ్యనుపలబ్ధిః ప్రసజ్యేత, సమస్తావయవసన్నికర్షస్యాశక్యత్వాత్. న హి బహుత్వం సమస్తేష్వాశ్రయేషు వర్తమానం వ్యస్తాశ్రయగ్రహణేన గృహ్యతే. అథావయవశస్సమస్తేషు వర్తేత, తదాఽప్యారంభకావయవవ్యతిరేకేణావయవినోఽవయవాః కల్ప్యేరన్ యైరవయవైరారంభకేష్వవయవేష్వవయవశోఽవయవీ వర్తేత. కోశావయవవ్యతిరిక్తైర్హ్యవయవైరసిః కోశం వ్యాప్నోతి, అనవస్థా చైవం ప్రసజ్యేత, తేషు తేష్వవయవేషు వర్తయితుమన్యేషామన్యేషామవయవానాం కల్పనీయత్వాత్. అథ ప్రత్యవయవం వర్తేత తదైకత్ర వ్యాపారేఽన్యత్రావ్యాపారస్స్యాత్, న హి దేవదత్తః స్రుఘ్నే సన్నిధీయమానస్తదహరేవ పాటలిపుత్రే సన్నిధీయతే, యుగపదనేకత్ర వృత్తావనేకత్వప్రసంగాత్, దేవదత్తయజ్ఞదత్తయోరివ స్రుఘ్నపాటలిపుత్రనివాసినోః గోత్వాదివత్ప్రత్యేకం పరిసమాప్తేరదోష ఇతి చేత్ న, తథా ప్రతీత్యభావాత్. యది గోత్వాదివత్ప్రత్యేకపరిసమాప్తోఽవయవీ స్యాత్. యథా గోత్వం ప్రతివ్యక్తి ప్రత్యక్షం గృహ్యతే ఏవమవయవ్యపి ప్రత్యవయవం ప్రత్యక్షం గృహ్యేత, నచైవం నియతం గృహ్య

స్వరూపేణ వృత్తిరుతావయవశ ఇతి వికల్పాద్యం దూషయతి—యదీత్యాదినా. వ్యాసజ్యవృత్తివస్తుప్రత్యక్షస్య యావదాశ్రయ ప్రత్యక్షజన్యత్వాత్ సంకుచితపటాదేర్యావదవయవానామప్రత్యక్షత్వాదప్రత్యక్షత్వం ప్రసజ్యేతేత్యర్థః. ద్వితీయం శంకతే—అథేతి. యథా హస్తే కోశే చావయవశః ఖడ్గో వర్తమానో హస్తమాత్రగ్రహేఽపి గృహ్యతే, ఏవం యత్కించిదవయవగ్రహేణావయవినో గ్రహణసంభవేఽపి అవయవానామనవస్థా స్యాదితి దూషయతి—తదాపీతి. ఆద్యద్వితీయముత్థాప్య దూషయతి—అథ ప్రత్యవయవమిత్యాదినా. ఏకస్మిన్ తంతౌ పటవృత్తికాలే తంత్వంతరే వృత్తిర్న స్యాత్ వృత్తావనేకత్వాపత్తేరిత్యర్థః. యథా యుగపదనేకవ్యక్తిషు వృత్తావపి జాతేరనేకత్వదోషో నాస్తి తథాఽవయవిన ఇత్యాశంకతే—గోత్వేతి. జాతివదవయవినో వృత్తిరసిద్ధా అనుభవాభావాదితి పరిహరతి—న తథేతి.

సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్' ఇత్యేవమాదౌ విద్యమానసచ్ఛబ్దాన్తరాచ్చ ప్రాగుత్పత్తేః

తే. ప్రత్యేకపరిసమాప్తౌ చావయవినః కార్యేణాధికారాత్ తస్య చైక త్వాచ్ఛృంగేణాపి స్తనకార్యం కుర్యాత్ ఉరసా చ పృష్ఠకార్యం. న చైవం దృశ్యతే. ప్రాగుత్పత్తేశ్చ కార్యస్యాసత్త్వే ఉత్పత్తిరకర్తృకా నిరాత్మికా చ స్యాత్. ఉత్పత్తిశ్చ నామ క్రియా, సా సకర్తృకైవ భవితుమర్హతి గత్యాదివత్ క్రియాచనామస్యాదకర్తృకా చేతి విప్రతిషిధ్యేత. ఘటస్య చోత్పత్తిరుచ్యమానా న ఘటకర్తృకా కింతర్హ్యన్యకర్తృకేతి కల్ప్యా స్యాత్. తథా కపాలాదీనామప్యుత్పత్తి రుచ్యమానాఽన్యకర్తృకైవ కల్ప్యేత, తథాచ సతి ఘట ఉత్పద్యతే ఇత్యుక్తే కులాలాదీని కారణాన్యుత్పద్యంత ఇత్యుక్తం స్యాత్. న చ లోకే ఘటోత్పత్తిరిత్యుక్తే కులాలాదీనామప్యుత్పద్యమానతా ప్రతీ యతే, ఉత్పన్నతాప్రతీతేః. అథ స్వకారణసత్తాసంబంధ ఏవోత్పత్తి రాత్మలాభశ్చ కార్యస్యేతి చేత్, కథమలబ్ధాత్మకం సంబధ్యేతేతి

దోషాంతరమాహ—ప్రత్యేకేతి. అధికారాత్సంబంధాత్ యథా దేవదత్తః స్వకార్య మధ్యయనం గ్రామేఽరణ్యే వా కరోతి తథా గౌరవయవీ స్వకార్యం క్షీరాదికం శృంగపుచ్ఛాదావపి కుర్యాదిత్యర్థః. ఏవం వృత్త్యనిరూపణాదనిర్వాచ్యత్వం కార్యస్య దర్శితం, సంప్రత్యసత్కార్యవాదే దోషాంతరమాహ—ప్రాగితి. యథా ఘటశ్చలతీ త్యుక్తే చలనక్రియాం ప్రత్యాశ్రయత్వరూపకం కర్తృత్వం ఘటస్యాభాతి తథా ఘటో జాయత ఇతి జనిక్రియాకర్తృత్వమనుభూయతే. అతో జనికర్తుః జనేః ప్రాక్ సత్త్వం వాచ్యం. కర్తురసత్త్వే క్రియాయా అప్యసత్త్వాపత్తేరిత్యర్థః. జనేరను భవసిద్ధేఽపి సకర్తృకత్వే క్రియాత్వేనానుమానమాహ—ఉత్పత్తిశ్చేతి. అసతో ఘట స్యోత్పత్తౌ కర్తృత్వాసంభవేఽపి కులాలాదేస్సత్త్వాత్ కర్తృత్వమిత్యాశంక్యాహ— ఘటస్య చేతి. ఘటోత్పత్తివదసత్కపాలాద్యుత్పత్తిరిత్యతిదిశతి—తథేతి. శంకా మనూద్య దోషమాహ—తథాచేతి. అనుభవవిరోధ ఇత్యర్థః. ఉత్పత్తిర్భావస్యాద్యా విక్రియేతి సమత్వేన కార్యసత్త్వమానీతం సంప్రతి కార్యస్యోత్పత్తిర్నామ స్వకారణే సమవాయః స్వస్మిన్ సత్తాసమవాయో వేతి తార్కికమతమాశంకతే—అథేతి. తన్మతే నాపి కార్యసత్త్వమావశ్యకం అసతస్సంబంధిత్వాయోగాదిత్యాహ—కథమితి. అసతో ర్వేతి దృష్టాంతోక్తిః. నను నరశృంగాదివత్ కార్యం సర్వదా సర్వత్రాసన్నం భవతి

కార్యస్య కారణానన్యత్వం సత్త్వం చేతి సిద్ధమ్.

వక్తవ్యమ్. సతోర్హి ద్వయోస్సంబంధస్సంభవతి న సదసతోరసతోర్వా, అభావస్య చ నిరుపాఖ్యత్వాత్ప్రాగుత్పత్తేరితి మర్యాదాకరణమనుపపన్నం, సతాం హి లోకే క్షేత్రగృహాదీనాం మర్యాదా దృష్టా నాభావస్య, న హి వంధ్యాపుత్రో రాజా బభూవ ప్రాక్పూర్ణవర్మణోఽభిషేకాదిత్యేవంజాతీయకేన మర్యాదాకరణేన నిరుపాఖ్యో వంధ్యాపుత్రో రాజా బభూవ భవతి భవిష్యతీతి వా విశేష్యతే. యది చ వంధ్యాపుత్రః కారకవ్యాపారాదూర్ధ్వమభవిష్యత్ తత ఇదమపి ఉపాపత్స్యత కార్యాభావోఽపి కారకవ్యాపారాదూర్ధ్వం భవిష్యతీతి. వయం తు పశ్యామో వంధ్యాపుత్రస్య కార్యాభావస్య చాభావత్వావిశేషాత్. యథా వంధ్యాపుత్రః కారకవ్యాపారాదూర్ధ్వం న భవిష్యతి ఏవం కార్యాభావోఽపి కారకవ్యాపారాదూర్ధ్వం న భవిష్యతీతి. నన్వేవం సతి కారకవ్యాపారోఽనర్థకః ప్రసజ్యేత, యథైవ హి ప్రాక్ సిద్ధత్వాత్కారణస్య స్వరూపసిద్ధయే న కశ్చిద్వ్యాప్రియతే. ఏవం ప్రాక్సిద్ధత్వాత్తదనన్యత్వాచ్చ కార్యస్య స్వరూపసిద్ధయేఽపి న కశ్చిద్వ్యాప్రియేత వ్యాప్రియతే చ, అతః కారకవ్యాపారార్థవత్త్వాయ మన్యామహే ప్రాగుత్పత్తేరభావః కార్యస్యేతి చేత్. నైష దోషః, యతః కార్యాకారేణ కారణం వ్యవస్థాపయతః కారకవ్యాపారస్యార్థవత్త్వముపపద్యతే. కార్యాకారోఽపి కారణస్య

కింతూత్పత్తేః ప్రాక్ ధ్వంసానంతరం చాసత్ మధ్యే తు సదేవేతి వైషమ్యాత్ సంబంధిత్వోపపత్తిరిత్యత ఆహ—అభావస్యేతి. అత్రాభావశబ్దాః అసచ్ఛబ్దాపరపర్యాయాః వ్యాఖ్యేయాః. అసతః కాలేనాసంబంధాత్ ప్రాక్త్వం న యుక్తమిత్యర్థః. నను కారకవ్యాపారాదూర్ధ్వభావినః కార్యస్య వంధ్యాపుత్రతుల్యత్వం కథమిత్యత ఆహ—యది చేతి. కార్యాభావః అసత్కార్యమిత్యర్థః ఇత్యుపాపత్స్యత ఉపపన్నమభవిష్యదిత్యన్వయః. కస్తర్హి నిర్ణయస్తమాహ—వయం త్వితి. 'నాసతో విద్యతే భావః' ఇతి స్మృతేరితి భావః. సత్కార్యవాదే కారకవైయర్థ్యం శంకతే—నన్వితి. సిద్ధకారణానన్యత్వాచ్చ కార్యస్య సిద్ధత్వమిత్యాహ—తదనన్యత్వాచ్చేతి. అనిర్వాచ్యకార్యాత్మనా కారణస్యాభివ్యక్త్యర్థః కారకవ్యాపార ఇత్యాహ—నైష దోష ఇతి. కార్యసత్యత్వమిచ్ఛతాం సాంఖ్యానాం సత్కార్యవాదే కారకవైయర్థ్యం దోష ఆపతతి,

త్మభూత ఏవ, అనాత్మభూతస్యానారభ్యత్వాదిత్యభాణి. న చ విశేష దర్శనమాత్రేణ వస్త్వన్యత్వం భవతి. న హి దేవదత్తస్సంకుచితహస్త పాదః ప్రసారితహస్తపాదశ్చ విశేషేణదృశ్యమానోఽపి వస్త్వన్యత్వం గచ్ఛతి, స ఏవేతి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్. తథా ప్రతిదినమనేకసంస్థానానామపి పిత్రాదీనాం న వస్త్వన్యత్వం భవతి, మమ పితా మమ మాతా మమ భ్రాతా మమ పుత్ర ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, జన్మోచ్ఛేదానంతరితత్వా త్తత్ర యుక్తం నాన్యత్రేతి చేన్న, క్షీరాదీనామపి దధ్యాద్యాకార సంస్థానస్య ప్రత్యక్షత్వాత్. అదృశ్యమానానామపి వటధానాదీనాం సమానజాతీయావయవాంతరోపచితానామంకురాదిభావేన దర్శన గోచ రతాపత్తౌ జన్మసంజ్ఞా, తేషామేవావయవానా మపచయవశాదదర్శనా

అభివ్యక్తేరపి సత్త్వాత్, అద్వైతవాదినాం త్వఘటితఘటనావభాసనచతురమాయా మహిమ్నా స్వప్నవద్యథాదర్శనం సర్వముపపన్నం. విచార్యమాణే సర్వమయుక్తం. యుక్తత్వే ద్వైతాపత్తేరితి ముఖ్యం సమాధానం సమాధానాంతరాభావాత్. నను కారణాద్భిన్నమసదేవోత్పద్యత ఇతి సమాధానం కిం న స్యాదిత్యాశంక్య అసత్పక్షస్య దూషణముక్తం స్మరేత్యాహ—కార్యాకారోఽపీతి. అతః కారణాద్భేదాభేదాభ్యాం దుర్నిరూపస్య సదసద్విలక్షణస్యానిర్వాచ్యాభివ్యక్తిరనిర్వాచ్యకారకవ్యాపారాణాం ఫలమితి పక్ష ఏవ శ్రేయానితి భావః. నను మృద్యదృష్టః పృథుబుధ్నత్వాద్యవస్థా విశేషో ఘటే దృశ్యతే, తథా చ ఘటో మృద్భిన్నః తద్భిన్నతద్విరుద్ధవిశేషవత్త్వాత్ వృక్షవదిత్యత ఆహ—న చేతి. వస్తుతోఽన్యత్వం సత్యో భేదః. హేతోర్వ్యభిచార స్థలాంతరమాహ—తథా ప్రతిదినమితి. ప్రత్యహం పిత్రాదిదేహస్యావస్థాభేదేఽపి జన్మ నాశయోరభావాదభేదో యుక్తః, దార్ష్టాంతికే తు మృదాదినాశే సతి ఘటాదికం జాయత ఇతి జన్మవినాశరూపవిరుద్ధధర్మవత్త్వాత్ కార్యకారణయోరభేదో న యుక్తః ఇతి శంకతే—జన్మేతి. కారణస్య నాశాభావాద్ధేత్వసిద్ధిరితి పరిహరతి—నేతి. దధి ఘటాదికార్యాన్వితత్వేన క్షీరమృదాదీనాం ప్రత్యక్షత్వాన్నాశాసిద్ధిరిత్యర్థః. నను యత్రాన్వయో దృశ్యతే తత్ర హేత్వసిద్ధావపి పత్రాంకురాదౌ వటబీజాదీనామన్వయో న దృశ్యతే తత్ర హేతుసత్త్వాద్వస్త్వన్యత్వం స్యాదిత్యత ఆహ—అదృశ్యేతి. తత్రాప్యంకురాదౌ బీజాద్యవయవానామన్వయాన్న స్త ఏవ జన్మవినాశౌ కింత్వవయ వాంతరోపచయాపచయాభ్యాం తద్వ్యవహార ఇత్యర్థః. అస్తూపచయాపచయలింగేన

పత్త్యుచ్ఛేదసంజ్ఞా. తత్రేదృగ్జన్మోచ్ఛేదాంతరిత్త్వేన చేదసతస్సత్త్వాపత్తిః సతశ్చాసత్త్వాపత్తిః, తథా సతి గర్భవాసిన ఉత్తానశాయినశ్చ భేదప్రసంగః, తథా చ బాల్యయౌవనస్థావిరేష్వపి భేదప్రసంగః, పిత్రాదివ్యవహారలోపప్రసంగశ్చ, ఏతేన క్షణభంగవాదః ప్రతివదితవ్యః. యస్య తు పునః ప్రాగుత్పత్తేరసత్కార్యం తస్య నిర్విషయః కారకవ్యాపారస్స్యాత్, అభావస్య విషయత్వానుపపత్తేః, ఆకాశహననప్రయోజనఖడ్గాద్యనేకాయుధప్రయుక్తివత్, సమవాయికారణవిషయః కారకవ్యాపారస్స్యాదితి చేత్, న, అన్యవిషయేణ కారకవ్యాపారేణాన్యనిష్పత్తేరతిప్రసంగాత్. సమవాయికారణస్యైవాత్మాతిశయః కార్యమితి చేత్ న, తర్హి సత్కార్యతాపత్తిః. తస్మాత్ క్షీరాదీన్యేవ ద్రవ్యాణి దధ్యాదిభావేనావతిష్ఠమానాని కార్యాఖ్యాం లభంత ఇతి న కారణాదన్యత్కార్యం వర్షశతేనాపి శక్యం కల్పయితుమ్, తథాచ మూలకారణమేవాంత్యాత్కార్యాత్తేన తేన కార్యాకారేణ నటవత్ సర్వవ్యవహారాస్పదత్వం ప్రతిపద్యతే. ఏవం యుక్తేః కార్యస్య ప్రాగుత్పత్తేస్సత్త్వమనన్యత్వం చ కారణాదవగమ్యతే. శబ్దాంతరాచ్చైతదవగమ్యతే, పూర్వసూత్రే అసద్వ్యపదేశినశ్శబ్దస్యోదాహృతత్వాత్ తతోఽన్యస్సద్వ్యపదేశీ శబ్దశ్శబ్దాంతరమ్ 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయ' మిత్యాది 'తద్ధైక ఆహురసదేవే

వస్తుభేదానుమానం తతోఽసత ఉత్పత్తిః సతో నాశ ఇత్యాశంక్య వ్యభిచారమాహ—తత్రేదృగితి. పితృదేహేఽపి భేదసత్త్వాన్న వ్యభిచార ఇత్యత్ర బాధకమాహ—పిత్రాదీతి. ఏతేనేతి. కారణస్య సర్వకార్యేష్వన్వయకథనేనేత్యర్థః. స్వపక్షే దోషం పరిహరన్ పరపక్షే ప్రసంజయతి—యస్య తు పునరితి. అసతశ్చ కార్యస్య కారకవ్యాపారాహితాతిశయాశ్రయత్వాయోగాదవిషయత్వేఽపి మృదాదేర్విషయత్వం స్యాదితి శంకతే—సమవాయీతి. సమవాయికారణాత్ కార్యం భిన్నమభిన్నం వేతి వికల్ప్యాద్యం దూషయతి—నేత్యాదినా. ద్వితీయమాశంక్యేష్టాపత్తిమాహ—సమవాయీతి. కార్యాణామవాంతరకారణానన్యత్వముపసంహరతి—తస్మాదితి. పరమకారణానన్యత్వం ఫలితమాహ—తథా చ మూలేతి. అసత్కార్యవాదే ప్రతిజ్ఞాబాధస్యా

దమగ్ర ఆసీ' దితి చాసత్త్వముపక్షిప్య కథమసతస్సజ్జాయేతేత్యాక్షిప్య 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీ' దిత్యవధారయతి. తత్రేదంశబ్దవాచ్యస్య కార్యస్య ప్రాగుత్పత్తేస్సచ్ఛబ్దవాచ్యేన కారణేన సామానాధికరణ్యస్య శ్రూయమాణత్వాత్. సత్త్వానన్యత్వే ప్రసిద్ధ్యతః. యది తు ప్రాగుత్పత్తేరసత్కార్యం స్యాత్పశ్చాచ్చోత్పద్యమానం కారణే సమవేయాత్ తదాన్యత్కారణాత్స్యాత్ తత్ర 'యేనాశ్రుతం భవతీ' తీయం ప్రతిజ్ఞా పీడ్యేత సత్త్వానన్యత్వావగతేస్త్వియం ప్రతిజ్ఞా సమర్థ్యతే.

సూ. పటవచ్చ. ౧౯.

యథా చ సంవేష్టితః పటో న వ్యక్తం గృహ్యతే కిమయం పటః కిం వాన్యద్ద్రవ్యమితి స ఏవ ప్రసారితో యత్సంవేష్టితం ద్రవ్యం సపటఏవేతి ప్రసారణేనాభివ్యక్తో గృహ్యతే. యథా చ సంవేష్టనసమయే పట ఇతి గృహ్యమాణోఽపినవిశిష్టాయామవిస్తారో గృహ్యతే, స ఏవ ప్రసారణసమయే విశిష్టాయామవిస్తారో గృహ్యతే, న సంవేష్టితరూపాదనోఽయం పటఇతి,ఏవం తంత్వాదికారణావస్థం పటాదికార్యమస్పష్టం సత్తురీవేమకువిందాదికారకవ్యాపారాభివ్యక్తం స్పష్టం గృహ్యతే అతస్సంవేష్టితప్రసారితపటన్యాయేనైవానన్యత్కారణాత్కార్యమిత్యర్థః.

దిత్యాహ—యది తు ప్రాగుత్పత్తేరితి

౧౯. కార్యముపాదానాద్భిన్నం తదుపలబ్ధావప్యనుపలభ్యమానత్వాత్ తతోఽధికపరిమాణత్వాచ్చ మశకాదివ శశఇత్యత్ర వ్యభిచారార్థం సూత్రం—పటవచ్చేతి. ద్వితీయహేతోర్వ్యభిచారం స్ఫుటయతి—యథా చ సంవేష్టనేతి. ఆయామో దైర్ఘ్యమ్.

నను మృద్ఘటా భిన్నా విలక్షణప్రతీతివిషయత్వాత్ ఘటపటవత్ ఇత్యుక్తే హేతోర్వ్యభిచారమాహ—

యథా సంవేష్టితప్రసారితపటస్య విలక్షణప్రతీతివిషయత్వేఽపి న భేదస్తథా మృద్ఘటయోరిత్యర్థః.

సూ. యథా చ ప్రాణాదిః. ౨౦.

యథా చ లోకే ప్రాణాపానాదిషు ప్రాణభేదేషు ప్రాణాయామేన నిరుద్ధేషు కారణమాత్రరూపేణ వర్తమానేషు జీవనమాత్రం కార్యం నిర్వర్త్యతే నాకుంచనప్రసారణాదికం కార్యాంతరం తేష్వేవ ప్రాణభేదేషు పునః ప్రవృత్తేషు జీవనాదధికమాకుంచనప్రసారణాదికమపి కార్యాంతరం నిర్వర్త్యతే. న చ ప్రాణభేదానాం ప్రభేదవతః ప్రాణాదన్యత్వం సమీరణస్వభావావిశేషాత్, ఏవం కార్యస్య కారణాదనన్యత్వం అతశ్చ కృత్స్నస్య జగతో బ్రహ్మకార్యత్వాత్ తదనన్యత్వాచ్చ సిద్ధైషా శ్రౌతీ ప్రతిజ్ఞా 'యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమి'తి.

సూ. ఇతరవ్యపదేశాద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తిః. ౨౧.

అన్యథా పునశ్చేతనకారణవాద ఆక్షిప్యతే. చేతనాద్ధి జగత్ప్ర

౨౦. తత్రైవ విలక్షణకార్యకారిత్వం కార్యముపాదానాద్భిన్నం, భిన్నకార్యకరత్వాత్, సమ్మతవత్, ఇతి హేతుమాశంక్య వ్యభిచారమాహ సూత్రకారః—యథా చ ప్రాణాదీతి. ఏవంజీవజగతోర్బ్రహ్మానన్యత్వాత్ ప్రతిజ్ఞాసిద్ధిరిత్యధికరణార్థముపసంహరతి అతశ్చ కృత్స్నస్యేతి. ఇతి షష్ఠాధికరణం.

౨౧. జీవాభిన్నం బ్రహ్మజగత్కారణమితి వదన్ వేదాంతసమన్వయో విషయః స యది తాదృగ్బ్రహ్మ జగజ్జనయేత్ తర్హి స్వానిష్టం నరకాదికం న జనయేత్ స్వతంత్రచేతనత్వాదితి న్యాయేన విరుధ్యతే నవేతి సందేహే పూర్వోక్తజీవానన్యత్వముపజీవ్య

నను కార్యముపాదానాద్భిన్నం, భిన్నకార్యకరత్వాత్సంమతవత్ ఇత్యుక్తే, హేతోర్వ్యభిచారమాహ—

యథా చ ప్రాణాయామాదినా నిరుద్ధః ప్రాణాపానాదిర్జీవనమాత్రం కార్యం నిష్పాదయతి, అనిరుద్ధస్త్వాకుఞ్చనప్రసారణాదికం కార్యం నిర్వర్తయతి, నైతావతా ప్రాణాదేర్భేదోఽస్తి, తస్మాత్కార్యకారణయోరనన్యత్వాదద్వైతబ్రహ్మసమన్వయే న కశ్చిద్విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

౨౦

క్రియాయామాశ్రీయమాణాయాం హితాకరణాదయో దోషాః ప్రసజ్యంతే, కుతః, ఇతరవ్యపదేశాత్, ఇతరస్య శారీరస్య బ్రహ్మాత్మత్వం వ్యపదిశతి శ్రుతిః 'స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో' ఇతి ప్రతిబోధనాత్. యద్వా ఇతరస్య చ బ్రహ్మణశ్శారీరాత్మత్వం వ్యపదిశతి 'తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశ' దితి. స్రష్టురేవావికృతస్య బ్రహ్మణః కార్యానుప్రవేశేన శారీరాత్మత్వప్రదర్శనాత్ 'అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీ'తి చ పరా దేవతా జీవమాత్మశబ్దేన వ్యపదిశంతీ న బ్రహ్మణోభిన్నశ్శారీర ఇతి దర్శయతి. తస్మాద్యద్బ్రహ్మణః స్రష్టృత్వం తచ్ఛారీరస్యైవేత్యతస్స్వతంత్రః కర్తా సన్ హితమేవాత్మనః సౌమనస్యకరం కుర్యాత్ నాహితం జన్మమరణజరారోగాద్యనేకానర్థజాలమ్. న హి కశ్చిదపరతంత్రో బంధనాగారమాత్మనః కృత్వానుప్రవిశతి. న చ స్వయమత్యంతనిర్మలస్సన్నత్యంతమలినం దేహమాత్మత్వేనోపేయాత్. కృతమపి కథంచిద్యద్దుఃఖకరం తదిచ్ఛయా జహ్యాత్

జీవదోషా బ్రహ్మణి ప్రసజ్యేరన్నితి పూర్వపక్షసూత్రం గృహీత్వా వ్యాచష్టే—ఇతరవ్యపదేశాదిత్యాదినా. పూర్వపక్షే జీవాభిన్నే సమన్వయాసిద్ధిః సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి ఫలం, హితాకరణేత్యత్ర నఞ్ వ్యత్యాసేనాహితకరణం దోషో వ్యాఖ్యాతః అదిపదోక్తం భ్రాంత్యాదికమాపాదయతి—న చ స్వయమిత్యాదినా.

పూర్వం కార్యస్య కారణాదనన్యత్వమేకవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాసిద్ధయే సమర్థితమ్, తర్హి తేనైవ న్యాయేన జీవబ్రహ్మణోరప్యభేదాజ్జీవధర్మా హితాకరణాదయో బ్రహ్మణి ప్రసజ్యేరన్నిత్యాక్షేపసంగత్యేదమాహ—

ఫలం తు పూర్వవత్. యది బ్రహ్మ జగజ్జనయేత్, న తర్హి స్యానిష్టం జనయేదితి తర్కేణ జీవాభిన్నం బ్రహ్మ జగదుపాదానమితి బ్రువన్సమన్వయో విరుధ్యతే న వేతి సందేహే, పూర్వః పక్షః ఇతరవ్యపదేశాత్ ఇతరస్య జీవస్య తత్త్వమస్యాదినా బ్రహ్మత్వవ్యపదేశాత్, ఇతరస్య బ్రహ్మణో వా 'అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య' ఇత్యాదినా శారీరత్వవ్యపదేశాత్, బ్రహ్మణః స్రష్టృత్వే జీవస్యైవ స్రష్టృత్వాత్ హితాకారణాదిదోషప్రసక్తిః నఞ్వ్యత్యాసేన అహితజరామరణాదిబహువిధానర్థకరణరూపదోషస్య ప్రసక్తిః బ్రహ్మణః—ఇత్యతస్తస్యాభ్రాంతచేతనత్వేనానిష్టజగజ్జనకత్వాయోగాదుక్తసమన్వయో విరుధ్యత ఇత్యర్థః.

సుఖకరం చోపాదదీత, స్మరేచ్చ మయేదం జగద్బింబం విచిత్రం విర చితమితి, సర్వో హి లోకః స్పష్టం కార్యం కృత్వా స్మరతి మయేదం కృతమితి. యథా చ మాయావీ స్వయం ప్రసారితాం మాయామిచ్ఛ యాఽనాయాసేనైవోపసంహరతి, ఏవం శారీరోఽపీమాం సృష్టిముప సంహరేత్, స్వకీయమపి తావచ్ఛరీరం శారీరో న శక్నోత్యనాయాసే నోపసంహర్తుమ్. ఏవం హితక్రియాద్యదర్శనాదన్యాయ్యా చేతనాత్ జగత్ప్రక్రియేతి మన్యతే.

సూ. అధికం తు భేదనిర్దేశాత్. ౨౨.

తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. యత్సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి బ్రహ్మ నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావం శారీరాదధికమన్యత్తద్వయం జగతస్స్ర ష్టృ బ్రూమః. న తస్మిన్ హితాకరణాదయో దోషాః ప్రసజ్యంతే, న హి తస్య హితం కించిత్కర్తవ్యమస్తి, అహితం వా పరిహర్తవ్యం, నిత్యముక్తత్వాత్. న చ తస్య జ్ఞానప్రతిబంధశ్శక్తిప్రతిబంధో వా క్వచిదప్యస్తి, సర్వజ్ఞత్వాత్సర్వశక్తిత్వాచ్చ. శారీరస్త్వనేవంవిధః, తస్మిన్ ప్రసజ్యంతే హితాకరణాదయో దోషాః న తు తం జగత్స్ర ష్టారం బ్రూమః. కుత ఏతత్ భేదనిర్దేశాత్ 'ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య శ్శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః సోఽన్వేష్టవ్యః స విజిజ్ఞా సితవ్యః సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి శారీర ఆత్మా ప్రాజ్ఞేనాత్మ

---

౨౨. జీవేశయోరభేదాజ్జీవగతదోషాః బ్రహ్మణి స్యుః బ్రహ్మగతాశ్చ సృష్టి సంహారసర్వజ్ఞత్వాదయో గుణా జీవే స్యుః, నచేష్టాపత్తిః జీవస్య స్వశరీరేఽపి సంహార సామర్థ్యాదర్శనాదితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచష్టే—తుశబ్దఇత్యాదినా. జీవే శ్వరయోర్లోకే బింబప్రతిబింబయోరివ కల్పితభేదాంగీకారాద్ధర్మవ్యవస్థేతి సిద్ధాంత గ్రంథార్థః. యది వయం జీవం స్రష్టారం బ్రూమః తదా దోషాః ప్రసజ్యంతే న తు

ఏవం పూర్వపక్షే సిద్ధాన్తః—

తు శబ్దః పూర్వపక్షవ్యావృత్త్యర్థః. యతః శారీరాదధికం సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి బ్రహ్మ జగదుపాదానం స్రష్టృ చేతి బ్రూమః, అతో న హితాకరణాదిదోష ప్రసక్తిః. కుతః, భేదనిర్దేశాత్ 'ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః' ఇత్యాదినా కల్పిత

నాన్వారూఢః' ఇత్యేవంజాతీయకః కర్తృకర్మాదిభేదనిర్దేశో జీవాదధికం బ్రహ్మ దర్శయతి. నన్వభేదనిర్దేశోఽపి దర్శితః 'తత్త్వమసీ'త్యేవంజాతీయకః, కథం భేదాభేదౌ విరుద్ధౌ సంభవతః. నైష దోషః, మహాకాశఘటాకాశన్యాయేనోభయసంభవస్య తత్ర తత్ర ప్రతిష్ఠాపితత్వాత్. అపిచ యదా తత్త్వమసీత్యేవంజాతీయకేనాభేదనిర్దేశేనాభేదః ప్రతిబోధితో భవతి అపగతం భవతి తదా జీవస్య సంసారిత్వం బ్రహ్మణశ్చ స్రష్టృత్వం, సమస్తస్య మిథ్యాజ్ఞానవిజృంభితస్య భేదవ్యవహారస్య సమ్యగ్జ్ఞానేన బాధితత్వాత్, తత్ర కుత ఏవ సృష్టిః కుతో వా హితాకరణాదయో దోషాః, అవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితనామరూపకృతకార్యకరణసంఘాతోపాధ్యవివేకకృతా హి భ్రాంతిః హితాకరణాదిలక్షణస్సంసారో న తు పరమార్థతోఽస్తీత్యసకృదవోచామ. జన్మమరణచ్ఛేదనభేదనాద్యభిమానవదేవ, అబాధితే తు భేదవ్యవహారే 'సోఽన్వేష్టవ్యస్సవిజిజ్ఞాసితవ్య' ఇత్యేవంజాతీయకేన భేదనిర్దేశేనావగమ్యమానం బ్రహ్మణోఽధికత్వం హితాకరణాదిదోషప్రసక్తిం నిరుణద్ధి.

సూ. అశ్మాదివచ్చ తదనుపపత్తిః. ౨౩.

యథా చ లోకే పృథివీత్వసామాన్యాన్వితానామప్యశ్మనాం

తం బ్రూమ ఇత్యన్వయః. కించాభేదజ్ఞానాదూర్ధ్వం వా దోషా ఆపద్యంతే పూర్వం వా? నాద్య ఇత్యాహ—అపిచేతి. ఉక్తం మిథ్యాజ్ఞానవిజృంభితత్వం స్ఫుటయతి—అవిద్యేతి. కర్తృత్వాదిబుద్ధిధర్మాధ్యాసే దేహధర్మాధ్యాసం దృష్టాంతయతి—జన్మేతి. ద్వితీయం ప్రత్యాహ—అబాధితే త్వితి. జ్ఞానాదూర్ధ్వం స్రష్టృత్వాదిధర్మాణాం బాధాత్ పూర్వం చ కల్పితభేదేన వ్యవస్థోపపత్తేర్న కించిదవద్యమిత్యర్థః.

౨౩. నన్వఖండైకరూపే బ్రహ్మణి కథం జీవేశ్వరవైచిత్ర్యం కథం చ తత్కార్యవైచిత్ర్యమిత్యనుపపత్తిం దృష్టాంతైః పరిహరతి సూత్రకారః—అశ్మాదీ

భేదస్య వ్యపదేశాత్. న హి బ్రహ్మణో నిత్యముక్తస్య హితమహితం వా కించిత్సమస్తి, యేన హితాకరణాదిదోషః ప్రసజ్యేత. అతః కల్పితభేదమాదాయైవ సర్వస్యాసాంకర్యోపపత్తిరితి తాత్పర్యమ్.

కేచిన్మహార్హా మణయో వజ్రవైడూర్యాదయోఽన్యే మధ్యమవీర్యాస్సూర్యకాంతాదయోఽన్యే ప్రహీణాశ్శ్వవాయసప్రక్షేపణార్హాః పాషాణాః ఇత్యనేకవిధం వైచిత్ర్యం దృశ్యతే. యథా చైకపృథివీవ్యపాశ్రయాణామపి బీజానాం బహువిధం పత్రపుష్పఫలగంధరసాది వైచిత్ర్యం చందనకింపాకచంపకాదిషూపలభ్యతే. యథా చైకస్యాప్యన్నరసస్య లోహితాదీని కేశలోమాదీని చ విచిత్రాణి కార్యాణి భవంతి, ఏవమేకస్యాపి బ్రహ్మణో జీవప్రాజ్ఞపృథక్త్వం కార్యవైచిత్ర్యం చోపపద్యత ఇతి అతస్తదనుపపత్తిః. పరపరికల్పితదోషానుపపత్తిరిత్యర్థః. శ్రుతేశ్చ ప్రామాణ్యాద్వికారస్య చ వాచారంభణమాత్రత్వాత్ స్వప్నదృశ్యభావవైచిత్ర్యవచ్చేత్యభ్యుచ్చయః.

సూ. ఉపసంహారదర్శనాన్నేతి చేన్న క్షీరవద్ధి. ౨౪.

చేతనం బ్రహ్మైకమద్వితీయం జగతః కారణమితి యదుక్తం

వచ్చేతి. కింపాకో మహాతాళఫలం. తత్తత్కార్యసంస్కారరూపానాదిశక్తిభేదాద్వైచిత్ర్యమితి భావః. సూత్రస్థచకారార్థమాహ—శ్రుతేశ్చేతి. బ్రహ్మ జీవగతదోషవత్, జీవాభిన్నత్వాజ్జీవవదిత్యాద్యనుమానం స్వతః ప్రమాణనిరవద్యత్వాదిశ్రుతిబాధితం. కించ కర్తృత్వభోక్తృత్వాదివికారస్య మిథ్యాత్వాజ్జీవస్యైవ తావద్దోషో నాస్తి కుతో బింబస్థానీయస్యాశేషవిశేషదర్శినః పరమేశ్వరస్య దోషప్రసక్తిః. యత్తు బ్రహ్మ న విచిత్రకార్యప్రకృతి, ఏకరూపత్వాద్వ్యతిరేకేణ మృత్తంత్వాదివదితి, తన్న, ఏకరూపే స్వప్నదృశి విచిత్రదృశ్యవస్తువైచిత్ర్యదర్శనేన వ్యభిచారాదిత్యర్థః, తస్మాత్ ప్రత్యగభిన్నే బ్రహ్మణి సమన్వయస్యావిరోధ ఇతి సిద్ధమ్—ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

౨౪. ఉపసంహారదర్శనాన్నేతి చేన్న క్షీరవద్ధి. అసహాయాద్బ్రహ్మణో జగ

నన్వేకరూపబ్రహ్మణో జగత్కారణత్వే కార్యవైచిత్ర్యం న స్యాదితి దోషం దృష్టాంతేన పరిహరతి.—

ఏకపృథివీజన్యానాం యథా అశ్మనాం వజ్రవైడూర్యాదిభేదేన వైచిత్ర్యమ్, తథా బ్రహ్మకార్యాణాం స్వరూపవైచిత్ర్యం యుజ్యతే. అతస్తదనుపపత్తిః తస్యోక్తదోషస్యానుపపత్తిః. తస్మాత్ జీవాభిన్నబ్రహ్మవాదిసమన్వయో న విరుధ్యత ఇతి సిద్ధమ్.

తన్నోపపద్యతే, కస్మాదుపసంహారదర్శనాత్. ఇహ హి లోకే కులాలాదయో ఘటపటాదీనాం కర్తారో మృద్దండచక్రసూత్రసలిలాద్యనేకకారకోపసంహారేణ సంగృహీతసాధనాస్సంతః తత్తత్కార్యం కుర్వాణాః దృశ్యంతే, బ్రహ్మ చాసహాయం తవాభిప్రేతం, తస్య సాధనాంతరానుపసంగ్రహే సతి కథం స్రష్టృత్వముపపద్యేత, తస్మాన్న బ్రహ్మజగత్కారణమితి చేత్ నైష దోషః. యతః క్షీరవద్ద్రవ్యస్వభావవిశేషాదుపపద్యతే. యథా హి లోకే క్షీరం జలం వా స్వయమేవ దధిహిమకరకాదిభావేన పరిణమతే అనపేక్ష్య బాహ్యం సాధనం తథేహాపి భవిష్యతి. నను క్షీరాద్యపి దధ్యాదిభావేన పరిణమమానమపేక్షత ఏవ బాహ్యం సాధనమౌష్ణ్యాదికం, కథముచ్యతే క్షీరవద్ధీతి. నైష దోషః, స్వయమపి హి క్షీరం యాం చ యావతీం చ పరిణామమాత్రామనుభవత్యేవ* క్వాథ్యతే త్వౌష్ణ్యాదినా దధిభావాయ.

త్సర్గం బ్రువన్ సమన్వయో విషయః. స కిం యదసహాయం తన్న కారణమితి లౌకికన్యాయేన విరుధ్యతే నవేతి సందేహే పూర్వమౌపాధికజీవభేదాద్బ్రహ్మణి జీవదోషాన ప్రసజ్యంతఇత్యుక్తం, *సంప్రత్యుపాధితోఽపి విభక్తస్య బ్రహ్మణః ప్రేరకాదికం సహకారి నాస్తి ఈశ్వరనానాత్వాభావాదితి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షసూత్రాంశం వ్యాచష్టే—చేతనమిత్యాదినా. ఫలం పూర్వవత్, కారకాణాముపసంహారో మేళనం. ఉక్తన్యాయస్య క్షీరాదౌ వ్యభిచార ఇతి సిద్ధాంతయతి—నైషఇతి. శుద్ధస్య బ్రహ్మణోఽకారణత్వమిష్టమేవ విశిష్టస్యేశ్వరస్య తు మాయైవ సహాయ ఇతి భావేనాహ—బాహ్యమితి. క్షీరస్యాప్యాతంచనాదిసహాయోఽస్తీత్యసహాయత్వహేతోర్న వ్యభిచార ఇత్యాశంక్య సహాయాభావేఽపి యస్య కస్యచిత్పరిణామస్య క్షీరే దర్శనాదవ్యభిచారతాదవస్థ్యమిత్యాహ—నన్విత్యాదినా. తర్హి సహాయో వ్యర్థస్తత్రాహ *క్వాథ్యతఇతి.

పూర్వమౌపాధికజీవభేదాద్ధితాకరణాదిదోషో నాస్తీత్యుక్తమ్. సంప్రత్యుపాధితోఽపి బ్రహ్మణో విభక్తం కరణాదికం నాస్తి, బ్రహ్మనానాత్వాభావాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ.—

ఫలం తు పూర్వవత్. న బ్రహ్మ ఉపాదానం కర్తృ వా,అసహాయత్వాత్సంమ

---

* సంప్రత్యుపాధితోఽపి విభక్తం బ్రహ్మణఇతి, విభక్తాద్బ్రహ్మణఇతి చ-పా.

* త్వార్యతఇతిపాఠే. వ్యా. త్వార్యతఇతి. నను త్వార్యతే క్షీరం. దధిభావాయ శైఘ్ర్యంకార్యతఇతి కిమర్థం కల్ప్యత ఇతి.

యదిచ స్వయందధిభావశీలతా న స్యాన్నైవౌష్ణ్యాదినాపిబలాద్దధిభావమాపద్యేత. నహి వాయురాకాశో వౌష్ణ్యాదినా బలాద్దధిభావమాపద్యతే, సాధనసామగ్ర్యా చ తస్య పూర్ణతా సంపద్యతే. పరిపూర్ణశక్తికం తు బ్రహ్మ న తస్యాన్యేన కేనచిత్పూర్ణతా సంపాదయితవ్యా శ్రుతిశ్చాత్ర భవతి "న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియాచ" ఇతి తస్మాదేకస్యాపి బ్రహ్మణో విచిత్రశక్తియోగాత్ క్షీరాదివద్విచిత్రః పరిణామ ఉపపద్యతే.

సూ. దేవాదివదపి లోకే. ౨౫.

స్యాదేతత్, ఉపపద్యతే క్షీరాదీనామచేతనానామనపేక్ష్యాపి బాహ్యం సాధనం దధ్యాదిభావః దృష్టత్వాత్, చేతనాః పునః

నను క్వాథ్యతే క్షీరం దధిభావాయ శీఘ్రమితి కిమర్థం కల్ప్యతే, స్వతోఽశక్తం క్షీరం సహాయేన శక్తం క్రియత ఇతి కిం న స్యాత్తత్రాహ—యదిచేతి. శక్తస్య సహాయసంపదా కిం కార్యమిత్యత్రాహ—సాధనేతి. సహాయవిశేషాభావే కశ్చిద్వికారః క్షీరస్య భవతి, తత్రాతంచనప్రక్షేపౌష్ణ్యాభ్యాం తు తస్యోత్తమదధిభావసామర్థ్యం వ్యజ్యత ఇత్యర్థః. తర్హి శక్తివ్యంజకోఽపి సహాయో బ్రహ్మణో వాచ్యస్తత్రాహ—పరిపూర్ణేతి. నిరపేక్షమాయాశక్తికమిత్యర్థః. తాదృశశక్తౌ మానమాహ—శ్రుతిశ్చేతి.

౨౫. నను బ్రహ్మ న కారణం చేతనత్వే సత్యసహాయత్వాత్ మృదాదిశూన్యకులాలాదివదితి న క్షీరాదౌ వ్యభిచార ఇతిసూత్రవ్యావర్త్యాం శంకామాహ—స్యాదేత

తవదితి న్యాయేన అసహాయాద్బ్రహ్మణో జగత్సర్గం బ్రువన్సమన్వయో విరుధ్యతే న వేతి సందేహే, ఉపసంహారదర్శనాత్ లోకే కులాలస్య కర్తుః దండచక్రాద్యుపసంహారదర్శనాత్, మృదో వా ఉపాదానస్య స్వభిన్నకులాలాదిసహాయదర్శనాత్, తదుభయాదిలక్షణస్య బ్రహ్మణో న జగత్కర్తృత్వముపాదానత్వం వా సంభవతి. అతః సమన్వయో విరుధ్యత ఇతి చేదితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—క్షీరవద్ధి హిశబ్దో హేత్వర్థః. యథా లోకే క్షీరం బాహ్యసాధనాన్యనపేక్ష్య దధ్యాకారేణ పరిణమతే, తద్వద్బ్రహ్మాపి. శ్రుతిరపి బ్రహ్మణోఽసహాయస్య కార్యకారిత్వం దర్శయతి 'న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే' ఇతి.

కులాలాదయః సాధనసామగ్రీమపేక్ష్యైవ తస్మై తస్మై కార్యాయ ప్రవర్తమానా దృశ్యంతే, కథం బ్రహ్మ చేతనం సదసహాయం ప్రవర్తేతేతి దేవాదివదితి బ్రూమః. యథా లోకే దేవాః పితర ఋషయ ఇత్యేవమాదయో మహాప్రభావాశ్చేతనా అపి సంతోఽనపేక్ష్యైవ కించిద్బాహ్యం సాధనమైశ్వర్యవిశేషయోగాదభిధ్యానమాత్రేణ స్వత ఏవబహూని నానాసంస్థానాని శరీరాణి ప్రాసాదాదీని రథాదీని చ నిర్మిమాణా ఉపలభ్యంతే మంత్రార్థవాదేతిహాసపురాణప్రామాణ్యాత్. తంతునాభశ్చ స్వతఏవ తంతూన్ సృజతి, బలాకా చాంతరేణైవ శుక్రం గర్భం ధత్తే, పద్మినీ చానపేక్ష్య కించిత్ప్రస్థానసాధనం సరోఽన్తరాత్ సరోఽన్తరం ప్రతిష్ఠతే, ఏవం చేతనమపి బ్రహ్మానపేక్ష్యైవ బాహ్యం సాధనం స్వతఏవ జగత్ స్రక్ష్యతి. స యది బ్రూయాద్య ఏతే దేవాదయో బ్రహ్మణో దృష్టాంతా ఉపాత్తాస్తే దార్ష్టాంతికేన బ్రహ్మణా సమానస్వభావా న భవంతి, శరీరమేవహ్యచేతనం దేవాదీనాం శరీరాంతరవిభూత్యుత్పాదనే ఉపాదానం న తు చేతన ఆత్మా, తంతునాభస్య చ క్షుద్రతరజంతుభక్షణాల్లాలా కఠినతామాపద్యమానా తంతుర్భవతి. బలాకా చ స్తనయిత్నురవశ్రవణాద్గర్భం ధత్తే. పద్మినీ చ చేతనప్రయుక్తా సతీ అచేతనేనైవ శరీరేణ సరోన్తరాత్ సరోఽన్తరముపసర్పతి వల్లీవ వృక్షం, న తు స్వయమేవాచేతనా సరోఽన్తరోపసర్పణే వ్యాప్రియతే, తస్మాన్నైతే బ్రహ్మణో దృష్టాంతా ఇతి, తం

దితి.తస్యాపి హేతోర్దేవాదౌ వ్యభిచార ఇత్యాహ— దేవాదివదితి. లోక్యతేజ్ఞాయతేఽర్థోఽనేనేతి లోకో మంత్రార్థవాదాదిశాస్త్రం వృద్ధవ్యవహారశ్చ, అభిధ్యానం సంకల్పః. నను దేవాద్యూర్ణనాభాంతదృష్టాంతేషు శరీరేషు చేతనత్వం నాస్తి బలాకాపద్మినీచేతనయోర్గర్భప్రస్థానకర్తృత్వే మేఘశబ్దశ్శరీరంచసహాయోఽస్తీతి, అతో విశిష్టహేతోర్న వ్యభిచార ఇతి శంకతే—స యది బ్రూయాదిత్యాదినా.వ్యభిచారోఽస్తీతి పరిహరతి—

నను చేతనత్వే సతి అసహాయత్వం హేతుః. అతో న క్షీరే వ్యభిచార ఇత్యాశంక్య చేతనదృష్టాంతేన తస్య వ్యభిచారమాహ.—

లోక్యతేఽనేనేతి లోకః శబ్దో మంత్రార్థవాదేతిహాసపురాణాదిః, తస్మిన్ యథా దేవాః పితర ఋషయ ఇత్యేవమాదయశ్చేతనాః స్వసిద్ధిసామర్థ్యాత్సాధనాన్త

ప్రతి బ్రూయామ్నాయం దోషః,కులాలాదిదృష్టాంతవైలక్షణ్యమాత్రస్య వివక్షితత్వాదితి. యథా హి కులాలాదీనాం చ సమానే చేతనత్వే కులాలాదయః కార్యారంభే బాహ్యం సాధనమపేక్షంతే న దేవాదయః, తథా బ్రహ్మ చేతనమపి న బాహ్యం సాధనమపేక్షిష్యత ఇత్యేతావత్ వయం దేవాద్యుదాహరణేన వివక్షామః, తస్మాద్యథైకస్య సామర్థ్యం దృష్టం తథా సర్వేషామేవ భవితుమర్హతీతి నాస్త్యేకాంత ఇత్యభిప్రాయః.

సూ. కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్దకోపో వా. ౨౬.

చేతనమేకమద్వితీయం బ్రహ్మ క్షీరాదివద్దేవాదివచ్చానపేక్ష్య

తం ప్రతిబ్రూయాదితి. అయం దోషః దృష్టాంతవైషమ్యాఖ్యః. అత్ర హి హేతౌ చేతనత్వమహంధీవిషయత్వరూపం చిత్తాదాత్మ్యాపన్నదేహధారణం గ్రాహ్యం న తు ముఖ్యాత్మత్వం, తవ కులాలదృష్టాంతే సాధనవైకల్యాపత్తేః. అసహాయత్వం చ చేతనస్య స్వాతిరిక్తహేతుశూన్యత్వం తదుభయం దేవాదిష్వస్తీతి వ్యభిచారః, దేహస్య స్వాంతఃపాతిత్వేన స్వాతిరిక్తత్వాభావాత్. తథాచ కులాలవైలక్షణ్యం దేవాదీనాం వియదాదికార్యే స్వాతిరిక్తానపేక్షత్వాత్ దేవవైలక్షణ్యం బ్రహ్మణో దేహస్యాప్యనపేక్షణాత్ నరదేవాదీనాం కార్యారంభే నాస్త్యేకరూపా సామగ్రీ. శ్రూయతే హి మహాభారతే శ్రీకృష్ణస్య సంకల్పమాత్రేణ ద్రౌపద్యాః పటపరంపరోత్పత్తిః, అతస్సిద్ధమసహాయస్యాపి బ్రహ్మణః కారణత్వమ్—ఇత్యష్టమాధికరణమ్.

౨౬. కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్దకోపో వా.క్షీరదృష్టాంతేన బ్రహ్మపరిణామీతి భ్రమోత్పత్త్యా పూర్వపక్షే ప్రాప్తే శాస్త్రార్థో వివర్తో న పరిణామ ఇతి నిర్ణయార్థమిదమధికరణమితి పూర్వాధికరణేనోత్తరాధికరణస్య కార్యత్వం సంగతిమాహ— చేతనమితి. నిరవయవాద్బ్రహ్మణో జగత్సర్గం వదన్ సమన్వయో విషయః, స కిం

రం బాహ్యమనపేక్ష్య సంకల్పమాత్రేణైవ నానావిధకార్యకర్తార ఉపలభ్యంతే తద్వద్బ్రహ్మాప్యసహాయమేవ జగదుపాదానం కర్తృ చేతి తద్వాక్యసమన్వయో న విరుధ్యత ఇతి సిద్ధమ్.

బాహ్యం సాధనం స్వయం పరిణమమానం జగతః కారణమితి స్థితం, శాస్త్రార్థపరిశుద్ధయే తు పునరాక్షిపతి, కృత్స్నప్రసక్తిః, కృత్స్నస్య బ్రహ్మణః కార్యరూపేణ పరిణామః ప్రాప్నోతి, నిరవయవత్వాత్. యది బ్రహ్మ పృథివ్యాదివత్ సావయవమభవిష్యత్ తతోఽస్యైకదేశః పర్యణంస్యత, ఏకదేశశ్చావాస్థాస్యత, నిరవయవం తు బ్రహ్మ శ్రుతిభ్యోఽవగమ్యతే "నిష్కళం నిష్క్రియం శాంతం నిరవద్యం నిరంజనం. దివ్యో హ్యమూర్తః పురుషస్సబాహ్యాభ్యంతరో హ్యజః." 'ఇదం మహద్భూతమనంతమపారం విజ్ఞానఘన ఏవ సఏష నేతి నేత్యాత్మాఽస్థూలమనణ్వి' త్యాద్యాభ్యస్సర్వవిశేషప్రతిషేధినీభ్యః. తతశ్చైకదేశపరిణామాసంభవాత్ కృత్స్నపరిణామప్రసక్తౌ సత్యాం మూలోచ్ఛేదః ప్రసజ్యేత ద్రష్టవ్యతోపదేశానర్థక్యం చాపద్యేత, అయత్నదృష్టత్వాత్ కార్యస్య, తద్వ్యతిరిక్తస్య చ బ్రహ్మణోఽ

యన్నిరవయవం తన్న పరిణామీతి న్యాయేన విరుధ్యతే నవేతి సందేహే విరుధ్యత ఇతి పూర్వపక్షసూత్రం వ్యాచష్టే—కృత్స్నేతి. బ్రహ్మపరిణామీతి వదతా వక్తవ్యం బ్రహ్మ నిరవయవం సావయవం వా? ఆద్యే సర్వస్య బ్రహ్మణః పరిణామాత్మనా స్థితిస్స్యాదిత్యుక్తం వ్యతిరేకదృష్టాంతేన వివృణోతి—యది బ్రహ్మేత్యాదినా. పరిణంస్యత పరిణతోఽభవిష్యత్, ఏకదేశశ్చావాస్థాస్యత అపరిణతోఽభవిష్యత్. ఉక్తశ్రుతిభ్యో నిరవయవత్వే సిద్ధే ఫలితం దోషమాహ—తతశ్చేతి. యదా పరిణామవ్యతిరేకేణ మూలబ్రహ్మాత్మా నాస్తి తదాత్మా ద్రష్టవ్య ఇత్యుపదేశోఽర్థశూన్యస్స్యాదితి దోషాంతరమాహ—ద్రష్టవ్యేతి. బ్రహ్మణః పరిణామాత్మనా జన్మనాశాంగీకారే 'అజోఽమ

పూర్వం క్షీరాదిదృష్టాంతకథనేన బ్రహ్మణః పరిణామిత్వభ్రమోత్పత్తేః తన్నిరసనమనేన క్రియత ఇతి కార్యకారణభావసంగత్యేదమాహ.—

పూర్వాధికరణస్య భ్రమోత్పాదకత్వమేవ కారణత్వమ్, ఏతస్య కార్యత్వమితి బోధ్యమ్. ఫలం తు పూర్వవత్. సావయవస్యైవ నానాకారేణ పరిణామ ఇతి న్యాయేన నిరవయవాద్బ్రహ్మణో జగత్సర్గం బ్రువన్సమన్వయో విరుధ్యతే న వేతి సందేహే, పూర్వః పక్షః—సిద్ధాంతీ ప్రష్టవ్యః—కిం బ్రహ్మ నిరవయవం పరిణమతే సావయవం వా. ఆద్యే, కృత్స్నస్య బ్రహ్మణః కార్యాకారేణ పరిణామప్రసక్తిః, తతశ్చ కార్యాతిరిక్తం బ్రహ్మ న స్యాత్. ద్వితీయే తు, కృత్స్నప్రసక్తిర్నాస్తి, ఏకాం

భావాత్, అజత్వాదిశబ్దవ్యాకోపశ్చ. అథైతద్దోషపరిజిహీర్షయా సావయవమేవ బ్రహ్మాభ్యుపగమ్యేత, తథాపి యే నిరవయవత్వస్య ప్రతిపాదకాశ్శబ్దా ఉదాహృతాస్తే ప్రకుప్యేయుః, సావయవత్వే చానిత్యత్వప్రసంగ ఇతి సర్వథాఽయం పక్షో న ఘటయితుం శక్యత ఇత్యాక్షిపతి

సూ. శ్రుతేస్తు శబ్దమూలత్వాత్. ౨౭.

తుశబ్దేనాక్షేపం పరిహరతి నఖల్వస్మత్పక్షే కశ్చిదపి దోషోఽస్తి. న తావత్కృత్స్నప్రసక్తిరస్తి కుతః, శ్రుతేః. యథైవ హి బ్రహ్మణోఽవస్థానం శ్రూయతే, ప్రకృతివికారయోర్భేదేన వ్యపదేశాత్ 'సేయం దేవతైక్షత హంతాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీ'తి 'తావానస్య మహిమా తతో జ్యాయాంశ్చ పూరుషః పాదోఽస్య విశ్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీ'తి చైవంజాతీయకాత్, తథా హృదయాయ

రః'ఇతి శ్రుతివిరోధశ్చేత్యాహ—అజత్వాదీతి. సావయవత్వపక్షమాశంక్య సూత్రశేషేణ పరిహరతి—అథేత్యాదినా.

౨౭. పరిణామపక్షో దుర్ఘట ఇతి యదుక్తం తదస్మదిష్టమేవేతి వివర్తవాదేన సిద్ధాంతయతి—శ్రుతేరితి. స్వపక్షే పూర్వోక్తదోషద్వయం నాస్తీతి సూత్రయోజనయా దర్శయతి—తుశబ్దేనేత్యాదినా. ఈక్షితృత్వేన వ్యాకర్తృత్వేన చేక్షణీయవ్యాకర్తవ్యప్రపంచాత్ పృథగీశ్వరసత్త్వశ్రుతేర్న కృత్స్నప్రసక్తిరిత్యాహ—సేయం దేవతేతి. న్యూనాధికభావేనాపి పృథక్సత్త్వం శ్రుతమిత్యాహ—తావానితి. ఇతశ్చాస్త్యవికృతం బ్రహ్మేత్యాహ—తథేతి.'సవా ఏష ఆత్మా హృదీ'తి శ్రుతేరస్తి దృశ్యాతి

కపరిణామేఽప్యపరాంశస్థితిసంభవాత్. తథా 'నిష్కలమ్' ఇత్యాది నిరవయవత్వశబ్దకోపః. ఉభయపక్షేఽప్యనిత్యత్వప్రసంగ ఇతి బ్రహ్మణః ఉపాదానత్వవాదిసమన్వయో విరుధ్యత ఇతి.

సిద్ధాంతస్తు.—

తుః పూర్వపక్షనిరాసార్థః. న తావత్కృత్స్నప్రసక్తిః. కుతః, శ్రుతేః, బ్రహ్మణో జగదుపాదానత్వశ్రవణాత్. 'తావానస్య మహిమా' ఇత్యాదౌ కార్యవ్యతి

తనత్వవచనాత్, సత్సంపత్తివచనాచ్చ. యది చ కృత్స్నం బ్రహ్మ కార్యభావేనోపయుక్తం స్యాత్ ‘స తా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతీ’తి సుషుప్తిగతం విశేషణమనుపపన్నం స్యాత్, వికృతేన బ్రహ్మణా నిత్యసంపన్నత్వాదవికృతస్య చ బ్రహ్మణోఽభావాత్, తథేంద్రియగోచరత్వప్రతిషేధాత్ బ్రహ్మణో వికారస్య చేంద్రియగోచరత్వోపపత్తేః, తస్మాదస్త్యవికృతం బ్రహ్మ. న చ నిరవయవత్వశబ్దవ్యాకోపోఽస్తి, శ్రూయమాణత్వాదేవ నిరవయవత్వస్యాప్యభ్యుపగమ్యమానత్వాత్. శబ్దమూలం చ బ్రహ్మ శబ్దప్రమాణకం నేంద్రియాదిప్రమాణకం తద్యథాశబ్దమభ్యుపగంతవ్యమ్. శబ్దశ్చోభయమపి బ్రహ్మణః ప్రతిపాదయతి కృత్స్నప్రసక్తిం నిరవయవత్వం చ, లౌకికానామపి మణిమంత్రౌషధిప్రభృతీనాం దేశకాలనిమిత్తవైచిత్ర్యవశాచ్ఛక్తయో విరుద్ధానేకకార్యవిషయా దృశ్యంతే, తా అపి తావన్నోపదేశమంతరేణ కేవలేన తర్కేణావగంతుం శక్యంతే అస్య వస్తున ఏతావత్య ఏతత్సహాయా ఏతద్విషయా ఏతత్ప్రయోజనాశ్చ శక్తయ ఇతి, కిముతాచింత్యప్రభావస్య బ్రహ్మణో రూపం వినా శబ్దేన న నిరూప్యేత. తథాహుః పౌరాణికాః “అచింత్యాః ఖలు యే భావా న తాంస్తర్కేణ యోజయేత్.

రిక్తం బ్రహ్మ. తదేతి సుషుప్తికాలరూపవిశేషణాచ్చేత్యర్థః. లింగాంతరమాహ—తథేంద్రియేతి. భూమ్యాదేర్వికారస్యేంద్రియగోచరత్వాత్ ‘న చక్షుషా గృహ్యతే’ ఇత్యాదిశ్రుత్యా బ్రహ్మణస్తత్ప్రతిషేధాదవాఙ్మనసగోచరత్వశ్రుతేశ్చాస్తి కూటస్థం బ్రహ్మేత్యర్థః. కృత్స్నప్రసక్తిదోషో నాస్తీత్యుక్త్వా ద్వితీయదోషోఽపి నాస్తీత్యాహ—న చేతి. నను బ్రహ్మ కార్యాత్మనాప్యస్తి పృథగప్యస్తి చేత్ సావయవత్వం దుర్వారం, నిరవయవస్యైకస్య ద్విధా సత్త్వాయోగాత్, అతో యద్ద్విధాభూతం తత్సావయవమితి విరుద్ధం బ్రహ్మణో నిరవయవత్వమితి వివర్తమజానతశ్శంకాం గూఢాశయ ఏవ హరతి—శబ్దమూలం చేతి. యదా లౌకికానాం ప్రత్యక్షదృష్టానామపి శక్తిరచిం తదా శబ్దైకసమధిగమ్యస్య బ్రహ్మణః కిము వక్తవ్యం. అతో బ్రహ్మణో నిరవయవత్వ ద్విధా భావశ్చేత్యుభయం యథాశబ్దమభ్యుపగంతవ్యం, న తర్కేణ బాధనీయమిత్యర్థః.

రేకేణ సత్తాశ్రవణాత్. ఏవం చ వివర్తవాదః శ్రుత్యైవ స్ఫుటీకృతః. న హి పరిణామవాదే కార్యవ్యతిరేకేణ సత్తా సమస్తి. అతః కార్యవ్యతిరేకేణ బ్రహ్మణోఽప

ప్రకృతిభ్యః పరం యచ్చ తదచింత్యస్య లక్షణ'' మితి. తస్మాచ్ఛబ్దమూల ఏవాతీంద్రియార్థయాథాత్మ్యాధిగమః. నను శబ్దేనాపి న శక్యతే విరుద్ధోఽర్థః ప్రత్యాయయితుమ్, నిరవయవం చ బ్రహ్మ పరిణమతే న చ కృత్స్నమితి. యది నిరవయవం బ్రహ్మ స్యాన్నైవ పరిణమేత కృత్స్నమేవ వా పరిణమేత. అథ కేనచిద్రూపేణ పరిణమేత కేనచిద్రూపేణావతిష్ఠేత రూపభేదకల్పనాత్ సావయవమేవ ప్రసజ్యేత. క్రియావిషయే హి 'అతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతి నాతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతీ' త్యేవంజాతీయకాయాం విరోధప్రతీతావపి వికల్పాశ్రయణం విరోధ పరిహారకారణం భవతిపురుషతంత్రత్వాదనుష్ఠానస్య. ఇహ తు వికల్పాశ్రయణేనాపి న విరోధపరిహారస్సంభవతి అపురుషతంత్రత్వాద్వస్తునః, తస్మాద్దుర్ఘటమేతదితి. నైష దోషః, అవిద్యాకల్పితరూపభేదాభ్యుపగమాత్ నహ్యవిద్యాకల్పితేన రూపభేదేన సావయవం వస్తు సంపద్యతే. న హి తిమిరోపహతనయనేనానేక ఇవ చంద్రమాదృశ్యమానోఽనేక ఏవ భవతి. అవిద్యాకల్పితేన చ నామరూపలక్షణేన రూపభేదేన వ్యాకృతావ్యాకృతాత్మకేన తత్త్వాన్యత్వాభ్యామనిర్వచనీయేన బ్రహ్మపరిణామాది

ప్రకృతిభ్యః ప్రత్యక్షదృష్టవస్తుస్వభావేభ్యో యత్పరం విలక్షణం కేవలోపదేశగమ్యం తదచింత్యస్వరూపమితి స్మృత్యర్థః. ఆశయానవబోధేన శంకతే—నను శబ్దేనాపీతి. యద్వా బ్రహ్మపరిణామిత్యేకదేశినామియం సిద్ధాంతసూత్రవ్యాఖ్యా దర్శితా తామాక్షిపతి—నన్వితి. శబ్దస్య యోగ్యతాజ్ఞానసాపేక్షత్వాదిత్యర్థః. నను బ్రహ్మ సావయవం నిరవయవం వేతి వికల్పాశ్రయణే సర్వశ్రుతిసమాధానం స్యాదిత్యత ఆహ—క్రియేతి. నిరవయవత్వే బ్రహ్మణః ప్రకృతిత్వశ్రుతివిరోధః సావయవత్వేఽపి నిరవయవత్వశబ్దరోధః వికల్పశ్చవస్తున్యయుక్తః, అతః ప్రకారాంతరానుపలంభాచ్ఛ్రుతీనాం ప్రామాణ్యం దుర్ఘటమితి ప్రాప్తే స్వాశయముద్ఘాటయతి—నైష దోష ఇతి. నిరవయవస్య వస్తునః కూటస్థస్యాప్యవిద్యాకల్పితనామరూపవికారాంగీకారాత్ దుర్ఘటత్వదోషో నాస్తి వాస్తవకౌటస్థ్యస్య కల్పితవికారప్రకృతిత్వేనావిరోధాదిత్యర్థః. రూపభేదాంగీకారే సావయవత్వం స్యాదిత్యాశంక్యోక్తం వివృణోతి—న హీత్యాదినా. కృత్స్న

స్థానశ్రుతేర్నోక్తదోషావకాశః. నను ఉక్తయుక్తిబాధితత్వాచ్ఛ్రుతిర్వా కథం కార్యవ్యతిరేకేణ బ్రహ్మణః సత్తాం బోధయేదిత్యత ఆహ—శబ్దమూలత్వాత్ బ్రహ్మణః

సర్వవ్యవహారాస్పదత్వం ప్రతిపద్యతే, పారమార్థికేన చ రూపేణ సర్వవ్యవహారాతీతమపరిణతమవతిష్ఠతే. వాచారంభణమాత్రత్వా చ్చావిద్యాకల్పితస్య నామరూపభేదస్య న నిరవయవత్వం బ్రహ్మణః కుప్యతి. న చేయం పరిణామశ్రుతిః పరిణామప్రతిపాదనార్థా, తత్ప్రతి పత్తౌ ఫలానవగమాత్. సర్వవ్యవహారహీనబ్రహ్మాత్మభావప్రతిపాద నార్థా త్వేషా తత్ప్రతిపత్తౌ ఫలావగమాత్ 'స ఏష నేతి నేత్యాత్మే' త్యుపక్రమ్యాహ 'అభయం వై జనక ప్రాప్తోఽసీ'తి, తస్మాదస్మత్పక్షే న కశ్చిదపి దోషప్రసంగోఽస్తి.

సూ. ఆత్మని చైవం విచిత్రాశ్చ హి. ౨౮.

అపి చ నైవాత్ర వివదితవ్యం కథమేకస్మిన్బ్రహ్మణి స్వరూపానుప మర్దేనైవానేకాకారా సృష్టిస్స్యాదితి, యతః ఆత్మన్యప్యేకస్మిన్ స్వప్న దృశి స్వరూపానుపమర్దేనైవానేకాకారా సృష్టిః పఠ్యతే 'న తత్ర రథా న రథయోగా న పంథానో భవంత్యథ రథాన్ రథయోగాన్ పథస్సృజతే' ఇత్యాదినా. లోకేఽపి దేవాదిషు మాయావ్యాదిషు చ

ప్రసక్తిం నిరస్య దోషాంతరం నిరస్యతి—వాచారంభణేతి. నను శ్రుతిప్రతిపాద్యస్య పరిణామస్య కథం మిథ్యాత్వం తత్రాహ—న చేయమితి. నిష్ప్రపంచబ్రహ్మాధీశేషత్వేన సృష్టిరనూద్యతే న ప్రతిపాద్యత ఇత్యసకృచ్ఛబ్దాదావేదితం, అతో వివర్తవాదే నక శ్చిద్దోష ఇత్యుపసంహరతి—తస్మాదితి.

౨౮. పూర్వావస్థానాశేనావస్థాంతరం పరిణామః, యథా దుగ్ధస్య దధిభావః, పూర్వరూపానుపమర్దేనావస్థాంతరం వివర్తః, యథా శుక్తేః రజతభావః. తత్ర బ్రహ్మణో

శబ్దైకప్రమాణకత్వాత్, యథాశబ్దం కార్యోపాదానత్వం తదతిరేకేణ సత్త్వం చా విరుద్ధమిత్యర్థః.

జగతో బ్రహ్మవివర్తత్వేన స్వప్నప్రపంచవన్మాయికత్వాత్తదుపాదానత్వేఽపి బ్రహ్మణో న కృత్స్నప్రసక్త్యాదిదోషః స్వప్నసాక్షిణ ఇవేత్యాహ.—

హి యస్మాద్ధేతోః ఏకస్మిన్నాత్మని స్వప్నదృశి నిరవయవే విచిత్రాః సృష్టయః శ్రూయంతే 'న తత్ర రథా న రథయోగాః' ఇత్యాదౌ, యథా చ లోకే మాయా

స్వరూపానుపమర్దేనైవ విచిత్రా హస్త్యశ్వాదిసృష్టయో దృశ్యంతే, తథైకస్మిన్నపి బ్రహ్మణి స్వరూపానుపమర్దేనైవానేకాకారా సృష్టిర్భవిష్యతీతి.

సూ. స్వపక్షదోషాచ్చ. ౨౯.

పరేషామప్యేష సమానస్స్వపక్షే దోషః, ప్రధానవాదినోఽపి హి నిరవయవమపరిచ్ఛిన్నం శబ్దాదిహీనం ప్రధానం సావయవస్య పరిచ్ఛిన్నస్య శబ్దాదిమతః కార్యస్య కారణమితి స్వపక్షస్తత్రాపి కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వాత్ప్రధానస్య ప్రాప్నోతి నిరవయవత్వాభ్యుపగమకోపో వా. నను నైవ తైర్నిరవయవం ప్రధానమభ్యుపగమ్యతే, సత్త్వరజస్తమాంసి హి త్రయో గుణాః, తేషాం సామ్యావస్థా ప్రధానం తైరేవ చావయవైస్తత్సావయవమితి, నైవంజాతీయకేన

వివర్తోపాదానత్వం స్వప్నసాక్షిదృష్టాంతేన ద్రఢయన్ మాయావాదం స్ఫుటయతి సూత్రకారః. ఆత్మని చేతి—రథయోగా అశ్వాః.

౨౯. కించ కృత్స్నప్రసక్త్యాదీనాం సాంఖ్యాదిపక్షేఽపి దోషత్వాన్నాస్మాన్ప్రత్యుద్భావనీయత్వం 'యశ్చోభయోస్సమో దోష' ఇతి న్యాయాదిత్యాహ సూత్రకారః—స్వపక్షేతి. ప్రధానస్య నిరవయవత్వే కృత్స్నప్రసక్తిః సావయవత్వే చ నిరవయవత్వాభ్యుపగమవిరోధ ఇత్యత్ర శంకతే—నన్వితి. కింసామ్యావస్థాగుణానాం వికారస్సముదాయో వా, ఆద్యే తస్యా న మూలప్రకృతిత్వం వికారత్వాత్, ద్వితీయే ప్రపంచాభావః, సముదాయస్యావస్తుత్వేన మూలాభావాత్. అథ నిరవయవా గుణా ఏవ వివిధపరిణామానాం ప్రకృతిరితి చేత్, తర్హి కృత్స్నప్రసక్తేర్మూలోచ్ఛేదో దుర్వారః ఇత్యభిప్రేత్య పరిహరతి—నైవమిత్యాదినా. ఇతి యతః అతస్సమానత్వాన్నవయం

ని స్వరూపానుపమర్దేనైవ హస్త్యశ్వాదివిచిత్రాః సృష్టయో దృశ్యంతే ఏవమేకస్మిన్నపి బ్రహ్మణి వివిధసృష్టిరిత్యర్థః.

యశ్చోభయోః సమో దోష ఇతి న్యాయేన కృత్స్నప్రసక్త్యాదీనామనుద్భావ్యత్వం దర్శయతి.—

సాంఖ్యాదయోఽపి నిరవయవం ప్రధానం జగత్పరిణామీత్యంగీచక్రుః. తథా చ కృత్స్నప్రసక్త్యాదిదోషః సమానః. అణువాదినోఽపి పరమాణుద్వయసంయోగేన ద్వ్యణుకాదిసృష్టిమురరీచక్రుః. స సంయోగః కిం వ్యాప్యవృత్తిః, అవ్యాప్యవృత్తిర్వా. ఆద్యే దృష్టవిరోధః. ద్వితీయే సావయవత్వం వినా అవ్యాప్యవృత్తిసంయోగానుప

సావయవత్వేన ప్రకృతో దోషః పరిహర్తుం పార్యతే, యతః సత్త్వరజస్తమసామప్యేకైకస్య సమానం నిరవయవత్వమేకైకమేవ చేతరద్వయానుగృహీతం సజాతీయస్య ప్రపంచస్యోపాదానమితి సమానత్వాత్ స్వపక్షదోషప్రసంగస్య. తర్కాప్రతిష్ఠానాత్ సావయవత్వమేవేతి చేత్, ఏవమప్యనిత్యత్వాదిదోషప్రసంగః. అథ శక్తయ ఏవ కార్యవైచిత్ర్యసూచితా అవయవా ఇత్యభిప్రాయః, తాశ్చ బ్రహ్మవాదినోఽప్యవిశిష్టాః, తథాఽణువాదినోఽప్యణురణ్వంతరేణ సంయుజ్యమానో నిరవయవత్వాద్యది కార్త్స్న్యేన సంయుజ్యేత తతః ప్రథిమానుపపత్తేరణుమాత్రత్వప్రసంగః అథైకదేశేన సంయుజ్యేత తథాపి నిరవయవత్వాభ్యుపగమకోప ఇతి స్వపక్షేఽపి సమాన ఏష దోషః. సమానత్వాచ్చ నాన్యతరస్మిన్నేవ పక్షే ఉపక్షేప్తవ్యో భవతి. పరిహృతస్తు బ్రహ్మవాదినా స్వపక్షే దోషః.

పర్యనుయోజ్యా ఇత్యన్వయః. ప్రత్యేకం సత్త్వాదికమితరగుణద్వయసచివం నిరవయవం యదుపాదానం తర్హి కృత్స్నస్యోపాదానస్య కార్యరూపత్వప్రసక్తేర్మూలోచ్ఛేదః ఇత్యుక్తే నిరవయవత్వసాధకతర్కస్యాభాసత్వాద్గుణానాం సావయవత్వమేవ పరిణామిత్వేన మృదాదివత్. అతో న కృత్స్నప్రసక్తిరేకదేశపరిణామసంభవాదితి శంకతే—తర్కేతి. ఏతద్దోషాభావేఽపి దోషాంతరం స్యాదితి పరిహరతి—ఏవమపీతి. నను గుణానామవయవాస్తంతువదారంభకా న భవంతి కింతు కార్యవైచిత్ర్యానుమితాస్తద్గతాశ్శక్తయ ఇత్యాశంక్య మాయికశక్తిభిర్బ్రహ్మణోఽపి సావయవత్వం తుల్యమిత్యాహ—అథేత్యాదినా. అణువాదేఽపి దోషసామ్యమాహ—తథేతి. సాంఖ్యవద్దోషస్సమాన ఇతి సంబంధః. నిరవయవయోః పరమాణ్వోస్సంయోగో వ్యాప్యవృత్తిరవ్యాప్యవృత్తిర్వా? ఆద్యే తత్కార్యస్య ద్వ్యణుకస్యైకపరమాణుమాత్రత్వాపత్తిః ప్రథిమ్నోఽధికపరిమాణస్యానుపపత్తేః, నహ్యణోరణ్వంతరేణోపర్యధః పార్శ్వతశ్చ వ్యాప్తౌ తతోఽధికద్రవ్యం సంభవతి. ద్వితీయే పరమాణ్వోస్సావయవత్వాపత్తిరిత్యర్థః. నను త్వం చోర ఇత్యుక్తే త్వమపి చోర ఇతి వద్దోషసామ్యోక్తిరయుక్తేత్యత ఆహ—పరిహృతస్త్వితి. ఉక్తం హి మాయావాదే స్వప్నవత్సర్వసామంజస్యం, అతో నిరవయవే బ్రహ్మణి సమన్వయస్యావిరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి నవమాధికరణమ్.

పత్తిః, నిరవయవత్వవ్యాకోప ఇత్యాదిదోషః సమానః. బ్రహ్మవాదే స దోషో న సమస్తి. తస్మాదుపపన్నో బ్రహ్మకారణవాదః.

సూ. సర్వోపేతా చ తద్దర్శనాత్. ౩౦.

ఏకస్యాపి బ్రహ్మణో విచిత్రశక్తియోగాదుపపద్యతే విచిత్రో వికారప్రపంచ ఇత్యుక్తం, తత్పునః కథమవగమ్యతే విచిత్రశక్తియుక్తం పరం బ్రహ్మేతి, తదుచ్యతే, సర్వోపేతా చ తద్దర్శనాత్. సర్వశక్తియుక్తా చ పరా దేవతేత్యవగంతవ్యమ్, కుతః, తద్దర్శనాత్ తథాహి దర్శయతి శ్రుతిః సర్వశక్తియోగం పరస్యా దేవతాయాః 'సర్వకర్మా సర్వకామస్సర్వగంధస్సర్వరసస్సర్వమిదమభ్యాత్తోఽవాక్యనాదరః సత్యకామ స్సత్యసంకల్పో యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదేతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గిసూర్యాచంద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతః' ఇత్యేవం జాతీయకా.

సూ. వికరణత్వాన్నేతి చేత్తదుక్తమ్. ౩౧.

స్యాదేతత్, వికరణాం పరాం దేవతాం శాస్తి శాస్త్రం 'అచ

---

౩౦. 'సర్వోపేతాచతద్దర్శనాత్' మాయాశక్తిమతో బ్రహ్మణో జగత్సర్గం వదతః సమన్వయస్యాశరీరస్య న మాయేతి న్యాయేన విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహే న్యాయస్యాభాసత్వాదస్తీతి పూర్వపక్షే పూర్వోక్తశక్తిమత్త్వసమర్థనాదేకవిషయత్వం సంగతిం వదన్ సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచష్టే—ఏకస్యేత్యాదినా. పూర్వోత్తరపక్షయోర్విరోధావిరోధౌ ఫలమిత్యుక్తమేవాపాదసమాప్తేరవగంతవ్యం. అభ్యాత్తః అభితో వ్యాప్తః, అవాకీ వాగింద్రియశూన్యః, అనాదరో నిష్కామః.

౩౧. పూర్వపక్షన్యాయమనూద్య దూషయతి—వికరణత్వాదితి. దేవాదిచేతనానాం శక్తావపి దేహాభిమానే సత్యేవ కర్తృత్వం దృష్టం తదభావే సుషుప్తౌ తస్య

పూర్వోక్తవిచిత్రకార్యశక్తిమత్త్వవిషయశంకానిరాసేన సమర్థనాత్మకత్వాత్ విషయవిషయిభావసంగత్యేదమాహ.—

ఫలం తు పూర్వవత్. అశరీరస్య న మాయేతి న్యాయేన మాయాశక్తిమతో బ్రహ్మణో జగత్సర్గం బ్రువన్సమన్వయో విరుధ్యతే న వేతి సందేహే, విరుధ్యత ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—సర్వోపేతా సర్వశక్తియుక్తా పరా దేవతా. కుతః, తద్దర్శనాత్ తస్య సర్వశక్తియోగస్య 'సర్వకర్మా సర్వకామః...' ఇత్యాదిశ్రుతౌ దర్శనాదిత్యర్థః.

క్షుష్కమశ్రోత్రమవాగమనః' ఇత్యేవంజాతీయకం, కథం సా సర్వశక్తియుక్తాపి సతీ కార్యాయ ప్రభవేత్ దేవాదయో హి చేతనా స్సర్వశక్తియుక్తా అపి సంతః ఆధ్యాత్మికకరణసంపన్నా ఏవ తస్మై తస్మై కార్యాయ ప్రభవంతో విజ్ఞాయంతే కథంచ 'నేతి నేతీ'తి ప్రతిషిద్ధసర్వవిశేషాయాః దేవతాయాః సర్వశక్తియోగః సంభవేదితి చేత్, యదత్ర వక్తవ్యం తత్పురస్తాదేవోక్తం శ్రుత్యవగాహ్యమేవేదమతిగంభీరం బ్రహ్మ న తర్కావగాహ్యమ్, న చ యథైకస్య సామర్థ్యం దృష్టం తథాఽన్యస్యాపి సామర్థ్యేన భవితవ్యమితి నియమోఽస్తీతి, ప్రతిషిద్ధసర్వవిశేషస్యాపి బ్రహ్మణస్సర్వశక్తియోగస్సంభవతీత్యేతదప్యవిద్యాకల్పితరూపభేదోపన్యాసేనోక్తమేవ. తథాచ శాస్త్రం 'అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతా పశ్యత్యచక్షుస్సశృణోత్యకర్ణః' ఇత్యకరణస్యాపి బ్రహ్మణస్సర్వసామర్థ్యయోగం దర్శయతి.

సూ. న ప్రయోజనవత్త్వాత్. ౩౨.

అన్యథా పునశ్చేతనకర్తృకత్వం జగత ఆక్షిపతి, న ఖలు

దృష్టం, అతో బ్రహ్మణశ్శక్తత్వేఽప్యదేహత్వాన్న కర్తృత్వం నాప్యదేహస్య శక్తిస్సంభవతీతి శంకార్థః. వికరణస్య జీవస్య కర్తృత్వాసంభవేఽపీశ్వరస్య సంభవతీతి 'దేవాదివదపి లోకే' ఇత్యత్రోక్తమ్. తత్ర సశరీరస్య కల్పితస్య మాయాశ్రయత్వాయోగాత్ నిర్విశేషచిన్మాత్రస్యైవ మాయాధిష్ఠానత్వం యుక్తమితి సమాధానార్థః.

ఇతి దశమాధికరణమ్.

౩౨. న ప్రయోజనవత్త్వాత్. పరితృప్తాద్బ్రహ్మణో జగత్సర్గం వదన్ సమ

పూర్వపక్షమనుభాష్య దూషయతి.—

సర్వశక్తియుక్తానామపి దేవాదీనాం చక్షురాదికరణవతామేవ విచిత్రకార్యకర్తృత్వమవగమ్యతే. బ్రహ్మణః 'అచక్షుష్కమశ్రోత్రమ్...' ఇత్యాదినా వికరణత్వావగమాన్న కర్తృత్వమితి చేత్, అత్ర యదుత్తరం వక్తవ్యం తత్పూర్వమేవ 'న విలక్షణత్వాత్...' 'దేవాదివదపి లోకే' ఇత్యాదావుక్తమ్. అథవా 'అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతా' ఇత్యాదిశ్రుత్యా ఉత్తరముక్తమ్. అతః శ్రుత్యేకసమధిగమ్యత్వాన్న తర్కేణ విరోధశంకావకాశ ఇతి.

చేతనః పరమాత్మేదం జగద్బింబం విరచయితుమర్హతి. కుతః, ప్రయోజనవత్త్వాత్ ప్రవృత్తీనామ్. చేతనో హి లోకే బుద్ధిపూర్వకారీ పురుషః ప్రవర్తమానో న మందోపక్రమామపి తావత్ప్రవృత్తి మాత్మప్రయోజనానుపయోగినీమారభమాణో దృష్టః కిముత గురుతరసంరంభామ్. భవతి చ లోకప్రసిద్ధ్యనువాదినీ శ్రుతిః 'న వా అరే సర్వస్య కామాయ సర్వం ప్రియం భవతి ఆత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవతీ'తి. గురుతరసంరంభా చేయం ప్రవృత్తిః యదుచ్చావచప్రపంచం జగద్బింబం విరచయితవ్యమ్. యదీయమపి ప్రవృత్తిశ్చేతనస్య పరమాత్మనః ఆత్మప్రయోజనోపయోగినీ పరికల్ప్యేత నిత్యపరితృప్తత్వం పరమాత్మనః శ్రూయమాణం బాధ్యేత, ప్రయోజనాభావో వా ప్రవృత్త్యభావోఽపి స్యాత్. అథ చేతనోఽపి సన్ ఉన్మత్తో బుద్ధ్యపరాధాదంతరేణైవాత్మప్రయోజనం ప్రవర్తమానో దృష్టః తథా

న్వయో విషయః, స కిమభ్రాంతశ్చేతనో యస్సు నిష్ఫలం వస్తు న రచయతీతి న్యాయేన విరుధ్యతే న వేతి సందేహే పూర్వమదేహస్యాపి శ్రుతిప్రాబల్యాత్ శక్తతోక్త్యా కర్తృత్వముక్తం తదాక్షేపసంగత్యా పూర్వపక్షసూత్రం వ్యాచష్టే—అన్యథేత్యాదినా. ఈశ్వరస్య ఫలాభావేఽపి పరప్రయోజనాయ సృష్టౌ ప్రవృత్తిరస్త్విత్యాశంక్య శ్రుతిమాహ—భవతి చేతి. యా ప్రేక్షావత్ప్రవృత్తిః సా స్వఫలార్థేతి లోకప్రసిద్ధిః. న చ దయాళుప్రవృత్తౌ వ్యభిచారస్తస్యాపి పరదుఃఖాసహనప్రయుక్తస్వచిత్తవ్యాకులతానివృత్త్యర్థత్వాదితి భావః. కించ గురుతరాయాసస్య ఫలం వాచ్యమిత్యాహ—గురుతరేతి. తర్హ్యస్త్వీశ్వరస్యాపి ప్రవృత్తిస్స్వార్థేత్యత ఆహ—యదీయమపీతి. స్వార్థత్వాభావే ప్రవృత్త్యభావః పూర్వోక్తస్స్యాదిత్యర్థః. ఈశ్వరః ప్రేక్షావాన్న భవ

పూర్వం శ్రుత్యవష్టమ్భేన సర్వశక్తిమతో బ్రహ్మణః కర్తృత్వమవాది. తదాక్షిప్య సమాధానాదాక్షేపసంగత్యేదమాహ.—

ఫలం పూర్వవత్. బ్రహ్మ న ఫలేన వినా సృజతి, అభ్రాంతచేతనత్వాత్సంమతవత్ ఇతి న్యాయేన అవాప్తసమస్తకామాద్బ్రహ్మణో జగత్సర్గం బ్రువన్సమన్వయో విరుధ్యతే న వేతి సందేహే, పూర్వః పక్షః—న బ్రహ్మణో జగత్కర్తృత్వం సంభవతి, నిత్యతృప్తత్వేన ప్రయోజనాభిసంధిరహితత్వాత్; ప్రేక్షావత్ప్రవృత్తేః ప్రయోజనవత్త్వాభ్యుపగమాత్సమన్వయో విరుధ్యత ఇతి.

పరమాత్మాపి ప్రవర్తిష్యేత ఇత్యుచ్యేత, తథా సతి సర్వజ్ఞత్వం పరమాత్మనశ్శ్రూయమాణం బాధ్యేత, తస్మాదశ్లిష్టా చేతనాత్సృష్టిరితి.

సూ. లోకవత్తు లీలాకైవల్యమ్. ౩౩.

తుశబ్దేనాక్షేపం పరిహరతి. యథా లోకే కస్యచిదాప్తైషణస్య రాజ్ఞో రాజామాత్యస్య వా వ్యతిరిక్తం కించిత్ ప్రయోజనమనభిసంధాయ కేవలం లీలారూపాః ప్రవృత్తయః క్రీడావిహారేషు భవంతి, యథా చోచ్ఛ్వాసప్రశ్వాసాదయోఽనభిసంధాయ బాహ్యం కించిత్ ప్రయోజనాంతరం స్వభావాదేవ భవంతి, ఏవమీశ్వరస్యాప్యనపేక్ష్య కించిత్ప్రయోజనాంతరం స్వభావాదేవ కేవలం లీలారూపా ప్రవృత్తిర్భవిష్యతి. న హీశ్వరస్య ప్రయోజనాంతరం నిరూప్యమాణం న్యాయతః శ్రుతితో వా సంభవతి, న చ స్వభావః పర్యనుయోక్తుం

తీత్యాశంక్య శ్రుతివిరోధమాహ—అథేత్యాదినా. బుద్ధేరపరాధో వివేకాభావః.

౩౩. ఉక్తన్యాయస్య రాజాదిలీలాయాం వ్యభిచార ఇతి సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచష్టే—తు శబ్దేనేతి. వ్యతిరిక్తం లీలాతిరిక్తం, క్రీడారూపా విహారా యేషు రమ్యదేశేషు తేష్విత్యర్థః. కదాచిద్రాజాదీనాం లీలాయా అపి కించిత్ఫలం ముఖోల్లాసాదికం సంభావ్యేత తథాపి నిశ్శ్వాసాదౌ ప్రేక్షావత్ప్రవృత్తిత్వ మస్తి న తు స్వస్య తత్రోద్దేశ్యం ఫలం కించిదస్తీతి వ్యభిచారస్థలాంతరమాహ—యథా చేతి. ప్రాణస్య స్వభావశ్చలత్వం ప్రారబ్ధం చోచ్ఛ్వాసాదిహేతుః. ఈశ్వరస్య స్వభావః కాలకర్మసహితమాయా. నన్వీశ్వరస్య జగద్రచనాయాః కేవలలీలాత్వం కిమిత్యుచ్యతే ఫలమేవ కించిత్కల్ప్యతాం తత్రాహ—నహీతి. అవాప్తకామత్వవ్యాఘాతాదిత్యర్థః. నన్వీశ్వరస్తూష్ణీం కిమితి న తిష్ఠతి కిమితి స్వస్యాఫలాం పరేషాం దుఃఖావహాం సృష్టిం కరోతి తత్రాహ— న చ స్వభావ ఇతి. కాలధర్మాదిసామగ్ర్యం సత్యాం సృష్టేరపరిహార్య

సిద్ధాంతస్తు.—

తుః పూర్వపక్షనిరాసార్థః. యథా లోకే రాజతదమాత్యాదీనాం ఫలం వినైవ కేవలలీలారూపాః ప్రవృత్తయో దృశ్యంతే, యథా వోచ్ఛ్వాసాదయః స్వభావాదేవోత్పద్యంతే, తథా బ్రహ్మణోఽపి విచిత్రకార్యరచనా లీలాకైవల్యం కేవలలీలా

శక్యతే. యద్యప్యస్మాకమియం జగద్బింబవిరచనా గురుతరసంరంభేవాభాతి తథాపి పరమేశ్వరస్య లీలైవ కేవలేయమపరిమితశక్తిత్వాత్. యది నామ లోకే లీలాస్వపి కించిత్సూక్ష్మం ప్రయోజనముత్ప్రేక్ష్యేత తథాపి నైవాత్ర కించిత్ ప్రయోజనముత్ప్రేక్షితుం శక్యతే, ఆప్తకామశ్రుతేః. నాప్యప్రవృత్తిరున్మత్తప్రవృత్తిర్వా, సృష్టిశ్రుతేః, సర్వజ్ఞశ్రుతేశ్చ. న చేయం పరమార్థవిషయా సృష్టిశ్రుతిః, అవిద్యాకల్పితనామరూపవ్యవహారగోచరత్వాత్ బ్రహ్మాత్మభావప్రతిపాదనపరత్వాచ్చేత్యేతదపి నైవ విస్మర్తవ్యమ్.

సూ. వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్తథాహి దర్శయతి. ౩౪.

పునశ్చ జగజ్జన్మాదిహేతుత్వమీశ్వరస్యాక్షిప్యతే స్థూణానిఖ

త్వాదిత్యర్థః. యదుక్తం గురుతరాయాసత్వాత్ ఫలం వాచ్యమితి తత్ర హేత్వసిద్ధిమాహ—యద్యపీత్యాదినా. అల్పప్రవృత్తేరపి ఫలం వాచ్యం లోకే తథా దర్శనాదిత్యాదితర్కస్యాగమబాధమాహ—యది నామేతి. సృష్టిశ్రుతేరప్రవృత్తిర్నాస్తి, సర్వజ్ఞశ్రుతేరున్మత్తతా నాస్తీతి విభాగః స్వప్నసృష్టివదస్యాః సృష్టేర్మాయామాత్రత్వాన్న ఫలాపేక్షేత్యాహ—న చేయమితి. న చ నిష్ఫలసృష్టిశ్రుతీనామానర్థక్యం సఫలబ్రహ్మధీశేషత్వేనార్థవత్త్వాదిత్యుక్తం న విస్మర్తవ్య మిత్యర్థః.

ఇత్యేకాదశాధికరణమ్.

౩౪. 'వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న' నిర్దోషాద్బ్రహ్మణో జగత్సర్గం బ్రువన్ సమన్వయో విషయః, స కిం 'యో విషమకారీ సదోషవా'నితి న్యాయేన విరుధ్యతే న వేతి సందేహే పూర్వత్ర లీలయా యత్స్రష్టృత్వముక్తం తదేవ కర్మాదిసాపేక్షస్య న యుక్తమనీశ్వరత్వాపత్తేః, నిరపేక్షత్వే రాగాదిదోషాపత్తేరిత్యాక్షేపసంగత్యా పూర్వపక్షయతి—పునశ్చేత్యాదినా. బ్రహ్మైవ జగత్కారణమితి జన్మాదిసూత్రే ప్రతి

హత్రమ్, న ఫలసాపేక్షమ్. కథంచిద్రాజాదీనాం ఫలసంభవేఽపి నిత్యతృప్తస్య బ్రహ్మణో లీలామాత్రమేతదిత్యభిప్రాయః.

పూర్వం మాయామయ్యా లీలయా బ్రహ్మణః స్రష్టృత్వమవాది తదాక్షిప్య సమాధానాదాక్షేపసంగత్యేదమాహ.—

ఫలం పూర్వవత్. యో యో విషమసృష్టికర్తా స స సావద్య ఇతి న్యాయేన

ననన్యాయేన ప్రతిజ్ఞాతస్యార్థస్య దృఢీకరణాయ. నేశ్వరో జగతః కారణముపపద్యతే, కుతః, వైషమ్యనైర్ఘృణ్యప్రసంగాత్. కాంశ్చిదత్యంతసుఖభాజః కరోతి దేవాదీన్, కాంశ్చిదత్యంతదుఃఖభాజః కరోతి పశ్వాదీన్, కాంశ్చిన్మధ్యమభోగభాజో మనుష్యాదీనిత్యేవం విషమాం సృష్టిం నిర్మిమాణస్యేశ్వరస్య పృథగ్జనస్యేవ రాగద్వేషోపపత్తేః, శ్రుతిస్మృత్యవధారితస్వచ్ఛత్వాదీశ్వరస్వభావవిలోపః ప్రసజ్యేత. తథా ఖలజనైరపి జుగుప్సితం నిర్ఘృణత్వమతిక్రూరత్వం దుఃఖయోగవిధానాత్ సర్వప్రజోపసంహరణాచ్చ ప్రసజ్యేత, తస్మాద్వైషమ్యనైర్ఘృణ్యప్రసంగాన్నేశ్వరః కారణమిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః—వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే నేశ్వరస్య ప్రసజ్యేతే, కస్మాత్, సాపేక్షత్వాత్. యది హి నిరపేక్షః కేవల ఈశ్వరో విషమాం సృష్టిం నిర్మిమీతే స్యాతామేతౌ దోషౌ వైషమ్యం నైర్ఘృణ్యం చ, న తు నిరపేక్షస్య నిర్మాతృత్వమస్తి, సాపేక్షో హీశ్వరో విషమాం సృష్టిం నిర్మిమీతే. కిమపేక్షత ఇతి చేత్, ధర్మాధర్మావపేక్షత ఇతి వదామః. అతః సృజ్యమానప్రాణిధర్మాధర్మాపేక్షా విషమా సృష్టిరితి నాయమీశ్వరస్యాపరాధః. ఈశ్వరస్తు పర్జన్యవద్ద్రష్టవ్యః. యథా హి పర్జన్యో వ్రీహియవాదిసృష్టౌ

జ్ఞాతోఽర్థః. పృథగ్జనః పామరః 'నిరవద్యం నిరంజన' మితి శ్రుతిః 'న మే ద్వేష్యోఽస్తి న ప్రియః' ఇతి స్మృతిః. స్వచ్ఛత్వాదీత్యాదిపదేన కూటస్థత్వగ్రహః. స్వచ్ఛత్వాదిశ్చాసావీశ్వరస్వభావశ్చేతి విగ్రహః. నిమిత్తమనపేక్ష్య విషమకారిత్వే వైషమ్యాదిదోషస్స్యాన్నత్వనపేక్షత్వమీశ్వరస్యాస్తీతి సిద్ధాంతయతి—ఏవం ప్రాప్త ఇత్యాదినా. న చ సాపేక్షత్వేఽనీశ్వరత్వం, సేవామపేక్ష్య ఫలదాతరి రాజ్ఞీశ్వరత్వానపాయాత్. నను ధర్మాధర్మాభ్యామేవ విచిత్రా సృష్టిరస్తు కిమీశ్వరేణేత్యత ఆహ—ఈశ్వరస్తు పర్జన్యవదితి. సాధారణహేతుసహితస్యైవాసాధారణహేతోః కార్య

నిరవద్యాద్బ్రహ్మణో జగత్సర్గం బ్రువన్సమన్వయో విరుధ్యతే న వేతి సందేహే, బ్రహ్మ కిం ప్రాణికర్మసాపేక్షం జగత్కర్తృ, నిరపేక్షం వా. ఆద్యే, అనీశ్వరత్వప్రసంగః. ద్వితీయే, వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే ప్రసజ్యేయాతామ్. కాంశ్చిత్తిర్యగాదీనత్యంతదుఃఖిన ఉత్పాదయతి, కాంశ్చిన్మనుష్యాదీన్సుఖదుఃఖసాధారణాన్, కాంశ్చిద్దేవాదీ

సాధారణం కారణం భవతి, వ్రీహియవాదివైషమ్యే తు తత్తద్బీజగతాన్యేవాసాధారణాని సామర్థ్యాని కారణాని భవంతి, ఏవమీశ్వరో దేవమనుష్యాదిసృష్టౌ సాధారణం కారణం భవతి, దేవమనుష్యాది వైషమ్యే తు తత్తజ్జీవగతాన్యేవాసాధారణాని కర్మాణి కారణాని భవంతి, ఏవమీశ్వరస్సాపేక్షత్వాన్న వైషమ్యనైర్ఘృణ్యాభ్యాం దుష్యతి, కథం పునరవగమ్యతే సాపేక్ష ఈశ్వరో నీచమధ్యమోత్తమం సంసారం నిర్మిమీత ఇతి, తథా హి దర్శయతి శ్రుతిః 'ఏష హ్యేవ సాధు కర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతే ఏష ఉ ఏవాసాధు కర్మ కారయతి తం యమధో నినీషతే'ఇతి. 'పుణ్యో వై పుణ్యేన కర్మణా భవతి పాపః పాపేనే'తి చ. స్మృతిరపి ప్రాణికర్మవిశేషాపేక్షమీశ్వరస్యానుగ్రహీతృత్వం నిగ్రహీతృత్వం చ దర్శయతి 'యే యథా మాం ప్రపద్యంతే తాంస్తథైవ భజామ్యహ'మిత్యేవంజాతీయకా.

కారిత్వాన్నేశ్వరవైయర్థ్యం, అన్యథా పర్జన్యవైయర్థ్యప్రసంగాదితి భావః. యం జనమున్నినీషతే ఊర్ధ్వం నేతు మిచ్ఛతి తం సాధు కారయతి, ఏష ఈశ్వర ఇత్యన్వయః. న చ కంచిజ్జనం సాధు కంచిదసాధు కర్మ కారయతో వైషమ్యం తదవస్థమితి వాచ్యం. అనాదిపూర్వార్జితసాధ్వసాధువాసనయా స్వభావేన జనస్య తత్తత్కర్మసు ప్రవృత్తావీశ్వరస్య సాధారణహేతుత్వాత్, అతోఽనవద్య ఈశ్వర ఇతిభావః.

న్నిత్యసుఖిన ఇతి వైషమ్యమ్, సర్వసంహర్తృత్వాచ్చ నైర్ఘృణ్యమ్. తతశ్చ తస్య సావద్యత్వం ప్రసజ్యేత. అతో నిరవద్యస్య బ్రహ్మణో న జగత్కర్తృత్వమితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—న బ్రహ్మణో వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే స్యాతామ్. కస్మాత్, సాపేక్షత్వాత్ ప్రాణికర్మసాపేక్షత్వాత్. కర్మానపేక్షత్వే హి వైషమ్యాదిదోషః ...త్. న చ సాపేక్షత్వేఽనీశ్వరత్వప్రసంగః, భృత్యాదిసేవానుసారేణ ఫలదాతూ రాజత్వదర్శనాత్. నను కస్మాత్ బ్రహ్మణః కర్మసాపేక్షత్వమత ఆహ— దర్శయతి. 'ఏష హ్యేవ సాధు కర్మ కారయతి' ఇత్యాద్యా శ్రుతి

సూ. నకర్మావిభాగాదితిచేన్నానాదిత్వాత్. ౩౫.

'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయ'మితి ప్రాక్సృష్టేర విభాగావధారణాన్నాస్తి కర్మ యదపేక్షా విషమా సృష్టిస్స్యాత్ సృష్ట్యుత్తరకాలం హిశరీరాదివిభాగాపేక్షం కర్మ, కర్మాపేక్షశ్చ శరీరాదివిభాగ ఇతీతరేతరాశ్రయత్వం ప్రసజ్యేత. అతో విభాగాదూర్ధ్వం కర్మాపేక్ష ఈశ్వరః ప్రవర్తతాంనామ. ప్రాక్తువిభాగాద్వైచిత్ర్యనిమిత్తస్య కర్మణోఽభావాత్తుల్యైవాద్యాసృష్టిః ప్రాప్నోతీతి చేత్, నైష దోషః, అనాదిత్వాత్సంసారస్య. భవేదేష దోషో యదా దిమానయం సంసారస్స్యాత్, అనాదౌ తు సంసారే బీజాంకురవ ద్ధేతుహేతుమద్భావేన కర్మణస్సర్గవైషమ్యస్య చ ప్రవృత్తిర్న విరుధ్యతే. కథం పునరేతదవగమ్యతే అనాదిరేష సంసార ఇతి, అత ఉత్తరం పఠతి—

సూ. ఉపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చ. ౩౬.

ఉపపద్యతే చ సంసారస్యానాదిత్వమ్, ఆదిమత్త్వే హి సంసా

---

౩౫. ప్రథమసర్గస్య వైషమ్యహేతుకర్మాభావాదేకరూపత్వం స్యాత్తథా తదుత్తరకల్పానామపీత్యాక్షిప్య సమాధత్తే సూత్రకారః—న కర్మేతి. ప్రథమసృష్టేః పశ్చాద్భావికర్మవైషమ్యకృతం వైషమ్యమిత్యాశంక్యాఽన్యోన్యాశ్రయమాహ—సృష్ట్యుత్తరేతి. ఆద్యా సృష్టిరిత్యుపలక్షణం, ఆదావేకరూపత్వే మధ్యే విషమకర్మోత్పత్తౌ హేత్వభావేనోత్తరసృష్టీనామపి తుల్యత్వస్య దుర్వారత్వాదితి ద్రష్టవ్యం. పరిహారస్సుగమః—ప్రథమస్సర్గః కశ్చిన్నాస్తీత్యత్ర ప్రమాణం పృచ్ఛతి—కథం పునరితి.

౩౬. ఉపపత్తిసహితశ్రుత్యాదికం ప్రమాణమితి సూత్రవ్యాఖ్యయా దర్శయతి—ఉపపద్యత ఇతి. హేతుం వినైవ సర్గాంగీకారే జ్ఞానకర్మకాండవైయర్థ్యం

సాపేక్షత్వమాక్షిప్య సమాధత్తే.—

'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవ' ఇత్యాదినా సృష్టేః ప్రాగవిభాగావధారణాన్న తదానీం కర్మాస్తి. తతః కర్మాపేక్షయా విషమా సృష్టిరిత్యసంగతమితి చేత్, న; అనాదిత్వాత్ సంసారస్య బీజాంకురవద్ధేతుహేతుమద్భావోపపత్తేరిత్యర్థః.

రస్య అకస్మాదుద్భూతేర్ముక్తానామపి పునస్సంసారోద్భూతిప్రసంగోఽకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశప్రసంగశ్చ. సుఖదుఃఖాదివైషమ్యస్య నిర్నిమిత్తత్వాత్. నచేశ్వరో వైషమ్యహేతురిత్యుక్తమ్. న చావిద్యా కేవలా వైషమ్యకారణమ్, ఏకరూపత్వాత్. రాగాదిక్లేశవాసనాక్షిప్త కర్మాపేక్షా త్వవిద్యా వైషమ్యకరీ స్యాత్. న చ కర్మాంతరేణ శరీరం సంభవతి, న చ శరీరమంతరేణ కర్మ సంభవతీతీతరేతరాశ్రయదోష ప్రసంగః. అనాదిత్వేతు బీజాంకురన్యాయేనోపపత్తేర్నకశ్చిద్దోషో భవతి. ఉపలభ్యతే చ సంసారస్యానాదిత్వం శ్రుతిస్మృత్యోః. శ్రుతౌ తావత్ 'అనేనజీవేనాత్మనే'తి సర్గప్రముఖే శారీరమాత్మానం జీవశబ్దేన ప్రాణ ధారణనిమిత్తేనాభిలపన్నాదిస్సంసార ఇతి దర్శయతి. ఆదిమత్త్వే తు ప్రాగనవధారితప్రాణస్సన్ కథం ప్రాణధారణనిమిత్తేన జీవశబ్దేన సర్గ ప్రముఖేఽభిలప్యేత. న చ ధారయిష్యతీత్యతోఽభిలప్యేత, అనాగతాద్ధి సంబంధాదతీతస్సంబంధో బలీయాన్భవతి అభినిష్పన్నత్వాత్.

స్యాదిత్యర్థః. నను సుఖాదివైషమ్యే ఈశ్వరోఽవిద్యా వా హేతురస్త్విత్యాశంక్య క్రమేణ దూషయతి—న చేశ్వర ఇత్యాదినా. కస్తర్హి హేతుస్తత్రాహ—రాగాదీతి. రాగద్వేషమోహాః క్లేశాస్తేషాం వాసనాభిరాక్షిప్తాని కర్మాణి ధర్మాధర్మవ్యామిశ్రరూపాణి, తదపేక్షాత్వవిద్యా సుఖాదిసర్గవైచిత్ర్యహేతుః, తస్మాదవిద్యాసహకారిత్వేన క్లేశకర్మణామనాదిప్రవాహోఽఙ్గీకర్తవ్య ఇతి భావః. కించ సృష్టేస్సాదిత్వే ప్రథమ శరీరస్యోత్పత్తిర్న సంభవతి హేత్వభావాత్, న చ కర్మహేతుః శరీరాత్ప్రాక్కర్మా సంభవాత్, తస్మాత్కర్మశరీరయోరన్యోన్యాశ్రయపరిహారాయ సర్వైరేవ వాదిభిస్సంసారస్యానాదిత్వమంగీకార్యమిత్యాహ—న చేతి. సర్గప్రముఖే సృష్ట్యాదౌ ప్రాగనవధారితప్రాణోఽపి సన్ ప్రత్యగాత్మా భావిధారణనిమిత్తేన జీవశబ్దేనోచ్యతామిత్యత్రాహ—న చ ధారయిష్యతీతి. 'గృహస్థస్సదృశీం భార్యాముపేయా' దిత్యాదావ గత్యా భావివృత్త్యాశ్రయణమితి భావః. అస్య సంసారవృక్షస్య స్వరూపం సత్యం

నను కుతః సంసారస్యానాదిత్వమిత్యాహ.—

సంసారస్యానాదిత్వముపపద్యతే చ. అన్యథా అకస్మాదేవ సృష్ట్యంగీకారే ముక్తస్యాపి పునర్జన్మప్రసంగాత్ పూర్వపూర్వసృష్టిసాదృశ్యానుపపత్తేశ్చ. ఉపలభ్యతే చ సంసారస్యానాదిత్వమ్ 'ధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్' 'న రూపమ

'సూర్యాచంద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయ' దితిచ మంత్రవర్ణః పూర్వకల్పసద్భావం దర్శయతి. స్మృతావప్యనాదిత్వం సంసారస్యో పలభ్యతే 'న రూపమస్యేహ తథోపలభ్యతే నాంతో న చాదిర్నచ సంప్రతిష్ఠే'తి పురాణేచాతీతానామనాగతానాం చ కల్పానాం న పరి మాణమస్తీతి స్థాపితమ్.

సూ. సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ. ౩౭.

చేతనం బ్రహ్మ జగతః కారణం ప్రకృతిశ్చేత్యస్మిన్నవధారితే వేదార్థే పరైరుపక్షిప్తాన్ విలక్షణత్వాదీన్ దోషాన్ పర్యహార్షీదా చార్యః, ఇదానీం పరపక్షప్రతిషేధప్రధానం ప్రకరణమారిప్సమాణః

మిథ్యావేత్యుపదేశం వినా నోపలభ్యతే, జ్ఞానం వినాంతోఽపి నాస్తి నాప్యాదిరుప లభ్యతే అసత్త్వాదేవ, న చ సంప్రతిష్ఠా మధ్యే స్థితిః దృష్టనష్టస్వరూపత్వాదితి గీతా వాక్యార్థః. సంసారస్యానాదిత్వేఽపి మిథ్యాత్వాదేకమేవాద్వితీయమిత్యవధారణముప పన్నం. తస్మాన్నిరవద్యే బ్రహ్మణి సమన్వయావిరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి ద్వాదశాధికరణమ్.

౩౭, 'సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ' నిర్గుణస్య బ్రహ్మణో జగదుపాదానత్వవాది వేదాంతసమన్వయో విషయః, స కిం యన్నిర్గుణం తన్నోపాదానం యథారూపమితి న్యాయేన విరుధ్యతే న వేతి సందేహే భవతీశ్వరస్య విషమసృష్టినిమిత్తత్వం తత్ప్ర యోజకస్య కర్మణస్సత్త్వాత్ న తూపాదానత్వం తద్వ్యాపకస్య సగుణత్వస్యాభావా దితి ప్రత్యుదాహరణేన ప్రాప్తే సిద్ధాంతసూత్రతాత్పర్యమాహ—చేతనమితి. విపర్తో

స్యేహ తథోపలభ్యతే నాంతో న చాదిర్నచ సంప్రతిష్ఠా' ఇతి శ్రుతిస్మృత్యో రిత్యర్థః.

పూర్వం విషమసృష్టిప్రయోజకకర్మణః సత్త్వాద్బ్రహ్మణో విషమసృష్టిహేతుత్వ ముక్తమ్. తద్వదుపాదానత్వప్రయోజకగుణవత్త్వస్యాభావాన్నోపాదానత్వమితి ప్ర త్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ.—

ఫలం పూర్వవత్. యన్నిర్గుణమ్, తన్నోపాదానం యథా గంధ ఇతి న్యాయేన నిర్గుణాద్బ్రహ్మణో జగత్సర్గం బ్రువన్సమన్వయో విరుధ్యతే న వేతి సందేహే, విరు ధ్యత ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—జగత్కారణత్వసర్వజ్ఞత్వాదయః కారణధర్మాః యే విద్యంతే, తేషాం సర్వేషాం పూర్వోక్తప్రకారేణ బ్రహ్మణ్యేవోపపత్తేర్బ్రహ్మైవ

స్వపక్షపరిగ్రహప్రధానం ప్రకరణముపసంహరతి. యస్మాదస్మిన్ బ్రహ్మణి కారణే పరిగృహ్యమాణే ప్రదర్శితేన ప్రకారేణ సర్వే కారణధర్మా ఉపపద్యంతే 'సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి మహామాయం చ బ్రహ్మే'తి తస్మాదనతిశంకనీయమిదమౌపనిషదం దర్శనమితి.

ఇతి శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీమద్గోవిందపూజ్యపాదశిష్యస్య శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

పాదానత్వం నిర్గుణస్యాప్యవిరుద్ధం, అజ్ఞాతత్వస్య భ్రమాధిష్ఠానత్వప్రయోజకస్య సత్త్వాత్, సగుణత్వం త్వవ్యాపకం శబ్దాదిగుణేషు నిత్యత్వాదిభ్రమదర్శనాదితి భావః. యద్యపి సర్వజ్ఞత్వం సర్వశక్తిత్వం చ లోకే కారణధర్మత్వేనాప్రసిద్ధం తథాపి యో యస్య కర్తా స తస్య సర్వస్య జ్ఞాతా శక్తశ్చేతి ప్రసిద్ధమ్, ఈశ్వరస్యాపి సర్వకర్తృత్వశ్రవణాత్ ప్రసిద్ధ్యనుసారేణార్థాన్నిరతిశయసర్వజ్ఞత్వం సర్వశక్తిత్వం చ సిద్ధ్యతీత్యభిసంధాయాహ—సర్వజ్ఞం సర్వశక్తీతి. మహామాయమితి కర్తృత్వోపాదానత్వకథనే సర్వశంకాపంకప్రక్షాళనాయోక్తమ్. తస్మాదౌపనిషదే సిద్ధాంతే న కశ్చిద్దోష ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి త్రయోదశాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాం ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

జగత్కారణమిత్యర్థః. అయం భావః—యన్నిర్గుణం తన్నోపాదానమితి వ్యాప్తౌ కిం పరిణామిత్వాభావో వ్యాపకః, ఉత వివర్తోపాదానత్వాభావః. నాద్యః, ఇష్టత్వాత్. న ద్వితీయః, ఆరోపితనిత్యత్వోపాదానే జాత్యాదౌ వ్యభిచారాత్. అతో నిర్గుణత్వేఽపి బ్రహ్మణో న వివర్తోపాదానత్వం విరుద్ధమ్—ఇతి. తస్మాన్న కథంచిదపి సమన్వయస్య విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి శ్రీబ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ బ్రహ్మతత్త్వప్రకాశికాయాం ద్వితీయాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

ఓం
శ్రీమద్రత్నప్రభాభూషితం
శాంకర బ్రహ్మసూత్రభాష్యమ్.
ద్వితీయాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

సూ. రచనానుపపత్తేశ్చ నానుమానమ్. ౧.

యద్యపీదం వేదాంతవాక్యానామైదంపర్యం నిరూపయితుం శాస్త్రం ప్రవృత్తం న తర్కశాస్త్రవత్ కేవలాభిర్యుక్తిభిః కంచిత్సిద్ధాంతం సాధయితుం దూషయితుం వా ప్రవృత్తం, తథాపి వేదాంత

సాంఖ్య తార్కికబౌద్ధాశ్చ జైనాః పాశుపతాదయః,
యస్య తత్త్వం న జానంతి తం వందే రఘుపుంగవమ్.

౧. బ్రహ్మణి సర్వధర్మోపపత్తివత్ ప్రధానేఽపి తదుపపత్తిమాశంక్య నిరాచష్టే-'రచనానుపపత్తేశ్చనానుమానం'నను ముముక్షూణాం వాక్యార్థనిర్ణయప్రతిబంధనిరాసాయ వేదాంతానాం తాత్పర్యం నిశ్చేతుమిదం శాస్త్రమారబ్ధం తచ్చ నిర్దోషతయా నిశ్చితం, తతఃపరపక్షనిరాసాత్మకోఽయంపాదోఽస్మిన్ శాస్త్రేనసంగతః, తన్నిరాసస్య ముముక్ష్వనపేక్షితత్వాదిత్యాక్షిపతి—యద్యపీతి. పరపక్షనిరాకరణం వినా స్వపక్షస్థైర్యాయోగాత్ తత్కర్తవ్యమిత్యాహ—తథాపీతి. తర్హి స్వపక్షస్థాపనాత్ప్రాగేవ పరపక్ష

ఇత్థం ముముక్షోః సమ్యగ్జ్ఞానోత్పాదకే త్రయ్యంతసమన్వయే పరపరికల్పితదోషనిరాసేన స్వపక్షః స్థాపితః. అధునా ముముక్షోః నిర్దోషే అద్వైతదర్శనే నిర్విచికిత్సప్రవృత్తిసిద్ధయే పరమతదూషణప్రధానః పాదోఽయమారభ్యతే, ఏవం చ సమన్వయవిరోధనిరాసేన స్వపక్షస్థాపనపరప్రథమపాదేనాస్య పరమత నిరాసనపరస్య పాదస్య ఉపజీవ్యోపజీవకభావః సంగతిః. సర్వధర్మోపపత్తేశ్చేత్యనేన బ్రహ్మణి కారణధర్మాణాముపపత్తిరుక్తా; తేషాం ప్రధాన ఏవోపపత్తిః కిం న స్యాదిత్యాక్షిప్య సమాధీయత ఇత్యాక్షేపలక్షణావాంతరసంగత్యా ఇదమధికరణమారభతే—

అత్ర పూర్వపక్షే సాంఖ్యయుక్తివిరోధాత్ సమన్వయాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే

వాక్యాని వ్యాచక్షాణైస్సమ్యగ్దర్శనప్రతిపక్షభూతాని సాంఖ్యాదిదర్శనాని నిరాకరణీయానీతి తదర్థః పరః పాదః ప్రవర్తతే వేదాంతార్థనిర్ణయస్య చ సమ్యగ్దర్శనార్థత్వాత్ తన్నిర్ణయేన స్వపక్షస్థాపనం ప్రథమం కృతం తద్ధ్యభ్యర్హితం పరపక్షప్రత్యాఖ్యానాదితి. నను ముముక్షూణాం మోక్షసాధనత్వేన సమ్యగ్దర్శననిరూపణాయ స్వపక్షస్థాపనమేవ కేవలం కర్తుం యుక్తం కిం పరపక్షనిరాకరణేన పరవిద్వేషకారణేన. బాఢమేవమ్, తథాపి మహాజనపరిగృహీతాని మహాంతి సాంఖ్యాదితంత్రాణి సమ్యగ్దర్శనాపదేశేన ప్రవృత్తాన్యుపలభ్య భవేత్కేషాంచిన్మందమతీనామేతాన్యపి సమ్యగ్దర్శనాయోపాదేయానీత్యపేక్షా. తథా యుక్తిగాఢత్వసంభావనాత్సర్వజ్ఞభాషితత్వాచ్చ శ్రద్ధా చ తేష్విత్యతస్తదసారతోపపాదనాయ ప్రయత్యతే. నను 'ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్' (అ౧ పా ౧ సూ ౫) 'కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా' (అ౧పా౧సూ౧౮) 'ఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతాః' (అ౧పా౪ సూ౨౮) ఇతి చ పూర్వత్రాపి సాంఖ్యాదిపక్షప్రతిషేధః కృతః కింపునః

ప్రత్యాఖ్యానం కార్యమిత్యత ఆహ—వేదాంతార్థేతి. వేదాంతతాత్పర్యనిర్ణయస్య ఫలవజ్జ్ఞానకారణాంతర్భావాదభ్యర్హితత్వమ్. నను రాగద్వేషకరణత్వాత్ పరమతనిరాకరణం న కార్యమితి శంకతే—నన్వితి. తత్త్వనిర్ణయప్రధానా హీయం కథారబ్ధా, తత్త్వనిర్ణయశ్చ పరమతేష్వశ్రద్ధాం వినా న సిద్ధ్యతి, సా చ తేషు భ్రాంతిమూలత్వనిశ్చయం వినా న భవతి, న చేమం పాదం వినా స ఇతి స్వసిద్ధాన్తసంరక్షణార్థత్వాత్ ప్రధానసిద్ధ్యర్థత్వాదయంపాదోఽస్మిన్ శాస్త్రే సంగతః, సంగతత్వాద్వీతరాగేణాపి పరమతనిరాసః కర్తవ్య ఇత్యభిసంధాయోక్తాంగీకారేణ సమాధత్తే-బాఢమిత్యాదినా. అపదేశేన వ్యాజేనమందమతీనాం తేషు శ్రద్ధానిమిత్తాని బహూని సంతీతి తన్నిరాసాయ యత్నః క్రియత ఇత్యర్థః. స్వమతశ్రద్ధాపరమతద్వేషౌ తు ప్రధానసిద్ధ్యర్థత్వాదంగీ తౌ,నాప్యయందోషః, పరపక్షత్వబుద్ధ్యా హి నిరాసో ద్వేషమావహతి న తు తత్త్వ ర్ణయేచ్ఛయా కృత ఇతి మంతవ్యమ్. పౌనరుక్త్యం శంకతే—నన్వీక్షతేరితి. పూర్వం ంఖ్యాదీనాం శ్రుత్యర్థానుగ్రాహకతర్కనిరాసాదశ్రౌతత్వముక్తం సంప్రతి శ్రుత్య

తదవిరోధాత్ తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. ప్రధానమచేతనం జగదుపాదానమితి సాంఖ్యసిద్ధాంతోఽత్ర విషయః. స కిం ప్రమాణమూలో భ్రాంతిమూలో వేతి సందేహః.

కృతకరణేనేతి. తదుచ్యతే, సాంఖ్యాదయః స్వపక్షస్థాపనాయ వేదాంతవాక్యాన్యప్యుదాహృత్య స్వపక్షానుగుణ్యేనైవ యోజయంతో వ్యాచక్షతే, తేషాం యద్వ్యాఖ్యానం తద్వ్యాఖ్యానాభాసం న సమ్యగ్వ్యాఖ్యానమిత్యేతావత్పూర్వత్ర కృతం, ఇహ తు వాక్యనిరపేక్షస్స్వతంత్రస్తద్యుక్తిప్రతిషేధః క్రియత ఇత్యేష విశేషః. తత్ర సాంఖ్యాః మన్యంతే—యథా ఘటశరావాదయో భేదా మృదాత్మతయాఽన్వీయమానా మృదాత్మకసామాన్యపూర్వకా లోకే దృష్టాః, తథా సర్వ ఏవ బాహ్యాధ్యాత్మికా భేదా స్సుఖదుఃఖమోహాత్మతయాఽన్వీయమానాః సుఖదుఃఖమోహాత్మకసామాన్యపూర్వకా భవితుమర్హంతి. యత్సుఖదుఃఖమోహాత్మకం సామాన్యం తత్త్రిగుణం ప్రధానం మృద్వదచేతనం చేతనస్య పురుషస్యార్థం సాధయితుం స్వభావభేదే నైవ విచిత్రేణ వికారాత్మనా వివర్తత ఇతి. తథా పరిమాణాదిభిరపి

నపేక్షాస్తదీయాస్స్వతంత్రా యుక్తయో నిరస్యంత ఇత్యర్థభేదాన్న పునరుక్తిరిత్యాహ—తదుచ్యత ఇతి. ప్రధానమచేతనం జగదుపాదానమితి సాంఖ్యసిద్ధాంతోఽత్ర విషయః, స కిం ప్రమాణమూలో భ్రాంతిమూలో వేతి సందేహే 'సర్వధర్మోపపత్తే'శ్చేత్యుక్తధర్మాణాం ప్రధానే సంభవాత్ తదేవోపాదానమిత్యాక్షేపసంగత్యా ప్రమాణమూలత్వం దర్శయన్ పూర్వపక్షమాహ—తత్ర సాంఖ్యా ఇతి. స్వసిద్ధాంతజ్ఞానస్య పరమతనిరాసం ప్రత్యుపజీవ్యత్వాత్పాదయోస్సంగతిః. పరమతనిరాసాత్మకత్వాత్ సర్వేషామధికరణానామేతత్పాదసంగతిః, పూర్వపక్షే ప్రమాణమూలమత్రవిరోధాదుక్తశ్రుత్యర్థసమన్వయాసిద్ధిః ఫలం సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరిత్యాపాదం ద్రష్టవ్యమ్, శ్రౌతసమన్వయదార్ఢ్యార్థత్వాదస్య పాదస్య శ్రుతిసంగతిరితి వివేకః. భిద్యంత ఇతి భేదా వికారాః, యే వికారా యేనాన్వితాస్తే తత్ప్రకృతికా ఇతి వ్యాప్తిమాహ—యథేతి. సర్వం కార్యం సుఖదుఃఖమోహాత్మకవస్తుప్రకృతికం, తదన్వితత్వాత్ ఘటాదివదిత్యనుమానమాహ—తథేతి. కిమర్థం ప్రధానం పరిణమతే తత్రాహ—చేతనస్యేతి. అర్థో భోగాపవర్గరూపః, తదర్థం స్వభావత ఏవ ప్రవర్తతే న తు కేనచిచ్చేతనేన ప్రేర్యత ఇత్యర్థః. తదుక్తం 'పురుషార్థ ఏవ హేతుర్న కేనచిత్కార్యతే కరణ' మితి.

జగత్ సుఖదుఃఖమోహాత్మకవస్తూపాదానకమ్, తదన్వితత్వాత్ మృదన్వితఘటాదివత్; ఇత్యనుమానేన యత్సుఖాద్యాత్మకం సిద్ధమ్, తదేవ త్రిగుణాత్మకం ప్రధానమ్. అతః

లింగైస్తదేవ ప్రధానమనుమిమతే. తత్ర వదామః—యది దృష్టాంతబలేనైవైతన్నిరూప్యేత నాచేతనం లోకే చేతనానధిష్ఠితం స్వతంత్రం కించిద్విశిష్టపురుషార్థనిర్వర్తనసమర్థాన్ వికారాన్ విరచయద్దృష్టం. గేహప్రాసాదశయనాసనవిహారభూమ్యాదయో హి లోకే ప్రజ్ఞావద్భిః శిల్పిభిర్యథాకాలం సుఖదుఃఖప్రాప్తిపరిహారయోగ్యా రచితా దృశ్యంతే, తథేదం జగదఖిలం పృథివ్యాదినానాకర్మఫలోపభోగ

అనుమానాంతరాణి తైరుక్తాని స్మారయతి—తథేతి. ఉక్తం హి ''భేదానాం పరిమాణాత్ సమన్వయాచ్ఛక్తితః ప్రవృత్తేశ్చ, కారణకార్యవిభాగాదవిభాగాద్వైశ్వరూప్యస్య'' ఇతి, అత్ర కారికాయాం సమన్వయాదితి లింగం వ్యాఖ్యాతం. శిష్టాని వ్యాఖ్యాయంతే. తథాహి క్షిత్యాదీనాం భేదానాం కారణమవ్యక్తమస్తి పరిమితత్వాద్ఘటవత్. న చ దృష్టాంతే సాధ్యవైకల్యం ఘటోత్పత్తేః ప్రాగనభివ్యక్తఘటాదిరూపకార్యవిశిష్టత్వేన మృదోఽప్యవ్యక్తత్వాత్, తథా ఘటాదీనాం కారణశక్తితః ప్రవృత్తేర్మహదాదికార్యాణామపి కారణశక్తితః ప్రవృత్తిర్వాచ్యా, తచ్ఛక్తిమత్కారణమవ్యక్తం, కించ కారణాత్కార్యస్య విభాగో జన్మ దృశ్యతే క్షితేర్మృత్తికా జాయతే తతో ఘట ఇతి. ఏవమవిభాగః ప్రాతిలోమ్యేన ప్రళయో దృశ్యతే ఘటస్య మృత్తికాయాం లయః తస్యాః క్షితౌ క్షితేరప్సు అపాం తేజసీత్యేతౌ విభాగావిభాగౌ వైశ్వరూప్యస్య విచిత్రస్య భావజాతస్య దృశ్యమానౌ పృథక్పత్రీకృతౌ క్వచిత్కారణే విశ్రాంతౌ విభాగత్వాదవిభాగత్వాచ్చ మృది ఘటాదివిభాగావిభాగవదిత్యర్థః. సిద్ధాంతయతి—తత్ర వదామ ఇతి. కిమనుమానైరచేతనప్రకృతికత్వం జగతస్సాధ్యతే స్వతంత్రాచేతనప్రకృతికత్వం వా ఆద్యే సిద్ధసాధనతా, అస్మాభిరప్యనాదిత్రిగుణమాయాంగీకారాత్, ద్వితీయే ఘటాదిదృష్టాంతే సాధ్యాప్రసిద్ధిరిత్యాహ యదీతి. స్వతంత్రమచేతనం ప్రకృతిరిత్యేతద్దృష్టాంతబలేన తదా నిరూప్యేత యది దృష్టాంతః కశ్చిత్స్యాత్ న తు స దృష్టః క్వచిదిత్యన్వయః. స్వతంత్రపదార్థమాహ—చేతనానధిష్ఠితమితి. పరకీయస్య సాధ్యస్యాప్రసిద్ధిముక్త్వా సత్ప్రతిపక్షత్వం వక్తుం యద్విచిత్రరచనాత్మకం కార్యం తచ్చేతనాధిష్ఠితాచేతనప్రకృతికమితి వ్యాప్తిమాహ—గేహేతి. ఇదం జగచ్చేతనాధిష్ఠితాచేతనప్రకృతికం, కార్యత్వాత్, గేహవదితి ప్రయోగః. విపక్షేవిచిత్రరచనా

ప్రామాణికః సాంఖ్యసిద్ధాంత ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—నోక్తానుమానసిద్ధం ప్రధానం జగదుపాదానమ్. కుతః, రచనానుపపత్తేః అచేతనాత్ స్రష్టవ్యజ్ఞాన

యోగ్యం బాహ్యమాధ్యాత్మికం చ శరీరాది నానాజాత్యన్వితం ప్రతినియతావయవవిన్యాసమనేకకర్మఫలానుభవాధిష్ఠానం దృశ్యమానం ప్రజ్ఞావద్భిస్సంభావితతమైశ్శిల్పిభిర్మనసాప్యాలోచయితుమశక్యం సత్ కథమచేతనం ప్రధానం రచయేత్, లోష్టపాషాణాదిష్వదృష్టత్వాత్. మృదాదిష్వపి కుంభకారాద్యధిష్ఠితేషు విచిత్రాకారారచనా దృశ్యంతే, తద్వత్ ప్రధానస్యాపి చేతనాంతరాధిష్ఠితత్వప్రసంగః, న చ మృదాద్యుపాదానస్వరూపవ్యపాశ్రయేణైవ ధర్మేణ మూలకారణమవధారణీయం, న బాహ్యకుంభకారాదివ్యపాశ్రయేణేతి కించిన్నియామకమస్తి, న చైవం సతి కించిద్విరుధ్యతే ప్రత్యుత శ్రుతిరనుగృహ్యతే చేతనకారణత్వసమర్పణాత్, అతో రచనానుపపత్తేశ్చ హేతోర్నా

నుపపత్తిరూపం సూత్రోక్తం బాధకతర్కం వక్తుం జగతో వైచిత్ర్యమాహ—తథేతి. బాహ్యం పృథివ్యాది భోగ్యం, ఆధ్యాత్మికం శరీరాది చ భోగాధిష్ఠానమితి విభాగః. ప్రతినియతోఽసాధారణోఽవయవానాం విన్యాసో రచనా యస్య తదిత్యర్థః. ఇత్థం విచిత్రం జగచ్చేతనానధిష్ఠితా జడప్రకృతిః కథం రచయేన్న కథమపీత్యర్థః. యచ్చేతనానధిష్ఠితమచేతనం తన్న కార్యకారీతి వ్యాప్తిముక్తతర్కమూలభూతామాహ—లోష్టేతి. చేతనాప్రేరితేషు లోష్టాదిషు కార్యకారిత్వాదర్శనాదిత్యర్థః. కించానాదిజడప్రకృతిః చేతనాధిష్ఠితా, పరిణామిత్వాత్, మృదాదివదిత్యాహ—మృదితి. నను మృదాదిదృష్టాంతే ద్వయమప్యస్తి అచేతనత్వం చేతనాధిష్ఠితత్వం చేతి తత్ర పరిణామిత్వహేతోరచేతనత్వమేవ వ్యాపకం మృదాదిస్వరూపత్వేనాంతరంగత్వాత్, న తు చేతనాధిష్ఠితత్వం వ్యాపకం, తస్య మృదాదిబాహ్యకులాలాదిసాపేక్షత్వేన బహిరంగత్వాత్, తథాచ పరిణామిత్వేఽపి మూలప్రకృతేరచేతనత్వధర్మేణైవ యోగో న చేతనాధిష్ఠితత్వేనేత్యాశంక్య నిషేధతి—న చేతి. మహానసదృష్టాంతేఽన్తరంగస్యాపి మహానసస్వరూపస్య ధూమవ్యాపకత్వం నాస్తి తద్భిన్నస్య బహిరంగస్యాపి వహ్నేస్తదస్తీత్యంతరంగత్వం వ్యాపకత్వే ప్రయోజకం న భవతీతి భావః. కించ యదచేతనం తచ్చేతనాధిష్ఠితమేవ పరిణమత ఇత్యంగీకారే బాధకాభావాత్ ప్రత్యుత శ్రుత్యనుగ్రహాచ్చ తథాంగీకార్యమిత్యాహ—న చైవం సతీతి. సుఖదుఃఖమోహా

రూపాత్ ప్రధానాత్ అనేకవిధవిచిత్రజగద్రచనానుపపత్తేరిత్యర్థః. లోకే విచిత్రప్రాసాదాదిరచనాయాః బుద్ధికుశలశిల్ప్యాదికార్యత్వదర్శనాదితి భావః. సూత్రే

చేతనం జగత్కారణమనుమాతవ్యం భవతి. అన్వయాద్యనుపపత్తే
శ్చేతి చ శబ్దేన హేతోరసిద్ధిం సముచ్చినోతి. న హి బాహ్యాధ్యాత్మి
కానాం భేదానాం సుఖదుఃఖమోహాత్మకతయాఽన్వయ ఉపపద్యతే.
సుఖాదీనామాంతరత్వప్రతీతేః శబ్దాదీనాం చాతద్రూపత్వప్రతీతేస్త
న్నిమిత్తత్వప్రతీతేశ్చ, శబ్దాద్యవిశేషేఽపిచ భావనావిశేషాత్ సుఖాది
విశేషోపలబ్ధేః, తథా పరిమితానాం భేదానాం మూలాంకురాదీనాం
సంసర్గపూర్వకత్వం దృష్ట్వా బాహ్యాధ్యాత్మికానాం భేదానాం పరిమిత
త్వాత్ సంసర్గపూర్వకత్వమనుమిమానస్య సత్త్వరజస్తమసామపి
సంసర్గపూర్వకత్వప్రసంగః పరిమితత్వావిశేషాత్. కార్యకారణభావస్తు

న్వయాదితి హేతోరసిద్ధిద్యోతనార్థస్సూత్రే చకార ఇత్యాహ—అన్వయాద్యనుపపత్తే
శ్చేతి. నానుమానం యుక్తమిత్యన్వయః. ఆదిశబ్దః పరిమాణాదిగ్రహార్థః. శబ్దాదీనాం
బాహ్యత్వానుభవాదాంతరసుఖాద్యాత్మకత్వమసిద్ధం తన్నిమిత్తత్వాచ్చ. న హి నిమిత్త
నైమిత్తికయోరభేదేన యోగోఽస్తి దండఘటయోరదర్శనాదిత్యర్థః. కించ యది ఘటే
మృద్వత్సుఖాదికం శబ్దాదావన్వితం స్యాత్తర్హి సర్వైరవిశేషేణ సుఖాదికముపలభ్యేత
ఘటే మృద్వత్. న తథోపలబ్ధిరస్తీతి యోగ్యానుపలబ్ధ్యా హేత్వభావనిశ్చయ
ఇత్యాహ—శబ్దాదీతి. విషయస్యైకత్వేఽపి పురుషవాసనావైచిత్ర్యాత్కస్యచిత్సుఖ
బుద్ధిః కస్యచిద్దుఃఖబుద్ధిః కస్యచిన్మోహబుద్ధిర్దృశ్యతే అతో విషయాస్సుఖాద్యాత్మకా
న భవంతీత్యర్థః. ఏవం సమన్వయాదితి హేతుం దూషయిత్వా పరిమాణాదిహేతూన్
దూషయతి—తథేతి. బుద్ధ్యాదీనాం పరిమితత్వేన సంసర్గపూర్వకత్వసిద్ధౌ సంసృష్టా
న్యనేకాని సత్త్వరజస్తమాంసి సిధ్యంతి ఏకస్మిన్ సంసర్గాభావాత్ న బ్రహ్మసిద్ధిరితి
సాంఖ్యస్య భావః. కిమిదం పరిమితత్వం న తావద్దేశతః పరిచ్ఛేదః, పక్షాంతర్గతాకా
శే తస్యాభావేన భాగాసిద్ధేః, నాపి కాలతః పరిచ్ఛేదః, సాంఖ్యైః కాలస్యానంగీకా
రాత్ అవిద్యాగుణదోషత్వేన సంసర్గేణ సిద్ధసాధనాచ్చ, నాపి వస్తుతః పరిచ్ఛేదః
సత్త్వాదీనాం పరస్పరం భిన్నత్వే సత్యపి సాధ్యాభావేన వ్యభిచారాదిత్యాహ—
సత్త్వేతి. యదుక్తం కార్యకారణవిభాగో యత్ర సమాప్యతే తత్ప్రధానమితి తన్న,
బ్రహ్మణి మాయాయాం వా సమాప్తిసంభవాత్, న చయః కార్యస్య విభాగః సచేతనాన

చశబ్దేన హేతోః స్వరూపాసిద్ధిం సముచ్చినోతి. సుఖాదీనామాంతరత్వప్రతిపత్తేః
తదన్వితత్వం జగతోఽసిద్ధమ్. తస్మాన్న ప్రామాణికః సాంఖ్యసిద్ధాంత ఇతి.

ప్రేక్షాపూర్వకం నిర్మితానాం శయనాసనాదీనాం దృష్ట ఇతి న కార్యకారణభావాద్బాహ్యాధ్యాత్మికానాం భేదానామచేతనపూర్వకత్వం శక్యం కల్పయితుమ్.

సూ. ప్రవృత్తేశ్చ. ౨.

ఆస్తాం తావదియం రచనా తత్సిద్ధ్యర్థా యా ప్రవృత్తిః సామ్యావస్థానాత్ప్రచ్యుతిస్సత్త్వరజస్తమసామంగాంగిభావాపత్తిః విశిష్టకార్యస్యాభిముఖప్రవృత్తిః, సాపి నాచేతనస్య ప్రధానస్య స్వతంత్రస్యోపపద్యతే, మృదాదిష్వదర్శనాత్ రథాదిషు చ. న హి మృదాదయో

ధిష్ఠితాచేతనే సమాప్త ఇతి వ్యాప్తిరస్తి సర్వత్రాచేతనేషు చేతనాధిష్ఠానదర్శనాదిత్యాహ—కార్యేతి. ఏతేనావిభాగోఽపి వ్యాఖ్యాతః. 'యత్తు యత్పరిమితం తదవ్యక్తప్రకృతికమితి వ్యాప్త్యంతరం తస్యాపి గుణేష్వనాదిషు పరిమితేషు వ్యభిచారః, ఏతేన సదృశయోరేవ ప్రకృతివికారభావాదచేతనవికారాణామచేతనమేవ ప్రకృతిరితి నిరస్తమ్. చేతనాధిష్ఠితాచేతనప్రకృతికత్వేఽపి సాదృశ్యాద్యుపపత్తేః 'న విలక్షణత్వా' దిత్యత్ర సాదృశ్యాదినియమస్య నిరస్తత్వాచ్చ. ఏవం చేతనాధీనకారణశక్తితః కార్యప్రవృత్తిసంభవాత్ శక్తితః ప్రవృత్తిలింగమన్యథాసిద్ధమితి భావః.

౨. స్వతంత్రమచేతనం కారణత్వేన నానుమాతవ్యం తస్య సృష్ట్యర్థప్రవృత్తేరనుపపత్తేరితి చకారేణానుపపత్తిపదమనుషజ్య సూత్రం యోజనీయమ్. రచనాప్రవృత్త్యోః కో భేద ఇత్యాశంక్య ప్రవృత్తిస్వరూపమాహ—సామ్యేతి. గుణానాం కిల సామ్యావస్థా తత్త్వానాం ప్రళయః, తదా న కించిత్కార్యం భవతి ప్రళయాభావప్రసంగాత్, కింత్వాదౌ సామ్యప్రచ్యుతిరూపం వైషమ్యం భవతి, తతః కస్యచిద్గుణస్యాంగిత్వముద్భూతత్వేన ప్రాధాన్యం కస్యచిదంగత్వం శేషత్వమిత్యంగాంగిభావో భవతి, తస్మిన్ సతి మహదాదికార్యోత్పాదనాత్మికా ప్రవృత్తిః, తయా వివిధకార్యవిన్యాసో రచనేతి భేద ఇత్యర్థః. గుణానాం ప్రవృత్తిశ్చేతనాధిష్ఠానపూర్వికా, ప్రవృత్తిత్వాత్, రథాదిప్రవృత్తివదిత్యాహ—సాపీతి. విపక్షే స్వాతంత్ర్యేణ ప్రవృత్త్యనుపపత్తిరిత్యర్థః. కేచిత్తు భేదానాం ప్రవృత్తిశక్తిమత్త్వాచ్చేతనానధిష్ఠితా

యత్తు 'శక్తితః ప్రవృత్తేశ్చ' తత్రాహ—

లోకే హి అచేతనరథాదిప్రవృత్తేః చేతనాధీనత్వదర్శనాత్, ప్రధానస్య

రథాదయో వా స్వయమచేతనాస్సంతశ్చేతనైః కులాలాదిభిరశ్వాదిభి
ర్వాఽనధిష్ఠితా విశిష్టకార్యాభిముఖప్రవృత్తయో దృశ్యంతే. దృష్టా
చ్చాదృష్టసిద్ధిరతః ప్రవృత్త్యనుపపత్తేరపి హేతోర్నాచేతనం
జగత్కారణ మనుమాతవ్యం భవతి. నను చేతనస్యాపి ప్రవృత్తిః
కేవలస్య న దృష్టా, సత్యమేతత్, తథాపి చేతనసంయుక్తస్య రథా
దేరచేతనస్య ప్రవృత్తిర్దృష్టా, న త్వచేతనసంయుక్తస్య చేతనస్య ప్ర
వృత్తిర్దృష్టా కిం పునరత్ర యుక్తం, యస్మిన్ ప్రవృత్తిర్దృష్టా తస్య సేతి
ఉత యత్సంప్రయుక్తస్య దృష్టా తస్యైవ సేతి. నను యస్మిన్ దృశ్యతే
ప్రవృత్తిస్తస్యైవ సేతి యుక్తముభయోః ప్రత్యక్షత్వాత్, న తు

చేతనప్రకృతికత్వమితి శక్తితః ప్రవృత్తేరితి లింగం వ్యాచష్టే. అస్యాపి గుణేషు
వ్యభిచారః కార్యత్వవిశేషణే చ విరుద్ధతా. ప్రవృత్తిశక్తిత్వే సతి కార్యత్వస్య ఘటా
దిషు చేతనాధిష్ఠితప్రకృతికత్వేనోక్తసాధ్యవిరుద్ధేన వ్యాప్తిదర్శనాదితి 'ప్రవృత్తే'శ్చేతి
సూత్రేణ జ్ఞాపితం. నను లోకే స్వతంత్రాచేతనానాం ప్రవృత్త్యదర్శనేఽపి ప్రధానే
సా ప్రవృత్తిస్సిధ్యతు తత్రాహ—దృష్టాచ్చేతి. అనుమానశరణస్య తవ దృష్టాంతం
వినాఽతీంద్రియార్థసిద్ధ్యయోగాదితి భావః. నను ప్రధానస్య ప్రవృత్తిం ఖండయతా
చేతనస్య సృష్టౌ ప్రవృత్తిర్వాచ్యా సా న యుక్తేతి సాంఖ్యశ్శంకతే—నన్వితి. శుద్ధ
చేతనస్య ప్రవృత్త్యయోగమంగీకరోతి—సత్యమితి. తర్హి కేవలస్యాచేతనస్య ప్రవృత్తి
సిద్ధిరన్యథా సృష్ట్యయోగాత్తత్రాహ—తథాపీతి. కేవలస్య చేతనస్యాప్రవృత్తావపి
చేతనాచేతనయోర్మిథస్సంబంధాత్ సృష్టిప్రవృత్తిరితి భావః. ఇమం వేదాంతసిద్ధాంతం
సాంఖ్యో దూషయతి—నత్వితి. సర్వా ప్రవృత్తిరచేతనాశ్రయైవ దృష్టా నత్వచేతన
సంబంధేనాపి చేతనస్య క్వచిత్ప్రవృత్తిర్దృష్టా తస్మాన్న చేతనాత్సృష్టిరిత్యర్థః. మత
ద్వయం శ్రుత్వా మధ్యస్థః పృచ్ఛతి—కింపునరితి. యస్మిన్నచేతనే రథాదౌ ప్రవృత్తి
ర్దృష్టా తస్యైవ సా న చేతనస్తత్ర హేతురితి కిం సాంఖ్యమతం సాధు ఉత యేన చేతనే
నాశ్వాదినా సంయోగాదచేతనస్య ప్రవృత్తిస్తత్ప్రయుక్తా సేతి వేదాంతిమతం వా
స్త్వితి ప్రశ్నార్థః. సాంఖ్య ఆహ—నన్వితి. ఉభయోః ప్రవృత్తితదాశ్రయ
రిత్యర్థః. దృష్టాశ్రయేణైవ ప్రవృత్తేరుపపత్తావదృష్టచేతనప్రవృత్తిర్న
ప్యతి భావః. ఆత్మనోఽప్రత్యక్షత్వే కథం సిద్ధిస్తత్రాహ—ప్రవృత్తీతి. జీవ
హస్య రథాదిభ్యో వైలక్షణ్యం ప్రాణాదిమత్త్వం లింగం దృష్టమితి కృత్వా చేత

స్యావస్థాప్రచ్యుతిరూపప్రవృత్తేశ్చేతనప్రేరణమంతరేణ అనుపపత్తేరిత్యర్థః.

ప్రవృత్త్యాశ్రయత్వేన కేవలశ్చేతనో రథాదివత్ ప్రత్యక్షః. ప్రవృత్త్యాశ్రయదేహాదిసంయుక్తస్యైవ తు చేతనస్య సద్భావసిద్ధిః కేవలాచేతనరథాదివైలక్షణ్యం జీవద్దేహస్య దృష్టమితి, అతఏవ చ ప్రత్యక్షే దేహే సతి చైతన్యస్య దర్శనాదసతి చాదర్శనాద్దేహస్యైవ చైతన్యమితి లోకాయతికాః ప్రతిపన్నాః తస్మాదచేతనస్యైవ ప్రవృత్తిరితి. తత్రాభిధీయతే, న బ్రూమో యస్మిన్నచేతనే ప్రవృత్తిర్దృశ్యతే న తస్య సేతి, భవతు తస్యైవ సా, సా తు చేతనాద్భవతీతి బ్రూమః, తద్భావే భావాత్తదభావే చాభావాత్ యథా కాష్ఠాదివ్యపాశ్రయాపి దాహప్రకాశాదిలక్షణా విక్రియాఽనుపలభ్యమానాపి కేవలే జ్వలనే జ్వలనాదేవ భవతి తత్సంయోగే దర్శనాత్తద్వియోగే చాదర్శనాత్తద్వల్లోకాయతికానామపి చేతన ఏవ దేహోఽచేతనానాం రథాదీనాం ప్రవర్తకో దృష్ట ఇత్యవిప్రతిపన్నం చేతనస్య ప్రవర్తకత్వమ్, నను తవ దేహాదిసంయుక్తస్యాప్యాత్మనో విజ్ఞానస్వరూపమాత్రవ్యతిరేకేణ ప్రవృత్త్యనుపపత్తేరనుపపన్నం ప్రవర్తకత్వమితి చేన్న, అయస్కాంతవద్రూపాదివచ్చ ప్రవృత్తిరహితస్యాపి ప్రవర్త

నస్య సిద్ధిరిత్యన్వయః. జీవద్దేహస్సాత్మకః, ప్రాణాదిమత్త్వాత్ వ్యతిరేకేణ రథాదివదిత్యాత్మసిద్ధిరిత్యర్థః. దేహప్రవృత్తిస్స్వాశ్రయాదన్యేన జ్ఞానవతా సహ భూతా, ప్రవృత్తిత్వాద్రథప్రవృత్తివదిత్యనుమానాంతరసూచనాయ ప్రవృత్త్యాశ్రయేత్యుక్తం, సద్భావసిద్ధిరేవ న ప్రవర్తకత్వమిత్యేవకారార్థః. అనుమితస్య సద్భావమాత్రేణ ప్రవృత్తిహేతుత్వే సర్వత్రాకాశస్య హేతుత్వప్రసంగాదితి భావః. ఆత్మనోఽప్రత్యక్షత్వే చార్వాకాణాం భ్రమోఽపి లింగమిత్యాహ. అతఏవేతి— అప్రత్యక్షత్వాదేవేత్యర్థః. దేహాన్యాత్మనః ప్రత్యక్షత్వే భ్రమాసంభవాదితి భావః. దర్శనాత్, ప్రవృత్తిచైతన్యయోరితి శేషః. ప్రవృత్తిం ప్రత్యాశ్రయత్వమచేతనస్యైవేత్యుక్తమంగీకృత్య చేతనస్య ప్రయోజకత్వం సిద్ధాంతీ సాధయతి—తదభిధీయత ఇతి—రథాదిప్రవృత్తావశ్వాదిచేతనస్యాన్వయవ్యతిరేకౌ స్ఫుటౌ, తాభ్యాం చేతనస్య ప్రవర్తకత్వం బాహ్యానామపి సమ్మతమిత్యాహ—లోకాయతికానామపీతి. యః ప్రవర్తకః స స్వయంప్రవృత్తిమానశ్వాదివదితి వ్యాప్తేరాత్మని వ్యాపకాభావాన్న ప్రవర్తకత్వమితి కశ్చిచ్ఛంకతే—నన్వితి. మణ్యాదౌ వ్యభిచారాన్న వ్యాప్తిరితి పరి

కత్వోపపత్తేః. యథాఽయస్కాంతో మణిః స్వయం ప్రవృత్తిరహితోఽప్యయసః ప్రవర్తకో భవతి, యథా చ రూపాదయో విషయాః స్వయం ప్రవృత్తిరహితా అపి చక్షురాదీనాం ప్రవర్తకా భవంతి, ఏవం ప్రవృత్తిరహితోఽపీశ్వరస్సర్వగతస్సర్వాత్మా సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిశ్చ సన్ సర్వం ప్రవర్తయేదిత్యుపపన్నమ్, ఏకత్వాత్ప్రవర్త్యాభావే ప్రవర్తకత్వానుపపత్తిరితి చేత్, న, అవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితనామరూపమాయావేశవశేనాసకృత్ప్రత్యుక్తత్వాత్, తస్మాత్సంభవతి ప్రవృత్తిః సర్వజ్ఞకారణత్వే, నత్వచేతనకారణత్వే.

సూ. పయోఽమ్బువచ్చేత్తత్రాపి. 3.

స్యాదేతత్, యథా క్షీరమచేతనం స్వభావేనైవ వత్సవివృద్ధయే ప్రవర్తతే, యథా చ జలమచేతనం స్వభావేనైవ లోకోపకారాయ స్యందతే, ఏవం ప్రధానమప్యచేతనం స్వభావేనైవ పురుషార్థసిద్ధయే ప్రవర్తిష్యత ఇతి. నైతత్సాధూచ్యతే. యతస్తత్రాపి పయోఽమ్బునోశ్చేతనాధిష్ఠితయోరేవ ప్రవృత్తిరిత్యనుమిమీమహే, ఉభయవాదిప్రసిద్ధే రథాదావచేతనే కేవలే ప్రవృత్త్యదర్శనాత్, శాస్త్రం చ 'యోఽప్సు తిష్ఠన్ యోఽపోఽన్తరో యమయతి. ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి. ప్రాచ్యోఽన్యా నద్యస్స్యందంతే' ఇత్యేవంజాతీ

హరతి—నేతి. వస్తుతః ఏకత్వేఽపి కల్పితం ద్వైతం ప్రవర్త్యమస్తీత్యాహ—నావిద్యేతి. అవిద్యయా కల్పితే నామరూపప్రపంచే తయైవావిద్యారూపయా మాయయాయ ఆవేశశ్చిదాత్మనః కల్పితస్సంబంధస్తస్య వశస్సామర్థ్యం తేనాంతర్యామిత్వాదికమీశ్వరస్యేత్యుక్తత్వాన్న చోద్యావసర ఇత్యర్థః.

3. అనాదిజడస్య ప్రవృత్తిశ్చేతనాధీనా, ప్రవృత్తిత్వాద్రథాదిప్రవృత్తివదితి స్థితం, తత్ర క్షీరాదౌ వ్యభిచారమాశంక్య తస్యాపి పక్షసమత్వేనోక్తానుమానాదాగమేన చ సాధ్యసిద్ధేర్న వ్యభిచార ఇతి సూత్రం వ్యాచష్టే—స్యాదేతదిత్యాదినా.

అన్యత్ర వ్యభిచారమాశంక్య పరిహరతి—

నను అచేతనస్య స్వయం ప్రవృత్తిర్దృశ్యతే. యథా క్షీరం వత్సవివృద్ధయే

యకం సమస్తస్య లోకపరిస్పందితస్యేశ్వరాధిష్ఠితతాం శ్రావయతి, తస్మాత్ సాధ్యపక్షనిక్షిప్తత్వాత్ పయోఽమ్బువదిత్యనుపన్యాసః చేతనాయాశ్చ ధేనోః స్నేహేనేచ్ఛయా వత్సవివృద్ధయే పయసః ప్రవర్తకత్వోపపత్తేః, వత్సచూషణేన చ పయస ఆకృష్యమాణత్వాత్. న చాంబునోఽప్యత్యంతమనపేక్షా నిమ్నభూమ్యాద్యపేక్షత్వాత్ స్యందనస్య. చేతనాపేక్షత్వం తు సర్వత్రోపదర్శితమ్. 'ఉపసంహారదర్శనాన్నేతిచేన్న క్షీరవద్ధి' (అ ౨. పా ౧. సూ ౨౪) ఇత్యత్ర తు బాహ్యనిమిత్తనిరపేక్షమపి స్వాశ్రయం కార్యం భవతీత్యేతల్లోకదృష్ట్యా నిదర్శితమ్, శాస్త్రదృష్ట్యా తు పునః సర్వత్రైవేశ్వరాపేక్షత్వమాపద్యమానం న పరాణుద్యతే.

సూ. వ్యతిరేకానవస్థితేశ్చానపేక్షత్వాత్. ౪.

సాంఖ్యానాం త్రయో గుణాః సామ్యేనావతిష్ఠమానాః ప్రధానం న తు తద్వ్యతిరేకేణ ప్రధానస్య ప్రవర్తకం నివర్తకం వా కించిద్బాహ్యమపేక్ష్యమవస్థితమస్తి, పురుషస్తూదాసీనో న ప్రవర్తకో న

సాధ్యపక్షేతి. సాధ్యవతా పక్షేణ తుల్యత్వాదిత్యర్థః. అనుపన్యాసో న వ్యభిచారభూమిరితి యావత్. క్షీరప్రవర్తకత్వేన ధేన్వాదేస్సత్త్వాచ్చ న వ్యభిచార ఇత్యాహ— చేతనాయాశ్చేతి. ఉపదర్శితమితి-అనుమానాగమాభ్యామితి శేషః. సూత్రకారస్య 'క్షీరవద్ధి' 'తత్రాపీ'తి చ వక్తుః పూర్వాపరవిరోధమాశంక్య లోకదృష్ట్యా శాస్త్రదృష్ట్యా చ సూత్రద్వయమిత్యవిరోధమాహ. ఉపసంహారేతి.

౪. అస్తు ప్రధానస్యాపి ధర్మాది కర్మ పురుషో వా ప్రవర్తక ఇత్యాశంక్య సూత్రం ప్రవృత్తం తద్వ్యాచష్టే—సాంఖ్యానామిత్యాదినా. ప్రధానవ్యతిరేకేణ కర్మణోఽనవస్థితేః పురుషస్యోదాసీనత్వాత్కదాచిత్సృష్టిప్రవృత్తిః కదాచిత్ప్రళయః

స్వయమేవ ప్రవర్తతే, యథా వా జలం స్వయమేవ స్యందతే, తద్వత్ ప్రధానమపి స్వయమేవ ప్రవర్తత ఇతి చేత్, తత్రాపి పరమాత్మైవ ప్రేరకః శ్రూయతే 'యోఽప్సు తిష్ఠన్' ఇత్యాదినా. తథా చ పయోఽమ్బునోః పక్షత్వాన్న వ్యభిచార ఇతి భావః.

నను ఏవమపి ధర్మాద్యపేక్షయా ప్రధానస్య ప్రవృత్తిః స్యాదిత్యాశంక్యాహ. సాంఖ్యమతే గుణాః సామ్యేనావస్థితాః ప్రధానం, తద్వ్యతిరేకేణ సహ

నివర్తక ఇత్యతోఽనపేక్షం ప్రధానం, అనపేక్షత్వాచ్చ కదాచిత్ప్రధానం మహదాద్యాకారేణ పరిణమతే, కదాచిన్న పరిణమత ఇత్యేతదయుక్తమ్, ఈశ్వరస్య తు సర్వజ్ఞత్వాత్సర్వశక్తిత్వాన్మహామాయత్వాచ్చ ప్రవృత్త్యప్రవృత్తీ న విరుధ్యేతే.

సూ. అన్యత్రాభావాచ్చ న తృణాదివత్. ౫.

స్యాదేతత్, యథా తృణపల్లవోదకాది నిమిత్తాంతరనిరపేక్షం స్వభావాదేవ క్షీరాద్యాకారేణ పరిణమతే, ఏవం ప్రధానమపి మహదాద్యాకారేణ పరిణంస్యత ఇతి.కథం చ నిమిత్తాంతరనిరపేక్షం తృణాదీతి గమ్యతే, నిమిత్తాంతరానుపలంభాత్. యది హి కించిన్నిమిత్తాంతరముపలభేమహి తతో యథాకామం తేన తేన నిమిత్తేన తృణాద్యుపాదాయ క్షీరం సంపాదయేమహి న తు సంపాదయామహే, తస్మాత్స్వాభావికస్తృణాదేః పరిణామః, తథా ప్రధానస్యాపి స్యాదితి అత్రోచ్యతే—భవేత్తృణాదివత్ ప్రధానస్య స్వాభావికః పరిణామో యది తృణాదేరపి స్వాభావికః పరిణామోఽభ్యుపగమ్యేత, న త్వభ్యుపగమ్యతే నిమిత్తాంతరోపలబ్ధేః. కథం నిమిత్తాంతరోపలబ్ధిరన్యత్రాభావాత్, ధేన్వైవ హ్యుపయుక్తం తృణాది క్షీరీ భవతి న ప్రహీణమనడుహాద్యుపయుక్తం వా. యది హి నిర్నిమిత్తమేతత్స్యాద్ధేను

ఇత్యయుక్తమిత్యర్థః. కర్మణోఽపి ప్రధానాత్మకస్యాచేతనత్వాత్సదా సత్త్వాచ్చ న కాదాచిత్కప్రవృత్తినియామకత్వమితి భావః.

౫. పునరపి దృష్టాంతబలాత్ ప్రధానస్య స్వత ఏవ కాదాచిత్కప్రవృత్తిరిత్యాశంక్య నిషేధతి సూత్రకారః—అన్యత్రాభావాదిత్యాదినా. పృచ్ఛతి, కథమితి— ఉత్తరం, నిమిత్తాంతరేతి. ధేన్వాదినిమిత్తాంతరమస్తీతి సిద్ధాంతయతి—అత్రోచ్యతే

కార్యాంతరస్యానవస్థితేః; పురుషస్య తు అసంగోదాసీనత్వేన ప్రవృత్తౌ నివృత్తౌ వా అనపేక్షత్వాభ్యుపగమాదిత్యర్థః.

నను సహకార్యభావేఽపి ప్రవృత్తిరన్యత్ర దృష్టేత్యత ఆహ—

తృణాదికం నిమిత్తాంతరనిరపేక్షమేవ క్షీరాకారేణ పరిణమతే, తద్వత్ ప్రధానమపీతి చేత్, న. కుతః, అన్యత్రాభావాత్ ధేన్వాదేరన్యత్ర బలీవర్దాదౌ

శరీరసంబంధాదన్యత్రాపి తృణాది క్షీరీభవేత్. న చ యథాకామం మానుషైశ్శక్యం సంపాదయితుమిత్యేతావతా నిర్నిమిత్తం భవతి, భవతి హి కించిత్కార్యం మానుషసంపాద్యం కించిద్దైవసంపాద్యమ్. మనుష్యా అపి చ శక్నువంత్యేవ స్వోచితేనోపాయేన తృణాద్యుపాదాయ క్షీరం సంపాదయితుమ్, ప్రభూతం హి క్షీరం కామయమానాః ప్రభూతం ఘాసం ధేనూశ్చారయంతి, తతశ్చ ప్రభూతం క్షీరం లభంతే, తస్మాన్న తృణాదివత్ స్వాభావికః ప్రధానస్య పరిణామః.

సూ. అభ్యుపగమేఽప్యర్థాభావాత్. ౬.

స్వాభావికీ ప్రధానస్య ప్రవృత్తిర్న భవతీతి స్థాపితం, అథాపి నామ భవతశ్శ్రద్ధామనురుధ్యమానాః స్వాభావికీమేవ ప్రధానస్య ప్రవృత్తిమభ్యుపగచ్ఛేమ తథాపి దోషోఽనుషజ్యేతైవ, కుతః, అర్థాభావాత్. యది తావత్ స్వాభావికీ ప్రధానస్య ప్రవృత్తిః న కించిదన్యదపేక్షత ఇత్యుచ్యేత, తతో యథైవ సహకారి కించిన్నాపేక్షతే ఏవం ప్రయోజనమపి కించిన్నాపేక్షత ఇత్యతః ప్రధానం పురుషస్యార్థం సాధయితుం ప్రవర్తత ఇతీయం ప్రతిజ్ఞా హీయేత. స యది బ్రూయాత్సహకార్యేవ కేవలం నాపేక్షతే న ప్రయోజనమపీతి,

---

ఇతి. ప్రహీణం నష్టం. యదుక్తం క్షీరస్య స్వేచ్ఛయా సంపాదయితుమశక్యత్వాత్ స్వాభావికత్వమితి, తత్రాహ—న చ యథాకామమితి.

౬. ప్రధానస్య న స్వతః ప్రవృత్తిః, తస్యా స్వతః ప్రవృత్త్యభ్యుపగమే పురుషార్థస్యాప్యపేక్షాభావప్రసంగాదిత్యేకోఽర్థః, తత్రేష్టాపత్తిం నిరస్యతి—ఇత్యతః ప్రధానమితి. ఉక్తప్రసంగస్యేష్టత్వే ప్రతిజ్ఞాహానిస్స్యాదిత్యర్థః. అర్థాసంభవాన్న స్వతః ప్రవృత్తిరిత్యర్థాంతరం శంకాపూర్వకమాహ—స యదీత్యాదినా. ప్రయోజన

తృణాదేః క్షీరభావస్యాభావాదిత్యర్థః. ధేన్వాదిసాపేక్షమేవ తృణాదికం క్షీరం భవతి. నిరపేక్షత్వే బలీవర్దాదావపి క్షీరభావప్రసంగాదితి భావః.

ప్రధానస్య స్వతః ప్రవృత్తిముపేత్యాపి దూషయతి—

ప్రధానస్య స్వతః ప్రవృత్త్యభ్యుపగమేఽపి పురుషార్థస్యాపేక్షాభావప్రసంగా

తథాపి ప్రధానప్రవృత్తేః ప్రయోజనం వివేక్తవ్యం భోగో వా స్యాదపవర్గో వా ఉభయం వేతి. భోగశ్చేత్ కీదృశోఽనాధేయాతిశయస్య పురుషస్య భోగో భవేదనిర్మోక్షప్రసంగశ్చ. అపవర్గశ్చేత్ప్రాగపి ప్రవృత్తేరపవర్గస్య సిద్ధత్వాత్ప్రవృత్తిరనర్థికా స్యాత్ శబ్దాద్యనుపలబ్ధిప్రసంగశ్చ. ఉభయార్థతాభ్యుపగమేఽపి భోక్తవ్యానాం ప్రధానమాత్రాణామానంత్యాదనిర్మోక్షప్రసంగ ఏవ. న చౌత్సుక్యనివృత్త్యర్థా ప్రవృత్తిః, న హి ప్రధానస్యాచేతనస్యౌత్సుక్యం సంభవతి, న చ పురుషస్య నిర్మలస్య నిష్కలస్యౌత్సుక్యమ్. దృక్శక్తిసర్గశక్తివైయర్థ్యభయాచ్చేత్ ప్రవృత్తిః తర్హి దృక్శక్త్యనుచ్ఛేదవత్ సర్గశక్త్యనుచ్ఛేదాత్సంసారానుచ్ఛేదాద నిర్మోక్షప్రసంగ ఏవ, తస్మాత్ప్రధానస్య పురుషార్థా ప్రవృత్తిరిత్యేతదయుక్తమ్.

సూ. పురుషాశ్మవదితి చేత్తథాపి. ౭.

స్యాదేతత్, యథా కశ్చిత్పురుషో దృక్శక్తిసంపన్నః ప్రవృత్తి

మపేక్షితం చేద్వక్తవ్యమిత్యాహ—తథాపీతి. కూటస్థే పురుషే స్వతస్సుఖాదిరూపస్యాతిశయసా ధాతుమశక్యత్వాదధ్యాసానంగీకారాచ్చ భోగో న యుక్తః, కించ ప్రధానప్రవృత్తేర్భోగార్థత్వే మోక్షహేతువివేకఖ్యాత్యభావాదనిర్మోక్షప్రసంగశ్చ అపవర్గార్థత్వే స్వరూపావస్థానరూపముక్తేస్స్వతస్సిద్ధత్వాత్ప్రవృత్తివైయర్థ్యం భోగాభావప్రసంగశ్చేత్యర్థః. తృతీయం దూషయతి—ఉభయార్థతేతి. మీయంతే భుజ్యంత ఇతి మాత్రా భోగ్యాః. "ఔత్సుక్యనివృత్త్యర్థం యథా క్రియాసు ప్రవర్తతే లోకః పురుషస్య విమోక్షార్థం ప్రవర్తతే తద్వదవ్యక్త" మితి కారికోక్తం దూషయతి—న చేతి. ఔత్సుక్యమిచ్ఛావిశేషః కేవలజడస్యాత్మనో వా న యుక్త ఇత్యర్థః. అస్తి పురుషస్య దృక్శక్తిశ్చిద్రూపత్వాత్, అస్తిచ ప్రధానస్య సర్గశక్తిస్త్రిగుణాత్మకత్వాత్' తయోశ్శక్త్యోర్దృశ్యసృష్టి వినా సార్థక్యాయోగాత్ ప్రధానస్య సృష్టౌ ప్రవృత్తిరితి చేన్న శక్త్యోర్నిత్యత్వాత్ సృష్టినిత్యత్వాపత్తేరిత్యాహ—దృక్శక్తీతి.

౭. పురుషస్య ప్రవర్తకత్వం నిరస్తమపి దృష్టాంతేన పునరాశంక్య నిషేధతి—పురుషాశ్మవదితి. ప్రధానస్య స్వాతంత్ర్యం పురుషస్యౌదాసీన్యం చాభ్యుపేతం త్యజ్యేతే

దిత్యర్థః. న చేష్టాపత్తిః; ప్రధానమచేతనం చేతనస్య పురుషార్థం సాధయితుమేవ ప్రవర్తత ఇతి స్వాభ్యుపగమవిరోధాదితి భావః.

శక్తివిహీనః పంగురపరం పురుషం ప్రవృత్తిశక్తిసంపన్నం దృక్ఛక్తి
విహీనమంధమధిష్ఠాయ ప్రవర్తయతి, యథా వా ఽయస్కాంతోఽశ్మా
స్వయమప్రవర్తమానోఽప్యయః ప్రవర్తయతి,ఏవం పురుషః ప్రధానం
ప్రవర్తయిష్యతీతి దృష్టాంతప్రత్యయేన పునః ప్రత్యవస్థానమత్రోచ్యతే
తథాపి నైవ దోషాన్నిర్మోక్షోఽస్తి. అభ్యుపేతహానం తావద్దోష ఆప
తతి ప్రధానస్య స్వతంత్రస్య ప్రవృత్త్యభ్యుపగమాత్, పురుషస్య చ
ప్రవర్తకత్వానభ్యుపగమాత్. కథం చోదాసీనః పురుషః ప్రధానం
ప్రవర్తయేత్. పంగురపి హ్యంధం పురుషం వాగాదిభిః ప్రవర్తయతి,
నైవం పురుషస్య కశ్చిత్ప్రవర్తనవ్యాపారోఽస్తినిష్క్రియత్వాన్నిర్గుణ
త్వాచ్చ. నాప్యయస్కాంతవత్సన్నిధిమాత్రేణ ప్రవర్తయేత్, సన్నిధి
నిత్యత్వేన ప్రవృత్తినిత్యత్వప్రసంగాత్. అయస్కాంతస్య త్వనిత్య
సన్నిధేరస్తి స్వవ్యాపారస్సన్నిధిః, పరిమార్జనాద్యపేక్షా చాస్యాస్తీ
త్యనుపన్యాసః పురుషాశ్మవదితి. తథా ప్రధానస్యాచైతన్యాత్పురుషస్య
చౌదాసీన్యాత్ తృతీయస్య చ తయోస్సంబంధయితురభావాత్ సం
బంధానుపపత్తిః. యోగ్యతానిమిత్తే చ సంబంధే యోగ్యత్వానుచ్ఛే

ఇతి వదంతం సాంఖ్యం ప్రత్యాహ—కథం చేతి. పురుషస్య పరిస్పందః ప్రయత్న
గుణో వా నాస్తీతి వక్తుం హేతుద్వయం. ప్రధానపురుషయోర్నిత్యత్వాద్వ్యాప్త
త్వాచ్చ నిత్యస్సన్నిధిః, అశ్మనస్తు పరిమార్జనమృజుత్వేన స్థాపనమనిత్యసన్నిధిశ్చేతి
వ్యాపారోఽస్తీత్యనుపన్యాసః, న సమదృష్టాంతోపన్యాసో భవతీత్యర్థః. నను చిజ్జడ
యోర్ద్రష్టృదృశ్యభావయోగ్యతాఽస్తి, తయా తద్భావస్సంబంధ ఇత్యత ఆహ—
యోగ్యతేతి. చిజ్జడత్వస్వరూపాయా యోగ్యతాయా నిత్యత్వాత్సంబంధనిత్యత్వా
పత్తిరిత్యర్థః, యథా స్వతంత్రప్రధానప్రవృత్తిపక్షః భోగోఽపవర్గ ఉభయం వా ఫల
మితి వికల్ప్య దూషితః, ఏవం పురుషాధీనప్రధానప్రవృత్తిపక్షోఽపి ఫలాభావేన

నను పురుష ఏవ స్వయమప్రవర్తమానోఽపి ప్రధానప్రవర్తకః స్యాదిత్యా
శంక్యాహ—

లోకే యథా పంగుః పురుషః స్వయమప్రవర్తమానోఽపి అన్యమంధం ప్రవృత్తి
శక్తిమంతం ప్రవర్తయతి, యథా వా అయస్కాంతోఽశ్మా సన్నిధిమాత్రేణాయః
ప్రవర్తయతి, ఏవం పురుషః ప్రవర్తక ఇతి చేత్, తథాపి ప్రధానస్య పురుషప్రే

దాదనిర్మోక్షప్రసంగః. పూర్వవచ్చేహాప్యర్థాభావో వికల్పయితవ్యః, పరమాత్మనస్తు స్వరూపవ్యపాశ్రయమౌదాసీన్యం మాయావ్యపాశ్రయం చ ప్రవర్తకత్వమిత్యస్త్యతిశయః.

సూ. అంగిత్వానుపపత్తేశ్చ. ౮.

ఇతశ్చ న ప్రధానస్య ప్రవృత్తిరవకల్పతే, యద్ధి సత్త్వరజస్తమసామన్యోన్యగుణప్రధానభావముత్సృజ్య సామ్యేన స్వరూపమాత్రేణావస్థానం సా ప్రధానావస్థా, తస్యామవస్థాయామనపేక్షస్వరూపాణాం స్వరూపప్రణాశభయాత్ పరస్పరం ప్రత్యంగాంగిభావానుపపత్తేః బాహ్యస్య చ కస్యచిత్ క్షోభయితురభావాద్గుణవైషమ్యనిమిత్తో మహదాద్యుత్పాదో న స్యాత్.

దూషణీయ ఇత్యాహ—పూర్వవచ్చేతి. సిద్ధాంతే పరమాత్మన ఉదాసీనస్య కథం ప్రవర్తకత్వమిత్యాశంక్యాహ—పరమేతి. సాంఖ్యమతే ఉభయం విరుద్ధం సత్యత్వాత్ అస్మన్మతే కల్పితాకల్పితయోరవిరోధ ఇత్యతిశయః.

౮. కిం ప్రధానావస్థా కూటస్థవన్నిత్యా ఉత వికారిణీ, ఆద్యే దోషమాహ—తస్యామితి. అంగాంగిభావే సామ్యస్వరూపనాశస్స్యాత్, తతః కౌటస్థ్యభంగ ఇతి భయాదంగాంగిత్వానుపపత్తేః సృష్ట్యనుపపత్తిరిత్యర్థః. ద్వితీయం దూషయతి—బాహ్యస్యేతి. చిరకాలావస్థితస్య సామ్యస్య చ్యుతౌ నిమిత్తం వాచ్యం తన్నాస్తీత్యర్థః.

ర్యత్వే స్వాతంత్ర్యాభ్యుపగమవిరోధః, పురుషస్య ప్రవర్తకత్వే కౌటస్థ్యహానిరిత్యాది దోషాణామనిర్మోక్షః. బ్రహ్మణస్త్వావిద్యకం ప్రవర్తకత్వమితి న కౌటస్థ్యహానిః.

అపి చ—

సాంఖ్యమతే గుణత్రయసామ్యావస్థా ప్రకృతిః; సా కూటస్థా వా, వికారిణీ వా. ఆద్యే పరస్పరానపేక్షాణాం గుణానాం సామ్యావస్థాప్రచ్యుత్యభావేన అంగాంగిత్వానుపపత్తేః కార్యానుదయప్రసంగః. ద్వితీయే స్వతః ప్రచ్యుతిః, ఉతాన్యతః; నాద్యః, సదా కార్యప్రసంగాత్; న ద్వితీయః, పురుషస్యౌదాసీన్యాభ్యుపగమహానేః. అతః ప్రచ్యుత్యభావేన అంగాంగిభావానుపపత్తేః కార్యాభావప్రసంగ ఇత్యర్థః.

సూ. అన్యథానుమితౌ చ జ్ఞశక్తివియోగాత్. ౯.

అథాపి స్యాదన్యథా వయమనుమిమీమహే యథా నాయమనంతరోక్తో దోషః ప్రసజ్యేత. న హ్యనపేక్షస్వభావాః కూటస్థాశ్చాస్మాభిర్గుణా అభ్యుపగమ్యంతే ప్రమాణాభావాత్. కార్యవశేన తు గుణానాం స్వభావోఽభ్యుపగమ్యతే, యథా యథా కార్యోత్పాదః ఉపపద్యతే తథా తథైతేషాం స్వభావోఽభ్యుపగంతవ్యః, 'చలం గుణవృత్త'మితి చాస్త్యభ్యుపగమః, తస్మాత్సామ్యావస్థాయామపి వైషమ్యోపగమయోగ్యా ఏవ గుణా అవతిష్ఠంత ఇతి. ఏవమపి ప్రధానస్య జ్ఞశక్తివియోగాద్రచనానుపపత్త్యాదయః పూర్వోక్తదోషాస్తదవస్థా ఏవ. జ్ఞశక్తిమపి త్వనుమిమానః ప్రతివాదిత్వాన్నివర్తేత, చేతనమేకమనేకప్రపంచస్య జగత ఉపాదానమితి బ్రహ్మవాదప్రసంగాత్. వైషమ్యోపగమయోగ్యా అపి గుణాః సామ్యావస్థాయాం నిమిత్తాభావాన్నైవ వైషమ్యం భజేరన్, భజమానా వా నిమిత్తాభావావిశేషాత్సర్వదైవ వైషమ్యం భజేరన్నితి ప్రసజ్యత ఏవాయమనంతరోఽపి దోషః.

---

౯. గుణానాం మిథోఽనపేక్షస్వభావత్వాన్న స్వతో వైషమ్యమిత్యుక్తం. తత్ర హేత్వసిద్ధిమాశంక్య సూత్రకారః పరిహరతి—అన్యథేతి. అనపేక్షస్వభావాదన్యథా సాపేక్షకత్వేన గుణానామనుమానాత్ పూర్వోక్తో దోషో న ప్రసజ్యతే నచైవమపసిద్ధాంతః కార్యానుసారేణ గుణస్వభావస్వీకారాదిత్యాహ—చలం గుణవృత్తమితి. పూర్వసూత్రోక్తాంగిత్వానుపపత్తిదోషాభావమంగీకృత్య పరిహరతి—ఏవమపీతి.. కార్యార్థం జ్ఞానశక్తికల్పనే బ్రహ్మవాదస్స్యాదిత్యర్థః. అంగీకారం త్యజతి—వైషమ్యేతి.

గుణానామనపేక్షస్వభావత్వాత్ న ప్రచ్యుతిరిత్యత్రాసిద్ధిమాశంక్య పరిహరతి న వయమనపేక్షస్వభావాన్కూటస్థాన్ గుణాననుమిమీమహే; అపి తు అన్యథా ప్రకారాంతరేణ గుణానన్యోన్యసాపేక్షాన్; ఏవమనుమితౌ న ప్రాగుక్తదోషప్రసక్తిరితి చేత్, న; జ్ఞశక్తివియోగాత్ గుణానాం జ్ఞానశక్తిరహితత్వాదిత్యర్థః. స్వతః ప్రచ్యుత్యభావేన అంగాంగిభావానుపపత్తేః కార్యానుదయప్రసంగస్తదవస్థ ఏవేతి భావః.

సూ. విప్రతిషేధాచ్చాసమంజసమ్. ౧౦

పరస్పరవిరుద్ధశ్చాయం సాంఖ్యానామభ్యుపగమః, క్వచిత్సప్తేంద్రియాణ్యనుక్రామంతి, క్వచిదేకాదశ, తథా క్వచిన్మహతస్తన్మాత్రసర్గముపదిశంతి క్వచిదహంకారాత్, తథా క్వచిత్త్రీణ్యంతఃకరణాని వర్ణయంతి, క్వచిదేకమితి, ప్రసిద్ధ ఏవ తు శ్రుత్యేశ్వరకారణవాదిన్యా విరోధః తదనువర్తిన్యా చ స్మృత్యా, తస్మాదప్యసమంజసం సాంఖ్యానాం దర్శనమితి. అత్రాహ—నన్వౌపనిషదానామప్యసమంజసమేవ దర్శనం, తప్యతాపకయోర్జాత్యంతరభావానభ్యుపగమాత్. ఏకం హి బ్రహ్మ సర్వాత్మకం సర్వస్య ప్రపంచస్య కారణమభ్యుపగచ్ఛతాం, ఏకస్యైవాత్మనో విశేషౌ తప్యతాపకౌ న జాత్యంతరభూతావిత్యభ్యుపగంతవ్యం స్యాత్. యది చైతౌ తప్యతాపకావేకస్యాత్మనో విశేషౌ స్యాతాం స తాభ్యాం తప్యతాపకాభ్యాం న నిర్ముచ్యేతేతి తాపోపశాంతయే సమ్యగ్దర్శనముపదిశచ్ఛాస్త్రమనర్థకం స్యాత్. న హ్యౌష్ణ్యప్రకాశధర్మకస్య ప్రదీ

---

౧౦. సూత్రం వ్యాచష్టే—పరస్పరేతి. త్వఙ్మాత్రమేవ జ్ఞానేంద్రియమేకమనేకశబ్దాదిజ్ఞానకారణం పంచ కర్మేంద్రియాణి మనశ్చేతి సప్తేంద్రియాణి, జ్ఞానేంద్రియాణి పంచ కర్మేంద్రియాణి పంచ మనశ్చేత్యేకాదశ, బుద్ధిరహంకారో మన ఇతి త్రీణి, ఏకమితి బుద్ధిరేవ, ఏవం పూర్వాపరవిరోధాదితి వ్యాఖ్యాయ శ్రుతిస్మృతివిప్రతిషేధాచ్చేత్యర్థాంతరమాహ—ప్రసిద్ధ ఇతి. తస్మాద్భ్రాంతిమూలత్వాత్ సాంఖ్యశాస్త్రస్య, తేన నిర్దోషవేదాంతసమన్వయస్యావిరోధ ఇతి సిద్ధమ్. స్వమతాసామంజస్యమసహమానస్సాంఖ్యః ప్రత్యవతిష్ఠతే—అత్రాహేతి. తప్యో జీవస్తాపకస్సంసారస్తయోర్భేదానంగీకారాల్లోకప్రసిద్ధస్తప్యతాపకభావో లుప్యేతేత్యర్థః. వివృణోతి—ఏకం హీతి. తథా చ భేదవ్యవహారలోప ఇత్యసమంజసమిత్యర్థః. నను తయోరుపాదానైక్యేఽపి మిథో భేదోఽస్త్యేవ యథైకవహ్న్యాత్మకయోరౌష్ణ్యప్రకాశయోః, అతో న వ్యవహారలోప ఇత్యాశంక్య వహ్నేరివ తాభ్యామాత్మనో మోక్షో న స్యాదిత్యాహ—యది చేత్యాదినా. నను సత్యపి ధర్మిణి స్వభావనాశే మోక్ష ఉపపద్యతే,

---

ఇతశ్చాసంగతం సాంఖ్యమతమిత్యాహ—

సాంఖ్యా హి క్వచిన్మహతః పంచతన్మాత్రసర్గం సంగిరంతే, క్వచిదహంకారాత్,

పస్య తదవస్థస్యైవతాభ్యాంనిర్మోక్షఉపపద్యతే. యోఽపి జలవీచీతరంగ ఫేనాద్యుపన్యాసస్తత్రాపి జలాత్మన ఏకస్య వీచ్యాదయో విశేషా ఆవిర్భావతిరోభావరూపేణ నిత్యా ఏవేతి సమానో జలాత్మనో వీచ్యాదిభిరనిర్మోక్షః. ప్రసిద్ధశ్చాయం తప్యతాపకయోర్జాత్యంతరభావో లోకే. తథాహి, అర్థీ చార్థశ్చాన్యోన్యభిన్నౌ లక్ష్యేతే, యద్యర్థినస్స్వతోఽన్యోఽర్థో న స్యాద్యస్యార్థినో యద్విషయమర్థిత్వం స తస్యార్థో నిత్యసిద్ధ ఏవేతి న తస్య తద్విషయమర్థిత్వం స్యాత్. యథా ప్రకాశాత్మనః ప్రదీపస్య ప్రకాశాఖ్యోఽర్థో నిత్యసిద్ధ ఏవేతి న తస్య తద్విషయమర్థిత్వం తస్య సంభవతి, అప్రాప్తే హ్యర్థేఽర్థినోఽర్థిత్వం స్యాదితి, తథార్థస్యాప్యర్థత్వం న స్యాత్, యది స్యాత్స్వార్థత్వమేవ స్యాత్, న చైతదస్తి. సంబంధిశబ్దౌ హ్యేతావర్థీ చార్థశ్చేతి, ద్వయోశ్చ సంబంధినోస్సంబంధస్స్యాన్నైకస్యైవ, తస్మాద్భిన్నావేవార్థార్థినౌ, తథాఽనర్థానర్థినావపి. అర్థినోఽనుకూలోఽర్థః ప్రతికూలోఽనర్థస్తాభ్యామేకః పర్యాయేణోభాభ్యాం సంబధ్యతే, తత్రార్థస్యాల్పీయస్త్వాత్ భూయస్త్వాచ్చానర్థస్యోభావప్యర్థానర్థావనర్థ ఏవేతి తాపకస్స ఉచ్యతే, తప్యస్తు పురుషో య ఏకః పర్యాయేణోభాభ్యాం సంబధ్యత ఇతి తయోస్తప్యతాపకయోరేకాత్మతాయాం

సత్యేవ జలే వీచ్యాదినాశదర్శనాదిత్యాశంక్య దృష్టాంతాసిద్ధిమాహ—యోఽపీతి. కించ భేదాంగీకారేఽపసిద్ధాంతః అనంగీకారే లోకప్రసిద్ధిబాధ ఇత్యాహ—ప్రసిద్ధశ్చేతి. అర్థో హ్యర్జనాలాభాదినార్థినం తాపయతీతి తాపకః, అర్థీ తప్యస్తయోరభేదే బాధకమాహ—యదీతి. అర్థినోఽన్యస్యార్థస్యాభావాదర్థిత్వాభావవదర్థాదన్యస్యార్థినోఽసత్త్వాదర్థత్వాభావః ప్రసజ్యేతేత్యాహ—తథాఽర్థస్యాపీతి. ప్రసంగస్యేష్టత్వం నిరాకరోతి—న చైతదస్తీతి. అర్థత్వం హి కామనావిషయత్వం తచ్చ కామ్యాదన్యస్య కామయితురసత్త్వాన్న స్యాత్, నాపి స్వార్థత్వమస్తి కామ్యస్యైవ కామయితృత్వాయోగాత్ తస్మాద్భేదోఽఙ్గీకార్య ఇత్యర్థః. ఇతశ్చ భేద ఇత్యాహ—సంబంధీతి. తథాఽనర్థానర్థినావపి భిన్నావిత్యన్వయః. అర్థాఽనర్థయోస్స్వరూపోక్తిపూర్వకం తాపకత్వం స్ఫుటయతి—అర్థినోఽనుకూల ఇతి. అద్వైతమతే ముక్తేరయోగముక్త్వా

క్వచిదేకాదశేంద్రియాణి, క్వచిద్బాహ్యేంద్రియాణి త్వగింద్రియేఽంతర్భావ్య.

మోక్షానుపపత్తిః. జాత్యంతరభావే తు తత్సంయోగహేతుపరిహారాత్స్యాదపి కదాచిన్మోక్షోపపత్తిరితి. అత్రోచ్యతే—నైకత్వాదేవ తప్యతాపకభావానుపపత్తేః, భవేదేష దోషో యద్యేకాత్మతాయాం తప్యతాపకావన్యోన్యస్య విషయవిషయిభావం ప్రతిపద్యేయాతాం, న త్వేతదస్తి ఏకత్వాదేవ. న హ్యగ్నిరేకస్సన్నాత్మానం దహతి ప్రకాశయతి వా, సత్యప్యౌష్ణ్యప్రకాశాదిధర్మభేదే పరిణామిత్వే చ. కిము కూటస్థే బ్రహ్మణ్యేకస్మింస్తప్యతాపకభావస్సంభవేత్. క్వ పునరయం తప్యతాపకభావస్స్యాదితి, ఉచ్యతే—కిం న పశ్యసి కర్మభూతో జీవద్దేహస్తప్యస్తాపకస్సవితేతి. నను తప్తిర్నామ దుఃఖం సా చేతయితుర్నాచేతనస్య దేహస్య, యది హి దేహస్యైవ తప్తిస్స్యాత్సా దేహనాశే స్వయమేవ నశ్యతీతి తన్నాశాయ సాధనం నైషితవ్యం స్యాదితి, ఉచ్యతే—దేహాభావే హి కేవలస్య చేతనస్య తప్తిర్న దృష్టా, న చ త్వయాపి తప్తిర్నామ విక్రియా చేతయితుః కేవలస్యేష్యతే, నాపి దేహచేతనయోస్సంహతత్వమశుద్ధ్యాదిదోషప్రసంగాత్. న చ తప్తేరేవ తప్తిమభ్యుపగచ్ఛసీతి కథం తవాపి తప్యతాపకభావః. సత్త్వం

స్వమతే యోగమాహ—జాత్యంతరేతి. తయా తప్యయా బుద్ధ్యా పురుషస్య సంయోగస్స్వస్వామిభావః తస్య హేతురనాదిరవివేకస్తస్య పరిహారో వివేకస్తస్మాన్నిత్యముక్తస్యాపి పురుషస్య కథంచిదుపచారాన్మోక్షోపపత్తిరిత్యర్థః. యథా యోద్ధృగతౌ జయపరాజయౌ రాజన్యుపచర్యేతే తథా పురుషాదత్యంతభిన్నబుద్ధిగతౌ బంధమోక్షౌ పురుషే ఉపచర్యేతే. తదుక్తం 'నైవ చ బధ్యతే ముచ్యతే చే'తి సిద్ధాంతయతి—అత్రేతి. కిం పరమార్థదృష్ట్యా తప్యతాపకభావానుపపత్తిరుచ్యతే వ్యవహారదృష్ట్యా వా నాద్య ఇత్యాహ—నైకత్వాదేవేతి. దోషత్వమితి శేషః. తస్యాదోషత్వం వివృణోతి—భవేదిత్యాదినా. ఏతత్తాత్త్వికం విషయవిషయిత్వం న త్వస్తీత్యర్థః. యత్ర తప్యతాపక
ావో దృష్టస్తత్రైవేతి వ్యవహారపక్షమాదాయ సిద్ధాంతీ బ్రూతే—కిం న పశ్యసీతి.
ాస్య తప్యత్వే దేహాత్మవాదాపత్తిరితి శంకతే—నన్వితి. అచేతనస్య దేహస్య
ప్తిర్నేతి వదతా సాంఖ్యేన వక్తవ్యం కిం చేతనస్య కేవలస్య తప్తిః కిం వా దేహ
ంహతస్య ఉత తప్తేః ఆహోస్విత్సత్త్వస్య, నాద్య ఇత్యాహ—ఉచ్యత ఇతి. న
య తృతీయావిత్యాహ—నాపీత్యాదినా. చతుర్థం శంకతే—సత్త్వమితి. సత్త్వ

తప్యం తాపకం రజ ఇతి చేన్న, తాభ్యాం చేతనస్య సంహతత్వానుపపత్తేః. సత్త్వానురోధిత్వాచ్చేతనోఽపి తప్యత ఇవేతి చేత్, పరమార్థతస్తర్హి నైవ తప్యత ఇత్యాపతతి, ఇవశబ్దప్రయోగాత్, న చేత్తప్యతే నేవశబ్దో దోషాయ. న హి డుండుభస్సర్ప ఇవేత్యేతావతా సవిషో భవతి సర్పో వా డుండుభ ఇవేత్యేతావతా నిర్విషః. అతశ్చావిద్యాకృతోఽయం తప్యతాపకభావో న పారమార్థిక ఇత్యభ్యుపగంతవ్యమేతత్. నైవం సతి మమాపి కించిద్దుష్యతి. అథ పారమార్థికమేవ చేతనస్య తప్యత్వమభ్యుపగచ్ఛసి తవైవ సుతరామనిర్మోక్షః ప్రసజ్యేత. నిత్యత్వాభ్యుపగమాచ్చ తాపకస్య, తప్యతాపకశక్త్యోర్నిత్యత్వేఽపి సనిమిత్తసంయోగాపేక్షత్వాత్ తప్తేస్సంయోగనిమిత్తాదర్శననివృత్తావాత్యంతికస్సంయోగోపరమస్తతశ్చాత్యంతికో మోక్ష ఉప

రజసస్తప్యతాపకత్వే పురుషస్య బంధాభావాచ్ఛాస్త్రారంభవైయర్థ్యమితి పరిహరతి—న తాభ్యామితి. అసంగత్వేఽపి పురుషస్య తప్యసత్త్వప్రతిబింబత్వాత్తప్తిరితి శంకతే—సత్త్వేతి. తర్హి జలచంద్రస్య చలనవన్మిథ్యైవ తప్తిరిత్యస్మత్పక్ష ఆగత ఇత్యాహ—పరమార్థత ఇతి. ఇవ శబ్దమాత్రేణ కథం మిథ్యా తప్త్యాగమ ఇతి చేదుచ్యతే, ఇవశబ్దస్తప్యబుద్ధిసత్త్వసాదృశ్యం బ్రూతే, తచ్చ సాదృశ్యం పురుషస్య తప్యత్వరూపం చేత్కల్పితమేవ వస్తుతస్తప్త్యభావాదిత్యుపపాదయతి—న చేదితి. పురుషో వస్తుతస్తప్తిశూన్యశ్చేదివశబ్దో న దోషాయ మిథ్యాతప్తిపరత్వాదిత్యర్థః. సత్త్వమిథ్యాసాదృశ్యమేవ దోష ఇతి చేన్నేత్యాహ—నహీతి. సవిషత్వం నిర్విషత్వం చేవ శబ్దార్థః కల్పిత ఏవ ద్రష్టవ్యః. సాంఖ్యస్యావిద్యకే తప్యతాపకత్వే సతి మమాపి కించిన్న దుష్యతి కింత్విష్టమేవ సంపన్నమిత్యర్థః. యది మిథ్యాతప్యత్వాంగీకారేఽపసిద్ధాంతస్స్యాదితి భీత్యా సత్యం తప్యత్వం పురుషస్యేష్యేత తదాప్యపసిద్ధాంతః కౌటస్థ్యహానాదనిర్మోక్షశ్చ సత్యస్యాత్మవన్నివృత్త్యయోగాదిత్యాహ—అథేత్యాదినా. కించ రజసో నిత్యత్వాద్దుఃఖసాతత్యమిత్యాహ—నిత్యత్వేతి. అత్ర సాంఖ్యశ్శంకతే—తప్యేతి. సత్త్వం పురుషో వా తప్యశక్తిః, తాపకశక్తిస్తు రజః, నిమిత్తమవివేకాత్మకమదర్శనం తమః, తేన సహితస్సనిమిత్తస్సంయోగః పురుషస్య గుణస్వామిత్వరూపః తదపేక్షత్వాదిత్యర్థః. మోక్షస్తప్త్యభావః. నిమిత్తస్య నివృత్త్యభావాన్న మోక్ష ఇతి

సప్తేంద్రియాణీతి. ఏవం చ పరస్పరవిప్రతిషేధాదసమంజసం సాంఖ్యమతమ్. తస్మాత్ సాంఖ్యసిద్ధాంతో భ్రాంతిమూల ఏవేతి సిద్ధమ్.

పన్న ఇతి చేన్న, అదర్శనస్య తమసో నిత్యత్వాభ్యుపగమాత్. గుణానాం చోద్భవాభిభవయోరనియతత్వాదనియతస్సంయోగనిమిత్తోపవమ ఇతి వియోగస్యాప్యనియతత్వాత్సాంఖ్యస్యైవానిర్మోక్షోఽపరిహార్యస్స్యాత్. ఔపనిషదస్యాత్మైకత్వాభ్యుపగమాదేకస్య చ విషయవిషయిభావానుపపత్తే ర్వికారభేదస్య చ వాచారంభణమాత్రత్వశ్రవణాదనిర్మోక్షాశంకా స్వప్నేఽపి నోపజాయతే. వ్యవహారే తు యత్ర యథాదృష్ట స్తస్య తాపకభావ స్తత్ర తథైవ స ఇతి న చోదయితవ్యః పరిహర్తవ్యో వా భవతి,

ప్రధానకారణవాదో నిరాకృతః, పరమాణుకారణవాదః ఇదానీం నిరాకర్తవ్యః. తత్రాదౌ తావద్యోఽణుకారణవాదినా బ్రహ్మవాదిని దోష ఉత్ప్రేక్ష్యతే స ప్రతిసమాధీయతే. తత్రాయం వైశేషికాణామభ్యుపగమః, కారణద్రవ్యసమవాయినో గుణాః కార్యద్రవ్యే సమానజాతీయం గుణాంతరమారభంతే శుక్లేభ్య స్తంతుభ్యశ్శుక్లస్య పటస్య ప్రసవదర్శనా త్తద్విపర్యయాదర్శనాచ్చ, తస్మాచ్చేతనస్య బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వేఽభ్యుపగమ్యమానే కార్యేఽపి జగతి చైతన్యం సమవేయాత్ తదదర్శనాత్తు న చేతనం బ్రహ్మ జగత్కారణం భవితుమర్హతీతీమమభ్యుపగమం తదీయయైవ ప్రక్రియయా వ్యభిచారయతి,

---

సిద్ధాంతీ పరిహరతి—నేతి. తమసో నివృత్త్యభావేఽపి వివేకేనోపరమాన్మోక్ష ఇత్యత ఆహ—గుణానాం చేతి. 'చలం గుణవృత్త' మిత్యంగీకారాదితి భావః. పరపక్షే బంధమోక్షవ్యవస్థానుపపత్తిముక్త్వా స్వపక్షముపసంహరతి—ఔపనిషదస్యత్వితి. వస్తుతః ఏకత్వేన బంధాభావాన్న ముక్త్యభావశంకావసరః, వ్యవహారతస్తు భేదాంగీకారాత్తప్యతాపకభావో బంధస్తత్త్వజ్ఞానాత్తన్నివృత్తిశ్చోపపద్యత ఇతి న చోద్యావసరఇత్యర్థః.

ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

వృత్తానువాదేన 'మహద్దీర్ఘవ' దితి స్వమతస్థాపనాత్మకాధికరణస్య సంగతిమాహ—ప్రధానేతి. యద్యపి సాంఖ్యమతనిరాసానంతరం పరమాణువాదో నిరాకర్తవ్యః స్వమతస్థాపనస్య స్మృతిపాదే సంగతత్వాత్ తథాపి పూర్వత్ర ప్రధానగుణానాం సుఖాదీనాం జగత్యనన్వయాత్ ప్రధానస్యానుపాదానత్వముక్తం. తథా బ్రహ్మగుణచైతన్యానన్వయాద్బ్రహ్మణోఽపి నోపాదానత్వమితి దోషో దృష్టాంతసంగతిలాభాదత్ర సమాధీయత ఇత్యర్థః.

సూ. మహద్దీర్ఘవద్వా హ్రస్వపరిమండలాభ్యామ్. ౧౧.

ఏషా తేషాం ప్రక్రియా, పరమాణవః కిల కంచిత్కాలమనారబ్ధకార్యా యథాయోగం రూపాదిమంతః పారిమాండల్యపరిమాణాస్తిష్ఠంతి, తే చ పశ్చాదదృష్టాదిపురస్సరాస్సంయోగసచివాశ్చ సంతో ద్వ్యణుకాదిక్రమేణ కృత్స్నం కార్యజాతమారభంతే, కారణగుణాశ్చ కార్యే గుణాంతరం. యదా ద్వౌ పరమాణూ ద్వ్యణుకమారభేతే తదా పరమాణుగతా రూపాదిగుణవిశేషాశ్శుక్లాదయో ద్వ్యణుకే శుక్లాదీనపరానారభంతే. పరమాణుగుణవిశేషస్తు పారిమాండల్యం న ద్వ్యణుకే పారిమాండల్యమపరమారభతే, ద్వ్యణుకస్య పరిమాణాంతరయోగాభ్యుపగమాత్. అణుత్వహ్రస్వత్వే హి ద్వ్యణుక

---

౧౧. చేతనాద్బ్రహ్మణో జగత్సర్గవాదీ వేదాంతసమన్వయో విషయః, స కిం యస్సమవాయికారణగుణః స కార్యద్రవ్యే స్వసమానజాతీయగుణారంభకస్తంతుశౌక్ల్యవదితి న్యాయేన విరుధ్యతే నవేతి సందేహే న్యాయస్యావ్యభిచారాద్విరుధ్యత ఇతి ప్రాప్తే వ్యభిచారాన్న విరోధ ఇతి సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచష్టే—ఏషేత్యాదినా. యద్యపి 'న విలక్షణత్వా'దిత్యత్ర చేతనాదచేతనసర్గస్సాధితస్తథాపి వైశేషికన్యాయస్య తదీయప్రక్రియయా వ్యభిచారోక్త్యాఽర్థవత్త్వాదస్య సూత్రస్య న గతార్థతా. ప్రళయకాలే పరమాణవో నిశ్చలా అసంయుక్తాస్తిష్ఠంతి సర్గకాలే చాదృష్టవదాత్మసంయోగాత్తేషు కర్మ భవతి, తేన సంయోగాద్ద్రవ్యాంతరసృష్టిర్భవతి, కారణగుణాః కార్యే గుణాంతరమారభంత ఇతి సామాన్యేన ప్రక్రియాముక్త్వా విశేషతస్తామాహ—యదా ద్వావితి. పరమాణుః పరిమండలః తద్గతం పరిమాణం పారిమాండల్యమిత్యుచ్యతే,

---

పూర్వం ప్రపంచస్య ప్రధాననిష్ఠాశబ్దత్వాదిగుణానన్వయాత్ ప్రధానానుపాదానకత్వవత్ బ్రహ్మగుణచేతనత్వానన్వయాత్ బ్రహ్మోపాదానకత్వం న స్యాదితి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

స్వపక్షదోషనిరాసస్య స్మృతిపాదసంబంధేఽపి ఉక్తావాంతరసంగతిలాభాదిహేదమధికరణం లిఖితమితి బోద్ధవ్యమ్. ఫలం పూర్వవత్. చేతనాద్బ్రహ్మణో జగత్సర్గం బ్రువన్ సమన్వయోఽత్ర విషయః. స కిం కారణగుణాః కార్యే స్వసమాన

వర్తినీ పరిమాణే వర్ణయంతి. యదాపి ద్వే ద్వ్యణుకే చతురణుకమారభేతే తదాపి సమానం ద్వ్యణుకసమవాయినాం శుక్లాదీనామారంభకత్వం అణుత్వహ్రస్వత్వే తు ద్వ్యణుకసమవాయిని అపి నైవారభేతే, చతురణుకస్య మహత్త్వదీర్ఘత్వపరిమాణయోగాభ్యుపగమాత్. యదాపి బహవః పరమాణవో బహూని వా ద్వ్యణుకాని ద్వ్యణుకసహితో వా పరమాణుః కార్యమారభతే తదాపి సమానైషా యోజనా. తదేవం యథా పరమాణోః పరిమండలాత్సతోఽణు హ్రస్వం చ ద్వ్యణుకం జాయతే మహద్దీర్ఘం చ త్ర్యణుకాదినపరిమండలం, యథా వా ద్వ్యణుకాదణోః హ్రస్వాచ్చ సతో మహద్దీర్ఘం చ

తచ్చ స్వసమానజాతీయగుణారంభకం న భవతీత్యుక్తన్యాయస్య వ్యభిచార ఇతి భావః. వ్యభిచారస్థలాంతరమాహ—యదాపి ద్వే ఇతి. ద్వే ద్వే ఇతి శబ్దద్వయం పఠితవ్యం, ఏవం సతి చతుర్భిర్ద్వ్యణుకైశ్చతురణుకారంభ ఉపపద్యతే, యథాశ్రుతే తు ద్వాభ్యాం ద్వ్యణుకాభ్యాం మహతశ్చతురణుకస్యారంభో న యుజ్యతే, కారణగతం మహత్త్వం బహుత్వం వా వినా కార్యే మహత్త్వాయోగాదితి మంతవ్యం. ప్రకటార్థకారాస్తు, యద్ద్వాభ్యాం ద్వ్యణుకాభ్యామారబ్ధకార్యే మహత్త్వం దృశ్యతే తస్య హేతుః ప్రచయో నామ ప్రశిథిలావయవసంయోగ ఇతి రావణప్రణీతే భాష్యే దృశ్యత ఇతి చిరంతనవైశేషికదృష్ట్యేదం భాష్యమిత్యాహుః. సర్వథాపి ద్వ్యణుకగతహ్రస్వత్వాణుత్వపరిమాణయోరనారంభకత్వాద్వ్యభిచారః. యద్యపి తార్కికాః ద్వాభ్యామేవ పరమాణుభ్యాం ద్వ్యణుకం త్రిభిర్ద్వ్యణుకైస్త్ర్యణుకమితి కల్పయంతి తథాఽపి తర్కస్యాప్రతిష్ఠానాన్నియమ ఇతి మత్వా బ్రూతే—యదాపి బహవ ఇతి. కారణగుణాశ్శుక్లాదయస్సమానజాతీయగుణారంభకాః, కార్యద్రవ్యపరిమాణం తు న కారణగుణపరిమాణారబ్ధం కిం తు కారణగతసంఖ్యారబ్ధమితి ప్రక్రియా తుల్యేత్యర్థః. ఏవం ప్రక్రియాం దర్శయిత్వా సూత్రం యోజయన్ వ్యభిచారమాహ—తదేవమితి. పరమాణుభ్య ఏవమహద్దీర్ఘం చేత్యనియతప్రక్రియామాశ్రిత్యోక్తం, నియతప్రక్రియామాశ్రిత్య వ్యభిచారమాహ—యథా వేతి. అణుహ్రస్వేభ్యో ద్వ్యణుకా

జాతీయగుణారమ్భకా ఇతి న్యాయేన విరుధ్యతే, న వేతి సందేహే, విరుధ్యత ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—హ్రస్వపరిమండలాభ్యాం ద్వ్యణుకపరమాణుభ్యాం, మహద్దీర్ఘవత్. చశబ్దార్థకవాశబ్దాత్ హ్రస్వాణువచ్చ, చేతనాత్ బ్రహ్మణోఽచేతనం జగద్భవతీతి యోజనా. ఏతదుక్తం భవతి—వైశేషికా హి హ్రస్వాణోర్ద్వ్యణుకాన్మహ

త్ర్యణుకాది జాయతే నాణు నో త హ్రస్వం, ఏవంచేతనాద్బ్రహ్మణో ఽచేతనం జగజ్జనిష్యత ఇత్యభ్యుపగమే కిం తవ చ్ఛిన్నమ్. అథ మన్యసే విరోధినా పరిమాణాంతరేణాక్రాంతం కార్యద్రవ్యం ద్వ్యణుకాదీత్యతో నారంభకాణి కారణగతాని పారిమాండల్యాదీన్యభ్యుపగచ్ఛామి, న తు చేతనావిరోధినా గుణాంతరేణ జగతః ఆక్రాంతత్వమస్తి, యేన కారణగతా చేతనా కార్యే చేతనాంతరం నారభేత, న హ్యచేతనానాం చేతనావిరోధీ కశ్చిద్గుణోఽస్తి, చేతనాప్రతిషేధమాత్రత్వాత్. తస్మాత్పారిమాండల్యాదివైషమ్యాత్ప్రాప్నోతి చేతనాయాః ఆరంభకత్వమితి. మైవం మంస్థాః. యథా కారణే విద్యమానానామపి పారిమాండల్యాదీనామనారంభకత్వమేవం చైతన్యస్యాపీత్యస్యాంశస్య సమానత్వాత్. న చ పరిమాణాంతరాక్రాంతత్వం పారిమాండల్యాదీనామనారంభకత్వే కారణం, ప్రాక్పరిమాణాంతరారంభాత్పారిమాండల్యాదీనామారంభకత్వోపపత్తేః. ఆరబ్ధమపి కార్యద్రవ్యం ప్రాగ్గుణారంభాత్ క్షణమాత్రమగుణం తిష్ఠతీత్యభ్యుపగమాత్. న చ పరిమా

కేభ్యోఽణుద్రవ్యం న జాయతే హ్రస్వమపి న జాయత ఇతి వ్యభిచార ఇత్యర్థః. సూత్రే వా శబ్దశ్చార్థోఽనుక్తగుణసముచ్చయార్థః. తథాచ హ్రస్వపరిమండలాభ్యాం ద్వ్యణుకపరమాణుభ్యాం మహద్దీర్ఘాణువచ్చేతనాదచేతనం జాయత ఇతి సూత్రయోజనా. తత్ర హ్రస్వాన్మహద్దీర్ఘం త్ర్యణుకం పరిమండలాదణు ద్వ్యణుకమితి విభాగః. దృష్టాంతవైషమ్యం శంకతే—అథ మన్యస ఇతి. అచేతనస్యైవ విరోధిగుణ ఇత్యత ఆహ—న హ్యచేతనేతి. కార్యద్రవ్యస్య పరిమాణాంతరాక్రాంతత్వమంగీకృత్యవివక్షితాంశసామ్యమాహ—మైవమితి. అంగీకారం త్యజతి—న చేతి. ఉత్పన్నం హి పరిమాణాంతరం విరోధి భవతి తదుత్పత్తేః ప్రాగ్విరోధ్యభావాత్, ద్వ్యణుకే పారిమాండల్యారంభః కిం న స్యాదిత్యర్థః. నను విరోధిపరిమాణేన సహైవ ద్రవ్యం జాయత ఇత్యత ఆహ—ఆరబ్ధమపీతి. సహోత్పత్తావపసిద్ధాంతః అతో విరోధ్యభావస్సిద్ధ ఇతి భావః. అణుత్వాద్యారంభే వ్యగ్రత్వాత్ పారిమాండల్యాదేః స్వసమానగుణానారంభకత్వమిత్యాశంక్య నిషేధతి—న చేతి. వ్యగ్రత్వమన్యథాసిద్ధిః తత్ర హేతుః

దీర్ఘం చ త్ర్యణుకం జాయతే; ద్వ్యణుకనిష్ఠహ్రస్వత్వాణుత్వే త్ర్యణుకే స్వసమానజాతీయహ్రస్వత్వాణుత్వే నారభేతే; కిం తు ద్వ్యణుకగతత్రిత్వసంఖ్యా త్ర్యణుకే

ణాంతరారంభే వ్యగ్రాణి పారిమాండల్యాదీని, అతస్స్వసమానజాతీయం పరిమాణాంతరం నారభంతే, పరిమాణాంతరస్యాన్యహేతుత్వాభ్యుపగమాత్ 'కారణబహుత్వాత్కారణమహత్త్వాత్ ప్రచయవిశేషాచ్చ మహత్' (వై. అ ౭. ఆ ౧. సూ ౯.) 'తద్విపరీతమణు' (వై. ౭. ౧. ౧౦.) 'ఏతేన దీర్ఘత్వహ్రస్వత్వే వ్యాఖ్యాతే' (వై ౭.౧.౧౭.) ఇతి హి కాణభుజాని సూత్రాణి. న చ సన్నిధానవిశేషాత్ కుతశ్చిత్కారణబహుత్వాదీన్యేవారభంతే న పారిమాండల్యాదీనీత్యుచ్యేత ద్రవ్యాంతరే గుణాంతరే వారభ్యమాణే సర్వేషామేవ కారణగుణానాం స్వాశ్రయసమవాయావిశేషాత్. తస్మాత్స్వభావాదేవ పారిమాండల్యాదీనామనారంభకత్వం తథా చేతనాయా అపీతి ద్రష్టవ్యమ్.

పరిమాణాంతరస్యేతి. అన్యహేతుకత్వే సూత్రాణ్యుదాహరతి—కారణేతి. కారణానాం ద్వ్యణుకానాం బహుత్వాత్త్ర్యణుకే మహత్త్వం మృదో మహత్త్వాద్ఘటే మహత్త్వం ద్వితూలపిండారబ్ధేఽతిస్థూలతూలపిండే ప్రచయాదవయవసంయోగవిశేషాన్మహత్త్వమిత్యర్థః. మహత్త్వవిరుద్ధమణుత్వం పరమాణుగతద్విత్వసంఖ్యయా ద్వ్యణుకే భవతీత్యాహ—తదితి. యన్మహత్త్వస్యాసమవాయికారణం తదేవ మహత్త్వసమానాధికరణస్య దీర్ఘత్వస్య, యచ్చాణుత్వస్యాసమవాయి కారణం తదేవాణుత్వావినాభూతహ్రస్వత్వస్యాసమవాయికారణమిత్యతిదిశతి—ఏతేనేతి. అతో మహత్త్వాదావహేతుత్వాత్పారిమాండల్యాదీనాం వ్యగ్రత్వమసిద్ధమితి భావః. తేషాం సన్నిధివిశేషాభావాన్న సమానగుణారంభకత్వమిత్యపి న వాచ్యమిత్యాహ—న చేతి. పారిమాండల్యాదీనామపి బహుత్వాదివత్ సమవాయికారణగతత్వావిశేషాదిత్యర్థః. తేషామనారంభకత్వే కార్యద్రవ్యస్య విరోధిగుణాక్రాంతత్వం వ్యగ్రత్వమసన్నిధిర్వా న హేతురిత్యుక్తిఫలమాహ—తస్మాదితి. యత్తు కారణగుణాస్స్వసమానగుణారంభకఇతివ్యాప్తేః సామాన్యగుణేషు పారిమాండల్యాదిషువ్యభిచారేఽపి యో ద్రవ్యసమవాయికారణగతో విశేషగుణః స్వసమానజాతీయగుణారంభక ఇతి వ్యాప్తేశ్చైతన్యస్య విశేషగుణత్వాదారంభకత్వం స్యాదితి, తన్మందం, చిత్రపటహేతుతంతుగతేషు నీలాదిరూపేషు విజాతీయ

త్వాదికమారభతే. ఏవం పరిమణ్డలాత్ పరమాణోః అణు ద్వ్యణుకం జాయతే; గతం పారిమాణ్డల్యం పరిమాణం ద్వ్యణుకే తాదృశం పారిమాణ్డల్యం నారపరమాణుగతద్విత్వసంఖ్యా ద్వ్యణుకే హ్రస్వత్వాదికమారభతే—ఇతి

సంయోగాచ్చ ద్రవ్యాదీనాం విలక్షణానాముత్పత్తిదర్శనాత్ సమాన జాతీయాత్సమానజాతీయోత్పత్తివ్యభిచారః. ద్రవ్యే ప్రకృతే గుణో దాహరణమయుక్తమితి చేన్న, దృష్టాంతేన విలక్షణారంభమాత్రస్య వివక్షితత్వాత్. న చ ద్రవ్యస్య ద్రవ్యమేవోదాహర్తవ్యం గుణస్య వా గుణఏవేతి కశ్చిన్నియమే హేతురస్తి. సూత్రకారోఽపి భవతాం ద్రవ్యస్య గుణముదాజహార 'ప్రత్యక్షాప్రత్యక్షాణామప్రత్యక్షత్వా త్సంయోగస్య పంచాత్మకత్వం న విద్యత' ఇతి (వై. అ ౪. ఆ ౨. సూ ౨.) యథా ప్రత్యక్షాప్రత్యక్షయోర్భూమ్యాకాశయోస్సమవయన్ సం యోగోఽప్రత్యక్షః ఏవం ప్రత్యక్షాప్రత్యక్షేషు పంచసు భూతేషు సమవయచ్ఛరీరమప్రత్యక్షం స్యాత్. ప్రత్యక్షం తు శరీరం దృశ్యతే తస్మాన్న పాంచభౌతికమితి. ఏతదుక్తం భవతి—గుణశ్చ సంయోగో ద్రవ్యం శరీరం 'దృశ్యతే' త్వితిచాత్రాపి విలక్షణోత్పత్తిః ప్రపంచితా. నన్వేవం సతి తేనైవైతద్గతం, నేతి బ్రూమః, తత్సాంఖ్యం ప్రత్యుక్తం ఏతత్తు వైశేషికం ప్రతి. నన్వతిదేశోఽపి సమానన్యాయతయాకృతః

చిత్రరూపహేతుషు వ్యభిచారాచ్చైతన్యస్యాత్మత్వేన గుణత్వాభావాచ్చేతి మంతవ్యం. తస్మాచ్చేతనాద్విజాతీయారంభో యుక్త ఇతి స్థితం తత్రోదాహరణాంతరమాహ— సంయోగాచ్చేతి. నను చేతనం బ్రహ్మ కార్యోపాదానత్వాద్ద్రవ్యం, తన్న విలక్షణస్యో పాదానమితి ప్రకృతే కించిద్ద్రవ్యమేవ విలక్షణకార్యకరముదాహర్తవ్యంనసంయోగస్య గుణస్యోదాహరణం యుక్తమితి శంకతే—ద్రవ్యఇతి. గుణాద్ద్రవ్యవచ్చేతనాదచేత నారంభ ఇతి విలక్షణారంభకత్వాంశేఽయం దృష్టాంత ఇతి పరిహరతి—నేతి. అయమ నియమః కణాదసమ్మత ఇత్యాహ—సూత్రకారోఽపీతి. ఏతావతా కథమనియమ స్తత్రాహ—ఏతదుక్తమితి. నవిలక్షణత్వన్యాయేన పునరుక్త్యభావేప్యతిదేశాధికరణేన పునరుక్తిరితి శంకతే—నన్వతిదేశ ఇతి. సమానగుణారంభనియమస్య పారిమాండల్యాది

ప్రక్రియాం ప్రదర్శయంతి. ఇత్థం ప్రదర్శయతాం వైశేషికాణాం కారణగుణాః కార్యే స్వసమానజాతీయగుణారమ్భకా ఇతి న్యాయాభాసం వదతాం కథం న లజ్జా భవేత్, వ్యభిచారస్య స్ఫుటత్వాత్. అతః సమన్వయో న విరుధ్యత ఇతి సిద్ధమ్. 'ఏతేన శిష్టాపరిగ్రహాః...' ఇత్యస్యాయం ప్రపంచ ఇత్యపౌనరుక్త్యమ్.

'ఏతేన శిష్టాపరిగ్రహా అపి వ్యాఖ్యాతాః' ఇతి, సత్యమేతత్. తస్యైవ త్వయం వైశేషికపరీక్షారంభే తత్ప్రక్రియానుగతేన నిదర్శనేన ప్రపంచః కృతః.

సూ. ఉభయథాపి న కర్మాతస్తదభావః. ౧౨.

ఇదానీం పరమాణుకారణవాదం నిరాకరోతి. స చ వాద ఇత్థం సముత్తిష్ఠతి. పటాదీని హి లోకే సావయవాని ద్రవ్యాణి స్వానుగతైస్సంయోగసచివైస్తంత్వాదిభిర్ద్రవ్యైరారభ్యమాణాని దృష్టాని తత్సామాన్యేన యావత్కించిత్సావయవం ద్రవ్యం తత్సర్వం స్వానుగతైరేవ సంయోగసచివైస్తైస్తైర్ద్రవ్యైరారబ్ధమితి గమ్యతే. సచాయమవయ

దృష్టాంతేన భంగార్థమస్యారంభ ఇత్యాహ—సత్యమితి. తస్యైవాతిదేశస్యేత్యర్థః.

ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్.

౧౨. వైశేషికమతపరీక్షామారభతే. 'ఉభయథాపి న కర్మాతస్తదభావః' ఇతి నాస్య ప్రాసంగికేన పూర్వాధికరణేన సంగతిరపేక్షితేతి మన్వానః ప్రధానస్యేశ్వరానధిష్ఠితస్యాకారణత్వేఽపి పరమాణూనాం తదధిష్ఠితానాం కారణత్వమస్త్వితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యా సాంఖ్యాధికరణానంతర్యమస్య వదంస్తాత్పర్యమాహ—ఇదానీమితి. ద్వ్యణుకాదిక్రమేణ పరమాణుభిర్జగదారభ్యత ఇతి వైశేషికరాద్ధాంతోఽత్ర విషయః, స కిం మానమూలో భ్రాంతిమూలో వేతి సందేహే పూర్వపక్షయతి—స చేతి. తైః పటాదిభిస్సామాన్యం క్షిత్యాదేః కార్యద్రవ్యత్వం తేనేత్యర్థః. విమతం సావయవం క్షిత్యాదికం స్వన్యూనపరిమాణసంయోగసచివానేకద్రవ్యారబ్ధం కార్యద్రవ్యత్వాత్ ఘటాదివదితి ప్రయోగః. స్వేష్టపరమాణుసిద్ధ్యర్థాని సాధ్యవిశేషణాని. నన్వేతావతా కథం పరమాణుసిద్ధిస్తత్రాహ—స చాయమితి. విమతం సావయవత్వం పక్షతావచ్ఛేదకం

ప్రాసంగికావ్యవహితేనాస్య న సంగత్యపేక్షా. వ్యవహితేన తు—పూర్వం ప్రధానస్య చేతనానధిష్ఠితత్వాత్కారణత్వాభావే ఉక్తే; తర్హి చేతనాధిష్ఠితాః పరమాణవః కారణం జగత ఇతి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే వైశేషికసిద్ధాంతవిరోధే సమన్వయాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తదవిరోధేఽతత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. పరమాణుప్రక్రియయా జగదుత్పత్తిరితి వైశేషికరాద్ధాంతోఽత్ర విషయః. స కిం ప్రమాణమూలః, భ్రాంతిమూలో వేతి సందేహే, ప్రమాణ

వావయవివిభాగో యతో నివర్తతే సోఽపకర్షపర్యంతగతః పరమాణుః, సర్వం చేదం గిరిసముద్రాదికం సావయవం జగత్, సావయవత్వాదాద్యంతవత్, న చాకారణేన కార్యేణ భవితవ్యమిత్యతః పరమాణవో జగతః కారణమితి కణభుగభిప్రేయాయ. తానీమాని చత్వారి భూతాని భూమ్యుదకతేజఃపవనాఖ్యాని సావయవాన్యుపలభ్య చతుర్విధాః పరమాణవః పరికల్ప్యంతే. తేషాం చాపకర్షపర్యంతగతత్వేన పరతో విభాగాసంభవాద్వినశ్యతాం పృథివ్యాదీనాం పరమాణుపర్యంతో విభాగో భవతి స ప్రళయకాలః. తతస్సర్గకాలే వాయవీయేష్వణుష్వదృష్టాపేక్షం కర్మోత్పద్యతే, తత్కర్మ స్వాశ్రయమణుమణ్వంతరేణ సంయునక్తి తతో ద్వ్యణుకాదిక్రమేణ వాయురుత్పద్యతే, ఏవమగ్నిరేవమాపః ఏవం పృథివ్యేవమేవ శరీరం సేంద్రియమిత్యేవం సర్వమిదం జగదణుభ్యస్సంభవతి, అణుగతేభ్యశ్చ రూపాదిభ్యో ద్వ్యణుకాదిగతాని రూపాదీని సంభవంతి తంతుపటన్యాయేనేతి కాణాదా మన్యంతే. తత్రేదమభిధీయతే—విభాగావస్థానాం తావదణూనాం సంయోగః కర్మాపేక్షోఽ

యతో నివర్తతే. స స్వన్యూనపరిమాణవ్యాపకస్యాపకర్షస్య పర్యంతత్వేనావసానభూమిత్వేనావగతః పరమాణురిత్యర్థః. యావత్సావయవమనుమానప్రవృత్తేః ద్వ్యణుకన్యూనద్రవ్యం నిరవయవం సిద్ధ్యతీతి భావః. జగన్నిత్యత్వవాదాత్కార్యద్రవ్యత్వహేత్వసిద్ధిరితి వదంతం ప్రత్యాహ—సర్వం చేతి. వివుతమాద్యంతవత్, సావయవత్వాత్పటవదిత్యర్థః. హేతోరసిద్ధిం నిరస్యాప్రయోజకత్వం నిరస్యతి—న చేతి. తే కతివిధాః ఇత్యాకాంక్షాయామాహ—తానీతి. ప్రళయేష్వేషామపి నాశాన్న జగత్కారణత్వమిత్యాశంక్యాహ—తేషాం చేతి. అవయవానాం విభాగాన్నాశాద్వాఽవయవినో నాశః పరమాణూనాం నిరవయవత్వేనావయవవిభాగాదేర్నాశహేతోరసంభవాన్న నాశ ఇత్యర్థః. తేషాం నిత్యత్వే ఫలితం సృష్టిక్రమమాహ—తత ఇతి. ఏవం కాణాదమతస్య మానమూలత్వోక్త్యేన వేదాంతసమన్వయస్య విరోధాదసిద్ధిరితి పూర్వపక్షే ఫలం తస్య భ్రాంతిమూలత్వాదవిరోధ ఇతి సిద్ధాంతయతి—తత్రేదమితి. ప్రళయే విభ

మూల ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—వైశేషికాః ఖలు కర్మణా ప్రాక్సృష్టేర్నిశ్చలయోః పరమాణ్వోః సంయోగే ద్వ్యణుకాద్యుత్పత్తిరిత్యాచక్షతే. తస్య కర్మణః కించిన్నిమిత్తమభ్యుపగమ్యతే వా, న వా. ఆద్యే, కర్మనిమిత్తత్వేన ప్రసిద్ధం జీవ

భ్యుపగంతవ్యః కర్మవతాం తంత్వాదీనాం సంయోగదర్శనాత్, కర్మణశ్చ కార్యత్వాన్నిమిత్తం కిమప్యభ్యుపగంతవ్యమ్, అనభ్యుపగమే నిమిత్తాభావాన్నాణుష్వాద్యం కర్మ స్యాత్, అభ్యుపగమేఽపి యది ప్రయత్నోఽభిఘాతాదిర్వా యథాదృష్టం కిమపి కర్మణో నిమిత్తమభ్యుపగమ్యేత తస్యాసంభవాన్నైవాణుష్వాద్యం కర్మ స్యాత్, న హి తస్యామవస్థాయామాత్మగుణః ప్రయత్నస్సంభవతి శరీరాభావాత్. శరీరప్రతిష్ఠే హి మనస్యాత్మన స్సంయోగే సత్యాత్మగుణః ప్రయత్నో జాయేత. ఏతేనాభిఘాతాద్యపి దృష్టం నిమిత్తం ప్రత్యాఖ్యాతవ్యం సర్గోత్తరకాలం హి తత్సర్వం నాద్యస్య కర్మణో నిమిత్తం సంభవతి, అథాదృష్టమాద్యస్య కర్మణో నిమిత్తమిత్యుచ్యేత, తత్పునరాత్మసమవాయి స్యాదణుసమవాయి వా. ఉభయథాపి నాదృష్టనిమిత్తమణుషు కర్మావకల్పేత, అదృష్టస్యాచేతనత్వాత్. న హ్యచేతనం చేతనేనానధిష్ఠితం స్వతంత్రం ప్రవర్తతే ప్రవర్తయతి వేతి సాంఖ్యపరీక్షాయామభిహితమ్. ఆత్మనశ్చానుత్పన్నచైతన్యస్య తస్యామవస్థాయా

క్తానాం పరమాణూనామన్యతరకర్మణోభయకర్మణా వా సంయోగో వాచ్యః, కర్మణశ్చ నిమిత్తం ప్రయత్నాదికం దృష్టం, యథా ప్రయత్నవదాత్మసంయోగాద్దేహచేష్టా వాయ్వాద్యభిఘాతాద్వృక్షాదిచలనం, హస్తనోదనాత్ ఇష్వాదిగమనం తద్వదణుకర్మణో దృష్టం నిమిత్తమభ్యుపగమ్యతే న వా, ద్వితీయే కర్మానుత్పత్తిః, నాద్యః ప్రయత్నాదేస్సృష్ట్యుత్తరకాలీనత్వాదిత్యుభయథాపి న కర్మ సంభవతి, అతః కర్మాసంభవాత్ తస్య సంయోగపూర్వకద్వ్యణుకాదిసర్గస్యాభావ ఇతి సూత్రార్థః. స్థిరస్య వేగవద్ద్రవ్యసంయోగవిశేషోఽభిఘాతః స ఏవ చలస్య నోదనమితి భేదః, దృష్టనిమిత్తాభావేఽప్యదృష్టవదాత్మసంయోగాదణుషు కర్మేతి శంకతే—అథాదృష్టమితి. వికల్పపురస్సరం దూషయతి—తత్పునరితి. జడాత్మవత్పరమాణోరాశ్రయత్వం కిం న స్యాదితి మత్వా వికల్పః కృత ఇతి మంతవ్యం. అత్రాపి సూత్రం యోజయతి—ఉభయథేతి. జీవాధిష్ఠితమదృష్టం నిమిత్తమస్త్విత్యత ఆహ—ఆత్మనశ్చేతి. అచేతనత్వాన్నాధిష్ఠాతృత్వమితి శేషః. భిన్నేశ్వరస్యాధిష్ఠాతృత్వమగ్రే నిరాకరిష్యతే, అచేతనత్వా

ప్రయత్నాభిఘాతాదికమంగీకర్తవ్యమ్. న హి తత్సంభవతి, సృష్ట్యుత్తరకాలీనత్వాత్ తస్య. ద్వితీయే కర్మానుత్పత్తిః. అత ఉభయథాపి న కర్మ, అదృష్టస్యాచేతనస్య స్వతః కర్మాభిముఖ్యాయోగాత్, అతః కర్మాభావాత్, తదభావః ద్వ్యణుకాదిక్రమేణ

మచేతనత్వాదాత్మసమవాయిత్వాభ్యుపగమాచ్చ నాదృష్టమణుషు కర్మణో నిమిత్తం స్యాదసంబంధాత్. అదృష్టవతా పురుషేణాస్త్వణూనాం సంబంధ ఇతి చేత్సంబంధసాతత్యాత్ ప్రవృత్తిసాతత్యప్రసంగో నియామకాంతరాభావాత్. తదేవం నియతస్య కస్యచిత్కర్మనిమిత్తస్యాభావాన్నాణుష్వాద్యం కర్మ స్యాత్కర్మాభావాత్తన్నిబంధనస్సంయోగో న స్యాత్, సంయోగాభావాచ్చ తన్నిబంధనం ద్వ్యణుకాది కార్యజాతం న స్యాత్. సంయోగశ్చాణోరణ్వంతరేణ సర్వాత్మనా వా స్యాదేకదేశేన వా, సర్వాత్మనా చేదుపచయానుపపత్తేరణుమాత్రత్వప్రసంగో దృష్టవిపర్యయప్రసంగశ్చ. ప్రదేశవతో ద్రవ్యస్య ప్రదేశవతా ద్రవ్యాంతరేణ సంయోగస్య దృష్టత్వాత్. ఏకదేశేన చేత్సావయవత్వప్రసంగః పరమాణూనాం కల్పితాః ప్రదేశాస్స్యురితి చేత్కల్పితానామవస్తుత్వాదవస్త్వేవ సంయోగ ఇతి వస్తునః కార్యస్యాసమవాయికారణం న స్యాత్, అసతి చాసమవాయికారణే ద్వ్యణు

మదృష్టస్య కర్మనిమిత్తత్వాభావే హేతురుక్తః. హేత్వంతరమాహ—ఆత్మసమవాయిత్వేతి. గురుత్వవదదృష్టమపి స్వాశ్రయసంయుక్తే క్రియాహేతురితి శంకతే—అదృష్టవతేతి. విభుసంయోగస్యాణుషు సదా సత్త్వాత్ క్రియాసాతత్యే ప్రళయాభావస్స్యాదితి దూషయతి—సంబంధేతి. కాదాచిత్కప్రవృత్తేరదృష్టనియమ్యత్వాయోగేఽపీశ్వరాన్నియమ ఇత్యతఆహ—నియామకాంతరేతి. యజ్జ్ఞానం తచ్ఛరీరజన్యమితి వ్యాప్తివిరోధేన నిత్యజ్ఞానాసిద్ధేస్తద్గుణఈశ్వరోఽనాస్తి, అస్తిత్వేఽపిసదా సత్త్వాన్న నియామకత్వమితి భావః. సూత్రార్థం నిగమయతి—తదేవమితి. సంయోగస్య హేతుత్వం ఖండయిత్వా స్వరూపం ఖండయతి—సంయోగశ్చాణోరితి సంయోగస్య వ్యాప్యవృత్తిత్వే ఏకస్మిన్నితరస్యాంతర్భావాత్కార్యస్య బహులత్వాయోగాత్సర్వం కార్యం పరమాణుమాత్రం స్యాదిత్యర్థః. కించ సాంశద్రవ్యే సంయోగస్యైకాంశవృత్తిత్వం దృష్టం తద్విరోధాద్వ్యాప్యవృత్తిత్వం న కల్ప్యమిత్యాహ—దృష్టేతి. పరమాణోస్సంయోగ ఏకదేశేన చేదితి సంబంధః. దిగ్భేదేన కల్పితప్రదేశస్థసంయోగస్యాపి కల్పితత్వాత్తతః కార్యం నోత్పద్యేత 'ఉత్పన్నం వా మిథ్యా స్యాదిత్యపసిద్ధాంత ఇత్యర్థః. కాణాదానాం సర్గప్రత్యుక్త్యా సూత్రం యోజయిత్వా ప్రళయనిరాసేఽపి సూత్రం యోజయతి—

సృష్ట్యుక్త్వాదస్యాభావ ఇతి దిక్. తస్మాద్వైశేషికసిద్ధాంతో భ్రాంతిమూల ఇతి సిద్ధమ్.

కాదికార్యద్రవ్యం నోత్పద్యేత. యథా చాదిసర్గే నిమిత్తాభావాత్సంయోగోత్పత్త్యర్థం కర్మ నాణూనాం సంభవత్యేవం మహాప్రళయేఽపి విభాగోత్పత్త్యర్థకం కర్మ నైవాణూనాం సంభవేత్. నహి తత్రాపి కించిన్నియతం తన్నిమిత్తం దృష్టమస్తి. అదృష్టమపి భోగప్రసిద్ధ్యర్థం న ప్రళయప్రసిద్ధ్యర్థమిత్యతో నిమిత్తాభావాన్న స్యాదణూనాం సంయోగోత్పత్త్యర్థం విభాగోత్పత్త్యర్థం వా కర్మ, అతశ్చ సంయోగవిభాగాభావాత్తదాయత్తయోస్సర్గప్రళయయోరభావః ప్రసజ్యేత, తస్మాదనుపపన్నోఽయం పరమాణుకారణవాదః.

సూ. సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ సామ్యాదనవస్థితేః. ౧౩.

సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ తదభావ ఇతి ప్రకృతేనాణుకారణవాదనిరాకరణేన సంబంధ్యతే, ద్వాభ్యాం చాణుభ్యాం ద్వ్యణుకముత్పద్యమానమత్యంతభిన్నమణుభ్యామణ్వోస్సమవైతీత్యభ్యుపగమ్యతే

యథా చేతి. పరమాణూనాం కర్మణా సంయోగాత్సర్గః విభాగాత్ప్రళయ ఇతి ప్రక్రియా న యుక్తా, యుగపదనంతపరమాణూనాం విభాగే నియతస్యాభిఘాతాదేర్దృష్టస్య నిమిత్తస్యాసత్త్వాత్ ధర్మాధర్మరూపాదృష్టస్య సుఖదుఃఖార్థత్వేన సుఖదుఃఖశూన్యప్రళయప్రయోజకత్వాయోగాన్నాదృష్టనిమిత్తకేన కర్మణా విభాగస్సంభవతి, తథా చ దృష్టాదృష్టనిమిత్తయోరసత్త్వాదుభయథాపి సంయోగార్థత్వేన విభాగార్థత్వేన చ కర్మ నాస్తి, అతః కర్మాభావాత్తయోస్సంయోగవిభాగపూర్వకయోః సర్గప్రళయయోరభావ ఇతి సూత్రయోజనా.

౧౩. సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ, తదభావః. అణువాదాసంభవ ఇతి యోగ్యతయా సంబధ్యతే, ద్వ్యణుకసమవాయయోః పరమాణుభిన్నత్వసామ్యాత్ ద్వ్యణుక

కిం చ—

తదభావ ఇత్యనుషంగః. తస్య ద్వ్యణుకాదిసృష్ట్యుత్పాదస్యాభావః. కుతః, పరమాణుద్వ్యణుకానాం సమవాయాభ్యుపగమాత్. అస్త్వభ్యుపగమః, కిం తేన— సామ్యాదనవస్థితేః. యథైవ హి అణుభ్యామత్యంతభిన్నం సత్ ద్వ్యణుకం సమవాయేన

భవతా, నచైవమభ్యుపగచ్ఛతా శక్యతేఽణుకారణవాదస్సమర్థయితుమ్, కుతః. సామ్యాదనవస్థితేః. యథైవ హ్యణుభ్యామత్యంతభిన్నం సద్ద్వ్యణుకం సమవాయలక్షణేన సంబంధేన తాభ్యాం సంబధ్యతే, ఏవం సమవాయోఽపి సమవాయిభ్యోఽత్యంతభిన్నస్సన్ సమవాయలక్షణేనాన్యేనైవ సంబంధేన సమవాయిభిస్సంబధ్యేతాత్యంతభేదసామ్యాత్, తతశ్చ తస్య తస్యాన్యోఽన్యస్సంబంధకః కల్పయితవ్యః ఇత్యనవస్థా ప్రసజ్యేత. నన్విహ ప్రత్యయగ్రాహ్యః సమవాయో నిత్యసంబద్ధ ఏవ సమవాయిభిర్గృహ్యతే నాసంబద్ధః సంబంధాంతరాపేక్షో వా, తతశ్చ న తస్యాన్యస్సంబంధకః కల్పయితవ్యః యేనానవస్థా ప్రసజ్యేతేతి. నేత్యుచ్యతే, సంయోగోఽప్యేవంసతి సంయోగిభిర్నిత్యసంబద్ధ ఏవేతి సమవాయవన్నాన్యం సంబంధమపేక్షేత, అథార్థాంతరత్వాత్సంయోగస్సంబంధాంతరమపేక్షేత, సమవాయోఽపి తర్హ్యర్థాంతరత్వాత్ సంబంధాంతరమపేక్షేత. నచగుణత్వాత్సంయోగస్సంబంధాంతరమపేక్షతే, న సమవాయోఽగుణత్వాదితి యుజ్యతే వక్తుమ్, అపేక్షాకారణస్య తుల్యత్వాత్ గుణపరిభాషాయాశ్చాతంత్రత్వాత్, తస్మా

త్సమవాయస్యాపి సమవాయాంతరమిత్యనవస్థితిరిత్యర్థః. నన్విహ తంతుషు పటఇత్యాది విశిష్టధీనియామకస్సమవాయో న సంబంధాంతరమపేక్షతే, స్వరూపేణైవ నిత్యసంబద్ధత్వాదితి శంకతే—నన్విహేతి. సంయోగస్యాపి స్వరూపసంబంధోపపత్తేః సమవాయో న స్యాదితి దూషయతి—నేతి. సంబంధిభిన్నత్వాచ్ఛేదపేక్షా సమవాయస్యాపి తుల్యా. గుణపరిభాషాయాశ్చేతి గుణత్వాభావేఽపి కర్మసామాన్యాదీనాం సమవాయాంగీకారాద్గుణత్వం సమవాయిత్వే న వ్యాపకం నాపి వ్యాప్యం గుణస్యాపి సమవాయవత్స్వరూపసంబంధసంభవేన వ్యాప్త్యనుకూలతర్కాభావాత్, తస్మాత్సంబంధిభిన్నత్వమేవ సంబంధాంతరాపేక్షాయాం కారణం తస్య సమవాయేఽపి తుల్యత్వాదనవస్థా దుర్వారా, సా చ మూలక్షయకరీ తయా సమవాయాసిద్ధౌ సమవేతద్వ్యణుకాసిద్ధేరిత్యర్థః.

తాభ్యాం సంబధ్యతే, ఏవం సమవాయోఽపి సమవాయిభ్యోఽత్యంతభిన్నః సన్ అన్యేన సమవాయేన సమవాయిభిః సంబధ్యేత, అత్యంతభేదసామ్యాత్; తతశ్చ తస్యాఽన్యోఽన్యః సమవాయః కల్పనీయ ఇత్యనవస్థానాత్. ఏవం చ సమవాయాసిద్ధౌ సమవేతద్వ్యణుకాదిసృష్ట్యసిద్ధిః స్యాదిత్యర్థః.

ధర్మాంతరం సమవాయమభ్యుపగచ్ఛతః ప్రసజ్యేతైవానవస్థా. ప్రసజ్యమానాయాం చానవస్థాయామేకాసిద్ధౌ సర్వాసిద్ధేర్ద్వాభ్యామణుభ్యాం ద్వ్యణుకం నైవోత్పద్యేత,తస్మాదప్యనుపపన్నః పరమాణుకారణవాదః.

సూ. నిత్యమేవ చ భావాత్. ౧౪.

అపిచాణవః ప్రవృత్తిస్వభావా వానివృత్తిస్వభావా వా ఉభయస్వభావా వా అనుభయస్వభావా వాఽభ్యుపగమ్యేరన్, గత్యంతరాభావాత్ చతుర్ధాపి నోపపద్యతే. ప్రవృత్తిస్వభావత్వే నిత్యమేవ ప్రవృత్తేర్భావాత్ ప్రళయాభావప్రసంగః. నివృత్తిస్వభావత్వేఽపి నిత్యమేవ నివృత్తేర్భావాత్ సర్గాభావప్రసంగః. ఉభయస్వభావత్వం చ విరోధాదసంభావ్యమ్. అనుభయస్వభావత్వే తు నిమిత్తవశాత్ ప్రవృత్తినివృత్త్యోరభ్యుపగమ్యమానయోరదృష్టాదేర్నిమిత్తస్య నిత్యసన్నిధానాన్నిత్యప్రవృత్తిప్రసంగః, అతంత్రత్వేఽప్యదృష్టాదేర్నిత్యాప్రవృత్తిప్రసంగః, తస్మాదప్యనుపపన్నః పరమాణుకారణవాదః.

సూ. రూపాదిమత్త్వాచ్చ విపర్యయో దర్శనాత్. ౧౫.

సావయవానాం ద్రవ్యాణామవయవశో విభజ్యమానానాం

---

౧౪. సూత్రం వ్యాచష్టే—అపిచేతి. అనుభవస్వభావత్వే నైమిత్తికప్రవృత్తిర్వాచ్యా, నిమిత్తం చ కాలాదృష్టాదికం నిత్యసన్నిహితమితి నిత్యమేవ ప్రవృత్తిప్రసంగః, తస్యానిమిత్తత్వే ప్రవృత్త్యభావ ఇత్యర్థః.

౧౫. కించ పరమాణవస్సమవాయికారణవంతః కారణాపేక్షయా స్థూలా అనిత్యాశ్చ రూపవత్త్వాద్రసవత్త్వాద్గంధవత్త్వాత్ స్పర్శవత్త్వాద్ఘటవదితి సూత్రం యోజయితుం పరప్రక్రియామాహ—సావయవానామిత్యాదినా. నన్వత్ర పరమాణుత్వం

అపి చ—

పరమాణూనాం ప్రవృత్తిస్వభావత్వే ప్రవృత్తేః నిత్యమేవ భావాత్ ప్రలయాభావప్రసంగః. నివృత్తిస్వభావత్వే నివృత్తేః నిత్యమేవ సత్త్వాత్ సృష్ట్యభావప్రసంగ ఇత్యర్థః.

యతః పరో విభాగో న సంభవతి తే చతుర్విధా రూపాదిమంతః పరమాణవః చతుర్విధస్య రూపాదిమతో భూతభౌతికస్యారంభకా నిత్యాశ్చేతి యద్వైశేషికా అభ్యుపగచ్ఛంతి స తేషామభ్యుపగమో నిరాలంబన ఏవ, యతో రూపాదిమత్త్వాత్ పరమాణూనామణుత్వనిత్యత్వవిపర్యయః ప్రసజ్యేత, పరమకారణాపేక్షయా స్థూలత్వమనిత్యత్వం చ తేషామభిప్రేతవిపరీతమాపద్యేతేత్యర్థః. కుతః, ఏవం లోకే దృష్టత్వాత్, యద్ధి లోకే రూపాదిమద్వస్తు తత్ స్వకారణాపేక్షయా స్థూలమనిత్యం చ దృష్టమ్, తద్యథా పటస్తంతూనపేక్ష్య స్థూలోఽనిత్యశ్చ భవతి, తంతవశ్చాంశూనపేక్ష్య స్థూలా అనిత్యాశ్చ భవంతి, తథా చామీ పరమాణవో రూపాదిమంతస్తైరభ్యుపగమ్యంతే, తస్మాత్తేఽపి కారణవంతస్తదపేక్షయా స్థూలా అనిత్యాశ్చ ప్రాప్నువంతి. యచ్చ నిత్యత్వే కారణం తైరుక్తం 'సదకారణవన్నిత్య'మితి (వై. అ ౪. ఆ ౧ సూ ౧.) తదప్యేవం సత్యణుషు న సంభవతి, ఉక్తేన ప్రకారేణాణూనామపి

పక్షతావచ్ఛేదకం తద్విరుద్ధం స్థూలత్వం కథం సాధ్యత ఇతి చేన్న, వాయుత్వతేజస్త్వాదేః పృథగవచ్ఛేదకత్వాత్, న చాప్రయోజకతా కారణశూన్యత్వే నిత్యత్వే చాత్మవద్రూపాది మత్త్వాయోగాత్. న చ తర్హి వాయుః కారణవానితి పృథక్ సాధనే రూపాదిహేతూనాం భాగాసిద్ధ్యభావేఽపి సిద్ధసాధనతా స్యాదితి వాచ్యం, యత్ర స్పర్శస్తత్సకారణం యత్రరూపం తత్సకారణమితి వ్యాప్తిగ్రహకాలే వాయుత్వాద్యవచ్ఛేదేన సాధ్యసిద్ధ్యభావాదితి భావః. పరమాణవో నిత్యాః సత్త్వే సత్యకారణవత్త్వాదాత్మవదితి సత్ప్రతిపక్షముత్థాప్య విశేష్యాసిద్ధ్యా దూషయతి—యచ్చ నిత్యత్వఇతి. సత్త్వంభావత్వం ప్రాగభావనిరాసార్థం నిత్యత్వప్రతిషేధస్యప్రతియోగికః అభావత్వాత్ ఘటాభావవదితి నిత్యత్వస్య క్వచిత్సిద్ధౌ కార్యమనిత్యమితి విశేషతః కార్యే నిత్యత్వప్రతిషేధాత్కారణభూతపరమాణుషు నిత్యత్వం సిద్ధ్యతి, అన్యథా ప్రతియోగ్యభావే ప్రతిషేధానుపపత్తిరితి కణాదోక్తమనూద్యాన్యథాసిద్ధ్యా దూష

ఇత్థం పరమాణూనాం కారణత్వం నిరాకృత్య నిరవయవత్వాదికం నిరాకర్తుమాహ—

వైశేషికమతే జగత్కారణపరమాణూనాం రూపాదిమత్త్వాత్ నిరవయవత్వా

కారణవత్త్వోపపత్తేః, యదపి నిత్యత్వే ద్వితీయం కారణముక్తం. 'అనిత్యమితి చ విశేషతః ప్రతిషేధాభావః' ఇతి (వై.అ౪.ఆ౧.సూ౪) తదపి నావశ్యం పరమాణూనాం నిత త్వం సాధయతి, అసతి హి యస్మిన్ కస్మింశ్చిన్నిత్యే వస్తుని నిత్యశ న నఞ్సమాసో నోపపద్యతే న పునః పరమాణునిత్యత్వమేవాపే ్యతే. తచ్చాస్త్యేవ నిత్యం పరమకారణం బ్రహ్మ. న చ శబ్దార్థవ్యవహారమాత్రేణ కస్యచిదర్థస్య ప్రసిద్ధిర్భవతి, ప్రమాణాంతరసిద్ధయోశ్శబ్దార్థయోర్వ్యవహారావతారాత్. యదపి నిత్యత్వే తృతీయం కారణముక్తం 'అవిద్యా చే'తి (వై.అ౪ ఆ ౧ సూ౫.) తద్యద్యేవం విప్రీయేత సతాం పరిదృశ్యమానకార్యాణాం కారణానాం ప్రత్యక్షేణాగ్రహణమవిద్యేతి, తతో ద్వ్యణుకనిత్యతాప్యాపద్యేత. అథాద్రవ్యత్వే సతీతి విశేష్యేత తథాప్యకారణవత్త్వమేవ నిత్యతానిమిత్తమాపద్యేత, తస్య చ ప్రాగేవోక్తత్వాత్ 'అవిద్యా చే'తి పునరుక్తం స్యాత్, అథాపి కారణవిభాగాత్కారణవినాశాచ్చాన్యస్య తృతీయస్య వినాశహేతోరసంభవోఽవిద్యా సా పరమాణూనాం

యతి—యదపీతి. కార్యే నిత్యత్వప్రతిషేధవ్యవహారమంగీకృత్య బ్రహ్మణి ప్రతియోగిప్రసిద్ధిరుక్తా, వస్తుతస్తు విశేషవ్యవహార ఏవాసిద్ధః, కారణనిత్యత్వస్య ప్రమాణాంతరేణ జ్ఞానం వినా కార్యమనిత్యమితి వ్యవహారాయోగాదిత్యాహ—న చ శబ్దేతి. యది ప్రమాణాంతరం కారణనిత్యత్వే స్యాత్తదాయం వ్యవహారస్సమూలో భవతి తతో మూలజ్ఞానాత్ ప్రాగ్వ్యవహారమాత్రాన్న వస్తుసిద్ధిః వటే యక్షవ్యవహారాదపి తత్సిద్ధిప్రసంగాత్, మూలజ్ఞానే తు తేనైవ విశేషసిద్ధేర్వ్యవహారోపన్యాసవైయర్థ్యమితి భావః. ఏవం పరమాణునిత్యత్వే కాణాదసూత్రద్వయం నిరస్య తృతీయం నిరస్యతి—యదపీతి. సతామణూనాం దృశ్యమానస్థూలకార్యాణాం ప్రత్యక్షేణ కారణాజ్ఞానమవిద్యేతి యది సూత్రార్థః తర్హ్యప్రత్యక్షకారణత్వం నిత్యత్వే హేతుస్స్యాత్, తన్న, ద్వ్యణుకే వ్యభిచారాదిత్యర్థః. యద్యారంభకద్రవ్యశూన్యత్వం హేతువిశేషణం తదా విశేష్యవైయర్థ్యమాపద్యేత పునరుక్తిశ్చేత్యాహ—అథేత్యాదినా. పరమాణవో నిత్యాః నాశకానుపలంభాదాత్మవదితి సూత్రార్థమాశంకతే—అథాపీతి. తంత్వాద్యవయవానాం విభాగాన్నాశాద్వా పటాదినాశో దృష్టః తచ్చ ద్వయం

ణుత్వనిత్యత్వవిపర్యయః సావయవత్వాదిః ప్రసజ్యేత, లోకే రూపాదిమతః పటాదేస్తథా దర్శనాదిత్యర్థః.

నిత్యత్వం ఖ్యాపయతీతి వ్యాఖ్యాయేత, నావశ్యం వినశ్యద్వస్తు ద్వాభ్యామేవ హేతుభ్యాం వినంష్టుమర్హతీతి నియమోఽస్తి, సంయోగసచివే హ్యనేకస్మింశ్చ ద్రవ్యే ద్రవ్యాంతరస్యారంభకేఽభ్యుపగమ్యమానే ఏతదేవం స్యాత్, యదా త్వపాస్తవిశేషం సామాన్యాత్మకం కారణం విశేషవదవస్థాంతరమాపద్యమానమారంభకమభ్యుపగమ్యతే తదా ఘృతకాఠిన్యవిలయనవన్మూర్త్యవస్థావిలయనేనాపి వినాశ ఉపపద్యతే, తస్మాద్రూపాదిమత్త్వాత్ స్యాదభిప్రేతవిపర్యయః పరమాణూనామ్, తస్మాదప్యనుపపన్నః పరమాణుకారణవాదః

సూ. ఉభయథా చ దోషాత్. ౧౬.

గంధరసరూపస్పర్శగుణా స్థూలా పృథివీ, రూపరసస్పర్శగుణాస్సూక్ష్మా ఆపః, రూపస్పర్శగుణం సూక్ష్మతరం తేజః, స్పర్శగుణస్సూక్ష్మతమో వాయురిత్యేవమేతాని చత్వారి భూతాన్యుపచితాపచితగుణాని

నిరవయవాణూనాం నాస్తీతి నిత్యత్వమిత్యర్థః. పరిణామవాదమాశ్రిత్యాణూనాం నాశకం కించిత్సంభవతీతి పరిహరతి—నేతి. అవయవానాం సంయోగేన ద్రవ్యాంతరోత్పత్తిరారంభ ఇతి యది మతం స్యాత్తదా ద్రవ్యవినాశో ద్వాభ్యామేవేతి నియమస్స్యాన్నారంభే మానమస్తి సంయుక్తతంత్వన్యపటాదర్శనాదతః కారణమేవ స్వతో నిర్విశేషం విశేషవదవస్థాత్మనా కార్యమిత్యనుభవబలాదాస్థేయం. తథా చాణూనామప్యవిద్యాపరిణామరూపాణాం ప్రళయనిమిత్తేన కాలాదినా పిండాత్మకస్వరూపతిరోభావేన కారణభావాపత్తిర్వినాశ ఉపపద్యతే. యథాగ్నిసంపర్కాద్ఘృతకాఠిన్యమవయవసంయోగస్యావయవానాం చ నాశం వినైవ లీయతే తద్వత్, న చ కాఠిన్యస్య సంయోగవిశేషత్వేన గుణత్వాద్ద్రవ్యనాశేఽనుదాహరణత్వమితి శంక్యం, గుణవద్ద్రవ్యస్యాపి కుతశ్చిద్వినాశ ఇత్యంశేనోదాహరణాద్గుణపరిభాషాయాశ్చాతంత్రత్వాత్. వస్తుతస్తు ఘృతం కఠినం ద్రవ్యమిత్యనుస్యూతఘృతపరిణామవిశేషో ద్రవ్యమేవ కాఠిన్యం. న చ ద్రవ్యత్వేఽప్యవయవవిభాగాదేవ తస్య నాశ ఇతి వాచ్యం, ఘృతస్య పరిణామిన ఏకత్వేన విభాగాసంభవాత్, పరమాణుకాఠిన్యనాశే తదసంభవాచ్చేతి భావః. కించ ప్రళయే 'నాసీద్రజోనాన్యత్కించనే' త్యణూనాం నాశసిద్ధిః, తస్మాన్న తేషాం పరమకారణత్వమిత్యుపసంహరతి—తస్మాదితి.

౧౬. యద్యస్మాదధికగుణవత్తత్తస్మాత్ స్థూలమితి వ్యాప్తిముక్త్వా వికల్పయతి—

స్థూలసూక్ష్మసూక్ష్మతరసూక్ష్మతమతారతమ్యోపేతాని చ లోకే లక్ష్యంతే, తద్వత్పరమాణవోఽప్యుపచితాపచితగుణాః, కల్ప్యేరన్న వా, ఉభయథాపి చ దోషానుషంగోఽపరిహార్య ఏవ స్యాత్. కల్ప్యమానే తావదుపచితాపచితగుణత్వే ఉపచితగుణానాం మూర్త్యుపచయాదపరమాణుత్వప్రసంగః. నచాంతరేణాపి మూర్త్యుపచయం గుణోపచయో భవతీత్యుచ్యేత. కార్యేషు భూతేషు గుణోపచయే మూర్త్యుపచయదర్శనాత్. అకల్ప్యమానే తూపచితాపచితగుణత్వే పరమాణుత్వసామ్యసిద్ధయే యది తావత్సర్వే ఏకైకగుణా ఏవ కల్ప్యేరన్ తతస్తేజసి స్పర్శస్యోపలబ్ధిర్న స్యాత్, అప్సు రూపస్పర్శయోః, పృథివ్యాం చ రసరూపస్పర్శానాం, కారణగుణపూర్వకత్వాత్కార్యగుణానామ్, అథ సర్వే చతుర్గుణా ఏవ కల్ప్యేరన్ తతోఽప్స్వపి గంధస్యోపలబ్ధిస్స్యాత్తేజసి గంధరసయోర్వాయౌ చ గంధరూపరసానామ్, న చైవం దృశ్యతే. తస్మాదప్యనుపపన్నః పరమాణుకారణవాదః.

సూ. అపరిగ్రహాచ్చాత్యంతమనపేక్షా. ౧౭.

ప్రధానకారణవాదో వేదవిద్భిరపి కైశ్చిన్మన్వాదిభిస్సత్కార్య

తద్వదితి. పార్థివః పరమాణురధికగుణస్తత ఏకైకన్యూనగుణా జలాదిపరమాణవ ఇతి కల్ప్యతే న వా, ఆద్యే దోషమాహ—కల్ప్యమాన ఇతి. మూర్త్యుపచయాత్ స్థౌల్యాదిత్యర్థః. పార్థివోఽణురాప్యాత్ స్థూలః అధికగుణత్వాద్ఘటవదిత్యేవం ప్రయోక్తవ్యం అప్రయోజకత్వం నిరస్యతి—న చాంతరేణేతి. దృష్టవిరోధస్స్యాదితి భావః. నేతి పక్షే సర్వేషామణూనాం సామ్యార్థమేకైకగుణకత్వం వా స్యాచ్చతుర్గుణకత్వం వా. ఉభయథాపి దోషమాహ—అకల్ప్యమానేత్విత్యాదినా.

౧౭. న కేవలమనువాదస్యాయుక్తత్వాదుపేక్షా కింతు శిష్టబహిష్కృతత్వాత్ గ్రంథతోఽర్థతశ్చాగ్రాహ్యత్వమిత్యాహ—అపరిగ్రహాచ్చేతి. చకారార్థం ప్రపంచ

కిం చ—

వైశేషికమతే పరమాణవః కిముపచితానుపచితగుణాత్మకాః కల్ప్యంతే, న వా. ఆద్యే, అణుత్వవ్యాఘాతః, ఉపచితానుపచితగుణాత్మకపృథివ్యాదేః స్వరూపోపచయదర్శనాత్. ద్వితీయే, తత్కార్యపృథివ్యాదిషు రూపాద్యనుపలమ్భప్రసంగ ఇతి ఉభయథాపి దోషాదనుపపన్నః పరమాణుకారణవాదః.

త్వాద్యంశోపజీవనాభిప్రాయేణోపనిబద్ధః, అయం తు పరమాణుకారణ వాదో న కైశ్చిదపి శిష్టైః కేనచిదప్యంశేన పరిగృహీత ఇత్యత్యంత మేవానాదరణీయో వేదవాదిభిః. అపిచ వైశేషికాస్తంత్రార్థభూతాన్ షట్పదార్థాన్ ద్రవ్యగుణకర్మసామాన్యవిశేషసమవాయాఖ్యానత్యంత భిన్నాన్ భిన్నలక్షణానభ్యుపగచ్ఛంతి, యథా మనుష్యోఽశ్వశ్శశ ఇతి. తథాత్వంచాభ్యుపగమ్య తద్విరుద్ధం ద్రవ్యాధీనత్వం శేషాణామభ్యుప గచ్ఛంతి ధర్మాంతరమ్,తన్నోపపద్యతే, కథమ్,యథాహి లోకే శశకుశ పలాశప్రభృతీనామత్యంతభిన్నానాం సతాం నేతరేతరాధీనత్వం భవతి, ఏవం ద్రవ్యాదీనామప్యత్యంతభిన్నత్వాన్నైవ ద్రవ్యాధీనత్వం గుణా దీనాం భవితుమర్హతి, అథ చ భవతి ద్రవ్యాధీనత్వం గుణాదీనామ్, తతో ద్రవ్యభావే భావాత్ ద్రవ్యాభావే చాభావాత్ ద్రవ్యమేవ సంస్థానాదిభేదాదనేకశబ్దప్రత్యయభాగ్భవతి. యథా దేవదత్తఏకఏవ సన్నవస్థాంతరయోగాదనేకశబ్దప్రత్యయభాగ్భవతి తద్వత్. తథా సతి

యితుముపక్రమతే—అపిచేతి. అత్యంతభేదజ్ఞాపకమాహ—భిన్నలక్షణానీతి. ద్రవ్య గుణకర్మణాం ద్రవ్యత్వగుణత్వకర్మత్వజాతయో లక్షణాని గుణాశ్రయత్వాద్యుపాధయో వా, నిర్గుణత్వే సతి జాతిమదక్రియత్వం గుణలక్షణం, సంయోగవిభాగయోర్నిరపేక్ష కారణం కర్మ, నిత్యమేకమనేకసమవేతం సామాన్యం, నిత్యద్రవ్యవృత్తయోఽన్త్యా విశేషాః, నిత్యసంబంధస్సమవాయ ఇతి భిన్నాని లక్షణాని, తైర్మిథోఽత్యంతభేదసిద్ధి రిత్యర్థః. తథాత్వమత్యంతభిన్నత్వం-తేన విరుద్ధం ధర్మాంతరం ధర్మధర్మిభావః గుణాదయో న ద్రవ్యధర్మాస్స్యుః తతోఽత్యంతభిన్నత్వాచ్ఛశకుశాదివదిత్యర్థః. భేదే బాధకముప న్యస్యాభేదమాహ—అథ చ భవతీతి. గుణాదిషు తదధీనత్వం తావదన్వయవ్యతిరేక సిద్ధం, తథాచ గుణాదయో ద్రవ్యాభిన్నాః, ద్రవ్యాధీనత్వాత్, యద్యస్మాద్భిన్నం తన్న తదధీనం యథా శశభిన్నః కుశ ఇత్యర్థః. అభేదే ద్రవ్యం గుణ ఇతి శబ్దప్రత్యయ భేదః కథం తత్రాహ—ద్రవ్యమితి. కల్పితభేదోఽప్యస్తీత్యాశయః. అన్యథాఽత్యన్త భేదవదత్యంతాభేదేఽపి ధర్మధర్మిత్వాయోగాదితి మంతవ్యం. అస్తు గుణాదీనాం ద్రవ్య తాదాత్మ్యమితి వదంతం తార్కికమ్మన్యం ప్రత్యాహ—తథాసతీతి. సాంఖ్యోఽత్ర

అపి చ—

పరమాణుకారణవాదస్య కేనచిదప్యంశేన కైశ్చిదపి శిష్టైః అపరిగ్రహాత్ తత్రా

సాంఖ్యసిద్ధాంతప్రసంగస్స్వసిద్ధాంతవిరోధశ్చాపద్యేయాతామ్. నన్వగ్నేరన్యస్యాపి సతో ధూమస్యాగ్న్యధీనత్వం దృశ్యతే, సత్యం దృశ్యతే, భేదప్రతీతేస్తు తత్రాగ్నిధూమయోరన్యత్వం నిశ్చీయతే, ఇహ తు శుక్లః కంబళో రోహిణీ ధేనుర్నీలముత్పలమితి ద్రవ్యస్యైవ తస్యతస్య తేన తేన విశేషణ ప్రతీయమానత్వాన్నైవ ద్రవ్యగుణయోరగ్నిధూమయోరివ భేదప్రతీతిరస్తి, తస్మాద్ద్రవ్యాత్మకతా గుణస్య. ఏతేన కర్మసామాన్యవిశేషసమవాయానాం ద్రవ్యాత్మకతా వ్యాఖ్యాతా. గుణాదీనాం ద్రవ్యాధీనత్వం ద్రవ్యగుణయోరయుతసిద్ధత్వాదితి యదుచ్యేత, తత్పునరయుతసిద్ధత్వమపృథగ్దేశత్వం వా స్యాదపృథక్కాలత్వం వా అపృథక్స్వభావత్వం వా, సర్వథాపి నోపపద్యతే. అపృథగ్దేశత్వే తావత్ స్వాభ్యుపగమో విరుధ్యేత, కథమ్, తంత్వారబ్ధో హి పటః తంతుదేశోఽభ్యుపగమ్యతే న తు పటదేశః, పటస్య తు గుణాః శుక్లత్వాదయః పటదేశా అభ్యుపగమ్యంతే న తంతుదేశాః తథా చాహుః 'ద్రవ్యాణి ద్రవ్యాంతరమారభంతే గుణాశ్చ గుణాంతర' మితి (వై. అ ౧. ఆ ౧. సూ ౧౦.) తంతవో హి కారణద్రవ్యాణి కార్యద్రవ్యం పటమారభంతే, తంతుగతాశ్చ గుణాశ్శుక్లత్వాదయః కార్యద్రవ్యే పటే శుక్లత్వాదిగుణాంతరమారభంతఇతి హి తేఽభ్యుపగచ్ఛంతి. సోఽభ్యుపగమో ద్రవ్యగుణయోరపృథగ్దేశత్వేఽభ్యుపగమ్య

వేదాంతీ గ్రాహ్యాః యద్వా కాపిలస్యాపి తాదాత్మ్యం సిద్ధాంత ఇతి సాంఖ్యప్రమాణం. యద్యపి తదధీనత్వం తద్ధర్మత్వం తచ్చ ధూమే నాస్తి అగ్నిం వినాపి భావాత్, తథాపి తత్కార్యత్వం తదధీనత్వం మత్వా వ్యభిచారం శంకతే—నన్వితి. కార్యత్వమన్యత్వం చాంగీకరోతి—సత్యమితి. తథాపి తాదాత్మ్యేన ప్రతీయమానత్వస్య హేతోర్వివక్షితత్వాన్న వ్యభిచార ఇత్యాశయః. అస్య హేతోరన్యథాసిద్ధిమాశంకతే—గుణాదీనామితి. గుణాదీనాం ద్రవ్యేణాభేదాభావేఽపి అయుతసిద్ధత్వేన తాదాత్మ్యప్రతీతిసిద్ధిరిత్యర్థః. దూషయితుం వికల్పయతి—తత్పునరితి. శౌక్ల్యస్య పటనిష్ఠత్వాత్ పటస్య తంతుదేశత్వాత్ పటశౌక్ల్యయోరపృథగ్దేశత్వాభావాచ్ఛుక్లః పట ఇతి సామానాధికరణ్యప్రతీతిర్న స్యాదిత్యాద్యం దూషయతి—అపృథగ్దేశత్వఇతి. కాణాదం సూత్రద్వయం వ్యాచష్టే—తంతవో హీతి. స్వభావో హి స్వరూపం త

మానే బాధ్యేత. అథాపృథక్కాలత్వమయుతసిద్ధత్వముచ్యేత, సవ్యదక్షిణయోరపి గోవిషాణయోరయుతసిద్ధత్వం ప్రసజ్యేత. అపృథక్స్వభావత్వేత్వయుతసిద్ధత్వే న ద్రవ్యగుణయోరాత్మభేదస్సంభవతి, తస్య తాదాత్మ్యేనైవ ప్రతీయమానత్వాత్. యుతసిద్ధయోస్సంబంధస్సంయోగోఽయుతసిద్ధయోస్తు సమవాయ ఇత్యయమభ్యుపగమో మృషైవ తేషాం, ప్రాక్సిద్ధస్య కార్యాత్కారణస్యాయుతసి త్త్వానుపపత్తేః. అథాన్యతరాపేక్ష ఏవాయమభ్యుపగమస్స్యాదయుతసి స్య కార్యస్య కారణేన సంబంధస్సమవాయ ఇతి. ఏవమపి ప్రాగసిద్ధస్యాలబ్ధాత్మకస్య కార్యస్య కారణేన సంబంధో నోపపద్యేత ద్వ్యాయత్తత్వాత్సంబంధస్య. సిద్ధం భూత్వా సంబధ్యత ఇతి చేత్, ప్రాక్కారణసంబంధాత్కార్యస్య సిద్ధావభ్యుపగమ్యమానాయామయుతసిద్ధ్యభావాత్కార్యకారణయోస్సంయోగవిభాగౌ న విద్యేతే ఇతీదముక్తం దురుక్తం స్యాత్. యథా చోత్పన్నమాత్రస్యాక్రియస్య కార్యద్రవ్యస్య విభుభిరాకాశాదిభిర్ద్రవ్యాంతరైస్సంబంధస్సంయోగ ఏవాభ్యుపగమ్యతే న సమవాయః, ఏవం కారణద్రవ్యేణాపి సంబంధస్సంయోగ ఏవ స్యాత్ న సమవాయః, నాపి సంయోగస్య సమవాయస్య వా సంబంధస్య

స్యాపృథక్త్వేఽస్మదిష్టాభేదసిద్ధిరిత్యాహ—అపృథక్స్వభావత్వ ఇతి—అభేదే యుక్తిమాహ,—తస్యేతి-గుణస్యేత్యర్థః. ఏవం షట్పదార్థా అత్యంతభిన్నా ఇతి సిద్ధాంతోఽనుభవవిరోధేన దూషితః—సిద్ధాంతాంతరం దూషయతి. యుతసిద్ధయోరితి. అయుతసిద్ధత్వం కిముభయోరుతాన్యతరస్య, నాద్య ఇత్యాహ—ప్రాగితి. ద్వితీయమాశంక్య దూషయతి—అథేత్యాదినా. కారణస్య పృథక్సిద్ధత్వేఽపి కార్యమపృథక్సిద్ధమిత్యుక్తముపేత్య సంబంధోఽసిద్ధస్య సిద్ధస్య వేతి వికల్ప్యాద్యం దూషయిత్వా ద్వితీయం శంకతే—సిద్ధం భూత్వేతి. సతోరప్రాప్తయోః ప్రాప్తిస్సంయోగ ఇత్యభ్యుపగమాత్తంతుపటయోరపి సంయోగాపత్తిరిత్యపసిద్ధాంతస్స్యాదిత్యర్థః. సద్యో జాతపటస్య క్రియాభావాత్కథం సంయోగస్తత్రాహ—యథేతి. కించ సంబంధస్యాపి సంబంధేఽనవస్థానాదసంబంధస్యానియామకత్వాత్సంబంధోఽపి దుర్నిరూప ఇత్యాహ—నాపీతి. సంబంధ

త్యంతమనపేక్షా శ్రేయోర్థిభిః కర్తవ్యా. అతో వైశేషికరాద్ధాంతో భ్రాంతిమూల ఏవేతి సిద్ధమ్.

సంబంధివ్యతిరేకేణాస్తిత్వే కించిత్ప్రమాణమస్తి. సంబంధిశబ్దప్రత్యయవ్యతిరేకేణ సంయోగసమవాయశబ్దప్రత్యయదర్శనాత్తయోరస్తిత్వమితి చేన్న, ఏకత్వేఽపి స్వరూపబాహ్యరూపాపేక్షయాఽనేకశబ్దప్రత్యయదర్శనాత్. యథైకోఽపి సన్ దేవదత్తో లోకే స్వరూపం సంబంధిరూపం చాపేక్ష్యానేకశబ్దప్రత్యయభాగ్భవతి మనుష్యో బ్రాహ్మణః శ్రోత్రియో వదాన్యో బాలో యువా స్థవిరః పితా పుత్రః పౌత్రో భ్రాతా జామాతేతి. యథా చైకాపి సతీ రేఖా స్థానాన్యత్వేన నివిశమానా ఏకదశశతసహస్రాదిశబ్దప్రత్యయభేదమనుభవతి, తథాసంబంధినోరేవ సంబంధిశబ్దప్రత్యయవ్యతిరేకేణ సంయోగసమవాయశబ్దప్రత్యయార్హత్వం న వ్యతిరిక్తవస్త్వస్తిత్వేన, ఇత్యుపలబ్ధిలక్షణప్రాప్తస్యానుపలబ్ధేరభావో వస్త్వంతరస్య. నాపి సంబంధివిషయత్వే సంబంధశబ్దప్రత్యయయోః సంతతభావప్రసంగః, స్వరూపబాహ్యరూపాపేక్షయేత్యుక్తోత్తరత్వాత్. తథాఽణ్వాత్మమనసామప్రదేశత్వాన్న సంయోగస్సంభవతి, ప్రదేశవతో ద్రవ్యస్య ప్రదేశవతా ద్రవ్యాంతరేణ సంయోగదర్శనాత్. కల్పితాః ప్రదేశా అణ్వాత్మమన

స్సంబంధిభిన్నౌ, తద్విలక్షణశబ్దధీగమ్యత్వాద్వస్త్వంతరవదితి శంకతే—సంబంధీతి. కల్పితభేదసాధనే సిద్ధసాధనతా, వస్తుభేదసాధనే తు వ్యభిచార ఇతి సమాధత్తే—నైకత్వేఽపీతి. స్వరూపేణ మనుష్యాదిశబ్దభాగేవ పుత్రాద్యపేక్షయా పితేత్యాదివిలక్షణశబ్దధీగమ్యో భవతి న చ భిద్యత ఇతి వ్యభిచార ఇత్యర్థః. ఫలితమాహ—ఇత్యుపలబ్ధీతి. విలక్షణశబ్దధీగమ్యత్వాదిత్యుపలబ్ధిఘటితేన లక్షణేన లింగేన ప్రాప్తస్య వస్త్వంతరస్య సంయోగాదేః సంబంధివ్యతిరేకేణానుపలబ్ధేరభావో నిశ్చీయత ఇత్యర్థః. న హ్యంగుళిద్వయస్య నైరంతర్యాతిరేకేణ సంయోగ ఉపలభ్యతే, సమవాయస్తు న కస్యాపి క్వచిదప్యనుభవమారోహతీతి భావః. సంబంధస్య సంబంధ్యభేదే సంబంధినస్సదా సత్త్వాత్ సర్వదా సంబంధబుద్ధిప్రసంగ ఇతి శంకాం నిషేధతి—నాపీతి. పరాపేక్షయా నైరంతర్యావస్థాయామంగుళ్యోః రూపరూపిణోశ్చ సంబంధధీర్న స్వత ఇత్యుక్తత్యర్థః. పూర్వం పరమాణ్వోః సంయోగనిరాసేన ద్వ్యణుకాదిసృష్టిర్నిరస్తా, సంప్రత్యవదాత్మనాఽణూనాం సంయోగోఽణుషు క్రియాహేతురాత్మమనసోస్సంయోగో బుద్ధ్యాద్యసమవాయికారణం తద్ద్వయం నిరస్యతి—తథాఽణ్వాత్మేతి. నిరస్తము కల్పితప్రదేశపక్షమతిప్రసంగాఖ్యదోషాంతరం వక్తుంపునరుత్థాపయతి—కల్పితాః

షాం భవిష్యంతీతి చేన్న, అవిద్యమానార్థకల్పనాయాం సర్వార్థసిద్ధి ప్రసంగాత్, ఇయానేవావిద్యమానో విరుద్ధోఽవిరుద్ధో వాఽర్థః కల్పనీయో నాతోఽధిక ఇతి నియమే హేత్వభావాత్, కల్పనాయాశ్చ స్వాయత్తత్వాత్, ప్రభూతత్వసంభవాచ్చ. న చ వైశేషికైః కల్పితేభ్యః షడ్భ్యః పదార్థేభ్యోఽన్యేఽధికాః శతం సహస్రం వార్థా న కల్పయితవ్యా ఇతి నివారకో హేతురస్తి, తస్మాద్యస్మై యస్మై యద్యద్రోచతే తత్తత్సిద్ధ్యేత్, కశ్చిత్ కృపాళుః ప్రాణినాం దుఃఖబహుళస్సంసార ఏవ మాభూదితి కల్పయేత్, అన్యో వా వ్యసనీ ముక్తానామపి పునరుత్పత్తిం కల్పయేత్, కస్తయోర్నివారకస్స్యాత్. కించాన్యద్ద్వాభ్యాం పరమాణుభ్యాం నిరవయవాభ్యాం సావయవస్య ద్వ్యణుకస్యాకాశేనేవ సంశ్లేషానుపపత్తిః, న హ్యాకాశస్య పృథివ్యాదీనాం చ జతుకాష్ఠవత్ సంశ్లేషోఽస్తి, కార్యకారణద్రవ్యయోరాశ్రితాశ్రయభావో ఽన్యథా నోపపద్యత ఇత్యవశ్యం కల్ప్యస్సమవాయ ఇతి చేన్న, ఇతరేతరాశ్రయత్వాత్. కార్యకారణయోర్హి భేదసిద్ధావాశ్రితాశ్రయభావసిద్ధిరాశ్రితాశ్రయభావసిద్ధౌ చ తయోర్భేదసిద్ధిః కుండబదరవదితీతరేతరాశ్రయతా స్యాత్. న హి కార్యకారణయోర్భేద ఆశ్రితాశ్రయ

ఇతి. కల్పనామూలా ఊహితార్థాస్సంతోఽసంతో వా, ద్వితీయే న సంయోగసిద్ధిః స్వస్వాభావయోరేకత్ర వృత్త్యవచ్ఛేదకాసత్త్వాత్ ఆద్యే తూహమాత్రేణ సర్వార్థసిద్ధిప్రసంగః, ఊహస్య స్వాధీనత్వాత్ ప్రభూతత్వం నిరవధిత్వం తత్సంభవాచ్చేత్యర్థః. యద్వ్యాహాత్సర్వసిద్ధిస్తదా పదార్థబంధముక్తినియమా లుప్యేరన్నిత్యాహ—న చేత్యాదినా. సంయోగం దూషయిత్వా సమవాయం దూషయతి—కించాన్యదితి. తస్మాత్ దూషణాంతరముచ్యత ఇత్యర్థః. సంశ్లేషస్సంగ్రహః. యత ఏకాకర్షణేనైవాపరాకర్షణం తస్యానుపపత్తిరిత్యర్థః. ద్వ్యణుకం నిరవయవాసమవేతం, సావయవత్వాదాకాశాసమవేతభూమివదితి భావః. నను ద్వ్యణుకస్యాసమవేతత్వే తదాశ్రితత్వం న స్యాత్, సంబంధం వినా తదయోగాత్, న చ సంయోగాదాశ్రితత్వం కార్యద్రవ్యస్య ప్రకృత్యా సంయోగాదితి శంకతే—కార్యేతి. ప్రకృతివికారయోరభేదాదాశ్రయాశ్రయిభావానుపపత్తిరిష్టేతి పరిహరతి—నేతి. భేదాత్తద్భావ ఇతి వదంతం ప్రత్యాహ—ఇతరేతరాశ్రయత్వాదితి. కథం తర్హి కార్యస్య కారణాశ్రితత్వవ్యవహారః కల్పిత

భావో వా వేదాంతవాదిభిరభ్యుపగమ్యతే, కారణస్యైవ సంస్థానమాత్రం కార్యమిత్యభ్యుపగమాత్. కించాన్యత్. పరమాణూనాం పరిచ్ఛిన్నత్వాత్ యావత్యో దిశః షడష్టౌ దశ వా తావద్భిరవయవైస్సావయవాస్తేస్యుః. సావయవత్వాదనిత్యాశ్చేతి నిత్యత్వనిరవయవత్వాభ్యుపగమో బాధ్యేత. యాంస్త్వం దిగ్భేదభేదినోఽవయవాన్ కల్పయసి త ఏవ మమ పరమాణవ ఇతి చేన్న, స్థూలసూక్ష్మతారతమ్యక్రమేణాపరమకారణాద్వినాశోపపత్తేః. యథా పృథివీ ద్వ్యణుకాద్యపేక్షయా స్థూలతమా వస్తుభూతాపి వినశ్యతి తతసూక్ష్మం సూక్ష్మతరం చ పృథివ్యేకజాతీయకం వినశ్యతి, తతో ద్వ్యణుకం, తథా పరమాణవోఽపి పృథివ్యేకజాతీయకత్వాద్వినశ్యేయుః. వినశ్యంతోఽప్యవయవవిభాగేనైవ వినశ్యంతీతి చేత్, నాయం దోషః, యతో ఘృతకాఠిన్యవిలయనవదపి వినాశోపపత్తిమవోచామ. యథా హి ఘృతసువర్ణాదీనామవిభజ్య

భేదాదిత్యాహ—కారణస్యైవేతి. పరమాణూనాం నిరవయవత్వమస్యయుక్తమిత్యాహ—కించేతి. పరమాణవస్సావయవాః అల్పత్వాత్ ఘటవత్, విపక్షే తేషాం దిగ్భేదావధిత్వం న స్యాదాత్మవదిత్యర్థః. నను పరమాణ్వపేక్షయా యోఽయం ప్రాచీదక్షిణేత్యాదిదిగ్భేదవ్యవహారస్తదవధిత్వేన యేఽవయవాస్త్వయోచ్యంతే త ఏవ మమ పరమాణవస్తేఽపి సావయవాశ్చేత్తదవయవా ఏవేత్యేవం యతః పరం న విభాగస్స ఏవ నిరవయవః పరమాణురితి శంకతే—యాంస్త్వమితి. పరిహరతి—నస్థూలేతి. అయమర్థః యత్సర్వాత్మనా విభాగాయోగ్యం వస్తు స పరమాణురితి యద్యుచ్యేత తర్హి బ్రహ్మణ ఏవ పరమాణుసంజ్ఞా కృతా స్యాత్ తదన్యస్యాల్పస్య దిగ్విభాగార్హత్వేనావయవవిభాగావశ్యంభావాత్, యది పృథివ్యాదిజాతీయాల్పపరిమాణవిశ్రాంతిభూమిర్యస్స పరమాణురిత్యుచ్యేత తర్హి తస్య న మూలకారణత్వం, వినాశిత్వాత్ ఘటవత్, న చ హేత్వసిద్ధిః, అణవో వినాశినః, పృథివ్యాదిజాతీయత్వాత్, ఘటవదితి సాధనాతి. సంప్రతి నిరవయవద్రవ్యస్య నాశహేత్వభావాదాత్మవదవినాశ ఇత్యాశంక్యారోక్తం పరిహారం స్మారయతి—వినశ్యంతఇత్యాదినా. బ్రహ్మాతిరిక్తస్యాజ్ఞానికత్వాద్ద్రవ్యస్య నిరవయవత్వమసిద్ధం నిమిత్తాదృష్టాదినాశాద్వినాశః ప్రళయే సంభవతి, ముక్తౌ జ్ఞానాదజ్ఞాననాశే తత్కార్యాణునాశసంభవ ఇతి భావః. యదుక్తం

మానావయవానామప్యగ్నిసంయోగాద్ద్రవభావాపత్త్యా కాఠిన్యవినాశో భవతి, ఏవం పరమాణూనామపి పరమకారణభావాపత్త్యా మూర్త్యాదివినాశో భవిష్యతి, తథా కార్యారంభోఽపి నావయవసంయోగేనైవ కేవలేన భవతి, క్షీరజలాదీనామంతరేణాప్యవయవసంయోగాంతరం దధిహిమాదికార్యారంభదర్శనాత్, తదేవమసారతరతర్కసందృబ్ధత్వాదీశ్వరకారణశ్రుతివిరుద్ధత్వాచ్ఛ్రుతిప్రవణైశ్చ శిష్టైర్మన్వాదిభిరపరిగృహీతత్వాదత్యంతమేవానపేక్షాఽస్మిన్ పరమాణుకారణవాదే కార్యాఽఽర్యైః శ్రేయోఽర్థిభిరితి వాక్యశేషః.

యత్కార్యద్రవ్యం తత్సంయోగసచివానేకద్రవ్యారబ్ధమితి తన్నేత్యాహ. తథా కార్యారంభోఽపీతి. కైవల్యం ప్రాధాన్యం కార్యద్రవ్యస్థితావపి హేతుత్వాత్ సంయోగస్య క్షీరారంభకసంయోగాద్దధ్యారంభకం న సంయోగాంతరం, తథా చ దధ్యాదౌ వ్యభిచారాన్న వ్యాప్తిరిత్యర్థః. కించ యత్కార్యద్రవ్యం తద్ద్రవ్యారభ్యమిత్యేవ వ్యాప్తిరస్తు లాఘవాన్న తు సంయోగసచివస్వన్యూనపరిమాణానేకద్రవ్యారభ్యమితి గౌరవాపాతాద్దీర్ఘవిస్తృతదుకూలారబ్ధరజ్జ్వా న్యూనపరిమాణాయాం వ్యభిచారాచ్చ. న చ రజ్జుర్న ద్రవ్యాంతరమితి వాచ్యం, అవయవిమాత్రవిప్లవాపాతాత్. కించ నిరవయవద్రవ్యత్వస్యైకాత్మవృత్తిత్వే లాఘవాన్న నిరవయవానేకాణుసిద్ధిః. యత్త్వణుత్వతారతమ్యవిశ్రాంతిభూమిత్వేన తత్సిద్ధిరితి, తన్న, త్ర్యణుకత్వేనోక్తత్రుటివిశ్రాంతేః. న చ త ఏవ త్రుటినామానో జగద్ధేతవ ఇతి వాచ్యం. పృథివీత్వాదినా సావయవత్వానిత్యత్వయోరనుమానాత్. న చావయవత్వస్య క్వచిద్విశ్రాంతౌ పరమాణుసిద్ధిః అవిశ్రాంతావనవస్థేతి వాచ్యం. మాయాయాం బ్రహ్మణి చావయవత్వవిశ్రాంతిసంభవాత్. అతో న కించిదణుసద్భావే ప్రమాణం, నిరవయవానాం సంయోగసమవాయయోరసంభవాత్ సమవేతద్వ్యణుకాద్యారంభకత్వాయోగ ఇత్యాది బాధకముక్తమేవ. సంప్రతి 'అపరిగ్రహా'చ్చేతి సూత్రవాక్యశేషం పూరయన్నధికరణార్థముపసంహరతి—తదేవమితి—తస్మాద్భ్రాంతిమూలేన వైశేషికమతేన వేదాంతతాత్పర్యస్యావిరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

సూ. సముదాయ ఉభయహేతుకేఽపి తదప్రాప్తిః. ౧౮.

వైశేషికరాద్ధాంతో దుర్యుక్తియోగాద్వేదవిరోధాచ్ఛిష్టాపరిగ్రహాచ్చ నాపేక్షితవ్య ఇత్యుక్తమ్, సోఽర్ధవైనాశిక ఇతి వైనాశికత్వసామ్యాత్ సర్వవైనాశికరాద్ధాంతో నతరామపేక్షితవ్య ఇతీదమిదానీముపపాదయామః. స చ బహుప్రకారః ప్రతిపత్తిభేదాద్వినేయభేదాద్వా. తత్రైతే త్రయో వాదినో భవంతి, కేచిత్సర్వాస్తిత్వవాదినః, కేచిద్విజ్ఞానాస్తిత్వమాత్రవాదినః, అన్యే పునస్సర్వశూన్యత్వవాదిన ఇతి. తత్ర యే సర్వాస్తిత్వవాదినో బాహ్యమాభ్యంతరం చ వస్త్వభ్యుప

౧౮. వైశేషికం నిరస్య వైనాశికం నిరస్యతి—సముదాయ ఇతి. పరిమాణభేదేన దేహః దేశాశుతరవినాశాంగీకారాదర్ధవైనాశికో వైశేషికస్తస్య నిరాసానంతరం సర్వక్షణికవాదీ బుద్ధిస్థో నిరస్యత ఇతి ప్రసంగసంగతిమాహ—వైశేషికేతి. 'నాభావ ఉపలబ్ధే'రితి నిరసనీయసిద్ధాంతాదత్ర నిరస్యసిద్ధాంతస్య భేదం వక్తుం తత్సిద్ధాంతం విభజతే—సచేతి. నను సుగతప్రోక్తాగమస్యైక్యాత్ కుతో బహుప్రకారతా తత్రాహ—ప్రతిపత్తీతి. ఏకస్యైవాగమవ్యాఖ్యాతుః శిష్యస్యావస్థాభేదేన బుద్ధిభేదాత్ మందమధ్యమోత్తమధియాం శిష్యాణాం వా భేదాద్బహుప్రకారతేత్యర్థః. తానేవ ప్రకారానాహ—తత్రేతి. సౌత్రాంతికో వైభాషికో యోగాచారో మాధ్యమికశ్చేతి చత్వారశ్శిష్యాః, తేష్వాద్యయోర్బాహ్యార్థానాంపరోక్షత్వాపరోక్షత్వవివాదేఽప్యస్తిత్వసంప్రతిపత్తేస్తయోస్సిద్ధాంతమేకీకృత్య నిరస్యత ఇత్యాహ—తత్ర యే సర్వాస్తిత్వేతి.

ఏవ మర్ధవైనాశికవైశేషిక మతనిరాకరణానంతరం పూర్ణవైనాశికమతం బుద్ధిస్థమిదానీం నిరాక్రియత ఇత్యవాంతరసంగత్యేదమాహ—

ఫలం పూర్వవత్. చత్వారః ఖలు బుద్ధమునేర్వినేయా వైభాషికసౌత్రాంతికవిజ్ఞానవాదిసర్వశూన్యవాద్యాఖ్యాః. తత్రాదౌ వైభాషికసౌత్రాంతికయోః బాహ్యాస్తిత్వావిశేషాత్ తన్మతమేకీకృత్య తత్కిం ప్రమాణమూలం భ్రాంతిమూలంవేతి సందేహే, పృథివ్యాదీని చత్వారి భూతాని భౌతికాని విషయేంద్రియాణి చ పరమాణుపుంజస్వరూపాణి; తత్ర బాహ్యః పృథివ్యాదిసముదాయః పరమాణుహేతుక ఏవ; ఆధ్యాత్మికో రూపాదిసముదాయో రూపవిజ్ఞానవేదనాసంజ్ఞాసంస్కారలక్షణపంచస్కంధ

గచ్ఛన్తి భూతం భౌతికం చిత్తం చైత్తం చ, తాంస్తావత్ ప్రతిబ్రూమః. తత్ర భూతం పృథివీత్వాదయః భౌతికం రూపాదయశ్చక్షురాదయశ్చ. చతుష్టయే చ పృథివ్యాదిపరమాణవః ఖరస్నేహోష్ణేరణస్వభావాస్తే పృథివ్యాదిభావేన సంహన్యన్త ఇతి మన్యన్తే తథా రూపవిజ్ఞానవేదనాసంజ్ఞాసంస్కారసంజ్ఞకాః పంచస్కన్ధాః, తేఽప్యధ్యాత్మం సర్వవ్యవహారాస్పదభావేన సంహన్యన్త ఇతి మన్యన్తే. తత్రేదమభిధీయతే- యోఽయముభయహేతుక ఉభయప్రకారః సముదాయః

భూతం భౌతికం బాహ్యం చిత్తం చైత్తం చ కామాద్యాన్తరమితి విభాగః. తత్ర సందిహ్యతే కిం మానమూలో భ్రాన్తిమూలో వాఽయం సిద్ధాన్త ఇతి. తత్ర మానమూల ఇతి పూర్వపక్షయన్ సిద్ధాన్తం తదీయం దర్శయతి—తత్ర భూతమితి. స్థిరః ప్రపంచో బ్రహ్మహేతుక ఇతి వేదాన్తసిద్ధాన్తస్య మానమూలక్షణికసిద్ధాన్తవిరోధాదసిద్ధిః పూర్వపక్షఫలం సిద్ధాన్తే తదవిరోధ ఇతి జ్ఞేయం. పృథివ్యాదిభూతచతుష్టయం విషయేంద్రియాత్మకం భౌతికం చ పరమాణుసముదాయ ఏవ నావయవ్యన్తరమితి మత్వా పరమాణూన్ విభజతే—చతుష్టయే చేతి. చతుర్విధా ఇత్యర్థః. ఖరః కఠినః తత్స్వభావాః పార్థివాః పరమాణవః స్నిగ్ధా ఆప్యాః ఉష్ణాస్తైజసాః ఈరణం చలనం స్వభావో వాయవ్యానామితి. బాహ్యసముదాయముక్త్వా ఆధ్యాత్మికసముదాయమాహ—తథేతి. సవిషయేంద్రియాణి రూపస్కన్ధః, విషయాణాం బాహ్యత్వేఽపి దేహస్థేంద్రియగ్రాహ్యత్వాదాధ్యాత్మికత్వం, అహమహమిత్యాలయవిజ్ఞానప్రవాహో విజ్ఞానస్కన్ధః, సుఖాద్యనుభవో వేదనాస్కన్ధః, గౌరశ్వ ఇత్యేవం నామవిశిష్టసవికల్పకప్రత్యయః సంజ్ఞాస్కన్ధః, రాగద్వేషమోహధర్మాధర్మాస్సంస్కారస్కన్ధః. తత్ర విజ్ఞానస్కన్ధశ్చిత్తమాత్మేతి గీయతే, అన్యే చత్వారః స్కన్ధాశ్చైత్తాస్తేషాం సంఘాత ఆధ్యాత్మికః సకలలోకయాత్రానిర్వాహక ఇత్యర్థః. అవయవాతిరిక్తావయవ్యనుపలబ్ధేరవయవాశ్శిష్యన్తే యత్సత్ తత్ క్షణికం యథా విద్యుదితి తేషాం క్షణికత్వమితి మానమూలోఽయం సిద్ధాన్త ఇతి ప్రాప్తే సిద్ధాన్తసూత్రం యోజయతి—యోఽయమితి. సర్గాదౌ పరమాణూనాం స్కన్ధానాం చ స్వతస్సంఘాతస్తద్

హేతుకః—ఇతి తన్మతం ప్రామాణికమితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాన్తస్తు—ఉభయహేతుకేఽపి సముదాయే పరమాణుహేతుకే బాహ్యసముదాయే స్కన్ధహేతుకే ఆధ్యాత్మికసముదాయే చ, తదప్రాప్తిః తస్య సముదాయస్యాప్రాప్తిః; అచేతనానాం పరమాణూనాం స్కన్ధానాం చ స్వతః సముదాయాయోగాత్, అన్యస్య చ స్థిరస్య చేత

పరేషామభిప్రేతోఽణుహేతుకశ్చ భూతభౌతికసంహతిరూపః స్కంధహేతుకశ్చ పంచస్కంధీరూపః, తస్మిన్నుభయహేతుకేఽపి సముదాయేఽభిప్రేయమాణే తదప్రాప్తిస్స్యాత్, సముదాయాప్రాప్తిః సముదాయభావానుపపత్తిరిత్యర్థః. కుతః, సముదాయినామచేతనత్వాత్ చిత్తాభిజ్వలనస్య చ సముదాయసిద్ధ్యధీనత్వాదన్యస్య చ కస్యచిచ్చేతనస్య భోక్తుః ప్రశాసితుర్వా స్థిరస్య సంహంతురనభ్యుపగమాత్, నిరపేక్షప్రవృత్త్యభ్యుపగమే చ ప్రవృత్త్యనుపరమప్రసంగాత్, ఆశయస్యాప్యన్యత్వానన్యత్వాభ్యామనిరూప్యత్వాత్ క్షణికత్వాభ్యుపగమాచ్చ నిర్వ్యాపారత్వాత్తత్ప్రవృత్త్యనుపపత్తేః. తస్మాత్ సముదాయానుపపత్తిః, సముదాయానుపపత్తౌ చ తదాశ్రయా లోకయాత్రా లుప్యేత.

సూ. ఇతరేతరప్రత్యయత్వాదితి చేన్నోత్పత్తిమాత్రనిమిత్తత్వాత్. ౧౯.

యద్యపి భోక్తా ప్రశాసితా వా కశ్చిచ్చేతనః సంహంతా స్థిరో

పన్న సంభవతి, అచేతనత్వాత్. నాపి చిత్తాఖ్యమభిజ్వలనం విజ్ఞానం సముదాయహేతుః, సంఘాతే దేహాకారే జాతే విజ్ఞానం విజ్ఞానే జాతే సంఘాత ఇత్యన్యోన్యాశ్రయాత్. న చ క్షణికవిజ్ఞానాదన్యః కశ్చిజ్జీవ ఈశ్వరో వా త్వయాఽభ్యుపగమ్యతే యస్సంఘాతకర్తా భవేత్. న చ కర్తారమనపేక్ష్యాణవస్స్కంధాశ్చ స్వయమేవ సంఘాతార్థం ప్రవర్తంత ఇతి వాచ్యం, అనిర్మోక్షప్రసంగాత్. నన్వాలయవిజ్ఞానసంతానస్సంహంతాస్త్విత్యతఆహ—ఆశయస్యేతి. ఆశేరతేఽస్మిన్ రాగాదయ ఇత్యాశయస్సంతానః, స కిం సంతానిభ్యోఽన్యోఽనన్యో వా, ఆద్యేఽపి స్థిరఃక్షణికో వా, నాద్యః, అస్మదిష్టనిత్యాత్మవాదప్రసంగాత్. ద్వితీయే దోషమాహ-క్షణికత్వేతి. క్షణికస్య జన్మాతిరిక్తవ్యాపారో నాస్తి, తస్మాత్తస్య పరమాణ్వాదిమేళనార్థం ప్రవృత్తిరనుపపన్నా, క్షణికత్వవ్యాఘాతాదిత్యర్థః. ఏతేనానన్యస్సంతాన ఇతి పక్షో నిరస్తః, క్షణికస్య మేళకత్వానుపపత్తేః తస్మాత్సంహంతురసత్త్వాత్ సంఘాతాపపత్తిరిత్యర్థః.

౧౯. సంహంతురభావేఽపి సంఘాతోపపత్తిమాశంక్య నిషేధతి—ఇతరేతి

-స్య సముదాయకర్తురనభ్యుపగమాత్. అతః తన్మతం భ్రాంతిమూలమితి సిద్ధమ్.

నాభ్యుపగమ్యతే, తథాప్యవిద్యాదీనామితరేతరకారణత్వాదుపపద్యతే లోకయాత్రా, తస్యాంచోపపద్యమానాయాం న కించిదపరమపేక్షితవ్యమస్తి. తే చావిద్యాదయః అవిద్యా సంస్కారో విజ్ఞానం నామ రూపం షడాయతనం స్పర్శో వేదనా తృష్ణోపాదానం భవో జాతిర్జరా మరణం శోకః పరిదేవనా దుఃఖం దుర్మనస్తేత్యేవంజాతీయకా ఇతరేతర హేతుకాః సౌగతే సమయే క్వచిత్సంక్షిప్తా నిర్దిష్టాః, క్వచిత్ ప్రపంచితాః, సర్వేషామప్యయమవిద్యాదికలాపో న ప్రత్యాఖ్యేయః. తదేవమవిద్యాదికలాపే పరస్పరనిమిత్తనైమిత్తికభావేన ఘటీయంత్రవదనిశమావర్తమానేఽర్థాక్షిప్తఉపపన్నః సంఘాత ఇతి చేత్, తన్న, కస్మాత్,

---

కార్యం ప్రత్యయతే గచ్ఛతీతి ప్రత్యయః కారణం అవిద్యాదిభిరేవార్థాత్సంఘాతసిద్ధా వ్యవహారోపపత్తిరిత్యర్థః. అవిద్యాదీనాహ—తే చేతి. క్షణికేషు స్థిరత్వబుద్ధిరవిద్యా తతో రాగద్వేషమోహాస్సంస్కారా భవంతి తేభ్యో గర్భస్థస్యాద్యం విజ్ఞానముత్పద్యతే తస్మాచ్చాలయవిజ్ఞానాత్ పృథివ్యాదిచతుష్టయం నామాశ్రయత్వాన్నామ భవతి, తతో రూపం సితాసితాత్మకం శుక్రశోణితం నిష్పద్యతే గర్భస్థకలలబుద్బుదావస్థా నామరూపశబ్దార్థ ఇతి నిష్కర్షః. విజ్ఞానం పృథివ్యాదిచతుష్టయం రూపం చేతి షడాయతనాని యస్యేంద్రియజాతస్య తత్ షడాయతనం, నామరూపేంద్రియాణాం మిథస్సంయోగః స్పర్శః, తతస్సుఖాదికా వేదనా, తయా పునర్విషయతృష్ణా, తయా ప్రవృత్తిరుపాదానం, తేన భవత్యస్మాజ్జన్మేతి భవో ధర్మాది స్తతో జాతిర్దేహజన్మ, పంచ స్కంధసముదాయ ఇతి యావత్, జాతానాం స్కంధానాం పరిపాకో జరా స్కంధః మరణం నాశో, మ్రియమాణస్య పుత్రాదిస్నేహాదంతర్దాహః శోకః, తేన హాపుత్రేత్యాది ప్రలాపః పరిదేవనా, అనిష్టానుభవో దుఃఖం, తేన దుర్మనస్తా మానసీ వ్యథా ఇతిశబ్దో మానావమానాది క్లేశసంగ్రహార్థః, న కేవలం సుగతానామేవావిద్యాదయస్సమ్మతాః కింతు సర్వవాదినామపీత్యాహ—సర్వేషామితి. అవిద్యాదిహేతుకాజన్మాదయో జన్మాది హేతుకాశ్చావిద్యాదయ ఇతి మిథో హేతుహేతుమద్భావాదర్థాత్ సంఘాతసిద్ధిరితి శంకాముపసంహరతి—తదేవమితి. సిద్ధాంతభాగం వ్యాచష్టే—తన్నేతి. అవిద్యాదీనా

నను సంహంతుశ్చేతనస్యాభావేఽపి సంఘాత ఉపపద్యత ఇత్యాశంక్య పరిహరతి—

అవిద్యా సంస్కారో విజ్ఞానమిత్యేవం జాతీయకానామవిద్యాదీనామ్ ఇతరేతరప్రత్యయత్వాత్ ఇతరేతరకారణత్వాత్ ఘటీయంత్రవదనిశమావర్తమానేషు

ఉత్పత్తిమాత్రనిమిత్తత్వాత్. భవేదుపపన్నస్సంఘాతో యది సంఘా
తస్య కించిన్నిమిత్తమవగమ్యేత, న త్వవగమ్యతే. యత ఇతరేతరప్రత్య
యత్వేఽప్యవిద్యాదీనాం పూర్వపూర్వముత్తరోత్తరస్యోత్పత్తిమాత్రం
నిమిత్తం భవద్భవేత్, న తు సంఘాతోత్పత్తేః కించిన్నిమిత్తం సంభవతి.
నన్వవిద్యాదిభిరర్థాదాక్షిప్యతే సంఘాత ఇత్యుక్తం, అత్రోచ్యతే--యది
తావదయమభిప్రాయః, అవిద్యాదయస్సంఘాతమంతరేణాత్మానమలభ
మానా అపేక్షంతే సంఘాతమితి, తతస్తస్య సంఘాతస్య కించిన్నిమిత్తం
వక్తవ్యమ్, తచ్చ నిత్యేష్వణుష్వభ్యుపగమ్యమానేష్వాశ్రయాశ్రయి
భూతేషు చ భోక్తృషు సత్సు న సంభవతీత్యుక్తం వైశేషికపరీక్షా
యాం కిమంగ పునః క్షణికేష్వణుషు భోక్తృరహితేష్వాశ్రయా
శ్రయిశూన్యేషు చాభ్యుపగమ్యమానేషు సంభవేత్. అథాయమభి
ప్రాయః, అవిద్యాదయ ఏవ సంఘాతస్య నిమిత్తమితి. కథం తమేవాశ్రి
త్యాత్మానం లభమానాస్తస్యైవ నిమిత్తం స్యుః, అథ మన్యసే సంఘాతా

ముత్తరోత్తరహేతుత్వమంగీకృత్య సంఘాతహేతుత్వాభావాత్ సంఘాతో న స్యాది
త్యుక్తే పూర్వోక్తం స్మారయతి—నన్వితి. కిమవిద్యాదయస్సంఘాతస్య గమకా ఉతో
త్పాదకా ఇతి వికల్ప్యాద్యే సంఘాతస్యోత్పాదకం కించిద్వాచ్యం తన్నాస్తీత్యాహ—
అత్రోచ్యతే యదీతి. ఆశ్రయాశ్రయిభూతేష్వితి భోక్తృవిశేషణం అదృష్టాశ్రయే
ష్విత్యర్థః. యదా స్థిరేష్వణుషు సంఘాతయోగ్యేషు కర్తృషు చాదృష్టసహాయేషు సత్సు
జ్ఞానాభావమాత్రేణ సంహతికర్తృత్వాయోగాత్ సంఘాతోత్పత్తేర్నిమిత్తం నాస్తీ
త్యుక్తం తదా క్షణికపక్షే తన్నాస్తీతి కిము వక్తవ్యమిత్యాహ—కిమితి. ఆశ్రయా
శ్రయః సంఘాతకర్తా తచ్ఛూన్యేష్విత్యర్థః. 'ఆశ్రయాశ్రయిత్వశూన్యే'ష్వితి పాఠే
ఉపకార్యోపకారకత్వశూన్యేష్విత్యర్థః. ద్వితీయం శంకతే—అథాయమితి. సంఘాతస్యా
విద్యాదీనాం చోత్పత్తావన్యోన్యాశ్రయస్స్యాదితి దూషయతి—కథమితి. స్వాభావికః
ఖల్వయం సంఘాతానాం హేతుహేతుమద్భావేన ప్రవాహో న సంహంతారమపే
క్షతే, పూర్వసంఘాతాశ్రయా అవిద్యాదయ ఉత్తరసంఘాతప్రవర్తకా ఇతి నాన్యో
న్యాశ్రయదోషోఽపీత్యాశంకతే—అథ మన్యస ఇతి. స్వభావస్య నియమానియమయో

అవిద్యాదిషు అర్థాదాక్షిప్తః సంఘాత ఉపపద్యత ఇతి చేత్, న; ఉత్పత్తిమాత్ర
నిమిత్తత్వాత్ అవిద్యాదీనామితరేతరకారణత్వేఽపి ఉత్పత్తిమాత్రే నిమిత్తత్వాత్

ఏవానాదౌ సంసారే సంతత్యాఽనువర్తంతే తదాశ్రయాశ్చావిద్యాదయ ఇతి, తదాపి సంఘాతాత్సంఘాతాంతరముత్పద్యమానం నియమేన వా సదృశమేవోత్పద్యేత, అనియమేన వా సదృశం విసదృశం చోత్పద్యేత, నియమాభ్యుపగమే మనుష్యపుద్గలస్య దేవతిర్యగ్యోనినారకప్రాప్త్యభావః ప్రాప్నుయాత్, అనియమాభ్యుపగమేఽపి మనుష్యపుద్గలః కదాచిత్ క్షణేన హస్తీ భూత్వా దేవో వా పునర్మనుష్యో వా భవేదితి ప్రాప్నుయాత్, ఉభయమప్యభ్యుపగమవిరుద్ధమ్. అపిచ యద్భోగార్థస్సంఘాతస్స్యాత్ స జీవో నాస్తి స్థిరో భోక్తేతి తవాభ్యుపగమః, తతశ్చ భోగో భోగార్థ ఏవ స నాన్యేన ప్రార్థనీయః, తథా మోక్షో మోక్షార్థ ఏవేతి ముముక్షుణా నాన్యేన భవితవ్యమ్. అన్యేన చేత్ ప్రార్థ్యేతోభయం భోగమోక్షకాలావస్థాయినా తేన భవితవ్యమ్, అవస్థాయిత్వే క్షణికత్వాభ్యుపగమవిరోధః, తస్మాదితరేతరోత్పత్తిమాత్రనిమిత్తత్వమవిద్యాదీనాం యది భవేద్భవతు నామ న తు సంఘాతః సిద్ధ్యేత్ భోక్త్రభావాదిత్యభిప్రాయః.

సూ. ఉత్తరోత్పాదే చ పూర్వనిరోధాత్. ౨౦.

ఉక్తమేతదవిద్యాదీనాముత్పత్తిమాత్రనిమిత్తత్వాన్న సంఘాతసిద్ధిరస్తీతి, తదపి తూత్పత్తిమాత్రనిమిత్తత్వం న సంభవతీతీదమిదానీముపపాద్యతే. క్షణభంగవాదినోఽయమభ్యుపగమః ఉత్తరస్మిన్ క్షణే

రపసిద్ధాంతాపాతస్స్యాదితి పరిహారార్థః పూర్యతే గళతి చేతి పుద్గలో దేహః. కించ భోక్తుః క్షణికత్వపక్షే భోగాపవర్గవ్యవహారోఽపి దుర్ఘట ఇత్యాహ—అపిచేతి. యో యదిచ్ఛతి స తత్కాలే నాస్తి చేదిచ్ఛా వ్యర్థా, అస్తి చేత్ క్షణికత్వభంగ ఇత్యర్థః. ప్రకృతం సంఘాతనిరాసముపసంహరతి—తస్మాదితి.

౨౦. ద్వివిధో హి కార్యసముత్పాదస్సుగతసమ్మతః హేత్వధీనః కారణసముదాయాధీనశ్చేతి, తత్రావిద్యాతస్సంస్కారస్తతో విజ్ఞానమిత్యేవంరూపః ప్రథమః, పృథివ్యాదిసముదాయాత్కాయ ఇత్యేవం ద్వితీయః, తత్రాద్యమంగీకృత్య ద్వితీయ

తవాభిమతో హేత్వధీనః కారణసముదాయాధీనశ్చ కార్యోత్పాదో న సంభవతి, సంహంతుః స్థిరస్య చేతనస్యానంగీకారాదిత్యర్థః.

ఉత్పద్యమానే పూర్వక్షణో నిరుధ్యత ఇతి. నచైవమభ్యుపగచ్ఛతా పూర్వోత్తరయోః క్షణయోర్హేతుఫలభావశ్శక్యతే సంపాదయితుమ్, నిరుధ్యమానస్య నిరుద్ధస్య వా పూర్వక్షణస్యాభావగ్రస్తత్వాదుత్తరక్షణహేతుత్వానుపపత్తేః. అథ భావభూతః పరినిష్పన్నావస్థః పూర్వక్షణ ఉత్తరక్షణస్య హేతురిత్యభిప్రాయస్తథాపి నోపపద్యతే, భావభూతస్య పునర్వ్యాపారకల్పనాయాం క్షణాంతరసంబంధప్రసంగాత్. అథ భావ ఏవాస్య వ్యాపార ఇత్యభిప్రాయః, తథాపి నైవోపపద్యతే హేతుస్వభావానుపరక్తస్య ఫలస్యోత్పత్త్యసంభవాత్. స్వభావోపరాగాభ్యుపగమే చ హేతుస్వభావస్య ఫలకాలావస్థాయిత్వే సతి క్షణభంగాభ్యుపగమత్యాగప్రసంగః. వినైవ వా స్వభావోపరాగేణ హేతుఫలభావమభ్యుపగచ్ఛతః సర్వత్ర తత్ప్రాప్తేరతిప్రసంగః, అపి చోత్పాదనిరోధౌ నామ వస్తునస్స్వరూపమేవ వా స్యాతామవస్థాంతరం వా వస్త్వంతరమేవ వా, సర్వథాపి నోపపద్యతే. యది తావద్వస్తునస్స్వరూపమేవోత్పాదనిరోధౌ స్యాతాం తతో వస్తుశబ్దః

స్సంఘాతకర్త్రభావేన దూషితః, సంప్రత్యాద్యం దూషయతి సూత్రకారః. ఉత్తరేతి. క్షణికోఽర్థః క్షణ ఇత్యుచ్యతే, నిరుధ్యమానత్వం-వినాశకసాన్నిధ్యం, నిరుద్ధత్వమతీతత్వం నను కార్యకాలే వినాశవ్యాప్తత్వేఽపి పూర్వక్షణే సత్త్వాత్ క్షణికార్థస్య హేతుత్వమక్షతమితి శంకతే—అథ భావేతి. సద్రూప ఇత్యర్థః. కిం హేతోరుత్పత్త్యతిరిక్తః కార్యోత్పాదనాఖ్యో వ్యాపారః అనతిరిక్తో వా, నాద్యఇత్యుక్త్వా ద్వితీయం శంకతే—అథేతి. భావఉత్పత్తిః, ఉక్తం హి 'భూతిర్యేషాం క్రియా సైవ కారకం సైవ చోచ్యత' ఇతి-యేషాం క్షణికభావానాం యా భూతిస్సైవ క్రియా కారకం చేత్యర్థః. నష్టస్యాపి నిమిత్తత్వం స్యాన్నోపాదానత్వం, తథాచ మృదాదేర్ఘటాదికాలాసత్త్వే ఘటాద్యనుత్పత్తిః సత్త్వే చ క్షణికత్వహానిరితి పరిహరతి—తథాపీత్యాదినా. ప్రథమపక్షోక్తం దోషం ద్రఢయతి—వినైవేతి. వస్తునో జన్మధ్వంసానిరూపణాచ్చ న క్షణికత్వ మిత్యాహ—అపిచేతి. తయోస్స్వరూపత్వే వస్త్వంత

సర్వక్షణికత్వవాదినాం హేత్వధీనోఽపి కార్యోత్పాదో న సంభవతీత్యాహ-కార్యకాలే విద్యమానస్యైవ మృదాదేః కారణత్వం దృశ్యతే. న తు నష్టస్య.

ఉత్పాదనిరోధశబ్దౌ చ పర్యాయాః ప్రాప్నుయుః. అథాస్తి కశ్చిద్విశేష ఇతి మన్యేత ఉత్పాదనిరోధశబ్దాభ్యాం మధ్యవర్తినో వస్తున ఆద్యంతాఖ్యే అవస్థే అభిలప్యేతేఇతి, ఏవమప్యాద్యంతమధ్యక్షణత్రయసంబంధిత్వాద్వస్తునః క్షణికత్వాభ్యుపగమహానిః. అథాత్యంతవ్యతిరిక్తావేవోత్పాదనిరోధౌ వస్తునస్స్యాతాం అశ్వమహిషవత్, తతో వస్తూత్పాదనిరోధాభ్యామసంస్పృష్టమితి వస్తునశ్శాశ్వతత్వప్రసంగః. యది చ దర్శనాదర్శనే వస్తునా ఉత్పాదనిరోధౌ స్యాతామ్, ఏవమపి ద్రష్టృధర్మౌ తౌ న వస్తుధర్మావితి వస్తునశ్శాశ్వతత్వప్రసగ ఏవ, తస్మాదప్యసంగతం సౌగతం మతమ్.

సూ. అసతి ప్రతిజ్ఞోపరోధో యౌగపద్యమన్యథా. ౨౧.

క్షణభంగవాదే పూర్వక్షణో నిరోధగ్రస్తత్వాన్నోత్తరస్య హేతుర్భవతీత్యుక్తమ్.అథాసత్యేవ హేతౌ ఫలోత్పత్తిం బ్రూయాత్

ర్భావాత్ వస్తునోఽనాద్యనంతత్వమిత్యపి ద్రష్టవ్యం. ద్వితీయం శంకతే—అథాస్తీతి. విశేషమేవాహ—ఉత్పాదేతి. దూషయతి—ఏవమపీతి. తాభ్యాం సంసర్గే వస్తునః క్షణికత్వభంగస్స్యాత్. సంసర్గ ఏవ నాస్తీతి తృతీయకల్పముత్థాప్య దూషయతి—అథాత్యంతేతి.

౨౧. సూత్రం వ్యాఖ్యాతుం వృత్తం స్మారయతి—క్షణభంగేతి. కిం కార్యోత్పత్తిర్నిర్హేతుకా సహేతుకా వా, ఆద్యే ప్రతిజ్ఞాహానిరిత్యాహ—అథాసత్యేవేత్యాదినా. విషయకరణసహకారిసంస్కారాశ్చతుర్విధాహేతవస్తాన్ ప్రతీత్య ప్రాప్య

భవన్మతే తు ఉత్తరస్య కార్యక్షణస్య ఉత్పాదే పూర్వస్య కారణక్షణస్య నిరోధాత్ వినాశాంగీకారాదిత్యర్థః.

నను నిర్హేతుక ఏవ కార్యోత్పాదోఽస్తు; తథా చ నోక్తదోష ఇత్యాశంక్యాహ—

అసతి హేతౌ కార్యోత్పత్త్యంగీకారే పూర్వం జ్ఞానచక్షురాలోకవిషయేషు చతుర్షు హేతుషు సత్సు కార్యం నీలాదివిజ్ఞానం జాయతే ఇత్యస్యాః ప్రతిజ్ఞాయాః

తతః ప్రతిజ్ఞోపరోధస్స్యాత్, చతుర్విధాన్ హేతూన్ ప్రతీత్య చిత్తచైత్తా ఉత్పద్యంత ఇతీయం ప్రతిజ్ఞా హీయేత, నిర్హేతుకాయాం చోత్పత్తావప్రతిబంధాత్ సర్వం సర్వత్రోత్పద్యేత. అథోత్తరక్షణోత్పత్తిర్యావత్తావదవతిష్ఠతే పూర్వక్షణ ఇతి బ్రూయాత్, తతో యౌగపద్యం హేతుఫలయోస్స్యాత్. తథాపి ప్రతిజ్ఞోపరోధ ఏవ స్యాత్, క్షణికాస్సర్వే సంస్కారా ఇతీయం ప్రతిజ్ఞోపరుధ్యేత.

సూ. ప్రతిసంఖ్యాఽప్రతిసంఖ్యా నిరోధాప్రాప్తిరవిచ్ఛేదాత్ ౨౨.

అపి చ వైనాశికాః కల్పయంతి 'బుద్ధిబోధ్యం త్రయాదన్యత్

చిత్తం రూపాదివిజ్ఞానం చైత్తాశ్చిత్తాత్మకాస్సుఖాదయశ్చ జాయంత ఇతి ప్రతిజ్ఞార్థః. యథా నీలవిజ్ఞానస్య నీలం వస్తు, ఆలంబనప్రత్యయో విషయః, చక్షుః కరణమధిపతిప్రత్యయః, సహకారిప్రత్యయ ఆలోకః, సమనంతరపూర్వప్రత్యయస్సంస్కారః ఇతి భేదః. ప్రతిజ్ఞాహానిం పురుషదోషముక్త్వా వస్తుదోషమప్యాహ—నిర్హేతుకాయాం చేతి. సహేతుకత్వపక్షేఽన్వయికారణస్య మృదాదేః కార్యసహభావాపత్త్యా క్షణికత్వప్రతిజ్ఞాహానిరితి సూత్రశేషం వ్యాచష్టే—అథోత్తరక్షణేత్యాదినా. సమ్యక్ క్రియంత ఇతి సంస్కారాః ఆద్యంతవంతో భావా ఇత్యర్థః.

౨౨. ఏవమాద్యసూత్రాభ్యాం సముదాయో నిరస్తః, ఉత్తరసూత్రాభ్యాం కార్యకారణభావక్షణికత్వే నిరస్తే, సంప్రతి తదభిమతం ద్వివిధం వినాశం దూషయతి- ప్రతిసంఖ్యేతి. సంస్కృతముత్పాద్యం బుద్ధిబోధ్యం ప్రమేయమాత్రం త్రయాత్తుచ్ఛరూపా

ఉపరోధః స్యాత్. అన్యథా కార్యం సహేతుకమిత్యంగీకృత్య కార్యపర్యంతం హేతోః స్థిత్యంగీకారే, హేతుఫలయోః యౌగపద్యమ్ ఏకస్మిన్కాలే స్థితిః స్యాదిత్యర్థః. ఏవం చ క్షణికత్వప్రతిజ్ఞాహానిరితి భావః.

ఇత్థం సముదాయః కార్యకారణత్వం క్షణికత్వం చ అసిద్ధమిత్యభిధాయ అథ ప్యభ్యుపగమాంతరం ప్రత్యాహ—

వైనాశికాః ఖలు భావానాం బుద్ధిపూర్వకనాశోఽబుద్ధిపూర్వకనాశ ఆకాశశ్చేతి త్రితయమపి అవస్తు నిరూపాఖ్యమిత్యాచక్షతే. తత్ర ఆకాశం పరస్తాత్ ప్రత్యాఖ్యాస్యతి; నాశద్వయమధునా ప్రత్యాచష్టే. ప్రతిసంఖ్యాప్రతిసంఖ్యా

సంస్కృతం క్షణికం చేతి. తదపి చ త్రయం ప్రతిసంఖ్యాఽప్రతిసంఖ్యా నిరోధావాకాశం చేత్యాచక్షతే. త్రయమపి చైతదవస్త్వభావ మాత్రం నిరుపాఖ్యమితి మన్యంతే బుద్ధిపూర్వకః కిల వినాశో భావానాం ప్రతిసంఖ్యానిరోధో నామ భాష్యతే తద్విపరీతోఽప్రతిసంఖ్యా నిరోధః, ఆవరణాభావమాత్రమాకాశమితి. తేషామాకాశం పరస్తాత్ ప్రత్యాఖ్యాస్యతి, నిరోధద్వయమిదానీం ప్రత్యాచష్టే. ప్రతిసంఖ్యాఽప్రతిసంఖ్యానిరోధయోరప్రాప్తిరసంభవ ఇత్యర్థః. కస్మాదవిచ్ఛేదాత్. ఏతౌ హి ప్రతిసంఖ్యాఽప్రతిసంఖ్యానిరోధౌ సంతానగోచరౌ వా స్యాతాం భావగోచరౌ వా, న తావత్సంతానగోచరౌ సంభవతః, సర్వేష్వపి సంతానేషు సంతానినామవిచ్ఛిన్నేన హేతుఫలభావేన సంతానవిచ్ఛేదస్యాసంభవాత్. నాపి భావగోచరౌ సంభవతః, న హి

దన్యదిత్యర్థః. కిం తత్త్రయం తదాహ—తదపీతి. నిరుపాఖ్యం నిస్స్వరూపం, ప్రతీపా ప్రతికూలా సంఖ్యా సంతం భావమసంతం కరోమీత్యేవంరూపా సంఖ్యా బుద్ధిః ప్రతిసంఖ్యా,తయా నిరోధః కస్యచిద్భావస్య భవతి, అబుద్ధిపూర్వకస్తు స్తంభాదీనాం స్వరస భంగురాణామిత్యాహ—విపరీతఇతి. పరప్రక్రియాముక్త్వా సూత్రం వ్యాచష్టే-తేషామితి. భావాస్సంతానినః సంతానో నామ భావానాం హేతుఫలభావేన ప్రవాహ స్తస్మిన్ సంతానే చరమక్షణః క్షణాంతరం కరోతి న వా, ఆద్యే చరమత్వవ్యాఘాతః సంతానావిచ్ఛేదాత్, ద్వితీయే చరమస్యాసత్త్వప్రసంగః, అర్థక్రియాకారిత్వం సత్త్వమితి తత్సిద్ధాంతాత్. చరమస్యాసత్త్వే పూర్వేషామప్యసత్త్వప్రసంగః, అర్థక్రియా శూన్యత్వాత్, తస్మాత్సంతానస్య విచ్ఛేదాసంభవాన్నిరోధాప్రాప్తిరిత్యాహ—నతావదితి. న ద్వితీయ ఇత్యాహ—నాపీతి. ఘటకపాలచూర్ణాద్యవస్థాసు సేయం మృదితి ప్రత్యభిజ్ఞానాదన్వయిభావస్య మృదాదేర్నాత్యంతికవినాశ ఇత్యర్థః. బీజస్యాంకురా

నిరోధౌ బుద్ధిపూర్వకాబుద్ధిపూర్వకనాశౌ తయోః సంతానసంతానిషు అప్రాప్తిః అసంభవః. కుతః, అవిచ్ఛేదాత్ న తావన్నిరోధద్వయస్య సంతానగోచరత్వమ్, సంతానస్యావిచ్ఛేదాత్. నాపి సంతానిప్రతియోగికత్వమ్, సంతానినాం ఘటాదీనాం క్షణికత్వేన బుద్ధిపూర్వకనాశాయోగాత్. నాప్యబుద్ధిపూర్వకసమూలనాశస్తద్వదభ్యుపగతః సంభవతి, మూలస్య మృదాదేః ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాత్. తస్మాన్నిరోధద్వయస్యానుపపత్తిరిత్యర్థః.

భావానాం నిరన్వయో నిరుపాఖ్యో వినాశస్సంభవతి, సర్వాస్వప్యవస్థాసు ప్రత్యభిజ్ఞానబలేనాన్వయ్యవిచ్ఛేదదర్శనాత్. అస్పష్టప్రత్యభిజ్ఞానాస్వప్యవస్థాసు క్వచిద్దృష్టేనాన్వయ్యవిచ్ఛేదేనాన్యత్రాపి తదనుమానాత్. తస్మాత్ పరపరికల్పితస్య నిరోధద్వయస్యానుపపత్తిః.

సూ. ఉభయథా చ దోషాత్. ౨౩.

యోఽయమవిద్యాదినిరోధః ప్రతిసంఖ్యాఽప్రతిసంఖ్యానిరోధాంతఃపాతీ పరపరికల్పితః స సమ్యగ్జ్ఞానాద్వా సపరికరాత్స్యాత్ స్వయమేవ వా, పూర్వస్మిన్ వికల్పే నిర్హేతుకవినాశాభ్యుపగమహాని ప్రసంగః. ఉత్తరస్మింస్తు మార్గోపదేశానర్థక్యప్రసంగః. ఏవముభయథాపి దోషప్రసంగాదసమంజసమిదం దర్శనమ్.

సూ. ఆకాశే చావిశేషాత్. ౨౪.

యచ్చ తేషామేవాభిప్రేతం నిరోధద్వయమాకాశం చ నిరుపాఖ్యమితి.తత్ర నిరోధద్వయస్య నిరుపాఖ్యత్వం పురస్తాన్నిరాకృతం,ఆకాశస్యేదానీం నిరాక్రియతే. ఆకాశే చాయుక్తో నిరుపాఖ్యత్వాభ్యు

దిషు ప్రత్యభిజ్ఞానాదర్శనాదన్వయినో విచ్ఛేద ఇత్యత ఆహ—అస్పష్టేతి. అంకురాదయోఽనుస్యూతాన్వయిభావస్థాః, కార్యత్వాద్ఘటాదివదిత్యన్వయ్యవిచ్ఛేదసిద్ధిరిత్యర్థః యస్మాద్భావానాం స్థాయిత్వం తస్మాత్ప్రతిక్షణం నిరోధాసంభవ ఇత్యుపసంహారః.

౨౩. అవిద్యాదీనాం ప్రతిసంఖ్యానిరోధం తదభిమతం దూషయతి—ఉభయథేతి. యమనియమాదయః పరికరాః సర్వం దుఃఖం క్షణికమితి భావనోపదేశో మార్గోపదేశః.

౨౪. ఆగమప్రామాణ్యాదితి. తత్రాకాశస్య కార్యత్వోక్త్యా ఘటాదివద్వస్తుత్వప్రసిద్ధ్యతీత్యర్థః. నన్వాగమప్రామాణ్యే విప్రతిపన్నాన్ సుగతాన్ ప్రత్యాకాశస

ప్రతిసంఖ్యానిరోధాంతర్భూతమవిద్యానిరోధం నిరస్యతి—
క్షణికేషు స్థిరత్వాదిభ్రాంతిః అవిద్యా. తస్యాః కిం సమ్యగ్జ్ఞానాన్నాశః, స్వతో
ా. నాద్యః, నిర్హేతుకనాశాభ్యుపగమహానిప్రసంగాత్; న ద్వితీయః, సమ్యగ్జ్ఞానో
్యదితి ఉభయథాపి దోషాదసంగతం సౌగతమతమిత్యర్థః.

గమః. ప్రతిసంఖ్యాఽప్రతిసంఖ్యానిరోధయోరివ వస్తుత్వప్రతిపత్తేర విశేషాత్, ఆగమప్రామాణ్యాత్తావత్ 'ఆత్మనఆకాశస్సంభూతః' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్య ఆకాశస్య చ వస్తుత్వసిద్ధిః. విప్రతిపన్నాన్ప్రతి తు శబ్దగుణానుమేయత్వం వక్తవ్యం, గంధాదీనాం గుణానాం పృథివ్యాది వస్త్వాశ్రయత్వదర్శనాత్. అపిచావరణాభావమాత్రమాకాశమిచ్ఛ తస్తవైకస్మిన్ సుపర్ణే పతత్యావరణస్య విద్యమానత్వాత్ సుపర్ణాంతర స్యోత్పిత్సతోఽనవకాశత్వప్రసంగః. యత్రావరణాభావస్తత్ర పతిష్య తీతి చేత్, యేనావరణాభావో విశేష్యతే తత్తర్హి వస్తుభూతమేవా కాశం స్యాన్నావరణాభావమాత్రమ్. అపిచావరణాభావమాత్రమా కాశం మన్యమానస్య సౌగతస్య స్వాభ్యుపగమవిరోధః ప్రసజ్యేత. సౌగతే హి సమయే 'పృథివీ భగవన్ కిం సన్నిశ్రయే'త్యస్మిన్ ప్రశ్న ప్రతివచనప్రవాహే పృథివ్యాదీనామంతే 'వాయుః కిం సన్నిశ్రయః' ఇత్యస్య ప్రశ్నస్య ప్రతివచనం భవతి 'వాయురాకాశసన్నిశ్రయః' ఇతి, తదాకాశస్యావస్తుత్వే న సమంజసం స్యాత్ తస్మాదప్యయుక్త మాకాశస్యావస్తుత్వమ్.అపిచ నిరోధద్వయమాకాశం చ త్రయమప్యే

వస్తుత్వం కథం సిద్ధ్యతీత్యతఆహ—విప్రతిపన్నానితి. శబ్దో వస్తునిష్ఠః గుణత్వాద్గంధా దివదిత్యనుమానాదాకాశస్య వస్తుత్వం సిద్ధ్యతి పృథివ్యాద్యష్టద్రవ్యాణాం శ్రోత్ర గ్రాహ్యగుణాశ్రయత్వాయోగాదిత్యర్థః. ఆకాశస్య భావస్వరూపత్వం ప్రసాధ్యాభావ స్వరూపత్వం దూషయతి—అపిచేతి. యథైకఘటసత్త్వేఽపి ఘటసామాన్యాభావో నాస్తి తథైకపక్షిసత్త్వేఽపి మూర్తద్రవ్యసామాన్యాభావాత్మకాకాశో నాస్త్యేవేతి పక్ష్యంతరసంచారో న స్యాదిత్యర్థః. దేశవిశేషావచ్ఛేదేనావరణాభావోఽస్తీత్యా శంక్యాభావావచ్ఛేదకదేశవిశేష ఏవాకాశో నాభావ ఇత్యాహ—యత్రేత్యాదినా. పతిష్యతి పక్షీ సంచరిష్యతీత్యర్థః. ఆకాశస్యావస్తుత్వం స్వగ్రంథవిరుద్ధం చేత్యాహ— అపిచేతి. కిం సమ్యక్ నిశ్రయ ఆశ్రయోఽస్యా ఇతి కిం సన్నిశ్రయా అవస్తునశ్శశ విషాణస్యాశ్రయత్వాదర్శనాదితి. భావః. వ్యాఘాతాంతరమాహ—అపిచేతి. ధ్వంసా

ఇత్థం నిరోధద్వయస్య నిరుపాఖ్యత్వం నిరస్య, ఆకాశస్య తన్నిరస్యతి—

'ఆత్మన ఆకాశః సంభూతః' ఇతి శ్రుత్యా శబ్దగుణత్వేన చాకాశేఽపి పృథి వ్యాదివద్వస్తుత్వప్రతిపత్తేరవిశేషాత్ న నిరూపాఖ్యత్వమిత్యర్థః.

తన్నిరుపాఖ్యమవస్తు నిత్యం చేతి విప్రతిషిద్ధమ్. న హ్యవస్తునో నిత్యత్వమనిత్యత్వం వా సంభవతి, వస్త్వాశ్రయత్వాద్ధర్మధర్మివ్యవహారస్య ధర్మధర్మిభావే హి ఘటాదివద్వస్తుత్వమేవ స్యాన్న నిరుపాఖ్యత్వమ్.

సూ. అనుస్మృతేశ్చ. ౨౫.

అపిచ వైనాశికస్సర్వస్య వస్తునః క్షణికతామభ్యుపయన్నుపలబ్ధురపి క్షణికతామభ్యుపేయాత్ న చ సా సంభవతి, అనుస్మృతేః. అనుభవముపలబ్ధిమనూత్పద్యమానం స్మరణమేవానుస్మృతిః సాచోపలబ్ధ్యేకకర్తృకా సతీ సంభవతి, పురుషాంతరోపలబ్ధే విషయే పురుషాంతరస్య స్మృత్యదర్శనాత్. కథం హ్యహమదోఽద్రాక్షమిదమిదానీం పశ్యామీతి చ పూర్వోత్తరదర్శిన్యేకస్మిన్నసతి ప్రత్యయస్స్యాత్. అపిచ దర్శనస్మరణయోః కర్తర్యేకస్మిన్ ప్రత్యక్షః ప్రత్యభిజ్ఞాప్రత్యయస్సర్వస్య లోకస్య ప్రసిద్ధోఽహమదోఽద్రాక్షమిదం పశ్యామీతి. యది హి తయోర్భిన్నః కర్తా స్యాత్ తతోఽహం స్మరామ్యద్రాక్షీదన్యః ఇతి ప్రతీయాత్. నత్వేవం ప్రత్యేతి కశ్చిత్, యత్రైవం ప్రత్యయస్తత్ర దర్శనస్మరణయోర్భిన్నమేవ కర్తారం సర్వోలోకోఽవగచ్ఛతి,

---

ప్రతియోగిత్వాఖ్యో ధర్మో నిత్యత్వం నాసతి సంభవతి ధర్మిణోఽసత్త్వవ్యాఘాతాదిత్యర్థః.

౨౫. ఆత్మనః క్షణికత్వం దూషయతి—అనుస్మృతేరితి. అనుభవజన్యా స్మృతిరనుస్మృతిస్తస్యా అనుభవసమానాశ్రయత్వాత్తదుభయాశ్రయాత్మనః స్థాయిత్వమిత్యర్థః. క్షణికత్వే జ్ఞానద్వయానుసంధానం చ న స్యాదిత్యాహ—కథం హ్యహమితి. పూర్వదర్శనకర్తురద్రాక్షమితి స్మరణకర్త్రైక్యప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చాత్మనః స్థాయిత్వమిత్యాహ—అపిచేతి. యోఽహమదః పూర్వమద్రాక్షం స ఏవాహమద్య తత్ స్మరామీతి ప్రత్యభిజ్ఞాకారో ద్రష్టవ్యః, ఇదం పశ్యామీతి జ్ఞానాంతరసంబంధకథనం యోఽహమద్రాక్షం సోఽహం పశ్యామీతి ప్రత్యభిజ్ఞాంతరద్యోతనార్థమ్. విపక్షే బాధకమాహ—యదిహీతి. ద్రష్టృస్మర్త్రోర్భేదేఽహం స్మరామ్యన్యోఽద్రాక్షీదితి ప్రతీతిస్స్యాదిత్యత్ర దృష్టాంతమాహ—యత్రైవమితి. ప్రత్యయమాహ—స్మరా

అధునా ఆత్మనః క్షణికత్వం నిరాచష్టే—

అనుభవమను ఉత్పద్యమానా స్మృతిః అనుస్మృతిః, తద్బలాత్ ఆత్మనోఽన

స్మరామ్యహమసావదోఽద్రాక్షీదితి. ఇహ త్వహమదోఽద్రాక్షమితి దర్శనస్మరణయోర్వైనాశికోఽప్యాత్మానమేవైకంకర్తారమవగచ్ఛతి,ననాహమిత్యాత్మనో దర్శనం నిర్వృత్తం నిహ్నుతే యథాఽగ్నిరనుష్ణోఽప్రకాశ ఇతి వా. తత్రైవం సత్యేకస్య దర్శనస్మరణలక్షణద్వయసంబంధే క్షణికత్వాభ్యుపగమహానిరపరిహార్యా వైనాశికస్య స్యాత్, తథానంతరామనంతరామాత్మన ఏవ ప్రతిపత్తిం ప్రత్యభిజానన్నేకకర్తృకామోత్తమాదుచ్ఛ్వాసాదతీతాశ్చ ప్రతిపత్తీరాజన్మన ఆత్మైకకర్తృకాః ప్రతిసందధానః కథం క్షణభంగవాదీ వైనాశికో నాపత్రపేత. స యది బ్రూయాత్ సాదృశ్యాదేతత్సంపత్స్యత ఇతి, తం ప్రతి బ్రూయాత్. తేనేదం సదృశమితి ద్వయాయత్తత్వాత్సాదృశ్యస్య

మితి. స్మరామ్యహమన్యోఽద్రాక్షీదితి ప్రత్యయో యత్ర తత్ర భిన్నమేవ కర్తారం లోకోఽవగచ్ఛతీత్యవివాదమిత్యర్థః. ప్రకృతప్రత్యభిజ్ఞాయాం తాదృశభేదప్రత్యయస్య బాధకస్యాదర్శనాదాత్మస్థాయిత్వం దుర్వారమిత్యాహ—ఇహత్వహమద ఇతి. యథాగ్నేరౌష్ణ్యాదికం న బాధతే కశ్చిత్తథా నాహమద్రాక్షమితి పూర్వదర్శనం న నిహ్నుత ఇత్యనేన బాధాభావాత్ ప్రత్యభిజ్ఞా ప్రమేత్యుక్తం భవతి. తథా ద్రష్టృస్మర్త్రోరైక్యే సతి స్థాయిత్వం ఫలితమిత్యాహ—తత్రైవం సతీతి. క్షణద్వయసంబంధే హ్యాత్మనస్తృతీయక్షణే భంగోఽస్త్విత్యేవం ఏదంతం ప్రత్యాహ—తథేతి. వర్తమానదశామారభ్య ఓత్తమాచ్ఛ్వాసాత్ ఆమరణాత్ అనంతరామనంతరాం స్వస్యైవ ప్రతిపత్తిమాత్మైకకర్తృకాం ప్రత్యభిజానన్నాజన్మనశ్చ వర్తమానదశాపర్యంతమతీతాః ప్రతిపత్తీః స్వకర్తృకాః ప్రతిసందధానస్సన్నితి యోజనా. దీపజ్వాలాస్వివాత్మని ప్రత్యభిజ్ఞానం సాదృశ్యదోషాదితి శంకతే—సఇతి. సాదృశ్యజ్ఞానస్య ధర్మప్రతియోగిజ్ఞానాధీనత్వాత్ స్థిరస్య జ్ఞాతురసత్త్వాన్న సాదృశ్యజ్ఞానం సంభవతి, సత్త్వే వాఽపసిద్ధాంతస్స్యాదితి పరిహరతి—తమిత్యాదినా. స్యాదేతత్ న సాదృశ్యప్రత్యయః పూర్వోత్తరవస్తుద్వయజ్ఞానజన్యస్తద్ద్వయసాదృశ్యావగాహీ, కిం తర్హి కశ్చిదేష వికల్పః స్వాకారమేవ బాహ్యత్వేన విషయీకుర్వాణః క్షణాంతరాస్పర్శీ, అతో న స్థిరద్రష్ట్రపేక్షేతి శంకతే—తేనేదమితి. అత్ర వక్తవ్యం సాదృశ్యప్రత్యయే తేనేదం సదృశమితి వస్తుత్రయం భాసతే నవేతి. నేతి వదతః స్వానుభవవిరోధః, కించార్థభేదా

భవితుః న క్షణికత్వమిత్యర్థః. అన్యస్యానుభూతే విషయే అన్యస్య స్మరణాయోగాదితి భావః.

క్షణభంగవాదినః సదృశయోర్ద్వయోర్వస్తునోర్గ్రహీతురేకస్యాభావాత్, సాదృశ్యనిమిత్తం ప్రతిసంధానమితి మిథ్యాప్రలాప ఏవ స్యాత్, స్యాచ్చేత్పూర్వోత్తరయోః క్షణయోస్సాదృశ్యస్య గ్రహీతైకస్తథాసత్యేకస్య క్షణద్వయావస్థానాత్ క్షణికత్వప్రతిజ్ఞా పీడ్యేత, తేనేదం సదృశమితి ప్రత్యయాంతరమేవేదం న పూర్వోత్తరక్షణద్వయగ్రహణనిమిత్తమితి చేన్న, తేనేదం సదృశమితి భిన్నపదార్థోపాదానాత్. ప్రత్యయాంతరమేవ చేత్ సాదృశ్యవిషయం స్యాత్, తేనేదం సదృశమితి వాక్యప్రయోగోఽనర్థకస్స్యాత్, సాదృశ్యమిత్యేవ ప్రయోగః ప్రాప్నుయాత్. యదా హి లోకప్రసిద్ధః పదార్థః పరీక్షకైర్న పరిగృహ్యతే తదా స్వపక్షసిద్ధిః పరపక్షదోషో వా ఉభయమప్యుచ్యమానం పరీక్షకాణామాత్మనశ్చ యథార్థత్వేన న బుద్ధిసంతానమారోహతి, ఏవమేవైషోఽర్థ ఇతి నిశ్చితం యత్తదేవ వక్తవ్యమ్, తతోఽన్యదుచ్యమానం బహుప్రలాపిత్వమాత్మనః కేవలం

భావాత్ పదత్రయప్రయోగో న స్యాత్, తస్మాత్ పదత్రయేణ మిథస్సంసృష్టభిన్నార్థభానాదభానమసిద్ధమితి పరిహరతి—న తేనేతి. అథ భాసతే వస్తుత్రయం తచ్చ ప్రత్యయాభిన్నమేవ న బాహ్యమితి చేన్న, త్రయాణామేకప్రత్యయాభేదే మిథోఽప్యభేదాపత్తేః. ఇష్టాపత్తిరితి బ్రువాణం విజ్ఞానవాదినం ప్రత్యాహ—యదా హీతి. వస్తుత్రయం జ్ఞేయం సాదృశ్యప్రత్యయాద్భిన్నం సర్వలోకప్రసిద్ధం తచ్చ నాంగీక్రియతే స్థాయిద్రష్టృప్రసంగభయేన, తర్హి తత్తదాకారాణాం క్షణికవిజ్ఞానానాం మిథో వార్తానభిజ్ఞత్వాదేకస్మిన్ ధర్మిణి విరుద్ధానేకపక్షస్ఫురణాత్మకవిప్రతిపత్త్యసంభవాత్ స్వపక్షసాధనాదివ్యవహారో లుప్యేత, అతో యథానుభవం జ్ఞానజ్ఞేయభేదోఽఙ్గీకార్యః. తథాచ తేనేదం సదృశమితి బాహ్యార్థయోర్జ్ఞానపూర్వకం సాదృశ్యం జానత త్మనః స్థాయిత్వం దుర్వారమిత్యర్థః. నను సంత్యేవ బాహ్యార్థాః క్షణికస్వలక్షణాః కల్పకగ్రాహ్యాః, సవికల్పాధ్యవసేయాస్తు స్థాయిత్వసాదృశ్యాదయో బాహ్యాః తా అవభాసంతే, అతో విప్రతిపత్త్యాది వ్యవహార ఇతి బాహ్యార్థవాదమాశంక్య నిర తి—ఏవమేవేతి. యత్ ప్రమాణసిద్ధం తదేవ వక్తవ్యం. న హి క్షణికత్వే కించిత్ ప్రమాణమస్తి. న చేదానీం ఘట ఇతి ప్రత్యక్షమవర్తమానకాలాసత్త్వం ఘటస్య గోచరద్వర్తమానక్షణమాత్రసత్త్వరూపే క్షణికత్వే మానమితి వాచ్యం. తస్య వర్తమా

ప్రఖ్యాపయేత్. న చాయం సాదృశ్యాత్ సంవ్యవహారో యుక్తః, తద్భావావగమాత్తత్సదృశభావానవగమాచ్చ. భవేదపి కదాచిద్బాహ్యవస్తుని విప్రలంభసంభవాత్ తదేవేదం స్యాత్తత్సదృశం వేతి సందేహః, ఉపలబ్ధరి తు సందేహోఽపి న కదాచిద్భవతి స ఏవాహం స్యాం తత్సదృశో వేతి, య ఏవాహం పూర్వేద్యురద్రాక్షం స ఏవాహమద్య స్మరామీతి నిశ్చితాత్తద్భావోపలంభాత్. తస్మాదప్యనుపపన్నో వైనాశికసమయః.

సూ. నాసతోఽదృష్టత్వాత్. ౨౬.

ఇతశ్చానుపపన్నో వైనాశికసమయః, యతః స్థిరమనుయాయి కారణమనభ్యుపగచ్ఛతామభావాద్భావోత్పత్తిరిత్యేతదాపద్యేత. దర్శయంతి చాత్రాభావాద్భావోత్పత్తిమ్ 'నానుపమృద్య ప్రాదుర్భావా'

నత్వమాత్రగోచరత్వేన కాలాంతరాసత్త్వాసిద్ధేః. నచ యత్సత్ తత్ క్షణికమితి వ్యాప్తిరస్తి, విద్యుదాదేరపి ద్విత్రిక్షణస్థాయిత్వేన దృష్టాంతాభావాత్. న చ స్థాయిన మనుమాతారమంతరేణానుమానం సంభవతి తస్మాదనుమానసిద్ధార్థవక్తా తథాగతోఽశ్రద్ధేయవచన ఇత్యర్థః. కించ సాదృశ్యం ప్రత్యభిజ్ఞాయాం దోషతయా నిమిత్తం విషయతయా వా, ఆద్యేఽపి స్వరూపసత్ జ్ఞాతం వా, నాద్యః, మందాంధకారే శుక్తిమాత్రగ్రహే శ్వైత్యాజ్ఞానేఽపి రూప్యాభేదభ్రమాపత్తేః. న ద్వితీయః, స్థాయిజ్ఞాతారం వినా తజ్జ్ఞానాసంభవస్యోక్తత్వాత్. నాపి విషయతయా నిమిత్తమిత్యాహ—నచేతి. సోఽహమిత్యుల్లేఖాత్తేనాహం సదృశ ఇత్యనుల్లేఖాదిత్యర్థః. సోఽహమితి ప్రత్యభిజ్ఞాయా భ్రమత్వం నిరస్య సంశయత్వం నిరస్యతి—భవేదితి. జడార్థే ప్రత్యభిజ్ఞాతేఽపి బాధసంభావనయా సంశయః కదాచిత్స్యాన్నాత్మనీత్యర్థః. అసందిగ్ధావిపర్యస్తప్రత్యభిజ్ఞావిరోధాదాత్మక్షణికత్వమత మత్యంతాసంగతమిత్యుపసంహరతి—తస్మాదితి.

౨౬. అభావశ్శశవిషాణవదత్యంతాసన్నిత్యంగీకృత్య మృదాదినాశాదసతో ఘటాదికం జాయత ఇతి సుగతా వదంతి తద్దూషయతి—నాసత ఇతి. న కేవలం బలాదాపాద్యతే కింతు స్వయం దర్శయంతి చ. ద్వావన ఇత్యా ప్రకృతమర్థం గమ

కారణాభావాత్కార్యోత్పత్తిరితి పక్షమవశిష్టం నిరాచష్టే—

దితి. వినష్టాద్ధి కిల బీజాదంకుర ఉత్పద్యతే, తథా వినష్టాత్ క్షీరాద్దధి, మృత్పిండాచ్చ ఘటః, కూటస్థాచ్చేత్కారణాత్కార్యముత్పద్యేత, అవిశేషాత్సర్వం సర్వత ఉత్పద్యేత. తస్మాదభావగ్రస్తేభ్యో బీజాదిభ్యోఽఙ్కురాదీనాముత్పద్యమానత్వాదభావాద్భావోత్పత్తిరితి మన్యంతే. తత్రేదముచ్యతే, 'నాసతోఽదృష్టత్వా'దితి నాభావాద్భావ ఉత్పద్యతే, యద్యభావాద్భావ ఉత్పద్యేత, అభావత్వావిశేషాత్కారణవిశేషాభ్యుపగమోఽనర్థకస్స్యాత్. న హి బీజాదీనాముపమృదితానాం యోఽభావస్తస్య చ శశవిషాణాదీనాం చ నిస్స్వభావత్వావిశేషాదభావత్వే కశ్చిద్విశేషోఽస్తి, యేన బీజాదేవాంకురో జాయతే క్షీరాదేవ దధీత్యేవంజాతీయకః కారణవిశేషాభ్యుపగమోఽర్థవాన్ స్యాత్. నిర్విశేషస్య త్వభావస్య కారణత్వాభ్యుపగమే శశవిషాణాదిభ్యోఽప్యంకురాదయో జాయేరన్, నచైవం దృశ్యతే. యది పునరభావస్యాపి విశేషోఽభ్యుపగమ్యేతోత్పలాదీనామివ నీలత్వాదిః తతో విశేషవత్త్వాదేవాభావస్య భావత్వముత్పలాదివత్ ప్రసజ్యేత, నాప్య

యతః. మృదాదికముపమృద్య ఘటాదేః ప్రాదుర్భావాదితి, ఇమమర్థమాహ—వినష్టాదితి. కారణవినాశాత్ కార్యజన్మేత్యత్ర యుక్తిమాహ—కూటస్థాదితి. వినాశకూటస్థాన్నిత్యాదిత్యర్థః. నిత్యస్య నిరతిశయస్య కార్యశక్తత్వే తత్కార్యాణి సర్వాణ్యేకస్మిన్నేవ క్షణే స్యుస్తథాచోత్తరక్షణే కార్యాభావాదసత్త్వాపత్తిః. న చ సహకారికృతాతిశయక్రమాత్ కార్యక్రమ ఇతి యుక్తం అతిశయస్యాతిశయాంతరాపేక్షాయామనవస్థానాత్ అనపేక్షాయాం కార్యస్యాప్యతిశయానపేక్షత్వేన సహకారివైయర్థ్యాత్ తస్మాన్న స్థాయిభావాత్కార్యజన్మేత్యర్థః. క్షణికభావస్య హేతుత్వముత్తరోత్పాదే చేత్యత్ర నిరస్తమ్. అభావస్య హేతుత్వనిరాసార్థం సూత్రం వ్యాచష్టే—తత్రేదమితి. యది బీజాభావస్యాభావాంతరాద్విశేషస్స్యాత్తదా విశేషవదభావద్వారా బీజాదేవాంకుర ఇతి లోకాయతికానామభ్యుపగమోఽర్థవాన్ స్యాన్న సోఽస్తీత్యాహ—నేతి. సూత్రం యోజయతి—నిర్విశేషస్యేతి. శశవిషాణాదేః కార్యకారిత్వస్యాదృష్టత్వాన్నాభావస్యాసతో హేతుత్వమిత్యర్థః. అస్త్వభావస్యాపి విశేష ఇత్యత ఆహ—యదీతి. అభావస్య హేతుత్వేఽతిప్రసంగ ఇతి తర్కముక్త్వాఽనుమానమాహ—నాపీతి. అభావో న హేతురసత్త్వాత్సమ్మతవదిత్యర్థః. అభావో న ప్రకృతిః,

---

అసతోఽభావాత్కార్యోత్పత్తిర్న యుక్తా. కుతః, అదృష్టత్వాత్ నిరుపా

భావః కస్యచిదుత్పత్తిహేతుస్స్యాత్, అభావత్వాదేవ శశవిషాణాదివత్. అభావాచ్చ భావోత్పత్తావభావాన్వితమేవ సర్వం కార్యం స్యాత్, నైవం దృశ్యతే సర్వస్యచ వస్తునః స్వేన స్వేన రూపేణ భావాత్మనైవోపలభ్యమానత్వాత్. న చ మృదన్వితాశ్శరావాదయో భావాస్తంత్వాదివికారాః కేనచిదభ్యుపగమ్యంతే. మృద్వికారానేవ తు మృదన్వితాన్ భావాన్ లోకః ప్రత్యేతి. యత్తూక్తం స్వరూపోపమర్దమంతరేణ కస్యచిత్కూటస్థస్య వస్తునః కారణత్వానుపపత్తేరభావాద్భావోత్పత్తిర్భవితుమర్హతీతి, తద్దురుక్తమ్. స్థిరస్వభావానామేవ సువర్ణాదీనాం ప్రత్యభిజ్ఞాయమానానాం రుచకాదికారణభావదర్శనాత్, యేష్వపి బీజాదిషు స్వరూపోపమర్దో లక్ష్యతే తేష్వపి నాసావుపమృద్యమానా పూర్వావస్థా ఉత్తరావస్థాయాః కారణమభ్యుపగమ్యతే, అనుపమృద్యమానానామేవానుయాయినాం బీజాద్యవయవానామంకురాదికారణభావాభ్యుపగమాత్, తస్మాదసద్భ్యశ్శశవిషాణాదిభ్యః సదుత్పత్త్యదర్శనాత్ సద్భ్యశ్చ సువర్ణాదిభ్యస్సదుత్పత్తిదర్శనాత్ అనుపపన్నోఽయ

కార్యానన్వితత్వాత్ యథా శరావాద్యనన్వితస్తంతుర్న శరావాదిప్రకృతిరితి తర్కపూర్వకమాహ—అభావాచ్చేతి. అతోఽన్వితత్వాన్మృదాదిర్భావ ఏవ ప్రకృతిరిత్యాహ—మృదితి. స్థాయినః కారణత్వాయోగముక్తమనూద్య దూషయతి-యత్తూక్తమిత్యాదినా. అనుభవబలాత్ స్థిరభావానామేవ సహకారిసన్నిధిక్రమేణ కార్యక్రమహేతుత్వమంగీకార్యం, న చ శక్తస్య సహకార్యపేక్షా న యుక్తేతి వాచ్యం, యతోఽశక్తస్యాపి నాపేక్షేత్యసహకారి విశ్వం స్యాత్. తతస్సువర్ణాదౌ స్వతోఽతిశయశూన్యేఽగ్నితాపాదిసహకారికృతాతిశయక్రమాద్రుచకాదికార్యక్రమః. నచాతిశయస్యాతిశయాంతరానపేక్షత్వే కార్యస్యాప్యనపేక్షేతి వాచ్యం. పటస్యమృదనపేక్షత్వే కార్యత్వావిశేషాత్ ఘటస్యాపి మృదనపేక్షాప్రసంగాదన్వయవ్యతిరేకాభ్యామపేక్షా సహకారిష్వపి తుల్యా. యదుక్తం కార్యాభావదశాయాం కారణస్యాసత్త్వాపత్తిరితి తన్న, అకారణస్యాపి బాధాభావేన సత్త్వోపపత్తేః, నహ్యర్థక్రియాకారిత్వమేవ

ఖ్యాత్ నరవిషాణాదేః కార్యోత్పత్తేరదృష్టత్వాత్. దృష్టత్వాదితి వా ఛేదః. సత ఏవ మృదాదేర్దృష్టత్వాదిత్యర్థః.

మభావాద్భావోత్పత్త్యభ్యుపగమః. అపిచ చతుర్భ్యశ్చిత్తచైత్తా ఉత్పద్యంతే పరమాణుభ్యశ్చ భూతభౌతికలక్షణస్సముదాయ ఉత్పద్యత ఇత్యభ్యుపగమ్య పునరభావాద్భావోత్పత్తిం కల్పయద్భిరభ్యుపగతమపహ్నువానైర్వైనాశికైస్సర్వో లోక ఆకులీక్రియతే.

సూ. ఉదాసీనానామపి చైవం సిద్ధిః ౨౭.

యది చాభావాద్భావోత్పత్తిరభ్యుపగమ్యేత, ఏవం సత్యుదాసీనానామనీహమానానామపి జనానామభిమతసిద్ధిస్స్యాత్, అభావస్య సులభత్వాత్. కృషీవలస్య క్షేత్రకర్మణ్యప్రయతమానస్యాపి సస్యనిష్పత్తిస్స్యాత్, కులాలస్య చ మృత్సంస్క్రియాయామప్రయతమానస్యాప్యమత్రోత్పత్తిః. తంతువాయస్యాపి తంతూనతన్వానస్యాపి తన్వానస్యేవ వస్త్రలాభః స్వర్గాపవర్గయోశ్చ న కశ్చిత్కథంచిత్ సమీహేత. న చైతద్యుజ్యతేఽభ్యుపగమ్యతే వా కేనచిత్, తస్మాదనుపపన్నోఽయమభావాద్భావోత్పత్త్యభ్యుపగమః.

సత్త్వం అసత్తద్యోగేన సత్త్వస్య తతో భేదాత్ సతో హ్యర్థక్రియాకారిత్వం నాసతః, అతః కారణతావచ్ఛేదకమబాధితస్వరూపాత్మకత్వం సత్త్వం కారణత్వాద్భిన్నమేవ, తస్మాదనుస్యూతస్థిరభావానాం హేతుత్వముపపన్నమితి భావః. పూర్వాపరవిరోధమప్యాహ—అపిచేతి.

౨౭. అభావాదుత్పత్తౌ శశవిషాణాదప్యుత్పత్తిస్స్యాదిత్యుక్తం, అతిప్రసంగాంతరమాహ—ఉదాసీనానామితి. అనీహమానానాం ప్రయత్నశూన్యానాం అమత్రం ఘటాదిపాత్రం, తన్వానస్య వ్యాపారయతః. తస్మాద్భ్రాంతిమూలేన క్షణికబాహ్యార్థవాదేన కూటస్థనిత్యబ్రహ్మసమన్వయస్య న విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

అధునా ప్రవృత్తిమాత్రమపి న యుక్తమిత్యాహ—

అభావాద్భావోత్పత్తిరిత్యంగీకారే ఉదాసీనానాం తత్తత్కార్యసాధనేషు అప్రవర్తమానానామపి పుంసాం స్వస్వాభిమతకార్యసిద్ధిః స్యాత్. అతో వైభాషికసౌత్రాంతికయోర్మతం భ్రాంతిమూలమేవేతి సిద్ధమ్.

సూ. నాభావ ఉపలబ్ధేః. ౨౮.

ఏవం బాహ్యార్థవాదమాశ్రిత్య సముదాయాప్రాప్త్యాదిషు దూషణేషూద్భావితేషు విజ్ఞానవాదీ బౌద్ధ ఇదానీం ప్రత్యవతిష్ఠతే. కేషాంచిత్కిల వినేయానాం బాహ్యవస్తున్యభినివేశమాలక్ష్య తదనురోధేన బాహ్యార్థవాదప్రక్రియేయం విరచితా, నాసౌ సుగతాభిప్రాయః, తస్య తు విజ్ఞానైకస్కంధవాద ఏవాభిప్రేతః, తస్మింశ్చ విజ్ఞానవాదే బుద్ధ్యారూఢేన రూపేణాంతస్థ ఏవ ప్రమాణప్రమేయఫలవ్యవహారస్సర్వ ఉపపద్యతే సత్యపి బాహ్యేఽర్థే బుద్ధ్యారోహమంతరేణ ప్రమాణాదివ్యవహారానవతారాత్. కథం పునరవగమ్యతే అంతస్థ ఏవాయం సర్వవ్యవహారో న విజ్ఞానవ్యతిరిక్తో బాహ్యోఽర్థోఽస్తీతి.

---

౨౮. "నాభావఉపలబ్ధేః" అఖండనిర్విశేషబ్రహ్మవిజ్ఞానం బాహ్యార్థోపాదానం వదతాం వేదాంతినాం మతం భిన్నం సాకారం క్షణికం విజ్ఞానం, న తతోఽన్యోఽర్థోఽస్తీతి యోగాచారమతేన విరుధ్యతే న వేతి తన్మతస్య మానభ్రాంతిమూలత్వాభ్యాం సంశయే, పూర్వోక్తబాహ్యార్థవాదనిరాసముపజీవ్య పూర్వపక్షమాహ—ఏవమిత్యాదినా. పూర్వోత్తరపక్షయోర్విరోధావిరోధౌ ఫలం. నన్వేకస్య సుగతాగమస్య కథం బాహ్యార్థసత్త్వాసత్త్వయోస్తాత్పర్యం విరోధాదిత్యాశంక్యాధికారిభేదాదవిరోధ ఇతి వదన్ విజ్ఞానవాదినస్సుగతాభిప్రాయజ్ఞత్వేన మందాధికారిభ్యో బాహ్యార్థవాదిభ్యః శ్రైష్ఠ్యమాహ—కేషాంచిదితి. ఉక్తం చ ధర్మకీర్తినా 'దేశనా లోకనాథానాం సత్త్వాశయవశానుగే'తి. సుగతానాముపదేశశ్శిష్యచిత్తానుసారేణేత్యర్థః. నన్వసతి బాహ్యేర్థే మానమేయవ్యవహారః కథం తత్రాహ—తస్మిన్నితి. విజ్ఞానమేవ కల్పితనీలాద్యాకారత్వేన ప్రమేయం, అవభాసాత్మనా మానఫలం, శక్త్యాత్మనా మానం, శక్త్యాశ్రయత్వాకారేణ ప్రమాతేతి భేదకల్పనయా వ్యవహార ఇత్యర్థః. ముఖ్య ఏవ భేదః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—సత్యపీతి. న హి బుద్ధ్యనారూఢస్య నీలాదేః ప్రమేయత్వవ్యవహారోఽస్తి అతో బుద్ధ్యారూఢాకార ఏవ ప్రమేయం న బాహ్యమిత్యర్థః. బాహ్యార్థాసత్త్వే ప్రశ్నపూర్వకం యుక్తిరుపన్యస్యతి—కథమిత్యాదినా. జ్ఞేయం జ్ఞానాతిరేకేణాసత్ తదతి

పూర్వం క్షణికబాహ్యార్థవాదిమతనిరాకరణమకారి. తదుపజీవ్య క్షణికవిజ్ఞానమాత్రవాదీ ప్రత్యవతిష్ఠత ఇతి ఉపజీవ్యోపజీవకభావసంగత్యేదమాహ—

ఫలం పూర్వవత్. విజ్ఞానాతిరిక్తబాహ్యపదార్థస్యాభావ ఇతి విజ్ఞానవాది

తదసంభవాదిత్యాహ. స హి బాహ్యోఽర్థోఽభ్యుపగమ్యమానః పరమాణవో వా స్యుస్తత్సమూహా వా స్తంభాదయః, తత్ర న తావత్పరమాణవః స్తంభాదిప్రత్యయపరిచ్ఛేద్యా భవితుమర్హంతి పరమాణ్వాభాసజ్ఞానానుత్పత్తేః, నాపి తత్సమూహాః స్తంభాదయస్తేషాం పరమాణుభ్యోఽన్యత్వానన్యత్వాభ్యాం నిరూపయితుమశక్యత్వాత్. ఏవం జాత్యాదీనపి ప్రత్యాచక్షీత. అపిచానుభవమాత్రేణ సాధారణాత్మనో జ్ఞానస్య జాయమానస్య యోఽయం ప్రతివిషయం పక్షపాతః స్తంభజ్ఞానం కుడ్యజ్ఞానం ఘటజ్ఞానం పటజ్ఞానమితి, నాసౌ జ్ఞానగతం విశేషమంతరేణోపపద్యత ఇత్యవశ్యంవిషయసారూప్యం జ్ఞానస్యాంగీకర్తవ్యమ్. అంగీకృతే చ తస్మిన్విషయాకారస్య జ్ఞానేనైవావరుద్ధత్వాదపార్థికా బాహ్యార్థసద్భావకల్పనా. అపిచసహోపలంభనియమాదభేదో విషయవిజ్ఞానయోరాపతతి, న హ్యనయోరేకస్యానుపలంభేఽన్యస్యోపలంభోఽస్తి, న చైతత్ స్వభావవివేకే యుక్తం, ప్రతిబంధకారణాభావాత్, తస్మాదప్యర్థాభావః. స్వప్నాదివచ్చేదం ద్రష్టవ్యమ్, యథా హి స్వప్నమా

రేకేణాసంభవాన్నరశృంగవదిత్యాహ—తదసంభవాదితి. అసంభవం వివృణోతి—సహీతి. పరమాణవశ్చేదేకస్థూలస్తంభఇతి జ్ఞానం న స్యాత్ సమూహాస్తు వాసన్నిత్యర్థః అవయవ్యభావేఽపి జాత్యాదయో బాహ్యార్థాస్సన్త్యత్రాహ—ఏవమితి. జాతిగుణకర్మణాం ధర్మిణస్సకాశాదభేదేఽత్యంతభేదే వా ధర్మివద్ధర్మ్యంతరవచ్చ న ధర్మధర్మిభావః. భేదాభేదౌ చ విరుద్ధావితి న సంతి జాత్యాద్యర్థా ఇత్యర్థః. కించ జ్ఞానస్య జ్ఞేయసారూప్యరూపవిశేషసంబంధాభావే సర్వవిషయత్వాపత్తేర్విశేషోఽఙ్గీకార్యః తథాచ జ్ఞానగతవిశేషస్యైవజ్ఞానేన విషయీకరణాన్న బాహ్యార్థసిద్ధిర్జ్ఞానాభావాద్దోరవాచ్చేత్యాహ—అపిచేతి. పక్షపాతో విషయవిశేషవైశిష్ట్యవ్యవహారః. కించ జ్ఞేయం జ్ఞానాభిన్నం, జ్ఞానోపలంభక్షణనియతోపలంభగ్రాహ్యత్వాత్. జ్ఞానవదిత్యాహ—అపిచేతి. జ్ఞానార్థయోర్వాస్తవభేదేఽపి సహోపలంభనం స్యాత్, గ్రాహ్యగ్రాహకభావాదిత్యత ఆహ—న చైతదితి. క్షణికజ్ఞానస్యార్థేన సంబంధహేత్వభావాన్న గ్రాహ్యగ్రాహకభావ ఇత్యర్థః కించ జాగ్రద్విజ్ఞానం న బాహ్యాలంబనం, విజ్ఞానత్వాత్ .స్వప్నాదివిజ్ఞానవదిత్యాహ—స్వప్నేతి. విజ్ఞానానాం వైచిత్ర్యానుపపత్తిబాధితమనుమానమితి

సిద్ధాంతోఽత్ర విషయః. స కిం ప్రమాణమూలః భ్రాంతిమూలో వేతి సందేహే,

యామరీచ్యుదకగంధర్వనగరాదిప్రత్యయా వినైవ బాహ్యేనార్థేన గ్రాహ్యగ్రాహకాకారా భవంతి, ఏవం జాగరితగోచరా అపి స్తంభాది ప్రత్యయా భవితుమర్హంతీత్యవగమ్యతే, ప్రత్యయత్వావిశేషాత్. కథం పునరసతి బాహ్యేఽర్థే ప్రత్యయవైచిత్ర్యముపపద్యేత, వాసనా వైచిత్ర్యాదిత్యాహ. అనాదౌ హి సంసారే బీజాంకురవద్విజ్ఞానానాం వాసనానాం చాన్యోన్యనిమిత్తనైమిత్తికభావేన వైచిత్ర్యం న విప్రతిషిధ్యతే. అపి చాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం వాసనానిమిత్తమేవ జ్ఞాన వైచిత్ర్యమిత్యవగమ్యతే, స్వప్నాదిష్వంతరేణాప్యర్థం వాసనానిమిత్తస్య జ్ఞానవైచిత్ర్యస్యోభాభ్యామప్యావాభ్యామభ్యుపగమ్యమానత్వాత్. అంతరేణ తు వాసనామర్థనిమిత్తస్య జ్ఞానవైచిత్ర్యస్య మయాఽనభ్యుపగమ్యమానత్వాత్, త దప్యభావో బాహ్యస్యార్థస్యేత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః—'నాభావఉపల 'రితి. నఖల్వభావో బాహ్యస్యార్థస్యాధ్యవసాతుం శక్యతే, కస్మాదుపల ః. ఉపలభ్యతే హి ప్రతిప్రత్యయం బాహ్యోఽర్థః స్తంభః కుడ్యం ఘటః పటఇతి, నచోపలభ్యమానస్యైవాభావో భవితుమర్హతి. యథాహి కశ్చిద్భుంజానో భుజిసాధ్యాయాం తృప్తౌ స్వయమనుభూయమానాయామేవం బ్రూయాత్ నాహం భుంజే న వా తృప్యామీతి తద్వదింద్రియసన్నికర్షేణ స్వయముపలభమాన ఏవ బాహ్యమర్థం నాహముపలభే న చ సోఽస్తీతి బ్రువన్కథముపాదేయవచనస్స్యాత్. నను నాహమేవం బ్రవీమి న కంచిదర్థ

శంకతే—కథమితి. అన్యథోపపత్త్యా పరిహరతి—వాసనేతి. అనాదిసంతానాంతర్గతం పూర్వపూర్వజ్ఞానమేవ వాసనా, తద్వశాదనేకక్షణవ్యవధానేఽపి నీలాద్యాకారకజ్ఞాన వైచిత్ర్యం భవతి, యథా బీజవాసనయా కార్పాసరక్తత్వం తద్వదిత్యర్థః. ఉభయవాది సమ్మతత్వాచ్చ వాసనా ఏవ జ్ఞానవైచిత్ర్యహేతవో న బాహ్యార్థా ఇత్యాహ—అపి చేతి. క్షణికవిజ్ఞానమాత్రవాదస్య మానమూలత్వాత్తేన నిత్యవిజ్ఞానవాదో విరుధ్యత ఇతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచష్టే—నాభావ ఇత్యాదినా. కిం బాహ్యార్థస్యానుపలబ్ధేరభావః ఉత జ్ఞానాద్భేదేనానుపలబ్ధేః, నాద్య ఇత్యుక్తం ఉపలబ్ధేరితి—ద్వితీయం శంకతే. నను నాహమితి. జ్ఞానజ్ఞేయయోర్విషయవిషయిభావేన భేదస్య సాక్షిప్రత్యక్ష

ప్రమాణమూల ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—విజ్ఞానవ్యతిరిక్తానామభావో న

ముపలభ ఇతి, కింతూపలబ్ధివ్యతిరిక్తం నోపలభ ఇతి బ్రవీమి. బాఢమేవం బ్రవీషి నిరంకుశత్వాత్తే తుండస్య. న తు యుక్త్యుపేతం బ్రవీషి, యతఉపలబ్ధివ్యతిరేకోఽపి బలాదర్థస్యాభ్యుపగంతవ్యః ఉపలబ్ధేరేవ. న హి కశ్చిదుపలబ్ధిమేవ స్తంభః కుడ్యం చేత్యుపలభతే, ఉపలబ్ధివిషయత్వేనైవ తు స్తంభకుడ్యాదీన్ సర్వే లౌకికా ఉపలభంతే. ఇతశ్చైవమేవ సర్వే లౌకికా ఉపలభంతే యత్ప్రత్యాచక్షాణా అపి బాహ్యమర్థమేవమాచక్షతే యదంతర్జ్ఞేయరూపం తద్బహిర్వదవభాసత ఇతి, తేఽపి హి సర్వలోకప్రసిద్ధాం బహిరవభాసాం సంవిదం ప్రతిలభమానాః ప్రత్యాఖ్యాతుకామాశ్చ బాహ్యమర్థం బహిర్వదితివత్కారణం కుర్వంతి ఇతరథా హి కస్మాద్బహిర్వదితి బ్రూయుః. న హి వసుమిత్రో వంధ్యాపుత్రవదవభాసత ఇతి కశ్చిదాచక్షీత. తస్మాద్యథానుభవం తత్త్వమభ్యుపగచ్ఛద్భిర్బహిరేవావభాసత ఇతి యుక్తమభ్యుపగంతుం న తు బహిర్వదవభాసత ఇతి. నను బాహ్యస్యార్థస్యాసంభవాద్బహిర్వదవభాసతఇత్యధ్యవసితమ్. నాయం సాధురధ్యవసాయో యతః ప్రమాణప్రవృత్త్యప్రవృత్తిపూర్వకౌ సంభవాసంభవావవధార్యేతే న పునస్సంభవాసంభవపూర్వికే ప్రమాణప్రవృత్త్యప్రవృత్తీ. యద్ధి

సిద్ధత్వాత్ ప్రత్యక్షవిరుద్ధమభేదాభిధానమిత్యాహ—బాఢమిత్యాదినా. త్వద్వచనాదపి జ్ఞానాద్బాహ్యార్థం జనా భేదేనైవోపలభంత ఇత్యాహ—ఇతశ్చేతి. బాహ్యార్థస్యాత్యంతాసత్త్వే ప్రత్యక్షోపలంభాయోగాత్ దృష్టాంతత్వాసంభవాచ్చ బహిర్వచ్ఛబ్దో న స్యాదిత్యాహ—ఇతరథేతి. అబాధితభేదానుభవాదేవకారో యుక్తో నవత్కార ఇత్యాహ—తస్మాదితి. జ్ఞేయార్థో జ్ఞానాతిరేకేణాసన్నసంభవాదిత్యుక్తబాధాద్వత్కరణమితి శంకతే—నన్వితి. కోఽసావసంభవః అసత్త్వం వా అసత్త్వనిశ్చయో వా అయుక్తత్వం వా ఉత్కటకోటికసంశయాత్మకసంభవస్యాభావో వా. నాద్యః, సాధ్యాభేదాత్. న ద్వితీయః, స్థూలౌ ఘటస్తంభావితి సమూహాలంబనే స్థూలత్వద్విత్వఘటత్వస్తంభత్వరూపవిరుద్ధధర్మవతోరర్థయోరస్థూలాదేకస్మాద్ద్వయావగాహివిజ్ఞానాద్భేదసత్త్వనిశ్చయేనాసంభవాసిద్ధేరిత్యాహ—నాయం సాధురితి. సంభవస్సత్తానిశ్చయః ప్రమాణాధీనః అసంభవోఽసత్త్వనిశ్చయః ప్రమాణాభావాధీనః. న వైపరీత్యమితి వ్యవస్థామేవ స్ఫుటయతి—యద్ధీతి. ఉక్తవ్యవస్థాయాః ఫలం బాహ్యార్థస్య

ప్రత్యక్షాదీనామన్యతమేనాపి ప్రమాణేనోపలభ్యతే తత్సంభవతి, యత్తు న కేనచిదపి ప్రమాణేనోపలభ్యతే తన్న సంభవతి. ఇహ తు యథాస్వం సర్వైరేవ ప్రమాణైర్బాహ్యోఽర్థ ఉపలభ్యమానః కథం వ్యతిరేకావ్యతిరేకాదివికల్పైర్న సంభవతీత్యుచ్యేత, ఉపలబ్ధేరేవ. న చ జ్ఞానస్య విషయసారూప్యాద్విషయనాశో భవతి, అసతి విషయే విషయసారూప్యానుపపత్తేః, బహిరుపలబ్ధేశ్చ విషయస్య. అత ఏవ సహోపలంభనియమోఽపి ప్రత్యయవిషయయోరుపాయోపేయభావహేతుకో నాభేదహేతుక ఇత్యవగతవ్యమ్. అపిచ ఘటజ్ఞానంపట

ప్రత్యక్షాదిభిస్సంభవం వదన్నేవ తృతీయం దూషయతి—ఇహేతి. ప్రమాణనిశ్చిత బాహ్యార్థస్య స్తంభాదేః పరమాణుభ్యో భేదాభేదవికల్పేనాయుక్తత్వమాత్రేణాసత్త్వనిశ్చయో న యుక్తః త్వత్పక్షేఽప్యయుక్తత్వస్య తుల్యత్వాత్, నహ్యస్థూలస్యైకస్య విజ్ఞానస్య స్థూలానేకసమూహాలంబనవిషయాభేదో యుక్తః, స్థూలత్వానేకత్వప్రసంగాత్, న చేష్టాపత్తిః, సమూహాలంబనోచ్ఛేదే విజ్ఞానానాం మిథోవార్తానభిజ్ఞతయా విషయద్విత్వాదివ్యవహారలోపాపత్తేః, తస్మాదయుక్తత్వేఽపి యథానుభవం వ్యవహారయోగ్యోఽర్థః స్వీకార్యః. న చతుర్థః, నిశ్చితే తాదృశసంభవస్యానుపయోగాత్తస్య క్వచిత్ప్రమాణప్రవృత్తేః పూర్వాంగత్వాదితి భావః. యచ్చోక్తం జ్ఞానగతార్థసారూప్యస్యైవ జ్ఞానాలంబనత్వోపపత్తేర్బహిరర్థాభావ ఇతి, తత్రాహ—న చేతి. యత్తు గౌరవముక్తం, తన్న దూషణం, ప్రామాణికత్వాదిత్యాహ—బహిరితి. యత ఏవ జ్ఞానార్థయోర్భేదః సర్వలోకసాక్ష్యనుభవసిద్ధః, అతఏవ సహోపలంభనియమోఽపి నాభేదసాధక ఇత్యాహ—అతఏవేతి. యథా చాక్షుషద్రవ్యరూపస్యాలోకోపలంభనియతోపలబ్ధికత్వేఽపి నాలోకాభేదః, తథాఽర్థస్య నజ్ఞానాభేదః, భేదేఽపి గ్రాహ్యగ్రాహకభావేన నియమోపపత్తేః. న చ జ్ఞానస్య క్షణికత్వాత్ స్వభిన్నగ్రాహ్యాసంబంధాయోగః, స్థాయిత్వాదితి భావః. విజ్ఞానమనేకార్థేభ్యో భిన్నమేకత్వాద్గోత్వవదితి సత్ప్రతిపక్షమాహ—అపిచేతి. న చ హేత్వసిద్ధిః జ్ఞానం జ్ఞానమిత్యేకాకారప్రతీతేః జ్ఞానైక్యనిశ్చయాత్. న చ సా జాతివిషయా వ్యక్తిభేదానిశ్చయాదిత్యాహ—న

సంభవతి. కుతః, ఉపలబ్ధేః విజ్ఞానాతిరిక్తానామర్థానాం ఘటః పటః ఇత్యాద్యనుభవసిద్ధత్వాదిత్యర్థః.

జ్ఞానమితి విశేషణయోరేవ ఘటపటయోర్భేదో న విశేష్యస్య జ్ఞానస్య, యథా శుక్లో గౌః కృష్ణో గౌరితి శౌక్ల్యకార్ష్ణ్యయోరేవ భేదో న గోత్వస్య, ద్వాభ్యాం చ భేద ఏకస్య సిద్ధో భవతి, ఏకస్మాచ్చ ద్వయోః, తస్మాదర్థజ్ఞానయోర్భేదః. తథా ఘటదర్శనం ఘటస్మరణమిత్యత్రాపి ప్రతిపత్తవ్యమ్.అత్రాపి హి విశేష్యయోరేవ దర్శనస్మరణయోర్భేదో న విశేషణస్య ఘటస్య, యథా క్షీరగంధః క్షీరరస ఇతి విశేష్యయోరేవ గంధరసయోర్భేదో న విశేషణస్య క్షీరస్య తద్వత్. అపిచ ద్వయోర్విజ్ఞానయోః పూర్వోత్తరకాలయోః స్వసంవేదనేనైవోపక్షీణయోరితరేతరగ్రాహ్యగ్రాహకత్వానుపపత్తిః, తతశ్చ విజ్ఞానభేదప్రతిజ్ఞా క్షణికత్వాదిధర్మప్రతిజ్ఞా స్వలక్షణసామాన్యలక్షణవాస్యవాసకత్వావిద్యోపప్లవసదసద్ధర్మబంధమోక్షాది ప్రతిజ్ఞాశ్చ స్వశాస్త్రగతాస్తే

విశేష్యస్యేతి. ఘటాదేశ్చైతన్యాద్భేదముక్త్వా వృత్తిజ్ఞానాద్భేదమాహ—తథేతి. ఘటో ద్వాభ్యాం భిన్నః ఏకత్వాత్ క్షీరవదిత్యర్థః. జ్ఞానభిన్నార్థానంగీకారే స్వశాస్త్రవ్యవహారలోపం బాధకమాహ—అపిచేతి. క్రమికయోః స్వప్రకాశయోః క్షణికజ్ఞానయోర్మిథో గ్రాహ్యగ్రాహకత్వమయుక్తమనభ్యుపగతం చ, తథాచ తయోర్భేదప్రతిజ్ఞా న యుక్తా, ధర్మిప్రతియోగినోర్మిథః పరేణ చాగ్రహేణ భేదగ్రహాయోగాత్, తథా చ తయోర్భేదగ్రాహకస్థాయ్యాత్మా తద్భిన్న ఏష్టవ్యః. ఏవం పక్షసాధ్యహేతుదృష్టాంతభేదాభావే ఇదం క్షణికమసదితి ప్రతిజ్ఞా న యుక్తా. సర్వతో వ్యావృత్తం వ్యక్తిమాత్రం స్వలక్షణమనేకానుగతం సామాన్యమతద్వ్యావృత్తిరూపమితి ప్రతిజ్ఞా న యుక్తా, సర్వానేకార్థానాం జ్ఞానమాత్రత్వేన మిథః పరేణ వా దుర్జ్ఞానత్వాత్ ఉత్తరనీలజ్ఞానం వాస్యం పూర్వనీలజ్ఞానం వాసకమితి ప్రతిజ్ఞాప్యయుక్తా, తయోర్భిన్నస్య జ్ఞాతురభావాత్. కించావిద్యోపప్లవోఽవిద్యాసంసర్గః, తేన నీలమితి సద్ధర్మః, నరవిషాణమిత్యసద్ధర్మః, అమూర్తమితి సదసద్ధర్మః, సతో విజ్ఞానస్యాసతో నరవిషాణస్య చామూర్తత్వాదితి ప్రతిజ్ఞా దుర్లభా, అనేకార్థజ్ఞానసాధ్యత్వాదజ్ఞానేనాస్య బంధో జ్ఞానేనాస్య మోక్ష ఇతి చ ప్రతిజ్ఞా బహ్వర్థజ్ఞానసాధ్యా, ఆదిపదేన సామాన్యత ఇష్టం గ్రాహ్యమనిష్టం త్యాజ్యమితి శిష్యహితోపదేశోఽనేకజ్ఞానసాధ్యో గృహీతః, తస్మాత్ప్రతిజ్ఞాదివ్యవహారాయ గ్రాహ్యగ్రాహకభావోఽఙ్గీకార్య ఇత్యర్థః. జ్ఞానార్థయోర్భేదే

హీయేరన్. కించాన్యద్విజ్ఞానం విజ్ఞానమిత్యభ్యుపగచ్ఛతా బాహ్యోఽర్థ స్తంభః కుడ్యమిత్యేవంజాతీయకః కస్మాన్నాభ్యుపగమ్యత ఇతి వక్తవ్యమ్. విజ్ఞానమనుభూయత ఇతి చేత్ బాహ్యోఽప్యర్థోఽనుభూయత ఏవేతి యుక్తమభ్యుపగంతుమ్. అథ విజ్ఞానం ప్రకాశాత్మకత్వాత్ ప్రదీపవత్స్వయమేవానుభూయతే న తథా బాహ్యోఽర్థ ఇతి చేత్, అత్యంతవిరుద్ధాం స్వాత్మని క్రియామభ్యుపగచ్ఛసి అగ్నిరాత్మానం దహతీతివత్. అవిరుద్ధం తు లోకప్రసిద్ధం స్వాత్మవ్యతిరిక్తేన విజ్ఞానేన బాహ్యోఽర్థోనుభూయత ఇతి నేచ్ఛస్యహో పాండిత్యం మహద్దర్శితమ్. న చార్థవ్యతిరిక్తమపి విజ్ఞానం స్వయమేవానుభూయతే, స్వాత్మని క్రియావిరోధాదేవ. నను విజ్ఞానస్య స్వరూపవ్యతిరిక్తగ్రాహ్యత్వే తదప్యన్యేన గ్రాహ్యం తదప్యన్యేనేత్యనవస్థా ప్రాప్నోతి. అపిచ ప్రదీపవదవభాసాత్మకత్వాత్ జ్ఞానస్య జ్ఞానాంతరం కల్పయతః సమత్వాదవభాస్యావభాసకభావానుపపత్తేః కల్పనానర్థక్యమితి. తదుభయమప్యసత్, విజ్ఞానగ్రహణమాత్ర ఏవవిజ్ఞానసాక్షిణో గ్రహణాకాంక్షానుత్పాదాదనవస్థాశంకానుపపత్తేః సాక్షిప్రత్యయయోశ్చ స్వభావవైషమ్యాదుపలబ్ధ్రుపలభ్యభావోపపత్తేః, స్వయం సిద్ధస్య సాక్షిణోఽప్రత్యాఖ్యేయ

యుక్త్యంతరమస్తీత్యాహ—కించాన్యదితి. జ్ఞానవదర్థస్యాప్యనుభవావిశేషాత్ స్వీకారో యుక్త ఇత్యర్థః. స్వవిషయత్వాద్విజ్ఞానం స్వీక్రియతే నార్థః పరగ్రాహ్యత్వాదితి శంకతే—అథ విజ్ఞానమితి. విరుద్ధం స్వీకృత్యావిరుద్ధం త్యజతా బౌద్ధతనయేన మౌర్ఖ్యం దర్శితమిత్యాహ—అత్యంతేతి. జ్ఞానం స్వవేద్యమిత్యంగీకృత్య మౌర్ఖ్యముపాదితం వస్తుతస్స్వవేద్యత్వమయుక్తమిత్యాహ—న చేతి. కర్తరి క్రియాం ప్రతి గుణభూతే ప్రధానత్వాఖ్యకర్మత్వాయోగాత్ స్వకర్తృకవేదనకర్మత్వమసదిత్యర్థః. న చ స్వవిషయత్వమాత్రం స్వవేద్యత్వమితి వాచ్యం. అభేదే విషయవిషయిత్వస్యాప్యసంభవాదితి భావః. జ్ఞానస్య స్వవేద్యత్వాభావే దోషద్వయం స్యాదితి శంకతే—నన్వితి. అనవస్థా చ సామ్యం చేతి దోషద్వయం పరిహరతి—తదుభయమపీతి. అనిత్యజ్ఞానస్య జన్మాదిమత్త్వేన ఘటవజ్జడస్య స్వేన స్వీయజన్మాదిగ్రహాయోగాదస్తి గ్రాహకాకాంక్షా, సాక్షిణస్తు సత్తాయాం స్ఫూర్తౌ చ నిరపేక్షత్వాన్నానవస్థా నాపి సామ్యం చిజ్జడత్వవైషమ్యాదిత్యర్థః. సాక్షీ క్వాస్త్య ఇత్యత ఆహ—స్వయం సిద్ధస్యేతి. నిర

త్వాత్. కించాన్యత్ప్రదీపవద్విజ్ఞానమవభాసకాంతరనిరపేక్షం స్వయమేవ ప్రథత ఇతి బ్రువతా ప్రమాణాగమ్యం విజ్ఞానమనవగంతృకమిత్యుక్తం స్యాత్. శిలాఘనమధ్యస్థప్రదీపసహస్రప్రథనవత్. బాఢమేవమనుభవరూపత్వాత్తు విజ్ఞానస్యేష్టో నః పక్షస్త్వయాఽనుజ్ఞాయత ఇతి చేన్న, అన్యస్యావగంతుశ్చక్షురాదిసాధనస్య ప్రదీపాదిప్రథనదర్శనాత్, అతో విజ్ఞానస్యాప్యవభాస్యత్వావిశేషాత్ సత్యేవాన్యస్మిన్నవగంతరి ప్రథనం ప్రదీపవదిత్యవగమ్యతే. సాక్షిణోఽవగంతుస్స్వయంసిద్ధతాముపక్షిపతా స్వయం ప్రథతే విజ్ఞానమిత్యేష ఏవ మమ పక్షస్త్వయా వాచోయుక్త్యంతరేణాశ్రిత ఇతి చేన్న, విజ్ఞానస్యోత్పత్తిప్రధ్వంసానేకత్వాదివిశేషవత్త్వాభ్యుపగమాత్. అతః ప్రదీపవద్విజ్ఞానస్యాపి వ్యతిరిక్తావగమ్యత్వమస్మాభిః ప్రసాధితమ్ .

సూ. వైధర్మ్యాచ్చ న స్వప్నాదివత్. ౨౯.

యదుక్తం బాహ్యార్థాపలాపినా స్వప్నాదిప్రత్యయవజ్జాగరితగో

పేక్షస్య సాక్షిణోఽసత్త్వే క్షణికవిజ్ఞానభేదాసిద్ధేః సోఽంగీకార్య ఇత్యర్థః. అనిత్యజ్ఞానస్వరూపసాధకత్వాచ్చ సాక్షీ స్వీకార్య ఇత్యాహ—కించేతి. విజ్ఞానం జ్ఞానాంతరానపేక్షమితి బ్రువతా తస్యాప్రామాణికత్వముక్తం స్యాత్స్వయం ప్రథత ఇతి బ్రువతా జ్ఞాతృశూన్యత్వం చోక్తం స్యాత్, తథాచ జ్ఞాతృజ్ఞానావిషయత్వాచ్ఛిలాస్థప్రదీపవదసదేవ విజ్ఞానం స్యాత్ అతస్తత్సాక్ష్యేష్టవ్య ఇత్యర్థః. విజ్ఞానస్య స్వాన్యజ్ఞాతృశూన్యత్వమిష్టమేవ త్వయాఽఽపాద్యతే, నచాసత్త్వాపత్తిః జ్ఞాత్రభావాదితి వాచ్యం, స్వస్యైవ జ్ఞాతృత్వాదితి శాక్యశ్శంకతే—బాఢమితి. అభేదే జ్ఞాతృజ్ఞేయత్వాయోగాత్ జ్ఞాత్రంతరమావశ్యకమితి పరిహరతి—నేతి. విమతం జ్ఞానం స్వాతిరిక్తవేద్యం, వేద్యత్వాద్దేహవదిత్యర్థః. అతిరిక్తస్సాక్షీ కిమన్యవేద్యస్స్వవేద్యో వా, ఆద్యేఽనవస్థా, ద్వితీయే విజ్ఞానవాద ఏవ భంగ్యంతరేణోక్తస్స్యాదితి శంకతే—సాక్షిణ ఇతి. త్వయా విజ్ఞానం జన్మవినాశయుక్తముచ్యతే, అతః కార్యస్య జడత్వనియమాత్ స్వాతిరిక్తవేద్యత్వమస్మాభిస్సాధితం కూటస్థచిదాత్మనో గ్రాహకానపేక్షత్వాన్నానవస్థేతి నోక్తమతో మహద్వైలక్షణ్యమావయోరితి పరిహరతి—న విజ్ఞానస్యేతి.

౨౯. ఏవం వేద్యవిజ్ఞానవదర్థస్యాప్యుపలబ్ధేర్న బాహ్యార్థాభావ ఇత్యుక్తం,

చరా అపి స్తంభాదిప్రత్యయా వినైవ బాహ్యేనార్థేన భవేయుః ప్రత్యయత్వావిశేషాదితి తత్ప్రతివక్తవ్యమ్. అత్రోచ్యతే—న స్వప్నాదిప్రత్యయవజ్జాగ్రత్ప్రత్యయా భవితుమర్హంతి. కస్మాత్, వైధర్మ్యాత్. వైధర్మ్యం హి భవతి స్వప్నజాగరితయోః, కింపునర్వైధర్మ్యం, బాధాబాధావితి బ్రూమః. బాధ్యతే హి స్వప్నోపలబ్ధం వస్తు ప్రతిబుద్ధస్య మిథ్యామయోపలబ్ధో మహాజనసమాగమ ఇతి. నహ్యస్తి మమ మహాజనసమాగమో నిద్రాగ్లానం తు మే మనో బభూవ తేనైషా భ్రాంతిరుద్బభూవేతి. ఏవం మాయాదిష్వపి భవతి యథాయథం బాధః. నచైవం జాగరితోపలబ్ధం వస్తు స్తంభాదికం కస్యాంచిదప్యవస్థాయాం బాధ్యతే, అపిచ స్మృతిరేషా యత్స్వప్నదర్శనమ్. ఉపలబ్ధిస్తు జాగరితదర్శనమ్. స్మృత్యుపలబ్ధ్యోశ్చ ప్రత్యక్షమంతరం స్వయమనుభూయతే, అర్థవిప్రయోగసంప్రయోగాత్మకమిష్టం పుత్రం స్మరామి నోపలభే ఉలబ్ధుమిచ్ఛామీతి.

సంప్రతి జాగ్రద్విజ్ఞానం స్వప్నాదివిజ్ఞానవన్న బాహ్యాలంబనమిత్యనుమానం దూషయతి-వైధర్మ్యాచ్చేతి. కిమత్ర నిర్విషయత్వం సాధ్యముత పారమార్థికవిషయశూన్యత్వం అథవా వ్యావహారికవిషయశూన్యత్వం, నాద్యః స్వప్నాదివిభ్రమాణామపి మిథ్యార్థాలంబనత్వేన దృష్టాంతే సాధ్యవైకల్యాత్, న ద్వితీయః, సిద్ధసాధనాత్, ఇతి సూత్రస్థచకారార్థః. తృతీయే తు వ్యవహారదశాయాం బాధితార్థగ్రాహిత్వముపాధిరిత్యాహ-బాధ్యతే హీత్యాదినా. నిద్రాగ్లానమితి కరణదోషోక్తిః. సాధనవ్యాపకత్వనిరాసాయాహ—నచైవమితి. కించ ప్రమాణజోఽనుభవ ఉపలబ్ధిః పక్షః అప్రమాణజం స్వప్నజ్ఞానం దృష్టాంత ఇతి వైధర్మ్యాంతరమ్. పరమతేన స్వప్నజ్ఞానస్య స్మృతిత్వమంగీకృత్యాహ—అపిచేతి. స్మృతిప్రత్యక్షోపలబ్ధ్యోర్వైధర్మ్యాంతరమాహ—అర్థవిప్రయోగేతి. అసంబద్ధశ్చావర్తమానశ్చ స్మృతేరర్థో విషయశ్చేతి నిరాలంబనత్వమస్యాః కదాచిద్భవేత్ న సంప్రయుక్తవర్తమానార్థమాత్రగ్రాహిణ్యా ఉపలబ్ధేరితి భావః.

నను జాగ్రద్దశాయాముత్పన్నాః సర్వే ప్రత్యయా నిరాలమ్బనాః, ప్రత్యయత్వాత్ స్వప్నగంధర్వనగరాదిప్రత్యయవత్; ఇత్యాశంక్య బాధితవిషయత్వముపాధిరిత్యాహ—

స్వప్నాదిప్రత్యయస్య జాగ్రత్ప్రత్యయస్య చ అన్యోన్యం బాధితవిషయత్వాబాధితవిషయత్వరూపవైధర్మ్యాత్ న స్వప్నాదిదృష్టాంతేన నిరాలమ్బనత్వం జాగ్ర

తత్రైవం సతి న శక్యతే వక్తుం మిథ్యా జాగరితోపలబ్ధిరుపలబ్ధిత్వాత్ స్వప్నోపలబ్ధివదిత్యుభయోరంతరం స్వయమనుభవతా. న చ స్వానుభవాపలాపః ప్రాజ్ఞమానిభిర్యుక్తః కర్తుమ్. అపి చానుభవవిరోధప్రసంగాజ్జాగరితప్రత్యయానాం స్వతో నిరాలంబనతాం వక్తుమశక్నువతా స్వప్నప్రత్యయసాధర్మ్యాద్వక్తుమిష్యతే. న చ యో యస్య స్వతో ధర్మో న సంభవతి సోఽన్యసాధర్మ్యాత్తస్య సంభవిష్యతి. న హ్యగ్నిరుష్ణోఽనుభూయమాన ఉదకసాధర్మ్యాచ్ఛీతో భవిష్యతి. దర్శితం తు వైధర్మ్యం స్వప్నజాగరితయోః.

సూ. న భావోఽనుపలబ్ధేః. ౩౦.

యదప్యుక్తం వినాప్యర్థేన జ్ఞానవైచిత్ర్యం వాసనావైచిత్ర్యాదేవావకల్ప్యత ఇతి తత్ప్రతివక్తవ్యమ్. అత్రోచ్యతే—న భావో వాస

పూర్వోక్తప్రమాణాప్రమాణజత్వవైధర్మ్యోక్తిఫలమాహ—తత్రైవం సతీతి. వైధర్మ్యే సతీత్యర్థః. అప్రమాణజత్వోపాధేర్నిరాలంబనత్వానుమానం న యుక్తమితి భావః. వైధర్మ్యాసిద్ధిం నిరస్యతి—న చేతి. బాధమప్యాహ—అపి చేతి. వస్తుతో ఘటాద్యనుభవస్య నిరాలంబనత్వం ధర్మో యది స్యాత్తదా కిం దృష్టాంతాగ్రహేణ, ప్రత్యక్షోఽపి వక్తుం శక్యత్వాత్, న హి వహ్నేరౌష్ణ్యం దృష్టాంతేనైవ వక్తవ్యం, యది న వస్తుతో ధర్మోఽస్తి తదాపి కిం దృష్టాంతేన, బాధితస్య దృష్టాంతసహస్రేణాపి దుస్సాధత్వాదత స్స్వతో నిరాలంబనత్వోక్త్యా సాలంబనత్వానుభవబాధభియా త్వయానుమాతుమారబ్ధం తథాపి బాధో న ముంచతీత్యర్థః. ఉక్తోపాధిరపి న విస్మర్తవ్య ఇత్యాహ—దర్శితం త్వితి.

౩౦. సూత్రవ్యావర్త్యం స్మారయిత్వా దూషయతి—యదప్యుక్తమిత్యాదినా. ావఉత్పత్తిస్సత్తా వా. నను బాహ్యార్థానుపలబ్ధావపి పూర్వపూర్వవాసనాబలాదుత్త

ఎ)త్యయస్యేత్యర్థః. చశబ్దేన దృష్టాంతే సాధ్యవైకల్యం సూచితం స్వప్నే ప్రాతిభాసిక ాషయాణాం సత్త్వాదితి. బాహ్యార్థానామభావే ఘటజ్ఞానం పటజ్ఞానమితి జ్ఞానవైచిత్ర్యం న స్యాదితి సూత్రద్వయస్య తాత్పర్యమ్.

నను అర్థానామభావేఽపి వాసనాభిస్తద్వైచిత్ర్యం స్యాదిత్యత ఆహ—

వాసనానాం న భావో న సద్భావః. కస్మాత్, అనుపలబ్ధేః త్వత్పక్షే బాహ్యార్థానామనుపలబ్ధేరిత్యర్థః. బాహ్యార్థానుభవస్య చ వాసనాం ప్రతి కారణ

సూ. క్షణికత్వాచ్చ. ౩౧.

యదప్యాలయవిజ్ఞానం నామ వాసనాశ్రయత్వేన పరికల్పితం తదపిక్షణికత్వాభ్యుపగమాదనవస్థితస్వరూపం సత్ప్రవృత్తివిజ్ఞానవన్న వాసనానామధికరణం భవితుమర్హతి. న హి కాలత్రయసంబంధిన్యేకస్మిన్నన్వయిన్యసతి కూటస్థే వా సర్వార్థదర్శిని దేశకాలనిమిత్తాపేక్షవాసనాధీనస్మృతిప్రతిసంధానాదివ్యవహారస్సంభవతి. స్థిరస్వరూపత్వే త్వాలయవిజ్ఞానస్య సిద్ధాంతహానిః. అపిచ విజ్ఞానవాదేఽపి క్షణికత్వాభ్యుపగమస్య సమానత్వాద్యాని బాహ్యార్థవాదే క్షణికత్వనిబంధనాని దూషణాన్యుద్భావితాని 'ఉత్తరోత్పాదే చ పూర్వనిరోధా' దిత్యేవమాదీని తానీహాప్యనుసంధాతవ్యాని. ఏవమేతౌ ద్వావపి వైనాశికపక్షౌ నిరాకృతౌ బాహ్యార్థవాదిపక్షో విజ్ఞానవాదిపక్షశ్చ. శూన్యవాదిపక్షస్తు

---

౩౧. అస్త్వాలయవిజ్ఞానమాశ్రయ ఇత్యత ఆహ—క్షణికత్వాచ్చేతి. సూత్రం వ్యాచష్టే—యదపీతి. సహోత్పన్నయోః సవ్యేతరవిషాణవదాశ్రయాశ్రయిభావాయోగాత్, పౌర్వాపర్యే చాధేయక్షణస్యాసత ఆధారత్వాయోగాత్సత్త్వే క్షణికత్వవ్యాఘాతాన్నాధారత్వమాలయవిజ్ఞానస్య క్షణికత్వాన్నీలాదివిజ్ఞానవదిత్యర్థః. అస్తు తర్హ్యాలయవిజ్ఞానసన్తానాశ్రయా వాసనేత్యత ఆహ—నహీతి. స వికారః కూటస్థో వా స్థాయ్యాత్మా యది నాస్తి తదా సంతానస్యావస్తుత్వాద్దేశాద్యపేక్షయా యద్వాసనానామాధానం నిక్షేపో యే చ స్మృతిప్రత్యభిజ్ఞే యశ్చ తన్మూలో వ్యవహారస్తత్సర్వం న సంభవతీత్యర్థః. యది వ్యవహారార్థమాత్మస్థాయిత్వం తదాఽపసిద్ధాంత ఇత్యాహ—స్థిరేతి. సూత్రమతిదేశార్థత్వేనాపి వ్యాచష్టే. అపిచేతి—మతద్వయనిరాసముపసంహరతి. ఏవమితి. జ్ఞానజ్ఞేయాత్మకస్య సర్వస్య సత్త్వాసత్త్వాభ్యాం విచారాసహత్వాచ్ఛూన్యతాఽవశిష్యత ఇతి మాధ్యమికపక్షస్యాపి మానమూలత్వమాశంక్య సూత్రకారః కిమితి న నిరాచకారేత్యత ఆహ.—శూన్యేతి. అనాదరతః పృథక్సూత్రారంభో న క్రియతే ఏతాన్యేవ తన్మతనిరాసార్థత్వేనాపి యోజ్యాంత ఇత్యర్థః. తథాహి జ్ఞానార్థయోర్నాభావః, ప్రమాణత ఉపలబ్ధేః. నను జాగ్రత్స్వప్నౌ జ్ఞానార్థశూన్యౌ,

---

నను అహమిత్యాలయప్రత్యయ ఏవాశ్రయ ఇత్యత ఆహ—

ఆలయవిజ్ఞానస్య క్షణికత్వాంగీకారాన్నాశ్రయత్వమిత్యర్థః.

సర్వప్రమాణవిప్రతిషిద్ధ ఇతి తన్నిరాకరణాయానాదరః క్రియతే. న హ్యయం సర్వప్రమాణసిద్ధో లోకవ్యవహారోఽన్యత్తత్త్వమనధిగమ్య శక్యతేఽపహ్నోతుం అపవాదాభావే ఉత్సర్గప్రసిద్ధేః

సూ. సర్వథానుపపత్తేశ్చ. ౩౨.

కింబహునా యథాయథాయం వైనాశికసమయ ఉపపత్తిమత్త్వాయ పరీక్ష్యతే తథా తథా సికతాకూపవద్విదీర్యత ఏవ న కాంచిదప్యత్రోపపత్తిం పశ్యామః, అతశ్చానుపపన్నో వైనాశికతన్త్రవ్యవహారః. అపిచ బాహ్యార్థవిజ్ఞానశూన్యవాదత్రయమితరేతరవిరుద్ధముపదిశతా సుగతేన స్పష్టీకృతమాత్మనోఽసంబంధప్రలాపిత్వం, ప్రద్వేషో

అవస్థాత్వాత్, సుషుప్తివదిత్యత ఆహ—'వైధర్మ్యాచ్చ న స్వప్నాదివత్.' స్వప్నః ఆదిర్యస్యాస్సుప్తేః తద్వజ్జాగరావస్థయోశ్శూన్యత్వముపలబ్ధ్యనుపలబ్ధివైధర్మ్యలక్షణాబాధితజ్ఞానార్థోపలబ్ధిబాధాత్. సుషుప్తావప్యాత్మజ్ఞానసత్త్వేన సాధ్యవైకల్యాచ్చ నానుమానమిత్యర్థః. కించ నిరధిష్ఠాననిషేధాయోగాదధిష్ఠానమేవ తత్త్వం వాచ్యం, తస్య త్వన్మతే న భావః, మానతోఽనుపలబ్ధేరిత్యాహ—న భావోఽనుపలబ్ధేరితి, తదర్థమాహ—న హ్యయమితి. యద్భాతి తన్నాసదిత్యుత్సర్గతః ప్రపంచస్య న శూన్యత్వం. బాధాభావాదిత్యర్థః. న చ సత్త్వాసత్త్వాభ్యాం విచారాసహత్వాదసత్త్వం. మిథ్యాత్వసంభవాదితి భావః, క్షణికత్వాచ్చేతి సూత్రం 'క్షణికత్వోపదేశా'చ్చేతి పఠనీయం. శూన్యత్వవిరుద్ధక్షణికత్వోపదేశాదసంగతప్రలాపీ సుగత ఇత్యర్థః.

౩౨. సుగతమతాసాంగత్యముపసంహరతి—సర్వథేతి. సర్వజ్ఞస్య కథం విరుద్ధప్రలాపస్తత్రాహ—ప్రద్వేషో వేతి. వేదబాహ్యా అత్ర ప్రజా గ్రాహ్యాః, అతో భ్రాంత్యేకమూలసుగతసిద్ధాంతేన వేదాంతసిద్ధాంతస్యావిరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి పంచమాధికరణమ్.

అధికరణద్వయార్థముపసంహరతి—

పశ్యనాతిష్ఠనేత్యాద్యపశబ్దప్రయోగాత్ గ్రంథతోఽనుపపన్నమిదం మతమ్; ఉక్తక్రమేణార్థతోఽనుపపన్నమేవేతి సర్వథానుపపత్తేః నాదరణీయం శ్రేయోర్థిభిః భ్రాంతిమూలం సౌగతమతమితి సిద్ధమ్. సర్వశూన్యవాదినిరాసపరత్వేనాపి ఏతాని 'నాభావ ఉపలబ్ధేః' ఇత్యాదిసూత్రాణి యోజయితవ్యాని.

వా ప్రజాసు విరుద్ధార్థప్రతిపత్త్యా విముహ్యేయురిమాః ప్రజా ఇతి. సర్వథాప్యనాదరణీయోఽయం సుగతసమయః శ్రేయస్కామైరిత్యభిప్రాయః.

సూ. నైకస్మిన్నసంభవాత్. 33.

నిరస్తస్సుగతసమయః, వివసనసమయ ఇదానీం నిరస్యతే. సప్త చైషాం పదార్థాస్సమ్మతాః జీవాజీవాస్రవసంవరనిర్జరబంధమోక్షా నామ. సంక్షేపతస్తు ద్వావేవ పదార్థౌ జీవాజీవాఖ్యౌ. యథాయోగం తయోరేవేతరాంతర్భావాదితి మన్యంతే, తయోరిమమపరం ప్రపంచమాచక్షతే పంచాస్తికాయా నామ, జీవాస్తికాయః పుద్గలాస్తికాయః ధర్మాస్తికాయః అధర్మాస్తికాయః ఆకాశాస్తికాయశ్చేతి. సర్వేషామప్యేషామ

---

33. 'నైకస్మిన్నసంభవాత్' ముక్తకచ్ఛమతే నిరస్తే ముక్తాంబరాణాం మతం బుద్ధిస్థం భవతి తన్నిరస్యత ఇతి ప్రసంగసంగతిమాహ—నిరస్త ఇతి. ఏకరూపం బ్రహ్మేతి వైదికసిద్ధాంతస్యానేకాంతవాదేన విరోధోఽస్తి న వేతి తద్వాదస్యమానభ్రాంతిమూలత్వాభ్యాం సందేహే మానమూలత్వాద్విరోధ ఇతి పూర్వపక్షఫలమభిసంధాయ తన్మతముపన్యస్యతి—సప్త చేతి. జీవాజీవౌ భోక్తృభోగ్యౌ, విషయాభిముఖ్యేనేంద్రియాణాం ప్రవృత్తిరాస్రవః, తాం సంవృణోతీతి సంవరో యమనియమాదిః, నిర్జరయతి నాశయతి కల్మషమితి నిర్జరస్తప్తశిలారోహణాదిః, బంధః కర్మ, మోక్షః కర్మపాశనాశే సత్యలోకాకాశప్రవిష్టస్య సతతోర్ధ్వగమనం. నన్వాస్రవాదీనాం భోగ్యాంతర్భావాత్కథం సప్తత్వమిత్యత ఆహ—సంక్షేపతస్త్వితి. సంక్షేపవిస్తరాభ్యాముక్తార్థేషు మధ్యమరీత్యా విస్తారాంతరమాహ—తయోరితి. అస్తికాయశబ్దస్సాంకేతికః పదార్థవాచీ జీవశ్చాసావస్తికాయశ్చేత్యేవం విగ్రహః. పూర్యంతే గలంతీతి పుద్గలాః పరమాణుసంఘాతాః కాయాః, సమ్యక్ప్రవృత్త్యనుమేయో ధర్మః, ఊర్ధ్వగమనశీలస్య జీవస్య దేహే స్థితిహేతురధర్మః, ఆవరణాభావ ఆకాశ ఇత్యర్థః. పంచపదార్థానామవాంతరభేదమాహ—సర్వేషామితి. అయమర్థః, జీవాస్తికాయస్త్రివిధః—కశ్చిజ్జీవో నిత్యసిద్ధః

ఏవం ముక్తకచ్ఛానాం బౌద్ధానాం మతే నిరస్తే, ముక్తాంబరాణాం మతం బుద్ధిస్థమ్. ఏవం చ బుద్ధిసంనిధిలక్షణసంగత్యేదమాహ—

ఫలం పూర్వవత్. దిగంబరమతం ప్రమాణమూలం భ్రాంతిమూలం వేతి

వాంతరప్రభేదాన్ బహువిధాన్ స్వసమయపరికల్పితాన్ వర్ణయంతి, సర్వత్ర చేమం సప్తభంగీనయం నామ న్యాయమవతారయంతి. స్యాదస్తి.

అర్హతముఖ్యాః, కేచిత్సాంప్రతికముక్తాః, కేచిద్బద్ధా ఇతి. పుద్గలాస్తికాయష్షోఢా—పృథివ్యాదీని చత్వారి భూతాని స్థావరం జంగమం చేతి. ప్రవృత్తిస్థితిలింగౌ ధర్మాధర్మాస్తికాయావుక్తౌ. ఆకాశాస్తికాయో ద్వివిధః—లోకాకాశస్సాంసారికః, అలోకాకాశో ముక్తాశ్రయ ఇతి. బంధాఖ్యం కర్మాష్టవిధం చత్వారి ఘాతికర్మాణి చత్వార్యఘాతీని. తత్ర జ్ఞానావరణీయం దర్శనావరణీయం మోహనీయమాంతరాయికం చేతి ఘాతికర్మాణి, తత్త్వజ్ఞానాన్నముక్తిరితి జ్ఞానమాద్యం కర్మ, అర్హతతంత్రశ్రవణాన్నముక్తిరితి జ్ఞానం ద్వితీయం, బహుతీర్థకరప్రదర్శితేషు మోక్షమార్గేషు విశేషానవధారణం మోహనీయం, మోక్షమార్గప్రవృత్తివిఘ్నకరమాంతరాయికం, ఇమాని చత్వారి శ్రేయోహంతృత్వాత్ ఘాతికర్మాణి. అథాఘాతీని చత్వారి కర్మాణి వేదనీయం నామికం గోత్రికమాయుష్కమితి, మమ వేదితవ్యం తత్త్వమస్తీత్యభిమానో వేదనీయం, ఏతన్నామాహమస్మీత్యభిమానో నామికం, అహమత్ర భవతో దేశికస్యార్హతశ్శిష్యవంశే ప్రవిష్టోఽస్మీత్యభిమానో గోత్రికం, శరీరస్థిత్యర్థం కర్మ ఆయుష్కం, అథవా శుక్రశోణితమిశ్రితమాయుష్కం, తస్య తత్త్వజ్ఞానానుకూలదేహపరిణామశక్తిర్గోత్రికం, శక్తస్య తస్య ద్రవీభావాత్మకకలలావస్థాయా బుద్బుదావస్థాయాశ్చారంభకః క్రియావిశేషో నామికం, సక్రియస్య జీవస్య జాఠరాగ్నివాయుభ్యామీషద్ఘనీభావో వేదనీయం. తత్త్వవేదనానుకూలత్వాత్తాన్యేతాని తత్త్వావేదకశుక్లపుద్గలార్థత్వాదఘాతీని. తదేతత్కర్మాష్టకం జన్మార్థత్వాద్బంధః, ఆస్రవాదిద్వారేతీయం ప్రక్రియా మానశూన్యేతి ద్యోతయతి—స్వసమయపరికల్పితానితి. స్వీయతంత్రసంకేతమాత్రకల్పితానిత్యర్థః. పదార్థానాముక్తానామనేకాంతత్వం వదంతీత్యాహ—సర్వత్రేతి. అస్తిత్వనాస్తిత్వాదివిరుద్ధధర్మద్వయమాదాయ వస్తుమాత్రే న్యాయం యోజయంతి. సప్తానామస్తిత్వాదీనాం భంగానాం సమాహారః సప్తభంగీ తస్యా నయో న్యాయః. ఘటాదేర్హి సర్వాత్మనా సదేకరూపత్వే ప్రాప్యాత్మనా ప్యస్త్యేవ స ఇతి తత్ప్రాప్తయే యత్నో న స్యాదతో ఘటత్వాదిరూపేణ కథంచిదస్తి, ప్రాప్యత్వాదిరూపేణ కథంచిన్నాస్తీత్యేవమనేకరూపత్వం వస్తుమాత్రస్యాస్థేయమితి భావః. కే తే సప్తభంగాస్తానాహ—స్యాదస్తీతి. స్యాదిత్యవ్యయం తిఙంతప్రతిరూపకం కథంచి

సందేహే, స్యాదస్తి స్యాన్నాస్తి ఇత్యాదిసప్తభంగీనయమ్ అస్తిత్వనాస్తిత్వాదివిరుద్ధధర్మద్వయమాదాయ సర్వేషు పదార్థేషు యోజయంతో దిగంబరాః పదార్థమాత్రస్యా

వాత్. న హ్యేకస్మిన్ ధర్మిణి యుగపత్సదసత్త్వాదివిరుద్ధధర్మసమావేశస్సంభవతి శీతోష్ణవత్. య ఏతే సప్తపదార్థా నిర్ధారితా ఏతావంత ఏవంరూపాశ్చేతి తే తథైవ వా స్యుః నైవ వా తథా స్యుః ఇతరథా హి తథా వా స్యుః అతథా వేత్యనిర్ధారితరూపం జ్ఞానం సంశయజ్ఞానవదప్రమాణమేవ స్యాత్. నన్వనేకాత్మకం వస్త్వితి నిర్ధారితరూపమేవ జ్ఞానముత్పద్యమానం సంశయజ్ఞానవన్నాప్రమాణం భవితుమర్హతి, నేతి బ్రూమః. నిరంకుశం హ్యనేకాంతత్వం సర్వవస్తుషు ప్రతిజానానస్య నిర్ధారణస్యాపి వస్తుత్వావిశేషాత్, స్యాదస్తి స్యాన్నాస్తీత్యాదివికల్పోపనిపాతాదనిర్ధారణాత్మకతైవ స్యాత్, ఏవం నిర్ధారయితుర్నిర్ధారణఫలస్య చ స్యాత్పక్షేఽస్తితా స్యాచ్చ పక్షే నాస్తితేతి, ఏవం సతి కథం ప్రమాణభూతస్సంస్తీర్థకరః ప్రమాణప్రమేయప్రమాతృప్రమితిష్వనిర్ధారితాసూపదేష్టుం శక్నుయాత్, కథం వా తదభిప్రాయానుసారిణస్తదుపదిష్టేఽర్థేఽనిర్ధారితరూపే ప్రవర్తేరన్. ఐకాంతికఫలత్వనిర్ధారణే హి సతి తత్సాధనానుష్ఠానాయ సర్వో లోకోఽనాకులః ప్రవర్తేత నాన్యథా, అతశ్చానిర్ధారితార్థం శాస్త్రం ప్రణయన్ మత్తోన్మత్తవదనుపాదేయవచనస్స్యాత్. తథా పంచానామస్తికాయానాం పంచత్వసంఖ్యాస్తి వా నాస్తి వేతి వికల్ప్యమానా స్యాత్తావదేకస్మిన్ పక్షే పక్షాంతరే తు న స్యాదిత్యతో న్యూనసంఖ్యాత్వమధికసంఖ్యాత్వం వా

ఇతి. ద్వితీయే పదార్థనిశ్చయో న స్యాదిత్యాహ—ఇతరథేతి. అనేకాత్మకం సర్వమిత్యేవ నిశ్చయ ఇతి శంకతే—నన్వితి. తస్య నిశ్చయరూపత్వం నియతమనియతం వా. ఆద్యే వస్తుత్వస్య తస్మిన్నైవైకరూపే నిశ్చయే వ్యభిచారః, ద్వితీయే తస్య సంశయత్వం స్యాదిత్యాహ—నేతి బ్రూమ ఇతి. ప్రమాయాముక్తన్యాయం ప్రమాత్రాదావతిదిశతి—ఏవమితి. నిర్ధారణం ఫలం యస్య ప్రమాణాదేస్తస్యేత్యర్థః. ఇత్యేవం సర్వత్రానిర్ధారణే సత్యుపదేశో నిష్కంపప్రవృత్తిశ్చ న స్యాదిత్యాహ—ఏవం సతీతి. అనైకాంతవాదే అస్తికాయపంచకమపి న స్యాదిత్యాహ—తథా పంచానామితి. యదుక్తమవక్తవ్యత్వం తత్కిం కేనాపి శబ్దేనావాచ్యత్వం, ఉత సకృదనేకశబ్దా

వస్తునోఽనేకరూపత్వం నాస్తీత్యర్థః. యదస్తి తదస్త్యేవ న నాస్తి, యన్నిత్యం తన్నిత్యమేవ నానిత్యమ్, యథా ప్రత్యగాత్మా వస్తుభూతః. ఏవం ప్రపంచస్యాపి త్వన్మతే

ప్రాప్నుయాత్. నచైషాం పదార్థానామవక్తవ్యత్వం సంభవతి. అవక్తవ్యాశ్చేన్నోచ్యేరన్. ఉచ్యంతే చావక్తవ్యాశ్చేతి విప్రతిషిద్ధం, ఉచ్యమానాశ్చ తథైవావధార్యంతే నావధార్యంత ఇతి చ, తథా తదవధారణఫలం సమ్యగ్దర్శనమస్తి నాస్తి వా, ఏవం తద్విపరీతమసమ్యగ్దర్శనమప్యస్తి నాస్తి వేతి ప్రలపన్మత్తోన్మత్తపక్షస్యైవ స్యాత్ న ప్రత్యయితవ్యపక్షస్య. స్వర్గాపవర్గయోశ్చ పక్షే భావః పక్షే చాభావస్తథా పక్షే నిత్యతా పక్షే చానిత్యతేత్యనవధారణాయాం ప్రవృత్త్యనుపపత్తిః. అనాదిసిద్ధజీవప్రభృతీనాం చ స్వశాస్త్రావధృతస్వభావానామయథావధృతస్వభావత్వప్రసంగః. ఏవం జీవాదిషు పదార్థేష్వేకస్మిన్ ధర్మిణి సత్త్వాసత్త్వయోర్విరుద్ధయోర్ధర్మయోరసంభవాత్ సత్త్వే చైకస్మిన్ ధర్మేఽసత్త్వస్య ధర్మాంతరస్యాసంభవాత్ అసత్త్వే చైవం సత్త్వస్యాసంభవాదసంగతమిదమార్హతం మతమ్. ఏతేనైకానేకనిత్యానిత్యవ్యతిరిక్తావ్యతిరిక్తాద్యనేకాంతాభ్యుపగమా నిరాకృతా మంతవ్యాః. యత్తు పుద్గలసంజ్ఞకేభ్యోఽణుభ్యః సంఘాతాః సంభవంతీతి కల్పయంతి తత్ పూర్వేణైవాణువాదనిరాకరణేన నిరాకృతం భవతీత్యతో న పృథక్తన్నిరాకరణాయ ప్రయత్యతే.

వాచ్యత్వం, నాద్యః వ్యాఘాతాదిత్యాహ—నచైషామితి. ఉచ్యంతే చావక్తవ్యాదిపదైరితి శేషః. న ద్వితీయః సకృదేకవక్త్రముఖజానేకశబ్దానామప్రసిద్ధేర్నిషేధాయోగాత్, శేషస్యాపి ముఖభేదాత్. న చార్థస్య యుగపద్విరుద్ధధర్మవాంఛాయాం వక్తుర్మూకత్వమాత్రమవక్తవ్యపదేన వివక్షితమితి వాచ్యం, తాదృశవాంఛాయా ఏవానుపపత్తేరితి. కించ విరుద్ధానేకప్రలాపిత్వాదర్హన్న నాప్త ఇత్యాహ—ఉచ్యమానాశ్చేత్యాదినా. ఇతి చ ప్రలపన్నిత్యన్వయః అర్హన్నితి శేషః. అనాప్తపక్షస్యైవాంతర్గతస్యాన్యస్యానాప్తపక్షస్యేత్యర్థః. ఇతశ్చాసంగతోఽనేకాంతవాద ఇత్యాహ—స్వర్గేతి. కించానాదిసిద్ధోఽర్హన్మునిః. అన్యే తు హేత్వనుష్ఠానాన్ముచ్యంతే, అననుష్ఠానాద్బధ్యంత ఇత్యార్హతతంత్రావధృతస్వభావానాం త్రివిధజీవానాం త్రైవిధ్యనియమోఽపి న స్యాదిత్యాహ—అనాదీతి. ప్రపంచితం సూత్రార్థం నిగమయతి—ఏవమితి. ఏతేనేతి. సత్త్వాసత్త్వయోరేకత్ర నిరాసేనేత్యర్థః. పరమాణుసంఘాతాః పృథివ్యాదయ ఇతి దిగంబరసిద్ధాంతః కిమితి సూత్రకృతోపేక్షితస్తత్రాహ—యత్త్వితి.

వస్తుభూతత్వాన్నానేకరూపత్వసంభవః. అస్మన్మతే తు ప్రపంచో న సన్ నాసన్ కింతు అనిర్వచనీయ ఏవేతి సర్వవ్యవహారసంభవ ఇతి భావః.

సూ. ఏవం చాత్మాఽకార్త్స్న్యమ్. ౩౪.

యథైకస్మిన్ ధర్మిణి విరుద్ధధర్మాసంభవో దోషస్స్యాద్వాదే ప్రసక్తః ఏవమాత్మనోఽపి జీవస్యాకార్త్స్న్యమపరో దోషః ప్రసజ్యేత. కథం, శరీరపరిమాణో హి జీవ ఇత్యార్హతా మన్యంతే. శరీరపరిమాణతాయాం చ సత్యామకృత్స్నోఽసర్వగతః పరిచ్ఛిన్న ఆత్మేత్యతో ఘటాదివదనిత్యత్వమాత్మనః ప్రసజ్యేత. శరీరాణాం చానవస్థితపరిమాణత్వాన్మనుష్యజీవో మనుష్యశరీరపరిమాణో భూత్వా పునః కేనచిత్కర్మవిపాకేన హస్తిజన్మ ప్రాప్నువన్న కృత్స్నం హస్తిశరీరం వ్యాప్నుయాత్, పుత్తికాజన్మ చ ప్రాప్నువన్న కృత్స్నః పుత్తికాశరీరే సమ్మీయేత. సమాన ఏష ఏకస్మిన్నపి జన్మని కౌమారయౌవనస్థావిరేషు దోషః. స్యాదేతత్, అనంతావయవో జీవస్తస్య త ఏవావయవా అల్పే శరీరే సంకుచేయుర్మహతి చ వికసేయురితి. తేషాం పునరనంతానాం జీవావయవానాం సమానదేశత్వం ప్రతిహన్యేత వా న వేతి వక్తవ్యమ్. ప్రతిఘాతే తావన్నానం

---

౩౪. జీవస్య దేహపరిమాణతాం దూషయతి—ఏవం చేతి. అకార్త్స్న్యం మధ్యమపరిమాణత్వం తేనానిత్యత్వం స్యాదిత్యర్థః. అర్థాంతరమాహ—శరీరాణాం చేతి. విపాకః కర్మణామభివ్యక్తిః జీవస్య కృత్స్నగజశరీరావ్యాపిత్వమకార్త్స్న్యం శరీరైకదేశో నిర్జీవస్స్యాదిత్యర్థః. పుత్తికాదేహే కృత్స్నో జీవో న ప్రవిశేత్ దేహాద్బహిరపి జీవస్స్యాదిత్యర్థః. కించ బాలదేహమాత్ర ఆత్మా తత్స్థూలే యువదేహే క్వచిత్స్యాదితి కృత్స్నదేహస్సజీవో న స్యాదిత్యాహ—సమాన ఇతి. యథా దీపావయవానాం ఘటే సంకోచో గేహే వికాసస్తథా జీవావయవానామితి దేహమానత్వనియమం శంకతే—స్యాదితి. దీపాంశవజ్జీవాంశా భిన్నదేశా ఏకదేశా వేతి వికల్ప్యాద్యేఽల్పదేహాద్బహిరపి జీవస్స్యాదితి దూషయతి—తేషామిత్యాదినా. దీపస్య తు న

దిగంబరాణాం దేహపరిమాణ ఏవాత్మేతి యన్మతమ్, తద్దూషయతి—

యథైకత్ర విరుద్ధధర్మాసంభవో దోషః స్యాద్వాదే ప్రసక్తః, ఏవమాత్మనో జీవస్య అకార్త్స్న్యం పరిచ్ఛిన్నత్వమపరో దోషః స్యాదిత్యర్థః. తథా చ పరిచ్ఛిన్నత్వాదాత్మనో ఘటాదివత్ అనిత్యత్వం స్యాత్. దేహపరిమాణత్వే మనుష్యాత్మనః

తావయవాః పరిచ్ఛిన్నే దేశే సమ్మీయేరన్, అప్రతిఘాతేఽప్యేకావయవదేశత్వోపపత్తేః సర్వేషామవయవానాం ప్రతిమానుపపత్తేర్జీవస్యాణుమాత్రత్వప్రసంగస్స్యాత్. అపిచ శరీరమాత్రపరిచ్ఛిన్నానాం జీవావయవానామానంత్యం నోత్ప్రేక్షితుమపి శక్యమ్. అథ పర్యాయేణ బృహచ్ఛరీరప్రతిపత్తౌ కేచిజ్జీవావయవా ఉపగచ్ఛంతి తనుశరీరప్రతిపత్తౌ చ కేచిదపగచ్ఛంతీత్యుచ్యేత. తత్రాప్యుచ్యతే.

సూ. న చ పర్యాయాదప్యవిరోధో వికారాదిభ్యః. ౩౫.

న చ పర్యాయేణాప్యవయవోపగమాపగమాభ్యామేతద్దేహపరిమాణత్వం జీవస్యావిరోధేనోపపాదయితుం శక్యతే. కుతః, వికారాదిదోషప్రసంగాత్. అవయవోపగమాపగమాభ్యాం హ్యనిశమాపూర్యమాణస్యాపక్షీయమాణస్య చ జీవస్య విక్రియావత్త్వం తావదపరిహార్యమ్, విక్రియావత్త్వే చ చర్మాదివదనిత్యత్వం ప్రసజ్యేత, తతశ్చ బంధమోక్షాభ్యుపగమో బాధ్యేత కర్మాష్టకపరివేష్టితస్య జీవస

ఘటాద్బహిష్ఠ్వమధికావయవానాం వినాశాత్. ద్వితీయం దూషయతి—అప్రతిఘాత ఇతి. అవయవానాం ఘటే సంకోచే గేహే వికాసే నిత్యత్వం చాసిద్ధం తథా జీవస్యాపి నిత్యత్వమసిద్ధమల్పత్వాద్దీపాంశవదిత్యాహ—అపిచేతి. ఏవం జీవావయవాః నిత్యా ఇతి మతే దేహమానత్వం నిరస్తం, సంప్రతి జీవస్య కేచిదేవ కూటస్థా అవయవాః అన్యే త్వాగమాపాయిన ఇతి శంకతే—అథేతి. బృహత్తనుకాయాప్తౌ జీవస్యావయవాగమాపాయాభ్యాం దేహమానత్వమిత్యర్థః.

౩౫. సూత్రేణ పరిహరతి—నచేతి. ఆగమాపాయా పర్యాయః, కిమాగమాపాయినామవయవానామాత్మత్వమస్తి న వా, ఆద్యే ఆహ—వికారాదిదోషేతి. ఽసౌ బంధమోక్షాభ్యుపగమ ఇత్యత్ర ఆహ—కర్మాష్టకేతి. వ్యాఖ్యాతమేతత్. ఆద్య

ర్మవశాత్ గజశరీరే కృత్స్నః, కృత్స్నస్యాత్మనః పుత్తికాశరీరే వా ప్రవేశో న స్యాదితి భావః.

నను ఆత్మనః సావయవత్వాంగీకారాత్క్రమేణ ప్రవేశోఽస్త్విత్యాశంక్యాహ—పర్యాయేణాప్యవయవగమనాగమనాభ్యాం తత్తత్స్థూలసూక్ష్మశరీరపరిమాణత్వస్య

స్యాలాబువత్ సంసారసాగరే నిమగ్నస్య బంధనోచ్ఛేదాదూర్ధ్వగామిత్వం భవతీతి. కించాన్యదాగచ్ఛతామపగచ్ఛతాం చావయవానామాగమాపాయధర్మవత్త్వాదేవానాత్మత్వం శరీరాదివత్. తతశ్చావస్థితః కశ్చిదవయవ ఆత్మేతి స్యాత్, న చ స నిరూపయితుం శక్యతే అయమసావితి. కించాన్యదాగచ్ఛంతశ్చైతే జీవావయవాః కుతః ప్రాదుర్భవంత్యపగచ్ఛంతశ్చ క్వ వా విలీయంత ఇతి వక్తవ్యమ్, న హి భూతేభ్యః ప్రాదుర్భవేయుర్భూతేషు చ విలీయేరన్ అభౌతికత్వాజ్జీవస్య, నాపి కశ్చిదన్యస్సాధారణోఽసాధారణో వా జీవానామవయవాధారో నిరూప్యేత ప్రమాణాభావాత్. కించాన్యదనవధృతస్వరూపశ్చైవం సత్యాత్మా స్యాత్ ఆగచ్ఛతామపగచ్ఛతాం చావయవానామనియతపరిమాణత్వాత్, అత ఏవమాదిదోషప్రసంగాన్న పర్యాయేణాప్యవయవోపగమాపగమావాత్మన ఆశ్రయితుం శక్యేతే, అథవా పూర్వేణ సూత్రేణ శరీరపరిమాణస్యాత్మన ఉపచితాపచితశరీరాంతరప్రతిప

కల్పే దోషాంతరం వదన్ కల్పాంతరమాదాయ దూషయతి—కించేతి. అవశిష్టకూటస్థావయవస్య దుర్జ్ఞానత్వాదాత్మజ్ఞానాభావాన్న ముక్తిరిత్యర్థః. యథా దీపావయవానామాకారస్తేజస్తథాత్మావయవానామాకారకారణాభావాన్నాగమాపాయా యుక్తావిత్యాహ—కించేతి. సర్వజీవసాధారణః ప్రతిజీవమసాధారణో వేత్యర్థః. కించాత్మనః ఆగమాపాయిశీలావయవత్వే సతి కియంత ఆయాంత్యవయవాః కియంతోఽపయంతీత్యజ్ఞానాదాత్మనిశ్చయాభావాదనిర్మోక్షస్స్యాదిత్యాహ—కించేతి. అపిచావయవారబ్ధావయవిత్వే జీవస్యానిత్యత్వం అవయవసమూహత్వే చాసత్త్వం ఆత్మత్వస్య యావదవయవవృత్తిత్వే యత్కించిదవయవాపాయేఽపి సద్యశ్శరీరస్యాచేతనత్వం గోత్వవత్ ప్రత్యేకసమాప్తావేకస్మిన్ శరీర ఆత్మనానాత్వం స్యాదతో న దేహపరిమాణత్వసావయవత్వే ఆత్మన ఇత్యుపసంహరతి—అత ఇతి. సూత్రస్యార్థాంతరమాహ—అథవేతి. స్థూలసూక్ష్మశరీరప్రాప్త్యవకాశోఽస్తి వ్యక్తిద్వారేణాత్మానిత్యతాయాముక్తాయాం సుగతవత్ సంతానరూపేణాత్మనిత్యతామాశంక్యానేనోత్తరముచ్యత ఇత్యన్వయః. పర్యా

ఆత్మన్యవిరోధ ఇతి, న చ. కుతః, వికారాదిభ్యః ఆత్మనః సావయవత్వేన తత్తచ్ఛరీరప్రాప్త్యా వృద్ధిహ్రాసవత్త్వాంగీకారే వికారిత్వప్రసక్త్యా అనిత్యత్వే బంధమోక్షాభ్యుపగమో బాధ్యేతేత్యర్థః.

త్త్వాకార్త్స్న్యప్రసంజనద్వారేణానిత్యతాయాం చోదితాయాం పునః పర్యాయేణ పరిమాణానవస్థానేఽపి స్రోతస్సంతాననిత్యతాన్యాయేనాత్మనో నిత్యతా స్యాత్, యథా రక్తపటాదీనాం విజ్ఞానానవస్థానేఽపి తత్సంతాననిత్యతా తద్వద్విసిచామపీత్యాశంక్యానేన సూత్రేణోత్తర ముచ్యతే. సంతానస్య తావదవస్తుత్వే నైరాత్మ్యవాదప్రసంగః, వస్తుత్వేఽప్యాత్మనో వికారాదిదోషప్రసంగాదస్య పక్షస్యానుపపత్తి రితి.

సూ. అంత్యావస్థితేశ్చోభయనిత్యత్వాదవిశేషః.

అపి చాంత్యస్య మోక్షావస్థాభావినో జీవపరిమాణస్య నిత్యత్వ మిష్యతే జైనైస్తద్వత్ పూర్వయోరప్యాద్యమధ్యమయోర్జీవపరిమాణయోర్నిత్యత్వప్రసంగాదవిశేషప్రసంగస్స్యాత్. ఏకశరీరపరిమా

యేణేత్యస్య వ్యాఖ్యా స్రోతఇతి, దేహభేదేన పరిమాణస్యాత్మనశ్చానవస్థానేఽపి నాశేఽపి స్రోతః ప్రవాహస్తదాత్మకస్యాత్మవ్యక్తిసంతానస్య నిత్యతయా ఆత్మనిత్యతా స్యాదిత్యత్ర దృష్టాంతమాహ—యథేతి. సిగ్వస్త్రం విగతం యేభ్యస్తే విసిచో దిగంబరాస్తేషామిత్యర్థః. పర్యాయాత్ సంతానాదప్యాత్మనిత్యత్వస్యావిరోధ ఇతి న చ, కుతః వికారాదిభ్యః, సంతానస్యావస్తునః ఆత్మత్వే శూన్యవాదస్సంతానస్య వస్తుత్వే సంతాన్యతిరేకే చ కూటస్థాత్మవాదః, అనతిరేకే జన్మాదివికారో వినాశో ముక్త్యభావః ఇత్యుక్తదోషప్రసంగాత్ సంతానాత్మపక్షోఽనుపపన్న ఇతి సూత్రార్థః

౩౬. యత్ స్థూలం సూక్ష్మం వా దేహం గృహ్ణాతి తద్దేహపరిమాణ ఏవ జీవ ఇతి నియమం దూషయతి—అంత్యేతి. అంత్యశరీరపరిమాణస్యావస్థితేర్నిత్యత్వదర్శనాదుభయోరాద్యమధ్యమపరిమాణయోర్నిత్యత్వప్రసంగాదవిశేషస్త్రయాణాం నిత్యపరిమాణానాం సామ్యం స్యాద్విరుద్ధపరిమాణానామేకత్రాయోగాదితి సూత్రయోజనా. ఆద్యమధ్యమపరిమాణే నిత్యే, ఆత్మపరిమాణత్వాత్, అంత్యపరిమాణవత్. న చాప్రయోజకతా, పరిమాణనాశే సత్యాత్మనోఽపి నాశాదంత్యపరిమాణనిత్యత్వాయోగాదితి భావః. పరిమాణత్రయసామ్యాపాదనఫలమాహ—ఏకేతి. అంత్యశరీరసమాన్యేవ

కిం చ—

అంత్యస్య మోక్షావస్థాభావినో జీవపరిమాణస్య నిత్యత్వేనావస్థితేః తత్పూర్వ

ణత్రైవ స్యాత్ నోపచితాపచితశరీరాంతరప్రాప్తిః. అథవా అంత్యస్య జీవపరిమాణస్యావస్థితత్వాత్ పూర్వయోరప్యవస్థయోరవస్థితపరిమాణ ఏవ జీవస్స్యాత్. తతశ్చావిశేషేణ సర్వదైవాణుర్మహాన్ వా జీవోఽభ్యుపగంతవ్యో న శరీరపరిమాణః, అతశ్చ సౌగతార్హతమపి మతమసంగతమిత్యుపేక్షితవ్యమ్. ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

సూ. పత్యురసామంజస్యాత్. ౩౭.

ఇదానీం కేవలాధిష్ఠాత్రీశ్వరకారణవాదః ప్రతిషిధ్యతే. తత్కథమవగమ్యతే 'ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాత్' అభి

పూర్వశరీరాణి స్యుః విషమశరీరప్రాప్తావాత్మనస్తత్పరిమాణత్వే పరిమాణత్రయసామ్యానుమానవిరోధాదిత్యర్థః. పూర్వం కాలత్రయే పరిమాణత్రయమంగీకృత్యాంత్యదృష్టాంతేన నిత్యత్వమనుమాయ సామ్యమాపాదితం, సంప్రత్యంత్యస్య ముక్తపరిమాణస్యాణుత్వస్థూలత్వయోరన్యతరత్వేనావస్థితేస్తదేవాంత్యమాద్యమధ్యమకాలయోరపి నిత్యత్వాత్ స్యాత్ ప్రాగసతో నిత్యత్వాయోగాత్, తథా చావిశేషః కాలత్రయేఽపి జీవపరిమాణాభేద ఇత్యాహ—అథవేతి. తస్మాద్బ్రాంత్యైకశరణక్షపణకసిద్ధాంతేనావిరోధస్సమన్వయస్యేతి సిద్ధమ్.

ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

౩౭. 'పత్యురసామంజస్యాత్' లుంచితకేశమతనిరాసానంతరం జటాధారిశైవమతం బుద్ధిస్థం నిరాక్రియత ఇతి ప్రసంగసంగతిమాహ—ఇదానీమితి. సామాన్యతః ఈశ్వరనిరాస ఏవాత్ర కిం న స్యాదితి శంకతే—తదితి. స్వోక్తివిరోధాన్నైవమిత్యాహ—ప్రకృతిశ్చేత్యాదినా. ప్రతిష్ఠాపితత్వాత్ కేవలనిమిత్తేశ్వరప్రతిషేధో

యోరుభయోరపి ఆద్యమధ్యమపరిమాణయోః నిత్యత్వప్రసంగాత్ త్రయాణామాద్యమధ్యమాంత్యపరిమాణానామవిశేషః సామ్యం స్యాత్. అతః సౌగతమతవదార్హతమతమపి అప్రామాణికమితి సిద్ధమ్.

పూర్వం సత్త్వాసత్త్వయోరేకత్ర విరోధాదసంభవ ఇత్యుక్తమ్. తర్హి తద్వదుపాదానత్వకర్తృత్వయోరేకత్ర విరోధాదసంభవ ఇతి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

. ఫలం పూర్వవత్. కేవలమధిష్ఠాతా ఈశ్వరో జగతో నోపాదానమితి మాహేశ్వరరాద్ధాంతోఽత్ర విషయః. స కిం ప్రమాణమూలః, భ్రాంతిమూలో వేతి సందేహే,

ధ్యోపదేశాచ్చే'త్యత్ర ప్రకృతిభావేనాధిష్ఠాతృభావేన చోభయస్వభా
వస్యేశ్వరస్య స్వయమేవాచార్యేణ ప్రతిష్ఠాపితత్వాత్. యది పునర
విశేషేణేశ్వరకారణవాదమాత్రమిహ ప్రతిషేధేత్ పూర్వోత్తర
విరోధాద్వ్యాహతాభివ్యాహారస్సూత్రకార ఇత్యేతదాపద్యేత. తస్మా
దప్రకృతిరధిష్ఠాతా కేవలం నిమిత్తకారణమీశ్వర ఇత్యేష పక్షో
వేదాంతవిహితబ్రహ్మైకత్వప్రతిపక్షత్వాద్యత్నేనాత్ర ప్రతిషిధ్యతే.
సా చేయం వేదబాహ్యేశ్వరకల్పనాఽనేకప్రకారా. కేచిత్తావత్
సాంఖ్యయోగవ్యపాశ్రయాః కల్పయంతి ప్రధానపురుషయోరధిష్ఠా
తా కేవలం నిమిత్తకారణమీశ్వరః ఇతరేతరవిలక్షణాః ప్రధానపురు
షేశ్వరా ఇతి. మాహేశ్వరాస్తు మన్యంతే కార్యకారణయోగవిధి
దుఃఖాంతాః పంచ పదార్థాః పశుపతినేశ్వరేణ పశుపాశవిమోక్షా
యోపదిష్టాః, పశుపతిరీశ్వరో నిమిత్తకారణమితి. వర్ణయంతి తథా వైశే
షికాదయోఽపి కేచిత్ కథంచిత్ స్వప్రక్రియానుసారేణ నిమిత్తకారణ

ఽవగమ్యేత ఇత్యన్వయః. వ్యాహతో విరుద్ధోఽభివ్యాహార ఉక్తిర్యస్య స తథా. అద్వి
తీయబ్రహ్మప్రకృతికం జగదితి వదతో వేదాంతసమన్వయస్య కర్త్రైవేశ్వరో న ప్రకృతి
రితి శైవాదిమతేన విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహే తన్మతస్య మానమూలత్వాద్విరోధే
సతి వేదాంతోక్తాద్వయబ్రహ్మాసిద్ధిరితి ఫలమభిప్రేత్య సత్త్వాసత్త్వయోరేకత్రాసంభవ
వత్ కర్తృత్వోపాదానత్వయోరప్యేకత్రాసంభవాత్ కర్త్రైవేశ్వర ఇతి పూర్వపక్షం
కుర్వన్నవాంతరమతభేదమాహ—సా చేతి. సేశ్వరాస్సాంఖ్యాస్సాంఖ్యశబ్దార్థాః,
చత్వారో మాహేశ్వరాః శైవాః పాశుపతాః కారుణికసిద్ధాంతినః కాపాలికాశ్చేతి.
సర్వేఽప్యమీ మహేశ్వరప్రోక్తాగమానుగామిత్వాన్మాహేశ్వరా ఉచ్యంతే. కార్యం
మహదాదికం, కారణం ప్రధానమీశ్వరశ్చ, యోగస్సమాధిః, విధిస్త్రిషవణస్నానాదిః
దుఃఖాంతో మోక్ష ఇతి పంచపదార్థాః. పశవో జీవాస్తేషాం పాశో బంధస్తన్నా
శాయేత్యర్థః. పాశుపతాగమప్రామాణ్యాత్ పశుపతిర్నిమిత్తమేవేతి మతముక్త్వా ఆను
మానికేశ్వరమతమాహ—తథేతి. విమతం సకర్తృకం, కార్యత్వాద్ఘటవదితి వైశేషికాః
కర్తారమీశ్వరం సాధయంతి, కర్మఫలం సపరికరాభిజ్ఞదాతృకం, కాలాంతరభావిఫల

ప్రమాణమూల ఇతి పూర్వ పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—పత్యురీశ్వరస్య జగదుపాదానప్రధా
నాదిప్రేరకత్వేన జగన్నిమిత్తమాత్రత్వం న సంభవతి. కుతః, అసామంజస్యాత్ ఈశ్వ

మీశ్వరం వర్ణయంతి. అత ఉత్తరముచ్యతే. 'పత్యురసామంజస్యా'దితి. పత్యురీశ్వరస్య ప్రధానపురుషయోరధిష్ఠాతృత్వేన జగత్కారణత్వం నోపపద్యతే. కస్మాత్, అసామంజస్యాత్. కింపునరసామంజస్యం, హీన

త్వాత్, సేవాఫలవదితి, గౌతమా దిగంబరాశ్చ. జ్ఞానైశ్వర్యోత్కర్షః క్వచిద్విశ్రాంతః, సాతిశయత్వాత్, పరిమాణవదితి. సాంఖ్యసౌగతపాతంజలా ఇతి మతోక్తం—కేచిత్కథంచిదితి. సిద్ధాంతయతి—అతఇతి. ఆగమాదినా నిర్దోషేశ్వరసిద్ధేః కథం దోషవత్త్వమిత్యాహ—కిమితి. న తావత్ స్వస్వాగమాదీశ్వరనిర్ణయః,ఆగమానాం నిర్మూలత్వేనాప్రామాణ్యాత్. న చ సర్వజ్ఞజ్ఞానం మూలం తత్ర మానాభావాత్. న చాగమ ఏవ మానం, ఆగమమానత్వనిశ్చయే తస్య మూలత్వనిశ్చయస్తన్నిశ్చయే తన్నిశ్చయ ఇత్యన్యోన్యాశ్రయాత్. న చ పురుషవచసాం స్వతో మానత్వం యుక్తం,మిథో విరోధేన తత్త్వావ్యవస్థానాచ్చ, నాప్యనుమానాదీశ్వరస్సర్వజ్ఞః కర్త్రైవేతి నిర్ణయస్సంభవతి, అనుమానస్య దృష్టానుసారిత్వేన దృష్టవిపరీతార్థాసాధకత్వాత్. తథా చ లోకే యాదృశాః కర్తారో దృష్టాస్తాదృశా ఏవ జగత్కర్తారో రాగద్వేషాదిమంతస్సిద్ధ్యేయుః. యది లోకే విచిత్రప్రాసాదాదికర్తురేకత్వాద్యదర్శనేఽపి జగత్కర్తరి లాఘవాదేకత్వం నిత్యజ్ఞానం నిర్దోషత్వం చ కల్ప్యేత, తర్హి ద్రవ్యోపాదానత్వమపి కల్ప్యేతాం, కర్తురేవోపాదానత్వేనలాఘవాత్, అన్యథాస్వతంత్రప్రధానపరమాణ్వాద్యుపాదానకల్పనాగౌరవాత్. అదృష్టత్వాచ్చేత్ కర్తుర్ద్రవ్యోపాదానత్వాసిద్ధిరేకత్వాదికమపి న సిద్ధ్యేత్. అస్మాకం త్వపౌరుషేయతయా స్వతస్సిద్ధప్రమాణభావయా శ్రుత్యా స్వప్రమేయబోధనే దృష్టాంతానపేక్షయా భవత్యేవ లౌకికకర్తృవిపరీతాద్వితీయకర్త్రుపాదానాత్మకసర్వజ్ఞనిర్దోషేశ్వరనిర్ణయః నిర్ణీతే చ తస్మిన్ ధర్మిగ్రాహకమానబాధాన్న రాగాదిదోషాపాదనస్యావకాశ ఇత్యానుమానికేశ్వరాదిభ్యో వైషమ్యం. తదభిప్రేత్యాశ్రౌతస్యేశ్వరస్యాసామంజస్యమాహ—హీనేతి. యది కర్తురుపాదానత్వమదృష్టత్వాన్న కల్ప్యతే తర్హి నిర్దోషత్వస్యాప్యదృష్టత్వాత్ యో విషమకారీ స దోషవానితి వ్యాప్తిదృష్టేశ్చ జగత్కర్తా దోషవాన్ స్యాత్. న చాత్ర ధర్మిగ్రాహకానుమానబాధః, కార్యత్వలింగస్య కర్తృమాత్రసాధకత్వేన నిర్దోషత్వాదావుదాసీనత్వాత్. న చోత్కర్షసమా జాతిః, వ్యాపకధర్మాపాదనాత్, దోషాభావే తద్వ్యాప్యవిషమకర్తృకత్వాయోగాచ్చ. దృష్టాంతస్థావ్యాపకధర్మాణాం పక్షే ఆపాదనే హ్యుత్క-

---

రస్య జగత్సర్జనే ప్రవృత్తౌ రాగాదిదోషప్రసంగాత్ అసామంజస్యం స్యాత్, ప్రవృత్తేః రాగాదిపూర్వకత్వేన లోకే దృష్టత్వాత్, దృష్టానుసారిత్వాత్ కల్ప

మధ్యమోత్తమభావేన హి ప్రాణిభేదాన్ విదధత ఈశ్వరస్య రాగ ద్వేషాదిదోష ప్రసక్తేరస్మదాదివదనీశ్వరత్వం ప్రసజ్యేత. ప్రాణికర్మాపేక్షత్వాదదోష ఇతి చేన్న, కర్మేశ్వరయోః ప్రవర్త్యప్రవర్తయితృత్వే ఇతరేతరాశ్రయదోషప్రసంగాత్. న, అనాదిత్వాదితి చేన్న, వర్తమానకాలవదతీతేష్వపి కాలేష్వితరేతరాశ్రయదోషావిశేషాదంధపరంపరాన్యాయాపత్తేః. అపిచ 'ప్రవర్తనాలక్షణా దోషాః' ఇతి న్యాయవిత్సమయః. న హి కశ్చిదదోషప్రయుక్తః స్వార్థే పరార్థే వా ప్రవర్తమానో దృశ్యతే. స్వార్థప్రయుక్త ఏవ చ సర్వో జనః పరార్థేఽపి

ర్షసమా జాతిః, యథా శబ్దో యది కృతకత్వేన హేతునా ఘటవదనిత్యస్స్యాత్ తర్హి తేనైవ హేతునా సావయవోఽపి స్యాదితి. నహ్యత్రానిత్యత్వస్య వ్యాపకం సావయవత్వం గంధాదౌ వ్యభిచారాదితి భావః, నను ప్రాణికర్మప్రేరిత ఈశ్వరో విషమఫలాన్ ప్రాణినః కరోతి న స్వేచ్ఛయేతి శంకతే—ప్రాణీతి. జడస్య కర్మణః ప్రేరకత్వాయోగాన్నైవమిత్యాహ—నేతి. న చేశ్వరప్రేరితం కర్మేశ్వరస్య ప్రేరకమితి వాచ్యమిత్యాహ—కర్మేతి. అతీతకర్మణా ప్రేరిత ఈశ్వరో వర్తమానం కర్మ తత్ఫలాయ ప్రేరయతీత్యనాదిత్వాత్ ప్రేర్యప్రేరకభావస్య నానుపపత్తిరితి శంకతే—అనాదిత్వాదితి. అతీతకర్మణోఽపి జడత్వాన్నేశ్వరప్రేరకతా. న చ తదపీశ్వరేణ ప్రేరితం సదీశ్వరం ప్రేరయతి ఉక్తాన్యోన్యాశ్రయాత్. తతోఽప్యతీతకర్మప్రేరితేశ్వరప్రేరితం తదేవేశ్వరం వర్తమానే కర్మణి ఫలదానాయ ప్రేరయతీతి చేన్న, మానహీనాయా మూలక్షయావహాయా అనవస్థాయాః ప్రసంగాత్. అతః కర్మనిరపేక్ష ఏవేశ్వరో విషమస్రష్టేత్యసామంజస్యం దుర్వారమిత్యర్థః. యత్తు ఫలదానే ఈశ్వరస్య కర్మ నిమిత్తమాత్రం న ప్రేరకమితి నోక్తదోష ఇతి, తన్న, విషమకర్మకారయితురీశ్వరస్య దోషవత్త్వానపాయాత్, పూర్వకర్మాపేక్షయా కర్మకారయితృత్వే చోక్తాప్రామాణికానవస్థానాత్. అస్మాకం తు 'ఏష హ్యేవ సాధ్వసాధు కారయతీ'తి 'నిరవద్య' మితి చ శ్రుతిమూలం పూర్వకర్మాపేక్షాకల్పనమితి వైషమ్యం. కిం చ పరమతానుసారేణాపీశ్వరస్య రాగాదిమత్త్వం ప్రాప్నోతీత్యాహ—అపిచేతి. ప్రవర్తకత్వలింగాద్దోషాః ఇతి తార్కికాణాం స్థితిః, తథా చేశ్వరః స్వార్థే రాగాదిమాన్, ప్రవర్తకత్వాత్, సమ్మతవత్. న చ కారుణికే వ్యభిచారః, పరదుఃఖప్రయుక్తస్వదుఃఖనివృత్త్యర్థత్వాత్తస్యే

నాయాః. అస్మాకం తు శ్రుత్యనుసారిత్వాదనిర్వచనీయవాదిత్వాచ్చ న దోష ఇతి భావః.

ప్రవర్తత ఇత్యేవమప్యసామంజస్యం, స్వార్థవత్త్వాదీశ్వరస్యానీశ్వరత్వ ప్రసంగాత్. పురుషవిశేషత్వాభ్యుపగమాచ్చేశ్వరస్య పురుషస్య చౌదాసీన్యాభ్యుపగమాదసామంజస్యమ్.

సూ. సంబంధానుపపత్తేశ్చ. ౩౮.

పునరప్యసామంజస్యమేవ, న హి ప్రధానపురుషవ్యతిరిక్త ఈశ్వరోఽన్తరేణ సంబంధం ప్రధానపురుషయోరీశితా. న తావత్సంయోగలక్షణస్సంబంధస్సంభవతి, ప్రధానపురుషేశ్వరాణాం సర్వగతత్వాన్నిరవయవత్వాచ్చ. నాపి సమవాయలక్షణః, ఆశ్రయాశ్రయిభావానిరూపణాత్. నాప్యన్యః కశ్చిత్కార్యగమ్యస్సంబంధశ్శక్యతే కల్పయితుమ్, కార్యకారణభావస్యైవాద్యాప్యసిద్ధత్వాత్. బ్రహ్మవాదినః కథమితి చేన్న—తస్య తాదాత్మ్యలక్షణసంబంధోపపత్తేః. అపిచాగమబలేన బ్రహ్మవాదీ కారణాదిస్వరూపం నిరూపయతీతి నావశ్యం తస్య యథాదృష్టమేవ సర్వమభ్యుపగంతవ్యమితి నియమోఽస్తి. పరస్య తు దృష్టాంతబలేన కారణాదిస్వరూపం నిరూపయతో యథాదృష్టమేవ

త్యర్థః. ఉదాసీనః ప్రవర్తక ఇతి చ వ్యాహతమితి యోగాన్ ప్రత్యాహ—పురుషేతి.

౩౮. ప్రధానవాదే దోషాంతరమాహ సూత్రకారః—సంబంధేతి. ఈశ్వరేణాసంబద్ధస్య ప్రధానాదేః ప్రేర్యత్వాయోగాత్సంబంధో వాచ్యః, న చ సంయోగస్సమవాయో వా నాస్తీత్యర్థః. కార్యబలాత్ప్రేరణయోగ్యత్వాఖ్యస్సంబంధః కల్ప్యతామిత్యతఆహ—నాప్యన్యఇతి. ఈశ్వరప్రేరితప్రధానకార్యం జగదితి సిద్ధం చేత్సంబంధకల్పనా స్యాత్, తచ్చాద్యాప్యసిద్ధమిత్యర్థః. మాయాబ్రహ్మణోస్త్వనిర్వాచ్యతాదాత్మ్యసంబంధః, 'దేవాత్మశక్తి' మితి శ్రుతేః. కిం చ వేదస్యాపూర్వార్థత్వాన్న లోకదృష్టమృత్కులాల సంబంధో వైదికేనానుసర్తవ్యః. ఆనుమానికేనత్వనుసర్తవ్య ఇతి విశేషమాహ—అపిచేతి. సర్వజ్ఞస్యాగమప్రామాణ్యస్య చ జ్ఞప్త్యావన్యో

అపి చ—

ప్రేర్యప్రధానాదిభిః ప్రేరకస్యేశ్వరస్య సంబంధో వాచ్యః, అసంబద్ధస్య ప్రేరకత్వాయోగాత్. న చ సంబంధః సంభవతి, నిరవయవత్వాత్ యుతసిద్ధత్వాచ్చ

సర్వమభ్యుపగంతవ్యమిత్యయమస్త్యతిశయః. పరస్యాపి సర్వజ్ఞప్రణీతాగమసద్భావాత్సమానమాగమబలమితి చేన్న, ఇతరేతరాశ్రయప్రసంగాదాగమప్రత్యయాత్సర్వజ్ఞత్వసిద్ధిః సర్వజ్ఞత్వప్రత్యయాచ్చాగమసిద్ధిరితి. తస్మాదనుపపన్నా సాంఖ్యయోగవాదినామీశ్వరకల్పనా. ఏవమన్యాస్వపి వేదబాహ్యాస్వీశ్వరకల్పనాసుయథాసంభవమసామంజస్యం యోజయితవ్యమ్.

సూ. అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ. ౩౯.

ఇతశ్చానుపపత్తిస్తార్కికపరికల్పితస్యేశ్వరస్య. స హి పరికల్ప్యమానః కుంభకార ఇవ మృదాదీని ప్రధానాదీన్యధిష్ఠాయ ప్రవర్తయేత్. న చైవముపపద్యతే. న హ్యప్రత్యక్షం రూపాదిహీనం చ ప్రధానమీశ్వరస్యాధిష్ఠేయం సంభవతి, మృదాదివైలక్షణ్యాత్.

సూ. కరణవచ్చేన్న భోగాదిభ్యః. ౪౦.

స్యాదేతత్, యథా కరణగ్రామం చక్షురాదికమప్రత్యక్షం

న్యాశ్రయః అనుమానాత్సర్వజ్ఞత్వసిద్ధేర్నిరస్తత్వాత్, నహ్యమనస్కస్య జ్ఞానం సంభవతి జ్ఞానం మనోజన్యమితి వ్యాప్తివిరోధాన్నిత్యజ్ఞానకల్పనానవకాశ ఇతి భావః ప్రధానవత్పరమాణూనామపి నిరవయవేశ్వరేణ సంయోగాద్యసత్త్వాత్ ప్రేర్యత్వాయోగః, ప్రేరకత్వే చేశ్వరస్య దోషవత్త్వమిత్యాహ—ఏవమన్యాస్వపీతి.

౩౯. ఈశ్వరస్య ప్రధానాదిప్రేరణానుపపత్తేశ్చాసామంజస్యమిత్యాహ సూత్రకారః—అధిష్ఠానేతి. ప్రధానాదికం చేతనస్యానధిష్ఠేయమప్రత్యక్షత్వాదీశ్వరవద్వ్యతిరేకేణ మృదాదివచ్చేత్యర్థః.

౪౦. చక్షురాదౌ వ్యభిచారమాశంక్య నిషేధతి—కరణవదితి. రూపముద్భూతం

సంయోగసమవాయయోరనుపపత్తేరిత్యర్థః. సిద్ధాంతే తు అవిద్యాప్రేరకత్వం కల్పితతాదాత్మ్యేనోపపద్యత ఇతి భావః.

కిం చ—

లోకే కులాలస్య మృదాదిప్రేరకత్వం దృష్టం, న హీశ్వరస్య ప్రధానాదిప్రేరకత్వం సంభవతి; ప్రధానస్య రూపాదిహీనత్వేన తద్విషయకాధిష్ఠానస్య ప్రేరణాయా అనుపపత్తేరిత్యర్థః. సిద్ధాంతే తు న దృష్టాపేక్షా, శ్రుత్యేకశరణత్వాదితి భావః.

రూపాదిహీనం చ పురుషోఽధితిష్ఠతి, ఏవం ప్రధానమపీశ్వరోఽధిష్ఠాస్యతీతి, తథాపి నోపపద్యతే, భోగాదిదర్శనాద్ధి కరణగ్రామస్యాధిష్ఠితత్వం గమ్యతే, న చాత్ర భోగాదయో దృశ్యంతే. కరణగ్రామసామ్యే చాభ్యుపగమ్యమానే సంసారిణామివేశ్వరస్యాపి భోగాదయః ప్రసజ్యేరన్. అన్యథా వా సూత్రద్వయం వ్యాఖ్యాయతే. 'అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ' ఇతశ్చానుపపత్తిస్తార్కికపరికల్పితస్యేశ్వరస్య. సాధిష్ఠానో హి లోకే సశరీరో రాజా రాష్ట్రస్యేశ్వరో దృశ్యతే న నిరధిష్ఠానః, అతశ్చ తద్దృష్టాంతవశేనాదృష్టమీశ్వరం కల్పయితుమిచ్ఛత ఈశ్వరస్యాపి కించిచ్ఛరీరం కరణాయతనం వర్ణయితవ్యం స్యాత్, న చ తద్వర్ణయితుం శక్యతే, సృష్ట్యుత్తరకాలభావిత్వాచ్ఛరీ

నాస్తీత్యప్రత్యక్షత్వం స్ఫుటయతి—రూపేతి. స్వభోగాహేతుత్వే సతీతి విశేషణాన్న వ్యభిచార ఇత్యాహ—తథాపీతి. భోగః సుఖదుఃఖానుభవః, ఆదిపదాద్విషయానుభవగ్రహః. న చ యద్యేనాధిష్ఠేయం తత్తదీయభోగహేతుత్వే సతి ప్రత్యక్షమితి వ్యతిరేకవ్యాప్తౌ కరణేషు వ్యభిచారతాదవస్థ్యమితి వాచ్యం, భోగాహేతుత్వవిశిష్టాప్రత్యక్షత్వస్య హేతుత్వాత్, కరణేషు చ విశేషణాభావేన విశిష్టస్య హేతోరభావాత్. న చ విశేష్యవైయర్థ్యం, పరార్థపాచకాధిష్ఠేయకాష్ఠాదౌ వ్యభిచారాత్. న చ ప్రధానాదేరీశ్వరాప్రత్యక్షత్వాద్విశేష్యాసిద్ధిః, అతీంద్రియత్వరూపాప్రత్యక్షత్వస్య సత్త్వాదిత్యభిప్రాయః. జీవే కరణకృతా భోగాదయో దృశ్యంతే ఈశ్వరే తు ప్రధానకృతాస్తే న దృశ్యంత ఇత్యక్షరార్థః. విపక్షే దోషం వదన్ అప్రయోజకత్వం హేతోర్నిరస్యతి—కరణేతి. ప్రధానాదేః ప్రేర్యత్వాంగీకారే ప్రేరకభోగహేతుత్వం స్యాత్ అతీంద్రియస్య ప్రేర్యస్య భోగహేతుత్వనియమాదిత్యర్థః. సూత్రద్వయస్యార్థాంతరమాహ—అన్యథా వేతి. యః ప్రవర్తకశ్చేతనః స శరీరీతి లోకే వ్యాప్తిర్దృష్టా. ఈశ్వరస్య చ శరీరానుపపత్తేర్న ప్రవర్తకత్వమితి సూత్రార్థమాహ—ఇతశ్చేతి. విమతం సేశ్వరం, కార్యత్వాద్రాష్ట్రవదితి కల్పయతో రాజవత్సశరీరపవేశ్వరస్యాప్యదిత్యుక్తం, తత్రేష్టాపత్తిం నిరస్యతి—న చ తద్వర్ణయితుమితి. న చ నిత్యం

ఏతద్విధాంతరేణాక్షిప్య పరిహరతి—

కరణానీంద్రియాణి అప్రత్యక్షాణ్యపి యథా జీవేన ప్రేర్యంతే, ఏవం ప్రధానమప్రత్యక్షమపి ఈశ్వరేణ ప్రేర్యత ఇతి చేత్, న. కుతః, భోగాదిభ్యః దోషేభ్యః

రస్య ప్రాక్ సృష్టేస్తదనుపపత్తేః, నిరధిష్ఠానత్వే చేశ్వరస్య ప్రవర్తకత్వానుపపత్తిః, ఏవం లోకే దృష్టత్వాత్. 'కరణవచ్చేన్న భోగాదిభ్యః.' అథ లోకదర్శనానుసారేణేశ్వరస్యాపి కించిత్కరణానామాయతనం శరీరం కామేన కల్ప్యేత, ఏవమపి నోపపద్యతే. సశరీరత్వే హి సతి సంసారివద్భోగాదిప్రసంగాదీశ్వరస్యాప్యనీశ్వరత్వం ప్రసజ్యేత.

సూ. అంతవత్త్వమసర్వజ్ఞతా వా. ౪౧.

ఇతశ్చానుపపత్తిస్తార్కికపరికల్పితస్యేశ్వరస్య. స హి సర్వజ్ఞస్తైరభ్యుపగమ్యతే అనంతశ్చ, అనంతం చ ప్రధానం అనంతాశ్చ పురుషాః మిథో భిన్నా అభ్యుపగమ్యంతే. తత్ర సర్వజ్ఞేనేశ్వరేణ ప్రధానస్య పురుషాణామాత్మనశ్చేయత్తా పరిచ్ఛిద్యేత వా న వా పరిచ్ఛిద్యేత, ఉభయథాపి దోషోఽనుషక్త ఏవ. కథం, పూర్వస్మింస్తావద్వికల్పే ఇయత్తాపరిచ్ఛిన్నత్వాత్ప్రధానపురుషేశ్వరాణామంతవత్త్వమవశ్యం భావి,

---

శరీరం సర్గాత్ప్రాగపి సంభవతీతి వాచ్యం, శరీరస్య భౌతికత్వనియమాదిత్యర్థః. అస్త్వశరీర ఏవేశ్వర ఇత్యత ఆహ—నిరధిష్ఠానత్వే చేతి. జీవస్యైవ శరీరం భౌతికం ఈశ్వరస్య తు స్వేచ్ఛానిర్మితం ప్రాగపి స్యాదిత్యాశంకాం నిరస్యతి—కరణవదితి. కరణాన్యత్ర సంతీతి కరణవచ్ఛరీరం, ఇచ్ఛామయశరీరకల్పనైవానుపపన్నా మానాభావాత్ దృష్టభౌతికత్వనియమవిరోధాచ్చేతి మంతవ్యమ్.

౪౧. ఏవమీశ్వరస్య శుష్కతర్కేణ కర్తృత్వనిర్ణయో నేత్యుపపాద్య నిత్యత్వసర్వజ్ఞత్వనిర్ణయోఽపి న సంభవతీత్యాహ సూత్రకారః—అంతవత్త్వమితి. ప్రధానపురుషేశ్వరత్రయమనిత్యం, ఇయత్తాపరిచ్ఛిన్నత్వాత్, ఘటవదిత్యాహ—పూర్వస్మిన్నితి. సంఖ్యా వా పరిమాణం వేయత్తా. తథాచ నిశ్చితసంఖ్యత్వాన్నిశ్చితపరిమాణత్వాచ్చేతి హేతుద్వయం. యద్యపి సంఖ్యావత్త్వమాత్రం హేతుస్సంభవతి

జీవస్య భోగార్థమింద్రియప్రేరకత్వవదీశ్వరస్య ప్రేరకత్వే తద్భోగాదయః ప్రసజ్యేరన్నిత్యర్థః.

కించ—

ప్రధానజీవేశ్వరాణాం యా సంఖ్యా యచ్చ పరిమాణం తదుభయమపి ఈశ్వరేణ పరిచ్ఛిద్యతే న వేతి సందేహే, ఆద్యే పరిచ్ఛిన్నసంఖ్యాపరిమాణవత్త్వాత్

ఏవం లోకే దృష్టత్వాత్. యద్ధి లోకే ఇయత్తాపరిచ్ఛిన్నం వస్తు ఘటాది తదంతవద్దృష్టం, తథా ప్రధానపురుషేశ్వరత్రయమపీయత్తాపరిచ్ఛిన్నత్వాదంతవత్స్యాత్, సంఖ్యాపరిమాణం తావత్ప్రధానపురుషేశ్వరత్రయరూపేణ పరిచ్ఛిన్నమ్, స్వరూపపరిమాణమపి తద్గతమీశ్వరేణ పరిచ్ఛిద్యేతేతి. పురుషగతా చ మహాసంఖ్యా, తతశ్చ ఇయత్తాపరిచ్ఛిన్నానాం మధ్యే యే సంసారాన్ముచ్యంతే తేషాం సంసారోఽన్తవాన్ సంసారిత్వం చ తేషామంతవత్, ఏవమితరేష్వపి క్రమేణ ముచ్యమానేషు సంసారస్య సంసారిణాం చాంతవత్త్వం స్యాత్. ప్రధానం చ సవికారం పురుషార్థమీశ్వరస్యాధిష్ఠేయం సంసారిత్వేనాభిమతం తచ్ఛూన్యతాయామీశ్వరః కిమధితిష్ఠేత్, కిం విషయే వా సర్వజ్ఞతేశ్వరతే స్యాతామ్ ప్రధానపురుషేశ్వరాణాంచైవమంతవత్త్వే సత్యాదిమత్త్వప్రసంగః, ఆద్యంతవత్త్వే చ శూన్యవాదప్రసంగః, అథ మాభూదేషదోష ఇత్యుత్తరో వికల్పోఽభ్యుపగమ్యేత తదా న ప్రధానస్య పురుషాణామాత్మనశ్చేయత్తేశ్వరేణ పరిచ్ఛిద్యేత ఇతి.

తథాపి సర్వజ్ఞత్వనిశ్చయేన హేత్వసిద్ధినిరాసం ద్యోతయితుం నిశ్చితపదం, తత్రాద్యహేతోరసిద్ధిర్నాస్తీత్యాహ—సంఖ్యాపరిమాణమితి. సంఖ్యాస్వరూపమిత్యర్థః. ద్వితీయే హేతుం సాధయతి—స్వరూపేతి. ప్రధానాదయో నిశ్చితపరమాణాః, వస్తుతోఽభిన్నత్వాద్ఘటవదిత్యర్థః. నను ప్రధానపురుషేశ్వరాస్త్రయ ఇతి జ్ఞాతేఽపి జీవానామానంత్యాత్కథం సంఖ్యానిశ్చయస్తత్రాహ—పురుషేతి. జీవసంఖ్యాపీశ్వరేణ నిశ్చీయేత అనిశ్చయే సర్వజ్ఞత్వాయోగాదిత్యర్థః. హేతుసిద్ధేః ఫలమాహ—తతశ్చేతి. మాషరాశివత్కేషాంచిజ్జీవానాం సంఘస్తద్బంధశ్చ నశ్యేదిత్యేవం సర్వముక్తేరిదానీం శూన్యం జగత్స్యాదిత్యర్థః. నిత్యస్యానవశేషాదితి భావః. నన్వీశ్వరశ్శిష్యతామితి చేన్న, తస్యాపి భిన్నత్వేనాంతవత్త్వాత్. కించేశితవ్యాభావాదీశ్వరాభావస్స్యాదిత్యాహ—ప్రధానమితి. దోషాంతరమాహ—ప్రధానేతి. ఇయత్తానిశ్చయాభావాన్న శూన్యతేతి ద్వితీయం శంకతే—అథేతి. ఇయత్తా నాస్తి న నిశ్చీయతే చేత్యర్థః. ప్రధానాదయస్సంఖ్యాపరిమాణవంతః ద్రవ్యత్వాన్మాషాదివదిత్యనుమానా

త్రయాణాం ఘటవదంతవత్త్వం వినాశిత్వం స్యాత్; ద్వితీయే ఈశ్వరస్యాసర్వజ్ఞత్వం స్యాత్. అతో మాహేశ్వరరాద్ధాంతో భ్రాంతిమూల ఏవేతి సిద్ధమ్.

తత ఈశ్వరస్య సర్వజ్ఞత్వాభ్యుపగమహానిరపరో దోషః ప్రసజ్యేత. తస్మాదప్యసంగతస్తార్కికపరిగృహీత ఈశ్వరకారణవాదః. ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

సూ. ఉత్పత్త్యసంభవాత్. ౪౨.

యేషామప్రకృతిరధిష్ఠాతా కేవలనిమిత్తకారణమీశ్వరోఽభిమతస్తేషాం పక్షః ప్రత్యాఖ్యాతః, యేషాం పునః ప్రకృతిశ్చాధిష్ఠాతా చోభయాత్మకం కారణమీశ్వరోఽభిమతస్తేషాం పక్షః ప్రత్యాఖ్యాయతే. నను శ్రుతిసమాశ్రయణేనాప్యేవంరూప ఏవేశ్వరః ప్రాఙ్నిర్ధారితః ప్రకృతిశ్చాధిష్ఠాతా చేతి, శ్రుత్యనుసారిణీ చ స్మృతిః ప్రమాణమితి స్థితిః, తత్కస్య హేతోరేష పక్షః ప్రత్యాచిఖ్యాసిత ఇతి. ఉచ్యతే —యద్యప్యేవంజాతీయకోంఽశస్సమానత్వాన్న విసంవాదగోచరో భవతి అస్తి త్వంశాంతరం విసంవాదస్థానమిత్యతస్తత్ప్రత్యాఖ్యా

దస్తీయత్తా, తదజ్ఞానే స్యాదసర్వజ్ఞతా, ఇయత్తాయాం చాంతవత్త్వమప్యక్షతమితి పరిహరతి—తత ఇతి. తస్మాత్కేవలకర్త్రీశ్వరవాదస్య నిర్మూలత్వాన్న కర్త్రుపాదానాద్వయేశ్వరసమన్వయవిరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

౪౨. పంచపదార్థవాదిమాహేశ్వరమతనిరాసానంతరం చతుర్వ్యూహవాదం బుద్ధిస్థం నిరస్యతి—ఉత్పత్త్యసంభవాదితి. అధికరణతాత్పర్యమాహ—యేషామితి. అధికరణారంభమాక్షిపతి—నన్వితి. వేదావిరుద్ధాంశమంగీకృత్య వేదవిరుద్ధం జీవోత్పత్త్యంశం నిరాకర్తుమధికరణారంభ ఇత్యాహ—ఉచ్యత ఇతి అత్ర భాగవతపాంచరాత్రాగమో విషయః స కిం జీవోత్పత్త్యాద్యంశే మానం న వేతి సందేహే బాధానుపలంభా

ఏవం కేవలాధిష్ఠాత్రైవేశ్వర ఇతి వేదాసంగతమతే నిరస్తే. నిమిత్తం ప్రకృతిశ్చేశ్వర ఇతి భాగవతమతస్య వేదసంగతత్వాత్ జీవోత్పత్త్యంశే ప్రమాణమూలత్వం స్యాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

ఫలం పూర్వవత్. వాసుదేవః ఖలు పరమాత్మా జగదుపాదానం నిమిత్తం చ. తస్మాత్ సంకర్షణాఖ్యో జీవ ఉదేతి; తస్మాత్ ప్రద్యుమ్నాఖ్యం మనో జాయతే; తస్మాత్ అనిరుద్ధాఖ్యోఽహంకారో జాయత ఇతి భాగవతరాద్ధాంతోఽత్ర విషయః స కిం ప్రమాణమూలో భ్రాంతిమూలో వేతి సందేహే, ప్రమాణమూల ఇతి పూర్వ

నాయారంభః. తత్ర భాగవతా మన్యంతే. భగవానేవైకో వాసుదేవో నిరంజనజ్ఞానస్వరూపః పరమార్థతత్త్వం, స చతుర్ధాత్మానం ప్రవిభజ్య ప్రతిష్ఠితో వాసుదేవవ్యూహరూపేణ సంకర్షణవ్యూహరూపేణ ప్రదుమ్నవ్యూహరూపేణానిరుద్ధవ్యూహరూపేణ చ. వాసుదేవో నామ పరమాత్మోచ్యతే, సంకర్షణో నామ జీవః, ప్రద్యుమ్నో నామ మనః, అనిరుద్ధో నామాహంకారః, తేషాం వాసుదేవః పరా ప్రకృతిః, ఇతరే సంకర్షణాదయః కార్యం, తమిత్థంభూతం భగవంతమభిగమనోపాదానేజ్యాస్వాధ్యాయయోగైర్వర్షశతమిష్ట్వా క్షీణక్లేశో భగవంతమేవ ప్రతిపద్యత ఇతి. తత్ర యత్తావదుచ్యతే యోఽసౌ నారాయణః పరోఽవ్యక్తాత్ప్రసిద్ధః పరమాత్మా సర్వాత్మా స ఆత్మనాత్మానమనేకధా వ్యూహ్య వ్యవతిష్ఠత ఇతి, తన్న నిరాక్రియతే, 'స ఏకధా భవతీ' త్యాదిశ్రుతిభ్యః పరమాత్మనోఽనేకధాభావస్యాధిగతత్వాత్. యదపి తస్య భగవతోఽభిగమనాదిలక్షణమారాధనమజస్రమనన్యచిత్తతయాఽభిప్రేయతే తదపి న ప్రతిషిధ్యతే. శ్రుతిస్మృత్యోరీశ్వరప్రణిధానస్య

స్థానమితి పూర్వపక్షయతి—తత్రేతి. పూర్వపక్షే పరాగమవిరోధాజ్జీవాభిన్నబ్రహ్మసమన్వయాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తదంశే తస్యాఽమానత్వాదవిరోధాత్తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. సావయవత్వం నిరస్యతి—నిరంజనేతి. కథం తర్హ్యద్వితీయే వాసుదేవే మూర్తిభేదస్తత్రాహ—స ఇతి. వ్యూహో మూర్తిః. సవిశేషం శాస్త్రార్థముక్త్వా సహేతుం పురుషార్థమాహ. తమిత్థంభూతమితి. యథోక్తవ్యూహవంతం సర్వప్రకృతిం నిరంజనవిజ్ఞానరూపం పరమాత్మానమితి యావత్. వాక్కాయచేతసామవధానపూర్వకం దేవతాగృహగమనమభిగమనం, పూజాద్రవ్యాణామార్జనముపాదానం, ఇజ్యా పూజా, స్వాధ్యాయోఽష్టాక్షరాదిజపః, యోగో ధ్యానం. తత్రావిరుద్ధాంశముపాదత్తే—తత్రేతి. 'సమాహితశ్శ్రద్ధావిత్తో భూత్వే'తి 'తం యథా యథోపాసత' ఇత్యాద్యా చ శ్రుతిః 'మత్కర్మకృన్మత్పరమ' ఇత్యాద్యా స్మృతిః. విరుద్ధాంశమనూద్య దూష

పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—భవతు వేదావిరుద్ధాంశే ప్రమాణమూలత్వం, న తత్ వేదవిరుద్ధజీవోత్పత్త్యంశే. కుతః, వాసుదేవాత్ జీవస్యోత్పత్తేరసంభవాత్. యద్యుత్పత్తిరంగీక్రియతే, తర్హి ఘటవదనిత్యత్వాపత్త్యా భగవత్ప్రాప్తిరూపమోక్షస్త్వదభ్యుపగతః

ప్రసిద్ధత్వాత్. యత్పునరిదముచ్యతే—వాసుదేవాత్సంకర్షణఉత్పద్యతే సంకర్షణాచ్చప్రద్యుమ్నః ప్రద్యుమ్నాచ్చానిరుద్ధ ఇతి. అత్ర బ్రూమః—న వాసుదేవసంజ్ఞకాత్ పరమాత్మనస్సంకర్షణసంజ్ఞస్య జీవస్యోత్పత్తిస్సంభవతి, అనిత్యత్వాదిదోషప్రసంగాత్. ఉత్పత్తిమత్త్వే హి జీవస్యానిత్యత్వాదయో దోషాః ప్రసజ్యేరన్, తతశ్చ నైవాస్య భగవత్ప్రాప్తిర్మోక్షస్స్యాత్, కారణప్రాప్తౌ కార్యస్య ప్రవిలయప్రసంగాత్. ప్రతిషేధిష్యతి చాచార్యో జీవస్యోత్పత్తిం 'నాత్మాశ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః' ఇతి (అ ౨ పా 3 సూ ౧౭) తస్మాదసంగతైషా కల్పనా.

సూ. నచ కర్తుః కరణమ్. ౪3.

ఇతశ్చాసంగతైషా కల్పనా, యస్మాన్న హి లోకే కర్తుర్దేవదత్తాదేః కరణం పరశ్వాద్యుత్పద్యమానం దృశ్యతే. వర్ణయంతి చ భాగవతాః 'కర్తుర్జీవాత్ సంకర్షణసంజ్ఞకాత్ కరణం మనః ప్రద్యుమ్నసంజ్ఞకముత్పద్యతే కర్తృజాచ్చ తస్మాదనిరుద్ధసంజ్ఞకోఽహంకార ఉత్పద్యత' ఇతి నచైతద్దృష్టాంతమంతరేణాధ్యవసాతుం శక్నుమః, నచైవంభూతాం శ్రుతిముపలభామహే.

యతి—యత్పునరితి. కృతహాన్యాదిదోష ఆదిశబ్దార్థః. న్యాయోపేతయా 'అజఆత్మే' త్యాదిశ్రుత్యా పాంచరాత్రాగమస్యోత్పత్త్యంశే మానత్వాభావనిశ్చయాజ్జీవాభిన్నబ్రహ్మసమన్వయస్థైర్యమితి భావః.

౪3. జీవస్యోత్పత్తిం నిరస్య జీవాన్మనస ఉత్పత్తిం నిరస్యతి—న చ కర్తురితి. యస్మాత్కర్తుః కరణోత్పత్తిర్న దృశ్యతే తస్మాదసంగతా కల్పనేత్యన్వయః. సిద్ధానాం కరణానాం ప్రయోక్తా కర్తేతి ప్రసిద్ధ్యర్థో హిశబ్దః. వర్ణనం నిర్మూలమిత్యాహ—నచేతి. నను లోకే కశ్చిచ్ఛిల్పివరః కుఠారం నిర్మాయ తేన వృక్షం ఛినత్తీతి దృష్టమితి

చేత్సత్యం, శిల్పినో హస్తాదికరణాంతరసత్త్వాత్కుఠారకర్తృత్వం యుక్తం, జీవస్య తు కరణాంతరాసత్త్వాన్న మనః కర్తృత్వం వినైవ కరణం కర్తృత్వే వా మనోవైయర్థ్యమితి భావః.

కస్య స్యాత్. అతో భ్రాంతిమూలో భాగవతసిద్ధాంతః.

ఇత్థం జీవజన్మ నిరస్య తతో మనోజన్మ నిరస్యతి—

కర్తుః దేవదత్తాదేః సకాశాత్ కరణస్య కుఠారాదేః ఉత్పత్త్యదర్శనాత్ జీవాత్కర్తుః కరణం మనో జన్యత ఇత్యేతదసంగతమిత్యర్థః.

సూ. విజ్ఞానాదిభావే వా తదప్రతిషేధః. ౪౪.

అథాపి స్యాన్నచైతే సంకర్షణాదయో జీవాదిభావేనాభిప్రేయంతే కింతర్హీశ్వరా ఏవైతే సర్వే జ్ఞానైశ్వర్యశక్తిబలవీర్యతేజోభిరైశ్వరైర్ధర్మైరన్వితా అభ్యుపగమ్యంతే వాసుదేవా ఏవైతే సర్వే నిర్దోషా నిరధిష్ఠానా నిరవద్యాశ్చేతి, తస్మాన్నాయం యథావర్ణితః ఉత్పత్త్యసంభవో దోషః ప్రాప్నోతీతి. అత్రోచ్యతే—ఏవమపి తదప్రతిషేధః ఉత్పత్త్యసంభవస్యాప్రతిషేధః, ప్రాప్నోత్యేవాయముత్పత్త్యసంభవో దోషః ప్రకారాంతరేణేత్యభిప్రాయః, కథం యది తావదయమభిప్రాయః పరస్పరభిన్నా ఏవైతే వాసుదేవాదయశ్చత్వార ఈశ్వరాస్తుల్యధర్మాణో నైషామేకాత్మకత్వమస్తీతి, తతోఽనేకేశ్వరకల్పనానర్థక్యం, ఏకేనైవేశ్వరేణేశ్వరకార్యసిద్ధేః. సిద్ధాంతహానిశ్చ, భగవానేవైకో వాసుదేవః పరమార్థతత్త్వమిత్యభ్యుపగ

---

౪౪. సంకర్షణాదీనాముత్పత్త్యసంభవేఽపి వ్యూహచతుష్టయం స్యాదితి సూత్రవ్యావర్త్యమాశంకతే—అథాపి స్యాదితి. జ్ఞానైశ్వర్యయోశ్శక్తిరాంతరం సామర్థ్యం, బలం శరీరసామర్థ్యం, వీర్యం శౌర్యం, తేజః ప్రాగల్భ్యం, ఏతైరన్వితా యస్మాత్సంకర్షణాదయః తస్మాదీశ్వరా ఏవేత్యర్థః. సర్వేషామీశ్వరత్వే పంచరాత్రోక్తిమాహ—వాసుదేవా ఏవేతి. నిర్దోషా రాగాదిశూన్యాః. నిరధిష్ఠానాః ప్రకృత్యజన్యాః. నిరవద్యా నాశాదిరహితా ఇత్యర్థః. ఈశ్వరత్వాజ్జన్మాసంభవో గుణ ఏవేత్యాహ—తస్మాదితి. సూత్రేణ సిద్ధాంతయతి—అత్రేతి. ఏవమపి చతుర్ణామీశ్వరత్వేన విజ్ఞానశక్త్యాదిభావేఽపీత్యర్థః. ప్రకారాంతరం పృచ్ఛతి—కథమితి. కిం చత్వారః స్వతంత్రా భిన్నా ఏవ ఉతైకస్య వికారత్వేనాభిన్నాః ఆద్యమనూద్య దూషయతి—యదీత్యాదినా. ద్వితీయే వికారాః ప్రకృతితుల్యా వా న్యూనా వా,

---

నను వాసుదేవాత్ న సంకర్షణస్య జన్మ, నాపి సంకర్షణాత్ ప్రద్యుమ్నస్యేత్యత్రేష్టాపత్తిమాశంక్యాహ—

సంకర్షణాదీనాం త్రయాణాం వాసుదేవవద్విజ్ఞానాదిభావే వా విజ్ఞానైశ్వర్యబలవన్నిర్దోషనిరవద్యస్వరూపత్వేఽపి తదప్రతిషేధః తస్యోత్పత్త్యసంభవరూపదోషస్య ప్రకారాంతరేణాప్రతిషేధ ఇత్యర్థః. కిం వాసుదేవాదయశ్చత్వారోఽపి

మాత్. అథాయమభిప్రాయః—ఏకస్యైవ భగవత ఏతే చత్వారో వ్యూహాస్తుల్యధర్మాణ ఇతి, తథాపి తదవస్థఏవోత్పత్త్యసంభవో దోషః. న హి వాసుదేవాత్సంకర్షణస్యోత్పత్తిస్సంభవతి సంకర్షణాచ్చ ప్రద్యుమ్నస్య, ప్రద్యుమ్నాచ్చానిరుద్ధస్య, అతిశయాభావాత్. భవితవ్యం హి కార్యకారణయోరతిశయేన యథా మృద్ఘటయోః. నహ్యసత్యతిశయే కార్యం కారణమిత్యవకల్పతే. న చ పంచరాత్రసిద్ధాంతిభిర్వాసుదేవాదిష్వేకస్మిన్ సర్వేషు వా జ్ఞానైశ్వర్యాదితారతమ్యకృతః కశ్చిద్భేదోఽభ్యుపగమ్యతే, వాసుదేవాఏవ హి సర్వే వ్యూహా నిర్విశేషా ఇష్యంతే. న చైతే భగవద్వ్యూహాశ్చతుస్సంఖ్యాయామేవావతిష్ఠేరన్, బ్రహ్మాదిస్తంబపర్యంతస్య సమస్తస్యైవ జగతో భగవద్వ్యూహత్వావగమాత్.

సూ. విప్రతిషేధాచ్చ. ౪౫.

విప్రతిషేధశ్చాస్మిన్ శాస్త్రే బహువిధ ఉపలభ్యతే గుణగుణిత్వకల్పనాదిలక్షణః. జ్ఞానైశ్వర్యశక్తిబలవీర్యతేజాంసి గుణాః, ఆత్మాన ఏవైతే భగవంతో వాసుదేవా ఇత్యాదిదర్శనాత్. వేదవిప్రతిషేధశ్చ

ఆద్యముత్థాప్య నిషేధతి—అథేత్యాదినా. న్యూనత్వపక్షేఽపసిద్ధాంతమాహ—న చ పంచేతి. యది న్యూనా అపి భగవతో వ్యూహాస్తదా చతుష్ట్వవ్యాఘాత ఇత్యాహ—నచైత ఇతి.

౪౫. ఇతశ్చ జీవోత్పత్తివాద ఉపేక్ష్య ఇత్యాహ సూత్రకారః—విప్రతిషేధాచ్చేతి. స్వస్యైవ గుణత్వం గుణిత్వం చ విరుద్ధం ఆదిపదాత్ప్రద్యుమ్నానిరుద్ధాన్వాత్మన ఇత్యుక్త్వా ఆత్మాన ఏవైత ఇతి విరుద్ధోక్తిగ్రహః. పూర్వాపరవిరోధాదసాంగత్యమితి సూత్రార్థముక్త్వాఽర్థాంతరమాహ—వేదేతి. ఏకస్యాపి తంత్రాక్షరస్యా

రాః, ఉతసంకర్షణాదయస్త్రయోవాసుదేవతుల్యాః. ఆద్యే భగవానేక ఏవ వాసుదేవః ఇతి స్వసిద్ధాంతహానిః, ద్వితీయే ఉత్పత్త్యసంభవదోషస్తదవస్థ ఏవేతి భావః.

అపి చ—

క్వచిత్ జ్ఞానైశ్వర్యశక్తిబలవీర్యతేజాంసి వాసుదేవస్య గుణా ఇతి, క్వచిచ్చ ఉక్తగుణా ఏవ వాసుదేవ ఇతి గుణగుణినోర్భేదమభేదం చ వర్ణయన్తి. తథా చ పర

భవతి, చతుర్షు వేదేషు ఏవం శ్రేయోఽలబ్ధ్వా శాండిల్య ఇదం శాస్త్రమధీతవానిత్యాదివేదనిందాదర్శనాత్, తస్మాదసంగతైషా కల్పనేతి సిద్ధమ్. ఇత్యష్టమాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీమద్గోవిందపూజ్యపాదశిష్యశ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

ధ్యేతా చతుర్వేదిభ్యోఽధిక ఇతి నిందా ఆదిపదార్థః, తస్మాన్మిథో విరుద్ధాభిః పౌరుషేయకల్పనాభిర్నాపౌరుషేయవేదాంతసమన్వయవిరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

ఇత్యష్టమాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాం ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

స్పరం విప్రతిషేధాత్ అప్రామాణికమిదం భాగవతమతమిత్యర్థః. తస్మాదేవం సాంఖ్యవైశేషికసౌగతార్హతమాహేశ్వరభాగవతమతానాం భ్రాంతిమూలత్వేన తైర్మతైః నిరవద్యాదద్వైతాత్ బ్రహ్మణో జగత్సర్గం బ్రువన్ సమన్వయో న విరుధ్యత ఇతి సిద్ధమ్.

యత్సాక్షాత్కృతయే సర్వవేదాంతానాం సమన్వయో,
పరాస్తః పరరాద్ధాంతవిరోధస్తదహం పరమ్.

ఇతి శ్రీబ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ బ్రహ్మతత్త్వప్రకాశికాయాం ద్వితీయాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

ఓం

శ్రీమద్రత్నప్రభాభూషితం

శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యమ్.

ద్వితీయాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

సూ. న వియదశ్రుతేః. ౧.

వేదాంతేషు తత్ర తత్ర భిన్నప్రస్థానా ఉత్పత్తిశ్రుతయ ఉపలభ్యంతే. కేచిదాకాశస్యోత్పత్తిమామనంతి కేచిన్న. తథా కేచిద్వాయోరుత్పత్తిమామనంతి కేచిన్న. ఏవం జీవస్య ప్రాణానాం చ. ఏవమేవ క్రమాదిద్వారకోఽపి విప్రతిషేధశ్శ్రుత్యంతరేషూపలక్ష్యతే. విప్రతిషేధాచ్చ పరపక్షాణామనపేక్షితత్వం స్థాపితం, తద్వత్స్వపక్షస్యాపి విప్రతిషేధాదేవానపేక్షితత్వమాశంక్యేతేత్యతస్సర్వవేదాంతగతసృష్టిశ్రుత్యర్థనిర్మలత్వాయ పరః ప్రపంచ ఆరభ్యతే. తదర్థనిర్మలత్వే

వియదాదివిధాతారం సీతాస్యాబ్జమధువ్రతమ్,

నిత్యచిద్విశ్వకర్త్రాత్మాభిన్నం సర్వేశ్వరం భజే.

౧. జీవస్యానుత్పత్తిప్రసంగేనాకాశస్యాప్యుత్పత్త్యసంభవమాశంక్య పరిహరన్నాదావేకదేశిమతమాహ—న వియదశ్రుతేరితి. వియత్ప్రాణపాదయోరర్థం సంక్షిపన్పూర్వపాదేన సంగతిమాహ—వేదాంతేష్వితి. భిన్నోపక్రమత్వమేవాహ—కేచిదిత్యాదినా. భూతభోక్తృశ్రుతీనాంమిథోవిరోధశంకానిరాసో వియత్పాదార్థః. లింగ

పూర్వస్మిన్పాదే శ్రుతివిరుద్ధత్వాత్ పరపక్షాణామనపేక్షత్వమభాణి. తర్హి ,తీనామప్యన్యోన్యవిరుద్ధత్వాత్ బ్రహ్మకారణవాదస్యాపి అనపేక్షత్వం స్యాదితి ౦కానిరాసా ౦ పరం పాదద్వయమారభ్యతే. ఏవం చ పూర్వపాదేనాస్య పాదద్వయస్య దృ ౦తసంగతిః శంకావ్యాజేన దర్శితా. పాదాంతరత్వాత్ పూర్వాధికరణేనాస్యాధి రణస్య న సంగత్యపేక్షా—

అత్ర పూర్వపక్షే శ్రుతీనాం మిథోవిరోధాదప్రామాణ్యమ్, సిద్ధాంతే విరోధా

చ ఫలం యథోక్తాశంకానివృత్తిరేవ. తత్ర ప్రథమం తావదాకాశమాశ్రిత్య చిన్త్యతే కిమస్త్యాకాశస్యోత్పత్తిరస్త్యుత నాస్తీతి. తత్ర తావత్ప్రతిపద్యతే—న వియదశ్రుతేరితి. న ఖల్వాకాశముత్పద్యతే. కస్మాత్, అశ్రుతేః, న హ్యస్యోత్పత్తిప్రకరణే శ్రవణమస్తి. ఛాన్దోగ్యే హి 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయ'మితి సచ్ఛబ్దవాచ్యం బ్రహ్మ ప్రకృత్య 'తదైక్షత తత్తేజోఽసృజతే'తి చ పఞ్చానాం మహాభూతానాం మధ్యమం తేజ ఆదిం కృత్వా త్రయాణాం తేజోఽబన్నానా

శరీరశ్రుతీనాం తన్నిరాసః ప్రాణపాదార్థః. యథా మిథోవిరోధాత్పూర్వాపరవిరోధాచ్చ పరపక్షా ఉపేక్ష్యాః తథా శ్రుతిపక్షోఽప్యుపేక్ష్య ఇతి శంకోత్థానే పాదద్వయస్యారంభాత్పూర్వపాదేన దృష్టాంతసంగతిరితి సముదాయార్థః. ఆకాశవాయ్వోరుత్పత్తిమామనన్తి తైత్తిరీయకాః, నామనన్తి ఛన్దోగాః, జీవస్య ప్రాణానాం చోత్పత్తిం 'సర్వ ఏత ఆత్మనో వ్యుచ్చరన్తీ'తి వాజసనేయినః.'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః' ఇత్యాథర్వణికాశ్చామనన్తి నాన్యే. ఏవమాకాశపూర్వికా క్వచిత్సృష్టిః, క్వచిత్తేజఃపూర్వికేతి క్రమవిరోధః. ఆదిపదాత్ 'స ఇమాంల్లోకానసృజతే'త్యక్రమః 'క్వచిత్సప్త ప్రాణాః, క్వచిదష్టా' విత్యాది సంఖ్యాద్వారకశ్చ విరోధో గ్రాహ్యః. ప్రపంచః పాదద్వయం. తథా చ పాదద్వయస్య శ్రుతీనాం మిథో విరోధనిరాసార్థత్వాచ్ఛ్రుతిశాస్త్రాధ్యాయసంగతయస్సిద్ధాః. అత్రాకాశస్యోత్పత్త్యనుత్పత్తిశ్రుత్యోర్మిథో విరోధోఽస్తి న వేతి వాక్యభేదైకవాక్యత్వాభ్యాం సందేహే యద్యుత్పత్తిస్తదా వాక్యభేదేన విరోధాదప్రామాణ్యమనయోశ్శ్రుత్యోరితి పూర్వపక్షయిష్యన్నాదావనుత్పత్తిపక్షమేకదేశీ గృహ్ణాతీత్యాహ—తత్ర తావదితి.

భావాత్ప్రామాణ్యమితి ఫలభేదః. ఏవం సర్వేషు చాధికరణేషు పాదద్వయగతేషు పూర్వోత్తరపక్షయోః ఫలం ద్రష్టవ్యమ్. అత్రాదౌ సృష్టివాక్యానామవిరోధం ప్రతిపాదయితుమాకాశమాశ్రిత్య విచార్యతే. కిమాకాశస్యోత్పత్తిరస్తి, ఉత నేతి సందేహే, యద్యస్తి తర్హి ఛాన్దోగ్యే ఆకాశవాయూ వినా 'తత్తేజోఽసృజత' ఇతి తేజ ఆదికా సృష్టిః శ్రూయతే; తైత్తిరీయకే తు—'ఆత్మన ఆకాశః సంభూతః' ఇతి ఆకాశాదికా. తథా చానయోర్వాక్యయోర్విరోధ ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఏకదేశిమతేన న వియత్ ఆకాశః ఉత్పద్యతే. కస్మాత్, అశ్రుతేః ఆకాశస్యోత్పత్తిప్రతిపాదకవాక్యస్యాశ్రవణాత్. యద్యపి 'ఆత్మన ఆకాశః సంభూతః' ఇతి శ్రుతిరస్తి, తథాపి సా గౌణీతి గూఢాభిసంధిః.

ముత్పత్తిశ్శ్రూయతే. శ్రుతిశ్చ నః ప్రమాణమతీంద్రియార్థవిజ్ఞానోత్పత్తౌ. న చాత్ర శ్రుతిరస్త్యాకాశస్యోత్పత్తిప్రతిపాదినీ. తస్మాన్నాకాశస్యోత్పత్తిరితి.

సూ. అస్తి తు. ౨.

తుశబ్దః పక్షాంతరపరిగ్రహే. మా నామాకాశస్య ఛాందోగ్యేఽభూదుత్పత్తిశ్శ్రుతిశ్శ్రుత్యంతరే త్వస్తి. తైత్తిరీయకాస్సమామనంతి ‘సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే’తి ప్రకృత్య ‘తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత’ ఇతి. తతశ్చ శ్రుత్యోర్విప్రతిషేధః క్వచిత్తేజఃప్రముఖా సృష్టిః క్వచిదాకాశప్రముఖేతి. నన్వేకవాక్యతాఽనయోశ్శ్రుత్యోర్యుక్తా. సత్యం. సా యుక్తా న తు సావగంతుం శక్యతే, కుతః; ‘తత్తేజోఽసృజ’తేతి సకృచ్ఛ్రుతస్య స్రష్టుస్స్రష్టవ్యద్వయేన సంబంధానుపపత్తేః ‘తత్తేజోఽసృజత తదాకాశమసృజతే’తి. నను సకృచ్ఛ్రుతస్యాపి కర్తుః కర్తవ్యద్వయేన సంబంధో దృశ్యతే, యథా ససూపం పక్త్వౌదనం పచతీతి. ఏవం తదాకాశం సృష్ట్వా తత్తేజోఽసృజతేతి యోజయిష్యామః. నైవం యుజ్యతే, ప్రథమజత్వం హి ఛాందోగ్యే తేజసోఽవగమ్యతే. తైత్తిరీయకే చాకాశస్య, న చోభయోః ప్రథమజత్వం సంభవతి,

---

౨. ఉత్పత్తిశ్రుతిర్ముఖ్యా నాస్తీతి గూఢాభిసంధిః సంప్రతి పూర్వపక్షయతి సూత్రకారః—అస్తిత్వితి. ఏకవాక్యత్వేన ప్రామాణ్యసంభవే కిమితి శ్రుత్యోరప్రామాణ్యమితి శంకతే—నన్వేకవాక్యతేతి. ఏకవాక్యతాఽసంభవాదప్రామాణ్యముక్తమిత్యాహ—సత్యమిత్యాదినా. ఏకస్య యుగపత్కార్యద్వయాసంబంధేఽపి క్రమేణ సంబంధసంభవాదేకవాక్యతేతి ముఖ్యసిద్ధాంతీ శంకతే—నను సకృదితి. శ్రుతప్రామాణ్యవాదీ దూషయతి—నైవమితి. క్రమో న యుజ్యతే ద్వయోః శ్రుతప్రాథమ్యభంగాపత్తేరిత్యర్థః. ఏకస్మాద్ద్విదళబీజాద్దళద్వయవదస్తూభయం ప్రథమమిత్యత ఆహ—న చేతి. వాయోరగ్నిరితి క్రమశ్రుతిభంగప్రసంగాదితి శేషః. ఛాందోగ్య

తతశ్చ ఆకాశస్యోత్పత్తేరనభ్యుపగమాదేవ న విరోధ ఇతి గ్రంథాభిసంధిమజానానః శంకతే—

తుశబ్దః పక్షాంతరపరిగ్రహే. ఛాందోగ్యే ఆకాశస్యోత్పత్త్యభావేఽపి సా

ఏతేనేతరశ్రుత్యక్షరవిరోధోఽపి వ్యాఖ్యాతః. 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః' ఇత్యత్రాపి తస్మాదాకాశస్సంభూతస్తస్మాత్తేజస్సంభూతమితి సకృచ్ఛ్రుతస్యాపాదానస్య సంభవనస్య చ వియత్తేజోభ్యాం యుగపత్సంబంధానుపపత్తేః 'వాయోరగ్ని'రితి చ పృథగామ్నానాత్. అస్మిన్ విప్రతిషేధే కశ్చిదాహ.

సూ. గౌణ్యసంభవాత్. 3.

నాస్తి వియదుత్పత్తిః అశ్రుతేరేవ. యాత్వితరా వియదుత్పత్తివాదినీ శ్రుతిరుదాహృతా సా గౌణీ భవితుమర్హతి. కస్మాత్, అసంభవాత్. నహ్యాకాశస్యోత్పత్తిస్సంభావయితుం శక్యా శ్రీమత్కణభుగభిప్రాయానుసారిషు జీవత్సు. తే హి కారణసామగ్ర్యసంభవాదాకాశస్యోత్పత్తిం వారయంతి. సమవాయ్యసమవాయినిమిత్తకారణేభ్యో హి కిల సర్వముత్పద్యమానం సముత్పద్యతే. ద్రవ్యస్య చైకజాతీయకమనేకం చ ద్రవ్యం సమవాయికారణం భవతి. న చాకాశ

శ్రుతేస్తిత్తిరిశ్రుతివిరుద్ధార్థత్వముక్త్వా తిత్తిరిశ్రుతేస్తద్విరుద్ధార్థత్వమాహ—ఏతేనేతి. ఏతత్పదార్థమాహ—తస్మాదితి. ఛాందోగ్యే శ్రుతం తేజసః ప్రాథమ్యమత్ర దుర్యోజమిత్యర్థః. కించ సత్పదార్థ ఆత్మా ఛాందోగ్యే తేజస ఉపాదానం శ్రూయతే అత్ర తు వాయురితి నైకవాక్యతేత్యాహ—వాయోరితి.

3. ఏవం శ్రుత్యోర్విరోధాదప్రామాణ్యమితి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే స ఏవ వియదనుత్పత్తివాదీ స్వమతేన ప్రామాణ్యం బ్రూత ఇత్యాహ—అస్మిన్నితి. ఏవమాధ్యాయసమాప్తేరధికరణేషు ప్రథమం విరోధాచ్ఛ్రుత్యప్రామాణ్యమితి పూర్వపక్షఫలం తత ఏకదేశిసిద్ధాంతః పశ్చాన్ముఖ్యసిద్ధాంతే శ్రుతీనామవిరోధేనైకవాక్యతయా బ్రహ్మణి సమన్వయసిద్ధిరితి ఫలం క్రమశ్చేత్యవగంతవ్యమ్. తత్ర శ్రుత్యోర్విరోధే సత్యధ్యయనవిధ్యుపాత్తయో రప్రామాణ్యాయోగాద్వియదుత్పత్త్యసంభవరూపతర్కానుగృహీతచ్ఛాందోగ్యశ్రుతిర్ముఖ్యార్థా ఇతరా గౌణీత్యవిరోధ ఇత్యేకదేశిమతం వివృణోతి—నాస్తీత్యాదినా. ఆకాశో నోత్పద్యతే సామగ్రీశూన్యత్వాదాత్మవత్, న చావిద్యా

శ్రుతిః తైత్తిరీయకేఽస్తీత్యర్థః. తథా చ విరోధస్తదవస్థ ఏవేతి శంకితురాశయః.

ఏకదేశీ స్వాభిప్రాయం ప్రకటయతి—

న హ్యాకాశస్యోత్పత్తిశ్రుతిర్ముఖ్యా, కిం తు గౌణీ. కుతః, అసంభవాత్

స్యైకజాతీయకమనేకం చ ద్రవ్యమారంభకమస్తి, యస్మిన్సమవాయికారణే సత్యసమవాయికారణే చ తత్సంయోగే ఆకాశ ఉత్పద్యేత. తదభావాత్తు తదనుగ్రహప్రవృత్తం నిమిత్తకారణం దూరాపేతమేవాకాశస్య భవతి. ఉత్పత్తిమతాం చ తేజఃప్రభృతీనాం పూర్వోత్తరకాలయోర్విశేషస్సంభావ్యతే ప్రాగుత్పత్తేః ప్రకాశాదికార్యం న బభూవ పశ్చాచ్చ భవతీతి. ఆకాశస్య పునర్న పూర్వోత్తరకాలయోర్విశేషస్సంభావయితుం శక్యతే. కిం హి ప్రాగుత్పత్తేరనవకాశమసుషిరమచ్ఛిద్రం బభూవేతి శక్యతేఽధ్యవసాతుమ్. పృథివ్యాదివైధర్మ్యాచ్చ విభుత్వాదిలక్షణాదాకాశస్యాజత్వసిద్ధిః. తస్మాద్యథా లోకే ఆకాశం కురు ఆకాశో జాత ఇత్యేవంజాతీయకో గౌణః ప్రయోగో భవతి, యథా చ ఘటాకాశః కరకాకాశో గృహాకాశ ఇత్యేకస్యాప్యాకాశస్యైవంజాతీయకో భేదవ్యపదేశో భవతి. వేదేఽపి 'ఆరణ్యానాకాశేష్వాలభేర'న్నిత్యేవముత్పత్తిశ్రుతిరపి గౌణీ ద్రష్టవ్యా.

బ్రహ్మణోఽసత్త్వాద్ద్వైతత్వసిద్ధిః విజాతీయత్వేనానయోరారంభకత్వాయోగాదసంయుక్తత్వాచ్చ సంయోగ ఏవ హి ద్రవ్యస్యాసమవాయికారణమతస్సమవాయ్యసమవాయినోరభావాన్న హేత్వసిద్ధిరిత్యర్థః. ప్రాగభావశూన్యత్వాచ్చాత్మవదాకాశో నోత్పద్యేత ఇత్యాహ—ఉత్పత్తిమతాం చేతి. ప్రకాశశ్చాక్షుషానుభవః ఆదిపదాత్తమోధ్వంసపాకయోర్గ్రహణం. మూర్తద్రవ్యాశ్రయత్వం హ్యాకాశస్య కార్యం, తచ్చ ప్రళయేఽప్యస్తి పరమాణ్వాశ్రయత్వాదతో న ప్రాగభావ ఇత్యర్థః. ప్రాగభావాసత్త్వం స్ఫుటయతి—కిం హీతి. స్థూలాశ్రయోఽవకాశః సూక్ష్మాశ్రయశ్ఛిద్రం పరమాణ్వాశ్రయస్సుషిరమితి భేదః. కిం చాత్మవదాకాశో న జాయతే, విభుత్వాదస్పర్శద్రవ్యత్వాచ్చేత్యాహ—పృథివ్యాదీతి. తస్మాదుక్తతర్కబలాద్గౌణీ ద్రష్టవ్యేత్యన్వయః. భేదోక్తేర్గౌణత్వే వైదికోదాహరణమాహ—వేదేఽప్యారణ్యానితి. ఆకాశేష్వితి భేదవ్యపదేశో గౌణ ఇతి సంబంధః.

ఆకాశోత్పత్తౌ సమవాయికారణాదిసామగ్ర్యభావాత్, విభుత్వేన నిత్యత్వానుమానాచ్చ ఆకాశోత్పత్తేరసంభవాదిత్యర్థః.

సూ. శబ్దాచ్చ. ౪.

శబ్దః ఖల్వప్యాకాశస్యాజత్వం ఖ్యాపయతి. యత ఆహ 'వాయుశ్చాంతరిక్షం చైతదమృత'మితి న హ్యమృతస్యోత్పత్తిరుపపద్యతే. 'ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్యః'ఇతి చ. ఆకాశేన బ్రహ్మ సర్వగతత్వనిత్యత్వాభ్యాం ధర్మాభ్యాముపమిమాన ఆకాశస్యాపి తౌ ధర్మౌ సూచయతి, న చ తాదృశస్యోత్పత్తిరుపపద్యతే. 'స యథానంతోఽయమాకాశః ఏవమనంత ఆత్మా వేదితవ్యః' ఇతి చోదాహరణమ్, 'ఆకాశశరీరం బ్రహ్మ ఆకాశ ఆత్మే'తి చ. న హ్యాకాశస్యోత్పత్తిమత్త్వే బ్రహ్మణస్తేన విశేషణం సంభవతి నీలేనేవోత్పలస్య. తస్మాన్నిత్యమేవాకాశేన సాధారణం బ్రహ్మేతి గమ్యతే.

సూ. స్యాచ్చైకస్య బ్రహ్మశబ్దవత్. ౫.

ఇదంపదోత్తరం సూత్రం. స్యాదేతత్కథం పునరేకస్య సంభూతశబ్దస్య 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత'ఇత్యస్మిన్నధికారే

---

౪. న కేవలం తర్కాదాకాశస్యానుత్పత్తిః కింతు శ్రుతితోఽపీత్యాహ సూత్రకారః—శబ్దాచ్చేతి. నిత్యభావస్యానాదిత్వాదితి భావః. ఆత్మేతి చ శబ్ద ఇహోదాహరణమిత్యన్వయః. ఆకాశశ్శరీరమస్యేతి బహువ్రీహిణాత్యంతసామ్యభానాద్బ్రహ్మవదాకాశస్యానాదిత్వమిత్యర్థః.

౫. పదోత్తరమితి. శంకోత్తరమితి యావత్. తాన్యేవ శంకాపదాని పఠతి— స్యాదేతదితి. అధికారే ప్రకరణే, యథైకస్మిన్ బ్రహ్మప్రకరణే 'అన్నం బ్రహ్మ ఆనందో బ్రహ్మేతీ'తి వాక్యయోర్బ్రహ్మశబ్దస్యాన్నే గౌణత్వమానందే ముఖ్యతా తథైకవాక్యస్థస్యైకస్యాపి సంభూతశబ్దస్య గుణముఖ్యార్థభేదో యోగ్యతాబలా

కించ—

'వాయుశ్చాంతరిక్షం చైతదమృతమ్' ఇత్యాకాశే అమృతశబ్దదర్శనాత్ నాకాశస్యోత్పత్తిరిత్యర్థః.

నను ఏకస్మిన్వాక్యే ఏకస్య సంభూతశబ్దస్య గౌణత్వం ముఖ్యత్వం చ విరుధ్యతే ఇత్యత ఆహ—

యథా ఏకస్మిన్నేవ ప్రకరణే విషయభేదాత్ 'అన్నం బ్రహ్మ' ఇత్యత్ర బ్రహ్మ

పరేషు తేజఃప్రభృతిష్వనువర్తమానస్య ముఖ్యత్వం సంభవత్యాకాశే చ గౌణత్వమితి. అత ఉత్తరముచ్యతే.—స్యాచ్చైకస్యాపి సంభూతశబ్దస్య విషయవిశేషవశాద్గౌణో ముఖ్యశ్చ ప్రయోగో బ్రహ్మశబ్దవత్. యథైకస్యాపి బ్రహ్మశబ్దస్య 'తపసా బ్రహ్మవిజిజ్ఞాసస్వ తపో బ్రహ్మే'తీత్యస్మిన్నధికారేఽన్నాదిషు గౌణః ప్రయోగ ఆనందే చ ముఖ్యః, యథాచ తపసి బ్రహ్మవిజ్ఞానసాధనే బ్రహ్మశబ్దో భక్త్యా ప్రయుజ్యతే అంజసా తు విజ్ఞేయే బ్రహ్మణి తద్వత్. కథం పునరనుత్పత్తౌ నభసః 'ఏకమేవాద్వితీయ'మితీయం ప్రతిజ్ఞా సమర్థ్యతే. నను నభసా ద్వితీయేన సద్వితీయం బ్రహ్మ ప్రాప్నోతి కథం చ బ్రహ్మణి విదితే సర్వం విదితం స్యాదితి. తదుచ్యతే. ఏకమేవేతి తావత్స్వకార్యాపేక్షయోపపద్యతే. యథా లోకే కశ్చిత్కుంభకారకులే పూర్వేద్యుర్మృద్దండచక్రాదీని చోపలభ్యాపరేద్యుశ్చ నానావిధాన్యమత్రాణి ప్రసారితాన్యుపలభ్య బ్రూయాన్మృదేవైకాకినీ పూర్వేద్యురాసీదితి. స చ తయావధారణయా మృత్కార్యజాతమేవ పూర్వేద్యుర్నాసీదిత్యభిప్రేయాన్న దండచక్రాది తద్వత్. అద్వితీయశ్రుతిరధిష్ఠాత్రంతరం వారయతి యథా మృదోఽమత్రప్రకృతేః కుంభకారోఽధిష్ఠాతా దృశ్యతే నైవం బ్రహ్మణో జగత్ప్రకృతేరన్యోఽధిష్ఠాతాస్తీతి. న చ నభసాపి ద్వితీయేన

దిత్యాహ—స్యాచ్చేతి. ఉదాహరణాంతరమాహ—యథా చేతి. అభేదోపచారో భక్తిః. తాం ముఖ్యసిద్ధాంత్యాక్షిపతి—కథం పునరితి. స ఏవాక్షేపద్వయం స్పష్టయతి. నన్వితి. అద్వితీయత్వశ్రుతిబాధస్సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాబాధశ్చేత్యర్థః. ప్రథమాక్షేపం దృష్టాంతేన పరిహరతి—ఏకమేవేతి. కార్యరూపద్వితీయశూన్యత్వం ప్రాగవస్థాయామవధారణశ్రుత్యర్థ ఇత్యర్థః. కులే గృహే, అమత్రాణి ఘటాదిని పాత్రాణి. ఏకమేవేత్యవధారణవ్యావర్త్యం కార్యమితి వ్యాఖ్యాయాద్వితీయపదవ్యావర్త్యమాహ-

ద్వితీయశ్రుతిరితి. ఆకాశస్య ద్వితీయత్వమంగీకృత్యాద్వితీయాదిపదసంకోచః కృతదపి నాస్తీత్యాహ—న చ నభసాపీతి. ధర్మసామ్యే బ్రహ్మనభసోః కథం భేద

శబ్దో గౌణః 'ఆనందో బ్రహ్మ' ఇత్యత్ర ముఖ్యః, తథా ప్రకృతేఽపి విషయభేదాదేకస్య గౌణత్వం చ స్యాదిత్యర్థః.

సద్వితీయం బ్రహ్మ ప్రసజ్యేత. లక్షణాన్యత్వనిమిత్తం హి నానాత్వమ్, న చ ప్రాగుత్పత్తేర్బ్రహ్మనభసోర్లక్షణాన్యత్వమస్తి క్షీరోదకయోరివ సంసృష్టయోర్వ్యాపిత్వామూర్తత్వాదిధర్మసామాన్యాత్. సర్గకాలే తు బ్రహ్మ జగదుత్పాదయితుం యతతే స్తిమితమితరత్తిష్ఠతి తేనాన్యత్వమవసీయతే.తథాచ 'ఆకాశశరీరం బ్రహ్మే'త్యాదిశ్రుతిభ్యోఽపి బ్రహ్మాకాశయోరభేదోపచారసిద్ధిః అతఏవ చ బ్రహ్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానసిద్ధిః. అపిచ సర్వం కార్య ముత్పద్యమానమాకాశేనావ్యతిరిక్తదేశకాలమేవోత్పద్యతే బ్రహ్మణా చావ్యతిరిక్తదేశకాలమేవాకాశం భవతీత్యతో బ్రహ్మణా తత్కార్యేణ చ విజ్ఞాతేన సహ విజ్ఞాతమేవాకాశం భవతి. యథా క్షీరపూర్ణే ఘటే కతిచిదబ్బిందవః ప్రక్షిప్తాస్సంతః క్షీరగ్రహణేనైవ గృహీతా భవంతి. న హి క్షీరగ్రహణాదబ్బిందుగ్రహణం పరిశిష్యతే. ఏవం బ్రహ్మణా తత్కార్యైశ్చావ్యతిరిక్తదేశకాలత్వాద్గృహీతమేవ బ్రహ్మగ్రహణేన నభో భవతి తస్మాద్భాక్తం నభసస్సంభవశ్రవణమిత్యేవం ప్రాప్తఇదమాహ.

సూ. ప్రతిజ్ఞాఽహానిరవ్యతిరేకాచ్ఛబ్దేభ్యః. ౬.

'యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాత'మితి 'ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదిత'మితి 'కస్మిన్నుభగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతీ'తి, 'నకాచన

స్తత్రాహ—సర్గకాలేత్వితి. ధర్మసామ్యాదద్వితీయత్వోపచారఇత్యర్థే శ్రుతిమాహ— తథా చాకాశేఽతి. ద్వితీయమాక్షేపం పరిహరతి—అత ఏవేతి. అభేదోపచారాదేవేత్యర్థః. నభసో బ్రహ్మతత్కార్యాభ్యామభిన్నదేశకాలత్వాచ్చ తజ్జ్ఞానే తజ్జ్ఞానమిత్యాహ- అపిచేతి.

౬. ఏవమాకాశస్యానుత్పత్తౌ సర్వశ్రుతీనామవిరోధ ఇత్యేకదేశిసిద్ధాంతః ప్రాప్తః, తం ముఖ్యసిద్ధాంతీ దూషయతి—ప్రతిజ్ఞేతి. అహానిరబాధః సామయజురథర్వణశాఖాభేదజ్ఞాపనార్థా ఇతి శబ్దాః—నకాచనేతి. ఆత్మభిన్నం జ్ఞేయం నాస్తీత్యర్థః.

ఇదమేకదేశిమతం దూషయన్ సిద్ధాంతయతి—

ఔపనిషదాత్ బ్రహ్మణః సర్వస్య వస్తుజాతస్య అవ్యతిరేకాత్ ఏకవిజ్ఞానాత్

ప్రతిజ్ఞాం స్థాపయంతి 'ఇదం సర్వం యదయమాత్మా' 'బ్రహ్మైవేదమమృతం పురస్తా'దిత్యేవమాదయః, తస్మాజ్జ్వలనాదివదేవ గగనమప్యుత్పద్యతే యదుక్తం అశ్రుతేర్న వియదుత్పద్యత ఇతి, తదయుక్తం, వియదుత్పత్తివిషయశ్రుత్యంతరస్య దర్శితత్వాత్ 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః' ఇతి, సత్యం దర్శితం, విరుద్ధం తు 'తత్తేజోఽసృజ'తేత్యనేన శ్రుత్యంతరేణ. నైకవాక్యత్వాత్సర్వశ్రుతీనామ్. భవతి ఏకవాక్యత్వమవిరుద్ధానామిహ తు విరోధ ఉక్తః. సకృచ్ఛ్రుతస్య స్రష్టుః స్రష్టవ్యద్వయసంబంధాసంభవాద్ద్వయోశ్చ ప్రథమజత్వాసంభవాద్వికల్పాసంభవాచ్చేతి. నైష దోషః తేజస్సర్గస్య తైత్తిరీయకే తృతీయత్వశ్రవణాత్ 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః ఆకాశాద్వాయుః వాయోరగ్ని' రితి. అశక్యా హీయం శ్రుతిరన్యథా పరిణేతుమ్, శక్యా పరిణేతుం చ్ఛాందోగ్యశ్రుతిః తదా ఆకాశం వాయుం చ సృష్ట్వా తత్తేజోఽసృజతేతి. నహీయం శ్రుతిః తేజోజనిప్రధానా సతీ శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధామాకాశస్యోత్పత్తిం వారయితుం శక్నోతి,

---

దూషితే శ్రుత్యప్రామాణ్యవాదీ స్వోక్తం స్మారయతి—సత్యం దర్శితమితి. ముఖ్యసిద్ధాంత్యాహ—నైకేతి. 'తత్తేజోఽసృజతే'తి సకృచ్ఛ్రుతస్య స్రష్టురాకాశతేజోభ్యాం యుగపత్సంబంధే తిత్తిర్యుక్తక్రమబాధాత్క్రమేణాకాశం సృష్ట్వా తేజోఽసృజతేతి సంబంధే తేజః ప్రాథమ్యభంగప్రసంగాద్వస్తుని వికల్పాసంభవేన తయోశ్శాఖాభేదేన ప్రాథమ్యవ్యవస్థాయా అయోగాన్నైకవాక్యతేతి ప్రాప్తే ముఖ్య ఏవ దూషయతి—నైష దోష ఇతి. అప్రామాణ్యకల్పనాద్వరమపౌరుషేయశ్రుతీనామేకవాక్యత్వేన ప్రామాణ్యకల్పనం తచ్చైకవాక్యత్వం బలవచ్ఛ్రుత్యా దుర్బలశ్రుతేః కల్ప్యం, బలవతీ చ తిత్తిరిశ్రుతిః ప్రకృతిపంచమ్యా పౌర్వాపర్యాఖ్యక్రమస్య శ్రుతత్వాత్, ఛాందోగ్యశ్రుతిస్తు దుర్బలా. తేజః ప్రాథమ్యశ్రుత్యభావాత్తేజస్సర్గమాత్రం తు శ్రుతం తృతీయత్వేన పరిణేయమిత్యేకవాక్యతేత్యర్థః. యదుక్తమేకదేశినా ఛాందోగ్యశ్రుత్యాకాశోత్పత్తిర్వార్యత ఇతి తన్నిరస్తం. కించ సా శ్రుతిః కిం తేజోజన్మపరా? ఉత తేజోజన్మ వియదనుత్పత్తిశ్చేత్యుభయపరా? ఆద్యే న తద్వారణమిత్యాహ—నహీతి. అవిరోధాదిత్యర్థః. న ద్వితీయః శ్రుత్యంతరవిరోధేనోభయపరత్వకల్ప

'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్' 'ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్' ఇత్యాదిశబ్దేభ్యః కార్య

ఏకస్య వాక్యస్య వ్యాపారద్వయాసంభవాత్. స్రష్టా త్వేకోఽపి క్రమేణానేకం స్రష్టవ్యం సృజేదిత్యేకవాక్యత్వకల్పనాయాం సంభవంత్యాం న విరుద్ధార్థత్వేన శ్రుతిర్హాతవ్యా. న చాస్మాభిస్సకృచ్ఛ్రుతస్య స్రష్టుస్స్రష్టవ్యద్వయసంబంధోఽభిప్రేయతే, శ్రుత్యంతరవశేన స్రష్టవ్యాంతరోపసంగ్రహాత్. యథా చ 'సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలా' నిత్యత్ర సాక్షాదేవ సర్వస్య వస్తుజాతస్య బ్రహ్మజత్వం శ్రూయమాణం న ప్రదేశాంతరవిహితం తేజఃప్రముఖముత్పత్తిక్రమం వారయతి. ఏవం తేజసోఽపి బ్రహ్మజత్వం శ్రూయమాణం న శ్రుత్యంతరవిహితం నభఃప్రముఖముత్పత్తిక్రమం వారయితుమర్హతి. నను శమవిధానార్థమేతద్వాక్యం 'తజ్జలానితి శాంత ఉపాసీతే'తి శ్రుతేర్నైతత్సృష్టివాక్యం, న తస్మాదేతత్ప్రదేశాంతరప్రసిద్ధం క్రమమనురోద్ధుమర్హతీతి 'తత్తేజోఽసృజతే'త్యేతత్సృష్టివాక్యం, న తస్మాదత్ర యథాశ్రుతిక్రమో గృహీతవ్యః ఇతి, నేత్యుచ్యతే. న హి తేజఃప్రాథమ్యానురోధేన శ్రుత్యంతరప్ర

నాయోగాద్వాక్యభేదాపత్తేశ్చేత్యాహ—ఏకస్యేతి. నన్వేకస్య స్రష్టురనేకార్థసంబంధవద్వాక్యస్యాప్యనేకార్థతా కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—స్రష్టా త్వితి. ఏకస్య సృష్టికర్తురనేకకార్యసంబంధో దృష్టః. న త్వేకస్య వాక్యస్యానేకార్థత్వం దృష్టం నానార్థకప్రయోగే తు పయ ఆనయేత్యాదావావృత్త్యా వాక్యభేద ఏవ. ఆనయనస్య జలక్షీరాభ్యాం పృథక్సంబంధాదిత్యర్థః. ఫలితమాహ—ఇత్యేకేతి. ఏకస్య శబ్దస్యావృత్తిం వినాఽనేకార్థత్వం నాస్తీతి చేదసృజతేతి శబ్దస్య ఛాందోగ్య ఉపసంహృతాకాశాదిజన్మార్థమావృత్తిదోషస్స్యాదిత్యత ఆహ—న చేతి. ఛాందోగ్యస్థతేజోజన్మ ఆకాశాదిజన్మపూర్వకం, తేజోజన్మత్వాత్తైత్తిరిస్థతేజోజన్మవదిత్యాకాశాదిజన్మోపసంహారే 'తదాకాశమసృజ'తేతి వాక్యాంతరస్యైవకల్పనాన్నావృత్తిదోష ఇత్యర్థః. శ్రుత్యంతరస్థః క్రమశ్శ్రుత్యంతరే గ్రాహ్య ఇత్యత్ర దృష్టాంతమాహ—యథా చేతి. సృష్టౌ తాత్పర్యాతాత్పర్యాభ్యాం దృష్టాంతశ్రుతివైషమ్యం శంకతే—నన్విత్యాదినా. తేజఃప్రాథమ్యస్వీకారే ఆకాశసర్గో ధర్మీ తద్ధర్మః క్రమః ప్రాథమ్యం చేతి ద్వయం శ్రుతం బాధనీయమితి గౌరవమాకాశప్రాథమ్యే త్వార్థికతేజస్సర్గప్రాథమ్యమాత్రబాధ ఇతి లాఘవం మత్వాహ—నేత్యుచ్యత ఇతి. కించ ప్రధానధర్మిత్యాగాద్వరం గుణభూతస్య తేజస్సర్గప్రాథమ్యస్య ధర్మస్య త్యాగ ఇత్యాహ—నహీతి. కించ కిం సృష్టిపరశ్రుతిసిద్ధత్వాత్తేజఃప్రాథమ్యం

కారణాభేదపరేభ్యః ప్రతిజ్ఞాసిద్ధిరవగమ్యతే. న చైవమప్యాకాశస్యోత్పత్తౌ పూర్వోక్త

సిద్ధో వియత్పదార్థః పరిత్యక్తవ్యో భవతి పదార్థధర్మత్వాత్క్రమస్య. అపిచ 'తత్తేజోఽసృజ'తేతి నాత్ర క్రమస్య వాచకః కశ్చిచ్ఛబ్దోఽస్తి అర్థాత్తు క్రమో గమ్యతే, స చ 'వాయోరగ్ని'రిత్యనేన శ్రుత్యంతర ప్రసిద్ధేన క్రమేణ నివార్యతే. వికల్పసముచ్చయౌ తు వియత్తేజసోః ప్రథమజత్వవిషయావసంభవానభ్యుపగమాభ్యాం నివారితౌ, తస్మాన్నాస్తి శ్రుత్యోర్విప్రతిషేధః. అపిచ ఛాందోగ్యే 'యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతీ'త్యేతాం ప్రతిజ్ఞాం వాక్యోపక్రమే శ్రుతాం సమర్థయితుమసమామ్నాతమపి వియదుత్పత్తావుపసంఖ్యాతవ్యం కిమంగపునస్తైత్తిరీయకే సమామ్నాతం నభో న సంగృహ్యతే. యచ్చోక్తమాకాశస్య సర్వేణానన్యదేశకాలత్వాద్బ్రహ్మణా తత్కార్యైశ్చ సహ విదితమేవ తద్భవతి, అతో న ప్రతిజ్ఞా హీయతే న చైకమేవాద్వితీయమితి శ్రుతికోపో భవతి, క్షీరోదకవద్బ్రహ్మనభసోరవ్యతిరేకోపపత్తేరితి. అత్రోచ్యతే. న క్షీరోదకన్యాయేనేదమేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం నేతవ్యమ్. మృదాదిదృష్టాంతప్రణయనాద్ధి ప్రకృతివికారన్యాయేనైవేదం సర్వవిజ్ఞానం నేతవ్యమితి గమ్యతే. క్షీరోదకన్యాయేన చ సర్వవిజ్ఞానం కల్ప్యమానం న సమ్యగ్విజ్ఞానం స్యాత్. న హి క్షీరజ్ఞానగృహీతస్యోదకస్య సమ్యగ్విజ్ఞానగృహీతత్వమస్తి. న

గృహ్యతే? ఉత ప్రథమస్థానే తేజసస్సర్గశ్రుత్యర్థాత్ప్రాథమ్యభానాన్నాద్య ఇత్యాహ—అపిచేతి. ద్వితీయమనూద్య దూషయతి—అర్థాత్త్వితి. యదుక్తం వస్తువికల్పాసంభవాదుభయోః ప్రాథమ్యం శాఖాభేదేన వ్యవస్థితం న భవతి నాప్యుభయోర్ద్విదళాంకురవత్సముచ్చిత్యోత్పత్త్యా ప్రాథమ్యం వాయోరగ్నిరితి క్రమబాధాపాతాదితి తదిష్టమేవేత్యాహ—వికల్పేతి. న కేవలం శ్రుత్యోర్ద్వయోరవిరోధస్సౌహార్దం చాస్తీత్యాహ—అపిచేతి. వియదుపసంగ్రాహ్యమిత్యన్వయః. వియదనుత్పత్తివాదినోక్తం క్రమమనూద్య ప్రతిజ్ఞాయా అద్వితీయశ్రుతేశ్చ ముఖ్యార్థతాత్పర్యాపగమాన్న గౌణార్థతేతి దూషయతి—యచ్చోక్తమిత్యాదినా. ప్రకృతివికారన్యాయస్తదనన్యత్వన్యాయః, ఉదకం క్షీరస్థమపి క్షీరజ్ఞానాన్న గృహ్యతే భేదాదితి భావః. మాస్తు సమ్యక్ జ్ఞానం శ్రుతేర్భ్రాంతిమూలత్వసంభవాదిత్యాశంక్యాపౌరుషేయత్వాన్నైవ

విరోధస్తదవస్థ ఏవేతి వాచ్యమ్. ఛాందోగ్యశ్రుతిః తైత్తిరీయకశ్రుత్యనుసారేణ ఆకాశం

చ వేదస్య పురుషాణామివ మాయాలీకవంచనాదిభిరర్థావధారణముపపద్యతే. సావధారణా చేయమేకమేవాద్వితీయమితి శ్రుతిః క్షీరోదకన్యాయేన నీయమానా పీడ్యేత. న చ స్వకార్యాపేక్షయేదం వస్త్వేకదేశవిషయం సర్వవిజ్ఞానమేవాద్వితీయతావధారణం చేతి న్యాయ్యం. మృదాదిష్వపి హి తత్సంభవాన్న తదపూర్వవదుపన్యసితవ్యం భవతి 'శ్వేతకేతో యన్ను సోమ్యేదం మహామనా అనూచానమానీ స్తబ్ధోఽస్యుత తమాదేశమప్రాక్ష్యో యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతీ' త్యాదినా. తస్మాదశేషవస్తువిషయమేవేదం సర్వవిజ్ఞానం సర్వస్య బ్రహ్మకార్యతాపేక్షయోపన్యస్యత ఇతి ద్రష్టవ్యమ్. యత్పునరేతదుక్తమసంభవాద్గౌణీ గగనస్యోత్పత్తిశ్రుతిరితి. తత్ర బ్రూమః—

సూ. యావద్వికారం తు విభాగో లోకవత్. ౭.

తుశబ్దోఽసంభవాశంకాయా వ్యావృత్త్యర్థః. న ఖల్వాకాశోత్పత్తావసంభవాశంకా కర్తవ్యా, యతో యావత్కించిద్వికారజాతం దృశ్యతే ఘటఘటికోదంచనాది వా కటకకేయూరకుండలాది వా సూచీనారాచనిస్త్రింశాది వా తావానేవ విభాగో లోకే లక్ష్యతే, నత్వవికృతం కించిత్కుతశ్చిద్విభక్తముపలభ్యతే. విభాగశ్చాకాశస్య పృథివ్యాది

మిత్యాహ—న చ వేదస్యేతి. మాయా భ్రాంతిః తయాలీకం మిథ్యాభాషణం తేన వంచనమయథార్థబోధనం ఆదిపదాద్విప్రలిప్సాప్రమాదకరణాపాటవాని గృహ్యంతే. ప్రతిజ్ఞాముఖ్యత్వమభిధాయాద్వితీయశ్రుతిముఖ్యతామాహ—సావధారణేతి. సర్వద్వైతనిషేధపరేత్యర్థః. ఉభయగౌణత్వేఽద్భుతవదుపన్యాసో మృదాదిదృష్టాంతైస్తత్సాధనం చ న స్యాదితి దోషాంతరమాహ—న చేత్యాదినా.

౭. కార్యమేవ వస్త్వేకదేశ ఆకాశో నోత్పద్యతే సామగ్రీశూన్యత్వాదిత్యత్రాకాశో వికారః, విభక్తత్వాద్ఘటాదివదితి సత్ప్రతిపక్షమాహ—యత్పునరిత్యాదినా. యో విభక్తస్స వికార ఇత్యన్వయముక్త్వా యస్త్వవికారస్స న విభక్తః యథాత్మేతి వ్యతిరేకవ్యాప్తిమాహ—న త్వవికృతమితి. దిగాదిషు వ్యభిచారమాశంక్య పక్షసమత్వా

వాయుం చ సృష్ట్వా 'తత్తేజోఽసృజత' ఇతి విపరిణమ్యత ఇతి నానయోర్విరోధః. యత్తు సామగ్ర్యభావాదితి, తన్న; శ్రౌతస్య బ్రహ్మణ ఏవ వియత్సామగ్రీత్వాత్.

భ్యోఽవగమ్యతే, తస్మాత్సోఽపి వికారో భవితుమర్హతి. ఏతేన దిక్కాల మనఃపరమాణ్వాదీనాం కార్యత్వం వ్యాఖ్యాతమ్. నన్వాత్మాప్యాకాశాదిభ్యో విభక్త ఇతి తస్యాపి కార్యత్వం ఘటాదివత్ప్రాప్నోతి, న, 'ఆత్మన ఆకాశస్సంభూతః' ఇతి శ్రుతేః. యది హ్యాత్మాపి వికారస్స్యాత్తస్మాత్పరమన్యన్న శ్రుతమిత్యాకాశాది సర్వం కార్యం నిరాత్మకమాత్మనః కార్యత్వే స్యాత్, తథాచ శూన్యవాదః ప్రసజ్యేత. ఆత్మత్వాదేవాత్మనో నిరాకరణశంకానుపపత్తిః. న హ్యాత్మాగంతుకః కస్యచిత్స్వయంసిద్ధత్వాత్. నహ్యాత్మాత్మనః ప్రమాణమపేక్ష్య సిధ్యతి. తస్య హి

న్నైవమిత్యాహ—ఏతేనేతి. విభక్తత్వేనేత్యర్థః. ఆత్మని వ్యభిచారం శంకతే—నన్వితి. ధర్మిసమానసత్తాకవిభాగస్య హేతుత్వాత్పరమార్థాత్మని విభాగస్య కల్పితత్వేన భిన్నసత్తాకత్వాన్న వ్యభిచార ఇత్యాహ—నేతి. అత్ర చాజ్ఞానాన్యద్రవ్యత్వం విశేషణమతో నాజ్ఞానతత్సంబంధాదౌ వ్యభిచారః. నన్వాత్మా కార్యః, విభక్తత్వాత్, వస్తుత్వాద్వా, ఘటవదిత్యాభాసతుల్యమిదమనుమానమిత్యాశంక్యాత్మనః పరమకారణత్వేన శ్రుతస్య కార్యత్వే శూన్యతాప్రసంగ ఇతి బాధకసత్త్వాత్తస్యాభాసత్వం, నాత్ర కించిద్బాధకమస్తి ప్రత్యుతాకాశస్యాకార్యత్వే నిత్యానేకద్రవ్యకల్పనా శ్రౌతప్రతిజ్ఞాహాన్యాదయో బాధకాస్సంతీతి నాభాసతుల్యతేత్యాహ—ఆత్మనఇతి. ఇష్టః ప్రసంగ ఇతి వదంతం ప్రత్యాహ—ఆత్మత్వాదితి. ఆత్మాభావః కేనచిజ్జ్ఞాయతే న వా, ఆద్యే యో జ్ఞాతా స పరిశిష్యత ఇతి న శూన్యతా, ద్వితీయేఽపి న శూన్యతా మానాభావాదిత్యర్థః. కించ యద్ధి కార్యం సత్తాస్ఫూర్త్యోరన్యాపేక్షం తన్నిరాకార్యమాత్మాత్వవికార్యో నిరపేక్షత్వాన్న బాధయోగ్య ఇత్యాహ—నహ్యాత్మేత్యాదినా. కస్యచిత్కారణస్యాగంతుకః కార్యో న హి. సత్తాస్ఫూర్త్యోస్సిద్ధేరనాయత్తత్వాదిత్యక్షరార్థః. తత్ర స్ఫూర్తేరనాయత్తత్వం వివృణోతి—నహీతి. తదుక్తం సురేశ్వరాచార్యైః "ప్రమాతా చ ప్రమాణం చ ప్రమేయం నిశ్చితిస్తథా. యత్ప్రసాదాత్ప్రసిధ్యంతి తత్సిద్ధౌ కిమపేక్షతే" ఇతి. తథా శ్రుతిరపి 'పురుషస్స్వయంజ్యోతిః' 'తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతీ'తి చ. నన్వాత్మనస్స్వతస్సిద్ధౌ ప్రమాణవైయర్థ్యం తత్రాహ—తస్యేతి. నను ప్రమేయస్యాపి స్వప్రకాశత్వం కింన స్యాదిత్యతఆహ—న

యచ్చ నిత్యత్వానుమానాచ్చేతి, తచ్చానుమానేనైవ దూషయతి—

తుల్యశబ్ద ఆకాశోత్పత్త్యసంభవశంకావ్యావృత్త్యర్థః. యతః యావద్వికార

ప్రత్యక్షాదీని ప్రమాణాన్యప్రసిద్ధప్రమేయసిద్ధయే ఉపాదీయంతే. న హ్యాకాశాదయః పదార్థాః ప్రమాణనిరపేక్షాః స్వయంసిద్ధాః కేనచిదభ్యుపగమ్యంతే. ఆత్మా తు ప్రమాణాదివ్యవహారాశ్రయత్వాత్ప్రాగేవ ప్రమాణాదివ్యవహారాత్సిధ్యతి. న చేదృశస్య నిరాకరణం సంభవతి. ఆగంతుకం హి వస్తు నిరాక్రియతే న స్వరూపం. య ఏవ హి నిరాకర్తా తదేవ తస్య స్వరూపం. న హ్యగ్నేరౌష్ణ్యమగ్నినా నిరాక్రియతే, తథాహమేవేదానీం జానామి వర్తమానం వస్త్వహమేవాతీతమతీతతరం చాజ్ఞాసిషమహమేవానాగతమనాగతతరం చ జ్ఞాస్యామీత్యతీతానాగతవర్తమానభావేనాన్యథాభవత్యపి జ్ఞాతవ్యే న జ్ఞాతురన్యథాభావోఽస్తి సర్వదా వర్తమానస్వభావత్వాత్, తథా భస్మీభవత్యపి దేహే నాత్మన ఉచ్ఛేదో వర్తమానస్వభావత్వాదన్యథాస్వభా

హీతి. అతో న ప్రమాణవైయర్థ్యమితి భావః. ఆత్మాపి మానాధీనసిద్ధికః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—ఆత్మా త్వితి. అయమర్థః—నిశ్చితసత్తాకం హి జ్ఞానం ప్రమేయసత్తానిశ్చాయకం. గేహే ఘటో దృష్టో న వేతి జ్ఞానసంశయేన దృష్ట ఇతి వ్యతిరేకనిశ్చయే చార్థస్వరూపానిశ్చయాజ్జ్ఞానసత్తానిశ్చయశ్చ న స్వతః కార్యస్య స్వప్రకాశత్వాయోగాన్నాపి జ్ఞానాంతరాదనవస్థానాదతస్సాక్షిణైవ జ్ఞానసత్తానిశ్చయో వాచ్యః. తత్ర సాక్షిణశ్చేజ్జ్ఞానాధీనసత్తానిశ్చయః అన్యోన్యాశ్రయస్స్యాదతస్సర్వసాధకత్వాదాత్మా స్వతస్సిద్ధ ఇతి. స్వప్రకాశస్యాపి బాధః కిం న స్యాదిత్యతఆహ—న చేతి. జడం హి పరాయత్తప్రకాశత్వాదాగంతుకం బాధయోగ్యం న స్వప్రకాశాత్మస్వరూపం, తస్య సర్వబాధసాక్షిస్వరూపస్య నిరాకర్త్రంతరాభావాత్స్వస్య చ స్వనిరాకర్తృత్వాయోగాత్. న హి సునిపుణేనాపి స్వాభావో ద్రష్టుం శక్యత ఇత్యర్థః. ఏవం స్వతస్స్ఫూర్తిత్వాదాత్మా న బాధ్యఇత్యుక్త్వా స్వతస్సత్తాకత్వాచ్చ న బాధ్య ఇత్యాహ—తథాహమేవేతి. జ్ఞానజ్ఞేయయోస్సత్తావ్యభిచారేఽపి జ్ఞాతుస్సదైకరూపత్వాన్న సత్తావ్యభిచార ఇత్యర్థః. మాస్తు జీవతో జ్ఞాతురన్యథాభావః మృతస్య తు స్యాదిత్యత ఆహ—తథేతి. ఉచ్ఛేదో వినాశోఽన్యథాస్వభావత్వం మిథ్యాత్వం వా సంభావయితుమపి న శక్యం, అహమస్మీత్యనుభవసిద్ధసత్స్వభావస్య బాధాభావాదిత్యర్థః. ఏవమాత్మనశ్శూ

శాతం విభాగో దృశ్యతే, న త్వవికారే బ్రహ్మణి; లోకే ఘటాదేర్వికారస్యైవ విభ

వత్త్వం వా న సంభావయితుం శక్యం. ఏవమప్రత్యాఖ్యేయస్వభావ
త్వాదేవాకార్యత్వమాత్మనః కార్యత్వం చాకాశస్య. యత్తూక్తం
సమానజాతీయమనేకకారణం ద్రవ్యం వ్యోమ్నో నాస్తీతి తత్ప్రత్యు
చ్యతే, న తావత్సమానజాతీయమేవారభతే న భిన్నజాతీయమితి నియ
మోఽస్తి. న హి తంతూనాం తత్సంయోగానాం చ సమానజాతీయత్వ
మస్తి, ద్రవ్యగుణత్వాభ్యుపగమాత్. న చ నిమిత్తకారణానామపి
తురీవేమాదీనాం సమానజాతీయత్వనియమోఽస్తి స్యాదేతత్సమవాయి
కారణవిషయఏవ సమానజాతీయత్వాభ్యుపగమో న కారణాంతర
విషయ ఇతి, తదప్యనైకాంతికం. సూత్రగోవాలైర్హ్యనేకజాతీయై
రేకా రజ్జుస్సృజ్యమానా దృశ్యతే. తథా సూత్రైరూర్ణాదిభిశ్చ
విచిత్రాన్కంబలాన్వితన్వతే. సత్త్వద్రవ్యత్వాద్యపేక్షయా వా సమాన
జాతీయత్వే కల్ప్యమానే నియమానర్థక్యం, సర్వస్య సర్వేణ సమాన
జాతీయకత్వాత్, నాప్యనేకమేవారభతే నైకమితి నియమోఽస్తి.అణు

న్యత్వనిరాసేన శూన్యతాప్రసంగస్యానిష్టత్వముక్తం, తతశ్చాత్మనః కార్యత్వాను
మానమాభాస ఇత్యాహ—ఏవమితి. అకార్యాత్మనస్సిద్ధౌ తస్యావిద్యాసహితస్యోపా
దానస్యాదృష్టాదినిమిత్తస్య చ సత్త్వాదాకాశానుత్పత్తిహేతోస్సామగ్రీశూన్యత్వస్య
స్వరూపాసిద్ధేరుక్తసత్ప్రతిపక్షబాధాచ్చాకాశస్య కార్యత్వం నిరవద్యమిత్యాహ—
కార్యత్వం చేతి. ఆత్మావిద్యయోర్విజాతీయత్వాన్నాకాశారంభకత్వమిత్యుక్తమనూద్య
నిరస్యతి—యత్త్విత్యాదినా. కిం కారణమాత్రస్య సాజాత్యనియమః? ఉత సమవా
యినః? తత్రాద్యం నిరస్య ద్వితీయం శంకతే—స్యాదేతదితి. కిం సమవాయితావచ్ఛేదక
ధర్మేణ సాజాత్యం? ఉత సత్తాదినా? నాద్య ఇత్యాహ—తదపీతి. న చ రజ్జ్వాది న
ద్రవ్యాంతరమితి వాచ్యం, ఘటాదేరపి తథాత్వాపాతాత్ ద్వితీయోఽస్మదిష్టః.
ఆత్మావిద్యయోర్వస్తుత్వేన సాజాత్యాదిత్యాహ—సత్త్వేతి. ఉపాదానస్య సాజాత్య
నియమం నిరస్య సంయుక్తానేకత్వనియమమద్వితీయస్యాసంగస్యాప్యాత్మన ఉపాదా
నత్వసిద్ధయే నిరస్యతి—నాపీత్యాదినా. కిమారంభకమాత్రస్యాయం నియమః? ఉత
ద్రవ్యారంభకస్య? నాద్య ఇత్యాహ—అణ్వితి. ద్వ్యణుకస్య జ్ఞానస్య చాసమవాయి
కారణసంయోగజనకమాద్యం కర్మ, యద్యప్యదృష్టవదాత్మసంయుక్తే అణుమనసీ ఆద్య

క్తత్వదర్శనాత్. యథా చాయం ప్రయోగః—ఆకాశాదిః పరాధీనసత్తాకః, స్వ

మనసోఽఽద్యకర్మారంభాభ్యుపగమాత్. ఏకైకో హి పరమాణుః మనశ్చాద్యం స్వకర్మారభతే న ద్రవ్యాంతరైస్సంహత్యేత్యభ్యుపగమ్యతే. ద్రవ్యారంభే ఏవానేకారంభకత్వనియమ ఇతి చేన్న, పరిణామాభ్యుపగమాత్. భవేదేష నియమో యది సంయోగసచివం ద్రవ్యం ద్రవ్యాంతరస్యారంభకమభ్యుపగమ్యేత తదేవ తు ద్రవ్యం విశేషవదవస్థాంతరమాపద్యమానం కార్యం నామాభ్యుపగమ్యతే తచ్చ క్వచిదనేకం పరిణమతే మృద్బీజాద్యంకురాదిభావేన క్వచిదేకం పరిణమతే క్షీరాదిదధ్యాదిభావేన. నేశ్వరశాసనమస్త్యనేకమేవ కారణ కార్యం జనయతీతి, అతశ్శ్రుతిప్రామాణ్యాదేకస్మాద్బ్రహ్మణ ఆకాశాది మహాభూతోత్పత్తిక్రమేణ జగజ్జాతమితి నిశ్చీయతే. తథా చోక్తం 'ఉపసంహారదర్శనాన్నేతి చేన్న క్షీరవద్ధీ'తి. యచ్చోక్తమాకాశస్యోత్పత్తౌ న పూర్వోత్తరకాలయోర్విశేషస్సంభావయితుం శక్యత ఇతి, తదయుక్తం, యేనైవ హి విశేషేణ పృథివ్యాదిభ్యో వ్యతిరిచ్యమానం నభస్స్వరూపవదిదానీమధ్యవసీయతే స ఏవ విశేషః ప్రాగుత్పత్తేర్నాసీ

కర్మారంభకే తథాపి కర్మసమవాయిన ఏకత్వాదనేకత్వనియమభంగ ఇత్యాహ— ఏకైకో హీతి. ద్రవ్యాంతరైస్సమవాయిభిరిత్యర్థః. ద్వితీయముత్థాప్యారంభవాదానంగీకారేణ దూషయతి— ద్రవ్యేత్యాదినా. న త్వభ్యుపగమ్యతే తస్మాన్నైష నియమ ఇతి శేషః. యత్తు క్షీరపరమాణుషు రసాంతరోత్పత్తౌ తైరేవ దధ్యారంభ ఇతి తన్న, క్షీరనాశే మానాభావాద్రసవద్దధ్న్యప్యేకద్రవ్యారభ్యత్వసంభవాచ్చ, ద్రవ్యగుణసంకేతస్యాపౌరుషేయస్య శ్రుత్యర్థనిర్ణయాహేతుత్వాదితి భావః. లోకే కర్తుస్సహాయదర్శనాదసహాయాద్బ్రహ్మణః కథం సర్గ ఇతి తత్రాహ— తథా చోక్తమితి. ప్రాగభావశూన్యత్వహేతురప్యసిద్ధ ఇత్యాహ— యచ్చోక్తమిత్యాదినా. శబ్దాశ్రయత్వం విశేషః శబ్దాదిమానాకాశః ప్రళయే నాస్తి 'నాసీద్రజో నో వ్యోమే'తి శ్రుతేః. నన్వాకాశాభావే కాఠిన్యం స్యాదితి చేత్, సుశిక్షితోఽయం నైయాయికతనయః. న హ్యాకాశభావస్తద్ధర్మో వా కాఠిన్యం కింతు మూర్తద్రవ్యవిశేషః తత్సంయోగవిశేషో వా కాఠిన్యం, తచ్చ ప్రళయే నాస్తీతి భావః. 'ఆకాశశరీరం బ్రహ్మే'తి శ్రుతేరగ్నౌష్ణ్యవద్బ్రహ్మ

సమానసత్తాకవిభాగవత్త్వాత్ ఘటాదివత్— ఇతి. తథా చ పరోక్తావిభక్తత్వహేతోర

దితి గమ్యతే. యథా చ బ్రహ్మ న స్థూలాదిభిః పృథివ్యాదిస్వభావై స్స్వభావవత్ 'అస్థూలమనణ్వి'త్యాదిశ్రుతిభ్యః, ఏవమాకాశస్వభావే నాపి న స్వభావవదనాకాశమితి శ్రుతేరవగమ్యతే, తస్మాత్ప్రాగుత్పత్తేరనాకాశమచ్ఛిద్రమితి స్థితమ్. యదప్యుక్తం పృథివ్యాదివైధర్మ్యాదాకాశస్యాజత్వమితి, తదప్యసత్. శ్రుతివిరోధే సత్యుత్పత్త్యసంభవానుమానస్యాభాసత్వోపపత్తేః, ఉత్పత్త్యనుమానస్య చ దర్శితత్వాత్, అనిత్యమాకాశమనిత్యగుణాశ్రయత్వాద్ఘటాదివదిత్యాదిప్రయోగసంభవాచ్చ. ఆత్మనానైకాంతికమితి చేన్న, తస్యౌపనిషదం ప్రత్యనిత్యగుణాశ్రయత్వాసిద్ధేః. విభుత్వాదీనాం చాకాశస్యోత్పత్తివాదినం ప్రత్యసిద్ధత్వాత్. యచ్చోక్తమేతచ్ఛబ్దాచ్చేతి తత్రామృతత్వశ్రుతిస్తావద్వియత్యమృతా దివౌకస ఇతివద్ద్రష్టవ్యా. ఉత్పత్తిప్రలయయోరుపపాదితత్వాత్. 'ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్యః' ఇత్యపి ప్రసిద్ధమహత్త్వేనాకాశేనోపమానం క్రియతే, నిరతిశయమహత్త్వాయ నాకాశసమత్వాయ. యథేషురివ సవితా ధావతీతి క్షిప్రగతిత్వా

స్వభావస్యాకాశస్య సతి బ్రహ్మణి కథమభావస్తత్రాహ—యథా చేతి. విభుత్వాదాకాశసమం బ్రహ్మేతి శ్రుత్యర్థః. విభుత్వాత్సర్వద్రవ్యత్వనిరవయవద్రవ్యత్వలింగానాం విభక్తత్వాదిలింగసహితాగమబాధమాహ—యదపీత్యాదినా. ధర్మివినాశాభావే గుణనాశో న స్యాదితి తదర్థమనిత్యపదం గుణాశ్రయత్వమేవ హేతుః, తచ్చ స్వసమానసత్తాకగుణవత్త్వమతో నిర్గుణాత్మని న వ్యభిచారః. భూతత్వమాదిశబ్దార్థః. స్వరూపాసిద్ధిమప్యాహ—విభుత్వాదీనాం చేతి. సర్వమూర్తద్రవ్యసంయోగః పరిమాణవిశేషో వా విభుత్వం నిర్గుణాత్మని దృష్టాంతే నాస్తి, సంయోగస్య సావయవత్వనియతస్యాజత్వసాధ్యవిరుద్ధతా చ, స్వరూపోపచయరూపం తు విభుత్వమాత్మాకాశయోర్న సమం. 'జ్యాయానాకాశా'దితి శ్రుతేః. క్వచిదాకాశసామ్యం తు బ్రహ్మణో యత్కించిత్సర్వసంబంధేన వ్యపదిశ్యతే, అసక్తత్వేన వా, పంచీకరణాదస్పర్శత్వమసి ం కార్యద్రవ్యస్యానిత్యత్వాన్నిరవయవత్వమప్యసిద్ధం, ద్రవ్యత్వజాతిశ్చాత్మన్యసిద్ధేత్య ః నిత్య ఇత్యంశేన సామ్యం న వివక్షితం. నను 'స యథానంతోఽయమాకాశ వ

సిద్ధిర్ద్రష్టవ్యా. అమృతశబ్దప్రయోగస్తు ఆపేక్షికః. అత ఆకాశస్య బ్రహ్మకార్యత్వం సిద్ధమ్.

యోచ్యతే నేషుతుల్యగతిత్వాయ తద్వత్. ఏతేనానంతతోపమాన శ్రుతిర్వ్యాఖ్యాతా. 'జ్యాయానాకాశా'దిత్యాదిశ్రుతిభ్యశ్చ బ్రహ్మణ స్వకాశాదాకాశస్యోనపరిమాణత్వసిద్ధిః'న తస్య ప్రతిమా' స్తీతి చ బ్రహ్మణోఽనుపమానత్వం దర్శయతి 'అతోఽన్యదార్త'మితి చ బ్రహ్మణోఽన్యేషామాకాశాదీనామార్తత్వం దర్శయతి. తపసి బ్రహ్మశబ్దవదాకాశస్య జన్మశ్రుతేర్గౌణత్వమిత్యేతదాకాశసంభవశ్రుత్యనుమానాభ్యాం పరిహృతమ్, తస్మాద్బ్రహ్మకార్యం వియదితి సిద్ధమ్.

ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

సూ. ఏతేన మాతరిశ్వా వ్యాఖ్యాతః. ౮.

అతిదేశోఽయమ్. ఏతేన వియద్వ్యాఖ్యానేన మాతరిశ్వాపి వియదాశ్రయో వాయుర్వ్యాఖ్యాతః. అత్రాప్యేతే యథాయోగం పక్షాః రచయితవ్యాః. న వాయురుత్పద్యతే, ఛందోగానాముత్పత్తిప్రకరణేఽ

మనంత ఆత్మే'తి శ్రుతిర్నిత్యత్వేనైవ సామ్యం బ్రూతే నేత్యాహ—ఏతేనేతి. ఆకాశస్య కార్యత్వేనానిత్యత్వాదిత్యర్థః. శ్రుతిస్త్వాపేక్షికానంత్యద్వారా ముఖ్యానంత్యం బోధయతీతి భావః. న్యూనత్వాచ్చాకాశస్య నముఖ్యోపమానత్వమిత్యాహ—జ్యాయానితి. ముఖ్యోపమానాసత్త్వే శ్రుతిః 'తస్యే'తి. తస్మాదాకాశస్యోపమానత్వమాత్రేణ నిత్యత్వం నాస్తీతి భావః. అనిత్యత్వేనాసత్త్వే శ్రుతిమాహ—అతోఽన్యతి. యత్త్వేకస్యైవ సంభూతశబ్దస్య గౌణత్వం ముఖ్యత్వం చేతి తన్న, ఆకాశేఽపిస్య ముఖ్యత్వసంభవాదిత్యాహ—తపసీతి. బలవత్తిత్తిరిశ్రుత్యా ఛాందోగ్యశ్రుతేర్నఏనా దేకవాక్యతయా స్రష్టరి బ్రహ్మాత్మని సమన్వయ ఇత్యుపసంహరతి—తస్మాదితి.

ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

౮. 'ఏతేన మాతరిశ్వా వ్యాఖ్యాతః' అతిదేశత్వాన్న పృథక్సంగత్యాద్యపేక్షా 'తత్తేజోఽసృజతే'తి శ్రుతేః 'ఆకాశాద్వాయు'రితి శ్రుత్యా విరోధోఽస్తి న వేత్యేకవాక్యత్వభావాభావాభ్యాం సంశయే గౌణపక్షపూర్వపక్షసిద్ధాంతపక్షావతిదిశతి—అత్రాపీత్యాదినా. పూర్వత్ర హ్యాకాశానంతర్యం తేజసస్థాపితం తత్ర

ఉక్తన్యాయమన్యత్రాతిదిశతి—
అతిదేశత్వాన్న పృథక్సంగత్యపేక్షా. అత్ర వాయోరుత్పత్తిరస్తి న వేతి

నామ్నానాదిత్యేకః పక్షః, అస్తి తు తైత్తిరీయాణాముత్పత్తిప్రకరణే ఆమ్నానం 'ఆకాశాద్వాయు'రితి పక్షాంతరం. తతశ్చ శ్రుత్యోర్విప్రతిషేధే సతి గౌణీ వాయోరుత్పత్తిశ్రుతిః అసంభవాదిత్యపరోఽభిప్రాయః, అసంభవశ్చ దర్శితః. 'సైషాఽనస్తమితా దేవతా యద్వాయు'రిత్యస్తమయప్రతిషేధాదమృతత్వాదిశ్రవణాచ్చ. ప్రతిజ్ఞానుపరోధాద్వ్యావద్వికారం చ విభాగాభ్యుపగమాదుత్పద్యతే వాయురితి సిద్ధాంతః. అస్తమయప్రతిషేధోఽపరవిద్యావిషయ ఆపేక్షికః, అగ్న్యాదీనామివ వాయోరస్తమయాభావాత్. కృతప్రతివిధానం చామృతత్వాదిశ్రవణమ్. నను వాయోరాకాశస్య చ తుల్యయోరుత్పత్తిప్రకరణే శ్రవణాశ్రవణయోరేకమేవాధికరణముభయవిషయమస్తు కిమితి

వాయుతేజసోస్తుల్యవదానంతర్యే వాయోరగ్నిరితి క్రమశ్రుతిబాధాత్పౌర్వాపర్యే తేజః ప్రాథమ్యభంగాన్నైకవాక్యతేతి పూర్వపక్షే గౌణవాద్యభిప్రాయమాహ—తతశ్చేతి. అస్తమయప్రతిషేధో ముఖ్యోత్పత్త్యసంభవే లింగం 'వాయుశ్చాంతరిక్షం చైతదమృత'మితి. తస్యైవ లింగస్యాభ్యాసః. 'వాయురేవ వ్యష్టిస్సమష్టిశ్చే'తి సర్వాత్మత్వం లింగాంతరమాదిపదార్థః. తథా సంవర్గవిద్యాయాం 'వాయుర్హ్యేవైతాన్సర్వానగ్న్యాదీన్సంహరతీ'తి శబ్దమాత్రేణైశ్వర్యశ్రవణం లింగాంతరం గ్రాహ్యం. ఏతైర్లింగైర్వాయురనాద్యనంత ఇతి ప్రతీతేరుత్పత్తిర్గౌణీత్యవిరోధః శ్రుత్యోరితి ప్రాప్తే ప్రతిపిపాదయిషితప్రతిజ్ఞాశ్రుతేర్బలీయస్త్వాత్తత్సాధకానాం తత్ర తత్ర వాయూత్పత్తివాక్యానాం భూయస్త్వాదుక్తవిభక్తత్వాదిలింగానుగ్రహాచ్చ ముఖ్యైవ వాయోరుత్పత్తిః, తథాకాశం వాయుం చ సృష్ట్వా తేజోఽసృజతేతి శ్రుత్యోరేకవాక్యతయా బ్రహ్మణి సమన్వయః. లింగాని తూపాస్యవాయుస్తావకత్వాదాపేక్షికతయా వ్యాఖ్యేయానీతి ముఖ్యసిద్ధాంతమాహ—ప్రతిజ్ఞేత్యాదినా. కృతం ప్రతివిధానం ఆపేక్షికత్వేన సమాధానం యస్య తత్తథా. అధికరణానారంభమాశంక్యోక్తామధికాశంకామాహ—నన్విత్యాదినా. 'వాయుర్హ్యేవైతాన్సర్వాన్సంవృఙ్క్తే' ఇత్యాది

సందేహే, ఛాందోగ్యే వాయోరుత్పత్తిర్న శ్రూయతే; తైత్తిరీయకే చ శ్రూయతే. తథా చ పూర్వవదనయోర్వాక్యయోర్విరోధప్రాప్తౌ తత్పరిహారాయ ఉత్పత్తిర్గౌణీ వాచ్యా. 'సైషానస్తమితా దేవతా యద్వాయుః' ఇతి లయప్రతిషేధాచ్చ న వాయోరుత్పత్తిరితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఏతేన ఆకాశస్యోత్పత్తిమత్త్వవ్యాఖ్యానేన

దేశేనాసతి విశేష ఇతి, ఉచ్యతే—సత్యమేవమేతత్, తథాపి మందధియాం శబ్దమాత్రకృతామాశంకానివృత్త్యర్థోఽయమతిదేశః క్రియతే. సంవర్గవిద్యాదిషు హ్యుపాస్యతయా వాయోర్మహాభాగత్వశ్రవణాత్, అస్తమయప్రతిషేధాదిభ్యశ్చ భవతి నిత్యత్వాశంకా కస్యచిదితి.

ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్.

సూ. అసంభవస్తు సతోఽనుపపత్తేః. ౯.

వియత్పవనయోరసంభావ్యమానజన్మనోరప్యుత్పత్తిముపశ్రుత్య బ్రహ్మణోఽపి భవేత్ కుతశ్చిదుత్పత్తిరితి స్యాత్కస్యచిన్మతిః. తథా వికారేభ్య ఏవాకాశాదిభ్య ఉత్తరేషాం వికారాణాముత్పత్తిముపశ్రుత్యాకాశస్యాపి వికారాదేవ బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిరితి కశ్చిన్మన్యేత,

---

శబ్దమాత్రం శంకామూలం నార్థ ఇతి ద్యోతనార్థం మాత్రపదం. తామేవ శంకామాహ—సంవర్గేతి. వ్యష్టిసమష్ట్యుపాస్తిర్వాయుం దిశాం వత్సం వేదేత్యుపాస్తిశ్చాది శబ్దార్థః. ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్.

౯. 'అసంభవస్తు సతోఽనుపపత్తేః' 'అనాద్యనంతం మహతః పరం ధ్రువం న చాస్య కశ్చిజ్జనితే'త్యాది బ్రహ్మానాదిత్వశ్రుతీనాం 'త్వం జాతో భవసి విశ్వతోముఖః' ఇత్యుత్పత్తిశ్రుత్యా విరోధోఽస్తి న వేత్యేకవాక్యభావాభావాభ్యాం సందేహేఽస్తి విరోధ ఇతి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే యథా వాయ్వాదేరమృతత్వాదికముత్పత్తిశ్రుతిబలాదాపేక్షికం తథా బ్రహ్మానాదిత్వమాపేక్షికమితి దృష్టాంతసంగత్యా ఏకదేశిపక్షం స్థాపయతి—వియదితి. బ్రహ్మకుతశ్చిజ్జాయతే కారణత్వాదాకాశవదిత్యనుమానాను హ్యజన్మశ్రుతిర్బలీయసీత్యాహ—తథేతి. నచానాదికారణాభావేనానవస్థాబీజాంకుర నాదిత్వోపపత్తేః. తథాచ దీపాద్దీపవద్బ్రహ్మాంతరాద్బ్రహ్మాంతరోత్పత్తిః, ఉత్పత్తి

వాయురప్యాకాశావచ్ఛిన్నబ్రహ్మజన్యత్వేన వ్యాఖ్యాతః. లయప్రతిషేధస్త్వాపేక్షికః, అన్యథా ప్రతిజ్ఞాహాన్యాదేః సమానత్వాదితి భావః.

పూర్వమసంభావితోత్పత్తికయోరపి వియత్పవనయోరుత్పత్తిరస్తీతి శ్రుతిబలాదుక్తమ్. తద్వత్ బ్రహ్మాంతరాద్బ్రహ్మోత్పత్తిః శ్రుతిబలాదస్త్వితి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర 'న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః' ఇత్యాదీనాం బ్రహ్మణో నిత్యత్వ

తామాశంకామపనేతుమిదం సూత్రమ్. అసంభవస్త్వితి. న ఖలు బ్రహ్మణస్సదాత్మకస్య కుతశ్చిదన్యతస్సంభవ ఉత్పత్తిరాశంకితవ్యా, కస్మాత్, అనుపపత్తేః. సన్మాత్రం హి బ్రహ్మ న తస్య సన్మాత్రాదేవోత్పత్తిస్సంభవతి, అసత్యతిశయే ప్రకృతివికారభావానుపపత్తేః. నాపి సద్విశేషాద్దృష్టవిపర్యయాత్సామాన్యాద్విశేషా ఉత్పద్యమానా దృశ్యంతే. మృదాదేర్ఘటాదయో న తు విశేషేభ్యస్సామాన్యం నాప్యసతో నిరాత్మకత్వాత్, 'కథం అసతస్సజ్జాయేతే'తిచాక్షేపశ్రవణాత్ 'సకారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః' ఇతి చ బ్రహ్మణో జనయితారం వారయతి. వియత్పవనయోః పునరుత్పత్తిః ప్రదర్శితా న తు బ్రహ్మణస్సాస్తీతి వైషమ్యమ్. న చ వికారేభ్యో వికారాంతరోత్పత్తిదర్శనాద్బ్రహ్మణోఽపి వికారత్వం భవితుమర్హతీతి మూల

శ్రుత్యా చానాదిత్వశ్రుతిర్నేయేత్యనాద్యనంతబ్రహ్మసమన్వయాసిద్ధిరితి ప్రాప్తే ముఖ్యసిద్ధాంతమాహ—తామితి. బ్రహ్మ న జాయతే కారణశూన్యత్వాన్నరవిషాణవద్వ్యతిరేకేణ ఘటవచ్చేత్యనుమానానుగ్రహాద్విపక్షే చాకారణకకార్యవాదప్రసంగాద్బ్రహ్మానాదిత్వశ్రుతయో బలీయస్య ఇతి కారణత్వలింగబాధాజ్జన్మశ్రుతిః కార్యాభేదేన వ్యాఖ్యేయేత్యనాద్యనంతబ్రహ్మసమన్వయసిద్ధిరితి సిద్ధాంతఫలం. న చ హేత్వసిద్ధిః కారణస్యానిరూపణాత్. తథాహి కిం సన్మాత్రస్య బ్రహ్మణస్సన్మాత్రమేవ సామాన్యం కారణం సద్విశేషో వా అసద్వా న త్రేధాపీత్యాహ—సన్మాత్రం హీత్యాదినా. దీపస్తు దీపాంతరే నిమిత్తమిత్యనుదాహరణం. వియత్పవనయోర్బ్రహ్మణశ్చ విభక్తత్వావిభక్తత్వాభ్యాం కారణభావాభావాభ్యాం చ వైషమ్యం. కారణత్వలింగస్యాప్రామాణికానవస్థాతర్కేణాపి బాధమాహ—న చ వికారేభ్య ఇత్యాదినా. కారణస్యానభ్యుపగమే యదృచ్ఛావాదప్రసంగః, అనాదికారణానభ్యుపగమేఽనవస్థా

ప్రతిపాదకశ్రుతీనాం 'త్వం జాతో భవసి విశ్వతోముఖః' ఇతి శ్రుత్యా విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహే, విరోధ ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—సతః సదాత్మకస్య బ్రహ్మణః ఉత్పత్త్యసంభవః. కుతః, అనుపపత్తేః సత్సామాన్యాత్ సత్సామాన్యస్యోత్పత్త్యనుపపత్తేః, విశేషస్యైవ హి ఘటాదేర్మృత్సామాన్యజన్యత్వదర్శనాత్. జన్మశ్రుతిశ్చ ఔపాధికవిషయా. అతో నిత్యం బ్రహ్మేత్యవిరోధః.

ప్రకృత్యనభ్యుపగమేఽనవస్థాప్రసంగాత్. యా మూలప్రకృతిరభ్యుప గమ్యతే తదేవ చ నో బ్రహ్మేత్యవిరోధః. ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

సూ. తేజోఽతస్తథాహ్యాహ. ౧౦.

ఛాందోగ్యే సన్మూలత్వం తేజసః శ్రావితం, తైత్తిరీయకే తు వాయుమూలత్వం,తత్ర తేజోయోనిం ప్రతి శ్రుతివిప్రతిపత్తౌ సత్యాం ప్రాప్తం తావద్బ్రహ్మయోని తేజఇతి.కుతః, 'సదేవే'త్యుపక్రమ్య 'తత్తేజోఽసృజ' తేత్యుపదేశాత్, సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయాశ్చ బ్రహ్మప్రభవత్వే సర్వస్య సంభవాత్,'తజ్జలాని'తి చావిశేషశ్రుతేః 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః'ఇతి చోపక్రమ్య శ్రుత్యంతరే సర్వస్యావిశేషేణ బ్రహ్మజత్వోపదేశాత్. తైత్తిరీయకే చ 'సతపస్తప్త్వా ఇదగ్ం సర్వమసృజత యదిదం

ప్రసంగః, తదభ్యుపగమే బ్రహ్మవాదప్రసంగః, కారణాంతరస్య ప్రధానాదేర్నిరాసాదితి భావః. ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

౧౦. 'తేజోఽతస్తథాహ్యాహ' 'తత్తేజోఽసృజత వాయోరగ్ని'రితిచ శ్రుత్యోర్విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహే సామాన్యాత్సామాన్యోత్పత్త్యసంభవేఽపి బ్రహ్మవాయ్వోస్సామాన్యయోస్తేజోరూపవిశేషోపాదానసంభవాత్తుల్యబలతయాస్తి విరోధ ఇతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షః సర్వత్రాధ్యాయసమాప్తేరేకవాక్యత్వాసంభవాసంభవౌ సంశయబీజం. పూర్వపక్షే శ్రుతీనాం విరోధాదప్రామాణ్యం ఫలం, సిద్ధాంతే ప్రామాణ్యమిత్యుక్తం న విస్మర్తవ్యం. ఏవం పూర్వపక్షే కార్యమాత్రస్య వివర్తత్వాత్కల్పితస్య వాయోస్తేజః కల్పనాధిష్ఠానత్వాయోగాద్బ్రహ్మైవ తేజస ఉపాదానం ...కార్యాణాం బ్రహ్మైవోపాదానమిత్యర్థే శ్రుతీనాం భూయస్త్వాచ్చ తదనురోధా ...యోరగ్నిరితి క్రమార్థా పంచమీత్యవిరోధ ఇత్యేకదేశీ సిద్ధాంతం ప్రాపయతి— ...ప్తం తావద్బ్రహ్మయోనికం తేజ ఇత్యాదినా. శ్రుతీనాం విరోధమాత్రోపన్యాసేన

పూర్వత్ర సామాన్యాత్ సామాన్యోత్పత్తిర్నాభూత్; ఇహ సామాన్యాత్ బ్రహ్మణో విశేషస్య తేజస ఉత్పత్తిరస్తి వేతి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

'వాయోరగ్నిః' ఇతి తేజసో వాయుజన్యత్వప్రతిపాదకతైత్తిరీయకశ్రుతేః 'తత్తేజోఽసృజత' ఇతి తేజసో బ్రహ్మజన్యత్వప్రతిపాదకచ్ఛాందోగ్యశ్రుత్యా విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహే, విరోధోఽస్తీతి పూర్వః పక్షః. వాయోరపి బ్రహ్మకార్య

కించే'త్యవిశేషశ్రవణాత్. తస్మా'ద్వాయోరగ్ని'రితి క్రమోపదేశో ద్రష్టవ్యః, వాయోరనంతరమగ్నిస్సంభూత ఇతి, ఏవం ప్రాప్తే ఉచ్యతే. తేజోఽతో మాతరిశ్వనో జాయత ఇతి. కస్మాత్తథా హ్యాహ 'వాయోరగ్ని'రితి. అవ్యవహితే హి తేజసో బ్రహ్మజత్వే సత్యసతి వాయుజత్వే వాయోరగ్నిరితీయం శ్రుతిః కదర్థితా స్యాత్. నను క్రమార్థైషా భవిష్యతీత్యుక్తం నేతి బ్రూమః.—'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః' ఇతి పురస్తాత్సంభవతి అపాదానస్యాత్మనః పంచమీనిర్దేశాత్, తస్యైవ చ సంభవతేరిహాధికారాత్పరస్తాదపి తదధికారే 'పృథివ్యా ఓషధయః' ఇత్యపాదానే పంచమీదర్శనాద్వాయోరగ్నిరిత్యపాదానపంచమ్యేవైషేతి గమ్యతే. అపిచ వాయోరూర్ధ్వమగ్నిస్సంభూత ఇతి కల్ప్య ఉపపదార్థయోగః, క్లృప్తస్తు కారకార్థయోగో వాయోరగ్నిస్సంభూత ఇతి. తస్మాదేషా శ్రుతిర్వాయుయోనిత్వం

పూర్వపక్షః అపసిద్ధాంతేనావిరోధోక్తావేకదేశిపక్ష ఇతి జ్ఞేయం. తదుభయమపి ముఖ్యసిద్ధాంతాపేక్షయా పూర్వపక్షత్వేన వ్యవహ్రియతే. సిద్ధాంతయతి—ఏవం ప్రాప్తఇతి. కదర్థితా బాధితార్థేతి యావత్. వాయోస్తేజః ప్రకృతిత్వం పంచమీశ్రుత్యా నిర్ధారితం, న చ కల్పితస్యోపాదానత్వాసంభవః, అధిష్ఠానత్వాసంభవేఽపి మృదాదివత్పరిణామిత్వసంభవాత్, స్వతస్తు బ్రహ్మణశ్ఛాందోగ్యే స్రష్టృత్వమాత్రం శ్రుతం నోపాదానత్వం. న చ 'బహుస్యా'మితి కార్యాభేదేక్షణలింగాదుపాదానత్వసిద్ధిర్లింగాచ్ఛ్రుతేర్బలీయస్త్వేన శ్రుత్యవిరోధేన లింగస్య నేయత్వాత్. నయనం చేత్థం వాయోస్స్రష్టనన్యత్వాద్వాయుజస్యాపి తేజసో బ్రహ్మప్రకృతికత్వమవిరుద్ధమితి సిద్ధాంతగ్రంథాశయః. ఇహాధికారాదితి. వాయోరగ్నిస్సంభూత ఇతి వాక్యసంబంధాదిత్యర్థః. తదధికారే సంభూత్యధికారే. నిరపేక్షకారకవిభక్తేరుపపదసాపేక్షవిభక్త్యపేక్షయా బలీయస్త్వాచ్చ న క్రమార్థా పంచమీత్యాహ—అపిచేతి. ఊర్ధ్వమనంతరమితి చోపపదం వినా పంచమీమాత్రాత్క్రమో న భాతీతి కల్ప్య ఉపపదార్థయోగః ప్రకృత్యాఖ్యాపాదానకారకం తు నిరపేక్షపంచమ్యా భాతి విశేషతోఽత్ర

త్వేన తేజః ప్రత్యుపాదానత్వాసంభవాత్ బ్రహ్మమాత్రజన్యత్వం తేజస ఇత్యవిరోధః ఇత్యేకదేశిమతమ్. పరమసిద్ధాంతస్తు— తేజః అతః అస్మాద్వాయోర్జాయతే; హి యతః, తథా వాయుజన్యత్వం 'వాయోరగ్నిః' ఇతి శ్రుతిరాహ. న చ తర్హ్యేతస్య ఛాందోగ్య

తేజసోఽవగమయతి. నన్వితరాపి శ్రుతిర్బ్రహ్మయోనిత్వం తేజసోఽవగమయతి'తత్తేజోఽసృజ'తేతి.న తస్యాః పారంపర్యజత్వేఽప్యవిరోధాత్. యదాపి హ్యాకాశం వాయుం చ సృష్ట్వా వాయుభావాపన్నం బ్రహ్మ తేజో సృజతేతి కల్పతే తదాపి బ్రహ్మజత్వం తేజసో న విరుధ్యతే, యథా తస్యాః శృతం తస్యా దధి తస్యా ఆమిక్షేత్యాది. దర్శయతి చ బ్రహ్మణో వికారాత్మనావస్థానం 'తదాత్మానగ్ం స్వయమకురుతే'తి. తథా చేశ్వరస్మరణం భవతి. "బుద్ధిర్జ్ఞానమసంమోహః" ఇత్యాద్యనుక్రమ్య "భవంతి భావా భూతానాం మత్త ఏవ పృథగ్విధాః" ఇతి. యద్యపి బుద్ధ్యాదయః స్వకారణేభ్యః ప్రత్యక్షం భవంతో దృశ్యంతే తథాపి సర్వస్య భావజాతస్య సాక్షాత్ప్రణాడ్యా వా ఈశ్వరవంశ్యత్వాత్. ఏతేనాక్రమవత్సృష్టివాదిన్యః శ్రుతయో వ్యాఖ్యాతాః తాసాం సర్వథోపపత్తేః క్రమవత్సృష్టివాదినీనాం త్వన్యథానుపపత్తేః ప్రతిజ్ఞాపి సద్వంశ్యత్వమాత్రమపేక్షతే నావ్యవహితజన్యత్వమిత్యవిరోధః.

ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

ప్రకరణాదపాదానార్థత్వం పంచమ్యాః క్లృప్తం క్లృప్తేన చ కల్ప్యం సతి విరోధే బాధ్యమితి స్థితిరిత్యర్థః. పారంపర్యజత్వమేవాహ—యదాపీతి. తస్యాః ధేనోః, శృతం తప్తం, క్షీరం సాక్షాత్కార్యం దధ్యాదికం తు పారంపర్యజమిత్యర్థః. దధిసంసృష్టం కఠినక్షీరమామిక్షా, బ్రహ్మణో వాయుభావే మానమాహ—దర్శయతి చేతి. పారంపర్యజస్యాపి తజ్జత్వవ్యపదేశే స్మృతిమాహ—తథా చేతి. అంతఃకరణాదిభ్యో జాయమానబుద్ధ్యాదీనాం మత్త ఏవేత్యవధారణం కథమిత్యాశంక్యాహ—యద్యపీత్యాదినా. ప్రణాడ్యా పరంపరయా ఈశ్వరవంశ్యత్వాత్ తజ్జత్వాత్ పరమకారణాంతరనిరాసార్థమవధారణం యుక్తమితి శేషః. ఏతత్పదార్థమాహ—తాసామితి. తజ్జలానిత్యాద్యుక్తశ్రుతీనాం సాక్షాత్ప్రణాడ్యా వా బ్రహ్మజత్వమాత్రేణోపపత్తేరిత్యర్థః. అక్రమశ్రుతీనాం బలవత్క్రమశ్రుత్యనుసారేణైకవాక్యత్వాద్వియద్వాయుద్వారా తేజః కారణే బ్రహ్మణి సమన్వయ ఇతి సిద్ధమ్. ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

శ్రుత్యా విరోధస్తదవస్థ ఇతి వాచ్యమ్. వాయోర్బ్రహ్మజన్యత్వేన వాయుభావాపన్నబ్రహ్మజన్యత్వస్య ఛాందోగ్యశ్రుత్యర్థస్యైవ 'వాయోరగ్నిః' ఇతి శ్రుతేరప్యర్థత్వేనైకార్థత్వాదవిరోధ ఇతి.

సూ. ఆపః. ౧౧.

'అత స్తథాహ్యాహే'త్యనువర్తతే. ఆపోఽత స్తేజసో జాయంతే, కస్మాత్, తథాహ్యాహ 'తదపోఽసృజతే' తి 'అగ్నే రాపః' ఇతి చ. సతి వచనే నాస్తి సంశయః. తేజసస్తు సృష్టిం వ్యాఖ్యాయ పృథివ్యాః వ్యాఖ్యాస్యన్న పోఽన్తరియామీత్యాప ఇతిసూత్రయాంబభూవ.

ఇతి పంచమాధికరణమ్.

---

౧౧. 'ఆపః' అతిదేశోఽయమ్. తథాహ్యాథర్వణే ముండకగ్రంథే 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణి చ, ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీ విశ్వస్య ధారిణీ'తి మంత్రే అపాం బ్రహ్మజత్వం శ్రుతమ్. 'అగ్నేరాపః' ఇతి శ్రుత్యా తస్య విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహే తుల్యత్వాదస్తివిరోధ ఇతి పూర్వపక్షేఽపామగ్నిదాహ్యత్వేన విరోధాదగ్నిజత్వాసంభవాత్క్రమార్థా పంచమీత్యవిరోధ ఇత్యధికాశంకాయాముక్తతేజోన్యాయమతిదిశ్య వ్యాచష్టే—అత ఇతి. ప్రత్యక్షవిరోధే కథమపామగ్నిజత్వనిర్ణయ స్తత్రాహ—సతి వచన ఇతి. త్రివృత్కృతయోరప్తేజసోర్విరోధేఽప్యగ్నేరాప ఇతి వచనాదతీంద్రియయో స్తయోర్నాస్తి విరోధ ఇతి నిర్ణీయత ఇత్యర్థః. న కేవలం శ్రుత్యవిరోధజ్ఞానాయాయమతిదేశః కింతు పంచభూతోత్పత్తిక్రమనిర్ణయార్థం చేత్యాహ—తేజసస్త్వితి. తస్మాత్తేజోభావమాపన్నే బ్రహ్మణి శ్రుతిసమన్వయ ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి పంచమాధికరణమ్.

పూర్వం తేజసో వాయుజన్యత్వం కథితమ్. అథ అప్పృథివ్యోః క్రమేణ బుద్ధిస్థత్వాత్ బుద్ధిసన్నిధానలక్షణసంగత్యా తావదధికరణద్వయమాహ—

'అత స్తథా హ్యాహ' ఇత్యనువర్తతే. 'అగ్నేరాపః' ఇతి శ్రుతేః 'తదపోఽసృజత' ఇత్యపాం బ్రహ్మజన్యత్వశ్రుత్యా విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహే, విరోధోఽస్తీతి పూర్వః పక్షః. అపామగ్నిదాహ్యత్వాత్ న తజ్జన్యత్వమిత్యవిరోధఇత్యేకదేశిసిద్ధాంతః. పరమసిద్ధాంతస్తు—ఆపః అత స్తేజసో జాయంతే; హి యస్మాత్, తథా తేజోజన్యత్వమ్, 'అగ్నేరాపః' ఇతి శ్రుతిరాహ. న హి త్రివృత్కృతయోరివాత్రివృత్కృతయోః అప్తేజసోః దాహ్యదాహకభావః సంభవతి, విరోధాభావాత్. అతః పూర్వవత్తేజోభావాపన్నబ్రహ్మజన్యత్వేన అనయోరైకార్థ్యాన్న విరోధ ఇతి.

సూ. పృథివ్యధికారరూపశబ్దాంతరేభ్యః. ౧౨.

'తా ఆప ఐక్షంత బహ్వ్యః స్యామ ప్రజాయేమహీతి తా అన్న
మసృజంత' ఇతి శ్రూయతే. తత్ర సంశయః. కిమనేనాన్నశబ్దేన వ్రీహియ
వాద్యభ్యవహార్యంవోదనాద్యుచ్యతే కిం వా పృథివీతి. తత్ర ప్రాప్తం
తావద్వ్రీహియవాద్యోదనాది వా పరిగృహీతవ్యమితి, తత్ర హ్యన్న
శబ్దః ప్రసిద్ధో లోకే, వాక్యశేషోఽప్యేతమర్థముపోద్బలయతి 'తస్మాద్యత్ర
క్వచన వర్షతి తదేవ భూయిష్ఠమన్నం భవతీ' తి వ్రీహియవాద్యేవ
హి సతి వర్షణే బహు భవతి న పృథివీతి,ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః-పృథివ్యే
వేయమన్నశబ్దేనాద్భ్యో జాయమానా వివక్ష్యత ఇతి. కస్మాత్, అధి
కారాద్రూపాచ్ఛబ్దాంతరాచ్చ. అధికారస్తావత్ 'తత్తేజోఽసృజత తద
పోఽసృజతే'తి చ మహాభూతవిషయో వర్తతే. తత్ర క్రమప్రాప్తాం
పృథివీం మహాభూతం విలంఘ్య నాకస్మాద్వ్రీహ్యాదిపరిగ్రహో న్యాయ్యః.
తథా రూపమపి వాక్యశేషే పృథివ్యనుగుణం దృశ్యతే 'యత్కృష్ణం
తదన్నస్యే' తి. న హ్యోదనాదేరభ్యవహార్యస్య కృష్ణత్వనియమోఽస్తి
నాపి వ్రీహ్యాదీనామ్. నను పృథివ్యా అపినైవ కృష్ణత్వనియమోఽస్తి,
పయఃపాండరస్యాంగారరోహితస్య చ క్షేత్రస్య దర్శనాత్. నాయం

---

౧౨. 'పృథివ్యధికారరూపశబ్దాంతరేభ్యః' విషయముక్త్వాన్నశబ్దమహాభూత
ప్రకరణాభ్యాం సంశయమాహ—తా ఇతి. అభ్యవహార్యం భక్ష్యం, అత్ర శ్రుతౌ
యద్యన్నమోదనాదికం తదాద్భ్యః పృథివీతి శ్రుత్యా విరోధః, యది పృథివీ తదా
న విరోధ ఇతి ఫలం బోధ్యం. అప్పృథివ్యోః కార్యకారణభావాదధికరణసంగతిః.
అన్నశ్రుతివృష్టిభవనత్వలింగాభ్యాం పూర్వపక్షః. తదేవ తత్రైవేతి శ్రుత్యర్థః. తథాచ
క్వచిదన్నం క్వచిదద్భ్యః పృథివీ తతోఽన్నమితి విరోధాన్నైకవాక్యతేతి ప్రాప్తే
సిద్ధాంతయతి—ఏవం ప్రాప్త ఇతి.అధికారః ప్రకరణం, రూపం లింగం, పయః క్షీరం

'అద్భ్యః పృథివీ' ఇతి పృథివ్యాః అబ్జన్యత్వశ్రుతేః 'తా అన్నమసృజంత'
ఇత్యన్నస్యాబ్జన్యత్వశ్రుత్యా విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహే, అన్నశబ్దస్య ఓద
నాదౌ ప్రసిద్ధత్వేన పృథివీవాచకత్వాభావాద్విరోధ ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—
పృథివ్యేవాత్రాన్నశబ్దేనోచ్యతే; న ఓదనాది. కుతః, అధికారరూపశబ్దాంతరేభ్యః

దోషః బాహుళ్యాపేక్షత్వాత్. భూయిష్ఠం హి పృథివ్యాః కృష్ణం రూపం న తథా శ్వేతరోహితే. పౌరాణికా అపి పృథివీచ్ఛాయాం శర్వరీముపదిశంతి సా చ కృష్ణాభాసేత్యతః కృష్ణం రూపం పృథివ్యా ఇతి శ్లిష్యతే శ్రుత్యంతరమపి సమానాధికార 'మద్భ్యః పృథివీ'తి 'భవతి.' 'తద్యదపాం శర ఆసీత్ తత్సమహన్యత సా పృథివ్యభవ' దితి చ, పృథివ్యాస్తు వ్రీహ్యాదేరుత్పత్తిం దర్శయతి—'పృథివ్యా ఓషధయః ఓషధీభ్యోఽన్న'మితి చ. ఏవమధికారాదిషు పృథివ్యాః ప్రతిపాదకేషు సత్సు కుతో వ్రీహ్యాదిప్రతిపత్తిః. ప్రసిద్ధిరప్యధికారాదిభిరేవ బాధ్యతే. వాక్యశేషోఽపి పార్థివత్వాదన్నాద్యస్య తద్ద్వారేణ పృథివ్యా ఏవాద్భ్యః ప్రభవత్వం సూచయతీతి ద్రష్టవ్యమ్, తస్మాత్పృథివీయమన్నశబ్దేతి.

ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

తద్వత్పాండరం శ్వేతం, అంగారవద్రోహితం రక్తం. శబ్దాంతరశబ్దితం స్థానం వ్యాచష్టే శ్రుత్యంతరమపీతి. అబానంతర్యం పృథివ్యాః స్థానం శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధం తేనాప్యన్నస్య పృథివీత్వమిత్యర్థః. తత్ తత్ర సృష్టికాలే యదపాం శరః యో మండవద్ఘనీభావ ఆసీత్ స ఏవ సమహన్యత కఠినస్సంఘాతోఽభూత్ సా అపాం కఠినా పరిణతిః పృథివ్యభవదితి శ్రుత్యర్థః. వ్రీహ్యాద్యన్నసర్గః కస్మిన్ స్థాన ఇతి వివక్షాయామాహ—పృథివ్యాస్త్వితి. పంచమీయం. సృష్టిభవనత్వలింగసహితాన్నశ్రుతేః కథం ప్రకరణలింగస్థానైర్బాధ ఇత్యాశంక్యాహ—వాక్యశేషోఽపీతి. ప్రబలదుర్బలప్రమాణసన్నిపాతే బహూనాం దుర్బలానామత్యంతబాధాద్వరం ప్రబలప్రమాణస్యాల్పబాధేన కథం చిన్నయనమితి న్యాయేన శ్రుతిలింగయోరన్నమాత్రనిష్ఠత్వం బాధిత్వాఽన్నాత్మకపృథివీనిష్ఠత్వం నీయతే తాభ్యామన్నమాత్రగ్రహే ప్రకరణాదీనాం పృథివీమాత్రవిషయాణామత్యంతబాధాపత్తేరితి భావః. అన్నస్య వృష్టిజత్వోక్తిద్వారా పృథివ్యా అబ్జన్యత్వం సూచ్యతే. పృథివీ అబ్జన్యా, పృథివీత్వాత్, అన్నవదిత్యనుమానాదిత్యక్షరార్థః. ఏవం తైత్తిరిశ్రుత్యనుసారేణ ఛాందోగ్యశ్రుతేర్నయనాదవిరుద్ధో భూతసృష్టిశ్రుతీనాం బ్రహ్మణి సమన్వయ ఇతి సిద్ధమ్. ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

'తత్తేజోఽసృజత' ఇతి మహాభూతోత్పత్త్యధికారాత్, 'యత్కృష్ణం తదన్నస్య' ఇతి పృథివీత్వజ్ఞాపకకృష్ణరూపస్య శ్రవణాత్, 'అద్భ్యః పృథివీ' ఇతి పృథివ్యా ఏవ తస్యత్వప్రతిపాదకశబ్దాంతరస్య సత్త్వాచ్చ. అతోఽనయోరైకార్థ్యేనైకవాక్యత్వాత్ అవిరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

సూ. తదభిధ్యానాదేవ తు తల్లింగాత్సః. ౧౩.

కిమిమాని వియదాదీని భూతాని స్వయమేవ స్వవికారాన్సృజంతి ఆహోస్విత్పరమేశ్వర ఏవ తేన తేనాత్మనావతిష్ఠమానోఽభిధ్యాయంస్తం తం వికారం సృజతీతి సందేహే సతి ప్రాప్తం తావత్స్వయమేవ సృజంతీతి. కుతః "ఆకాశాద్వాయుః వాయోరగ్ని' రిత్యాదిస్వాతంత్ర్యశ్రవణాత్. నన్వచేతనానాం స్వతంత్రాణాం ప్రవృత్తిః ప్రతిషిద్ధా, నైష దోషః 'తత్తేజ ఐక్షత తా ఆప ఐక్షంతే'తి చ భూతానామపి చేతనత్వ

---

౧౩. సంప్రతి తాని భూతాన్యాశ్రిత్యాశ్రయాశ్రయిభావసంగత్యా తేషాం స్వాతంత్ర్యమాశంక్య నిషేధతి. 'తదభిధ్యానాదేవత్వితి' ఉక్తభూతాన్యాశ్రిత్య సంశయపూర్వపక్షౌ దర్శయతి—కిమిమానీత్యాదినా. సంశయబీజానుక్తా పూర్వోత్తరపక్షయుక్తయో బీజానీతి జ్ఞేయం. నన్వత్ర భూతానాం కిం స్వాతంత్ర్యేణోపాదానత్వమాశంక్యతే కర్తృత్వం వా, నాద్యః, 'రచనానుపపత్తే'రిత్యాదిన్యాయవిరోధాదితి శంకతే—నన్వితి. న ద్వితీయః అచేతనత్వాదితి భావః. యథా మనుష్యాదిశబ్దైస్తత్తద్దేహాభిమానినో జీవా ఉచ్యంతే తథాకాశాద్వాయురిత్యాదిశ్రుతావాకాశాదిశబ్దైస్తత్తద్భూతాభిమానిదేవతా ఉచ్యంతే, తాసాం స్వకార్యే వాయ్వాదౌ కర్తృత్వసంభవాన్నిరపేక్షనిమిత్తత్వం పంచమ్యర్థః. ఏవం 'తదాత్మానగ్ స్వయమకురుతే'తి శ్రుతౌ స్వయమితి విశేషణాద్బ్రహ్మణోఽన్యానపేక్షం సర్వకర్తృత్వం శ్రుతం. తథాచ మిథో నిరపేక్షేశ్వరభూతకర్తృత్వశ్రుత్యోర్విరోధాన్న బ్రహ్మణి సమన్వయ ఇతి సఫలం పూర్వపక్షమాహ—నైష దోష ఇతి. భూతానాం తదభిమానిదేవతానామిత్యర్థః. యథా ఆకాశాదిభావాపన్నబ్రహ్మణస్సర్వోపాదానత్వం తథా తదభిమానిదేవతాజీవభావమాపన్నబ్రహ్మణః కర్తృత్వమితి పరంపరయేశ్వరకర్తృత్వశ్రుత్యవిరోధః. స్వయమితి విశేషణమీశ్వరాంతరనిరాసార్థం న జీవభావాపేక్షానిరాసార్థ

ఇత్థముత్పత్తిక్రమేణ మహాభూతశ్రుతీనామవిరోధః ప్రత్యపాది. అధునా తాని భూతాన్యాశ్రిత్యావ్యభిచార్యత ఇతి ఆశ్రయాశ్రయిభావసంగత్యేదమాహ—

అత్ర బ్రహ్మణః సర్వసృష్టికర్తృత్వప్రతిపాదకశ్రుతేః భూతానాం భౌతికస్రష్టృత్వప్రతిపాదకశ్రుత్యా విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహే, 'ఆకాశాద్వాయుః' ఇత్యాదినా భూతానాం స్వస్వకార్యోత్పత్తౌ స్వాతంత్ర్యశ్రవణాత్ తత్ప్రతిపాదకశ్రుత్యా విరోధోఽస్తీతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—స ఏవ పరమేశ్వరః తత్త

శ్రవణాదిత్యేవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే. స్వయమేవ పరమేశ్వరః తేన తేనాత్మనావతిష్ఠమానోఽభిధ్యాయంస్తం తం వికారం సృజతీతి కుతః, తల్లింగాత్. తథాహి శాస్త్రం 'యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ యః పృథివ్యా అంతరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమంతరో యమయతీ'త్యేవంజాతీయకం సాధ్యక్షాణామేవ భూతానాం ప్రవృత్తిం దర్శయతి. తథా 'సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతీ'తి ప్రస్తుత్య 'సచ్చ త్యచ్చాభవత్ తదాత్మానగ్ం స్వయమకురుతే'తి తస్యైవ సర్వాత్మభావం దర్శయతి. యత్త్వీక్షణశ్రవణమప్తే

మిత్యేకదేశిసిద్ధాంత ఊహనీయః. ముఖ్యసిద్ధాంతమాహ—ఏవం ప్రాప్త ఇతి. ఆకాశాదిశబ్దైర్నదేవతాలక్షణా ముఖ్యార్థే బాధకాభావాత్, పంచమ్యాశ్చ ప్రకృతిత్వార్థాస్తత్ర రూఢతరత్వాత్, తథాచాచేతనానాం భూతానాం కర్తృత్వమేవ నాస్తి, కుత ఈశ్వరానపేక్షకర్తృత్వం. యద్యపి దేవతానాం కర్తృత్వం సంభవతి తథాపీశ్వరనియమ్యత్వశ్రవణాచ్చేతనానామపి న స్వాతంత్ర్యం కిము వాచ్యమచేతనానాం భూతానాం న స్వాతంత్ర్యమితి మత్వోక్తం—తల్లింగాదితి. తత్తదచేతనాత్మనావస్థితస్య బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వేఽపి జీవవ్యావృత్తేశ్వరత్వాకారేణైవ సాక్షాత్సర్వకర్తృత్వం న జీవద్వారా తస్య సర్వనియంతృత్వలింగాదిత్యర్థః. ప్రకరణాచ్చ సాక్షాత్సర్వకర్తృత్వమిత్యాహ—తథేతి. పూర్వోక్తమనూద్య నిరస్యతి—యత్త్వితి. పరమేశ్వరస్యాంతర్యామిభావేనావేశస్సంబంధః. తద్వశాద్భూతేష్వీక్షణశ్రవణం నైతావతా తేషాం చేతనత్వం స్వాతంత్ర్యం చేత్యర్థః. అనేన తదభిధ్యానాదితి పదం వ్యాఖ్యాతం, ఇత్థం సూత్రయోజనా. స ఈశ్వరస్తత్తదాత్మనా స్థితోఽపి సాక్షాదేవ సర్వకర్తా తస్యాంతర్యామిత్వలింగాజ్జీవద్వారా కర్తృత్వం నామ జీవస్యైవ కర్తృత్వమిత్యంతర్యామిణః కర్తృత్వాసిద్ధేరంతర్యామిత్వయోగాత్తదభిధ్యానాదీశ్వరేక్షణాదేవ భూతేషు శ్రుతేక్షణోపపత్తేశ్చేతి 'తత్తేజ ఐక్షతే'తి శ్రుత ఈక్షితా పరమాత్మా

తత్కార్యగోచరేక్షణాత్మకాభిధ్యానాదేవేక్షితా భూతాధిష్ఠాతా తత్తత్కార్యం సృజతి. కస్మాత్, తల్లింగాత్ తస్య పరమాత్మనః సర్వనియంతృత్వరూపలింగస్య 'యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్' ఇత్యాదినా శ్రుతత్వాత్. అతో భూతానాం పరమేశ్వరాధిష్ఠితానామేవ స్రష్టృత్వప్రతిపాదకత్వేన అనయోరేకవాక్యత్వాత్ అవిరోధ ఇతి.

జసో_స్తత్పరమేశ్వరావేశవశాదేవ ద్రష్టవ్యమ్, 'నాఽన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టే' తీక్షిత్రంతరప్రతిషేధాత్ప్రకృతత్వాచ్చ సత ఈక్షితు' స్తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతీ' త్యత్ర. ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

సూ. విపర్యయేణతుక్రమోఽత ఉపపద్యతేచ. ౧౪.

భూతానాముత్పత్తిక్రమశ్చింతితః, అథేదానీమప్యయక్రమశ్చింత్యతే కిమనియతేన క్రమేణాప్యయః? ఉతోత్పత్తిక్రమేణ? అథవా తద్విపరీతేనేతి. త్రయోఽపి చోత్పత్తిస్థితిప్రలయా భూతానాం బ్రహ్మాయత్తాః శ్రూయంతే 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే యేన జాతాని జీవంతి యత్ప్రయంత్యభిసంవిశంతీ'తి, తత్రానియమోఽవిశేషా

వేత్యత్ర శ్రుత్యంతరం ప్రకరణం చాహ—నాన్యఇతి. తస్మాదీశ్వరపదార్థలోపప్రసంగే నేశ్వరాదన్యస్య స్వాతంత్ర్యాభావాన్నేశ్వరకర్తృత్వశ్రుతేర్భూతకర్తృత్వశ్రుతి విరోధ ఇతి సిద్ధమ్. ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

౧౪. 'విపర్యయేణ తు క్రమోఽత ఉపపద్యతేచ' యద్యప్యత్ర శ్రుతివిరోధో న పరిహ్రియత ఇత్యసంగతి_స్తథాప్యుత్పత్తిక్రమే నిరూపితే లయక్రమో బుద్ధిస్థో విచార్యత ఇతి ప్రాసంగిక్యావేవ పాదావాంతరసంగతీ ఇతి మత్వాహ—భూతానామితి. అత్రోత్పత్తిక్రమాద్విపరీతక్రమనిర్ణయాత్సిద్ధాంతే భూతానాం ప్రాతిలోమ్యేన లయధ్యానపూర్వకం ప్రత్యగ్బ్రహ్మణి మనస్సమాధానం ఫలం, పూర్వపక్షే తు కారణనాశే సతి కార్యనాశ ఇతి సర్వలయాధారబ్రహ్మాసిద్ధేరుక్తసమాధ్యసిద్ధిరితి భేదః. సతి భూతానాం లయే క్రమచింతా స ఏవ నాస్తీతి కేచిత్తాన్ప్రత్యాహ—త్రయోఽపీతి. నియమఇత్యనాస్థయోక్తం శ్రౌతస్య ప్రళయస్య క్రమాకాంక్షాయాం శ్రౌతః ౹త్పత్తిక్రమ ఏవ గ్రాహ్యః, శ్రౌతత్వేనాంతరంగత్వాదిత్యేవ పూర్వపక్షః. సతి కారణే కార్యం నశ్యతీతి లోకే దృశ్యతే, తథాచ శ్రౌతోఽప్యుత్పత్తిక్రమో లయే

ఇత్థం భూతానాముత్పత్తిక్రమే చింతితే లయక్రమో బుద్ధిస్థః స్యాత్, సోఽత్ర ప్రసంగాద్విచార్యత ఇతి ప్రసంగసంగత్యేదమాహ—

అస్య ప్రాసంగికవిచారస్య అద్వైతబ్రహ్మధ్యానం ఫలమ్. అత్ర కిం భూతానాం శ్రుతోత్పత్తిక్రమేణైవ లయక్రమః, ఉత సోపానపరంపరారూఢస్య వ్యుత్క్రమేణావరోహణవత్ వ్యుత్క్రమేణైవ లయక్రమ ఇతి సందేహే, కల్పాదౌ

దితి ప్రాప్తమ్. అథవోత్పత్తేః క్రమస్య శ్రుతత్వాత్ప్రళయస్యాపి క్రమాకాంక్షిణస్స ఏవ క్రమస్స్యాదిత్యేవం ప్రాప్తం తతో బ్రూమః.— విపర్యయేణ తు ప్రళయక్రమోఽత ఉత్పత్తిక్రమాద్భవితుమర్హతి, తథాహి లోకే దృశ్యతే యేన క్రమేణ సోపానమారూఢస్తతో విపరీతక్రమేణావరోహతీతి, అపిచ దృశ్యతే మృదో జాతం ఘటశరావాద్యప్యయకాలే మృద్భావమప్యేతి, అద్భ్యశ్చ జాతం హిమకరకాద్యబ్భావమప్యేతీతి. అతశ్చోపపద్యత ఏతద్యత్పృథివ్యద్భ్యో జాతా సతీ స్థితికాలవ్యతిక్రాంతావపోఽపీయాత్, ఆపశ్చ తేజసో జాతాస్సత్యస్తేజ అపీయుః, ఏవం క్రమేణ సూక్ష్మం సూక్ష్మతరం చానంతరమనంతరం కారణమపీత్య సర్వం కార్యజాతం పరమకారణం పరమసూక్ష్మం చ బ్రహ్మాప్యేతీతి వేదితవ్యమ్. న హి స్వకారణవ్యతిక్రమేణ కారణకారణే కార్యాప్యయో న్యాయ్యః. స్మృతావప్యుత్పత్తిక్రమవిపర్యయేణైవాప్యయక్రమస్తత్ర తత్ర దర్శితః "జగత్ప్రతిష్ఠా దేవర్షే పృథివ్యప్సు ప్రలీయతే. జ్యోతిష్యాపః ప్రలీయంతే జ్యోతిర్వాయౌ ప్రలీయతే" ఇత్యేవమాదౌ. ఉత్పత్తిక్రమస్తూత్పత్తావేవ శ్రుతత్వాన్నాప్యయే భవితుమర్హతి, న చాసావయోగ్యత్వాదప్యయేనాకాంక్ష్యతే, న హి కార్యే ధ్రియమాణే కారణస్యాప్యయో యుక్తః కారణా

న గృహ్యతే కింతు లౌకికక్రమ ఏవ గృహ్యతే శ్రుతేర్లోకదృష్టపదార్థబోధాధీనత్వేన శ్రౌతాదపి లౌకికస్యాంతరంగత్వాద్యోగ్యత్వాచ్చ, కారణమేవ హి కార్యస్య స్వరూపమితి తదనన్యత్వన్యాయేన స్థాపితమ్ న హి స్వరూపనాశే కార్యస్య క్షణమపి స్థితిర్యుక్తా, తస్మాదయోగ్య ఉత్పత్తిక్రమో లయస్య న గ్రాహ్యః లౌకికక్రమావరోధేన నిరాకాంక్షత్వాదితి సిద్ధాంతయతి—తతో బ్రూమ ఇత్యాదినా. క్రమేణ పరంపరయా సర్వకార్యలయాధారత్వం బ్రహ్మణః కిమిత్యాశ్రీయతే సాక్షాదేవ కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—న హి స్వకారణవ్యతిక్రమేణేతి. ఘటనాశే మృదనుపలబ్ధిప్రసంగాదిత్యర్థః.

పేక్షయా క్లృప్తస్య లఘుత్వాత్ శ్రుతోత్పత్తిక్రమేణైవేతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—అత ఉత్పత్తిక్రమాత్ విపరీతక్రమేణైవ లయక్రమః, స్వకారణే కార్యాణాం లయదర్శనాత్. ఉపపద్యతే చ వ్యుత్క్రమేణైవ లయక్రమః. ఇతరథా సతి కార్యే కారణస్య నాశః స్యాత్; తచ్చానిష్టమిత్యర్థః.

ప్యయే కార్యస్యావస్థానానుపపత్తేః. కార్యాప్యయే తు కారణస్యావస్థానం యుక్తం మృదాదిష్వేవం దృష్టత్వాత్. ఇత్యష్టమాధికరణమ్.

సూ. అంతరా విజ్ఞానమనసీ క్రమేణ తల్లింగాదితి చేన్నావిశేషాత్. ౧౫.

భూతానాముత్పత్తిప్రళయావనులోమప్రతిలోమక్రమాభ్యాం భవత ఇత్యుక్తం, ఆత్మాదిరుత్పత్తిః ప్రళయశ్చాత్మాంత ఇత్యప్యుక్తమ్, సేంద్రియస్య తు మనసో బుద్ధేశ్చ సద్భావః ప్రసిద్ధః శ్రుతిస్మృత్యోః. 'బుద్ధిం తు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవ చ, ఇంద్రియాణి హయానాహు'రిత్యాదిలింగేభ్యః. తయోరపి కస్మింశ్చిదంతరాళే క్రమేణోత్పత్తిప్రళయావుపసంగ్రాహ్యౌ, సర్వస్య వస్తుజాతస్య బ్రహ్మజత్వాభ్యుపగమాత్. అపి చాథర్వణే ఉత్పత్తిప్రకరణే భూతానా

"వాయుశ్చ లీయతే వ్యోమ్ని తచ్చావ్యక్తే ప్రలీయత" ఇతి స్మృతిశేష ఆది పదార్థః. 'యోగ్యతాధీనస్సంబంధః' ఇతి న్యాయాదయోగ్యక్రమబాధ ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి అష్టమాధికరణమ్.

౧౫. 'అంతరావిజ్ఞానమనసీక్రమేణ తల్లింగాదితి చేన్నావిశేషాత్' ఉక్తభూతోత్పత్తిలయక్రమముపజీవ్య స కిం కరణానాముత్పత్తిక్రమేణ విరుధ్యతే నవేతి కరణానామభౌతికత్వభౌతికత్వాభ్యాం సందేహే వృత్తానువాదపూర్వకం పూర్వపక్షమాహ—భూతానామిత్యాదినా. కరణాన్యేవ న సంతీతి వదంతం ప్రత్యాహ—సేంద్రియస్యేతి. 'మనసస్తు పరాబుద్ధిర్యోబుద్ధేః పరతస్తుసః. శ్రోత్రాదీనీంద్రియాణ్యన్య' ఇతి స్మృతిర్ద్రష్టవ్యా. అతత్పరాశ్శబ్దాః లింగానీత్యుచ్యంతే. కరణానాం క్రమాకాంక్షాయామాహ—తయోరితి. ఆకాంక్షాయాం శ్రుతిసిద్ధః క్రమో గ్రాహ్య ఇత్యాహ—అపిచేతి. విజ్ఞాయతేఽనేనేతి విజ్ఞానం సేంద్రియా బుద్ధిః. ఆత్మనః

భూతోత్పత్తిలయక్రమవిచారస్య యత్ప్రయోజనమ్, తదేవ కరణోత్పత్తిక్రమవిచారస్యేత్యేకప్రయోజనకత్వసంగత్యేదమాహ—

పూర్వోక్తక్రమః కరణోత్పత్తిక్రమేణ విరుధ్యతే న వేతి సందేహే, విజ్ఞాయతే అనేన ఇతి విజ్ఞానశబ్దేన బుద్ధిః ఇంద్రియాణి చ గృహ్యంతే. సంశయాత్మకమంతః కరణం మనః. తానీంద్రియబుద్ధిమనాంసి భూతానామాత్మనశ్చ అంతరా

మాత్మనశ్చాంతరాళే కరణాన్యను క్రమ్యంతే 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణి చ, ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీ విశ్వస్య ధారిణీ'తి, తస్మాత్పూర్వోక్తోత్పత్తిప్రళయక్రమభంగప్రసంగో భూతానామితి చేన్న, అవిశేషాత్. యది తావద్భౌతికాని కరణాని తతో భూతోత్పత్తిప్రళయాభ్యామేవైషాముత్పత్తిప్రళయౌ భవతః ఇతి నైతయోః క్రమాంతరం మృగ్యమ్. భవతి చ భౌతికత్వే

భూతానాం చాంతరా మధ్యే తల్లింగాత్ సృష్టివాక్యాత్ 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనః' ఇత్యాదిరూపాత్ విజ్ఞానమప్యనుక్రమతే. తథాచ కరణక్రమేణ పూర్వోక్త క్రమభంగ ఇతి శంకాసూత్రాంశార్థః. న చ కరణానాం భౌతికత్వాద్భూతానంతర్య మితి వాచ్యం, తేషాం భౌతికత్వే మానాభావాత్. తథాచాత్మనః ప్రథమమాకాశస్య జన్మ పశ్చాద్వాయోరిత్యుక్తక్రమస్యాత్మనః కరణాని తతో భూతానీతి క్రమేణ విరోధ ఇతి తైత్తిరీయాథర్వణశ్రుత్యోర్విరోధాన్న బ్రహ్మణి సమన్వయ ఇతి పూర్వ పక్షఫలం. సిద్ధాంతయతి—నేతి. 'ఆత్మన ఆకాశ' ఇత్యాది తిత్తిరిశ్రుతౌ పంచమ్యాః కార్యకారణభావేనార్థతః క్రమో భాతి న తస్యాథర్వణపాఠేన బాధః అర్థక్రమ విరోధిక్రమవిశేషస్యాశ్రుతేః పాఠక్రమస్యార్థక్రమధీశేషస్య శేషిబాధకత్వాయోగా దతశ్శ్రౌతార్థక్రమావిరోధేన పాఠస్య నేయత్వాద్భూతానంతర్యం కరణానామిత్యర్థః. కించ భౌతికత్వాత్తేషాం తదానంతర్యమిత్యాహ—యదీతి. న చ ప్రాణస్యాపా‐ ర్యత్వాయోగాదన్నమయమిత్యాదిమయటో న వికారార్థతేతి వాచ్యం, కారణానాం విభక్తత్వేన కార్యతయా కారణాకాంక్షాయామన్నమయమిత్యాదిశ్రుతేరాకాంక్షితో క్త్యర్థమసతి బాధకే మయటో వికారార్థతాయా యుక్తత్వాత్. ప్రాచుర్యార్థత్వే త్వనాకాంక్షితోక్తిప్రసంగాచ్ఛ్రుత్యైవ 'తేజోఽబన్నప్రాశనే వాక్ప్రాణమనసాం వృద్ధిస్తదభావే తన్నాశ' ఇతి వికారత్వస్య దర్శితత్వాన్న వివాదావసరః. యద్వా స్థూల భూతాధీనా తేషాం వృద్ధిర్వికారో మయడర్థశ్శ్రూయమాణో భౌతికత్వే లింగం

అంతరాలే తల్లింగాత్ తస్యాః సృష్టేర్గమకాత్ 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః' ఇత్యాది గమకవాక్యాదనుక్రమ్యంతే. తథా చ ఆత్మనః సకాశాదింద్రియబుద్ధిమనాంసి. తేభ్యశ్చ భూతాని ఇత్యనేన క్రమేణ విరుధ్యత ఇతి చేత్ ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—నావిశేషాత్ ఇంద్రియబుద్ధిమనసాం భౌతికత్వేన భూతోత్పత్తిక్రమా దింద్రియాద్యుత్పత్తిక్రమస్య అవిశేషాత్ యేన క్రమేణ భూతోత్పత్తిః, తేనైవ

లింగం కరణానాం 'అన్నమయం హి సోమ్య మన ఆపోమయః ప్రాణ స్తేజోమయీ వాక్' ఇత్యేవం జాతీయకం. భేదవ్యపదేశోఽపి క్వచి ద్భూతానాం కరణానాం చ బ్రాహ్మణపరివ్రాజకన్యాయేన నేతవ్యః. అథ త్వభౌతికాని కరణాని తథాపి భూతోత్పత్తిక్రమో న కరణై ర్విశేష్యతే, ప్రథమం కరణాన్యుత్పద్యంతే చరమం భూతాని ప్రథమం వా భూతాన్యుత్పద్యంతే చరమం వా కరణానీతి. ఆథ ర్వణే తు సమామ్నాయక్రమమాత్రం కరణానాం భూతానాం చ నతత్రోత్పత్తిక్రమ ఉచ్యతే. తథాన్యత్రాపి పృథగేవ భూతక్ర మాత్కరణక్రమ ఆమ్నాయతే 'ప్రజాపతిర్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ స ఆత్మానమైక్షత స మనోఽసృజత తన్మన ఏవాసీత్ తదాత్మానమైక్షత తద్వాచమసృజతే'త్యాదినా. తస్మాన్నాస్తి భూతోత్పత్తిక్రమస్యభంగః. ఇతి నవమాధికరణమ్.

ప్రాణేంద్రియమనాంసి భౌతికాని భూతాధీనవృద్ధిమత్త్వాద్దేహవదితి భావః. నను తేషాం భౌతికత్వే కథమాథర్వణే పృథగ్జన్మకథనం భూతజన్మోక్త్యైవ తజ్జన్మసిద్ధేరిత్యత ఆహ—భేదవ్యపదేశోఽపీతి. ప్రాథవాదేన తేషా మభౌతికత్వముపేత్యాపి శ్రుత్యవిరోధ మాహ—అథత్వితి. కరణానాం భూతానాం చ పూర్వాపరత్వేమానాభావాన్నోక్త భూతక్రమభంగః. న చాథర్వణవాక్యం మానం పాఠమాత్రత్వాదిత్యర్థః. తర్హి కథం క్రమనిర్ణయస్తత్రాహ—తథేతి. ఇదం స్థూలం ఉత్పత్తేః ప్రాక్ ప్రజాపతిస్సూత్రాత్మా ఆసీత్. అత్ర సూక్ష్మభూతాత్మక ప్రజాపతిసర్గః ప్రథమః తతో మన ఆది సర్గ ఇతి క్రమో భాతీతి భావః. ఏవం చ భూతకరణోత్పత్తిశ్రుత్యోరవిరోధాద్బ్రహ్మణి సమ న్వయసిద్ధిరితి సిద్ధాంతఫలం నిగమయతి—తస్మాదితి.

ఇతి నవమాధికరణమ్.

క్రమేణ భౌతికోత్పత్తిరిత్యతో న విరుధ్యత ఇత్యర్థః. 'ఏతస్మాజ్జాయతే' ఇత్యాది శ్రుతిశ్చ సర్వేషామాత్మనః సకాశాదుత్పత్తిమాత్రం బ్రూతే, న క్రమమితి భావః. తస్మాన్న కేనాపి వాక్యేన భూతసృష్టివాక్యానాం విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

సూ. చరాచరవ్యపాశ్రయస్తుస్యాత్తద్వ్యపదేశో భాక్తస్తద్భావభావిత్వాత్. ౧౬.

స్యాత్ జీవస్యాప్యుత్పత్తిప్రళయౌ, జాతో దేవదత్తో మృతో దేవదత్త ఇత్యేవంజాతీయకాల్లౌకికవ్యపదేశాజ్జాతకర్మాదిసంస్కారవిధానాచ్చేతి స్యాత్కస్యచిద్భ్రాంతిః, తామపనుదామః, న జీవస్యోత్పత్తిప్రళయౌ స్తః, శాస్త్రఫలసంబంధోపపత్తేః. శరీరానువినాశిని హి జీవే

---

౧౬. చరాచర—భావిత్వాత్. ఏవం తావత్తత్పదవాచ్యకారణనిర్ణయాయ భూతశ్రుతీనాం విరోధో నిరస్తః ఇదానీమాపాదసమాప్తేస్త్వంపదార్థశుద్ధ్యై జీవశ్రుతీనాం విరోధో నిరస్యతే ఇహ జీవో 'న జాయతే మ్రియత' ఇత్యాదిశ్రుతేర్జాతేష్టిశ్రాద్ధశాస్త్రేణ విరోధోఽస్తిన వేతి సందేహే విరోధోఽస్తీతి ప్రాప్తే లౌకికజన్మాదివ్యపదేశసహాయాజ్జాతేష్ట్యాదిశాస్త్రేణ జీవాజత్వాదిశ్రుతిర్బాధ్యత ఇతి పూర్వపక్షయతి—స్యాదితి. తథాచ కారణోత్పత్తిక్రమేణభూతోత్పత్తిక్రమస్య బాధాభావేఽపి జీవోత్పత్తిక్రమేణ బాధస్స్యాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగతిః. పూర్వపక్షే జీవబ్రహ్మైక్యాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి భేదః. చేతనజన్మాద్యుద్దేశేన చేతనస్య తస్య జన్మాంతరీయఫలసాధనం జాతకర్మాదిసంస్కారో విధీయతే తథా చోద్దేశ్యవిధేయయోర్మిథో విరోధే సతి 'విధేయావిరోధేనోద్దేశ్యం నేయ'మితి న్యాయాజ్జన్మాదికం దేహోపాధికం న స్వత ఇతి సిద్ధాంతయతి—తామిత్యాదినా. జీవాపేతం జీవేన త్యక్తం, ఇదం శరీరం, జన్మాదివ్యప

ఇత్థం పూర్వాధికరణేషు తత్పదార్థబ్రహ్మసిద్ధ్యై భూతకరణోత్పత్తిశ్రుతివిరోధో నిరస్తః. సంప్రతి ఆపాదసమాప్తేస్త్వంపదార్థశుద్ధ్యై జీవవిషయశ్రుతివిరోధో నిరస్యతే. తత్ర యథా పూర్వం కరణోత్పత్తిశ్రుత్యా భూతశ్రుతేరవిరోధ ఇత్యుక్తమ్, న తథేహ జీవోత్పత్తిశాస్త్రేణావిరోధః తదుత్పత్తౌ భూతోత్పత్తిక్రమభంగస్యావశ్యకత్వాదితి ప్రత్యుదాహరణావాంతరసంగత్యేదమాహ—

అత్ర 'న జీవో మ్రియతే' ఇతి జీవనిత్యత్వశాస్త్రస్య జీవోత్పత్తినాశనిమిత్తకజాతేష్ట్యాదిశాస్త్రేణ విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహే, దేవదత్తో జాతో మృతశ్చేతి లౌకికవ్యపదేశానుగృహీతజాతకర్మాదిశాస్త్రేణ విరోధోఽస్తీతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—యోఽయం లౌకికః తద్వ్యపదేశః తయోః జన్మమరణయోః వ్యపదేశః, సచరాచరవ్యపాశ్రయః స్థావరజంగమదేహవిషయో ముఖ్యః; జీవే తు భాక్తో గౌణః

శరీరాంతరగతేష్టానిష్టప్రాప్తిపరిహారార్థౌ విధిప్రతిషేధావనర్థకౌ స్యాతాం. శ్రూయతే చ 'జీవాపేతం వావ కిలేదం మ్రియత' ఇతి. నను లౌకికో జన్మమరణవ్యపదేశో జీవస్య దర్శితః. సత్యం దర్శితః, భాక్తస్త్వేష జీవస్య జన్మమరణవ్యపదేశః, కిమాశ్రయః పునరయం ముఖ్యో యదపేక్షయా భాక్త ఇతి, ఉచ్యతే.—చరాచరవ్యపాశ్రయః. స్థావరజంగమశరీరవిషయౌ జన్మమరణశబ్దౌ, స్థావరజంగమాని హి భూతాని జాయంతే చ మ్రియంతే చాతస్తద్విషయౌ జన్మమరణశబ్దౌ ముఖ్యౌ సంతౌ తత్స్థే జీవాత్మన్యుపచర్యేతే. తద్భావభావిత్వాత్. శరీరప్రాదుర్భావతిరోభావయోర్హి సతోర్జన్మమరణశబ్దౌ భవతః నాసతోః. న హి శరీరసంబంధాదన్యత్ర జీవో జాతో మృతో వా కేనచిదుపలక్ష్యతే. 'స వా అయం పురుషో జాయమానశ్శరీరమభిసంపద్యమానస్స ఉత్క్రామన్ మ్రియమాణ' ఇతి చ శరీరసంయోగవియోగనిమిత్తావేవ జన్మమరణశబ్దౌ దర్శయతి. జాతకర్మాదివిధానమపి దేహప్రాదుర్భావాపేక్షమేవ ద్రష్టవ్యం, అభావాజ్జీవప్రాదుర్భావస్య. జీవస్య పరస్మాదాత్మన ఉత్పత్తిర్వియదాదీనామివాస్తి నాస్తి వేత్యేతదుత్తరేణ సూత్రేణ వక్ష్యతి. దేహాశ్రయౌ తావజ్జీవస్య స్థూలావుత్పత్తిప్రళయౌ న స్త ఇత్యేతదనేన సూత్రేణావోచత్.

ఇతి దశమాధికరణమ్

దేశశ్చరాచరదేహవిషయో ముఖ్యః జీవే తు భాక్తో గౌణః ఔపాధికజన్మాదివిషయత్వాదుపాధిజన్మాదిభావే భావాదసత్యభావాదితి సూత్రార్థః. జీవస్యౌపాధికజన్మమృత్యోశ్శ్రుతిమప్యాహ—సవా ఇతి. జాయమానపదార్థమాహ—శరీరమితి. మ్రియమాణత్వం వ్యాచష్టే—ఉత్క్రామన్నితి. నన్వుత్తరత్ర జీవస్య జన్మాది నిరస్యతే అత్రాపి తన్నిరాసే పునరుక్తిరిత్యాశంక్యాహ—జీవస్యేతి. తదేవం జాతేష్ట్యాదిశాస్త్రస్యౌపాధికజన్మాదివిషయత్వాన్న జీవానాద్యనంతత్వశ్రుతివిరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి దశమాధికరణమ్.

స్యాత్, కుతః, జన్మమరణవ్యపదేశస్య తద్భావభావిత్వాత్ దేహోత్పత్తినాశాన్వయవ్యతిరేకానువిధాయిత్వాదిత్యర్థః. దేహప్రాదుర్భావాద్యపేక్షమేవ జాతకర్మాదివిధానమితి న తేన శాస్త్రేణ జీవనిత్యత్వశాస్త్రస్య విరోధ ఇతి భావః.

సూ. నాత్మాశ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చతాభ్యః. ౧౭.

అస్త్యాత్మా జీవాఖ్యశ్శరీరేంద్రియపంజరాధ్యక్షః కర్మఫలసంబంధీ స కిం వ్యోమాదివదుత్పద్యతే బ్రహ్మణః ? ఆహోస్విద్బ్రహ్మవదేవ నోత్పద్యత ఇతి శ్రుతివిప్రతిపత్తేర్విశయః కాసుచిచ్ఛ్రుతిష్వగ్నివిస్ఫులింగాదినిదర్శనైర్జీవాత్మనః పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిరామ్నాయతే, కాసుచిత్త్వవికృతస్యైవ పరస్య బ్రహ్మణః కార్యప్రవేశేన జీవభావో విజ్ఞాయతే న చోత్పత్తిరామ్నాయత ఇతి. తత్ర ప్రాప్తం తావదుత్పద్యతే జీవ ఇతి, కుతః, ప్రతిజ్ఞానుపరోధాత్. 'ఏకస్మిన్ విదితే సర్వమిదం విదిత' మితీయం ప్రతిజ్ఞా సర్వస్య వస్తుజాతస్య బ్రహ్మప్రభవత్వే సతి నోపరుధ్యేత, తత్త్వాంతరత్వే తు జీవస్య ప్రతిజ్ఞేయముపరుధ్యేత న చావికృతః పరమాత్మైవ జీవ ఇతి శక్యతే విజ్ఞాతుం, లక్షణభేదాత్. అపహతపాప్మత్వాదిధర్మకో హి పరమాత్మా, తద్విపరీతో

---

౧౭. నాత్మా శ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః. 'అగ్నేర్విస్ఫులింగవదేతస్మాత్పరమాత్మనస్సర్వే జీవాత్మానో వ్యుచ్చరంతీ'త్యాదిజీవోత్పత్తిశ్రుతీనాం 'సఏష ఇహ ప్రవిష్ట ఆనఖాగ్రేభ్యః అజ ఆత్మే'త్యాద్యనుత్పత్తిశ్రుతీనాం చ మిథో విరోధాత్సంశయే మాభూతాం దేహజన్మనాశయోర్జీవజన్మనాశౌ, దేహాంతరభోగ్యస్వర్గాదిహేతువిధ్యాద్యసంభవాత్. కల్పాద్యంతయోర్నభస ఇవ జీవస్య తౌ కిం న స్యాతాం తత్సంభవాదితి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షమాహ—తత్ర ప్రాప్తం తావదితి. ఫలం పూర్వవత్, ఉపరోధో బాధః. నన్వవికృతబ్రహ్మైవాత్ర ప్రవిష్టం జీవో న తత్త్వాంతరమితి ప్రతిజ్ఞాసిద్ధిస్తత్రాహ—న చేతి. జీవః పరస్మాద్భిన్నః, విరుద్ధధర్మవత్త్వాత్, భిన్నస్యావికారిత్వే ప్రతిజ్ఞాబాధ ఇతి తర్కోపేతవిభక్తత్వలింగానుగృహీతోత్పత్తిశ్రుతేర్బలీయస్త్వాత్ప్రవేశశ్రుతిర్జీవరూపవికారాత్మనా ప్రవిష్ట ఈశ్వర ఇతి వ్యాఖ్యేయేతి సము

ఇత్థం దేహోత్పత్తినాశయోః సతోః జీవస్య జన్మనాశౌ మా భూతామ్; కల్పాద్యంతయోః జీవస్య జన్మనాశౌ కిం న స్యాతామ్—ఇతి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

అత్రావికృతస్యైవ బ్రహ్మణో జీవభావేన ప్రవేశవాక్యస్య జీవస్య పరస్మాదాత్మనః 'సర్వ ఏత ఆత్మనో వ్యుచ్చరంతి' ఇత్యుత్పత్తివాదివాక్యేన విరోధోఽస్తి న

హి జీవః, విభాగాచ్చాస్య వికారత్వసిద్ధిః. యావాన్హి ఆకాశాదిః ప్రవిభక్తస్స సర్వో వికారః, తస్య చాకాశాదేరుత్పత్తిస్సమధిగతా జీవాత్మాపి పుణ్యాపుణ్యకర్మా సుఖదుఃఖభాక్ప్రతిశరీరం విభక్త ఇతి తస్యాపి ప్రపంచోత్పత్త్యవసరే ఉత్పత్తిర్భవితుమర్హతి. అపిచ యథాగ్నేః క్షుద్రా విస్ఫులింగా వ్యుచ్చరంత్యేవమేవాస్మాదాత్మనస్సర్వే ప్రాణా ఇతి ప్రాణాదేర్భోగ్యజాతస్య సృష్టిం శిష్ట్వా సర్వ ఏవాత్మానో వ్యుచ్చరంతీతి భోక్తౄణామాత్మనాం పృథక్సృష్టిం శాస్తి. యథా సుదీప్తాత్పావకాద్విస్ఫులింగాస్సహస్రశః ప్రభవంతి సరూపా స్తథాక్షరాద్వివిధాస్సోమ్య భావాః ప్రజాయంతే తత్ర చైవాపియంతీతి చ జీవాత్మనాముత్పత్తిప్రలయావుచ్యేతే సరూపవచనాత్. జీవాత్మానో హి పరమాత్మనా సరూపా భవంతి చైతన్యయోగాత్. న చ క్వచిదశ్రవణమన్యత్ర శ్రుతం వారయితుమర్హతి, శ్రుత్యంతరగతస్యాప్యవిరుద్ధస్యాధికస్యార్థస్య సర్వత్రోపసంహర్తవ్యత్వాత్. ప్రవేశశ్రుతిరప్యేవం సతి వికారభావాపత్త్యైవ వ్యాఖ్యాతవ్యా 'తదాత్మానగ్ స్వయమకురుతే'త్యాదివత్ తస్మాదుత్పద్యతే జీవ ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః-నాత్మా జీవ ఉత్పద్యత ఇతి కస్మాత్, అశ్రుతేః, న హ్యస్యోత్పత్తిప్రకరణే శ్రవణమస్తి భూయస్సు ప్రదేశేషు. నను క్వచిదశ్రవణమన్యత్ర శ్రుతం న వారయతీత్యుక్తం, సత్యముక్తం. ఉత్పత్తిరేవ త్వస్య న సంభవతీతి వదామః. కస్మాత్ నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః. చశబ్దాదజత్వాదిభ్యశ్చ. నిత్యత్వం హ్యస్య శ్రుతిభ్యోఽవగమ్యతే, తథాజత్వమవికారిత్వమవికృతస్యైవ బ్రహ్మణో జీవాత్మనావస్థానం బ్రహ్మాత్మతా చేతి. న చైవం రూపస్యోత్పత్తిరుపపద్యతే. తాః కాః శ్రుతయః

దాయార్థః. సరూపా ఇతి. దృష్టాంతశ్రుతేర్భావా జీవా ఇతి నిశ్చీయతే. నను 'ఆత్మన ఆకాశస్సంభూతః' ఇత్యాదౌ జీవస్యోత్పత్త్యశ్రవణాదనుత్పత్తిస్తత్రాహ—న చేతి. ఏవం వికారత్వే సతి వికారప్రపంచాత్మనా స్వాత్మానమకురుతేతివదవికారజీవాత్మనా ప్రవేశ ఇత్యర్థః. అజత్వాదీతి శ్రుతిః కల్పమధ్యే జీవస్యానుత్పత్త్యాది విషయా, తత్త్వమస్యాదిశ్రుతిశ్చ మృద్ఘట ఇత్యభేదవాక్యవద్వ్యాఖ్యేయేతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి—ఏవ

వేతి సందేహే, అస్తీతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఆత్మా జీవః నోత్పద్యతే. కుతః

'న జీవో మ్రియతే' 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమృతోఽభయో బ్రహ్మ' 'న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిత్' 'అజో నిత్యశ్శాశ్వతోఽయం పురాణః' 'తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్' 'అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి' 'స ఏష ఇహ ప్రవిష్ట ఆనఖాగ్రేభ్యః' 'తత్త్వమసి' 'అహం బ్రహ్మాస్మి' 'అయమాత్మా బ్రహ్మ సర్వానుభూః' ఇత్యేవమాద్యా నిత్యత్వవాదిన్యశ్శ్రుతయో జీవస్యోత్పత్తిం ప్రతిబధ్నంతి. నను ప్రవిభక్తత్వాద్వికారో వికారత్వాచ్చోత్పద్యేత ఇత్యుక్తమ్. అత్రోచ్యతే—నాస్య ప్రవిభాగస్స్వతోఽస్తి, 'ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢస్సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాంతరాత్మే'తి శ్రుతేః, బుద్ధ్యాద్యుపాధినిమిత్తం త్వస్య ప్రవిభాగప్రతిభానమాకాశస్యేవ ఘటాదిసంబంధనిమిత్తమ్. తథాచ శాస్త్రం 'స వా అయమాత్మా బ్రహ్మ విజ్ఞానమయో మనోమయః ప్రాణమయశ్చక్షుర్మయశ్శ్రోత్రమయః' ఇత్యేవమాది బ్రహ్మణ ఏవావికృతస్య సతోఽప్యేకస్యానేకబుద్ధ్యాదిమయత్వం దర్శయతి. తన్మయత్వం చాస్య తద్వివిక్తస్వరూపానభివ్యక్త్యా తదుపరక్తస్వరూపత్వం స్త్రీమయో జాల్మ ఇత్యాదివద్ద్రష్టవ్యమ్. యదపి క్వచిదస్యోత్పత్తిప్రళయశ్రవణం తదప్యత ఏవోపాధి సంబంధాన్నేతవ్యమ్. ఉపాధ్యుత్పత్త్యాస్యోత్పత్తిస్తత్ప్రళయేన చ ప్రళయ ఇతి. తథాచ దర్శయతి 'ప్రజ్ఞానఘన ఏవైతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ

మితి. ధర్మివత్స్వతో విభాగో వా హేతురౌపాధికో వా? నాద్యః అసిద్ధేరిత్యాహ—అత్రోచ్యతే-నాస్యేతి. ద్వితీయే జీవస్య న స్వతో వికారత్వసిద్ధిః అప్రయోజకత్వాదిత్యాహ—బుద్ధ్యాదీతి. ఔపాధికభేదే మానమాహ—తథా చేతి. మయటో వికారార్థత్వమాశంక్యాహ—తన్మయత్వం చేతి. జాల్మః కామజడః స్త్రీపరతంత్రః - స్త్రీమయ ఇతివజ్జీవస్య స్వరూపాజ్ఞానాద్బుద్ధ్యాదిపరతంత్రత్వేన భేదకర్తృత్వాదిభాక్త్వావత్ప్రాచుర్యార్థమయట్ప్రయోగ ఇత్యర్థః. లింగం నిరస్య తదనుగ్రాహ్యాశ్రుతేర్గతిమాహ—యదపీతి. జీవస్యౌపాధికజన్మనాశయోశ్శ్రుతిమాహ—తథేతి. ఏతేభ్యో దేహాత్మనా పరిణతేభ్యో భూతేభ్యః సముత్థాయ జనిత్వా తాన్యేవలీయమానాన్యనుప

అశ్రుతేః ఉత్పత్తిప్రకరణేషు జీవోత్పత్తేరశ్రుతేః, తాభ్యః 'స వా ఏష మహానజ

తాన్యేవానువినశ్యతి న ప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీ’తి. తథోపాధిప్రళయపవాయం నాత్మప్రళయ ఇత్యేదపి, అత్రైవ ‘మాభగవాన్మోహాంతమాపీపదన్నవా అహమిమం విజానామి నప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీ’తి ప్రశ్నపూర్వకం ప్రతిపాదయతి ‘న వా అరేఽహం మోహం బ్రవీమ్యవినాశీవా అరేఽయమాత్మానుచ్ఛిత్తిధర్మా మాత్రాఽసంసర్గస్త్వస్య భవతీ’తి ప్రతిజ్ఞానుపరోధోఽప్యవికృతస్యైవ బ్రహ్మణో జీవభావాభ్యుపగమాత్. లక్షణభేదోఽప్యనయో రుపాధినిమిత్త ఏవ. ‘అతఊర్ధ్వం విమోక్షాయైవ బ్రూహీ’తి’ చ ప్రకృతస్యైవ విజ్ఞానమయస్యా నస్సర్వసంసారధర్మ ప్రత్యాఖ్యానేన పరమాత్మభావప్రతిపాదనాత్. తస్మాన్నైవాత్మోత్పద్యతే ప్రవిలీయతేవేతి. ఇత్యేకాదశాధికరణమ్.

శ్చాద్వినశ్యతి ప్రేత్యోపాధికమరణానంతరం సంజ్ఞా నాస్తీత్యర్థః. నను ప్రజ్ఞానఘనస్సంజ్ఞా నాస్తీతి చ విరుద్ధమిత్యతఆహ—తథేతి. ఉపాధిలయాద్విశేషవిజ్ఞానాభావ ఏవ సంజ్ఞాభావో నాత్మస్వరూపవిజ్ఞానాభావ ఇత్యుత్తరం ప్రతిపాదయతి శ్రుతిరిత్యన్వయః. అత్రైవాత్మని విజ్ఞానఘనే ప్రేత్య సంజ్ఞా నాస్తీత్యుక్త్వా మాం మోహాంతం మోహమధ్యం భ్రాంతిమాపీపదదాపాదితవానిమమర్థం న జానామి బ్రూహి తద్వ్యాఖ్యార్థమితిమైత్రేయ్యాః ప్రశ్నార్థః. మునిరాహ—న వా ఇతి. మోహం మోహకరం వాక్యం, ఉచ్ఛిత్తిః పూర్వావస్థానాశో ధర్మోఽస్యేత్యుచ్ఛిత్తిధర్మా పరిణామీ న నేత్యనుచ్ఛిత్తిధర్మా అపరిణామీ, తస్మాదవినాశీత్యర్థః, తర్హి న ప్రేత్య సంజ్ఞేతి కథముక్తం తత్రాహ—మాత్రేతి. మాత్రాభిర్విషయైరసంసర్గాత్తథోక్తమిత్యర్థః. బింబప్రతిబింబయోరివ విరుద్ధధర్మభేదోఽధ్యస్త ఇత్యత్ర హేతుమాహ—అత ఊర్ధ్వమితి. జీవస్య వికారిత్వే ముక్త్యయోగాత్తత్త్వమసీతి వాక్యమఖండార్థమితి వక్తవ్యం, తథాచ ఫలవత్ప్రధానవాక్యాపేక్షితజీవనిత్యత్వశ్రుతీనాం బలవత్త్వాదుత్పత్త్యాదికమధ్యస్తమనువదంత్యుత్పత్త్యాదిశ్రుతయఇత్యవిరోధ ఇతి సిద్ధమ్. ఇత్యేకాదశాధికరణమ్.

ఆత్మా...’ ‘అజో నిత్యః...’ ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యో జీవస్య నిత్యత్వావగమాచ్చేత్యర్థః. ఔపాధికజన్మాలంబనం జీవజనివాక్యమితి న తేన ప్రవేశవాక్యస్య విరోధ ఇతి భావః.

సూ. జ్ఞోఽత ఏవ. ౧౮.

స కిం కాణభుజానామివాగంతుకచైతన్యస్స్వతోఽచేతనః? ఆహోస్విత్సాంఖ్యానామివ నిత్యచైతన్యస్వరూప ఏవేతి వాదివిప్రతిపత్తేస్సంశయః. కిం తావత్ప్రాప్తమ్. ఆగంతుకమాత్మనశ్చైతన్యమాత్మమనస్సంయోగజమగ్నిఘటసంయోగజరోహితాదిగుణవదితి ప్రాప్తమ్. నిత్యచైతన్యత్వే హి సుప్తమూర్ఛితగ్రహావిష్టానామపి చైతన్యం స్యాత్, తే పృష్టాస్సంతో న కించిద్వయమచేతయామహీతి జల్పంతి. స్వస్థాశ్చ చేతయమానా దృశ్యంతే, తతః కాదాచిత్కచైతన్యత్వాదాగంతుకచైతన్య ఆత్మేత్యేవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే—జ్ఞః నిత్యచైతన్యోఽయమాత్మా, అత ఏవ యస్మాదేవ నోత్పద్యతే పరమేవ బ్రహ్మావికృతముపాధిసంపర్కాజ్జీవభావేనావతిష్ఠతే. పరస్య హి బ్రహ్మణశ్చై

---

౧౮. జ్ఞోఽత ఏవ. 'ఆత్మైవ స్యాజ్జ్యోతి'రిత్యాద్యాత్మస్వప్రకాశత్వశ్రుతీనాం 'పశ్యంశ్చక్షుశ్శృణ్వఞ్ఛ్రోత్ర' మిత్యనిత్యజ్ఞానవత్త్వశ్రుతిభిర్విరోధోఽత్ర నిరస్యతే అస్యలోకస్య చక్షుర్ద్రష్టా శ్రోత్రం శ్రోతేత్యర్థః. ప్రాగుక్తజీవానుత్పత్తిం హేతుమాదాయ స్వప్రకాశత్వసాధనాద్ధేతుసాధ్యభావస్సంగతిః. అనుత్పత్తౌ హి స్వప్రకాశం బ్రహ్మైవోపహితం జీవ ఇతి జీవస్య స్వప్రకాశతా సిద్ధ్యతి. నచైవంగతార్థతా, అనుత్పన్నస్యాపి జీవస్య స్వప్రకాశత్వే జ్ఞానసాధనవైయర్థ్యమితి తర్కసహితానిత్యజ్ఞానశ్రుతిబలేన స్వప్రకాశత్వశ్రుతేర్బాధ్యతయా బ్రహ్మాన్యత్వశంకాయాం తదైక్యయోగ్యతాయై స్వప్రకాశత్వస్యాత్ర సాధనాత్, తథాచ పూర్వపక్షే జీవస్య బ్రహ్మైక్యాయోగ్యతా సిద్ధాంతే తద్యోగ్యతేత్యాపాదసమాప్తేః ఫలమవగంతవ్యం. ఇష్టాపత్తిం నిరాచష్టే—తే పృష్టా ఇతి. సాధనాధీనజ్ఞానత్వాన్న స్వప్రకాశో జీవో వ్యతిరేకేణేశ్వరవదిత్యాహ—తతః కాదాచిత్కేతి. యథాశ్రుతే భాష్యే హేతోస్సాధ్యావిశేష ఇతి మంతవ్యమ్. అతో జీవస్య స్వప్రకాశత్వశ్రుతిర్బాధ్యేతి ప్రాప్తే సిద్ధాంత

పూర్వసిద్ధజీవానుత్పత్తిముపజీవ్య ఉత్తరసిద్ధాంతోత్థానాత్ హేతుహేతుమద్భావసంగత్యేదమాహ—

అత్ర 'ఆత్మైవాస్య జ్యోతిః' ఇత్యాదిస్వయంజ్యోతిష్ట్వశ్రుతేః 'పశ్యంశ్చక్షుః' ఇత్యాద్యాగంతుకజ్ఞానవత్త్వశ్రుత్యా విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహే,

తన్యస్వరూపత్వమామ్నాతం 'విజ్ఞానమానందం బ్రహ్మ సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ అనంతరోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘనఏవే' త్యాదిషు. శ్రుతిషు. తదేవ చేత్పరం బ్రహ్మ జీవ స్తస్మాజ్జీవస్యాపి నిత్యచైతన్యస్వరూపత్వమగ్న్యౌష్ణ్యప్రకాశవదితి గమ్యతే. విజ్ఞానమయప్రక్రియాయాం చ శ్రుతయో భవంతి 'అసుప్తస్సుప్తానభిచాకశీతీ'త్యత్ర 'అయం పురుషస్స్వయంజ్యోతిర్భవతి న హి విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యత'ఇత్యేవంరూపాః. అథ 'యో వేదేదం జిఘ్రాణీతి 'స ఆత్మే'తి చ సర్వైః కరణద్వారైరిదం వేదేదం వేదేతి విజ్ఞానేనానుసంధానాత్తద్రూపత్వసిద్ధిః, నిత్యస్వరూపచైతన్యత్వే ఘ్రాణాద్యానర్థక్యమితి చేన్న, గంధాదివిషయవిశేషపరిచ్ఛేదార్థత్వాత్. తథాహి దర్శయతి—'గంధాయ ఘ్రాణ'మిత్యాది. యత్తు సుప్తాదయో న చేతయంత ఇతి తస్య శ్రుత్యైవ పరిహారోఽభిహితః. సుషుప్తం ప్రకృత్య 'యద్వై తన్న పశ్యతి పశ్యన్వై తన్న పశ్యతి న హి ద్రష్టుర్దృష్టేర్విపరిలోపో విద్యతేఽవినాశిత్వాన్నతు తద్ద్వితీయమస్తి తతోఽన్యద్విభక్తం యత్పశ్యే'దిత్యా

యతి—ఏవమితి. చేచ్ఛబ్దో నిశ్చయార్థః. న కేవలం స్వప్రకాశబ్రహ్మాభేదాజ్జీవస్య స్వప్రకాశతా కింతు శ్రుతితోఽపీత్యాహ—విజ్ఞానమయేతి. యోఽయం విజ్ఞానమయ ఇతి ప్రకరణఇత్యర్థః. అసుప్తస్స్వయంభాసమానఏవాత్మా, సుప్తాన్ సుప్తవ్యాపారాన్వాగాదీన్, అభిలక్ష్య చాకశీతి స్వప్నార్థాన్పశ్యతీతి యావత్. అత్ర స్వప్నే విజ్ఞాతుర్బుద్ధిసత్త్వస్య సాక్షిణో విజ్ఞాతేర్వినాశో నాస్తీత్యర్థః. ఘ్రాణాదిజన్యగంధాదిజ్ఞానానుసంధానసిద్ధయే ఆత్మనో జ్ఞానరూపత్వం వాచ్యమితి శ్రుత్యంతరేణాహ—అథేతి. ఆత్మనో నిత్యచిద్రూపత్వేఽపి స్వతోఽసంగతయా గంధాద్యసంబంధాత్తత్సంబంధఘటనాత్మకవృత్త్యర్థాని జ్ఞానసాధనానీతి న తేషాం వైయర్థ్యమిత్యాహ—నగంధేతి. పరిచ్ఛేదో వృత్తిః గంధాయ తద్గోచరాంతఃకరణవృత్తయ ఇత్యర్థః. సుప్త్యాద్యవస్థాయామాత్మసత్త్వేఽపి చైతన్యాభావాన్నాత్మాచిద్రూపఇత్యుక్తం దూషయతి—యత్త్వితి. తత్ తదా సుప్తౌ నపశ్యతీతి యత్తత్పశ్యన్నేవాలుప్తజ్ఞానఏవ సన్న పశ్యతీత్యత్ర, హేతుః—నహీతి. నాశాయోగ్యత్వాదిత్యర్థః. కిమితి న పశ్యతీత్యతఆహ—

1. వృత్తేస్సాధనాధీనతోక్త్యా స్వరూపజ్ఞానస్య సాధనాధీనత్వం హేతురసిద్ధః

1గ్యః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—జీవో జ్ఞః స్వయంజ్యోతిఃస్వరూపః. కుతః అతః

దినా. ఏతదుక్తం భవతి. విషయాభావాదియమచేతయమానతా న చైతన్యాభావాదితి. యథా వియదాశ్రయస్య ప్రకాశస్య ప్రకాశ్యాభావాదనభివ్యక్తిర్న స్వరూపాభావాత్తద్వత్. వైశేషికాదితర్కాశ్చ శ్రుతివిరోధే ఆభాసీభవతి తస్మాన్నిత్యచైతన్యస్వరూప ఏవాత్మేతి నిశ్చినుమః ఇతి ద్వాదశాధికరణమ్.

సూ. ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనామ్. ౧౯.

ఇదానీం తు కిం పరిమాణో జీవ ఇతి చిన్త్యతే, కిమణుపరిమాణః? ఉత మధ్యమపరిమాణః? ఆహోస్విన్మహత్పరిమాణ ఇతి?. నను చ

ఇత్యుక్తం, సాధనవైయర్థ్యతర్కోఽపి నిరస్తః, శృణ్వన్నిత్యాద్యనిత్యజ్ఞానప్రతిపాదకశ్రుతీనాం వృత్తివిషయత్వం వ్యాఖ్యాతం, ఆత్మా న జ్ఞానం, ద్రవ్యత్వాదిత్యాదితర్కాశ్చాగమబాధితాః ఫలవత్ప్రధానవాక్యాపేక్షితస్య స్వప్రకాశత్వాగమస్య బలవత్త్వాత్. కించ నిరవయవస్యాత్మనో మనస్సంయోగాన్నానిత్యజ్ఞానగుణతా సమవాయాభావాచ్చ న స్వసమవేతజ్ఞానవేద్యతా కర్మకర్తృత్వవిరోధాచ్చ. కించ జ్ఞానత్వస్యైకవృత్తిత్వే లాఘవాదాత్మైవ జ్ఞానం వృత్తేశ్చ మనఃపరిణామత్వశ్రుత్యా 'కామస్సంకల్పః' ఇత్యాద్యయా జడత్వాన్నాస్మాకం జ్ఞానద్వైవిధ్యగౌరవమిత్యనవద్యమాత్మనస్స్వప్రకాశత్వమితి సిద్ధమ్.

ఇతి ద్వాదశాధికరణమ్.

౧౯. స్వప్రకాశత్వాదాత్మస్వరూపాదీషద్బహిష్ఠం పరిమాణమాశ్రయాశ్రయత్వేనాన్తర్బహిర్భావేన వా సంగత్యా విచారయతి—ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనామితి. విషయసంశయౌ దర్శయతి—ఇదానీమితి. నాత్మాశ్రుతేరిత్యాదినా గతార్థత్వమస్యాశంక్యాత్మాణుత్వశ్రుతీనాం మహత్త్వశ్రుతీనాం చావిరోధప్రదర్శనాయాస్యాధికరణస్యారంభ ఇత్యాహ—నన్విత్యాదినా. న కేవలం శ్రుతోత్క్రాన్త్యాద్యనుప

ఏవ అనుత్పత్తిమత్త్వాదేవేత్యర్థః. 'పశ్యంశ్చక్షుః' ఇత్యాదిశ్రుతిః ఆగన్తుకవృత్త్యభిప్రాయేతి న తయా స్వయంజ్యోతిష్ట్వశ్రుతేర్విరోధ ఇతి భావః.

ఇత్థం జీవస్య బ్రహ్మాభేదయోగ్యతాయై నిత్యత్వం స్వప్రకాశత్వం చాభిధాయ, అధునా స్వప్రకాశత్వాదివత్ బహిష్ఠమపరిచ్ఛిన్నత్వమణుత్వనిరాసేన సాధయతీత్యాన్తరబహిర్భావసంగత్యేదమాహ—

అత్ర 'సర్వవ్యాపీ' ఇతి సర్వగతత్వశ్రుతేః 'ఏషోఽణురాత్మా' ఇత్యణుత్వ

నాత్మోత్పద్యతే నిత్యచైతన్యశ్చాయమిత్యుక్తం, అతశ్చ పర ఏవాత్మా జీవ ఇత్యాపతతి, పరస్య చాత్మనోఽనంతత్వమామ్నాతమ్, తత్ర కుతో జీవస్య పరిమాణచింతావతార ఇతి, ఉచ్యతే-సత్యమేతత్, ఉత్క్రాంతిగత్యాగతిశ్రవణాని తు జీవస్య పరిచ్ఛేదం ప్రాపయంతి, స్వశబ్దేన చాస్య క్వచిదణుపరిమాణత్వమామ్నాయతే, తస్య సర్వస్యానాకులత్వోపపాదనాయాయమారంభః. తత్ర ప్రాప్తం తావదుత్క్రాంతిగత్యాగతీనాం శ్రవణాత్పరిచ్ఛిన్నోఽణుపరిమాణో జీవ ఇతి, ఉత్క్రాంతిస్తావత్. 'స యదాస్మాచ్ఛరీరాదుత్క్రామతి సహైవైతైస్సర్వైరుత్క్రామతీ'తి. గతిరపి 'యే వై కేచాస్మాల్లోకాత్ప్రయంతి చంద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛంతీ'తి, ఆగతిరపి 'తస్మాల్లోకాత్పునరేత్యస్మై లోకాయ కర్మణ'ఇతి, ఆసాముత్క్రాంతిగత్యాగతీనాం శ్రవణాత్పరిచ్ఛిన్నస్తావజ్జీవ ఇతి ప్రాప్నోతి, న హి విభోశ్చలనమవకల్పత ఇతి. సతి చ పరిచ్ఛేదే శారీరపరిమాణత్వస్యార్హతపరీక్షాయాం నిరస్తత్వాదణురాత్మేతి గమ్యతే.

సూ. స్వాత్మనా చోత్తరయోః. ౨౦.

ఉత్క్రాంతిః కదాచిదచలతోఽపి గ్రామస్వామ్యనివృత్తివద్దేహా

పత్త్యాత్మనోఽణుత్వం కిం త్వేషోఽణురాత్మేతి శ్రుత్యాపీత్యాహ—స్వశబ్దేనేతి. పూర్వ
పక్షే జీవస్యాణుత్వాద్బ్రహ్మైక్యాసిద్ధిః సిద్ధాంతేన తత్సిద్ధిరితి. మత్వా సూత్రం
వ్యాకుర్వన్పూర్వపక్షమాహ—తత్ర ప్రాప్తమిత్యాదినా. శ్రుతేరణురిత్యుత్తరసూత్రం
పూరితం, ఉత్క్రాంతిశ్రూయత ఇతి శేషః. సముమూర్షుర్జీవః ఏతైర్బుద్ధ్యాదిభిః తస్మా
చ్చంద్రలోకాత్ ఇమం లోకం ప్రతి కర్మ కర్తుమాయాతీత్యర్థః.

౨౦. ఉత్క్రాంతిరాత్మనో దేహాన్నిర్గమో న భవతి యేనాణుత్వం స్యాత్ కింతు స్వామిత్వనివృత్తిరితి కేచిత్ తదంగీకృత్యాప్యణుత్వమావశ్యకమిత్యాహ—స్వాత్మనేతి. ఉత్క్రాంతేరుత్తరయోర్గత్యాగత్యోస్స్వాత్మనా కర్త్రా సంబంధాదణుత్వ

శ్రుత్యా విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహః, అస్తీతి పూర్వః పక్షః. కస్మాత్, జీవస్య 'అస్మాచ్ఛరీరాదుత్క్రామతి' 'చంద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛంతి' 'తస్మాల్లోకాత్పునరేతి' ఇత్యుత్క్రాంతిగత్యాగతీనాం శ్రవణాత్ అణుర్జీవః. అతోఽస్తి విరోధ

స్వామ్యనివృత్త్యా కర్మక్షయేణావకల్పేత, ఉత్తరే తు గత్యాగతీ నాచలతస్సంభవతః, స్వాత్మనా హి తయోస్సంబంధో భవతి, గమేః కర్తృక్రియాత్వాత్. అమధ్యమపరిమాణస్య చ గత్యాగతీ అణుత్వ ఏవ సంభవతః. సత్యోశ్చ గత్యాగత్యోరుత్క్రాంతిరప్యపసృప్తిరేవ దేహాదితి ప్రతీయతే, నహ్యనపసృప్తస్య దేహాద్గత్యాగతీ స్యాతామ్. దేహప్రదేశానాం చోత్క్రాంతావపాదానత్వవచనాత్ 'చక్షుష్టో వా మూర్ధ్నో వాన్యేభ్యో వా శరీరదేశేభ్యః' ఇతి. 'స ఏతాస్తేజోమాత్రాస్సమభ్యాదదానో హృదయమేవాన్వవక్రామతి శుక్రమాదాయ పునరేతి స్థాన'మితి చాంతరేఽపి శరీరే శారీరస్య గత్యాగతీ భవతస్తస్మాదప్యస్యాణుత్వసిద్ధిః.

సూ. నాణురతచ్ఛ్రుతేరితి చేన్నేతరాధికారాత్. ౨౧.

అథాపి స్యాన్నాణురయమాత్మా, కస్మాత్, అతచ్ఛ్రుతేః, అణు

మితి సూత్రయోజనా, పాకానాశ్రయస్య వక్తృత్వవద్గత్యనాశ్రయస్యాపి గంతృత్వోక్తిః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—గమేరితి. గమనస్య కర్తరి సంయోగవిభాగరూపాతిశయహేతుత్వాత్కర్తృక్రియాత్వం లోకసిద్ధమిత్యర్థః. జీవోఽణురమధ్యమపరిమాణత్వే సతి గతిమత్త్వాత్పరమాణువదిత్యాహ—అమధ్యమేతి. అంగీకారం త్యజతి—సత్యోశ్చేతి. న స్వామ్యనివృత్తిమాత్రముత్క్రాంతిరిత్యర్థః. దేహాన్నిర్గమ ఏవోత్క్రాంతిరిత్యత్ర లింగాంతరమాహ—దేహప్రదేశానామితి. అపాదానత్వమవధిత్వం అన్యేభ్యో ముఖాదిభ్యః ఏష ఆత్మా నిష్క్రామతీతి శేషః, కించ దేహమధ్యేఽపి జీవస్య గత్యాగతిశ్రుతేరణుత్వమిత్యాహ—స ఇతి. ఇంద్రియాణి గృహీత్వా స్వాపాదౌ హృదయం స జీవో గచ్ఛతి శుక్రం ప్రకాశమింద్రియగ్రామమాదాయ పునర్జాగరితస్థానమాగచ్ఛతీత్యర్థః.

౨౧. ఇతరాధికారాద్బ్రహ్మప్రకరణాత్. నను మహత్త్వశ్రుతేః కథం పర

ఆపి చ—

యద్యప్యుత్క్రాంతిర్దేహస్వామ్యనివృత్తిరూపా విభుత్వే సంభవతి, తథాపి ఉత్తరయోః గత్యాగత్యోః స్వాత్మనా జీవాత్మనా సంబద్ధత్వాత్తే ఆత్మనోఽణుత్వే సంభవత ఇత్యర్థః.

త్వవిపరీతపరిమాణశ్రవణాదిత్యర్థః. 'సవా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్యః సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే' త్యేవంజాతీయకా హి శ్రుతిరాత్మనోఽణుత్వే విప్రతిషిధ్యేతేతి చేన్నైష దోషః. కస్మాత్, ఇతరాధికారాత్. పరస్యహ్యాత్మనః ప్రక్రియాయామేషా పరిమాణాంతరశ్రుతిః, పరస్యైవాత్మనః ప్రాధాన్యేన వేదాంతేషు వేదితవ్యత్వేన ప్రకృతత్వాత్ 'విరజః పర ఆకాశా' దిత్యేవంవిధాచ్చ పరస్యైవాత్మనస్తత్ర తత్ర విశేషాధికారాత్. నను 'యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వి'తి శారీర ఏవ మహత్త్వసంబంధిత్వేన ప్రతినిర్దిశ్యతే. శాస్త్రదృష్ట్యాత్వేష నిర్దేశో వామదేవవద్ద్రష్టవ్యః, తస్మాత్ప్రాజ్ఞవిషయత్వాత్పరిమాణాంతరశ్రవణస్య జీవస్యాణుత్వం విరుధ్యతే.

సూ. స్వశబ్దోన్మానాభ్యాం చ. ౨౨.

ఇతశ్చాణురాత్మా-యతస్సాక్షాదేవాస్యాణుత్వవాచీ శబ్దశ్శ్రూ

ప్రకరణస్థత్వమిత్యత ఆహ—పరస్యైవేతి. యా వేదాంతశ్రుతిస్సా పరప్రకరణస్థేత్యుత్సర్గాత్తస్యాస్తత్స్థత్వం బ్రహ్మారభ్యాధీతత్వాచ్చేత్యాహ—విరజ ఇతి. నిర్దోష ఇత్యర్థః. విజ్ఞానమయశ్రుత్యా ప్రకరణం బాధితమితి శంకతే—నన్వితి. అణోర్జీవస్య బ్రహ్మణా భేదాభేదాంగీకారాచ్ఛాస్త్రీయాభేదదృష్ట్యా మహత్త్వోక్తిర్యథా వామదేవస్యాహం మనురితి సర్వాత్మత్వోక్తిరిత్యవిరోధమాహ—శాస్త్రేతి.

౨౨. ఏవముత్క్రాంత్యాదిశ్రుత్యాణుత్వమనుమితం, తత్ర శ్రుతిమప్యాహ-స్వశబ్దేతి. వాలాగ్రాదుద్ధృతశ్శతతమోభాగస్తస్మాదప్యుద్ధృతశ్శతతమో భాగో జీవః

తర్హి సర్వగతత్వశ్రుతివిరోధ ఇత్యాశంక్య సమాధత్తే—

నాయం జీవోఽణుః అతచ్ఛ్రుతేః అనణుత్వశ్రుతేః 'సర్వవ్యాపీ' ఇత్యాదినా సర్వగతత్వశ్రుతేరితి చేత్, న; ఇతరాధికారాత్ ఇతరస్య బ్రహ్మణః సర్వేషు వేదాంతేషు ప్రధానతయా జ్ఞేయత్వేన ప్రకృతత్వాత్ తస్యైవ సర్వగతత్వశ్రుతిః, న జీవస్యేత్యర్థః.

జీవస్యాప్యణుత్వశ్రుతిరస్తీత్యాహ—

'ఏషోఽణురాత్మా' ఇతి స్వస్యాణుత్వస్య వాచకః ఏతచ్ఛబ్దః; 'వాలాగ్రశత

యతే 'ఏషోఽణురాత్మా చేతసా వేదితవ్యో యస్మిన్ప్రాణః పంచధా సంవివేశే'తి, ప్రాణసంబంధాచ్చ జీవ ఏవాయమణురభిహిత ఇతి గమ్యతే. తథా చోన్మానమపి జీవస్యాణిమానం గమయతి 'వాలాగ్రశతభాగస్య శతధా కల్పితస్య తు, భాగో జీవస్స విజ్ఞేయః' ఇతి 'ఆరాగ్రమాత్రో హ్యవరోఽపి దృష్ట' ఇతి చోన్మానాంతరం. నన్వణుత్వే సత్యేకదేశస్థస్య సకలదేహగతోపలబ్ధిర్విరుధ్యతే, దృశ్యతే చ జాహ్నవీహ్రదనిమగ్నానాం సర్వాంగశైత్యోపలబ్ధిర్నిదాఘసమయే చ సకలశరీరపరితాపోపలబ్ధిరిత్యత ఉత్తరం పఠతి.

సూ. అవిరోధశ్చందనవత్. ౨౩.

యథా హి హరిచందనబిందుశ్శరీరైకదేశసంబద్ధోఽపి సన్సకలదేహవ్యాపినమాహ్లాదం కరోతి, ఏవమాత్మాపి దేహైకదేశస్థస్సకలదేహవ్యాపినీముపలబ్ధిం కరిష్యతి, త్వక్సంబంధాచ్చాస్య సకలశరీరగతా వేదనా న విరుధ్యతే, త్వగాత్మనోర్హి సంబంధః కృత్స్నాయాం త్వచి వర్తతే, త్వక్చ కృత్స్నశరీరవ్యాపినీతి.

ఇత్యుద్ధృత్య మానమున్మానమత్యంతాల్పత్వమిత్యర్థః. వాలః కేశః, తోత్రప్రోతాయశ్శలాకాగ్రమారాగ్రం, తస్మాదుద్ధృతా మాత్రా మానం యస్య స జీవస్తథా.

౨౩. ఆత్మసంయుక్తాయాస్త్వచో దేహవ్యాపిస్పర్శోపలబ్ధికరణస్య మహిమ్నాత్మనో వ్యాపికార్యకారిత్వమవిరుద్ధం. త్వగాత్మనోరితి. సంబంధస్య త్వగవయవనిష్ఠత్వాదవయవినశ్చైకత్వాదాత్మసంయోగస్య కృత్స్నత్వఙ్నిష్ఠతేత్యర్థః.

భాగస్య' ఇత్యాది ఉన్మానమ్; ఉద్ధృత్య సర్వేభ్యః స్థూలపరిమాణేభ్యః మానమ్ ఉన్మానమ్, అత్యంతాపకృష్టపరిమాణమితి యావత్; తాభ్యాం జీవోఽణురేవేత్యర్థః.

నను ఆత్మనోఽణుత్వే జాహ్నవీతోయనిమగ్నస్య దేహవ్యాపిశైత్యోపలబ్ధివిరోధ ఇత్యత ఆహ—

యథా చందనబిందుః శరీరైకదేశస్థః శరీరవ్యాపి సుఖం జనయతి, తథా జీవోఽపి దేహవ్యాపినం శైత్యాద్యుపలమ్భం కరిష్యతీత్యవిరోధ ఇతర్థః.

సూ. అవస్థితివైశేష్యాదితిచేన్నాభ్యుపగమాద్ధృది హి. ౨౪.

అత్రాహ యదుక్తమవిరోధశ్చందనవదితి తదయుక్తం, దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయోరతుల్యత్వాత్, సిద్ధేహ్యాత్మనో దేహైకదేశస్థత్వే చందనదృష్టాంతో భవతి, ప్రత్యక్షం తు చందనస్యావస్థితివైశేష్యమేకదేశస్థత్వం సకలదేహాహ్లాదనం చ ఆత్మనః పునస్సకలదేహోపలబ్ధిమాత్రం ప్రత్యక్షం నైకదేశవర్తిత్వమ్. అనుమేయం తు తదితి యదప్యుచ్యేత, నచాత్రానుమానం సంభవతి. కిమాత్మనస్సకలశరీరగతా వేదనాత్వగింద్రియస్యేవ సకలదేహవ్యాపినస్సతః? కింవా విభోర్నభస ఇవ? ఆహో స్విచ్చందనబిందోరివాణోరేకదేశస్థస్యేతి సంశయానివృత్తేరితి. అత్రోచ్యతే—నాయం దోషః. కస్మాత్? అభ్యుపగమాత్. అభ్యుపగమ్యతే హ్యాత్మనోఽపి చందనస్యేవ దేహైకదేశవృత్తిత్వమవస్థితివైశేష్యం

---

౨౪. సిద్ధేహీతి. న తు సిద్ధమిత్యతుల్యతేత్యర్థః. విశేష ఏవ వైశేష్యం, చందనబిందోరల్పత్వస్య ప్రత్యక్షత్వాత్త్వగాద్యవ్యాప్త్యా వ్యాపికార్యకారిత్వకల్పనా యుక్తా. జీవస్య త్వణుత్వే సందేహాద్వ్యాపికార్యదృష్ట్యా వ్యాపిత్వకల్పనమేవ యుక్తం, వ్యాపికార్యాశ్రయో వ్యాపీత్యుత్సర్గాదితి సూత్రే శంకాభాగార్థః. ఆత్మాల్పః వ్యాపికార్యకారిత్వాచ్చందనబిందువదిత్యనుమానమయుక్తం, త్వగాదౌ వ్యభిచారాదిత్యాహ- న చాత్రానుమానమితి. పూర్వోక్తశ్రుతిభిర్జీవస్యాణుత్వనిశ్చయాద్ధృహిస్థత్వశ్రుతిభిరేకదేశస్థత్వనిశ్చయాచ్చ న దృష్టాంతవైషమ్యమితి పరిహారభాగార్థమాహ—అత్రోచ్యతఇతి.

దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయోర్వైషమ్యమాశంక్య పరిహరతి—

నాత్ర చందనదృష్టాంతః, అవస్థితివైషమ్యాత్; ప్రత్యక్షేణ చందనబిందోరేకదేశేఽవస్థితిః జ్ఞాయతే, జీవస్య తు నైవమిత్యతుల్యత్వాదితి చేత్, న. కుతః, అభ్యుపగమాత్ జీవాణుత్వస్య. తత్ కస్మాత్. హృది హి; యస్మాత్ అల్పపరిమాణే హృది జీవః పఠ్యతే 'హృద్యంతర్జ్యోతిః' ఇత్యాదౌ, తస్మాత్ జీవస్యాణుత్వమభ్యుపగమ్యత ఇతి న దృష్టాంతవైషమ్యమిత్యర్థః.

కథమిత్యుచ్యతే. హృది హి ఏష ఆత్మా పఠ్యతే వేదాంతేషు 'హృది హ్యేష ఆత్మా సవా ఏష ఆత్మా హృది కతమ ఆత్మేతి' 'యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యంతర్జ్యోతిః పురుషః' ఇత్యాద్యుపదేశేభ్యః. తస్మాద్దృష్టాంత దార్ష్టాంతికయోరవైషమ్యా ద్యుక్తమేవైతదవిరోధ శ్చందనవదితి.

సూ. గుణాద్వాలోకవత్. ౨౫.

చైతన్యగుణవ్యాప్తేర్వాణోరపి సతో జీవస్య సకలదేహవ్యాపి కార్యం న విరుధ్యతే. యథా లోకే మణిప్రదీపప్రభృతీనామపవరకైక దేశవర్తినామపి ప్రభాఽపవరకవ్యాపినీ సతీ కృత్స్నేఽపవరకే కార్యం కరోతి తద్వత్. స్యాత్కదాచిచ్చందనస్య సావయవత్వాత్సూక్ష్మావయవ విసర్పణేనాపి సకలదేహే ఆహ్లాదయితృత్వం న త్వణోర్జీవస్యావయవాస్సంతి యైరయం సకలం దేహం విప్రసర్పేదిత్యాశంక్య గుణాద్వాలోకవదిత్యుక్తమ్. కథం పునర్గుణో గుణివ్యతిరేకేణాన్యత్ర వర్తేత, నహి పటస్య శుక్లో గుణః పటవ్యతిరేకేణాన్యత్ర వర్తమానో దృశ్యతే. ప్రదీపప్రభావద్భవేదితి చేన్న, తస్యా అపి ద్రవ్యత్వాభ్యుపగమాత్. నిబిడావయవం హి తేజోద్రవ్యం దీపః, ప్రవిరళావయవంతు తేజో ద్రవ్యమేవ ప్రభేత్యత ఉత్తరం పఠతి.

---

౨౫. ఆత్మవత్తద్ధర్మజ్ఞానస్యాప్యణుత్వం స్వతః, కాదాచిత్కంతు దేహపరిమాణత్వమిత్యుక్త్వా స్వత ఏవ వ్యాపిత్వమితి మతాంతరమాహ—గుణాద్వేతి. వాశబ్దేనచందనదృష్టాంతాపరితోషస్సూచితస్తమాహ—స్యాదితి.

నను సావయవతయా చందనబిందోః సర్వశరీరవ్యాపకత్వమ్, న తథా జీవస్యాణోః సావయవత్వమ్, యేన శరీరవ్యాపిత్వం స్యాదిత్యపరితుష్ట్యా పక్షాంతరమాహ—

ఆత్మనోఽణుత్వేఽపి తన్నిష్ఠజ్ఞానగుణస్య వ్యాపకత్వాంగీకారాత్ వ్యాపకగుణాద్వ్యాపికార్యం భవిష్యతి. లోకవత్ యథా లోకే గృహనిష్ఠప్రదీపస్యాల్పత్వేఽపి ప్రభాత్మకగుణవశాత్ గృహవ్యాపిప్రకాశాదికార్యం సంభవతి, తద్వదిత్యర్థః.

సూ. వ్యతిరేకో గంధవత్. ౨౬.

యథా గుణస్యాపి సతో గంధస్య గంధవద్ద్రవ్యవ్యతిరేకేణ వృత్తిర్భవతి అప్రాప్తేష్వపి కుసుమాదిషు గంధవత్సు గంధోపలబ్ధేః, ఏవమణోరపి సతో జీవస్య చైతన్యగుణవ్యతిరేకో భవిష్యతి, అతశ్చానైకాంతికమేతద్గుణత్వాద్రూపాదివదాశ్రయవిశ్లేషానుపపత్తిరితి గుణస్యైవ సతో గంధస్యాశ్రయవిశ్లేషదర్శనాత్, గంధస్యాపి సహైవాశ్రయేణ విశ్లేష ఇతి చేన్న, యస్మాన్మూలద్రవ్యాద్విశ్లేషస్తస్య క్షయప్రసంగాత్. అక్షీయమాణమపి తత్పూర్వావస్థాతో గమ్యతే, అన్యథా తత్పూర్వావస్థైర్గురుత్వాదిభిర్హీయేత. స్యాదేతద్గంధాశ్రయాణాం విశ్లిష్టానామవయవానామల్పత్వాత్సన్నపి విశ్లేషో నోపలక్ష్యతే, సూక్ష్మా హి గంధపరమాణవస్సర్వతో విప్ర తా గంధబుద్ధిముత్పాదయంతి నాసికాపుటమనుప్రవిశంత ఇతి చే , అతీంద్రియత్వాత్పరమాణూనాం, స్ఫుటగంధోపలబ్ధేశ్చ నాగ సరాదిషు. న చ లోకే

---

౨౬. ఉత్తరసూత్రవ్యావర్త్యం శంకతే—కథమితి. జ్ఞానం న గుణివ్యతిరిక్తదేశవ్యాపి,గుణత్వాద్రూపవత్, న చ ప్రభాయాం వ్యభిచారస్తస్యా అపి ద్రవ్యత్వాదితి ప్రాప్తే గంధవ్యభిచారమాహ—అత ఉత్తరమితి. గుణస్య వ్యతిరేక ఆశ్రయవిశ్లేషః. నను విశ్లిష్టావయవానామల్పత్వాద్ద్రవ్యక్షయో న భవతీత్యత ఆహ—అక్షీయమాణమపీతి. అపిరవధారణే, పూర్వావస్థాలింగేనాక్షీయమాణమేవ తద్ద్రవ్యమనుమీయత ఇత్యర్థః. విమతమవిశ్లిష్టావయవం, పూర్వావస్థాతో గురుత్వాద్యపచయహీనత్వాత్సమ్మతవదితి భావః. శంకతే—స్యాదేతదితి. విశ్లిష్టానామల్పత్వాదిత్యుపలక్షణం అవయవాంతరాణాం ప్రవేశాదిత్యపి ద్రష్టవ్యం. అవయవానాం విశ్లేషః ప్రవేశశ్చ సన్నపి న జ్ఞాయతే, తథా చ గురుత్వాపచయో న భవతీతి హేతోరన్యథాసిద్ధిరితి శంకార్థః. అగచ్ఛంతోఽవయవాః పరమాణవస్త్రసరేణవో వా ? నాద్యః తద్గతరూపవద్గంధస్యాప్యనుపలబ్ధిప్రసంగాదితి పరిహరతి—నేతి. ద్వితీయం ప్రత్యాహ—స్ఫుటేతి. త్రసరేణుగంధశ్చేత్స్ఫుటో న స్యాదిత్యర్థః. అతో గంధస్య పుష్పాదిస్థ

నను గుణివ్యతిరేకేణ గుణస్య వృత్తేరన్యత్రాదర్శనాత్, తత్కథమిత్యాశంక్యాహ—

నను గుణస్యాపి సతో గంధస్య గుణివ్యతిరేకేణ వృత్తిః, పుష్పపేటికాలో

ప్రతీతిర్గంధవద్ద్రవ్యమాఘ్రాతమితి, గంధ ఏవాఘ్రాత ఇతి తు లౌకికాః ప్రతియంతి. రూపాదిష్వాశ్రయవ్యతిరేకానుపలబ్ధేర్గంధస్యాప్యయుక్తః ఆశ్రయవ్యతిరేక ఇతి చేన్న, ప్రత్యక్షత్వాదనుమానాప్రవృత్తేః; తస్మాద్యద్యథా లోకే దృష్టం తత్తథైవానుమంతవ్యం నిరూపకైర్నాన్యథా. న హి రసో గుణో జిహ్వయోపలభ్యత ఇత్యతో రూపాదయోఽపి గుణా జిహ్వయైవోపలభ్యేరన్నితి నియంతుం శక్యతే.

సూ. తథా చ దర్శయతి. ౨౭.

హృదయాయతనత్వమణుపరిమాణత్వం చాత్మనోఽభిధాయ తస్యైవ 'ఆలోమభ్య ఆనఖాగ్రేభ్యః' ఇతి చైతన్యేన గుణేన సమస్తశరీరవ్యాపిత్వం దర్శయతి.

సూ. పృథగుపదేశాత్. ౨౮.

'ప్రజ్ఞయా శరీరం సమారుహ్య' ఇతి చాత్మప్రజ్ఞయోః కర్తృకరణభావేన పృథగుపదేశాచ్చైతన్యగుణేనైవాస్య శరీరవ్యాపితావ-

---

సైవ గుణివ్యతిరేకో వాచ్య ఇతి భావః. గంధో న గుణివిశ్లిష్టః గుణత్వాద్రూపవదితి శంకతే—రూపాదిష్వితి. విశ్లేషస్య ప్రత్యక్షత్వాద్బాధ ఇత్యాహ—నేతి.

౨౭. ఆత్మనశ్చైతన్యగుణేనైవ దేహవ్యాప్తిరిత్యత్ర శ్రుతిమాహ సూత్రకారః—తథా చ దర్శయతీతి. తద్వ్యాచష్టే—హృదయేతి.

౨౮. తత్రైవ శ్రుత్యంతరార్థం సూత్రమ్—పృథగితి. విజ్ఞానమింద్రియాణాం

దూరే పర్యటతః పుంసో గంధోపలమ్భదర్శనాత్; తద్వత్ గుణివ్యతిరేకో జ్ఞానస్యేత్యర్థః.

అధునా జ్ఞానేనైవాత్మనో దేహవ్యాప్తిరిత్యత్ర శ్రుతిమాహ—

హృదయాయతనత్వమణుపరిమాణత్వం చాత్మనోఽభిధాయ, తస్యైవ 'ఆ లోమభ్య ఆ నఖాగ్రేభ్యః' ఇతి శ్రుతిః జ్ఞానేన సమస్తశరీరవ్యాపిత్వం దర్శయతీత్యర్థః.

తత్రైవ హేత్వంతరమాహ—

'ప్రజ్ఞయా శరీరం సమారుహ్య' ఇత్యాత్మజ్ఞానయోః కర్తృకరణభావేన పృథ-

గమ్యతే, 'తదేషాం ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయే'తి చ కర్తు శ్శారీరాత్పృథగ్విజ్ఞానస్యోపదేశః, ఏతమేవాభిప్రాయముపోద్బలయతి తస్మాదణురాత్మేత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః—

సూ. తద్గుణసారత్వాత్తు తద్వ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవత్. ౨౯.

తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. నైతదస్త్యణురాత్మేతి, ఉత్పత్త్యశ్రవణాత్, పరస్యైవ తు బ్రహ్మణః ప్రవేశశ్రవణాత్తాదాత్మ్యోపదేశాచ్చ పరమేవ బ్రహ్మ జీవ ఇత్యుక్తం. పరమేవ చేద్బ్రహ్మ జీవస్తస్మాద్యావత్పరం బ్రహ్మ తావానేవ జీవో భవితుమర్హతి, పరస్య చ బ్రహ్మణో విభుత్వమామ్నాతం, తస్మాద్విభుర్జీవః. తథా చ 'సవా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్వి'త్యేవం జాతీ

జ్ఞానశక్తిం విజ్ఞానేన చైతన్యగుణేనాదాయ శేత ఇత్యర్థః. ఏతం చైతన్యగుణవ్యాప్తిగోచరమభిప్రాయమ్.

౨౯. అత్రాత్మాణుత్వవిభుత్వశ్రుతీనాం విరోధాదప్రామాణ్యప్రాప్తావణుత్వంజీవస్య విభుత్వమీశ్వరస్యేత్యవిరోధ ఇత్యేకదేశిపక్షో దర్శితస్తం దూషయన్ సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచష్టే—తుశబ్ద ఇత్యాదినా. తస్మాద్బ్రహ్మాభిన్నత్వాద్విభుర్జీవః బ్రహ్మవదిత్యనుమానానుగృహీతే శ్రుతిస్మృతీ ఆహ—తథా చ సవా ఏష ఇతి. నిత్యస్సర్వగతస్థాణురిత్యాద్యాః స్మార్తవాదాః. ఏతేన జీవస్య బ్రహ్మాభేదజ్ఞానేఽణుత్వాభావధీస్తస్యాం తదిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతి నిరస్తం, ప్రధానే మహావాక్యానుగుణశ్రుతిస్మృతిభిరణుత్వాభావనిశ్చయానంతరమభేదజ్ఞానాత్ప్రధానవాక్యవిరోధే గుణభూతాణుత్వశ్రుతీనాముపాధికాణుత్వవిషయత్వకల్పనాద్గుణే త్వన్యాయ్యార్థకల్పనేతి న్యాయాదితి భావః. కిం చ సర్వదేహవ్యాపిశైత్యానుభవాన్యథానుపపత్త్యాఽణుత్వశ్రుతయోఽధ్యస్తాణుత్వవిషయ

గుపదేశాత్ గుణద్వారా అస్య శరీరవ్యాపిత్వం గమ్యతే. తథా చ వ్యాపకం జ్ఞానమ్, జీవస్తు అణుః ఇత్యణుత్వశ్రుత్యా సర్వగతత్వశ్రుతేర్విరోధ ఇతి పూర్వః పక్షః.

సిద్ధాంతస్తు—

తుః పూర్వపక్షవ్యావర్తకః. నైవాణుర్జీవః, సర్వగతస్యైవ బ్రహ్మణో జీవ

యకాజీవవిషయా విభుత్వవాదాశ్శ్రౌతాస్స్మార్తాశ్చ సమర్థితా భవంతి. న చాణోర్జీవస్య సకలశరీరగతా వేదనోపపద్యతే. త్వక్సంబంధాత్స్యాదితి చేన్న, త్వక్కంటకతోదనేఽపి సకలశరీరగతైవ వేదనా ప్రసజ్యేత, త్వక్కంటకయోర్హి సంయోగః కృత్స్నాయాం త్వచి వర్తతే, త్వక్చ కృత్స్నశరీరవ్యాపినీతి. పాదతల ఏవ తు కంటకతున్నా వేదనాం ప్రతిలభంతే. న చాణోర్గుణవ్యాప్తిరుపపద్యతే గుణస్య గుణిదేశత్వాత్, గుణత్వమేవ హి గుణినమనాశ్రిత్య గుణస్య హీయేత. ప్రదీపప్రభాయాశ్చ ద్రవ్యాంతరత్వం వ్యాఖ్యాతం, గంధోఽపి గుణత్వాభ్యుపగమాత్సాశ్రయ ఏవ సంచరితుమర్హతి, అన్యథా గుణత్వహానిప్రసంగాత్ తథా చోక్తం భగవతా ద్వైపాయనేన "ఉపలభ్యాప్సు చేద్గంధం కేచిద్బ్రూ

త్వేనకథంచిదర్థవాదా నేయాః లౌకికన్యాయాదపి తేషాం దుర్బలత్వాదితి మత్వాహ— న చాణోరితి. శంకతే—త్వగితి. యద్యణ్వాత్మసంబంధస్యత్వగ్వ్యాప్త్యా దేహవ్యాపినీ వేదనా స్యాత్తర్హ్యేతి ప్రసంగ ఇతి దూషయతి—నేతి. ప్రసంగస్యేష్టత్వం నిరస్యతి— పాదతల ఏవేతి. తస్మాదల్పమహతోస్సంయోగో న మహద్వ్యాపీ కంటకసంయోగస్య దేహవ్యాప్త్యదర్శనాత్, తథా చాణ్వాత్మసంయోగస్త్వగేకదేశస్థ ఏవేతి దేహవ్యాపి వేదనానుపపత్తిః. న చ సిద్ధాంతే త్వగాత్మసంబంధస్య వ్యాపిత్వాత్కంటకసంబంధే దేహవ్యాపివేదనాప్రసంగ ఇతి వాచ్యం. యావద్విషయసంబద్ధా త్వక్ తావద్వ్యాప్యాత్మసంబంధస్తావద్వ్యాపివేదనాహేతురితి నియమాత్. న చైవం విషయత్వక్సంబంధ ఏవ తద్ధేతురస్తు కిమాత్మవ్యాప్త్యేతి వాచ్యం. వేదనాహి సుఖం దుఃఖం తదనుభవశ్చ, నచైషాం వ్యాపకానాం కార్యాణామల్పముపాదానం సంభవతి కార్యస్యోపాదానాద్విశ్లేషానుపపత్తేః. నచైషాం వ్యాపకత్వమసిద్ధం సూర్యతప్తస్య గంగానిమగ్నస్య సర్వాంగవ్యాపిదుఃఖసుఖానుభవస్య దురపహ్నవత్వాత్. యదుక్తం గుణస్యాపి గుణివిశ్లేషో గంధవదితి తన్నేత్యాహ—న చాణోరితి. గంధో నాశ్రయాద్విశ్లిష్టః గుణత్వాద్రూపవదిత్యత్రాగమమాహ—తథా చోక్తమితి. న చ ప్రత్యక్షబాధః గంధస్య ప్రత్యక్షత్వేఽపి నిరాశ్రయత్వస్యాప్రత్యక్షత్వాత్, మహతాం త్రసరేణూనామనుద్భూతస్పర్శానాముద్భూతగంధానామాగమనాత్స్ఫుటగంధోపలంభసంభవః, అవయవాంతరప్రవేశాన్న సహసా మూలద్రవ్యక్షయ ఇతి భావః. పూర్వం చైతన్యస్య గుణత్వ

భావేన ప్రవేశశ్రవణాత్ తాదాత్మ్యోపదేశాచ్చ. కథం తర్హి జీవే అణుత్వవ్యపదేశః,

యురనైపుణాః. పృథివ్యామేవ తం విద్యాదపో వాయుం చ సంశ్రిత” మితి. యది చైతన్యం జీవస్య సమస్తశరీరం వ్యాప్నుయాన్నాణుర్జీవస్స్యాత్, చైతన్యమేవ హ్యస్య స్వరూపమగ్నేరివౌష్ణ్యప్రకాశౌ, నాత్ర గుణగుణివిభాగో విద్యత ఇతి. శరీరపరిమాణత్వం చ ప్రత్యాఖ్యాతం, పారిశేష్యాద్విభుర్జీవః. కథం తర్హ్యణుత్వాదివ్యపదేశ ఇత్యతః ఆహ—'తద్గుణసారత్వాత్తు తద్వ్యపదేశః' ఇతి. తస్యా బుద్ధేర్గుణాస్తద్గుణా ఇచ్ఛా ద్వేషస్సుఖం దుఃఖమిత్యేవమాదయః తద్గుణాస్సారః ప్రధానం యస్యాత్మనస్సంసారితే సంభవతి స తద్గుణసారః తస్య భావస్తద్గుణసారత్వమ్. న హి బుద్ధేర్గుణైర్వినా కేవలస్యాత్మనస్సంసారిత్వమస్తి బుద్ధ్యుపాధిధర్మాధ్యాసనిమిత్తం హి కర్తృత్వభోక్తృత్వాదిలక్షణం సంసారిత్వమకర్తురభోక్తుశ్చాసంసారిణో నిత్యముక్తస్య సత ఆత్మనస్తస్మాత్తద్గుణసారత్వాద్బుద్ధిపరిమాణేనాస్య పరిమాణవ్యపదేశః, తదుత్క్రాంత్యాదిభిశ్చాస్యోత్క్రాంత్యాదివ్యపదేశో న స్వతః, తథా చ 'వాలాగ్రశతభాగస్య శతధా కల్పితస్య తు, భాగో జీవస్స విజ్ఞేయస్స చానంత్యాయ కల్పతే' ఇత్యణుత్వం జీవస్యోక్త్వా తస్యైవ పునరానంత్యమాహ. తచ్చైవమేవ సమంజసం స్యాత్ యద్యౌపచారికమణుత్వం జీవస్య భవేత్పారమార్థికం చానంత్యం. న హ్యుభయం ముఖ్యమవకల్పేత న

ముపేత్య తద్వ్యాప్త్యా గుణ్యాత్మాణుత్వం నిరస్తం సంప్రతి తస్య గుణత్వమసిద్ధమిత్యాహ—యది చైతన్యమితి. ఉత్సూత్రం విభుత్వం ప్రసాధ్యాణుత్వాద్యుక్తేర్గతిప్రదర్శనార్థం సూత్రం వ్యాచష్టే—కథమిత్యాదినా. 'అంతరావిజ్ఞానమనసీహృదిహీ'తి చ ప్రకృతా బుద్ధిర్యోగ్యత్వాత్తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యతే. బుద్ధిగుణానామాత్మన్యధ్యాసాదణుత్వాద్యుక్తిర్న స్వత ఆనంత్యశ్రుతివిరోధాదిత్యాహ—తథా చేతి. అకార్యకారణద్రవ్యసమానాధికరణతయా తత్త్వమసీతి వాక్యస్య సోఽయమిత్యాదివాక్యవదఖండాభేదార్థత్వాదానంత్యం సత్యమణుత్వమధ్యస్తమిత్యర్థః, ఉక్తం చైతదంగుష్ఠాధికరణే 'ప్రతిపాద్య విరుద్ధముద్దేశ్యగతవిశేషణమవివక్షిత'మితి. వాలాగ్రవాక్యమారాగ్రవాక్యం

తద్గుణసారత్వాత్ తస్యాః బుద్ధేః గుణాః అణుత్వోత్క్రాంతిగత్యాగతిసుఖదుఃఖాదయః తే గుణాః సారం ప్రధానం యస్య జీవస్య స తథా తస్య భావః తత్త్వం

చానంత్యమౌపచారికమితి శక్యం విజ్ఞాతుం సర్వోపనిషత్సు బ్రహ్మా
త్మభావస్య ప్రతిపిపాదయిషితత్వాత్. తథేతరస్మిన్నప్యున్మానే 'బు
ర్గుణేనాత్మగుణేన చైవమారాగ్రమాత్రో హ్యవరోఽపి దృష్టః ఇ
బుద్ధిగుణసంబంధేనైవారాగ్రమాత్రతాం శాస్తి న స్వేనైవాత్మనా
'ఏషోఽణురాత్మా చేతసా వేదితవ్యః ఇత్యత్రాపి న జీవస్యాణుపరిమాణ
త్వం శిష్యతే పరస్యైవాత్మనశ్చక్షురాద్యనవగాహ్యత్వేన జ్ఞానప్రసా
దావగమ్యత్వేన చ ప్రకృతత్వాత్, జీవస్యాపి చ ముఖ్యాణుపరి
మాణత్వానుపపత్తేః, తస్మాద్దుర్జ్ఞానత్వాభిప్రాయమిదమణుత్వవచనము
పాధ్యభిప్రాయం వా ద్రష్టవ్యమ్. తథా 'ప్రజ్ఞయా శరీరం సమా
రుహ్య' త్యేవం జాతీయకేష్వపి భేదోపదేశేషు బుద్ధ్యైవోపాధిభూ
తయా జీవశ్శరీరం సమారుహ్యేత్యేవం యోజయితవ్యమ్. వ్యపదేశ
మాత్రం వా శిలాపుత్రకస్య శరీరమిత్యాదివత్. న హ్యత్ర గుణగుణి
విభాగో విద్యత ఇత్యుక్తమ్. హృదయాయతనత్వవచనమపి బుద్ధేరేవ

చేత్యున్మానద్వయముక్తం. తత్రాద్యం నిరస్య ద్వితీయం నిరస్యతి—తథేతరస్మిన్నపీతి. బుద్ధేర్గుణేన నిమిత్తేనాత్మన్యధ్యస్తో గుణో భవతి తేనాత్మగుణేనాధ్యస్తేనైవారాగ్రపరిమాణోఽపకృష్టశ్చ జీవో దృష్టస్స్వతస్త్వనన్త ఏవేత్యర్థః. 'న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా నాన్యైర్దేవైస్తపసా కర్మణా వా, జ్ఞానప్రసాదేన విశుద్ధసత్త్వస్తతస్తు తం పశ్యతే నిష్కళం ధ్యాయమానః' ఇత్యుక్త్వా 'ఏషోఽణురాత్మే' త్యుక్తః పర ఏవ యది జీవస్తథాప్యధ్యస్తాణుత్వమణుశబ్దార్థ ఇత్యాహ—జీవస్యాపీతి. యదుక్తం పృథగుపదేశాచ్చైతన్యగుణేనైవాత్మనో దేహవ్యాప్తిరితి తత్రాహ—తథా ప్రజ్ఞయేతి. బుద్ధిః ప్రజ్ఞేత్యర్థః. యది చైతన్యం ప్రజ్ఞా తదా భేదోపచార ఇత్యాహ—వ్యపదేశమాత్రం వేతి. నను చైతన్యం గుణ ఇతి భేదో ముఖ్యోఽస్తు నేత్యాహ—నహ్యత్రేతి. నిర్గుణత్వశ్రుతేరిత్యర్థః. అన్యదపి పూర్వోక్తం బుద్ధ్యాద్యుపాధికమిత్యాహ—హృదయేత్యాదినా. సౌత్రం దృష్టాంతం వివృణోతి—తథేతి. అసత్త్వమిత్యాపాతతః అసంసారిత్వమాపాద్యం శేషం సుబోధమ్.

తస్మాత్, తద్వ్యపదేశః అణుత్వాదివ్యపదేశః, న స్వాభావికః. ప్రాజ్ఞవత్ యథా ప్రాజ్ఞస్య పరమాత్మనః సగుణోపాసనేషు దహరాద్యుపాధివశాత్ అణుత్వాదికంవ్యపదిశ్యతే, తద్వదిత్యర్థః.

తదాయతనత్వాత్. తథోత్క్రాంత్యాదీనామప్యుపాధ్యాయత్తతాం దర్శయతి-'కస్మిన్నహముత్క్రాంత ఉత్క్రాంతో భవిష్యామి కస్మిన్వా ప్రతిష్ఠితే ప్రతిష్ఠాస్యామీ' తి, 'స ప్రాణమసృజతే' తి. ఉత్క్రాంత్యభావే హి గత్యాగత్యోరప్యభావో విజ్ఞాయతే, న హ్యనపసృప్తస్య దేహాద్గత్యాగతీ స్యాతాం. ఏవముపాధిగుణసారత్వాజ్జీవస్యాణుత్వాది వ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవత్, యథా ప్రాజ్ఞస్య పరమాత్మనస్సగుణేషూపాసనేషూపాధిగుణసారత్వాదణీయస్త్వాదివ్యపదేశః 'అణీయాన్ వ్రీహేర్వా యవాద్వా మనోమయః ప్రాణశరీరస్సర్వగంధస్సర్వరసస్సత్యకామస్సత్యసంకల్పః' ఇత్యేవంప్రకారస్తద్వత్. స్యాదేతత్ యది బుద్ధిగుణసారత్వాదాత్మనస్సంసారిత్వం కల్ప్యేత, తతో బుద్ధ్యాత్మనోర్భిన్నయోస్సంయోగావసానమవశ్యం భావీత్యతో బుద్ధివియోగే సత్యాత్మనో విభక్తస్యానాలక్ష్యత్వాదసత్త్వమసంసారిత్వం వా ప్రసజ్యేతేత్యత ఉత్తరం పఠతి.

సూ. యావదాత్మభావిత్వాచ్చన దోషస్తద్దర్శనాత్. ౩౦.

నేయమనంతరనిర్దిష్టదోషప్రాప్తిరాశంకనీయా, కస్మాత్? యావదాత్మభావిత్వాత్ బుద్ధిసంయోగస్య. యావదయమాత్మా సంసారీ భవతి యావదస్య సమ్యగ్దర్శనేన సంసారిత్వం న నివర్తతే, తావదస్య బుద్ధ్యా సంయోగో న శామ్యతి. యావదేవ చాయం బుద్ధ్యుపాధిసంబంధస్తావదేవాస్య జీవత్వం సంసారిత్వం చ, పరమార్థతస్తు న జీవో

---

౩౦. నను స్వతస్సంసారిత్వమస్తు కిం బుద్ధ్యాద్యుపాధినేత్యత ఆహ—యావదేవ చాయమితి. సమానో బుద్ధితాదాత్మ్యాపన్నః. నను విజ్ఞానం బ్రహ్మ తన్మయో.

నను ఆత్మన్యణుత్వాదిసంసారస్య బుద్ధ్యుపాధికత్వే కదాచిత్ బుద్ధ్యా వియోగే సంసారో న స్యాదిత్యత ఆహ—

బుద్ధిసంయోగస్య యావత్ ఆత్మనః సమ్యగ్దర్శనేన సంసారో న నివర్తతే,

నామ బుద్ధ్యుపాధిపరికల్పితస్వరూపవ్యతిరేకేణాస్తి. న హి నిత్యముక్తస్వరూపాత్సర్వజ్ఞాదీశ్వరాదన్యశ్చేతనో ధాతుర్ద్వితీయో వేదాంతార్థనిరూపణాయాముపలభ్యతే ‘నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టృ శ్రోతృ మంతృ విజ్ఞాతృ తత్త్వమసి అహం బ్రహ్మాస్మీ’ త్యాదిశ్రుతిశతేభ్యః. కథం పునరవగమ్యతే యావదాత్మభావీ బుద్ధిసంయోగ ఇతి తద్దర్శనాదిత్యాహ తథా హి శాస్త్రం దర్శయతి—‘యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యంతర్జ్యోతిః పురుషస్సమానస్సన్నుభౌ లోకావనుసంచరతి ధ్యాయతీవ లేలాయతీవే’ త్యాది. తత్ర విజ్ఞానమయ ఇతి బుద్ధిమయ ఇత్యేతదుక్తం భవతి. ప్రదేశాంతరే ‘విజ్ఞానమయో మనోమయః ప్రాణమయశ్చక్షుర్మయశ్శ్రోత్రమయః’ఇతివిజ్ఞానమయస్య మన ఆదిభిస్సహ పాఠాద్బుద్ధిమయత్వం చ తద్గుణసారత్వమేవాభిప్రేయతే, యథా లోకే స్త్రీమయో దేవదత్త ఇతి స్త్రీరాగాదిప్రధానోఽభిధీయతే తద్వత్. ‘స సమానస్సన్నుభౌ లోకావనుసంచర’తీతి చ లోకాంతరగమనేఽప్యవియోగం బుద్ధ్యాదేర్దర్శయతి, కేన సమాన స్తయైవ బుద్ధ్యేతి గమ్యతే సన్నిధానాచ్చ. తచ్చ దర్శయతి ‘ధ్యాయతీవ లేలాయతీవే’ తి, ఏతదుక్తం భవతి—నాయం స్వతో ధ్యాయతి నాపి చలతి ధ్యాయంత్యాం బుద్ధౌ ధ్యాయతీవ చలంత్యాం చలతీవేతి. అపి చ మిథ్యాజ్ఞానపురస్సరోఽయమాత్మనో బుద్ధ్యుపాధిసంబంధః, న చ మిథ్యాజ్ఞానస్య సమ్యగ్జ్ఞానాదన్యత్ర నివృత్తిరస్తీత్యతో యావద్బ్రహ్మాత్మతానవబోధస్తావదయం బుద్ధ్యాద్యుపాధిసంబంధో న శామ్యతి.

వికారోఽణురిత్యర్థః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—ప్రదేశాంతర ఇతి. విజ్ఞానమయో బుద్ధిప్రచుర ఇత్యర్థః. కేన సమాన ఇత్యాకాంక్షాయామితి శేషః. శ్రుతిబలాద్బుద్ధేర్యావత్సంసార్యాత్మభావిత్వముక్తం, సతి మూలే కార్యస్య వియోగాసంభవాచ్చేతి యుక్తిమప్యాహ—అపిచమిథ్యేతి.సమ్యగ్జ్ఞానాదేవ బుద్ధ్యాదిబంధధ్వంస ఇత్యత్ర శ్రుతిమాహ—

తావద్భావిత్వాన్నోక్తదోషః. తత్ కస్మాత్, తద్దర్శనాత్ దేహవియోగేఽపి తస్య బుద్ధిసంయోగస్య ‘స సమానః సన్నుభౌ లోకావనుసంచరతి’ ఇత్యాదిశ్రుతౌ దర్శనాదిత్యర్థః.

దర్శయతి చ—'వేదాహమేతం పురుషం మహాంతమాదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ తమేవం విదిత్వాతిమృత్యుమేతి నాన్యః పంథా విద్యతేఽయనాయే' తి. నను సుషుప్తప్రళయయోర్న శక్యతే బుద్ధిసంబంధ ఆత్మనోఽభ్యుపగంతుమ్ 'సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి స్వమపీతో భవతీ' తి వచనాత్కృత్స్నవికారప్రళయాభ్యుపగమాచ్చ తత్కథం యావదాత్మభావిత్వం బుద్ధిసంబంధస్యేత్యత్రోచ్యతే.

సూ. పుంస్త్వాదివత్త్వస్య సతోఽభివ్యక్తియోగాత్ .౩౧.

యథా లోకే పుంస్త్వాదీని బీజాత్మనా విద్యమానాన్యేవ బాల్యాదిష్వనుపలభ్యమానాన్యవిద్యమానవదభిప్రేయమాణానియావనాదిష్వావిర్భవంతి, నావిద్యమానాన్యుత్పద్యంతే షండాదీనామపి తదుత్పత్తిప్రసంగాత్, ఏవమయమపి బుద్ధిసంబంధశ్శక్త్యాత్మనా విద్యమాన ఏవ సుషుప్తప్రళయయోః పునః ప్రబోధప్రసవయోరావిర్భవతి. ఏవం హ్యేతద్యుజ్యతే, న హ్యాకస్మికీ కస్యచిదుత్పత్తిస్సంభవతి అతిప్రసంగాత్. దర్శయతి చ సుషుప్తాదుత్థానమవిద్యాత్మకబీజసద్భావ

దర్శయతీతి. మృత్యుమత్యేతీత్యన్వయః. ఆదిత్యవర్ణం స్వప్రకాశం తమసః పరస్తాదజ్ఞానాస్పృష్టమిత్యర్థః. యావదాత్మభావిత్వస్యాసిద్ధిం శంకతే—నన్వితి. సుషుప్తౌ బుద్ధిసత్త్వే బ్రహ్మసంపత్తిర్న స్యాత్ప్రళయే తత్సత్త్వే ప్రలయవ్యాహతిరిత్యర్థః.

౩౧. స్థూలసూక్ష్మాత్మనా బుద్ధేర్యావదాత్మభావిత్వమస్తీత్యాహ—పుంస్త్వేతి. పుంస్త్వం రేతః, ఆదిపదేన శ్మశ్ర్వాదిగ్రహః, అస్య బుద్ధిసంబంధస్యేత్యర్థః. స్వాపే బీజాత్మనా సతో బుద్ధ్యాదేః ప్రబోధేఽభివ్యక్తిరిత్యత్ర శ్రుతిమాహ—దర్శయతీతి. న విదురిత్యవిద్యాత్మకబీజసద్భావోక్తిః. తే వ్యాఘ్రాదయః పునరావిర్భంతీత్యభివ్యక్తినిర్దేశః.

నను సుషుప్తౌ బ్రహ్మసంపత్తికార్యనాశయోరభ్యుపగమాత్ న బుద్ధిసంయోగస్య యావదాత్మభావిత్వమిత్యత ఆహ—

యథా బాల్యే పుంస్త్వాదేః సత ఏవ యౌవనేఽభివ్యక్తిః, తద్వత్ తస్య బుద్ధిసంయోగాదేః సుషుప్తౌ సూక్ష్మాత్మనా సత ఏవ అభివ్యక్తిసంభవాత్ యావదాత్మభావిత్వం న విరుధ్యత ఇత్యర్థః

కారితమ్ 'సతి సంపద్య న విదుస్సతి సంపత్స్యామహ' ఇతి 'త ఇహ వ్యాఘ్రో వా సింహో వే' త్యాదినా. తస్మాత్సిద్ధమేతద్యావదాత్మభావీ బుద్ధ్యాద్యుపాధిసంబంధ ఇతి.

సూ. నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసంగోఽన్యతరనియమో వాన్యథా. 3౨.

తచ్చాత్మన ఉపాధిభూతమంతఃకరణం మనోబుద్ధిర్విజ్ఞానం చిత్తమితి చానేకధా తత్ర తత్రాభిలప్యతే. క్వచిచ్చ వృత్తివిభాగేన సంశయాదివృత్తికం మన ఇత్యుచ్యతే, నిశ్చయాదివృత్తికం బుద్ధిరితి. తచ్చైవం భూతమంతః కరణమవశ్యమస్తీత్యభ్యుపగంతవ్యమ్. అన్యథా హ్యనభ్యుపగమ్యమానే తస్మిన్నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసంగస్స్యాదాత్మేంద్రి

3౨. బుద్ధిసద్భావే మానమాహ సూత్రకారః—నిత్యేతి. 'మనసా హ్యేవ పశ్యతి, బుద్ధిశ్చ న విచేష్టతి, విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే, చేతసా వేదితవ్యః, చిత్తం చ చేతయితవ్యం చే' తి తత్ర తత్ర శ్రుతిషు మన ఆదిపదవాచ్యం తావద్బుద్ధిద్రవ్యం ప్రసిద్ధమిత్యర్థః. కథమేకస్యానేకధోక్తిస్తత్రాహ—క్వచిచ్చేతి. గర్వవృత్తికోఽహంకారో విజ్ఞానం చిత్ప్రధానం స్మృతిప్రధానం వా చిత్తమిత్యపి ద్రష్టవ్యం. యద్యపి సాక్షిప్రత్యక్షసిద్ధమంతఃకరణం శ్రుత్యనూదితం చ తథాపి ప్రత్యక్షశ్రుత్యోర్వివదమానం ప్రతి వ్యాసంగానుపపత్త్యా తత్సాధయతి—తచ్చేత్యాదినా. సూత్రం యోజయతి—అన్యథేతి. పంచేంద్రియాణాం పంచవిషయసంబంధే సతి నిత్యం యుగపత్పంచోపలబ్ధయస్స్యుః, మనోఽతిరిక్తసామగ్ర్యాస్సత్త్వాద్యదిసత్యామపి సామగ్ర్యాముపలబ్ధ్యభావస్తర్హి

నను బుద్ధ్యపరపర్యాయాంతః కరణే కిం ప్రమాణమ్, యత్ప్రయుక్తః సంసారః స్యాదిత్యత ఆహ—

ఇదమంతః కరణమవశ్యమభ్యుపగంతవ్యమ్. అన్యథా, అనభ్యుపగమే సర్వేషామింద్రియాణాం స్వస్వవిషయసన్నిధానదశాయాం నిత్యోపలబ్ధిప్రసంగః యుగపత్సర్వవిషయోపలబ్ధిప్రసంగః, మనోవ్యతిరిక్తజ్ఞానసామగ్ర్యాః సత్త్వాత్; యది సత్యామపి సామగ్ర్యాం జ్ఞానాభావః, తదా నిత్యానుపలబ్ధిప్రసంగః కస్యాప్యుపలబ్ధిర్న స్యాత్. అథవా ఏకస్యోపలబ్ధిమితరేషామనుపలబ్ధిమిచ్ఛతా జ్ఞానసామగ్రీమధ్యే అన్యతరస్య ఆత్మనః ఇంద్రియస్య వా నియమః శక్తిప్రతిబంధోఽంగీకర్తవ్యః. స న సంభవతి,

యవిషయాణాముపలబ్ధిసాధనానాం సన్నిధానే సతి నిత్యమేవోపలబ్ధిః ప్రసజ్యేత. అథ సత్యపి హేతుసమవధానే ఫలాభావస్తతోఽపి నిత్యమేవానుపలబ్ధిః ప్రసజ్యేత, న చైవం దృశ్యతే. అథవాన్యతరస్యాత్మన ఇంద్రియస్య వా శక్తిప్రతిబంధోఽభ్యుపగంతవ్యః. నచాత్మనశ్శక్తిప్రతిబంధస్సంభవతి అవిక్రియత్వాత్, నాపీంద్రియస్య, నహి తస్య పూర్వోత్తరయోః క్షణయోరప్రతిబద్ధశక్తికస్య సతోఽకస్మాచ్ఛక్తిః ప్రతిబధ్యేత, తస్మాద్యస్యావధానానవధానాభ్యాముపలబ్ధ్యను

సదైవానుపలబ్ధిప్రసంగ ఇత్యర్థః. అతః కాదాచిత్కోపలబ్ధినియామకం మన ఏష్టవ్యమితి భావః. నను సత్యపి కరాగ్నిసంయోగే దాహకాదాచిత్కత్వవదుపలబ్ధికాదాచిత్కత్వమస్తు కిం మనసేత్యాశంక్యాన్యతరనియమో వేత్యేతద్వ్యాచష్టే—అథవేతి. సత్యాం సామగ్ర్యాం నిత్యోపలబ్ధిర్వాంగీకార్యాన్యతరస్య కారణస్య కేన చిచ్ఛక్తిప్రతిబంధనియమో వాంగీకార్యః, యథా మణినాగ్నిశక్తిప్రతిబంధ ఇతి వాకారార్థః. అస్తు ప్రతిబంధ ఇత్యత ఆహ—న చేతి. న చేంద్రియస్యైవాస్తు శక్తిప్రతిబంధ ఇతి వాచ్యం ప్రతిబంధకాభావాత్, న చ దృష్టసామగ్ర్యాం సత్యామదృష్టం ప్రతిబంధకమితి యుక్తం అతిప్రసంగాత్. న చ వ్యాసంగః ప్రతిబంధకః మనసోఽసత్త్వే తస్యాసంభవాత్, తథాహి రసాదీనాం సహోపలబ్ధిప్రాప్తౌ రసబుభుత్సారూపో వ్యాసంగో రూపాద్యుపలబ్ధిప్రతిబంధకో వాచ్యః స చ గుణత్వాద్రూపవద్గుణ్యాశ్రయః, తత్రాత్మనోఽసంగనిర్గుణకూటస్థస్య గుణిత్వాయోగాన్మన ఏవ గుణిత్వేనైష్టవ్యమితి వ్యాసంగానుపపత్త్యా మనస్సిద్ధిః. ఏతదభిప్రేత్యోపసంహరతి—తస్మాదితి. అవధానం బుభుత్సా, న చానిచ్ఛతోఽపి దుర్గంధాద్యుపలంభాన్న బుభుత్సోపలబ్ధిర్నియామికేతి వాచ్యం, అనేకవిషయసన్నిధౌ క్వచిదేవ తస్యా నియామకత్వాంగీకారాత్. యేషాం మతే పునరిచ్ఛాదీనామాత్మధర్మత్వం తేషాం మన ఏవ దుర్లభమితి మంతవ్యం. ఇచ్ఛాదిధర్మిణైవాత్మనా వ్యాసంగోపపత్తేః. సంప్రతి వ్యాసంగస్య మానసత్వే శ్రుతిమాహ—

నిర్ధర్మక ఆత్మని శక్తేరభావాత్. నాపీంద్రియస్య, శక్తేరాంతరత్వేన తద్ధర్మత్వాయోగాత్. తస్మాద్వ్యాసంగస్థలే ఇచ్ఛైవ నియామికా. తస్యాశ్చ మనోధర్మత్వేన తదన్యథానుపపత్త్యా 'కామః సంకల్పః' ఇత్యాదిశ్రుత్యా చ సిద్ధమంతఃకరణమ్ తత్ప్రయుక్తశ్చ ఆత్మన్యణుత్వాదిసంసార ఇతి. తస్మాదౌపాధికాణుత్వశ్రుత్యా వాస్తవసర్వగతత్వశ్రుతేర్విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

పలబ్ధి భవత స్తన్మనః. తథా చ శ్రుతిః 'అన్యత్ర మనా అభూవం నాదర్శ మన్యత్ర మనా అభూవం నాశ్రౌష' మితి 'మనసా హ్యేవ పశ్యతి మనసా శృణోతీ' తి చ. కామాదయశ్చాస్య వృత్తయ ఇతి దర్శయతి 'కామస్సంకల్పో విచికిత్సా శ్రద్ధాఽశ్రద్ధాధృతిరధృతిర్హ్రీర్ధీర్భీరిత్యేతత్సర్వం మన ఏవే' తి, తస్మాద్యుక్తమేత త్తద్గుణసారత్వాత్తద్వ్యపదేశ ఇతి ఇతి త్రయోదశాధికరణమ్

సూ. కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్. 33.

తద్గుణసారత్వాధికారేణైవాపరోఽపి జీవధర్మః ప్రపంచ్యతే. కర్తా చాయం జీవస్స్యాత్, కస్మాత్? శాస్త్రార్థవత్త్వాత్. ఏవం చ

తథాచేతి. న కేవలం వ్యాసంగాన్మనస్సిద్ధిః కింతు కామాద్యాశ్రయత్వేనాపీత్యాహ—కామాదయశ్చేతి. బుద్ధేః ప్రామాణికత్వోక్తిఫలమాహ—తస్మాదితి.

ఇతి త్రయోదశాధికరణమ్.

33. ఏవమాత్మన్యణుత్వాధ్యాసోక్త్యా స్వాభావికం మహత్త్వం స్థాపితం సంప్రతి తతో బహిష్ఠం కర్తృత్వం సాధయతి—కర్తాశాస్త్రార్థవత్త్వాదితి. న నిత్యచిద్రూపో మహానాత్మా కర్తా న వేత్యసంగత్వశ్రుతీనాం విధ్యాదిశ్రుతీనాం చ విప్రతిపత్త్యా సంశయే బుద్ధికర్తృత్వేనైవ విధ్యాదిశాస్త్రోపపత్తేరకర్తాత్మేతి సాంఖ్యపక్షప్రాప్తౌ సిద్ధాంతయన్నేవ తద్గుణసారత్వోక్త్యాత్మని కర్తృత్వాధ్యాసస్యాపి సిద్ధత్వాత్పునరుక్తిమాశంక్య సాంఖ్యపక్షనిరాసార్థమాత్మని కర్తృత్వాధ్యాసకల్పనాన్న పునరుక్తిరిత్యాహ—తద్గుణేతి. అధికారః ప్రసంగః వస్తుతోఽసంగత్వమవిద్యాతః కర్తృత్వమిత్యసంగత్వకర్తృత్వశ్రుతీనామవిరోధోక్తేః కర్తృత్వవిచారాత్మకాధికరణత్ర

ఇత్థం చ అణుత్వం పరాణుద్య సర్వగతత్వం స్వయంజ్యోతిష్ట్వాదివత్ బహిష్ఠం ప్రతిష్ఠాపితమ్. అధునా తతో బహిష్ఠం కర్తృత్వం బుద్ధికర్తృత్వవ్యాసేధేన సాధయతీత్యాంతరబహిర్భావసంగత్యేదమాహ—

అత్ర తద్గుణసారత్వస్యైవ ప్రపఞ్చనాత్ అత్ర మిథః శ్రుత్యోః విరోధపరిహారో న విచారయితవ్యౌ; కిం తు ఆత్మనః కర్తృత్వాకర్తృత్వే. తత్ర కిం బుద్ధిః కర్త్రీ, ఉత జీవ ఇతి సందేహే, పరిణామిత్వాత్ బుద్ధిరితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఆత్మైవ కర్తా న బుద్ధిః కుతః, కర్తురపేక్షితోపాయబోధకవిధిశాస్త్రస్య అర్థవత్త్వాత్.

'యజేత జుహుయాద్దద్యాది'త్యేవం విధం విధిశాస్త్రమర్థవద్భవతి, అన్యథా తదనర్థకం స్యాత్. తద్ధి కర్తుస్సతః కర్తవ్యవిశేషముపదిశతి, న చాసతి కర్తృత్వే తదుపపద్యేతేతథేదమపి శాస్త్రమర్థవద్భవతి 'ఏష హి ద్రష్టా శ్రోతా మంతా బోద్ధా కర్తా విజ్ఞానాత్మాపురుషః' ఇతి.

సూ. విహారోపదేశాత్. ౩౪.

ఇతశ్చ జీవస్య కర్తృత్వం యజ్జీవప్రక్రియాయాం సంధ్యేస్థానే విహారముపదిశతి 'స ఈయతేఽమృతో యత్ర కామ' మితి 'స్వే శరీరే యథాకామం పరివర్తత' ఇతి చ.

సూ. ఉపాదానాత్. ౩౫.

ఇతశ్చాస్య కర్తృత్వం యజ్జీవప్రక్రియాయామేవ కరణానాము

యస్య పాదసంగతిః, శ్రుతీనాం మిథో విరోధావిరోధౌ పూర్వోత్తరపక్షయోః ఫలం, యద్వాత్ర పూర్వపక్షే బంధాభావాచ్ఛాస్త్రవైయర్థ్యం ఫలం, సిద్ధాంతే కర్తృత్వాదిసంబంధసత్త్వాచ్ఛాస్త్రార్థవత్తేతి భేదః. నను బుద్ధికర్తృత్వేన శాస్త్రార్థవత్తాఽస్తు కిం జీవకర్తృత్వేన తత్రాహ—తద్ధికర్తుస్సత ఇతి. మయేదం కర్తవ్యమితి బోధసమర్థస్య చేతనస్యైవ కర్తృత్వం వాచ్యం న త్వచేతనాయా బుద్ధేః. కిం చ భోక్తురాత్మన ఏవ కర్తృతా వాచ్యా శాస్త్రఫలం ప్రయోక్తరీతి న్యాయాదితి భావః.

౩౪. సంధ్యం స్థానం స్వప్నః అమృతః స ఆత్మా యథేష్టమీయతే గచ్ఛతీతి విహారోపదేశాదాత్మా కర్తా ప్రాణానాం మధ్యే విజ్ఞానేన బుద్ధ్యా విజ్ఞానసమర్థమింద్రియజాతమాదాయ శేత ఇతి ప్రాణాన్గృహీత్వా పరివర్తత ఇతి.

౩౫. ఉపాదానకర్తృత్వమాత్మనః, అకర్తృత్వే ఉపాదానానుపపత్తేరితి భావః.

యది బుద్ధిః కర్త్రీ. ఫలభోక్తా చాత్మేత్యుచ్యేత, తర్హి తాదృశవిధిశాస్త్రమనర్థకమాపద్యేత. అతో న కేవలబుద్ధేః కర్తృత్వమ్, అపి తు ఆత్మన ఇతి.

కిం చ—'స్వే శరీరే యథాకామం పరివర్తతే' ఇతి జీవప్రకరణే స్వప్నావస్థాయాం విహారస్య సంచరణస్య ఉపదేశాత్, అకర్తుః సంచరణాయోగాత్ ఆత్మనః కర్తృత్వమిత్యర్థః.

కిం చ—'ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయ' ఇత్యాత్మనో గ్రహణశక్త్యుపాదానశ్రవణాత్, అకర్తురుపాదానాయోగాత్ ఆత్మనః కర్తృత్వమిత్యర్థః.

పాదానం సంకీర్తయతి 'తదేషాం ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయే' తి 'ప్రాణాన్గృహీత్వే' తి చ.

సూ. వ్యపదేశాచ్చ క్రియాయాం న చేన్నిర్దేశవిపర్యయః. ౩౬.

ఇతశ్చ జీవస్య కర్తృత్వం, యదస్య లౌకికీషు వైదికీషు చ క్రియాసు కర్తృత్వం వ్యపదిశతి శాస్త్రమ్—'విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే కర్మాణి తనుతేఽపి చే' తి. నను విజ్ఞానశబ్దో బుద్ధౌ సమధిగతః కథమనేన జీవస్య కర్తృత్వం సూచ్యత ఇతి, నేత్యుచ్యతే. జీవస్యైవైష నిర్దేశో న బుద్ధేర్న చేజ్జీవస్య స్యాన్నిర్దేశవిపర్యయస్స్యాద్విజ్ఞానేనేత్యేవం నిరదేక్ష్యత్. తథా హ్యన్యత్ర బుద్ధివివక్షాయాం విజ్ఞానశబ్దస్య కరణవిభక్తినిర్దేశో దృశ్యతే 'తదేషాం ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయే' తి. ఇహ తు 'విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత' ఇతి కర్తృసామానాధికరణ్యనిర్దేశాద్బుద్ధివ్యతిరిక్తస్యైవాత్మనః కర్తృత్వం సూచ్యత ఇత్యదోషః.

అత్రాహ—యది బుద్ధివ్యతిరిక్తో జీవః కర్తా స్యాత్సస్వతంత్రస్సన్ప్రియం హితం చైవాత్మనో నియమేన సంపాదయేన్న విపరీతమ్. విప

౩౬. విజ్ఞానశబ్దో జీవస్య నిర్దేశో న చేత్తదా ప్రథమానిర్దేశాద్విపర్యయః కరణద్యోతితృతీయయా నిర్దేశస్స్యాత్, తస్మాదిహ శ్రుతౌ తనుత ఇత్యాఖ్యాతేన కర్తృవాచినా విజ్ఞానపదస్య సామానాధికరణ్యనిర్దేశాత్క్రియాయామాత్మనః కర్తృత్వం సూచ్యత ఇతి సూత్రభాష్యయోరర్థః.

౩౭. సూత్రాంతరమవతారయతి—అత్రాహేతి. జీవస్స్వతంత్రశ్చేదిష్టమేవ కుర్యాదస్వతంత్రశ్చేన్న కర్తా 'స్వతంత్రః కర్తే'తి న్యాయాదిత్యర్థః. సత్యపి స్వాతంత్ర్యే

అపి చ—

'విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే' ఇత్యాదౌ లౌకికవైదికక్రియాయాం విజ్ఞానశబ్దవాచ్యస్యాత్మనః కర్తృత్వవ్యపదేశాత్ యది విజ్ఞానశబ్దో బుద్ధిపరః జీవపరో న చేత్, తర్హి నిర్దేశవిపర్యయః స్యాత్; బుద్ధేః కరణత్వేన విజ్ఞానమితి కర్తృత్వనిర్దేశస్య విజ్ఞానేనేతి కరణత్వవిపర్యయః స్యాదిత్యర్థః.

రీతమపి తు సంపాదయన్నుపలభ్యతే, న చ స్వతంత్రస్యాత్మన ఈదృశీ ప్రవృత్తిరనియమేనోపపద్యత ఇత్యత ఉత్తరం పఠతి.

సూ. ఉపలబ్ధివదనియమః. ౩౭.

యథాయమాత్మోపలబ్ధిం ప్రతి స్వతంత్రోఽప్యనియమేనేష్టమనిష్టంచోపలభతే ఏవమనియమేనైవేష్టమనిష్టం చ సంపాదయిష్యతి, ఉపలబ్ధావప్యస్వాతంత్ర్యముపలబ్ధిహేతూపాదానోపలంభాదితి చేన్న, విషయప్రకల్పనామాత్రప్రయోజనత్వాదుపలబ్ధిహేతూనామ్. ఉపలబ్ధౌ త్వనన్యాపేక్షత్వమాత్మనశ్చైతన్యయోగాత్. అపి చార్థక్రియాయామపి నాత్యంతమాత్మనస్స్వాతంత్ర్యమస్తి దేశకాలనిమిత్తవిశేషాపేక్షత్వాత్. న చ సహాయాపేక్షస్య కర్తుః కర్తృత్వం నివర్తతే. భవతి హ్యేధోదకాద్యపేక్షస్యాపి పక్తుః పక్తృత్వమ్, సహకారివైచిత్ర్యాచ్చేష్టానిష్టార్థక్రియాయామనియమేన ప్రవృత్తిరాత్మనో న విరుధ్యతే.

కారకవైచిత్ర్యాదనియతా ప్రవృత్తిరితి సూత్రేణ పరిహరతి—యథేతి. దృష్టాంతాసంప్రతిపత్త్యా శంకతే—ఉపలబ్ధావపీతి. చక్షురాదీనాం చైతన్యేన విషయసంబంధార్థత్వాత్స్వసంబంధోపలబ్ధౌ చాత్మనశ్చైతన్యస్వభావత్వేన స్వాతంత్ర్యాద్దృష్టాంతసిద్ధిరిత్యాహ—నేతి. నన్వాత్మా విషయసంబంధాయ కరణాన్యపేక్షతే చేత్కథం స్వతంత్ర ఇత్యాశంక్యాహ—అపి చేతి. స్వాతంత్ర్యం నామ న స్వాన్యానపేక్షత్వమీశ్వరస్యాపి ప్రాణికర్మాపేక్షత్వేనాస్వాతంత్ర్యప్రసంగాత్. కింతు స్వేతరకారకప్రయోజకత్వే సతి కారకాప్రేర్యత్వం స్వాతంత్ర్యం తేన స్వతంత్రోఽపి జీవ ఇష్టసాధనత్వభ్రాంత్యానిష్టసాధనమప్యనుతిష్ఠతీత్యనియతా ప్రవృత్తిః. స్వాతంత్ర్యం చేత్యవిరుద్ధమిత్యర్థః.

నను స్వతన్త్రస్యాత్మనః కర్తృత్వేఽనిష్టం న కుర్యాత్ ఇష్టమేవ కుర్యాదిత్యత ఆహ—

యద్వదుపలబ్ధౌ స్వతంత్రోఽప్యాత్మా ఇష్టమనిష్టం చోపలభతే, తద్వత్ ఇష్టమనిష్టం చ సంపాదయతీతి అనియమ ఇత్యర్థః.

సూ. శక్తివిపర్యయాత్. 3౮.

ఇతశ్చ విజ్ఞానవ్యతిరిక్తో జీవః కర్తా భవితుమర్హతి. యది పున ర్విజ్ఞానశబ్దవాచ్యా బుద్ధిరేవ కర్త్రీ స్యాత్తతశ్శక్తివిపర్యయస్స్యాత్ కరణశక్తిర్బుద్ధేర్హీయేత కర్తృశక్తిశ్చాపద్యేత. సత్యాం చ బుద్ధేః కర్తృశక్తౌ తస్యా ఏవాహంప్రత్యయవిషయత్వమభ్యుపగంతవ్యమ్, అహంకారపూర్వికాయా ఏవ ప్రవృత్తేస్సర్వత్ర దర్శనాత్, అహం గచ్ఛామ్యహమాగచ్ఛామ్యహంభుంజేఽహంపిబామీతి చ. తస్యాశ్చ కర్తృశక్తియుక్తాయాస్సర్వార్థకారిణ్యాస్సర్వార్థకారికరణమన్యత్కల్ప యితవ్యమ్, శక్తోఽపి హి సన్కర్తా కరణముపాదాయ క్రియాసు ప్రవర్తమానో దృశ్యతే. తతశ్చ సంజ్ఞామాత్రే వివాదస్స్యాన్న వస్తుభేదః కశ్చిత్, కరణవ్యతిరిక్తస్య కర్తృత్వాభ్యుపగమాత్.

సూ. సమాధ్యభావాచ్చ. 3౯.

యోఽప్యయమౌపనిషదాత్మ ప్రతిపత్తిప్రయోజనస్సమాధిరు పదిష్టో వేదాంతేషు 'ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యస్సోఽన్వేష్టవ్యస్స విజిజ్ఞాసితవ్యఓమిత్యేవం ధ్యాయథ

---

3౮. జీవస్య కర్తృత్వే హేత్వంతరార్థం సూత్రమ్—శక్తీతి. బుద్ధేః కరణ శక్తివిపరీతా కర్తృశక్తిస్స్యాదిత్యర్థః. తతః కిం తత్రాహ—సత్యాం చ బుద్ధేరితి. యోఽహం ధీగమ్యస్స కర్తా స ఏవ జీవో యత్తదపేక్షితం కరణం తన్మన ఇతి జీవ కర్తృత్వసిద్ధిరితి భావః.

3౯. జ్ఞానసాధనవిధ్యన్యథానుపపత్త్యాప్యాత్మనః కర్తృత్వం వాచ్యమిత్యాహ— సమాధీతి. ముక్తిఫలభోక్తురేవ తదుపాయసమాధికర్తృత్వం యుక్తమ్, అన్యథాత్మనోఽక

ఇతశ్చాత్మన ఏవ కర్తృత్వం న బుద్ధేరిత్యాహ—

బుద్ధేః కర్తృత్వే కరణశక్తివిపర్యయాత్ కరణశక్తిర్హీయేతేతి యావత్.

జ్ఞానసాధనవిధ్యన్యథానుపపత్త్యాపి ఆత్మనః కర్తృత్వం స్వీకార్యమిత్యాహ—

ఆత్మనోఽకర్తృత్వే 'ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః' ఇత్యాదౌ విహితస్య బ్రహ్మసాక్షాత్కారసాధనస్య సమాధేరభావప్రసంగాత్ ఆత్మనః కర్తృత్వసిద్ధిః.

ఆత్మాన'మిత్యేవంలక్షణః సోఽప్యసత్యాత్మనః కర్తృత్వే నోపపద్యేత. తస్మాదప్యస్య కర్తృత్వసిద్ధిః. ఇతి చతుర్దశాధికరణమ్.

సూ. యథా చ తక్షోభయథా. ౪౦.

ఏవం తావచ్ఛాస్త్రార్థవత్త్వాదిభిర్హేతుభిః కర్తృత్వం శారీరస్య ప్రదర్శితం, తత్పునస్స్వాభావికం వా స్యాదుపాధినిమిత్తం వేతిచింత్యతే, తత్రైతైరేవ శాస్త్రార్థవత్త్వాదిభిర్హేతుభిస్స్వాభావికంకర్తృత్వమపవాదహేత్వభావాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, న స్వాభావికం కర్తృత్వమాత్మనస్సంభవత్యనిర్మోక్షప్రసంగాత్. కర్తృత్వస్వభావత్వే హ్యాత్మనో న కర్తృత్వాన్నిర్మోక్షస్సంభవతి, అగ్నేరివౌష్ణ్యాత్. నచకర్తృత్వాదనిర్ముక్తస్యాస్తి పురుషార్థసిద్ధిః కర్తృత్వస్య దుఃఖరూపత్వాత్. నను స్థితాయామపి కర్తృత్వశక్తౌ కర్తృత్వకార్యపరిహారాత్పురుషార్థస్సేత్స్యతి, తత్పరిహారశ్చ నిమిత్తపరిహారాద్యథాగ్నేర్దహనశక్తియుక్త

ర్తృత్వే బుద్ధేరప్యభోక్త్ర్యాః కర్తృత్వాయోగాత్సమాధ్యభావప్రసంగ ఇత్యర్థః—

ఇతి చతుర్దశాధికరణమ్,

౪౦. యథా చ తక్షోభయథా. ఉక్తమాత్మనః కర్తృత్వముపజీవ్య సంశయపూర్వపక్షావాహ—ఏవం తావదిత్యాదినా. సాంఖ్యనిరాసేనాత్మనః కర్తృత్వే సాధితే బాధకాభావాత్తత్సత్యమితి మీమాంసకాదిపక్షః ప్రాప్తః. న చాసంగత్వాగమేన బాధః అహం కర్తేత్యనుభవసహితకర్తృత్వశ్రుతిబలేన తస్యాగమస్య స్తావకత్వాదితి ప్రాప్తే ఉత్సూత్రమేవ సిద్ధాంతయతి—న స్వాభావికమితి. యదుక్తం బాధకాభావాదితి తదసిద్ధమిత్యాహ—అనిర్మోక్షేతి. నను కర్తృత్వం నామ క్రియాశక్తిర్ముక్తావప్యస్తి తథాపి శక్తికార్యస్య క్రియారూపాయాసస్యాభావాన్ముక్తేః పురుషార్థత్వసిద్ధిరితి శంకతే—నను స్థితాయామితి. సత్యాం శక్తౌ కథం కార్యపరిహారస్తత్రాహ—తత్పరిహారశ్చేతి. ముక్తౌ శక్తిసత్త్వే కార్యమపి స్యాత్ శక్యాభావే శక్త్యయోగాత్. అస్తి హి ప్రళయేఽపి కార్యం పునరుద్భవయోగ్యం సూక్ష్మం శక్యం. తథాచ శక్త్యా ధర్మాదిని

ఇత్థం సర్వగతత్వాద్బహిష్ఠం కర్తృత్వం ప్రతిష్ఠాపితమ్. అధునా తత్ అధ్యస్తమాత్మనీతి ప్రతిపాదయతీత్యుపజీవ్యోపజీవకభావసంగత్యేదమాహ—

అత్ర 'అసంగో హ్యయం పురుషః' ఇత్యసంగత్వశ్రుతేః కర్తురిష్టసాధనబోధక

స్యాపి కాష్ఠవియోగాద్దహనకార్యాభావ స్తద్వన్న, నిమిత్తానామపి శక్తిలక్షణేన సంబంధేన సంబద్ధానామత్యంతపరిహారాసంభవాత్. నను మోక్షసాధనవిధానాన్మోక్షస్సేత్స్యతి, న, సాధనాయత్తస్యానిత్యత్వాత్. అపిచ నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తాత్మప్రతిపాదనాన్మోక్షసిద్ధిరభిహితా తాదృగాత్మప్రతిపాదనం చ న స్వాభావికే కర్తృత్వేఽవకల్పతే. తస్మాదుపాధిధర్మాధ్యాసేనైవాత్మనః కర్తృత్వం న స్వాభావికమ్. తథాచ శ్రుతిః 'ధ్యాయతీవ లేలాయతీవే'తి. 'ఆత్మేంద్రియమనోయుక్తం భోక్తేత్యాహుర్మనీషిణః' ఇతి చోపాధియుక్తస్యైవాత్మనో భోక్తృత్వాదివిశేషలాభం దర్శయతి. న హి వివేకినాం పరస్మాదన్యో జీవోనామకర్తాభోక్తావావిద్యతే 'నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టే'త్యాదిశ్రవణాత్, పరఏవ తర్హి సంసారీ కర్తా భోక్తాచ ప్రసజ్యేత, పరస్మాదన్యశ్చే

మిత్తైస్సహితకార్యాక్షేపాన్ముక్తిలోప ఇతి పరహరతి—న నిమిత్తానామపీతి. సనిమిత్తస్య కార్యస్య శక్త్యా శక్యత్వేన సంబంధాన్నిమిత్తానామపి పరంపరయా శక్తిసంబంధత్వముక్తం మంతవ్యం. సంబంధేన సంబంధినేత్యర్థః. యద్వా శక్తిర్లక్షణమాక్షేపకం యస్య కార్యస్య తేన కార్యేణ యస్సంబంధస్తేనేతి వ్యధికరణే తృతీయా. నను నరస్య కర్మణా దేవత్వవచ్ఛాస్త్రబలాత్కర్తురేవాకర్తృతాసిద్ధిరితి శంకతే—నన్వితి. జ్ఞానాదకర్తృత్వాఖ్యమోక్షశ్చేత్కర్తృత్వమావిద్యకం స్యాద్యతో జ్ఞానమజ్ఞానస్యైవ నివర్తకం, యది కర్మణా మోక్షస్తత్రాహ—నేతి. ఆత్మనస్స్వాభావికం కర్తృత్వమభ్యుపగమ్యానిర్మోక్ష ఉక్తః సంప్రత్యసంగనిర్వికారత్వానేకశ్రుతివ్యాకోపాన్న స్వాభావికమిత్యాహ—అపిచేతి. న చాభ్యస్తానేకశ్రుతీనాం స్తావకత్వకల్పనం యుక్తం, 'నచాహం కర్తే'త్యనుభవో విరుధ్యతే తస్య సత్యమిథ్యోదాసీనకర్తృత్వావగాహినోఽధ్యాసత్వేనాప్యుపపత్తేరిత్యర్థః. కర్తృత్వస్యాధ్యస్తత్వే శ్రుతిమాహ—తథాచేతి. విద్వదనుభవబాధితం చ కర్తృత్వమిత్యాహ—నహీతి. బుద్ధ్యాదిసంఘాతాద్వ్యతిరిక్తో యది పరస్మాదన్యశ్చేతనో న స్యాత్తదా పర ఏవ సంసారీ ప్రసజ్యేత తచ్చానిష్టం పరస్య నిత్యముక్తత్వవ్యాఘాతాదితి శంకతే—పరఏవేతి. న వయం శుద్ధస్య చిద్ధాతోః పరస్య బంధం వదామః కింతు తస్యైవావిద్యాబుద్ధ్యాదిప్రతిబింబితస్యావిద్యయా భిన్నస్య జీవత్వం ప్రాప్తస్య బంధమోక్షావితి బ్రూమః. కల్పితభేదోఽపి లోకే బింబప్రతిబింబయోర్ధర్మ

విధివాక్యేన విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహే, పూర్వోక్తశాస్త్రార్థవత్త్వాదిహేతుభిః

చ్ఛ్రుతిమార్గ జీవో బుద్ధ్యాదిసంఘాతవ్యతిరిక్తో న స్యాన్నవిద్యా
ప్రత్యుపస్థాపితత్వాత్కర్తృత్వభోక్తృత్వయోః. తథాచ శాస్త్రం
'యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతీ'త్యవిద్యావ
స్థాయాం కర్తృత్వభోక్తృత్వే దర్శయిత్వా విద్యావస్థాయాం తే ఏవ
కర్తృత్వభోక్తృత్వే నివారయతి.'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవా భూత్త
త్కేన కం పశ్యే'దితి. తథా స్వప్నజాగరితయో రాత్మనఉపాధిసంపర్క
కృతం శ్రమం శ్యేనస్యేవాకాశే విపరిపతతశ్శ్రావయిత్వా తదభావం
సుషుప్తే ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తస్య శ్రావయతి 'తద్వా అస్యైత
దాప్తకామమాత్మకామమకామం రూపం శోకాంతర'మిత్యారభ్య
'ఏషాస్య పరమాగతి రేషాస్యపరమాసంపదేషోఽస్యపరమోలోకః ఏషో
ఽస్య పరమ ఆనంద'ఇత్యుపసంహారాత్.తదేతదాహాచార్యః—'యథా
చ తక్షోభయథే'తి. త్వర్థేచాయం చః పఠితః. నైవం మంతవ్యంస్వాభా
వికమేవాత్మనః కర్తృత్వమగ్నేరివౌష్ణ్యమితి. యథా తు తక్షా లోకే
వాస్యాదికరణహస్తః కర్తా దుఃఖీభవతి. సఏవ స్వగృహం ప్రాప్తః
విముక్తవాస్యాదికరణస్స్వస్థో నిర్వృత్తో నిర్వ్యాపారస్సుఖీ భవతి'

వ్యవస్థాపకో దృష్ట ఇతి పరిహరతి—నావిద్యేతి. అవిద్యోపహితే బంధోనశుద్ధాత్మ
నీత్యత్ర శ్రుతిమాహ—తథా చేతి. కర్తృత్వస్య బుద్ధ్యుపాధ్యన్వయవ్యతిరేకాను
విధాయిత్వాచ్ఛ్రుతేశ్చ న స్వాభావికత్వమిత్యాహ—తథా స్వప్నేతి. ఆత్మైవ
కామ్యతే ఆనందత్వాదిత్యాత్మకామం స్వరూపం స్వాతిరిక్తకామ్యాసత్త్వాదకామం
ఆత్మకామత్వాదకామత్వాచ్చాప్తకామం విశోకత్వాచ్చేత్యాహ—శోకేతి. శోకా
దంతరందుఃఖాస్పృష్టమిత్యర్థః. తస్యైవ సుషుప్తాత్మరూపస్య పరమపురుషార్థతామాహ—
ఏషేతి. గతిః ప్రాప్యం సంపదైశ్వర్యంలోకోభోగ్యః సుఖం చ ఏతస్మాదన్యన్నాస్తీత్యర్థః.
ఆత్మా స్వతోఽకర్తా బుద్ధ్యాద్యుపాధినా తు కర్తేత్యుభయథా, భావఉక్తస్తత్రార్థే
సూత్రం యోజయతి—తదేతదాహేత్యాదినా. సంప్రసాదస్సుషుప్తిః. యథా స్ఫటి
కస్య లౌహిత్యం కుసుమాద్యుపాధికం తథాత్మనః కర్తృత్వం బుద్ధ్యాద్యుపాధిక
మన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం సిద్ధమ్. న చ తౌ బుద్ధేరాత్మకర్తృత్వే కరణత్వవిషయా
వితి యుక్తం, కరణత్వాత్కార్యాన్వయ్యుపాదానత్వస్యాంత
...దానత్వవిషయావితి యుక్తం, కరణత్వాత్కార్యాన్వయ్యుపాదానత్వస్యాంత

స్య స్వాభావికతయా తత్ప్రతిపాదకవిధిశాస్త్రేణ విరోధోఽస్తీతి పూర్వః

ఏవమవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితద్వైతసంయుక్త ఆత్మా స్వప్నజాగరితావస్థయోః కర్తా దుఃఖీ భవతి, స తచ్ఛ్రమాపనుత్తయే స్వమాత్మానం పరం బ్రహ్మ ప్రవిశ్య విముక్తకార్యకరణసంఘాతోఽకర్తా సుఖీ భవతి, సంప్రసాదావస్థాయామ్ తథా ముక్త్యవస్థాయామప్యవిద్యాధ్వాన్తం విద్యాప్రదీపేన విధూయాత్మైవ కేవలో నిర్వృత్తస్సుఖీ భవతి. తక్షదృష్టాన్తశ్చైతావతాంశేన ద్రష్టవ్యః, తక్షా హి విశిష్టేషు తక్షణాదివ్యాపారేష్వపేక్ష్యైవ ప్రతినియతాని కరణాని వాస్యాదీని కర్తా భవతి స్వశరీరేణ త్వకర్తైవ, ఏవమయమాత్మా సర్వవ్యాపారేష్వపేక్ష్యైవ మనఆదీని కరణాని కర్తా భవతి స్వాత్మనా త్వకర్తైవేతి. న త్వాత్మనస్తక్ష్ణ ఇవావయవాస్సంతి యైర్హస్తాదిభిరివ వాస్యాదీని తక్షా మనఆదీని కరణాన్యాత్మోపాదదీత న్యస్యేద్వా. యత్తూక్తం శాస్త్రార్థవత్త్వాదిభిర్హేతుభిస్స్వాభావికమాత్మనః కర్తృత్వమితి తత్ర విధిశాస్త్రం తావద్యథాప్రాప్తం కర్తృత్వముపాదాయ కర్తవ్యవిశేషముపదిశతి న కర్తృత్వమాత్మనః ప్రతిపాదయతి. న చ స్వాభావికమస్య కర్తృత్వమస్తి బ్రహ్మాత్మత్వోపదేశాదిత్యవోచామ, తస్మాదవిద్యాకృతం కర్తృత్వముపాదాయ విధిశాస్త్రం ప్రవర్తిష్యతే 'కర్తా విజ్ఞానాత్మా పురుష' ఇత్యేవంజాతీయకమపి శాస్త్రమనువాదరూపత్వాద్యథాప్రాప్తమేవావిద్యాకృతం కర్తృత్వమనువదిష్యతి. ఏతేన విహారోపాదానే పరిహృతే. తయోరప్యనువాదరూపత్వాత్. నను సంధ్యే స్థానే ప్రసుప్తేషు స్వే శరీరే యథా

రంగతయా చిత్సంవలితబుద్ధేస్తాభ్యాముపాదానత్వస్యైవ సిద్ధేః, ఏవంచిదభేదాధ్యస్తబుద్ధ్యాఖ్యాహంకారస్య కర్తృత్వోపాదానత్వేన మహావాక్యసంగతిశ్చేతి భావః. నను తక్షా స్వహస్తాదినా వాస్యాదిప్రేరణశక్తత్వాత్స్వతః కర్తా ఆత్మా తు నిరవయవత్వాదశక్త ఇతి దృష్టాంతవైషమ్యమాశంక్యౌపాధికకర్తృత్వాంశేన వివక్షితేన సామ్యమాహ—తక్షదృష్టాంతశ్చేతి. శాస్త్రేణానూద్యమానం కర్తృత్వం స్వాభావికమేవ కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—న చ స్వాభావికమితి. ఉపాధ్యభావకాలే శ్రుతం కర్తృత్వం స్వాభావికమేవేతి శంకతే—నను సంధ్య ఇతి. కించ కరణైర్విశిష్టస్య కర్తృత్వే తేషాం కర్త్రంత

పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—న స్వాభావికమాత్మనః కర్తృత్వమ్, అపి తు ఔపాధికమ్. యథా

కామం పరివర్తత ఇతి విహార ఉపదిశ్యమానః కేవలస్యాత్మనఃకర్తృత్వమావహతి, తథోపాదానేఽపి 'తదేషాం ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయే' తి కరణేషు కర్మకరణవిభక్తీ శ్రూయమాణే కేవలస్యైవాత్మనః కర్తృత్వం గమయత ఇతి అత్రోచ్యతే—న తావత్సంధ్యే స్థానేఽత్యంతమాత్మనః కరణవిరమణమస్తి 'సధీస్స్వప్నో భూత్వేమం లోకమతిక్రామతీ' తి, తత్రాపి ధీసంబంధశ్రవణాత్. తథాచ స్మరంతి "ఇంద్రియాణాముపరమే మనోఽనుపరతం యది. సేవతే విషయానేవ తద్విద్యాత్స్వప్నదర్శన" మితి. 'కామాదయశ్చ మనసోవృత్తయః' ఇతి శ్రుతిః, తాశ్చ స్వప్నే దృశ్యంతే, తస్మాత్సమనాఏవ స్వప్నే విహరతి, విహారోఽపి చ తత్రత్యో వాసనామయఏవ న తు పారమార్థికోఽస్తి. తథాచ శ్రుతిరివాకారానుబద్ధమేవస్వప్నవ్యాపారంవర్ణయతి—'ఉతేవ స్త్రీభిస్సహ మోదమానో జక్షదుతేవాపి భయాని పశ్య'న్నితి. లౌకికాః అపి తథైవ స్వప్నం కథయంతి ఆరురుక్షమివ గిరిశృంగమద్రాక్షమివ వనరాజిమితి. తథోపాదానే యద్యపి కరణేషు కర్మకరణవిభక్తినిర్దేశస్తథాపి తత్సంయుక్తస్యైవాత్మనః కర్తృత్వం ద్రష్టవ్యమ్, కేవలే కర్తృత్వాసంభవస్య దర్శితత్వాత్. భవతి చ లోకేఽనేకప్రకారా వివక్షా యోధాయుధ్యంతే యోధైరాజా యుధ్యత ఇతి, అపిచాస్మిన్నుపాదా

ర్థావాప్తేష్వపి కర్తృవిభక్తిస్స్యాన్న చైవమస్తి, తతః కేవలాత్మనః కర్తృత్వమిత్యాహ—తథేతి. స్వాప్నే విహారే తావదుపాధ్యభావోఽసిద్ధ ఇత్యాహ—న తావత్సంధ్య ఇతి. విహారస్య మిథ్యాత్వాత్తత్కర్తృత్వమపి మిథ్యేత్యాహ—విహారోఽపీతి. జక్షద్భుంజానఇవ. కరణత్వవిశిష్టస్య కర్తృత్వేకరణేషుకర్తృవిభక్తిస్స్యాన్న కరణవిభక్తిరిత్యుక్తం ప్రత్యాహ—భవతి చ లోక ఇతి. కర్తృష్వపి కరణవిభక్తిర్న విరుధ్యతే దృష్టత్వాత్, అస్తి చ కర్తృత్వప్రయోగః 'విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత' ఇత్యాదావితి భావః. ఉపాదానస్య సకర్తృకత్వమంగీకృత్య కేవలాత్మనః కర్తృత్వం నిరస్తమిదానీం తస్యాక్రియత్వాత్తత్కర్త్రపేక్షేత్యాహ—అపిచేతి. పూర్వత్ర విజ్ఞానం జీవఇత్యంగీకృత్య జీవస్య కర్తృత్వే తనుత ఇతి శ్రుతిరుక్తా, సంప్రతి తయా శ్రుత్యానుపహితా

లోకే ఉభయథా తథా వాస్యాదీని కరణాన్యపేక్ష్య కర్తా సన్ దుఃఖీ భవతి, అన

నేకరణవ్యాపారోపరమమాత్రం వివక్ష్యతే న స్వాతంత్ర్యం కస్యచిదబుద్ధిపూర్వకస్యాపి స్వాపే కరణవ్యాపారోపరమస్య దృష్టత్వాత్. యస్త్వయం వ్యపదేశో దర్శితః 'విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే' ఇతి స బుద్ధేరేవ కర్తృత్వం ప్రాపయతి విజ్ఞానశబ్దస్య తత్ర ప్రసిద్ధత్వాన్మనోఽనంతరం పాఠాచ్చ 'తస్య శ్రద్ధైవ శిరః' ఇతి చ విజ్ఞానమయస్యాత్మనః శ్రద్ధాద్యవయవత్వసంకీర్తనాచ్ఛ్రద్ధాదీనాం చ బుద్ధిధర్మత్వప్రసిద్ధేః 'విజ్ఞానం దేవాస్సర్వే బ్రహ్మ జ్యేష్ఠముపాసతే' ఇతి చ వాక్యశేషాత్, జ్యేష్ఠస్య చ ప్రథమజత్వస్య బుద్ధౌ ప్రసిద్ధత్వాత్. 'సఏష వాచశ్చిత్తస్యోత్తరోత్తరక్రమో యద్యజ్ఞః' ఇతి చ శ్రుత్యంతరే యజ్ఞస్య వాగ్బుద్ధిసాధ్యత్వావధారణాత్. న చ బుద్ధేశ్శక్తివిపర్యయః కరణానాం కర్తృత్వాభ్యుపగమే భవతి సర్వకారకాణామేవ స్వవ్యాపారేషు కర్తృత్వస్యావశ్యం

త్మనః కర్తృత్వమితి ప్రాప్తౌ విజ్ఞానం బుద్ధిరేవ తస్యా ఏవాత్ర కర్తృత్వముచ్యతే, న తదుపహితాత్మనః కర్తృత్వసిద్ధయ ఇత్యభిప్రేత్యాహ—యస్త్వితి. 'యోఽయం విజ్ఞానమయః' ఇత్యాదిశ్రుతిషు విజ్ఞానశబ్దస్య బుద్ధౌ ప్రసిద్ధత్వాదత్ర చ మనోమయకోశానంతరం పఠితత్వాచ్ఛ్రద్ధాదిలింగాచ్చ బుద్ధిరేవ విజ్ఞానమిత్యర్థః. తత్రైవ లింగాంతరమాహ—విజ్ఞానం దేవా ఇతి. 'మహద్యక్షం ప్రథమజ' మిత్యాది శ్రుతౌ హిరణ్యగర్భబ్రహ్మాత్మకబుద్ధేర్జ్యేష్ఠత్వోక్తేరత్ర దేవైరింద్రియైరుపాస్యమానం జ్యేష్ఠం బ్రహ్మ విజ్ఞానం బుద్ధిరిత్యర్థః. యక్షం పూజ్యం. కించ శ్రుత్యంతరే యజ్ఞస్య బుద్ధికార్యత్వోక్తేరత్రాపి యజ్ఞకర్తృవిజ్ఞానం బుద్ధిరిత్యాహ—స ఏష ఇతి. చిత్తేన ధ్యాత్వా వాచా మంత్రోక్త్యా యజ్ఞో జాయతే తతశ్చిత్తస్య వాచః పూర్వోత్తరభావో యజ్ఞ ఇత్యర్థః. యచ్చోక్తం బుద్ధేః కర్తృత్వే శక్తివైపరీత్యప్రసంగ ఇతి తన్న, విక్లిద్యంతే తండులాః, జ్వలంతి కాష్ఠాని, బిభర్తి స్థాలీతి స్వస్వవ్యాపారేషు సర్వకారకాణాం కర్తృత్వస్వీకారాదిత్యాహ—న చేతి. తర్హి బుద్ధ్యాదీనాం కర్తృత్వే కరణత్వవార్తా తేషు న స్యాదిత్యత ఆహ—ఉపలబ్ధీతి. యథా కాష్ఠానాం స్వవ్యాపారే కర్తృత్వేఽపి పాకాపేక్షయా కరణత్వం తథా బుద్ధ్యాదీనామధ్యవసాయసంకల్పాదిక్రియాకర్తృత్వేఽప్యుపలబ్ధ్య

పేక్ష్య తు స్వరూపేణాకర్తా సుఖీ భవతి, తథాత్మాపి బుద్ధ్యాదికరణాన్యపేక్ష్య కర్తా సంసరతి, అనపేక్ష్య తు స్వభావతోఽకర్తా పరమానందఘన ఏవ భవతి. విధిశాస్త్రం తు

భావిత్వాత్. ఉపలబ్ధ్యపేక్షం త్వేషాం కరణానాం కరణత్వం, సా చాత్మనః. న చ తస్యామప్యస్య కర్తృత్వమస్తి, నిత్యోపలబ్ధిస్వరూపత్వాత్. అహంకారపూర్వకమపి కర్తృత్వం నోపలబ్ధుర్భవితుమర్హతి అహంకారస్యాప్యుపలభ్యమానత్వాత్. న చైవం సతి కరణాంతరకల్పనాప్రసంగః, బుద్ధేః కరణత్వాభ్యుపగమాత్. సమాధ్యభావస్తు శాస్త్రార్థవత్త్వేనైవ పరిహృతః, యథాప్రాప్తమేవ కర్తృత్వముపాదాయ సమాధివిధానాత్, తస్మాత్కర్తృత్వమప్యాత్మన ఉపాధినిమిత్తమేవేతిస్థితమ్.

పేక్షయా కరణత్వమిత్యర్థః. నను తర్హ్యుపలబ్ధిః కస్య వ్యాపార ఇత్యత ఆహ—సా చేతి. తర్హి తస్యామాత్మా కేవలః కర్తా స్యాద్యస్య యో వ్యాపారస్స తస్య కర్తేతి స్థితిరిత్యత ఆహ—న చేతి. ఉపలబ్ధేర్నిత్యత్వే బుద్ధ్యాదీనాం కథం కరణత్వముక్తమితి చేదుచ్యతే, అఖండసాక్షిచైతన్యం బుద్ధివృత్తిభిర్భిన్నం సద్విషయావచ్ఛిన్నత్వేన జాయతే, తథాచ విషయావచ్ఛిన్నచైతన్యస్యోపలబ్ధౌ బుద్ధ్యాదీనాం కరణత్వం బుద్ధ్యాద్యుపహితాత్మనః కర్తృత్వం న కేవలస్య, న చ బుద్ధేరేవ తత్కర్తృత్వం చైతన్యస్య జడవ్యాపారత్వాయోగాదితి భావః. యచ్చోక్తం బుద్ధేః కర్తృత్వే సవివాహంధీగమ్యో జీవ ఇతి తస్య కరణాంతరం కల్పనీయం, తథాచ నామమాత్రే వివాద ఇతి తత్ర కేవలాత్మనః కర్తృత్వముక్తమితి భ్రాంతిం నిరస్యతి—అహంకారేతి. సాంఖ్యనిరాసార్థం బుద్ధ్యభేదేనాధ్యస్తచిదాత్మకాహంకారగతం కర్తృత్వం యదుక్తం తదహంధీగమ్యస్య బుద్ధివిశిష్టస్యాత్మనఏవ న కేవలస్య సాక్షిణో భవితుమర్హతి, దృశ్యధర్మస్య సాక్షిస్వభావత్వాయోగాత్. ఏవం విశిష్టాత్మనః కర్తృత్వే విశేషణీభూతాయా జడబుద్ధేరేవ కరణత్వోపపత్తేర్న కరణాంతరకల్పనాప్రసంగః, అధ్యాసం వినా కేవలబుద్ధికర్తృత్వవాదినస్తు కరణాంతరప్రసంగో దుర్నివార ఇత్యర్థః. ఏవం శాస్త్రార్థవత్త్వాదిహేతూనామాత్మనః కర్తృత్వమాత్రసాధకత్వేఽపి స్వాభావికకర్తృత్వసాధనసామర్థ్యాభావాదధ్యస్తమేవ కర్తృత్వం విధ్యాదికర్తృత్వశ్రుతీనాముపజీవ్యమ్. తస్మాదసంగత్వవిధ్యాదికర్తృత్వశ్రుతీనామవిరోధ ఇతి సిద్ధమ్—

ఇతి పంచదశాధికరణమ్.

కర్తృత్వం వినా అనుపపన్నం తత్సాధయతి, న తు తస్య స్వాభావికత్వమపీతి న తేనాసంగత్వశ్రుతేర్విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

సూ. పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేః. ౪౧.

యదిదమవిద్యావస్థాయాముపాధినిబన్ధనం కర్తృత్వం జీవస్యాభిహితం? తత్కిమనపేక్ష్యేశ్వరం భవతి? ఆహోస్విదీశ్వరాపేక్షమితి భవతి విచారణా. తత్ర ప్రాప్తం తావన్నేశ్వరమపేక్షతే జీవః కర్తృత్వ ఇతి. కస్మాత్, అపేక్షాప్రయోజనాభావాత్. అయం హి జీవస్స్వయమేవ రాగద్వేషాదిదోషప్రయుక్తః కారకాన్తరసామగ్రీసమ్పన్నః కర్తృత్వమనుభవితుం శక్నోతి తస్య కిమీశ్వరః కరిష్యతి. న చ లోకే ప్రసిద్ధిరస్తి కృష్యాదికాసు క్రియాస్వనడుహాదివదీశ్వరోఽపరోఽపేక్షితవ్య ఇతి. క్లేశాత్మకేన చ కర్తృత్వేన జన్తూన్సంసృజత ఈశ్వరస్య నైర్ఘృణ్యం ప్రసజ్యేత. విషమఫలం చైషాం కర్తృత్వం విదధతో

---

౪౧. పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేః యథా స్ఫటికలౌహిత్యాధ్యాసే లోహితద్రవ్యం కరణం తేనాయం స్ఫటికో లోహిత ఇత్యనుభవాత్తథా కామాదిపరిణామిబుద్ధిరాత్మని కర్తృత్వాద్యధ్యాసే కరణమిత్యుక్తం తదధ్యస్తం కర్తృత్వముపజీవ్య జీవస్య కారకసమ్పన్నత్వాదీశ్వరస్య కారయితృత్వశ్రుతేశ్చ సంశయమాహ—యదిదమితి. అత్రైష హ్యేవేత్యాదిశ్రుతీనాం కర్తృత్వస్వాతన్త్ర్యద్యోతకవిధ్యాదిశ్రుతిభిర్విరోధసమాధానాత్పాదసఙ్గతిః. కర్మమీమాంసకమతేన పూర్వపక్షయతి—తత్రేత్యాదినా. బుద్ధ్యాధికారకసమ్పత్తావీశ్వరవ్యతిరేకే కర్తృత్వవ్యతిరేకానుపలబ్ధేర్నేశ్వరః ప్రయోజకః. కిఞ్చ ప్రయోజకత్వే నైర్ఘృణ్యాదిప్రసఙ్గ ఇత్యాహ—క్లేశాత్మకేన చేతి. దత్తోత్తరమిదం చోద్యమితి శఙ్కతే నన్వితి. పూర్వం జీవస్య ధర్మాధర్మవత్త్వం సిద్ధవత్కృత్య తత్సాపేక్షత్వాద్విషమజగత్కర్తృత్వమవిరుద్ధమిత్యుక్తం సమ్ప్రతీశ్వరాధీనత్వే జీవస్య కర్తృత్వే సిద్ధే ధర్మాధర్మవత్త్వసిద్ధిస్తద్వత్త్వసిద్ధౌ తత్సాపేక్షకారయితృత్వసిద్ధిరీశ్వరస్య కారయితృత్వే

ఔపాధికం కర్తృత్వముపజీవ్య తత్ ఈశ్వరాయత్తమితి సాధయితుం పూర్వోక్తసఙ్గత్యైవేదమాహ—

అత్ర చ 'ఏష హ్యేవ సాధు కర్మ కారయతి' ఇత్యాదిశ్రుతేః విధ్యాదిశాస్త్రేణ విరోధోఽస్తి న వేతి సన్దేహే, రాగద్వేషాదివశాత్ స్వత ఏవాత్మనః కర్తృత్వసమ్భవాత్ తత్ప్రతిపాదకవిధ్యాదిశాస్త్రేణ విరోధోఽస్తీతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాన్తస్తు—సౌత్ర తుశబ్దః పూర్వపక్షవ్యావృత్త్యర్థః. న స్వతో జీవస్య కర్తృత్వాదిసిద్ధిః; కిం తు పరాత్ పరస్మాదీశ్వరాత్ కర్మాధ్యక్షాదవిద్యాతిమిరాన్ధస్య కర్తృ

వైషమ్యమ్ నను,'వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వా'దిత్యుక్తం సత్య ముక్తమ్. సతితీశ్వరస్య సాపేక్షత్వసంభవే, సాపేక్షత్వంచ నేశ్వరస్య సంభవతి సతోర్జంతూనాం ధర్మాధర్మయోస్తయోశ్చ సద్భావస్సతిజీవస్య కర్తృత్వే, తదేవ చేత్కర్తృత్వమీశ్వరాపేక్షంస్యాత్ కిం విషయమీ శ్వరస్య సాపేక్షత్వముచ్యేత. అకృతాభ్యాగమశ్చైవం జీవస్య ప్రస జ్యేత. తస్మాత్స్వతఏవ జీవస్య కర్తృత్వమితి. ఏతాం ప్రాప్తిం తుశబ్దేన వ్యావర్త్య ప్రతిజానీతే. 'పరాది'తి. అవిద్యావస్థాయాం కార్యకరణ సంఘాతావివేకదర్శినో జీవస్యావిద్యాతిమిరాంధస్య సతః పరస్మాదా త్మనః కర్మాధ్యక్షాత్సర్వభూతాధివాసాత్సాక్షిణశ్చేతయితురీశ్వరాత్త దనుజ్ఞయా కర్తృత్వభోక్తృత్వలక్షణస్య సంసారస్య సిద్ధిస్తదనుగ్రహ హేతుకేనైవ చ విజ్ఞానేన మోక్షసిద్ధిర్భవితుమర్హతి. కుతః, తచ్ఛ్రుతేః. యద్యపి రాగాదిదోషప్రయుక్తస్సామగ్రీసంపన్నశ్చ జీవః, యద్యపి చ లోకే కృష్యాదిషు కర్మసు నేశ్వరకారణత్వం ప్రసిద్ధం, తథాపి సర్వాస్వేవ ప్రవృత్తిష్వీశ్వరో హేతుకర్తేతి శ్రుతేరవసీయతే. తథాహి శ్రుతిర్భవతి 'ఏష హ్యేవ సాధు కర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషత ఏష హ్యేవాసాధు కర్మ కార యతి తం యమధో నినీషత' ఇ తి'య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మానమంతరో

సిద్ధే జీవస్య కర్తృత్వసిద్ధిరితి చక్ర ...పత్తేః కర్మసాపేక్షత్వం న సంభవతీత్యుచ్యత
ఇత్యాహ—సత్యమితి—అస్తు. కర్మాన పేక్షస్య ప్రవర్తకత్వం తత్రాహ—అకృతేతి.
అనపేక్షస్య ప్రవర్తకత్వే ధర్మవతో న ...క్ దుఃఖేనాధర్మవతస్సుఖేన యోజయేత్,
కారుణికత్వే వా సర్వే సుఖిన ఏకరు పాస్స్యురితి జగద్వైచిత్ర్యం విధ్యాదిశాస్త్రం
చ న స్యాత్. తస్మాద్విధ్యాదిశాస్త్రార్థ త్త్వాయ రాగద్వేషాభావాయ చ స్వతఏవ
జీవస్య కర్తృత్వం వాచ్యం, తథాచ కారయితృత్వశ్రుతివిరోధః. ఈశ్వరస్తావికా వా
సా శ్రుతిరితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి— తామితి. యథా చందనాదిసామగ్ర్యాం సత్యాం
ధర్మవ్యతిరేకే సుఖవ్యతిరేకగ్రహాభావే, పి 'పుణ్యో వై పుణ్యేన కర్మణా భవతీ' త్యాది

త్వాదిసంసారసిద్ధిః, తదనుగ్రహే తు విజ్ఞానేన మోక్షసిద్ధిర్భవిష్యతి. కుతః,
తచ్ఛ్రుతేః 'ఏష హ్యేవ సాధు కర కారయతి' ఇత్యాదికాయాః శ్రుతేః తస్యై
వ హేతుకర్తృత్వమవసీయత ఇ త్యర్థః.

యమయతీ’తి చైవంజాతీయకా. నన్వేవమీశ్వరస్య కారయితృత్వే సతి వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే స్యాతామకృతాభ్యాగమశ్చ జీవస్యేతి, నేత్యుచ్యతే.

సూ. కృతప్రయత్నాపేక్షస్తు విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః. ౪౨.

తుశబ్దశ్చోదితదోషవ్యావర్తనార్థః. కృతో యః ప్రయత్నో జీవస్య ధర్మాధర్మలక్షణస్తదపేక్ష ఏవైనమీశ్వరః కారయతి, తతశ్చైతే చోదితా దోషా న ప్రసజ్యంతే. జీవకృతధర్మాధర్మవైషమ్యాపేక్ష ఏవ తత్తత్ఫలాని విషమం విభజేత్ పర్జన్యవదీశ్వరో నిమిత్తత్వమాత్రేణ. యథాలోకే నానావిధానాం గుచ్ఛగుల్మాదీనాం వ్రీహియవాదీనాం చాసాధారణేభ్యస్స్వస్వబీజేభ్యో జాయమానానాం సాధారణం నిమిత్తం భవతి పర్జన్యః, సహ్యసతి పర్జన్యే రసపుష్పఫలపలాశాది వైషమ్యం తేషాంజాయతే, నాప్యసత్సు స్వస్వబీజేషు,ఏవంజీవకృతప్రయత్నాపేక్షః

శాస్త్రప్రామాణ్యాదేవ ధర్మస్య హేతుత్వసిద్ధిః, ఏవమీశ్వరస్యాపి శాస్త్రబలాత్కారయితృత్వసిద్ధిరితి భావః.

౪౨. ధర్మాధర్మాభ్యామేవ ఫలవైషమ్యసిద్ధేరలమీశ్వరేణేత్యాశంక్య బీజైరేవాంకురవైషమ్యసిద్ధేః పర్జన్యవైయర్థ్యం స్యాత్, యది విశేషహేతూనాం సాధారణహేత్వపేక్షత్వాన్న వైయర్థ్యం. తర్హీశ్వరస్యాపి సాధారణహేతుత్వాన్న వైయర్థ్యమిత్యాహ—పర్జన్యవదితి. దృష్టాంతం వివృణోతి—యథేతి. అతిదీర్ఘవల్లిగ్రంథయో గుచ్ఛాః పుష్పస్తబకా వా, గుల్మాస్తు హ్రస్వవల్ల్య ఇతి భేదః. కిమీశ్వరస్య కారయితృత్వే జీవస్య కర్తృత్వం న స్యాదిత్యాపాద్యతే? ఉత చక్రకాపత్తిర్వా? నాద్యః

నను ఈశ్వరస్య కారయితృత్వే వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే స్యాతామిత్యత ఆహ—

తురుక్తశంకానిరాసార్థః. జీవేన కృతో యః ప్రయత్నో ధర్మాధర్మలక్షణః తదపేక్ష ఏవేశ్వరోఽన్యస్మిన్నపి జన్మని ధర్మాదికం కారయతి తదపేక్షశ్చ సుఖాది ఫలం ప్రయచ్ఛతీతి న వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే ప్రసజ్యేతే. అనాదిత్వాత్సంసారస్య పూర్వజన్మకృతధర్మాద్యపేక్షా యుక్తైవ. నను కస్మాత్తదపేక్షత్వమత ఆహ—విహిత

ఈశ్వరస్తేషాంశుభాశుభం విదధ్యాదితి శ్లిష్యతే. నను కృతప్రయత్నాపేక్షత్వమేవ జీవస్య పరాయత్తే కర్తృత్వే నోపపద్యతే. నైష దోషః, పరాయత్తేఽపి హి కర్తృత్వే కరోత్యేవజీవః, కుర్వంతం హి తమీశ్వరః కారయతి. అపిచ పూర్వప్రయత్నమపేక్ష్యేదానీం కారయతి పూర్వతరం చ ప్రయత్నమపేక్ష్య పూర్వమకారయదిత్యనాదిత్వాత్సంసారస్యానవద్యమ్. కథం పునరవగమ్యతే కృతప్రయత్నాపేక్ష ఈశ్వర ఇతి. విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్య ఇత్యాహ. ఏవం హి 'స్వర్గకామో యజేత బ్రాహ్మణో న హంతవ్య' ఇత్యేవంజాతీయకస్య విహితస్య ప్రతిషిద్ధస్య చావైయర్థ్యం భవతి, అన్యథా తదనర్థకం స్యాత్, ఈశ్వర ఏవ విధిప్రతిషేధయోర్నియుజ్యేత అత్యంతపరతంత్రత్వాజ్జీవస్య. తథా విహితకారిణమప్యనర్థేన సంసృజేత్ప్రతిషిద్ధకారిణమప్యర్థేన, తతశ్చ ప్రామాణ్యం వేదస్యాస్తమియాత్. ఈశ్వరస్య చాత్యంతానపేక్షత్వే లౌకికస్యాపి పురుషకారస్య వైయర్థ్యమ్. తథా దేశకాలనిమిత్తానాం

ఇత్యాహ—నైష దోష ఇతి. అధ్యాపకాధీనస్య వటోర్ముఖ్యాధ్యయన కర్తృత్వదర్శనాదితి భావః. చక్రకం నిరస్యతి—అపి చేతి. అనవద్యం జీవస్య కర్తృత్వమీశ్వరస్య కారయితృత్వం చేతి శేషః. ఈశ్వరస్య సాపేక్షత్వే విధ్యాదిశాస్త్రప్రామాణ్యాన్యథానుపపత్తిం ప్రమాణయతి—కథ మిత్యాదినా. ఏవం సాపేక్షత్వే సత్యవైధర్మ్యం భవత్యన్యథాపేక్షత్వే వైయర్థ్యం ప్రపంచయతి—ఈశ్వర ఇతి. తయోస్స్థానే స ఏవ నియుజ్యేత అభిషిచ్యేత, తయోః కార్యం స ఏవ కుర్యాదితి యావత్. తథాచ జీవస్య నిరపేక్షేశ్వరపరతంత్రత్వాద్విధ్యాదిశాస్త్ర మకించిత్కరమనర్థకం స్యాదితి సంబంధః. ఆదిశబ్దార్థమాహ—తథేతి. పురుషకారః ప్రయత్నః. పూర్వోక్తదోషోఽకృతాభ్యాగమాదిః, తస్మాత్కర్మసాపేక్షేశ్వరస్య కారయితృత్వాదేష హ్యేవేత్యాదిశ్రుతేర్విధ్యాదిశ్రుత్యవిరోధ ఇతి సిద్ధమ్. ఇతి షోడశాధికరణమ్.

ప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః ఈశ్వరస్య కర్మాపేక్షత్వే 'జ్యోతిష్టోమేన యజేత' 'బ్రాహ్మణో న హంతవ్యః' ఇతి ద్వయోర్విహితప్రతిషిద్ధయోః అవైయర్థ్యం భవతి, అన్యథా విధినిషేధశాస్త్రమనర్థకమేవ స్యాత్. ఏవం చ ఈశ్వరాధీనకర్తృత్వప్రతిపాదకవిధ్యాదిశాస్త్రేణ 'ఏష హ్యేవ సాధు కర్మ...' ఇత్యాదిశాస్త్రస్య న విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

పూర్వోక్తదోష ప్రసంగశ్చేత్యేవంజాతీయకం దోషజాతమాదిగ్రహణేన దర్శయతి. ఇతి షోడశాధికరణమ్

సూ. అంశో నానావ్యపదేశాదన్యథాచాపి దాశకితవాదిత్వమధీయత ఏకే. ౪౩.

జీవేశ్వరయోరుపకార్యోపకారకభావ ఉక్తః, స చ సంబద్ధయోరేవ లోకే దృష్టః, యథా స్వామిభృత్యయోర్యథా వాగ్నిస్ఫులింగయోః. తతశ్చ జీవేశ్వరయోరప్యుపకార్యోపకారకభావాభ్యుపగమాత్? కిం స్వామిభృత్యవత్సంబంధః? ఆహోస్విద్విస్ఫులింగవదిత్యస్యాం విచికిత్సాయామనియమో వా ప్రాప్నోతి, అథవా స్వామిభృత్యప్రకారేష్వేవేశితృశితవ్యభావస్య ప్రసిద్ధత్వాత్తద్విధ ఏవ

---

౪౩. అంశః—ఏకే 'సత్యస్స్వప్రకాశో నాణురకర్తా జీవః' ఇతి శోధితత్వం పదార్థస్యాత్ర బ్రహ్మైక్యసాధనేన భేదాభేదశ్రుతీనాం విరోధసమాధానాత్పాదాదిసంగతిః. పూర్వపక్షే ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మాసిద్ధిః సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి భేదః. పూర్వోక్తోపకార్యోపకారకభావాక్షిప్తం జీవేశ్వరయోస్సంబంధం విషయీకృత్య ద్వివిధదృష్టాంతదర్శనాత్సంశయమాహ—తతశ్చేతి. ప్రసిద్ధస్వస్వామిత్వసంబంధ సంభవాద్యః కశ్చిత్ సంబంధ ఇత్యనియమో న యుక్త ఇత్యరుచేరాహ—అథవేతి. అనేన 'య ఆత్మని తిష్ఠ'న్నిత్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధభేదకోటిర్దర్శితా. ఏవం తత్త్వమసీత్యాదిశ్రుతిసిద్ధా భేదకోటిర్ద్రష్టవ్యా, తథాచ భేదాభేదశ్రుతీనాం సమబలత్వాద్విరోధే సతి సంబంధా

ఇత్థం నిత్యత్వం స్వప్రకాశత్వం వ్యాపిత్వమకర్తృత్వం చ ఆత్మనోఽభిధాయ, తదనంతరం తస్య బ్రహ్మాభేదయోగ్యస్య బ్రహ్మైక్యం సాధయతీతి హేతుహేతుమద్భావసంగత్యేదమాహ—

అత్ర 'తత్త్వమసి' ఇత్యాద్యభేదశ్రుతిజాతస్య 'య ఆత్మని తిష్ఠన్' ఇత్యాదిభేదశ్రుతిజాతేన విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహే, జీవేశ్వరయోః పూర్వోక్తోపకార్యోపకారకభావస్య స్వామిభృత్యవత్ భేదాధీనసంబంధసాపేక్షత్వాత్ తదభేదశ్రుతిజాతేన విరోధోఽస్తీతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—జీవః ఈశ్వరస్య అంశ ఇవ అంశః, న తు స్వాభావికోఽంశః; తస్య 'నిష్కలమ్' ఇత్యాదినా నిరంశత్వశ్రవణాత్. అతః కల్పితాంశో జీవః. కుతః పునర్జీవేశ్వరయోరంశాంశిభావః, 'య ఆత్మని

సంబంధ ఇతి ప్రాప్నోతి. అతో బ్రవీత్యంశ ఇతి. జీవ ఈశ్వరస్యాంశో భవితుమర్హతి, యథాగ్నేర్విస్ఫులింగః. అంశ ఇవాంశః, న హి నిరవయవస్య ముఖ్యోఽంశస్సంభవతి. కస్మాత్, పునర్నిరవయవత్వాత్, స ఏవ న భవతి? నానావ్యపదేశాత్. 'సోఽన్వేష్టవ్యస్స విజిజ్ఞాసితవ్యః' 'ఏతమేవ విదిత్వా మునిర్భవతి' 'య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మానమంతరో యమయతీ' తి చైవంజాతీయకో భేదనిర్దేశో నాసతి భేదే యుజ్యతే. నను చాయం నానావ్యపదేశస్సుతరాం స్వామిభృత్యసారూప్యే యుజ్యత ఇతి, అత ఆహ, అన్యథా చాపీతి. న చ నానావ్యపదేశాదేవ కేవలాదంశత్వప్రతిపత్తిః కిం తర్హ్యన్యథా చాపి వ్యపదేశో భవత్యనానాత్వస్య ప్రతిపాదకః తథా హి—ఏకే శాఖినో దాశకితవాదిభావం బ్రహ్మణ ఆమనంతి ఆథర్వణికా బ్రహ్మసూక్తే—'బ్రహ్మదాశా బ్రహ్మదాసా బ్రహ్మైవేమే కితవా ఉతే' త్యాదినా. దాశా య ఏతే కైవర్తాః ప్రసిద్ధాః యే చామీ దాసాః స్వామిన్యాత్మానముపక్షిపంతి యే చాన్యే కితవా ద్యూతవృత్తాస్తే సర్వే బ్రహ్మైవేతి హీనజంతూదాహరణేన సర్వేషామేవ నామరూపకృత

నిశ్చయాత్తత్సంబంధాపేక్షస్య పూర్వోక్తోపకార్యోపకారకభావస్యాసిద్ధిరిత్యాక్షేపాత్సంగతిః. లోకసిద్ధానర్థాత్మకభేదానువాదిత్వేన భేదశ్రుతీనాం దుర్బలత్వాజ్జ్ఞాతఫలవదభేదశ్రుత్యనుసారేణ ప్రకల్పితభేదనిబంధనోఽంశాంశిభావస్సంబంధ ఇతి సిద్ధాంతయతి. అత ఇత్యాదినా. అగ్నేస్సాంశత్వేఽపి నిష్కళేశ్వరస్య కథం సాంశత్వమిత్యత ఆహ—అంశ ఇవేతి. జీవ ఇత్యనుషంగః. భేద ఏవ చేత్స్వస్వామిభావో యుక్తో నాంశాంశిభావ ఇతి శంకతే—నను చేతి. అభేదస్యాపి సత్త్వాదంశాంశిభావ ఇత్యాహ—అత ఇతి. వంచసి గచ్ఛసి, యదా స్తేయో నామరూపే నిర్మాయ ప్రవిశ్య

తిష్ఠన్' ఇత్యాదినా తయోర్నానావ్యపదేశాత్ నానాత్వస్య చ వ్యపదేశాత్, అన్యథా చాపి అనానాత్వస్య చాపి వ్యపదేశాత్. తథా హి ఏకే శాఖినః ఆథర్వణికాః 'బ్రహ్మదాశా బ్రహ్మ దాసా బ్రహ్మైవేమే కితవాః' ఇతి దాశకితవాదిత్వమధీయతే. దాశాః కైవర్తాః, దాసాః భృత్యాః, కితవాః ద్యూతకృతః, తద్భావమామనంతి ఇత్యతోఽనానాత్వస్యాభేదస్య చ వ్యపదేశః. తత్ర భేదవాదిశ్రుతిజాతస్య ప్రత్యక్షసిద్ధభేదానువాదేనాభేదపరత్వాత్ కల్పితభేదవానంశో జీవ ఇతి.

కార్యకరణసంఘాతప్రవిష్టానాం జీవానాం బ్రహ్మత్వమాహ. తథా అన్యత్రాపి బ్రహ్మప్రక్రియాయామేవాయమర్థః ప్రపంచ్యతే 'త్వం స్త్రీ త్వం పుమానసి త్వం కుమార ఉత వా కుమారీ, త్వం జీర్ణో దండేన వంచసి త్వం జాతో భవసి విశ్వతోముఖః' ఇతి 'సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరః నామాని కృత్వాభివదన్యదాస్తే' ఇతి చ. 'నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టే' త్యాదిశ్రుతిభ్యశ్చాస్యార్థస్య సిద్ధిః. చైతన్యం చావిశిష్టం జీవేశ్వరయోర్యథాగ్నివిష్ఫులింగయోరౌష్ణ్యమ్. అతో భేదాభేదావగమాభ్యామంశత్వావగమః. కుతశ్చాంశత్వావగమః.

సూ. మంత్రవర్ణాచ్చ. ౪౪.

మంత్రవర్ణశ్చైతమర్థమవగమయతి 'తావానస్యమహిమాతతో జ్యాయాగ్ంశ్చ పురుషః, పాదోఽస్య సర్వాభూతాని త్రిపాదస్యామృతందివీ'తి. అత్ర భూతశబ్దేన జీవప్రధానాని స్థావరజంగమాని నిర్దిశతి 'అహింసన్సర్వభూతాని అన్యత్ర తీర్థేభ్యః' ఇతి ప్రయోగాత్. అంశః పాదో భాగ ఇత్యనర్థాంతరమ్, తస్మాదప్యంశత్వాగమః కుతశ్చాంశత్వావగమః.

వ్యవహారన్వర్తతే తం విద్వానమృతో భవతీతి శ్రుత్యర్థః. శ్రుతిసిద్ధాభేదే యుక్తిమాహ—చైతన్యం చేతి. జీవో బ్రహ్మైవ చేతనత్వాద్బ్రహ్మవదిత్యర్థః.

౪౪. అస్య సహస్రశీర్ష్ణః పురుషస్య తావాన్ప్రపంచో మహిమా విభూతిః పురుషస్తు తస్మాత్ప్రపంచాజ్జ్యాయాన్మహత్తరః. భూతాని దేహినో జీవా ఇత్యత్ర నియామకమాహ—అహింసన్నితి. తీర్థాని శాస్త్రోక్తకర్మాణి, తేభ్యోఽన్యత్ర సర్వప్రాణిహింసామకుర్వన్బ్రహ్మలోకమాప్నోతీత్యర్థః. అత్ర భూతశబ్దస్య ప్రాణిషు ప్రయోగాత్ప్రస్తుతమంత్రేఽపి ప్రాణివిషయత్వమితి భావః. భూతానాం పాదత్వేఽప్యంశత్వం కుతస్తత్రాహ—అంశః పాద ఇతి.

కిం చ—

'పాదోఽస్య విశ్వా భూతాని' ఇతి మంత్రవర్ణాత్ పరమేశ్వరస్యావిద్యాకల్పితపాదోఽంశో భూతశబ్దవాచ్యో జీవ ఇతి గమ్యతే.

సూ. అపిచస్మర్యతే. ౪౫.

ఈశ్వరగీతాస్వపి చేశ్వరాంశత్వం జీవస్య స్మర్యతే "మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూతస్సనాతనః" ఇతి. తస్మాదప్యంశత్వావగమః. యత్తూక్తం స్వామిభృత్యాదిష్వేవేశిత్రీశితవ్యభావో లోకే ప్రసిద్ధ ఇతి. యద్యప్యేషా లోకే ప్రసిద్ధిస్తథాపి శాస్త్రాత్త్వంశాంశిత్వమీశిత్రీశితవ్యభావశ్చ నిశ్చీయతే. నిరతిశయోపాధిసంపన్నశ్చేశ్వరో నిహీనోపాధిసంపన్నాన్జీవాన్ప్రశాస్తీతి న కించిద్విప్రతిషిధ్యతే.

అత్రాహ—నను జీవేశ్వరాంశత్వాభ్యుపగమే తదీయేన సంసారదుఃఖోపభోగేనాంశిన ఈశ్వరస్యాపి దుఃఖిత్వం స్యాత్, యథా లోకే హస్తపాదాద్యన్యతమాంగగతేన దుఃఖేనాంగినో దేవదత్తస్య దుఃఖిత్వం తద్వత్. తతశ్చ తత్ప్రాప్తానాం మహత్తరం దుఃఖం ప్రాప్నుయాత్, అతో వరం పూర్వావస్థస్సంసార ఏవాస్త్వితి సమ్యగ్దర్శనానర్థక్యప్రసంగస్స్యాదితి. అత్రోచ్యతే.

---

౪౫. జీవస్య పురుషసూక్తమంత్రోక్తభగవదంశత్వే భగవద్గీతాముదాహరతి సూత్రకారః—అపి చేతి. అత్యంతభిన్నేష్వీశిత్రీశితవ్యభావప్రసిద్ధేరీశితవ్యజీవస్య కథమీశ్వరాంశత్వమిత్యాశంక్య కల్పితభేదేనాపీశిత్రీశితవ్యత్వోపపత్తేరనన్యథాసిద్ధాభేదశాస్త్రబలాదంశత్వమిత్యాహ—యత్త్విత్యాదినా. ఔపాధికేశ్వరస్య నియంతృత్వే జీవ ఏవ తన్నియంతా కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—నిరతిశయేతి. నితరాం హీనశ్శరీరాద్యుపాధిః, అజ్ఞానికోపాధితారతమ్యాదీశేశితవ్యవ్యవస్థా, న వస్తుతః. తదుక్తం సురేశ్వరాచార్యైః "ఈశేశితవ్యసంబంధః ప్రత్యగజ్ఞానహేతుజః, సమ్యగ్జ్ఞానే తమోధ్వస్తావీశ్వరాణామపీశ్వరః"ఇతి.

౪౬. ఉత్తరసూత్రమవతారయతి—అత్రాహేతి. ఈశ్వరస్స్వాంశదుఃఖైర్దుఃఖీ అంశిత్వాద్దేవదత్తవదిత్యర్థః. తతః కిం తత్రాహ—తతశ్చేతి. జ్ఞానాత్సర్వాంశ

కిం చ—

'మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూతః సనాతనః' ఇతి భగద్గీతాసు చ ఈశ్వరస్యావిద్యాకల్పితాంశో జీవ ఇతి స్మర్యతే.

సూ. ప్రకాశాదివన్నైవం పరః. ౪౬

యథా జీవస్సంసారదుఃఖమనుభవతి నైవం పర ఈశ్వరోఽనుభవతీతి ప్రతిజానీమహే. జీవో హ్యవిద్యావేశవశాద్దేహాద్యాత్మభావమివ గత్వా తత్కృతేన దుఃఖేన దుఃఖ్యహమిత్యవిద్యాకృతం దుఃఖోపభోగమభిమన్యతే నైవం పరమేశ్వరస్య దేహాద్యాత్మభావో దుఃఖాభిమానో వాఽస్తి. జీవస్యాప్యవిద్యాకృతనామరూపనిర్వృత్తదేహేంద్రియాద్యుపాధ్యవివేకభ్రమనిమిత్త ఏవ దుఃఖాభిమానో న తు పారమార్థికోఽస్తి. యథా చ స్వదేహగతం దాహచ్ఛేదాదినిమిత్తం దుఃఖం తదభిమానభ్రాంత్యానుభవతి తథా పుత్రమిత్రాదిగోచరమపి దుఃఖం తదభిమానభ్రాంత్యైవానుభవత్యహమేవ పుత్రోఽహమేవ మిత్రమిత్యేవం స్నేహవశేన పుత్రమిత్రాదిష్వభినివిశమానః. తతశ్చ నిశ్చితమేతదవగమ్యతే మిథ్యాభిమానభ్రమనిమిత్త ఏవ దుఃఖానుభవః ఇతి వ్యతిరేకదర్శనాచ్చైవమవగమ్యతే. తథాహి—పుత్రమిత్రాదిమత్సు బహుషూపవిష్టేషు తత్సంబంధాభిమానిష్వితరేషు చ పుత్రో మృతో మిత్రం మృతమిత్యేవమాద్యుద్ఘోషితే యేషామేవ పుత్రమిత్రాదిమత్త్వాభిమానస్తేషామేవ తన్నిమిత్తం దుఃఖముత్పద్యతే నాభి

దుఃఖసమష్టిప్రాప్త్యపేక్షయా సంసారో వరం తత్ర స్వదుఃఖమాత్రానుభవాదిత్యర్థః. నైవం పర ఇతి ప్రతిజ్ఞాం విభజతే—యథా జీవ ఇతి. దేవదత్తదృష్టాంతే భ్రాంతికామకర్మరూపదుఃఖసామగ్రీమత్త్వముపాధిః తదభావాన్నేశ్వరస్య దుఃఖిత్వప్రాప్తిః. ఉక్తం చైతదభేదేఽపి బింబప్రతిబింబయోర్ధర్మవ్యవస్థేతి భావః. దుఃఖస్య భ్రాంతికృతత్వం ప్రపంచయతి—జీవస్యాపీత్యాదినా.—భ్రాంతౌ సత్యాం దుఃఖమిత్యన్వయముక్త్వా భ్రాంత్యభావే దుఃఖాభావదర్శనాచ్చ భ్రాంతికృతం దుఃఖమితి నిశ్చియత ఇత్యాహ—వ్యతిరేకేతి. ఇతరేష్వభిమానశూన్యేష్విత్యర్థః. జీవస్యాపి సమ్యగ్జ్ఞానే

నను జీవస్యేశ్వరాంశత్వే తద్దుఃఖేనేశ్వరస్య దుఃఖిత్వం స్యాదిత్యత ఆహ—

యథా జీవోఽవిద్యావేశవశాద్దేహాద్యాత్మభావమివ గతః తత్కృతేన దుఃఖేన దుఃఖ్యహమిత్యభిమన్యతే, నైవం పరః ఈశ్వరః. ప్రకాశాదివత్ యథా సౌరః

మానహీనానాం పరివ్రాజకాదీనామ్. అతశ్చ లౌకికస్యాపి పుంసస్స మ్యగ్దర్శనార్థవత్త్వం దృష్టం కిముత విషయశూన్యాదాత్మనోఽన్య ద్వస్త్వంతరమపశ్యతో నిత్యచైతన్యమాత్రస్వరూపస్యేతి. తస్మాన్నాస్తి సమ్యగ్దర్శనానర్థక్యప్రసంగః. ప్రకాశాదివదితి నిదర్శనోపన్యాసః. యథా ప్రకాశస్సౌరశ్చాంద్రమసో వా వియద్వ్యాప్యావతిష్ఠమానోఽంగు ళ్యాద్యుపాధిసంబంధాత్తేషు ఋజువక్రాదిభావం ప్రతిపద్యమానేషు తత్తద్భావమివ ప్రతిపద్యమానోఽపి న పరమార్థతస్తద్భావం ప్రతి పద్యతే యథా చాకాశో ఘటాదిషుగచ్ఛత్సుగచ్ఛన్నివ విద్యమానో ఽపి న పరమార్థతో గచ్ఛతి, యథా చోదశరావాదికంపనాత్తద్గతే సూర్యప్రతిబింబే కంపమానేఽపి న తద్వాన్సూర్యః కంపతే, ఏవమ విద్యాప్రత్యుపస్థాపితే బుద్ధ్యాద్యుపాధ్యుపహితే జీవాఖ్యేఽంశే దుః ఖాయమానేఽపి న తద్వానీశ్వరో దుఃఖాయతే జీవస్యాపి తు దుఃఖ ప్రాప్తిరవిద్యానిమిత్తైవేత్యుక్తమ్. తథా చావిద్యానిమిత్తజీవభావవ్యు దాసేన బ్రహ్మభావమేవ జీవస్య ప్రతిపాదయంతి వేదాంతాః 'తత్త్వ మసీ' త్యేవమాదయః, తస్మాన్నాస్తి జైవేన దుఃఖేన పరమాత్మనో దుఃఖిత్వప్రసంగః.

దుఃఖాభావో దృష్టః కిము వాచ్యం నిత్యసర్వజ్ఞేశ్వరస్యేత్యాహ—అతశ్చేతి. ఏవ మంశిత్వే హేతోస్సోపాధికత్వముక్త్వా యోఽంశీ స వస్తుతస్స్వాంశధర్మవానితి వ్యాప్తిం స్థలత్రయే వ్యభిచారయతి—ప్రకాశాదివదితి. వస్తుతస్స్వాంశదుఃఖిత్వ సాధ్యస్య దేవదత్తదృష్టాంతే వైకల్యమప్యాహ—జీవస్యేతి. కల్పితదుఃఖిత్వసాధ్యం తు భ్రాంత్యాద్యభావాదీశ్వరే నాస్తీత్యుక్తం, కిం చ జీవస్యేశ్వరస్య వా వస్తుతో దుఃఖిత్వానుమానం న యుక్తమాగమబాధాదిత్యాహ—తథా చేతి. దుఃఖిత్వే తద్భా వోపదేశో న స్యాదిత్యర్థః.

చాంద్రమసో వా ప్రకాశో నభో వ్యాప్య వర్తమానో వక్రకాష్ఠాద్యుపాధికృతవక్ర భావమివాపన్నోఽపి న వస్తుతో వక్రభావమాపద్యతే, తద్వత్. జీవోఽపి న పరమా ర్థతో దుఃఖిత్వమభిమన్యత ఇత్యర్థః.

సూ. స్మరంతి చ. ౪౭.

స్మరంతి చ వ్యాసాదయః యథా జైవేన దుఃఖేన పరమాత్మా దుఃఖాయత ఇతి. "తత్ర యః పరమాత్మాహి స నిత్యోనిర్గుణస్స్మృతః. న లిప్యతే ఫలైశ్చాపి పద్మపత్రమివాంభసా. కర్మాత్మాత్వపరో యోఽసౌ మోక్షబంధైస్స యుజ్యతే. స సప్తదశకేనాపి రాశినా యుజ్యతే పున"రితి. చశబ్దాత్సమామనంతి చేతి వాక్యశేషః. 'తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీ'తి 'ఏకస్తథా సర్వభూతాంతరాత్మా న లిప్యతే లోకదుఃఖేన బాహ్యః' ఇతి చ.

అత్రాహ—యది తర్హ్యేక ఏవ సర్వేషాం భూతానామంతరాత్మా స్యాత్కథమనుజ్ఞాపరిహారౌ స్యాతాం లౌకికౌ వైదికౌ వేతి. నను చాంశో ఈశ్వరస్యేత్యుక్తం తద్భేదాచ్చానుజ్ఞాపరిహారౌ తదాశ్రయావవ్యతికీర్ణావుపపద్యేతేకిమత్ర చోద్యత ఇతి. ఉచ్యతే—నైతదేవమ్, అనంశత్వమపి హి జీవస్యాభేదవాదిన్యశ్శ్రుతయః ప్రతిపాదయంతి 'తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్ నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టా మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి తత్త్వమసి అహం బ్రహ్మాస్మీ'త్యేవం జాతీయకాః. నను భేదాభేదావగమాభ్యామంశత్వం సిధ్య

---

౪౭. స్మృత్యాప్యనుమానం బాధ్యమిత్యాహ—స్మరంతి చేతి. సూత్రం వ్యాచష్టే—స్మరంతీతి. తత్ర జీవపరయోర్మధ్యే కర్మాత్మా కర్మాశ్రయో జీవః. దశేంద్రియాణి పంచప్రాణాః మనో బుద్ధిశ్చేతి సప్తదశసంఖ్యాకో రాశిర్లింగం. సూత్రే చ శబ్దః శ్రుతిసముచ్చయార్థ ఇత్యాహ—చ శబ్దాదితి. యథాదిత్యః ప్రకాశ్యదోషైర్నలిప్యతే తథేత్యర్థః.

౪౮. యతో బాహ్యోఽసంగస్తస్మాన్న లిప్యతే, ఏవమంశిత్వకృతమీశ్వరే దోషం నిరస్యాంశ ఇవేత్యుక్తం జీవస్యాంశత్వం దేహాద్యుపాధికమితి స్ఫుటయితుమత్యంతస్వరూపైక్యమాదాయాక్షిపతి—అత్రాహేత్యాదినా. కథం తర్హీత్యన్వయః

'తత్ర యః పరమాత్మా హి స నిత్యో నిర్గుణః స్మృతః. న లిప్యతే ఫలైశ్చాపి పద్మపత్రమివాంభసా.' ఇత్యాదిభిః వ్యాసాదయ ఈశ్వరస్య సాంసారికదుఃఖాసంస్పర్శిత్వం స్మరంతీత్యర్థః.

తీత్యుక్తమ్. స్యాదేతదేవం యద్యుభావపి భేదాభేదౌ ప్రతిపిపాదయిషితౌ స్యాతామ్, అభేద ఏవ త్వత్ర ప్రతిపిపాదయిషితః, బ్రహ్మాత్మత్వ ప్రతిపత్తౌ పురుషార్థసిద్ధేః. స్వభావప్రాప్తస్తు భేదోఽనూద్యతే. న చ నిరవయవస్య బ్రహ్మణో ముఖ్యోఽంశో జీవస్సంభవతీత్యుక్తం, తస్మాత్పర ఏవైకస్సర్వేషాం భూతానామంతరాత్మా జీవభావేనావస్థిత ఇత్యతో వక్తవ్యానుజ్ఞాపరిహారోపపత్తిః, తాం బ్రూమః.

సూ. అనుజ్ఞాపరిహారౌ దేహసంబంధాజ్జ్యోతిరాదివత్. ౪౮.

'ఋతౌ భార్యాముపేయా' దిత్యనుజ్ఞా 'గుర్వంగనాం నోపగచ్ఛే' దితి పరిహారః, తథా 'అగ్నీషోమీయం పశుం సంజ్ఞపయే' దిత్యనుజ్ఞా 'మా హింస్యాత్సర్వాభూతానీ' తి పరిహారః. ఏవం లోకేఽపి మిత్రముపసేవితవ్యమిత్యనుజ్ఞా, శత్రుః పరిహర్తవ్య ఇతి పరిహారః, ఏవం ప్రకారావనుజ్ఞాపరిహారావేకత్వేఽప్యాత్మనో దేహసంబంధాత్స్యాతామ్. దేహైస్సంబంధో దేహసంబంధః. కః పునర్దేహసంబంధః. దేహాదిరయం సంఘాతోఽహమేవేత్యాత్మని విపరీతప్రత్యయోత్పత్తిః. దృష్టా చ సా సర్వప్రాణినామహం గచ్ఛామ్యహమా

కచ్ఛేదాదంశభేదాత్. నిరవయవబ్రహ్మణో ముఖ్యాంశో న సంభవతీతి వదతా సిద్ధాంతినా భేదో నాస్తీత్యుక్తం భవతి, భేదాభావే చాంశాంశిత్వాభావాదనుజ్ఞాదిభేదవ్యవహారానుపపత్తిరిత్యాక్షేపాభిప్రాయః. న వయం భేదస్యాసత్త్వం నరశృంగవద్బ్రూమః, కింతు మిథ్యాత్వం వదామః. తథా చ దేహాద్యుపాధిభేదేనాంశ జీవానామాబ్రహ్మబోధాత్కల్పిత భేదాద్భేదవ్యవహారోపపత్తిరితి సూత్రేణ సమాధత్తే— తామిత్యాదినా. నను భ్రాంతేః కుతశ్చిన్నివృత్తౌ వ్యవహారవిచ్ఛేదస్స్యాదిత్యత ఆహ—

నను 'నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టా' ఇత్యాదినా ఆత్మభేదమాత్రనిషేధాత్, కథం మిత్రం సేవ్యం శత్రవః పరిహర్తవ్యా ఇత్యాద్యనుజ్ఞాపరిహారౌ స్యాతామిత్యత ఆహ—

ఉక్తావనుజ్ఞాపరిహారౌ సర్వత్రాత్మనోఽఖండైకరసత్వేఽపి దేహతాదాత్మ్య

గచ్ఛామ్యహమంధోఽహమనంధోఽహం మూఢోఽహమమూఢ ఇత్యేవమాత్మికా, న హ్యస్యాస్సమ్యగ్దర్శనాదన్యన్నివారకమస్తి. ప్రాక్తు సమ్యగ్దర్శనాత్ ప్రతతైషా భ్రాంతిస్సర్వజంతూనామ్. తదేవమవిద్యానిమిత్తదేహాద్యుపాధిసంబంధకృతాద్విశేషాదైకాత్మ్యాభ్యుపగమేఽప్యనుజ్ఞాపరిహారావవకల్ప్యేతే, సమ్యగ్దర్శినస్తర్హ్యనుజ్ఞాపరిహారానర్థక్యం ప్రాప్తమ్. న, తస్య కృతార్థత్వాన్నియోజ్యత్వానుపపత్తేః. హేయోపాదేయయోర్హి నియోజ్యో నియోక్తవ్యస్స్యాత్, ఆత్మనస్త్వతిరిక్తం హేయముపాదేయం వా వస్త్వపశ్యన్కథం నియుజ్యేత, న చాత్మాత్మన్యేవ నియోజ్యస్స్యాత్. శరీరవ్యతిరేకదర్శిన ఏవ నియోజ్యత్వమితి చేన్న తత్సంహతత్వాభిమానాత్. సత్యం వ్యతిరేకదర్శినో నియోజ్యత్వం తథాపి వ్యోమాదివద్దేహాద్యసంహతత్వమపశ్యత ఏవాత్మనో నియోజ్యత్వాభిమానః. న హి దేహాద్యసంహతత్వదర్శినః కస్యచిదపి నియోగో దృష్టః కిముతైకాత్మ్యదర్శినః. న చ నియోగాభావాత్సమ్యగ్దర్శినో యథేష్టచేష్టాప్రసంగః, సర్వత్రాభిమానస్యైవ ప్రవర్త

న హ్యస్యా ఇత్యాదినా. ప్రతతా సంతతా, విశేషో భేదః, అనియోజ్యత్వాద్బ్రహ్మవిదః. శాస్త్రానర్థక్యమిష్టమిత్యాహ—న తస్యేతి. నియోగవిషయద్వైతాభావాదాత్మన్యసాధ్యే నియోగానుపపత్తేర్న బ్రహ్మవిన్నియోజ్య ఇత్యర్థః. నన్వాముష్మికఫలహేతుకే కర్మణి దేహభిన్నాత్మవివేకిన ఏవాధికారో వాచ్యః, తథా చ బ్రహ్మవిన్నియోజ్యః వివేకిత్వాత్కర్మాధికారివదితి శంకతే—శరీరవ్యతిరేకేతి. పరోక్షవివేకస్యాపరోక్షభ్రమావిరోధిత్వాత్కర్మిణో దేహాభేదభ్రమోఽస్తి, తథా చ భ్రమ ఉపాధిరితి పరిహరతి—నేత్యాదినా. యథా వ్యోమ దేహాద్భిన్నం తద్వదహమిత్యపశ్యతో భ్రాంతస్యేత్యర్థః. బ్రహ్మవిన్న నియోజ్యః, అభ్రాంతత్వాత్సుషుప్తవదిత్యాహ—న హీతి. దేహాదిష్వసంహతత్వదర్శినస్సంహతత్వదర్శనశూన్యస్య భేదభ్రాంతిరహితస్య సుషుప్తస్యేతి యావత్. అజ్ఞస్యాపి భ్రాంత్యభావకాలే నియోజ్యత్వం న దృష్టం కిము వాచ్యమాత్మవిద ఇత్యర్థః. అనియోజ్యత్వే బాధకమాశంక్య పరిహరతి—న చేతి. విషయవైరాగ్యస్య జ్ఞానార్థమభ్యస్తస్య జ్ఞానాంతరమనువృత్త్యా విషయేషు ప్రవర్తకరాగ

సంబంధాత్సంగచ్ఛేతే. జ్యోతిరాదివత్ యథా జ్యోతిషోఽగ్నేరేకత్వేఽపి శ్మశానసంబంధ్యగ్నిః పరిహార్యో నేతరః, తద్వదాత్మాపీత్యర్థః.

కత్వాత్, అభిమానాభావాచ్చ సమ్యగ్దర్శినః, తస్మాద్దేహసంబంధాత్ వానుజ్ఞాపరిహారౌ జ్యోతిరాదివత్. యథా జ్యోతిష ఏకత్వేఽప్యగ్నిః క్రవ్యాత్పరిహ్రియతే నేతరః, యథా చ ప్రకాశ ఏకస్యాపి సవితుర మేధ్యప్రదేశసంబంధః పరిహ్రియతే నేతరశ్శుచిభూమిష్ఠః, తథా భౌమాః ప్రదేశా వజ్రవైడూర్యాదయ ఉపాదీయంతే, భౌమా అపి సంతో నరకళేబరాదయః పరిహ్రియంతే, తథా మూత్రపురీషం గవాం పవిత్రతయా పరిగృహ్యతే, తదేవ జాత్యంతరే పరివర్జ్యతే తద్వత్.

సూ. అసంతతేశ్చావ్యతికరః. ౪౯.

స్యాతాం నామానుజ్ఞాపరిహారావేకస్యాప్యాత్మనో దేహవిశేష యోగాత్. యస్త్వయం కర్మఫలసంబంధస్సచైకాత్మ్యాభ్యుపగమే వ్యతి కీర్యేత స్వామ్యైకత్వాదితి చేత్, నైతదేవమ్, అసంతతేః. న హి కర్తుర్భో క్తుశ్చాత్మనస్సంతతస్సర్వైశ్శరీరైస్సంబంధోఽస్తి. ఉపాధితంత్రో హి

నివృత్తేర్నాతిప్రసంగ ఇత్యర్థః. తదుక్తం భగవతా "రసోఽప్యస్య పరం దృష్ట్వా నివర్తత" ఇతి. ఏవమనుజ్ఞాదిప్రసంగేనానియోజ్యత్వం విదుష ఉక్త్వా ప్రకృతముప సంహరతి—తస్మాదితి. ఏకస్యాప్యుపాధిభేదాదనుజ్ఞాపరిహారయోర్దృష్టాంతమాహ— జ్యోతిరితి. క్రవ్యం మాంసమత్తీతి క్రవ్యాదశుచిః శ్మశానాగ్నిరిత్యర్థః.

౪౯. శంకోత్తరత్వేన సూత్రం వ్యాచష్టే—స్యాతామిత్యాదినా. యద్యపి స్థూలదేహసంబంధాదుపాదానపరిత్యాగౌ స్యాతాం తథాప్యన్యకృతకర్మఫలమిత రేణాపి భుజ్యేతేతి కర్మఫలవ్యతికరస్సాంకర్యం స్యాద్దేహవిశిష్టస్య స్వర్గాదిభోగా యోగేనావిశిష్టాత్మన ఏకస్యైవ భోక్తృత్వాత్. తస్మాత్స్వర్గీ నరకీ చేతి వ్యవస్థాసిద్ధయే ఆత్మస్వరూపభేదో వాచ్య ఇతి శంకార్థః. భవేత్తదా సాంకర్యం యద్యనుపహితాత్మన ఏవ భోక్తృత్వం స్యాన్న త్వేతదస్తి. తద్గుణసారత్వాదిత్యత్రామోక్షస్థాయిబుద్ధ్యుప హితస్యైవ కర్తృత్వాదిస్థాపనాత్, తథా చ బుద్ధేః పరదేహాసంబంధాత్తదుపహితజీవస్య

నను ఏవమపి స్వామ్యైకత్వాత్ కర్మఫలసంకరో దుర్వార ఇత్యత ఆహ—

కర్మఫలసంబంధస్యావ్యతికరః అసంకరః. కుతః, అసంతతేః ఉపాధిపరిచ్ఛిన్న స్యాత్మనః సర్వైః శరీరైరసంబంధాదిత్యర్థః.

జీవభిత్యుక్తం, ఉపాధ్యసంతానాచ్చ నాస్తి జీవసంతానః. తతశ్చ కర్మవ్యతికరః ఫలవ్యతికరో వా న భవిష్యతి,

సూ. ఆభాస ఏవచ. ౫౦.

ఆభాస ఏవ చైష జీవః పరస్యాత్మనో జలసూర్యకాదివత్ప్రతిపత్తవ్యః, న స ఏవ సాక్షాన్నాపి వస్త్వంతరమ్.అతశ్చ యథా నైకస్మిన్ జలసూర్యకే కంపమానే జలసూర్యకాంతరం కంపతే, ఏవం నైకస్మిన్ జీవే కర్మఫలసంబంధిని జీవాంతరస్య తత్సంబంధః; ఏవమప్యవ్యతికర ఏవ కర్మఫలయోరాభాసస్య చావిద్యాకృతత్వాత్తదాశ్రయస్య సంసా

నాస్తి పరదేహసంబంధ ఇతి బుద్ధిభేదేన భోక్తృభేదాన్న కర్మాదీనాం సాంకర్యమితి సమాధానార్థః.

౫౦. అంశ ఇత్యాద్యసూత్రే జీవస్యాంశత్వం ఘటాకాశస్యైవోపాధ్యవచ్ఛేదబుద్ధ్యోక్తం సంప్రత్యేవకారేణావచ్ఛేదపక్షారుచిం సూచయన్ 'రూపం రూపం ప్రతిరూపో బభూవే' త్యాది శ్రుతిసిద్ధం ప్రతిబింబపక్షముపన్యస్యతి భగవాన్సూత్రకారః- ఆభాసఏవ చేతి. స పరమాత్మైవానుపహితో జీవో నభవతి ఉపాధ్యనుభవాన్నాపి తతో భిన్నః 'స ఏష ఇహ ప్రవిష్టః' ఇత్యాద్యభేదశ్రుతిస్మృతివిరోధాత్, తస్మాదవిద్యాతత్కార్యబుద్ధ్యాదిప్రతిబింబ ఏవ జీవ ఇత్యర్థః. అస్మిన్పక్షే బుద్ధిప్రతిబింబభేదాత్స్వర్గ నారకిత్వాదివ్యవస్థా జీవస్యావిద్యకత్వాద్విద్యయా మోక్షశ్చేత్యుపపద్యత ఇత్యాహ—అతశ్చేత్యాదినా. యస్త్వయం భాస్కరస్య ప్రలాపః ప్రతిబింబస్య నోపాధిసంసృష్టతయా కల్పితత్వం కింతు స్వరూపేణైవ, అతః కల్పితప్రతిబింబస్య ముక్తౌ స్థిత్యయోగాన్న జీవత్వమితి స సిద్ధాంతరహస్యాజ్ఞానకృత ఇత్యుపేక్షణీయః. యది దర్పణే ముఖం శుక్తౌ రజతవత్కల్పితం స్యాత్తదా నేదం రజతమితి స్వరూపబాధవన్నేదం ముఖమితి బాధ్యం స్యాత్, అతో నాస్తి దర్పణే ముఖమితి సంసర్గమాత్రబాధాన్మదీయం ముఖమేవేదమిత్యబాధితముఖాభేదానుభవాత్సంసృష్టత్వే నైవ కల్పితత్వం ప్రవేశవాక్యైక్యాచ్చావికృతబ్రహ్మణ ఏవ ప్రతిబింబభావాఖ్యప్రవే

కిం చ—

ఆభాస ఏవైష జీవః పరస్య ఆత్మనః సూర్యప్రతిబింబవత్. తతశ్చ యథైకస్మిన్ ప్రతిబింబే కంపమానే ప్రతిబింబాంతరం న కమ్పతే, తథా ఏకస్మిన్ జీవే

రస్యావిద్యాకృతత్వోపపత్తిరితి తద్వ్యుదాసేన చ పారమార్థికస్య బ్రహ్మాత్మభావస్యోపదేశోపపత్తిః. యేషాం తు బహవ ఆత్మానస్తే చ సర్వే సర్వగతాస్తేషామేవైష వ్యతికరః ప్రాప్నోతి. కథం బహవో విభవశ్చాత్మానశ్చైతన్యమాత్రస్వరూపా నిర్గుణా నిరతిశయాశ్చ తదర్థం సాధారణం ప్రధానం తన్నిమిత్తైషాం భోగాపవర్గసిద్ధిరితి సాంఖ్యాః. సతి బహుత్వే విభుత్వే చ ఘటకుడ్యాదిసమానాః ద్రవ్యమాత్రస్వరూపాస్స్వతోఽచేతనా ఆత్మానస్తదుపకరణాని చాణూని మనాంస్యచేతనాని తత్రాత్మద్రవ్యాణాం మనోద్రవ్యాణాం చ సంయోగాన్నవేచ్ఛాదయో వైశేషికా ఆత్మగుణా ఉత్పద్యంతే, తే చావ్యతిరేకేణ ప్రత్యేకమాత్మసు సమవయంతి, ససంసారస్తేషాం నవానామాత్మగుణానామత్యంతానుత్పాదో మోక్ష ఇతి కాణాదాః. తత్ర సాంఖ్యానాం తావచ్చైతన్యస్వరూపత్వాత్సర్వాత్మనాం సన్నిధానాద్యవిశేషాచ్చైకస్య సుఖదుఃఖసంబంధే సర్వేషాం సుఖదుఃఖసంబంధః ప్రాప్నోతి. స్యాదేతత్ప్రధానప్రవృత్తేః పురుషకైవల్యార్థత్వాద్వ్యవస్థా భవిష్యతి. అన్యథా హి స్వవిభూతిఖ్యాపనార్థా ప్రధానప్ర

శోక్తేర్న స్వరూపకల్పనా, పరాక్రాంతం చాత్ర దర్పణటీకాయామాచార్యైరిత్యుపగమ్యతే. ఏవం స్వమతే స్వరూపైక్యేఽప్యుపహితజీవభేదాదసాంకర్యముక్తం, సంప్రతి గాత్రే చకారసూచితం పరేషాం సాంకర్యం వక్తుముపక్రమతే—యేషామిత్యాదినా. ద్ధిసుఖదుఃఖేచ్ఛాద్వేషప్రయత్నధర్మాధర్మభావనా నవాత్మవిశేషగుణాః, సన్నిధానాత్యాదిపదాదౌదాసీన్యముక్తం. సాంఖ్యస్యాభిప్రాయం శంకతే—స్యాదేతదితి. సర్వేషాం పుంసాం ప్రకృతిసాన్నిధ్యాద్యవిశేషేఽపి ప్రకృతిరేవ ప్రతిపురుషం నియమేన భోగాపవర్గార్థం ప్రవర్తతే, తథా చోద్దేశ్యపురుషార్థనియతా ప్రధానప్రవృత్తిరితి భోగాదివ్యవస్థా, అన్యథా నియతప్రవృత్త్యనంగీకారే స్వమాహాత్మ్యఖ్యాపనార్థా ప్రధానస్య ప్రవృత్తిరిత్యుద్దేశ్యవిఘాతస్స్యాదిత్యర్థః. జడప్రధానస్యోద్దేశ్యవివేకాభావాత్పురుషార్థస్యాప్యనాగతస్యాచేతనస్యానియామకత్వాన్న వ్యవస్థా మానయుక్తి

కర్మఫలసంబంధిని న జీవాంతరస్య తత్సంబంధ ఇతి సంకరః సుపరిహారః. స్వాభావికాత్మనానాత్వవాదే తు కర్మఫలసంకరో దుర్వార ఇతి దిక్.

వృత్తిస్స్యాత్. తథా చానిర్మోక్షః ప్రసజ్యేతేతి. నైతత్సారమ్, నహ్యభిలషితసిద్ధినిబంధనా వ్యవస్థా శక్యా విజ్ఞాతుం, ఉపపత్త్యా తు కయాచిద్వ్యవస్థోచ్యేతాసత్యాం పునరుపపత్తౌ కామం మాభూదభిలషితం పురుషకైవల్యమ్, ప్రాప్నోతి తు వ్యవస్థాహేత్వభావాద్వ్యతికరః, కాణాదానామపి యద్యైకేనాత్మనా మనస్సంయుజ్యతే తదాత్మాంతరైరపి నాంతరీయకస్సంయోగస్స్యాత్సన్నిధానాద్యవిశేషాత్, తతశ్చ హేత్వవిశేషాత్ఫలావిశేష ఇత్యేకస్యాత్మనస్సుఖదుఃఖసంయోగే సర్వాత్మనామేవ సమానం సుఖదుఃఖిత్వం ప్రసజ్యేత, స్యాదేతదదృష్టనిమిత్తో నియమో భవిష్యతీతి, నేత్యాహ—

సూ. అదృష్టానియమాత్. ౫౧.

బహుష్వాత్మసు ఆకాశవత్సర్వగతేషు ప్రతిశరీరం బాహ్యాభ్యంతరావిశేషేణ సన్నిహితేషు మనోవాక్కాయైర్ధర్మాధర్మలక్షణమదృష్టముపార్జ్యతే, సాంఖ్యానాం తావత్తదనాత్మసమవాయి ప్రధానవర్తి ప్రధానసాధారణ్యాన్న, ప్రత్యాత్మం సుఖదుఃఖోపభోగస్య నియామకముపపద్యతే. కాణాదానామపి పూర్వవత్సాధారణేనాత్మమనస్సంయోగేన నిర్వర్తితస్యాదృష్టస్యాపి, అస్యైవాత్మన ఇదమదృష్టమితి నియమే హేత్వభావాదేష ఏవ దోషః.

శూన్యత్వాదిత్యాహ—నైతదితి. యో హి నియామకాభావేనోద్దేశ్యవిఘాతమాపాదయతి తం ప్రతి తస్యైవాపాదనమిష్టమితి భావః. తార్కికమతేఽపి భోగాదిసాంకర్యమిత్యాహ—కాణాదానామితి. హేతుర్మనస్సంయోగః, ఫలం సుఖాది.

౫౧. యదాత్మాదృష్టకృతో యో మనస్సంయోగస్స తదాత్మనఏవ సుఖాదిహేతురితి వ్యవస్థాం శంకతే—స్యాదేతదితి. సూత్రేణ పరిహరతి—నేత్యాహేతి. పూర్వవన్మనస్సంయోగవత్, అదృష్టస్యాపి సర్వాత్మసాధారణత్వాన్న వ్యవస్థేత్యర్థః.

నను నానాత్వవాదే అదృష్టనియమాత్ కర్మఫలనియమ ఇతి చేత్ తత్రాహ—

సాంఖ్యమతే ప్రధానసమవేతమదృష్టమ్, తస్య సర్వాత్మసాధారణ్యాత్ స దోషస్తదవ ః; న్యాయమతేఽప్యదృష్టహేతుమనఃసంయోగస్య సర్వాత్మావిశేషాత్ ఇదమస్యా ష్టం నేత్యేవంరూపస్య అదృష్టనియమస్యాభావాత్ ఫలానియమ ఇత్యర్థః.

స్యాదేతదహమిదం ఫలం ప్రాప్నవానీదం పరిహరాణి ఇత్థం ప్రయతే ఇత్థంకరవాణీత్యేవంవిధా అభిసంధ్యాదయః ప్రత్యాత్మం ప్రవర్తమానా అదృష్టస్యాత్మనాం చ స్వస్వామిభావం నియంస్యతీతి, నేత్యాహ—

సూ. అభిసంధ్యాదిష్వపి చైవమ్. ౫౨.

అభిసంధ్యాదీనామపి సాధారణేనైవాత్మమనస్సంయోగేన సర్వాత్మసన్నిధౌ క్రియమాణానాం నియమహేతుత్వానుపపత్తేరుక్తదోషానుషంగ ఏవ.

సూ. ప్రదేశాదితి చేన్నాంతర్భావాత్. ౫౩.

అథోచ్యేత విభుత్వేఽప్యాత్మనశ్శరీరప్రతిష్ఠేన మనసా సంయోగశ్శరీరావచ్ఛిన్న ఏవాత్మప్రదేశే భవిష్యతి, అతః ప్రదేశకృతావ్యవస్థాభిసంధ్యాదీనామదృష్టస్య సుఖదుఃఖయోశ్చ భవిష్యతీతి. తదపి నోపపద్యతే. కస్మాత్, అంతర్భావాత్. విభుత్వావిశేషాద్ధి సర్వఏవాత్మనస్సర్వశరీరేష్వంతర్భవంతి. తత్ర న వైశేషికైశ్శరీరావచ్ఛిన్నోఽ

౫౨. రాగాదినియమాత్తజ్జాదృష్టనియమ ఇత్యాశంక్యోత్తరత్వేన సూత్రం గృహ్ణాతి—స్యాదేతదిత్యాదినా. అనియమ ఉక్తదోషః, ఆత్మాంతరప్రదేశస్య పరదేహేఽనంతర్భావాద్వ్యవస్థేతి శంకార్థః.

౫౩. కిం మనసా సంయుక్తాత్మైవాత్మనః ప్రదేశః ఉత కల్పితః. ఆద్యే సర్వాత్మనాం సర్వదేహేషు అంతర్భావాదవ్యవస్థా. ద్వితీయం దూషయతి—తత్ర న వైశేషికైరితి. సర్వాత్మసాన్నిధ్యే సతి కస్యచిదేవ ప్రదేశః కల్పయితుమశక్యః నియామకా

నను అహమిదం ఫలం ప్రాప్నవానీత్యాద్యభిసంధ్యాదయః ప్రత్యాత్మ నియతాః సంతః స్వప్రయోజ్యాదృష్టనియమహేతవో భవిష్యంతీత్యత ఆహ—

అభిసంధ్యాదిష్వపి సాధారణమనఃసంయోగసాధ్యేషు అదృష్టనియమహేతుత్వాభావ ఇత్యుక్తదోషస్తదవస్థః.

నను ఆత్మనాం విభుత్వేఽపి స్వస్వశరీరావచ్ఛిన్న ఏవాత్మప్రదేశే మనస్సంయోగ ఇతి భవత్యభిసంధ్యాదినియమ ఇతి చేత్, న. సర్వాత్మనాం సర్వశరీరేష్వంత

ప్యాత్మనః ప్రదేశః కల్పయితుం శక్యః. కల్ప్యమానోఽప్యయం నిష్ప్రదేశస్యాత్మనః ప్రదేశః కాల్పనికత్వాదేవ న పారమార్థికం కార్యం నియంతుం శక్నోతి. శరీరమపి సర్వాత్మసన్నిధావుత్పద్యమానమస్యైవాత్మనో నేతరేషామితి న నియంతుం శక్యమ్, ప్రదేశవిశేషాభ్యుపగమేఽపి చ ద్వయోరాత్మనోస్సమానసుఖదుఃఖభాజోః కదాచిదేకేనైవ తావచ్ఛరీరేణోపభోగసిద్ధిస్స్యాత్, సమానప్రదేశస్యాపిద్వయోరాత్మనోరదృష్టస్య సంభవాత్. తథా హి—దేవదత్తో యస్మిన్ప్రదేశే సుఖదుఃఖమన్వభూత్ తస్మాత్ప్రదేశాదపక్రాంతే తచ్ఛరీరే యజ్ఞదత్తశరీరే చ తం దేశమనుప్రాప్తే తస్యాపీతరేణ సమానస్సుఖదుఃఖానుభవో దృశ్యతే స న స్యాత్ యది దేవదత్తయజ్ఞదత్తయోస్సమానప్రదేశమదృష్టం న స్యాత్, స్వర్గాద్యనుపభోగప్రసంగశ్చ ప్రదేశవాదినస్స్యాత్, బ్రాహ్మణాదిశరీరప్రదేశేష్వదృష్టనిష్పత్తేః ప్రదేశాంతర

భావాదిత్యర్థః. ప్రదేశకల్పనామంగీకృత్యాప్యాహ—కల్ప్యేతి. కార్యమభిసంధ్యాదికం యస్యాత్మనో యచ్ఛరీరం తత్ర తస్యైవ భోగ ఇతి వ్యవస్థామాశంక్యాహ—శరీరమపీతి. ప్రదేశపక్షే దోషాంతరమాహ—ప్రదేశేతి. యస్మిన్నాత్మప్రదేశేఽదృష్టోత్పత్తిస్స కిం చలస్థిరో వా, నాద్యః అచలేఽంశిన్యంశస్య చలనవిభాగయోరసంభవాదణ్వాత్మవాదాపాతాచ్చ. ద్వితీయే తస్మిన్నేవ ప్రదేశే పరస్యాపి భోగదర్శనాదదృష్టమస్తీత్యేకేనాపి శరీరేణ ద్వయోరాత్మనోర్భోగప్రసంగః. యద్యాత్మభేదాత్ప్రదేశయోర్భేదస్తదాపి తయోరేకదేహాంతర్భావాద్భోగసాంకర్యం తదవస్థం సావయవాత్మవాదప్రసంగశ్చ. కించ యత్తు యత్రాత్మనః ప్రదేశే శరీరాదిసంయోగాదదృష్టముత్పన్నం తత్తత్ర తత్రైవాచలప్రదేశే స్థితమితి స్వర్గాదిశరీరావచ్ఛిన్నాత్మన్యదృష్టాభావాద్భోగో న స్యాత్, అతః ప్రదేశభేదో న వ్యవస్థాపకః. యత్తు తత్రోత్పన్నమదృష్టం స్వాశ్రయే యత్ర క్వచిద్భోగహేతురితి స్వర్గాదిభోగసిద్ధిరితి, తన్న, భోగశరీరాద్దూరస్థాదృష్టే మానాభావాదితి భావః. యదపి కేచిదాహుః—మనస ఏకత్వేఽప్యాత్మనాం భేదేః సంయోగవ్యక్తీనాం భేదాత్కయాచిత్సంయోగవ్యక్త్యా కస్మింశ్చిదేవాత్మన్యదృష్టమిత్యసాంకర్యమితి, తన్న, సంయోగవ్యక్తీనాం వైజాత్యాభావేన సర్వాసామేకదేహాంతస్థస్సర్వాత్మస్వదృష్టహేతుత్వాపత్తేః, తథాచ సర్వాత్మనామేకస్మిన్దేహే

ర్భోగాత్ అస్యాత్మన ఇదం శరీరమితి నియమాభావాత్ ప్రదేశకల్పనా న సంభవతీత్యుక్తసంకరస్తదవస్థ ఏవ. అస్మత్పక్షే జీవభేదస్యావిద్యకత్వేన న సంకరః. తథా చ

వర్తితాచ్చ. స్వర్గాద్యుపభోగస్య. సర్వగతత్వానుపపత్తిశ్చ బహూనామాత్మనాం దృష్టాంతాభావాత్. వద తావత్త్వం కే బహవస్సమానప్రదేశా ఇతి. రూపాదయ ఇతి చేన్న, తేషామపి ధర్మ్యంశేనాభేద లక్షణభేదాచ్చ నతు బహూనామాత్మనాం లక్షణభేదోఽస్తి, అంత్యవిశేషవశాద్భేదోపపత్తిరితిచేన్న, భేదకల్పనాయ అన్త్యవిశేషకల్పనాయాశ్చేతరేతరాశ్రయత్వాత్, ఆకాశాదీనామపి విభుత్వం బ్రహ్మవాది

భోక్తృత్వం దుర్వారం. కించ బహూనాం విభుత్వమంగీకృత్యసాంకర్యముక్తం,సంప్రతి కర్తౄణాం విభుత్వమసిద్ధమహమిహైవాస్మీత్యల్పత్వానుభవాన్మానాభావాచ్చేత్యాహ-సర్వగతత్వానుపపత్తిశ్చేతి. కించ బహూనాం విభుత్వే సమానదేశత్వం వాచ్యం, తచ్చాయుక్తమదృష్టత్వాదిత్యాహ—వదేతి. నను రూపరసాదీనామేకఘటాదిస్థత్వం దృష్టమితి చేన్నాయమస్మత్సమ్మతో దృష్టాంతః. రూపస్య తేజోమాత్రత్వాద్రసస్య జలమాత్రత్వాద్గంధస్య పృథివీమాత్రత్వాదిత్యేవం తత్తద్గుణస్య స్వస్వధర్మ్యంశేనాభేదాత్తేజఆదిధర్మ్యతిరిక్తఘటాభావాత్. కించాత్మనాం బహుత్వమప్యసిద్ధం, ఆత్మత్వరూపలక్షణస్యాభేదాత్, తథాచ దేవదత్తాత్మా యజ్ఞదత్తాత్మనో న భిన్నః, ఆత్మత్వాద్యజ్ఞదత్తాత్మవత్. అత్ర వైశేషికశ్శంకతే—అంత్యవిశేషేతి. నిత్యద్రవ్యమాత్రవృత్తయోఽంత్యావిశేషాస్తే చ స్వయం స్వాశ్రయవ్యావర్తకా ఏవ న స్వేషాం వ్యావర్తకమపేక్షంత ఇత్యంత్యా ఉచ్యంతే. తథాచ విశేషరూపలక్షణభేదాద్భవత్యాత్మభేద ఇత్యర్థః. న తావదాత్మన్యనాత్మనస్సకాశాద్భేదజ్ఞానార్థా విశేషకల్పనా, ఆత్మత్వాదేవానాత్మభేదసిద్ధేః. నాప్యాత్మనాం మిథో భేదజ్ఞానార్థం తత్కల్పనా, ఆత్మభేదస్యాద్యాప్యసిద్ధేః. న చ విశేషభేదకల్పనాదేవాత్మభేదకల్పనా యుక్తా, ఆత్మభేదజ్ఞప్తావాత్మసు విశేషభేదసిద్ధిస్తత్సిద్ధౌ తజ్జ్ఞప్తిరిత్యన్యోన్యాశ్రయ ఇతి పరిహారార్థః. యత్తు బహూనాం విభుత్వే ఆకాశదికాలాదృష్టాంత ఇతి సోఽప్యసమ్మత ఇత్యాహ—ఆకాశాదీనామితి. విభుత్వస్యైకవృత్తిత్వే లాఘవాన్న విభుభేదః. యథైకస్మిన్నాకాశే భేరీవీణాదిభేదేన తారమంద్రాదిశబ్దవ్యవస్థా ఏవమేకస్మిన్నప్యాత్మని బుద్ధ్యుపాధిభేదేన సుఖాదివ్యవస్థోపపత్తేరాత్మభేదేఽపి వ్యవస్థానుపపత్తేరుక్తత్వాన్ముధా భేదకల్పనేత్యువ

అవిద్యానిమిత్తజీవభావవ్యుదాసేన బ్రహ్మభావమేవ జీవస్య ప్రతిపాదయతః తత్త్వమస్యాదిశ్రుతిజాతస్య ఆవిద్యకభేదానువాదిశ్రుతిజాతేన న విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

నో౽సిద్ధం కార్యత్వాభ్యుపగమాత్, తస్మాదాత్మైకత్వపక్షఏవ సర్వదోషాభావ ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి సప్తదశాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీమద్గోవిందపూజ్యపాదశిష్య శ్రీమచ్ఛంకర భగవత్పాదకృతౌ ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

సంహరతి—తస్మాదితి. ఏవంభూతభోక్తృశ్రుతీనాం విరోధాభావాద్బ్రహ్మణ్యద్వయే సమన్వయ ఇతి సిద్ధమ్. ఇతి సప్తదశాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ, శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాం, ద్వితీయాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

తదేవం భూతభోక్తృవిషయశ్రుతీనాం మిథో విరోధవ్యాసేధేన ప్రామాణ్యాద్బ్రహ్మణి సమన్వయః సిద్ధ ఇత్యతిశోభనమ్.

ఇతి శ్రీ బ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ బ్రహ్మతత్త్వప్రకాశికాయాం ద్వితీయాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

ఓం

శ్రీమద్రత్నప్రభాభూషితం

శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యమ్.

ద్వితీయాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

సూ. తథా ప్రాణాః. ౧.

వియదాదివిషయశ్రుతివిప్రతిషేధస్తృతీయేన పాదేన పరిహృతః, చతుర్థేనేదానీం ప్రాణవిషయః పరిహ్రియతే. తత్ర తావత్ 'తత్తేజోఽసృజత'ఇతి 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః'ఇతి చైవమాదిషూత్పత్తిప్రకరణేషు ప్రాణానాముత్పత్తిరామ్నాయతే. క్వచిచ్చానుత్పత్తిరేవైషామామ్నాయతే 'అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ తదాహుః కిం తదసదాసీదిత్యృషయో వావ తేఽగ్రేసదాసీత్తదాహుః కే తే ఋషయ ఇతి ప్రాణా వా ఋషయ'ఇత్యత్ర ప్రాగుత్పత్తేః ప్రాణానాం సద్భావశ్రవణాత్. అన్యత్ర తు ప్రాణానామప్యుత్పత్తిః పఠ్యతే'యథాగ్నేః జ్వలతః క్షుద్రా విస్ఫులింగా వ్యుచ్చరంతి ఏవమేవై

పూర్వాధికరణే కర్తుస్స్వరూపం విచార్య తదుపకరణానామింద్రియాణాముత్పత్తిం సాధయతి—తథా ప్రాణా ఇతి. భూతభోక్తృవిచారానంతరం భౌతికప్రాణవిచార ఇతి హేతుహేతుమద్భావం పాదయోస్సంగతిమాహ—వియదాదీతి. తమేవ విప్రతిషేధమాహ—తత్రేత్యాదినా. యద్యపి ప్రాణానామనుత్పత్తావేకవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానుపపత్తేర్వియదధికరణన్యాయాత్తేషాముత్పత్తిస్సిధ్యతి తథాపి ప్రళయే ప్రాణసద్భావ

ఇత్థం పూర్వపాదే భూతభోక్తృశ్రుతివిరోధం విధూయ, అధునా భౌతికేంద్రియాదిశ్రుతివిరోధం పరిహర్తుం పాదాంతరమవతారయన్, పూర్వాధికరణే కర్తృస్వరూపావధారణేన బుద్ధిస్థానాం తదుపకరణానామింద్రియాణామ్ ఉత్పత్తిం సాధయతీతి బుద్ధిస్థసంగత్యేదమాహ—

అత్ర చ 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనః...' ఇత్యాదీంద్రియోత్పత్తిః శ్రుతేః

తస్మాదాత్మనస్సర్వే ప్రాణాః' ఇతి 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణిచే'తి 'సప్తప్రాణాః ప్రభవంతి తస్మా'దితి 'సప్రాణమసృజత ప్రాణాచ్ఛ్రద్ధాం ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీంద్రియం మనోన్న' మితిచైవమాదిప్రదేశేషు. తత్ర తత్ర శ్రుతివిప్రతిషేధాదన్యతరనిర్ధారణకారణానిరూపణాచ్చ విప్రతిపత్తిః ప్రాప్నోతి, అథవా ప్రాగుత్పత్తేస్సద్భావశ్రవణాద్గౌణీ ప్రాణానాముత్పత్తిశ్రుతిరితి ప్రాప్నోతి, అత ఇదం పఠతి. 'తథా ప్రాణాః' ఇతి. కథం పునరత్ర తథేత్యక్షరానులోమ్యం, ప్రకృతోపమానాభావాత్. సర్వగతాత్మబహుత్వవాదిదూషణమతీతానంతరపాదాంతే ప్రకృతం తత్తావన్నోపమానం సంభవతి, సాదృశ్యాభావాత్ సాదృశ్యే హి సత్యుపమానం స్యాత్, యథా సింహస్తథా బలవర్మేతి. అదృష్టసామ్యప్రతిపాదనార్థమితి యద్యుచ్యేత, యథా అదృష్టస్య సర్వాత్మసన్నిధావుత్పద్యమానస్యానియతత్వం, ఏవం ప్రాణానామపి సర్వాత్మనః ప్రతినియతత్వమితి, తదపి దేహానియమేనైవోక్తత్వాత్పునరుక్తం భవేత్. న చ జీవేన ప్రాణా ఉపమీయేరన్, సిద్ధాంతవిరోధాత్. జీవస్య హ్యనుత్పత్తిరాఖ్యాతా ప్రాణానాంతూత్పత్తిరాచిఖ్యాసితా, తస్మాత్తథేత్యసంబద్ధమివ ప్రతిభాతి.

శ్రుతేర్గతికథనార్థమేతదధికరణమిత్యపౌనరుక్త్యం. అత్ర ప్రాణా విషయాః. తే కిముత్పద్యంతే నవేతి శ్రుతీనాం విప్రతిపత్త్యా సంశయే తాసాం సమబలత్వాదనిర్ణయ ఇత్యప్రామాణ్యమితి పూర్వపక్షఫలం. తత్ర గౌణవాదీ సమాధానమాహ—అథ వేతి. ప్రాణానాం ప్రళయే సద్భావశ్రుతేర్నిరవకాశత్వేన బలీయస్త్వాదుత్పత్తిశ్రుతిర్జీవోత్పత్తిశ్రుతివద్గౌణీత్యవిరోధ ఇత్యర్థః. అప్రమాణపక్షవద్గౌణపక్షోఽపి ముఖ్యసిద్ధాంతినః పూర్వపక్షఏవేతి జ్ఞాపనార్థమథవేత్యుక్తం. ముఖ్యసిద్ధాంత్యాహ—అత ఇతి. తథా శబ్దమాక్షిపతి—కథమితి. ఆనులోమ్యమాంజస్యమిత్యర్థః. సామాన్యమేవ స్ఫుటయతి—యథా ఽదృష్టస్యేతి. జీవవత్ప్రాణా ఇత్యనన్వితం. యద్యప్యదృష్టవత్ప్రాణా అప్యనియతా ఇతి సూత్రమన్వేతి తథాపి పునరుక్తం. జీవవత్ప్రాణా నోత్పద్యంత ఇతి సూత్రార్థశ్చేదప

'ఋషయో వావ తేఽగ్రేఽసదాసీత్' ఇత్యాదిప్రాగుత్పత్తేరింద్రియసద్భావశ్రుత్యా విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహే, విరోధోఽస్తీతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—తథా

న, ఉదాహరణోపాత్తేనాప్యుపమానేనసంబంధోపపత్తేః. అత్ర ప్రాణోత్పత్తివాదివాక్యజాతముదాహరణమ్ 'ఏతస్మాదాత్మనస్సర్వే ప్రాణాస్సర్వే లోకాస్సర్వే దేవాస్సర్వాణి భూతాని చ వ్యుచ్చరంతీ'త్యేవంజాతీయకమ్ తత్ర యథా లోకాదయః పరస్మాద్బ్రహ్మణ ఉత్పద్యంతే తథా ప్రాణా అపీత్యర్థః. తథా 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణి చ, ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీ విశ్వస్య ధారిణీ'త్యేవమాదిష్వపి ఖాదివత్ప్రాణానాముత్పత్తిరితి ద్రష్టవ్యమ్. అథవా 'పానవ్యాపచ్చతద్వది' త్యేవమాదిషు వ్యవహితోపమానసంబంధస్యాప్యాశ్రితత్వాద్యథాతీతానంతరపాదాద్యుక్తావియదాదయఃపరస్యబ్రహ్మణో వికారాస్సమధిగతాస్తథా ప్రాణా అపి పరస్య బ్రహ్మణో వికారాః

సిద్ధాంత ఇత్యాక్షేపార్థః. సమాధత్తే—నోదాహరణేతి. దృష్టాంతో దార్ష్టాంతికసన్నిహితో వాచ్య ఇత్యంగీకృత్యైకవాక్యస్థత్వేన సాన్నిధ్యముక్తం. సంప్రతి నాయం నియమః జైమినినా భగవతా వ్యవహితదృష్టాంతస్యాశ్రితత్వాదిత్యాహ—అథవేతి. అస్తి తృతీయాధ్యాయేఽశ్వప్రతిగ్రహేష్ట్యధికరణం, తస్యేదం విషయవాక్యం, 'యావతోఽశ్వాన్ప్రతిగృహ్ణీయాత్తావతో వారుణాంశ్చతుష్కపాలాన్నిర్వపే'దిత్యేతదుత్తరాధికరణే కిమియం వారుణీష్టిర్దాతురుత ప్రతిగృహీతురితి విశయే 'ప్రతిగృహ్ణీయా'దితి శ్రుతేః ప్రతిగ్రహీతురిత్యాశంక్య 'ప్రజాపతిర్వరుణాయాశ్వమనయ'దిత్యుపక్రమే దాతృకీర్తనాల్లింగాదశ్వదాతురేవేతి స్థాస్యతి, అతః ప్రతిగృహ్ణీయాదిత్యస్య పదస్యాశ్వాన్యః ప్రతిగ్రాహయేదిత్యర్థః. దద్యాదితి యావత్. యోఽశ్వదాతా స వారుణీమిష్టిం కుర్యాదితి వాక్యార్థే స్థితే చింతా, అశ్వదాననిమిత్తేయమిష్టిః కిం లౌకికాశ్వదాననిమిత్తా ఉత వైదికీవేతి. తత్ర 'న కేసరిణో దదాతీ'తి నిషిద్ధలౌకికాశ్వదానే దోషసంభవాత్తన్నిరాసార్థేయమిష్టిరితి దోషాత్త్విష్టిర్లౌకికే స్యాదితి సూత్రేణ ప్రాప్తే సిద్ధాంతః. అత్ర హి 'వరుణో వా ఏతం గృహ్ణాతి యోఽశ్వం ప్రతిగృహ్ణాతీ'తి దాతుర్దోషం సంకీర్త్యేష్టిర్విహితా. వరుణశబ్దో జలోదరాఖ్యరోగే రూఢః. న చ లౌకికేఽశ్వదానేఽయం రోగో భవతీతి ప్రసిద్ధం. న చానేనైవ వాక్యేన ప్రసిద్ధిః. దానే దోషస్తన్నిరాసార్థా చేష్టిరిత్యర్థభేదే వాక్యభేదాత్. న చ వృణోతీతి వ్యుత్పత్త్యా వరుణశబ్దో నిషేధాతిక్రమకృతదోషానువాదక ఇతి యుక్తం, రూఢిత్యాగాపాతాత్.

ప్రాణాః తథా 'ఏతస్మాజ్జాయతే...' ఇత్యుదాహృతవాక్యస్థాకాశాదివత్ ప్రాణాః

ఇతి యోజయితవ్యమ్. కః పునః ప్రాణానాం వికారత్వే హేతుః, శ్రుతత్వమేవ. నను కేషుచిత్ప్రదేశేషు న ప్రాణానాముత్పత్తిశ్శ్రూయత ఇత్యుక్తం, తదయుక్తమ్, ప్రదేశాంతరేషు శ్రవణాత్. న హి క్వచిదశ్రవణమన్యత్ర శ్రుతం నివారయితుముత్సహతే, తస్మాచ్ఛ్రుతత్వావిశేషాదాకాశాదివత్ప్రాణా అపి ఉత్పద్యంత ఇతి సూక్తమ్.

సూ. గౌణ్యసంభవాత్. ౨.

యత్పునరుక్తం ప్రాగుత్పత్తేస్సద్భావశ్రవణాద్గౌణీ ప్రాణానాముత్పత్తిశ్రుతిరితి తత్ప్రత్యాహ. 'గౌణ్యసంభవా'దితి. గౌణ్యా అసంభవో గౌణ్యసంభవః. న హి ప్రాణానాముత్పత్తిశ్రుతిర్గౌణీ సంభవతి, ప్రతిజ్ఞాహానిప్రసంగాత్. 'కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతీ'తి హ్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయ తత్సాధనాయేదమామ్నాయతే 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః' ఇత్యాది. సా చ ప్రతిజ్ఞా ప్రాణాదేస్సమస్తస్య జగతః, బ్రహ్మవికారత్వే సతి ప్రకృతివ్యతిరేకేణ వికారాభావాత్సిధ్యతి, గౌణ్యాం తు ప్రాణానాముత్పత్తిశ్రుతౌ ప్రతి

తత్త్యాగే చ వైదికేఽపి దానేఽశ్వత్యాగజన్యదుఃఖమాత్రముక్తవ్యుత్పత్త్యా వరుణశబ్దవాచ్యం స్యాత్, తస్మాత్ప్రాప్తానువాద్యర్థవాదోఽయమితి యజ్ఞసంబంధిన్యశ్వదానే ఇయమిష్టిరిత్యేవం విచారోక్తం—పానవ్యాపచ్ఛదవదితి. సోమపానే క్రియమాణే వ్యాపద్వమనం యది స్యాత్తదా 'ఏతం సోమేంద్రం శ్యామాకం చరుం నిర్వపే'దితి శ్రూయతే. తత్రాశ్వప్రతిగ్రహేష్ట్యధికరణపూర్వపక్షన్యాయో బహుసూత్రవ్యవహితస్తద్వదితి పరామృశ్యతే, తద్వల్లౌకికే ధాతుసామ్యార్థం పీతసోమస్య వమనేఽయం చరుస్స్యాద్వమననిమిత్తేంద్రియశోషాఖ్యదోషస్య దృష్టస్యేంద్రియేణ వీర్యేణ విరుధ్యతే, యస్సోమం వమతీత్యనువాదాదితి పూర్వపక్షసూత్రార్థః వైదికే తు సోమపానే శేషప్రతిపత్తేర్జాతత్వాద్వమనేఽపి న దోష ఇతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతః. లోకే వమనకృతేంద్రియశోషస్య ధాతుసామ్యకరత్వేన గుణత్వాన్న దోషతా, వేదే తు 'మామేవ జ్ఞాభిమతిగాః' ఇతి సమ్యగ్జరణార్థమంత్రలింగాద్వమనే కర్మవైగుణ్యాత్తస్య దోషతా తస్మాద్వైదికసోమవమనే సోమేంద్రశ్చరురితి స్థితమిత్యేవమాదిషు సూత్రేష్విత్యర్థః.

ఇన్ద్రియాణి జాయన్తే, ఉత్పత్తిశ్రుతేరవిశేషాదిత్యర్థః.

జ్ఞేయం హీయేత. తథాచ ప్రతిజ్ఞాతార్థముపసంహరతి 'పురుష ఏవేదం విశ్వం కర్మ తపో బ్రహ్మ పరామృతమి'తి 'బ్రహ్మైవేదం విశ్వమిదం వరిష్ఠ' మితిచ తథా 'ఆత్మనో వా అరే దర్శనేన శ్రవణేన మత్యా విజ్ఞానేనేదం సర్వం విదిత' మిత్యేవంజాతీయకాసు శ్రుతిష్వేషైవ ప్రతిజ్ఞా యోజయితవ్యా. కథం పునః ప్రాగుత్పత్తేః ప్రాణానాం సద్భావశ్రవణం, నైతన్మూలప్రకృతివిషయమ్ 'అప్రాణో హ్యమనాః శుభ్రో హ్యక్షరాత్పరతః పరః' ఇతి మూలప్రకృతేః ప్రాణాదిసమస్తవిశేషరహితత్వావధారణాత్. అవాన్తరప్రకృతివిషయం త్వేతత్స్వవికారాపేక్షం ప్రాగుత్పత్తేః ప్రాణానాం సద్భావావధారణమితి ద్రష్టవ్యమ్, వ్యాకృతవిషయాణామపి భూయసీనామవస్థానాం శ్రుతిస్మృత్యోః ప్రకృతి

---

౧. నను ప్రతిజ్ఞాపి గౌణీ కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—తథాచ ప్రతిజ్ఞాతార్థమితి. ఉపక్రమోపసంహారాభ్యాం ప్రతిపిపాదయిషితాద్వితీయత్వప్రతిజ్ఞానురోధేన ప్రాణోత్పత్తిర్ముఖ్యైవేతి భావః. ముణ్డకవచ్ఛ్రుత్యన్తరేఽపి ప్రతిజ్ఞాదర్శనాత్సా ముఖ్యేత్యాహ—తథేతి. ఏషా ప్రతిజ్ఞా ప్రాణోత్పత్తిముఖ్యత్వే హేతుత్వేన ద్రష్టవ్యేత్యర్థః. ఇదానీం ప్రళయే ప్రాణసత్త్వశ్రుతేర్గతిం ప్రశ్నపూర్వకమాహ—కథమిత్యాదినా. నేదం వాక్యం మహాప్రళయే పరమకారణస్య బ్రహ్మణః ప్రాణవత్త్వపరం కిన్త్వవాన్తరప్రళయే హిరణ్యగర్భాఖ్యావాన్తరప్రకృతిరూపప్రాణసద్భావపరమిత్యర్థః. నను హిరణ్యగర్భరూపవికారస్య సత్త్వే కథం తదా వికారాసత్త్వకథనం తత్రాహ—స్వవికారేతి. స్వస్య కార్యబ్రహ్మణో యత్కార్యం స్థూలం తస్యోత్పత్తేరిత్యర్థః. నను యథాశ్రుతి మహాప్రళయే ప్రాణసద్భావరూపం లింగం ప్రాణానుత్పత్తిసాధకం కిమిత్యవాన్తరప్రళయపరతయా నీయత ఇతి చేత్ 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః' ఇత్యాదిప్రబలజన్మశ్రుతిబలాదితి వదామః. నను వికారస్య బ్రహ్మణః కథం ప్రకృతిత్వమిత్యత ఆహ—వ్యాకృతేతి. 'హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే' ఇత్యాదిశ్రుతౌ 'ఆదికర్తా స భూతానా' మిత్యాదిస్మృతౌ చ వికారాత్మనామపి మూలకారణావస్థారూపాణాం బ్రహ్మవిరాడా

నను సృష్టేః ప్రాక్ ఇన్ద్రియసద్భావశ్రవణాత్ ఉత్పత్తిశ్రుతిర్గౌణీ ఇతి చేత్ తత్రాహ—

గౌణ్యా ఉత్పత్తిశ్రుతేరసంభవో గౌణ్యసంభవః తస్మాత్, అన్యథా ఏకవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞా హీయేతేత్యర్థః. సద్భావశ్రుతిస్తు హిరణ్యగర్భాత్మకావాన్తరప్రకృతివిషయా ఇతి న తయా ఉత్పత్తిశ్రుతేర్విరోధ ఇతి భావః.

వికారభావప్రసిద్ధేః వియదధికరణే హి 'గౌణ్యసంభవా'దితి పూర్వపక్ష సూత్రత్వాద్గౌణీజన్మశ్రుతిరసంభవాదితి వ్యాఖ్యాతం. ప్రతిజ్ఞాహాన్యాచ తత్ర సిద్ధాంతోఽభిహితః.ఇహ తు సిద్ధాంతసూత్రత్వాద్గౌణ్యాః జన్మశ్రుతేరసంభవాదితి వ్యాఖ్యాతమ్. తదనురోధేనత్విహాపి గౌణీ జన్మశ్రుతిరసంభవాదితి వ్యాచక్షాణైః ప్రతిజ్ఞాహానిరుపేక్షితా స్యాత్.

సూ. తత్ప్రాక్ఛ్రుతేశ్చ 3.

ఇతశ్చాకాశాదీనామివ ప్రాణానామపి ముఖ్యైవ జన్మశ్రుతిః, యజ్జాయత ఇత్యేకం జన్మవాచిపదం ప్రాణేషు ప్రాక్ఛ్రుతం సదుత్తరేష్వప్యాకాశాదిష్వనువర్తతే'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః' ఇత్యత్రాకాశాదిషు చ ముఖ్యం జన్మేతి ప్రతిష్ఠాపితం, తత్సామాన్యాత్ప్రాణేష్వపి ముఖ్యమేవ జన్మ భవితుమర్హతి. న హ్యేకస్మిన్ప్రకరణే ఏకస్మిన్వాక్యే ఏకశ్శబ్దస్సకృదుచ్చరితో బహుభిస్సంబధ్యమానః క్వచిన్ముఖ్యః క్వచిద్గౌణః ఇత్యధ్యవసాతుం శక్యం, వైరూప్యప్రసంగాత్. తథా 'స ప్రాణమసృజత ప్రాణాచ్ఛ్రద్ధా'మిత్యత్రాపి ప్రాణేషు శ్రుతస్సృజతిః పరేష్వప్యుత్పత్తిమత్సు శ్రద్ధాదిష్వనుషజ్యతే. యత్రాపి పశ్చాచ్ఛ్రుత ఉత్పత్తివచనశ్శబ్దః పూర్వైస్సంబధ్యతే తత్రాప్యేష ఏవ న్యాయః,

---

దీనాం ప్రకృతివికారభావేన ప్రసిద్ధిరస్తి. పూర్వాపేక్షయా వికారస్యాప్యుత్తరాపేక్షయా ప్రకృతిత్వమిత్యర్థః. కేచిత్త్వియదధికరణానురోధేనేదం సూత్రం వ్యాచక్షతే తాన్దూషయతి—వియదితి.

3. తస్య జాయత ఇతి పదస్యాకాశాదిషు ముఖ్యస్య పాఠాపేక్షయా ప్రాచీనేషు ప్రాణేషు శ్రుతేర్ముఖ్యం జన్మేతి సూత్రయోజనా—తత్సామాన్యాదితి. తేనాకాశాదిజన్మనా సామాన్యమేకశబ్దోక్తత్వం తస్మాదిత్యర్థః. ఏకస్మిన్వాక్యే ఏకస్య శబ్దస్య క్వచిన్ముఖ్యత్వం క్వచిద్గౌణత్వమితి వైరూప్యం న యుక్తమితి న్యాయమన్యత్రాప్యతిదిశతి—యత్రాపి పశ్చాచ్ఛ్రుత ఇతి.

ఇన్ద్రియాణాముత్పత్తిర్ముఖ్యా ఇత్యత్ర హేత్వంతరమాహ—

తత్ తత్ర 'ఏతస్మాజ్జాయతే' ఇత్యాదివాక్యే జన్మవాచిపదస్యస్వవాక్యస్థాకాశాదిషు ముఖ్యస్య తదపేక్షయా ప్రాచీనేషు ప్రాణేషు శ్రుతేః శ్రవణాదిత్యర్థః.

యథా 'సర్వాణి భూతాని వ్యుచ్చరంతీ'త్యయమంతే పఠితోఽప్యుచ్చరంతి శబ్దః పూర్వైరపి ప్రాణాదిభిస్సంబధ్యతే.

సూ. తత్పూర్వకత్వాద్వాచః. ౪.

యద్యపి 'తత్తేజోఽసృజతే'త్యేతస్మిన్ప్రకరణే ప్రాణానాముత్పత్తిర్న పఠ్యతే తేజోఽబన్నానామేవ త్రయాణాం భూతానాముత్పత్తిశ్రవణాత్, తథాపి బ్రహ్మప్రకృతికతేజోఽబన్నపూర్వకత్వాభిధానాద్వాక్ప్రాణమనసాం తత్సామాన్యాచ్చ సర్వేషామేవ ప్రాణానాం బ్రహ్మప్రభవత్వం సిద్ధం భవతి. తథాహ్యస్మిన్నేవ ప్రకరణే తేజోఽబన్నపూర్వకత్వం వాక్ప్రాణమనసామామ్నాయతే 'అన్నమయం హి సోమ్య మన ఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీవాగి'తి తత్ర యది తావన్ముఖ్యమేవైషామన్నాదిమయత్వం తతో వర్తతఏవ బ్రహ్మప్రభవత్వమథ భాక్తం తథాపి బ్రహ్మకర్తృకాయాం నామరూపవ్యాక్రియాయాం శ్రవణాత్ 'యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతీ'తి చోప

---

౪. యచ్చోక్తం ఛాందోగ్యేఽపి ప్రాణానాముత్పత్తిర్న శ్రూయత ఇతి తత్రాహ—తత్పూర్వకత్వాద్వాచ ఇతి. అత్ర సూత్రే వాక్పదం ప్రాణమనసోరుపలక్షణమ్. వాక్ప్రాణమనసాం తేజోఽబన్నపూర్వకత్వోక్తేరశ్రవణమసిద్ధమితి యోజనా. తైర్వాగాదిభిశ్చక్షురాదీనాం సామాన్యం కరణత్వం తదిత్యర్థః. అత్ర మయడ్వికారే ముఖ్య ఇతి పక్షే వర్తత ఏవ ప్రాణానాం బ్రహ్మకార్యత్వం తేజోఽబన్నానాం బ్రహ్మవికారత్వాత్, యది ప్రాణస్య వాయోర్జలవికారత్వాయోగాత్తదధీనస్థితికత్వమాత్రేణ భాక్తస్తథాపి ప్రాణానాం వికారత్వే భూతాధీనస్థితికత్వం లింగం మయటోక్తమితి సిద్ధం బ్రహ్మకార్యత్వం 'సప్రాణమసృజతే'త్యాదిశ్రుత్యంతరే స్పష్టం, బ్రహ్మ

నను 'తత్తేజోఽసృజత' ఇతి భూతమాత్రశ్రవణాత్ తత్కథమిత్యాశంక్యాహ—

యద్యపి 'తత్తేజోఽసృజత' ఇతి భూతమాత్రోత్పత్తిః పఠ్యతే, తథాపి 'అన్నమయం హి సోమ్య మన ఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీవాక్' ఇతి మనః ప్రాణసహితాయా వాచః బ్రహ్మప్రకృతికతేజోబన్నపూర్వకత్వాభిధానాత్ అస్త్యుత్పత్తిశ్రుతిరిత్యతో న విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

కాదశే'తి. క్వచిద్ద్వాదశ 'సర్వేషాం స్పర్శానాం త్వగేకాయనమిత్యత్ర. క్వచిత్త్రయోదశ 'చక్షుశ్చ ద్రష్టవ్యం చే'త్యత్ర. ఏవం హి విప్రతిపన్నాః ప్రాణేయత్తాం ప్రతి శ్రుతయః, కిం తావత్ప్రాప్తం సప్తైవ ప్రాణా ఇతి. కుతః, గతేః, యతస్తావంతోఽవగమ్యంతే 'సప్త ప్రాణాః ప్రభవంతి తస్మా'దిత్యేవంవిధాసు శ్రుతిషు. విశేషితాశ్చైతే 'సప్త వై శీర్షణ్యాః ప్రాణాః'ఇత్యత్ర. నను 'ప్రాణాగుహాశయాన్నిహితాస్సప్త సప్తే'తి వీప్సా శ్రూయతే, సా సప్తభ్యోఽతిరిక్తాన్ప్రాణాన్గమయతీతి. నైష దోషః, పురుషభేదాభిప్రాయేయం వీప్సా ప్రతిపురుషం సప్తసప్త ప్రాణా ఇతి న తత్త్వభేదాభిప్రాయా సప్తసప్తాన్యేఽన్యే ప్రాణా ఇతి. నన్వష్టత్వాదికాపి సంఖ్యా ప్రాణేషూదాహృతా కథం సప్తైవ స్యుః. సత్యముదాహృతా. విరోధాత్త్వన్యతమా సంఖ్యాఽధ్యవసాతవ్యా, తత్ర స్తోకకల్పనోపరోధాత్సప్తసంఖ్యాధ్యవసానం వృత్తిభేదాపేక్షం చ సఖ్యాంతరశ్రవణమితి గమ్యతే అత్రోచ్యతే.—

పాయూపస్థా చేతి నవ, జ్ఞానకర్మేంద్రియాణి దశేమే పురుషే దేహే ప్రాణాః ఆత్మా మన ఏకాదశప్రాణా ఇతి సిద్ధాంతకోటిరుక్తా తఏవ హృదయాఖ్యయా బుద్ధ్యా సహ ద్వాదశ. అహంకారేణ సహ త్రయోదశ, శ్రుతితస్సప్తత్వావగతేర్వా శీర్షణ్యాస్సప్త తే ప్రాణా ఇతి శీర్షణ్యోద్దేశేన ప్రాణత్వవిశేషణాద్వా శీర్షణ్యానాం ప్రాణశబ్దితేంద్రియత్వపరిసంఖ్యయా వా సప్తైవ ప్రాణా ఇతి సూత్రయోజనా. సప్తత్వం వీప్సావిరుద్ధమితి శంకతే—నన్వితి. గుహాయాం హృదయే శేరత ఇతి గుహాశయాః. స్వస్థానేషు నిహితాః నిక్షిప్తా ఇత్యర్థః. చిత్తేన చతుర్దశత్వం మంతవ్యమ్—పూర్వపక్షీ పరిహరతి— నైష దోష ఇతి. సిద్ధాంతినాప్యేకాదశసు మనోవృత్తిభేదాన్నిశ్చయాత్మికా బుద్ధిః గర్వాత్మకోఽహంకారః స్మరణాత్మకం చిత్తమితి ద్వాదశత్వాదిసంఖ్యాంతర్భావనీయా. తతో వరం ప్రాథమికసప్తత్వేఽంతర్భావః లాఘవాదితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి—అత్రేతి.

శ్రుతీనాం పరస్పరవిరోధోఽస్తి న వేతి సందేహే, అస్తీతి పూర్వపక్షే ఏకదేశిసిద్ధాంతః—సప్తేంద్రియాణి. కుతః, గతేః శ్రుత్యా సప్తత్వావగతేః 'సప్త వై శీర్షణ్యాః ప్రాణాః' ఇతి శీర్షణ్యత్వేన విశేషితత్వాచ్చ. అష్టత్వాదిసంఖ్యాశ్రవణం తు ఏకస్యైవాంతఃకరణస్య వృత్తిభేదాభిప్రాయమితి న శ్రుతీనాం విరోధ ఇతి.

సూ. హస్తాదయస్తు స్థితేఽతో నైవమ్. ౬.

హస్తాదయస్త్వపరే సప్తభ్యోఽతిరిక్తాః ప్రాణాశ్శ్రూయంతే, 'హస్తౌవై గ్రహః సకర్మణాతిగ్రహేణ గృహీతః హస్తాభ్యాం హి కర్మ కరోతీ'త్యేవమాద్యాసు శ్రుతిషు. స్థితే చ సప్తత్వాతిరేకే సప్తత్వమంతర్భావాచ్ఛక్యతే సంభావయితుమ్, హీనాధికసంఖ్యావిప్రతిపత్తౌ హ్యధికా సంఖ్యా సంగ్రాహ్యా భవతి, తస్యాం హీనాంతర్భవతి, న తు హీనాయామధికా, అతశ్చ నైవం మంతవ్యం స్తోకకల్పనానురోధాత్సప్తైవ ప్రాణాస్స్యురితి. ఉత్తరసంఖ్యానురోధాత్త్వేకాదశైవ తే ప్రాణాస్స్యుః. తథా చోదాహృతా శ్రుతిః 'దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశ'ఇతి. ఆత్మశబ్దేన చాత్రాంతఃకరణం పరిగృహ్యతే కరణాధికారాత్. నన్వేకాదశత్వాదప్యధికే ద్వాదశత్రయోదశత్వే ఉదాహృతే. సత్యముదాహృతే. న త్వేకాదశభ్యః కార్యజాతేభ్యోఽధికం కార్యజాతమస్తి యదర్థమధికం కరణం కల్ప్యేత. శబ్దస్పర్శరూపరసగంధవిషయాః పంచబుద్ధిభేదాస్తదర్థాని పంచబుద్ధీంద్రియాణి. వచనాదానవిహరణోత్సర్గానందాః పంచకర్మభేదాస్తదర్థాని చ పంచకర్మేంద్రియాణి. సర్వార్థవిషయం త్రైకాల్యవృత్తి మనస్త్వేకమనేకవృత్తికం తదేవ వృత్తిభేదాత్క్వచిద్భిన్న

౬. ఆదానేన కర్మణా గృహీతస్సంబంధః. సంబంధమేవాహ — హస్తాభ్యామితి. అతోఽధికసంఖ్యాయాః న్యూనసంఖ్యాయామంతర్భావ [illegible] సప్తైవ ప్రాణాస్స్యు [illegible] వానురోధాదిత్యేవం న మంతవ్యమిత్యన్వయః. [illegible] కతీంద్రియాణీత్యాకాంక్షాయా మాహ — ఉత్తరేతి. 'శ్రుతీనాం [illegible] విరోధే [illegible] శ్రుతిర్బలీయ'సీతి [illegible] దశ ప్రాణశ్రుత్యను సారేణాన్యాశ్శ్రుతయో [illegible] — సత్యమితి. [illegible] లింగాన్యాహ — శబ్దేతి. త్రయాణాం [illegible] కాల్యం, [illegible] కాల్యవృత్తి ఇంద్రియాంతరాణాం [illegible]

తదేకదేశిమతం దూషయతి—

తురేకదేశిమతనిరాసార్థః. 'హస్తౌ వై గ్రహః' [illegible] వ్యతిరిక్తాః ప్రాణాః శ్రూయంతే. సప్తత్వసంఖ్యాయామసంభావితాం [illegible] సప్త

న్నవద్వ్యపదిశ్యతే 'మనోబుద్ధిరహంకారశ్చిత్తం చే'తి. తథాచ శ్రుతిః కామాద్యా నానావిధావృత్తీరనుక్రమ్యాహ 'ఏతత్సర్వం మనఏవే'తి. అపిచ సప్తైవ శీర్షణ్యాన్ప్రాణానభిమన్యమానస్య చత్వార ఏవ ప్రాణా అభిమతాస్స్యుః. స్థానభేదాద్ధ్యేతే చత్వారస్సంతస్సప్త గణ్యంతే 'ద్వే శ్రోత్రే ద్వే చక్షుషీ ద్వే నాసికే ఏకా వా'గితి. న చ తావతామేవ వృత్తిభేదా ఇతరే ప్రాణా ఇతి శక్యతే వక్తుం, హస్తాదివృత్తీనామత్యంతవిజాతీయత్వాత్. తథా 'నవ వై పురుషే ప్రాణానాభిర్దశమీ' త్యత్రాపి దేహచ్ఛిద్రభేదాభిప్రాయేణైవ దశ ప్రాణా ఉచ్యంతే, న ప్రాణతత్త్వభేదాభిప్రాయేణ, నాభిర్దశమీతి వచనాత్. న హి నాభిర్నామ కశ్చిత్ప్రాణః ప్రసిద్ధోఽస్తి, ముఖ్యస్య తు ప్రాణస్య భవతి, నాభిరప్యేకం విశేషాయతనమిత్యతో నాభిర్దశమీత్యుచ్యతే. క్వచిదుపాసనార్థం కతిచిత్ప్రాణా గణ్యంతే, క్వచిత్ప్రదర్శనార్థమ్. తదేవం విచిత్రే ప్రాణేయత్తామ్నానే సతి క్వ కింపరమామ్నానమితి వివేక్తవ్యమ్. కార్యజాతవశాత్త్వేకాదశత్వామ్నానం ప్రాణవిషయం ప్రమాణమితి స్థితమ్. ఇయమపరా సూత్రద్వయయోజనా. సప్తైవ ప్రాణాస్స్యుః యతస్సప్తానామేవ గతిశ్శ్రూయతే 'తముత్క్రామంతం ప్రాణోఽనూత్క్రా

మనోఽంగీకార్యమిత్యర్థః. విశేషితత్వాదిత్యుక్తం నిరస్యతి—అపిచ సప్తేతి. న చ తావతామితి. ఆదానాదీనాం శ్రోత్రాదిభ్యోఽత్యంతవైజాత్యాదిత్యర్థః. తేషాం తద్వృత్తిత్వే బధిరాదీనామాదానాది న స్యాదితి భావః. కథం తర్హి ఛిద్రే ప్రాణశబ్ద ఇత్యాశంక్య లక్షణయేత్యాహ. ముఖ్యస్యత్వితి. 'సప్త ప్రాణాః ప్రభవంతీ'త్యుపాసనార్థం. 'అష్టౌ గ్రహాః' ఇతి శ్రుతిస్తూపలక్షణార్థా. పాయూపస్థపాదానామపి బంధకత్వావిశేషాదితి వివేక్తవ్యమ్. నన్విదం సూత్రవ్యాఖ్యానమసంగతం పంచధీంద్రియవాఙ్మనసాం సప్తత్వావగతేశ్శీర్షణ్యానాం చతుర్ణాం విశేషితత్వమితి హేతోర్వైయధికరణ్యాదుక్తపరిసంఖ్యాదోషాచ్చేత్యరుచేరాహ—ఇయమపరేతి. ఇంద్రియాణి

త్వాతిరేకే స్థితే, సప్తత్వసంఖ్యా ఏకాదశత్వసంఖ్యాయామంతర్భావయితుం శక్యతే. అతో నైవం మంతవ్యమ్—'సప్తైవ ప్రాణాః' ఇతి ఏవం సూత్రద్వయం యోజనీయమ్

మతి ప్రాణమనూత్క్రామంతం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామంతీ'త్యత్ర. నను సర్వశబ్దోఽప్యత్ర పఠ్యతే, కథం సప్తానామేవ గతిః ప్రతిజ్ఞాయత ఇతి, విశేషితత్వాదిత్యాహ. సప్తైవ హి ప్రాణాశ్చక్షురాదయ స్త్వక్పర్యంతా విశేషితా ఇహ ప్రకృతాః 'స యత్రైష చాక్షుషః పురుషః పరాఙ్పర్యావర్తతే అథారూపజ్ఞో భవతి ఏకీభవతి న పశ్యతీత్యాహు' రిత్యేవమాదినానుక్రమణేన. ప్రకృతగామీ చ సర్వశబ్దో భవతి యథా సర్వే బ్రాహ్మణా భోజితా ఇతి యే నిమంత్రితాః ప్రకృతాః బ్రాహ్మణా స్తఏవ సర్వశబ్దేనోచ్యంతే నాన్యే, ఏవమిహాపి యే ప్రకృతాః సప్త ప్రాణా స్తఏవ సర్వశబ్దేనోచ్యంతే నాన్య ఇతి. నన్వత్ర విజ్ఞానమష్టమమనుక్రాంతం కథం సప్తానామేవానుక్రమణమ్, నైష దోషః. మనోవిజ్ఞానయో స్తత్త్వాభేదాద్వృత్తిభేదేఽపి సప్తత్వోపపత్తేః. తస్మాత్సప్తైవ ప్రాణా ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః—హస్తాదయ స్త్వపరే సప్తభ్యోఽతిరిక్తాః ప్రాణాః ప్రతీయంతే 'హస్తో వై గ్రహః' ఇత్యాదిశ్రుతిషు. గ్రహత్వం చ బంధనభావో గృహ్యతే, బధ్యతే క్షేత్రజ్ఞోఽనేన

కతీతి సందేహే పూర్వపక్షసూత్రం యోజయతి—సప్తేతి. తం జీవాత్మానం యే ప్రాణా స్సహ గచ్ఛంతి తేషామేవ భోగహేతుత్వాదింద్రియత్వమిత్యర్థః. యత్రావస్థాయామేష చాక్షుషశ్చక్షుషి స్థితోఽనుగ్రాహకస్సూర్యాంశరూపః పురుషః పరాఙ్ పర్యావర్తతే బహిర్దేశాత్స్వాంశినం సూర్యం ప్రతి గచ్ఛతి. అథ తదానీమయం ముమూర్షురరూపజ్ఞో భవతి దేహాంతే దేవం ప్రవిష్టే లింగాంశశ్చక్షుర్ఘ్రాణాదయో మనస్యేకీ భవతి తదాయం న పశ్యతీతి పార్శ్వస్థా ఆహురిత్యర్థః. ఆదిపదాత్ 'న జిఘ్రతి న వదతి న రసయతే న శృణోతి న మనుతే న స్పృశతి న విజానాతీ'తి గృహ్యతే. సప్తానామేవ జీవేన సహ గతిరిత్యసిద్ధమ్. గ్రహాణాం [illegible] ప్రతీయత ఇతి సిద్ధాంతయతి—ఏవమిత్యాదినా. [illegible] స్పృశతీత్యాహ—

సప్తైవేంద్రియాణి, 'ప్రాణమనూత్క్రామంతం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామంతీ'తి ప్రాణాదిసప్తానామేవ గతేః శ్రవణాత్. నను సర్వశబ్దశ్రవణాత్ కథం సప్తానామేవ గతి రిత్యత్రాహ—విశేషితత్వాచ్చ 'స యత్రైష చాక్షుషః పురుషః...' ఇత్యాదినా చక్షురాదిసప్తానామేవోత్క్రాంతి విశేషితత్వాత్. అతః సర్వశబ్దస్య ప్రకృతాపేక్షత్వాత్ సప్తైవోత్క్రామంతి ఇతి ప్రాప్తే, సిద్ధాంతః—[illegible]

86

గ్రహసంజ్ఞకేన బంధనేనేతి. స చ క్షేత్రజ్ఞో నైకస్మిన్నేవ శరీరే బధ్యతే శరీరాంతరేష్వపి తుల్యత్వాద్బంధనస్య. తస్మాచ్ఛరీరాంతరసంచారీదం గ్రహసంజ్ఞకం బంధనమిత్యర్థాదుక్తం భవతి. తథా చ స్మృతిః "పుర్యష్టకేన లింగేన ప్రాణాద్యేన స యుజ్యతే, తేన బద్ధస్య వై బంధో మోక్షో ముక్తస్య తేన చే"తి. ప్రాజ్ఞోఽన్యద్గ్రహసంజ్ఞకేనానేన బంధనేనావియోగం దర్శయతి. ఆథర్వణే చ విషయేంద్రియానుక్రమణే 'చక్షుశ్చ ద్రష్టవ్యం చే'త్యత్ర తుల్యవద్ధస్తాదీనీంద్రియాణి సవిషయాణ్యనుక్రామతి 'హస్తౌ చాదాతవ్యం చ ఉపస్థశ్చానందయితవ్యం చ పాయుశ్చ విసర్జయితవ్యం చ పాదౌ చ గంతవ్యం చే'తి. తథా 'దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశస్తే యదాస్మాచ్ఛరీరాన్మర్త్యాదుత్క్రామంత్యథ రోదయంతీ'త్యేకాదశానాం ప్రాణానాముత్క్రాంతిం దర్శయతి. సర్వశబ్దోఽపి చ ప్రాణశబ్దేన సంబధ్యమానోఽశేషాన్ప్రాణానభిదధానో న ప్రకరణవశేన సప్తస్వేవ వ్యవస్థాపయితుం శక్యతే, ప్రకరణాచ్ఛబ్దస్య చ బలీయస్త్వాత్. సర్వే బ్రాహ్మణా భోజితా ఇత్యత్రాపి సర్వేషామేవావనివర్తినాం బ్రాహ్మణానాం గ్రహణం న్యాయ్యం సర్వశబ్దసామర్థ్యాత్. సర్వభోజనాసంభవాత్తు తత్ర నిమంత్రితమాత్రవిషయా సర్వశబ్దస్య వృత్తిరాశ్రితా, ఇహ తు న కించిత్సర్వశబ్దార్థసంకోచకారణమస్తి, తస్మాత్సర్వశబ్దేనాత్రాశేషాణాం ప్రాణానాం పరిగ్రహప్రదర్శనార్థం సప్తానామనుక్రమణమిత్యనవద్యమ్. తస్మాదేకాదశైవ ప్రాణాశ్శబ్దతః కార్యతశ్చేతి సిద్ధమ్. ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్.

పుర్యష్టకేనేతి. ప్రాణాదిపంచకం భూతసూక్ష్మపంచకం జ్ఞానేంద్రియపంచకం కర్మేంద్రియపంచకం అంతఃకరణచతుష్టయమవిద్యా కామః కర్మ చేతి పుర్యష్టకమాత్మనో జ్ఞాపకత్వాల్లింగం సతి సంభవే సర్వశ్రుతిసంకోచో న యుక్త ఇత్యాహ—సర్వశబ్దోఽపీతి. తస్మాత్సంఖ్యాశ్రుతీనామవిరోధాదేకాదశేంద్రియకారణే బ్రహ్మణి సమన్వయ ఇతి సిద్ధమ్. ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్.

ప్రాణా ఉత్క్రామంతి 'దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశస్తే యదాస్మాచ్ఛరీరాన్మర్త్యాదుత్క్రామంత్యథ రోదయంతి' ఇత్యేకాదశానాం ప్రాణానాముత్క్రాంతిశ్రవణాత్ సర్వేషామేవోత్క్రమణే స్థితే సతి, నైవం యత్సప్తైవేతి. తస్మాన్న శ్రుతీనాం మిథో విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

సూ. శ్రేష్ఠశ్చ. ౮.

ప్రాణశ్రైష్ఠ్యాధికరణమ్. ౪.

ముఖ్యశ్చ ప్రాణ ఇతరప్రాణవద్బ్రహ్మవికార ఇత్యతిదిశతి. నన్వవిశేషేణైవ సర్వప్రాణానాం బ్రహ్మవికారత్వమాఖ్యాతమ్. 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణి చే'తి, సేంద్రియమనోవ్యతిరేకేణాపి ప్రాణస్యోత్పత్తిశ్రవణాత్ 'స ప్రాణమసృజతే'త్యాదిశ్రవణేభ్యశ్చ. కిమర్థః పునరతిదేశః అధికాశంకావారణార్థః. నాసదాసీయే హి బ్రహ్మప్రధానే సూక్తే మంత్రవర్ణో భవతి 'న మృత్యురాసీదమృతం న తర్హి న రాత్ర్యా అహ్న ఆసీత్ప్రకేతః ఆనీదవాతగ్ం స్వధయా తదేకం తస్మాద్ధాన్యన్న పరం కించనాసే'తి. ఆనీదితి ప్రాణకర్మోపాదానాత్ప్రాగుత్పత్తేస్సంతమివ ప్రాణం సూచయతి. తస్మాదజః ప్రాణ ఇతి జాయతే కస్యచిన్మతిః, తామతిదేశేనాపనుదతి. ఆనీచ్ఛబ్దోఽపి న ప్రాగుత్పత్తేః ప్రాణసద్భావం సూచయతి అవాతమితి విశేషణాత్ 'అప్రాణో హ్యమనాశ్శుభ్రః' ఇతి

---

౮. శ్రేష్ఠశ్చ. అతిదేశత్వాన్న సంగత్యాద్యపేక్షా 'తథా ప్రాణాః' ఇత్యుక్తన్యాయోఽత్రాతిదిశ్యతే. నను ప్రాణో జాయతే న వేతి సంశయాభావాదతిదేశో న యుక్త ఇత్యాక్షిపతి—కిమర్థ ఇతి. నిశ్చితమహాప్రళయే ప్రాణసద్భావశ్రుత్యాఽధికాశంకామాహ—నాసదాసీయే హీతి. 'నాసదాసీ'దిత్యారభ్యాధీత ఇత్యర్థః. తర్హి తదా ప్రళయకాలే మృత్యుర్మారకో మృత్యుమత్కార్యం వా నాసీదమృతం చ దేవభోగ్యం నాసీద్రాత్ర్యాః ప్రకేతశ్చిహ్నరూపశ్చంద్రః అహ్నః ప్రకేతస్సూర్యశ్చ నాస్తాం, స్వధయా సహైత్యన్వయః, పితృభ్యో దేయమన్నం స్వధా. యద్వా స్వేన ధృతా మాయా స్వధా తయా సహ తదేకం బ్రహ్మాసీదాసీదితి పరమార్థః. అత్రానీదితి తచ్చేష్టాం కృతవదితి పూర్వపక్షార్థః. తస్మాద్బ్రహ్మణః పరః పరముత్కృష్టమన్యచ్చ కిమపి న బభూవేత్యర్థః. పరిహారస్సుబోధః.

ఇత్థం ముఖ్యప్రాణాతిరిక్తప్రాణానాం సృష్ట్యాదికం శిష్ట్వా ముఖ్యేఽపి ప్రాణే ప్రథమాధికరణన్యాయమతిదిశతి—

అతిదేశత్వాత్ న పృథక్సంగత్యపేక్షా. అత్ర 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః' ఇతి ముఖ్యప్రాణోత్పత్తిశ్రుతేః 'ఆనీదవాతమ్' ఇతి సృ ః ప్రాక్ మహాప్రలయే ప్రాణసద్భావశ్రుత్యా విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహే, అ తి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఇంద్రియవత్ శ్రేష్ఠోఽపి ప్రాణో బ్రహ్మణో జాయ . అతః 'ఆనీదవాతమ్' ఇతి

చ మూలప్రకృతేః ప్రాణాదిసమస్తవిశేషరహితత్వస్య దర్శితత్వాత్. తస్మాత్కారణసద్భావప్రదర్శనార్థ ఏవాయమానీచ్ఛబ్ద ఇతి. శ్రేష్ఠ ఇతి చ ముఖ్యం ప్రాణమభిదధాతి 'ప్రాణో వా వ జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చే'తి శ్రుతినిర్దేశాత్. జ్యేష్ఠశ్చ ప్రాణః, శుక్రనిషేకకాలాదారభ్య తస్య వృత్తిలాభాత్, నచేత్తస్య తదానీం వృత్తిలాభస్స్యాద్యోనౌ నిషిక్తం శుక్రం పూయేత న సంభవేద్వా, శ్రోత్రాదీనాం తు కర్ణశష్కుల్యాదిస్థానవిభాగనిష్పత్తౌ వృత్తిలాభాన్న జ్యేష్ఠత్వం శ్రేష్ఠశ్చ ప్రాణః గుణాధిక్యాత్ 'న వై శక్ష్యామస్త్వదృతే జీవితు'మితి శ్రుతేశ్చ. ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

సూ. న వాయుక్రియే పృథగుపదేశాత్. ౯.

స పునర్ముఖ్యః ప్రాణః కింస్వరూప ఇతీదానీం జిజ్ఞాస్యతే. తత్ర ప్రాప్తం తావచ్ఛ్రుతేర్వాయుః ప్రాణ ఇతి, ఏవం హి శ్రూయతే 'యః ప్రాణస్స వాయుస్స ఏష వాయుః పంచవిధః ప్రాణోఽపానో వ్యాన ఉదాన స్సమానః' ఇతి. అథవా తంత్రాంతరీయాభిప్రాయాత్సమస్తకరణవృత్తిః

నను శ్రేష్ఠశబ్దస్య ప్రాణే ప్రసిద్ధ్యభావాత్కథం సూత్రమితి తత్రాహ—శ్రేష్ఠ ఇతి చేతి. శ్రుతిం వ్యాచష్టే—జ్యేష్ఠశ్చ ప్రాణ ఇత్యాదినా. పూయేత పూయం భవేత్. నసంభవేత్తద్గర్భో న భవేదిత్యర్థః. వాగాదిజీవనహేతుత్వం ప్రాణస్య గుణః. ఏవమానీచ్ఛ్రుత్యవిరోధాత్ప్రాణోత్పత్తిశ్రుతీనాం బ్రహ్మణి సమన్వయ ఇతి సిద్ధమ్. ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

౯. ఇంద్రియాణి విచార్య తద్వ్యాపారాత్ప్రాణం పృథక్కర్తుముత్పత్తిరతిదిష్టా, సంప్రత్యుత్పన్నప్రాణస్వరూపం పృథక్కరోతి. న వాయుక్రియే పృథగుపదేశాదితి. ముఖ్యః ప్రాణః కిం వాయుమాత్రం? ఉత కరణానాం సాధారణవ్యాపారః? ఆహోస్విత్తత్త్వాంతరమితి వాయుప్రాణయోర్భేదాభేదశ్రుతీనాం మిథో విరోధాత్సంశయే పూర్వపక్షమాహ—తత్రేతి. ద్వితీయం సాంఖ్యపూర్వపక్షమాహ—అథవేతి. సిద్ధాంత

శ్రుతౌ ఆనీచ్ఛబ్దః కారణసద్భావం దర్శయతి, అవాతం ప్రాణరహితమితి విశేషణాత్. న తయా శ్రుత్యా ప్రాణోత్పత్తిశ్రుతేర్విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

ఉత్పత్తిచింతానంతరముత్పత్తిమతః ప్రాణస్య స్వరూపం చింత్యత ఇతి ప్రసంగసంగత్యేదమాహ—

తత్ర ముఖ్యః ప్రాణః కిం వాయురేవ, ఉత ఇంద్రియవ్యాపారః, ఆహోస్విత్

ప్రాణ ఇతీతి ప్రాప్తమ్, ఏవం హి తంత్రాంతరీయా ఆచక్షతే. సామాన్యా కరణవృత్తిః ప్రాణాద్యా వాయవః పంచేతి. అత్రోచ్యతే. న వాయుః ప్రాణః నాపి కరణవ్యాపారః. కుతః, పృథగుపదేశాత్. వాయోస్తావత్ప్రాణస్య పృథగుపదేశో భవతి 'ప్రాణ ఏవ బ్రహ్మణశ్చతుర్థః పాదః స వాయునా జ్యోతిషా భాతి చ తపతి చే'తి. న హి వాయురేవ సన్వాయోః పృథగుపదిశ్యతే తథా కరణవృత్తేరపి పృథగుపదేశో భవతి, వాగాదీని కరణాన్యనుక్రమ్య తత్ర తత్ర పృథక్ప్రాణస్యానుక్రమణాద్వృత్తివృత్తిమతోశ్చాభేదాత్. న హి కరణవ్యాపార ఏవ సన్కరణేభ్యః పృథగుపదిశ్యేత. తథా 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణి చ, ఖం వాయు'రిత్యేవమాదయోఽపి వాయోః కరణేభ్యశ్చ ప్రాణస్య పృథగుపదేశా అనుసర్తవ్యాః. న చ సమస్తానాం కరణానామేకా వృత్తిస్సంభవతి ప్రత్యేకమేకైకవృత్తిత్వాత్, సముదాయస్య చాకారకత్వాత్. నను పంజరచాలనన్యాయేనైతద్భవిష్యతి. యథైక పంజరవర్తిన ఏకాదశపక్షిణః ప్రత్యేకం ప్రతినియతవ్యాపారాస్సంతస్సంభూయైకం పంజరం చాలయంతి ఏవమేకశరీరవర్తిన ఏకాదశ ప్రాణాః ప్రత్యేకం ప్రతినియతవృత్తయస్సంతస్సంభూయైకాం ప్రాణాఖ్యాం

త్వేన సూత్రమాదత్తే—అత్రోచ్యత ఇతి. మనోరూపబ్రహ్మణో వాక్ప్రాణశ్చక్షుశ్శ్రోత్రశ్చతుష్పాత్త్వం శ్రుత్వోక్తం, తత్ర ప్రాణో వాయునాధిదైవికేన భాత్యభివ్యజ్యతే అభివ్యక్తస్సంస్తపతి కార్యక్షమో భవతీత్యర్థః. శ్రుతిషు తత్ర తత్ర ప్రాణస్య వాగాదీనాం చ మిథస్సంవాదలింగేన పృథగుత్పత్తిలింగేన చేంద్రియతదభిన్నవ్యాపారేభ్యోఽపి భిన్నత్వమిత్యాహ—తథేతి. ప్రాణస్యేంద్రియవృత్తిత్వం శ్రుత్యా నిరస్య యుక్త్యాపి నిరస్యతి—న చ సమస్తానామితి. యా చక్షుస్సాధ్యా వృత్తిః సైవ న

వాయువిశేష ఇతి సందేహః, 'యః ప్రాణః స వాయుః' ఇతి 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనః సర్వేంద్రియాణి చ' ఇతి ప్రాణభేదాభేదశ్రుత్యోరుభయోః విరోధే, ముఖ్యార్థత్వాసంభవేన స్తోకకల్పనానురోధాత్ భేదశ్రుతేర్గౌణత్వే వాయురేవ ప్రాణ ఇత్యేకః పూర్వః పక్షః. భేదశ్రుత్యవష్టమ్భేఽపి ధర్మిభేదాద్ధర్మభేదో లఘీయానితి న్యాయేన తు సర్వేంద్రియవ్యాపార ఏవ ప్రాణ ఇత్యపరః పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—న వాయుక్రియే ముఖ్యప్రాణో న వాయుః, నాపి క్రియా ఇంద్రియవ్యా

వృత్తిం ప్రతిలప్స్యంత ఇతి. నేత్యుచ్యతే. యుక్తం తత్ర ప్రత్యేకవృత్తి భిరవాంతరవ్యాపారైః పంజరచాలనానురూపైరేవోపేతాః పక్షిణ స్సంభూయైకం పంజరం చాలయేయురితి తథా దృష్టత్వాత్. ఇహ తు శ్రవణాద్యవాంతరవ్యాపారోపేతాః ప్రాణా న సంభూయ ప్రాణ్యురితి యుక్తమ్, ప్రమాణాభావాదత్యంతవిజాతీయత్వాచ్చ శ్రవణాదిభ్యః ప్రాణనస్య తథా ప్రాణస్య శ్రేష్ఠత్వాద్యుద్ఘోషణం గుణభావోపగమశ్చ తం ప్రతి వాగాదీనాం న కరణవృత్తిమాత్రే ప్రాణేఽవకల్పతే, తస్మా దన్యో వాయుక్రియాభ్యాం ప్రాణః. కథం తర్హీయం శ్రుతిః 'యః ప్రాణస్స వాయు'రితి, ఉచ్యతే. వాయురేవాయమధ్యాత్మమాపన్నః పంచవ్యూహో విశేషాత్మనావతిష్ఠమానః ప్రాణో నామ భణ్యతే న తత్త్వాంతరం నాపి వాయుమాత్రం, అతశ్చోభే అపి భేదాభేదశ్రుతీ న విరుధ్యేతే. స్యాదేతత్, ప్రాణోఽపి తర్హి జీవవదస్మిన్ శరీరే స్వాతంత్ర్యం ప్రాప్నోతి, శ్రేష్ఠత్వాద్గుణభావోపగమాచ్చ తం ప్రతి వాగాదీ

శ్రోత్రాదిసాధ్యకరణానాం ప్రత్యేకమేకైకరూపగ్రహాదివృత్తావేవ హేతుత్వాత్. న చ సముదాయస్య వృత్తిస్సంభవతి తస్యాసత్త్వాదిత్యర్థః — ప్రమాణాభావాదితి. శ్రోత్రాదీనామేకప్రాణనాఖ్యస్పన్దహేతుత్వే మానాభావాచ్ఛ్రవణాదీనామ పరిస్పందత్వేన విజాతీయత్వాత్పరిస్పందరూపప్రాణనానుకూలత్వావాంతరవ్యాపారా భావాన్న సమస్తకరణవృత్తిః ప్రాణ ఇత్యర్థః. కించ ప్రాణస్య వృత్తిత్వే వాగాదీనామేవ ప్రాధాన్యం వాచ్యం స్యాత్ తదసిద్ధమిత్యాహ — తథా ప్రాణస్యేతి. యథా మృదో ఘటో న వస్త్వంతరం నాపి మృన్మాత్రం తద్వద్వాయోరవస్థావిశేషః ప్రాణ ఇత్యభేద శ్రుతేర్గతిమాహ — ఉచ్యత ఇతి. దేహం ప్రాప్తః పంచాత్మనా విశేషాత్మనా స్థితో వాయురేవ ప్రాణ ఇత్యర్థః. ప్రాణస్య కరణవృత్తిత్వాభావే జీవవద్భోక్తృత్వం స్యాదితి శంకతే — స్యాదేతదితి.

పారః, కిం తు వాయువిశేష ఏవ. కుతః, 'స వాయునా జ్యోతిషా' ఇతి పృథగుప దేశాత్, తథా 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః' ఇత్యాదినా కరణేభ్యః పృథగుపదేశాత్. న హి ఇంద్రియవ్యాపారస్తేభ్యః సహ ఇంద్రియేభ్యః పృథగుపదేశో యుజ్యతే. తస్మా ద్వాయువిశేషోఽయమధ్యాత్మభావమాపన్నః పంచవృత్తిః ప్రాణః. అతశ్చ న శ్రుత్యో ర్విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

నామింద్రియాణామ్. తథాహి అనేకవిధా విభూతిః ప్రాణస్య శ్రావ్యతే. 'సుప్తేషు వాగాదిషు ప్రాణ ఏవైకో జాగర్తి ప్రాణ ఏవైకో మృత్యునా ఽనాప్తః ప్రాణస్సంవర్గో వాగాదీన్సంవృఙ్క్తే ప్రాణ ఇతరాన్ప్రాణాన్రక్షతి మాతేవ పుత్రాని'తి. తస్మాత్ప్రాణస్యాపి జీవవత్స్వాతంత్ర్య ప్రసంగః, తం పరిహరతి.—

సూ. చక్షురాదివత్తు తత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః. ౧౦.

తుశబ్దః ప్రాణస్య స్వాతంత్ర్యం వ్యావర్తయతి. యథా చక్షురాదీని రాజప్రకృతివజ్జీవస్య కర్తృత్వం భోక్తృత్వం చ ప్రత్యుపకరణాని న స్వతంత్రాణి తథా ముఖ్యోఽపి ప్రాణో రాజమంత్రివజ్జీవస్య సర్వార్థకత్వేనోపకరణభూతో న స్వతంత్రః. కుతః, తత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః తైశ్చక్షురాదిభి స్సహైవ ప్రాణశ్శిష్యతే, ప్రాణసంవాదాదిషు. సమానధర్మాణాం చ సహశాసనం యుక్తం బృహద్రథంతరాదివత్. ఆదిశబ్దేన సంహతత్వాచేతనత్వాదీన్ ప్రాణస్య స్వాతంత్ర్యనిరాకరణహేతూన్దర్శయతి. స్యాదేతత్. యది చక్షురాదివత్ప్రాణస్య జీవం ప్రతి కరణభావోఽభ్యు

---

౧౦. ప్రాణో న భోక్తా భోగోపకరణత్వాచ్చక్షురాదివదితి సూత్రార్థమాహ— తుశబ్ద ఇత్యాదినా. యథా బృహద్రథంతరయోస్సర్వత్ర సహ ప్రయుజ్యమానత్వేన సామత్వేన వా సామ్యాత్సహపాఠ స్తథా కరణైస్సహోపకరణత్వేన సామ్యాత్ప్రాణస్య పాఠ ఇతి న హేత్వసిద్ధిరిత్యర్థః. కించ ప్రాణో న భోక్తా, సావయవత్వాజ్జడత్వాద్భౌతికత్వాచ్చ దేహవత్. నను యద్భోగోపకరణం తత్సవిషయం దృష్టం యథా చక్షురాదికం, ప్రాణస్య తు నిర్విషయత్వాదసాధారణకార్యాభావాచ్చ నోపకరణత్వమితి శంకతే— స్యాదేతదితి.

ఇంద్రియవ్యాపారః ప్రాణో న చేత్, తర్హి తస్యేంద్రియవత్ కరణత్వానంగీకారాత్ జీవవత్ స్వాతంత్ర్యం స్యాదిత్యత ఆహ—

తుః ఉక్తశంకానిరాసార్థః. న జీవవత్ప్రాణః స్వతంత్రః, కింతు చక్షురాది వత్ జీవం ప్రతి కరణభూతః. కుతః, తత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః తైః చక్షురాదిభిః సహ ప్రాణసంవాదాదిషు ప్రాణస్య శిష్టేః శాసనాత్, సజాతీయానామేవ సహశాసనస్య యుక్తత్వాత్. అచేతనత్వభౌతికత్వాది హేతుసంగ్రహ ఆదిశబ్దార్థః.

పగమ్యేత, విషయాంతరం రూపాదివత్ప్రసజ్యేత. రూపాద్యాలోచనాద్యాభిర్వృత్తిభిర్యథా చక్షురాదీనాం స్వం జీవం ప్రతి కరణభావో భవతి. అపి చైకాదశైవ కార్యజాతాని రూపాలోచనాదీని పరిగణితాని యదర్థమేకాదశ ప్రాణాస్సంగృహీతాః న తు ద్వాదశమపరం కార్యజాతమవగమ్యతే యదర్థమయం ద్వాదశః ప్రాణః ప్రతిజ్ఞాయేత ఇతి. అతః ఉత్తరం పఠతి.—

సూ. అకరణత్వాచ్చ న దోషస్తథాహి దర్శయతి. ౧౧.

న తావద్విషయాంతరప్రసంగో దోషః, అకరణత్వాత్ప్రాణస్య. న హి చక్షురాదివత్ప్రాణస్య విషయపరిచ్ఛేదేన కరణత్వమభ్యుపగమ్యతే. న చాస్యైతావతా కార్యాభావ ఏవ. కస్మాత్, తథాహి శ్రుతిః ప్రాణాంతరేష్వసంభావ్యమానం ముఖ్యప్రాణస్య వైశేషికం కార్యం దర్శయతి ప్రాణసంవాదాదిషు—‘అథ హ ప్రాణా అహఙ్గ్శ్రేయసే వ్యూదిరే’ ఇత్యుపక్రమ్య ‘యస్మిన్వ ఉత్క్రాంత ఇదం శరీరం పాపిష్ఠతరమివ దృశ్యేత స వశ్శ్రేష్ఠః’ ఇతి చోపన్యస్య ప్రత్యేకం వాగాద్యుత్క్రమణేన తద్వృత్తిమాత్రహీనం యథాపూర్వం జీవనం ముఖ్యప్రాణస్య వైశేషికం కార్యం దర్శయిత్వా ప్రాణోచ్చిక్రమిషాయాం వాగాదిశైథిల్యాపత్తిం శరీరపాతప్రసంగం చ దర్శయంతీ శ్రుతిః

---

౧౧. ఉక్తవ్యాప్తేశ్శరీరేష్వవ్యభిచారాద్దేహేంద్రియధారణోత్క్రాంత్యాద్యసాధారణకార్యసత్త్వాచ్చ నిర్విషయస్యాపి ప్రాణస్య శరీరవద్భోగోపకరణత్వమక్షతం న తు చక్షురాదివజ్జ్ఞానకర్మకరణత్వమస్తి యేన సవిషయత్వం స్యాదితి పరిహరతి—న తావదిత్యాదినా. అహం శ్రేయసే స్వస్య శ్రేష్ఠతానిమిత్తం, వ్యూదిరే వివాదం చక్రిరే.

నను ప్రాణస్య జీవోపకరణత్వం చేత్, తర్హి విషయాంతరం స్వరూపాంతరవత్ ప్రసజ్యేతేత్యత ఆహ—

అకరణత్వాన్న ప్రాణస్య విషయాంతరాపేక్షో దోషః, ఇంద్రియాంతరేష్వసంభావితాసాధారణదేహాదిధారణాఖ్యవ్యాపారస్య నిర్వాహకత్వాత్. తథాహి,

ప్రాణనిమిత్తాం శరీరేంద్రియస్థితిం దర్శయతి 'తాన్వరిష్ఠః ప్రాణ ఉవాచ మామోహమాపద్యథాహమేవైతత్పంచధాత్మానం ప్రవిభజ్యైతద్బాణమవష్టభ్య విధారయామీ'తి చ. ఏతమేవార్థం శ్రుతిరాహ 'ప్రాణేన రక్షన్నవరం కులాయ'మితి చ సుప్తేషు చక్షురాదిషు ప్రాణనిమిత్తాం శరీరరక్షాం దర్శయతి. 'యస్మాత్కస్మాచ్చాంగాత్ప్రాణ ఉత్క్రామతి తదేవ తచ్ఛుష్యతి తేన యదశ్నాతి యత్పిబతి తేనేతరాన్ప్రాణానవతీ'తి చ ప్రాణనిమిత్తాం శరీరేంద్రియపుష్టిం దర్శయతి 'కస్మిన్న్వహముత్క్రాంతే ఉత్క్రాంతో భవిష్యామి కస్మిన్వా ప్రతిష్ఠితేఽహం ప్రతిష్ఠాస్యామీతి సప్రాణమసృజతే'తి ప్రాణనిమిత్తఏవ జీవస్యోత్క్రాంతిప్రతిష్ఠే దర్శయతి.

సూ. పంచవృత్తిర్మనోవద్వ్యపదిశ్యతే. ౧౨.

ఇతశ్చాస్తి ముఖ్యప్రాణస్య వైశేషికం కార్యం యత్కారణం పంచవృత్తిరయం వ్యపదిశ్యతే శ్రుతిషు 'ప్రాణోఽపానో వ్యాన ఉదాన స్సమానః'ఇతి. వృత్తిభేదశ్చాయం కార్యభేదాపేక్షః. ప్రాణః ప్రాగ్వృత్తిరుచ్ఛ్వాసాదికర్మా, అపానో వాగ్వృత్తిర్నిశ్వాసాదికర్మా, వ్యానస్తయోస్సంధౌ వర్తమానో వీర్యవత్కర్మహేతుః, ఉదాన ఊర్ధ్వ

తద్వృత్తిమాత్రహీనమితి. మూకాదిభావేన స్థితమిత్యర్థః. అవరం నీచం, కులాయం దేహాఖ్యం గృహం, ప్రాణేన రక్షన్ జీవస్స్వపితీత్యర్థః. తదైవ తదానీమేవ, తేన ప్రాణేన యదశ్నాతి జీవస్తేన ప్రాణకృతాశనేనేతి యావత్. ఏవం శ్రుతేః ప్రాణస్యాసాధారణం కార్యమస్తీత్యుక్తం.

౧౨. తత్రైవ హేత్వంతరార్థం సూత్రం వ్యాచష్టే—ఇతశ్చేత్యాదినా. వృత్తిరవస్థా. అగ్నిమథనాదికం వీర్యవత్కర్మ. కామాదివృత్తిజ్ఞానేఽపి పంచత్వనియ

ప్రాణస్యాసాధారణో వ్యాపారః 'తాన్వరిష్ఠః ప్రాణ ఉవాచ మా మోహమాపద్యథాహమేవైతత్పంచధాత్మానం ప్రవిభజ్యైతద్బాణమవష్టభ్య విధారయామి' ఇతి శ్రుతిర్దర్శయతీత్యర్థః.

న కేవలం దేహధారణమేవాస్యాసాధారణం, అపి త్వన్యదపీత్యాహ—

యథా మనః అనేకవృత్త్యాఖ్యాసాధారణవ్యాపారాపేక్షయా అనేకధా

వృత్తిరత్రాంతరిత్యాది హేతుః, సమానస్సమం సర్వేష్వంగేషు యోఽన్నరసాన్నయతీతి. ఏవం పంచవృత్తిః ప్రాణః మనోవత్ యథా మనసః పంచవృత్తయ ఏవం ప్రాణస్యాపీత్యర్థః. శ్రోత్రాదినిమిత్తాశ్శబ్దాదివిషయా మనసః పంచవృత్తయః ప్రసిద్ధాః నతు కామస్సంకల్ప ఇత్యాద్యాః పరిపఠితాః పరిగృహ్యేరన్, పంచసంఖ్యాతిరేకాత్. నన్వత్రాపి శ్రోత్రాదినిరపేక్షా భూతభవిష్యదాదివిషయాఽపరామనసో వృత్తిరస్తీతి సమానః పంచసంఖ్యాతిరేకః. ఏవం తర్హి 'పరమతమప్రతిషిద్ధమనుమతం భవతీ'తి న్యాయాదిహాపి యోగశాస్త్రప్రసిద్ధామనసః పంచ వృత్తయః పరిగృహ్యంతే ప్రమాణవిపర్యయవికల్పనిద్రాస్మృతయో నామ. బహువృత్తిత్వమాత్రేణ వా మనః ప్రాణస్య నిదర్శనమితి ద్రష్టవ్యమ్. జీవోపకరణత్వమపి ప్రాణస్య పంచవృత్తిత్వాన్మనోవదితి యోజయితవ్యమ్. ఇతి పంచమాధికరణమ్.

సూ. అణుశ్చ. ౧౩.

అణుశ్చాయం ముఖ్యః ప్రాణః ప్రత్యేతవ్యః ఇతరః ప్రాణవత్. అణుత్వం చేహాపి సౌక్ష్మ్యపరిచ్ఛేదౌ న పరమాణుతుల్యత్వమ్, పంచ

మో నాస్తీత్యరుచిం స్వయమేవోద్భావ్య పక్షాంతరం గృహ్ణాతి—నన్వత్రాపీత్యాదినా. ప్రమాణం ప్రమితిః. విపర్యయో భ్రమః. శశవిషాణాదిజ్ఞానం వికల్పః. తామసీ వృత్తిర్నిద్రా. స్మృతిః ప్రసిద్ధా. భ్రమనిద్రయోరవిద్యావృత్తిత్వాన్న మనోవృత్తిత్వమిత్యరుచ్యా స్వమతమాహ—బహ్వితి. సూత్రస్యార్థాంతరమాహ—జీవేతి తదేవం ప్రాణవాయోర్భేదాభేదశ్రుత్యోరవిరోధ ఇతి సిద్ధమ్. ఇతి పంచమాధికరణమ్.

౧౩. ఏవం ముఖ్యప్రాణస్యోత్పత్తిం స్వరూపం చోక్త్వా పరిమాణసందేహే

వ్యపదిశ్యతే, ఏవముచ్ఛ్వాసనిశ్వాససర్వశరీరత్రయాణాంతరిత్యాఖ్యాశ్చత్వారో వ్యాపారాః, భక్షితాన్నాదిరసానాం సమత్వేన సర్వాంగేషు నయనం పంచమో వ్యాపారః. తానపేక్ష్య పంచవృత్తిః ప్రాణో వ్యపదిశ్యతే క్రమేణ ప్రాణోఽపానో వ్యాన ఉదానః సమాన ఇతి. అనేకావ్యాపారాపేక్షయా జీవోపకరణత్వం మనోవదితి సిద్ధమ్.

భిర్వృత్తిభిః కృత్స్నశరీరవ్యాపిత్వాత్. సూక్ష్మః ప్రాణ ఉత్క్రాంతౌ పార్శ్వస్థేనానుపలభ్యమానత్వాత్, పరిచ్ఛిన్నశ్చోత్క్రాంతిగత్యాగతిశ్రుతిభ్యః. నను విభుత్వమపి ప్రాణస్య సమామ్నాయతే 'సమః ప్లుషిణా సమో మశకేన సమో నాగేన సమ ఏభిస్త్రిభిర్లోకైస్సమోఽనేన సర్వేణే' త్యేవమాదిషు ప్రదేశేషు. తదుచ్యతే, ఆధిదైవికేన సమష్టివ్యష్టిరూపేణ హైరణ్యగర్భేణ ప్రాణాత్మనా ఏతద్విభుత్వమామ్నాయతే నాధ్యాత్మికేన. అపిచ సమః ప్లుషిణేత్యాదినా సామ్యవచనేన ప్రతిప్రాణివర్తినః ప్రాణస్య పరిచ్ఛేద ఏవ ప్రదర్శ్యతే తస్మాదదోషః. ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

అణుత్వముపదిశతి. అణుశ్చేతి. అధికాశంకామాహ—నను విభుత్వమపీతి. ప్లుషిర్మశకాదపి సూక్ష్మో జంతుః పుత్తికేత్యుచ్యతే. నాగో హస్తీ. ప్రాణ ఉత్క్రామతీతి శ్రుత్యా అల్పత్వం ప్రాణస్య భాతి, సమోఽనేన సర్వేణేతి శ్రుత్యావిభుత్వమితి విరోధే ఆధ్యాత్మికప్రాణస్యాల్పత్వమాధిదైవికస్య విభుత్వమితి విషయభేదాచ్ఛ్రుత్యోరవిరోధ ఇతి సమాధత్తే—తదుచ్యత ఇతి, కించోపక్రమే ప్రాణస్య ప్లుష్యాదిసమత్వేనాల్పత్వోక్తేస్సమ ఏభిస్త్రిభిర్లోకైరితి విరాడ్దేహసామ్యం. సమోఽనేనేతి సూత్రాత్మత్వమితి విషయవ్యవస్థా సుస్థేత్యాహ—అపిచేతి. అణవశ్చేత్యత్ర సర్వేఽనంతా ఇతీంద్రియానంత్యముపాసనార్థమితి సమాహితం, అత్ర తు ప్రాణవిభుత్వమాధిదైవికమితి సమాధానాంతరోక్తేరపౌనరుక్త్యమ్. అన్యే తు ప్రసంగాత్తత్ర సాంఖ్యాక్షేపో నిరస్తః, అత్ర తు శ్రుతివిరోధో నిరస్త ఇత్యపౌనరుక్త్యమాహుః. పూర్వం ప్రాణస్యాధ్యాత్మికాధిదైవికవిభాగే నాప్యణుత్వవిభుత్వవ్యవస్థోక్తా. ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

ఇత్థం ముఖ్యప్రాణస్యోత్పత్తిం స్వరూపం చాభిధాయ, పరిమాణమతిదేశేనాహ-

ప్రాణస్యాంతరంగస్వరూపకథనానంతరం బహిరంగపరిమాణమతిదిశ్యత ఇతి ...రంగబహిరంగలక్షణా సంగతిః పూర్వేణాస్య బోధ్యా. ఉత్క్రాంత్యాదిశ్రుతేః ...ఏభిస్త్రిభిర్లోకైః' ఇత్యాదిప్రాణవిభుత్వశ్రుతేశ్చ మిథో విరోధోఽస్తి న వేతి ...దేహే, అస్తీతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—చక్షురాదివత్ ప్రాణోఽప్యణుః పరిచ్ఛిన్నః సూక్ష్మశ్చ. 'సమ ఏభిః' ఇతి శ్రుతిః సకలవాయుపరా, న ఆధ్యాత్మికప్రాణ...త్రపరేత్యనయోర్న విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

సూ. జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానం తు తదామననాత్. ౧౪.

తే పునః ప్రకృతాః ప్రాణాః? కిం స్వమహిమ్నైవ స్వస్మై స్వస్మై కార్యాయ ప్రభవంతి? ఆహోస్విద్దేవతాధిష్ఠితాః ప్రభవంతీతి విచార్యతే - తత్ర ప్రాప్తం తావద్యథా స్వకార్యశక్తియోగాత్స్వమహిమ్నైవ ప్రాణాః ప్రవర్తేరన్నితి. అపిచ దేవతాధిష్ఠితానాం ప్రాణానాం ప్రవృత్తావభ్యుపగమ్యమానాయాం తాసామేవాధిష్ఠాత్రీణాం దేవతానాం భోక్తృత్వప్రసంగాచ్ఛారీరస్య భోక్తృత్వం ప్రలీయేత, అతస్స్వమహిమ్నైవైషాం ప్రవృత్తిరితి, ఏవం ప్రాప్త ఇదముచ్యతే—జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానం త్వితి. తుశబ్దేన పూర్వపక్షో వ్యావర్త్యతే. జ్యోతిరాదిభిరగ్న్యాద్యభిమానినీభిర్దేవతాభిరధిష్ఠితం వాగాది కరణజాతం

---

౧౪. తత్ప్రసిద్ధేనాధ్యాత్మికానాం ప్రాణానామాధిదైవికాధీనత్వమాహ—జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానం తు తదామననాదితి. 'వాచా హి నామాన్యభివదతి చక్షుషా రూపాణి పశ్యతీ'తి తృతీయాయా శ్రుత్యాన్వయవ్యతిరేకవత్యా వాగాదీనాం నిరపేక్షసాధనత్వోక్తివిరోధాత్ 'అగ్నిర్వాగ్భూత్వే'త్యాదిశ్రుతిస్తేషామచేతనానామగ్న్యాద్యుపాదానకత్వపరా న తు తేషామధిష్ఠాతృదేవతాపరా. న చ స్వకార్యే శక్తానామపి వాగాదీనామచేతనత్వాదధిష్ఠాత్రపేక్షా న విరుధ్యత ఇతి వాచ్యం, జీవస్యాధిష్ఠాతృత్వాత్. కించ దేవతానామధిష్ఠాతృత్వే జీవవద్భోక్తృత్వమస్మిన్దేహే స్యాత్, తథాచైకత్రానేకభోక్తౄణాం విరోధాద్దుర్బలస్య జీవస్య భోక్తృత్వం న స్యాదితి పూర్వపక్షార్థః. సిద్ధాంతయతి—ఏవం ప్రాప్త ఇత్యాదినా. 'అగ్నిర్వాగ్భూత్వాదిత్యశ్చక్షుర్భూత్వే'తి చ తద్భావోऽత్రాగ్న్యాదిదేవతాధిష్ఠేయత్వరూప ఏవ సంబంధో న తదుపాదానకత్వ

ప్రాణస్యాధ్యాత్మాధిదైవతవిభాగేన అణుత్వవిభుత్వనిరూపణప్రసంగేనాధ్యాత్మికానామింద్రియాణామాధిదైవికాధిష్ఠితానాం చేష్టామాచష్ట ఇతి ప్రసంగసంగత్యేదమాహ—

అత్ర 'ఆదిత్యశ్చక్షుర్భూత్వా' ఇత్యాదీంద్రియాణాం దేవతాధీనచేష్టావత్త్వశ్రుతేః 'చక్షుషా హి రూపాణి పశ్యతి' ఇతి శ్రుత్యా విరోధోऽస్తి న వేతి సందేహే, అస్తీతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—జ్యోతిరాదిభిః ఆదిత్యాదిదేవతాభిః అధిష్ఠీయతే

స్వకార్యేషు ప్రవర్తత ఇతి ప్రతిజానీతే. హేతుం చ వ్యాచష్టే. తదామననాదితి. తథాహ్యామనంతి 'అగ్నిర్వాగ్భూత్వా ముఖం ప్రావిశ' దిత్యాది. అగ్నేశ్చాయం వాగ్భావో ముఖప్రవేశశ్చ దేవతాత్మనాధిష్ఠాతృత్వమంగీకృత్యోచ్యతే. న హి దేవతాసంబంధం ప్రత్యాఖ్యాయాగ్నేర్వాచి ముఖే వా కశ్చిద్విశేషస్సంబంధో దృశ్యతే. తథా 'వాయుః ప్రాణో భూత్వా నాసికే ప్రావిశ' దిత్యేవమాద్యపి యోజయితవ్యమ్. తథాన్యత్రాపి 'వాగేవ బ్రహ్మణశ్చతుర్థః పాదస్సోఽగ్నినా జ్యోతిషా భాతి చ తపతి చే' త్యేవమాదినా వాగాదీనామగ్న్యాదిజ్యోతిష్ట్వవచనేనైతమేవార్థం ద్రఢయతి. 'స వై వాచమేవ ప్రథమామత్యవహత్ సా యదా మృత్యుమత్యముచ్యత సోఽగ్నిరభవ'దిత్యేవమాదినా వాగాదీనామగ్న్యాదిభావాపత్తివచనేనైతమేవార్థం ద్యోతయతి సర్వత్ర చాధ్యాత్మాధిదైవతవిభాగేన వాగాద్యగ్న్యాద్యనుక్రమణమనయైవ ప్రత్యాసత్త్యా భవతి. స్మృతావపి "వాగధ్యాత్మమితి ప్రాహుర్బ్రాహ్మణాస్తత్త్వదర్శినః. వక్తవ్యమధిభూతం తు వహ్నిస్తత్రాధిదైవత" మిత్యాదినా వాగాదీనామగ్న్యాదిదేవతాధిష్ఠితత్వం సప్రపంచం ప్రదర్శితమ్. యదుక్తం స్వకార్యశక్తియోగాత్స్వమహిమ్నైవ ప్రాణాః ప్రవర్తేరన్నితి, తదయుక్తమ్. శక్తా

రూపః దూరస్థాదిత్యమండలాదేర్ముఖస్థచక్షురాద్యుపాదానత్వాసంభవాదిత్యాహ— అగ్నేశ్చాయమితి. వాయుః ప్రాణాధిష్ఠాతా భూత్వా నాసాపుటే ప్రావిశదితి వ్యాఖ్యేయమిత్యాహ—తథేతి. భాతి దీప్యతే, తపతి స్వకార్యం కరోతీత్యర్థః. ఏతస్మిన్నధిష్ఠాత్రధిష్ఠేయత్వరూపార్థే లింగాంతరమాహ—స వై వాచమితి. స ప్రాణో వాచం ప్రథమాముద్గీథకర్మణి ప్రధానామనృతాదిపాప్మరూపం మృత్యుమతీత్యావహత్ మృత్యునా ముక్తాం కృతవానగ్నిదేవతాత్మత్వం ప్రాపితవానిత్యర్థః. కించ 'మృతస్యాగ్నిం వాగప్యేతి వాతం ప్రాణశ్చక్షురాదిత్య'మిత్యాదిశ్రుతిరప్యధిష్ఠాత్రధిష్ఠేయత్వసంబంధం ద్యోతయతీత్యాహ—సర్వత్రేతి. నను శకటాదీనాం బలీవర్దాదిప్రేరితానాం

ప్రేర్యతే ఇత్యధిష్ఠానం అధిష్ఠితమేవ వాగాదికం చేష్టతే. కుతః, తదామననాత్ తస్య దేవతాధిష్ఠితత్వస్య 'ఆదిత్యశ్చక్షుః' ఇత్యాదిశ్రుత్యాభిధానాత్. 'చక్షుషా హి, ఇతి శ్రుతౌ తు దేవతాధిష్ఠితత్వానిషేధాత్ న తయైతస్యా విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

నామపి శకటాదీనామనడుహాద్యధిష్ఠితానాం ప్రవృత్తిదర్శనాత్. ఉభయథోపపత్తౌ చాగమాద్దేవతాధిష్ఠితత్వమేవ నిశ్చీయతే

యదప్యుక్తం దేవతానామేవాధిష్ఠాత్రీణాం భోక్తృత్వప్రసంగో న శారీరస్య జీవస్యేతి తత్పరిహ్రియతే.

సూ. ప్రాణవతా శబ్దాత్. ౧౫.

సతీష్వపి ప్రాణానామధిష్ఠాత్రీషు దేవతాసు ప్రాణవతా కార్యకరణసంఘాతస్వామినా శారీరేణైవైషాం ప్రాణానాం సంబంధశ్శ్రుతేరవగమ్యతే. తథాహి శ్రుతిః 'అథ యత్రైతదాకాశమనుప్రవిషణ్ణం చక్షుస్స చాక్షుషః పురుషో దర్శనాయ చక్షురథ యో వేదేదం జిఘ్రాణీతి స ఆత్మా గంధాయ ఘ్రాణ' మిత్యేవంజాతీయకా శారీరేణైవ ప్రాణానాం సంబంధం శ్రావయతి. అపిచానేకత్వాత్ప్రతికరణమధిష్ఠాత్రీణాం దేవతానాం న భోక్తృత్వమస్మిన్ఛరీరేఽవకల్పతే. ఏకో హ్యయమస్మిన్ఛరీరే శారీరో భోక్తా ప్రతిసంధానాదిసంభవాదవగమ్యతే.

ప్రవృత్తిర్దృష్టా, క్షీరాదీనాం త్వనధిష్ఠితానామపి దధ్యాదిప్రవృత్తిర్దృశ్యతే, తథా చోభయథాసంభవే కథం నిశ్చయస్తత్రాహ—ఉభయథోపపత్తౌ చేతి.

౧౫. ఉక్తదోషాంతరనిరాసాయ సూత్రమవతారయతి—యదపీతి. శారీరేణైవేతి. భోక్త్రేతి శేషః. సంబంధో భోక్తృభోగ్యభావః. అథ దేహే ప్రాణప్రవేశానంతరం యత్ర గోళకే వివరం ప్రతి అనుప్రవిష్టం చక్షురింద్రియం తత్ర చక్షుష్యభిమానీ స ఆత్మా చాక్షుషస్తస్య రూపదర్శనాయ చక్షుః. యద్యప్యాత్మా కరణాన్యపేక్షతే తథాపి జ్ఞేయజ్ఞానతదాశ్రయోపాదానకారణేభ్యో భేద స ఆత్మా చిద్రూప ఏవ, కరణాని తు గంధాదిప్రవృత్త్యర్థమపేక్ష్యంతే న జైవేనాత్మనేతి శ్రుత్యర్థః. కించ యోఽహం రూపమద్రాక్షం సోఽహం శృణోమీతి ప్రతిసంధానాదేకశ్శరీరవాన్ భోక్తా న బహవో దేవా ఇత్యాహ—అపి చేతి.

నను దేవతానామధిష్ఠాతృత్వం చేత్, తర్హి భోక్తృత్వం ప్రసజ్యేతేత్యత ఆహ—

ప్రాణవతా జీవేనైవ ఇంద్రియాణాం స్వస్వామిభావః సంబంధః. అతశ్చ ఇంద్రియసాధ్యభోగభోక్తృత్వం జీవస్యైవ, న దేవతానామ్. కుతః, శబ్దాత్, 'స చాక్షుషః పురుషో దర్శనాయ చక్షుః' ఇత్యాదిశ్రుతేః ఇత్యర్థః.

సూ. తస్య చ నిత్యత్వాత్. ౧౬.

తస్య చ శారీరస్యాస్మిఞ్ఛరీరే భోక్తృత్వేన నిత్యత్వం పుణ్యపాపోపలేపసంభవాత్సుఖదుఃఖోపభోగసంభవాచ్చ న దేవతానామ్. తా హి పరస్మిన్నైశ్వర్యే పదేఽవతిష్ఠమానా న హీనేఽస్మింఛరీరే భోక్తృత్వం ప్రతిలబ్ధుమర్హంతి శ్రుతిశ్చ భవతి 'పుణ్యమేవాముం గచ్ఛతి న హ వై దేవాన్ పాపం గచ్ఛతీ'తి శారీరేణైవ చ నిత్యః ప్రాణానాం సంబంధః. ఉత్క్రాంత్యాదిషు తదనువృత్తిదర్శనాత్. 'తముత్క్రామంతం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి ప్రాణమనూత్క్రామంతం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామంతీ'త్యాదిశ్రుతిభ్యః. తస్మాత్సతీష్వపి కరణానాం నియంత్రీషు దేవతాసు న శారీరస్య భోక్తృత్వమపగచ్ఛతి, కరణపక్షస్యైవ హి దేవతా న భోక్తృపక్షస్యేతి.

ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

---

౧౬. కదాచిద్దేవానామన్నభోక్తృత్వం కదాచిజ్జీవస్యేత్యనియమోఽస్త్విత్యాశంక్య స్వకర్మార్జితే దేహే జీవస్య భోక్తృత్వనియమాన్నైవమిత్యాహ సూత్రకారః— తస్య చేతి. ఉత్క్రమణాదిషు జీవస్య ప్రాణావ్యభిచారాత్తస్యైవ ప్రాణస్వామిత్వం, దేవతానాం తు పరస్వామికరథసారథివదధిష్ఠాతృత్వమాత్రమితి వ్యాఖ్యాంతరమాహ— శారీరేణైవ చ నిత్య ఇతి. యథా ప్రదీపాదిః కరణోపకారకతయా కరణపక్షస్యాంతర్గతస్తథా దేవాః కరణోపకారిణ ఏవ న భోక్తార ఇత్యర్థః. జీవస్యాదృష్టద్వారా కరణాధిష్ఠాతృత్వాద్రథస్వామివద్భోక్తృత్వం, దేవానాం తు కరణత్వరూపోపకారాభిజ్ఞతయా సారథివదధిష్ఠాతృత్వమితి న జీవేనాన్యథాసిద్ధిః. దేవానామధిష్ఠాతృత్వే నాస్మిన్దేహే భోక్తృత్వానుమానం తు 'నహ వై దేవాన్ పాపం గచ్ఛతీ'త్యుక్తశ్రుతిబాధితం, తస్మాత్ 'చక్షుషా హి రూపాణి పశ్యతీ'త్యాదిశ్రుతేః సాధనత్వమాత్రబోధిత్వాదగ్నిర్వాగ్భూత్వేత్యాద్యధిష్ఠాతృదేవతాపేక్షాబోధకశ్రుతిభిరవిరోధ ఇతి సిద్ధమ్.
ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

కిం చ—

తస్య జీవస్య స్వకర్మార్జితే కార్యే కర్తృత్వేన భోక్తృత్వేన చ నిత్యత్వాత్, న దేవతానాం భోక్తృత్వమస్మిన్ శరీరే ఇత్యవిరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

సూ. త ఇంద్రియాణి తద్వ్యపదేశాదన్యత్ర శ్రేష్ఠాత్. ౧౭.

ముఖ్యశ్చైక ఇతరే చైకాదశ ప్రాణా అనుక్రాంతాః, తత్రేదమపరం సందిహ్యతే? కిం ముఖ్యస్యైవ ప్రాణస్య వృత్తిభేదా ఇతరే ప్రాణాః? ఆహోస్విత్తత్త్వాంతరాణీతి. కిం తావత్ప్రాప్తం ముఖ్యస్యైవేతరే వృత్తిభేదా ఇతి. కుతః, శ్రుతేః. తథాహి శ్రుతిర్ముఖ్యమితరాంశ్చ ప్రాణాన్ సన్నిధాప్య ముఖ్యాత్మతామితరేషాం ఖ్యాపయతి 'హంతాస్యైవ సర్వే రూపమసామేతి త ఏతస్యైవ సర్వే రూపమభవ'న్నితి. ప్రాణైకశబ్దత్వాచ్చైకత్వాధ్యవసాయః, ఇతరథా హ్యన్యాయ్యమనేకార్థత్వం ప్రాణశబ్దస్య ప్రసజ్యేత, ఏకత్ర వా ముఖ్యత్వమితరత్ర వా లాక్షణికత్వమాపద్యేత. తస్మాద్యథైకస్యైవ ప్రాణస్య ప్రాణాద్యాః పంచవృత్తయః ఏవం వాగాద్యా అప్యేకాదశేత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః. తత్త్వాంతరాణ్యేవ ప్రాణాద్వాగాదీనీతి కుతః, వ్యపదేశభేదాత్.

---

౧౭. సత్స్వింద్రియేషు తదధిష్ఠాతృదేవతాచింతా, తాన్యేవ ప్రాణవృత్తివ్యతిరేకేణ న సంతీత్యాక్షేపం ప్రత్యాహ. త ఇంద్రియాణి తద్వ్యపదేశాదన్యత్ర శ్రేష్ఠాదితి. ప్రాణాదింద్రియాణాం భేదాభేదశ్రుతిభ్యాం సంశయం వదన్పూర్వపక్షయతి— ముఖ్యశ్చేత్యాదినా. హంతేదానీమస్యైవ ముఖ్యప్రాణస్య సర్వే వయం స్వరూపం భవామ ఇతి సంకల్ప్య తే వాగాదయస్తథాభవన్నిత్యభేదశ్రుత్యర్థః. తే ప్రాణాదభిన్నాః ప్రాణపదవాచ్యత్వాత్ప్రాణవదిత్యాహ— ప్రాణేతి. తే ప్రాణాః శ్రేష్ఠాదన్యత్రాన్య ఇతి ప్రతిజ్ఞార్థత్వేన పదత్రయం వ్యాచష్టే— తత్త్వాంతరాణ్యేవేతి. తద్వ్యపదేశాదిత్యత్ర తచ్ఛబ్దః ప్రతిజ్ఞాతాన్యత్వం పరామృశతి. ప్రాణా ఇంద్రియాణీత్యపర్యాయశబ్దాభ్యా

నను సత్సు ఇంద్రియేషు తదధిష్ఠాతృదేవతాచింతా; తాన్యేవ ప్రాణవ్యాపారవ్యతిరేకేణ న సంతీత్యాక్షేపసంగత్యేదమాహ—

అత్ర 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనః సర్వేంద్రియాణి చ' ఇతి ముఖ్యప్రాణాదింద్రియాణాం తత్త్వాంతరత్వశ్రుతేః 'త ఏతస్యైవ సర్వే రూపమభవన్' ఇతి ప్రాణాత్మకత్వశ్రుత్యా విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహే, అస్తీతి పూర్వః పక్షః.

కోఽయం వ్యపదేశభేదః, తే ప్రకృతాః ప్రాణాః శ్రేష్ఠం వర్జయిత్వాఽవశిష్టా ఏకాదశేంద్రియాణీత్యుచ్యంతే. శ్రుతావేవం వ్యపదేశభేదదర్శనాత్. 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణిచే'త్యేవంజాతీయకేషు శ్రుతిప్రదేశేషు పృథక్ప్రాణో వ్యపదిశ్యతే పృథక్చేంద్రియాణి. నను మనసోఽప్యేవం సతి వర్జనమింద్రియత్వేన ప్రాణవత్స్యాత్ 'మనస్సర్వేంద్రియాణిచే'తి పృథగ్వ్యపదేశభేదదర్శనాత్. సత్యమేతత్, స్మృతౌ త్వేకాదశేంద్రియాణీతి మనోఽపీంద్రియత్వేన శ్రోత్రాదివత్సంగృహ్యతే, ప్రాణస్య త్వింద్రియత్వం న శ్రుతౌ స్మృతౌ వా ప్రసిద్ధమస్తి. వ్యపదేశభేదశ్చాయం తత్త్వభేదపక్షే ఉపపద్యతే. తత్త్వైకత్వే తు సఏవైకస్సన్ప్రాణ ఇంద్రియవ్యపదేశం లభతే న లభతే చేతి విప్రతిషిద్ధమ్, తస్మాత్తత్త్వాంతరభూతా ముఖ్యాదితరే. కుతశ్చతత్త్వాంతరభూతాముఖ్యాదితరే.—

మన్యతో వ్యక్తేరితి హేతూపపాదనార్థత్వేన పునస్తాని సూత్రపదాని యోజయతి—క ఇత్యాదినా. సూత్రస్య విశ్వతోముఖత్వాదుభయార్థత్వమలంకార ఏవ న దూషణమ్, ఏతేన ప్రతిజ్ఞాధ్యాహారస్తచ్ఛబ్దస్యాప్రకృతభేదపరామర్శిత్వం చేతి దోషద్వయమపాస్తమ్. శబ్దభేదాద్వస్తుభేదసాధనేఽతిప్రసంగం శంకతే—నన్వితి. ప్రాణవన్మనసోఽపీంద్రియేభ్యో భేదస్స్యాదిత్యర్థః. అపర్యాయసంజ్ఞాభేదాత్స్వతంత్రస్సంజ్ఞివస్తుభేద ఇత్యుత్సర్గః. స చ 'మనష్షష్ఠానీంద్రియాణీ'త్యాదిస్మృతిబాధాన్మనస్యపోద్యతే, ప్రాణే తు బాధకాభావాదుత్సర్గసిద్ధిరితి సమాధత్తే—సత్యమిత్యాదినా. మనఇంద్రియాణి చేతి భేదోక్తిర్గోబలీవర్దన్యాయేన నేయా. సిద్ధాంతే మనసః ప్రథమోపాదానత్వాదాత్మవదనింద్రియత్వమిష్టం తతో నోత్సర్గబాధ ఇతి కేచిత్. కించ 'ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణిచే'తి పృథగ్జన్మవ్యపదేశాత్స్వతంత్రవస్తుభేద ఇత్యాహ—వ్యపదేశభేదశ్చాయమితి. ఏకస్మిన్వాక్యే ప్రాణ ఇంద్రియశబ్దమైక్యాల్లభతే పునరుక్తిభయాన్నలభతే చేతి వ్యాఘాత ఇత్యర్థః.

సిద్ధాంతస్తు—శ్రేష్ఠాత్ ముఖ్యప్రాణాత్ అన్యత్ర అన్యే తే ప్రకృతా వాగాదయః ఇంద్రియాణీత్యుచ్యంతే, న ప్రాణాః. కుతః, 'ఏతస్మాజ్జాయతే' ఇత్యాదౌ తస్య భేదస్య వ్యపదేశాత్ ఇంద్రియాణాం ప్రాణాత్మకత్వశ్రుతేర్గౌణత్వేన న తయా విరోధః.

సూ. భేదశ్రుతేః. ౧౮.

భేదేన వాగాదిభ్యః ప్రాణస్సర్వత్ర శ్రూయతే. 'తే హావాచమూచు'రిత్యుపక్రమ్య వాగాదీనసురపాప్మవిధ్వస్తానుపన్యస్యోపసంహృత్య వాగాదిప్రకరణం 'అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచు'రిత్యసురవిధ్వంసినో ముఖ్యస్య ప్రాణస్య పృథగుపక్రమాత్, తథా 'మనో వాచం ప్రాణం తాన్యాత్మనేఽకురుతే' త్యేవమాద్యా అపి భేదశ్రుతయ ఉదాహర్తవ్యాః. తస్మాదపి తత్త్వాంతరభూతా ముఖ్యాదితరే. కుతశ్చ తత్త్వాంతరభూతా ముఖ్యాదితరే—

సూ. వైలక్షణ్యాచ్చ. ౧౯.

వైలక్షణ్యం చ భవతి ముఖ్యప్రాణస్యేతరేషాం చ. సుప్తేషు

---

౧౮. ఏవం భేదేనాపర్యాయసంజ్ఞాభ్యాముక్తేః పృథగ్జన్మోక్తేశ్చేతి తద్వ్యపదేశాదితి హేతుర్వ్యాఖ్యాతః. భేదశ్రుతేరితి సూత్రేణ ప్రకరణభేదో హేతురుక్త ఇతి న పౌనరుక్త్యమ్. తే దేవాశ్శాస్త్రీయేంద్రియమనోవృత్తిరూపా అసురాణాం పాపవృత్తిరూపాణాం జయార్థముద్గీథకర్మణి ప్రథమం వ్యాపృతాం వాచమూచుస్త్వం న ఉద్గాయాసురనాశార్థమితి తథా స్త్వేత్యంగీకృత్యోద్గాయంతీం వాచమనృతాదిదోషేణ విధ్వంసితవంతోఽసురా ఇత్యేవం క్రమేణ సర్వేష్వింద్రియేషు పాపగ్రస్తేషు పశ్చాదథేతి ప్రకరణం విచ్ఛిద్య ప్రసిద్ధమాస్యే భవమాసన్యం ముఖ్యం ప్రాణమూచుస్త్వం న ఉద్గాయేతి తేన ప్రాణేనోద్గాత్రా నిర్విషయతయా సంగదోషశూన్యేనాసురా నష్టా ఇత్యసురాణాం విధ్వంసినో ముఖ్యప్రాణస్యోక్తేర్భేదసిద్ధిరిత్యాహ—తే హేతి. తానీతి. త్రీణ్యన్నాన్యాత్మనే స్వార్థం ప్రజాపతిః కృతవానిత్యర్థః.

౧౯. విరుద్ధధర్మవత్త్వాచ్చ భేద ఇత్యాహ—వైలక్షణ్యాచ్చేతి. మృత్యు

కిం చ—

వాగాదీంద్రియప్రకరణముపసంహృత్య 'అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచుః' ఇతి భిన్నప్రకరణే ప్రాణస్యేంద్రియేభ్యో భేదేన శ్రవణాత్ న ప్రాణవ్యాపారత్వమింద్రియాణామ్, తత్త్వాంతరత్వమిత్యర్థః.

వాగాదిషు ముఖ్య ఏకో జాగర్తి స ఏవ చైకో మృత్యునాఽనాప్తః. ఆప్తాస్త్వితరే తస్యైవ ప్రాణస్యావస్థిత్యుత్క్రాంతిభ్యాం దేహధారణ పాతన హేతుత్వం నేంద్రియాణాం విషయాలోచన హేతుత్వం చేంద్రియాణాం న ప్రాణస్యేత్యేవంజాతీయకో భూయాన్ లక్షణభేదః ప్రాణేంద్రియాణామ్. తస్మాదప్యేషాం తత్త్వాంతరభావసిద్ధిః. యదుక్తం 'త ఏతస్యైవ సర్వే రూపమభవ'న్నితి శ్రుతేః ప్రాణ ఏవేంద్రియాణీతి, తదయుక్తమ్. తత్రాపి పౌర్వాపర్యాలోచనాద్భేదప్రతీతేః. తథాహి 'వదిష్యామ్యేవాహమితి వాగ్దధ్రే'ఇతి వాగాదీనీంద్రియాణ్యనుక్రమ్య 'తాని మృత్యుశ్శ్రమో భూత్వోపయేమే తస్మాచ్ఛ్రామ్యత్యేవ వా'గితి చ శ్రమరూపేణ మృత్యునా గ్రస్తత్వం వాగాదీనామభిధాయ 'అథేమమేవ నాప్నోద్యోఽయం మధ్యమః ప్రాణః'ఇతి పృథక్ప్రాణం మృత్యునానభిభూతంతమనుక్రామతి. 'అయం వై నః శ్రేష్ఠః' ఇతి చ శ్రేష్ఠతామస్యావధారయతి. తస్మాత్తదవిరోధేన వాగాదిషు పరిస్పందలాభస్య ప్రాణాయత్తత్వం తద్రూపభవనం వాగాదీనామితి మంతవ్యం న తు తాదాత్మ్యమ్. అత ఏవ ప్రాణశబ్దస్యేంద్రియేషు లాక్షణికత్వసిద్ధిః. తథాచ శ్రుతిః 'త ఏతస్యైవ సర్వే రూపమభవన్ తస్మాదేత ఏతే నాఖ్యాయంతే ప్రాణాః'ఇతి ముఖ్యప్రాణవిషయస్యైవ ప్రాణశబ్దస్యేంద్రియేషు లాక్షణికీం వృత్తిం దర్శయతి. తస్మాత్తత్త్వాంతరాణి ప్రాణాద్వాగాదీంద్రియాణీతి. ఇత్యష్టమాధికరణమ్.

రాసంగదోషః. వాగ్దధ్రే వ్రతం ధృతవతీత్యర్థః. బహుభిర్భేదలింగైర్విరోధాద్వాగాదీనాం ప్రాణరూపభవనం ప్రాణాధీనస్థితికత్వరూపం వ్యాఖ్యేయం. ఏతదేవ ప్రాణశబ్దస్యేంద్రియేషు లక్షణాబీజం శ్రుతం 'తస్మాదేత ఏతే నాఖ్యాయంత' ఇతి పరామృష్టమితి న భేదాభేదశ్రుత్యోర్విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

ఇత్యష్టమాధికరణమ్.

కిం చ—

సుషుప్త్యవస్థాయాం ప్రాణస్య స్థితిః నేంద్రియాణామిత్యాదిబహువైలక్షణ్యాత్ తత్త్వాంతరత్వమ్. తస్మాన్నానయోర్విరోధ ఇతి సిద్ధమ్.

సూ. సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాత్. ౨౦.

సత్ప్రక్రియాయాం తేజోఽబన్నానాం సృష్టిమభిధాయోప దిశ్యతే. 'సేయం దేవతైక్షత హంతాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీ'తి 'తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాంకరవాణీ'తి. తత్ర సంశయః? కిం జీవకర్తృకమిదం నామరూపవ్యాకరణం?ఆహోస్విత్పరమేశ్వరకర్తృకమితి.తత్ర ప్రాప్తం

---

౨౦. ఉత్పత్తిరుత్పాదనేతిచ కార్యకర్త్రోర్వ్యాపారౌ ప్రసిద్ధౌ, తత్ర జగదుత్పత్తిశ్రుతివిరోధోఽనేన పాదద్వయేన నిరస్తః, సంప్రత్యుత్పాదనశ్రుతివిరోధో నిరస్యతే. తత్రాపి సూక్ష్మభూతోత్పాదనం పారమేశ్వరమేవేతి శ్రుతిష్వవిప్రతిపన్నం, స్థూలభూతోత్పాదనే త్వస్తి శ్రుతివిప్రతిపత్తిస్తన్నిరాసార్థమాహ—'సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాది'తి నామరూపభేదాత్కారణభిన్నః ప్రాణః ఇత్యుక్తం, తత్ప్రసంగేన స్థూలనామరూపక్లృప్తిః కిం కర్తృకేతి చింత్యత ఇత్యవాంతర సంగతిః. ప్రక్రియా ప్రకరణం. ఈక్షణమేవాహ—హంతేత్యాదినా. హంత ఇదానీం దేవతాస్సృష్ట్వా అనుప్రవిశ్యేతి సంబంధః. తాసాం తిసృణాం దేవతానామేకైకాం దేవతాం తేజోఽబన్నాత్మనా త్ర్యాత్మికాం కరిష్యామీతి శ్రుతిః పంచీకరణోపలక్షణార్థా. ఛాందోగ్యేఽప్యాకాశవాయ్వోరుపసంహారస్యోక్తత్వాత్. ఏవం స్థూలీకృతేషు భూతేషు ప్రాణినాం వ్యవహారస్సేత్స్యతీతి పరదేవతాయాస్తాత్పర్యం. జీవేనేతి పదస్య వ్యాకరవాణీత్యనేన సంబంధసంభవాసంభవాభ్యాం సంశయమాహ—తత్రేతి. పూర్వపక్షే జీవస్యైవ భౌతికస్రష్టృత్వాద్బ్రహ్మణస్సర్వస్రష్టృత్వాసిద్ధిః సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి ఫలం. జీవేనేత్యస్య వ్యాకరవాణీతి ప్రధానక్రియాపదేన సంబంధ ఇతి పూర్వపక్షమాహ—తత్ర ప్రాప్తమితి. పరదేవతాయా అవ్యాకర్తృత్వే

పూర్వం నామరూపభేదేన ప్రాణేంద్రియయోర్భేద ఇత్యుక్తమ్. తత్ప్రసంగేన నామరూపవ్యాకరణం కిం కర్తృకమితి విచార్యత ఇతి ప్రసంగసంగత్యేదమాహ—

ఉత్పద్యమానవ్యాపారరూపోత్పత్తివిషయశ్రుతివిప్రతిషేధపరిహారానంతరమ్ ఉత్పాదకవ్యాపారరూపోత్పాదనవిషయశ్రుతివిప్రతిషేధః పరిహ్రియతే. తత్ర అత్రివృత్కృతభూతానాముత్పాదనం పారమేశ్వరమేవ; త్రివృత్కృతభౌతికా

త్వాజ్జీవకర్తృకమేవేదం నామరూపవ్యాకరణమితి. కుతః, అనేన జీవేనాత్మనేతి విశేషణాత్. యథాలోకే చారేణాహం పరసైన్యమనుప్రవిశ్య సంకలయామీత్యేవంజాతీయకే ప్రయోగే చారకర్తృకమేవ సత్సైన్యసంకలనం హేతుకర్తృత్వాద్రాజాత్మన్యధ్యారోపయతి సంకలయామీత్యుత్తమపురుషప్రయోగేణ. ఏవం జీవకర్తృకమేవ సన్నామరూపవ్యాకరణం హేతుకర్తృత్వాద్దేవతాత్మన్యధ్యారోపయతి వ్యాకరవాణీత్యుత్తమపురుషప్రయోగేణ. అపిచ డిత్థడవిత్థాదిషు నామసు ఘటశరావాదిషు చ రూపేషు జీవస్యైవ వ్యాకర్తృత్వం దృష్టం, తస్మాజ్జీవకర్తృకమేవేదం నామరూపవ్యాకరణమిత్యేవం ప్రాప్తేఽభిధత్తే. 'సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వతః' ఇతి. తుశబ్దేన పక్షం వ్యావర్తయతి. సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిరితి నామరూపవ్యాక్రియేత్యేతత్త్రివృత్కుర్వత ఇతి పరమేశ్వరం లక్షయతి. త్రివృత్కరణే తస్య నిరపవాదకర్తృత్వనిర్దేశాత్. యేయం సంజ్ఞాక్లృప్తిర్మూర్తిక్లృప్తిశ్చాగ్నిరాదిత్యశ్చంద్రమా విద్యుదితి తథా కుశకాశపలాశాదిషు పశుమృగమనుష్యాదిషు చ ప్రత్యాకృతి ప్రతివ్యక్తి చానేకప్రకారా సా ఖలు పరమేశ్వరస్యైవ తేజోఽబన్నానాం నిర్మాతుః కృతిర్భవితుమర్హతి. కుతః, ఉపదేశాత్. తథా హి 'సేయం దేవతే'త్యుపక్రమ్య 'వ్యాకరవాణీ'త్యుత్తమపురుషప్రయోగేణ పరస్యైవ బ్రహ్మణో వ్యాకర్తృత్వమిహోపదిశ్యతే. నను జీవేనేతి విశేషణాజ్జీవకర్తృకత్వం వ్యాకరణస్యా

కథముత్తమపురుషయోగ ఇత్యాశంక్య ప్రయోజకత్వాత్కర్తృత్వోపచార ఇత్యాహ-యథాలోక ఇతి. సిద్ధాంతయతి—తు శబ్దేనేత్యాదినా. ప్రత్యాకృతి ప్రతిజాతీత్యః అనేన స్థూలసర్వసర్గే జీవస్యాసామర్థ్యం ద్యోతితం. తథాచ పదాన్వయస్య పదాయోగ్యతాధీనత్వాజ్జీవరూపేణ ప్రవిశ్యాహమేవ వ్యాకరవాణీత్యన్వయః, న

త్వాదనే తు శ్రుతివిప్రతిపత్తిః దృశ్యతే. 'అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి' ఇతి జీవకర్తృకత్వశ్రుతేః 'ఆకాశో హ వై నామ నామరూపయోర్నిర్వహితా' ఇతి పరమేశ్వరకర్తృకత్వశ్రుతేశ్చ మిథో విరోధోఽస్తి న వేతి సందేహే, అస్తీతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—సౌత్రతుశబ్దః పూర్వపక్షనిరాసార్థః.

ధ్యవసితమ్. నైతదేవం—జీవేనేత్యేతదనుప్రవిశ్యేత్యనేన సంబధ్యతే. ఆనంతర్యాన్న వ్యాకరవాణీత్యనేన. తేన హి సంబంధే వ్యాకరవాణీత్యయం దేవతావిషయ ఉత్తమపురుష ఔపచారికః కల్ప్యేత. న చ గిరినదీసముద్రాదిషు నానావిధేషు నామరూపేష్వనీశ్వరస్య జీవస్య వ్యాకరణసామర్థ్యమస్తి, యేష్వపి చాస్తి సామర్థ్యం తేష్వపి పరమేశ్వరాయత్తమేవ తత్. న చ జీవో నామ పరమేశ్వరాదత్యంతభిన్నశ్చార ఇవ రాజ్ఞః, ఆత్మేతి విశేషణాత్. ఉపాధిమాత్రనిబంధనత్వాచ్చ జీవభావస్య. తేన తత్కృతమపి నామరూపవ్యాకరణం పరమేశ్వరకృతమేవ భవతి. పరమేశ్వర ఏవ చ నామరూపయోర్వ్యాకర్తేతి సర్వోపనిషత్సిద్ధాంతః 'ఆకాశో హ వై నామ నామరూపయోర్నిర్వహితా' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః. తస్మాత్పరమేశ్వరస్యైవ త్రివృత్కుర్వతః కర్మ నామరూపవ్యాకరణమ్, త్రివృత్కరణపూర్వకమేవేదమిహ నామరూపవ్యాకరణం వివక్ష్యతే. ప్రత్యేకం నామరూపవ్యాకరణస్య తేజోఽబన్నోత్పత్తివచనేనైవోక్తత్వాత్, తచ్చ త్రివృత్కరణమగ్న్యాదిత్యచంద్రవిద్యుత్సు శ్రుతిర్దర్శయతి-'యదగ్నే రోహితం రూపం తేజసస్తద్రూపం యచ్ఛు

జీవేన వ్యాకరవాణీతి. నను తర్హి ప్రవేశక్రియా జీవకర్తృకా వ్యాకరణమీశ్వరకర్తృకమితి కర్తృభేదాత్ క్త్వాప్రత్యయో న స్యాదిత్యత ఆహ—న చ జీవో నామేతి. వస్తుతస్తు సూర్యో జలే ప్రవిష్ట ఇతి ప్రతిబింబభావాఖ్యప్రవేశే సూర్యస్యైవ కర్తృత్వప్రయోగాజ్జీవాత్మనా ప్రవేశేఽపీశ్వర ఏవ కర్తేతి క్త్వాశ్రుతిర్యుక్తేతి బోధ్యమ్. నన్వభేదశ్చేజ్జీవ ఏవ వ్యాకర్తా కిం న స్యాదిత్యాశంక్య కల్పనయా భిన్నస్య తస్యాశక్తత్వాచ్ఛ్రుతివిరోధాచ్చ మైవమిత్యాహ—పరమేశ్వర ఏవేతి. ప్రత్యేకం మహాభూతసర్గస్య ప్రాగుక్తత్వాదిహ వ్యాకరణవాక్యే యత్నపూర్వకం స్థూలభౌతికసర్గ ఉచ్యత ఇతి పాఠవ్యత్యయేన సూచితం శ్రుత్యర్థమాహ—త్రివృత్కరణపూర్వకమితి. ఈశ్వరకృతం త్ర్యాత్మత్వమితి క్వ దృష్టమిత్యత ఆహ—తచ్చేతి. ఇదానీం నామ

'తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణి' ఇతి త్రివృత్కుర్వతః పరమేశ్వరస్యైవ సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిః నామరూపవ్యాక్రియా భవితుమర్హతి. కస్మాత్, 'సేయం దేవతా' ఇత్యుపక్రమ్య 'వ్యాకరవాణి' ఇతి వ్యాకరణస్య పరదేవతాకర్తృకత్వోపదేశాత్. న చ 'అనేన జీవేన' ఇతి విశేషణాత్ జీవకర్తృకత్వమ్, అల్పమేధసాం

క్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్యే’త్యాదినా. తత్రాగ్నిరితీదం రూపం వ్యాక్రియతే. సతి చ రూపవ్యాకరణే విషయప్రతిలంభాదగ్నిరితీదం నామ వ్యాక్రియతే. ఏవమేవాదిత్యచంద్రవిద్యుత్స్వపి ద్రష్టవ్యమ్. అనేన చాగ్న్యాద్యుదాహరణేన భౌమాంభసతైజసేషు త్రిష్వపి ద్రవ్యేష్వవిశేషేణ త్రివృత్కరణముక్తంభవతి, ఉపక్రమోపసంహారయోస్సాధారణత్వాత్. తథాహ్యవిశేషేణైవోపక్రమః ‘ఇమాస్తిస్రో దేవతాస్త్రివృత్త్రివృదేకైకాభవతీ’తి. అవిశేషేణైవ చోపసంహారః ‘యదురోహితమివాభూ’దితి తేజసస్తద్రూపమిత్యేవమాదిః, ‘యదవిజ్ఞాతమివాభూ’దిత్యేతాసామేవ దేవతానాం సమాసఇత్యేవమంతః.

తాసాం తిసృణాం దేవతానాం బహిస్త్రివృత్కృతానాం సతీనామధ్యాత్మమపరం త్రివృత్కరణముక్తం ‘ఇమాస్తిస్రో దేవతాః పురుషం ప్రాప్య త్రివృత్త్రివృదేకైకా భవతీ’తి. తదిదానీమాచార్యో యథాశ్రుత్యేవోపదర్శయత్యాశంకితం కంచిద్దోషం పరిహరిష్యన్ —

సూ. మాంసాదిభౌమం యథాశబ్దమితరయోశ్చ. ౨౧.

భూమేస్త్రివృత్కృతాయాః పురుషేణోపయుజ్యమానాయాః

రూపవ్యాకరణే క్రమమాహ—తత్రాగ్నిరితి. యద్యప్యతః ప్రభవాదిత్యత్ర వేదశబ్దపూర్వికార్థసృష్టిరుక్తా తథాప్యవ్యక్తాత్ స్మృతాచ్ఛబ్దాదర్థసృష్టౌ సత్యాం స్ఫుటం నామ సంబంధాభివ్యక్తిరత్రోక్తేత్యవిరోధః. నన్వగ్న్యాదీనాం తైజసానామేవ శ్రుతావుదాహరణాద్భూజలయోస్త్ర్యాత్మకత్వం న వివక్షితమిత్యత ఆహ—అనేన చేతి ఉపక్రమే తాసాం మధ్య ఇతి శేషః. యత్కపోతరూపాదికం కృష్ణత్వాదివిశేషాకారేణాజ్ఞాతమివ భవతి తద్దేవతానాం సముదాయరూపమిత్యర్థః.

౨౧. బాహ్యం త్రివృత్కరణముక్త్వాధ్యాత్మికమపరం పూర్వోక్తలక్షణాదన్యత్తరసూత్రమవతారయతి—తాసామిత్యాదినా. పురుషశరీరం ప్రాప్యైకైకా

జీవస్య మహీమహీధరమహోదధివ్యాకరణే సామర్థ్యాభావాత్ ‘అనేన జీవేన’ ఇత్యస్య నిహితానుప్రవిశ్యేత్యనేన సంబంధాచ్చ నానయోర్విరోధ ఇతి. ౨౦

మాంసాదికార్యం యథాశబ్దం నిష్పద్యతే. తథాహి శ్రుతిః 'అన్నమశితం త్రేధా విధీయతే తస్య యస్స్థవిష్ఠో ధాతుస్తత్పురీషం భవతి యో మధ్యమస్తన్మాంసం యోఽణిష్ఠస్తన్మనః' ఇతి. త్రివృత్కృతా భూమిరేవైషా వ్రీహియవాద్యన్నరూపేణాద్యత ఇత్యభిప్రాయః. తస్యాశ్చ స్థవిష్ఠం రూపం పురీషభావేన బహిర్నిర్గచ్ఛతి, మధ్యమమధ్యాత్మం మాంసం వర్ధయతి, అణిష్ఠం తు మనః. ఏవమితరయోరప్తేజసోర్యథాశబ్దం కార్యమవగంతవ్యమ్ 'మూత్రం లోహితం ప్రాణశ్చాపాం కార్యమస్థిమజ్జావాక్తైజస' ఇతి.

అత్రాహ - యది సర్వమేవ త్రివృత్కృతం భూతభౌతికం అవిశేషశ్రుతేః 'తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరో'దితి, కిం కృతస్తర్హ్యయం విశేషవ్యపదేశః 'ఇదం తేజ ఇమా ఆప ఇదమన్న'మితి. తథా 'అధ్యాత్మమిదమన్నం తస్యాశితస్య కార్యం మాంసాది ఇదమపాం పీతానాం కార్యం లోహితాది ఇదం తేజసోఽశితస్య కార్యమస్థ్యాదీ'తి. అత్రోచ్యతే—

త్రివృత్త్రివృద్భవతి కార్యత్రయాత్మనా భవతీత్యర్థః. ఉత్తరసూత్రేణ శంకితం దోషం నిరసితుమాదౌ శంకావిషయమాధ్యాత్మికం త్రివృత్కరణం దర్శయతీతి భాష్యార్థః. నన్వన్నమయం మాంసాది కథం భౌమమిత్యత్ర ఆహ—త్రివృత్కృతా భూమిరేవేతి. ప్రాణస్య వాయోరప్కార్యత్వమౌపచారికం ద్రష్టవ్యమ్.

ఏవం విషయముక్త్వా దోషం శంకతే—అత్రాహేతి.

ఇత్థం బాహ్యం త్రివృత్కరణమభిధాయ ఆధ్యాత్మికం పరం త్రివృత్కరణమభిధాతుమాహ—

భూమేరన్నాత్మికాయాః త్రివృత్కృతాయాః కార్యం భౌమం మాంసాది, ఆదిశబ్దేన పురీషమనసీ గృహ్యేతే. తదాహ శ్రుతిః—'అన్నమశితం త్రేధా విధీయతే తస్య యః స్థవిష్ఠో ధాతుస్తత్పురీషం భవతి యో మధ్యమస్తన్మాంసం యోఽణిష్ఠస్తన్మనః' ఇతి. ఏవమ్ ఇతరయోః అప్తేజసోః యథాశబ్దం కార్యమవగంతవ్యమ్—మూత్రం లోహితం ప్రాణశ్చాపాం కార్యమ్, అస్థి మజ్జా వాక్ తేజస ఇతి.

సూ. వైశేష్యాత్తు తద్వాదస్తద్వాదః. ౨౨.

తుశబ్దేన చోదితం దోషమపనుదతి. విశేషస్య భావో వైశేష్యం, భూయస్త్వమితి యావత్. సత్యపి త్రివృత్కరణే క్వచిత్కస్యచిద్భూతధాతోర్భూయస్త్వముపలక్ష్యతే 'అగ్నేస్తేజోభూయస్త్వముదకస్యాబ్భూయస్త్వం పృథివ్యా అన్నభూయస్త్వ'మితి. వ్యవహారప్రసిద్ధ్యర్థం చేదం త్రివత్కరణమ్. వ్యవహారశ్చ త్రివృత్కృతరజ్జువదేకతాపత్తౌ సత్యాం న భేదేన భూతత్రయగోచరో లోకస్య ప్రసిద్ధ్యేత్. తస్మాత్సత్యపి త్రివృత్కరణే వైశేష్యాదేష తేజోఽబన్నవిశేషవాదో భూతభౌతికవిషయ ఉపపద్యతే. తద్వాదస్తద్వాద ఇతి పదాభ్యాసోఽధ్యాయపరిసమాప్తిం ద్యోతయతి.

ఇతి నవమాధికరణమ్.

---

౨౨. తదుత్తరత్వేన సూత్రం వ్యాచష్టే—తుశబ్దేనేతి. స్వభావాధిక్యం వైశేష్యం అఫలం త్రివృత్కరణం కిమర్థం కృతమిత్యతఆహ—వ్యవహారప్రసిద్ధ్యర్థమితి. ఏవం స్మృతిన్యాయమతాంతరశ్రుతిభిరవిరోధో బ్రహ్మణి వేదాంతతాత్పర్యస్యేతి సిద్ధమ్.

ఇతి నవమాధికరణమ్.

నను సర్వేషాం త్రివృత్కరణావిశేషాత్ ఇయం పృథివీ ఇమా ఆపః ఇదం తేజః, ఇత్యసాధారణః పృథగ్వ్యవహారః కథం సంగచ్ఛతే, కథం వాధ్యాత్మికవ్యవహారః—ఇదం మాంసాది పృథివీకార్యమ్ ఇదం జలస్య ఇదం తేజస ఇతి; తత్రాహ—

తు శబ్దః శంకానిరాసార్థః. సర్వేషాం పృథివ్యాదీనాం త్రివృత్కరణావిశేషేఽపి, వైశేష్యాత్ స్వభాగాధిక్యాత్, తద్వాదః పృథివ్యాదివాదః సంగచ్ఛతే. తద్వాద ఇతి పదాభ్యాసః అధ్యాయపరిసమాప్త్యర్థః. తదేవం సర్వాసాం శ్రుతీనామవిరోధే ప్రామాణ్యాత్ నిరవద్యాద్వితీయే బ్రహ్మణి సిద్ధః సమన్వయ ఇత్యతిశోభనమ్.

మిథస్త్రయ్యంతవాక్యానామవిరోధే ప్రమాత్వతః,
సిద్ధః సమన్వయో యస్మింస్తదస్మి బ్రహ్మ చిద్ఘనమ్.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీమద్గోవిందభగవత్పూజ్య పాదశిష్య శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ శారీరకమీమాంసాభాష్యే ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాం ద్వితీయాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీపరమశివేంద్రసరస్వతీపాదాబ్జ సేవాపరాయణేన శ్రీసదాశివేంద్రసరస్వత్యా విరచితాయాం శ్రీబ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ బ్రహ్మతత్త్వప్రకాశికాయాం ద్వితీయోఽధ్యాయః.

ఓం

శ్రీ మ ద్ర త్న ప్ర భా భూ షి తం

శాంకర బ్రహ్మసూత్ర భాష్యమ్.

తృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

సూ. తదంతరప్రతిపత్తౌ రంహతిసంపరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామ్. ౧.

ద్వితీయేఽధ్యాయే స్మృతిన్యాయవిరోధో వేదాంతవిహితే బ్రహ్మదర్శనే పరిహృతః, పరపక్షాణాం చానపేక్షత్వం ప్రపంచితమ్, శ్రుతివిప్రతిషేధశ్చ పరిహృతః, తత్ర చ జీవవ్యతిరిక్తాని తత్త్వాని జీవోపకర

యం హి వైరాగ్యసంపన్నాస్తత్త్వమర్థవివేకినః,
లభంతే సాధనైర్దాంతాస్తం సీతానాయకం భజే.

౧. తదంతర ప్రతిపత్తౌ రంహతి సంపరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యాం. వృత్తమనూద్య తృతీయాధ్యాయార్థమాహ—ద్వితీయ ఇత్యాదినా. అవిరుద్ధే వేదాంతార్థే తజ్జ్ఞానసాధనచింతావసర ఇత్యనయోరధ్యాయయోర్హేతుహేతుమద్భావః. లింగోపాధిసిద్ధౌ తదుపహితజీవసంసారచింతేతి పాదయోరపి తద్భావసంగతిః. అత్ర ప్రథమ

పూర్వస్మిన్నధ్యాయే బ్రహ్మణి సమన్వయస్య స్మృతిన్యాయశ్రుతివిరోధవ్యాసేధేనానధ్యవసాయలక్షణాప్రామాణ్యప్రతిక్షేపే తార్తీయవిచారో భవతీతి హేతుహేతుమద్భావసంగత్యాయమధ్యాయ ఆరభ్యతే. పూర్వం జీవోపకరణభూతభౌతికజన్మ నిరూపితమ్. తదుపజీవ్య తదుపహితస్య జీవస్య సంసారప్రకారం వైరాగ్యార్థం నిరూపయితుం దేహాంతరారంభే భూతసూక్ష్మసంపరిష్వక్తస్యైవ పరలోకగమనమిత్యాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే నిరాధారప్రాణాదిగమనాసంభవాన్న వైరాగ్యమ్, సిద్ధాంతే తత్సంభవాద్వైరాగ్యమితి ఫలభేదః. స జీవః కిం దేహాంతరారంభకైః అపంచీకృత

ణాని బ్రహ్మణో జాయంత ఇత్యుక్తమ్. అథేదానీముపకరణోపహితస్య జీవస్య సంసారగతిప్రకారస్తదవస్థాంతరాణి బ్రహ్మసతత్త్వం విద్యావిద్యాభేదా గుణోపసంహారానుపసంహారౌ సమ్యగ్దర్శనాత్పురుషార్థసిద్ధిస్సమ్యగ్దర్శనోపాయవిధిప్రభేదో ముక్తిఫలానియమశ్చేత్యేతదర్థజాతం తృతీయేఽధ్యాయే నిరూపయిష్యతే ప్రసంగాగతం చ కిమప్యన్యత్. తత్ర ప్రథమే పాదే తావత్పంచాగ్నివిద్యామాశ్రిత్య సంసారగతిప్రభేదః ప్రదర్శ్యతే వైరాగ్యహేతోః. 'తస్మాజ్జుగుప్సేతే'తి చాంతే శ్రవణాత్. జీవో ముఖ్యప్రాణసచివస్సేంద్రియస్సమనస్కోఽవిద్యాకర్మపూర్వప్రజ్ఞాపరిగ్రహః పూర్వదేహం విహాయ దేహాంతరం ప్రతిపద్యత ఇత్యేతదవగతమ్. 'అథైనమేతే ప్రాణా అభిసమాయంతీ'త్యేవమాదేః 'అన్యన్నవతరం కల్యాణతరం రూపం కురుత' ఇత్యేవమంతాత్ సంసారప్రకరణస్థాచ్ఛబ్దాద్ధర్మాధర్మఫలోపభోగసంభవాచ్చ. స కిం దేహబీజైర్భూతసూక్ష్మైరసంపరిష్వక్తో గచ్ఛతి ఆహోస్విత్సంపరిష్వక్త ఇతి చింత్యతే. కిం తావత్ప్రాప్తమసంపరిష్వక్త ఇతి. కుతః, కరణోపాదానవద్భూతోపాదానస్యాశ్రుతత్వాత్. 'స ఏతాస్తేజోమాత్రాస్సమభ్యాదదానః' ఇత్యత్ర

పాదే వైరాగ్యం ద్వితీయే స్వప్నాద్యవస్థోక్త్యా త్వంపదార్థో బ్రహ్మ తత్త్వం చోచ్యతే. తృతీయే వాక్యార్థస్తదర్థముపాసనాశ్చ విచార్యంతే. చతుర్థపాదార్థమాహ—సమ్యగ్దర్శనాదితి. దర్శనోపాయాస్సన్న్యాసాదయః. ముక్తిరూపఫలస్య స్వర్గవత్తారతమ్య నియమాభావాదేకరూపత్వమితి యావత్—ప్రసంగాగతం దేహాత్మదూషణమ్. పంచసు ద్యుపర్జన్యపృథివీపురుషయోషిత్స్వగ్నిత్వధ్యానం పంచాగ్నివిద్యా. యస్మాత్కర్మణా గత్యాగతిరూపోఽనర్థస్తస్మాత్కర్మఫలే జుగుప్సాం ఘృణాం విరక్తిం కుర్వీతేతి పంచాగ్నివిద్యోపసంహారే శ్రవణాద్వైరాగ్యార్థం ప్రదర్శ్యత ఇత్యన్వయః. శాస్త్రాదిసూత్రే నిత్యానిత్యవివేకకృతం వైరాగ్యముక్తమిహ తద్దార్ఢ్యాయ గత్యాగతిక్లేశభావనాకృతం తదుచ్యత ఇత్యపౌనరుక్త్యమ్. అధికరణవిషయమాహ—జీవ ఇతి. అవిద్యా ప్రసిద్ధా విద్యేతి పాఠే ఉపాసనా గ్రాహ్యా కర్మ ధర్మాధర్మాఖ్యం పూర్వప్రజ్ఞా జన్మాంతరసంస్కారః. అథ మరణకాలే ప్రాణా హృదయే జీవేనైకీ

భూతభాగైరసంపరిష్వక్తో గచ్ఛతి, ఉత సంపరిష్వక్త ఇతి సందేహే, మానాభావాత్ అసంపరిష్వక్త ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—తదంతరప్రతిపత్తౌ దేహాంతర ప్రతి

తేజోమాత్రాశబ్దేన కరణానాముపాదానం సంకీర్తయతి, వాక్యశేషే చక్షురాదీనాం సంకీర్తనాత్. నైవంభూతమాత్రోపాదానసంకీర్తనమస్తి సులభాశ్చ సర్వత్ర భూతమాత్రాః, యత్రైవ దేహ ఆరబ్ధవ్యస్తత్రైవ సంతి తతశ్చ తాసాం నయనం నిష్ప్రయోజనమ్, తస్మాదసంపరిష్వక్తో యాతీత్యేవం ప్రాప్తే పఠత్యాచార్యః-తదంతరప్రతిపత్తౌ రంహతిసంపరిష్వక్త ఇతి. తదంతరప్రతిపత్తౌ దేహాంతరప్రతిపత్తౌ, దేహబీజైర్భూతసూక్ష్మైః సంపరిష్వక్తో రంహతి గచ్ఛతీత్యవగంతవ్యమ్. కుతః, ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామ్. తథాహి ప్రశ్నః 'వేత్థ యథా పంచమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవంతీ'తి. నిరూపణం చ ప్రతివచనం ద్యుపర్జన్యపృథివీపురుషయోషిత్సు పంచస్వగ్నిషు శ్రద్ధాసోమవృష్ట్యన్నరేతోరూపాః పంచాహుతీర్దర్శయిత్వా 'ఇతి తు పంచమ్యామాహు

భవంతీత్యర్థః. రూపం శరీరం పంచీకృతభూతభాగా ఉత్తరదేహపరిణామినో భూతసూక్ష్మాః. వేదాంతార్థజ్ఞానసాధనవిచారత్వాత్సర్వాధికరణానాం శ్రుతిశాస్త్రాధ్యాయసంగతయః. వైరాగ్యఫలకత్వాదేతత్పాదసంగతిః. పూర్వాధికరణే వ్యవహారార్థం పంచీకరణముక్తం స వ్యవహారోఽత్ర నిరూప్యత ఇతి ఫలఫలిభావోఽవాంతరసంగతిః. అత్ర పూర్వపక్షే నిరాశ్రయప్రాణగత్యభావాన్న వైరాగ్యం, సిద్ధాంతే భూతాశ్రయప్రాణగతేర్వైరాగ్యమితి ఫలభేదః. తేజోమాత్రాశ్చక్షురాదయః, పశ్యతి జిఘ్రతీత్యాది వాక్యశేషః. ఆపః పంచస్వగ్నిషు హుతాః పంచమ్యామాహుతౌ హుతాయాం యథా పురుషశబ్దవాచ్యాః పురుషాత్మనా పరిణమంతే తథా కిం త్వం వేత్థేతి శ్వేతకేతుం ప్రతి రాజ్ఞః ప్రవాహణస్య ప్రశ్నః, తస్య చోత్తరాజ్ఞానే తత్పితరం ప్రతి రాజోవాచ 'అసౌ వావ లోకో గౌతమాగ్నిః తత్ర శ్రద్ధాఖ్యా ఆపః ఆహుతిః పర్జన్యాగ్నౌ సోమరూపా ఇహ ఖల్వగ్నిహోత్రే శ్రద్ధయా హుతా దధ్యాదిరూపా ఆపో యజమానసంలగ్నాః స్వర్గలోకం ప్రాప్య సోమాఖ్యదివ్యదేహాత్మనా స్థితాః కర్మాంతే ద్రుతాః పర్జన్యే హూయంతే తతో వృష్టిరూపాః పృథివ్యామన్నరూపాః పురుషే రేతోరూపాః యోషితి హుతా ఆపః పురుషశబ్దవాచ్యా పుమాత్మకా భవంతీ'తి నిరూపణం కృతం. నన్వేతద్దేహం త్యక్త్వాద్భిస్సహ గతస్య పశ్చాద్దేహాంతరప్రాప్తిరిత్యయుక్తం

త్తౌ తదారంభకభూతైః సంపరిష్వక్తః రంహతి గచ్ఛతి. కుతః, ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామ్ 'వేత్థ యథా పంచమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవంతి' ఇతి ప్రశ్నః,

తావాపః పురుషవచసో భవంతీ'తి తస్మాదద్భిః పరివేష్టితో జీవో రంహతి ప్రజతీతి గమ్యతే. నన్వన్యా శ్రుతిః జలూకావత్తావత్ పూర్వదేహం న ముంచతి యావన్న దేహాంతరమాక్రమతీతి దర్శయతి.—'తద్యథా తృణజలాయుకే'తి, తత్రాప్యప్పరివేష్టితస్యైవ జీవస్య కర్మోపస్థాపితప్రతిపత్తవ్యదేహవిషయభావనాదీర్ఘీభావమాత్రం జలూకయోపమీయత ఇత్యవిరోధః. ఏవం శ్రుత్యుక్తే దేహాంతరప్రతిపత్తిప్రకారే సతి యాః పురుషమతిప్రభవాః ప్రకల్పనాః వ్యాపినాం కరణానామాత్మనశ్చ దేహాంతరప్రతిపత్తౌ కర్మవశాద్వృత్తిలాభస్తత్ర భవతి. కేసలస్యైవాత్మనో వృత్తిలాభస్తత్ర తత్ర భవతి. ఇంద్రియాణి తు దేహవదభినవాన్యేవ తత్ర తత్ర భోగస్థానే ఉత్పద్యన్తే మన ఏవ వా కేవలం భోగస్థానమభిప్రతిష్ఠతే జీవ ఏవోత్ప్లుత్య దేహాద్దేహాంతరం ప్రతిపద్యతే శుక ఇవ వృక్షాద్వృక్షాంతరమిత్యేవమాద్యాస్తాస్సర్వా ఏవానాదర్తవ్యాః, శ్రుతివిరోధాత్. నమూదాహృతాభ్యాం ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం కేవలాభిరద్భిస్సంపరిష్వక్తో రహంతీతి ప్రాప్నోతి, అప్శబ్ద

యథా తృణజలాయుకా తృణాంతరం గృహీత్వా పూర్వతృణం త్యజతి తథా జీవో దేహాంతరం గృహీత్వా పూర్వదేహం త్యజతీతి శ్రుతివిరోధాదితి శంకతే—నన్వన్యేతి. ఇహైవ కర్మాయత్తం భావిదేహం దేవోఽహమిత్యాదిభావనయా గృహీత్వా పూర్వదేహం త్యజతీతి శ్రుత్యర్థః. అతో న విరోధ ఇతి సమాధత్తే—తత్రాపీతి. భావనాయా దీర్ఘీభావో భావిదేహవిషయత్వం. ఘటాకాశవదుపహితో జీవః సూక్ష్మోపాధిగత్యా లోకాంతరం గచ్ఛతీతి పంచాగ్నిశ్రుత్యుక్తః ప్రకారస్తద్విరోధాదన్యాః కల్పనాస్సర్వా అనాదర్తవ్యా ఇత్యన్వయః. సాంఖ్యకల్పనామాహ—వ్యాపినామితి. సుగతకల్పనామాహ—కేవలస్యేతి. నిర్వికల్ప న సంతానరూపస్యాత్మనో దేహాంతరే శబ్దాదిసవికల్పకజ్ఞానాఖ్యవృత్తిలాభో భవతీత్య ః. కాణాదకల్పనామాహ—మన ఇతి. దేహాంతరం ప్రతి మనోమాత్రం గచ్ఛతీం ్రయాణి తు నూతనాన్యేవారభ్యంతే. దిగంబరకల్పనామాహ—జీవఇతి.

ద్యుపర్జన్యపృథివీపురుషయోషిత్సు పంచస్వగ్నిషు శ్రద్ధాసోమవృష్ట్యన్నరేతోరూపాః పంచాహుతీర్దర్శయిత్వా 'ఇతి తు పంచమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవం' ఇతి నిరూపణం ప్రతివచనమ్, తాభ్యామిత్యర్థః.

శ్రవణసామర్థ్యాత్, తత్ర కథం సామాన్యేన ప్రతిజ్ఞాయతే సర్వైరేవ భూతసూక్ష్మైస్సంపరిష్వక్తో రంహతీత్యత ఉత్తరం పఠతి—

సూ. త్ర్యాత్మకత్వాత్తు భూయస్త్వాత్. ౨.

తుశబ్దేన చోదితామాశంకాముచ్ఛినత్తి. త్ర్యాత్మికా హ్యాపస్త్రివృత్కరణశ్రుతేః. తాస్వారంభికాస్వభ్యుపగమ్యమానాస్వితరదపి భూతద్వయమవశ్యమభ్యుపగంతవ్యం భవతి. త్ర్యాత్మకశ్చ దేహస్త్రయాణామపి తేజోఽబన్నానాం తస్మిన్కార్యోపలబ్ధేః, పునశ్చ త్ర్యాత్మకస్త్రిధాతుకత్వాత్ త్రిభిర్వాతపిత్తశ్లేష్మభిః. న సభూతాంతరాణి ప్రత్యాఖ్యాయ కేవలాభిరద్భిరారబ్ధుం శక్యతే. తస్మాద్భూయస్త్వాపేక్షోఽయమాపః పురుషవచస ఇతి ప్రశ్నప్రతివచనయోరప్శబ్దో న కైవల్యాపేక్షః, సర్వదేహేషు రసలోహితాదిద్రవభూయస్త్వం దృశ్యతే. నను పార్థివో ధాతుర్భూయిష్ఠో దేహేషూపలక్ష్యతే, నైష దోషః, ఇతరాపేక్షయాఽపాం బాహుళ్యం భవిష్యతి. దృశ్యతే చ శుక్లశోణితలక్షణేఽపి దేహబీజే ద్రవబాహుళ్యమ్. కర్మ చ నిమిత్తకారణం, దేహాన్తరారంభే. కర్మాణి చాగ్నిహోత్రాదీని సోమాజ్యపయఃప్రభృతిద్రవద్రవ్యవ్యా

౨. నను పాకస్వేదగంధరూపకార్యత్రయోపలబ్ధేస్త్ర్యాత్మకో దేహ ఇత్యయుక్తం ప్రాణావకాశయోరప్యుపలబ్ధ్యా దేహస్య పంచభూతాత్మకత్వాదిత్యరుచ్యా వ్యాఖ్యాంతరమాహ—పునశ్చేతి. దేహధారకత్వాద్ధాతవో వాతాదయః తైస్త్రిధాతుకత్వాత్త్ర్యాత్మక ఇత్యన్వయః. దేహస్య కేవలాబ్జత్వే వాతం పిత్తం చ వాయవ్యం తైజసం చ న స్యాతామితి భావః. పృథివీతరభూతాపేక్షయాఽపాంబాహుళ్యమ్. ంచ దేహనిమిత్తానాం కర్మణామబ్బాహుళ్యాత్తాభిర్భూతాంతరాణ్యుపలక్ష్యంత త్యాహ—కర్మ చేత్యాదినా.

నన్వేవమద్భిః సంపరిష్వక్తో గచ్ఛతీతి గమ్యతే, కథం తదితరభూతపరిష్వంగ ద్ధిః; తత్రాహ—

త్రివృత్కరణశ్రుత్యా అపామితరభూతద్వయమేలనేన త్ర్యాత్మకత్వాత్. కథం తర్హి శ్రుతావప్ శబ్దః భూయస్త్వాత్ తేజ ఆద్యపేక్షయా అపాం దేహే భూయస్త్వాదిత్యర్థః.

పాశ్రయాణి. కర్మసమవాయినస్త్వాపః శ్రద్ధాశబ్దోదితాః సహ కర్మభిర్ద్యులోకాఖ్యేఽగ్నౌ హూయంతఇతి వక్ష్యతి తస్మాదప్యపాం బాహుళ్యప్రసిద్ధిః. బాహుళ్యాచ్చాప్శబ్దేన సర్వేషామేవ దేహబీజానాం భూతసూక్ష్మాణాముపాదానమితి నిరవద్యమ్.

సూ. ప్రాణగతేశ్చ. ౩.

ప్రాణానాం చ దేహాంతరప్రతిపత్తౌ గతిశ్శ్రూయతే. 'తముత్క్రామంతం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి ప్రాణమనూత్క్రామంతం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామంతీ'త్యాదిశ్రుతిభిః. సా చ ప్రాణానాం గతిరాశ్రయమంతరేణ న సంభవతీత్యతః ప్రాణగతిప్రయుక్తా తదాశ్రయభూతానామపామపి భూతాంతరోపసృష్టానాం గతిరర్థాదవగమ్యతే. న హి నిరాశ్రయాః ప్రాణాః క్వచిద్గచ్ఛంతి తిష్ఠంతి వా, జీవతోఽదర్శనాత్.

సూ. అగ్న్యాదిగతిశ్రుతేరితి చేన్న భాక్తత్వాత్. ౪.

స్యాదేతత్, నైవ ప్రాణా దేహాంతరప్రతిపత్తౌ సహ జీవేన గచ్ఛంతి, అగ్న్యాదిగతిశ్రుతేః. తథాహి శ్రుతిః మరణకాలే వాగాదయః ప్రాణా అగ్న్యాదీన్ దేవాన్ గచ్ఛంతీతి దర్శయతి 'యత్రాస్య పురుషస్య మృతస్యాగ్నిం వాగప్యేతి వాచం ప్రాణః' ఇత్యాది నేతి చేన్న భాక్తత్వాత్. వాగాదీనామగ్న్యాదిగతిశ్రుతిర్గౌణీ లోమసు కేశేషు

---

౩. ఉత్క్రాంతౌ ప్రాణా దేహబీజపంచభూతాశ్రయాః ప్రాణత్వాజ్జీవద్దేహస్థప్రాణవదిత్యాహ—ప్రాణగతేశ్చేతి

౪. ప్రాణానాం గతిరసిద్ధేత్యాశంక్య నిషేధతి—అగ్న్యాదీతి. అదర్శనాత్-

---

ప్రాణానామ్ 'తముత్క్రామంతమ్' ఇత్యాదినా భూతాశ్రితానామేవ గతేః శ్రవణాత్ తత్సంపరిష్వంగసిద్ధిః.

'మృతస్యాగ్నిం వాగప్యేతి వాతం ప్రాణః' ఇత్యాదినా అగ్న్యాదిషు గతి

చాదర్శనాత్. 'ఓషధీర్లోమాని వనస్పతీన్కేశాః' ఇతి హి తత్రామ్నాయతే. న హి లోమాని కేశాశ్చోత్ప్లుత్యౌషధీర్వనస్పతీంశ్చ గచ్ఛంతీతి సంభవతి. న చ జీవస్య ప్రాణోపాధిప్రత్యాఖ్యానే గమనమవకల్పతే, నాపి ప్రాణైర్వినా దేహాంతరే ఉపభోగ ఉపపద్యతే, విస్పష్టం చ ప్రాణానాం సహ జీవేన గమనమన్యత్ర శ్రావితమ్, అతో వాగాద్యధిష్ఠాత్రీణామేవాగ్న్యాదిదేవతానాం వాగాద్యుపకారిణీనాం మరణకాలే ఉపకారనివృత్తిమాత్రమపేక్ష్య వాగాదయోఽగ్న్యాదీన్గచ్ఛంతీత్యుపచర్యతే.

సూ. ప్రథమేఽశ్రవణాదితి చేన్న తా ఏవహ్యుపపత్తేః. ౫.

స్యాదేతత్, కథం పునః 'పంచమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవంతీ'త్యేతన్నిర్ధారయితుం పార్యతే యావతా నైవ ప్రథమేఽగ్నావపాం శ్రవణమస్తి. ఇహ హి ద్యులోకప్రభృతయః పంచాగ్నయః పంచానామాహుతీనామాధారత్వేనాధీతాః, తేషాం చ ప్రముఖే 'అసౌ వావ లోకో గౌతమాగ్ని'రిత్యుపన్యస్య 'తస్మిన్నే

ఓషధివనస్పతిగమనస్యేతి. శేషః. లోమాన్యపియంతీత్యర్థః. ప్రాణానామగ్న్యాదిషు లయస్య ముఖ్యత్వే జీవస్య గతిభోగయోరయోగాత్, 'సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామంతీ'తి విస్పష్టశ్రుతేర్లోమాదిగౌణలయపాఠాచ్చ గౌణత్వమిత్యర్థః.

గీ భూతాంతరయుక్తానామపాం గతిముక్త్వా పురుషవచస్త్వం తాసామాక్షిప్య సమాధత్తే—ప్రథమ ఇతి. నను ప్రథమపదం వ్యర్థం, ఉత్తరాగ్నిష్వప్యపామశ్రవణాదిత్యాశంక్యసోమవృష్ట్యన్నరేతసామబ్రూపత్వాదుత్తరత్ర తాసాం శ్రవణమస్తి న ప్రథమ ఇత్యాహ—యదీ నామేతి. పంచాగ్నిష్వపామాహుతిత్వే సిద్ధే తాసాం పంచమ్యా

శ్రుతేః లయశ్రవణాత్ న జీవేన వాగాదయో గచ్ఛంతీతి చేత్, న. వాగాదిలయశ్రుతేః 'ఓషధీర్లోమాని ..' ఇతివత్ భాక్తత్వాదిత్యర్థః.

ద్యులోకాదిపంచాగ్నిషు ప్రథమే ద్యులోకాగ్నౌ 'తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవాః శ్రద్ధాం జుహ్వతి' ఇతి శ్రద్ధాయా ఆహుతిత్వశ్రవణాత్ అపామశ్రవణాత్

తస్మిన్నగ్నౌ దేవాశ్శ్రద్ధాం జుహ్వతీ'తి శ్రద్ధా హోమ్యద్రవ్యత్వేనా వేదితా, న తత్రాపో హోమ్యద్రవ్యతయా శ్రుతాః యది నామ పర్జన్యాదిషూత్తరేషు చతుర్ష్వగ్నిష్వపాం హోమ్యద్రవ్యతా పరికల్ప్యేత పరికల్ప్యతాం నామ, తేషు హోతవ్యతయోపాత్తానాం సోమాదీనామబ్బాహుల్యోపపత్తేః. ప్రథమే త్వగ్నౌ శ్రుతాం శ్రద్ధాం పరిత్యజ్యాశ్రుతా ఆపః పరికల్ప్యంత ఇతి సాహసమేతత్. శ్రద్ధా చ నామ ప్రత్యయవిశేషః ప్రసిద్ధిసామర్థ్యాత్. తస్మాదయుక్తః పంచమ్యామాహుతా అపాం పురుషభావ ఇతి చేన్నైష దోషః. యతస్తత్రాపి ప్రథమేఽగ్నౌ తా ఏవాపః శ్రద్ధాశబ్దేనాభిప్రేయంతే కుతః, ఉపపత్తేః. ఏవం హ్యాదిమధ్యావసానసంజ్ఞానాదనాకులమేతదేకవాక్యముపపద్యతే, ఇతరథా పునః పంచమ్యామాహుతావపాం పురుషవచస్త్వప్రకారే పృష్టే ప్రతివచనావసరే ప్రథమాహుతిస్థానే యద్యనపో హోమ్యద్రవ్యం శ్రద్ధాం నామావతారయేత్ తతోఽన్యథా ప్రశ్నోఽన్యథా ప్రతివచనమిత్యేకవాక్యతా న స్యాదితి తు పంచమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవంతీతి చోపసంహరన్నేతదేవ దర్శయతి. శ్రద్ధాకార్యం చ సోమవృష్ట్యాదిస్థూలీభవదబ్బాహుళం లక్ష్యతే. సా చ శ్రద్ధాయా అప్త్వే యుక్తిః. కారణానురూపం హి కార్యం భవతి. న

మాహుతౌ పురుషవచస్త్వం భవేత్ న తత్సిద్ధం ప్రథమాగ్నౌ తాసామనాహుతిత్వాదితి శంకార్థః. ఏవం హి శ్రద్ధాశబ్దేనాపాం గ్రహే సతి ప్రశ్నోత్తరోపసంహారాణాం సంజ్ఞానాదేకార్థత్వాదేకవాక్యతోపపద్యతే అగ్రహేతు చతుర్ష్వగ్నిష్వేవాపామాహుతిత్వాచ్చతుర్థ్యామాహుతావితి వాచ్యం అతః ప్రశ్నోపసంహారయోః పంచమ్యామితి శ్రవణాత్ ప్రథమాగ్నావప్యాపఏవ గ్రాహ్యా ఇతి సమాధానార్థః, అనపః అద్భ్యోఽన్యత్. ఏతదేవేతి శ్రద్ధాశబ్దస్యాప్పరత్వం దర్శయతీత్యర్థః. ఉపపత్తేరిత్యస్యార్థాంతరమాహ శ్రద్ధా కార్యమితి—తస్యాః శ్రద్ధాహుతేస్సోమస్సంభవతీత్యాదిః సోమాద్యాహుతీనాం పూర్వపూర్వపరిణామిత్వం శ్రుతం తతో ద్రవపరిణామిత్వాత్ శ్రద్ధాయా అప్త్వం ప్రత్యయాత్మకముఖ్యశ్రద్ధాయా ఆహుతిత్వాయోగాచ్చేత్యర్థః.

కథం పురుషవచస్త్వమితి చేత్, న. హి యతః 'ఆపో హాస్మై శ్రద్ధాం సన్న

చ శ్రద్ధాఖ్యః ప్రత్యయో మనసో జీవస్య వా ధర్మస్సన్ ధర్మిణో నిష్కృష్య హోమాయోపాదాతుం శక్యతే పశ్వాదిభ్య ఇవ హృదయాదీనీత్యాపఏవ శ్రద్ధాశబ్దా భవేయుః, శ్రద్ధాశబ్దశ్చాప్సూపపద్యతే, వైదికప్రయోగదర్శనాత్ 'శ్రద్ధా వా ఆప'ఇతి. తనుత్వం చ 'శ్రద్ధా సారూప్యం గచ్ఛంత్యాపో దేహబీజభూతా'ఇత్యతః శ్రద్ధాశబ్దాస్స్యుః యథా సింహపరాక్రమో నరః సింహశబ్దో భవతి. శ్రద్ధాపూర్వకకర్మ సమవాయాచ్చాప్సు శ్రద్ధాశబ్ద ఉపపద్యతే మంచశబ్దఇవ పురుషేషు శ్రద్ధాహేతుత్వాచ్చ శ్రద్ధాశబ్దోపపత్తిః 'ఆపో హాఽస్మై శ్రద్ధాం సన్నమంతే పుణ్యాయ కర్మణే' ఇతి శ్రుతేః.

సూ. అశ్రుతత్వాదితి చేన్నేష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః. ౬.

అథాపి స్యాత్ ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం నామశ్రద్ధాదిక్రమేణాపః పంచమ్యామాహుతౌ పురుషాకారం ప్రతిపద్యేరన్ న తు తత్సంపరిష్వక్తా జీవా రంహేయుః, అశ్రుతత్వాత్. నహ్యత్రాపామివ జీవానాం శ్రావయితా కశ్చిచ్ఛబ్దోఽస్తి. తస్మాద్రంహతిసంపరిష్వక్త ఇత్యయుక్తమితి చేన్నైష దోషః. కుతః—ఇష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః.

శ్రద్ధాశబ్దస్యాప్సు సూక్ష్మత్వగుణేన వృత్తిముక్త్వా లక్షణాం చ వక్తుం శ్రద్ధాయా అద్భిరేవ కర్మయోగిత్వం హేతుత్వం వా సంబంధమాహ—శ్రద్ధాపూర్వేతి. అస్మై యజమానాయ స్నానాద్యర్థమాపః శ్రద్ధాం సన్నమంతే జనయంతీతి శ్రుత్యర్థః.

౬ అపాం గతిముపేత్యాద్భిస్సహ జీవానాం గతిమాక్షిప్య సమాధత్తే—అథా
త్యాదినా. ద్యులోకాగ్నౌ శ్రద్ధాహుతేస్సోమో రాజా సంభవతీత్యుక్త్వా వాక్యశేషే
మాదిమార్గేణాకాశాచ్చంద్రమసం ప్రాప్తా ఇష్ట్యాదికారిణ ఏష సోమో రాజేత్యు
అతస్సోమరాజశబ్దసామాన్యాదిష్ట్యాదికారిణాం జీవానాం శ్రద్ధాశబ్దితాద్భిస్సహ

మంతే...' ఇతి శ్రద్ధాశబ్దేన తద్ధేతవస్తా ఏవాపో లక్ష్యంతే. అతః ప్రశ్ననిరూపణయోరుపపత్తేరిత్యర్థః.

శ్రద్ధాశబ్దితానామపాం పురుషవచస్త్వేఽపి తద్వేష్టితత్వం జీవస్య న యుజ్యతే,

అథ 'య ఇమే గ్రామే ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే తే ధూమమభి సంభవన్తీ'త్యుపక్రమ్యేష్టాదికారిణాం ధూమాదినా పితృయాణేన పథా చన్ద్రప్రాప్తిం కథయతి 'ఆకాశాచ్చన్ద్రమసమేష సోమో రాజేతి తఏవేహాఽపి ప్రతీయన్తే తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవాశ్శ్రద్ధాం జుహ్వతీతి తస్యా ఆహుతేస్సోమో రాజా సంభవతీ'తి శ్రుతిసామాన్యాత్. తేషాం చాగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదికర్మసాధనభూతా దధిపయఃప్రభృతయో ద్రవద్రవ్యభూయస్త్వాత్ ప్రత్యక్షమేవాపః సంభవన్తి, తా ఆహవనీయే హుతాస్సూక్ష్మా ఆహుత్యోఽపూర్వరూపాస్సత్యస్తానిష్టాదికారిణ ఆశ్రయన్తి. తేషాం చ శరీరం నైధనేన విధానేనాన్త్యేఽగ్నావృత్విజో జుహ్వతి, 'అసౌ స్వర్గాయ లోకాయ స్వాహే'తి. తతస్తాః శ్రద్ధాపూర్వకకర్మసమవాయిన్యః ఆహుతిమయ్య ఆపోఽపూర్వరూపాస్సత్యస్తానిష్టాదికారిణో జీవాన్పరివేష్ట్యాముం లోకం ఫలదానాయ నయన్తీతి యత్తదత్ర జుహోతినాభిధీయతే— శ్రద్ధాం జుహ్వతీతి. తథా చాగ్నిహోత్రే షట్ ప్రశ్నీనిర్వచనరూపేణ వాక్యశేషేణ 'తే వా ఏతే ఆహుతీ హుతే ఉత్క్రామతః' ఇత్యేవమాదినాఽగ్నిహోత్రాహుత్యోః ఫలారంభాయ లోకాన్తరప్రాప్తిర్దర్శితా. తస్మాదాహుతిమయీభిరద్భిస్సంపరిష్వక్తా జీవా రంహన్తి స్వకర్మఫలోపభోగా

గతిరిహ శ్రద్ధాహుతివాక్యే ప్రతీయత ఇత్యర్థః. తేషాం సూక్ష్మాభిర్ద్రవ్యాపూర్వరూపాభిః పంచీకృతాభిరద్భిస్సంబన్ధం వదన్ సహ గతిం వివృణోతి— తేషాం చాగ్నిహోత్రేతి. నిధనం మరణం తన్నిమిత్తకమన్త్యేష్టివిధానం-అసౌ యజమానః స్వర్గాయ గచ్ఛత్వితి మన్త్రార్థః. హుతద్రవ్యరూపాణామపాం గమనే శ్రుత్యన్తరమాహ— తథా చేతి. అగ్నిహోత్రప్రకరణే జనకేన యాజ్ఞవల్క్యం ప్రతి, 'నత్వేవైనయోస్సాయంప్రాతరాహుత్యోస్త్వముత్క్రాన్తిం న గతిం న ప్రతిష్ఠాం న తృప్తిం న పునరావృత్తిం న లోకం చ ప్రత్యుత్థాయినం వేత్థే'తి షట్ ప్రశ్నాః కృతాః. తేషాం నిర్వచనమపి రాజ్ఞైవ 'తే వా ఏతే ఆహుతీ హుతే ఉత్క్రామతస్తేంతరిక్షద్వారా దివం గచ్ఛతస్తే దివమేవాహవనీయం ప్రతిష్ఠాం కుర్వాతే తే దివం తర్పయతస్తే తతః పునరా

అబాదివజ్జీవస్యాశ్రుతత్వాదితి చేత్, న. కుతః, 'అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే

యేతి శ్లిష్యతే. కథం పునరిష్టాదికారిణాం స్వకర్మఫలోపభోగాయ రంహాణం ప్రతిజ్ఞాయతే, యావతా తేషాం ధూమాదిప్రతీకేన వర్త్మనా చంద్రమసమధిరూఢానామన్నభావం దర్శయతి—'ఏష సోమో రాజా తద్దేవానామన్నం తం దేవా భక్షయంతీ'తి. 'తే చంద్రం ప్రాప్యాన్నం భవంతీతి తాంస్తత్ర దేవా యథా సోమం రాజానమాప్యాయస్వాపక్షీయస్వేత్యేవమేతాంస్తత్ర భక్షయంతీ'తి చ సమానవిషయం శ్రుత్యంతరమ్. న చ వ్యాఘ్రాదిభిరివ దేవైర్భక్ష్యమాణానాముపభోగస్సంభవతీత్యత ఉత్తరం పఠతి.—

సూ. భాక్తం వాఽనాత్మవిత్త్వాత్తథా హి దర్శయతి. ౭.

వాశబ్దశ్చోదితదోషవ్యావర్తనార్థః. భాక్తమేషామన్నత్వం న ముఖ్యం ముఖ్యే హ్యన్నత్వే 'స్వర్గకామో యజేతే'త్యేవంజాతీయకాధికారశ్రుతిరుపరుధ్యేత. చంద్రమండలే చేదిష్టాదికారిణాముపభోగో న

వర్తేతే తతః పృథివ్యాం పురుషే యోషితి చ హుతే పురుషరూపేణోత్తిష్ఠతః' ఇతి వాక్యశేషేణ కృతం. సంప్రత్యుత్తరసూత్రవ్యావర్త్యం శంకతే—కథమిత్యాదినా. అత్ర సోమాఖ్యచంద్రస్యాన్నత్వముక్తం నేష్టాదికారిణామితి భ్రాంతినిరాసార్థం శ్రుత్యంతరమాహ—తే చంద్రమితి. యథా యజ్ఞే చమసస్థం సోమమృత్విజః, ఆప్యాయస్వేతి క్రియావృత్తౌ లోట్. పునః పునరాప్యాయ్య పునఃపునరపక్షయ్య భక్షయంతి. ఏవమేతానిష్టాదికారిణోఽన్నరూపాన్ భక్షయంతి దేవా ఇత్యర్థః.

౨ అధిక్రియతే పురుషో విధినా సంబధ్యతేఽనేనేత్యధికారః ఫలకామనా.

దత్తమిత్యుపాసతే తే ధూమమభిసంభవంతి' ఇత్యాదివాక్యశేషేణ ఇష్టాపూర్తకర్మకారిణాం ప్రతీతేరిత్యర్థః.

నను ఇష్టాదికారిణాం ధూమాదిమార్గేణ చంద్రలోకం గతానామ్ 'తద్దేవానామన్నం తం దేవా భక్షయంతి' ఇతి దేవైర్భక్ష్యత్వం శ్రూయతే. అతః కథం తేషాం స్వకర్మఫలోపభోగసిద్ధిరిత్యత ఆహ—

వాశబ్దః చోదితదోషనిరాసార్థః. తేషామ్ ఇష్టాదికారిణామ్ అన్నత్వం భాక్త

స్యాత్ కిమర్థమధికారిణ ఇష్టాద్యాయాసబహులం కర్మ కుర్యుః. అన్నశబ్దశ్చోపభోగహేతుత్వసామాన్యాదనన్నేఽప్యుపచర్యమాణో దృశ్యతే 'యథా విశోఽన్నం రాజ్ఞాం పశవోఽన్నం విశా'మితి. తస్మాదిష్టస్త్రీపుత్రభృత్యమిత్రాదిభిరివ గుణభావోపగతైరిష్టాదికారిభిర్యత్సుఖవిహరణం దేవానాం తదేవైషాం భక్షణమభిప్రేతం న మోదకాదివచ్చర్వణం నిగరణం వా. 'నహ వై దేవా అశ్నంతి న పిబంత్యేతదేవామృతం దృష్ట్వా తృప్యంతీ'తి చ దేవానాం చర్వణాదివ్యాపారం వారయతి. తేషాం చేష్టాదికారిణాం దేవాన్ప్రతి గుణభావోపగతానామప్యుపభోగ ఉపపద్యతే రాజోపజీవినామివ పరిజనానామనాత్మవిత్త్వాచ్చేష్టాదికారిణాం దేవోపభోగ్యభావ ఉపపద్యతే. తథాహ్యనాత్మవిదాం దేవోపభోగ్యతాం దర్శయతి శ్రుతిః 'అథ యోఽన్యాం దేవతాముపాస్తేఽన్యోఽసావన్యోఽహమస్మీతి న స వేద యథా పశురేవం స దేవానా'మితి. సచాస్మిన్నపి లోకే ఇష్టాదిభిః కర్మభిః ప్రీణయన్ పశువద్దేవానాముపకరోతి అముష్మిన్నపి లోకే తదుపజీవీ తదాదిష్టం ఫలముపభుంజానః పశువదేవ దేవానాముపకరోతీతి గమ్యతే. అనాత్మవిత్త్వాత్తథాహి దర్శయతీత్యస్యాపరా వ్యాఖ్యా-అనాత్మవిదో హ్యేతే కేవలకర్మిణ ఇష్టాదికారిణో న జ్ఞానకర్మసముచ్చయానుష్ఠాయినః. పంచాగ్నివిద్యామిహాత్మవిద్యేత్యుపచరంతి ప్రకరణాత్. పంచాగ్నివిద్యావిజ్ఞానహీనత్వాచ్చేదమిష్టాదికారిణాం గుణవాదత్వేనాన్నత్వముద్భావ్యతే పంచాగ్నివిద్యావిజ్ఞానప్రశంసాయై. పంచాగ్నివిద్యా హీహ

శాస్త్రానర్థక్యవారణాయాన్నత్వం గౌణమితి భావః. కేన దోషేణ దేవభోగ్యతేత్యత ఆహ—అనాత్మవిత్త్వాచ్చేతి. యథా పశుర్భోగ్య ఏవమజ్ఞస్స భేదధీమాన్ దేవానాం భోగ్య ఇత్యర్థః. ఆత్మశబ్దస్య ముఖ్యత్వబలేన సూత్రాంశం వ్యాఖ్యాయ ప్రకృతపంచాగ్నయః సూత్రకృతాత్మత్వేనోపచరితా ఇతి వ్యాఖ్యాంతరమాహ—అనాత్మేత్యాదిన విద్యాస్తుత్యర్థమన్నత్వం న ముఖ్యమిత్యత్ర శ్రుత్యంతరార్థం సూత్రశేషం వ్యాచష్టే—

మేవ, న ముఖ్యమ్; అన్యథా 'స్వర్గకామో యజేత' ఇతి శ్రుతివ్యాకోపః స్యాత్ అతః తేషామనాత్మవిత్త్వాత్ దేవోపభోగ్యత్వమేవాన్నత్వమ్. తథాహి దర్శయతి

విధిత్సితా వాక్యతాత్పర్యావగమాత్. తథాహి శ్రుత్యంతరం చంద్రమండలే భోగసద్భావం దర్శయతి.-'స సోమలోకే విభూతిమనుభూయ పునరావర్తత'ఇతి. తథాన్యదపి శ్రుత్యంతరం 'అథ యే శతం పితౄణాం జితలోకానామానందాః స ఏకః కర్మదేవానామానందః యే కర్మణా దేవత్వమభిసంపద్యంతే' ఇతీష్టాదికారిణాం దేవైస్సంవసతాం భోగప్రాప్తిం దర్శయతి. ఏవం భాక్తత్వాదన్నభావవచనస్యేష్టాదికారిణోఽత్ర జీవా రంహంతీతి ప్రతీయంతే. తస్మాద్రంహతిసంపరిష్వక్త ఇతి యుక్తమేవోక్తమ్.

సూ. కృతాత్యయేఽనుశయవాన్ దృష్టస్మృతిభ్యాం యథేతమనేవంచ. ८.

ఇష్టాదికారిణాం ధూమాదివర్త్మనా చంద్రమండలమధిరూఢానాం భుక్తభోగానాం తతః ప్రత్యవరోహఆమ్నాయతే 'తస్మిన్ యావత్సంపాతముషిత్వాఽథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తంతే యథేత'మిత్యారభ్య యావద్రమణీయచరణా బ్రాహ్మణాదియోనిమాపద్యంతే కపూయచరణాశ్చ శ్వాదియోనిమితి. తత్రేదం విచార్యతే—కిం నిరను

తథాహీతి. ఏవం గతిపర్యాలోచనయా వైరాగ్యమితి సిద్ధమ్.

ఇదానీం గత్యనంతరభావినీమాగతిం నిరూపయతి. కృతాత్యయేఽనుశయవాన్ దృష్టస్మృతిభ్యాం యథేతమనేవం చ—భోక్తవ్యకర్మసమాప్త్యానంతర్యమథశబ్దార్థః. యథేతమిత్యారభ్య శ్వాదియోనిమిత్యంతం వాక్యం యావత్తావదామ్నాయత ఇతి

అథ యోఽన్యాం దేవతాముపాస్తే' ఇత్యాదిశ్రుతిరిత్యర్థః. తస్మాత్పరలోకభోగార్థం భూతసంపరిష్వక్తస్య రంహణమితి సిద్ధమ్. ౭

పూర్వం కర్మసమవేతానామపాం పంచమాహుతౌ పురుషాత్మనా పరిణామశ్రవణం హేతుమాశ్రిత్య అబాదిభూతపరివేష్టితస్య జీవస్య రంహణముక్తమ్, తదయుక్తమ్; స్వర్గాదవరోహతాం జీవానాం కర్మాభావేన తత్సమవేతానామపామప్యభావాదిత్యాక్షేపసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే అవరోహతాం కర్మాభావేన తదనుగుణతిర్యగాదియోని

శయా భుక్తకృత్స్నకర్మాణోఽవరోహంత్యాహోస్విత్సానుశయా ఇతి. కింతావత్ ప్రాప్తం నిరనుశయా ఇతి. కుతః-యావత్సంపాతమితి విశేషణాత్. సంపాతశబ్దేనాత్ర కర్మాశయ ఉచ్యతే. సంపతంత్యనేనాస్మాల్లోకాదముం లోకం ఫలోపభోగాయేతి యావత్సంపాతముషిత్వేతి చ కృత్స్నస్య కృతస్య తత్రైవ భుక్తతాం దర్శయతి. 'తేషాం యదా తత్పర్యవైతీ'తి చ శ్రుత్యంతరేణైష ఏవార్థః ప్రదర్శ్యతే. స్యాదేతత్. యావదముష్మిఁల్లోకే ఉపభోక్తవ్యం కర్మ తావదుపభుజ్య ఇతి కల్పయిష్యామీతి. నైవం కల్పయితుం శక్యతే యత్కించేత్యన్యత్ర పరామర్శాత్. 'ప్రాప్యాంతం కర్మణస్తస్య యత్కించేహ కరోత్యయమ్. తస్మాల్లోకాత్పునరేత్యస్మై లోకాయ కర్మణ'ఇతి హ్యపరా శ్రుతిః యత్కించేత్యవిశేషపరామర్శేన కృత్స్నస్యేహ కృతస్య కర్మణస్తత్ర క్షపితతాం దర్శయతి. అపిచప్రాయణమనారబ్ధఫలస్య కర్మణోఽభివ్యంజకమ్. ప్రాక్ప్రాయణాదారబ్ధఫలేన కర్మణా ప్రతిబద్ధస్యాభివ్యక్త్యనుపపత్తేః. తచ్చావిశేషాత్ యావత్కించిదనారబ్ధఫలం తస్య సర్వస్యాభివ్యంజకం, న హి సాధారణే నిమిత్తే నైమిత్తికమసాధారణం భవితుమర్హతి. న హ్యవిశిష్టే ప్రదీపసన్నిధౌ ఘటోఽభివ్యజ్యతే న

యోజనా. అత్ర యావత్సంపాతమితి విశేషణాద్రమణీయచరణా ఇతి వాక్యాచ్చ సంశయమాహ—తత్రేతి. అనుశయః కర్మ, అత్ర పూర్వపక్షే కర్మాభావేనాగతేరనియమాద్వైరాగ్యాదార్ఢ్యం సిద్ధాంతే కర్మసత్త్వేనాగతినియమాద్వైరాగ్యదార్ఢ్యమితి భేదః. తేషామిష్టాదికారిణాం యదా తత్కర్మ పర్యవైతి పరిక్షీణం భవతి తదా పునరావర్తంత ఇతి శ్రుత్యంతరేణాపి కృత్స్నకర్మణశ్చంద్రలోకే భుక్తత్వముచ్యత ఇత్యర్థః. యావత్పదసంకోచో న యుక్తః శ్రుత్యంతరవిరోధాదిత్యాహ—నైవమితి. అయం నరో యత్కించిదిహ లోకే కర్మ కరోతి తస్యాంతం ఫలం పరలోకే ప్రాప్య కర్మార్థం పునరాయాతీతి శ్రుత్యర్థః. కర్మాభావే శ్రుతిముక్త్వా యుక్తిమాహ—అపిచేతి. వ్యక్తిః ఫలోన్ముఖతా, మరణేనాభివ్యక్తసర్వకర్మణః పరలోకభోగస్యావశ్యంభావాత్కర్మాభావ ఇత్యర్థః. చరణాఖ్యశీలమాత్రాదవరోహ ఇతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతప్రతిజ్ఞాం వ్యా

ప్రాప్త్యయోగాన్న కర్మఫలేషు వైరాగ్యమ్, సిద్ధాంతే కర్మణః సత్త్వాద్వైరాగ్యమితి ఫలభేదః. ఏవం హి స్వర్గిణామవరోహణం శ్రూయతే—'తస్మిన్యావత్సంపాతముషి

పట ఇత్యుపపద్యతే. తస్మాన్నిరనుశయా అవరోహంతీత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః—కృతాత్యయేఽనుశయవానితి. యేన కర్మబృందేన చంద్రమసమారూఢాః ఫలోపభోగాయ తస్మిన్నుపభోగేన క్షపితే తేషాం యదమ్మయం శరీరం చంద్రమస్యుపభోగాయారబ్ధం తదుపభోగక్షయదర్శనేన శోకాగ్నిసంపర్కాత్ ప్రవిలీయతే సవితృకిరణసంపర్కాదివ హిమకరకే, హుతభుగర్చిస్సంపర్కాదివ ఘృతకాఠిన్యమ్. తతః కృతాత్యయే కృతస్యేష్టాదేః కర్మణః ఫలోపభోగేనోపక్షయే సతి సానుశయా ఏవేమమవరోహంతి. కేన హేతునా దృష్టస్మృతిభ్యామిత్యాహ. తథాహి ప్రత్యక్షా శ్రుతిస్సానుశయానామవరోహం దర్శయతి 'తద్య ఇహ రమణీయచరణా అభ్యాశో హ యత్తే రమణీయాం యోనిమాపద్యేరన్ బ్రాహ్మణయోనిం వా క్షత్రియయోనిం వా వైశ్యయోనిం వా, అథ య ఇహ కపూయచరణా అభ్యాశోహయత్తే కపూయాం యోనిమాపద్యేరన్ శ్వయోనిం వా సూకరయోనిం వా చండాలయోనిం వేతి. చరణశబ్దేనాత్రానుశయస్సూచ్యతఇతివర్ణయిష్యతే. దృష్టశ్చాయం జన్మనైవ ప్రతిప్రాణ్యుచ్చావచరూప ఉపభోగః ప్రవిభజ్యమానః ఆకస్మికత్వాసంభవాదనుశయసద్భావం సూచయతి. అభ్యుదయప్రత్యవాయయోస్సుకృతదుష్కృతహేతుత్వస్య సామాన్యతశ్శాస్త్రేణావగమితత్వాత్. స్మృతి

ష్టే—యేనేత్యాదినా. తత్రావరోహతాం జీవానాం మధ్యే యే కేచిదిహ కర్మభూమౌ రమణీయచరణాః పుణ్యకర్మాణః తే పుణ్యయోనిభాజ ఇతి యత్ తదభ్యాశోహ అవశ్యం హీత్యర్థః. కపూయం పాపం. దృష్టశబ్దస్య శ్రుతమర్థముక్త్వాఽర్థాంతరమాహ—దృష్టశ్చేతి. 'పుణ్యో వై పుణ్యేన కర్మణా భవతి పాపః పాపేనే' త్యాదిశాస్త్రేణసుఖదుఃఖయోర్ధర్మాధర్మహేతుకత్వమవగతమ్. తతశ్చ జన్మారభ్య దృష్టో భోగః కర్మహేతుకః, భోగత్వాత్, స్వర్గభోగవదిత్యనుశయసిద్ధిః. విపక్షే చ హేత్వభావాద్భోగస్యాకస్మికత్వప్రసంగ ఇత్యర్థః. స్మృతావాశ్రమా ఆశ్రమిణః ప్రేత్య మృత్వా లోకాంతరే కర్మఫలం భుక్త్వా తతశ్శేషేణానుభూతాదన్యేన కర్మణాఽనుశయాఖ్యేన

త్వావైతమేవాధ్యానం పునర్నివర్తంతే' ఇత్యాది. తత్ర కిం స్వర్గాదవరోహంతః

రపి ‘వర్ణా ఆశ్రమాశ్చస్వకర్మనిష్ఠాః ప్రేత్య కర్మఫలమనుభూయ తతశ్శేషేణ విశిష్టదేశకులజాతిరూపాయుశ్శ్రుతవృత్తవిత్తసుఖమేధసో జన్మ ప్రతిపద్యంత’ ఇతి సానుశయానామేవావరోహం దర్శయతి. కః పునరనుశయో నామేతి, కేచిత్తావదాహుః—స్వర్గార్థస్య కర్మణో భుక్తఫలస్యావశేషః కశ్చిదనుశయో నామ భాండానుసారిస్నేహవత్. యథా హి స్నేహభాండం రిచ్యమానం న సర్వాత్మనా రిచ్యతే భాండానుసార్యేవ కశ్చిత్స్నేహశేషోఽవతిష్ఠతే తథానుశయోఽపీతి, నను కార్యవిరోధిత్వాదదృష్టస్య న భుక్తఫలశేషావస్థానంన్యాయ్యమ్. నాయం దోషః. న హి సర్వాత్మనా భుక్తఫలత్వం కర్మణః ప్రతిజానీమహే. నను నిరవశేషకర్మఫలోపభోగాయ చంద్రమండలమారూఢః. బాఢమ్. తథాపి స్వల్పకర్మావశేషమాత్రేణ తత్రావస్థానం నలభ్యతే. యథా కిల కశ్చిత్సేవకః సకలైస్సేవోపకరణైః రాజకులముపసృప్తశ్చిరప్రవాసాత్ పరిక్షీణబహూపకరణశ్ఛత్రపాదుకాదిమాత్రావశేషో న రాజకులేఽవస్థాతుం శక్నోత్యేవమనుశయమాత్రపరిగ్రహో న చంద్రమండలేఽవస్థాతుం శక్నోతీతి. నచైతద్యుక్తమివ, న హి స్వర్గార్థస్య కర్మణో భుక్తఫలస్యావశేషానువృత్తిరుపపద్యతే కార్య

పునర్జన్మ ప్రతిపద్యంత ఇతి సంబంధః. విశిష్టా దేశాదయో మేధాంతా దశగుణా యేషు తే తథోక్తాః. శ్రుతం జ్ఞానం వృత్తమాచారః. స్వాభిమతానుశయం వక్తుం పృచ్ఛతి— కః పునరితి. కృతస్య కర్మణః స్వర్గే భోగే సతి భుక్తస్య కర్మణో లేశోఽనుశయస్తద్వానవరోహతి, భాండే స్నేహలేశస్య దృష్టత్వాత్ తతశ్శేషేణేతి స్మృతేశ్చేత్యేకదేశివ్యాఖ్యామాహ—కేచిదిత్యాదినా. రిచ్యమానం స్నేహేన వియుజ్యమానం. నను భోగనాశ్యత్వాత్కర్మణో లేశో న యుక్త ఇతి శంకతే—నన్వితి. కృత్స్నకర్మణో భోగే జాతే నాశస్స్యాత్ న తు భోగో జాత ఇతిపరిహారార్థః భోగో న జాయత ఇత్యయుక్తమితి శంకతే—నన్వితి. భోగస్యావశేషో జాత ఇ సమాధత్తే—బాఢమిత్యాదినా. ఇదమేకదేశివ్యాఖ్యానం దూషయతి—న చేతి. ';

సానుశయాః, ఉత నిరనుశయా ఇతి సందేహే, నిరనుశయా ఇతి పూర్వః
సిద్ధాంతస్తు—కృతస్య స్వర్గప్రాపకకర్మజాతస్య భోగేన అత్యయే నాశే అనుశ

విరోధిత్వాదిత్యుక్తమ్. నన్వేతదప్యుక్తం న స్వర్గఫలస్య కర్మణో నిఖిలస్య భుక్తఫలత్వం భవతీతి. తదేతదపేశలమ్, స్వర్గార్థం కిల కర్మ స్వర్గస్థస్యైవ స్వర్గఫలం నిఖిలం న జనయతి స్వర్గచ్యుతస్యాపి కంచిత్ఫలలేశం జనయతీతి న శబ్దప్రమాణకానామీదృశీ కల్పనాఽవకల్ప్యతే. స్నేహభాండే తు స్నేహలేశానువృత్తిర్దృష్టత్వాదుపపద్యతే. తథా సేవకస్యోపకరణలేశానువృత్తిర్దృశ్యతే. న త్విహ తథా స్వర్గఫలస్య కర్మణో లేశానువృత్తిర్దృశ్యతే నాపి కల్పయితుం శక్యతే, స్వర్గఫలత్వశాస్త్రవిరోధాత్. అవశ్యం చైతదేవం విజ్ఞేయమ్ న స్వర్గఫలస్యేష్టాదేః కర్మణో భాండాసుసారి స్నేహవదేకదేశోఽనువర్తమానోఽనుశయ ఇతి. యది హి యేన సుకృతేన కర్మణేష్టాదినా స్వర్గమన్వభూవన్ తస్యైవ కశ్చిదేకదేశోఽనుశయః కల్ప్యేత తతో రమణీయ ఏవైకోఽనుశయస్స్యాన్న విపరీతః, తత్రేయమనుశయవిభాగశ్రుతిరుపరుధ్యేత 'తద్య ఇహ రమణీయచరణా అథ య ఇహ కపూయచరణాః' ఇతి, తస్మాదాముష్మికఫలే కర్మజాతే ఉపభుక్తే అవశిష్టమైహికఫలం కర్మాంతరజాతమనుశయస్తద్వంతోఽవరోహంతీతి. యదుక్తం యత్కించేత్యవిశేషపరామర్శాత్సర్వస్యేహ కృతస్య కర్మణః ఫలోపభోగేనాంతం ప్రాప్య నిరనుశయా అవరోహంతీతి. నైతదేవమ్, అనుశయసద్భావస్యావగమితత్వాత్. యత్కించిదిహ కృతమాముష్మికఫలం కర్మారబ్ధభోగం తత్సర్వం ఫలోపభోగేన క్షపయిత్వేతి గమ్యతే. యదప్యుక్తం

కామో యజేతే'త్యాదిశాస్త్రేణ స్వర్గభోగార్థం కర్మ చోదితం, తచ్ఛేషస్య మర్త్యభోగహేతుత్వే శాస్త్రవిరోధ ఇత్యర్థః. కించ స్వర్గహేతుకర్మశేషాదవరోహే కపూయయోన్యాపత్తిశ్రుతివిరోధ ఇత్యాహ—అవశ్యం చేతి. స్వాభిమతమనుశయమాహ—తస్మాదితి. పూర్వపక్షబీజమనూద్య దూషయతి—యదిత్యాదినా. క్షపయిత్వా పునరాగచ్ఛంతీతి ప్రాప్యాంతమితి వాక్యేన గమ్యత ఇతి యోజనా. జన్మారభ్య దృష్టభోగలింగానుగృహీతయా రమణీయకపూయచరణశ్రుత్యా ఐహికానుశయాఖ్యకర్మవిశేషపరయా విరోధాత్ యత్కించేతి యావత్సంపాతమితి చ సామాన్యశబ్దయో

అనుశయశబ్దేనాముష్మికఫలప్రాపకకర్మాతిరిక్తం కర్మోచ్యతే తద్వానేవావరోహతి. కుతః,

ప్రాయణమవిశిష్టత్వాదనారబ్ధఫలం కృత్స్నమేవ కర్మాభివ్యనక్తి, తత్ర కేనచిత్ కర్మణాముష్మిన్ లోకే ఫలమారభ్యతే కేనచిదస్మిన్నిత్యయం విభాగో న సంభవతీతి. తదప్యనుశయసద్భావప్రదర్శనేనైవ ప్రత్యుక్తమ్ అపిచ కేన హేతునా ప్రాయణమనారబ్ధఫలస్య కర్మణోఽభివ్యంజకం ప్రతిజ్ఞాయత ఇతి వక్తవ్యమ్. ఆరబ్ధఫలేన కర్మణా ప్రతిబద్ధస్యేతరస్య వృత్త్యుద్భవానుపపత్తేస్తదుపశమాత్ ప్రాయణకాలే వృత్త్యుద్భవో భవతీతి యద్యుచ్యేత తత్ర వక్తవ్యం, యథైవ తర్హి ప్రాక్ ప్రాయణాదారబ్ధఫలేన కర్మణా ప్రతిబద్ధస్యేతరస్య వృత్త్యుద్భవానుపపత్తిః, ఏవం ప్రాయణకాలేఽపి విరుద్ధఫలస్యానేకస్య కర్మణో యుగపత్ఫలారంభాసంభవాద్బలవతాపి ప్రతిబద్ధస్య దుర్బలస్య వృత్త్యుద్భవానుపపత్తిరితి. న హా నారబ్ధఫలత్వసామాన్యేన జాత్యంతరోపభోగ్యఫలమప్యనేకం కర్మైకన్ ప్రాయణే యుగపదభివ్యక్తం సదేకాం జాతిమారభత ఇతి శక్యం వక్తుమ్, ప్రతినియతఫలత్వవిరోధాత్, నాపి కస్యచిత్ కర్మణః ప్రాయణేఽభివ్యక్తిః కస్యచిదుచ్ఛేద ఇతి శక్యతే వక్తుం ఐకాంతికఫలత్వవిరోధాత్. న హి ప్రాయశ్చిత్తాదిభిర్హేతుభిర్వినా కర్మణాముచ్ఛేదస్సంభావ్యతే. స్మృతిరపి విరుద్ధఫలేన కర్మణా

రాముష్మికవిషయత్వేన సంకోచో వాచ్య ఇతి భావః. మరణం కృత్స్నకర్మాభివ్యంజకమిత్యయుక్తం, ఉక్తానుశయశ్రుతివిరోధాదిత్యాహ—తదపీతి. బలవదనారబ్ధకర్మప్రతిబంధాచ్చ న కృత్స్నకర్మాభివ్యక్తిరిత్యాహ—అపిచేత్యాదినా. తస్య కృత్స్నకర్మాభివ్యంజకత్వే హేతుర్నాస్తీతి భావః—ప్రశ్నం మత్వోత్తరం శంకతే. ఆరబ్ధేతి. ఆరబ్ధవత్ అనారబ్ధస్యాపి బలవతః ప్రతిబంధకత్వాన్న సర్వకర్మణః ఫలదానాయాభివ్యక్తిరితి సమాధత్తే—యథేతి. అనారబ్ధఫలత్వావిశేషాత్ సర్వకర్మణామభివ్యక్తిమాశంక్య మిథో విరుద్ధస్వర్గనరకాదిదేహఫలానామేకదేహారంభకత్వాసంభవ ఉక్తస్తం వివృణోతి—న హీతి. అస్తు తర్హి దుర్బలస్య కర్మణో నాశ ఇత్యత ఆహ—నాపీతి. నాభుక్తం క్షీయతే కర్మేత్యేకాంత ఉత్సర్గః, స చ ప్రాయశ్చిత్తబ్రహ్మజ్ఞానధ్యానైర్బాధ్యతే న మరణమాత్రేణేత్యర్థః. మరణేన దుర్బలకర్మావినాశే మానమాహ—స్మృతిరితి.

దృష్టస్మృతిభ్యామ్ 'తద్య ఇహ రమణీయచరణా అభ్యాశో హ యత్తే రమణీయాం యోనిమాపద్యేరన్...' ఇత్యాద్యా దృష్టా ప్రత్యక్షా శ్రుతిః, 'ప్రేత్య కర్మఫలమను

ప్రతిబద్ధస్య కర్మాంతరస్య చిరమప్యవస్థానం దర్శయతి "కదాచిత్సుకృతం కర్మ కూటస్థమిహ తిష్ఠతి, మజ్జమానస్య సంసారే యావద్దుఃఖాద్విముచ్యతే" ఇత్యేవంజాతీయా. యది చ కృత్స్నమనారబ్ధఫలం కర్మైకస్మిన్ ప్రాయణే యుగపదభివ్యక్తం సదేకాం జాతిమారభేత తతస్స్వర్గనరకతిర్యగ్యోనిషు అధికారానవగమాద్ధర్మాధర్మానుత్పత్తౌ నిమిత్తాభావాన్నోత్తరా జాతిరుపపద్యేత. బ్రహ్మహత్యాదీనాం చైకైకస్య కర్మణోఽనేకజన్మనిమిత్తత్వం స్మర్యమాణముపరుధ్యేత, న చ ధర్మాధర్మయోః స్వరూపఫలసాధనాదిసమధిగమే శాస్త్రాదతిరిక్తం కారణం శక్యం సంభావయితుమ్ న చ దృష్టఫలస్య కర్మణః కారీర్యాదేః ప్రాయణమభివ్యంజకం సంభవతీత్యవ్యాపికా హీయం ప్రాయణస్యాభివ్యంజకత్వకల్పనా, ప్రదీపోపన్యాసోఽపి కర్మబలాబలప్రదర్శనే నైవ ప్రతినీతః, స్థూలసూక్ష్మరూపాభివ్యక్తివచ్చేదం ద్రష్టవ్యమ్, యథాహి ప్రదీపస్సమానేఽపి సన్నిధానే స్థూలం రూపమభివ్యనక్తి

కర్మనాశపక్షం నిరస్య ప్రకృతకృత్స్నకర్మాభివ్యక్తిపక్షే దోషాంతరమాహ—యదీ చేతి. కృత్స్నకర్మణామేకస్మిన్ దేవాదిజన్మని భోగేన క్షయాత్ న జన్మాంతరం స్యాత్ జ్ఞానాభావాన్న ముక్తిరిత్యాదిదేవస్య కష్టాదశాస్యాదిత్యర్థః. 'శ్వసూకరఖరోష్ట్రాణాం గోజావిమృగపక్షిణాం. చండాలపుల్కసానాం చ బ్రహ్మహా యోనిమృచ్ఛతీ'త్యాదిస్మృతివిరోధాచ్చ న సర్వకర్మణామేకజన్మారంభకత్వమిత్యాహ—బ్రహ్మేతి. నన్వేకస్య కర్మణః కథమనేకజన్మఫలకత్వం, అదృష్టత్వాదిత్యతఆహ—నచేతి. కించ వ్యంజకత్వేఽపి మరణస్య కిం సర్వకర్మవ్యంజకత్వం కల్ప్యతే, ఉత యత్కించిత్కర్మవ్యంజకత్వం, నాద్యః, ఇహ కృతకారీర్యాదేరత్రైవ ఫలహేతోర్మరణవ్యంజనత్వా(సం)భవాదిత్యాహ—నచేతి. ద్వితీయం నిరస్యన్ పరోక్తం దృష్టాంతం విఘటయతి—(ప్ర)దీపేతి. రూపాణాం ప్రదీపవన్మరణం న కస్యచిదపి కర్మణో వ్యంజకం కింతు ప్రబల(క)ర్మప్రతిబంధాభావే దుర్బలం వ్యజ్యత ఇత్యర్థః. ఏవం మరణస్య వ్యంజకత్వానంగీకారేణ ప్రదీపదృష్టాంతో నిరస్తః, అంగీకారేఽప్యనుకూలో దృష్టాంత ఇత్యాహ—స్థూలేతి. సూక్ష్మమనుద్భూతరూపమితి మరణే సర్వకర్మాభివ్యక్త్యసిద్ధిరితి శేషః. ఏవం

భూయ తతః శేషేణ విశిష్టదేశకాలకులరూపాయుః శ్రుతవృత్తవిత్తసుఖమేధసో జన్మ ప్రతిపద్యంతే' ఇతి స్మృతిః, తాభ్యామనుశయవంత ఏవావరోహంతీతి గమ్యతే.

నసూక్ష్మం, ఏవం ప్రాయణం సమానేఽప్యనారబ్ధఫలస్య కర్మజాతస్య ప్రాప్తావసరత్వే బలవతః కర్మణో వృత్తిముద్భావయతి న దుర్బలస్యేతి తస్మాచ్ఛ్రుతిస్మృతిన్యాయవిరోధాదశ్లిష్టోఽయమశేషకర్మాభివ్యక్త్యభ్యుపగమః, శేషకర్మసద్భావేఽనిర్మోక్షప్రసంగ ఇత్యయమప్యస్థానే సంభ్రమః. సమ్యగ్దర్శనాదశేషకర్మక్షయశ్రుతేః. తస్మాత్ స్థితమేతదనుశయవంతోఽవరోహంతీతి. తే చావరోహంతో యథేతమనేవం చావరోహంతి. యథేతమితి యథాగతమిత్యర్థః. అనేవమితి తద్విపర్యయేణేత్యర్థః. ధూమాకాశయోః పితృయాణేఽధ్వన్యుపాత్తయోరవరోహే సంకీర్తనాత్ యథేతం శబ్దాచ్చ యథాగతమితి ప్రతీయతే, రాత్ర్యాద్యసంకీర్తనాదభ్రాద్యుపసంఖ్యానాచ్చ విపర్యయోఽపి ప్రతీయతే.

సర్వకర్మసంఘ ఏకజన్మారంభక ఇత్యైకభవికః కర్మాశయ ఇతి మతనిరాసముపసంహరతి-తస్మాదితి. చరణశ్రుత్యా 'తతశ్శేషే'ణేత్యాదిస్మృత్యా 'ప్రబలప్రతిబంధా'దితి న్యాయేన చానభివ్యక్తకర్మసద్భావాదిత్యర్థః. నను ముక్త్యనుపపత్త్యాఽఙ్గీకార్య ఐకభవిక ఇత్యత ఆహ—శేషేతి. సూత్రశేషం వ్యాచష్టే—తే చేత్యాదినా. అవరోహమార్గ ఇత్థం శ్రూయతే 'తస్మిన్ యావత్సంపాతముషిత్వా అథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తంతే యథేతమాకాశమాకాశాద్వాయుం వాయుర్భూత్వా ధూమో భవతి ధూమో భూత్వాఽభ్రం భవతి అభ్రం భూత్వా మేఘో భవతి మేఘో భూత్వా ప్రవర్షతి త ఇహ వ్రీహియవా ఓషధివనస్పతయస్తిలమాషా ఇతి జాయంతే అతో వై ఖలు దుర్నిష్ప్రపతరం యో యో హ్యన్నమత్తి యో రేతస్సించతి తద్భూయ ఏవ భవతి తద్య ఇహ రమణీయచరణా రమణీయాం యోనిమాపద్యంత'ఇతి. ధూమాద్యధ్వనా యథేతం యథాగతం తథేతమధ్వానం పునరాయాంతీత్యుక్త్వా ధూమాదిరూపపితృమార్గస్య రాత్ర్యాదికం నోక్తం, అధికం చాభ్రాదికముక్తమితి మత్వా సూత్రకృతోక్తం యథేతమనేవం చేతి. అవశిష్టశ్రుత్యర్థోఽగ్రే స్ఫుటీభవిష్యతి.

తే చ యేన మార్గేణ చంద్రలోకమారూఢాః తేనైవావరోహంతి కిం తద్విపరీతేనేత్యాకాంక్షాయామాహ—యథేతమనేవం చ. యథేతం యథాగతం ధూమాదిమార్గేణ అనేవం చ తద్విపర్యయేణ వక్ష్యమాణాభ్రాదిమార్గేణావరోహంతీత్యర్థః.

సూ. చరణాదితి చేన్నోపలక్షణార్థేతి కార్ష్ణాజినిః. ౯.

అథాపి స్యాద్యా శ్రుతిరనుశయసద్భావప్రతిపాదనాయోదాహృతా 'తద్య ఇహ రమణీయచరణాః' ఇతి సా ఖలు చరణాద్యోన్యాపత్తిం దర్శయతి నానుశయాత్, అన్యచ్చరణమన్యోఽనుశయః, చరణం చారిత్రమాచారః శీలమిత్యనర్థాంతరం అనుశయస్తు భుక్తఫలాత్ కర్మణోఽతిరిక్తం కర్మాభిప్రేతం శ్రుతిశ్చ కర్మచరణే భేదేన వ్యపదిశతి, 'యథాకారీ యథాచారీ తథా భవతీ' తి 'యాన్యనవద్యాని కర్మాణి తాని సేవితవ్యాని నో ఇతరాణి యాన్యస్మాకగ్ం సుచరితాని తాని త్వయోపాస్యానీ' తి చ, తస్మాచ్చరణాద్యోన్యాపత్తిశ్రుతేర్నానుశయసిద్ధిరితి చేన్నైష దోషః, యతోఽనుశయోపలక్షణార్థైవైషా చరణశ్రుతిరితి కార్ష్ణాజినిరాచార్యో మన్యతే.

సూ. ఆనర్థక్యమితిచేన్న తదపేక్షత్వాత్. ౧౦

స్యాదేతత్, కస్మాత్పునశ్చరణశబ్దేన శ్రౌతం శీలం విహాయ

---

౯. సంప్రతి శ్రుతిస్థచరణశబ్దమాక్షేపపూర్వకం సూత్రకృద్వ్యాచష్టే—చరణాదితి చేదితి. "అద్రోహస్సర్వభూతేషు కర్మణా మనసా గిరా. అనుగ్రహశ్చ జ్ఞానం చ శీలమేతద్విదుర్బుధాః" ఇతి స్మృతావుక్తా అద్రోహాదయశ్శాస్త్రార్థజ్ఞానరూపం చ శీలం సర్వకర్మాంగముక్తం తద్వాచకం చరణపదమంగినః శ్రౌతాదికర్మణో లక్షకం 'కర్మణ ఏవోత్తరావస్థాధర్మాధర్మాఖ్యాపూర్వ' మితి కర్మలక్షణయైవ తదభిన్నాపూర్వాఖ్యానుశయసిద్ధిరితి కార్ష్ణాజినిమతమ్.

౧౦. తదేవ శంకా సమాధానాభ్యామాహ—ఆనర్థక్యమితిచేదిత్యాదినా సూత్రేణ. చరణశబ్దవాచ్యస్యైవ గ్రహణ సంభవాన్న లక్షణా యుక్తేతి శంకిత్వైవ

నను 'రమణీయచరణాః' ఇతి శ్రుతిః చరణాద్యోన్యాపత్తిం దర్శయతి, నానుశయాత్. అన్యచ్చరణమన్యోఽనుశయ ఇతి నానుశయసిద్ధిరితి చేత్, న. యతః కార్ష్ణాజినిరాచార్య ఇయం చరణశ్రుతిరనుశయోపలక్షణార్థేతి మన్యతే.

లాక్షణికో౽నుశయః ప్రత్యాయ్యతే. నను శీలస్యైవ శ్రౌతస్య విహిత ప్రతిషిద్ధస్య సాధ్వసాధురూపస్య శుభాశుభయోన్యాపత్తిః ఫలం భవిష్యతి, అవశ్యం చ శీలస్యాపి కించిత్ఫలమభ్యుపగంతవ్యమ్, అన్యథా హ్యానర్థక్యమేవ శీలస్య ప్రసజ్యేతేతి చేన్నైష దోషః. కుతః, తదపేక్షత్వాత్. ఇష్టాది హి కర్మజాతం చరణాపేక్షమ్. న హి సదాచారహీనః కశ్చిదధికృతస్స్యాత్. 'ఆచారహీనం న పునంతి వేదాః' ఇత్యాదిస్మృతిభ్యః. పురుషార్థత్వే౽ప్యాచారస్య నానర్థక్యమ్. ఇష్టాదౌ హి కర్మజాతే ఫలమారభమాణే తదపేక్ష ఏవాచారస్తత్రైవ కంచిదతిశయమారప్స్యతే. కర్మ చ సర్వార్థకారీతి శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధిః, తస్మాత్కర్మైవ శీలోపలక్షితమనుశయభూతం యోన్యాపత్తేః కారణభూతమితి కార్ష్ణాజినేర్మతమ్. న హి కర్మణి సంభవతి శీలాద్యోన్యాపత్తిర్యుక్తా. న హి పద్భ్యాం పలాయితుం పారయమాణో జానుభ్యాం రంహితుమర్హతీతి.

బ్రూతే—నన్వితి. ప్రతిషిద్ధం శీలం క్రోధానృతాదిరూపం. కించ శీలస్య నిష్ఫలత్వాయోగాచ్ఛ్రితయోన్యాపత్తిస్తస్యైవ ఫలం నానుశయస్యేత్యాహ—అవశ్యం చేతి. 'వేదాస్తదర్థకర్మణ్యాచారం వినా న ఫలంతీ'తి స్మృత్యా శీలస్య కర్మాంగత్వాన్న పృథక్ఫలాపేక్షా, అంగిఫలేనార్థవత్త్వాత్. న చాంగమాత్రాద్యోన్యాపత్తిః ఫలమితి వాచ్యం అంగస్య నిష్ఫలత్వేన ముఖ్యార్థస్యాచారస్య గ్రహణాయోగాల్లక్షణా యుక్తేతి సమాధానార్థః. యద్యాచారస్య స్నానాదివత్ పురుషసంస్కారతయా పురుషార్థత్వం తదాప్యవిరోధ ఇత్యాహ—పురుషార్థత్వే౽పీతి. అంగావబద్ధో౽పి స్మృతివదాచారో౽ర్థవానిత్యర్థః. అస్తు తర్హి శీలాఖ్యాచారాదేవ యోన్యాపత్తిరిత్యాశంక్య 'పుణ్యో వై పుణ్యేన కర్మణే' త్యాది శ్రుత్యాది విరోధాన్నైవ మిత్యాహ—కర్మ చేతి. పారయమాణః శక్తః. యద్యప్యక్రోధాది రూపం శీలం సాధారణధర్మాత్మకం విశేషరూపాత్ కర్మణో౽భిన్నం తథాపి చరణాచారశబ్దౌ కర్మవాచినావేవ న శీలవాచకావితి న లక్షణావసర ఇతి బాదరిమతమ్.

నను చరణశ్రుతేర్ముఖ్యాచారార్థపరిత్యాగేన అనుశయార్థకత్వే ఆనర్థక్యః చేత్, న. దృష్టాదికర్మణామాచారనిర్వర్త్యత్వేన చరణాపేక్షత్వాత్ చరణశ్రుతేః వక్తవ్యమిత్యర్థః.

సూ. సుకృతదుష్కృతే ఏవేతి తు బాదరిః. ౧౧

బాదరిస్త్వాచార్యః సుకృతదుష్కృతే ఏవ చరణశబ్దేన ప్రత్యాయ్యేతే ఇతి మన్యతే. చరణమనుష్ఠానం కర్మేత్యనర్థాంతరమ్. తథాహ్యావిశేషేణ కర్మమాత్రే చరతిః ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే. యో హీష్టాదిలక్షణం పుణ్యం కర్మ కరోతి తం లౌకికా ఆచక్షతే ధర్మం చరత్యేష మహాత్మేతి. ఆచారోఽపి ధర్మవిశేష ఏవ. భేదవ్యపదేశస్తు కర్మచరణయోర్బ్రాహ్మణపరివ్రాజకన్యాయేనాప్యుపపద్యతే. తస్మాద్రమణీయచరణాః ప్రశస్తకర్మాణః, కపూయచరణా నిందితకర్మాణ ఇతి నిర్ణయః.

సూ. అనిష్టాదికారిణామపి చ శ్రుతమ్. ౧౨

ఇష్టాదికారిణశ్చంద్రమసంగచ్ఛంతీత్యుక్తం యేత్వితరే ఇష్టాదికారిణస్తేఽపి కిం చంద్రమసం గచ్ఛంతి ఉత న గచ్ఛంతీతి చింత్యతే. తత్ర తావదాహ—ఇష్టాదికారిణ ఏవ చంద్రమసం గచ్ఛంతీత్యేతన్న,

---

౧౧. ముఖ్యసిద్ధాంతమాహ—సుకృతేతి. చరణశబ్దార్థముపసంహరతి—ఆచారోఽపీతి. కర్మణఏవాచారత్వే యథాకారీత్యాదిభేదోక్తిః కథ మిత్యతఆహ—భేదవ్యపదేశ ఇతి. నిరుపపదాచారశబ్దాత్ సదాచారరూపో విశేషో భాతి, అతస్తత్సమభివ్యాహృతః కర్మసామాన్యవాచకో యథాకారీతి శబ్దస్తదితరవిశేషపరః, ఏవమనవద్యాని కర్మాణీతి సామాన్యతోఽస్మాకం సుచరితానీతి విశేష ఇతి వివేకః, తస్మాదనుశయబలాదాగత్యవశ్యంభావానుసంధానాద్వైరాగ్య మితి సిద్ధమ్.

౧౨. ఏవం పుణ్యాత్మనాం గత్యాగతిచింతయా వైరాగ్యం నిరూప్య పాపినాం తచ్చింతయా తన్నిరూపయతి—అనిష్టాదికారిణామపీతి. 'యే వై కేచే'త్యవిశేషశ్రుతేరైక్య

వస్తుతః కర్మచరణయోర్న భేద ఇత్యాహ—

బాదరిస్త్వాచార్యః సుకృతదుష్కృతే ఏవ చరణశబ్దేనోచ్యేతే ఇతి మన్యతే, లోకే ఇష్టాదికారిణి 'ధర్మం చరతి' ఇతి కర్మచరణయోరభేదేన ప్రయోగదర్శనాత్. అతః ఇష్టాదికారిణాం చంద్రలోకం గతానాం పునరవరోహార్థమనుశయోఽస్తీతి సిద్ధమ్.

కస్మాత్, యతోఽనిష్టాదికారిణామపి చంద్రమండలం గంతవ్యత్వేన శ్రుతమ్. తథాహ్యవిశేషేణకౌషీతకినస్సమామనంతి—'యేవైకేచాస్మాల్లోకాత్ ప్రయంతి చంద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తీ' తి. దేహారంభోఽపి చ పునర్జాయమానానాం నాంతరేణ చంద్రప్రాప్తిమవకల్ప్యేత, పంచమ్యామాహుతావిత్యాహుతిసంఖ్యానియమాత్, తస్మాత్సర్వఏవ చంద్రమసమాసీదేయుః. ఇష్టాదికారిణామితరేషాం చ సమానగతిత్వం నయుక్తమితిచేన్న, ఇతరేషాం చంద్రమండలే భోగాభావాత్.

సూ. సంయమనేత్వనుభూయేతరేషా మారోహావరోహౌ తద్గతిదర్శనాత్. ౧౩.

తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి, నైతదస్తి, సర్వే చంద్రమసం

వస్వతగ్ సంగమనం జనానామితి శ్రుతేశ్చ సంశయే ప్రథమాధికరణేన సిద్ధనియమాక్షేపసంగత్యా పూర్వపక్షసూత్రం వ్యాచష్టే—తథేత్యాదినా. యమరాజం హవిషా జనానాం సమ్యగ్గమ్యం, హవిషా ప్రీణయతేతి శ్రుత్యర్థః. పూర్వపక్షే పుణ్యవతామేవ చంద్రగతిరితి నియమాభావాత్ పుణ్యవైయర్థ్యం పాపాద్వైరాగ్యాదార్ఢ్యం చేతి ఫలం, సిద్ధాంతే పాపినాం చంద్రలోకదర్శనమపి నాస్తీతి పుణ్యార్థవత్త్వం వైరాగ్యదార్ఢ్యం చేతి ఫలం, పంచమాగ్నౌ దేహారంభ ఇతి నియమాత్ పాపినామపి ప్రథమద్యులోకాగ్నిప్రాప్తిర్వాచ్యేత్యాహ— దేహారంభ ఇతి. పాపినాం స్వర్గభోగాభావేఽపి మార్గాంతరాభావాచ్చంద్రగతిరితి భావః.

౧౩. సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచష్టే—తు శబ్ద ఇత్యాదినా. సంయమనే యమ

పూర్వమ్ ఇష్టాదికారిణ ఏవ చంద్రలోకం గచ్ఛంతీత్యుక్తమ్, తదయుక్తమ్; అనిష్టాదికారిణోఽపి గచ్ఛంత్విత్యాక్షేపసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షేఽనిష్టాదికారిణామవిశేషేణ చంద్రలోకగతేరిష్టాధికరణం వ్యర్థమ్, సిద్ధాంతే పాపినాం చంద్రలోకగత్యభావాత్ తదర్థమిష్టాదికరణం స్యా మితి ఫలభేదః, అత్ర పాపినాం చంద్రలోకగతిరస్తి న వేతి సందేహే, పూర్వ పక్షః—అనిష్టాదికారిణామపి చంద్రలోకగమనమ్ 'యే వై కే చాస్మాల్లోక

గచ్ఛంతీతి. కస్మాత్, యతోభోగార్థైవ హి చంద్రారోహణం న నిష్ప్రయోజనం, నాపి ప్రత్యవరోహణార్థైవ, యథా కశ్చిద్వృక్షమారోహతి పుష్పఫలోపాదానాయ న నిష్ప్రయోజనం నాపి పతనార్థైవ. భోగశ్చానిష్టాదికారిణాం చంద్రమసి నాస్తీత్యుక్తమ్, తస్మాదిష్టాదికారిణ ఏవ చంద్రమసమారోహంతి నేతరే. తే తు సంయమనం యమాలయమవగాహ్య స్వదుశ్చరితానురూపా యామీర్యాతనా అనుభూయ పునరేవేమం లోకం ప్రత్యవరోహంతి, ఏవం భూతా తేషామారోహావరోహౌ భవతః. కుతః, తద్గతిదర్శనాత్. తథాహి యమవచనసరూపా శ్రుతిః ప్రయతామనిష్టాదికారిణాం యమవశ్యతాం దర్శయతి— "నసాంపరాయః ప్రతిభాతి బాలం ప్రమాద్యంతం విత్తమోహేన మూఢం, అయం లోకో నాస్తి పర ఇతి మానీ పునః పునర్వశమాపద్యతే మే" ఇతి. 'వైవస్వతగ్ం సంగమనం జనానా' మిత్యేవంజాతీయకం చ బహ్వేవ యమవశ్యతాప్రాప్తిలింగం భవతి.

లోకే యమకృతా యాతనా అనుభూయావరోహంతీత్యేవం ఆరోహావరోహావితి యోజనా సూత్రస్య జ్ఞేయా. ప్రయతాం మృత్వా గచ్ఛతాం. సమ్యక్పరస్తాత్ ప్రాప్యత ఇతి సంపరాయః పరలోకః, తదుపాయః సాంపరాయః, బాలమజ్ఞం విశేషతో విత్తరాగేణ మూఢం మోహాత్ ప్రమాదం కుర్వంతం ప్రతి న భాతి. స చ బాలోఽయం స్త్రీవిత్తాదిలోకోఽస్తి న పరలోకోఽస్తీతి మానీ, స మే మమ యమస్య వశమాప్నోతీత్యర్థః.

తృప్యంతి చంద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛంతి' ఇతి శ్రుతమ్. అతో ధర్మిణ ఏవ చంద్రలోకం గచ్ఛంతీత్యేతదసంగతమిత్యర్థః.

ఏవం పూర్వపక్షే సిద్ధాంతః—

తు శబ్దః పూర్వపక్షనిరాసార్థః. సంయమనే యమాలయే స్వపాపానురూపాః యామీర్యాతనాం అనుభూయ పునరిమం లోకం ప్రత్యవరోహంతి ఇత్యేవంభూతావేవ తేషాం పాపినామారోహావరోహౌ భవతః. కుతః, తద్గతిదర్శనాత్ 'అయం లోకో నాస్తి పర ఇతి మానీ పునః పునర్వశమాపద్యతే మే' ఇతి శ్రుతౌ యమవశత్వలక్షణతద్గతేర్దర్శనాదిత్యర్థః.

సూ. స్మరంతి చ. ౧౪.

అపిచ మనువ్యాసప్రభృతయశ్శిష్టాస్సంయమనే పురే యమాయత్తం కపూయకర్మవిపాకం స్మరంతి నాచికేతోపాఖ్యానాదిషు.

అపిచ స_ప్త. ౧౫.

అపిచ స_ప్త నరకా రౌరవప్రముఖా దుష్కృతఫలోపభోగభూమిత్వేన స్మర్యంతే పౌరాణికైః, తానసిష్టాదికారిణః ప్రాప్నువంతి, కుత_స్తే చంద్రం ప్రాప్నుయురిత్యభిప్రాయః నను విరుద్ధమిదం యమాయత్తా యాతనాః పాపకర్మాణోఽనుభవంతీతి, యావతా తేషు రౌరవాదిష్వన్యే చిత్రగుప్తాదయో నానాధిష్ఠాతారః స్మర్యంత ఇతి, నేత్యాహ—

సూ. తత్రాపిచ తద్వ్యాపారాదవిరోధః. ౧౬.

త్వేష్వపి స_ప్తసు నరకేషు తస్యైవ యమస్యాధిష్ఠాతృత్వవ్యాపారాభ్యుపగమాదవిరోధః. యమప్రయుక్తా ఏవ హి తే చిత్రగుప్తాదయోఽధిష్ఠాతారః స్మర్యంతే.

౧౪—౧౬. పాపినాం యమశ్యతావాదివిశేషశ్రుతిస్మృతిబలాత్ 'యేవై కేచే'త్యవిశేషశ్రుతిరిష్టాదికారివిషయత్వేన వ్యాఖ్యేయేతి భావః. సూత్రత్రయస్య భాష్యం సుబోధమ్.

మన్వాదయః శిష్టాః పాపినాం నరకభోగం స్మరంతి. అతశ్చ ధర్మిణామేవ చంద్రలోకగమనం నాన్యేషామిత్యర్థః.

అపి చ స_ప్త రౌరవాదయో నరకాః పాపఫలభూమిత్వేన స్మర్యంతే పౌరాణికైః; తాన్ పాపినః ప్రాప్నువంతి, న చంద్రలోకమిత్యర్థః.

నను పాపినో యామీర్యాతనా అనుభవంతీతి యదుక్తమ్, తదసంగతమ్; రౌరవాదౌ చిత్రగుప్తాదీనామధిష్ఠాతృత్వస్మరణాదిత్యత ఆహ—

తత్రాపి చ రౌరవాదిషు తస్యైవ యమస్యాధిష్ఠాతృత్వవ్యాపారాదవిరోధ. చిత్రగుప్తాదీనాం యమప్రయుక్తత్వాదితి భావః.

సూ. విద్యాకర్మణోరితి తు ప్రకృతత్వాత్. ౧౭.

పంచాగ్నివిద్యాయాం 'వేత్థ యథాఽసౌ లోకో న సంపూర్యతే' ఇత్యస్య ప్రశ్నస్య ప్రతివచనావసరే శ్రూయతే, 'అథైతయోః పథోర్న కతరేణచన తానీమాని క్షుద్రాణ్యసకృదావర్తీని భూతాని భవంతి జాయస్వ మ్రియస్వేత్యేతత్తృతీయం స్థానం తేనాసౌ లోకో న సంపూర్యతే' ఇతి తత్రైతయోః పథోరితి విద్యాకర్మణోరిత్యేతత్. కస్మాత్, ప్రకృతత్వాత్, విద్యాకర్మణీ హి దేవయానపితృయాణయోః పథోః ప్రతిపత్తౌ ప్రకృతే. 'తద్య ఇత్థం విదు' రితి విద్యాతయా ప్రతిపత్తవ్యో దేవయానః పంథాః ప్రకీర్తితః, 'ఇష్టాపూర్తేదత్త' మితి కర్మ తేన ప్రతిపత్తవ్యః పితృయాణఃపన్థాః ప్రకీర్తితః, తత్ప్రక్రియాయాం 'అథైతయోఃపథోర్న కతరేణచనే'తి శ్రుతమ్. ఏతదుక్తం భవతి యే న విద్యయా సాధనేన దేవయానే పథ్యధికృతాః నాపి కర్మణా పితృయాణే తేషామేష క్షుద్రజంతులక్షణోఽసకృదావర్తీ తృతీయః పంథా భవతీతి, తస్మాదపి నానిష్టాదికారిభిశ్చంద్రమాః ప్రాప్యతే. స్యాదేతత్, తేఽపి చంద్రబింబమారుహ్య తతోఽవరుహ్య క్షుద్రజంతుత్వం ప్రతిపత్స్యంత ఇతి, తదపి నాస్తి, ఆరోహానర్థక్యాత్. అపిచ సర్వేషు ప్రయత్సు చంద్రలోకం ప్రాప్నువత్స్వసౌ లోకః ప్రయద్భి

---

౧౭. యదుక్తం మార్గాంతరాభావాత్ పాపినామపి చంద్రగతిరితి తన్న, తృతీయమార్గశ్రుతేరిత్యాహ—విద్యాకర్మణోరితి. మార్గద్వితయోక్త్యనంతరం తృతీయమార్గోక్తిసమారంభార్థః శ్రుతావథశబ్దః. ఏతయోర్విద్యాకర్మణోః పథిద్వయసాధనయోరన్యతరేణాపి సాధనేన యే నరాన యుక్తాస్తే జన్మమరణావృత్తిరూపతృతీయమార్గస్థానీభూతాని భవంతి, క్రియావృత్తౌ లోట్, తేన పాపినాం చంద్రగత్యభావాచ్చంద్రలోకో న సంపూర్యత ఇతి శ్రుత్యర్థః. ప్రతిపదే ఇతి ప్రాప్తిసాధనే

ఉపాసకానామర్చిరాదిమార్గః, కేవలకర్మిణాం ధూమాదిమార్గ ఇతి శ్రుతిస్మృత్యాదిషు వ్యవస్థా. తథా చ ఏతన్మార్గద్వయభ్రష్టానాం పాపినాం తృతీయమార్గోక్తేరపి న తేషాం చంద్రలోకప్రాప్తిరిత్యాహ—

'అథైతయోః పథోర్న కతరేణచన తానీమాని క్షుద్రాణ్యసకృదావర్తీని

స్సంపూర్యేతేత్యతః ప్రశ్నవిరుద్ధం ప్రతివచనం ప్రసజ్యేత. తథాహి ప్రతివచనం దాతవ్యం యథాసౌ లోకో న సంపూర్యతే. అవరోహాభ్యుపగమాదసంపూరణోపపత్తిరితి చేత్, న, అశ్రుతత్వాత్. సత్యం అవరోహాదప్యసంపూరణముపపద్యతే, శ్రుతిస్తు తృతీయస్థానసంకీర్తనే నాసంపూరణం దర్శయతి 'ఏతత్తృతీయం స్థానం తేనాసౌ లోకో న సంపూర్యత' ఇతి తేనానారోహాదేవాసంపూరణమితి యుక్తమ్. అవరోహస్యేష్టాదికారిష్వప్యవిశిష్టత్వే సతి తృతీయస్థానోక్త్యానర్థక్యప్రసంగాత్. తుశబ్దస్తుశాఖాంతరీయవాక్యప్రభవామవిశేషగమనాశంకాముచ్ఛినత్తి, ఏవంసత్యధికృతాపేక్షః శాఖాంతరీయే వాక్యే సర్వశబ్దోఽవతిష్ఠతే 'యేవై కే చాధికృతా అస్మాల్లోకాత్ప్రయంతి చంద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛంతీ'తి. యత్పునరుక్తం దేహలాభోపపత్తయే సర్వే చంద్రమసం గంతుమర్హంతి పంచమ్యామాహుతావిత్యాహుతి సంఖ్యానియమాదితి తత్ప్రత్యుచ్యతే—

ఇత్యర్థః. అపిచ పాపినాం చంద్రగతౌ 'అసౌలోకః సంపూర్యేత అతశ్చ న సంపూర్యతే' ఇత్యేత్ప్రతివచనం విరుద్ధం ప్రసజ్యేతేత్యన్వయః. అవరోహాదసంపూరణమశ్రుతం న కల్ప్యం శ్రుతహాన్యాపత్తేరిత్యాహ— నాశ్రుతత్వాదితి. అవరోహ ఏవ తృతీయం స్థానం శ్రుత్యుక్తమిత్యతఆహ—అవరోహస్యేతి. ఇమమధ్వానం పునర్నివర్తంత ఇతి ఇష్టాదికారిణామవరోహోక్తేరనిష్టాదికారిణామప్యవరోహస్యార్థసిద్ధత్వాత్ పునరుక్తిర్వ్యర్థేత్యర్థః. అథైతయోరితి మార్గాంతరోపక్రమబాధస్తృతీయశబ్దబాధశ్చేత్యతః స్థానశబ్దో మార్గలక్షక ఇతి ద్రష్టవ్యం. ఏవమవిశేషశ్రుతేర్మార్గాంతరాభావాచ్చేతి పూర్వపక్షబీజద్వయం నిరస్య తృతీయబీజనిరాసార్థం సూత్రమాదత్తే—యత్పునరిత్యాదినా.

భూతాని భవంతి ..' ఇత్యాదౌ ఏతయోరితి పదస్యార్థః సూత్రే విద్యాకర్మణోరితీతి. కుతః, విద్యాకర్మణోరేవ దేవయానపితృయాణాత్మకమార్గద్వయసాధనత్వేన ప్రకృతత్వాత్, ప్రకృతవాచకత్వమేతచ్ఛబ్దస్య యుక్తమిత్యర్థః. సూత్రే తు శబ్దేన 'చంద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛంతి' ఇతి శ్రుతిప్రయుక్తశంకానిరాసః. కుతః, సర్వశబ్దస్య పుణ్యపురుషమాత్రపరత్వాదితి భావః.

సూ. న తృతీయే తథోపలబ్ధేః. ౧౮.

న తృతీయే స్థానే దేహలాభాయ పంచసంఖ్యానియమ ఆహుతీనామాదర్తవ్యః. కుతః, తథోపలబ్ధేః. తథాహ్యంతరేణైవాహుతిసంఖ్యానియమం వర్ణితేన ప్రకారేణ తృతీయస్థానప్రాప్తిరుపలభ్యతే 'జాయస్వ మ్రియస్వే'త్యేతత్తృతీయం స్థానమితి అపిచ 'పంచమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవంతీ'తి మనుష్యశరీరహేతుత్వేనాహుతిసంఖ్యా సంకీర్త్యతే న కీటపతంగాదిశరీరహేతుత్వేన పురుషశబ్దస్య మనుష్యజాతివచనత్వాత్. అపిచ పంచమ్యామాహుతావపాం పురుషవచస్త్వముపదిశ్యతే నాపంచమ్యామాహుతౌ పురుషవచస్త్వం ప్రతిషిధ్యతే, వాక్యస్య ద్వ్యర్థతాదోషాత్, తత్ర యేషామారోహావరోహౌ సంభవతస్తేషాం పంచమ్యామాహుతౌ దేహ ఉద్భవిష్యతి అన్యేషాం తు వినైవాహుతిసంఖ్యయా భూతాంతరోపసృష్టాభిరద్భిర్దేహ ఆరభ్యతే.

సూ. స్మర్యతేఽపిచ లోకే. ౧౯.

అపిచ లోకే స్మర్యతే ద్రోణధృష్టద్యుమ్నప్రభృతీనాం సీతాద్రౌపదీప్రభృతీనాం చాయోనిజత్వం, తత్ర ద్రోణాదీనాం యోషి

౧౮. విద్యాకర్మశూన్యానాం కృమికీటాదిభావేన జాయస్వేత్యాది శ్రుత్యా నిరంతరజన్మమరణోపలబ్ధేర్నాహుతిసంఖ్యాదర ఇత్యర్థః. పురుషశబ్దాచ్చైవమిత్యాహ—అపిచేతి.

౧౯. మనుష్యదేహస్యాపి నాహుతిసంఖ్యానియమ ఇత్యాహ—అపిచేత్యా

నను 'పంచమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవంతి' ఇతి సంఖ్యానియమేన దేహప్రాప్త్యభిధానాత్తదర్థం పాపినాం చంద్రలోకగమనమంగీకర్తవ్యమిత్యత ఆహ—

తృతీయే మార్గే ప్రవిష్టానాం పాపినాం దేహప్రాప్త్యర్థమాహుతిసంఖ్యానియమో నాదర్తవ్యః. కుతః, తథోపలబ్ధేః సంఖ్యానియమం వినైవ 'జాయస్వ మ్రియస్వేత్యేతత్తృతీయం స్థానమ్' ఇతి శ్రుతౌ తృతీయే మార్గే దేహప్రాప్తేరుపలబ్ధేరిత్యర్థః. ఇష్టాదికారిణామేవాయం సంఖ్యానియమ ఇతి భావః.

ద్విషయైకాహుతిర్నాస్తి, ధృష్టద్యుమ్నాదీనాం తు యోషిత్పురుష విషయే ద్వే అప్యాహుతీ న స్తః యథా చ తత్రాహుతిసంఖ్యానియ మానాదరో భవతి ఏవమన్యత్రాపి భవిష్యతి. బలాకాప్యంతరేణైవ రేతస్సేకం గర్భం ధత్త ఇతి లోకే రూఢిః.

సూ. దర్శనాచ్చ. ౨౦.

అపిచ చతుర్విధే భూతగ్రామే జరాయుజాండజస్వేదజోద్భిజ్జల క్షణే స్వేదజోద్భిజ్జయోరంతరేణైవ గ్రామ్యధర్మముత్పత్తిదర్శనాదా హుతిసంఖ్యానాదరో భవతి, ఏవమన్యత్రాపి భవిష్యతి. నను తేషాం ఖల్వేషాం భూతానాం త్రీణ్యేవ బీజాని భవంతి 'అండజం జీవజముద్భి జ్జ'మిత్యత్ర త్రివిధ ఏవ భూతగ్రామశ్శ్రూయతే కథం చతుర్విధత్వం భూతగ్రామస్య ప్రతిజ్ఞాతమిత్యత్రోచ్యతే—

దినా. విధినిషేధరూపార్థద్వయే వాక్యభేదస్స్యాదిత్యర్థః అనియమే స్మృతిసంవా దార్థం సూత్రం—స్మర్యతేఽపీతి. లోక్యతేఽనేనేతి లోకో భారతాదిరుక్తః.ముఖ్యార్థ మప్యాహ—బలాకేతి.

౨౦. 'అండజాని చ జరాయుజాని చ స్వేదజాని చ ఉద్భిజ్జాని' చేతి శ్రుత్యు పష్టంభేనేదం సూత్రం వ్యాచష్టే—అపిచేతి. అన్యత్రాపి-అనిష్టాదికారిష్విత్యర్థః. అనయా శ్రుత్యాచాతుర్విధ్యం కథముక్తం శ్రుత్యంతరే త్రీణ్యేవేత్యవధారణవిరోధా దితి శంకోత్తరత్వేన సూత్రమాదత్తే—నన్విత్యాదినా.

అపి చ లోకే భారతాదౌ ద్రోణధృష్టద్యుమ్నాదీనామయోనిజత్వం స్మర్యతే. తత్ర ద్రోణాదీనాం యోషిదాహుతిరేకా నాస్తి, ధృష్టద్యుమ్నాదీనాం యోషి త్పురుషవిషయే ద్వే ఆహుతీ న స్తః ఇత్యాహుతిసంఖ్యానియమో నాస్తి; ఏవ మన్యత్రాపీతి భావః.

కించ లోకే జరాయుజాండజస్వేదజోద్భిజ్జేషు చతుర్విధదేహేషు స్వేదజో ద్భిజ్జయోః స్త్రీపుంవ్యక్తిసంయోగం వినైవోత్పత్తిదర్శనాన్నాహుతిసంఖ్యానియమ ఇత్యర్థః.

నను 'త్రీణ్యేవ బీజాని భవన్తి అండజం జీవజముద్భిజ్జమ్' ఇతి శరీరత్రైవిధ్య శ్రవణాత్ కథం చాతుర్విధ్యమిత్యత ఆహ—

సూ. తృతీయశబ్దావరోధస్సంశోకజస్య ౨౧.

'అండజం జీవజముద్భిజ్జ'మిత్యత్ర తృతీయేనోద్భిజ్జశబ్దేనైవ స్వేదజోపసంగ్రహః కృతః ప్రత్యేతవ్యః ఉభయోరపి స్వేదజోద్భిజ్జయోర్భూమ్యుదకోద్భేదప్రభవత్వస్య తుల్యత్వాత్. స్థావరోద్భేదాత్తు విలక్షణో జంగమోద్భేద ఇత్యన్యత్ర స్వేదజోద్భిజ్జయోర్భేదవాదః ఇత్యవిరోధః.

సూ. సాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః. ౨౨.

ఇష్టాదికారిణశ్చంద్రమసమారుహ్య తస్మిన్ యావత్సంపాతముషిత్వా తతస్సానుశయా అవరోహంతీత్యుక్తం, అథావరోహప్రకారః

---

౨౧. జీవజం జరాయుజం మనుష్యాది, భూమిముద్భిద్య జాయతే వృక్షాదికం, ఉదకం భిత్త్వా జాయతే యూకాదిజంగమమితి భేదః సంశోకస్స్వేదః—ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

ఏవం పాపినాం గత్యాగతీ విచార్య సంప్రతీష్టాదికారిణామవరోహే విశేషమాహ—సాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేరితి. యథేతమనేవంచేత్యుక్తరీత్యా యథాగతం హూమాద్యధ్వానం పునర్నివర్తంతే, నివృత్తాశ్చానుశయినః కర్మాంతేద్రుతదేహాః ఽకాశం గతాః ఆకాశసదృశా భవంతి. ఆకాశసాదృశ్యానంతరం పిండీకృతాత్తి

శ్రుతౌ 'అండజం జీవజముద్భిజ్జమ్' ఇత్యత్ర తృతీయశబ్దేనోద్భిజ్జశబ్దేనావరోధః సంగ్రహః. సంశోకజస్య స్వేదజస్య. వృక్షాదికం పృథివీముద్భిద్య జాయతే, స్వేదజం తు జలముద్భిద్యేత్యుభయోరవయవార్థత్వావిశేషాత్తేనాస్య సంగ్రహః కృతః. న హ్యేతావతా చాతుర్విధ్యహానిర్భవతి, స్థావరజంగమాత్మకత్వేనోభయోర్భేదస్య దురపహ్నవత్వాత్. అతః అనిష్టాదికారిణాం న చంద్రలోకప్రాప్తిః, అపి తు ఇష్టాదికారిణామేవేతి సిద్ధమ్.

పూర్వం తృతీయం స్థానమితి స్థానశబ్దస్య మార్గద్వయోపక్రమసామర్థ్యాత్ తృతీయమార్గోపలక్షకత్వముక్తమ్. న తథేహ భవతి శ్రుతేః సాదృశ్యలక్షకత్వమ్, తత్ర మానాభావాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే భవతి శ్రుతేర్ముఖ్యత్వసిద్ధిః, సిద్ధాంతే గౌణత్వసిద్ధిరితి ఫల

పరీక్ష్యతే. తత్రేయమవరోహశ్రుతిర్భవతి 'అథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తంతే యథేతమాకాశమాకాశాద్వాయుం వాయుర్భూత్వా ధూమో భవతి ధూమో భూత్వాఽభ్రం భవత్యభ్రం భూత్వా మేఘో భవతి మేఘో భూత్వా ప్రవర్షతీ'తి. తత్ర సంశయః—కిమాకాశాదిస్వరూపమేవావరోహంతః ప్రతిపద్యంతే కిం వాకాశాదిసామ్యమితి. తత్ర ప్రాప్తం తావదాకాశాదిస్వరూపమేవ ప్రతిపద్యంత ఇతి. కుతః, ఏవం హి శ్రుతిర్భవతి, ఇతరథా లక్షణా స్యాత్. శ్రుతిలక్షణావిశయే చ శ్రుతిర్న్యాయ్యా న లక్షణా, తథా చ 'వాయుర్భూత్వా ధూమో భవతీ'త్యేవమాదీన్యక్షరాణి తత్స్వరూపోపపత్తావాంజస్యేనావకల్పంతే, తస్మాదాకాశాదిస్వరూపాపత్తిరిత్యేవం

సూక్ష్మలింగోపహితా వాయునేతస్తతశ్చ నీయమానా వాయుసమా భవంతి. సోఽనుశయీ సంఘో వాయుసమో భూత్వా ధూమం గతస్తత్సమో భవతి, ధూమసమో భూత్వాఽభ్రసమో భవతి. అపో బిభర్తీత్యభ్రం. మేఘో భవతి- మేహతి సించతీతి వృష్టికర్తా మేఘః తత్సమో భూత్వా వర్షధారాద్వారా పృథివీం ప్రవిశ్య వ్రీహియవాదిరూపో భవతీతి సిద్ధాంతగత్యా శ్రుత్యర్థః. పూర్వోత్తరయుక్తిద్వయం సంశయబీజం మంతవ్యం, పూర్వత్ర మార్గద్వయముక్త్వా తృతీయతోక్తేర్యుక్తం స్థానశబ్దస్య మార్గలక్షకత్వమిహ తు ధూమో భవత్యాదిశ్రుతేర్వికారస్వరూపాపత్తౌ ముఖ్యత్వాత్ సాదృశ్యాపత్తిలక్షణాబీజం నాస్తీతి ప్రత్యుదాహరణసంగతిః. శ్రుతేర్ముఖ్యత్వం ఫలమితి పూర్వపక్షః. అనుశయినాం పూర్వసిద్ధాకాశాదిస్వరూపాపత్త్యయోగాల్లక్షణేతి సిద్ధాంతయతి—ఏవమిత్యాదినా. సమానో భావో ధర్మో యస్య తద్భావస్సాభావ్యం సామ్యమితి సూత్రపదార్థః. ఏవం హ్యేతదితి ఏతద్భవనమేవం

భేదః. పూర్వమిష్టాదికారిణోఽవరోహంతీత్యుక్తమ్; అత్ర తేషామవరోహప్రకారః చింత్యతే. శ్రూయతే హ్యవరోహశ్రుతిః—'అథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తంతే యథేతమాకాశమాకాశాద్వాయుం వాయుర్భూత్వా ధూమో భవతి ధూమో భూత్వాభ్రం భవత్యభ్రం భూత్వా మేఘో భవతి మేఘో భూత్వా ప్రవర్షతి' ఇతి. తత్ర కిం స్వర్గాదవరోహంతో జీవా ఆకాశాదిస్వరూపం ప్రతిపద్యంతే, ఉత తత్సామ్యమితి విశయే, ఆకాశాదిస్వరూపమితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—జీవానాం తైః ఆకాశాదిభిః సాభావ్యాపత్తిః సమానో భావో రూపం యేషాం తే సభావాః తద్భావః

ప్రాప్తే బ్రూమః, ఆకాశాదిసామ్యం ప్రతిపద్యంత ఇతి. చంద్రమండలే యదమ్మయం శరీరముపభోగార్థమారబ్ధం తదుపభోగక్షయే సతి ప్రవిలీయమానం సూక్ష్మమాకాశసమం భవతి తతో వాయోర్వశమేతి తతో ధూమాదిభిస్సంపృచ్యత ఇతి. తదేతదుచ్యతే 'యథేతమాకాశాద్వాయు'మిత్యేవమాదినా. కుత ఏతత్ ఉపపత్తేః. ఏవం హ్యేతదుపపద్యతే, నహ్యన్యస్యాన్యభావో ముఖ్య ఉపపద్యతే. ఆకాశాదిస్వరూపప్రతిపత్తౌ చ వాయ్వాదిక్రమేణావరోహో నోపపద్యతే. విభుత్వాచ్చాకాశేన నిత్యసంబంధవత్త్వాన్న తత్సాదృశ్యాపత్తేరన్యస్తత్సంబంధో ఘటేత. శ్రుత్యసంభవే చ లక్షణాశ్రయణం న్యాయ్యమేవ, అత ఆకాశాదితుల్యతాపత్తిరేవాత్రాకాశాదిభావ ఇత్యుపచర్యతే.

ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

సూ. నాతిచిరేణ విశేషాత్. ౨౩.

తత్రాకాశాదిప్రతిపత్తౌ ప్రాగ్వ్రీహ్యాదిప్రతిపత్తేర్భవతి విశయః.

సాదృశ్యరూపమేవోపపద్యతఇత్యర్థః. అనుశయినామాకాశాదిభ్యో నిర్గమనాన్యథానుపపత్త్యాఽపి సాదృశ్యలక్షణేత్యాహ—ఆకాశాదిస్వరూపేతి. సంయోగలక్షణామాశంక్యాహ—విభుత్వాదితి. భవతిశ్రుత్యా సంయోగలక్షణాయామనువాదస్స్యాదిత్యర్థః. వివిధభూతసామ్యమవరోహే భవతీత్యనుసంధానాద్వైరాగ్యమిత్యుపసంహరతి—అత ఇతి. ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

౨౩. నాతిచిరేణ—ఉక్తం సాదృశ్యముపజీవ్య లోకే గంతౄణాం చిరాచిరగతిదర్శనాత్సంశయం వదన్ పూర్వపక్షయతి.—తత్రేత్యాదినా. అనియమాత్ కదా

సాభావ్యం సాదృశ్యం తస్యాపత్తిః ప్రాప్తిః. కుతః, ఉపపత్తేః చంద్రలోకం గతానామనుశయినాం ప్రవృత్తఫలకర్మక్షయదర్శనజనితశోకాగ్నినా దహ్యమానమిదం శరీరం కరకాదివద్విలీయమానమాకాశసమం భవతీత్యేతదుపపద్యతే. న హ్యన్యస్యాన్యభావో ముఖ్య ఉపపద్యతే. తస్మాత్సాదృశ్యమేవ ప్రతిపద్యంత ఇతి సిద్ధమ్.

ఇత్థం పూర్వమాకాశాదిషు వర్షాంతేషు పూర్వపూర్వసాదృశ్యానంతరముత్తరోత్తరసాదృశ్యమిత్యుక్తమ్, తదుపజీవ్యాన్యద్విచార్యత ఇతి ఉపజీవ్యోపజీవకభావసంగత్యేదమాహ—

అత్రపూర్వపక్షే అధికారిణః సర్వత్ర తత్సాదృశ్యపరిహారార్థం కర్తవ్యస్య

కిం దీర్ఘం దీర్ఘం కాలం పూర్వపూర్వసాదృశ్యేనావస్థాయోత్తరోత్తర సాదృశ్యం గచ్ఛంతి ఉతాల్పమల్పమితి తత్రానియమో నియమకారిణః శాస్త్రస్యాభావాదిత్యేవం ప్రాప్తఇదమాహ.—నాతిచిరేణేతి. అల్పమల్పం కాలమాకాశాదిభావేనావస్థాయ వర్షధారాభిస్సహేమాం భువమాపతంతి. కుత ఏతత్, విశేషదర్శనాత్. తథాహి వ్రీహ్యాదిభావాపత్తేరనంతరం విశినష్టి—'అతో వై ఖలు దుర్నిష్ప్రపతర' మితి. తకారఏకశ్ఛాందసస్యప్రక్రియయా లుప్తో మంతవ్యః. దుర్నిష్ప్రపతతరం దుర్నిష్క్రమతరం దుఃఖతరమస్మాత్ వ్రీహ్యాదిభావాన్నిస్సరణం భవతీత్యర్థః. తదత్ర దుఃఖం నిష్ప్రపతనం ప్రదర్శయన్పూర్వేషు సుఖం నిష్ప్రపతనం దర్శయతి. సుఖదుఃఖతావిశేషశ్చాయం నిష్ప్రపతనస్య కాలాల్పత్వదీర్ఘత్వనిమిత్తః, తస్మిన్నవధౌ శరీరానిష్పత్తేరుపభోగాసంభవాత్. తస్మాద్వ్రీహ్యాదిభావాపత్తేః ప్రాగల్పేనైవ కాలేనావరోహస్స్యాదితి. ఇతి పంచమాధికరణమ్.

చిద్విలంబేన యోన్యాపత్తిరితి పూర్వపక్షఫలం, సిద్ధాంతేతు వ్రీహియవాదిభావాదనుశయినాం విలంబేన నిర్గమనమితి విశేషాదాకాశాదిభావాచ్ఛీఘ్రం నిర్గమఇత్యవిలంబేన యోన్యాపత్తిరిత్యనుసంధానాద్వైరాగ్యదార్ఢ్యమితి వివేకః. నన్వాకాశాదిష్వనుశయినాం సుఖం వ్రీహియవాదిషు దుఃఖమితి దుశ్శబ్దాద్భాతి న చిరాచిరనిర్గమనమిత్యతఆహ—సుఖదుఃఖతావిశేషశ్చాయతమితి. అవధిః కాలః.

ఇతి పంచమాధికరణమ్.

ప్రయత్నస్య గౌరవమ్, సిద్ధాంతే తదర్థం కర్తవ్యప్రయత్నస్య క్వచిల్లాఘవం క్వచిద్గౌరవమితి ఫలభేదః. తత్ర కిం జీవః చిరకాలమేవ సాదృశ్యేనావస్థాయ అః సాదృశ్యం గచ్ఛతి, ఉతాల్పమల్పమితి విశయే, నియామకాభావాత్ అనియమ ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—జీవో నాతిచిరేణ అల్పమల్పం కాలమేవాకాశాదివర్షాంతైః సాదృశ్యేనావస్థాయ వర్షధారాద్వారా పృథివీం ప్రవిశతి. కుతః వ్రీహ్యాదిభావాపత్త్యనంతరం 'అతో వై ఖలు దుర్నిష్ప్రపతరమ్' ఇతి విశేషాత్ తతః పూర్వం సునిష్ప్రపతరత్వం ప్రతీయతే. తత్ర వ్రీహ్యాకాశాదౌ జీవస్య ప్రతీయమానే సుఖదుఃఖే చిరకాలావస్థానాల్పకాలావస్థానే భవతః, న ముఖ్యే; తదానీం వినా స్థూలశరీరం లింగశరీరమాత్రేణ సుఖదుఃఖోపభోగాసంభవాత్. అతో వ్రీహ్యాదిప్రవేశాత్ పూర్వమల్పమల్పమేవ కాలం తత్సాదృశ్యేనావస్థానమితి సిద్ధమ్.

సూ. అన్యాధిష్ఠితేషు పూర్వవదభిలాపాత్. ౨౪.

తస్మిన్నేవావరోహే ప్రవర్షణానంతరం పఠ్యతే 'త ఇహ వ్రీహియవా ఓషధివనస్పతయస్తిలమాషా ఇతి జాయంతే' ఇతి. తత్ర సంశయః, కిమస్మిన్నేవావథా స్థావరజాత్యాపన్నాః స్థావరసుఖదుఃఖభాజోఽనుశయినో భవంత్యాహోస్విత్ క్షేత్రజ్ఞాంతరాధిష్ఠితేషు స్థావరశరీరేషు సంశ్లేషమాత్రం గచ్ఛంతీతి. కిం తావత్ప్రాప్తం స్థావరజాత్యాపన్నాస్తత్సుఖదుఃఖభాజోఽనుశయినో భవంతీతి కుత ఏతత్, జనేర్ముఖ్యార్థత్వోపపత్తేః, స్థావరభావస్య చ శ్రుతిస్మృత్యోరుపభోగస్థానత్వప్రసి ః, పశుహింసాదియోగాచ్చేష్టాదేః కర్మజాతస్యానిష్ట

---

౨౪. అన్యాధిష్ఠితేషు పూర్వవదభిలాపాత్. శ్రుతిక్రమాదర్థక్రమాచ్చాధికరణానాం క్రమో బోధ్యః. ఇహభూమౌ వర్షధారాద్వారాపతితాస్తేఽనుశయినో వ్రీహ్యాదిసామ్యేన జాయంత ఇతి శ్రుత్యర్థః. అత్ర జాయంత ఇతి శ్రుతేః పూర్వత్రాకాశాదివర్షాంత సాదృశ్యోక్తేశ్చ సంశయమాహ—తత్రేతి. అస్మిన్నవథా-వర్షసాదృశ్యానంతరమిత్యర్థః. దుర్నిష్ప్రపతరశబ్దేన చిరనిర్గమనలక్షణోక్త్యా న యుక్తా దుఃఖేన నిర్గమనమితి ముఖ్యసంభవాదిత్యాక్షేపసంగత్యా పూర్వపక్షయతి—కిం తావదిత్యాదినా. అత్ర పూర్వపక్షే స్థావరత్వనివృత్తయేఽధికారిణాం యత్నగౌరవం, సిద్ధాంతే వ్రీహ్యా సంశ్లేషమాత్రం పరిహర్తుం యత్నలాఘవం వైరాగ్యధ్రౌవ్యం చేతి వివేకః. నను దేహా [illegible] జీవానాం జన్మ స్యాన్న స్వతః, వ్రీహ్యాదేస్తు న దేహత్వమిత్యత ఆహ—స్థావరేతి. 'ణుమన్యేనసంయంతీ' త్యాద్యా శ్రుతిః. 'శరీరజైః కర్మదోషైర్యాతి స్థావరతాం రః' ఇత్యాదిస్మృతిః. నను స్వర్గిణాం పాపాభావాత్కథం స్థావరత్వం తత్రాహ—శ్వేతి. సోమాద్యుచ్ఛిష్టభక్షణసురాగ్రహావాదిశబ్దార్థః. క్రత్వర్థహింసాదేరపి హింసా

పూర్వం దుర్నిష్ప్రపతరశబ్దస్య చిరకాలావస్థానలక్షకత్వేఽపి ప్రకృతే వ్రీహ్యాదిభావేన 'జాయంతే' ఇతి జీవజన్మశ్రుతేః ముఖ్యత్వసంభవ ఇతి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే వ్రీహ్యాదిజన్మనో ముఖ్యత్వేఽనుశయినాం తత్పరిహారాయాధికారిణాధికం ప్రయతితవ్యమ్, సిద్ధాంతే తదీయసంసర్గమాత్రం నిరాకర్తుం నాధికం ప్రయతితవ్యమ్ ఇతి ఫలభేదః. తస్మిన్నేవావరోహే 'త ఇహ వ్రీహియవా ఓషధివనస్పతయస్తిలమాషా ఇతి జాయంతే' ఇతి శ్రూయతే. తత్ర కిం వ్రీహ్యాదిభావేన

ఫలత్వోపపత్తేః తస్మాన్ముఖ్యమేవేదమనుశయినాం వ్రీహ్యాదిజన్మ, శ్వాదిజన్మవత్. యథా శ్వయోనిం వా సూకరయోనిం వా చండాలయోనిం వేతి ముఖ్యమేవానుశయినాం శ్వాదిజన్మ తత్సుఖదుఃఖాన్వితం భవతి ఏవం వ్రీహ్యాదిజన్మాపీత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః—అన్యైర్జీవైరధిష్ఠితేషు వ్రీహ్యాదిషు సంసర్గమాత్రమనుశయినః ప్రతిపద్యంతే న తత్సుఖదుఃఖభాజో భవంతి పూర్వవత్. యథా వాయుధూమాదిభావోఽనుశయినాం తత్సంశ్లేషమాత్రమేవం వ్రీహ్యాదిభావోఽపి జాతిస్థావరైస్సంశ్లేషమాత్రం. కుత ఏతత్, తద్వదేవేహాప్యభిలాపాత్. కోఽభిలాపస్య తద్వద్భావః కర్మవ్యాపారమంతరేణ సంకీర్తనం, యథాకాశాదిషు ప్రవర్షణాంతేషు న కంచిత్కర్మవ్యాపారం పరామృశత్యేవం వ్రీహ్యాదిజన్మన్యపి. తస్మాన్నాస్త్యత్ర సుఖదుఃఖభాక్త్వమనుశయినాం. యత్ర తు సుఖదుఃఖభాక్త్వమభిప్రైతి పరామృశతి తత్ర కర్మవ్యాపారం రమణీయచరణాః కపూయచరణా ఇతి. అపిచ ముఖ్యేఽను

త్వానిసామాన్యేన ప్రవృత్తేర్న హింస్యాదిత్యాదిశాస్త్రనిషిద్ధత్వాకారేణ దురితాపూర్వకారిత్వమవిరుద్ధమితి సాంఖ్యా ఆహుః. శ్రుతోఽత్ర వ్రీహ్యాదిభావోఽతిశయినాం న జన్మరూపః కర్మవిశేషపరామర్శం వినాఽత్రోక్తత్వాత్ పూర్వోక్తాకాశాదిభావవదితి సిద్ధాంతయతి—ఏవం ప్రాప్త ఇత్యాదినా. పూర్వవదితి పదం దృష్టాంతత్వేన హేత్వంశత్వేన చ వ్యాఖ్యాతం, యదత్ర ప్రకరణే కర్మవిశేషపరామర్శపూర్వకముచ్యతే తజ్జన్మేతి వ్యతిరేకదృష్టాంతమప్యాహ—యత్ర త్వితి. అపిచ 'యో యో హ్యన్నమత్తి యో రేతస్స్త్రియాం సించతి తద్భూయ ఏవ భవతీ'తి వాక్యశేషే వ్రీహ్యాదిషు ప్రవిష్టానుశయిసంఘస్యాన్నద్వారా రేతస్సిక్పురుషయోగశ్రుతేః అన్యథాఽనుపపత్త్యాఽపి జన్మశ్రుతిర్నముఖ్యేత్యాహ—అపిచేత్యాదినా. వ్రీహ

జీవానాం జనిశ్రుతిః ముఖ్యా, ఉత జీవాంతరేణాధిష్ఠితే వ్రీహ్యాదౌ సంసర్గమాత్రమితి విశయే, ముఖ్యేతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—అన్యైర్జీవైరధిష్ఠితే వ్రీహ్యాదౌ సంసర్గమాత్రమనుశయినాం భవతి. కుతః పూర్వవదభిలాపాత్ యథాకాశాదివర్షాంతేషు కర్మపరామర్శమంతరేణైవ ప్రవేశ ఉక్తః; ఏవం వ్రీహ్యాదిష్వపి కర్మపరామర్శం వినైవ ప్రవేశాభిలాపాత్. అతః కర్మపరామర్శాభావాత్ న వ్రీహ్యాదిషు అనుశయినాం సుఖదుఃఖభోక్తృత్వమ్. యత్ర తు తద్భోక్తృత్వం తత్ర కర్మపరామర్శః

శయినాం వ్రీహ్యాదిజన్మని వ్రీహ్యాదిషు లూయమానేషు ఖండ్యమానేషు భజ్యమానేషు పచ్యమానేషు భక్ష్యమాణేషు చ తదభిమానినోఽనుశయినః ప్రవసేయుః, యో హి జీవో యచ్ఛరీరమభిమన్యతే స తస్మిన్ పీడ్యమానే ప్రవసతీతి ప్రసిద్ధమ్. తత్ర వ్రీహ్యాదిభావాద్రేతస్సిగ్భావోఽనుశయినాం నాభిలప్యేత, అతస్సంసర్గమాత్రమనుశయినామన్యాధిష్ఠితేషు వ్రీహ్యాదిషు భవతి. ఏతేన జనేర్ముఖ్యార్థత్వం ప్రతిబ్రూయాత్, ఉపభోగస్థానత్వం చ స్థావరభావస్య. న చ వయముపభోగస్థానత్వం స్థావరభావస్యావజానీమహే, భవత్వన్యేషాం జంతూనామపుణ్యసామర్థ్యేన స్థావరభావముపగతానామేతదుపభోగస్థానమ్. చంద్రమసస్త్వవరోహంతోఽనుశయినో న స్థావరభావముపభుంజత ఇత్యాచక్ష్మహే.

సూ. అశుద్ధమితి చేన్న శబ్దాత్. ౨౫.

యత్పునరుక్తం పశుహింసాదియోగాదశుద్ధమాధ్వరికం కర్మ తస్యానిష్టమపి ఫలమవకల్పత ఇత్యతో ముఖ్యమేవేహానుశయినాం వ్రీహ్యాదిజన్మాస్తు, తత్ర గౌణీ కల్పనాఽనర్థికేతి, తత్పరిహ్రియతే. న శాస్త్రహేతుత్వాద్ధర్మాధర్మవిజ్ఞానస్య. అయం ధర్మోఽయమధర్మ ఇతి శాస్త్రమేవ విజ్ఞానే కారణమతీంద్రియత్వాత్తయోరనియతదేశకాలనిమిత్తత్వాచ్చ. యస్మిన్ దేశే కాలే నిమిత్తే చ యో ధర్మోఽనుష్ఠీయతే

రూపదేహనాశే దేహినాముత్క్రాంతేరవశ్యంభావాద్రేతస్సిగ్యోగో న స్యాదిత్యర్థః—ఏతేనేతి. ఉక్తానుమానార్థాపత్తిభ్యాం. జాయత ఇతి శ్రుతేర్ముఖ్యార్థత్వమనుశయిభోగాయతనత్వం వ్రీహ్యాదేః ప్రతిబ్రూయాదిత్యర్థః. నను వ్రీహ్యాదేర్భోగాయతనత్వానంగీకారే పూర్వోక్తశ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధిబాధ ఇత్యత ఆహ—న చేతి.

౨౫. వైదికం కర్మాశుద్ధం న భవతి శాస్త్రవిహితత్వాదితి సూత్రార్థం ప్రపంచయతి—అయం ధర్మ ఇత్యాదినా. శుచౌ దేశే ప్రాతస్సాయంకాలే జీవనాదినిమిత్తకృతమగ్నిహోత్రం ధర్మో భవతి స ఏవాశుచిదేశే మధ్యరాత్రే మరణాదినిమిత్తే

'రమణీయచరణాః' ఇత్యాదినా దృశ్యతే. తస్మాజ్జనిశ్రుతిః సంసర్గమాత్రాభిప్రాయా, న ముఖ్యా ఇతి సిద్ధమ్.

నను జ్యోతిష్టోమాదికం కర్మ పశుహింసాదియోగాదశుద్ధమ్; తత్కారిణామను

స ఏవ దేశకాలనిమిత్తాంతరేష్వధర్మో భవతి, తేన న శాస్త్రాదృతే ధర్మాధర్మవిషయం విజ్ఞానం కస్యచిదస్తి. శాస్త్రాచ్చ హింసానుగ్రహాద్యాత్మకో జ్యోతిష్టోమో ధర్మ ఇత్యవధారితః, స కథమశుద్ధ ఇతి శక్యతే వక్తుమ్. నను 'న హింస్యాత్సర్వాభూతానీ' తి శాస్త్రమేవ భూతవిషయాం హింసామధర్మ ఇత్యవగమయతి. బాఢమ్, ఉత్సర్గస్తు సః, అపవాదః 'అగ్నీషోమీయం పశుమాలభే' తేతి ఉత్సర్గాపవాదయోశ్చ వ్యవస్థితవిషయత్వమ్. తస్మాద్విశుద్ధం వైదికం కర్మ శిష్టైరనుష్ఠీయమానత్వాదనింద్యమానత్వాచ్చ. తేన న తస్య ప్రతిరూపం ఫలం జాతిస్థావరత్వమ్. న చ శ్వాదిజన్మవదపి వ్రీహ్యాదిజన్మ భవితుమర్హతి. తద్ధి కపూయచరణానధికృత్యోచ్యతే, నైవమిహ వైశేషికః కశ్చిదధికారోఽస్తి, అతశ్చంద్రస్థలాత్ స్ఖలితానామనుశయినాం వ్రీహ్యాదిసంశ్లేషమాత్రం తద్భావః ఇత్యుపచర్యతే.

కృతస్సన్నధర్మో భవతీతి నిర్ణయశ్శాస్త్రైకసాధ్య ఇత్యర్థః. తతః కిం తత్రాహ—శాస్త్రాచ్చేతి. నను 'యా హింసా సాఽధర్మ' ఇత్యుత్సర్గస్య విశేషవిధినా బాధోఽత్ర న యుక్తః నాభిచరేదితి నిషిద్ధశ్యేనస్య పురుషార్థత్వవన్నిషిద్ధహింసాదేరపి క్రతూపకారకత్వావిరోధాదితి. తత్రాహ—ఉత్సర్గాపవాదయోరితి. అయమర్థః కామ్యే కర్మణి సర్వత్ర కరణాంశే రాగతః ప్రవృత్తిరంగేషు విధిత ఇతి స్థితిః. తథాచ శ్యేనాఖ్యే కర్మణి నిషిద్ధేఽపి రాగప్రాబల్యాత్ ప్రవృత్తిస్స్యాత్ క్రత్వంగహింసాదౌ తు విధిత ఏవ ప్రవృత్తిర్వాచ్యా. స చ విధిర్యద్యుత్సర్గప్రాప్తమనర్థహేతుత్వం న బాధేత తర్హి ప్రవర్తకో న స్యాత్, ప్రవర్తకత్వేవాఽనర్థాయ స్యాత్, అతో నిరవకాశో విధిః సావకాశముత్సర్గమవిహితహింసాదిషు స్థాపయతీతి. ఇదం చ నిషేధశాస్త్రస్య హింసాత్వాదిసామాన్యేన ప్రవృత్తిమంగీకృత్యోక్తం, వస్తుతస్తస్య రాగప్రాప్తహింసావిషయత్వాద్వైధహింసాయామప్రవృత్తేర్నాశుద్ధత్వశంకావకాశ ఇతి ద్రష్టవ్యం. ప్రతిరూపం దుఃఖరూపం తస్య ఫలం నేతి యోజనా.

శయినాం వ్రీహ్యాదిస్థావరేషు దుఃఖానుభవార్థం ముఖ్యమేవ జన్మాస్త్వితిచేత్, న; శబ్దాత్ విధిశాస్త్రాత్ అగ్నిష్టోమాదేర్ధర్మత్వేనావగతత్వాత్ న దుఃఖహేతుత్వమిత్యర్థః.

సూ. రేతస్సిగ్యోగోఽథ. ౨౬.

ఇతశ్చ వ్రీహ్యాదిసంశ్లేషమాత్రం తద్భావో యత్కారణం వ్రీహ్యాదిభావస్యానంతరమనుశయినాం రేతస్సిగ్భావ ఆమ్నాయతే 'యో యో హ్యన్నమత్తి యో రేతస్సించతి తద్భూయ ఏవ భవతీ'తి. న చాత్ర ముఖ్యో రేతస్సిగ్భావస్సంభవతి. చిరజాతో హి ప్రాప్తయౌవనో రేతస్సిగ్భవతి కథమివానుపచరితం తద్భావమద్యమానాన్నానుగతోఽనుశయీ ప్రతిపద్యేత. తత్ర తావదవశ్యం రేతస్సిగ్యోగ ఏవ రేతస్సిగ్భావోఽభ్యుపగంతవ్యః. తద్వద్వ్రీహ్యాదిభావోఽపి వ్రీహ్యాదియోగ ఏవేత్యవిరోధః.

సూ. యోనేశ్శరీరమ్. ౨౭.

అథ రేతస్సిగ్భావానంతరం యోనౌ నిషిక్తే రేతసి యోనేరధి

---

౨౬. ఇహ వ్రీహ్యాదిభావే కశ్చిదధికః కర్మపరామర్శో నాస్తీత్యుక్తం. అథ వ్రీహ్యాదిభావానంతరం రేతస్సిగ్భావశ్శ్రుతః. తత్రాన్నస్థానుశయినో రేతస్సేక కర్తృత్వాయోగాద్యోగమాత్రం వాచ్యం, తద్వదుపక్రమేఽపి యోగ ఏవాస్థేయః అన్యథోపక్రమోపసంహారయోర్విరోధస్స్యాదితి మత్వోక్తమిత్యవిరోధ ఇతి.

౨౭. యోనేశ్శరీరశ్రుతేర్న వ్రీహ్యాదిశరీరత్వమనుశయినామితి సూత్రార్థః.

కిం చ—

అథ వ్రీహ్యాదిభావానంతరమ్ అనుశయినాం 'రేతః సిఞ్చతి' ఇతి రేతఃసిక్, తద్యోగః తద్భావః 'యో రేతః సిఞ్చతి తద్భూయ ఏవ భవతి' ఇతి శ్రుత్యామ్నాయతే. న హ్యత్రానుశయినాం రేతఃసిగ్భావో ముఖ్యః సంభవతి, ఇదానీం పురుషం ప్రవిష్టత్వేన అప్రాప్తయౌవనత్వాత్. అతః తద్భావః తత్సంసర్గో వాచ్యః. తథా వ్రీహ్యాదావపి సంసర్గ ఏవ, ఆకాశాదావపి సంసర్గస్యైవావగతత్వేన సందంశన్యాయాదితి భావః.

నను అనుశయినాం సర్వత్ర సంసర్గస్యైవాంగీకారే ముఖ్యం జన్మ క్వాపి న స్యాదిత్యత ఆహ—

యోనౌ రేతసి నిషిక్తే తతః సుఖదుఃఖోపభోగయోగ్యం కర్మోపార్జితం శరీ

శరీరమనుశయినా మనుశయఫలోపభోగాయ జాయతఇత్యాహ శాస్త్రం 'తద్య ఇహ రమణీయచరణాః' ఇత్యాది, తస్మాదప్యవగమ్యతే నావరోహే వ్రీహ్యాదిభావావసరే తచ్ఛరీరత్వమేవ సుఖదుఃఖాన్వితం భవతీతి, తస్మాద్వ్రీహ్యాదిసంశ్లేషమాత్రమనుశయినాం తజ్జన్మేతి సిద్ధమ్.

ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీమద్గోవిందపూజ్యపాదశిష్య శ్రీశంకరభగవత్పాదకృతౌ తృతీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

ఏవం కర్మిణాం గత్యాగతిసంసారో దుర్వార ఇత్యనుసంధానాత్ కర్మఫలాద్వైరాగ్యం తత్త్వజ్ఞానసాధనం సిద్ధమితి పాదార్థముపసంహరతి. ఇతి సిద్ధమితి.

ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాం తృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

రమ్ అనుశయినాం జాయత ఇతి 'రమణీయచరణాః' ఇత్యాదిశాస్త్రమాహ. తస్మాద్బ్రాహ్మణాదియోనావేవ అనుశయినాం ముఖ్యం జన్మ న వ్రీహ్యాదావితి గత్యాగతివివేకకృతం వైరాగ్యం జ్ఞానసాధనమిత్యనవద్యమ్.

ఇతి శ్రీబ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ బ్రహ్మతత్త్వప్రకాశికాయాం తృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

ఓం

శ్రీమద్రత్నప్రభాభూషితం

శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యమ్.

తృతీయాఽధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

సూ. సంధ్యే సృష్టిరాహ హి. ౧.

అతిక్రాంతే పాదే పంచాగ్నివిద్యాముదాహృత్య జీవస్య సంసారగతిప్రభేదః ప్రపంచితః, ఇదానీం తస్యైవావస్థాభేదః ప్రపంచ్యతే. ఇదమామనంతి 'స యత్ర ప్రస్వపితీ'త్యుపక్రమ్య 'న తత్ర రథానరథయోగా న పంథానో భవంత్యథ రథాన్ రథయోగాన్ పథః సృజతే'ఇత్యాది. తత్ర సంశయః, కిం ప్రబోధ ఇవ స్వప్నేఽపి పార

---

౧. సంధ్యేసృష్టిరాహహి. ఉక్తవైరాగ్యసాధ్యస్తత్త్వంపదార్థవివేకో వాక్యార్థజ్ఞానసాధనమస్మిన్ పాదే నిరూప్యతఇతి పాదయోర్హేతుసాధ్యభావసంగతిమాహ—అతిక్రాంతఇతి. సాధనవిచారత్వాదేవాస్య పాదస్యాఽస్మిన్నధ్యాయే సంగతిః. అస్మిన్ పాదే 'న స్థానతోఽపీ'త్యతః ప్రాగుద్దేశ్యత్వేన ప్రథమం జిజ్ఞాసితత్వంపదార్థమవస్థాద్వారా వివిచ్య తదారభ్యాపాదసమాప్తేర్విధేయతత్పదార్థవివేకః. తత్ర పూర్వం గత్యాగతిచింతయా జాగ్రదవస్థా నిరూపితా తదనన్తరభావినీం స్వాప్నావస్థాం శ్రుత్యుక్తాం విషయీకృత్య తత్రస్వప్నే రథాది సృష్ట్యుక్తేస్తదభావోక్తేశ్చ సంశయం వదన్పూర్వపక్షసూత్రం యోజయతి—తత్ర సంశయఇత్యాదినా. స్వప్నరథా

ఇత్థం గత్యాగతినిరూపణేన కర్మఫలేభ్యో విరక్తస్య మహావాక్యార్థజ్ఞానాయ తత్త్వంపదార్థావస్మిన్పాదే శోధ్యేతే ఇతి హేతుహేతుమద్భావసంగత్యా ద్వితీయః పాద ఆరభ్యతే. తత్ర పూర్వం గత్యాగతిచింతయా జాగ్రదవస్థా నిరూపితా; తదనంతరం త్వంపదార్థస్య స్వయంజ్యోతిష్ట్వసిద్ధయే స్వాప్నావస్థాం నిరూపయితుమిదమాహ—

పాదాంతరత్వాదవ్యవహితాధికరణేనాస్య న సంగత్యపేక్షా. అత్ర పూర్వ

మార్థికీ సృష్టిరాహో స్విన్మాయామయీతి. తత్ర తావత్ ప్రతిపద్యతే సంధ్యే తథ్యరూపా సృష్టిరితి. సంధ్యమితి స్వప్నస్థానమాచష్టే వేదే ప్రయోగదర్శనాత్ 'సంధ్యం తృతీయం స్వప్నస్థాన'మితి. ద్వయోర్లోకస్థానయోః ప్రబోధసంప్రసాదస్థానయోర్వా సంధౌ భవతీతి సంధ్యం తస్మిన్సంధ్యే స్థానే తథ్యరూపైవ సృష్టిర్భవితుమర్హతి. కుతః, యతః ప్రమాణభూతా శ్రుతిరేవమాహ 'అథ రథాన్రథయోగాన్పథస్సృజతే' ఇత్యాద్యా. స హి కర్తేతి చోపసంహారాదేవమేవాగమ్యతే.

దయోః జాగ్రద్రథాదివత్ వ్యావహారికసత్తాకా ఉత శుక్తిరజతవత్ ప్రాతీతికా ఇతి సంశయార్థః. ఆరంభణాధికరణే ప్రపంచస్య పారమార్థికత్వనిషేధాదితి మంతవ్యం. అత్ర పూర్వపక్షే జాగ్రద్వత్ స్వప్నే జీవస్య వివేకాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే ప్రాతీతికదృశ్యసాక్షితయా వివేకాత్ స్వయంజ్యోతిష్ట్వసిద్ధిరితిఫలం. ముమూర్షోః సర్వేంద్రియోపసంహారాదేతల్లోకానుభవే సతి వాసనామాత్రేణ ఇమం లోకం స్మరతః కర్మబలాద్ధృదయే మానసపరలోకస్ఫూర్తిరూపః స్వప్నో భవతి, సోఽయం లోకద్వయసంధౌ భవతీతి సంధ్యస్స్వప్నః. తథాచ శ్రుతిః 'తస్మిన్ సంధ్యే స్థానే తిష్ఠన్నేతే ఉభే స్థానే పశ్యతీదం చ పరలోకస్థానం చే'తి అయం స్వప్నః కాదాచిత్కః ఇత్యరుచ్యా నిత్యస్వప్నస్య ప్రబోధసంప్రసాదసంధిభవత్వముక్తం. అన్యే తు మర్త్యచక్షురాద్యజన్యరూపాదిసాక్షాత్కారవత్త్వం పరలోకలక్షణం, దైవచక్షురాద్యజన్యతద్వత్త్వం మర్త్యలోకలక్షణం చ స్వప్నేఽస్తీతి లక్షణతో లోకద్వయస్పర్శిత్వాత్ నిత్యస్వప్నస్యైవ లోకద్వయసంధ్యత్వం గ్రామద్వయస్పర్శిమార్గస్య తత్సంధ్యత్వవదితి వ్యాచక్షతే. న కేవలం శ్రుత్యా స్వప్నార్థానాం వ్యావహారికసత్యత్వం కింతు సకర్తృకత్వాదపీత్యాహ—సహికర్తేతి.

పక్షే వ్యావహారికస్వప్నావస్థాతో జీవస్య పృథక్కారణాయోగాత్ స్వయంజ్యోతిః సిద్ధిః, సిద్ధాంతే తద్యోగాత్తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. ఏవం హి స్వప్నమధి శ్రూయతే—'అథ రథాన్రథయోగాన్పథః సృజతే' ఇతి. తత్ర కిం స్వప్నసృ వ్యావహారికీ, ఉత మాయామాత్రమితి సందేహే, పూర్వః పక్షః—సంధ్యే జాగ్రత్సుషుప్త్యోః సంధౌ భవే స్వప్నే సృష్టిః వ్యావహారిక్యేవ, హి యస్మాత్ 'అథ రథాన్...' ఇత్యాదికా శ్రుతిరేవమాహ.

సూ. నిర్మాతారం చైకే పుత్రాదయశ్చ. 2.

అపి చైకే శాఖినోఽస్మిన్నేవ సంధ్యేస్థానే కామానాం నిర్మాతారమాత్మానమామనంతి 'య ఏష సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణః' ఇతి. పుత్రాదయశ్చ తత్ర కామా అభిప్రేయంతే కామ్యంత ఇతి. నను కామశబ్దేనేచ్ఛావిశేషా ఏవోచ్యేరన్నితి, న, 'శతాయుషః పుత్రపౌత్రాన్ వృణీష్వే'తి ప్రకృత్య 'అంతే కామానాం త్వా కామభాజం కరోమీ'తి ప్రకృతేషు తత్ర తత్ర పుత్రాదిషు కామశబ్దస్య ప్రయుక్తత్వాత్. ప్రాజ్ఞం చైనం నిర్మాతారం ప్రకరణవాక్యశేషాభ్యాం ప్రతీమః. ప్రాజ్ఞస్య హీదం ప్రకరణం 'అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మా'దిత్యాది. తద్విషయ ఏవ చ వాక్యశేషోఽపి "తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మ తదేవామృతముచ్యతే. తస్మిఀల్లోకాశ్శ్రితాస్సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చన" ఇతి ప్రాజ్ఞకర్తృకా చ సృష్టిస్తథ్యరూపా సమధిగతా జాగరితాశ్రయా తథా స్వప్నాశ్రయాపి సృష్టిర్భవితుమర్హతి. తథా చ శ్రుతిః 'అథో ఖల్వాహుర్జాగరితదేశ ఏవాస్యైష ఇతి యాని హ్యేవ జాగ్రత్పశ్యతి తాని సుప్త' ఇతి స్వప్నజాగరితయోః సమానన్యా

2. కించ స్వప్నార్థాస్సత్యాః, ప్రాజ్ఞనిర్మితత్వాత్, ఆకాశాదివదితి సూత్రార్థమాహ—అపిచేత్యాదినా. రూఢిమాశంక్య ప్రకరణాన్నిరస్యతి—నన్విత్యాదినా. యస్సుప్తేషు నిర్వ్యాపారేషు కరణేషు జాగర్తి తదేవ శుక్రం స్వప్రకాశమిత్యర్థః. స్వప్నస్య జాగ్రద్దృష్టైః సమానదేశత్వశ్రుతేరభేదశ్రుతేశ్చ సత్యత్వే తాత్పర్యమిత్యాహ—అథో ఖల్వాహురితి.

కించ—

ఏకే శాఖినో జీవవత్తథా అస్మిన్నేవ స్వప్నే కామానాం నిర్మాతారమీశ్వరమామనంతి 'య ఏష సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణః' ఇతి. పుత్రాదయశ్చ తత్ర కామా అభిధీయంతే కామ్యంత ఇతి. ఏవం చ స్వప్నసృష్టిః వ్యావహారికీ, ఈశ్వరకర్తృకత్వాత్ క్షిత్యాదివత్—ఇత్యనుమానమనేన సూత్రేణ సూచితమ్. తస్మాత్ పూర్వోదాహృతశ్రుత్యా ఏతదనుమానేన చ స్వప్నసృష్టిః వ్యావహారికీతి సిద్ధమ్.

యతాం శ్రావయతి. తస్మాత్తథ్యరూపైవ సంధ్యే సృష్టిరిత్యేవం ప్రాప్తే ప్రత్యాహ—

సూ. మాయామాత్రం తు కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్. 3.

తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. నైతదస్తి యదుక్తం సంధ్యే సృష్టిః పారమార్థికీతి. మాయామయ్యేవ సంధ్యే సృష్టిర్న పరమార్థగంధోఽప్యస్తి. కుతః, కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్, న హి కార్త్స్న్యేన పరమార్థవస్తుధర్మేణాభివ్యక్తస్వరూపః స్వప్నః. కిం పునరత్ర కార్త్స్న్యమభిప్రేతం, దేశకాలనిమిత్తసంపత్తిరబాధశ్చ. న హి పరమార్థవస్తువిషయాణి దేశకాలనిమిత్తాన్యబాధశ్చ స్వప్నే సంభావ్యంతే. న తావత్ స్వప్నే రథాదీనాముచితో దేశస్సంభవతి, న హి సంవృతే దేహదేశే రథాదయోఽవకాశం లభేరన్.

---

3. స్వప్నరథాదయః ప్రాతీతికాః జాగ్రద్రథాదౌ క్లృప్తసామగ్రీం వినా దృష్టత్వాచ్ఛుక్తిరూప్యాదివదితి సిద్ధాంతయతి—తుశబ్దఇత్యాదినా. చిన్మాత్రనిష్ఠాఽవిద్యా చిత్త్వావచ్ఛేదేన జీవేఽపి స్థితా రథాద్యాకారా మాయేతి సూత్రభాష్యయోరుక్తా, మాయావిద్యయోరభేదజ్ఞాపనార్థం మాత్రపదేన తు సతి ప్రమాతర్యబాధ్యత్వరూపస్య వ్యావహారికసత్యత్వస్య నిరాస ఉక్తః. కార్త్స్న్యమత్ర జాగ్రతియాక్లృప్తసామగ్రీ, తజ్జన్యత్వం పవమార్థవస్తునో జాగ్రదర్థస్య కార్యస్య ధర్మః సత్యత్వవ్యాపకః, తదభావం స్వప్నే వివృణోతి—న తావదిత్యాదినా. సంవృతే సంకీర్ణే. పర్యేతుం గంతుం, విపర్యేతుమాగంతుం, శ్రావయతి ప్రబుద్ధో జనః-పార్శ్వస్థాన్ ప్రతీతి శేషః. ఏతత్స్వప్నం యథా స్యాత్తథా యత్ర కాలే స్వప్న్యయా వృత్త్యా చరతి తదా స్వశరీరే యథేష్టం చరతీత్యర్థః.—బహిరివేతి. కులాయాద్దేహాద్బహిరివామృత ఆత్మా చరిత్వా యత్ర

ఏవం పూర్వపక్షే సిద్ధాంతః—

తుః పూర్వపక్షనిరాసార్థః. స్వప్నసృష్టిః శుక్తిరూప్యవన్మాయామాత్రమ్. కుతః, కార్త్స్న్యేనానభివ్య స్వరూపత్వాత్ న హి కార్త్స్న్యేన దేశకాలాదిసంపత్త్యబాధరూపపరమార్థవస్తుధ ఇ అభివ్యక్తస్వరూపః స్వప్నః. అతః తాదృశధర్మేణానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్ ప్రాభాసిక ఏవ స్వప్నః. యదుక్తమ్ 'అథ రథాన్రథయోగాన్పథః

స్యాదేతత్, బహిర్దేహాత్ స్వప్నం ద్రక్ష్యతి దేశాంతరితద్రవ్యగ్రహణాత్. దర్శయతి చ శ్రుతిః 'బహిర్దేహాత్ స్వప్నం 'బహిష్కులాయాదమృతశ్చరిత్వా స ఈయతేఽమృతో యత్ర కామ' మితి. స్థితిగతిప్రత్యయభేదశ్చ నానిష్క్రాంతే జంతౌ సామంజస్యమశ్నువీతేతి. నేత్యుచ్యతే, న హి సుప్తస్య జంతోః క్షణమాత్రేణ యోజనశతాంతరితం దేశం పర్యేతుం విపర్యేతుం చ తతస్సామర్థ్యం సంభావ్యతే. క్వచిచ్చ ప్రత్యాగమనవర్జితం స్వప్నం శ్రావయతి కురుష్వహమద్య శయానో నిద్రయాభిప్లుతః స్వప్నే పంచాలానభిగతశ్చాస్మిన్ ప్రతిబుద్ధశ్చేతి. దేహాచ్చేదపేయాత్ పంచాలేషు ప్రతిబుధ్యేత న తానసావభిగత ఇతి కురుష్వేవ తు ప్రతిబుధ్యతే. యేన చాయం దేహేన దేశాంతరమశ్నువానో మన్యతే తమన్యే పార్శ్వస్థాః శయనదేశ ఏవ పశ్యంతి. యథాభూతాన్యేవాయం దేశాంతరాణి స్వప్నే పశ్యతి న తాని తథాభూన్యేవ భవంతి, పరిధావంశ్చేత్ పశ్యేజ్జాగ్రద్వద్వస్తుభూతమర్థమాకలయేత్. దర్శయతి చ శ్రుతిః 'అంతరేవ దేహే స్వప్నం స యత్రైతత్ స్వప్న్యయాచరతీ'త్యుపక్రమ్య 'స్వే శరీరే యథాకామం పరివర్తతే' ఇతి. అతశ్చ శ్రుత్యుపపత్తివిరోధాద్బహిష్కులాయశ్రుతిర్గౌణీ వ్యాఖ్యాతవ్యా 'బహిరివ కులాయాందమృతశ్చరిత్వే'తి యో హి వసన్నపి శరీరే న తేన ప్రయోజనం కరోతి స బహిరివ శరీరాద్భవతీతి. స్థితిగతిప్రత్యయ

కామం యథేష్టమీయతే విహరతీత్యర్థః. గుణమాహ. యో హీతి. దేహాభిమానహీనత్వగుణేన బహిష్ఠవద్దేహస్థోఽపి బహిరుక్త ఇత్యర్థః. ఏవం సతి శ్రుతియుక్తిభ్యామంతరేవ స్వప్నే సతీత్యర్థః. విప్రలంభో విభ్రమః, యోగ్యదేశాభావముక్త్వా కాలాభావమాహ—కాలేతి. అత్ర రాత్రిసమయేఽపి కేతుమాలాదివర్షాంతరే వాసరో భవతీతి భారత ఇత్యుక్తమ్.

సృజతే' ఇతి, తచ్చ 'న తత్ర రథా న రథయోగా న పంథానో భవంతి' ఇత్యేవమాదికయా శ్రుత్యైవ పరిహృతమ్. యచ్చానుమానముక్తమ్. తత్రోచితదేశకాలాదిజన్యత్వముపాధిః హేత్వసిద్ధిశ్చ 'స్వయం విహత్య స్వయం నిర్మాయ...' ఇత్యాదినా శ్రుత్యంతరేణ స్వప్నసృష్టేః జీవకర్తృకత్వశ్రవణాత్. అతః స్వప్నసృష్టిర్మిథ్యేతి సిద్ధమ్.

భేదోఽప్యేవం సతి విప్రలంభ ఏవాభ్యుపగన్తవ్యః, కాలవిసంవాదోఽపి చ స్వప్నే భవతి రజన్యాం సుప్తో వాసరం భారతే వర్షే మన్యతే తథా ముహూర్తమాత్రవర్తిని స్వప్నే కదాచిద్బహూన్ వర్షపూగానతివాహయతి. నిమిత్తాన్యపి చ స్వప్నేన బుద్ధయే కర్మణే వోచితాని విద్యంతే, కరణోపసంహారాద్ధి నాస్య రథాదిగ్రహణాయ చక్షురాదీని సంతి రథాదినిర్వర్తనేఽపి కుతోఽస్య నిమేషమాత్రేణ సామర్థ్యం దారుణివా, బాధ్యంతే చైతే రథాదయస్స్వప్నదృష్టాః ప్రబోధే, స్వప్న ఏవ చైతే సులభబాధా భవంతి ఆద్యంతయోర్వ్యభిచారదర్శనాత్, రథోఽయమితి హి కదాచిత్ స్వప్నే నిర్ధారితః క్షణేన మనుష్యస్సంపద్యతే, మనుష్యోఽయమితి వా నిర్ధారితః క్షణేన వృక్షః. స్పష్టం చాభావం రథాదీనాం స్వప్నే శ్రావయతి శాస్త్రం 'న తత్ర రథా న రథయోగా న పంథానో భవంతీ'త్యాది. తస్మాన్మాయామాత్రం స్వప్నదర్శనమ్.

సూ. సూచకశ్చ హి శ్రుతేరాచక్షతే చ తద్విదః. ౪.

మాయామాత్రత్వాత్తర్హి న కశ్చిత్ స్వప్నే పరమార్థగంధః ఇతి, నేత్యుచ్యతే. సూచకశ్చ హి స్వప్నో భవతి భవిష్యతోస్సాధ్వసాధునోః. తథాహి శ్రూయతే'యదా కర్మసు కామ్యేషు స్త్రియం స్వప్నేషు పశ్యతి, సమృద్ధిం తత్ర జానీయాత్తస్మిన్ స్వప్ననిదర్శనే'ఇతి. తథ

౪. పూర్వపక్షానుమానానాం జాగ్రదర్థదృష్టాంతే క్లృప్తసామగ్రీజన్యత్వమబాధయోగ్యత్వం చోపాధిరితి సూత్రతాత్పర్యం, స్వప్నస్య భ్రాంతిమాత్రత్వే తత్సూచితోఽప్యర్థస్సత్యో న స్యాదితి శంకోత్తరత్వేన సూత్రాంతరం వ్యాచష్టే— మాయేత్యాదినా. మంత్రేణ దేవతానుగ్రహేణౌషధిసేవయా వా స్వప్నాః సత్యా

నను స్వప్నస్య మిథ్యాత్వే తత్సూచితోఽప్యర్థః సత్యో న స్యాదిత్యాశంక్యాహ—

స్వప్నే జాయమానః స్త్రీదర్శనాదిః సత్య ఏవ, స చ సత్యస్య సాధ్వసాధు

'పురుషం కృష్ణం కృష్ణదంతం పశ్యతి స ఏనం హంతీ'త్యేవమాదిభిః స్వప్నైరచిరజీవిత్వమావేద్యత ఇతి శ్రావయతి. ఆచక్షతే చ స్వప్నాధ్యాయవిదః 'కుంజరారోహణాదీని స్వప్నే ధన్యాని ఖరయానాదీన్యధన్యాని' ఇతి, మంత్రదేవతాద్రవ్యవిశేషనిమిత్తాశ్చ కేచిత్ స్వప్నాస్సత్యార్థగంధినో భవంతీతి మన్యంతే, తత్రాపి భవతు నామ సూచ్యమానస్య వస్తునః సత్యత్వం, సూచకస్య తు స్త్రీదర్శనాదేర్భవత్యేవ వైతథ్యం బాధ్యమానత్వాదిత్యభిప్రాయః. తస్మాదుపపన్నం స్వప్నస్య మాయామాత్రత్వమ్. యదుక్తం 'ఆహ హీ'తి తదేవం సతి భాక్తం వ్యాఖ్యాతవ్యం, యథా లాంగలం గవాదీనుద్వహతీతి నిమిత్తమాత్రత్వాదేవముచ్యతే న తు ప్రత్యక్షమేవ లాంగలం గవాదీనుద్వహతి'ఏవం నిమిత్తమాత్రత్వాత్ సుప్తో రథాదీన్ సృజతే స హి కర్తేతి చోచ్యతే న తు ప్రత్యక్షమేవ సుప్తో రథాదీన్ సృజతి. నిమిత్తత్వం తస్య రథాదిప్రతిభాననిమిత్తమోదత్రాసాదిదర్శనాత్ తన్నిమిత్తభూతయోః సుకృతదుష్కృతయోః కర్తృత్వేనేతి వక్తవ్యం. అపిచ జాగరితే విషయేంద్రియసంయోగాదాదిత్యాదిజ్యోతిర్వ్యతికరాచ్చాత్మనః స్వయంజ్యోతిష్ట్వం దుర్వివేచనమితి తద్వివేచనాయ స్వప్నః ఉపన్యస్తః, తత్ర యది రథాదిసృష్టివచనం స శ్రుత్యా నీయేత తదా

సూచకాశ్చేత్ సత్యాస్స్యురిత్యత ఆహ—తత్రాపి భవతు నామేతి. సత్యహర్షహేతోరపి శుక్తిరూప్యస్య సత్యత్వాదర్శనాదితి భావః. యథా కృషిద్వారా లాంగలస్య గవాదిజీవననిమిత్తత్వం తథా స్వప్నభోక్తురదృష్టద్వారా స్వప్నసృష్టినిమిత్తత్వం న తు కుంభం ప్రతి కుంభకారస్యేవ సాక్షాత్ స్వప్నకర్తృత్వం సామగ్ర్యభావబాధయోరుక్తత్వాదిత్యాహ—యదుక్తమిత్యాదినా. తథా చ స్వప్నస్య సకర్తృకత్వం ముఖ్యం నాస్తీతి హేత్వసిద్ధిరితి భావః. శ్రుతితాత్పర్యవిరోధాచ్చ న స్వప్నస్య సత్యతేత్యాహ—అపిచేతి. వ్యతికరః సంకరః, శ్రుత్యా తత్పరతయేత్యర్థః.

వస్తునః సూచకో హేతుః. తథా హి—'యదా కర్మసు కామ్యేషు స్త్రియం స్వప్నేషు పశ్యతి. సమృద్ధిం తత్ర జానీయాత్' ఇత్యాదిశ్రుతేరవగమ్యతే. ఆచక్షతే చ స్వప్నాధ్యాయవిదః శుభాశుభసూచకత్వం స్వప్నదర్శనస్య. వస్తుతస్తు దర్శనస్య

స్వయం జ్యోతిష్ట్వం న నిర్ణీతం స్యాత్. తస్మాద్రథాద్యభావవచనశ్రుత్యా రథాదిసృష్టివచనం తు భక్త్యేతి వ్యాఖ్యేయమ్, ఏతేన నిర్మాణశ్రవణం వ్యాఖ్యాతమ్. యదప్యుక్తం 'ప్రాజ్ఞమేనం నిర్మాతారమామనంతీ'తి, తదప్యసత్, శ్రుత్యంతరే 'స్వయం విహత్య స్వయం నిర్మాయ స్వేన భాసా స్వేన జ్యోతిషా ప్రస్వపితీ'తి జీవవ్యాపారశ్రవణాత్. ఇహాపి 'య ఏష సుప్తేషు జాగర్తీ'తి ప్రసిద్ధానువాదాజ్జీవ ఏవాయం కామానాం నిర్మాతా సంకీర్త్యతే, తస్య తు వాక్యశేషేణ 'తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మేతి' జీవభావం వ్యావర్త్య బ్రహ్మభావ ఉపదిశ్యతే, 'తత్త్వమసీ'త్యాదివదితి న బ్రహ్మప్రకరణత్వం విరుధ్యతే న చాస్మాభిః స్వప్నేఽపి ప్రాజ్ఞవ్యాపారః ప్రతిషిధ్యతే, తస్య సర్వేశ్వరత్వాత్ సర్వాస్వప్యవస్థాస్వధిష్ఠాతృత్వోపపత్తేః. పారమార్థికస్తు నాయం సంధ్యాశ్రయః సర్గో వియదాదిసర్గవదిత్యేతావత్ ప్రతిపాద్యతే. న చ వియదాదిసర్గస్యాప్యాత్యంతికం సత్యత్వమస్తి, ప్రతిపాదితం హి 'తదనన్యత్వమారంభణశబ్దాదిభ్యః' ఇత్యత్ర సమస్తస్య ప్రపంచస్య మాయామాత్రత్వమ్. ప్రాక్తు బ్రహ్మాత్మదర్శనాత్ వియదాదిప్రపంచో వ్యవస్థిత

జాగరితాదవిశేషాదితి భావః—ఫలితమాహ. తస్మాదితి—ఏతేనేతి. భాక్తత్వేనేత్యర్థః. ద్వితీయసూత్రోక్తప్రాజ్ఞకర్తృకత్వహేతురపి స్వప్నస్య కిం శ్రుతిసిద్ధః ఉత ప్రాజ్ఞస్య సర్వేశ్వరత్వాత్సిద్ధః, నాద్య ఇత్యాహ—యదప్యుక్తమిత్యాదినా. స్వయం విహత్య జాగ్రద్దేహం నిశ్చేష్టం కృత్వా, స్వయం వాసనయా దేహం నిర్మాయ, స్వేన భాసా స్వీయబుద్ధివృత్త్యా స్వేన జ్యోతిషా స్వరూపచైతన్యేన చ స్వప్నమనుభవతీత్యర్థః. న కేవలం బృహదారణ్యకే జీవస్య స్వప్నకర్తృత్వం శ్రుతం కింతు కాఠకేఽపీత్యాహ—ఇహాపీతి. జీవోక్తౌ బ్రహ్మప్రకరణవిరోధ ఇత్యత ఆహ—తస్యేతి. ఏవం హేతోః శ్రుతిసిద్ధత్వం నిరస్య ద్వితీయమంగీకరోతి—న చాస్మాభిరితి. తర్హి హేతుసిద్ధేః స్వప్నస్య సత్యత్వమిత్యాశంక్య సత్యత్వం వ్యావహారికం పారమార్థికం వేతి వికల్ప్య వ్యవహారకాలే బాధదర్శనాన్నాద్య ఇత్యాహ—పారమార్థికస్త్వితి. ద్వితీయే దృష్టాంతస్య సాధ్యవైకల్యమిత్యాహ—న చేతి. కస్తర్హి స్వప్నస్య జాగ్రతో విశేషోఽత్ర కథ్యత ఇత్యాశంక్య ప్రాతిభాసికత్వమిత్యాహ—ప్రాగితి.

స్త్ర్యాద్యర్థరూపితత్వేన అసత్యత్వేఽపి శుక్తిరూప్యజ్ఞానస్య సత్యహర్షాదిజనకత్వవత్ సత్యశుభాదిసూచకత్వమవిరుద్ధమ్ ఇతి భావః.

రూపో భవతి, సంధ్యాశ్రయస్తు ప్రపంచః ప్రతిదినం బాధ్యత ఇత్యతో వైశేషికమిదం సంధ్యస్య మాయామాత్రత్వముదితమ్.

సూ. పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహితం తతో హ్యస్య బంధవిపర్యయౌ. ౫.

అథాపి స్యాత్ పరస్యైవ తావదాత్మనోఽంశో జీవోఽగ్నేరివ విస్ఫులింగః, తత్రైవం సతి యథాగ్నివిస్ఫులింగయోస్సమానే దహనప్రకాశనశక్తీ భవతః ఏవం జీవేశ్వరయోరపి జ్ఞానైశ్వర్యశక్తీ, తతశ్చ జీవస్యైశ్వర్యవశాత్ సాంకల్పికీ స్వప్నే రథాదిసృష్టిర్భవిష్యతీతి, అతోఽభిధీయతే. సత్యపి జీవేశ్వరయోరంశాంశిభావే ప్రత్యక్షమేవ జీవస్యేశ్వరవిపరీతధర్మత్వం, కిం పునర్జీవస్యేశ్వరసమానధర్మత్వం నాస్త్యేవ నాస్తి, విద్యమానమపితు తత్తిరోహితం, అవిద్యాదివ్యవధానాత్. తత్పునస్తిరోహితం సత్ పరమేశ్వరమభిధ్యాయతో యతమానస్య జంతోర్విధూతధ్వాంతస్య తిమిరతిరస్కృతేవ దృక్శక్తిరౌషధవీర్యా

---

౫. పూర్వం క్లృప్తసామగ్ర్యభావాత్ స్వప్నే మాయేత్యుక్తమయుక్తం సత్యసంకల్పమాత్రేణాపి సత్యసృష్టిసంభవాదితి శంకాం కృత్వా పరిహారత్ సూత్రం వ్యాచష్టే—అథాపి స్యాదిత్యాదినా. సత్యసంకల్పస్య హి సంకల్పాత్సృష్టిః సత్యా భవతి జీవస్య త్వసత్యసంకల్పత్వం ప్రత్యక్షమితి పరిహారార్థః. తర్హి విరుద్ధధర్మవత్త్వా జ్జీవస్యైశ్వత్వం నాస్త్యేవేతి శంకతే—కిమితి. నాస్తీతి న కిం త్వావృతమస్తి, తత్పునరీశ్వరప్రసాదాత్ కస్యచిద్వ్యజ్యత ఇత్యాహ—న నాస్తీతి. విధూతధ్వాంతస్య నిష్పాపస్య సంసిద్ధస్యాణిమాదివిశిష్టస్యేత్యర్థః. బ్రహ్మైవాహమితి దేవం జ్ఞాత్వా సాక్షా

నను పూర్వముచితదేశాదినిమిత్తాభావాత్ స్వప్నే మాయేత్యుక్తమయుక్తమ్, ఐశ్వర్యయోగాత్ సంకల్పమాత్రేణాపి సత్యసృష్టేః సంభవాదిత్యాశంక్యాహ—

అస్య జీవస్య తిరోహితమైశ్వర్యం పరస్యేశ్వరస్య అభిధ్యానాత్ ఆభిముఖ్యేన ధ్యానాత్ అభివ్యక్తం భవతి. కుతః, తతః తస్మాత్ అజ్ఞాతాదీశ్వరాత్ బంధః, జ్ఞాతాద్విపర్యయో మోక్షః ఇతి 'జ్ఞాత్వా దేవం సర్వపాశాపహానిః క్షీణైః క్లేశైర్జన్మమృత్యుప్రహాణిః. తస్యాభిధ్యానాత్తృతీయం దేహభేదే విశ్వైశ్వర్యం కేవల ఆప్తకామః'

దీశ్వరప్రసాదాత్ సంసిద్ధస్య కస్యచిదేవావిర్భవతి న స్వభావత ఏవ సర్వేషాం జంతూనామ్, కుతస్తతో హి ఈశ్వరాద్ధేతోరస్య జీవస్య బంధమోక్షౌ భవతః, ఈశ్వరస్వరూపాపరిజ్ఞానాద్బంధః తత్స్వరూపపరిజ్ఞానాత్తు మోక్షః. తథాచ శ్రుతిః 'జ్ఞాత్వా దేవం సర్వపాశాపహానిః క్షీణైః క్లేశైర్జన్మమృత్యుప్రహాణిః. తస్యాభిధ్యానాత్తృతీయం దేహభేదే విశ్వైశ్వర్యం కేవల ఆప్తకామః' ఇత్యేవమాద్యా.

సూ. దేహయోగాద్వా సోఽపి. ౬.

కస్మాత్పునర్జీవః పరమాత్మాంశ ఏవ సంస్తిరస్కృతజ్ఞానైశ్వర్యో భవతి, యుక్తం తు జ్ఞానైశ్వర్యయోరతిరస్కృతత్వం విస్ఫులింగస్యేవ దహనప్రకాశయోరితి. అతోఽచ్యతే, సత్యమేవైతత్, సోఽపితు జీవస్య జ్ఞానైశ్వర్యతిరోభావో దేహయోగాద్దేహేంద్రియమనోబుద్ధివిషయవేదనాదియోగాద్భవతి. అస్తి చాతోఽపమా యథాగ్నేర్దహనప్రకా

తత్కృత్య సర్వపాశానామవిద్యాదిక్లేశానామపహానిరపక్షయస్తద్భూయో భవతి క్షీణైశ్చ క్లేశైస్తత్కార్యజన్మమరణాత్మకబంధధ్వంస ఇతి నిర్గుణవిద్యాఫలముక్తం. సగుణ విద్యాఫలమాహ—తస్యేతి. పరస్యాభిముఖ్యేనాహం గ్రహేణ ధ్యానాద్బంధమోక్షాపేక్షయా మంత్రోక్తహానిద్వయాపేక్షయా వా తృతీయం విశ్వైశ్వర్యమణిమాదిరూపం మర్త్యదేహపాతే సతి సిద్ధేదేహే భవతి తద్భోగానంతరమాత్మజ్ఞానాత్ కేవలో ద్వైతశూన్య ఆప్తకామః ప్రాప్తస్వయంజ్యోతిరానందో భవతీతి క్రమముక్తిరిత్యర్థః.

౬. ఉక్తైశ్వర్యతిరోభావే దేహాభిమానో హేతురితి కథనార్థం సూత్రం తన్నిరస్యాశంకామాహ—కస్మాదితి. సత్యావరణం నాస్తీత్యంగీకృత్య కల్పితావ సాధయతి—ఉచ్యత ఇత్యాదినా. జీవస్యేశ్వరత్వమంగీకృత్యావరణకల్ప నా

ఇతి శ్రుతిర్దర్శయతి. ఏవం చ జీవేశ్వరయోరభేదేఽప్యైశ్వర్యస్య తిరోహితత్వాత్ న జీవస్య సంకల్పమాత్రేణ స్రష్టృత్వమితి భావః.

నను జీవస్యైశ్వర్యతిరోభావే కో హేతురిత్యాశంక్యాహ—

సోఽపి జీవస్యైశ్వర్యతిరోభావః దేహయోగాత్ దేహాదావాత్మత్వాభిమాన

శనసంపన్నస్యాప్యరణిగతస్య దహనప్రకాశనే తిరోభవతః యథా వా భస్మనాచ్ఛన్నస్య ఏవమవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితనామరూపకృతదేహాద్యుపాధియోగాత్తదవివేకభ్రమకృతో జీవస్య జ్ఞానైశ్వర్యతిరోభావః. వాశబ్దో జీవేశ్వరయోరన్యత్వాశంకావ్యావృత్త్యర్థః నన్వన్య ఏవ జీవ ఈశ్వరాదస్తు తిరస్కృతజ్ఞానైశ్వర్యత్వాత్ కిం దేహయోగకల్పనయా. నేత్యుచ్యతే, న హ్యన్యత్వం జీవస్యేశ్వరాదుపపద్యతే 'సేయం దేవతైక్షత' ఇత్యుపక్రమ్య 'అనేన జీవేనాత్మనాఽనుప్రవిశ్య' ఇత్యాత్మశబ్దేన జీవస్య పరామర్శాత్. 'తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో' ఇతి చ జీవాయోపదిశతీశ్వరాత్మత్వమ్, అతోఽనన్య ఏవేశ్వరాజ్జీవస్సన్ దేహయోగాత్తిరోహితజ్ఞానైశ్వర్యో భవతి, అతశ్చ న సాంకల్పికీ జీవస్య స్వప్నే రథాదిసృష్టిర్ఘటతే. యది చ సాంకల్పికీ స్వప్నే రథాదిసృష్టిస్స్యాత్ నైవానిష్టం కశ్చిత్ స్వప్నం పశ్యేత్. న హి కశ్చిదనిష్టం సంకల్పయతే. యత్పునరుక్తం జాగరితదేశశ్రుతిః స్వప్నస్య సత్యత్వం ఖ్యాపయతీతి న తత్సామ్యవచనం సత్యత్వాభిప్రాయం స్వయంజ్యోతిష్ట్వవిరోధాత్ శ్రుత్యైవ చ స్వప్నే రథాద్యభావస్య దర్శితత్వాత్, జాగరితప్రభవవాసనానిమిత్తత్వాత్తు స్వప్నస్య తత్తుల్యనిర్భాసత్వాభిప్రాయం తత్. తస్మాదుపపన్నం స్వప్నస్య మాయామాత్రత్వమ్.

ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

వరమన్యత్వకల్పనేత్యాశంకాముద్భావ్య శ్రుత్యా నిరస్యతి—నన్విత్యాదినా. స్వప్నేఽప్యాలోకాదేస్సత్త్వే జాగ్రతీవాత్మనః స్వప్రకాశత్వమస్ఫుటం స్యాత్ ప్రాతిభాసికత్వే త్వాలోకేంద్రియాద్యసత్త్వేఽప్యర్థాపరోక్ష్యమాత్మజ్యోతిష ఏవేతి స్ఫుటం సిధ్యతి, తస్మాద్దేశాదిసామ్యవచనం స్వప్నస్య జాగ్రత్తుల్యభానాభిప్రాయమిత్యర్థః.

ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

లక్షణావిద్యావశాత్, యథా భస్మయోగాద్వహ్నేః ప్రకాశనశక్తితిరోభావః తద్వదిత్యర్థః. వాశబ్దః ఈశ్వరత్వాసంభవశంకానిరాసార్థః, అభేదస్యామ్నాయసహస్రప్రసిద్ధత్వాత్. అతః స్వప్నప్రపంచస్య మాయామాత్రత్వేన తతో వినిర్ముక్తస్య జీవస్య స్వయంజ్యోతిష్ట్వసిద్ధిరితి.

సూ. తదభావో నాడీషు తచ్ఛ్రుతేరాత్మని చ. ౭.

స్వప్నావస్థా పరీక్షితా సుషుప్తావస్థేదానీం పరీక్ష్యతే తత్రైతాః సుషుప్తివిషయాః శ్రుతయో భవంతి. క్వచిచ్ఛ్రూయతే'తద్యత్రైతత్సుప్తస్సమస్తస్సంప్రసన్నస్స్వప్నం న విజానాత్యాసు తదానాడీషు సృప్తో భవతీ'తి.అన్యత్ర తు నాడీరేవానుక్రమ్య శ్రూయతే'తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేతే'ఇతి తథాన్యత్రాపి నాడీరేవానుక్రమ్య'తాసు తదా భవతి యదా సుప్తస్స్వప్నం కంచన పశ్యతి అథాస్మిన్ ప్రాణఏవైకధా భవతీ'తి. తథాన్యత్రాపి 'యఏషోఽంతర్హృదయఆకాశస్తస్మించ్ఛేతే'ఇతి. తథాన్యత్ర 'సతా సోమ్యతదా సంపన్నో భవతి స్వమపీతో భవతీ'తి. 'ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేదనాంతర'మితి చ. తత్ర సంశయః. కిమేతాని నాడ్యాదీని పరస్పరనిరపేక్షతయా భిన్నాని సుప్తిస్థానాని,ఆహోస్విత్ పరస్పరాపేక్షతయైకం సుషుప్తిస్థానమితి. కిం తావత్ ప్రాప్తం భిన్నానీతి. కుతః, ఏకార్థత్వాత్ నహ్యే

౭. ఏవం బాహ్యకరణోపరమే సతి మనోవాసనోద్దీపితావిద్యావిలాసాత్మకం స్వప్నమాత్మనస్సాక్షిణః స్వయం జ్యోతిష్ట్వార్థం విచార్య ప్రతియోగ్యనుయోగిభావసంగత్యా స్వప్నావస్థాం మనోలయాత్మికాం సుషుప్తిం విచారయతి. తదభావో నాడీషు తచ్ఛ్రుతేరాత్మని చ. తదేతత్స్వప్నం యథా స్యాత్తథా. యత్ర కాలే సుప్తస్సమస్తో నిరస్తబాహ్యకరణో మనోలయాత్ సమ్యక్ ప్రసన్న ఇత్యర్థః. స్వాపే నాడీస్థానముక్త్వా నాడీపురీతతోర్నాడీపరమాత్మనోశ్చ సముచ్చయశ్రుతీ ఆహ— అన్యత్రేతి పరమాత్మమాత్రశ్రుతీరాహ—తథాన్యత్రేత్యాదినా. నాడీపురీతద్బ్రహ్మసు సప్తమీశ్రుతేస్సముచ్చయశ్రుతేశ్చ సంశయమాహ—తత్రేతి. పూర్వపక్షే స్థానవికల్పాజ్జీవస్య బ్రహ్మైక్యానిర్ణయః. సిద్ధాంతే నాడీభిః పురీతతం గత్వాఽన్తర్హృది

ఇత్థం బాహ్యకరణోపరమరూపం స్వప్నం జీవస్య స్వయంజ్యోతిష్ట్వార్థం విచార్య, అంతఃకరణోపరమరూపాం సుషుప్తిం ప్రతియోగ్యనుయోగిభావసంగత్యా విచారయతి—

అత్ర పూర్వపక్షే స్థానవికల్పాజ్జీవస్య బ్రహ్మైక్యానిర్ణయః, సిద్ధాంతే స్థానసముచ్చయాత్తన్నిర్ణయ ఇతి ఫలభేదః. అత్ర సుషుప్తివాక్యాని విప్రతిపన్నాని

కార్థానాం క్వచిత్ పరస్పరాపేక్షత్వం దృశ్యతే వ్రీహియవాదీనామ్. నాడ్యాదీనాం చైకార్థతా సుషుప్తౌ దృశ్యతే'నాడీషు సృప్తో భవతి పురీతతి శేతే'ఇతి చ తత్ర తత్ర సప్తమీనిర్దేశస్య తుల్యత్వాత్. నను నచ సప్తమీనిర్దేశో దృశ్యతే'సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతీ'తి. నైష దోషః, తత్రాపి సప్తమ్యర్థస్య గమ్యమానత్వాత్. వాక్యశేషే హితత్రాయతనైషీ జీవస్సదుపసర్పతీత్యాహ. 'అన్యత్రాయతనమలబ్ధ్వా ప్రాణమేవోపశ్రయత'ఇతి ప్రాణశబ్దేన తత్ర ప్రకృతస్య సత ఉపాదానాత్. ఆయతనం చ సప్తమ్యర్థః సప్తమీనిర్దేశోఽపి తత్ర వాక్యశేషే దృశ్యతే,'సతి సంపద్య న విదుస్సతి సంపత్స్యామహే'ఇతి. సర్వత్ర చ విశేషజ్ఞానోపరమలక్షణంసుషుప్తంనవిశిష్యతే.తస్మాదేకార్థత్వాన్నాడ్యాదీనాం వికల్పేన కదాచిత్ కించిత్ స్థానం స్వాపాయోపసర్పతీత్యేవం ప్రాప్తే ప్రతిపాద్యతే-తదభావో నాడీష్వాత్మని చేతి. తదభావ ఇతి తస్య ప్రకృతస్య స్వప్నదర్శనస్యాభావః సుషుప్తమిత్యర్థః, నాడీష్వాత్మని చేతి సముచ్చయేనైతాని నాడ్యాదీని స్వాపాయోపైతి న వికల్పేనేత్యర్థః. కుతః,తచ్ఛ్రుతేః. తథాహి సర్వేషామేవ నాడ్యాదీనాం తత్ర తత్ర సుషుప్తిస్థానత్వం శ్రూయతే తచ్చ సముచ్చయే సంగృహీతం భవతి, వికల

బ్రహ్మణ్యేవ శేత ఇతి, సముచ్చయాత్తన్నిర్ణయ ఇతి వివేకః. ఏకపురోడాశార్థత్వం హియవయోర్దృష్టం నాడ్యాదీనామేకస్మిన్స్వాపరూపార్థే నిరపేక్షస్థానత్వం తు ౯ ఇత్యత ఆహ—నాడ్యాదీనాం చేతి. సతి బ్రహ్మణి తృతీయాశ్రుతేర్న సప్తమీతి కార్థః. ఆయతనశబ్దాత్ సప్తమ్యర్థ ఆధారత్వం గమ్యత ఇత్యాహ—నైష దోష ఇతి. అన్యత్రావస్థాద్వయే శ్రాంతో జీవో విశ్రాంతిస్థానం ప్రాణాఖ్యం సద్బ్రహ్మోపసర్పతి సుషుప్తావితి శ్రుత్యర్థః. సప్తమీశ్రుత్యా నిరపేక్షాధారత్వభానాద్వికల్ప ఆస్థేయః. కదాచిత్సముచ్చిత్యాపి నాడ్యాదీనాం స్థానత్వమితి న సముచ్చయశ్రుతివిరోధ ఇతి పూర్వపక్షార్థః. సిద్ధాంతయతి—ఏవం ప్రాప్త ఇతి. సూత్రే చకారః పురీతత్సముచ్చయార్థః. యదా నాడ్యస్సుషుప్తిస్థానం తదా పురీతత్స్థానం న భవతీతి శ్రుతస్థానత్వస్య పక్షే బాధస్స్యాత్. స న యుక్త ఇత్యాహ. వికల్పే హ్యేషామితి.

దృశ్యంతే; 'ఆసు తదా నాడీషు సృప్తో భవతి' ఇతి సుషుప్తికాలే నాడీప్రవేశః శ్రూయతే, క్వచిత్ 'తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేతే'ఇతి, క్వచిత్ 'య ఏషోఽన్త

ల్పే హ్యేషాం పక్షే బాధస్స్యాత్. నన్వేకార్థత్వాద్వికల్పో నాడ్యాదీనాం వ్రీహియవాదివదిత్యుక్తమ్. నేత్యుచ్యతే. న హ్యేకవిభక్తినిర్దేశమాత్రేణైకార్థత్వం వికల్పశ్చాపతతి, నానార్థత్వసముచ్చయయోరప్యేకవిభక్తినిర్దేశదర్శనాత్ ప్రాసాదే శేతే పర్యంకే శేత ఇత్యేవమాదిషు, తథేహాపి నాడీషు పురీతతి బ్రహ్మణి చ స్వపితీత్యేతదుపపద్యతే సముచ్చయః, తథాచ శ్రుతిః 'తాసు తదా భవతి యదా సుప్తస్స్వప్నం న కంచన పశ్యతి అథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతీ'తి సముచ్చయం నాడీనాం ప్రాణస్య చ సుషుప్తౌ శ్రావయతి, ఏకవాక్యోపాదానాత్. ప్రాణస్య చ బ్రహ్మత్వం సమధిగతం 'ప్రాణస్తథానుగమా'దిత్యత్ర. యత్రాపి నిరపేక్షా ఇవ నాడీః సుప్తిస్థానత్వేన శ్రావయతి 'ఆసు తదా నాడీషు సృప్తో భవతీ'తి తత్రాపి ప్రదేశాంతరప్రసిద్ధస్య బ్రహ్మణోఽప్రతిషేధాన్నాడీద్వారేణ బ్రహ్మణ్యేవావతిష్ఠత ఇతి ప్రతీయతే. నచైవమపి నాడీషు సప్తమీ విరుధ్యతే, నాడీభిరపి బ్రహ్మోపసర్పన్ సృప్త ఏవ నాడీషు భవతి. యో హి గంగయా సాగరం గచ్ఛతి గత ఏవ స గంగాయాం భవతి. అపిచాత్ర రశ్మినాడీద్వారాత్మకస్య బ్రహ్మలోకమార్గస్య వివక్షితత్వాన్నాడీస్తుత్యర్థం సృప్తిసంకీర్తనం, నాడీషు సృప్తో భవతీతి హ్యుక్త్వా 'తం న కశ్చన పాప్మా స్పృశతీ'తి బ్రువన్నాడీః ప్ర

వ్రీహియవయోస్త్వగత్యా వికల్ప ఇతి భావః. యత్తు సప్తమీశ్రుత్యా నాడ్యాదీనామేకఫలకత్వమితి తన్నేత్యాహ—న హ్యేకేతి. ప్రాసాదస్య పర్యంకధారణమర్థః పర్యంకస్య తు శయనమితి ఫలభేదేఽప్యేకవిభక్తిర్దృశ్యతే, వ్యవధానావ్యవధానాభ్యాం శయనసాధనత్వాత్ సముచ్చయశ్చ, తథేహాపి నాడీపురీతతోర్జీవససంచారద్వారా బ్రహ్మణ్యేవ సుషుప్తిరితి సముచ్చయ ఇత్యర్థః. నాడీనాం ప్రాణస్యైకేన వాక్యేనోపాదానాన్మిథస్సముచ్చయ ఇత్యాహ—ఏకవాక్యేతి. ఆధారత్వమాత్రం సప్తమ్యర్థో న నిరపేక్షత్వం అతో న సముచ్చయస్య సప్తమ్యా బాధః ఇత్యాహ—న చైవమపీతి. సముచ్చయేఽపీత్యర్థః. అత్ర నాడీశ్రుతౌ నాడీషు భోక్తుస్సుప్తిర్న వివక్షితా రశ్మిసంబంధనాడీరూపమార్గస్తుత్యర్థత్వాదిత్యాహ—అపిచేతి.

హృదయ ఆకాశస్తస్మింఛేతే' ఇతి. తత్ర కిం జీవస్య నాడీపురీతత్పరమాత్మనాం

శంసతి. బ్రవీతిచ పాప్మస్పర్శాభావే హేతుం 'తేజసా హి తదా సంపన్నో భవతీ'తి. తేజసా నాడీగతేన పిత్తాఖ్యేనాభివ్యాప్తకరణో న బాహ్యాన్ విషయానీక్షత ఇత్యర్థః అథవా తేజసేతి బ్రహ్మణ ఏవాయం నిర్దేశః, శ్రుత్యంతరే 'బ్రహ్మైవ తేజ ఏవే'తి తేజశ్శబ్దస్య బ్రహ్మణి ప్రయుక్తత్వాత్, బ్రహ్మణా హి తదా సంపన్నో భవతి నాడిద్వారేణ అతస్తం న కశ్చన పాప్మా స్పృశతీత్యర్థః. బ్రహ్మసంపత్తిశ్చ పాప్మస్పర్శాభావే హేతుః 'సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తన్తేఽపహతపాప్మా హ్యేష బ్రహ్మలోకః' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః. ఏవం చ సతి ప్రదేశాంతరప్రసిద్ధేన బ్రహ్మణా సుషుప్తిస్థానేనానుగతో నాడీనాం చయస్సమాశ్రితో భవతి. తథా పురీతతోఽపి బ్రహ్మప్రక్రియాయాం సంకీర్తనాత్ తదనుగుణమేవ సుప్తిస్థానత్వం విజ్ఞాయతే 'య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశస్తస్మిన్ శేతే' ఇతి హృదయాకాశే సుప్తిస్థానే ప్రకృతే ఇదముచ్యతే 'పురీతతి శేతే' ఇతి. పురీతదితి హృదయపరివేష్టనముచ్యతే, తదంతర్వర్తిన్యపి హృదయాకాశే శయానశ్శక్యతే పురీతతి శేత ఇతి వక్తుం, ప్రాకారపరిక్షిప్తేఽపి హి పురే వర్తమానః ప్రాకారే వర్తత ఇత్యుచ్యతే. హృదయాకాశస్య చ బ్రహ్మత్వం సమధిగతం 'దహర ఉత్తరేభ్యః' ఇత్యత్ర. తథా నాడీపురీతత్సముచ్చయోఽపి తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేత ఇత్యేకవాక్యోపాదానాదవ

పిత్తేన విషయేక్షణాభావే సుఖదుఃఖయోరభావాత్తద్ధేతుధర్మాధర్మాత్మకపాప్మాస్పర్శ త్యర్థః, అపహతపాప్మబ్రహ్మసంపత్త్యా వా పాప్మాస్పర్శ ఇత్యాహ—అథవేతి. స్మిన్ వ్యాఖ్యానే లాభమాహ—ఏవం చ సతీతి. తాసు తదా భవత్యథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతీతి శ్రుతసముచ్చయ ఆశ్రితో భవతీత్యర్థః. నాడీబ్రహ్మణోర్గుణప్రధానభావేన సుప్తౌ సముచ్చయవత్ పురీతద్బ్రహ్మణోరపీత్యాహ—తథేత్యాదినా. ఆకాశే బ్రహ్మణి శేత ఇత్యుపక్రమ్య తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేత ఇత్యుక్తం తథాచ నాడీద్వారా పురీతతం గత్వా బ్రహ్మణి శేత ఇతి సముచ్చయస్సిద్ధ ఇత్యాహ—తథా నాడీతి. సతా సంపన్నో భవతి ప్రాజ్ఞేన సంపరిష్వక్త ఇతి సత్ప్రాజ్ఞయోః

మధ్యే యత్ర క్వచిత్ సుషుప్తిరితి వికల్పః, ఉత నాడీపురీతత్ప్రవేశానంతరం పరమాత్మన్యేవేతి సముచ్చయ ఇతి సంశయే, ఏకఫలత్వాత్ వ్రీహ్యాదివత్ వికల్ప ఇతి

లక్షణం తావత్ సుషుప్తం న క్వచిద్విశిష్యతే తత్ర సతి సంపన్నస్తావ దేకత్వాన్న విజానాతీతి యుక్తం 'తత్కేన కం విజానీయా'దితి శ్రుతేః. నాడీషు పురీతతి చ శయానస్య న కించిదవిజ్ఞానే కారణం శక్యం వక్తుం భేదవిషయత్వాత్, 'యత్ర వాఽన్యదివ స్యాత్తత్రాన్యోఽన్యత్పశ్యే' దితి శ్రుతేః. నను భేదవిషయస్యాప్యతిదూరాదికారణమవిజ్ఞానే స్యాత్. బాఢమేవం స్యాత్, యది జీవః స్వతః పరిచ్ఛిన్నోఽభ్యుపగమ్యేత యథా విష్ణుమిత్రః ప్రవాసీ స్వగృహం న పశ్యతీతి, న తు జీవస్యో పాధివ్యతిరేకేణ పరిచ్ఛేదో విద్యతే, ఉపాధిగతమేవాతిదూరాది కారణమవిజ్ఞానఇతి యద్యుచ్యేత తథాప్యుపాధేరుపశాంతత్వాత్ సత్యేవ సంపన్నో న విజానాతీతి యుక్తమ్. న చ వయమిహ తుల్యా వన్నాడ్యాదిసముచ్చయం ప్రతిపాదయామః, న హి నాడ్యః సుప్తి స్థానం పురీతద్వేత్యనేన విజ్ఞానేన కించిత్ ప్రయోజనమస్తి న హ్యేత ద్విజ్ఞానప్రతిబద్ధం కించిత్ఫలం శ్రూయతే నాప్యేతద్విజ్ఞానం ఫలవతః కస్యచిదంగముపదిశ్యతే, బ్రహ్మ త్వనపాయి సుప్తిస్థానమిత్యేతత్ ప్రతి పాదయామః, తేన తు విజ్ఞానేన ప్రయోజనమస్తి, జీవస్య బ్రహ్మాత్మ

హేతుః, నాడీపురీతద్గతస్య తు జీవస్య భేదావస్థత్వాత్ భేదావిజ్ఞానే కారణం నాస్తీత్యర్థః. ద్వైతావస్థస్యాపి ద్వైతాజ్ఞానే హేతుం శంకతే—నను భేదేతి. ద్రష్టృ దృశ్యయోర్దూరత్వం స్వాభావికమౌపాధికం వా తత్రాద్యం సదృష్టాంతమనూద్య ప్రత్యాహ—బాఢమిత్యాదినా. ద్వితీయమనూద్య దూషయతి—ఉపాధిగతమేవేతి. ఉపాధిభిన్నస్యైవ నాడ్యాదౌ స్వాపే కతిపయసన్నికృష్టార్థజ్ఞానప్రసంగాత్]షుప్తివ్యాఘాతస్స్యాత్ ఉపాధిలయే త్వన్యత్ర జీవస్య స్థిత్యయోగాత్ బ్రహ్మణ్యేవ]్వాప ఆస్థేయ ఇత్యర్థః. ఏవం వికల్పం నిరస్య నాడీపురీతతోర్బ్రహ్మణా సహ తుల్యవత్ సముచ్చయ మఫలత్వేన దూషయన్ గుణప్రధానత్వేన సముచ్చయముప సంహరతి—న చ వయమిత్యాదినా.

త్వ్ర)వేశం వినా సత్సంపత్తేరభావాన్నాడీపురీతతోః గుణభూతతయా పరమాత్మనః ప్రాధాన్యేనావగంతవ్యః. కుతః, తచ్ఛ్రుతేః తస్య నాడ్యాదీనాం సుషుప్తిస్థానత్వస్య శ్రుతత్వాత్, ఉక్తసముచ్చయానంగీకారే శ్రుతీనాం సంగ్రహో న స్యాత్ ఇతి భావః.

త్వావధారణం స్వప్నజాగరితవ్యవహారవిముక్తత్వావధారణం చ. తస్మాదాత్మైవ సుప్తిస్థానమ్.

సూ. అతః ప్రబోధోఽస్మాత్. ౮.

యస్మాచ్చాత్మైవ సుప్తిస్థానం అతఏవ చ కారణాన్నిత్యవదే వాస్మాదాత్మనః ప్రబోధః స్వాపాధికారే శిష్యతే, 'కుతఏతదాగా'ది త్యస్య ప్రశ్నస్య ప్రతివచనావసరే 'యథాగ్నేః క్షుద్రావిస్ఫులింగా వ్యుచ్చరంత్యేవమేవైతస్మాదాత్మనః సర్వే ప్రాణాః' ఇత్యాదినా, 'సత ఆగమ్య న విదుః సత ఆగచ్ఛామహే'ఇతి చ. వికల్ప్యమానేషు తు సుషుప్తిస్థానేషు కదాచిన్నాడీభ్యః ప్రతిబుధ్యతే కదాచిత్ పురీతతః కదాచిదాత్మన ఇత్యశాసిష్యత. తస్మాదప్యాత్మైవ సుప్తిస్థానమితి.

ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్

సూ. సఏవతు కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః. ౯.

తస్యాః పునస్సత్సంపత్తేః ప్రతిబుధ్యమానః కిం యఏవ సత్సంప

---

౮. కించ బ్రహ్మణస్సకాశాజ్జీవస్యోత్థానశ్రుతేర్బ్రహ్మైవ సుషుప్తిస్థానమిత్యాహ సూత్రకారః—అతః ప్రబోధోఽస్మాదితి. నాడీపురీతతోః క్వాప్యుత్థానాపాదనత్వా శ్రవణాన్న సుషుప్తిస్థానత్వమిత్యర్థః, తస్మాదుపాధిలయే జీవస్య బ్రహ్మాభేదాదౌపాధిక ఏవ భేద ఇతి వివేకాద్వాక్యార్థాభేద సిద్ధిరితి స్థితమ్.

ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్.

౯. స ఏవ తు కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః. సుషుప్తావుపాధినాశాత్ కర్మాను

కించ—

యతః పరమాత్మైవ సుప్తిస్థానమ్, అత ఏవ హేతోః అస్మాత్ పరమాత్మనో జీవస్య ప్రబోధ ఉపదిశ్యతే. 'సత ఆగమ్య న విదుః సత ఆగచ్ఛామహే' ఇతి సద్రూపాత్ పరమాత్మనః సకాశాత్ జీవా ఆగచ్ఛంతి ఇతి శ్రవణాత్ అన్య సుషుప్తిస్థానత్వే ఇదం శ్రవణం బాధ్యేత, అన్యత్ర సుప్తస్యాన్యస్మాత్ సము యోగాదితి భావః. తస్మాత్సుషుప్తౌ మిథ్యాజ్ఞానాభావమాత్రేణైవబ్రహ్మసంపత్తేః స్మాలాజ్ఞాననివృత్తౌ సాకల్యేనబ్రహ్మసంపత్తిరవిరుద్ధేతి. అతో జీవస్య బ్రహ్మైక్యం సిద్ధమ్.

న్నః స ఏవ ప్రతిబుధ్యతే ఉత స వాఽన్యో వేతి చింత్యతే. తత్ర ప్రాప్తం తావదనియమ ఇతి. కుతః, యదా హి జలరాశౌ కశ్చిజ్జలబిందుః ప్రక్షిప్యతే జలరాశిరేవ స తదా భవతి, పునరుద్ధరణే స ఏవ జలబిందుర్భవతీతి దుస్సంపాదం, తద్వత్ సుప్తః పరేణైకత్వమాపన్నః సంప్రసీదతీతి న స ఏవ పునరుత్థాతుమర్హతి, తస్మాత్స ఏవేశ్వరో వాఽన్యో వా జీవః ప్రతిబుధ్యత ఇత్యేవం ప్రాప్తే ఇదమాహ.—స ఏవ తు జీవః సుప్తస్స్వాస్థ్యం గతః పునరుత్తిష్ఠతి నాన్యః. కస్మాత్, కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః. విభజ్య హేతూన్ దర్శయామి, కర్మశేషానుష్ఠానదర్శనాత్తావత్స ఏవోత్థాతుమర్హతి నాన్యః. తథా హి— పూర్వేద్యురనుష్ఠితస్య కర్మణోఽపరేద్యుశ్శేషమనుతిష్ఠన్ దృశ్యతే, న చాన్యేన సామికృతస్య కర్మణోఽన్యశ్శేషక్రియాయాం ప్రవర్తితుమర్హతి,

స్మృత్యాది దర్శనాచ్చ సంశయే సత్యస్మాత్ బ్రహ్మణో జీవస్యోత్థానశ్రుతేర్బ్రహ్మైవ సుషుప్తిస్థానమిత్యుక్తమయుక్తం. సుషుప్తాదన్యస్యాప్యుత్థానసంభవేన సుషుప్తస్య నాడ్యాదిస్థానత్వసంభవాదిత్యాక్షేపసంగత్యా నియామకాభావాదనియమ ఇతి పూర్వపక్షమాహ—తస్యాః పునరిత్యాదినా. పూర్వపక్షే జ్ఞానవైయర్థ్యం సుషుప్త్యైవాపునరావృత్తిరూపముక్తిసిద్ధేః, సిద్ధాంతే త్వజ్ఞాతబ్రహ్మాత్మనా స్థితస్యాజ్ఞానబలేన పునస్తస్యైవోత్థానావశ్యంభావాదజ్ఞాననాశాయ జ్ఞానాపేక్షేతి ఫలం. ఈశ్వరో వేత్యనియమదార్ఢ్యాయోక్తం. స వాన్యో వేత్యేవ పూర్వః పక్షః. జ్ఞానం వినా బుద్ధ్యాద్యుపాధేరత్యంతనాశాభావాద్బుద్ధ్యుపహితో జీవస్సుషుప్తౌ కారణాత్మనా స్థితస్తయైవ నానాకర్మానుభవసంస్కారవత్యోపహిత ఉత్తిష్ఠతీతి సిద్ధాంతయతి. స ఏవేత్యాదినా. సామికృతస్యార్ధకృతస్య ఏకస్యైవ జ్యోతిష్టోమాదేరనేకయజమాన

పూర్వం సుషుప్త్యంతే పరమాత్మనః సకాశాజ్జీవోత్థానశ్రుతేః పరమాత్మైవ సుషుప్తిస్థానమిత్యుక్తమయుక్తమ్, సుప్తాదన్యస్య ప్రబోధసంభవేన సుప్తస్య నాడ్యాదిస్థానత్వసంభవాదిత్యాక్షేపసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే సుప్తస్యైవాపునరావృత్తిరూపముక్తిసిద్ధౌ జ్ఞానవైయర్థ్యమ్, సిద్ధాంతే త్వజ్ఞాతబ్రహ్మాత్మనా స్థితస్యాజ్ఞానబలేన తస్యైవోత్థానావశ్యంభావాదజ్ఞాననాశాయ జ్ఞానసార్థక్యమితి ఫలభేదః. తత్ర యః సుప్తో జీవః స ఏవ ప్రతిబుధ్యతే, ఉత స ఏవ అన్యో వేత్యనియమ ఇతి సంశయే, అనియమ ఇతి పూర్వః పక్షః.

అతిప్రసంగాత్, తస్మాదేక ఏవ పూర్వేద్యురపరేద్యుశ్చైకస్య కర్మణః కర్తేతి గమ్యతే. ఇతశ్చ స ఏవోత్తిష్ఠతి యత్కారణమతీతేఽహన్యహమదోఽద్రాక్షమితి పూర్వానుభూతస్య పశ్చాత్ స్మరణమన్యస్యోత్థానే నోపపద్యతే, న హ్యన్యదృష్టమన్యోఽనుస్మర్తుమర్హతి 'సోఽహమస్మీ'తి చాత్మానుస్మరణమాత్మాంతరోత్థానే నావకల్పతే శబ్దేభ్యశ్చ తస్యైవోత్థానమవగమ్యతే తథా హి 'పునః ప్రతిన్యాయం ప్రతియోన్యాద్రవతి బుద్ధాంతాయైవ ఇమాస్సర్వాః ప్రజా అహరహర్గచ్ఛంత్యేతం బ్రహ్మలోకం న విందంతి త ఇహ వ్యాఘ్రో వా సింహో వా వృకో వా వరాహో వా కీటో వా పతంగో వా దంశో వా మశకో వా యద్యద్భవంతి తత్తదా భవంతీ'త్యేవమాదయశ్శబ్దాస్స్వాపప్రబోధాధికారే పఠితాః నాత్మాంతరోత్థానే సామంజస్యమియుః. కర్మవిద్యావిధిభ్యశ్చైవమేవ గమ్యతే, అన్యథా హి కర్మవిద్యావిధయోఽనర్థకాస్స్యుః, అన్యోత్థానపక్షే హి సుప్తమాత్రో ముచ్యేతేత్యాపద్యేత, ఏవం చేత్స్యాత్ వద కిం కాలాంతరఫలేన కర్మణా విద్యయా వా కృతం స్యాత్. అపి చాన్యోత్థానపక్షే యది తావచ్ఛరీరాంతరే వ్యవహరమాణో జీవ ఉత్తిష్ఠేత తత్ర వ్యవహారలోప

కల్పాపాతోఽతిప్రసంగః. స్మృతి ముక్త్వానుశబ్దసూచితాం ప్రత్యభిజ్ఞామాహ— సోఽహమితి. అయనం గమనం ఆయః న్యాయః యోనిః తత్తదింద్రియస్థానం ప్రతినియతం గమనం యథా భవతి తథా ప్రతియోన్యాగచ్ఛతి జాగరణాయేతి శ్రుత్యర్థః. న విందంతీత్యజ్ఞానసత్త్వాత్సుప్తస్యోత్థాననియమ ఉక్తః, ఇహ పూర్వప్రబోధే యే భవంతి త ఏవ తదోత్తరప్రబోధే భవంతీత్యర్థః. విధిం వ్యాచష్టే—కర్మేతి. స ఏవోత్తిష్ఠతీతి నిశ్చీయత ఇత్యర్థః. అత్రైవోత్సూత్రం యుక్త్యంతరమాహ—అపి చేత్యాదినా. అన్యోత్థానే సుఖాదేర్న పూర్వకర్మకార్యతేత్యకృతసుఖాద్యాగమః పూర్వ

సిద్ధాంతస్తు—యః సుప్తో జీవః స ఏవ ప్రతిబుధ్యతే నాన్యః. కుతః, కర్మానుస్మృ శబ్దవిధిభ్యః పంచభ్యో హేతుభ్యః. దినద్వయసాధ్యస్య కర్మణోఽర్ధం కృత్వా పునరుత్థాయావశిష్టమర్ధం కరోతి. అనుశబ్దేన ప్రత్యభిజ్ఞా సూచ్యతే, యో మతీతేఽప్యహని ఘటమద్రాక్షం స ఏవైతం ఘటం స్పృశామీత్యాద్యాకార

ప్రసంగస్స్యాత్. అథ తత్ర సుప్త ఉత్తిష్ఠేత కల్పనానర్థక్యం స్యాత్, యో హి యస్మిన్ శరీరే సుప్తస్స తస్మిన్నోత్తిష్ఠతి, అన్యస్మిన్ శరీరే సుప్తోఽన్యస్మిన్నుత్తిష్ఠతీతి కోఽస్యాం కల్పనాయాం లాభస్స్యాత్. అథ ముక్త ఉత్తిష్ఠేత్, అన్తవాన్మోక్ష ఆపద్యేత, నివృత్తావిద్యస్య చ పునరుత్థానమనుపపన్నం, ఏతేనేశ్వరస్యోత్థానం ప్రత్యుక్తం, నిత్యనివృత్తావిద్యత్వాత్. అకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశౌ చ దుర్నివారావన్యోత్థానపక్షే స్యాతాం తస్మాత్సఏవోత్తిష్ఠతి నాన్యఇతి. యత్పునరుక్తం 'యథా జలరాశౌ ప్రక్షిప్తో జలబిందుర్నోద్ధర్తుం శక్యతే ఏవం సతి సంపన్నో జీవో నోత్పతితుమర్హతీ'తి తత్పరిహ్రియతే యుక్తం తత్ర వివేకకారణాభావాజ్జలబిందోరనుద్ధరణం, ఇహ తు విద్యతే వివేకకారణం, కర్మ చావిద్యా చేతి వైషమ్యం దృశ్యతే చ దుర్వివేచనయోరప్యస్మజ్జాతీయైః క్షీరోదకయోస్సంసృష్టయోర్హంసేన వివేచనం అపిచ న జీవో నామ కశ్చిత్పరస్మాదాత్మనోఽన్యో విద్యతే యో జలబిందురివ జలరాశేస్సతో వివిచ్యేత, సదేవ తూపాధిసంపర్కాజ్జీవ ఇత్యుపచర్యత ఇత్యసకృత్ప్రపంచితమ్. ఏవం సతి యావదేకోపాధిగతా బంధానువృత్తిస్తావదేకజీవవ్యవహారః, ఉపాధ్యంతరగతాయాం తు బంధానువృత్తౌ జీవాంతరవ్యవహారః, స ఏవాయముపాధిస్స్వ

సుప్తజీవకృత కర్మనాశశ్చేత్యర్థః. పూర్వపక్ష్యుక్తం దృష్టాంతం వైషమ్యేణ దూషయతి—యత్పునరిత్యాదినా. అస్మదాద్యశక్యమపి వివేచనం ప్రాణదృష్టాపేక్షేశ్వరః కరోతీతి మత్వా దృష్టాంతమాహ—దృశ్యతే చేతి. బ్రహ్మాభేదాచ్చ జీవస్య లబిందువైషమ్యమిత్యాహ—అపిచేతి. అభేదే 'సవాన్యోవోత్తిష్ఠతీ'తి చింతానవకాశ ఇత్యాశంక్య బుద్ధిభేదేన జీవభేదాచ్చింతేత్యాహ—ఏవం సతీతి. సుషుప్తౌ బుద్ధినాశేన ప్రత్యహం బుద్ధ్యుపాధిభేదాదేకజీవస్య వ్యవహారో న స్యాదిత్యతఆహ—

పశ్చాచ్స ఘట ఇత్యాదిస్మరణం స్మృతిశబ్దేనోచ్యతే. 'పునః ప్రతిన్యాయం ప్రతియోన్యాద్రవతి బుద్ధాంతాయైవ' ఇత్యాదిశ్రుతిసమూహః శబ్దశబ్దేనోచ్యతే. కర్మవిద్యావిధయో విధిశబ్దేనోచ్యంతే, యది సుప్తస్య పునర్నోత్థానమ్, తర్హి ఉక్తహేతవో బాధ్యేరన్. అతః సుప్త ఏవోత్తిష్ఠతీతి సిద్ధమ్.

పప్రబోధయోర్బీజాంకురన్యాయేనేత్యతస్సఏవ జీవః ప్రతిబుధ్యత ఇతి యుక్తమ్.

ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

సూ. ముగ్ధేఽర్ధసంపత్తిః పరిశేషాత్. ౧౦.

అస్తి ముగ్ధో నామ యం మూర్ఛిత ఇతి లౌకికాః కథయంతి, స తు కిమవస్థ ఇతి పరీక్షాయాముచ్యతే. త్రిస్త్రావదవస్థాశరీరస్థస్య జీవస్య ప్రసిద్ధా, జాగరితం స్వప్నః సుషుప్తమితి. చతుర్థీ శరీరాదపసృప్తిః, న తు పంచమీ కాచిదవస్థా జీవస్య శ్రుతౌస్మృతౌ వా ప్రసిద్ధాఽస్తి తస్మాచ్చతసృణామేవావస్థానామన్యతమావస్థా మూర్ఛేత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః—న తావన్ముగ్ధో జాగరితావస్థో భవితుమర్హతి, నహ్యాయమింద్రియైర్విషయానీక్షతే. స్యాదేతత్. ఇషుకారన్యాయేన ముగ్ధో భవిష్యతి, యథేషుకారో జాగ్రదపి ఇష్వాసక్తమనస్తయా నాన్యాన్విష

సఏవ చాయమితి. స్థూలసూక్ష్మాత్మనా తిష్ఠత్యేకోపాధిరిత్యర్థః.

ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

౧౦. అవస్థాత్రయాదాత్మానం వివిచ్య మూర్ఛాతో వివేచయతి—ముగ్ధేఽర్ధసంపత్తిః పరిశేషాత్. మూర్ఛాప్రసిద్ధావస్థాంతర్గతా వా పంచమావస్థా వేతి అవస్థాచతుష్టయసిద్ధేర్ముగ్ధస్య తద్వైలక్షణ్యాచ్చ సంశయే సోఽహమితి ప్రత్యభిజ్ఞయోత్థితస్య సుప్తాభేదవద్విశేషజ్ఞానాభావావిశేషేణ లింగేన సుషుప్తిరేవ మూర్ఛేతి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్సుషుప్త్యంతర్గతా మూర్ఛేతి దృష్టాంతసంగత్యా పూర్వపక్షమాహ—త్రిస్త్రావదితి. పూర్వపక్షే ప్రసిద్ధావస్థాతః పృథగాత్మనో మూర్ఛాతో వివేకార్థం ప్రయత్నాసిద్ధిః ఫలం, సిద్ధాంతే పృథగ్యత్నః కర్తవ్యమితి భేదః. పరిశేషం దర్శయన్ సిద్ధాంతయతి—న తావదిత్యాదినా. జాగ్రదపి జాగరావస్థోఽపీత్యర్థః. ఐంద్రియకమర్థజ్ఞానం

పూర్వం సోఽహమితి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ సుషుప్తప్రతిబుద్ధైక్యముక్తమ్. తద్వద్విశేషాభావప్రత్యభిజ్ఞానాత్ సుషుప్తిరేవ మూర్ఛేతి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ-

అత్ర పూర్వపక్షే మూర్ఛాతిరేకార్థం న పృథక్ప్రయతితవ్యమ్, సిద్ధాంతే పృథక్ప్రయతితవ్యమితి ఫలభేదః. అత్ర కిం మూర్ఛావస్థా సుషుప్త్యంతర్గతా, ఉతాతిరిక్తేతి సందేహే, సుషుప్త్యంతర్గతేతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—న తావత్స్వప్నజాగరితే మూర్ఛావస్థా, అత్ర జ్ఞానాభావాత్; నాపి మరణావస్థా, ప్రాణో

యానీక్షతే. ఏవం ముగ్ధో ముసలసంపాతాదిజనితదుఃఖానుభవవ్యగ్రమ నస్తయా జాగ్రదపి నాన్యాన్విషయానీక్షత ఇతి. న, అచేతయమానత్వాత్. ఇషుకారో హి వ్యాపృతమనా బ్రవీతి ఇషుమేవాహమేతావన్తం కాలముపలభమానోఽభూవమితి, ముగ్ధస్తు లబ్ధసంజ్ఞో బ్రవీతి అంధే తమస్యహమేతావంతం కాలం ప్రక్షిప్తోఽభూవం న కించిన్మయా చేతితమితి జాగ్రతశ్చైకవిషయవిషక్తచేతసోఽపి దేహో విధ్రియతే ముగ్ధస్య తు దేహో ధరణ్యాం పతతి, తస్మాన్న జాగర్తి నాపి స్వప్నాన్ పశ్యతి, నిస్సంజ్ఞత్వాత్. నాపి మృతః, ప్రాణోష్మణోర్భావాత్. ముగ్ధే హి జంతౌ మృతోఽయం స్యాన్న వా మృత ఇతి సంశయానా ఊష్మాస్తి నాస్తీతి హృదయదేశమాలభంతే నిశ్చయార్థం, ప్రాణోఽస్తి నాస్తీతి చ నాసికాదేశం, యది ప్రాణోష్మణోరస్తిత్వం నావగచ్ఛంతి తతో మృతోఽయమిత్యధ్యవసాయ దహనాయారణ్యం నయంతి అథ తు ప్రాణమూష్మాణం వా ప్రతిపద్యంతే తతో నాయం మృతఇత్యధ్యవసాయ సంజ్ఞాలాభాయ భిషజ్యంతి. పునరుత్థానాచ్చ న దిష్టం గతః న హి యమం గతో యమరాజ్యాత్ప్రత్యాగచ్ఛతి. అస్తు తర్హి సుషుప్తో నిస్సంజ్ఞత్వాదమృతత్వాచ్చ. న వైలక్షణ్యాన్ముగ్ధః కదాచిచ్చిరమపి నోచ్ఛ్వసితి సవేపథురస్య దేహో భవతి భయానకం చ వదనం విస్ఫారితే నేత్రే, సుషుప్తస్తు ప్రసన్నవదనస్తుల్యకాలం పునః పునరుచ్ఛ్వసితి నిమీలితే అస్య నేత్రే భవతః, న చాస్య దేహో వేపతే, పాణిపేషణమాత్రేణ చ సుషుప్త ముత్థాప

దేహధారణం చ తస్యాస్తి న ముగ్ధస్యేతి వైషమ్యోక్త్యా దూషయతి— నేత్యాదినా. మూర్ఛాయా జాగరాద్భేదముక్త్వా స్వప్నమృతిసుషుప్తిభ్యో భేదమాహ— నాపీత్యాదినా. ఆలభంతే స్పృశంతి. దిష్టం మరణం. సుషుప్తిమూర్ఛయోః కించిత్సారూప్యేఽపి బహువైలక్షణ్యాద్భేద ఇత్యాహ— నేతి. లక్షణభేదముక్త్వా నిమిత్తభేద

ష్మణోః సత్త్వాత్; నాపి సుషుప్తిః, భయానకవదనవత్త్వాదిలక్షణభేదాత్; కింతు పరిశేషాత్ ప్రసక్తస్య ప్రతిషేధే అన్యత్రాప్రసంగాచ్ఛిష్యమాణే వస్తుని యః సంప్రత్యయః స పరిశేషః, తస్మాత్ ముగ్ధే ముగ్ధిర్మూర్ఛావస్థా తదవస్థాపన్నే విశేషజ్ఞానరాహి

యంతి, న తు ముగ్ధం ముద్గరఘాతేనాపి. నిమిత్తభేదశ్చ భవతి మోహస్వాపయోః, ముసలసంపాతాదినిమిత్తత్వాన్మోహస్య శ్రమాదినిమిత్తత్వాచ్చ స్వాపస్య. న చ లోకేఽస్తి ప్రసిద్ధిః ముగ్ధస్సుప్త ఇతి. పరిశేషాదర్ధసంపత్తిర్ముగ్ధతేత్యవగచ్ఛామః నిస్సంజ్ఞకత్వాత్సంపన్నః ఇతరస్మాచ్చ వైలక్షణ్యాదసంపన్న ఇతి. కథం పునరర్ధసంపత్తిర్ముగ్ధ ఇతి శక్యతే వక్తుం, యావతా సుప్తం ప్రతి తావదుక్తం శ్రుత్యా 'సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవత్యత్ర 'స్తేనో స్తేనో భపతి నైనం సేతుమహోరాత్రే తరతో న జరా న మృత్యుర్న శోకో న సుకృతం న దుష్కృత'మిత్యాది. జీవే హి సుకృతదుష్కృతయోః ప్రాప్తిః సుఖిత్వదుఃఖిత్వప్రత్యయోత్పాదనేన భవతి, న చ సుఖిత్వప్రత్యయో దుఃఖిత్వప్రత్యయో వా సుషుప్తే విద్యతే, ముగ్ధేఽపి తౌ ప్రత్యయౌ నైవ విద్యేతే, తస్మాదుపాధ్యుపశమాత్ సుషుప్తవన్ముగ్ధేఽపి కృత్స్నసంపత్తిరేవ భవితుమర్హతి నార్ధసంపత్తిరితి. అత్రోచ్యతే—న బ్రూమో ముగ్ధేఽర్ధసంపత్తిర్జీవస్య బ్రహ్మణా భపతీతి, కిం తర్హ్యర్ధేన సుషుప్తపక్షస్య భవతి ముగ్ధత్వం అర్ధేనావస్థాంతరపక్షస్యేతి బ్రూమః. దర్శితే చ మోహస్య స్వాపేన

మాహ—నిమిత్తేతి. ప్రత్యభిజ్ఞాప్రసిద్ధేత్యాహ—న చేతి. ఉక్తసారూప్యవైరూప్యాభ్యామర్ధసంపత్తిస్సర్వైస్సుషుప్తిధర్మైరసంపన్నో ముగ్ధస్సుషుప్తో న భవతి, సర్వైర్మరణావస్థాధర్మైరసంపత్తేర్మృతోఽపి న భవతి కింత్వవస్థాంతరం గత ఇతి సూత్రార్థః. అత్ర సూత్రే జీవస్య బ్రహ్మణార్ధసంపత్తిరుక్తేతి భ్రాంతశ్శంకతే—కథమితి. యత్సుషుప్తం ప్రతి సత్సంపన్నత్వం శ్రుతం తదుపాధ్యభావాభిప్రాయం. ఉపాధ్యభావశ్చ ముగ్ధస్యాపి సమ ఇతి యతః తస్మాత్ కృత్స్నసంపత్తిరేవేత్యర్థః. సుషుప్తికాలే కర్మాసంబంధే పునరుత్థానం కథమిత్యాశంక్య తత్కార్యాభావాత్తదసంబంధోక్తిరిత్యాహ—జీవే హీతి. బ్రహ్మణా కృత్స్నసంపత్తిమంగీకృత్య పరిహరతి—న బ్రూమ ఇతి. ముగ్ధత్వం హి సుషుప్తస్యార్ధేన నిస్సంజ్ఞత్వాదిధర్మేణ సామ్యేన సంపన్నం భవతి, మరణస్యార్ధేన కంపాదినా సంపన్న మిత్యర్ధసంపత్తిరిత్యర్థః. ఇతోఽపి సుషుప్తి

త్యాదినా అర్ధేన ధర్మజాతేన మూర్ఛావస్థాయాః సంపన్నత్వాత్ అర్ధేన కంపనాదినా మరణావస్థాధర్మజాతేన చ యుక్తత్వాత్ అర్ధసంపత్తిః మూర్ఛావస్థా సుషుప్తివ్యతిరిక్తైవేత్యనవద్యమ్.

సామ్యవైషమ్యే. ద్వారం చైతన్యహరణస్య యదాస్య సావశేషం కర్మ భవతి తదా వాఙ్మనసే ప్రత్యాగచ్ఛతః యదా తు నిరవశేషం కర్మ భవతి తదా ప్రాణోష్మాణావపగచ్ఛతః, తస్మాదర్ధసంపత్తిం బ్రహ్మవిదః ఇచ్ఛంతి. యత్తూక్తం న పంచమీ కాచిదవస్థా ప్రసిద్ధాస్తీతి, నైష దోషః, కాదాచిత్కీయమవస్థేతి న ప్రసిద్ధా స్యాత్, ప్రసిద్ధా చైషా లోకాయుర్వేదయోః. అర్ధసంపత్త్యభ్యుపగమాచ్చ న పంచమీ గణ్యత ఇత్యనవద్యమ్.

ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

సూ. న స్థానతోఽపి పరస్యోభయలింగం సర్వత్ర హి. ౧౧.

యేన బ్రహ్మణా సుషుప్త్యాదిషు జీవ ఉపాధ్యుపశమాత్సంపద్యతే తస్యేదానీం స్వరూపం శ్రుతివశేన నిర్ధార్యతే. సంత్యుభయలింగాః

వైషమ్యమిత్యాహ—ద్వారం చేతి. అప్రసిద్ధిమంగీకృత్యోక్తం ప్రసిద్ధిరప్యస్తీత్యాహ—ప్రసిద్ధా చేతి. ఆయుర్వేదో వైద్యశాస్త్రం. ప్రసిద్ధా కథం వివాద ఇత్యాశంక్య పంచమత్వేనాప్రసిద్ధేరిత్యాహ—అర్ధేతి. సుషుప్తిమృతిధర్మార్ధసంపత్త్యా తదంతర్భావబుద్ధ్యా ప్రసిద్ధతోక్తేత్యర్థః.

ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

౧౧. సర్వాభిరవస్థాభిరలిప్తస్త్వమర్థ ఇతి విచార్యాపాదసమాప్తేస్తత్పదార్థం నిరూపయితుకామః ప్రథమం తస్య నిర్విశేషమాహ—న స్థానతోఽపి పరస్యోభయలింగం సర్వత్ర హి. ఉద్దేశ్యత్వం పదార్థజిజ్ఞాసోపరమానంతరం తత్స్వరూపబ్రహ్మవిచారస్యావసరసంగతిమాహ—యేనేతి. సవిశేషత్వం నిర్విశేషత్వం చేత్యుభయం లింగ్యతే జ్ఞాప్యతే యాభిస్తా ఉభయలింగాః శ్రుతయః సంశయబీజత్వేన సంతీత్యర్థః. యథా విరు

ఇత్థం చతుర్భిరధికరణైః ఉద్దేశ్యత్వేన ప్రథమం జిజ్ఞాస్యం త్వపదార్థం స్వప్రకాశచిదేకరసం సర్వావస్థావినిర్ముక్తం నిర్విశేషం సంశోధ్య, తజ్జిజ్ఞాసోపరమానంతరమవసరసంగత్యా విధేయత్వేన జిజ్ఞాస్యం తత్పదార్థం శోధయితుం పాదశేషమారభమాణో మూర్ఛావస్థాయాః విరుద్ధసుషుప్తిమరణావస్థోభయధర్మవత్త్వవత్ బ్రహ్మణోఽప్యుభయరూపత్వం భవత్వితి దృష్టాంతావాంతరసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ద్విరూపం బ్రహ్మ ధ్యేయమ్, సిద్ధాంతే నిర్విశేషమేవేతి ఫలభేదః.

శ్రుతయః బ్రహ్మవిషయాః 'సర్వకర్మా సర్వకామస్సర్వగంధస్సర్వరసః'
ఇత్యేవమాద్యాః సవిశేషలింగాః, 'అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘ'మిత్యేవ
మాద్యాశ్చ నిర్విశేషలింగాః. కిమాసు శ్రుతిషూభయలింగం బ్రహ్మ
ప్రతిపత్తవ్యముతాన్యతరలింగం, యదాప్యన్యతరలింగం తదాపి కిం
సవిశేషముత నిర్విశేషమితి మీమాంస్యతే. తత్రోభయలింగశ్రుత్యను
గ్రహాదుభయలింగమేవ బ్రహ్మేత్యేవం ప్రాప్తే ఇదముచ్యతే,—న
తావత్స్వతఏవ పరస్య బ్రహ్మణ ఉభయలింగత్వముపపద్యతే, న హ్యే
కం వస్తు స్వతఏవరూపాదివిశేషోపేతం తద్విపరీతం చేత్యవధారయితుం
శక్యం విరోధాత్. అస్తు తర్హి స్థానతః పృథివ్యాద్యుపాధియోగాదితి,
తదపి నోపపద్యతే న హ్యుపాధియోగాదప్యన్యాదృశస్య వస్తునోఽ
న్యాదృశస్వభావస్సంభవతి. న హి స్వచ్ఛస్సన్ స్ఫటికోఽలక్తకాద్యు
పాధియోగాదస్వచ్ఛో భవతి, భ్రమమాత్రత్వాదస్వచ్ఛతాభినివే

ద్ధసుషుప్తిమరణోభయరూపం ముగ్ధత్వం తథా శ్రుతిప్రామాణ్యాదుభయరూపం బ్రహ్మ
ధ్యేయమితి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షః. నిర్విశేషమేకరూపమేవ జ్ఞేయమితి సిద్ధాంత
యతి—ఏవ మితి. కిముభయరూపత్వం స్వతః, ఉత స్వతో నిర్గుణస్య సర్వగంధత్వాది
విశేష ఉపాధితస్సత్యః, అహోస్విత్ స్వతస్సవిశేషమేవ బ్రహ్మేతి, తత్రాద్యం నిరస్య
ద్వితీయమనూద్య దూషయతి—అస్తు తర్హీతి. స్థానముపాధిః, బ్రహ్మణి విశేషః కల్పితః
ఔపాధికత్వాత్ స్ఫటికే లౌహిత్యవదిత్యర్థః. ఉపాధేస్సత్యత్వేఽపి తత్కృతం మిథ్యేతి
దృష్టం బ్రహ్మణి తూపాధీనాం మిథ్యాత్వాత్ తత్కృతో విశేషో మిథ్యేతి కిము

అత్ర 'సర్వకామః సర్వగంధః సర్వరసః' ఇత్యాదినా బ్రహ్మణః సవిశేషత్వం
శ్రూయతే, 'అస్థూలమనణు' ఇత్యాదినా నిర్విశేషత్వమ్. తత్ర కిమ్, ఉభయశ్రుత్య
నురోధాత్ ఉభయరూపం బ్రహ్మ, ఉతైకరూపమ్; ఏకరూపమిత్యత్రాపి సవిశేషం
నిర్విశేషం వేతి సందేహే, ద్విరూపమితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—న తావత్పరస్య
బ్రహ్మణః ఉభయలింగమ్ ఉభయరూపత్వం సంభవతి, సత్యస్య వస్తునో ద్వైరూప్యా
యోగాత్; న హ్యేకమేవ వస్తు ఏకదా తద్వత్తదభావవచ్చ దృష్టమ్. ఏతేన మూర్ఛా
వస్థాదృష్టాంతో వైలక్షణ్యాన్నిరస్తః. నాపి స్థానత ఉపాధిత ఉభయరూపత్వం
తాత్త్వికం యుక్తమ్, అగ్నిసంయోగమాత్రేణ జలస్థోష్ణస్య తత్స్వభావత్వాదర్శనాత్.
అత ఏకరూపత్వమేవ బ్రహ్మణః; హి యస్మాత్ సర్వత్ర సర్వేషు వేదాంతేషు

శస్య, ఉపాధీనాం చావిద్యాప్రత్యుపస్థాపితత్వాత్. అతశ్చాన్యతరలింగపరిగ్రహేఽపి సమస్తవిశేషరహితం నిర్వికల్పకమేవ బ్రహ్మప్రతిపత్తవ్యం న తద్విపరీతమ్. సర్వత్ర హి బ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదనపరేషు వాక్యేషు 'అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయ' మిత్యేవమాదిష్వపాస్తసమస్తవిశేషమేవ బ్రహ్మోపదిశ్యతే.

సూ. న భేదాదితి చేన్న ప్రత్యేకమతద్వచనాత్ ౧౨.

అథాపి స్యాత్, యదుక్తం నిర్వికల్పకమేకలింగమేవ బ్రహ్మ నాస్య స్వతస్థానతో వోభయలింగత్వమస్తీతి, తన్నోపపద్యతే. కస్మాత్, భేదాత్. భిన్నా హి ప్రతివిద్యం బ్రహ్మణ ఆకారా ఉపదిశ్యంతే 'చతుష్పాద్బ్రహ్మ షోడశకలం బ్రహ్మ వామనత్వాదిలక్షణం బ్రహ్మ త్రైలోక్యశరీరం వైశ్వానరశబ్దోదితం బ్రహ్మే'త్యేవంజాతీయకాః, తస్మాత్సవిశేషత్వమపి బ్రహ్మణోఽభ్యుపగంతవ్యమ్. ననూక్తం నోభయలింగత్వం బ్రహ్మణస్సంభవతీతి. అయమప్యవిరోధః, ఉపాధికృతత్వాదాకారభేదస్య, అన్యథా హి నిర్విషయమేవ భేదశాస్త్రం

వాచ్యమిత్యాహ—ఉపాధీనామితి.తృతీయం నిరస్యతి.—అతశ్చేతి-సర్వస్య విశేషస్య కల్పితత్వాదేవేత్యర్థః. నిషేధశ్రుతేశ్చైవమిత్యాహ—సర్వత్ర హీత్యాదినా.

౧౨. భిద్యత ఇతి భేదో విశేషః, నిర్విశేషత్వస్య శ్రుతావపి విశేషస్యాపి శ్రుతేరుభయరూపత్వం స్యాదితి శంకాం వ్యాచష్టే—అథాపి స్యాదితి. పూర్వోక్తం విరోధం స్మారయతి—ననూక్తమితి. భేదశ్రుతిప్రామాణ్యార్థమౌపాధికరూపభేదస్వీకారాదవిరోధ ఇతి సమాధ్యర్థః. కిముపాధిగత ఏవ రూపభేదో బ్రహ్మణ్యుపచర్యతే

'అశబ్దమస్పర్శమరూపమ్' ఇత్యాదిబ్రహ్మపరేషు సవిశేషత్వనిరాసేన నిర్విశేషమేవైకరూపం బ్రహ్మోపదిశ్యత ఇత్యర్థః.

నను న నిర్విశేషమేవ బ్రహ్మ. కుతః, భేదాత్ ప్రతివిద్యం బ్రహ్మణ ఆకారభేదేన భేదాత్ ; కస్యాంచిత్ విద్యాయాం చతుష్పాద్బ్రహ్మోపదిశ్యతే. కస్యాంచిత్ షోడశకలమ్, కస్యాంచిత్ త్రైలోక్యశరీరం వైశ్వానరాఖ్యమ్. తస్మాత్ సవిశేషమపి శ్రుతిసామర్థ్యాదంగీకర్తవ్యమితి చేత్ న ; ప్రత్యేకం ప్రత్యుపాధి అత

ప్రసజ్యేతేతి చేత్, నేతి బ్రూమః. కస్మాత్, ప్రత్యేకమతద్వచనాత్. ప్రత్యుపాధి భేదం హ్యభేదమేవ బ్రహ్మణశ్శ్రావయతి శాస్త్రం 'యశ్చాయమస్యాం పృథివ్యాం తేజోమయోఽమృతమయః పురుషో యశ్చాయమధ్యాత్మం శారీరస్తేజోమయోఽమృతమయః పురుషోఽయమేవ స యోఽయమాత్మే'త్యాది. అతశ్చ న భిన్నాకారయోగో బ్రహ్మణశ్శాస్త్రీయ ఇతి శక్యతే వక్తుం భేదస్యోపాసనార్థత్వాదభేదే తాత్పర్యాత్.

సూ. అపిచైవమేకే. ౧౩.

అపిచైవం భేదదర్శననిందాపూర్వకమభేదమేవైకేశాఖినః సమామనంతి 'మనసైవేదమాప్తవ్యం నేహనానాస్తి కించనమృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి యఇహనానేవపశ్యతీ'తి, తథాన్యేఽపి 'భోక్తా భోగ్యం ప్రేరితారం చ మత్వా సర్వం ప్రోక్తం త్రివిధం బ్రహ్మమేత' దితి సమస్తస్య భోగ్యభోక్తృనియంతృలక్షణస్య ప్రపంచస్య బ్రహ్మైకస్వభావతామధీయతే, కథం పునరాకారవదుపదేశినీష్వనాకారోపదేశినీషు చ బ్రహ్మవిషయాసు శ్రుతిషు సతీష్వనాకారమేవ బ్రహ్మావధార్యతే న పునర్విపరీతమిత్యత ఉత్తరం పఠతి—

ధ్యానార్థముతోపాధియోగాత్ సత్యవిరుద్ధరూపపత్త్యా బ్రహ్మణో భేదో భవతీతి. ఆద్యేఽస్మదిష్టసిద్ధిః. ద్వితీయమభేదశ్రుత్యా దూషయతి— నేతి బ్రూమ ఇతి.

౧౩. ద్వైతనిందాపూర్వకమద్వైతోక్తేశ్చ నిర్విశేషం తత్త్వమితి సూత్రార్థమాహ— అపిచేతి. భోక్తా జీవో భోగ్యం శబ్దాది తయోః ప్రేరితారమీశ్వరం చ మత్వా విచార్య మే మమ ప్రోక్తం తత్సర్వం త్రివిధం బ్రహ్మైవేతి జానీయాదిత్యర్థః. ద్వివిధశ్రుతిషు సతీషు నిర్విశేషత్వే కిం నియామకమితి శంకతే— కథం పునరితి.

ద్వచనాత్ అభేదవచనాత్ 'యశ్చాయమస్యాం పృథివ్యాం తేజోమయోఽమృతమయః పురుషః' ఇత్యాదిశ్రుతౌ బ్రహ్మణః సర్వోపాధిషు పృథివ్యాదిషు అభేదశ్రవణాదిత్యర్థః.

అపి చైకే శాఖినః 'మృత్యోః స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి' 'నేహ నానాస్తి కించన' ఇత్యేవం భేదనిందాపూర్వకమభేదమేవ బ్రహ్మణః సమామనంతి ఇత్యర్థః.

సూ. అరూపవదేవ హి తత్ప్రధానత్వాత్. ౧౪.

రూపాద్యాకారరహితమేవ హి బ్రహ్మావధారయితవ్యం న రూపాదిమత్. కస్మాత్, తత్ప్రధానత్వాత్. 'అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘమశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయం, ఆకాశో వై నామ నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదంతరా తద్బ్రహ్మ, దివ్యో హ్యమూర్తః పురుషః స బాహ్యాభ్యంతరో హ్యజః, తదేతద్బ్రహ్మాపూర్వమనపరమనంతరమబాహ్యమయమాత్మా బ్రహ్మ సర్వానుభూః' ఇత్యేవమాదీని హి వాక్యాని నిష్ప్రపంచబ్రహ్మాత్మతత్త్వప్రధానాని నార్థాంతరప్రధానానీత్యేతత్ప్రతిష్ఠాపితం 'తత్తు సమన్వయా' దిత్యత్ర. తస్మాదేవంజాతీయకేషు వాక్యేషు యథాశ్రుతం నిరాకారమేవ బ్రహ్మావధారయితవ్యమ్, ఇతరాణి త్వాకారవద్బ్రహ్మవిషయాణి వాక్యాని న తత్ప్రధానాని. ఉపాసనావిధిప్రధానాని హి తాని, తేష్వసతి విరోధే యథాశ్రుతమాశ్రయితవ్యమ్, సతి తు విరోధే తత్ప్రధానాన్యతత్ప్రధానేభ్యో బలీయాంసి భవంతీతి. ఏష వినిగమనాయాం హేతుః యేనోభయీష్వపి శ్రుతిషు సతీష్వనాకారమేవ బ్రహ్మావధార్యతే న

---

౧౪. తత్పరాతత్పరవిరోధే తత్పరం బలవదితి న్యాయో నియామక ఇత్యాహ—అరూపవదేవేతి. ఉపాసనాపరవాక్యేషు ఆకారే తాత్పర్యాభావేఽపి దేవతావిగ్రహవదాకారసిద్ధిమాశంక్య నిష్ప్రపంచపరశ్రుతివిరోధాత్ మైవమిత్యాహ—తేష్వసతీతి.

నను సగుణ నిర్గుణపరే శ్రుతిద్వయే సతి కథం నిర్గుణే బ్రహ్మణి పక్షపాతః; తత్రాహ—

రూపాదిహీనం నిర్విశేషమేవ బ్రహ్మావధారయితవ్యమ్, న సవిశేషమ్. కుతః. 'అస్థూలమ్' ఇత్యాది నిషేధశాస్త్రస్య నిర్గుణబ్రహ్మప్రధానత్వాదిత్యర్థః. ఉపాసనావాక్యానాం సవిశేషత్వే తాత్పర్యాభావాత్, తత్తాత్పర్యాంగీకారే వాక్యభేదాపత్తేః, ఇతరేషాం సవిశేషవాక్యానాం ప్రత్యక్షాదిసిద్ధప్రపంచానువాదకత్వేననిర్విశేషపరత్వాత్ 'తదనన్యత్వమ్' ఇత్యాదినా ప్రపంచమిథ్యాత్వసాధనాచ్చ, న సవిశేషత్వం బ్రహ్మణః ప్రామాణికమితి భావః.

సూ. ఆహ చ తన్మాత్రమ్. ౧౬.

ఆహ చ శ్రుతిశ్చైతన్యమాత్రం విలక్షణరూపాంతరరహితం నిర్విశేషం బ్రహ్మ 'స యథా సైంధవఘనోఽనంతరోఽబాహ్యః కృత్స్నో రసఘన ఏవ ఏవం వా అరేఽయమాత్మాఽనంతరోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన ఏవే'తి. ఏతదుక్తం భవతి, నాస్యాత్మనోఽన్తర్బహిర్వా చైతన్యాదన్యద్రూపమస్తి, చైతన్యమేవ తు నిరంతరమస్య స్వరూపం, యథా సైంధవఘనస్యాంతర్బహిశ్చలవణరస ఏవ నిరంతరో భవతి న రసాంతరం తథైవేతి.

సూ. దర్శయతి చాథో అపి స్మర్యతే. ౧౭.

దర్శయతి చ శ్రుతిః పరరూపప్రతిషేధేనైవ బ్రహ్మ నిర్విశేషం 'అథాత ఆదేశో నేతి నేతి, అన్యదేవ తద్విదితాదథో అవిదితాదధి, యతో వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసా సహే' త్యేవమాద్యా. బాష్కలినా చ బాధ్వః పృష్టస్సన్నవచనేనైవ బ్రహ్మ ప్రోవాచేతి

---

౧౬. యతః శ్రుతిశ్చిన్మాత్రమాహ అతశ్చ విశేషో మిథ్యేతి సూత్రార్థమాహ— ఆహ చేతి. సైంధవఘనో లవణపిణ్డః.

౧౭. కించ శ్రుతిస్మృత్యోః పరప్రతిషేధేన బ్రహ్మోపదేశాన్నిష్ప్రపంచం బ్రహ్మేత్యాహ—దర్శయతి చేతి. అథ ద్వైతోక్త్యనంతరం తస్య జ్ఞానహేతుత్వాన్నేతి నేతీత్యుపదేశః క్రియత ఇత్యర్థః. అధి అన్యత్ పునః పునరధీహి భో ఇతి నిర్బంధ

నను కీదృశం నిర్విశేషం బ్రహ్మేత్యత ఆహ—

'స యథా సైంధవఘనోఽనంతరోఽబాహ్యః కృత్స్నో రసఘన ఏవైవం వా అరేఽయమాత్మానంతరోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన ఏవ' ఇతి శ్రుతిః తన్మాత్రం చైతన్యమాత్రం స్వప్రకాశం చిదేకరసం నిర్విశేషమాహేత్యర్థః.

కిం చ ప్రపంచప్రత్యాఖ్యానముఖేన బ్రహ్మణ ఉపదేశాదపి బ్రహ్మ నిర్విశేషమేవ; సవిశేషత్వే తద్వాక్యైరేవ తత్సిద్ధేః ప్రత్యాఖ్యానోపదేశానర్థక్యం స్యాదిత్యాహ—

'అథాత ఆదేశో నేతి నేతి' ఇత్యాదిశ్రుతిః ప్రపంచనిషేధముఖేనైవ బ్రహ్మ

శ్రూయతే ‘సహోవాచ అధీహి భో ఇతి సతూష్ణీంచ బభూవ తం హ ద్వితీయే వా తృతీయే వా వచన ఉవాచ బ్రూమః ఖలు త్వం తు నవిజానాసి ఉపశాంతోఽయమాత్మే’తి. తథా స్మృతిష్వపి పరప్రతిషేధేనైవోపదిశ్యతే “జ్ఞేయం యత్తత్ ప్రవక్ష్యామి యజ్జ్ఞాత్వాఽమృతమశ్నుతే. అనాదిమత్పరం బ్రహ్మ న సత్తన్నాసదుచ్యతే” ఇత్యేవమాద్యాసు. తథా విశ్వరూపధరో నారాయణో నారదమువాచేతి స్మర్యతే “మాయా హ్యేషా మయా సృష్టా యన్మాం పశ్యసి నారద. సర్వభూతగుణైర్యుక్తం మైవం మాం జ్ఞాతుమర్హసీ” తి.

సూ. అతఏవచోపమా సూర్యకాదివత్. ౧౮.

యత ఏవ చాయమాత్మా చైతన్యరూపో నిర్విశేషో వాఙ్మనసాతీతః పరప్రతిషేధేనోపదేశ్యోఽతఏవ చాస్యోపాధినిమిత్తామపారమార్థికీం విశేషవత్తామభిప్రేత్య జలసూర్యకాదివదిత్యుపమోపాదీయతే మోక్షశాస్త్రేషు. “యథా హ్యయం జ్యోతిరాత్మా వివస్వానపో భిన్నాః

కారిణం తం ద్వితీయే తృతీయే చ ప్రశ్నే తూష్ణీంభావం త్యక్త్వోవాచ. ఉపశాంతో నిరస్తద్వైతః. అతస్తస్య తూష్ణీంభావ ఏవోత్తరమితి. సౌత్రశ్చాథోశబ్దస్తథార్థకః. ఆదిమత్కార్యం తన్న భవతీత్యనాదిమత్. సత్ ఇంద్రియవేద్యం అసత్పరోక్షం చ-న స్వప్రకాశత్వాదిత్యర్థః. సర్వభూతగుణైర్దివ్యగంధాదిభిర్యుక్తం మాం మూర్తిమంతం పశ్యసీతి యత్సా మాయా అతఏవ సద్వైతో భగవానితి మాం ద్రష్టుం నార్హసి వస్తుతోద్వైతాతీతత్వాదిత్యర్థః.

౧౮. కించ యథా జలాద్యుపాధికల్పితైః సూర్యచంద్రాదేర్భేదచలనాదిర్ధ ఏవ మాత్మన ఇతి దృష్టాంతశ్రుతేశ్చ నిర్విశేషం తత్త్వమిత్యాహ—అతఏవచోపమే. జలస్థప్రతిబింబత్వాకారేణ సూర్యస్యాభాసత్వద్యోతనాయ సూర్యకేతి కప్రత్యయః.

దర్శయతి. సౌత్రాథోశబ్దః తథార్థః. తథా స్మర్యతే చ భగవద్గీతాసు నిషేధముఖేనైవ బ్రహ్మ ‘అనాదిమత్పరం బ్రహ్మ న సత్తన్నాసదుచ్యతే’ ఇతి.

కిం చ విశిష్టదృష్టాంతోక్తిరపి నిర్విశేషత్వమస్య గమయతీత్యాహ—

యత ఏవాయమాత్మా చైతన్యైకరసః పరప్రతిషేధోపదేశ్యో నిర్విశేషః, అత

బహుధైకోఽనుగచ్ఛన్. ఉపాధినా క్రియతే భేదరూపో దేవః క్షేత్రేష్వేవమజోఽయమాత్మే''తి. "ఏక ఏవ తు భూతాత్మా భూతేభూతే వ్యవస్థితః. ఏకధా బహుధా చైవ దృశ్యతే జలచంద్రవ" దితి చైవమాదిషు. అత్ర ప్రత్యవస్థీయతే.

సూ. అంబువదగ్రహణాత్తు న తథాత్వమ్. ౧౯.

న జలసూర్యకాదితుల్యత్వమిహోపపద్యతే, తద్వదగ్రహణాత్. సూర్యాదిభ్యో హి మూర్తేభ్యః పృథగ్భూతం విప్రకృష్టదేశం మూర్తం చ జలం గృహ్యతే తత్ర యుక్తస్సూర్యాది ప్రతిబింబోదయః న త్వాత్మాఽమూర్తో న చాస్మాత్ పృథగ్భూతా విప్రకృష్టదేశాశ్చోపాధయః, సర్వగతత్వాత్సర్వానన్యత్వాచ్చ. తస్మాదయుక్తోఽయం దృష్టాంత ఇతి. అత్ర ప్రతివిధీయతే.

యథాఽయం జ్యోతిర్మయో వివస్వాన్ స్వత ఏకోఽపి ఘటాదిభేదేన భిన్నా అపోఽనుగచ్ఛన్ బహుధా క్రియతే ఏవమజోఽయమాత్మా దేవః స్వప్రకాశః ఏకోఽప్యుపాధినా మాయయా క్షేత్రేష్వనుగచ్ఛన్ భేదరూపః క్రియత ఇతి యోజనా.

౧౯. ఇహాత్మన్యుక్తదృష్టాంతవైషమ్యశంకాసూత్రం—అంబువదితి. ఆత్మనో నీరూపత్వాత్ దూరస్థోపాధ్యభావాచ్చ మాయయా బుద్ధ్యాదిషు ప్రతిబింబభేదో న యుక్త ఇత్యర్థః.

ఏవౌపాధికం సవిశేషత్వమాదాయ సూర్యకాదివత్ జలగతసూర్యప్రతిబింబాదివత్ ఇత్యుపమోపాదీయతే మోక్షశాస్త్రేషు 'యథా హ్యయం జ్యోతిరాత్మా వివస్వానపో భిన్నా బహుధైకోఽనుగచ్ఛన్. ఉపాధినా క్రియతే భేదరూపో దేవః క్షేత్రేష్వేవమజోఽయమాత్మా.' ఇత్యాదిషు. ఏవం చ ఏతద్దృష్టాంతబలాదపి బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వమితి సూత్రాభిప్రాయః.

దృష్టాంతవైషమ్యం శంకతే—

యథా అంబు సూర్యాన్మూర్తాత్ భిన్నం దూరస్థం మూర్తం గృహ్యతే, తద్వత్ అమూర్తాత్సర్వాత్మకాదాత్మనో భిన్నదూరస్థోపాధేరగ్రహణాత్ న తథాత్వం న సూర్యతుల్యత్వమితి శంకార్థః.

సూ. వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమంతర్భావా దుభయసామంజస్యాదేవమ్. ౨౦.

యుక్తఏవ త్వయం దృష్టాంతః వివక్షితాంశసంభవాత్, న హి
దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయోః క్వచిత్కించిద్వివక్షితమంశం ముక్త్వా సర్వ
సారూప్యం కేనచిద్దర్శయితుం శక్యతే,సర్వసారూప్యే హి దృష్టాంతదా
ర్ష్టాంతికభావోచ్ఛేద ఏవ స్యాత్. న చేదం స్వమనీషికయా జలసూర్య
కాదిదృష్టాంతప్రణయనం. శాస్త్రప్రణీతస్య త్వస్య ప్రయోజనమాత్ర
ముపన్యస్యతే కిం పునరత్ర వివక్షితం సారూప్యమితి. తదుచ్యతే. వృద్ధి
హ్రాసభాక్త్వమితి. జలగతం హి సూర్యప్రతిబింబం జలవృద్ధౌ వర్ధతే
జలహ్రాసే హ్రసతి జలచలనే చలతి జలభేదే భిద్యతఇత్యేవం జలధర్మా
నువిధాయి భవతి, న తు పరమార్థతః సూర్యస్య తథాత్వమస్తి, ఏవం
పరమార్థతోఽవికృతమేకరూపమపి సద్బ్రహ్మ దేహాద్యుపాధ్యంతర్భా

---

౨౦. ఉపాధ్యంతర్భావేన తత్కల్పితధర్మవత్త్వమత్ర వివక్షితాంశస్తేన సమా
ధానసూత్రం. వృద్ధిహ్రాసేతి. దృష్టాంతసామ్యేఽపి నీరూపాత్మనః ప్రతిబింబం స్వబుద్ధ్యా
కథం కల్ప్యత ఇత్యాహ—న చేదమితి. శ్రూయతే న కల్ప్యతఇత్యర్థః. శ్రుతదృష్టాం
తస్య సూర్యకాదిపదిత్యుపన్యాసేన కిం ఫలమిత్యతఆహ—శాస్త్రేతి. ఆత్మనో నిర్విశేష
త్వం ఫలమిత్యర్థః. అవిరోధ ఇతి-న వైషమ్యమిత్యర్థః. ఆత్మా ప్రతిబింబశూన్యః,
నీరూపద్రవ్యత్వాత్, వాయువత్ ఇత్యనుమానే ఆకాశే వ్యభిచారః. స్వల్పజలే విదూ
రాకాశప్రతిబింబదర్శనాదుపాధిదూరస్థత్వమపి క్వచిదనపేక్షితమితి భావః.

అత్రోత్తరమాహ—

యథా సూర్యప్రతిబింబస్య జలాంతర్భూతస్య జలగతవృద్ధిహ్రాసభాక్త్వం న
వాస్తవమ్, ఏవం నిర్విశేషస్య పరమాత్మనో దేహాద్యుపాధ్యంతర్భావాద్దేహాదిగతవృద్ధి
హ్రాసభాక్త్వం న స్వాభావికమ్ ఇత్యేతావతాంశేనోభయోః దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయోః
సామఞ్జస్యాద్భవతి సూర్యాదిదృష్టాంతః, న హి దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయోః సర్వాంశేన
సమత్వం శక్యతే శక్రేణాపి వక్తుమ్, తత్త్వే తదుచ్ఛేదాదితి భావః.

బ్రహ్మ ఉత బోధలక్షణం ఉతోభయలక్షణమితి. అత్ర వయం వదామః—సర్వథాప్యానర్థక్యమధికరణాంతరారంభస్యేతి. యది తావదనేకలింగత్వం పరస్య బ్రహ్మణో నిరాకర్తవ్యమిత్యయం ప్రయాసః తత్పూర్వేణైవ న స్థానతోఽపీత్యనేనాధికరణేన నిరాకృతమిత్యుత్తరమధికరణం ప్రకాశవచ్చేత్యేతద్వ్యర్థమేవ భవేత్. న చ సల్లక్షణమేవ న బోధలక్షణమితి శక్యం వక్తుం, విజ్ఞానఘన ఏవేత్యాది శ్రుతివైయర్థ్యప్రసంగాత్. కథం వా నిరస్తచైతన్యం బ్రహ్మ చేతనస్య జీవస్యాత్మత్వేనోపదిశ్యేత నాపి బోధలక్షణమేవ బ్రహ్మ న సల్లక్షణమితి శక్యం వక్తుం, 'అస్తీత్యేవోపలబ్ధవ్యః' ఇత్యాది శ్రుతివైయర్థ్యప్రసంగాత్, కథం వా నిరస్తసత్తాకో బోధోఽభ్యుపగమ్యేత. నాప్యుభయలక్షణమేవ బ్రహ్మేతి శక్యం వక్తుం, పూర్వాభ్యుపగమవిరోధప్రసంగాత్ సత్తావ్యావృత్తేన బోధేన బోధవ్యావృత్తయా చ సత్తయోపేతం బ్రహ్మ ప్రతిజానానస్య తదేవ పూర్వాధికరణప్రతిషిద్ధం సప్రపంచత్వం బ్రహ్మణః ప్రసజ్యేత, శ్రుతత్వాదదోష ఇతి చేన్న, ఏకస్యానేకస్వభావత్వానుపపత్తేః. అథ సత్తైవ బోధః బోధ ఏవ చ సత్తా నానయోః పర

ఆద్యే గతార్థతామాహ—యది తావదితి. న ద్వితీయ ఇత్యాహ—న చేతి. బ్రహ్మణో బోధరూపత్వనిరాసే జడత్వాజ్జీవాభేదశ్రుతిబాధశ్చ స్యాదిత్యాహ—కథం వేతి. న తృతీయ ఇత్యాహ—నాపీతి. సత్తానిరాసే బోధస్య తుచ్ఛత్వం చ స్యాదిత్యాహ—కథమితి. న చ బోధస్య సత్తానతిరేకాన్న తుచ్ఛతేతి వాచ్యం. సద్బోధపదయోర్వాచ్యానతిరేకే పర్యాయత్వప్రసంగాత్. ఏవం సిద్ధాంతం ఫలాభావేన దూషయిత్వా పూర్వపక్షం దూషయతి—నాపీతి. ప్రసంగమేవాహ—సత్తేతి. వ్యావృత్తత్వం భిన్నత్వం. నిష్ప్రపంచైకరూపత్వసిద్ధాంతవిరోధాత్ భిన్నోభయరూపత్వపూర్వపక్షానుత్థానమిత్యర్థః. ఉభయశ్రుతిబలాదుత్థానమితి శంకతే—శ్రుతత్వాదితి. మేరువింధ్యవత్పరస్పరం భిన్నసత్తాబోధయోరేకబ్రహ్మాభేదశంకా శ్రుతిశతేనాపి న యు త్యాహ—నేతి. సద్బోధయోర్భేదోఽస్తి వా న వా. ఆద్యే శ్రుతేరపి విరుద్ధార్థత్వానుపపత్తేర్న పూర్వపక్షోత్థానమిత్యుక్తమ్. సంప్రతి ద్వితీయం శంకతే—అథ సత్తైవేతి. సద్బోధపదయోర్వాచ్యభేదేఽపి లక్ష్యైక్యోపపత్తిరఖండార్థస్వీకారాదిత్యర్థః.

ద్విపదః పురశ్చక్రే చతుష్పదః, పురః స పక్షీ భూత్వా పురః పురుష ఆవిశత్'

స్వరవ్యావృత్తిరస్తీతి యద్యుచ్యేత తథాపి కిం సల్లక్షణం బ్రహ్మ ఉత బోధలక్షణం ఉతోభయలక్షణమిత్యయం వికల్పో నిరాలంబన ఏవ స్యాత్, సూత్రాణిత్వేకాధికరణత్వేనైవాస్మాభిర్నీతాని. అపిచ బ్రహ్మవిషయాసు శ్రుతిష్వాకారవదనాకారప్రతిపాదనేన విప్రతిపన్నాస్వనాకారే బ్రహ్మణి పరిగృహీతేఽవశ్యం వక్తవ్యేతరాసాం శ్రుతీనాం గతిః, తాదర్థ్యేన ప్రకాశవచ్చేత్యాదీని సూత్రాణ్యర్థవత్తరాణి సంపద్యంతే యదప్యాహురాకారవాదిన్యోఽపి శ్రుతయః ప్రపంచప్రవిలయముఖేనానాకారప్రతిపత్త్యర్థా ఏవ న పృథగర్థా ఇతి తదపి న సమీచీనమివ లక్ష్యతే. కథం, యే హి పరవిద్యాధికారే కేచిత్ ప్రపంచా ఉచ్యంతే యథా 'యుక్తా హ్యస్య హరయశ్శతా దశేత్యయం వై హరయోఽయం వై దశ చ సహస్రాణి బహూని చానంతాని చే'త్యేవమాదయః తే భవంతు ప్రవిలయార్థాః, 'తదేతద్బ్రహ్మాపూర్వమనపరమనంతరమబాహ్య'మిత్యుపసంహారాత్. యే పునరుపాసనవిధానాధికారే

అఖండార్థస్య పూర్వపక్షత్వం న స్యాత్ సిద్ధాంతత్వాత్. కించాత్ర సంశయోఽప్యయుక్త ఇత్యాహ—తథాపీతి. ఏకాధికరణపక్షే సూత్రాణి కథం నేయానీత్యత ఆహ—సూత్రాణి త్వితి. స్వపక్షే సూత్రసామంజస్యం చేత్యాహ—అపిచేతి. అవశ్యాపేక్షితగత్యర్థత్వేనోత్తరసూత్రాణాం పూర్వైకత్వాన్నాధికరణభేద ఇతి భావః. ఆకారశ్రుతీనాం కల్పితాకారో గతిరితి స్వమతముక్తం. ప్రపంచవిలయవాదినస్తు 'మనోమయః ప్రాణశరీరః సత్యకామః' ఇత్యాద్యాకారశ్రుతీనాం తదితరాకారప్రవిలయో గతిరిత్యాహుః. మనోమయ ఇతి కోఽర్థః, మనోఽతిరిక్తోపాధిశూన్య ఇత్యర్థః. ఏవం ప్రాణశరీరపదేన ప్రాణాతిరిక్తోపాధినిషేధాన్మనసోఽప్యభావసిద్ధిః ఏవం సర్వే శబ్దా అనాకారబ్రహ్మపరా ఏవేతి తన్మతమనూద్య దూషయతి—యదపీత్యాదినా. కిం శ్రేయ బ్రహ్మప్రకరణస్థానామాకారశబ్దానాం నిషేధపరత్వం, ఉతోపాసనాప్రకరణస్థానామపి, తత్రాద్యమంగీకరోతి—యేహీతి. అస్య జీవభావం ప్రాప్తస్యేశ్వరస్య దశ హరయో విషయాహరణాద్దశేంద్రియాణి ప్రాణిభేదాపేక్షయా శతాని సహస్రాణి చ తేషామీశ్వరాద్భేదమాశంక్యాహ—అయమితి. ఈశ్వర ఏవ హరయ ఇత్యర్థః. ద్వితీయం దూషయతి—యే పునరితి. మనోమయాదిశబ్దానాం ముఖ్యవృత్త్యా గుణ

ఇత్యాదిశ్రుతౌ దర్శనాత్, అతో నిర్విశేషమేవ చైతన్యైకరసం బ్రహ్మేతి సిద్ధమ్.

కేచిత్ ప్రపంచా ఉచ్యంతే యథా 'మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూపః' ఇత్యేవమాదయో న తేషాం ప్రవిలయార్థత్వం న్యాయ్యం 'స క్రతుం కుర్వీ'తేత్యేవంజాతీయకేన ప్రకృతేనైవోపాసనవిధినా తేషాం సంబంధాత్. శ్రుత్యా చైవంజాతీయకానాం గుణానాముపాసనార్థత్వేఽవకల్ప్యమానే న లక్షణయా ప్రవిలయార్థత్వమవకల్ప్యతే. సర్వేషాం చ సాధారణే ప్రవిలయార్థత్వే సతి 'అరూపవదేవ హి తత్ప్రధానత్వా'దితి వినిగమనకారణవచనమనవకాశం స్యాత్. ఫలమప్యేషాం యథోపదేశం క్వచిద్దురితక్షయః క్వచిదైశ్వర్యప్రాప్తిః క్వచిత్ క్రమముక్తిరిత్యవగమ్యత ఏవేత్యతః పార్థగర్థ్యమేవోపాసనావాక్యానాం బ్రహ్మవాక్యానాం చ న్యాయ్యం నైకవాక్యత్వమ్. కథం చైషామేకవాక్యతోత్ప్రేక్ష్యత ఇతి వక్తవ్యమ్. ఏకనియోగప్రతీతేః ప్రయాజదర్శపూర్ణమాసవాక్యవదితి చేన్న, బ్రహ్మవాక్యేషు నియోగాభావాత్. వస్తుమాత్రపర్యవసాయీని హి బ్రహ్మవాక్యాని న నియోగోపదేశీనీతి, ఏతద్విస్తరేణ ప్రతిష్ఠాపితం 'తత్తు సమన్వయా'దిత్యత్ర. కింవిషయకశ్చాత్ర నియోగోఽభిప్రేత ఇతి వక్తవ్యం, పురుషో హి నియుజ్యమానః కుర్వితి స్వవ్యాపారే కస్మింశ్చిన్నియుజ్యతే. నను ద్వైత

పరత్వసంభవే నిషేధలక్షణాపి న యుక్తేత్యాహ—శ్రుత్యా చేతి. కించాకారానాకారశ్రుతిద్వైవిధ్యే సతి బ్రహ్మానాకారమేవేత్యత్ర కిం వినిగమకమితి శంకోత్థానాదస్థూలాదిశ్రుతీనాం నిరాకారతాత్పర్యం నియామకమితి కథనార్థమిదం సూత్రమర్థవద్భవతి. సర్వశ్రుతీనాం నిషేధార్థత్వే తు శంకానుత్థానాన్నియామకసూత్రం వ్యర్థం స్యాదిత్యాహ—సర్వేషాం చేతి. ననూపాసనార్థకవాక్యానాం స్వార్థే ఫలాభావాత్ సఫలనిషేధవాక్యశేషత్వమిత్యాశంక్య ఫలస్యాపి శ్రుతత్వాన్నాన్యశేషతేత్యాహ—ఫలమపీతి. అర్థైక్యాభావాచ్చ నైకవాక్యతేత్యాహ—కథం చేతి. అర్థైక్యం శంకతే—ఏకేతి. యథా ఫలవత్పరమాపూర్వాఖ్యనియోగైక్యాదంగప్రధానవాక్యానామేకవాక్యతా—తథా తత్త్వావబోధకామస్య ప్రపంచప్రవిలయవిషయక ఏకో నియోగవ్యాపారోఽర్థోఽస్తీత్యాకారానాకారవాక్యానాం సర్వేషామేకవాక్యతేత్యర్థః. నియోగాసిద్ధ్యా దూషయతి—నేతి. విషయం శంకతే—నను ద్వైతేతి. ప్రత్యనీకం

ప్రపంచప్రవిలయో నియోగవిషయో భవిష్యతి, అప్రవిలాపితే హి ద్వైతప్రపంచే బ్రహ్మతత్త్వావబోధో న భవతీత్యతో బ్రహ్మతత్త్వావబోధప్రత్యనీకభూతో ద్వైతప్రపంచః ప్రవిలాప్యః యథా స్వర్గకామస్య యాగోఽనుష్ఠాతవ్య ఉపదిశ్యతే, ఏవమపవర్గకామస్య ప్రపంచప్రవిలయః, యథా చ తమసి వ్యవస్థితం ఘటాదితత్త్వం అవబుభుత్సమానేన తత్ప్రత్యనీకభూతం తమః ప్రవిలాప్యతే, ఏవం బ్రహ్మతత్త్వమవబుభుత్సమానేన తత్ప్రత్యనీకభూతః ప్రపంచః ప్రవిలాపయితవ్యః. బ్రహ్మస్వభావో హి ప్రపంచో న ప్రపంచస్వభావం బ్రహ్మ తేన నామరూపప్రపంచ ప్రవిలాపనేన బ్రహ్మతత్త్వావబోధో భవతీతి. అత్ర వయం పృచ్ఛామః—కోఽయం ప్రపంచప్రవిలయో నామ, కిమగ్నిప్రతాపసంపర్కాద్ఘృతకాఠిన్యప్రవిలయ ఇవ ప్రపంచప్రవిలయః కర్తవ్యః? ఆహోస్విదేకస్మింశ్చంద్రే తిమిరకృతానేకచంద్రప్రపంచవదవిద్యాకృతో బ్రహ్మణి నామరూపప్రపంచో విద్యయా ప్రవిలాపయితవ్యః? ఇతి. తత్ర యది తావద్విద్యమానోఽయం ప్రపంచో దేహాదిలక్షణ ఆధ్యాత్మికో బాహ్యశ్చ పృథివ్యాదిలక్షణః ప్రవిలాపయితవ్య ఇత్యుచ్యేత స పురుషమాత్రేణాశక్యః ప్రవిలాపయితుమితి తత్ప్రవిలయోపదేశోఽశక్యవిషయ ఏవ స్యాత్, ఏకేన చాదిముక్తేన పృథివ్యాదిప్రవిలయః కృతఇతీదానీం పృథివ్యాదిశూన్యం జగదభవిష్యత్. అథావిద్యాధ్యస్తో బ్రహ్మణ్యేకస్మిన్నయం ప్రపంచో విద్యయాప్రవిలాప్యతఇతి బ్రూయాత్, తతో బ్రహ్మైవావిద్యాధ్యస్తప్రపంచప్రత్యాఖ్యానేనావే

ప్రతిబంధకమ్. నను ప్రపంచవిలయే బ్రహ్మలయస్స్యాదభేదాదిత్యత ఆహ—బ్రహ్మస్వభావో హి ప్రపంచ ఇతి. కారణం హి కార్యస్య స్వరూపం అతః కార్యస్య నాశేఽపి కారణస్య న లయః ఘటనాశేఽపి మృద్దర్శనాదిత్యర్థః. ప్రపంచస్య సత్యస్య కల్పితస్య వా లయే విధిరితి. వికల్పద్వయం దూషయతి—తత్ర యది తావదితి. సత్యస్య జ్ఞానాదధ్వస్తేః ముసలాదినా చ కృత్స్నద్వైతధ్వంసాయోగాత్ న భోగ్రసనవిధివదశక్యవిషయోఽయం విధిః, కించ శుకాదిముక్త్యా సర్వముక్తిస్స్యాదిత్యర్థః. ద్వితీయమనూద్య దూషయతి. అథేత్యాదినా. ఉపదేశజన్యజ్ఞానాదేవావిద్యాతజ్జన్యప్రపంచ

దయితవ్యం 'ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసీ'తి. తస్మిన్హ్యవగతే విద్యా స్వయమేవోత్పద్యతే తయా చావిద్యా బాధ్యతే, తతశ్చావిద్యాధ్యస్తస్సకలోఽయం నామరూపప్రపంచస్స్వప్నప్రపంచవత్ ప్రవిలీయతే. అనావేదితే తు బ్రహ్మణి బ్రహ్మవిజ్ఞానం కురు ప్రపంచప్రవిలయం చేతి శతకృత్వోఽప్యుక్తేన బ్రహ్మవిజ్ఞానం ప్రపంచప్రవిలయో వా జాయేత నన్వావేదితే బ్రహ్మణి తద్విజ్ఞానవిషయః ప్రపంచవిలయవిషయో వా నియోగస్స్యాత్, న నిష్ప్రపంచబ్రహ్మాత్మత్వావేదనేనైవోభయసిద్ధేః, రజ్జుస్వరూపప్రకాశనేనైవ హి తత్స్వరూపవిజ్ఞానమవిద్యాధ్యస్తసర్పాదిప్రపంచప్రవిలయశ్చ భవతి, న చ కృతమేవ పునః క్రియతే. నియోజ్యోఽపి చ ప్రపంచావస్థాయాం యోఽవగమ్యతే జీవో నామ స ప్రపంచపక్షస్యైవ వా స్యాత్ బ్రహ్మపక్షస్యైవ వా. ప్రథమే వికల్పే నిష్ప్రపంచబ్రహ్మతత్త్వప్రతిపాదనేన పృథివ్యాదివజ్జీవస్యాపి ప్రవిలాపితత్వాత్ కస్య ప్రపంచప్రవిలయే నియోగ ఉచ్యేత కస్య వా నియోగనిష్ఠతయా మోక్షోఽవాప్తవ్య ఉచ్యేత. ద్వితీయేఽపి బ్రహ్మైవానియోజ్యస్వభావం జీవస్య స్వరూపం జీవత్వం చావిద్యాకృతమేవేతి ప్రతిపాదితే బ్రహ్మణి నియోజ్యాభావాన్నియోగాభావ ఏవ. ద్రష్టవ్యాదిశబ్దా అపి పరవిద్యాధికారపఠితాస్తత్త్వాభిముఖీకరణప్రధానా న తత్త్వావబోధవిధిప్రధానా భవన్తి, లోకేఽపీదం పశ్యేదమాకర్ణయేతి చైవంజాతీయ

లయసిద్ధేర్నియోగో వృథేత్యర్థః. కించ బ్రహ్మజ్ఞానాదౌ విధిః కిం బ్రహ్మణ్యజ్ఞాతే జ్ఞాతే వా, నాద్యః, అశక్యత్వాదిత్యాహ. అనావేదిత ఇతి. ద్వితీయం శంకతే. నన్వితి. ఉపదేశాదేవ జ్ఞాతే బ్రహ్మణి సాక్షాత్కారద్వైతబాధయోః సిద్ధేర్విధివైయర్థ్యం సిద్ధస్య విధినా కర్తుమయోగాదిత్యాహ — నేతి. ఏవం విషయాభావాన్నియోగాభావ ముక్త్వా నియోజ్యాభావాత్తదభావమాహ — నియోజ్యోఽపీతి. ప్రపంచాన్తర్భూతో బ్రహ్మ వేత్యర్థః, ఆద్యే జీవనాశాదద్వైతధ్యానయోగః ద్వితీయే నియోజ్యాసిద్ధిః. తర్హి వాక్యస్థానాం విధిప్రత్యయానాం కా గతిరిత్యత ఆహ — ద్రష్టవ్యాదిశబ్దా ఇతి. నను శ్రుతం జ్ఞానం త్యక్త్వా తత్సాధనవ్యాపారవిధిః కిమితి కల్ప్యత ఇత్యాశంక్య జ్ఞానస్య పురుషస్వాతన్త్ర్య

కేషు నిర్దేశేషు ప్రణిధానమాత్రం కుర్వీత్యుచ్యతే న సాక్షాత్ జ్ఞానమేవ కుర్వీతి. జ్ఞేయాభిముఖస్యాపి విజ్ఞానం కదాచిజ్జాయతే కదాచిన్న జాయతే, తస్మాత్తం ప్రతి జ్ఞానవిషయఏవ దర్శయితవ్యో జ్ఞాపయితుకామేన, తస్మిన్ దర్శితే స్వయమేవ యథావిషయం యథాప్రమాణం చ జ్ఞానముత్పద్యతే. న చ ప్రమాణాంతరేణాన్యథా ప్రసిద్ధేఽర్థేఽన్యథాజ్ఞానం నియుక్తస్యాప్యుత్పద్యతే. యది పునర్నియుక్తోఽహమిత్యన్యథాజ్ఞానం కుర్యాత్ న తు తజ్జ్ఞానం కిం తర్హి మానసీ సా క్రియా స్వయమేవ చేదన్యథోత్పద్యేత భ్రాంతిరేవ స్యాత్, జ్ఞానం తు ప్రమాణజన్యం యథాభూతవిషయం చ న తన్నియోగశతేనాపి కారయితుం శక్యతే. న చ ప్రతిషేధశతేనాపి వారయితుం శక్యతే. న హి తత్పురుషతంత్రం వస్తుతంత్రమేవ హి తత్, అతోఽపి నియోగాభావః, కించాన్యన్నియోగనిష్ఠతయైవ పర్యవస్యతి ఆమ్నాయే యదభ్యుపగతమనియోజ్యబ్రహ్మాత్మత్వం జీవస్య తదప్రమాణకమేవ స్యాత్. అథ శాస్త్రమేవానియోజ్యబ్రహ్మాత్మత్వమస్యాచక్షీత తదవబోధే చ పురుషం నియుంజీత, తతో బ్రహ్మశాస్త్రస్యైకస్య ద్వ్యర్థపరతా విరుద్ధార్థపరతా

సాధ్యత్వాదిత్యాహ—జ్ఞేయాభిముఖస్యాపీతి. కించ జ్ఞానవిధివాదినా జ్ఞేయం బ్రహ్మావశ్యం వేదాంతైర్జ్ఞాపనీయం విషయానవబోధే విధిబోధాయోగాత్. తథాచ వేదాంతైరేవ జ్ఞానోత్పత్తేర్విధ్యానర్థక్యమిత్యాహ—తస్మాదితి. తం జ్ఞానార్థినం ప్రతీత్యర్థః, నన్వుత్పన్నం జ్ఞానమన్యథాకర్తుం విధిరర్థవానితి నేత్యాహ—న చేతి. నన్వగ్నిర్యోషిదితి ప్రత్యక్షప్రమాణాదుత్పన్నమపి జ్ఞానం తమగ్నిం ధ్యాయేదితి విధినాన్యథాకృతం దృశ్యతఇత్యతఆహ—యదీతి. అన్యథా ధీః కృతిసాధ్యా చేత్ క్రియైవ, కృతిం వినైవ చేత్ భ్రాంతిరేవాతో ధ్యానం వినా విధితో జ్ఞానాసిద్ధేర్ధ్యానవస్తుతంత్రే జ్ఞానే విధిర్ముధేత్యర్థః. వేదాంతేషు విధివాదినోఽన్యచ్చ దూషణమస్తీత్యాహ—కించాన్యదితి. బ్రహ్మాత్మైక్యే నియోగే చ వేదాంతవాక్యస్య ప్రామాణ్యమాశంక్యార్థభేదాద్వాక్యభేదో విరుద్ధార్థత్వాదప్రామాణ్యం చేతి దూషయతి—అథేత్యాదినా. కించ శ్రుతం బ్రహ్మాన శ్రుతో విధిర్వేదాంతేషు తత్కల్పనే చ కర్మవదన్యత్వాన్మోక్షస్యానిత్యత్వసాతిశయ

చ ప్రసజ్యేయాతాం నియోగపరతాయాం చ శ్రుతకల్పనా కర్మఫలవన్మోక్షస్యాప్యదృష్టఫలత్వమనిత్యత్వం చేత్యేవమాదయో దోషా న కేనచిత్పరిహర్తుం శక్యాః. తస్మాదవగతినిష్ఠాన్యేవ బ్రహ్మవాక్యాని న నియోగనిష్ఠానీతి, అతశ్చైకనియోగప్రతీతేరేకవాక్యతేత్యయుక్తమ్. అభ్యుపగమ్యమానే చ బ్రహ్మవాక్యేషు నియోగసద్భావే తదేకత్వం నిష్ప్రపంచోపదేశేషు సప్రపంచోపదేశేషు వాఽసిద్ధం, న హి శబ్దాన్తరాదిభిః ప్రమాణైర్నియోగభేదేఽవగమ్యమానే సర్వత్రైకో నియోగ ఇతి శక్యమాశ్రయితుమ్ ప్రయాజదర్శపూర్ణమాసవాక్యేషు త్వధికారాంశేనాభేదాద్యుక్తమేకత్వం న త్విహ సగుణనిర్గుణచోదనాసు కశ్చిదేకత్వాధికారాంశోఽస్తి. న హి భారూపత్వాదయో గుణాః ప్రపంచప్రవిలయోపకారిణః—నాపి ప్రపంచవిలయాదయో గుణా భారూపత్వాదిగుణోపకారిణః, పరస్పరవిరోధిత్వాత్. న హి కృత్స్నప్రపంచప్రవిలాపనం ప్రపంచైకదేశాపేక్షణం చ ఏకస్మిన్ ధర్మిణి యుక్తం సమావేశయితుమ్. తస్మాదస్మదుక్త ఏవ విభాగ ఆకారవదనాకారోపదేశానాం యుక్తతర ఇతి.

ఇతి పంచమాధికరణమ్.

త్వాది ప్రసంగ ఇత్యాహ—నియోగపరతాయాం చేతి. ఫలితమాహ-అతశ్చేతి. ఇదానీం ప్రౌఢవాదేన నియోగమంగీకృత్య తదేకత్వం ఖండయతి—అభ్యుపగమ్యమానేఽపీతి. భిన్నక్రియావాచిశబ్దః శబ్దాంతరం యథా యజతి దదాతీతి, తథేహాపి వేదోపాసీతేతి శబ్దభేదః నిర్గుణసగుణరూపభేదః ప్రకరణభేదః ముక్త్యభ్యుదయఫలభేద ఇత్యేతైః ప్రమాణైర్నిర్గుణజ్ఞానసగుణోపాసనావిషయకనియోగభేద ఇత్యర్థః. కథం తర్హ్యంగాంగివాక్యే నియోగైక్యం తత్రాహ. ప్రయాజేతి. ఏకస్యైవ స్వర్గకామస్య సాంగప్రధానాధికారాత్ తత్సాధ్యఫలాపూర్వైక్యాదేకవాక్యతేత్యర్థః. ఇహాపి నిర్గుణసగుణవిద్యయోరేకాధికారాన్నియోగైక్యమస్తు, నేత్యాహ—న త్విహేతి. ముక్త్యభ్యుదయార్థభేదాన్మిథో విరుద్ధార్థవిద్యయోరంగాంగిత్వాయోగాచ్చ న నియోగైక్యమ్. న చ నిర్గుణవిద్యానియోగ ఏక ఏవ సగుణవిద్యానంగీకారాదితి వాచ్యమ్. అహో విపరీతం పాండిత్యమాయుష్మతః, విధ్యయోగ్యవిద్యాయాం విధిర్విధియోగ్యాయామవిధిరితి, తస్మాత్సాకారవాక్యానామాకారలయద్వారా నిర్గుణవాక్యైకవాక్యతాగతిరసద్గతిరేవ. కింతు తేషాం కల్పితాకారో గతిస్తదుపాసనయాఽభ్యుదయసిద్ధేః, నిర్గుణవాక్యానాం తు పరమార్థాలంబనత్వమిత్యస్మదుక్త ఏవ విభాగస్సాధీయానిత్యుపసంహరతి—తస్మాదితి. ఇతి పంచమాధికరణమ్.

సూ. ప్రకృతైతావత్త్వం హి ప్రతిషేధతి తతో బ్రవీతి చ భూయః. ౨౨.

'ద్వే వావ బ్రహ్మణో రూపే మూర్తం చైవామూర్తం చే'త్యుపక్రమ్య పంచ మహాభూతాని ద్వైరాశ్యేన ప్రవిభజ్యామూర్తరసస్య చ పురుషశబ్దోదితస్య మాహారజనాదీని రూపాణి దర్శయిత్వా పునః పఠ్యతే, 'అథాత ఆదేశో నేతి నేతి న హ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్తీ'తి తత్ర కోఽస్య ప్రతిషేధస్య విషయ ఇతి జిజ్ఞాసామహే, నహ్యత్రేదం తదితి విశేషితం కించిత్ప్రతిషేధ్యముపలభ్యతే, ఇతిశబ్దేన త్వత్ర ప్రతిషేధ్యం కిమపి సమర్ప్యతే నేతి నేతీతి, ఇతిశబ్దపరత్వా

---

౨౨. బ్రహ్మణో నిర్విశేష చిన్మాత్రత్వముక్త్వా సర్వనిషేధావధిత్వేన సద్రూపత్వమాహ—ప్రకృతైతావత్త్వం హి ప్రతిషేధతి తతో బ్రవీతి చ భూయ ఇతి. పృథివ్యప్తేజోభూతత్రయం మూర్తం వాయ్వాకాశద్వయ మమూర్తమితి రాశిద్వయముక్త్వా భూతద్వయస్యామూర్తస్య సారః 'కరణాత్మా హిరణ్యగర్భాఖ్య ఏష ఏతస్మిన్ సూర్యమండలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణేఽక్షిణి పురుషః' ఇత్యుక్తః, తస్య వాసనామయాని స్వప్నరూపాణి 'తద్యథామాహారజనం వాసో యథా పాండ్వావికం యథేంద్రగోపః' ఇత్యుపమాభిరుక్తాని విచిత్రాణి, తత్ర మహారజనం హరిద్రా తయా లిప్తం వస్త్రం మాహారజనం, పాండ్వావికమితి ధవళం కంబళాది. కేచిత్తు శ్రుతిముపలక్షణం కృత్వా సూక్ష్మపంచభూతాన్యమూర్తాని పంచీకృతాని మూర్తాని తతశ్చామూర్తరసతోక్త్యా కరణానాం పాంచభౌతికత్వసిద్ధిరితి వ్యాచక్షతే. అథ సత్యదాత్మకప్రపంచోక్త్యనంతరం, అత ఉక్తారోపస్య నిషేధార్థత్వాన్నేతి నేతీతి నిషేధేనోపదేశః క్రియత ఇత్యర్థః. నేతిశబ్దార్థమాహ—నహీతి. ఏతస్మాదాత్మనోఽన్యన్నాస్తీతి నేతీత్యుచ్యత ఇత్యర్థః. శూన్యతానిరాసార్థం పరం బ్రహ్మాస్తీత్యుక్తమితి సిద్ధాంతరీత్యా శ్రుత్యర్థః. అత్ర నిషేధ్యవిశేషానుపలంభాత్సంశయమాహ—తత్ర కోఽస్యేత్యాదినా. నఞ్ప్ర

పూర్వం నిషేధశ్రుతిభిః బ్రహ్మ నిర్విశేషం సిధ్యతీత్యుక్తమయుక్తమ్, తాభిః బ్రహ్మణోఽపి నిషిద్ధత్వాదిత్యాక్షేపసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే బ్రహ్మాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః, 'ద్వే వావ బ్రహ్మణో రూపే మూర్తం చైవామూర్తం చ' ఇత్యుపక్రమ్య 'అథాత ఆదేశో నేతి

న్నఞ్ ప్రయోగస్య. ఇతిశబ్దశ్చాయం సన్నిహితాలంబనః ఏవం శబ్ద సమానవృత్తిః ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే 'ఇతిహ స్మోపాధ్యాయః కథయతీ'త్యేవమాదిషు. సన్నిహితం చాత్ర ప్రకరణసామర్థ్యాద్రూప ద్వయం సప్రపంచం బ్రహ్మణః, తచ్చ బ్రహ్మ యస్య తే ద్వే రూపే, తత్ర నస్సంశయఉపజాయతే—కిమయం ప్రతిషేధో రూపే రూపవచ్చోభయమపి ప్రతిషేధతి ఆహోస్విదేకతరం, యదాప్యేకతరం తదాపి కిం బ్రహ్మ ప్రతిషేధతి రూపే పరిశినష్టి ఆహోస్విద్రూపే ప్రతిషేధతి బ్రహ్మ పరిశినష్టీతి. తత్ర ప్రకృతత్వావిశేషాదుభయమపి ప్రతిషేధతీత్యాశంకామహే. ద్వౌ చైతౌ ప్రతిషేధౌ ద్విర్నేతి శబ్దప్రయోగాత్, తయోరేకేన సప్రపంచం బ్రహ్మణో రూపం ప్రతిషిధ్యతేఽపరేణ రూపవద్బ్రహ్మేతి భవతి మతిః. అథవా బ్రహ్మైవ రూపవత్ ప్రతిషిధ్యతే, తద్ధి వాఙ్మనసాతీతత్వాదసంభావ్యమానసద్భావం ప్రతిషేధార్హం న తు రూపప్రపంచః ప్రత్యక్షాదిగోచరత్వాత్ ప్రతిషేధార్హః, అభ్యాసస్త్వాదరార్థ ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, న తావదుభయప్రతిషేధఉపపద్యతే, శూన్యవాదప్రసంగాత్. కంచిద్ధి పరమార్థమాలంబ్యాపరమార్థః ప్రతిషిధ్యతే యథా రజ్జ్వాదిషు సర్పాదయః.

యోగస్య నకారస్యేతి శబ్దోపస్థాపితవస్తునిషేధకత్వాదిత్యర్థః. ఇతిశబ్దేననిషేధ్యసామాన్యసమర్పణే విశేషాకాంక్షాయాం ప్రకరణాద్రూపద్వయస్య రూపిబ్రహ్మణశ్చ నిషేధ్యత్వభానాత్సంశయముక్త్వా పూర్వోక్తం నిర్విశేషం బ్రహ్మ నాస్తీత్యాక్షేపసంగత్యా పూర్వపక్షయతి—తత్ర ప్రకృతత్వేతి. పూర్వపక్షే తత్పదార్థాభావాద్వాక్యార్థాభేదాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి ఫలం, నిరధిష్ఠాననిషేధాదర్శనాత్సర్వనిషేధో న యుక్త ఇత్యరుచ్యా ప్రపంచే బ్రహ్మనిషేధ ఇత్యాహ—అథవేతి. ఏకబ్రహ్మణఏవ నిషేధే నకారద్వయస్య పౌనరుక్త్యమిత్యత ఆహ—అభ్యాసస్త్వితి. ఉత్సూత్రమేవ తావత్సిద్ధాంతముపక్రమతే—ఏవమితి. శూన్యప్రసంగ ఇష్ట ఇతి వదంతం ప్రత్యాహ—కంచిద్ధీతి. తచ్చేతి ప్రతిషేధనమిత్యర్థః. అధిష్ఠానానవశేషే తత్ప్రమారూపహేత్వ

నేతి' ఇతి శ్రూయతే, తత్ర ప్రపఞ్చో బ్రహ్మ చేత్యుభయమపి నిషిధ్యతే, ఉత ఏకం; ఏకమిత్యత్రాపి ప్రపఞ్చో బ్రహ్మ వేతి సందేహే, నియామకాభావాదుభయమపీతి పూర్వః పక్షః, అథవా ప్రపఞ్చస్య ప్రత్యక్షత్వేన నిషేధాసంభవాత్ నిరవధిక

తచ్చ పరిశిష్యమాణే కస్మింశ్చిద్భావేఽవకల్పతే. కృత్స్నప్రతిషేధే తు కోఽన్యో భావః పరిశిష్యేత, అపరిశిష్యమాణే చాన్యస్మిన్ య ఇతరః ప్రతిషేద్ధుమారభ్యతే తస్యైవ పరమార్థత్వాపత్తేః ప్రతిషేధానుపపత్తిః. నాపి బ్రహ్మప్రతిషేధ ఉపపద్యతే, 'బ్రహ్మ తే బ్రవాణీ'త్యాద్యుపక్రమవిరోధాత్ 'అసన్నేవ స భవతి అసద్బ్రహ్మేతి వేద చే'దిత్యాదినిందావిరోధాత్, 'అస్తీత్యేవోపలబ్ధవ్యః' ఇత్యాద్యవధారణవిరోధాత్, సర్వవేదాంతవ్యాకోపప్రసంగాచ్చ. వాఙ్మనసాతీతత్వమపి బ్రహ్మణో నాభావాభిప్రాయేణాభిధీయతే, న హి మహతా పరికరబంధేన 'బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం' 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే'త్యేవమాదినా వేదాంతేషు బ్రహ్మ ప్రతిపాద్య తస్యైవ పునరభావోఽభిలప్యేత, 'ప్రక్షాలనాద్ధి పంకస్య దూరాదస్పర్శనం వర'మితి హి న్యాయః. ప్రతిపాదనప్రక్రియా త్వేషా 'యతో వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసా సహే'తి. ఏతదుక్తం భవతి వాఙ్మనసాతీతమవిషయాంతఃపాతి ప్రత్యగాత్మభూతం నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావం బ్రహ్మేతి. తస్మాద్బ్రహ్మణో రూపప్రపంచం ప్రతిషేధతి పరిశినష్టి బ్రహ్మేత్యవగంతవ్యమ్ తదేతదుచ్యతే. ప్రకృతైతావత్త్వం హి ప్రతిషేధతీతి.

భావాత్ నిషేధవాక్యార్థః ప్రమాణ స్యాత్ ఇదమత్ర నాస్తీతి లోకే నిషేధస్య సాధిష్ఠానస్యైవ ప్రమితిదర్శనాదిత్యర్థః. కించ యద్భాతి తత్సదిత్యుత్సర్గస్య భానాదర్థాభావాధిష్ఠానప్రమితిరపవాదః తయా పూర్వభానస్య భ్రమత్వనిశ్చయే ఽర్థసత్త్వాపలాపాత్ అపవాదానంగీకారే తూత్సర్గతః ప్రపంచస్య సత్యత్వాపత్తేర్నిషేధానుపపత్తిరిత్యాహ—అపరిశిష్యమాణే చేతి. అధిష్ఠానసత్త్వం వినా భ్రాంతినిషేధయోరయోగాత్ శూన్యవాదో న యుక్త ఇత్యుక్త్వా పూర్వవాదినః పక్షాంతరం దూషయతి—నాపీతి. [illegible]క్షికమానప్రాప్తద్వైతస్య నిషేధో యుక్తో న వేదాంతప్రమితబ్రహ్మణ ఇతి భావః. యదుక్తం వాఙ్మనసాతీతత్వాన్నిషేధార్హం బ్రహ్మేతి, తత్రాహ—వాఙ్మనసేతి. బ్రహ్మణో వాగాద్యతీతత్వం నిషేధార్థం న చేత్కిమర్థం తదుక్తిరిత్యత ఆహ—ప్రతిపాదనేతి. ఉక్తార్థే సూత్రం యోజయతి—తదేతదిత్యాదినా. 'ద్వే వా

[illegible]—ద్వైతం బ్రహ్మైవ నిషిధ్యత ఇతి పూర్వః పక్షః, సిద్ధాంతస్తు—ప్రకృతం [illegible] ఏతావత్త్వం ఇయత్తాపరిచ్ఛిన్నం యత్ బ్రహ్మణోరూపద్వయమ్, తత్

ప్రకృతం యదేతావదియత్తాపరిచ్ఛిన్నం మూర్తామూర్తలక్షణం బ్రహ్మణో రూపం తదేష శబ్దః ప్రతిషేధతి. తద్ధి ప్రకృతం ప్రపంచితం చ పూర్వస్మిన్ గ్రంథే అధిదైవతమధ్యాత్మం చ తజ్జనితమేవ చ వాసనాలక్షణమపరం రూపమమూర్తరసభూతపురుషశబ్దోదితలింగాత్మవ్యపాశ్రయం మాహారజనాద్యుపమాభిర్దర్శితం అమూర్తరసస్య పురుషస్య చక్షుర్గ్రాహ్యరూపయోగిత్వానుపపత్తేః. తదేతత్సప్రపంచం బ్రహ్మణో రూపం సన్నిహితాలంబనేనేతి కరణేన ప్రతిషేధకనఞ్ ప్రత్యుపనీయత ఇతి గమ్యతే. బ్రహ్మ తు రూపవిశేషణత్వేన షష్ఠ్యానిర్దిష్టం పూర్వస్మిన్ గ్రంథే న స్వప్రధానత్వేన. ప్రపంచితే చ తదీయే రూపద్వయే రూపవతస్స్వరూపజిజ్ఞాసాయామిదముపక్రాంతం 'అథాత ఆదేశో నేతినేతీ'తి. తత్ర కల్పితరూపప్రత్యాఖ్యానేన బ్రహ్మణస్స్వరూపావేదనమితి నిర్ణీయతే, తదాస్పదం హీదం సమస్తం కార్యం నేతి నేతీతి ప్రతిషిద్ధమ్. యుక్తం చ కార్యస్య వాచారంభణశబ్దాదిభ్యోఽసత్త్వమితి

వ బ్రహ్మణో రూపే మూర్తం చైవామూర్తం చే'తి రూపద్వయస్యైవ ప్రాధాన్యేన ప్రకృతత్వాన్నేతీతి నిషేధ ఇత్యర్థః. నన్వాదిత్యమండలే పురుష ఇతి బ్రహ్మోప్యత్ర ప్రాధాన్యేనోక్తమిత్యాశంక్య పురుషో లింగాత్మా అమూర్తరసత్వశ్రుత్యా భూతజనితత్వభానాత్ పురుషస్య రూపవత్త్వశ్రుతేశ్చేత్యాహ—తజ్జనితమేవేతి. రూపరూపిణోరభేద ఉక్తః. నను వాసనామయం రూపమేవ కిమిత్యుపమీయతే ప్రసిద్ధరూపమేవ కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—అమూర్తరసస్యేతి. రూపద్వయస్యైవ ప్రాధాన్యేన ప్రకృతత్వే ఫలితమాహ—తదితి. ప్రతియోగిత్వేన సమర్ప్యత ఇత్యర్థః. న చార్థతః ప్రాధాన్యాద్బ్రహ్మణోఽపి నిషేధః రాజ్ఞో భృత్యో నాస్తీత్యత్ర రాజనిషేధప్రసంగాదితి భావః. కించాత్ర బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత్వాన్న నిషేధ ఇత్యాహ—ప్రపంచితే చేతి. నను బ్రహ్మణి నిషిద్ధస్యాప్యన్యత్ర స్థితిసంభవాత్ కథం కల్పితత్వమిత్యత ఆహ—తదాస్పదం హీతి. ఉపాదానే నిషిద్ధస్యాన్యత్ర న స్థితిరిత్యర్థః. యత్తు ద్వైతనిషేధే ప్రత్యక్షాది విరోధ ఇతి తత్రాహ—యుక్తం చేతి.స్థాపితం హ్యారంభణాధికరణే ప్రత్యక్షాదేర్వ్యావ

ప్రకృతైతావత్త్వం; తదేవ ప్రతిషేధతి 'నేతి నేతి' ఇత్యాదిశ్రుతిః, ఇతిశబ్దస్య ప్రధానత్వేన ప్రకృతరూపద్వయపరామర్శిత్వాత్, బ్రహ్మ తు న ప్రధానత్వేన ప్రకృతమ్, 'ద్వే వావ బ్రహ్మణో రూపే' ఇతి రూపద్వయాత్మకజగదుపసర్జనత్వేనైవాభిహిత

నేతి నేతీతి ప్రతిషేధనం న తు బ్రహ్మణస్సర్వకల్పనామూలత్వాత్. న చాత్రేయమాశంకా కర్తవ్యా కథం హి శాస్త్రం స్వయమేవ బ్రహ్మణో రూపద్వయం దర్శయిత్వా స్వయమేవ పునః ప్రతిషేధతి—'ప్రక్షాళనాద్ధి పంకస్య దూరాదస్పర్శనం వర'మితి యతో నేదం శాస్త్రం ప్రతిపాద్యత్వేన బ్రహ్మణో రూపద్వయం నిర్దిశతి, లోకప్రసిద్ధం త్విదం రూపద్వయం బ్రహ్మణి కల్పితం పరామృశతి ప్రతిషేధ్యత్వాయ శుద్ధబ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదనాయ చేతి నిరవద్యమ్, ద్వౌ చైతౌ ప్రతిషేధౌ యథాసంఖ్యన్యాయేన ద్వే అపి మూర్తామూర్తే ప్రతిషేధతః. యద్వా పూర్వః ప్రతిషేధో భూతరాశిం ప్రతిషేధతి ఉత్తరో వాసనారాశిమ్.అథవా 'నేతి నేతీ'తి వీప్సేయమితీతి యావత్ కించిదుత్ప్రేక్ష్యతే తత్సర్వం న భవతీత్యర్థః. పరిగణితప్రతిషేధే హి క్రియమాణే యది నైతద్బ్రహ్మ కిమన్యద్బ్రహ్మ భవేదితి జిజ్ఞాసా స్యాత్ వీప్సాయాం తు సత్యాం సమస్తస్య విషయజాతస్య ప్రతిషేధాదవిషయః ప్రత్యగాత్మా బ్రహ్మేతి జిజ్ఞాసా నివర్తతే. తస్మాత్ ప్రపంచమేవ బ్రహ్మణి కల్పితం ప్రతిషేధతి పరిశినష్టి బ్రహ్మేతి నిర్ణయః.ఇతశ్చైష ఏవ నిర్ణయః

వహారికం ప్రామాణ్యం న తత్త్వావేదకమితి అతస్తత్త్వతో నిషేధాన్న విరోధ ఇతి భావః. నను వస్తుత్వాత్ ద్వైతవద్బ్రహ్మణోఽపి నిషేధోఽస్తు, నేత్యాహ—నత్వితి. ద్వైతభావాభావసాక్షిత్వాదశక్యో నిషేధ ఇత్యర్థః. న చేత్యాదిస్పష్టార్థం. యచ్చోక్తం నిషేధాభ్యాం రూపం రూపి బ్రహ్మ చ నిషిధ్యత ఇతి తత్రాహ—ద్వౌ చైతావితి. ఉద్దేశ్యవిధేయార్థానాం సంఖ్యాసామ్యే యథాక్రమం సంబంధ ఇతి న్యాయః. 'యథాసంఖ్యమనుదేశస్సమానాం' (అ ౧ పా 3 సూ ౧౦) ఇతి పాణినిసూత్రసిద్ధః తేనాత్ర రూపద్వయోద్దేశేన నిషేధద్వయవిధిరిత్యర్థః. వీప్సాపక్షే సర్వదృశ్యనిషేధాజ్జిజ్ఞాసాశాంతిరితి విశేషమాహ—పరిగణితేతి. మూర్తం నామూర్తం నేత్యేవం విశిష్య నిషేధే జిజ్ఞాసా న శామ్యతీత్యర్థః. సూత్రశేషం వ్యాచష్టే—ఇతశ్చేతి. ప్రతిషేధానుపపత్త్యా

త్వాత్, ఇతశ్చ బ్రహ్మణో న నిషేధః, హి యస్మాత్ తతః ప్రపఞ్చనిషేధానంతరం భూయః 'న హ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్తి' ఇతి ఏతస్మాత్ నేతి నేతీత్యాదిష్టాత్

హ్మణః అన్యత్ వ్యతిరిక్తం నాస్తి, బ్రహ్మైవ తు పరమస్తీత్యేతన్నిర్వచనవాక్యం

యద్వా తతః ప్రపఞ్చనిషేధస్య పరస్తాత్ 'అథ నామధేయం...' ఇత్యాది

యత స్తతః ప్రపంచప్రతిషేధాద్భూయో బ్రవీతి 'అన్యత్పరమస్తీ'త్యభావావసానే హి ప్రతిషేధే క్రియమాణే కిమన్యత్పరమస్తీతి బ్రూయాత్. తత్రైషాఽక్షరయోజనా. నేతి నేతీతి బ్రహ్మాదిశ్య తమేవాదేశం పునర్నిర్వక్తి, నేతి నేతీత్యస్య కోఽర్థః, న హ్యేతస్మాద్బ్రహ్మణో వ్యతిరిక్తమస్తీతి. అతో నేతి నేతీత్యుచ్యతే న పునస్స్వయమేవ నాస్తీత్యర్థః. తచ్చ దర్శయతి 'అన్యత్పరమప్రతిషిద్ధం బ్రహ్మాస్తీ'తి. యదా పునరేవమక్షరాణి యోజ్యంతే న హ్యేతస్మాదితి నేతి నేతీతి ప్రపంచ ప్రతిషేధరూపాదాదేశనాదన్యత్ పరమాదేశనం బ్రహ్మణోఽస్తీతి తదా తతో బ్రవీతి చ భూయ ఇత్యేతన్నామధేయవిషయం యోజయితవ్యమ్. అథ నామధేయం 'సత్యస్య సత్యమితి ప్రాణా వై సత్యం తేషామేష సత్య'మితి హి బ్రవీతి. తచ్చ బ్రహ్మావసానే ప్రతిషేధే సమంజసం భవతి, అభావావసానే తు ప్రతిషేధే కిం సత్యస్య సత్యమిత్యుచ్యేత, తస్మాద్బ్రహ్మావసానోఽయం ప్రతిషేధో నాభావావసాన ఇత్యధ్యవస్యామః.

సూ. తదవ్యక్తమాహ హి. ౨౩.

యత్తత్ప్రతిషిద్ధాత్ ప్రపంచజాతాదన్యత్ పరం బ్రహ్మ తదస్తి చేత్ కస్మాన్న గృహ్యత ఇతి. ఉచ్యతే—తదవ్యక్తమనింద్రియగ్రాహ్యం సర్వదృశ్యసాక్షిత్వాత్, ఆహ హ్యేవం శ్రుతిః 'న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా నాన్యైర్దేవైస్తపసా కర్మణా వా స ఏష నేతి నేత్యాత్మా

బ్రహ్మాస్తీత్యవగతం, భూయః పునః, పరమస్తీతి శ్రుతిః సాక్షాదపి బ్రవీతీత్యర్థః—తచ్చేతి అవశిష్టం బ్రహ్మేత్యర్థః. స్పష్టమన్యత్.

౨౩. నన్వగ్రాహ్యత్వాద్బ్రహ్మ నాస్తీతి శంకానిరాసార్థం సూత్రం వ్యాచష్టే—యత్తత్ప్రతిషిద్ధాదితి. రూపాద్యభావాదవ్యక్తమింద్రియాగ్రాహ్యం నత్వసత్త్వాదిత్యర్థః.

వాక్యం బ్రహ్మ బ్రవీతీత్యర్థః, న చ ప్రపఞ్చనిషేధే ప్రత్యక్షవిరోధః, తస్య వ్యావహారికప్రామాణ్యాదిత్యనవద్యమ్.

నను యది బ్రహ్మాస్తి తర్హ్యుపలభ్యేత తత్రాహ—

తత్ బ్రహ్మ అవ్యక్తం న వ్యజ్యతే ఇత్యవ్యక్తం ప్రత్యక్షాద్యగోచరమ్ హి;

అగృహ్యో న హి గృహ్యతే. యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యం యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాం విందతే'ఇత్యాద్యా. స్మృతిరపి 'అవ్యక్తోఽయమచింత్యోఽయమవికార్యోఽయముచ్యతే'ఇత్యేవమాద్యా.

సూ. అపిచ సంరాధనే ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్. ౨౪.

అపి చైనమాత్మానం నిరస్తసమస్తప్రపంచమవ్యక్తం సంరాధనకాలే పశ్యంతి యోగినః. సంరాధనం భక్తిధ్యానప్రణిధానాద్యనుష్ఠానమ్. కథం పునరవగమ్యతే సంరాధనకాలే పశ్యంతీతి, ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం శ్రుతిస్మృతిభ్యామిత్యర్థః. తథాచ శ్రుతిః 'పరాంచి ఖాని వ్యతృణత్స్వయంభూస్తస్మాత్పరాఙ్పశ్యతి నాంతరాత్మన్. కశ్చిద్ధీరః ప్రత్యగాత్మానమైక్షదావృత్తచక్షురమృతత్వమిచ్ఛ'న్నితి 'జ్ఞానప్రసాదేన విశుద్ధసత్త్వస్తతస్తు తం పశ్యతే నిష్కళం ధ్యాయమానః'

ఆత్మైవ శబ్దైరింద్రియాంతరైర్న గృహ్యత ఇత్యన్వయః.

౨౪. తర్హి కదా గ్రాహ్యమితి శంకోత్తరం సూత్రం వ్యాచష్టే—అపిచైనమితి. చస్త్వర్థః. ఇంద్రియైర్న గృహ్యతే అపితు సంరాధనేన శాస్త్రసంస్కృతమనసేత్యర్థః. భక్తిధ్యానాభ్యాం ప్రత్యగాత్మనశ్చిత్తే ప్రకర్షేణ నిధానం స్థాపనం ప్రణిధానం. జపనమస్కారాదిరాదిశబ్దార్థః. స్వయంభూరీశ్వరః-ఖానీంద్రియాణి పరాంచ్యనాత్మగ్రాహకాణి కృత్వా వ్యతృణద్ధింసితవాన్. స హి తేషాం నాశో యదసదర్థగ్రాహితయా సర్జనం తస్మాత్ తేషాం తథా సృష్టత్వాత్సర్వో లోకః పరాగర్థమేవ పశ్యతి నాంతరాత్మానం కశ్చిత్తు ధీరో ధీమానావృత్తచక్షుర్నియద్ధేంద్రియః శుద్ధే చేతసి ప్రత్య

యక్షః 'న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా' ఇత్యాదిశ్రుతిరాహేత్యర్థః.

తర్హి సర్వదా బ్రహ్మగ్రహణాభావే మోక్షో న స్యాదిత్యత ఆహ—

అపి చైనం పరమాత్మానం సంరాధనే సమాధ్యవస్థాయాం కృతార్థాః పశ్యంతి ఇతి ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం శ్రుతిస్మృతిభ్యాం 'కశ్చిద్ధీరః ప్రత్యగాత్మానమైక్షదావృత్తచక్షురమృతత్వమిచ్ఛన్' ఇత్యాదికా శ్రుతిః, 'యం వినిద్రా జితశ్వాసాః

ఇతి చైవమాద్యా. స్మృతిరపి “యం వినిద్రా జితశ్వాసాస్సంతుష్టాస్సంయతేంద్రియాః. జ్యోతిః పశ్యంతి యుంజానా స్తస్మై యోగాత్మనే నమః. యోగిన స్తం ప్రపశ్యంతి భగవంతం సనాతనం” ఇతి చైవమాద్యా. నను సంరాధ్యసంరాధకభావాభ్యుపగమాత్ పరేతరాత్మనోరన్యత్వం స్యాదితి నేత్యుచ్యతే.—

సూ. ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యం ప్రకాశశ్చ కర్మణ్యభ్యాసాత్. ౨౫.

యథా ప్రకాశాకాశసవితృప్రభృతయోఽఙ్గులికరకోదకప్రభృతిషు కర్మసూపాధిభూతేషు సవిశేషా ఇవావభాసంతే. న చ స్వాభావికీమవిశేషాత్మతాం జహతి, ఏవముపాధినిమిత్తఏవాయమాత్మభేదః స్వతస్త్వైకాత్మ్యమేవ, తథాహి వేదాంతేష్వభ్యాసేనాసకృజ్జీవప్రాజ్ఞయోరభేదః ప్రతిపాద్యతే.

గాత్మానం శాస్త్రేణ పశ్యతి మోక్షార్థీత్యర్థః. తతః కర్మణా విశుద్ధచిత్తో జ్ఞానాఖ్యసత్త్వోత్కర్షేణ ధ్యాయం స్తం నిష్కళం పశ్యతీత్యర్థః. వినిద్రాః వితమస్కాః, తత్ర హేతుర్జితశ్వాసత్వం ప్రాణాయామనిష్ఠత్వం, యుంజానా ధ్యాయినః, యోగలభ్య ఆత్మా యోగాత్మా.

౨౫. యథా ప్రకాశాదయః ఉపాధిషు భిద్యంతే న స్వతః ఏవం ప్రకాశశ్చిదాత్మాపి బుద్ధ్యాదికర్మణ్యుపాధౌ భిద్యతే స్వతస్తస్యావైశేష్యమేకరసత్వమేవ తత్త్వమసీత్యభ్యాసాదితి సూత్రయోజనా.

సంతుష్టాః సంయతేంద్రియాః, జ్యోతిః పశ్యంతి యుఞ్జానాస్తస్మై యోగాత్మనే నమః.” ఇతి స్మృతిః, తాభ్యామవగమ్యత ఇత్యర్థః.

నను జీవబ్రహ్మణోః ధ్యాతృధ్యేయభావాఙ్గీకారే భేదః స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ—

యథా సౌరః ప్రకాశోఽఙ్గుల్యాద్యుపాధౌ కర్మణి భిన్న ఇవ ప్రతిభాతి, వస్తుతస్త్వేకరూపః ; తద్వత్ప్రకాశః పరమాత్మాపి ధ్యానాద్యుపాధౌ కర్మణి భిన్న ఇవ భాతి, వస్తుతస్తు అవైశేష్యమ్ ఏకరూపత్వమాత్మనః, కుతః, అభ్యాసాత్ ‘తత్త్వమసి’ ఇత్యాద్యభేదశ్రుత్యభ్యాసాదిత్యర్థః.

సూ. అతోఽనంతేన తథా హి లింగమ్. ౨౬.

అతశ్చ స్వాభావికత్వాదభేదస్యావిద్యాకృతత్వాచ్చ భేదస్య విద్యయాఽవిద్యాం విధూయ జీవః పరేణానంతేన ప్రాజ్ఞేనాత్మనైకతాం గచ్ఛతి. తథా హి లింగం 'స యో హ వై తత్పరమం బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతీ'త్యాది.

సూ. ఉభయవ్యపదేశాత్త్వహికుండలవత్. ౨౭.

తస్మిన్నేవ సంరాధ్యసంరాధకభావే మతాంతరముపన్యస్యతి స్వమతపరిశుద్ధయే. క్వచిజ్జీవప్రాజ్ఞయోర్భేదో వ్యపదిశ్యతే 'తతస్తు తం పశ్యతే నిష్కలం ధ్యాయమానః' ఇతి ధ్యాతృధ్యాతవ్యత్వేన ద్రష్టృద్రష్టవ్యత్వేన చ 'పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్య'మితి గంతృగంతవ్యత్వేన 'యః సర్వాణి భూతాన్యంతరో యమయతీ'తి నియంతృనియంతవ్యత్వేన చ. క్వచిత్తు తయోరేవాభేదో వ్యపదిశ్యతే, 'తత్త్వ

---

౨౬. జీవస్య బ్రహ్మాత్మత్వఫలశ్రుతిరూపలింగాదపి భేద ఔపాధికఏవేత్యాహ సూత్రకారః—అతోఽనంతేనేతి.

౨౭. భేదాభేదపూర్వపక్షసూత్రద్వయస్య సంగతిమాహ—తస్మిన్నేవేతి. యథా అహిత్వేనాభేదః కుండలాఖ్యస్య సర్పావస్థావిశేషస్య కుండలత్వేన భేదః. తథా జీవస్య బ్రహ్మత్వేనాభేదో జీవత్వేన భేదః, యద్వా సూర్యప్రకాశయోరేకతేజస్త్వధర్మావచ్ఛేదేన భేదాభేదవజ్జీవపరయోరప్యేకేనైవాత్మత్వధర్మేణ భేదాభేదౌ శ్రుతిబలాత్స్వ

కిం చ—

అతశ్చ భేదస్యౌపాధికత్వాత్ విద్యయా భేదం విధూయ జీవోఽనంతేన పరమాత్మనా ఏకతాం గచ్ఛతి, తథాహి లిఙ్గం 'స యో హ వై తత్పరమం బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి' ఇత్యాద్యపూర్వార్థజ్ఞాపకమిత్యర్థః.

ఇత్థం జీవబ్రహ్మణోః పారమార్థికాభేదమభిధాయ, స్వమతపరిశుద్ధయే భేదాభేదవాదముపన్యస్యతి—

ధ్యాతృధ్యేయభావాదినా భేదస్యాభేదస్య చ శ్రుతౌ వ్యపదేశాత్ జీవేశ్వరయోః భేదాభేదౌ భవతః, తుశబ్దః సిద్ధాంతవైషమ్యద్యోతనార్థః, అహికుణ్డలవత్

మసి’ ‘అహం బ్రహ్మాస్మి’ ‘ఏష త ఆత్మా సర్వాంతరః ఏష త ఆత్మాఽన్తర్యామ్యమృతః’ ఇతి. తత్రైవముభయవ్యపదేశే సతి యద్యభేద ఏవైకాంతతః పరిగృహ్యేత భేదవ్యపదేశో నిరాలంబన ఏవ స్యాత్, అతః ఉభయవ్యపదేశదర్శనాదహికుండలవదత్ర తత్త్వం భవితుమర్హతి యథాఽహిరిత్యభేదః కుండలాభోగప్రాంశుత్వాదీని తు భేదః ఏవమిహాపీతి.

సూ. ప్రకాశాశ్రయవద్వా తేజస్త్వాత్. ౨౮.

అథవా ప్రకాశాశ్రయవదేతత్ ప్రతిపత్తవ్యం, యథా ప్రకాశస్సావిత్రస్తదాశ్రయశ్చ సవితా నాత్యంతభిన్నౌ ఉభయోరపి తేజస్త్వావిశేషాత్, అథ చ భేదవ్యపదేశభాజౌ భవతః ఏవమిహాపీతి.

సూ. పూర్వవద్వా. ౨౯.

యథా వా పూర్వముపన్యస్తం ‘ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్య’మితి తథైవైతద్భవితుమర్హతి. తథాహ్యవిద్యాకృతత్వాద్బంధస్య విద్య

కాద్యావితి సూత్రద్వయార్థః. కుండలత్వం వలయాకారత్వం ఆభోగత్వం వక్రాకారత్వం ప్రాంశుత్వం దీర్ఘదండాకారత్వం ఉద్గతముఖత్వమాదిశబ్దార్థః. ౨౮.

౨౯. సిద్ధాంతసూత్రమ్—పూర్వవద్వేతి. ధర్మభేదేనైకధర్మేణ వా భేదాభేద

అహేః సంస్థానవిశేషో హి కుణ్డలమ్, తయోరహిత్వేనాభేదః కుణ్డలత్వేన భేదో యథా, తద్వదిత్యర్థః.

ధర్మభేదేన భేదాభేదావితి పక్షమభిధాయ, ఏకధర్మావచ్ఛేదేనైవ భేదాభేదావితి పక్షాంతరమాహ—

యథా సావిత్రః ప్రకాశః తదాశ్రయశ్చ సవితా తయోర్నాత్యంతభేదః, తేజస్త్వావిశేషాత్ ; తథాపి భేదశ్చ ప్రతీయతే ; ఏవం చ ఏకతేజస్త్వావచ్ఛేదేనైవ ప్రమాణబలాత్ భేదాభేదౌ, తద్వజ్జీవేశ్వరయోశ్చాభేదావిత్యర్థః.

నను భేదస్య పారమార్థికత్వే జ్ఞాననివర్త్యత్వాసంభవాన్మోక్షో న స్యాత్, ఏకధర్మావచ్ఛేదేన భేదాభేదయోరేకత్రాఙ్గీకారే లోకే విరోధకథైవ న స్యాత్ ఇత్యాదిదోషజాతం పరమతే మత్వా, నిరవద్యం స్వసిద్ధాంతమాహ—

యా మోక్ష ఉపపద్యేతే యది పునః పరమార్థత ఏవ బద్ధః కశ్చిదాత్మాఽహికుండలన్యాయేన వా పరస్యాత్మనస్సంస్థానభూతః ప్రకాశాశ్రయన్యాయేనైవైకదేశభూతోఽభ్యుపగమ్యేత తతః పారమార్థికస్య బంధస్య తిరస్కర్తుమశక్యత్వాన్మోక్షశాస్త్రవైయర్థ్యం ప్రసజ్యేత. న చాత్రోభావపి భేదాభేదౌ శ్రుతిస్తుల్యవద్వ్యపదిశతి అభేదమేవ హి ప్రతిపాద్యత్వేన నిర్దిశతి, భేదం తు పూర్వప్రసిద్ధమేవానువదత్యర్థాంతరవివక్షయా. తస్మాత్ 'ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్య'మిత్యేష ఏవ సిద్ధాంతః.

సూ. ప్రతిషేధాచ్చ. 30.

ఇతశ్చైష ఏవ సిద్ధాంతః యత్కారణం పరస్మాదాత్మనోఽన్యం చేతనం ప్రతిషేధతి శాస్త్రం 'నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టే'త్యేవమాది 'అథాత ఆదేశో నేతి నేతీ'తి 'తదేతద్బ్రహ్మాపూర్వమనపరమనంతరమబాహ్య'మితి చ. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తప్రపంచనిరాకరణాత్ బ్రహ్మమాత్రపరిశేషాచ్చైష ఏవ సిద్ధాంత ఇతి గమ్యతే.

ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

స్వీకారే భేదస్య సత్యత్వాదభేదవదనివృత్తిస్స్యాదిత్యర్థః. ఏకత్రైవ భేదాభేదస్వీకారే లోకే విరుద్ధకథోచ్ఛేదఇత్యపి ద్రష్టవ్యం, తస్మాత్ నిష్ప్రపంచం చిదేకరసం బ్రహ్మ తత్పదలక్ష్యమస్తీతి సిద్ధమ్. 30. ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

'ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యమ్' ఇత్యత్ర పూర్వం భేదః కాల్పనికః అభేదః పారమార్థికః ఇతి యదుక్తమ్, స ఏవ సిద్ధాంతోఽభ్యుపేయః.

కిం చ.

'నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టా' ఇత్యాదినా శాస్త్రేణ పరమాత్మవ్యతిరిక్తస్య చేతనస్య, 'నేతి నేతి' ఇత్యాదినా శాస్త్రేణ ప్రపఞ్చస్య చ ప్రతిషేధాత్ బ్రహ్మాద్వితీయమిత్యయమేవ సిద్ధాంతః, తస్మాత్ శ్రుతిబలాత్ నిర్విశేషమేకమేవ బ్రహ్మేతి సిద్ధమ్.

పూర్వం 'నేతి నేతి' ఇతి బ్రహ్మాతిరిక్తం వస్తు నిషేధ్యమిత్యుక్తమయుక్తమ్; బ్రహ్మణః సేతూన్మానాదివ్యపదేశేన వస్త్వంతరసత్త్వావగమాత్ ద్యుభ్వాద్యధికరణే

సూ. పరమతస్సేతూన్మానసంబంధభేద వ్యపదేశేభ్యః. ౩౧.

యదేతన్నిరస్తసమస్తప్రపంచం బ్రహ్మ నిర్ధారితం, అస్మాత్పర మన్యత్తత్త్వమస్తి నాస్తీతి శ్రుతివిప్రతిపత్తేస్సంశయః, కానిచిద్వాక్యాన్యాపాతేనైవ ప్రతిభాసమానాని బ్రహ్మణోఽపి పరమన్యత్తత్త్వం ప్రతిపాదయంతీవ, తేషాం పరిహారమభిధాతుమయముపక్రమః క్రియతే, పరమతో బ్రహ్మణోఽన్యత్తత్త్వం భవితుమర్హతి. కుతః, సేతువ్యపదేశాదున్మానవ్యపదేశాత్సంబంధవ్యపదేశాద్భేదవ్యపదేశాచ్చేతి. సేతువ్యపదేశస్తావత్ 'అథ య ఆత్మా స సేతుర్విధృతి'రిత్యాత్మశబ్దాభిహితస్య బ్రహ్మణస్సేతుత్వం సంకీర్తయతి, సేతుశబ్దశ్చ హి లోకే జలసంతానవిచ్ఛేదకరే మృద్దార్వాదిప్రచయే ప్రసిద్ధః, ఇహ చ సేతుశబ్దః ఆత్మని ప్రయుక్త ఇతి లౌకికసేతోరివాత్మసేతోరన్యస్య వస్తునోఽస్తిత్వం గమయతి 'సేతుం తీర్త్వే'తి చ తరతి శబ్దప్రయోగాత్, యథా

---

౩౧. యదుక్తం నేతి నేత్యాదిశ్రుతిభిః బ్రహ్మాతిరిక్తం వస్తు నిషిధ్యత ఇతి తదయుక్తం. సేత్వాదిశ్రుతిభిర్వస్త్వంతరాస్తిత్వభానాదిత్యాక్షిపతి—పరమత ఇతి. యద్యపి ద్యుభ్వాద్యధికరణే సేతుశబ్దో విధారకత్వేన గౌణో వ్యాఖ్యాతః తథాప్యున్మానాదిశ్రుతీనాం గతిమజానతోఽయం పూర్వపక్షః. తత్రోన్మానాదిశ్రుతీనాం ముఖ్యత్వాత్ సద్వయం బ్రహ్మేతి ఫలం సిద్ధాంతే తూక్తాద్వితీయతత్పదలక్ష్యసిద్ధిరితి వివేకః. బ్రహ్మ సద్వయం, సేతుత్వాత్, లౌకికసేతువత్ తీర్ణత్వశ్రుతేశ్చేత్యాహ—సేతుం తీర్త్వేతి. జాంగలం వాతభూయిష్ఠమితి వైద్యోక్తేః వాతప్రచురో దేశో జాంగలం.

సేతుత్వస్య గౌణత్వేన నీతత్వేఽపి ఉన్మానాదీనాం గతేరదర్శనాదిత్యాక్షేపసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ఉన్మానాదిశ్రుతీనాం ముఖ్యత్వాత్సవిశేషం బ్రహ్మేతిఫలమ్, సిద్ధాంతే తు ఉక్తాద్వితీయబ్రహ్మసిద్ధిరితి వివేకః, అత్ర బ్రహ్మాతిరిక్తం వస్త్వస్తి న వేతి సందేహే, పూర్వః పక్షః—అతః అస్మాత్ బ్రహ్మణః సకాశాత్ పరం వస్త్వస్తి ; 'అథ య ఆత్మా స సేతుః' ఇతి బ్రహ్మణః సేతుత్వవ్యపదేశాత్, తథా 'బ్రహ్మ చతు

లౌకికం సేతుం తీర్త్వా జాంగలమసేతుం ప్రాప్నోతి, ఏవమాత్మానం సేతుం తీర్త్వాఽనాత్మానమసేతుం ప్రాప్నోతీతి గమ్యతే. ఉన్మానవ్యపదేశశ్చ భవతి 'తదేతద్బ్రహ్మ చతుష్పాదష్టాశఫం షోడశకల'మితి. యచ్చ లోకే ఉన్మితమేతావదిదమితి పరిచ్ఛిన్నం కార్షాపణాది తతోఽన్యద్వస్త్వమితమస్తీతి ప్రసిద్ధం తథా బ్రహ్మణోఽప్యున్మానాత్తతోఽన్యేన వస్తునా భవితవ్యమితి గమ్యతే. తథా సంబంధవ్యపదేశో భవతి 'సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతీ'తి 'శారీర ఆత్మా ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తః' ఇతి చ, అమితానాం చ మితేన సంబంధో దృష్టః యథా నరాణాం నగరేణ. జీవానాం చ బ్రహ్మణా సంబంధం వ్యపదిశతి సుషుప్తౌ అత స్తతః పరమన్యదమితమస్తీతిగమ్యతే. భేదవ్యపదేశశ్చైవమేవార్థం గమయతి, తథాహి 'అథ యఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే'ఇత్యాదిత్యాధారమీశ్వరం వ్యపదిశ్య తతో భేదేనాక్ష్యాధారమీశ్వరం వ్యపదిశతి 'అథ య ఏషోఽన్తరక్షిణి పురుషో దృశ్యతే' ఇతి. అతిదేశం చాస్యామునారూపాదిషు కరోతి 'తస్యైతస్య తదేవ రూపం యదముష్య రూపం యావముష్యగేష్ణౌ తౌ గేష్ణౌ యన్నామ

ఇహ తు దేశమాత్రం గ్రాహ్యం. దిశశ్చతస్రః కలాః ప్రకాశవాన్నామ పాదః, పృథివ్యంతరిక్షం ద్యౌస్సముద్ర ఇత్యనంతవాన్నామ పాదః, అగ్నిశ్చంద్రస్సూర్యో విద్యుదితి జ్యోతిష్మాన్నామ పాదః, చక్షుశ్శ్రోత్రం వాఙ్మనఇత్యాయతనవాన్నామ పాద ఇతి చతుష్పాద్బ్రహ్మ, పాదానామర్థాని, అష్టౌ శఫా అస్యేత్యష్టాశఫం-పాదేషు చతుర్షు ప్రత్యేకం చతస్రః కలా ఇతి షోడశకలమిత్యర్థః. షోడశపణపరిమితం తామ్రం కార్షాపణసంజ్ఞం భవతి తద్వత్ సద్వయం బ్రహ్మ పరిమితత్వాదిత్యర్థః. సంబంధిత్వాచ్చ నగరవదిత్యాహ—తథా సంబంధేతి. అన్యదమితమితి అసంఖ్యాతమిత్యర్థః. అన్యస్య ర్స్వల్పత్వేన మితత్వనియమాదితి మంతవ్యం భేదేనోక్తత్వాచ్చ ఘటవదిత్యాహ— భేదవ్యపదేశశ్చేతి. అస్యాక్షిస్థస్యామునాదిత్యస్థేన సహేతి యావత్. ఆధారతోఽతిదేశ

ష్వాత్' ఇతి శ్రుతౌ ఉన్మానవ్యపదేశాత్, ఏతావదిదమితి పరిచ్ఛిన్నత్వవ్యపదేశాత్, సుషుప్తౌ 'ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తః' 'శారీర ఆత్మా' ఇత్యాదినా బ్రహ్మణః సంబంధవ్యపదేశాత్, ఆదిత్యే హిరణ్మయం పురుషమీశ్వరం వ్యపదిశ్య తతో భేదేన స్థపురుషస్య వ్యపదేశాత్; తస్మాత్ సద్వితీయం బ్రహ్మేతి సిద్ధమ్.

తన్నామే'తి. సావధికం చేశ్వరత్వముభయోర్వ్యపదిశతి 'యే చాముష్మాత్పరాంచో లోకాస్తేషాం చేష్టే దేవకామానాం చే'త్యేకస్య 'యే చైతస్మాదర్వాంచో లోకాస్తేషాం చేష్టే మనుష్యకామానాం చే'త్యేకస్య యథేదం మాగధస్య రాజ్యమిదం వైదేహస్యేతి. ఏవమేతేభ్యస్సేత్వాదివ్యపదేశేభ్యో బ్రహ్మణః పరమస్తీత్యేవం ప్రాప్తే ప్రతిపాద్యతే.

సూ. సామాన్యాత్తు. ౩౨.

తుశబ్దేన ప్రదర్శితాం ప్రాప్తిం నిరుణద్ధి. న బ్రహ్మణోఽన్యత్ కించిద్భవితుమర్హతి ప్రమాణాభావాత్, నహ్యన్యస్యాస్తిత్వే కించిత్ప్రమాణముపలభామహే, సర్వస్య హి జనిమతో వస్తుజాతస్య జన్మాది బ్రహ్మణో భవతీతి నిర్ధారితం, అనన్యత్వం చ కారణాత్ కార్యస్య. న చ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం కించిదజం సంభవతి 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయ'మిత్యవధారణాత్, ఏకవిజ్ఞానేన చ సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానాన్న బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వస్తిత్వమవకల్పతే. నను సేత్వాదివ్యపదేశాః బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం తత్త్వం సూచయంతీత్యుక్తం నేత్యుచ్యతే. సేతువ్యపదేశస్తావత్ న బ్రహ్మణో బాహ్యస్య సద్భావం ప్రతిపాదయితుం క్షమతే, 'సేతురాత్మే'తి హ్యాహ నపునస్తతః పరమస్తీతి. తత్ర పరస్మిన్న

తశ్చ భేదముక్త్వాఽవధితోఽపి తమాహ—సావధికం చేతి.

౩౨. సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచష్టే—తుశబ్దేనేత్యాదినా. యదన్యత్తత్కిం సాద్యనాది వా? నాద్యః, మానాభావాత్ కార్యస్య బ్రహ్మానన్యత్వాన్నిషేధాచ్చేత్యుక్తత్వాత్. న ద్వితీయః, ప్రాగుత్పత్తేరద్వయత్వావధారణాదిత్యాహ—న చ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తమితి. ఉక్తానుమానానామాగమబాధ ఇతి భావః. ఉక్తం స్మారయిత్వా హేతూనామన్యథాసిద్ధిమాహ—నను సేత్విత్యాదినా. కిం సేతుత్వశ్రుత్యా పరసిద్ధిరర్థాద్వా, నాద్య ఇత్యుక్త్వా ద్వితీయం శంకతే—తత్ర పరస్మిన్నితి. సేతుత్వలింగేనా

ఏవం పూర్వపక్షే సిద్ధాంతః—

తుశబ్దః పూర్వపక్షనిరాసార్థః, మృద్దార్వాదిమయే హి సేతుశబ్దో రూఢో లోకే, న హి బ్రహ్మణస్తాదృశం సేతుత్వమస్తి, కిం తు యథా సేతోర్జలవ్యవస్థాపక

సతి సేతుత్వం నావకల్పతఇతి పరం కిమపి కల్ప్యేత, నచైతన్న్యాయ్యం హానో హ్యప్రసిద్ధకల్పనా. అపిచ సేతువ్యపదేశాదాత్మనో లౌకికసేతు నిదర్శనేన సేతుబాహ్యావస్తుతాం ప్రసంజయతో మృద్దారుమయతాపి ప్రసంజ్యేత. నచైతన్న్యాయ్యం, అజత్వాదిశ్రుతివిరోధాత్. సేతుసామాన్యాత్తు సేతుశబ్ద ఆత్మని ప్రయుక్త ఇతి శ్లిష్యతే, జగతస్తన్మర్యాదానాం చ విధారకత్వం సేతుసామాన్యమాత్మనః, అతస్సేతురివ సేతురితి ప్రకృత ఆత్మా స్తూయతే. సేతుం తీర్త్వేత్యపి తరతేరతిక్రమాసంభవాత్ ప్రాప్యేత్యర్థఏవ వర్తతే, యథావ్యాకరణం తీర్ణ ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే నాతిక్రాంతస్తద్వత్.

సూ. బుద్ధ్యర్థః పాదవత్. 33.

యదప్యుక్తమున్మానవ్యపదేశాదస్తి పరమితి తత్రాభిధీయతే.ఉన్మానవ్యపదేశోఽపి న బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వస్తిత్వప్రతిపత్త్యర్థః,కిమర్థస్తర్హి బుద్ధ్యర్థః ఉపాసనార్థ ఇతి యావత్. చతుష్పాదష్టాశఫం షోడశకలమిత్యేవంరూపా బుద్ధిః కథం ను నామ బ్రహ్మణి స్థిరా స్యాదితి వికారద్వారేణ బ్రహ్మణ ఉన్మానకల్పనైవ క్రియతే నహ్యవికారేఽనంతే బ్రహ్మణి సర్వైః పుంభిశ్శక్యా బుద్ధిస్థాపయితుం, మందమధ్యమోత్తమబుద్ధిత్వాత్పుంసామితి. పాదవత్, యథా మనఆకాశయోరధ్యాత్మమధిదైవతం చ బ్రహ్మప్రతీకయోరామ్నాతయోశ్చత్వారో వాగా

ద్వితీయత్వశ్రుతిబాధనమన్యాయ్యమిత్యాహ—నచేతి. లింగం చాసిద్ధమిత్యాహ—అపి చేతి. విధారకత్వం తు కల్పితద్వితీయాపేక్షయాపి యుజ్యత ఇతి భావః. తీర్ణత్వహేతురప్యసిద్ధఇత్యాహ—సేతుం తీర్త్వేతి.

33. పరిమితత్వమప్యసిద్ధమిత్యాహ—బుద్ధ్యర్థ ఇతి. వాక్ప్రాణచక్షుశ్శ్రోత్రాణి మనసః పాదాః అగ్నివాయ్వాదిత్యదిశ ఆకాశస్య పాదాః ధ్యానార్థం కల్పితాః తద్వ

త్త్వమ్, ఏవం బ్రహ్మణోఽపి జగన్మర్యాదావ్యవస్థాపకత్వేన ప్రసిద్ధసేతుసామాన్యాత్ సామ్యాత్ సేతుత్వవ్యపదేశ ఇత్యర్థః.

ఉన్మానవ్యపదేశోఽపి న ముఖ్య ఇత్యాహ—

'బ్రహ్మ చతుష్పాత్' ఇతి శ్రుతౌ ఉన్మానవ్యపదేశో బుద్ధ్యర్థః ఉపాసనార్థః,

దయో మనస్సంబంధినః పాదాః కల్ప్యంతే, చత్వారశ్చాగ్న్యాదయః ఆకాశసంబంధినః ఆధ్యానాయ తద్వత్. అథవా పాదవదితి, యథా కార్షాపణే పాదవిభాగో వ్యవహారప్రాచుర్యాయ కల్ప్యతే, న హి సకలేనైవ కార్షాపణేన సర్వదా సర్వే జనా వ్యవహర్తుమీశతే క్రయవిక్రయపరిమాణానియమాత్, తద్వదిత్యర్థః.

సూ. స్థానవిశేషాత్ ప్రకాశాదివత్. ౩౪.

ఇహ సూత్రే ద్వయోరపి వ్యపదేశయోః పరిహారోఽభిధీయతే. యదప్యుక్తం సంబంధవ్యపదేశాద్భేదవ్యపదేశాచ్చ పరమతస్స్యాదితి. తదప్యసత్. యత ఏకస్యాపి స్థానవిశేషాపేక్షయా ఏతౌ వ్యపదేశావుపపద్యేతే. సంబంధవ్యపదేశే తావదయమర్థః బుద్ధ్యాద్యుపాధిస్థానవిశేషయోగాదుద్భూతస్య విశేషవిజ్ఞానస్యోపాధ్యుపశమే య ఉపశమః స పరమాత్మనా సంబంధ ఇత్యుపాధ్యపేక్షయోపచర్యతే న పరిమితత్వాపేక్షయా. తథా భేదవ్యపదేశోఽపి బ్రహ్మణ ఉపాధిభేదాపేక్షయైవోపచర్యతే న స్వరూపభేదాపేక్షయా ప్రకాశాదివదిత్యుపమోపాదానమ్.

బ్రహ్మణ ఉన్మానమిత్యర్థః. లౌకికం దృష్టాంతమాహ—అథవేతి. పాదకల్పనాం వినాపి వ్యవహారః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—నహీతి. కార్షాపణస్య వ్యవహారాయ పాదకల్పనావత్ మందధియాం ధ్యానవ్యవహారాయ బ్రహ్మణ ఉన్మానకల్పనేత్యర్థః.

౩౪. సంబంధభేదౌ కల్పితౌ న సత్యద్వితీయసాధకావిత్యాహ—స్థానేతి. స్థానముపాధిర్బుద్ధ్యాదిః ఏకస్యైవోపాధినా భిన్నస్యోపాధిశాంతౌ సత్యాం సంబంధ ఉప

నిర్విశేషస్య బుద్ధిస్థత్వాయోగాత్, ఉపాసనాద్వారా బుద్ధిస్థస్య ఉన్మానవ్యపదేశో న ముఖ్యః, పాదవత్ యథా బ్రహ్మప్రతీకస్య మనసో వాగ్ఘ్రాణచక్షుఃశ్రోత్రాణాముపాసనార్థం పాదత్వేన వ్యపదేశః, తద్వదిత్యర్థః.

సంబంధభేదవ్యపదేశావపి న ముఖ్యావిత్యాహ—

స్థానవిశేషాత్ స్థానముపాధిః బుద్ధ్యాదిః తద్విశేషాత్ ప్రాప్తస్య భేదస్యోపాధ్యుపశమాత్ య ఉపశమః స ఏవ ప్రాజ్ఞేనాత్మనా జీవస్య సుషుప్తౌ సంబంధ ఇత్యుపాధ్యపేక్షయోపచర్యతే, అక్ష్యాదిత్యపురుషయోర్భేదవ్యపదేశోఽప్యక్ష్యాదిత్యరూపస్థానవిశేషాపేక్షయోపచర్యతే, ప్రకాశాదివత్ యథా సౌరాలోకాదేరఙ్గుల్యాద్యుపా

యథైకస్య ప్రకాశస్య సౌర్యస్య చాంద్రమసస్య వోపాధియోగా దుపజాతవిశేషస్యోపాధ్యుపశమాత్ సంబంధవ్యపదేశో భవతి ఉపాధి భేదాచ్చ భేదవ్యపదేశః. యథా వా సూచీపాశాకాశాదిషూపాధ్య పేక్షయైవైతౌ వ్యపదేశౌ భవత స్తద్వత్.

సూ. ఉపపత్తేశ్చ. ३౫.

ఉపపద్యతే చాత్రేదృశ ఏవ సంబంధో నాన్యాదృశః. యథా 'స్వమపీతో భవతీ'తి హి స్వరూపసంబంధ మేనమామనంతి. స్వరూపస్య చానపాయిత్వాత్ న నరనగరన్యాయేన సంబంధో ఘటతే, ఉపాధి కృతస్వరూపతిరోభావాత్తు 'స్వమపీతో భవతీ'త్యుపపద్యతే. తథా భేదోఽపి నాన్యాదృశస్సంభవతి, బహుతరశ్రుతిప్రసిద్ధైకేశ్వరత్వవిరో ధాత్. తథా చ శ్రుతిః 'ఏకస్యాప్యాకాశస్య స్థానకృతం భేదవ్యప దేశముపపాదయతి, 'యోఽయం బహిర్ధా పురుషాదాకాశో యోఽ యమంతః పురుష ఆకాశో యోఽయమంతర్హృదయ ఆకాశః'ఇతిచ.

సూ. తథాఽన్యప్రతిషేధాత్. ३౬.

ఏవం సేత్వాదివ్యపదేశాన్ పరపక్షహేతూనున్మథ్య సంప్రతి

చర్యతే. యథా సౌరాలోకాదేరంగుళ్యాద్యుపాధినాభిన్నస్యోపాధివియోగేమహా లోకాద్యాత్మనా సంబంధోపచార స్తద్వత్ తథాదిత్యచక్షుషోః స్థానయోర్భేదాద్ధిరణ్మయ పురుషభేదకల్పనేత్యర్థః.

३౫. ముఖ్యావేవ సంబంధభేదౌ కిం న స్యాతామిత్యత్ర సూత్రమ్—ఉపపత్తే శ్చేతి.

ధియోగాత్ ఉపజాతభేదస్యోపాధ్యుపశమాత్ సంబంధవ్యపదేశః, ఉపాధిభేదాచ్చ భేదవ్యపదేశః, తద్వదిత్యర్థః.

నను ముఖ్యావేవ సంబంధభేదౌ కిం న స్యాతామిత్యత ఆహ—

న ముఖ్యసంబంధో జీవపరయోః సుషుప్తౌ భవతి, 'స్వమపీతో భవతి' ఇతి స్వరూపస్యైవ సంబంధత్వవ్యపదేశోపపత్తేః; తథా భేదోఽపి న ముఖ్యః, శ్రుతిసహస్ర విరోధాత్ —ఇత్యుపపత్తేశ్చేత్యర్థః.

ప్రతిషేధేఽప్యప్రతివస్తునస్త్వంతరాద్వ్యావర్తత ఇతి పరిచ్ఛేద ఏవాత్మనః ప్రసజ్యేత. సర్వగతత్వం చాస్యాయామశబ్దాదిభ్యో విజ్ఞాయతే ఆయామశబ్దో వ్యాప్తివచనశ్శబ్దః 'యావాన్ వాఽయమాకాశస్తావానేషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశః' 'ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్యః జ్యాయాన్ దివో జ్యాయానాకాశాత్ నిత్యస్సర్వగతస్థాణురచలోఽయ'మిత్యేవమాదయో హి శ్రుతిస్మృతిన్యాయాస్సర్వగతత్వమాత్మనోఽవబోధయంతి.

ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

సూ. ఫలమత ఉపపత్తేః. ౩౮.

తస్యైవ హి బ్రహ్మణో వ్యావహారిక్యామీశిత్రీశితవ్యవిభాగావస్థాయామయమన్యస్స్వభావో వర్ణ్యతే, యదేతదిష్టానిష్టవ్యామిశ్రలక్షణం కర్మఫలం సంసారగోచరం త్రివిధం ప్రసిద్ధం జంతూనాం కిమే

తృశ్యతి తదల్ప'మితి శ్రుతేః' కించ నిరవయవాసంగబ్రహ్మణః సత్యప్రపంచసంబంధాయోగాత్ తత్రైవ సర్వగతత్వశ్రుతివిరోధ ఇతి భావః. అధిష్ఠానేనాధ్యస్తం జగద్వ్యాప్తం, అధ్యస్తత్వాత్ రజ్జ్వా వ్యాప్తసర్పవదితి న్యాయః. ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

౩౮. ఏవం తత్పదలక్ష్యం సంశోధ్య వాచ్యార్థమాహ—ఫలమత ఉపపత్తేః. నిర్విశేషత్వాదన్యస్స్వభావః ఫలహేతుత్వాఖ్యః. ఇష్టం సుఖం దేవాదీనాం, అనిష్టం దుఃఖం నారకిణాం వ్యామిశ్రం మనుష్యాణాం సంసారో జన్మమృతిప్రవాహో గోచరః ఆశ్రయో యస్య తత్సంసారగోచరం. అత్ర కర్మేశ్వరయోః ఫలహేతుత్వశ్రుతేస్సంశయమాహ—కిమితి. అత్ర పూర్వపక్షే ఫలదాతురీశ్వరస్య తత్పదవాచ్యస్యాసిద్ధేర్లక్ష్యాసిద్ధిః సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. పూర్వోక్తం నిర్విశేషత్వముపజీవ్య ఫలదాతృత్వమపీశ్వరస్య నాస్తీతి పూర్వపక్షోత్థానాత్సంగతిః. యద్యపి సర్వగతత్వవత్ఫల

సర్వగతత్వం సిద్ధమ్, అప్రతిషేధే ప్రసిద్ధసేతువత్ బ్రహ్మణో సర్వగతత్వం ప్రసజ్యేత, కస్మాత్పునః సర్వగతత్వమ్? ఆయామశబ్దాదిభ్యః ఆయామశబ్దో వ్యాపకత్వవాచకః 'ఆకాశవత్ సర్వగతశ్చ నిత్యః' ఇత్యాదిశబ్దః, ఆదిశబ్దేన 'నిత్యః సర్వగతః స్థాణుః' ఇత్యాదిసూక్తః, తస్మాదద్వితీయస్య బ్రహ్మణః ఆవిద్యకం సర్వమాదాయ శ్రుతిస్మృతిభ్యాం సర్వగతత్వం సిద్ధమ్.

నను బ్రహ్మాతిరిక్తస్య వస్తునో నిషేధే బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వేన ఫలదాతృత్వం న స్యాదిత్యాక్షేపసంగత్యేదమాహ—

తత్కర్మణో భవతి ఆహోస్విదీశ్వరాదితి భవతి విచారణా. తత్ర తావత్ ప్రతిపాద్యతే. ఫలమత ఈశ్వరాద్భవితుమర్హతి. కుతః, ఉపపత్తేః. స హి సర్వాధ్యక్షః సృష్టిస్థితిసంహారాన్ విచిత్రాన్ విదధద్దేశకాలవిశేషాభిజ్ఞత్వాత్ కర్మిణాం కర్మానురూపం ఫలం సంపాదయతీత్యుపపద్యతే కర్మణస్త్వనుక్షణవినాశినః కాలాంతరభావి ఫలం భవతీత్యనుపపన్నమ్. అభావాద్భావానుత్పత్తేః. స్యాదేతత్ కర్మ వినశ్యత్స్వకాలఏవ స్వానురూపం ఫలం జనయిత్వా వినశ్యతి, తత్ఫలం కాలాంతరితం కర్త్రా భోక్ష్యత ఇతి. తదపి న పరిశుధ్యతి, ప్రాగ్భోక్తృసంబంధాత్ ఫలత్వానుపపత్తేః. యత్కాలం హి యత్సుఖం దుఃఖం వాత్మనా భుజ్యతే తస్యైవ లోకే ఫలత్వం ప్రసిద్ధమ్. నహ్యసంబద్ధస్యాత్మనా సుఖస్య దుఃఖస్య వా ఫలత్వం ప్రతియంతి లౌకికాః. అథోచ్యేత, మాభూత్కర్మానంతరం ఫలోత్పాదః కర్మకార్యాదపూర్వాత్ ఫలముత్పత్స్యత ఇతి, తదపి నోపపద్యతే, అపూర్వస్యాచేతనస్య కాష్ఠ

దాతృత్వమపి వ్యవహారదశాయాం సిద్ధ్యతి తథాపి కర్మణఏవ ఫలదాతృత్వమితి శంకానిరాసేనోక్తలక్ష్యార్థనిర్వాహకవాచ్యార్థనిర్ణయార్థమస్యాధికరణస్యారంభ ఇతి మత్వా సిద్ధాంతం తావదాహ—తత్ర తావదితి. స్వర్గాదికం విశిష్టదేశకాలకర్మాభిజ్ఞదాతృకం కర్మఫలత్వాత్ సేవాఫలవదిత్యుపపత్తిః. యాగాదిక్రియాఖ్యం కర్మ తావత్ క్షణికం తత్కిం స్వనాశాత్ఫలం జనయతి ఉత ఫలముత్పాద్య నశ్యతి ఆహోస్విదపూర్వాత్ ఫలసిద్ధిః? నాద్య ఇత్యాహ—అభావాదితి. ద్వితీయం శంకతే—స్యాదితి. కర్మనాశక్షణమారభ్యానభివ్యక్తస్వర్గసుఖాదిసత్త్వే మానం నాస్తీతి దూషయతి—తదపీత్యాదినా. తృతీయం శంకతే—అథేతి. అపూర్వం కిం స్వతంత్రమేవ ఫలదానాయ ప్రవర్తతే చేతనాధిష్ఠితం వా? నాద్యఇత్యాహ—తదపీతి. ద్వితీయేత్వదృష్టానభిజ్ఞజీవస్యాధిష్ఠా

అత్ర పూర్వపక్షే ఫలదాతురీశ్వరస్య తత్పదవాచ్యస్యాసిద్ధేః లక్ష్యాసిద్ధిః సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. అత్ర కిం సర్వస్య జంతోః కర్మణ ఏవ ఫలం భవతి ఉతేశ్వరాదితి సందేహే, కర్మణ ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—అతః అస్మాత్పరమేశ్వరాత్ ఫలం సర్వస్య జంతోర్భవితుమర్హతి, క్షణికాత్కర్మణః ఫలాసంభవేనేశ్వరస్యైవ ఫలదాతృత్వోపపత్తేరిత్యర్థః.

లోష్టసమస్య చేతనేనాప్రవర్తితస్య ప్రవృత్త్యనుపపత్తేః. తదస్తిత్వే చ ప్రమాణాభావాత్. అర్థాపత్తిః ప్రమాణమితి చేత్, న ఈశ్వరసిద్ధేరర్థాపత్తిక్షయాత్.

సూ. శ్రుతత్వాచ్చ. ౩౯.

న కేవలముపపత్తేరేవేశ్వరం ఫలహేతుం కల్పయామః కిం తర్హి శ్రుతత్వాదపీశ్వరమేవ ఫలహేతుం మన్యామహే. తథాహి శ్రుతిర్భవతి 'సవా ఏష మహానజ ఆత్మాఽన్నాదో వసుదానః' ఇత్యేవంజాతీయకా

సూ. ధర్మం జైమినిరత ఏవ. ౪౦

జైమినిస్త్వాచార్యో ధర్మం ఫలస్య దాతారం మన్యతే. అత ఏవ హేతోః శ్రుతేరుపపత్తేశ్చ శ్రూయతే తావదయమర్థః 'స్వర్గకామో

తృత్వాద్యోగాదీశ్వరస్యాధిష్ఠాతృత్వసిద్ధిరితి భావః. ప్రాథవాదే చాపూర్వం నాస్తీత్యాహ—తదస్తిత్వ ఇతి. క్షణికయాగాదేః శ్రుతస్వర్గాదిహేతుత్వానుపపత్త్యా స్థాయ్యపూర్వసిద్ధిరితి చేన్న, కర్మభిరారాధితాదీశ్వరాదేవ స్థాయినః ఫలసిద్ధిరిత్యర్థః. కేవలతర్కేణాపూర్వం న సిద్ధ్యతీతి భావః.

౩౯. 'కృతాత్యయేఽనుశయవాన్' నిత్యత్రోదాహృతాభిః 'య ఇహ రమణీయచరణాః' ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతిభిరపూర్వసిద్ధిశ్చేత్తాభిరీశ్వరస్యాపి ఫలదాతృత్వం స్వీకార్యమిత్యాహ—శ్రుతత్వాచ్చేతి సూత్రకారః. అన్నమాసమంతాత్ప్రాణిభ్యో దదాతీత్యన్నాదః, వసుదానో ధనదాతా, కర్మణోఽపూర్వస్య వా జన్యత్వేనోపకరణమాత్రత్వాత్ స్వతంత్ర ఈశ్వర ఏవ ఫలదాతేతి సిద్ధాంతో దర్శితః.

౪౦. ఇదానీం పూర్వపక్షయతి—ధర్మమితి. విధిశ్రుతిర్విధ్యర్థః-కస్య లిఙర్థస్య

'స వా ఏష మహానజ ఆత్మాన్నాదో వసుదానః' ఇతి ఈశ్వరే ఫలహేతుత్వస్య శ్రుతత్వాచ్చేశ్వరః ఫలదాతేత్యర్థః.

శంకతే—

యతః శ్రుత్యుపపత్తిభ్యామ్ ఈశ్వరం ఫలదాతారం మన్యతే సిద్ధాంతీ, అత ఏవ

యజేతే’త్యేవమాదిషు వాక్యేషు, తత్ర విధిశ్రుతేర్విషయభావోపగ మాద్యాగస్స్వర్గస్యోత్పాదక ఇతి గమ్యతే, అన్యథాహ్యననుష్ఠాతృకో యాగ ఆపద్యేత, తత్రాస్యోపదేశవైయర్థ్యం స్యాత్. నన్వనుక్షణవినా శినః కర్మణః ఫలం నోత్పద్యతఇతి పరిత్యక్తోఽయం పక్షః, నైష దోషః. శ్రుతిప్రామాణ్యాత్. శ్రుతిశ్చేత్ ప్రమాణం యథాఽయం కర్మఫల సంబన్ధః శ్రుత ఉపపద్యతే తథా కల్పయితవ్యః, న చానుత్పాద్య కిమప్యపూర్వం కర్మ వినశ్యత్కాలాంతరితం ఫలం దాతుం శక్నోతీ త్యతః కర్మణో వా సూక్ష్మా కాచిదుత్తరావస్థా ఫలస్య వా పూర్వా వస్థాపూర్వం నామాస్తీతి తర్క్యతే. ఉపపద్యతే చాయమర్థః ఉక్తేన ప్రకారేణ, ఈశ్వరస్తు ఫలం దదాతీత్యనుపపన్నం, అవిచిత్రస్య కారణస్య విచిత్రకార్యానుపపత్తేర్వైషమ్యనైర్ఘృణ్యప్రసంగాత్ తద నుష్ఠానవైయర్థ్యాపత్తేశ్చ, తస్మాద్ధర్మాదేవ ఫలమితి.

ప్రేరణాత్మనో యాగో విషయస్తద్భావావగమాద్యాగస్స్వర్గసాధనమితి గమ్యతే. యాగస్యేష్టసాధనత్వాభావే ప్రేరణానుపపత్తేరిత్యర్థః. అపూర్వద్వారా కర్మణః ఫల ముపపద్యతఇత్యుక్త్వా సిద్ధాంతం దూషయతి—ఈశ్వరస్త్వితి. ఈశ్వరః కిం కర్మాన పేక్షః ఫలం దదాతి తత్సాపేక్షో వా? ఆద్యఆహ—అవిచిత్రస్యేత్యాదినా. ద్వితీయే సంవేష్టనసంస్కారమాత్రాత్ కటాదౌ వేష్టనవత్కర్మాపూర్వాదేవ ఫలసిద్ధేః కిమీశ్వరే ణేతి భావః. అత్ర వయం వదామః, చందనకంటకాదిదృష్టసంపత్త్యైవ సుఖాదిసంభవే కృతం ధర్మాధర్మాభ్యామితి శ్రుతిస్మృతిబలాత్తదపేక్షాయామీశ్వరేణ కిమపరాద్ధం. అతః ఈశ్వరానపేక్షాత్ కేవలాత్కర్మణః ఫలమిత్యయుక్తమితి.

శ్రుత్యుపపత్తిభ్యాం ధర్మం ఫలదాతారం జైమినిరాచార్యోమన్యతే. తథాహి—‘స్వ ర్గకామో యజేత’ ఇతి విధివిషయస్య యాగస్య స్వర్గసాధనత్వం శ్రుతమ్; తన్నిర్వా హాయ శ్రుతిప్రామాణ్యాదపూర్వాఖ్యో వ్యాపారో యాగస్యోత్తరావస్థారూపః కల్ప నీయ ఇతి యాగాదిధర్మ ఏవ ఫలదాతా, ఈశ్వరస్య సర్వసాధారణస్య విచిత్రఫల దాతృత్వానుపపత్తేరితి.

సూ. పూర్వం తు బాదరాయణో హేతువ్యప దేశాత్. ౪౧.

బాదరాయణస్త్వాచార్యః పూర్వోక్తమేవేశ్వరం ఫలహేతుం మన్యతే కేవలాత్కర్మణోఽపూర్వాద్వా కేవలాత్ఫలమిత్యయం పక్షస్తు శబ్దేన వ్యావర్త్యతే. కర్మాపేక్షాదపూర్వాపేక్షాద్వా యథాఽస్తు తథాఽస్తు ఈశ్వరాత్ఫలమితి సిద్ధాంతః. కుతః, హేతువ్యపదేశాత్. ధర్మాధర్మయోరపి కారయితృత్వేన ఈశ్వరో హేతుర్వ్యపదిశ్యతే, ఫలస్య చ దాతృత్వేన 'ఏష హ్యేవ సాధు కర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషత ఏష ఉ ఏవాసాధు కర్మ కారయతి తం యమధో నినీషతే'ఇతి. స్మర్యతే చాయమర్థో భగవద్గీతాసు. "యో యో యాం యాం తనుం భక్తః శ్రద్ధయాఽర్చితుమిచ్ఛతి. తస్య తస్యాచలాం శ్రద్ధాం తామేవ విదధామ్యహమ్. స తయా శ్రద్ధయా యుక్తస్తస్యారాధనమీహతే. లభతే చ తతః కామాన్ మయైవ విహితాన్ హితాన్" ఇతి. సర్వవేదాంతేషు చేశ్వరహేతుకా ఏవసృష్టయో వ్యపదిశ్యంతే. తదేవ చేశ్వరస్య ఫలహేతుత్వం యత్స్వ

౪౧. సిద్ధాంతయతి—పూర్వం త్వితి. అచేతనస్య కర్మణస్స్వతః ప్రవృత్త్యయోగాత్ సేవాదిదృష్టాంతానుసారిశ్రుతేర్బలీయస్త్వాత్ సర్వవేదాంతేష్వీశ్వరస్య జగ

సమాధత్తే—

తురుక్తశంకానిరాసార్థః. పూర్వం పూర్వోక్తమీశ్వరం ఫలదాతారం బాదరాయణస్త్వాచార్యో మన్యతే. కర్మ అపూర్వం వా స్వస్వరూపస్వవినియోగసాక్షాత్కారవదధిష్ఠితం భవితుమర్హతి, అచేతనత్వాత్ మృదాదివత్ ఇత్యనుమానేన సంభావితేఽర్థే శ్రుతిస్మృతీ ప్రమాణయతి—హేతువ్యపదేశాత్ 'ఏష హ్యేవ సాధు కర్మ కారయతి...' 'అన్నాదో వసుదానః' ఇతి శ్రుత్యా, 'లభతే చ తతః కామాన్మయైవ విహితాన్హితాన్' ఇత్యాదిస్మృత్యా చ ఈశ్వరస్య ధర్మాధర్మయోస్తత్ఫలే చ హేతుత్వేన వ్యపదేశాదిత్యర్థస్తత్కర్మసాపేక్షాదీశ్వరాదేవ సర్వేషాం ఫలసిద్ధిః. తదేవమధికరణచతుష్టయేన నిర్విశేషః స్వప్రకాశో నిషేధావిషయోఽద్వితీయః శాఖా

కర్మానురూపాః ప్రజాస్సృజతీతి, విచిత్రకార్యానుపపత్త్యాదయోఽపి దోషాః కృతప్రయత్నాపేక్షత్వాదీశ్వరస్య న ప్రసజ్యంతే.

ఇతి శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీమద్గోవిందభగవత్పూజ్యపాదశిష్య శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ తృతీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

ద్ధేతుత్వశ్రుతేశ్చేశ్వరాధిష్ఠితాత్కర్మణో జగదంతఃపాతిఫలసిద్ధిరితి సముదాయార్థః.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాం తృతీయాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

చంద్రన్యాయేన కర్మఫలదాతృత్వేనోపలక్షితః తత్పదార్థః పరమాత్మా శోధిత ఇతి తత్త్వంపదార్థౌ శోధితావితి స్థితమ్.

ఇతి శ్రీబ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ బ్రహ్మతత్త్వప్రకాశికాయాం తృతీయాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

ఓం

శ్రీ మ ద్ర త్న ప్ర భా భూ షి తం

శాంకర బ్రహ్మసూత్ర భాష్యమ్.

తృతీయాంధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

సూ. సర్వవేదాంతప్రత్యయం చోదనాద్య విశేషాత్. ౧.

వ్యాఖ్యాతం విజ్ఞేయస్య బ్రహ్మణస్తత్త్వమిదానీం తు ప్రతి వేదాంతం విజ్ఞానాని భిద్యంతే నవేతి విచార్యతే. నను విజ్ఞేయం

మార్తాండం ధ్వాంతనాశాయ త్రిలోకస్వామినం ముదే,

విఘ్నేశం విఘ్నవిధ్వస్త్యై ప్రణమామి ముహుర్ముహుః.

౧. బ్రహ్మస్వరూపం నిర్ధార్య తజ్జ్ఞానసాధనోపాసనాస్వరూపమాహ—సర్వవేదాంతప్రత్యయం చోదనాద్యవిశేషాదితి. పాదసంగతిమాహ—వ్యాఖ్యాతమితి. పూర్వపాదే తత్పదార్థవివేకః కృతః ఇహ తత్ఫలవాక్యార్థజ్ఞానమానందాదయః ప్రధానస్యేతి సూత్రేణాపునరుక్తాపేక్షితపదతద్వాక్యార్థోపసంహారేణ నిర్ధార్యత ఇతి ఫలఫలిభావస్సంగతిః. సగుణవాక్యార్థవిద్యాచింతా తు తద్విద్యానాం చిత్తైకాగ్ర్యద్వారా నిర్గుణజ్ఞానసాధనత్వాత్క్రియత ఇతి మంతవ్యం. సంప్రతి నిర్గుణజ్ఞానం భేదాభేదవిచారవిషయత్వేనోక్తమితి మన్వాన ఆక్షిపతి—నన్వితి. వేద్యభేదే విద్యాభేదచింతా స్యాత్

ఇత్థం పూర్వపాదే వాక్యార్థజ్ఞానకరణభూతతత్త్వంపదార్థనిరూపణమకారి; అధునా వాక్యార్థో నిర్ధార్యతే—ఇతి హేతుహేతుమద్భావసంగత్యా అయం తృతీయః పాద ఆరభ్యతే. సగుణవిద్యాయాశ్చిత్తైకాగ్ర్యద్వారా నిర్గుణవాక్యార్థజ్ఞానోపయోగిత్వాత్తద్వాక్యార్థచింతా క్రియత ఇతి మంతవ్యమ్. తత్ర తావత్ పంచాగ్నిప్రాణదహరశాండిల్యవైశ్వానరోపాసనాస్వరూపమాహ—

అస్య పాదాంతరత్వాత్ నావ్యవహితాధికరణేన సంగత్యపేక్షా. అత్ర పూర్వ

బ్రహ్మపూర్వాపరాదిభేదరహితమేకరసం సైంధవఘనవదవధారితం, తత్ర కుతో విజ్ఞానభేదాభేదచింతావతారః. న హి కర్మబహుత్వవత్ బ్రహ్మబహుత్వమపి వేదాంతేషు ప్రతిపిపాదయిషితమితి శక్యం వక్తుం, బ్రహ్మణ ఏకత్వాదేకరూపత్వాచ్చ నచైకరూపే బ్రహ్మణ్యనేకరూపాణి విజ్ఞానాని సంభవంతి, నహ్యన్యథార్థోఽన్యథా జ్ఞానమిత్యభ్రాంతం భవతి. యది పునరేకస్మిన్బ్రహ్మణి బహూని విజ్ఞానాని వేదాంతాంతరేషూత్పిపాదయిషితాని తేషామేకమభ్రాంతం భ్రాంతానీతరాణీత్యనాశ్వాసప్రసంగో వేదాంతేషు, తస్మాన్న తావత్ ప్రతివేదాంతం బ్రహ్మవిజ్ఞానభేద ఆశంకితుం శక్యతే, నాప్యస్య చోదనాద్యవిశేషాదభేద ఉచ్యేత, బ్రహ్మవిజ్ఞానస్యాచోదనాలక్షణత్వాత్. అవిధిప్రధానైర్హి వస్తుపర్యవసాయిభిర్వాక్యైర్బ్రహ్మవిజ్ఞానం జన్యత ఇత్యవోచదాచార్యః 'తత్తు సమన్వయాత్' (వే-అ. ౧ పా. ౧ సూ. ౪) ఇత్యత్ర. తత్కథమిమాం భేదాభేదచింతామారభత ఇతి, తదుచ్యతే—సగుణబ్రహ్మవిషయా ప్రాణాదివిషయా చేయం విజ్ఞానభేదాభేదచింతేత్యదోషః. అత్ర హి కర్మవదుపాసనానాం భేదాభేదౌ సంభవతః, కర్మవదేవ చోపాసనాని దృష్టఫలాన్యదృష్టఫలాని చోచ్యంతే క్రమముక్తిఫలాని చ కానిచిత్ సమ్యగ్జ్ఞానోత్పత్తిద్వారేణ. తేష్వేషా చింతా సంభవతి

బ్రహ్మణస్తు వేద్యస్యైక్యాత్ న చింతావసర ఇత్యర్థః. బ్రహ్మైక్యేఽపి ధర్మభేదాచ్చింతేత్యత ఆహ—ఏకరూపత్వాచ్చేతి. నిర్ధర్మత్వాదిత్యర్థః. ఏకరూపేఽపి బ్రహ్మణ్యనేకప్రకారసంభవాత్ భేదశంకేత్యత ఆహ—నచేత్యాదినా. పూర్వపక్షే జ్ఞానభేదశంకానుపపత్తిముక్త్వా చోదనాద్యభేదజ్జ్ఞానాభేద ఇతి సిద్ధాంతోఽప్యయుక్త ఇత్యాహ—నాప్యస్యేతి. ఏవం పాదారంభమాక్షిప్య సమాధత్తే—తదుచ్యత ఇతి. సగుణవిద్యాస్వేవ భేదాభేదచింతా క్రియతే నిర్గుణవిద్యాయాం త్వైక్యం సిద్ధమితి వాచ్యార్థరూపగుణోపసంహారమాత్రం క్రియతే వాక్యార్థనిర్ణయాయేతి భావః. పంచాగ్నిప్రాణదహర

పక్షే ఉపాసనాభేదాత్ గుణానుపసంహారః, సిద్ధాంతే త్వభేదాదుపసంహార ఇతి ఫలభేదః అత్ర తు ఉక్తోపాసనాని కిం ప్రతిశాఖం భిద్యంతే. ఉత నేతి సందేహే, నామరూపాదిభేదాత్ భిద్యంతే ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—సర్వైర్వేదాంతైః

కిం ప్రతివేదాంతం విజ్ఞానభేద ఆహోస్విన్నేతి. తత్ర పూర్వపక్షహేతవస్తావదుపన్యస్యంతే, నామ్నస్తావద్భేదప్రతిపత్తిహేతుత్వం ప్రసిద్ధం జ్యోతిరాదిషు, అస్తి చాత్ర వేదాంతాంతరవిహితేషు విజ్ఞానేషు అన్యదన్యన్నామ తైత్తిరీయకం వాజసనేయకం కౌథుమకం కౌశీతకం శాట్యాయనకమిత్యేవమాది, తథా రూపభేదోఽపి కర్మభేదస్య ప్రతిపాదకః ప్రసిద్ధః 'వైశ్వదేవ్యామిక్షా వాజిభ్యో వాజిన'మిత్యేవమాదిషు, అస్తిచాత్ర రూపభేదః, తద్యథా కేచిచ్ఛాఖినః పంచాగ్నివిద్యాయాం షష్ఠమపరమగ్నిమామనంతి, అపరే పునః పంచైవ పఠంతి, తథా ప్రాణసంవాదాదిషు కేచిన్న్యూనాన్ వాగాదీనామనంతి కేచిదధికాన్, తథా ధర్మవిశేషోఽపి కర్మభేదస్య ప్రతిపాదక ఆశంకితః కార్యాదిషు,

---

శాండిల్యవైశ్వానరాదివిద్యా మిథో భిన్నా ఇతి 'నానాశబ్దాదిభేదా'దిత్యత్ర వక్ష్యతే. అత్ర తు మిథో భిన్నాస్తాః కిం ప్రతిశాఖం భిద్యంతే నవేతి నామాదిభేదాచ్చోదనాద్యవిశేషాచ్చ సంశయః. పూర్వపక్షే విద్యాభేదాద్గుణానుపసంహారః సిద్ధాంతే త్వభేదాదుపసంహార ఇతి ఫలభేవః. పూర్వతంత్రే శాఖాంతరాధికరణపూర్వపక్షసూత్రం నామరూపధర్మవిశేషపునరుక్తినిందాశక్తిసమాప్తివచనప్రాయశ్చిత్తాన్యార్థదర్శనాత్ శాఖాంతరే కర్మభేదస్స్యాదితి. తత్రోక్తా హేతవో నామాదయో విద్యాభేదార్థమిహోచ్యంతే 'అథైష జ్యోతిరథైష సర్వజ్యోతిరేతేన సహస్రదక్షిణేన యజేతే'త్యత్ర ప్రకృతజ్యోతిష్టోమానువాదేన సహస్రదక్షిణాఖ్యగుణవిధిమాశంక్య జ్యోతిరితి పదస్య కర్మాంతరనామత్వసంభవే జ్యోతిష్టోమలక్షకత్వాయోగాత్ అథేతి ప్రకరణవిచ్ఛేదాచ్చ జ్యోతిష్టోమాత్కర్మాంతరం విశిష్టదక్షిణాకం విధీయత ఇతి నామ్నః కర్మభేవకత్వముక్తం జ్యోతిరాదిష్విత్యాదిపదేనాధ్వర్యవం హౌత్రమితి సంజ్ఞాభేదాజ్జ్యోతిష్టోమాత్ కర్మభేదో గ్రాహ్యః. తప్తం క్షీరం దధ్నా కఠినమామిక్షా, తత్ర ద్రవం జలరూపం వాజినమితి భేదః, 'తప్తే పయసి దధ్యానయతి సా వైశ్వదేవ్యామిక్షా వాజిభ్యో వాజిన' మిత్యత్ర వైశ్వదేవ్యామిక్షాయాగే వాజినాఖ్యగుణవిధిర్వాజిభ్యఇతి, విశ్వేదేవానువాదాదిత్యాశంక్యామిక్షాం ప్రత్యుపసర్జనత్వేనోక్తవిశ్వే

ప్రత్యయం ప్రతీయమానాన్యుపాసనాని న భిద్యంతే. కుతః, చోదనాద్యవిశేషాత్, ఆదిపదేన కర్మాభేదహేతుత్వేనోపన్యస్తాః సంయోగరూపసమాఖ్యా గృహ్యంతే, చోదనాసంయోగరూపసమాఖ్యానామవిశేషాత్. తత్ర యథా సర్వశాఖాసు 'అగ్ని

అస్తి చాత్ర ధర్మవిశేషః యథాథర్వణికానాం శిరోవ్రతమితి, ఏవం పునరుక్త్యాదయోఽపి భేదహేతవో యథాసంభవం వేదాంతాంతరేషు

దేవానాం వాజిభ్య ఇత్యనువాదాద్యోగాదుత్పత్తిశిష్టామిక్షావరుద్ధే కర్మణి వాజిన ద్రవ్యస్యానాకాంక్షితస్య విధ్యయోగాద్వాజిదేవతాకో వాజినయాగః కర్మాంతరమితి ద్రవ్యదేవతాఖ్యరూపభేదాత్కర్మభేదస్సిద్ధాంతితః. ఆదిపదాత్ 'ఐంద్రం దధ్యైంద్రం పయః' ఇతి ద్రవ్యభేదాత్ యాగభేదో గ్రాహ్యః, ఏవమిహాపి పంచాగ్నిషడగ్ని రూపభేదాత్ విద్యాభేదో వాజిచ్ఛందోగయోః తథా రేతోన్యూనా వాగాదయ శ్ఛందోగ్యే తత్సహితా వాజినామితి ప్రాణవిద్యాభేదః, కారీరివాక్యాధ్యయనే తైత్తిరీయకాణాం భూమౌ భోజనం ధర్మవిశేషో నాన్యేషాం, అగ్న్యధ్యయనే కేషాంచి దుపాధ్యాయార్థముదకుంభాహరణం ధర్మో నాన్యేషాం, అశ్వమేధాధ్యయనేఽశ్వ ఘాసానయనం కేషాంచిదేవ నాన్యేషాం, న చ తాన్యేవ కారీర్యాదీని కర్మాణి ధర్మ విశేషమపేక్షంతే నాపేక్షంతే చేతి యుక్తం, అతో ధర్మవిశేషాచ్ఛాఖాంతరే కర్మ భేదశ్శంకిత స్తథాత్రాపి ముండకాధ్యయనే కేషాంచిదేవ శిరస్యంగారపాత్రధారణ రూపం వ్రతం నాన్యేషామితి విద్యాభేదస్స్యాత్. పునరుక్తిరభ్యాసః. యథా 'సమిధో యజతి తనూనపాతం యజతీ'తి యజత్యభ్యాసాత్ ప్రయాజానాం భేద ఉక్త స్తథా శాఖాంతరేఽభ్యాసాద్విద్యాభేదః, ఆదిపదాన్నిందాగ్రహః, 'ప్రాతః ప్రాతరనృతం తే వదంతి పురోదయాజ్జుహ్వతి యేఽగ్నిహోత్ర' మిత్యనుదితహోమస్య 'యథోదితే సూర్యే ప్రాతర్జుహుయాత్ యథాఽతిథయే ప్రద్రుతాయ శూన్యాయావసథా యాహార్యం హరంతి తాదృగేవ త'దిత్యుదితహోమస్య చ నిందా, అతః కర్మభేదః, ఏకస్యైవోదితేఽనుదితే చానుష్ఠానాయోగాత్, తథోదితానుదితహోమయోః క్రమ కృత ప్రాయశ్చిత్తాదప్యగ్నిహోత్రభేదశ్శంకితః. ఏతే నిందాప్రాయశ్చిత్తే వేదాంత విద్యాసు న విద్యేతే ఇతి నోదాహ్రియేతే, యథా సర్వశాఖాభిహితస్య కర్మణో జ్ఞాతుం కర్తుం వాఽశక్తేర్భేద స్తథా సర్వవేదాంతాధ్యయనజ్ఞానాద్యశక్తేస్తత్తద్వేదాంత విద్యాభేదస్స్యాత్, తథా శాఖానాం సర్వాసామేకరూపా సమాప్తిర్నోపలభ్యతే కింతు కస్యాశ్చిత్క్వచిత్కర్మణి సమాప్తిరతః సమాప్తివచనభేదాత్ ప్రతిశాఖం కర్మభేద శ్శంకితః, తథా కస్యచిద్వేదాంతస్యోంకారసార్వాత్మ్యే సమాప్తిః కస్యచిదన్యత్రేతి

హోత్రం జుహుయాత్' ఇతి చోదనాయామవిశేషాత్ నిత్యాగ్నిహోత్రమేకమేవ, తథా 'యో హ వై జ్యేష్ఠం చ శ్రేష్ఠం చ ప్రాణం వేద' ఇత్యాదిచోదనాయాః ఛందోగానాం వాజసనేయినాం చావిశిష్టత్వాత్ ఏకైవ ప్రాణవిద్యా సర్వేషాం

యోజయితవ్యాః, తస్మాత్ ప్రతివేదాంతం విజ్ఞానభేద ఇతి. ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః—సర్వవేదాంతప్రత్యయాని విజ్ఞానాని తస్మిం తస్మిన్వే దాంతే తాని తాన్యేవ భవితుమర్హంతి. కుతః, చోదనాద్యవిశేషాత్. ఆదిగ్రహణేన శాఖాంతరాధికరణసిద్ధాంతసూత్రోదితా అభేదహేతవః ఇహాకృష్యంతే, సంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషాదిత్యర్థః. యథైక స్మిన్నగ్నిహోత్రే శాఖాభేదేఽపి పురుషప్రయత్నస్తాదృశ ఏవ చోద్యతే జుహుయాదితి. ఏవం 'యో హ వై జ్యేష్ఠం చ శ్రేష్ఠం చ వేదే'తి వాజ సనేయినాం ఛందోగానాం చ తాదృశ్యేవ చోదనా, ప్రయోజనసం యోగోఽప్యవిశిష్ట ఏవ 'జ్యేష్ఠశ్చ స్వానాం భవతీ'తి. రూపమప్యుభ యత్ర తదేవ విజ్ఞానస్య యదుత జ్యేష్ఠత్వశ్రేష్ఠత్వాదిగుణవిశేషణాన్వితం

విద్యాభేదః, అన్యార్థదర్శనమర్థవాదస్తద్భేదాత్ కర్మభేదవద్విద్యాభేద ఇతి పూర్వ పక్షసూత్రోక్తా హేతవో దర్శితాస్తే కేచిత్సిద్ధాంతే పూర్వపక్షే చాత్రోపయుజ్యంత ఇతి. తథా శబ్దాంతరాభ్యాససంఖ్యాగుణప్రక్రియానామధేయాని కర్మభేదకాని, తత్ర నామధేయం, గుణో, రూప, మభ్యాసశ్చేతి త్రయం వ్యాఖ్యాతం, యజేద్దద్యా జ్జుహుయాదితి ప్రకృతిశబ్దభేదేన ధాత్వర్థభేదాత్తదవచ్ఛిన్నభావనాఖ్యకర్మభేద ఉక్త స్తథాఽత్ర వేదోపాస్త ఇత్యాదిశబ్దభేదాద్విద్యాభేదః, 'తిస్ర ఆహుతీర్జుహోతీ'తి సంఖ్యయా కర్మభేదవ'ద్వావేవ ప్రాణౌ ద్వౌ సంవర్గా'వితి ద్విత్వసంఖ్యయా సంవర్గ విద్యాభేదస్స్యాత్, నిత్యాగ్నిహోత్రప్రకరణాత్, ప్రకరణాంతరే కుండపాయినా మయనే 'మాసమగ్నిహోత్రం జుహ్వతీ'తి శ్రుతమగ్నిహోత్రం ప్రకరణాంతరస్థత్వా త్కర్మాంతరమితి సిద్ధాంతితం. తథాత్ర వేదాంతభేదే ప్రకరణభేదాదుపాస్తిభేద ఇతి పూర్వపక్షః—సిద్ధాంతయతి. ఏవమితి. సర్వైర్వేదాంతైః ప్రతీయంత ఇతి సర్వ వేదాంతప్రత్యయాని తైర్విహితానీత్యర్థః. ఉక్తనామాదిభి రగ్నిహోత్రాదికర్మణాం ప్రతిశాఖం భేదే ప్రాప్తే శాఖాంతరాధికరణసిద్ధాంతసూత్రం 'ఏకం వా సంయోగ రూపచోదనాఖ్యావిశేషా'దితి. తత్ర చోదనావిధాయకశ్శబ్దశ్చోదితః ప్రయత్నో వా, తస్యా విశేషమాహ—యథైకస్మిన్నితి. ఏకధాత్వర్థహోమావచ్ఛిన్నప్రయత్నైక్య వదుపాస్తిప్రయత్నైక్యమిత్యర్థః. యథా జ్యేష్ఠత్వాదిగుణకప్రాణవిద్యాసర్వశాఖా

శాఖినామితి గమ్యతే. యః ప్రాణోపాసకః, సః 'జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చ స్వానాం భవతి' ఇతి ఫలసంయోగస్య సర్వత్రావిశిష్టత్వాచ్చ న విద్యాభేదః; జ్యేష్ఠత్వాదిగుణకప్రాణ

ప్రాణతత్త్వం, యథా చ ద్రవ్యదేవతే రూపం యాగస్య, ఏవం విజ్ఞేయం రూపం విజ్ఞానస్య తేన హి తద్రూప్యతే, సమాఖ్యాపి సైవ ప్రాణవిద్యేతి, తస్మాత్సర్వవేదాంతప్రత్యయత్వం విజ్ఞానస్య. ఏవం పంచాగ్నివిద్యా వైశ్వానరవిద్యా శాండిల్యవిద్యేత్యేవమాదిషు యోజయితవ్యమ్ యే తు నామరూపాదయో భేదహేత్వాభాసాస్తే ప్రథమ ఏవ కాండే 'న నామ్నా స్యాదచోదనాభిధానత్వా'దిత్యారభ్య పరిహృతాః ఇహాపి కంచిద్విశేషమాశంక్య పరిహరతి—

సూ. భేదాన్నేతి చేన్నైకస్యామపి. ౨.

స్యాదేతత్, సర్వవేదాంతప్రత్యయత్వం విజ్ఞానానాం గుణభేదా

స్త్వేకా. తథా పంచాగ్నివిద్యాప్యేకా ఫలసంయోగాద్యవిశేషాత్, తథాన్యాపి విద్యా భిన్నేత్యాహ—ఏవం పంచాగ్నీతి. పూర్వపక్షహేతూన్నిరాచష్టే—యేత్వితి. కారక మిత్యాదినామ్నా కర్మభేదో న యుక్తః, కుతః, అచోదనాభిధానత్వాత్కారకాది శబ్దానాం గ్రంథనామతయా కర్మవాచిత్వాభావాదతో భిన్ననామకశాఖాగ్రంథ భేదేఽపి తద్విహితం కర్మైకమేవ, అల్పరూపభేదోఽపి న కర్మైక్యవిరోధీ, ధర్మవిశేష స్త్వధ్యయనాంగం న కర్మాంగమతో న కర్మభేదకః, శాఖాభేదే పునరుక్తిరసిద్ధా, నిందాన్యార్థదర్శనయోరపి న భేదకత్వం తత్తద్విధిస్తుతిమాత్రత్వాత్ బహుశాఖాధ్యయ నాద్యశక్తావపి స్వశాఖానుక్తవిశేషస్యాపేక్షితస్యాన్యతో గ్రహణసంభవాదశక్తిరపి న భేదికా ఏకస్మిన్నపి కర్మణ్యంగలోపాదినా ప్రాయశ్చిత్తం సంభవతి ఏవం సమాప్తి వచనభేదోఽప్యప్రయోజక ఇత్యేవం కర్మాభేదప్రమాణప్రాబల్యే భేదహేతవః పరిహృ తాః ఇత్యర్థః. తర్హి శాఖాంతరన్యాయేనైవ కర్మైక్యవద్విద్యైక్యసిద్ధేః పునరుక్తిరి త్యత ఆహ—ఇహాపీతి.

౨. రూపస్యోత్పత్తిశిష్టత్వం విశేషః పంచాగ్నీన్ వేదేత్యాద్యుపాసనోత్పత్తి విధిస్థపంచాగ్న్యాదిరూపభేదాదుపాసనాభేదస్స్యాత్, ఆమిక్షావాజినరూపభేదాత్ కర్మ భేదవదిత్యధికాశంకానిరాసార్థత్వాత్ న పౌనరుక్త్యమస్యాధికరణస్యేతి మత్వా శంకాం వ్యాచష్టే—స్యాదిత్యాదినా. అస్య పృథక్సూత్రత్వాత్కర్మన్యాయానాం

సోపాస్యరూపస్య సర్వత్రావిశిష్టత్వాచ్చ తథా ప్రాణవిద్యేతి సమాఖ్యాయాః సర్వత్రా విశిష్టత్వాచ్చ న విద్యాభేద ఇతి సిద్ధమ్.

నోపపద్యతే. తథాహి వాజసనేయినః పంచాగ్నివిద్యాం ప్రస్తుత్య షష్ఠమపరమగ్నిమామనంతి 'తస్యాగ్నిరేవాగ్నిర్భవతీ'త్యాదినా. ఛందోగాస్తు తం నామనంతి పంచసంఖ్యయైవ తముపసంహరంతి 'అథ హ య ఏతానేవం పంచాగ్నీన్వేదే'తి యేషాం చ స గుణో నాస్తి యేషాం చాస్తి తేషాం కథముభయేషామేకా విద్యోపపద్యేత, న చాత్ర గుణోపసంహారశ్శక్యతే ప్రత్యేతుం, పంచసంఖ్యావిరోధాత్. తథా ప్రాణసంవాదే శ్రేష్ఠాదన్యాంశ్చతురః ప్రాణాన్ వాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనాంసి ఛందోగా ఆమనంతి. వాజసనేయినస్తు పంచమమప్యామనంతి 'రేతో వై ప్రజాపతిః ప్రజాయతే హ ప్రజయా పశుభిర్య ఏవం వేదే'తి. ఆవాపోద్వాపభేదాచ్చ వేద్యభేదో భవతి వేద్యభేదాచ్చ విద్యాభేదో ద్రవ్యదేవతాభేదాదివ యాగస్యేతి చేత్, నైష దోషః, యత ఏకస్యామపి విద్యాయామేవంజాతీయకో గుణభేద ఉపపద్యతే. యద్యపి షష్ఠస్యాగ్నేరుపసంహారో న సంభవతి తథాపి ద్యుప్రభృతీనాం పంచానామగ్నీనాముభయత్ర ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాన్న విద్యాభేదో భవితుమర్హతి, న హి షోడశిగ్రహణాగ్రహణయోరతిరాత్రో భిద్యతే. పఠ్యతేఽపి చ షష్ఠోఽగ్నిశ్ఛందోగైః 'తం ప్రేతం దిష్టమితోఽగ్నయ ఏవ

మానసవిద్యాసు వినాసూత్రం దుర్యోజత్వాచ్చ పునరుక్తిగంధోఽపి నాస్తీతి మంతవ్యం. నను తస్య మృతస్య దాహార్థమగ్నిరంత్యేష్టిగతః షష్ఠో యః ప్రసిద్ధవద్వాజిభిరుక్తః స ఛాందోగ్యే ఉపసంహార్య ఇతి న రూపభేదస్తత్రాహ—న చాత్రేతి. అస్తు ప్రజననగుణవతో రేతసో వాజినామావాపశ్ఛందోగానాం చ తస్యోద్వాపస్తతః మిత్యతఆహ—ఆవాపేతి. ఛాందోగ్యే షష్ఠాగ్న్యభావమంగీకృత్యాల్పరూపభేదో న విద్యైక్యవిరోధీతి పరిహరతి—నైష దోష ఇత్యాదినా. అంగీకారం త్యజతి—పఠ్యతేఽపీతి. ఇతోఽస్మాల్లోకాదిష్టం లోకాంతరం ప్రేతం గతం జ్ఞాతయోఽగ్నయే హరంతి

నను వాజసనేయినః పంచాగ్నివిద్యాయాః 'తస్యాగ్నిరేవాగ్నిర్భవతి' ఇతి షష్ఠం ప్రసిద్ధాగ్నిముపాస్యత్వేనామనంతి; ఛందోగాస్తు 'పంచాగ్నీన్వేద' ఇతి. తథా చ రూపభేదాదామిక్షావాజినయాగయోరివ శాఖాద్వయే పంచాగ్నివిద్యాయాః భేదో నైక్యమితి చేత్, న. యతః ఏకస్యామపి విద్యాయామయం రూపభేద ఉపపద్యతే. తథాహి—యే ద్యులోకాదయః పంచాగ్నయో వాజసనేయశాఖాయాముక్తాః,

క్షణాదన్యేషాం చ తదనపేక్షణాద్విద్యాభేద ఇతి, తత్ప్రత్యుచ్యతే. స్వాధ్యాయస్యైష ధర్మో న విద్యాయాః, కథమిదమవగమ్యతే. యతస్తథాత్వేన స్వాధ్యాయధర్మత్వేన సమాచారే వేదవ్రతోపదేశపరే గ్రంథే ఆథర్వణికా ఇదమపి వేదవ్రతత్వేన సమాఖ్యాతమితి సమామనంతి. 'నైతదచీర్ణవ్రతోఽధీతే' ఇతి చాధికృతవిషయాదేతచ్ఛబ్దాదధ్యయనశబ్దాచ్చ స్వోపనిషదధ్యయనధర్మ ఏవైష ఇతి నిర్ధార్యతే. నను చ 'తేషామేవైతాం బ్రహ్మవిద్యాం వదేత శిరోవ్రతం విధివద్యైస్తు చీర్ణ'మితి బ్రహ్మవిద్యాసంయోగశ్రవణాదేకైవ సర్వత్ర బ్రహ్మవిద్యేతి సంకీర్త్యేతైష ధర్మః, న, తత్రాప్యేతామితి ప్రకృతప్రత్యవమర్శనాత్, ప్రకృతత్వం చ బ్రహ్మవిద్యాయా గ్రంథవిశేషాపేక్షమితి గ్రంథవిశేషసంయోగ్యేవైష ధర్మః. సవవచ్చ తన్నియమ ఇతి నిదర్శననిర్దేశః. యథా చ సవాస్సప్త సౌర్యాదయశ్శతౌదనపర్యంతా వేదాన్త

మాథర్వణికానాం సూత్రే విహితం న విద్యాంగమిత్యర్థః. అధికారాచ్చేతి వ్యాచష్టే-నైతదితి. ఏతత్ప్రకృతం ముండకం 'అననుష్ఠితశిరోవ్రతో నరో నాధీతే'ఇతి శ్రుతేర్ముండకాధ్యయనాంగమేవ శిరోవ్రతమిత్యర్థః. నను విద్యాంగత్వేనాపి ఇదం వ్రతం శ్రుతమితి శంకతే—నన్వితి. సర్వశాఖాసు బ్రహ్మవిద్యైకైవ చేద్విద్యాసంయుక్తం వ్రతమపి సర్వత్ర సంబంధ్యేత, న చ సంబధ్యత ఇతి విద్యాభేద ఇత్యర్థః. ప్రకృతగ్రంథవాచ్యేతచ్ఛబ్దబలాద్బ్రహ్మప్రకాశకగ్రంథపరో బ్రహ్మవిద్యాశబ్ద ఇతి పరిహరతి—నేతి. తస్య శిరోవ్రతస్య ముండకాధ్యయనే నియమ ఇత్యత్ర సవవదితి నిద

నను బ్రహ్మవిద్యాప్రతిపాదకముండకాధ్యయనే శిరోవ్రతాఖ్యధర్మో విహితః నాన్యత్ర; అతో ధర్మభేదాద్విద్యాభేద ఇత్యాశంక్యాహ—

స్వాధ్యాయస్యైవ శిరోవ్రతాఖ్యధర్మోఽంగం న విద్యాయాః. కుతః, తథాత్వేన హి యతః స్వాధ్యాయాంగత్వేన సమాచారే వేదవ్రతోపదేశపరే గ్రంథే శిరోవ్రతమపి వేదవ్రతత్వేనాథర్వణికాః సమామనంతి, అధికారాచ్చ 'నైతదచీర్ణవ్రతోఽధీతే' ఇత్యత్రత్యాదధికృతవిషయాదేతచ్ఛబ్దాత్, చకారాదధీత ఇత్యధ్యయనశబ్దాచ్చ శిరోవ్రతమధ్యయనస్యైవాంగమ్, తత్ర దృష్టాంతః, సవవచ్చ తన్నియమః యథా సవాః సప్త హోమాః సౌర్యాదయః శతౌదనాంతాః శాఖాంతరోక్తత్రేతాగ్న్యనభిసంబంధాత్ ఆథర్వణోక్తైకాగ్నిసంబంధాచ్చైకాగ్నీనామాథర్వణికానామేవ

రోదితత్రేతాగ్న్యనభిసంబంధాదాథర్వణోదితైకాగ్ని సంబంధాచ్చాథర్వణికానామేవ నియమ్యంతే తథాఽయమపి ధర్మః స్వాధ్యాయవిశేషసంబంధాత్తత్రైవ నియమ్యేత, తస్మాదప్యనవద్యం విద్యైకత్వమ్.

సూ. దర్శయతి చ. ౪.

దర్శయతి చ వేదోఽపి విద్యైకత్వం, సర్వవేదాంతేషు వేద్యైకత్వోపదేశాత్ 'సర్వే వేదా యత్పదమామనంతీ'తి, తథైతమేవ బహ్వృచా మహత్యుక్థే మీమాంసంతే 'ఏతమగ్నావధ్వర్యవ ఏతం మహావ్రతే ఛందోగా'ఇతి చ. తథా 'మహద్భయం వజ్రముద్యత'మితి కాఠకే ఉక్తస్యేశ్వరగుణస్య భయహేతుత్వస్య తైత్తిరీయకే భేదదర్శననిందార్థై పరామర్శో దృశ్యతే 'యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదర

ర్శననిర్దేశః. సవా హోమాః ఆథర్వణైః స్వసూత్రే ఉదిత ఏకోఽగ్నిరేకర్షిసంజ్ఞయా ప్రసిద్ధస్తస్మిన్నగ్నౌ కార్యా ఇతి యథా నియమ్యంతే తథేత్యర్థః.

౪. కించ, వేద్యైక్యేన నిర్గుణబ్రహ్మవిద్యైక్యం తావచ్ఛ్రుతిర్దర్శయతి, తత్సన్నిధిపాఠాత్సగుణవిద్యానామపి సర్వశాఖాస్వైక్యసిద్ధిరిత్యాహ సూత్రకారః—దర్శయతి చేతి. సగుణమప్యైకం వేదత్రయవేద్యం దర్శయతీత్యాహ—తథేతి కించ శాఖాంతరోక్తపదార్థస్య శాఖాంతరే సిద్ధవత్పరామర్శో విద్యైక్యం దర్శయతీత్యాహ-తథా మహద్భయమిత్యాదినా. ఏష నరః ఏతస్మిన్నద్వయేఽల్పమప్యంతరం భేదం యదా పశ్యత్యథ తదాఽస్య సంసారభయం భవత్యేవ, యస్మాద్విదుషో నరస్య భేదదర్శినస్తదేవ బ్రహ్మ భయంకరం భవతి, బ్రహ్మైవాహమిత్యమన్వానస్యేత్యర్థః. ప్రాదేశ

నియమ్యంతే, తద్వత్తన్నియమః ముండకాధ్యయన ఏవ తస్య శిరోవ్రతస్య నియమః. తస్మాత్సర్వత్ర విద్యైక్యమనవద్యమ్.

కిం చ—

'సర్వే వేదా యత్పదమామనంతి' ఇతి వాక్యం నిర్గుణస్య బ్రహ్మణో వేద్యస్య సర్వవేదాంతేషు ఏకత్వేన తద్విద్యాయాః సర్వత్రైకత్వం దర్శయతి. తథా వాజసనేయకే సగుణస్య బ్రహ్మణో వైశ్వానరస్య ప్రాదేశమాత్రత్వేన సంపాదితస్య ఛాందోగ్యే సిద్ధవదుపాదానమ్ 'యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే' ఇతి, తదపి సర్వత్ర వైశ్వానరవిద్యాయా ఏకత్వం దర్శయతి. ఏవం చ సగుణస్య నిర్గుణస్య వా బ్రహ్మణ ఏకత్వేన సర్వత్ర శ్రూయమాణత్వాత్ తత్త

మంతరం కురుతే అథ తస్య భయం భవతి తత్త్వేవ భయం విదుషోఽ మన్వానస్యే'తి. తథా వాజసనేయకే ప్రాదేశమాత్రసంపాదితస్య వైశ్వానరస్య ఛాందోగ్యే సిద్ధవదుపాదానం 'యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానమ్ వైశ్వానరముపాస్తే'ఇతి, తథా సర్వవేదాంతప్రత్యయత్వేనాన్యత్ర విహితానాముక్థాదీనామన్యత్రోపాసనవిధానాయోపాదానాత్ ప్రాయదర్శనన్యాయేనోపాసనానామపి సర్వవేదాంతప్రత్యయత్వసిద్ధిః.

సూ. ఉపసంహారోఽర్థాభేదాద్విధిశేషవత్సమానే చ. ౫.

ఇదం ప్రయోజనసూత్రమ్. స్థితే చైవం సర్వవేదాంతప్రత్యయత్వే సర్వవిజ్ఞానానామన్యత్రోదితానాం విజ్ఞానగుణానామన్యత్రాపి

మాత్రముపాస్తఇతి సిద్ధవదుపాదానం వైశ్వానరవిద్యైక్యం దర్శయతీత్యాహ— తథేతి. కించ సర్వేషు వేదాంతేషూక్థాదీనాం ప్రతీయమానత్వేన హేతునైతదవగమ్యతే అన్యత్రోక్తానాం తేషామన్యత్రోపాస్త్యర్థముపాదానమితి, తతస్తదుపాస్తీనామపి సర్వవేదాంతప్రమాణకత్వేనైక్యం బాహుల్యేన సిద్ధ్యతీత్యాహ—తథేతి. బ్రహ్మవిద్యైక్యవదుక్థాదివిద్యైక్యమిత్యర్థః.

ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

౫. సర్వశాఖాసు విద్యైక్యచింతాయాః ఫలమాహ—ఉపసంహార ఇతి. శాఖాభేదే సమానవిద్యాయాం శ్రుతా గుణా యథాశ్రుతి వ్యవస్థితా ఉతైకత్రాశ్రుతాః ఇతరశాఖాత ఉపసంహర్తవ్యా ఇతి సందేహే విద్యైక్యేఽపి తత్ర తత్రోక్తైరేవ గుణైర్విద్యోపకారసిద్ధేః శాఖాభేదేన గుణా వ్యవస్థితా ఇతి పూర్వపక్షః, తత్ర ప్రకృతవిద్యైక్యచింతానైష్ఫల్యమితి ఫలం. సిద్ధాంతత్వేన సూత్రం వ్యాచష్టే—స్థితే చేత్యా

ద్విద్యాయా ఏకత్వమ్. తథా శస్త్రవిశేషరూపోక్థాదీనామేకత్వేన సర్వత్ర శ్రూయమాణత్వాత్ ఇదమవగమ్యతే—తదుపాసనానామపి ఐక్యమితి. తత్సమభివ్యాహారాదితరేషామప్యుపాసనానామప్యభేద ఇతి సిద్ధమ్.

పూర్వం సర్వశాఖాసు విద్యైక్యమవాది, అధునా తత్ఫలముచ్యత ఇతి ఫలఫలిభావసంగత్యేదమాహ—

సమానే విజ్ఞానే ఉపసంహారో భవతి అర్థాభేదాత్. యఏవ హి తేషాం గుణానామేకత్రార్థో విశిష్టవిజ్ఞానోపకారః స ఏవాన్యత్రాపి, ఉభయత్రాపి హి తదేవైకం విజ్ఞానం తస్మాదుపసంహారః విధిశేషవత్, యథా విధిశేషాణామగ్నిహోత్రాదిధర్మాణాం తదేవైకమగ్నిహోత్రాదికర్మ సర్వత్రేత్యర్థాభేదాదుపసంహార ఏవమిహాపి. యది హి విజ్ఞానభేదో భవేత్ తతో విజ్ఞానాంతరనిబంధనత్వాద్గుణానాం ప్రకృతివికృతిభావాభావాచ్చ న స్యాదుపసంహారః, విజ్ఞానైకత్వే తు నైవమితి. అస్యైవ ప్రయోజనసూత్రస్య ప్రపంచః సర్వాభేదాదిత్యారభ్య భవిష్యతి.

ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్.

దినా. గుణానాం గుణ్యవినాభావాదేతచ్ఛాఖాస్థవిద్యాశాఖాంతరోక్తతద్విద్యాగుణవతీ, తదభిన్నత్వాత్తద్విద్యావదిత్యనుమానాద్విద్యైక్యే గుణోపసంహారసిద్ధిరిత్యర్థః. ప్రధానైక్యే తదుపకారకాణామంగానాముపసంహారే దృష్టాంతమాహ—విధిశేషవదితి. ఉక్తమేవ వ్యతిరేకముఖేనాహ—యదిహీతి. నన్వాగ్నేయయాగాపరుద్ధానాం గుణానాం తతోఽభిన్నే సౌర్యే ప్రాప్తివద్విద్యాంతరస్థగుణానాం విద్యాంతరే ప్రాప్తిః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—ప్రకృతీతి. ప్రకృతిగుణానాం వికారే ప్రాప్తిర్యుక్తా విద్యానాం తు ప్రకృతివికృతిభావాసిద్ధేర్న తత్ప్రాప్తిరిత్యర్థః. నైవమితి గుణానుపసంహారో నేత్యర్థః. ఉత్తరసూత్రాణామనేన సూత్రేణ పౌనరుక్త్యం వారయతి—అస్యైవేతి.

ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్.

అత్ర పూర్వపక్షే పూర్వాధికరణస్య వివక్షితఫలాసిద్ధిః; సిద్ధాంతే తస్య తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. సర్వత్రోపాసనానామేకత్వేఽప్యేకశాఖాస్థవిద్యాయాం శాఖాంతరస్థాధికగుణానాముపసంహారోఽస్తి న వేతి సందేహే, యత్ర యావంతో గుణాః శ్రుతాః తైరేవాకాంక్షాశాంతేర్నోపసంహార ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—సమానే ఉపాసనే గుణోపసంహారో యుక్తః, కుతః, అర్థాభేదాత్ ఉపాస్యగుణైర్నిర్వర్త్యస్య ఉపాసనారూపార్థస్య సర్వశాఖాస్వభిన్నత్వాత్. తత్ర దృష్టాంతః—విధిశేషవత్ యథాగ్నిహోత్రస్య సర్వత్రైక్యాత్ తచ్ఛేషాణాముపసంహారః, తద్వదిత్యర్థః.

సూ. అన్యథాత్వం శబ్దాదితి చేన్నావిశేషాత్ . ౬.

వాజసనేయకే 'తే హ దేవా ఊచుర్హంతాసురాన్ యజ్ఞ ఉద్గీథేనాత్యయామేతి తే హ వాచమూచుస్త్వం న ఉద్గాయే'తి ప్రక్రమ్య వాగాదీన్ ప్రాణానసురపాప్మవిద్ధత్వేన నిందిత్వా ముఖ్యప్రాణపరిగ్రహః పఠ్యతే 'అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచుస్త్వం న ఉద్గాయేతి తథేతి తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయ'దితి. తథా ఛాందోగ్యేఽపి 'తద్ధ దేవా ఉద్గీథమాజహ్రురనేనైనానభిభవిష్యామః' ఇతి ప్రక్రమ్యేతరాన్ ప్రాణానాసురపాప్మవిద్ధత్వేన నిందిత్వా తథైవ ముఖ్యప్రాణపరిగ్రహః పఠ్యతే 'అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథముపాసాంచక్రిరే' ఇతి. ఉభయత్రాపి చ ప్రాణప్రశంసయా ప్రాణ

---

౬. పూర్వం చోదనాద్యవిశేషాదుత్సర్గతో విద్యైక్యముక్తం తస్యాపవాదం వక్తుమాహ—అన్యథాత్వమితి. అత్ర వాజినాముద్గీథబ్రాహ్మణం ఛందోగానాముద్గీథాధ్యాయం చ విషయమాహ—వాజేత్యాదినా. 'తే హ దేవాస్సాత్త్వికవృత్తయః ప్రాణా అన్యోన్యమూచుర్హంతేదానీమస్మిన్యజ్ఞే ఉద్గీథేనోద్గాత్రేణ కర్మణా రజస్తమోవృత్తిరూపానసురానతీత్య దేవత్వం గచ్ఛామః' ఇతి తే చైవం నిర్దోషముద్గీథకర్తారముపాస్యం నిర్ధారయితుం కృతసంవాదాః ప్రథమం వాచం పరీక్షితవంతస్త్వమాద్గాత్రం నోఽస్మాకం కుర్వితి, తయా త్వనృతం కృతం, తథా ఘ్రాణచక్షుశ్శ్రోత్రమనాంస్యపి క్రమేణాసురపాప్మనా గ్రస్తానీతి నిందిత్వా ఆసన్యం ఆస్యే భవం ముఖమధ్యస్థం ప్రాణముపాస్యం నిర్ధారితవంత ఇత్యర్థః. తత్తత్రాన్యోన్యాభిభవాత్మకయుద్ధే ప్రవృత్తే దేవాః పూర్వవదుద్గీథమాహృతవంతః, అనేనోద్గీథేనైతానసురాన్ జయేమేత్యర్థః.

పూర్వమ్ 'చోదనాద్యవిశేషాత్' ఇత్యత్ర సమాఖ్యాయా అవిశేషాద్విద్యైక్యమిత్యుక్తమ్, తర్హి అత్రాప్యుద్గీథవిద్యేతి సమాఖ్యాయా అవిశేషాద్విద్యైక్యమేవేతి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే మిథో గుణోపసంహారః, సిద్ధాంతే విద్యైక్యాపవాదాదనుపసంహార ఇతి ఫలభేదః. వాజసనేయకే పఠ్యతే—'అథ హేమమాసన్యం ప్రాణమూచుస్త్వం న ఉద్గాయేతి తథేతి తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయత్' ఇతి; తథా ఛాందోగ్యేఽపి 'అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథముపాసాంచక్రిరే' ఇతి ముఖ్య

విద్యావిధిరధ్యవసీయతే. తత్ర సంశయః, కిమత్ర విద్యాభేదస్స్యాదాహోస్విద్విద్యైకత్వమితి, కిం తావత్ ప్రాప్తం పూర్వేణ న్యాయేన విద్యైకత్వమితి. నను న యుక్తం విద్యైకత్వం ప్రక్రమభేదాత్, అన్యథా హి ప్రక్రమంతే వాజసనేయినః అన్యథా ఛందోగాః 'త్వం న ఉద్గాయే'తి వాజసనేయిన ఉద్గీథస్య కర్తృత్వేన ప్రాణమామనంతి, ఛందోగాస్తూద్గీథత్వేన 'తముద్గీథముపాసాం చక్రిరే'ఇతి, తత్కథం విద్యైకత్వం స్యాదితి చేత్, నైష దోషః, న హ్యేతావతా విశేషేణ విద్యైకత్వమపగచ్ఛతి అవిశేషస్యాపి బహుతరస్య ప్రతీయమానత్వాత్. తథాహి దేవాసురసంగ్రామోపక్రమత్వమసురాత్యయాభిప్రాయ ఉద్గీథోపన్యాసో వాగాదిసంకీర్తనం తన్నిందయా ముఖ్యప్రాణవ్యపాశ్రయః, తద్వీర్యాచ్చాసురవిధ్వంసనమశ్మలోష్టాదినిదర్శనే

భేదాభేదభానాభ్యాం సంశయమాహ—తత్రేతి. అత్ర పూర్వాధికరణసిద్ధాంతన్యాయేనోద్గీథవిద్యేతి సంజ్ఞైక్యేన విద్యైక్యమితి పూర్వపక్షే మిథో గుణోపసంహారః ఫలం, సిద్ధాంతే సంజ్ఞైక్యేఽపి విద్యైక్యాపవాదాదనుపసంహార ఇతి, ఏవం యత్ర పూర్వాధికరణసిద్ధాంతన్యాయేన పూర్వపక్షః తత్రాపవాదికీ సంగతిరితి మంతవ్యం. సూత్రస్థసిద్ధాంతిశంకాభాగం వ్యాచష్టే—నను న యుక్తమితి. సంపూర్ణోద్గీథకర్మకర్తా ప్రాణో వాజినాముపాస్యః, ఉద్గాయేతి కర్తృశబ్దాచ్ఛందోగానాం తూద్గీథావయవ ఓంకారః ప్రాణదృష్ట్యోపాస్యః, 'ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథ' మిత్యుపక్రమ్య ప్రాణముద్గీథమితి కర్మరూపత్వశబ్దాత్, తథాచ కర్తృకర్మణోరుపాస్యయోర్భేదాద్విద్యయోరన్యథాత్వం భేద ఇతి శంకార్థః, ఉద్గీథత్వేనేతి. ఓంకారత్వేనేత్యర్థః. అల్పరూపభేదో న విద్యైక్యవిరోధీత్యుక్తన్యాయేన పూర్వపక్షీ పరిహరతి—నైష ఇతి. అసురాత్యయాభిప్రాయః అసురజయార్థసంవాదః, యథాఽశ్మానం ప్రాప్య లోష్టో విధ్వంసతే తథా ప్రాణం హంతుమాగతా అసురాస్తస్య వీర్యేణ స్వయమేవ విధ్వస్తా ఇతి శ్రుతముభయ

ప్రాణపరిగ్రహః కృతః ఇత్యుభయత్రాపి ప్రాణవిద్యావిధిరవసీయతే. కిమత్ర విద్యైక్యమ్, ఆహోస్విద్విద్యాభేద ఇతి సంశయే, విద్యైక్యమితి పూర్వః పక్షః. నను అన్యథాత్వం న విద్యైక్యం భవితుమర్హతి. కుతః, 'త్వం న ఉద్గాయ' ఇతి ఉద్గీథకర్తృత్వేన ఏకత్ర, అన్యత్ర 'తముద్గీథముపాసాంచక్రిరే' ఇత్యుద్గీథత్వేన ప్రాణస్యోపాస్యత్వప్రతిపాదకాత్ శబ్దాత్ ఇతి చేత్, నైతావతా విద్యాభేదః. కుతః, దేవాసురసంగ్రామోప

నేత్యేవం బహవోఽర్థా ఉభయత్రాప్యవిశిష్టాః ప్రతీయంతే. వాజసనేయకేఽపి చోద్గీథసామానాధికరణ్యం ప్రాణస్య శ్రుతం 'ఏష ఉ వా ఉద్గీథః' ఇతి. తస్మాచ్ఛాందోగ్యేఽపి కర్తృత్వం లక్షయితవ్యమ్, తస్మాచ్చ విద్యైకత్వమితి.

సూ. న వా ప్రకరణభేదాత్ పరోవరీయస్త్వాదివత్. ౭.

న వా విద్యైకత్వమత్ర న్యాయ్యం, విద్యాభేద ఏవాత్ర న్యాయ్యః, కస్మాత్, ప్రకరణభేదాత్-ప్రక్రమభేదాదిత్యర్థః. తథాహి ఇహ ప్రక్రమభేదో దృశ్యతే, ఛాందోగ్యే తావత్ 'ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతే'తి, ఏవముద్గీథావయవస్యోంకారస్యోపాస్యత్వం ప్రస్తుత్య రసతమాదిగుణోపవ్యాఖ్యానం చ తత్ర కృత్వా 'అథ ఖల్వేతస్య వా అక్షరస్యోపవ్యాఖ్యానం భవతీ'తి, పునరపి తమేవోద్గీథావయవమోంకారమనువర్త్య దేవాసురాఖ్యాయికాద్వారేణ తం 'ప్రాణముద్గీథముపాసాంచక్రిరే' ఇత్యాహ. తత్ర యద్యుద్గీథశబ్దేన సకలా

త్రేత్యర్థః. అల్పరూపభేదమంగీకృత్యాపి విద్యైక్యముక్తం సోఽపి నాస్తీత్యాహ— వాజేతి. ఉద్గీథకర్మరూపత్వేన ప్రాణస్యోభయత్ర శ్రుతత్వాదేకత్ర శ్రుతం కర్తృత్వమప్యుభయత్ర ద్రష్టవ్యమిత్యర్థః.

౭. బహువిరుద్ధరూపభేదాన్న విద్యైక్యమితి సిద్ధాంతయతి—న వేతి. అక్షరం విశినష్టి—ఉద్గీథమితి. తదవయవమిత్యర్థః. పృథివ్యాదిరసానాం రసతమ ఓంకారః, ఆప్తిస్సమృద్ధిరితి గుణానుక్త్వా గుణవత్యోంకారే ప్రాణదృష్టివిధానాయాఖ్యాయికా ప్రస్తూయతే ఆఖండసమాప్తేః. నను వాజివాక్యైకవాక్యత్వార్థం ఛాందోగ్యోపక్రమస్థముద్గీథపదం సంపూర్ణసామభక్తిపరమస్తు, ప్రాణముద్గీథమిత్యత్రాప్యుద్గీథకర్తా ప్రాణ ఉపాస్య ఇతి వ్యాఖ్యాయతామిత్యత ఆహ—తత్ర యద్యుద్గీథేతి. ఓంకారోపాస్త్య

క్రమాసురాత్యయాభిప్రాయప్రభృతీనాముభయత్రావిశేషాత్. అతో విద్యైక్యమితి సిద్ధమ్.

ఏవం పూర్వపక్షే, రాద్ధాంతః—

నైవ విద్యైక్యం యుక్తమ్. కుతః, ప్రకరణభేదాత్ ఏకత్ర 'ఓమిత్యేతదక్షర

భక్తిరభిప్రేయేత తస్యాశ్చ కర్తోద్గాతా ఋత్విక్ తత ఉపక్రమశ్చోపరుధ్యేత, లక్షణా చ ప్రసజ్యేత, ఉపక్రమతంత్రేణ చైకస్మిన్ వాక్యే ఉపసంహారేణ భవితవ్యమ్, తస్మాదత్ర తావదుద్గీథావయవే ఓంకారే ప్రాణదృష్టిరుపదిశ్యతే. వాజసనేయకే తు ఉద్గీథశబ్దేనావయవగ్రహణ కారణాభావాత్ సకలైవ భక్తిరావేద్యతే 'త్వం న ఉద్గాయే'త్యపి- తస్యాః కర్తోద్గాతర్త్విక్ ప్రాణత్వేన నిరూప్యత ఇతి ప్రస్థానాంతరం. యదపి తత్రోద్గీథసామానాధికరణ్యం ప్రాణస్య తదప్యుద్గాతృత్వేనైవ దిదర్శయిషితస్య ప్రాణస్య సర్వాత్మత్వప్రతిపాదనార్థమితి న విద్యైకత్వమావహతి, సకలభక్తివిషయ ఏవచ తత్రాప్యుద్గీథశబ్ద ఇతి వైషమ్యమ్. న చ ప్రాణస్యోద్గాతృత్వమసంభవేన హేతునా పరిత్యజ్యేత. ఉద్గీథభావవదుద్గాతృభావస్యాప్యుపాసనార్థత్వేనోపదిశ్యమానత్వాత్ ప్రాణవీర్యేణైవ చోద్గాతోద్గాత్రం కర్మ కరోతీతి నాస్త్య

పక్రమభంగ ఉద్గీథపదే కర్తృలక్షణా చేతి దోషద్వయం స్యాదిత్యర్థః. నను సిద్ధాంతేఽపి తత్పదేఽవయవలక్షణా స్వీకార్యా తతో వరం కర్తృలక్షణా శ్రుత్యంతరానుగ్రహాత్తథా చోపసంహారే కర్తృప్రాణోపాస్తినిశ్చయాదుపక్రమేఽపి తన్నిశ్చయ ఇత్యత ఆహ—ఉపక్రమేతి. సందిగ్ధోపక్రమో హి వాక్యశేషాన్నిశ్చీయతే. యథాక్తా శ్శర్కరా ఇత్యత్రాంజనద్రవ్యసందేహే 'తేజో వై ఘృత'మితి వాక్యశేషాన్నిశ్చయః, ఇహ తూపక్రమేఽక్షరస్యోపాస్యత్వం నిశ్చితం, తత్సమానాధికరణోద్గీథపదస్యావయవ లక్షణా చ వినిశ్చితేతి ప్రాణముద్గీథమిత్యుపసంహారస్తదేకార్థతయా నేయ ఇత్యర్థః. ఏవం ఛాందోగ్యే ఓంకార ఉపాస్య ఉక్తః, ఇతరత్ర తు ప్రాణ ఇత్యుపాస్యభేదా ద్విద్యాభేద ఇత్యాహ—వాజేతి. యదుక్తం వాజిశ్రుతావపి ప్రాణస్యోద్గీథరూపత్వ శ్రుతేరుపాస్యైకత్వమితి తద్దూషయతి—యదపీత్యాదినా. తత్రోద్గీథ ఉపాస్యతయా నోక్తః కింతు ప్రాణస్యోపాస్యస్య గుణతయేత్యర్థః. కించోద్గీథ ఓంకారశ్ఛాందోగ్యే, అత్ర తు భక్తిరిత్యుపాస్యభేద ఇత్యాహ—సకలేతి. ప్రాణస్య జడత్వాన్నోద్గాతృత్వం, కింతూద్గీథత్వమేవ వాజిభిరపి గ్రాహ్యమిత్యైక్యమాశంక్యాహ—న చేతి. స ఉద్గాతా వాగ్విశిష్టప్రాణేనోద్గాత్రం కృతవానితి శ్రుతేరసంభవోఽపి నేత్యర్థః. యదుక్తం బహు

ముద్గీథముపాసీత' ఇతి ఉద్గీథావయవ ఓంకారే ప్రాణదృష్టిరుపదిశ్యతే, అన్యత్ర తు 'త్వం న ఉద్గాయ' ఇతి యా సకలైవ సామభక్తిః తస్యాః కర్తోద్గాతా ప్రాణ

సంభవః. తథా చ తత్రైవ శ్రావితం 'వాచా చ హ్యేవ స ప్రాణే నచోదగాయ'దితి. న చ వివక్షితార్థభేదేఽవగమ్యమానే వాక్యచ్ఛాయానుసారమాత్రేణ సమానార్థత్వమధ్యవసాతుం యుక్తం, తథాహ్యభ్యుదయవాక్యే పశుకామవాక్యే చ 'త్రేధా తండులాన్ విభజేద్యే మధ్యమాస్స్యుస్తానగ్నయే దాత్రే పురోడాశమష్టాకపాలం కుర్యాత్'

తరార్థావిశేషాద్విద్యైక్యమితి తత్రాహ—న చేతి. ఏకత్రోద్గాతా ప్రాణ ఉపాస్యోఽన్యత్రోంకార ఇత్యంతరంగోపాస్యరూపభేదే స్పష్టే సతి బహిరంగార్థవాదసామ్యమాత్రేణ నోపాసనైక్యం యుక్తమిత్యర్థః. వాక్యసామ్యమాత్రేణార్థైక్యం నాస్తీత్యత్ర దృష్టాంతమాహ—తథాహీతి. 'వి వా ఏతం ప్రజయా పశుభిరర్ధయతి వర్ధయత్యస్య భ్రాతృవ్యం యస్య హవిర్నిరుప్తం పురస్తాచ్చంద్రమా అభ్యుదేతి త్రేధా తండులాన్ విభజేద్యే మధ్యమాస్స్యుస్తానగ్నయే దాత్రే పురోడాశమష్టాకపాలం కుర్యాద్యేస్థవిష్ఠాస్తానింద్రాయ ప్రదాత్రే దధఙ్శ్చరుం యేఽణిష్ఠాస్తాన్ విష్ణవే శిపివిష్టాయ శృతేచరు'మిత్యభ్యుదయవాక్యమ్. అస్యార్థః, యస్య యజమానస్య చతుర్దశ్యామేవామావాస్యాభ్రాంత్యా దర్శకర్మార్థం ప్రవృత్తస్య పురస్తాత్పూర్వం హవిస్తండులదధిపయోరూపం నిరుప్తం దర్శదేవతాభ్యోఽగ్న్యాదిభ్యస్సంకల్పితం చంద్రమాశ్చ పశ్చాదభ్యుదేతి తమేతం యజమానం కాలవ్యత్యయాపరాధాత్ తదేవ నిరుప్తం హవిః ప్రజాదినాఽర్ధయతి వియోజయతి శత్రుం చాస్య వర్ధయతి యస్మాత్కాలభ్రాంతిమాన్ యజమానః, యే మధ్యమాదిభావేన త్రేధాభూతాస్తండులాదధ్యాదిసహితానిరుప్తాస్తాన్ విభజేదగ్న్యాదిభ్యో వియోజయేత్, వియోజ్య చ దాతృత్వాదిగుణకాగ్న్యాదిభ్యో దర్శదేవభిన్నేభ్యో నిర్వపేదితి దధన్ దధని స్థః స్థతంతులచరుం శృతే దుగ్ధే అణిష్ఠతండులచరుమిత్యర్థః. అత్ర కాలాపరాధేన దేవాంతరయుక్తం ప్రాయశ్చిత్తరూపం దర్శాద్భిన్నం కర్మ విధీయత ఇతి ప్రాప్తే తండులత్రేధాత్వాద్యనువాదేన విభజేదితి హవిషః ప్రకృతదేవవియోగేన తస్మిన్నేవ దర్శకర్మణి దేవతాంతరసంబంధమాత్రవిధానం న కర్మాంతరమితి సిద్ధాంతితం, ఏవమభ్యుదయవాక్యే కాలాత్యయాపరాధేనోప
క్రమాద్దర్శకర్మణ్యేవ హవిషః పూర్వదేవతాభ్యోఽపనయో వియోగోఽధ్యవసితః, పశు
మవాక్యే తు యద్యపి 'యే స్థవిష్ఠాస్తానగ్నయే సనివదేఽష్టాకపాలం నిర్వపేద్యే
ధ్యమాస్తాన్ విష్ణవే శిపివిష్టాయ శృతే చరుం యే క్షోదిష్ఠాస్తానింద్రాయ ప్రదా

త్వేనావేద్యతే ఇత్యుపక్రమభేదాత్. తత్ర దృష్టాంతః—పరోవరీయస్త్వాదివత్. యథా పరమాత్మదృష్ట్యధ్యాససామ్యేఽపి 'స ఏష పరోవరీయానుద్గీథః' ఇతి పరో

ఇత్యాదినిర్దేశసామ్యేఽప్యుపక్రమభేదాదభ్యుదయవాక్యే దేవతాపనయోఽధ్యవసితః, పశుకామవాక్యే తు యాగవిధిః తథేహాప్యుపక్రమభేదాద్విద్యాభేదః, పరోవరీయస్త్వాదివత్. యథా పరమాత్మదృష్ట్యధ్యాససామ్యేఽపి 'ఆకాశో హ్యేవైభ్యో జ్యాయానాకాశః పరాయణం స ఏష పరోవరీయానుద్గీథస్స ఏషోఽనన్తః' ఇతి పరోవరీయస్త్వాదిగుణవిశిష్టముద్గీథోపాసనమక్ష్యాదిత్యగతహిరణ్యశ్మశ్రుత్వాదిగుణవిశిష్టోద్గీథోపాసనాద్భిన్నం, న చేతరేతరగుణోపసంహార ఏకస్యామపి శాఖాయాం, తద్వచ్ఛాఖాంతరస్థేష్వప్యేవం జాతీయకేషూపాసనేష్వితి.

సూ. సంజ్ఞాతశ్చేత్తదుక్తమస్తి తు తదపి. ౮.

అథోచ్యేత సంజ్ఞైకత్వాద్విద్యైకత్వమత్ర న్యాయ్యముద్గీథవిద్యేత్యుభయత్రాప్యేకా సంజ్ఞేతి, తదపి నోపపద్యతే, ఉక్తం హ్యేతత్ 'న వా ప్రకరణభేదాత్ పరోవరీయస్త్వాదివ'దితి న దేవ

త్రేదధగ్గ్శ్చరు'మితి నిర్దేశోఽభ్యుదయవాక్యస్యాస్తి, తథాపి 'యః పశుకామస్స్యాత్ సోఽమావాస్యామిష్ట్వా వత్సానపాకుర్యా'దితి నిత్యం దర్శకర్మ సమాప్య పునర్దోహార్థం వత్సాపాకరణవిధ్యుపక్రమాత్పశుకామస్య యాగాంతరవిధిరేవ నాభ్యుదయవాక్యేనార్థైక్యమితి, తథా ప్రకృతేఽపి నిర్దేశసామ్యం న విద్యైక్యప్రయోజకమిత్యర్థః. వత్సానపాకుర్యాత్-మాతృదేశాద్దేశాంతరం నయేదిత్యర్థః. సూత్రోక్తం దృష్టాంతం వ్యాచష్టే—పరోవరీయస్త్వాదివదితి. పరఇతి సకారాంతం పరస్మాత్-పరశ్చాసౌ పరేభ్యోఽతిశయేన వరః స వా వరీయానిత్యేకం పదం. అనంతశ్చాకాశాఖ్యః పరమాత్మా తద్దృష్ట్యాలంబనత్వాదుద్గీథస్తథోక్త ఇత్యర్థః. ఆకాశాత్మనా హిరణ్యశ్మశ్రుపురుషాత్మనా చోద్గీథోపాస్తిసామ్యేఽపి విద్యాభేదవదిహాపి భేద ఇత్యర్థః.

౮. సంజ్ఞైక్యం పూర్వపక్షబీజముత్థాప్య దూషయతి—సంజ్ఞాతఇతి. ఉపాస్య

వరీయస్త్వాదివిశిష్టముద్గీథోపాసనమ్ అక్ష్యాదిత్యగతహిరణ్యశ్మశ్రుత్వాదివిశిష్టోద్గీథోపాసనాత్ భిన్నమ్, తద్వత్.

నను ఉద్గీథవిద్యేత్యుభయత్ర సంజ్ఞాతః సంజ్ఞాయా ఏకత్వాద్విద్యైక్యమితి చేత్, తదుక్తమ్ 'న వా ప్రకరణభేదాత్ ...' ఇతి సూత్రే. అస్తి తు తత్ సంజ్ఞై

చాత్ర న్యాయ్యతరం శ్రుత్యక్షరానుగతం హి తత్, సంజ్ఞైకత్వం తు శ్రుత్యక్షరబాహ్యముద్గీథశబ్దమాత్రప్రయోగాల్లౌకికైర్వ్యవహర్తృభిరుపచర్యతే. అస్తి చైతత్సంజ్ఞైకత్వం ప్రసిద్ధభేదేష్వపి పరోవరీయస్త్వాద్యుపాసనేషూద్గీథవిద్యేతి తథా ప్రసిద్ధభేదానామప్యగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదీనాం కాఠకైకగ్రంథపరిపఠితానాం కాఠకసంజ్ఞైకత్వం దృశ్యతే తథేహాపి భవిష్యతి. యత్ర తు నాస్తి కశ్చిదేవం జాతీయకో భేదహేతుస్తత్ర భవతు సంజ్ఞైకత్వాద్విద్యైకత్వం యథా సంవర్గవిద్యాదిషు. ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

సూ. వ్యాప్తేశ్చ సమంజసమ్. ౯.

'ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీత' ఇత్యత్రాక్షరోద్గీథశబ్దయోస్సామానాధికరణ్యే శ్రూయమాణేఽధ్యాసాపవాదైకత్వవిశేషణపక్షాణాం ప్రతిభానాత్ కతమోఽత్ర పక్షో న్యాయ్యస్స్యాదితి విచారః. తత్రాధ్యా

రూపభేదాద్విద్యానానాత్వం యదుక్తం తచ్ఛ్రుత్యక్షరానుగతం బలవత్, సంజ్ఞా తు పౌరుషేయీ దుర్బలేత్యర్థః. సంజ్ఞైక్యం కర్త్రైక్యవ్యభిచారి చేత్యాహ—అస్తి చేతి. కిం సంజ్ఞైక్యం సర్వత్రాప్రమాణమేవ నేత్యాహ—యత్ర త్వితి. అసతి బాధకే సంజ్ఞైక్యమపి మానం యథా సంవర్గవిద్యేతి సంజ్ఞైక్యాత్ సర్వశాఖాసు తద్విద్యైక్యం, తథా పంచాగ్న్యాదివిద్యైక్యమిత్యాద్యసూత్రే దర్శితమిత్యర్థః.

ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

౯. వ్యాప్తేశ్చ సమంజసమ్. సామానాధికరణ్యం విషయీకృత్య సంశయమాహ—ఓమిత్యేతదితి. అధ్యాసాదిపదార్థాన్ వ్యాచష్టే—తత్రాధ్యాస ఇత్యాదినా.

కత్వం ప్రసిద్ధభేదానామప్యగ్నిహోత్రప్రభృతీనాం కాఠకైకగ్రంథపఠితానాం కాఠకత్వసంజ్ఞైకత్వమ్.

పూర్వమ్ 'ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథమ్' ఇత్యత్ర ఓంకారోద్గీథయోః విశేషణవిశేష్యభావం సిద్ధవత్కృత్య ప్రక్రమభేదాద్విద్యాభేదః సిద్ధాంతితః; స న యుక్త ఇత్యాక్షేపసంగత్యేదమాహ—

సో నామ ద్వయోర్వస్తునోరనివర్తితాయామేవాన్యతరబుద్ధావన్యతరబుద్ధిరధ్యస్యతే, యస్మిన్నితరబుద్ధిరధ్యస్యతే-అనువర్తత ఏవ తస్మింస్తద్బుద్ధిరధ్యస్తేతరబుద్ధావపి, యథా నామ్ని బహుబుద్ధావధ్యస్యమానాయామప్యనువర్తత ఏవ నామబుద్ధిర్న బ్రహ్మబుద్ధ్యా నివర్త్యతే. యథా వా ప్రతిమాదిషు విష్ణ్వాదిబుద్ధ్యధ్యాస ఏవమిహాప్యక్షరే ఉద్గీథబుద్ధిరధ్యస్యతే ఉద్గీథే వాఽక్షరబుద్ధిరితి. అపవాదో నామ యత్ర కస్మింశ్చిద్వస్తుని పూర్వనివిష్టాయాం మిథ్యాబుద్ధౌ నిశ్చితాయాం పశ్చాదుపజాయమానా యథార్థబుద్ధిః పూర్వనివిష్టాయా మిథ్యాబుద్ధేర్నివర్తికా భవతి, యథా దేహేంద్రియసంఘాతే ఆత్మబుద్ధిరాత్మన్యేవాత్మబుద్ధ్యా పశ్చాద్భావిన్యా 'తత్త్వమసీ'త్యనయా యథార్థబుద్ధ్యా నివర్త్యతే, యథా వా దిగ్భ్రాంతిబుద్ధిర్దిగ్యాథార్థ్యబుద్ధ్యా నివర్తతే ఏవమిహాప్యక్షరబుద్ధ్యోద్గీథబుద్ధిర్నివర్త్యత ఉద్గీథబుద్ధ్యా వాఽక్షరబుద్ధిరితి, ఏకత్వం తు అక్షరోద్గీథశబ్దయోరనతిరిక్తార్థవృత్తిత్వం, యథా ద్విజోత్తమో బ్రాహ్మణో భూమిదేవ ఇతి. విశేషణం పునస్సర్వవేదవ్యాపినః ఓమిత్యేతస్యాక్షరస్య గ్రహణసంగ్రహే ఉద్గాతృవిషయస్య సమర్పణమ్, యథా నీలం యదుత్పలం తదాదదీతేతి, ఏవమిహాప్యుద్గీథో య ఓంకారస్తముపాసీతేతి, ఏవమేతస్మిన్ సామానాధికరణ్యవాక్యే విమృశ్యమానే ఏతే పక్షాః ప్రతిభాంతి, తత్రాన్యతమనిర్ధారణకారణా

బుద్ధిపూర్వకాభేదారోపోఽధ్యాసః, బాధోఽపవాదః, ఏకత్వం వస్త్వభేదః విశేషణం వ్యావర్తకమితి వివేకః. పూర్వముద్గాతృకర్మాత్మకోద్గీథావయవత్వమోంకారస్య ధ్యేయస్య విశేషణం సిద్ధవత్కృత్య ధ్యేయభేదాద్విద్యాభేదసిద్ధాంతితః స న యుక్త ఇత్యాక్షేపసంగత్యా పూర్వపక్షయతి—తత్రేతి. అత్ర పూర్వపక్షే పూర్వోక్త

అత్ర పూర్వపక్షే పూర్వోక్తసిద్ధాంతాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః, అత్ర 'ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథమ్' ఇత్యోంకారోద్గీథశబ్దయోః సామానాధికరణ్యం శ్రూయతే; తత్కిం నామ బ్రహ్మేతివత్ అధ్యాసార్థమ్, ఉత యద్రజతం సా శుక్తిః ఇతివత్ అపవాదార్థమ్, ఆహోస్విత్ సింధురః కరీతివత్ ఐక్యప్రమిత్యర్థమ్, ఉతాహో నీలోత్పలమితివత్ విశేషణవిశేష్యభావనిబంధనమితి సంశయే, నిర్ధారణే కారణాభావాదనిర్ధారితార్థకమిదమితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఓంకారస్య

భావాదనియమప్రాప్తావిదముచ్యతే. వ్యాప్తేశ్చ సమంజసమితి. చశబ్దోఽయం తుశబ్దస్థాననివేశీ పరపక్షవ్యావర్తనప్రయోజనః. తదిహ త్రయః పక్షాస్సావద్యా ఇతి పర్యుదస్యంతే, విశేషణ పక్షఏవైకో నిరవద్య ఇత్యుపాదీయతే, తత్రాధ్యాసే తావత్ యద్బుద్ధిరితరత్రాధ్యస్యతే తచ్ఛబ్దస్య లక్షణావృత్తిత్వం ప్రసజ్యేత ఫలం చ కల్ప్యేత. శ్రూయతఏవ ఫలం 'ఆపయితా హ వై కామానాం భవతీ'త్యాదీతి చేత్, న, తస్యాన్యఫలత్వాత్. ఆప్త్యాదిదృష్టిఫలం హి తన్నోద్గీథాధ్యాసఫలం, అపవాదేఽపి సమానః ఫలాభావః. మిథ్యాజ్ఞాననివృత్తిః ఫలమితి చేత్, న, పురుషార్థోపయోగానవగమాత్. న చ కదాచిదప్యోంకారాదోంకారబుద్ధిర్నివర్తతే ఉద్గీథాదోద్గీథబుద్ధిః. న చైవం వాక్యం వస్తుతత్త్వప్రతిపాదనపరం, ఉపాసనావిధిపరత్వాత్. నాప్యేకత్వపక్షస్సంగచ్ఛతే,

---

సిద్ధాంతాసిద్ధిః ఫలం సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితిమత్వా సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచష్టే—చ శబ్ద ఇత్యాదినా. పక్షత్రయస్య దుష్టత్వం ప్రతిజ్ఞాయాధ్యాసపక్షే దోషమాహ—తత్రాధ్యాస ఇత్యాదినా. యస్యోద్గీథస్య బుద్ధిరోంకారేఽధ్యస్యతే తద్వాచకోద్గీథశబ్దస్యోంకారే లక్షణా స్యాత్ తద్బుద్ధివిషయత్వగుణపరత్వాత్ తథా సంబంధోఽప్యప్రసిద్ధః కల్పనీయః, ప్రతీకోపాస్తిఫలం చ కల్ప్యమితి గౌరవం స్యాదిత్యర్థః. ఫలం న కల్ప్యమితి శంకతే—శ్రూయతఇతి. ఆప్త్యాదీతి. 'ఓంకారఆప్తిః సమృద్ధిరితి' 'య ఉపాస్తే స కామానాప్నోతీ'తి శ్రుతం ఫలం నాధ్యాసస్యేత్యర్థః. ఉద్గీథోంకారయోరన్యతరబుద్ధ్యాఽన్యతరబుద్ధ్యపవాదమంగీకృత్యాన్యతరమిథ్యాబుద్ధినివృత్తివైఫల్యముక్తం సంప్రత్యన్యతరబుద్ధేరభ్రాంతిత్వాన్నాపవాద ఇత్యాహ—న చ కదాచిదపీతి. భ్రాంతిశ్చేన్నివర్తేత న తు నివర్తత ఇత్యభ్రాంతిరిత్యర్థః. కించ తత్త్వబోధకాద్వాక్యాద్భ్రాంత్యపవాదో భవతి నేదం వాక్యం తత్త్వపరమిత్యాహ—నచేతి. ఘటకుంభశబ్దయోరివ ఓంకారోద్గీథశబ్దయోః పర్యాయత్వపక్షం దూషయతి—నాపీతి. పర్యాయత్వమపి

ఋగ్యజుస్సామసు త్రిషు వ్యాప్తేః వ్యాప్తత్వాత్ క ఓంకార ఉపాస్య ఇత్యపేక్షాయాముద్గీథావయవత్వేన ఓంకారో విశేష్యతే—'ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీత' ఇతి. ఏవం చ ఉద్గీథమిత్యోంకారస్య విశేషణమిత్యేవ సమంజసం నిరవద్యమ్. సౌత్రచశబ్దేన తుశబ్దస్థాననివేశినా అధ్యాసాపవాదైక్యపక్షాణాం నిరాసః. న తావదధ్యాసపక్షః, తస్యోత్తరస్య విధీయమానోపాస్త్యపేక్షయా స్వతంత్రోపాస్తిత్వేన పృథక్ఫల

నిష్ప్రయోజనం హి తదా శబ్దద్వయోచ్చారణం స్యాత్, ఏకేనైవ వివక్షితార్థసమర్పణాత్, న చ హౌత్రవిషయే, ఆధ్వర్యవవిషయే వా ఽక్షరే ఓంకారశబ్దవాచ్యే ఉద్గీథశబ్దప్రసిద్ధిరస్తి, నాపి సకలాయాం సామ్నో ద్వితీయాయాం భక్తావుద్గీథశబ్దవాచ్యాయామోంకారశబ్దప్రసిద్ధిః, యేనానతిరిక్తార్థతా స్యాత్. పరిశేషాద్విశేషణపక్షః పరిగృహ్యతే, వ్యాప్తేస్సర్వవేదసాధారణ్యాత్. సర్వవ్యాప్త్యక్షరమిహ మా ప్రసంజీత్యత ఉద్గీథశబ్దేనాక్షరం విశేష్యతే, కథం నామోద్గీథావయవభూత ఓంకారో గృహ్యేతేతి. నన్వస్మిన్నపి పక్షే సమానా లక్షణా ఉద్గీథశబ్దస్యావయవలక్షణార్థత్వాత్. సత్యమేవమేతత్, లక్షణాయామపి తు సన్నికర్షవిప్రకర్షౌ భవత ఏవ, అధ్యాసపక్షే హ్యర్థాంతరబుద్ధిరర్థాంతరే నిక్షిప్యత ఇతి విప్రకృష్టా లక్షణా, విశేషణపక్షేత్వవయవివచనేన శబ్దేనావయవ స్సమర్ప్యత ఇతి సన్నికృష్టా లక్షణా. సముదాయేషు హి ప్రవృత్తాశ్శబ్దా అవయవేష్వపి వర్తమానా దృష్టాః పటగ్రామాదిషు. అతశ్చ వ్యాప్తేరేతదోమిత్యేత

నాస్తీత్యాహ—న చేతి. పరిశిష్టవిశేషణపక్షే సూత్రం యోజయతి—వ్యాప్తేరితి. 'ఓమిత్యక్షరముపాసీతే'త్యుక్తే సర్వవేదవ్యాప్యోంకార ఇహోపాస్తౌ ప్రసజ్యేత తన్నిరాసార్థముద్గీథావయవత్వం విశేషణం సమంజసమిత్యర్థః. అధ్యాసపక్షే తద్బుద్ధివిషయత్వరూపగుణయోగరూపస్సంబంధః కల్ప్య ఇతి విప్రకృష్టా లక్షణా, అవయవలక్షణా తు సన్నికృష్టా, అవయవావయవిసంబంధస్య క్లృప్తత్వాత్, పటావయవే దగ్ధే పటో దగ్ధ ఇతి లోకే ప్రయోగాచ్చ. నామాదౌ బ్రహ్మశబ్దస్య త్వగత్యా బ్రహ్మబుద్ధిగ్రాహ్యత్వగుణలక్షణాశ్రితా, తత్ర ప్రతీకోపాస్తేర్వివక్షితత్వాత్; ఇహ తు ప్రతీకోపాస్తివిధికల్పనే ఆప్త్యాదిగుణకోంకారే ప్రాణదృష్టివిధానే చ వాక్యభేదస్స్యాత్, అత

కల్పనాప్రసంగాత్, విశేషణపక్షే తు న పృథక్ఫలకల్పనాప్రసంగః; నాప్యపవాదపక్షః, ఓంకారోద్గీథయోరన్యతరజ్ఞానస్య బాధకత్వాదర్శనాత్; నాప్యైక్యపక్షః, ఓంకారోద్గీథయోః పర్యాయత్వాభావాత్. అతః పరిశేషాద్విశేషణపక్ష ఏవ శ్రేయానితి సిద్ధమ్.

దక్షరమిత్యేతస్యోద్గీథమిత్యేతద్విశేషణమితి సమంజసమేతన్నిరవద్యమిత్యర్థః. ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

సూ. సర్వాభేదాదన్యత్రేమే. ౧౦.

వాజసనేయినాం ఛందోగానాం చ ప్రాణసంవాదే శ్రైష్ఠ్యగుణాన్వితస్య ప్రాణస్యోపాస్యత్వముక్తం వాగాదయోఽపి తత్ర వసిష్ఠత్వాదిగుణాన్వితా ఉక్తాః, తే చ గుణాః ప్రాణే పునః ప్రత్యర్పితాః 'యద్వా అహం వసిష్ఠోఽస్మి త్వం తద్వసిష్ఠోఽసీ'త్యాదినా. అన్యేషామపి తు శాఖినాం కౌషీతకిప్రభృతీనాం ప్రాణసంవాదేషు 'అథాతో నిశ్శ్రేయసాదానమేతా హ వై దేవతా అహం శ్రేయసే వివదమానాః' ఇత్యేవంజాతీయకేషు ప్రాణస్య శ్రైష్ఠ్యముక్తం నత్విమే వసిష్ఠత్వాదయో గుణా ఉక్తాః. తత్ర సంశయః, కిమేతే వసిష్ఠత్వాదయో గుణాః క్వచి

స్సర్వవేదవ్యాప్త్యోంకారనిరాసేనోంకారే ప్రాణదృష్టివిధానార్థం విశేషణమేవ సమంజసం కల్పనాలాఘవాదితి సిద్ధమ్.

ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

౧౦. సర్వాభేదాదన్యత్రేమే. విషయం వక్తుం సమ్మతమర్థమాహ—వాజసనేయినామితి. వాచో వసిష్ఠత్వం గుణః, వాగ్మినస్సుఖవాసదర్శనాత్, చక్షుషః ప్రతిష్ఠాత్వం గుణః చక్షుష్మతః పాదప్రతిష్ఠాదర్శనాత్. శ్రోత్రం సంపద్గుణకం శ్రవణాత్సర్వార్థసంపత్తేః. మన ఆయతనత్వగుణం, తస్య వృత్తిద్వారా సర్వభోగ్యాశ్రయత్వాత్. తే చ గుణాః ప్రాణస్య శ్రైష్ఠ్యం నిశ్చిత్య వాగాదిభిస్తస్మిన్నర్పితా ఇతి శాఖాద్వయసమ్మతోఽర్థః. విషయమాహ—అన్యేషామిత్యాదినా. నిశ్శ్రేయసస్య శ్రైష్ఠ్యస్యాదానం నిర్ధారణం ప్రస్తూయత ఇత్యర్థః. దేవతా వాగాదయః అహం శ్రేయసే స్వస్వశ్రైష్ఠ్యాయేత్యర్థః. ఏవం శబ్దాచ్ఛైష్ఠ్యగుణకప్రాణప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ సంశయమాహ—తత్రేతి. గుణానామనుపసంహారోపసంహారావేవ పూర్వోత్తరపక్షయోః ఫలం ఉద్గీథత్వ

పూర్వముద్గీథత్వవిశేషణాత్ ఓంకారస్య సర్వవేదవ్యాప్తివ్యావృత్తివత్ 'ఏవం విద్వాన్' ఇతి ప్రకృతగుణమాత్రగ్రాహకైవంశబ్దాచ్ఛాఖాంతరగుణవ్యావృత్తిరితి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే గుణానుపసంహారః, సిద్ధాంతే ఉపసంహార ఇతి ఫలభేదః.

దుక్తా అన్యత్రాప్యస్యేరన్నుత నాస్యేరన్నితి. తత్ర ప్రాప్తం తావన్నాస్యేరన్నితి. కుతః, ఏవంశబ్దసంయోగాత్ ‘అథో య ఏవం వై విద్వాన్ ప్రాణే నిశ్శ్రేయసం విదిత్వే’తి హి తత్రతత్రైవం శబ్దేన వేద్యం వస్తు నివేద్యతే, ఏవం శబ్దశ్చ సన్నిహితావలంబనో న శాఖాంతరపఠితమేవంజాతీయకం గుణజాతం శక్నోతి నివేదయితుం, తస్మాత్ స్వప్రకరణస్థైరేవ గుణైర్నిరాకాంక్షత్వమిత్యేవం ప్రాప్తే ప్రత్యాహ—అస్యేరన్నిమే గుణాః క్వచిదుక్తా వసిష్ఠత్వాదయోఽన్యత్రాపి, కుతః, సర్వాభేదాత్. సర్వత్ర హి తదేవైకం ప్రాణవిజ్ఞానమభిన్నం ప్రత్యభిజ్ఞాయతే ప్రాణసంవాదాదిసారూప్యాత్, అభేదే చ విజ్ఞానస్య కథమిమే గుణాః క్వచిదుక్తా అన్యత్ర నాస్యేరన్. నన్వేవం శబ్దస్తత్ర తత్ర భేదే నైవంజాతీయకం గుణజాతం వేద్యత్వాయ సమర్పయతీత్యుక్తం అత్రోచ్యతే. యద్యపి కౌషీతకిబ్రాహ్మణగతేనైవంశబ్దేన వాజసనేయిబ్రాహ్మణగతం గుణజాతమసంశబ్దితమసన్నిహితత్వాత్, తథాపి తస్మిన్నేవ విజ్ఞానే వాజసనేయిబ్రాహ్మణగతేనైవంశబ్దేన తత్సంశబ్దితమితి

విశేషణాదోంకారస్య సర్వవేదవ్యాప్తివ్యావృత్తివత్ప్రకృతగుణమాత్రగ్రాహకైవంశబ్దాచ్ఛాఖాంతరగుణవ్యావృత్తిరితి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి—తత్రప్రాప్తమితి. యథా వాగాదిభ్యః ప్రాణశ్రైష్ఠ్యం సిద్ధం అథో తథా య ఏవం శ్రైష్ఠ్యగుణం విద్వానుపాస్తే స ప్రాణే శ్రైష్ఠ్యం విదిత్వా ధ్యాత్వా శ్రేష్ఠో భవతీతి శ్రుత్యర్థః. ఏవంజాతీయకం విద్యైక్యాత్ప్రాప్తమార్థికం వసిష్ఠత్వాదిగుణజాతమేవంశబ్దో న గృహ్ణాతి శ్రుతావలంబిత్వాదితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి—అస్యేరన్నితి. వాజసనేయిబ్రాహ్మణే తావదేవంశబ్దేన వసిష్ఠత్వాదిగుణజాతస్య ప్రాణవిద్యాసంబంధస్సిద్ధః సైవ విద్యా కౌషీతకిశ్రుతౌ ప్రత్యభిజ్ఞాయతే, తథాచ గుణానాం గుణ్యవినాభావేనార్థతః ప్రాప్తానామపి శ్రుతగుణైరవిరోధాత్సహైవ శ్రుతమార్థం చ గుణజాతం శ్రుత్యర్థాభ్యాం సన్నిహితత్వావిశేషాత్కౌషీతకిగతేనైవంశబ్దేన పరామృశ్యత ఇత్యాహ—తథాపీతి. కౌషీతకి

అత్ర వాజసనేయకే ఛాందోగ్యే చ ప్రాణవిద్యాయాం వాగాదయో వసిష్ఠత్వాదిగుణాః శ్రూయంతే, న కౌషీతక్యాదిశాఖాసు. తత్ర కిం వసిష్ఠత్వాదిగుణాః అన్యత్రోక్తాః అన్యత్ర నోపసంహ్రియంతే, ఉతోపసంహ్రియంతే ఇతి సందేహే, నోపసంహర్తవ్యా ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—అన్యత్ర వసిష్ఠత్వాదిగుణానామశ్రవణస్థలే

న పరశాఖాగతమప్యభిన్నవిజ్ఞానబద్ధం గుణజాతం స్వశాఖాగతాద్విశిష్యతే. నచైవం సతి శ్రుతహానిరశ్రుతకల్పనా వా భవతి. ఏకస్యామపి హి శాఖాయాం శ్రుతా గుణాశ్శ్రుతా ఏవ సర్వత్ర భవంతి గుణవతో భేదాభావాత్. న హి దేవదత్తశ్శౌర్యాదిగుణవత్త్వేన స్వదేశే ప్రసిద్ధో దేశాంతరగతస్తద్దేశస్థైరవిభావితశౌర్యాదిగుణోఽప్యతద్గుణో భవతి, యథాచ తత్ర పరిచయవిశేషాద్దేశాంతరేఽపి దేవదత్తగుణా విభావ్యంతే ఏవమభియోగవిశేషాచ్ఛాఖాంతరేఽప్యుపాస్యా గుణాశ్శాఖాంతరేఽప్యస్యేరన్. తస్మాదేకప్రధానసంబద్ధా ధర్మా ఏకత్రాప్యుచ్యమానాస్సర్వత్రైవోపసంహర్తవ్యా ఇతి.

సూ. ఆనందాదయః ప్రధానస్య. ౧౧.

బ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదనపరాసు శ్రుతిష్వానందరూపత్వం విజ్ఞానఘనత్వం సర్వగతత్వం సర్వాత్మకత్వమిత్యేవంజాతీయకాః

శ్రుతిస్థప్రాణో వసిష్ఠత్వాదిగుణకః, శ్రేష్ఠప్రాణత్వాత్, వాజిశ్రుతిస్థప్రాణవదిత్యశ్రుతగుణానుమానే సతి శ్రుతహానిర్నాస్తి అవిరోధాదిత్యుక్తం స్పష్టయతి—న చైవం సతీతి. అపరిగణితా అపి గుణినో గుణాః శ్రుతా ఏవేత్యత్ర దృష్టాంతమాహ—న హీతి. ఫలితమాహ—తస్మాదితి.

ఇతి పంచమాధికరణమ్.

౧౧. 'ఆనందాదయః ప్రధానస్య' బ్రహ్మణో జ్ఞేయస్యైకత్వాన్నిర్విశేషత్వాచ్చ

ఇమే వసిష్ఠత్వాదయో గుణా ఉపసంహర్తవ్యాః. కస్మాత్, సర్వాభేదాత్ సర్వాసు శాఖాసు ప్రాణసంవాదస్థాయాః ప్రాణవిద్యాయాః అభిన్నత్వాత్. అత ఏవ ప్రకృతగుణానామివ అప్రకృతగుణానామపి బుద్ధిస్థతయా ఏవం శబ్దగ్రాహ్యత్వాత్ సర్వే సర్వత్రోపసంహర్తవ్యా ఇతి సిద్ధమ్.

నను ప్రాణస్య సవిశేషత్వాత్ భవతు శాఖాంతరీయవసిష్ఠత్వాద్యుపసంహారః; బ్రహ్మణస్తు నిర్విశేషత్వాత్ స్వశాఖాగతధర్మైరేవ ప్రమితిసిద్ధేః న శాఖాంతరగతానందాద్యుపసంహార ఇతి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ఆనందాదిగుణానుపసంహారాత్ వాక్యార్థానిర్ధారణమ్,

బ్రహ్మణో ధర్మాః క్వచిత్కేచిచ్ఛ్రూయంతే తేషు సంశయః, కిమానందాదయో బ్రహ్మధర్మా యావంతో యత్ర శ్రూయంతే తావంత ఏవ తత్ర ప్రతిపత్తవ్యాః కిం వా సర్వే సర్వత్రేతి? తత్ర యథాశ్రుతి విభాగం ధర్మప్రతిపత్తౌ ప్రాప్తాయామిదముచ్యతే, ఆనందాదయః ప్రధానస్య బ్రహ్మణో ధర్మాస్సర్వే సర్వత్ర ప్రతిపత్తవ్యాః, కస్మాత్, సర్వాభేదాదేవ. సర్వత్ర హి తదేవైకం ప్రధానం విశేష్యం బ్రహ్మ న భిద్యతే. తస్మాత్సార్వత్రికత్వం బ్రహ్మధర్మాణాం తేనైవ పూర్వాధికరణోదితేన దేవదత్తశౌర్యాదినిదర్శనేన. నన్వేవంసతి ప్రియశిరస్త్వాదయోఽపి ధర్మాస్సర్వే సర్వత్ర సంకీర్యేరన్, తథాహి తైత్తిరీయకే ఆనందమయమాత్మానం ప్రక్రమ్యామ్నాయతే 'తస్య ప్రియమేవ శిరః,

---

సంశయమాహ—తేషు సంశయ ఇతి. పూర్వపక్షే సత్యాదిగుణానుపసంహారాద్వాక్యార్థానవధారణం, సిద్ధాంతే త్వవధారణమితి ఫలం ప్రాణస్య సవిశేషత్వాద్వ్యుక్తశాఖాంతరీయవసిష్ఠత్వాద్యుపసంహారః, బ్రహ్మణస్తు నిర్విశేషత్వాత్సర్వశాఖాగతపదైరేవ ప్రమితిసిద్ధేర్వ్యర్థః పదాంతరోపసంహార ఇతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షః—సిద్ధాంతమాహ. ఇదమితి. ఆనందత్వసత్యత్వజ్ఞానత్వాదయః సామాన్యేన బ్రహ్మణి కల్పితా ధర్మాస్తేషాం సర్వశాఖాసూపసంహారో నామ తద్వాచకానందాదిపదానామేకవాక్యతయోచ్చారణం. ఆనందః సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ శుద్ధమద్వయమాత్మేతి, తాని చ సమానాధికరణాని పదాని విరుద్ధధర్మత్యాగేన సర్వాధిష్ఠానభూతామేకామఖండవ్యక్తిం లక్షయంతి. నచైకేనైవ పదేన లక్ష్యసిద్ధేః పదాంతరం వ్యర్థమితి వాచ్యం, ఏకస్మిన్పదే విరోధాభావేన లక్షణానవతారాత్. యద్యపి పదద్వయేఽపి లక్షణాఽవతరతి, తథాప్యానందో బ్రహ్మేత్యుక్తే దుఃఖత్వాల్పత్వభ్రాంతినిరాసేఽప్యసత్త్వజడత్వాదిభ్రమో భవేత్ అతస్తన్నిరాసార్థం సత్యజ్ఞానాదిపదాని ప్రయోక్తవ్యాని. న చ భ్రమస్యానవధిత్వాద్వాక్యమపర్యవసితం స్యాదితి వాచ్యం. సచ్చిదానందాత్మకం సర్వధర్మ

సిద్ధాంతే తన్నిర్ధారణమితి ఫలభేదః. అత్ర నిర్గుణబ్రహ్మపరాసు శ్రుతిషు ఆనందస్వరూపత్వాదయో ధర్మాః క్వచిత్ క్వచిత్ శ్రూయంతే; తే కిం సర్వత్రోపసంహర్తవ్యాః, ఉత నేతి సందేహే, నోపసంహర్తవ్యా ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ప్రధానస్య బ్రహ్మణ ఆనందాదయః ఆనందస్వరూపత్వాదయో ధర్మాః సర్వత్రోపసంహర్తవ్యాః, సర్వశాఖాసు వేద్యస్య బ్రహ్మణ ఏకత్వేన విద్యాయా ఏకత్వాదిత్యర్థః.

మోదో దక్షిణః పక్షః, ప్రమోద ఉత్తరః పక్షః, ఆనంద ఆత్మా, బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠే’తి, అత ఉత్తరం పఠతి—

సూ. ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిరుపచయాపచయౌ హి భేదే. ౧౨.

ప్రియశిరస్త్వాదీనాం ధర్మాణాం తైత్తిరీయకే ఆమ్నాతానాం నాస్త్యన్యత్ర ప్రాప్తిః యత్కారణం ప్రియం మోదః ప్రమోద ఆనందఇత్యేతే పరస్పరాపేక్షయా భోక్త్రంతరాపేక్షయా చోపచితాపచితరూపా ఉపలభ్యంతే, ఉపచయాపచయౌ చ సతి భేదే సంభవతః, నిర్భేదం తు బ్రహ్మ ‘ఏకమేవాద్వితీయ’మిత్యాదిశ్రుతిభ్యః. న చైతే ప్రియశిరస్త్వాదయో బ్రహ్మధర్మాః కోశధర్మాస్త్వేతఇత్యుపదిష్టమస్మాభిః ‘ఆనందమయోఽభ్యాసా’దిత్యత్ర (అ ౧. పా ౧. సూ ౧౨) అపిచ పరస్మిన్ బ్రహ్మణి చిత్తావతారోపాయమాత్రత్వేనైతే పరికల్ప్యంతే న ద్రష్టవ్యత్వేన, ఏవమపి సుతరామన్యత్రాప్రాప్తిః ప్రియ

శూన్యమద్వయమవికల్పం బ్రహ్మాహమితి విశేషదర్శనే సర్వభ్రమనిరాసాత్. తచ్చ విశేషదర్శనం యావద్భిః పదైర్భవతి తావంతి పదాన్యుపసంహర్తవ్యానీతి భావః.

౧౨. యది బ్రహ్మైక్యాత్ సచ్చిదానందత్వాదిధర్మాణాం సర్వత్ర ప్రాప్తిస్తర్హి సగుణబ్రహ్మవిద్యాగతధర్మప్రాప్తిరపి స్యాదితి శంకానిరాసార్థం సూత్రం వ్యాచష్టే— ప్రియేతి. పుత్రదర్శనసుఖం ప్రియం తల్లాభాదినా మోదస్తస్య విద్యాద్యతిశయేన ప్రమోదః ఆనందస్సుఖమిత్యేవం తారతమ్యవంతో ధర్మాస్తద్ద్వయే జ్ఞేయే న ప్రాప్నువంతి తేషామబ్రహ్మస్వరూపాణాం బ్రహ్మజ్ఞానానుపయోగాదితి భావః. తేషాం బ్రహ్మధర్మత్వం చాసిద్ధమిత్యాహ—నచైత ఇతి. బ్రహ్మణి చిత్తావతారోపాయత్వేఽపి తేషాం ప్రాప్తిస్స్యాదిత్యాశంక్యాహ—ఏవమపీతి. అజ్ఞేయత్వాదేషాం న జ్ఞేయే

నను యది బ్రహ్మణ ఏకత్వాదానందాద్యుపసంహారః, తర్హి ప్రియశిరస్త్వాది ధర్మోపసంహారోఽపి స్యాదిత్యాశంక్యాహ—

ప్రియశిరస్త్వాదిధర్మాణాం న సర్వత్ర ప్రాప్తిః; హి యస్మాత్ ప్రియమోద ప్రమోదానందానాం పరస్పరాపేక్షయా ఉపచయాపచయౌ వృద్ధిక్షయావనుభూ

శిరస్త్వాదీనాం బ్రహ్మధర్మాంస్త్వేతాన్ కృత్వా న్యాయమాత్రమిదమాచార్యేణ ప్రదర్శితం ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తేరితి, స చ న్యాయోఽన్యేషు నిశ్చితేషు బ్రహ్మధర్మేషూపాసనాయోపదిశ్యమానేషు నేతవ్యః సంయద్వామత్వాదిషు సత్యకామత్వాదిషు చ. తేషు హి సత్యప్యుపాస్యస్య బ్రహ్మణ ఏకత్వే ప్రక్రమభేదాదుపాసనభేదే సతి నాన్యోన్య ధర్మాణామనోన్యత్ర ప్రాప్తిః, యథా చ ద్వే నార్యావేకం నృపతిముపాసాతే ఛత్రేణాన్యా చామరేణాన్యా, తత్ర చోపాస్యైకత్వేప్యుపాసనభేదో ధర్మవ్యవస్థా చ భవతి, ఏవమిహాపీతి. ఉపచితాపచితగుణత్వం హి సతి భేదవ్యవహారే సగుణే బ్రహ్మణ్యుపపద్యతే న నిర్గుణే పరస్మిన్ బ్రహ్మణి, అతో న సత్యకామత్వాదీనాం ధర్మాణాం క్వచిచ్ఛ్రుతానాం సర్వత్ర ప్రాప్తిరిత్యర్థః.

సూ. ఇతరే త్వర్థసామాన్యాత్. ౧౩.

ఇతరే త్వానందాదయో ధర్మా బ్రహ్మస్వరూపప్రతిపాదనాయై

బ్రహ్మణి ప్రాప్తిరిత్యర్థః. కిమర్థం తర్హి సూత్రమిత్యత ఆహ—బ్రహ్మధర్మాంస్త్వితి. బ్రహ్మధర్మానితి కృత్వా చింతాఫలమాహ—సచేతి. జ్ఞేయే బ్రహ్మణి బాహ్యధర్మాణాం ప్రియశిరస్త్వాదీనామనుపయోగాదప్రాప్తిరితి న్యాయాత్ సంయద్వామత్వాదీనామప్రాప్తిరితి సూత్రం వ్యాఖ్యేయమిత్యర్థః. జ్ఞానానుపయోగేఽపి ధ్యానే తేషాం ధర్మాణాముపయోగాదుపాస్యబ్రహ్మైక్యాత్ ప్రాప్తిరన్యోన్యవిద్యాసు స్యాదిత్యాశంక్యాహ—తేషు హీతి. ధ్యానవిధిపరతంత్రాణాం విధితో వ్యవస్థేత్యర్థః.

౧౩. సంయద్వామత్వాదిధర్మేభ్య ఆనందాదీనాం వైషమ్యం జ్ఞానోపయోగి

యేతే. తౌ చ ధర్మిభేదే సత్యేవ స్వాభావికౌ భవతః, బ్రహ్మణస్తు నిర్భేదత్వాత్. ఏతేన సంయద్వామత్వాదయో బ్రహ్మధర్మా వ్యాఖ్యాతాః, తేషామప్యుపాస్యగుణత్వావిశేషాత్.

జ్ఞానోపయోగిత్వాత్ ఆనందాదీనాం సంయద్వామత్వాదిధర్మేభ్యో వైషమ్యమాహ—

ఉపాస్యధర్మాపేక్షయా ఇతరే తు ఆనందాదయో ధర్మాః జ్ఞానైకఫలాః సర్వత్రోపసంహ్రియంతే. కుతః, అర్థసామాన్యాత్ అర్థస్య ప్రతిపాద్యస్య బ్రహ్మణః

వోచ్యమానా అర్థసామాన్యాత్ ప్రతిపాద్యస్య బ్రహ్మణో ధర్మిణ ఏకత్వాత్సర్వే సర్వత్ర ప్రతీయేరన్నితి వైషమ్యం, ప్రతిపత్తిమాత్రప్రయోజనా హి త ఇతి. ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

సూ. ఆధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాత్. ౧౪.

కాఠకే పఠ్యతే 'ఇంద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మనః, మనసస్తు పరా బుద్ధిర్బుద్ధేరాత్మా మహాన్ పరః. మహతః పరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషః పరః, పురుషాన్న పరం కించిత్సా కాష్ఠా సా పరా గతి' రితి. తత్ర సంశయః, కిమిమే సర్వ ఏవార్థాదయస్తతస్తతః పరత్వేన ప్రతిపాద్యంతే ఉత పురుష ఏవైభ్యస్సర్వేభ్యః పరః ప్రతిపాద్యత ఇతి. తత్ర తావత్ సర్వేషామేవైషాం పరత్వేన ప్రతిపాదనమితి భవతి మతిః. తథాహి శ్రూయతే-'ఇదమస్మాత్పరమిదమస్మాత్పర'

త్వాదిత్యాహ—ఇతరేత్వితి. సత్యజ్ఞానానందాత్మబ్రహ్మశబ్దాః పంచ సర్వత్రోపసంహర్తవ్యా ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

౧౪. ఆధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాత్. వాక్యభేదాభేదానవధారణాత్ సంశయమాహ—తత్రేతి. పూర్వపక్షే వాక్యభేదాద్విద్యాభేదః సిద్ధాంతే వాక్యైక్యాద్విద్యైక్యమితి ఫలం. పూర్వత్ర బ్రహ్మస్వభావానామానందాదీనాముపసంహార్యాణాం బ్రహ్మజ్ఞానఫలోపాయత్వముక్తం అత్ర త్వబ్రహ్మస్వభావస్యార్థాదిపరత్వస్యానుపసంహార్యస్య తదుపాయత్వముచ్యత ఇత్యేకఫలకత్వం సంగతిః. తత్తత్ఫలకత్వవిశిష్టత్వేనార్థాదీనామపూర్వతయా ప్రతిపాద్యానాం భేదాద్వాక్యభేదో న దోష ఇతి పూర్వపక్షః.

సామాన్యాత్ ఏకత్వాదిత్యర్థః. ఏవం చ అంతరేణ గుణోపసంహారం యథావద్బ్రహ్మస్వరూపవిషయకమహావాక్యార్థజ్ఞానసాధ్యాయా అవిద్యానివృత్తేరసంభవాత్ సర్వత్రానందాదయ ఉపసంహర్తవ్యా ఇతి సిద్ధమ్.

పూర్వత్ర బ్రహ్మస్వరూపాణామానందాదీనాముపసంహార్యాణాం బ్రహ్మజ్ఞానోపాయత్వమభిహితమ్; అధునా తు అబ్రహ్మస్వరూపస్యానుపసంహార్యస్యార్థాదిపరత్వరూపధర్మస్య ప్రజ్ఞానోపాయత్వమభిధీయత ఇత్యేకఫలత్వసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే వాక్యభేదాద్విద్యాభేదః, సిద్ధాంతే వాక్యైక్యాద్విద్యైక్యమితి ఫలభేదః. కఠవల్లీషు పఠ్యతే—'ఇంద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థాః' ఇత్యారభ్య

మితి. నను బహుష్వర్థేషు పరత్వేన ప్రతిపిపాదయిషితేషు వాక్యభేదస్స్యాత్. నైష దోషః, వాక్యబహుత్వోపపత్తేః. బహూన్యేవ హ్యేతాని వాక్యాని ప్రభవంతి బహూనర్థాన్ పరత్వోపేతాన్ ప్రతిపాదయితుమ్, తస్మాత్ ప్రత్యేకమేషాం పరత్వప్రతిపాదనమిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః—పురుష ఏవైభ్యస్సర్వేభ్యః పరః ప్రతిపాద్యత ఇతి యుక్తం న ప్రత్యేకమేషాం పరత్వప్రతిపాదనం, కస్మాత్, ప్రయోజనాభావాత్. న హీతరేషు పరత్వేన ప్రతిపిపాదయిషితేషు కించిత్ ప్రయోజనం దృశ్యతే శ్రూయతే వా, పురుషే త్విన్ద్రియాదిభ్యః పరస్మిన్ సర్వానర్థవ్రాతాతీతే ప్రతిపన్నే దృశ్యతే ప్రయోజనం మోక్షసిద్ధిః. తథాచ శ్రుతిః 'నిచాయ్య తం మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యతే' ఇతి. అపిచ పరప్రతిషేధేన కాష్ఠాదిశబ్దేన చ పురుషవిషయమాదరం దర్శయన్ పురుషప్రతిపత్త్యర్థైవ పూర్వాపరప్రవాహోక్తిరితి దర్శయతి, ఆధ్యానాయేతి, ఆధ్యానపూర్వకాయ సమ్యగ్దర్శనాయేత్యర్థః. సమ్యగ్దర్శనార్థమేవ హీహాధ్యానముపదిశ్యతే న త్వాధ్యానమేవస్వప్రధానమ్.

ఉత్సూత్రం సిద్ధాంతం ప్రతిజ్ఞాయ సౌత్రం హేతుం వ్యాచష్టే—పురుష ఏవేతి. ఫలవత్త్వే సత్యపూర్వత్వాత్పురుషస్యైవ ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యత్వం అఫలార్థాదీనాం పరత్వం తు తచ్ఛేషత్వేనోచ్యత ఇత్యర్థః. కించ 'పురుషాన్న పరం కించిత్సా కాష్ఠే'తి వేదః పరనిషేధలింగేన సర్వబాధావధిత్వలింగేన చ పురుషే తాత్పర్యం దర్శయన్ పూర్వస్మాత్పూర్వస్మాదపరస్యాపరస్య పరత్వోక్తిస్తదర్థేతి దర్శయతీత్యాహ—అపిచేతి. అర్థాదీనామత్రోక్తిరాధ్యానాయ తత్తత్పరత్వధ్యానపూర్వకం పురుషదర్శనాయైవ, స్వతః ప్రయోజనాభావాదిసూత్రం యోజయతి—ఆధ్యానాయేతి.

'పురుషాన్నపరం కించిత్సా కాష్ఠా సా పరా గతిః' ఇతి. తత్ర కిమ్ ఇమాని వాక్యాని భిన్నాని, ఉత ఆత్మపరమేకమేవ వాక్యమితి సందేహే, ప్రతిపాద్యభేదాత్ భిన్నానీతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఆధ్యానాయ ధ్యానసాధ్యసాక్షాత్కారాయ పురుష ఏవార్థాదిభ్యః సర్వేభ్యః పరత్వేన ప్రతిపాద్య ఇత్యేకమేవ వాక్యమ్. న త్విన్ద్రియపరత్వే అర్థాదయః ప్రతిపాద్యాః, ప్రయోజనాభావాత్. న హి ఇంద్రియపరత్వేనార్థజ్ఞానం స్వతః కించిత్ప్రయోజనం జనయతి. అతః ప్రతిపాద్యభేదాభావాన్న వాక్యభేదః.

సూ. ఆత్మశబ్దాచ్చ. ౧౫.

ఇతశ్చ పురుషప్రతిపత్త్యర్థైవేయమింద్రియాదిప్రవాహోక్తిః, యత్కారణం "ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢోత్మా న ప్రకాశతే. దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిః" ఇతి ప్రకృతం పురుషమాత్మేత్యాహ. అతశ్చానాత్మత్వమితరేషాం వివక్షిత మితి గమ్యతే, తస్యైవ చ దుర్విజ్ఞానతాం సుసంస్కృతమతిగమ్యతాం చ దర్శయతి, తద్విజ్ఞానాయైవ చ 'యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ప్రాజ్ఞః' ఇత్యా ధ్యానం విదధాతి. తద్వ్యాఖ్యాతం 'ఆనుమానికమప్యేకేషా, మిత్యత్ర (అ౧పా౪సూ౧) ఏవమనేకప్రకారఆశయాతిశయః శ్రుతేః పురుషే లక్ష్యతే నేతరేషు. అపిచ 'సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పద' మిత్యుక్తే కిం తదధ్వనః పారం విష్ణోః పరమం పదమిత్యస్యామాకాంక్షాయామింద్రియాద్యనుక్రమణాత్ పరమపద ప్రతిపత్త్యర్థఏవాయమాయాస ఇత్యవసీయతే.

ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

---

౧౫. ఆత్మత్వాదిలింగైశ్చ పురుష ఏవ ప్రతిపాద్య ఇత్యాహ—ఆత్మశబ్దా చ్చేతి. కించ 'తద్విష్ణోః పరమంపదం' పురుషాన్న పరం కించి' ;దిత్యుపక్రమోపసంహా రయోరైకరూప్యాత్ క్లృప్తఫలవదేకపురుషపరత్వేనైకవాక్యత్వనిశ్చయే సతి వాక్య భేదఫలభేదకల్పనా న యుక్తా గౌరవాదిత్యాహ—అపిచేతి.

ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

ఇత్థం వాక్యస్యాత్మమాత్రపరత్వే ఫలవత్త్వం లింగమభిధాయ, అపూర్వత్వ మపి లింగమాహ—

'ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢోత్మా న ప్రకాశతే, దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిః.' ఇతి ప్రకృతపురుషే ఆత్మశబ్దశ్రవణాచ్చ ఆత్మ పరమేవేదం వాక్యమ్, తస్యాత్మనః శ్రుత్యా మానాంతరావేద్యత్వరూపాపూర్వత్వప్రతి పాదనాదితి భావః.

సూ. ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్. ౧౬.

ఐతరేయకే శ్రూయతే 'ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ నాన్యత్కించన మిషత్ స ఈక్షత లోకాన్నుసృజా ఇతి స ఇమాఀ లోకానసృజతాం భోమరీచీర్మరమాపః' ఇత్యాది. తత్ర సంశయః కిం పర ఏవాత్మా ఇహాత్మశబ్దేనాభిలప్యతే ఉతాన్యః కశ్చిదితి కిం తావత్ ప్రాప్తం న పరమాత్మేహాత్మశబ్దాభిలప్యో భవితుమర్హతీతి కస్మాత్, వాక్యాన్వయదర్శనాత్. నను వాక్యాన్వయస్సుతరాం పరమాత్మవిషయో దృశ్యతే ప్రాగుత్పత్తేరాత్మైకత్వావధారణాత్ ఈక్షణపూర్వకస్రష్టృత్వవచనాచ్చ- నేత్యుచ్యతే, లోకసృష్టివచనాత్, పరమాత్మని హి స్రష్టరి పరిగృహ్యమాణే మహాభూతసృష్టిరాదౌ వక్తవ్యా లోక

---

౧౬. ఆత్మగృహీతిః. మిషత్-చలత్. లోకానాహ—అంభ ఇతి. అంభః స్వర్గః, మరీచయోఽన్తరిక్షలోకః, మరో మర్త్యలోకః, ఆపః పాతాళలోక ఇత్యర్థః. ఆత్మశబ్దస్య బ్రహ్మణి సూత్రాత్మని చ ప్రయోగాత్సంశయమాహ—తత్రేతి. అత్ర పూర్వపక్షే వాక్యస్య సూత్రోపాస్తిపరత్వాత్ పరబ్రహ్మధర్మాణామానందాదీనామైతరేయకేఽనుపసంహారః, సిద్ధాంతే బ్రహ్మపరత్వాదుపసంహార ఇతి ఫలం, పురుషవాక్యాద్భేదప్రసంగాదర్థాదివాక్యానాం నార్థాదిప్రతిపాదకత్వమిత్యుక్తం తద్వదిహాపి 'ప్రజాపతేశ్రేతో దేవా' ఇతి పూర్వస్మాత్ ప్రజాపతివాక్యాద్భేదప్రసంగాదాత్మా వా ఇత్యాదివాక్యస్య న బ్రహ్మపరత్వమితి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి—న పరమాత్మేత్యాదినా. వాక్యస్య ప్రజాపతౌ తాత్పర్యదర్శనాదిత్యర్థః. పూర్వపక్షమాక్షిప్య లోకస్రష్టృత్వలింగాత్ ప్రజాపతౌ వాక్యాన్వయ ఇత్యాహ—నన్విత్యాదినా. లోకా

పూర్వం వాక్యభేదమభిధాయ, అర్థాదీనాం పృథక్ప్రతిపాద్యత్వం నాస్తీత్యభిహితమ్; తద్వత్ 'ప్రజాపతే రేతో దేవాః' ఇతి పూర్వవాక్యే హిరణ్యగర్భస్య ప్రకృతత్వాద్వాక్యభేదభియా స ఏవాత్మశబ్దేనాభిధీయత ఇతి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ఆత్మపదస్య పరమాత్మపరత్వాభావాత్ తత్ప్రమిత్యర్థం న ఆనందాదిధర్మాణామత్రోపసంహారః, సిద్ధాంతే పరమాత్మన ఏవ అత్రోక్తత్వాత్ తత్ప్రమిత్యర్థం తదుపసంహార ఇతి ఫలభేదః. ఐతరేయకే శ్రూయతే—'ఆత్మావా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీన్నాన్యత్కించన మిషత్' ఇత్యాది. తత్ర కిమాత్మశబ్దేన

సృష్టిస్త్వీహాదావుచ్యతే, లోకాశ్చ మహాభూతసన్నివేశవిశేషాః. తథాచాంభఃప్రభృతీన్ లోకత్వేనైవ నిర్వక్తి 'అదోఽమ్భః పరేణ దివ' మిత్యాదినా. లోకసృష్టిశ్చ పరమేశ్వరాధిష్ఠితేన పరేణ కేనచిదీశ్వరేణ క్రియత ఇతి శ్రుతిస్మృత్యోరుపలభ్యతే. తథాహి శ్రుతిర్భవతి 'ఆత్మైవేదమగ్ర ఆసీత్ పురుషవిధః' ఇత్యాద్యా. స్మృతిరపి "స వై శరీరీ ప్రథమః స వై పురుష ఉచ్యతే, ఆదికర్తా స భూతానాం బ్రహ్మాగ్రే సమవర్తత" ఇతి. ఐతరేయిణోఽపి 'అథాతో రేతసస్సృష్టిః ప్రజాపతే రేతో దేవాః' ఇత్యత్ర పూర్వస్మిన్ ప్రకరణే ప్రజాపతికర్తృకాం విచిత్రాం సృష్టిమామనంతి. ఆత్మశబ్దోఽపి తస్మిన్ ప్రయుజ్యమానో దృష్టః 'ఆత్మైవేదమగ్ర ఆసీత్ పురుషవిధః' ఇత్యత్ర. ఏకత్వావధారణమపి ప్రాగుత్పత్తేః స్వవికారాపేక్షముపపద్యతే. ఈక్షణమపి తస్య చేతనత్వాభ్యుపగమాదుపపన్నం అపిచ తాభ్యో గామానయత్తా

ఏవమహాభూతానీత్యత ఆహ—లోకాశ్చేతి. లోకశబ్దస్య మహాభూతేష్వరూఢత్వాత్ భౌతికా ఏవ లోకాః. నిర్వచనాచ్చేత్యాహ—తథాచేతి. 'అంభోమరీచిర్మరమాప'ఇతి సూత్రయిత్వా స్వయమేవ శ్రుతిర్వ్యాచష్టే. పరేణ దివం దివః పరస్తాద్దివి ప్రతిష్ఠితశ్చంద్రామ్భసా వ్యాప్తో యో లోకస్తదంభః అంతరిక్షం మరీచయః పృథివీ, మరో యా అధస్తాత్తా ఆప ఇతి. నను లోకసృష్టిరపీశ్వరాదేవాస్తు నేత్యాహ—లోకేతి. పురుషవిధో నరాకారః. ఆత్మా హిరణ్యగర్భః, ఆపిపీలికాభ్యః సర్వమసృజతేత్యర్థః. భూతానాం లోకానామిత్యర్థః. ప్రకరణాదపి లోకస్రష్టా ప్రజాపతిరిత్యాహ—ఐతరేయిణోఽపీతి. రేతః కార్యమితి యావత్. బ్రహ్మలింగాని ప్రజాపతౌ యోజయతి—ఆత్మశబ్దోఽపీత్యాదినా. కించ ప్రజాస్సృష్ట్వా తాః ప్రతి భోగార్థం గామానయల్లోకస్రష్టా తథాఽశ్వమానయత్ తాస్తు గవాశ్వప్రాప్త్యా నతృప్తాస్తతః పురుషశరీరే ఆనీతే తా అబ్రువన్ తృప్తాస్స్మ ఇతి. అయం చ లోకవ్యవహారః స్రష్టుః ప్రజాపతిత్వే లింగమిత్యాహ—అపిచేతి. ఆత్మశబ్దస్య చిదాత్మని ముఖ్యత్వాత్ ముఖ్య

హిరణ్యగర్భ ఉచ్యతే, ఉత పరమాత్మేతి సందేహే, హిరణ్యగర్భ ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—అస్మిన్ సృష్టివాక్యే ఆత్మశబ్దేన పరమాత్మన ఏవ గృహీతిః గ్రహణం నాన్యస్య. ఇతరవత్ యథా ఇతరేషు సృష్టివాక్యేషు 'ఆత్మన ఆకాశః సంభూతః' ఇత్యాదిషు ఆత్మశబ్దేన పరమాత్మన ఏవ గ్రహణమ్, తద్వదత్రాపి. కుతః, ఉత్తరాత్

భోక్త్రుఽశ్వమానయత్తాభ్యః పురుషమానయత్తా అబ్రువన్నిత్యేవంజా తీయకో భూయాన్ వ్యాపారవిశేషో లౌకికేషు విశేషవత్స్వాత్మసు ప్రసిద్ధ ఇహానుగమ్యతే. తస్మాద్విశేషవానేవ కశ్చిదిహాత్మా స్యాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, పర ఏవాత్మేహాత్మశబ్దేన గృహ్యతే ఇతరవత్, యథే తరేషు సృష్టిశ్రవణేషు 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః' ఇత్యేవమాదిషు పరస్యాత్మనో గ్రహణం, యథా చేతరస్మిన్ లౌకికఆత్మ శబ్దప్రయోగే ప్రత్యగాత్మైవ ముఖ్య ఆత్మశబ్దేన గృహ్యతే తథేహాపి భవితుమర్హతి. యత్ర తు 'ఆత్మైవేదమగ్ర ఆసీ' దిత్యేవమాదౌ పురు షవిధ ఇత్యేవమాదివిశేషణాంతరం శ్రూయతే భవేత్తత్ర విశేషవత ఆత్మనో గ్రహణం, అత్ర పునః పరమాత్మగ్రహణానుగుణమేవ విశే షణముప్యుత్తరముపలభ్యతే 'స ఈక్షత లోకాన్నుసృజా ఇతి స ఇమాన్ లోకానసృజతే' త్యేవమాది. తస్మాత్తస్యైవ గ్రహణమితి న్యాయ్యమ్.

సూ. అన్వయాదితి చేత్స్యాదవధారణాత్. ౧౭.

వాక్యాన్వయదర్శనాన్న పరమాత్మగ్రహణమితి పునర్యదుక్తం తత్పరిహర్తవ్యమితి, అత్రోచ్యతే. స్యాదవధారణాదితి. భవేదుపపన్నం

గ్రహే బాధకాభావాదుత్తరస్యేక్షణాదేరనుకూలత్వాత్ పరమాత్మగ్రహణమితి సిద్ధాంతయతి—ఏవం ప్రాప్త ఇతి. మహాభూతసృష్టిపూర్వకం లోకానసృజతేతి శ్రుతి ర్వ్యాఖ్యేయేతి భావః.

౧౭. పూర్వపక్షబీజమనూద్య దూషయతి—అన్వయాదితి. 'ఆత్మా వా ఇద మేకఏవాగ్ర ఆసీ' దితి 'ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మే'తి చోపక్రమోపసంహారస్థాత్మబ్రహ్మ

'స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి' 'స ఇమాంల్లోకానసృజత' ఇతి ఈక్షణపూర్వక స్రష్టృత్వరూపోత్తరవిశేషణాదిత్యర్థః. తచ్చ విశేషణం పరమాత్మన్యేవ ముఖ్యత్వేన శ్రుత్యంతరేష్వవగతమితి భావః.

పూర్వపక్షబీజమనూద్య దూషయతి—

లోకసృష్టివాక్యపర్యాలోచనయా హిరణ్యగర్భ ఏవ వాక్యాన్వయాత్ న పర మాత్మగ్రహణం యుక్తమితి చేత్, అత్రాహ—పరమాత్మన ఏవ గ్రహణం యుక్తం స్యాత్. కుతః, అవధారణాత్ 'ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్' ఇతి సృష్టేః

పరమాత్మన ఇహ గ్రహణం, కస్మాత్, అవధారణాత్ పరమాత్మగ్రహణే హి ప్రాగుత్పత్తేరాత్మైకత్వావధారణమాంజసమవకల్పతే, అన్యథా హ్యానాంజసం తత్పరికల్ప్యేత. లోకసృష్టివచనం తు శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధమహాభూతసృష్ట్యనంతరమితి యోజయిష్యామః, యథా 'తత్తేజోఽసృజతే'త్యేతచ్ఛ్రుత్యంతరప్రసిద్ధవియద్వాయుసృష్ట్యనంతరమిత్యయూయుజం ఏవమిహాపి. శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధో హి సమానవిషయో విశేషః శ్రుత్యంతరేఽప్యుపసంహర్తవ్యో భవతి. యోఽప్యయం వ్యాపారవిశేషానుగమస్తాభ్యో గామానయదిత్యాదిః సోఽపి వివక్షితార్థావధారణానుగుణ్యేనైవ గ్రహీతవ్యః, న హ్యయం సకలః కథాప్రబంధో వివక్షిత ఇతి శక్యతే వక్తుం, తత్ప్రతిపత్తౌ పురుషార్థాభావాత్, బ్రహ్మాత్మత్వం త్విహ వివక్షితమ్. తథాహ్యంభఃప్రభృతీనాం లోకానాం లోకపాలాదీనాం చాగ్న్యాదీనాం సృష్టిం శిష్ట్వా కరణాని కరణాయతనం చ శరీరముపదిశ్య స ఏవ స్రష్టా 'కథంన్విదం మదృతే స్యా'దితి వీక్ష్య ఇదం శరీరం ప్రవివేశేతి దర్శయతి 'స ఏతమేవ సీమానం విదార్యైతయా ద్వారా ప్రాపద్యతే'తి పునశ్చ 'యది వాచాభివ్యాహృతం యది ప్రాణేనాభిప్రాణిత'మిత్యేవమాదినా కరణ

శ్రుతిభ్యా మేకత్వావధారణప్రవేశాదిలింగైశ్చ లోకస్రష్టృత్వాదిలింగబాధేన ప్రత్యగ్బ్రహ్మ గ్రాహ్యమితి భావః. స పరమేశ్వరః ఏతమేవ సీమానం మూర్ధ్నః కేశవిభాగావసానం విదార్య ఛిద్రం కృత్వా ఏతయా బ్రహ్మరంధ్రాఖ్యయా ద్వారా లింగవిశిష్టః ప్రవిష్టవానిత్యర్థః. మాం వినా యది వాగాదిభిః స్వస్వవ్యాపారః కృతః అథ తదా కోఽహమితి త్వంపదార్థం విచార్య స్వయమేతమేవ శోధితమాత్మానం బ్రహ్మతతమం వ్యాప్తతమమపశ్యత్. తకారలోపశ్ఛాందసః. ప్రజ్ఞా చిదాత్మా. నేత్రం నీయతేఽనేనేతి నియామకం యస్య తత్ ప్రజ్ఞానేత్రం చిదాత్మనియమ్యమిత్యర్థః. ఉక్త

ప్రాగేకత్వావధారణస్య పరమాత్మన్యేవ సమంజసత్వాత్. తతశ్చ అత్ర శాఖాంతరోక్తభూతసృష్టిరుపసంహర్తవ్యేత్యదోషః. ఇతి ప్రథమం వర్ణకమ్.

పూర్వత్ర వాక్యైక్యబలాత్ అర్థాదిపరత్వం పరిత్యజ్య విద్యైక్యమవాది, ఇహ తూపక్రమభేదేన వాక్యభేదాద్విద్యైక్యం న స్యాత్ ఇతి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—"ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్". అత్ర పూర్వపక్షే విద్యాభేదాద్గుణాను

వ్యాపారవివేచనపూర్వకం 'అథ కోఽహ'మితి వీక్ష్య 'సఏతమేవ పురుషం బ్రహ్మ తతమమపశ్య'దితి బ్రహ్మాత్మత్వదర్శనమవధారయతి. తథోపరిష్టాదపి 'ఏషబ్రహ్మైష ఇంద్ర ఏష ప్రజాపతి'రిత్యాదినా సమస్తం భేదజాతం సహ మహాభూతైరనుక్రమ్య 'సర్వం తత్ ప్రజ్ఞానేత్రం ప్రజ్ఞానే ప్రతిష్ఠితం ప్రజ్ఞానేత్రో లోకః ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠా ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మే'తి బ్రహ్మాత్మత్వదర్శనమేవావధారయతి, తస్మాదిహాత్మగృహీతిరిత్యనపవాదమ్. అపరా యోజనా, ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్. వాజసనేయకే 'కతమ ఆత్మేతి యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యంతర్జ్యోతిః పురుషః'ఇత్యాత్మశబ్దేనోపక్రమ్య తస్యైవ సర్వసంగవిముక్తత్వప్రతిపాదనేన బ్రహ్మాత్మతామవధారయతి, తథా హ్యుపసంహరతి 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమరోఽమృతోఽభయో బ్రహ్మే'తి. ఛాందోగ్యే తు 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయ'మిత్యంతరేణైవాత్మశబ్దముపక్రమ్య ఉదర్కే 'స ఆత్మా తత్త్వమసీ'తి తాదాత్మ్యముపదిశతి, తత్ర సంశయః, తుల్యార్థత్వం కిమనయోరామ్నానయోః స్యాదతుల్యార్థత్వం వేతి. అతుల్యార్థత్వమితి తావత్ ప్రాప్తం అతుల్యత్వాదామ్నానయోః, న హ్యామ్నానవైషమ్యే సత్యర్థ

వ్యాఖ్యానే గుణోపసంహారస్యాస్ఫుటత్వాన్న పాదసంగతిరితి మత్వైవ వ్యాఖ్యానాంతరమాహ—అపరేతి. ఉదర్క ఉపసంహారః. సచ్ఛబ్దస్యాత్మానాత్మసాధారణ్యాత్సంశయమాహ—తత్రేతి. పూర్వపక్షే సత్తాసామాన్యేబ్రహ్మత్వసంపదుపాస్తిః ఛాందోగ్యే వాజిశ్రుతౌ నిర్గుణవిద్యేతి భేదాన్మిథో గుణానుపసంహారః సిద్ధాంతే తూభయత్ర నిర్గుణవిద్యైక్యాదుపసంహార ఇతి ఫలభేదః. పదానాం జాతౌ శక్తిగ్రహాత్సచ్ఛబ్దోఽపి సత్తాజాతివాచీత్యుపక్రమస్య నిశ్చితార్థత్వాదసంజాతవిరోధ్యుపక్రమబలేన తాదాత్మ్యోపదేశః సంపత్తిపరతయా నేయ ఇతి పూర్వపక్షనిష్కర్షః. పూర్వత్ర వాక్యైక్యాదర్థాదిపరత్వం త్యక్త్వా విద్యైక్యముక్తం, ఇహ తు సదాత్మశబ్దాభ్యాం జాత్యాత్మవాచిభ్యాముపక్రమభేదాద్వాక్యభేదే సతి విద్యాభేద ఇతి ప్రత్యుదాహరణ

పసంహారః, సిద్ధాంతే తదభేదాత్తదుపసంహార ఇతి ఫలభేదః బృహదారణ్యకే 'కతమ ఆత్మా' ఇత్యాత్మశబ్దేన ఉపక్రమ్య 'స వా ఏష మహానజ ఆత్మా' ఇత్యాత్మశబ్దేన ఉపసంహృతమ్; ఛాందోగ్యే తు 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్' ఇతి వినై

సామ్యం యుక్తం ప్రతిపత్తుమ్, ఆమ్నానతంత్రత్వాదర్థపరిగ్రహస్య.
వాజసనేయకే చాత్మశబ్దోపక్రమాదాత్మత్వోపదేశ ఇతి గమ్యతే,
ఛాందోగ్యే తూపక్రమవిపర్యయాదుపదేశవిపర్యయః. నను చ ఛందో
గానామప్యస్త్యవసానే తాదాత్మ్యోపదేశ ఇత్యుక్తం, సత్యముక్తముప
క్రమతంత్రత్వాదుపసంహారస్య తాదాత్మ్యసంపత్తిస్సేతి మన్యతే, తథా
ప్రాప్తేఽభిధీయతే. ఆత్మగృహీతిః 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీ'దిత్యత్ర.
ఛందోగానామపి భవితుమర్హతి ఇతరవత్, యథా 'కతమ ఆత్మే'
త్యత్ర. వాజసనేయినామాత్మగృహీతిస్తథైవ కస్మాత్, ఉత్తరాత్తా
దాత్మ్యోపదేశాత్. అన్వయాదితి చేత్, స్యాదవధారణాత్. యదుక్త
ముపక్రమాన్వయాదుపక్రమే చాత్మశబ్దశ్రవణాభావాత్, నాత్మగృ
హీతిరితి తస్య కః పరిహార ఇతి చేత్, సోఽభిధీయతే. స్యాదవధారణా
దితి. భవేదుపపన్నేహాత్మగృహీతిః అవధారణాత్, తథాహి 'యేనా
శ్రుతం శ్రుతం భవతి అమతం మతం అవిజ్ఞాతం విజ్ఞాత'మిత్యేకవిజ్ఞా
నేన సర్వవిజ్ఞానమవధార్య తత్సంపిపాదయిషయా సదేవేత్యాహ,
తచ్చాత్మగృహీతౌ సత్యాం సంపద్యతే, అన్యథా హి యోఽయం
ముఖ్య ఆత్మా స న విజ్ఞాత ఇతి నైవ సర్వవిజ్ఞానం సంపద్యేత. తథా

సంగతిః. న చాత్మశబ్దో జాతివాచకః ఆత్మవ్యక్త్యైక్యాజ్జాత్యభావాత్ కింతు సర్వాం
తరవస్తువాచకః కల్పితజాతివాచిత్వేఽప్యుపక్రమభేదస్స్ఫుట ఏవ సత్త్వాత్మత్వయోర్భేదా
దితి మంతవ్యం. సిద్ధాంతయతి—తథేత్యాదినా. ఉపక్రమాన్వయాదితి. ఉపక్రమా
ధీనత్వాదుపసంహారస్యేత్యర్థః. తచ్చావధారణం సత్పదేనాత్మగృహీతౌ సతాం
యుజ్యత ఇత్యాహ—తచ్చేతి. సదేకమేవేత్యవధారణం, అనేన జీవేనాత్మనేతి స
తాకర్తృకో జీవస్యాత్మశబ్దేన పరామర్శః, సుప్తో జీవః సతా సంపన్నో భవతి
కథనం భూయ ఏవ మాహ భగవాన్ విజ్ఞాపయత్వితి పరిచోదనా సదితి పదేన సత్తా
శ్రయ ఉచ్యతే న జాతిమాత్రం, కర్తృవాచిశతృప్రత్యయాంతత్వాత్. తథా చోప
క్రమే సత్తాశ్రయసామాన్యోక్తౌ కశ్చాశ్రయ ఇత్యాకాంక్షాయాం వాక్యశేషా

వాత్మశబ్దం సన్మాత్రత్వేనోపక్రమ్య 'స ఆత్మా తత్త్వమసి' ఇతి ఉపసంహృతమ్. తత్ర
కిమ్ అనయోర్వాక్యయోస్తుల్యార్థత్వమ్, ఉత భిన్నార్థత్వమితి సంశయే, భిన్నార్థత్వ
మితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఛాందోగ్యే సత్పదేన ఆత్మన ఏవ గృహీతిః గ్రహ

ప్రాగుత్పత్తేరేకత్వావధారణం జీవస్య చాత్మశబ్దేన పరామర్శః, స్వాపావస్థాయాం చ తత్స్వభావసంపత్తికథనం పరిచోదనాపూర్వకం చ పునః పునః 'తత్త్వమసీ'త్యవధారణమితి సర్వమేతత్తాదాత్మ్యప్రతిపాదనాయామేవావకల్పతే న తాదాత్మ్యసంపాదనాయామ్. న చాత్రోపక్రమతంత్రతోపన్యాసో న్యాయ్యః, న హ్యుపక్రమే ఆత్మత్వసంకీర్తనమనాత్మత్వసంకీర్తనం వాఽస్తి, సామాన్యోపక్రమశ్చ న వాక్యశేషగతేన విశేషేణ విరుధ్యతే విశేషాకాంక్షిత్వాత్ సామాన్యస్య, సచ్ఛబ్దార్థోఽపి చ పర్యాలోచ్యమానో న ముఖ్యాదాత్మనోఽన్యస్సంభవతి, అతోఽన్యస్య వస్తుజాతస్యారంభణశబ్దాదిభ్యోఽనృతత్వోపపత్తేః ఆమ్నానవైషమ్యమపి నావశ్యమర్థవైషమ్యమావహతి, ఆహర పాత్రం పాత్రమాహరేత్యాదిష్వర్థసామ్యేఽపి తద్దర్శనాత్. తస్మాదేవంజాతీయకేషు వాక్యేషు ప్రతిపాదనప్రకారభేదేఽపి ప్రతిపాద్యార్థాభేద ఇతి సిద్ధమ్.

ఇత్యష్టమాధికరణమ్.

దాత్మేతి నిశ్చీయత ఇత్యాహ—న చేతి. సచ్ఛబ్దస్యాత్మానాత్మసాధారణ్యముపేత్యోక్తం తదపి నాస్తి ఆకాశపదవత్ సత్పదస్య వ్యక్తివాచిత్వాత్ వ్యక్తేశ్చ బాధాయోగాచ్చిదాత్మైవేతి న వాజిఛందోగయోరుపక్రమవైషమ్యమిత్యాహ—సచ్ఛబ్దేతి. వైషమ్యముపేత్యాప్యాహ—ఆమ్నానేతి. వాజివాక్యే త్వమర్థస్య తదర్థపర్యంతస్య లక్ష్యస్య ప్రతిపాదనం ఛాందోగ్యవాక్యే తు తదర్థస్య త్వమర్థపర్యంతస్య ప్రతిపాదనమితి ప్రకారభేదేఽపి వాక్యార్థైక్యాద్విద్యైక్యమితి ఫలితమాహ—తస్మాదితి.

ఇత్యష్టమాధికరణమ్.

ణమ్; ఇతరవత్ బృహదారణ్యకే ఆత్మపదేన ఆత్మగ్రహణవత్. కుతః, ఉత్తరాత్ 'స ఆత్మా' ఇత్యుపసంహారబలాత్. అత ఉభయత్ర తుల్యార్థత్వమిత్యర్థః.

''అన్వయాదితి చేత్స్యాదవధారణాత్''—నను ఉపసంహారబలాత్ సత్పదేన ఆత్మగృహీతిరిత్యసంగతమ్, ఉపసంహారస్యోపక్రమాన్వయాత్ ఉపక్రమపరతంత్రత్వాదితి చేత్తత్రాహ—సత్పదేన ఆత్మగృహీతిర్యుక్తా స్యాత్. కుతః, 'సదేవ' ఇత్యద్వితీయత్వావధారణాత్ ఇత్యర్థః ఇతి ద్వితీయం వర్ణకమ్.

సూ. కార్యాఖ్యానాదపూర్వమ్. ౧౮.

ఛందోగా వాజసనేయినశ్చ ప్రాణసంవాదే శ్వాదిమర్యాదం ప్రాణస్యాన్నమామ్నాయ తస్యైవాపో వాస ఆమనంతి. అనంతరం చ ఛందోగా ఆమనంతి 'తస్మాద్వా ఏతదశిష్యంతః పురస్తాచ్చోపరిష్టాచ్చాద్భిః పరిదధతీ'తి. వాజసనేయినస్త్వామనంతి 'తద్విద్వాంసః శ్రోత్రియా అశిష్యంత ఆచామంత్యశిత్వాచాచామంతి ఏతమేవ తదనమనగ్నం కుర్వంతో మన్యంతే 'తస్మాదేవం విదశిష్యన్నాచామేదశిత్వాచాచామేదేతమేవ తదనమనగ్నం కురుతే'ఇతి. తత్ర చాచమనమనగ్నతాచింతనం చ ప్రాణస్య ప్రతీయతే. తత్కిముభయమపి విధీయతే ఉతాచమనమేవ ఉతానగ్నతాచింతనమేవేతి విచార్యతే. కిం తావత్

---

౧౮. కార్యాఖ్యానాదపూర్వమ్—'మే కిమన్నం కిం వాస' ఇతి ప్రాణేన పృష్టా వాగాదయ ఊచుః 'యదిదం కించాశ్వభ్య ఆశకునిభ్యస్తత్తేఽన్నమాపో వాస' ఇతి సర్వం ప్రాణిభిర్భుజ్యమానం యదిదం ప్రసిద్ధం శ్వాదిపర్యంతమన్నం తత్ప్రాణస్యాన్నం ఆపః ఆచ్ఛాదనమిత్యుపాసకేన చింతనీయమిత్యర్థః. శాఖాద్వయేఽప్యవిశేషశ్రుతిభేదమాహ—అనంతరం చేతి. తస్మాదపాం ప్రాణవస్త్రత్వాదశిష్యంతోఽశనం కుర్వంతః శ్రోత్రియా ఏతత్కుర్వంతి, కిం తత్, భోజనాత్పూర్వం ఊర్ధ్వం చాచామంతీతి యత్తదద్భిః ప్రాణం పరిదధత్యాచ్ఛాదయంతీత్యర్థః. పూర్వోత్తరాచమనసంబంధినీష్వప్సు ప్రాణవాసస్త్వచింతనరూపమనగ్నతాధ్యానం కార్యమితి భావః. తత్తస్మాదిత్యుక్తార్థం యతః పూర్వే విద్వాంసోఽశనాత్ప్రాగూర్ధ్వం చాచామంత ఏతమేవానం ప్రాణం తత్తేనాచమనేనానగ్నమాచ్ఛాదితం కుర్వంతో మన్యంతే చింతయంతి, తస్మాదేవం విదిదానీం[illegible]నోఽప్యుపాసక ఏవం కుర్యాదితి వాజిశ్రుత్యర్థః. అత్ర ఉభయోరప్యపూర్వత్వాత్సం[illegible]యమాహ—తత్కిమితి. సందిగ్ధతదుపక్రమస్య వాక్యశేషాన్నిర్ణయవదాచామంతీతి పదస్య విధిత్వసందేహే ఆచామేదితి వాక్యశేషాద్విధిత్వనిర్ణయ ఇతి దృష్టాంతసంగత్యా పూర్వపక్షమాహ—కిం తావదితి. జ్ఞానసాధనోపాసనాంగవిధివిచారత్వాత్పాదసంగ

పూర్వత్ర సందిగ్ధసదుపక్రమస్య వాక్యశేషాన్నిర్ణయవత్ 'ఆచామంతి' ఇతి వర్తమానాపదేశస్య విధిత్వసందేహే, 'ఆచామేత్' ఇతి వాక్యశేషాత్ విధిత్వనిర్ణయ, ఇతి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ప్రాణవిద్యాంగత్వేన అపూర్వస్యాచమనస్య విధేయత్వా

ప్రాప్తముభయమపి విధీయతఇతి. కుతః, ఉభయస్యాప్యవగమ్యమానత్వాత్. ఉభయమపి చైతదపూర్వత్వాద్విధ్యర్హమ్, అథవాచమనమేవ విధీయతే, విస్పష్టా హి తస్మిన్ విధివిభక్తిః, 'తస్మాదేవం విదశిష్యన్నాచామేదశిత్వాచా చామే' దితి తస్యైవ స్తుత్యర్థమనగ్నతాసంకీర్తనమిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, నాచమనస్య విధేయత్వముపపద్యతే, కార్యాఖ్యానాత్, ప్రాప్తమేవ హీదం కార్యత్వేనాచమనం ప్రాయత్యార్థం స్మృతిప్రసిద్ధమన్వాఖ్యాయతే. నన్వియం శ్రుతిస్తస్యాః స్మృతేర్మూలం స్యాత్, నేత్యుచ్యతే. విషయనానాత్వాత్. సామాన్యవిషయా హి స్మృతిః పురుషమాత్రసంబద్ధం ప్రాయత్యార్థమాచమనం ప్రాపయతి, శ్రుతిస్తు ప్రాణవిద్యాప్రకరణపఠితా తద్విషయమేవాచమనం విదధతీ విదధ్యాత్. న చ భిన్నవిషయయోః శ్రుతిస్మృత్యోర్మూలమూలిభావోఽవకల్పతే, న చేయం శ్రుతిః ప్రాణవిద్యాసంయోగ్య

తిరోధ్యా. పూర్వపక్షే ప్రాణవిద్యాంగత్వేనాపూర్వాచమనం విహితమన్యత్రోపసంహర్తవ్యమితి ఫలం, సిద్ధాంతే తస్యావిధేయత్వాత్ నాంగత్వేనోపసంహార ఇతివివేకః. ఉభయవిధానే వాక్యభేదస్స్యాదిత్యరుచ్యా పక్షాంతరమాహ—అథవేతి. ప్రశస్తం హీదమాచమనం యస్మాదనేన ప్రాణమనగ్నం మన్యంత ఇతి స్తుతిః. ప్రసిద్ధానువాదేనాప్రసిద్ధం విధేయమితి న్యాయేన సిద్ధాంతయతి—ఏవమితి. ప్రయతస్య ప్రయత్నవతో భావః ప్రాయత్యం శుద్ధిస్తదర్థమిత్యర్థః. స్మృత్యా శుద్ధ్యర్థం కార్యత్వేన విహితసకలకర్మాంగతయా ప్రాప్తాచమనానువాదేనాపూర్వమనగ్నతాధ్యానమేవ విధీయతఇతి సూత్రార్థః. స్మార్తమాచమనం శ్రుత్యా నానూద్యతే కింత్వనయా శ్రుత్యా విహితం స్మృత్యాఽనూద్యత ఇతి శంకతే—నన్వితి. శ్రుతిస్మృత్యోరనయోర్న మూలమూలిభావః భిన్నవిషయత్వాదితి పరిహరతి—నేతి. 'ద్విజో నిత్యముపస్పృశే' దిత్యాద్యా స్మృతిః. ఆచమనాంతరవిధిముపేత్య మూలమూలిత్వం నిరస్తం సంప్రతి విధిరసిద్ధ ఇత్యాహ—న చేయం శ్రుతిరితి. అతఏవేతి. ఆచమనవిధ్యభావాదేవేత్యర్థః. అతోఽప్ర

తస్యాన్యత్ర ప్రాణవిద్యాయాముపసంహారః, సిద్ధాంతే తు అనుపసంహార ఇతి ఫలభేదః. బృహదారణ్యకచ్ఛాందోగ్యయోరుభయత్ర 'ఏవంవిదశిష్యన్నాచామేదశిత్వాచాచామేదేతమేవ తదనమనగ్నం కురుతే' ఇతి శ్రూయతే. తత్రాచమనమనగ్నతాచింతనం చ ప్రతీయతే; తత్రోభయవిధానే వాక్యభేదభయాదేకమేవ విధేయమ్;

పూర్వమాచమనం విధాస్యతీతి శక్యమాశ్రయితుం, పూర్వస్యైవ
పురుషమాత్రసంయోగిన ఆచమనస్యేహ ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వాత్,
అతఏవ చ నోభయవిధానం, ఉభయవిధానే చ వాక్యం భిద్యేత.
తస్మాత్ ప్రాప్తమేవాశిశిషతామశితవతాం చోభయత ఆచమనమ
నూద్య 'ఏతమేవ తదనమగ్నం కుర్వంతో మన్యంతే' ఇతి ప్రాణస్యా
నగ్నతాకరణసంకల్పోఽనేన వాక్యేనాచమనీయాస్వప్సు ప్రాణవిద్యా
సంబంధిత్వేనాపూర్వ ఉపదిశ్యతే. న చాయమనగ్నతావాద ఆచమన
స్తుత్యర్థ ఇతి న్యాయ్యం, ఆచమనస్యావిధేయత్వాత్, స్వయం చాన
గ్నతాసంకల్పస్య విధేయత్వప్రతీతేః. న చైవంసత్యేకస్యాచమనస్యో
భయార్థతాఽభ్యుపగతా భవతి, ప్రాయత్యార్థతా పరిధానార్థతా చేతి
క్రియాంతరత్వాభ్యుపగమాత్, క్రియాంతరమేవహ్యాచమనం నామ
ప్రాయత్యార్థం పురుషస్యాభ్యుపగమ్యతే, తదీయాస్వప్సు వాసస్సంక
ల్పనం నామ క్రియాంతరమేవ పరిధానార్థం ప్రాణస్యాభ్యుపగమ్యత
ఇత్యనవద్యమ్. అపిచ 'యదిదం కించాశ్వభ్య ఆశకునిభ్య ఆకృమిభ్య
ఆకీటపతంగేభ్యస్తత్తేఽన్న'మిత్యత్ర తావన్న సర్వాన్నాభ్యవహార
శ్చోద్యత ఇతి శక్యం వక్తుం, అశబ్దత్వాదశక్యత్వాచ్చ, సర్వం తు
ప్రాణస్యాన్నమితీయమన్నదృష్టిశ్చోద్యతే. తత్సాహచర్యాదాపో వా
స ఇత్యత్రాపి నాపామాచమనం చోద్యతే, ప్రసిద్ధాస్వేవాచమనీయా

ప్రాణవాసస్త్వధ్యానాఖ్యః సంకల్పః ప్రాణవిద్యాంగత్వేన విధీయత ఇత్యాహ—
తస్మాదితి. స్వయం చేతి అపూర్వత్వాదిత్యర్థః. శుద్ధ్యర్థం వినియుక్తస్యాచమనస్య ప్రాణా
చ్ఛాదనార్థత్వం విరుద్ధమిత్యాశంక్యాహ—న చైవం సతీతి. ఆచమనస్యాచ్ఛాదనార్థత్వ
మసిద్ధమిత్యర్థః. కించ యథా పూర్వవాక్యే ప్రాణస్య సర్వాన్నతాధ్యానమంగం విహితం
తథాత్రాప్యప్సువాసోధ్యానం విధీయతే, అన్యథాచమనవిధౌ పూర్వత్ర ధ్యానవిధిరుత్త
రత్ర క్రియావిధిరిత్యర్థవైశసం స్యాదిత్యాహ—అపిచేతి. భక్షయేదితి శబ్దాభావా
చ్ఛావద్యన్నస్య సర్వస్య మనుష్యేణోపాసకేన భోక్తుమశక్యత్వాచ్చ న పూర్వ

తదేకం కిమాచమనమ్, ఉతానగ్నతాచింతనమితి సంశయే, ఆచామనమితి పూర్వః పక్షః.
సిద్ధాంతస్తు—అనగ్నతాచింతనమేవాపూర్వం ప్రాణవిద్యాంగత్వేన విధేయమ్, నాచ

స్వాప్సు పరిధానదృష్టిశ్చోద్యతఇతి యుక్తమ్. న హ్యర్థవైశసం సంభవతి. అపిచాచామంతీతి వర్తమానాపదేశిత్వాన్నాయం శబ్దో విధిక్షమః. నను మన్యంతఇత్యత్రాపి సమానం వర్తమానాపదేశిత్వం, సత్యమేవమేతత్, అవశ్యం విధయేత్వన్యతరస్మిన్ వాసః కార్యాఖ్యానాదపాం వాసస్సంకల్పనమేవాపూర్వం విధీయతే నాచమనం పూర్వవద్ధతదిత్యుపపాదితమ్. యదప్యుక్తం విస్పష్టాచాచమనే విధివిభక్తిరితి, తదపి పూర్వవత్త్వేనైవాచమనస్య ప్రత్యుక్తం, అతఏవాచమనస్యావిధిత్వతత్వాదేతమేవ తదనమనగ్నం కుర్వంతో మన్యంత ఇత్యత్రైవ కాణ్వాః పర్యవస్యంతి నామనంతి తస్మాదేవంవిదిత్యాది. తస్మాన్మాధ్యందినానామపి పాఠే ఆచమనానువాదేన ఏవంవిత్త్వమేవ ప్రకృతప్రాణవాసోవిత్త్వం విధీయతఇతి ప్రతిపత్తవ్యమ్. యోఽప్యయమభ్యుపగమః క్వచిదాచమనం విధీయతాం క్వచిద్వాసో విజ్ఞానమితి సోఽపి న సాధుః, ఆపో వాస ఇత్యాదికాయా వాక్యప్రవృత్తేస్సర్వత్రైకరూప్యాత్. తస్మాద్వాసో విజ్ఞానమేవేహ విధీయతే నాచమనమితి న్యాయ్యమ్

ఇతి నవమాధికరణమ్.

వాక్యే క్రియావిధిరిత్యర్థః. ఇతశ్చాచమనమత్ర న విధేయమిత్యాహ—అపిచేతి. అనగ్నం మన్యంతఇత్యత్ర వాసస్తద్ధ్యానమపి న విధేయం దోషసామ్యాదితి శంకతే—నన్వితి. ఉభయోరప్యనువాదత్వే వైఫల్యాదవశ్యమేకానువాదేనైకం విధేయం తచ్చ విధేయం వాసోధ్యానమేవ వాసఃకార్యస్యానగ్నత్వస్యాఖ్యానాదపూర్వత్వాచ్చేతి సమాధానార్థః. పూర్వవదితి స్మృత్యా ప్రాప్తమిత్యర్థః. ఆచామేదితి న విధిః కింతు విష్ణురుపాంశు యష్టవ్య ఇతి వదనువాదఇత్యత్ర లింగమాహ—అతఏవేతి. 'తస్మాదేవం విదశిష్యన్నాచామేదశిత్వాచాచామే' దితి వాక్యస్యావిధిత్వే కాణ్వైరపఠనం లింగమిత్యర్థః. తర్హి పాఠబలాన్మాధ్యందినే ఆచమనవిధిః కాణ్వే ధ్యానవిధిరితి కస్యచిన్మతం నిరాకరోతి—యోఽపీతి.

ఇతి నవమాధికరణమ్.

మనమ్. కుతః, కార్యాఖ్యానాత్ 'ద్విజో నిత్యముపస్పృశేత్' ఇత్యాదినా స్మార్త విధినా సకలానుష్ఠానాంగత్వేన శుద్ధ్యర్థం కార్యస్యాచమనస్య ప్రాణవిద్యాయామపి విధి ప్రాప్తస్యాఖ్యానాదనగ్నతావిధానార్థ మనువాదాదిత్యర్థః.

సూ. సమానఏవం చాభేదాత్. ౧౯.

వాజసనేయిశాఖాయామగ్నిరహస్యే శాండిల్యనామాంకితా విద్యా విజ్ఞాతా, తత్ర చ గుణాశ్శ్రూయంతే 'స ఆత్మానముపాసీత మనోమయం ప్రాణశరీరం భారూప'మిత్యేవమాదయః. తస్యామేవ శాఖాయాం బృహదారణ్యకే పునః పఠ్యతే 'మనోమయోఽయం పురుషో భాస్సత్యస్తస్మిన్నంతర్హృదయే యథా వ్రీహి ర్వా యవో వా స ఏష సర్వస్యేశానస్సర్వస్యాధిపతిస్సర్వమిదం ప్రశాస్తి యదిదం కించే'తి. తత్ర సంశయః, కిమియమేకా విద్యాఽగ్నిరహస్యబృహదారణ్యకయోర్గుణోపసంహారశ్చ, ఉత ద్వే ఇమే విద్యే గుణానుపసంహారశ్చేతి. కిం తావత్ ప్రాప్తం విద్యాఽభేదో గుణవ్యవస్థా చేతి, కుతః, పౌనరుక్త్యప్రసంగాత్ భిన్నాసు హి శాఖాస్వధ్యేతృవేదితృభేదాత్

---

౧౯. సమానఏవం చాభేదాత్. శాండిల్యేన దృష్టా తన్నామ్నాంకితా విద్యా అంతర్హృదయే వ్రీహ్యాదివత్సూక్ష్మస్తిష్ఠతీత్యర్థః. అభ్యాసప్రత్యభిజ్ఞానాభ్యాం సంశయమాహ—తత్రేతి. గుణానుపసంహారోపసంహారౌ పూర్వోత్తరపక్షయోః ఫలం, పూర్వత్ర ప్రాప్తాచమనానువాదేనానగ్నతాధ్యానవిధిరుక్తః ఇహ త్వేకశాఖాయాం విప్రకృష్టదేశస్థవాక్యయోరేకస్య విధిత్వమన్యస్యానువాదత్వమిత్యనిశ్చయాత్ ద్వయోరపి విద్యావిధిత్వమితి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షయతి—కింతావదితి. యత్పునరుక్తం తద్విద్యాంతరమితి న వ్యాప్తిః ప్రాణపంచాగ్న్యాదివిద్యాసు వ్యభిచారాదిత్యాశంక్య శాఖాభేదే పునరుక్తిరసిద్ధేత్యుక్తమిత్యాహ—భిన్నాస్వితి. యథాఽగ్నిహోత్రవాక్యే కర్మ

పూర్వత్ర ప్రాప్తాచమనానువాదేనానగ్నతాచింతనం విధేయమిత్యుక్తమ్; ఇహ తు ఏకశాఖాయాం విప్రకృష్టదేశస్థవాక్యయోరేకస్యానువాదకత్వమన్యస్య విధాయకత్వమితి అనిశ్చయాదుభయోరపి స్వనికటస్థగుణవిశిష్టవిధాయకత్వమితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే విద్యయోర్భేదాత్ గుణానుపసంహారః, సిద్ధాంతే విద్యైక్యాత్ గుణోపసంహార ఇతి ఫలభేదః. వాజసనేయశాఖాయామగ్నిరహస్యే శాండిల్యవిద్యా శ్రూయతే—'స ఆత్మానముపాసీత మనోమయం ప్రాణశరీరం భారూపమ్' ఇత్యాదినా. తత్రైవ బృహదారణ్యకే పునః సైవ శ్రూయతే—'మమనోమయోఽయం

పౌనరుక్త్యపరిహారమాలోచ్య విద్యైకత్వమధ్యవసాయ ఏకత్రాతిరిక్తా గుణా ఇతరత్రోపసంహ్రియంతే ప్రాణసంవాదాదిష్విత్యుక్తమ్. ఏకస్యాం పునశ్శాఖాయామధ్యేతృవేదితృభేదాభావాదశక్యపరిహారే పౌనరుక్త్యే న విప్రకృష్టదేశస్థైకా విద్యా భవితుమర్హతి నచాత్రైకమామ్నానం విద్యావిధానార్థమపరం గుణవిధానార్థమితి విభాగస్సంభవతి. తదా హ్యతిరిక్తా ఏవ గుణా ఇతరత్రేతరత్ర చామ్నాయేరన్ అసమానాః సమానా అపితూభయత్రామ్నాయంతే మనోమయత్వాదయః, తస్మాన్నాన్యోన్యం గుణోపసంహారఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమహే—యథా భిన్నాసు శాఖాసు విద్యైకత్వం గుణోపసంహారశ్చ భవతి ఏవమేకస్యామపి శాఖాయాం భవితుమర్హతి ఉపాస్యాభేదాత్, తదేవ హి బ్రహ్మ మనోమయత్వాదిగుణకముభయత్రాప్యుపాస్యమభిన్నం ప్రత్యభిజానీమహే, ఉపాస్యం చ రూపం విద్యాయాః, న చ విద్యమానే రూపాభేదే విద్యాభేదమధ్యవసాతుం శక్నుమః, నాపి విద్యాఽభేదే గుణవ్యవస్థానమ్. నను పౌనరుక్త్యప్రసంగాద్విద్యాభేదోఽధ్యవసితః, నేత్యుచ్యతే, అర్థవిభాగోపపత్తేః, ఏకంహ్యామ్నానవిద్యావిధానార్థం అపరం గుణవిధానార్థమితి న కించిన్నోపపద్యతే. నన్వేవం సతి యదపఠితమగ్ని

విధిః, 'దధ్నా జుహోతీ'తి వాక్యే గుణవిధిస్తథాత్రాప్యస్తు న విద్యాభేద ఇత్యాశంక్యాహ—న చాత్రైకమితి. ఉక్తగుణానాం పునరుక్తిర్వృథా స్యాత్ అతోఽభ్యాసాద్విద్యాభేదః ప్రయాజభేదవదితి భావః. ఉక్తగుణోక్తిర్న వృథా కతిపయగుణవిశిష్టోపాస్యాభేదప్రత్యభిజ్ఞానార్థత్వాదత ఉపాస్యరూపాభేదాత్ భిన్నశాఖాస్వివ సమానశాఖాయామపి విద్యైక్యమితి సిద్ధాంతసూత్రం యోజయతి—యథేతి. సౌత్రశ్చకారోఽప్యర్థో వ్యాఖ్యాతః. యత్ర బహవో గుణాశ్శ్రుతాస్తత్ర ప్రధానవిధిరన్య

పురుషో భాః సత్యః' ఇతి. తత్ర కిమ్ అగ్నిరహస్యబృహదారణ్యకస్థయోర్విద్యయోర్భేదః, ఉతైక్యమితి విశయే, అనయోర్విద్యయోర్భేద ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—యథా భిన్నాసు శాఖాసు విద్యైక్యం గుణోపసంహారశ్చ భవతి, ఏవం సమానే చ సమానాయామపి శాఖాయాం భవితుం యుక్తమ్. కుతః, అభేదాత్ ఉపాస్యస్య మనోమయత్వాదిగుణకస్యోభయత్రాప్యభేదేన ప్రత్యభిజ్ఞానాత్. ఏవం చ అగ్ని

రహస్యేతదేవ బృహదారణ్యకే పఠితవ్యం'సఏష సర్వస్యేశానః'ఇత్యాది. యత్తు పఠితమేవ మనోమయత్వాది తన్న పఠితవ్యం, నైష దోషః, తద్బలేనైవ ప్రదేశాంతరపఠితవిద్యాప్రత్యభిజ్ఞానాత్. సమానగుణామ్నానేన హి విప్రకృష్టదేశాం శాండిల్యవిద్యాం ప్రత్యభిజ్ఞాప్య తస్యామీశానత్వాద్యుపదిశ్యతే, అన్యథా హి కథం తస్యా అయం గుణవిధిరభిధీయతే. అపిచాప్రాప్తాంశోపదేశేనార్థవతి వాక్యే సంజాతే ప్రాప్తాంశపరామర్శస్య నిత్యానువాదతయాప్యుపపద్యమానత్వాన్న తద్బలేన ప్రత్యభిజ్ఞోపేక్షితుం శక్యతే. తస్మాదత్ర సమానాయామపి శాఖాయాం విద్యైకత్వం గుణోపసంహారశ్చేత్యుపపన్నమ్.

ఇతి దశమాధికరణమ్.

సూ. సంబంధాదేవమన్యత్రాపి. ౨౦.

బృహదారణ్యకే 'సత్యం బ్రహ్మే'త్యుపక్రమ్య 'తద్యత్తత్సత్యమసౌ స ఆదిత్యో య ఏష ఏతస్మిన్మండలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణేఽక్షన్పురుషః' ఇతి తస్యైవ సత్యస్య బ్రహ్మణోఽధిదైవతమధ్యాత్మం చాయతనవిశేషముపదిశ్య వ్యాహృతిశరీరత్వం చ సంపాద్య ద్వే ఉప

త్ర తదనువాదేన గుణవిధిరితి నిశ్చయాదగ్నిరహస్యే ప్రధానవిధిరుత్తరత్ర గుణవిధిరితి విభాగః—ఇతి దశమాధికరణమ్.

౨౦. సంబంధాదేవమన్యత్రాపి. సత్ భూతత్రయం, త్యత్ వాయ్వాకాశాత్మకం, సత్యం పరోక్షభూతాత్మకం హిరణ్యగర్భాఖ్యం బ్రహ్మోపక్రమ్య, తదుక్తం 'యత్సత్యం తత్స యోఽసావాదిత్యః కిం మండలం న తత్ర స్థానే పురుషః కరణాత్మస్ఏవాధ్యాత్మమక్షిస్థానస్థ' ఇత్యుపదిశ్య తస్య 'భూరితి శిరో భువ ఇతి బాహూ

రహస్యే విద్యాం విధాయ బృహదారణ్యకే తదనువాదేన సర్వేశానత్వాదయో గుణాః విధీయంతే ఇతి ఉభయత్ర శాండిల్యవిద్యైక్యమితి సిద్ధమ్.

పూర్వేణ దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ప్రతిస్థానం నామద్వయానుష్ఠానమ్, సిద్ధాంతే యథా శ్రుత్యైకైకనామానుష్ఠానమితి ఫలభేదః. బృహదారణ్యకే సత్యవిద్యాయామాధిదైవికపురుషస్యాదిత్యస్యాహరితి త్యేతన్నామధ్యానాయోపదిష్టమ్, ఆధ్యాత్మికస్య త్వక్షిపురుష

నిషదావాదిశ్యేతే, తస్యోపనిషదహరిత్యధిదైవతం, తస్యోపనిషదహమిత్యధ్యాత్మమ్. తత్ర సంశయః—కిమవిభాగేనైతే ఉభే అప్యుపనిషదావుభయత్రానుసంధాతవ్యే ఉత విభాగేనైకాధిదైవతమేకాధ్యాత్మమితి. తత్ర సూత్రేణైవోపక్రమతే యథా శాండిల్యవిద్యాయాం విభాగేనాప్యధీతాయాం గుణోపసంహార ఉక్తః ఏవమన్యత్రాప్యేవంజాతీయకే విషయే భవితుమర్హతి ఏకవిద్యాభిసంబంధాత్, ఏకా హీయం సత్యవిద్యాఽధిదైవమధ్యాత్మం చాధీతా ఉపక్రమాభేదాద్వ్యతిషక్తపాఠాచ్చ. కథం తస్యాముదితో ధర్మస్తస్యామేవ న స్యాత్, యో హ్యాచార్యే కశ్చిదనుగమనాదిరాచారశ్చోదితః స గ్రామగతేఽరణ్యగతే చ తుల్యవదేవ భవతి. తస్మాదుభయోరప్యుపనిషదోరుభయత్ర ప్రాప్తిరితి, ఏవం ప్రాప్తే ప్రతివిధత్తే—

స్వరితి పాదావితి వ్యాహృతిరూపం శరీరముక్త్వా ద్వే ఉపనిషదౌ రహస్యదేవతానామనీ ఉపదిశ్యేతే తస్యాదిత్యమండలస్థస్యాహరితి ప్రకాశకత్వాత్ తస్యాక్షిస్థస్యాహమితి నామ ప్రత్యక్త్వాదితీదం నామద్వయం విషయః తత్ర నామినః సత్యాఖ్యస్య బ్రహ్మణ ఏకత్వాత్ స్థానభేదోక్తేశ్చ సంశయమాహ—తత్రేతి. పూర్వపక్షే ప్రతిస్థానం నామద్వయానుష్ఠానం సిద్ధాంతే యథాశ్రుత్యైకైకనామానుష్ఠానమితి ఫలం. దృష్టాంతసంగత్యా పూర్వపక్షసూత్రం వ్యాచష్టే—యథేతి. యథా విద్యైక్యాదుపసంహార ఉక్తః ఏవమన్యత్రాప్యేకవిద్యాయాముపసంహారో భవితుమర్హతీత్యర్థః. సత్యం బ్రహ్మేత్యుపక్రమాభేదస్తావేతావక్ష్యాదిత్యస్థపురుషావన్యోన్యస్మిన్ ప్రతిష్ఠితౌ, ఆదిత్యరశ్మీనాం చక్షుషి చక్షుషశ్చాదిత్యే ప్రతిష్ఠానాదితి వ్యతిషక్తపాఠో మిథస్సంశ్లేషపాఠస్తాభ్యాం విద్యైక్యసిద్ధిః, విద్యైక్యేఽపి కిం స్యాత్తత్రాహ—కథమితి. విద్యైక్యేఽపి స్థానభేదాదుపనిషదోరసంకరస్స్యాదిత్యాశంకాం దృష్టాంతేన పరిహరతి—యో హీతి.

స్యాహమిత్యేతన్నామేతి. తత్ర కిమస్యాం సత్యవిద్యాయాం నామ్నోః వ్యవస్థయా ధ్యానం కర్తవ్యమ్, ఉత నామద్వయస్య ప్రతిస్థానం ధ్యానమితి సంశయే, యథా శాండిల్యవిద్యాయామేకశాఖాయాం విభాగేనాధీతాయామేకవిద్యాత్వసంబంధాదన్యోన్యం గుణోపసంహారః పూర్వముక్తః, ఏవమన్యత్రాపి సత్యవిద్యాయాం భవితుం యుక్తమ్, ఏకవిద్యాత్వసంబంధాదితి పూర్వః పక్షః.

సూ. నవావిశేషాత్. ౨౧.

నైవోభయోరుభయత్ర ప్రాప్తిః, కస్మాద్విశేషాత్, ఉపాసన స్థానవిశేషోపనిబంధాదిత్యర్థః. కథం స్థానవిశేషోపనిబంధ ఇతి, ఉచ్యతే, 'య ఏష ఏతస్మిన్మండలే పురుషః' ఇతి హ్యాధిదైవికం పురుషం ప్రకృత్య తస్యోపనిషదహరితి శ్రావయతి 'యోఽయం దక్షిణేఽక్షన్పురుషః' ఇతి చాధ్యాత్మికం పురుషం ప్రకృత్య తస్యోపనిషదహమితి-తస్యేతి చైత త్సన్నిహితాలంబనం సర్వనామ తస్మాదాయతనవిశేషవ్యపాశ్రయేణైవైతే ఉపనిషదావుపదిశ్యేతే కుతఉభయోరుభయత్ర ప్రాప్తిః. నన్వేక ఏవాయమధిదైవతమధ్యాత్మం చ పురుషః, ఏకస్యైవ సత్యస్య బ్రహ్మణః ఆయతనద్వయప్రతిపాదనాత్. సత్యమేవమేతత్, ఏకస్యాపి త్వవస్థా విశేషోపాదానేనోపనిషద్విశేషోపదేశాత్ తదవస్థస్యైవ సా భవితు మర్హతి. అస్తి చాయం దృష్టాంతః సత్యప్యాచార్యస్వరూపానపాయే యదాచార్యస్యాసీనస్యానువర్తనముక్తం న తత్తిష్ఠతో భవతి, యచ్చ తిష్ఠత ఉక్తం న తదాసీనస్యేతి గ్రామారణ్యయోస్త్వాచార్యస్వరూపా నపాయాత్ తత్స్వరూపానుబద్ధస్య చ ధర్మస్య గ్రామారణ్యకృత

---

౨౧. నామ్నైక్యాన్నామసంకరో యుక్తః, తథాచాక్షిస్థోఽహరితి నామవాక్ సత్యబ్రహ్మత్వాదాదిత్యస్థవదితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతసూత్రం యోజయతి—నవేతి. నామ్నోరుపాసనస్థానవిశిష్టసంబంధిత్వాదిత్యర్థః. తస్యోపనిషదహరహమితి చ వాక్య ద్వయేన తచ్ఛబ్దపరామృష్టయోః సన్నిహితస్థానవిశిష్టయోః పురుషయోర్నామ సంబంధ ఃరేణోపసంహారానుమానం బాధ్యమితి భావః. విశేష్యైక్యాన్నామసంకర ఇత్యాశంక్య స్థానభేదేన విశిష్టపురుషభేదాన్నామవ్యవస్థామాహ—నన్విత్యాదినా. విశిష్టసంబంధే దృష్టాంతమాహ—అస్తీతి. ప్రతిదృష్టాంతస్య స్వరూపసంబంధిత్వాద్విశిష్టే ధ్యేయే ప్రకృతే దృష్టాంతో నాస్తీత్యాహ—గ్రామేతి.

సిద్ధాంతస్తు—

నైవోభయోరుభయత్రోపసంహారః. కుతః, విశేషాత్ తస్యాహరితి తస్యాహ మితి చాయతనవిశేషవ్యపాశ్రయేణైవోపనిషదోర్విశేషోపదేశాత్.

విశేషాభావాదుభయత్ర తుల్యవద్భావ ఇత్యదృష్టాంతస్సః తస్మాద్వ్యవస్థానయోరుపనిషదోః.

సూ. దర్శయతి చ. ౨౨.

అపిచైవంజాతీయకానాం ధర్మాణాం వ్యవస్థితిలింగదర్శనం భవతి, 'తస్యైతస్య తదేవ రూపం యదముష్య రూపం యావముష్య గేష్ణౌ తౌ గేష్ణౌ యన్నామ తన్నామే'తి. కథమస్య లింగత్వమితి తదుచ్యతే, అక్ష్యాదిత్యస్థానభేదభిన్నాన్ ధర్మానన్యోన్యస్మిన్నుపసంహర్తుం పశ్యన్నిహాతిదేశేనాదిత్యపురుషగతాన్ రూపాదీనక్షిపురుష ఉపసంహరతి 'తస్యైతస్య తదేవ రూప'మిత్యాదినా. తస్మాద్వ్యవస్థితే ఏవైతే ఉపనిషదావితి నిర్ణయః.

ఇతి ఏకాదశాధికరణమ్.

సూ. సంభృతిద్యువ్యాప్త్యపి చాతః. ౨౩.

'బ్రహ్మజ్యేష్ఠా వీర్యా సంభృతాని బ్రహ్మాగ్రే జ్యేష్ఠం దివమాతతానే'త్యేవం రాణాయనీయానాం ఖిలేషు వీర్యసంభృతిద్యునివేశ

---

౨౨. ఉక్తనామవ్యవస్థాయామతిదేశో లింగమిత్యాహ—దర్శయతి చేతి. విద్యైక్యే హ్యదేవోపసంహారసిద్ధావతిదేశో వృథా స్యాత్ తస్మాదేకవిద్యాయామపి స్థానభేదేనోక్తగుణానాం వినాఽతిదేశమనుపసంహార ఇతి సిద్ధమ్.

ఏకాదశాధికరణమ్.

౨౩. సంభృతిద్యువ్యాప్త్యపిచాతః. బ్రహ్మైవ జ్యేష్ఠం కారణం యేషాం తాని బ్రహ్మజ్యేష్ఠాని, నిలోపశ్ఛాందసః, వీర్యాణి పరాక్రమవిశేషా ఆకాశోత్పాదనాదయః, తాని చ వీర్యాణి సంభృతాని నిర్విఘ్నం సమృద్ధాని, సర్వనియంతుః కార్యే విఘ్న

కిం చ—

విద్యాంతరే హిరణ్యశ్మశ్రురిత్యాదినా ఆదిత్యపురుషస్య రూపముక్త్వా తద్రూపమక్షిపురుషేఽతిదిశతి—'తస్యైతస్య తదేవ రూపం యదముష్యరూపమ్' ఇతి. సోఽయమతిదేశో విద్యైక్యస్థలే స్థానభేదాన్నోపసంహార ఇతి దర్శయతి; ఇతరథాయమతిదేశో నిరర్థక ఏవ స్యాత్. అతో నామ్నోర్వ్యవస్థేతి సిద్ధమ్.

ప్రభృతయో బ్రహ్మణో విభూతయః పఠ్యంతే. తేషామేవ చోపనిషది శాండిల్యవిద్యాప్రభృతయో బ్రహ్మవిద్యాః పఠ్యంతే, తాసు బ్రహ్మవిద్యాసు తా బ్రహ్మవిభూతయ ఉపసంహ్రియేరన్ న వేతి విచారణాయాం బ్రహ్మసంబంధాదుపసంహారప్రాప్తౌ పఠతి, సంభృతిద్యువ్యాప్తిప్రభృతయో విభూతయః శాండిల్యవిద్యాప్రభృతిషు నోపసంహర్తవ్యాః, అతఏవాయతనవిశేషయోగాత్. తథాహి శాండిల్యవిద్యాయాం హృదయాయతనత్వం బ్రహ్మణ ఉక్తం 'ఏష ఆత్మాంతర్హృదయ' ఇతి తదేవ దహరవిద్యాయామపి 'దహరం పుండరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నంతరఆకాశః' ఇతి ఉపకోసలవిద్యాయాం త్వక్ష్యాయతనత్వం 'య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యతే' ఇతి. ఏవం తత్ర తత్ర తత్తదాధ్యాత్మికమాయతనమేతాసు విద్యాసు ప్రతీయతే, ఆధిదైవిక్యస్త్వేతా విభూతయః సంభృతిద్యువ్యాప్తిప్రభృతయః, తాసాం కుత ఏతాసు ప్రాప్తిః. నన్వేతాస్వప్యాధిదైవిక్యో విభూతయః శ్రూయంతే

కర్తురసత్త్వాత్, తచ్చ జ్యేష్ఠం బ్రహ్మాగ్రే దేవాద్యుత్పత్తేః ప్రాగేవ దివం స్వర్గమాతతాన వ్యాప్తవత్సదా సర్వవ్యాపకమిత్యర్థః. సర్వప్రాథమ్యం స్పర్ధానర్హత్వమితి వాక్యశేషస్థా గుణాః ప్రభృతిపదగ్రాహ్యాః. ఖిలేష్వితి విధినిషేధశూన్యవాక్యేష్విత్యర్థః. బ్రహ్మసంబంధాద్విద్యాభేదభానాచ్చ సంశయమాహ — తాస్వితి. అనారభ్యాధీతబ్రహ్మవిభూతీనాం బ్రహ్మసంబంధేన సర్వబ్రహ్మవిద్యాసు ప్రత్యభిజ్ఞానాదుపసంహార ఇతి పూర్వపక్షః. సిద్ధాంతమాహ — సంభృతీతి. సంభృతిశ్చ ద్యువ్యాప్తిశ్చ సంభృతిద్యువ్యాప్తి-తదపి సర్వత్ర నోపసంహర్తవ్యముపనిషదోరివ వ్యవస్థాపకవిశేషయోగాదితి సూత్రయోజనా. ఆధ్యాత్మికాయతనవిశేషయుక్తవిద్యాస్వాధిదైవికవిభూతీనాం ప్రత్యభిజ్ఞానే హేత్వభావాత్ న ప్రాప్తిరిత్యుక్తే హేతుం శంకతే — నన్వేతాస్వితి. ఆధిదైవికత్వసామ్యా

పూర్వోక్తన్యాయమతిదిశతి —

అస్యాతిదేశత్వాన్న పృథక్సంగత్యపేక్షా. అత్ర పూర్వపక్షే విద్యాభేదస్య గుణవ్యవస్థాపకత్వాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. రాణాయనీయానాం ఖిలేషు పఠ్యతే — 'బ్రహ్మజ్యేష్ఠా వీర్యా సంభృతాని, బ్రహ్మాగ్రే జ్యేష్ఠం దివమాతతాన' ఇతి. తత్ర శ్రూయమాణం సంభృతిద్యువ్యాప్త్యాదికం తదీయోపనిషద్విహితశాండిల్యాది బ్రహ్మవిద్యాసూపసంహర్తవ్యమ్, న వేతి సందేహే, ఉపసంహర్తవ్యమితి పూర్వః

'జ్యాయాన్ దివో జ్యాయానేభ్యో లోకేభ్య ఏష ఉ ఏవ భామనీ రేష హి సర్వేషు లోకేషు భాతి యావాన్ వా౾యమాకాశస్తావా నేషో౾న్తర్హృదయ ఆకాశ ఉభే అస్మిన్ ద్యావాపృథివీ అంతరేవ సమాహితే' ఇత్యేవమాద్యాః. సంతి చాన్యా ఆయతనవిశేషహీనా అపి బ్రహ్మవిద్యాః షోడశకలాద్యాః, సత్యమేవైతత్, తథాప్యత్ర విద్యతే విశేషః సంభృత్యాద్యనుపసంహార హేతుః సమానగుణామ్నానేన హి ప్రత్యుపస్థాపితాసు విప్రకృష్టదేశాస్వపి విద్యాసు విప్రకృష్టదేశగుణాః ఉపసంహ్రియేరన్నితి యుక్తం, సంభృత్యాదయస్తు శాండిల్యాదివాక్య గోచరాశ్చ మనోమయత్వాదయో గుణాః పరస్పరవ్యావృత్తస్వరూప త్వాన్న ప్రదేశాంతరవర్తివిద్యాప్రత్యుపస్థాపనక్షమాః. న చ బ్రహ్మ సంబంధమాత్రేణ ప్రదేశాంతరవర్తివిద్యాప్రత్యుపస్థాపనముచితం, విద్యాభేదే౾పి తదుపపత్తేః, ఏకమపి బ్రహ్మ విభూతిభేదైరనేకైరనేక

దాధ్యాత్మికాయతనహీనత్వ సామ్యాద్వా తత్తద్విద్యాసు సంభృత్యాదీనాం ప్రాప్తిరితి శంకార్థః. ఉక్తహేతుద్వయం న గుణప్రాపకం ఆధిదైవికవిద్యానాం శాండిల్యదహరా దీనాం ఆయతనహీనవిద్యానాం చ మిథో గుణసాంకర్య ప్రసంగాత్, తస్మాత్ప్రకృతి పయసమానగుణవిశిష్టోపాస్యరూపైక్యం విద్యైక్యమావహద్గుణప్రాప్తిహేతుస్తదభావాత్ న ప్రాప్తిరితి పరిహరతి—సత్యమిత్యాదినా. స్థానవిశేషభేదాన్నామ్నో ర్వ్యవస్థావత్సం భృత్యాదిగుణవిశిష్టస్య బ్రహ్మణః శాండిల్యాదివిద్యోక్తగుణవిశిష్ట బ్రహ్మణశ్చ మిథో భేదేన రూపభేదాత్ సంభృత్యాదీనాం నోపసంహార ఇత్యుక్తన్యాయా[illegible]దస్య న సంగత్యాద్యపేక్షా యథైకస్మిన్నగ్నిభే పరోవరీయస్త్వాదిగుణోపాస్తేర్హి[illegible] శ్రుత్వాద్యుపాస్తిర్భిద్యతే తథైకస్మిన్నపి బ్రహ్మణి విద్యాభేదోపపత్తేః బ్రహ్మప్రత్యభి

పథః. సిద్ధాంతస్తు—'వీర్యాసంభృతాని' ఇతి యా వీర్యసంభృతిః వీర్యసమృద్ధిః, యా చ 'దివమాతతాన' ఇతి ద్యులోకవ్యాప్తిః, తయోః సమాహారః సంభృతిద్యువ్యాప్తీ; తదపి నోపసంహర్తవ్యమ్. కుతః, అతశ్చ అత ఏవ నామ్నోరివ వ్యవస్థాపకస్థాన విశేషాదేవ. తస్మాత్ సంభృత్యాదిగుణవిశిష్టముపాసనాంతరం తత్ర విభేయమితి సిద్ధమ్.

ధోపాస్యత ఇతి స్థితిః, పరోవరీయస్త్వాదిభేదదర్శనాత్. తస్మాద్వీర్యసంభృత్యాదీనాం శాండిల్యవిద్యాదిష్వనుపసంహార ఇతి.

ఇతి ద్వాదశాధికరణమ్.

సూ. పురుషవిద్యాయామివ చేతరేషామనామ్నానాత్. ౨౪.

అస్తి తాండినాం పైంగినాం చ రహస్యబ్రాహ్మణే పురుషవిద్యా, తత్ర పురుషో యజ్ఞః కల్పితః, తదీయమాయుస్త్రేధా విభజ్య సవనత్రయం కల్పితం, అశిశిషాదీని చ దీక్షాదిభావేన కల్పితాని, అన్యే చ ధర్మాస్తత్ర సమధిగతా ఆశీర్మంత్రప్రయోగాదయః. తైత్తిరీయకా అపి

జ్ఞానగుణప్రాపికేత్యాహ—పరోవరీయస్త్వాదితి. తస్మాత్సంభృత్యాదిగుణవిశిష్టవిద్యాంతరవిధిరితి సిద్ధమ్.

ఇతి ద్వాదశాధికరణమ్.

౨౪. పురుషవిద్యాయామ్. ఛాందోగ్యస్థాం విద్యామాహ—అస్తీతి. 'పురుషో వావ యజ్ఞస్తస్య యాని చతుర్వింశతి వర్షాణి తత్ప్రాతస్సవనమథ యాని చతుశ్చత్వారింశద్వర్షాణి తన్మాధ్యందినం సవనమథ యాన్యష్టాచత్వారింశద్వర్షాణి తత్తృతీయం సవన'మితి ప్రసిద్ధయజ్ఞసామ్యార్థం సవనత్రయం కల్పితం 'సయదశిశిషతి యత్పిపాసతి యన్న రమతే తాన్యస్య దీక్షా అథ యదశ్నాతి యత్పిబతి యద్రమతే తా ఉపసదః అథ యద్ధసతి యజ్జక్షతి యన్మైథునం చరతి తాని స్తుతశస్త్రాణి అథ యత్తపోదానాది సా దక్షిణా మరణమేవావభృథః వస్వాదిరూపా మే ప్రాణా ఇదం సవనత్రయం యావదాయురనుసంతనుతే'ఇత్యాశీః, 'అక్షితమస్యచ్యుతమసి ప్రాణసంశితమసీ'తి మంత్రత్రయప్రయోగః. షోడశాధికశతవర్షజీవిత్వం ఫలమితి దర్శితం. సంశయార్థం శాఖాంతరీయపురుషవిద్యామాహ—తైత్తిరీయకా ఇతి. అత్ర విదు

పూర్వత్రాసాధారణగుణప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్ సంభృత్యాదిగుణవిశిష్టవిద్యాభేద ఉక్తః; ఇహ త్వసాధారణమరణావభృథగుణవిశిష్టపురుషయజ్ఞరూపైక్యప్రత్యభిజ్ఞానాద్విద్యైక్యమితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే విద్యాభేదాదుపసంహారః. సిద్ధాంతే తద్భేదాదనుపసంహార ఇతి ఫలభేదః. పైంగిరహస్యే 'పురుషో వావ యజ్ఞః' ఇతి పురుషవిద్యా శ్రూయతే;

కంచిత్పురుషయజ్ఞం కల్పయంతి 'తస్యైవం విదుషో యజ్ఞస్యాత్మా యజమానశ్శ్రద్ధాపత్నీ' త్యేతేనానువాకేన. తత్ర సంశయః, కిమితరత్రోక్తాః పురుషయజ్ఞస్య ధర్మాస్తైత్తిరీయకేఽప్యుపసంహర్తవ్యాః కిం వా నోపసంహర్తవ్యా ఇతి, పురుషయజ్ఞత్వావిశేషాదుపసంహారప్రాప్తావాచక్ష్మహే నోపసంహర్తవ్యా ఇతి. కస్మాత్, తద్రూపప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్. తదాహాచార్యః పురుషవిద్యాయామివేతి. యథైకేషాం శాఖినాం తాండినాం పైంగినాం చ పురుషవిద్యాయామామ్నానం నైవమితరేషాం తైత్తిరీయకాణామామ్నానమస్తి, తేషాం హీతరవిలక్షణమేవ యజ్ఞసంపాదనం దృశ్యతే, పత్నీయజమానవేదవేదిబర్హిర్యూపాజ్యపశ్వృత్విగాద్యనుక్రమణాత్. యదపి సవనసంపాదనం తదపీతరవిలక్షణమేవ 'యత్ప్రాతర్మధ్యందినం చ తాని సవనానీ'తి. యదపి కించిన్మరణావభృథత్వాది సామాన్యం తదప్యల్పీయస్త్వాద్భూ

షో యజ్ఞస్యేతి షష్ఠ్యోస్సామానాధికరణ్యవైయధికరణ్యానిశ్చయాత్సంశయమాహ—తత్రేతి. ఉపసంహారానుపసంహారావేవ ఫలం పూర్వత్రాసాధారణగుణప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్ సంజ్ఞైక్యాదౌ విద్యాభేద ఉక్తః, ఇహత్వసాధారణమరణావభృథగుణవిశిష్టపురుషయజ్ఞరూపైక్యప్రత్యభిజ్ఞానాత్ విద్యైక్యమితి ప్రత్యుదాహరణేన ప్రాప్తే రాద్ధాంతయతి—నోపసంహర్తవ్యా ఇతి. 'తస్యైవం విదుషో యజ్ఞస్యాత్మా యజమానశ్శ్రద్ధాపత్నీశరీరమిధ్మమురో వేదిర్లోమాని బర్హిర్వేదశ్శిఖా హృదయం యూపః కామ ఆజ్యం మన్యుః పశుస్తపోఽగ్నిర్దమశ్శమయితా దక్షిణా వాగ్ఘోతా ప్రాణ ఉద్గాతా చక్షురధ్వర్యుర్మనో బ్రహ్మే'తి బహుతరధర్మవైలక్షణ్యాన్న రూపైక్యప్రత్యభిజ్ఞేత్యర్థః వేదః కుశముష్టిః శమయితా దమో దక్షిణేత్యన్వయః. కించ ఛాందోగ్యే త్రిధా విభక్తాయుషి సవనత్వకల్పనా, అత్ర తు సాయంకాలాదావితి వైరూప్యమాహ—యదపీతి. 'యన్మరణం తదవభృథో యద్రమతే తదుపసద' ఇతి తిత్తిరిశ్రుతౌ సారూప్యమపి న భాతీత్యతఆహ—యదపి కించిదితి. గజోష్ట్రయోశ్చతుష్పాత్త్వ

తత్ర ఆశీర్మంత్రప్రయోగాదయో ధర్మాశ్చ శ్రూయంతే; తైత్తిరీయేఽపి 'తస్యైవం విదుషో యజ్ఞస్యాత్మా' ఇత్యాది; తత్రేతరత్రోక్తాః పురుషయజ్ఞస్య ధర్మాస్తైత్తిరీయకేఽప్యుపసంహర్తవ్యాః, ఉత నేతి సంశయే, ఉపసంహర్తవ్యా ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—పురుషవిద్యాయామివ యథా పైంగినాం పురుషవిద్యాయాం పురుషో

యసా వైలక్షణ్యేనాభిధీయమానం న ప్రత్యభిజ్ఞాపనక్షమమ్. న చ తైత్తిరీయకే పురుషస్య యజ్ఞత్వం శ్రూయతే విదుషో యజ్ఞస్యేతి హి నైవైతే సమానాధికరణే షష్ఠ్యౌ విద్వానేవ యో యజ్ఞస్తస్యేతి. న హి పురుషస్య ముఖ్యం యజ్ఞత్వమస్తి వ్యధికరణే త్వేతే షష్ఠ్యౌ విదుషో యో యజ్ఞస్తస్యేతి. భవతి హి పురుషస్య ముఖ్యో యజ్ఞసంబంధః, సత్యాం చ గతౌ ముఖ్య ఏవార్థ ఆశ్రయితవ్యో న భాక్తః. ఆత్మా యజమాన ఇతి చ యజమానత్వం పురుషస్య నిర్బ్రువన్ వైయధికరణ్యేనైవాస్య యజ్ఞసంబంధం దర్శయతి, అపిచ తస్యైవం విదుష ఇతి సిద్ధవదనువాదశ్రుతౌ సత్యాం పురుషస్య యజ్ఞభావమాత్మాదీనాం చ యజమానాదిభావం ప్రతిపిత్సమానస్య వాక్యభేదస్స్యాత్. అపిచ

సాయూప్యవదిదం సారూప్యం నైక్యప్రయోజకమిత్యర్థః. కించ ఛాందోగ్యే పురుషయజ్ఞయోరైక్యం శ్రుతం, అత్ర తు భేద ఇతి వైరూప్యాంతరమాహ—న చేతి. యద్యపి నిషాదస్థపతిన్యాయేన సామానాధికరణ్యం షష్ఠ్యోర్యుక్తం తథాప్యప్రసిద్ధైక్యకల్పనాగౌరవాద్యజ్ఞస్యాత్మేతి భేదోక్తేరేకస్యైవ యజ్ఞత్వయజమానత్వవిరోధాదాత్మవిదో యో యజ్ఞః ప్రసిద్ధస్తస్యేతి వైయధికరణ్యమేవ యుక్తం కించ విద్వత్సంబంధియజ్ఞరూపవిశేష్యానువాదేన విద్వదంగైరంగసంపద్విధావేకవాక్యతా ప్రతీయతే తస్యాం సత్యాం విశేష్యస్యాంగానాం చ పృథగ్విధివాదినస్తవ వాక్యభేదదోషస్స్యాదిత్యర్థః. కించ సత్యాదిభ్యో 'న్యాస ఏవాత్యరేచయ'దితి సన్న్యాసముక్త్వా 'స వై సర్వమిదం జగ' దిత్యేవం తమాత్మానం జ్ఞాత్వా 'భూయో న మృత్యుముపయాతి విద్వా'నితి సన్న్యాససాధ్యామాత్మవిద్యాం పురస్తాత్ ప్రాజాపత్యానువాకే ఉపదిశ్యానంతరానువాకే 'తస్యైవం విదుష' ఇత్యుక్తాత్మవిద్యానువాదేన ప్రశంసార్థత్వేన తచ్ఛేషతయా యజ్ఞసంపత్తిః క్రియతే, ఫలైక్యశ్రుతేః ఛందోగానాం తు

యజ్ఞత్వేన కల్పితః, తదీయమాయుస్త్రేధా విభజ్య సవనత్వేన కల్పితమ్, అశిశిషాదీని చ దీక్షాదిభావేన కల్పితాని; తథేతరేషాం తైత్తిరీయకాణాం పురుషవిద్యాయాం సవనత్వాదీనామనామ్నానాత్. తేషాం హి పురుషవిద్యాయాం పురుషసంబంధియజ్ఞోఽనుక్రాంతః పత్నీయజమానవేదవేదిబర్హిర్యూపాదికం చానుక్రాంతమ్. యత్తు మరణావభృథగుణస్య విద్యైక్యప్రత్యభిజ్ఞాపకత్వమవాది, తన్న; బహుగుణభేదే ఏకస్య ప్రత్యభిజ్ఞాపకత్వాయోగాత్. అతో విద్యైక్యాభావాన్నోపసంహర్తవ్యా ఇతి సిద్ధమ్.

ససన్న్యాసామాత్మవిద్యాం పురస్తాదుపదిశ్యానంతరం తస్యైవం విదుషో యజ్ఞస్యేత్యాద్యనుక్రమణం పశ్యంతః పూర్వశేష ఏవైష ఆమ్నాయో న స్వతంత్ర ఇతి ప్రతీమః. తథాచైకమేవ ఫలముభయోరప్యనువాకయోరుపలభామహే 'బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీ'తి. ఇతరేషాం త్వనన్యశేషః పురుషవిద్యామ్నాయః ఆయురభివృద్ధిఫలో హ్యసౌ 'ప్రహ షోడశవర్షశ్శతం జీవతి య ఏవం వేదే'తి సమభివ్యాహారాత్. తస్మాచ్ఛాఖాంతరాధీతానాం పురుషవిద్యాధర్మాణామాశీర్మంత్రాదీనామప్రాప్తిస్తైత్తిరీయకే.

ఇతి త్రయోదశాధికరణమ్.

సూ. వేధాద్యర్థభేదాత్. ౨౫.

అస్త్యాథర్వణికానాముపనిషదారంభే మంత్రసమామ్నాయః 'సర్వం ప్రవిధ్య హృదయం ప్రవిధ్య ధమనీః ప్రవృజ్య శిరోఽభిప్రవృజ్య త్రిధా విపృక్తః' ఇత్యాదిః. సతాండినాం 'దేవసవితః ప్రసువ యజ్ఞ'మిత్యాదిః. శాట్యాయనీయానాం 'శ్వేతాశ్వో హరితనీలోఽసీ'త్యాదిః. కఠానాం తైత్తిరీయకాణాం చ 'శన్నో మిత్రశ్శం వరుణః'

స్వతంత్రవిద్యావిధిరిత్యాహ—అపిచ ససన్న్యాసామితి. చింతాఫలమాహ—తస్మాదితి.

ఇతి త్రయోదశాధికరణమ్.

౨౫. వేధాద్యర్థభేదాత్. దేవతామభిచారకర్తా ప్రార్థయతే—సర్వమితి. హే దేవతే మద్రిపోః సర్వమంగం ప్రవిధ్య విదారయ విశేషతశ్చ హృదయం భింధి-విశేషతో ధమనీః సిరాః ప్రవృంజయ త్రోటయ శిరశ్చాభితో నాశయ, ఏవం త్రిధా విపృక్తో విశ్లిష్టో భవతు మే శత్రురిత్యర్థః. హే దేవ సవితః యజ్ఞం తత్ఫలం చ ప్రసువ నిర్వర్తయేత్యర్థః. ఉచ్చైశ్శ్రవాః శ్వేతాశ్వో యస్యేంద్రస్య సత్వం హారితమణివ

పూర్వం యథా పురుషయజ్ఞస్యాత్మవిద్యాసన్నిధానాత్ తచ్ఛేషత్వమ్, తథా మంత్రాణాం కర్మణాం చ తత్తద్విద్యాసన్నిధానాత్తచ్ఛేషత్వమస్త్వితి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే మంత్రాదీనాం విద్యావిశేషత్వేనోపసంహారః, సిద్ధాంతే త్వనుపసంహార ఇతి ఫలభేదః. ఆథర్వణికానాముపనిషదారంభే 'సర్వం ప్రవిధ్య

ఇత్యాదిః. వాజసనేయినాం తూపనిషదారంభే ప్రవర్గ్యబ్రాహ్మణం పఠ్యతే 'దేవా హ వై సత్రం నిషేదు'రిత్యాది. కౌషీతకినామప్యగ్నిష్టోమబ్రాహ్మణం 'బ్రహ్మ వా అగ్నిష్టోమో బ్రహ్మైవ తదహర్బ్రహ్మణైవ తే బ్రహ్మోపయంతి తేఽమృతత్వమాప్నువంతి య ఏతదహరుపయంతీ'తి. కిమిమే సర్వే ప్రవిధ్యేత్యాదయో మంత్రాః ప్రవర్గ్యాదీని చ కర్మాణి విద్యాసూపసంహ్రియేరన్ కిం వా నోపసంహ్రియేరన్నితి మీమాంసామహే. కిం తావన్నః ప్రతిభాతి, ఉపసంహార ఏవైషాం విద్యాస్వితి. కుతః, విద్యాప్రధానానాముపనిషద్గ్రంథానాం సమీపే పాఠాత్. నన్వేషాం విద్యార్థతయా విధానం నోపలభామహే, బాఢం, అనుపలభమానా అపి త్వనుమాస్యామహే సన్నిధిసామర్థ్యాత్, న హి సన్నిధేరర్థవత్త్వే సంభవత్యకస్మాదసావనాశ్రయితుం యుక్తః. నను నైషాం మంత్రాణాం విద్యావిషయం కించిత్సామర్థ్యం పశ్యామః, కథం చ ప్రవర్గ్యాదీని కర్మాణ్యన్యార్థత్వేనైవ వినియుక్తాని సంతి విద్యార్థత్వే

న్నీలోఽసీత్యర్థః. నో అస్మాకం. శం సుఖకరో భవిత్విత్యర్థః. అగ్నిష్టోమో బ్రహ్మైవ స యస్మిన్నహని క్రియతే తదపి బ్రహ్మ తస్మాద్య ఏతదహస్సాధ్యం కర్మోపయంత్యనుతిష్ఠంతి తే బ్రహ్మణైవ సాధనేన బ్రహ్మోపయంతి తే చ క్రమేణామృతత్వమాప్నువంతీతి యోజనా. మంత్రాదిషు తత్తదుపనిషద్విద్యాశేషత్వే ప్రమాణభావాభావాభ్యాం సంశయమాహ—కిమితి. ఫలం పూర్వవత్. నను తేషాం శేషత్వే మానాభావాన్నోపసంహార ఇతి శంకతే—నన్వేషామితి. మంత్రాదయస్తత్తద్విద్యాశేషభూతాః ఫలవద్విద్యాసన్నిహితత్వాత్తైత్తిరీయకగతపురుషయజ్ఞవదితి సమాధత్తే—బాఢమితి. తథాచ దృష్టాంతసంగతిః. సిద్ధాంతపక్షే సన్నిధివైయర్థ్యం బాధకమాహ—న హీతి. అఫలమంత్రాదీనాం ఫలవచ్ఛేషత్వబోధనం సన్నిధేరర్థవత్త్వం తత్సంభవే సత్యకస్మాదర్థశూన్యత్వేనాసౌ సన్నిధిరాశ్రయితుం న హి యుక్త ఇత్యర్థః. నఞ్ పాఠే త్వకస్మాద్ధేతుం వినాఽసావర్థో నాశ్రయితుం న హి యుక్త ఇత్యర్థః. నను మంత్రాణాం విద్యాసమవేతార్థప్రకాశనసామర్థ్యాభావాన్న విద్యాశేషత్వమితి శంకతే—నన్వితి. పురస్తాదుపసదాం ప్రవర్గ్యైః ప్రచరంతీతి వాక్యేన ప్రవర్గ్యస్య క్రతుశేషత్వం శ్రుతం, అగ్నిష్టోమాదేశ్చ

హృదయం ప్రవిధ్య' ఇత్యాదయో మంత్రాః పఠితాః. కాణ్వానాముపనిషదాదౌ 'దేవా హ వై సత్రం నిషేదుః' ఇత్యాది ప్రవర్గ్యబ్రాహ్మణం పఠితమ్. తత్ర కిమేతే

నాపి ప్రతిపద్యేమహీతి. నైష దోషః, సామర్థ్యం తావన్మన్త్రాణాం విద్యావిషయమపి కించిచ్ఛక్యం కల్పయితుం, హృదయాదిసంకీర్తనాత్. హృదయాదీని హి ప్రాయేణోపాసనేష్వాయతనాదిభావేనోపదిష్టాని తద్ద్వారేణ చ హృదయం ప్రవిధ్యేత్యేవంజాతీయకానాం మన్త్రాణాముపపన్నముపాసనాంగత్వమ్. దృష్టశ్చోపాసనేష్వపి మన్త్రవినియోగః 'భూః ప్రపద్యేఽమునామునామునే'త్యేవమాదిః. తథా ప్రవర్గ్యాదీనాం కర్మణామన్యత్రాపి వినియుక్తానాం సతామవిరుద్ధో విద్యాసు వినియోగో వాజపేయ ఇవ బృహస్పతిసవస్యేత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః,

---

తత్తద్వాక్యేన స్వర్గాద్యర్థత్వమతో న విద్యార్థత్వమిత్యాహ--కథం చేతి. మన్త్రాణాం విద్యాసమవేతహృదయనాడ్యాదిప్రకాశకత్వమస్తీత్యాహ—నైష ఇతి. ఉపాస్తిషు మన్త్రప్రయోగః క్వాపి నదృష్ట ఇత్యత ఆహ—దృష్టశ్చేతి. పుత్రస్య దీర్ఘాయుష్ట్వార్థం ఛాందోగ్యే త్రైలోక్యస్య కోశత్వేనోపాస్తిరుక్తా, తత్ర పితురయం ప్రార్థనామన్త్రః, తత్రామునేతి పుత్రస్య త్రిర్నామ గృహ్ణాతి అమునా పుత్రేణ సహ భూరితీమం లోకమముం లోకం చ ప్రపద్యే న మే పుత్రవియోగస్స్యాదిత్యర్థః. తత్తద్వాక్యేనాన్యత్ర వినియుక్తానామపి కర్మణాం సన్నిధినా విద్యాసు వినియోగో న విరుధ్యత ఇత్యత్ర దృష్టాంతమాహ—వాజపేయ ఇతి. 'బ్రహ్మవర్చసకామో బృహస్పతిసవేన యజేతే'తి వాక్యేన బ్రహ్మవర్చసఫలే వినియుక్తస్యాపి బృహస్పతిసవస్య 'వాజపేయేనేష్ట్వా బృహస్పతిసవేన యజేతే'తి వాజపేయప్రకరణస్థవాక్యేన వాజపేయోత్తరాంగతయా వినియోగవదవిరోధ ఇత్యర్థః. యద్యప్యేకేన వాక్యేన ప్రకరణాంతరస్థబృహస్పతిసవస్య ప్రత్యభిజ్ఞానమంగత్వవిధానం చ కర్తుమయుక్తం వాక్యభేదప్రసంగాదతో మాసాగ్నిహోత్రవత్ కర్మాంతరమేవ బృహస్పతిసవాఖ్యమంగతయా విధీయత ఇతి న వినియుక్తస్య వినియోగ ఇతి భట్టగురుతంత్రద్వయసిద్ధం, తథాపి యథా నిత్యాగ్నిహోత్రస్యాశ్వమేధప్రకరణే వాగ్యతస్స్యైతాం రాత్రిమగ్నిహోత్రం జుహోతీతి నామ్నా ప్రత్యభిజ్ఞా, యథా వా దర్శపూర్ణమాసవికృతిభూతగృహమేధీయేష్టిస్థాజ్యభాగా యజతీత్యస్మిన్ వాక్యే ప్రకృతిస్థాజ్యభాగయోః పదేన ప్రత్యభిజ్ఞానే వాక్యేన విధానం తథాఽత్రాపి బృహస్పతిసవపదేన ప్రత్యభిజ్ఞాయాం వాక్యేనాంగతయా విధానం కిం న స్యాత్, న చ సాధ్యభావార్థవిధాయకాఖ్యాతపరతంత్రత్వాన్నామ

'సర్వం ప్రవిధ్య' ఇత్యాదయో మన్త్రాః ప్రవర్గ్యాదీని చ కర్మాణి విద్యాసూపసంహ్రియేరన్, న వేతి సందేహే, ఉపసంహ్రియేరన్నితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—

నైషాముపసంహారో విద్యాస్వితి. కస్మాత్, వేధాద్యర్థభేదాత్. హృదయం ప్రవిధ్యేత్యేవంజాతీయకానాం హి మంత్రాణాం యేఽర్థాః హృదయవేధాదయో భిన్నాః, అనభిసంబద్ధాస్త ఉపనిషదుదితాభిర్విద్యాభిర్న తేషాం తాభిస్సంగంతుం సామర్థ్యమస్తి. నను హృదయస్యోపాసనేష్వుపయోగాత్తద్ద్వారక ఉపాసనసంబంధ ఉపన్యస్తః. నేత్యుచ్యతే, హృదయమాత్రసంకీర్తనస్య హ్యన్యత్రాప్యుపయోగః కథంచిదుత్ప్రేక్ష్యేత, న చ హృదయమాత్రమత్ర మంత్రార్థః 'హృదయం ప్రవిధ్య ధమనీః ప్రవృజ్యే'త్యేవంజాతీయకో హి న సకలో మంత్రార్థో విద్యాభిరభిసంబధ్యతే అభిచారవిషయో హ్యేషోఽర్థః. తస్మాదాభిచారికేణ కర్మణా సర్వం ప్రవిధ్యేత్యస్య మంత్రస్యాభిసంబంధః. తథా 'దేవసవితః ప్రసువ యజ్ఞ'మిత్యస్య యజ్ఞప్రసవలింగత్వాత్ యజ్ఞేన

ఏవం న సిద్ధకర్మప్రత్యభిజ్ఞమితి వాచ్యం, సిద్ధస్యాప్యంగతయా పునస్సాధ్యత్వసంభవేఽన్యథాసిద్ధాభ్యాస ఏవ ప్రసిద్ధార్థకనామపారతంత్ర్యోపపత్తేః. నచైవం సతి కుండపాయిసత్రేఽప్యంగత్వేన నిత్యాగ్నిహోత్రస్యైవ విధిస్స్యాదితి వాచ్యం. ఇష్టత్వాత్. న చ పూర్వతంత్రవిరోధః ఉత్తరతంత్రస్య బలీయస్త్వాత్. పూర్వతంత్రస్య స్వతంత్రపరతంత్రభావనాభేదే తాత్పర్యాచ్చ, తస్మాదేకస్యైవ బృహస్పతిసవనామకస్య ధాత్వర్థస్య బ్రహ్మవర్చసే వినియుక్తస్యాపి వాజపేయాంగతయా వినియోగ ఇతి భగవత్పాదతాత్పర్యం. అస్తి చ వినియుక్తస్య వినియోగే సర్వసమ్మతముదాహరణం ఖాదిరత్వాదికం తస్య క్రతౌ వినియుక్తస్య వీర్యాదిఫలేఽపి వినియోగాత్. తథా మంత్రకర్మణామన్యత్ర వినియుక్తానాం విద్యాశేషత్వమితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి— నైషామిత్యాదినా—విద్యాసు హృదయాదిసంబంధేఽపి వేధాద్యర్థానామసంబంధాత్ కృత్స్నమంత్రార్థానామభిచారాదిసంబంధలింగేన సన్నిధేర్బలీయసా అభిచారాదావేవ మంత్రాణాం వినియోగ ఇత్యర్థః. 'దేవసవితః ప్రసువే'తి ప్రదక్షిణతోఽగ్నిం పర్యుక్షేదితి వాక్యాదగ్నిపర్యుక్షణే 'సావిత్రం జుహోతి కర్మణః పురస్తాత్సవనే సవనే జుహోతీ'తి వాక్యాద్వాజపేయే కర్మవిశేషసంబంధోఽస్య మంత్రస్యేత్యాహ-

---

ర్నోపసంహ్రియేరన్. కుతః, వేధాద్యర్థభేదాత్ 'సర్వం ప్రవిధ్య' ఇత్యాదిమంత్రప్రకాశితానాం వేధాదీనామర్థానామాభిచారికకర్మాదిసమవేతానాం భేదాత్ విద్యాసు అసమవేతత్వాదిత్యర్థః. ఏవం చ ఆభిచారికకర్మాదిసమవేతార్థప్రకాశనసామర్థ్యలక్షణం

కర్మణాభి సంబంధః, తద్విశేషసంబంధస్తు ప్రమాణాంతరాదనుసర్తవ్యః. ఏవమన్యేషామపి మంత్రాణాం కేషాంచిల్లింగేన కేషాంచిద్వచనేన కేషాంచిత్ప్రమాణాంతరేణేత్యేవమర్థాంతరేషు వినియుక్తానాం రహస్యపఠితానామపి సతాం సన్నిధిమాత్రేణ విద్యాశేషత్వోపపత్తిః, దుర్బలో హి సన్నిధిః శ్రుత్యాదిభ్య ఇత్యుక్తం ప్రథమే తంత్రే 'శ్రుతిలింగవాక్యప్రకరణస్థానసమాఖ్యానాం సమవాయే పారదౌర్బల్యమర్థవిప్ర

తద్విశేషేతి. ఉక్తన్యాయం శ్వేతాశ్వ ఇత్యాదిష్వతిదిశతి—ఏవమన్యేషామితి. ప్రమాణాంతరం ప్రకరణాదికం నను లింగాదిభిరన్యత్ర వినియుక్తానామపి సన్నిధినా విద్యాస్వపి వినియోగోఽస్త్వవిరోధాదిత్యుక్తం తత్రాహ—దుర్బలో హీతి. సమవాయే సమానవిషయత్వేన ద్వయోర్విరోధే పరస్య దౌర్బల్యం, కుతః, అర్థవిప్రకర్షాత్, స్వార్థసాధనే పరస్య పూర్వవ్యవధానేన ప్రవృత్తేరిత్యర్థః, అయమాశయః, ఏకత్ర వినియుక్తస్య నిరాకాంక్షత్వాదన్యత్ర వినియోగో విరుద్ధ ఏవ పరం తు వినియోజకప్రమాణయోః సమబలత్వేఽన్యతరవినియోగత్యాగాయోగాదగత్యా ఆకాంక్షోత్థాపనేన వినియుక్తవినియోగస్స్వీక్రియతే యథా 'ఖాదిరో యూపో భవతి ఖాదిరం వీర్యకామస్య యూపం కుర్యా'దితి వాక్యాభ్యాం క్రతౌ వినియుక్తస్య ఖాదిరత్వస్య వీర్యఫలే వినియోగః. యత్ర తు ప్రమాణయోరతుల్యత్వం తత్ర న స్వీక్రియతే ప్రబలప్రమాణేన దుర్బలవినియోగబాధాత్. తథా 'కదాచన స్తరీరసి నేంద్ర సశ్చసి' ఇత్యస్యాః ఋచః 'ఐంద్ర్యా గార్హపత్యముపతిష్ఠత' ఇతి తృతీయావిభక్తిశ్రుత్యాఽన్యనిరపేక్షతయా గార్హపత్యోపస్థానే శేషత్వబోధికయేంద్రప్రకాశనసామర్థ్యరూపలింగప్రాప్తమింద్రశేషత్వం బాధ్యతే లింగం హి న సాక్షాచ్ఛేషత్వం బోధయతి కింత్వింద్రప్రకాశనమాత్రం కరోతి తేన చ లింగేనానేన మంత్రేణ ఇంద్ర ఉపస్థాతవ్య ఇతి శ్రుతిః కల్పనీయా, తయా శేషత్వబోధ ఇతి శ్రుతివ్యవధానేన శేషత్వబోధకలింగం ఝటితి స్వార్థబోధకశ్రుత్యా బాధ్యం, తథా లింగేన వాక్యం బాధ్యం యథా 'స్యోఽనం తే సదనం కరోమి ఘృతస్య ధారయా సువేశం కల్పయామి తస్మిన్ సీదామృతే ప్రతితిష్ఠ వ్రీహీణాం మేధ సుమనస్యమానః' ఇతి మంత్రభాగయోః ప్రత్యేకం సదనకరణే పురోడాశాసాదనే చ తత్ప్రకాశనసామర్థ్యలింగేన శ్రుతిద్వారా వినియోగే సతి ప్రతీతమేకవాక్యత్వం బాధ్యతే, తస్య కృత్స్నేఽపి మంత్రే సదనకరణ

లింగం సన్నిధి దుర్బలం తిరస్కృత్య మంత్రాణామాభిచారికకర్మాంగత్వం సాధయతీతి న

కర్షా'దిత్యత్ర తథా కర్మణామపి ప్రవర్గ్యాదీనామన్యత్ర వినియుక్తానాం న విద్యాశేషత్వోపపత్తిః, న హ్యేషాం విద్యాభిస్సహైకార్థ్యం కించిదస్తి. వాజపేయే తు బృహస్పతిసవస్య స్పష్టం వినియోగాంతరం 'వాజ

ప్రకాశనసామర్థ్యం పురోడాశాసాదన ప్రకాశనసామర్థ్యం చ లింగం కల్పయిత్వా శ్రుతికల్పనయోభయత్ర కృత్స్నమంత్రవినియోగబోధనే ద్వాభ్యాం లింగశ్రుతిభ్యాం వ్యవధానేన శ్రుత్యేకవ్యవహితక్లృప్తలింగాద్దుర్బలత్వాత్. న చ సామర్థ్యం న కల్ప్యమితి వాచ్యం, అసమర్థస్య వినియోగాయోగాత్, అతఏవ గంగాపదస్య తీరబోధవినియోగే లక్షణారూప సామర్థ్యం కల్ప్యతే. తథా వాక్యేన ప్రకరణం బాధ్యం యథా సోమప్రకరణామ్నాతద్వాదశోపసదాం 'ద్వాదశాహీనస్యే'తి వాక్యేనాహీనాంగత్వబోధకేన ప్రకరణప్రాప్తసోమాంగత్వబాధాదుత్కర్షః ప్రధానస్యాంగాకాంక్షారూపం ప్రకరణం తస్యాంగప్రధానవాక్యైకవాక్యతాసామర్థ్యశ్రుతిభిః కల్ప్యమానాభిః స్వార్థవినియోగప్రమితౌ వ్యవధానేనాంగసామర్థ్యశ్రుత్యోర్ద్వయోః కల్పనీయతయా అవ్యవధానేన క్లృప్తవాక్యాద్దుర్బలత్వాత్. తథా ప్రకరణేన సన్నిధిర్బాధ్యః. యథా రాజసూయప్రకరణే తదంతర్గతాభిషేచనీయాఖ్యసోమయాగ విశేషసన్నిధిపాఠప్రాప్తం శునశ్శేపాఖ్యానాదేరభిషేచనీయశేషత్వం బాధిత్వా కృత్స్నరాజసూయశేషత్వమాపాదితం సన్నిధేః ప్రకరణాదికల్పనే క్లృప్తప్రకరణాద్దుర్బలత్వాత్. తథా సన్నిధినా సమాఖ్యా బాధ్యతే. తథాహి పౌరోడాశికసమాఖ్యాకే కాండే ఆగ్నేయపురోడాశాదికర్మణాం క్రమేణ మంత్రా ఆమ్నాతా స్తత్ర దధిపయోరూపసాన్నాయ్యసన్నిధౌ 'శుంధధ్వం దైవ్యాయ కర్మణ'ఇతి మంత్ర ఆమ్నాతః తత్ర సమాఖ్యాబలేనాస్య మంత్రస్య రోడాశపాత్రశుంధనశేషత్వం ప్రాప్తం సన్నిధినా బాధిత్వా సాన్నాయ్యపాత్ర ంధనశేషత్వమాపాద్యతే. పురోడాశసంబంధి కాండం పౌరోడాశికమితి పౌరుషేయ మాఖ్యాయాః కాండాంతర్గతమంత్రస్య పురోడాశసంబంధసామాన్యబోధకత్వేఽపి శేషశేషిభావరూపవినియోగబోధకత్వే సన్నిధ్యాద్యపేక్షత్వేన దుర్బలత్వాదితి. ఏవం విరోధే సతి శ్రుతిర్బాధికైవ సమాఖ్యా బాధ్యైవ మధ్యస్థానాం తు చతుర్ణాం పూర్వబాధ్యత్వం పరబాధకత్వం చేతి శ్రుతిలింగసూత్రార్థః. తస్మాల్లింగాదినాఽన్యత్ర వినియుక్తానాం మంత్రాణాం దుర్బలసన్నిధినా న విద్యాసు వినియోగ ఇతి సిద్ధం—తథా కర్మణామితి. కర్మణాం విద్యోపకారకత్వే తాభిస్సహైకఫలత్వే చ మానం కించిన్నా

విద్యాంగత్వమ్; ప్రవర్గ్యాదికర్మణాం చ సన్నిధేర్బలీయసా శ్రుత్యాదినా జ్యోతిష్టోమాదౌ వినియుక్తానాం న విద్యాశేషత్వమితి భావః.

పేయేనేష్ట్వా బృహస్పతిసవేన యజేతే’తి అపిచైకోఽయం ప్రవర్గ్యస్స కృదుత్పన్నో బలీయసా ప్రమాణేనాన్యత్ర వినియుక్తో న దుర్బల ప్రమాణేనాన్యత్రాపి వినియోగమర్హతి, అగృహ్యమాణవిశేషత్వే హి ప్రమాణయోరేతదేవం స్యాత్, న తు బలవదబలయోః ప్రమాణయోరగృహ్యమాణవిశేషతా సంభవతి, బలవదబలవత్త్వావిశేషాదేవ. తస్మాదేవంజాతీయకానాం మంత్రాణాం కర్మణాం వా న సన్నిధిపాఠమాత్రేణ విద్యాశేషత్వమాశంకితవ్యం, అరణ్యానువచనత్వాదిధర్మసామాన్యాత్తు సన్నిధిపాఠ ఇతి సంతోష్టవ్యమ్.

ఇతి చతుర్దశాధికరణమ్.

సూ. హానౌ తూపాయనశబ్దశేషత్వాత్ కుశాచ్ఛందస్స్తుత్యుపగానవత్తదుక్తమ్. ౨౬.

అస్తి తాండినాం శ్రుతిః ‘అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చంద్ర ఇవ రాహోర్ముఖాత్ ప్రముచ్య ధూత్వా శరీరమకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభిసంభవామీ’తి. తథాథర్వణికానాం ‘తథా

స్త్విత్యర్థః. అపిచేత్యుక్తార్థం. నను తర్హి వేధాదివాక్యానాముపనిషద్భిస్సహ పాఠస్య కా గతిస్తత్రాహ—అరణ్యేతి. తస్మాద్వేధాదిమంత్రకర్మణాం విద్యాస్వనుపసంహార ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి చతుర్దశాధికరణమ్.

౨౬. హానౌ తు. యథాఽశ్వో రజోయుక్తాని జీర్ణరోమాణి త్యక్త్వా నిర్మలో భవతి తథాఽహమపి పాపం విధూయ కృతాత్మా నిర్మలీకృతచిత్తస్సన్ యథా వా రాహుగ్రస్తశ్చంద్రో రాహుముఖాత్ ప్రముచ్య స్వస్థో భవతి తథా శరీరం ధూత్వా

యథా పూర్వం విద్యాసన్నిధౌ శ్రుతస్యాపి మంత్రాదేర్విద్యాయామనావశ్యకత్వాత్ అనుపసంహార ఉక్తః, తథా క్వచిత్ హానసన్నిధౌ శ్రుతస్యాప్యుపాదానస్య అంతరేణాప్యుపాదానం తూష్ణీం హానసంభవేనానావశ్యకత్వాత్ అనుపసంహార ఇతి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే విద్యాస్తుతిప్రకర్షాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తు ఉపాదానస్యాప్యుప

విద్వాన్పుణ్యపాపే విధూయ నిరంజనః పరమం సామ్యముపైతీ'తి. తథా శాట్యాయనినః పఠంతి 'తస్య పుత్రా దాయముపయంతి సుహృదస్సాధుకృత్యాం ద్విషంతః పాపకృత్యా'మితి. తథైవ కౌషీతకినః 'తత్సుకృతదుష్కృతే విధూనుతే తస్య ప్రియా జ్ఞాతయస్సుకృతముపయంత్యప్రియా దుష్కృత'మితి. తదిహ క్వచిత్సుకృతదుష్కృతయోర్హానం శ్రూయతే క్వచిత్తయోరేవ విభాగేన ప్రియైరప్రియైశ్చోపాయనం క్వచిత్తూభయమపి హానముపాయనం చ. తద్యత్రోభయం శ్రూయతే తత్ర తావత్ న కించిద్వక్తవ్యమస్తి యత్రాప్యుపాయనమేవ శ్రూయతే న హానం తత్రాప్యర్థాదేవ హానం సన్నిపతత్యన్యైరాత్మీయయోః సుకృతదుష్కృతయోరుపేయమానయోరావశ్యకత్వాత్తద్ధానస్య. యత్ర తు హానమేవ శ్రూయతే నతూపాయనం తత్రోపాయనం సన్నిపతేద్వా న వేతి విచికిత్సాయామశ్రవణాదసన్నిపాతః విద్యాంతరగోచరత్వాచ్ఛ

త్యక్త్వా దేహాభిమానాన్ముక్తస్సన్నకృతం కూటస్థబ్రహ్మాత్మకం లోకం అభిప్రత్యేత్యేవ న సంభవామీత్యర్థః. యథా నద్యస్సముద్రం ప్రాప్య నామరూపే త్యజంతి తథా విద్వానిత్యర్థః. నిరంజనశ్శుద్ధః, సామ్యం బ్రహ్మ, తస్య మృతస్య విదుషః, దాయం ధనం, తత్తేన విద్యాబలేన సుకృతదుష్కృతే త్యజతీత్యర్థః. ఉపాయనం గ్రహణం తస్య త్యాగపూర్వకత్వాత్, అత్యక్తయోర్గ్రహణాయోగాత్త్యాగోఽర్థాదాయాతి. యత్ర తు త్యాగ ఏవ శ్రుతః తత్ర హానోపాయనయోః సహభావస్యావశ్యకత్వానావశ్యకత్వాభ్యాం సంశయమాహ—యత్ర త్వితి. అత్ర పూర్వపక్షే శ్రుతిప్రకర్షాసిద్ధిః సిద్ధాంతే తు తత్సిద్ధిరితి ఫలం. యద్యపి తాండ్యాథర్వణశ్రుత్యోర్నిర్గుణవిద్యార్థయోః కర్మహానమేవ శ్రుతం నోపాయనం తథాపి కౌషీతకిశ్రుతౌ పర్యంకస్థసగుణబ్రహ్మవిద్యాయాముపాయనం శ్రుతమత్రోపసంహర్తవ్యమిత్యాశంక్య విద్యాభేదాన్నోపసంహార ఇత్యాహ—విద్యాంతరేతి. కించ యథా మంత్రకర్మణామనావశ్యకత్వా

సంహారాద్విద్యాస్తుతిప్రకర్షసిద్ధిః ఇతి ఫలభేదః. అత్ర శాట్యాయనినః పఠంతి 'తస్య పుత్రా దాయముపయంతి సుహృదః సాధుకృత్యాం ద్విషంతః పాపకృత్యామ్' ఇతి; తాండినస్తు 'అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపమ్' ఇత్యాద్యామనంతి; తథాథర్వణికాః 'తథా విద్వాన్పుణ్యపాపే విధూయ' ఇత్యాద్యామనంతి. తత్ర శాట్యాయనిశ్రుతౌ పుణ్యపాపయోరుపాదానమాత్రం శ్రుతమ్. తచ్చ త్యాగం వినా న సంభవతి

శాఖాంతరీయశ్రవణస్య. అపి చాత్మకర్తృకం సుకృతదుష్కృతయోర్హానం పరకర్తృకం తూపాయనం తయోరసత్యావశ్యకభావే కథం హానేనోపాయనమాక్షిప్యేత, తస్మాదసన్నిపాతో హానావుపాయనస్యేత్యస్యాం ప్రాప్తౌ పఠతి. హానావితి. హానౌ త్వేకస్యాం కేవలాయామపి శ్రూయమాణాయాముపాయనం సన్నిపతితుమర్హతి తచ్ఛేషత్వాత్, హానశబ్దశేషో హ్యుపాయనశబ్దస్సమధిగతః కౌషీతకిరహస్యే. తస్మాదన్యత్ర కేవలహానశబ్దశ్రవణేఽప్యుపాయనానువృత్తిః. యదుక్తమశ్రవణాద్విద్యాంతరగోచరత్వాదనావశ్యకత్వాచ్చాసన్నిపాత ఇతి. తదుచ్యతే, భవేదేషా వ్యవస్థోక్తిర్యద్యనుష్ఠేయం కించిదన్యత్ర శ్రుతమన్యత్ర నినీష్యేత, న త్విహ హానముపాయనం వాఽనుష్ఠేయత్వేన సంకీర్త్యతే, విద్యాస్తుత్యర్థం త్వనయోస్సంకీర్తనమిత్థం మహాభాగా విద్యా యత్తత్సామర్థ్యాదస్య విదుషః సుకృతదుష్కృతే సంసారకారణభూతే విధూయేతే, తే చాస్య సుహృత్సు ద్విషత్సు చ నివిశేతే ఇతి. స్తుత్యర్థే చాస్మిన్ సంకీర్తనే హానానంతరభావిత్వేనోపాయనస్య క్వచిచ్ఛ్రుతత్వాదన్యత్రాపి హానశ్రుతావుపాయనానువృత్తిం మన్యతే స్తుతిప్రకర్షలా-

---

ద్విద్యాస్వనుపసంహార ఉక్తః తథా పరైరుపాదానం వినాపి హానసంభవేనోపాదానస్యానావశ్యకత్వాన్న ప్రాప్తిరితి దృష్టాంతసంగత్యా ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి హానావిత్యాదినా—ఉపాయనశబ్దస్య శేషత్వాత్ హానశబ్దేనాపేక్షితత్వాదితి సూత్రార్థః. అశ్వరోమదృష్టాంతేన విధూతయోః పుణ్యపాపయోః పరత్రావస్థానసాపేక్షత్వాత్పరైరుపాదానం వాచ్యమితి భావః విద్యాభేదే గుణానుపసంహార ఇతి వ్యవస్థానుష్ఠానవిషయా న స్తుతివిషయేత్యాహ—తదుచ్యత ఇతి. మన్యతే సూత్రకార ఇత్యర్థః. నను శ్రుతహానార్థవాదేనాపి స్తుతిసిద్ధౌ కిమర్థముపాయనార్థవాద ఆనీయతే తత్రాహ-స్తుతిప్రకర్షలాభాయేతి. నన్వర్థవాదస్య విధినా సంబంధః ప్రసిద్ధో నార్థవాదాంత-

---

ఇతి పుణ్యపాపత్యాగ ఆక్షిప్యతే. యత్ర తు తాండ్యాథర్వణవాక్యద్వయే పుణ్యపాపత్యాగమాత్రం శ్రుతమ్, తత్ర త్యక్తయోరుపాదానమన్యత్ర శ్రుతమ్ ఆత్రోపసంహర్తవ్యం న వేతి సందేహే, నేతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—సౌత్రతుశబ్దః కైవల్యవాచీ. తథా చ కేవలహానౌ శ్రుతాయాం సత్యాం తత్రోపాదానముపసంహర్తవ్యమ్. కుతః, ఉపాయనశబ్దశేషత్వాత్ 'తత్ సుకృతదుష్కృతే విధూనుతే తస్య ప్రియా

భాయ. ప్రసిద్ధా చార్థవాదాంతరాపేక్షా అర్థవాదాంతరప్రవృత్తిః 'ఏకవింశో వా ఇతోఽసావాదిత్యః' ఇత్యేవమాదిషు. కథం హీహైకవింశతా ఆదిత్యస్యాభిధీయేత అనపేక్ష్యమాణేఽర్థవాదాంతరే 'ద్వాదశ మాసాః పంచర్తవస్త్రయ ఇమే లోకా అసావాదిత్య ఏకవింశః' ఇత్యేతస్మిన్. తథా 'త్రిష్టుభౌ భవతః సేంద్రియత్వాయ' ఇత్యేవమాదిషు వాదేష్వపి 'ఇంద్రియం వై త్రిష్టుబ్' ఇత్యేవమాద్యర్థవాదాంతరాపేక్షా దృశ్యతే. విద్యాస్తుత్యర్థత్వాచ్చాస్యోపాయనవాదస్య కథనమన్యదీయే సుకృతదుష్కృతే అన్యైరభ్యుపేయేతే ఇతి నాతీవాభినివేష్టవ్యమ్. ఉపాయన

రేణేత్యత ఆహ—ప్రసిద్ధా చేతి. ఇతో భూలోకాదిత్యర్థః. హేమంతశిశిరయోరైక్యాత్పంచర్తవః. యజ్ఞస్య పురుషరూపకల్పనాయాం సేంద్రియత్వాయ త్రిష్టుభౌ భవత ఇత్యుక్తం బహ్వృచబ్రాహ్మణే, తత్ర త్రిష్టుభశ్ఛందోమాత్రత్వాత్కథమింద్రియత్వకల్పనేత్యాకాంక్షాయాం యజుర్వాక్యం సంబధ్యత ఇత్యర్థః. నన్వమూర్తయోః పుణ్యపాపయోరుపాదానస్యాసంభవాదనుపసంహార ఇత్యత ఆహ—విద్యాస్తుత్యర్థత్వాచ్చేతి. విద్వన్నిష్ఠయోరేతయోః ఫలం పరే ప్రాప్నువంతి విద్యాసామర్థ్యాదిత్యుపాయనపదేనోచ్యత ఇత్యర్థః. నన్వన్యనిష్ఠకర్మణోఽన్యత్ర ఫలసంచారః కథం. నను వచనబలాదితి చేత్, న, ఫలముపయంతీత్యశ్రుతేః, న చ యథా పుత్రకృతశ్రాద్ధస్య పితృషు ఫలం తథాత్రేతి వాచ్యం, యస్య ఫలముద్దిశ్య యత్కర్మ విహితం తత్ర తస్య ఫలమితి న్యాయేన పితౄణాం తృప్త్యుద్దేశేన కృతకర్మణో వ్యధికరణఫలత్వేఽపి విదుషః కర్మకాలేఽనుద్దిష్టత్వేన వ్యధికరణఫలత్వాయోగాత్. కించ విదుషో దేహపాతే కర్మణోఽసత్త్వాత్ యావజ్జీవం విద్వత్సేవకస్య తద్ద్వేషిణో వా న ఫలం స్యాదిత్యత ఆహ—నాతీవాభినివేష్టవ్యమితి. విద్వత్సేవాద్వేషాభ్యాం విద్వన్నిష్ఠపుణ్యపాపతుల్యే పుణ్యపాపే సేవకద్వేషిణోర్జాయేతే జాతయోః ఫలస్వీకారః ఉపాయనమితి పరిహారస్య సులభత్వాదనాగ్రహ ఇత్యర్థః. ఉపాయనాదేః స్తుతిత్వే లింగమాహ—ఉపాయనేతి. ఉపాయనవివక్షాయాముపాయనస్యైవోపసంహారం సూత్రకారో

జ్ఞాతయః సుకృతముపయంతి అప్రియా దుష్కృతమ్' ఇతి కౌషీతకిరహస్యే హానసన్నిధౌ శ్రూయమాణస్య హానశబ్దేనాపేక్షితస్య ఉపాదానాత్మనోపాయనశబ్దస్య హానం ప్రతి శేషత్వావగమాదిత్యర్థః. అశ్వరోమదృష్టాంతేన విధూతయోః పుణ్యపాపయోః పరత్రావస్థానసాపేక్షత్వాత్ పరైరుపాదానమావశ్యకమితి భావః. శాఖాంతర

శబ్దశేషత్వాదితి తుశబ్ధశబ్ధం సముచ్చారయన్ స్తుత్యర్థామేవ హానావుపాయనానువృత్తిం సూచయతి, గుణోపసంహారవివక్షాయాం హ్యుపాయనార్థస్యైవ హానావనువృత్తిం బ్రూయాత్. తస్మాద్గుణోపసంహారవిచారప్రసంగేన స్తుత్యుపసంహారప్రకారప్రదర్శనార్థమిదం సూత్రమ్. కుశాచ్ఛందస్స్తుత్యుపగానవదిత్యుపమోపాదానమ్. తద్యథా భాల్లవినాం 'కుశా వానస్పత్యాస్స్థ తా మా పాతే'త్యస్మిన్నిగమే కుశానామవిశేషేణ వనస్పతియోనిత్వశ్రవణే శాట్యాయనినాం 'ఔదుంబరా' ఇతి విశేషవచనాదౌదుంబర్యః కుశా ఆశ్రీయంతే. యథా చ క్వచిద్దేవాసురచ్ఛందసామవిశేషేణ పౌర్వాపర్యప్రసంగే 'దేవచ్ఛందాంసి పూర్వాణీ'తి పైంగ్యామ్నాయాత్ ప్రతీయతే. యథాచ షోడశిస్తోత్రే కేషాంచిత్కాలావిశేషప్రాప్తౌ 'సమయాధ్యుషితే సూర్యే' ఇత్యార్చాభిశ్రుతేః కాలవిశేషప్రతీతిః యథైవ చావిశేషేణోపగానం కేచి

బ్రూయాత్ అతః శబ్దస్య తం బ్రువన్ స్తుతిం సూచయతీత్యర్థః. విద్యావిచారాత్మకపాదే స్తుతివిచారస్య కా సంగతిరిత్యత ఆహ—తస్మాదితి. శాఖాంతరస్థోఽపి విశేషః శాఖాంతరే గృహ్యేత ఇత్యత్ర దృష్టాంతమాహ—కుశేతి. కుశా ఉద్గాతౄణాం స్తోత్రగణనార్థాశ్శలాకా దారుమయ్యః, భో కుశాః యూయం వానస్పత్యాః వనస్థమహావృక్షో వనస్పతిః తత్ప్రభవాస్స్థ-తాః ఇత్థం భూతా యూయం-మా పాత మాం రక్షతేతి యజమానప్రార్థనా. అత్ర తా ఇతి స్త్రీలింగనిర్దేశాత్ కుశా ఔదుంబర్య ఇతి భాష్యాచ్చ శలాకాసు కుశాశబ్దస్య స్త్రీత్వం మంతవ్యం, దర్భవిషయస్య న స్త్రీత్వం, అస్త్రీ కుశమిత్యనుశాసనాత్. ఛందోదృష్టాంతం వ్యాచష్టే—యథా చేతి. నవాక్షరాణి ఛందాంస్యాసురాణ్యన్యాని దైవాని తేషాం క్వచిచ్ఛందోభిస్స్తువత ఇత్యత్రావిశేషప్రాప్తౌ పైంగివాక్యాద్విశేషగ్రహ ఇత్యర్థః. స్తుతిం వివృణోతి. యథేతి. అతిరాత్రే షోడశినో గ్రహస్యాంగభూతం స్తోత్రం కదేతి ఛందోగాదీనామాకాంక్షాయాముదయసమయవిశిష్టే సూర్యే షోడశినస్స్తోత్రమిత్యార్చశ్రుతేః కాలవిశేషగ్రహ ఇత్యర్థః ఋచోఽధీయత ఇత్యార్చాః. ఉపగానం విభజతే—యథేతి. 'ఋత్విజః

రస్థోఽపి విశేషః శాఖాంతరేఽప్యపేక్షితః ఉపసంహరణీయ ఇత్యత్ర దృష్టాంతమాహ—కుశాచ్ఛందస్స్తుత్యుపగానవత్ కుశావత్ ఛందోవత్ స్తుతివదుపగానవత్. తత్ర యథా 'కుశా వానస్పత్యాః' ఇతి భాల్లవినాం శ్రుతౌ కుశానామవిశేషేణ వన

త్సమామనంతి విశేషేణ భాల్లవినో యథైతేషు కుశాదిషు శ్రుత్యంతరగతవిశేషాన్వయః ఏవం హానావప్యుపాయనాన్వయ ఇత్యర్థః. శ్రుత్యంతరకృతం హి విశేషం శ్రుత్యంతరేఽనభ్యుపగచ్ఛతః సర్వత్రైవ వికల్పస్స్యాత్ స చాన్యాయ్యః సత్యాం గతౌ. తదుక్తం ద్వాదశలక్షణ్యాం 'అపి తు వాక్యశేషత్వాదితరపర్యుదాసస్స్యాత్

ఉపగాయంతీ'త్యవిశేషశ్రుతేః 'నాధ్వర్యురుపగాయతీ'తి శ్రుత్యంతరాదధ్వర్యుభిన్నా ఋత్విజ ఉపగాయంతీత్యర్థవిశేషగ్రహ ఇత్యర్థః. నను కుశాదివాక్యానామపి కిమితి విశేషశ్రుత్యంతరైకవాక్యతాభ్యుపగమ్యతే తత్రాహ—శ్రుత్యంతరకృతం హీతి. సామాన్యవిశేషయోరేకవాక్యతానుపగతౌ సత్యాం వాక్యభేదం కృత్వా నాధ్వర్యురితి నిషేధాదవిశేషశ్రుతేశ్చాధ్వర్యురుపగాయతి నోపగాయతి చేత్యేవం సర్వత్ర వికల్పో న యుక్తః వ్రీహియవయోస్తు గత్యా వికల్పాశ్రయ ఇత్యర్థః. వికల్పస్యాన్యాయత్వమష్టదోషదుష్టత్వాత్. తథాహి యది వ్రీహివాక్యమాశ్రీయతే తదా యవవాక్యస్యేష్టప్రామాణ్యత్యాగః, అనిష్టాప్రమాణ్యస్వీకారః. కదాచిద్యవవాక్యాశ్రయణే త్యక్తప్రామాణ్యస్వీకారః, స్వీకృతాప్రామాణ్యత్యాగశ్చేత్యేకస్మిన్ యవవాక్యే చత్వారో దోషా భవంతి, ఏవం వ్రీహివాక్యేఽపి చత్వారో దోషా ఇతి, ఏవం దుష్టవికల్పపరిహారాయ భిన్నశాఖాశ్రుతయోరప్యేకవాక్యతా జైమినిసమ్మతేత్యాహ—తదుక్తమితి. జ్యోతిష్టోమప్రకరణే 'దీక్షితో న జుహోతీ'తి శ్రుతం 'యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహుయా'దితి చాన్యత్ర శ్రుతం, తత్ర యది న దీక్షితవాక్యం హోమప్రతిషేధకం స్యాత్తదా క్రత్వర్థత్వాత్ నిషేధోఽనుష్ఠేయః, యావ నవిధినా హోమో వానుష్ఠేయ ఇతి వికల్పస్స్యాత్ స చాన్యాయ్యః. అపి తు

తియోనిత్యశ్రవణే శాట్యాయనినామౌదుంబరా ఇతి విశేషవచనాదౌదుమ్బర్యః ంశా ఆశ్రీయంతే, యథా చ్ఛందోభిః స్తువత ఇత్యత్ర దేవాసురచ్ఛందసామవిశేషేణ పౌర్వాపర్యప్రసంగే 'దేవచ్ఛందాంసి పూర్వాణి' ఇతి పైంగిశ్రుత్యా ప్రతీయతే, యథా షోడశినః పాత్రవిశేషస్య గ్రహణే అంగభూతం స్తోత్రం కదా ర్తవ్యమిత్యపేక్షాయాం ఛందోగానాం కాలవిశేషాప్రాప్తౌ 'సమయావిషితే సూర్యే' త్యాదితైత్తిరీయకశ్రుత్యా కాలవిశేషః ప్రతీయతే, యథా 'ఋత్విజ ఉపగాయంతి' ఇతి సామాన్యవాక్యం శాఖాంతరీయం 'నాధ్వర్యురుపగాయతి' ఇతి విశేషవచనమపేక్ష్య అధ్వర్యువర్జితా ఋత్విజ ఉపగాయంతి ఇత్యేతదర్థపరతయా నిశ్చీయతే. ఏవం చ యథా కుశాదిషు శ్రుత్యంతరగతవిశేషాన్వయః, తథా హానావుపాయనా

ప్రతిషేధే వికల్పస్స్యా'దితి. అథవా ఏతాస్వేవ విధూననశ్రుతిష్వేతేన సూత్రేణైతచ్చింతయితవ్యం కిమనేన విధూననవచనేన సుకృతదుష్కృతయోర్హానమభిధీయతే కిం వాఽర్థాంతరమితి. తత్ర చైవం ప్రాపయితవ్యం న హానం విధూననమభిధీయతే. ధూఞ్ కంపన ఇతిస్మరణాత్,

---

యావజ్జీవవాక్యం ప్రతి న దీక్షితవాక్యస్య శేషత్వాన్నకార ఇతరపర్యుదాసార్థస్సన్ అదీక్షితాన్యలక్షకస్స్యాత్ న హోమప్రతిషేధకః, తస్మాదదీక్షితో యావజ్జీవం జుహుయాదిత్యేకవాక్యతేతి న దీక్షితాధికరణసిద్ధాంతసూత్రార్థః. అత్ర భగవత్పాదైః సూత్రమేవ పఠితం, మిశ్రైస్తు పర్యుదాసాధికరణసిద్ధాంతసూత్రం 'అపితు వాక్యశేషత్వాదన్యాయ్యత్వాద్వికల్పస్య విధీనామేకదేశః స్యాదిత్యర్థతః పఠిత' మిత్యుక్తం తచ్చింత్యం, సూత్రార్థస్తు యజ్ఞమాత్రే యే యజామహ ఇతి ప్రయోక్తవ్యమితి శ్రుతం, నానూయాజేషు యే యజామహం కరోతీత్యపి శ్రుతం, తత్ర నకారస్య నిషేధకత్వేఽతిరాత్రే షోడశిగ్రహణాగ్రహణయోరివానూయాజేషు యజ్ఞత్వావిశేషాత్ప్రయోక్తవ్యం నిషేధాన్న ప్రయోక్తవ్యమితి వికల్పస్స్యాత్, తస్యాన్యాయ్యత్వాత్ యే యజామహవిధేరేవ నానూయాజవాక్యమేకదేశస్స్యాత్, పర్యుదాసవృత్త్యా విధివాక్యశేషత్వాదితి యావత్. తథాచానూయాజభిన్నేషు యాగేషు యజామహ ఇతి ప్రయోక్తవ్యమిత్యేకవాక్యతేతి—వర్ణకాంతరమాహ—అథ వేతి. పూర్వత్ర విధూననం కర్మహానిరితి సిద్ధవత్కృత్య ఉపాయనోపసంహార ఉక్తః అత్ర సైవ సాధ్యత ఇతి భేదః. ఉభయత్ర లక్షణాసామ్యాత్సంశయమాహ—కిమితి. విధూననస్య హి ఫలద్వయమశ్వరోమాదిషు దృష్టం పూర్వస్వభావాచ్చ్యుతిరన్యత్ర సంక్రాంతిశ్చేతి తత్ర సంక్రాంతిరూపహానిర్లక్షణీయా కిం వాచ్యుతిరితి సంశయార్థః. తత్ర విధూననశబ్దస్య

న్వయ ఇతి సిద్ధమ్. శ్రుత్యంతరగతం హి విశేషం శ్రుత్యంతరేఽనభ్యుపగచ్ఛతః సర్వత్ర అష్టదోషదుష్టవికల్పః స్యాత్. స చాన్యాయ్యః సత్యాం గతౌ. తదుక్తం ద్వాదశలక్షణ్యాం జైమినినా 'విప్రతిషేధే వికల్పః స్యాత్' ఇతి. ఇతి ప్రథమం వర్ణకమ్.

పూర్వం మంత్రాదీనాం విద్యాసన్నిధేరకించిత్కరత్వముక్తం యథా, తథాత్రాపి విధూననశబ్దస్యోపాయనశబ్దసన్నిధిరప్రయోజక ఇతి దృష్టాంతసంగత్యేదం వర్ణకాంతరమాహ—"హానౌ తూపాయనశబ్దశేషత్వాత్కుశాచ్ఛందస్తుత్యుపగానవత్తదుక్తమ్". అత్ర పూర్వపక్షే విద్యావశాత్ సుకృతాదిహాన్యసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. ఉదాహృతశ్రుతిష్వేవ కిం పుణ్యపాపయోర్విధూననం హానమభిప్రేతమ్, ఉత తయోః ఫలతశ్చాలనమితి విషయే, చాలనమేవేతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు హానావేవాయం

దోధూయంతే ధ్వజాగ్రాణీతి చ వాయునా చాల్యమానేషు ధ్వజా
గ్రేషు ప్రయోగదర్శనాత్. తస్మాచ్చాలనం విధూననమభిధీయతే.
చాలనం తు సుకృతదుష్కృతయోః కంచిత్కాలం ఫలప్రతిబంధనా
దిత్యేవం ప్రాపయ్య ప్రతిపత్తవ్యం, హానావేవైష విధూననశబ్దో వర్తితు
మర్హతి ఉపాయనశబ్దశేషత్వాత్, న హి పరపరిగ్రహభూతయోస్సు
కృతదుష్కృతయోః ప్రహీణయోః పరైరుపాయనం సంభవతి. యద్య
పీదం పరకీయయోః సుకృతదుష్కృతయోః పరైరుపాయనం నాంజసం
సంభావ్యతే తథాపి తత్సంకీర్తనాత్తావత్తదానుగుణ్యేన హానమేవ
విధూననం నామేతి నిర్ణేతుం శక్యతే. క్వచిదపి చేదం విధూననసన్ని
ధావుపాయనం శ్రూయమాణం కుశాచ్ఛందస్స్తుత్యుపగానవద్విధూనన
శ్రుత్యా సర్వత్రాప్యపేక్ష్యమాణం సార్వత్రికం నిర్ణయకారణం సంపా
ద్యతే. న చ చాలనం ధ్వజాగ్రవత్ సుకృతదుష్కృతయోర్ముఖ్యం

కంపనం ముఖ్యార్థ ఇతి తావత్సర్వసమ్మతం తచ్చామూర్తయోః పుణ్యపాపయోర్న
సంభవతి అతస్తయోర్యః స్వభావః ఫలదాతృత్వశక్తిః తతశ్చాలనం విద్యయా ప్రతి
బంధాత్ చ్యుతిః సా లక్షణీయా న హానిః అమూర్తయోరన్యత్ర సంక్రాంత్యయోగాదన్య
సాపేక్షత్వాచ్చేతి పూర్వపక్షార్థః—సిద్ధాంతయతి. హానావేవేతి. యది చ్యుతి
మాత్రం లక్ష్యం తదోపయంతీత్యనన్వితం స్యాత్. న చ యత్ర ధునోతేరుపాయనశబ్ద
సాన్నిధ్యం తత్ర హానిర్లక్ష్యతే న కేవలధునోతేర్హానిశ్చాన్యత్ర విదుషః సేవకాదౌ
తుల్యకర్మసంక్రాంతిరితి నాసంభవ ఇతి వాచ్యం, కేవలధునోతేరపి ముఖ్యార్థాసంభవే
నాన్యత్ర లక్ష్యతయా బుద్ధిస్థహానిలక్షణాయా ఏవ యుక్తత్వాదితి భావః. ఉపాయ
నస్యాముఖ్యత్వాన్న క్వాపి హానిలక్షణా బీజత్వమితి శంకిత్వా పుణ్యపాపయోః ఫలత
స్స్వీకారాత్మకముపాయనం హానం వినాఽనుపపన్నం సల్లక్షణానిర్ణాయకమితి పరిహరతి-
యద్యపీత్యాదినా. యథాన్యత్ర శ్రుతం ఔదుంబరత్వాదికం కుశాదినిర్ణాయకం తథేద
ముపాయనం విధూననస్య హానత్వే నిశ్చాయకమిత్యాహ—క్వచిదపీతి. విధూననం
ముఖ్యం కిమితి నోచ్యతే తత్రాహ—న చేతి. తథాపి హానం కథం లక్ష్యత ఇత్యా

విధూననశబ్దో వర్తితుమర్హతి. కుతః, ఉపాయనశబ్దశేషత్వాత్ ఉపాయనశబ్దసన్నిధౌ
శ్రూయమాణస్య విధూననశబ్దస్యోపాయనం ప్రతి శేషత్వాదిత్యర్థః. ఏవం చ ఉపా
దానాత్మకోపాయనస్య హానం వినా అసంభవాత్ విధూననశబ్దేన 'ధూఞ్ కంపనే'

సంభవతి అద్రవ్యత్వాత్. అశ్వశ్చ రోమాణి విధూన్వాన స్త్వ్యజన్ రజ స్సహైవ తేన రోమాణ్యపి జీర్ణాని శాతయతి. 'అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాప'మితి చ బ్రాహ్మణమ్. అనేకార్థత్వాభ్యుపగమాచ్చ ధాతూనాం న స్మరణవిరోధః. తదుక్తమితి వ్యాఖ్యాతమ్.

ఇతి పంచదశాధికరణమ్.

సూ॰ సాంపరాయే తర్తవ్యాభావా త్తథాహ్యన్యే. ౨౭.

దేవయానేన పథా పర్యంకస్థం బ్రహ్మాభిప్రస్థితస్య వ్యధ్వని సుకృతదుష్కృతవియోగం కౌషీతకినః పర్యంకవిద్యాయామామనంతి 'స ఏతం దేవయానం పంథానమాసాద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతీ'త్యుప

శంక్య ముఖ్యసంబంధాదిత్యాహ—అశ్వశ్చేతి. అనుపపత్తిసంబంధౌ లక్షణాబీజరూపా వుక్త్వా లక్షకం పదం నిర్దిశతి—అశ్వఇవేతి. విధూయేతి పదం దృష్టాంతే హాన పర్యంతం సద్దార్ష్టాంతికేఽపి హానలక్షకమిత్యర్థః. యద్వా హానవాచకమేవాస్తు న చ ధూఞ్ కంపన ఇతి ధాతుపాఠవిరోధ స్తస్యోపలక్షణార్థత్వాదిత్యాహ—అనేకేతి. శాఖాంతరస్థముపాయనం విధూననస్య హానత్వనిశ్చాయకమిత్యత్ర జైమినిసూత్రం తదుక్తమితి గృహీతపూర్వం వ్యాఖ్యాతమిత్యర్థః. ఏవం విధూననస్య హానిత్వసిద్ధేః కేవలహానావుపాయనోపసంహార ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి పంచదశాధికరణమ్.

౨౭. 'సాంపరాయే...అన్యే' వ్యధ్వని అర్ధమార్గే. పూర్వోక్తం విధూననస్య హానత్వముపజీవ్య హానస్య నదీతరణానంతర్యశ్రుతేరశ్వఇవ రోమాణీత్యాదౌ దేహ

ఇతి ధాత్వర్థచలనవాచకేనాపి హానమేవ లక్ష్యమితి భావః. నను ఉపాయనశబ్దసన్నిధౌ శ్రూయమాణస్య విధూననశబ్దస్య హానలక్షకత్వేఽపి కేవలవిధూననశబ్దస్య న తల్లక్షకత్వమ్, నిశ్చాయకాభావాదిత్యాశంక్యాహ—కుశాచ్ఛందస్తుత్యుపగానవత్. యథా కుశాదిస్థలే శాఖాంతరీయవిశేషశ్రవణం నిర్ణాయకమ్, తథేహాపి క్వచిద్విధూననసన్నిధౌ శ్రూయమాణముపాయనం సర్వత్ర విధూననస్య హానలక్షకత్వే నిశ్చాయకమిత్యర్థః. తదుక్తమితి పూర్వవద్వ్యాఖ్యేయమ్.

క్రమ్య 'స ఆగచ్ఛతి విరజాం నదీం తాం మనసైవాత్యేతి తత్సుకృతదుష్కృతే విధూనుతే' ఇతి. తత్ కిం యథాశ్రుతం వ్యధ్వన్యేవ వియోగవచనం ప్రతిపత్తవ్యం ఆహోస్విదాదావేవ దేహాదపసర్పణే ఇతి విచారణాయాం శ్రుతిప్రామాణ్యాద్యథాశ్రుతప్రతిపత్తిప్రసక్తౌ పఠతి—సాంపరాయ ఇతి. సాంపరాయే గమన ఏవ దేహాదపసర్పణే ఇదం విద్యాసామర్థ్యాత్ సుకృతదుష్కృతయోర్హానం భవతీతి ప్రతిజానీతే. హేతుం చాచష్టే—తర్తవ్యాభావాదితి. న హి విదుషస్సంపరేతస్య విద్యయా బ్రహ్మ ప్రేప్సతోఽన్తరాళే సుకృతదుష్కృతాభ్యాం కించిత్ప్రాప్తవ్యమస్తి యదర్థం కతిచిత్ క్షణానక్షీణే తే కల్ప్యేయాతాం,

---

త్యాగాత్ ప్రాక్కాలత్వశ్రుతేశ్చ సంశయమాహ—తత్కిమితి. బ్రహ్మలోకమార్గమధ్యే విరజాఖ్యనదీమత్యేతి 'తత్సుకృతదుష్కృతే విధూనుతే' ఇత్యత్ర తదితి సర్వనామశ్రుత్యా తేనేత్యర్థయా సన్నిహితనదీతరణస్య కర్మహానిహేతుత్వోక్తేరర్ధపథే కర్మక్షయ ఇతి పూర్వపక్షః. తత్ర విద్యాయాః కర్మక్షయహేతుత్వాసిద్ధిః పూర్వపక్షే. సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి మత్వా సిద్ధాంతయతి—సాంపరాయ ఇతి. మరణాత్ప్రాగిత్యర్థః. సంపరేతస్య మృతస్య కంచిత్కాలం కర్మసత్త్వే ఫలాభావాద్దేవయానమార్గప్రవేశాయోగాచ్చాదావేవ క్షయ ఇత్యర్థః. క్షయహేతోర్విద్యాయా మధ్యేమార్గమసత్త్వాచ్చ

పూర్వం విద్యాయాః కర్మహానిహేతుత్వం సిద్ధం కృత్వా కేవలహానశ్రవణే ఉపాయనోపసంహార ఉక్తః; సంప్రతి విద్యాయాః కర్మహానిహేతుత్వం నాస్తీత్యాక్షేపసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే విద్యాసామర్థ్యానాదరః, సిద్ధాంతే తదాదర ఇతి ఫలభేదః. కౌషీతకిశ్రుతౌ 'విరజాం నదీం తాం మనసైవాత్యేతి తత్సుకృతదుష్కృతే విధూనుతే' ఇతి పర్యంకస్థబ్రహ్మోపాసకస్య కర్మహానిః శ్రూయతే. తత్ర కిం విరజానదీతరణానంతరం కర్మహానిః, ఉత దేహత్యాగాత్ ప్రాక్కాల ఇతి విశయే, శ్రుతిబలాత్ నదీతరణానంతరమేవేతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—సాంపరాయే దేహత్యాగాత్ ప్రాక్ పరలోకసాధనీభూతవిద్యాకాల ఏవ కర్మహానిర్యుక్తా. కుతః, తర్తవ్యాభావాత్ నదీతరణానంతరం పుణ్యపాపకర్మణః తర్తవ్యస్య ప్రాప్తవ్యస్య ఫలాంతరస్యాభావాత్. నను కర్మహానిహేతోరభావాత్ ఇతి చేత్, న; కర్మహానిహేతోర్విద్యాయాః ప్రాక్సత్త్వాత్, కర్మహానిం వినా నదీతరణానుపపత్తేశ్చ. అతో జీవత ఏవ విద్యాసామర్థ్యాత్ కర్మహానిః. తథా హ్యన్యే శాఖినస్తాండ్యాదయో జీవద్దశాయామేవ కర్మహానిమ్ 'అశ్వ ఇవ రోమాణి' ఇత్యాదావధీయత ఇత్యర్థః.

విద్యావిరుద్ధఫలత్వాత్తు విద్యాసామర్థ్యేన తయోః క్షయః, స చ యదైవ విద్యాఫలాభిముఖీ తదైవ భవితుమర్హతి. తస్మాత్ ప్రాగేవ సన్నయంసుకృతదుష్కృతక్షయః పశ్చాత్పఠ్యతే. తథాహ్యన్యేఽపి శాఖినః తాండినశ్శాట్యాయనినశ్చ ప్రాగవస్థాయామేవ సుకృతదుష్కృతహానమామనంతి 'అశ్వఇవ రోమాణి విధూయ పాప'మితి 'తస్య పుత్రాదాయముపయంతి సుహృదస్సాధుకృత్యాం ద్విషంతః పాపకృత్యా'మితి చ.

సూ. ఛందతఉభయావిరోధాత్. ౨౮.

యది చ దేహాదపసృప్తస్య దేవయానేన పథా ప్రస్థితస్యార్ధపథే సుకృతదుష్కృతక్షయోఽభ్యుపగమ్యేత తతః పతితే దేహే యమనియమవిద్యాభ్యాసాత్మకస్య సుకృతదుష్కృతక్షయహేతోః పురుషప్రయత్నస్యేచ్ఛాతోఽనుష్ఠానానుపపత్తేరనుపపత్తిరేవ తద్ధేతుకస్య సుకృతదుష్కృతక్షయస్య స్యాత్, తస్మాత్పూర్వమేవ సాధకావస్థాయాం ఛందతోఽనుష్ఠానం తస్య స్యాత్, తత్పూర్వకం చ సుకృత

త్యాహ—విద్యావిరుద్ధేతి. నదీతరణానంతరపాఠస్తు బాధ్యః అర్థవిరోధాదిత్యాహ—తస్మాదితి. తదితి సర్వనామ్నాపి ప్రకృతవిద్యైవోచ్యత ఇతి భావః.

౨౮. కించ మృతస్య ఛందతో యథాకామం విద్యానుష్ఠానానుపపత్తేరుభయోర్విద్యాకర్మక్షయయోః శ్రుతో హేతుఫలభావో విరుధ్యేత. కించ సతి పుష్కలహేతౌ న కార్యవిలంబ ఇతి న్యాయోపేతతాండ్యాదిశ్రుతివిరోధస్తవ స్యాత్ అస్మత్పక్షే త్వవిరోధ ఇత్యాహ—ఛందత ఇతి. తస్మాత్కర్మహానస్య విద్యాఫలత్వా

నను కర్మహానేర్విద్యాఫలత్వే బ్రహ్మప్రాప్తేరివ దేహత్యాగోత్తరకాలీనత్వం స్యాత్; అత ఆహ—

ఛందతః స్వేచ్ఛాతో విద్యానుష్ఠానం జీవత ఏవేతి తద్ధేతుకకర్మక్షయో జీవత ఏవ యుక్తః, సతి హేతౌ కార్యవిలంబాయోగాత్. ఏవం సతి విద్యాకర్మక్షయయోర్నిమిత్తనైమిత్తికభావే తాండ్యాదిశ్రుత్యోరుభయోరవిరోధో భవతీత్యర్థః. బ్రహ్మప్రాప్తేర్దేహత్యాగం వినాఽనుపపత్తేః ప్రకృతే చానుపపత్త్యభావాత్ జీవత ఏవ కర్మక్షయ భావః.

దుష్కృతహానమితి ద్రష్టవ్యమ్, ఏవం నిమిత్తనైమిత్తికయోరుపపత్తిస్తాండిశాట్యాయనిశ్రుత్యోశ్చ సంగతిరితి.

ఇతి షోడశాధికరణమ్.

సూ. గతేరర్థవత్త్వముభయథాఽన్యథా హి విరోధః. ౨౯.

క్వచిత్పుణ్యపాపహానసన్నిధౌ దేవయానః పంథాః శ్రూయతే క్వచిన్న. తత్ర సంశయః, కిం హానావవిశేషేణైవ దేవయానః పంథాస్సన్నిపతేత్ ఉత విభాగేన క్వచిత్సన్నిపతేత్క్వచిన్నేతి, యథా తావద్ధానావవిశేషేణైవోపాయనానువృత్తిరుక్తా ఏవం దేవయానానువృత్తిరపి భవితుమర్హతీత్యస్యాం ప్రాప్తావాచక్ష్మహే — గతేర్దేవయానస్య పథోఽర్థవత్త్వం ఉభయథా విభాగేన భవితుమర్హతి, క్వచిదర్థవతీ

త్కేవలహానావుపాయనోపసంహారో విద్యాస్తుతయ ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి షోడశాధికరణమ్.

౨౯. 'గతేరర్థవత్త్వం' క్వచిత్సగుణవిద్యాయాం మార్గః శ్రూయతే నిర్గుణవిద్యాయాం న శ్రూయతే. తత్ర హానసన్నిధౌ మార్గస్య శ్రుతత్వాదనపేక్షితత్వాచ్చ సంశయే దృష్టాంతసంగత్యా పూర్వపక్షమాహ — యథా తావదితి. ఉపాయనవత్ మార్గస్యాపి క్వచిచ్ఛ్రుతత్వాత్సర్వత్రోపసంహార ఇత్యర్థః. అత్ర నిర్గుణవిదోఽపి

ఇత్థం ప్రాసంగికం విద్యోదయానంతరమేవ కర్మహానమిత్యభిధాయ యథా హానసన్నిధౌ క్వచిచ్ఛ్రూయమాణముపాయనం సర్వత్రోపసంహ్రియతే, తథా హానసన్నిధౌ క్వచిచ్ఛ్రూయమాణో దేవయానః పంథాః సర్వత్రోపసంహర్తవ్య ఇతి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ —

తత్ర పూర్వపక్షే నిర్గుణవిదోఽపి ముక్త్యర్థం మార్గాపేక్షా, సిద్ధాంతే త్వనపేక్షేతి ఫలభేదః. కర్మహానసన్నిధౌ క్వచిద్దేవయానః పంథాః శ్రుతః, క్వచిన్న శ్రుతో నిర్గుణవిద్యాస్థలే. తత్ర కిం దేవయానోపసంహారోఽస్తి న వేతి సందేహే పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు — గతేర్దేవయానస్య పథః అర్థవత్త్వముభయథా విభాగేన భవితుమర్హతి — క్వచిత్ సగుణవిద్యాయాం దేవయానమార్గోఽస్తి, క్వచిన్నిర్గుణవిద్యాయాం నేతి. అన్యథా సర్వత్ర దేవయానమార్గోపసంహారాంగీకారే 'విద్వా

గతిః క్వచిన్నేతి నావిశేషేణ, అన్యథా హ్యవిశేషేణైవైతస్యాం గతావంగీక్రియమాణాయాం విరోధస్స్యాత్ 'పుణ్యపాపే విధూయ నిరంజనః పరమం సామ్యముపైతీ'త్యస్యాం శ్రుతౌ దేశాంతరప్రాపణీ గతిర్విరుధ్యేత, కథం హి నిరంజనో గంతా దేశాంతరం గచ్ఛేత్ గంతవ్యం చ పరమం సామ్యం న దేశాంతరప్రాప్త్యాయత్తమిత్యానర్థక్యమేవాత్ర గతేర్మన్యామహే.

సూ. ఉపపన్నస్తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేర్లోకవత్. 30.

ఉపపన్నశ్చాయముభయథా భావః క్వచిదర్థవతీ క్వచిన్నేతి, తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేః. గతేః కారణభూతో హ్యర్థః పర్యంకవిద్యాదిషు సగుణేషూపాసనేషూపలభ్యతే, యత్ర హి పర్యంకారోహణం పర్యంకస్థేన బ్రహ్మణా సహ సంవదనం విశిష్టగంధాదిప్రాప్తిశ్చేత్యేవమాది బహు దేశాంతరప్రాప్త్యాయత్తం ఫలం శ్రూయతే, తత్రార్థవతీ గతిః న తు సమ్యగ్దర్శనే తల్లక్షణార్థోపలబ్ధిరస్తి. నహ్యాత్మైకత్వదర్శినామాప్తకామానామిహైవ దగ్ధాశేషక్లేశబీజానామారబ్ధభోగకర్మాశయక్షపణావ్యతిరేకేణాపేక్షితవ్యం కించిదస్తి తత్రానర్థికా గతిః, లోకవచ్చైష

స్తుత్యర్థం మార్గాపేక్షా పూర్వపక్షే, సిద్ధాంతే త్వనపేక్షేతి ఫలం. దేశాదివ్యవహితవస్తుప్రాప్తౌ మార్గస్యాపేక్షేతి న్యాయానుగృహీతశ్రుతివిరోధాన్నోపసంహార ఇతి సిద్ధాంతః. నిరంజనోఽసంగః, సామ్యం బ్రహ్మ.

30. నను తర్హి సగుణవిద్యాయామపి మార్గో వ్యర్థ ఇత్యత ఆహ—ఉపపన్న

న్పుణ్యపాపే విధూయ నిరంజనః పరమం సామ్యముపైతి' ఇతి శ్రుతివిరోధః స్యాత్. అతో నిర్గుణవిద్యాయాం మార్గోపసంహారో వ్యర్థ ఇత్యర్థః.

నను తర్హి సగుణవిద్యాయామపి మార్గో వ్యర్థః స్యాదిత్యత ఆహ—

గతేరుభయథాభావః ఉపపన్నః; తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేః సా గతిర్లక్షణం కారణం తస్య సగుణవిద్యాఫలస్య పర్యంకస్థబ్రహ్మప్రాప్తిరూపస్య స తల్లక్షణార్థః, తస్య శ్రుతిషూపలబ్ధేః. అతః సగుణవిద్యాయాం మార్గః అర్థవాన్, న నిర్గుణవిద్యాయామ్. లోకవత్ యథా లోకే సేతువాసినాం గంగాప్రాప్త్యర్థం మార్గోఽపేక్షితః న గంగాస్థానామ్, తద్వదిత్యర్థః.

విభాగో ద్రష్టవ్యః యథా లోకే గ్రామప్రాప్తౌ దేశాంతరప్రాపణః పంథా అపేక్ష్యతేనారోగ్యప్రాప్తౌ, ఏవమిహాపీతి. భూయశ్చైతం విభాగం చతుర్థేఽధ్యాయే నిపుణతరముపపాదయిష్యామః.

ఇతి సప్తదశాధికరణమ్.

సూ. అనియమస్సర్వేషామవిరోధ శ్శబ్దానుమానాభ్యామ్. ౩౧.

సగుణాసు విద్యాసు గతిరర్థవతీ న నిర్గుణాయాం పరమాత్మ విద్యాయామిత్యుక్తం. సగుణాస్వపి విద్యాసు కాసుచిద్గతిశ్శ్రూయతే యథా పర్యంకవిద్యాయాం పంచాగ్నివిద్యాయాముపకోసలవిద్యాయాం దహరవిద్యాయామితి నాన్యాసు యథా మధువిద్యాయాం శాండిల్యవిద్యాయాం షోడశకలవిద్యాయాం వైశ్వానరవిద్యాయామితి, తత్ర సంశయః కిం యాస్వేషా గతిశ్శ్రూయతే తాస్వేవ నియమ్యేత ఉతానియమేన సర్వాభిరేవైవంజాతీయకాభిర్విద్యాభిరభిసంబధ్యేతేతి. కిం తావత్ప్రాప్తం నియమ ఇతి. యత్రైవ శ్రూయతే తత్రైవ భవితుమర్హతీతి ప్రకరణస్య నియామకత్వాత్. యద్యన్యత్ర శ్రూయమాణాపి గతిర్విద్యాంతరం గచ్ఛేత్ శ్రుత్యాదీనాం ప్రామా

ఇతి. సా గతిర్లక్షణం కారణం యస్యార్థస్య స తల్లక్షణార్థః.

ఇతి సప్తదశాధికరణమ్.

౩౧. 'అనియమస్సర్వేషాం' అత్రార్చిరాదిమార్గ ఏవ విషయస్తత్ర విద్యాశేషప్రకణాదవిశేషశ్రుతేశ్చ సంశయే పూర్వపక్షమాహ—కిం తావదితి. సగుణనిర్గుణ విద్యాసు మార్గస్య భావాభావవ్యవస్థావత్సగుణాస్వపి వ్యవస్థేతి దృష్టాంతేన ప్రాప్తౌ సిద్ధాంతే వ్యవస్థాపవాదాత్సంగతిః నియమానియమావుభయత్ర ఫలం. నియమే ప్రక

పూర్వం సగుణనిర్గుణవిద్యాసు మార్గస్య భావాభావవ్యవస్థా యథా ఉక్తా, తథా సగుణవిద్యాస్వపి వ్యవస్థాస్త్వితి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే నియతస్య మార్గస్యానుపసంహారః, సిద్ధాంతే తు నియతస్యోపసంహార ఇతి ఫలభేదః. సగుణోపాసనేషు క్వచిత్ పంచాగ్న్యుపాసనాదిషు

ణ్యం హీయేత, సర్వస్య సర్వార్థత్వప్రసంగాత్. అపిచార్చిరాదికైకైవ గతిరుపకోసలవిద్యాయాం పంచాగ్నివిద్యాయాం చ తుల్యవత్ప్రత్యతే తత్సర్వార్థత్వేఽనర్థకం పునర్వచనం స్యాత్ తస్మాన్నియమ ఇత్యేవం ప్రాప్తే పఠతి. అనియమ ఇతి. సర్వాసామేవాభ్యుదయప్రాప్తిఫలానాం సగుణానాం విద్యానామవిశేషేణైషా దేవయానాఖ్యా గతిర్భవితుమర్హతి. నన్వనియమాభ్యుపగమే ప్రకరణవిరోధ ఉక్తః, నైషోఽస్తి విరోధః, శబ్దానుమానాభ్యాం శ్రుతిస్మృతిభ్యామిత్యర్థః. తథాహి శ్రుతిః 'తద్య ఇత్థం విదు' రితి పంచాగ్నివిద్యావతాం దేవయానం పన్థానమవతారయంతీ 'యే చేమే ఽరణ్యే శ్రద్ధాం తప ఇత్యుపాసతే' ఇతి విద్యాంతరశీలానామపి పంచాగ్నివిద్యావిద్భిస్సమానమార్గతాం గమయతి, కథం పునరవగమ్యతే విద్యాంతరశీలానామియం గతిశ్శ్రుతిరితి. నను శ్రద్ధాతపఃపరాయణానామేవ స్యాత్ తన్మాత్రశ్రవణాత్. నైష దోషః, న హి కేవలాభ్యాం శ్రద్ధాతపోభ్యామంతరేణ విద్యాబలమేషా గతిర్లభ్యతే 'విద్యయా తదారోహంతి యత్ర కామాః పరా

రణముక్త్వా పునరుక్తిలింగమాహ—అపిచేతి. ఏకత్రోక్తగతేరన్యత్ర ప్రాప్తౌ పునరుక్తిర్వృథా స్యాదిత్యర్థః—సిద్ధాంతయతి. సర్వాసామితి. అభ్యుదయో బ్రహ్మలోకః. అవిశేషశ్రుత్యాదినా ప్రకరణబాధో న దోష ఇత్యాహ—నైష ఇతి. తత్రత్రాధికృతానాం మధ్యే య ఇత్థం పంచాగ్నీన్విదుర్యే చే మేఽరణ్యే శ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసతే శ్రద్ధాతప ఇత్యుపలక్షితం బ్రహ్మ ధ్యాయంతి తేఽర్చిషమభిసంభవంతీత్యన్వయః. నను శ్రద్ధాతపోమాత్రశ్రుతేస్తాభ్యామేవార్చిరాదిగమనం స్యాత్ న వైశ్వానరాదివిద్యాశీలానామితి శంకతే—కథం పునరితి. అవిదుషాం గతినిషేధాచ్ఛ్రద్ధాతపశ్శబ్దాభ్యాం తత్సాధ్యబ్రహ్మవిద్యాలక్షణేతి పరిహరతి—నైష దోష ఇతి. తద్బ్రహ్మలోకస్థానం, పరాగతాః పరావృత్తాః-కామక్రోధాదిదోషా న సంతీతి యావత్.

మార్గః శ్రూయతే, క్వచిత్తు వైశ్వానరాదిషు న శ్రూయతే. తత్ర కిం యేషు మార్గః శ్రుతః తేషామేవ తస్య నియమః, కిం వా సర్వేషామనియమ ఇతి సందేహే, విద్యావిశేషప్రకరణాన్నియమ ఇతి పూర్వః పక్షః సిద్ధాంతస్తు—సర్వేషాం సగుణోపాసనానాం మార్గస్యానియమః. నను అనియమాభ్యుపగమే ప్రకరణవిరోధః; నైషోఽస్తి విరోధః. కుతః, శబ్దానుమానాభ్యాం శ్రుతిస్మృతిభ్యామ్; 'తద్య ఇత్థం విదుః యే

గత్వా, న తత్ర దక్షిణా యంతి నావిద్వాంసస్తపస్వినః’ ఇతి శ్రుత్యంతరాత్. తస్మాదిహ శ్రద్ధాతపోభ్యాం విద్యాంతరోపలక్షణం. వాజసనేయినస్తు పంచాగ్నివిద్యాధికారేఽధీయతే ‘య ఏవమేతద్విదుర్యే చామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యముపాసతే’ ఇతి, తత్ర శ్రద్ధాళవో యే సత్యం బ్రహ్మోపాసత ఇతి వ్యాఖ్యేయం, సత్యశబ్దస్య బ్రహ్మణ్యసకృత్ప్రయుక్తత్వాత్. పంచాగ్నివిద్యావిదాం చేత్థంవిత్తయైవోపాత్తత్వాత్ విద్యాంతరపరాయణానామేవేదముపాదానం న్యాయ్యం. ‘అథ హా య ఏతౌ పంథానౌ న విదుస్తే కీటాః పతంగా యదిదం దందశూక’మితి చ మార్గద్వయభ్రష్టానాం కష్టామధోగతిం గమయంతీ దేవయాన పితృయాణయోరేవైనానంతర్భావయతి తత్రాపి విద్యావిశేషాదేషాం దేవయానప్రతిపత్తిః స్మృతిరపి ‘శుక్లకృష్ణే గతీ హ్యేతే జగతశ్శాశ్వతే మతే, ఏకయా యాత్యనావృత్తిమన్యయా వర్తతే పున’ రితి. యత్పునర్దేవయానస్య పథోఽర్చిరాదేర్ద్విరామ్నానం ఉపకోసలవిద్యా

దక్షిణాః కేవలకర్మిణస్తపస్వినోఽప్యవిద్వాంసో న గచ్ఛంతీత్యర్థః. లక్షణాదోషహీనం వాక్యమాహ—వాజసనేయినస్త్వితి. కించ విద్యాకర్మలక్షణమార్గద్వయభ్రష్టానామధోగతిశ్రుతేః వైశ్వానరాద్యుపాసకానామర్చిరాదిమార్గప్రాప్తిరిత్యాహ—అథ హ య ఏతావితి. దందశూకః సర్పః. కించ “అగ్నిర్జ్యోతిరహశ్శుక్లః షణ్మాసా ఉత్తరాయణం, తత్ర ప్రయాతా గచ్ఛంతి బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనాః” ఇత్యవిశేషేణోపాసకానామర్చిరాదిగతిముక్త్వోఽపసంహారస్మృతేశ్చ తేషాం తత్ప్రాప్తిరిత్యాహ—స్మృతిరితి. శుక్లా గతిరర్చిరాదికా, కృష్ణా ధూమాదికా, జగతో విద్యాకర్మాధికృతస్య, శాశ్వతే ధ్రువే సమ్మతే, తత్రైకయా శుక్లయా పునరావృత్తివర్జం కార్యం బ్రహ్మ గచ్ఛతి, అన్యయా స్వర్గే గత్వా పునరాయాతీత్యర్థః. పునరుక్తిదోషం దూషయతి—యత్పునరితి. తత్ర తత్ర మార్గశ్రుతిరన్వహం మార్గచింతనార్థం, ప్రకరణేన మార్గధ్యానస్య విద్యాంగ

చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే తేఽర్చిషమభిసంభవంతి’ ఇత్యాద్యా శ్రుతిః, ‘శుక్లకృష్ణే గతీ హ్యేతే జగతః శాశ్వతే మతే. ఏకయా యాత్యనావృత్తిమన్యయా వర్తతే పునః’ ఇత్యాద్యా స్మృతిః, తాభ్యామిత్యర్థః. ఏవం చ పంచాగ్నివిదామివ విద్యాంతరశీలనామప్యవిశేషేణ అర్చిరాదిమార్గప్రతిపాదకవాక్యేన ప్రకరణం బాధ్యమితి బోధ్యమ్.

యాం పంచాగ్నివిద్యాయాం చ తదుభయత్రాప్యనుచింతనార్థం, తస్మాదనియమః.

ఇత్యష్టాదశాధికరణమ్.

సూ. యావదధికారమవస్థితిరాధికారికాణామ్. ౩౨.

విదుషో వర్తమానదేహపాతానంతరం దేహాంతరముత్పద్యతే న వేతి చింత్యతే. నను విద్యాయాస్సాధనభూతాయాస్సంపత్తౌ కైవల్యనిర్వృత్తిస్స్యాన్న వేతి నేయం చింతోపపద్యతే. న హి పాకసాధనసంపత్తావోదనో భవేన్న వేతి చింతా సంభవతి, నాపి భుంజానాస్తృప్యేయుర్న వేతి చింత్యతే, ఉపపన్నా త్వియం చింతా, బ్రహ్మవిదామపి కేషాంచిదితిహాసపురాణయోర్దేహాంతరోత్పత్తిదర్శనాత్. తథాహ్యపాంతరతమానామ వేదాచార్యః పురాణర్షిర్విష్ణునియోగాత్ కలిద్వాపరయోస్సంధౌ కృష్ణద్వైపాయనస్సంబభూవేతి స్మరంతి. వసిష్ఠశ్చ

త్వావగమాత్. తథా చ వక్ష్యతి సూత్రకారః 'తచ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చే'తి. యేషాం న శ్రుతో మార్గస్తే మార్గధ్యానం వినాపి విద్యాసామర్థ్యాన్మార్గం లభంత ఇతి జ్ఞాపనార్థం పునరుక్తిరిత్యర్థః. తస్మాత్సర్వోపాసనాసు ప్రతీకభిన్నాస్వర్చిరాదిప్రాప్తిరితి సిద్ధమ్.

ఇత్యష్టాదశాధికరణమ్.

౩౨. 'యావదధికారం' నిర్గుణవిద్యాయాం గతిర్వ్యర్థా ముక్తిఫలత్వాత్, సగుణవిద్యాసు సర్వత్రార్థవతీ బ్రహ్మలోకప్రాప్తిఫలత్వాదితి వ్యవస్థా కృతా, సా న యుక్తా, తత్త్వజ్ఞానినామపి ఇతిహాసాదౌ పునర్జన్మదర్శనేన జ్ఞానస్య ముక్తిఫలత్వాభావాదిత్యాక్షేపాత్సంగతిః, జ్ఞానినాం పునర్జన్మదర్శనం సంశయబీజం భాష్యే దర్శితం.

పూర్వం ముక్తిఫలత్వాన్నిర్గుణవిద్యాయాం మార్గో నిరర్థకః, బ్రహ్మలోకప్రాప్తిఫలత్వాత్సగుణవిద్యాయాం మార్గః సర్వత్రార్థవానితి వ్యవస్థా కృతా; సా న యుక్తా, నిర్గుణవిదామపి ఇతిహాసాదౌ పునర్జన్మదర్శనేన నిర్గుణవిద్యాయాః ముక్తిసాధనత్వాసంభవాదిత్యాక్షేపసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే నిర్గుణవిద్యాయాః కైవల్యహేతుత్వాన్మార్గోపసంహారః,

బ్రహ్మణో మానసః పుత్రస్సన్నిమిశాపాదపగతపూర్వదేహః పునర్బ్రహ్మా దేశాత్ మిత్రావరుణాభ్యాం సంబభూవేతి. భృగ్వాదీనామపి బ్రహ్మణ ఏవ మానసానాం పుత్రాణాం వారుణే యజ్ఞే పునరుత్పత్తిః స్మర్యతే. సనత్కుమారోఽపి బ్రహ్మణఏవ మానసః పుత్రః స్వయం రుద్రాయ వర ప్రదానాత్ స్కందత్వేన ప్రాదుర్బభూవ. ఏవమేవ దక్షనారదప్రభృతీ నామపి భూయసీ దేహాంతరోత్పత్తికథా తేన తేన నిమిత్తేన భవతి స్మృతౌ. శ్రుతావపి మంత్రార్థవాదయోః ప్రాయేణోపలభ్యతే. తే చ కేచిత్ పతితే పూర్వదేహే దేహాంతరమాదదతే కేచిత్తు స్థితఏవ తస్మిన్ యోగైశ్వర్యవశాదనేకదేహాదానన్యాయేన. సర్వే చైతే సమ ధిగతసకలవేదార్థాః స్మర్యంతే. తదేతేషాం దేహాంతరోత్పత్తిదర్శనాత్ ప్రాప్తం బ్రహ్మవిద్యాయాః పాక్షికం మోక్షహేతుత్వమహేతుత్వం చేత్యత ఉత్తరముచ్యతే. న, తేషామపాంతరతమఃప్రభృతీనాం వేద ప్రవర్తనాదిషు లోకస్థితిహేతుష్వధికారేషు నియుక్తానామధికార తంత్రత్వాత్ స్థితేః. యథాఽసౌ భగవాన్ సవితా సహస్రయుగ పర్యంతం జగతోఽధికారం చరిత్వా తదవసానే ఉదయాస్తమయ వర్జితః కైవల్యమనుభవతి 'అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేత్య నైవోదేతా నాస్త మేతైకల ఏవ మధ్యే స్థాతే'తి శ్రుతేః. యథా చ వర్తమానా బ్రహ్మవిదః

పూర్వపక్షే జ్ఞానాన్ముక్తిరితి శ్రుతీనాం జ్ఞానస్తుతిమాత్రత్వేన జ్ఞానస్య ముక్తిఫలత్వా భావే సతి బ్రహ్మలోకఫలత్వావిశేషాదర్చిరాదిమార్గోపసంహారః ఫలం, సిద్ధాంతే తూక్త వ్యవస్థాసిద్ధిరితి వివేకః—శ్రుతావపీతి. మేధాతిథేర్మేషేతి మంత్రే ఇంద్రస్య మేష జన్మోపలభ్యతే. వసిష్ఠ ఉర్వశీపుత్రో జాత ఇత్యేవమర్థో బహ్వృచార్థవాద ఇత్యర్థః. పాక్షికమిత్యాపాతతః జ్ఞానస్య ముక్తిహేతుత్వం నాస్త్యేవేతి పూర్వపక్షః. సిద్ధాంత యతి—నేతి. లోకవ్యవస్థాసు స్వామిత్వమధికారః, తత్ప్రాపకం ప్రారబ్ధం యావదస్తి తావత్కాలం జీవన్ముక్తత్వేనాధికారికాణామవస్థితిః, ప్రారబ్ధక్షయే ప్రతిబంధకా భావాత్. విదేహకైవల్యమిత్యత్ర మానమాహ—అథేతి. అథ ప్రారబ్ధక్షయానంతరం.

సిద్ధాంతే తస్యాస్తద్ధేతుత్వధ్రౌవ్యాత్తదనుపసంహార ఇతి ఫలభేదః. 'అపాంతరతమా నామ కలిద్వాపరయోః సాధా విష్ణునియోగాత్ కృష్ణద్వైపాయనః సంబభూవ'

ప్రారబ్ధభోగక్షయే కైవల్యమనుభవంతి 'తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సంపత్స్య' ఇతి శ్రుతేః. ఏవమపాంతరతమః ప్రభృతయోఽపీశ్వరాః పరమేశ్వరేణ తేషు తేష్వధికారేషు నియుక్తాస్సంతః సత్యపి సమ్యగ్దర్శనే కైవల్యహేతావక్షీణకర్మాణో యావదధికారమవతిష్ఠంతే తదవసానే చాపవృజ్యంత ఇత్యవిరుద్ధమ్. సకృత్ప్రవృత్తమేవ హి తేఽధికారఫలదానాయ కర్మాశయమతివాహయంతః స్వాతంత్ర్యేణ గృహాదివ గృహాంతరమన్యమన్యం దేహం సంచరంతః స్వాధికారనిర్వర్తనాయాపరిముషితస్మృతయ ఏవ దేహేంద్రియప్రకృతివశిత్వాన్నిర్మాయ దేహాన్ యుగపత్ క్రమేణ వాఽధితిష్ఠంతి. న చైతే జాతిస్మరా ఇత్యుచ్యంతే 'త ఏవ త' ఇతి స్మృతిప్రసిద్ధేః. యథా 'సులభా నామ బ్రహ్మవాదినీ జనకేన వివదితుకామా వ్యుదస్య స్వం దేహం జానకం దేహమావిశ్య వ్యుద్య తేన పశ్చాత్ స్వమేవ

తతః పశ్చాదూర్ధ్వో విలక్షణః కేవలబ్రహ్మస్వరూపస్సన్ ఉదేతోద్గమ్య దేహం త్యక్త్వేతి యావత్. ఏకల ఏవ అద్వితీయః, మధ్యే ఉదాసీనాత్మస్వరూపే తిష్ఠతీత్యర్థః నను జ్ఞానినామపి జన్మాంతరం చేత్కథంముక్తిరిత్యత ఆహ—సకృత్ప్రవృత్తమితి. యది జ్ఞానినాం ప్రారబ్ధాతిరిక్తకర్మాధీనం జన్మాంతరం స్యాత్తదా జ్ఞానాన్ముక్త్యభావస్స్యాత్ నైతదస్తి కింతు బహుజన్మఫలాయ సకృదుద్భూతం ప్రారబ్ధం తే క్షపయంతి, జన్మగ్రహణేఽపి జ్ఞానయోగబలాన్న శోచంతి ప్రారబ్ధసమాప్తౌ ముచ్యంత ఇత్యర్థః. జ్ఞానినాం జన్మాంతరస్య పూర్వజన్మహేతుప్రారబ్ధాధీనతాయామలుప్తస్మృతిత్వం హేతుః, యో హ్యజాతిస్మరత్వే సతి కర్మాంతరాధీనజన్మాంతరవాన్ స లుప్తస్మృతిరితి వ్యాప్తేః జ్ఞానిషు వ్యాపకాభావాత్ విశిష్టవ్యాప్యాభావసిద్ధిః. నను తేషాం జాతిస్మరత్వాదలుప్తస్మృతిత్వమన్యథాసిద్ధమిత్యత ఆహ—న చైత ఇతి. తథాచ తేషామజాతిస్మరత్వరూపవిశేషణే సతి విశేష్యాభావాదేవ విశిష్టాభావసిద్ధిరిత్యర్థః. పూర్వదేహానామప్రత్యభిజ్ఞానహీనాః పరతంత్రాః సాభిమానా జాతిస్మరాః, అధికారికాస్తు పూర్వనామానః స్వతంత్రా నిరభిమానా ఇతి వైషమ్యం. తేన జనకేన సహ, వ్యుద్య-వివాదం కృత్వేత్యర్థః. విదుషః ప్రారబ్ధాతిరిక్తకర్మాభావాన్న బంధః నిమిత్తాభావే నైమిత్తికా

ఇత్యాదినా అపాంతరతమవసిష్ఠాదీనాం నిర్గుణబ్రహ్మవిదాం పునర్జన్మ స్మర్యతే. తత్ర కిం విదుషో వర్తమానదేహపాతానంతరం దేహాంతరప్రాప్తిరస్తి, న వేతి సందేహే

దేహమావివేశే'తి స్మర్యతే, యదిహ్యుపయుక్తే సకృత్ప్రవృత్తే కర్మణి కర్మాంతరం దేహాంతరారంభకారణమావిర్భవేత్ తతోఽన్యదప్యదగ్ధబీజం కర్మాంతరం తద్వదేవ ప్రసజ్యేతేతి బ్రహ్మవిద్యాయాః పాక్షికం మోక్షహేతుత్వమహేతుత్వం వా శంక్యేత, న త్వియమాశంకా యుక్తా, జ్ఞానాత్కర్మబీజదాహస్య శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధత్వాత్. తథాహి శ్రుతిః 'భిద్యతే హృదయగ్రంథిశ్ఛిద్యంతే సర్వసంశయాః, క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే' ఇతి 'స్మృతిప్రతిలంభే సర్వగ్రంథీనాం విప్రమోక్షః' ఇతి చైవమాద్యా. స్మృతిరపి 'యథైధాంసి సమిద్ధోఽగ్నిర్భస్మసాత్కురుతేఽర్జున, జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతే తథే'తి 'బీజాన్యగ్న్యుపదగ్ధాని న రోహంతి యథా పునః, జ్ఞానదగ్ధైస్తథా క్లేశైర్నాత్మా సంపద్యతే పునః' ఇతి చైవమాద్యా. న చావిద్యాదిక్లేశదాహే సతి క్లేశబీజస్య కర్మాశయస్యైకదేశదాహ ఏకదేశప్రరోహశ్చేత్యుపపద్యతే, నహ్యగ్నిదగ్ధస్య శాలిబీజస్యైకదేశప్రరోహో దృశ్యతే. ప్రవృత్తఫలస్య తు కర్మాశయస్య ముక్తేషోరివ వేగక్షయాన్నివృత్తిః 'తస్య తావదేవ చిర'మితి శరీరపాతావధిక్షేపకరణాత్. తస్మాదుపపన్నా చ యావదధికారికాణామవస్థితిః, న చ జ్ఞానఫలస్యానైకాంతికతా. తథా చ శ్రుతిరవిశేషేణైవ సర్వేషాం జ్ఞానాన్మోక్షం దర్శయతి 'తద్యో యో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ తదభవత్తథర్షీణాం తథా మను

భావ ఇతి న్యాయానుగృహీతానాం జ్ఞానాన్ముక్తిశ్రుతీనాం న స్తుతిమాత్రత్వమర్థ ఇతి ప్రతిపాదయతి—యదిహ్యుపయుక్త ఇత్యాదినా. శ్రుతిస్మృత్యుక్తార్థే యుక్తిమప్యాహ—నచావిద్యేతి. విద్యయా క్లేశదాహాత్ తత్కార్యకర్మక్షయశ్చేత్తర్హి ప్రారబ్ధస్య కథం స్థితిస్తత్రాహ. ప్రవృత్తఫలస్యేతి. విదుషో దేహపాతావధిశ్రుతేరనుభవాచ్చ జ్ఞానస్యావారకాజ్ఞానాంశనివర్తకస్య ప్రారబ్ధస్థిత్యనుకూలాజ్ఞానాంశనివర్తనసామర్థ్యాభావసిద్ధేర్భోగేనైవ ప్రారబ్ధక్షయ ఇతి భావః; జ్ఞానినామధికారిత్వం కథ

అస్తీతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—అపాంతరతమః ప్రభృతీనామ్ ఆధికారికాణాం లోకవ్యవస్థా హేతువ్యధికారేషు పరమేశ్వరేణ నియుక్తానాం సమ్యగ్దర్శనతః ప్రక్షీణకర్మణాం యావదధికారమవస్థితిః యావత్ప్రారబ్ధకర్మ అవస్థితిః, తస్య ప్రారబ్ధకర్మణో

ష్వ్యణా' మితి. జ్ఞానాంతరేషు చైశ్వర్యాదిఫలేష్వాసక్తాస్స్వర్గ్య హాక్షయః తే పశ్చాదైశ్వర్యక్షయదర్శనేన నిర్విణ్ణాః పరమాత్మజ్ఞానే పరినిష్ఠాయ కైవల్యం యయురిత్యుపపద్యతే 'బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే సంప్రాప్తే ప్రతిసంచరే, పరస్యాంతే కృతాత్మానః ప్రవిశంతి పరంపద' మితి స్మరణాత్. ప్రత్యక్షఫలత్వాచ్చ జ్ఞానస్య ఫలవిరహాశంకానుపపత్తిః. కర్మఫలే హి స్వర్గాదావనుభవానారూఢే స్యాదాశంకా భవేద్వా న వేతి, అనుభవారూఢం తు జ్ఞానఫలం 'యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మే' తి శ్రుతేః, 'తత్త్వమసీ' తి చ సిద్ధవదుపదేశాత్. న హి 'తత్త్వమసీ' త్యస్య వాక్యస్యార్థః తత్త్వం మృతో భవిష్యసీత్యేవం శక్యః పరిణేతుం 'తద్ధైతత్ పశ్యన్ ఋషిర్వామదేవః ప్రతిపేదేఽహం మనురభవం సూర్యశ్చే' తి సమ్యగ్దర్శనకాలమేవ తత్ఫలం సర్వాత్మత్వం దర్శయతి తస్మాదైకాంతికీ విదుషః కైవల్యసిద్ధిః.

ఇత్యేకోనవింశాధికరణమ్.

సూ. అక్షరధియాం త్వవరోధస్సామాన్య తద్భావాభ్యామౌపసదవత్తదుక్తమ్. 33.

వాజసనేయకే శ్రూయతే 'ఏతద్వై తదక్షరం గార్గి బ్రాహ్మణాఅభివదన్తి 'అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘ' మిత్యాది. తథాథర్వణే శ్రూయతే-

---

మిత్యాశంక్య జ్ఞానాత్ప్రాక్కృతోపాసనాదివశాదిత్యాహ—జ్ఞానాంతరేషు చేతి. ప్రతిసంచరే మహాప్రళయః, పరస్య హిరణ్యగర్భస్య, అధికారాంతే సాక్షాత్కృతాత్మానో ముచ్యంత ఇత్యర్థః. బ్రహ్మభావఫలస్యాపి భావిత్వమాశంక్య తత్త్వమసీతి శ్రుతిబాధమాహ—నహీతి. తస్మాన్నిర్గుణవిద్యాయాం మార్గానుపసంహార ఇతి సిద్ధమ్.

ఇత్యేకోనవింశాధికరణమ్.

33. 'అక్షరధియాం' అక్షరశబ్దా బ్రహ్మప్రమాపకాః నిషేధశబ్దా విషయాః, తేషు యత్ర యావంతః శ్రుతాస్తత్ర తావతామశేషద్వైతనిషేధకత్వసంభవాసంభ

భోగేన క్షయే ప్రతిబంధకాంతరాభావాదప్రతిబంధసాక్షాత్కారో వర్తమానదేహపాతానంతరం కైవల్యం సంపాదయతీతి న దేహాంతరప్రాప్తిరితి సిద్ధమ్.

అథ పరా యయా తదక్షరమధిగమ్యతే యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగోత్రమవర్ణ'మిత్యాది. తథైవాన్యత్రాపి విశేషనిరాకరణద్వారేణాక్షరం పరం బ్రహ్మ శ్రావ్యతే, తత్ర క్వచిత్కేచిదతిరిక్తా విశేషాః ప్రతిషిధ్యంతే, తాసాం విశేషప్రతిషేధబుద్ధీనాం కిం సర్వాసాం సర్వత్ర ప్రాప్తిరుత వ్యవస్థేతి సంశయే శ్రుతివిభాగాద్వ్యవస్థాప్రాప్తావుచ్యతే, అక్షరవిషయాస్తు విశేషప్రతిషేధబుద్ధయస్సర్వాస్సర్వత్రావరోద్ధవ్యాః, సామాన్యతద్భావాభ్యాం. సమానో హి సర్వత్ర విశేషనిరాకరణరూపో బ్రహ్మప్రతిపాదనప్రకారః, తదేవ చ సర్వత్ర ప్రతిపాద్యం బ్రహ్మ భిన్నం ప్రత్యభిజ్ఞాయతే, తత్ర కిమిత్యన్యత్ర కృతా బుద్ధయోఽన్య

వాభ్యాం సంశయమాహ—తాసామితి. యథా నిర్గుణవిద్యాయాం మార్గస్యానపేక్షితత్వాదనుపసంహారస్తథా శ్రుతనిషేధానాముపలక్షణతయా సర్వాద్వైతనిషేధసంభవాచ్ఛాఖాంతరీయనిషేధశబ్దానామనపేక్షితత్వాదనుపసంహార ఇతి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షః, తత్ర లాఘవం ఫలం. సిద్ధాంతే తు దోషద్వయాభావః ఫలం. తథాహి యది శ్రుతశబ్దైరశ్రుతనిషేధా లక్ష్యంతే తదా లక్షణాదోషః, యది న లక్ష్యంతే తదా సర్వద్వైతనిషేధాసిద్ధేర్నిర్విశేషప్రతీత్యభావదోష ఇతి వివేకః. అక్షరే ధర్మిణి ద్వైతనిషేధధియోఽక్షరధియస్తద్ధేతవశ్శబ్దా ఇతి యావత్. తాసామవరోధ ఉపసంహార

పూర్వం యథా ఆధికారికపురుషాణామారబ్ధకర్మవశాదేవ దేహాంతరారంభసిద్ధేః న సంచితకర్మాంతరస్య తద్ధేతుత్వమిత్యుక్తమ్, తథేహాపి తత్తద్వాక్యోక్తైరేవ నిషేధైరుపలక్షణతయా సర్వద్వైతనిషేధసిద్ధేర్న శాఖాంతరీయనిషేధానాం బ్రహ్మధీహేతుత్వమితి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే శ్రుతైరేవ నిషేధైరుపలక్షణతయా సర్వనిషేధే నిర్విశేషబ్రహ్మప్రమితౌ లాఘవమ్, సిద్ధాంతే తు ఉపలక్షణైకదేశపరిశేషా పరిత్యజ్య నిర్విశేషప్రమితౌ నిరాకాంక్ష్యమితి ఫలభేదః. బృహదారణ్యకే శ్రూయతే 'ఏతద్వై తదక్షరం గార్గి బ్రాహ్మణా అభివదంత్యస్థూలమనణు...' ఇత్యాది; ఏవమాథర్వణే అక్షరముపక్రమ్య '...యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమ్...' ఇత్యాది. తత్ర కిం క్వచిన్నిషేధశ్రుతౌ అశ్రుతనిషేధానాం శ్రుత్యంతరాదుపసంహారోఽస్తి న వేతి సందేహే, నాస్తీతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—అక్షరే బ్రహ్మణి ద్వైతనిషేధధియోఽక్షరధియః తాసాం సర్వత్ర నిషేధశ్రుతిష్వవరోధ ఉపసంహారో న్యాయ్యః. కుతః, సామాన్యతద్భావా

త్ర న స్యుః. తథాచ 'ఆనందాదయః ప్రధానస్యే' త్యత్ర (అ3 పా3 సూ ౧౧) వ్యాఖ్యాతం. తత్ర విధిరూపాణి విశేషణాని చింతితాని ఇహ తు ప్రతిషేధరూపాణీతి విశేషః. ప్రపంచార్థశ్చాయం చింతాభేదః. ఔపసదవదితి నిదర్శనం. యథా జామదగ్న్యేఽహీనే పురోడాశినీషూపసత్సు చోదితాసు పురోడాశప్రదానమంత్రాణాం 'అగ్నే ర్వేర్హోత్రం వేరధ్వర' మిత్యేవమాదీనాముద్గాతృవేదోత్పన్నానామ ప్యధ్వర్యుభిరభిసంబంధో భవతి, అధ్వర్యుకర్తృకత్వాత్ పురోడాశ

ఇతి సూత్రయోజనా. శేషిబ్రహ్మణః సర్వశాఖాసు భావాత్ తత్ప్రమితేః సమానత్వా చ్ఛేషాణాముపసంహార ఇతి చేత్తర్హి న్యాయసామ్యాత్పునరుక్తితాదవస్థ్యమిత్యత ఆహ — ప్రపంచార్థ ఇతి. ఆనందాదీనాం స్వరూపత్వాదస్తూపసంహారః నిషేధానామ నాత్మత్వాదానంత్యాచ్చానుపసంహార ఇత్యధికాశంకాయాం తేషామనాత్మత్వేఽపి నిర్విశేషబ్రహ్మప్రమిత్యర్థకత్వాదవిద్యాతజ్జనిషేధత్వేన సంగ్రహసిద్ధేశ్చ నిరపేక్షా స్థూలానణువాక్యస్థత్వమాక్లృప్తనిషేధశబ్దానామన్యత్ర శ్రుతనిషేధవాక్యైకవాక్యతయోప సంహార ఇతి చింతా యుక్తేత్యర్థః. అన్యత్ర శ్రుతశేషాణాం అన్యత్రస్థశేషిసంబంధే దృష్టాంతం వ్యాచష్టే — యథేతి. 'జమదగ్నిః పుష్టికామశ్చతూరాత్రేణాయజతే'త్యుప క్రమ్య విహితో జమదగ్నినా కృతో జామదగ్న్యోఽహీనశ్చతూరాత్రః క్రతు స్తస్మిన్ 'పురోడాశిన్య ఉపసదో భవంతీ'తి పురోడాశసాధ్యా ఇష్టయః తైత్తిరీయకే విహితాః, తాసామధ్వర్యుకర్తృకత్వాత్సామవేదోత్పన్నమంత్రాణాం తాస్వపి విని యుక్తత్వా దధ్వర్యుణైవ ప్రయోగో నోద్గాత్రేత్యర్థః. వేర్దేవగణస్య హోత్రమధ్వరం చ కర్మాగ్నే స్త్వత ఏవేత్యగ్న్యామంత్రణమంత్రార్థః. ఉత్పత్తివిధిర్గుణః ఫలాపేక్షత్వా దుత్పన్నస్య ఫలే వినియోగవిధిర్ముఖ్యః సఫలత్వాత్. తథాచ మంత్రాణాముద్గాతృ వేదోత్పన్నత్వాదుద్గాత్రా ప్రయోగః వినియోగవిధినాధ్వర్యుణా ప్రయోగ ఇతి గుణ

భ్యాం ద్వైతనిరాసేన బ్రహ్మప్రతిపాదనస్య సర్వత్ర, సామాన్యం సమానత్వమ్ తస్య బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యస్య సర్వత్ర భావః ఏకత్వేన ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వమ్, తాభ్యాం హేతుభ్యామిత్యర్థః; తత్ర దృష్టాంతః — ఔపసదవత్. యథా జామ దగ్న్యేఽహీనే పురోడాశినీషూపసత్సు చోదితానాముపసదామధ్వర్యుకర్తృక పురోడాశశేషాణాం మంత్రాణాం యత్ర క్వచిచ్ఛ్రుతానామపి అధ్వర్యుణా సంబంధః, తథా అక్షరప్రమితిశేషాణాం నిషేధానాం యత్ర క్వచిచ్ఛ్రుతానామప్యక్షరేణ

ప్రదానస్య, ప్రధానతంత్రత్వాచ్చాంగానాం, ఏవమిహాప్యక్షరతంత్రత్వాత్తద్విశేషణానాం యత్ర క్వచిదప్యుత్పన్నానామక్షరేణ సర్వత్రాభిసంబంధ ఇత్యర్థః. తదుక్తం ప్రథమే కాండే 'గుణముఖ్యవ్యతిక్రమే తదర్థత్వాన్ముఖ్యేన వేదసంయోగః (జై-సూ 3-3-౮) ఇత్యత్ర.

ఇతి వింశాధికరణమ్.

సూ. ఇయదామననాత్ 3౪.

'ద్వాసుపర్ణాసయుజాసఖాయాసమానంవృక్షం పరిషస్వజాతే తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి' ఇత్యధ్యాత్మాధికారే మంత్రమాథర్వణికాశ్శ్వేతాశ్వతరాశ్చ పఠంతి, తథా కఠాః 'ఋతం పిబంతౌ సుకృతస్య లోకే గుహాం ప్రవిష్టౌ పరమే పరార్ధ్యే, ఛాయాతపౌ బ్రహ్మవిదో వదంతి పంచాగ్నయో యే చ

ముఖ్యయోర్వ్యతిక్రమే విరోధే సతి ముఖ్యేన బలీయసా మంత్రాత్మకవేదస్యాధ్వర్యుణా సంయోగః ఉత్పత్తేర్వినియోగార్థత్వాదితి జైమినిసూత్రార్థః.

యద్యపి శాబరభాష్యే వారవంతీయాదిసామ్నాముచ్చైస్స్వరకసామవేదోత్పన్నత్వాదాధానాంగత్వేనోచ్చైస్స్వరప్రయోగః. 'య ఏవం విద్వాన్వారవంతీయం గాయతి యజ్ఞాయజ్ఞీయం గాయతి వామదేవ్యం గాయతీ'త్యాధానే తేషాం వినియోగవిధినా యాజుషేణ యాజుషస్యోపాంశుస్వరస్య ప్రసంగ ఇతి గుణముఖ్యయోర్విరోధే సత్యుత్పత్తేర్వినియోగార్థత్వాన్ముఖ్యవినియోగబలేన సామ్నాం యజుర్వేదస్వరసంయోగ ఇతి సూత్రం వ్యాఖ్యాతం, తథాపి న్యాయసామ్యాదౌపసదమంత్రాః సూత్రవిషయత్వేనోదాహృతా ఇత్యవిరోధః.

ఇతి వింశాధికరణమ్.

3౪. 'ఇయదామననాత్' మంత్రద్వయేఽపి ప్రతిపాదనప్రకారభేదాత్

సర్వత్ర సంబంధ ఇత్యర్థః. తదుక్తం జైమినినా ప్రథమే కాండే—'గుణముఖ్యవ్యతిక్రమే తదర్థత్వాన్ముఖ్యేన వేదసంయోగః' ఇతి.

పూర్వం వేద్యస్యాక్షరస్యైక్యే విద్యైక్యాత్ అక్షరధియాముపసంహార ఉక్తః. తర్హి ఇహ 'ద్వా సుపర్ణా' ఇతి వాక్యే ఏకస్యైవ భోక్తృత్వమ్, 'ఋతం పిబంతౌ' ఇతి వాక్యే ఉభయోరపీత్యుభయత్ర వేద్యభేదాద్విద్యాభేద ఇతి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

త్రిణాచికేతాః’ ఇతి. కిమత్ర విద్యైకత్వముత విద్యానానాత్వమితి సంశయః. కింతావత్ప్రాప్తం విద్యానానాత్వమితి. కుతః, విశేషదర్శనాత్. ద్వాసుపర్ణేత్యత్ర హ్యేకస్య భోక్తృత్వం దృశ్యతే, ఏకస్య చాభోక్తృత్వం. దృశ్యతే. ఋతం పిబంతావిత్యత్ర తూభయోరపి భోక్తృత్వం దృశ్యతే. తద్వేద్యరూపం భిద్యమానం విద్యాంభింద్యాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రవీతి, విద్యైకత్వమితి. కుతః, యత ఉభయోరప్యనయోర్మంత్రయోరియత్తాపరిచ్ఛిన్నం ద్వితీయోపేతం వేద్యరూపమభిన్నమామనంతి నను దర్శితో రూపభేదః, నేత్యుచ్యతే ‘ఉభావప్యేతౌ మంత్రౌ జీవద్వితీయమీశ్వరం ప్రతిపాదయతో నార్థాంతరం ‘ద్వాసుపర్ణే’ త్యత్ర తావత్, ‘అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీ’ త్యశనాయాద్యతీతః పరమాత్మా ప్రతిపాద్యతే, వాక్యశేషేఽపిచ సఏవ ప్రతిపాద్యమానో దృశ్యతే ‘జుష్టం యదాపశ్యత్యన్య’ మితి. ‘ఋతం పిబంతా’ విత్యత్ర తు జీవే పిబత్యశనాయాద్యతీతః పరమాత్మాపి సాహచర్యాచ్ఛత్రిన్యాయేన పిబతీత్యుపచర్యతే. పరమాత్మప్రకరణం హ్యేతత్, ‘అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మా’ దిత్యుపక్రమాత్తద్విషయఏవాత్రాపి వాక్యశేషో భవతి ‘యస్సేతురీజానానామక్షరం బ్రహ్మ యత్పర’ మితి ‘గుహాం ప్రవిష్టావాత్మానౌ హి’

జిజ్ఞాస్యైకభానాచ్చ సంశయమాహ—కిమత్రేతి. ఋతపానవాక్యే ‘అక్షరం బ్రహ్మ యత్పర’మితి గుణాః శ్రుతాః, ద్వాసుపర్ణవాక్యేఽనశనత్వాదయస్తేషాం మిథో నోపసంహార ఇతి పూర్వపక్షఫలం, సిద్ధాంతే త్వసంసారిబ్రహ్మస్వరూపవాక్యార్థైక్యాదుపసంహార ఇతి వివేకః. అస్తు వేద్యైక్యాత్ అక్షరధియాముపసంహారః ఇహ తు వేద్యభేదాన్నోపసంహార ఇతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షః. నన్వయం గుహాధికరణే నిరస్త ఇతి చేత్, సత్యం, కింతు పిబత్పదస్య ముఖ్యార్థత్వాయ స్వతః కల్పనయా చ పాన

అత్ర పూర్వపక్షే విద్యాభేదాదన్యోన్యం గుణానుపసంహారః, సిద్ధాంతే తదభేదాదుపసంహార ఇతి ఫలభేదః. ఆథర్వణే ‘ద్వా సుపర్ణా సయుజా’ ఇత్యాదిమంత్రః శ్రూయతే; కాఠకేఽపి ‘ఋతం పిబంతౌ’ ఇత్యాది. తత్ర కిమనయోర్మంత్రయోర్విద్యాభేదః, ఉతాభేద ఇతి విశయే, విద్యాభేద ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—మంత్రద్వయే విద్యాయాః అభేద ఏవ. కుతః, ఇయతః ఇయత్తావచ్ఛిన్నస్య ద్వితీయావ

త్యత్ర చైతత్ప్రపంచితం తస్మాన్నాస్తి వేద్యభేదః తస్మాచ్చ విద్యైకత్వం. అపిచ త్రిష్వప్యేతేషు వేదాంతేషు పౌర్వాపర్యాలోచనే పరమాత్మ విద్యైవావగమ్యతే తాదాత్మ్యవివక్షయైవ చ జీవోపాదానం నార్థాన్తరవివక్షయా, న చ పరమాత్మవిద్యావివక్షాయాం భేదాభేదవిచారోఽస్తీత్యుక్తమ్. తస్మాత్ప్రపంచార్థ ఏవైష యోగః, తస్మాచ్చాధిక ధర్మోపసంహార ఇతి.

ఇత్యేకవింశాధికరణమ్.

సూ. అంతరా భూతగ్రామవత్స్వాత్మనః. 3౫.

'యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాంతరః' ఇత్యేవం ద్విరుషస్తకహోళప్రశ్నయోర్నైరంతర్యేణ వాజసనేయినస్సమామనంతి. తత్ర సంశయః, విద్యైకత్వం వా స్యాద్విద్యానానాత్వం వేతి.

కృత్యాశ్రయా బుద్ధిజీవౌ పిబంతౌ గ్రాహ్యౌ, సుపర్ణౌ తు జీవేశ్వరావిత్యధికా శంకాయాం మంత్రద్వయేఽపి ద్వివచనశబ్దసామ్యాదౌత్పత్తికద్విత్వవిశిష్టతయా తుల్య వస్తుద్వయప్రత్యభిజ్ఞానస్య బాధకాభావాత్ప్రకరణాద్యనుగ్రహాచ్చ జీవానువాదేనా సంసారిబ్రహ్మణి మంత్రద్వయతాత్పర్యమితి ప్రపంచార్థమిదం సూత్రమితి భావః.

ఇత్యేకవింశాధికరణమ్.

3౫. 'అంతరా భూతగ్రామవత్ స్వాత్మనః' ఘటాదికం చిద్విషయత్వేనాపరోక్షం, బ్రహ్మ తు సాక్షాదవిషయత్వేనాపరోక్షమితి, ప్రథమార్థే పంచమీ అత్ర శ్రుతావాత్మధర్మాపరోక్షత్వం బ్రహ్మణ్యుక్తం, బ్రహ్మధర్మః సర్వాంతరత్వమాత్మన్యుక్తం,

---

భిన్నస్యోభయత్రాప్యభిన్నత్వేన ఆమననాత్ అభిధానాదిత్యర్థః. అత్ర హి మంత్రద్వయే భోక్తృత్వానువాదేన పరమాత్మాభేదః ప్రతిపాద్యః. 'పిబంతౌ' ఇతి ప్రయోగస్తు భోక్తృజీవసాహచర్యాత్ అభోక్తరీశ్వరే 'ఛత్రిణో గచ్ఛంతి' ఇతివదుపపద్యత ఇత్యవిరోధః.

పూర్వం పిబంతావిత్యస్య పదస్య లాక్షణికత్వేన వేద్యైక్యాద్విద్యైక్యమభాణి, ఇహ తు వేద్యాభేదేఽపి న విద్యాభేదః, 'సమిధో యజతి' ఇత్యాదౌ యజత్యభ్యాసవదాత్మాభ్యాసాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే మిథో ధర్మానుపసంహారః, సిద్ధాంతే తూపసంహార ఇతి ఫల

విద్యానానాత్వమితి తావత్ప్రాప్తం, కుతః, అభ్యాససామర్థ్యాత్. అన్యథా హ్యన్యూనానతిరిక్తార్థం ద్విరామ్నానమనర్థకమేవ స్యాత్, తస్మాత్ యథాభ్యాసాత్ కర్మభేదః ఏవమభ్యాసాద్విద్యాభేదశ్చేత్యేవం ప్రాప్తే ప్రత్యాహ 'అంతరామ్నానావిశేషాత్ స్వాత్మనో విద్యైకత్వ' మితి. సర్వాంతరో హి స్వాత్మా ఉభయత్రాప్యవిశిష్టః పృచ్ఛ్యతే ప్రత్యుచ్యతే చ. న హి ద్వావాత్మానావేకస్మిన్ దేహే సర్వాంతరౌ సంభవతః, తదా హ్యేకస్యాంజసం సర్వాంతరత్వమవకల్ప్యేత, ఏకస్య తు భూతగ్రామవన్నైవ సర్వాంతరత్వం స్యాత్, యథా పంచభూత సమూహే దేహే పృథివ్యా ఆపోఽన్తరా అద్భ్యశ్చ తేజోఽన్తర మితి సత్యప్యాపేక్షికే అంతరత్వే నైవ సర్వాంతరత్వం భవతి, తథేహా పీత్యర్థః. అథవా భూతగ్రామవదితి శ్రుత్యంతరం నిదర్శయతి. యథా

తేన తయోరైక్యం దృఢీకృతం మంతవ్యం, తన్మే వ్యాచక్ష్వేత్యుషస్తిప్రశ్నే యాజ్ఞవల్క్యేన ప్రాణాదిప్రేరణోద్దృష్ట్యాదిసాక్షీ ప్రతిపాదితః. తథైవ 'యదేవ సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాంతరస్తన్మే వ్యాచక్ష్వే'తి కహోళప్రశ్నేఽశనాయాద్యతీతః ప్రతిపాదితః. తత్ర బ్రాహ్మణద్వయేఽపి ప్రశ్నాద్యభ్యాసాత్సర్వాంతరత్వప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ సంశయే మంత్రయోర్వేద్యైక్యాదస్తు విద్యైక్యం, ఇహ తు బ్రాహ్మణయోర్వేద్యైక్యేఽపి అభ్యాసాద్విద్యాభేదః, యజత్యభ్యాసాత్ప్రయాజభేదవదితి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షః, తత్ర మిథో ధర్మానుపసంహారః ఫల, సిద్ధాంతే తూప

భేదః. బృహదారణ్యకే—'యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ య ఆత్మా సర్వాంతరః' ఇతి ద్విరామ్నాయతే. తత్ర కిమనయోర్బ్రాహ్మణయోర్విద్యాభేదః, ఉత విద్యైక్యమితి విశయే, విద్యాభేద ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఆమననాత్ ఇతి పదస్యాఽనుషంగః; బ్రాహ్మణద్వయేఽపి స్వాత్మనః సర్వాంతరత్వామననాత్ విద్యైక్యం విజ్ఞేయమ్; ఏకస్మిన్ దేహే ద్వయోర్ముఖ్యతః సర్వాంతరత్వాయోగాత్ భూతగ్రామవత్ యథా భూతసమూహాత్మకస్థూలదేహే పృథివ్యపేక్షయా జలమాంతరం జలాపేక్షయా తేజ ఇత్యాదిక్రమేణాపేక్షికం భూతానామాంతరత్వమ్, న ముఖ్యమ్; తద్వత్. అథవా 'ఏకో దేవః సర్వభూతేషు గూఢః' ఇత్యాదిశ్రుత్యంతరే సర్వేషు భూతగ్రామేషు సర్వాంతర ఏక ఏవ ఆత్మామ్నాయతే, తద్వదనయోర్బ్రాహ్మణయోరిత్యర్థః. ఏవం చ వేద్యైక్యాద్విద్యైక్యమితి సిద్ధమ్.

'ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢస్సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాంతరాత్మే'త్యస్మిన్ మంత్రే సమస్తేషు భూతగ్రామేష్వేక ఏవ సర్వాంతర ఆత్మా ఆమ్నాయతే. ఏవమనయోరపి బ్రాహ్మణయోరిత్యర్థః. తస్మాద్విద్యైకత్వమ్.

సూ. అన్యథా భేదానుపపత్తిరితి చేన్నోపదేశాంతరవత్. 36.

అథ యదుక్తమనభ్యుపగమ్యమానే విద్యాభేదే ఆమ్నానభేదానుపపత్తిరితి తత్పరిహర్తవ్యమ్, అత్రోచ్యతే,—నాయం దోషః, ఉపదేశాంతరవదుపపత్తేః. యథా తాండినాముపనిషది షష్ఠే ప్రపాఠకే 'స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో' ఇతి నవకృత్వోఽప్యుపదేశేన విద్యాభేదో భవతి ఏవమిహాపి భవిష్యతి. కథంచన నవకృత్వోఽప్యుపదేశే విద్యాభేదో న భవతి, ఉపక్రమోపసంహారాభ్యామైకార్థ్యావగమాత్, 'భూయ ఏవ మా భగవాన్విజ్ఞాపయత్వి'తి చైకస్యైవార్థస్య పునఃపునః ప్రతిపిపాదయిషితత్వేనోపక్షేపాదాశంకాంతరనిరాకరణేన చాసకృదుపదేశోపపత్తేః, ఏవమిహాపి ప్రశ్నరూపాభేదాత్. 'అతోఽన్యదార్త' మితి చ పరిసమాప్త్యవిశేషాదుపక్రమోపసంహారాభ్యామైకార్థ్యవిషయా దృశ్యతే.'యదేవ సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మే'తి ద్వితీయే ప్రశ్నే ఏవకారం ప్రయుంజానః పూర్వప్రశ్నగతమేవార్థముత్తరత్రాకృష్య

సంహార ఇతి వివేకః. ద్వయోః సర్వాంతరత్వానుపపత్త్యా తావద్బ్రాహ్మణయోరేకవస్తుపరత్వం సిద్ధం. తథా చ వేద్యైక్యాన్నిర్గుణవిద్యైక్యే న వివాదః.

36. అన్యథా. నను విద్యైక్యాంగీకారే అభ్యాసానుపపత్తిరితి చేత్, ఉచ్యతే, ఏవాభ్యాసః కర్మభేదకో యో నిరర్థకః, ఇహ తూషస్తిబ్రాహ్మణోక్తాత్మన ఏవాశ

పూర్వపక్షమనూద్య దూషయతి—

అన్యథా విద్యాభేదానంగీకారే ఆమ్నానభేదస్యాభ్యాసస్య అనుపపత్తిః ప్రయోజనాభావాదితి చేత్, న. ఉపదేశాంతరవత్ అభ్యాసస్యోపపత్తిః. తథాహి—యథా ఛాందోగ్యే 'తత్త్వమసి' ఇత్యుపదేశేనవకృత్వోఽభ్యస్యమానేఽపి న విద్యా భిద్యతే, ఉపక్రమోపసంహారయోరవిశేషాత్; తద్వత్ బ్రాహ్మణద్వయేఽపి ప్రశ్నరూపాప

మాణం దర్శయతి. పూర్వస్మింశ్చ బ్రాహ్మణే కార్యకరణవ్యతిరిక్తస్యాత్మనస్సద్భావః కథ్యతే, ఉత్తరస్మింస్తు తస్యైవాశనాయాదిసంసారధర్మాతీతత్వం విశేషః కథ్యతే, ఇత్యేకార్థతోపపత్తిః, తస్మాదేకా విద్యేతి.

ఇతి ద్వావింశాధికరణమ్.

సూ. వ్యతిహారో విశింషంతి హీతరవత్. ౩౭.

'తద్యోఽహం సోఽసౌ యోఽసౌ సోఽహ'మిత్యైతరేయిణః ఆదిత్యపురుషం ప్రకృత్య సమామనంతి, తథా జాబాలాః 'త్వం వా అహమస్మి భగవో దేవతే అహం వై త్వమసీ'తి. తత్ర సంశయః, కిమిహ వ్యతిహారేణోభయరూపా మతిః కర్తవ్యా ఉతైకరూపైవేతి. ఏకరూపైవేతి తావదాహ, నహ్యత్రాత్మన ఈశ్వరేణైకత్వం ముక్త్వాఽన్యత్కించిత్ చింతయితవ్యమస్తి, యది చైవం చింతయితవ్యో విశేషః పరికల్ప్యేత, సంసారిణశ్చేశ్వరాత్మత్వమీశ్వరస్య సంసార్యాత్మత్వమితి తత్ర సంసారిణస్తావదీశ్వరాత్మత్వే ఉత్కర్షో భ

నాయాద్యతీతత్వరూపవిశేషకథనార్థత్వాదభ్యాసోఽన్యథాసిద్ధో న విద్యాభేదక ఇతి సముదాయార్థః.

ఇతి ద్వావింశాధికరణమ్.

౩౭. వ్యతిహారః. జీవేశయోర్మిథో విశేషణవిశేష్యభావో వ్యతిహారః, తస్య శ్రుతత్వాత్, ఉత్కృష్టదృష్టిర్నికృష్టే కృతా ఫలవతీతి న్యాయాచ్చ సంశయే జీవే ఈశ్వరత్వమతిరేవ కార్యా ఉక్తన్యాయాత్-వ్యతిహారశ్రుతిస్తు తస్యావివ దృఢీకరణార్థత్వేనాభ్యాసవదన్యథాసిద్ధేతి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షః తత్ర లాఘవం ఫలం,

---

క్రమస్య 'అతోఽన్యదార్తమ్' ఇత్యుపసంహారస్య చావిశేషాన్న విద్యాభేద ఇతి సిద్ధమ్.

పూర్వం యథా అభ్యాసస్యాదరార్థత్వేన మతేరైక్యమవాది, తథా వ్యతిహారోపదేశస్యాప్యాదరార్థత్వాన్న మతేరేకరూపత్వమస్తీతి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ.

అత్ర పూర్వపక్షే మతేరైక్యరూప్యే లాఘవమ్, సిద్ధాంతే మతేర్ద్వైరూప్యే వ్యతిహారసార్థక్యమితి ఫలభేదః. ఐతరేయకే శ్రూయతే—'తద్యోఽహం సోఽసౌ

వేత్, ఈశ్వరస్య తు సంసార్యాత్మత్వే నికర్షః కృతస్స్యాత్; తస్మాదైకరూప్యమేవ మతేః, వ్యతిహారామ్నాయస్తావదేకత్వదృఢీకరణార్థ ఇత్యేవం ప్రాప్తే ప్రత్యాహ, వ్యతిహారోఽయమాధ్యానాయామ్నాయతే. ఇతరవత్. యథేతరే గుణాః సర్వాత్మత్వప్రభృతయ ఆధ్యానాయామ్నాయంతే తద్వత్. తథాహి విశింషంతి సమామ్నాతార ఉభయోచ్చారణేన 'త్వమహమస్మ్యహం చ త్వమసీ'తి. తచ్చోభయరూపాయాం మతౌ కర్తవ్యాయామర్థవద్భవతి, అన్యథాహీదం విశేషేణోభయామ్నానమనర్థకం స్యాత్, ఏకేనైవ కృతత్వాత్. నన్వుభయామ్నానస్యార్థవిశేషే పరికల్ప్యమానే దేవతాయాస్సంసార్యాత్మత్వాపత్తేర్నికర్షః ప్రసజ్యేతేత్యుక్తం. నైష దోషః, ఐకాత్మ్యస్యైవానేన ప్రకారేణానుచింత్యమానత్వాత్. నన్వేవం సతి స ఏవైకత్వదృఢీకార ఆపద్యేత, న వయమేకత్వదృఢీకారం వారయామః కిం తర్హి వ్యతిహారేణేహ ద్విరూపా మతిః కర్తవ్యా వచనప్రామాణ్యాత్, నైకరూపేత్యేతావదుపపాదయామః, ఫలతస్త్వేకత్వమపి దృఢీభవతి. యథా ఆధ్యానార్థేఽపి సత్యకామత్వాదిగుణోపదేశే తద్గుణ ఈశ్వరః ప్రసిద్ధ్యతి

సిద్ధాంతేతు శ్రుత్యర్థవత్త్వమితి వివేకః. ఏకేనైవ త్వమహమస్మీత్యుచ్చారణేనైకత్వమతేః కృతత్వాదహం త్వమసీతి వృథా స్యాదిత్యర్థః. ఉక్తదోషం స్మారయతి—నన్వితి. సందిగ్ధేఽర్థే న్యాయస్యావకాశః, ఇహ తు శ్రుతత్వాదన్యోన్యాత్మత్వం విధేయం, బ్రహ్మణి మనోమయత్వాదివత్ జీవాత్మత్వస్య ధ్యానార్థమారోపేఽపి నికర్షప్రసక్త్యభావాదితి పరిహరతి—నైష దోష ఇతి. బ్రహ్మణి నికర్షం హిత్వా జీవతాదాత్మ్యధ్యానే మదుక్తమేవాగతమితి శంకతే—నన్వేవమితి. మతేర్ద్విరూపత్వం త్వదనుక్తమస్మాభిరుచ్యతే ధ్యానపరం వాక్యమిదమేకత్వం తు మానాంతరావిరోధాత్ సిధ్యతీతి సమాధత్తే—న వయమితి. అహంగ్రహోపాస్తిష్వయం వ్యతిహార ఉపసంహా

యోఽసౌ సోఽహమ్' ఇతి. తత్ర కిం వ్యతిహారేణ మతిరేకరూపా విధీయతే, ఉత ద్విరూపేతి విశయే, ఏకరూపేతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—వ్యతిహారోఽత్రోపాసనార్థముపదిశ్యతే. ఇతరవత్ యథా ఇతరే సర్వాత్మత్వాదయో గుణా ఉపాసనార్థముపదిశ్యంతే, తద్వత్. తథాహి విశింషంతి సమామ్నాతారః 'త్వమహమస్మ్యహం చ త్వమసి' ఇత్యుభయోచ్చారణేన. తచ్చ విశేషణం ద్విరూపాయాం మతౌ కర్తవ్యాయా

తద్వత్. తస్మాదయమాధ్యాతవ్యో వ్యతిహారస్సమానే చ విషయే ఉపసంహర్తవ్య ఇతి.

ఇతి త్రయోవింశాధికరణమ్.

సూ. సైవ హి సత్యాదయః. ౩౮.

‘స యో హైతన్మహద్యక్షం ప్రథమజం వేద సత్యం బ్రహ్మే’త్యాదినా వాజసనేయకే సత్యవిద్యాం సనామాక్షరోపాసనాం విధాయానంతరమామ్నాయతే ‘తద్యత్తత్సత్యమసౌ స ఆదిత్యో య ఏష ఏతస్మిన్ మండలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణేఽక్షన్ పురుషః’ ఇత్యాది

ర్తవ్య ఇత్యాహ—తస్మాదితి.

ఇతి త్రయోవింశాధికరమ్.

౩౮. సైవ హి సత్యాదయః. స యః కశ్చిదధికారీ మహద్వ్యాపకం యక్షం పూజ్యం భౌతికేషు ప్రథమజం ఏతత్ సచ్చ త్యచ్చేతి సత్యం బ్రహ్మ హిరణ్యగర్భాఖ్యం వేద ఉపాస్తే-తస్య లోకజయః ఫలమిత్యర్థః. సత్యమితి నామాక్షరాణి సత్ త్యమితి, తత్ర ప్రథమోత్తమే అక్షరే సత్యం, మధ్యస్థమక్షరమనృతం, ఉభయతః సత్యేన సంపుటితత్వాత్ సత్యప్రాయమేవ భవతీతి నామాక్షరోపాసనా సత్యవిద్యాంగత్వేనోక్తా. యత్తత్ పూర్వప్రకృతహృదయాఖ్యం తత్ సంప్రత్యుక్తయక్షత్వాదిగుణకం, సోఽసావాదిత్యమండలేఽక్షిణి చ పురుషస్తస్యాహరిత్యహమితి చ నామద్వయజ్ఞానాత్ పాపక్షయః ఫలమిత్యర్థః. అత్ర పూర్వోత్తరవాక్యయోః ఫలభేద

మర్థవద్భవతి. అన్యథా హీదం విశేషణోభయామ్నానమనర్థకం స్యాత్. అతో మతిర్ద్విరూపైవేతి సిద్ధమ్.

పూర్వం జీవబ్రహ్మణోర్వ్యతిహారోక్తిభేదాద్విద్యాద్వైరూప్యం యథా అభ్యధాయి, తథేహాపి సత్యవిద్యాయామ్ ‘లోకాంజయతి’ ఇతి తదనంతరవిద్యాయామ్ ‘హంతి పాప్మానమ్’ ఇతి ఉభయత్ర లోకజయపాపనివృత్తిరూపఫలోక్తిభేదాద్విద్యాభేద ఇతి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే గుణానామనుష్ఠానవ్యవస్థా, సిద్ధాంతే తు అనుష్ఠానైక్యమితి ఫలభేదః. బృహదారణ్యకే శ్రూయతే—‘మహద్యక్షం ప్రథమజం వేద సత్యం బ్రహ్మ’ ఇతి సత్యవిద్యాం విధాయ తదనంతరమ్ ‘తద్యత్తత్సత్యమసౌ స ఆదిత్యః’ ఇత్యాది.

తత్ర సంశయః, కిం ద్వే ఏతే సత్యవిద్యే కిం వైకైవేతి. ద్వే ఇతి తావత్ ప్రాప్తం, భేదేన హి ఫలసంయోగో భవతి ‘జయతీమాఁల్లోకా’ నితి పురస్తాత్, ‘హన్తి పాప్మానం జహాతి చ’ ఇత్యుపరిష్టాత్ ప్రకృతాకర్షణం తూపాస్త్యైకత్వాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః—ఏకైవేయం సత్యవిద్యేతి. కుతః, ‘తద్యత్తత్సత్య’మితి ప్రకృతాకర్షణాత్. నను విద్యాభేదేఽపి ప్రకృతాకర్షణముపాస్త్యైకత్వాదుపపద్యత ఇత్యుక్తం, నైతదేవం, యత్ర హి విస్పష్టాత్కారణాంతరాద్విద్యాభేదః ప్రతీయతే తత్రైతదేవం స్యాత్, అత్ర తూభయథాసంభవే తద్యత్తత్సత్యమితి ప్రకృతాకర్షణాత్ పూర్వవిద్యాసంబద్ధమేవ సత్యముత్తరత్రానుకృష్యత ఇత్యేకవిద్యాత్వనిశ్చయః యత్పునరుక్తం ఫలాంతరశ్రవణాద్విద్యాంతరమితి. అత్రోచ్యతే, తస్యోపనిషదహరహమితి చాంగాంతరోపదేశస్య స్తావకమిదం

శ్రుతేః ప్రకృతాకర్షణాచ్చ సంశయమాహ—తత్రేతి. పూర్వపక్షే గుణానాం వ్యవస్థయానుష్ఠానం, సిద్ధాంతే త్వనుష్ఠానైక్యమితి ఫలం. యథా జీవేశయోరన్యోన్యాత్మత్వశ్రుతిభేదాత్ మతివైరూప్యముక్తం, తథాత్ర ఫలశ్రుతిభేదాద్విద్యాభేద ఇతి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి—ద్వే ఇతి. విశేష్యబ్రహ్మమాత్రాకర్షణమయుక్తం, తద్యత్తదితి సర్వనామభిః పూర్వోక్తగుణవిశిష్టం బ్రహ్మ ఆకృష్య ఆదిత్యాక్షిస్థానాదిగుణవిధానాత్, తథా చ వాక్యభేదేఽపి విద్యైక్యసిద్ధిరితి సిద్ధాంతయతి—ఏకైవేతి. యథా దహరశాండిల్యవిద్యయోర్బ్రహ్మైక్యప్రతిజ్ఞానమాత్రం తథాత్ర నేత్యాహ—నైతదితి. కారణాంతరం ప్రకరణభేదాదికం. ఏవం విద్యాభేదేఽప్యేతదుపాస్త్యైక్యజ్ఞానం స్యాత్, త్ర తూభయథాసంభవే విద్యైక్యనానాత్వసంశయే సత్యమిత్యుపాస్యరూపైక్యనాత్ విద్యైక్యనిశ్చయ ఇత్యక్షరార్థః. అసత్యపవాదకారణే రూపైక్యాత్ ద్యైక్యోత్సర్గసిద్ధిర్న చ ఫలభేదాదపవాదః. అంగే ఫలశ్రుతేః స్తుతిమాత్రతయా ఫలభేదాసిద్ధిరిత్యాహ—యత్పునరిత్యాదినా. కించ యత్ర ప్రధానవిధావేవం కామ ఇతి

తత్ర సత్యవిద్యాతస్తదనంతరవిద్యా భిద్యతే న వేతి సందేహే, భిద్యత ఇతి పూర్వపక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఇయమనంతరవిద్యా సైవ సత్యవిద్యైవ, న తతో భిద్యతే. కుతః, హిశబ్దో హేతౌ; తద్యత్తత్సత్యమితి ప్రకృతస్యైవోపాస్యస్య హిరణ్యగర్భస్య ఆకర్షణాద్ధేతోః, న హ్యుపాస్యాభేదే విద్యాభేదో యుక్తః. న చ ఫలభేదాద్విద్యాభేదో

ఫలాంతరశ్రవణమిత్యదోషః. అపిచార్థవాదాదేవ ఫలే కల్పయితవ్యే సతి విద్యైకత్వే చావయవేషు శ్రూయమాణాని బహూన్యపి ఫలాన్యవయవిన్యామేవ విద్యాయాముపసంహర్తవ్యాని భవంతి, తస్మాత్ సైవేయమేకా సత్యవిద్యా తేన తేన విశేషేణోపేతా సమామ్నాతేత్యతస్సర్వ ఏవ సత్యాదయో గుణా ఏకస్మిన్ ప్రయోగే ఉపసంహర్తవ్యాః. కేచిత్పునరస్మిన్ సూత్రే ఇదం వాజసనేయమక్ష్యాదిత్యపురుషవిషయం వాక్యం, ఛాందోగ్యంచ 'అథ య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే అథయ ఏషోఽన్తరక్షిణి పురుషో దృశ్యతే' ఇత్యుదాహృత్య సైవేయమక్ష్యాదిత్యపురుషవిషయా విద్యోభయత్రైకేతి కృత్వా సత్యాదీన్ గుణాన్ వాజసనేయిభ్యశ్ఛందోగానాముపసంహార్యాన్మన్యంతే, తన్న సాధు లక్ష్యతే ఛాందోగ్యే హి జ్యోతిష్టోమకర్మసంబంధిన్యుద్గీథవ్యపాశ్రయా విద్యా విజ్ఞాయతే. తత్ర హ్యాదిమధ్యావసానేషు కర్మసంబంధిచిహ్నాని భవంతి 'ఇయమేవర్గగ్నిస్సామే'త్యుపక్రమే 'తస్యర్క్చ సామ చ గేష్ణౌ తస్మాదుద్గీథః'ఇతి మధ్యే 'యఏవం

ఫలం శ్రుతం, తత్ర ప్రధానఫలేనైవాంగానాం ఫలాకాంక్షానివృత్తేరంగే ఫలశ్రుతేః స్తుతిమాత్రత్వం, ఇహ తు ప్రథమజం సత్యం బ్రహ్మేతి వేదేతి ప్రధానవిద్యావిధిస్థత్వం లోకజయఫలస్యాభ్యుపేత్యాస్మాభిర్నామరూపాంగస్య ఫలశ్రుతేః స్తుతిత్వముక్తం. వస్తుతస్తు ప్రధానవిధావప్యేవం కామపదాభావాద్రాత్రిసత్రన్యాయేన ఫలే కల్పనీయే సతి ప్రధానే తదంగే వా యత్కించిత్ఫలం శ్రుతం తస్య సర్వస్యాపి శ్రుతత్వావిశేషాజ్జాతేష్టిఫలన్యాయేన సముచ్చిత్యైకప్రధానఫలత్వకల్పనాత్ ఫలభేదోఽసిద్ధ ఇత్యాహ—అపిచేతి. సూత్రం యోజయతి—తస్మాదితి. ఏకదేశివ్యాఖ్యాముత్థాప్య దూషయతి—కేచిదిత్యాదినా. ఛాందోగ్యే కర్మాంగోద్గీథే హిరణ్మయపురుషదృష్టిరిత్యత్ర లింగమాహ—తత్ర హీతి. పృథివ్యగ్న్యాత్మనా దృష్టేః ఋక్సామే గేష్ణౌ, తస్మాదృక్సామగేష్ణత్వాత్, పురుష ఉద్గీథ ఇత్యేవం విద్వానుద్గాతా కర్మఫలసమృద్ధిసమర్థ

యుక్త ఇతి వాచ్యమ్, సత్యవిద్యాప్రకరణే పఠితస్య ఫలస్య సర్వస్యాపి సత్యవిద్యాఫలత్వాత్. అతో విద్యైక్యాత్పూర్వాపరవాక్యస్థాః సర్వే సత్యాదయో గుణా ఉపసంహర్తవ్యా ఇతి సిద్ధమ్.

విద్వాన్ సామ గాయతీ' త్యుపసంహారే, నైవం వాజసనేయకే కించిత్ కర్మసంబంధిచిహ్నమస్తి, తత్ర ప్రక్రమభేదాద్విద్యాభేదే సతి గుణవ్యవస్థైవ యుక్తేతి.

ఇతి చతుర్వింశాధికరణమ్.

సూ. కామాదీతరత్ర తత్ర చాయతనాదిభ్యః. 39.

'అథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుండరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశః' ఇతి ప్రస్తుత్య ఛందోగా అధీయతే 'ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసః సత్యకామస్సత్యసంకల్పః' ఇత్యాది. తథా వాజసనేయినః 'సవా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యంతర్జ్యోతిర్య

ఇతి శ్రుత్యర్థః. సత్యవిద్యా తు న కర్మాంగాశ్రితేత్యాహ—నైవమితి. అంగవిద్యాతః స్వతంత్రహిరణ్యగర్భవిద్యాయా భేదాన్న గుణోపసంహార ఇత్యర్థః.

ఇతి చతుర్వింశాధికరణమ్.

39. 'కామాదీతరత్ర' సగుణనిర్గుణవిద్యయోః శ్రుతాః సత్యకామాదయో వశిత్వాదయశ్చ గుణా మిథ ఉపసంహర్తవ్యా న వేత్యుపసంహారస్య ఫలభావాభావాభ్యాం సందేహే సత్యవిద్యాయా ఏకత్వాద్గుణసాంకర్యేఽప్యత్ర విద్యయోః సగుణ

పూర్వం వేద్యాభేదేన విద్యైక్యాత్ గుణోపసంహార ఇత్యభాణి. తర్హ్యత్రాపి ఛాందోగ్యే దహరాకాశస్యైవోపాస్యత్వాత్. వాజసనేయకే తు ఆకాశవిశిష్టస్య ఆత్మనో జ్ఞేయత్వాద్వేద్యభేదేన సగుణనిర్గుణవిద్యయోర్భేదాన్నోపసంహార ఇతి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే క్వచిదాకాశస్య ధ్యేయత్వం క్వచిత్తదాశ్రయస్య జ్ఞేయత్వమితి విశేషసిద్ధిః, సిద్ధాంతే బ్రహ్మణ ఏవాకాశశబ్దితత్వాదుక్తివిశేషాసిద్ధిరితి ఫలభేదః. ఛాందోగ్యే 'దహరోఽస్మిన్నంతర ఆకాశః' ఇతి శ్రుతస్య దహరాకాశస్య సత్యకామత్వాదయో గుణా ఆమ్నాతాః. బృహదారణ్యకే తు 'య ఏషోఽంతర్హృదయ ఆకాశః' ఇత్యభిహితస్యాకాశాశ్రయస్య సర్వవశిత్వాదయో గుణాః. తే పరస్పరముపసంహ

ఏషోఽన్తర్హృదయఆకాశ స్తస్మించ్ఛేతే సర్వస్య వశీ'త్యాది,తత్రవిద్యై కత్వం పరస్పరగుణోపయోగశ్చ కిం వా నేతి సంశయే విద్యైకత్వమితి, తత్రేదముచ్యతే.—కామాదీతి-సత్యకామాదీత్యర్థః యథా దేవదత్తో దత్తస్సత్యభామా భామేతి. యదేతచ్ఛాందోగ్యే హృదయాకాశస్య సత్యకామత్వాదిగుణజాతముపలభ్యతే తదితరత్ర వాజసనేయకే 'సవా ఏషమహానజ ఆత్మే'త్యత్ర సంబధ్యేత. యచ్చ వాజసనేయకే వశిత్వా ద్యుపలభ్యతే తదపీతరత్ర ఛాందోగ్యే 'ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మే' త్యత్ర సంబధ్యేత, కుతః—ఆయతనాదిసామాన్యాత్. సమానం హ్యుభయత్రాపి హృదయమాయతనం సమానశ్చ వేద్య ఈశ్వరః సమానం చ తస్య సేతుత్వం లోకాసంభేదప్రయోజనమిత్యేవమాది బహుతరం సామాన్యం దృశ్యతే. నను విశేషోఽపి దృశ్యతే ఛాందోగ్యే హృదయాకాశస్య గుణయోగో వాజసనేయకేత్వాకాశాశ్రయస్య బ్రహ్మణ ఇతి. న. 'దహర ఉత్తరేభ్యః' ఇత్యత్ర (అ ౧-పా-3-సూ౧౪) ఛాందోగ్యేప్యాకాశశబ్దం బ్రహ్మైవేతి ప్రతిష్ఠాపితత్వాత్. అయం త్వత్ర విద్యతే విశేషః, సగుణా హి బ్రహ్మవిద్యా ఛాందోగ్యే ఉప దిశ్యతే 'అథ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజంత్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామానితాన్యాత్మవత్ కామానామపి వేద్యత్వశ్రవణాత్, వాజస నేయకే తు నిర్గుణమేవ పరం బ్రహ్మోపదిశ్యమానం దృశ్యతే 'అత ఊర్ధ్వం విమోక్షాయైవ బ్రూహ్యసంగో హ్యయం పురుషః' ఇత్యాది ప్రశ్నప్రతివచనసమన్వయాత్, వశిత్వాది తు తత్స్తుత్యర్థమేవ

నిర్గుణరూపభేదేన భేదాత్ నిర్గుణవిద్యాయాం గుణోపసంహారస్య ఫలాభావాచ్చానుప సంహారఇతి బహిరేవ ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి. తత్రేదమిత్యాదినా—ఏవం విద్యాభేదే

ర్తవ్యాః, న వేతి సందేహే, నోపసంహర్తవ్యా ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు— కామాది సత్యకామత్వాదిగుణజాతమ్ ఇతరత్ర బృహదారణ్యకే ఉపసంహర్తవ్యమ్. యచ్చ సర్వవశిత్వాదికమ్, తదపి తత్ర ఛాందోగ్యే ఉపసంహర్తవ్యమ్. కుతః, ఆయత నాదిభ్యః ఉభయత్రావిశిష్టేభ్యో హృదయాయతనసేతుత్వవ్యపదేశాదిభ్యో హేతుభ్యః. నను ఏవం వేద్యాభేదేఽపి సగుణనిర్గుణత్వేన విద్యయోర్భేదాత్ కథముపసంహారః

గుణజాతం వాజసనేయకే సంకీర్త్యతే. తథా చోపరిష్టాత్ 'సఏష నేతి నేత్యాత్మే' త్యాదినా నిర్గుణమేవ బ్రహ్మోపసంహరతి. గుణవతస్తు బ్రహ్మణ ఏకత్వాద్విభూతిప్రదర్శనాయాయం గుణోపసంహారస్సూత్రితో నోపాసనాయేతి ద్రష్టవ్యమ్.

ఇతి పంచవింశాధికరణమ్.

సూ. ఆదరాదలోపః. ౪౦.

ఛాందోగ్యే వైశ్వానరవిద్యాం ప్రకృత్య శ్రూయతే 'తద్య ద్భక్తం ప్రథమమాగచ్ఛేత్తద్ధోమీయం స యాం ప్రథమామాహుతిం జుహుయాత్తాం జుహుయాత్ ప్రాణాయ స్వాహే' త్యాది, తత్ర పంచ ప్రాణాహుతయో విహితాః, తాసు చ పరస్తాదగ్నిహోత్రశబ్దః ప్రయుక్తః 'యఏతదేవం విద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతీ'తి 'యథేహ క్షుధితా బాలా మాతరం పర్యుపాసతే, ఏవం సర్వాణి భూతాన్యగ్ని

స్ఫుటే కథం గుణోపసంహారస్తత్రాహ—గుణవతస్త్వితి. భిన్నవిద్యాస్థానామపి గుణానామాయతనాదిసామ్యేన నిర్గుణస్థలే బుద్ధిస్థానాం స్తుత్యర్థముపసంహారో యుక్తః, జ్ఞానస్తుతిప్రకర్షస్యాకాంక్షితత్వాత్, యత్ర క్వచిత్ దృష్టగుణైః స్తుతేః కర్తుం యోగ్యత్వాత్. యద్యపి సగుణస్థసత్యకామాదిషు నిర్గుణస్థగుణా అంతర్భూతా ఏవ తథాపి నోపసంహారో క్తైరైవ్యర్థ్యం నిర్గుణస్తావకత్వేన శ్రుతగుణానామన్యత్రాప్యభేదయత్వమితి శంకానిరాసేనాంతర్భావదార్ఢ్యార్థత్వాదిత్యనవద్యమ్.

ఇతి పంచవింశాధికరణమ్.

౪౦. ఆదరాదలోపః. అత్ర యచ్ఛబ్దాగ్నిహోత్రశబ్దాభ్యాం సంశయమాహ—

తి చేత్, బాఢమ్; న వయముపాసనార్థముపసంహారం బ్రూమః, అపి తు విద్యాస్తుత్యర్థమ్; యేన విద్యాభేదే గుణోపసంహారో న స్యాత్. అతో న కాచనానుపపత్తిరితి.

పూర్వం విద్యాభేదేఽపి స్తుత్యర్థత్వేన గుణోపసంహారో యథా అభ్యధాయి, తథా భోజనలోపేఽపి పూర్వభోజనస్తుత్యుపపత్త్యర్థం ప్రాణాగ్నిహోత్రాలోప ఇతి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ప్రతినిధిన్యాయేన ప్రాణాగ్నిహోత్రకర్తవ్యతావశ్యకత్వమ్,

హోత్రముపాసతే' ఇతి చ. తత్రేదం విచార్యతే—కిం భోజనలోపే లోపః ప్రాణాగ్నిహోత్రస్య ఉతాలోపే లోపః ఇతి 'తద్యద్భక్త'మితి భక్తాగమనసంయోగాత్, భక్తాగమనస్య చ భోజనార్థత్వాత్ భోజనలోపే లోపః ప్రాణాగ్నిహోత్రస్యేతి, ఏవం ప్రాప్తే న లుప్యేతేతి తావదాహ, కస్మాత్, ఆదరాత్. తథాహి వైశ్వానరవిద్యాయామేవ జాబాలానాం శ్రుతిః 'పూర్వోఽతిథిభ్యోఽశ్నీయాత్ యథా హ వై స్వయమహుత్వాఽగ్నిహోత్రం పరస్య జుహుయాదేవంత' దిత్యతిథిభోజనస్య ప్రాథమ్యం నిందిత్వా స్వామిభోజనం ప్రథమం ప్రాపయంతీ ప్రాణాగ్నిహోత్రే ఆదరం కరోతి. యా హి న ప్రాథమ్యలోపం సహతే నతరాం సా ప్రాథమ్యవతోఽగ్నిహోత్రస్య లోపం సహేతేతి మన్యతే. నను భోజనార్థభక్తాగమనసంయోగాత్ భోజనలోపే లోపః ప్రాపితః, న, తస్య ద్రవ్యవిశేషవిధానార్థత్వాత్. ప్రాకృతే హ్యగ్నిహోత్రే పయః ప్రభృతీనాం ద్రవ్యాణాం నియతత్వాదిహాప్యగ్నిహోత్రశబ్దాత్

తత్రేదం విచార్యత ఇతి. వైశ్వానరోపాసకేనాతిథిభోజనాత్ ప్రాక్కార్యత్వేన విద్యాంగప్రాణాగ్నిహోత్రవిచారాత్ పాదసంగతిః. పూర్వపక్షే భోజనలోపేఽపి ద్రవ్యాంతరేణ ప్రాణాగ్నిహోత్రానుష్ఠానం, సిద్ధాంతే తల్లోప ఇతి భేదః. నను యద్భక్తమితి యచ్ఛబ్దేన భోజనాక్షిప్తభక్తమనూద్య తద్ధోమీయమితి హోమసంయోగవిధానాదాక్షేపకభోజనలోపే తదాక్షిప్తభక్తాశ్రితహోమలోప ఇతి సిద్ధాంతీ శంకతే—తద్యద్భక్తమితి. నిర్గుణస్యోపాస్తిలోపేఽపి స్తుత్యర్థగుణస్థైర్యవద్భోజనలోపేఽపి ప్రాణాగ్నిహోత్రస్యాదరేణ 'స్తుతినిర్వాహార్థమలోప ఇతి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షసూత్రేణ పరిహరతి—ఏవం ప్రాప్త ఇతి. ఏవం తదితి స్వయం ప్రాణాగ్నిహోత్రమకృత్వాఽతిథీనాం తత్కరణమిత్యర్థః. ఉక్తం స్మారయిత్వా పరిహరతి—నన్విత్యాదినా. యథా కుండపాయినాం సత్రగతే మాసాగ్నిహోత్రే అగ్నిహోత్రశబ్దాద్ధర్మాన్నిత్యాగ్నిహోత్రవాచకా

సిద్ధాంతే తదనవతారాత్తదనావశ్యకత్వమితి ఫలభేదః. ఛాందోగ్యే వైశ్వానరవిద్యాయాం ప్రాణాగ్నిహోత్రం శ్రూయతే—'స యాం ప్రథమామాహుతిం జుహుయాత్తాం జుహుయాత్ప్రాణాయ స్వాహా' ఇత్యాదినా. తత్ర కిం భోజనలోపే ప్రాణాగ్నిహోత్రస్య లోపః, ఉతాలోప ఇతి సందేహే, భోజనలోపేఽగ్నిహోత్రస్యాలోపః మతః, 'పూర్వోఽతిథిభ్యోఽశ్నీయాత్' ఇతి జాబాలశ్రుత్యా పూర్వభోజనస

కౌండపాయినామయనవత్ తద్ధర్మప్రాప్తౌ సత్యాం భక్తద్రవ్యైకతా గుణవిశేషవిధానార్థమిదం వాక్యం, తదయుక్తమితి, అతో గుణలోపే చ న ముఖ్యస్యేత్యేవం ప్రాప్తం భోజనలోపేఽప్యద్భిరన్యేన వా ద్రవ్యేణావిరుద్ధేన ప్రతినిధానన్యాయేన ప్రాణాగ్నిహోత్రస్యానుష్ఠాన మిత్యత ఉత్తరం పఠతి—

సూ. ఉపస్థితేఽత స్తద్వచనాత్. ౪౧.

ఉపస్థితే భోజనే అత స్తస్మాదేవ భోజనద్రవ్యాత్ ప్రాణాగ్నిహోత్రం నిర్వర్తయితవ్యమ్, కస్మాత్, తద్వచనాత్. తథాహి 'తద్య

న్నిత్యాగ్నిహోత్రధర్మాణాం పయోద్రవ్యాదీనాం ప్రాప్తి స్తథేహాపి ప్రాణాహుతిష్వగ్నిహోత్రశబ్దాత్ పయోద్రవ్యాదీనాముత్సర్గతః ప్రాప్తౌ సత్యాం భోజనార్థభక్తద్రవ్యవిధినాఽపవాదః కృతః, అతో భక్తవిధేరపవాదార్థత్వాత్ భోజనలోపే భక్తగుణస్యాంగస్య లోపేఽపి న ముఖ్యస్యాగ్నిహోత్రస్య లోపః, అపవాదాభావే ఉత్సర్గప్రాప్తపయఆదినా తస్య నిష్పత్తిసంభవాదితి ప్రాప్తమిత్యర్థః. 'గుణలోపే న ముఖ్యస్యే'తి జైమినిసూత్రం. ఆధానే సంతి పవమానేష్టయ స్తత్ర 'అగ్నయే పవమానాయ పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపే'దితి నిర్వాపశ్శ్రుత స్తదంగత్వేనాగ్నిహోత్రహవణ్యాం హవింషి నిర్వపేదితి దర్శపూర్ణమాసప్రకృతౌ విహితాగ్నిహోత్రహవణ్యతిదేశేన ప్రాప్తా ఆధానకాలే చాగ్నిహోత్రాభావాత్ తస్యా గుణభూతాయా లోపేఽపి ముఖ్యస్య నిర్వాపస్య న లోప ఇత్యర్థః. ఆరబ్ధనిత్యాదికర్మణోఽవశ్యానుష్ఠేయత్వాచ్ఛ్రుతద్రవ్యాలాభే ప్రతినిధిద్రవ్యేణాపి కర్మ కర్తవ్యమితి ప్రతినిధిన్యాయః.

౪౧. సిద్ధాంతయతి—ఉపస్థితేఽతఇతి. తద్ధోమీయమితి తచ్ఛబ్దేన భోజనార్థం సిద్ధభక్తమాశ్రిత్య హోమవిధానాదిత్యర్థః. సిద్ధవద్భక్తోపనిపాతః ప్రకృతభక్తాగమనం, తస్య తచ్ఛబ్దేన పరామర్శనేత్యర్థః. ఆశ్రిత్య విహితాహుతీనామాశ్రయలోపే లోప

ప్రాథమ్యరూపధర్మలోపమసహమానయా ప్రాణాగ్నిహోత్రే ఆపరకరణాత్; న హి ధర్మలోపమసహమానా శ్రుతిః ధర్మిణః ప్రాణాగ్నిహోత్రస్య లోపం సహతే. అతోఽలోప ఇతి పూర్వః పక్షః.

సిద్ధాంతస్తు—

భోజనే చోపస్థితే అతః అసాదేవ భోజనద్రవ్యాత్ ప్రాణాగ్నిహోత్రం కర్త

ద్భక్తం ప్రథమమాగచ్ఛేత్తద్ధోమీయ'మితిసిద్ధవద్భక్తోపనిపాతపరామర్శేన పరార్థద్రవ్యసాధ్యతాం ప్రాణాహుతీనాం విదధాతి, తా అప్రయోజకలక్షణాపన్నాస్సత్యః కథం భోజనలోపే ద్రవ్యాంతరం ప్రతినిధాపయేయుః. నచాత్ర ప్రకృతాగ్నిహోత్రధర్మప్రాప్తిరస్తి, కుండపాయినామయనే హి 'మాసమగ్నిహోత్రం జుహోతీ'తి విధ్యుద్దేశగతోఽగ్నిహోత్రశబ్దస్తద్వద్భావం విధాపయేదితి యుక్తా తద్ధర్మప్రాప్తిః ఇహ పునరర్థవాదగతోఽగ్నిహోత్రశబ్దో న తద్వద్భావం విధాపయితుమర్హతి. తద్ధర్మప్రాప్తౌ చాభ్యుపగమ్యమానాయామగ్న్యుద్ధరణాదయోఽపి ప్రాప్యేరన్, న చాస్తి సంభవః అగ్న్యుద్ధరణం తావద్ధోమాధికరణభావాయ, న చాయమగ్నౌ హోమః భోజనార్థతావ్యాఘాతప్రసంగాత్, భోజనార్థోపనీతద్రవ్యసంబంధాచ్చాస్య ఏవైష హోమః, తథాచ జాబాలశ్రుతిః. 'పూర్వోఽతిథిభ్యోఽశ్నీయా' ఇత్యస్యాధారామేవేమాం హోమనిర్వృత్తిం దర్శయతి అతఏవ చేహాపి సాంపాదికాన్యేవాగ్నిహోత్రాంగాని దర్శయతి - 'ఉర ఏవ వేదిర్లోమాని బర్హిర్హృదయం గార్హపత్యో మనోఽన్వాహార్యపచన ఆస్యమాహవనీయః' ఇతి. వేదిశ్రుతిశ్చాత్ర స్థండిలమాత్రోపలక్షణార్థా ద్రష్టవ్యా, ముఖ్యాగ్నిహోత్రే వేద్యభావాత్ తదంగానాం చేహ సంపిపాదయిషి

ఏవ న ద్రవ్యాంతరాక్షేపకత్వం, యథా క్రతుప్రయుక్తాప్ప్రణయనాశ్రయస్య గోదోహనస్య క్రతులోపే లోపో న తస్యాశ్రయాంతరప్రయోజకత్వం భోజనార్థాగతద్రవ్యోద్దేశేన తద్ధోమీయమిత్యాహుత్యభిధానే ఫలితమాహ—తా ఇతి. యదుక్తమగ్నిహోత్రశబ్దాత్ ద్రవ్యాంతరప్రాప్తిరితి తత్రాహ—నచాత్రేతి. తద్వద్భావో నిత్యాగ్నిహోత్రసాదృశ్యం అర్థవాదస్థశబ్దస్య స్తుతిత్వేనోపపత్తేరిత్యర్థః. ధర్మప్రాపకత్వే దోషమాహ—తద్ధర్మప్రాప్తౌ చేతి. అతఏవేతి తద్ధర్మప్రాప్త్యభావాదేవేత్యర్థః. ప్రాప్తౌ సంపాదనం వృథా స్యాదితి భావః. ముఖ్యాగ్నిహోత్రాంగాని సంపాద్యంతే చేత్కథం తదనంగం వేదిరత్ర సంపాద్యతే తత్రాహ—వేదిశ్రుతిశ్చేతి. ముఖ్యాగ్నిహోత్రస్థాగ్న్యు

వ్యమ్; అనుపస్థితే త్వగ్నిహోత్రస్య లోప ఏవ. కుతః, తద్వచనాత్ 'తద్యద్భక్తం ప్రథమమాగచ్ఛేత్తద్ధోమీయమ్' ఇతి వచనాత్. ఆదరవచనం తు భోజనప్రసక్తి

తత్వాత్. భోజనేనైవ చ కృతకాలేన సంయోగాన్నాగ్నిహోత్రకాలావరోధసంభవః. ఏవమన్యేఽప్యుపస్థానాదయో ధర్మాః కేచిత్ కథంచిద్విరుధ్యంతే. తస్మాద్భోజనపక్ష ఏవైతే మంత్రద్రవ్యదేవతాసంయోగాత్ పంచ హోమా నిర్వర్తయితవ్యాః. యత్త్వాదరదర్శనవచనం తత్తు భోజనపక్షే ప్రాథమ్యవిధానార్థం, న హ్యస్తి వచనస్యాతిభారః. నత్వనేనాస్య నిత్యతా శక్యతే దర్శయితుం, తస్మాద్భోజనలోపే లోప ఏవ ప్రాణాగ్నిహోత్రస్యేతి.

ఇతి షడ్వింశాధికరణమ్.

సూ. తన్నిర్ధారణానియమస్తద్దృష్టేః పృథక్ప్రతిబంధః ఫలమ్. ౪౨.

సంతి కర్మాంగవ్యపాశ్రయాణి విజ్ఞానాని 'ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతే'త్యేవమాదీని, కిం తాని నిత్యాన్యేవ స్యుః కర్మసు

ధరణవత్ సాయంప్రాతఃకాలస్యాపి న ప్రాప్తిరిత్యాహ—భోజనేతి. ఉపస్థానపరిస్తరణాదయోఽప్యగ్న్యభావాత్ ప్రాప్నువంతీత్యాహ—ఏవమితి. యస్మాత్తద్ధర్మప్రాప్త్యభావస్తస్మాత్ భోజనద్రవ్యేణైవ హోమ ఇత్యుపసంహారః-ప్రాణాయ స్వాహేత్యాదయో మంత్రాః. నను స్వామిభోజనస్యోత్తరకాలత్వం శ్రుత్యాదివిహితం కథం పూర్వోఽతిథిభ్యోఽశ్నీయాదితి వచనేన బాధ్యతే తత్రాహ—నహ్యస్తీతి. ఉపాసకాన్యస్వామివిషయముత్తరకాలత్వవిధానమిత్యర్థః. నత్వితి-ప్రాథమ్యమాత్రేణేత్యర్థః. ప్రాణోపాసకస్య ప్రాప్తభోజన ప్రాథమ్యార్థతయా ఆదరస్యాన్యథాసిద్ధా ఫలితమాహ—తస్మాదితి.

ఇతి షడ్వింశాధికరణమ్.

౪౨. తన్నిర్ధారణానియమః. ఉభయథా దృష్టాంతదర్శనాత్ సంశయమాహ—కిం తానీతి. యథాఽనారభ్యాధీతపర్ణమయీత్వం జుహూద్వారా క్రత్వంగతయా

దశాయాం ద్రష్టవ్యమ్.

పూర్వమనిత్యభోజనాశ్రితప్రాణాగ్నిహోత్రస్యానిత్యత్వం యథా, తద్వత్ నిత్యకర్మాంగాశ్రితోపాసనానాం నిత్యత్వమితి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ఉపాసనానాం క్రతుషు పర్ణతాదివదావశ్యకత్వమ్,

పర్ణమయీత్వాదివత్ ఉతానిత్యాని గోదోహనాదివదితి విచారయామః కిం తావత్ప్రాప్తం—నిత్యానీతి. కుతః ప్రయోగవచనపరిగ్రహాత్, అనారభ్యాధీతాన్యపి హ్యేతాన్యుద్గీథాదిద్వారేణ క్రతుసంబంధాత్ క్రతుప్రయోగవచనేనాంగాంతరవత్సంస్పృశ్యంతే. యత్త్వేషాం స్వవాక్యేషు ఫలశ్రవణం 'ఆపయితా హ వై కామానాం భవతీ'త్యాది, తద్వర్తమానాపదేశరూపత్వాదర్థవాదమాత్రం అపాపశ్లోకశ్రవణాదివన్న ఫలప్రధానం, తస్మాత్ యథా 'యస్య పర్ణమయీ జుహూర్భవతి న సపాపగ్ం శ్లోకగ్ం శృణోతీ'త్యేవమాదీనామప్రకరణపఠితానామపి జుహ్వాదిద్వారేణ క్రతుప్రవేశాత్ స్వప్రకరణపఠితవన్నిత్యతా, ఏవముద్గీథాద్యుపాసనానామపీత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః. తన్నిర్ధారణానియమ ఇతి. యాన్యేతాన్యుద్గీథాదికర్మగుణయాథాత్మ్యనిర్ధారణాని 'రసతమ ఆప్తిస్సమృద్ధిర్ముఖ్యః ప్రాణ ఆదిత్య' ఇత్యేవమాదీని

కర్మసు నిత్యం ప్రయుజ్యతే, తథాంగాశ్రితోపాసనాన్యుద్గీథాదిద్వారాఽఙ్గతయా నిత్యాని ఉత క్రత్వంగతయా ప్రణయనాశ్రయో గోదోహనసంయోగః పశుఫలార్థత్వాదనిత్యత్వేన యథా ప్రయుజ్యతే, యథా వా పశ్వంగయూపాశ్రయం బైల్వమన్నాద్యఫలత్వాదనిత్యం, తథా కర్మసమృద్ధ్యాదిఫలకత్వాదుపాసనాన్యంగత్వేఽప్యనిత్యానీతి సంశయార్థః, పూర్వపక్షే ఉపాసనానాం ప్రయోగనిత్యత్వం, సిద్ధాంతే త్వనిత్యత్వమితి ఫలభేదః. అనిత్యభోజనాశ్రయప్రాణాగ్నిహోత్రస్యానిత్యత్వవత్ నిత్యకర్మాంగాశ్రితోపాస్తీనాం నిత్యత్వమితి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షమాహ—కిం తావదితి, ఉపాసనాని కర్మాంగాని అఫలత్వే సతి కర్మాంగాశ్రితత్వాత్ పర్ణమయీత్వాదివత్. తథాచాంగతయా ప్రయోగవిధినా నిత్యేన ప్రయుజ్యేరన్నితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతసూత్రం వ్యాచష్టే—యానీత్యాదినా. ఉద్గీథాదయః కర్మణాం గుణాః అంగాని తేషాం యాథాత్మ్యం రసతమత్వాదికం తన్నిర్ధారణాన్యుపాసనాని యాని తాని కర్మసు నిత్యవత్ పర్ణమయీత్వాదివన్న నియమ్యేరన్నిత్యర్థః. ఏషాం కర్మాంగత్వే పృథక్ఫలత్వాభావేఽపి కర్మ న స్యాదంగలోపాత్, తస్మాదనుష్ఠానేఽపి కర్మకర్తృత్వశ్రుతిలింగైరంగత్వాదుపా

సిద్ధాంతే గోదోహనవదనావశ్యకత్వమితి ఫలభేదః. తత్ర సంతి కర్మాంగోద్గీథవ్యపాశ్రయాణి ప్రాణాద్యుపాసనాని. కిం తేషాం నిత్యవదనుష్ఠానమ్, ఉత నేతి సందేహే, నిత్యవదనుష్ఠానమితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—తేషాం కర్మాంగాశ్రితానాం నిర్ధా

నైతాని నిత్యవత్కర్మసు నియమ్యేరన్, కుతః తద్దృష్టేః, తథాహ్యనియతత్వమేవైవంజాతీయకానాం దర్శయతి శ్రుతిః 'తేనోభౌ కురుతో యశ్చైతదేవం వేద యశ్చ న వేదే'త్యవిదుషోఽపి క్రియాభ్యనుజ్ఞానాత్ ప్రస్తావాదిదేవతావిజ్ఞానవిహీనానామపి ప్రస్తోత్రాదీనాం యాజనాధ్యవసానదర్శనాత్, 'ప్రస్తోతర్యా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తా తాం చేదవిద్వాన్ ప్రస్తోష్యసి తాం చేదవిద్వానుద్గాస్యసి తాం చేదవిద్వాన్ ప్రతిహరిష్యసీ'తిచ అపిచైవంజాతీయకస్య కర్మవ్యపాశ్రయస్య విజ్ఞానస్య పృథగేవ కర్మణః ఫలముపలభ్యతే, కర్మఫలసిద్ధ్యప్రతిబంధః తత్సమృద్ధిరతిశయవిశేషః కశ్చిత్ 'తేనోభౌ కురుతో యశ్చైతదేవం వేద యశ్చ న వేద నానా తు విద్యా చావిద్యా చ యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతీ'తి. తత్ర నానాత్వితి విద్వదవిద్వత్ప్రయోగయోః పృథక్కరణాద్వీర్యవత్తరమితి చ తరప్ప్రత్యయప్రయోగాద్విద్యావిహీనమపి కర్మ వీర్యవదితి గమ్యతే, తచ్చానిత్యత్వే విద్యాయా ఉపపద్యతే, నిత్యత్వే తు కథం తద్విహీనం కర్మ వీర్యవదభ్యనుజ్ఞాయేత, సర్వాంగోపసంహారే

న బాధ ఇత్యాహ—తద్దృష్టేరితి. తస్యానియమస్య దర్శనాదిత్యర్థః. తాం చేదవిద్వాన్ ప్రస్తోష్యసి మూర్ధా తే వ్యపతిష్యతీతి చాక్రాయణేన ఋత్విజామాక్షిప్తత్వాదనుపాసకానామపి కర్మప్రయోగోఽస్తీత్యాహ—ప్రస్తావాదీతి. ఉపాస్తీనాం కర్మఫలాత్ పృథక్ఫలశ్రుతేర్నకర్మాంగత్వమిత్యాహ—అపి చేతి. తేనోమిత్యక్షరేణ యశ్చైతదక్షరమేవం రసతమత్వాదిరూపేణ వేదోపాస్తే యశ్చ న వేద తావుభౌ కర్మ కురుత ఏవ యద్యపి తథాపితు విద్యావిద్యయోర్నానాత్వం భిన్నఫలత్వం. దృష్టం హి మణివిక్రయే జ్ఞానాజ్ఞానాభ్యాం వణిక్శబరయోః ఫలవైషమ్యం, తస్మాద్యదేవ కర్మ విద్యయోద్గీథాద్యుపాస్త్యా శ్రద్ధయా ఆస్తిక్యబుద్ధ్యా ఉపనిషదా రహస్యదేవతాధ్యానేన కరోతి తదేవ కర్మఫలాతిశయవదిత్యర్థః. కర్మణో వీర్యవత్త్వం నామ ఫలవత్త్వం విద్యాహీనస్యాపి గమ్యమానం విద్యాయా అనంగత్వే లింగమితి భావః. సామ్ని లోకాదిదృష్ట్యు

రణానామ్ ఉపాసనానామ్ అనియమః నిత్యవదనుష్ఠానాభావః. కుతః, తద్దృష్టేః తస్య అనియమస్య 'తేనోభౌ కురుతో యశ్చైతదేవం వేద యశ్చ న వేద' ఇతి శ్రుతౌ దర్శనాత్. ఉపాసనానాం పృథక్ఫలశ్రవణాదపి న నిత్యవదనుష్ఠానమిత్యాహ—పృథ

హి వీర్యవత్తరత్వేతి స్థితిః. తథా లోకసామాదిషు ప్రతినియతాని ప్రత్యుపాసనం ఫలాని శిష్యంతే 'కల్పంతే హాస్మై లోకా ఊర్ధ్వాశ్చావృత్తాశ్చే'త్యేవమాదీని. న చేదం ఫలశ్రవణమర్థవాదమాత్రం యుక్తం ప్రతిపత్తుం, తథాహి గుణవాద ఆపద్యేత, ఫలోపదేశే తు ముఖ్యవాదోపపత్తిః, ప్రయాజాదిష్వితికర్తవ్యతాకాంక్షస్య క్రతోః ప్రకృతత్వాత్తాదర్థ్యే సతి యుక్తం ఫలశ్రుతేరర్థవాదత్వం, తథాఽనారాభ్యాధీతేష్వపి పర్ణమయీత్వాదిషు, న హి పర్ణమయీత్వాదీనామక్రియాత్మకానామాశ్రయమంతరేణ ఫలసంబంధోఽవకల్పతే, గోదోహనాదీనాం హి ప్రకృతాప్ప్రణయనాద్యాశ్రయలాభాదుపపన్నః ఫలవిధిః. తథా బైల్వాదీనామపి ప్రకృతయూపాద్యాశ్రయలాభాత్,

---

పాసనేషు కర్మసమృద్ధ్యతిరిక్తలోకాదిఫలశ్రుతేశ్చ నాంగత్వమిత్యాహ—తథేతి. అస్మై విదుషే కల్పంతే భోగాయ సమర్థా భవంతి. భూమేరూర్ధ్వా లోకా ఆవృత్తా అధస్తనాశ్చేత్యర్థః. తథా హి గుణవాద ఇతి. ఫలశ్రుతేరర్థవాదమాత్రత్వే స్తుతిలక్షణా స్యాత్, సా న యుక్తా, ముఖ్యవృత్త్యా ఫలపరత్వసంభవాత్. ప్రయాజానూయాజకర్మణాం తు ప్రకరణాద్దర్శాద్యంగత్వలాభాత్ భ్రాతృవ్యాభిభూతిఫలశ్రుతేరగత్యా స్తుతిలక్షకత్వం, యద్యపి పర్ణమయీత్వాదీనామంగత్వబోధకం ప్రకరణం నాస్తి తథాపి తేషు ఫలశ్రుతేః స్తుతిత్వం, తేషామక్రియాత్వేన క్రియాసంబంధం వినా ఫలహేతుత్వానుపపత్తేరతస్తేషాం ఫలార్థం క్రియాపేక్షత్వాత్ క్రతోశ్చ జుహూప్రకృతిద్రవ్యాకాంక్షితత్వాత్ 'పర్ణమయీ జుహూ'రితి వాక్యేనైవ ప్రకృతిద్రవ్యార్పకేణ జుహూద్వారా సన్నిహితక్రత్వంగత్వసిద్ధేర్యుక్తం ఫలశ్రుతేరర్థవాదత్వమితి భావః. అక్రియాత్మకగోదోహనాదేరపి ఫలశ్రుతిరర్థవాదస్స్యాదత ఆహ—గోదోహనాదీనాం హీతి. యదపః ప్రణయేత్తత్పశుకామస్య సతో గోదోహనేన బ్రహ్మవర్చసకామస్య కాంస్యేనే'తి ఫలార్థవిధిరేవ నార్థవాదః, గోదోహనాదేః క్రత్వనాకాంక్షితత్వేనాంగత్వాభావాత్, చమసేన నిరాకాంక్షక్రియాసంబంధితయా స్వఫలసాధకత్వాసంభవాత్. తథా ఖాదిరత్వేన నిరాకాంక్షక్రత్వంగయూపమాశ్రిత్య 'బైల్వమన్నాద్యకామస్య ఖాదిరం వీర్యకామస్యే'తి ఫలార్థవిధిరేవార్థః. పర్ణమయీత్వాదిషు ఫలవిధిః

ర్థః ప్రతిబంధః ఫలమ్. హి యస్మాత్ కర్మఫలతః పృథగేవాప్రతిబంధః 'యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతి' ఇతి వీర్యవత్తర

న తు పర్ణమయీత్వాదిష్వేవం విధేః కశ్చిదాశ్రయః ప్రకృతోఽస్తి; వాక్యేనైవ జుహ్వాద్యాశ్రయతాం వివక్షిత్వా ఫలే చ విధిం వివక్షితో వాక్యభేదస్స్యాత్, ఉపాసనానాం తు క్రియాత్మకత్వాద్విశిష్టవిధానోపపత్తేరుద్గీథాద్యాశ్రయాణాం ఫలే విధానం న విరుధ్యతే, తస్మాత్ యథా క్రత్వాశ్రయాణ్యపి గోదోహనాదీని ఫలసంయోగాదనిత్యాన్యేవముద్గీథాద్యుపాసనాన్యపీతి ద్రష్టవ్యమ్. అతఏవ చ కల్పసూత్రకారా నైవంజాతీయకాన్యుపాసనాని క్రతుషు కల్పయాంచక్రుః.

ఇతి సప్తవింశాధికరణమ్.

సూ. ప్రదానవదేవ తదుక్తమ్. ౪౩.

వాజసనేయకే 'వదిష్యామ్యేవాహమితి వాగ్దధ్రే' ఇత్యత్రాధ్యాత్మం వాగాదీనాం ప్రాణః శ్రేష్ఠోఽవధారితః అధిదైవమగ్న్యాదీనాం వాయుః. తథా ఛాందోగ్యే 'వాయుర్వావసంవర్గః' ఇత్యత్రాధిదైవత

కిం న స్యాదత ఆహ—నత్వితి. ఏవం విధేః-యూపాదివన్నిరాకాంక్ష ఇత్యర్థః. వాక్యేనాశ్రయలాభ ఇత్యత ఆహ—వాక్యేనేతి. జుహ్వాః ప్రకృతిద్రవ్యాపేక్షితత్వాదనేనైవ వాక్యేన క్రత్వంగతయా జుహూప్రకృతిద్రవ్యసంబంధో విధేయః పశ్చాన్నిరాకాంక్షం జుహూమాశ్రిత్య తస్యైవ ప్రకృతిద్రవ్యస్య ఫలసంయోగో విధేయ ఇతి వాక్యభేద ఇత్యర్థః. పర్ణతాదివైలక్షణ్యముపాసనానామాహ—ఉపాసనానాం త్వితి. స్వయం క్రియాత్వాద్యాగాదివత్ఫలవిశిష్టత్వేన విధానోపపత్తిరిత్యర్థః. తస్మాదితి-అంగత్వావేదకమానాభావాదిత్యర్థః. అత ఏవేతి-అనంగత్వాదేవేత్యర్థః. తస్మాదంగోపాస్యభావేఽపి కర్మాధికార ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి సప్తవింశాధికరణమ్.

౪౩. 'ప్రదానవదేవ తదుక్తం' వాయుప్రాణయోర్భేదాభేదవాక్యాభ్యాం

త్వాత్కర్మసమృద్ధిరూపం ఫలం లభ్యతే. అతో న కర్మాంగత్వముపాసనానామితి సిద్ధమ్.

పూర్వం ఫలభేదాత్ కర్మాంగానాం తదాశ్రితోపాసనానాం చ నిత్యత్వా [illegible] ప్రయోగభేదాభావాత్ సర్వత్ర వాయుప్రాప్తిలక్షణఫలైక్యాద్వాయు

మగ్న్యాదీనాం వాయుస్సంవర్గోఽవధారితః 'ప్రాణో వావ సంవర్గః' ఇత్యత్రాధ్యాత్మం వాగాదీనాం ప్రాణః తత్ర సంశయః, కిం పృథగేవేమౌ వాయుప్రాణావుపగన్తవ్యౌ స్యాతాముతాపృథగ్వేతి. అపృథగితి తావత్ ప్రాప్తం, తత్త్వాభేదాత్, నహ్యభిన్నే తత్త్వే పృథగనుచింతనం న్యాయ్యమ్ దర్శయతి చ శ్రుతిరధ్యాత్మమధిదైవతం చ తత్త్వాభేదం 'అగ్నిర్వాగ్భూత్వా ముఖం ప్రావిశ'దిత్యారభ్య. తథా 'అత ఏతే సర్వ ఏవ సమాస్సర్వేఽనన్తా' ఇత్యాధ్యాత్మికానాం ప్రాణానామాధిదైవికీం విభూతిమాత్మభూతాం దర్శయతి. తథాఽన్యత్రాపి తత్ర తత్రాధ్యాత్మమధిదైవం చ బహుధా తత్త్వాభేదదర్శనం భవతి క్వచిచ్చ 'యః ప్రాణస్స వాయు'రితి స్పష్టమేవ వాయుం ప్రాణం చైకీకరోతి. తథోదాహృతేఽపి వాజసనేయిబ్రాహ్మణే 'యతశ్చోదేతి సూర్యః' ఇత్యేతస్మిన్నుపసంహారశ్లోకే 'ప్రాణాద్వా ఏష ఉదేతి ప్రాణేఽస్తమేతీ'తి ప్రాణేనైవోపసంహరన్నేకత్వం దర్శయతి. 'తస్మాదేకమేవ వ్రతం చరే'త్ప్రాణ్యా

సంశయమాహ—తత్రేతి. అస్తు కర్మాంగానాం తత్సంబన్ధోపాస్తీనాం చ ఫలభేదాన్నిత్యత్వానిత్యత్వరూపః ప్రయోగభేదః, ఇహ తు వాయుప్రాణయోః స్వరూపాభేదాత్తత్స్వరూపప్రాప్తిలక్షణఫలైక్యాచ్చ ధ్యానప్రయోగైక్యమితి పూర్వపక్షయతి—అపృథగితి. 'అగ్నిర్వాగ్భూత్వే'త్యారభ్య 'వాయుః ప్రాణో భూత్వా నాసికే ప్రావిశ'దిత్యభేదం దర్శయతీత్యర్థః. 'యతశ్చోదేతి సూర్యస్తం వదే'తి ప్రశ్నే సూత్రాత్మకవాయుర్వాచ్యః. వాయుస్థానే ప్రాణం వదన్నేకత్వం తయోర్దర్శయతీత్యాహ—తథేతి. కించ యది వాయుప్రాణయోః పృథగ్ధ్యానం స్యాత్ తర్హి ధ్యానాంగవ్రతభేదోఽపి స్యాత్ ఇహ తు ప్రాణాపానవిరోధాత్మకవ్రతైక్యశ్రుతేర్ధ్యానైక్యమిత్యాహ—తస్మాదితి. వ్రతైక్యస్య ప్రశస్తత్వాదిత్యర్థః. కించ వాయుప్రాణౌ సంవర్గా భేదేనోప

ప్రాణయోః స్వరూపాభేదాద్ధ్యానప్రయోగాభేద ఇతి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే విద్యైక్యాత్ ప్రయోగభేదాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తదైక్యేఽపి గుణభేదతస్తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. బృహదారణ్యకే ఛాన్దోగ్యే చ సంవర్గవిద్యాయాం వాగాదిభ్యః ప్రాణః శ్రేష్ఠః అగ్న్యాదిభ్యో వాయుః శ్రేష్ఠః ఇత్యవధారితమ్. తత్ర కిమస్యాం విద్యాయాం వాయుప్రాణయోః ప్రయోగైక్యమ్, ఉత ప్రయోగభేద ఇతి

చైవాపాన్యాచ్చే'తి చ ప్రాణవ్రతేనైవైకేనోపసంహారన్నేతదేవ దృఢయతి. తథా ఛాందోగ్యేఽపి 'పరస్తాన్మహాత్మనశ్చతురో దేవ ఏకః కస్సజగారే'త్యేకమేవ సంవర్గం గమయతి న బ్రవీత్యేక ఏకేషాం చతుర్ణాం సంవర్గోఽపరోఽపరేషామితి తస్మాదపృథక్త్వముపగమనస్యేత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః. పృథగేవ వాయుప్రాణావుపగంతవ్యావితి, కస్మాత్, పృథగుపదేశాత్. ఆధ్యానార్థో హ్యయమధ్యాత్మాధిదైవవిభాగోపదేశః సోఽసత్యాధ్యానపృథక్త్వేఽనర్థక ఏవ స్యాత్. ననూక్తమపృథగనుచింతనం తత్త్వాభేదాదితి, నైష దోషః, తత్త్వాభేదే వ్యవస్థాభేదాదుపదేశభేదవశేనానుచింతనభేదోపపత్తేః. శ్లోకోపన్యాసస్య చ తత్త్వాభేదాభిప్రాయేణాప్యుపపద్యమానస్య పూర్వోదితధ్యేయభేదనిరాకరణసామర్థ్యాభావాత్. 'స యథైషాం ప్రాణానాం మధ్యమః ప్రాణ

క్రమ్య పరస్తాద్వాక్యశేషే సంవర్గే దేవైక్యశ్రుతేః ప్రయోగైక్యమిత్యాహ—తథేతి. మహాత్మన ఇతి ద్వితీయాబహువచనం. చతురశ్చతుస్సంఖ్యాకాన్ అగ్నిసూర్యోదకచంద్రానపరాంశ్చ వాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనోరూపానేకో దేవః కః ప్రజాపతిః జగార అగీర్యత్-ఉపసంహృతవానిత్యర్థః. న బ్రవీతి-భేదమితి శేషః. యథా 'అగ్నిహోత్రం జుహోతీ'త్యుత్పన్నాగ్నిహోత్రస్యైకస్యైవ దధి తండులాదిగుణభేదేన సాయంప్రాతః కాలభేదేన ప్రయోగభేదస్తథా 'అన్నాదో భవతి య ఏవం వేదే'త్యుత్పన్నాయాస్సంవర్గవిద్యాయా ఏకత్వేఽప్యుత్పన్నశిష్టవాయుప్రాణాఖ్యగుణభేదాత్ ప్రయోగభేద ఇత్యుత్సూత్రం సిద్ధాంతయతి—పృథగేవేతి. 'తౌ వా ఏతౌ ద్వౌ సంవర్గా'విత్యుపాస్యభేదవాక్యస్య ప్రయోగభేదపరత్వాద్వాక్యాదేవ భేదసిద్ధిరిత్యర్థః. పూర్వపక్ష్యుక్తమనూద్య ప్రత్యాహ—ననూక్తమిత్యాదినా. ఉపాస్యతయా ప్రధానభూతసంవర్గగుణవిశిష్టోపాస్యభేదవాక్యవిరోధాదనుపాస్యవాయుతత్త్వైక్యవాక్యం న ప్రయోగైక్యప్రాపకమితి భావః. సూర్యోదయాస్తమయయోర్వాయ్వధీనత్వాత్తదభేదాభిప్రాయేణ ప్రాణాత్తావుక్తౌ. తతోఽధ్యాత్మాధిదైవావస్థాభేదేనోక్తస్య ధ్యేయభేదస్య నిరాసే 'యతశ్చోదేతీ'తి శ్లోకస్య న శక్తిరిత్యాహ—శ్లోకేతి. అసామర్థ్యే లింగమాహ—స యథేతి. శ్లోకోపన్యాసవద్వ్రతైక్యోపన్యాసోఽపి తత్త్వాభేదాభిప్రాయేణే

సందేహే, ప్రయోగైక్యమితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ప్రదానవత్. యథా 'ఇంద్రాయ రాజ్ఞే పురోడాశమేకాదశకపాలమింద్రాయాధిరాజాయేంద్రాయ స్వరాజ్ఞే'

ఏవమేతాసాం దేవతానాం వాయు'రితి చోపమానోపమేయకర ణాత్. ఏతేన వ్రతోపన్యాసో వ్యాఖ్యాతః. ఏకమేవ వ్రతమితి చైవ కారో వాగాదివ్రతనివర్తనేన ప్రాణవ్రతప్రతిపత్త్యర్థః, భగ్నవ్రతా ని హి వాగాదీన్యుక్తాని 'తాని మృత్యుశ్శ్రమో భూత్వోపయేమే'ఇతి శ్రుతేర్న వాయువ్రతనివృత్త్యర్థః. 'అథాతో వ్రతమీమాంసే'తి ప్రస్తుత్య తుల్యవద్వాయుప్రాణయోరభగ్నవ్రతత్వస్య నిర్ధారితత్వాత్. 'ఏకమేవ వ్రతం చరే'దితి చోక్త్వా 'తేనో ఏతస్యై దేవతాయై సాయు జ్యగ్ం సలోకతాం జయతీ'తి వాయుప్రాప్తిఫలం బ్రువన్ వాయువ్రత మనివర్తితం దర్శయతి, దేవతా హ్యత్ర వాయుస్స్యాత్, అపరిచ్ఛిన్నా త్మత్వస్య ప్రేప్సితత్వాత్, పురస్తాత్ప్రయోగాచ్చ, 'సైషాఽనస్తమితా దేవతా యద్వాయురి'తి. తథా 'తౌ వా ఏతౌ ద్వౌ సంవర్గౌ వాయు రేవ దేవేషు ప్రాణః ప్రాణేష్వి'తి భేదేన వ్యపదిశతి 'తే వా ఏతే పం చాన్యే పంచాన్యే దశసంతస్తత్కృత'మితి చ భేదేనైవోపసంహరతి, తస్మాత్ పృథగేవోపగమనం, ప్రదానవత్, యథా 'ఇంద్రాయ రాజ్ఞే

త్యాహ—ఏతేనేతి. నన్వేవకారాద్వాయువ్రతనివృత్తేః ప్రాణ ఏవైకో ధ్యేయో భవ తీత్యత ఆహ—ఏకమేవేతి. వచనదర్శనాదీని వాక్చక్షురాదీనాం వ్రతాని శ్రమరూప మృత్యునా భగ్నానీత్యుక్త్వా ప్రాణస్యాభగ్నవ్రతత్వం నిర్ధారితం, తథా జ్వలనతాపాది న్యగ్న్యాదిత్యాదీనాం వ్రతాని భగ్నానీత్యుక్త్వా వాయోరభగ్నవ్రతత్వం నిర్ధారితం, 'స యథైషాం ప్రాణానాం మధ్యమః ప్రాణస్థిరవ్రత ఏవమేతాసాం దేవతానాం వాయుర్మ్లోచంతి హ్యన్యా దేవతా న వాయుస్సైషాఽనస్తమితా దేవతా యద్వాయు'రితి శ్రుతేః, అతో భగ్నవ్రతనిరాసార్థ ఏవకారో న వాయువ్రత నివృత్త్యర్థ ఇత్యర్థః. అత్రైవార్థే లింగమాహ—ఏకమితి. ఉకారశ్చార్థః, తేన వ్రతేన వాయోస్సాయుజ్యం సమానదేహత్వం సలోకతాం చ జయతీత్యర్థః. నన్వత్ర వాయుప్రాప్తిర్న శ్రుతేత్యత్రాహ—దేవతేతి. తస్మాత్ తత్త్వాభేదదృష్ట్యా ప్రత్యేకమితి స్థితం, సంప్రతి పూర్వోక్తం పృథగుపదేశం వివృణోతి—తథా తౌ వా ఇతి. సౌత్రం దృష్టాంతం వ్యాచష్టే—ప్రదానవదితి. త్రయః పురోడాశాః అస్యాం సంతీతి త్రిపు

ఇతి ఇంద్రదేవతాయా ఏకత్వేఽపి రాజాధిరాజాదిగుణభేదేన తద్విశిష్టదేవతాభేదాత్ పురోడాశానాం ప్రదానస్య ప్రక్షేపస్య భేదః; తద్వదేకస్యామపి విద్యాయాం వాయు

పురోడాశమేకాదశకపాలమింద్రాయాధిరాజాయేంద్రాయ స్వరాజ్ఞ' ఇత్యస్యాం త్రిపురోడాశిన్యామిష్ట్యాం 'సర్వేషామభిగమయన్నవద్యత్యఛంబట్కార'మిత్యతో వచనాదింద్రాభేదాచ్చ సహప్రదానాశంకాయాం రాజాదిగుణభేదాద్యాజ్యానువాక్యావ్యత్యాసవిధానాచ్చ యథాన్యాసమేవ దేవతాపృథక్త్వాత్ ప్రదానపృథక్త్వం భవతి, ఏవం తత్త్వాభేదేఽప్యాధ్యేయాంశపృథక్త్వాదాధ్యానపృథక్త్వమిత్యర్థః. తదుక్తం సంకర్షే 'నానా వా దేవతాపృథక్జ్ఞానా'దితి (జై-సూ.) తత్ర తు ద్రవ్యదేవతాభేదాత్ యాగభేదోఽపి విద్యతే నైవమిహ విద్యాభేదోఽస్తి, ఉపక్రమోపసంహారాభ్యామధ్యాత్మాధిదైవోపదేశేష్వేకవి

రోడాశినీఇష్టిస్తస్యాం కిం సహప్రదానముత భేదేనేతి సందేహే పూర్వపక్షమాహ—సర్వేషామితి. సర్వేషాం దేవానామాభిముఖ్యేన ప్రాపయన్ హవిరవద్యతి గృహ్ణాతి, అఛంబట్కారం వషట్కారాఖ్యదేవభాగమిత్యర్థః. యద్వా సర్వదేవార్థే యుగపదవదానం కార్యమిత్యత్ర హేతురఛంబట్కారమితి-అవ్యర్థత్వాయేత్యర్థః, ఏకార్థమవత్తే హవిషి శేషో యాగానర్హతయా వృథా స్యాదితి భావః. ఏవం సహావదానశ్రుతేర్దైవైక్యాచ్చ పురోడాశానాం సహ ప్రక్షేపే ప్రాప్తే పృథక్ప్రక్షేప ఇతి సిద్ధాంతమాహ—రాజేతి. రాజాధిరాజస్వరాజగుణభేదేన విశిష్టదేవతాభేదాదిత్యర్థః. కించాధ్వర్యుణా యజేతి ప్రైషే కృతే హోత్రా యో మంత్రః పఠ్యతే సా యాజ్యా, అనుబ్రూహీతి ప్రైషానంతరమంత్రః, పురోఽనువాక్యేతి భేదోఽస్తి, తత్రాస్యామిష్టౌ ప్రథమపురోడాశప్రదానే యా క్లృప్తా యాజ్యా సా ద్వితీయప్రదానే పురోఽనువాక్యా, యా చ పూర్వమనువాక్యా సా పశ్చాద్యాజ్యేతి వ్యత్యాసమన్వాహేతి శ్రుత్యా విధానాత్ యథా శ్రుతి ప్రక్షేపపృథక్త్వమిత్యాహ—యాజ్యేతి. సంకర్షో దేవతాకాండం. వాశబ్దోఽవధారణే. నానైవ దేవతా రాజాదిగుణభేదేన భేదావగమాదితి సూత్రార్థః. దృష్టాంతే దేవతాభేదాత్ కర్మభేదవత్ విద్యాభేదస్స్యాదిత్యత ఆహ—తత్ర త్వితి. కర్మోత్పత్తివాక్యస్థదేవతాభేదః కర్మభేదే హేతుః, ఇహ తు 'అన్నాదో భవతి య ఏవం వేదే'త్యుపక్రమ్య తత్రైకత్వేన జ్ఞాతవిద్యాయాః

ప్రాణయోః స్వరూపాభేదేఽప్యాధ్యాత్మికాధిదైవికత్వరూపావస్థాభేదేన గుణభేదాత్ ప్రయోగభేద ఇతి. తదుక్తం దేవతాకాండే 'నానా వా దేవతా పృథగ్జ్ఞానాత్' ఇతి.

ద్యావిధానప్రతీతేః, విద్యైక్యేఽప్యధ్యాత్మాధిదైవభేదాత్ప్రవృత్తిభేదో భవతి, అగ్నిహోత్ర ఇవ సాయంప్రాతఃకాలభేదాదిత్యేతావదభిప్రేత్య ప్రదానవదిత్యుక్తమ్.

ఇత్యష్టావింశాధికరణమ్.

సూ. లింగభూయస్త్వాత్తద్ధి బలీయస్తదపి. ౪౪.

వాజసనేయినోఽగ్నిరహస్యే 'నైవ వా ఇదమగ్రే సదాసీ' దిత్యస్మిన్ బ్రాహ్మణే మనోఽధికృత్యాధీయతే 'తత్షట్త్రింశతం సహస్రాణ్యపశ్యదాత్మనోఽగ్నీనర్కాన్ మనోమయాన్మనశ్చితః' ఇత్యాది. తథైవ 'వాక్చితః ప్రాణచితశ్చక్షుశ్చితశ్శ్రోత్రచితః కర్మచితోఽగ్నిచితః'

పశ్చాత్ స్మృతవాయుప్రాణభేదో న భేదకః, అగ్నిహోత్రస్యేవ యథాస్థిద్రవ్యభేద ఇత్యర్థః. తర్హి కేనాంశేన ప్రదానస్య దృష్టాంతత్వమిత్యత ఆహ—విద్యైక్యేపీతి. అవస్థాభేదాద్దేవతాభేదః ప్రయోగభేదశ్చేత్యంశేనాయం దృష్టాంత ఇత్యర్థః.

ఇత్యష్టావింశాధికరణమ్.

౪౪. 'లింగభూయస్త్వాత్' ఉత్పత్తేః ప్రాక్ 'ఇదగ్ం సర్వం నైవ సదాసీన్నాప్యసదాసీ'దిత్యుపక్రమ్య మనస్సృష్టిముక్త్వా 'తన్మన ఆత్మానమైక్షతే'తీక్షణపూర్వకమగ్నీనపశ్యదితి మనోఽధికృత్య పఠంతీత్యర్థః. పురుషాయుష్యేవ క్లృప్తశత వర్షాంతర్గతైః షట్త్రింశత్సహస్రైరహోరాత్రైరవచ్ఛిన్నతయా మనోవృత్తీనాం సంఖ్యేయానామపి షట్త్రింశత్సహస్రత్వం. తాభిః క్లృప్తకాలత్వేన కల్పితాభిర్మనస ఏవ సంపాదితా అగ్నయో మనశ్చితస్తానర్కాన్ పూజ్యాన్మనోమయాన్మనోవృత్తిషు సంపాదితానాత్మనః స్వస్య సంబంధిత్వేన మనోఽపశ్యత్, తథా వాక్ప్రాణాదయోఽపి స్వస్వవృత్తిరూపానగ్నీనపశ్యన్నిత్యాహ—తథేతి. ప్రాణో ప్రాణం, కర్మేంద్రి

పూర్వమేకప్రయోగాయోగాద్వాయుప్రాణయోః ప్రయోగభేదో గదితః; తర్హి మనశ్చిదాదీనాం ప్రకరణాత్ కర్మాంగత్వేన ఏకప్రయోగసంభవాత్ ప్రయోగాభేద ఇతి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే క్రియార్థానామగ్నీనాం క్రియాంగత్వమ్, సిద్ధాంతే పుమర్థానాం తేషాం కేవలవిద్యామయత్వమితి ఫలభేదః. వాజసనేయకే అగ్నిరహస్యే 'తత్షట్త్రింశత్సహస్రాణ్యపశ్యదాత్మనోఽగ్నీనర్కాన్మనోమయాన్మనశ్చితః' ఇత్యాది;

ఇతి పృథగగ్నీనామనంతి సాంపాదికాన్. తేషు సంశయః, కిమేతే మనశ్చిదాదయః క్రియానుప్రవేశినః తచ్ఛేషభూతా ఉతస్వతంత్రాః కేవలవిద్యాత్మకా ఇతి. తత్ర ప్రకరణాత్ క్రియానుప్రవేశే ప్రాప్తే స్వాతంత్ర్యం తావత్ ప్రతిజానీతే. లింగభూయస్త్వాదితి. భూయాంసి హి లింగాన్యస్మిన్ బ్రాహ్మణే కేవలవిద్యాత్మకత్వమేషాముపోద్బలయంతి దృశ్యంతే 'తద్యత్కించేమాని భూతాని మనసా సంకల్పయంతి తేషామేవ సా కృతిరితి తాన్ హైతానేవంవిదే సర్వదా సర్వాణి భూతాని చిన్వంత్యపి స్వపతే' ఇతి చైవంజాతీయకాని తద్ధి లింగం ప్రకరణాద్బ

యేణ మన్త్రాదినా చితః కర్మచితః, అగ్నిస్తద్వత్. పూర్వత్ర అగ్నిచయనప్రకరణాత్కిమేతేఽగ్నయః క్రత్వర్థా ఉత ప్రాధాన్యజ్ఞాపకలింగాదిభూయస్త్వాత్ పురుషార్థా వేతి సంశయమాహ—తేష్వితి. కేవలవిద్యాత్మకాః క్రియాంగత్వం వినా భావనామయా ఇత్యర్థః. ఏకప్రయోగాసంభవాద్వాయుప్రాణయోరపి ధ్యానప్రయోగభేదోఽస్తు, ఇహ తు మనశ్చిదాద్యగ్నీనాం ప్రకరణాత్ కర్మాంగత్వేనైకప్రయోగత్వమితి ప్రాపయ్య సిద్ధాంతముపక్రమతే—తత్రేత్యాదినా. పూర్వపక్షే భావనాగ్నీనాం క్రత్వంగత్వమిష్టం తేషాం క్రియాగ్నినా వికల్పస్సముచ్చయో వాస్తు, సిద్ధాంతే పురుషార్థత్వమితి ఫలం, తత్ర సర్వప్రాణిమనోవృత్తిభిర్మమ సదాగ్నయశ్చీయన్త ఇతి ధ్యానదార్ఢ్యే సతి సర్వభూతాని యత్కించిత్ మనసా సంకల్పయంతి తేషామేవాఽగ్నీనాం సా కృతిః కరణమిత్యేకం లింగం, క్రియాంగస్య యత్కించిత్కరణేన సిద్ధ్యదర్శనాదిత్యాహ—తద్యదితి. ఏవం విదే స్వపతే జాగ్రతేఽపి తదీయాగ్నీన్ సర్వభూతాని సర్వదా చిన్వంతీతి లింగాంతరం, క్రియాంగస్య చోదితకాలానుష్ఠేయస్య సదా సర్వైరనుష్ఠీయమానత్వాయోగాదిత్యర్థః. షట్త్రింశత్సహస్రత్వసంఖ్యావ్యాపనంగత్వే లింగం ఏవం జాతీయకపదేనోక్తమ్.

తత్రైవ 'వాక్చితః ప్రాణచితః' ఇత్యాది మనశ్చిదాదయః అగ్నయః శ్రూయంతే. తత్ర కిమేతే కర్మాంగభూతాః, ఉత స్వతంత్రా ఇతి సందేహే, కర్మాంగభూతా ఇతి పూర్వపక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఏతే స్వతంత్రా ఏవ. కుతః, లింగభూయస్త్వాత్ 'యత్కించేమాని భూతాని మనసా సంకల్పయంతి' ఇత్యాదిస్వాతంత్ర్యజ్ఞాపకలింగానాం భూయసాం సత్త్వాత్; తద్ధి లింగం ప్రకరణాద్బలీయః; తదపి బలీయస్త్వముక్తం పూర్వకాండే 'శ్రుతిలింగవాక్యప్రకరణస్థానసమాఖ్యానాం సమవాయే పారదౌర్బల్యమర్థవిప్రకర్షాత్' ఇతి.

లీయః, తదప్యుక్తం పూర్వస్మిన్ కాండే ‘శ్రుతిలింగవాక్యప్రకరణస్థాన సమాఖ్యానాం సమవాయే పారదౌర్బల్యమర్థవిప్రకర్షా’ దితి (జై-సూ)

సూ. పూర్వవికల్పః ప్రకరణాత్ స్యాత్ క్రియా మానసవత్. ౪౫.

నైతదుక్తం స్వతంత్రా ఏవైతేఽగ్నయో నాన్యశేషభూతా ఇతి పూర్వస్య క్రియామయస్యాగ్నేః ప్రకరణాత్తద్విషయ ఏవాయం వికల్పవిశేషోపదేశః స్యాన్న స్వతంత్రః. నను ప్రకరణాల్లింగం బలీయః, సత్యమేవమేతత్, లింగమపి త్వేవంజాతీయకం న ప్రకరణాద్బలీయో భవతి, అన్యార్థదర్శనం హ్యేతత్ సాంపాదికాగ్నిప్రశంసారూపత్వాత్. అన్యార్థదర్శనం చాసత్యా మన్యస్యాం ప్రాప్తౌ గుణవాదేనాప్యుపపద్యమానం న ప్రకరణం బాధితుముత్సహతే. తస్మాత్ సంపాదికా అప్యేతేఽగ్నయః ప్రకరణాత్ క్రియానుప్రవేశిన ఏవ స్యుః, మానసవత్, యథా దశరాత్రస్య దశమేఽహన్యవివాక్యే పృథివ్యా

---

౪౫. ఏవం సిద్ధాంతముపక్రమ్య పూర్వపక్షయతి—పూర్వేతి. పూర్వస్యేష్టకాభిరగ్నిం చినుత ఇత్యుక్తస్య స ఏవ త్విష్టకాగ్నిరితి సన్నిహితస్యాయం వికల్పవిశేషోపదేశః సంకల్పమయత్వాఖ్యప్రకారభేదోపదేశః క్రియాగ్నివత్ సాంకల్పికాగ్నయోఽప్యంగమితి యావత్, కిం విధివాక్యస్థం లింగం ప్రకరణాద్బలీయః అర్థవాదస్థం వా, ఆద్యమంగీకరోతి—సత్యమితి. న ద్వితీయ ఇత్యాహ—లింగమితి. మానసాగ్ని విధ్యర్థార్థవాదస్థలింగానాం స్వార్థప్రమాపకమానాభావాద్దౌర్బల్యమిత్యర్థః. సూత్రస్థ క్రియాపదం వ్యాచష్టే—తస్మాదితి. నను అక్రియారూపాగ్నీనాం ధ్యానమయానాం కథం క్రియాంగత్వం తత్రాహ—మానసవదితి. ద్వాదశాహస్యాద్యంతౌ హృద్వయం

ఇత్థం సిద్ధాంతముపక్రమ్య పూర్వపక్షయతి—

సంకల్పాత్మకా మనశ్చిదాదయోఽగ్నయః న స్వతంత్రాః; కిం తు ‘ఇష్టకాభిరగ్నిం చినుతే’ ఇతి ప్రకృతస్య పూర్వస్య క్రియామయస్యాగ్నేః అయం వికల్పః సంకల్పాత్మకోఽగ్నిః, ప్రకరణాత్; క్రియా క్రియామయ ఏవ స్యాత్. న చ లింగాదగ్నీనాం స్వాతంత్ర్యమ్. తస్య లింగస్య మానసికాగ్నిస్తుతిపరత్వేన విధ్యేకవాక్యతయా స్వార్థపరత్వాభావాత్ న ప్రకరణబాధకత్వమ్. తస్మాత్ క్రియానుప్రవేశిన ఏతే

పాత్రేణ సముద్రస్య సోమద్రవ్యస్య ప్రజాపతయే దేవతాయై గృహ్యమాణస్య గ్రహణాసాదనహావనాహరణోపహ్వానభక్షణాని మానసాన్యేవామ్నాయంతే, స చ మానసోఽపి గ్రహకల్పః క్రియాప్రకరణాత్ క్రియాశేష ఏవ భవతి, ఏవమయమప్యగ్నికల్ప ఇత్యర్థః.

సూ. అతిదేశాచ్చ. ౪౬.

అతిదేశశ్చైషామగ్నీనాం క్రియానుప్రవేశముపోద్బలయతి 'షట్త్రింశత్సహస్రాణ్యగ్నయోఽర్కాస్తేషామేకైక ఏవ తావాన్

త్యక్త్వా మధ్యస్థదశరాత్రస్యైవ ద్వారాత్రాదిషు ప్రకృతిత్వం, తద్ధర్మణామేవ తేష్వతిదేశాత్తస్య మధ్యే దశరాత్రస్య దశమేఽహన్యర్థాదేకాదశేఽహని మానసగ్రహః శ్రూయతే 'అనయా త్వా పాత్రేణ సముద్రం రసయా ప్రాజాపత్యం మనోగ్రహం గృహ్ణాతీ'తి-అనయా రసయా పృథివ్యా పాత్రేణ సముద్రం త్వాం ప్రజాపతిదేవతాకం మనోగ్రహం గృహ్యాత ఇతి గ్రహః సోమరసః, మనసా రసత్వేన భావితమధ్వర్యుర్గృహ్ణాతీత్యర్థః. అత ఏవర్త్విజాం ధ్యాయితయా వివిధవాక్యోచ్చారణాభావాదవివాక్యసంజ్ఞా అహ్నః ప్రాప్తా. గ్రహణం నామ సోమపాత్రస్యోపాదానం, గృహీతస్య స్వస్థానే స్థాపనమాసాదనం, సోమస్య హోమో హావనం, హుతశేషాదానమాహరణం, శేషభక్షణాయర్త్విజాం మిథోఽనుజ్ఞాకరణముపహ్వానం, తతో భక్షణమిత్యేతాని మానసాన్యేవేత్యర్థః. స చ మానసో గ్రహో ద్వాదశాహాదహరంతరం స్వతంత్రమిత్యాశంక్య ద్వాదశాహసంజ్ఞావిరోధాత్ నాహరంతరం కింతు ప్రకరణాదవివాక్యస్యాహ్నోఽఙ్గమితి సిద్ధాంతమాహ—స చేతి. కల్పః కల్పనాప్రకారః. కేచిత్త్వత్ర భాష్యే దశరాత్రశబ్దో వికృతిపరః, తత్రాపి దశమేఽహన్యవివాక్యసంజ్ఞకే మానసగ్రహస్యాతిదేశప్రాప్తతయాఽఙ్గత్వాదిత్యాహుః.

౪౬. మనశ్చిదాదీనాం క్రియాంగత్వే ప్రకరణముక్త్వా లింగమాహ—అతి

.గ్నయః. మానసవత్ యథా ద్వాదశాహే 'మనోగ్రహం గృహ్ణామి' ఇతి శ్రుతం ానసగ్రహం ద్వాదశాహమధ్యపాతినో దశమస్యాహ్నోఽంగమ్, తథేమేఽగ్నయః ప్రకృతకర్మశేషా ఇత్యర్థః.

కిం చ—

మానసికాగ్నీనాం మధ్యే 'ఏకైక ఏవ తావాన్యావానసౌ పూర్వః' ఇతి

యావానసౌ పూర్వః’ఇతి. సతి హి సామాన్యేఽతిదేశః ప్రవర్తతే తతశ్చ పూర్వేణేష్టకాచితేన క్రియానుప్రవేశినాఽగ్నినా సాంపాదికానగ్నీనతిదిశన్ క్రియానుప్రవేశమేవైషాం ద్యోతయతి.

సూ. విద్యైవ తు నిర్ధారణాత్. ౪౭.

తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. విద్యాత్మకా ఏవైతే స్వతంత్రా మనశ్చిదాదయోఽగ్నయస్స్యుః న క్రియాశేషభూతాః, తథాహి నిర్ధారయతి ‘తే హైతే విద్యాచిత ఏవే’తి ‘విద్యయా హైవైత ఏవం విదశ్చితా భవంతీ’తి చ.

సూ. దర్శనాచ్చ. ౪౮.

దృశ్యతే చైతేషాం స్వాతంత్ర్యే లింగం తత్పురస్తాద్దర్శితం‘లింగభూయస్త్వాది’త్యత్ర (అ3పా3సూ౪౪) నను లింగమప్యసత్యామన్యస్యాం ప్రాప్తావసాధకం కస్యచిదర్థస్యేత్యపాస్య తత్ప్రకరణసామర్థ్యాత్క్రియాశేషత్వమధ్యవసితమితి, అత ఉత్తరం పఠతి.—

దేశాచ్చేతి. క్రియాంగత్వసాదృశ్యాదతిదేశ ఇత్యర్థః.

౪౭. సిద్ధాంతమాహ—విద్యేతి.

౪౮. న శ్రుతిలింగవాక్యైః ప్రకరణం బాధ్యమితి సూత్రత్రయార్థః.

పూర్వేణేష్టకాచితేనాగ్నినా సంపాదికాగ్నీనాం సాదృశ్యోపదేశాచ్చ తచ్ఛేషత్వమిత్యర్థః.

ఇత్థం పూర్వపక్షే సిద్ధాంతయతి—

తుః పూర్వపక్షనిరాసార్థః. విద్యాత్మకా ఏతే మనశ్చిదాదయః స్వతంత్రా ఏవ, న కర్మానుప్రవేశినః. కుతః, ‘తే హైతే విద్యాచిత ఏవ’ ఇత్యవధారణాదిత్యర్థః. ఏవకారశ్రుత్యా కర్మప్రకరణం బాధ్యమితి భావః.

కిం చ లింగాదపి బాధ్యమిత్యాహ—

మనశ్చిదాదీనాం స్వాతంత్ర్యజ్ఞాపకలింగస్య ప్రాగుక్తస్య దర్శనాచ్చేత్యర్థః.

సూ. శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాచ్చ న బాధః. ४९.

నైవం ప్రకరణసామర్థ్యాత్ క్రియాశేషత్వ మధ్యవసాయ స్వాతంత్ర్యపక్షో బాధితవ్యః, శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాత్. బలీయాంసి హి ప్రకరణాత్ శ్రుతిలింగవాక్యానీతి స్థితం శ్రుతిలింగసూత్రే తాని చేహ స్వాతంత్ర్యపక్షం సాధయంతి దృశ్యంతే, కథం, శ్రుతిస్తావత్ 'తేహైతే విద్యాచితఏవే'తి, తథా లింగం 'సర్వదా సర్వాణి భూతాని చిన్వంత్యపి స్వపతే' ఇతి, తథా వాక్యమపి 'విద్యయా హైవైతఏవం విదశ్చితాభవంతీ'తి 'విద్యాచితఏవే'తి హి సావధారణా చేయం శ్రుతిః క్రియానుప్రవేశేఽమీషామభ్యుపగమ్యమానే పీడ్యేత. నన్వ బాహ్యసాధనత్వాభిప్రాయమిదమవధారణం భవిష్యతి, నేత్యుచ్యతే, తదభిప్రాయతాయాం హి విద్యాచితఇతీయతా విద్యాస్వరూపసంకీర్తనేనైవ కృతత్వాదనర్థకమిదమవధారణం భవేత్, స్వరూపమేవ హ్యేషామబాహ్యసాధనత్వమితి. అబాహ్యసాధనత్వేఽపిమానసగ్రహవత్ క్రియానుప్రవేశాశంకాయాం తన్నివృత్తిఫలమవధారణమర్థవద్భవిష్యతి. తథా 'స్వపతే జాగ్రతే చైవం విదే సర్వదా సర్వాణి భూతాన్యగ్నీంశ్చిన్వంతీ'తి సాతత్యదర్శనమేతేషాం స్వాతంత్ర్యేఽవకల్పతే. యథా సాంపాదికే వాక్ప్రాణమయేఽగ్నిహోత్రే 'ప్రాణం తదా వాచి జుహోతి వాచం తదా ప్రాణే జుహోతీ'తి చోక్త్వా ఉచ్యతే 'ఏతే

---

४९. తత్రావధారణశ్రుతేరన్యథాసిద్ధిం శంకతే—నన్వబాహ్యేతి. విద్యాచిత ఇతి పదేనైవాబాహ్యసాధనత్వస్య లబ్ధత్వాదవధారణం వ్యర్థమిత్యాహ—నేతి. తర్హి కథమస్యార్థవత్వం తత్రాహ—అబాహ్యేతి. లింగం వ్యనక్తి—తథేతి. అగ్నీనాం స్వకాలవ్యాపిత్వేనానంగత్వే దృష్టాంతమాహ—యథేతి. తదా ధ్యానకాల ఇత్యర్థః.

కించ వాక్యాదపి తద్బాధ్యమిత్యాహ—

ఆదిశబ్దేన లింగవాక్యయోర్గ్రహణమ్. శ్రుతిలింగే ప్రాగుక్తే. 'విద్యయా హైవైత ఏవంవిదశ్చితా భవంతి' ఇత్యేతద్వాక్యం మనశ్చిదాదీనాం స్వాతంత్ర్యం బోధయత్ప్రకరణం బాధయతి. తథా చైతేషాం శ్రుతిలింగవాక్యానాం బలీయస్త్వాత్ దుర్బలేన కర్మప్రకరణేన న మనశ్చిదాదీనాం స్వాతంత్ర్యబాధ ఇత్యర్థః. యత్తు లింగస్య

అనంతే అమృతే ఆహుతీ జాగ్రచ్చ స్వపంశ్చ సంతతం జుహోతీ'తి. తద్విత్క్రియానుప్రవేశే తు క్రియాప్రయోగస్యాల్పకాలత్వాత్ న సాతత్యేనైషాం ప్రయోగః కల్ప్యేత. న చేదమర్థవాదమాత్రమితి న్యాయ్యం, యత్ర హి విస్పష్టో విధాయకోలిఙ్గాదిరుపలభ్యతే యుక్తం తత్ర సంకీర్తనమాత్రస్యార్థవాదత్వం, ఇహ తు విస్పష్టవిధ్యంతరానుపలబ్ధేః సంకీర్తనాదేవైషాం విజ్ఞానవిధానం కల్పనీయం, తచ్చ యథా సంకీర్తనమేవ కల్పయితుం శక్యత ఇతి సాతత్యదర్శనాత్తథాభూతమేవ కల్ప్యతే, తతశ్చ సామర్థ్యాదేవైషాం స్వాతంత్ర్యసిద్ధిః. ఏతేన 'తద్యత్కించేమాని భూతాని మనసా సంకల్పయంతి తేషామేవ సాకృతి' రిత్యాదివ్యాఖ్యాతం. తథా వాక్యమప్యేవంవిదఇతి పురుషవిశేషసంబంధమేవైషామాచక్షాణం న క్రతుసంబంధం మృష్యతే, స్వాతంత్ర్యపక్ష ఏవ జ్యాయానితి.

సూ. అనుబంధాదిభ్యః ప్రజ్ఞాంతరపృథక్త్వవద్దృష్టశ్చ తదుక్తమ్. ౫౦.

ఇతశ్చ ప్రకరణముపమృద్య స్వాతంత్ర్యం మనశ్చిదాదీనాం

హోమే యథా సాతత్యముచ్యతే తద్వదగ్నీనాం సాతత్యదర్శన మిత్యన్వయః. యదుక్తమర్థవాదస్థత్వాల్లింగం దుర్బలమితి తన్న, సర్వదా సర్వభూతాని మదర్థమగ్నీ౯ చిన్వంతీతి ధ్యాయేదిత్యపూర్వార్థతయా విధికల్పనాత్, తథా చ విధివాక్యస్థత్వాల్లింగం ప్రకరణాద్బలవదిత్యాహ—న చేదమిత్యాదినా—ఏతేనేతి. విధేయత్వేనేత్యర్థః. వాక్యం వివృణోతి—తథేతి.

౫౦. సంపదుపాస్త్యమనోవృత్తిషు క్రియాంగానాం యోజనమనుబంధః శ్రుత్యా క్రియతే తదన్యథాఽనుపపత్త్యాప్యగ్నీనాం పురుషార్థత్వం క్రత్వర్థత్వే ఽఙ్గానాం సిద్ధత్వేన సంపాదనానుపపత్తేరిత్యాహ—ఇతశ్చేత్యాదినా. తే అగ్నయః

స్తుతిపరత్వమ్, తన్న; తస్య విధిప్రత్యయసామీప్యాభావాత్ అపూర్వార్థవిధాయకత్వాదిత్యర్థః.

ఇతోఽపి మనశ్చిదాదీనాం స్వాతంత్ర్యమిత్యాహ—

ప్రతిపత్తవ్యం యత్క్రియావయవాన్మనఆదివ్యాపారేష్వనుబధ్నాతి
'తే మనసైవాధీయంత మనసాఽచీయంత మనసైవ గ్రహా అగృహ్యం
తమనసాఽస్తువన్ మనసాఽశంసన్ అథ యత్కించ యజ్ఞేకర్మక్రియతే
యత్కించ యాజ్ఞీయం కర్మమనసైవ తేషు తన్మనోమయేషు మనశ్చిత్సు
మనోమయం క్రియత'ఇత్యాదినా. సంపత్ఫలోహ్యయమనుబంధః, న చ
ప్రత్యక్షాః క్రియావయవాస్సంతః సంపదా లిప్సితవ్యాః, న చాత్రో
ద్గీథాద్యుపాసనవత్ క్రియాంగసంబంధాత్ తదనుప్రవేశిత్వమాశంకి
తవ్యం శ్రుతివైరూప్యాత్, నహ్యత్ర క్రియాంగం కించిదాదాయ
తస్మిన్నదోనామాధ్యవసితవ్యమితి వదతి, షట్త్రింశతం తు సహస్రాణి
మనోవృత్తిభేదానాదాయ తేష్వగ్నిత్వం గ్రహాదీంశ్చ కల్పయతి
పురుషయజ్ఞాదివత్. సంఖ్యా చేయం పురుషాయుషస్యాహస్సుదృష్టా
సతీ తత్సంబంధినీషు మనోవృత్తిష్వారోప్యత ఇతి ద్రష్టవ్యం, ఏవమను
బంధాత్ స్వాతంత్ర్యం మనశ్చిదాదీనామ్. ఆదిశబ్దాదతిదేశాద్యపి
యథాసంభవం యోజయితవ్యం, తథాహి 'తేషామేకైక ఏవ తావాన్
యావానసౌ పూర్వః'ఇతి క్రియామయస్యాగ్నేర్మాహాత్మ్యం జ్ఞానమ
యాగ్నినామేకైకస్యాతిదిశన్ క్రియాయామనాదరం దర్శయతి. న చ

ఆధీయంత తేషామాధానం మనసైవ కుర్యాదిత్యర్థః. కాలస్య ఛందస్య నియమాదచీ
యంత ఇష్టకాశ్చేతవ్యా ఇత్యర్థః. గ్రహాః పాత్రాణి, అస్తువన్ ఉద్గాతారః స్తువంతి,
అశంసన్ హోతారః శంసంతి, కిం బహూక్త్యా యత్కించ యజ్ఞే కర్మ ఆరాదుప
కారకం యాజ్ఞీయం యజ్ఞస్వరూపోత్పాదకం చ తత్సర్వం మనోమయం కుర్యాదితి
శ్రుత్యర్థః. వృత్తిష్వగ్నిధ్యానస్య క్రియానంగత్వేఽప్యుద్గీథధ్యానవత్ క్రియాంగా
శ్రితత్వం స్యాన్నేత్యాహ—న చాత్రోద్గీథేతి. అంగావబద్ధశ్రుతితోఽస్యాశ్శ్రుతేర్వై
రూప్యం స్ఫుటయతి— న హీతి. అనంగవృత్తిషు సాంగక్రతుసంపాదనం పురుషస్య
యజ్ఞత్వధ్యానవత్ స్వతంత్రమిత్యర్థః. అనాదరార్థోఽతిదేశో న భవతి కింతు విక
ల్పార్థ ఇత్యత ఆహ—న చేతి. ఏకస్మిన్ సాధ్యే నిరపేక్షసాధనయోర్వికల్పః భవతి

'తే మనసైవాధీయంత మనసాచీయంత మనసైవ గ్రహా అగృహ్యంత' ఇత్యా
దినా మన ఆదిషు వృత్తిషు కర్మాంగానామనుబంధాత్ సంపాదనాత్ అగ్నీనాం
స్వాతంత్ర్యమ్, కర్మాంగత్వే అంగానాం ప్రత్యక్షసిద్ధత్వేన సంపాదనవైయర్థ్యాత్.

సత్యేవ క్రియాసంబంధే వికల్పః పూర్వేణోత్తరేషామితి శక్యతే వక్తుమ్. న హి యేన వ్యాపారేణాహవనీయధారణాదినా పూర్వా క్రియాయాముపకరోతి తేనోత్తరే ఉపకర్తుం శక్నువంతి. యత్తు పూర్వపక్షేఽప్యతిదేశ ఉపోద్బలక ఇత్యుక్తం సతి హి సామాన్యేఽతిదేశః ప్రవర్తత ఇతి, తదస్మత్పక్షేఽప్యగ్నిత్వసామాన్యేనాతిదేశసంభవాత్ ప్రత్యుక్తమ్. అస్తి హి సాంపాదికానామప్యగ్నీనామగ్నిత్వమితి. శ్రుత్యాదీని చ కారణాని దర్శితాని ఏవమనుబంధాదిభ్యః కారణేభ్యస్స్వాతంత్ర్యం మనశ్చిదాదీనాం ప్రజ్ఞాంతరపృథక్త్వవత్, యథా ప్రజ్ఞాంతరాణి శాండిల్యవిద్యాప్రభృతీని స్వేన స్వేనానుబంధేనానుబధ్యమానాని పృథగేవ కర్మభ్యః ప్రజ్ఞాంతరేభ్యశ్చ స్వతంత్రాణి భవంత్యేవమితి. దృష్టశ్చావేష్టేః రాజసూయప్రకరణపఠితాయాః ప్రక

యథా వ్రీహియవయోః, అత్ర తు క్రియాగ్నేర్ధ్యానాగ్నీనాం చ సాధ్యభేదాత్ న వికల్ప ఇత్యర్థః. అత ఏవ సముచ్చయోఽపి నిరస్తః. యదుక్తం క్రియాంగత్వసామాన్యేనాతిదేశ ఇతి తన్నేత్యాహ—యత్త్వితి. సూత్రే చ బహువచనార్థమాహ—శ్రుత్యాదీని చేతి. అనుబంధాతిదేశశ్రుతిలింగవాక్యేభ్య ఇత్యర్థః. ఏవమిత్యర్థ ఇతి శేషః. మనశ్చిదాదీనాం స్వాతంత్ర్యే క్రియాప్రకరణాదుత్కర్షస్స్యాదిత్యాశంక్య స ఇష్ట ఇత్యాహ—దృష్టశ్చేతి. ఏకాదశే చింతితం (మాధ-జై-న్యాయమాలా ౧౧-౪-౨) 'రాజా స్వారాజ్యకామో రాజసూయేన యజేతే'తి ప్రకృత్యావేష్టిర్నామ కాచిదిష్టిరామ్నాతా' ఆగ్నేయోఽష్టాకపాలో హిరణ్యం దక్షిణా బార్హస్పత్యం చరుగ్ంం శితిపృష్ఠో దక్షిణైంద్రమేకాదశకపాలమృషభో దక్షిణే'తి, తస్యాం వర్ణభేదేన ప్రయోగభేదశ్శ్రూయతే 'యది బ్రాహ్మణో యజేత బార్హస్పత్యం చరుం మధ్యే నిధాయాహుతిమాహుతిం హుత్వాఽభిఘారయేత్-యది వైశ్యో వైశ్వదేవం చరుం మధ్యే మధ్యే నిదధ్యాత్-యది రాజన్యస్తదైంద్ర' మిత్యాగ్నేయైంద్రపురో

ఆదిశబ్దేనాతిదేశో గృహ్యతే. యత్తు అయమతిదేశః పూర్వపక్షానుకూల ఇతి, తన్న; అగ్నిత్వసాదృశ్యేనాతిదేశస్య సిద్ధాంతేఽప్యుపపత్తేః. సూత్రే బహువచనసిద్ధ్యర్థం పూర్వోక్తశ్రుతిలింగాదికం బోధ్యమ్. ఏవం చ అనుబంధాదిభ్యో హేతుభ్యః స్వాతంత్ర్యం మనశ్చిదాదీనామ్ ప్రజ్ఞాంతరపృథక్త్వవత్ యథా ప్రజ్ఞాంతరాణాం శాండిల్యాదివిద్యానాం స్వాతంత్ర్యం తద్వత్. నను మనశ్చిదాదీనాం స్వాతంత్ర్యే కర్మ

రణాదుత్కర్షః, వర్ణత్రయానుబంధాద్రాజయజ్ఞత్వాచ్చ రాజసూయస్య. తదుక్తం ప్రథమేకాండే 'క్రత్వర్థాయామితి చేన్న వర్ణత్రయసంయోగా'దితి (జై-సూ.)

సూ. న సామాన్యాదప్యుపలబ్ధేర్మృత్యువన్నహి లోకాపత్తిః. ౫౧.

యదుక్తం మానసవదితి తత్ప్రత్యుచ్యతే, న మానసగ్రహసా

డాశయోర్మధ్యే బార్హస్పత్యం చరుం నిధాయేత్యర్థః. తత్రాగ్నేయాదిచరుషు అంగానాం తంత్రేణ ప్రయోగో భవతి మధ్యే నిధానలింగాత్ ప్రయోగభేదే మధ్యే నిధానాయోగాత్ ఏతయాఽన్నాద్యకామం యాజయేదిత్యేకవచనాచ్చ. స చ తంత్రప్రయోగో రాజసూయక్రతుబాహ్యాయామన్నాద్యకామవర్ణత్రయకర్తృకాయామేవావేష్టౌ జ్ఞేయః న తు క్రత్వంతర్గతాయాం. నను కిమత్ర నియామకం క్రత్వర్థాయామప్యవేష్టౌ తంత్రప్రయోగః కిం న స్యాదితి చేత్, న వర్ణత్రయసంయుక్తాయాం కామ్యాయామేవ అంగతంత్రైక్యసాధకస్య మధ్యే నిధానాదిలింగస్య సత్త్వాత్ అతో లింగైకవచనాభ్యాం తంత్రైక్యే సతి హిరణ్యం దక్షిణేత్యేకైవ దక్షిణా దేయా, అన్యథా ప్రయోగైక్యాయోగాత్. రాజమాత్రకర్తృకక్రత్వంతర్గతేష్టౌ తు వర్ణత్రయసంయోగాభావాత్ మధ్యే నిధానాదిలింగం నాస్తి, తతశ్చ తంత్రైక్యసాధకాభావాద్దక్షిణాభేదేన తంత్రభేద ఇత్యంగానామావృత్తిరేవ చరుష్వితి సూత్రార్థః. అత్ర చైకప్రయోగలింగస్య మధ్యనిధానాదేః క్రత్వర్థేష్టావసంభవం కామ్యేష్టౌ చ సంభవం వదతాఽనేన సూత్రేణ కామ్యేష్టేః క్రత్వర్థేష్టివిలక్షణత్వాత్ క్రతుప్రకరణాదుత్కర్ష ఇతి సూచితం. స చోత్కర్షో యుక్త ఏవ, రాజమాత్రకర్తృకరాజసూయక్రతౌ వర్ణత్రయకర్తృకేష్టేరంతర్భావాయోగాదితి స్థితం, తథా మనశ్చిదాదీనాముత్కర్ష ఇతి భావః.

౫౧. పరోక్తం దృష్టాంతం విఘటయతి—న సామాన్యాదితి. క్రత్వర్థపురుషా

ప్రకరణాదుత్కర్షః క్వ దృష్ట ఇత్యత ఆహ—దృష్టశ్చ. రాజసూయం ప్రస్తుత్య శ్రుతాయా అవేష్టేః బ్రాహ్మణాదికర్తృకాయా రాజమాత్రకర్తృకరాజసూయప్రకరణాత్ ఉత్కర్షో దృష్టః, తద్వదిహాపి అగ్నీనాం కర్మప్రకరణాదుత్కర్ష ఇతి. తదుక్తం ప్రథమే కాండే—'క్రత్వర్థాయామితి చేన్న వర్ణత్రయసంయోగాత్' ఇతి.

మాన్యాదపి మనశ్చిదాదీనాం క్రియాశేషత్వం కల్ప్యం, పూర్వోక్తేభ్యః శ్రుత్యాదిభ్యో హేతుభ్యః కేవలపురుషార్థత్వోపలబ్ధేః, న హి కించిత్కస్యచిత్కేనచిత్సామాన్యం న భవతి. న చ తావతా యథా స్వం వైషమ్యం నివర్తతే మృత్యువత్, యథా 'స వా ఏష ఏవ మృత్యుర్య ఏష ఏతస్మిన్మండలే పురుష' ఇతి 'అగ్నిర్వై మృత్యు'రితి చాగ్న్యాదిత్యపురుషయోస్సమానేఽపి మృత్యుశబ్దప్రయోగే నాత్యంతసామ్యాపత్తిః, యథా చ 'అసౌ వావ లోకో గౌతమాగ్నిస్తస్యాదిత్య ఏవ సమి'దిత్యత్ర న సమిదాదిసామాన్యాల్లోకస్యాగ్నిభావాపత్తిస్తద్వత్.

సూ. పరేణ శబ్దస్య తాద్విధ్యం భూయస్త్వాత్త్వనుబంధః. ౫౨.

పరస్తాదపి 'అయం వావ లోక ఏషోఽగ్నిశ్చిత' ఇత్యేతస్మిన్నంతరే

ర్థత్వవైషమ్యేఽపి మానసత్వసామ్యం న విరుధ్యతే విషమయోరపి సామ్యదర్శనాదిత్యర్థః.

౫౨. పూర్వోత్తరబ్రాహ్మణయోః స్వతంత్రవిద్యావిధానాత్ తన్మధ్యస్థస్యాపి బ్రాహ్మణస్య స్వతంత్రవిద్యావిధిపరత్వమిత్యాహ—పరేణ చేతి. చిత్యేఽగ్నౌ లోక

యదవాది పూర్వవాదినా మానసవన్మనశ్చిదాదీనాం క్రియాశేషత్వమితి తద్విఘటయతి—

మనశ్చిదాదీనాం మానసత్వసామాన్యాదపి న క్రియాశేషత్వం కల్ప్యమ్, ఉక్తశ్రుత్యాదిభ్యః స్వాతంత్ర్యోపలబ్ధేః. మృత్యువత్ యథా 'స ఏష ఏవ మృత్యుర్య ఏష ఏతస్మిన్మండలే పురుషః' ఇతి 'అగ్నిర్వై మృత్యుః' ఇతి చాగ్న్యాదిత్యపురుషయోః సమానేఽపి మృత్యుశబ్దప్రయోగే నాత్యంతసామ్యాపత్తిః, యథా వా 'అసౌ వావ లోకో గౌతమాగ్నిస్తస్యాదిత్య ఏవ సమిత్' ఇత్యాదౌ సమిదాదిసామ్యాన్న ద్యులోకస్యాగ్నిత్వాపత్తిః, అపి తు పరస్పరవైషమ్యమ్; తద్వత్ మానసమానసికాగ్న్యోర్మానసత్వసామ్యేఽపి పరస్పరవైషమ్యమిత్యర్థః.

పూర్వోత్తరబ్రాహ్మణయోః స్వతంత్రవిద్యావిధానాత్ మధ్యస్థస్యాపి బ్రాహ్మణస్యాస్య స్వతంత్రవిద్యావిధిపరత్వమాహ—

బ్రాహ్మణే తాద్విధ్యం కేవలవిద్యావిధిత్వం శబ్దస్య ప్రయోజనం లక్ష్యతే న శుద్ధకర్మాంగవిధిత్వం, తత్ర హి 'విద్యయా తదారోహంతి యత్ర కామాః పరాగతాః, న తత్ర దక్షిణా యంతి నావిద్వాంసస్తపస్వినః' ఇత్యనేన శ్లోకేన కేవలం కర్మ నిందన్ విద్యాం చ ప్రశంసన్నేతద్దర్శయతి. తథా పురస్తాదపి 'యదేతన్మండలం తపతీ'త్యస్మిన్ బ్రాహ్మణే విద్యాప్రధానత్వమేవ లక్ష్యతే'సోఽమృతో భవతి మృత్యుర్హ్యస్యాత్మా భవతీ'తి విద్యాఫలేనైవోపసంహారాత్ న కర్మప్రధానతా, తత్సామాన్యాదిహాపి తథాత్వమ్. భూయాంసస్త్వగ్న్యవయవాస్సంపాదయితవ్యా విద్యాయామిత్యేతస్మాత్ కారణాదగ్నినాఽనుబధ్యతే విద్యా న కర్మాంగత్వాత్. తస్మాన్మనశ్చిదాదీనాం కేవలవిద్యాత్మకత్వసిద్ధిః.

ఇత్యేకోనత్రింశాధికరణమ్.

సూ. ఏక ఆత్మనశ్శరీరే భావాత్. ౫౩.

ఇహ దేహవ్యతిరిక్తస్యాత్మనస్సద్భావస్సమర్థ్యతే బంధమోక్షాధి

దృష్టివిధానం స్వతంత్రముత్తరత్ర గమ్యతే పూర్వత్ర మండలపురుషోపాస్తిస్తత్సాన్నిధ్యాన్మధ్యేఽపి మనసాగ్న్యయస్స్వతంత్రా ఇత్యర్థః. తర్హి క్రియాగ్నినా సహ పాఠః కిమర్థ ఇత్యత ఆహ—భూయాంసస్త్వితి.

ఇత్యేకోనత్రింశాధికరణమ్.

౫౩. మనశ్చిదాదీనాం పురుషార్థత్వముక్తం తదయుక్తం దేహాతిరిక్తపురుషాభావాదిత్యాక్షిపతి. 'ఏక ఆత్మన శ్శరీరే భావాదితి' సిద్ధాంతఫలమాహ—బంధేతి.

మానసికాగ్నిబ్రాహ్మణాత్ పరేణ బ్రాహ్మణేన శబ్దస్య తాద్విధ్యం చిత్యగ్నౌ లోకదృష్టిరూపస్వతంత్రవిద్యావిధిత్వమేవ ప్రతీయతే. చకారాత్ పూర్వేణాపి బ్రాహ్మణేన మండలపురుషోపాస్తిరూపస్వతంత్రవిద్యావిధిత్వమేవ దృశ్యతే. తత్సాన్నిధ్యాత్ మధ్యస్థేనాపి బ్రాహ్మణేన మానసాగ్నీనాం స్వతంత్రవిద్యాత్వం బోధ్యమ్. నను తర్హి కస్మాత్క్రియాగ్నినా సహ పాఠ ఇత్యత ఆహ—భూయస్త్వాత్త్వనుబంధః. తుః శంకానిరాసార్థః; కర్మాంగానాం మానసాగ్నివిద్యాయాం సంపాద్యానాం బహుత్వాత్ విద్యాయాః క్రియాగ్నినానుబంధః సహపాఠః. తస్మాదియం మానసాగ్నివిద్యా స్వతంత్రపురుషార్థహేతురితి సిద్ధమ్.

కారసిద్ధయే. నహ్యసతి దేహవ్యతిరిక్తఆత్మని పరలోకఫలాశ్చోదనా ఉపపద్యేరన్ కస్య వా బ్రహ్మాత్మత్వముపదిశ్యేత. నను శాస్త్రప్రముఖ ఏవ ప్రథమే పాదే శాస్త్రఫలోపభోగయోగ్యస్య దేహవ్యతిరిక్తస్యాత్మనోఽస్తిత్వముక్తమ్. సత్యముక్తం భాష్యకృతా. న హి తత్రాత్మాస్తిత్వే సూత్రమస్తి. ఇహ తు స్వయమేవ సూత్రకృతా తదస్తిత్వమాక్షేపపురస్సరం ప్రతిష్ఠాపితమ్. ఇతఏవాకృష్యాచార్యేణ శబరస్వామినా ప్రమాణలక్షణే వర్ణితమ్. అతఏవచ భగవతోపవర్షేణ ప్రథమే తంత్రే ఆత్మాస్తిత్వాభిధానప్రసక్తౌ శారీరకే వక్ష్యామఇత్యుద్ధారః కృతః. ఇహ చేదం చోదనాలక్షణేషూపాసనేషు విచార్యమాణేష్వాత్మాస్తిత్వం విచార్యతే కృత్స్నశాస్త్రశేషత్వప్రదర్శనాయ. అపిచ పూర్వస్మిన్నధికరణే ప్రకరణోత్కర్షాభ్యుపగమేన మనశ్చిదాదీనాం పురుషార్థత్వం వర్ణితం, కోఽసౌ పురుషో యదర్థా ఏతే మనశ్చిదాదయ ఇత్యస్యాం ప్రసక్తావిదం దేహవ్యతిరిక్తస్యాత్మనోఽస్తిత్వముచ్యతే తదస్తిత్వాక్షే

పూర్వపక్షే తు పరలోకార్థకర్మసు మోక్షార్థవిద్యాయాం చ అప్రవృత్తిరితి వ్యతిరేకముఖేన ఫలమాహ—నహ్యసతీతి. వ్యతిరిక్తాత్మవిచారస్య పూర్వతంత్రే కృతత్వాత్ పౌనరుక్త్యమిత్యాశంక్య తత్రత్యవిచారస్యాపి ఇదమేవ సూత్రం మూలం జైమినిసూత్రాభావాదతః క్వ పునరుక్తిరిత్యాహ—నను శాస్త్రేత్యాదినా. 'యజ్ఞాయుధీ యజమానస్స్వర్గం లోకమేతీ'త్యాది వాక్యస్య భోక్తృరభావాదప్రామాణ్యే ప్రాప్తే ఇత ఏవాకృష్య భోక్తృవిచారః కృత ఇత్యత్ర వృత్తికారవచనం లింగమాహ—అత ఏవేతి—తత్ర సూత్రాభావాదేవేత్యర్థః. ఉద్ధార ఉపరమః. అస్యాధికరణస్యాస్మిన్ పాదే ప్రసంగసంగతిరిత్యాహ—ఇహ చేతి. ఆముష్మికఫలోపాసనానిర్ణయప్రసంగేన తదపేక్షితాత్మాస్తిత్వ ముచ్యత ఇత్యర్థః. వికల్పసిద్ధవత్కృత్య ప్రథమసూత్రేఽధికార్యనాధికారీ చింతితః. తస్మాదిదమధికరణం సర్వశాస్త్రాంగమితి మత్వాహ—కృత్స్నేతి. ఆక్షేపలక్షణామవాన్తరసంగతిమాహ—అపిచేతి. దేహాతిరిక్త ఆత్మాస్తి నవేతి వా

నను విద్యాయాః పురుషార్థహేతుత్వమయుక్తమ్, దేహాదివ్యతిరిక్తస్య పురుషస్యాభావాదిత్యాక్షేపసంగత్యేదమాహ—

ప్రసంగాదస్య పాదసంగతిర్బోధ్యా. ఫలం తు పూర్వపక్షే దేహాదివ్యతిరిక్తాత్మాభావాత్ స్వర్గాపవర్గాదిశాస్త్రవైయర్థ్యమ్, సిద్ధాంతే తత్సార్థక్యమితి ఫలభేదః. అత్ర

పార్థమిదమాద్యం సూత్రం, ఆక్షేపపూర్వికా హి పరిహారోక్తిర్వివక్షితేఽర్థే స్థూణానిఖననన్యాయేన దృఢాం బుద్ధిముత్పాదయేదితి. అత్రైకే దేహమాత్రాత్మదర్శినో లోకాయతికా దేహవ్యతిరిక్తస్యాత్మనోఽభావం మన్యమానాః సమస్తవ్యస్తేషు బాహ్యేషు పృథివ్యాదిష్వదృష్టమపి చైతన్యం శరీరాకారపరిణతేషు భూతేషు స్యాదితి సంభావయంతః తేభ్యశ్చైతన్యం మదశక్తివద్విజ్ఞానం చైతన్యవిశిష్టః కాయః పురుష ఇతి చాహుః, న స్వర్గగమనాయాపవర్గగమనాయ వా సమర్థో దేహవ్యతిరిక్త ఆత్మాఽస్తి యత్కృతం చైతన్యం దేహే స్యాత్ దేహ ఏవ తు చేతనశ్చాత్మేతి ప్రతిజానతే హేతుం చాచక్షతే, శరీరే భావాదితి. యద్ధి యస్మిన్ సతి భవత్యసతి చ న భవతి తత్తద్ధర్మత్వేనాధ్యవసీయతే యథాఽగ్నిధర్మావౌష్ణ్యప్రకాశౌ, ప్రాణచేష్టాచైతన్యస్మృత్యాదయశ్చాత్మధర్మత్వేనాభిమతా ఆత్మవాదినాం, తేఽప్యంతరేవ దేహ ఉపలభ్యమానా బహిశ్చానుపలభ్యమానా అసిద్ధే దేహవ్యతిరిక్తే ధర్మిణి దేహధర్మా ఏవ భవితుమర్హంతి తస్మాదవ్యతిరేకో దేహాదాత్మన ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః.

దివిప్రతిపత్తే స్సంశయే పూర్వపక్షమాహ—అత్రైక ఇతి. యద్యపి సమస్తేషు మిళితేషు భూతేషు చైతన్యం న దృష్టం తప్తోదకుంభస్య జ్ఞానాభావాద్వ్యస్తేష్వపి నాస్త్యేవ తథాపి దేహాత్మకభూతేషు స్యాదితి తేభ్యో భూతేభ్యశ్చైతన్యం సంపాదయంతో మదశక్తివద్విజ్ఞానం సంఘాతజం తద్విశిష్టసంఘాత ఆత్మేత్యాహురిత్యన్వయః. యథా మాదకద్రవ్యేషు తాంబూలపత్రాదిషు ప్రత్యేకమదృష్టాపి మదశక్తిస్తత్సంఘాతాజ్జాయతే తద్వదిత్యర్థః. నను దేహస్స్వయం న చేతనః భౌతికత్వాత్, ఘటవత్, కింతు చేతనః కశ్చిత్స్వర్గాదిభోక్తాఽస్తి తత్సాన్నిధ్యాత్ దేహస్య చైతన్యవిభ్రమ ఇత్యత ఆహ—న స్వర్గేతి.

ఆత్మా విషయః; స కిం దేహ ఏవ ఉత తదతిరిక్త ఇతి సంశయే, తత్రైకే లోకాయతికాః శరీరాతిరిక్తస్య ఆత్మనోఽసత్త్వం మన్యమానాః శరీరమేవాత్మేత్యాచక్షతే. కుతః, శరీరేఽస్తిత్త్వోపలబ్ధేర్భావాత్, తదభావే చాభావాదిత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం తస్యాః శరీరధర్మత్వేనాతిరిక్తాత్మాసిద్ధేరితి పూర్వః పక్షః.

సూ. వ్యతిరేకస్తద్భావాభావిత్వాన్నతూపలబ్ధివత్. ౫౪.

న త్వేతదస్తి యదుక్తమవ్యతిరేకో దేహాదాత్మన ఇతి వ్యతిరేకఏవాస్య దేహాద్భవితుమర్హతి తద్భావాభావిత్వాత్, యది హి దేహభావే భావాద్దేహధర్మత్వమాత్మధర్మాణాం మన్యేత తతో దేహభావేఽప్యభావాదతద్ధర్మత్వమేతేషాం కిం న మన్యేత దేహధర్మవైలక్షణ్యాత్. యే హి దేహధర్మా రూపాదయస్తే యావద్దేహం భవంతి ప్రాణచేష్టాదయస్తు సత్యపి దేహే మృతావస్థాయాం న భవంతి, దేహధర్మాశ్చ రూపాదయః పరైరప్యుపలభ్యంతే న త్వాత్మధర్మాశ్చైతన్యస్మృత్యాదయః. అపిచ సతి తావద్దేహే జీవదవస్థాయామేషాం భావ

౫౪. మనుష్యోఽహం జానామీతి దేహస్య జ్ఞాతృతాయాః ప్రత్యక్షత్వాదాత్మధర్మత్వేన ప్రసిద్ధానాం ధర్మాణాం దేహాన్వయవ్యతిరేకానుభవాత్ తదన్యాత్మని ప్రత్యక్షాభావాదప్రత్యక్షస్య అప్రామాణికత్వాద్దేహ ఏవాత్మేతి ప్రాప్తే సూత్రస్థనత్వితిపదేన సిద్ధాంతం ప్రతిజానీతే—న త్వేతదితి. అనుమానస్య తావత్ ప్రామాణ్యమనిచ్ఛతాప్యాస్థేయమన్యథా వ్యవహారాసిద్ధేః. న హ్యనాగతపాకాదావిష్టసాధనతానుమితిం వినా ప్రవృత్తిః సంభవతి. తథాచ జ్ఞానాదయో దేహవ్యతిరిక్తాశ్రయాః దేహసత్త్వేఽప్యసత్త్వాత్ వ్యతిరేకేణ దేహరూపాదివదిత్యాహ—వ్యతిరేకఏవాస్యేతి. న చాదౌ శ్యామదేహస్య పశ్చాత్ రూపాంతరే వ్యభిచారః, రూపత్వసాక్షాద్వ్యాప్యజాత్యవచ్ఛేదేన అసత్త్వస్య వివక్షితత్వాత్, దేహే చ స్థితే సదా రూపత్వావచ్ఛిన్నమస్త్యేవ, జ్ఞానత్వావచ్ఛిన్నం తు నాస్తీతి న జ్ఞానం దేహధర్మః. కించ ఏతే నదేహగుణాః పరైరదృశ్యత్వాదిత్యాహ—దేహధర్మాశ్చేతి. కించ దేహవ్యతిరేకే తేషామభావస్య సందిగ్ధత్వాత్ న దేహధర్మత్వనిశ్చయ ఇత్యాహ—అపిచేతి. న చానుపలంభాత్తేషామభావనిశ్చయస్తవానుపలబ్ధేరమానత్వాత్, తద్ధర్మాత్మనో దేహాంతరప్రాప్త్యై

సిద్ధాంతస్తు—

న త్వాత్మనః శరీరాదవ్యతిరేకః కిం తు వ్యతిరేక ఏవ. కుతః, తస్య శరీరస్య మరణావస్థాయాం భావేఽప్యుపలబ్ధిరూపాత్మధర్మస్యాభావిత్వాత్, పతనే చ తస్య శరీరస్య శరీరానంతరావచ్ఛేదేన తద్ధర్మస్య భావిత్వాత్, న శరీరధర్మత్వమ్. ఉపలబ్ధి

శ్శక్యతే నిశ్చేతుం న త్వసత్త్వాభావః, పతితేఽపి హి కదాచిదస్మిన్ దేహే దేహాంతరసంచారేణాత్మధర్మా అనువర్తేరన్, సంశయమాత్రేణాపి పరపక్షః ప్రతిషిధ్యతే. కిమాత్మకం చ పునరిదం చైతన్యం మన్యసే యస్య భూతేభ్య ఉత్పత్తిమిచ్ఛసీతి పరః పర్యనుయోక్తవ్యః, న హి భూతచతుష్టయవ్యతిరేకేణ లోకాయతికాః కించిత్తత్త్వం ప్రతియంతి. యదనుభవనం భూతభౌతికానాం తచ్చైతన్యమితి చేత్, తర్హి విషయిత్వాత్తేషాం న తద్ధర్మత్వమశ్నువీత స్వాత్మని క్రియావిరోధాత్, న హ్యగ్నిరుష్ణస్సన్ స్వాత్మానం దహతి, న హి నటశ్శిక్షితస్సన్ స్వస్కంధమధిరోక్ష్యతి, న హి భూతభౌతికధర్మేణ సతా చైతన్యేన భూతభౌతికాని విషయీక్రియేరన్, న హి రూపాదిభిః స్వం రూపం పరరూపం వా విషయీక్రియతే, విషయీక్రియంతే తు బాహ్యాధ్యాత్మికాని భూతభౌతికాని చైతన్యేన అతశ్చ యథైవాస్యా భూతభౌతికవిషయాయా ఉపలబ్ధేర్భావోఽభ్యుపగమ్యతే ఏవం వ్యతిరేకోఽప్యస్యాస్తేభ్యోఽభ్యుపగంతవ్యః, 'ఉపలబ్ధిస్వరూప ఏవ చ న ఆత్మే'త్యాత్మనో దేహవ్యతిరిక్తత్వం నిత్యత్వం చ ఉపలబ్ధేరైకరూప్యాత్ 'అహ

ప్యనుపలంభోపపత్తేశ్చేతి భావః. ఉపలబ్ధివదితి సూత్రస్థం పదం వ్యాఖ్యాతుముపక్రమతే. కిమాత్మక మితి. తత్కిం భూతాతిరిక్తం తత్త్వముత రూపాదివత్ భూతధర్మః. నాద్యః, అపసిద్ధాంతాదిత్యుక్త్వా ద్వితీయమాశంక్య నిషేధతి—యదనుభవనమిత్యాదినా. దేహాత్మకభూతానాం చైతన్యం ప్రతి విషయత్వాత్ కర్తృకర్మవిరోధేన విషయస్య కర్తృత్వాయోగాత్ న భూతకర్తృకత్వం చైతన్యస్యేత్యర్థః. కించ జ్ఞానస్య భూతధర్మత్వే రూపాదివజ్జాడ్యాపత్తేర్న తద్ధర్మత్వమిత్యాహ—నహీతి. ఫలితం సూత్రపదార్థమాహ—అతశ్చేతి. యా దేహాతిరిక్తా సద్రూపోపలబ్ధిః స ఏవాత్మా చేదనిత్యస్స్యాదుపలబ్ధేరనిత్యత్వాదిత్యత ఆహ—నిత్యత్వం చేతి. ఘటః స్ఫురతి పటః స్ఫురతీతి సర్వత్ర స్ఫూర్తేరభేదాత్ నిత్యత్వం విషయోపరాగనాశేన నాశభ్రమ ఇత్యర్థః. ఏవమాత్మా దేహాద్భిన్నః ఉపలబ్ధిరూపత్వాత్ .ఉపలబ్ధివదిత్యుక్తం, కించ జాగ్రత్స్వప్నయోర్దేహభేదేఽప్యాత్మైకత్వప్రత్యభిజ్ఞానాదాత్మభేదే చ అన్యానుభూతే అన్యస్య స్మృతీచ్ఛానుపపత్తేః స్వప్నస్మృత్యాదిమానాత్మా దేహాద్భిన్నః

వత్ యథా భూతోపలబ్ధిర్న తద్ధర్మః తతో వ్యతిరిచ్యతే, తథా భౌతికదేహోపలబ్ధిః

మిదమద్రాక్ష'మితి చావస్థాంతరయోగేఽపి *ఉపలబ్ధృత్వేన ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ స్మృత్యాద్యుపపత్తేశ్చ. యత్తూక్తం శరీరేభావాచ్ఛరీరధర్మ ఉపలబ్ధిరితి తద్వర్ణితేన ప్రకారేణ ప్రత్యుక్తమ్. అపిచ సత్సు ప్రదీపాదిషూపకరణేషూపలబ్ధిర్భవతి, అసత్సు న భవతి. న చైతావతా ప్రదీపాదిధర్మ ఏవోపలబ్ధిర్భవతి ఏవం సతి దేహే ఉపలబ్ధిర్భవతి అసతి చ న భవతీతి న దేహధర్మో భవితుమర్హతి, ఉపకరణత్వమాత్రేణాపి ప్రదీపాదివద్దేహోపయోగోపపత్తేః. నచాత్యంతం దేహస్యోపలబ్ధావుపయోగో దృశ్యతే, నిశ్చేష్టేఽపి హ్యస్మిన్ దేహే స్వప్నే నానావిధోపలబ్ధిదర్శనాత్. తస్మాదనవద్యం దేహవ్యతిరిక్తస్యాత్మనోఽస్తిత్వమ్.

ఇతి త్రింశాధికరణమ్.

సూ. అంగావబద్ధాస్తు న శాఖాసు హి ప్రతివేదమ్. ౫౫.

సమాప్తా ప్రాసంగికీ కథా, సంప్రతితు ప్రకృతామేవానుసరామహే. 'ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీత' లోకేషు పంచవిధం సామో

ఇత్యాహ—అహమితి. నిరస్తమప్యధికాభిధిత్సయాఽనువదతి—యత్తూక్తమితి. ఉపలబ్ధేర్దేహాన్వయవ్యతిరేకా న దేహధర్మత్వసాధకౌ తన్నిమిత్తత్వేన అన్యథాసిద్ధేరిత్యధికమాహ—అపిచేతి. ఉపలబ్ధిమాత్రే దేహస్య నిమిత్తత్వమప్యసిద్ధమిత్యాహ—నచాత్యంతమితి. స్వప్నోపలబ్ధిర్న దేహజన్యా దేహవ్యాపారం వినాపి భావాత్ స్మృతివత్. అత ఏవ తదభావేఽపి స్వప్నవద్యోగినాం భోగం సూత్రకృద్వక్ష్యతి. జాగ్రదుపలబ్ధేర్దేహజత్వమస్తీత్యంతమిత్యుక్తం, తస్మాదుక్తానుమానానుగృహీతాన్మమ శరీరమితి భేదానుభవాదహం మనుష్య ఇత్యభేదజ్ఞానం భ్రమ ఇత్యుపసంహరతి—తస్మాదితి.

ఇతి త్రింశాధికరణమ్.

౫౫. 'అంగావబద్ధాస్తు' ఉద్గీథావయవభూతోంకారే ప్రాణదృష్టిః 'పృథివీ హింకారో ఽగ్నిః ప్రస్తావో ఽన్తరిక్షముద్గీథ ఆదిత్యః ప్రతిహారో ద్యౌర్నిధన'మితి హింకారాది

న తద్ధర్మః తతో వ్యతిరిచ్యతే. సైవోపలబ్ధిరస్మాకమాత్మేతి దేహవ్యతిరిక్తస్యాత్మనః సత్త్వమితి సిద్ధమ్.

పాసీత ఉక్థముక్థమితి వై ప్రజా వదంతి తదిదమేవోత్థమియమేవ పృథివీ అయం వావలోకః ఏషోఽగ్నిశ్చితః' ఇత్యేవమాద్యా యే ఉద్గీథాదికర్మాంగావబద్ధాః ప్రత్యయాః ప్రతివేదం శాఖాభేదేషు విహితాః తే తత్తచ్ఛాఖాగతేష్వేవోద్గీథాదిషు భవేయుః, అథవా సర్వశాఖాగతేష్వితి విశయః ప్రతిశాఖం చ స్వరాదిభేదాదుద్గీథాదిభేదముపాదాయాయముపన్యాసః కిం తావత్ప్రాప్తం స్వశాఖాగతేష్వేవోద్గీథాదిషు విధీయేరన్నితి. కుతః-సన్నిధానాత్. 'ఉద్గీథముపాసీతే'తి హి సామాన్యవిహితానాం విశేషాకాంక్షాయాం సన్నికృష్టేనైవ స్వశాఖాగతేన విశేషేణాకాంక్షానివృత్తేః తదతిలంఘనేన శాఖాంతరవిహితవిశేషోపాదానే కారణం నాస్తి, తస్మాత్ప్రతిశాఖం వ్యవస్థేతి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రవీతి. అంగావబద్ధాస్త్వితి. తుశబ్దః పరపక్షం వ్యావర్తయతి, నైతే ప్రతివేదం స్వశాఖాస్వేవ వ్యవతిష్ఠేరన్, అపితు సర్వశాఖాస్వనువర్తేరన్, కుతః, ఉద్గీథాదిశ్రుత్యవిశేషాత్, స్వశాఖావ్యవస్థాయాం హ్యుద్గీథముపా

పంచవిధే సామ్ని పృథివ్యాదిలోకదృష్టిః ఉక్థాఖ్యశస్త్రే పృథివీదృష్టిః ఇష్టకాచితాగ్నౌ లోకదృష్టిరిత్యేవం కర్మాంగాశ్రితోపాస్తయస్సంతి, తాసూద్గీథాదిసాధారణశ్రుత్యా విశేషసన్నిధానాచ్చ సంశయః. నమూద్గీథాదీనాం సర్వశాఖాస్వేకత్వాదుపాస్తయః సర్వత్రేతి విద్యైక్యనిశ్చయే కథం సంశయ ఇత్యత ఆహ—ప్రతిశాఖం చేతి. యథా దేహాత్మనోర్భేదాదాత్మధర్మా దేహే న సంభవంతి తథా ప్రతివేదముద్గీథాదీనాం భిన్నత్వాదేకస్మిన్ వేదే విహితోద్గీథాద్యుపాస్తయో వేదాంతరస్థోద్గీథాదిషు న సంభవంతీతి. దృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి—స్వశాఖేతి. ఉద్గీథముపాసీతేతి. విధివాక్యస్థో

పూర్వం యథా శరీరాత్మనోర్భేదాత్ ఆత్మధర్మస్య శరీరే న సంభవః, తద్వత్ ఏకశాఖాగతోద్గీథాద్యపేక్షయా శాఖాంతరగతోద్గీథాదేః స్వరభేదేన భేదాదేకశాఖాగతోద్గీథాదిధర్మాణాం శాఖాంతరగతోద్గీథాదౌ న సంభవ ఇతి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షేఽనుష్ఠానవ్యవస్థా, సిద్ధాంతే తదవ్యవస్థేతి ఫలభేదః. సంతి కర్మాంగాశ్రితా ఉపాసనాః, ఉద్గీథావయవే ఓంకారే ప్రాణదృష్టిః, ఉద్గీథే పృథివీదృష్టిః, పంచవిధే సామ్ని పృథివ్యాదిదృష్టిః ఇత్యేవమాద్యాః. తాః కిం యత్ర శాఖాయాం విహితాః తచ్ఛాఖాగతోద్గీథాద్యాలంబనాః, ఉత సర్వశాఖాగతోద్గీథా

సీతేతి సామాన్యశ్రుతిరవిశేషప్రవృత్తా సతీ సన్నిధానవశేన విశేషే వ్యవస్థాప్యమానా పీడితా స్యాత్, నచైతన్న్యాయ్యం, సన్నిధానాద్ధి శ్రుతిర్బలీయసీ, న చ సామాన్యాశ్రయః ప్రత్యయో నోపపద్యతే. తస్మాత్ స్వరాదిభేదే సత్యప్యుద్గీథత్వాద్యవిశేషాత్. సర్వశాఖాగతేష్వేవోద్గీథాదిష్వేవంజాతీయకాః ప్రత్యయాస్స్యుః.

సూ. మంత్రాదివద్వాఽవిరోధః. ౫౬.

అథవా నైనాత్ర విరోధ ఆశంకితవ్యః. కథమన్యశాఖాగతేషూద్గీథాదిష్వన్యశాఖావిహితాః ప్రత్యయా భవేయురితి, మంత్రాదివదవిరోధోపపత్తేః తథాహి మంత్రాణాం కర్మణాం గుణానాం చ శాఖాంతరోత్పన్నానామపి శాఖాంతరే ఉపసంగ్రహో దృశ్యతే, యేషామపి

ద్గీథత్వసామాన్యస్య వ్యక్త్యపేక్షత్వాత్ స్వశాఖాసన్నిహితవ్యక్తిగ్రహ ఇత్యర్థః. సామాన్యశ్రుతేః సన్నిహితవ్యక్తిగ్రహాఖ్యస్సంకోచస్తత్ర కర్తవ్యః యత్ర వ్యక్తిమాత్రగ్రహో నోపపద్యతే, యథా శుక్లాం గామానయేత్యత్ర గోశ్రుతేః సన్నిహితశుక్లవ్యక్తిపరతయా సంకోచః, అత్ర చానుపపత్త్యభావాత్ వ్యక్తిమాత్రసంబంధసామాన్యముపాస్యమితి సిద్ధాంతయతి. ఏవమిత్యాదినా.

౫౬. పూర్వం శాఖాంతరవిహితోపాస్తీనాం శాఖాంతరస్థాంగసంబంధే యః ప్రతీతో విరోధస్తమంగీకృత్య సంబంధ ఉక్తః, సంప్రతి విరోధ ఏవ నాస్తి శాఖాంతరవిహితాంగానాం శాఖాంతరస్థాంగిసంబంధవదుక్తసంబంధోపపత్తేరిత్యాహ—అథవేత్యాదినా. యద్యపి యజుర్వేదినాం 'కుక్కుటోఽసీ'తి మంత్రోఽస్తి, కుటరురసీతి నాస్తి, తథాపి తండులపేషణార్థాశ్మాదానే మంత్రద్వయస్య వికల్పేన వినియోగాత్ సోఽపి ప్రాప్నోతీత్యర్థః. సూత్రస్థాదిపదోపాత్తకర్మణా ముదాహరణమాహ—యేషా

ద్యాలంబనా ఇతి విశయే, తచ్ఛాఖాగతోద్గీథాద్యాలంబనా ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—సౌత్ర తుశబ్దః పూర్వపక్షవ్యావృత్త్యర్థః; అంగావబద్ధాః అంగాశ్రితాః ఏతా ఉపాసనాః ప్రతివేదం స్వస్వశాఖాసు విద్యమానోద్గీథాద్యాలంబనా ఏవ న భవంతి, కింతు శాఖాంతరీయోద్గీథాద్యాలంబనా అపి. కస్మాత్, హిశబ్దో హేతౌ, 'ఉద్గీథముపాసీత' ఇత్యాదావుద్గీథాదిశ్రుతేరవిశేషాద్ధేతోరిత్యర్థః.

ఇమమర్థం దృష్టాంతముఖేనాపి స్పష్టయతి—

ఏకశాఖావిహితోద్గీథాదీనాం శాఖాంతరగతోద్గీథాదిషు ప్రాప్తేరవిరోధః.

హి శాఖినాం 'కుటరురసీ'త్యశ్మాదానమన్త్రో నామ్నాతస్తేషామప్యసౌ వినియోగో దృశ్యతే 'కుక్కుటోఽసీత్యశ్మానమాదత్తే కుటరురసీతి వే'తి. యేషామపిచ సమిదాదయః ప్రయాజానామ్నాతాస్తేషామపి తేషు గుణవిధిరామ్నాయతే 'ఋతవో వై ప్రయాజాస్సమానత్ర హోతవ్యాః' ఇతి. తథా యేషామపి 'అజోఽగ్నీషోమీయః' ఇతి జాతివిశేషోపదేశో నాస్తి తేషామపి తద్విషయా మన్త్రవర్ణా ఉపలభ్యన్తే 'ఛాగస్య వపాయా మేదసోఽనుబ్రూహీ'తి. తథా వేదాన్తరోత్పన్నానామపి 'అగ్నేర్వై హోత్రం వే'రిత్యాదిమన్త్రాణాం వేదాన్తరే పరిగ్రహో దృష్టః. తథా బహ్వృచపఠితస్య సూక్తస్య 'యో జాత ఏవ ప్రథమో మనస్వా'నిత్యస్య 'అధ్వర్యవే సజనీయగ్ం శస్య'మిత్యత్ర పరిగ్రహో దృష్టః తస్మాద్యథా ఆశ్రయాణాం కర్మాంగానాం సర్వత్రానువృత్తిః, ఏవమాశ్రితానామపి ప్రత్యయానామిత్యవిరోధః.

ఇత్యేకత్రింశాధికరణమ్.

మితి. మైత్రాయణీయానామిత్యర్థః. హేమంతశిశిరయోరైక్యాదృతవః పంచ తద్వత్పంచసంఖ్యాకాః ప్రయాజాః, సమానత్ర తుల్యకర్మస్థలే హోతవ్యా ఇతి పంచత్వగుణవిధానాత్ గుణినశ్శాఖాంతరవిహితాః సంబధ్యంత ఇతి భావః. గుణముదాహరతి-తథా యేషామితి. యజుర్వేదినామగ్నీషోమీయః పశుశ్శ్రుతౌ నాజ ఇతి జాతివిశేషస్తథాపి ప్రైషమంత్రలింగాజ్జాతివిశేషసంగ్రహ ఇత్యర్థః. మంత్రాణా ముదాహరణాంతరమాహ—తథేతి. సామవేదస్థానాం యజుర్వేదే పరిగ్రహ ఇత్యర్థః. తథేతి. 'సజనా స ఇంద్ర' ఇత్యనేనోపలక్షితం సూక్తం సజనీయం తస్య యజుషాఽధ్వర్యుకర్తృకప్రయోగే శంసనం దృష్టమిత్యర్థః. యో జాతో బాల ఏవ ప్రథమో గుణైః శ్రేష్ఠో మనస్వాన్ వివేకవాన్ స ఇంద్ర ఏవం విధో హే జనాసో జనా ఇతి శ్రుత్యర్థః.

ఇత్యేకత్రింశాధికరణమ్.

పంత్రవత్ యథా తండులపేషణార్థమశ్మాదానమంత్రస్య 'కుటరురసి' ఇత్యేకత్రామ్నాతస్య శాఖాంతరేఽపి ప్రాప్తేరవిరోధః, తద్వత్. వాశబ్దః దృష్టాంతప్రదర్శనరూపహేత్వంతరసూచనార్థః.

హి శాఖినాం 'కుటరురసీ'త్యశ్మాదానమంత్రో నామ్నాత స్తేషామప్యసౌ వినియోగో దృశ్యతే 'కుక్కుటోఽసీత్యశ్మానమాదత్తే కుటరురసీతి వే'తి. యేషామపిచ సమిదాదయః ప్రయాజానామ్నాతా స్తేషామపి తేషు గుణవిధిరామ్నాయతే 'ఋతవో వై ప్రయాజాస్సమానత్ర హోతవ్యాః' ఇతి. తథా యేషామపి 'అజోఽగ్నీషోమీయః' ఇతి జాతి విశేషోపదేశో నాస్తి తేషామపి తద్విషయా మంత్రవర్ణా ఉపలభ్యంతే 'ఛాగస్య వపాయా మేదసోఽనుబ్రూహీ'తి. తథా వేదాంతరోత్పన్నా నామపి 'అగ్నే ర్వేర్హోత్రం వే'రిత్యాదిమంత్రాణాం వేదాంతరే పరి గ్రహో దృష్టః. తథా బహ్వృచపఠితస్య సూక్తస్య 'యో జాతఏవ ప్రథమో మనస్వా'నిత్యస్య 'అధ్వర్యవే సజనీయగ్ం శస్య'మిత్యత్ర పరి గ్రహో దృష్టః తస్మాద్యథా ఆశ్రయాణాం కర్మాంగానాం సర్వత్రాను వృత్తిః, ఏవమాశ్రితానామపి ప్రత్యయానామిత్యవిరోధః.

ఇత్యేకత్రింశాధికరణమ్.

మితి. మైత్రాయణీయానామిత్యర్థః. హేమంతశిశిరయోరైక్యాదృతవః పంచ తద్వ త్పంచసంఖ్యాకాః ప్రయాజాః, సమానత్ర తుల్యకర్మస్థలే హోతవ్యా ఇతి పంచత్వ గుణవిధానాత్ గుణినశ్శాఖాంతరవిహితాః సంబధ్యంత ఇతి భావః. గుణముదాహరతి- తథా యేషామితి. యజుర్వేదినామగ్నీషోమీయః పశుశ్శ్రుతో నాజ ఇతి జాతివిశేష స్తథాపి ప్రైషమంత్రలింగాజ్జాతివిశేషసంగ్రహ ఇత్యర్థః. మంత్రాణా ముదాహరణాం తరమాహ—తథేతి. సామవేదస్థానాం యజుర్వేదే పరిగ్రహ ఇత్యర్థః. తథేతి. 'సజనా స ఇంద్ర' ఇత్యనేనోపలక్షితం సూక్తం సజనీయం తస్య యజుషాఽధ్వర్యు కర్తృకప్రయోగే శంసనం దృష్టమిత్యర్థః. యో జాతో బాల ఏవ ప్రథమో గుణైః శ్రేష్ఠో మనస్వాన్ వివేకవాన్ స ఇంద్ర ఏవం విధో హే జనాసో జనా ఇతి శ్రుత్యర్థః.

ఇత్యేకత్రింశాధికరణమ్.

పంత్రవత్ యథా తండులపేషణార్థమశ్మాదానమంత్రస్య 'కుటరురసి' ఇత్యేకత్రా మ్నాతస్య శాఖాంతరేఽపి ప్రాప్తేరవిరోధః, తద్వత్. వాశబ్దః దృష్టాంతప్రదర్శన రూపహేత్వంతరసూచనార్థః.

'తవ సుతం ప్రసుతమాసుతం కులే దృశ్యతే'ఇత్యాదిఫలభేదశ్రవ
ణాచ్చ వ్యస్తాన్యప్యుపాసనాని స్యురితి ప్రాప్తం, తతోఽభిధీయతే,
భూమ్నః పదార్థోపచయాత్మకస్య సమస్తస్య వైశ్వానరోపాసనస్య
జ్యాయస్త్వం ప్రాధాన్యేనాస్మిన్ వాక్యే వివక్షితం భవితుమర్హతి న
ప్రత్యేకమవయవోపాసనానామపి, క్రతువత్. యథా క్రతుషు దర్శ
పూర్ణమాసప్రభృతిషు సామస్త్యేన సాంగప్రధానప్రయోగ ఏవైకో
వివక్ష్యతే న వ్యస్తానామపి ప్రయోగః ప్రయాజాదీనాం నాప్యేకదే
శాంగయుక్తస్య ప్రధానస్య తద్వత్. కుత ఏతద్భూమైవ జ్యాయా
నితి, తథాహి శ్రుతిర్భూమ్నో జ్యాయస్త్వం దర్శయతి. ఏకవాక్య
తావగమాత్, ఏకం హీదం వాక్యం వైశ్వానరవిద్యావిషయం పౌ
ర్వాపర్యాలోచనాత్ ప్రతీయతే, తథాహి ప్రాచీనశాలప్రభృతయః
ఉద్ధాలకావసానాష్షడృషయో వైశ్వానరవిద్యాయాం పరినిష్ఠామప్రతి
పద్యమానా అశ్వపతిం కేకయం రాజానమభ్యాజగ్మురిత్యుపక్రమ్యైకై
కస్య ఋషేరుపాస్యం ద్యుప్రభృతీనామేకైకం శ్రావయిత్వా 'మూర్ధా
త్వేష ఆత్మన ఇతి హోవాచే'త్యాదినా మూర్ధాదిభావం తేషాం విద
ధాతి. మూర్ధా తే వ్యపతిష్యద్యన్మాం నాగమిష్యః'ఇత్యాదినా చ వ్యస్తో
పాసనమపవదతి. పునశ్చ వ్యస్తోపాసనం వ్యావర్త్య సమస్తోపాసనమే

సోమద్రవ్యం తస్యైవ ప్రసుతత్వమాసమంతాత్ సుతత్వమవస్థాభేదః సోమయాగ
సంపత్తిస్తవ కులే దృశ్యత ఇతి యావత్, ఆత్మనో వైశ్వానరస్యైవ మూర్ధైవ
సుతేజా ఇతి వాక్యప్రకరణాభ్యాం వ్యస్తోపాస్తీనాం సమస్తోపాస్త్యంతర్భావేన
ప్రయాజదర్శవదేకప్రయోగత్వే సిద్ధే ప్రధానతదంగఫలానాం అర్థవాదగతానామేక

క్షితా, ఉత సమస్తోపాస్తిరేవేతి విశయే, ఉభయథోపాస్తిరితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాం
తస్తు—భూమ్నః సమస్తోపాసనస్యైవాస్మిన్వాక్యే జ్యాయస్త్వం ప్రాధాన్యేన ప్రతి
గాద్యత్వమ్, న వ్యసోపాస్తీనామపి. క్రతువత్ యథా దర్శపూర్ణమాసాదేః క్రతోః
ాంగప్రధానస్యైకస్యైవ ప్రయోగో వివక్ష్యతే, న వ్యస్తానామపి ప్రయాజా
నామ్, తద్వత్. నను భూమ్న ఏవ జ్యాయస్త్వం కస్మాదిత్యత ఆహ—తథాహి దర్శ
యతి. ప్రాచీనశాలాదిభిరుక్తాని వ్యస్తోపాసనాని నిందిత్వా కేకయేన రాజ్ఞా సమస్తో

వానువర్త్య 'సస ర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్న
మత్తీ'తి భూమాశ్రయమేవ ఫలం దర్శయతి. యత్తు ప్రత్యేకం సుతేజః
ప్రభృతిషు ఫలభేదశ్రవణం, తదేవంసత్యంగఫలాని ప్రధానఏవాభ్యు
చ్చినోతీతి ద్రష్టవ్యమ్. తథోపాస్స ఇత్యపి ప్రత్యవయవమాఖ్యాత
శ్రవణం పరాభిప్రాయానువాదార్థం, న వ్యస్తోపాసనవిధానార్థం,
తస్మాత్ సమస్తోపాసనపక్షఏవ శ్రేయానితి. కేచిత్త్వత్ర సమస్తోపాసన
పక్షం జ్యాయాంసం ప్రతిష్ఠాప్య జ్యాయస్త్వవచనాదేవ కిల వ్యస్తోపా
సనపక్షమపి సూత్రకారోఽనుమన్యత ఇతి కల్పయంతి, తదయుక్తం,
ఏకవాక్యతావగతౌ సత్యాం వాక్యభేదకల్పనస్యాన్యాయ్యత్వాత్,
'మూర్ధా తే వ్యపతిష్య'దితిచైవమాదినిందావచనవిరోధాత్, స్పష్టే
చోపసంహారస్థే సమస్తోపాసనావగమే తదభావస్య పూర్వపక్షే వక్తుమ
శక్యత్వాత్, సౌత్రస్య చ జ్యాయస్త్వవచనస్య ప్రమాణవత్త్వాభి
ప్రాయేణాప్యుపపద్యమానత్వాత్. ఇతి ద్వాత్రింశాధికరణమ్.

సూ. నానాశబ్దాదిభేదాత్. ౫౮.

పూర్వస్మిన్నధికరణే సత్యామపి సుతేజఃప్రభృతీనాం ఫలభేద

ప్రధానఫలతయోపసంహారాత్ వాక్యభేదో న యుక్త ఇతి సిద్ధాంత్యాశయః. ఏకదేశి
వ్యాఖ్యామనూద్య దూషయతి—కేచిదితి. యద్యుభయథోపాసనం సిద్ధాంతస్తర్హి
వ్యస్తోపాసనమేవేతి పూర్వపక్షో వక్తవ్యః, స చ నసంభవతీత్యాహ—స్పష్టే చేతి. కథం
తర్హి సూత్రే జ్యాయస్త్వోక్తిస్తత్రాహ—సౌత్రస్యేతి. వ్యస్తోపాస్తీనామ ప్రామాణికత్వ
ద్యోతనార్థం తదుక్తిరితి భావః. ఇతి ద్వాత్రింశాధికరణమ్.

౫౮. 'నానాశబ్దాదిభేదాత్' శాండిల్యాదిబ్రహ్మవిద్యైకా నానా వా, తథా
సంవర్గాదిప్రాణవిద్యైకా నానా వేతి రూపైక్యభావాభావాభ్యాం సంశయే దృష్టాంతసంగ
త్యా పూర్వపక్షమాహ—పూర్వస్మిన్నితి. రూపైక్యాచ్చ విద్యైక్యమిత్యాహ—

పాసనస్యోక్తత్వాదేకవాక్యతా శ్రుతేరవగమ్యతే. ఏవం చ ఏకవాక్యతామాపన్నేయం
శ్రుతిర్భూమ్న ఏవ జ్యాయస్త్వం దర్శయతి. నను 'కం త్వమాత్మానముపాస్సే' ఇత్యాది
వ్యస్తోపాస్తివిధిశ్రుతీనాం కా గతిరితి చేత్, న; వ్యస్తోపాసనానువాదేన సమస్తోపాస
నస్య విధేయత్వావబోధకత్వమేవ గతిరితి. అతః సమస్తోపాసనమేవజ్యాయఇతిసిద్ధమ్.

శ్రుతా సమస్తోపాసనం జ్యాయ ఇత్యుక్తం, అతః ప్రాప్తా బుద్ధిరన్యాస్వపి భిన్నశ్రుతిష్వుపాసనాని సమస్యోపాసిష్యంత ఇతి. అపిచ నైవ వేద్యాభేదే విద్యాభేదో విజ్ఞాతుం శక్యతే, వేద్యం హి రూపం విద్యాయాః ద్రవ్యదైవతమివ యాగస్య, వేదశ్చైకఏవేశ్వరః శ్రుతినానాత్వేఽప్యవగమ్యతే 'మనోమయః ప్రాణశరీరః కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ సత్యకామస్సత్యసంకల్పః' ఇత్యేవమాదిషు, తథా 'ఏకఏవ ప్రాణః ప్రాణో వావ సంవర్గః ప్రాణో వా వజ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చ ప్రాణో హ పితా ప్రాణో మాతే'త్యేవమాదిషు. వేద్యైకత్వాచ్చ విద్యైకత్వం, శ్రుతినానాత్వమప్యస్మిన్ పక్షే గుణాంతరపరత్వాన్నానర్థకం, తస్మాత్ స్వపరశాఖావిహితమేకవేద్యవ్యపాశ్రయం గుణజాతముపసంహర్తవ్యం విద్యాకార్త్స్న్యాయేత్యేవం ప్రాప్తే ప్రతిపద్యతే—నానేతి. వేద్యాభేదేఽప్యేవంజాతీయకా విద్యా భిన్నా భవితుమర్హంతి, కుతః శబ్దాదిభేదాత్, భవతి హి శబ్దభేదః 'వేదోపాసీత స క్రతుం కుర్వీతే'త్యేవమాదిః, శబ్దభేదశ్చ కర్మభేదహేతుః సమధిగతః పురస్తాత్ 'శబ్దాంతరే కర్మభేదః కృతానుబంధత్వా'దితి. ఆదిగ్రహణాత్ గుణాదయోఽపి

అపిచేతి. విద్యైక్యం చేదేకశ్రుత్యుక్తవిద్యాయాః శ్రుత్యంతరేఽప్యుక్తిర్వ్యర్థేత్యత ఆహ—శ్రుతినానాత్వమపీతి. పూర్వపక్షే గుణోపసంహారః ఫలం, సిద్ధాంతే తు గుణానుపసంహార ఇతి మత్వా సూత్రం యోజయతి—వేద్యాభేదేఽపీతి. నను భిన్నభావార్థవాచకశబ్దః శబ్దాంతరం యథా 'యజతి దదాతి జుహోతీ'తి తస్మిన్ శబ్దభేదే కర్మశబ్దితవిధ్యర్థభావనాయా భేదో యుక్తస్తస్యాః కృతానుబంధత్వాద్భేదేన స్వీకృతవిషయత్వాద్భావార్థభేదాదితి యావత్. ప్రకృతే తు వేదోపాసీతేత్యాదిశబ్దార్థోపాస్తేర్యాగదానహోమవత్ స్వతో భేదాభావాత్ సిద్ధగుణకబ్రహ్మణ ఏకత్వేన

పూర్వం యథా వ్యస్తోపాస్తిషు విధిశ్రుతీనాం సత్త్వేఽపి సమస్తోపాస్తేరేవ జ్యాయస్త్వముక్తమ్, తథైకోపాస్యకోపాస్తిషు ప్రత్యేకం విధీనాం సత్త్వేఽపి సమస్తోపాస్తేరేవ జ్యాయస్త్వమితి నాస్తి విద్యానాం భేద ఇతి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

ఫలం పూర్వవత్. సంతి సగుణబ్రహ్మైకవేద్యాః శాండిల్యాదివిద్యాః, తథైవ

యథాసంభవం భేదహేతవో యోజయితవ్యాః. నను వేదేత్యాదిషు శబ్దభేద ఏవావగమ్యతే న యజతీత్యాదివదర్థభేదః సర్వేషామేవైషాం మనోవృత్త్యర్థత్వాభేదాదర్థాంతరాసంభవాచ్చ తత్కథం శబ్దభేదాద్విద్యాభేద ఇతి. నైష దోషః, మనోవృత్త్యర్థత్వాభేదేఽపి అనుబంధభేదాద్వేద్యభేదే సతి. విద్యాభేదోపపత్తేః. ఏకస్యాపి హీశ్వరస్యైష్యస్య ప్రతిప్రకరణం వ్యావృత్తా గుణాశ్శిష్యంతే తథైకస్యాపి ప్రాణస్య తత్ర తత్రోపాస్యస్యాభేదేఽప్యన్యాదృగ్గుణోఽన్యత్రోపాసితవ్యోఽన్యాదృగ్గుణశ్చాన్యత్రేత్యేవమనుబంధభేదాత్ వేద్యభేదే సతి విద్యాభేదో విజ్ఞాయతే,న చాత్రైకో విద్యావిధిరితరే గుణవిధయ ఇతిశక్యం వక్తుం,వినిగమనాయాం హేత్వభావాత్ అనేకత్వాచ్చ ప్రతిప్రకరణం గుణానాం ప్రాప్తవిద్యానువాదేన విధానానుపపత్తేః. న చాస్మిన్ పక్షే సమానాస్సంతః సత్యకామత్వాదయో గుణా అసకృచ్ఛ్రావయితవ్యాః,

---

విషయతోఽపి భేదాభావాత్ కథముపాస్తిభేద ఇతి శంకతే—నన్వితి. అత్ర సూత్రే శబ్దభేదోఽభ్యుచ్చయమాత్రతయోక్తః విద్యానానాత్వే సమ్యగ్ఘేతవస్త్వావిపదోపాత్తా గుణాదయ ఏవ, తథా హి సిద్ధస్యాపి గుణస్య కార్యాన్వయితయా కార్యత్వమస్తి. యథా ఆరుణ్యాదిగుణానాం క్రయణభావనాన్వయితయా కార్యత్వం తథా చ తత్తత్ప్రకరణేష్వాత్పత్తిశిష్టైరుపాస్తిభావనాన్వయితయా సా తైర్విశిష్టైస్తద్గుణైర్విశిష్టతయోపాస్యరూపభేదాదుపాసనాభేదః. యథా ఛత్రచామరాదిగుణభేదేన రాజోపాస్తిభేదః యథా వా ఆమిక్షావాజినగుణభేదేన యాగభేదస్తద్వత్, తథా ప్రతివిద్యం ఫలసంయోగభేదాద్దహరశాండిల్యాదిసమాఖ్యాభేదాచ్చ భేద ఇతి సమాధత్తే—నైష దోష ఇత్యాదినా. యదుక్తం శ్రుతినానాత్వం గుణాంతరవిధ్యర్థమితి తన్నేత్యాహ—న చాత్రైక ఇతి. కించ ప్రాప్తవిద్యానువాదేనాప్రాప్తానేకగుణవిధానే వాక్యభేదస్స్యాదిత్యాహ—అనేకత్వాచ్చేతి. కించ విద్యైక్యపక్షే గుణానాం పునరుక్తిస్స్యాత్ తథా న చ ప్రత్యభిజ్ఞానార్థా ప్రశస్త్యార్థా [illegible], విద్యానానాత్వపక్షే తు గుణానామప్రాప్తేః సా ప్రాప్తైవేత్యాహ—న చాస్మిన్పక్ష ఇతి. ఫలభేదాచ్చోదనైక్యాభావాత్ సర్వగుణోపసంహారస్యాశక్యత్వాచ్చ విద్యా నానేత్యాహ—ప్రతి

ముఖ్యప్రాణవిద్యా అపి. తాః కిం నానా, ఉత అభిన్నా ఇతి విశయే, అభిన్నా ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—విద్యాః నానైవ భిన్నా ఏవ. కుతః, శబ్దాదిభేదాత్

ప్రతిప్రకరణం చేదం కామేనేదముపాసితవ్యమిదం కామేన చేదమితి నైరాకాంక్ష్యావగమాత్ నైకవాక్యతాపత్తిః న చాత్ర వైశ్వానరవిద్యాయామివ సమస్తచోదనాఽపరాస్తి యద్బలేన ప్రతిప్రకరణవర్తిన్యవయవోపాసనాని భూమ్నైకవాక్యతాం యయుః. వేద్యైకత్వనిమిత్తే చ విద్యైకత్వే సర్వత్ర నిరంకుశే ప్రతిజ్ఞాయమానే సమస్తగుణోపసంహారోఽశక్యః ప్రతిజ్ఞాయేత, తస్మాత్ సుష్ఠూచ్యతే నానాశబ్దాదిభేదాదితి. స్థితే చైతస్మిన్నధికరణే సర్వవేదాంతప్రత్యయమిత్యాది ద్రష్టవ్యమ్.

ఇతి త్రయస్త్రింశాధికరణమ్.

సూ. వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాత్. ౫౯.

స్థితే విద్యాభేదే విచార్యతే, కిమాసామిచ్ఛయా సముచ్చయో

ప్రకరణం చేత్యాదినా. దహరధ్యాతుః సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి వైశ్వానరధ్యాతా సర్వత్ర సర్వమన్నమత్తీత్యాదిఫలభేద ఇత్యర్థః. నను విద్యానానాత్వే సిద్ధే పశ్చాద్దహరాదివిద్యా ప్రతివేదాంతమేకాఽనేకా వేతి చింతోచితా తత్కథమాదౌ సా కృతేత్యత ఆహ—స్థితే చేతి. విద్యానానాత్వాధికరణం పాదాదావేవ సంగతం, అత్ర ప్రాసంగికమితి భావః.

ఇతి త్రయస్త్రింశాధికరణమ్.

౫౯. 'వికల్పః' విద్యానాం స్వరూపముక్త్వాఽనుష్ఠానప్రకారోఽత్ర నిరూప్యత ఇత్యుపజీవ్యత్వసంగతిమాహ—స్థిత ఇతి. విద్యాస్త్రివిధాః అహంగ్రహాస్తటస్థా అంగాశ్రితాశ్చేతి. తత్రాహంగ్రహవిద్యాసు యథాకామ్యవికల్పయోర్విద్యానానాత్వసామ్యాత్ సంశయమాహ—కిమితి. పూర్వపక్షే యథేచ్ఛమనుష్ఠానమిత్యనియమః సిద్ధాంతే వికల్పేనానుష్ఠానమితి నియమ ఇతి ఫలభేదః. తత్రానియమం సాధ

'వేద' 'ఉపాసీత' 'క్రతుం కుర్వీత' ఇతి శబ్దభేదాత్. ఆదిశబ్దేన ఉపాస్యగుణభేదాచ్చేత్యర్థః.

పూర్వత్ర విద్యానానాత్వే సిద్ధే కిలాయం విచారః ప్రవర్తత ఇతి హేతుహేతుమద్భావసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే యథేష్టమనుష్ఠానమిత్యనియమః, సిద్ధాంతే వికల్పేనానుష్ఠాన

వికల్పో వా స్యాదథవా వికల్ప ఏవ నియమేనేతి, తత్ర స్థితత్వాత్తా వద్విద్యాభేదస్య. న చ సముచ్చయనియమే కించిత్కారణమస్తి. నను భిన్నానామప్యగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదీనాం సముచ్చయనియమో దృశ్యతే. నైష దోషః, నిత్యతాశ్రుతిర్హి తత్ర కారణం, నైవం విద్యానాం కాచిన్నిత్యతాశ్రుతిరస్తి, తస్మాన్న సముచ్చయనియమః, నాపి వికల్పనియమః విద్యాంతరాధికృతస్య విద్యాంతరాప్రతిషేధాత్. పారిశేష్యాత్ యాథాకామ్యమేవాపద్యతే. నన్వవిశిష్టఫలత్వా దాసాం వికల్పో న్యాయ్యః, తథాహి 'మనోమయః ప్రాణశరీరః కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ సత్యకామస్సత్యసంకల్పః' ఇత్యేవమాద్యాస్తుల్యవ దీశ్వరత్వప్రాప్తిఫలా లక్ష్యంతే. నైష దోషః, సమానఫలేష్వపి స్వర్గా దిసాధనేషు కర్మసు యాథాకామ్యదర్శనాత్. తస్మాద్యాథాకామ్య ప్రాప్తావుచ్యతే వికల్ప ఏవాసాం భవితుమర్హతి న సముచ్చయః కస్మాత్, అవిశిష్టఫలత్వాత్. అవిశిష్టం హ్యాసాం ఫలముపాస్యవిషయ సాక్షాత్కరణం, ఏకేన చోపాసనేన సాక్షాత్కృతే ఉపాస్యవిషయే ఈశ్వరాదౌ ద్వితీయమనర్థకమ్. అపి చ అసంభవ ఏవ సాక్షాత్కర ణస్య సముచ్చయపక్షే చిత్తవిక్షేపహేతుత్వాత్. సాక్షాత్కరణ

యతి—తత్ర స్థితత్వాదిత్యాదినా. ఏకపురోడాశఫలత్వాద్యథా వ్రీహియవయోర్వికల్ప స్తథా వికల్పనియమ ఏవాసాం విద్యానాం న్యాయ్యః తుల్యఫలత్వాత్. న చ ఫల భూయస్త్వార్థినః కామ్యకర్మసముచ్చయోఽపి దృష్ట ఇతి వాచ్యం, ఈశ్వరసాక్షాత్కా రాత్పరం ఫలభేదేఽప్యాసామహంగ్రహోపాస్తీనాం సాక్షాత్కారాత్మకఫలస్య తుల్య త్వాత్, తస్య చైకయా కృతత్వే అన్యస్యాః కృత్యభావాచ్చిత్తవిక్షేపకతయా తద్వి ఘాతకత్వాచ్చేతి సిద్ధాంతభాష్యార్థః. మాస్తు సాక్షాత్కార ఇత్యత ఆహ—సాక్షా

మితి నియమ ఇతి ఫలభేదః. యాః సగుణబ్రహ్మవిద్యాః వేద్యసాక్షాత్కారేణ ఫల హేతవః, కిం తాసాం వికల్పసముచ్చయాభ్యామనుష్ఠానమ్, ఉత వికల్ప ఏవేతి సంశయే, నియామకాభావాత్ స్వేచ్ఛయైవేతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—వికల్ప ఏవాసాం విద్యానాం యుక్తః. కుతః, అవిశిష్టఫలత్వాత్ వేద్యసాక్షాత్కారాఖ్యా భిన్నఫలత్వాదిత్యర్థః.

సాధ్యం చ విద్యాఫలం దర్శయంతి శ్రుతయః 'యస్య స్యాదద్ధానవిచికిత్సాఽస్తీ'తి 'దేవో భూత్వా దేవానప్యేతీ'తి చైవమాద్యాః. స్మృతయశ్చ 'సదాతద్భావభావితాః'ఇత్యేవమాద్యాః తస్మాదవిశిష్టఫలానాం విద్యానామన్యతమామాదాయ తత్పరస్స్యాత్ యావదుపాస్యవిషయసాక్షాత్కరణేన తత్ఫలం ప్రాప్తమితి.

ఇతి చతుస్త్రింశాధికరణమ్.

సూ. కామ్యాస్తు యథాకామం సముచ్చీయేరన్నవా పూర్వహేత్వభావాత్.౬౦

'అవిశిష్టఫలత్వా'దిత్యస్య ప్రత్యుదాహరణం, యాసు పునః కామ్యాసు విద్యాసు'స య ఏతమేవం వాయుం దిశాం వత్సం వేద న పుత్రరోదం రోదితి స యోనామ బ్రహ్మేత్యుపాస్తే యావన్నామ్నో

త్కారణసాధ్యం చేతి. యస్య పుంసః, అద్ధా ఈశ్వరోఽహమితి సాక్షాత్కారస్స్యాద్విచికిత్సా చ నాస్తి అహమీశ్వరో న వేతి తస్యైవేశ్వరప్రాప్తిరిత్యర్థః. జీవన్నేవ భావనయా దేవత్వం సాక్షాత్కృత్య దేహపాతోత్తరకాలం దేవత్వమాప్నోతీతి శ్రుత్యంతరార్థః. అహం గ్రహాణామనుష్ఠానప్రకారముపసంహరతి—తస్మాదితి.

ఇతి చతుస్త్రింశాధికరణమ్.

౬౦. 'కామ్యాస్తు' తటస్థోపాస్తయోఽత్ర విషయాస్తాసు కిం వికల్ప ఉత యథాకామమనుష్ఠానమితి పూర్వవత్ సంశయే సత్యుపాస్తిత్వావిశేషాదహం గ్రహవద్వికల్ప ఇతి ప్రాప్తే అపవాదం సిద్ధాంతయతి—అవిశిష్టేతి. స యః కశ్చిదేతం వాయుమేవం గోత్వేన కల్పితానాం దిశాం వత్సం వేదోపాస్తే నాసౌ పుత్రమరణ

పూర్వమ్ అహంగ్రహోపాస్తీనాం వికల్పేనైవానుష్ఠేయత్వమభాణి, తద్వదుపాస్తిత్వావిశేషాత్ ప్రతీకోపాస్తీనామపి వికల్పేనైవానుష్ఠేయత్వం స్యాదితి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే వ్రీహ్యాదిష్వివానుష్ఠాననియమాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే ఫలవశాదనియమ ఇతి ఫలభేదః. యాశ్చ ప్రతీకోపాస్తయో 'నామ బ్రహ్మేత్యుపాసీత' ఇత్యాదికాః, తాసు కిం వికల్పః, ఉత యథాకామమనుష్ఠానమితి విశయే, వికల్ప ఏవేతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—కామ్యాస్తు అదృష్టద్వారా ఫలహేతవో విద్యాః

గతం తత్రాస్య యథాకామచారో భవతీ'తి చైవమాద్యాసు క్రియావదదృష్టేనాత్మనాత్మీయం తత్తత్ఫలం సాధయంతీషు సాక్షాత్కారణాపేక్షా నాస్తి తా యథాకామం సముచ్చీయేరన్ వా న వా సముచ్చీయేరన్ పూర్వహేత్వభావాత్ పూర్వస్యావిశిష్టఫలత్వాదిత్యస్య వికల్పహేతోరభావాత్.

ఇతి పంచత్రింశాధికరణమ్.

సూ. అంగేషు యథాశ్రయభావః. 61.

కర్మాంగేషూద్గీథాదిషు యే ఆశ్రితాః ప్రత్యయాః వేదత్రయవిహితాః కిం తే సముచ్చీయేరన్ కిం వా యథాకామం స్యురితి సంశయే యథాశ్రయభావ ఇత్యాహ—యథైషామాశ్రయాః స్తోత్రా

నిమిత్తం రోదనం రోదితి లభతే నిత్యమేవ జీవత్పుత్రో భవతీత్యర్థః. అహంగ్రహదృష్టాంతే సాక్షాత్కారద్వారత్వ ముపాధిరితి భావః.

ఇతి పంచత్రింశాధికరణమ్.

61. సంప్రత్యంగావబద్ధోపాస్తీనామనుష్ఠానక్రమం వక్తుం పూర్వపక్షయతి—అంగేష్వితి. అంగాశ్రితత్వాత్సఫలత్వాచ్చ సంశయమాహ—కిమితి. యథా క్రత్వనుష్ఠానే తదాశ్రితాంగానాం సముచ్చిత్యానుష్ఠాన నియమస్తథాంగానుష్ఠానే తదాశ్రితోపాస్తీనాం తన్నియమ ఇతి సూత్రార్థః. నను తన్నిర్ధారణానియమ ఇత్యత్రాంగా

యథాకామం సముచ్చీయేరన్ వా న వా సముచ్చీయేరన్. కుతః, పూర్వహేతోరవిశిష్టఫలత్వస్య వికల్పప్రయోజకస్యాత్రాభావాదిత్యర్థః.

పూర్వం యథా ప్రతీకోపాస్తీనాం స్వతంత్రత్వాద్యథాకామమనుష్ఠానమ్, న తథేహాంగాశ్రితోపాస్తీనామ్ అంగతంత్రత్వాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే సముచ్చయానుష్ఠానాత్ ఫలబాహుల్యమ్, సిద్ధాంతే యథాకామమనుష్ఠానాత్ ప్రయోగసౌకర్యమితి ఫలభేదః. యాశ్చ కర్మాంగోద్గీథాశ్రితాః విద్యాః, తాసు సముచ్చయేనైవానుష్ఠానమ్, ఉత యథాకామమితి విశయే, పూర్వః పక్షః—అంగేషు యథాశ్రయభావః, యథా క్రతుషు ఆశ్రితానామంగానాం సముచ్చిత్యానుష్ఠాననియమః, తథాంగేష్వాశ్రితానాముపాస్తీనామ్ ఆశ్రయభావః సముచ్చిత్యానుష్ఠాననియమ ఇత్యర్థః.

దయః సంభూయ భవంత్యేవం ప్రత్యయా అపి, ఆశ్రయతంత్రత్వాత్ ప్రత్యయానామ్.

సూ. శిష్టేశ్చ. ౬౨.

యథా చాశ్రయాః స్తోత్రాదయస్త్రిషు వేదేషు శిష్యంతే ఏవ మాశ్రితా అపి ప్రత్యయాః నోపదేశకృతోఽపి కశ్చిద్విశేషోఽఙ్గానాం తదాశ్రయాణాం చ ప్రత్యయానామిత్యర్థః.

సూ. సమాహారాత్. ౬౩.

'హోతృషదనాద్ధైవాపి దుష్పద్గీథ మనుసమాహరతీ' తి చ ప్రణ వోద్గీథైకత్వవిజ్ఞానమాహాత్మ్యాదుద్గాతా స్వకర్మణ్యుత్పన్నం క్షతం

శ్రితానాం గోదోహనవదసంగత్వముక్తం తత్ర్కథమనంగానామంగవత్సముచ్చయ శంకేతి, ఉచ్యతే. అంగాన్యనుష్ఠాపయన్ ప్రయోగవిధిర్యద్యుపాసనాని నానుష్ఠాప యేత్ తర్హి తేషాం తదాశ్రితత్వం వ్యర్థమితి మన్వానస్య శంకేతిభావః.

౬౨. తర్హి గోదోహనస్యాపి సముచ్చయస్స్యాదిత్యత ఆహ—శిష్టేశ్చేతి. శిష్టిః శాసనం విధానమితి యావత్. విహితత్వావిశేషాత్ సముచ్చయోఽఙ్గవదిత్యర్థః. గోదోహనస్య తు నానుష్ఠాననియమః, చమసస్థానే విహితత్వాత్తన్నియమే చమసవిధి వైయర్థ్యాత్ ఉపాసనానాం తు న కస్యచిదంగస్య స్థానే విహితత్వమితి సము చ్చయనియమో న విరుధ్యత ఇతి భావః.

౬౩. సముచ్చయే లింగమాహ—సమాహారాదితి. 'ఋగ్వేదినాం యః ప్రణవః స సామవేదినాముద్గీథ' ఇతి ఛాందోగ్యే ప్రణవోద్గీథయోరైక్యధ్యానవిధిరస్తి, తస్య ఫలార్థవాదో హోతృషదనాదిత్యాదిః. హోతుశ్శంసనస్థలవాచినా హోతృష

నను తర్హి గోదోహనస్యాపి సముచ్చయే నియమః స్యాదిత్యత ఆహ—

శిష్టేః శాసనాత్ విధానాత్ విహితత్వావిశేషాదంగవత్సముచ్చయ ఇత్యర్థః. గోదోహనస్య చమసే విహితత్వాన్నసముచ్చయానుష్ఠాననియమః; ఉపాస్తీనాం తు కస్యచిదంగస్య స్థానే విహితత్వాత్సముచ్చయనియమో న విరుధ్యత ఇతి భావః.

సముచ్చయే లింగమాహ—

'హోతృషదనాద్ధైవాపి దురుద్గీథమనుసమాహరతి' ఇతి ఋగ్వేదోక్తప్రణవస్య

హోత్రాత్ కర్మణః ప్రతిసమాదధాతీతి బ్రువన్ వేదాంతరోదితస్య ప్రత్యయస్య వేదాంతరోదితపదార్థసంబంధసామాన్యాత్ సర్వవేదోదితప్రత్యయోపసంహారం సూచయతీతి లింగదర్శనమ్

సూ. గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చ. ౬౪.

విద్యాగుణం చ విద్యాశ్రయం సంతమోంకారం వేదత్రయసాధారణం శ్రావయతి, తేనేయం త్రయీ విద్యా వర్తతే 'ఓమిత్యాశ్రావయత్యోమితి శంసత్యోమిత్యుద్గాయతీ' తి. తతశ్చాశ్రయసాధారణ్యాదాశ్రితసాధారణ్యమితి లింగదర్శనమేవ. అథ వా గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చేతి. యదీమే కర్మగుణా ఉద్గీథాదయః సర్వే సర్వ

దనశబ్దేన శంసనం లక్ష్యతే, ఉద్గాతా స్వరాదిప్రమాదాత్ భ్రష్టమప్యుద్గీథం సమ్యక్కృతాద్ధోతృశంసనాదనుసమాహరత్యేవ నిర్దోషం కరోత్యేవ కిల శంస్యమానప్రణవేన స్వీయోద్గీథస్యైక్యధ్యానబలాదిత్యర్థః. తతః కిం తత్రాహ—ఇతి బ్రువన్నితి. సామవేదస్థోద్గీథధ్యానస్య ఋగ్వేదోక్తప్రణవసంబంధో యో దృష్టః స ఏవాంగానాం సర్వవేదాంతవిహితోపాస్తిసముచ్చయే లింగం ప్రణవరూపపదార్థస్యోపాస్తీనాం చ వేదాంతరోక్తత్వేన సాదృశ్యాత్ వేదాంతరోక్తాంగసంబంధస్యాపి సమానత్వాదిత్యర్థః.

౬౪. ఓంకారస్య ధ్యేయస్య సాధారణేఽపి తదాశ్రితధ్యానానాం సముచ్చిత్యానుష్ఠానం గమ్యత ఇతి లింగాంతరమాహ—గుణేతి. తేనోంకారేణ, వేదత్రయోక్తం కర్మ ప్రవర్తత ఇత్యర్థః. అన్వయముఖేనోక్తమేవార్థం వ్యతిరేకతోఽపి వ్యాచష్టే—అథ వేతి.

సామవేదోక్తోద్గీథేనైక్యోపాస్తిబలాదుద్గాతా ప్రమాదాద్దుష్టస్యాపి ఉద్గీథస్య సమ్యక్కృతహోతృశంసనతః సమాహారాన్నిర్దోషకరణాదిత్యర్థః. ఏవం చ వేదద్వయోక్తప్రణవోద్గీథయోరైక్యజ్ఞానస్యైతాదృశం ఫలం బ్రువచ్ఛాందోగ్యవాక్యం సర్వవేదోక్తానామప్యంగాశ్రితోపాస్తీనాం సంబంధసామాన్యాత్ సముచ్చయే లింగమితి భావః.

లింగాంతరమప్యాహ—

తేనోంకారేణ వేదత్రయోక్తం కర్మ భవతీత్యుద్గీథోపాస్తౌ గుణభూతస్యోపాస్యస్యోంకారస్య సర్వకర్మణి సాధారణ్యశ్రవణాత్తదాశ్రితోపాస్తీనామపి సాధారణ్యం సముచ్చయానుష్ఠానమిత్యర్థః. యద్వా గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చ యది సర్వేషాం

ప్రయోగసాధారణా న స్యుర్న స్యాత్తత స్తదాశ్రయాణాం ప్రత్యయానాం సహభావః, తేతూద్గీథాదయః సర్వాంగగ్రాహిణా ప్రయోగవచనేన సర్వే సర్వప్రయోగసాధారణాః శ్రూయంతే, తతశ్చాశ్రయసహభావాత్ ప్రత్యయసహభావ ఇతి.

సూ. న వాతత్సహభావాశ్రుతేః. ౬౫.

నవేతి పక్షవ్యావర్తనమ్, న యథాశ్రయభావ ఆశ్రితానాం ప్రత్యయానాం భవితుమర్హతి. కుతః? తత్సహభావాశ్రుతేః. యథా హి త్రివేదీవిహితానామంగానాం స్తోత్రాదీనాం సహభావః శ్రూయతే 'గ్రహం వా గృహీత్వా చమసం వోన్నీయ స్తోత్రముపాకరోతి స్తుతమనుశంసతి ప్రస్తో 'తస్సామగాయ హోత రేతద్యజే'త్యాదినా, నైవముపాసనానాం సహభావశ్రుతిరస్తి. నను ప్రయోగవచన ఏవైషాం సహభావం ప్రాపయేత్. నేతి బ్రూమః, పురుషార్థత్వాదుపాసనానాం, ప్రయోగవచనో హి క్రత్వర్థానాముద్గీథాదీనాం సహభావం ప్రాపయేత్, ఉద్గీథాద్యుపాసనాని తు క్రత్వంగాశ్రయాణ్యపి గోదోహనాదివత్ పురుషార్థానీత్యవోచామ 'పృథగ్ఘ్యప్రతిబంధః ఫల'మిత్యత్ర (అ 3 పా 3 సూ ౪౨) అయమేవ చోపదేశాశ్రయో విశేషోఽఙ్గానాం

---

౬౫ ఫలేచ్ఛాయా అనియమాదుపాస్త్యనియమ ఏవయుక్తః,అంగవత్ సముచ్చయనియమే మానాభావాదితి సిద్ధాంతయతి—న వేతి. ప్రయోగవిధిః ఖలు సాంగప్రధానానుష్ఠాననియామకః న త్వనంగానాం సంగ్రాహక ఇత్యాహ—నేతి బ్రూమ ఇతి విమతా ఉపాస్తయః క్రతౌ న సముచ్చిత్యానుష్ఠేయాః భిన్నఫలత్వాద్గోదోహనవదితి భావః. శిష్టేశ్చేత్యుక్తం నిరస్యతి—అయమేవేతి' సమాహారాద్గుణసాధా

కర్మగుణానామ్ ఉద్గీథాదీనాం సముచ్చిత్యానుష్ఠానాత్మకసాధారణ్యం న స్యాత్, తర్హి తదాశ్రితోపాస్తీనామపి సముచ్చిత్యానుష్ఠానం న స్యాత్. న త్వేతదస్తి, ప్రయోగవచనేన సర్వాంగగ్రాహిణాం తేషాం సాధారణ్యశ్రవణాత్. తతశ్చ తదాశ్రితోపాస్తీనామపి సాధారణ్యమిత్యర్థః.

ఏవం పూర్వపక్షే సిద్ధాంతః—

వాశబ్దస్త్వర్థః పూర్వపక్షనిరాసార్థః. న అంగాశ్రితోపాస్తీనాం అంగవత్సము

తదాలంబనానాం చోపాసనానాం యదేకేషాం క్రత్వర్థమేకేషాం పురుషార్థత్వమితి. పరం చ లింగద్వయమకారణముపాసనసహభావస్య శ్రుతిన్యాయాభావాత్. న చ ప్రతిప్రయోగమాశ్రయకార్యోఽప్యుపసంహారాదాశ్రితానామపి తథాత్వం విజ్ఞాతుం శక్యతే, అతత్ప్రయుక్తత్వాదుపాసనానామ్, ఆశ్రయతంత్రాణ్యపి హ్యుపాసనాని కామమాశ్రయాభావే మాభూవన్ న త్వాశ్రయసహభావేన సహభావనియమమర్హంతి తత్సహభావాశ్రుతేరేవ. తస్మాత్ యథాకామమేవోపాసనాన్యనుష్ఠీయేరన్.

సూ. దర్శనాచ్చ. ౬౬.

దర్శయతి చ శ్రుతిరసహభావం ప్రత్యయానాం 'ఏవం విద్ధవై బ్రహ్మా యజ్ఞం యజమానం సర్వాంశ్చ ఋత్విజోఽభిరక్షతీ'తి. సర్వప్రత్యయోపసంహారేహి 'సర్వే సర్వవిద'ఇతి న విజ్ఞానవతా బ్రహ్మణా

రణ్యా శ్రుతేశ్చేత్యుక్తం లింగద్వయమపి మానాంతరప్రాప్తస్య ద్యోతకం న స్వయం సాధకం అర్థవాదస్థత్వాదిత్యాహ—పరం చేతి. గుణసాధారణ్యా సూత్రస్య ద్వితీయాం వ్యాఖ్యాం దూషయతి—న చేతి. తత్ప్రయుక్తత్వాభావే తదాశ్రితత్వం కథమిత్యత ఆహ—ఆశ్రయేతి. ఇదమేవ తేషామంగాశ్రితత్వం యదంగాభావే సత్యసత్త్వం న త్వంగవ్యాపకత్వమిత్యర్థః.

౬౬. కించ విదుషా బ్రహ్మణా అన్యేషామృత్విజాం పాల్యత్వవచనాన్న సర్వోపాస్తీనాం సహప్రయోగ ఇత్యాహ—దర్శనాచ్చేతి. ఋగ్వేదాదివిహితాంగలోపే వ్యాహృతిహోమప్రాయశ్చిత్తాదివిజ్ఞానవత్త్వమేవం విత్త్వం బ్రహ్మణ ఇత్యర్థః.

ఇతి షట్త్రింశాధికరణమ్.

చ్చయనియమః. కుతః, తత్సహభావాశ్రుతేః 'గ్రహం వా గృహీత్వా' ఇత్యాదినా యథాంగానాం సహభావః శ్రూయతే, తద్వత్ తాసాముపాస్తీనాం సహభావాస్యాశ్రుతేః. న చాంగతంత్రత్వాదుపాస్తీనాం సముచ్చయనియమ ఇతి సాంప్రతమ్, అంగతంత్రస్యాపి గోదోహనస్యానుష్ఠానానియమాదితి దిక్.

'ఏవంవిద్ధవై బ్రహ్మా యజ్ఞం యజమానం సర్వాంశ్చర్త్విజోఽభిరక్షతి' ఇతి శ్రుతావంగాశ్రితోపాస్తీనామసముచ్చయదర్శనాదిత్యతిశోభనమ్.

పరిపాల్యత్వమితరేషాం సంకీర్త్యేత. తస్మాద్యథాకామ్యముపాసనానాం సముచ్చయో వికల్పో వేతి.

ఇతి షట్త్రింశాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీమద్గోవిందభగవత్పూజ్యపాదశిష్య శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ తృతీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాం తృతీయాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

ఇతి శ్రీబ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ బ్రహ్మతత్త్వప్రకాశికాయాం తృతీయాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

ఓం

శ్రీ మ ద్ర త్న ప్ర భా భూ షి తం

శాంకర బ్రహ్మసూత్ర భాష్యమ్.

తృతీయాంధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

సూ. పురుషార్థోఽతశ్శబ్దాదితి బాదరాయణః. ౧.

అథేదానీమౌపనిషదమాత్మజ్ఞానం కిమధికారిద్వారేణ కర్మణ్యేవానుప్రవిశతి ఆహోస్విత్స్వతంత్రమేవ పురుషార్థసాధనం భవతీతి మీమాంసమానః సిద్ధాంతేనైవ తావదుపక్రమతే 'పురుషార్థోఽత' ఇతి. అతోఽస్మాద్వేదాంతవిహితాదాత్మజ్ఞానాత్ స్వతంత్రాత్పురుషార్థస్సిద్ధ్యతీతి బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే, కుత ఏతదవగమ్యతే శబ్దాదిత్యాహ. తథాహి 'తరతి శోకమాత్మవిత్ స యో హ వై తత్

---

౧. కర్మాంగవిద్యాప్రసంగాత్ బ్రహ్మజ్ఞానస్య కర్మాంగత్వమాశంక్యాహ—పురుషార్థోఽతశ్శబ్దాదితి బాదరాయణ ఇతి. పూర్వపాదే పరాపరవిద్యానాం గుణోపసంహారోక్త్యా స్వరూపం నిశ్చితం, అస్మిన్ పాదే తాసాం కర్మానంగతయా పురుషార్థహేతుత్వం నిరూప్యతే తతోఽజ్ఞాకాంక్షాయాం యజ్ఞాదీని బహిరంగాని శమాదీన్యంతరంగాని చ నిరూప్యంత ఇత్యేకవిద్యావిషయత్వం పాదయోస్సంగతిః తత్రాదౌ తత్వజ్ఞానం విషయీకృత్య వాదివిప్రతిపత్త్యా సంశయమాహ—అథేతి. పూర్వపక్షే జ్ఞాన

ఇత్థం పూర్వస్మిన్పాదే పరాపరబ్రహ్మవిద్యానాం గుణోపసంహారోక్త్యా పరిమాణమవధారితమ్. ఇహ తు తాసాం కర్మానపేక్షాణామేవ పురుషార్థసాధనత్వం నిరూపయితుం తాసాం యజ్ఞాదీని బహిరంగాని శమాదీన్యంతరంగాని చ నిరూప్యంతే ఇత్యేకవిద్యావిషయకత్వలక్షణసంగత్యా అయం చతుర్థః పాద ఆరభ్యతే. పూర్వపాదాంత్యాధికరణే కర్మాంగవిద్యోక్త్యా, తత్ప్రసంగాత్ బ్రహ్మజ్ఞానస్య కర్మాంగత్వమాశంక్య సమాధత్త ఇతి ప్రసంగసంగత్యేదమధికరణమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే, జ్ఞానకర్మణోరంగాంగిత్వేన సముచ్చయః, సిద్ధాంతే కేవల

రమం బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం ఆచార్యవాన్పురుషో వేద తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సంపత్స్యే' ఇతి 'య ఆత్మాఽపహతపాప్మే'త్యుపక్రమ్య 'స సర్వాంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామాన్ యస్తమాత్మానమనువిద్య విజానాతీ'తి. 'ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః' ఇతి చోపక్రమ్య 'ఏతావదరే ఖల్వమృతత్వ'మితి చేత్యేవం జాతీయకా శ్రుతిః కేవలాయా విద్యాయాః పురుషార్థహేతుత్వం శ్రావయతి. అథాత్రాపరః ప్రత్యవతిష్ఠతే.

సూ. శేషత్వాత్పురుషార్థవాదో యథాన్యేష్వితి జైమినిః. ౨.

కర్తృత్వేనాత్మనః కర్మశేషత్వాత్తద్విజ్ఞానమపి వ్రీహిప్రోక్షణాదివద్విషయద్వారేణ కర్మసంబంధ్యేవేత్యతస్తస్మిన్నవగతప్రయోజనే ఆత్మజ్ఞానే యా ఫలశ్రుతిః సార్థవాద ఇతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే,

---

కర్మణోరంగాంగిత్వేన సముచ్చయః సిద్ధాంతే కేవలజ్ఞానాన్ముక్తిరితి ఫలభేదః, 'య ఆత్మే'తి ప్రజాపత్యుక్తబ్రహ్మవిద్యాయాం లోకాదికం సగుణవిద్యాఫలం మోక్షానందేఽన్తర్భావాభిప్రాయేణోక్తమితి మంతవ్యమ్.

౨. సిద్ధాంతముపక్రమ్య పూర్వపక్షయతి—శేషత్వాదితి. సూత్రేఽర్థవాదపదమావర్తనీయం, జ్ఞానాత్పురుషార్థవాదోఽర్థవాద ఇత్యర్థః, జ్ఞానం కర్మాంగం అఫలత్వే

జ్ఞానాన్ముక్తిరితి ఫలభేదః. అత్ర పరబ్రహ్మవిద్యా విషయః; సా కిం కర్తృద్వారా త్వనుప్రవేశినీ, ఉత స్వతంత్రైవ పురుషార్థసాధికేతి విశయే, క్రత్వనుప్రవేశినీతి ర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—అతః అస్మాదౌపనిషదాత్మజ్ఞానాత్ స్వతంత్రాత్ పురు ర్థో మోక్షః సిద్ధ్యతీతి బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే. కుతః, 'తరతి శోకమాత్మవిత్' 'బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి' ఇత్యాది కేవలవిద్యాయా మోక్షహేతుత్వబోధకశబ్దాదిత్యర్థః. ఇద ముపలక్షణం సగుణవిద్యానామపి స్వాతంత్ర్యేణ ఫలహేతుత్వం తత్తత్ఫలశ్రుతేరితి బోధ్యమ్.

ఇత్థం సిద్ధాంతముపక్రమ్య పూర్వపక్షయతి—

కర్తృత్వేనాత్మనః కర్మశేషత్వాత్తజ్జ్ఞానమపి పర్ణతావత్ కర్మశేషాత్మద్వారా

యథాఽన్యేషు ద్రవ్యసంస్కారకర్మసు 'యస్య పర్ణమయీ జుహూర్భవతి స పాపగ్ం శ్లోకగ్ం శృణోతి, యదఙ్క్తే చక్షురేవ భ్రాతృవ్యస్య వృఙ్క్తే యత్ప్రయాజానూయాజా ఇజ్యంతే వర్మ వా ఏతద్యజ్ఞస్య క్రియతే వర్మ యజమానాయ భ్రాతృవ్యాభిభూత్యై' ఇత్యేవం జాతీయకా ఫలశ్రుతిరర్థవాదస్తద్వత్. కథం పునరస్యానారభ్యాధీతస్యాత్మజ్ఞానస్య ప్రకరణాదీనామన్యతమేనాపి హేతునా వినా క్రతుప్రవేశ ఆశంక్యతే కర్తృద్వారేణ తద్విజ్ఞానస్య వాక్యాత్క్రతుసంబంధ ఇతి చేత్, న, వాక్యవినియోగానుపపత్తేః అవ్యభిచారిణా హి కేనచిద్ద్వారేణానారభ్యాధీతానామపి వాక్యనిమిత్తః క్రతుసంబంధోఽవకల్పతే కర్తా తు వ్యభిచారి ద్వారం లౌకికవైదికకర్మసాధారణ్యాత్. తస్మాన్న తద్ద్వారేణాత్మజ్ఞానస్య వాక్యాత్ క్రతుసంబంధసిద్ధిరితి. న, వ్యతిరేకవిజ్ఞానస్య వైదికేభ్యః కర్మభ్యోఽన్యత్రానుపయోగాత్ న హి దేహవ్యతిరిక్తాత్మవిజ్ఞానం లౌకికేషు కర్మసూపయుజ్యతే, సర్వథా దృష్టార్థప్రవృత్త్యుపపత్తేః, వైదికేషు తు దేహపాతోత్తరకాలఫలేషు దేహ

సతి కర్మశేషాశ్రయత్వాత్ ప్రోక్షణపర్ణమయీత్వాదివదితి భావః, తత్స్వనిర్ణయార్థం గురుశిష్యయోః కథావాదోఽయమితి జ్ఞాపనార్థం జైమినిగ్రహణం, అంగిఫలేన అంగభూత ఆత్మాఽవగతప్రయోజనః తదాశ్రయే తత్సంస్కారకే జ్ఞానే ఫలశ్రుతిరర్థవాద ఇత్యత్ర దృష్టాంతో యథేతి—పర్ణమయీ ద్రవ్యం యజమానస్యాంజనం సంస్కారః ప్రయాజాదీని కర్మాణి తేష్విత్యర్థః, వర్మ కవచం, కథమాత్మజ్ఞానం కర్మాంగం మానాభావాదితి సిద్ధాంతీ శంకతే—కథమితి. పూర్వపక్ష్యాహ—కర్త్రేతి. యథోక్తా హ్యనారభ్యాధీతాయాః పర్ణతాయాః జుహూద్వారేణ వాక్యాత్ క్రత్వంగభావః జుహ్వాః క్రతుష్వవ్యభిచారితయా క్రతూపస్థాపకత్వాత్, న తథాత్మజ్ఞానస్య 'ఆత్మా ద్రష్టవ్య' ఇతి వాక్యాత్ క్రతుసంబంధ ఉపపద్యతే, ఆత్మనః క్రతువ్యభిచారాదితి సిద్ధాంతీ దూషయతి—నేతి. దేహభిన్నత్వేన జ్ఞాతాత్మనః క్రతువ్యభిచారో నాస్తీతి పూర్వపక్షీ సమాధత్తే—న వ్యతిరేకేతి. సర్వథేతి-దేహాత్మత్వేనాపీత్యర్థః, దేహభిన్నకర్తృజ్ఞాన

క్రత్వంగమ్, ఫలకామ్యత్వే సతి కర్మాంగాశ్రయత్వాత్. నను విశేషణాసిద్ధో హేతుః, 'తరతి శోకమాత్మవిత్' ఇత్యాదిఫలశ్రుతేరిత్యత ఆహ—పురుషేత్యాది. యథా అన్యేషు ద్రవ్యసంస్కారకర్మసు అపాపశ్లోకశ్రవణాదిఫలశ్రుతిరర్థవాదః, తథాత్రాపి

వ్యతిరిక్తాత్మవిజ్ఞానమంతరేణ ప్రవృత్తిర్నోపపద్యత ఇత్యుపయుజ్యతే వ్యతిరేకవిజ్ఞానమ్. నన్వపహతపాప్మత్వాదివిశేషణాదసంసార్యాత్మవిషయమౌపనిషదం దర్శనం నప్రవృత్త్యంగంస్యాత్, న, ప్రియాదిసంసూచితస్య సంసారిణ ఏవాత్మనో ద్రష్టవ్యత్వోపదేశాత్ అపహతపాప్మత్వాదివిశేషణం తు స్తుత్యర్థం భవిష్యతి. నను తత్రతత్ర ప్రసాధితమేతదధికమసంసారి బ్రహ్మ జగత్కారణం తదేవ చ సంసారిణ ఆత్మనః పారమార్థికం స్వరూపముపనిషత్సూపదిశ్యత ఇతి. సత్యం ప్రసాధితం, తస్యైవ స్థూణానిఖననవత్ఫలద్వారేణాక్షేపప్రతిసమాధానే క్రియతే దార్ఢ్యాయ.

సూ. ఆచారదర్శనాత్. 3.

'జనకో హ వై దేహో బహుదక్షిణేన యజ్ఞేనేజే యక్ష్యమాణో హ వై భగవంతోఽహమస్మి' త్యేవమాదీని బ్రహ్మవిదామప్యన్యపరేషు వాక్యేషు కర్మసంబంధదర్శనాని భవంతి తథోద్దాలకాదీనామపి పుత్రా

స్యాంగత్వేఽప్యకర్తృబ్రహ్మాత్మజ్ఞానస్య నాంగత్వమితి శంకతే—నన్వపహతేతి. యస్యార్థే జాయాదికం ప్రియం భోగ్యం స ఆత్మా ద్రష్టవ్య ఇతి భోగ్యలింగేన సూచితభోక్తృభిన్నమకర్తృస్వరూపం నాస్తీతి సమాధ్యర్థః, జన్మాదిసూత్రమారభ్య సాధితం స్వరూపం కథం నాస్తీతి శంకతే—నన్వితి. స్వరూపజ్ఞానం వేదాంతానాం ఫలం తస్య క్రత్వర్థపురుషార్థత్వవిచారేణ దార్ఢ్యం క్రియత ఇత్యాహ—సత్యమితి.

3. బ్రహ్మవిదాం కర్మాచారదర్శనం బ్రహ్మవిద్యాయాః కర్మాంగత్వే లింగమిత్యాహ—ఆచారేతి. ఈజే-యాగం కృతవానిత్యర్థః-హే భగవంత ఇతి బ్రాహ్మణాన్ సంబోధ్య కేకయరాజో బ్రూతే, అహం యక్ష్యమాణో యాగం కరిష్యమాణోఽస్మి సంత్వత్ర భగవంత ఇత్యర్థః, అన్యపరేష్వితి-విద్యావిధిపరేష్విత్యర్థః, అల్పాయాసం

పురుషార్థశ్రుతిరర్థవాద ఇతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే. తతశ్చ న హేతోర్విశేషణాసిద్ధిరితి భావః.

'జనకో హ వై దేహో బహుదక్షిణేన యజ్ఞేనేజే' ఇత్యాదౌ బ్రహ్మవిదాం జనకాదీనాం విద్యయా సహ కర్మాచారదర్శనాత్ విద్యాయాః కర్మాంగత్వమిత్యర్థః.

నుశాసనాదిదర్శనాద్గార్హస్థ్యసంబంధోఽవగమ్యతే. కేవలాచ్చేజ్జ్ఞానాత్పురుషార్థసిద్ధిస్స్యాత్ కిమర్థమనేకాయాససమన్వితాని కర్మాణి తే కుర్యుః 'అర్కే చేన్మధు విందేత కిమర్థం పర్వతం వ్రజే'దితి న్యాయాత్.

సూ. తచ్ఛ్రుతేః. ౪.

'యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతీ'తి చ కర్మశేషత్వశ్రవణాత్ విద్యాయా న కేవలాయాః పురుషార్థహేతుత్వమ్.

సూ. సమన్వారంభణాత్. ౫.

'తం విద్యాకర్మణీ సమన్వారభేతే' ఇతి చ విద్యాకర్మణోః ఫలారంభే సాహిత్యదర్శనాన్న స్వాతంత్ర్యం విద్యాయాః.

సూ. తద్వతో విధానాత్. ౬.

'ఆచార్యకులాద్వేదమధీత్య యథావిధానం గురోః కర్మాతిశేషే

ముక్తేరుపాయం జ్ఞానం లబ్ధ్వా బహ్వాయాసం కర్మ న కుర్యురిత్యత్ర దృష్టాంతమాహ— అర్కే ఇతి. సమీప ఇత్యర్థః. అర్కే ఇతి పాఠేఽప్యయమేవార్థః.

౪. బ్రహ్మవిద్యాయాః కర్మాంగత్వే తృతీయాశ్రుతిరప్యస్తీత్యాహ—తచ్ఛ్రుతేరితి.

౫. లింగాంతరమాహ—సమితి. తం పరలోకం గచ్ఛంతం విద్యాకర్మణీ అనుగచ్ఛత ఇత్యర్థః.

౬. గురోశ్శుశ్రూషారూపం కర్మ కుర్వన్ అతిశేషేణ అవశిష్టేన కాలేన

కిం చ—

'యదేవ విద్యయా కరోతి...తదేవ వీర్యవత్తరం భవతి' ఇతి తృతీయాశ్రుత్యా విద్యాయాః, తస్య కర్మశేషత్వస్య, శ్రవణాదిత్యర్థః

కిం చ—

'తం విద్యాకర్మణీ సమన్వారభేతే' ఇతి ఫలారంభే విద్యాకర్మణోః సాహిత్యదర్శనాదపి విద్యాయాః కర్మాంగత్వమిత్యర్థః.

ణాభిసమావృత్య కుటుంబే శుచౌ దేశే స్వాధ్యాయమధీయాన' ఇతి చైవం జాతీయకా శ్రుతిః సమస్తవేదార్థవిజ్ఞానవతః కర్మాధికారం దర్శయతి. తస్మాదపి న విజ్ఞానస్య స్వాతంత్ర్యేణ ఫలహేతుత్వమ్. నన్వత్రాధీతేత్యధ్యయనమాత్రం వేదస్య శ్రూయతే నార్థవిజ్ఞానమ్ నైష దోషః, దృష్టార్థత్వాద్వేదాధ్యయనమర్థావబోధపర్యంతమితి స్థితమ్.

సూ. నియమాచ్చ. ౭.

'కుర్వన్నేవేహ కర్మాణి జిజీవిషేచ్ఛతం సమాః ఏవం త్వయి నాన్యథేతోఽస్తి న కర్మ లిప్యతే నరే' ఇతి. తథా 'ఏతద్వై జరామర్యం సత్రం యదగ్నిహోత్రం జరయా వా హ్యేవాస్మాన్ముచ్యతే మృత్యునా వే'త్యేవం జాతీయకాన్నియమాదపి కర్మశేషత్వమేవ విద్యాయాః ఇత్యేవం ప్రాప్తే ప్రతివిధత్తే.

యథావిధానం పవిత్రపాణిత్వ ప్రాఙ్ముఖత్వాదివిధానమనతిక్రమ్య వేదమధీత్య అనంతరమాచార్యస్య కులాద్గృహాత్ బ్రహ్మచర్యాదభిసమావర్తనం కృత్వా కుటుంబే గార్హస్థ్యే స్థితః ప్రత్యహం శుచౌ దేశే స్వాధ్యాయాధ్యయనం కుర్వన్నన్యాంశ్చ నిత్యాదిధర్మాననుతిష్ఠన్ బ్రహ్మలోకం ప్రాప్నోతీతి శ్రుత్యర్థః, యథాఽవఘాతస్తుషవిమోకపర్యంతః ఏవమధ్యయనమర్థావబోధాంతం దృష్టేఽర్థావబోధాఖ్యే ఫలే సంభవతి అధ్యయనస్యాదృష్టార్థత్వాయోగాదితి పూర్వతంత్రే స్థితం తతశ్చ బ్రహ్మాపి వేదార్థ ఇతి తదవబోధవతః కర్మవిధానమిత్యర్థః.

౭. యావజ్జీవం కర్మనియమోఽప్యత్ర లింగమిత్యాహ—నియమాచ్చేతి. ఇహ దేహే కర్మాణి కుర్వన్నేవ శతసంవత్సరాన్ జీవితుమిచ్ఛేత్ ఏవం కర్మిత్వేన జీవతి త్వయి నరే కర్మపాపం న లిప్యతే, ఇతః కర్మణోఽన్యథా నాస్తి. కర్మవినా యో నాస్తీత్యర్థః. జరామర్యం-జరామరణావధికమిత్యర్థః.

కిం చ—

'ఆచార్యకులాద్వేదమధీత్య' ఇత్యాదిశ్రుత్యా సకలవేదార్థజ్ఞానవతః కర్మవిధానాదపి లింగాత్ కర్మాంగత్వం విద్యాయా ఇత్యర్థః.

కిం చ—

'కుర్వన్నేవేహ కర్మాణి జిజీవిషేచ్ఛతం సమాః' ఇత్యాదికాత్ యావజ్జీవం కర్మాచారనియమాచ్చ బ్రహ్మవిద్యాయాః కర్మశేషత్వమేవేత్యర్థః.

సూ. అధికోపదేశాత్తు బాదరాయణస్యైవం తద్దర్శనాత్. ౮.

తుశబ్దాత్ పక్షో విపరివర్తతే. యదుక్తం 'శేషత్వాత్పురుషార్థవాదః' ఇతి (అ 3 పా ౪-సూ ౨) తన్నోపపద్యతే. కస్మాత్, అధికోపదేశాత్. యది సంసార్యేవాత్మా శారీరః కర్తా భోక్తా చ శరీరమాత్రవ్యతిరేకేణ వేదాంతేషూపదిష్టస్స్యాత్ తతో వర్ణితేన ప్రకారేణ ఫలశ్రుతేరర్థవాదత్వం స్యాత్ అధికస్తు శారీరాదాత్మనోఽసంసారీశ్వరః కర్తృత్వాదిసంసారధర్మరహితోఽపహతపాప్మత్వాదివిశేషణః పరమాత్మా వేద్యత్వేనోపదిశ్యతే వేదాంతేషు. న చ తద్విజ్ఞానం కర్మణాం ప్రవర్తకం భవతి ప్రత్యుత కర్మాణ్యుచ్ఛినత్తీతి వక్ష్యతి ఉపమర్దం చేత్యత్ర (అ 3 పా ౪ సూ ౧౬) తస్మాత్ పురుషార్థోఽతశ్శబ్దాదితి యన్మతం భగవతో బాదరాయణస్య తత్తథైవ తిష్ఠతి న శేషత్వప్రభృతిభిర్హేత్వాభాసైశ్చాలయితుం శక్యతే తథాహి తమధికం శారీరాదీశ్వరమాత్మానం దర్శయంతి శ్రుతయః 'యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః మహద్భయం వజ్రముద్యతం ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి తదైక్షత బహుస్స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత'

---

౮. కర్తురధికస్యాసంసార్యాత్మనః కర్మశేషత్వాభావాత్తత్త్వజ్ఞానం కర్మాంగం నేతి సిద్ధాంతయతి—అధికేతి. 'అస్యమహత' ఇతి వాక్యశేషాత్ ప్రియసంసూచిత ఆత్మా పర ఏవ ద్రష్టవ్యః, యః ప్రాణాది ప్రేరయతి సోఽప్యశనాయాద్యత్యయవాక్యశేషాత్పర ఏవ, తథాఽక్షిపురుషోఽప్యవస్థాసాక్షీ పరం జ్యోతిరితి వాక్యశేషాత్ పర ఇతి

ఇత్థం షడ్భిః సూత్రైః పూర్వపక్షే ప్రాప్తే, దశభిః సూత్రైః సిద్ధాంతయతి—

తుః పూర్వపక్షనిరాసార్థః. యదవాది పూర్వవాదినా తత్త్వజ్ఞానం కర్మాంగం ఫలశూన్యత్వే సతి కర్మాంగాశ్రయత్వాదితి, తన్న; హేతోర్విశేష్యాసిద్ధేః. కస్మాద్విశేష్యాసిద్ధిః, అధికోపదేశాత్ యః కర్మకర్తా శేషాంగభూతః సన్ సంసారీ, తస్మాదధికస్యాకర్తురసంసారిణశ్చిన్మాత్రస్య వేదాంతేషూపదేశాత్. తతశ్చ తత్త్వజ్ఞానం చిన్మాత్ర

త్యేవమాద్యాః. యత్తు ప్రియాదిసంసూచితస్య సంసారిణ ఏవాత్మనో వేద్యతయానుకర్షణం 'ఆత్మనస్తు కామాయ సర్వం ప్రియం భవంతి ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః యః ప్రాణేన ప్రాణితి స త ఆత్మా సర్వాంతరో య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యతే' ఇత్యుపక్రమ్య 'ఏతంత్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీ'తి చైవమాది తదపి 'అస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమేతద్యదృగ్వేదో యజుర్వేదః యోఽశనాయాపి పాసే శోకం మోహం జరాం మృత్యుమత్యేతి పరంజ్యోతిరుపసంపద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే స ఉత్తమః పురుష'ఇత్యేవమాదిభిర్వాక్య శేషైస్సత్యామేవాధికోపదిదిక్షాయాం నాత్యంతభేదాభిప్రాయమిత్య విరోధః, పారమేశ్వరమేవ హి శారీరస్య పారమార్థికం స్వరూపం, ఉపాధికృతం తు శారీరత్వం 'తత్త్వమసి, నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టే' త్యేవమాదిశ్రుతిభ్యః. సర్వం చైతద్విస్తు విస్తరేణాస్మాభిః పురస్తాత్తత్ర తత్ర నిర్ణీతమ్.

సూ. తుల్యం తు దర్శనమ్. ౯.

యత్తూక్తమాచారదర్శనాత్కర్మశేషో విద్యేతి, అత్ర బ్రూమః. తుల్యమాచారదర్శనమకర్మశేషత్వేఽపి విద్యాయాః. తథా హి శ్రుతి

విభాగః, జీవానుకర్షణమభేదాభిప్రాయమిత్యంగీకారే న విరోధ ఇతి కథం, అభేదే ◌వత్వవిరోధాదిత్యత ఆహ—పారమేశ్వరమితి. జ్ఞానం కర్మాంగమఫలత్వే సతి కర్మ ◌ాశ్రయత్వాదిత్యుక్తో హేతురసిద్ధ ఇతి భావః.

౯. బ్రహ్మవిదాం కర్మవత్ సన్న్యాసస్యాపి దర్శనాత్తేషాం కర్మదర్శనాత్మక ◌ంగం లోకసంగ్రహార్థత్వేన అన్యథాసిద్ధమిత్యాహ—తుల్యం త్వితి. కిం చ యస్య

శ్రయమేవేతి భవతి విశేష్యాసిద్ధిః. ఏవం చ తత్త్వజ్ఞానఫలశ్రుతేరార్థవాదత్వమ్ తస్మాత్ ఏవం యన్మతం భగవతో బాదరాయణస్య తత్తథైవేతి వ్యవస్థితమ్; న చా క్యోపదేశాసిద్ధిరితి సాంప్రతమ్. తద్దర్శనాత్ తస్యాధికస్య చిన్మాత్రస్య 'యః సర్వజ్ఞ సర్వవిత్' ఇత్యాదిశ్రుతిసహస్రేషు దర్శనాదిత్యర్థః.

యదుక్తమ్ 'ఆచారదర్శనాత్' ఇతి తత్రాహ—

తత్త్వజ్ఞానస్య కర్మశేషత్వాభావేఽపి ఆచారదర్శనం తుల్యమేవ. 'ఏతద్ధ

ర్భవతి 'ఏతద్ధస్మ వై తద్విద్వాంస ఆహుః ఋషయః కావషేయాః కిమర్థా వయమధ్యేష్యామహే కిమర్థావయం యక్ష్యామహే ఏతద్ధస్మ వైతత్ పూర్వే విద్వాంసోఽగ్నిహోత్రం న జుహవాంచక్రిరే ఏతం వైత మాత్మానం విదిత్వా బ్రాహ్మణాః పుత్రైషణాయాశ్చ విత్తైషణాయాశ్చ లోకైషణాయాశ్చ వ్యుత్థాయాథ భిక్షాచర్యం చరంతీ'త్యేవం జాతీయకా. యాజ్ఞవల్క్యాదీనామపి బ్రహ్మవిదామకర్మనిష్ఠత్వం దృశ్యతే 'ఏతావదరే ఖల్వమృతత్వమితి హోక్త్వా యాజ్ఞవల్క్యః ప్రవవ్రాజే'త్యేవమాది శ్రుతిభ్యః. అపి చ 'యక్ష్యమాణో హవై భగవంతోఽహమస్మీ'త్యేతల్లింగదర్శనం వైశ్వానరవిద్యావిషయమ్. సంభవతి చ సోపాధికాయాం బ్రహ్మవిద్యాయాం కర్మసాహిత్యదర్శనం, న త్వత్రాపి కర్మాంగత్వమస్తి ప్రకరణాద్యభావాత్. యత్పునరుక్తం 'తచ్ఛ్రుతే' రితి, అత్ర బ్రూమః.—

సూ. అసార్వత్రికీ. ౧౦.

'యదేవ విద్యయా కరోతీ'త్యేషా శ్రుతిర్న సర్వవిద్యావిషయా ప్రకృతవిద్యాభిసంబంధాత్ ప్రకృతా చోద్గీథవిద్యా, 'ఓమిత్యేతదక్షర ముద్గీథముపాసీతే'త్యత్ర (ఛాం)

కర్మ స నబ్రహ్మవిదిత్యాహ—అపి చేతి. తర్హి వైశ్వానరవిద్యాయాః కర్మాంగత్వం స్యాదిత్యత ఆహ— న త్వితి. బ్రహ్మవిదాం లోకసంగ్రహార్థం క్రియమాణమపి కర్మ న భవతి అభిమానాభావేనానధికారిత్వాదితి భావః. ౧౦

వై తత్పూర్వే విద్వాంసోఽగ్నిహోత్రం న జుహవాంచక్రిరే' ఇత్యాదికా శ్రుతిరాత్మవిదాం కర్మాచారాభావం దర్శయతి. తు శబ్దేనాకర్మాంగలింగదర్శనస్య ప్రాబల్యం సూచితమ్. జనకాదీనాం తు అహమభిమానాభావేన తత్కృతకర్మణోఽకర్మతయా తదాచారదర్శనస్య దౌర్బల్యమితి ధ్యేయమ్.

యదుక్తమ్ 'తచ్ఛ్రుతేః' ఇతి తత్రాహ—

'యదేవ విద్యయా కరోతి' ఇతి శ్రుతిరసార్వత్రికీ సర్వవిద్యావిషయా న భవతి, ప్రకృతోద్గీథవిద్యామాత్రపరత్వాత్. తతశ్చ న శ్రుతిబలాత్ బ్రహ్మవిద్యాయాః కర్మాంగత్వసిద్ధిరిత్యర్థః.

సూ. విభాగశ్శతవత్. ౧౧.

యదప్యుక్తం 'తం విద్యాకర్మణీ సమన్వారభేతే' ఇత్యేతత్సమన్వారంభవచనమస్వాతంత్ర్యే విద్యాయా లింగమితి, తత్ప్రత్యుచ్యతే. విభాగోఽత్ర ద్రష్టవ్యో విద్యాఽన్యం పురుషమన్వారభతే కర్మాన్యమితి శతవత్. యథా శతమాభ్యాం దీయతామిత్యుక్తే విభజ్య దీయతే పంచాశదేకస్మై పంచాశదపరస్మై తద్వత్. న చేదం సమన్వారంభవచనం ముముక్షువిషయం 'ఇతి ను కామయమానః' ఇతి సంసారివిషయత్వోపసంహారాత్ 'అథాకామయమానః' ఇతి చ ముముక్షోః పృథగుపక్రమాత్. తత్ర సంసారివిషయే విద్యా విహితా ప్రతిషిద్ధా చ పరిగృహ్యతే విశేషాభావాత్. కర్మాపి విహితం ప్రతిషిద్ధం చ యథాప్రాప్తానువాదిత్వాత్. ఏవం సత్యవిభాగేనాపీదం సమన్వారంభవచనమవకల్పతే. యచ్చైతత్ 'తద్విదో విధానా'దితి, అత ఉత్తరం పఠతి.—

సూ. అధ్యయనమాత్రవతః. ౧౨.

'ఆచార్యకులాద్వేదమధీత్యే'త్యత్రాధ్యయనమాత్రస్య శ్రవణాదధ్యయనమాత్రవత ఏవ కర్మవిధిరిత్యధ్యవస్యామః. నన్వేవం సత్య

---

౧౧. సమన్వారంభవచనస్య ముముక్షువిషయత్వమంగీకృత్య విద్యాఽన్యం ముముక్షుం ముక్తత్వేనాన్వారభత ఇతి విభాగ ఉక్తస్సూత్రకృతా వస్తుతస్తు తన్నాస్తీత్యాహ—న చేదం సమన్వారంభవచనమితి. తత్ర సంసారివిషయే తం విద్యేత్యాదివాక్యే ప్రాప్తానువాదిని విద్యాదిపదార్థమాహ—తత్రేతి. విహితా ఉద్గీథాదివిద్యా ప్రతిషిద్ధా చ నగ్నస్త్రీధ్యానాదిరూపా.

౧౨. యచ్చైతదితి. ఉక్తమితి శేషః. అవిద్యత్వాత్-వేదార్థజ్ఞానశూన్యత్వా

యదపి 'సమన్వారంభణాత్' ఇతి తత్రాహ—

'తం విద్యాకర్మణీ సమన్వారభేతే' ఇత్యత్ర విద్యా అన్యం పురుషమన్వారభతే, కర్మాన్యమితి విభాగో ద్రష్టవ్యః. శతవత్ యథా శతమాభ్యాం దీయతామిత్యుక్తే విభజ్య దీయతే పంచాశదేకస్మై పంచాశదపరస్మై, తద్వదిత్యర్థః. ఏవం చాస్య సమన్వారంభణవాక్యస్య సంసారివిషయతా, న ముముక్షువిషయతేతి భావః.

యచ్చ 'తద్విదో విధానాత్', ఇతి తత్రాహ—

విద్యత్వాదనధికారః కర్మసు ప్రసజ్యేత. నైష దోషః, నవయమధ్యయన ప్రభవం కర్మావబోధనమధికారకారణం వారయామః కిం తర్హ్యౌపనిష దమాత్మజ్ఞానం స్వాతంత్ర్యేణైవ ప్రయోజనవత్ ప్రతీయమానం న కర్మాధికారకారణతాం ప్రతిపద్యత ఇత్యేతావత్ప్రతిపాదయామః యథా చ న క్రత్వంతరజ్ఞానం క్రత్వంతరాధికారిణాపేక్ష్యతే ఏవమేత దపి ద్రష్టవ్యమితి. యదప్యుక్తం నియమాచ్చేతి, అత్రాభిధీయతే.—

సూ. నావిశేషాత్. ౧౩.

'కుర్వన్నేవేహ కర్మాణి జిజీవిషే' దిత్యేవమాదిషు నియమశ్రవణేషు న విదుష ఇతి విశేషోఽస్తి అవిశేషేణ నియమవిధానాత్.

సూ. స్తుతయేఽనుమతిర్వా. ౧౪.

'కుర్వన్నేవేహ కర్మాణీ'త్యత్రాపరో విశేష ఆఖ్యాయతే, యద్యప్యత్ర ప్రకరణసామర్థ్యాద్విద్వానేవ కుర్వన్నితి సంబంధ్యేత, తథాపి విద్యాస్తుతయే కర్మానుజ్ఞానమేతదితి ద్రష్టవ్యం 'న కర్మలిప్యతే నరే' ఇతి హి వక్ష్యతి ఏతదుక్తం భవతి యావజ్జీవం కర్మ కుర్వత్యపి పురుషే

దిత్యర్థః, మాత్రపదమాత్మజ్ఞానస్య వ్యావర్తకం న కర్మజ్ఞానస్యేత్యాహ—నైష దోష ఇతి. ౧౩

౧౪. నియమవాక్యమజ్ఞవిషయమిత్యుక్తం విదుషోజ్ఞానస్తుత్యర్థం చేత్యాహ—స్తుతయ ఇతి. ఏవం కర్మ కుర్వత్యపి త్వయి నరే నేతో విద్యాసాధ్యాత్ బ్రహ్మ

'ఆచార్యకులాద్వేదమధీత్య' ఇతి వాక్యే వేదాధ్యయనమాత్రవతః కర్మ విధీయతే, నౌపనిషదాత్మజ్ఞానవత ఇత్యర్థః.

యత్తు 'నియమాచ్చ' ఇతి తత్రాహ—

'కుర్వన్నేవేహ కర్మాణి' ఇతి వాక్యం న తత్త్వవిద్విషయమ్, విద్వానితి విశేషాభావాదిత్యర్థః.

యద్వా—

ఇయం తత్త్వవిదః కర్మానుమతిః కర్మానుజ్ఞా బ్రహ్మవిద్యాస్తుతయే జ్ఞాతవ్యా.

విదుషి న కర్మలేపాయ భవతి విద్యాసామర్థ్యాదితి తదేవం విద్యా స్తూయతే.

సూ. కామకారేణ చైకే. ౧౫.

అపి చైకే విద్వాంసః ప్రత్యక్షీకృతవిద్యాఫలాస్సంత స్తదవష్టంభాత్ఫలాంతరసాధనేషు ప్రజాదిషు ప్రయోజనాభావం పరామృశంతి, కామకారేణేతి శ్రుతిర్భవతి వాజసనేయినాం 'ఏతద్ధస్మ వై తత్ పూర్వే విద్వాంసః ప్రజాం న కామయంతే కిం ప్రజయా కరిష్యామో యేషాం నోఽయమాత్మాఽయం లోకః' ఇతి. అనుభవారూఢమేవ చ విద్యాఫలం న క్రియాఫలవత్ కాలాంతరభావీత్యసకృదవోచామ, అతోఽపి న విద్యాయాః కర్మశేషత్వం నాపి తద్విషయాయాః ఫలశ్రుతేరయథార్థత్వం శక్యమాశ్రయితుమ్.

భావాదన్యథాఽస్తి కర్మణా సంసారో నాస్తీతి యావత్. యతః కర్మ న లిప్యతే అపూర్వరూపలేపాయ న భవతీత్యర్థశ్రుతేరితి భావః.

౧౫. స్వేచ్ఛాతః కర్మసాధనప్రజాదిత్యాగలింగాచ్చ విద్యా స్వతంత్రఫలేత్యాహ—కామేతి. తదేతత్ బ్రహ్మ యేషాం నోఽస్మాకం అయమపరోక్ష ఆత్మాఽయమేవ లోకః పురుషార్థః తే వయం కిం ప్రజాదినా కరిష్యామ ఇత్యాలోచ్య కర్మ త్యక్తవంత ఇత్యర్థః. నన్వయం లోక ఇతి జ్ఞానఫలస్య ప్రత్యక్షత్వోక్తిరయుక్తా కర్మఫలవదదృష్టత్వాదిత్యత ఆహ—అనుభవేతి.

స్తుతిశ్చైవమ్—యావజ్జీవం కర్మ కుర్వత్యపి త్వయి విదుషి విద్యాసామర్థ్యాత్ కర్మ న లేపాయ భవతీతి బోధ్యమ్.

కిం చ—

ఏకే విద్వాంసః ప్రత్యక్షీకృతతత్త్వజ్ఞానఫలాః పరోక్షఫలకధర్మసాధనం ప్రజాకం కామకారేణ స్వేచ్ఛయా త్యక్తవంత ఇతి శ్రూయతే 'ఏతద్ధస్మ వై తత్పూర్వే విద్వాంసః ప్రజాం న కామయంతే' ఇత్యాదినా. తదేవం తత్త్వజ్ఞానస్య కర్మాంగత్వాభావే తత్త్వవిదాం స్వేచ్ఛయా ప్రజాదిత్యాగో లింగం సూచితమితి బోధ్యమ్.

సూ. ఉపమర్దం చ. ౧౬.

అపిచ కర్మాధికారహేతోః క్రియాకారకఫలలక్షణస్య సమస్తస్య ప్రపంచస్యావిద్యాకృతస్య విద్యాసామర్థ్యాత్ స్వరూపోపమర్దమామనంతి 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేన కం పశ్యేత్ తత్కేన కం జిఘ్రే'దిత్యాదినా. వేదాంతోదితాత్మజ్ఞానపూర్వికాం తు కర్మాధికారసిద్ధిం ప్రత్యాశాసానస్య కర్మాధికారోచ్ఛిత్తిరేవ ప్రసజ్యేత, తస్మాదపి స్వాతంత్ర్యం విద్యాయాః.

సూ. ఊర్ధ్వరేతస్సు చ శబ్దే హి. ౧౭.

ఊర్ధ్వరేతస్సు చాశ్రమేషు విద్యా శ్రూయతే, న చ తత్ర కర్మాంగత్వం విద్యాయా ఉపపద్యతే కర్మాభావాత్, న హ్యగ్నిహోత్రాదీని వైదికాని కర్మాణి తేషాం సంతి. స్యాదేతత్, ఊర్ధ్వరేతస ఆశ్రమా న శ్రూయంతే వేద ఇతి తదపి నాస్తి తేఽపి హి వైదికేషు శబ్దే

---

౧౬. న కేవలమనుపయోగాత్ జ్ఞానస్య కర్మానంగత్వం కింతు కర్మనాశకత్వాచ్చేత్యాహ—ఉపమర్దం చేతి.

౧౭. కించ కర్మతత్త్వజ్ఞానే నాంగాంగిభూతే భిన్నాధికారిస్థత్వాత్ రాజసూయబృహస్పతిసవవదిత్యాహ—ఊర్ధ్వేతి. త్రయో ధర్మస్కంధాః కర్మప్రధానా ఆశ్రమాశ్చతుర్థో బ్రహ్మసంస్థ ఇత్యర్థః 'బ్రహ్మచర్యేణర్షిభ్యో యజ్ఞేన దేవేభ్యః ప్రజయా పితృభ్య ఏష వా అనృణః' ఇతి శ్రుతేః 'ఋణాని త్రీణ్యపాకృత్య మనో మోక్షే

అపి చ—

కర్మానుష్ఠానహేతోః క్రియాకారకఫలవిభాగస్య సమస్తస్యావిద్యాకృతస్య విద్యాసామర్థ్యాత్ ఉపమర్దమ్ అభావమామనంతి 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్కేన కం పశ్యతే' ఇత్యాదినా. తథా చ బ్రహ్మవిద్యాయాః కర్మవిరోధిత్వాన్న కర్మాంగత్వమితి భావః.

బ్రహ్మవిద్యాయాః కర్మానంగత్వే హేత్వంతరమాహ—

ఊర్ధ్వరేతస్సు యతిషు హి బ్రహ్మవిద్యావగతా. న హి తస్యాః కర్మాంగత్వం సంభవతి, తేషాం కర్మాభావాత్. న చ యత్యాశ్రమః క్వాపి న శ్రుత ఇతి సాంప్ర

ష్వవగమ్యంతే ‘త్రయో ధర్మస్కంధాః’ ‘యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసతే’ ‘తపఃశ్రద్ధే యే హ్యుపవసంత్యరణ్యే’ ‘ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛంతః ప్రవ్రజంతి’ ‘బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజే’దిత్యేవమాదిషు. ప్రతిపన్నాప్రతిపన్నగార్హస్థ్యానామపాకృతానపాకృతఋణత్రయాణాం చోర్ధ్వరేతస్త్వం శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధం తస్మాదపి స్వాతంత్ర్యం విద్యాయా ఇతి.

ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

సూ. పరామర్శం జైమినిరచోదనా చాపవదతి హి. ౧౮.

‘త్రయో ధర్మస్కంధా’ ఇత్యాదయో యే శబ్దాః ఊర్ధ్వరేతసామాశ్రమాణాం సద్భావాయోదాహృతాః న తే తత్ప్రతిపాదనాయ

నివేశయేత్ అనపాకృత్య మోక్షం తు సేవమానో వ్రజత్యధః’ ఇతి స్మృతేశ్చ ప్రాప్తగార్హస్థ్యస్యైవ నిస్తీర్ణఋణత్రయస్య పారివ్రాజ్యమిత్యపి శంకా న కార్యా ‘బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజే’దితి, ‘యమాశ్రమమిచ్ఛేత్తమావసే’దితి చ విధిశ్రుతిస్మృతివిరోధేనార్థవాద శ్రుతిస్మృత్యోర్విరక్తవిషయత్వావగమాదిత్యాహ — ప్రతిపన్నేతి. తస్మాత్-సన్న్యాసనిష్ఠత్వాదిత్యర్థః.

ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

౧౮. సన్న్యాసో నాస్తీత్యాక్షిపతి. ‘పరామర్శం జైమినిరితి’ ఊర్ధ్వరేతశ్శబ్దితం పారివ్రాజ్యమనుష్ఠేయం న వేతి మానభ్రాంతిమూలత్వాభ్యాం సందేహే భ్రాంతిమూలత్వాన్నానుష్ఠేయమిత్యాహ — త్రయ ఇతి. ఆశ్రమిణామవాంతరభేదా

---

౧. శబ్దే హి ‘త్రయో ధర్మస్కంధాః’ ఇతి ప్రస్తుత్య ‘బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతి’ త్యస్మిన్ శబ్దే హి యత్యాశ్రమస్య శ్రుతత్వాత్ ప్రామాణికోఽయం యత్యాశ్రమః. తదేవం బ్రహ్మవిద్యాయాః న కర్మాంగత్వమ్, అపి తు స్వతంత్రపురుషార్థహేతుత్వమితి సిద్ధమ్.

పూర్వమ్ ‘త్రయో ధర్మస్కంధాః’ ఇత్యాది శ్రుతిర్యత్యాశ్రమసద్భావే ప్రమాణమిత్యభాణి; తదసంభవిత్యాక్షేపసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే పారివ్రాజ్యాభావాత్ జ్ఞానస్య స్వతంత్రఫలత్వాసిద్ధిః.

ప్రభవంతి, యతః పరామృశ్యమేషు శబ్దేష్వాశ్రమాంతరాణాం జైమిని రాచార్యో మన్యతే న విధిం, కుతః న హ్యత్ర లిఙ్గాదీనామన్యతమశ్చోదనాశబ్దోఽస్తి. అర్థాంతరపరత్వం చైతేషాం ప్రత్యేకముపలభ్యతే 'త్రయో ధర్మస్కంధాః' ఇత్యత్ర తావద్యజ్ఞోఽధ్యయనం దానమితి ప్రథమః, తప ఏవ ద్వితీయః, బ్రహ్మచార్యాచార్యకులవాసీ తృతీయోఽత్యంతమాత్మానమాచార్యకులేఽవసాదయన్-సర్వ ఏతే పుణ్యలోకా

పేక్షయా బహువచనం తథా చ కాణ్వాయనస్మృతివర్థతోఽనుక్రమ్యతే గాయత్రో బ్రాహ్మః ప్రాజాపత్యో బృహన్నితి బ్రహ్మచారీ చతుర్విధః. తత్రోపనయనాదూర్ధ్వం యస్త్రిరాత్రమక్షారలవణాశీ గాయత్రీమధీతే స గాయత్రః. యస్తు వేదస్య గ్రహణాంతం బ్రహ్మచర్యం చరతి స బ్రాహ్మః. ఋతుకాలే స్వదారగామీ నిత్యం పరస్త్రీవిముఖస్స ప్రాజాపత్యః, సంవత్సరం వేదవ్రతకృద్వటుర్వా ప్రాజాపత్యః. ఆమరణం గురుకులవాసీ నైష్ఠికో బృహన్నిత్యుచ్యతే. గృహస్థోఽపి చతుర్విధః, వార్తాకశ్శాలీనో యాయావరో ఘోరసన్న్యాసికశ్చేతి. తత్ర కృషిగోరక్షాదికృతయా వైశ్యాదివృత్త్యా జీవన్నిత్యాదిక్రియాపరో వార్తాకవృత్తిః. యాయావరస్త్వయాచితవృత్తిర్యాజనాధ్యాపనప్రతిగ్రహావిముఖః. శాలీనస్తు షట్కర్మనిరతో యాజనాదివృత్తిః సంచయీ. ఉద్ధృతపరిపూతాభిరద్భిః కార్యం కుర్వన్ ప్రత్యహం శిలోంఛవృత్తిః గ్రామవాసీ ఘోరసన్న్యాసిక ఇత్యుచ్యతే హింసావిముఖత్వాత్. వానప్రస్థా అపి చతుర్విధాః, వైఖానస ఔదుంబరో వాలఖిల్యః ఫేనపశ్చేతి. తత్ర అకృష్టపచ్యౌషధీభిర్గ్రామబహిష్కృతాభిః అగ్నిహోత్రాదికుర్వన్ వైఖానస ఇత్యుచ్యతే. యస్తు ప్రాతరుత్థాయ యాం దిశం పశ్యతి తత్రత్యోదుంబరీబదరనీవారశ్యామాకైః కర్మపరస్స ఔదుంబరః. యస్తు జటావల్కలధారీ అష్టౌ మాసాన్ ప్రత్యుపార్జనకృచ్చాతుర్మాస్యే సంగృహీతాశీ కార్తిక్యాం సంగృహీతపుష్పఫలత్యాగీ స వాలఖిల్యః. ఫేనపాస్తు శీర్ణపర్ణఫలవృత్తయః యత్ర క్వచిద్వసంతః కర్మపరా ఇతి. తథా పరివ్రాజకాశ్చతుర్విధాః, కుటీచకా బహూదకా హంసాః పరమహంసాశ్చేతి. తత్ర స్వపుత్రగృహే భిక్షాం చరంతస్త్రిదండినః కుటీచకాః. బహూదకాస్తు త్రిదండాః శిక్యజలపవిత్రపాదుకాసనశిఖాయజ్ఞోపవీతకౌపీనకాషాయవేషధరాస్తీర్థాన్ పర్యటంతో

సిద్ధాంతే తత్సద్భావాత్ తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. అత్ర యత్యాశ్రమో విషయః; స కిమస్తి న వేతి విశయే, జైమినిరాచార్య ఆహ—నాస్తి యత్యాశ్రమః, విధ్యభావాత్. 'త్రయో ధర్మస్కంధాః' ఇత్యాదిశ్రుతౌ తు పరామర్శమనువాదమాత్ర

ధాంతరే పరామృశ్యైతానాశ్రమాణామనాత్యంతికఫలత్వం సంకీర్త్యాత్యంతఫలతయా బ్రహ్మసంస్థతా స్తూయతే 'బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతి' ఇతి. నను పరామర్శేఽప్యాశ్రమా గమ్యంత ఏవ, సత్యం గమ్యంతే, స్మృత్యాచారాభ్యాం తు తేషాం ప్రసిద్ధిర్న ప్రత్యక్షాయాః శ్రుతేః, అతశ్చ ప్రత్యక్షశ్రుతివిరోధే సత్యనాదరణీయాస్తే భవిష్యంత్యనధికృతవిషయా వా. నను గార్హస్థ్యమపి సహైవోర్ధ్వరేతోభిః పరామృష్టం 'యజ్ఞోఽధ్యయనం దానమితి ప్రథమ' ఇతి, సత్యమేవం, తథాపి గృహస్థం ప్రత్యేవాగ్నిహోత్రాదీనాం కర్మణాం విధానాత్ శ్రుతిప్రసిద్ధమేవ తదస్తిత్వం, తస్మాత్ స్తుత్యర్థ ఏవాయం పరామర్శో న

ద్వైవిధ్యం వదంత ఆత్మానం ప్రార్థయంతే. హంసా ఏకదండినః శిఖావర్జం యజ్ఞోపవీతధరాః శిక్యకమండలుపాణయో గ్రామైకరాత్రవాసినః కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణపరాః. పరమహంసాస్తు ఏకదండధరాః ముండాః అయజ్ఞోపవీతిన స్త్యక్తసర్వకర్మాణ ఆత్మనిష్ఠాః ఇతి. అత్ర పూర్వపక్షే సన్న్యాసాభావాత్ జ్ఞానస్య స్వతంత్రఫలత్వాసిద్ధిః సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. స్కంధా ఆశ్రమాః ఆత్మానం శరీరం ఆచార్యస్య కులే క్షపయన్ కర్మభిర్నైష్ఠిక ఇత్యర్థః. స్కంధశ్రుతావాశ్రమా న విధీయంతే కింతు బ్రహ్మసంస్థాస్తుత్యర్థమనూద్యంత ఇత్యుక్తే శంకతే—నను పరామర్శేఽపీతి. అనువాదాపేక్షితప్రాప్తివాదాత్ ప్రతీతిమంగీకరోతి—సత్యమితి. ప్రత్యక్షస్కంధశ్రుతిరేవ పురోవాదోఽస్తు చానువాద ఇత్యత ఆహ—స్మృతీతి. తయోరపీయమేవ శ్రుతిర్మూలమస్తు క్లృప్తత్వాత్ విధిమాత్రకల్పనాలాఘవాత్ అస్యానువాదత్వే తు మూలత్వేనానగ్నికాశ్రమశ్రుతిః తత్ర విధిశ్చేతి ద్వయకల్పనాగౌరవాదిత్యత ఆహ—అతశ్చేతి. స్మార్తత్వాత్ ఆశ్రమాః ప్రత్యక్షయావజ్జీవకర్మవిధిశ్రుత్యవిరుద్ధా గ్రాహ్యాః. విరుద్ధాస్త్వనగ్నికాశ్రమాః ఉపేక్ష్యాః కర్మానధికృతైరంధాదిభిర్వాఽనుష్ఠేయా ఇత్యర్థః. యావజ్జీవశ్రుతివిరోధాల్లాఘవం త్యాజ్యమితి భావః. స్కంధశ్రుతావనువాద్యత్వావిశేషాత్ గార్హస్థ్యవదితరేషామప్యనుష్ఠానమాశంక్య తస్య శ్రౌతత్వాదనుష్ఠానం నేతరేషామశ్రౌతత్వాత్ అతో బ్రహ్మసంస్థాస్తుతిపరమిదం స్కంధవాక్యమిత్యాహ—నన్విత్యాదినా. స్కంధవాక్యస్య

మానాంతరే. న విధిః. అత ఏవాయం శ్రుతిః అచోదనా లింగాదిశూన్యా, చకారాత్ బ్రహ్మసంస్థాస్తుతిపరా చ. ఏవం చాన్యపరయా శ్రుత్యా న యత్యాశ్రమసిద్ధిః. కిం చ 'వీరహా వా ఏష దేవానాం యోఽగ్నిముద్వాసయతే' ఇత్యాద్యా శ్రుతిరగ్నిత్య

చోదనా. అపిచ అపవదతి హి ప్రత్యక్షా శ్రుతిరాశ్రమాంతరం ‘వీరహా వా ఏష దేవానాం యోఽగ్నిముద్వాసయతే. ఆచార్యాయ ప్రియం ధనమాహృత్య ప్రజాతంతుం మా వ్యవచ్ఛేత్సీః. నాపుత్రస్య లోకోఽస్తీతి తత్సర్వే పశవో విదు’రిత్యేవమాద్యా. తథా ‘యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాతపఇత్యుపాసతే తపశ్శ్రద్ధే యే హ్యుపవసంత్యరణ్యే’ ఇతి చ దేవయానోపదేశో నాశ్రమాంతరోపదేశః. సందిగ్ధం చాశ్రమాంతరాభిధానం ‘తపఏవ ద్వితీయః’ఇత్యేవమాదిషు. తథా ‘ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛంతః ప్రవ్రజంతీ’తి లోకసంస్తవోఽయం న పారివ్రాజ్యవిధిః. నను బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజేదితి విస్పష్టమిదం ప్రత్యక్షం పారివ్రాజ్యవిధానం జాబాలానామ్. సత్యమేవమేతత్, అనపేక్ష్యైతాం శ్రుతిమయం విచార ఇతి ద్రష్టవ్యమ్.

సూ. అనుష్ఠేయం బాదరాయణ స్సామ్యశ్రుతేః. ౧౯.

అనుష్ఠేయమాశ్రమాంతరం బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే, వేదే శ్రవణాత్ అగ్నిహోత్రాదీనాం చావశ్యానుష్ఠేయత్వాత్తద్వారో

స్తుతిపరత్వవత్ వాక్యాంతరస్యాపి స్తుతిపరత్వమిత్యాహ—తథాయే చేతి. తథా చ ఛందోగాస్తు దేవయానం పంథానం శంసంతి ‘యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసతే తేఽర్చిషమభిసంభవంతీ’తి వాక్యశేషా దిత్యర్థః. స్కంధశబ్దస్యాశ్రమే అరూఢత్వాచ్చాత్ర నాశ్రమవిధిరిత్యాహ—సందిగ్ధం చేతి. తర్హి ప్రవ్రజంతీత్యాశ్రమవిధిరిత్యత ఆహ—తథైతమితి. ఆత్మలోకో మహీయాన్ యదర్థమశక్యాం ప్రవ్రజ్యామపి కుర్వంతీతి స్తుతిః. వర్తమానాపదేశాదిత్యర్థః. సంప్రతి పూర్వపక్షమాక్షిప్య ఇయం శ్రుతిర్నాస్తీతి కృత్వా చింత్యత ఇత్యాహ—నన్విత్యాదినా.

౧౯. స్కంధశ్రుతావితరాశ్రమాః శ్రుత్యంతరవిహితా అనూద్యంతే ఏతద్వాక్యానువాద్యత్వాత్ గార్హస్థ్యవదితి సిద్ధాంతయతి. అనుష్ఠేయమితి. అనువాదస్య

ద్వాసనప్రధానం యత్యాశ్రమమపవదతి హి యస్మాత్ తస్మాన్నాస్తి యత్యాశ్రమ ఇతి పూర్వః పక్షః.

ధాదనధికృతానుష్ఠేయమాశ్రమాంతరమితీమాం మతిం నిరాకరోతి గార్హస్థ్యవదేవాశ్రమాంతరమప్యనిచ్ఛతా ప్రతిపత్తవ్యమితి మన్యమానః. కుతః, సామ్యశ్రుతేః, సమానా హి గార్హస్థ్యేనాశ్రమాంతరస్య పరామర్శశ్రుతిర్దృశ్యతే 'త్రయో ధర్మస్కంధాః' ఇత్యాద్యా. యథేహ శ్రుత్యంతరవిహితమేవ గార్హస్థ్యం పరామృష్టం, ఏవమాశ్రమాంతరమపీతి ప్రతిపత్తవ్యం, యథా చ శాస్త్రాంతరప్రాప్తయోరేవ నివీతప్రాచీనావీతయోః పరామర్శ ఉపవీతవిధిపరే వాక్యే, తస్మాత్తుల్యమనుష్ఠేయత్వం గార్హస్థ్యేనాశ్రమాంతరస్య. తథా 'ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛంతః ప్రవ్రజంతి' ఇత్యస్య వేదానువచనాదిభిస్సమభివ్యాహారః 'యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసతే' ఇత్యస్య పంచాగ్నివిద్యాయాం. యత్తూక్తం 'తప ఏవ ద్వితీయః' ఇత్యాదిష్వాశ్రమాంతరాభిధానం సందిగ్ధమితి, నైష దోషః, నిశ్చయకారణసద్భావాత్ 'త్రయో ధర్మస్కంధాః' ఇతి హి స్కంధత్రిత్వం ప్రతిజ్ఞాతం, న చ యజ్ఞాదయో

క్వచిద్విధిపూర్వకత్వే దృష్టాంతమాహ—యథా చేతి. 'నివీతం మనుష్యాణాం ప్రాచీనావీతం పితౄణాముపవీతం దేవానామితి వాక్యాత్ దైవే కర్మణ్యుపవీతం విధీయతే తత్స్తుతయే ద్వయమనూద్యతే మానుషక్రియాసు దేహార్థవస్త్రబంధనాఖ్యనివీతస్య సౌకర్యార్థతయా ప్రాప్తత్వాత్ పిత్ర్యే కర్మణి ప్రాచీనావీతస్యాపి విధ్యంతరప్రాప్తత్వాదిత్యర్థః. వాక్యాంతరే చ సాక్షాదేవ పారివ్రాజ్యస్య విధిర్వేదైస్సాహిత్యాదిత్యాహ-తథైతమేవేతి. అస్యేతి పారివ్రాజ్యోక్తేః విధేయవేదానువచనాదిసాహిత్యాత్ పారివ్రాజ్యస్య విధేయతేత్యర్థః. వాక్యాంతరేఽపి సామ్యశ్రుతిమాహ—యే చేతి. అస్యేతి వానప్రస్థోక్తేః విధేయపంచాగ్నివిద్యయా వానప్రస్థస్య సహోక్తత్వాత్ తదపి విధేయమిత్యర్థః. శ్రుతత్రిత్వాన్యథానుపపత్త్యా స్కంధశబ్దస్యాశ్రమపరత్వనిశ్చయ ఇత్యాహ—యత్తూక్తమిత్యాదినా. ఉత్పత్తిభిన్నా ఇతి-యజేత అధ్యేతవ్యం దద్యాదితి పృథగుత్పన్నా ఇత్యర్థః.

సిద్ధాంతస్తు—

పారివ్రాజ్యమనుష్ఠేయం భగవాన్బాదరాయణో మన్యతే. కుతః, సామ్యశ్రుతేః 'త్రయో ధర్మస్కంధాః' ఇత్యాదిశ్రుతౌ ఇతరాశ్రమాణాం శ్రుత్యంతరవిహితానాం ఏతద్వాక్యానువాద్యగార్హస్థ్యేన సామ్యశ్రవణాదిత్యర్థః. తతశ్చాశ్రమచతుష్టయాను

భూయాంసో ధర్మా ఉత్పత్తిభిన్నాస్సంతోఽన్యత్రాశ్రమసంబంధాత్ త్రిత్వేఽన్తర్భావయితుం శక్యంతే. తత్ర యజ్ఞాదిలింగో గృహస్థాశ్రమ ఏకో ధర్మస్కంధో నిర్దిష్టః, బ్రహ్మచారీతి చ స్పష్ట ఆశ్రమనిర్దేశః, తప ఇత్యపి కోఽన్యస్తపః ప్రధానాదాశ్రమాద్ధర్మస్కంధోఽభ్యుపగమ్యేత 'యే చేమేఽరణ్యే'ఇతి చారణ్యలింగాత్ శ్రద్ధాతపోభ్యామాశ్రమ గృహీతిః తస్మాత్పరామర్శేఽప్యనుష్ఠేయమాశ్రమాంతరమ్

సూ. విధిర్వా ధారణవత్. ౨౦.

విధిర్వాఽయమాశ్రమాంతరస్య న పరామర్శమాత్రమ్. నను విధిత్వాభ్యుపగమే ఏకవాక్యతాప్రతీతిరుపరుధ్యేత ప్రతీయతే చాత్రైకవాక్యతా పుణ్యలోకఫలాస్త్రయో ధర్మస్కంధాః బ్రహ్మసంస్థతా త్వమృతత్వఫలేతి. సత్యమేవమేతత్, సతీమప్యేతామేకవాక్యతాప్రతీతిం పరిత్యజ్య విధిరేవాభ్యుపగంతవ్యః, అపూర్వత్వాద్విధ్యంతరస్యాదర్శనాద్విస్పష్టాచ్చాశ్రమాంతరప్రత్యయాద్గుణవాదకల్పనయైకవాక్యత్వ

---

౨౦. స్కంధశ్రుతేరనువాదకత్వమంగీకృత్య విధ్యంతరకల్పనేన ఆశ్రమా అనుష్ఠేయా ఇత్యుక్తం ఇదానీం విధిత్వం తస్యా ఏవ కల్ప్యం లాఘవాదిత్యాహ—విధిర్వేతి. యావజ్జీవాదిశ్రుతేరవిరక్తవిషయత్వాన్న లాఘవబాధకత్వమితి భావః. అల్పఫలత్వేనాశ్రమత్రయనిందయా బ్రహ్మసంస్థతాస్తుతిపరమేకమిదం వాక్యం భాతి తత్రాశ్రమవిధిచతుష్టయమయుక్తమితి శంకతే—నన్వితి. ఆశ్రమాణాం విధ్యంతరప్రాప్త్యభావాత్ అనువాదాయోగాత్ స్తుతిలక్షణాదోషాచ్చ వరం విస్పష్టాశ్రమవిధిభేదకల్పనం అపూర్వత్వాదిత్యాహ—సత్యమిత్యాదినా. ప్రతీతైకవాక్యత్వభంగేన

వాదేన బ్రహ్మసంస్థాస్తుతిపరాదపి వాక్యాత్ప్రతీయమానా ఆశ్రమాః సిద్ధ్యంతి. న చ వీరహేత్యాదిశ్రుతివిరోధః, తస్యా శ్రుతేరజ్ఞానాదగ్న్యుద్వాసనోద్యుక్తాహితాగ్నివిషయత్వాదితి ఫలితార్థః.

యద్వా—

అస్మిన్వాక్యే ఆశ్రమాణాం విధిరేవ, నానువాదః న చానేకాశ్రమవిధానే వాక్యభేదః స్యాదితి సాంప్రతమ్, అపూర్వత్వేనాశ్రమాణాం విధేరేవావశ్యకత్వేన వాక్యభేదస్యేష్టత్వాత్. ఏకవాక్యతాప్రతీతావప్యపూర్వార్థవిధౌ దృష్టాంతః—

యోజనానుపపత్తేః. ధారణవత్, యథా 'అధస్తాత్సమిధం ధారయన్ననుద్రవేదుపరి హి దేవేభ్యో ధారయతీ'త్యత్ర సత్యామప్యధోధారణేనైకవాక్యతాప్రతీతౌ విధీయత ఏవోపరిధారణమపూర్వత్వాత్. తథా చోక్తం శేషలక్షణే 'విధిస్తు ధారణేఽపూర్వత్వా'దితి, తద్వదిహాప్యాశ్రమపరామర్శశ్రుతిర్విధిరేవేతి కల్ప్యతే. యద్యపి పరామర్శ ఏవాయమాశ్రమాంతరాణాం తథాపి బ్రహ్మసంస్థతా తావత్సంస్తవసామర్థ్యాదవశ్యం విధేయాఽభ్యుపగంతవ్యా. సా చ కిం చతుర్ష్వాశ్రమేషు యస్య కస్యచిదాహోస్విత్ పరివ్రాజకస్యైవేతి వివేక్తవ్యం, యదిచ బ్రహ్మచార్యంతేష్వాశ్రమేషు పరామృశ్యమానేషు పరివ్రాజకోఽపి పరామృష్టః తతశ్చతుర్ణామప్యాశ్రమాణాం పరామృష్టత్వావిశేషాదనాశ్రమిత్వానుపపత్తేశ్చ యః కశ్చిచ్చతుర్ష్వాశ్రమేషు బ్రహ్మసంస్థో భవిష్యతి. అథ న పరామృష్టస్తతః పరిశిష్యమాణః పరివ్రాడేవ

విధిభేదకల్పనే దృష్టాంతమాహ—ధారణవదితి. మహాపితృయజ్ఞే ప్రేతాగ్నిహోత్రే స్రుచి ప్రక్షిప్తం హవిరాహవనీయం ప్రతి యదా నీయతే తదా తస్య హవిషః 'అధస్తాత్సమిధం ధారయన్ననుద్రవే'దితి విహితాధోధారణస్తావకతయా ఉపరిహీత్యస్యైకవాక్యత్వసంభవేఽపి దైవే హోమే స్రుగ్దండోపరి సమిద్ధారణే విధిరేవాపూర్వత్వాదితి వాక్యభేదస్తృతీయాధ్యాయే జైమిన్యాచార్యేణోక్త ఇత్యర్థః. ఏవం చత్వార ఆశ్రమా విధీయంత ఇతి పక్ష ఉక్తః సంప్రత్యాశ్రమత్రయానువాదేన పారివ్రాజ్యమేకమేవ విధీయత ఇతి పక్షాంతరమాహ—యదాపీత్యాదినా. బ్రహ్మసంస్థతావిధౌ కథం పారివ్రాజ్యవిధిరిత్యాశంక్య విచారయతి—సా చేతి. నను త్రయ ఇతి వాక్యే ఆశ్రమచతుష్టయస్య ప్రాప్తేర్నిర్బీజోఽయం విచార ఇత్యాశంక్య తద్వాక్యే పరివ్రాజకః పరామృష్టో న వేతి సందిహ్య ఆద్యే పూర్వపక్షప్రాప్తిమాహ—యది చేతి. నన్వనాశ్రమ్యేవ బ్రహ్మసంస్థః కిం న స్యాదత ఆహ—అనాశ్రమిత్వేతి. 'అనాశ్రమీ న తిష్ఠేత్' ఇతి నిషేధాదితి భావః. ద్వితీయే సిద్ధాంతప్రాప్తిమాహ—అథేతి. ఏవం పరా

ధారణవత్ 'అధస్తాత్సమిధం ధారయన్ననుద్రవేదుపరి హి దేవేభ్యో ధారయతి' ఇత్యత్ర స్రుగ్దండాదధస్తాత్ సమిద్ధారణవిధ్యేకవాక్యతాప్రతీతావప్యుపరి ధారణస్యాపూర్వత్వాదేకవాక్యతాభంగేన విధిర్యథా కల్పితః, తథేహాపీత్యర్థః. వస్తుతస్తు అస్మిన్వాక్యే పారివ్రాజ్యమేవ విధీయతే, ఆశ్రమత్రయమనూద్యానిత్యఫలత్వేన తన్నిందయా

బ్రహ్మసంస్థ ఇతి సేత్స్యతి, తత్ర తపశ్శబ్దేన వైఖానసగ్రాహిణా పరామృష్టః పరివ్రాడపీతి కేచిత్, తదయుక్తం, న హి సత్యాం గతౌ వానప్రస్థవిశేషణేన పరివ్రాజకో గ్రహణమర్హతి, యథా చాత్ర బ్రహ్మచారిగృహమేధినావసాధారణేనైవ స్వేన స్వేన విశేషణేన విశేషితౌ ఏవం భిక్షువైఖానసావపీతి యుక్తమ్. తపశ్చాసాధారణో ధర్మో వానప్రస్థానాం కాయక్లేశప్రధానత్వాత్తపశ్శబ్దస్య తత్ర రూఢేః, భిక్షోస్తు ధర్మ ఇంద్రియసంయమాదిలక్షణో నైవ యదితపశ్శబ్దేనాభిలప్యేత, చతుష్ట్వేన చ ప్రసిద్ధా ఆశ్రమాస్త్రిత్వేన పరామృశ్యంత ఇత్యన్యాయ్యమ్. అపిచ భేదవ్యపదేశోఽత్ర భవతి 'ఏతే పుణ్యలోకభాజః ఏషోఽమృతత్వభా'గితి. పృథక్త్వే చైవం భేదవ్యపదేశోఽవకల్పతే, న హ్యేవం భవతి దేవదత్తయజ్ఞదత్తౌ మందప్రజ్ఞావన్యతరస్తుతయోర్మహాప్రజ్ఞ ఇతి భవతి త్వేవం దేవదత్తయజ్ఞదత్తౌ మందప్రజ్ఞౌ విష్ణుమిత్రస్తు మహాప్రజ్ఞ ఇతి. తస్మాత్పూర్వే త్రయ ఆశ్రమిణః పుణ్యలోకభాజః పరిశిష్యమాణః పరివ్రాడమృతత్వభాక్. కథం పునర్బ్రహ్మసంస్థశబ్దో

మర్శతదభావాభ్యాం సంశయముక్త్వా పూర్వపక్షయతి—తత్రేతి. వనస్థస్య హి అసాధారణం కృచ్ఛ్రాదికం తప ఇతి ప్రసిద్ధం, ఏకేన తపశ్శబ్దేన ఉభయగ్రహణమన్యాయ్యం, భిక్షోస్తపస్విత్వప్రసిద్ధ్యభావాచ్చ, తథాచ యజ్ఞాద్యసాధారణ ధర్మద్వారా గృహస్థాద్యాశ్రమత్రయవత్ బ్రహ్మసంస్థశబ్దేనైవ బ్రహ్మవిద్యాప్రధానశ్చతుర్థాశ్రమో గృహ్యతే స చ స్తుతిసామర్థ్యాత్ సహ బ్రహ్మసంస్థయా విధీయత ఇతి సిద్ధాంతయతి—తదయుక్తమిత్యాదినా. పృథగ్వ్యపదేశాచ్చ బ్రహ్మసంస్థః పూర్వోక్తేభ్యః ఆశ్రమిభ్యః పృథగ్భూత ఇత్యాహ—అపిచేతి. న చావస్థాభేదేన తేషామేవ బ్రహ్మసంస్థా స్యాదితి వాచ్యం, కాలభేదేనాపి సతి మందప్రజ్ఞత్వే ప్రజ్ఞాధిక్యవత్ సతి కర్మిత్వే తేషాం విక్షిప్తచేతసాం బ్రహ్మసంస్థానుపపత్తేః. కర్మత్యాగే చ పరివ్రాడేవ బ్రహ్మసంస్థ ఇత్యుక్తస్య సిద్ధిరితి భావః. ఇమమేవార్థం స్పష్టయితుం శంకతే—కథం పునరితి. యద్యపి బ్రహ్మసంస్థశబ్దస్సర్వాశ్రమే న రూఢః

బ్రహ్మసంస్థత్వస్యైవ నిత్యఫలత్వేన స్తూయమానత్వాత్; యత్ స్తూయతే తద్విధేయమితి న్యాయాత్. న చ బ్రహ్మసంస్థత్వస్య గృహస్థాదీనాం సంభవాదితి సాంప్రతమ్, తేషాం స్వస్వకర్మాసక్తతయా బ్రహ్మసంస్థత్వాయోగాత్. పరిశిష్యమాణః పరివ్రాడేవ

యోగాత్ ప్రవర్తమానః సర్వత్ర సంభవన్ పరివ్రాజక ఏవావతిష్ఠేత ఇత్యభ్యుపగమే చాశ్రమమాత్రాదమృతత్వప్రాప్తేర్జ్ఞానానర్థక్యప్రసంగ ఇతి. అత్రోచ్యతే—బ్రహ్మసంస్థ ఇతి హి బ్రహ్మణి సమాప్తిరనన్యవ్యాపారతారూపం తన్నిష్ఠత్వమభిధీయతే తచ్చ త్రయాణామాశ్రమాణాం న సంభవతి స్వాశ్రమవిహితకర్మాననుష్ఠానే ప్రత్యవాయశ్రవణాత్ పరివ్రాజకస్య తు సర్వకర్మసన్న్యాసాత్ ప్రత్యవాయో న సంభవత్యననుష్ఠాననిమిత్తః శమదమాదిస్తు తదీయో ధర్మో బ్రహ్మసంస్థతాయా ఉపోద్బలకో న విరోధీ. బ్రహ్మనిష్ఠత్వమేవ హి తస్య శమదమాద్యుపబృంహితం స్వాశ్రమవిహితం కర్మ, యజ్ఞాదీని చేతరేషాం, తద్వ్యతిక్రమే చ తస్య ప్రత్యవాయః. తథాచ 'న్యాస ఇతి బ్రహ్మా బ్రహ్మా హి పరః పరో హి బ్రహ్మా తాని వా ఏతాన్యవరాణి తపాంసి న్యాస ఏవాత్యరేచయత్, వేదాంతవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థాస్సన్న్యాసయోగాద్యతయశ్శుద్ధసత్వా' ఇత్యాద్యా శ్రుతయః. స్మృతయశ్చ 'తద్బుద్ధయస్తదాత్మానస్తన్నిష్ఠాస్తత్పరాయణాః' ఇత్యాద్యాః బ్రహ్మసంస్థస్య కర్మాభావం దర్శయంతి. తస్మాత్పరివ్రాజకస్యాశ్రమమాత్రాదమృతత్వప్రాప్తేర్జ్ఞానానర్థక్యప్రసంగ ఇత్యేషోఽపి దోషో నావతరతి.

తథాపి యోగాత్తమేవోపస్థాపయతి, అన్యాశ్రమేషు యౌగికార్థాసమవాయాదిత్యాహ—అత్రోచ్యత ఇతి. సర్వకర్మత్యాగినః శ్రవణాద్య బ్రహ్మనిష్ఠాతిరేకేణ అనుష్ఠేయం నాస్తీత్యత్ర మానమాహ—తథా చేతి. న్యాసస్సన్న్యాసః. బ్రహ్మేతి స్తుతౌ. హేతుమాహ—బ్రహ్మా హీతి. హిరణ్యగర్భో హి పర ఇతి ప్రసిద్ధః. అతో బ్రహ్మత్వేన స్తుతస్సన్న్యాసః పర ఏవేతి స్తుత్వా కర్మాణి నిందతి—తానీతి. తతో న్యాస ఏవ జ్ఞానద్వారా మోచకత్వాదధిక ఇత్యర్థః. తద్బుద్ధయో బ్రహ్మచిత్తాః, తదాత్మానో బ్రహ్మస్వరూపాః తన్నిష్ఠాః శ్రవణాదిపరాః తత్పరాయణాః బ్రహ్మప్రేప్సవః. నిష్కామా ఇతి యావత్. ఏవం బ్రహ్మసంస్థశబ్దస్య జ్ఞానప్రధానాశ్రమవాచిత్వాదమృతత్వకామః తమాశ్రమమనుతిష్ఠేదితి విధిః పరిణమ్యతే అతో న జ్ఞానానర్థక్యదోష ఇత్యుపసంహరతి—తస్మాదితి. సంప్రతి కృత్వాచింతాముద్ఘాటయతి—అనపేక్ష్యేతి. శిష్య

బ్రహ్మసంస్థ ఇత్యస్మిన్ పక్షే న వాక్యభేదః. తస్మాత్సర్వకర్మపరిత్యాగలక్షణస్య పారి

తదేవం పరామర్శేఽపీతరేషామాశ్రమాణాం పారివ్రాజ్యాంతావద్బ్రహ్మ
సంస్థతాలక్షణం లభ్యత ఏవ. అనపేక్ష్యైవ జాబాలశ్రుతిమాశ్రమాం
తరవిధాయినీమయమాచార్యేణ విచారః ప్రవర్తితః, విద్యత ఏవ
త్వాశ్రమాంతరవిధిశ్రుతిః ప్రత్యక్షా 'బ్రహ్మచర్యం సమాప్య గృహీ
భవేత్ గృహీ భూత్వా వనీ భవేత్ వనీ భూత్వా ప్రవ్రజేత్. యదివే
తరథా బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజేత్ గృహాద్వా వనాద్వే'తి. న చేయం
శ్రుతిరనధికృతవిషయా శక్యా వక్తుం, అవిశేషశ్రవణాత్ పృథగ్విధా
నాచ్చానధికృతానామ్. 'అథ పునరేవ వ్రతీ వాఽవ్రతీ వా స్నాతకో
వాఽస్నాతకో వా ఉత్సన్నాగ్నిరనగ్నికో వే'త్యాదినా బ్రహ్మజ్ఞానపరి
పాకాంగత్వాచ్చ పారివ్రాజ్యస్య నానధికృతవిషయత్వం, తచ్చ దర్శ
యతి 'అథ పరివ్రాడ్వివర్ణవాసా ముండోఽపరిగ్రహశ్శుచిరద్రోహీ భైక్షా
ణో బ్రహ్మభూయాయ భవతీ'తి. తస్మాత్సిద్ధా ఊర్ధ్వరేతస ఆశ్రమా
స్సిద్ధం చోర్ధ్వరేతస్సు విధానాద్విద్యాయాస్స్వాతంత్ర్యమితి.

ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్.

బుద్ధివైశద్యార్థం స్కంధశ్రుతిమాదాయ చింతా కృతేతి భావః. యది వేతరథేతి. బ్రహ్మచర్యే స్థితస్యైవ పూర్వకృతసుకృతపరిపాకాత్ వైరాగ్యం యది స్యాదిత్యర్థః. యదుక్తం కర్మానధికృతాంధాదివిషయస్సన్న్యాస ఇతి తన్నేత్యాహ—న చేతి. సామాన్యశ్రుతేస్సంకోచే హేత్వభావాదితి భావః. పృథగితి. సన్న్యాసస్యేతి శేషః. వ్రతీ గోదానాదివేదవ్రతవాన్ గురుకులాన్నివృత్తిరూపస్నానానంతరం అకృతగార్హస్థ్యోగురుసేవీ స్నాతకః. ఉత్సన్నాగ్నిర్విధురః అగృహీతాగ్నిరనగ్నికః ప్రవ్రజేదిత్యన్వయః. సకలాంగానామేవ కథంచిత్కర్మణ్యధికృతానాం సన్న్యాసో యుక్తః వికలాంగానామంధాదీనాం న జ్ఞానప్రధానే సన్న్యాసేఽధికార ఇత్యాహ-బ్రహ్మేతి. దృష్టిపూతసంచారశ్రవణాదికం వినా జ్ఞానానుత్పత్తేః 'శరీరం మే విచర్షణం జిహ్వా మే మధుమత్తమా, కర్ణాభ్యాం భూరి విశ్రువ'మిత్యంగసాకల్యప్రార్థనాలింగాచ్చ నాంధపంగుబధిరాదీనామధికార ఇత్యర్థః—తచ్చేతి. పారివ్రాజ్యస్య బ్రహ్మజ్ఞానాంగత్వం చేత్యర్థః, బ్రహ్మభూయాయ 'బ్రహ్మసాక్షాత్కారాయే'తి యావత్.

ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్.

ప్రాజ్యస్య ప్రామాణికత్వాద్విద్యాయాః స్వతంత్రపురుషార్థసాధనత్వం యుక్తమితి సిద్ధమ్.

సూ. స్తుతిమాత్రముపాదానాదితి చేన్నాపూర్వత్వాత్. ౨౧.

'స ఏష రసానాం రసతమః పరమః పరార్ధ్యోఽష్టమో యదుద్గీథః ఇయమేవర్గగ్నిస్సామాయం వావ లోక ఏషోఽగ్నిశ్చితః తదిదమేవోక్థమియమేవ పృథివీ' (ఛాం-ఉ) ఇత్యేవం జాతీయకాః శ్రుతయః కిముద్గీథాదిస్తుత్యర్థా ఆహోస్విదుపాసనవిధ్యర్థా ఇత్యస్మిన్ సంశయే స్తుత్యర్థా ఇతి యుక్తమ్. ఉద్గీథాదీని కర్మాంగాన్యుపాదాయ శ్రవణాత్, యథా 'ఇయమేవ జుహూరాదిత్యః కూర్మస్స్వర్గో లోక ఆహవనీయః' ఇత్యాద్యా జుహ్వాదిస్తుత్యర్థాస్తద్వదితి చేన్నేత్యాహ. న స్తుతిమాత్రమాసాం శ్రుతీనాం ప్రయోజనం యుక్తం, అపూర్వత్వాత్, విధ్యర్థతాయాం

---

౨౧. 'స్తుతిమాత్రముపాదానాదితి చేన్నాపూర్వత్వాత్' భూతపృథివ్యబోషధిపురుషవాగృక్సామ్నాం సప్తానాం రసానాం సారతమోఽష్టమ ఉద్గీథావయవ ఓంకారః. పరమః పరమాత్మప్రతీకత్వాత్ పరస్య బ్రహ్మణోఽర్థం స్థానం తదర్హతీతి పరార్ధ్య ఇత్యర్థః. ఆసు శ్రుతిషు అంగోపాదానాదపూర్వార్థత్వాచ్చ సంశయమాహ. కిమితి. యథాఽనుష్ఠేయగార్హస్థ్యసామ్యశ్రుతేః పారివ్రాజ్యస్యానుష్ఠేయత్వం తద్వదాసాం శ్రుతీనాం జుహ్వాదిస్తుతిశ్రుతిసామ్యాత్ స్తుతిత్వమితి పూర్వపక్షయతి—స్తుత్యర్థా ఇతి. జుహూరియమేవ పృథివీతి స్తూయతే చయనస్థకూర్మ ఆదిత్య ఇతి స్తుతిః ఆహవనీయః స్వర్గలోక ఇతి స్తుతిః తథోద్గీథాదీనాం రసతమత్వాదిగుణైస్స్తుతిరిత్యర్థః. స్తుతిలక్షణాతోఽవరం విధికల్పనం, అనుష్ఠానఫలలాభాదితి సిద్ధాంతయతి. న స్తుతీతి. పూర్వ

పూర్వం యథా అనుష్ఠేయాశ్రమసామ్యశ్రుతేః పారివ్రాజ్యస్యానుష్ఠేయత్వం ప్రతిష్ఠాపితమ్, తద్వత్ 'ఇయమేవ జుహూరాదిత్యః' ఇత్యాదికర్మాంగస్తుత్యా రసతమత్వాదివాక్యస్య సామ్యాత్ స్తుతిమాత్రత్వమితి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే కర్మాంగాశ్రితోపాస్తీనామ్ అనుష్ఠానాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. ఉద్గీథాద్యుపాస్తిషు శ్రూయతే—'స ఏష రసానాం రసతమః పరమః' ఇత్యాది. తద్వాక్యం కిం కర్మాంగోద్గీథస్తుతిమాత్రమ్, ఉతోద్గీథోపాస్తౌ గుణవిధాయకమితి విశయే, రసతమత్వాదివాక్యం సర్వమపి కర్మాంగోద్గీథస్తుతిమాత్రమ్. కుతః, కర్మాంగోద్గీథాద్యుపాదానశ్రవణాదితి చేదితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—న

హ్యపూర్వోఽర్థో విహితో భవతి స్తుత్యర్థతాయాం త్వానర్థక్యమేవ స్యాత్, విధాయకస్య హి శబ్దస్య వాక్యశేషభావం ప్రతిపద్యమానా స్తుతిరుపయుజ్యత ఇత్యుక్తం 'విధినా త్వేకవాక్యత్వాత్ స్తుత్యర్థేన విధీనాం స్యు'రిత్యత్ర (మీమాంసాయాం) ప్రదేశాంతరవిహితానాం తూద్గీథాదీనామియం ప్రదేశాంతరపఠితా స్తుతిర్వాక్యశేషభావమప్రతిపద్యమానాఽనర్థికైవ స్యాత్ 'ఇయమేవ జుహూ'రిత్యాది తు విధిసన్నిధావేవామ్నాతమితి వైషమ్యమ్. తస్మాద్విధ్యర్థా ఏవైవం జాతీయకాః శ్రుతయః.

సూ. భావశబ్దాచ్చ. ౨౨.

'ఉద్గీథముపాసీత సామోపాసీత (ఛాం-ఉ) అహముక్థమస్మీతి విద్యా'దిత్యాదయశ్చ విస్పష్టా విధిశబ్దాః శ్రూయంతే తే చ స్తుతిమాత్రప్రయోజనతాయాం వ్యాహన్యేరన్ తథా చ న్యాయవిదాం స్మరణం 'కుర్యాత్ క్రియేత కర్తవ్యం భవేత్స్యాదితి పంచమమ్, ఏతత్స్యాత్సర్వ

పక్షే అననుష్ఠానం ఫలం సిద్ధాంతే త్వనుష్ఠానం ఫలమితి మంతవ్యం. స్తావకత్వేనార్థవత్త్వం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—విధాయకస్యేతి. యుక్తమియమేవ జుహూరిత్యాదిశ్రుతీనాం ఫలవజ్జుహ్వాదివిధిప్రకరణస్థతయా స్తావకత్వేనార్థవత్త్వం రసతమాదిశ్రుతీనాం తు క్రత్వంగవిధిప్రకరణస్థత్వాభావాత్ ఫలవదపూర్వోపాస్తివిధాయకత్వమేవ యుక్తం క్రత్వంతరశ్రుతివదితి భావః.

౨౨. కిం చాత్ర విధిః కల్ప్యత ఇతి కృత్వా చింతయోక్తం వస్తుతస్తు న కల్ప్యః క్ళ్ప్తత్వాదిత్యాహ—భావేతి. న చైవముపాసనావిధిస్తావకత్వం రసతమాదిశ్రుతీనామితి సాంప్రతం. విధ్యపేక్షితవిషయార్పకత్వసంభవే స్తుతిలక్షణాఽయోగాదితి భావః. దేవో మఇష్టం కుర్యాదితి ప్రార్థనాదావపి లిఙాదిప్రయోగాదుపాసీతేత్యాదిశబ్దానాం కథం విధిపరత్వనిశ్చయ ఇత్యత ఆహ—తథా చేతి. ఏతత్ లిఙాదికం వేదేషు ఉత్సర్గతః సర్వతో నియమేనేష్టసాధనత్వాఖ్యవిధేర్లక్షణం జ్ఞాపకం

స్తుతిమాత్రమ్. అపితు గుణవిధాయకం కుతః, అపూర్వత్వాత్ కర్మాంగోద్గీథాద్యుపాస్తీనాం రసతమత్వాదిగుణానాం చ మానాంతరాప్రాప్తత్వాదిత్యర్థః. ప్రకృత ఏవ విధిసంభవే ప్రకరణాంతరోద్గీథాదిస్తుతిలక్షణాకల్పనమన్యాయ్యతరమితి భావః.

వేదేషు నియతం విధిలక్షణ'మితి లిఙాద్యర్థో విధిరితి మన్యమానా స్తథేవం స్మరంతి. ప్రతిప్రకరణం చ ఫలాని శ్రావ్యంతే 'ఆపయితా హ వై కామానాం భవతి' 'ఏష హ్యేవ కామాగానస్యేష్టే' కల్పంతే హాస్మై

స్యాదుపపదాదిబాధకేత్యన్యార్థపరమిత్యర్థః. తదిదమాహ—లిఙాదీతి. న చ శ్లోకే పంచమమిత్యుక్తేః పంచపదానామేవ విధిలక్షణత్వం నోపాసీతేత్యాదీనామితి భ్రమితవ్యం. క్రియాసామాన్యవాచినాం కృభ్వస్తీనాముదాహరణేన సర్వధాతూపరక్తలిఙాదీనాం విధిలక్షణత్వస్య వివక్షితత్వాత్పంచమపదముక్తాపేక్షయా శ్లోకపూరణార్థం 'మృత్యుర్ధావతి పంచమ' ఇతి వత్. యద్యపి 'డుకృఞ్ కరణ' ఇతి ధాతోరేవకరణశబ్దితభావనాఖ్యక్రియాసామాన్యవాచిత్వం నేతరయోర్ధాత్వోః 'భూ సత్తాయాం అసభువీ'త్యర్థాంతరోక్తేః. తథాపి జన్మాఖ్యభవనస్య తత్ఫలస్యాస్తిత్వస్య చ ప్రయోజ్యనిష్ఠస్య ప్రయోజకవ్యాపారాత్మకభావనావ్యాప్తత్వాత్తయోః క్రియాసామాన్యవాచిత్వవ్యవహారః. తత్ర కుర్యాదితి ప్రకృత్యర్థభావనా ఆఖ్యాతేనానూద్యతే, యథా ద్వావితి ప్రయోగే ప్రకృత్యర్థో ద్విత్వం ప్రత్యయేనానూద్యతే తద్వత్ లిఙా చ తస్యా ఇష్టసాధనతాఖ్యవిధిరోబ్ధ్యతే కర్తా తు తయా ఆక్షిప్యత ఇతి ఆక్షిప్తకర్తృకా భావనోదాహృతా, తథా క్రియేతేత్యత్రాపి ప్రకృతిప్రత్యయార్థౌ వ్యాఖ్యాతౌ కర్మాత్ర ప్రాధాన్యేనాక్షిప్యత ఇత్యాక్షిప్తకర్మికా భావనోదాహృతా, ఆఖ్యాతానాం కర్త్రాదికారకేశక్త్యభావాత్ కర్తృకర్మణోరాక్షేప ఏవేతి మీమాంసకమతం కర్తవ్యమితి తవ్యప్రత్యయేన కర్మకారకముచ్యతే తస్యోపసర్జనత్వేన ప్రకృత్యా భావనోక్తేతి భేదః. తథా దండీ భవేత్ భూయేత దండినా భవితవ్యమిత్యుదాహర్తవ్యం. తథా స్యాత్ భూయేత భవితవ్యమిత్యస్తిధాతోరప్యుదాహరణం ద్రష్టవ్యం అస్తేర్భూరాదేశాత్, ఏతద్ధాతుత్రయోపరక్తలిఙాదిభిః సర్వధాతూపరక్తభావనాగతేష్టసాధనత్వరూపో విధిరేక ఏవోచ్యతే. ధాతూనాం ప్రత్యయానాం కర్త్రాదికారకాణాం చ భేదేఽపి విధిభేదో నాస్తీతి జ్ఞాపనార్థం ప్రతిధాతూదాహరణత్రయం దర్శితమితి సర్వమవదాతం. ఏవం సూత్రే భావో విధిరితి వ్యాఖ్యాయ చ శబ్దః ఫలమితి వ్యాచష్టే—ప్రతి ప్రకరణం చేతి. ఏష ఋత్విగుపాసకః-కామాగానస్య-గానేన ఫలసంపాదనస్య ఈష్టే సమర్థ ఇత్యర్థః. ఏవమంగాశ్రితవిద్యా అపి

కిం చ—

కిం చ 'ఉద్గీథముపాసీత' 'సామోపాసీత' ఇత్యాదివిధిశబ్దాత్ గుణవిధాయకమిదం వాక్యమిత్యర్థః.

లోకా ఊర్ధ్వాశ్చావృత్తాశ్చే'త్యేవమాదీని. తస్మాదప్యుపాసనవిధానార్థా ఉద్గీథాదిశ్రుతయః.

ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

సూ. పారిప్లవార్థా ఇతిచేన్న విశేషితత్వాత్. ౨౩.

'అథ హ యాజ్ఞవల్క్యస్య ద్వేభార్యే బభూవతుః మైత్రేయీ చ కాత్యాయనీ చ ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసిరింద్రస్య ప్రియం ధామోపజగామ. జానశ్రుతిర్హ పౌత్రాయణశ్శ్రద్ధాదేయో బహుదాయీబహుపాక్య ఆసే'త్యేవమాదిషు వేదాంతపఠితేష్వాఖ్యానేషు సంశయః, కిమిమాని పారిప్లవప్రయోగార్థాని ఆహోస్విత్ సన్నిహితవిద్యాప్రతిపత్త్యర్థానీతి, పారిప్లవార్థా ఇమా ఆఖ్యానశ్రుతయః, ఆఖ్యానసామాన్యాదాఖ్యానప్రయోగస్యచ పారిప్లవే చోదితత్వాత్,

---

స్వతంత్రఫలాః కిము వక్తవ్యమనంగాత్మవిద్యాయాః స్వాతంత్ర్యమిత్యాత్మవిద్యాస్వాతంత్ర్యచింతాయామస్యాః పర్యవసానాత్ పాదసంగతిరొప్యర్థ్యా.

ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

౨౩. 'పారిప్లవార్థా ఇతి చేన్న విశేషితత్వాత్' అశ్వమేధే పుత్రాదిపరివృతాయ రాజ్ఞే పారిప్లవమాచక్షీతేతి నానావిధాఖ్యానకథనాత్మకః పారిప్లవప్రయోగో విహితః తథా చ వేదాంతస్థకథానామాఖ్యానత్వసామాన్యాద్విద్యాసన్నిధానాచ్చ సంశయమాహ—కిమితి. పూర్వం స్తుత్యపేక్షయా విధిర్వ్యాయాన్ అనుష్ఠానలాభాదిత్యుక్తం, తద్వైవ కథానాం ప్రయోగశేషత్వేన న విద్యాస్తావకత్వం పారి

పూర్వం యథా రసతమత్వాదేరుద్గీథాదిస్తుత్యర్థత్వాపేక్షయోపాస్యవిషయసమర్పకత్వస్య జ్యాయస్త్వమ్, తథా ఆఖ్యాయికానామపి విద్యాస్తుత్యర్థత్వాపేక్షయా పారిప్లవశేషత్వస్య జ్యాయస్త్వమస్త్వితి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ఔపనిషదాఖ్యాయికానాం పారిప్లవప్రయోగశేషత్వాత్తదేకవాక్యతోపపన్నశబ్దబోధ్యవిద్యాయాః ప్రాధాన్యాభావేన పురుషార్థహేతుత్వాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తాసాం విద్యాస్తుత్యర్థత్వాత్ విద్యైకవాక్యతయా తస్యాః ప్రాధాన్యేన పురుషార్థహేతుత్వసిద్ధిరితి ఫలభేదః. వేదాంతేషు తత్ర తత్ర 'అథ హ యాజ్ఞవల్క్యస్య ద్వేభార్యే బభూవతుః' ఇత్యాద్యా ఆఖ్యాయికాః శ్రూయంతే. తాః

తతశ్చ విద్యాప్రధానత్వం వేదాంతానాం న స్యాత్, మంత్రవత్ప్రయోగశేషత్వాదితి చేత్తన్న. కస్మాత్, విశేషితత్వాత్. తథా హి 'పారిప్లవమాచక్షీతే' తి హి ప్రకృత్య 'మనుర్వైవస్వతో రాజే'త్యేవమాదీని కానిచిదేవాఖ్యానాని తత్ర విశేష్యంతే, ఆఖ్యానసామాన్యాచ్చేత్ సర్వగృహీతిస్స్యాదనర్థకమేవేదం విశేషణం భవేత్ తస్మాన్న పారిప్లవార్థా ఏతా ఆఖ్యానశ్రుతయః.

సూ. తథా చైకవాక్యతోపబంధాత్. ౨౪.

అసతి చ పారిప్లవార్థత్వే ఆఖ్యానానాం సన్నిహితవిద్యాప్రతిపాదనోపయోగితైవ న్యాయ్యా, ఏకవాక్యతోపబంధాత్, తథా హి

ప్లవానుష్ఠానలాభాదితి పూర్వపక్షః తత్ర ఫలమాహ—తతశ్చేతి. యథా 'దేవస్య త్వాసవితు' రిత్యాదిమంత్రే కస్యచిత్పదస్య ప్రయోగసమవేతార్థతయాఽశేషస్య ప్రయోగాంగత్వం తథా వేదాంతస్థకథానాం ప్రయోగశేషత్వే తదేకవాక్యతయా సర్వవేదాంతానాం కర్మశేషత్వాన్న విద్యాప్రాధాన్యమిత్యర్థః. కథానాం గురుశిష్యసమాచారప్రదర్శనేన బుద్ధిసౌకర్యద్వారా సన్నిహితవిద్యాశేషత్వసామర్థ్యలింగాన్న పారిప్లవార్థత్వమతో విద్యాప్రాధాన్యమితి ఫలం మత్వా సిద్ధాంతయతి—తన్నేత్యాదినా. అశ్వమేధే ప్రథమేఽహని మనుర్వైవస్వత ఇతి కథాం బ్రూయాత్ ద్వితీయేఽహని యమో వైవస్వత ఇతి తృతీయేఽహని వరుణ ఆదిత్య ఇతి చ వాక్యశేషే కథానాం విశిష్యోక్తత్వాదుపక్రమస్య సంకోచో యుక్త ఇతి భావః.

౨౪. క్వ తర్హి కథానాం వినియోగ ఇత్యాశంక్య సన్నిధానాద్విద్యాస్విత్యాహ—తథా చేతి. ప్రరోచనం ప్రీతిజననం స ప్రజాపతిర్వపాముదక్ఖిదత్

కిం పారిప్లవార్థాః, ఉత సన్నిహితవిద్యాస్తుత్యర్థా ఇతి విశయే, పారిప్లవార్థాః; అశ్వమేధే పుత్రాదిపరివృతాయ రాజ్ఞే యన్నానావిధకథాకథనం తత్పారిప్లవశబ్దేనోచ్యతే, ...ర్థా ఏవ ఆఖ్యాయికా ఇతి చేదితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—న పారిప్లవార్థాః. ...తః, విశేషితత్వాత్ 'పారిప్లవమాచక్షీత' ఇత్యుపక్రమ్య 'మనుర్వైవస్వతో రాజా' ఇత్యాదివాక్యశేషే కాసాంచిదేవాఖ్యాయికానాం పారిప్లవశేషత్వేన విశేషితత్వాదిత్యర్థః.

నను తర్హి కిమర్థా ఇమా ఆఖ్యాయికా ఇత్యాశంక్య సన్నిధిబలాద్విద్యార్థా ఇత్యాహ—

తత్ర తత్ర సన్నిహితాభిర్విద్యాభిరేకవాక్యతా దృశ్యతే ప్రరోచనో పయోగాత్ ప్రతిపత్తిసౌకర్యోపయోగాచ్చ, మైత్రేయీబ్రాహ్మణే తావత్ 'ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య' ఇత్యాద్యయా విద్యయైకవాక్యతా తస్య దృశ్యతే, ప్రాతర్దనేఽపి 'ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మే' త్యాద్యయా 'జానశ్రుతి' రిత్యత్రాపి 'వాయుర్వావ సంవర్గః' ఇత్యాద్యయా. యథా చ 'స ఆత్మనో వపాముదక్ఖిద' దిత్యేవమాదీనాం కర్మశ్రుతిగ తానామాఖ్యానానాం సన్నిహితవిధిస్తుత్యర్థతా తద్వత్, తస్మాన్న పారి ప్లవార్థత్వమ్.

ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

సూ. అత ఏవ చాగ్నీంధనాద్యనపేక్షా. ౨౫.

పురుషార్థో తశ్శబ్దాత్ (అ 3 పా ౪ సూ ౧) ఇత్యేతద్వ్యవహిత మపి సంభవాదత ఇతి పరామృశ్యతే, అత ఏవ చ విద్యాయాః పురు

హోమాయోద్ధృతవానిత్యస్య 'ప్రాజాపత్యమజం తూపరమాలభేతే'తి విధిశేషత్వం. ఏవ మన్యేషాం తత్తద్విధిశేషత్వం ద్రష్టవ్యమ్.

ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

౨౫. ఏవమాద్యాధికరణప్రమేయం విద్యాస్వాతంత్ర్యమధికరణత్రయేణ దృఢీకృత్యాద్యాధికరణ ఫలమాహ—అత ఏవ చేతి. బ్రహ్మవిద్యా స్వఫలే మోక్షే జనయితవ్యే సహకారిత్వేన కర్మాణ్యపేక్షతే న వేతి వాదివివాదాత్ సంశయే 'తే నైతి బ్రహ్మవిత్ పుణ్యకృత్తైజసశ్చే'త్యాది శ్రుత్యా జ్ఞానకర్మసముచ్చయేన మోక్ష ప్రాప్తి కథనా దపేక్షత ఇతి ప్రాప్తే విద్యాయా ముక్తిహేతుత్వాదవిద్యానివృత్త్యాఖ్య ముక్తౌ న కర్మాపేక్షేతి సిద్ధాంతయతి—పురుషార్థ ఇతి. అగ్నీంధనపదేన తత్సాధ్య

తథా చ ఉక్తయుక్త్యా పారిప్లవార్థాభావే సతి సన్నిధిబలాద్విద్యాస్తుత్యర్థత్వ మాఖ్యాయికానాం యుక్తమ్. కుతః, ఏకవాక్యతోపబంధాత్ సన్నిహితతత్తద్విద్యైక వాక్యత్వదర్శనాదిత్యర్థః.

పూర్వం యద్వదాఖ్యాయికానాం విద్యాశేషత్వేనాపేక్షా, తద్వద్యజ్ఞాదికర్మణా మపి ఫలే విద్యాశేషత్వేనాపేక్షాస్త్వితి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

పురుషార్థాధికరణఫలరూపత్వాదస్య తత్రోక్తం ఫలం ద్రష్టవ్యమ్. బ్రహ్మవిద్యా

షార్థహేతుత్వాదగ్నీంధనాదీన్యాశ్రమకర్మాణి విద్యయా స్వార్థసిద్ధౌ నాపేక్షితవ్యానీత్యాద్యస్యైవాధికరణస్య ఫలముపసంహరత్యధికవివక్షయా.

ఇతి పంచమాధికరణమ్.

సూ. సర్వాపేక్షాచయజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్. ౨౬.

ఇదమిదానీం చింత్యతే, కిం విద్యాయా అత్యంతమేవానపేక్షాఽఽశ్రమకర్మణాముతాస్తి కాచిదేప్యపేక్షేతి తత్రాత ఏవాగ్నీంధనాద్యనపేక్షేత్యేవమత్యంతమేవానపేక్షాయాం ప్రాప్తాయామిదముచ్యతే. సర్వాపేక్షా చేతి. అపేక్షతే చ విద్యా సర్వాణ్యాశ్రమకర్మాణి నాత్యంతమనపేక్షైవ. నను విరుద్ధమిదం వచనమపేక్షతే చాశ్రమకర్మాణి విద్యా

కర్మాణి లక్ష్యంతే పుణ్యకృత్తైజసశ్శుద్ధసత్వో బ్రహ్మవిద్యాభ్యాత్వా-తేన వేదనేన. ఏతి బ్రహ్మ ప్రాప్నోతీతి శ్రుతిర్వ్యాఖ్యేయేతి భావః. ముక్తావేవ కర్మణామసామర్థ్యాదనపేక్షా విద్యాయాం త్వస్తి చిత్తశుద్ధిద్వారా లేశాపేక్షేత్యధికం వక్తుమయముపసంహార ఇత్యుపసంహారసూత్రస్య ఫలమాహ—అధికేతి.

ఇతి పంచమాధికరణమ్.

౨౬. అధికమాహ—సర్వాపేక్షేతి. యథా ప్రమాఫలత్వాత్ అవిద్యానివృత్తౌ కర్మానపేక్షా తథా ప్రమాత్వాద్విద్యాయామపి ప్రమాకరణమాత్ర

కిం స్వఫలే మోక్షే జనయితవ్యే సహకారిత్వేన యజ్ఞాదికర్మాణ్యపేక్షతే, న వేతి సందేహే, అపేక్షత ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—అత ఏవ ఆద్యాధికరణోక్తాత్ స్వతంత్రపురుషార్థత్వాదేవ బ్రహ్మవిద్యాయాః అగ్నీంధనాద్యానపేక్షా. అగ్నీంధనశబ్దేన స్వస్వాశ్రమవిహితాని కర్మాణి లక్ష్యంతే. తథా చ మోక్షే న కర్మాపేక్షా జతభ్రమనివృత్తౌ శుక్తిజ్ఞానస్యేవేత్యర్థః.

యథా పూర్వం బ్రహ్మవిద్యాయాః ప్రమాత్వాచ్ఛుక్తిజ్ఞానస్యేవ స్వఫలే కర్మానపేక్షేత్యభాణి, తథా సోత్పత్తావపి కర్మానపేక్షా ప్రమాత్వాదేవేతి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే జ్ఞానార్థం యజ్ఞాద్యనుష్ఠానాభావః, సిద్ధాంతే తదనుష్ఠానావశ్యంభావ ఇతి ఫలభేదః. అత్ర కిం విద్యాయాః స్వోత్పత్తౌ కర్మాపేక్షాస్తి న వేతి

నాపేక్షతే చేతి, నేతి బ్రూమః. ఉత్పన్నా హి విద్యా ఫలసిద్ధిం ప్రతి న కించిదన్యదపేక్షతే ఉత్పత్తిం ప్రతిత్వపేక్షతే, కుతః, యజ్ఞాదిశ్రుతేః. తథాహి శ్రుతిః ‘తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషంతి యజ్ఞేన దానేన తపసాఽనాశకేనే’తి యజ్ఞాదీనాం విద్యాసాధనభావం దర్శయతి, వివిదిషాసంయోగాచ్చైషాముత్పత్తిసాధనభావోఽవసీయతే ‘అథ యద్యజ్ఞ ఇత్యాచక్షతే బ్రహ్మచర్యమేవ త’దిత్యత్ర చ విద్యాసాధనభూతస్య బ్రహ్మచర్యస్య యజ్ఞాదిభిస్సంస్తవాద్యజ్ఞాదీనామపి సాధనభావస్సూచ్యతే “సర్వే వేదా యత్పదమామనంతి తపాంసి సర్వాణి చ యద్వదంతి. యదిచ్ఛంతో బ్రహ్మచర్యం చరంతి తత్తే పదం సంగ్రహేణ బ్రవీమ్యోమ్” ఇత్యేవమాద్యా చ శ్రుతిరాశ్రమకర్మణాం

సాధ్యాయాం నాస్తి కర్మాపేక్షేతి పూర్వపక్షః, తత్ర విద్యార్థం కర్మానుష్ఠానాసిద్ధిః ఫలం సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి భేదః. అత్ర వివిదిషాయామిష్యమాణజ్ఞానే వా యజ్ఞాదీనాం కర్మణాం హేతుత్వమపూర్వత్వాద్విధీయతే ప్రమాయా అపి ఉత్పత్తిప్రతిబంధక దురితక్షయాఖ్యశుద్ధిద్వారా కర్మసాధ్యత్వసంభవాత్. న చ పారంపర్యే తృతీయాశ్రుతివిరోధః జ్వాలాద్వారా పారంపర్యేఽపి కాష్ఠైః పచతీతి ప్రయోగాత్ ద్వారస్యావ్యవధాయకత్వాత్. న చ శుద్ధేర్ద్వారత్వే మానాభావః ‘జ్ఞానముత్పద్యతే పుంసాం క్షయాత్పాపస్య కర్మణః, కషాయే కర్మభిః పక్వే తతో జ్ఞానం ప్రవర్తత’ ఇతి స్మృతేః ‘అవిద్యయా మృత్యుం తీర్త్వా విద్యయాఽమృతమశ్నుత’ఇతి శ్రుత్యా కర్మణా పాపనివృత్తౌ జ్ఞానేన ముక్త్యభిధానాచ్చేతి సిద్ధాంతయతి—ఇదమితి. నన్వత్ర వివిదిషంతీతి పంచమలకారేణ వివిదిషాం భావయేయురితి సన్నర్థశ్చైవ భావ్యతయా భాతి తాం విషయసౌందర్యలభ్యతయోల్లంఘ్య వేదనం చేద్భావ్యముచ్యేత తర్హి వేదనమప్యుల్లంఘ్య తత్ఫలం మోక్ష ఏవ కర్మభిర్భావ్యః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—వివిదిషాసంయోగాచ్చేతి. ఇష్యమాణతయా విద్యాయాశ్శబ్దతః ఫలత్వభానాత్ అశ్రుతమోక్షో న ఫలం అన్యథా కాష్ఠైః పచంతీత్యత్రాపి కాష్ఠానాం పాకఫలతృప్తి

సందేహే, నాస్తీతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—విద్యాయాః స్వోత్పత్తౌ సర్వేమాశ్రమకర్మణామపేక్షాస్తి. కుతః, యజ్ఞాదిశ్రుతేః ‘వివిదిషంతి యజ్ఞేన దానేన’ ఇత్యాదినా యజ్ఞాదికర్మణాం వివిదిషాద్వారా జ్ఞానసాధనత్వశ్రవణాత్. నను పరంపరయా జ్ఞానోత్పత్తౌ కర్మాపేక్షావన్మోక్షేఽప్యస్త్వపేక్షా. తత్రాహ—అశ్వవత్ యథాశ్వో

విద్యాసాధనభావం సూచయతి, స్మృతిరపి "కషాయపక్తిః కర్మాణి జ్ఞానం తు పరమా గతిః, కషాయే కర్మభిః పక్వే తతో జ్ఞానం ప్రవర్తతే" ఇత్యేవమాద్యా. అశ్వవదితి యోగ్యతానిదర్శనం, యథా యోగ్యతావశేనాశ్వో నలాంగలాకర్షణే యుజ్యతే రథచర్యాయాం తు యుజ్యత ఏవమాశ్రమకర్మాణి విద్యయా ఫలసిద్ధౌ నాపేక్ష్యంతే ఉత్పత్తౌ త్వపేక్ష్యంత ఇతి.

సూ. శమదమాద్యుపేతస్స్యాత్తథాపి తు తద్విధేస్తదంగతయా తేషామవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్.

యది కశ్చిన్మన్యేత న యజ్ఞాదీనాం విద్యాసాధనభావో న్యాయ్యః విధ్యభావాత్, 'యజ్ఞేన వివిదిషంతీ' త్యేవంజాతీయకా హి శ్రుతిరనువాదస్వరూపా విద్యాస్తుతిపరా న యజ్ఞాదివిధిపరా, ఇత్థం మహాభాగా విద్యా యద్యజ్ఞాదిభిరేతామవాప్తుమిచ్ఛంతీతి, తథాపి తు శమదమాద్యుపేతస్స్యాద్విద్యార్థీ 'తస్మాదేవంవిచ్ఛాంతో దాంత ఉపరతస్తితిక్షుస్సమాహితో భూత్వాత్మన్యేవాత్మానం పశ్యతీ'తి విద్యాసాధన

హేతుత్వప్రసంగాదితి భావః. కర్మణాం జ్ఞానార్థత్వే లింగవాక్యాన్యాహ—అన్యథేత్యాదినా. కశ్చిద్వేదభాగః సాక్షాద్బ్రహ్మాఖ్యం పదం బ్రూతే కశ్చిత్తు జ్ఞానార్థకర్మద్వారేతి మత్వా సర్వే వేదా ఇత్యుక్తం. స్పష్టమన్యత్.

౨౭. ఏవం విద్యోత్పత్తౌ బహిరంగాణి కర్మాణ్యుక్త్వాఽన్తరంగాణ్యాహ—మేతి. విద్యాస్తుత్యర్థత్వేన ఏకవాక్యత్వసంభవే వర్తమానోక్తిభంగేన విధికల్పనాయుక్తం విద్యావాక్యాత్ భేదప్రసంగాత్ అతశ్శబ్దమాత్రాల్లభ్యావిద్యేతి పరాభిప్రాయమనూద్యాంగీకరోతి—తథాపీత్వితి. శమాదేరావశ్యకత్వాన్న శబ్దమాత్రాల్లభ్యా

యోగ్యతాబలాత్ రథచర్యాయాం వినియుజ్యతే న లాంగలకర్షణే, తద్వత్కర్మణాం మోక్షే యోగ్యత్వాభావాత్ నాపేక్షేత్యర్థః.

జ్ఞానోత్పత్తౌ బహిరంగసాధనమభిధాయాంతరంగసాధనమభిధాతుమాహ—

యద్యప్యత్ర వివిదిషంతీతి వర్తమానాపదేశాత్ న విధిః, తథాపి శమదమాద్యుపేతస్తు బ్రహ్మవిద్యార్థీ స్యాత్. కుతః, తదంగతయా విద్యాంగతయా తద్విధేః

త్వేన శమదమాదీనాం విధానాత్, విహితానాం చావశ్యానుష్ఠేయత్వాత్. నన్వత్రాపి శమాద్యుపేతో భూత్వా పశ్యతీతి వర్తమానాపదేశ ఉపలభ్యతే న విధిః. నేతి బ్రూమః, తస్మాదితి ప్రకృతప్రశంసాపరిగ్రహాద్విధిత్వప్రతీతేః, పశ్యేదితి చ మాధ్యందినా విస్పష్టమేవ విధిమధీయతే. తస్మాద్యజ్ఞాద్యనపేక్షాయామపి శమాదీన్యపేక్షితవ్యాని. యజ్ఞాదీన్యపి త్వపేక్షితవ్యాని యజ్ఞాదిశ్రుతేరేవ. ననూక్తం యజ్ఞాదిభిర్వివిదిషంతీత్యత్ర న విధిరుపలభ్యత ఇతి. సత్యముక్తం, తథాపి త్వపూర్వత్వాత్ సంయోగస్య విధిః పరికల్ప్యతే, నహ్యయం యజ్ఞాదీనాం వివిదిషాసంయోగః పూర్వం ప్రాప్తో యేనానూద్యేత. 'తస్మాత్పూషా ప్రపిష్టభాగోఽదంతకో హి' త్యేవమాదిషు చాశ్రుతవిధికేష్వపి వాక్యేష్వపూర్వత్వాద్విధిం పరికల్ప్య 'పౌష్ణం పేషణం వికృతా ప్రతీయేత'

విద్యేత్యర్థః. యస్మాదేవం విత్ న లిప్యతే కర్మణా పాపకేన తస్మాదేవం విద్యార్థీ శమాద్యుపేతో భూత్వా విచారయేదితి విధిర్గమ్యత ఇత్యాహ— నేతిబ్రూమ ఇతి. అత్రోపరతపదేన సన్న్యాస ఉక్తః తస్య శ్రవణాంగత్వం, అతశ్శమాదివిశిష్టశ్రవణమత్ర విధీయతే, 'యది తం లోకమిచ్ఛంతః ప్రవ్రజంతి, జ్ఞానం పురస్కృత్య సన్న్యసే'దిత్యాది శ్రుతిస్మృతిషు ఫలవత్త్వేనోత్పన్నసన్న్యాసస్యాంగత్వాయోగాత్ శ్రోతవ్య ఇతి విహితశ్రవణానువాదేన అనేకశమాదివిధానే వాక్యభేదాపాతాత్ పశ్యేదితి ప్రకృత్యా శ్రవణలక్షణాదోషాచ్చ సన్న్యాసో న శ్రవణాంగం కింతు తతః ప్రాగనుష్ఠేయత్వేఽపి శ్రవణవత్ జ్ఞానార్థ ఇతి మతం తదా శమాదిసముచ్చయేన జ్ఞానం భావయేదితి జ్ఞానార్థం శమాదిసముచ్చయ విధిరిత్యనవద్యం. యః పూర్వం యజ్ఞాదిశ్రుతేస్స్తుత్యర్థత్వాంగీకారో గుడజిహ్వికాన్యాయేన శమాదిస్వీకారార్థం కృతః తమిదానీం త్యజతి—యజ్ఞాదీన్యపీతి. యజ్ఞాదీనాం విద్యాసాధనత్వరూపసంయోగస్యాపూర్వత్వాదవాంతరవాక్యభేదేన విధిస్స్వీక్రియతే బ్రహ్మవిద్యావాక్యేన మహావాక్యైకవాక్యతా చేత్యర్థః. పరమప్రకరణేఽపి అవాంతరవిధిరిత్యత్ర పూర్వతంత్రసమ్మతిమాహ—తస్మాత్పూషేతి. దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే శ్రుతం 'పూషా ప్రపిష్టభాగ ఇతి. తత్ర పూషా దేవతా పిష్టభాగో వా దర్శపూర్ణమాసయోర్నాస్తి అతస్సమాసాత్

'తస్మాదేవంవిచ్ఛాంతో దాంత ఉపరతః' ఇత్యాదినా తేషాం శమదమాదీనాం విధానాత్; తేషాం విహితానాం చావశ్యానుష్ఠేయత్వాదిత్యర్థః.

త్యాదివిచారః ప్రథమే తంత్రే ప్రవర్తితః. తథాచోక్తం 'విధిర్వాధారణవ'దితి. స్మృతిష్వపి భగవద్గీతాద్యాసు అనభిసంధాయ ఫలమనుష్ఠితాని యజ్ఞాదీని ముముక్షోర్జ్ఞానసాధనాని భవంతీతి ప్రపంచితం, తస్మాద్యజ్ఞాదీని శమదమాదీని చ యథాశ్రుతం సర్వాణ్యేవాశ్రమకర్మాణి విద్యోత్పత్తావపేక్షితవ్యాని తత్రాప్యేవంవిదితి విద్యాసంయోగాత్ ప్రత్యాసన్నాని విద్యాసాధనాని శమాదీని వివిదిషాసంయోగాత్తు బాహ్యతరాణి యజ్ఞాదీనీతి వివేక్తవ్యమ్.

ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

సూ. సర్వాన్నానుమతిశ్చ ప్రాణాత్యయే తద్దర్శనాత్. ౨౮.

ప్రాణసంవాదే శ్రూయతే ఛందోగానాం 'న హ వా ఏవంవిది కించనానన్నం భవతీ'తి, తథా వాజసనేయినాం 'న హ వా అస్యానన్నం జగ్ధం భవతి నానన్నం ప్రతిగృహీత'మితి సర్వమస్యాదనీయ

ప్రతీతస్య కాలత్రయానవమృష్టస్య ద్రవ్యదేవతాసంబంధస్య అవినాభావేన యాగవిధ్యాక్షేపకత్వాత్ ప్రయోగజ్ఞానాయ విధిపదమధ్యాహృత్య ప్రకరణాదుత్కర్షేణ పూషోద్దేశేన పిష్టభాగః కర్తవ్య ఇతి వికృతౌ సంబంధః 'పౌష్ణం పేషణ'మితి సూత్రే విచారిత ఇత్యర్థః. 'స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విందతి మానవః' ఇత్యాద్యాః స్మృతయః కర్మణాం జ్ఞానహేతుత్వే శమాదివత్ యావజ్జ్ఞానోదయమనువృత్తిస్స్యాత్ ర్థా చ సన్న్యాసాభావ ఇత్యత ఆహ—తత్రాపీతి. దృష్టవిక్షేపనివృత్తిద్వారా మాదీనాం జ్ఞానార్థత్వాదనువృత్తిః న కర్మణామదృష్టద్వారా జ్ఞానార్థత్వాదితి భావః.

ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

౨౮. 'సర్వాన్నానుమతిశ్చ ప్రాణాత్యయే తద్దర్శనాత్' ఏవంవిది-ప్రాణస్యాన్నం సర్వమితి ధ్యానవతీత్యర్థః. జగ్ధం భక్షితం. అపూర్వత్వాద్విధిశ్రుతేశ్చ సంశయః.

పూర్వం యథా విద్యాసన్నిధానాత్ శమాదికం విద్యాంగం విధీయత ఇత్యభిహితమ్, తథా సర్వాన్నానుమతిః విద్యాంగమేవ విధీయత ఇతి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ప్రాణవిద్యావిదో భక్ష్యాభక్ష్యవిభాగాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధి

మేవ భవతీత్యర్థః. కిమిదం సర్వాన్నానుజ్ఞానం శమాదివద్విద్యాంగం విధీయతే ఉత స్తుత్యర్థం సంకీర్త్యత ఇతి సంశయే విధిరితి తావత్ప్రాప్తం, తథాహి ప్రవృత్తివిశేషకర ఉపదేశో భవతి, అతః ప్రాణవిద్యాసన్నిధానాత్తదంగత్వేనేయం నియమనివృత్తిరుపదిశ్యతే. నన్వేవం సతి భక్ష్యాభక్ష్యవిభాగశాస్త్రవ్యాఘాతస్స్యాత్. నైష దోషః, సామాన్యవిశేషభావాద్బాధోపపత్తేః. యథా ప్రాణిహింసాప్రతిషేధస్య పశుసంజ్ఞపనవిధినా బాధః, యథా చ 'న కాంచన పరిహరేత్తద్వ్రతమి'త్యనేన వామదేవ్యవిద్యావిషయేణ సర్వస్త్ర్యపరిహారవచనేన సామాన్యవిషయం గమ్యాగమ్యవిభాగశాస్త్రం బాధ్యతే, ఏవమనేనాపి ప్రాణవిద్యావిషయేణ సర్వాన్నభక్షణవచనేన భక్ష్యాభక్ష్యవిభాగశాస్త్రం బాధ్యేతేత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, నేదం సర్వాన్నానుజ్ఞానం విధీయత ఇతి, న హ్యత్ర విధాయకశ్శబ్ద ఉపలభ్యతే 'నహ వా ఏవంవిది కించనానన్నం భవతీ'తి వర్తమానాపదేశాత్, న చాసత్యామపి విధిప్రతీతౌ ప్రవృత్తివిశేషకరత్వలోభేనైవ విధిరభ్యుపగంతుం శక్యతే. అపిచ శ్వాదిమర్యాదం ప్రాణస్యాన్నమిత్యుక్త్వేదముచ్యతే 'నైవంవిది కించిదనన్నం భవతీ'తి, నచ శ్వాదిమర్యాదమన్నం మానుషదేహేనోప

అపూర్వత్వాద్వ్యజ్ఞాదివత్ విధిః కల్ప్యత ఇతి పూర్వపక్షయతి—విధిరితి. అత్ర భక్ష్యాభక్ష్యనియమత్యాగస్య విద్యాంగత్వసిద్ధిః ఫలం సిద్ధాంతే తు విద్యాస్తుతిరితి వివేకః. 'న కళంజం భక్షయే'దితి శాస్త్రం ప్రాణవిద్వ్యతిరిక్తవిషయం యథా గ్రామ్యకర్మణి వామదేవ్యసామోపాసకవ్యతిరిక్తవిషయం పరస్త్రీనిషేధశాస్త్రం తద్వదితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతం సూత్రాద్బహిరేవ దర్శయతి— నేదమితి. ప్రాణవిద్యావిధిసన్నిధేరశక్యత్వాచ్చ స్తుతిరేవ న విధిః కల్ప్యః నిషేధశాస్త్రవిరోధాత్, క్లృప్తో హి విధిః సామాన్యశాస్త్ర

రితి ఫలభేదః. బృహదారణ్యకే ప్రాణవిద్యాయాం శ్రూయతే—'న హవా అస్యానన్నం జగ్ధం భవతి' ఇతి. తత్ర ప్రాణోపాసకస్య కిమిదం సర్వాన్నానుజ్ఞానం విద్యాంగం విధీయతే, ఉత స్తుత్యర్థం సంకీర్త్యత ఇతి సంశయే, విద్యాంగం విధీయత ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ప్రాణాత్మయో సర్వమన్నం సురాపర్జం యత్ తస్య విద్వాంసమవిద్వాంసం వా ప్రతి అదనీయత్వేన అనుమతిః అనుజ్ఞానమ్, న స్వస్థం

యోక్తుం శక్యతే, శక్యతే తు ప్రాణస్యాన్నమిదం సర్వమితి చింతయితుం, తస్మాత్ప్రాణాన్నవిజ్ఞానప్రశంసార్థోఽయమర్థవాదో న సర్వాన్నానుజ్ఞానవిధిః తద్దర్శయతి 'సర్వాన్నానుమతిశ్చ ప్రాణాత్యయే'ఇతి. ఏతదుక్తం భవతి, ప్రాణాత్యయ ఏవ హి పరస్యామాపది సర్వమన్నమదనీయత్వేనాభ్యనుజ్ఞాయతే, తద్దర్శనాత్, తథాహి శ్రుతిశ్చాక్రాయణస్య ఋషేః కష్టాయామవస్థాయామభక్ష్యభక్షణే ప్రవృత్తిం దర్శయతి 'మటచీహతేషు కురుష్వి'త్యస్మిన్ బ్రాహ్మణే, చాక్రాయణః కిల ఋషిరాపద్గత ఇభ్యేన సామిఖాదితాన్ కుల్మాషాంశ్చఖాదానుపానం తు తదీయముచ్ఛిష్టదోషాత్ ప్రత్యాచచక్షే కారణం చాత్రోవాచ 'న వా అజీవిష్యమిమానఖాద'న్నితి 'కామో మ ఉదపానమి'తి చ పునశ్చోత్తరేద్యుస్తానేవ స్వపరోచ్ఛిష్టాన్ పర్యుషితాన్ కుల్మాషాన్ భక్షయాంబభూవేతి. తదేతదుచ్ఛిష్టోచ్ఛిష్టపర్యుషితభక్షణం దర్శయంత్యాశ్శ్రుతేరాశయాతిశయో లక్ష్యతే ప్రాణాత్యయప్రసంగే ప్రాణసంధా

బాధకః న తు కల్ప్య ఇతి భావః. స్వస్థస్య ప్రాణవిదో న సర్వాన్నానుమతిరిత్యత్ర లింగం వదన్ సూత్రం యోజయతి—దర్శయతీతి. మటచ్యః రక్తాః క్షుద్రపక్షిణః తైర్హతేషు కురుదేశస్థసస్యేషు దుర్భిక్షే జాతే బాలయా సహ జాయయా మునిర్దేశాంతరం గచ్ఛన్ ఇభ్యగ్రామే స్థితవాన్, ఇభ్యో హస్తిపాలకః తేన సామిఖాదితాన్ అర్ధభక్షితాన్ కుత్సితమాషాన్ యాచయిత్వా భక్షితవాన్, ఇభ్యేన జలం గృహాణేత్యుక్తే సతి ఉచ్ఛిష్టం మే పీతం స్యాదితి ప్రతిషిద్ధ్య మాషాః కిం నోచ్ఛిష్టా ఇతి ఇభ్యేనోక్తే సతి మాషభక్షణే జలత్యాగే చ కారణమువాచ అన్నాంశే మమాపదస్తి జలపానం తు స్వేచ్ఛాతస్తటాకాదౌ లభ్యత ఇతి మాషాన్ ఖాదిత్వాఽవశిష్టాన్ జాయాయై దత్తవాన్ సా చానాపద్గతా పత్యురాపదం జ్ఞాత్వా మాషాన్ సంరక్ష్య ప్రాతస్తస్మై దదౌ స చ తాన్ ఖాదిత్వా రాజ్ఞో యజ్ఞం గత్వా ప్రస్తోత్రా

ప్రతి. కుతః, తద్దర్శనాత్ చాక్రాయణోపాఖ్యానే ఉషస్తేశ్చాక్రాయణస్య ఆపత్కాల ఏవ హి తస్య హస్తిపకోచ్ఛిష్టకుల్మాషభక్షణస్య దర్శనాదిత్యర్థః. ఏవం చ విధ్యభావాత్ శ్వాదిమర్యాదాన్నస్య ఏకేనాత్తుమశక్యత్వాచ్చ న సర్వాన్నానుజ్ఞానం విద్యాంగం విధీయతే; అపి తు 'ప్రాణమాత్రస్యాన్నమిదం సర్వమ్' ఇతి యచ్చింతనం విహితమ్, తత్ స్తుత్యర్థం సంకీర్త్యత ఇతి భావః.

రణాయాభక్ష్యమపి భక్షయితవ్యమితి, స్వస్థావస్థాయాం తు తన్న కర్తవ్యం విద్యావతాపీత్యనుపానప్రత్యాఖ్యానాద్గమ్యతే, తస్మాదర్థవాదో 'న హ వా ఏవంవిదీ'త్యేవమాదిః.

సూ. అబాధాచ్చ. ౨౯.

ఏవం చ సత్యాహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిరిత్యేవమాదిభక్ష్యాభక్ష్యవిభాగశాస్త్రమబాధితం భవిష్యతి.

సూ. అపి చ స్మర్యతే. ౩౦.

అపిచ ఆపది సర్వాన్నభక్షణమపి స్మర్యతే విదుషోఽవిదుషశ్చావిశేషేణ 'జీవితాత్యయమాపన్నో యోఽన్నమత్తి యతస్తతః, లిప్యతే న స పాపేన పద్మపత్రమివాంభసే'తి. తథా 'మద్యం నిత్యం బ్రాహ్మణః, సురాపస్య బ్రాహ్మణస్యోష్ణామాసించేయుః, సురాపాః కృమయో భవంత్యభక్ష్యభక్షిణః' ఇతి చ స్మర్యతే వర్జనమనన్నస్య.

దీనాక్షిప్య ప్రాణాదికాః ప్రస్తావాదిదేవతా ఉపదిశ్య ధనం ప్రాప్య స్థిత ఇత్యర్థోచ్ఛిష్టభక్షణజలత్యాగాత్మకశిష్టాచారలింగాదనాపత్తౌ విదుషాఽప్యభక్ష్యం న భక్షణీయమితి సూచ్యత ఇతి భావః.

౩౦. సురాపానేనాపి జీవనమాశంక్య కదాపి న తత్కార్యమిత్యాహ. తథా మద్యం నిత్యం బ్రాహ్మణ ఇతి. వర్జయేదితి శేషః. కుత ఇత్యాశంక్య మరణాంతప్రాయశ్చిత్తవిధానాదిత్యాహ—సురాపస్యేతి ఉష్ణామతితప్తాం సురామితి శేషః ఇతశ్చ సా న పేయేత్యాహ—సురాపా ఇతి.

భక్ష్యాభక్ష్యవివేకశాస్త్రస్య అబాధాచ్చార్థవాదమాత్రమిత్యర్థః. అన్యథా సామాన్యశాస్త్రం విశేషపరతయా నీయమానం బాధితం స్యాదితి భావః.

అపి చాపత్కాలే విదుషోఽవిదుషశ్చ సర్వాన్నభక్షణం స్మర్యతే—'జీవితాత్యయమాపన్నో యోఽన్నమత్తి యతస్తతః, లిప్యతే న స పాపేన పద్మపత్రమివాంభసా' ఇతి, 'మద్యం నిత్యం బ్రాహ్మణో వర్జయేత్' ఇతి చ.

సూ. శబ్దశ్చాతోఽకామకారే. 31.

శబ్దశ్చానన్నస్య ప్రతిషేధకః కామకారనివృత్తిప్రయోజనః కఠానాం సంహితాయాం శ్రూయతే 'తస్మాద్బ్రాహ్మణస్సురాం న పిబే' దితి, సోఽపి 'న హ వా ఏవంవిదీ' త్యస్యార్థవాదత్వాదుపపన్నతరో భవతి, తస్మాదేవంజాతీయకా అర్థవాదా న విధయ ఇతి.

ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

సూ. విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్మాపి. 32.

'సర్వాపేక్షా చ' (అ 3 పా 4 సూ 26) ఇత్యత్రాశ్రమకర్మణాం విద్యాసాధనత్వమవధారితం, ఇదానీం తు కిమముముక్షోరప్యాశ్రమ

---

31. ఉదాహృతస్మృతీనాం మూలభూతాం శ్రుతిమాహ—శబ్దశ్చేతి. కామకారో యథేష్టప్రవృత్తిః సోఽపి నిషేధోఽపి ఉపపన్నతరో భవతి 'న హ వా ఏవంవిదీ'త్యస్యార్థవాదత్వాత్, యద్యయమపి విధిస్స్యాత్ తర్హి విహితప్రతిషిద్ధత్వాత్ షోడశిగ్రహణాగ్రహణవత్ సురాపానే వికల్పస్స్యాత్ స చ సర్వస్మృతిభిశ్శిష్టాచారేణ చ విరుద్ధ ఇతి (తాత్పర్యార్థః) తదర్థః.

ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

32. విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్మాపి. నిత్యాగ్నిహోత్రాదికర్మసు విహితత్వాద్వినియుక్తవినియోగవిరోధాచ్చ సంశయే శాస్త్రాంతరవిరోధాత్ సర్వాన్నతోక్తేః

స్మృతిమూలభూతాం శ్రుతిమప్యాహ—

అస్యాభక్ష్యభక్షణస్య ప్రతిషేధః 'తస్మాద్బ్రాహ్మణః సురాం న పిబేత్' ఇత్యేవం రూపశబ్దశ్చ అకామకారే స్వేచ్ఛాకృతప్రవృత్తినిరాసే శ్రూయతే. అతః ప్రాణవిదః సర్వాన్నానుజ్ఞానమర్థవాదమాత్రమితి సిద్ధమ్.

పూర్వం యథా సర్వాన్నానుమతేః శాస్త్రాంతరవిరోధాత్ స్తుతిత్వముక్తమ్, తథా 'యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహుయాత్' ఇత్యాదికర్మనిత్యత్వశాస్త్రవిరోధాద్యజ్ఞాదీనాం జ్ఞానసాధనత్వశ్రుతేః స్తుతిత్వమస్త్వితి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే వివిదిషావాక్యస్య వివక్షితార్థత్వాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే ఖాదిరవత్ కర్మణాముభయార్థత్వసంభవాత్ తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. సర్వాపేక్షేత్యత్ర స్వస్వాశ్రమ

మాత్రనిష్ఠస్య విద్యామకామయమానస్య తాన్యనుష్ఠేయాన్యుతాహో నేతి చిన్త్యతే, తత్ర 'తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషంతీ'త్యాదినా ఆశ్రమకర్మణాం విద్యాసాధనత్వేన విహితత్వాద్విద్యామనిచ్ఛతః ఫలాంతరం కామయమానస్య నిత్యాన్యననుష్ఠేయాని, అథ తస్యాప్యనుష్ఠేయాని న తర్హ్యేషాం విద్యాసాధనత్వం నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధాదిత్యస్యాం ప్రాప్తౌ పఠతి—ఆశ్రమమాత్రనిష్ఠస్యాప్యముముక్షోః కర్తవ్యాన్యేవ నిత్యాని కర్మాణి 'యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతీ'త్యాదినా విహితత్వాత్. న హి వచనస్యాతిభారో నామ కశ్చిదస్తి. అథ యదుక్తం నైవం సతి విద్యాసాధనత్వమేషాం స్యాదిత్యత ఉత్తరం పఠతి.—

సూ. సహకారిత్వేన చ. 33.

విద్యాసహకారీణి చైతాని స్యుః విహితత్వాదేవ 'తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషంతీ'త్యాదినా తదుక్తం 'సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవది'తి (అ 3 పా ౪ సూ ౨౬) నచేదం విద్యా

స్తుతిత్వవత్ నిత్యవినియుక్తత్వశ్రుతివిరోధాత్ వివిదిషాయాం వినియోగశ్రుతేః స్తుతిత్వమితి పూర్వపక్షమాహ—తత్రేతి. జ్ఞానకామనయాఽనుష్ఠానే కర్మణామనిత్యత్వమనావశ్యకత్వం తస్యాః అనిత్యత్వాత్ యావజ్జీవాదివిధినా తు నిత్యత్వం చేతి విరుద్ధధర్మద్వయాపాతాత్ వివిదిషాశ్రుతేః స్తుతిత్వమితి ఫలం పూర్వపక్షే సిద్ధాంతే తూక్తయథాఽనుష్ఠానం ఫలమ్.

33. సహ మిళిత్వా శుద్ధిద్వారా విద్యాం కుర్వంతీతి సహకారీణి కర్మాణి తేషాం భావస్తత్త్వం తేనేత్యర్థః. విద్యయా సహ ఫలకారిత్వం సహకారిపదాత్ ప్రాప్తం నిరస్యతి—న చేదమితి. విద్యాయా అవిహితత్వాన్నాంగాపేక్షాఽస్తి అతో

నిత్యకర్మణాం తత్త్వజ్ఞానసాధనత్వముక్తమ్. తాని నిత్యకర్మాణ్యముముక్షుణా కర్తవ్యాని వేతి సందేహే, న కర్తవ్యానీతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—అముముక్షుణాఽఽశ్రమకర్మావశ్యం కర్తవ్యమేవ. 'యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహుయాత్' ఇత్యాదినా విహితత్వాదిత్యర్థః.

నన్వేవం సతి కర్మణాం విద్యార్థత్వం న స్యాదిత్యత ఆహ—

సహ మిలిత్వా చిత్తశుద్ధిద్వారా విద్యాం కుర్వంతీతి సహకారీణి కర్మాణి,

సహకారిత్వవచనమాశ్రమకర్మణాం ప్రయాజాదివత్ విద్యాఫలవిషయం మంతవ్యం అవిధిలక్షణత్వాద్విద్యాయాః, అసాధ్యత్వాచ్చ విద్యాఫలస్య. విధిలక్షణం హి సాధనం దర్శపూర్ణమాసాది స్వర్గఫలసిషాధయిషయా సహకారిసాధనాంతరమాకాంక్షతే నైవం విద్యా. తథా చోక్తం 'అత ఏవ చాగ్నీంధనాద్యనపేక్షే'తి (అ 3-పా 4-సూ-25) తస్మాదుత్పత్తిసాధనత్వ ఏవైషాం సహకారిత్వవాచోయుక్తిః. న చాత్ర నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధ ఆశంక్యః, కర్మాభేదేఽపి సంయోగభేదాత్. నిత్యో హ్యేకస్సంయోగో యావజ్జీవాదివాక్యకల్పితో న తస్య విద్యాఫలత్వం, అనిత్యస్త్వపరస్సంయోగః 'తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషంతీ' త్యాదివాక్యకల్పితః, తస్య విద్యాఫలత్వం యథైకస్యాపి ఖాదిరస్య నిత్యేన సంయోగేన క్రత్వర్థతా అనిత్యేన సంయోగేన పురుషార్థతా చ తద్వత్.

సూ. సర్వథాపి త ఏవోభయలింగాత్. 34.

సర్వథాప్యాశ్రమకర్మత్వపక్షే విద్యాసహకారిత్వపక్షే చ త ఏవాగ్నిహోత్రాదయో ధర్మా అనుష్ఠేయాః, త ఏవేత్యవధారయన్నా

విహితాని కర్మాణి అవిహితాయా విద్యాయా న సహకార్యంగాని మోక్షస్యాసాధ్యత్వాచ్చ న కర్మణాం సహకారిత్వసంభవ ఇత్యర్థః. తుల్యబలశ్రుతిబలేన వినియోగపృథక్త్వం సంయోగభేదః తతో న విరోధః కామనాయా అనిత్యత్వేఽపి కర్మణాం నానిత్యత్వం నిత్యవిధినా ప్రయోగస్య నిత్యత్వాత్. సత్యాం కామనాయాం కామ్యప్రయోగేణైవ నిత్యత్వసిద్ధేర్న కశ్చిద్విరోధః.ఇదం చ 'ఏకస్య తూభయత్వే సంయోగపృథక్త్వ'మితి సూత్రే చింతితం. యథా 'ఖాదిరో యూపో భవతీ'తి శ్రుత్యా ఖాదిత్వస్య క్రత్వర్థతా 'ఖాదిరం వీర్యకామస్యే'తి శ్రుత్యా పురుషార్థతా చేతి. అతస్సతి వాక్యద్వయే వినియుక్తవినియోగో న విరుధ్యత ఇత్యర్థః.

34. నను నిత్యాగ్నిహోత్రాదిభ్యో భిన్నా ఏవ యజ్ఞాదయో వివిదిషాయాం వినియుజ్యంతే తత్ర కుతో వినియుక్తవినియోగస్తత్రాహ—సర్వథాపీతి. నిత్యత్వే

తేషాం భావః తత్త్వమ్, తేస విద్యార్థత్వేన నిత్యకర్మాణి కర్తవ్యాని. యజ్ఞాదిశ్రుత్యా తదర్థత్వేన తేషాం విహితత్వాదేవేత్యర్థః.

చార్యః కిం నివర్తయతి, కర్మభేదాశంకామితి బ్రూమః. యథా కుండపాయినామయనే 'మాసమగ్నిహోత్రం జుహ్వాతీ'త్యత్ర నిత్యాదగ్నిహోత్రాత్కర్మాంతరముపదిశ్యతే నైవమిహ కర్మభేదోఽస్తీత్యర్థః. కుతః, ఉభయలింగాత్-శ్రుతిలింగాత్ స్మృతిలింగాచ్చ శ్రుతిలింగం తావత్ 'తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషంతీ' తి సిద్ధవదుత్పన్నరూపాణ్యేవ యజ్ఞాదీని వివిదిషాయాం వినియుఙ్క్తే న జుహ్వతీత్యాదివదపూర్వమేవైషాం రూపముత్పాదయతీతి. స్మృతిలింగమపి 'అనాశ్రితః కర్మఫలం కార్యం కర్మ కరోతి యః' ఇతి విజ్ఞాతకర్తవ్యతాకమేవ కర్మ విద్యోత్పత్త్యర్థం దర్శయతి. 'యస్యైతేఽష్టాచత్వారింశత్సంస్కారాః' ఇత్యాద్యా చ సంస్కారత్వప్రసిద్ధిర్వైదికేషు కర్మసు తత్సంస్కృతస్య విద్యోత్పత్తిమభిప్రేత్య స్మృతా భవతి, తస్మాత్ సాధ్విదమభేదావధారణమ్.

సూ. అనభిభవం చ దర్శయతి. ౩౫.

సహకారిత్వస్యైవైతదుపోద్బలకం లింగదర్శనం అనభిభవం చ

కామ్యత్వే చేత్యర్థః. కుండపాయినామయనే 'మాసమగ్నిహోత్రం జుహోతీ'త్యాఖ్యాతస్య సాధ్యహోమవాచిత్వాత్తదేకార్థకాగ్నిహోత్రపదస్య వ్యవహితసిద్ధాగ్నిహోత్రపరామర్శకత్వాయోగాత్ మాసగుణవిశిష్టం కర్మాంతరం విధీయత ఇత్యుక్తం, ఇహ తు యజ్ఞేనేత్యాదిసుబంతానామాఖ్యాతేనైకార్థత్వాభావాత్ సిద్ధవ్యవహితకర్మానువాదకత్వాత్తేషామేవ కర్మణాం జ్ఞానార్థత్వవిధిరితి భావః. సిద్ధకర్మసు సంస్కారత్వప్రసిద్ధిరపి శుద్ధ్యాఖ్యసంస్కారద్వారా జ్ఞానార్థకకర్మాభేదే లింగమిత్యాహ—యస్యైతేఽష్టేతి.

నను కర్మకాండస్థనిత్యాగ్నిహోత్రేభ్యో భిన్నా ఏవ యజ్ఞాదయో వివిది[illegible]వాక్యే విద్యాసంయుక్తతయా విధీయంతే, ప్రకరణభేదస్య భేదకత్వాత్; కథముభయార్థత్వమిత్యత ఆహ—

సర్వథాపి నిత్యత్వేన విద్యార్థత్వేన చ అనుష్ఠేయా యజ్ఞాదయః త[illegible] భిన్నాః. కుతః ఉభయలింగాత్ 'యజ్ఞేన వివిదిషంతి' ఇతి శ్రుతిలింగాత్, 'అనా[illegible] కర్మఫలం కార్యం కర్మ కరోతి యః' ఇతి స్మృతిలింగాచ్చేత్యర్థః.

దర్శయతి శ్రుతిర్బ్రహ్మచర్యాదిసాధనసంపన్నస్య రాగాదిభిః క్లేశైః 'ఏష హ్యాత్మా న నశ్యతి యం బ్రహ్మచర్యేణానువిందతే' ఇత్యాదినా; తస్మాద్యజ్ఞాదీన్యాశ్రమకర్మాణి చ భవంతి విద్యాసహకారీణి చేతి స్థితమ్.

ఇత్యష్టమాధికరణమ్.

సూ. అంతరా చాపి తు తద్దృష్టేః. 36.

విధురాదీనాం ద్రవ్యాదిసంపద్రహితానాం చాన్యతమాశ్రమప్రతిపత్తిహీనానామంతరాళవర్తినాం కిం విద్యాయామధికారోఽస్తి కిం వా నాస్తీతి తావత్ప్రాప్తం, ఆశ్రమకర్మణాం విద్యాహేతుత్వావధారణాత్ ఆశ్రమకర్మాసంభవాచ్చ తేషామిత్యేవం ప్రాప్తే ఇద

35. బ్రహ్మచర్యాదికర్మణాం ప్రతిబంధధ్వంసద్వారా విద్యార్థత్వే లింగమాహ—అనభిభవం చేతి.

ఇతి అష్టమాధికరణమ్.

36. 'అంతరా చాపి తు తద్దృష్టేః' అనాశ్రమిణాం జపాదికర్మసత్త్వాత్ నిందితత్వాచ్చ సంశయే సతి ఆశ్రమకర్మణామేవ విద్యాహేతుత్వశ్రుతేరనాశ్రమస్య నిందితత్వాచ్చ అనధికార ఇతి పూర్వపక్షః. తత్రానాశ్రమకర్మణాం విద్యాహేతుత్వాసిద్ధిః సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి ఫలం.

కిం చ—

బ్రహ్మచర్యాదిసాధనసంపన్నస్య రాగాదిక్లేశైరనభిభవమ్ 'ఏషహ్యాత్మా న నశ్యతి యం బ్రహ్మచర్యేణానువిందతే' ఇత్యాద్యా శ్రుతిర్దర్శయతి. అనేన సూత్రేణ బ్రహ్మచర్యాద్యాశ్రమకర్మణాం సహకారిత్వమేవ దృఢీకృతమ్.

పూర్వం యథా యజ్ఞాదిశ్రుత్యా ఆశ్రమకర్మణామేవ జ్ఞానసాధనత్వవిధానాదాశ్రమిణామధికారః, న తథా విధురాణామధికారః. తత్కృతకర్మణాం జ్ఞానసాధనత్వాభావాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే అనాశ్రమికర్మణాం జపాదీనాం విద్యాసాధనత్వాసిద్ధిః; సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. అత్ర విధురాణాం కిం బ్రహ్మవిద్యాయామధికారోఽస్తి న వేతి సందేహే, నాస్తీతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—అంతరా ఆశ్రమ

మాహ, అంతరాచాపితు - అనాశ్రమిత్వేనాంతరా శేవర్తమానోఽపి విద్యాయామధిక్రియతే, కుతస్తద్దృష్టేః, రైక్వవాచక్నవీజానశ్రుతి ప్రభృతీనామేవంభూతానామపి బ్రహ్మవిత్త్వశ్రుత్యుపలబ్ధేః.

సూ. అపిచ స్మర్యతే. ౩౭.

సంవర్తప్రభృతీనాం చ నగ్నచర్యాదియోగాదనపేక్షితాశ్రమ కర్మణామపి మహాయోగిత్వం స్మర్యతఇతిహాసే.నను లింగమిదం శ్రుతి స్మృతిదర్శనముపన్యస్తం కా ను ఖలు ప్రాప్తిరితి సాఽభిధీయతే.

సూ. విశేషానుగ్రహాశ్చ. ౩౮.

తేషామపి విధురాదీనామవిరుద్ధైః పురుషమాత్రసంబంధిభిర్జపోప వాసదేవతారాధనాదిభిర్ధర్మవిశేషైరనుగ్రహో విద్యాయాస్సంభవతి. తథాచ స్మృతిః 'జప్యేనైవ తు సంసిద్ధ్యేత్ బ్రాహ్మణో నాత్ర సంశయః, కుర్యాదన్యన్న వా కుర్యాన్మైత్రో బ్రాహ్మణ ఉచ్యతే' ఇత్య సంభవదాశ్రమకర్మణోఽపి జపేఽధికారం దర్శయతి, జన్మాంతరానుష్ఠి

---

౩౭. రైక్వాదీనాం విద్యావత్త్వలింగస్య జన్మాంతరాశ్రమకర్మణాఽన్యథా సిద్ధేః అనాశ్రమకర్మణో విద్యార్థత్వే ప్రాపకం మానాంతరం వాచ్యమితి శంకతే— నను లింగమితి.

౩౮. అనాశ్రమిత్వావిరుద్ధానాం వర్ణమాత్రప్రాప్తధర్మాణాం విద్యార్థత్వే మానమాహ—తథా చేతి. మైత్రో దయావానిత్యర్థః. నన్వనాశ్రమిణాం కర్మ భవతు

మంతరా వినా వర్తమానానామపి అస్త్యధికారః. కుతః, తద్దృష్టేః తస్య బ్రహ్మ విద్యాధికారస్యానాశ్రమిణాం రైక్వాదీనాం శ్రుతౌ స్మృతౌ చ దర్శనాదిత్యర్థః.

సంవర్తకప్రభృతీనామనాశ్రమిణామపి యోగిత్వం స్మర్యతే ఇత్యర్థ.

నన్వనాశ్రమిణాం విద్యాహేతుకర్మాభావాన్న తత్రాధికార ఇత్యత ఆహ—

అనాశ్రమిణామపి రైక్వాదీనాం జపోపవాసదేవతారాధనాదిభిః కర్మవిశేషై ర్జ్ఞానహేతుభిరస్తి విద్యాయామనుగ్రహ ఇత్యర్థః.

స్త్రైరప్యాశ్రమకర్మభిః సంభవత్యేవ విద్యాయా అనుగ్రహః. తథాచ స్మృతిః—'అనేకజన్మసంసిద్ధస్తతో యాతి పరాం గతి' మితి జన్మాంతర సంచితానపి సంస్కారవిశేషాననుగ్రహీతృన్విద్యాయాం దర్శయతి, దృష్టార్థా చ విద్యా ప్రతిషేధాభావమాత్రేణాప్యర్థినమధికరోతి శ్రవణాదిషు, తస్మాద్విధురాదీనామప్యధికారో న విరుధ్యతే.

సూ. అతస్త్వితరజ్జ్యాయో లింగాచ్చ. 39.

అతస్త్వంతరాళవర్తిత్వాదితరదాశ్రమవర్తిత్వం జ్యాయో విద్యాసాధనం శ్రుతిస్మృతిసందృబ్ధత్వాత్ శ్రుతిలింగాచ్చ 'తేనైతి బ్రహ్మవిత్పుణ్యకృత్తైజసశ్చే' తి. 'అనాశ్రమీ న తిష్ఠేత దినమేకమపి ద్విజః, సంవత్సరమనాశ్రమీ స్థిత్వా కృచ్ఛ్రత్రయం చరేది' తి చ స్మృతిలింగాత్.

ఇతి నవమాధికరణమ్.

విద్యాహేతుః తథాపి తేషాం న శ్రవణాదావధికారః సన్న్యాసాభావాదిత్యత ఆహ- దృష్టార్థా చేతి. బంధకాజ్ఞానధ్వస్తిఫలక విద్యాకామస్య శ్రవణేఽధికారః సన్న్యాసోఽపి కదాచిత్కృతో జ్ఞానే ఉపకరోతి శ్రవణం ప్రత్యనంగత్వాదితి భావః.

39. తర్హ్యాశ్రమిత్వం వృథేత్యత ఆహ—అతస్త్వితి. పుణ్యకృత్తైజసః శుద్ధః తేన జ్ఞానమార్గేణ ఏతి బ్రహ్మ ప్రాప్నోతీత్యర్థః. అత్ర పుణ్యకృత్త్వలింగాదాశ్రమిత్వం జ్యాయః పుణ్యోపచయే శీఘ్రం విద్యాలాభాదనాశ్రమస్య నిందితత్వాచ్చేతి భావః.

ఇతి నవమాధికరణమ్.

నన్వనాశ్రమిణామపి జపాదినైవ విద్యాసిద్ధేః తర్హ్యాశ్రమిత్వం వ్యర్థం స్యాదిత్యత ఆహ—

అతస్తు అనాశ్రమిత్వాత్ ఇతరత్ ఆశ్రమిత్వం జ్యాయః శీఘ్రమేవ విద్యాసాధనమ్. కుతః, 'తేనైతి బ్రహ్మవిత్ పుణ్యకృత్తైజసశ్చ' ఇతి శ్రుతౌ బ్రహ్మవిత్త్వవిశేషణరూపశ్రుతిలింగాచ్చేత్యర్థః.

నియమః ప్రచ్యుత్యభావం దర్శయతి. యథా చ 'బ్రహ్మచర్యం సమాప్య గృహీ భవేత్ గృహాద్వనీ భూత్వా ప్రవ్రజేత్ యది వేతరథా బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజే' దితి చైవమాదీన్యారోహరూపాణి వచాంస్యుపలభ్యంతే నైవం ప్రత్యవరోహరూపాణి, న చైవమాచారాః శిష్టా విద్యంతే. యత్తు పూర్వకర్మస్వనుష్ఠానచికీర్షయా ప్రత్యవరోహణమితి, తదసత్ 'శ్రేయాన్ స్వధర్మో విగుణః పరధర్మాత్స్వనుష్ఠితా' దితి స్మరణాత్, న్యాయాచ్చ యో హి యం ప్రతి విధీయతే స తస్య ధర్మో న తు యో యేన స్వనుష్ఠాతుం శక్యతే, చోదనాలక్షణత్వాద్ధర్మస్య. న చ రాగాదివశాత్ ప్రచ్యుతిః, నియమశాస్త్రస్య బలీయస్త్వాత్. జైమినేరపీత్యపిశబ్దేన జైమినిబాదరాయణయోరత్ర సంప్రతిపత్తిం శాస్తి ప్రతిపత్తిదార్ఢ్యాయ.

ఇతి దశమాధికరణమ్

సూ. న చాధికారికమపి పతనానుమానాత్తదయోగాత్. ౪౧.

యది నైష్ఠికో బ్రహ్మచారీ ప్రమాదాదవకీర్యేత కిం తస్య 'బ్రహ్మచార్యవకీర్ణీ నైరృతం గర్దభమాలభేతే' త్యేతత్ప్రాయశ్చిత్తం

ద్రూపం ప్రచ్యుతౌ ప్రమాణాభావం వ్యాచష్టే—యథా చేతి. శిష్టాచారాభావమాహ—నచైవమితి. 'చండాలాః ప్రత్యవసితాః' ఇతి స్మృతేశ్చ పతితానాం కర్మ నిష్ఫలమితి భావః.

ఇతి దశమాధికరణమ్.

౪౧. 'న చాధికారికం' అవకీర్యేత-వ్యభిచరేదిత్యర్థః. అవకీర్ణం యోనౌ నిషిక్తం రేతో యస్యాస్తీత్యవకీర్ణీ. అత్ర ప్రచ్యుతస్య ప్రాయశ్చిత్తం స్యాన్న వేతి ఉపపాతకత్వాత్పతనస్మృతేశ్చ సంశయః. ప్రచ్యుతస్య యజ్ఞాదికం నిష్ఫలమిత్యుక్తం తద్వత్

నియమాతద్రూపాభావేభ్యః 'ఆరణ్యమియాదితి పదం తతో న పునరేయాత్' ఇతి నియమః, ప్రత్యవరోహబోధకశ్రుత్యభావః అతద్రూపమ్, శిష్టాచారాభావాశ్చ తేభ్యః. తస్మాత్ప్రచ్యుతేరప్రామాణికత్వాత్ప్రచ్యుతస్య కర్మ న విద్యాహేతురితి సిద్ధమ్.

స్యాదుత నేతి. నేత్యుచ్యతే. యదధికారలక్షణే నిర్ణీతం ప్రాయశ్చిత్త'మవకీర్ణిపశుశ్చ తద్వదాధానస్యాప్రాప్తకాలత్వా'దితి తదపి న నైష్ఠికస్య భవితుమర్హతి కిం కారణం 'ఆరూఢో నైష్ఠికం ధర్మం యస్తు ప్రచ్యవతే పునః, ప్రాయశ్చిత్తం న పశ్యామి యేన శుద్ధ్యేత్స ఆత్మహే'త్యప్రతిసమాధేయపతనస్మరణాత్ ఛిన్నశిరస ఇవ ప్రతిక్రియానుపపత్తేః. ఉపకుర్వాణస్య తు తాదృక్పతనస్మరణాభావాదుపపద్యతే తత్ప్రాయశ్చిత్తమ్.

ప్రాయశ్చిత్తం నిష్ఫలమితి పూర్వపక్షయతి—నేత్యుచ్యత ఇతి. అత్ర కృతప్రాయశ్చిత్తస్య కర్మజ్ఞానహేతుర్న భవతీతి ఫలం. సిద్ధాంతే తు భవతీతి భేదః. యథోపనయనకాలే హోమో లౌకికాగ్నావేవ కార్యః దారసంబంధోత్తరకాలవిహితాధానస్య సు ప్రత్యప్రాప్తకాలత్వేన ఆహవనీయాభావాత్ తద్వదవకీర్ణినో బ్రహ్మచారిణః ప్రాయశ్చిత్తం పశుర్గర్దభో లౌకికాగ్నౌ హోతవ్య ఇత్యధికారలక్షణే షష్ఠాధ్యాయే నిర్ణీతం. ప్రాయశ్చిత్తమాధికారికం తదుపకుర్వాణస్యైవ న నైష్ఠికస్యేతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి—ఉపపూర్వమితి. ఉపపదం పూర్వం యస్య పాతకస్య తదుపపాతకమిత్యర్థః. 'ప్రాయశ్చిత్తం న పశ్యామీ'తి దర్శనాభావస్మృతేః ప్రాయశ్చిత్తాభావపరత్వం కల్పయిత్వా తన్మూలశ్రుతికల్పనాత్ ప్రాగేవ క్లృప్తసాధారణశ్రుత్యా ప్రాయశ్చిత్తసద్భావసిద్ధేః కల్పనం నోదేతి-క్లృప్తశ్రుతివిరోధాదితి భావః.

యథా పూర్వం ప్రచ్యుతస్య కర్మ న విద్యాహేతురిత్యుక్తమ్, తథా ప్రచ్యుతస్యాపి కృతప్రాయశ్చితస్య కర్మ న విద్యాహేతురితి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే కృతప్రాయశ్చిత్తస్య కర్మ న విద్యాహేతుః, సిద్ధాంతే తద్ధేతురితి ఫలభేదః. ప్రమాదాత్ప్రచ్యుతస్య కిం ప్రాయశ్చిత్తమస్తి న వేతి సందేహే, ఆధికారికమపి అధికారలక్షణసిద్ధం గర్దభాలంభనరూపప్రాయశ్చిత్తమాధికారికమ్, తదపి నైష్ఠికస్యావకీర్ణినో నైవాస్తి. కుతః, పతనానుమానాత్ 'ఆరూఢో నైష్ఠికం ధర్మ యస్తు ప్రచ్యవతే పునః. ప్రాయశ్చిత్తం న పశ్యామి యేన శుద్ధ్యేత్స ఆత్మహా' ఇత్యనివర్త్యపాతకశ్రుత్యనుమాపకస్మృత్యా తస్య ప్రాయశ్చిత్తస్యాయోగాదితి పూర్వః పక్షః.

సూ. ఉపపూర్వమపి త్వేకే భావమశనవత్తదుక్తమ్. ४२.

అపి త్వేకే ఆచార్యా ఉపపాతకమేవైతదితి మన్యంతే. యన్నైష్ఠికస్య గురుదారాదిభ్యోఽన్యత్ర బ్రహ్మచర్యం విశీర్యేత న తన్మహాపాతకం భవతి గురుతల్పాదిషు మహాపాతకేష్వపరిగణనాత్. తస్మాదుపకుర్వాణవన్నైష్ఠికస్యాఽపి ప్రాయశ్చిత్తభావమిచ్ఛంతి బ్రహ్మచారిత్వావిశేషాదవకీర్ణిత్వావిశేషాచ్చ. అశనవత్, యథా బ్రహ్మచారిణో మధుమాంసాశనే వ్రతలోపః పునస్సంస్కారశ్చైవమితి. యే హి ప్రాయశ్చిత్తస్యాభావమిచ్ఛంతి న తేషాం మూలముపలభ్యతే, యే తు భావమిచ్ఛంతి తేషాం బ్రహ్మచార్యవకీర్ణిత్వేతదవిశేషశ్రవణం మూలమ్. తస్మాద్భావో యుక్తతరః. తదుక్తం ప్రమాణలక్షణే 'సమా విప్రతిపత్తిస్స్యాచ్ఛాస్త్రస్థా వా తన్నిమిత్తత్వా' దితి. ప్రాయశ్చిత్తాభావస్మ

४२. ప్రాయశ్చిత్తస్య భావాభావప్రసిద్ధ్యోస్సమత్వేఽపి భావప్రసిద్ధిః శ్రుతిమూలత్వాదాదర్తవ్యేత్యత్ర సమ్మతిమాహ—తదుక్తమితి. 'యవమయశ్చరు'రిత్యత్ర యవశబ్దం కేచిద్దీర్ఘశూకే ప్రయుంజతే కేచిద్దేశవిశేషే ప్రియంగుషు. అతః కస్య చరుః కార్య ఇతి సందేహే వృద్ధప్రయోగసామ్యాత్ సమా తుల్యా వికల్పేన ప్రతిపత్తిస్స్యాదితి ప్రాప్తే సిద్ధాంతః—శాస్త్రమూలా ప్రతిపత్తిర్గ్రాహ్యా శాస్త్రనిమిత్తత్వాద్ధర్మావిజ్ఞానస్య. తథా చ 'యత్రాన్యా వా ఓషధయో మ్లాయంత్యథైతే యవా మోదమానాస్తిష్ఠంతీ'తి శాస్త్రమూలత్వాద్దీర్ఘశూకప్రయోగస్యైవాదర ఇత్యర్థః. స్మృతేతిమాహ—ప్రాయశ్చిత్తేతి. బ్రహ్మచర్యరక్షార్థం యత్నాధిక్యం కార్యమితి జ్ఞాపనార్థం

సిద్ధాంతస్తు—

నేవం మహాపాతకమ్, యేన ప్రాయశ్చిత్తం న స్యాత్. అపి త్వేకే ఆచార్యా ఉపపదపూర్వమేవేదం పాతకం మన్యతే. అత ఉపకుర్వాణస్యేవ నైష్ఠికస్యాపి ఉక్తప్రాయశ్చిత్తసద్భావమిచ్ఛంతి, ఉభయోః బ్రహ్మచారిత్వే సతి అవకీర్ణిత్వావిశేషాత్; అశనవత్ యథా బ్రహ్మచారిణః మధుమాంసాశినః వ్రతలోపః పునః సంస్కారశ్చ, తద్వత్; తస్మాత్ ప్రాయశ్చిత్తసద్భావో యుక్తతరః. తదుక్తం ప్రమాణలక్షణే—

రణం త్వేవం సతి యత్నగౌరవోత్పాదనార్థమితి వ్యాఖ్యాతవ్యమ్. ఏవం భిక్షువైఖానసయోరపి 'వానప్రస్థో దీక్షాభేదే కృచ్ఛ్రం ద్వాదశ రాత్రం చరిత్వా మహాకక్షం వర్ధయేత్ భిక్షుర్వానప్రస్థవత్ సోమ వృద్ధివర్జం స్వశాస్త్రసంస్కార' శ్చేత్యేవమాది ప్రాయశ్చిత్తస్మరణమను సర్తవ్యమ్.

ఇత్యేకాదశాధికరణమ్.

సూ. బహిస్తూభయథాపి స్మృతేరాచారాచ్చ.

యద్యూర్ధ్వరేతసాం స్వాశ్రమేభ్యః ప్రచ్యవనం మహాపాతకం యది వోపపాతకముభయథాపి శిష్టైస్తే బహిష్కర్తవ్యాః 'ఆరూఢో

ప్రాయశ్చిత్తం స్పష్టమపి న పశ్యామీత్యుక్తం భగవత్రి ణేత్యర్థః. నైష్ఠికవద్యతివన స్థయోరపి ప్రమాదాత్ బ్రహ్మచర్యభంగే ప్రాయశ్చిత్తమస్తీత్యాహ—ఏవమితి. కృచ్ఛ్రం ప్రాజాపత్యం మహాకక్షం బహుతృణకాష్ఠం దేశం జలదానాదినా వర్ధయేత్. యతిస్తు సోమలతావర్జం వర్ధయేత్. 'సర్వపాపప్రసక్తోఽపి ధ్యాయన్నిమిషమచ్యుతమ్, భూయస్తపస్వీ భవతి పఙ్క్తిపావన ఏవ చ' ఇతి చ 'ఉపపాతకసంఘేషు పాతకేషు మహత్సు చ, ప్రవిశ్య రజనీపాదం బ్రహ్మధ్యానం సమాచరే'దిత్యాది స్వశాస్త్రవిహిత ధ్యాన ప్రాణాయామాది సంస్కారోఽపి భిక్షుణా కార్య ఇత్యర్థః. ఆదిపదాత్ 'మనో వాక్కాయజాన్ దోషానజ్ఞానోత్థాన్ ప్రమాదజాన్, సర్వాన్ దహతి యోగాగ్ని స్తూలరాశిమివానలః, 'నిత్యమేవ తు కుర్వీత ప్రాణాయామాంస్తు షోడశ. అపి భ్రూణ హనం మాసాత్పునంత్యహరహః కృతాః' ఇత్యాద్యాని వాక్యాని గృహ్యంతే.

ఇతి ఏకాదశాధికరణమ్.

౪౩. 'బహిస్తూభయథాపి స్మృతేరాచారాచ్చ' కృతప్రాయశ్చిత్తైస్తైస్సహ

'సమా విప్రతిపత్తిః స్యాత్' 'శాస్త్రస్థా వా తన్నిమిత్తత్వాత్' ఇతి. ప్రాయశ్చిత్తా భావస్మరణం తు యత్నగౌరవార్థమితి వ్యాఖ్యాతవ్యమ్. ఇత్థం వానప్రస్థస్య మహా కక్షాభివర్ధనం ప్రాయశ్చిత్తమ్, యతేస్తు స్వశాస్త్రసంస్కార ఇతి ధ్యేయమ్.

పూర్వం యథా ప్రచ్యుతస్య ప్రాయశ్చిత్తేనైవ శుద్ధత్వాత్ తత్కృతం కర్మ విద్యాసాధనమిత్యవాది, తథా కృతప్రాయశ్చిత్తేన సహ శిష్టాచారరూపం కర్మ విద్యా సాధనం భవత్వితి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

నైష్ఠికం ధర్మం యస్తు ప్రచ్యవతే పునః, ప్రాయశ్చిత్తం న పశ్యామి యేన శుద్ధ్యేత్స ఆత్మహే'తి. 'ఆరూఢపతితం విప్రం మండలాచ్చ వినిస్సృతమ్, ఉద్బద్ధం కృమిదష్టం చ స్పృష్ట్వా చాంద్రాయణం చరే' దితి చైవమాదినిందాతిశయస్మృతిభ్యః. శిష్టాచారాచ్చ-న హి యజ్ఞాధ్యయనవివాహాదీని తైస్సహాచరంతి శిష్టాః.

ఇతి ద్వాదశాధికరణమ్.

సూ. స్వామినః ఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః ४४.

అంగేషూపాసనేషు సంశయః, కిం తాని యజమానకర్తృకాణి

కృతశ్రవణాదికం జ్ఞానసాధనం న వేతి సందేహే తేషాం శుద్ధత్వాత్సాధనమితి ప్రాప్తే ప్రాయశ్చిత్తాత్ పరలోకే తేషాం శుద్ధత్వేఽప్యత్ర శుద్ధ్యభావాన్న సాధనమితి సిద్ధాంతయతి—యద్యూర్ధ్వేతి. సుగమం భాష్యమ్.

ఇతి ద్వాదశాధికరణమ్.

४४. 'స్వామినః ఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః' అంగాశ్రితోపాస్తిషూభయకర్తృకత్వసంభవాత్ సంశయః 'యః కృతప్రాయశ్చిత్తస్స సంవ్యవహార్య'ఇత్యుత్సర్గస్య నిందాతిశయస్మృత్యా నైష్ఠికాదిషు బాధవత్ యో యదంగకర్తా స తదాశ్రితస్య కర్తేత్యు

అత్ర పూర్వపక్షే ఆరూఢపతితమిత్యాదిశాస్త్రవిరోధః, సిద్ధాంతే తదానుగుణ్యమితి ఫలభేదః. కృతప్రాయశ్చిత్తేన సహ కృతం శ్రవణాదికం కిం విద్యాసాధనం న వేతి సందేహే, విద్యాసాధనమితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఊర్ధ్వరేతసామాశ్రమాత్ ప్రచ్యుతిరుపపాతకం మహాపాతకం వా అస్తు; ఉభయథాపి తే కృతప్రాయశ్చిత్తా అపి శిష్టైర్బహిష్కార్యాః. 'ప్రాయశ్చిత్తం న పశ్యామి' 'ఆరూఢపతితం విప్రం...స్పృష్ట్వా చాంద్రాయణం చరేత్' ఇత్యాదినిందాస్మృతేః శిష్టాచారాచ్చ. అతః ప్రాయశ్చిత్తేన పరలోకశుద్ధేనాపి తేన సహ కృతం శ్రవణాదికం న విద్యాసాధనమితి సిద్ధమ్.

పూర్వం యథా యః కృతప్రాయశ్చిత్తః స సంవ్యవహార్య ఇత్యుత్సర్గస్య నిందాతిశయస్మృత్యా నైష్ఠికాదిషు బాధ ఇత్యభాణి, తథా యో యదంగకర్తా స తదాశ్రితస్య కర్తేతి ఉత్సర్గస్య కర్తుః ఫలశ్రుత్యా బాధో భవత్వితి దృష్టాంతసంగత్యోదమాహ—

ఆహోస్విదృత్విక్కర్మాణీతి. కిం తావత్ప్రాప్తం యజమానకర్మాణీతి, కుతః ఫలశ్రుతేః. ఫలం హి శ్రూయతే 'వర్షతి హాస్మై వర్షయతి హాయ ఏతదేవం విద్వాన్ వృష్టౌ పంచవిధం సామోపాస్తే' ఇత్యాది(ఛాం-ఉ) తచ్చ స్వామిగామిన్యాయ్యం. తస్య సాంగే ప్రయోగే అధికృతత్వాదధికృతాధికారత్వాచ్చైవంజాతీయకస్య. ఫలం చ కర్తృవ్యుపాసనానాం శ్రూయతే 'వర్షత్యస్మై య ఉపాస్తే' ఇత్యాది, నను ఋత్విజోఽపి ఫలం దృష్టం'ఆత్మనే వా యజమానాయ వా యం కామం కామయతే తమాగాయతీ'తి. న, తస్య వాచనికత్వాత్. తస్మాత్ స్వామినఏవాంగేషు ఫలవత్సూపాసనేషు కర్తృత్వమిత్యాత్రేయ ఆచార్యో మన్యతే

త్సర్గస్య కర్తుః ఫలశ్రుత్యా బాధ ఇతి పూర్వపక్షమాహ—కిమితి. అత్ర కర్తృత్వభోక్తృత్వయోరైకాధికరణ్యం ఫలం, సిద్ధాంతే తు అంగాశ్రితా ఋత్విక్కర్తృకా అప్యుపాస్తయో యజమానగామిస్వతంత్రఫలాః కిము వాచ్యం స్వనిష్ఠబ్రహ్మాద్యుపాస్తీనాం స్వాతంత్ర్యమితి ఫలం వివేక్తవ్యం, అతః పాదసంగతిః. హింకారప్రస్తావోద్గీథప్రతిహారనిధనాఖ్య పంచప్రకారే సామ్ని వృష్టిధ్యాతుర్వర్షసమృద్ధిః ఫలమితి శ్రుత్యర్థః. శ్రుతం ఫలం ఋత్విగ్గతం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—తచ్చేతి. యథా సాంగక్రత్వధికృతాధికారత్వాత్ గోదోహనస్య ఫలం క్రత్వధికారిగతం తద్వదంగోపాసనస్యాపి ఫలం తద్గతమేవేత్యర్థః. అస్తు తస్య ఫలం తద్గతం కర్తా త్వన్యః కిం న స్యాదిత్యతఆహ—ఫలం చేతి. యదుక్తం యజమానగామి ఫలమితి తస్యాపవాదం శంకతే—నన్వితి. ఉద్గానేన సాధయతీత్యర్థః. యాజమానం ఫలమిత్యుత్సర్గస్యాసతి బాధకవచనే సిద్ధిరితి సమాధ్యర్థః. తస్మాత్-ఫలభోక్తృత్వాదిత్యర్థః.

అత్ర పూర్వపక్షే కర్తృత్వభోక్తృత్వయోరైకాధికరణ్యమ్, సిద్ధాంతే ఋత్విజః కర్తృత్వం స్వామ్యధీనమితి పరంపరయైకాధికరణ్యమితి ఫలభేదః. తత్ర కిమంగాశ్రితోపాసనాని యజమానకర్తృకాణి, ఆహోస్విత్ ఋత్విక్కర్తృకాణీతి సంశయే, స్వామినో యజమానస్యైవాంగాశ్రితోపాస్తిషు కర్తృత్వమిత్యాత్రేయ ఆచార్యో మన్యతే. కుతః, ఫలశ్రుతేః కర్మాంగపంచవిధసామ్ని వృష్ట్యుపాసకస్య 'వర్షతి హాస్మై ఇత్యాదిఫలశ్రవణాత్. అతః యజమానకర్తృకాణ్యేవేతి పూర్వః పక్షః.

సూ. ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమిస్తస్మై హి పరిక్రియతే. ౪౫.

నైతదస్తి స్వామికర్మాణ్యుపాసనానీతి, ఋత్విక్కర్మాణ్యేతాని స్యురిత్యౌడులోమిరాచార్యో మన్యతే, కిం కారణం, తస్మై హి సాంగాయ యజమానేన కర్మణే ఋత్విక్పరిక్రియతే, తత్ప్రయోగాంతఃపాతీని చోద్గీథాద్యుపాసనాని అధికృతాధికారత్వాత్. తస్మాద్గోదోహనాదికర్మనియమవదేవ ఋత్విగ్భిర్నిర్వర్త్యేరన్. తథాచ 'తగ్ం హ బకో దాల్భ్యో విదాంచకార స హ నైమిశీయానాముద్గాతా బభూవ' ఇత్యుద్గాతృకర్తృకతాం విజ్ఞానస్య దర్శయతి. యత్తూక్తం కర్త్రాశ్రయం ఫలం శ్రూయత ఇతి, నైష దోషః, పరార్థత్వాదృత్విజః అన్యత్ర వచనాత్ ఫలసంబంధానుపపత్తేః.

సూ. శ్రుతేశ్చ. ౪౬.

'యాం వై కాంచనయజ్ఞే ఋత్విజ ఆశిషమాశాసతఇతి యజమానాయైవ తామాశాసతఇతి హోవాచేతి తస్మాదు హైవం విదుద్గాతా

---

౪౫. ఉపాసనమార్త్విజ్యమృత్విక్కర్తృకమిత్యత్ర శ్రౌతం లింగమాహ— తథా చేతి. తముద్గీథాఖ్యం ప్రణవం ప్రాణదృష్ట్యా ధ్యాతవాన్ ధ్యాత్వా చ నైమిశీయానాం సత్రిణాముద్గాతాసీదిత్యర్థః. యజమానేన స్వగామిఫలకసాంగప్రయోగకరణాయ ఋత్విజాం క్రీతత్వాత్ కర్తృత్వేఽపి న ఫలభోక్తృత్వం ఉత్సర్గస్య బాధకాభావాదిత్యుక్తత్వాత్ తత్క్రియణద్వారా కర్తృత్వభోక్తృత్వసామానాధికరణ్యం

సిద్ధాంతస్తు—

అంగోపాసనమార్త్విజ్యమృత్విక్కర్తృకమేవేత్యౌడులోమిరాచార్యో మన్యతే. తస్మై హి సాంగాయ కర్మణే ఋత్విక్ పరిక్రియతే యజమానేన; తథా చ యజమానగామిఫలకమప్యంగోపాసనం యజమానేన స్వర్గగామిఫలకకర్మార్థం పరిక్రీతఋత్విక్కర్తృకమేవ కర్మాంగప్రణయనాశ్రితగోదోహనాదివదితి న ఫలశ్రుతివిరోధః.

కిం చ—

'యాం వై కాంచన యజ్ఞే ఋత్విజ ఆశిషమాశాసత ఇతి యజమానాయైవ

బ్రూయాత్ కం తే కామమాగాయానీ'తి (ఛాందోగ్యే) చ ఋత్విక్కర్తృకస్య విజ్ఞానస్య యజమానగామి ఫలం దర్శయతి,తస్మాదంగోపాసనానామృత్విక్కర్మత్వసిద్ధిః.

ఇతి త్రయోదశాధికరణమ్.

సూ. సహకార్యంతరవిధిః పక్షేణ తృతీయం తద్వతో విధ్యాదివత్. ౪౭.

'తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాండిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేత్ బాల్యం చ పాండిత్యం చ నిర్విద్యాథ మునిరమౌనం చ మౌనం చ

చోపపద్యతే భృత్యకర్తృకే యుద్ధే రాజా యుద్ధ్యతే జయతి చేతి వదితి భావః.౪౬

ఇతి త్రయోదశాధికరణమ్.

౪౭. 'సహకార్యంతరవిధిః పక్షేణ తృతీయం తద్వతో విధ్యాదివత్' యస్మాత్పూర్వే బ్రాహ్మణా ఆత్మానం విదిత్వా సన్న్యస్య భిక్షాచర్యం చరంతి తస్మాదధునాతనోఽపి బ్రాహ్మణ ఆపాతజ్ఞానరూపపండావాన్ పండితః తస్య కృత్యం పాండిత్యం శ్రవణం తం నిర్విద్య నిశ్చయేన లబ్ధ్వా బాల్యేన శ్రవణజ్ఞానస్య బాలభావేన మననేనాసంభావనానిరాసేన బాలస్య భావేన వా శుద్ధచిత్తత్వేన స్థాతుమిచ్ఛేత్, ఏవం మననశ్రవణే కృత్వా అథానంతరం మునిర్నిదిధ్యాసనకృత్స్యాత్ ఏవం అమౌనం మౌనాదన్యత్ బాల్యపాండిత్యద్వయం మౌనం చ నిదిధ్యాసనం లబ్ధ్వా అథ జ్ఞానసామగ్రీపౌష్కల్యానంతరం బ్రహ్మాహమితి సాక్షాత్కారవాన్ బ్రాహ్మణో భవతీత్యర్థః. మౌనశబ్దస్య సిద్ధరూపే పారివ్రాజ్యే అనుష్ఠేయే చ ధ్యానే ప్రయోగాత్సంశయః.

తామాశిషమాశాసత ఇతి హోవాచ' ఇతి శ్రుతేః ఋత్విక్కర్తృకస్యోపాసనస్య యజమానగామిఫలత్వమవగమ్యత ఇత్యుపాసనాని ఋత్విక్కర్తృకాణీతి సిద్ధమ్.

పూర్వం యథా 'యాం కాంచన యజ్ఞే...' ఇత్యాదివాక్యశేషాదుద్గీథాద్యుపాసనాస్వార్త్విజ్యనిర్ణయః' తద్వత్ 'అథ మునిః' అథ బ్రాహ్మణః' ఇతి విధివిధురవాక్యశేషాన్మౌనస్యావిధేయత్వనిశ్చయ ఇతి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే మౌనస్యానుష్ఠేయత్వాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే జ్ఞానం ప్రత్యంతరంగస్య తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. బృహదారణ్యకే శ్రూయతే—'బాల్యం చ పాండిత్యం చ నిర్విద్యాథ మునిః' ఇతి. తత్ర కిం మౌనం విధీయతే న వేతి సందేహే, నేతి

నిర్విద్యాథ బ్రాహ్మణః' ఇతి బృహదారణ్యకే శ్రూయతే, తత్ర సంశయః, మౌనం విధీయతే న వేతి. న విధీయత ఇతి తావత్ప్రాప్తం, బాల్యేన తిష్ఠాసేదిత్యత్రైవ విధేరవసితత్వాత్. నహ్యథ మునిరిత్యత్ర విధాయికా విభక్తిరుపలభ్యతే, తస్మాదయమనువాదో యుక్తః. కుతః ప్రాప్తిరితి చేత్ మునిపండితశబ్దయోర్జ్ఞానార్థత్వాత్, పాండిత్యం నిర్విద్యైవ ప్రాప్తం మౌనం, అపిచ 'అమౌనం చ మౌనం చ నిర్విద్యాథ బ్రాహ్మణ' ఇత్యత్ర తావన్న బ్రాహ్మణత్వం విధీయతే, ప్రాగేవ ప్రాప్తత్వాత్, తస్మాదథ బ్రాహ్మణ ఇతి యథా ప్రశంసావాదః, తథైవాథ మునిరిత్యపి భవితుమర్హతి, సమాననిర్దేశత్వాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః-సహకార్యంతరవిధిరితి. విద్యాసహకారిణో మౌనస్య బాల్యపాండిత్యవద్విధిరేవాశ్రయితవ్యః అపూర్వత్వాత్. నను పాండిత్యశబ్దేనైవ మౌనస్యావగతత్వముక్తం, నైష దోషః, మునిశబ్దస్య జ్ఞానాతిశయార్థత్వాత్ మననాన్మునిరితి చ వ్యుత్పత్తిసంభవాత్ 'మునీనామప్యహం వ్యాసః' ఇతి చ ప్రయోగదర్శనాత్. నను మునిశబ్ద ఉత్తమాశ్రమవచనోఽపి దృశ్యతే 'గార్హస్థ్యమాచార్యకులం మౌనం వానప్రస్థమి'త్యత్ర. న, 'వాల్మీకిర్మునిపుంగవః' ఇత్యాదిషు వ్యభిచారదర్శ

యథా 'తగ్ హ బక' ఇత్యాదివాక్యశేషాత్ ఉద్గీథాద్యుపాసనస్యార్త్విజ్యత్వనిర్ణయస్తద్వదథ బ్రాహ్మణ ఇతి విధిహీనవాక్యశేషాత్ మౌనస్యావిధేయత్వనిశ్చయ ఇతి పూర్వపక్షమాహ—న విధీయత ఇతి. అత్ర ధ్యానస్యాననుష్ఠానం సిద్ధాంతే త్వనుష్ఠానమితి ఫలం. యది మౌనం పారివ్రాజ్యం తదా వాక్యాంతరప్రాప్తమనూద్యతే బాల్యవిధిప్రశంసార్థం. యది జ్ఞానం తదా పాండిత్యశబ్దాత్ ప్రాప్తమితి పూర్వపక్షగ్రంథార్థః. మునిశబ్దాద్విజ్ఞానాతిశయః ప్రతీయతే తస్య జ్ఞానమాత్రవాచిపాండిత్యశబ్దాన్న ప్రాప్తిః నాపి మునిశబ్దః పరివ్రాడ్వాచకః వాల్మీక్యాదిషు ప్రయుజ్యమానత్వాత్, తస్మాదప్రాప్తం మౌనమపూర్వత్వాద్విధిం కల్పయతీతి సిద్ధాంతయతి—ఏవమిత్యాదినా. ఆపస్తంబ

పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఫలభూతసాక్షాత్కారే శ్రవణాద్యపేక్షయా సహకార్యంతరస్య మౌనస్య నిదిధ్యాసనాఖ్యస్య విధిరాశ్రయితవ్యః, అపూర్వత్వాత్. నను 'గార్హస్థ్యమాచార్యకులం మౌనం వానప్రస్థమ్' ఇత్యత్ర మౌనశబ్దస్య పారివ్రాజ్యే

నాత్, ఇతరాశ్రమసన్నిధానాచ్చ. పారిశేష్యాత్తత్రోత్తమాశ్రమోపాదానం, జ్ఞానప్రధానత్వాదుత్తమాశ్రమస్య తస్మాద్బాల్యపాండిత్యాపేక్షయా తృతీయమిదం మౌనం జ్ఞానాతిశయరూపం విధీయతే. యత్తు బాల్యఏవ విధేః పర్యవసానమితి, తథాప్యపూర్వత్వాన్మునిత్వస్య విధేయత్వమాశ్రీయతే, మునిస్స్యాదితి నిర్వేదనీయత్వనిర్దేశాదపి మౌనస్య బాల్యపాండిత్యవద్విధేయత్వాశ్రయణం, తద్వతో విద్యావతః సన్న్యాసినః కథం విద్యావతః సన్న్యాసిన ఇత్యవగమ్యతే. తదధికారాత్ 'ఆత్మానం విదిత్వా పుత్రాద్యేషణాభ్యో వ్యుత్థాయాథ భిక్షాచర్యం చరంతీ'తి. నను సతి విద్యావత్త్వే ప్రాప్నోత్యేవ తత్ర విద్యాతిశయః కిం మౌనవిధినేత్యతఆహ—పక్షేణేతి. ఏతదుక్తం భవతి యస్మిన్పక్షే భేదదర్శనప్రాబల్యాన్న ప్రాప్నోతి తస్మిన్నేష విధిరితి విధ్యాదివత్, యథా 'దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేతే'

ప్రయోగస్య గతిమాహ—ఇతరాశ్రమేతి. కించ 'అమౌనం చ మౌనం చ నిర్విద్యే'తి శ్రవణమననవదనుష్ఠేయత్వోక్తేర్మౌనస్య విధేయతేత్యాహ—నిర్వేదనీయత్వేతి. న చ త్రయాణాం విధానే వాక్యభేదో దోషః ఉపరి ధారణవదిష్టత్వాద్వాక్యభేదస్యేతి భావః. కస్యేదం ధ్యానం విధీయత ఇత్యత్రాహ—తద్వత ఇతి. ఆత్మానం విదిత్వేతి పరోక్షజ్ఞానవతః సన్న్యాసినః ప్రకృతత్వాదిత్యర్థః. సూక్ష్మార్థసాక్షాత్కారసాధనత్వేన ధ్యానాదేష్వజ్ఞాదౌ లోకతః ప్రాప్తిం శంకిత్వా నియమవిధిమాహ—నన్విత్యాదినా. నను బ్రహ్మవిద్యాపరే వాక్యే కథం జ్ఞానాంగవిధిరితి చేత్ సఫలక్రతుపరే వాక్యేఽఙ్గవిధివదిత్యాహ—విధ్యాదివదితి. ప్రధానసమారభ్యాంగపర్యంతో విధిః తత్ర ప్రధానః

ప్రయోగదర్శనాత్ కథమత్ర మౌనం నిదిధ్యాసనం స్యాదత ఆహ—తృతీయమ్. శ్రవణాద్యపేక్షయా నిదిధ్యాసనమేవాత్ర మౌనం విధేయమ్; స్మృతావితరాశ్రమసమభివ్యాహారాత్ నిదిధ్యాసనప్రధానం పారివ్రాజ్యం మౌనశబ్దేన లక్ష్యత ఇత్యవిరోధః. నను కస్య మౌనవిధిరిత్యత ఆహ—తద్వతః, 'విదిత్వా' ఇతి పరోక్షజ్ఞానవతః సన్న్యాసినః ప్రకృతత్వాత్. నను సూక్ష్మవస్తుసాక్షాత్కారే నిదిధ్యాసనస్య స్వతః ప్రాప్తత్వాత్ విధిర్నిరర్థక ఇత్యత ఆహ—పక్షేణ. యస్మిన్ పక్షే భేదదర్శనప్రాప్తిః తేన పక్షేణ ప్రాప్త్యభావాత్ విధిరర్థవానేవ. నను బ్రహ్మపరవాక్యే కథం విధిరిత్యాశంక్య దృష్టాంతమాహ—విధ్యాదివత్. విధేః ఆదిః విధ్యాదిః ప్రధానవిధిః, తద్వత్,

త్యేవంజాతీయకే విద్యాయా సహకారిత్వేనాగ్న్యాధానాదికమంగజాతం విధీయతే ఏవమపి విధిప్రధానేఽప్యస్మిన్విద్యావాక్యే మౌనవిధిరిత్యర్థః. ఏవం బాల్యాదివిశిష్టే కైవల్యాశ్రమే శ్రుతిసిద్ధే విద్యమానే కస్మాచ్ఛాందోగ్యే గృహిణోపసంహారః 'అభిసమావృత్య కుటుంబే' ఇత్యత్ర తేన హ్యుపసంహారేణ తద్విషయమాదరం దర్శయతీత్యత ఉత్తరం పఠతి.—

సూ. కృత్స్నభావాత్తు గృహిణోపసంహారః. ౪౮.

తుశబ్దో విశేషణార్థః, కృత్స్నభావోఽస్య విశేష్యతే, బహులాయాసాని హి బహూన్యాశ్రమకర్మాణి యజ్ఞాదీని తం ప్రతి కర్తవ్యతయోపదిష్టాని ఆశ్రమాంతరకర్మాణి చ యథాసంభవమహింసేంద్రియసంయమాదీని తస్యాఽపి విద్యంతే, తస్మాద్గృహమేధినోపసంహారో న విరుధ్యతే.

క్రతుర్విధ్యాదిః అత ఏవాంగం విధ్యంత ఇత్యుచ్యత ఇత్యర్థః. ఏతత్సూత్రభాష్యభావానభిజ్ఞాస్సన్న్యాసాశ్రమధర్మకశ్రవణవిధిర్నాస్తీతి వదంతి. విధౌ హ్యప్రాప్తిమాత్రమపేక్షితం తచ్చ భేదదర్శనప్రాబల్యాద్దర్శితమితి సంప్రదాయవిదః.

౪౮. సమావర్తనానంతరం కుటుంబే స్థితో బ్రహ్మలోకం ప్రాప్నోతి 'న చ పునరావర్తత' ఇత్యుపసంహారాత్ సన్న్యాసో నాస్తీతి శంకార్థః. ఆయాసవిశిష్టకర్మబాహుల్యాత్ గృహిణోపసంహారః కృతః—న సన్న్యాసాభావాదితి సమాధ్యర్థః.

యథా దర్శపూర్ణమాసప్రధానపరే వాక్యే అన్వాధానాదేరంగజాతస్య విధిః, తద్వన్మౌనస్యేత్యర్థః.

నన్వేవం శ్రవణాదిప్రధానే కైవల్యాశ్రమే శ్రుతిసిద్ధే కస్మాచ్ఛాందోగ్యేఽభిసమావృత్య కుటుంబే' ఇతి గృహిణోపసంహారస్తత్రాహ—

యజ్ఞాదీనామాశ్రమాంతరవిహితానాం వా శమాదీనాం గృహస్థాశ్రమేఽత్రైవ సంభవాత్ గృహస్థాశ్రమేణోపసంహారః, న తు సన్న్యాసాభావాదిత్యర్థః.

సూ. మౌనవదితరేషామప్యుపదేశాత్. ౪౯.

యథా మౌనం గార్హస్థ్యం చైతావాశ్రమౌ శ్రుతిసమ్మతావేవ మితరావపి వానప్రస్థగురుకులవాసౌ. దర్శితా హి పురస్తాచ్ఛ్రుతిః 'తప ఏవ ద్వితీయో బ్రహ్మచార్యాచార్యకులవాసీ తృతీయః' ఇత్యాద్యా. తస్మాచ్చతుర్ణామప్యాశ్రమాణాముపదేశావిశేషాత్ తుల్యవత్ వికల్పసముచ్చయాభ్యాం ప్రతిపత్తిః, ఇతరేషామితి ద్వయోరాశ్రమయోర్బహువచనం వృత్తిభేదాపేక్షయాఽనుష్ఠానభేదాపేక్షయా వేతి ద్రష్టవ్యమ్.

ఇతి చతుర్దశాధికరణమ్.

సూ. అనావిష్కుర్వన్నన్వయాత్. ౫౦.

'తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాండిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసే' దితి బాల్యమనుష్ఠేయతయా శ్రూయతే. తత్ర బాలస్య భావః కర్మ వా బాల్యమితి తద్ధితే సతి బాలభావస్య వయోవిశేషస్యేచ్ఛయా సంపాద

౪౯. సన్న్యాసగార్హస్థ్యద్వయమత్ర సూత్రోక్తం తతోఽన్యదాశ్రమద్వయం నాస్తీతి కస్యచిద్భ్రమస్యావృత్తం నిరస్యతి—మౌనవదితి. ఆశ్రమద్వయవదిత్యర్థః. ఇతరయోరపీతి వాచ్యే బహూక్తిరవాంతరభేదమపేక్ష్య స చాస్మాభిః ప్రాగ్దర్శితః.

ఇతి చతుర్దశాధికరణమ్.

౫౦. అనావిష్కుర్వన్నన్వయాత్. తత్ర బాల్యే విషయే. తద్ధితస్య భావార్థత్వాసంభవాత్ కర్మార్థత్వం గృహీత్వా తిఙ్మాత్రత్వాదేః కర్మణోఽప్రగుణత్వం క్రియత్వాదిరూపభావశుద్ధేశ్చ బాలకర్మత్వావిశేషాత్ సంశయమాహ—తత్రేతి.

మౌనస్య గార్హస్థ్యస్య చ యథా శ్రుతిమత్త్వమ్, తద్వద్బ్రహ్మచారినానప్రస్థయోరపి శ్రుతిషూపదేశాత్ తాభ్యాం సహ చత్వార ఆశ్రమాః ప్రసంగాదుక్తాః. ద్వయోర్బహువచనం వృత్తిభేదాభిప్రాయకమ్.

పూర్వం మౌనశబ్దస్య జ్ఞానాతిశయే నిదిధ్యాసనే ప్రసిద్ధత్వాత్ నిదిధ్యాసనం విధేయమిత్యుక్తమ్; తద్వద్బాల్యశబ్దస్య కామచారాదౌ ప్రసిద్ధేః తద్విధేయమితి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

యితుమశక్యత్వాత్ యథోపపాదమూత్రపురీషత్వాది బాలచరిత
మంతర్గతా వా భావవిశుద్ధిర్దంభదర్పప్రరూఢేంద్రియత్వాదిరహితతా
వా బాల్యం స్యాదితి సంశయః, కిం తావత్ ప్రాప్తం-కామచారవాద
భక్షతా యథోపపాదమూత్రపురీషత్వం చ ప్రసిద్ధతరం లోకే బాల్య
మితి తద్గ్రహణం యుక్తం, నను పతితత్వాదిదోషప్రాప్తేర్న యుక్తం
కామచారవాదాద్యాచరణం, న, విద్యావతస్సన్న్యాసినో వచనసా
మర్థ్యాదేవ దోషనివృత్తేః పశుహింసాదిష్వివేత్యేవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే.
న, వచనస్య గత్యంతరసంభవాత్ అవిరుద్ధే హ్యన్యస్మిన్ బాల్యశబ్దా
భిలప్యే లభ్యమానే చ విధ్యంతరవ్యాఘాతకల్పనా యుక్తా. ప్రధానో
పకారాయ చాంగం విధీయతే జ్ఞానాభ్యాసశ్చ ప్రధానమిహ యతీ
నామనుష్ఠేయం, న చ సకలాయాం బాలచర్యాయామంగీక్రియమాణా
యాం జ్ఞానాభ్యాసస్సంభావ్యతే, తస్మాదాంతరో భావవిశేషో బాలస్యా
ప్రరూఢేంద్రియత్వాదిరిహ బాల్యమాశ్రీయతే. తదాహ, అనావిష్కు
ర్వన్నితి. జ్ఞానాధ్యయనధార్మికత్వాదిభిరాత్మానమవిఖ్యాపయన్ దంభ
దర్పాదిరహితో భవేత్ యథా బాలోఽప్రరూఢేంద్రియతయా న

పూర్వపక్షే విద్యాంగత్వేన తిష్ఠన్మూత్రత్వాదేరప్యనుష్ఠానం సిద్ధాంతే భావశుద్ధేరేవేతి
ఫలం. పూర్వత్ర మౌనశబ్దస్య జ్ఞానాతిశయే ధ్యానే ప్రసిద్ధత్వాత్ ధ్యానం విధేయ
మిత్యుక్తం తద్వద్బాల్యశబ్దస్య కామచారాదౌ ప్రసిద్ధేః తద్విధిగ్రహణ మిత్యాహ—
కిం తావదితి. కామతశ్చరణవదనభక్షణాని యస్య సః కామచారవాదభక్షణః తస్య
భావః తత్తేత్యర్థః. యథోపపాదం యథాసంభవం మూత్రాది యస్య తద్భావస్తత్త్వం.
బాల్యవిధిబలాత్ పాతిత్యశాస్త్రమన్యవిషయమితి భావః. 'యస్త్వవిజ్ఞానవాన్ భవత్య
మనస్కస్సదాఽశుచిః, న స తత్పదమాప్నోతి సంసారం చాధిగచ్ఛతీ'త్యాది
ాచభిక్షాదినియమవిధిశాస్త్రావిరుద్ధస్య భావశుద్ధ్యాఖ్యబాల్యస్య విధిసంభవాత్ న

అత్ర పూర్వపక్షే కామచారాదేః విద్యాంగత్వేనానుష్ఠానమ్, సిద్ధాంతే భావ
శుద్ధేరేవేతి ఫలభేదః. పూర్వోదాహృతశ్రుతౌ బాల్యశబ్దేన కిం బాలస్య కర్మ కామ
చారాదికం విధీయతే, ఉత భావశుద్ధిరితి సంశయే, కామచారాదికమితి పూర్వః
పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—'అవ్యక్తలింగోఽవ్యక్తాచారః' ఇతి శ్రుతేః స్వగుణప్రఖ్యాపనా
దిభిరనావిష్కుర్వన్నాత్మానమప్రఖ్యాపయన్ భావశుద్ధో భవేదిత్యేతావన్మాత్రం

పరేష్వాత్మానమావిష్కర్తుమీహతే తద్వత్ ఏవం హ్యస్య వాక్యస్య ప్రధానోపకారార్థానుగమ ఉపపద్యతే. తథా చోక్తం స్మృతికారైః “యన్న సంతం న చాసంతం నాశ్రుతం న బహుశ్రుతం, న సువృత్తం న దుర్వృత్తం వేద కశ్చిత్స బ్రాహ్మణః. గూఢధర్మాశ్రితో విద్వానజ్ఞాతచరితం చరేత్, అంధవజ్జడవచ్చాపి మూకవచ్చ మహీం చరేత్. అవ్యక్తలింగోఽవ్యక్తాచారః” ఇతి చైవమాది.

ఇతి పంచదశాధికరణమ్.

సూ. ఐహికమప్యప్రస్తుతప్రతిబంధే తద్దర్శనాత్. ౫౧.

సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతేరిత్యత ఆరభ్యోచ్చావచం విద్యాసాధనమవధారితం తత్ఫలం విద్యా సిధ్యంతీ కిమిహైవ జన్మని సిధ్యతి ఉత కదాచిదముత్రాపీతి చింత్యతే. కిం తావత్ ప్రాప్తమిహైవేతి. కిం

యథేష్టచేష్టావిధిరితి సిద్ధాంతయతి—ఏవమితి. ప్రధానవిరోధిత్వాచ్చ న తద్విధిరిత్యాహ—ప్రధానేతి. భావశుద్ధ్యైవ విద్యోపకారకత్వేన అన్వయాదనావిష్కుర్వన్ భవేదితి బాల్యవిధ్యర్థ ఇతి సూత్రయోజనా.

ఇతి పంచదశాధికరణమ్.

౫౧. ఐహికమప్యప్రస్తుతప్రతిబంధే తద్దర్శనాత్. సన్న్యాసాది బాల్యాంతం సాధనజాతముక్త్వా తత్సాధ్యవిద్యా జన్మ విచార్యత ఇతి సంగతిం వదన్ సాధనస్య ద్విధా ఫలసంభవాత్ సంశయమాహ—సర్వేత్యాదినా. శారీరేష్టివదైహికఫలత్వనియమః శ్రవణాదీనామితి పూర్వపక్షమాహ—కిం తావదితి. నన్వాముష్మికఫలక

విధీయతే, తావన్మాత్రస్య ప్రధానే జ్ఞానాభ్యాసే అన్వయాత్. న కామచారాదికమ్, తస్య తత్రానన్వయాత్, శౌచాదిధర్మవిధాయిశాస్త్రవిరోధాచ్చేతి.

ఇత్థం సన్న్యాసాదిబాల్యాంతం సాధనజాతమభిధాయ, తత్సాధ్యవిద్యాజన్మ విచార్యత ఇతి హేతుహేతుమద్భావసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే శ్రవణాదేర్విద్యాసాధనత్వాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే ప్రతిబంధకవశాద్విలంబేఽపి తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. తత్ర శ్రవణాదిభిః కిమిహైవ విద్యోత్పత్తిః,

కారణం, శ్రవణాదిపూర్వికా హి విద్యా, న చ కశ్చిదముత్ర విద్యా మే జాయతామిత్యభిసంధాయ శ్రవణాదిషు ప్రవర్తతే సమాన ఏవ తు జన్మని విద్యాజన్మాభిసంధాయ తేషు ప్రవర్తమానో దృశ్యతే యజ్ఞాదీన్యపి శ్రవణాదిద్వారేణైవ విద్యాం జనయంతి, ప్రమాణజన్యత్వాద్విద్యాయాః. తస్మాదైహికమేవ విద్యాజన్మేతి, ఏవం ప్రాప్తే వదామః-ఐహికం విద్యాజన్మ భవతి అసతి ప్రస్తుతప్రతిబంధే ఇతి. ఏతదుక్తం భవతి యదా ప్రక్రాంతస్య విద్యాసాధనస్య కశ్చిత్ ప్రతిబంధో న క్రియతే ఉపస్థితవిపాకేన కర్మాంతరేణ తదేహైవ విద్యోత్పద్యతే, యదా తు ఖలు ప్రతిబంధః క్రియతే తదాఽముత్రేతి. ఉపస్థితవిపాకత్వం చ కర్మణో దేశకాలనిమిత్తోపనిపాతాద్భవతి. యాని చైకస్య కర్మణో విపాచకాని దేశకాలనిమిత్తాని న తాన్యేవాన్యస్యాపీతి నియంతుం శక్యతే యతో విరుద్ధఫలాన్యపి కర్మాణి భవంతి, శాస్త్రమప్యస్య కర్మణః ఇదం ఫలమిత్యేతావతి పర్యవసితం న దేశకాలనిమిత్తవిశేషమపి సంకీర్తయతి సాధనవీర్యవిశేషాత్త్వతీంద్రియా హి కస్యచిచ్ఛక్తి

యజ్ఞాదిసాధ్యవిద్యాయాః కథమైహికత్వనియమ ఇత్యత ఆహ—యజ్ఞాదీన్యపీతి. శుద్ధిద్వారా యజ్ఞాదిభిః శ్రవణాదిషు సాక్షాద్విద్యాహేతుషు ఘటితేషు విద్యావిలంబో న యుక్తః, దృశ్యతే చ విలంబః, అతశ్శ్రవణాదేర్విద్యాహేతుత్వమసిద్ధమితి పూర్వపక్షే ఫలం, ప్రతిబంధకవశాద్విలంబేఽపి హేతుత్వసిద్ధిరితి సిద్ధాంతే ఫలం మత్వా చికిత్సావదనియతఫలం శ్రవణాదికమితి సిద్ధాంతయతి—ఏవమితి. నను ప్రారబ్ధకర్మవిశేషేణ శ్రవణాదిఫలప్రతిబంధః కిమితి క్రియతే శ్రవణాదినైవ కర్మవిపాకప్రతిబంధః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—ఉపస్థితవిపాకత్వం చేతి. దేశాదిమహిమ్నా కర్మాణి పచ్యంత ఇత్యర్థః. తేన శ్రవణాదికమేవ కిమితి న విపచ్యతే తత్రాహ—యాని చేతి. పాచకత్వం ఫలోన్ముఖ్యహేతుత్వం. నను తర్హి శ్రవణాదివిపాచకదేశాదికం కీదృశ త్యత ఆహ—శాస్త్రమపీతి. ఫలబలాద్దేశాదిజ్ఞానమితి భావః. తథాపి కర్మణైవ శ్రవణాదిప్రతిబంధో న వైపరీత్యమిత్యత్ర కో హేతుస్తత్రాహ—సాధనేతి. ప్రతి

ఉత కదాచిదముత్రాపీతి సంశయే, ఇహైవ విద్యాజన్మాస్త్వితి కామనయా శ్రవణాదిషు ప్రవృత్తేరైహికమేవ విద్యాజన్మేతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఫలోన్ముఖం విద్యావిరుద్ధఫలకం కర్మ ప్రస్తుతప్రతిబంధః. తస్మిన్ప్రతిబంధకాభావే సత్యైహికం

రావిర్భవతీతి తత్ప్రతిబద్ధా పరస్య తిష్ఠతి. న చావిశేషేణ విద్యాయా మభిసంధిరుత్పద్యతే, ఇహాముత్ర వా మే విద్యా జాయతామిత్యభి సంధేర్నిరంకుశత్వాత్. శ్రవణాదిద్వారేణాపి విద్యోత్పద్యమానా ప్రతిబంధక్షయాపేక్షయైవోత్పద్యతే. తథాచ శ్రుతిర్దుర్బోధత్వ మాత్మనో దర్శయతి 'శ్రవణాయాపి బహుభిర్యో న లభ్యః శృణ్వం తోఽపి బహవో యన్న విదుః ఆశ్చర్యోఽస్య వక్తా కుశలోఽస్య లబ్ధా ఆశ్చర్యో జ్ఞాతా కుశలానుశిష్టః' ఇతి. గర్భస్థ ఏవ చ వామదేవః ప్రతి బుబుధే బ్రహ్మభావమితి వదంతీ జన్మాంతరసంచితాత్సాధనాదపి జన్మాం తరే విద్యోత్పత్తిం దర్శయతి. న హి గర్భస్థస్యైవైహికం కించిత్సాధ నం సంభావ్యతే. స్మృతావపి 'అప్రాప్య యోగసంసిద్ధిం కాం గతిం కృష్ణ గచ్ఛతీ' త్యర్జునేన పృష్టో భగవాన్ వాసుదేవః 'న హి కల్యాణ కృత్కశ్చిద్దుర్గతిం తాత గచ్ఛతీ' త్యుక్త్వా పునస్తస్య పుణ్యలోక ప్రాప్తిం సాధుకులే సంభూతిం చాభిధాయ అనంతరం 'తత్ర తం బుద్ధి సంయోగం లభతే పౌర్వదైహిక' మిత్యాదినా 'అనేకజన్మసంసిద్ధస్తతో యాతి పరాం గతి' మిత్యంతేన ఏతదేవ దర్శయతి. తస్మాదైహికమా ముష్మికం వా విద్యాజన్మ ప్రతిబంధక్షయాపేక్షమేతి స్థితమ్.

ఇతి షోడశాధికరణమ్.

బంధకత్వశక్తిరపి ఫలబలాత్ జ్ఞాతవ్యేతి భావః. ప్రతిబంధసద్భావే శ్రౌతస్మార్తంచ లింగమాహ—తథా చేత్యాదినా. 'శృణ్వంతోఽపి నవిదు'రిత్యుక్తేః ప్రతిబంధసిద్ధిః ఆత్మనో యథావద్వక్తాప్యాశ్చర్యః అద్భుతవత్కశ్చిదేవ భవతి తిష్ఠతు లబ్ధా సాక్షా త్కారవాన్-పరోక్షజ్ఞాతాప్యాశ్చర్యః-కుశలేనాప్యాచార్యేణ అనుశిష్టోఽపీత్యర్థః.

ఇతి షోడశాధికరణమ్.

విద్యాజన్మ శ్రవణాదిభిర్భవత్యేవ; సతి తు ప్రతిబంధే అముత్రాపీత్యనియమ ఏవ; న త్విహైవేతి నియమః. కుతః, తద్దర్శనాత్ 'గర్భ ఏవైతచ్ఛయానో వామదేవ ఏవ మువాచ' ఇతి 'శ్రవణాయాపి బహుభిర్యో న లభ్యః' ఇత్యాదిశ్రుతిషు ప్రతిబంధా ప్రతిబంధాభ్యాం తస్య నియమస్య దర్శనాదిత్యర్థః.

సూ॥ ఏవం ముక్తిఫలానియమ స్తదవస్థావధృతే స్తదవస్థావధృతేః. ౫౨.

యథా ముముక్షోర్విద్యాసాధనావలంబినః సాధనవీర్యవిశేషాత్ విద్యాలక్షణే ఫలే ఐహికాముష్మికత్వకృతో విశేషప్రతినియమో దృష్టః. ఏవం ముక్తిలక్షణేఽప్యుత్కర్షాపకర్షకృతః కశ్చిద్విశేషప్రతినియమస్స్యాదితా శంక్యాహ.—ఏవం ముక్తిఫలానియమ ఇతి. న ఖలు ముక్తిఫలే కశ్చిదేవంభూతో విశేషః ప్రతినియమ ఆశంకితవ్యః. కుతః, తదవస్థావధృతేః. ముక్త్యవస్థా హి సర్వవేదాంతేష్వేకరూపైవావధార్యతే, బ్రహ్మైవ హి ముక్త్యవస్థా, న చ బ్రహ్మణోఽనేకాకారయోగోఽస్తి ఏకలింగత్వావధారణాత్ 'అస్థూలమనణు. స ఏష నేతి నేత్యాత్మా. యత్ర నాన్యత్పశ్యతి. బ్రహ్మైవేదమమృతం పురస్తాత్. ఇదం సర్వం యదయమాత్మా స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమరోఽమృతోఽభయో బ్రహ్మ యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్

---

౫౨. అసతి ప్రారబ్ధకర్మప్రతిబంధే శ్రవణాదినేహైవ విద్యోదయః, యజ్ఞాదిభిస్సంచితపాపప్రతిబంధస్య నిరస్తత్వాత్, సతి తు భోగేన తన్నిరాసాదముత్రేతి విద్యాయా ఐహికాముష్మికత్వవిశేషనియమ ఉక్తః-తద్వత్తత్ఫలేఽపి మోక్షే కశ్చిదుత్కర్షాది విశేషస్స్యాదిత్యత ఆహ—ఏవం ముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృతేః ముక్తిరత్ర విషయః తస్యాం విద్యావత్ విశేషనియమోఽస్తి న వేతి ఫలస్యోభయథా సంభవాత్ సంశయే పూర్వపక్షమాహ—యథేతి. ముక్తిస్సవిశేషా ఫలత్వాత్ విద్యావత్ అతః కర్మసాధ్యా ముక్తిరితి ఫలం-సిద్ధాంతే నిర్విశేషత్వావధారణ శ్రుతిబాధితమనుమానం, అతో జ్ఞానైకవ్యంగ్యా ముక్తిరితి ఫలం. కించ శ్రవణాదితారతమ్యాద్విద్యాయాం కంచిదతిశయమంగీకృత్య విద్యాలభ్యముక్తౌ నాతిశయ ఇత్యాహ—

పూర్వం యథా విద్యాయాః ఐహికాముష్మికత్వవిశేషనియమ ఉక్తః, తథా తత్ఫలేఽపి మోక్షే కశ్చిదుత్కర్షాదివిశేషనియమః స్యాదితి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే కర్మసాధ్యా ముక్తిః. సిద్ధాంతే జ్ఞానైకాభివ్యక్తా ముక్తిరితి ఫలభేదః. ముక్తిరత్ర విషయః. తస్యాః కిం విద్యావత్ విశేషనియమోఽస్తి న వేతి

తత్కేన కం పశ్యే' దిత్యాదిశ్రుతిభ్యః. అపిచ విద్యాసాధనం స్వవీర్య విశేషాత్ స్వఫలఏవ విద్యాయాం కంచిదతిశయమాసంజయేత్ న విద్యాఫలే ముక్తౌ తద్ధ్యసాధ్యం నిత్యసిద్ధస్వభావభూతమేవ విద్యయాధిగమ్యతఇత్యసకృదవాదిష్మ. న చ తస్యామప్యుత్కర్షనికర్షాత్మకోఽతిశయ ఉపపద్యతే నికృష్టాయా విద్యాత్వాభావాత్ ఉత్కృష్టైవ హి విద్యా భవతి, తస్మాత్తస్యాం చిరాచిరోత్పత్తిస్వరూపో విశేషో భవేత్

అపి చ విద్యాసాధనమితి. నను బ్రహ్మణో నిత్యసిద్ధత్వాదవిద్యానివృత్తేశ్చ అన్యత్వే ద్వైతాపత్తేః అనన్యత్వేచాసాధ్యత్వాత్ కిం విద్యాఫలమిత్యత ఆహ—తద్ధీతి. విద్యయా అభివ్యక్తత్వేన బ్రహ్మానంద ఏవ ముఖ్యం ఫలం అభివ్యక్తిరవిద్యానివృత్తిః ఆనందస్వరూపస్ఫూర్తిప్రతిబంధకాభావతయా విద్యయా సాధ్యతే సా చానిర్వాచ్యేతి నద్వైతాపత్తిః. అన్యే తు సా బ్రహ్మానన్యేత్యాహుః. న చ సాధ్యత్వానుపపత్తేస్తత్ర విద్యావైయర్థ్య మితి వాచ్యం. యదభావే యదభావస్తత్తత్సాధ్యమితి విజ్ఞానాత్ సర్వోలోకః ప్రవర్తతే, తథా చ విద్యాయా అభావే బ్రహ్మరూపముక్తేరభావః అనర్థరూపా అవిద్యైవాస్తి అస్యా ఏవ ముక్తిర్నాస్తీతి వ్యవహారవిషయత్వేన ముక్త్యభావత్వాత్. తథా చ విద్యాం వినా ముక్తిర్నాస్తీతి నిశ్చయాద్విద్యాముపాదత్తే. విద్యోదయే చ స్వతస్సిద్ధనిత్యనివృత్తానర్థస్వప్రకాశబ్రహ్మానందాత్మనాఽవతిష్ఠత ఇత్యనవద్యమ్. సంప్రతి విద్యాయామతిశయాంగీకారం త్యజతి—న చేతి. ఏకరూపే విషయే ప్రమాయాం తారతమ్యానుపపత్తేరిత్యర్థః. కథం తర్హి పూర్వాధికరణే విద్యాయా విశేష ఉక్తస్తత్రాహ—తస్మాదితి. సత్యామపి సామగ్ర్యాం జ్ఞానే విళంబ ఉక్తః న తారతమ్యమిత్యర్థః. తర్హి సత్యపి జ్ఞానే ముక్తౌ విళంబః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—నత్వితి. వాయ్వాదిప్రతిబంధాద్దీపోత్పత్తివిళంబేఽపి ఉత్పన్నే తమోనివృత్తివిళంబాదర్శనాత్ సతి జ్ఞానే నాజ్ఞాననివృత్తౌ విళంబ ఇతి భావః. కించ కర్మణాముపాసనానాం చ గుణభేదేన తారతమ్యాత్ ఫలతాలతమ్యం యుక్తం

సందేహే, అస్తీతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఏవం విద్యావత్ ముక్తిరూపఫలస్యానియమః నిర్విశేషత్వమేవ. కుతః, తదవస్థావధృతేః ముక్త్యవస్థాయాః నిర్విశేషబ్రహ్మరూపత్వేన 'బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి' ఇతి సర్వశ్రుతిష్వవధారణాత్, తస్మాద్విద్యాసమకాలైవ ముక్తిః; సా చ నిరతిశయానందబ్రహ్మస్వరూపైవేతి సిద్ధమ్. పదాభ్యాసోఽధ్యాయపరిసమాప్తిద్యోతనార్థః

న తు ముక్తౌ కశ్చిదతిశయసంభవోఽస్తి.విద్యాభేదాభావాదపి తత్ఫలభేదనియమాభావః కర్మఫలవత్, న హి ముక్తిసాధనభూతాయా విద్యాయాః కర్మణామివ భేదోఽస్తి. సగుణాసు తు విద్యాసు 'మనోమయః ప్రాణశరీరః' ఇత్యాద్యాసు గుణావాపోద్వాపవశాద్భేదోపపత్తౌ సత్యాముపపద్యతే యథాస్వం ఫలభేదనియమః కర్మఫలవత్. తథాచ లింగదర్శనం 'తం యథా యథోపాసతే తదేవ భవతీ' తి నైవం నిర్గుణాయాం విద్యాయాం గుణాభావాత్, తథాచ స్మృతిః 'నహిగతిరధికాస్తి కస్యచిత్సతిహిగుణే ప్రవదంత్యతుల్యతా' మితి. తదవస్థావధృతేస్తదవస్థావధృతేరితి పదాభ్యాసోఽధ్యాయపరిసమాప్తిం ద్యోతయతి.

ఇతి శ్రీశారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీమచ్ఛంకర
భగవత్పాదకృతౌ తృతీయస్యాధ్యాయస్య
చతుర్థః పాదః.

నిర్గుణవిద్యాయాస్త్వేకరూపత్వాత్తత్ఫలైకరూపత్వమిత్యాహ—విద్యాభేదేత్యాదినా. స్మృతౌ కస్యచిన్నిర్గుణవిద ఇత్యర్థః. తస్మాద్విద్యాసమకాలైవ ముక్తిరితి సిద్ధమ్.

ఇతి సప్తదశాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ
శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాం
తృతీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.
తృతీయాధ్యాయస్సమాప్తః.

యద్వైక్యమత్యైవ వైరాగ్యతత్త్వమర్థోపసంహృతిః,
శాంత్యాదిసాధనం సర్వం ప్రత్యపాది తదస్మ్యహమ్.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీపరమశివేంద్రసరస్వతీపాదాబ్జ
సేవాపరాయణేన శ్రీసదాశివేంద్రసరస్వత్యా విరచితాయాం
శ్రీబ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ బ్రహ్మతత్త్వప్రకాశికాయాం
తృతీయోఽధ్యాయః

ఓం

శ్రీమద్రత్నప్రభాభూషితం

శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యమ్.

చతుర్థాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

సూ. ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్. ౧.

తృతీయేఽధ్యాయే పరాపరాసు విద్యాసు సాధనాశ్రయో విచారః ప్రాయేణాత్యగాత్, అథేహ చతుర్థేఽధ్యాయే ఫలాశ్రయ విచార ఆగమిష్యతి ప్రసంగాగతం చాన్యదపి కించిచ్చింతయిష్యతే, ప్రథమం తావత్ కతిభిశ్చిదధికరణైః సాధనాశ్రయవిచారశేషమేవాను

యజ్ఞానాజ్జీవతో ముక్తిరుత్క్రాంతిగతివర్జితా,

లభ్యతే తత్పరం బ్రహ్మ రామనామాస్మి నిర్భయమ్.

ఓమ్. ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్. సాధనం నిరూప్య ఫలం నిరూప్యత ఇత్యధ్యాయయోర్హేతుహేతుమద్భావసంగతిమాహ—తృతీయ ఇతి. ఫలప్రసంగేనోత్క్రాంతిరర్చిరాదిమార్గశ్చ విచార్యత ఇత్యాహ—ప్రసంగేతి. పూర్వం సాక్షాదేవ శ్రుత్యుక్తం సన్న్యాసాది సాధనం చింతితం, సంప్రతి ఫలార్థాపత్తిగమ్యమావృత్త్యాది కమద్యాప్లేషాధికరణాత్ ప్రాక్చింత్యతే, తదారభ్య జీవన్ముక్తిస్తతో ద్వితీయపాదే

పూర్వత్ర సాధనం నిరూపితమ్, ఇహ తత్ఫలం నిరూప్యత ఇతి హేతుహేతుమద్భావసంగత్యాయమధ్యాయ ఆరభ్యతే. తత్ర పూర్వం మోక్షే విశేషాభావ ఉక్తః; తథా శ్రవణాదౌ ఆవృత్తివిశేషో నాస్తీతి దృష్టాంతావాంతరసంగత్యేదమధికరణమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే శ్రవణాదేః ప్రయాజాదివదదృష్టార్థత్వాత్ సకృదనుష్ఠానమ్, సిద్ధాంతే త్వవఘాతవత్ యావత్ఫలమావృత్తిరితి ఫలభేదః పూర్వం సాక్షాదేవ

సరామః. 'ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః, తమేవ ధీరో విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత సోఽన్వేష్టవ్యస్స విజిజ్ఞాసితవ్యః' ఇత్యేవమాదిశ్రవణేషు సంశయః, కిం సకృత్ప్రత్యయః కర్తవ్య ఆహోస్విదావృత్త్యేతి, కిం తావత్ప్రాప్తం సకృత్ప్రత్యయస్స్యాత్ ప్రయాజాదివత్, తావతా శాస్త్రస్య కృతార్థత్వాత్, అశ్రూయమాణాయాం హ్యావృత్తౌ క్రియమాణాయామశాస్త్రార్థః కృతో భవేత్. నన్వసకృదుపదేశా ఉదాహృతాః 'శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య' ఇత్యేవమాదయః. ఏవమపి యావచ్ఛబ్దమావర్తయేత్ సకృచ్ఛ్రవణం సకృన్మననం సకృన్నిదిధ్యాసనం చేతి నాతిరిక్తం, సకృదుపదేశేషు తు వేదోపాసీతేత్యాదిష్వనావృత్తిరేవేతి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః—ప్రత్యయావృత్తిః కర్తవ్యా, కుతః, అసకృదుపదేశాత్. 'శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య' ఇత్యేవంజాతీయకో హ్య

ఉత్క్రాంతిస్తృతీయే అర్చిరాదిమార్గస్య గంతవ్యస్య చ నిర్ణయశ్చతుర్థే జ్ఞానోపాసనయోః ఫలనిర్ణయ ఇతి పాదార్థవివేకః. అధికరణస్య శ్రవణాదిసాధనం విషయమనూద్య ద్వేధానుష్ఠానదర్శనాత్సంశయమాహ—ఆత్మా వా ఇతి. శ్రౌతాత్మధీసాధనఫలవిచారాత్మకత్వాత్ సర్వాధికరణానాం శ్రుతిశాస్త్రాధ్యాయసంగతయ ఉక్తాః తత్తత్పాదార్థసంబంధాత్ తత్తత్పాదసంగతిః, మోక్షే విశేషాభావవత్ శ్రవణాదావావృత్తివిశేషో నాస్తీతి దృష్టాంతలక్షణావాంతరసంగత్యా పూర్వపక్షమాహ—కిం తావదితి. అత్ర పూర్వపక్షే శ్రవణాదేః ప్రయాజాదివదదృష్టార్థత్వాత్సకృదనుష్ఠానం ఫలం, సిద్ధాంతే త్వవఘాతవద్దృష్టార్థత్వాత్ యావత్ఫలమావృత్తిరితి భేదః. అసకృదుపదేశాన్యథానుపపత్త్యా సాధనావృత్తౌ శాస్త్రస్య తాత్పర్యమితి శంకతే—నన్వసకృదితి. శ్రవణాదీనాం సముచ్చయసిద్ధ్యర్థత్వేనాసకృదుక్తేరన్యథోపపత్తేర్నావృత్తౌ తాత్పర్యమిత్యాహ—ఏవమపీతి. సగుణసాక్షాత్కారసాధనేష్వపి అనావృత్తిమాహ—సకృదితి. యద్యప్యసకృదుపదేశ ఆవృత్తిసముచ్చయయోరన్యతర

శ్రుత్యుక్తం సన్న్యాసాదిసాధనం చింతితమ్. ఫలార్థాపత్తిగమ్యమ్ ఆవృత్త్యాదికమశ్లేషాధికరణాత్ ప్రాక్ చింత్యతే. తత్ర అస్యాధికరణస్య శ్రవణాదిసాధనం విషయః; తత్ కిం సకృదేవ కర్తవ్యమ్, ఉత తస్యావృత్తిః కర్తవ్యా ఇతి విశయే, సకృదేవేతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—షడ్జాదిస్వరసాక్షాత్కారవత్ దుర్విజ్ఞేయాత్మసాక్షా

సకృదుపదేశః ప్రత్యయావృత్తిం సూచయతి. సనూక్తం యావచ్ఛబ్దమేవావర్తయేన్నాధికమితి. న, దర్శనపర్యవసానత్వాదేషాం. దర్శనపర్యవసానాని హి శ్రవణాదీన్యావర్త్యమానాని దృష్టార్థాని భవంతి, యథాఽవఘాతాదీని తండులాదినిష్పత్తిపర్యవసానాని తద్వత్. అపిచోపాసనం నిదిధ్యాసనం చేత్యంతర్ణీతావృత్తిగుణైవ క్రియాఽభిధీయతే. తథాహి లోకే గురుముపాస్తే రాజానముపాస్తఇతి చ యస్తాత్పర్యేణ గుర్వాదీననువర్తతే స ఏవముచ్యతే తథా ధ్యాయతి ప్రోషితనాథా పతిమితి యా నిరంతరస్మరణా పతిం ప్రతి సోత్కంఠా సైవమభిధీయతే. విద్యుపాస్త్యోశ్చ వేదాంతేషు వ్యతిరేకేణ ప్రయోగో దృశ్యతే, క్వచిద్విదినోపక్రమ్యోపాస్తినోపసంహరతి, యథా 'యస్తద్వేద యత్స వేద స మయైతదుక్తః' ఇత్యత్ర 'అను మ ఏతాం భగవో దేవతాం శాధి యాం దేవతాముపాస్సే' ఇతి. క్వచిచ్చోపాస్తినోపక్రమ్య విదినోపసంహరతి యథా 'మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీత'

సూచకత్వేనాన్యథాసిద్ధిః, తథాపి దృష్టే సంభవత్యదృష్టమాత్రకల్పనానుపపత్తేః శ్రవణాదేరావృత్తిద్వారా సాక్షాత్కారఫలస్య దృష్టత్వాత్సకృదుపదేశ ఆవృత్తిం సూచయతి దృష్టార్థత్వన్యాయానుగ్రహాదిత్యాహ—న దర్శనపర్యవసానత్వాదితి. ధ్యానస్య త్వావృత్తేర్ధ్యాయోపాసీతేతి శబ్దే శ్రుతత్వాన్న కేవలార్థికత్వమిత్యాహ—అపి చేతి. అస్తూపాస్తిశబ్దస్యావృత్తివాచిత్వం తథాపి వేదేతి శబ్దోక్తవేదనేష్వాగ్రహేషు కథమావృత్తిసిద్ధిరిత్యత ఆహ—విద్యుపాస్త్యోశ్చేతి. శబ్దయోరేకార్థత్వముదాహరతి—క్వచిదితి. స రైక్వో యద్వేద తత్ప్రాప్తత్వం [illegible] దన్యోఽపి యః కశ్చిద్వేద తత్ఫలే సర్వమంతర్భవతీత్యేతదుక్తః ఇత్థం [illegible] త్వేన స రైక్వ ఉక్త ఇతి హంసవ్రతివాంసాంతరవచనం, [illegible] గత్వోవాచ జానశ్రుతిః, హే భగవ ఏతాం [illegible] దేవతాం [illegible] మహ్యముపదిశేత్యర్థః.

తాక్కారస్యావృత్తిపశిష్టశ్రవణాదినా [illegible] వ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః ఇత్యావృత్యసకృదుపదేశాత్ . [illegible] శ్రవణాత్ ఉపాస్యసాక్షాత్కారద్వారం [illegible] ర్వ్యాఖ్యా.

త్యత్ర 'భాతి చ తపతి చ కీర్త్యా యశసా బ్రహ్మవర్చసేన య ఏవం వేదే'తి. తస్మాత్సకృదుపదేశేష్వప్యావృత్తిసిద్ధిః. అసకృదుపదేశస్త్వావృత్తేస్సూచకః.

సూ. లింగాచ్చ. ౨.

లింగమపి ప్రత్యయావృత్తిం ప్రత్యాయయతి. తథాహి ఉద్గీథవిజ్ఞానం ప్రస్తుత్య 'ఆదిత్యఉద్గీథః' (ఛాం-ఉ) ఇత్యేతదేకపుత్రతాదోషేణాపోద్య 'రశ్మీంస్త్వం పర్యావర్తయాది'తి (ఛాం-ఉ) రశ్మిబహుత్వవిజ్ఞానం బహుపుత్రతాయై విదధత్ సిద్ధవత్ ప్రత్యయావృత్తిం దర్శయతి. తత్సామాన్యాత్సర్వత్ర ప్రత్యయేష్వావృత్తిసిద్ధిః. అత్రాహ—భవతు నామ సాధ్యఫలేషు ప్రత్యయేష్వావృత్తిః తేష్వావృత్తిసాధ్యస్యాతిశయస్య సంభవాత్. యస్తు పరబ్రహ్మవిషయః ప్రత్యయో నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావమేవాత్మభూతం పరం బ్రహ్మ సమర్పయతి తత్ర కిమర్థావృత్తిరితి. సకృచ్ఛ్రుతౌ బ్రహ్మాత్మత్వప్రతీత్యనుపపత్తేరావృత్త్య

౨. ఏవం సగుణనిర్గుణసాక్షాత్కారసాధనధ్యానస్యావృత్తిః శ్రౌతీ చార్థసిద్ధా చ దృష్టార్థత్వాత్, శ్రవణమననయోస్త్వసకృదుపదేశాదేస్సముచ్చయార్థత్వే నాన్యథాసిద్ధైవావృత్తిరితి విశేషః ఆదిత్యస్యైకస్యోద్గీథే సంపాద్యోపాసనాత్ మమ త్వమేక ఏవ పుత్రోఽసీతి కౌషీతకిః పుత్రమువాచ అతస్త్వం తథా మాకృథాః కింతు బహూన్ రశ్మీనాదిత్యం చ పర్యావర్తయతాత్ పృథగావర్తయస్వేత్యర్థః-తలోపశ్ఛాందసః. అత్ర పర్యావృత్తిశబ్దాత్ సిద్ధవదుద్గీథధ్యానస్యావృత్తిరుక్తా తతో ధ్యానత్వసామాన్యాత్ ఫలపర్యంతత్వసామాన్యాద్వా లింగాత్ సర్వత్ర శ్రవణమననధ్యానేష్వావృత్తిసిద్ధిరిత్యాహ—లింగాచ్చేతి. ఏవం తావత్ సగుణనిర్గుణసాక్షాత్కారసాధనేష్వావృత్తిరుక్తా, తత్ర సగుణధ్యానాదేరావృత్తిమంగీకృత్య నిర్గుణశ్రవణాదిష్వావృత్తిమాక్షిపతి. అత్రాహేత్యాదినా. వాక్యం నిర్గుణసాక్షాత్కారజననే శక్తం న వా, ఆద్యే సకృచ్ఛ్రుతవాక్యాత్ సాక్షాత్కారసిద్ధేరావృత్తిర్వ్యర్థేత్యుక్తే ద్వితీయం శంకతే—సకృదితి. అశక్తస్యావృత్తావపి ఫలానుపపత్తి

కిం చ—

'రశ్మీంస్త్వం పర్యావర్తయాత్' ఇతి రశ్మిబహుత్వోపాసనం విదధత్

భ్యుపగమ ఇతి చేత్, న, ఆవృత్తావపి తదనుపపత్తేః. యది హి 'తత్త్వమసీ' త్యేవంజాతీయకం వాక్యం సకృచ్ఛ్రూయమాణం బ్రహ్మాత్మత్వప్రతీతిం నోత్పాదయేత్ తతస్తదేవ చావర్త్యమానముత్పాదయిష్యతీతి కా ప్రత్యాశా స్యాత్. అథోచ్యేత, న కేవలం వాక్యం కంచిదర్థం సాక్షాత్కర్తుం శక్నోత్యతో యుక్త్యపేక్షం వాక్యమనుభావయిష్యతి బ్రహ్మాత్మత్వమితి, తథాప్యావృత్త్యానర్థక్యమేవ, సాపి హి యుక్తిః సకృత్ప్రవృత్తైవ స్వమర్థమనుభావయిష్యతి. అథాపి స్యాత్ యుక్త్యా వాక్యేన చ సామాన్యవిషయమేవ విజ్ఞానం క్రియతే న విశేషవిషయం, యథాఽస్తి మే హృదయే శూలమిత్యతో వాక్యాత్ గాత్రకంపనాదిలింగాచ్చ శూలసద్భావసామాన్యమేవ పరః ప్రతిపద్యతే న విశేషమనుభవతి, యథా సఏవ శూలీ విశేషానుభవశ్చావిద్యాయా నివర్తకః తదర్థావృత్తిరితి చేత్, న, అసకృదపి తావన్మాత్రే క్రియమాణే విశేషవిజ్ఞానోత్పత్త్యసంభవాత్, నహి సకృత్ప్రయుక్తాభ్యాం శాస్త్రయుక్తిభ్యామనవగతో విశేషః శతకృత్వోఽపి ప్రయుజ్యమానాభ్యామవగంతుం శక్యతే, తస్మాత్ యది శాస్త్రయుక్తిభ్యాం విశేషః ప్రతిపాద్యేత యది వా సామాన్యమేవోభయథాపి సకృత్ప్రవృత్తే ఏవ తే స్వం కార్యం కురుత ఇత్యావృత్త్యనుపయోగః. న చ సకృత్ప్రయుక్తే శాస్త్రయుక్తీ కస్యచిదప్యనుభవం నోత్పాదయత ఇతి శక్యతే నియంతుమ్, విచిత్రప్రజ్ఞత్వాత్ ప్రతిపత్తౄణామ్ అపి చానేకాంశో

రిత్యాహ—నేతి. తథాపీతి స్వతోఽశక్తస్య యుక్తిసాహిత్యాచ్ఛక్తావపీత్యర్థః. వాక్యయుక్తిభ్యాం పరోక్షజ్ఞానే జాతేఽప్యపరోక్షజ్ఞానార్థమావృత్తిరితి శంకతే—అథాపి స్యాదితి. తయోః పరోక్షజ్ఞానహేతుత్వస్వాభావ్యాదావృత్తావపి న సాక్షాత్కారస్స్యాదితి పరిహరతి—నాసకృదపీతి. యది తయోస్సాక్షాత్కారసామర్థ్యం యది వా పరోక్షజ్ఞానసామర్థ్యం ఉభయథాప్యావృత్త్యనపేక్షేత్యాహ—తస్మాదితి. ప్రమాతృవైచిత్ర్యాదప్యావృత్త్యనియమ ఇత్యాహ—న చేతి. ప్రమేయస్యానంశత్వాచ్చ తథేత్యాహ—అపిచేతి. ద్వివిధో హ్యధికారీ స్యాత్ కశ్చిజ్జన్మాంతరాభ్యా

వాక్యం ప్రత్యయావృత్తిం దర్శయతి. అతః తల్లింగాత్ తన్న్యాయాత్ సాక్షా

నేత్రే లౌకికే పదార్థే సామాన్యవిశేషవత్యేకేనావధానేనైకమంశమవధారయత్యపరేణాపరమితి స్యాదప్యభ్యాసోపయోగో యథా దీర్ఘప్రపాఠకగ్రహణాదిషు, న తు నిర్విశేషే బ్రహ్మణి సామాన్యరహితే చైతన్యమాత్రాత్మకే ప్రమోత్పత్తావభ్యాసాపేక్షా యుక్తేతి అత్రోచ్యతే—భవేదావృత్త్యానర్థక్యం తం ప్రతి యస్తత్త్వమసీతి సకృదుక్తమేవ బ్రహ్మాత్మత్వమనుభవితుం శక్నుయాత్, యస్తు న శక్నోతి తం ప్రత్యుపయుజ్యత ఏవావృత్తిః, తథాహి ఛాందోగ్యే 'తత్త్వమసి శ్వేతకేతో' ఇత్యుపదిశ్య 'భూయ ఏవ మా భగవాన్విజ్ఞాపయత్వి'తి పునః పునః పరిచోద్యమానస్తత్తదాశంకాకారణం నిరాకృత్య తత్త్వమసీత్యేవాసకృదుపదిశతి. తథా చ 'శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః' ఇత్యాది దర్శితం. ననూక్తం సకృచ్ఛ్రుతం చేత్తత్త్వమసివాక్యం స్వార్థమనుభావయితుం న శక్నోతి తతః ఆవర్త్యమానమపి నైవ శక్ష్యతీతి. నైష దోషః, నహి దృష్టేఽనుపపన్నం నామ, దృశ్యంతే హి సకృచ్ఛ్రుతాద్వాక్యాన్మందప్రతీతం వాక్యార్థమావర్తయంతస్తత్తదాభాసవ్యుదాసేన సమ్యక్ప్రతిపద్యమానాః. అపి చ తత్త్వమసీత్యేతద్వాక్యం త్వంపదార్థస్య తత్పదార్థభావమాచష్టే, తత్పదేన చ ప్రకృతం సద్బ్రహ్మేక్షితృ జగతో జన్మాదికారణమభిధీయతే. 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ. విజ్ఞానమానందం బ్రహ్మ. అదృష్టం

సాత్ నిరస్తసమస్తాసంభావనాదిప్రతిబంధః కశ్చిత్తు ప్రతిబంధవానితి. తత్రాద్యం ప్రత్యావృత్తేరానర్థక్యమిష్టం, ద్వితీయస్య తు ప్రతిబంధనిరాసాయ తదపేక్షేతి సమాధత్తే—అత్రోచ్యత ఇతి. ఆవృత్తేః ప్రతిబంధనిరాసార్థత్వే లింగమాహ—తథా హీతి. యథా షడ్జాదిస్వరభేదసాక్షాత్కారశక్తమపి శ్రోత్రమభ్యాసమపేక్షతే తథా బ్రహ్మాత్మసాక్షాత్కారశక్తం వాక్యం తదపేక్షమిత్యనుభవమాశ్రిత్యాహ—న హి దృష్టేఽనుపపన్నం నామేతి. తత్త్వంపదలక్ష్యార్థస్య దుర్బోధత్వాదజ్ఞానప్రయుక్తసంశయాదిప్రతిబంధసంభవాత్ తద్ధ్వంసాయావృత్తిరేష్టవ్యేతి వాచ్యలక్ష్యవివేకపూర్వకమాహ—అపి చేత్యాదినా. యదుక్తమనంశత్వాత్ ప్రమేయస్యావృత్త్యానర్థక్యమితి

త్కారసాధనేషు ఆవృత్తిః కర్తవ్యేత్యర్థః.

ద్రష్టృ అవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతృ అజమజరమమరమస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘ'మిత్యాదిశాస్త్రప్రసిద్ధం. తత్రాజాదిశబ్దైర్జన్మాదయో భావవికారాః నివర్తితాః, అస్థూలాదిశబ్దైశ్చ స్థౌల్యాదయో ద్రవ్యధర్మాః, విజ్ఞానాదిశబ్దైశ్చ చైతన్యప్రకాశాత్మకత్వముక్తం, ఏష వ్యావృత్తసర్వసంసారధర్మకోఽనుభవాత్మకో బ్రహ్మసంజ్ఞకస్తత్పదార్థో వేదాంతాభియుక్తానాం ప్రసిద్ధః.తథా త్వంపదార్థోఽపి ప్రత్యగాత్మా శ్రోతా దేహాదారభ్య ప్రత్యగాత్మతయా సంభావ్యమానశ్చైతన్యపర్యంతత్వేనావధారితః. తత్ర యేషామేతౌ పదార్థావజ్ఞానసంశయవిపర్యయప్రతిబద్ధౌ తేషాం తత్త్వమసీత్యేతద్వాక్యం స్వార్థే ప్రమాం నోత్పాదయితుం శక్నోతి పదార్థజ్ఞానపూర్వకత్వాద్వాక్యార్థజ్ఞానస్యేత్యతస్తాన్ ప్రత్యేష్టవ్యః పదార్థవివేకప్రయోజనః శాస్త్రయుక్త్యభ్యాసః. యద్యపిచ ప్రతిపత్తవ్య ఆత్మా నిరంశస్తథాపి అధ్యారోపితం తస్మిన్ బహ్వంశత్వం దేహేంద్రియమనోబుద్ధివిషయవేదనాదిలక్షణం తత్రైకేనావధానేనైకమంశమపోహతి అపరేణాపరమితి యుజ్యతే తత్ర క్రమవతీ ప్రతిపత్తిః, తత్తు పూర్వరూపమేవాత్మప్రతిపత్తేః యేషాం పునర్నిపుణమతీనాం నాజ్ఞానసంశయవిపర్యయలక్షణః పదార్థవిషయః ప్రతిబంధోఽస్తి తే శక్నువంతి సకృదుక్తమేవ తత్త్వమసి వాక్యార్థమనుభవితుమితి తాన్ప్రత్యావృత్త్యానర్థక్యమిష్టమేవ, సకృదుత్పన్నైవ హ్యాత్మప్రతిపత్తిరవిద్యాం నివర్తయతీతి నాత్ర కశ్చిదపి క్రమోఽభ్యుపగమ్యతే సత్యమేవం యుజ్యేత యది కస్యచిదేవం ప్రతిపత్తిర్భవేత్, బలవతీ హ్యాత్మనో దుఃఖిత్వాదిప్రతిపత్తిః, అతో న దుఃఖిత్వాద్యభావం కశ్చి

తత్రాహ—యద్యపీతి. ఆరోపితాంశనిరాసాయ న మే దేహో నేంద్రియమిత్యభ్యాసో యుక్త ఇత్యర్థః. వాక్యార్థజ్ఞానే సతి కథమభ్యాసనియమః ప్రమాణజ్ఞానస్యాభ్యాసాయోగాత్ జ్ఞానినః శ్రవణాదినియమాయోగాచ్చేత్యత ఆహ—తత్త్వితి. జ్ఞానాత్ ప్రాగేవ శ్రవణాదివ్యాపారనియమనం క్రియత ఇత్యర్థః. అధికం శంకితుముక్తమనువదతి యేషామితి—అధికం శంకతే. సత్యమితి. దుఃఖిత్వప్రత్యక్షవిరోధా

త్వప్రతిపద్యత ఇతి చేత్, న, దేహాద్యభిమానవత్ దుఃఖిత్వాద్యభిమానస్య మిథ్యాభిమానత్వోపపత్తేః. ప్రత్యక్షం హి దేహే ఛిద్యమానే దహ్యమానే వాఽహం ఛిద్యేఽహం దహ్య ఇతి చ మిథ్యాభిమానో దృష్టః, తథా బాహ్యతరేష్వపి పుత్రమిత్రాదిషు సంతప్యమానేషు అహమేవ సంతప్య ఇత్యధ్యారోపో దృష్టః, తథా దుఃఖిత్వాద్యభిమానోఽపి స్యాద్దేహాదివదేవ చైతన్యాద్బహిరుపలభ్యమానత్వాద్దుఃఖిత్వాదీనాం, సుషుప్తాదిషు చాననువృత్తేః చైతన్యస్య తు సుషుప్తేఽప్యనువృత్తిమామనంతి 'యద్వై తన్న పశ్యతి పశ్యన్వై తన్న పశ్యతి' ఇత్యాదినా. తస్మాత్సర్వదుఃఖవినిర్ముక్తైకచైతన్యాత్మకోఽహమిత్యేష ఆత్మానుభవః న చైవమాత్మానమనుభవతః కించిదన్యత్కృత్యమవశిష్యతే. తథాచ శ్రుతిః 'కిం ప్రజయా కరిష్యామో యేషాం నోఽయమాత్మాఽయం లోకః' ఇత్యాత్మవిదః కర్తవ్యాభావం దర్శయతి. స్మృతిరపి 'యస్త్వాత్మరతిరేవ స్యాదాత్మతృప్తశ్చ మానవః, ఆత్మన్యేవ చ సంతుష్టస్తస్య కార్యం న విద్యతే' ఇతి. యస్య తు నైషోఽనుభవో ద్రాగభిజాయతే తం ప్రత్యనుభవార్థ ఏవావృత్త్యభ్యుపగమః. తత్రాపి న తత్త్వమసీతి వాక్యార్థాత్ ప్రచ్యావ్యావృత్తౌ ప్రవర్తయేత్, న హి వరఘాతాయ కన్యాముద్వాహయంతి నియుక్తస్య చాస్మిన్నధికృతోఽహం కర్తా మయేదం కర్తవ్యమిత్యవశ్యం బ్రహ్మప్రత్యయవి

ద్వాక్యార్థైక్యధీర్నోదేతీత్యర్థః. ప్రత్యక్షస్య భ్రాంతిత్వాదవిరోధ ఇత్యాహ—నేత్యాదినా. దుఃఖాదయో నాత్మధర్మాః దృశ్యత్వాత్, దేహాదివత్, నాప్యాత్మస్వరూపాః ఆత్మని సత్యప్యననువృత్తత్వాద్వ్యతిరేకేణ చైతన్యవదిత్యర్థః. నిర్దుఃఖచిదాత్మని దుఃఖాదిధియో భ్రాంతిత్వాత్ వాక్యార్థానుభవో న విరుధ్యత ఇత్యాహ—తస్మాదితి. అనుభవే జాతేఽప్యావృత్త్యాద్యనుష్ఠానం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—న చైవమితి. రతిః కామః ఆత్మకామతయా తృప్తిర్విషయతృష్ణాక్షయః తేన సంతోష ఆత్మానందానుభవ ఇతి భేదః. నన్వావృత్తౌ నియోగాత్ ప్రవృత్తిర్వాచ్యా, తథాచ నియుక్తత్వబుద్ధేరకర్త్రాత్మధీర్న స్యాదిత్యత ఆహ—తత్రాపీతి. ఆవృత్త్యభ్యుపగమేఽప్యకర్తాహమిత్యనుభవాత్ ప్రచ్యావ్య గురురన్యో వా నియోగాన్న ప్రవర్తయేదుక్తదోషా

పరీతప్రత్యయఉత్పద్యతే. యస్తు స్వయమేవ మందమతిరప్రతిభానాత్ తం వాక్యార్థం జిహాసేత్తస్యైతస్మిన్నేవ వాక్యార్థే స్థిరీకారఆవృత్త్యాది వాచోయుక్త్యాఽభ్యుపేయతే, తస్మాత్పరబ్రహ్మవిషయేఽపి ప్రత్యయే తదుపాయోపదేశేష్వావృత్తిసిద్ధిః.

ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

సూ. ఆత్మేతి తూపగచ్ఛంతి గ్రాహయంతి చ. 3.

యశ్శాస్త్రోక్తవిశేషణః పరమాత్మా స కిమహమితి గ్రహీతవ్యః కిం వా మదన్య ఇత్యేతద్విచారయతి. కథం పునరాత్మశబ్దే ప్రత్యగాత్మవిషయే శ్రూయమాణే సంశయ ఇతి. ఉచ్యతే, అయమాత్మశబ్దో ముఖ్యః శక్యతేఽభ్యుపగంతుం సతి జీవేశ్వరయోరభేదసంభవే, ఇతరథా తు

దిత్యర్థః. కథం తర్హి ప్రవృత్తిరిత్యత ఆహ—యస్త్వితి. అప్రతిభానాదసంభావనాదినేత్యర్థః. శిష్యబుద్ధ్యనుసారేణ శ్రోతవ్యాదివచోభిః ప్రధానసిద్ధ్యర్థమావృత్త్యాదౌ ప్రవర్తయేదిత్యర్థః.

ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

3. 'ఆత్మేతి తూపగచ్ఛంతి గ్రాహయంతి చ' పూర్వత్ర ధ్యానాదేరావృత్తిరుక్తా తాముపజీవ్య తత్త్వజ్ఞానార్థధ్యానావృత్తికాలే కిమహం బ్రహ్మేతి ధ్యాతవ్యం ఉత మత్స్వామీశ్వర ఇత్యైక్యభేదమానాభ్యాం సంశయమాహ—య ఇతి. శబ్దాదేవ ప్రమిత ఇత్యాదౌ 'అయమాత్మా బ్రహ్మే'త్యాద్యభేద శ్రుతిభిరైక్యనిర్ణయాత్ సంశయమాక్షిపతి—కథమితి. భేదశ్రుత్యనుగ్రహాత్ భేదప్రత్యక్షాదిప్రాబల్యమాలంబ్య సంశయ ఇత్యాహ—ఉచ్యత ఇతి. అభేదశ్రుతీనాం గౌణత్వముఖ్యత్వే ఉభయత్ర ఫలం. యద్యప్యయం ప్రత్యక్షాదివిరోధపరిహారో ద్వితీయాధ్యాయే సంగత

పూర్వత్ర శ్రవణాదేరావృత్తిరుక్తా, తాముపజీవ్య కించిద్విచార్యత ఇత్యుపజీవ్యోపజీవకభావసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే శ్రుతీనామభేదపరాణాం గౌణార్థత్వమ్, సిద్ధాంతే ముఖ్యార్థత్వమితి ఫలభేదః. తత్ర కిం శ్రవణాద్యావృత్తికాలే ప్రత్యక్త్వేన బ్రహ్మ ధ్యాత

గౌణోఽయమభ్యుపగంతవ్య ఇతి మన్యతే. కిం తావత్ప్రాప్తం నాహమితి గ్రాహ్యాః, న హ్యపహతపాప్మత్వాదిగుణో విపరీతగుణత్వేన శక్యతే గ్రహీతుం, విపరీతగుణో వాఽపహతపాప్మత్వాదిగుణత్వేన, అపహతపాప్మత్వాదిగుణశ్చ పరమేశ్వరః, తద్విపరీతగుణస్తు శారీరః, ఈశ్వరస్య చ సంసార్యాత్మత్వే ఈశ్వరాభావప్రసంగః తతశ్శాస్త్రానర్థక్యం సంసారిణోఽపీశ్వరాత్మత్వేఽధికార్యభావాత్ శాస్త్రానర్థక్యమేవ ప్రత్యక్షాదివిరోధశ్చ. అన్యత్వేఽపి తాదాత్మ్యదర్శనం శాస్త్రాత్కర్తవ్యం ప్రతిమాదిష్వివ విష్ణ్వాదిదర్శనమితి చేత్, కామమేవం భవతు న తు సంసారిణో ముఖ్యః ఆత్మేశ్వర ఇత్యేతావన్నః ప్రాపయితవ్యమితి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః—ఆత్మేత్యేవ పరమేశ్వరః ప్రతిపత్తవ్యః తథాహి పరమేశ్వరప్రక్రియాయాం జాబాలాః ఆత్మత్వేనైవైనమభ్యుపగచ్ఛంతి 'త్వం వా అహమస్మి భగవో దేవతే అహం వై త్వమసి భగవో దేవతే' ఇతి తథాఽన్యేపి 'అహం బ్రహ్మాస్మీ' త్యేవమాదయ ఆత్మత్వోపగమా ద్రష్టవ్యాః. గ్రాహయంతి చాత్మత్వేనైవేశ్వరం వేదాంతవాక్యాని 'ఏషత ఆత్మా సర్వాంతర ఏష త ఆత్మాంతర్యామ్యమృతస్తత్సత్యం స

స్తథాప్యైక్యశ్రుతేరవిరుద్ధత్వ నిశ్చయస్య సమాధానంతరం గత్వా దిహ సంగతిః. విరుద్ధయోరైక్యదృష్టిరసిద్ధేత్యాహ—నాహమితి. కించ కిమీశ్వరస్య జీవమాత్రత్వమైక్యం జీవస్యేశ్వరమాత్రత్వం వేతి వికల్ప్య క్రమేణ దూషయతి—ఈశ్వరస్య చేత్యాదినా. ఏకత్వశ్రుతిప్రామాణ్యాదైక్యధ్యానం కార్యమితి శంకతే—అన్యత్వేఽపీతి. ఏకత్వధ్యానమస్మదిష్టమేవ, ఏకత్వం తు నాస్తీత్యాహ—కామమితి. అభేదశ్రుతీనాం ఫలవదపూర్వార్థతాత్పర్యేణ గౌణత్వాయోగాద్భేదశ్రుతీనాం కల్పితభేదానువాదిత్వాత్ ప్రత్యక్షాదేరపి తద్విషయత్వాత్ బింబప్రతిబింబయోరివ విరుద్ధర్మాణాం మిథ్యాత్వాత్ ముఖ్యమైక్యమితి సిద్ధాంతయతి—ఏవమిత్యాదినా. ఈశ్వస్య జీవత్వం న ప్రతిపాద్యం యేనేశ్వరాభావస్స్యాత్ కింతు జీవస్యేశ్వరత్వం. న

వ్యమ్, ఉత భిన్నత్వేనేతి విశయే, నాహమీశ్వర ఇతి ప్రత్యక్షవిరోధాత్ భిన్నత్వేనేతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఆత్మేత్యేవ బ్రహ్మ ధ్యాతవ్యమ్. తథాహి జాబాలా ఆత్మత్వేన బ్రహ్మాభ్యుపగచ్ఛంతి—'త్వం వాహమస్మి భగవో దేవతే అహం వై

ఆత్మా తత్త్వమసీ' త్యేవ మాదీని. యదుక్తం ప్రతీకదర్శనమిదం విష్ణుప్రతిమాన్యాయేన భవిష్యతీతి. తదయుక్తం, గౌణత్వప్రసంగాత్ వాక్యవైరూప్యాచ్చ. యత్ర హి ప్రతీకదృష్టిరభిప్రేయతే సకృదేవ తత్ర వచనం భవతి యథా 'మనో బ్రహ్మ. ఆదిత్యో బ్రహ్మే' త్యాది. ఇహ పునస్త్వమహమస్మ్యహం చ త్వమసీత్యాహ, అతః ప్రతీకశ్రుతివైరూప్యాదభేదప్రతిపత్తిః. భేదదృష్ట్యపవాదాచ్చ. తథాహి 'అథ యోఽన్యాం దేవతాముపాస్తేఽన్యోఽసావన్యోఽహమస్మీ' తి 'న స వేద మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి సర్వం తం పరాదాద్యోఽన్యత్రాత్మనస్సర్వం వేదే' త్యేవమాద్యా భూయసీ శ్రుతిర్భేదదర్శనమపవదతి. యత్తూక్తం న విరుద్ధగుణయోరన్యోన్యాత్మత్వం సంభవతీతి. నాయం దోషః, విరుద్ధగుణతాయా మిథ్యాత్వోపపత్తేః. యత్పునరుక్తం ఈశ్వరాభావప్రసంగ ఇతి, తదసత్, శాస్త్రప్రామాణ్యాదనభ్యుపగమాచ్చ. న హీశ్వరస్య సంసార్యాత్మత్వం ప్రతిపాద్యత ఇత్యభ్యుపగచ్ఛామః, కిం తర్హి సంసారిణస్సంసారిత్వాపోహేనేశ్వరాత్మత్వం ప్రతిపిపాదయిషితమితి, ఏవం చ సత్యద్వైతేశ్వరస్యాపహతపాప్మత్వాదిగుణతా, విపరీతగుణతా తు ఈశ్వరస్యమిథ్యేతి వ్యవతిష్ఠతే. యదప్యుక్తమధికార్యభావః ప్రత్యక్షాదివిరోధశ్చేతి. తదప్యసత్, ప్రాక్ప్రబోధాత్ సంసారిత్వాభ్యుపగమాత్ తద్విషయత్వాచ్చ ప్రత్యక్షాదివ్యవహారస్య. 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేది' త్యాదినా హి ప్రబోధే ప్రత్యక్షాద్యభావం దర్శయతి, ప్రత్య

చైవమధికార్యభావః ఏకత్వప్రబోధాత్ ప్రాగధికారిభేదాంగీకారాదిత్యాహ— యత్పునరుక్తమిత్యాదినా. వేదసత్యత్వశ్రద్ధాలుశ్శంకతే— ప్రత్యక్షాద్యభావ ఇతి. వర్ణేషు స్వరక్రమయోరభావా దుపలబ్ధధ్వనిస్థయోరారోపో వాచ్యస్తథా చారోపితక్రమస్వరవిశిష్టవర్ణాత్మకవేదస్య మిథ్యాత్వం దుర్వారం, వాదినాం సత్యత్వా

త్వమసి' ఇతి. తథా గ్రాహయంతి చ బ్రహ్మ ఆత్మత్వేన 'తత్త్వమసి' ఇత్యాది వాక్యాని. న చ తేషాం 'నామ బ్రహ్మ' ఇత్యాదివత్ గౌణార్థత్వమ్, సతి ముఖ్యా

ఖాద్యభావే శ్రుతేరప్యభావప్రసంగ ఇతి చేన్న, ఇష్టత్వాత్, అత్ర 'పితాఽపితా భవతీ' త్యుపక్రమ్య 'వేదా అవేదాః' ఇతి వచనాదిష్యత ఏవాస్మాభిః శ్రుతేరప్యభావః, ప్రబోధే కస్య పునరయమప్రబోధ ఇతి చేద్యస్త్వం పృచ్ఛసి తస్య త ఇతి వదామః. నన్వహామీశ్వరఏవోక్తః శ్రుత్యా యద్యేవం ప్రతిబుద్ధోఽసి నాస్తి కస్యచిదప్రబోధః. యోఽపి దోషశ్చోద్యతే కైశ్చిదవిద్యయా కిలాత్మనస్సద్వితీయత్వాదద్వైతానుపపత్తిరితి సోఽప్యేతేన ప్రత్యుక్తస్తస్మాదాత్మత్యేవేశ్వరే మనో దధీత.

ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్.

సూ. న ప్రతీకే న హి సః. ౪.

'మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యధ్యాత్మమథాధిదైవతమాకాశో బ్రహ్మే' తి (ఛాం-3-౧౮) తథా 'ఆదిత్యో బ్రహ్మేత్యాదేశః' (ఛాం-3-౧౯) 'స యో నామ బ్రహ్మేత్యుపాస్తే' (ఛాం-7-౧) ఇత్యే

గ్రహాస్త్వవిద్యావిజృంభిత ఇతి వేదసత్యత్వాభావో న దోష ఇత్యాహ—నేతి. అవిద్యామాక్షిపతి—కస్యేతి. ప్రశ్నలింగేన త్వయ్యేవ తస్యాసిద్ధత్వాదాక్షేపానుపపత్తిరిత్యాహ—యస్త్వమితి. అజ్ఞానమూలత్వాత్ ప్రశ్నాదేరితి భావః. సర్వజ్ఞాభిన్నే మయి కథమజ్ఞానమితి శంకతే—నన్వితి. అభేదజ్ఞానాత్ ప్రాక్ చిన్మాత్రస్య తవైవాజ్ఞానాశ్రయత్వమనుభవసిద్ధాజ్ఞానస్యాపలాపాయోగాత్. జ్ఞానేత్వనిర్వాచ్యస్య తస్య బాధాన్నాశ్రయాపేక్షేత్యాహ—యద్యేవమితి. అనిర్వాచ్యత్వేన దోషాంతరమపి నిరస్తమిత్యాహ—యోఽపీతి.

ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

౪. 'న ప్రతీకే న హి సః' ఉభయథా ధ్యానసంభవాత్సంశయః, యథా బ్రహ్మణా సహాభేదసత్త్వాదహంగ్రహ ఉక్తః ఏవం ప్రతీకేష్వపి బ్రహ్మవికారతయా

త్వే గౌణార్థత్వాయోగాత్. న చ ప్రత్యక్షాదివిరోధః, తస్య మిథ్యాభేదగోచరత్వేన పారమార్థికాభేదాగోచరత్వాదితి భావః.

పూర్వం యథా బ్రహ్మణా సహాభేదసత్త్వాదహంగ్రహ ఉక్తః, తద్వత్ప్రతీకేష్వపి బ్రహ్మవికారతయా జీవాభిన్నబ్రహ్మాభిన్నత్వాత్ జీవాభేదసత్త్వేనాహంగ్రహః కార్య ఇతి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

వమాదిషు ప్రతీకోపాసనేషు సంశయః కిం తేష్వాత్మగ్రహః కర్తవ్యో న వేతి. కిం తావత్ప్రాప్తం తేష్వాత్మగ్రహ ఏవ యుక్తః కర్తుం, కస్మాత్, బ్రహ్మణః శ్రుతిష్వాత్మత్వేన ప్రసిద్ధత్వాత్, ప్రతీకానామపి బ్రహ్మవికారత్వాత్ బ్రహ్మత్వే సత్యాత్మత్వోపపత్తేరిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః.—న ప్రతీకేష్వాత్మమతిం బధ్నీయాత్, న హి స ఉపాసకః ప్రతీకాని యాని తాన్యాత్మత్వేనాకలయేత్, యత్పునర్బ్రహ్మవికారత్వాత్ ప్రతీకానాం బ్రహ్మత్వం తతశ్చాత్మత్వమితి. తదసత్, ప్రతీకాభావ ప్రసంగాత్. వికారస్వరూపోపమర్దేన హి నామాదిజాతస్య బ్రహ్మత్వమేవాశ్రితం భవతి, స్వరూపోపమర్దే చ నామాదీనాం కుతః ప్రతీకత్వమాత్మగ్రహో వా, న చ బ్రహ్మణ ఆత్మత్వాద్బ్రహ్మదృష్ట్యుపదేశేష్వాత్మదృష్టిః కల్ప్యా, కర్తృత్వాద్యనిరాకరణాత్, కర్తృత్వాదిసర్వసంసారధర్మనిరాకరణేన హి బ్రహ్మణ ఆత్మత్వోపదేశ స్తదనిరాకరణేన చోపా

జీవాభిన్నబ్రహ్మాభిన్నత్వాత్ జీవాభేదసత్త్వేనాహంగ్రహః కార్య ఇతి. దృష్టాంతేన పూర్వపక్షః. అత్ర ప్రతీకోపాస్తీనామహంగ్రహోపాస్తిభిరవిశేషః. సిద్ధాంతే తు విశేషసిద్ధిరితి ఫలం ఏతదారభ్యాధికరణత్రయస్య ప్రాసంగికీ పాదసంగతిః. బ్రహ్మైక్యధ్యానప్రసంగాగతత్వాదితి వివేకః. కిం ప్రతీకేష్వాత్మత్వానుభవబలాదహంగ్రహః ఉత వస్తుతః, జీవాభేదసత్త్వాత్ నాద్య ఇత్యాహ—న హి స ఇతి. నానుభవతీత్యర్థః ద్వితీయమప్యసిద్ధ్యా దూషయతి—యత్పునరిత్యాదినా. వికారస్య బ్రహ్మణా స్వరూపైక్యాయోగాత్ బాధేనైక్యం వాచ్యం ప్రతీకబాధే చోపాస్తివిధిర్న స్యాదిత్యర్థః కించ కర్తృత్వాద్యబాధేనోపాస్తివిధిప్రవృత్తిర్వాచ్యా బాధే తదయోగాత్, తథాచ బాధమూలబ్రహ్మైక్యజ్ఞానం ద్వారీకృత్య ప్రతీకేష్వహంగ్రహోపాస్తికల్పనా న యుక్తా, బాధవిరోధాదిత్యాహ—న చ బ్రహ్మణ ఇతి. అతో జీవప్రతీకయోస్స్వరూపభేదాదహంగ్రహే విధ్యశ్రవణాచ్చ నాహం గ్రహ ఇతి ఫలితమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ప్రతీకోపాస్తీనామహంగ్రహోపాస్త్యైవిశేషాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. 'మనో బ్రహ్మ' ఇత్యాదీని ప్రతీకోపాసనాని శ్రూయంతే. తత్ర కిం మన ఆదౌ ప్రతీకే అహంగ్రహః కర్తవ్యః, న వేతి సందేహే, కర్తవ్య ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ప్రతీకే అహంగ్రహో న కర్తవ్యః. కుతః, వికల్పాసహత్వాత్. తథాహి—కిం ప్రతీకే ఆత్మత్వానుభవబలాదహంగ్రహః, ఉత శ్రుతత్వాత్,

సనావిధానం, అతశ్చోపాసకస్య ప్రతీకైస్సమత్వాదాత్మగ్రహో నోపపద్యతే, న హి రుచకస్వస్తికయోరితరేతరాత్మత్వమస్తి, సువర్ణాత్మత్వేనైకత్వే తు బ్రహ్మాత్మనైకత్వే ప్రతీకాభావప్రసంగమవోచామ. అతో న ప్రతీకేష్వాత్మదృష్టిః క్రియతే.

ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

సూ. బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్. ౫.

తేష్వేవోదాహరణేష్వన్యస్సంశయః, కిమాదిత్యాదిదృష్టయో బ్రహ్మణ్యధ్యసితవ్యాః కిం వా బ్రహ్మదృష్టిరాదిత్యాదిష్వితి. కుతస్సంశయః, సామానాధికరణ్యే కారణానవధారణాత్. అత్ర హి బ్రహ్మశబ్దస్యాదిత్యాదిశబ్దైస్సామానాధికరణ్యముపలభ్యతే, 'ఆదిత్యో బ్రహ్మ.

అతశ్చేతి. యథా రుచకస్వస్తికయోః సువర్ణాత్మనైక్యేఽపి మిథో నైక్యం తథా జీవప్రతీకయోర్బ్రహ్మాత్మనైక్యేఽపి భేదస్సమః. యది చ ధర్మివ్యతిరేకేణ తయోరభావనిశ్చయాత్ వస్త్వైక్యం తదోపాసనోచ్ఛేద ఉక్త ఇత్యర్థః.

ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

౫. బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్. ఏకవిషయత్వం సంగతిః. ప్రశ్నపూర్వకం సంశయబీజమాహ—కుత ఇత్యాదినా. సామానాధికరణ్యం శ్రుతం తన్న తావన్ముఖ్యం, బ్రహ్మవికారయోర్గవాశ్వయోరివాభేదాయోగాత్, నాపి ప్రకృతివికారభావనిబంధనం, వాక్యస్య వికారబాధేన బ్రహ్మపరత్వాపాతాత్. న చేష్టాపత్తిః 'నామ బ్రహ్మేత్యుపాసీతే'తి విధిశ్రుతివిరోధాత్, పరిమితనామగ్రహణానర్థక్యాపాతాచ్చ. బ్రహ్మపరత్వే సర్వం బ్రహ్మేతి వక్తవ్యత్వాత్. అతః పరిశేషాదధ్యాస ఏవ సామానాధికరణ్యకారణం.

ఉతాహోస్విదత్ర స్వాభిన్నబ్రహ్మాభిన్నత్వాత్. న తావదాద్యః, యథానుభవాభావాత్, న హి స ఉపాసకః ఆత్మత్వేన ప్రతీకమనుభవతి; న ద్వితీయః, అశ్రవణాత్; నాపి తృతీయః, ప్రతీకస్య స్వరూపేణ బ్రహ్మాభిన్నత్వాయోగాత్. అతః ప్రతీకే అహంగ్రహో న కర్తవ్య ఇతి సిద్ధమ్.

పూర్వోక్తప్రతీకోపాసనాని విషయీకృత్యాన్యత్కించిద్విచార్యత ఇత్యేకవిషయత్వసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే నికృష్టే ఉత్కృష్టబుద్ధిః కర్తవ్యేతి లౌకికన్యాయానపేక్షా,

ప్రాణో బ్రహ్మ. విద్యుద్బ్రహ్మే' త్యాదిసమానవిభక్తినిర్దేశాత్. న చాత్రాంజసా సామానాధికరణ్యమవకల్పతే, అర్థాంతరవచనత్వాత్ బ్రహ్మాదిత్యాదిశబ్దానాం, న హి భవతి గౌరశ్వ ఇతి సామానాధికరణ్యం. నను ప్రకృతివికారభావాత్ బ్రహ్మాదిత్యాదీనాం మృచ్ఛరావాదివత్ సామానాధికరణ్యం స్యాత్, నేత్యుచ్యతే, వికారప్రవిలయో హ్యేవం ప్రకృతిసామానాధికరణ్యాత్స్యాత్, తతశ్చ ప్రతీకాభావప్రసంగ మవోచామ, పరమాత్మవాక్యం చేదం తదానీం స్యాత్, తతశ్చోపాస నాధికారో బాధ్యేత, పరిమితవికారోపాదానం చ వ్యర్థం.తస్మాద్బ్రహ్మ ణోఽగ్నిర్వైశ్వానరఇత్యాదివదన్యత్రాన్యతరదృష్ట్యధ్యాసే సతి క్వ కిం దృష్టిరధ్యస్యతామితి సంశయః, తత్రానియమః, నియమకారిణ శ్శాస్త్రస్యాభావాదిత్యేవం ప్రాప్తమ్. అథవా ఆదిత్యాదిదృష్టయఏవ బ్రహ్మణి కర్తవ్యా ఇత్యేవం ప్రాప్తం. ఏవం హ్యాదిత్యాదిదృష్టిభిర్బ్రహ్మో పాసితం భవతి బ్రహ్మోపాసనం చ ఫలవదితి శాస్త్రమర్యాదా. తస్మాన్న బ్రహ్మదృష్టిరాదిత్యాదిష్విత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః. బ్రహ్మదృష్టిరేవాది త్యాదిషు స్యాదితి. కస్మాత్, ఉత్కర్షాత్, ఏవముత్కర్షేణాదిత్యాదయో దృష్టా భవంత్యుత్కృష్టదృష్టేస్తేష్వధ్యాసాత్. తథాచ లౌకికో న్యాయోఽనుగతో భవతి, ఉత్కృష్టదృష్టిర్హి నికృష్టేఽధ్యసితవ్యేతి

అధ్యాసే చ నియామకాభావాత్ సంశయ ఇత్యర్థః. ఉత్కృష్టనికృష్టయోరుత్కృష్ట మేవోపాస్యం ఫలవత్త్వాదితి న్యాయో నియామక ఇత్యరుచేరాహ—అథవేతి. అత్ర వికారదృష్టిభిః బ్రహ్మోపాస్తిసిద్ధిః ఫలం, సిద్ధాంతే తు వికారదృష్ట్యా బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వే నికర్షప్రాప్తౌ సత్యాం ఫలవత్త్వాసిద్ధ్వికారవివోత్కృష్టబ్రహ్మదృష్ట్యో పాస్య ఇతి ఫలం. కించ లౌకికన్యాయావిరుద్ధా సంభవే విరుద్ధార్థో న గ్రాహ్యః, ప్రత్యవాయప్రసంగాత్, కించ ప్రథమశ్రుతానా మాదిత్యాదిపదానామసంజాతవిరోధి తయా ముఖ్యార్థత్వగ్రహో న్యాయ్యః, బ్రహ్మశబ్దే చ దృష్టిలక్షణాగ్రహః, తథా చాదిత్యాదయో బ్రహ్మదృష్ట్యోపాస్యా ఇత్యేవ వాక్యార్థ ఇత్యాహ—తథా చేతి.

సిద్ధాంతే తదపేక్షేతి ఫలభేదః. అత్ర కిం బ్రహ్మణి ప్రతీకదృష్టిః కర్తవ్యా, ఉత ప్రతీకే బ్రహ్మదృష్టిరితి విశయే, బ్రహ్మణః ప్రాధాన్యేనోపాస్యత్వసిద్ధయే తస్మిన్

లౌకికో న్యాయః. యథా రాజదృష్టిః క్షత్తరి, స చానుగంతవ్యో విపర్యయే ప్రత్యవాయప్రసంగాత్. న హి క్షత్తృదృష్టిపరిగృహీతో రాజా నికర్షం నీయమానః శ్రేయసే స్యాత్. నను శాస్త్రప్రామాణ్యాద నాశంకనీయోఽత్ర ప్రత్యవాయప్రసంగః, న చ లౌకికేన న్యాయేన శాస్త్రీయా దృష్టిర్నియంతుం యుక్తేతి.అత్రోచ్యతే.—నిర్ధారితే శాస్త్రార్థే ఏతదేవం స్యాత్, సందిగ్ధే తు తస్మిన్ తన్నిర్ణయం ప్రతి లౌకికోఽపి న్యాయ ఆశ్రీయమాణో న విరుధ్యతే, తేన చోత్కృష్టదృష్ట్యధ్యాసే శాస్త్రార్థేఽవధార్యమాణే నికృష్టదృష్టిమధ్యస్యన్ ప్రత్యవేయాదితి శ్లిష్యతే. ప్రాథమ్యాచ్చాదిత్యాదిశబ్దానాం ముఖ్యార్థత్వమవిరోధాత్ గ్రహీతవ్యం. తైః స్వార్థవృత్తిభిరవరుద్ధాయాం బుద్ధౌ పశ్చాదవతరతో బ్రహ్మశబ్దస్య ముఖ్యవృత్త్యా సామానాధికరణ్యాసంభవాత్ బ్రహ్మదృష్టివిధానార్థతైవావతిష్ఠతే. ఇతిపరత్వాదపి బ్రహ్మశబ్దస్యైష ఏవార్థో న్యాయ్యః. తథాహి 'బ్రహ్మేత్యాదేశః. బ్రహ్మేత్యుపాసీత. బ్రహ్మేత్యుపాస్తే' ఇతి చ సర్వత్రేతిపరం బ్రహ్మశబ్దముచ్చారయతి శుద్ధాంస్త్వాదిత్యాదిశబ్దాన్. తతశ్చ యథా శుక్తికాం రజతమితి ప్రత్యేతీత్యత్ర శుక్తికావచనఏవ శుక్తికాశబ్దః, రజతశబ్దస్తు రజతప్రతీతిలక్షణార్థః ప్రత్యేత్యేష హి కేవలం రజతమితి, న తు తత్ర రజతమస్తి, ఏవమత్రాప్యాదిత్యాదీన్ బ్రహ్మేతి ప్రతీయాదితి గమ్యతే. వాక్యశేషోఽపిచ ద్వితీయానిర్దేశేనాదిత్యాదీనేవోపాస్తిక్రియయావ్యాప్యమానాన్ దర్శయతి 'సయఏతదేవం విద్వానాదిత్యం బ్రహ్మేత్యుపాస్తే యో వాచం బ్రహ్మేత్యుపాస్తే యస్సంకల్పం బ్రహ్మేత్యుపా

ఇతశ్చ తథా వాక్యార్థ ఇత్యాహ—ప్రాథమ్యాచ్చేతి. బ్రహ్మశబ్దస్యైవ దృష్ట్యర్థత్వే హేత్వంతరమాహ—ఇతి పరత్వాదితి. ఇతి శబ్దశిరస్కశ్శబ్దః సమభివ్యాహృతక్రియాం లక్షయతీతి లోకే ప్రసిద్ధమిత్యర్థః. ద్వితీయాశ్రుతేశ్చాదిత్యాదీనామేవోపాస్తికర్మత్వమిత్యాహ—వాక్యశేషోఽపీతి. ఉత్కృష్టమేవోపాస్యమితి న్యాయముక్తమనువదతి—

ప్రతీకదృష్టిః కర్తవ్యేతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు ప్రతీక ఏవ బ్రహ్మదృష్టిః కర్తవ్యా. కుతః, బ్రహ్మణ ఉత్కర్షాత్. ఉత్కృష్టదృష్టౌ హి నికృష్టే క్రియమాణాయాం

స్తే' ఇతి చ (ఛాం) యత్తూక్తం బ్రహ్మోపాసనమేవాత్రాదరణీయం ఫలవత్త్వాదేతి, తదయుక్తం, ఉక్తేన న్యాయేనాదిత్యాదీనామేవోపాస్యత్వావగమాత్. ఫలంత్వతిథ్యాద్యుపాసన ఇవాదిత్యాద్యుపాసనేఽపి బ్రహ్మైవ దాస్యతి సర్వాధ్యక్షత్వాత్. వర్ణితం చైతత్ 'ఫలమత ఉపపత్తే' రిత్యత్ర (అ-3-పా-౨-సూ-3౮) ఈదృశం చాత్ర బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వం యత్ప్రతీకేషు తద్దృష్ట్యధ్యారోపణం ప్రతిమాదిష్వివ విష్ణ్వాదీనామ్.

ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

సూ. ఆదిత్యాదిమతయశ్చాంగ ఉపపత్తేః. ౬.

'యఏవాసౌ తపతి తముద్గీథముపాసీత' (ఛాం-౧-౨) 'లోకేషు పంచవిధం సామోపాసీత' (ఛాం-౨-౨) 'వాచి సప్తవిధం సామోపాసీత' (ఛాం-౨-౮) 'ఇయమేవర్గగ్నిస్సామ' (ఛాం-౬-౧) ఇత్యేవమాదిష్వంగావబద్ధేషూపాసనేషు సంశయః, కిమాదిత్యాదిషూద్గీథాదిదృష్టయో విధీయంతే కిం వోద్గీథాదిష్వాదిత్యాదిదృష్టయ ఇతి, తత్రానియమః

యత్తూక్తమితి. ద్వితీయేతి శ్రుతిభ్యాం లౌకికన్యాయాచ్చోక్తన్యాయబాధ ఇత్యాహ—తదితి. బ్రహ్మణోఽనుపాస్యత్వే కథం ఫలదాతృత్వం తత్రాహ—ఫలం త్వితి. కించ యద్దృష్ట్యా వికారస్యోత్కర్షః తస్య బ్రహ్మణ ఉపాసనావిశేషణత్వేఽప్యుపాస్యత్వం చాస్తీత్యాహ—ఈదృశం చేతి.

ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

౬. 'ఆదిత్యాదిమతయశ్చాంగ ఉపపత్తేః' పృథివ్యగ్న్యంతరిక్షాదిత్యద్యుసంజ్ఞేషు లోకేషు హింకారప్రస్తావోద్గీథప్రతీహారనిధనైరంశైః పంచాంశం సామ, త్రైరేహాదరిత్యుపద్రవ ఇతి చ భక్తిద్వయాధికైః సప్తాంశం సామేతి భేదః. అత్ర విశేషాజ్ఞానాత్సంశయః. పూర్వవదుత్కర్షానవధారణాదనియమ ఇతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షమాహ—తత్రేతి. సిద్ధరూపాదిత్యాదిభ్యః కర్మరూపోద్గీథాదీనాం ఫలసన్నికర్షేణో

నికృష్టస్యోత్కృష్టతాభవతి, రాజదృష్ట్యామాత్యస్యేవ; న చైవం బ్రహ్మణః ప్రాధాన్యాలాభః, ఇష్టాపత్తేరితి భావః.

సిద్ధరూపాదిత్యాదిభ్యః కర్మరూపోద్గీథానాం ఫలసన్నికర్షోత్కర్షాత్ బ్రహ్మవద్విశేషవత్త్వనియమ ఇతి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

నియమకారణాభావాదితి ప్రాప్తమ్. నహ్యత్ర బ్రహ్మణ ఇవ కస్యచి దుత్కర్షవిశేషోఽవధార్యతే. బ్రహ్మ హి సమస్తజగత్కారణత్వాదపహతపాప్మత్వాదిగుణయోగాచ్చాదిత్యాదిభ్య ఉత్కృష్టమితి శక్యతేఽవధారయితుం, న త్వాదిత్యోద్గీథాదీనాం వికారత్వావిశేషాత్ కించిదుత్కర్షవిశేషావధారణకారణమస్తి. అథవా నియమేనైవోద్గీథాదిమతయ ఆదిత్యాదిష్వధ్యస్యేరన్, కస్మాత్, కర్మాత్మకత్వాదుద్గీథాదీనాం, కర్మణశ్చ ఫలప్రాప్తిప్రసిద్ధేరుద్గీథాదిమతిభిరాప్యమానా ఆదిత్యాదయః కర్మాత్మకాస్సంతః ఫలహేతవో భవిష్యంతి. తథాచ 'ఇయమేవర్గగ్నిస్సామే' త్యత్ర 'తదేతదేతస్యామృచ్యధ్యూఢం సామ' (ఛాం-౧-౬) ఇత్యృక్ఛబ్దేన పృథివీం నిర్దిశతి, సామశబ్దేనాగ్నిం, తచ్చ పృథివ్యగ్న్యోః ఋక్సామదృష్టిచికీర్షాయామవకల్పతే, న ఋక్సామయోః పృథివ్యగ్నిదృష్టిచికీర్షాయాం. క్షత్తరి రాజదృష్టికరణాద్రాజశబ్ద ఉపచర్యతే న రాజని క్షత్తృశబ్దః. అపిచ 'లోకేషు పంచవిధం సామోపాసీత' (ఛాం-౨-౨) ఇత్యధికరణనిర్దేశాల్లోకేషు సామాధ్యసితవ్యమితి ప్రతీయతే. 'ఏతద్గాయత్రం ప్రాణేషు ప్రోతం' (ఛాం-౨-౧౧) ఇతి చైతదేవం

త్కర్షాత్ బ్రహ్మవద్విశేషవత్త్వనియమ ఇతి దృష్టాంతేన ముఖ్యం పూర్వపక్షమాహ— అథవేతి. తత్తత్పక్షసిద్ధిరేవ పూర్వోత్తరపక్షఫలం మంతవ్యం. కించాఽనంగేష్వేవాంగదృష్టిరిత్యత్ర తేష్వంగవాచిపదప్రయోగం లింగమాహ—తథాచేయమేవేతి. తదేతదేతదగ్న్యాఖ్యం సామ ఏతస్యాం పృథివీరూపాయామృచ్యధ్యూఢముపరి స్థితమిత్యర్థః. ఋచి సామవత్ పృథివ్యామగ్నిర్దృశ్యతే, తతస్సామ్యాత్ పృథివ్యేవ ఋక్ అగ్నిస్సామేతి ధ్యానం విహితం, తత్ర యది ఋక్సామాత్మకయోః కర్మాంగయోః పృథివ్యగ్నిదృష్టిస్స్యాత్, తదా పృథివ్యగ్న్యోః ఋక్సామపదప్రయోగో న స్యాదిత్యత్ర దృష్టాంతమాహ—క్షత్తరీతి. అతః ప్రయోగాన్యథానుపపత్త్యా పృథివ్యగ్న్యోః ఋక్సామదృష్టిరిత్యర్థః. విషయసప్తమ్యా చైవమేవేత్యాహ—అపి చేతి. గాయత్రసంజ్ఞం సామ. కించ పూర్వాధికరణసిద్ధాంతన్యాయేనాప్యేవమిత్యాహ—

అత్ర పూర్వోత్తరపక్షయోః తత్తత్పక్షసిద్ధిరేవ ఫలమితి ద్రష్టవ్యమ్. 'య ఏవాసౌ తపతి తముద్గీథముపాసీత' ఇత్యాదిశ్వ్యాంగాశ్రితోపాసనాని శ్రూయంతే. తత్ర కిమాదిత్యాదిషూద్గీథాదిదృష్టిః కర్తవ్యా, ఉతోద్గీథాదిష్వాదిత్యాదిదృష్టిరితి

దర్శయతి. ప్రథమనిర్దిష్టేషు చాదిత్యాదిషు చరమనిర్దిష్టం బ్రహ్మాధ్యస్తం 'ఆదిత్యో బ్రహ్మేత్యాదేశః' (ఛాం-౩-౧౯) ఇత్యాదిషు. ప్రథమనిర్దిష్టాశ్చ పృథివ్యాదయశ్చరమనిర్దిష్టా హింకారాదయః 'పృథివీ హింకారః' (ఛాం-౨-౨) ఇత్యాదిశ్రుతిషు. అతోఽనంగేష్వాదిత్యాదిష్వంగమతిక్షేప ఇతి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః—ఆదిత్యాదిమతయ ఏవాంగేషూద్గీథాదిషు కర్మసు క్షిప్యేరన్. కుతః, ఉపపత్తేః ఉపపద్యతే హ్యేవమపూర్వసన్నికర్షాదాదిత్యాదిమతిభిః సంస్క్రియమాణేషూద్గీథాదిషు కర్మసమృద్ధిః. 'యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతి' (ఛాంఉ) ఇతిచ విద్యాయాః కర్మసమృద్ధిహేతుతాం దర్శయతి. భవతు కర్మసమృద్ధిఫలేష్వేవం, స్వతంత్రఫలేషు తు కథం 'య ఏతదేవం విద్వాన్ లోకేషు పంచవిధం సామోపాస్తే' (ఛాం-ఉ) ఇత్యాదిషు. తేష్వప్యధికృతాధికారాత్ ప్రకృతాపూర్వసన్నికర్షేణైవ ఫలకల్పనా యుక్తా, గోదోహనాదినియమవత్ఫలాత్మకత్వాచ్చాదిత్యాదీనాముద్గీథాదిభ్యః కర్మాత్మకేభ్య ఉత్కర్షోపపత్తేః. ఆదిత్యాదిప్రాప్తిలక్షణం హి కర్మఫలం శిష్యతే శ్రుతిషు. అపిచ 'ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథము

ప్రథమేతి. అనంగబుద్ధ్యాంగాన్యుపాస్యానీతి సిద్ధాంతయతి—ఏవమితి. ఉపాస్తీనాం హి కర్మసమృద్ధిః ఫలం శ్రూయతే, సా చ తాభిరంగేషు సంస్క్రియమాణేషూపపద్యతే, అంగానాం సమృద్ధ్యనుకూలప్రకృతకర్మాపూర్వజనకత్వాదిత్యర్థః. నను యత్రోపాస్తీనాం ప్రకృతకర్మాపూర్వసన్నికృష్టాంగద్వారాపేక్షం ఫలం శ్రుతం, తత్ర ఫలోపపత్తయే అంగానాముపాస్యత్వం భవతు తదనపేక్షాసు స్వతంత్రఫలాసు లోకసామాద్యుపాసనాసు కథమంగానాముపాస్యత్వమితి శంకతే—భవత్వితి. (యథా స్వతంత్రపశుఫలస్యాపి గోదోహనస్య అంగద్వారాపేక్షయైవ ఫలమిష్టం తద్వత్ లోకాదిఫలేషూపాసనేష్వపి కర్మాపూర్వాంగద్వారైవ ఫలకల్పనా యుక్తా. కర్మాధికృతస్యైవాంగాశ్రితోపాసనేష్వధికారాదతోఽంగానామేవోపాస్యత్వమితి సమాధత్తే—తేష్వపీతి. ఉత్కర్షానవధారణాదనియమ ఇత్యుక్తం నిరస్యతి—ఫలాత్మేతి. ఉపక్రమబలాచ్చాంగముపాస్యమిత్యాహ—అపిచేతి. రసతమత్వాదిగుణాద్యుపసంఖ్యాన

విశయే, ఆదిత్యాదిషూద్గీథాదిదృష్టిరితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఉద్గీథాదిషు కర్మాంగేష్వాదిత్యాదిమతయ ఏవ కర్తవ్యాః. కుతః, కర్మసమృద్ధిరూపఫలోపపత్తేః.

పాసీత-ఖల్వేతస్యైవాక్షరస్యోపవ్యాఖ్యానం భవతి' (ఛాం-౧-౧-) ఇతి చోద్గీథమేవోపాస్యత్వేనోపక్రమ్యాదిత్యాదిమతీర్విదధాతి. యత్తూక్తముద్గీథాదిమతిభిరాప్యమానా ఆదిత్యాదయః కర్మభూయం భూత్వా ఫలం కరిష్యంతీతి. తదయుక్తం, స్వయమేవోపాసనస్య కర్మత్వాత్ ఫలవత్త్వోపపత్తేః, ఆదిత్యాదిభావేనాపి చ దృశ్యమానానాముద్గీథాదీనాం కర్మాత్మకత్వానపాయాత్ 'తదేతదేతస్యామృచ్యధ్యూఢం సామే'తి తు లాక్షణిక ఏష పృథివ్యగ్న్యోః ఋక్సామశబ్దప్రయోగః. లక్షణా చ యథాసంభవం సన్నికృష్టేన విప్రకృష్టేన వా స్వార్థసంబంధేన ప్రవర్తతే. తత్ర యద్యపి ఋక్సామయోః పృథివ్యగ్నిదృష్టిచికీర్షా తథాపి ప్రసిద్ధయోః ఋక్సామయోర్భేదేనానుకీర్తనాత్ పృథివ్యగ్న్యోశ్చ సన్నిధానాత్ తయోరేవైష ఋక్సామశబ్దప్రయోగః

మిత్యర్థః. ద్వితీయం పూర్వపక్షం దూషయతి—యత్తూక్తమిత్యాదినా. కర్మభూయం కర్మాత్మకత్వం ప్రాప్యేత్యర్థః. సిద్ధాదిత్యాద్యాత్మనా కర్మణాం దృష్టౌ కర్మత్వహానిస్స్యాదిత్యత ఆహ—ఆదిత్యాదిభావేనేతి. మానవకేఽగ్నిదృష్టివదుద్గీథాదిష్వాదిత్యాదిధియాం గౌణత్వాన్న కర్మత్వాభిభావకత్వమిత్యంగేష్వనంగత్వధీరవిరుద్ధేత్యాశయః. ప్రయోగానుపపత్తిముక్తాం నిరస్యతి—తదేతదితి. లక్షణాబీజం సంబంధమాహ—లక్షణా చేతి. గంగాయాం ఘోష ఇత్యత్ర సన్నికృష్టసంయోగసంబంధేన తీరలక్షణా, అగ్నిర్మాణవక ఇత్యత్ర అగ్నిస్థశుచిత్వాదిగుణవత్త్వరూపపరంపరాసంబంధేన లక్షణా దృష్టా, తథాచాత్ర ఋక్సామయోః పృథివ్యగ్నిదృష్టిపక్షేఽపి ఋక్సామపదాభ్యాం స్వవాచ్యార్థే ద్రష్టవ్యతాఖ్యపరంపరాసంబంధేన పృథివ్యగ్నిలక్షణా యుక్తేత్యర్థః. నను ప్రతీకవాచిపదస్య ధ్యేయేఽర్థే న లక్షణా యుక్తా, క్షత్తృపదస్య రాజన్యప్రయోగాదితి శంకతే—తత్ర యద్యపీతి. తథాతి ఋక్సామసంబంధాత్ పృథివ్యగ్న్యోరేవైతస్యామృచ్యధ్యూఢం సామేత్యేష ఋక్సామపదప్రయోగ ఇత్యన్వయః. నను ముఖ్యార్థ ఏవ న కుతో గృహ్యతే తత్రాహ—ప్రసిద్ధయోరితి. తస్మాదృచ్యధ్యూఢం సామేతి ముఖ్యయోః పృథగుక్తేః తదేతదేతస్యామిత్యత్రాపి తయోర్గ్రహే పునరుక్తిస్స్యాత్, అతః ప్రతీకాభేదదృష్ట్యై

యథా ప్రోక్షణాదినా వ్రీహ్యాదిషు సంస్కృతేషు ప్రకృతకర్మణః అపూర్వముత్పద్యతే, తథా కర్మాంగోద్గీథాదిష్వాదిత్యాదిమతిభిః సంస్కృతేషు ప్రకృతకర్మణః ఫలాధిక్య

ఋక్సామసంబంధాదితి నిశ్చీయతే. క్షత్తృశబ్దోఽపి హి కుతశ్చిత్కార ణాద్రాజానముపసర్పన్నివారయితుం పార్యతే 'ఇయమేవర్గ్' తిచ యథాఽక్షరవిన్యాసమృచ ఏవ పృథివీత్వమవధారయతి. పృథివ్యా హి ఋక్త్వేఽవధార్యమాణే ఇయమృగేవేత్యక్షరవిన్యాసస్స్యాత్ 'య ఏవం విద్వాన్ సామ గాయతి' (ఛాం-౧) ఇతి చాఙ్గాశ్రయమేవ విజ్ఞానముపసంహరతి న పృథివ్యాద్యాశ్రయం. తథా 'లోకేషు పంచవిధం సామోపాసీతే' తి (ఛాం-౨) యద్యపి సప్తమీనిర్దిష్టా లోకాస్తథాపి సామన్యేవ తేఽధ్యస్యేరన్, ద్వితీయానిర్దేశేన సామ్న ఉపాస్యత్వావగమాత్. సామని హి లోకేష్వధ్యస్యమానేషు సామలోకాత్మనోపాసితం భవతి. అన్యథా పునర్లోకాస్సామాత్మనోపాసితాస్స్యుః ఏతేన 'ఏతద్గాయత్రం ప్రాణేషు ప్రోతం' (ఛాం-౨-౧౧) ఇత్యాదివ్యాఖ్యాతం యత్రాపి తుల్యో ద్వితీయానిర్దేశః 'అథ ఖల్వముమాదిత్యం సప్తవిధం సామోపాసీతే'తి (ఛాం-౨-౯) తత్రాపి 'సమస్తస్య ఖలు సామ్న ఉపాసనం సాధు, 'ఇతి తు పంచవిధస్య-అథ సప్తవిధస్యే'తి చ

పృథివ్యగ్న్యోః ప్రతీకసన్నిధానాత్ తయోరేవ ప్రతీకపదప్రయోగః కృతస్తదభేదదార్ఢ్యాయేత్యర్థః. తర్హి క్షత్తృశబ్దోఽపి రాజని స్యాదిత్యత ఆహ—క్షత్త్రితి. స్థితప్రయోగస్య నిమిత్తం కిమపి వాచ్యం న తు నిమిత్తమస్తీతి ప్రయోగ ఆపాద్యత ఇతి భావః. క్షత్తా సూతః తస్య కార్యం రథచర్యాది యదా రాజైవ కరోతి తదా క్షత్తృశబ్దో రాజన్యప్యస్తీత్యక్షరార్థః. ఋగాదావేవ పృథివ్యాదిదృష్టిరిత్యత్ర హేత్వంతరమాహ—ఇయమితి. సప్తమ్యా లోకానాముపాస్యత్వముక్తం నిరస్యతి—తథా లోకేష్వితి. 'సామాత్మనా లోకానుపాసీతే'తి ద్వితీయాసప్తమ్యోర్భంగస్స్యాత్ తస్మాత్ వరం లోకాత్మనా సామోపాసీతేతి సప్తమీమాత్రభంగ ఇత్యర్థః. ఏతేనేతి. ఏకవిభక్తిభంగలాఘవేన ప్రాణాత్మనా గాయత్రం సామోపాస్యమితి వ్యాఖ్యాతమిత్యర్థః. నను విభక్తిసామ్యే కథం నిర్ణయస్తత్రాహ—యత్రాపీతి. 'సామ్న ఉపాసనం సా'ధ్విత్యుపక్రమ్య పృథివీహింకార ఇత్యాదినా హింకారాది పంచావయవస్య సామ్న ఉపాసనముక్త్వా 'ఇతి తు పంచవిధస్యోపాసన'మిత్యుపసంహృత్య అథేతి సప్తవిధస్య

లక్షణా సమృద్ధిరుపపద్యత ఇత్యర్థః ఆదిత్యాదిమాద్గీథాదిదృష్టిపక్షే యథోక్తఫలసన్నికర్షాసిద్ధేరుద్గీథాదీనాముత్కర్షాసిద్ధిరిత్యభిసంధిః.

(ఛాం-౨-౭) సామ్న ఏవోపాస్యత్వేనోపక్రమాత్ తస్మిన్నేవాదిత్యాధ్యాసః. ఏతస్మాదేవ చ సామ్న ఉపాస్యత్వావగమాత్. 'పృథివీ హింకారః' (ఛాం-౨-౭) ఇత్యాదినిర్దేశవిపర్యయేఽపి హింకారాదిష్వేవ పృథివ్యాదిదృష్టిః. తస్మాదనంగాశ్రయా ఆదిత్యాదిమతయోఽంగేషూద్గీథాదిషు క్షిప్యేరన్నితి సిద్ధమ్.

ఇతి పంచమాధికరణమ్.

సూ. ఆసీనస్సంభవాత్. ౭.

కర్మాంగసంబంధిషు తావదుపాసనేషు కర్మతంత్రత్వాన్నాసనాదిచింతా నాపి సమ్యగ్దర్శనే, వస్తుతంత్రత్వాత్ జ్ఞానస్య ఇతరేషు తూపాసనేషు కిమనియమేన తిష్ఠన్నాసీనః శయానో వా ప్రవర్తేత ఉత నియమేనాసీన ఏవేతి చింతయతి. తత్ర మానసత్వాదుపాసనస్యానియమశ్శరీరస్థితేరిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రవీతి, ఆసీన ఏవోపాసీతేతి కుతః, సంభవాత్. ఉపాసనం నామ సమానప్రత్యయప్రవాహీకరణం, న చ తద్గచ్ఛతో ధావతో వా సంభవతి, గత్యాదీనాం చిత్తవిక్షేపకర

సామ్న ఉపాసనం ప్రక్రమ్య ప్రపంచితం, అతస్సామ్న ఏవోపాస్యత్వమిత్యర్థః. యదుక్తం ప్రాథమ్యాత్ పృథివ్యాదేరుపాస్యత్వమితి తత్రాహ—ఏతస్మాదేవేతి. యద్యపి హింకారోద్దేశేన పృథివీత్వవిధేరుద్దేశ్యస్య ప్రథమనిర్దేశో వాచ్యస్తథాప్యుక్తన్యాయబలాత్ వ్యత్యయో గ్రాహ్య ఇత్యర్థః.

ఇతి పంచమాధికరణమ్.

౭. 'ఆసీనస్సంభవాత్' కర్మణాముత్థితేనోపవిష్టేన వాఽనేకధానుష్ఠానదర్శనాత్సంశయః, కర్మాంగాశ్రితోపాసనానామాసననియమానపేక్షాణామనుష్ఠానప్రకార ఉక్తస్తద్వదంగానాశ్రితోపాసనేష్వప్యనియమ ఇతి పూర్వపక్షయతి—తత్రేతి.

పూర్వం కర్మాంగాశ్రితోపాసనానామాసననియమానపేక్షాణామనుష్ఠానప్రకార ఉక్తః. తద్వదంగానాశ్రితోపాసనేష్వపి అనియమ ఇతి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ఆసనాభ్యాసాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. అత్ర కర్మాంగానాశ్రితాన్యుపాసనాని కిం తిష్ఠన్నాసీనః శయానో వా కుర్యాదిత్యనియమః, ఉత ఆసీన ఏవేతి నియమ ఇతి విశయే, అనియమ ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—

త్వాత్ తిష్ఠతోఽపి దేహధారణవ్యాపృతం. మనో న సూక్ష్మవస్తునిరీక్షణక్షమం భవతి శయానస్యాప్యకస్మాదేవ నిద్రయాఽభిభూయతే. ఆసీనస్య త్వేవంజాతీయకో భూయాన్ దోషః సుపరిహార ఇతి సంభవతి తస్యోపాసనమ్.

సూ. ధ్యానాచ్చ. ౮.

అపిచ ధ్యాయత్యర్థ ఏషః యత్సమానప్రత్యయప్రవాహీకరణం, ధ్యాయతిశ్చ ప్రశిథిలాంగచేష్టేషు ప్రతిష్ఠితదృష్టిష్వేకవిషయాక్షిప్తచిత్తేషూపచర్యమాణో దృశ్యతే, ధ్యాయతి బకో ధ్యాయతి ప్రోషితబంధురిత్యాసీనస్య నాయాసో భవతి. తస్మాదప్యాసీనకర్మోపాసనమ్.

సూ. అచలత్వం చాపేక్ష్య. ౯.

అపిచ 'ధ్యాయతీవ పృథివీ' త్యత్ర పృథివ్యాదిష్వచలత్వమేవాపేక్ష్య ధ్యాయతివాదో భవతి, తచ్చ లింగముపాసనస్యాసీనకర్మత్వే.

అత్రాసనాభ్యాసాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తు మనోదేహయోర్భిన్నత్వేఽపి దేహచాంచల్యే మనసోఽనవస్థానస్యానుభవసిద్ధత్వాత్ మనోవ్యాపారేషూపాసనేషు దేహస్థైర్యార్థమాసననియమాపేక్షేతి ఫలభేదః. తిష్ఠత ఉత్థితస్య.

౮. కించ ధ్యాతార ఆసీనా ఏవ స్యుః ధ్యాయతిశబ్దార్హత్వాత్ బకాదివదిత్యాహ—ధ్యానాచ్చేతి.

౯. అత్రైవ శ్రౌతం దృష్టాంతమాహ—అచలత్వం చేతి.

ఆసీన ఏవ ఉపాసనాని కుర్వీత. కుతః, గమనాదీనాం చిత్తవిక్షేపకరతయా ఆసీనస్యైవోపాసనానాం సంభవాదిత్యర్థః.

ఉపాసనానాం ధ్యాయత్యర్థధ్యానరూపత్వాత్, ధ్యాయతేశ్చాసీనేషు బకాదిషు ఏకవిషయదృష్టిషు ప్రయోగాదాసీన ఏవోపాసీతేత్యర్థః.

'ధ్యాయతీవ పృథివీ' ఇత్యత్ర పృథివ్యా అచలత్వమపేక్ష్య ధ్యానోపచారో దృష్టః. తస్మాదపి లింగాదాసీన ఏవోపాసీతేత్యర్థః.

సూ. స్మరంతి చ. ౧౦.

స్మరంత్యపిచ శిష్టా ఉపాసనాంగత్వేనాసనమ్ 'శుచౌ దేశే ప్రతిష్ఠాప్య స్థిరమాసనమాత్మనః' ఇత్యాదినా అతఏవచ పద్మకాదీనామాసనవిశేషాణాముపదేశో యోగశాస్త్రే.

ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

సూ. యత్రైకాగ్రతా తత్రావిశేషాత్. ౧౧.

దిగ్దేశకాలేషు సంశయః, కిమస్తి కశ్చిన్నియమో నాస్తి వేతి ప్రాయేణ వైదికేష్వారంభేషు దిగాదినియమదర్శనాత్ స్యాదిహాపి కశ్చిన్నియమ ఇతి యస్య మతిస్తం ప్రత్యాహ. దిగ్దేశకాలేష్వర్థలక్షణ ఏవ నియమః, యత్రైవాస్య దిశి దేశే కాలే వా మనసస్సౌకర్యేణైకా

---

౧౦. బాహ్యస్య శారీరస్య చాసనస్య స్మరణాన్నియమ ఇత్యాహ—స్మరంతి చేతి.

ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

౧౧. 'యత్రైకాగ్రతా తత్రావిశేషాత్' తేష్వేవాంగానాశ్రితోపాసనేషు ప్రాచ్యాదిదిశి తీర్థాదిదేశే ప్రదోషాదికాలే నియమోఽస్తి నవేత్యుభయథా సంభవాత్సంశయః, ఏకవిషయత్వం సంగతిః ఉపాస్తీనాం విహితత్వాద్యాగాదివదస్తి దిగాదినియమ ఇతి పూర్వపక్షః. అత్ర దిగాదిష్వాదరః ఫలం, సిద్ధాంతేత్వనాదరః. ధ్యేయే చిత్తైకాగ్ర్యస్య ప్రాధాన్యాత్ ప్రధానాపేక్షితదేశాదిగ్రహణస్యోచితత్వాదితి

'శుచౌ దేశే ప్రతిష్ఠాప్య స్థిరమాసనమాత్మనః' ఇత్యాదినా శిష్టా ఉపాసనార్థమాసనం స్మరంతి. అత ఆసీన ఏవోపాసీతేతి సిద్ధమ్.

పూర్వమంగానాశ్రితోపాసనేషు యథా ఆసననియమ ఉక్తః, తద్వద్దిగాదినియమోఽప్యస్తు; 'ప్రాచీనప్రవణే వైశ్వదేవేన యజేత' ఇత్యాది దిగాదినియమదర్శనాదితి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే దిగాదిష్వాదరః, సిద్ధాంతే త్వనాదర ఇతి ఫలభేదః. తేష్వేవోపాసనేషు దిగాదినియమోఽస్తి న వేతి విశయే, అస్తీతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ప్రాచ్యాదిదిగాదినియమో నాస్తి; కింతు యత్ర దిశి దేశే కాలే వా చిత్తస్యైకాగ్రతా ఏకవిషయప్రవాహః, తత్రోపాసీత. కుతః, దిగాదివిశేషాశ్రవణాత్.

గ్రతా భవతి తత్రైవోపాసీత ప్రాచీదిక్పూర్వాహ్ణప్రాచీనప్రవణాది వద్విశేషాశ్రవణాదేకాగ్రతాయా ఇష్టాయాస్సర్వత్రావిశేషాత్. నను విశేషమపి కేచిదామనన్తి 'సమే శుచౌ శర్కరావహ్నివాలుకావివర్జితే శబ్దజలాశ్రయాదిభిర్మనోఽనుకూలే న తు చక్షుఃపీడనే గుహానివాతాశ్రయణే ప్రయోజయే' దితి. ఉచ్యతే, సత్యమస్త్యేవంజాతీయకో నియమః, సతి త్వేతస్మింస్తద్గతేషు విశేషేష్వనియమ ఇతి సుహృద్భూత్వా ఆచార్య ఆచష్టే. 'మనోఽనుకూల' ఇతి చైషా శ్రుతిర్యత్రైకాగ్రతా తత్రైవేత్యేతదేవ దర్శయతి.

ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

సూ. ఆప్రాయణాత్తత్రాపి హి దృష్టమ్. ౧౨.

ఆవృత్తిస్సర్వోపాసనేష్వావర్తవ్యేతి స్థితమాద్యేఽధికరణే,తత్ర

వివేకః. అర్థలక్షణ ఏవేతి. ఐకాగ్ర్యఫలలింగకఏవేత్యర్థః. ప్రాచీనప్రవణే ప్రాగ్దేశే నిమ్నస్థానే వైశ్వదేవం కుర్యాదితివదత్ర దిగాదివిశేషో న శ్రూయతే అతోఽనుమానమప్రయోజకమితి భావః—విశేషాశ్రవణమసిద్ధమితి శంకతే.—నను విశేషమపీతి. శర్కరాస్సూక్ష్మపాషాణాః జలాశ్రయవర్జనం శీతనివృత్త్యర్థం. చక్షుఃపీడనో మశకః. వాచనికం సమదేశాదినియమమంగీకృత్య చిత్తైకాగ్ర్యవిరుద్ధేషు దేశాదిగతేషు ప్రాచీనప్రవణత్వాదిష్వనాదర ఇతి సుహృద్భావేన సూత్రకృదుపదిశతి—దేశాద్యాగ్రహే చిత్తవిక్షేపాత్ సమాధిభంగస్స్యాత్ స మాభూదితి.

ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

౧౨. 'ఆప్రాయణాత్' వ్యవహితేనాస్య సంబంధమాహ—ఆవృత్తిరితి. అని

నను 'సమే శుచౌ' ఇతి దేశవిశేషః శ్రూయత ఇతి చేత్, బాఢమ్; తదపి శ్రవణం చిత్తస్యైకాగ్రతాసంపాదకదేశే ఉపాసీతేతి దర్శయతి, వాక్యశేషే మనోఽనుకూలత్వవిశేషణాత్. 'ప్రాచీనప్రవణే' ఇత్యాదిశ్రవణం తు కర్మణ్యేవ నోపాసనేష్వితి ద్రష్టవ్యమ్.

పూర్వం యథా దిగాదినియమాశ్రవణాత్ తదభావ ఉక్తః, తథా యావజ్జీవముపాసనావృత్త్యశ్రవణాత్ తదభావ ఇతి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే కాదాచిత్కప్రత్యయావృత్తేః అదృష్టద్వారా ఉపాస్య

యాని తావత్సమ్యగ్దర్శనార్థాన్యుపాసనాదీని తాన్యవఘాతాదివత్ కార్యపర్యవసానానీతి జ్ఞాపితమేవైషామావృత్తిపరిమాణమ్, న హి సమ్యగ్దర్శనే కారే నిష్పన్నే యత్నాంతరం కించిచ్ఛాసితుం శక్యమ్, అనియోజ్యబ్రహ్మాత్వప్రతిపత్తేః శాస్త్రస్యావిషయత్వాత్, యాని పునరభ్యుదయఫలాని ష్వేషా చింతా, కిం కియంతంచిత్కాలం ప్రత్యయమావర్త్యోపరమేదుత యావజ్జీవమావర్తయేదితి. కిం తావత్ప్రాప్తం కియంతంచిత్కాలం ప్రత్యయమభ్యస్యోత్సృజేత్, ఆవృత్తివిశిష్టస్యోపాసనశబ్దార్థస్య కృతత్వాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః—ఆ ప్రాయణాదేవావర్తయేత్ ప్రత్యయమ్, అంత్యప్రత్యయవశాదదృష్టఫలప్రాప్తేః కర్మాణ్యపి హి జన్మాంతరోపభోగ్యం ఫలమారభమాణాని తదనురూపం భావనావిజ్ఞానం ప్రాయణకాలే ఆక్షిపంతి, 'సవిజ్ఞానో భవతి. సవిజ్ఞానమేవాన్వవక్రామతి. 'యచ్చిత్తస్తేనైష ప్రాణమాయాతి ప్రాణస్తేజసా యుక్తస్సహాత్మనా యథా సంకల్పితం లోకం నయతీ' తి చైవమాది శ్రుతిభ్యః, తృణజలాయుకానిదర్శనాచ్చ. ప్రత్యయాస్త్వేతే స్వరూపా

యోజ్యే బ్రహ్మణ్యాత్మత్వప్రతిపత్తిర్యస్య తస్య విదుష ఇత్యర్థః. అహంగ్రహోపాసనేష్వనుష్ఠానస్యోభయథాసిద్ధేస్సంశయమాహ—యాని పునరితి. యథా దిగాదినియమస్యావిధేరనాదరస్తద్వదామరణముపాస్త్యావృత్తేరవిధానాదనియమ ఇతి పూర్వపక్షః. మరణపర్యంతమావృత్తిరితి సిద్ధాంతయతి—ఏవమితి. ఉపాస్తీనాం కర్మణాం చాంత్యకాలే ప్రాప్తవ్యఫలస్ఫూర్తిద్వారా ఫలహేతుత్వే మానమాహ—సవిజ్ఞాన ఇతి. భావనామయం విజ్ఞానం ఫలస్ఫురణం తేన సహితస్సవిజ్ఞానో విజ్ఞానస్ఫురితఫలం సవిజ్ఞానమిత్యర్థః యస్మిన్ లోకే చిత్తం సంకల్పోఽస్యేతి యచ్చిత్తస్తేన సంకల్పితేన లోకేన సహ ఫలస్ఫూర్త్యనంతరం మనః ప్రాణే లీయత ఇతి యావత్. తేజ ఉదానః, ఆత్మా జీవః. జలూకాదృష్టాంతశ్రుతేశ్చ భావిఫలస్ఫూర్తిరస్తీత్యర్థః. అస్త్విదమంత్యఫలవిజ్ఞానం కర్మణామివాదృష్టద్వారోపాస్తీనాం తతః కుతః ఆమరణమావృత్తిరిత్యత

సాక్షాత్కారహేతుత్వమ్, సిద్ధాంతే నిరంతరప్రత్యయావృత్తేః సాక్షాదేవ తద్ధేతుత్వమితి ఫలభేదః. అత్రాహంగ్రహోపాసనాని కిం కదాచిత్ కృత్వోపరమేత్, ఉత యావజ్జీవముపాసీతేతి విశయే, కదాచిదితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఆ ప్రాయణాత్ ఆమరణాత్ ఉపాసీత. హి యతః తత్రాపి మరణకాలేఽపి, 'స యావత్క్రతురయమ

నువృత్తిం ముక్త్వా కిమన్యత్ప్రాయణకాలే భావిభావనావిజ్ఞానమపేక్షేరన్. తస్మాద్యే ప్రతిపత్తవ్యఫలభావనాత్మకాః ప్రత్యయాః తేషాప్రాయణాదావృత్తిః. తథాచ శ్రుతిః 'స యావత్క్రతురయమస్మాల్లోకాత్ప్రైతీ' తి ప్రాయణకాలేఽపి ప్రత్యయానువృత్తిం దర్శయతి. స్మృతిరపి 'యం యం వాపి స్మరన్ భావం త్యజత్యంతే కళేబరం, తం తమేవైతి కౌంతేయ సదా తద్భావభావితః' ఇతి 'ప్రయాణకాలే మనసాఽచలేనే' తి చ. 'సోఽంతవేళాయామేతత్త్రయం ప్రతిపద్యేతే' తి చ మరణవేళాయామపి కర్తవ్యశేషం శ్రావయతి.

ఇతి అష్టమాధికరణమ్.

సూ. తదధిగమ ఉత్తరపూర్వాఘయో రశ్లేషవినాశౌ తద్వ్యపదేశాత్. ౧౩.

గతస్తృతీయశేషః. అథేదానీం బ్రహ్మవిద్యాఫలం ప్రతి చింతా

ఆహ—ప్రత్యయాస్త్వితి. ఉపాస్తిక్రియాణాం ధారావాహికతయా స్వరూపావృత్తిరేవాంత్యవిజ్ఞానం, న త్వదృష్టద్వారకమన్యదపేక్షితం సర్వభావానామేవ స్వసమానజాతీయద్వారాఽనపేక్షతయా ప్రత్యయానాం ప్రత్యయాంతరాపేక్షాయోగాత్, కర్మణాం తు దృష్టద్వారాంత్యధీఫలత్వానుపపత్తేః అదృష్టద్వారకల్పనేతి భావః. క్రతుర్ధ్యానం స ఉపాసకః ఏతత్త్రయం 'అక్షితమసి, అచ్యుతమసి, ప్రాణసంశితమసీ' తి మంత్రత్రయం మరణకాలేఽపి స్మరేదిత్యర్థః.

ఇతి అష్టమాధికరణమ్.

౧౩. యథోపాసకానాం యావజ్జీవం కర్తవ్యమస్తి న తథాత్మవిదామితి కర్మక్షయలక్షణాం జీవన్ముక్తిమాహ—తదధిగమ ఇతి. జ్ఞానసాధనేషు యత్నాధిక్యార్థ్యం ఫలాధ్యాయేఽపి సాధనవిచారః కృతః, సంప్రతి ఫలాధ్యాయస్థా ఫలచింతా క్రియత ఇత్యాహ—గత ఇతి. కర్మణాం ఫలాంతత్వశాస్త్రాత్ జ్ఞాననాశ్యత్వశాస్త్రాచ్చ సంశయః,

స్మాంల్లోకాత్ప్రైతి' ఇతి శ్రుత్యా ఉపాస్యప్రత్యయానువర్తనం దృష్టమ్. న చ తదదృష్టసాధ్యమ్, దృష్టే సంభవత్యదృష్టకల్పనానుపపత్తేః. తస్మాదామరణమహంగ్రహోపాసనం కుర్వీతేతి సిద్ధమ్.

పూర్వం యథా ఉపాసకానాం యావజ్జీవం కర్తవ్యమస్తీత్యుక్తమ్, న తథా బ్రహ్మాత్మవిదామితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యా కర్మక్షయలక్షణాం జీవన్ముక్తిమాహ—

ప్రతాయతే, బ్రహ్మణోఽధిగమే సతి తద్విపరీతఫలం దురితం క్షీయతే న క్షీయతే వేతి సంశయః. కిం తావత్ప్రాప్తం ఫలార్థత్వాత్ కర్మణః ఫలమదత్త్వా న సంభావ్యతే క్షయః. ఫలదాయినీ హ్యస్య శక్తిః శ్రుత్యా సమధిగతా. యది తదంతరేణైవ ఫలోపభోగమపవృజ్యేత శ్రుతిః కదర్థితా స్యాత్. స్మరంతి చ 'న హి కర్మ క్షీయతే' ఇతి. నన్వేవం సతి ప్రాయశ్చిత్తోపదేశోఽనర్థకః ప్రాప్నోతి. నైష దోషః, ప్రాయశ్చిత్తానాం నైమిత్తికత్వోపపత్తేర్గృహదాహేష్ట్యాదివత్. అపిచ ప్రాయశ్చిత్తానాం దోషసంయోగేన విధానాత్ భవేదపి దోషక్షపణార్థతా. న త్వేవం బ్రహ్మవిద్యాయాం విధానమస్తి. నన్వనభ్యుపగమ్యమానే బ్రహ్మవిదః కర్మక్షయే తత్ఫలస్యావశ్యభోక్తవ్యత్వాదనిర్మోక్షః స్యాత్. నేత్యు

పూర్వపక్షే జ్ఞానినోఽపి సంచితపాపభోగానంతరం ముక్తిః, సిద్ధాంతే తు జ్ఞానసమకాలం పాపనాశాజ్జీవన్ముక్తిరితి ఫలం. న హింస్యాదిత్యాదినిషేధశ్రుత్యా దురితాదృష్టస్య దుఃఖదాయినీ శక్తిరధిగతా 'నాభుక్తం క్షీయతే కర్మే'తి చ స్మరంతి. అతః ఫలాంతమేవ పాపం న మధ్యే నశ్యతీతి పూర్వపక్షః. నను తర్హి తన్నాశార్థం ప్రాయశ్చిత్తవిధిర్న స్యాదితి చేన్న. యథా ఆహితాగ్నేర్గృహదాహే నిమిత్తే సతి 'అగ్నయే క్షామవతే పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపే'దితీష్టివిధిస్తద్వద్దోషే నిమిత్తమాత్రే సతి ప్రాయశ్చిత్తవిధేర్దోషనాశార్థత్వాసిద్ధేః. నను విషమ ఉపన్యాసః, యుక్తం గృహదాహస్య సిద్ధత్వాదయోగ్యత్వాచ్చ అఫలతయా నిమిత్తమాత్రత్వం దోషవాన్ ప్రాయశ్చిత్తం కుర్యాదిత్యత్ర తు మలినస్స్నాయాదితివద్దోషపదస్య నివృత్తిద్వారా ఫలపరత్వసంభవాత్ 'తరతి బ్రహ్మహత్యాం యోఽశ్వమేధేన యజతే'ఇతి ప్రాయశ్చిత్తాత్ పాపనివృత్తిశ్రుతేశ్చాయుక్తం ప్రాయశ్చిత్తస్య నైమిత్తికత్వమిత్యత ఆహ—అపిచేతి. జ్ఞానస్య దోషనాశార్థతయా విధానం నాస్తి క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి' ఇత్యాదేర్జ్ఞానస్తావకమాత్రత్వాదిత్యర్థః. కర్మభోగానంతరం దేశకాలాంతరే మోక్షో భవిష్యతి శాస్త్రప్రామాణ్యాదిత్యాహ—నేత్యుచ్యత ఇతి.

అత్ర పూర్వపక్షే బ్రహ్మవిదోఽపి సంచితపాపఫలభోగానంతరం ముక్తిః, సిద్ధాంతే విద్యోత్పత్త్యనంతరమేవ పాపనాశాత్ జీవన్ముక్తిరితి ఫలభేదః. అత్ర బ్రహ్మవిదః ఉత్తరపూర్వాఘయోః శ్లేషవినాశౌ భవతః, ఉత నేతి సందేహే, 'నాభుక్తం క్షీయతే కర్మ' ఇతి స్మృతేః నేతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—తదధిగమే బ్రహ్మ

చ్యతే, దేశకాలనిమిత్తాపేక్షో మోక్షః కర్మఫలవద్భవిష్యతి. తస్మాన్న బ్రహ్మాధిగమే దురితనివృత్తిరిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః—తదధిగమే బ్రహ్మాధిగమే సత్యుత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ భవతః, ఉత్తరస్యాశ్లేషః, పూర్వస్య వినాశః. కస్మాత్, తద్వ్యపదేశాత్. తథాహి బ్రహ్మవిద్యాప్రక్రియాయాం సంభావ్యమానసంబంధస్యాగామినో దురితస్యానభిసంబంధం విదుషాం వ్యపదిశతి 'యథా పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యంత ఏవమేవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే' ఇతి. తథా వినాశమపి పూర్వోపచితస్య దురితస్య వ్యపదిశతి 'తద్యథేషీకాతూలమగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేతైవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయంతే' ఇతి. అయమపరః కర్మక్షయవ్యపదేశో భవతి. 'భిద్యతే హృదయగ్రంథిశ్ఛిద్యంతే సర్వసంశయాః, క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్దృష్టే పరావరే' ఇతి. యదుక్తమనుపభుక్తఫలస్య కర్మణః క్షయకల్పనాయాం శాస్త్రం కదర్థితం స్యాదితి. నైష దోషః, న హి వయం కర్మణః ఫలదాయినీం శక్తిమవజానీమహే, విద్యత ఏవ సా, సా తు విద్యాదినా కారణాంతరేణ ప్రతిబధ్యత ఇతి వదామః. శక్తిసద్భావమాత్రే చ శాస్త్రం వ్యాప్రియతే, న ప్రతిబంధాప్రతిబంధయోరపి. న హి కర్మ క్షీయత ఇత్యేతదపి స్మరణమౌత్సర్గికం. న హి భోగాదృతే కర్మ క్షీయతే తదర్థత్వాదితి. ఇష్యత ఏవ ప్రాయశ్చిత్తాదినా తస్య క్షయః. 'సర్వం పాప్మానం

జ్ఞానాత్ కర్మక్షయస్యాపూర్వత్వాన్మానాంతరవిరుద్ధత్వాచ్చ. తత్పరానేకవాక్యానాం స్తావకత్వాయోగాత్తస్యాస్తిత్వమితి సిద్ధాంతయతి—ఏవమిత్యాదినా. పాపక్రియాతోఽపూర్వానుత్పత్తిరశ్లేషః. సగుణబ్రహ్మవిద్యాయాం వ్యపదేశముక్త్వా నిర్గుణాయాం తమాహ—అయమపర ఇతి. పరోక్తం దూషయతి—యదుక్తమిత్యాదినా. విధినిషేధశాస్త్రం 'నాభుక్తం క్షీయతే' ఇత్యాది, స్మృతిశ్చ కర్మణః ఫలశక్తౌ

సాక్షాత్కారే సతి ఉత్తరపూర్వాఘయోః జ్ఞానాదూర్ధ్వం దేహేంద్రియాదివశాత్ సంభావితం పాపముత్తరాఘమ్, జ్ఞానాత్పూర్వమిహ జన్మని జన్మాంతరే వా సంచితం పాపం పూర్వాఘమ్, తయోరశ్లేషవినాశౌ భవత ఏవ. కుతః, తద్వ్యపదేశాత్ 'తద్యథా పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యంత ఏవమేవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే ఇతి

తరతి తరతి బ్రహ్మహత్యాం యోఽశ్వమేధేన యజతే య ఉ చైనమేవం వేదే' త్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యః. యత్తూక్తం నైమిత్తికాని ప్రాయశ్చిత్తాని భవిష్యంతీతి. తదసత్, దోషసంయోగేన చోద్యమానానామేషాం దోషనిర్ఘాతఫలసంభవే ఫలాంతరకల్పనానుపపత్తేః. యత్పునరేతదుక్తం న ప్రాయశ్చిత్తవద్దోషక్షయోద్దేశేన విద్యావిధానమస్తీతి, అత్ర బ్రూమః—సగుణాసు తావద్విద్యాసు విద్యత ఏవ విధానం, తాసు చ వాక్యశేషే ఐశ్వర్యప్రాప్తిః పాప్మనివృత్తిశ్చ విద్యావత ఉచ్యతే, తయోశ్చావివక్షాకారణం నాస్తీత్యతః ప్రాప్మప్రహాణపూర్వకైశ్వర్యప్రాప్తిస్తాసాం ఫలమితి నిశ్చీయతే. నిర్గుణాయాం తు విద్యాయాం యద్యపి విధానం నాస్తి తథాప్యకర్త్రాత్మత్వబోధాత్ కర్మప్రదాహసిద్ధిః. అశ్లేష ఇతి చాగామిషు కర్మసు కర్తృత్వమేవ న ప్రతిపద్యతే బ్రహ్మవిదితి దర్శయతి. అతిక్రాంతేషు తు యద్యపి మిథ్యాజ్ఞానాత్ కర్తృత్వం ప్రతిపేద ఇవ తథాపి విద్యాసామర్థ్యాత్ మిథ్యాజ్ఞాననివృత్తేస్తాన్యపి ప్రలీయంత ఇత్యాహ. వినాశ ఇతి. పూర్వప్రసిద్ధకర్తృత్వభోక్తృత్వస్వరూపవిపరీతం హి త్రిష్వపి కాలేష్వకర్తృత్వాభోక్తృత్వస్వరూపం బ్రహాహమస్మి నేతః పూర్వమపి కర్తా భోక్తా వాఽహమాసం, నేదానీం నాపి భవిష్యతి కాల ఇతి బ్రహ్మవిదవగచ్ఛతి. ఏవమేవ చ మోక్ష ఉపపద్యతే, అన్యథా హ్యనాదికాలప్రవృత్తానాం కర్మణాం క్షయాభావే మోక్షా

ప్రమాణం, అతశ్శక్తస్యాపి కుతశ్చిన్నాశాంగీకారే న శాస్త్రవిరోధ ఇత్యర్థః. తత్త్వజ్ఞానమాత్మన్యశేషదురితనాశకం తన్మూలాధ్యాసబాధకత్వాత్ స్వప్నదురితమూలకర్తృత్వాధ్యాసబాధకజాగ్రద్బోధవదిత్యాహ—తథాప్యకర్త్రాత్మబోధాదితి. శ్రుతార్థమేవ యుక్త్యా ద్రఢయతి—అశ్లేష ఇతి చేతి. మూలాధ్యాసానుత్పత్తేః పాపస్యాశ్లేషః, తన్నాశాత్తద్వినాశ ఇత్యర్థః. అధ్యాసాభావే విద్వదనుభవమాహ—పూర్వేతి.

'తద్యథేషీకాతూలమగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేతైవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయంతే' ఇతి శ్రుతిభ్యాం తయోరుత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశయోర్బ్రహ్మవిది వ్యపదేశాత్ ఏవం 'క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే' ఇత్యాదిశ్రుత్యా నిర్గుణబ్రహ్మ

భావస్యాత్. న చ దేశకాలనిమిత్తాపేక్షో మోక్షః కర్మఫలవద్భవితుమర్హతి, అనిత్యత్వప్రసంగాత్ పరోక్షత్వానుపపత్తేశ్చ జ్ఞానఫలస్య. తస్మాద్బ్రహ్మాధిగమే దురితక్షయ ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి నవమాధికరణమ్.

సూ. ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషః పాతే తు. ౧౪.

పూర్వస్మిన్నధికరణే బంధహేతోరఘస్య స్వాభావికస్యాశ్లేషవినాశౌ జ్ఞాననిమిత్తౌ శాస్త్రవ్యపదేశాన్నిరూపితౌ, ధర్మస్య పునశ్శాస్త్రీయత్వాచ్ఛాస్త్రీయేణ జ్ఞానేనావిరోధ ఇత్యాశంక్య తన్నిరాకరణాయ పూర్వాధికరణన్యాయాతిదేశః క్రియతే. ఇతరస్యాపి పుణ్యస్య కర్మణ ఏవమఘువదసంశ్లేషో వినాశశ్చ జ్ఞానవతో భవతః. కుతః, తస్యాపి స్వఫలహేతుత్వేన జ్ఞానఫలప్రతిబంధిత్వప్రసంగాత్. 'ఉభే ఉహ్యైవైష ఏతే తరతి' ఇత్యాదిశ్రుతిషు దుష్కృతవత్సుకృతస్యాపి ప్రణాశవ్యపదేశాదకర్త్రాత్మత్వబోధనిమిత్తస్య చ కర్మక్షయస్య సుకృతదుష్కృ

మోక్షశాస్త్రబలాచ్చ జ్ఞానాత్ కర్మక్షయసిద్ధిరిత్యాహ—ఏవమేవేతి. జ్ఞానాత్ కర్మక్షయే సత్యేవేత్యర్థః. మోక్షస్య కర్మఫలసామ్యముక్తం నిరస్యతి—న చేతి.

ఇతి నవమాధికరణమ్.

౧౪. ఇతరస్యాప్యేవమేవ. అతిదేశత్వాత్ న సంగత్యాద్యపేక్షా, జ్ఞానాత్ పుణ్యం క్షీయతే న వేతి పూర్వవత్సందేహే జ్ఞానం న పుణ్యనాశకం శాస్త్రీయత్వాత్ పుణ్యవదిత్యధికాశంకాముక్త్వాఽతిదేశం వ్యాచష్టే—ధర్మస్యేత్యాదినా. జ్ఞానం పుణ్యనాశకం తన్మూలావిద్యాఘాతిత్వాదితి న్యాయోపేతాగమబాధితమనుమాన

విద్యప్యుత్తరపూర్వాఘాశ్లేషవినాశయోర్వ్యపదేశాదిత్యర్థః. స్మృతిస్తత్త్వజ్ఞవిషయేతి భావః.

పూర్వం బ్రహ్మవిదః పాపస్యాశ్లేషవినాశావుక్తౌ; న తథా పుణ్యస్యాపి తౌ భవతః, తస్య శ్రౌతత్వేన శ్రౌతబ్రహ్మజ్ఞానేనావిరోధాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

ఫలమత్ర పూర్వవత్. పుణ్యస్యాప్యశ్లేషవినాశౌ భవతః, ఉత నేతి సందేహే, నేతి పూర్వఃపక్షః. సిద్ధాంతస్తు—అకర్త్రాత్మబోధసామర్థ్యాదితరస్యాపి పుణ్యస్యోత్తరస్య

తయోస్తుల్యత్వాత్ 'క్షీయంతే చాస్య కర్మాణీ' తి చావిశేషశ్రుతేః-యత్రాపి కేవలఏవ పాప్మశబ్దః పఠ్యతే తత్రాపి తేనైవ పుణ్యమప్యాకలితమితి ద్రష్టవ్యమ్, జ్ఞానాపేక్షయా నికృష్టఫలత్వాత్ అస్తిచ శ్రుతౌ పుణ్యేఽపి పాప్మశబ్దః 'నైనం సేతుమహోరాత్రే తరతః' ఇత్యత్ర సహ దుష్కృతేన సుకృతమప్యనుక్రమ్య 'సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తంతే' ఇత్యవిశేషేణైవ ప్రకృతేషు పుణ్యే పాప్మశబ్దప్రయోగాత్. పాతేత్వితి తుశబ్దోఽవధారణార్థః. ఏవం ధర్మాధర్మయోర్బంధహేత్వోర్విద్యాసామర్థ్యాదశ్లేషవినాశసిద్ధేరవశ్యంభావినీ హి విదుషశ్శరీరపాతే ముక్తిరిత్యవధారయతి.

ఇతి దశమాధికరణమ్.

సూ. అనారబ్ధకార్యే ఏవ తు పూర్వే తదవధేః. ౧౫.

పూర్వయోరధికరణయోర్జ్ఞాననిమిత్తస్సుకృతదుష్కృతయోర్వినాశోఽవధారితః, స కిమవిశేషేణైవారబ్ధకార్యయోరనారబ్ధకార్యయో

మితి భావః. నను క్షీయంతే చేత్యవిశేషశ్రుతిః పాపవిషయా 'సర్వం పాప్మానం తరతీ' తి విశేషశ్రుతేరిత్యత ఆహ—యత్రాపి కేవల ఇతి. పాపపుణ్యాశ్లేషపరాధికరణద్వయస్య ఫలమాహ—పాతేత్వితి.

ఇతి దశమాధికరణమ్.

౧౫. 'అనారబ్ధకార్యే ఏవ తు' ఉక్తకర్మక్షయం విషయీకృత్య 'క్షీయంతే చే'త్యవిశేషశ్రుతేః 'తస్య తావదేవ చిర'మితి శ్రుతేశ్చ సంశయమాహ—పూర్వయోరితి. జీవన్ముక్త్యసిద్ధిస్తత్సిద్ధిశ్చేత్యుభయత్ర ఫలం, పూర్వసిద్ధాంతన్యాయేన పూర్వపక్ష

పూర్వస్య చ ఏవమఘవదశ్లేషః వినాశశ్చ భవతః, 'ఉభే ఉహ్యేవైష ఏతే తరతి' ఇత్యాదిశ్రుతిభిస్తద్వ్యపదేశాత్. ఇత్థం బ్రహ్మవిదః పురుషధౌరేయస్య పుణ్యపాపయోః బంధహేత్వోరభావాద్దేహపాతే ముక్తిరవశ్యం భవత్యేవేత్యధికరణద్వయస్య ఫలముక్తం భవతి.

మోక్షే భవతి, ఉత విశేషేణానారబ్ధకార్యయోరేవేతి విచార్యతే. తత్ర 'ఉభే ఉహైవైష ఏతే తరతి' ఇత్యేవమాదిశ్రుతిషు విశేషాశ్రవణాదవిశేషేణైవ క్షయ ఇత్యేవం ప్రాప్తే ప్రత్యాహ—అనారబ్ధకార్యే ఏవ త్వితి. అప్రవృత్తఫలే ఏవ తు పూర్వే జన్మాంతరసంచితే అస్మిన్నపి జన్మని ప్రాక్ జ్ఞానోత్పత్తేః సంచితే సుకృతదుష్కృతే జ్ఞానాధిగమాత్ క్షీయేతే న త్వారబ్ధకార్యే సామిభుక్తఫలే యాభ్యామేతద్బ్రహ్మజ్ఞానాయతనం జన్మ నిర్మితం. కుత ఏతత్ 'తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సంపత్స్యే' ఇతి శరీరపాతావధికరణాత్ క్షేమప్రాప్తేః, ఇతరథా హి జ్ఞానాదశేషకర్మక్షయే సతి దేహస్థితిహేత్వభావాత్ జ్ఞానప్రాప్త్యనంతరమేవ క్షేమమశ్నువీత తత్ర శరీరపాతప్రతీక్షాం నాచక్షీత. నను వస్తుబలేనైవాయమకర్త్రాత్మబోధః కర్మాణి క్షపయన్ కథం కానిచిత్ క్షపయేత్ కానిచిచ్చోపేక్షేత, న హి సమానేఽగ్నిబీజసంపర్కే కేషాంచిద్బీజశక్తిః క్షీయతే కేషాంచిన్న క్షీయత ఇతి శక్యమంగీకర్తుమితి. ఉచ్యతే—న హి తావదనాశ్రిత్యారబ్ధకార్యం కర్మాశయం జ్ఞానోత్పత్తిరుపపద్యతే, ఆశ్రితే చ తస్మిన్ కులా

ప్రాప్తావుక్తోత్సర్గతః కర్మక్షతిః ప్రారబ్ధాన్యకర్మవిషయేత్యపవాదం సిద్ధాంతయతి—ఏవమితి. సామిశబ్దోఽర్ధవాచకః, ప్రారబ్ధాద్యావన్న విముచ్యతే తావదేవ విలంబః, తన్మోక్షాత్ బ్రహ్మ సంపద్యత ఇతి శ్రుత్యర్థః. దేహపాతావధిలింగాత్ తత్త్వవిదాం యాజ్ఞవల్క్యాదీనాం దేహధారణశ్రుతిస్మృతిలింగాచ్చ ప్రారబ్ధకర్మణస్తత్త్వజ్ఞానం ప్రతి హేతుత్వేనోపజీవ్యత్వాచ్చ ప్రాబల్యసిద్ధేస్తత్ప్రతిబద్ధం తత్త్వజ్ఞానం తత్సిద్ధ్యర్థమవిద్యాంశం విక్షేపశక్త్యాఖ్యం విహాయావారకావిద్యాంశం నాశయతీత్యాహ—ఉచ్యతే—న హి తావదితి. విక్షేపకావిద్యాలేశ ఏవ సంస్కారః. శిష్యాన్ ప్రతి జీవ

పూర్వం జ్ఞానాత్ కర్మక్షయ ఉత్సర్గత ఉక్తః; తస్యేహ ప్రారబ్ధకర్మవ్యతిరిక్తవిషయత్వేనాపవాదః క్రియత ఇత్యుత్సర్గాపవాదసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే జీవన్ముక్త్యసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. అత్ర అనారబ్ధకర్మవత్ ఆరబ్ధే పుణ్యపాపే జ్ఞానాన్నశ్యతః ఉత నేతి విశయే, 'క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి' ఇత్యవిశేషేణ శ్రవణాన్నశ్యతః ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—

లచక్రవత్ ప్రవృత్తవేగస్యాంతరాళే ప్రతిబంధాసంభవాద్భవతి వేగక్షయప్రతిపాలనం, అకర్త్రాత్మత్వబోధోఽపి హి మిథ్యాజ్ఞానబాధనేన కర్మాణ్యుచ్ఛినత్తి. బాధితమపి మిథ్యాజ్ఞానం ద్విచంద్రాదిజ్ఞానవత్ సంస్కారవశాత్ కంచిత్కాలమనువర్తత ఏవ. అపిచ నైవాత్ర వివదితవ్యం బ్రహ్మవిదః కంచిత్కాలం శరీరం ధ్రియతే న ధ్రియత ఇతి. కథం హ్యేకస్య స్వహృదయప్రత్యయం బ్రహ్మవేదనం దేహధారణం చాపరేణ ప్రతిక్షేప్తుం శక్యేత. శ్రుతిస్మృతిషు చ స్థితప్రజ్ఞలక్షణనిర్దేశేనైతదేవ నిరుచ్యతే. తస్మాదనారబ్ధకార్యయోరేవ సుకృతదుష్కృతయోర్విద్యాసామర్థ్యాత్ క్షయ ఇతి నిర్ణయః.

ఇత్యేకాదశాధికరణమ్.

సూ. అగ్నిహోత్రాది తు తత్కార్యాయైవ తద్దర్శనాత్. ౧౬.

పుణ్యస్యాప్యశ్లేషవినాశయోరఘన్యాయోఽతిదిష్టః సోఽతిదేశ

స్మక్తౌ స్వానుభవమాహ—అపిచ నైవేతి.

ఇతి ఏకాదశాధికరణమ్.

౧౬. 'అగ్నిహోత్రాది తు' నిత్యం నైమిత్తికం కర్మ జ్ఞానాన్నశ్యతి న వేతి సందేహే ఉభే పుణ్యపాపే తరతీత్యవిశేషశ్రుతేర్నశ్యతీత్యాశంక్యేతరస్యాపీత్యుక్తాతిదేశస్య నిత్యాద్యతిరిక్తకామ్యపుణ్యవిషయత్వేనాత్రాపవాదం సిద్ధాంతయతి—పుణ్య

ఆరబ్ధే పుణ్యపాపే న నశ్యతః, ప్రవృత్తఫలత్వాత్ ముక్తేషువత్ ; అపి త్వనారబ్ధకార్యే అప్రవృత్తఫలే పూర్వే అనాదిభవపరంపరాయాం జ్ఞానోత్పత్తిపర్యంతం చితే పుణ్యపాపే తే ఏవ జ్ఞానాన్నశ్యతః. కుతః. తదవధేః, 'తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సంపత్స్యే' ఇతి దేహపాతావధిశ్రవణాదిత్యర్థః. ఏవం చ శేషశ్రుత్యనురోధాదవిశేషశ్రుతిర్నేతవ్యేతి భావః.

పూర్వమనారబ్ధకార్యాణాం కర్మణాం జ్ఞానాత్ క్షయ ఉత్సర్గత ఉక్తః ; తస్యేహ నిత్యనైమిత్తికాతిరిక్తానారబ్ధకర్మవిషయత్వేనాపవాదః క్రియత ఇత్యుత్సర్గాపవాదసంగత్యేదమాహ—

స్సర్వపుణ్యావిషయ ఇత్యాశంక్య ప్రతివక్తి, అగ్నిహోత్రాదిత్వితి. తుశబ్దఆశంకామపనుదతి యన్నిత్యం కర్మ వైదికమగ్నిహోత్రాది తత్తత్కార్యాయైవ ప్రభవతి జ్ఞానస్య యత్కార్యం తదేవాస్యాపి కార్యమిత్యర్థః. కుతః 'తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషంతి యజ్ఞేన దానేన తపసాఽనాశకేనే' త్యాదిదర్శనాత్. నను జ్ఞానకర్మణోర్విలక్షణకార్యత్వాత్ కార్యైకత్వానుపపత్తిః. నైష దోషః, జ్వరమరణకార్యయోరపి దధివిషయోర్గుడమంత్రసంయుక్తయోస్తృప్తిపుష్టికార్యదర్శనాత్. తద్వత్ కర్మణోఽపి జ్ఞానసంయుక్తస్య మోక్షకార్యత్వోపపత్తేః, నన్వనారభ్యో మోక్షః కథమస్య కర్మకార్యత్వముచ్యతే. నైష దోషః. ఆరాదుపకారకత్వాత్కర్మణః. జ్ఞానస్యైవ హి ప్రాపకం సత్కర్మ ప్రణాడ్యా మోక్షకారణమిత్యుపచర్యతే. అతఏవ చాతిక్రాంతవిషయమేతత్ కార్యైకత్వాభిధానమ్. న బ్రహ్మవిదః ఆగామ్యగ్నిహోత్రాది సంభవతి, అనియోజ్యబ్రహ్మాత్మత్వప్రతిపత్తేః శాస్త్రస్యావిషయత్వాత్. సగుణాసు తు విద్యాసు కర్తృత్వానతివృత్తేస్సంభవత్యాగామ్యప్య

స్యేత్యాదినా. అత్ర పూర్వపక్షే జ్ఞానార్థం నిత్యాద్యనుష్ఠానాసిద్ధిః, పంకప్రక్షాళనన్యాయాత్, సిద్ధాంతే తు జ్ఞానోత్పత్త్యర్థత్వాత్తత్సిద్ధిరితి వివేకః. అత్ర భాష్యే జ్ఞానకర్మణోః సాక్షాదేకకార్యత్వం పరమతేనోక్త్వా సాక్షాత్పారంపర్యాభ్యాం మోక్షహేతుత్వం స్వమతముక్తమితి మంతవ్యమ్. అత ఏవేతి. జ్ఞానాదూర్ధ్వం కర్మాభావాత్పూర్వకర్మవిషయమిత్యర్థః. నిర్గుణవిద్యాయాః కర్మసాహిత్యం తృప్తిం ప్రతి భోజనస్య లాంగలేనేవ దర్శితం, సంప్రతి సగుణవిద్యాపరత్వేన సూత్రస్యాంజస్యమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే జ్ఞానార్థం నిత్యాద్యనుష్ఠానాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తదర్థం తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. అత్ర కిం నిత్యనైమిత్తికకర్మజాతం జ్ఞానాత్క్షీయతే న వేతి సందేహే, అనారబ్ధకర్మత్వావిశేషాత్ క్షీయత ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—నిత్యనైమిత్తికమగ్నిహోత్రాది కర్మజాతం తత్కార్యాయైవ చిత్తశుద్ధ్యాదిపరంపరయా తస్య జ్ఞానస్యైవ యత్కార్యం ముక్తిరూపం తస్మా ఏవ. కస్మాత్, తద్దర్శనాత్ 'తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషంతి యజ్ఞేన దానేన తపసాఽనాశకేన' ఇతి యజ్ఞాదిశ్రుతౌ జ్ఞానహేతుత్వదర్శనాదిత్యర్థః. ఏవం చ జ్ఞానరూపఫలైకనాశ్యత్వం నిత్యనైమిత్తికకర్మజాతస్య, న కామ్యకర్మవన్నాశ ఇతి భావః.

గ్నిహోత్రాది తస్యాపి నిరభిసంధినః కార్యాంతరాభావాద్విద్యాసం గత్యుపపత్తిః. కిం విషయం పునరిదమశ్లేషవినాశవచనం కిం విషయం వేదం వినియోగవచనమేకేషాం శాఖినాం 'తస్య పుత్రా దాయముపయంతి సుహృదస్సాధుకృత్యాం ద్విషంతః పాపకృత్యా' మిత్యత ఉత్తరం పఠతి.—

సూ. అతోఽన్యాపి హ్యేకేషాముభయోః. ౧౭.

అతోఽగ్నిహోత్రాదేర్నిత్యాత్ కర్మణోఽన్యాపి హ్యస్తిసాధుకృత్యా యా ఫలమభిసంధాయ క్రియతే, తస్యా ఏష వినియోగ ఉక్తః ఏకేషాం శాఖినాం 'సుహృదస్సాధుకృత్యాముపయంతీ' తి. తస్యా ఏవ చేదమఘువదశ్లేషవినాశనిరూపణం, ఇతరస్యా హ్యేవమసంశ్లేష ఇతి. తథైవంజాతీయకస్య కామ్యస్య కర్మణో విద్యాం ప్రత్యనుపకారకత్వే సంప్రతిపత్తిరుభయోరపి జైమినిబాదరాయణయోరాచార్యయోః.

ఇతి ద్వాదశాధికరణమ్.

సగుణాస్వితి. ఉత్తరసూత్రార్థం గృహ్ణాతి—కిమిత్యాదినా.

౧౭. యత్ప్రారబ్ధాదన్యత్ కామ్యం పుణ్యం పాపం చ తదేవ విద్వత్సుహృద్ద్విషతోః స్వసమానజాతీయకం కర్మ జనయతి స్వయం చ జ్ఞానాన్నశ్యతీతి భావః.

ఇతి ద్వాదశాధికరణమ్.

నను నిత్యాదేర్జ్ఞానార్థత్వే 'తస్య పుత్రా దాయముపయంతి సుహృదః సాధుకృత్యాం ద్విషంతః పాపకృత్యామ్' ఇతి వినియోగవచనం కింవిషయమిత్యపేక్షాయామాహ—

అతః అగ్నిహోత్రాదేః కర్మణః అన్యాప్యస్తి కామ్యలక్షణా సాధుకృత్యా పాపకృత్యా చ; ఏకేషాం శాఖినాం తయోర్వినియోగ ఏష ఉక్తః. కామ్యనిషిద్ధకర్మణోర్విద్యాం ప్రత్యనంగత్వే సంప్రతిపత్తిరుభయోర్జైమినిబాదరాయణయోరితి.

సూ. యదేవ విద్యయేతి హి. ౧౮.

సమధిగతమేతదనంతరాధికరణే నిత్యమగ్నిహోత్రాదికం కర్మ ముముక్షుణా మోక్షప్రయోజనోద్దేశేన కృతముపాత్తదురితక్షయహేతుత్వద్వారేణ సత్త్వశుద్ధికారణతాం ప్రతిపద్యమానం మోక్షప్రయోజనబ్రహ్మాధిగమనిమిత్తత్వేన బ్రహ్మవిద్యయా సహైకకార్యం భవతీతి. తత్రాగ్నిహోత్రాదికం కర్మాంగవ్యపాశ్రయవిద్యాసంయుక్తం కేవలం చాస్తి. 'యఏవం విద్వాన్ యజతే, య ఏవం విద్వాన్ జుహోతి, య ఏవం విద్వాంచ్ఛంసతి, యఏవం విద్వానుద్గాయతితస్మాదేవం విదమేవ బ్రహ్మాణం కుర్వీత నేతరౌ నావిదం, తేనోభౌ కురుతః యశ్చైతదేవం వేద యశ్చ న వేద' (ఛాం) ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యో విద్యాసంయుక్తం కేవలం చాస్తి. తత్రేదం విచార్యతే—కిం విద్యాసంయుక్తమేవాగ్నిహోత్రాదికం కర్మ ముముక్షోర్విద్యాహేతుత్వేన తయా సహైకకార్యత్వం ప్రతిపద్యతే న కేవలం ఉత విద్యాసంయుక్తం కేవలం చావిశేషేణేతి. కుతస్సంశయః, 'తమేతమాత్మానం యజ్ఞేన వివిదిషంతీ' తి, యజ్ఞాదీనామవిశేషేణ ఆత్మవేదనాంగత్వేన శ్రవణాత్, విద్యాసంయుక్తస్య చాగ్నిహోత్రాదేర్విశిష్టత్వావగమాత్. కింతావత్ ప్రాప్తం విద్యాసంయుక్తమేవ కర్మాగ్నిహోత్రాద్యాత్మవిద్యాశేషత్వం ప్రతిపద్యతే న విద్యావిహీనం, విద్యోపేతస్య విశిష్టత్వావగమాద్విద్యావిహీనాత్, 'యదహరేవ జుహోతి తదహః పునర్మృత్యుమపజయత్యేవం విద్వా' నిత్యాదిశ్రుతిభ్యః, 'బుద్ధ్యా యుక్తో యయా పార్థ కర్మ

౧౮. యదేవ విద్యయేతి హి. ఉక్తనిత్యాదికం విషయముపజీవ్య సబీజం సంశయముక్త్వా పూర్వపక్షమాహ—విద్యాసంయుక్తమేవేతి. అత్ర పూర్వపక్షే కర్మాంగో

పూర్వోక్తనిత్యాదికం విషయముపజీవ్య కించిద్విచార్యత ఇత్యేకవిషయత్వసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే కేవలస్య నిత్యాదేః జ్ఞానహేతుత్వాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. తత్ర కిం నిత్యాదికమంగాశ్రితోపాస్తిసహితమేవానుష్ఠేయమితి

బంధం ప్రహాస్యసి, దూరేణ హ్యవరం కర్మ బుద్ధియోగాద్ధనంజయే' త్యాదిస్మృతిభ్యశ్చ, ఇత్యేవం ప్రాప్తే ప్రతిపద్యతే. యదేవ విద్యయేతి హి. సత్యమేతత్, విద్యాసంయుక్తం కర్మాగ్నిహోత్రాదికం విద్యావిహీనాత్ కర్మణోఽగ్నిహోత్రాదేర్విశిష్టం విద్వానివ బ్రాహ్మణో విద్యావిహీనాద్బ్రాహ్మణాత్, తథాపి నాత్యంతమనపేక్ష్యం విద్యారహితం కర్మాగ్నిహోత్రాదికం,కస్మాత్ 'తమేతమాత్మానంయజ్ఞేనవివిదిషంతీ'త్యవిశేషేణాగ్నిహోత్రాదేర్విద్యాహేతుత్వేన శ్రుతత్వాత్. నను విద్యాసంయుక్తస్యాగ్నిహోత్రాదేర్విద్యా విహీనాద్విశిష్టత్వావగమాద్విద్యావిహీనమగ్నిహోత్రాద్యాత్మవిద్యాహేతుత్వేనానపేక్ష్యమేవేతియుక్తమ్.నైతదేవం, విద్యాసహాయస్యాగ్నిహోత్రాదేర్విద్యానిమిత్తేనసామర్థ్యాతిశయేన యోగాదాత్మజ్ఞానం ప్రతి కశ్చిత్కారణత్వాతిశయో భవిష్యతి నతథా విద్యావిహీనస్యేతి యుక్తం కల్పయితుమ్, న తు 'యజ్ఞేన వివిదిషంతీ'త్యవిశేషేణాత్మజ్ఞానాంగత్వేనశ్రుతస్యాగ్నిహోత్రాదేరనంగత్వం శక్యమభ్యుపగంతుమ్ తథాహి శ్రుతిః 'యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతీ' తి విద్యాసంయుక్తస్య కర్మణోఽగ్నిహోత్రాదేర్వీర్యవత్తరత్వాభిధానేన స్వకార్యం ప్రతి కంచిదతిశయం బ్రువాణా విద్యావిహీనస్య తస్యైవ తత్ప్రయోజనం ప్రతి వీర్యవత్త్వందర్శయతి. కర్మణశ్చ వీర్యవత్త్వం తద్యత్స్వప్రయోజనసాధనసహత్వం తస్మాద్విద్యాసంయుక్తం నిత్యమగ్నిహోత్రాది విద్యావిహీనం చోభయమపి ముముక్షుణా మోక్షప్రయోజనోద్దేశేనేహ జన్మని జన్మాంతరే చ ప్రాక్ జ్ఞానోత్పత్తేః కృతం యత్ తద్యథా

పాస్తిహీనకర్మణో జ్ఞానార్థత్వాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి భేదః. భవతు విద్యావిశిష్టస్య కర్మణో జ్ఞానం ప్రతి శీఘ్రకారిత్వాఖ్యః కశ్చిదతిశయో విద్యాసామర్థ్యాత్. నైతావతా కేవలస్య వైయర్థ్యం వివిదిషాశ్రుతివిరోధాత్. న చ తత్ర శ్రుతౌ

నియమః, కిం వా తత్సహితం కేవలం వేత్యనియమ ఇతి సందేహే, నియమ ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—అనియమ ఏవ యుక్తః, తథాహి—'యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతి' ఇతి శ్రుతిః విద్యాసహితస్య

సామర్థ్యం బ్రహ్మాధిగమప్రతిబంధకారణోపాత్తదురితక్షయహేతుత్వద్వారేణ బ్రహ్మాధిగమకారణత్వం ప్రతిపద్యమానం శ్రవణమననశ్రద్ధాధ్యానతాత్పర్యాద్యంతరంగకారణాపేక్షం బ్రహ్మవిద్యయా సహైకకార్యం భవతీతి స్థితమ్. ఇతి త్రయోదశాధికరణమ్.

సూ. భోగేన త్వితరే క్షపయిత్వా సంపద్యతే. ౧౯.

అనారబ్ధకార్యయోః పుణ్యపాపయోర్విద్యాసామర్థ్యాత్ క్షయ ఉక్తః, ఇతరే త్వారబ్ధకార్యే పుణ్యపాపే ఉపభోగేన క్షపయిత్వా బ్రహ్మ సంపద్యతే, 'తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే ఽథ సంపత్స్యే' ఇతి 'బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతీ'తి చైవమాదిశ్రుతిభ్యః. నను సత్యపి సమ్యగ్దర్శనే యథా ప్రాగ్దేహపాతాత్ భేదదర్శనం ద్విచంద్రదర్శనన్యాయేనానువృత్తమేవం పశ్చాదప్యనువర్తేత, న, నిమిత్తాభావాత్. ఉపభోగశేషక్షపణం హి తత్రానువృత్తినిమిత్తం, న చ తాదృశమత్ర కించిదస్తి. నన్వపరః కర్మాశయోఽభి

యజ్ఞాదిశబ్దానాం విద్యోపేతకర్మపరతయా సంకోచో యుక్తః. హి యతః 'యదేవ విద్యయే'తి శ్రుతిః కేవలస్యాపి వీర్యవత్త్వం గమయతీతి సిద్ధాంతగ్రంథార్థః.

ఇతి త్రయోదశాధికరణమ్.

౧౯. భోగేన త్వితరే క్షపయిత్వా సంపద్యతే. తత్త్వవిదత్ర విషయః, స కిం ప్రారబ్ధక్షయానంతరం సంసరత్యుత నేతి నిమిత్తభావాభావాభ్యాం సంశయే సిద్ధాంతముపక్రమతే—అనారబ్ధేతి. అనారబ్ధకర్మణః క్షయోక్తావారబ్ధస్య కథం క్షయ ఇత్యా

కర్మణః వీర్యవత్తరత్త్వం బ్రువతీ విద్యాహీనస్య కర్మణో వీర్యవత్త్వం దర్శయతి. తచ్చ కేవలస్య కర్మణో జ్ఞానహేతుత్వే ఉక్తం స్యాదిత్యర్థః.

పూర్వమనారబ్ధకర్మణః క్షయోక్తౌ ఆరబ్ధస్య కథం క్షయ ఇత్యాకాంక్షాయామ్, అస్యోత్థానాదుత్థాప్యోత్థాపకలక్షణసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే విదేహకైవల్యాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. తత్త్వవిదత్ర విషయః; స కిం ప్రారబ్ధక్షయానంతరం సంసరతి ఉత నేతి సందేహే, దేహపాతాత్పూర్వం సంసారానువృత్తివత్ దేహపాతానంతరమపి బ్రహ్మవిత్ సంసరతీత్యానారబ్ధాధికరణదృష్టాంతేన పూర్వః పక్షః, సిద్ధాంతస్తు—ఇతరే త్వారబ్ధపుణ్యపాపే భోగేన క్షపయిత్వా విద్వాన్ సంపద్యతే, 'తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే

నవముపభోగమారప్స్యతే,. న, తస్య దగ్ధబీజత్వాత్. మిథ్యాజ్ఞానావష్టంభం హి కర్మాంతరం దేహపాతే ఉపభోగాంతరమారభేత. తచ్చ మిథ్యాజ్ఞానం సమ్యగ్జ్ఞానేన దగ్ధమిత్యతస్సాధ్వేతదారబ్ధకార్యక్షయే విదుషః కైవల్యమవశ్యం భావీతి ఇతి చతుర్దశాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీశారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీమచ్ఛంకర
భగవత్పాదకృతౌ చతుర్థస్యాధ్యాయస్య
ప్రథమః పాదః.

శాంకరీయామసోఽర్థానాత్సంగతిః. పూర్వపక్షే విదేహకైవల్యాసిద్ధిః సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి భేదః. దేహపాతోత్తరమపి తత్త్వవిత్సంసరతి సంసారయోగ్యత్వాత్ యథా దేహపాతాత్పూర్వమిత్యనారబ్ధాధికరణదృష్టాంతేన పూర్వపక్షమాహ—నన్వితి. భోగనిమిత్తకర్మాభావాద్ద్వైతసిద్ధిః. యత్తు సంచితం కర్మాంతరం తన్న నిమిత్తం ఫలస్య, దగ్ధమూలత్వాత్. అవిద్యాదయో హి క్లేశాః కర్మణస్తత్ఫలస్య చ మూలం. తదుక్తం యోగశాస్త్రే 'క్లేశమూలః కర్మాశయః సతి మూలే తద్విపాకః' ఇతి తచ్చ మూలం జ్ఞానాగ్నినా దగ్ధమితి కుతః పునస్సంసారః తస్మాద్దేహపాతే కైవల్యమితి సిద్ధమ్.

ఇతి చతుర్దశాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ
శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాం
చతుర్థాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

ఽథ సంపత్స్యే' ఇతి, 'బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతి' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః. దేహపాతాత్పూర్వం ప్రారబ్ధకర్మణాం సత్త్వాత్, కులాలచక్రభ్రమణన్యాయేన మిథ్యాజ్ఞానరూపనిమిత్తనాశేఽప్యనువృత్తిర్యుక్తా; తద్భోగానంతరం కస్యచిదపి కర్మణోఽనవశిష్టత్వాన్న సంసారానువృత్తిః. తస్మాద్భోగేన ప్రారబ్ధకర్మనాశానంతరం విద్వాన్ స్వరూపానందాత్మనావస్థానలక్షణం కైవల్యం లభత ఇత్యతిశోభనమ్.

ఇతి శ్రీబ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ బ్రహ్మతత్త్వప్రకాశికాయాం
చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

ఓం

శ్రీమద్రత్నప్రభాభూషితం

శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యమ్.

చతుర్థాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

సూ. వాఙ్మనసి దర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ. ౧.

అథాపరాసు విద్యాసు ఫలప్రాప్తయే దేవయానం పంథానమవతారయిష్యన్ ప్రథమం తావద్యథాశాస్త్రముత్క్రాంతిక్రమమన్వాచష్టే సమానా హి విద్వదవిదుషోరుత్క్రాంతిరితి

వాఙ్మనసిదర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ: జ్ఞానఫలోక్త్యనంతరముపాసనాఫలం బ్రహ్మలోకస్థం వక్తవ్యం తచ్చార్చిరాదిమార్గప్రాప్యం, మార్గప్రాప్తిశ్చోత్క్రాంతిసాధ్యా, తస్మాదుపాస్తిఫలాక్షిప్తోత్క్రాంతిపాదస్యాధ్యాయసంగతిః, యుక్తం చాస్య ప్రథమపాదానంతర్యం, జ్ఞానఫలోక్త్యనంతరం వక్తవ్యోపాస్తిఫలేనాక్షిప్తత్వాదిత్యాహ:— అథేతి. జ్ఞానిన ఇవోపాసకస్యాప్యుత్క్రాంతిర్నేత్యత ఆహ.—సమానేతి. విద్వానుపాసకః,

---

పూర్వపాదే ముక్తివిరుద్ధానారబ్ధకార్యకర్మనివృత్త్యా జీవన్ముక్తత్వమ్, ఆరబ్ధకర్మనివృత్త్యా తు విదేహముక్తత్వమితి సగుణనిర్గుణవిద్యయోః ఫలం సామాన్యతో నిరూపితమ్. సంప్రతి ప్రారబ్ధకర్మక్షయానంతరభావిని మోక్షే విశేషప్రదర్శనాయ పాదత్రయమారభ్యతే. ఏవం చ సామాన్యనిరూపణస్య విశేషనిరూపణహేతుత్వాత్ పూర్వేణాస్య పాదత్రయస్య హేతుహేతుమద్భావసంగతిః. తత్ర ఉత్క్రాంత్యపేక్షాలక్షణవిశేషం నిరూపయితుమయం పాద ఆరభ్యతే—

పాదాంతరత్వాదస్యాధికరణస్య నావ్యవహితాధికరణసంగత్యపేక్షా. అత్ర పూర్వపక్షే సోపాదానే స్వస్య లయ ఇతి న్యాయాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. అస్త్యుత్క్రాంతిక్రమబోధికా శ్రుతిః—'అస్య సోమ్య పురుషస్య ప్రయతో

వక్ష్యతి, అస్తి ప్రాయణవిషయా శ్రుతిః 'అస్య సోమ్య పురుషస్య ప్రయతో వాఙ్మనసి సంపద్యతే మనః ప్రాణే ప్రాణస్తేజసి తేజః పరస్యాం దేవతాయా'మితి. కిమిహ వాచ ఏవ వృత్తిమత్యా మనసి సంపత్తిరుచ్యతే, ఉత వాగ్వృత్తేరితి విశయః. తత్ర వాగేవ తావన్మనసి సంపద్యత ఇతి ప్రాప్తం, తథాహి శ్రుతిరనుగృహీతా భవతి, ఇతరథా లక్షణా స్యాత్, శ్రుతిలక్షణావిశయే చ శ్రుతిరేవ న్యాయ్యా న లక్షణా, తస్మాద్వాచ ఏవాయం మనసి ప్రవిలయ ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః—వాగ్వృత్తిర్మనసి సంపద్యత ఇతి. కథం వాగ్వృత్తిరితి వ్యాఖ్యాయతే,యావతా వాఙ్మనసీత్యేవాచార్యః పఠతి. సత్యమేతత్, పఠిష్యతి తు పరస్తాత్ 'అవిభాగో వచనా'దితి (అ-పా ౨ సూ ౧౬) తస్మాదత్ర వృత్త్యుపశమమాత్రం వివక్షితమితి గమ్యతే. తత్త్వప్రవిలయవివక్షాయాం తు సర్వత్రైవావిభాగసామ్యాత్ కిం పరత్రైవ విశింష్యాదవిభాగ ఇతి. తస్మాదత్ర వృత్త్యుపసంహారవివక్షాయాం వాగ్వృత్తిః పూర్వముపసంహ్రియతే, మనోవృత్తావవస్థితాయామిత్యర్థః. కస్మాత్, దర్శనాత్, దృశ్యతే హి వాగ్వృత్తేః పూర్వోపసంహారో మనోవృత్తౌ విద్యమానాయాం న తు వాచ ఏవ వృత్తిమత్యాః

తస్యానుపాసకవదుత్క్రాంతిరస్తి, అజ్ఞత్వాదితి వక్ష్యత ఇత్యర్థః. ప్రయతో మ్రియమాణస్యేత్యర్థః. వాక్పదస్య కరణభావవ్యుత్పత్తిభ్యాం కరణతద్వృత్త్యోర్లయభానాత్సంశయః. పూర్వపక్షే కరణానాం స్వరూపలయాత్ మృతమాత్రస్య ముక్తిః, సిద్ధాంతే తు సంసారసిద్ధిః. అనుపాదానే మనసి వాచస్తత్త్వలయాయోగేన వ్యాపారమాత్రోపశమాదితి వివేకః. సూత్రే వృత్తిపదాధ్యాహారః కథమితిశంకతే—కథమితి. ఉత్తరత్ర హి సూత్రకృత్ తత్త్వవిద ఇంద్రియాణాం స్వరూపలయం వక్ష్యతి తద్బలాదధ్యాహార ఉచితః అత్రాజ్ఞస్యాపీంద్రియలయసామ్యే వక్ష్యమాణవిశేషోక్త్యయోగా

ఙ్మనసి సంపద్యతే మనః ప్రాణే ప్రాణస్తేజసి తేజః పరస్యాం దేవతాయామ్' ఇతి. తత్ర 'వాఙ్మనసిసంపద్యతే' ఇత్యత్ర కిం సవృత్తికాయా వాచ ఏవ మనసి లయః, కిం వా వాగ్వృత్తేరేవేతి సంశయే, శ్రుతిబలాద్వాచ ఏవేతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఉక్తిర్వాగితి భావవ్యుత్పత్త్యా వాక్ఛబ్దేన వాగ్వృత్తిరుచ్యతే. మనోవృత్తౌ

మనస్యుపసంహారః కేనచిదపి ద్రష్టుం శక్యతే. నను శ్రుతిసామర్థ్యాద్వాచ ఏవాయం మనస్యప్యయో యుక్త ఇత్యుక్తం, నేత్యాహ. అతత్ప్రకృతిత్వాత్. యస్య హి యత ఉత్పత్తిస్తస్య తత్ర ప్రవిలయో న్యాయ్యో మృదీవ శరావస్య. న చ మనసో వాగుత్పద్యత ఇతి కించన ప్రమాణమస్తి. వృత్త్యుద్భవాభిభవౌ త్వప్రకృతిసమాశ్రయావపి దృశ్యేతే. పార్థివేభ్యో హీంధనేభ్యః తైజసస్యాగ్నేర్వృత్తిరుద్భవతి అప్సు చోపశామ్యతి. కథం తర్హ్యస్మిన్ పక్షే శబ్దో వాఙ్మనసి సంపద్యత ఇత్యత ఆహ శబ్దాచ్చేతి. శబ్దోఽప్యస్మిన్ పక్షేఽవకల్పతే, వృత్తివృత్తిమతోరభేదోపచారాదిత్యర్థః.

సూ. అతఏవ చ సర్వాణ్యను. ౨.

‘తస్మాదుపశాంతతేజాః పునర్భవమింద్రియైర్మనసి సంపద్యమానైరిత్యత్ర చావిశేషేణ సర్వేషామేవేంద్రియాణాం మనసి సంపత్తిః శ్రూయతే, తత్రాప్యతఏవ వాచ ఇవ చక్షురాదీనామపి సవృత్తికే మనస్య

దితిసమాఖ్యర్థః. ప్రకృతావేవ వికారలయ ఇతి న్యాయవిరుద్ధార్థం శ్రుతిరపి న బ్రూత ఇతి సిద్ధాంతయతి—అతత్ప్రకృతిత్వాదితి. న్యాయస్య నిరవకాశత్వాద్బలీయస్త్వం శబ్దస్య తూక్తిర్వాగితి వ్యుత్పత్త్యా లక్షణయాపి సావకాశత్వమితి ద్యోతయితుం శబ్దాచ్చేత్యుక్తమ్.

౨. వాచ్యుక్తం న్యాయం చక్షురాదిష్వతిదిశతి—అతఏవేతి. ఉపశాంతదేహోష్మ్యస్తస్మాదుత్క్రమణాదూర్ధ్వం పునర్భవం ప్రతిపద్యత ఇతి శ్రుత్యర్థః. ఇంద్రియశబ్దస్య శ్రుతిస్థస్య వృత్తిపరతయోపపత్తేః సర్వేంద్రియవృత్తిలయశ్చేదిష్టస్తర్హి వాఙ్మనసీతి

సత్యామేవ మనసి వాగ్వృత్తిర్లీయతే. కుతః, దర్శనాత్. మనోవృత్తౌ సత్యామేవ లోకే వాగ్వృత్తిలయస్య దర్శనాత్, తర్హి వాక్ఛబ్దస్య కా గతిరిత ఆహ. శబ్దాచ్చ తస్య వాక్ఛబ్దస్య వృత్తివృత్తిమతోరభేదోపచారేణ భావవ్యుత్పత్త్యా వాగ్వృత్తిపరత్వేన నయనాదిత్యర్థః.

ఉక్తన్యాయం చక్షురాదిష్వతిదిశతి—

అత ఏవ ఉక్తదర్శనాదిహేతోః సర్వాణి చక్షురాదీంద్రియాణ్యపి సవృత్తికే

వస్థితే వృత్తిలోపదర్శనాత్తత్త్వప్రళయాసంభవాత్ శబ్దోపపత్తేశ్చ వృత్తిద్వారేణైవ సర్వాణీంద్రియాణి మనోనువర్తంతే. సర్వేషాం కరణానాం మనస్యుపసంహారావిశేషే సతి వాచః పృథగ్గ్రహణం వాఙ్మనసి సంపద్యత ఇత్యుదాహరణానురోధేన.

ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

సూ. ఆత్మనః ప్రాణ ఉత్తరాత్. ३.

సమధిగతమేతత్ 'వాఙ్మనసి సంపద్యతే' ఇత్యత్ర వృత్తిసంపత్తి వివక్షేతి. అథ యదుత్తరం వాక్యం 'మనః ప్రాణ' ఇతి కిమత్రాపి వృత్తిసంపత్తిరేవ వివక్ష్యతే ఉత వృత్తిమత్సంపత్తిరితి విచికిత్సాయాం వృత్తిమత్సంపత్తిరేవాత్రేతి ప్రాప్తమ్, శ్రుత్యనుగ్రహాత్తత్ప్రకృతికత్వోపపత్తేశ్చ. తథాహి 'అన్నమయం హి సోమ్య మన ఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీవా' గిత్యన్నయోని మన ఆమనంతి అబ్యోనిం చ ప్రాణం 'ఆపశ్చాన్నమసృజంతే' తి శ్రుతేః, అతశ్చ యన్మనః ప్రాణే ప్రలీయతే అన్నమేవ తదప్సు ప్రలీయతే అన్నం హి మన ఆపశ్చ ప్రాణః ప్రకృతి

పృథక్సూత్రం కిమర్థమిత్యత ఆహ—సర్వేషాం కరణానామితి.

ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

३. ఆత్మనః ప్రాణ ఉత్తరాత్. వాక్యక్రమాదర్థక్రమాచ్చాధికరణక్రమః శ్రుతిన్యాయాభ్యాం సంశయః, పూర్వం ప్రబలన్యాయవిరోధాద్వాగితి శ్రుతేర్బాధః కృతః, ఇహ త్వబాత్మకప్రాణస్యాన్నాత్మకమనః ప్రకృతిత్వేన ప్రకృతౌ వికారలయ ఇతి న్యాయానుగ్రహాన్న మనశ్శ్రుతిర్బాధ్యేతి పూర్వపక్షఫలం పూర్వవత్, సిద్ధాంత

నసి వృత్తిలయమాత్రేణానువర్తంతే లీయంతే, న స్వరూపేణేత్యర్థః.

పూర్వం మనసి సర్వేంద్రియవృత్తిలయ ఉక్తః, న తథా మనసః ప్రాణే వృత్తిలయః; 'అన్నమయం హి సోమ్య మన ఆపోమయః ప్రాణః' ఇతి శ్రుతౌ ప్రాణమనసోరబన్నవికారత్వశ్రవణాదబన్నయోశ్చోపాదానోపాదేయభావాత్ స్వరూపలయ ఇతి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

ఫలం పూర్వవత్. 'మనః ప్రాణే' ఇత్యుత్తరవాక్యే, కిం మనసః ప్రాణే

వికారాభేదాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః. తదప్యాత్మగృహీతబాహ్యేంద్రియవృత్తి మనో వృత్తిద్వారేణైవ ప్రాణే ప్రలీయత ఇత్యుత్తరాద్వాక్యాదవగంతవ్యమ్. తథాహి సుషుప్సోర్ముమూర్షోశ్చ ప్రాణవృత్తౌ పరిస్పందాత్మికాయామవస్థితాయాం మనోవృత్తీనాముపశమో దృశ్యతే. న చ మనసస్స్వరూపాప్యయః ప్రాణే సంభవతి, అతత్ప్రకృతిత్వాత్. నను దర్శితం మనసః ప్రాణప్రకృతిత్వమ్ నైతత్సారమ్, న హీదృశేన ప్రణాడికేన తత్ప్రకృతిత్వేన మనః ప్రాణే సంపత్తుమర్హతి. ఏవమపి హ్యన్నే మనస్సంపద్యేత అప్సు చాన్నమప్స్వేవ చ ప్రాణః న హ్యేతస్మిన్నపి పక్షే ప్రాణభావపరిణతాభ్యోఽద్భ్యో మనో జాయత ఇతి కించన ప్రమాణమస్తి, తస్మాన్న మనసః ప్రాణే స్వరూపాప్యయః. వృత్త్యప్యయేఽపి తు శబ్దోఽవకల్పతే వృత్తివృత్తిమతోరభేదోపచారాదితి దర్శితమ్.

ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్

త్వబన్నయోః ప్రకృతివికృతిభావేఽపి న తద్వికారయోః ప్రాణమనసోస్తద్భావో హిమఘటయోరపి తద్భావప్రసంగాదతో న్యాయవిరోధాత్ పూర్వవచ్ఛ్రుతిర్బాధ్యేతి వివేకః. ఆత్మగృహీతాబాహ్యేంద్రియవృత్తయో యేన తత్తథా లీనేంద్రియవృత్తికం మనోపి వృత్తిలయేనైవ ప్రాణే లీయత ఇత్యర్థః. ఏవమపీతి - ప్రాణస్యాబ్వికారత్వసత్త్వేపీత్యర్థః—నహీతి. ప్రాణస్య సాక్షాన్మనః ప్రకృతిత్వాభావాన్మనశ్శబ్దో వృత్తిం లక్షయతీత్యర్థః

ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్.

స్వరూపలయః, వృత్తిలయో వేతి సంశయే, స్వరూపలయ ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—తత్ సర్వేంద్రియ వృత్తిలయాధారం మనోఽపి ప్రాణే స్వవృత్తిలయేనైవ లీయతే, న స్వరూపేణేతి 'మనః ప్రాణే' ఇత్యుత్తరాద్వాక్యాదవగంతవ్యమ్. సుప్తిమృత్యవస్థయోః సవృత్తికే ప్రాణే సత్యేవ మనోవృత్తిలయదర్శనాదితి హేత్వనుషంగః. నహ్యబన్నయోరుపాదానోపాదేయత్వమాత్రేణ తద్వికారయోరప్యుపాదానోపాదేయభావో యుక్తః. హిమఘటయోస్తదదర్శనాదితి భావః.

సూ. సోఽధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్యః. ౪.

స్థితమేతద్యస్య యతో నోత్పత్తిస్తస్య తస్మిన్ వృత్తిలయో న స్వరూపలయ ఇతి, ఇదమిదానీం ప్రాణస్తేజసీత్యత్ర చింత్యతే— కిం యథాశ్రుతి ప్రాణస్య తేజస్యేవ వృత్త్యుపసంహారః, కిం వా దేహేంద్రియపంజరాధ్యక్షే జీవ ఇతి. తత్ర శ్రుతేరనతిశంక్యత్వాత్ప్రాణస్య తేజస్యేవ సంపత్తిస్స్యాత్ అశ్రుతకల్పనాయా అన్యాయ్యత్వాదిత్యేవం ప్రాప్తే ప్రతిపాద్యతే, సోఽధ్యక్ష ఇతి. స ప్రకృతః ప్రాణోఽధ్యక్షేఽవిద్యాకర్మపూర్వప్రజ్ఞోపాధికే విజ్ఞానాత్మన్యవతిష్ఠతే తత్ప్రధానా ప్రాణవృత్తిర్భవతీత్యర్థః. కుతః, తదుపగమాదిభ్యః 'ఏవమేవేమమాత్మానమంతకాలే సర్వే ప్రాణా అభిసమాయంతి యత్రైతదూర్ధ్వోచ్ఛ్వాసీ భవతీ' తి హి శ్రుత్యంతరమధ్యక్షోపగామినః సర్వాన్ప్రాణానవిశేషేణ దర్శయతి. విశేషేణ చ 'తముత్క్రామంతం ప్రాణోఽనూత్క్రామతీ' తి పంచవృత్తేః ప్రాణస్యాధ్యక్షానుగామితాం దర్శయతి, తదనువృత్తితాం చేతరేషాం 'ప్రాణమనూత్క్రామంతం

౪. సోఽధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్యః ఉక్తన్యాయసిద్ధం ప్రాణస్యాపి వృత్తిలయముపజీవ్య 'ప్రాణస్తేజసి' ఇతి శ్రుతేరుపగమనాదిశ్రుతేశ్చ సంశయముక్త్వా జీవే లయం వినాపి ఉపగమనాదిసంభవ ఇతి పూర్వపక్షయతి—స్థితమిత్యాదినా. అత్ర తేజశ్శబ్దస్య ముఖ్యత్వం, సిద్ధాంతే తు భూతోపహితజీవలక్షకత్వమితి మత్వా సూత్రం యోజయతి.—స ప్రకృతఇత్యాదినా-అజ్ఞానకర్మవాసనోపాధికఇత్యర్థః.తం జీవం ప్రతి ప్రాణానాముపగమనానుగమనావస్థానశ్రుతిభ్య ఇతి హేత్వర్థః. యథా యాత్రేచ్ఛావంతం రాజానం భృత్యా ఉపగచ్ఛంత్యేవమేవ పరలోకం జిగమిషుం జీవం సర్వే ప్రాణా ఆభిముఖ్యేన యాంతీత్యుపగమశ్శ్రుతః, తముత్క్రామంతమిత్యనుగమనం శ్రుతం. జీవే

పూర్వం ప్రాణే మనసో వృత్తిలయ ఉక్తః; తద్వత్తేజసి ప్రాణస్య వృత్తిగాఽస్తు, 'ప్రాణస్తేజసి' ఇతి శ్రుతిరితి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే తేజః శబ్దస్య ముఖ్యత్వమ్, సిద్ధాంతే భూతోపహితజీవలక్షత్వమితి ఫలభేదః. 'ప్రాణస్తేజసి'ఇత్యుత్తరవాక్యే కిం ప్రాణస్య లయః తేజసి,ఉత జీవే ఇతి సంశయే, తేజసీతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—స ప్రాణః అధ్యక్షే జీవే నివృత్త

సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామంతీ’తి. ‘సవిజ్ఞానో భవతీ’తి చాధ్యక్షస్యాంతర్విజ్ఞానవత్త్వప్రదర్శనేన తస్మిన్నుపీతకరణగ్రామస్య ప్రాణస్యావస్థానం గమయతి. నను ‘ప్రాణస్తేజసీ’తి శ్రూయతే కథం ప్రాణోఽధ్యక్ష ఇత్యధికావాపః క్రియతే. నైష దోషః. అధ్యక్షప్రధానత్వాదుత్క్రమణాదివ్యవహారస్య శ్రుత్యంతరగతస్యాపి చ విశేషస్యాపేక్షణీయత్వాత్. కథం తర్హి ‘ప్రాణస్తేజసీ’తి శ్రుతిరిత్యత ఆహ—

సూ. భూతేషు తచ్ఛ్రుతేః. ౫.

స ప్రాణసంపృక్తోఽధ్యక్షః తేజస్సహచరితేషు భూతేషు దేహబీజభూతేషు సూక్ష్మేష్వవతిష్ఠత ఇత్యవగంతవ్యం ‘ప్రాణస్తేజసీ’తి శ్రుతేః. నను చేయం శ్రుతిః ప్రాణస్య తేజసి స్థితిం దర్శయతి న ప్రాణసంపృక్తస్యాధ్యక్షస్య. నైష దోషః. ‘సోఽధ్యక్ష’ ఇత్యధ్యక్ష

ప్రాణావస్థానశ్రుతిమాహ—సవిజ్ఞాన ఇతి. జీవస్య ప్రాప్తవ్యఫలావగమాయ హి విజ్ఞానసాహిత్యశ్రుత్యా ముఖ్యప్రాణసహితకరణానాం జీవే స్థితిర్భాతీత్యర్థః. యద్యపి ప్రాణస్య తేజస్యవ్యవధానేన లయః శ్రుతస్తథాప్యుభయశ్రుత్యనుగ్రహాయ ప్రాణో జీవే లీయతే, జీవద్వారా చ తదుపాధిషు తేజఆదిషు భూతేష్వితి శ్రుత్యర్థస్ఫుటీకరణార్థం సూత్రం గృహ్ణాతి—కథం తర్హీతి. న చ లయం వినాపి జీవం ప్రత్యుపగమాదిసంభవాత్తేజశ్శ్రుతిర్ముఖ్యాఽస్త్వితి వాచ్యం, జీవం ప్రత్యాగత్య ప్రాణస్య నిర్వ్యాపారత్వేన స్థితేరేవాత్ర లయత్వాదితి భావః.

౫. భూతేషు జీవస్థితిః కింబలాద్వ్యాఖ్యాయత ఇత్యాశంక్య ‘సోఽధ్యక్ష’ ఇతి (అ - ౪ - పా - ౨.సూ౪) సూత్రోదాహృతశ్రుతిబలాదిత్యాహ—నన్విత్యాదినా.

వృత్తిః సన్నవతిష్ఠతే. కుతః, తం జీవం ప్రతి ఉపగమానుగమనావస్థానేభ్యః; ‘ఏవమేవేమమాత్మానమంతకాలే సర్వే ప్రాణా అభిసమాయంతి’ ఇత్యుపగమః, ‘తముత్క్రామంతం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి’ ఇత్యనుగమనమ్. ‘సవిజ్ఞానో భవతి’ ఇత్యవస్థానమ్, తేభ్య ఇత్యర్థః.

తర్హి ‘ప్రాణస్తేజసి’ ఇతి శ్రుతేః కోఽర్థస్తత్రాహ—

‘ప్రాణస్తేజసి’ ఇతి శ్రుతేః తేజఃసహితేషు ఉత్తరదేహారంభకేషు పంచభూతేషూపహితత్వేన విద్యమానే జీవే ప్రాణస్య వృత్తిలయ ఇత్యర్థః. ఏవం చ

స్యాప్యంతరాళే ఉపసంఖ్యాతత్వాత్. యోఽపి హి స్రుఘ్నాన్మథురాం గత్వా మథురాయాః పాటలీపుత్రం వ్రజతి సోఽపి స్రుఘ్నాత్ పాటలీపుత్రం యాతీతి శక్యతే వదితుం. తస్మాత్ప్రాణస్తేజసీతి ప్రాణసంపృక్తస్యాధ్యక్షస్యైవైతత్తేజస్సహచరితేషు భూతేష్వవస్థానముక్తమ్. కథం తేజస్సహచరితేషు భూతేష్విత్యుచ్యతే, యావతైకమేవ తేజశ్శ్రూయతే ప్రాణస్తేజసీత్యతఆహ.

సూ. నైకస్మిన్దర్శయతో హి. ౬.

నైకస్మిన్నేవ తేజసి శరీరాంతరప్రేప్సావేళాయాం జీవోఽవతిష్ఠతే కార్యస్య శరీరస్యానేకాత్మకత్వదర్శనాత్. దర్శయతశ్చైతమర్థం ప్రశ్నప్రతివచనే 'ఆపః పురుషవచసః' ఇతి. తద్వ్యాఖ్యాతం 'త్ర్యాత్మకత్వాత్తు భూయస్త్వా'దిత్యత్ర (అ-3-పా-౧ సూ-౨) శ్రుతిస్మృతీచైతమర్థం దర్శయతః. శ్రుతిః 'పృథివీమయ ఆపోమయో వాయుమయ ఆకాశమయస్తేజోమయ ఇత్యాద్యా. స్మృతిరపి 'అణ్వ్యో మాత్రావినాశిన్యో దశార్ధానాం తు యాః స్మృతాః తాభిస్సార్ధమిదం సర్వం సంభవత్యనుపూర్వశః' (మను-౧-౨౭-) ఇత్యాద్యా. నను చోపసంహృతేషు వాగాదిషు కరణేషు శరీరాంతరప్రేప్సావేళాయాం

ప్రాణస్య జీవద్వారా భూతప్రాప్తౌ దృష్టాంతమాహ—యోఽపీతి. స్థూలదేహారంభాయ పంచీకృతభూతాన్యావశ్యకానీతి రంహత్యధికరణే వ్యాఖ్యాతమ్.

౬. అణ్వ్యస్సూక్ష్మాః మీయంతఇతి మాత్రాః పరిచ్ఛిన్నాః ప్రాక్మోక్షాదవినాశిన్యః, దశార్ధానాం పంచానాం భూతానాం సూక్ష్మభాగా ఇతి యావత్. జీవస్య భూతాశ్రయత్వం కర్మాశ్రయత్వశ్రుతివిరుద్ధమిత్యాశంక్య కర్మనిమిత్తత్వేనాశ్రయః, భూతాని తు దేహోపాదానత్వేనేత్యుభయమవిరుద్ధమిత్యాహ—నను చేత్యాదినా.

ప్రాణస్య ఉపహితజీవప్రాప్తావుపాధితేజఆదిభూతప్రాప్తేః స్వతః సిద్ధత్వాదితి వః.

నను 'ప్రాణస్తేజసి' ఇత్యేకస్యైవ తేజసః శ్రవణాత్ కథం తేజఃసహితేషు భూతేష్విత్యుక్తమ్, తత్రాహ—

ఏకస్మిన్నేవ తేజసి ఉత్క్రాంతిసమయే జీవో నావతిష్ఠతే, ఉత్తరదేహస్య

'క్వాయం తదా పురుషో భవతీ'త్యుపక్రమ్య శ్రుత్యంతరం కర్మాశ్రయతాం నిరూపయతి 'తౌ హ యదూచతుః కర్మ హైవ తదూచతుః అథ యత్ప్రశశంసతుః కర్మ హైవ తత్ప్రశశంసతు' రితి. అత్రోచ్యతే. తత్ర కర్మప్రయుక్తగ్రహాతిగ్రహసంజ్ఞకస్యేంద్రియవిషయాత్మకస్య బన్ధనస్య ప్రవృత్తిరితి కర్మాశ్రయతోక్తా ఇహ పునర్భూతోపాదానాద్దేహాంతరోత్పత్తిరితి భూతాశ్రయత్వముక్తం. ప్రశంసాశబ్దాదపి తత్ర ప్రాధాన్యమాత్రం కర్మణః ప్రదర్శితం న త్వాశ్రయాన్తరం నివారితం తస్మాదవిరోధః.

ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

సూ. సమానా చాసృత్యుపక్రమాదమృతత్వం చానుపోష్య. ౭.

నేయముత్క్రాంతిః కిం విద్వదవిదుషోస్సమా వా కిం వా విశేషవతీతి విశయానానాం విశేషవతీతి తావత్ ప్రాప్తమ్. భూతాశ్రయవిశిష్టా హ్యేషా పునర్భవాయ చ భూతాన్యాశ్రీయంతే. న చ

తౌ యాజ్ఞవల్క్యార్తభాగౌ యజ్జీవాధారమూచతుస్తత్కర్మేతి శ్రుతేర్వచనం. ఏవం బాహ్యేంద్రియాణాం మనసి ప్రథమం వృత్తిలయః, తతో మనోవృత్తేః ప్రాణే లయః ప్రాణవృత్తేర్భూతోపహితజీవే లయః, ఇత్యుత్క్రాంతివ్యవస్థోక్తా.

ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

౭. సా చ సర్వప్రాణిషు తుల్యేత్యాహ—సమానా చాసృత్యుపక్రమాదమృతత్వం చానుపోష్య. 'పురుషస్య ప్రయతో వాఙ్మనసీ' త్యవిశేషశ్రుతేః 'విద్యయాఽమృతమశ్నుతే' ఇతి శ్రుతేశ్చ సంశయమాహ—నేయమితి. విశయానానాం సందిహానానా

పాంచభౌతికత్వేన పంచసు భూతేష్వవస్థితేరావశ్యకత్వాత్, దర్శయతో హి ఇమమర్థం రంహత్యధికరణే వ్యాఖ్యాతే ప్రశ్ననిరూపణే ఇత్యర్థః.

పూర్వోక్తోత్క్రాంతిముపజీవ్యాన్యత్ కించిద్విచార్యత ఇత్యుపజీవ్యోపజీవకభావసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే దహరాద్యుపాసకస్య ఉత్క్రాంత్యభావాదిహైవ ముక్తిః, సిద్ధాంతే తు ఉత్క్రాంతిసద్భావాత్ బ్రహ్మలోకప్రాప్తిరితి ఫలభేదః. కిం

విదుషః పునర్భవస్సంభవతి, అమృతత్వం హి విద్వానభ్యశ్నుత ఇతి స్థితిః. తస్మాదవిదుష ఏవైషోత్క్రాంతిః. నను విద్యాప్రకరణే సమామ్నానాద్విదుష ఏవైషా భవేత్, న, స్వాపాదివత్ యథాప్రాప్తానుకీర్తనాత్. యథా హి 'యత్రైతత్పురుషస్స్వపితి నామ అశిశిషతి నామ పిపాసతి నామే'తి చ సర్వప్రాణిసాధారణా ఏవ స్వాపాదయోఽనుకీర్త్యంతే, విద్యాప్రకరణేఽపి ప్రతిపిపాదయిషిత వస్తుప్రతిపాదనానుగుణ్యేన, న తు విదుషో విశేషవంతో విధిత్స్యంతే, ఏవమియముత్క్రాంతిర్మహాజనగతైవానుకీర్త్యతే, యస్యాం పరస్యాం దేవతాయాం పురుషస్య ప్రయతస్తేజస్సంపద్యతే స ఆత్మా తత్త్వమసీత్యేతత్ ప్రతిపాదయితుమ్, ప్రతిషిద్ధా చైషా విదుషః. 'న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్తి' ఇతి ఏవైషేత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః.—సమానా చైషోత్క్రాంతిర్వాఙ్మనసీత్యాద్యా విద్వదవిదుషోరాసృత్యుపక్రమాత్ భవితుమర్హతి, అవిశేషశ్రవణాత్. అవిద్వాన్ దేహబీజభూతాని భూతసూక్ష్మాణ్యాశ్రిత్య కర్మప్రయుక్తో దేహగ్రహణమనుభవన్ సంసరతి, విద్వాంస్తు జ్ఞానప్రకాశితం మోక్షనాడీద్వారమాశ్రయతే తదేతదాసృత్యుపక్రమాదిత్యుక్తమ్. నన్వమృతత్వం విదుషా ప్రాప్తవ్యం న చ

మిత్యర్థః. పూర్వపక్షే సగుణబ్రహ్మవిదసంబంధిత్వముత్క్రాంతేర్విశేషస్సాధ్యతే, తతోఽనుత్క్రాంతఉపాసకో ముక్తిమశ్నుత ఇతి ఫలం, సిద్ధాంతే తూత్క్రాంతో బ్రహ్మలోకభాగితి ఫలభేదః, పూర్వపక్షమాక్షిప్య సమాధత్తే—నను విద్యేత్యాదినా. 'విద్యయాఽమృత' మితి శ్రుతిర్నిర్గుణవిద్యాపరా 'న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామంతీ'తి ప్రతిషేధోఽపి తద్విషయః అతస్సగుణవిదోఽప్యజ్ఞస్యేవోత్క్రాంతిరితి సిద్ధాంతయతి—ఏవమితి. సృతిర్మార్గః తస్యోపక్రమోఽర్చిః ప్రాప్తిః తతః ప్రాక్తనా ఉత్క్రాంతిస్తుల్యా తత ఉపాసకో మూర్ధన్యనాడీద్వారాఽర్చిరాదిమార్గం ప్రాప్నోతి నాన్యో విశేషః. యత్తు దహరోపాసకస్యామృతత్వం 'తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీ'

ఉత్క్రాంతిరవిదుష ఏవ, ఉత దహరాదిసగుణబ్రహ్మోపాసకస్యాపి ఇతి సంశయే, 'తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి' ఇత్యుపాసకస్య మోక్షశ్రవణాత్ అవిదుష ఏవేతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—ఆసృత్యుపక్రమాత్ దేవయానోపక్రమాత్ ప్రాక్ యేయమ్ ఉత్క్రాంతిః సా విద్వదవిదుషోః సమానైవ భవితుమర్హతి

తద్దేశాంతరాయత్తం తత్ర కుతో భూతాశ్రయత్వం సృత్యుపక్రమో వేతి. అత్రోచ్యతే, అనుపోష్య చేదమదగ్ధ్వాఽత్యంతమవిద్యాదీన్ క్లేశానపరవిద్యా సామర్థ్యాదాపేక్షికమమృతత్వం ప్రేప్సతే,సంభవతి తత్ర సృత్యుపక్రమో భూతాశ్రయత్వం చ. న హి నిరాశ్రయాణాం ప్రాణానాం గతిరుపపద్యతే. తస్మాదదోషః.

ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

సూ. తదాపీతేస్సంసారవ్యపదేశాత్. ౭.

'తేజః పరస్యాం దేవతాయా'మిత్యత్ర ప్రకరణసామర్థ్యాత్, తద్యథా ప్రకృతం తేజస్సాధ్యక్షం సప్రాణం సకరణగ్రామం భూతాంతరసహితం ప్రయతః పుంసః పరస్యాం దేవతాయాం సంపద్యత ఇత్యేతదుక్తం భవతి. కీదృశీ పునరియం సంపత్తిస్స్యాదితి చింత్యతే. తత్రాత్యంతిక ఏవ తావత్ స్వరూపప్రవిలయ ఇతి ప్రాప్తం, తత్ప్రకృతిత్వో

తితదాపేక్షికమేవ న ముఖ్యం 'యం కామం కామయతే సోఽస్య సంకల్పాదేవ సముత్తిష్ఠతీ' తి భోగశ్రవణాదిత్యాహ—అనుపోష్య చేదమితి. ఉషదాహ ఇతి ధాతోరిదం రూపమ్.

ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

౭. తదాపీతేః. పూర్వోదాహృతో తా(త్క్రా)ంతివాక్యశేషం వ్యాఖ్యాస్యన్ లింగాశ్రయపంచభూతానాం కిమాత్యంతికో బ్రహ్మణి లయః ఉతానాత్యంతిక ఇతి, లయస్యోభయథాదర్శనాత్సంశయమాహ—కీదృశీ పునరియమితి. పూర్వత్రాపేక్షికమమృత

కుతః, వాఙ్మనసీత్యాద్యవిశేషశ్రవణాత్. నను కథం తర్హి సగుణవిద్యాయామ్ అమృతత్వశ్రవణమితి తత్రాహ—అమృతత్వం చానుపోష్య. అనుపోష్య అదగ్ధ్వా అత్యంతమవిద్యాక్లేశజాలమ్, ఏతదమృతత్వమాపేక్షికమిత్యర్థః.

నన్వూతా(త్క్రా)ంతిః సమానేత్యయుక్తమ్, మృతస్య స్వరూపత ఏవాత్యంతం బ్రహ్మసంపత్తేరిత్యాక్షేపసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే మృతమాత్రస్య ముక్తిః, సిద్ధాంతే తదభావ ఇతి ఫలభేదః. 'తేజః పరస్యాం దేవతాయామ్' ఇత్యత్ర సాధ్యక్షం భూతాంతరసహితం పరమాత్మని సంపద్యత ఇతి తేజసో లయః శ్రూయతే. స కిం ఆత్యంతికః, ఉత అనాత్యంతిక ఇతి

పపత్తేః. సర్వస్య హి జనిమతో వస్తుజాతస్య ప్రకృతిః పరా దేవతేతి ప్రతిష్ఠాపితం తస్మాదాత్యంతికీయమవిభాగాపత్తిరిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః. తత్తేజ ఆదిభూతసూక్ష్మం శ్రోత్రాదికరణాశ్రయభూత మాపీతేరాసంసారమోక్షాత్ సమ్యగ్జ్ఞాననిమిత్తాదవతిష్ఠతే 'యోనిమన్యే ప్రపద్యంతే శరీరత్వాయ దేహినః, స్థాణుమన్యేఽనుసంయంతి యథాకర్మ యథాశ్రుతమ్ (భ-గీ) ఇత్యాదిసంసారవ్యపదేశాత్. అన్యథా హి సర్వః ప్రాయణసమయ ఏవోపాధిప్రత్యస్తమయాదత్యంతం బ్రహ్మ సంపద్యేత. తత్ర విధిశాస్త్రం చానర్థకం స్యాత్ విద్యాశాస్త్రం చ. మిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తశ్చ బంధో న సమ్యగ్జ్ఞానాదృతే విస్రంసితుమర్హతి. తస్మాత్తత్ప్రకృతిత్వేఽపి సుషుప్తిప్రలయవత్ బీజభావావశేషైవైషా సత్సంపత్తిః.

సూ. సూక్ష్మం ప్రమాణతశ్చ తథోపలబ్ధేః. ౯.

తచ్చేతరభూతసహితం తేజో జీవస్యాస్మాచ్ఛరీరాత్ ప్రవసత ఆశ్రయభూతం స్వరూపతః పరిమాణతశ్చ సూక్ష్మం భవితుమర్హతి. తథా హి నాడీనిష్క్రమణశ్రవణాదిభ్యోఽస్య సౌక్ష్మ్యముపలభ్యతే. తత్ర తనుత్వాత్ సంచారోపపత్తిః స్వచ్ఛత్వాచ్చాప్రతిఘాతోపపత్తిః. అత ఏవ చ దేహాన్నిర్గచ్ఛన్ పార్శ్వస్థైర్నోపలభ్యతే.

త్వమిత్యుక్తం తదయుక్తమిత్యాక్షేపాత్సంగతిః, పూర్వపక్షే మృతమాత్రస్య ముక్తిసిద్ధిః. సిద్ధాంతే తు కర్మవిద్యాశాస్త్రబలాత్సానశేషలయసిద్ధిరితి వివేకః.

౯. నను లింగాత్మకస్య తేజసః కుతస్సూక్ష్మతమనాడీద్వారా గతిః కుతో వా కేన చిన్మూర్తేన ప్రతిఘాతో నాస్తి కుతో వా నదృశ్యత ఇత్యత ఆహ—సూక్ష్మమితి. పరి

సంశయే, పరమాత్మనః సర్వోపాదానత్వాత్ తత్రాత్యంతిక ఏవ లయ ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—తత్ యథోదీరితం తేజః ఆ అపీతేః ఆ మోక్షాదవతిష్ఠతే. కుతః. 'యోనిమన్యే ప్రపద్యంతే శరీరత్వాయ దేహినః' ఇత్యాదినా సంసారవ్యపదేశాత్; న్యథా పునః సంసారాభావః ప్రసజ్యేత. తస్మాత్ సుషుప్తావివ నాత్యంతికలయ ఇతి మ్.

ననూక్తలక్షణం తేజో యద్యస్తి. తర్హి పార్శ్వస్థైరుపలభ్యేతేత్యత ఆహ—

యథోక్తం తేజః ప్రమాణతః చకారాత్ స్వరూపతశ్చ త్రసరేణువత్

సూ. నోపమర్దేనాతః. ౧౦.

అతఏవ చ సూక్ష్మత్వాన్నాస్య స్థూలశరీరస్యోపమర్దేన దాహాది నిమిత్తేనేతరత్ సూక్ష్మం శరీరముపమృద్యతే.

సూ. అస్యైవ చోపపత్తేరేషఊష్మా. ౧౧.

అస్యైవచ సూక్ష్మశరీరస్యైష ఊష్మా యమేతస్మిఞ్జీవచ్ఛరీరే సంస్పర్శేనోష్మిమానం విజానంతి. తథాహి మృతావస్థాయామవస్థితేఽపి దేహేవిద్యమానేష్వపిచరూపాదిషు దేహగుణేషునోష్మోపలభ్యతే జీవదవస్థాయామేవతూపలభ్యతఇత్యతఉపపద్యతే ప్రసిద్ధశరీరవ్యతిరిక్తవ్యపాశ్రయఏవైషఊష్మేతి. తథాచశ్రుతిః 'ఉష్ణఏవజీవిష్యంచ్ఛీతో మరిష్య'న్నితి.

ఇతి పంచమాధికరణమ్

సూ. ప్రతిషేధాదితి చేన్న శారీరాత్. ౧౨.

'అమృతత్వం చానుపోష్యే'త్యతో విశేషణాదాత్యంతికేఽ

మాణసౌక్ష్మ్యాద్గతిరనుద్భూతస్పర్శరూపవత్వాఖ్యస్యాచ్ఛాద్రిద్రప్రతిఘాతానుపలబ్ధిరిత్యర్థః.

౧౧. లింగసద్భావే చౌష్ణ్యలింగకానుమానమాహ—అస్యైవ చేతి.

ఇతి పంచమాధికరణమ్.

౧౨. ప్రతిషేధాదితి చేన్న శారీరాత్. పూర్వమనుపోష్యేతిపదేన దగ్ధాశేషక్లేశస్య నిర్గుణజ్ఞానిన ఉత్క్రాంత్యాద్యభావసూచితస్తస్యాత్రాక్షిప్య సమాధానాద్వ్యవహితేనాస్య సంగతిరిత్యాహ—అమృతత్వంచేతి. నకామస్య సంసారోక్తేరనంత

సూక్ష్మమ్; తస్య నాడీద్వారా నిష్క్రమణశ్రుత్యా తథా సూక్ష్మస్వస్యోపలబ్ధేరిత్యర్థః.

అతః సూక్ష్మత్వాదేవ శారీరోపమర్దేన స్వయం నోపమృద్యత ఇత్యర్థః.

సూక్ష్మతేజఃసద్భావే ఔష్ణ్యలింగకమనుమానమాహ—

స్థూలదేహే ఏష ఉపలభ్యమానః ఊష్మా అస్యైవ సూక్ష్మతేజస ఏవ ధర్మః, సత్యేవ తస్మిన్ తదుపలబ్ధేః తదభావే మృతదేహే తదనుపలబ్ధేరిత్యన్వయవతిరేకాభ్యాం తద్ధర్మత్వ సైవోపపత్తేరిత్యర్థః.

మృతత్వే గత్యుత్క్రాంత్యోరభావోఽభ్యుపగతః, తత్రాపి కేనచిత్కారణేనోత్క్రాంతిమాశంక్య ప్రతిషేధతి ‘అథాకామయమానో యోఽకామో నిష్కామ ఆప్తకామ ఆత్మకామో భవతి న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామంతి బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతీ’తి. అతః పరవిద్యావిషయాత్ ప్రతిషేధాన్న పరబ్రహ్మవిదో దేహాత్ ప్రాణానాముత్క్రాంతిరస్తీతి చేన్నేత్యుచ్యతే. యతశ్శారీరాదాత్మన ఏష ఉత్క్రాంతిప్రతిషేధః ప్రాణానాం న శరీరాత్, కథమవగమ్యతే ‘న తస్మాత్ప్రాణా ఉత్క్రామంతీ’తి, శాఖాంతరే పంచమీప్రయోగాత్. సంబంధసామాన్యవిషయా హి షష్ఠీ శాఖాంతరగతయా పంచమ్యా సంబంధవిశేషే వ్యవస్థాప్యతే. తస్మాదితి చ ప్రాధాన్యాదభ్యుదయనిశ్శ్రేయసాధికృతో దేహీ సంబధ్యతే న దేహః. ‘న తస్మాదుచ్చిక్రమిషోర్జీవాత్ ప్రాణా అపక్రామంతి సహైవ తేన సంభవంతీత్యర్థః. సప్రాణస్య చ ప్రవసతో భవత్యుత్క్రాంతిర్దేహాదిత్యేవం ప్రాప్తే ప్రత్యుచ్యతే.

రం నిష్కామస్య ముక్తిప్రకరణార్థోఽథ శబ్దః, ఆత్మకామత్వాత్ పూర్ణానందాత్మవిత్త్వాదాప్తకామః ప్రాప్తపరమానందః అతో నిష్కామః అనభివ్యక్తాంతరవాసనాత్మకకామశూన్యస్తస్మాదకామః వ్యక్తబహిష్కామరహితః ఈదృశో యోఽకామయమానస్తస్యేత్యన్వయః. జ్ఞానిన ఉత్క్రాంతిరస్తి న వేతి పంచమీషష్ఠీశ్రుతిభ్యాం సందేహే సిద్ధాంతశంకానిరాసపూర్వకం పూర్వపక్షయతి—నేత్యాదినా. కాణ్వశ్రుతౌ తావత్ తస్యేతి సర్వనామ్నా ప్రకృతం జ్ఞానినం పరామృశ్య సంబంధసామాన్యముక్తం తత్ర మాధ్యందినశాఖాయాం తస్మాదిత్యపాదానత్వరూపవిశేష ఉక్తో గ్రాహ్యః తథాచ జీవాత్ ప్రాణోత్క్రాంతిప్రతిషేధో భాతి న దేహాత్ తచ్ఛబ్దేన దేహస్యానుక్తేః తస్మాత్ జ్ఞానినోఽప్యుత్క్రాంతిరస్తీతి జ్ఞానవైయర్థ్యమితి పూర్వపక్షఫలమ్.

ఆసృత్యుపక్రమాధికరణే ముఖ్యామృతత్వే ఉత్క్రాంత్యభావోఽపగతః. స యుక్త ఇత్యాక్షేపసంగత్యేదమాహ—

నావ్యవహితేనాస్య సంగత్యపేక్షా. అత్ర పూర్వపక్షే నిర్గుణబ్రహ్మవిదోఽపి బ్రహ్మలోకప్రాప్తిః, సిద్ధాంతే త్విహైవ ముక్తిరితి ఫలభేదః. నిర్గుణబ్రహ్మవిదత్ర విషయః ; కిం తస్యోత్క్రాంతిరస్తి న వేతి సంశయే, అస్త్యుత్క్రాంతిః.నను నాస్త్యు

సూ. స్పష్టో హ్యేకేషామ్. ౧౩.

నైతదస్తి యదుక్తం పరబ్రహ్మవిదోఽపి దేహాదస్త్యుత్క్రాంతిః ఉత్క్రాంతిప్రతిషేధస్య దేహాద్యపాదానత్వాదితి యతో దేహాపాదానఏవోత్క్రాంతిప్రతిషేధ ఏకేషాం సమామ్నాతౄణాం స్పష్ట ఉపలభ్యతే. తథాహ్యార్తభాగప్రశ్నే 'యత్రాయం పురుషో మ్రియత ఉదస్మాత్ప్రాణా ఉత్క్రామంత్యాహో నేతీ'త్యత్ర 'నేతి హోవాచ యాజ్ఞవల్క్య' ఇత్యనుత్క్రాంతిపక్షం పరిగృహ్య న తర్హ్యయమనుత్క్రాంతేషు ప్రాణేషు మృత ఇత్యస్యామాశంకాయామత్రైవ సమవలీయంత ఇతి ప్రవిలయం ప్రాణానాం ప్రతిజ్ఞాయ తత్సిద్ధయే 'స ఉచ్ఛ్వయత్యాధ్మాయత్యాధ్మాతో మృతశ్శేతే' ఇతి సశబ్దపరామృష్టస్య ప్రకృతస్యోత్క్రాంత్యవధేరుచ్ఛ్వయనాదీని సమామనంతి. దేహస్య హ్యైతాని స్యుర్న దేహినః, తత్సామాన్యాత్ 'న తస్మాత్ప్రాణా ఉత్క్రామంత్యత్రైవ సమవలీయంతే' ఇత్యత్రాప్యభేదోపచారేణ దేహాపాదానస్యై

---

౧౩. సిద్ధాంతే తత్సార్థక్యమాహ—స్పష్టోహీతి. అత్ర పురుషశబ్దవాచ్యో దేహ ఏవాస్మాదిత్యుత్క్రాంతేరవధిరుచ్యతే. సశబ్దపరామృష్టస్య ప్రకృతస్య పురుషస్యోచ్ఛ్వయనాదిధర్మకస్య జీవత్వాయోగాదిత్యర్థః. ఉచ్ఛ్వయతి బాహ్యవాయుపూరణాద్వర్ధతే, ఆధ్మాయతి ఆర్ద్రభేరీవచ్ఛబ్దం కరోతీత్యర్థః. యేషాం పంచమీపాఠస్తేషాం యద్యపి దేహినః ప్రాధాన్యం తస్యాపి దేహదేహినోరభేదాత్ తస్మాదితి దేహం పరామృశ్య తదపాదానఏవోత్క్రాంతిప్రతిషేధఇతి వ్యాఖ్యేయం తత్సామాన్యాదుక్త

త్క్రాంతిః 'న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామంతి' ఇతి నిర్గుణబ్రహ్మవిదః శరీరాత్ ప్రాణోత్క్రాంతిప్రతిషేధాదితి చేత్, న. శారీరాజ్జీవాదయముత్క్రాంతిప్రతిషేధః, న శరీరాత్. 'న తస్మాత్ప్రాణా ఉత్క్రామంతి' ఇతి మాధ్యందినశాఖాయాం జీవాదేవ ప్రాణోత్క్రాంతిప్రతిషేధస్య కృతత్వాత్, అతః ప్రాణాదిసహితస్య జీవస్య పరబ్రహ్మవిదోఽప్యస్త్యుత్క్రాంతిరితి పూర్వః పక్షః.

సిద్ధాంతస్తు—

ఏకేషాం కాణ్వానాం శాఖాయాం ప్రాణానాం పరబ్రహ్మవిదః దేహాదుత్క్రాంతిప్రతిషేధః స్పష్టః. హి యతః ఉపలభ్యతే, అతః న తస్యోత్క్రాంతిః,

వోత్క్రమణస్య ప్రతిషేధో యద్యపి ప్రాధాన్యం దేహిన ఇతి వ్యాఖ్యేయం యేషాం పంచమీపాఠః. యేషాం తు షష్ఠీపాఠ స్తేషాం విద్వత్సంబంధిన్యుత్క్రాంతిః ప్రతిషిధ్యత ఇతి ప్రాప్తోత్క్రాంతిప్రతిషేధార్థత్వాదస్య వాక్యస్య దేహాపాదానైవ సా ప్రతిషిద్ధా భవతి దేహాదుత్క్రాంతిః ప్రాప్తా న దేహినః అపిచ 'చక్షుష్టో వా మూర్ధ్నో వాఽన్యేభ్యో వా శరీరదేశేభ్య స్తముత్క్రామంతం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి ప్రాణమనూత్క్రామంతం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామంతీ'త్యేవమవిద్విద్విషయే సప్రపంచముత్క్రమణం సంసారగమనం చ దర్శయిత్వా 'ఇతి ను కామయమానః' ఇత్యుపసంహృత్య విద్వత్కథాం 'అథాకామయమాన' ఇతి వ్యపదిశ్య విద్వాంసం యది తద్విషయేఽప్యుత్క్రాంతిమేవ ప్రాపయే దసమంజస ఏవ వ్యపదేశః స్యాత్. తస్మాదవిద్వద్విషయే ప్రాప్తయో ర్గత్యుత్క్రాంత్యో ర్విద్వద్విషయే ప్రతిషేధ ఇత్యేవమేవ వ్యాఖ్యేయం వ్యపదేశార్థవత్త్వాయ. న చ బ్రహ్మవిదః సర్వగతబ్రహ్మాత్మభూతస్య ప్రక్షీణకామకర్మణ ఉత్క్రాంతి ర్గతి ర్వోపపద్యతే నిమిత్తాభావాత్ 'అత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుతే' ఇతి చైవంజాతీయకాః శ్రుతయో గత్యుత్క్రాంత్యో రభావం సూచయంతి.

శ్రుత్యాఽస్య పాఠస్యైకార్థత్వాదితి యోజనా. ఇదానీం కాణ్వపాఠస్యానుగుణ్యమాహ—యేషాం తు షష్ఠీపాఠ ఇతి. సంబంధవిశేషాకాంక్షాయాం భోక్తృప్రాణానాం భోగోపకరణత్వవిశేషోఽత్రైవ 'ప్రాణమయో మనోమయ' ఇతి పూర్వశ్రుత్యుక్తో గ్రాహ్యః, న శాఖాంతరస్థమపాదానత్వం గ్రాహ్యం జీవాదుత్క్రాంతేర ప్రాప్తాయాః ప్రతిషేధాయోగాత్ అతో విద్వత్సంబంధిప్రాణానాముత్క్రాంత్యపాదానాపేక్షాయాం 'చక్షుష్టో వా మూర్ధ్నో వే'త్యుక్తదేహప్రదేశా ఏవ గ్రాహ్యాః, తథాచాయమర్థః తస్య విదుషో భోగోపకరణాత్మకాః ప్రాణాః దేహప్రదేశేభ్యో నోత్క్రామంతీతి, ఏవంచ ప్రాప్తోత్క్రాంతినిషేధార్థత్వం వాక్యస్యేతి సర్వం చతురశ్రమ్.

త్వత్రైవ లయః అన్యథా అనుత్క్రాంతానాం ప్రాణానాం దేహే అవస్థానే 'స ఉచ్ఛ్వయత్యాధ్మాయత్యాధ్మాతో మృతః శేతే' ఇత్యుత్క్రాంత్యవధేర్దేహస్యోచ్ఛూనత్వాదిలింగం బాధ్యేత. తత్సామాన్యాత్ మాధ్యందినశాఖాయామపి తస్మాదిత్యనేన దేహస్యైవ గ్రహణం బోధ్యమ్. తస్మాద్విద్వద్దేహాదేవ ప్రాణోత్క్రాంతిప్రతిషేధ ఇతి.

సూ. స్మర్యతే చ. ౧౪.

స్మర్యతేఽపిచ మహాభారతే గత్యుత్క్రాంత్యోరభావః. 'సర్వభూతాత్మభూతస్య సమ్యగ్భూతాని పశ్యతః, దేవాపిమార్గే ముహ్యంతిహ్యపదస్య పదైషిణః' ఇతి. నను గతిరపి బ్రహ్మవిదః సర్వగతబ్రహ్మాత్మభూతస్య స్మర్యతే'శుకః కిలవైయాసకిర్ముముక్షురాదిత్యమండలమభిప్రతస్థే పిత్రా చానుగమ్యాహూతోభో ఇతి ప్రతిశుశ్రావ' ఇతి. న, సశరీరస్యైవాయం యోగబలేన విశిష్టదేశప్రాప్తిపూర్వకశ్శరీరోత్సర్గ ఇతి ద్రష్టవ్యం, సర్వభూతదృశ్యత్వాద్యుపన్యాసాత్, నహ్యశరీరం గచ్ఛంతం సర్వభూతాని ద్రష్టుం శక్నుయుః. తథాచ తత్రైవోపసంహృతం 'శుకస్తు మారుతాచ్ఛీఘ్రాం గతిం కృత్వాన్తరిక్షగః, దర్శయిత్వా ప్రభావం స్వం సర్వభూతగతోఽభవ'దితి. తస్మాదభావః పరబ్రహ్మవిదో గత్యుత్క్రాంత్యోః. గతిశ్రుతీనాం తు విషయముపరిష్టాద్వ్యాఖ్యాస్యామః.

ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

సూ. తాని పరే తథా హ్యాహ. ౧౫.

తాని పునః ప్రాణశబ్దోదితానీంద్రియాణి భూతాని చ పరబ్రహ్మవిద

---

౧౪. స్మర్యతే చ—అపిచేతిస్పష్టార్థం. సమ్యగాత్మభావేన భూతాని పశ్యతః అపదస్య ప్రాప్యపదరహితస్య పదైషిణో దేవా అపి మార్గే ముహ్యంతి మార్గం న జానంతి తదభావాదితి స్మృతియోజనా. స్మృత్యంతరవిరోధం శంకతే—ననుగతిరపీతి. సగుణవిద్యాబలేనైషా గతిరితి పరిహరతి—సశరీరస్యేతి. నను తర్హి 'తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి, స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ'త్యాదిశ్రుతీనాం కా గతిస్తత్రాహ—గతీతి.

ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

౧౫. తాని పరే తథా హ్యాహ—పూర్వత్ర గతినిషేధేన విద్వదుత్క్రాంతానాం

కిం చ—

మహాభారతే 'దేవాపి మార్గే ముహ్యంతి హ్యపదస్య పదైషిణః' ఇతి విదుష ఉత్క్రాంత్యభావః స్మర్యత ఇత్యర్థః

స్తస్మిన్నేవ పరస్మిన్నాత్మని ప్రలీయంతే. కస్మాత్, తథాహ్యాహ శ్రుతిః 'ఏవమేవాస్య పరిద్రష్టురిమాష్షోడశకలాః పురుషాయణాః పురుషం ప్రాప్యాస్తం గచ్ఛంతీ' తి. నను 'గతాః కలాః పంచదశ ప్రతిష్ఠాః' ఇతి విద్వద్విషయైవా పరా శ్రుతిః పరస్మాదాత్మనోఽన్యత్రాపి కలానాం ప్రలయమాహ. న. సా ఖలు వ్యవహారాపేక్షా పార్థివాద్యాః కలాః పృథివ్యాదీరేవ స్వప్రకృతీరపియంతీతి. ఇతరా తు విద్వత్ప్రతిపత్త్యపేక్షా, కృత్స్నం కలాజాతం పరబ్రహ్మవిదో బ్రహ్మైవ సంపద్యత ఇతి. తస్మాదదోషః.

ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

ప్రాణాదీనామత్రైవ లయ ఉక్తః తముపజీవ్య స కిం తత్కలాప్రకృతిషుపృథివ్యాదిషు స్యాదుత పరమాత్మనీతి శ్రుతిద్వయదర్శనాత్సంశయః కార్యః. తత్ర సాక్షాత్ప్రకృతౌ వికారలయ ఇతి న్యాయానుగృహీతయా 'గతాః కలాః' ఇతి శ్రుత్యా పూర్వపక్షమప్రవదన్నాదౌ సిద్ధాంతమాహ—తానీతి. యథానద్యస్సముద్రం ప్రాప్య లీయంతే ఏవమేవాస్య పరితస్సర్వత్ర బ్రహ్మద్రష్టురిమాః ప్రాణశ్రద్ధాద్యాః పురుషాయణాః పురుషే కల్పితాః పురుషమేవ జ్ఞేయం ప్రాప్య లయం గచ్ఛంతీత్యర్థః మనఃప్రాణయోరేకీకరణేన కలానాం పంచదశత్వమ్. ప్రతిష్ఠా ఇతి ద్వితీయాబహువచనమ్-స్వస్వప్రకృతీః పృథివ్యాద్యా ఇత్యర్థః. వస్తుగత్యా విద్వద్దృష్ట్యా పరమాత్మని కలాలయేఽపి లోకదృష్ట్యా ప్రతిష్ఠాసు లయోక్తిరవిరుద్ధా, తథాచ కలాః స్వప్రకృతిషు విలీయ తాభిస్సహ పురుషే విలీయంత ఇతి శ్రుతిద్వయతాత్పర్యమ్.

ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

నను బ్రహ్మణి లయ ఇత్యుక్తమ్, 'గతాః కలాః పంచదశ ప్రతిష్ఠాః' ఇతి విద్వద్విషయశ్రుత్యైవ పృథివ్యాదిషు లయశ్రవణాదిత్యాక్షేపసంగత్యేదమాహ—

పూర్వాధికరణాక్షేపరూపత్వాదస్య తత్ఫలం ద్రష్టవ్యమ్. అత్ర కిం బ్రహ్మవిదః ప్రాణానాం లయః పృథివ్యాదిషు, ఉత పరబ్రహ్మణీతి విశయే, పృథివ్యాదిష్వితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు— యథోక్తాని ప్రాణాఖ్యానీంద్రియాణి పరే బ్రహ్మణి లీయంతే. తథా హ్యాహ—శ్రుతిః—'ఏవమేవాస్య పరిద్రష్టురిమాః షోడశకలాః పురుషాయణాః పురుషం ప్రాప్యాస్తం గచ్ఛంతి' ఇతి. న చ పూర్వశ్రుతివిరోధః. సోపాదానేషు పృథివ్యాదిషు ప్రలీనాః కలాః ప్రాణాః సోపాదానైః సహ పరబ్రహ్మణ్యస్తం గచ్ఛంతీతి శ్రుతిద్వయతాత్పర్యమ్.

సూ. అవిభాగో వచనాత్. ౧౬.

స పునర్విదుషః కలాప్రలయః కిమితరేషామివ సావశేషో భవత్యాహోస్విన్నిరవశేష ఇతి. తత్ర ప్రళయసామాన్యాచ్ఛక్త్యవశేషతాప్రసక్తౌ బ్రవీతి, అవిభాగాపత్తిరేవేతి. కుతః, వచనాత్. తథాహి కలాప్రలయముక్త్వా వక్తి 'భిద్యేతే తాసాం నామరూపే పురుష ఇత్యేవం ప్రోచ్యతే స ఏషోఽకలోఽమృతో భవతీ' తి అవిద్యానిమిత్తానాం చ కలానాం న విద్యానిమిత్తే ప్రళయే సావశేషత్వోపపత్తిః తస్మాదవిభాగ ఏవేతి.

ఇత్యష్టమాధికరణమ్.

---

౧౬. అవిభాగో వచనాత్. ఉక్తలయముపజీవ్య లయస్య ద్వేధా దర్శనాత్ సంశయమాహ—న పునరితి. ముక్త్యసిద్ధిస్తత్సిద్ధిశ్చేత్యుభయత్ర ఫలం అవశేషో మూలకారణే శక్త్యాత్మనా స్థితిః పునర్జన్మయోగ్యతేతి యావత్. విమతః కలాలయః సావశేషః కలాలయత్వాత్ సుషుప్తవదితి పూర్వపక్షః. విమతో నిరవశేషః విద్యాకృతత్వాత్ రజ్జ్వాం విద్యయా సర్పలయవదితి యుక్త్యపేతశ్రుత్యా సిద్ధాంతయతి—బ్రవీతీతి. నామరూపే శక్త్యాత్మకే అపి భిద్యేతే ఇత్యర్థః.

ఇత్యష్టమాధికరణమ్.

పూర్వోక్తవిద్వత్కలా విషయీకృత్యాన్యత్కించిద్విచార్యత ఇతి ఏకవిషయత్వసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే మోక్షాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. విద్వత్కలాలయః కిమవిదుష ఇవానాత్యంతికః, ఉత ఆత్యంతిక ఇతి సందేహే, అనాత్యంతిక ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—విద్వత్కలానాం బ్రహ్మణా సహాత్యంతమవిభాగ ఏవ, న సావశేషోలయః. కుతః, కలానాం లయోక్త్యంతరం 'భిద్యేతే చాసాం నామరూపే' ఇతి కలానాం శక్త్యాత్మకనామరూపయోః పురుషే లయముక్త్వా 'ఏషోఽకలోఽమృతో భవతి' ఇతి వచనాదిత్యర్థః. అవిదుషస్తు జన్మాంతరసిద్ధ్యర్థమ్ అనాత్యంతిక లయో యుక్తః న విదుషః; తస్య తదభావాదితి భావః.

సూ. తదోకోగ్రజ్వలనం తత్ప్రకాశిత ద్వారో విద్యాసామర్థ్యాత్తచ్ఛేష గత్యనుస్మృతియోగాచ్చ హార్దానుగృహీతశ్శతాధికయా ౧౭.

సమాప్తా ప్రాసంగికీ పరవిద్యాగతా చింతా, సంప్రతి త్వపర విద్యావిషయామేవ చింతామనువర్తయతి, సమానా చాసృత్యుప క్రమాద్విద్వదవిదుషోరుత్క్రాన్తిరిత్యుక్తం తమిదానీం సృత్యుప క్రమం దర్శయతి. 'తస్యోపసంహృతవాగాదికలాపస్యోచ్చిక్రమిషతో విజ్ఞానాత్మన ఓక ఆయతనం హృదయం స ఏతా స్తేజోమాత్రాస్సమ భ్యాదదానో హృదయమేవాన్వవక్రామతీ' తి. (కౌ-ఉ) శ్రుతేః. తదగ్ర ప్రజ్వలనపూర్వికాచక్షురాదిస్థానాపాదానా చోత్క్రాన్తిరుపన్యస్యతే

---

౧౭. తదోకోగ్రజ్వలనం—సృతేర్మార్గస్యోపక్రమో నాడీప్రవేశనియమస్తం వక్తుం సూత్రభాగవ్యాఖ్యాద్వారాఽధికరణవిషయమాహ—తస్యేతి. స ముమూర్షు స్తేజోమాత్రా ఇంద్రియాణి. తస్య హృదయస్యాగ్రం నాడీముఖం తస్య జ్వలనంభావి ఫలస్ఫురణం ప్రద్యోతాఖ్యం చక్షుష్టో వేత్యనియమశ్రుతేస్తస్యోర్ధ్వమాయన్నితి విశేష శ్రుతేశ్చ సంశయః, కిముపాసకోప్యనుపాసకవత్ యేన కేనచిద్ద్వారేణ నిర్గచ్ఛతి ఉత

స్థితేయం పరవిద్యాచింతా. పూర్వమాసృత్యుపక్రమాధికరణే సగుణబ్రహ్మ విదాం యేయముత్క్రాంతిః, సేయమితరోత్క్రాంత్యా మార్గోపక్రమపర్యంతం సమేత్యుక్తమ్. తద్వన్మార్గోపక్రమేఽపి సమైవాస్తు 'తస్య హైతస్యాగ్రం ప్రద్యోతతే తేన ప్రద్యోతేనైష ఆత్మా నిష్క్రామతి చక్షుష్టో వా మూర్ధ్నో వా' ఇతి హృత్ప్ర ద్యోతనాదేః సమత్వశ్రవణాదితి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే విద్యాధికృతాతిశయాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి ఫలభేదః. అత్ర కిముపాసకోఽప్యనుపాసకవత్ యేన కేనచిద్ద్వారేణ నిష్క్రామతి, ఉత మూర్ధన్యనాడ్యేతి విశయే, యేన, కేనచిదితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—తదోకోగ్ర జ్వలనం తస్య లీనవృత్తికవాగాదిసముదాయస్యోత్క్రమిష్యతో జీవస్య ఓకః ఆయ

'తస్య హైతస్య హృదయస్యాగ్రం ప్రద్యోతతే తేన ప్రద్యోతేనైష ఆత్మా నిష్క్రామతి చక్షుష్టో వా మూర్ధ్నో వాఽన్యేభ్యో వా శరీర దేశేభ్యః' ఇతి సా కిమనియమేనైవ విద్వదవిదుషోర్భవతి అథాస్తి కశ్చిద్విదుషో విశేషనియమ ఇతి విచికిత్సాయాం శ్రుత్యవిశేషాదనియమ ఇతి ప్రాప్తావాచష్టే, సమానేఽపి విద్వదవిదుషోర్హృదయాగ్రప్రద్యోతనే తత్ప్రకాశితద్వారత్వే చ మూర్ధస్థానాదేవ విద్వాన్నిష్క్రామతి స్థానాన్తరేభ్యస్త్వితరే. కుతః — విద్యాసామర్థ్యాత్. యది విద్వానపీతరవద్యతః కుతశ్చిద్దేహదేశాదుత్క్రామేన్నైవోత్కృష్టం లోకం లభేత తత్రానర్థికైవ విద్యా స్యాత్, తచ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ. విద్యాశేషభూతా చ మూర్ధన్యనాడీసంబద్ధా గతిరనుశీలయితవ్యా విద్యావిశేషేషు విహితా తామభ్యస్యంస్తయైవ

మూర్ధన్యనాడ్యైవేతి, అత్ర పూర్వపక్షే విద్యాకృతాతిశయాసిద్ధిః. సిద్ధాన్తే తత్సిద్ధిరితి వివేకః వచనాదవిభాగవదనియమ ఇతి ప్రాప్తే సిద్ధాన్తయతి— ఆచష్ట ఇతి. యేన కేనచిన్మార్గేణ నిర్గతస్యాపి బ్రహ్మలోకప్రాప్తౌ విద్యాశేషత్వేన మార్గానుస్మృతివిధేః కేవలాదృష్టార్థత్వం స్యాదతోఽన్వహం స్మృతేనైవ మార్గేణ గమనం యుక్తమితి భావః. హార్దం బ్రహ్మ. విష్వఙ్ నానావిధా అన్యా నాడ్యో అన్యేషామిత్యర్థః. సుషుమ్నాఖ్యా నాడీ హృదయాన్నిర్గతా దక్షిణాక్షితాలుకంఠాంతస్తరనాసికామధ్యభిత్తి

తనం హృదయం తస్య యదగ్రం తస్య జ్వలనం ప్రాప్తవ్యజ్ఞానరూపం ప్రద్యోతనాఖ్యమ్ ఆదౌ భవతి; తేన ప్రద్యోతేన ప్రకాశితద్వారః విద్వానవిద్వాంశ్చ భవతి. తత్ర అవిద్వాన్ స్థానాంతరేభ్యో నిష్క్రామతి, విద్వాంస్తు మూర్ధస్థానాదేవ. కుతః విద్యాసామర్థ్యాత్, యది విద్వానపి ఇతరవత్స్థానాంతరేభ్యో నిష్క్రామేత్ నైవోత్కృష్టంఫలంలభేత. నను స్థానాంతరేభ్యోఽప్యుత్క్రామన్నుత్కృష్టం ఫలమాప్నుయాదితి చేత్, నేత్యాహ— తచ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ. తస్యాః సగుణవిద్యాయాః శేషభూతా యా గతిః మూర్ధన్యనాడీసృతిః తస్యా అనుస్మృతిర్ధ్యానం తద్యోగాత్తద్విధానాచ్చ. యది స్థానాంతరేభ్యో నిష్క్రామతోఽపి విశిష్టఫలప్రాప్తిః స్యాత్, తర్హి విశిష్టగతిచింతనవిధానం వ్యర్థమేవ స్యాత్. అతో దీర్ఘకాలనైరంతర్యసత్కారైర్దృఢమాసేవితేన హార్దేన బ్రహ్మణానుగృహీతస్తద్భావమాపన్నో విద్వాన్ మూర్ధన్యయైవ శతాదధికయా నాడ్యా నిష్క్రామతి. తథా చ శ్రుతిః— 'శతం చైకా చ హృద

ప్రతిష్ఠిత ఇతి యుక్తమ్. తస్మాద్ధృదయాలయేన బ్రహ్మణా సూపాసి తేనానుగృహీతస్తద్భావం సమాపన్నో విద్వాన్ మూర్ధన్యయైవ శతాధికయా శతాదతిరిక్తయా ఏకశతతమ్యా నాడ్యా నిష్క్రామతీతి శాభిరితరే. తథాహి హార్దవిద్యాం ప్రకృత్య సమామనంతి 'శతం చైకా చ హృదయస్య నాడ్యస్తాసాం మూర్ధానమభినిస్సృతైకా, తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవంతీ'తి.

ఇతి నవమాధికరణమ్.

సూ. రశ్మ్యనుసారీ. ౧౮.

అస్తి హార్దవిద్యా 'అథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుండరీకం వేశ్మే'త్యుపక్రమ్య విహితా తత్ప్రక్రియాయాం 'అథ యా ఏతా హృదయస్య నాడ్య'ఇత్యుపక్రమ్య సప్రపంచం నాడీరశ్మిసంబంధముక్త్వోక్తం 'అథ యత్రైతదస్మాచ్ఛరీరాదుత్క్రామత్యథైతైరేవ రశ్మిభిరూర్ధ్వమాక్రమత'ఇతి. పునశ్చోక్తం'తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీ'తి. తస్మాచ్ఛతాధికయా నాడ్యా నిష్క్రామన్ రశ్మ్యను

ద్వారా బ్రహ్మరంధ్రం ప్రాప్తా సూర్యరశ్మిభిరేకీకృతా బ్రహ్మలోకమార్గో పాసకస్యేతి స్థితమ్.

ఇతి నవమాధికరణమ్.

౧౮. రశ్మ్యనుసారీ. ప్రకరణశోధనపూర్వకముపాసకస్య రశ్మ్యనుసారిత్వం విషయమాహ—అస్తీత్యాదినా. అథ ప్రారబ్ధాంతే ఏతదుత్క్రమణం యథా స్యాత్తథా అథ తదా ఏతైరేవ నాడీసంబంధైరశ్మిభిరుత్క్రామతీత్యర్థః. అత్ర సంబంధస్య కాల

యస్య నాడ్యాస్తాసాం మూర్ధానమభినిఃసృతైకా. తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవంతి' ఇతి.

పూర్వోక్తనాడీసంబద్ధరశ్మినత్రోపజీవ్య కించిద్విచార్యత ఇత్యుపజీవ్యోపజీవకభావసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే రాత్రౌమృతస్య రశ్మిప్రాప్త్యర్థం సూర్యోదయప్రతీక్షాస్తి' సిద్ధాంతే నాస్తీతి ఫలభేదః. అత్ర 'అథైతైరేవ రశ్మిభిరూర్ధ్వమ్ ఆక్రమతే' ఇతి

సారీ నిష్క్రామతీతి గమ్యతే. తత్క్రమవిశేషేణైవాహని రాత్రౌ వా మ్రియమాణస్య రశ్మ్యనుసారిత్వమాహోస్విదహన్యేవేతి సంశయే సత్యవిశేషశ్రవణాదవిశేషేణైవ తావద్రశ్మ్యనుసారీతి ప్రతిజ్ఞాయతే.

సూ. నిశి నేతి చేన్న సంబన్ధస్య యావద్దేహభావిత్వాద్దర్శయతి చ. ౧౯.

అస్త్యహని నాడీరశ్మిసంబన్ధ ఇత్యహని మృతస్య స్యాద్రశ్మ్యనుసారిత్వం రాత్రౌ తు ప్రేతస్య న స్యాత్, నాడీరశ్మిసంబన్ధవిచ్ఛేదాదితి చేన్న, నాడీరశ్మిసంబన్ధస్య యావద్దేహభావిత్వాత్, యావద్దేహభావీ హి సిరాకిరణసంపర్కః. దర్శయతి చైతమర్థం శ్రుతిః 'అముష్మాదాదిత్యాత్ప్రతాయంతే తా ఆసు నాడీషు సృప్తా ఆభ్యో నాడీభ్యః ప్రతాయంతే తేఽముష్మిన్నాదిత్యే సృప్తా' ఇతి. నిదాఘసమయే చ నిశాస్వపి కిరణానువృత్తిరుపలభ్యతే, ప్రతాపాదికార్యదర్శనాత్. స్తోకానువృత్తేస్తు

విశేషాశ్రవణాద్రాత్రౌ రశ్మ్యభావాచ్చ సంశయమాహ—తత్క్రమితి. పూర్వోక్తనాడీసంబద్ధరశ్మీనామత్రోపజీవ్యత్వాత్ సంగతిః. పూర్వపక్షే రాత్రౌ మృతస్య రశ్మిప్రాప్త్యర్థం సూర్యోదయప్రతీక్షాఽస్తి, సిద్ధాంతే నాస్తీతి మత్వా సిద్ధాంతం ప్రతిజానీతే—అవిశేషేణేతి.

౧౯. పూర్వపక్షబీజముపన్యస్య దూషయతి—నిశీత్యాదినా. సిరా నాడ్యః. ప్రతాయంతే విస్తృతా భవంతి సృప్తాస్సంబద్ధాః. శ్రుతసంబన్ధస్య రాత్రౌ సత్త్వే యుక్తిమాహ—నిదాఘేతి. నను తర్హి హేమంతాదిరాత్రిషూష్ణ్యోపలబ్ధిస్స్యాదిత్యత ఆహ—స్తోకేతి. సవితా రాత్రావప్యూర్ధ్వధాతీతి ధారణాభిధానం స్తోకరశ్మ్యనువృత్త్యభిప్రాయ

మూర్ధన్యనాడ్యా నిర్గతస్య రశ్మిసంబన్ధః శ్రూయతే. తత్ర కిం రశ్మ్యనుసారిత్వమ్ అహని మృతస్యైవ, ఉత రాత్రావపీతి సందేహే, అహన్యేవేతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—అహని రాత్రౌ వా మృతః రశ్మ్యనుసారీ భవతీతి.

పూర్వపక్షబీజముపన్యస్య దూషయతి—

అహని సూర్యరశ్మినాడీసంబన్ధస్య సత్త్వాన్మృత్రైవ మృతో రశ్మ్యనుసారీ భవతి. నిశి తు న తదసత్త్వాదితి చేత్, న; నాడీరశ్మిసంబన్ధస్య యావద్దేహభావిత్వాత్. దర్శయతి చ శ్రుతిః—'అముష్మాదాదిత్యాత్ప్రతాయంతే తా ఆసు నాడీషు

దుర్లక్ష్యత్వాన్మృత్వంతరరజనీషు శైశిరేష్వివ దుర్దినేషు. 'అహరేవైత ద్రాత్రౌ విదధాతీ'తి చైతదేవ దర్శయతి. యదిచ రాత్రౌ ప్రేతో వినైవ రశ్మ్యనుసారేణోర్ధ్వమాక్రమేత రశ్మ్యనుసారానర్థక్యం భవేత్. న హ్యేతద్విశిష్యాధీయతే యో దివా ప్రైతి స రశ్మీనపేక్ష్యోర్ధ్వమాక్రమతే యస్తు రాత్రౌ సోఽనపేక్ష్యైవేతి. అథ తు విద్వానపి రాత్రిప్రాయణాపరాధమాత్రేణ నోర్ధ్వమాక్రమేత పాక్షికఫలా విద్యేతి అప్రవృత్తిరేవ తస్యాం స్యాత్, మృత్యుకాలానియమాత్. అథాపి రాత్రావుపరతోఽహరాగమమీక్షేత అహరాగమేఽప్యస్య కదాచిద్రశ్మిసంబంధానర్హం శరీరం స్యాత్ పావకాదిసంపర్కాత్, 'సయావత్ క్షిప్యేన్మనస్తావదాదిత్యం గచ్ఛతీ'తి శ్రుతిరనుదీక్షాం దర్శయతి. తస్మాదవిశేషేణైవేదం రాత్రిందివం రశ్మ్యనుసారిత్వమ్.

ఇతి దశమాధికరణమ్.

సూ. అతశ్చాయనేఽపి దక్షిణే. ౨౦.

అతఏవ చోదితానుపపత్తే రపాక్షికఫలత్వాచ్చ విద్యాయా

మేవేత్యర్థః కించ యది రాత్రౌ మృతస్య రశ్మియోగం వినైవోర్ధ్వగతిస్స్యాత్, తదా రశ్మిశ్రుతేర్దివామృతవిషయతయా సంకోచస్స్యాత్, ఊర్ధ్వగత్యభావే చ విద్యాయామప్రవృత్తిస్స్యాత్, నచ ప్రతీక్షయోర్ధ్వగతిరితి వాచ్యం, రశ్మ్యుదయాత్ ప్రాగ్దేహదాహే. ఆదిత్య ప్రతీక్షావైయర్థ్యాపాతాదప్రతీక్షాశ్రుతివిరోధాచ్చ. తస్మా ద్యదా కదాచిత్ మృతస్య రశ్మిప్రాప్త్యా ఝటితి బ్రహ్మలోకప్రాప్తిరితి.

ఇతి దశమాధికరణమ్.

౨౦. ఏవం దక్షిణాయనే మృతో విద్వాన్ విద్యాఫలమాప్నోతి. న వేతి న్యాయో నిత్యవత్ఫలశ్రుతేరుత్తరాయణప్రాశస్త్యశాస్త్రాచ్చ సందేహే పూర్వోక్త హేతూనతిదిశతి—అతశ్చాయనేఽపి దక్షిణే పూర్వపక్షమాశంక్యాపనుదతి. ఉత్త

సృష్టాః ఆభ్యో నాడీభ్యః ప్రతాయంతే తేఽముష్మిన్నాదిత్యే సృప్తాః' ఇతి తస్మాన్నిశ్యపి మృతో రశ్మ్యనుసారీతి సిద్ధమ్.

ఉక్తన్యాయమన్యత్రాతిదిశతి—

అస్యాతిదేశత్వాన్న పృథక్సంగత్యపేక్షా. అత్ర పూర్వపక్షే దక్షిణాయనే

అనియతకాలత్వాచ్చ మృతోఽర్ధదక్షిణాయనేఽపి మ్రియమాణో విదాన్ ప్రాప్నోత్యేవ విద్యాఫలమ్. ఉత్తరాయణమరణప్రాశస్త్య ప్రసిద్ధేర్భీష్మస్య చ ప్రతీక్షాదర్శనాత్ 'ఆపూర్యమాణపక్షాద్యాన్ షడుదఙ్ఙేతి మాసానితి చ శ్రుతేరపేక్షితవ్యముత్తరాయణమితీ మామాశంకామనేన సూత్రేణాపనుదతి. ప్రాశస్త్యప్రసిద్ధిరవిద్వ ద్విషయా. భీష్మస్య తూత్తరాయణప్రతిపాలనమాచారపరిపాల నార్థం పితృప్రసాదలబ్ధస్వచ్ఛందమృత్యుతాఖ్యాపనార్థం చ. శ్రుతే స్త్వర్థం వక్ష్యతి 'ఆతివాహికాస్తల్లింగా' దితి. ననుచ 'యత్ర కాలే త్వనావృత్తిమావృత్తిం చైవ యోగినః, ప్రయాతా యాంతి తం కాలం వక్ష్యామి భరతర్షభే' తి ప్రాధాన్యేనోపక్రమ్యాహరాదికాల విశేషః స్మృతావనావృత్తయే నియతః, కథం రాత్రౌ దక్షిణాయనే వా ప్రయాతోఽనావృత్తిం యాయాదితి అత్రోచ్యతే.—

సూ. యోగినః ప్రతిచ స్మర్యతే స్మార్తే చైతే. ౨౧.

యోగినః ప్రతి చాయమహరాదికాలవినియోగోఽనావృ

రాయణేత్యాదినా. అజ్ఞానాముత్తరాయణే దైవాన్మరణం చేత్ ప్రశస్తమిత్యభిజ్ఞాభి వదనరూపాచారపరిపాలనార్థం భీష్మస్య ప్రతీక్షాయాం షడుదఙ్ఙేతిమాసానితి శ్రుతి స్తూత్తరాయణ దేవతాపరేతి వక్ష్యతే. తథాచ దేవతాయాస్సదా సత్త్వాత్ విద్యయా దక్షిణాయనకాలేఽపి తత్ప్రాప్తిరవిరుద్ధేతి భావః. స్మృతిబలాత్. కాలప్రాధాన్యం శంక్యతే. ననుచేతి.

౨౧. శ్రౌతదహరాద్యుపాసకస్యాస్మాభిః కాలానపేక్షోక్తా, స్మార్తయోగినాం

మృతస్య ఫలాభావాదుత్తరాయణార్థం ప్రయత్నాపేక్షా, సిద్ధాంతే హేత్వసిద్ధేస్తద నపేక్షేతి ఫలభేదః. కిం దక్షిణాయనే మృతో విద్వాన్ విద్యాఫలం ప్రాప్నోతి, న వేతి విశయే, ఉత్తరాయణప్రాశస్త్యప్రసిద్ధేర్భీష్మస్య తత్ప్రతీక్షాస్మరణాచ్చ న ప్రాప్నో తీతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—అత ఏవ కాలాంతరప్రతీక్షానుపపత్తేః విద్యాయాః నిత్యవత్ఫలసంబంధశ్రవణాచ్చ దక్షిణేఽప్యయనే మృతో విద్వాన్ ఫలం ప్రాప్నోత్యే వేత్యర్థః. ప్రాశస్త్యప్రసిద్ధిరవిద్వద్విషయా. భీష్మస్య చ ప్రతీక్షాపరిపాలనమ్ ఆచార పరిపాలనార్థమ్, పితృప్రసాదలబ్ధస్వేచ్ఛామరణజ్ఞాపనార్థం వేతి భావః.

త్తయే స్మర్యతే యోగసాంఖ్యే న శ్రౌతే. అతో విషయభేదాత్ ప్రమాణవిశేషాచ్చ నాస్య స్మార్తస్య కాలవినియోగస్య శ్రౌతేషు విజ్ఞానేష్వవతారః. నను 'అగ్నిర్జ్యోతిరహశ్శుక్లష్షణ్మాసా ఉత్తరాయణమ్, ధూమో రాత్రిస్తథా కృష్ణష్షణ్మాసా దక్షిణాయన' మితి చ శ్రౌతావేతౌ దేవయానపితృయాణౌ ప్రత్యభిజ్ఞాయేతే స్మృతావపీతి. ఉచ్యతే 'తం కాలం వక్ష్యామీ' తి స్మృతౌ కాలప్రతిజ్ఞానాద్విరోధమాశంక్యాయం పరిహార ఉక్తః. యదా పునః స్మృతావప్యగ్న్యా

తు కాలాపేక్షా స్మృతావుచ్యత ఇత్యవిరోధమాహ—యోగిన ఇతి. యోగీ దహరాద్యుపాసక ఏవ స్మృత్యుక్తః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—స్మార్తే చేతి. భగవదారాధనబుద్ధ్యాఽనుష్ఠితం కర్మ యోగః 'అనాశ్రితః కర్మఫలం కార్యం కర్మ కరోతి యః, స సన్న్యాసీ చ యోగీ చే'తి స్మృతేః ధారణాపూర్వకోఽకర్తృత్వానుభవస్సాంఖ్యం 'ఇంద్రియాణీంద్రియార్థేషు వర్తంత ఇతి ధారయ'న్నితి స్మృతేః. నను శ్రుతిస్మృత్యోర్భిన్నార్థత్వమయుక్తం ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధాదితి శంకతే—నన్వగ్నిరితి. కాలాగ్రహిణం ప్రతిభిన్నార్థత్వముక్తం యదితు శ్రౌతార్థప్రత్యభిజ్ఞయా కాలశబ్దో దేవతాపరస్తర్హ్యై

నను 'యత్ర కాలే త్వనావృత్తిమావృత్తిం చైవ యోగినః, ప్రయాతాయాంతి తం కాలం వక్ష్యామి భరతర్షభ. అగ్నిర్జ్యోతిరహః శుక్లః షణ్మాసా ఉత్తరాయణమ్' ఇతి స్మృతివిరోధాత్ కథం రాత్రౌ దక్షిణాయనే వా మృతస్య అనావృత్తిః స్యాదిత్యాశంక్యాహ—

యోగినః స్మార్తవిద్యోపాసకాన్ ప్రతి అయమహరాదికాలవిశేషః స్మర్యతే, స్మార్తత్వప్రత్యాసత్తేః; న శ్రౌతదహరాద్యుపాసకాన్ప్రతి. నను యోగినో దహరాద్యుపాసకా ఏవ స్మృత్యుక్తాః కిం న స్యురిత్యత ఆహ—స్మార్తే చైతే. బ్రహ్మార్పణబుద్ధ్యానుష్ఠితం కర్మ యోగః, 'అనాశ్రితః కర్మఫలమ్' ఇత్యాదిస్మృతేః. ధారణాపూర్వకాకర్తృత్వానుభావః సాంఖ్యః, 'ఇంద్రియాణీంద్రియార్థేషు వర్తంత ఇతి ధారయన్' ఇతి స్మృతేః. ఏవం చైతే యోగసాంఖ్యే స్మార్తే ఏవ, న శ్రౌతే. తథా చ శ్రుతిస్మృత్యోరర్థభేదాన్న శ్రౌతోపాస్తిషు కాలనియమః. యది శ్రౌతార్థప్రత్యభి

ద్యాదేవతా ఏవాతివాహిక్యో గృహ్యంతే తదా న కశ్చిద్విరోధ ఇతి.

ఇత్యేకాదశాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీమచ్ఛంకర
భగవత్పాదకృతౌ చతుర్థాధ్యాయస్య
ద్వితీయః పాదః.

కార్థ్యమేవేతి సమాధానార్థః. తస్మాద్విద్యాసామర్థ్యాత్ సర్వదైవ దిష్టం గతస్యో పాసకస్య ఫలప్రాప్తిరితి సిద్ధమ్.

ఇత్యేకాదశాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ
శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాం
చతుర్థాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

జ్ఞయా కాలశబ్దస్తదభిమానిదేవతాపరః, తస్మై కార్థ్యమేవేత్యనవద్యమ్. తస్మాద్విద్వాన్ సర్వదైవ మృతః విద్యాఫలమాప్నోతీత్యతిశోభనమ్.

ఇతి శ్రీబ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ బ్రహ్మతత్త్వప్రకాశికాయాం
చతుర్థాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

ఓం

శ్రీమద్రత్నప్రభాభూషితం

శాంకరబ్రహ్మసూత్రభాష్యమ్.

చతుర్థాధ్యాయస్య తృతీయపాదప్రారంభః.

సూ. అర్చిరాదినా తత్ప్రథితేః. ౧.

ఆసృత్యుపక్రమాత్, సమానోత్క్రాంతిరిత్యుక్తం సృతిస్తు శ్రుత్యంతరేష్వనేకధా శ్రూయతే, నాడీరశ్మిసంబంధేనైకా 'అథైతైరేవ రశ్మిభిరూర్ధ్వ ఆక్రమత' ఇతి. అర్చిరాదికైకా 'తేఽర్చిషమభిసంభవంత్యర్చిషోఽహ' రితి. 'స ఏతం దేవయానం పంథానమాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛ'త్యన్యా. 'యదా వై పురుషోఽస్మాల్లోకాత్ ప్రైతి స వాయుమాగచ్ఛతీ' త్యపరా. 'సూర్యద్వారేణ తే విరజాః ప్రయాంతీ'తి చాపరా.

౧.ఏవముత్క్రాంతిం నిరూప్య తత్సాధ్యం మార్గం గంతవ్యం చ నిరూపయితుం పాదమారభతే—అర్చిరాదినా తత్ప్రథితేః. వృత్తానువాదపూర్వకమాద్యాధికరణవిషయం మార్గమాహ—ఆసృతీతి. విరజాః-విరజసః నిష్పాపా ఇత్యర్థః. శ్రుతివిప్రతిపత్త్యా సంశయః. పూర్వం యదాకదాచిన్మృతస్యాపి ఫలప్రాప్తిరుక్తా తద్వత్ యేనకేన మార్గేణ గతిరితి పూర్వపక్షః తత్ర ఫలం వికల్పః, సిద్ధాంతే మార్గైక్యమితి వివేకః. పాసనాభేదాత్ తచ్ఛేషత్వేన ధ్యేయానాం మార్గాణాం భేదః, ఏవకారాచ్చ.

ఇత్థముత్క్రాంతిం నిరూప్య తత్సాధ్యమార్గం నిరూపయితుమిదం పాదమారభతే. పూర్వం యదాకదాచిన్మృతస్యాపి ఫలప్రాప్తిరుక్తా; తద్వత్ యేన కేనచిన్మార్గేణ గతిరితి దృష్టాంతసంగత్యేదమధికరణమారభతే—

అత్ర పూర్వపక్షే మార్గవికల్పః, సిద్ధాంతే మార్గైక్యమితి ఫలభేదః. అస్తి బ్రహ్మలోకప్రాప్తిహేతౌ మార్గే శ్రుతీనాం విప్రతిపత్తిః. తత్ర క్వచిత్ 'అథైతైరేవ రశ్మిభిరూర్ధ్వమాక్రమతే' ఇతి రశ్మిరూపో మార్గః శ్రూయతే; క్వచిత్ 'తేఽర్చిషమభి

తత్ర సంశయః, కిం పరస్పరం భిన్నా ఏతాస్సృతయః కిం వైకైవాఽనేకవిశేషణేతి. తత్ర ప్రాప్తం తావద్భిన్నా ఏవైతాస్సృతయ ఇతి. భిన్నప్రకరణస్థితత్వాద్భిన్నోపాసనశేషత్వాచ్చ అపిచ 'అథైతైరేవ రశ్మిభి' రిత్యవధారణమర్చిరాద్యపేక్షాయాముపరుధ్యేత, త్వరావచనం చ పీడ్యేత 'సయావత్ క్షిప్యేన్మనస్తావదాదిత్యం గచ్ఛతీ'తి. తస్మాదన్యోన్యభిన్నా ఏవైతే పంథాన ఇత్యేవం ప్రాప్తేఽభిదధ్మహే—అర్చిరాదినేతి. సర్వో బ్రహ్మ ప్రేప్సురర్చిరాదినైవాధ్వనా రంహతీతి ప్రతిజానీమహే. కుతః, తత్ప్రథితేః. ప్రథితో హ్యేష మార్గస్సర్వేషాంవిదుషామ్. తథాహి పంచాగ్నివిద్యాప్రకరణే 'యేచామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యముపాసతే' ఇతి విద్యాంతరశీలినామప్యర్చిరాదికా సృతిః శ్రావ్యతే, స్యాదేతత్, యాసు విద్యాసు న కాచిద్గతిరుచ్యతే. తాస్వేవేయమర్చిరాదికోపతిష్ఠతాం, యాసు త్వన్యాన్యాగతిశ్శ్రూయతే తాసు కిమిత్యర్చిరాద్యాశ్రయణమితి.అత్రోచ్యతే—భవేదేతదేవం యద్యత్యంతభిన్నా ఏవైతాస్సృతయస్స్యుః, ఏకైవ త్వేషా సృతిరనేకవిశేషణా బ్రహ్మలోకప్రపదనీ క్వచిత్కేనచిద్విశేషణేనోపలక్షితేతి వదామః, సర్వత్రైకదేశప్రత్యభిజ్ఞానాదితరేతరవిశేషణవిశేష్యభావోపపత్తేః. ప్రకరణభేదేఽపి హి విద్యైకత్వే భవతీతరేతరవిశేషణోపసంహారవద్గతివిశేషణానామప్యుపసంహారః. విద్యాభేదేఽపితు గత్యేకదేశప్రత్యభిజ్ఞానా

కించ మార్గభేదే సత్యస్మాదయం మార్గస్త్వరయా ప్రాపక ఇతి యుక్తం న మార్గైక్య ఇత్యర్థః. ఉపాసనాభేదేఽప్యుపాస్యబ్రహ్మైక్యవత్ మార్గైక్యమవిరుద్ధమితి సిద్ధాంతయతి—ఏవమితి. తస్య మార్గస్య ప్రసిద్ధత్వాదితి హేత్వర్థః. యేచేత్యవిశేషశ్రుతిరశ్రుతగతివిద్యావిషయేతి. మార్గభేదం శంకతే—స్యాదేతదితి. ఏకస్యైవ మార్గస్య అనేకాన్యగ్న్యాదీని విశేషణానీత్యుక్తే లాఘవాత్ న మార్గభేదః ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చేతి

సంభవంతి' ఇత్యర్చిరాదిరూపః. తత్ర కిం పరస్పరవిభిన్నా ఏవైతే మార్గాః, ఉతానేకవిశేషణయుక్త ఏక ఏవేతి విశయే, ప్రకరణభేదాత్ పరస్పరవిభిన్నా ఏవేతి పూర్వపక్షః. సిద్ధాంతస్తు—సర్వో హి బ్రహ్మలోకప్రేప్సురర్చిరాదినైకేన మార్గేణ గంతుమర్హతి. కుతః, తత్ప్రథితేః తస్య అర్చిరాదిమార్గస్య పంచాగ్నివిద్యాప్రకరణే 'యే

ద్గంతవ్యాభేదాచ్చ గత్యభేద ఏవ. తథాహి 'తే తేషు బ్రహ్మ లోకేషు పరాః పరావతో వసంతి తస్మిన్ వసతి శాశ్వతీస్సమాః సా యా బ్రహ్మణో జితిర్యావ్యుష్టి స్తాం జితిం జయతి తాం వ్యుష్టిం వ్యశ్నుతే తదస్యైవైతం బ్రహ్మలోకం బ్రహ్మచర్యేణానువిదంతీ' తి చ (కౌ-ఉ) తత్ర తత్ర తదేవైకం ఫలం బ్రహ్మలోకప్రాప్తిలక్షణం ప్రదర్శ్యతే. యత్త్వేతైరేవేత్యవధారణమర్చిరాద్యాశ్రయణేన స్యాదితి. నైష దోషః. రశ్మిప్రాప్తిపరత్వాదస్య. న హ్యేక ఏవ శబ్దో రశ్మీంశ్చ ప్రాపయితుమర్హతి, అర్చిరాదీంశ్చ వ్యావర్తయితుమ్, తస్మా ద్రశ్మిసంబంధ ఏవాయమవధార్యత ఇతి ద్రష్టవ్యమ్. త్వరావచనం త్వర్చి రాద్యపేక్షాయామపి గంతవ్యాన్తరాపేక్షయా శైఘ్ర్యార్థత్వాన్నోపరుధ్యతే యథా నిమేషమాత్రేణాత్రాగమ్యత ఇతి. అపిచ 'అథైతయోః పథోర్న కతరేణ చనే'తి మార్గద్వయభ్రష్టానాం కష్టం తృతీయం స్థానమాచక్షాణా పితృయాణవ్యతిరిక్తమేకమేవ దేవయానమర్చిరాదిపర్వాణం పంథానం ప్రథయతి. భూయాంసి చార్చిరాదిశ్రుతౌ మార్గపర్వాణి

సమాధ్యర్థః. గంతవ్యైక్యం వివృణోతి—తథాహీతి. పరావతో దీర్ఘాయుషో హిరణ్యగర్భస్య, పరా దీర్ఘాః సమాస్సంవత్సరాన్ వసంతి కార్యబ్రహ్మణో యా జితిః సర్వత్ర జయః వ్యుష్టిర్వ్యాప్తిః తాం లభంత ఇత్యర్థః. ఏవం గంతవ్యైక్యవత్ ప్రత్యభిజ్ఞయా మార్గైక్యనిశ్చయాత్ ప్రకరణభేదోఽప్రయోజక ఇత్యుక్తం, సంప్రత్యేవకారత్వరా వచనయోర్గతిమాహ—యత్త్విత్యాదినా. రాత్రౌ స్ఫుటరశ్మ్యభావాత్ విదుషో రశ్మ్యయోగప్రాప్తౌ తన్నిరాసార్థ ఏవకారో నాన్యవ్యావృత్త్యర్థః యథా లౌకికమార్గే విళంబస్తథార్చిరాదౌ నేతి త్వరావచనోపపత్తిరిత్యర్థః. మార్గైక్యే లింగమాహ—అపి చేతి.

చేమే అరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే తేఽర్చిషమభిసంభవంతి' ఇతి పంచాగ్న్యుపాసకస్యేవ ఇతరస్యాపి సగుణబ్రహ్మోపాసకస్య ప్రథితేః శ్రుతత్వాదిత్యర్థః. న చ ప్రకరణభేదాన్మార్గభేద ఇతి వాచ్యమ్, సర్వత్రార్చిరాద్యేకదేశప్రత్యభిజ్ఞానాత్. గంతవ్యబ్రహ్మలోకాభేదాచ్చ సర్వత్ర సర్వవిశేషణోపసంహారేణ అనేకవిశేషణయుక్త ఏక ఏవ మార్గ ఇత్యనవద్యమ్.

అల్పీయాంసి త్వన్యత్ర భూయసాం నయనం చానుగుణ్యేనాల్పీయసాం న్యాయ్యమిత్యతోఽప్యర్చిరాదినా తత్ప్రథితేరిత్యుక్తమ్.

ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

సూ. వాయుమబ్దాదవిశేషవిశేషాభ్యామ్. ౨.

కేన పునస్సన్నివేశవిశేషేణ గతివిశేషణానామితరేతరవిశేషణవిశేష్యభావ ఇతి తదేతత్సుహృద్భూత్వా ఆచార్యో గ్రథయతి. 'స ఏతం దేవయానం పంథానమాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతి స వాయులోకం స వరుణలోకం స ఇంద్రలోకం స ప్రజాపతిలోకం స బ్రహ్మలోక' మితి కౌషీతకినాం దేవయానః పంథాః పఠ్యతే. తత్రార్చిరగ్నిలోకశబ్దౌ తావదేకార్థౌ జ్వలనవచనత్వాదితి నాత్ర సన్నివేశక్రమః కశ్చిదన్వేష్టవ్యః, వాయుస్త్వర్చిరాదివర్త్మని న శ్రుతః కతమస్మిన్ స్థానే సన్నివేశ

శుభమార్గబాహుళ్యే తృతీయస్థానోక్తిర్న స్యాదితి భావః. ఉత్తరమార్గైక్యేఽప్యర్చిరాదినేతి విశేషణే కో హేతురిత్యత ఆహ—భూయాంసీతి.

ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

౨. ఉక్తంమార్గస్యైక్యముపజీవ్య పూర్వక్రమమాహ—వాయుమబ్దాత్. అర్చిరాదిష్వస్మాదయమనంతరఇతి క్రమేణ విశేషణవిశేష్యభావ ఉచ్యతఇత్యధికరణస్య తాత్పర్యముక్త్వా విషయమాహ—స ఏతమితి. అత్రాగ్న్యనంతరం పఠితో వాయుర్విషయః, స కిమర్చిరాత్మకాగ్నేరనంతర ఉత సంవత్సరాత్పర ఇతి పాఠాద్వక్ష్యమాణవిశేషశ్రు

పూర్వం సర్వత్రార్చిరాద్యేకదేశప్రత్యభిజ్ఞానాన్మార్గైక్యమిత్యుక్తమ్. తద్వదగ్న్యనంతరం వాయుపాఠప్రత్యభిజ్ఞానాత్ తత్రైవ వాయుర్నివేశయితవ్య ఇతి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే పాఠక్రమస్యానుసరణమ్, సిద్ధాంతే తు అర్థక్రమాక్తస్య బాధ ఇతి ఫలభేదః. 'స ఏతం దేవయానం పంథానమాసాద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతి స వాయులోకం స వరుణలోకం స ఇంద్రలోకం స ప్రజాపతిలోకం స బ్రహ్మలోకమ్' ఇతి కౌషీతకినః దేవయానమార్గమామనంతి. ఛందోగాశ్చైవమేవాధీయతే—'తేఽర్చిషమభిసంభవంత్యర్చిషోఽహరహ్న ఆపూర్యమాణపక్షమాపూర్యమాణపక్షాద్యాన్షడుదఙ్ఙేతి మాసాంస్తాన్. మాసేభ్యః సంవత్సరం సంవత్సరాదాదిత్యమాదిత్యాచ్చంద్రమసం

యితవ్య ఇతి. ఉచ్యతే ‘తేఽర్చిషమభిసంభవన్త్యర్చిషోఽహ్న ఆపూర్యమాణపక్షమాపూర్యమాణపక్షాద్యాన్ షడుదఙ్ఙేతి మాసాంస్తాన్మాసేభ్యస్సంవత్సరం సంవత్సరాదాదిత్యం (కౌ-ఉ) ఇత్యత్ర సంవత్సరాత్పరాంచమాదిత్యాదర్వాంచం వాయుమభిసంభవన్తి, కస్మాత్, అవిశేషవిశేషాభ్యామ్. తథాహి ‘స వాయులోక’ మిత్యవిశేషోపదిష్టస్య వాయోః శ్రుత్యన్తరే విశేషోపదేశో దృశ్యతే ‘యదా వై పురుషోఽస్మాల్లోకాత్ప్రైతి స వాయుమాగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథా రథచక్రస్య ఖం తేన స ఊర్ధ్వమాక్రమతే స ఆదిత్యమాగచ్ఛతీ’ తి కౌ-ఉ) ఏతస్మాదాదిత్యాద్వాయోః పూర్వత్వదర్శనాద్విశేషాదబ్దాదిత్యయోరన్తరాళే వాయుర్నివేశయితవ్యః, తస్మాత్పునరగ్నేః పరత్వదర్శనాద్విశేషాదర్చిషోఽనన్తరం వాయుర్న నివేశ్యతే. నైషోఽస్తి విశేష ఇతి వదామః. ననూదాహృతా శ్రుతిః ‘స ఏతం దేవయానం పన్థానమాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతి స వాయులోకం వరుణలోక’ మితి. ఉచ్యతే—కేవలోఽత్ర పాఠః పౌర్వాపర్యేణావస్థితో నాత్ర క్రమవచనః

తేశ్చ సంశయే సిద్ధాన్తమేవోపక్రమతే—ఉచ్యత ఇతి. పురుషః ఉపాసకోఽస్మాల్లోకాద్దేహాత్ ప్రైతి నిర్గచ్ఛతి తస్మై ప్రాప్తాయ పురుషాయ స వాయుస్తత్ర స్వాత్మని విజిహీతే ఛిద్రం కరోతి, తేన వాయుదత్తేన రథచక్రఛిద్రతుల్యేన ద్వారేణోర్ధ్వమాదిత్యం గచ్ఛతీతి శ్రుత్యర్థః, ఇదానీం పూర్వపక్షమాహ—కస్మాత్పునరితి. పాఠబలాదర్చిషోఽనన్తరో వాయురిత్యర్థః, కౌషీతకినాం పాఠమాత్రం న క్రమవిశేషవాచీ కశ్చిబ్దోఽస్తి, కాణ్వానాం తు తేనేత్యూర్ధ్వ ఇతి.చశబ్దాభ్యాం క్రమనిశ్చయాత్ పాఠ

ద్రమసో విద్యుతం తత్పురుషోఽమానవః స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతి’ ఇతి. త్ర శ్రుతిద్వయేఽప్యగ్నిరాదౌ పఠితః పశ్చాత్కౌషీతకిశ్రుతౌ వాయుః పఠితః. స వాయుః అర్చిరాత్మకాగ్నేరనన్తరం నివేశయితవ్యః, ఉత సంవత్సరాత్పరమితి విశయే, అగ్నేరనన్తరమితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాన్తస్తు—అబ్దాత్ సంవత్సరాదనన్తరమ్ ఆదిత్యాదర్వాక్ వాయుమభిసంవిశన్తి. కుతః, అవిశేషవిశేషాభ్యామ్, కౌషీతకిశ్రుతౌ వాయోః కుతశ్చిదానన్తర్యమ్ అర్వాక్త్వం వా విశేషో న జ్ఞాయతే తద్వాచకపదాభావాత్. బృహదారణ్యకే తు ‘యదా వై పురుషోఽస్మాల్లోకాత్ప్రైతి స వాయుమాగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథా రథచక్రస్య ఖం తేన స ఊర్ధ్వమాక్రమతే

కశ్చిచ్ఛబ్దోఽస్తి.పదార్థోపదర్శనమాత్రం హ్యత్ర క్రియతే 'ఏతేమేతం చాగచ్ఛతీ' తి. ఇతరత్ర పునర్వాయుప్రత్తేన రథచక్రమాత్రేణ ఛిద్రేణోర్ధ్వమాక్రమ్యాదిత్యమాగచ్ఛతీత్యవగమ్యతే క్రమః. తస్మాత్సూక్తమవిశేషవిశేషాభ్యామితి. వాజసనేయినస్తు 'మాసేభ్యో దేవలోకాదాదిత్య' మితి సమామనంతి, తత్రాదిత్యానంతర్యాయదేవలోకాద్వాయుమభిసంభవేయుః. వాయుమబ్దాదితి తు ఛందోగశ్రుత్యపేక్షయోక్తమ్. ఛాందోగ్యవాజసనేయకయోస్త్వేకత్ర దేవలోకో న విద్యతే పరత్ర సంవత్సరః, తత్ర శ్రుతిద్వయప్రత్యయాదుభావప్యుభయత్ర గ్రథితవ్యౌ, తత్రాపి మాససంబంధాత్ సంవత్సరః పూర్వః పశ్చిమో దేవలోక ఇతి వివేక్తవ్యమ్.

ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్

బాధ ఇతి సిద్ధాంతార్థః, అస్త్వర్చిరాదిమార్గే ఛాందోగ్యస్థే సంవత్సరపాఠాద్వాయోరబ్దాత్ పరత్వం, వాజశ్రుతిస్థే తు సంవత్సరస్యాశ్రుతేః కథమబ్దాత్పరో వాయురిత్యతఆహ—వాజేతి. తర్హి దేవలోకాద్వాయుమితి సూత్రం స్యాదిత్యతఆహ—వాయుమబ్దాదితి త్వితి.సంవత్సరస్య మాసావయవిత్వాత్ మాసానంతర్యం సంవత్సరాత్ పరో దేవలోకః తతః పరో వాయుః వాయోః పర ఆదిత్య ఇతి శ్రుతిద్వయేక్రమో నిష్పన్నః, తేనేతి తృతీయాశ్రుత్యావాయోరాదిత్యపూర్వత్వావగమాదితి, సూత్రే తు వాయుపదం దేవలోకపూర్వకవాయుపరమితి స్థితమ్.

ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్.

స ఆదిత్యమాగచ్ఛతి' ఇత్యాదిత్యాదర్వాక్త్వం విశేషో దృశ్యతే. తాభ్యామ్ అవిశేషవిశేషాభ్యాం సంవత్సరాదనంతరం వాయుర్నివేశయితవ్యః. అగ్న్యనంతరపాఠక్రమస్తు ఊర్ధ్వశబ్దశ్రుతిసిద్ధార్థక్రమేణబాధ్యత ఇత్యదోషః. యద్యపి బృహదారణ్యకే మాసానంతరం దేవలోకః శ్రూయతే, తథాపి ఛాందోగ్యశ్రుత్యా మాసానంతరం సంవత్సరో నివేశయితవ్యః, తస్య మాసావయవిత్వేన యోగ్యత్వాత్. అత్రైవం క్రమో నిష్పన్నః—మాసేభ్యః సంవత్సరం సంవత్సరాద్దేవలోకం దేవలోకాద్వాయుం వాయోరాదిత్యమ్ ఆదిత్యాచ్చంద్రమసం చంద్రమసో విద్యుతమితి. ఏవం చ సూత్రే వాయుపదం దేవలోకోపలక్షకమితి ద్రష్టవ్యమ్.

సూ. తటితోఽధివరుణస్సంబంధాత్. 3.

'ఆదిత్యాచ్చంద్రమసం చంద్రమసో విద్యుతమ్' ఇత్యస్యా విద్యుత ఉపరిష్టాత్సవరుణలోకమిత్యయం వరుణస్సంబధ్యేత. అ హి సంబంధో విద్యుద్వరుణయోః, 'యదా హి విశాలా విద్యుత ప్రస్తనిత నిర్ఘోషా జీమూతోదరేషు ప్రనృత్యంతి అథాపః ప్రపతంతి విద్యోతతే స్తనయతి వర్షిష్యతి వా' ఇతి చ బ్రాహ్మణమ్, అపాం చాధిపతిర్వరుణ ఇతి శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధిః వరుణాచ్చాధీంద్రప్రజాప త్యోః స్థానాంతరాభావాత్పాఠసామర్థ్యాచ్చాగంతుకత్వాదపి వరుణా దీనామంత ఏవ నివేశః. వైశేషికస్థానాభావాత్ విద్యుచ్చాంత్యోఽర్చి రాదౌ వర్త్మని.

ఇతి తృతీయాధికరణమ్

---

3. ఏవం కౌషీతకిభిరగ్న్యనంతరం పఠితస్య వాయోః స్థానముక్త్వా వాయ్వ నంతరం పఠితస్య వరుణస్యార్చిరాదిమార్గేస్థానమాహ—తటితోఽధివరుణస్సంబంధాదితి. పఠితో వరుణాదిమార్గపర్వత్వేన సంబధ్యతే నవేతి సందేహేఽర్చిషోఽహరిత్యాదిపంచ మ్యాఽర్చిరాదీనాం క్రమేణ మార్గపర్వతయా బద్ధత్వాద్వాయోరివ స్థానవిశేషశ్రుత్య భావాదలబ్ధస్థానో వరుణాదిర్న సంబధ్యత ఇతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతమాహ—ఆదిత్యాదితి. అపాం విద్యుత్కార్యత్వేన సంబంధే మానమాహ—విద్యోతత ఇతి. వరుణస్యాబ్ద్వారా విద్యుత్సంబంధాదాగంతుకానామంతే నివేశ ఇతి న్యాయాచ్చ విద్యుదానంతర్యే సతి యథాపాఠమింద్రప్రజాపత్యోః క్రమ ఇత్యర్థః.

ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

పూర్వమగ్న్యనంతరం శ్రుతస్య వాయోః స్థానవిశేషశ్రవణాదర్చిరాదిమార్గ త్వేన సంబంధ ఉక్తః. న తథా వరుణాదీనాం సంబంధః సంభవతి స్థానవిశేషా వణాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే వరుణాదేః మార్గపర్వత్వేన సంబంధాసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధి ఇతి ఫలభేదః. కిం కౌషీతకివాక్యే శ్రుతః వరుణాదిః మార్గపర్వత్వేన సంబధ్యతే న వేతి విశయే, నేతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—తడితః విద్యుల్లోకాదధి ఉపరిష్టాత్ వరుణః సంబధ్యతే. కుతః, సంబంధాత్ వరుణస్యాబ్ద్వారా విద్యుత్సంబంధాదిత్యర్థః. 'ఆగంతు కానామంతే నివేశః' ఇతి న్యాయాద్విద్యుదానంతర్యే సతి యథాపాఠమింద్రప్రజా పత్యోః క్రమో ద్రష్టవ్యః, బాధకాభావాదితి భావః.

సూ. ఆతివాహికాస్తల్లింగాత్. ౪.

తేష్వేవార్చిరాదిషు సంశయః, కిమేతాని మార్గచిహ్నాన్యుత భోగభూమయోఽథవా నేతారో గంతౄణామితి. తత్ర మార్గలక్షణభూతా అర్చిరాదయ ఇతి తావత్ ప్రాప్తమ్, తత్స్వరూపత్వాదుపదేశస్య యథా హి కశ్చిల్లోకే గ్రామం నగరం వా ప్రతిష్ఠాసమానోఽనుశిష్యతే గచ్ఛేతస్త్వమముం గిరిం తతో న్యగ్రోధం తతో నదీం తతో గ్రామం తతో నగరం వా ప్రాప్స్యసీతి, ఏవమిహాప్యర్చిషోఽహరహ్న ఆపూర్యమాణపక్షమిత్యాహ. అథవా భోగభూమయ ఏతా ఇతి ప్రాప్తమ్. తథాహి లోకశబ్దేనాగ్న్యాదీనుపబధ్నాతి 'అగ్నిలోకమాగచ్ఛతీ' త్యాది, లోకశబ్దశ్చ ప్రాణినాం భోగాయతనేషు భాష్యతే 'మనుష్యలోకః పితృలోకో దేవలోకః' ఇతి చ, తథా చ బ్రాహ్మణం 'అహోరాత్రేషు తే లోకేషు సజ్యంత' ఇత్యాది. తస్మాన్నాతివాహికా అర్చిరాదయః, అచేతనత్వాదప్యేతేషామాతివాహికత్వానుపపత్తిః. చేతనా హి లోకే రాజనియుక్తాః పురుషా దుర్గేషు మార్గేష్వతివాహ్యానతివాహయంతి, ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః—ఆతి

---

౪. ఏవమర్చిరాదీనాం క్రమం నిరూప్య స్వరూపంనిరూపయతి—ఆతివాహికాస్తల్లింగాదితి. చిహ్ననిర్దేశసామ్యాల్లోకశబ్దాన్నేతృత్వలింగాచ్చ సంశయః, ఆద్యపక్షద్వయం పూర్వపక్షః అర్చిరాదయో విద్యుదంతాశ్చేతనా నేతారశ్చామానవపురుషేణ నేత్రా సహ పఠితత్వాదితి సిద్ధాంతయతి—ఏవమిత్యాదినా. యథా శ్రూయమాణవస్యా

పూర్వం యథా తడిద్వరుణసంబంధాత్ తడిదనంతరం వరుణస్య సంబంధ ఉక్తః, తద్వదిహ లౌకికమార్గచిహ్నసారూప్యసంబంధాత్ అర్చిరాదేః మార్గచిహ్నోపదేశ ఇతి దృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ఉపదేశస్య లోకశ్రుతేర్వా ముఖ్యత్వమ్, సిద్ధాంతే న్యాయవల్లింగస్య ముఖ్యత్వమితి ఫలభేదః. అత్ర కిం తేఽర్చిరాదయో మార్గచిహ్నభూతాః, ఉత గంతౄణాం భోగభూమయః, ఉతాహో ఆతివాహికా ఇతి విశయే, అర్చిరాదయో వృక్షనద్యాదివత్ మార్గచిహ్నభూతాః. అథవా 'అగ్నిలోకం వాయులోకమ్' ఇత్యాదిలోకశబ్దశ్రుతేః భోగభూమయ ఇతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—

వాహికా ఏవైతే భవితుమర్హంతి, కుతః, తల్లింగాత్. తథాహి 'చంద్రమసో విద్యుతం తత్పురుషోఽమానవః బ్రహ్మ గమయంతీ' తి సిద్ధవద్గమయితృత్వం దర్శయతి (యావద్వచనంవాచనికమితి న్యాయాత్) తద్వచనం తద్విషయమేవోపక్షీణమితి చేత్, న, ప్రాప్తమానవత్వనివృత్తిమాత్రపరత్వాద్విశేషణస్య, యద్యర్చిరాదిషు పురుషా గమయితారః ప్రాప్తాస్తే చ మానవాస్తతో యుక్తం తన్నివృత్త్యర్థం పురుషవిశేషణమమానవ ఇతి. నను లింగమాత్రమగమకం న్యాయాభావాత్. నైష దోషః.

సూ. ఉభయవ్యామోహాత్తత్సిద్ధేః. ౫.

యేతావదర్చిరాదిమార్గగాస్తే దేహవియోగాత్సంపిండితకరణగ్రామా ఇత్యస్వతంత్రాః అర్చిరాదీనామప్యచేతనత్వాదస్వాతంత్ర్యా

స్తు నేతృత్వం—నార్చిరాదీనామితి శంకతే—తద్వచనమితి. పురుషస్యామానవత్వం నేతృత్వం చేత్యుభయపరత్వే వాక్యభేదస్స్యాదతోఽర్చిరాదిపదైర్నేతార ఏవ మానవాః ప్రకృతాః ప్రకరణబలాత్ విద్యుదనంతరం మానవస్య నేతుః ప్రాప్తౌ ప్రకరణప్రాప్తనేతృత్వానువాదేన అమానవత్వమేకమేవ ప్రతిపాద్యత ఇతి వక్తవ్యమిత్యాహ—నేతి. నేతృప్రకరణానంగీకారేత్వమానవః పురుషో గమయతీతి వాక్యం భిద్యేత అమానవత్వవత్ నేతృత్వస్యాప్యప్రాప్తేరితి భావః—నేతృత్వానువాదలింగస్యానుగ్రాహకన్యాయపరం సూత్రం గృహ్ణాతి—నన్వితి.

౫. యద్యనేతారోఽచేతనా ఏవార్చిరాదయః తర్హి మార్గతద్గంత్రోరుభయోరపి వ్యామోహాదజ్ఞత్వాదూర్ధ్వగతిర్న స్యాదతస్స్వయం ప్రయత్నశూన్యశ్చేతనాంతరేణ

అర్చిరాదయః ఆతివాహికాః కార్యబ్రహ్మగంతౄణాం గమయితారః. కుతః, తల్లింగాత్ 'తత్పురుషోఽమానవః స ఏనాన్బ్రహ్మ గమయతి' ఇత్యమానవపురుషస్య విద్యుల్లోకం ప్రాప్తానుపాసకాన్ ప్రతి గమయితృత్వశ్రవణాదిత్యర్థః. యత్తు ఉపదేశస్వారస్యాత్ చిహ్నభూతా ఇతి, తన్న; తేషామర్చిరాదీనామాతివాహికత్వే విరోధాభావాత్. యత్తు లోకశబ్దశ్రుతేః భోగభూమయ ఇతి, తదపి న; నిలీనేంద్రియాణాముపాసకానాం భోగాయోగాత్. అతః అమానవాదర్వాచీనా అర్చిరాదిమానవాః ఆతివాహికా ఇతి భావః.

మిత్యతోఽర్చిరాద్యభిమానినశ్చేతనా దేవతావిశేషా అతియాత్రాయాం నియుక్తా ఇతి గమ్యతే. లోకేఽపి హి మత్తమూర్ఛితాదయః సంపిండితకరణగ్రామాః పరప్రయుక్తవర్త్మానో భవంతి, అనవస్థితత్వాదప్యర్చిరాదీనాం న మార్గలక్షణత్వోపపత్తిః, న హి రాత్రౌ ప్రేతస్యాహస్స్వరూపాభిసంభవ ఉపపద్యతే. న చ ప్రతిపాలనమస్తీత్యుక్తం పురస్తాత్. ధ్రువత్వాత్తు దేవతాత్మనాం నాయం దోషో భవతి అర్చిరాదిశబ్దతా వైషామర్చిరాద్యభిమానాదుపపద్యతే. 'అర్చిషోఽహ'రిత్యాదినిర్దేశస్త్వాతివాహికత్వేఽపి న విరుధ్యతే. అర్చిషా హేతునాఽహరభిసంభవంతి అహ్నా హేతునా ఆపూర్యమాణపక్షమితి, తథా చ లోకప్రసిద్ధేష్వప్యాతియాత్రికేష్వేవంజాతీయక ఉపదేశో దృశ్యతే గచ్ఛ త్వమితో బలవర్మాణం తతో జయసింహం తతః కృష్ణగుప్తమితి. అపిచోపక్రమే. 'తేఽర్చిషమభిసంభవంతీ' తి సంబంధమాత్రముక్తం న సంబంధవిశేషః కశ్చిత్. ఉపసంహారే తు 'స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ' తి సంబంధవిశేషోఽతివాహ్యాతివాహకలక్షణ ఉక్తః, తేన స ఏవోపక్రమేఽపీతి నిర్ధార్యతే, సంపిండితకరణగ్రామత్వాదేవ చ గంతౄణాం న తత్రోపభోగసంభవః. లోకశబ్దస్త్వనుపభుంజానేష్వపి గంతృషు గమయితుం శక్యతే అన్యేషాం తల్లోకవాసినాం

నేయ ఇతి లౌకికన్యాయానుగ్రహాత్ తత్సిద్ధేర్నేతృత్వసిద్ధేరుక్తలింగం న్యాయోపేతమితి సూత్రార్థః, పూర్వపక్షద్వయం దూషయతి—అనవస్థితత్వాదిత్యాదినా. అర్చిరహరాదీనామస్థిరత్వాద్రాత్రౌ మృతస్య ప్రతీక్షా నాస్తీత్యుక్తత్వాచ్చ న మార్గచిహ్నత్వం భోగ్యత్వం వా, దేవతాత్వే తు అస్థిరత్వదోషో నాస్తీత్యర్థః, యత్తూపదేశస్వారస్యాచ్చిహ్నత్వం భాతీతి తత్రాహ—అర్చిషోఽహరితి. చిహ్నత్వనేతృత్వసంశయాచ్చ వాక్యశేషాన్నిర్ణయ ఇత్యాహ—అపిచేతి. యదుక్తం లోకశబ్దాద్భోగ్యత్వమితి తన్నే

నను లింగమాత్రం న తేషాం నేతృత్వగమకమ్, న్యాయాభావాదిత్యత ఆహ—

యద్యర్చిరాదయోఽచేతనాః, తర్హి మార్గతద్గంత్రోః ఉభయోరపి వ్యామోహాత్ అజ్ఞత్వాదూర్ధ్వగతిర్న స్యాత్. అతః స్వయం ప్రయత్నశూన్యశ్చేతనాంతరేణ నేయ ఇతి లౌకికన్యాయానుగృహీతాల్లింగాత్ తత్సిద్ధేః నేతృత్వసిద్ధేరిత్యర్థః.

భోగభూమిత్వాత్. అతోఽగ్నిస్వామికంలోకం ప్రాప్తోఽగ్నినాఽతివాహ్యతే వాయుస్వామికం లోకం ప్రాప్తో వాయునేతి యోజయితవ్యం కథం పునరాతివాహికత్వపక్షే వరుణాదిషు తత్సంభవః, విద్యుతో హ్యధివరుణాదయ ఉపక్షిప్తాః, విద్యుతశ్చానంతరమాబ్రహ్మప్రాప్తేరమానవస్యైవ పురుషస్య గమయితృత్వం శ్రుతమిత్యత ఉత్తరం పఠతి—

సూ. వైద్యుతేనైవ తతస్తచ్ఛ్రుతేః. ౬.

తతో విద్యుదభిసంభవనాదూర్ధ్వం విద్యుదనంతరవర్తినైవామానవేన పురుషేణ వరుణలోకాదిష్వతివాహ్యమానా బ్రహ్మలోకం గచ్ఛంతీత్యవగంతవ్యమ్ 'తాన్ వైద్యుతాత్ పురుషోఽమానవఏత్య బ్రహ్మలోకం గమయతీ' తి తస్యైవ గమయితృత్వశ్రుతేః. వరుణాదయస్తు తస్యైవాప్రతిబంధకరణేన సాహాయ్యానుష్ఠానేన వా కేనచిదనుగ్రాహకా ఇత్యవగంతవ్యమ్ తస్మాత్ సాధూక్తమాతివాహికా దేవతాత్మానోఽర్చిరాదయ ఇతి.

ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

త్యాహ—సంపిండితేతి. సూత్రాంతరం గృహ్ణాతి—కథం పునరితి.

౬. అమానవోవిద్యుల్లోకమాగతో వైద్యుతస్తేనేత్యర్థః. శ్రుతౌ తు వైద్యుతాల్లోకాదిత్యర్థః, శ్రుత్యా వరుణాదీనాం నేతృత్వాభావేఽప్యనుగ్రాహకత్వేన మార్గాంతర్భావఇతి భావః.

ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

నను విద్యుల్లోకాదమానవస్యైవ నేతృత్వశ్రవణాత్ కథం వరుణాదీనాం నేతృత్వమిత్యత ఆహ—

అమానవః పురుషో విద్యుల్లోకమాగతః వైద్యుతస్తేనైవ, తతః విద్యుల్లోకప్రాప్తేరూర్ధ్వం నీయమానా ఉపాసకాః కార్యబ్రహ్మ ప్రాప్నువంతి, 'అమానవః స ఏత్య బ్రహ్మలోకం గమయతి' ఇత్యమానవస్యైవ గమయితృత్వశ్రవణాత్. వరుణాదీనాం తు అమానవోపసర్జనత్వేన నేతృత్వమ్, న ప్రాధాన్యేన. అతః అర్చిరాదయో నేతార ఇతి సిద్ధమ్.

సూ. కార్యం బాదరిరస్య గత్యుపపత్తేః. ౭.

'స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ' త్యత్ర విచికిత్స్యతే, కిం కార్యమపరం బ్రహ్మ గమయతి ఆహోస్విత్ పరమేవావికృతం ముఖ్యం బ్రహ్మేతి, కుతస్సంశయః, బ్రహ్మశబ్దప్రయోగాత్ గతిశ్రుతేశ్చ, తత్ర కార్యమేవ సగుణమపరం బ్రహ్మ గమయత్యేనానమానవః పురుష ఇతి బాదరిరాచార్యో మన్యతే. కుతః గత్యుపపత్తేః. అస్య హి కార్యబ్రహ్మణో గంతవ్యత్వముపపద్యతే ప్రదేశవత్త్వాత్, న తు పరస్మిన్ బ్రహ్మణి గంతృత్వం గంతవ్యత్వం గతిర్వాఽవకల్పతే సర్వగతత్వాత్ ప్రత్యగాత్మత్వాచ్చ గంతౄణామ్.

సూ. విశేషితత్వాచ్చ. ౮.

'బ్రహ్మ లోకాన్ గమయతి తే తేషు బ్రహ్మలోకేషు పరాః పరావతో వసంతీ' తి శ్రుత్యంతరే విశేషితత్వాత్ కార్యబ్రహ్మవిష

౭. ఏవం మార్గం నిరూప్య గంతవ్యం చింతయతి—కార్యం బాదరిరస్య గత్యుపపత్తేరితి.పరం బ్రహ్మ గంతవ్యమితి పూర్వపక్షే మార్గస్య ముక్త్యర్థతా కార్యం బ్రహ్మేతి సిద్ధాంతే భోగార్థతేతి మత్వా ప్రథమం సిద్ధాంతమాహ—తత్ర కార్యమేవేతి. సర్వగతస్యాపి ప్రదేశాంతరవిశిష్టత్వేనాకాశస్య గంతవ్యత్వం దృష్టం, బ్రహ్మణస్తు ప్రత్యక్త్వాన్న కథమపి గంతవ్యతేత్యర్థః.

౮. బ్రహ్మలోకేష్వితి బహువచనలోకశబ్దాధారసప్తమీ శ్రుతిభిర్గంతవ్యస్య పరస్మాద్వ్యావర్తితత్వాచ్చ న పరం గన్తవ్యమిత్యాహ—విశేషితత్వాచ్చేతి. పరబ్రహ్మణి

ఇత్థం గంతవ్యప్రాప్తిహేతుం మార్గం నిరూప్య ఫలభూతం గంతవ్యం నిరూపయతీతి ఫలఫలిభావసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే మార్గస్య ముక్త్యర్థతా, సిద్ధాంతే భోగార్థతేతి ఫలభేదః. 'స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతి' ఇత్యత్ర కిం పరం బ్రహ్మ గంతవ్యమ్, ఉత కార్యం బ్రహ్మేతి సంశయే, పరం బ్రహ్మేతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—కార్యమేవ బ్రహ్మ గంతవ్యమితి బాదరిరాచార్యో మన్యతే. కుతః, అస్య కార్యస్య బ్రహ్మణః పరిచ్ఛిన్నస్య గత్యుపపత్తేః గంతవ్యత్వోపపత్తేరిత్యర్థః.

ణ్యైవ గతిరిత్యవగమ్యతే, న హి బహువచనేన విశేషణం పరస్మిన్
బ్రహ్మణ్యవకల్పతే. కార్యేత్వవస్థాభేదోపపత్తేః సంభవతి బహువచనం,
లోకశ్రుతిరపి వికారగోచరాయామేవ సన్నివేశవిశిష్టాయాం భోగ
భూమావాంజసీ, గౌణీత్వన్యత్ర 'బ్రహ్మైవ లోక ఏష సమ్రాట్',
ఇత్యాదిషు అధికరణాధికర్తవ్యనిర్దేశోఽపి పరస్మిన్బ్రహ్మణ్యనాంజసః
స్యాత్. తస్మాత్ కార్యవిషయమేవేదం నయనమ్. నను కార్యవిష
యేఽపి బ్రహ్మశబ్దో నోపపద్యతే సమన్వయే హి సమస్తస్య జగతో
జన్మాదికారణం బ్రహ్మేతి ప్రతిష్ఠాపితమితి, అత్రోచ్యతే.—

సూ. సామీప్యాత్తు తద్వ్యపదేశః. ౯.

తు శబ్ద ఆశంకావ్యావృత్త్యర్థః. పరబ్రహ్మసామీప్యాదపరస్య
బ్రహ్మణస్తస్మిన్నపి బ్రహ్మశబ్దప్రయోగో న విరుధ్యతే.పరమేవ హి బ్రహ్మ
విశుద్ధోపాధిసంబంధం క్వచిత్కైశ్చిద్వికారధర్మైర్మనోమయత్వాదిభిరు
పాసనాయోపదిశ్యమానమపరమితి స్థితిః. నను కార్యప్రాప్తావనావృత్తి
శ్రవణం న ఘటతే న హి పరస్మాద్బ్రహ్మణోఽన్యత్ర క్వచిన్నిత్యతాం
సంభావయన్తి,దర్శయతి చ దేవయానేన పథా ప్రస్థితానామనావృత్తిం
ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమావర్తంత' ఇతి, తేషామిహ
న పునరావృత్తిరస్తి 'తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీ' తి చేత్,
అత్ర బ్రూమః —

భోగ్యత్వోపచారాద్గౌణీ లోకశ్రుతిరిత్యర్థః, నపుంసకబ్రహ్మశబ్దేన కారణవాచినా
కార్యం లక్ష్యతే గంతవ్యత్వన్యాయోపేతబహువచనాద్యనేకశ్రుత్యనుగ్రహాయ. న

'బ్రహ్మలోకాన్గమయతి' ఇతి శ్రుత్యంతరే బహువచనేన గంతవ్యబ్రహ్మణః
విశేషితత్వాత్, న పరస్యేతి చకారార్థః.

నను నపుంసకబ్రహ్మశబ్దస్య పరస్మిన్నేవ ముఖ్యత్వాత్ కథం కార్యబ్రహ్మణి
తద్వ్యపదేశః; తత్ర ఆహ—

తుశోచ్యనిరాసార్థః. పరమేవ హి బ్రహ్మ సత్యకామత్వాదిగుణయుక్తం
కార్యం బ్రహ్మేతి కథ్యతే. తథా చ కార్యబ్రహ్మణః కారణబ్రహ్మసామీప్యాత్

సూ. కార్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ సహాతః పరమభిధానాత్. ౧౦.

కార్యబ్రహ్మలోకప్రళయప్రత్యుపస్థానే సతి తత్రైవోత్పన్న సమ్యగ్దర్శనాస్సన్తస్తదధ్యక్షేణ హిరణ్యగర్భేణ సహాతః పరం పరిశుద్ధం విష్ణోః పరం పదం ప్రతిపద్యన్త ఇతీత్థం క్రమముక్తిరనావృత్త్యాదిశ్రుత్యభిధానేభ్యోఽభ్యుపగన్తవ్యా. న హ్యంజసైవ గతిపూర్వికా పరప్రాప్తిస్సంభవతీత్యుపపాదితమ్.

సూ. స్మృతేశ్చ. ౧౧.

స్మృతిరప్యేతమర్థమనుజానాతి 'బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే సంప్రాప్తే ప్రతిసంచరే. పరస్యాంతే కృతాత్మానః ప్రవిశంతి పరం పద' మితి,

---

చానావృత్తిలింగాత్ పరస్య గంతవ్యతా, క్రమముక్త్యా లింగస్యాన్యథాసిద్ధేరితి భావః. ౯. ౧౦.

౧౧. స్మృతేశ్చ. ప్రతిసంచరో మహాప్రళయః, తస్మిన్ ప్రాప్తే పరస్య హిరణ్యగర్భస్యాంతే సమష్టిలింగశరీరరూపవికారావసానే బ్రహ్మలోకనివాసినః కృతాత్మానః శుద్ధధియస్తత్రోత్పన్నసమ్యగ్ధియః సర్వే బ్రహ్మణా ముచ్యమానేన సహ పరం

కారణే ముఖ్యస్య బ్రహ్మశబ్దస్య కార్యే వ్యపదేశః లక్షణయా ప్రయోగ ఇత్యర్థః. ముఖ్యాభావాదితి భావః.

నను కార్యబ్రహ్మప్రాప్తౌ కథం తేషాం న పునరావృత్తిః, ఇతరథా శ్రుతివిరోధః; తత్ర ఆహ—

కార్యబ్రహ్మలోకస్యాత్యయే నాశే సతి తదధ్యక్షేణ తల్లోకస్వామినా హిరణ్యగర్భేణ సహ అతః కార్యాద్బ్రహ్మణః పరం బ్రహ్మ ప్రాప్నువంతి ఉత్పన్నాత్మసాక్షాత్కారా విద్వాంస ఇత్యనావృత్తిశ్రుత్యభిధానాదవగంతవ్యమిత్యర్థః.

'బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే సంప్రాప్తే ప్రతిసంచరే, పరస్యాంతే కృతాత్మానః ప్రవిశంతి పరం పదమ్' ఇతి స్మృతేరపి బ్రహ్మలోకంప్రాప్తాః క్రమేణ ముక్తిం ప్రాప్నువంతీత్యవగంతవ్యమిత్యర్థః.

తస్మాత్కార్యబ్రహ్మవిషయా ఏవ గతిశ్రుతయ ఇతి సిద్ధాంతః. కం పునః పూర్వపక్షమాశంక్యాయం సిద్ధాంతః ప్రతిష్ఠాపితః 'కార్యం బాదరి' రిత్యాదినేతి, స ఇదానీం సూత్రైరేవోపదర్శ్యతే.

సూ. పరం జైమినిర్ముఖ్యత్వాత్. ౧౨.

జైమినిస్త్వాచార్యః 'స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ' త్యత్ర పరమేవ బ్రహ్మ ప్రాపయతీతి మన్యతే. కుతః, ముఖ్యత్వాత్, పరం హి బ్రహ్మశబ్దస్య ముఖ్యమాలంబనం గౌణమపరం ముఖ్యగౌణయోశ్చ ముఖ్యే సంప్రత్యయో భవతి.

సూ. దర్శనాచ్చ. ౧౩.

'తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీ'తి చ గతిపూర్వకమమృతత్వం దర్శయతి. అమృతత్వం చ పరస్మిన్ బ్రహ్మణ్యుపపద్యతే న కార్యే, వినాశిత్వాత్కార్యస్య. 'అథ యత్రాన్యత్పశ్యతి తదల్పం తన్మర్త్య'మితి వచనాత్ పరవిషయైవ చైషా గతిః కఠవల్లీషు పఠ్యతే, న హి తత్ర విద్యాంతరప్రక్రమోఽస్తి 'అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మా' దితి పరస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రక్రాంతత్వాత్.

వం ప్రవిశంతీతి యోజనా. ఏవం సిద్ధాంతముక్త్వా తేన నిరస్తం పూర్వపక్షమాహ—కం పునరిత్యాదినా.

౧౨. ౧౩. దహరవిద్యాయాం కఠవల్లీషు పరబ్రహ్మప్రకరణే చ 'తయోర్ధ్వమాయ'న్నితి గతిర్దర్శితా.

ఇత్థం సిద్ధాంతమభిధాయ పూర్వపక్షమాహ—

నపుంసకబ్రహ్మశబ్దస్య పరస్మిన్నేవ ముఖ్యత్వాత్ పరమేవ బ్రహ్మ గమయత్యమానవ ఇతి జైమినిరాచార్యో మన్యత ఇత్యర్థః.

'తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి' ఇతి ముక్తేర్గతిపూర్వకత్వదర్శనాచ్చ పరమేవ గమయతీత్యర్థః.

సూ॰ న చ కార్యే ప్రతిపత్త్యభిసంధిః. ౧౪.

అపిచ 'ప్రజాపతేస్సభాం వేశ్మ ప్రపద్యే' ఇతి, నాయం కార్యవిషయః ప్రతిపత్త్యభిసంధిః. 'నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదంతరాతద్బ్రహ్మే'తి కార్యవిలక్షణస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రకృతత్వాత్ 'యశోఽహం భవామి బ్రాహ్మణానా'మితి చ సర్వాత్మత్వానుక్రమాత్ 'న తస్య ప్రతిమాస్తి యస్య నామ మహద్యశః' ఇతి చ పరస్యైవ బ్రహ్మణో యశోనామత్వప్రసిద్ధేః. సా చేయం వేశ్మప్రతిపత్తిర్గతిపూర్వికా హార్దవిద్యాయాముదితా 'తదపరాజితా పూర్బ్రహ్మణః ప్రభువిమితం హిరణ్మయం వేశ్మే'త్యత్ర. పదేరపిచ గత్యర్థత్వాన్మార్గాపేక్షతావసీయతే. తస్మాత్పరబ్రహ్మవిషయా గతిశ్రుతయ ఇతి పక్షాంతరమ్. తావేతౌ ద్వౌ పక్షావాచార్యేణ సూత్రితౌ. గత్యుపపత్త్యాదిభిరేకః, ముఖ్యత్వాదిభిరపరః. తత్ర గత్యుపపత్త్యాదయః ప్రభవంతి ముఖ్య

---

౧౪. ఏవం బ్రహ్మశ్రుత్యమృతత్వలింగాభ్యాం ప్రకరణాచ్చ పరవిషయాగతిరిత్యుక్తం, సంప్రతి 'ప్రజాపతేస్సభాం వేశ్మ చ ప్రాప్నుయా'మిత్యుపాసకస్య మరణకాలే కార్యప్రాప్తిసంకల్పశ్రుతేర్నపరం గంతవ్యమితి శంకాం నిరస్యతి—న చ కార్యఇతి, పరస్య ప్రకృతత్వాత్ యశఃపదస్య పరమాత్మనామత్వప్రసిద్ధ్యా యశః పదేనాత్మోక్తిర్యశ ఆత్మా బ్రాహ్మణానామహం భవామి, తథా రాజ్ఞాం యశోవిశాం యశ ఇతి సార్వాత్మ్యలింగాచ్చ పరప్రాప్తిసంకల్పఏవాయమిత్యర్థః. అస్తు వేశ్మప్రతిపత్తిశ్చ పరబ్రహ్మవిషయా తథాపి సా కథం గతిపూర్వకా స్యాదిత్యతఆహ—సా చేతి. తత్ర బ్రహ్మలోకే విద్యావిహీనైరపరాజితా పూరస్తి బ్రహ్మణో హిరణ్యగర్భస్య తేనైవ ప్రభుణా విమితం నిర్మితం హిరణ్మయం వేశ్మాస్తి తత్ ప్రతిపద్యతే. విద్వానితి దహరబ్రహ్మవిద్యాయాం గతిపూర్వికావేశ్మప్రాప్తిరుక్తా తేన పరబ్రహ్మణ్యపి వేశ్మప్రతిపత్తిశబ్దసామాన్యాద్గతిపూర్వకత్వం తస్యాస్సిద్ధ్యతీత్యర్థః. కించ పదగతావితి ధాతుపాఠాత్ వేశ్మ ప్రతిపద్య ఇత్యత్ర మార్గాపేక్షా భాతీత్యాహ—పదేరపీతి. పూర్వపక్షముపసంహరతి—తస్మాదితి. అద్యఏవ సిద్ధాంతపక్షఇతి దృఢీకర్తుముపక్రమతే—తావితి.

అపి చ—

'ప్రజాపతేః సభాం వేశ్మ ప్రపద్యే' ఇత్యయం ప్రతిపత్త్యభిసంధిః వేశ్మ

త్వాదీనాభాసయితుం న తు ముఖ్యత్వాదయో గత్యుపపత్త్యాదీని త్యాద్యేవ సిద్ధాంతో వ్యాఖ్యాతః, ద్వితీయస్తు పూర్వపక్షః. న హ్యాసత్యపి సంభవే ముఖ్యస్యైవార్థస్య గ్రహణమితి కశ్చిదాజ్ఞాపయితా విద్యతే. పరవిద్యాప్రకరణేపిచ తత్స్తుత్యర్థం విద్యాంతరాశ్రయగత్యనుకీర్తనముపపద్యతే విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవంతీ'తివత్. 'ప్రజాపతేస్సభాం వేశ్మ ప్రపద్య' ఇతి తు పూర్వవాక్యవిచ్ఛేదేన కార్యేఽపి ప్రతిపత్త్యభిసంధిర్న విరుధ్యతే.సగుణేఽపిచ బ్రహ్మణి సర్వాత్మత్వకీర్తనం 'సర్వకర్మా సర్వకామ' ఇత్యాదివదవకల్పతే. తస్మాదపరవిషయా ఏవ గతిశ్రుతయః కేచిత్పునః పూర్వాణి పూర్వపక్షసూత్రాణి భవంతి ఉత్తరాణి సిద్ధాంతసూత్రాణీత్యేతాం వ్యవస్థామనురుధ్యమానాః పరవిషయా ఏవ గతిశ్రుతీః ప్రతిష్ఠాపయంతి. తదనుపపన్నం, గంతవ్యత్వానుపపత్తేర్బ్రహ్మణః, 'యత్సర్వగతం సర్వాంతరం సర్వాత్మకం చ పరం బ్రహ్మ.ఆకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్యః. యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ. య ఆత్మా సర్వాంతరః. ఆత్మైవేదం సర్వం. బ్రహ్మైవేదం విశ్వమిదం

బ్రహ్మశబ్దముఖ్యత్వాదిహేతూనామాభాసత్వం స్ఫుటయతి—నహీతి. గంతవ్యత్వస్య బ్రహ్మలోకేష్వితిబహువచనాదేః సంకల్పాదేవగంధాదిదివ్యభోగశ్రుతేశ్చ పరబ్రహ్మణ్యసంభవాన్ముఖ్యార్థత్యాగ ఇత్యర్థః. యద్యపి 'ఏతద్వై సత్యకామపరం చాపరం చ బ్రహ్మే'త్యాది శ్రుతిషు ప్రయోగసామర్థ్యాద్బ్రహ్మశబ్ద ఉభయత్ర రూఢతయా ముఖ్యస్తథాపి పూర్ణే పరస్మిన్నవయవార్థస్య నిరతిశయమహత్త్వస్య లాభాదపరబ్రహ్మణ్యముఖ్య ఇత్యంగీకృతమితి మంతవ్యం. యదుక్తం కఠవల్లీషు ప్రకరణబలాద్గతిః పరవిషయేతి తత్రాహ—పరేతి. యథా విద్యాసంబద్ధసుషుమ్నాస్తుత్యర్థం తదసంబద్ధనాడ్యంతరకీర్తనం తథా పరవిద్యాస్తుత్యర్థం తత్ప్రకరణేఽప్యపరవిద్యాశ్రయగతికీర్తనం యుజ్యతే. గతిం వినాపిహి పరవిద్యా నిరతిశయఫలా తస్యాం త్వపరవిద్యాఫలం గతిసాధ్యమంతర్భవతీతి స్తుతిలాభాదిత్యర్థః. యదప్యుక్తం ప్రాప్తిసంకల్పోఽపి ప్రకృతపరవిషయ ఇతి తన్నేత్యాహ—ప్రజాపతేరితి. ప్రజాపతిప్రజావేశ్మశ్రుతిభిస్తత్సంఘాతాత్మకవాక్యేన చ ప్రకరణం బాధ్యం, యశోఽహమితి సార్వాత్మ్యం తూపాసనార్థమపరబ్రహ్మణ్యపి యుజ్యత ఇత్యర్థః. స్వపక్షముక్త్వా పరపక్షం దూషయతి—కేచిదిత్యాదినా.సర్వగతస్య

ప్రాప్తిసంకల్పః న కార్యే కార్యబ్రహ్మవిషయకో న భవతి, అపి తు పరబ్రహ్మవిషయక

వరిష్ఠ' మిత్యాదిశ్రుతిభిర్నిర్ధారితవిశేషం, తస్య గంతవ్యతా న కదాచి దప్యుపపద్యతే, న హి గతమేవ గమ్యతే,అన్యోఽన్యమన్యద్గచ్ఛతీతి ప్రసిద్ధం లోకే. నను లోకే గతస్యాపి గంతవ్యతా దేశాంతరవిశిష్టా దృష్టా, యథా పృథివీస్థ ఏవ పృథివీం దేశాంతరద్వారేణ గచ్ఛతి తథాఽనన్యత్వేఽపి బాలస్య కాలాంతరవిశిష్టం వార్ధకం స్వాత్మభూతమేవ గంతవ్యం దృష్టం, తద్వద్బ్రహ్మణోఽపి సర్వశక్త్యుపేతత్వాత్కథంచిద్గంతవ్యతా స్యాదితి. న, ప్రతిషిద్ధసర్వవిశేషత్వాద్బ్రహ్మణః. 'నిష్కలం నిష్క్రియం శాంతం నిరవద్యం నిరంజనమ్. అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘం. సబాహ్యాభ్యంతరో హ్యజః. స వా ఏష మహానజ ఆత్మాఽజరోఽమరోఽమృతోఽభయో బ్రహ్మ! సఏష నేతి నేత్యాత్మే' త్యాదిశ్రుతిస్మృతిన్యాయేభ్యో న దేశకాలాదివిశేషయోగః పరమాత్మనః కల్పయితుం శక్యతే, యేన భూప్రదేశవయోఽవస్థాన్యాయేనాస్య గంతవ్యతా స్యాత్. భూవయసోస్తు ప్రదేశావస్థాదివిశేషయోగాదుపపద్యతే దేశకాలవిశిష్టా గంతవ్యతా. జగదుత్పత్తిస్థితిప్రళయహేతుత్వశ్రుతేర

స్వాత్మభూతస్యాపి బ్రహ్మణః సంసారదేశాద్దేశాంతరేణ తత్కాలాత్ కాలాంతరేణ విశిష్టతయా గంతవ్యత్వం స్యాదితి భూమివయోదృష్టాంతాభ్యాం శంకతే-నన్వితి. యత్స్వం వినైవ ప్రాప్తమనన్యత్వం అవస్థాతద్వతోరభేదాత్ స్వాత్మభూతత్వం. నను యుక్తం భూవయసోః ప్రాప్తయోరపి దేశాంతరకాలాంతరవిశిష్టత్వేన గంతవ్యత్వం తయో ర్గంతృభిన్నత్వాత్, బ్రహ్మణస్తు గంత్రభిన్నస్య కథం గంతవ్యత్వం తత్రాహ—సర్వశక్తీతి. యా ప్రాప్తా భూః సా న గంతవ్యా యచ్చ గంతవ్యం దేశాంతరం తన్న ప్రాప్తమితి కుతః ప్రాప్తస్య గంతవ్యతా వయసోఽపి కాలాంతరేఽభివ్యక్తిమాత్రం న గంతవ్యత్వమితి వస్తుస్థితిః అంగీకృత్య విశిష్టభూవయసోర్గంతవ్యతాం పరబ్రహ్మణో దేశకాలవైశిష్ట్యాభావాన్న కథంచిదపి గంతవ్యతేత్యాహ—నేత్యాదినా. 'అనాదిమత్పరం బ్రహ్మే'త్యాద్యాస్మృతిర్దృశ్యవిశేషస్య దృశి కల్పితత్వాద్దృగాత్మనో నిర్విశేషతేతి న్యాయః. సగుణమేవ బ్రహ్మసూత్రాత్మాపేక్షయా పరం గంతవ్యం, నిర్విశేషం తు నాస్త్యేవేతి శంకతే—జగదుత్పత్తీతి. కిం నిర్విశేషస్యాసత్త్వం మానాభావాత్

ఏవ; 'తే యదంతరా తద్బ్రహ్మ' ఇతి పరస్యైవ ప్రకృతత్వాదితి పూర్వః పక్షః.

నేకశక్తిత్వం బ్రహ్మణ ఇతి చేత్. న, విశేషనిరాకరణశ్రుతీనామనన్యార్థత్వాత్. ఉత్పత్త్యాదిశ్రుతీనామపి సమానమనన్యార్థత్వమితి చేత్. న, తాసామేకత్వప్రతిపాదనపరత్వాత్. మృదాదిదృష్టాన్తైర్హి సతో బ్రహ్మణ ఏకస్య సత్యత్వం వికారస్య చానృతత్వం ప్రతిపాదయచ్ఛాస్త్రం నోత్పత్త్యాదిపరం భవితుమర్హతి. కస్మాత్పునరుత్పత్త్యాదిశ్రుతీనాం విశేషనిరాకరణశ్రుతిశేషత్వం న పునరితరశేషత్వమితరాసామితి. ఉచ్యతే, విశేషనిరాకరణశ్రుతీనాం నిరాకాంక్షార్థత్వాత్. న హ్యాత్మన ఏకత్వనిత్యత్వశుద్ధత్వాద్యవగతౌ సత్యాం భూయః కాచిదాకాంక్షోపజాయతే పురుషార్థసమాప్తిబుద్ధ్యుత్పత్తేః. 'తత్ర కో మోహః కశ్శోక ఏకత్వమనుపశ్యతః, అభయం వై జనక ప్రాప్తోఽసి, విద్వాన్న బిభేతి కుతశ్చనేతి, ఏతగ్ం హ వావ న తపతి కిమహగ్ం సాధు నాకరవం కిమహం పాపమకరవ'మిత్యాదిశ్రుతిభ్యః. తథైవచ విదుషాం తుష్ట్యనుభవాదిదర్శనాత్. వికారానృతాభిసంధ్యపవాదాచ్చ 'మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతీ'తి. అతో న విశేషనిరాకరణశ్రుతీనామన్యశేషత్వమవగంతుం శక్యం. నైవముత్పత్త్యాదిశ్రుతీనాం నిరాకాంక్షార్థప్రతిపాదనసామర్థ్యమస్తి, ప్రత్యక్షం తు తాసామన్యార్థత్వమవగమ్యతే. తథా హి 'తత్రైతచ్ఛుంగముత్పతితం సోమ్య విజానీహి నేదమమూలం భవిష్యతీ'త్యుపన్యస్యోదర్కే సత ఏవైకస్య జగన్మూ

విశేషశ్రుతివిరోధాద్వా, నాద్య ఇత్యాహ—నేతి. ద్వితీయం శంకతే—ఉత్పత్త్యాదీతి. సవిశేషశ్రుతీనాం నిర్విశేషశ్రుతిశేషత్వాన్న విరోధ ఇత్యాహ—నేతి. నిర్విశేషశ్రుతీనామేవ సవిశేషశ్రుతిశేషత్వం కిం న స్యాదిత్యాహ — కస్మాదితి. తాసాం స్వార్థే ఫలవత్త్వేన నిరాకాంక్షత్వాత్ శేషితా సవిశేషశ్రుతీనాంత్వఫలత్వాత్ నిషేధ్యవిశేషసమర్పణాదిద్వారేణ శేషత్వం ఫలవత్సన్నిధావఫలం తదంగమితి న్యాయాదిత్యాహ—ఉచ్యత ఇత్యాదినా. న కేవలం న్యాయాచ్ఛేషతా కింతు శ్రుత్యాపీత్యాహ— ప్రత్యక్షం త్వితి. తత్ర మూలకారణే బ్రహ్మణ్యేతత్ శుంగం జగదాత్మకం కార్యముత్పన్నమిత్యుపక్రమ్య తేన శుంగేన సన్మూలమన్విచ్ఛేత్యుపసంహారే

అస్మిన్పక్షే ముఖ్యత్వాద్దర్శనాచ్చేతి హేతుద్వయమర్వాగేవాదూషి. యత్తు ప్రక

లస్య విజ్ఞేయత్వం దర్శయతి. 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే యేన జాతాని జీవంతి యత్ప్రయంత్యభిసంవిశంతి తద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మే'తి చ. ఏవముత్పత్త్యాదిశ్రుతీనామైకాత్మ్యావగమపరత్వాన్నానేకశక్తియోగో బ్రహ్మణః, అతశ్చ గంతవ్యత్వానుపపత్తిః. 'న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామంతి బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతీ'తి చ పరస్మిన్ బ్రహ్మణి గతిం నివారయతి. తద్వ్యాఖ్యాతం 'స్పష్టో హ్యేకేషా'మిత్యత్ర. గతికల్పనాయాం చ గంతా జీవో గంతవ్యస్య బ్రహ్మణోఽవయవో వికారోఽన్యో వా తతః స్యాత్ అత్యంతతాదాత్మ్యే గమనానుపపత్తేః యద్యేవం తతః కిం స్యాదితి. ఉచ్యతే, యద్యేకదేశస్తేనైకదేశినో నిత్యప్రాప్తత్వాన్న పునర్బ్రహ్మగమనముపపద్యతే. ఏకదేశైకదేశిత్వకల్పనా చ బ్రహ్మణ్యనుపపన్నా నిరవయవత్వప్రసిద్ధేః. వికారపక్షేఽప్యేతత్తుల్యం, వికారేణాపి వికారిణో నిత్యప్రాప్తత్వాత్. న హి ఘటో మృదాత్మతాం పరిత్యజ్యావతిష్ఠతే. పరిత్యాగే చాభావప్రాప్తేః. వికారావయవపక్షయోశ్చ తద్వతః స్థిరత్వాత్ బ్రహ్మణః సంసారగమనమప్యనవక్లృప్తమ్. అథాన్య ఏవ జీవో బ్రహ్మణః సోఽణుర్వ్యాపీ మధ్యమ

సత ఏవ జ్ఞేయత్వముక్తం ఛాందోగ్యే. తథా తైత్తిరీయకేఽపి జగజ్జన్మాద్యనువాదేన బ్రహ్మణ ఏవ జ్ఞేయత్వం దర్శితం, అతః సృష్టిశ్రుతీనాం శ్రుత్యైవ నిర్విశేషధీశేషతా భాతీత్యర్థః. ఏవం బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వాత్ న గంతవ్యతేతి ఫలితమాహ—ఏవమితి. స్పష్టనిషేధాచ్చ పరస్య న గంతవ్యతేత్యాహ—న తస్యేతి. ఏవం గంతవ్యాలోచనయా గతిం నిరస్య గంత్రాలోచనయాపి నిరస్యతి—గతికల్పనాయాం చేత్యాదినా. భేదాభేదేన ద్వౌ కల్పావత్యంతభేదేన తృతీయః కల్పః. నన్వత్యంతాభేదకల్పః కిమితి నోక్తస్తత్రాహ—అత్యంతేతి. కల్పత్రయే కిం దూషణమితి పృచ్ఛతి—యద్యేవమితి. కల్పద్వయేఽపి దోషాంతరమాహ—వికారావయవపక్షయోశ్చేతి. వికారావయవరూపజీవవిశిష్టస్య బ్రహ్మణః స్థిరత్వాజ్జీవానాం గత్యాగతీ న స్యాతాం. న హ్యచలాతిస్థూలపాషాణస్థయోర్మండూకపాషాణావయవయోశ్చలనమస్తీత్యర్థః. అస్మాకం త్వజ్ఞానాత్ కల్పితోపాధిభిర్గత్యాగతివిభ్రమ ఇతి భావః. తృతీయకల్పముద్యావికల్ప్య దూషయతి—అథేత్యాదినా. అభేదశ్రుతివిరోధరూపో దోషో మమ నాస్తీతి భేదాభేదవాద్యాహ—

రణాద్వేశ్మప్రాప్తిసంకల్పః పరవిషయ ఇతి, తన్న; 'ప్రజాపతేః సభాం వేశ్మ ప్రపద్యే'

పరిమాణో వా భవితుమర్హతి. వ్యాపిత్వే గమనానుపపత్తిః, మధ్యమ పరిమాణత్వే చానిత్యత్వప్రసంగః. అణుత్వేపి కృత్స్నశరీరవేదనానుపపత్తిః. ప్రతిషిద్ధే చాణుత్వమధ్యమపరిమాణత్వే విస్తరేణ పురస్తాత్. పరస్మాచ్చాన్యత్వే జీవస్య 'తత్త్వమసి' త్యాదిశాస్త్రబాధప్రసంగః. వికారావయవపక్షయోరపి సమానోఽయం దోషః. వికారావయవయోస్తద్వతోఽనన్యత్వాదదోష ఇతి చేన్న, ముఖ్యైకత్వానుపపత్తేః. సర్వేషు చైతేషు పక్షేష్వనిర్మోక్షప్రసంగః సంసార్యాత్మత్వానతివృత్తేః అతివృత్తౌ వా స్వరూపనాశప్రసంగః బ్రహ్మాత్మతాఽనభ్యుపగమాత్. యత్తు కైశ్చిజ్జల్ప్యతే నిత్యనైమిత్తికాని కర్మాణ్యనుష్ఠీయంతే ప్రత్యవాయానుత్పత్తయే, కామ్యాని ప్రతిషిద్ధాని చ పరిహ్రియంతే స్వర్గనరకానవాప్తయే, సాంప్రతదేహోపభోగ్యాని చ కర్మాణ్యుపభోగేనైవ క్షప్యంత ఇత్యతో వర్తమానదేహపాతాదూర్ధ్వం దేహాంతరప్రతిసంధానకారణాభావాత్ స్వరూపావస్థానలక్షణం కైవల్యం వినాపి బ్రహ్మాత్మతయైవం వృత్తస్య సేత్స్యతీతి. తదసత్, ప్రమాణాభావాత్, న హ్యేతత్ శాస్త్రేణ కేనచిత్ ప్రతిపాదితం, మోక్షార్థీత్థం సమాచరేదితి. స్వమనీషికయా త్వేతత్తర్కితం యస్మాత్ కర్మనిమిత్తస్సంసారస్తస్మాన్నిమిత్తాభావాన్న భవిష్యతీతి. న చైతత్తర్కయితుం శక్యతే నిమిత్తాభావస్య దుర్జ్ఞానత్వాత్. బహూని కర్మాణి జాత్యంతరసంచితాని

వికారావయవయోరితి. భిన్నయోరభేదో ముఖ్యో న యుక్తో విరోధాదితి—నేతి. కించ పక్షత్రయమప్యయుక్తం సంసారిత్వస్య తాత్త్వికజీవస్వభావస్య నాశే తాత్త్వికజీవస్వరూపనాశప్రసంగాత్. న చాస్మాభిరివ త్వయా బ్రహ్మాత్మత్వం జీవస్య తాత్త్వికరూపమంగీకృతం యదస్య సంసారనాశేపి న నశ్యేదిత్యాహ—సర్వేష్వితి. నను కిం బ్రహ్మాత్వేన, సంసారాభావః కిల మోక్షస్స చ కర్మాభావమాత్రేణ సేత్స్యతీతి కర్మజడానాం మతముద్భావ్య నిరస్యతి—యత్త్విత్యాదినా. తదితి - ఏవం వృత్తం, మోక్షహేతురిత్యస్మిన్నర్థే మానాభావాదిత్యర్థః. తర్క ఏవ మానమిత్యత ఆహ—నచైతత్తర్కయితుమితి. నను తవాప్యేతత్తర్కమాత్రమేకస్మిన్ జన్మన్యనేకవిరుద్ధఫలానాం కర్మణాం

ఇతి వాక్యశ్రుతిభ్యాం దుర్బలప్రకరణవిచ్ఛేదేన వేశ్మప్రాప్తిసంకల్పస్య కార్యబ్రహ్మ

ఇష్టానిష్టవిపాకాన్యేకైకస్య జంతోస్సంభావ్యంతే తేషాం విరుద్ధఫలానాం యుగపదుపభోగాసంభవాత్ కానిచిల్లబ్ధావసరాణీదం జన్మ నిర్మిమతే కానిచిత్తు దేశకాలనిమిత్తప్రతీక్షాణ్యాసత ఇత్యతస్తేషామవశిష్టానాం సాంప్రతేనోపభోగేన క్షపణాసంభవాత్ న యథా వర్ణితచరితస్యాపి వర్తమానదేహపాతే దేహాంతరనిమిత్తాభావశ్శక్యతే నిశ్చేతుం కర్మశేషసద్భావసిద్ధిశ్చ 'తద్య ఇహ రమణీయచరణాస్తతశ్శేషేణే'త్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యః. స్యాదేతత్, నిత్యనైమిత్తికాని తేషాం క్షేపకాణి భవిష్యంతీతి. తన్న, విరోధాభావాత్, సతి హి విరోధే క్షేప్యక్షేపకభావో భవతి న చ జన్మాంతరసంచితానాం సుకృతానాం నిత్యనైమిత్తికైరస్తి విరోధః, శుద్ధిరూపత్వావిశేషాత్. దురితానాం త్వశుద్ధిరూపత్వాత్ సతి హి విరోధే భవతు క్షపణం. న తు తావతా దేహాంతరనిమిత్తాభావసిద్ధిః సుకృతనిమిత్తత్వోపపత్తేః దుశ్చరితస్యాప్యశేషక్షపణానవగమాత్, న చ నిత్యనైమిత్తికానుష్ఠానాత్ ప్రత్యవాయానుత్పత్తిమాత్రం న పునః ఫలాంతరోత్పత్తిరితి ప్రమాణమస్తి ఫలాంతరస్యాప్యనభిసంధ్యాదినస్సంభవాత్. స్మరతి హ్యాపస్తంబః 'తద్యథా ఆమ్రే ఫలార్థే నిర్మితే ఛాయాగంధావనూత్పద్యేతే ఏవం ధర్మం చర్యమాణమర్థా అనూత్పద్యంత' ఇతి. న చాసతి సమ్యగ్దర్శనే సర్వాత్మనా కామ్యప్రతిషిద్ధవర్జనం జన్మప్రాయణాంతరాళే కేనచిత్ ప్రతిజ్ఞాతుం శక్యం,

---

భోగాయోగాదస్త్యవశిష్టం కర్మ జన్మాంతరస్య నిమిత్తమిత్యాశంక్య తత్ర మానమాహ—కర్మశేషసద్భావసిద్ధిశ్చేతి. సంత్వనారబ్ధఫలాని పుణ్యపాపాని తేషాం నిత్యాద్యనుష్ఠానేన క్షయాన్న జన్మాంతరమితి శంకతే—స్యాదేతదితి. పుణ్యేన పుణ్యస్య న నాశః అవిరోధాత్ అన్యథాఽతిప్రసంగాత్ పాపస్యాపి సర్వాత్మనా పుణ్యనాశ్యత్వే పాపం చాస్తీతి సంచితపుణ్యపాపాభ్యాం జన్మాంతరం దుర్వారమిత్యాహ—తన్నేత్యాదినా. క్రియమాణనిత్యాదినాపి జన్మ స్యాత్ 'కర్మణా పితృలోక' ఇత్యవిశేషశ్రుతేః. స్మృతేశ్చేత్యాహ—న చ నిత్యేతి. ప్రత్యవాయనిరాసార్థే నిత్యాద్యాచారే సత్యను పశ్చాత్ ఫలాంతరం నిష్పద్యత ఇత్యత్ర దృష్టాంతః. తద్యథేతి. నిర్మితే

విషయకత్వావగమాత్. అతః కార్యం బ్రహ్మైవ గంతవ్యమితి సిద్ధమ్.

సునిపుణానామపి సూక్ష్మాపరాధదర్శనాత్, సంశయితవ్యం తు భవతి తథాపి నిమిత్తాభావస్య దుర్జ్ఞానత్వమేవ. నచానభ్యుపగమ్యమానే జ్ఞానగమ్యే బ్రహ్మాత్మత్వే కర్తృత్వభోక్తృత్వస్వభావస్యాత్మనః కైవల్యమాకాంక్షితుం శక్యం అగ్న్యౌష్ణ్యవత్. స్వభావస్యాపరిహార్యత్వాత్. స్యాదేతత్ - కర్తృత్వభోక్తృత్వకార్యమనర్థో న తచ్ఛక్తిః తేన శక్త్యవస్థానేపి కార్యపరిహారాదుపపన్నో మోక్ష ఇతి. తచ్చ న, శక్తిసద్భావే కార్యప్రసవస్య దుర్నివారత్వాత్. అథాపి స్యాత్ న కేవలా శక్తిః కార్యమారభతేఽనపేక్ష్యాన్యాని నిమిత్తాని, అతః ఏకాకినీ సా స్థితాపి నాపరాధ్యతీతి. తచ్చ న, నిమిత్తానామపి శక్తిలక్షణేన సంబంధేన నిత్యసంబద్ధత్వాత్. తస్మాత్ కర్తృత్వభోక్తృత్వస్వభావే సత్యాత్మన్యసత్యాం విద్యాగమ్యాయాం బ్రహ్మాత్మతాయాం న కథంచన మోక్షప్రత్యాశాఽస్తి. శ్రుతిశ్చ 'నాన్యః పంథా విద్యతేఽయనాయే'తి జ్ఞానాదన్యం మోక్షమార్గం వారయతి. పరస్మాదనన్యత్వేఽపి జీవస్య సర్వవ్యవహారలోపప్రసంగః, ప్రత్యక్షాదిప్రమాణాప్రవృత్తేరితి చేన్న, ప్రాక్ప్రబోధాత్ స్వప్నవ్యవహారవత్తదుపపత్తేః. శాస్త్రం చ 'యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతీ'త్యాదినాఽప్రబుద్ధవిషయే ప్రత్యక్షాదివ్యవహారముక్త్వా పునః ప్రబుద్ధవిషయే 'యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యే'దిత్యాదినా తద

ఆరోపితే సతీత్యర్థః. తథాపి కామ్యాదికర్మసత్తానిశ్చయో నాస్తీత్యత ఆహ—సంశయితవ్యంత్వితి. జ్ఞానం వినా దేహపాతే మోక్ష ఏవేతి నిశ్చయలాభాత్ త్వత్పక్షే క్షతిరితి భావః. బ్రహ్మాభిన్నస్య జీవస్య కర్తృత్వాదిస్వభావస్య మోక్షాశాపి న యుక్తేత్యాహ—న చేతి. కర్తృత్వాదిరూపం కార్యం న స్వభావః కింతు తచ్ఛక్తిరితి శంకతే—స్యాదేతదితి. కార్యగమ్యాయాశ్శక్తేః కార్యస్యాత్యంతానుత్పాదే సత్త్వమయుక్తం అతః శక్తిసత్త్వే తద్విషయస్య కార్యస్యాదృష్టదేశకాలాదినిమిత్తానాం చాత్మనా శక్తిద్వారా నిత్యసంబద్ధత్వాత్ మోక్షో న స్యాదితి పరిహరతి—తచ్చేత్యాదినా. మోక్షసిద్ధ్యర్థం జీవస్య బ్రహ్మత్వాంగీకారే సంసారానుపపత్తిమాశంక్యాజ్ఞానాత్తదుపపత్తిమసకృదుక్తాం స్మారయతి—పరస్మాదిత్యాదినా. ప్రాసంగికం పరి

భావం దర్శయతి. తదేవం పరబ్రహ్మవిదో గంతవ్యవిజ్ఞానస్య బాధితత్వాన్న కథంచన గతిరుపపాదయితుం శక్యా కింవిషయాః పునర్గతిశ్రుతయ ఇతి. ఉచ్యతే. సగుణవిద్యావిషయా భవిష్యంతి తథాహి క్వచిత్పంచాగ్నివిద్యాం ప్రకృత్య గతిరుచ్యతే క్వచిత్పర్యంకవిద్యాం క్వచిద్వైశ్వానరవిద్యాం. యత్రాపి బ్రహ్మ ప్రకృత్య గతిరుచ్యతే 'యథా ప్రాణో బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ కం బ్రహ్మే'తి 'అథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుండరీకం వేశ్మే'తిచ తత్రాపి వామనీత్వాదిభిస్సత్యకామాదిభిశ్చ గుణైస్సగుణస్యైవోపాస్యత్వాత్ సంభవతి గతిః, న క్వచిత్ పరబ్రహ్మవిషయా గతిశ్శ్రావ్యతే. యథాగతిప్రతిషేధశ్శ్రావితః 'న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామంతీ' తి. 'బ్రహ్మవిదాప్నోతి పర'మిత్యాదిషు తు సత్యప్యాప్నోతేర్గత్యర్థత్వే వర్ణితేన న్యాయేన దేశాంతరప్రాప్త్యసంభవాత్ స్వరూపప్రతిపత్తిరేవేయమవిద్యాధ్యారోపితనామరూపప్రవిలయాపేక్షయాఽభిధీయతే. 'బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతీ' త్యాదివదితి ద్రష్టవ్యమ్. అపిచ పరవిషయా గతిర్వ్యాఖ్యాయమానా ప్రరోచనాయ వా స్యాదనుచింతనాయ వా, తత్ర ప్రరోచనం తావత్ బ్రహ్మవిదో న గత్యుక్త్యా క్రియతే స్వసంవేద్యేనైవావ్యవహితేన విద్యాసమర్పితేన స్వాస్థ్యేన తత్సిద్ధేః న చ నిత్యసిద్ధనిశ్శ్రేయసనివేదనస్యాసాధ్యఫలస్య విజ్ఞానస్య గత్యనుచింతనే కాచిదపేక్షోపపద్యతే, తస్మాదపరవిషయైవ గతిః, తత్ర పరాపరబ్రహ్మవివేకానవధారణేనాపరస్మిన్ బ్రహ్మణి ప్రవర్తమానా గతిశ్రుతయః పరస్మిన్నధ్యారోప్యంతే. కిం ద్వే బ్రహ్మణీ పరమపరం చేతి, బాఢం ద్వే, 'ఏతద్వై సత్యకామపరం చాపరం చ బ్రహ్మ యదోంకార' ఇత్యాదిదర్శనాత్.

హృత్య పరమం ప్రకృతముపసంహరతి—తదేవమితి. నను పరవిద్యాయామప్యాప్నోతిపదేన గతిశ్శ్రుతేత్యత ఆహ—బ్రహ్మవిదాప్నోతీతి—వైఫల్యాచ్చ గతేర్న పరవిషయత్వమిత్యాహ—అపిచేతి. అనుచింతనపక్షం ప్రత్యాహ—న చ నిత్యసిద్ధేతి. కథం తర్హి క్వచిత్పరవిషయత్వం గతేరుక్తమిత్యాశంక్య భ్రాంత్యేత్యాహ—పరాపరేతి. ప్రశ్నపూర్వకం పరాపరబ్రహ్మవిభాగం వదన్నపరబ్రహ్మణి గతేరర్థవత్త్వమాహ. కిం ద్వే

కిం పునః పరం బ్రహ్మ కిమపరమితి, ఉచ్యతే, యత్రావిద్యాకృతనామరూపాదివిశేషప్రతిషేధేనాస్థూలాదిశబ్దైర్బ్రహ్మోపదిశ్యతే తత్పరం తదేవ యత్ర నామరూపాదివిశేషాణాం కేనచిద్విశిష్టముపాసనాయోపదిశ్యతే 'మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూప' ఇత్యాదిశబ్దైస్తదపరం, నన్వేవం సత్యద్వితీయశ్రుతిరుపరుధ్యేత. న, అవిద్యాకృతనామరూపోపాధికృతతయా, పరిహృతత్వాత్, తస్య చాపరబ్రహ్మోపాసనస్య తత్సన్నిధౌ శ్రూయమాణం 'స యది పితృలోకకామో భవతీ' త్యాదిజగదైశ్వర్యలక్షణం సంసారగోచరమేవ ఫలం భవతి, అనివర్తితత్వాదవిద్యాయాః. తస్య చ దేశవిశేషావబద్ధత్వాత్ తత్ప్రాప్త్యర్థం గమనమవిరుద్ధమ్. సర్వగతత్వేఽపి చాత్మనః ఆకాశస్యేవ ఘటాదిగమనే బుద్ధ్యాద్యుపాధిగమనే గమనప్రసిద్ధిరిత్యవాదిష్మ 'తద్గుణసారత్వా' దిత్యత్ర, తస్మాత్ 'కార్యం బాదరి' రిత్యేష ఏవ స్థితః పక్షః 'పరం జైమిని' రితితు పక్షాంతరం ప్రతిభానమాత్రప్రదర్శనం ప్రజ్ఞావికాసనాయేతి ద్రష్టవ్యమ్.

ఇతి పంచమాధికరణమ్

సూ. అప్రతీకాలంబనాన్నయతీతి బాదరాయణఉభయథాఽదోషాత్తత్క్రతుశ్చ. ౧౫.

స్థితమేతత్ కార్యవిషయా గతిర్న పరవిషయేతి, ఇదమిదానీం

ఇత్యాదినా. వ్యాపినో జీవస్య కథం గతిస్తత్రాహ. సర్వగతత్వేఽపీతి.

ఇతి పంచమాధికరణమ్.

౧౫. ఏవం గంతవ్యం నిరూప్య గంతౄన్నిర్ధారయతి—అప్రతీకాలంబనానితి. 'స ఏనాన్బ్రహ్మ గమయతీ'త్యవిశేషశ్రుతేస్తత్క్రతున్యాయాచ్చ సంశయమాహ—ఇదమితి. అనియమాధికరణే తత్త్వవిదో అన్యత్ర సర్వోపాసకానాం మార్గోప

ఇత్థం అర్చిరాదిగంతవ్యం నిరూప్య గంతౄణాం బుద్ధిస్థత్వాత్ బుద్ధిస్థత్వసంగత్యా తాన్నిరూపయితుమిదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ఉపాసకమాత్రస్యోత్తరమార్గసిద్ధిః, సిద్ధాంతే తు ఉభయథా

సందిహ్యతే, కిం సర్వాన్ వికారాలంబనానవిశేషేణైవామానవః పురుషః ప్రాపయతి బ్రహ్మలోకముత కాంశ్చిదేవేతి, కిం తావత్ ప్రాప్తం సర్వేషామేవైషాం విదుషామన్యత్ర పరస్మాత్ బ్రహ్మణో గతిస్స్యాత్ తథాహి 'అనియమస్సర్వేషా' మిత్యత్రావిశేషేణైవైషాం విద్యాన్తరేష్వవతారితేత్యేవంప్రాప్తే ప్రత్యాహ. అప్రతీకాలంబనానితి. ప్రతీకాలంబనాన్ వర్జయిత్వా సర్వానన్యాన్ వికారాలంబనాన్నయతి బ్రహ్మలోకమితి బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే న హ్యేవముభయథాభావాభ్యుపగమే కశ్చిద్దోషోఽస్తి అనియమన్యాయస్య ప్రతీకవ్యతిరిక్తేష్వప్యుపాసనేషూపపత్తేః. తత్క్రతుశ్చాస్యోభయథాభావస్య సమర్థకో హేతుర్ద్రష్టవ్యః. యో హి బ్రహ్మక్రతుః స బ్రాహ్మమైశ్వర్యమాసీదేదితి శ్లిష్యతే 'తం యథా యథోపాసతే తదేవ భవతీ' తి శ్రుతేః న తు ప్రతీకేషు బ్రహ్మక్రతుత్వమస్తి ప్రతీకప్రధానత్వాదుపాసనస్య, నన్వబ్రహ్మక్రతురపి బ్రహ్మ గచ్ఛతీతి శ్రూయతే, యథా

సంహారఉక్తః, ఇదానీమప్రతీకోపాసకానామేవ మార్గో న సర్వేషాం వికారోపాసకానామిత్యుభయథాభావోక్తౌ పూర్వోక్తవిరోధస్స్యాత్, తస్మాదుపాసకమాత్రస్యోత్తరమార్గసిద్ధిరితి పూర్వపక్షఫలం, సిద్ధాన్తేతూభయథాభావసిద్ధిః. అదోషాదితి సూత్రే పదచ్ఛేదోఽవిరోధాదిత్యర్థః. 'అనియమస్సర్వాసా'మితి సూత్రే సర్వశబ్దస్య ప్రతీకోపాసకాన్యపరత్వాదితి భావః. యద్యపి ప్రతీకధ్యాయినాం పితృయాణతృతీయస్థానయోరప్రవేశాదర్చిరాదిమార్గో వాచ్యః తథాపి తేషాం విద్యుత్పర్యన్తమేవ గమన

భావసిద్ధిరితి ఫలభేదః. కిమమానవః పురుషః సర్వానుపాసకాన్ బ్రహ్మలోకం నయతి, ఉత అప్రతీకాలంబనానితి సందేహే, నియామకాభావాత్ సర్వానితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాన్తస్తు—అప్రతీకాలంబనాన్ ప్రతీకోపాసకభిన్నానుపాసకాన్నయత్యమానవ ఇతి బాదరాయణాచార్యో మన్యతే. నను తర్హి 'అనియమః సర్వాసామ్' ఇత్యత్ర సర్వోపాసనేషు మార్గోపసంహారః కృతః, తద్విరోధ ఇత్యత ఆహ—ఉభయథాదోషాత్ కాంశ్చిదుపాసకాన్నయతి, కాంశ్చిన్నేతి ఉభయథాభ్యుపగమే అదోషాత్ దోషాభావాత్; అనియమన్యాయస్య ప్రతీకభిన్నవిషయకత్వాన్న తద్విరోధః. అత్ర నియామకమాహ—తత్క్రతుశ్చ తస్య కార్యబ్రహ్మణః క్రతురుపాసనం యస్య స తత్క్రతుః ఉపాసకః; ఏవం చ యో యద్విషయకోపాసకః స తత్ప్రాప్నోతి ఇతి శ్రుతి

పంచాగ్నివిద్యాయాం 'స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ' తి భవతు యత్రైవమాహాత్మ్య వాద ఉపలభ్యతే తదభావే త్వౌత్సర్గికేణ తత్క్రతున్యాయేన బ్రహ్మక్రతూనామేవ తత్ప్రాప్తిర్నేతరేషామితి మన్యతే.

సూ. విశేషంచ దర్శయతి. ౧౬.

నామాదిషు ప్రతీకోపాసనేషు పూర్వస్మాత్ పూర్వస్మాత్ ఫలవిశేషముత్తరస్మిన్నుత్తరస్మిన్నుపాసనే దర్శయతి—'యావన్నామ్నో గతం తత్రాస్య యథా కామచారో భవతి నామ్నో వాగ్వావ నామ్నో భూయసీ యావద్వాచో గతం తత్రాస్య యథా కామచారో భవతిమనో వావ వాచో భూయ'ఇత్యాదినా. స చాయం ఫలవిశేషః ప్రతీకతంత్రత్వాదుపాసనానాముపపద్యతే, బ్రహ్మతంత్రత్వే తు బ్రహ్మణో విశిష్టత్వాత్

మస్తు న బ్రహ్మప్రాప్తిర్బ్రహ్మక్రతుత్వాభావాత్. యో యద్ధ్యాయతి స తత్ప్రాప్నోతీతి హితత్క్రతున్యాయః శ్రుతిమూలః, ప్రతీకేషు చ నామాదిషు ధ్యేయేషు బ్రహ్మణో గుణత్వాత్ న ప్రాధాన్యేన ధ్యేయత్వమస్తి. అస్య చ న్యాయస్య పంచాగ్నివిద్యామాహాత్మ్య వాదాత్ ప్రత్యక్షవచనాద్బాధ ఇష్ట ఇతి సూత్రభాష్యార్థః.

౧౬. కించ ప్రతీకతారతమ్యేన ఫలతారతమ్యశ్రుతేర్న ప్రతీకధ్యాయినాం బ్రహ్మప్రాప్తిరిత్యాహ—విశేషం చేతి. తస్మాదసతి వచనే బ్రహ్మధ్యాయిన ఏవ బ్రహ్మ

స్మృతిసిద్ధత్వాత్తదుపాసకానామేవ కార్యబ్రహ్మప్రాప్తిః; ప్రతీకోపాసనేషు 'నామ బ్రహ్మ' ఇత్యాదిషు బ్రహ్మణః ప్రతీకం ప్రతి విశేషణత్వేన ప్రతీకస్యైవ ప్రాధాన్యాత్ న తదుపాసకానాం బ్రహ్మప్రాప్తిః; పంచాగ్న్యుపాసకానాం చాబ్రహ్మోపాసకత్వేఽపి శ్రుతిబలాత్ బ్రహ్మప్రాప్తిరితి వివేకః.

అపి చ—

'యావన్నామ్నో గతం తత్రాస్య యథాకామచారో భవతి' ఇతి నామప్రతీకోపాసనఫలాదుత్తరోత్తరవాగాద్యుపాసనానాముత్కృష్టఫలవిశేషం దర్శయతి— 'వాగ్వావ నామ్నో భూయసీ' ఇత్యాద్యా శ్రుతిః. అయం చ ఫలవిశేషః ప్రతీకానాముత్కర్షాపకర్ష వశాదుపాస్యత్వే యుజ్యతే, న తు సర్వత్రైకరూపస్య బ్రహ్మణ ఉపా

కథం ఫలవిశేషస్స్యాత్. తస్మాన్న ప్రతీకాలంబనానామితరైస్తుల్యఫలత్వమితి.

ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీమచ్ఛారీరకమీమాంసాభాష్యే శ్రీమచ్ఛంకర
భగవత్పాదకృతౌ చతుర్థస్యాధ్యాయస్య
తృతీయః పాదః.

గంతార ఇతి సిద్ధమ్.

ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందానందభగవత్పాదకృతౌ
శారీరకమీమాంసావ్యాఖ్యాయాం భాష్యరత్నప్రభాయాం
చతుర్థాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

స్యత్వే. తస్మాద్బ్రహ్మోపాసకానామేవ బ్రహ్మప్రాప్తిః న ప్రతీకోపాసకానామితి సిద్ధమ్.

ఇతి శ్రీబ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ బ్రహ్మతత్త్వప్రకాశికాయాం
చతుర్థాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

ఓం

శ్రీ మ ద్ర త్న ప్ర భా భూ షి తం

శాంకర బ్రహ్మసూత్రభాష్యమ్.

చతుర్థాధ్యాయస్య చతుర్థపాద ప్రారంభః.

సూ. సంపద్యావిర్భావస్స్వేన శబ్దాత్. ౧.

'ఏవమేవైష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్ సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత' ఇతి శ్రూయతే. తత్ర సంశయః, కిం దేవలోకాద్యుపభోగస్థానేష్వివాగంతుకేన కేనచిద్విశేషేణాభినిష్పద్యతే ఆహోస్విదాత్మమాత్రేణేతి. కిం తావత్ ప్రాప్తం

---

౧. పూర్వపాదే బ్రహ్మోపాసకానాం కార్యబ్రహ్మప్రాప్తిరుక్తా, సంప్రతి తేషామైశ్వర్యవిశేషం బ్రాహ్మలౌకికం పాదస్యోత్తరార్ధేన ప్రపంచయిష్యన్ ఆదావధ్యస్థితపరవిద్యాప్రాప్యం నిర్విశేషబ్రహ్మభావమాహ—సంపద్యావిర్భావస్స్వేన శబ్దాదితి· నిర్గుణవిద్యాఫలవాక్యముదాహృత్య స్వశబ్దస్య స్వీయాగంతుకరూపస్యాత్మరూపవాచిత్వాభ్యాం సంశయమాహ—ఏవమితి. పూర్వపక్షే మోక్షస్య స్వర్గాదవిశేషః, సిద్ధాంతే విశేష ఇతి ఫలం. తత్ర మోక్ష ఆగంతుకః ఫలత్వాత్ స్వర్గవదితి న్యాయోపేతయాఽభినిష్పత్తిశ్రుత్యా పూర్వపక్షమాహ—కిమిత్యాదినా. స్వశబ్దశ్రుతిబాధితో

ఇత్థం పూర్వస్మిన్ పాదే సగుణబ్రహ్మోపాసకానాం కార్యబ్రహ్మప్రాప్తిః కథితా. అధునా నిర్గుణబ్రహ్మవిదాం తద్భావమభిధాతుమయం పాద ఆరభ్యతే—

పాదాంతరత్వాదస్య న పూర్వాధికరణసంగత్యపేక్షా. అత్ర పూర్వపక్షే స్వర్గమోక్షయోరవిశేషః, సిద్ధాంతే విశేష ఇతి ఫలభేదః. 'ఏష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్ సముత్థాయ పరంజ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే'. ఇతి శ్రూయతే. తత్ర కిం స్వర్గాదౌ సుకృతిన ఇవ నిర్గుణబ్రహ్మవిదోఽప్యాగంతుకేన కేనచిద్విశేషేణాభినిష్పత్తిః, ఉతాత్మమాత్రేణేతి సంశయే, ఫలత్వావిశేషాత్స్వర్గవదభినిష్పత్తిరితి

స్థానాంతరేష్వివాగంతుకేన కేనచిద్రూపవిశేషేణాభినిష్పత్తిస్స్యాత్, మోక్షస్యాపి ఫలత్వప్రసిద్ధేః అభినిష్పద్యతఇతి చోత్పత్తిపర్యాయత్వాత్. స్వరూపమాత్రేణ చేదభినిష్పత్తిః పూర్వాస్వప్యవస్థాసు స్వరూపానపాయాద్విభావ్యేత. తస్మాద్విశేషేణ కేనచిదభినిష్పద్యత ఇతి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః, కేవలేనైవాత్మనావిర్భవతి న ధర్మాంతరేణేతి, కుతస్స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతఇతి,స్వశబ్దాత్, అన్యథా హి స్వశబ్దేనేతి విశేషణమనవక్ల్ప్తం స్యాత్, నన్వాత్మీయాభిప్రాయః స్వశబ్దో భవిష్యతి, న, తస్యావచనీయత్వాత్, యేనైవ హి కేనచిద్రూపేణాభినిష్పద్యతే తస్యైవాత్మీయత్వాపత్తేః స్వేనేతి విశేషణమనర్థకం స్యాత్ ఆత్మవచనతాయాం త్వర్థవత్ కేవలేనైవాత్మరూపేణాభినిష్పద్యతే నాగంతుకేనాపరరూపేణాపీతి. కః పునర్విశేషః పూర్వాస్వవస్థాస్విహ చ స్వరూపానపాయసామ్యే సతీత్యత ఆహ.—

సూ. ముక్తః ప్రతిజ్ఞానాత్. ౨.

యోఽత్రాభినిష్పద్యత ఇత్యుక్తః స సర్వబంధవినిర్ముక్తః శుద్ధేనైవాత్మనాఽవతిష్ఠతే పూర్వత్రాంధో భవత్యపి రోదితీవ వినాశమేవా

న్యాయః అభినిష్పత్తిశ్చ సాక్షాత్కారవృత్త్యభిప్రాయా బంధధ్వంసజన్మన్యుపచారిక్యేవేతి మత్వా సిద్ధాంతయతి—ఏవమితి. మోక్షస్య ఫలత్వేన ప్రాప్తాగంతుకత్వనిరాసార్థం స్వశబ్దఇతి యుక్తం స్వీయవాచిత్వేత్వనర్థకానువాదస్స్యాదిత్యర్థః. సూత్రాంతరం గృహ్ణాతి—కః పునరితి.

౨. జాగరితేహ్యంధ్యాదిదేహధర్మవాన్ భవతి స్వప్నే తు హత ఇవ కేనచిత్.

పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—సంపద్య స్వప్రకాశమాత్మానం సాక్షాదనుభూయ తేనైవాత్మమాత్రేణావిర్భావో విద్వానావిర్భవతి, కుతః, 'స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే' ఇతి స్వశబ్దాదిత్యర్థః. ఫలహేతుకానుమానం మోక్షనిత్యత్వశ్రుతిబాధితమితి బోధ్యమ్.

నను స్వరూపాత్మకమోక్షస్య సనాతనత్వాత్ కః పునః పూర్వావస్థాతో విశేషః, అత ఆహ—

పూర్వమవస్థాత్రయకలుషితః సంసారీవావతిష్ఠమానోఽపి సర్వసంసారానర్థవ్రాతాన్ముక్తః పరితః ప్రద్యోతమానపూర్ణానందాత్మనావతిష్ఠత ఇతి మహానయం

పీతో భవతీతి చావస్థాత్రయకలుషితేనాత్మనేత్యయం విశేషః, కథం పునరవగమ్యతే ముక్తోఽయమిదానీం భవతీతి ప్రతిజ్ఞానాదిత్యాహ. తథాహి 'ఏతంత్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యా'మీత్యవస్థాత్రయదోషవిహీనమాత్మానం వ్యాఖ్యేయత్వేన ప్రతిజ్ఞాయ 'అశరీరం వావ సంతం న ప్రియాప్రియే స్పృశతః'ఇతి చోపన్యస్య 'స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే స ఉత్తమః పురుషః' ఇతి చోపసంహరతి, తథాఖ్యాయికోపక్రమేఽపి 'య ఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యు'రిత్యాదిముక్తాత్మవిషయమేవ ప్రతిజ్ఞానం, ఫలత్వప్రసిద్ధిరపి మోక్షస్య బంధనివృత్తిమాత్రాపేక్షా నాపూర్వోపజననాపేక్షా. యదప్యభినిష్పద్యత ఇత్యుత్పత్తిపర్యాయత్వం తదపి నాపూర్వావస్థాపేక్షం యథా రోగనివృత్తావరోగోఽభినిష్పద్యతఇతి తద్వత్, తస్మాదదోషః.

ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

సూ. ఆత్మా ప్రకరణాత్. ౩.

కథం పునర్ముక్తఇత్యుచ్యతే 'యావతా పరం జ్యోతిరుపసంపద్యే'తి కార్యగోచరమేవైనం శ్రావయతి. జ్యోతిశ్శబ్దస్య భౌతికజ్యోతిషిరూఢత్వాత్. న చానతివృత్తో వికారవిషయాత్ కశ్చిన్ముక్తో భవితు

అపిచ పుత్రాదినాశాద్రోదితీవ భవతి, సుషుప్తౌ తు విశేషాజ్ఞానాద్వినష్ట ఇవేతిః బంధదశాయాం కలుషితాత్మనా తిష్ఠతి, మోక్షే తు విగళితాఖిలదుఃఖః పరిత, ప్రద్యోతమానః పూర్ణానందాత్మనాఽవతిష్ఠత ఇతి మహాన్ విశేష ఇత్యర్థః.

3. కార్యగోచరమితి. కార్యంజ్యోతిః ప్రాప్తమిత్యర్థః. కార్యం ప్రాప్తోఽపి ముక్తః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ—న చానతివృత్త ఇతి.

ఇతి ప్రథమాధికరణమ్.

విశేషః. కుతః పునరయమవగమ్యతే. ప్రతిజ్ఞానాత్ 'ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామి' ఇతి సకలానర్థవినిర్ముక్తస్యైవానందాత్మనో వ్యాఖ్యేయత్వేన ప్రతిజ్ఞానాదిత్యర్థః.

నను కార్యం జ్యోతిరుపసంపన్నస్య కథం ముక్తత్వమ్, అత ఆహ—

మర్త్యాతివికారస్యార్థత్వప్రసిద్ధేరితి. నైష దోషః. యత ఆత్మైవాత్ర జ్యోతిశ్శబ్దేనావేద్యతే ప్రకరణాత్. 'య ఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యు'రితి హి ప్రకృతే పరస్మిన్నాత్మని నాకస్మాద్భౌతికం జ్యోతి శ్శక్యం గ్రహీతుం, ప్రకృతహానాప్రకృతప్రక్రియాప్రసంగాత్. జ్యోతిశ్శబ్దస్త్వాత్మన్యపి దృశ్యతే 'తద్దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతి'రితి. ప్రపంచితం చైతత్ 'జ్యోతిర్దర్శనా'దిత్యత్ర.

సూ. అవిభాగేన దృష్టత్వాత్. ౪.

పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే యః. స కిం పరస్మాదాత్మనః పృథగేవ భవతి ఉతావిభాగేనైవావతిష్ఠత ఇతి విచికిత్సాయాం 'స తత్ర పర్యేతీ'త్యధికరణాధికర్తృవ్యపదేశాత్ 'జ్యోతిరుపసంపద్యే'తి చ కర్తృకర్మనిర్దేశాద్భేదేనైవావస్థానమితి యస్య మతిః తం వ్యుత్పాదయతి అవిభక్త ఏవ పరేణాత్మనా ముక్తోఽవతిష్ఠతే కుతః—దృష్టత్వాత్. తథాహి 'తత్త్వమసి. అహం బ్రహ్మాస్మి. యత్ర నాన్యత్పశ్యతి. న తు తద్ద్వితీయమస్తి. తతోఽన్యద్విభక్తం యత్పశ్యే'దిత్యేవమాదీని వాక్యాన్యవిభాగేనైవ పరమాత్మానం దర్శయంతి. యథా దర్శనమేవ చ ఫలం యుక్తం తత్క్రతున్యాయాత్ 'యథోదకం

---

౪. 'అవిభాగేన దృష్టత్వాత్' స్వరూపస్థితం ముక్తముపజీవ్య వాదివివాదాత్ బ్రహ్మభేదాభేదసంశయే సత్యత్యంతభేదం పూర్వపక్షముక్త్వా సిద్ధాంతమాహ—

అత్రాత్మైవ జ్యోతిర్న భౌతికం తేజః, 'య ఆత్మాపహతపాప్మా' ఇతి ఆత్మప్రకరణాదిత్యర్థః.

యథోక్తమేతదుపజీవ్యాన్యత్కించిద్విచార్యత ఇత్యుపజీవ్యోపజీవకభావసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే జీవబ్రహ్మణోరత్యంతభేదః, సిద్ధాంతే తయోరత్యంతాభేద ఇతి ఫలభేదః. కిం ముక్తో బ్రహ్మభిన్నత్వేనావతిష్ఠతే, ఉత బ్రహ్మాభిన్నత్వేనేతి సందేహే, 'జ్యోతిరుపసంపద్య' ఇతి కర్మకర్తృత్వేన భేదోక్తేః బ్రహ్మభిన్నత్వేనేతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—అవిభాగేన నిరతిశయానందబ్రహ్మాత్మనైవావతిష్ఠతే.

శుద్ధే శుద్ధమాసిక్తం తాదృగేవ భవతి ఏవం మునేర్విజానత ఆత్మా భవతి గౌతమే'తి చైవమాదీని ముక్తస్వరూపనిరూపణపరాణి వాక్యాన్యవిభాగమేవ దర్శయంతి నదీసముద్రాదినిదర్శనాని చ. భేదనిర్దేశస్త్వభేదేఽప్యుపచర్యతే. 'సభగవః కస్మిన్ ప్రతిష్ఠిత'ఇతి 'స్వేమహిమ్నీ'తి 'ఆత్మరతిరాత్మక్రీడః'ఇతిచైవమాదిదర్శనాత్.

ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్

సూ. బ్రాహ్మేణ జైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః. ౫.

స్థితమేతత్ 'స్వేనరూపేణే'త్యత్రాత్మమాత్రస్వరూపేణాభినిష్పద్యతే నాగంతుకేనాపరరూపేణేతి. అధునా తు తద్విశేషబుభుత్సాయామభిధీయతే. స్వమస్య రూపం బ్రాహ్మమపహతపాప్మత్వాదిసత్యసంకల్పత్వావసానం తథా సర్వజ్ఞత్వం సర్వేశ్వరత్వం చ తేన స్వేన రూపేణా

యస్యేతి.

ఇతి ద్వితీయాధికరణమ్.

౫. 'బ్రాహ్మేణ జైమినిః' ఉక్తబ్రహ్మస్వరూపం ముక్తముపజీవ్య స కిం సత్యేన సర్వజ్ఞత్వాదినా ధర్మేణ యుక్తస్తిష్ఠతి ఉత సత్యస్య శశశృంగవదత్యంతాసత్త్వాచ్చిన్మాత్రాత్మనా తిష్ఠతి కిం వా వస్తుతశ్చిన్మాత్రోఽపి జీవాంతరవ్యవహారదృష్ట్యా కల్పితసర్వజ్ఞత్వాదిమానితి మునివిప్రతిపత్తేస్సంశయే సత్యాద్యం పూర్వపక్షమాహ—అథునేత్యాదినా. తత్తత్పక్షసిద్ధిరేవ ఫలం ద్రష్టవ్యం. 'సోఽన్వేష్టవ్య'ఇతి విధ్యర్థ ఉద్దేశః, య ఆత్మేత్యాదిరుపన్యాసశబ్దార్థః. ఆదిపదాద్విధివ్యపదేశగ్రహః. తత్రాజ్ఞాతజ్ఞాపకో

క్తః, దృష్టత్వాత్ 'బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతి' 'తత్త్వమసి' ఇత్యాదిశ్రుతిష్వభేదస్యైవ దృష్టత్వాదిత్యర్థః. భేదోక్తిరౌపచారికీతిభావః.

యథోదీరితం బ్రహ్మాభిన్నం ముక్తముపజీవ్య కించిద్విచార్యత ఇత్యుపజీవ్యోపజీవకభావసంగత్యేదమాహ—

అత్ర తత్తత్పక్షసిద్ధిరేవ ఫలం ద్రష్టవ్యమ్. స కిం బ్రహ్మాత్మకో ముక్తః సత్యేన సర్వజ్ఞత్వాదినా యుక్తోఽవతిష్ఠతే, ఉత సర్వజ్ఞత్వాదేః శశవిషాణవదత్యంతాసత్త్వాచ్చిన్మాత్రాత్మనావతిష్ఠతే, ఆహోస్విద్వస్తుతశ్చిన్మాత్రో జీవాంతరవ్యవహారదృష్ట్యా కల్పితసర్వజ్ఞత్వాదిమానివావతిష్ఠత ఇతి సందేహే, సత్యేన సర్వజ్ఞత్వాదినా యుక్తోఽవ

భినిష్పద్యత ఇతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే. కుతః, ఉపన్యాసాదిభ్యస్త థాత్వావగమాత్. తథాహి 'య ఆత్మాఽపహతపాప్మే'త్యాదినా 'సత్యకామస్సత్యసంకల్పః' ఇత్యేవమంతేనోపన్యాసేనైవమాత్మకతామాత్మనో బోధయతి. తథా 'స తత్ర పర్యేతి జక్షత్ క్రీడన్ రమమాణః' ఇత్యైశ్వర్యరూపమావేదయతి. 'తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీతి చ'సర్వజ్ఞస్సర్వేశ్వరః'ఇత్యాదివ్యపదేశాశ్చైవముపపన్నా భవిష్యంతీతి.

సూ. చితి తన్మాత్రేణ తదాత్మకత్వాదిత్యౌడులోమిః. ౬.

యద్యప్యపహతపాప్మత్వాదయో భేదేనైవ ధర్మా నిర్దిశ్యంతే తథాపి శబ్దవికల్పజా ఏవైతే, పాప్మాదినివృత్తిమాత్రం హి తత్ర గమ్యతే, చైతన్యమేవ త్వస్యాత్మనః స్వరూపమితి తన్మాత్రేణ స్వరూపేణాభినిష్పత్తిర్యుక్తా. తథాచ శ్రుతిః 'ఏవం వా అరేఽయమాత్మాఽనన్త

విధిస్తమాహ—తథా స తత్రేతి. 'యస్సర్వజ్ఞ' ఇత్యాదిస్తు వ్యపదేశోఽయం హి నోద్దేశః విధ్యభావాత్ నాపి విధిః సిద్ధవన్నిర్దేశాదిత్యర్థః.

౬. సత్యకామత్వాదిధర్మాణాం సత్యత్వం దూషయన్నత్యంతాసత్త్వపక్షమాహ-చితితన్మాత్రేణేతి. చితిశ్చైతన్యం, శబ్దజ్ఞానాద్యో వికల్పోఽసత్ప్రత్యయస్తజ్జాః అత్యంతాసంత ఇతి యావత్. అస్త్వభావరూపధర్మాణామసత్త్వం భావధర్మాణాం తు సత్త్వ

తిష్ఠత ఇతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే.కుతః, ఉపన్యాసాదిభ్యః ఉపన్యాసవిధివ్యపదేశేభ్యః. తత్ర 'సోఽన్వేష్టవ్యః' ఇతి విధానార్థమాగతః 'య ఆత్మాపహతపాప్మా'ఇత్యాదిరుపదేశ ఉపన్యాసః; 'తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి' ఇత్యాదిరజ్ఞాతజ్ఞాపకో విధిః; 'యః సర్వజ్ఞః సర్వవిత్' ఇత్యాదిర్వ్యపదేశః; సోఽయం నోపదేశః, విధ్యభావాత్; నాపివిధిః, సిద్ధవన్నిర్దేశాత్; అపితూభయవిలక్షణః. అతస్తేభ్యో హేతుభ్యః సప్రపంచ ఏవ ముక్తాత్మేత్యాద్యః పూర్వః పక్షః.

ద్వితీయం పూర్వపక్షమాహ—

జీవాత్మనః తదాత్మకత్వాత్ చైతన్యాత్మకత్వాత్ చితితన్మాత్రేణ చైత

రోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన' ఇత్యేవంజాతీయ కానుగృహీతా భవిష్యతి. సత్యకామత్వాదయస్తు యద్యపి వస్తుస్వరూపాపేక్షైవ ధర్మా ఉచ్యంతే సత్యాః కామా అస్యేతి, తథాప్యుపాధిసంబంధాధీనత్వాత్తేషాం న చైతన్యవత్ స్వరూపత్వసంభవః అనేకాకారత్వప్రతిషేధాత్. ప్రతిషిద్ధం హి బ్రహ్మణోఽనేకాకారత్వం 'న స్థానతోఽపి పరస్యోభయలింగ'మిత్యత్ర. అతఏవ చ జక్షణాదిసంకీర్తనమపి దుఃఖాభావమాత్రాభిప్రాయం స్తుత్యర్థమాత్మరతిరిత్యాదివత్. న హి ముఖ్యాన్యేవ రతిక్రీడామిథునాన్యత్ర నిమిత్తాని శక్యంతే వర్ణయితుం, ద్వితీయవిషయత్వాత్తేషామ్. తస్మాత్ నిరస్తాశేషప్రపంచేన ప్రసన్నేనావ్యపదేశ్యేన బోధాత్మనాఽభినిష్పద్యత ఇత్యౌడులోమిరాచార్యో మన్యతే,

సూ. ఏవమప్యుపన్యాసాత్పూర్వభావాదవిరోధం బాదరాయణః. ౭.

ఏవమపి పారమార్థికచైతన్యమాత్రస్వరూపాభ్యుపగమేఽపి వ్యవహారాపేక్షయా పూర్వస్యాప్యుపన్యాసాదిభ్యోఽవగతస్య బ్రాహ్మస్యై

మిత్యాశంక్య తేషామప్యుపాధికత్వాదసత్త్వమిత్యాహ—సత్యకామేతి. చిన్మాత్రే ముక్తే జక్షణాదిశ్రుతిః కథం తత్రాహ—అత ఏవేతి. సర్వధర్మనిషేధాదేవేత్యర్థః.

౭. ధర్మాణాం సత్యత్వమత్యంతాసత్యత్వం చేతి పక్షద్వయముక్తం అద్వైతశ్రుతీనాం సర్వజ్ఞత్వాదిశ్రుతివ్యవహారయోశ్చ బాధాపాతాదకస్తృతీయపక్షశ్శ్రేయానితి సిద్ధాంతయతి—ఏవ మపీతి. అత్ర కేచిత్ మహ్యంతి. అఖండచిన్మాత్రజ్ఞానాత్ ముక్తస్యాజ్ఞానాభావాత్, కుత ఆజ్ఞానికధర్మయోగ ఇతి. త ఇత్థం బోధనీయాః యే

వ్యాత్మనావస్థితే ముక్తే బ్రహ్మణి సర్వజ్ఞత్వాదిశబ్దా నిరర్థకా ఏవ ప్రయుజ్యంత ఇత్యౌడులోమిరాచార్యో మన్యతే, సర్వజ్ఞత్వాదిధర్మాణామత్యంతాసత్త్వాదితి.

సిద్ధాంతస్తు—

ఏవమపి పారమార్థికచైతన్యమాత్రస్వరూపాభ్యుపగమేఽపి పూర్వోక్తోపన్యాసాదిభ్యః పూర్వభావాత్ పూర్వస్య బ్రహ్మస్వరూపస్య సర్వజ్ఞత్వాదేర్వ్యావహారికస్య భావాత్ బ్రహ్మణో ముక్తాత్మనః సప్రపంచత్వనిష్ప్రపంచత్వయోరవిరోధం బాద

శ్వర్యరూపస్యాప్రత్యాఖ్యానాదవిరోధం బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే.

ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

సూ. సంకల్పాదేవ తు తచ్ఛ్రుతేః. ౮.

హార్దవిద్యాయాం శ్రూయతే 'స యది పితృలోకకామో భవతి సంకల్పాదేవాస్య పితరస్సముత్తిష్ఠంతీ' త్యాది. తత్ర సంశయః, కిం సంకల్పఏవ కేవలః పిత్రాదిసముత్థానహేతురుత నిమిత్తాంతరసహిత ఇతి. తత్ర సత్యపి సంకల్పాదేవేతి శ్రవణే లోకవన్నిమిత్తాంతరాపేక్షా

ఈశ్వరధర్మాస్త ఏవ చిదాత్మని ముక్తే జీవాంతరైర్వ్యవహ్రియంత ఇతి. న చ మూలావిద్యైక్యాత్తన్నాశే కుతో జీవాంతరమితి వాచ్యం, న వయం తన్నాశే జీవాంతరవ్యవహారం బ్రూమః కింతు తదంశనాశేऽంశాంతరబాధ్యాత్మికశరీరద్వయాభిమానినో ముక్తావంశాంతరోపాధికా జీవా వ్యవహర్తార ఇతి వదామః. తర్హి నానావిద్యాపక్ష ఏవ కుతో నాద్రియతే జీవభేదస్యావశ్యకత్వాదితి చేన్న. ప్రకృతినానాత్వం ప్రతిజీవం ప్రపంచభేద ఇత్యాద్యప్రామాణికానేకార్థగౌరవాదితి సర్వవృద్ధసమ్మతైకవిద్యాపక్ష ఏవ శ్రేయాన్, అంశభేదేన చ బంధముక్తివ్యవస్థేతి సంక్షేపః.

ఇతి తృతీయాధికరణమ్.

౮. ఏవం పరవిద్యాఫలముక్తమిదానీమపరవిద్యాఫలం ప్రపంచయతి.—'సంకల్పాదేవ తు తచ్ఛ్రుతేరితి' ఏవకారస్యాయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదసాధారణ్యాత్ సంశయః, బ్రహ్మలోకం గతస్యోపాసకస్య సంకల్పో యత్నాంతరసాపేక్షః భోగసామగ్రీసంకల్పత్వాదస్మదాదిసంకల్పవత్. న చైవకారవిరోధః సంకల్పేన సామగ్ర్యా అయోగ

రాయణ ఆచార్యో మన్యత ఇత్యర్థః. ఆవిద్యకధర్మాణాం సర్వజ్ఞత్వాదీనాముపపత్తేర్న తేషాం తుచ్ఛత్వమితి భావః.

పూర్వత్ర బ్రహ్మణి విశేషాసంభవాదవిశేషప్రవృత్తాపి సవిశేషశ్రుతిరౌపాధికవిషయేతి వ్యవస్థాపితా. న తథేహావిశేషప్రవృత్తమనుమానమయోగివిషయే వ్యవస్థాపనీయమ్, యోగిన్యపి సంకల్పాతిరిక్తసాధనసంభవాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే లోకవృత్తానుసరణం ఫలమ్, సిద్ధాంతే తు విద్యాబలేన సంకల్పస్యైవ భోగపుష్టికరత్వసిద్ధిః ఫలమితి వివేకః. దహరవిద్యాయాం శ్రూయతే-

యుక్తా. యథా లోకేఽస్మదాదీనాం సంకల్పాత్ గమనాదిభ్యశ్చ హేతుభ్యః పిత్రాదిసంపత్తిర్భవత్యేవం ముక్తస్యాపి స్యాత్ ఏవం దృష్టవిపరీతం న కల్పితం భవిష్యతి. సంకల్పాదేవేతి తు రాజ్ఞ ఇవ సంకల్పితార్థసిద్ధికరీం సాధనాంతరసామగ్రీం సులభామపేక్ష్య యోచ్యతే న చ సంకల్పమాత్రసముత్థానాః పిత్రాదయో మనోరథవిజృంభిత వచ్చంచలత్వాత్ పుష్కలం భోగం సమర్పయితుం పర్యాప్నుయురి త్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, సంకల్పాదేవ తు కేవలాత్ పిత్రాదిముత్థా నమితి, కుతః, తచ్ఛ్రుతేః 'సంకల్పాదేవాస్య పితరస్సముత్తిష్ఠంతి' త్యాదికా హి శ్రుతిర్నిమిత్తాంతరాపేక్షాయాం పీడ్యేత, నిమిత్తాంతర మపి తు యది సంకల్పానువిధాయ్యేవ స్యాత్, భవతు, న తు ప్రయ త్నాంతరసంపాద్యం నిమిత్తాంతరమితీష్యతే. ప్రాక్సంపత్తేర్వంధ్యసంకల్ప త్వప్రసంగాత్. న చ శ్రుతిగమ్యేఽర్థే లోకవదితి సామాన్యతో

వ్యవచ్ఛేదేన సౌలభ్యార్థత్వాత్ యత్నానంగీకారే భోగపుష్ట్యసిద్ధేశ్చేతి పూర్వ పక్షార్థః. అత్ర లోకవృత్తానుసరణం ఫలం, సిద్ధాంతే తు విద్యాబలేన సంకల్పస్యైవ భోగపుష్టికరత్వసిద్ధిరితి భేదః. కిం చ యది భోగసంకల్పానంతరమపి యత్నాంతరసాధ్యా నిమిత్తాపేక్షా స్యాత్ తర్హి నిమిత్తప్రాప్తేః ప్రాగ్జాతసంకల్పస్య వంధ్యత్వం స్యాత్ భోగే విలంబాత్ తతస్సత్యసంకల్పశ్రుతేర్న యత్నాంతరాపేక్షేత్యాహ—నిమి త్తాంతరమపీతి.

'స యది పితృలోకకామో భవతి సంకల్పాదేవాస్య పితరః సముత్తిష్ఠంతి' ఇతి. తత్ర కిం బ్రహ్మలోకస్థస్య విదుషః సంకల్పాదేవ పిత్రాదివిభూతిప్రాప్తిః, ఉత యత్నాంతర సహాకృతాత్తస్మాదితి సందేహే, విదుషః సంకల్పో యత్నాంతరసాపేక్షః భోగ సామగ్రీసంకల్పత్వాత్ అస్మదాదిసంకల్పవదిత్యనుమానేన యత్నాంతరసహాకృత సంకల్పాద్విభూతిప్రాప్తిరితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—కేవలాత్సంకల్పాదేవాస్య విదుషః పిత్రాదివిభూతిప్రాప్తిః. కుతః, తచ్ఛ్రుతేః 'సంకల్పాదేవాస్య పితరః సముత్తి ష్ఠంతి' ఇతి యత్నాంతరనిరపేక్షసత్యసంకల్పశ్రుతేః. తయా చ శ్రుత్యా లౌకికాను మానస్య బాధో ద్రష్టవ్యః. యది సంకల్పః సాధనాంతరసాపేక్షః, తర్హి తదభావే విదుషః వంధ్యసంకల్పత్వాత్ సత్యసంకల్పత్వం హీయేత; సంకల్పానుగుణసాధనాంతరం త్విష్టమేవేత్యదోషః.

దృష్టం క్రమతే, సంకల్పబలాదేవ చైషాం యావత్ప్రయోజనం స్థైర్యో పపత్తిః ప్రాకృతసంకల్పవిలక్షణత్వాన్ముక్తసంకల్పస్య.

సూ. అతఏవ చానన్యాధిపతిః. ౯.

అతఏవ చావంధ్యసంకల్పత్వాదనన్యాధిపతిర్విద్వాన్ భవతి, నాస్యాన్యోఽధిపతిర్భవతీత్యర్థః, న హి ప్రాకృతోఽపి సంకల్పయన్నన్య స్వామికత్వమాత్మనః సత్యాం గతౌ సంకల్పయతి, శ్రుతిశ్చైతద్దర్శ యతి 'అథయ ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజంత్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామాన్ తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీ' తి.

ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

సూ. అభావం బాదరిరాహహ్యేవమ్. ౧౦.

'సంకల్పాదేవాస్య పితరస్సముత్తిష్ఠంతీ' త్యాది శ్రుతేర్మనస్తా వత్ సంకల్పసాధనం సిద్ధమ్, శరీరేంద్రియాణి పునః ప్రాప్తైశ్వర్యస్య విదుషస్సంతి న వా సంతీతి సమీక్ష్యతే. తత్ర బాదరిస్తావదాచార్యః శరీరస్యేంద్రియాణాం చాభావం మహీయమానస్య విదుషో మన్యతే.

---

౯. నన్వీశ్వరాధీనస్య విదుషః కథం సంకల్పమాత్రాద్భోగసిద్ధిస్తత్రాహ—అత ఏవేతి. ఈశ్వరధర్మ ఏవ విదుష్యావిర్భూత ఇతి న సంకల్పభంగ ఇతి భావః.

ఇతి చతుర్థాధికరణమ్.

౧౦. ౧౧ ఏవకారవత్ మనసేతి విశేషణేన అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదాద్దేహాద్య భావఇతి పూర్వపక్షయతి. 'అభావం బాదరిరాహహ్యేవమితి' అత్రాపి వాదివివాదాత్

కిం చ—

అత ఏవ సత్యసంకల్పత్వాదేవ విద్వాననన్యాధిపతిర్భవతి. యది విదుషః కశ్చిదధిపతిః స్యాత్, తర్హి తదధీనభోగస్య సంకల్పమాత్రసాధ్యత్వాభావాత్సత్యసంక ల్పత్వం న స్యాత్; తస్మాద్బ్రహ్మాత్మకస్య విదుషః సంకల్పాదేవ సర్వైశ్వర్యప్రాప్తిరితి సిద్ధమ్.

పూర్వాధికరణదృష్టాంతసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే విశేషణశ్రుతేరనేకధాభావశ్రుతేర్వా ముఖ్యార్థత్వసిద్ధిః

కస్మాత్, ఏవం హ్యామ్నాయః 'మనసైతాన్ కామాన్ పశ్యన్ రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోకే' ఇతి యది మనసా శరీరేంద్రియైశ్చ విహరేత మనసేతి విశేషణం న స్యాత్ః తస్మాదభావశ్శరీరేంద్రియాణాం మోక్షే.

సూ. భావం జైమినిర్వికల్పామననాత్. ౧౧.

జైమినిస్త్వాచార్యో మనోవచ్ఛరీరస్యాపి సేంద్రియస్య భావం ముక్తం ప్రతి మన్యతే, యతః 'స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతి' త్యాదినాఽనేకధాభావవికల్పమామనంతి. నహ్యనేకవిధతా వినా శరీరభేదేనాంజసీస్యాత్. యద్యపి నిర్గుణాయాం భూమవిద్యాయామయమనేకధా భావవికల్పః పఠ్యతే తథాపి విద్యమానమేవేదం సగుణావస్థాయామైశ్వర్యం భూమవిద్యాస్తుతయే సంకీర్త్యత ఇత్యతస్సగుణావిద్యాఫలభావేనోపతిష్ఠత ఇత్యుచ్యతే—

సంశయః, తత్ర దేహాదయో న సంత్యేవ సదా సంత్యేవేతి చ పక్షద్వయం పూర్వపక్షః, కాలభేదేనేచ్ఛయా సంతి న సంతి చేతి సిద్ధాంతపక్షో ద్రష్టవ్యః, ఫలం తు తత్తచ్ఛ్రుతేర్ముఖ్యత్వమితి వివేకః.

సిద్ధాంతే ద్వయోరపి శ్రుత్యోర్విదుషః సత్యసంకల్పత్వాదేవముఖ్యార్థత్వసిద్ధిరితి ఫలభేదః. 'సంకల్పాదేవ' ఇతి శ్రుత్యా విదుషస్తావత్ మనోఽస్తీత్యవగతమ్. కిం తస్య శరీరేంద్రియాణి న సంతి, ఉత సంతి, ఆహోస్విత్ సంతి న సంతి చేతి సంశయే, యథా 'సంకల్పాదేవ' ఇత్యవధారణశ్రుత్యా సాధనాంతరాభావ ఉక్తః, ఏవం బాదరిరాచార్యః శరీరేంద్రియాణామభావం మన్యతే. ఆహ హ్యేవమ్ అభావమామ్నాయః— 'మనసైతాన్ కామాన్పశ్యన్ రమతే' 'య ఏతే బ్రహ్మలోకే' ఇతి. యది విదుషః శరీరాదికం స్యాత్, తదా మనసేతి విశేషణమన్యయోగవ్యవచ్ఛేదకమనర్థకం స్యాదిత్యేకః పూర్వః పక్షః.

శరీరేంద్రియాణాం మనస ఇవ భావం సత్త్వం జైమినిరాచార్యో మన్యతే, 'స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతి' ఇత్యాదినా విదుషః అనేకధాభావవికల్పామననాత్. న హి శరీరభేదం వినా కదాచిదేకధాభావః, కదాచిదనేకధాభావః సంభవతీత్యపరః పూర్వః పక్షః.

సూ. ద్వాదశాహవదుభయవిధం బాదరాయణోఽతః ౧౨.

బాదరాయణః పునరాచార్యోఽత ఏవోభయలింగశ్రుతిదర్శనాదుభయవిధత్వం సాధు మన్యతే, యదా సశరీరతాం సంకల్పయతి తదా సశరీరో భవతి యదాత్వశరీరతాం తదాత్వశరీర ఇతి. సత్యసంకల్పత్వాత్ సంకల్పవైచిత్ర్యాచ్చ ద్వాదశాహవత్, యథా ద్వాదశాహస్సత్రమహీనశ్చ భవతి ఉభయలింగశ్రుతిదర్శనాత్, ఏవమిదమపీతి.

సూ. తన్వభావే సంధ్యవదుపపత్తేః. ౧౩.

యదా తనోస్సేంద్రియస్య శరీరస్యాభావస్తదా యథా సంధ్యే స్థానే శరీరేంద్రియవిషయేష్వవిద్యమానేష్వప్యుపలబ్ధిమాత్రా ఏవ పిత్రాదికామా భవంతి, ఏవం మోక్షేఽపి స్యుః, ఏవం హ్యేతదుపపద్యతే.

---

౧౨. ద్వాదశాహవదితి. 'య ఏవం విద్వాగ్ సస్సత్రముపయంతీ'త్యుపాయనచోదనాగమ్యత్వశ్రుతేర్ద్వాదశాహస్య సత్రత్వం, ఆసతేతి చోపయంతీతి వా చోదితత్వం సత్రలక్షణమితి స్థితేః, తథా 'ద్వాదశాహం ప్రజాకామం యాజయే'

సిద్ధాంతస్తు—

అత ఏవ మనసేతి విశేషణాదనేకధాభావవికల్పాభిధానాచ్చ, ఏవం లింగద్వయాత్, యదా శరీరాదిసంకల్పః, తదా శరీరేంద్రియవత్త్వమ్; యదా తు తత్సంకల్పాభావః, తదా శరీరేంద్రియవత్త్వాభావ ఇతి ఉభయవిధం విదుష ఐశ్వర్యం బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే. ద్వాదశాహవత్ యథా 'ద్వాదశాహమృద్ధికామా ఉపేయుః' ఇతి ఉపాయిచోదనాగమ్యత్వాత్ ద్వాదశాహస్య సత్రత్వమ్, 'ద్వాదశాహేన ప్రజాకామం యాజయేత్' ఇత్యహర్గణత్వే సతి యజతిచోదనాగమ్యత్వాదహీనత్వం చేత్యుభయవిధత్వమ్, తద్వదిత్యర్థః.

నను విదుషః శరీరాద్యభావే కథం భోగస్తత్రాహ—

తనోః సేంద్రియస్య శరీరస్యాభావకాలే సంధ్యవత్, యథా స్వప్నే మానసిక

సూ. భావే జాగ్రద్వత్. ౧౪.

భావే పునస్తనోర్యథా జాగరితే విద్యమానాఏవ పిత్రాది కామా భవంత్యేవం ముక్తస్యాప్యుపపద్యతే.

ఇతి పంచమాధికరణమ్.

సూ. ప్రదీపవదావేశస్తథాహి దర్శయతి. ౧౫.

'భావం జైమినిర్వికల్పామననా' దిత్యత్ర సశరీరత్వం ముక్తస్యోక్తమ్ తత్ర త్రిధాభావాదిష్వనేకశరీరసర్గే కిం నిరాత్మకాని శరీరాణి దారుయంత్రవత్ సృజ్యంతే కిం వా సాత్మకాన్యస్మదాదిశరీరవదితి భవతి వీక్షా. తత్రాత్మమనసోర్భేదానుపపత్తేరేకేన శరీరేణ శరీరాణి యోగాకితరాణి నిరాత్మకానీత్యేవం ప్రాప్తే ప్రతిపద్యతే, ప్రదీపవ

దితి యజతిచోదనాదర్శనాత్ నియతకర్తృకత్వావగమేన ద్విరాత్రాదివదహీనత్వం చేత్యర్థః. ౧౩—

ఇతి పంచమాధికరణమ్.

౧౪. 'ప్రదీపవదావేశః' సంకల్పమాత్రాన్నిర్మితదేహానుపజీవ్య తేషాం భయథా దర్శనాత్ సంశయమాహ—భావమితి. అనాదిలింగశరీరస్యైకస్మిన్నేవ శరీరే భావాన్నిర్మితానేకదేహేషు భోగాసిద్ధిః పూర్వపక్షఫలం, సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి మత్వా

విషయభోగః జాగ్రద్వలక్షణః, తద్వద్భోగః. కుతః, 'మనసైతాన్కామాన్పశ్యన్రమతే' ఇతి శ్రుతేః; ఏవమేవోపపత్తేరిత్యర్థః.

నను దేహాద్యభావేఽపి భోగసత్త్వే శరీరాదిసత్త్వాంగీకారో వ్యర్థః స్యాదత ఆహ—

దేహాదిభావకాలే యథా జాగ్రద్భోగః స్వప్నభోగవిలక్షణో భవతి, తద్వదిత్యర్థః.

నను ఏకల్పామననలింగేన విదుషోఽనేకశరీరాణి సంతీత్యభాణి, తద్వ్యర్థమ్; నిరాత్మకేషు తేషు భోగాయోగాదిత్యాశంకాపసంగత్యైవమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ఏకస్మిన్నేవ దేహే భోగః, సిద్ధాంతే సర్వేష్వితి ఫలభేదః. తత్ర కిం విదుషా సృజ్యమానాని శరీరాణి దారుయంత్రవన్నిరాత్మకాని, ఉతాస్మదాదిశరీరవత్ సాత్మకానీతి సందేహః, నిరాత్మకానీతి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—

నామనేకశరీరయోగప్రక్రియా. కథం పునర్ముక్తస్యానేకశరీరావేశాదిలక్షణమైశ్వర్యమభ్యుపగమ్యతే యావతా 'తత్కేన కం విజానీయాత్. న తు తద్ద్వితీయమస్తి. తతోఽన్యద్విభక్తం యద్విజానీయాత్ సలిల ఏకో ద్రష్టాఽద్వైతో భవతీ'తి చైవంజాతీయకా శ్రుతిర్విశేషవిజ్ఞానం వారయతీత్యత ఉత్తరం పఠతి.—

సూ. స్వాప్యయసంపత్త్యోరన్యతరాపేక్షమావిష్కృతం హి. ౧౬.

స్వాప్యయః సుషుప్తం 'స్వమపీతో భవతి తస్మాదేనం స్వపితీత్యాచక్షత' ఇతి శ్రుతేః. సంపత్తిః కైవల్యం, 'బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతీ'తి శ్రుతేః తయోరన్యతరామవస్థామపేక్ష్యైతద్విశేషసంజ్ఞాభావవచనం క్వచిత్ సుషుప్తావస్థామపేక్ష్యోచ్యతే క్వచిత్ కైవల్యావస్థాం, యతస్తత్రైవైతదధికారవశాదావిష్కృతం, 'ఏతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి న ప్రేత్య సంజ్ఞాస్తి యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూద్యత్ర సుప్తో న కంచన కామం కామయతే న కంచన స్వప్నం

దేహేషు భవంతి, తేషాం నియామకమనాదిచిత్తమిత్యర్థః. ఉత్తరసూత్రవ్యావర్త్యశంకామాహ—కథం పునరితి. సలిలవత్ సలిలః స్వచ్ఛ ఇత్యర్థః.

౧౬. 'న తు తద్ద్వితీయమస్తీ'తి క్వచిత్సుషుప్తిమధికృత్యోక్తం 'తత్కేన క'మిత్యాది క్వచిన్ముక్తిం ప్రకృత్యోక్తం, ఏవం విశేషజ్ఞానాభావవచనం సుషుప్తిముక్త్యన్యతరాపేక్షం సగుణోపాసకస్య భోగోక్త్యా న విరుధ్యతే భిన్నవిషయత్వాదిత్యాహ - స్వాప్యయేతి. తత్ర శ్రుతౌ, తదధికారవశాత్ సుషుప్త్యాదిప్రకరణబలాదుక్తవచనానామన్యతరాపేక్షత్వమావిష్కృతం, హి యతస్తతోఽవగమ్యత ఇత్యర్థః. అత్ర

ఏకధా భవతి' ఇత్యాదికా. తస్మాత్సర్వాణి శరీరాణి సాత్మకాన్యేవేతి సిద్ధమ్.

నను విదుషః న శరీరవత్త్వం యుక్తమ్; 'తత్కేన కం పశ్యేత్' ఇతి 'తతోఽన్యద్విభక్తం యత్పశ్యేత్' ఇతి చ విశేషజ్ఞానాభావశ్రవణాదిత్యత ఆహ—

స్వాప్యయసంపత్త్యోః సుషుప్తిపరమముక్త్యోః అన్యతరాపేక్షమిదం విశేషజ్ఞానాభావశ్రవణమ్. హి యతః ప్రకరణాదేవమావిష్కృతమ్; సుషుప్తిప్రకరణాపేక్షయా

పశ్యతీ త్యాదిశ్రుతిభ్యః, సగుణవిద్యావిపాకస్థానం త్వేతత్ స్వర్గాదివ దవస్థాంతరం యత్రైతదైశ్వర్యముపవర్ణ్యతే తస్మాదదోషః.

ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

సూ. జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాద సన్నిహితత్వాచ్చ. ౧౭.

యే సగుణబ్రహ్మోపాసనాత్ సహైవ మనసేశ్వరసాయుజ్యం వ్రజంతి కిం తేషాం నిరవగ్రహమైశ్వర్యం భవత్యాహోస్విత్ సావగ్రహమితి సంశయః, కింతావత్ ప్రాప్తం నిరంకుశమేవైషామైశ్వర్యం భవితుమర్హతి 'ఆప్నోతి స్వారాజ్యం. సర్వేఽస్మై దేవా బలిమావహంతి. తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీ'త్యాదిశ్రుతిభ్యః, ఇత్యేవం ప్రాప్తే పఠతి — జగద్వ్యాపారవర్జమితి. జగదుత్పత్త్యాదివ్యాపారం వర్జయిత్వాఽన్యదణిమాద్యాత్మకమైశ్వర్యం ముక్తానాం భవితుమర్హతి, జగద్వ్యాపారస్తు నిత్యసిద్ధస్యైవేశ్వరస్య. కుతః, తస్య తత్ర

సముత్థానాదివాక్యం ముక్తివిషయం యత్ర సుషుప్త ఇతి సుషుప్తివిషయమితి విభాగః.

ఇతి షష్ఠాధికరణమ్.

౧౭. 'జగద్వ్యాపారవర్జం' సంకల్పాదేవేత్యాదినోక్తైశ్వర్యస్య జగత్సృష్ట్యాది వ్యతిరిక్తవిషయత్వేనాత్రాపవాదాత్ సంగతిః ఉభయథా దర్శనాత్ సంశయః. ఈశ్వరనానాత్వం పూర్వపక్షఫలం, సిద్ధాంతే తు విద్యాయోగినామీశ్వరనియమ్యత్వా దేకస్య నిత్యసిద్ధేశ్వరస్యైవ జగత్కర్తృత్వసిద్ధిరితి వివేకః. ప్రలయాత్ సర్గసమయేయ

'తతోఽన్యత్' ఇత్యాది శ్రుతమ్, పరముక్తిప్రకరణాపేక్షయా 'తత్కేన' ఇత్యాదిః తస్మాన్నేదం సగుణబ్రహ్మవిదః శరీరాంగీకారే బాధకమితి.

పూర్వం సంకల్పమాత్రేణ దేహాదిసర్గే విదుష ఉత్సర్గతః సర్వైశ్వర్యముక్తమ్. తస్యేహ జగదుత్పత్త్యాదావపవాదః క్రియత ఇత్యుత్సర్గాపవాదసంగత్యేదమాహ—

అత్ర పూర్వపక్షే ఈశ్వరనానాత్వమ్, సిద్ధాంతే తదైక్యమితి ఫలభేదః. తత్ర కిం విదుష ఐశ్వర్యమీశ్వరస్యేవ నిరంకుశమ్, ఉత సాతిశయమితి విశయే, నిరంకుశమితి పూర్వః పక్షః. సిద్ధాంతస్తు—జగదుత్పత్త్యాదివ్యాపారవర్జం సాతిశయమేవైశ్వ

ప్రకృతత్వాదసన్నిహితత్వాచ్చేతరేషామ్. పర ఏవ హీశ్వరో జగద్వ్యాపారేఽధికృతః తమేవ ప్రకృత్యోత్పత్త్యాద్యుపదేశాన్నిత్యశబ్దనిబంధనత్వాచ్చ. తదన్వేషణవిజిజ్ఞాసనపూర్వకమితరేషామణిమాద్యైశ్వర్యం శ్రూయతే, తేనాసన్నిహితాస్తే జగద్వ్యాపారే. సమనస్కత్వాదేవ చైషామనైకమత్యే కస్యచిత్ స్థిత్యభిప్రాయః కస్యచిత్ సంహారాభిప్రాయ ఇత్యేవం విరోధోఽపి కదాచిత్స్యాత్. అథ కస్యచిత్ సంకల్పమన్వన్యస్య సంకల్ప ఇత్యవిరోధస్సమర్థ్యేత, తతః పరమేశ్వరాకూతతంత్రత్వమేవేతరేషామితి వ్యవతిష్ఠతే.

సూ. ప్రత్యక్షోపదేశాదితి చేన్నాధికారికమండలస్థోక్తేః. ౧౮.

అథ యదుక్తం 'ఆప్నోతి స్వారాజ్య'మిత్యాదిప్రత్యక్షోపదేశాన్నిరవగ్రహమైశ్వర్యం విదుషాం న్యాయ్యమితి తత్పరిహర్తవ్యమ్, అత్రోచ్యతే. నాయం దోషః, ఆధికారికమండలస్థోక్తేః. ఆధికారికో యస్సవితృమండలాదిషు విశేషాయతనేష్వవస్థితః పరమేశ్వరః తదా

స్యేక్షణపూర్వం కర్తృత్వం శ్రుతౌ ప్రకృతం తస్యైవ నియంతృత్వాదిర్జగద్వ్యాపారః.న హ్యుపాసకానాం దేహం వినేక్షణం సంభవతి కించేశ్వరస్య నిత్యసిద్ధత్వాత్ శబ్దైకసమధిగమ్యత్వాచ్చ జగత్స్రష్టృత్వం యుక్తం, న తు తత్ప్రసాదలబ్ధసిద్ధీనాం జీవానామిత్యాహ—నిత్యశబ్దనిబంధనత్వాచ్చేతి. కించ విదుషాం సమప్రాధాన్యే మిథో విరోధః, ఏకం ప్రత్యనేకేషాం గుణత్వే త్వేక ఏవేశ్వర ఇత్యాహ—సమనస్కత్వాదితి.

౧౮. అధికారే నియోజయత్యాదిత్యాదీనిత్యాధికారికః, స చాసౌ మండలస్థశ్చ తత్ప్రాప్త్యుక్తేరిత్యర్థః. మనసస్పతిస్సూర్యమండలాంతస్థః పరమాత్మా 'తత్స

ర్యమ్; జగద్వ్యాపారస్తు పరమేశ్వరస్యైవ; సృష్టివాక్యేషు సర్వత్ర తస్యైవ ప్రకరణాత్ ప్రకృతత్వాత్, విదుషశ్చ తత్రాసన్నిహితత్వాదిత్యర్థః.

నను 'ఆప్నోతి స్వారాజ్యమ్' ఇతి ప్రత్యక్షశ్రుత్యా ఐశ్వర్యోపదేశాన్నిరంకుశం విదుష ఐశ్వర్యమితి చేత్, న. ఆధికారికమండలస్థోక్తేః అధికారే తత్తద్వ్యా

యత్రైవేయం స్వారాజ్యప్రాప్తిరుచ్యతే యత్ప్రకరణమనన్తర 'మాప్నోతి మనసస్పతి'మిత్యాహ- యో హి సర్వమనసాం పతిః పూర్వసిద్ధ ఈశ్వరః తం ప్రాప్నోతీత్యేతదుక్తం భవతి, తదనుసారేణైవ చానన్తరం 'వాక్పతిశ్చక్షుష్పతిః శ్రోత్రపతిర్విజ్ఞానపతిశ్చ భవతీ'త్యాహ. ఏవమన్యత్రాపి యథాసంభవం నిత్యసిద్ధేశ్వరాయత్తమేవేతరేషామైశ్వర్యం యోజయితవ్యమ్.

సూ. వికారావర్తి చ తథాహి స్థితిమాహ. ౧౯.

వికారావర్త్యపి చ నిత్యముక్తం పారమేశ్వరం రూపం న కేవలం వికారమాత్రగోచరం సవితృమణ్డలాద్యధిష్ఠానమ్. తథాహ్యస్య ద్విరూపాం స్థితిమాహామ్నాయః 'తావానస్య మహిమా తతో జ్యాయాగ్‍శ్చ పురుషః పాదోఽస్య సర్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీ' త్యేవమాదిః. న చ తన్నిర్వికారం రూపమితరాలంబనాః ప్రాప్ను

వితుర్వరేణ్యం-ధియో యో నః ప్రచోదయా'దితి శ్రుతేః. తథా చ యది పూర్వం నిరంకుశం స్వారాజ్యముక్తం స్యాత్తర్హీశ్వరస్యాగ్రే ప్రాప్యతాం న బ్రూయాదతో భోగే స్వారాజ్యం న జగజ్జన్మాదిష్వితి భావః. వాక్పతిత్వాదికమపీశ్వరాధీనమేవే త్యాహ—తదనుసారేణేతి. ఉక్తం న్యాయం కామచారాదివాక్యేష్వతిదిశతి—ఏవమితి.

౧౯. జగద్వ్యాపారదుపాసకప్రాప్యః తదుపాస్యనిష్ఠత్వాత్ సంకల్పసిద్ధ్యాదివ దిత్యాశంక్యోపాస్యస్థనిర్గుణస్వరూపే వ్యభిచారమాహ—వికారావర్తి చేతి.

పారే నియోజయతీత్యధికారికః స చాసౌ మణ్డలస్థః సూర్యమణ్డలస్థః పరమాత్మా, తస్యోక్తేః ఉత్తరవాక్యే 'ఆప్నోతి మనసస్పతిమ్' ఇత్యత్ర ప్రాప్యత్వేనోక్తేః విదుషః సాతిశయమైశ్వర్యమితి గమ్యతే. యది పూర్వవాక్య ఏవ నిరతిశయమైశ్వర్యముక్తం స్యాత్, తర్హి ఇదమీశ్వరప్రాప్తివచనమనర్థకం స్యాత్. అతః సాతిశయం విదుష ఐశ్వర్యమితి సిద్ధమ్.

సగుణే బ్రహ్మణి వికారవర్తి నిర్గుణం స్వరూపమస్తి. తథాహి బ్రహ్మణి సగుణత్వ నిర్గుణత్వయోః స్థితిమాహ శ్రుతిః—'తావానస్య మహిమా తతో జ్యాయాంశ్చ పూరుషః' ఇత్యాదికా. అయం భావః—యథా సగుణే స్థితం నిర్గుణస్వరూపమ్ ఉపా

వంతీతి శక్యం వక్తుం, అతత్క్రతుత్వాత్తేషామ్. అతశ్చ యథైవ ద్విరూపే పరమేశ్వరే నిర్గుణం రూపమనవాప్య సగుణఏవావతిష్ఠతే ఏవం సగుణేఽపి నిరవగ్రహమైశ్వర్యమనవాప్య సావగ్రహఏవావతిష్ఠతఇతి ద్రష్టవ్యమ్.

సూ. దర్శయతశ్చైవం ప్రత్యక్షానుమానే. ౨౦.

దర్శయతశ్చ వికారావర్తిత్వం పరస్య జ్యోతిషః శ్రుతిస్మృతీ 'న తత్ర సూర్యో భాతి న చంద్రతారకం నేమావిద్యుతో భాంతి కుతోఽయమగ్ని'రితి 'న తద్భాసయతే సూర్యో న శశాంకో న పావకః' ఇతిచ తదేవం వికారావర్తిత్వం పరస్య జ్యోతిషః ప్రసిద్ధమిత్యభిప్రాయః.

సూ. భోగమాత్రసామ్యలింగాచ్చ. ౨౧.

ఇతశ్చ న నిరంకుశం వికారాలంబనానామైశ్వర్యం యస్మాద్భోగమాత్రమేషామనాదిసిద్ధేనేశ్వరేణ సమానమితి శ్రూయతే 'తమాహ ఆపో వై ఖలు మీయంతే లోకోఽసా'వితి 'స యథైతాం దేవ

---

౨౦. నిర్గుణస్వరూపే ప్రమాణమాహ—దర్శయతశ్చేతి. యథా జ్ఞానాభావాన్నిర్గుణం న ప్రాప్తం తథాధ్యానాభావాజ్జగత్సృష్ట్యాది న ప్రాప్యతే. ధ్యానాభావశ్చ విధ్యభావాదితి భావః.

౨౧. తముపాసకం బ్రహ్మలోకం గతమాహ హిరణ్యగర్భః, మయా ఖల్విమా ః అమృతరూపా మీయంతే భుజ్యంతే త్వయాప్యసౌ లోకోఽమృతోదకలక్షణ ర్థః. శ్రుత్యంతరమాహ—స యథేతి. భోగసామ్యే దృష్టాంతో యథేత్యర్థః. తేనో

న ప్రాప్నోతి, తజ్జ్ఞానాభావాత్; యథా తద్గతం జగదుత్పత్త్యాదికమైశ్వర్యం న ప్రాప్నోతి, తదుపాస్త్యభావాత్; ఉపాస్త్యభావశ్చ శ్రుత్యభావాదితి.

అత్ర దృష్టాంతత్వేన నిర్గుణస్వరూపముక్తమ్, తత్ర ప్రమాణాంతరమాహ—

ఏవం బ్రహ్మణో నిర్గుణత్వం శ్రుతిస్మృతీ దర్శయతః; 'న తత్ర సూర్యో భాతి' ఇత్యాద్యా శ్రుతిః, 'న తద్భాసయతే సూర్యః' ఇత్యాద్యా స్మృతిరితి.

ఇతశ్చోపాసకస్యానిరంకుశమైశ్వర్యమిత్యాహ—

ఉపాసకస్య ఉపాస్యదేవతయా సహ భోగమాత్రేణ సామ్యం శ్రుతమ్, న

తాం సర్వాణి భూతాన్యవంతి ఏవం హైవంవిదం సర్వాణి భూతాన్యవంతి తేనో ఏతస్యై దేవతాయై సాయుజ్యం సలోకతాం జయతీ’త్యాదిభేదవ్యపదేశలింగేభ్యః. నన్వేవంసతి సాతిశయత్వాదంతవత్త్వమైశ్వర్యస్య స్యాత్తతశ్చైషామావృత్తిః ప్రసజ్యేతేత్యత ఉత్తరం భగవాన్ బాదరాయణ ఆచార్యః పఠతి.—

సూ. అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాత్. ౨౨.

నాడీరశ్మిసమన్వితేనార్చిరాదిపర్వణా దేవయానేన పథా యే బ్రహ్మలోకం శాస్త్రోక్తవిశేషణం గచ్ఛంతి ‘య న్నరశ్చహవైణ్యశ్చార్ణవౌ బ్రహ్మలోకే తృతీయస్యామితో దివి య న్నైరమ్మదీయం సరో యస్మిన్నశ్వత్థస్సోమసవనో యస్మిన్నపరాజితా పూర్బ్రహ్మణో యస్మింశ్చ ప్రభువిమితం హిరణ్మయం వేశ్మ యశ్చానేకధా మంత్రార్థవాదాది

ఇత్యుశబ్దోఽప్యర్థః. సలోకతామపీత్యన్వయః. సాయుజ్యం సమానదేహత్వం క్రమేణ ముక్తిర్వా. శాస్త్రసమాప్తిం సూచయన్ సూత్రకారం పూజయతి—భగవానితి. భగవత్త్వం సర్వజ్ఞత్వం సూత్రద్వారా శిష్యాణామాచారే స్థాపనాదాచార్యత్వం బాదరాయణపదేన బదరికాశ్రమవాసోక్త్యా నిత్యసర్వజ్ఞస్య పరమగురోర్నారాయణస్య ప్రసాదద్యోతనాత్తత్ప్రణీతశాస్త్రే నిరవద్యతాముద్ద్యోతయతి.

౨౨. సగుణవిద్యాయాస్సాతిశయఫలత్వేఽపి తతో నిర్గుణవిద్యయానావృత్తిరిత్యాహ—అనావృత్తిశ్శబ్దాదితి. యే బ్రహ్మలోకం గచ్ఛంతి తే తం ప్రాప్య నావర్తంత ఇతి సంబంధః. లోకం విశినష్టి—యస్మిన్నితి. ఇతోఽస్మాత్పృథివీలోకాత్ తృతీయస్యాం దివి యో బ్రహ్మలోకస్తస్మిన్నర ఇతి ణ్య ఇతి చార్ణవతుల్యౌ సుధాహ్రదా

జగద్వ్యాపారేణ; ‘ఆపో వై ఖలు మీయంతే లోకోఽసౌ’ ఇత్యాదౌ. తస్మాత్సామ్యలింగాద్విదుషః సాతిశయమైశ్వర్యం గమ్యత ఇత్యర్థః.

నను యద్యైశ్వర్యం సాతిశయం స్యాత్, తర్హి లౌకికైశ్వర్యవదనిత్యం స్యాత్; ఏవం చ విదుషామావృత్తిః ప్రసజ్యేతేత్యాశంక్య పరమకృపాలుర్భగవాన్బాదరాయణః సమాదధాతి—

యే అర్చిరాదిమార్గేణ బ్రహ్మలోకం ప్రాప్తాః, తేషామనావృత్తిరేవ; ‘న చ పునరావర్తతే’ ఇత్యాదిక్రమముక్త్యభిధాయకశబ్దాదిత్యర్థః. నిర్గుణబ్రహ్మవిదాం త్వా

ప్రదేశేషు ప్రపంచ్యతే తం తే ప్రాప్య న చంద్రలోకాదివభుక్తభోగా ఆవర్తంతే' కుతః, తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి తేషాం నపునరావృత్తిః ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమావర్తం నావర్తంతే బ్రహ్మలోకమభిసంపద్యతే న చ పునరావర్తతే' ఇత్యాది శబ్దేభ్యః అంతవత్త్వేఽపి త్వైశ్వర్యస్య యథాఽనావృత్తిః తథా వర్ణితం 'కార్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ సహాతః పర'మిత్యత్ర. సమ్యగ్దర్శనవిధ్వస్తతమసాం తు నిత్యసిద్ధనిర్వాణపరాయణానాం సిద్ధైవానావృత్తిః. తదాశ్రయణేనైవ హి సగుణశరణానామప్యనావృత్తిసిద్ధిరితి. 'అనావృత్తి

ఐరమ్మదీయః. ఐరమన్నమయం, మదీయం మదకరం సరః, సోమసవనః అమృతవర్షీ. యద్యపి తేషామిహ పునరావృత్తిరిమం మానవమితి చ శ్రుతిష్విహేమమితి విశేషణాదస్మిన్కల్పే బ్రహ్మలోకం గతానాం కల్పాంతరే ఆవృత్తిర్భాతి, తథాపీశ్వరోపాస్తిం వినా పంచాగ్నివిద్యాశ్వమేధ దృఢబ్రహ్మచర్యాదిసాధనైర్యే గతాస్తేషాం తత్త్వజ్ఞాననియమాభావాదావృత్తిస్స్యాత్, యే తు దహరాదీశ్వరోపాస్త్యా గతాస్తేషాం సగుణవిద్యాఫలక్షయేఽపి నిరవగ్రహేశ్వరానుగ్రహలబ్ధాత్మజ్ఞానాన్ముక్తినియమ ఇత్యభిప్రేత్యాహ—అంతవత్త్వేఽపీతి. నన్వత్ర సూత్రకృతా సగుణవిదామేవానావృత్తిరుక్తా న నిర్గుణవిదాం తత్ర కో హేతురిత్యాశంక్య తేషామావృత్తిశంకాభావాదిత్యాహ—సమ్యగితి. తదాశ్రయణేనేతి. సగుణవిదామావృత్తిప్రాప్తౌ సమ్యగ్దర్శనాశ్రయణేనైవావృత్తిస్సాధితా అతస్స్వత ఏవ సమ్యగ్దర్శినామావృత్తిశంకా నేతి కిము వాచ్యమిత్యర్థః. యత్రాధ్యాయసమాప్తిస్తత్ర పదమాత్రస్యాభ్యాసో దర్శితః, ఇహ సూత్రస్యైవాభ్యాసాత్ శాస్త్రసమాప్తిర్ద్యోత్యత ఇత్యాహ—అనావృత్తిశ్శబ్దాదితి. ఏవం సమన్వయోక్త్యా బ్రహ్మాత్మైక్యస్య వేదాంతప్రమాణకత్వమవధారయితుం వాక్యార్థజ్ఞానే స్మృతితర్కాది సర్వప్రకారవిరోధః పరిహృతః, సాధనసంపత్తిశ్చ దర్శితా, తస్మాద్వివేకాదిసాధనసంపన్నస్య శ్రవణాద్యావృత్తినిరస్తసమస్తప్రతిబంధస్యాఖండాత్మ

వృత్తికంతైవ నాస్తి, యతః సగుణవిదామపి నిర్గుణాశ్రయణేనైవానావృత్తిర్నాన్యథా. తస్మాద్బ్రహ్మవిదాం నిరస్తసమస్తప్రపంచస్వప్రకాశచిదేకరసనిరతిశయానందాత్మనావస్థితిరిత్యతిశోభనమ్. 'అనావృత్తిః శబ్దాత్' ఇతి సూత్రావృత్తిః శాస్త్రసమాప్తిద్యోతనార్థా.

శ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దా'దితి సూత్రాభ్యాసశ్శాస్త్రపరిసమాప్తిం దర్శయతి.

ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

బోధాత్ సమూలబంధధ్వంసే సత్యావిర్భూతనిష్కళంకానంతస్వప్రకాశచిదానందాత్మనావస్థానమితి సిద్ధమ్.

ఇతి సప్తమాధికరణమ్.

నానావిధగ్రంథజాతం వీక్ష్య సమ్యగథామతి,
శారీరకస్య భాష్యస్య కృతా వ్యాఖ్యా సతాం ముదే.
అంతర్యామీ జగత్సాక్షీ సర్వకర్తా రఘూద్వహః,
అతోఽత్ర దోషోఽశంక్యస్స్యాద్దేష హ్యేవేతి శాసనాత్.
వక్షస్యక్ష్ణోశ్చ పార్శ్వే కరతలయుగళే కౌస్తుభాభాం దయాం చ
  సీతాం కోదండదీక్షామభయవరయుతాం వీక్ష్య రామాంగసంగః,
స్వస్యాః క్వ స్యాదితీత్థం హృది కృతమనసా భాష్యరత్నప్రభేయం
  స్వాత్మానందైకలుబ్ధా రఘువరచరణాంభోజయుగ్మం ప్రపన్నా.

యజ్జ్ఞానాజ్జీవతో ముక్తిరుత్క్రాంతిర్గతిరుత్తరా,
బ్రహ్మప్రాప్తిః ప్రత్యపాది తదస్మి బ్రహ్మ చిద్ఘనమ్.
యస్యాపాంగనిరీక్షణాద్భవరతిం భీతిప్రదాముజ్ఝహ
  త్త్రయ్యంతార్థవిమర్శనాద్గతమహామాయోఽభవం సంతతమ్,
తం శుద్ధాద్వయబుద్ధముక్తమనఘం కారుణ్యపూర్ణం శివం
  పూర్ణానందమహాప్రభావమతులం వందే గురుం శాశ్వతమ్.
జడః క్వాహం బాలః క్వ చ గహనవేదాంతసరణి
  స్తథాప్యామ్నాయార్థం పరమశివయోగీంద్రకృపయా,
విజానన్వ్యాఖ్యానం వ్యరచయమహం వేదశిరస
  స్తదేతత్క్షంతవ్యం మయి సదయదృష్ట్యా బుధజనైః.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యశ్రీగోవిందభగవత్పూజ్య
పాద శిష్యశ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పూజ్యపాదకృతౌ శ్రీమచ్ఛారీరక
మీమాంసాభాష్యే చతుర్థస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.
సమాప్తమిదం బ్రహ్మమీమాంసాశాస్త్రమ్.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీమద్గోపాలసరస్వతీపూజ్యపాదశిష్య
శ్రీగోవిందానందభగవత్కృతౌ శారీరకమీమాంసా వ్యాఖ్యాయామ్
భాష్యరత్నప్రభాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్య
చతుర్థః పాదః.
అధ్యాయశ్చ సమాప్తః.
శాస్త్రం చ సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యవర్య శ్రీపరమశివేంద్రసరస్వతీపాదాబ్జ
సేవాపరాయణేన శ్రీసదాశివేంద్రసరస్వత్యా విరచితాయాం
బ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ బ్రహ్మతత్త్వప్రకాశికాయాం
చతుర్థోఽధ్యాయః

భాష్యార్థరత్నమాలాయాం

ప్రథమాధ్యాయే ప్రథమపాదః.

సుచరితపరిపాకైశ్శుద్ధసత్త్వప్రధానైః ప్రశమితభవఖేదైర్ముముక్షుసంఘైరుపాస్యం, శ్రుతిశతనుతకీర్తిం సచ్చిదానందమూర్తిం పరమపురుషమాద్యం భావయేఽభీష్టసిద్ధ్యై. ౧. ఆత్మావబోధవిధురం ప్రసమీక్ష్య లోకముద్ధర్తుమాదృతమనా నిగమార్థసారం, నిశ్చిత్య సూత్రనిచయం రచయాంచకార శ్రీబాదరాయణమునిర్భువనైకమాన్యః. ౨. దుర్యుక్తిప్రథనప్రశస్తవిభవైర్బౌద్ధాద్యసద్వాదిభిః ప్రత్యుద్భూతపరమాత్మనిర్మలధియామాత్మావబోధాప్తయే, యశ్శారీరకసూత్రభాష్యమనఘం చక్రే కృపాసాగరస్సోఽయం సర్వయతిప్రభుర్విజయతే శ్రీశంకరార్యో గురుః. ౩. భువనైకమాన్యచరితం సూత్రకృతం చ ప్రణమ్య భాష్యకృతం, రచయతి సుబ్రహ్మణ్యో రమ్యాం భాష్యార్థరత్నసన్మాలామ్. ౪. సత్యజ్ఞానసుఖాత్మకేనాయం శోకసాగరే మగ్నః, ఇత్యాలోచ్య యతీంద్రః ప్రాగధ్యాసం ప్రదర్శయామాస. ౫. ఆత్మానాత్మాధ్యాసే వివేకవిజ్ఞానమర్థవద్భవతి, రజతేదమంశయోరివ సయుజ్యతే స్యాద్యదా తయోరైక్యమ్. ౬. ఖ్యాతౌ హి యుష్మదస్మత్ప్రతీతిగౌ విషయవిషయిణౌ లోకే, తిమిరప్రకాశయోరివ విరుద్ధయోస్స్యాత్కథం తయోరైక్యమ్. ౭. అధ్యాసమూలమైక్యప్రయోక్తృసంస్కారమామనంతి యతః, తదభావాన్నాధ్యాసో న చ విషయో న ప్రయోజనం వాపి. ౮. తదనుగ్రహప్రవృత్తోఽప్యధికారీ దుర్లభో హి తవ సత్త్వే, తస్మాదధ్యాసకథా శాస్త్రారంభే వృథేతి చేన్నైవమ్. ౯. ఐక్యానుభూతిజనితస్సంస్కారోఽధ్యాసకారణం నాన్యః, కథమన్యథా హి లోకే నీలం వ్యోమేతి విభ్రమో భవతి. ౧౦. యుష్మత్ప్రత్యయగోచరవిషయస్య చ విషయవృత్తిధర్మాణామ్. విషయిణి చిదాత్మకేఽస్మత్ప్రత్యయగమ్యే హి యోఽయమధ్యాసః. ౧౧. యశ్చాపి విషయితద్ధ

ర్మాణాం చ విపర్యయేణ విషయేఽస్మిన్, అధ్యాసః కిల యద్యపి
మిథ్యైవ న చైష భవతి పరమార్థః. ౧౨ ఇతి సత్యమిహ తథాపి
హ్యన్యోన్యస్మిన్ పరస్పరాత్మత్వం, ఇతరేతరావివేకేనాధ్యస్య వివిక్త
యోర్ద్వయోరనయోః. ౧౩. స్యాద్ధర్మధర్మిణోః కిల మిథ్యాజ్ఞానా
వలంబనాయత్తః, సత్యానృతే హి మిథునీకృత్యాహమిదం మమేదమి
త్యేషః. ౧౪. నైసర్గికో హి లోకవ్యవహారః ప్రథితఏవ సర్వేషాం,
అధ్యాసస్యైతస్య చ లక్షణమేవంవిధం హి కథయంతి. ౧౫. యః
పూర్వదర్శనాహితసంస్కారకృతావలంబనోఽన్యత్ర, అవభాసోఽన్య
గతానాం ధర్మాణాం లక్షణం భవేత్తత్త్వమ్. ౧౬. కార్యాధ్యాసస్యైవ
హి లక్షణమత్రోపవర్ణితం భాష్యే, యస్మాదనర్థహేతుః కార్యా
ధ్యాసో న కారణాధ్యాసః ౧౭. ఉభయానుగతం లక్షణమన్యత్రా
న్యావభాస ఏవ స్యాత్, ఏతచ్చ సర్వథాపిత్వన్యస్యేత్యత్ర దర్శితం
భాష్యే. ౧౮. అర్థాధ్యాస ఇతీమం జ్ఞానాధ్యాస ఇతి వర్ణయం
త్యాచార్యాః. రజతం హి శుక్త్యవిద్యాపరిణామః శుక్తికాతలే భవతి.
౧౯. విజ్ఞాయతే హి తచ్చావిద్యావృత్త్యైవ పునరన్యేన, అర్థా
ధ్యాసో యచ్చావిద్యాపరిణామభూతమిహ రజతమ్. ౨౦. జ్ఞానాధ్యా
సస్తస్యావభాసకాజ్ఞానవృత్తిరేవ స్యాత్, తమిమమనిర్వచనీయఖ్యాతిం
వేదాంతినో హి కథయంతి. ౨౧. సత్త్వే బాధాయోగాత్తస్యాసత్త్వే
ప్రతీత్యయోగాచ్చ, అన్యత్ర తస్య సత్త్వే త్వపరోక్షత్వం చ సన్ని
కృష్టత్వమ్. ౨౨. తత్రానుపపన్నం స్యాత్తేనానిర్వాచ్యతాస్య యుక్తైవ,
యే కేచిదన్యథాత్మఖ్యాతి కిల వర్ణయంతి కాణాదాః. ౨౩. బౌద్ధాశ్చ
తత్ప్రదర్శితలక్షణమేనం ప్రదర్శితం భాష్యే, తం కేచిదన్యధర్మాధ్యా
సోఽన్యత్రేతి తస్య చార్థోఽయమ్ ౨౪. సాదృశ్యాదినిమిత్తాచ్ఛుక్త్యాదా
వుత్ప్రతీయతే రజతం, స్వావయవధర్మభూతం శుక్తావారోప్యతే న
న్యదితి. ౨౫ యే బుద్ధిరూప ఆత్మా రజతత్వాద్యా భవంతి
ధర్మాః. బాహ్యార్థే శుక్త్యాదావారోప్యంతే తఏవ నాన్య ఇతి. ౨౬.
అపరోక్షసన్నికృష్టత్వాభ్యాం పక్షద్వయం చ యుక్తిసహం, అఖ్యాతి
వాదినః కిల గురవోఽధ్యాసం హి వర్ణయంత్యేవమ్. ౨౭. యత్ర యద
ధ్యాస ఇతి ప్రవాద ఉపలభ్యతే హి లోకేఽస్మిన్, స చ వస్తునోర్వివేకా

గ్రహణనిమిత్తో హి తద్ద్వయోరపిచ. ౨౮. తస్మాలకో విశిష్టవ్యవహారో రజతమిదమిహాస్తీతి, సోఽయమిహాధ్యాసస్స్యాదిత్యధ్యాసం హి వర్ణయంత్యేతమ్ ౨౯. తత్ర విశిష్టవ్యవహారాదధ్యాసో విశిష్టవిషయస్స్యాత్, యది న విశిష్టాధ్యాసో వ్యవహారశ్చేద్దృశ్యో విలుప్యేత. ౩౦. జగదేతదఖిలమసదితి వదంత్యసత్ఖ్యాతివాదిమాధ్యమికాః, అధ్యాసస్యాప్య పునస్తదనుమతం లక్షణం భవేదిత్థమ్ ౩౧ యత్ర యదధ్యాస ఇతి ప్రవదంతి జనాస్తమేతమధ్యాసం. విపరీతధర్మకల్పనరూపత్వం వర్ణయంతి తే తస్య. ౩౨.అత్యంతాసత ఏవ హి జగత స్సద్రూపకల్పనా నేతి. సర్వప్రమాణబాధితమసారతరతర్కజాలసందృబ్ధమ్ ౩౩. యద్యప్యేతదథాపిచ న బాధకం కథమపీహ తద్భవతి, అన్యస్య చాన్యధర్మావభాసతారూపలక్షణం హీదమ్. ౩౪. స్యాత్స్వవాదిసంప్రతిపన్నమవాంతరమతప్రభేదేఽపి, తస్మాల్లక్షణసత్త్వాదధ్యాసే నేహ బాధకం కిమపి. ౩౫. లోకే హి శుక్తికేయం రజతవదవభాసతే తథా చంద్రః, ఏకోఽపి సద్వితీయవదవభాసత ఇతి తు సుప్రసిద్ధమిదమ్. ౩౬ నను విషయస్య చ తద్గతధర్మాణాం యశ్చ వర్ణితోఽధ్యాసః, స చ కథమవిషయభూతేఽ ప్రత్యగ్వస్తుని సమంజసో భవతి. ౩౭. లోకే హి సన్నికృష్టే విషయే ధ్యస్యతి కిలాపరం విషయం, ఆత్మా న సన్నికృష్టో న చ యుష్మత్ప్రత్యయవిషయస్య విషయోఽపి. ౩౮. శుక్త్యాదయో హి యుష్మత్ప్రత్యయవిషయాశ్చ సన్నికృష్టాశ్చ, తత్ర చ రజతాదీనామధ్యాసో యుక్త ఏవ నేహ తథా. ౩౯. యుష్మత్ప్రతీత్యపేతే ప్రత్యగ్రూపే భవేన్న విషయత్వం, తస్మాదధ్యాసోఽయం తత్రానుపపన్న ఇతి తు నాశంక్యమ్.౪౦. యస్మాదిహాయమాత్మా న తావదత్యంతమవిషయో భవతి, అస్మత్ప్రత్యయవిషయస్తథా పరోక్షశ్చ దృశ్యతే సోఽయమ్. ౪౧. అస్మత్ప్రతీతిజనితావిద్యాసంశయవిపత్తిఫలభాక్త్వాత్, విషయత్వమౌపచారికమాశ్రితమధ్యాసకారణం తస్య స్యాత్. ౪౨. అధ్యసితవ్యం విషయాంతరమింద్రియసన్నికృష్టవిషయ ఇతి, భవతి న కశ్చిన్నియమో యస్మాదత్ర హి విపర్యయో దృష్టః. ౪౩.తలమలినతాది ధర్మానధ్యస్యంత్యంబరేఽప్యనధ్యక్షే, బాలా న తచ్చ విషయో న చేంద్రియేణాపి సన్నికృష్టం స్యాత్. ౪౪. అవిరుద్ధస్తద్వదసావధ్యాసః ప్రత్యగాత్మచైతన్యే. అధ్యా

సముక్తలక్షణమేవావిద్యాం వదంతి విద్వాంసః. ౪౫. విద్యామాహు ర్వస్తు స్వరూప నిర్ధారణం వివేకేన, యత్ర యదధ్యాసస్తద్దోషేణ గుణేన తత్కృతేన పునః. ౪౬. వస్త్వణుమాత్రేణాపిచ న హి సంబ ధ్యేత కల్పితత్వేన, ఏతమవిద్యాసంజ్ఞం చిజ్జడయోః కిల పరస్పరా ధ్యాసమ్. ౪౭. ఆలంబ్యమానమేయవ్యవహారాస్సర్వఏవ సంప్రవృత్తాః, తద్వచ్ఛాస్త్రాణి విధిప్రతిషేధవిమోక్షతత్పరాణి స్యుః. ౪౮. నను కథ మత్రావిద్యావద్విషయాణ్యేవ హి ప్రమాణాని, ప్రత్యక్షాదీని తథా శాస్త్రాణిస్యురితి న పునరాశంక్యమ్. ౪౯. దేహేంద్రియాదావహం మమాధ్యాసవర్జితస్య పునః,నైవోపపద్యతే హి ప్రమాతృతాసంప్రసా దసమయ ఇవ. ౫౦. యది న ప్రమాతృతా స్యాత్తదా ప్రమాణప్రవృ త్తిరపి న స్యాత్, భవతి ప్రత్యక్షాదివ్యవహారో నేంద్రియాణ్యనా దాయ. ౫౧. నైవ వినాధిష్ఠానం వ్యాపారః క్వచిదపీంద్రియాణాం స్యాత్, వ్యాప్రియతే న హి కశ్చిద్దేహానాత్మాభిమానరహితేన. ౫౨. నైతస్మిన్సర్వస్మిన్నసత్యసంగాత్మనః ప్రమాతృత్వం, నైవ ప్రమాతృ భావం వినా ప్రమాణప్రవృత్తిరిహ దృష్టా. ౫౩. తస్మాత్ప్రత్యక్షాది ప్రమాణజాలాని శాస్త్రాణి, సర్వాణ్యేవావిద్యావద్విషయాణీతి యుక్త మేవైతత్. ౫౪. పశ్వాదీనాం హి యథా వ్యవహారోఽధ్యాసమూలకో దృష్టః, విదుషామపి భవతి తథా వ్యవహారోఽధ్యాసమూలకస్సకలః. ౫౫. దండోద్యతకరమభిముఖమాయాంతం పురుషమేకమాలక్ష్య, ఇచ్ఛతి హంతుమసావితి భీతాః పశవో ద్రుతం పలాయంతే. ౫౬. కర వినిహితహరితతృణం పురుషం దృష్ట్వాతినికటమాయాంతి, వ్యుత్పన్న చేతసోపి హి పురుషా లోకే తథోపలభ్యంతే. ౫౭. ఆక్రోశతో నితాంతం ఖడ్గధరాన్ క్రూరదృష్టిసంవలితాన్, బలవత ఉపలభ్య తతో భీతా ఏవ పునర్నివర్తంతే ౫౮. తద్విపరీతాన్ పురుషానాలక్ష్య చ తాన్ ప్రతి వర్తంతే,తస్మాద్వ్యవహారోఽసౌ సర్వోఽప్యధ్యాసమూలఇతి యుక్తమ్. ౫౯. పశ్వాదయో హి యద్యప్యధ్యాసం ప్రకటయంతి న పరేషు, వాగా ద్యపాటవేనాథాపి సమం భవతి కార్యముభయత్ర. ౬౦. అధ్యాసకార్య భూతో వ్యవహారో యాదృశః పశూనాం స్యాత్, వ్యుత్పత్తిమతాం పుంసాం వ్యవహారస్తాదృశో హి తత్కాలే ౬౧. నిర్ణీయతే స చాయం

వ్యవహారోఽధ్యాసజనిత ఏవేతి, వ్యవహారే శాస్త్రీయే యద్యపి యో
బుద్ధిపూర్వకారీ స్యాత్. ౬౨. స హి నాధిక్రియతే పరలోకగతం స్వాత్మా
నోఽపరిజ్ఞాయ, పరలోకగతిపరిజ్ఞానం దేహాన్యాత్మవిషయవిజ్ఞానాత్. ౬౩
తేన చ దేహవివిక్తాత్మజ్ఞానం కర్మహేతురితి వాచ్యం, తద్వ్యవహారస్యా
ధ్యాసాధీనత్వం కథం భవేదితి చేత్. ౬౪. కర్మణి దేహవిభిన్నాత్మజ్ఞానం
కేవలం భవేజ్జనకం, నైవాత్మతత్త్వగోచరమపి విజ్ఞానం హి తత్ర జనకం
స్యాత్. ౬౫. అశనాయాదివివర్జితమపి వేదాన్తైకసమధిగమ్యం చ,
బ్రహ్మక్షత్రవిభేదాపేతమసంసారి చాత్మతత్త్వం హి. ౬౬. తద్విజ్ఞానం
యదిదం కర్మస్వధికారకారణం న భవేత్, కర్మస్వధికారే న హి
యథోక్తతత్త్వావగత్యపేక్షాస్తి. ౬౭. ప్రత్యుత యథోక్తతత్త్వజ్ఞానాత్క
ర్మాధికారభంగస్స్యాత్, ప్రాగాత్మతత్త్వబోధాత్ప్రవర్తమానం హి
శాస్త్రమఖిలమపి. ౬౮. యదిదమవిద్యావద్విషయత్వం తన్నాతివర్తతే
తద్ధీః, యాని చ కర్మపరాణి హి శాస్త్రాణి బ్రాహ్మణో యజేతేతి. ౬౯.
తాన్యాత్మని వర్ణాశ్రమవయోవిశేషాదివిషయమధ్యాసం, ఆశ్రిత్య హి
ప్రథంతే న కదాచిదిమాని వైపరీత్యేన ౭౦. తస్మాద్వ్యవహారోఽయం
సకలోఽప్యధ్యాసజనిత ఇతి సిద్ధం, అధ్యాసోఽయమతస్మింస్తద్బుద్ధిరితి
ప్రపంచితం పూర్వమ్. ౭౧. సోఽయం హి పుత్రభార్యాదిషు వికలేషు చ
తథైవసకలేషు, దృష్టో హి బాహ్యధర్మాధ్యాసో వికలోఽహమితి సకల
ఇతి చ. ౭౨ ఏవం హి దేహధర్మాధ్యాసః కృష్ణః కృశోఽహమితి దృష్టః,
ఇంద్రియధర్మాధ్యాసో మూకః క్లీబోఽహమితి చ కాణ ఇతి. ౭౩. బధి
రోఽహమంధ ఇత్యప్యంతఃకరణస్థకర్మజాతమపి, కామాదికం తథైవాధ్య
స్యతి హి ప్రత్యగాత్మచైతన్యే. ౭౪. ఏవమహంప్రత్యయినం తదాశ్రయం
స్వప్రచారసాక్షిణి చ, ప్రత్యగ్రూపేఽధ్యస్య ప్రత్యగ్రూపం తమేతమాత్మా
నమ్. ౭౫. అంతఃకరణాదిష్వధ్యస్యతి కిల తద్విపర్యయేణాపి, ఇతి సిద్ధోఽ
ధ్యాసోఽయం లక్షణసంభావనాప్రమాణాంతైః. ౭౬. సకలానుభూతసిద్ధ
స్సామగ్రీసహకృతోఽయమధ్యాసః విషయఫలసిద్ధిహేతుశ్శాస్త్రారం
భేఽప్యపక్షేపం న వృథా. ౭౭. చిరకాలసంప్రవృత్తః సర్వానర్థైకసా
ధనం హి పరం, సోఽయమనంతోఽధ్యాసః పుంసామాత్మైక్యవిస్మృతౌ
హేతుః ౭౮. తస్య చ మూలోచ్ఛేదే విశుద్ధమాత్మైక్యమంతికే భాతి.

వేదాంతార్థవిచారస్తత్సిద్ధౌ కారణం పరం భవతి. ౨౯. ఇతి మనసి సకలమర్థం సమ్యఙ్నిశ్చిత్య సూత్రకారోఽసౌ, చక్రే శాస్త్రారంభే విచారకర్తవ్యతాపరం సూత్రమ్. ౩౦.

సూ. అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా. ౧.

విషయఫలయోస్సతోరప్యధికారీ నాస్తి చేద్వృథా శాస్త్రమ్, తత్రాథాతశ్శబ్దావధికార్యర్థౌ ప్రదర్శితౌ మునినా. ౩౧. ఆనంతర్యార్థోఽయమథశబ్దో నాన్యమర్థమాచష్టే, అతఇతి శబ్దో హేతుం కర్మఫలానిత్యతాం ప్రసంజయతి. ౩౨ మిలితౌ ద్వావప్యేతౌ సాధనసంపన్నమర్థినం బ్రూతః, నిత్యానిత్యవివేకశ్చేహాముత్రార్థభోగవైరాగ్యమ్. ౩౩. షట్కం శమాదికానాం ముముక్షుతా చేతి సుప్రసిద్ధాని, చత్వారి సాధనాని హ్యానంతర్యావధిం వదంత్యార్యాః. ౩౪. కర్మఫలానిత్యత్వప్రతిపత్తిః ప్రథమసాధనే హేతుః, ప్రథమం సాధనముత్తరసాధనసిద్ధావపేక్షితో హేతుః. ౩౫ ఆరంభార్థో నాసావథశబ్దో భవతి సూత్రనిర్దిష్టః, జిజ్ఞాసాపదముఖ్యో నైవారభ్యేత కుత్రచిత్క్వాపి. ౩౬ లక్ష్యార్థే చారంభో లక్ష్యస్స్యాత్కపదాంతరాల్లభ్యః, తేనైవ కార్యసిద్ధావథశబ్దోఽనర్థకః ప్రసజ్యేత. ౩౭. అథశబ్దక్రమవచనస్స్యాదవధానార్థవాక్యపఠిత ఇవ. కర్మబ్రహ్మవిచారౌ స్యాతాం యద్యేకకర్తృకౌ లోకే. ౩౮. ధర్మవిచారం సాధకమానంతర్యావధి వదంత్యన్యే, ధర్మవిచారస్సోఽయం బ్రహ్మవిచారైకసాధనం చేత్స్యాత్. ౩౯. ప్రథమాశ్రమే విరక్తో విశుద్ధవిజ్ఞానసాధనోపచితః, కర్మవిచారాస్పృష్టో బ్రహ్మవిచారే కథం ప్రవర్తేత. ౪౦. జిజ్ఞాస్యమపి చ భిన్నం ఫలమపి భిన్నం హి దృశ్యతే శాస్త్రే. తస్మాద్ధర్మవిచారో హ్యానంతర్యావధిః కథం భవతి. ౪౧. అర్థాంతరత్వబోధకమథశబ్దం వర్ణయంతి కేచిదిహ, అర్థాంతరత్వమేతద్యతఃకుతస్త్వప్రసిద్ధమఫలంహి. ౪౨. హేతుఫలభావసిద్ధిప్రాపకమర్థాంతరత్వమిహ వాచ్యం, తాదృశ్యర్థాంతరతాప్యానంతర్యైకరూపతామేతి, ౪౩. సూత్రావయవశ్చరమః కర్మణి షష్ఠీసమాసనిష్పన్నః, శేషే షష్ఠీపక్షం వారయతి పరం సకర్మకో ధాతుః. ౪౪. తస్మాద్దర్శితసాధనసంపదనంతరమిహాత్తజిజ్ఞాసా, కర్తవ్యేతి ప్రథయతి వాక్యార్థం ప్రథమసూత్రసందర్భః. ౪౫. జిజ్ఞాస్యం బ్రహ్మోక్తం తత్కిం లోకప్రసిద్ధమిత

రద్వా, యది లోకసుప్రసిద్ధం నిస్సందేహం తదా న జిజ్ఞాస్యమ్. ౯౬. యది చాప్రసిద్ధమేత త్తజ్జిజ్ఞాస్యం కథమితీహ నాశంక్యం, సత్యం జ్ఞాన మనంతం శ్రుతివచనేషూపలభ్యతే బ్రహ్మ. ౯౭. వైనాసికాదిసమయేష్వ తథాభూతో నిరూప్యతే హ్యాత్మా, అతఉపపన్నస్సంశయ ఇతి మత్వా శాస్త్రమేతదారబ్ధమ్, ౯౮. వేదాంతవాక్యనిచయైర్న్యాయోపేతైర్వి చారితే తత్త్వే, వాదివివాదోపచితస్సందేహో నాశమేతి నిర్లేపమ్ ౯౯. బ్రహ్మవిచారే కార్యే లక్షణమాదావపేక్షితం భవతి, ఇతి లక్షణ బోధార్థద్వితీయసూత్రం చకార మునివర్యః ౧౦౦

సూ. జన్మాద్యస్య యతః. ౨.

ప్రథమం జన్మాదిపదం జన్మస్థితినాశసంఘమభిధత్తే, ప్రత్యక్షసిద్ధ మేతజ్జగదఖిలం ప్రథయతీహ షష్ఠ్యంతమ్.౧౦౧.షష్ఠీ సంబంధార్థా యత ఇతిశబ్దో హి కారణం వక్తి, జగదనుబంధీ జన్మస్థితిలయసంఘో హి యస్మి దానఇతి. ౧౦౨. సూత్రార్థే నిష్పన్నే లక్షణలాభః కథం భవేన్నలా ణామ్,ఇత్యాకలయ్య భగవాంస్తద్బ్రహ్మేతి ప్రపూరయామాస ౧౦౩. యవమయచరువాక్యాదౌ లక్షణబోధో హి వాక్యశేషాత్స్యాత్, తద్వదితి నాత్ర శంకా యత్తచ్ఛబ్దౌ హి నియతసాకాంక్షౌ. ౧౦౪. జగదనుబంధికజన్మస్థితిలయసంఘాతకారణం బ్రహ్మ, ఇతి సూత్రార్థే లబ్ధే లక్షణశంకా నివర్తితా భవతి ౧౦౫. యాస్కమునిసూత్రదర్శిత వికారషట్కం న వక్తి జన్మాది, లక్షణమేవంభూతం భూమ్యాదీనామి హోపదిష్టం స్యాత్. ౧౦౬. శ్రుత్యర్థనిర్ణయార్థం లబ్ధోత్సాహోఽత్ర సూత్రసందర్భః, ఆశ్రిత్య పిశునవృత్తిం శ్రుత్యర్థం హాతుముత్సహేత కథమ్. ౧౦౭. లక్షణవాక్యసమన్వయబోధే హేతుర్హి లక్ష్యవిజ్ఞానం, లక్ష్యస్వరూపబోధే స్వరూపలక్షణమపేక్షితం భవతి. ౧౦౮. జగదేక దేశభూతో వేదో నిత్య ఇతి విశ్రుతో యస్మాత్, జగదుత్పత్తిస్థితిలయ కారణతారూపలక్షణం చ కథమ్. ౧౦౯. ఇత్యాక్షేపం నిరసితుమాచా షష్ఠీసమాసమాశ్రిత్య, నిశ్వసితవాక్యనిచయాత్సూత్రార్థో వర్ణ్యతే తృతీయోఽసౌ. ౧౧౦.

సూ. శాస్త్రయోనిత్వాత్. ౩.

షష్ఠీసమాసపక్షే తటస్థసంజ్ఞం స్వరూపసంజ్ఞం చ, శ్రుతినివహా

కర్తృతాయాం సిద్ధాయాముక్తలక్షణం సిధ్యేత్. ౧౧౧. యన్నిశ్వ
సితప్రాయో వేదస్సర్వార్థబోధకో దృష్టః, తస్య చ సర్వజ్ఞత్వం లక్షణ
మిత్యత్ర కేయమాశంకా. ౧౧౨. శ్రుతికర్తృత్వే సిద్ధే వేదే కార్యత్వ
సిద్ధిరవతరతి, తత్సిద్ధౌ సిద్ధం స్యాజ్జగజ్జనిప్రభృతికారణత్వమపి. ౧౧౩.
యది జనికర్తా చేత్స్యాద్వేదోఽయం పౌరుషేయతాం గచ్ఛేత్, ఇతి
శంకాత్ర న కార్యా న పౌరుషేయో నిరూప్యతే వేదః ౧౧౪.
అర్థావబోధపూర్వకయత్నో యస్య ప్రసాధకో భవతి, తత్ర వ్యాకర
ణాదౌ భవతి పరం పౌరుషేయతా లోకే. ౧౧౫. అర్థావబోధకృత్యా
స్సమకాలికతా ప్రతీయతే హ్యత్ర, నిశ్వసితవాక్యనిచయే తస్మాద్వే
దేన పౌరుషేయత్వమ్. ౧౧౬. నిశ్వసితవాక్యమేతన్నిశ్వాసన్యాయమేవ
బోధయతి, తస్మాదపౌరుషేయో వేదోఽత్రార్థేన బాధకం కించిత్. ౧౧౭.
నియతానుపూర్వికత్వాద్వేదో నిత్య ఇతి గౌణవాదోఽసౌ, తస్మాజ్జగదు
త్పత్తిస్థితిలయకారిత్వలక్షణం సిద్ధమ్. ౧౧౮. లక్షణపరమేతచ్చేత్స్యా
దాశంకా ప్రమాణమిహ కిమితి, తస్మాత్ప్రమాణపరమప్యేతత్సూత్రమితి
వర్ణ్యతే సపది. ౧౧౯. కారణవచనమిదానీం ప్రమాణవచనో హి యోని
శబ్దోఽసౌ, శాస్త్రం యోనిర్యస్యేత్యత్ర సమాసః పరం బహువ్రీహిః
౧౨౦. శాస్త్రప్రమాణకత్వాజ్జగజ్జనిప్రభృతికారణత్వాచ్చ, సాధనసంపత్తి
మతా బ్రహ్మ విచార్యమితి నిశ్చితం భవతి. ౧౨౧. శాస్త్రప్రమాణ
కత్వం న శక్యతే బ్రహ్మణి ప్రతిజ్ఞాతుం, కృత్స్నస్య వేదరాశేః కర్మ
పరత్వం హి జైమినిః ప్రాహ. ౧౨౨. కర్మపరత్వే సిద్ధే సఫలార్థకతా హి
వేదభాగే స్యాత్, అతదర్థకవాకానామానర్థక్యం ప్రపంచితం హి
మతః. ౧౨౩. అధ్యయనవిధ్యుపా వేదే చానర్థకత్వమన్యాయ్యం,
తి శంకానవసరస్స్యాదామ్నాయ తి సూత్ర ఇతి మత్వా ౧౨౪.
విధ్యేకవాక్యభావాద్విధిసన్నిహితార్థవాదవాక్యేషు, స్తుత్యర్థబోధ
కతయా క్రియాపరత్వం సమర్థితం వతి. ౧౨౫. సోఽరోదీదిత్యాదా
నిషేధవాక్యైకవాక్యభావేన, రాజతనిందారూపక్రియా పరత్వం
సమాశ్రితం భవతి. ౧౨౬. మంత్రా ఇషేత్వేత్యాదా ఛినద్మి యోగేన
కర్మపరతా స్యాత్, తద్వద్వేదాంతానాం కర్త్రాదిస్తావకత్వమాలంబ్య.
౧౨౭. కర్మపరత్వే సిద్ధే బ్రహ్మపరత్వం కథం భవేత్తేషాం, విధివిప్రకృష్ట

జేశాః వేదాంతాస్స్యుః కథం హి కర్మపరాః. ౧౨౮. ఇతి చేత్తథాపి న క్షతిరుపాసనాని క్రియాపరత్వేన, ఇత్యాక్షేపనివృత్త్యై చకార భగవాంశ్చతుర్థసూత్రమిదమ్. ౧౨౯.

సూ. తత్తు సమన్వయాత్. ౪

తత్పదమస్మిన్ సూత్రే పక్షతయా బ్రహ్మబోధకం భవతి, శాస్త్ర ప్రమాణతత్త్వం విధేయమిహ పూర్వసూత్రలభ్యం స్యాత్. ౧౩౦. ఉక్తాక్షేపం నిరసితుమత్ర తు శబ్దో హి మధ్యనిర్దిష్టః, పంచమ్యంతశ్చ రమః ప్రథయత్యుక్తార్థసాధకం హేతుమ్. ౧౩౧. పక్షవిశేషణవాచీ సమితిహ్యంశోఽప్యఖండవమాచష్టే, అన్వయశబ్దో యోఽసౌ ప్రకృతే తాత్పర్యవాచకో భవతి ౧౩౨. అత్రాఖండం బ్రహ్మ ప్రతిపాద్యం భవతి శాస్త్రనిచయేన, శ్రుతితాత్పర్యాద్ధేతోర్నైవం కర్మేతి సూత్ర వాక్యార్థః. ౧౩౩. శాస్త్రప్రమాణకత్వే హేతురిహోక్తో హి శాస్త్ర తాత్పర్యం, తన్నిర్ణయే సాధనముపక్రమప్రభృతి లింగషట్కం స్యాత్. ౧౩౪. ఛాందోగ్యమైతరేయం ముండకమాండూక్యతైత్తిరీయాణి, ఈశావాస్యాదీని హి యాని చ వేదాంతవాక్యజాలాని. ౧౩౫. తేషా ముపక్రమాదౌ విమృశ్యమానే విశుద్ధభావేన, తేషాం వేదాంతానాం బ్రహ్మణి తాత్పర్యనిర్ణయో భవతి. ౧౩౬. నన్విహ వేదాంతానాం బ్రహ్మణి తాత్పర్యమనుచితం వక్తుం, బ్రహ్మ పరినిష్ఠితం తన్మానాంతర గమ్యమేవ భవతి యతః. ౧౩౭. నైషా శంకా కార్యా సిద్ధం మానాంతరాభిగమ్యమితి, రూపాదిరహితమేతద్బ్రహ్మ న మానాంత రాణి సంస్పృశతి. ౧౩౮. నన్వేవం వేదాంతైర్బ్రహ్మణ్యవేదితే ఫలం కిం స్యాత్, హేయోపేయవిహీనే వస్తున్యవేదితేఽపి న పుమర్థః ౧౩౯. పురుషార్థసాధకం స్యాద్ధేయముపాదేయముపదిశచ్ఛాస్త్రం హేయోపేయే జ్ఞాతే స్యాతామిష్టాప్త్యనిష్టపరిహారౌ. ౧౪౦. ఇతి నాత్ర శంకితవ్యం యత ఏతచ్ఛాస్త్రమేవముపదిశతి, హేయో పేయవిహీనే బ్రహ్మణి సాక్షాత్కృతే పుమర్థస్స్యాత్ ౧౪౧. ఆత్మానం చేత్పురుషో యదాఽయమస్మీతి యో విజానీయాత్, కిం ఫల మిచ్ఛన్ కస్య చ కామాయ శరీరమనుతపేత్సఇతి ౧౪౨. ననున హి వేదాంతానాం కర్త్రాదిస్తావకత్వమాశంక్యం, తత్కేనేత్యాదీని

హ్యకర్తృతామస్య బోధయంతి యతః. ౧౪౩. శ్రుతితాత్పర్యే సిద్ధే బ్రహ్మణి శాస్త్రప్రమాణకత్వమపి, సిద్ధం స్యాదితి పక్షం దూషయితుం జాతకౌతుకాః కేచిత్. ౧౪౪. శాస్త్రప్రమాణకత్వం బ్రహ్మణి యచ్చోపదర్శితం సూత్రే, సిద్ధే ఫలానవగమాద్విధిశేషతయైవ తచ్చ యుక్తతరమ్. ౧౪౫. ఆత్మేత్యేవేత్యాద్యైరాత్మోపాస్తౌ విధీయమానాయాం, కోఽసావాత్మా కిం తద్బ్రహ్మేత్యేవం భవేదిహాకాంక్షా. ౧౪౬. తస్యామాకాంక్షాయామాత్మప్రతిపాదకాశ్చ వేదాంతాః, సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేత్యాద్యా ఇహోపయుక్తాస్స్యుః. ౧౪౭. యూపే పశుమిత్యాద్యైర్యూపాశ్రయకే హి బంధనే విహితే, యూపస్వరూపబోధకవాక్యాని యథా భవంతి సఫలాని. ౧౪౮. ప్రతిపత్తివిషయభూతం బ్రహ్మైవ సమర్పయంతి వేదాంతాః, ఆమ్నాయస్యేత్యాద్యైస్సూత్రైరపి వాత్ర కశ్చన విరోధః ౧౪౯. విధిసంస్పర్శవిహీనం బ్రహ్మ యథా బోధయంతి వేదాంతాః, సప్తద్వీపా ధాత్రీ రాజా యాతీతి వాక్యసామ్యం స్యాత్. ౧౫౦. ఇతి పక్షాంతరమేతన్నిరస్యతే సపది భాష్యకారేణ, యద్యేవమనర్థతా స్యాద్గతార్థతా భవతి పూర్వతంత్రేణ. ౧౫౧. పూర్వత్ర చోపదిష్టో ధర్మోఽసౌ కర్మరూప ఏవ స్యాత్, కాయికవాచిక, మానసభేదైస్త్రివిధోపదిష్టం హి. ౧౫౨. తత్ఫలమపి శాస్త్రోక్తం త్రివిధోపభోగ్యం త్రిధైవ నిర్దిష్టం, యచ్చోపాసనముక్తం మానసికం కర్మ భవతి న తదన్యత్. ౧౫౩. ధ్యానమపి తాదృశం స్యాద్ధ్యానోపాస్త్యోర్న భేదశంకాత్ర, యది చోపాసనసాధ్యో మోక్షోఽయం తర్హ్యానిత్య ఏవ స్యాత్ ౧౫౪. కర్మాయత్తఫలానాం శాస్త్రేణానిత్యతైవ నిర్దిష్టా, ప్రతిపత్తివిధిపరాశ్చేద్వేదాంతాః ప్రథమసూత్రమఫలం స్యాత్. ౧౫౫ లక్షణసూత్రం తద్వత్ప్రమాణసూత్రం సమన్వయాఖ్యం చ, బ్రహ్మ చ నోత్పాద్యం స్యాన్న ప్రాప్యం భవతి నాపి సంస్కార్యమ్. ౧౫౬. న వికార్యం వా స్యాదిహ విధిశేషత్వం కథం ప్రసజ్యేత, స్నానాచమనాదీనామవివిక్తానాత్మమాత్రగామిత్వాత్. ౧౫౭. నాత్మా సంస్కార్యోఽసౌ నిత్యత్వాద్భవతి నో వికార్యోఽపి, ద్రష్టవ్యవిధ్యనంమపరశ్రవణాదివిధిపరం శాస్త్రమ్. ౧౫౮. విధిశేషత్వం బ్రహ్మణి సాధయతీత్యేవమపి న చాశంక్యం, యద్యవగతమన్యస్మిన్నియుజ్యతే విధి

పరేణ వాక్యేన. ౧౫౯. విధిశేషతా తదా స్యాద్యూపాహవనీయయో
స్తథాదృష్టేః, అవగత్యర్థం హ్యేతచ్ఛ్రవణాద్యం సాధనం వినిర్దిష్టం.
౧౬౦. శ్రవణమననాదిసాధనపరిపాకాదవగతిర్యదా భవతి, సంసార
మూలకారణహృదయగ్రంథిప్రభేదనం భవతి. ౧౬౧. తేనానర్థనివృత్త్యా
పరమానందైకరూపతామేతి, ఇత్యేతమర్థనికరం పశ్యన్ ప్రతిపేదఏవ
మాదీని.౧౬౨ ప్రథయంతి వారయంతి చ కర్తవ్యవిశేషముపసరప్రాప్తం,
నేదంయదిదముపాసతఇత్యాదీన్యపిచ వేదవాక్యాని.౧౬౩ ప్రథయంత్యు
నుపాస్యత్వం బ్రహ్మణి విధిశేషతా కథం ఘటతే, విధిశేషత్వాభావే
చాత్మా ద్రష్టవ్య ఏవమాదీని. ౧౬౪. విధివాక్యాభాసాని శ్రుతివచనా
నీహ నిష్ఫలాని స్యుః, నైషా కార్యా శంకా యత ఏతాన్యర్థవత్తరాణి
స్యుః. ౧౬౫. పరమపురుషార్థవాంఛినమనాత్మసంఘాత్పరాఙ్ముఖీకృత్య,
సర్వాంతరే పరాత్మని చేతోవృత్తిప్రవర్తనార్థాని. ౧౬౬. తస్యాం
ప్రవర్తితాయాం బ్రహ్మావగతిర్హి జాయతే ఝడితి, సిద్ధార్థబోధకత్వే
నామ్నాయస్యేతి సూత్రవైగుణ్యమ్. ౧౬౭. నాస్మిన్ శాస్త్రే శంక్యం
యతస్తయోర్భిన్నశాస్త్రతా భవతి, స్తుతిపరతయా విధీనాం క్రియాపర
త్వేన సర్వవేదానామ్. ౧౬౮. యచ్చ సఫలార్థకత్వం నిషేధవాక్యేన
దృశ్యతే తదిహ, హననక్రియానివృత్త్యా హ్యౌదాసీన్యం ప్రతీయతే
తత్ర. ౧౬౯. న చ తదుభయం క్రియా స్యాన్న వా క్రియాయాశ్చ
సాధనం భవతి, విధ్యర్థవాదయోర్వా కర్త్రాదిపరాణి వాక్యజాలాని.
౧౭౦. దృశ్యంతే ఖలు తేషామనర్థకత్వం న కోపి వారయతి, పూర్వ
స్మిన్నపి తంత్రే దోషోఽయం దుర్నివార ఇవ భాతి. ౧౭౧. కథముత్తర
తంత్రేఽసౌ పదం నిధాతుం సమర్థతాం గచ్ఛేత్, తస్మాద్వేదాంతానాం
సిద్ధార్థపరత్వబాధకాభావాత్. ౧౭౨. బ్రహ్మావగతౌ సత్యామశరీ
రత్వం ప్రపద్యతే జీవః, బ్రహ్మణ్యుపాసనాయాః శేషత్వం మాస్తు
విషయభావేన. ౧౭౩. బ్రహ్మణి తచ్ఛేషత్వం కర్తృత్వాత్స్యాదితీహ
నాశంక్యం, బ్రహ్మణో విధిశేషత్వం కర్తృత్వేనాపి నైవ సంభవతి.
౧౭౪. అవిద్యకసంఘాతే కర్తృత్వం స్యాన్న శుద్ధరూపేఽపి, వర్ణా
శ్రమాదికబలితసంఘాతః కర్తృభావముపయాతి. ౧౭౫. మిథ్యా
ప్రత్యయరూపస్తత్రాహం ప్రత్యయో న గౌణోఽసౌ, యత్స్యే దాస్యా

మితి వ్యవహారస్తన్నిదానకో భవతి ౧౭౬. సమసమయికత్వమనయో
ర్వ్యవహారాధ్యాసయోర్యతో భవతి, ఉపదర్శితసంఘాతో మిథ్యా
త్మేహ దృశ్యతే శాస్త్రే. ౧౭౭. పుత్రాదిర్గౌణాత్మా తస్య చ సర్వో
కారితాహేతోః, జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిత్రితయానుగతో హి ముఖ
ఆత్మాసౌ. ౧౭౮. తస్య చ న కర్తృతా స్యాత్సౌషుప్తసమాధిబాధిత
త్వేన, దేహాదౌ సంఘాతే యోఽయమహం ప్రత్యయస్స గౌణ ఇతి ౧౭౯.
కేచన వదంతి వృద్ధాస్తత్పక్షోఽయం నిరస్యతే సపది, యత్రార్థయోర్వి
వేకః ప్రత్యక్షేణోపలభ్యతే తత్ర ౧౮౦. గుణయోగజా ప్రతీతిర్గౌణీయ
మితి ప్రసిద్ధిమనుభవతి, మాణవకస్సింహ ఇతి ప్రత్యయవదాదృశో
హ్యతో గౌణః. ౧౮౧. యత్రాంధకారసమయే స్థాణౌ పురుషప్రతీతిరు
ద్భవతి, సా చ కథం గౌణీ స్యాత్తస్మాన్మిథ్యేతి నిశ్చితం భవతి. ౧౮౨.
మిథ్యాత్మకర్తృకస్స్యాత్సకలో విధివచనచోదితో హ్యర్థః, యోఽసా
వాత్మా శుద్ధః కర్మణి కర్తా కదాపి న చ భవతి ౧౮౩. తస్మాద్విధిశేష
త్వం కర్తృత్వేనాపి నాశ్నుతే బ్రహ్మ, బ్రహ్మావగతౌ సత్యాం మిథ్యా
గౌణాత్మనోరసత్త్వేన. ౧౮౪. విధివచనబోధితాని హ్యుపాసనాదీని
సంభవంతి కథం, ఆత్మావగతేః పూర్వం మిథ్యాజ్ఞానావబద్ధ ఏవాసౌ.
౧౮౫. ఆరోప్య కర్తృతాదీన్ కర్మణి సతతం ప్రవర్తతే లోకః, విధి
శేషభావరహితే బ్రహ్మణి వేదాంతవాక్యతాత్పర్యం. ౧౮౬. సిద్ధం తస్మా
చ్ఛుద్ధం బ్రహ్మ విచార్యమితి నిశ్చితం భవతి, ఇమమర్థమసహమానా
స్సాంఖ్యాః స్మృతియుక్తిసాధనాః ప్రాహుః ౧౮౭. జగదుత్పత్తిస్థితి
లయకారణమేతత్ప్రధానమేవేతి, కార్యమఖిలం హ్యచేతనమచేతనం
మస్య కారణం యుక్తమ్. ౧౮౮ సస్యాదికే హి కార్యే కారణమపి
తస్య తాదృశం దృష్టం, తస్మాత్ప్రధానమేవ త్రిగుణం పరిణామి జగ
దుపాదానమ్. ౧౮౯. భవతి హి తద్విపరీతం బ్రహ్మాతో నైవ జగదుపా
దానం, సర్వజ్ఞత్వం యచ్చ స్వరూపలక్షణముదాహృతం తదపి. ౧౯౦.
అస్మిన్ప్రధానఏవ హి సత్త్వముపాశ్రిత్య భవతి నిరవద్యం, సత్త్వో
త్కర్షాదేవ హి విఖ్యాతా యోగినోఽపి సర్వజ్ఞాః. ౧౯౧ సర్వజ్ఞశబ్ద
మానోఽప్యనుచిత ఆభాత్యనంతబోధఘనే, జన్మాదికారణత్వప్రతిపత్తి
పరాణి యాని వాక్యాని. ౧౯౨. శ్రుతినిర్దిష్టాని పరం ప్రధానపక్షే

ప్రమాణభూతాని, జన్మాదికారణం తత్సదాదిశబ్దం ప్రధానమిహ యుక్తమ్. ౧౯౩. ఇత్యాక్షేపం నిరసితుమిదమధికరణం ప్రవర్తతే సద్యః.

సూ. ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్. ౫.

ఆద్యసూత్రాదయవః పంచమ్యంతోఽయమీక్షణం వక్తి.౧౯౪. బుద్ధిస్థవస్తుభేదప్రదర్శనార్థకమిదం హి నేతి పదం, అంతిమమశబ్దపదమపి సదావిపద యోగరహితమాచష్టే. ౧౯౫.యస్మాదశబ్దమేతత్ప్రధానమతఏవ కారణం నాస్య, ఇత్యేకదేశలభ్యే వాక్యార్థే స్యాదిహేక్షణం హేతుః. ౧౯౬. అపరోక్షభానరూపం హీక్షణమేతన్న చ ప్రధానే స్యాత్, యదిదమచేతనముక్తం ప్రధానమేతచ్చ చేతనే భవతి. ౧౯౭. తస్మాదత్ర హి చేతనమీక్షితృజన్మాదికారణం బ్రహ్మ, ఛాందోగ్యవాక్యదర్శితసత్పదవాచ్యం తదేవ న తదన్యత్. ౧౯౮. సర్వజ్ఞతా హి యుక్తా బ్రహ్మణి సర్వార్థభానరూపే స్యాత్, ప్రతతప్రకాశరూపే సవితరి యద్వత్ప్రకాశితే శబ్దః. ౧౯౯. యది చేత్ప్రధానమేతత్సత్త్వముపాశ్రిత్య భవతి సర్వజ్ఞం, తద్వద్రజస్తమోభ్యాం కించిజ్జమపి ప్రధానముక్తం స్యాత్. ౨౦౦.

సూ. గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్. ౬

నన్వాయమీక్షితృశబ్దస్సతి నిర్దిష్టో హి గౌణ ఏవ స్యాత్, తత్తేజఐక్షతేతి హ్యుత్తరవాక్యే యథా స గౌణస్స్యాత్. ౨౦౧ గౌణే తస్మిన్ సోఽయం ప్రధానపక్షేఽపి సాధురేవ స్యాత్, నైషా శంకా కార్యా సత్పదవాచ్యం ప్రధానమేవేతి.౨౦౨ ఈక్షితృశబ్దో యోఽసౌ న హి గౌణో యేన సత్ప్రధానం స్యాత్, యది చేద్గౌణస్సోఽయం తత్సహచారీ కథం స ఆత్మేతి. ౨౦౩. నన్వేష ఆత్మశబ్దోఽప్యాత్మీయపరో హి దృశ్యతే లోకే, ఆత్మాఖిలార్థకారిణి మమాయమాత్మా హి భద్రసేన ఇతి. ౨౦౪.

సూ. తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్. ౭.

నైషా శంకా కార్యా యదయమాత్మీయవాచకో భవతి, ఉపదేశస్సకలోఽయం పక్షే విహితో హి విఫల ఏవ స్యాత్.౨౦౫. ఉప

దేశ్య చ తన్నిష్ఠాం తత్త్వమసీత్యాదివాక్యజాలేన, ముక్త్యుపదేశోఽస్మాదథ సంపత్స్య ఇతి ప్రతీయతే స్ఫుటే. ౨౦౬. ఆత్మీయవాచకత్వాత్ప్రధానవాదీ యదాత్మశబ్దస్స్యాత్, తత్త్వమసివాక్యలభ్యా తన్నిష్ఠాపి ప్రధాననిష్ఠా స్యాత్. ౨౦౭. తన్నిష్ఠస్య చ మోక్షస్తద్భావాపత్తిరేవ న తదన్యః, యశ్శ్వేతకేతురస్మిన్నుపదేశే సమ్యగధికృతస్సోఽయమ్. ౨౦౮. సకలశ్రుతివిపరీతం హ్యనాత్మభావం కథం ప్రపద్యేత. బ్రహ్మాత్మభావరూపం మోక్షం కథయంతి సర్వవేదాంతాః. ౨౦౯. ఈక్షితృశబ్దో యోఽసౌ తథాత్మశబ్దోఽపి ముఖ్య ఇహ దృష్టః, తస్మాత్సత్పదవాచ్యం బ్రహ్మపరం స్యాన్న చ ప్రధానమపి ౨౧౦. యది చ ప్రధానపరతా సదాదికానామిహోపపద్యేత,

సూ. హేయత్వావచనాచ్చ. ౮.

శ్రద్ధాపరాద్భృతాత్మా తన్నిష్ఠస్స్యాదితి శ్రుతిర్న త్వా. ౨౧౧. తత్త్వమసివాక్యపరతస్తన్నాస్తీతి శ్రుతిః కథం న వదేత్, తస్మాన్నాస్మిన్వాక్యే ప్రధానశంకాపకాశలేశోఽపి. ౨౧౨. పరపక్షనిరసనక్షమహేతూనుపదిశ్య సూత్రకారోఽయం, సద్యస్స్వపక్షసిద్ధ్యై హేతూనన్యాన్ ప్రదర్శయత్యనఘాన్. ౨౧౩.

సూ. స్వాప్యయాత్. ౯.

ఇహ ఖలు సత్పదవాచ్యం బ్రహ్మపరం భవతి జగదుపాదానం, యస్మాత్సుషుప్తికాలే సతి సర్వేషాం లయో వినిర్దిష్టః ౨౧౪.

సూ. గతిసామాన్యాత్. ౧౦.

కించాన్యదవగతీనాం సకలశ్రుత్యంతవాక్యజనితానాం, చేతనకారణవిషయకభావం సామాన్యమపిచ భాతి యతః. ౨౧౫ తన్నాన్యసాదత్రాపి హి చేతనకారణపరత్వసంసిద్ధా, అర్థజరతీయనయతః ప్రధానపరతా కథం సమర్థ్యేత. ౨౧౬.

సూ. శ్రుతత్వాచ్చ. ౧౧.

శ్వేతాశ్వతరప్రభృతిశ్రుత్యంతేషు శ్రుతం హి యద్బ్రహ్మ, జన్మస్థితిలయకారణమస్య తదేవేతి సకలమనవద్యమ్ ౨౧౭. బ్రహ్మ

విచార్యమిహోక్తం లక్షణముక్తం తథా ప్రమాణమపి, సకలనిగమాంతవచసాం బ్రహ్మణి పరమే సమన్వయశ్చోక్తః. ౨౧౮. ప్రతికూలకర్మవాదః ప్రధానవాదో నిరాకృతః ప్రాయః, శాస్త్రం హి పరిసమాప్తం సకలాశంకా నివర్తితా హి యతః. ౨౧౯. ఉత్తరసూత్రోత్థానే నిమిత్తమిహ నోపలభ్యతే కిమపి, ఇతి శంకామపనేతుం నిమిత్తమత్రోపవర్ణ్యతే సపది. ౨౨౦. యచ్చోక్తలక్షణం స్యాద్బ్రహ్మ తదేతద్ద్విరూపమాభాతి, కథయంతి హి వేదాంతాస్సవిశేషంనిర్విశేషరూపమపి. ౨౨౧. సవిశేషవాక్యజాతం హ్యుపాస్యరూపే సమన్వితం భవతి, యన్నిర్విశేషవాక్యంజ్ఞేయే బ్రహ్మణిసమన్వితం సకలమ్. ౨౨౨. వేదాంతవాక్యవిహితాన్యుపాసనాన్యపి బహుప్రపంచాని, గుణసంప్రయోగభేదాత్ఫలభేదాదపిచ భిన్నరూపాణి. ౨౨౩. కానిచిదుపాసనాని హి కర్మసమృద్ధ్యర్థకాని చాన్యాని, క్రమముక్త్యర్థానీతి హి భేదస్తేషాముపాసనానాం స్యాత్. ౨౨౪. బ్రహ్మ పరిపూర్ణమేకం నిర్భేదస్వప్రకాశచిన్మాత్రం, గుణసంప్రయోగభేదావభిన్నరూపేఽపి భిన్నభావోఽయం. ౨౨౫. అత్రోపాస్యోపాసకభావో యుక్తో హ్యభిన్నరూపేఽపి, చిత్తోపాధికృతోఽయం తరతమభావో యతోఽస్య బీజం స్యాత్. ౨౨౬. సద్యోముక్తిఫలప్రదమాత్మజ్ఞానంహ్యుపాధిరూపేణ, ఉపదిశ్యమానమేతత్పరవిషయం వా న వేతిసందేహే. ౨౨౭. ఆలోచ్య వాక్యపదవీముపాధియోగం వ్యుదస్య పరవిషయం, తదిదంనిర్ణేయమితి ప్రవర్తతే సపది సూత్రసందర్భః ౨౨౮. ఈక్షత్యాద్యైర్లింగైర్బ్రహ్మ హి జన్మాదికారణం సదితి, వర్ణితమేతత్పూర్వం ప్రధానవాదశ్చ నిరసితస్సకలః. ౨౨౯. నన్వీక్షత్యధికరణే గౌణం హిత్వా యదీక్షణం ముఖ్యం, ఆలంబ్య తద్బలేన హి పరమాత్మా సదితి వర్ణితం పూర్వమ్. ౨౩౧. ఇహ తైత్తిరీయకే ఖల్వానందమయప్రకాశకం వాక్యం, తత్ర చ వాక్యే మయటః ప్రాచుర్యవికారయోశ్చ ముఖ్యత్వాత్. ౨౩౧. ఆనందమయో జీవశ్శారీరత్వాదిలింగయోగాత్స్యాత్, తత్ర చ శారీరత్వం ప్రియప్రముఖాని చాంగజాలాని. ౨౩౨. కథితాన్యానందమయే సతాదృశోఽయం కథం పరాత్మా స్యాత్, ఇత్యాశంకానిరసనపురస్సరోక్తార్థతత్త్వబోధాయ. ౨౩౩. కరుణాంబుధిర్భగవానిదమధికరణంహి ప్రదర్శయామాస,

సూ. ఆనందమయోఽభ్యాసాత్. ౧౨.

యద్యప్యేతత్సూత్రం బహుధా బహుభిః ప్రపంచితార్థం హి ।
౨౩౪. తస్మాదస్మాత్సూత్రాత్తత్త్వావగతిర్హి దుర్లభా భాతి, నైషాశంకా
కార్యాతస్మాత్తత్త్వప్రదర్శితార్థేషు. ౨౩౫. గుణదోషవర్ణనే కిలతత్త్వా
వగతిర్న దుర్లభా భవతి, అత్రానందమయోఽసావన్నమయప్రభృతి
పంచకంవక్తి. ౨౩౬. ఇతి కేచిదామనంతి హి తత్పక్షోఽయం విచార్యతే
యది, ఆనందమయపదార్థో హ్యన్నమయప్రభృతిపంచకం చేత్స్యాత్.
౨౩౭. స్యాల్లక్షణా తదానీం శ్రుతహాన్యాదీని దూషణాని స్యుః,
యత్రానుపపత్తిస్స్యాదన్వయతాత్పర్యయోస్తదా సా స్యాత్. ౨౩౮.
ఘోషోఽయంగంగాయామిత్యాదౌ సా హి లక్షణాబీజం, బీజాభావా
దస్య హ్యానందమయస్య లక్షణానుచితా. ౨౩౯. యది సముదాయః
పక్షస్త్వత్రాభాసేన దృశ్యతే క్వాపి, అసకృత్ప్రయోగవాచీ హ్యభ్యాసే
నేహ కస్యచిత్స్పష్టః. ౨౪౦. బ్రహ్మపరం సకృదేవ హ్యన్నమయప్రకృతి
సంగతం భా , తదపి మనోమయవాక్యేన ప్రకృతా దృశ్యతే కుతో
భ్యాసః. ౨౪౧. పంచానాం బ్రహ్మత్వేన చ ప్రమాణం న సాధకో
హేతుః, అత ఇహ చానందమయో నాన్నమయాదిః పరం తు ముఖ్య
స్స్యాత్. ౨౪౨. స హి పరమాత్మాభ్యాసాదితి సూత్రార్థం హి వర్ణ
యంత్యేకే, స్వాభిమతార్థం ప్రథయితుకామో భగవాన్ హి భాష్య
కారోఽయమ్ ౨౪౩. తన్మతమాశ్రిత్యైవ హి తత్సూత్రార్థాన్ ప్రదర్శ
యత్యాదౌ, నన్వత్రానందమయః పరమాత్మా చేత్కథం స శారీరః.
౨౪౪. తస్యైష ఇత్యనేన హి శారీరత్వం ప్రదర్శితం చాస్య, ఇతి
నాత్ర శంకనీయం శారీరత్వం న ముఖ్యమస్యోక్తమ్. ౨౪౫. అన్నమ
యాదికైః ద్వారా గ్రాహ్యత్వరూపమేవ స్యాత్, ప్రియశిర్షత్వాదిక
మపి పూర్వోపాధికృతకల్పనాయత్తమ్. ౨౪౬. స్వాత ఏతస్మి
న్నాత్మని నైవంరూపా హి కల్పనా భవతి, ఆనందపదాభ్యాసో
హ్యుత్తరవాక్యేషు దృశ్యతే యస్మాత్. ౨౪౭. అభ్యాసాదితి హేతుః
పరమాత్మత్వప్రసాధకో భవతి, నన్విహ మయడంతోఽయం వికార
వచనో హి దృశ్యతే లోకే. ౨౪౮. మృణ్మయదారుమయాదౌ తస్మాత్స
కథం పరాత్మవచనస్స్యాత్, పరమాత్మాసౌ జగతః ప్రకృతిర్న వికార

భావముపయాతి. ౨౭౯. ఇత్యేతామాశంకాం నిరసితుమేతత్ప్రదర్శితం సూత్రమ్,

సూ. వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాత్. ౧౩.

యస్మాద్వికారవాచీ మయడంతోఽసావతో న పరమాత్మా. ౨౮౦. ఆనందమయస్స్యాదితి నేయం శంకాత్ర కర్తుముచితా స్యాత్, తత్ప్రకృతవచనతాయాం మయడ్విధానం తు దృశ్యతే శాస్త్రే. ౨౮౧. ప్రాచుర్యపర్యవసితో మయడర్థ ఇతీహ లభ్యతే తస్మాత్, అన్నమయో యజ్ఞో సావిత్యాదౌ దృశ్యతే హి మయడర్థః. ౨౮౨. అన్నగతప్రాచుర్యం తస్మాత్ప్రాచుర్యమత్ర మయడర్థః, తస్మాన్మయడంతో సావానందప్రచురమర్థమాచష్టే. ౨౮౩. ఆనందప్రచురత్వం నిరతిశయానందరూపతా నాన్యత్, బ్రహ్మోహోత్తరవాక్యే నిరతిశయానందరూపముపదిష్టమ్. ౨౮౪. తస్మాదానందమయో బ్రహ్మేత్యస్మిన్న దోషశంకాపి, బ్రహ్మ ప్రచురానందం మయడంతార్థోఽయమిత్యుపన్యస్తమ్. ౨౮౫.

సూ. తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ. ౧౪.

ప్రచురానందత్వం తత్సాధయితుం హేతుమపరమాచష్టే,అత్ర హితచ్ఛబ్దోఽసావానందంబుద్ధివిషయమాచష్టే.౨౮౬.అత్రత్యహేతుశబ్దో కర్తృత్వవాచకో భవతి, తద్ధేతుశబ్దలభ్యం హ్యానందయితృత్వమస్య ణిజర్థ నిర్దిష్టమ్. ౨౮౭. ఏష హ్యేవేత్యాదావయమేవార్థః ప్రపంచితో భవతి, ధనికత్వాపాదయితా ప్రచురధనోఽసావితి ప్రసిద్ధో హి. ౨౮౮. ఆనందయితా తద్వత్ప్రచురానందో భవత్యసావాత్మా,

సూ. మాంత్రవర్ణికమేవ చ గీయతే. ౧౫.

సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేత్యంతేన మంత్రవర్ణేన. ౨౮౯. ప్రతిపాదితం యదేతద్బ్రహ్మ గుహాయామవస్థితం యదపి, సత్యజ్ఞానాన్మోక్షః ప్రదర్శితస్సర్వకామసమవాప్తిః. ౨౯౦. తన్మంత్రవర్ణవర్ణితమస్మిన్వాక్యే హి గీయతే బ్రహ్మ, తస్మాదానందమయః పర ఏవాత్మేహ దర్శితో భవతి. ౨౯౧. ఆనందమయో జీవస్స్యాదితి శంకాం నిరాకరోతీహ,

సూ. నేతరోఽనుపపత్తేః ౧౬

యచ్చ జగత్కర్తృత్వం బహుభవనం చోత్తరత్ర నిర్దిష్టమ్. ౨౬౨. తదనుపపత్తేర్జీవో నానందమయో హి కింతు పరమాత్మా, యోఽసావానందమయో రసస్వరూపః ప్రదర్శితశ్శ్లోకే. ౨౬౩.

సూ. భేదవ్యపదేశాచ్చ. ౧౭.

రసరూపం తం లబ్ధ్వా స్వాత్మానందం జగత్యసౌ జీవః, యోఽసావానందమయో లబ్ధవ్యస్స్యాద్రసస్వరూపోఽపి. ౨౬౪. ఇత్యాదిభేదజాతం శ్రుతివచనేష్వపదిశ్యతే యస్మాత్, తస్మాదానందమయో లబ్ధవ్యాత్మాపరోఽయమితి సిద్ధమ్. ౨౬౫. నను యద్యానందమయో జీవో న స్యాత్తదా ప్రధానం స్యాత్, భేదవ్యపదేశో వా స్రష్టృత్వం వాపి తస్య సంభవతి. ౨౬౬.

సూ. కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా ౧౮.

సైషా ప్రధానశంకా కామయితృత్వాన్నిరస్యతే సపది, అనుమానగమ్యమేతత్ప్రధానమిహ వక్తుమనుచితం హి యతః. ౨౬౭. సోఽకామయతేత్యస్మాదానందమయే హి దృశ్యతే కామః. కామయితృత్వం హ్యేతత్పరాత్మని స్యాన్న చ ప్రధానేఽపి ౨౬౮.

సూ. అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి. ౧౯.

అస్మిన్నానందమయే యదాహమస్మీతి బుధ్యతే లోకః, తస్య చ తదాత్మభావం తద్యోగం శాస్తి శాస్త్రమభయమితి. ౨౬౯. సూత్రార్థమన్యమేవ హి వర్ణయితుం జాతకౌతుకో భగవాన్, పూర్వోక్తసూత్రార్థే భూయో దోషాన్ ప్రదర్శయత్యధునా. ౨౭౦.

సూ. ఆనందమయోఽభ్యాసాత్.

అన్నమయాదిషు పంచసు మయట్ప్రవాహే సమానరూపేఽపి, అన్నమయవాక్యజాతే వికారవాచిత్వమత్ర న తథేతి. ౨౭౧. ప్రాచుర్యవాచకత్వాశ్రయణం మయటో నయుక్తమాభాతి, యద్యేతస్మిన్వాక్యే మయడంతేనోపదిశ్యతే బ్రహ్మ. ౨౭౨. ప్రియశీర్షత్వాదికమిహ యన్నిర్దిష్టం హి ధర్మజాతం తత్, బ్రహ్మణి సకలం వాచ్యం తథా

హి సూత్రాంతరావిరోధస్స్యాత్. ౨౭౩. అధ్యాయే చ తృతీయే
గుణోపసంహారపాదమాశ్రిత్య, ప్రియశీర్షత్వాదీనామప్రాప్తిర్దర్శితా
హి సూత్రకృతా. ౨౭౪. యద్యానందమయోఽసౌ తత్పుచ్ఛం
బ్రహ్మముఖ్యమేవ స్యాత్, అనుచితమేకస్య స్యాదవయవరూపత్వమవ
యవిత్వం చ. ౨౭౫. బ్రహ్మేహ నిర్విశేషం హ్యుపక్రమే చోపసం
హృతౌ కథితం, అత్ర హి సవిశేషం చేత్తథావిరోధశ్చ వాక్యవై
రూప్యమ్. ౨౭౬. శారీరశబ్ద ఏష ప్రాణమయప్రభృతికోశపఠితస్సన్,
ఉత్సృజ్య కోశజాతం కథం పరం బ్రహ్మ బోధయేత్సద్యః. ౨౭౭. ఆనంద
మయపదేన హి యదా పరాత్మా వివక్షితో భవతి, అభ్యాసాదితి
హేతుస్తత్రాసిద్ధః కథం హి సాధయతి. ౨౭౮. ఆనందమయపదస్య
హ్యభ్యాసో నోపలభ్యతే యేన, నానందమయపదార్థం నిర్ణేతుం శక్ను
యాదయం హేతుః. ౨౭౯. అన్యపదస్యాభ్యాసే కథమన్యపదార్థ
నిర్ణయో భవతి, తస్మాదస్మిన్పక్షే సూత్రార్థకథా కథం హి సంఘటతే.
౨౮౦. ప్రాచుర్యవాచకోఽయం మయడితి పక్షోఽత్ర నైవ యుక్తస్స్యాత్,
ప్రాచుర్యం లోకేఽస్మిన్ ప్రతియోగ్యల్పత్వసహకృతం యేన. ౨౮౧.
విప్రమయో గ్రామోఽసావిత్యాదావివ యథోక్తవాక్యేన, ఆనంద
ప్రాచుర్యం దుఃఖాల్పత్వావిలం ప్రతీయేత. ౨౮౨. తస్మాద్వికారవచనో
మయడితి యుక్తం యథాన్నమయవాక్యే, మయడంతప్రతిపాద్యో
నహి పరమాత్మా పరం తు కోశస్స్యాత్. ౨౮౩. పుచ్ఛపదసహచరం
యద్బ్రహ్మపదం తైత్తిరీయకే దృష్టం, ఆనందమయపదేన హి తద్వ్యా
క్యస్థం హి గృహ్యతే తదిహ. ౨౮౪. సముదాయవాచకస్య హి తదే
కదేశార్థకత్వమవిరుద్ధం, గ్రామోఽయం జాగర్తీత్యాదావేవం హి
దృశ్యతే లోకే. ౨౮౫. పుచ్ఛపదసన్నికృష్టం బ్రహ్మపదం కిం పరం
ప్రకాశయతి, ఆనందమయావయవం కిం వా వక్తీతి సంశయే ప్రాప్తే.
౨౮౬. పుచ్ఛపదసన్నిధానాదవయవవాచిత్వమత్ర యుక్తమితి, ఆక్షే
పస్య ప్రాప్తావిదమధికరణం ప్రదర్శితం సపది. ౨౮౭. బ్రహ్మపదమత్ర
వాక్యే బ్రహ్మపదం స్వప్రధానమభిధత్తే, అసదిత్యస్మిన్ శ్లోకే యత్రాఽ
స్య దృష్టోహి కేవలోఽభ్యాసః ౨౮౮. నన్వత్ర పుచ్ఛవాక్యే పరాత్మనో
గ్రహణమనుచితం భాతి, యస్మాదవయవవాచకపుచ్ఛపదం సన్నికృష్ట
మిహ భాతి. ౨౮౯.

సూ. వికారశబ్దాన్నేతిచేన్న ప్రాచుర్యాత్.

వి క్రియతేనేనేతిహి వికారశబ్దోఽయమవయవం వక్తి, అవయవలాక్షణికం యత్పుచ్ఛపదం బ్రహ్మశబ్దసన్నిహితమ్. ౨౯౦. సూత్రే వికారశబ్దస్తస్మాన్న స ప్రధానపరమేతత్, ఇతి శంకాత్ర న యుక్తా ప్రాచుర్యార్థో హి చ్ఛశబ్దోఽసౌ. ౨౯౧. ప్రాచుర్యశబ్దవాచా ప్రాయాపత్తిస్న చాన్యదిహ యస్మాత్, ముఖ్యార్థస్యాలాభే తతాయం బుద్ధివృత్తిరనుసరతి. ౨౯౨. శిర ఆద్యవయవజాతే నిర్దిష్టే పుశబ్దనిర్దేశః, ముఖ్యార్థస్యాలాభాత్తత్ప్రాయం బ్రహ్మ సమ్యగనుసరతి. ౨౯౩. పాదార్థికాప్రతిష్ఠా పరమయనం వక్తి నైవ పునరన్యత్, తస్మాదస్మిన్ వాక్యే బ్రహ్మపదం స్వప్రధానపరమేవ. ౨౯౪.

సూ. తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ.

ఆనందమయాంతస్య హి జగతో హేతుత్వమస్య నిర్దిశతి, సోఽకామయతేత్యేతత్తస్మాదేతత్పరం సమన్వేతి. ౨౯౫.

సూ. మాంత్రవర్ణికమేవ చ గీయతే.

సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేత్యంతేన మంత్రభాగేన, యద్బ్రహ్మ వర్ణితం స్యాత్తదత్ర వాక్యే హి గీయతే బ్రహ్మ. ౨౯౬.

సూ. నేతరోఽనుపపత్తేః.

ఇహ పుచ్ఛవాక్యలభ్యో జీవస్స్యాదితి పునర్న చాశంక్యం, జీవే స్రష్టృత్వాదికముత్తరవాక్యస్థమనుపపన్నం హి. ౨౯౭.

సూ. భేదవ్యపదేశాచ్చ.

ఇహ పుచ్ఛవాక్యదర్శిత ఆత్మా లబ్ధవ్యభావముపయాతి, తస్మాద్రసరూపోఽసౌ లబ్ధాజీవోఽత్ర వర్ణితస్తోకే. ౨౯౮. లబ్ధవ్యభావాద్భేదో వ్యపదిశతే హి వాక్యేఽస్మిన్, తస్మాల్లబ్ధవ్యాత్మాపరమాత్మైవాత్ర దర్శితో భవతి. ౨౯౯.

సూ. కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా.

శ్రుతినిర్దిష్టో యోఽసావానందమయః పరం ప్రబోధయతి, పంచమవాక్యస్థత్వాదానంద ఇవేతి నైతదనుమానమ్. ౩౦౦. బ్రహ్మపరత్వే సాధకమనేకపూర్వోక్తదూషణగ్రాసాత్,

సూ. అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి

యః పుచ్ఛవాక్యదర్శిత ఆత్మా తస్మిన్ కృతప్రబోధో యః. ౩౦౧. అథ సోఽభయమితి వాక్యం తస్య చ తద్యోగమేవ బోధయతి, పుచ్ఛపదసన్నికృష్టం బ్రహ్మపదం స్వప్రధానపరమేవ. ౩౦౨. యదిదముపక్రమదృష్టం బ్రహ్మ తదత్రోపసంహృతం భవతి, తస్మాదేతద్వాక్యం బ్రహ్మణి పరమే సమన్వితం జ్ఞేయమ్.౩౦౩ నను యద్యానందమయః ప్రియశీర్షత్వాదిధర్మయోగేన, పరమాత్మా న భవతి చేచ్ఛాందోగ్యేఽపి చ తథా ప్రసజ్యేత. ౩౦౪. తత్ర చ హి య యోఽసౌ పురుషో యో దృశ్యతేఽన్తరాదిత్యే, అప్రణఖాచ్చ సువ ' హిరణ్యకేశో హిరణ్మయశ్మశ్రుః. ౩౦౫. ఆరక్తాంబుజనేత్రో ది నామా సర్వపాపనిర్ముక్తః, ఇత్యాధిదైవికోఽయం పురుషో నిర్దిష్ట ఏవ మాదిగుణః. ౩౦౬. ఆధ్యాత్మికపురుషోఽయం నిర్దిష్టశ్చాంతరక్షిణి హ్యేవం, యే చ పరాంచో లోకాః యే చ స్యుర్దేవలోకకామాశ్చ. ౩౦౭. తేషామీష్టే పురుషో యోఽసౌ నిర్దిశ్యతేఽన్తరాదిత్యే, యేచార్వాంచో లోకా యే చ స్యుర్మర్త్యలోకకామాశ్చ ౩౦౮. తేషామీష్టే పురుషో యోఽసౌ నిర్దిశ్యంతేఽన్తరక్షిణి చ, మయడంతశబ్దయోగాత్స్వకారధర్మోపదేశబాహుళ్యాత్. ౩౦౯. ప్రాదికేశ్వరత్వాదిహ నిర్దిష్టః కథం పరాత్మా స్యాత్, విద్యాకర్మాతిశయాత్ప్రాప్తోత్కర్షో హి కశ్చిదధికారీ. ౩౧౦ కిం వా యోగీ కశ్చిత్సంసారీ స్యాదిహాంతరాదిత్యే, ఇతి శంకామపనేతుం మునినా రచితం తదేతదధికరణమ్. ౩౧౧.

సూ. అంతస్తద్ధర్మోపదేశాత్. ౨౦.

పరమేశ్వర ఏవాయం పురుషో నిర్దిశ్యతేఽన్తరాదిత్యే, పరమేశ్వరధర్మాణామిహోపదేశో హి దృశ్యతే యస్మాత్. ౩౧౨. ఉదితటదేతిత్యాద్యా పాపాస్పృష్టత్వమామనంతీహ, సైవ ఋగిత్యాదీని హి ఋగాదిరూపత్వమామనంతీహ. ౩౧౩. సర్వాత్మకే పరేశే తదేతదుక్తం సమంజసం భవతి, సర్వజగత్కర్తృత్వాత్సర్వాత్మకతా హి తస్య యుక్తతమా. ౩౧౪. పరిమితమైశ్వర్యం యద్వర్ణితముభయత్ర తచ్చన విరుద్ధం, అధ్యాత్మాదివిభాగాపేక్షం తన్న స్వతః పరే పుంసి. ౩౧౫. ప్రఖ్యాపయంతి సర్వే వేదాంతాస్తస్య నిరుపమైశ్వర్యం, పరమేశ్వర

వాక్యేఽస్మిన్ వికారధర్మైః కుతోఽస్య నిర్దేశః. ౩౧౬ ఇతి శంకా నేహ స్యాద్యతః పరేశో హ్యాకుంఠితైశ్వర్యః, భక్తానుకంపయైవ హి నానారూపాణి మాయయా సృజతి. ౩౧౭. పరమాత్మపరమపీదం వాక్యం సవిశేషపరతయా యోజ్యం, యత ఏతస్మిన్వాక్యే హ్యుద్గీథోపాసనా వినిర్దిష్టా. ౩౧౮. ఋక్సామగేయతాపి హి సర్వేశే సర్వకారణే యుక్తా, లౌకికగానేష్వపి యైః పరమేశో గీయతే హి తస్మాత్తే. ౩౧౯. ధనసనయో లోకేఽస్మిన్నభిమతసుఖసంపదో హి విచరంతి,

సూ. భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః. ౨౧.

యో మండలాభిమానీ దేవోఽయం పురుష ఏవ నిర్దిష్టః. ౩౨౦ ఇతి ఖలు నైవాశంక్యం యతస్తయోర్భేద ఏవ నిర్దిష్టః, ఆదిత్యాదంతర ఇతి వాక్యం హ్యాదిత్యభేదముపదిశతి. ౩౨౧. తస్మాదేతద్వాక్యం హిరణ్మయత్వాదిగుణగణోపేతే, సర్వేశ్వరే పరాత్మన్యంతర్యామిణి సమన్వితం భవతి. ౩౨౨. భవతు పరమేశ్వరోఽసావుపదిష్టో యోఽయమంతరాదిత్యే, ఉద్గీథవాక్యదర్శిత ఆకాశోఽయం కథం పరాత్మా స్యాత్. ౩౨౩. శ్రుతిలింగవాక్యసూత్రే శ్రుతిర్హి లింగాద్బలీయసీ దృష్టా, నిరపేక్షరూఢశబ్దశ్శ్రుతిరితి కథయంతి జైమినిప్రముఖాః. ౩౨౪. తస్మాద్భూతాకాశః శ్రుత్యా హ్యాకాశశబ్దలభ్యస్స్యాత్, జన్మాదికారణత్వం యదత్ర వాక్యే ప్రదర్శితం తదపి. ౩౨౫ భూతాకాశేఽపి స్యాత్క్రమేణ వాయ్వాదికారణత్వేన, ఇత్యాక్షేపం నిరసితుమిదమధికరణం ప్రదర్శితం భవతి. ౩౨౬.

సూ. ఆకాశస్తల్లింగాత్. ౨౨.

జైవలిశాలావత్యౌ హ్యుద్గీథవిచారలబ్ధకుతుకౌ హి, శాలావత్యోక్తం స్వర్గాదికమంతవత్త్వదోషేణ. ౩౨౭. ఉద్గీథస్య పరాయణమేతస్మితే హ్యుదస్య తత్పృష్టం, లోకస్యాస్య చ కాగతిరితి శాలావత్యవచనమనుసృత్య. ౩౨౮. ఆకాశ ఇతీత్యాద్యం జైవలినా హి ప్రదర్శితం భవతి, తద్వాక్యే చానంత్యం ప్రదర్శితం యత్పరో వరీయస్త్వమ్. ౩౨౯. ఉపసంహృతమాకాశే స ఏవ ఇత్యాదివాక్యశేషేణ, దర్శితముపక్రమే యజ్జన్మస్థితినాశకారణత్వం హి ౩౩౦. తదిదం హి కారణత్వం భూతాకాశేఽపి వర్ణితం హి పురా, వాయ్వాదికారణత్వం

క్రమేణ తత్రేదమనుపపన్నం స్యాత్. ౩౩౧. సర్వాణి హ వేత్యాదౌ భూతవిశేషణపదం హి సర్వపదం, ఆకాశాదేవేతి హ్యవధారణమనుపపన్నమేవ స్యాత్. ౩౩౨. భూతాకాశపరత్వే శ్రుతిర్హి లింగాద్బలీయసీత్యుక్తం, బహుళేతరలింగయోగాచ్ఛ్రుతేర్బలీయస్త్వమపహృతం భవతి. ౩౩౩. సముదాయార్థే చైకం త్యజేదితి న్యాయ ఏవముపదిశతి, శ్రుతిబలసమాశ్రయేఽపి హి న విరోధః కశ్చిదత్ర సంభవతి. ౩౩౪. జ్యాయస్త్వమిహ యదుక్తం పరాయణత్వం చ దర్శితం యదపి, ఆకాశో హి తాభ్యాద్వైరాత్మని పరమే సమంజసం భవతి. ౩౩౫. నిర్వాహితేత్యంతేఽస్మిన్ బ్రహ్మణ్యాకాశశ ఉపదిష్టః, బ్రహ్మణితత్పర్యాయో వ్యోమన్నిత్యాదివాక్యనిర్ది ః. ౩౩౬. ఉద్గీథవాక్యమేతత్పరోవరీయస్త్వగుణగణోపేతే, ఆకా శబ్దవాచ్యే తతః పరాత్మని సమన్వితం భవతి. ౩౩౭.

సూ. అత ఏవ ప్రాణః. ౨౩.

ప్రస్తావదేవతాయాస్స్వరూపవిజ్ఞానలబ్ధగురుభావః, చాక్రాయణమునిరధునా ప్రస్తోత్రాదీన్ప్రతిబోధయత్యస్మిన్. ౩౩౮. ప్రస్తావదేవతాయాస్స్వరూపవిజ్ఞానరహిత ఏవ యది, ప్రస్తోతః ప్రస్తోష్యతి మూర్ధా తే పతనమేష్యతీత్యుక్త్వా. ౩౩౯. ప్రస్తోత్రాదిప్రశ్నం కతమా సా దేవతేతి చాకర్ణ్య, ప్రస్తావదేవతాయాస్స్వరూపవిజ్ఞానముపదిదేశేత్థమ్. ౩౪౦. సైషేత్యంతైర్వాక్యైః ప్రాణః ప్రస్తావదేవతేత్యుక్తః, వాయువికారః కిం వా పరమాత్మా స ఇతి సంశయప్రాప్తౌ. ౩౪౧. వాయువికారో నాయం కింతు పరాత్మా యదత్ర తల్లింగం, ఇత్యేతదభినిగదితుం హ్యయమతిదేశః ప్రదర్శితో మునినా. ౩౪౨. ఇహ సకలభూతరాశేస్సంవేశశ్చోద్గమశ్చ నిర్దిష్టః, పరమేశ్వరపరతాయాం తదేతదఖిలం సమంజసం భవతి. ౩౪౩. శ్రుతిలింగవాక్యదర్శితవిరోధశంకాపి పరిహృతా పూర్వం, స్వాపప్రబోధయోః కిల సంవేశనవాదివాక్యమఖిలమపి ౩౪౪. వాయువికారే ప్రాణే సమంజసంస్యాదితీహ నాశంక్యం, వాగాదీనామేవ హి సంవేశోద్గమనవాదివాక్యమిహ. ౩౪౫. వాయువికారే ప్రాణే సమన్వితం నైవ సర్వభూతానాం, ప్రస్తావవాక్యమేతత్ప్రాణే బ్రహ్మణి సమన్వితం భవతి ౩౪౬. బ్రహ్మపరః ప్రాణోఽయం

ప్రాణస్య ప్రాణమితి చ వాక్యేఽపి, అన్యత్రాపి చ దృష్టో వాక్యేఽపి ప్రాణబంధనం హీతి. ౩౪౭. ప్రస్తావదేవతాత్మక ఏవ ప్రాణోఽపి హి భవతి పరమాత్మా, వాయువికారో నాసావిత్యుక్తం సకలమేతదనవద్యమ్. ౩౪౮. భవతు యదిహోపదిష్టం ప్రాణాకాశాదివాక్యమఖిలమపి, తల్లింగసమవధానాద్బ్రహ్మపరం తద్ధి భవతి యుక్తతరమ్ ౩౪౯. యదతః పర ఇత్యాద్యైర్వాక్యైర్వ్యపోపదర్శితం జ్యోతిః, విశ్వస్మాదు పరితనేష్వనుత్తమేషూత్తమేషు భాతీతి. ౩౫౦. అంతఃపురుషేఽపి తథా తదిదం జ్యోతిః ప్రదర్శితం తత్కిం, భౌతికమథ వా బ్రహ్మేత్యే తన్నిర్ణేతు మేతదధికరణమ్. ౩౫౧.

సూ. జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్. ౨౪.

జ్యోతిరిహ బ్రహ్మ స్యాన్న భౌతికం కిమపి శంకితుం శక్యం, పాదోఽస్య త్యేతస్మిన్ భూతాదిపదానిదర్శితాని యతః. ౩౫౨. నన్విహ పదాభిధానం జ్యోతిర్వాక్యే న దృశ్యతే కిమపి, తత్కథమిహ హేతు స్స్యాత్తేన కథం బ్రహ్మతాస్య సిద్ధా స్యాత్. ౩౫౩. ఇతి నాత్ర శంక నీయం యత ఇహ వాక్యే హి యత్పదం దృష్టం, బుద్ధిస్థవాచకం తద్యత ఏతత్సర్వనామసంజ్ఞం స్యాత్. ౩౫౪. పూర్వత్ర చోపదిష్టే బ్రహ్మణి యచ్ఛబ్దతః పరామృష్టే, తత్రోపదర్శితం యత్పాదచతుష్టయ మిహోపదిష్టం స్యాత్. ౩౫౫. నన్విహ దీప్యత ఇతి యా శ్రుతిరిహ కార్యే సమంజసా భవతి, తదపీదమంతరిత్యపి జాఠర వైశ్వానరం ప్రబోధయతి ౩౫౬ తస్యైషాదృష్టిస్స్యాత్తస్యైషా శ్రుతిరితి బ్రువా ణాయా, దృష్టం శ్రుతమిత్యేషా శ్రుతిరస్యోపాసనాం విధాపయతి. ౩౫౭. యస్త్వేతదేవమేవం చక్షుష్యశ్చ శ్రుతశ్చ భవతీతి, అల్పఫల శ్రుతిరేషా కార్యే జ్యోతిషి సమంజసా భవతి. ౩౫౮. యదతః పర ఇత్యాద్యైరుపదిష్టం జ్యోతిరత్ర కార్యమితి,నైషా శంకా యస్మాద్బ్రహ్మ పరత్వే తదేతదనవద్యమ్. ౩౫౯. దీప్యత ఇతి నిర్దిష్టా దీప్తిరథేత్యాది వాక్యదృష్టాయా,నిత్యావబోధరూపా సైషాబ్రహ్మణి సమంజసా భవతి. ౩౬౦. దృష్టత్వాదికమఖిలం ప్రతీకమూలం నహి స్వతోఽస్య స్యాత్, అల్పఫలశ్రుతిరేషా బ్రహ్మణి సర్వార్థదేహియుక్తతమా. ౩౬౧. తస్మా జ్జ్యోతిశ్శబ్దం బ్రహ్మేత్యేతత్సమంజసం భవతి,

సూ. ఛందోఽభిధానాన్నేతి చేన్న తథా
చేతోఽర్పణనిగదాత్తథాహి దర్శనమ్. ౨౫.

నన్వత్ర పూర్వవాక్యే గాయత్రీచ్ఛంద ఏవ నిర్దిష్టమ్. ౩౬౨ సైషా చతుష్పదేతి హి చతుష్పదత్వం చ తస్య నిర్దిష్టం, న చ తజ్జ్యోతిశ్శబ్దే బ్రహ్మపరత్వప్రసాధకం భవతి. ౩౬౩. ఇతి చేన్న పూర్వవాక్యే ఛందోమాత్రం హి నైవ తదుపదిష్టం, ఛందోఽనుగతే బ్రహ్మణి చిత్తసమాధానమేవ నిర్దిష్టమ్ ౩౬౪. ఉక్తానుగతే బ్రహ్మణి చిత్తసమాధానవచనమన్యత్ర, ఏతమితి మంత్రభాగే తదిదం దృష్టం హి తద్వదత్రాపి ౩౬౫. ఛందోఽభిధాయకాని హి వాక్యాన్యన్యాని యాని దృశ్యంతే, తాన్యప్యుక్తార్థాని హి తస్మాన్నేహాస్తి కాచిదాశంకా. ౩౬౬.

సూ. భూతాదిపాదవ్యపదేశోపపత్తేశ్చైవం. ౨౬.

భూతపృథివీశరీరాణ్యపి హృదయం చేతి సమ్యగుపదిశ్య, సైషా చతుష్పదేతి హి నిర్దిష్టా సాపి దర్శితార్థేన. ౩౬౭. బ్రహ్మైవానోపదిష్టం యద్యక్షరసన్నివేశరూపాయాః, కథమస్యా గాయత్ర్యా భూతాదిపదాని సంభవంతీహ. ౩౬౮.

సూ. ఉపదేశభేదాన్నేతి చేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్. ౨౭

నన్వత్ర పూర్వవాక్యే చతుష్పదం బ్రహ్మ యచ్చ నిర్దిష్టం, ఉపదేశభేదదృష్టే జ్యోతిర్వాక్యే కథం పరామృష్టం. ౩౬౯. ఇతి శంకాత్ర న కార్యా విభక్తిభేదేఽపి భవతి చార్థైక్యం, సప్తమ్యంతే వాక్యే పంచమ్యంతేఽపి కోఽపి న విరోధః ౩౭౦. నన్వత్రోద్గీథాది ప్రకరణపఠితాని యాని వాక్యాని, తల్లింగసమవధానాద్బ్రహ్మపరత్వేన వర్ణితాని పరం. ౩౭౧. ఇహ కౌషీతకివాక్యే ప్రాణోఽస్మీత్యాది వాక్యజాలేన, ప్రాణో యోఽసావుక్తస్స కిం పరం బ్రహ్మ పంచవృత్తిర్వా. ౩౭౨. ఇహ చోభయలింగాని హి దృశ్యంతే హ్యుక్తాన్యత్ర భూయాంసి, తస్మాచ్ఛ్రుత్యనుసారాత్ప్రాణోఽయం పంచవృత్తిరేవ స్యాత్. ౩౭౩. ఇత్యాక్షేపం సకలం నిరస్య బహులేన యుక్తిజాలేన, ప్రాణోఽసౌ నిర్దిష్టో బ్రహ్మైవేతి ప్రదర్శ్యతే సపది. ౩౭౪.

సూ. ప్రాణస్తథానుగమాత్. ౨౮.

యః కౌషీతకివాక్యే ప్రాణో నిర్దిష్ట ఏష పరమాత్మా, పౌర్వాపర్యవిమర్శే పదాని సకలాని తత్పరాణి యతః. ౩౭౫. హితతమవరదనిర్దేశః పరమాత్మా స్యాన్న వాయువికృతిరసౌ, అమృతాదిశబ్దయోగః పరమాత్మన్యేవ దృశ్యతే శాస్త్రే. ౩౭౬. ఆనందో జర ఇతి వా బ్రహ్మణి పరమే సమంజసో భవతి, భూతప్రజ్ఞామాత్రాద్యర్పణమపి పరమకారణే యుక్తమ్. ౩౭౭. జ్ఞానక్రియాత్మనోరిహ విభిన్నశబ్దస్వభావయోర్యదపి, ప్రాణప్రజ్ఞోపాధ్యోరేకీకరణం పరాత్మలింగం స్యాత్. ౩౭౮. ఇదమిత్యాద్యుపదిష్టం దేహే స్థానం పరిగ్రహాదఖిలం, పరమాత్మన్యుపపన్నం కార్యం సకలం యతస్తదాయత్తం. ౩౭౯

సూ. న వక్తురాత్మోపదేశాదితి చేదధ్యాత్మసంబంధభూమా హ్యస్మిన్. ౨౯.

నన్వత్ర దేవతాత్మా వక్తా హీంద్రః ప్రతర్దనాయ కిల, త్వాష్ట్రవధసాహసాత్మకవిగ్రహసంబంధిధర్మనివహేన. ౩౮౦. స్వాత్మోత్కర్షం ప్రథయన్ యోఽయమహంకారవాదమాశ్రిత్య, ప్రాణోఽస్మి మాముపాస్వేత్యాద్యైరాత్మానముపదిదేశ సయం. ౩౮౧. స చ కథమిహ పరమాత్మా యోఽసౌ ప్రాణస్య వక్తురాత్మైవ, ఇత్యాక్షేపస్సకలో నిరస్యతే సపది సూత్రశేషేణ. ౩౮౨. ఏషా శంకా కార్యా న వక్తురాత్మోపదేశయోగేన, అధ్యాత్మసన్నికర్షః ప్రాచుర్యేణోపలభ్యతే యస్మాత్. ౩౮౩. వక్తారం విద్యాదితి వాక్యైరుపదర్శితోఽంతరాత్మైవ, ఆనందామృతరూపః ప్రాణో నిర్దిశ్యతే హి వాక్యేఽస్మిన్. ౩౮౪. త్వాష్ట్రవధసాహసోక్తిర్న హి విజ్ఞేయస్తుతిం ప్రసంజయతి నహ్యేతస్యేత్యాద్యైర్విజ్ఞానస్తుతిపరా హి సా భవతి. ౩౮౫. (నను యది పరమాత్మైవ ప్రాణోఽస్మీత్యాదివాక్యనిర్దిష్టః, స చ కథమస్మిన్వాక్యే నిర్దిష్టో వక్తురాత్మభావేన.)

సూ. శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశో వామదేవవత్. ౩౦.

శాస్త్రోపదిష్టలక్షణమపరోక్షీకృత్య తత్పరం బ్రహ్మ, ఇంద్రస్తముపదిదేశ హి మునివర్యో వామదేవసంజ్ఞ ఇవ. ౩౮౬. మునిరేష వామ

దేవః ప్రభూతవిజ్ఞానసాధనోపచితః, గర్భస్థ ఏవ బుబుధే హ్యాహ మిత్యాదికమవాప మంత్రమపి. ३०८.

సూ. జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతి చేన్నోపాసాత్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహ తద్యోగాత్. ३१.

వక్తారం విద్యాదితి నిర్దిష్టం జీవలింగమిహవాక్యే, పరిగృహ్యోత్థాపయతీత్యపి ముఖ్యప్రాణలింగముపదిష్టం. ३००. తస్మాజ్జీవో వా స్యాన్ముఖ్యప్రాణోఽథ వా యముపదిష్టః, న హి పరమాత్మా ప్రాణ స్స్యాదితి శంకా న చాత్ర కర్తవ్యా. ३०९. యత ఏతస్మిన్వాక్యే భూయో దృష్టం పరాత్మలింగమపి, తస్మాత్త్రివిధాల్లింగాత్త్రివిధము పాసనమిహ ప్రసజ్యేత. ३१०. యజ్జీవలింగముక్తం ముఖ్యప్రాణస్య యదపి లింగం వా, తదుభయమపి పరమాత్మని సమంజసం స్యాదితీరితం పూర్వం. ३११. ప్రాణస్యాస్య చ వృత్తిర్బ్రహ్మణి పూర్వం ప్రదర్శితా భవతి, తల్లింగసమవధానాత్ప్రాణోఽయమిహాపి భవతి పరమాత్మా. ३१२. అథవా త్రివిధైరర్థైర్బ్రహ్మోపాసనమిహాశ్రితం భవతి, తేన న దోషాశంకా న చాత్ర కాచిద్విరోధశంకాపి. ३१३. తస్మాదిహోపదిష్టం కౌషీతకివాక్యమేతదఖిలమపి, బ్రహ్మణ్యుపాస్యరూపే విజ్ఞేయే వా సమన్వితం భవతి. ३१४. శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం, చతురధ్యాయీతస్యాం ప్రథమో యోఽసౌ సమన్వయోఽధ్యాయః. ३१५. తత్ర ప్రథమే పాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః, ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో జయతు సోఽయమనవద్యః. ३१६.

ఇతి ప్రథమాధ్యాయే ప్రథమపాదః.

అథ ద్వితీయపాదః.

ప్రథమే పాదే జగతో జన్మస్థిత్యాదికారణం బ్రహ్మ, వేదాంతవాక్యనిచయైస్స్ఫుటతరలింగైః ప్రదర్శితం భూయః. १ వ్యాపిత్వం నిత్యత్వం సర్వజ్ఞత్వం చ దర్శితం తస్య, అర్థాంతరరూఢానామాకాశప్రాణముఖ్యశబ్దానాం. २. అబ్రహ్మలింగబాధనపురస్సరం బ్రహ్మలింగ

యోగేన న్యాయోపేతైర్వాక్యైర్బ్రహ్మపరత్వం ప్రసాధితం భవతి. ౩. ఇహ చ ద్వితీయపాదే హ్యస్పష్టబ్రహ్మలింగవాక్యైః, యచ్చోపాస్యం బ్రహ్మ ప్రదర్శితం తదితి వర్ణ్యతే సపది. ౪. ఛాందోగ్యే చ తృతీయే జ్యోతిర్విద్యాప్రధానవాక్యాంతే, సర్వం ఖల్విత్యాద్యం మనోమయ త్వాది వాక్యమధ్యమపి. ౫. శాండిల్యపదకృతాంతం యదేతదుపదిష్ట మత్ర తత్కిం స్యాత్. బ్రహ్మప్రధానమథ వా జీవపరం వేతి సంశయ ప్రాప్తే. ౬. శాండిల్యవాక్యమేతత్పౌర్వాపర్యేణ సమ్యగాలోచ్య, జీవాశంకాం నిరసితుమిదమధికరణం చకార మునివర్యః. ౭.

సూ. సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్. ౧.

సకలనిగమాంతవాక్యప్రకాశితం యచ్చ జగదుపాదానం, తదిహోపక్రమవాక్యే హ్యుపదిష్టమతో న జీవశంకాత్ర. ౮. నన్విహ సర్వం ఖల్విత్యుపాసనావిషయబోధకం న భవేత్, శాంత ఉపాసీతేతి హి విహితశమారాతిరాగనిర్ముక్త్యై. ౯. సకలస్యైకాత్మకతాం ప్రబోధ్య రాగాదినిరసనం కురుతే, స క్రతుమితి వాక్యేన హి విహితక్రతు విషయ ఏవ జీవస్స్యాత్. ౧౦. తస్య చ మనోమయత్వం ప్రాణశరీరత్వ మాంజసం భవతి, బ్రహ్మత్వతావబోధకలింగం నాత్రోపలభ్యతే కిమపి. ౧౧. తస్మాదేతద్వాక్యం జీవోపాస్తిప్రధానమాభాతి, ఇతి ఖలు నైవాశంక్యం యదత్ర వాక్యేన జీవవార్తాపి. ౧౨. తస్మిన్నితి వాక్యస్థిత తచ్ఛబ్దేనైకవాక్యతాపన్నం, సోఽయమితి వాక్యజాతం యథా పురోడాశ ధర్మిణం బ్రూతే ౧౩. స క్రతుమితి వాక్యస్థే క్రతౌ హి నియమేన విషయసాకాంక్షే, విషయం బోధయితు మిదం బ్రహ్మేత్యాదికముదాహృతం భవతి. ౧౪. తస్య విశేషణజాలే మనోమయప్రభృతివాక్య జాలేన, భూయః ప్రదర్శ్యమానే జీవాశంకా కథం ప్రవర్తేత. ౧౫. యద్యపి లింగవిగానాద్విశేషణార్థత్వమసులభం భాతి, లింగస్య విపరిణామే తథాపి నైవాత్ర బాధకం కిమపి. ౧౬. బ్రహ్మణి మనోమయత్వం ప్రాణశరీరత్వమనుపపన్నమితి, నైవాశంకా కార్యా బ్రహ్మణ్యఖిలాత్మకే హి తదుక్తం. ౧౭. సామానాధికరణ్యం వివక్షితం బ్రహ్మణా యదా కార్యే, బాధాయాం తచ్చ స్యాదత్ర హి కార్యేణ కారణే తత్స్యాత్. ౧౮. తేన చ సర్వాత్మకతా బ్రహ్మణి పరమే ప్రద

ర్శితా భవతి, ఇదమితి పదమప్యత్ర బ్రహ్మవిశేషణపరం హి కర్తవ్యం. ౧౯. యదిదం బ్రహ్మ పరం స్యాత్సర్వం ఖలు తదితి యోజనా కార్యా, తేన చ సర్వాత్మకతా బ్రహ్మణి పరమే సమర్థితా భవతి ౨౦. బ్రహ్మణ్యుపాస్యరూపే సర్వోత్కర్షశ్చ వర్ణితః ప్రాయః. తజ్జత్వాదికమఖిలం యదుక్తంఽస్మిన్ప్రదర్శితం తదపి. ౨౧. తస్య చ సర్వాత్మకతా ప్రతిపత్త్యర్థం చ శమవిధానార్థం, తస్మాచ్ఛ్రుతిశతగేయే సర్వాత్మని సకలజగదుపాదానే. ౨౨. బ్రహ్మణి మనోమయత్వం ప్రాణశరీరత్వమేతదుపపన్నం,

సూ. వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ. ౨

అత్ర చ విధివిహితాయాముపాసనాయామపేక్షితా యే స్యుః. ౨౩. తే సత్యకామతాద్యా హ్యుపపన్నాస్స్యుర్గుణాః పరే పుంసి, అత్ర చ వివక్షితత్వం హ్యుపాసనాయామపేక్షణీయత్వం. ౨౪ ఇహ సత్యకామతాముఖగుణజాతే భవతి తచ్చ నిరవద్యం,

సూ. అనుపపత్తేస్తు న శారీరః. ౩.

యోఽయం శారీరస్స్యాత్స చోక్తగుణజాతభాజనం న భవేత్. ౨౫. యత ఏతస్మిన్వాక్యే హ్యవాక్యనాదర ఇతీరితం భవతి, దేహేంద్రియాదియోగిని శారీరే కథమవాకితా వార్తా. ౨౬ నియతవిషయాభిలాషిణ్యనాదరత్వం చ తత్ర నహి భవతి.

సూ. కర్మకర్తృవ్యపదేశాచ్చ. ౪.

కిం చాత్ర వాక్యశేషే మనోమయత్వాదిగుణగణోపేతః. ౨౭. ఏతమితి కర్మభావాదుపదిష్టోఽయం పరం పుమానేవ, అభిసంభవితాస్మీతి చ శారీరః కర్తృభావమాపన్నః, నిర్దిష్టో యస్స కథం హ్యుపాసనావిషయభావముపగచ్ఛేత్,

సూ. శబ్దవిశేషాత్. ౫.

ఏవమయమంతరాత్మన్నితి సప్తమ్యంతశబ్దనిర్దేశ్యః. ౨౯. శారీరోఽసౌ కర్తా హ్యుపాస్యరూపో హిరణ్మయః పురుషః, ప్రథమాంతశబ్దబోధ్యస్స కథం శారీరభావముపగచ్ఛేత్. ౩౦. దేహేంద్రియవశవర్తీ శారీరో న చ పరః పుమాన్భవతి.

సూ. స్మృతేశ్చ. ౬.

స్మృతిరేషా భాగవతీ శారీరపరాత్మభేదమాచష్టే. ౩౧. శారీరం చ నియామ్యం నియామకం హృదయదేశమీశమపి,

సూ. అర్భకౌకస్త్వాత్తద్వ్యపదేశాచ్చ నేతి చేన్న
నిచాయ్యత్వాదేవం వ్యోమవచ్చ. ౭.

సన్నిహ వాక్యే యోఽసావుపాస్యరూపః కథం స పరమాత్మా. ౩౨. అర్భకమస్యాయతనం నిర్దిష్టం స్యాత్తదార్భకత్వమపి, యస్మాద్ధృది నిర్దిష్టశ్శ్యామాకాదపి చ దర్శితోఽణీయాన్. ౩౩. స చ కథమిహ పరమాత్మా యోఽసౌ వ్యాపీతి దర్శితశ్శాస్త్రే, ఇతి చేన్నాయం దోషో నిచాయ్యభావేన దర్శితో యోఽసౌ. ౩౪. బ్రహ్మణ్యపరిచ్ఛిన్నే మనో విధాతుం న శక్నుయాజ్జనః, ఇతి కరుణాపరతంత్రా శ్రుతిః పరిచ్ఛేదమస్య నిర్దిశతి ౩౫. వ్యోమ్న ఇవాస్యాపి స్యాదుపాధియోగాదయం పరిచ్ఛేదః.

సూ. సంభోగప్రాప్తిరితి చేన్న వైశేష్యాత్. ౮.

శారీరః పరమాత్మా యద్యేతౌ హృదయదేశసన్నిహితౌ. ౩౬. శారీరస్య చ భోగః కథం పరాత్మా న భోగమాప్నోతి, ఇతి శంకామపనేతుం ప్రవర్తతే సకడి సూత్రశేషోఽయం. ౩౭. ధర్మాదిసాధనోస్యస్త స్వీకృతశ్చ భవతి పరమాత్మా, అపహతపాప్మా యోఽసౌ స ధర్మఫలభోగమాతనోతి కథం. ౩౮. ధర్మాదిసాధనస్య హి శారీరస్యాస్తి భోగసంబంధః, ఆవిద్యకదేహాదావభిమానేనాస్య భోగసంబంధః. ౩౯. సర్వజ్ఞస్య పరస్య హి న చాస్త్యవిద్యా న భోగవార్తా వా, అద్వైతవాదలోపో నైవాశంక్యోఽత్ర భేదనిర్దేశాత్. ౪౦. భేద ఉపాధికృతోఽసావుక్తశ్చోపాసనాంగభావేన, తస్మాదేతత్సకలం శాండిల్యమునీంద్రదర్శితం వాక్యం. ౪౧. బ్రహ్మణ్యుపాస్యభావే సమన్వితం హ్యత్ర కోఽపి న విరోధః, నను యది పరమాత్మా పాపహతపాప్మా తతో న భోక్తా స్యాత్. ౪౨. కఠవల్లీవాక్యేఽస్మి
గా జీవో భవేన్న పరమాత్మా, యస్య బ్రహ్మక్షత్రం చోభయ
హ నిర్దిష్టం. ౪౩. ఉపసేచనమిహ మృత్యుః ప్రదర్శితస్తేన

చాత్తృతా లబ్ధా, అత్తా చాగ్నిర్వాహ్యో జీవో వా భవతి నైవ పర
మాత్మా. ౨౨ కఠవల్ల్యామేతస్యాం యతోఽగ్ని జీవౌ ప్రదర్శితౌ పురాఽఽన్యే,
అన్నాదోఽగ్నిరయం స్యాదితి శ్రుతిశ్చాత్తృతాం ప్రసంజయతి. ౨౩
స్వాద్వత్తీతి శ్రుతిరపి జీవతామత్తృతాం ప్రసంజయతి, యది చ
ప్రకరణభేదాన్నాగ్నిః ప్రతిగృహ్యతేఽత్తృభావేన. ౨౪. తర్హ్యత్తా
జీవస్స్యాన్న తు పరమాత్మా యతస్స నాశ్నాతి, ఇత్యాక్షేపః ప్రాప్తా
వత్తృపదే గౌణవృత్తిసూత్రిత్య. ౨౫. నిరసితుమిమమాక్షేపం చకార
మునివర్య ఏతదధికరణమ్,

సూ. అత్తా చరాచరగ్రహణాత్ ౯.

తత్ర చరాచరమేతన్మృత్యుర్యస్యేతి వాక్యనిర్దిష్టం. ౨౭. తస్యా
త్తా కథమన్యస్తస్మాదత్తా పరః పుమానేవ, సంహారకత్వయోగాదత్తృ
త్వం తస్య గౌణమేవ స్యాత్. ౨౮. కర్మఫలభోక్తృతైవ హి జీవే
దృష్టా న సా పరే పుంసి,

సూ. ప్రకరణాచ్చ. ౧౦.

ప్రకరణమపి యచ్చైతత్పరాత్మనో దృశ్యతే న చాన్యస్య.
౩౦. ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం పరమాత్మైవాత్ర దర్శితో యేన, ఇత్థా
కో వేదేతి హి దుర్విజ్ఞేయత్వమస్య నిర్దిష్టం. ౩౧ పరమాత్మలింగమే
తత్తస్మాదత్తాపరః పుమానేవ, భవతు పరాత్మైవాయం యస్య బ్రహ్మేతి
వాక్యనిర్దిష్టః ౩౨. ఋతమిత్యుత్తరవాక్యే గుహాహితత్వేన దర్శితౌ
తౌ కౌ, ఋతపౌ గుహాం ప్రవిష్టౌ ఛాయాతపవద్విలక్షణావుక్తౌ. ౩౩.
కిము తత్ర బుద్ధిజీవౌ జీవపరేశావితీహ సందేహః, తౌ యది చ బుద్ధి
జీవౌ బుద్ధ్యా జీవః పృథఙ్నిరుక్తస్స్యాత్. ౩౪. యది వా జీవపరేశౌ
జీవాదీశః పృథగ్గృహీతస్స్యాత్, యది జీవేశౌ స్యాతాం గుహా
హితత్వం తయోరయుక్తం స్యాత్ ౩౫. తస్మాదిహ నిర్దిష్టావుక్తవిశేషౌ
హి బుద్ధిజీవౌ తౌ, ఇత్యాక్షేపం నిరసితుమేతద్వాక్యార్థనిర్ణయార్థ
మపి. ౩౬. భగవాన్మునివర్యోఽసావిదమధికరణం చకార సుగృహీత్యై,

సూ. గుహాం ప్రవిష్టావాత్మానౌ హి తద్దర్శనాత్. ౧౧.

అత్ర చ గుహాం ప్రవిష్టావాత్మానౌ తౌ చ జీవపరమేశౌ. ౩౮.
నిర్దిశ్యతే హి లోకే సంఖ్యాతుల్యస్వభావయోరుభయోః, అస్య ద్వైతీ

ద్వాత్రింశత్ర్షేష్టవ్య ఏవ మభిధానే. ౫౮. గౌరేవ హి ద్వితీయ స్తత్రా న్విష్యేత నాశ్వో ఖరో వా, బుతపానాల్లింగాదిహా జీవే నిర్ధారితే హితస్య యది. ౫౯. అన్విష్యతే ద్వితీయశ్చేతనభావాదసౌ పరాత్మా స్యాత్, అత్ర పిబంతావితి యా శ్రుతిర్హి పానం ప్రదర్శయత్యుభయోః ౬౦. తచ్చ కథం పరమాత్మని పరితృప్తే స్యాదితీహ నాశంక్యం, జీవస్తావత్పి బతి హీశ్వరమాత్మాసౌ హితం చ పాయయతి. ౬౧. పాచయితా పక్తేతి హి దృష్టాలోకప్రసిద్ధిరిహ తద్వత్, నన్విహ జీవపరేశౌ గృహ్యేతే చేత్కథం గృహావేశః. ౬౨. సర్వగతే పరమాత్మని దేశపరిచ్ఛేద ఏష యదయుక్తం, ఇతి నాశంక్యం యోఽసౌ సర్వగతో యది తదైకదేశ గతః. ౬౩. సకలవసుధాధినాథో రామస్సాకేతనగరనాథ ఇవ, శ్రుతి శిష్టే న్యాయస్స్యాచ్చ్రుత్యనుకూలశ్రుతిర్న చేహాస్తి. ౬౪ నేయం శంకా శ్రుతిషు హి గుహాహితత్వం పరాత్మనో దృష్టం, శ్రుతివాక్యే నిర్దిష్టం గుహాహితం గహ్వరే ష్ఠమిత్యాదౌ. ౬౫. యో వేదేతి చ వాక్యేఽక్యన్విచ్ఛ గుహాం ప్రవిష్టమిత్యాదౌ, ఛాయాతపసామ్యం యచ్చోలత్వేన తత్తయోర్యుక్తమ్. ౬౬ జీవోఽయం సంసారీ తద్వి పరీతో యతో హి పరమాత్మా, తస్మాదృతం పిబంతౌ గుహాం ప్రవిష్టౌ చ దర్శితావేతౌ. ౬౭. ఛాయాతపసదృశావపి జీవపరేశౌ న బుద్ధి జీవౌహి,

సూ. విశేషణాచ్చ. ౧౨.

యదపి విశేషణమేతద్వాక్యే నిష్టమేతయోర్భవతి. ౬౮. రథినం విద్ధీత్యస్మిన్వాక్యే జీవో రథీ వినిర్దిష్టః, విజ్ఞానసారథిస్సోఽధ్వనః పార మాప్నోతి. ౬౯. మికర్తృకర్మభావావిత్యుప దిష్టౌ హి జీవపరమేశౌ, దుర్దర్శమితి చ మంత్రే మననధాతోః కర్తృ కర్మభావేన. ౭౦. తావేతౌ నిర్దిష్టౌ జీవపరేశౌ న చేతరౌ భవతః, ఇహ లోకసిద్ధమేనం జీవం నిర్దిశ్య తదనువాదేన. ౭౧. తస్మాద్విలక్షణో ఽసౌ పరమాత్మాత్ర ప్రదర్శ్యతే వాక్యే, యో హి సుపర్ణా సయుజే త్యేవం దృష్టో హి ముండకే మంత్రః ౭౨. కఠవల్లివాక్యగతైతన్మంత్రే సమార్థకో భవతి, ఇహ కేచిదాహురాద్యామంత్రో యో ద్వేతి కథితః. ౭౩. అధికరణస్యైతస్య హి భవతి న సిద్ధాంత

ముక్తవాక్యార్థం, పైంగ్యుపనిషది యతోఽయం సర్వక్షేత్రజ్ఞపరతయా నీతః. ౭౮. న చ భవతి పూర్వపక్షం స్యాద్వదనం యేన సత్త్వ ఉపదిష్టం, ఔదాసీన్యేనాయం క్షేత్రజ్ఞో దర్శితశ్చ తత్రైవ. ౭౯. సత్త్వస్య భోక్తృతోక్తిః క్షేత్రజ్ఞే బ్రహ్మాభావమభిధాతుం, కఠవల్ల్యుక్తౌ వేతౌ జీవప్రాజ్ఞౌ న చేహ సంభవతః ౭౬. తస్మాదనార్థోఽయం ముండకదష్టో హి మంత్రభాగ ఇతి, ననుకఠవల్ల్యామస్యామృతపానం ప్రథమత ౭ితం భవతి. ౭౭. ప్రథమశ్రుతయోగేన హి తత్రాధికృతం తు జీ మాలంబ్య, తత్సమభావో యోఽసౌ పరమాత్మా తద్ద్వితీయ ఉపదిష్టః. ౭౮. ఉపకోసలవిద్యాయాం య ఏష ఇత్యాదివాక ముపదిష్టం, పురుషో దృశ్యత ఇతి కిల దృశ్యత్వం ప్రథమతశ్శ్రుతం తస్య. ౭౯. చాక్షుషధీవిషయత్వం దృశ్యత్వం జగతి సుప్రసి ం హి, తద్యోగీ పురుషోఽసౌ ఛాయాత్మా వాథ వా భవేజ్జీవః. ౮ . కిం వా సదేవతాత్మా న ఖలు పరాత్మా న దృశ్యతే స యతః, యది చ ఛాయాత్మాసావమృతాభయలక్షణః పుమాన్న భవేత్. ౮౧. భవతు తదా జీవో వా దేవో వా స్యాన్న చైష పరమాత్మా, ధర్మాది సాధనోఽసౌ జీవోఽప్యమృతాదిలక్షణో భవతి. ౮౨. యోఽసౌ హి దేవతాత్మా స చాపి నిర్దిష్టలక్షణో దృష్టః, సత్యాం గతౌ పరస్య హి విశిష్టదేశత్వకల్పనానుచితా. ౮౩. దృశ్యత్వకల్పనా వా తస్యానుచితా హ్యనామరూపత్వాత్, ఇతి శంకాయాం సత్యాముపకోసలవాక్యమే తదఖిలమపి. ౮౪. సమ్యగ్విచార్య భగవానిదమధికరణం చకార మునివర్యః,

సూ. అంతర ఉపపత్తేః. ౧౩.

బ్రహ్మవిదో ముఖమివ తే ముఖం విభాతీతి తం ప్రశస్యాదౌ. ౮౫. తస్మాదుపదేశమిమం చకార జాబాలమునివరో యస్మాత్, తేనోపదిశ్యమానో య ఏష ఇత్యాదివాక్యనిర్దిష్టః. ౮౬. స చ పరమాత్మైవ స్యాన్న చేతరః కోఽపి శంకితుం శక్యః, ఆత్మత్వమమృతభావో బ్రహ్మాత్మకతాభయం చ సర్వమిదం. ౮౭ గుణజాతం పరమాత్మన్యుపపన్నం స్యాన్న చేతరత్రాపి, పాపం కర్మైనం విది నశ్లిష్యత ఇతి హి యచ్చ నిర్దిష్టమ్. ౮౮. తద్వ్యాదిపాపాస్పర్శనమస్మిన్పక్షే సమంజసం భవతి,

అక్షిస్థానం యదిదం ప్రదర్శితం సర్వలేపరహితమితి. ౮౯. తద్యదితి మంత్రభాగే తస్మాత్స్యాదిహ పరః పుమానేవ, యచ్చేహ వామనీత్వం సంయద్వామత్వమపి చ యచ్చోక్తమ్. ౯౦ యచ్చేహ భామనీత్వం పరమాత్మని యుక్తమేతదఖిలమపి, సంయద్వామత్వాదికమఖిలం విస్తృతం హి మంత్రభాగేన. ౯౧. కర్మఫలోత్పాదకతా సంయద్వామత్వశబ్దలభ్యోఽర్థః, కర్మఫలప్రాపకతా భవతి తథా వామనీత్వశబ్దార్థః. ౯౨. సర్వార్థభానవత్త్వాత్తథైవ సర్వత్ర భాసమానత్వాత్, ఉక్తం హి భామనీత్వం తదేతదఖిలం పరాత్మని ప్రథితమ్. ౯౩. తస్మాదిహ పరమాత్మా నిర్దిష్టో భవతి నేతరః కశ్చిత్,

సూ. స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ. ౧౪.

యది పరమాత్మా యస్యాదక్షిస్థానత్వమనుపపన్నమితి. ౯౪. నేయం శంకా యస్మాత్తస్య స్థానాని దర్శితాన్యేవ, అంతర్యామి నిరుక్తౌ స్థానాని బహూని దర్శితాన్యస్య. ౯౫. చక్షురపి తత్ర దృష్టం తస్మాదయమిహ పరః పుమానేవ, సూత్రస్థాదిపదేన హి నామ చ రూపం చ వర్ణితం యదపి. ౯౬ బ్రహ్మణ్యుపాస్యరూపే తదేతదఖిలంసమంజసం భవతి,

సూ. సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవ చ. ౧౫.

ఉపకోసలపరిచర్యాపరితుష్టైరగ్నిభిర్యదాదిష్టమ్. ౯౭. కం బ్రహ్మేత్యాదికమపి సుఖాత్మకం బ్రహ్మబోధయత్యాశు, ఖం శబ్దసాహచర్యాద్బ్రహ్మణ్యల్పత్వబోధపరిహారే. ౯౮. బ్రహ్మపదసాహచర్యాత్కం శబ్దోఽనంతసుఖపరో భవతి, తేనానంతసుఖాత్మకముపదిష్టం బ్రహ్మ పూర్వవాక్యేన. ౯౯. న హ్యేతాదృశరూపో జీవో దేవోఽథ వా భవత్యన్యః,

సూ. శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చ. ౧౬.

విదితశ్రుత్యంతస్య చ యా గతిరుపదిశ్యతే హి వేదాంతే. ౧౦౦. అర్చిఃప్రముఖా సేహాప్యుపదిష్టాతోఽయమత్ర పరమాత్మా, అథ యది చైవేత్యస్మిన్మంత్రే గతిరియముదాహృతా భవతి. ౧౦౧. తస్మాదక్షిస్థానే ప్రదర్శితోఽయం హి భవతి పరమాత్మా,

సూ. అనవస్థితేరసంభవాచ్చ నేతరః. ౧౭.

ఇతరశ్ఛాయాత్మాదిర్న చేహ నిర్దిశ్యతేంతరక్షిణి హి. ౧౦౨. అనవస్థితో యతోఽసౌ ఛాయాత్మా కిం భవతి నాత్మాపి, చక్షుస్సమీపవర్తీ పురుషో యది భవతి చక్షుషి ఛాయా. ౧౦౩. అపయాతే తస్మిన్నిహ పురుషచ్ఛాయా న దృశ్యతే కాపి, జీవో యద్యప్యాత్మా తథాపి చక్షుష్యవస్థితో నాయం. ౧౦౪. చిత్తోపాధిర్యోఽసౌ చిత్తం ప్రాయేణ హృదయదేశగతం, అమృతత్వమస్య దుర్ఘటమభయం చాప్యస్య దుర్ఘటం భవతి.౧౦౫. సర్వగతస్య పరాత్మన ఇదం హి సకలం సమంజసంభవతి, యద్యపిచ దేవతాత్మా నిత్యం చక్షుష్యవస్థితో భవతి. ౧౦౬ అమృతాదిశబ్దయోగీతథాపి నైవాత్మశబ్దయోగస్స్యాత్, అమరత్వం దేవానాంచిరకాలావస్థితత్వసాపేక్షమ్.౧౦౭.ఐశ్వర్యమీశతంత్రంనచస్వతో స్యాభయం చ నో భవతి, దృశ్యత ఇతి యే యం శ్రుతిరుదాహృతా సా న చాక్షుషత్వపరా. ౧౦౮. విద్వదనుభూతివిషయప్రదర్శనార్థా ప్రరోచనార్థైవ, తస్మాత్పరమాత్మాయం యోఽసావక్షిణి నిరూపితో హ్యాత్మా. ౧౦౯. ఉపకోసలవాక్యమిదం తత్ర పరాత్మని సమన్వితం భవతి, నన్వయమక్షిస్థానే ప్రదర్శితో భవతి నైవ పరమాత్మా. ౧౧౦. స్థానవ్యపదేశాదితి శంకాం వారయితుమేష దృష్టాంతః, అంతర్యామిబ్రాహ్మణవాక్యే యచ్చక్షుషీతి నిర్దిష్టః. ౧౧౧. స్థానాదివ్యపదేశాదితి సూత్రేణోపదర్శితః పూర్వం, స చ దృష్టాంతోఽసిద్ధో యతః పరాత్మాఽశరీర ఉపదిష్టః. ౧౧౨. అశరీరస్య క్వాపి హి యమయితృభావో న దృశ్యతే లోకే, ఇహ ఖల్వంతస్తిష్ఠన్ యమయత్యయమితి హి దర్శితో యోఽసౌ. ౧౧౩. అంతర్యామీ యోగీ కిం వా స్యాత్తదభిమానిదేవో వా, న తు పరమాత్మా యోఽసౌ వకార్యకరణో నిరూపితశ్శాస్త్రే. ౧౧౪. ఇతి శంకాం వారయితుం చకార మునివర్య ఏతదధికరణం,

సూ. అంతర్యామ్యధిదైవాదిషు తద్ధర్మవ్యపదేశాత్. ౧౮

అధిదేవాదివిభిన్నం జగత్సమగ్రం హి యోఽంతరవతిష్ఠన్. ౧౧౫.యమయతి స చ పరమాత్మా న హి యోగీ నాపి దేవతాత్మా వా, యోఽసౌ పరమాత్మా స్యాజ్జగతస్సృష్ట్యాదికారణం భవతి. ౧౧౬. జగ

దిశః కృత్స్నమిదం జగన్నియంతుం స ఏవ శక్నోతి, ఆత్మత్వమమృత భావస్తస్యైవ హి యుజ్యతే న చాన్యస్య. ౧౧౭. అతథాభూతో యోగీ దేవో వాత్మాఽమృతః కథం భవతి, యం పృథివీ నవేత్యేషా శ్రుతిః పృథివ్యాదిదేవతాదీనాం. ౧౧౮. అంతర్యామిణమవిదితమాచష్టే స న కథం పరాత్మా స్యాత్, యో దేవతాత్మనామప్యంతర్యామీ కథం స దేవస్స్యాత్. ౧౧౯. స్వస్యైవ యమయితృత్వం నియమ్యతా చేతి బాధితం తత్స్యాత్, యచ్చోక్తమస్య బాధితమకార్యకరణస్య యమయితృత్వమితి. ౧౨౦. తదపి చ దూషణమస్మిన్న చింత్యశక్తౌ పరాపరే న భవేత్, యాని హి యమయతి భగవాన్ కర్మఫలాసక్త చేతసో లోకాన్. ౧౨౧. తత్కార్యకరణజాలైస్సకారకరణో హ్యకార్యకరణోఽపి, ఏవమదృష్టత్వాదివ్యపదేశోఽప్యత్ర దతో యోఽసౌ. ౧౨౨. స చ పరమాత్మని యుక్తో న యోగిని స్యాన్న దేవతాత్మని వా,

సూ. న చ స్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాత్. ౧౯

నను చాదృష్టత్వాదివ్యపదేశస్స్యాత్ప్రధానపక్షేఽపి. ౧౨౩. జగతః కారణభావాదంతర్యామి ప్రధానమేవ స్యాత్, ఇతి చేన్నేయం శంకా ద్రష్టృత్వాదికముదాహృతం యేన. ౧౨౪. తచ్చాప్రధానధర్మో హ్యంతర్యామీ తతః పరాత్మైవ, ద్రష్టృత్వాదృష్టత్వవ్యపదేశాదిహాసన్ప్రధానం చేత్. ౧౨౫. శారీరో భవతు తథాప్యంతర్యామీ యతస్సహి ద్రష్టా, శ్రోతా మంతా చాత్మా చేతనభావాదదృష్టరూపశ్చ. ౧౨౬. దేహాదియమయితృత్వాదిత్యాశంకా నిరస్యతే సపది,

సూ. శారీరశ్చోభయేఽపి హి భేదేనైనమధీయతే. ౨౦

యశ్చాయం శారీరో నాంతర్యామీ భవేద్యతస్త్వేనం. ౧౨౭. శారీరాద్భేదేన హి కాణ్వామాధ్యందినాశ్చ కథయంతి, యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నిత్యన్యే వర్ణయంతి చాన్యేఽపి ౧౨౮. యోఽసావాత్మని తిష్ఠన్నిత్యపి కథయంతి చోభయత్రాపి, విజ్ఞానశబ్ద ఏక స్తథాత్మశబ్దోఽపి జీవవచనస్స్యాత్. ౧౨౯. విజ్ఞానమయో యస్మాజ్జీవో నిర్దిశ్యతే హి సర్వత్ర, జీవస్యాంతర్యామీ యోఽసౌ స కథం హి జీవతాం గచ్ఛేత్. ౧౩౦. తస్మాదంతర్యామిణి పరమాత్మని వాక్యమేతదుపపన్నం, బ్రహ్మణ ఏక

స్యాపి హి నియామకత్వం నియమ్య రూపత్వమ్. ౧౩౧. ఔపాధిక భేదేన హి తదేతదఖిలం సమంజసం భవతి,నన్వ న్తర్యామీ ద్రష్టృ త్వాత్మత్వధర్మయోగేన. ౧౩౨. స్మార్తం ప్రధానమేతన్న భవతి చేద్భ వతు తావతాపీహ, ముండకవాక్యే భూతయో నియుక్తమద్రేశ్యత్వాది గుణయోగి. ౧౩౩. అక్షరమితి యత్ప్రథితం తదిదం స్మార్తం ప్రధాన మేవ స్యాత్, శబ్దాదిరహితమేతద్యత ఏతస్య హ్యదృశ్యతా యుక్తా. ౧౩౪. అగ్రాహ్యత్వాదికమపి సూక్ష్మత్వాదస్య యుక్తమాభాతి, మహ దాదికారణత్వాత్త్రిగుణత్వాదస్య భూతయోనిత్వమ్. ౧౩౫. తస్మాదేత ద్వాక్యప్రదర్శితం యత్ప్రధానమేవ స్యాత్, యద్యత్ర యోనిశబ్దో నిమిత్తవాచీ తదాతు శారీరః. ౧౩౬. న హి భవతి భూతయోనిర్య తశ్చ ధర్మాదిసాధనోపచితః, నన్విహ ముండకవాక్యే ప్రధానద్రేశ్య త్వాదిగుణయోగి. ౧౩౭. ఇతియద్యుచ్యేత తదా భవతి విరోధోఽత్ర వాక శేషేణ, యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యేవం వాక్యశేష ఇహ దృష్టః. తదా క్యశేషదర్శితసర్వజ్ఞత్వం కథం ప్రధానే స్యాత్, ఇతి నాత్ర శంక యం సర్వజ్ఞత్వం యదేతదుపదిష్టం. ౧౩౮. అక్షరపదాభిధేయా త్పరస్య పరమాత్మనో హి నిర్దిష్టం, తస్మాదస్మిన్ వాక్యే ప్రధానమిహ భూతయోనిరిత్యుక్తమ్. ౧౪౦. అథ వా యం శారీరో నహి పర మాత్మాత్ర భూతయోనిస్స్యాత్, దృష్టాంతబోధకాని హి యథోర్ణ నాభిరితి వాక్యజాలాని. ౧౪౧. దృష్టాంతభావమేషామచేతనానాం యతశ్చ కథయంతి, ఇత్యాశంకాం సకలాం నిరస్య వాక్యార్థతత్వ బోధార్థమ్. ౧౪౨. భగవాన్కరుణాసింధుశ్చకారమునివర్య ఏతదధి కరణమ్,

సూ. అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః. ౨౧.

ముండకవాక్యే యోఽసావద్రేశ్యత్వాదిగుణక ఉపదిష్టః. ౧౪౩. స చ పరమాత్మా యస్మాత్సర్వజ్ఞత్వాదిధర్మనిర్దేశః, భూతప్రకృతిత్వేన హి యదక్షరం పూర్వవాక్యనిర్దిష్టమ్. ౧౪౪. తత్రైవోత్తరవాక్యే సర్వజ్ఞత్వం చ దర్శితం యేన, అక్షరవిద్యాయేయం పరవిద్యేతి వర్ణితం పూర్వమ్. ౧౪౫. యద్యక్షరం ప్రధానం తద్విద్యాసా కథం పరా విద్యా,కస్మిన్ భగవో జ్ఞాతే సర్వమిదం జ్ఞాతమితి చ యచ్చోక్త

మ్. ౧౪౬ ఏకస్య చ విజ్ఞానే సర్వజ్ఞానం పరాత్మపక్షే స్యాత్, యాకర్మ గోచరా స్యాదపరా విద్యేతి తాం హి నిందితా. ౧౪౭. నిశ్శ్రేయస ఫలకతయా పరవిద్యా సేతి వర్ణితం భూయః, నిందిత్వా పరవిద్యాం తతో విరక్తస్య సాధనం కథయన్. ౧౪౮. పరవిద్యావిషయామస్యాం శ్రుతిరధికారం హి తస్య బోధయతి, పరతః పర ఇత్యంతే మంత్రే నిర్దిష్టమక్షరం యతస్స్యాత్. ౧౪౯. తచ్చోత్తరసూత్రార్థవ్యాఖ్యానే దర్శయిష్యతే భూయః, తస్మాత్సహి పరమాత్మా యదక్షరం స్యాదదృశ్యతాదిగుణమ్. ౧౫౦. సర్వజ్ఞత్వాద్యఖిలం తస్మిన్నాత్మని సమంజసం భవతి, యస్మాదచేతనానాం దృష్టాంతత్వం ప్రదర్శితం భూయః. ౧౫౧. తస్మాదక్షరశబ్దం ప్రధానమిహ భూతయోనిరేవేతి, యద్దూషణమేతస్మిన్పరాత్మపక్షే న కించిదపి భవతి. ౧౫౨. న హి దృష్టాంతే ధర్మిణి సకలం సామ్యం వివక్షితం భవతి,

సూ. విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాం చ నేతరౌ. ౨౨.

యద్యక్షరశబ్దస్స్యాచ్ఛారీరోఽసౌ విశేషణం చైతత్. ౧౫౩. దివ్యో హీత్యుపదిష్టం దివ్యత్వాద్యనుపపన్నమేవ స్యాత్, ఆవిద్యకదేహాదావహమభిమానేన విస్మృత స్వాత్మా. ౧౫౪. యశ్శారీరస్సోఽయం దివ్యత్వాద్యైః కథం విశిష్యేత, అదృశ్యత్వాదిగుణం యదక్షరం భూతయోనిరిత్యుక్తమ్ ౧౫౫. ఉపదిశ్యతే ప్రధానాద్భిన్నం తస్మాచ్చ తత్పరాత్మైవ, అప్రాణో హీత్యస్మిన్మంత్రే పుల్లింగశబ్దనిర్దిష్టః. ౧౫౬. యోఽయం పరమాత్మా స్యాత్స చాక్షరాత్పర ఇహోపదిష్టస్స్యాత్, తత్రాక్షరశబ్దోఽసావవ్యాకృతభూతసూక్ష్మపర ఏవ. ౧౫౭. న హి తద్వినా పరాత్మా సృష్టిస్థితినాశకారకో భవతి,

సూ. రూపోపన్యాసాచ్చ. ౨౩.

అగ్నిర్మూర్ధేతీయం శ్రుతిరస్యైవాక్షరస్య రూపమిదం. ౧౫౮. లోక్యావయవాత్మకముపదిశతి హి తస్య చాంతరాత్మత్వం, న తాదృశరూపం శారీరే స్యాచ్ఛరీరపరతంత్రే. ౧౫౯. సర్వాంత చ ప్రధానే హ్యచేతనే భవతి. (ప్రకరణాత్) ప్రకృ

తానుకర్షణం హి ప్రకరణశబ్దార్థ ఏష ఉపదిష్టః. ౧౬౦. సర్వస్య చాంతరాత్మా యస్తం హ్యేష ఇతి నిర్దిశేత్ పూర్వం, పునరప్యేతస్మా దితి తమేవ భూయః పరామృశన్నస్య. ౧౬౧ ప్రాణాదికారణత్వం ప్రపంచితం యేన స ఖలు పరమాత్మా, కేచిదాహుస్స్వధియస్త్వగ్ని ర్మూర్ధేతి వాక్యనిర్దిష్టమ్. ౧౬౨. రూపం యదేతదఖిలం నాద్రేశ్యత్వాది గుణక ఉచితమితి, అజ్ఞాదీనామేషాం నిర్దిష్టా జాయమానతా యస్మాత్. ౧౬౩. తస్మాత్తదిదం రూపం హిరణ్యగర్భస్య యుక్తమాఖ్యాతి, పురుష ఇతి వాక్యశేషప్రదర్శితం రూపమత్ర సూత్రోక్తమ్ ౧౬౪. తస్యోప న్యాసోఽయం తత్ప్రతిపత్తిప్రయోజనో భవతి, నను వాక్యశేషదర్శిత సర్వజ్ఞత్వాదిధర్మయోగేన ౧౬౫. యద్యక్షరం ప్రధానం న భవతి చేద్భవతు తర్హి తత్రైవం, వైశ్వానర ఇతి రూఢశ్ఛాందోగ్యే హి ప్రదర్శితో యోఽసౌ. ౧౬౬. హోమాదికరణభావాచ్చరమోక్తో జాఠరాగ్నిరేవ స్యాత్, అయమగ్నిరితి చ వాక్యే యదయం శబ్దోఽపి జాఠరే దృష్టః. ౧౬౭. యదయం భూతాగ్నిర్వా వైశ్వానరశబ్దవాచ్య తాం గ త్, విశ్వస్మా ఇతి వాక్యే వైశ్వానరశబ్ద ఏష భూతాగ్నౌ. ౧౬౮. దృ స్తస్మాదథ వా భవేదసౌ తదభిమానిదేవో వా, వైశ్వా నరస్య సుఖితా వితి శ్రుతిర్హ్యత్ర సాధికా భవతి. ౧౬౯. యద్యాత్మ శబ్దయోగాన్నైతే వైశ్వానరా భవంతి తదా, జీవో వా స్యాద్య దయం జాఠరవైశ్వానరేణ సన్నిహితః. ౧౭౦. ప్రాదేశమాత్రమితి చ శ్రుతిరప్యస్మిన్ సమంజసా భవతి, తస్మాదిహ జీవో వా జఠరాగ్ని ర్వాథవాపి భూతాగ్నిః. ౧౭౧. వైశ్వానరశబ్దస్యార్థం వా సో తదభిమాని దేవో వా, న తు పరమాత్మేత్యేవం నిరసితుముక్తప్రకార మాక్షేపం. ౧౭౨. సర్వజ్ఞోఽసౌ భగవానిదమధికరణం చకార ముని వర్యః,

సూ. వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్. ౨౪.

ఉద్దాలకావసానా యే చ ప్రాచీనశాలమునిముఖ్యాః. ౧౭౩. కో న ఇతి తే చ సర్వే మీమాంసాం చక్రురేవ మనోన్యన్యం, మతివై రూపాద్యదేతే పరినిష్ఠాం తత్ర లబ్ధుమసమర్థాః. ౧౭౪. వైశ్వానరవిద్యాం తాం గ్రహీతుకామాశ్శుచివ్రతా మునయః, ఏతద్విద్యాకుశలం కేక

యమశ్వపతిమేత ఆజగ్ముః ౧౭౫ రాజానం పప్రచ్ఛు ర్బ్రహ్మాత్మ్యం తేన
వాక్యజాలేన, రాజాపి పరమకృపయా తదభిప్రాయం చ సకలమాకర్ణ్య
౧౭౬ వ్యస్తోపాసనపక్షం నిందిత్వాత్మానముపదిదేశేత్థం, యస్త్వేతమితి
చ వాక్యే ద్యుమూర్ధతాద్యంగషట్కసంవలితం. ౧౭౭. వైశ్వానరం
వదిష్యం స్తదుపాస్తిఫలం చ వర్ణయామాస, అత్ర చ వాక్యే సకలే
యోఽసౌ వైశ్వానరో వినిర్దిష్టః. ౧౭౮ స చ పరమాత్మైవ సా న్న
జాఠరాగ్న్యాదిరథ చ జీవో వా, న హ్యస్య జాఠరాగ్నేర్ద్యుమూర్ధతా
స్యాద్యతః పరిచ్ఛిన్నః. ౧౭౯. యద్యపి భూతాగ్నిరసావపరిచ్ఛి స్త
థాపి నేయం స్యాత్, యో హి వికారో లోకే నైవ వికారాంత
రాత్మకో దృష్టః. ౧౮౦. నాయం జీవోఽపి తథా యతః పరిచ్ఛిన్న
ఏష నిర్దిష్టః, జగతోఽస్య కారణత్వాత్పరమాత్మన ఏతదఖిలముప
పన్నం. ౧౮౧. కార్యగతా యే ధర్మా నిర్దిశ్యంతే హి కారణే లోకే,
ఫలగతమపి మాధుర్యం చూతాదౌ మన్యతే యతో లోకః. ౧౮౨.
తస్మాదసౌ పరాత్మా ద్యుమూర్ధతాదిభిరిహోపదిష్టో యః, యది పరమాత్మా
న స్యాద్యోఽసౌ వైశ్వానరోఽత్ర నిర్దిష్టః ౧౮౩. తదుపాసకస్య భోగ్యం
సర్వత్రేత్యేతదనుపపన్నం స్యాత్, తద్యదిషీకాతూలం హ్యగ్నౌ ప్రోతం
ప్రదూయతే యద్వత్. ౧౮౪. తద్వద్వైశ్వానరవిదిపాపం కర్త్రేతి
చాప్యయుక్తం స్యాత్, ఆత్మబ్రహ్మపదాభ్యాముపక్రమశ్చాత్మశబ్ద
యోగశ్చ ౧౮౫ లోకాదిషు ఫలభోగవ్యపదేశః పాపకర్మనాశోక్తిః,
వైశ్వానరశబ్దోఽయం హేతుభిరేతైః పరాత్మపర ఏవ. ౧౮౬. ఇమమర్థం
బోధయితుం పంచమ్యంతోఽత్ర సూత్రనిర్దిష్టః, వ్యవధానం గమితా
తౌ ద్వయోస్త్రయాణాం చ బోధకౌ భవతః. ౧౮౭. తావేతౌ సన్నిహితౌ
పరమేశ్వరమేనమేవ బోధయతః, మాణవకమగ్నిమేనం పశ్యేత్యేవం
విధేషు వాక్యేషు. ౧౮౮. మాణవకశబ్దయోగాదుత్కృష్టపరో యథా
గ్నిశబ్దస్స్యాత్, ఇహ వైశ్వానరశబ్దోఽప్యత్రత్యేనాత్మశబ్దయోగేన.
౧౮౯. పరమేశ్వరమేవైనం వైశ్వానరమీదృశం ప్రబోధయతి.

సూ. స్మర్యమాణమనుమానం స్యాదితి. ౨౫.

ద్యాం మూర్ధానమితీయం స్మృతిరపి వైశ్వానరస్య రూపమిదం.
౧౯౦. దర్శయతి తచ్చరూపం శ్రుతినిర్దిష్టత్వసాధకం భవతి, శ్రుతి

మూలం స్మృతివాక్యం వదంతి వేదార్థపారగా వృద్ధాః. ౧౯౧. యచ్చ స్మృతినిర్దిష్టం తచ్ఛ్రుతివాక్యేన దర్శితం భవతి, ఏతచ్చ పారమేశ్వర రూపమితి స్మృతిరియం హి దర్శయతి. ౧౯౨. ఛాందోగ్యేఽపి హి తదిదం ప్రదర్శితం యేన భవతి స పరాత్మా, ఇతిశబ్దో హేత్వర్థస్సూత్రోక్తః పారమేశ్వరం రూపం. ౧౯౩. శ్రుతినిర్దిష్టం యస్మాత్సోఽచింత్యాత్మేతి దర్శితం స్మృత్యా.

సూ. శబ్దాదిభ్యోఽంతఃప్రతిష్ఠానాన్నేతి చేన్న తథా దృష్ట్యుపదేశాదసంభవాత్పురుషమపి చైనమధీయతే ౨౬.

నన్విహ వైశ్వానర ఇతి నిర్దోషో భవతి నైవ పరమాత్మా. ౧౯౪. శబ్దాదిభ్యోఽపి తథా తత్రైవ చాంతః ప్రతిష్ఠితత్వేన, వైశ్వానరశబ్దోఽసౌ తథాగ్నిశబ్దోఽపి యోఽత్ర నిర్దిష్టః. ౧౯౫. తావేతావగ్నిపరౌ య ఏష ఇత్యాదివాక్యనిర్దిష్టౌ, ఆదిపదాదత్రత్యాదగ్నిత్రేతా ప్రకల్పనం గ్రాహ్యం. ౧౯౬. ప్రాణాహుత్యాశ్రయతా గ్రాహ్యా యా వాక్యశేష నిర్దిష్టా, అంతఃప్రతిష్ఠితత్వవ్యపదేశోఽప్యత్ర దర్శితో భవతి. ౧౯౭. ఏతేభ్యో హేతుభ్యో వైశ్వానర ఏష జాఠరాగ్నిస్స్యాత్, ఇతి శంకాత్ర న కార్యా నాగ్నిర్జాఠర ఇహోపదిష్టస్స్యాత్. ౧౯౮. అపితు తదుపాధికేఽస్మిన్పరమాత్మని దృష్టిరత్ర నిర్దిష్టా, శబ్దాది హేతవో పూర్వోక్తా నాత్ర బాధకాస్తే స్యుః. ౧౯౯. యది జాఠరఏవాగ్నిర్వైశ్వానర ఇతి నిరూప్యతే తత్ర, ఆత్మత్వమనుపపన్నం ద్యుమూర్ధతాదికమపీహ నిర్దిష్టం. ౨౦౦. కిం చాత్ర దర్శితం యత్పురుషత్వం తదపి బాధితం తత్ర, యత్పురుష ఇతి చ వాక్యే పురుషో వైశ్వానరో వినిర్దిష్టః ౨౦౧. పురుషవిధమిత్యపీమం సూత్రావయవం పఠంతి కేచిదిహ, తత్ర చ పురుషవిధత్వం యదుక్తమధిదైవతం యదధ్యాత్మం. ౨౦౨. ద్యుప్రభృతిష్వధిదైవం మూర్ధాదిష్వవయవేషు చాధ్యాత్మం, తదభిప్రాయం తచ్చ హి న జాఠరే భవతి కింతు పరమేశే. ౨౦౩.

సూ. అత ఏవ నదేవతాభూతం చ. ౨౭.

ఉక్తేభ్యో హేతుభ్యో భూతాగ్నిర్వాథ దేవతాత్మా వా, వైశ్వానరో న హి స్యాద్యతస్సనాత్మా న చాపి పురుషో వా. ౨౦౪.

లింగాని బాధకాని హి యాని స్యుర్భూతదేవతాపక్షే, తాని ప్రదర్శితాని హి తస్మాద్వైశ్వానరః పరాత్మైవ. ౨౦౫.

సూ. సాక్షాదప్యవిరోధం జైమినిః. ౨౮.

పూర్వం హి జాఠరాగ్నేః ప్రతీకభావం హ్యుపాధిభావం చ, ఆశ్రిత్యైవ హి దర్శితమేతస్యాంతః ప్రతిష్ఠితత్వమపి. ౨౦౬. యోఽసౌ ద్యుమూర్ధతాదిభిరుదాహృతః పరమపురుష ఇహ వాక్యే, అంతః ప్రతిష్ఠితత్వం తస్యాంతర్యామిభావయోగేన. ౨౦౭. అథవా చిబుకాంతేషు హి పురుషావయవేషు మూర్ధతాద్యుక్త్యా, అంతఃప్రతిష్ఠితత్వం సాక్షాదేవేతి జైమినిః ప్రాహ. ౨౦౮. తస్మాదస్మిన్వాక్యే పరమాత్మైవ ప్రదర్శితో నాన్యః, వైశ్వానరశబ్దోఽయం యోగేన తమర్థమేవ బోధయతి. ౨౦౯. విశ్వేషాం వా నర ఇతి విశ్వో వాన్యేతి యోగ ఇహ భవతి, సర్వజగత్కర్తృత్వాత్సర్వాంతర్యామిభావనిర్దేశాత్. ౨౧౦. వైశ్వానరః పరాత్మా భవతి హ్యత్రాగ్నిశబ్దబోధ్యోఽపి, అగ్ర్యఫలనేతృభావాద్వాచ త్రేతాగ్నికల్పనా సాపి. ౨౧౧ సర్వాత్మకే పరాత్మని సకలం చైతత్సమంజసం భవతి, అస్య ప్రాదేశత్వం సంప్రతి సమ్యఙ్నిరూప్యతే సూత్రైః. ౨౧౨

సూ. అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరథ్యః. ౨౯.

పరిదృశ్యతే పరాత్మా యోఽసౌ ప్రాదేశికత్వమాత్రేణ, భక్తానుకంపయాయం తస్మాత్ప్రాదేశికః పరాత్మా స్యాత్. ౨౧౩. హృదయాదిషు ప్రదేశేష్వయం పరాత్మోపలభ్యతే యేన, ప్రాదేశికః పరాత్మా తస్మాదిత్యాశ్మరథ్య ఆచార్యః. ౨౧౪.

సూ. అనుస్మృతేర్బాదరిః ౩౦.

ప్రాదేశమాత్రహృదయే ప్రతిష్ఠితం మన ఇతి ప్రసిద్ధం హి, తేనానుస్మరణీయః కథితః ప్రాదేశమాత్ర ఏష ఇతి. ౨౧౫. ప్రస్థమితాః ప్రస్థా ఇతి నిర్దేశోఽయం యథా తథేహాపి, ఇతి బాదరిరాచార్యో వదతి ప్రాదేశమాత్రతామస్య. ౨౧౬.

సూ. సంపత్తేరితి జైమినిస్తథాహి దర్శయతి. ౩౧.

~ న్యాధిదైవికాని హ్యంగాన్యత్రోపదర్శితాన్యస్య, ప్రాదేశికమదత్ర సంపాదితాని చైష ఇతి. ౨౧౭. ప్రాదేశికసంప

త్త్వా నేయం ప్రాదేశమాత్రతా తస్య, ఇతి జైమినిరాచార్యస్తస్య ప్రాదేశమాత్రతాం బ్రూతే. ౨౧౮.

సూ. ఆమనంతి చైనమస్మిన్. 3౨.

మూర్ధాదిచుబుకమధ్యే యదేనమిహ వర్ణయంతి జాబాలాః, వైశ్వానరం పరేశం య ఏష ఇత్యాది మంత్రభాగేన. ౨౧౯. తస్మాదసౌ పరాత్మా ప్రాదేశికశబ్దభాజనంభవతి, శబ్దోఽయమభివిమాన స్తత్ర పరాత్మని సమంజసో భవతి. ౨౨౦ సర్వత్రాభి గతోఽయం పరిమితి హీనో యతోఽయమాత్మా స్యాత్, జగదేతదభివిమీతే విమీయతే వా య ఆభిముఖ్యేన ౨౨౧ తస్మాదేతద్వాక్యం ద్యుమూర్ధతాద్యంగ జాలసంవలితే, వైశ్వానరే పరాత్మన్యుపాస్యరూపే సమన్వితం భవతి. ౨౨౨. శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం, చతురధ్యాయీ తస్యాం ప్రథమో యోఽసౌ సమన్వయోఽధ్యాయః. ౨౨3. తత్ర ద్వితీయపాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః, ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో జయతు సోఽయమనవద్యః. ౨౨౪ ఇతి ప్రథమాధ్యాయే ద్వితీయపాదః.

ఇతి ప్రథమాధ్యాయే ద్వితీయ పాదః.

అథ తృతీయపాదః

ఇహ చ ద్వితీయపాదే యాని చ వాక్యాన్యుపాస్య బహులాని, తాని హ్యుపాస్యరూపే సమన్వితానీతి దర్శితం పూర్వం. ౧. అత్ర చ తృతీయపాదే యాని జ్ఞేయప్రధానవాక్యాని, తేషాం సమన్వయశ్చ యే బ్రహ్మణి నిరూప్యతే సద్యః. ౨. నను వాక్యశేషదృష్టో ద్యుమూర్ధతాద్యన్వయానురోధేన, వైశ్వానరశబ్దోఽసావుపక్రమస్థో యదా ప ...త్మపరః. 3. ద్యుభ్వాద్యాయతనం యన్ముండకవాక్యే నిరూపితం చాదౌ, తదిదం ప్రధానమేవ స్యాదంతే సేతుశబ్దనిర్దేశాత్. ౪. ద్యుప్రభృతిప్రాణాంతం యస్మిన్నోతమితి దర్శితో యోఽసౌ, అంతే సేతుత్వేనాప్యమృతస్యేత్యాదివాక్యశేషేణ. ౫. అత్రామృతశబ్దోఽసౌ బ్రహ్మణ్యేవ ప్రయుజ్యతే శాస్త్రే, షష్ఠీసంబంధార్థా సేతుర్దృష్టో హి పారవాన్

లోకే. ౬. తస్మాదేతద్వాక్యం యదమృతసంబంధిపారవత్త్వగుణం, బోధయతి హి ప్రధానం యతః పరాత్మా న పారవాన్ భవతి. ౭. అథ వా ద్యుప్రభృతీనాం విధారకత్వేన నిశ్చితో యోఽసౌ, వాయు ర్వాస్యాదథ వా శారీరో వాత్మశబ్దయోగేన. ౮, తస్మాన్ముండకవాక్యే ద్యుభ్వాద్యాయతనభావమాపన్నః, న పరాత్మేత్యాశంకాం నిరసితుమధి కరణమేతదాహ మునిః. ౯.

సూ. ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్వశబ్దాత్. ౧.

ద్యుప్రభృతీనామేషామాయతనత్వేన వర్ణితో యోఽసౌ, స చ పరమాత్మైవ స్యాన్న చ ప్రధానం న చేతరః కశ్చిత్. ౧౦. యస్మి న్నోతం సకలం తమేకమాత్మానమేవ జానీథ, ఇత్యర్థకే హి వాక్యే తస్మిన్ దృష్టో య ఆత్మశబ్దో హి. ౧౧. చేతనవాచీ సోఽయం దృష్ట స్సర్వత్ర చేతనార్థపరః, ద్యుభ్వాద్యాయతనత్వం న చ ప్రధానే శ్రుతౌ క్వచిద్దృష్టమ్. ౧౨. సమ్మూలా ఇతి మంత్రే సర్వాయతనత్వ మాత్మనో దృ ం, య ద్వాగి మోకపూర్వకవిజ్ఞేయత్వం ప్రదర్శితం హ్యత్ర. ౧౩. దపి చ పరమా నస్యాన్న చ ప్రధానస్య కుత్రచి దృష్టం, శ్రుత్యంతరే తమేవేత్య న్ దృష్టం పరాత్మన స్తదిదమ్. ౧౪. పూర్వోపదర్శితం వా సర్వజ్ఞ ్వం యదేకవిజ్ఞానాత్, తస్మిన్నితి మంత్రోక్తం పరాత్మపక్షే సమంజసం భవతి. ౧౫. యచ్ఛబ్దసహాక తోఽయం తచ్ఛబ్దశ్చాత్మశబ్దసహచరితః, పరమాత్మానం బ్రూతే వి యత్వం చ తస్య నిర్దిష్టమ్. ౧౬. అతదర్థకవాక్యానాం త్యాగం వ క్తీహ మంత్రశేషోఽయం, మంత్రో హి పురుష ఏవేత్యపి సర్వస్యైవ పురు షతాం బ్రూతే. ౧౭. సామానాధికరణ్యం యదత్ర దృష్టం విలాప నార్థం స్యాత్, దృష్టం విలయార్థత్వం చోరోఽయం స్థాణురితి చ వాక్యే హి. ౧౮. తదన్యత్ప్రపంచమఖిలం విలాప్య శుద్ధం యదేతదాయ తనం, బ్రహ్మ బ్రూతే మంత్రో న ప్రపంచం న చ ప్రధానం వా. ౧౯. సేతుత్వమభిహితం యదమృతస్యైష ఇతి మంత్రభాగేన, తదపి చ ారకత్వా రాత్మనో యుక్తమేవ సేతుత్వమ్. ౨౦. రాహోశ్శిర వాక్యే ష చాభేదబోధికా దృష్టా, బ్రహ్మ య దాఽమృతశబ్దం త్వభేదా కాహి షష్ఠీయమ్. ౨౧. మోక్షే య దాఽమృతస్యాస్య

తత్సంబంధార్థైవ భవతి షష్ఠీయం. యో వాగ్విమోకపూర్వకసాక్షాత్కా రస్తదా సమన్త్రోక్తః. ౨౨. ఏతత్పదాభిధేయః ప్రాపకభావేన తస్య హేతుత్వం, తస్మాద్బ్రహ్మైవేదం ద్యుభ్వాద్యాయతనమత్ర నిర్దిష్టమ్. ౨౩

సూ. ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాత్. ౨.

రాగాదిదోషయుక్తా యే చ సన్తి తే హి ముక్తపదవాచ్యాః, ముక్తోపసృప్యతా ఖలు నిర్దిష్టా హ్యస్య చోత్తరత్ర యతః. ౨౪. భిద్యత ఇతి మన్త్రేరితసాక్షాత్కారేణ దోషముక్తానాం, పురుషముపైతీత్యన్తో మన్త్రోఽయం తదుపసృప్యతాం బ్రూతే. ౨౫. మన్త్రాన్తరం యదేతి హి కథయతి కామాదిదోషముక్తానాం, అత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత ఇత్యన్తే తదుపసృప్యతామస్య. ౨౬.

సూ. నానుమానమతచ్ఛబ్దాత్. ౩.

ద్యుభ్వాద్యాయతనం న ప్రధానమనుమానగమ్యమత్ర స్యాత్, అత్ర చ తత్పరశబ్దో యతో న దృష్టః కథం ప్రధానం స్యాత్. ౨౭. యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాదౌ చేతనార్థకశ్శబ్దః, సర్వత్ర దృశ్యతేఽసౌ తస్మాద్యదిదం కథం ప్రధానం స్యాత్. ౨౮. అత ఇహ యోఽయం వాయుః ద్యుభ్వాద్యాయతనతాం స నోపైతి, యచ్చప్రధానపక్షే దూషణజాలం తదేతదత్రాపి ౨౯.

సూ. ప్రాణభృచ్చ. ౪.

ప్రాణభృదపి శారీరో నైషామాయతనభావముపయాతి, యదయమసర్వజ్ఞస్సాల్పదృష్టాద్బుద్ధ్యాదిభిః పరిచ్ఛిన్నః. ౩౦.

సూ. భేదవ్యపదేశాచ్చ. ౫.

భేదవ్యపదేశాచ్చ ద్యుభ్వాద్యాయతనమత్ర న హి జీవః, జ్ఞాతృత్వేన నియుక్తస్స కథం విజ్ఞేయభావముపయాతి. ౩౧. ద్యుభ్వాద్యాయతనం యద్విజ్ఞేయత్వేన దర్శితం పూర్వం, జానీథేతి హి వాక్యాత్ జ్ఞాతృత్వేనోపదర్శితో యోఽసౌ. ౩౨ తస్మాదిహ పరమాత్మా విజ్ఞేయత్వేన దర్శితస్సోఽసౌ, ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్యాన్న చ ప్రధానం న కశ్చిదన్యో వా. ౩౩.

యచ్చ సుఖత్వం భూమ్నో దర్శితమమృతత్వమపి చ యచ్చోక్తమ్. ౪౯. ప్రాణేఽపి తదుభయం స్యాద్యతో హి మంత్రాంతరే తథా దృష్టం, యత్రైష ఇతి చ మంత్రే సుఖరూపః ప్రాణ ఏవ నిర్దిష్టః ౫౦. అమృతత్వమపి చ తస్మిన్నిర్దిష్టం ప్రాణవాక్యశేషే హి, తస్మాద్యోఽసౌ భూమా ప్రాణోఽయం భవతి నైవ పరమాత్మా ౫౧ ఇమమాక్షేపం నిరసితుమిదమధికరణం చకార మునిమాన్యః,

సూ. భూమాసంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్. ౮.

నాయం భూమా ప్రాణఃప్రాణాదూర్ధ్వం యతోఽయముపదిష్టః. ౫౨. పరమాత్మైవాయం స్యాల్లక్షణభేదాత్ప్రమాణభేదాచ్చ, శ్రుతమిత్యాదౌ వాక్యే హ్యుపక్రమే చాత్మవివిదిషా దృష్టా ౫౩. శోకం తరతీత్యస్మాత్ఫలమపి నిష్టమాత్మబోధస్య, ప్రాణోఽయం యది భూమాకథం స ఆత్మా కం ఫలం చైతత్. ౫౪ ఏతత్ప్రాణం జ్ఞాత్వా సోఽయం శోకం కథం తరేల్లోకః, నామాదిప్రాణాంతం ప్రతీతభావేన వర్ణితం హ్యత్ర. ౫౫. తచ్చ యది బ్రహ్మ స్యాదాత్మా వా శాస్త్రదృష్ట విపరీతం, వాగాదిప్రాణాంతే భూమశ్శబ్దః ప్రదర్శితో యోఽసౌ. ౫౬ సావధికబహుళభావం పూర్వస్మాదుత్తరస్య దర్శయతి, నిరవధికం బహుభావం భూమన్ శబ్దో య ఏష వర్ణయతి. ౫౭. యస్మాత్పంచమ్యంతం యదాంతరం నేహ సన్నిధౌ దృష్టం, నిరవధికం చ బహుత్వం పరాత్మనోఽన్యత్ర న క్వచిద్దృష్టమ్. ౫౮. యో ధర్మవాచకస్స్యాచ్ఛబ్దో నియమేన ధర్మిసాకాంక్షః, భూమన్ శబ్దస్సోఽయం ధర్మపరో నియతధర్మి సాకాంక్షీ. ౫౯. ఆకాంక్షితేనురూపం ధర్మిణమానందబోధ పరిపూర్ణం, తస్మాద్భూమన్ శబ్దః సర్వగతం బ్రహ్మ సచ్చిదానందమ్. ౬౦. బోధయతి నాన్యమర్థం తేన ప్రాణః కథం సభూమా స్యాత్, సర్వసమర్పణమేతత్సర్వాత్మత్వం చ యచ్చ పూర్వోక్తమ్. ౬౧. తత్ర చ సర్వపదం స్యాద్వాగాదిపరం న చాఖిలార్థపరం, ఉక్తం హి సుప్తివాక్యే వాగాదీనాం సమర్పణం ప్రాణే. ౬౨. ప్రాణావస్థాత్మకతాం పిత్రాదీనాం ప్రబోధయత్యేషాం, ప్రాణో హేతి ప్రథితా శ్రుతిర్న సర్వాత్మతాం బ్రవీత్యస్య. ౬౩. అతివాదిత్వం యదపి ప్రాణవిదో దర్శితం హి పూర్వత్ర, అతివాదిత్వం తదపి ప్రాణవిదశ్శ్రుతిరపోద్య

భూమయోఽపి ౧౪. సత్యవిదో దర్శయతి హ్యేష తు వేత్యాదివాక్య శేషేణ, అత్ర తు శబ్దో యోఽసావుత్తరభాజ్యైవ పూర్వభాగ్భవతి. ౧౫. సత్యపదం బ్రహ్మపరం సత్యం జ్ఞానమితి మంత్రనిర్దేశాత్, సత్య జ్ఞానేనైవ హ్యతివాదిత్వం న చేతరజ్ఞానాత్. ౧౬ ఇతి మంత్రార్థే సిద్ధే బ్రహ్మవిదశ్చాతివాదితా సిద్ధా, అత్రత్యమేవ సత్యం విజ్ఞానాదీని సాధనాన్యుక్త్వా. ౧౭. ఆకృష్య భూమవాక్యే బహుప్రపంచం నిరూ పితం బ్రహ్మ, ప్రాణో యది భూమా స్యాదాత్మా వా యదితదా త్మతః ప్రాణః. ౧౮. ఇతి మంత్రబాధనం స్యాద్యదాత్మజస్యాత్మతా విరుద్ధా హి, దేహైకదేశసంస్థో యోఽసౌ ప్రాణః కథం భవేద్భూమా. ౧౯. తస్మాదిహ పరమాత్మా భూమా నాన్య ఇతి నిశ్చితం భవతి,

సూ. ధర్మోపపత్తేశ్చ. ౯.

యే చేహ భూమ్ని ధర్మాశ్శ్రూయంతే వాక్యశేషభాగేషు. ౨౦. తే సర్వే పరమాత్మన్యుపపన్నా న హ్యతాదృశే ప్రాణే, యత్రేతి వాక్యదర్శితలక్షణమస్యైవ సమ్యగుపపన్నమ్. ౨౧ యస్మిన్ దృష్టే నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి లోకోఽయం, సహి భూమేతి చ లక్షణ మస్యైవ స్యాన్న చేతరస్యాపి. ౨౨. యో వై భూమా తదమృతమితి మంత్రోక్తం యదేతదమృతత్వం, తదపి పరాత్మన ఏవ హ్యుపదిష్టం పర వేదవాక్యేషు ౨౩. తత్సుఖమిత్యుపదిష్టం సుఖత్వమపి తస్య సుప్ర సి ం హి, ఆనందో బ్రహ్మేతి హి మంత్రే చాన్యత్ర దర్శితం భూమ్నః. ౨౪. ఆనందత్వం యది చేద్బ్రహ్మణి సిద్ధం సుఖత్వమప్యేవం, ఉపసం హృతౌ హి కథితం తమసః పారత్వముచితమేవాస్య. ౨౫. సకలనిగ మాంతవాక్యైస్తమః పరత్వేన వర్ణ్యతే యోఽసౌ, యస్సత్యేనేత్యే తన్మంత్రోక్తం రూఢమస్య సత్యత్వమ్. ౨౬. స్వే మహిమనీతి మంత్రే శ్రుతం చ యత్స్వమహిమ ప్రతిష్ఠత్వం, యదపి చ సర్వాత్మత్వం సర్వ గతత్వం చ యదపి నిర్దిష్టమ్. ౨౭ తదఖిలమపి పరమాత్మని భూమ్న్యేవ సమంజసం న చాన్యత్ర, ఉపసంహృతి వాక్యస్యహ్యుపక్రమేణైక ‘ఽభావోఽపి. ౨౮. భూమ్నః పరమాత్మత్వం సాధయతి న చేతరస్య

తస్మాదేతద్వాక్యం చ్ఛాందోగ్యే సప్తమే వినిర్దిష్టమ్.
ఖిలమాత్మని సమన్వితం నిర్విశేషచిన్మాత్రే, నన్విహ

తత్సత్యపదం బ్రహ్మణి రూఢమితి భూమవాక్యమిదమ్ ౮౦. తత్రాపిహ చన్ద్రయోగాద్భ్రాన్తిర్ఘటనం చేత్తద్వైన తత్రాస్తు, బృహదారణ్యకవాక్యే ప్యేతద్వై తదితి వాక్యనిర్దిష్టమ్. ౮౧. అక్షరమిహ వర్ణసాన్యదక్షర శబ్దశ్చ వర్ణరూఢోఽపి,యద్యపి యోగాశ్రయణే బహ్మపరత్వం ప్రతీయతే తస్మిన్.౮౨.తదపి చ యోగాశ్రయణం రూఢివిరోధాన్న చేహ భవతి, తస్మాదక్షరశబ్దాదోంకారో హ్యత్ర గృహ్యతే నాన్యః. ౮౩. సర్వాత్మకత్వకథనాదాకాశాంతస్య ధారకత్వేన,నిర్దిశ్యతే స ఏవ హ్యోంకార ఇతి ప్రదర్శితాం శంకామ్. ౮౪. నిరసితుమహితహృదయశ్చకార మునివర్య ఏతదధికరణం,

సూ. అక్షరమంబరాంతధృతేః. ౧౦.

ప్రథమేగార్గిప్రశ్నే హ్యాకాశో భూతధారకోఽభిహితః. ౮౫. తస్మిన్నితి ద్వితీయే హ్యాకాశాంతస్య ధారకత్వేన, అక్షరమిదముపదిష్టం మునిప్రవీరేణ యాజ్ఞవల్క్యేన. ౮౬. అస్థూలాదిపదైరిహ లక్షణముక్తం చ తస్య తేనైవ, ఏతల్లక్షణలక్ష్యం బ్రహ్మైవాక్షరపదేన నిర్దిష్టమ్. ౮౭. ఉపదిశ్యతే యదక్షరమాకాశాంతస్య ధారకత్వేన, వర్ణాత్మక ఓంకారే హ్యాకాశాంతస్య ధారకత్వం వా. ౮౮. అస్థూలాదిపదోక్తం లక్షణమపి వా యతో న సంభవతి, సర్వాత్మకత్వమపి వా తస్యోంకారస్య యదపి నిర్దిష్టమ్. ౮౯. తదిదం ధ్యానార్థం స్యాన్న వస్తుయాథాత్మ్యనిర్ణయస్యకృతే, నను యద్యక్షరశబ్దాదోంకారో నేహ గృహ్యతే తర్హి. ౯౦. భవతు ప్రధానమక్షరమస్మిన్పూర్వోక్తలక్షణం యుక్తం, అపి చాంబరాంతవిధరణమపి యుక్తం తస్యకారణత్వేన. ౯౧. శారీరో వా స్యాదిహ యదక్షరం యాజ్ఞవల్క్యనిర్దిష్టమ్.

సూ. సా చ ప్రశాసనాత్. ౧౧

యా చాంబరాంతవిధృతిః పరాత్మనస్సాన్యన్న చ ప్రధానస్య. ౯౨ జగతః ప్రశాసితృత్వం యదత్ర వాక్యేఽక్షరే వినిర్దిష్టం, సర్వజ్ఞే పరమాత్మని తదేతదుచితం న చ ప్రధానేఽపి. ౯౩. శారీరేఽపి న యుక్తం యదసౌ దేహాదిభిః పరిచ్ఛిన్నః,

సూ. అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ. ౧౨.

అత్రాక్షరశబ్దేన హి యదన్యదాశంకితం ప్రధానాది. ౯౪.
తద్వ్యావహితమేవ హ్యక్షరమేషా శ్రుతిర్హి బోధయతి, ద్రష్టృత్వా
ద్రష్టృత్వాద్యఖిలం యచ్చోపదర్శితం శ్రుత్యా ౯౫. తేనాచేతనభావః
సకలోఽయం బాధితో భవత్యస్య. అక్షరశబ్దస్యోఽయం యోగబలా
ద్వ్యర్థబోధకో భవతి. ౯౬. యత్ర హి రూఢిర్యోగ స్తత్ర హి
యోగాద్బలీయసీ రూఢిః, అత్ర చ రూఢేర్బాధాద్యోగబలే
నాక్షరం పరం బ్రహ్మ. ౯౭. తస్మాదక్షరవాక్యం జ్ఞేయే బ్రహ్మణి సమన్వి
తం భవతి, నను యది బృహదారణ్యే యదక్షరం యాజ్ఞవల్క్యే
నిర్దిష్టమ్. ౯౮. లింగవశేనాక్షరపదరూఢేర్బాధాద్భవేత్పరం బ్రహ్మ,
ప్రశ్నోపనిషది యా ఖలు నిరూపితా సత్యకామసంజ్ఞాయ. ౯౯.
ప్రణవాలంబనవిద్యా యః పునరిత్యాదివాక్యనివహేన, తత్ర చ యః
పరశబ్దః పురుషవిశేషణపరో హి నిర్దిష్టః. ౧౦౦. గతిలింగయోగత
స్స్యాత్సకార్యపర ఏవ రూఢిబాధేన, గతిరిహ దృష్టా కార్యే బ్రహ్మణి
సా ఖలు న కారణే దృష్టా. ౧౦౧ ఈక్షత ఇత్యంతేన హి మంత్రేణ
యదీక్షణం వినిర్దిష్టం, అన్వేతీత్యంతేన హి తత్ప్రాప్తిఫలం యదేతదుప
దిష్టమ్ ౧౦౨. తదుభయమపి కార్యే స్యాదుక్తం న హి కారణే కథం
చిదపి, తస్మాద్ధ్యేయదభిధ్యానం తదపి చ కార్యస్య యుక్తమాభాతి. ౧౦౩.
ఇత్యాక్షేపప్రాప్తావిదమధికరణం కృతం మునీంద్రేణ,

సూ. ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః. ౧౩.

ఇహ పిప్పలాదనామా మునివర్యస్సత్యకామముపసన్నమ్. ౧౦౪.
ఓంకారం చ సతత్త్వం తదవయవాంశ్చ ప్రబోధయన్ భూయః,
బ్రహ్మధ్యానాలంబనభావం ద్వివిధం హి దర్శయామాస. ౧౦౫. బ్రహ్మ
ప్రాప్త్యాత్మకమపి ఫలముభయవిధం నిరూపయామాస, ఏతద్వై
ఇత్యాద్యేనాన్వేతీత్యంతమంత్రభాగేన. ౧౦౬. పశ్చాన్నిర్దిష్టేన హి
యః పునరిత్యాదిమంత్రభాగేన, యస్సాధకో హి పురుషస్త్రిమాత్ర
మోంకారమనిశమాలంబ్య. ౧౦౭. ధ్యాయన్ పరం పుమాంసం విసృష్ట
దేహశ్చ సూర్యముపయాతి, సూర్యే సంపన్నస్సన్ ససామభిర్బ్రహ్మలోక
ముపనీతః ౧౦౮. యోఽసౌ హిరణ్యగర్భో జీవఘనో యశ్చ పర ఇతి

ప్రథితః,తస్మాత్పరం పుమాంసం స ఈక్షతే పురిశయం పరం బ్రహ్మ.౧౦౯.
ఇమమర్థముపదిదేశ హి స పిప్పలాదశ్చ సత్యకామాయ, అత్రాయం
పరశబ్దో బ్రహ్మణి రూఢ ఇతి సుప్రసిద్ధం హి. ౧౧౦. అత్ర చ రూఢే
ర్బాధే న కారణం కిమపి శక్యతే వక్తుం, యత్కార్యగమనముక్తం
లింగం తత్స్యాన్న బాధకం రూఢేః. ౧౧౧. కార్యగతస్య హి పుంసః
కారణసాక్షాత్కృతిర్యతో దృష్టా, కార్యాత్యయ ఇతి సూత్రే తస్మా
త్కారణపరోఽత్ర పరశబ్దః. ౧౧౨ యది పరశబ్దో యోఽయం కార్య
పరస్స్యాత్తదైతదఫలం స్యాత్, ఉభయాత్మకత్వకీర్తనముభయప్రాప్తి
స్వరూపఫలకథనమ్ ౧౧౩. ఏతద్వై ఇతి మంత్రే దృష్టం యదిదం నిరర్థ
కం తత్స్యాత్, ధ్యేయత్వవ్యపదేశో హ్యతథాభూతస్య దృశ్యతే
శాస్త్రే. ౧౧౪. పంచాగ్నిధ్యానాదావీక్షతికర్మత్వకీర్తనం న తథా,
తస్మాదత్ర ధ్యేయః పరః పుమానేవ నాపరం బ్రహ్మ. ౧౧౫. యస్మాత్ప
రస్య పుంసశ్శ్రుతిరీక్షతికర్మతాం బ్రవీత్యస్య, తస్మాదేతద్వాక్యం యథో
పదిష్టం హి పిప్పలాదేన. ౧౧౬. జ్ఞేయే ప్రణవధ్యేయే బ్రహ్మణి పరమే
సమన్వితం భవతి, నన్విహ పరశబ్దోఽయం పరమాత్మన్యేవ ముఖ్య ఇతి
మత్వా. ౧౧౭. పరమాత్మపరతయాయం నిర్దిష్టశ్చేత్తథైవ చాత్రాస్తు,
ఇహ దహరవాక్యమేతచ్ఛాందోగ్యే దృశ్యతే హ్యథేత్యాది. ౧౧౮.
తత్ర బ్రహ్మపురేఽస్మిన్ దహరం యత్పుండరీకముపదిష్టం, తస్యాంతస్థస్య
కాశం దహరత్వేనేహ ప్రదర్శయిత్వాథ ౧౧౯.తస్యాంతస్థస్య యత్స్యా
త్తస్యాన్వేష్టవ్యతానిర్దిష్టా,భూతాకాశస్స్యాదిహ యోఽసావాకాశశబ్ద
నిర్దిష్టః.౧౨౦. యస్మాద్భూతాకాశే రూఢో హ్యాకాశశబ్ద ఇహ దృష్టః,
దహరాయతనాపేక్షం దహరత్వం తస్య సమ్యగుపపన్నం.౧౨౧ అన్వేష్ట
వ్యతాదికమస్యైవ స్యాన్న చేతరస్యాత్ర, అన్వేష్టవ్యత్వాదికమాకా
శాంతస్థ ఏవదృష్టమితి. ౧౨౨.యద్యుచ్యతే తదాయం శారీరస్స్యాన్న
చేహ పరమాత్మా, దహరత్వాదికమఖిలం తస్మిన్నారాగ్రమాత్రే ఉప
పన్నమ్. ౧౨౩. జీవపుర ఏష తస్మిన్బ్రహ్మపురత్వం శ్రుతిర్హి బోధ
యతి, జీవకృతకర్మజన్యం శరీరమేతద్ధి జీవపురమేవ.౧౨౪.జీవే చ బ్రహ్మ
పదం భాక్తం స్యాన్నైవ ముఖ్యభావేన, యో హి పురస్యావిభా
స్యాత్పురైకదేశే స్థితిర్భవేత్తస్య. ౧౨౫. బుద్ధ్యాద్యుపాధికత్వాచ్చా

రికో౽యం భవేత్పురస్వామీ, పరమాత్మనో విభుత్వాద్దహరత్వాదిక మయుక్తమేతస్మిన్. ౧౨౬ ఇత్యాశంకాం నిరసితుమధికరణమిదం చకార మునిరత్ర,

సూ. దహర ఉత్తరేభ్యః. ౧౪.

హృత్పుండరీకవేశ్మని దహరో యో౽సావిహాంతరాకాశః. ౧౨౭. స చ పరమాత్మా నాసౌ భూతాకాశో న చాపి శారీరః, యస్మాదుత్తర వాక్యే హ్యేతచ్ఛబ్దేన దహరమనుకృష్య. ౧౨౮. ఆత్మత్వాద్యుపదిష్టం తస్మాద్దహరః పరః పుమానేవ, ఆత్మత్వం చ యదుక్తం హ్యపహత పాప్మత్వమపి చ యచ్చోక్తమ్. ౧౨౯. యదిదం హి సత్యసంకల్ప త్వాంతం విజరతాదిమధ్యమపి, తత్సర్వం పరమాత్మన ఉచితం న వ్యోమ్ని నాపి శారీరే. ౧౩౦ యస్మాద్భూతాకాశో హ్యచేత నస్తేన భవతి నాత్మాసౌ, యద్యప్యాత్మా జీవస్తథాపి నాపహత పాప్మతాదిగుణః. ౧౩౧. భూతాకాశౌపమ్యం తద్గుణసారస్య నైవ సంభవతి, బ్రహ్మాభేదేన యదా తదేతిదాహాద్యతే తదా భాక్తమ్. ౧౩౨. ముఖ్యాసంభవతస్తే గౌణార్థో గృహ్యతే న చేతరథా, యద్య ప్యాకాశపదం భూతాకాశే తు ముఖ్యమేవ స్యాత్. ౧౩౩ పూర్వో క్తధర్మబాధాత్తథాపి సో౽యం న గృహ్యతే దహరః, ఆకాశస్త ల్లింగాదిత్యధికరణేన పౌనరుక్త్యమపి. ౧౩౪. నైవాశంక్యం యస్మాద్య దత్ర దృష్టం హి లింగమస్పష్టం, అన్వేష్టవ్యత్వాదికమంతస్థస్యైవ వస్తునో దృష్టం. ౧౩౫. దహరస్యాకాశస్య తు నైతద్దృష్ట మితి నైవమాశంక్యం, యద్యాకాశో దహరో నాన్వేష్టవ్యో భవే త్తథైవం స్యాత్. ౧౩౬ ద్యావాభూమీ ఇత్యాదికమన్వేష్టవ్యం భవే దతో నైవం, ఇహ దహరవాక్యశేషే హ్యపహతపాప్మత్వగుణక మాత్మానం. ౧౩౭. హృత్పుండరీకవేశ్మన్యన్విష్య తదాశ్రితాంశ్చ సత్యాదీన్, అన్విష్య భోగశేషం క్షపయిత్వా యే వ్రజంతి పరలోకమ్ ౧౩౮. తేషాముపాసకానామకుంఠితః కామచార ఉపదిష్టః, యస్మా త్తస్మాదత్ర హి దహరం చ తదాశ్రితం చ సత్యాది. ౧౩౯. అన్వే ష్టవ్యం తదుభయమితి బోధయితుం యదంతరితి కథితం, బ్రహ్మోపల సాధనమిదం శరీరమితి సుప్రసిద్ధం హి. ౧౪౦. బ్రహ్మపురశబ్దయోగా

ఉప్యనుకూలో భవతి నైవ విపరీతః, ఆకాశోపమాద్యధికమఖిలం పర
మాత్మనో హి యుక్తతరం. ౧౮౧. యస్మాత్సర్వగతోఽసావాయతనా
పేక్షమస్య దహరత్వం, యే వాక్యశేషదర్శిత ధర్మాస్తే సాధకాస్స్యుర
త్రేతి. ౧౮౨. పంచమ్యంతార్థమిమం సూత్రేవ్యక్తయతి సూత్రకా
రోఽయమ్,

సూ. గతిశబ్దాభ్యాం తథాహి దృష్టం లింగం చ. ౧౫.

ఇహ దహరవాక్యశేషే బ్రహ్మగతిర్దర్శితాహి జీవానామ్. ౧౮౩.
సా బ్రహ్మభావమస్య హి సాధయతి బ్రహ్మలోకశబ్దోఽపి, అహరహ
ర్యాన్సుషుప్తౌ ప్రజాః ఖలు బ్రహ్మలోకమియుః. ౧౮౪. న విదుర్గచ్ఛం
త్యోఽపీత్యయమర్థశ్చ ప్రదర్శిత స్తత్ర, హృత్పుండరీకనిలయో దహరో
యోఽయం న చేత్పరాత్మా స్యాత్. ౧౮౫. నైతత్సుషుప్తిసమయే జీవా
నాం బ్రహ్మలోకగమనం స్యాత్, యో బ్రహ్మలోకశబ్దస్సోఽప్యస్య పరా
త్మతాం హి సాధయతి. ౧౮౬. న హి సత్యలోకగమనం సుప్తౌ దృష్టం
హి సర్వజంతూనాం, బ్రహ్మైవ లోక ఇతి ఖలు సమాస ఇహ భవతి నైవ
తత్పురుషః. ౧౮౭. తస్మాద్గతిశబ్దాభ్యాం దహరాకాశోఽపి భవతి పర
మాత్మా, బ్రహ్మగమనం హి దృష్టం సుషుప్తికాలే చ సర్వజంతూనామ్.
౧౮౮. సతి సంపద్యేత్యాదౌ శ్రుతినిర్దిష్టం తదేతదిహ లింగమ్,

సూ. ధృతేశ్చ మహిమ్నోఽస్యాస్మిన్నుపలబ్ధేః. ౧౬.

అథ య ఇతి వాక్యదర్శితసేతుపదేనోపదిష్ట ఆత్మా సః. ౧౮౯.
అస్య చరాచరలక్షణజగతో విధృతేశ్చ భవతి పరమాత్మా, అత్ర చ
విధృతిపదార్థో ధారయితా న ఖలు ధారణం భవతి. ౧౯౦. ఆత్మపద
సాహచర్యాదయం చ మహిమాస్య దృశ్యతేఽన్యత్ర, బృహదారణ్యక
వాక్యే హ్యేతస్యేత్యాది వాక్యశేషేఽపి ౧౯౧. సోఽయం మహిమా
జగతోఽప్యసంకరాయోపపద్యతే భూయః,

సూ. ప్రసిద్ధేశ్చ. ౧౭.

అత్రాకాశపదేన హి పరమాత్మా గృహ్యతే న చాన్యోఽపి
౧౯౨. ఆకాశో హేత్యాదావాకాశపదం పరాత్మని ప్రథితమ్,

సూ. ఇతరపరామర్శాత్స ఇతి చేన్నాసంభవాత్. ౧౮.

అథ య ఇతి వాక్యశేషో దహరాధ్యాయే హి దృశ్యతే తత్ర. ౧౪౩. యస్సంప్రసాదశబ్దస్సుషుప్తరూపోఽపి జీవవచన స్స్యాత్, అత్ర హి శారీరోఽస్మాచ్ఛరీరదేశాత్సముత్థితో భూత్వా. ౧౪౪. జ్యోతిస్సంపద్యపరం రూపేణ స్వేన యుజ్యతే యోఽసౌ, సహ్యాత్మేత్యుపదేశాత్స ఏవ జీవోఽత్ర దహర ఇతి చేన్న. ౧౪౫. జీవో యది దహరస్స్యాత్పూర్వోఽపన్యస్తధర్మబాధస్స్యాత్, తస్మాద్యోఽసౌ దహరస్సహి పరమాత్మాన చేతరః కశ్చిత్. ౧౪౬. తద్వాక్యశేషదర్శితగుణజాతం తత్ర యుక్తమఖిలమపి,

సూ. ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు. ౧౯.

జీవస్య దహరతాయామసంభవాదితి చ హేతురుపదిష్టః. ౧౪౭. స హి యుక్తో యది బాధో ధర్మాణాం పారమేశ్వరాణాం స్యాత్, స చ న హి దృష్టో బాధశ్శారీరేఽస్మిన్ యథోక్తధర్మాణామ్. ౧౪౮. యస్మాదుత్తరవాక్యే దృశ్యంతే జీవ ఏవ తే ధర్మాః, ఆదౌ చోదశరావ బ్రాహ్మణవాక్యేన దర్శయిత్వాన్యమ్. ౧౪౯. దేహాత్మవాదపక్షం తస్మిన్దోషే మఘవతాభిహితే, తస్మై ప్రజాపతిరసావింద్రాయాత్మాన ముపదిదేశేత్థమ్. ౧౫౦. ఏతం త్వేవేత్యాద్యైర్బహుప్రపంచం హ్యనేకపర్యాయైః, యోఽసౌ జాగ్రత్పురుష ఏష ఇత్యాదివాక్యనిర్దిష్టః. ౧౫౧. సోఽయమమృతాదిలక్షణపరమాత్మేవేతి వర్ణయామాస,తద్వత్స్వాప్నికపురుషోఽప్యమృతాభయలక్షణో వినిర్దిష్టః.౧౫౨.సౌషుప్తికోఽపి పురుషో యథోక్తలక్షణసమన్వితోఽభిహితః,పర్యాయత్రితయేఽస్మిన్దూషణజాలే హి మఘవతాభిహితే. ౧౫౩. మఘవన్నిత్యారభ్య హి స ఏవ జీవస్తురీయ ఉపదిష్టః, సశరీరతానిమిత్తం యదప్రియం యదపి చ ప్రియం వాస్య. ౧౫౪. న హ్యశరీరస్య సతః ప్రియం న కించిన్న చాప్రియం వాపి, అవివేకమూలకం స్యాత్సశరీరత్వం యదస్య నిర్దిష్టమ్ ౧౫౫. శ్రుతికృతవివేకబోధాదవివేకే శిథిలభావమాపన్నే,వ్యుత్థాయాస్మాద్దేహా[illegible]క్షాత్కుర్వన్ పరం పుమాంసం యః.౧౫౬. సంపద్యతే పరాత్మా స పురుష ఇతి హి తత్రోక్తం, సోఽయమమృతాదిలక్షణ ఆత్మా జీవః కథం నదహరస్స్యాత్. ౧౫౭. అపహతపాప్మత్వాదికమఖిలం తస్యో

భవతి. ౧౮౨. పూర్వత్ర దహరవాక్యే హ్యత్మత్వాదిశ్రుతేర్విరోధేన,
తత్రాకాశపదస్య హి రూఢేర్బాధాత్పరాత్మపరతోక్తా ౧౮౩ తద్వదిహా
భాసమానే భానవిషేధశ్రుతిర్విరోధేన, అత ఇహ రూఢేర్బాధాద్భవి
ష్యదర్థత్వముచితమాశ్రయితుం ౧౮౪ సత్యర్థా చేయం సా హ్యత్ర
శ్రుతిపదే చ సప్తమీ యా సా, తస్మిన్నతిసూర్యాదికమగ్న్యవసానం
నభాస్యతే కిమపి. ౧౮౫. ఇతి వాక్యార్థే జ్ఞాతే తేజో ధాతుర్హి తత్ప
దార్థస్స్యాత్, అహని చ భాస్కరబింబే ప్రకాశమానే హి చంద్ర
తారాది. ౧౮౬. కిమపి నభాస్యత ఇతి యత్తదేతదస్మాకమనుభవా
రూఢం, యదిహానుభానముక్తం తదపి చ తుల్యస్వభావయోర్యుక్తం.
౧౮౭. అనుగమనాదికమఖిలం లోకే తుల్యస్వభావయోర్దృష్టం, తస్మాత్తే
జోధాతుశ్శక్తః కోఽప్యత్ర తత్పదార్థస్స్యాత్. ౧౮౮. ఇతి శంకాం
వారయితుం మునినా రచితం తదేతదధికరణం,

సూ. అనుకృతేస్తస్య చ. ౨౨.

తత్ర చ ముండకవాక్యే న తత్ర సూర్య ఇతి మంత్రనిర్దిష్టః.
౧౮౯. తచ్ఛబ్దార్థస్సోఽయం పరమాత్మా భవతి నేతరః కశ్చిత్, యస్మా
దస్మిన్మంత్రే తస్యానుకృతిర్హి దర్శితా జగతః. ౧౯౦. అనుకృతిరను
భానం సా హ్యనుభాతీత్యాదివాక్యనిర్దిష్టం, తస్యేతి సూత్రశేషశ్చతుర్థ
పాదోక్తి బోధార్థః. ౧౯౧. మంత్రే తస్యేత్యత్ర చ షష్ఠీ సంబంధ
వాచికా భవతి, తత్సంబంధికభానప్రయోజ్యభానాశ్రయత్వమస్యార్థః.
౧౯౨. యత్సంబంధికభానప్రయోజ్యభానావలంబి జగదేతత్, సహి
తత్పదోపదిష్టః కథమన్యస్స్యాత్పరం తు పరమాత్మా. ౧౯౩. నన్వను
కృతిరిహ లోకే దృష్టా తుల్యస్వభావయోరేవ, చిజ్జడయోరిహ
సాధకమితి శంకాప్యత్ర నైవ కర్తవ్యా. ౧౯౪. సంతప్తాయఃపిండే
హ్యగ్న్యనుకరణం హి దృశ్యతే లోకే, రజసి చ వాయ్వనుకరణం
తస్మాత్తుల్యత్వమత్ర న నిమిత్తం. ౧౯౫. యచ్చైవ కారఘటితం మంత్ర
స్థతృతీయపాదవాక్యమపి, తద్భానవ్యతిరేకాదన్యాభానం స్వమర్థమా
హ. ౧౯౬. ఏవం చ లక్షణద్వయమత్ర పరాత్మన ఇహోపదిష్టం
యద్భానవ్యతిరేకాదన్యస్యాభాసమానతా తత్త్వం. ౧౯౭.
ం మంత్రస్థచతుర్థపాదనిర్దిష్టం, మంత్రే ప్రథమే పాదే

రాత్మా, ఇతి శంకాం వారయితుం పరాత్మపరతాం చ తస్య బోధయితుం. ౨౧౩. అధికరణమేతదమలం చకార మునిసంఘమాననీయోఽసౌ,

సూ. శబ్దాదేవ ప్రమితః. ౨౪.

యోఽంగుష్ఠపరిమితోఽసౌ పురుషో మంత్రేణ దర్శితస్సోఽయం. ౨౧౪. పరమేశ్వర ఏవ స్యాద్యత ఈశానాదిశబ్దయోగోఽత్ర, యో భూతభవ్యరాశేరీశానస్స చ కథం హి జీవస్స్యాత్. ౨౧౫. ప్రకరణమపి యదిహ స్యాత్తదపి చ దృష్టం పరాత్మపరమేవ, అన్యత్రేత్యారంభే ప్రశ్నే యోఽసౌ పరాత్మపర ఏవ. ౨౧౬. తస్య ప్రతివచనపథే పఠితో యోఽంగుష్ఠమాత్ర ఇత్యాదిః, స కథం జీవపరస్స్యాత్తస్మాదిహ దర్శితః పరాత్మైవ. ౨౧౭. అంగుష్ఠపరిమితత్వం కథమాత్మన ఇతి చ నైవమాశంక్యం,

సూ. హృద్యపేక్షయా తు మనుష్యాధికారత్వాత్. ౨౫.

యద్యపి పరమాత్మాయం సర్వగతస్సర్వశక్తిసంపన్నః. ౨౧౮. మనుజహృదయాధివాసాత్తస్య హ్యంగుష్ఠపరిమితత్వమపి, యోఽసౌ హి మనుజకాయః ప్రాయో దృష్టో హి నియతపరిమాణః. ౨౧౯. మనుజహృదయం యదేతత్ ప్రాయేణాంగుష్ఠపరిమితం దృష్టం, తస్మాదసౌ పరాత్మా నిర్దిష్టోఽంగుష్ఠమాత్ర ఇతి తత్ర. ౨౨౦. అవిశేషతః ప్రవృత్తే శాస్త్రేఽధికృతో హి మనుజ ఏవాసౌ, శక్తత్వార్థిత్వాదికమధికారివిశేషణం చ తస్యైవ. ౨౨౧. యది చ పరిమాణలింగాజ్జీవపరత్వే భవేద్యదావేశః, పరమాత్మైకత్వేన హి జీవే తాత్పర్యమస్య వాక్యస్య. ౨౨౨. సకలనిగమాంతవచసాం ద్వేధా ప్రవృత్తిస్తు శాస్త్రదృష్టా హి, ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మణి సవిశేషే సత్యకామతాదిగుణే. ౨౨౩. జ్ఞానోపాసనభేదాత్తస్మాత్పక్షద్వయేఽపి న విరోధః, ఉత్తరనిర్దిష్టో యో మంత్రో హ్యంగుష్ఠమాత్ర ఇత్యాదిః. ౨౨౪. తస్య ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మార్థత్వం స్ఫుటం హి తత్రైవ, జ్ఞేయపరత్వం వా స్యాదుపాస్యపరతాథవాస్య మంత్రస్య. ౨౨౫. పరమేశ్వరపరతాయాం న బాధకం కిమపి మనసి సంస్ఫురతి, కఠవల్లీవాక్యస్థో యోఽసావంగుష్ఠమాత్ర ఇతి మంత్రః.

ణ్యుపాస్యరూపే విజ్ఞేయే వా సమన్వితో భవతి, మను

చ్ఛాస్త్రం దేవాధికారికం న స్యాత్. ౨౨౬. తదనధి

కారే యాని క్రమముక్త్వర్థాన్యుపాస్తివాక్యాని, బాధ్యేరన్నితి శంకాం నిరస్య దేవాధికారకథనేన. ౨౨౮. తదుపష్టంభపురస్సరమిదమధికరణం చకార మునివర్యః,

సూ. తదుపర్యపి బాదరాయణస్సంభవాత్. ౨౬.

మనుజానాముపరితనా యే దేవాస్సంతి తేఽపి చాధికృతాః. ౨౨౯. శ్రవణమననాదిసహకృతవిశుద్ధపరమాత్మవిషయవిద్యాయాం, విద్యాగ్రహణాంగాని హ్యా త్వాదీని సంభవంత్యేషాం. ౨౩౦. మంత్రార్థవాదవాక్యైర్విగ్రహవత్త ం హి దృశ్యతే తేషాం, విద్యాగ్రహణాంగాని హి లింగాని బ్రహ్మ ర్యముఖ్యాని. ౨౩౧. ఇంద్రాదిదేవతాత్మసు దహరాధ్యాయే ప్రదర్శితాన్యేవ, స్వోద్దేశ్యకే హి కర్మణి న స్వస్యైవాధికార ఇతి మత్వా. ౨౩౨ ఇంద్రాదీనాం కర్మణ్యధికారో నేతి వర్ణితం భూయః, విద్యాయామధికారే నైతద్బాధకముదాహృతం. కిమపి. ౨౩౩. తస్మాద్దేవాదీనామధికారస్స్యాదిహాత్మవిద్యాయాం,

సూ. విరోధః కర్మణీతి చేన్నానేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్. ౨౭.

విద్యాగ్రహణాంగం నను విగ్రహవత్త్వం యదాహి దేవానాం. ౨౩౪. కర్మణి విరోధశంకాం పరిహర్తుం నేహ శక్నుయాత్కోఽపి, విగ్రహవతో హి లోకే స్వరూపసన్నిధివశేన చాంగత్వం. ౨౩౫. ఋత్విక్ప్రభృతిషు దృష్టం తథైవ కర్మాంగభావ ఇహ వాచ్యః, బహుభిః క్రియమాణేషు హి బహుషు చ యోగేషు సన్నిధానేన. ౨౩౬. ఏకస్సన్నింద్రాదిః కథమిహ యాగాంగభావముపగచ్ఛేత్, యాగే సన్నిహితాస్తే విగ్రహవంతః కుతో న దృశ్యంతే. ౨౩౭. తస్మాన్న దేహినస్తే కిం త్వర్థోపహితశబ్దరూపాస్స్యుః, ఇతి చేన్నేయం శంకా యతశ్చ తే యోగవీర్యసముపచితాః. ౨౩౮. యోగైశ్వర్యబలేన చ బహూని గాత్రాణి సంసృజంత్యేతే, నిజయోగసృష్టగాత్రైర్యుగపదనేకత్ర చాంగతాం యాంతి. ౨౩౯. యోగైశ్వర్యబలేన చ దేవానాం బహుశరీరసంపత్తిః, శాకల్యయాజ్ఞవల్క్యప్రశ్నప్రతివచనసరణిషు ప్రథితా. ౨౪౦. ఇహ వైశ్వదేవశస్త్రే కతిదృష్టాశ్శస్యమానదేవాస్స్యుః, ఇతి శాకల్యప్రశ్నే ప్రతివచనం యాజ్ఞవల్క్యమునినోక్తం. ౨౪౧. త్రీణి సహస్రాణి తథా త్రీణి శతాని చ షడుత్తరాణీతి, తేషాం

సంఖ్యాకథనాత్సంక్షేపేణ దర్శితా భవంత్యేవ. ౨౮౨. కేషామేతే దేవా విభూతయస్స్యురితి పునరపి ప్రశ్నే, వస్వాదిదేవతానాం విభూతయస్తే ప్రదర్శితాస్తేన ౨౮౩. వస్వాదయశ్చ షణ్ణాం పృథివ్యాదీనాం విభూతయః కథితాః, కేషామస్త్యేతే దేవా విభూతయస్స్యురితి చాంతిమప్రశ్నే ౨౮౪. ప్రాణోఽసౌ నిర్దిష్టో హిరణ్యగర్భస్సమష్టిరూపో యః, అత్ర వక్తవ్యాప్యాయాస్మృతికన్యణిమాదియోగసిద్ధస్య. ౨౮౫. యుగపదనేకశరీరైర్యోగం చ తథాపి యోగమాచష్టే, యోగాంగభావకలితా అపి దేవాస్తే పరైర్న దృశ్యంతే ౨౮౬. ఋత్విజ ఇవ తేన స్యురే హ్యంతర్ధానశక్తిసంపన్నాః, అర్థాంతరమపి భవతి హి సూత్రే నిష్టచపము భాగస్య. ౨౮౭. విగ్రహవానేకోఽపి హి యుగపదనేకాం భావముపయాతి, ఏకో యథా హి లోకే బహుభిర్యుగపజ్జనో నమస్క్రియతే. ౨౮౮. తద్వద్యజిక్రియాయామేకోఽనేకత్ర చాంగతాం గచ్ఛేత్, యజ్యర్థస్త్యాగస్సా స్యాత్త్యాగోద్దేశ్యత్వమేవ చాంగత్వం. ౨౮౯. ఏతచ్చైకస్యాపి హి యుగపదనేకత్ర దృశ్యతే లోకే, తస్మాదిహ దేవానాం విగ్రహవత్త్వేఽపి బాధకాభావాత్. ౨౯౦. దేవానామధికారో విద్యాయామితి యదేతదనవద్యం,

సూ. శబ్ద ఇతి చేన్నాతః ప్రభవాత్ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం. ౨౮.

నన్విహ విగ్రహవత్త్వేఽపీంద్రాదీనాం విరోధపరిహారః. ౨౯౧ కర్మణి పరం కృతస్స్యాచ్ఛబ్దే తు విరోధ ఏవ జాగర్తి, ఔత్పత్తికసూత్రే కిల నిత్యస్యార్థస్య త్వసంబంధాత్. ౨౯౨. వైదికశబ్దే సకలే నిత్యత్వం స్థాపితం హి పూర్వత్ర, సంప్రతి విగ్రహవత్త్వే దేవాదీనామిహాస్మదాదీనాం ౨౯౩. జననమరణాదిసామ్యాదనిత్యతా నేయమపరిహార్యైవ, తదనిత్యత్వే సిద్ధే తద్వాచకవేదవాక్యజాతస్య. ౨౯౪. సిద్ధా హ్యనిత్యతా సా వేదాప్రామాణ్యమేవ సాధయతి, ఇతి శంకాత్ర న కార్యా ప్రభవత్యఖిలం హి వైదికాచ్ఛబ్దాత్. ౨౯౫. యత ఇదమఖిలం ప్రభవతి తస్య చ నిత్యత్వమపరిహార్యం హి, బ్రహ్మప్రభవత్వం ప్రథమే సూత్రే ప్రదర్శితం జగతః. ౨౯౬. శబ్దప్రభవత్వమిహా ...స్య జగత ఏతదసమరసం, ఇతి నాత్ర శంకనీయం యతస్తదయో ...గవతి. ౨౯౭. బ్రహ్మప్రభవత్వం యద్బ్రహ్మోపాదాన

కత్వమేవేహ, ఇహ శబ్దపూర్వకత్వం శబ్దప్రభవత్వమత్ర నిర్దిష్టం ౨౫౮. తేన తతో న విరోధం వర్ణయితుం కోఽపి శక్నుయాదత్ర, శబ్దప్రభవత్వేన చ దేవాదీనామనిత్యతా సిద్ధా. ౨౫౯. దేవాద్యనిత్యతాయాం వేదప్రామాణ్యమపగతం భవతి, ఇత్యేతద్దూషణమపి నాస్మత్పక్షం స్పృశేత్కథంచిదపి. ౨౬౦ దేవాద్యుత్పత్తావపి వేదాప్రామాణ్యమత్ర నాశంక్యం, ఆకృత్యా సంబంధః శబ్దేన వ్యక్తిభిః కథంచిదపి. ౨౬౧. వ్యక్తీనాం నానాత్వాత్తత్సంబంధో హి దుర్గ్రహో మేన, శబ్దప్రభవత్వమిహ శ్రుతిస్మృతిభ్యాం హి నిశ్చితం భవతి. ౨౬౨. ఏత ఇతి మంత్రదర్శితపదపఙ్క్తిస్మరణపూర్వికాం సృష్టిం, ఏత ఇతి స్మృతిరేషా వర్ణయతి యతోఽస్య శబ్దమూలత్వం ౨౬౩ శ్రుత్యంతరాణి జగతశ్శబ్దప్రభవత్వమేవ కథయంతి, స్మృతిరప్యనాదినిధనేత్యాద్యా జగతశ్చ శబ్దమూలత్వం. ౨౬౪. ప్రథయతి తస్మాచ్ఛబ్దేన విరోధః కశ్చిదత్ర సంభవతి, నను శబ్దప్రభవత్వం జగతో యద్వర్ణితం హి పూర్వత్ర ౨౬౫. స చ శబ్దః కిం వర్ణః కిం వా స్ఫోటోఽయమితి భవేచ్ఛంకా, తత్ర చ శబ్దస్ఫోటో భవేదయం న ఖలు వర్ణరూపస్స్యాత్. ౨౬౬. వర్ణా ఏతే యస్మాదుత్పన్నధ్వంసినశ్చ గృహ్యంతే, వర్ణాత్మకత్వపక్షే పూర్వోక్తం సకలమనుపపన్నం స్యాత్. ౨౬౭ నిత్యాచ్ఛబ్దాదఖిలం జగదేతత్ప్రభవతీతి పూర్వోక్తం, ప్రత్యుచ్చారణమేతే వర్ణా భిన్నా యతః ప్రతీయంతే. ౨౬౮ తారత్వాద్యైరనైర్భిన్నత్వేన ప్రతీయమానానాం, అర్థావబోధకత్వం నిత్యత్వం వా కథం హి వర్ణానాం. ౨౬౯. ఏకైకస్మిన్వర్ణే నార్థప్రత్యాయకత్వమిహ దృష్టం, క్రమవర్త్తిత్వాద్వర్ణానాం తత్సముదాయః కథం ప్రతీయేత. ౨౭౦. న హ్యప్రతీయమానే స్యాదర్థప్రత్యాయకత్వముచితం స్యాత్, పూర్వాక్షరానుభూతిజసంస్కారైస్సహాకృతోఽంత్యవర్ణోఽపి. ౨౭౧ స్వయమప్రతీయమానో నార్థప్రత్యాయకత్వముపయాతి, సంస్కారానవబోధే నతత్సహాకృతాంత్యవర్ణబోధస్స్యాత్. ౨౭౨. తస్మాన్న వర్ణరూపశ్శబ్దోఽయం స్ఫోటరూప ఏవ స్యాత్, ఏకైకవర్ణబోధజసంస్కారపురస్కృతాంత్యవర్ణమతౌ. ౨౭౩. ఏకమతిగోచరతయా స్ఫురణాత్స్ఫోట ఇతి వర్ణ్యతే సోఽయం, ఏకమతిగోచరత్వం వర్ణానాం స్యాదితీహ నాశంక్యం. ౨౭౪. తేషామనేకభావా

దసిద్ధమేకప్రతీతివిషయత్వం, ఉచ్చారయితృవిభేదేఽప్యేకాకారప్రతీతిగమ్యత్వాత్. ౨౭౫. స్ఫోటోఽయం నిత్యస్స్యాత్తస్మాద్భవతి తస్మాదిదం హి జగదఖిలం, ఇతి పక్షోఽయమయుక్తో యత ఉపవర్షో హి నైవమాచష్టే. ౨౭౬. కింతు స భగవానేతత్ప్రోవాచ హి వర్ణ ఏవ శబ్ద ఇతి, తత్ప్రత్యభిజ్ఞయా కిలవర్ణానాం నిత్యతాపరం సిద్ధా. ౨౭౭. ఉత్పన్నధ్వంసిత్వం వర్ణేషు న దృష్టమేవ కేనాపి, నాశంక్యం సాదృశ్యాత్స్యాయం హి ప్రత్యభి తి ౨౭౮. యత్రోత్తరకాలం చేద్బాధో నిర్ణీయతే తద్దైవం స్యాత్, బ్దాభేదే సత్యప్యుచ్చారణభేదతో హి భేదమతిః. ౨౭౯. తారత్వంమంద్రత్వం యచ్చోచ్చదాత్తత్వమన్యదపి యచ్చ,ధ్వనికృతమేతత్సకలం న వర్ణకృతమితి నభేదశంకాత్ర. ౨౮౦. దూరాదాకర్ణయతః ప్రథమం కర్ణపథమవతరేద్యస్తు, సధ్వనిరితి నిర్దిష్టస్తద్భేదేనాత్ర భేదనిర్దేశః ౨౮౧. గౌరిత్యేకం పదమిత్యేకత్వప్రత్యయోఽత్ర యో దృష్టః, సముదాయవిషయకత్వాద్వనసేనాదావివేహ నిరవద్యః. ౨౮౨. జారారాజేత్యాదౌ భవతి క్రమభేదతో హి భేదమతిః, తస్మాద్వర్ణా ఏవ క్రమోపదిష్టా భజంతి పదసంజ్ఞాం. ౨౮౩. పదసంజ్ఞాం లభమానా వర్ణా స్స్వార్థాన్ప్రబోధయంత్యాశు, స్ఫోటస్య వాచకత్వే గౌరవమధికం న కశ్చిదిహ లాభః. ౨౮౪. వర్ణాః క్రమాదికలితాః స్ఫోటమభివ్యంజయంతి వస్స్ఫోటః, అర్థం ప్రత్యాయయతీత్యత్ర ఫలం గౌరవం న చాన్యదపి. ౨౮౫. వర్ణేభ్యో భిన్నోఽయం స్ఫోటస్స్వార్థాభిధాయకశ్చ యది, స్ఫోటప్రతీతివిషయా వర్ణా న స్యుర్విలక్షణా హి యతః ౨౮౬. యది చ విలక్షణయోరపి నియమేనైకప్రతీతిగమ్యత్వం, గోమహిషశబ్దయోరపి నియతైకజ్ఞానగమ్యతా భూయాత్. ౨౮౭. తస్మాద్యోఽయం శబ్దస్సచనస్ఫోటః పరం తు వర్ణస్స్యాత్, వర్ణాత్మకాద్ధిశబ్దాత్ప్రభవతి జగదఖిలమేతదితి సిద్ధం. ౨౮౮.

సూ. అత ఏవ చ నిత్యత్వం. ౨౯.

నిత్యనియతాకృతేరిహ జగతస్సర్వస్య వేదమూలత్వాత్, ...స్య తాదృశస్య హి కర్తురసిద్ధేశ్చ వేదనిత్యత్వమ్. ౨౮౯. యజ్ఞేన ... ఇతి హి శ్రుతిరుపపాదయతి వేదనిత్యత్వం, యాని స్మృతిరపి చ ...యుగాంత ఇత్యాద నోపదిష్టాని. ౨౯౦. తాన్యఖిలాన్యపి

భూయః ప్రథయంతి హి వేదశబ్దనిత్యత్వం, ఆకృతిసంబంధేన హి వేదప్రామాణ్యమపి చ నిరవద్యమ్. ౨౯౧.

సూ. సమాననామరూపత్వాచ్చావృత్తావప్యవిరోధో దర్శనాత్ స్మృతేశ్చ. ౩౦.

శబ్దార్థయోర్హి లోకే వ్యవహారాద్భాసతే హి సంబంధః, సంబంధశ్చ న ఏవహి శబ్దస్యార్థాభిధాయకత్వం స్యాత్. ౨౯౨. అర్థావబోధకత్వే వేదప్రామాణ్యమఖిలముపపన్నం, జగత్స్థితికాలే స్యాద్యథోపదిష్టం హి సకలముపపన్నమ్. ౨౯౩. జగదేతదఖిలమపి యత్ప్రలీయతే ఽత్యభినవం చ జాయేత, అభినవసృష్టౌ పూర్వవ్యవహారస్సర్వ ఏవ లుప్తస్స్యాత్. ౨౯౪. వ్యవహర్తృమూలకోఽసౌ వ్యవహారో దృశ్యతే న చేతరథా, స్వాపే వాగాదిలయే పునః ప్రబోధే హి తదనుసంధానాత్ ౨౯౫. పూర్వానురూప ఏవ వ్యవహారస్తత్ర భవతి నాత్ర తథా, వ్యవహర్తృవ్యవహారవ్యవహార్యాణాం లయే సముత్పన్నే. ౨౯౬. అనుసంధాతురభావాత్తద్వ్యవహారః కథం పునస్సర్గే, వ్యవహారో యది న స్యాద్యోఽసౌ శబ్దార్థయోర్హి సంబంధః. ౨౯౭. న స విజ్ఞాయేత తదా కథమస్యార్థావబోధకత్వం స్యాత్, తదభావే వేదస్య ప్రామాణ్యకథాపి దూరవార్తైవ. ౨౯౮. ఇతి శంకాత్ర న కార్యా సమనామ జగత్సమానరూపం హి, జగతి సమనామరూపే హ్యావృత్త్యభ్యుపగమేఽపి న విరోధః ౨౯౯. యది నామరూపభేదః పూర్వోత్తరయోర్భవేత్తదా తత్ర, వ్యవహారలోపతస్స్యాదర్థానభిధాయకత్వమనివార్యమ్. ౩౦౦. జగతి సమనామరూపే వ్యవహారవిలోపకారణాభావాత్, అర్థావబోధకత్వే సిద్ధే ప్రామాణ్యమనపవదనీయమ్. ౩౦౧. కల్పాంతరం గతానాం వ్యవహారో నైవ కస్యచిద్భవతి, అనుసంధాతురభావాదిత్యుక్తం దూషణం చ నాత్ర స్యాత్. ౩౦౨. యే చేహ పూర్వకల్పే ప్రకృష్టవిజ్ఞానకర్మసంపన్నాః, అపి వర్తమానకల్పే ప్రాదుర్భూతా హిరణ్యగర్భాద్యాః. ౩౦౩. కల్పాంతరగతమఖిలం స్మర్తుం వ్యవహర్తుమధికృతాస్తే స్యుః, యో బ్రహ్మాణమితి శ్రుతిరిమమేవార్థం హి సకలమాచష్టే. ౩౦౪. కాండర్షిప్రభృతీనాం వ్యతీతకల్పాభిసంధిసామర్థ్యం, ప్రథయంతి శ్రుతయోఽన్యాః స్మృతయస్తస్మాన్నకశ్చిదిహ

దోషః. ౩౦౫ సమనామరూపతాం ఖలు జగతో దర్శయతి నామ
నిర్దేశాత్, సూర్యాచంద్రమసావితి మంత్రోఽయం తైత్తిరీయకే పఠితః.
౩౦౬. నక్షత్రేష్టివిధావప్యగ్నిర్వా ఇత్యాదికా శ్రుతిశ్చైవం, అగ్న్యాది
దేవతానాం కల్పాంతరసనామరూపతాం బ్రూతే. ౩౦౭. శ్రుతయో
ఽన్యా కథయంతి హి జగతస్సమనామరూపతామస్య, నామభిరే
వేత్యంతాః స్మృతయోఽప్యుక్తార్థమేవ కథయంతి. ౩౦౮.

సూ మధ్వాదిష్వసంభవాదనధికారం జైమినిః. ౩౧.

దేవానామధికారో విద్యాయాం బాదరాయణేనోక్తః, స
చ ఖలు న సమంజస ఇతి జైమినిరాచార్య ఏవమాచష్టే. ౩౦౯ ఛాం
దోగ్యే మధువిద్యాయా చాసావిత్యనేన నిర్దిష్టా, తత్రాదిత్యో
యోఽయం మధ్వితిశబ్దేన మంత్రనిర్దిష్టః. ౩౧౦. మధుభావేనోపాస్యో
హ్యాదిత్య ఇతి ప్రతీయతే తస్మాత్, నేయం మధువిద్యా స్యాత్తత్రా
దిత్యస్య నాధికారస్స్యాత్. ౩౧౧. ఆదిత్యసంశ్రితాని హ్యమృతాని
చ పంచతత్రదృష్టాని, వస్వాద్యుపజీవ్యాని ప్రథితాన్యేతాని రోహితా
దీని. ౩౧౨. తదుపాసనాఫలం యద్వస్వాదిప్రాప్తిలక్షణం తదపి,
తత్రైవ దృష్టమంత్రే హ్యధికారో నైవ దేవతానాం స్యాత్. ౩౧౩.
యోఽయముపాస్యోపాసకభావస్సకలో హి భేదమూలస్స్యాత్, భేదా
భావాదత్ర హ్యధికారో నైవ శక్యతే వక్తుమ్. ౩౧౪. కర్ణాదిసప్తకే
ష్వపి యాన్యయమిత్యాదిమంత్రదృష్టాని, ఋషిభావనాత్మకాని హ్యు
పాసనాన్యపి చ సుప్రసిద్ధాని. ౩౧౫. తదుపాసనేష్వృషీణామధికారోఽ
యం న శక్యతే వక్తుం, తస్మాదింద్రాదీనాం మధ్వాదిష్వనధికార
సంసిద్ధా. ౩౧౬. విద్యాంతరానధికృతే నియుక్తవిద్యాధికారభంగేన,
బ్రహ్మాత్మగోచరాయాం విద్యాయామనధికార ఏవ స్యాత్. ౩౧౭.

సూ. జ్యోతిషిభావాచ్చ. ౩౨.

యదిదం జ్యోతిర్మండలమాశ్రిత్య నభో విభాసయత్యఖిలం,
ఆదిత్యాద్యాశ్శబ్దాస్తత్ప్రతిపాదనపరా హి లక్ష్యంతే. ౩౧౮. జ్యోతి
ర్మండలరూపా దేవాస్సర్వే హ్యచేతనా దృష్టాః, విద్యాగ్రహణాంగం
యత్సామర్థ్యం తత్కథం భవేత్తేషామ్. ౩౧౯. విగ్రహవత్తాం హి
భూయః తదేతదఖిలం హి దృశ్యతే లోకే, నహి విగ్రహాదిరహితా

దేవా విద్యాధికారిణస్తే స్యుః. ౩౨౦. విగ్రహయోగో హవిషాం భోగశ్చైశ్వర్యసుప్రసన్నత్వే, ఫలదాతృత్వమపీదం పంచకమితిహాస దర్శితం యదపి. ౩౨౧ తత్పౌరుషేయవాక్యప్రదర్శితం న ప్రమాణ సిద్ధం స్యాత్, విధివినియుక్తా మంత్రాః ప్రయోగనిహితార్థబోధ మాత్రపరాః. ౩౨౨ న హి దేవవిగ్రహాదిప్రదర్శనార్థే ప్రమాణ భూతాస్స్యుః, ఇతి జైమిన్యాక్షేపో నిరస్యతే బాదరాయణే నేహ. ౩౨౩.

సూ. భావం తు బాదరాయణోఽస్తి హి. ౩౩.

ఇహ బాదరాయణో మునిరధికారం దేవతాత్మనాం బ్రూతే, బ్రహ్మాత్మగోచరాయాం విద్యాయామర్థితాదియోగేన. ౩౨౪. యద్యపి మధువిద్యాదౌ దేవానామనధికార ఏవ స్యాత్, నైతావతాధికారే ప్రసరతి దోషః పరాత్మవిద్యాయామ్. ౩౨౫. ఏకత్రానధికారే హ్యన్యత్రాప్యనధికార ఏవేతి, నాయం నియమో దృష్టః కేనాపి హి కుత్రచిత్కదాచిదపి. ౩౨౬. అప్రాప్తరాజసూయోఽప్యధికారీ భవతి దర్శయాగాదౌ, తత్ర చ యో న్యాయస్స్యాదత్రాపి స ఏవ నిర్ణయే హేతుః. ౩౨౭. తద్యో యో దేవానామిత్యాదిశ్రుతిరపీహ దేవానాం, విద్యాయామధికారం విద్యాఫలభూతమోక్షమభిధత్తే. ౩౨౮. ఇంద్రో హేత్యాద్యాయా శ్రుతిరపి దేవాధికారమభిధత్తే. గంధర్వయాజ్ఞవల్క్యస్మృతయోఽప్యస్యార్థమేవ కథయంతి. ౩౨౯. జ్యోతిర్మండలరూపా దేవాస్తే దేహధారిణో న స్యుః, ఇతి శంకా హి న యుక్తా యస్మాద్దేవాస్తు శక్తిసంపన్నాః. ౩౩౦. జ్యోతిర్మయాత్మనా హి స్థాతుం విగ్రహవిశేషమాదాతుం,నిపుణా ఇతి ఖలు దృష్టం సుబ్రహ్మణ్యార్థవాదవాక్యేషు. ౩౩౧. గంగాతటేఽతివిమలే కుంతీం స్వధ్యానతత్పరాం దృష్ట్వా, ఆదిత్య ఏష భగవాన్ పురుషాకృతిమాస్థితో జగామాశు.౩౩౨. ఇత్యాదిస్మృతయోఽపి హి దేవానాం విగ్రహాదియోగం చ, యజ్జ్యోతిరాత్మనా హి స్థితిమపి కథయంతి తేన న విరోధః. ౩౩౩. విగ్రహయోగాభావే దేవానాం తదిదమనుపపన్నం స్యాత్, మఘవాన్ ప్రజాపతావితి వాక్యే యద్బ్రహ్మచర్యముపదిష్టమ్. ౩౩౪. అన్యదపి శ్రుతివచనం ప్రథితం యద్వజ్రహస్త ఇతి యచ్చ,

ఇంద్రం సహస్రనయనం గోత్రభిదం వజ్రబాహుమభిధత్తే. ౩౩౫.
విగ్రహాయోగాభావే యాగోద్దేశ్యత్వమనుపపన్నం స్యాత్, ధ్యాయే
ద్వషట్కరిష్యన్నిత్యం తానీహ వేదవాక్యాని. ౩౩౬. ధ్యానాదృతే
నైవ హి యాగోద్దేశ్యత్వమామనంతి యతః, లోకే విగ్రహరహితో
ధ్యాతుం శక్యో న నియతభావేన. ౩౩౭. ఇహ విగ్రహాదిమత్త్వప్రతి
పత్తిపరం హి వాక్యజాతం యత్, తచ్చార్థవాదరూపం స్వార్థపరం నేతి
నైవమాశంక్యమ్ ౩౩౮. యేఽర్థవాదవాక్యాన్యవాంతరాన్వయధి
యం హి జనయిత్వా, కైమర్థక్యవశేన స్తుతిలక్షకతాం ప్రయాంతి
నైవాదో. ౩౩౯. నైతావతార్థవాదః స్వార్థపరో నేతి యుక్తమభి
ధాతుం, శ్రుతివచనదృష్టమర్థం న శక్నుయాత్కోఽపి వా నిరా
కర్తుమ్. ౩౪౦. ఇతిహాసాదికమపి యత్తదఖిలమత్ర ప్రమాణమేవ
స్యాత్, యస్మాత్సమూలమేతన్మహర్షిజుష్టం న చాప్రమాణం స్యాత్,
౩౪౧ ఇహ పౌరుషేయభావాదప్రామాణ్యే తు శాస్త్రమఫలం
స్యాత్, వర్ణాశ్రమవ్యవస్థావిధాయిశాస్త్రం యదా ప్రమాణం స్యాత్.
౩౪౨. జగదఖిలమవ్యవస్థితవర్ణాశ్రమధర్మకలుషితం ప్రభవేత్, తస్మా
ద్యదిదం సకలం ప్రమాణభూతం న చాన్యథా భవతి. ౩౪౩. యే
చాణిమాదియోగైస్సిద్ధా వ్యాసాదయశ్చ యే చాన్యే, తే దేవా
న్పశ్యంతీత్యేషా శాస్త్రప్రసిద్ధిరపి. యుక్తా. ౩౪౪. తస్మాద్విగ్రహ
వత్త్వం దేవాదీనాం ప్రమాణసంసిద్ధం, విగ్రహవత్త్వాదేవ హి విద్యా
యామధికృతాహి దేవాస్స్యుః. ౩౪౫. విద్యాధికారివాక్యం సమ
న్వితం విగ్రహాదిభూతార్థే, తద్వద్బ్రహ్మణి భూతే సమన్వితం సకల
నిగమవాక్యమపి. ౩౪౬. నను యది విగ్రహవత్త్వాద్దేవావిద్యాధికారి
ణస్స్యురితి, శూద్రా అప్యవిశేషాద్విద్యాయామధికృతాః కుతో
న స్యుః. ౩౪౭ ఇహ శూద్రయోనిజనితా విశిష్టవిజ్ఞానసంపదనుకం
పాత్రాః, విదురప్రముఖా యే స్యుర్విఖ్యాతా బ్రహ్మవిత్సమాజేషు ౩౪౮.
అర్థిత్వం సామర్థ్యం విద్యాంగం యచ్చ సకలముపదిష్టం, తత్సర్వం
శూద్రాణాం విగ్రహయోగాత్సమంజసం భవతి. ౩౪౯. తస్మా
చ్ఛూద్రో యజ్ఞేఽనవక్లృప్త ఇతి ప్రదర్శితం యదపి, యజ్ఞానవక్లృప్తత్వం
తచ్చ న విద్యాధికారవిద్వేషి. ౩౫౦. యచ్చాగ్నిహోత్రసాధన సంప

ద్రహితోఽత్ర నాధికారీతి, నాయం నియమో యస్మాద్విదురాదిష్వపి చ దృశ్యతే విద్యా. ౩౫౧. సంవర్గవాక్యశేషే హ్యయమేవార్థః ప్రదర్శితో భవతి, జానశ్రుతిర్హి కశ్చిద్విఖ్యాతః పరమధార్మికో భూపః. ౩౫౨. స చ హంసవాక్యదర్శితరైక్వమహామునిచరిత్రమాకర్ణ్య, షట్ఛతసంఖ్యాకైస్సహ గోభీరథమేకమాదదానోఽయమ్. ౩౫౩. విద్యాగ్రహణార్థం తం జగామ దృఢభక్తిభావితస్వాత్మా, తమృషీరైక్వో దృష్ట్వా జానశ్రుతిమాహ శూద్రశబ్దేన. ౩౫౪. తస్మాచ్ఛూద్రోఽప్యస్యాం విద్యాయామధికృతో భవత్యేవ, ఇత్యాక్షేపం సకలం నిరసితుమధికరణమేతదాహ మునిః. ౩౫౫.

సూ. శుగస్య తదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణాత్సూచ్యతే హి. ౩౪.

విగ్రహయోగాచ్ఛూద్రోఽప్యధికుర్యాదితి హి నైవమాశంక్యం, యో వై గృహీతవేదో యోఽసౌ సమ్యగ్గృహీతవేదార్థః. ౩౫౬. బ్రహ్మాత్మగోచరాయాం విద్యాయామధికృతస్స ఏవ స్యాత్, అసతి హి సామర్థ్యే స్యాదర్థిత్వం కేవలం న విద్యాంగమ్ ౩౫౭. శాస్త్రోపదిష్టమేవ హి సామర్థ్యం యత్తదేవ విద్యాంగం,అధ్యయనవిధ్యధికృతే విచారశక్తిం హి శాస్త్రమాచష్టే. ౩౫౮. ఉపనయనపూర్వకేఽస్మిన్వేదాధ్యయనే నచాయమధికారీ, ఉపనయనాదికమఖిలం విహితం వత్రయస్య నాన్యస్య. ౩౫౯. విదురాదిషు దృష్టాయా విద్యా సాపూర్వసాధనాయత్తా, యజ్ఞానవక్లృప్తత్వే ప్రమాణభూతం యదేవ వాక్యం స్యాత్. ౩౬౦. విద్యానవక్లృప్తత్వే తదేవ మానం హి యుక్తిసామాన్యాత్, శూద్రపదం యచ్చైతల్లింగం సంవర్గవాక్యనిర్దిష్టమ్. ౩౬౧. నైతన్న్యాయాభావాన్న్యాయానుగృహీతమేవ లింగం స్యాత్, తత్ర చ రూఢేర్బాధాద్యోగార్థాశ్రయణమేవ కర్తవ్యమ్. ౩౬౨. కంవర ఇతి హంసోక్తేరస్య చ జానశ్రుతేశ్శుగుత్పన్నా, శుచమేతాం సూచయితుం రైక్వమునిః ప్రాహ తం చ రాజానమ్ ౩౬౩. ఆత్మాపరోక్షబోధం ప్రఖ్యాపయితుం స ఏష మునివర్యః, యోఽయం రథో హారేత్వాగోభిస్సహితస్తవాస్తు శూద్రేతి. ౩౬౪. తత్ర చ శూద్రపదస్య హి యోగార్థో గృహ్యతే న రూఢ్యర్థః, శుచమభిదుద్రావాయం శుచా హి దుద్రావ రైక్వమయమితి వా. ౩౬౫. యోగబలబోద్ధి

తతోఽసౌ రాజా జానశ్రుతిర్న శూద్రస్స్యాత్, క్షత్త్రప్రేషణరూపాదైశ్వర్యాత్సూచ్యతేఽయమేవార్థః. ౩౬౬.

సూ. క్షత్రియత్వగతేశ్చోత్తరత్ర చైత్రరథేన లింగాత్. ౩౫.

సంవర్గవాక్యశేషాత్క్షత్రియతా హి ప్రతీయతే తత్ర, చిత్రరథవంశజన్మా హ్యభిప్రతారీ నృపో వినిర్దిష్టః. ౩౬౭. తద్యాజకో హి యోఽసౌ కాపేయశ్శౌనకోఽపి తత్రోక్తః, చిత్రరథః క్షత్రియ ఇతి కాపేయా యాజకాశ్చ తస్యేతి. ౩౬౮. నిర్దిష్టమేన తస్మాదభిప్రతారీ హి భవతి రాజాసౌ, తేన చ సహనిర్దేశాల్లింగాజ్జానశ్రుతిశ్చ భవేద్రాజా. ౩౬౯.

సూ. సంస్కారపరామర్శాత్తదభావాభిలాపాచ్చ. ౩౬.

ఇహ ఖలు విద్యాగ్రహణే సంస్కారో వైదికః పరామృష్టః, బ్రహ్మపరా ఇత్యాద్యైస్తదభావశ్చాభిలప్యతే శూద్రే. ౩౭౦. శూద్రేన పాతకం స్యాద్భక్షణమూలం న చాస్య సంస్కారః, ఇమమర్థముపదిశంతి హి న శూద్ర ఇత్యాదికాని వాక్యాని. ౩౭౧.

సూ. తదభావనిర్ధారణే చ ప్రవృత్తేః. ౩౭.

గౌతమమునిరిహ భగవాఞ్జాబాలం నికటమాగతం దృష్ట్వా, సత్యవచనేన తస్మిన్ఛూద్రత్వాభావనిశ్చయే జాతే. ౩౭౨. అనుశాసితుముపనేతుం జాబాలమిమం ప్రవృత్త ఇతి దృష్టం, తస్మాద్యోఽసౌ శూద్రో విద్యాయామధికృతః కథం స స్యాత్. ౩౭౩.

సూ. శ్రవణాధ్యయనార్థప్రతిషేధాత్ స్మృతేశ్చ. ౩౮.

వేదస్య శ్రవణం వాప్యధ్యయనం వా నిషిధ్యతే శూద్రే, తదుభయనిషేధనే స్యాదర్థావగమో నిషిద్ధ ఏవాస్య. ౩౭౪. అయమర్థస్సకలోఽపి హ్యథాస్య వేదమితి సూత్రవాక్యేషు, ఉపదిష్టస్తత్కరణే ప్రాయశ్చిత్తం చ తత్ర నిర్దిష్టమ్. ౩౭౫. సంస్కారాదివిహీనః శ్రవణాధ్యయనాదిసంపదా రహితః, విద్యాయాం ప్రతిషిద్ధో విద్యాధికృతః కథం భవేచ్ఛూద్రః. ౩౭౬ తస్మాదేతద్వాక్యం సమన్వితం క్షత్రియే యథా సిద్ధే, సకలమపి శ్రుతివాక్యం సిద్ధే బ్రహ్మణి సమన్వితం భవతి. ౩౭౭. నను కఠవల్ల్యామస్యాం యదిదం కిం చేతి వాక్యముపదిష్టం,

తత్ర చ జగదఖిలమపి ప్రాణాశ్రితమేవ చేష్టతే యదిదమ్. ౩౭౮. సుమహత్తరభయహేతుస్సముద్యతం వజ్రమివ హి లోకేఽస్మిన్, యచ్చైనం విదురేనం తే సర్వే యాంతి మోక్షమిత్యుక్తమ్. ౩౭౯. అంగుష్ఠమాత్రవాక్యం జీవే బ్రహ్మైక్యబోధజనకతయా, బ్రహ్మపరమే తదితి ఖలు వర్ణితమత్ర తు తథా న సంభవతి. ౩౮౦. ఏజయితృత్వాద్విదితే ప్రాణే బ్రహ్మైక్యబోధనాయోగాత్, బ్రహ్మపరత్వాయోగే ప్రాణపరత్వం హి యుక్తమాశ్రయితుమ్. ౩౮౧. వజ్రోపమితత్వం యద్వాయోః పర్జన్యభావయోగేన, యుక్తం స్యాదితి శంకాం నిరసితుమధికరణమేతదాహ మునిః. ౩౮౨.

సూ. కంపనాత్. ౩౯.

అత్ర హి యోఽసౌ ప్రాణస్స హి పరమాత్మా న వాయుమాత్రం స్యాత్, న హి కేవలో హి వాయుస్సర్వపరిస్పందకారణం భవతి. ౩౮౩. స ప్రాణేనేత్యాద్యైస్సర్వపరిస్పందకారణత్వం యత్, పరమాత్మన్యుపదిష్టం తస్మాత్ప్రాణోఽత్ర భవతి పరమాత్మా. ౩౮౪. భయహేతుత్వాదికమపి పరమాత్మన్యేవ దృశ్యతే యస్మాత్, అత్ర భయాదిత్యాదౌ తస్మాత్ప్రాణో హి భవతి పరమాత్మా. ౩౮౫. భీషాస్మాదిత్యాదావేతత్సర్వం ప్రపంచితం భూయః, భయహేతుత్వం యదపి చ సర్వపరిస్పందకారణత్వం చ. ౩౮౬. పూర్వస్మిన్నపి భాగే తదేవ శుక్రమితి వాక్యనిర్దిష్టః, పరమాత్మైవ హి తస్మాదత్ర ప్రాణః కథం స వాయుస్స్యాత్. ౩౮౭. ప్రకరణసమాశ్రయేఽపి హి పరమాత్మైవ ప్రతీయతే వాన్యః, అన్యత్రేత్యారంభాత్ప్రకరణమఖిలం పరాత్మపరమేన. ౩౮౮. తద్విజ్ఞానఫలం యద్ధ్యమృతత్వం తత్పరాత్మపక్షే స్యాత్, నహి వాయుమాత్రపక్షే తస్మాత్ప్రాణోఽత్ర భవతి పరమాత్మా. ౩౮౯. కఠవల్లీవాక్యస్థం యదిదం కిం చేతి వాక్యమఖిలమపి, బ్రహ్మణి పరమానందే విజ్ఞేయాత్మని సమన్వితం భవతి. ౩౯౦. నన్విహ దహరాధ్యాయే ప్రాజాపత్యం య ఏష ఇత్యాది, వాక్యం దృష్టం తత్ర జ్యోతిశ్శబ్దో హి దృశ్యతే యోఽసౌ. ౩౯౧. బ్రహ్మపరో వా కిం వాసూర్యపరో వేతి సంశయే జాతే, పూర్వత్రసర్వశబ్దం బ్రహ్మపరత్వప్రసాధకం మత్వా. ౩౯౨. తత్పదయోగేనాయం ప్రాణో బ్రహ్మేతి యుక్తమా

శ్రయితుం, అత్ర తు న తథా లింగం ప్రకరణమప్యాత్మగోచరం దృశ్యతే. ౩౯౩. తస్మాజ్జ్యోతిశ్శబ్దం న పరం బ్రహ్మేతి శంకింత దోషం, నిరసితుమిదమధికరణం కృపయా రచితం మునిప్రవీరేణ. ౩౯౪.

సూ. జ్యోతిర్దర్శనాత్. ౪౦.

అత్ర జ్యోతిశ్శబ్దం భవతి పరం బ్రహ్మ నైవ సూర్యాది, యస్మాదస్మిన్వాక్యే స ఉత్తమః పురుష ఇతి తు దృష్టం హి. ౩౯౫. ఉత్తమపురుషపదం తత్ప్రకరణసాహాయ్యయోగమాలంబ్య, జ్యోతిశ్శబ్దస్యాస్య బ్రహ్మపరత్వం ప్రసాధయితు మీష్టే. ౩౯౬. క్రమముక్తిబోధనార్థం నేదం వాక్యం ప్రవృత్తమిహ యస్మాత్, ఇహ నిర్విశేషగోచరమఖిలం వాక్యం తు దృశ్యతే హ్యేతత్. ౩౯౭. అశరీరం వావేతి శ్రుత్యుక్తం యదశరీరతారూపం, తచ్చ న మార్గాయత్తం తస్మాద్యుక్తా న సూర్యపరతాత్ర. ౩౯౮. సూర్యప్రాప్తిద్వారా బ్రహ్మప్రాప్తిర్వివక్షితా యత్ర, తత్ర చ సూర్యపరత్వం జ్యోతిశ్శబ్దస్య యుక్తమాశ్రయితుం. ౩౯౯. సగుణోపాస్త్యా తదిదం యుక్తం న హి నిర్విశేషవిద్యాయాం, తస్మాదస్మిన్వాక్యే జ్యోతిశ్శబ్దః పరాత్మపర ఏవ. ౪౦౦. అశరీరతాత్మకోఽసౌ మోక్షో బ్రహ్మాపరోక్షసాపేక్షః, వ్యాదాయేత్యత్రేహ హ్యత్రక్త్వాంతస్య వినియోగో భవతి. ౪౦౧. తస్మాద్దహరాధ్యాయే జ్యోతిర్వాక్యం యదత్ర నిర్దిష్టం, తత్స్వప్రకాశరూపే బ్రహ్మణి పరమేసమన్వితం భవతి. ౪౦౨. నన్వత్రచ్ఛాందోగ్యే హ్యాకాశో హేతి వాక్యముపదిష్టం, తత్రాకాశో యోఽసౌ నిర్వహితా నామరూపయోర్భవతి. ౪౦౩. తే చాపి నామరూపే యస్మాద్భిన్నే హి తత్పరం బ్రహ్మ, తదమృతమాత్మాపి స్యాదిత్యాకాశః ప్రదర్శితో భూయః. ౪౦౪. స చ కిం భూతాకాశః కిం పరమాత్మేతి భవతి సందేహః, పూర్వముపక్రమవాక్యశ్రుతాత్మపదయోగబలసహాయేన. ౪౦౫. [illegible]్యోతిః పదం యదేతద్బ్రహ్మపరం హీతి నిర్ణీతం భూయః, తద్వదిహాగతమాకాశశ్రుతిబలం సమాలంబ్య. ౪౦౬. భూతాకాశపరం వాక్యం యదేతదుపదిష్టం, ఇత్యాక్షేపం నిరసితుమధికరణమిదం చకార మునివర్యః. ౪౦౭.

సూ. ఆకాశోఽర్థాంతరత్వాదివ్యపదేశాత్. ౪౧.

అత్రాకాశో యోఽసౌ బ్రహ్మైవ స్యాన్న భూతమాత్రం హి, అర్థాంతరత్వమస్మిన్నిర్దిష్టం యేన నామరూపాభ్యాం. ౪౦౭. తస్మిన్నిర్దేశాదస్మిన్న కార్యరూపత్వమభిహితం భవతి, నిర్వోఢృత్వమిహోక్తం పరాత్మనోఽన్యత్ర నైవ సంభవతి. ౪౦౮. తద్బ్రహ్మేతదమృతమితి వ్యపదేశో యోఽత్ర దృశ్యతే భూయః, సహి సర్వోఽయముక్తస్స్యాద్బ్రహ్మణి పరమే న భూతమాత్రేఽపి. ౪౧౦ ఆకాశశ్రుతిరేషా బహుభిర్లింగైరుపద్రుతా భూయః, స్వవిషయవికలాదీనాం విషయాంతరమగతికం సమాశ్రయతే. ౪౧౧. తస్మాదేతద్వాక్యం ఛాందోగ్యే దృశ్యమానమఖిలమపి, అమృతాభయస్వరూపే బ్రహ్మణి పరమే సమన్వితం భవతి. ౪౧౨. నన్విహ బృహదారణ్యే యోఽయం విజ్ఞానమయ ఇతి ప్రథితం, వాక్యం దృష్టం తత్కిం జీవపరం స్యాత్పరాత్మపరమథ వా. ౪౧౩. పూర్వస్మిన్నధికరణే లింగం హ్యర్థాంతరత్వముపదిష్టం, తచ్చ న లింగం యస్మాదభిన్నరూపేఽపి భేద ఉపదిష్టః ౪౧౪. ఏవమితి వాక్య ఏవ హి విజ్ఞానమయోఽత్ర తేన శారీరః, ఇత్యాశంకాం నిరసితుమధికరణమిదం కృతం హి సూత్రకృతా. ౪౧౫.

సూ. సుషుప్త్యుత్క్రాంత్యోర్భేదేన. ౪౨.

వ్యపదేశాదితి సూత్రే పంచమ్యంతస్య పూరణం కార్యం, విజ్ఞానమయో యోఽసౌ నహి శారీరః పరంతు పరమాత్మా. ౪౧౬ యస్మాత్స ఖలు సుషుప్తావుత్క్రాంతావుచ్యతే హి భేదేన, ఏవమితి వాక్యజాతైశ్శారీరవిలక్షణో హి యః ప్రాజ్ఞః. ౪౧౭. నిర్దిశ్యతే స ఏవ హి విజ్ఞానమయస్స ఏవ పరమాత్మా, యస్మాద్విజ్ఞానమయో మహానజశ్చేతి పూర్వనిర్దిష్టః. ౪౧౮. అయమిహ సలిలాదిషడైక్యదుత్తరత్రాపి దర్శితో భూయః, ప్రశ్నప్రతివచనాని హి పరమాత్మపరాణి తత్ర దృశ్యంతే. ౪౧౯.

సూ. పత్యాదిశబ్దేభ్యః. ౪౩.

పత్యాదయశ్చ శబ్దాస్స ఏవ ఇత్యాదివాక్యనిర్దిష్టాః, తే ఖలు పరమాత్మపరా విజ్ఞానమయే హి దర్శితా హ్యత్ర. ౪౨౦. తస్మాద్విజ్ఞానమయః పర ఏవాత్మా న చేతరః కశ్చిత్, యదిదం వాక్యమిహోక్తం

సమన్వితం నిర్విశేషచిన్మాత్రే. ౪౨౧. శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం, చతురధ్యాయీ తస్యాం ప్రథమోఽయోఽసౌ సమన్వయాధ్యాయః. ౪౨౨. తత్ర చ తృతీయపాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః, ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో జయతు సోఽయమనవద్యః. ౪౨౩.

ఇతి ప్రథమాధ్యాయే తృతీయపాదః.

అథ చతుర్థపాదః.

శ్రీసాంబాయ నమః. త్రిభిరప్యేతైః పాదైర్బ్రహ్మణి వేదాంతవాక్యనిచయస్య, లింగైరుపక్రమాదిభిరన్యైశ్చ సమన్వయో హి నిర్ణీతః ౧. ఈక్షత్యధికరణే హి ప్రధానవాదశ్చ పరిహృతః పూర్వం, తద్వత్ప్రధానమస్య త్వీక్షణలింగాదశబ్దతా కథితా. ౨. అత్ర చ వేదాంతానాం గతిసామాన్యం చ చేతనే గదితం, తత్రేదమనుపపన్నం యదశబ్దత్వం నిరూపితం తస్య. ౩. బ్రహ్మణి గతిసామాన్యం ప్రధానమిహ యేన శబ్దవద్దృష్టం, తేన చ గతిసామాన్యం ప్రధానపక్షేఽపి యుక్తమాశ్రయితుం. ౪. కఠవల్ల్యామేతస్యాం మహతః పరమితి హి వాక్యముపదిష్టం, తత్ర చ వాక్యే మహతః పరమవ్యక్తం ప్రదర్శితం భవతి. ౫. విజ్ఞానమయపదస్య బ్రహ్మపరత్వం ప్రదర్శితం పూర్వం, అస్యావ్యక్తపదస్య ప్రధానపరతేహ తద్వదేవ స్యాత్. ౬. పత్యాది శబ్దయోగాద్విజ్ఞానమయో యథా పరం బ్రహ్మ, మహదాదిశబ్దయోగాదవ్యక్తమిహ ప్రధానమేవ స్యాత్. ౭. తస్మాచ్ఛబ్దవదేతత్ప్రధానమత్రోపలభ్యతే వాక్యే, తస్య చ సశబ్దతాయాం గతిసామాన్యం చ

కన సుగమం స్యాత్. ౮. తస్యైవ యుక్తమేతజ్జగతో జన్మాదికార

సకలాగమాంతవచసాం సమన్వయో యశ్చ పూర్వనిర్దిష్టః

కథం సిధ్యేద్యతః ప్రధానే ప్రతీయతే సోఽయం,

ఇత్యాక్షేపం నిరసితుమిదమధికరణం చకార మునివర్యః. ౧౦.

సూ. ఆనుమానికమప్యేకేషామితి చేన్న
శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతి చ. ౧

కపిలస్మృతివచనైరిదమచేతనం యత్ప్రధానముపదిష్టం, కఠవల్ల్యామేతస్యామవ్యక్తపదోక్తమేతదేవ స్యాత్. ౧౧. రూఢిబలాద్యోగబలాదవ్యక్తపదం సమంజసం తత్ర, ఇతి తస్య శబ్దవత్త్వాదశబ్దతాత్వానుచితాస్య వక్తుం స్యాత్. ౧౨. ఇతి చేన్నేయం శంకా యతః ప్రధానం న చైతదవ్యక్తం, రథరూపకవిన్యస్తం శరీరమవ్యక్తశబ్దయోగ్యం స్యాత్. ౧౩. పూర్వస్మిన్వాక్యే కిల యోఽసావాత్మా రథీ వినిర్దిష్టః, తస్య చ రథశ్శరీరం బుద్ధిస్సారథిరిదం మనో యదపి. ౧౪. ప్రగ్రహ ఇతి నిర్దిష్టం హయాశ్చ కలేంద్రియాణి మార్గాశ్చ, శబ్దాదయో హి విషయా భోక్తా సంఘాతరూప ఆత్మేతి. ౧౫. నిర్దిశ్య సకలమేతద్రథినో మార్గద్వయం చ నిర్దిష్టం, బుద్ధీంద్రియైరశుద్ధైః పురస్కృతశ్చేత్స యాతి సంసారం. ౧౬. యోఽసౌ రథీ యదా స్యాద్విశుద్ధబుద్ధ్యాదిపరివృతశ్శుద్ధః, స హి మార్గపారభూతం విష్ణోః పరమం పదం ప్రయాతీతి ౧౭. తదిదం పరమపదం యద్దర్శయితుం వాక్యమేతదుపదిష్టం, తచ్చేంద్రియేభ్య ఇతి ఖలు తత్ర చ దృష్టం త ఏవ నిర్దిష్టాః. ౧౮. యే పూర్వవాక్యదృష్టా ఆత్మప్రముఖా భవంతి విషయాంతాః, ఆత్మాంతా యేత్ర స్యుః పూర్వత్రేహాపి తుల్యశబ్దా హి ౧౯. అవ్యక్తపదమిహోక్తం పూర్వస్మిన్నోపలభ్యతే వాక్యే, తదపి ప్రకరణబలతః పూర్వోక్తశరీరపరమితి న్యాయ్యం ౨౦. పూర్వత్రాత్మానంతరముపదిష్టం యచ్ఛరీరమవశిష్టం, బుద్ధ్యాద్యూర్ధ్వం యస్మాదవ్యక్తపదేన గృహ్యతే తదిదం ౨౧. ప్రకరణవిధురం హి కథం ప్రధానమవ్యక్తశబ్దయోగ్యం స్యాత్, అవ్యక్తపదం చైతద్రూఢిబలాద్బోధకం ప్రధానస్య ౨౨. సాంఖ్యానామేవేయం రూఢిర్దృష్టా న చేతరస్యాపి, తత్ప్రత్యభిజ్ఞయా స్యాద్వస్తుగ్రహణం న హి క్రమాదేవ. ౨౩. అశ్వస్థానే పశ్యన్ గామశ్వం నో బుధో విజానాతి, ప్రకరణమపి యదిదం స్యాత్పరాత్మపరమేవ న ప్రధానపరం. ౨౪. యచ్ఛేదితి వాక్యోక్తో యోగస్సర్వః పరాత్మధీహేతుః, ఏష ఇతి వాక్యనిగమైర్దుర్విజ్ఞేయత్వమాహ నః ప్రథయన్. ౨౫. తద్విజ్ఞానార్థైవ హి యోగో రథ

రూపకల్పనా చేయం, తత్ర ప్రధానవార్తా న దృశ్యతే కేనచిత్క్వచిద్వాపి. ౨౬. అవ్యక్తపదం చైతదోగేన స్యాచ్ఛరీరపరమేవ, నను కథమిదం శరీరం వ్యక్తపదార్థం భవేదిహావ్యక్తం. ౨౭. తస్మాత్ప్రధానమేవావ్యక్తపదార్థం న చాన్యదితి చేన్న,

సూ. సూక్ష్మం తు తదర్హత్వాత్. ౨.

యదిదం సూక్ష్మశరీరం తదేవ చావ్యక్తశబ్దనిర్దేశ్యం. ౨౮. తద్వాచకో హి శబ్దస్తత్కార్యపరోఽపి దృశ్యతే లోకే, గోభిరితి వాక్య ఏవ హి గోశబ్దః క్షీరవాచకో దృష్టః. ౨౯. తద్వదిహావ్యక్తపదం సూక్ష్మపరం స్థూలబోధకం భవతి, యదిదం సూక్ష్మం లోకే తత్రైవావ్యక్తశబ్ద ఉపలబ్ధః. ౩౦ సూక్ష్మే ముఖ్యే భూత్వా గౌణ్యాం స్థూలే ప్రవర్తతే సోఽయం,

సూ. తదధీనత్వాదర్థవత్. ౩.

అవ్యక్తశబ్దయోగ్యం యదిదం సూక్ష్మం శరీరముపదిష్టమ్. ౩౧. రథినోఽన్యచేతనస్య హి న తద్వినా భవతి తస్య సంసారః, సూక్ష్మం శరీరమేవ హ్యవ్యక్తపదేన గృహ్యతే నాన్యత్. ౩౨. తదధీనస్సంసారో యస్మాదితి కేచిదత్ర కథయంతి, తదయుక్తం పూర్వత్ర హి రథరూపతయా శరీరముభయవిధం. ౩౩. నిర్దిష్టం యద్యత్ర హ్యేకం చేత్తర్హి వాక్యభేదస్స్యాత్, నను యద్యవ్యక్తపద ప్రతిపాద్యం సూక్ష్మమిహ శరీరం చేత్. ౩౪ తదిదం ప్రధానమేవ హ్యత్రోక్తం స్యాదితీహ నాశంక్యం, యదిదమవిద్యాత్మకమిహ సూక్ష్మశరీరం తదాత్మపరతంత్రమ్. ౩౫. యచ్చ ప్రధానముక్తం స్వతంత్రమేతదితి వర్ణ్యతే సాంఖ్యైః, తస్మాత్ప్రధానవాదస్సోఽయం వేదాంతిభిర్నిరాక్రియతే. ౩౬. యది చ ప్రధానమేవ హ్యవ్యక్తపదార్థమత్ర నిర్దిష్టమ్,

సూ. జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ. ౪.

జ్ఞేయత్వమత్ర వాక్యే తదిహావ్యక్తే కుతో న నిర్దిష్టమ్. ౩౭. మాత్రమేతదిహ కిల నిర్దిష్టం దృశ్యతే హి వాక్యేఽస్మిన్, గుణపురుషాన్యత్వజ్ఞానాత్ శ్రేయసమితి చ తేన తదుక్తమ్. ౩౮. జ్ఞేయత్వాదేశో వృథైవ తేషాం స్యాత్, తస్మాత్ప్రధానమేతత్ప్ర

దర్శయితుమత్ర నేదముపదిష్టమ్. ౩౯. అపి తు పరమేశ్వరం తం బోధయితుం వాక్యమేతదుపయుక్తం, రథరూపకల్పనాద్యైః పరమేశ్వర ఏవచిత్తమవతార్య. ౪౦. నిశ్శ్రేయసఫలకతయా పరాత్మవిజ్ఞానముపదిశత్యేతత్,

సూ. వదతీతి చేన్న ప్రాజ్ఞో హి ప్రకరణాత్. ౫.

జ్ఞేయత్వానిర్దేశవ్యక్తం న ప్రధానమితి నైతత్. ౪౧. యస్మాదస్యాం వల్ల్యామశబ్దమిత్యాది వాక్యమఖిలమపి, యదశబ్దతాదిగుణకం ప్రధానమేతన్నిచాయ్యమభిధత్తే. ౪౨. ఇతి చేన్నేయం శంకా యస్మాత్ప్రాజ్ఞోఽయమత్ర నిర్దిష్టః, యదిదం ప్రకరణమేతత్పరమాత్మపరన్న హి ప్రధానపరం. ౪౩. యో నాసౌ పరమాత్మా న జాయతే మ్రియత ఇత్యనేనోక్తః, మృత్యుముఖమోక్షఫలకం యదస్య విజ్ఞానమత్ర నిర్దిష్టమ్. ౪౪. తదపి పరమాత్మపక్షే సమంజసం న ప్రధానపక్షేఽపి,

సూ. త్రయాణామేవ చైవ ముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ. ౬.

అస్యాం కఠవల్ల్యాం ఖల్వగ్నిర్జీవస్తథైవ పరమాత్మా. ౪౫. త్రయ ఏతే నిర్దిష్టాః ప్రశ్నప్రతివచనవాక్యజాలేన, ప్రశ్నఉపన్యాసో వా ప్రధానవిషయో న దృశ్యతే క్వాపి. ౪౬. తస్మాదస్మిన్వాక్యే నావ్యక్తపదం ప్రధానమభిధత్తే, నన్వేతదనుపపన్నం ప్రశ్నోపన్యాసరూపలింగం యత్. ౪౭. నచికేతాః కిల పిత్రా ప్రహితో మృత్యోస్సకాశముపయాతః, మృత్యుః కిల తం దృష్ట్వా పరితుష్టస్త్రీన్వరానిమాన్ప్రాదాత్. ౪౮. జనకస్య సౌమనస్యం తథాగ్నివిద్యాం తథాత్మవిద్యాం చ, జనకస్య సౌమనస్యే ప్రథమం ధత్తే వరద్వయం శిష్టమ్. ౪౯. యా చేయమగ్నివిద్యా యాచ పరాత్మప్రకాశికా విద్యా, శిష్టే వరద్వయేఽస్మిన్ ప్రశ్నత్రయమేతదనుపపన్నం హి. ౫౦. ప్రతివచనం చ తథైవానుపపన్నమితీహ నైవమాశంక్యం, యస్మాద్వరప్రదానవ్యతిరేకేణాత్ర కిమపి న హి దృష్టమ్. ౫౧ ప్రశ్నవ్యతిరేకేణ చ నేహోపన్యస్తమేవ కించిదపి, ఏవం సత్యపి నాత్ర ప్రశ్నత్రయభంగలేశశంకాపి. ౫౨ శిష్టే వరద్వయేఽస్మిన్ప్రశ్నత్రయమేతదుచితమేవ స్యాత్, భిన్నార్థకం యదా స్యాత్ప్రశ్నాంతరమత్ర భవతి దోషోఽయం. ౫౩.

జీవేశగోచరస్య ప్రశ్నయుగస్యైకవిషయకత్వేన, ఏకత్వాదిహ న భవతి వరప్రదానవ్యతిక్రమాశంకా. ౫౪. ప్రశ్నత్రిత్వోక్తిరియం విశేషభేదప్రవాదమాశ్రిత్య, తస్మాదిహాసూత్రార్థపరాత్మపక్షే నకోఽపి దోషస్స్యాత్. ౫౫. దోషః ప్రధానపక్షే భవతి తతో న ప్రధాన మవ్యక్తమ్,

సూ. మహద్వచ్చ. ౭.

సాంఖ్యైస్సత్తామాత్రే ప్రయుజ్యమానో యథా మహచ్ఛబ్దః. ౫౬. నహి వైదికే ప్రయోగే తామభిధాతుం యథా న శక్త స్స్యాత్, అవ్యక్తశబ్ద ఏష ప్రధానపర ఇతి హి వర్ణితస్సాంఖ్యైః. ౫౭. న హి స ప్రధానవాచీ భవతి తతోఽవ్యక్తమిహ శరీరం స్యాత్, యదిదం ప్రధానమస్య హ్యశబ్దతా నిరపవాదమిహ సిద్ధా. ౫౮. తస్మా ద్వేదాంతానాం బ్రహ్మణి పరమే సమన్వయస్సుగమః, అవ్యక్తపదా యోగాదశబ్దమేతత్ప్రధానమిత్యుక్తమ్. ౫౯. నన్వత్రాజామంత్రాద శబ్దతా దుర్లభైవ పురరస్య, తత్ర చ కాచిదజోక్తా యా లోహిత శుక్లకృష్ణవర్ణా సా. ౬౦. బహ్వీః ప్రజాస్సరూపాః సృజతి తామేక ఏష జుషమాణః, అనుశేతే హ్యవివేకీ జహాతి చాన్యస్తు భుక్త భోగాంతామ్. ౬౧. ఇతి తత్ర చ నిర్దిష్టా హ్యజా ప్రధానం తతో న చాన్యత్స్యాత్, పూర్వం ప్రధానపక్షే లింగం కించిదపి నోపలబ్ధ మితి. ౬౨. ప్రాజ్ఞప్రకరణబలతో హ్యవ్యక్తపదం శరీరపరముక్తం, ఇహ లోహితాదిశబ్దైః సత్త్వాదిగుణత్రయం హి నిర్దిష్టమ్. ౬౩. తచ్చాజా శబ్దస్య ప్రధానపరతాప్రసాధకం లింగం, స్రష్టృత్వమపి చ తస్మాద శబ్దతా స్యాత్కథం ప్రధానస్య. ౬౪. ఇత్యాక్షేపం నిరసితుమధికరణ మిదం చకార మునిమాన్యః,

సూ. చమసవదవిశేషాత్. ౮.

అర్వాగ్బిల ఇతి మంత్రశ్చమసప్రతిపత్తిసాధనో దృష్టః. ౬౫. కాన్యాగ్బిలశబ్దో విశేషతో నార్థబోధకో భవతి, యేనస్వార్థం హాదిసాధారణేనధర్మేణ. ౬౬ ఏష ఇతివాక్యశేషాద్విశేష ాభవతి, తద్వదిహాజామంత్రః సామాన్యార్థప్రదర్శనో

భవతి. ౧౮. నాత్ర ప్రధానవాచకశబ్దో దృష్టో న దృశ్యతే లింగం, యదజాపదమత్ర స్యాద్యోగే నాన్యార్థకం చ తద్భవతి. ౧౯. రూఢిశ్ఛాగాయాం కిల దృష్టా నాస్మిన్ తథా ప్రధానేఽపి, యే లోహితాదిశబ్దాస్తేఽపి న సత్త్వాదివాచకాస్స్మృతిషు. ౨౦. రూఢవిశేషపరత్వం లోకే వేదే చ దృష్టమేతేషాం, ముఖ్యార్థసంభవే కిల గౌణార్థో గృహ్యతే న కేనాపి. ౨౧. తస్మాదిదం ప్రధానం నాజాశబ్దేన గృహ్యతే కింతు,

సూ. జ్యోతిరుపక్రమా తు తథా హ్యధీయత ఏకే. ౯.

యేయం జ్యోతిః ప్రముఖా భూతత్రయలక్షణా జగద్యోనిః. పరమేశ్వరపరతంత్రా యా లోహితశుక్లకృష్ణవర్ణాపి, ఛాందోగ్యవాక్యదృష్టా సేయమజా గృహ్యతేఽత్ర న తదన్యా. ౨౨. తస్యాం హి వాక్యశేషే దృష్టోఽసౌ లోహితాదిగుణయోగః, సందిగ్ధాసందిగ్ధా యద్యేకత్రైవ సంగతా భవతః. ౨౩. తత్రాసందిగ్ధేన హి సందిగ్ధార్థస్య నిగమనం న్యాయ్యం, తేనాజామంత్రేఽపిహ భూతత్రయలక్షణా హ్యజా గ్రాహ్యా. ౨౪. ఉపభుజ్యతే హ్యవిదుషా సంత్యజ్యతే హి సైవాజా, క్షేత్రజ్ఞభేదసిద్ధ్యై విద్వదవిద్వత్ప్రదర్శనం న కృతమ్. ౨౫. భేదమనూద్య తయోరిహ బంధవిమోక్షవ్యవస్థితిః కథితా, నన్వత్రాజాశబ్దో జ్యోతిః ప్రముఖాం కథం హి బోధయతి. ౨౬. ఇహ యోగరూఢిబాధాదిత్యాశంకా నిరస్యతే సద్యః,

సూ. కల్పనోపదేశాచ్చ మధ్వాదివదవిరోధః. ౧౦.

యోగేన వాపి రూఢ్యా జ్యోతిః ప్రముఖాం న చాయమభిధత్తే. ౨౭. సాదృశ్యసాధికయా కల్పనయా తాం ప్రబోధయత్యేషః, లోకే కాచిదజా హి స్యాల్లోహితశుక్లకృష్ణవర్ణాఢ్యా. ౨౮. జనయతి సరూపవర్గం తథేయమితి బోధయత్యయం శబ్దః, తస్మాత్కాల్పనికత్వం తత్రాజాశబ్ద ఏష ఉపపన్నః. ౨౯. మధ్వాదయశ్చ శబ్దా ఆదిత్యాదౌ యథోపపన్నాస్స్యుః, తస్మాదశబ్దతైషా సిద్ధా సాంఖ్యోచితప్రధానస్య. ౩౦. బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వయో నిష్ప్రవాద ఏవాత్ర, నన్వత్రాజామంత్రాదిహ ప్రధానే సశబ్దతా మాభూత్. ౩౧. బ్రహ్మణి యస్మిన్నితి మంత్రాత్ఖలు సశబ్దతా స్యాదిహ ప్రధానస్య, తస్మిన్మంత్రే పంచ హి పంచ

జనా స్తద్వదేవ చాకాశః. ౭౨. యస్మిన్ప్రతిష్ఠితాస్సర్వే స్తమేవ మన్యే సహాహమాత్మానం, ఏవం విద్వానమృతో బ్రహ్మామృతరూప ఏవ భూయాసం. ౭౩. ఇత్యేవ మన్త్రజాతం ప్రపంచితం పంచకద్వయం తత్ర, తదిదం హి పంచవింశతితత్త్వాని స్మృతిగతాని నిర్దిశతి. ౭౪. మూలప్రకృతిరవికృతిర్మహదాద్యాః ప్రకృతివికృతయస్సప్త, షోడశ కశ్చ వికారో న ప్రకృతిర్న వికృతిశ్చ పురుష ఇతి. ౭౫. స్మృతి నిర్దిష్టామేవ హి తత్త్వానాం పంచవింశతిం బ్రూతే, రూఢిం త్యక్త్వా జ్యోతి ప్రముఖార్థకతా వ్యాఖ్యాత దస్యోక్తా ౭౬. తద్వ్యజశబ్దస్య హి రూఢిం పరిహృత్య తత్త్వపరతా స్యాత్, మంత్రాంతరావలంబా త్సాంఖ్యై రుద్భావితామిమాం శంకామ్. ౭౭. వారయితుమాదృతాత్మా చకార మునివర్య ఏత దధికరణమ్,

సూ. న సంఖ్యోపసంగ్రహాదపి నానాభావాదతిరేకాచ్చ. ౧౧.

సనిబంధనైవ సంఖ్యాద్విత్వాద్యా దృశ్యతే హి లోకేఽస్మిన్. ౭౮. తన్నిబంధనమిహ హి పంచత్వాద్యా కథం భవేత్సంఖ్యా, పంచప దద్వయయోగాత్సంఖ్యైవ హి పంచవింశతర్లబ్ధా. ౭౯. తావన్మాత్రేణ కథం తత్త్వానాం పంచవింశతేర్బోధః, జనశబ్దేన సమస్తం పంచపదం వా కథం విశేష్యం స్యాత్. ౮౦. ఉపసర్జనం హి లోకేన విశేష్యత్వేన కేనచిద్దృష్టం, పంచజనా ఇత్యేతత్సమస్తమేవేహ న భవతి వ్యస్తం. ౮౧. భాషికవాక్యాదస్య హ్యేకపదత్వం వినిశ్చితం భవతి, పంచజనా ఇత్యస్మాత్సంఖ్యాలాభే కుతస్తదాకాంక్షా. ౮౨. సంఖ్యాకాంక్షావిరహే పంచేతి పదం పునర్వ్యర్థమేవ స్యాత్, ఇహ పంచపంచపూల్యస్స్యురితి చ దృష్టా హి సా సమాహారే. ౮౩. పంచజనా ఇత్యత్ర తు సమాస ఇహ కర్మధారయో యేన, దిక్సంఖ్యే సంజ్ఞాయామిత్యస్మాదిహ సమాస ఉపదిష్టః ౮౪. సంఖ్యాబోధార్థం కిల పంచపదం జనపదేన న సమస్తం, సప్తర్షయ ఇత్యాదౌ సంజ్ఞాయాం కిల సమాస ఉపదిష్టః. ౮౫. తద్వాదిహాపి స్యాదితి న పంచవింశతిరితః ప్రతీయేత, ... వ్యోమాత్మాకాశౌ తత్త్వాంతః పాతినౌ వినిర్దిష్టౌ. ౮౬. యస్మిన్ ...మంత్రే ఖలు తౌ పృథగేవోపదర్శితౌ భవతః, ఆధారత్వేనాత్మా ...శశ్చ ప్రతిష్ఠితత్వేన. ౮౭. నిర్దిష్టా తస్మాత్కిల తత్త్వానాం పంచ

విశతేర్భంగః, తస్మాదస్మిన్మంత్రే నియుక్తసూత్రైకవాక్యతాభంగాత్. ౯౮ నేయమయుక్తా శంకా తత్త్వానాం పంచవింశతీనాం యా ఇహ పంచజనపదే కిల సమాసవిధినా ప్రతీయతే సంజ్ఞా. ౯౯. నేయం ప్రతీయమానా సంజ్ఞినమాకాంక్షతే హి నియమేన, తస్యాస్త్వాకాంక్షాయాం రూఢిబలాత్సంజ్ఞినం ప్రబోధయతి ౧౦౦. సోయం హి వాక్యశేషః ప్రాణస్య ప్రాణమిత్యుపన్యస్తః,

సూ. ప్రాణాదయోవాక్యశేషాత్. ౧౨.

యస్మిన్నితి మంత్రోత్తరమిహోపలబ్ధో హి వాక్యశేషోఽయమ్. ౧౦౧. తత్ర ప్రాణశ్చక్షుశ్శ్రోత్రం చాన్నం చ మన ఇతి హ్యుక్తే, పంచపదార్థాః కథితాస్త ఏవ మంత్రే భవంతి పంచజనాః. ౧౦౨. జనశబ్దః ప్రాణాదిషు కథం ప్రవర్తత ఇతీహ నాశంక్యం, భవతాంతత్త్వేషు యథా ప్రాణాదిష్వపి తథా ప్రవర్తేత. ౧౦౩. ఇహ సుప్రసిద్ధసన్నిధిపతితో యో హ్యప్రసిద్ధవచనస్స్యాత్, తస్య ప్రసిద్ధపరతా దృష్టాన్యత్రోద్భిదాదిశబ్దేషు. ౧౦౪ జనపదసమార్థకం చ ప్రాణాదిషు దృశ్యతే హి పురుషపదం, తే వా ఏతే పంచేత్యస్మిన్ తస్మాన్న కశ్చిదిహ దోషః. ౧౦౫. మాధ్యందినాశ్చ యే స్యుస్తేషామేతే భవంతు పంచజనాః, కణ్వానాం కథమేతే ప్రాణాదిషు నామనంతి యే చాన్నమ్. ౧౦౬. న హి తత్ర పంచసంఖ్యా తత్పాతే స్యాదితీహ నాశంక్యమ్,

సూ. జ్యోతిషైకేషామసత్యన్నే. ౧౩.

యేషాం పాఠే చాన్నం ప్రాణాదిషు నోపలభ్యతే తత్ర. ౧౦౭. పూర్వత్ర వర్ణితం యజ్జ్యోతిః ప్రాణాదిసముదయే యోజ్యం, తస్మాత్త ఏవ మంత్రే పంచజనాస్స్యుర్న సాంఖ్యతత్త్వాని. ౧౦౮. కాపిలసూత్రం యదిదం తస్య చ మూలం న దృశ్యతే కిమపి, తస్మాద్వేదశబ్దత్వం పూర్వోక్తం తచ్చ నిరపవాదం స్యాత్. ౧౦౯. బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వయో నిరపవాద ఇతి సిద్ధం, బ్రహ్మణి వేదాంతానాం గతిసామాన్యం ప్రపంచితం హి నను. ౧౧౦. తదనుపపన్నం యస్మాద్వేదాంతానాం విగానమిహ దృష్టం, శ్రుతివచనవైపరీత్యే జగజ్జనిప్రభృతికారణత్వమపి. ౧౧౧. తత్రాసిద్ధం తేన చ లక్షణవాక్యం కథం సమన్వేతి, తత్ర శ్రుతివచనాని హ్యనేకవిధసృష్టిమామనంత్యేవమ్. ౧౧౨.

ఆత్మన ఇతి చైకా శ్రుతిరాదావాకాశజన్మ నిర్దిశతి, తత్తేజో సృజతేతి శ్రుతిరాదౌ జన్మ తేజసో వదతి. ౧౧౩ సప్రాణమసృజతేతి శ్రుతిరాదౌ ప్రాణజన్మ నిర్దిశతి, స ఇమానీత్యాద్యన్యాహి శ్రుతిరాదౌ లోకసృష్టి ముపదిశతి. ౧౧౪. తత్కర్తృకాం హి సృష్టిం బోధయతి శ్రుతిరియం స వేదేతి, జగదేతదసత్కర్తృకముపదిశతి శ్రుతిరియం హ్యసద్వేతి. ౧౧౫ శ్రుతయోఽన్యా అప్యేవం సృష్టిం నానావిధాం హి కథయంతి, సృష్టిశ్రుతివాక్యాని స్రష్టవ్యేషు క్రమాదివైచిత్ర్యాత్. ౧౧౬. విప్రతిపన్నాని యతో లక్షణబోధః కథం భవేత్తేభ్యః, జన్మాదికారణత్వం లక్షణముక్తం హి తస్య యత్పూర్వమ్. ౧౧౭. తదసిద్ధం చేద్బ్రహ్మణి గతిసామాన్యం హి దురుపపాదం స్యాత్, యోఽయం ప్రధానపక్షే దోషస్సోఽయం పరాత్మపక్షేఽపి. ౧౧౮. ఇత్యాశంకాం నిరసితుమిదమధికరణం ప్రపంచితం మునినా.

సూ. కారణత్వేన చాకాశాదిషు యథావ్యపదిష్టోక్తేః. ౧౪.

ఇహ సృజ్యమానవిషయే విగానముపలభ్యతే హి వేదేషు. ౧౧౯. స్రష్టరి వేదాంతానాం విగానముపలభ్యతే న కించిదపి, ఈక్షణపూర్వకమస్య హి కారణతాం వర్ణయంతి వేదాంతాః. ౧౨౦. సత్యం జ్ఞానమనంతం సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ దర్శయంతి తథా, సోఽకామయతేత్యేవం కామయితృత్వం హి తస్య నిర్దిష్టమ్. ౧౨౧. అన్యత్రాపి తథైవ హి తదైక్షతేత్యత్ర తద్ధి నిర్దిష్టం, మంత్రాంతరే తదేవ హి స ఈక్షతేత్యాది వాక్యనిర్దిష్టమ్. ౧౨౨. ఏవం కిలేక్షితృత్వం హీక్షాంచక్ర ఇతి వాక్యనిర్దిష్టం, తచ్చేతనస్య ధర్మో నాన్యస్యేత్యుక్తమేవ పూర్వత్ర. ౧౨౩. సర్వజ్ఞత్వాదికమపి సర్వత్రైవ ప్రపంచితం తస్య, బ్రహ్మైవ యాదృశం హి ప్రపంచితం కారణత్వధర్మేణ. ౧౨౪. మంత్రాంతరే తథైవ బ్రహ్మప్రతిపాదితం హి సర్వత్ర, కార్యవిగానేసత్యపి కారణమవిగీతమేవ సర్వత్ర. ౧౨౫. నైతావన్మాత్రేణ హి లక్షణభంగోఽత్ర శంకితుం
౧ స్తోకరూపమేవతు కారణముపదిశ్యతే హి వేదాంతైః.
ర్తృకా హి సృష్టిశ్ఛాందోగ్యే యా ప్రతీయతే సాపి, పర
త్రైవేత్యేవం నిర్ధారితం హి పూర్వత్ర. ౧౨౭. నన్విహ

లక్షణమేతద్బ్రహ్మణి నైవోపపద్యతే యస్మాత్, అసతోఽపి కారణత్వం
దర్శయతి శ్రుతిరియం హ్యసద్వేతి. ౧౨౮.

సూ. సమాకర్షాత్. ౧౫.

అసదిత్యస్మిన్మంత్రే నిరాత్మకం నాసదుచ్యతే కింతు, బ్రహ్మ సదే
వాసదితి హ్యవ్యాకృతనామరూపముపదిష్టమ్. ౧౨౯. యద్యన్యథాపి
పూర్వం సత్యజ్ఞానాదిలక్షణం బ్రహ్మ, ఆకృష్య సమ్యగస్య హి కామ
యితృత్వం చ దర్శయిత్వైవ. ౧౩౦. తస్మాత్సృష్టిం వితతాం నిర్దిశ్యా
నంతరం హి తస్యైవ, అసదిత్యుపదేశోఽసావసంగతస్స్యాదతో హ్యస
చ్ఛబ్దః. ౧౩౧. బ్రహ్మసదాత్మకమేవ హ్యవ్యాకృతనామరూపముపదిశతి,
యత్రాసచ్ఛబ్దోఽయం ఛాందోగ్యే దృశ్యతే సదిత్యాదిః. ౧౩౨.
సోఽపి స్వవాక్యదర్శితసత్పదయోగాత్సదర్థకో భవతి, వ్యాక్రియతే
త్యాదౌ హి వ్యాకరణం కర్తృతంత్రముపదిష్టమ్. ౧౩౩. సర్వత్ర
వ్యాకర్తా పరమాత్మైవేతి వర్ణితం శ్రుత్యా, వ్యాకరవాణీత్యనయా తస్మా
న్నేహాస్తి బాధకం కిమపి. ౧౩౪. లక్షణవాక్యవిరోధో న కేనచిచ్ఛం
కితుం హి శక్యోఽత్ర, తస్మాల్లక్షణవాక్యం బ్రహ్మణి పరమే సమన్వితం
భవతి ౧౩౫. నన్విహ లక్షణవాక్యం సకలం బ్రహ్మణి సమన్వితం
కథితం, తదనుపపన్నం యస్మాత్కౌషీతకివాక్యమన్యథా దృష్టమ్.౧౩౬.
తత్ర చ బాలాకిరసౌ రాజానమజాతశత్రుముపయాతః, తం చోప
గమ్య సోఽయం బాలాకిరజాతశత్రుమువాచైవమ్ ౧౩౭. బ్రహ్మబ్రు
వాణి త ఇతి హి సంబోధ్యైనం ప్రబోధయామాస, ఆదిత్యే చంద్ర
మసి చ యోఽసౌ పురుషో భవేత్పరాత్మేతి ౧౩౮. తచ్ఛ్రుత్వా
రాజాసౌ త్వయోక్తమఖిలం మృషేతి నిర్దిశ్య, ఏతేషాం పురుషాణాం
యోఽసౌ కర్తా హి యస్య తత్కర్మ. ౧౩౯. సహి వేదితవ్య ఇతి ఖలు
రాజా బాలాకిముపదిదేశేత్థం, తత్ర చ యోఽసౌ కర్తా ప్రాణో వా
స్యాదథాపి జీవో వా. ౧౪౦. ఇత్యేవం సందేహః కర్మపదశ్రవణ
యోగతో భవతి, పూర్వమసత్పదమేతత్స్వవాక్యగతసత్పదావలం
బేన. ౧౪౧. సద్బ్రహ్మపరతయా తద్వర్ణితమత్ర తు న సాధకం కిమపి,
బాలాకివాక్యదృష్టం బ్రహ్మపదం తన్న రాజవాక్యేఽస్తి. ౧౪౨.
తస్మాత్ప్రాణోఽయం స్యాద్యోఽసౌ కర్తా హి దర్శితో రాజ్ఞా, చల

నాత్మకం హి కర్మ చ తస్యోచితమేవ వాయురూపతయా. ౧౪౩. పురు
షాణాం కర్తృత్వం సమష్టిరూపేణ యుక్తమేవాస్య, జీవో వాయం
తస్య చ ధర్మాధర్మాత్మకం హి కర్మ స్యాత్ ౧౪౪. పురుషాణాం కర్తృత్వం
భోక్తృత్వాత్తస్య యుక్తమేవ స్యాత్, పూర్వోక్తలక్షణం హి ప్రాణ
స్యాపి ప్రదర్శితం హ్యత్ర. ౧౪౫. తస్మాల్లక్షణవాక్యం బ్రహ్మణి కథ
మిహ సమన్వితం భవతి, ఇత్యాక్షేపం నిరసితుమిదమధికరణం ప్రద
ర్శితం మునినా. ౧౪౬.

సూ. జగద్వాచిత్వాత్. ౧౬.

యదిదం కర్మపదం తచ్చలనాత్మకకర్మబోధకం న భవేత్, ఏతచ్చ సుప్రసిద్ధం హ్యప్రకృతమశబ్దితం చ భవతి యతః ౧౪౭. కర్తృవ్యాపారం వా క్రియాఫలం వా న బోధయత్యేతత్, కర్తృపదాత్తల్లాభే కర్మపదం స్యాదిదం హి పునరుక్తమ్. ౧౪౮. అత్ర ప్రదర్శితానాం పురుషాణాం బోధకం న కర్మపదం, పూర్వోపదర్శితత్వాదుభయత్ర చ లింగవచనవైరూప్యాత్. ౧౪౯. తస్మాదిహ కర్మపదం యోగేన స్వార్థబోధకం వాచ్యం, యత్క్రియతే తత్కర్మేత్యేవం యోగేన కార్యపరమేవ. ౧౫౦ జగదేకదేశభూతాన్ కార్యత్వేన ప్రదర్శయన్ పురుషాన్, ప్రాదేశికకర్తృత్వాశంకాం వారయితుమేవమాహ పునః. ౧౫౧. యన్నామరూపభిన్నం జగదఖిలం తత్పదేన నిర్దిశ్య, తదిదం యస్య హి కార్యం స వేదితవ్య ఇతి నిర్దిశత్యేనమ్. ౧౫౨. తస్మాదిహ కర్మపదం జగత్పరం క్రియాపరం భవతి, యస్సర్వస్య చ జగతః కర్తా సోఽయం భవేత్పరాత్మైవ. ౧౫౩. సర్వేషాం భూతానామిత్యస్మిన్వాక్యశేషముపదిష్టం, తద్విజ్ఞానఫలం యన్నిరతిశయం బ్రహ్మ భవతి తేనాయమ్. ౧౫౪

సూ. జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతి చేత్తద్వ్యాఖ్యాతమ్. ౧౭.

నన్వత్ర వాక్యశేషే బాలాకిమసౌ బుబోధయిషురాదౌ, ఆమంత్ర్య సుప్తపురుషం ప్రాణస్యాభోక్తృతాం ప్రదర్శయతి. ౧౫౫. యష్ట్యభిఘాతోత్థానాత్తద్వ్యతిరిక్తం చ జీవముపదిశతి, తత్రైవ దర్శితోఽసౌ ముఖ్యప్రాణో హ్యథేతి వాక్యేన. ౧౫౬. ఏవం జీవోఽపి తథా నిర్దిష్టస్తద్యథేతి వాక్యేన, తస్మాజ్జీవో వా స్యాత్ప్రాణో వేత్యత్ర నైవ

మాశంక్యమ్. ౧౪౭. జీవాదిలింగయోగాత్తు తదుపాస్తిర్యదా వివక్ష్యే త, త్రివిధముపాసనమత్ర ప్రసజ్యతే తత్తు నైవ యుక్తమిహ. ౧౪౮. ప్రాణపదస్య హి వృత్తిః పరమాత్మని దర్శితైవ పూర్వత్ర, జీవపరాత్మై క్యేన హి పరమాత్మని జీవలింగముపపన్నమ్. ౧౪౯.

సూ. అన్యార్థం తు జైమినిః ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపిచైవమేకే ౧౮.

జీవపరామర్శోఽయం జీవవిలక్షణపరాత్మబోధపరః, ప్రశ్నవ్యాఖ్యానే కిల పరమాత్మపరే యతః ప్రతీయేతే. ౧౫౦. ఇతి జైమినిరాచార్యో జీవపరామర్శకారణం బ్రూతే, క్వైష ఇతి వాక్యశేషే. ప్రశ్నోఽయం స్యాత్పరాత్మపర ఏవ. ౧౫౧. ప్రతివచనమపి హి దృష్టం యదేతి మంత్రే పరాత్మపరమేవ, అప్యేకే శాఖిన ఇహ వదంతి బాలాకిరాజసంవాదే. ౧౫౨. విజ్ఞానమయం జీవం నిర్దిశ్య స్వాపముపదిశంత్యస్య, హార్దాకాశే బ్రహ్మణి తస్మాదిహ దర్శితః పరాత్మైవ. ౧౫౩. అత్ర పరాత్మన ఏవ హి నిర్దిష్టం సర్వకారణత్వమపి, యదపి చ గతిసామాన్యం బ్రహ్మణి వేదాంతవాక్యనిచయస్య. ౧౫౪. అనవద్యం హి తదస్మాత్కౌషీతకివాక్యమేతదఖిలమపి, జగతః కారణరూపే బ్రహ్మణి పరమే సమన్వితం భవతి. ౧౫౫. నన్విహ బృహదారణ్యే మైత్రేయీబ్రాహ్మణే సమామ్నాతం, పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియ ఇత్యాదికమనేకమాత్మపరమ్. ౧౫౬ వాక్యం తత్ర ప్రథమం మైత్రేయీయాజ్ఞవల్క్యమునిమాహ, భగవన్యచ్చ రహస్యం వేత్సి తదేతన్మమాద్య కథయేతి. ౧౫౭. తచ్ఛ్రుత్వా మునివర్యో మైత్రేయ్యై తదిదముపదిదేశ కిల, పత్యుః కామాయ పతిర్నహి ప్రియో భవతి చాత్మకామాయ. ౧౫౮. పతిజాయాపుత్రాద్యా యే చాన్యే భోగసాధనీభూతాః, ఆత్మార్థతయా సర్వే ప్రియా భవంత్యత్ర న స్వకామాయ ౧౫౯. సోఽయం ప్రియతమ ఆత్మా సర్వేషాం భోగసాధనానాం యః, ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మంతవ్యోఽసౌ తథా నిదిధ్యాస్యః. ౧౬౦. అస్మిన్నాత్మని దృ శ్రుతే మతే తద్వదేవ విజ్ఞాతే, సర్వమిదం విదితం స్యాదితి మై యీముచాచ మునివర్యః. ౧౬౧. ఏవం మధ్యేఽపి తథా శ్రుత్యా వర్ణితమిదం మహద్భూతం, తద్వదనంతమపారం విజ్ఞానఘనస్స ఏవ చాత్మాయమ్. ౧౬౨. ఏతేభ్యో భూతేభ్యస్సముత్థితస్తా

న నుప్రణశ్యతి హి, తామేవముపదిదేశ హి యోఽసావాత్మేహ దత్తో మునినా. ౧౭౩. స హి కిం పరమాత్మా స్యాజ్జీవో వా యమితి సం యప్రాప్తౌ, పూర్వముపక్రమవాక్యే బ్రహ్మపదశ్రుతిబలావలంబేన. ౧౭౪. బాలాక్యజాతశత్ర్వోః ప్రశ్నప్రతివచనవాక్యమఖిలమపి, బ్రహ్మపరం తద్వర్ణితమత్ర తు వాక్యే హ్యుపక్రమే దృష్టః. ౧౭౫. ప్రియసంసూచిత ఆత్మా భోక్తాయం జీవ ఏవ కిం న స్యాత్,యచ్చసముత్థానం స్యాద్భూతేభ్యస్తదపి జీవలింగం హి. ౧౭౬. ద్రష్టవ్యత్వాదికమపి తస్యైవోక్తం న చేతరస్య స్యాత్, సర్వం విదితమిహోక్తం భోక్త్రర్థత్వాచ్చ భోగ్యపరమేవ. ౧౭౭. తస్మాదస్మిన్ వాక్యే నిర్దిష్టో జీవ ఏవ న పరాత్మా, ఇత్యాక్షేపం నిరసితుమిదమధికరణం ప్రదర్శితం మునినా. ౧౭౮.

సూ. వాక్యాన్వయాత్. ౧౯.

యోఽసావస్మిన్వాక్యే నిర్దిష్టస్స ఖలు భవతి పరమాత్మా,యస్మాదేతద్వాక్యం పరమాత్మన్యేవ సమ్యగన్వేతి. ౧౭౯. అత్ర హ్యుపక్రమే కిల మైత్రేయీం యాజ్ఞవల్క్యమునిరాహ, అమృతత్వస్యత్వాశా విత్తేనానేన కాపి నాస్తీతి. ౧౮౦. యేన చ విత్తేనాహం న స్యామమృతాదితేనవిత్తేన, కిమహం కుర్యామితి సా తత్సాధనమేనమితి హి ప్రపచ్ఛ. ౧౮౧. తత్పృష్టేన చ మునినా య ఏవ ఆత్మా హి సమ్యగుపదిష్టః, స హి కథమిహ జీవస్స్యాత్పరమాత్మైవోపదిష్ట ఇహ భవతి. ౧౮౨. బ్రహ్మజ్ఞానాదేవ హ్యమృతత ం వర్ణయంతి వేదాంతాః, యద్యత్ర దర్శితోఽయం న చే రాత్మా వృథోపదేశస్స్యాత్. ౧౮౩. అమృతత్వసాధనే కిల పృష్టే తత్సాధనం హి వక్తవ్యం, పరమాత్మానుపదేశే కథమిహ తత్సాధనం హి కథితం స్యాత్. ౧౮౪. ఆత్మని విదితే సర్వం విదితంస్యాదితి చ యచ్చ నిర్దిష్టం, సర్వాత్మకే పరాత్మని విదితే తదిదం సమంజసం భవతి. ౧౮౫. యద్యేత

పరం తదేదమితి వాక్యమనుపపన్నం స్యాత్, బుద్ధ్యాద్యుపాధికో

...తాపారతాదిగుణయోగీ. ౧౮౬. యస్యేతి వాక్యదర్శితసకల

...త్వమపి జీవే, అసమంజసమేవ స్యాత్తస్మాదిహ దర్శితః పరా

?. ఇదగ్ం సర్వం యదితి శ్రుతిబోధితసర్వకార్యరూపత్వం,

సర్వస్య కారణత్వాత్పరమాత్మన్యేవ తదపి యుక్తతరమ్. ౧౮౮. దుందుభ్యాద్యా అపి యే దృష్టాంతాశ్చాత్ర దర్శితాభూయః, తేఽపి చ పరాత్మపక్షం ప్రసంజయంత్యత్ర న హి తతోఽన్యమపి. ౧౮౯. ఆత్మని విజ్ఞాతే సతి నిర్దిష్టం యచ్చ సర్వవిజ్ఞానం, యేనాశ్రుతమిత్యాదా ప్రదర్శితం తత్పరాత్మలింగం హి. ౧౯౦. తస్మాదిహ పరమాత్మా మైత్రేయీబ్రాహ్మణే వినిర్దిష్టః, ద్రష్టవ్యత్వాదికమిహ తస్యైవ స్యాన్న చేతరస్యాపి. ౧౯౧. నన్విహ యది పరమాత్మా వివక్షితస్సృత్తదేతదసమరసం, పత్యాదిసూచితస్య హి భోక్తుర్ద్రష్టవ్యతాదినిర్వచనమ్. ౧౯౨. యచ్చ సముత్థానం స్యాద్భూతేభ్యో దర్శితం హి తదయుక్తం, పరమాత్మ బోధనే కిల విజ్ఞానాత్మా యతో నిరాకాంక్షః. ౧౯౩.

సూ. ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లింగమాశ్మరథ్యః. ౨౦.

ప్రియసూచితస్య భోక్తుర్ద్రష్టవ్యత్వాదికీర్తనం యత్స్యాత్, సర్వం విదితం భవతీత్యేవం రూపా హి యా ప్రతిజ్ఞా స్యాత్. ౧౯౪. తస్యాస్సిద్ధేస్సూచకలింగమితి హ్యాశ్మరథ్య ఆచార్యః, జీవపరమాత్మనోరిహ భేదాశంకాం భృశం నివర్త్య కిల. ౧౯౫. సాధయతి తాం ప్రతిజ్ఞాం తదిదం లింగమితి సూత్రవాక్యార్థః, యది చ తయోర్భేదస్స్యాత్తదా ప్రతిజ్ఞా హి బాధితైవ స్యాత్. ౧౯౬.

సూ. ఉత్క్రమిష్యత ఏవం భావాదిత్యౌడులోమిః ౨౧.

జ్ఞానధ్యానాభ్యామిహ వివేకవిజ్ఞానసుప్రసన్నస్య, దేహేంద్రియసంఘాతాదుచ్చిక్రమిషోః పరాత్మభావేన. ౧౯౭. ప్రియసూచితస్య భోక్తుర్నిర్దేశోఽసావుపక్రమే సఫలః, ఇత్యౌడులోమిరార్యో భోక్తృగ్రహణం హి సఫలయత్యాదౌ. ౧౯౮.

సూ. అవస్థితేరితి కాశకృత్స్నః. ౨౨.

ఇహ చోపక్రమవాక్యే ప్రియాదిసంసూచితస్య భోక్తుకయం, ద్రష్టవ్యతానిదేశః సకలోఽయం సఫల ఏవ న విరుద్ధః. ౧౯౯. పరమాత్మనో యదా స్యాద్భిన్నో భోక్తా తదా హి విఫలం స్యాత్, యత ఇహ పరమాత్మాసావవస్థితో భోక్తృభావమాలంబ్య ౨౦౦. తత ఏతస్మిన్వాక్యే న కోఽపి దోష ఇతి కాశకృత్స్నమునిః, తస్మాదేత

ద్వాక్యం బ్రహ్మణి పరమే సమన్వితం భవతి. ౨౦౧. నన్విహ వేదాంతానాం బ్రహ్మణి పరమేసమన్వయః కథితః, బుద్ధ్యారూఢే వస్తుని తాత్పర్యస్యావధారణం మత్వా ౨౦౨. బుద్ధ్యారోహార్థం కిల లక్షణముక్తం హి తస్య పూర్వత్ర, తదపి చ లక్షణమస్య హి జగతో జన్మాదికారణత్వం హి. ౨౦౩. తత్కిమృపాదానత్వం కిం వా తత్స్యాన్నిమిత్తతారూపం, ఇత్యేతన్నిర్ణేతుం సపది విచారః ప్రవర్తితో మునినా. ౨౦౪. లక్షణసూత్రానంతరమయం విచారస్తు కర్తుముచితస్స్యాత్, నిర్ధారితతాత్పర్యైర్వేదాంతైస్తస్య నిర్ణయార్థం హి. ౨౦౫. అధ్యాయాంతే తస్య హి విచార ఏష ప్రవర్తితో మునినా, జన్మాదికారణత్వం నిమిత్తతారూపమత్రయుక్తం హి. ౨౦౬. ఈక్షణపూర్వకమేవ హి కారణతాం దర్శయంతి వేదాంతాః, సాకర్తృతాస్వరూపానిమిత్తతాయాం హి పర్యవస్యేత. ౨౦౭. యత ఈశ్వరత్వమస్య ప్రసిద్ధమస్మాన్నిమిత్తతా యుక్తా, వైవస్వతాదిషు పరం రాజసు లోకే నిమిత్తతా దృష్టా. ౨౦౮. యది చేన్నిమిత్తతాస్య హి జగత ఉపాదానమన్యదిహ వాచ్యం, కార్యానురూపమేవ హి దృష్టముపాదానకారణం లోకే. ౨౦౯. జగదిదమచేతనం స్యాత్తదుపాదానం చ తాదృశం భవతి, త్రిగుణాత్మకం ప్రధానం హ్యచేతనం భవతి జగదుపాదానమ్. ౨౧౦ తస్మాత్పరాలక్షణమచేతనేఽస్మిన్భవేత్ప్రధానేఽపి, ఇత్యాశంకాంనిరసితుమిదమధికరణం ప్రదర్శితం మునినా. ౨౧౧.

సూ. ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాత్. ౨౩.

జిజ్ఞాస్యం బ్రహ్మైతజ్జగన్నిమిత్తం చ జగదుపాదానం, నో చేత్తథా ప్రతిజ్ఞా దృష్టాంతావత్ర కుంఠితౌ స్యాతాం. ౨౧౨. బ్రహ్మజగతో యదా స్యాన్నిమిత్తమాత్రం తదా తయోర్భేదాత్, బ్రహ్మణి విదితే సర్వం విదితం స్యాదితి హి యా ప్రతిజ్ఞా సా. ౨౧౩. ఉపరుధ్యేత యదా తజ్జగత ఉపాదానకారణం భవతి, బ్రహ్మాభేదాజ్జగతస్తదా ప్రతిజ్ఞా సమర్థితా భవతి. ౨౧౪. బ్రహ్మ యది కేవలం స్యాజ్జగత ఉపాదానకారణం హి తదా, కర్తర్యన్యస్మిన్సతి తదనుపపన్నం హి సర్వవిజ్ఞానమ్. ౨౧౫ తస్మాదుభయవిధం స్యాజ్జగతో జన్మాదికారణత్వం హి, ఉక్తార్థకాచ్ఛబ్దాత్సమర్థితం భవతి సర్వవిజ్ఞానమ్. ౨౧౬. దృష్టాం

సూ. ఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతాః ౨౮.

ఇహ చ ప్రధానవాదః ప్రత్యాసన్నో హి వేదవాదస్య, శిష్టైశ్చ పరిగృహీతో వైదికలింగోపబృంహితశ్చాపి. ౨౨౯. తస్మాత్త త్ప్రతిషేధే యత్నోఽపి తతః కృతో హి సూత్రకృతా, తత్ప్రతి షేధకలింగైరన్యే వాదాశ్చ నిరసితా ఏవ. ౨౩౦. తత్రాపి తుల్యమే తద్యదశబ్దత్వం హ్యుదాహృతం లింగం, అత్ర పదాభ్యాసోఽయం హ్యధ్యాయసమాప్తిమేవ బోధయతి. ౨౩౧. శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం, చతురధ్యాయీ తస్యాం ప్రథమో యోఽసా సమన్వయోఽధ్యాయః. ౨౩౨. తత్ర చతుర్థే పాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః, ఆర్యావృత్తై రమలైః ప్రకా శితో జయతు సోఽయమనవద్యః. ౨౩౩. శారీరకమీమాంసా ప్రథమా ధ్యాయస్థసకలసూత్రార్థః, శ్రీభాష్యకారదర్శితసరణిం సంశ్రిత్య వర్ణిత స్సోఽయమ్. ౨౩౪. భాష్యార్థరత్నమాలా వైయాసకిసూత్రజాల సంగ్రథితా, భగవతి పరమానందే సమర్పితా జయతు జగతి నిర వద్యా. ౨౩౫.

ఇతి ప్రథమాధ్యాయస్సమాప్తః.

ద్వితీయాధ్యాయే ప్రథమపాదః.

ప్రథమేఽధ్యాయే జగతో జన్మస్థిత్యంతకారణం బ్రహ్మ, జన్మా ద్యస్యేత్యాద్యైస్సూత్రైరుపదర్శితం హి సూత్రకృతా. ౧. వ్యాపిత్వం నిత్యత్వం సర్వజ్ఞత్వం తథాద్వయత్వమపి, సూత్రేణ శాస్త్రదృష్ట్యా త్విత్యాద్యేనోపదర్శితం మునినా. ౨. యే చ ప్రధానవాదాస్తథాణు వాదశ్చ యే చ విఖ్యాతాః, తే చానుమానికాదికసూత్రైరశ్రౌత భావపరిభూతాః ౩. సకలనిగమాంతవచసాముపక్రమాద్యైస్సమన్వయో ఽభిహితః, బ్రహ్మణ్యుపాస్యరూపే విజ్ఞేయే సచ్చిదాదిపదలక్ష్యే. ౪. నను సకలశ్రుతివచసాం బ్రహ్మణి యోఽసా సమన్వయోఽభిహితః, స్మృత్య నకాశదోషాదసమంజస ఏవ సోఽయమాభాతి. ౫. న హి కపిలస్మృతి ర్నవకాశలేశశంకాపి, సమ్యగ్దర్శనమేవ హి ఫలం సము

ద్దిశ్య తాని రచితాని. ౬. న హ్యేతాదృశవచసామప్రామాణ్యం హి
శంకితుం శక్యం, తేన చ తదానుగుణ్యాచ్ఛ్రుతివచసామిహ సమ
న్వయో వాచ్యః ౭. తస్మాద్వేదాన్తానాం సమన్వయో నేహ భవతి
యుక్తతమః, ఇతి ఖలు విరోధశంకాం పరిహర్తుం విషయవిషయిణా
రూపామ్ ౮. సంగతిమాలంబ్యేమామధ్యాయోఽయం ద్వితీయ ఆబభౌ,
అజ్ఞాతే విషయేన హి విరోధశంకా సమాధియోగో హా. ౯. ఇత్య
విరోధాధ్యాయే సమన్వయానంతరత్వముచితమితి, నిశ్చిత్య సకల
మర్థం చకార మునివర్య ఏతదధికరణమ్. ౧౦.

సూ. స్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగ ఇతి
చేన్నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగాత్. ౧.

సాంఖ్యస్మృతివచనానాం న్యాయాభాసోపబృంహితత్వమితి, ప్రథమే తావత్పాదే ప్రత్యధికరణం నిరూప్యతే భూయః. ౧౧ స్మృతిరిహ తంత్రాఖ్యయా కపిలాదిమహర్షిభాషితా, సాహి తదనుగుణాశ్చ స్మృతయస్సమర్థయంతి ప్రధానకారణతామ్. ౧౨. నహి తాసామనవకాశః కథయితుమన్యత్ర కేనచిచ్ఛక్యః, మన్వాదిస్మృతివచసాం స్వర్గాశ్రమధర్మనిర్ణయార్థతయా. ౧౩. కర్మణ్యవకాశస్స్యాదిహ చ తథా నైవ కర్మపరతా స్యాత్, గుణపురుషాంతరబోధాన్నిశ్శ్రేయసమితి వదంతి కపిలాద్యాః. ౧౪. బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వయో యశ్చ దర్శితః పూర్వమ్, స్మృత్యనవకాశదోషే జాగ్రతి కథం హి సంస్థితిం యాయాత్. ౧౫. తస్మాత్ స్మృత్యనుసారాచ్ఛ్రుత్యంతానాం సమన్వయో యుక్తః, నో చేద్వేదాంతానామప్రామాణ్యం హి దుర్నివారం స్యాత్. ౧౬. ఇతి చేన్నైవమిహాపి హి దోషోఽయం దుర్నివార ఏవ స్యాత్, స్మృత్యనవకాశదోషాద్వేదాన్తాశ్చ ప్రధానవాదపరాః. ౧౭. మన్వాదిస్మృతివచసామవకాశో నోపలభ్యతే తత్ర, యశ్చాయమంతరాత్మా క్షేత్రజ్ఞశ్చేతి కథ్యతే విబుధైః. ౧౮. యచ్చావ్యక్తం త్రిగుణం తస్మాదుత్పన్నముపదిశత్యన్యా, మనునా చ సర్వభూతేష్వాత్మానం చాత్మనీహ భూతాని ౧౯. పశ్యన్న ఆత్మయాజీ స్వారాజ్యం గచ్ఛతీతి నిర్దిష్టం, ఏవమిహ భారతాదావయమేవార్థః ప్రదర్శితో భూయః. ౨౦. తవ మమ చాంతర్యామీ యే చాన్యే

దేహసంస్థితాస్సర్వే, సర్వేషామపి తేషాం సాక్షీ నహి గృహ్యతే స జడధీభిః. ౨౧. సోఽయం హి విశ్వమూర్ధా విశ్వభుజో విశ్వపాచ్చ విశ్వాక్షః, అనుసరతి సర్వభూతేష్వయమాత్మా స్వైరచారిమర్యాదామ్ ౨౨. ఇత్యాదివచనజాతై స్సర్వజ్ఞత్వాదిగుణగణోపేతః, ఆదిష్టః పరమాత్మా నియామకత్వేన న ప్రధానమపి. ౨౩. ఆపస్తంబాద్యైరపి పర ఏవాత్మా హి జగదుపాదానం, తస్మాత్కాయాః ప్రభవంతీత్యాద్యైర్వర్ణితం హి భూయోఽపి. ౨౪. తస్మాత్ స్మృతివచనానాం శ్రుత్యనుసారాత్ప్రమాణతా వాచ్యా, శ్రుతివిపరీతార్థా నామప్రామాణ్యం హి కపిలవాక్యానామ్. ౨౫. ప్రథమే తంత్రే చైవం జైమినినా సూత్రితం హి సూత్రకృతా, అసతి విరోధే శ్రుత్యా స్మృతేః ప్రమాణత్వమితరథా నేతి. ౨౬. కపిలస్మృతివచసామిహ మూలం నైవోపలభ్యతే క్వాపి, నిర్మూలై రేతైరిహ కథం విరోధస్సమన్వయే శ్రౌతే. ౨౭. నను కపిలస్మృతివచసామప్రామాణ్యం న శంకితుం శక్యం, యస్మాదృషిం ప్రసూతం కపిలమితి శ్రుతిరిమం హి వక్ష్యతి. ౨౮. యస్య జ్ఞానాతిశయం శ్రుతిరియమేవం హి వర్ణయత్యమలం, తద్వచసాం హి విరోధే శ్రౌతః కథమిహ సమన్వయో భవతి. ౨౯. ఇతి శంకాత్ర న కార్యా యదయం కపిలో న మంత్రనిర్దిష్టః, సగరసుతవిలయకర్తా భగవాన్ కపిలో హి మంత్రనిర్దిష్టః. ౩౦. స చ ఖలు న సూత్రకర్తా కింత్వన్యస్తేన తన్నిరాక్రియతే, న హి శబ్దమాత్రసామ్యాదభిలషితార్థాః క్వచిత్ప్రసిద్ధ్యంతి. ౩౧. స్మృత్యనవకాశదోష స్తస్మాదిహ నైవ శంకితుం శక్యః, శ్రౌతే సమన్వయేఽస్మిన్విరోధశంకాపి దూరవార్తైవ. ౩౨. నన్వీక్షత్యధికరణే ప్రధానవాదో హి నిరసితః పూర్వం, కథమిహ పునరాశంకా సంజాతైషేతి నైవమాశంకమ్. ౩౩. పరతంత్రప్రజ్ఞాస్సర్వే ప్రాయేణ జనా హి వేదవాక్యం, నిశ్చేతుమస్వతంత్రాః స్మృతిషు ప్రఖ్యాతకర్తృకాస్వేవ. ౩౪. బహుమానాద్విశ్వస్యుర్నాస్మద్వ్యాఖ్యానసరణిషు హ్యేతే, అత ఇహ తత్స్మృతివచసామసారతాం వక్తుమయముపన్యాసః. ౩౫.

సూ. ఇతరేషాం చానుపలబ్ధేః. ౨.

యానీతరాణి సాంఖ్యైర్మహదాదీని ప్రధానకార్యాణి, నిర్దిష్టా

న్యేతాని హి లోకే వేదే చ నోపలభ్యంతే. ౩౬. భూతేంద్రియాణి తావల్లోకే వేదే చ సుప్రసిద్ధాని, తద్విషయస్మృతిరపి యా ప్రమాణమితి సాపి నో నిరాక్రియతే. ౩౭. మహదాదీని హి లోకే వేదే న క్వాపి చోపలభ్యంతే, షష్ఠేంద్రియార్థకల్పాన్యత్ర స్మృతిరపి కథం ప్రమాణం స్యాత్. ౩౮. క్వాపిదిహ తత్పరమివ యన్మహదాదికపదం హి దృశ్యతే వేదే, తచ్చాతత్పరమితి ఖలు నిర్దిష్టం హ్యానుమానికే సూత్రే ౩౯. యది కార్యస్య స్మరణం న చేత్ప్రమాణం హి కారణస్య స్యాత్, తత్కథమిహ ప్రమాణం తత్ర స్మృత్యనవకాశదోషస్స్యాత్. ౪౦. సాంఖ్యస్మృతిబాధే పి హి తదుక్త యుక్త్యాదిబాధనం నేతి, సేయం శంకా కార్యా తదుత్తరత్రోపవర్ణ్యతే యేన. ౪౧. నన్విహ వేదాన్తానాం సమన్వయే హి ప్రధానవాదేన, నభవతు విరోధశంకా యోగస్మృత్యా తు సైవ జాగర్తి. ౪౨. ఇతి శంకాం వారయితుం సోత్కంఠో బాదరాయణాచార్యః, పూర్వోపదిష్టమేవం న్యాయం త్వత్రాపి సమ్యగతిదిశతి. ౪౩.

సూ. ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్తః. ౩.

యస్మాదిహ ప్రధానం మహదాదీన్యపి చ వేదబాహ్యాని, నిర్దిష్టాన్యత్రాపి హి తస్మాద్యోగోఽపి నిరసితో భవతి. ౪౪. నన్వయమతిదేశః కిల నిరర్థకో భాతి నాత్ర ఫలలేశః, సామాన్యన్యాయత్వాద్యోగః పూర్వేణ నిరసితో యేన ౪౫. నాయం దోషో యస్మాద్యోగోఽసౌ వేదవాక్యనిర్దిష్టః, శ్రోతవ్యో మంతవ్యస్తథా నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యేవమ్. ౪౬. శ్వేతాశ్వతరాదౌ హి త్రిరున్నతం స్థాప్యసమమితి ప్రథితం, యోగవిధానపరం కిల బహుప్రపంచం హి వాక్యముపలబ్ధమ్. ౪౭. లింగాని వైదికాన్యపి యోగపరాణి స్ఫుటం ప్రతీయంతే, తాం యోగమిత్యధీతే మంత్రే విద్యామితి ప్రసిద్ధేఽపి ౪౮. అథ తత్త్వదర్శనస్యోపాయో యోగ ఇతి యోగశాస్త్రేఽపి, సమ్యగ్దర్శనకారణభావాద్యోగో హి దర్శితో భవతి. ౪౯. సంప్రతిపన్నార్థత్వాద్యోగస్మృతిరనపవదనయోగ్యా స్యాత్. ఇత్యభ్యధికా శంకా నిరస్యతే సపది చాతిదేశేన. ౫౦. క్వచిదపి సంప్రతిపత్తౌ విప్రతిపత్తిః క్వచిదయతో దృష్టా, అధ్యాత్మగోచరాసు స్మృతిషు చ బహుధా సత్తి

ష్వపి హ్యనయోః. ౫౧. మునినా హి సాంఖ్యయోగస్మృత్యోర్యత్నః కృతో నిరాకరణే, యస్మాచ్చ సాంఖ్యయోగౌ పురుషార్థకరావితి ప్రసిద్ధౌ హి. ౫౨. శిష్టైశ్చ పరిగృహీతా లింగే నామ్నాయచోదితే నేద్ధా, అయమర్థస్తత్కారణమితి మంత్రే సాంఖ్యయోగయోర్ద్రష్టః. ౫౩. శ్రుతినిరపేక్షేణ న తత్సాంఖ్యజ్ఞానేన యోగమార్గేణ, నిశ్శ్రేయసమధిగమ్యత ఇతి హి నిరాకరణమేతయోర్భవతి. ౫౪. ఆత్మైకత్వజ్ఞానాదన్యన్మోక్షైకసాధనం నేతి, స్ఫుటతరమిహ బోధయతి శ్రుతిరేషా విశ్రుతా తమేవేతి. ౫౫. యస్మాత్సాంఖ్యా యోగానాత్మైకత్వం వదంతి తేనైతే, శ్రుతిబాహ్యా ఇతి మత్వా సూత్రకృతైతన్మతం నిరాక్రియతే. ౫౬. తత్కారణమితి మంత్రే నిర్దిష్టసాంఖ్యయోగశబ్దోఽపి, వైదికమేవ జ్ఞానం ధ్యానం బ్రూతే న హి స్మృతిప్రథితమ్. ౫౭. యేనాసన్న విరోధో న భవతి సాంఖ్యైస్తథైవ యోగైశ్చ, యోఽసౌ సంప్రతిపన్నో వేదాంతైస్సోఽద్వయో నిరాక్రియతే. ౫౮. యోఽయమసంగో హీతి శ్రుత్యుక్తః పురుష ఏవ సాంఖ్యోక్తః, యోగోక్తమథ పరివ్రాడితి శ్రుతీరితనివృత్తినిష్ఠత్వమ్ ౫౯. తదుభయమిష్యత ఏవ హ్యవిరుద్ధం యేన వేదవాక్యానాం, ప్రతిపక్షవ్యాన్యేవం తర్కస్మరణాని యాని చాన్యాని. ౬౦. తస్మాత్ స్మృతివాక్యైరిహ విరోధశంకావకాశపరిహారాత్, బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వయో నిరపవాద ఇతి సిద్ధమ్. ౬౧. నన్వత్ర స్మృతివచనైరాక్షేపే పరిహృతేఽపి పునరన్యః, తర్కనిమిత్తస్సోఽయం విరోధ ఇహ దుర్నివార ఏవ స్యాత్. ౬౨. ధర్మ ఇవామ్నాయోఽసావనపేక్షోఽత్రేతి నైవమాశంక్యం, ధర్మస్యాసిద్ధత్వాత్స చ న హి మానాంతరాణి సంస్పృశతి. ౬౩. బ్రహ్మ చ సిద్ధం యస్మాన్మానాంతరవేద్యభావముపయాతి, ఇత్యామ్నాయసమన్వయమిహ పునరాక్షిపతి తర్కసాధనతః. ౬౪.

సూ. నవిలక్షణత్వాదస్య తథాత్వం చ శబ్దాత్. ౪.

దృష్టానుసారతోఽసావదృష్టమర్థం సమర్పయంతీ యా, యుక్తిర్హి సన్నికృష్టా శ్రుతిరనుభూతేస్తు విప్రకృష్టైవ. ౬౫. అనుభూత్యవసానం యద్బ్రహ్మజ్ఞానం హి మోక్షఫలకం స్యాత్, భవతి తదేవావిద్యా నివ

ర్తకం న హి పరోక్షవిజ్ఞానమ్. ౧౬. దర్శనసాధనమేతన్మననం శ్రవణా
తిరిక్తముపదిశతి, శ్రోతవ్య ఇతి శ్రుతిరప్యావశ్యకతా హి తేన
తర్కస్య. ౧౭. తస్మాత్తర్కవిరోధాన్న బ్రహ్మప్రకృతికం హి జగదే
తత్, యస్మాదచేతనం తత్సుఖదుఃఖాకులమశుద్ధమాభాతి. ౧౮. బ్రహ్మ
త్వానందఘనం శుద్ధం చ స్వప్రకాశచిన్మాత్రం, ప్రకృతివికారాత్మకతా
విరూపయోరేతయోః కథం భవతి. ౧౯. న హి రుచకాదివికారా
మృదుపాదానా భవంతి లోకేఽస్మిన్, యే చ శరావాద్యా అపి న
సువర్ణప్రకృతికా హి దృశ్యంతే. ౨౦. యస్మాజ్జగదిదమఖిలం సుఖ
దుఃఖాన్వితమచేతనం తస్మాత్, సుఖదుఃఖాకలితస్య హ్యచేతనస్యైవ
కార్యమిహ భవతి. ౨౧ జగదిదమచేతనం సత్స్యాదుపకరణం హి చేత
నస్యైతత్, న హి సామ్యే సత్యుభయోరుపకృతిరిహ కస్య కేనచిద్భ
వతి. ౨౨. లోకే న హి ప్రదీపావన్యోన్యస్యోపకరణతామేతః, ఉపకృతి
రిహ చేతనయోరన్యోన్యం స్వామిభృత్యయోర్యద్వత్. ౨౩. కార్యం
కరణం చేతనమప్యుపకరణం హి భోక్తురితి చేన్న, న హి లోకే కేవల
యోశ్చేతనయోరుపకృతిః క్వచిద్దృష్టా. ౨౪. స్యాత్స్వామిభృత్యయో
రప్యచేతనాంశస్య చేతనోపకృతిః, బుద్ధ్యాద్యచేతనాంశే భవతి హి తద్వ
చ్చ చేతనోపకృతిః. ౨౫. పురుషాశ్చాకర్తారో నిరతిశయాశ్చేతనా విని
ర్దిష్టాః, తస్మాన్నైతేషామిహ పరస్పరం నోపకారితా భవతి. ౨౬. న బ్రహ్మ
ప్రకృతికమిహ జగదేతత్తద్విలక్షణం యేన, మృత్పాషాణానామపి
చైతన్యం స్యాద్యదా తథైవం స్యాత్. ౨౭. నను సుప్తమూర్ఛితాదౌ
చైతన్యం సదపి భవతి న వ్యక్తం, తద్వన్మృదాదికానాం చైతన్యం
నో విభావ్యతే సదపి. ౨౮. చేతనవిలక్షణత్వం జగతః కథమితి హి
నైవమాశంక్యం, ఏవమపి చాస్య జగతో విలక్షణత్వం హి దుర్నివార
మితి. ౨౯. బ్రహ్మ చ శుద్ధం జగదిదమశుద్ధముపదిశ్యతే హి శాస్త్రేషు,
ఇతి శుద్ధ్యశుద్ధిలక్షణవిలక్షణత్వం తు జగతి దుర్వారమ్. ౩౦. తస్మాద
చేతనస్య హి కార్యం జగదేతదఖిలమపి వాచ్యం, తదిహాచేతనమే
తత్ప్రధానమనురూపకారణం జగతః. ౩౧. చేతనవిలక్షణత్వం జగతః
కథయతి హి శబ్ద ఏవాయం, సచ్చత్యచ్చనిరుక్తం తథానిరుక్తం చ
భవతి విజ్ఞానమ్. ౩౨. తద్వదవిజ్ఞానమితి బ్రూతే చేతనవిలక్షణత్వం హి,

తస్మాదచేతనం స్యాజ్జగన్నహి బ్రహ్మ జగదుపాదానమ్ ౧౩. నను చేత
నత్వమపి కిల మృదాదికానాం తథేంద్రియాణాం చ, శ్రూయత ఏవ
హి మంత్రే మృదబ్రవీదితి చ తేహ వాచమితి. ౧౪.

సూ. అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యామ్. ౫.

ప్రకృతాశంకాం నిరసితుమయం తు శబ్దో హి సూత్రనిర్దిష్టః, న
హి ఖలు మృదబ్రవీదిత్యనయా శ్రుత్యా మృదాదికానాం స్యాత్. ౧౫.
చేతనతాప్యభిమానివ్యపదేశోఽసౌ న భూతమాత్రస్య, వాగాద్యభి
మానినో హ్యభిమానినో మృదాదికానాం యాః. ౧౬ తాస్తు ఖలు
చేతనాస్సర్వత్ర వ్యపదిశ్యంతే హి వదనకృత్యేషు, యస్మాదోభ్యక్త్రాణా
మపి తథైవ భూతేంద్రియాదికానాం చ. ౧౭. చేతనతాచేతనతాప్రవి
భాగోఽయం హి పూర్వముపదిష్టః, సర్వస్య చేతనత్వే ప్రవిభాగోఽయం
హి దురుపపాదస్స్యాత్. ౧౮. కౌషీతకివాక్యే కిల దృష్టో యః ప్రాణ
వాక్యసంవాదః, తత్ర చ కరణాశంకా నివర్తితా దేవతాదిశబ్దేన.
౧౯. సర్వత్ర దేవతాః ఖల్వభిమానిన్యస్తథైవ చానుగతాః, మంత్రార్థ
వాదవాక్యేష్వవగమ్యంతే తథేతిహాసాదౌ. ౨౦. అగ్నిర్వాగితి మంత్రః
కరణానుగతాం హి దేవతాం బ్రూతే,అభిమానివ్యపదేశం తేహ ప్రాణా
ఇతి శ్రుతిర్వక్తి. ౨౧. తత్తేజ ఐక్షతేతి శ్రుతిరపి సద్రూపదేవతాయా
హి, స్వవికారానుగతాయా ఈక్షా వ్యపదిశ్యతే న చాన్యస్య. ౨౨.
యస్మాద్బ్రహ్మవిలక్షణమిదం జగద్దృశ్యతేహి లోకేఽస్మిన్, తత్ప్రకృతిక
మిహ నస్యాదిత్యాశంకాం నిరాకరోతి మునిః. ౨౩.

సూ. దృశ్యతే తు. ౬.

అత్ర తు శబ్దో యోఽసావాక్షేపం నిరసితుం ప్రవృత్తో హి,
బ్రహ్మవిలక్షణమేతజ్జగన్నతత్ప్రకృతికం భవేదితి హి. ౨౪. యదిదం
దూషణముక్తం తదత్ర పక్షే పదం న విదధాతి, అత్ర చ విలక్ష
ణత్వం యత్కించిద్వాథ సర్వతో వా స్యాత్. ౨౫. కించిద్వైలక్షణ్యం
ప్రతికూలం ప్రకృతివికృతిభావే చేత్, పురుషశరీరాదిహ కిల కేశ
ానాం కథం భవేజ్జన్మ. ౨౬. ఇహ చేతనం ప్రసిద్ధం పురుషశరీరం
నాన్యేవ, కేశనఖాదీని తతస్తత్ప్రకృతికతా కథం హి తేషాం
౨౭. తద్వచ్చ వృశ్చికానాముత్పత్తిర్భవతి గోమయాదిభ్యః,

తే చేతనాః ప్రసిద్ధా అచేతనాన్యేవ గోమయాదీని. ౯౮. నను చ శరీరమచేతనాన్యేవ గోమయాదీని, న విలక్షణతా తేషామతో భవేత్ప్రకృతివికృతిభావో హి. ౯౯. తద్వచ్చ వృశ్చికానాం గాత్రాణి భవంత్యచేతనాన్యేవ, గోమయకార్యాణి యతోఽన విరోధః ప్రకృతివికృతిభావే స్యాత్. ౧౦౦. ఇతి చేద్విలక్షణత్వం తథాపి దుర్వారమేతయోర్భవతి, ఏకం హి చేతనస్యాధిష్ఠానం స్యాత్తథా న చాన్యత్స్యాత్. ౧౦౧ ఇతి ఖలు వైలక్షణ్యం పరిహర్తుం నైవ కేనచిచ్ఛక్యం, వైలక్షణ్యే చ కథం తయోర్భవేత్ప్రకృతివికృతిభావోఽపి. ౧౦౨ సర్వాత్మనా హి తచ్చేద్వైలక్షణ్యం హి బాధకం ప్రకృతే, నైతజ్జగతి యతోఽయం సత్తారూపశ్చ ధర్మ ఉభయత్ర. ౧౦౩. చైతన్యాన్వితమితి జగన్న చేతనవికార ఇతి చేన్న, చేతనకారణవాదే దృష్టాంతో నాత్ర విద్యతే కశ్చిత్. ౧౦౪. సర్వస్య జనిమతః కిల జగతః ప్రకృతిర్హి చేతనం తత్ర, దృష్టాంతమంతరేణ హ్యయమాక్షేపో న శంకితుం శక్యః ౧౦౫. పక్షాతిరిక్త ఏవహి దృష్టాంతో నైవ పక్షకుక్షిస్థః, కారణగుణసంక్రమణం కార్యే సర్వత్ర దృష్టమితి మత్వా, చైతన్యం కార్యే స్యాదితి శంకాప్యత్ర నైవ కర్తవ్యా. ౧౦౬. అణ్వాదికారణత్వే దోషోఽయం దుర్నివార ఏవ స్యాత్, తత్ర చ యోఽసౌ న్యాయస్స ఏవ చాత్రాపి నిర్ణయే హేతుః. ౧౦౭. చేతనకార్యత్వే స్యాజ్జగతశ్చైతన్యమితి తు నాశంక్యం, న విభావ్యతే కదాచిత్స్వగతో ధర్మో హి సుప్తమూర్ఛితయోః. ౧౦౮. తద్వదిహాపి స్యాదితి దోషో న బ్రహ్మకారణత్వే స్యాత్, యదపి చ వైలక్షణ్యం జగత్యశు త్వధర్మయోగేన. ౧౦౯. అవిభావితత్వమూలకమఖిలం స్యాన్నైవ వ వృత్తమపి, చేతనకారణతాయామేతద్బాధకముదాహృతం న భవే . ౧౧౦. శ్రుతిరపి తద్వైక్షతేతి ప్రథయతి సత్యాదిలక్షణం బ్రహ్మ, జగతః కారణమితి ఖల్వస్య చ సర్వాత్మకత్వముపదిశతి. ౧౧౧. యా ఖలు మననం శ్రవణవ్యతిరేకేణ శ్రుతిః ప్రదర్శయతి, తర్కావశ్యకతాయాం సా మానమితి ప్రపంచితం నైతత్. ౧౧౨. యత ఇహ కేవలతర్కో న భవతి కస్యాపి నిర్ణయే హేతుః, నైషా తర్కేణేతి శ్రుతిరిమమర్థం ప్రదర్శయత్యేవమ్ ౧౧౩. జగతః కారణవిషయా మతిర్హి తర్కేణ నాపనేయా

స్యాత్, శ్రుత్యుపదిష్టా నేయం యథోక్తవిజ్ఞానసాధనే హేతుః. ౧౧౪. శ్రుతిబలవిరహే కో వా తర్కేణ హి కేవలేన నిర్ణేతుం, ప్రభవతి కో వా వక్తుం కుత ఆజాతా కుతశ్చ సృష్టిరియమ్. ౧౧౫. సృష్టేరర్వాచీనా దేవా నైవాస్య నిర్ణయే కుశలాః, అస్య చ జగతో యోఽసావధ్యక్షస్సత్యలోకనిలయోఽపి ౧౧౬ వేద న వా వేదేతి ప్రథయతి దుర్బోధరూపతామస్య, తస్మాచ్ఛ్రుత్యభిగమ్యే తర్కవిరోధః పదం న విదధాతి. ౧౧౭. శ్రుతిశతగేయే తస్మిన్ మననం శ్రవణాంగమేవ నిర్దేష్టుం, ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మంతవ్య ఇతి శ్రుతిః ప్రవృత్తేయమ్. ౧౧౮ శ్రుతినిర్దిష్టేఽపి భవేత్తస్యాం సంభావితత్వశంకాపి, తామపనేతుం హ్యేషా శ్రుతార్థసంభావితత్వవిజ్ఞానే ౧౧౯. మననం పరమం సాధనముపదిశతి న హి స్వాతంత్ర్యమానమితి, శ్రుత్యనుగుణం హి తచ్చేద్యథోక్తవిజ్ఞానసాధనం భవతి. ౧౨౦. ప్రతికూలం మననం యత్తదప్రమాణం హి తేన న విరోధః,సూత్రకృదిమమేవార్థం ప్రవక్తి తర్కాప్రతిష్ఠితత్వేన.౧౨౧. సిద్ధం హి వస్తు లోకే దృష్టం మానాంతరాభిగమ్యమితి, తద్వద్బ్రహ్మణీతి హి దూషణమేతన్న చేహ సంభవతి. ౧౨౨. బ్రహ్మ తు యద్యపి సిద్ధం తథాపి మానాంతరం న సంస్పృశతి, రూపాదియోగరహితం బ్రహ్మ యతో భవతి నేంద్రియగ్రాహ్యమ్ ౧౨౩. నైవానుమానగమ్యం లింగాభావాత్కిమన్యదిహ మానం, తస్మాచ్ఛ్రుత్యభిగమ్యే తర్కవిరోధః స్మృతేర్విరోధో వా. ౧౨౪. బ్రహ్మణి పదమాధాతుం నశక్నుయాత్తేన కోఽపి విరోధః, బ్రహ్మణి పరమానందే న బాధకశ్రుతిసమన్వయే కిమపి. ౧౨౫. బ్రహ్మ యది కారణం స్యాత్ప్రాగుత్పత్తేస్తదాత్మనా సత్త్వం, కార్యస్య వాచమేతన్న చ ఖలు యుక్తం విరుద్ధరూపేణ ౧౨౬. యది చ ప్రధానమేతజ్జగతో జన్మాదికారణం భవతి, ప్రాగుత్పత్తేస్సత్త్వం తదాత్మనా జగతి యుక్తమితి చేన్న. ౧౨౭.

సూ. అసదితి చేన్న ప్రతిషేధమాత్రత్వాత్. ౭.

నను సహి చేతనమేకం జగతో జన్మాదికారణం యస్మాత్, [illegible]చ కార్యం స్థూలం పరిదృశ్యతే హి జగదఖిలమ్. ౧౨౮. [illegible]రీతం కారణముపవర్ణ్యతే తదైవం స్యాత్, అసదేవ [illegible]త్పత్తేరితి ప్రసజ్యేత. ౧౨౯. సత్కార్యవాదినస్తే

తదనిష్టం స్యాదితీహ నాశంక్యం, ప్రతిషేధమాత్రమేతన్నాస్య ప్రతిషేధ్యమస్తి కించిదపి. ౧౩౦. సత్త్వం ప్రాగుత్పత్తేః ప్రతిషేద్ధుం నైవ శక్నుయాదేషః, యత ఉత్పత్తేః ప్రాగపి కారణరూపేణ సత్త్వమస్య స్యాత్. ౧౩౧. హిత్వా కారణసత్తాం ప్రాగుత్పత్తేస్తథైవ చేదానీం, కార్యస్య నైవ దృష్టం సత్త్వం ప్రతిషిధ్యతే హి తచ్చ కథమ్. ౧౩౨.

సూ. అపీతౌ తద్వత్ప్రసంగాదసమంజసం ౮.

చేతనకారణతాయాం దోషోఽయం దుర్నివార ఏవ నను, స్థితిసమయే జగదేతత్స్థూలమశుద్ధం చ దృశ్యతే లోకే. ౧౩౩. అప్యయకాలే తదిదం కారణరూపం ప్రపద్య సకలమపి, శుద్ధం కారణరూపం స్వీయాశుద్ధ్యాదిధ నిజ హేన. ౧౩౪. సంఛాదయ్య దూషయేదితి దూషణమేతచ్చ దు వారం హి, అవిభాగముపగతానాం భోక్తృణామపి పరేణ పురు ణా. ౧౩౫. పునరుత్పత్తౌ తేషాం భోక్తృవిభాగోఽపి దుర్లభో భవతి, అసతి చ నియామకే స్యాద్భోక్తృవిభాగస్తదా హి ముక్తానామ్. ౧౩౬. పునరుత్పత్తిరపి స్యాదిత్యేతద్దూషణం హి దుర్వారం, యది చేదప్యయకాలే పరేణ కార్యం విభక్తమేవ స్యాత్. ౧౩౭. స్థితిసమయాదవిశేషాదప్యయ ఏవాస్య దుర్లభో భవతి, అపృథగ్వ్యవహారే స్యాదప్యయవార్తా హి కార్యకారణయోః. ౧౩౮. యద్యవిభక్తం యది వా విభక్తమేవేహ కారణే కార్యం, అప్యయసమయే సోఽయం దుర్వారో దోష ఏవ ఇతి చేన్న. ౧౩౯.

సూ. న తు దృష్టాంతభావాత్. ౯.

నాయం దోషః ప్రసరతి జగతో జన్మాదికారణే తస్మిన్, అవిభక్తమేవ కార్యం బ్రహ్మణి జన్మాదికారణే భవతి. ౧౪౦. అప్యయసమయే తత్ర చ దృష్టాంతో దోషమేనమపనుదతి, మృత్ప్రకృతికా వికారా ఘటకరకాద్యాః స్థితివ్యతిక్రాంతౌ. ౧౪౧. తామపియంతోఽపి చ తేన సంసృజంత్యాత్మధర్మలేశేన, రుచకాదయస్సువర్ణం న సంసృజంత్యప్యయే స్వధర్మేణ. ౧౪౨. పృథ్వీవికారభూతో భూతగ్రామశ్చతుర్విధో యోఽసౌ, ఉచ్చావచప్రభేదోఽప్యప్యయకాలే న చాత్మధర్మేణ. ౧౪౩.

యద్వత్పృథివీమేతాం న దూషయతి తద్వదేష చేహాపి, బ్రహ్మణి విశుద్ధరూపే న దోషసంసర్గలేశశంకాపి. ౧౪౪. త్వత్పక్షసాధనే కిల దృష్టాంతో నోపలభ్యతే కోఽపి, దూషణమపి యచ్చైతత్తదల్ప మేవోపదర్శితం భవతా. ౧౪౫. స్థితిసమయసులభమపి యత్తదప్యపాయే దర్శితం యతో భవతా, చేతనకారణవాదే తస్మాత్తదిదం న దూషణం కిమపి. ౧౪౬. అవిభాగముపగతానామపి భోక్తౄణాం పరేణ చాపీతౌ, శక్త్యవశేషాదేవ చ భోక్తృవిభాగః పునః ప్రవర్తేత. ౧౪౭.

సూ. స్వపక్షదోషాచ్చ. ౧౦.

యోఽసౌ దోషస్సోఽయం ప్రధానవాదేఽపి తుల్య ఏవ స్యాత్, శబ్దాదిమచ్చ కార్యం ప్రధానమేతచ్చ తద్విహీనం హి. ౧౪౮. స్థూలం సకలం కార్యం ప్రధానమేతద్విలక్షణం తస్మాత్, యది చ విలక్షణ యోరిహ నైవ స్యాత్ప్రకృతివికృతిభావోఽయమ్. ౧౪౯. న స్యాత్ప్రధానజగతోస్తవ చాయం ప్రకృతివికృతిభావోఽపి, జగతః ప్రాగుత్పత్తేరసత్త్వమపి దుర్నివారమేవస్యాత్. ౧౫౦. అప్యయ కాలేఽపి తథా కారణమేతచ్చ కార్యధర్మేణ, సంసృజ్యేత తథైవ హి భోక్తృవిభాగోఽపి దుర్లభో భాతి. ౧౫౧. ముక్తానాం చ తథైవ హి పునరుత్పత్తిస్తు దుర్నివారైవ, యది కేచిదప్యయేఽపి హి విభక్తరూపాః పరం ప్రధానేన. ౧౫౨. తేషాం కథం ప్రధానం కారణమేషాం ప్రధానకార్యత్వం, యస్మాద్దూషణమేతత్తుల్యమతో నేహ బాధకం భవతి. ౧౫౩

సూ. తర్కాప్రతిష్ఠానాదప్యన్యథానుమేయమితి
చేదేవమప్యవిమోక్షప్రసంగః. ౧౧.

ఇత ఆగమగమ్యేఽర్థే తర్కవిరోధో హి నైవమాశంక్యః, యస్మాన్నిగమాన్తే పురుషోత్ప్రేక్షా నిబంధనా ఏవ. ౧౫౪. పురుష మతివైశ్వరూప్యాదృతో భవంత్యప్రతిష్ఠితాస్తర్కాః, ఉత్ప్రేక్షితాశ్చ నిపుణం కుశలైరసుమాత్రృభిశ్చ యే తర్కాః. ౧౫౫. అన్యైరు క్తతరైరాభాస్యంతే హి తే చ సర్వేఽపి, అథ సుప్రసిద్ధకీర్తేః ...త్ప్రతిష్ఠితస్తర్కః. ౧౫౬. ఇతి నాత్ర శంకనీయం

ప్రసిద్ధమహసో భవంతి తీర్థకరాః, బహవః కణభుక్ప్రముఖా విప్రతి పత్తిశ్చ దృశ్యతే తేషామ్. ౧౫౭. తర్కవిదామప్యేషాం కపిల స్సర్వోత్తమో హి భవతీతి, కణభుక్ప్రముఖై రేతైః కపిలోఽయం నైవ పరిగృహీతోఽస్తి ౧౫౮. అథ చ వయమన్యథైవ వ్యాసుమహా స్యామో యథా న దోషోఽయం, నైవ హి వక్తుం శక్యం తర్కస్స కలః ప్రతిష్ఠితో నేతి. ౧౫౯. అర్థాభాసనిరాసద్వారా శ్రుత్యర్థనిర్ణయే సోఽయం, తర్కః కారణమితి హి శ్రుతిః ప్రదర్శయతి మననసా హాయ్యమ్ ౧౬౦ తర్కబలాదేవ యతస్సుఖసంబంధే చ దుఃఖపరిహారే, లోకః ప్రవర్తతేసావతీతసామ్యాదనాగతే తస్మిన్. ౧౬౧. తస్మాత్సా వద్యమిమం తర్కం హిత్వా య ఏష నిరవద్యః, తర్కస్సంశ్రయణీయో భవతీత్యాశాత్ర నైవ కర్తవ్యా ౧౬౨. క్వచిదపి విషయే తర్కః ప్రతిష్ఠితస్స్యాత్తథాపి న విమోహకః, వాగాద్యగమ్యమేతద్బ్రహ్మ యతో దర్శయంతి వేదాంతాః. ౧౬౩. తత్ర చ తర్కస్సోఽయం నిరాగమో హి ప్రతిష్ఠితో నేతి, తస్మాదాగమవశతస్తదనుగుణస్మృతి వచస్సహాయేన. ౧౬౪ చేతనమద్వయరూపం బ్రహ్మైవైతస్య కారణం సిద్ధం, అన్యచ్ఛ్రుతివిపరీతం ప్రధానమేతస్య కారణం నేతి. ౧౬౫. బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వయే నైవ బాధకం కిమపి, నన్విహ సమ న్వయేఽస్మిన్ పునర్విరోధో హి దుర్నివారస్స్యాత్. ౧౬౬. కపిలస్మృతి వచనైరిహ విరోధశంకా తు పరిహృతా పూర్వం, ద్రవ్యం న విభు ప్రకృతికమితి యోఽసౌ కణభుగభిమతస్తర్కః. ౧౬౭. సంప్రతి తేన విరోధో దుర్వారశ్శ్రుతిసమన్వయే భవతి, కపిలస్తర్కే కుశలః కణభుక్తస్మాదతీవ కుశలస్స్యాత్. ౧౬౮. కణభుక్తర్కవిరోధా చ్ఛ్రుతివచసామిహ సమన్వయో సిద్ధః, ఇతి శంకామతిదేశాదపనేతుం రచితమేతదధికరణమ్. ౧౬౯.

సూ. ఏతేన శిష్టాపరిగ్రహా అపి వ్యాఖ్యాతాః. ౧౨.

శిష్టపరిగ్రహావిధురా యే వైశిష్టా పరిగ్రహాస్తే స్యుః, అతిదేశేన నిరస్తాస్తే ఖల్వణ్వాదివాదముఖ్యా యే. ౧౭౦. యోఽసౌ ప్రధాన వాదః ప్రత్యాసన్నో హి వేదవాదస్య, శిష్టైశ్చపరిగృహీతః శ్రుతిలింగై నోపబృంహితస్తద్వత్. ౧౭౧. అణుకారణతావాదో నాయం కస్యాపి

సమ్మతో భవతి, శిష్టైర్న పరిగృహీత స్తస్మాద త్రాత్యనాదరోఽభి హితః. ౧౭౨. తస్య నిరాకరణేఽపి చ తుల్యం సాధనమిహోపదిష్టం హి, అతిగంభీరం చైతద్బ్రహ్మాగమమాత్రసమధిగమ్యం స్యాత్. ౧౭౩. తర్కానవగాహ్యత్వం తథైవ తర్కాప్రతిష్ఠితత్వమపి, అపి చాన్యథానుమానేఽప్యపిమోక్షస్సకలమేతదిహ తుల్యమ్. ౧౭౪. నను యది జగదఖిలమపి బ్రహ్మప్రకృతికమితీష్యతే భవతా, బ్రహ్మాద్వితీయ రూపం కార్యం సకలం హి భిన్నరూపం హి. ౧౭౫. కారణవైలక్షణ్యా ద్వైలక్షణ్యం హి దృశ్యతే కార్యే, మృత్తంతు భేదతస్స్యాద్ఘటపట యోర్భిన్నరూపతా దృష్టా. ౧౭౬. బ్రహ్మణ్యప్రత్యక్షే శ్రుతిః ప్రమాణం న చాన్యదిత్యుక్తం, అత్ర పునః ప్రత్యక్షే జగతి విరుద్ధార్థరూపతానుచితా. ౧౭౭. ఇహ భోక్తృభోగ్యయోరన్యః ప్రత్యక్షే చోపలభ్యతే భేదః, బ్రహ్మప్రకృతికతాయాం తస్య చ బాధో భవేత్స చాయుక్తః. ౧౭౮. ఆదిత్యో యూప ఇతి శ్రుతిర్యథా గౌణమర్థ మాచష్టే, తద్వత్సచ్చత్యచ్చేత్యేవంభూతా శ్రుతిశ్చ గౌణపరా. ౧౭౯. తస్మాజ్జగదఖిలమపి ప్రధానకారణకముచితమాశ్రయితుం, ఇతి శంకా మపనేతుం మునినా రచితం తదేతదధికరణమ్. ౧౮౦.

సూ. భోక్త్రాపత్తేరవిభాగశ్చేత్స్యాల్లోకవత్. ౧౩.

బ్రహ్మ యది చాద్వితీయం కారణముపదిశ్యతే హి వేదాంతైః, భోక్తా హి భోగ్యభావం భోగ్యం వా భోక్తృభావముపగచ్ఛేత్. ౧౮౧. న హి కారణావిశేషే కార్యవిశేషో హి దృశ్యతే క్వాపి, భోక్త్రాపత్తౌ సత్యామవిభాగో దుర్నివార ఏవ తయోః. ౧౮౨. జగతి ఖలు భోక్తృభోగ్యౌ విభక్తరూపేణ సుప్రసిద్ధౌ హి, అనుచితమిద మాశ్రయితుం ప్రమాణసిద్ధార్థబాధనం శ్రుత్యా. ౧౮౩. ఇతి చేన్నైవం యస్మాల్లోకవదేవాత్ర నిర్ణయో భవతి, మృత్ప్రకృతికా వికారా ఘటకరకాద్యాః పరస్పరం భిన్నాః. ౧౮౪. మృత్త్వేకాకారా ప్రకృతివికారత్వమత్ర దృష్టం హి, పీచ్యాదయో వికారా ద్రుమూలాః పరస్పరం భిన్నాః. ౧౮౫. తేషాం కారణభూతో గో ద్వితీయ ఆభాతి, రుచకాదయో వికారాస్సువర్ణమూ ంతే. ౧౮౬ ఏకస్వరూపమేవ హి సువర్ణమాభాతి

తద్వదేవేహ, శబ్దాదయో భోగ్యా భోక్తా చావిద్యకశ్చ సంఘాతః.
౧౮౭. బ్రహ్మవికారాస్సంతో భవంతి భేదం పరస్పరం సర్వే, భేదః
ప్రమాణసిద్ధో వీచ్యాదిషు దృశ్యతే యథా లోకే ౧౮౮. తద్వద్భో
క్త్రాదిష్వపి భేదేనైవాస్తి బాధకం కిమపి, తస్మాత్ప్రకృతవిభేదే వికార
భేద ఇతి నాయమేకాంతః. ౧౮౯. వీచ్యాదికార్యజాతే యదయం
నియమో హి భంగమాపన్నః, తస్మాచ్ఛ్రుత్యనుసారాద్బ్రహ్మప్రకృతి
కమిదం హి జగదఖిలమ్. ౧౯౦. బ్రహ్మణి కారణరూపే శ్రుత్యంత
సమన్వయోఽపి నిరవద్యః, బ్రహ్మప్రకృతికతాయాం యోఽసౌ దోషః
ప్రదర్శితః పూర్వమ్. ౧౯౧. స చ పరిహృతో హి దోషః పరిణామ
ప్రక్రియాం సమాలంబ్య,యదిదం దూషణముక్తం వివర్తవాదావలంబ
నేన పునః. ౧౯౨. తదిదం దూషణమఖిలం నిర్మూలయితుం కృతప్రయ
త్నేన, ఇహ ఖల్వావృతమనసా మునినా రచితం తదేతదధి
కరణమ్. ౧౯౩.

సూ. తదనన్యత్వమారంభణశబ్దాదిభ్యః. ౧౪.

వ్యవహారావసరే కిల జగత్సమగ్రం విభక్తమాభాతి, పరమా
ర్థతో హి సకలం కారణరూపం న కార్యమన్యదిహ. ౧౯౪. యస్మాదన
న్యత్వైవ హి విమృష్టయోర్భవతి కార్యకారణయోః, కారణసత్తాం
హిత్వా కార్యాసత్త్వం తయోరనన్యత్వమ్ ౧౯౫. మృద్ఘటయో
రిహ లోకే మృదనన్యత్వం దేదృశం దృష్టం, సర్వత్ర కార్యజాతే
హ్యనన్యతా భవతి కారణే నైవమ్. ౧౯౬. ఆరంభణశబ్దాద్యైస్తమేత
మర్థం శ్రుతిః ప్రదర్శయతి,యేనాశ్రుతమిత్యాదావేకజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞా
నమ్.౧౯౭ నిర్దిశ్య తత్ర చాయం దృష్టాంతో హి ప్రదర్శితః శ్రుత్యా
మృత్పిండేనైకేన చ మృణ్మయమఖిలం యథైవ విజ్ఞాతమ్. ౧౯౮.
యస్మాద్వాచారంభణమేష వికారో హి నామధేయమితి, ఘటకరకాది
వికారో వాచ ఇవారభ్యతే హి కేవలయా ౧౯౯.పరమార్థతో విమర్శే
న వికారో నామ కశ్చిదవస్త్యస్తి, అనృతాత్మకో వికారో నామైవ హి
మృత్తికైవ సత్యమితి. ౨౦౦. తేజోబన్నేషు తథా త్రీణి హి రూపాణి
సత్యమితి చోక్తం, దృష్టాంతోఽయం బ్రహ్మణ ఉక్తార్థసమర్థనాయ
నిర్దిష్టః. ౨౦౧. బ్రహ్మప్రకృతికమేతత్తద్వ్యతిరేకేణ నాస్తి చైతదితి,

ప్రఖ్యాప్య సత్యమేకం బ్రహ్మైవేతి శ్రుతిః ప్రదర్శయతి. ౨౦౨. సూత్రే చాదిగ్రహణాచ్ఛ్రుత్యంతరమైతదాత్మ్యమిత్యేనం, మానమితి సూచితం స్యాత్తదనన్యత్వే యథోపదిష్టార్థే. ౨౦౩. దృష్టాంతైరేతైరిహ భవేదనేకాత్మకత్వమస్యేతి, నైవాశంక్యం యస్మాత్కారణమాత్రస్య సత్యతా కథితా. ౨౦౪. తస్కరదృష్టాంతోఽయం వికారజాతస్య చానృతత్వం హి, ప్రథయతి న చేత్తదైవం తదుపన్యాసో హి విఫల ఏవ స్యాత్. ౨౦౫. దృష్టాంతే చైతస్మిన్బంధనమిహ తస్కరే వినిర్దిష్టం, అనృతాభిసంధియోగాత్తథైవ దార్ష్టాంతికేఽపి వక్తవ్యమ్.

౨౦౬. ప్రకృతివికారా సత్యా స్యాత్తాం కోవానృతాభిసంధస్స్యాత్, తస్మాదనృతం కార్యం సత్యం స్యాత్కారణం పరం బ్రహ్మ. ౨౦౭. ఇతి ఖల్వాంగీకార్యం దృష్టాంతోఽయం తదానుకూలస్స్యాత్, బ్రహ్మ నను నిర్విశేషం సవిశేషం చ ద్విరూపముపదిష్టమ్. ౨౦౮. ప్రథయంతి నిర్విశేషం హ్యాశబ్దమిత్యాదివాక్యజాలాని, సవిశేషముపదిశంతి శ్రుతివచనాన్యపి చ సర్వకర్మేతి. ౨౦౯. ఏకత్వం నానాత్వం బ్రహ్మణి సత్యం తదేతదుభయమపి, ఉపయుజ్యతే తు కర్మణి నానాత్వేనాస్య యచ్చ విజ్ఞానమ్. ౨౧౦. ఏకత్వేన చ తస్య జ్ఞానం మోక్షైకఫలమితి న్యాయ్యం, తస్మాత్తదిదముక్తం కారణమాత్రస్య సత్యతాకథనమ్. ౨౧౧. ఇతి చేన్నైవం శక్యం బ్రహ్మ యతో నిర్విశేషరూపమితి, యస్మిన్ సర్వాణీతి శ్రుతిః ప్రదర్శయతి నేహ నానేతి. ౨౧౨. నను యది చైవం చేత్స్యత్సవిశేషనిరూపణం వృథైవ స్యాత్. శ్రుతివాక్యదర్శితస్య హి వైయర్థ్యం నైవ దృశ్యతే క్వాపి. ౨౧౩. ఇతి చేన్నైవం యస్మాత్సవిశేషముపాసనార్థముపదిష్టం, తస్య చ పరిణామిత్వం జగదాకారేణ వర్ణితం యదపి. ౨౧౪. తదపీహ నిర్విశేషప్రతిపత్త్యర్థం శ్రుతిః ప్రదర్శయతి, అన్నేన సోమ్య శుంగేనేతి శ్రుతిరేతమర్థమాచష్టే. ౨౧౫. వ్యవహారావస్థాయాం పరాత్మనో భవతి చేశితృత్వమపి, తత్రేశితవ్యభావో జగతస్సర్వస్య వర్ణ్యతే శాస్త్రే. ౨౧౬. తత్రోపాస్యోపాసకభావో సాపీశజీవయోర్భవతి, బోధయితుమేతమర్థం లోకవదిత్యాహ సూత్రకారోఽయమ్ ౨౧౭. పరమార్థావస్థాయాం న చేశితవ్యం న వాపి చోపాస్యం, కేవలరూపో హ్యాత్మా విభాతి నాన్యత్తతోఽస్తి కించి

దితి. ౨౧౮. శ్రుతిరేషా బోధయతి హి యస్మిన్ సర్వాణి నేహా నానేతి, దర్శయితుమేతమర్థం తదనన్యత్వం హి సూత్రితం మునినా. ౨౧౯. నను చేత్సకలం కార్యం వికారభూతం యథానృతం తర్హి, లోకవ్యవహారోఽయం విచ్ఛిద్యేతావ్యవస్థితత్వేన, వ్యవహారస్సకలోఽయం ప్రమాణమూలః ప్రమాతృమూలశ్చ. ౨౨౦. సర్వస్య చానృతత్వే న చ ప్రమాతా న హి ప్రమాణం వా, వ్యవహారస్తదభావే కథం హి లోకః ప్రవర్తనాహేతుః. ౨౨౧. శాస్త్రీయో విధిరూపో జ్యోతిష్టోమాదిగోచరో యోఽసౌ, ప్రతిషేధాఖ్యోఽపి తథా విచ్ఛిద్యేతాప్రమాణకత్వేన. ౨౨౨. శాస్త్రేణ చానృతేన ప్రతిపాద్యం యదపి చాత్మతత్త్వమపి, తచ్చ కథం సత్యం స్యాదిత్యాశంకాత్ర నైవ కర్తవ్యా. ౨౨౩. ఆత్మావబోధతః ప్రాగ్జగదఖిలం సత్యరూపమాభాతి, తదుపాశ్రిత్య చ సకలః ప్రమాప్రమాతృప్రమాణవిషయోఽసౌ. ౨౨౪. వ్యవహారాశ్చ తథైవ వ్యవస్థితార్థో న చాన్యథా భవతి, స్వప్నవ్యవహారః ప్రాగ్యథా ప్రబోధాన్న బాధ్యతే తద్వత్. ౨౨౫. స్వప్నేన చానృతేన హి శుభస్య లాభో యథా భవేల్లోకే, అనృతేన చాత్మలాభస్తథా భవత్యేవ మోక్షశాస్త్రేణ ౨౨౬.

సూ. భావే చోపలబ్ధేః. ౧౫.

ఏతస్మాదపి హేతోరనన్యతా భవతి కార్యకారణయోః, యస్మాత్కారణభావే దృష్టా కార్యస్య నియతముపలబ్ధిః ౨౨౭. సత్యాం మృది కరకాదిస్సతి చ సువర్ణే తథైవ రుచకాదిః, ఉపలభ్యతే హి తస్మాదనన్యతా భవతి కార్యకారణయోః ౨౨౮. నైవాన్యస్య చ భావే న హ్యన్యస్యోపలబ్ధిరిహ దృష్టా, న హ్యశ్వో గోరన్యో గోర్భావే చోపలభ్యతే హ్యశ్వః. ౨౨౯ ఏవం కులాలభావే ఘటోపలబ్ధిశ్చ నైవ దృష్టా హి, సత్యపి నిమిత్తనైమిత్తికభావేన హి తయోరయం నియమః. ౨౩౦. యదయం నియమో దృష్టో యత్ర స్యాత్ప్రకృతివికృతిభావోఽయం, నన్వన్యస్య చ భావేన హ్యన్యస్యోపలబ్ధిరితి న స్యాత్. ౨౩౧ ధూమశ్చాగ్నేరన్యస్స చాగ్నిభావేఽపి నియతముపలబ్ధః, నియతోపలబ్ధియోగాదనన్యతా స్యాదితీహ న హి నియమః. ౨౩౨. నైవం నివాతదేశే హ్యగ్న్యుద్వాపేఽపి దృశ్యతే ధూమః, అథ వా

తదనన్యత్వే తద్భావేనోపలబ్ధివిషయత్వమ్. ౨౩౩. హేతుం వయం వదామో హేతురయం నాగ్నిధూమయోర్భవతి, మృద్ఘటయోరిహ దృష్టస్సోఽయం తస్మాదనన్యతా హి తయోః. ౨౩౪. అథ వా భావాచ్చేతి హి సూత్రావయవోఽయమత్ర పఠనీయః, తేనోపలబ్ధిభావాదనన్యతా సాధితైతయోర్భవతి. ౨౩౫. పూర్వం శబ్దబలేన హ్యనన్యతా దర్శితా హి సూత్రకృతా, ప్రాత్యక్షికోపలబ్ధ్యా తదనన్యత్వం ప్రసాధితం హ్యత్ర. ౨౩౬.

సూ. సత్త్వాచ్చావరస్య. ౧౬.

హేతోరేతస్మాదప్యనన్యతా భవతి కార్యకారణయోః, యస్మాత్ప్రాగుత్పత్తేః కారణరూపేణ సత్త్వమవరస్య. ౨౩౭. కార్యస్య వాచ్యమేతన్న చేత్తతస్స్యాత్కథం తదుత్పత్తిః, ఉత్పత్తిప్రాక్సమయే యదాత్మనా యన్న వర్తతే కార్యమ్. ౨౩౮. న తతస్తస్యోత్పత్తిస్సికతాభ్యస్తైలపూర ఇవ భవతి, తస్మాదనన్యదేవ హి కార్యం సకలం చ కారణేన స్యాత్. ౨౩౯.

సూ. అసద్వ్యపదేశాన్నేతి చేన్న ధర్మాంతరేణ వాక్యశేషాత్. ౧౭.

ప్రాగుత్పత్తేర్నను యది సత్త్వం స్యాత్కారణాత్మనా కార్యే, స్యాదిహ తద్వైతయోరియమనన్యతా తచ్చ నైవ సంభవతి. ౨౪౦. యస్మాత్ప్రాగుత్పత్తేరసత్త్వమస్యోపదర్శయత్యేషా, శ్రుతిరసదేవేదమితి హ్యన్యాప్యేవం శ్రుతిర్హ్యసద్వేతి ౨౪౧ తస్మాత్ప్రాగుత్పత్తేరనన్యతా సదసతోః కథం ఘటతే, ఇతి చేన్నైవం యస్మాత్ప్రాగుత్పత్తేరసన్న కార్యం స్యాత్. ౨౪౨. కింతు సదేవ హి కార్యం ప్రాగుత్పత్తేరసద్వినిర్దిష్టం, ధర్మాంతరేణ చాయం వ్యపదేశో భవతి యుక్త ఏవాస్య. ౨౪౩. ధర్మాంతరమియమేవ హ్యవ్యాకృతనామరూపతైవాస్య, సచ్ఛబ్దార్హం లోకే యద్వ్యాకృతనామరూపమిహ భవతి. ౨౪౪ ఉత్పత్త్యనంతరం స్యాద్వ్యాకృతనామరూపతా కార్యే, తదభావాదుత్పత్తేః ప్రాగస

సదేవేదమ్. ౨౪౫ అత్రత్యవాక్యశేషాదయమేవార్థః
స్యాత్, తత్రోపక్రమవాక్యే యదసచ్ఛబ్దేన వర్ణితం
ఉత్తరవాక్యేన చ తత్సచ్ఛబ్దేనోపవర్ణితం హి పునః,

శ్రుత్యంతరేఽప్యసద్వేత్యత్ర చ యదసత్త్వం దర్శితం తస్య. ౨౮౭.
స్వాయమకురుతేతి చోత్తరవాక్యాత్సద్రూపతా భవేత్తస్మాత్, యుక్తం
ప్రాగుత్పత్తేః కారణరూపేణ సత్త్వమపరస్య. ౨౮౮.

సూ. యుక్తేశ్శబ్దాంతరాచ్చ. ౧౮.

సత్త్వమనన్యత్వం వా ప్రాగుత్పత్తేశ్చ కారణే నాస్య,
కార్యస్య యుక్తమేవ హి యుక్తేశ్శబ్దాంతరాచ్చ భాతి యతః. ౨౮౯.
అత్ర చ యా యుక్తిస్సాఽత్రైవేదానీం నిరూప్యతే భూయః, దధిఘ
టరుచకాద్యర్థిభిరేతాని క్షీరమృత్సువర్ణాని. ౨౯౦ నియతముపాదీ
యంతే న వైపరీత్యేన తాని గృహ్యంతే, సత్కార్యవాద ఏవహి తదిదం
యుక్తం న చేతరత్రాపి. ౨౯౧. కారణనియమో న స్యాద్యత్రా
సత్కార్యవాదవార్తా స్యాత్, సర్వత్ర చావిశేషే కార్యాసత్త్వే
తథైవ చాన్యత్వే. ౨౯౨. క్షీరాదేవ దధి స్యాన్న మృత్తికాయాస్తథా
ఘటోఽప్యేవం, మృద ఏవ స్యాన్నైవ క్షీరాదితి నియమ ఏష ఇహ
న స్యాత్. ౨౯౩. ప్రాక్కార్యస్యాసత్త్వే తుల్యేఽపి హి కశ్చిదతిశయః
క్షీరే, దధ్నస్స్యాదేవం కిల ఘటాదికార్యస్య మృత్తికాదిషు చ. ౨౯౪.
ఇతి చేదేవం హి తదా తవాపి సత్కార్యవాద ఏవ స్యాత్, కార్యాతి
శయో యోఽసౌ శక్తివిశేషో హి కారణే వాచ్యః. ౨౯౫. స చ
కారణాత్మభూతో నాపి తదన్యో న చాప్యసన్భవతి, యది చాన్యో
యది చాసన్ క్షీరాదపి వా ఘటః కుతో న భవేత్. ౨౯౬. క్షీరేఽపి
చాస్య తుల్యం హ్యన్యత్వం వా తథైవ చాసత్త్వం, ప్రాగసదన్య
త్కార్యం సమవైతి కథం హి కారణే పశ్చాత్. ౨౯౭. సమవాయ
కల్పనా వా నైవ చ యుక్తా తు కార్యకారణయోః, సంబంధమంతరా
ఖలు న భవతి కార్యస్య కారణే సత్త్వమ్. ౨౯౮. అత ఇహ సమవా
యోఽయం సంబంధో యుక్త ఏతయోరితి చేత్, సమవాయస్యాపి
తదా సంబంధశ్చాన్య ఏవ కిం న స్యాత్. ౨౯౯. సంబంధతా చ యస్మా
న్నాసంబంధస్య యుజ్యతే వక్తుం, యది ఖలుసంబంధోఽయం సంబంధాం
తరమపేక్షతే నైవ. ౩౦౦. సంయోగస్సంబంధో నైవాపేక్షేత తం చ
సమవాయం, యది చేత్సమవాయోఽయం సమవాయాంతరమపేక్షతే
చ తదా. ౩౦౧. తస్యాన్యస్తస్యాన్యస్సంబంధ ఇతిహ చానవస్థా స్యాత్,

సంయోగో హి గుణత్వాత్సంబంధాంతరమపేక్షతే నాయమ్. ౨౬౨. సమవాయో యస్మాదయమగుణస్స్యాదితి పునర్న చాశంక్యం, గుణపరిభాషా నేయం న చాత్ర తంత్రం పరం త్వపేక్షైవ. ౨౬౩. సంయోగస్సంబంధస్సన్నపి సమవాయమిహాపేక్షతే యద్వత్, తద్వత్సమవాయోఽపి స్యాదిహ బీజం తు తుల్యముభయత్ర ౨౬౪. తాదాత్మ్యమేవ చేహ ప్రతీయతే జగతి కార్యకారణయోః, యద్యశ్వమహిషయోరివ భేదశ్చేత్స్యాత్తయోర్హి సమవాయః. ౨౬౫. యదపి చ కార్యద్రవ్యం సర్వావయవేషు భవతి సమవేతం, కిం వాప్యేకైకస్మిన్నితి వక్తవ్యం న యుక్తముభయమపి. ౨౬౬. సర్వావయవేషు యదా తత్ప్రత్యక్షం హి దుర్లభం భవతి, సర్వావయవానామిహ భవేద్యదా సన్నికర్ష ఏతత్స్యాత్. ౨౬౭. న చ లోకే హి బహుత్వం వ్యస్తగ్రహణేన గృహ్యతే క్వాపి, అవయవశః ప్రత్యేకం కార్యం సమవేతమవయవేషు యది. ౨౬౮. ఆరంభకాతిరిక్తా అప్యవయవినస్స్యురవయవాశ్చాన్యే, ఏకైకస్మిన్ హి యదా సమవేతం కార్యమభిమతం భవతి. ౨౬౯. ఏకైకసన్నికర్షే సత్యపి గృహ్యేత కార్యమఖిలమపి, ఏకత్ర వ్యాపాదే వ్యాపారోఽన్యత్ర తస్య నైవ స్యాత్. ౨౭౦. న హి దేవదత్త ఏకస్మిన్ గృహే నివసంస్తు పాటలీపుత్రే, స్రుఘ్న ఇవ తదహరేవ చ సన్నిహితస్స్యాదతో న యుక్తమిదమ్. ౨౭౧. ప్రత్యేకపరిసమాప్తిర్గోత్వాదివదస్య వర్ణ్యతే చ యదా, ప్రత్యేకమవయవేష్వపి ఫలయోగస్స్యాత్తదాస్య కార్యస్య ౨౭౨. ఉరసా చ పృష్ఠకార్యం స్తనకార్యం వా భవేచ్చ శృంగేణ, నైతత్క్వాపి చ దృష్టం తస్మాత్కథమేతయోర్విభిన్నత్వమ్. ౨౭౩. ప్రాగుత్పత్తేరసదిహ కార్యం వా కారణే కథం భవతి, అసతోఽపి జన్మ చేత్స్యాద్వంధ్యాపుత్రోఽపి జాయతే న కథమ్. ౨౭౪. అసతో నిస్తత్త్వాత్స్యాన్మర్యాదాకరణమస్య న చ యుక్తం, క్షేత్రగృహాదీనామిహ మర్యాదా దృశ్యతే సతామేవ. ౨౭౫. ప్రాక్పూర్ణవర్మణోఽయం వంధ్యాపుత్రో బభూవ రాజేతి, తో మర్యాదా వంధ్యాపుత్రస్య కుత్రచిద్దృష్టా. ౨౭౬. ఉత్పన్నా స్యాత్క్రియా చ సా స్యాత్సకర్తృకాపి తథా, నాకరం నైవాసత్కర్తృకా క్వచిద్దృష్టా. ౨౭౭. నను యది

కారోత్పత్తేః ప్రాగపి కార్యం సదేవ చేత్తర్హి, వ్యాపారస్సకలోఽయం విఫలస్స్యాత్కారణస్య సర్వస్య. ౨౭౮. ఇత్యపి నైవాశంక్యం కారకయోగస్తు నాత్ర విఫలస్స్యాత్, యద్యపి కారణమేతత్ప్రాగపి సిద్ధం తథాపి సఫలోఽయమ్. ౨౭౯. కరణవ్యాపారస్స్యాత్కార్యాకారేణ యోజయితుమేతత్, తస్మాదుత్పత్తేః ప్రాక్సదనన్యత్కారణేన కార్య మతః. ౨౮౦. బ్రహ్మప్రకృతికమఖిలం బ్రహ్మానన్యత్తదాత్మనా సదితి, సిద్ధమిహ యా ప్రతిజ్ఞా యేనాశ్రుతమితి చ సాపి సిద్ధైవ. ౨౮౧. సత్త్వానన్యత్వే కిల యుక్తేరేవం సమర్థితే భవతః, శబ్దాంతరాచ్చ జగతస్త ఏవ సమ్యఙ్నిరూపయిష్యేతే. ౨౮౨. పూర్వమసద్వ్యపదేశీ యోఽసౌ శబ్దః ప్రసంజితః కార్యే, తస్మాచ్ఛబ్దాంతరమిహ సచ్ఛబ్దోఽయం హి దృశ్యతే కార్యే. ౨౮౩. యస్మాత్సదేవ సోమ్యేత్యస్మిన్మంత్రే హి సత్పదేనాదౌ, సృష్టేః పూర్వం సకలం సదాత్మనైవోపదర్శితం భవతి. ౨౮౪. కథమసతస్సత్స్యాదిత్యాక్షిప్య పునస్తదేవ నిర్దిష్టం, సత్యేవేత్యేతస్మాదగ్రే కార్యం సదేవ నాన్యదితి. ౨౮౫.

సూ. పటవచ్చ. ౧౯.

సంవేష్టితః పటోఽయం న విశిష్టాయామవిస్తరో భాతి, పశ్చాత్ప్రసారితోఽసౌ యావత్స్వాయామవిస్తరో భాతి. ౨౮౬. న చ సంవేష్టితరూపాత్ప్రసారితోఽసౌ హి భిద్యతే లోకే, వేమాదివ్యాపారాత్ప్రాగిహ తంతుషు పటో న గృహ్యేత. ౨౮౭. వేమకువిందతురీణాం వ్యాపారోఽసౌ యదా ప్రవృత్తస్స్యాత్, తం త్వాత్మనైవ తత్ర స్ఫుటతరముపలభ్యతే తదేవాసౌ. ౨౮౮. ఏవం సృష్టేః పూర్వం హ్యవ్యాకృతనామరూపభావేన, సదపి చ కార్యం సకలం స్ఫుటతరమిహ నోపలభ్యతే కిమపి. ౨౮౯. యద్వ్యావిద్యకమేతన్నామ చ రూపం తథాత్మభూతమపి, వ్యాకృతమేతచ్చ తత్స్యాత్పరేణ సకలం సదాత్మనా భాతి. ౨౯౦.

సూ. యథా చ ప్రాణాదిః. ౨౦.

ప్రాణాయామనిరుద్ధే ప్రాణాపానాదిపంచకేఽపి యథా, ఆకుంచనప్రసారణకార్యం నైవోపలభ్యతే కిమపి. ౨౯౧. జీవనమాత్రం

కార్యం భాతి చ తస్మిన్ సమీరణాత్మత్వం, ప్రాణాయామవియోగేఽపి సమాత్రాధికం హి కార్య్య మిదమ్. ౨౯౨. ఆకుంచనాదికం స్యాత్ప్రాణాపానాదిభేదదృష్టిశ్చ, తద్వత్సృష్టేః పూర్వం సదాత్మనా భవతి జగదవస్థానమ్. ౨౯౩. నైవాభ్యుదయఫలం స్యాత్తేజోఽబన్నాదిభేదదృష్టిర్వా, సృష్టేః పశ్చాదఖిలం హ్యభ్యుదయఫలం విభేదదృష్టిర్వా. ౨౯౪. తస్మాత్సిద్ధం జగతస్తదనన్యత్వం తదాత్మనా సత్త్వం, ప్రత్యగభిన్నే బ్రహ్మణి వేదాంతసమన్వయోఽపి నిరవద్యః. ౨౯౫.

సూ. ఇతరవ్యపదేశాద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తిః. ౨౧.

అత్రాహితకరణం తన్నజ్వ్యత్యాసాత్ప్రతీయతే సూత్రే, నన్వేతదనుచితం స్యాద్బ్రహ్మ యదా భవతి జగదుపాదానమ్. ౨౯౬. ఇతరవ్యపదేశోఽయం శ్రుత్యంతేషూపలభ్యతే యస్మాత్, ఇహ చానేనేత్యస్మిన్మంత్రే బ్రహ్మాత్మతా హి జీవస్య. ౨౯౭. తత్త్వమసీత్యస్మిన్బ్రహ్మణి జీవాత్మతాపి నిర్దిష్టా, తస్మాత్ప్రత్యక్పరయోః పరస్పరాత్మత్వమభిహితం భవతి. ౨౯౮. తేన బ్రహ్మప్రకృతికమిదమఖిలం జీవకర్తృకం భవతి, యచ్చానిష్టం లోకే నరకాద్యఖిలం హి సృజతి జీవ ఇతి.౨౯౯ అభ్యుపగంతవ్యం కిల దోషోఽయం దుర్నివార ఏవ తదా, ఆత్మాహితకరణం యన్న హి స్వతంత్రస్య కుత్రచిద్దృష్టమ్. ౩౦౦. ఏతన్న్యాయవిరుద్ధం ప్రష్టృత్వం బ్రహ్మణః కథం ఘటతే, జీవేశయోరభేదే బ్రహ్మగతస్రష్టృతాఽపి జీవస్య. ౩౦౧ యదపి చ సంసారిత్వం జీవగతం బ్రహ్మణోఽపి దుర్వారం, తస్మాదయం స్వతంత్రో జీవః కర్తాత్మసౌమనస్యకరమ్ ౩౦౨. కుర్యాన్న చాహితం యజ్జన్మజరారోగమరణజాలమపి, న హి కశ్చిదపరతంత్రో నిజాత్మనో బంధనాలయం కిమపి. ౩౦౩. స్వయమేవ తచ్చ సృష్ట్వా తదను ప్రవిశన్హి దుఃఖమనుభవతి, అత్యంతనిర్మలస్సన్నతిమలినం దేహమాత్మభావేన. ౩౦౪. నైవోపేయాత్స్వయమిహ కృతమపి యద్దుఃఖకరమిదం జహ్యాత్, విరచితమిదం విచిత్రం జగన్మయేతి స్మరేదయం జీవః. ౩౦౫. సర్వో లోకస్స్పష్టం స్మరతి హి కార్యం కృతం మయేత్యేవం, మాయావీ నిజమాయాం నేచ్ఛామాత్రాద్యథోపసంహరతి. ౩౦౬. ఏవం శారీరోఽపి చ సృష్టిమిమాం నోపసంహరేద్ధి కుతః, స్వమపి శరీరం త్యక్తుం నానాయా న శక్ను

యాజీవః. ౩౦౭, తస్మాద్ధితక్రియాదేరదర్శనాదనుచితైవ సృష్టిరియం, ఇత్యాశంకాం నిరసితుమేతత్సూత్రం ప్రదర్శితం మునినా. ౩౦౮.

సూ॥ అధికం తు భేదనిర్దేశాత్. ౨౨.

అత్ర తు శబ్దో యోఽసావాక్షేపనిరాసఫలక ఇహ భవతి, యోఽసౌ శారీరస్స్యాత్స్రష్టాఽయం తం వయం న చ బ్రూమః ౩౦౯. యశ్శారీరాదధికస్సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిసంపన్నః, తం పరమేశ్వరమేవ తు జగతః స్రష్టారమిహ వయం బ్రూమః. ౩౧౦ న చ తస్య విద్యతే కిల హితమహితం వేహ నిత్యతృప్తత్వాత్, శారీరే తత్సర్వం స చ న స్రష్టా పరంతు పరమాత్మా. ౩౧౧. పరమేశ్వరే తు తస్మిన్కథం హితాకరణలక్షణో దోషః, యస్మాదసౌ పరాత్మా భిన్నత్వేనోపదిశ్యతే శాస్త్రే. ౩౧౨. ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో మంతవ్య ఇతి శ్రుతిస్తథైవేయం, సోఽన్వేష్టవ్య ఇతి శ్రుతిరపి భేదం త్వీశజీవయోర్వక్తి. ౩౧౩. న హి కర్తృకర్మభావో వినైవ భేదం క్వచిత్ప్రసిద్ధోఽస్తి, తస్మాదసౌ పరాత్మా కర్మత్వేనోపదిష్ట ఇహ యోఽసౌ. ౩౧౪. స హి ఖలు భవతి పరాత్మా స్రష్టా తస్మిన్న దోషశంకాపి, నను తత్త్వమసీత్యేషా శ్రుతిర్హ్యభేదం తయోః ప్రదర్శయతి. ౩౧౫. యో వా శ్రుతమిత్యన్యా శ్రుతిరప్యేతం తయోర్నిరూపయతి, కథమేకస్మిన్బ్రహ్మణి భేదాభేదౌ తు సంభవేయాతామ్. ౩౧౬ ఇతి నాత్ర శంకనీయం యత ఇహ భేదో హ్యుపాధిమూలస్స్యాత్, అవిద్యకదేహాదావహం మమాధ్యాసకలితో యోఽసౌ. ౩౧౭. స హి శారీరస్తస్మాద్భేదో నిర్దిశ్యతే హి పరమేశే, నిత్యనివృత్తావిద్యో యతః పరాత్మా హి దోషనిర్ముక్తః. ౩౧౮ అవివేకలక్షణోఽసావధ్యాసో యావదస్తి శారీరే, తావత్సంసారిత్వం తస్య స్రష్టృత్వమీశ్వరస్య స్యాత్. ౩౧౯ అవివేకమఖిలమేతం వ్యుదస్య చైతన్యరూపమాత్రేణ, ప్రతిబోధితో యదాసౌ తదా న భేదస్తదా న సంసారః. ౩౨౦. పరమేశ్వరస్తదా స్యాన్న స్రష్టా కింత్వఖండరూపస్స్యాత్, తదభిప్రాయేణైవ హి తత్త్వమసీత్యాదివాక్యజాలేన. ౩౨౧. నవధా ప్రపంచితోఽయం ప్రత్యక్పరమాత్మనోరభేదో హి, అవివేకకృతా భ్రాంతిర్యా తు హితాకరణదోషమూలం

స్యాత్. ౩౨౨. బ్రహ్మాభేదే సత్యపి న స్రష్టా భ్రాంతికబళితో జీవః, తదభావాచ్చ పరాత్మా జగతస్స్రష్టేతి సర్వమనవద్యమ్. ౩౨౩.

సూ. అశ్మాదివచ్చ తదనుపపత్తిః. ౨౩.

నన్విదమఖండరూపే బ్రహ్మణి వైచిత్ర్యమనుపపన్నమిహ, ఏకశ్చారీరస్స్యాదన్యః పరమేశ్వరశ్చ భవతీతి. ౩౨౪. కార్యకృతం వైచిత్ర్యం స్వరూపకృతమపి నిరూపితం శాస్త్రే, ఇతి దోషో న తు శంక్యో హ్యశ్మాదివదేవ సర్వమనుపపన్నమ్. ౩౨౫. పృథివీత్వజాతికలితా అప్యశ్మానో భవంతి వజ్రాద్యాః, కేచిన్మహార్హమణయో మధ్యమవీర్యాశ్చ సూర్యకాంతాద్యాః. ౩౨౬. అన్యేఽత్యవాయసానాం ప్రహారణఫలకా భవంతి పాషాణాః, పార్థివభాగోపగతేష్వపి బీజేషు చ తథైవ వైచిత్ర్యమ్. ౩౨౭. పత్రఫలపుష్పగంధైరనేకవిధమేవ లక్ష్యతే లోకే, ఏకస్యాన్నరసస్యాప్యపృథ్యాత్మం లోహితాదివైచిత్ర్యమ్. ౩౨౮. బ్రహ్మణ్యఖండరూపే తద్వజ్జీవేశభావవైచిత్ర్యం, స్రష్టృత్వం భోక్తృత్వం సర్వజ్ఞత్వం తథైవ చాజ్ఞత్వమ్. ౩౨౯. తస్మాత్సిద్ధం జగతో బ్రహ్మైవ తు కారణం న చాన్యదితి, బ్రహ్మణ్యేవం రూపే వేదాంతసమన్వయోఽపి నిరవద్యః. ౩౩౦. నను పరమాత్మా జగతో న కారణంస్యాద్యతోఽయమసహాయః, అసహాయస్య చ లోకే స్రష్టృత్వం నోపలభ్యతే క్వాపి. ౩౩౧. ససహాయస్స్రష్టా స్యాన్న చాసహాయ ఇతి లోకనయసిద్ధం, న్యాయవిరోధాద్బ్రహ్మణి జగతస్స్రష్టృత్వమనుపపన్నం హి. ౩౩౨. తస్మాద్వేదాంతానాం సమన్వయోఽప్యత్ర దురుపపాదస్స్యాత్, ఇత్యాశంకాం నిరసితుమిదమధికరణం ప్రదర్శితం మునినా. ౩౩౩.

సూ. ఉపసంహారదర్శనాన్నేతి చేన్న క్షీరవద్ధి. ౨౪.

లోకే కార్యారంభే యే చ కులాలాదయో హి కర్తారః, మృద్దండచక్రసచివాస్సంతః కార్యేషు తే ప్రవర్తంతే. ౩౩౪. యద్బ్రహ్మ తదసహాయం కార్యంజగదఖిలమతిదురారంభం, కథమీదృశస్య జగతః స్రష్ట్ర సహాయం భవేత్పరం బ్రహ్మ. ౩౩౫. ఇతి చేన్నైవం యస్మాత్క్షీరవదేవమఖిలముపపన్నం, క్షీరం జలం వినైవ హి సహాయమన్యం నా హి లోకేఽస్మిన్. ౩౩౬. దధికరకాకారేణ చ పరిణమతే బ్రహ్మ ?గదాత్మనా స్వభావాద్వినా సహాయం తథైవ పరిణమతే.

౩౩౭. నన్వసహాయం క్షీరం నైవ హి దధ్యాత్మనా చ పరిణమతే, ఔష్ణ్యాదినా హి లోకే క్షీరం దధి భవతి న స్వతః క్వాపి. ౩౩౮. ఇతి చేన్నేయం శంకా స్వయమపి దధిభావమేతదుపయాతి, ఔష్ణ్యాదినా దధి స్యాత్త్వరయేత్యేతచ్చ లోకసిద్ధమిదమ్. ౩౩౯. దధిభావశీలతా యది న స్యాత్స్వయమస్య నైవ చౌష్ణ్యాద్యైః, దధిభావోఽస్య బలాదిహ యుజ్యేత కదాపి కుత్రచిద్వాపి. ౩౪౦. న హి లోకే వాయుర్వాప్యాకాశో వాథ వా తదన్యో వా, ఔష్ణ్యాదినా బలాద్వా దధిభావగతోఽపి కుత్రచిద్దృష్టః. ౩౪౧.

సూ. దేవాదివదపి లోకే. ౨౫.

దేవా ఋషయః పితరో గంధర్వాశ్చాపి జగతి విఖ్యాతాః, తే ఖల్విచ్ఛామాత్రాత్సృజంతి హర్మ్యాణి రమ్యరూపాణి. ౩౪౨. తద్వద్విచిత్రరూపాణ్యపి గాత్రాణి చ సృజంత్యభిధ్యానాత్, ఉపసంహరంతి పునరపి తాన్యఖిలాని చ నిజేచ్ఛయైవేతి. ౩౪౩. రేతస్సేకసహాయం వినా బలాకాపి గర్భమిహ ధత్తే, ప్రస్థానసాధనం వా కిమపి హ్యనపేక్ష్య పద్మినీ చ తథా. ౩౪౪. ఉపసర్పతి హ్యయత్నాత్సరోంతరాత్సరోంతరం తద్వత్, ఏవం బ్రహ్మాపి తదా వినా సహాయం ప్రవర్తతే కార్యే. ౩౪౫. నన్విహ దృష్టాంతోఽయం న చానురూపో విభాతి కశ్చిదపి, దేవాదికర్తృకాయాం సృష్టౌ దేవాదిదేహ ఏవ స్యాత్. ౩౪౬. కారణమపి చ బలాకా స్తనయిత్నురవేణ గర్భమిహ ధత్తే, చేతననియోజితైవ హి సరోఽంతరం పద్మినీముపసరతి. ౩౪౭. తస్మాచ్చేతనకర్తృకసృష్టౌ దృష్టాంత ఏష విషమస్స్యాత్, ఇతి చేన్నైవం యస్మాద్దృష్టాంతోఽయం హి భవతి న చ విషమః. ౩౪౮. దృష్టాంతేన వివక్షితమిహ హి కులాలాదికర్తృవైధర్మ్యం, బాహ్యం సాధనమిహ కిల యథా కులాలాదయో హ్యపేక్షంతే ౩౪౯. ఏవం దేవాద్యా ఇహ నాపేక్షంతే హి సాధనం బాహ్యం, బ్రహ్మాపి తద్వదేవహి జగదారంభే న సాధనం కిమపి. ౩౫౦. బాహ్యమపేక్షత ఇతి ఖల్వంశస్తుల్యో హి సోఽయముభయత్ర, దేవాదయో యథా వా నిజయోగబలేన సంసృజంత్యేనమ్. ౩౫౧. బ్రహ్మాపి విశ్వమేతత్సృజత్యచింత్యాత్మశక్తియోగేన, శ్రుతిరపి తమేతమర్థం న తస్య కార్యమితి

దర్శయత్యేషా. ౩౫౨. తస్మాదసహాయేఽపి బ్రహ్మణి వియదాదికారణత్వం స్యాత్, బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వయోఽపీహ భవతి నిరవద్యః. ౩౫౩.

సూ. కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్దకోపో వా. ౨౬.

నన్వత్ర క్షీరాద్యైర్దృష్టాంతైర్బ్రహ్మ జగదుపాదానం, అసహాయమేవ భవతీత్యేతత్సర్వం ప్రపంచితం పూర్వమ్. ౩౫౪. తచ్చైతదనుపపన్నం యస్మాత్క్షీరాది భవతి పరిణామి, తద్దృష్టాంతబలేన హి యథా సహాయస్య కారణత్వం స్యాత్. ౩౫౫. పరిణామికారణత్వం తథైవ పరమాత్మనోఽస్య వక్తవ్యం, బ్రహ్మ యది నిర్విశేషం జగదాకారేణ పరిణమేత తదా. ౩౫౬. కృత్స్నప్రసక్తిదోషాద్ద్రష్టవ్యత్వోపదేశవైయర్థ్యం, కృత్స్నప్రసక్తిరత్ర తు జగదాకారేణ కృత్స్నపరిణామః. ౩౫౭. కృత్స్నస్య కార్యభావాపత్త్యా ద్రష్టవ్యతాస్య నైవ స్యాత్. యద్యేకదేశమాత్రాజ్జగదాకారేణ పరిణమేత తదా. ౩౫౮. నిరవయవభావబోధకశబ్దా యేచాస్య వేదనిర్దిష్టాః, నిష్కలశబ్దపురోగా విరుద్ధకథనేన తే హి కుప్యేయుః. ౩౫౯. నిరవయవస్య చ లోకేన చైకదేశైకదేశిభావస్స్యాత్, యది వా పరిణామి స్యాద్యదివా కృత్స్నస్య కార్యపరిణామః. ౩౬౦. యద్యేకదేశిభావస్తదాస్య చానిత్యతాపి దుర్వారా, తస్మాచ్చేతనకారణవాదోఽయమయుక్త ఏవ భాతీహ. ౩౬౧ నిరసితుమిమమాక్షేపం మునినా రచితం తదేతదధికరణమ్,

సూ. శ్రుతేస్తు శబ్దమూలత్వాత్. ౨౭.

అత్ర తు శబ్దో యోఽసావుక్తాక్షేపస్య నిరసనార్థస్స్యాత్ ౩౬౨. చేతనకారణవాదే నాయం దోషః ప్రవర్తతే కోఽపి, ఇహ కారణస్య రూపే శ్రుతిః ప్రమాణం న కేవలస్తర్కః. ౩౬౩. జగతస్సృష్ట్యారంభే పరిణమతే బ్రహ్మ తత్స్వరూపేణ, న చ పరిణమతే కృత్స్నం తదితి శ్రుతిరేవ బోధయత్యేషా. ౩౬౪. సోకామయతేత్యాద్యాపాదోఽస్యేత్యేవమాదికా చ తథా, తదిదం హి శబ్దమూలం బ్రహ్మాయథాశబ్దమభ్యుపేయం స్యాత్. ౩౬౫. నైవ హ్యతీంద్రియార్థే వినైవ శబ్దం యథార్థబుద్ధిస్స్యాత్, అస్యాతీంద్రియ భావం న చక్షుషేతి శ్రుతిః ప్రబోధయతి. ౩౬౬. నైతాదృశస్య తస్య హి

రూపం శబ్దం వినైవ తర్కేణ, అపి వా నిర్ధారయితుం ప్రతిపాద
యితుం చ కోఽపి శక్తస్స్యాత్. ౩౬౭. మణిమన్త్రశక్తయోఽపి తు
విచిత్రకార్యైకసాధనీభూతాః, దృశ్యన్తే ఖలు లోకే తా అప్యుపదేశ
సమధిగమ్యా చ. ౩౬౮. కిముతాచిన్త్యమహిమ్నః పరాత్మనశ్శక్తిర
ప్రతర్క్యేతి, తస్మాచ్ఛ్రుత్యభిగమ్యే జగతో జన్మాదికారణే తస్మిన్.
కృత్స్నప్రసక్తిరూపా దోషా నైవేహ శఙ్కితుం శక్యాః, నన్విహ
విరుద్ధమర్థం శ్రుతిరప్యేషా కథం ప్రబోధయతి ౩౭౦. పరిణమతే న
చ కృత్స్నం పరిణమత ఇదం విరుద్ధమాభాతి, అతిరాత్రే షోడశినం
గృహ్ణాతీత్యాదికర్మవాక్యేషు. ౩౭౧. భవతి వికల్పాశ్రయణం విరోధ
పరిహారకారణం తేషు, తత్కర్మపురుషతన్త్రం యతో వికల్పాదితత్ర
యుక్తం స్యాత్. ౩౭౨. జ్ఞానం తు వస్తుతన్త్రం ప్రమాణజన్యమితి
సుప్రసిద్ధం హి, వస్తుని సవికల్పస్స్యాత్స చ క్రియాయాం హి
దృశ్యతే శాస్త్రే. ౩౭౩. అవిరుద్ధార్థైవైషా శ్రుతిః ప్రమాణం న వైప
రీత్యేన, పరిణామవాదపక్షే సావయవత్వం హ్యనిత్యతాపి స్యాత్.
౩౭౪. తస్మాచ్చేతనకారణవాదో హి న యుక్త ఏష ఇతి చేన్న,
ఇహ ఖలు వివర్తవాదాశ్రయణే తాత్పర్యమస్య సూత్రకృతః. ౩౭౫.
అత్ర చ న విరోధస్స్యాన్నానిత్యతాదిదోషశఙ్కాపి, మాయావీవ
పరాత్మా నిజమాయాశక్తియోగమాలమ్బ్య. ౩౭౬. నిరవయవో
నిత్యోఽపి హి జగదాకారేణ భాసతే బహుధా, తిమిరహతలోచ
నానాం చన్ద్రో హి యథా హ్యనేకధా భాతి. ౩౭౭. తద్వదవిద్యా
కబళితనిజాత్మభాసాం సభాతి విశ్వాత్మా, ప్రాదేశికాహి మాయా జగ
దాకారోఽపి చైకదేశగతః. ౩౭౮. మాయాయోగవిహీనం బ్రహ్మ ద్రష్ట
వ్యభావముపయాతి, మాయోపాధిసహాయాత్సకలం తస్యోపపన్నమేవ
స్యాత్. ౩౭౯ పరిణామవాదపక్షే దోషోఽయం నహి వివర్తవాదేపి.

సూ. ఆత్మని చైవం విచిత్రాశ్చ హి. ౨౮.

ఆత్మానుపమర్దేన హి సృష్టిరియం బ్రహ్మణా కథం ఘటతే. ౩౮౦.
ఇతి నాత్ర శఙ్కనీయం యత ఇహ సృష్టస్తథైవ దృష్టా హి, మాయా
వ్యాదిషు లోకే వినా స్వరూపోపమర్దముపలబ్ధా. ౩౮౧. హస్త్యశ్వ
రథపదాతిప్రముఖానాం సృష్టిరేవమప్యత్ర, స్వప్నదృగాదిషు దృష్టా

తథైవ సృష్టిశ్చ దేవేష్వపరాత్మని చ. ౩౮౨. తత్ర యథాన్యైతే స్వర్గోషా మాయామయత్వయోగేన, తద్వద్బ్రహ్మణి నైతే దోషా జగతోఽస్య మాయికత్వేన. ౩౮౩. తస్మాన్నిరవయవేఽస్మిన్వేదాంతసమన్వయోఽపి నిరవద్యః.

సూ. స్వపక్షదోషాచ్చ. ౨౯.

చేతనకారణవాదే యోఽసౌ దోషః ప్రసంజితస్సోఽయమ్. ౩౮౪ తుల్యః ప్రధానవాదే పరమాణుప్రకృతిభావవాదేఽపి, శబ్దాదిరహిత మేతన్నిరవయవం చ ప్రధానమణ్వాది. ౩౮౫. సావయవస్య చ శబ్దాది మతః కారణమితి ప్రతిజ్ఞాతం,తత్ర చ పూర్వోక్తోఽసౌ దోషోయం దుర్ని వార ఏవ స్యాత్. ౩౮౬. అణుకారణతావాదే హ్యణురపరేణాణునా హి సంయుక్తః, ద్వ్యణుకాదిజనయతీతి ప్రపంచితం తచ్చ నైవ యుక్త తరమ్. ౩౮౭. నిరవయవయోస్తయోరిహ సంయోగస్స్యాద్యదైక దేశేన, పరమాణూనాం హి తదా సావయవత్వం తు దుర్ని వారం స్యాత్. ౩౮౮. సర్వాపచ్ఛేదేన తు సంయోగో యది తథాపి దోషోఽయం, ప్రథిమానుపపత్త్యాదిః కార్యస్య స్యాదతో న దోషోఽ యమ్. ౩౮౯. పరిహృత ఏవ హి పూర్వం దోషోఽయం బ్రహ్మకార ణత్వే హి, తస్మాన్నిరవయవమపి బ్రహ్మేదం భవతి జగదుపాదానమ్. ౩౯౦. బ్రహ్మణి తథావిధేఽస్మిన్వేదాంతసమన్వయోఽపి నిరవద్యః, నన్విహ సశరీరాణాం కార్యోత్పత్త్యాదైకసాధికా శక్తిః. ౩౯౧. మాయావిప్రభృతీనాం దృష్టాంతో నైకేన చాశరీరస్య, బ్రహ్మణ్యశరీరేఽస్మిన్ జగదుత్పాదప్రయోజికా శక్తిః. ౩౯౨ కథమితి శంకాం నిరసితు మిదమధికరణం ప్రదర్శితం మునినా.

సూ. సర్వోపేతా చ తద్దర్శనాత్. ౩౦.

యద్యపి మాయావ్యాదిషు సశరీరేష్వేవ దృశ్యతే. శక్తిః. ౩౯౩. భవతి తథాపి న దోషో యతః పరాత్మా హ్యకుంఠితైశ్వర్యః, న చ శక్తిప్రతిబంధః కదాపి తస్యాస్త్యలుప్తశక్తిత్వాత్. ౩౯౪ శారీరే హి కిలేదం కార్యారంభే శరీరసాహాయ్యం, యస్మాచ్ఛారీ రో శరీరసంయోగసాధనో భవతి. ౩౯౫. పరమాత్మా తు శరీరం శక్తిసంపన్నః, దర్శయతి శ్రుతిరేషా పరాత్మన స్సర్వ

శక్తిసంయోగమ్. ౩౯౬. యస్మాత్పరాస్య శక్తిర్వివిధేతి తథైవ సర్వకర్త్రేతి, తస్మాదేకస్య యథా సామర్థ్యం స్యాత్తథాపరస్యాపి. ౩౯౭. సామర్థ్యం భవతీతి హి న చాయమేకాంత ఇత్యభిప్రాయః.

సూ. వికరణత్వాన్నేతిచేత్తదుక్తమ్. ౩౧.

ఏతదచక్షుశ్శ్రోత్రం తథైవ చాపాణిపాదమిత్యేషా. ౩౯౮. అశ్రోత్రమవాగమనా ఇతి శ్రుతిర్హ్యకరణం వినిర్దిశతి, ఏవంవిధస్య తస్య స్రష్టృత్వం స్యాద్విరుద్ధమితి చేన్న. ౩౯౯. ఏతస్య చోత్తరం తు ప్రదర్శితం నేహ కిమపి వక్తవ్యం, మాయాశక్తిమహాయాత్పరమాత్మా సృజతి విశ్వమఖిలమపి. ౪౦౦. స్వేచ్ఛామాత్రాత్సకరణమాత్మశరీరం మనోజ్ఞమాతనుతే, తేన చ విహరతి భక్తైరుపవిశతి నిజాత్మతత్త్వమఖిలమపి. ౪౦౧. సంహరతి దనుజవర్గం పాలయతి చ దీనలోకమఖిలమపి, ఉపసంహృత్య చ సకలం కేవలరూపేణ భాతి విశ్వాత్మా. ౪౦౨. తస్య కుంఠితశక్తేర్హ్యశక్యం హి విద్యతే కిమపి, తస్మాద్వేదాంతానాం బ్రహ్మణి పరమే సమన్వయో యుక్తః. ౪౦౩.

సూ. న ప్రయోజనవత్త్వాత్. ౩౨.

సృష్టిప్రవృత్తిరేషా నను భవతి పరాత్మనో న యుక్తతమా, లోకే ప్రవృత్తిరేషా దృష్టా హ్యాత్మప్రయోజనార్థైవ. ౪౦౪. ఆత్మప్రయోజనార్థా పరాత్మనస్స్యాద్యదా ప్రవృత్తిరియం, వ్యాహన్యేత తదానీం పరితృప్తత్వం పరాత్మనస్తదిదమ్ ౪౦౫. ఉన్మత్తస్య యథా వా ప్రవృత్తిరేవం పరాత్మనో భవతి, సర్వజ్ఞత్వం తస్య శ్రుతినిర్దిష్టం విరుద్ధమేవ స్యాత్. ౪౦౬. నాప్యప్రవృత్తిరస్య తు పరాత్మనో వక్తుమత్ర యుక్తతమా, సృష్టిశ్రుతివచసామిహ విరోధశంకాపి దుర్నివారైవ. ౪౦౭. తస్మాదన్యాయ్యేయం చేతనసృష్టిః ప్రణీతాపి, ఇతి శంకాం పరిహర్తుం మునినా రచితం తదేతదధికరణమ్. ౪౦౮.

సూ. లోకవత్తు లీలాకైవల్యమ్. ౩౩.

శ్రుతినిర్దిష్టా సేయం సృష్టిః కేవలమిహాస్య లీలైవ, లోకే యథా చ రాజ్ఞః క్రీడాదిషు భవతి కేవలం లీలా. ౪౦౯. అనపేక్ష్య కించిదపి వా ప్రయోజనం తద్వదేవ చేహాపి, పరమాత్మనః ప్రవృత్తి

ర్లీలారూపైవ చాంతరేణ ఫలమ్. ౪౧౦. రాజాదిక్రీడాస్వపి భవేచ్చ కించిత్ప్రయోజనం సూక్ష్మం, పరమేశ్వరస్య సృష్టిక్రియాసు నాస్తి ప్రయోజనం కిమపి. ౪౧౧. యస్మాదసౌ పరాత్మా సచాప్తకామ ఇతి గీయతే శాస్త్రే, తస్మాచ్ఛ్రుతివచసామిహ సమన్వయే నైవ బాధకం కిమపి. ౪౧౨. నను పరమాత్మా సోఽయం జగతో జన్మాదికారణం న భవేత్, యస్మాదసౌ పరాత్మా విషమాం సృష్టిం హి జగతి నిర్మాతి. ౪౧౩. అత్యంతసుఖసమృద్ధాన్ దేవాన్ సృజతీహ మర్త్యవర్గమపి, మధ్యమసుఖభాజమిమం తథైవ చాత్యంతదుఃఖభాజోఽపి. ౪౧౪. పశ్వాదీనపి సృజతి హి తేన చ వైషమ్యమస్య దుర్వారం, ప్రళయావసరే సర్వప్రాణినికాయం వినాపరాధేన. ౪౧౫. సంహారతస్తస్యైవ తు పరాత్మనో నిర్ఘృణత్వమనివార్యం, క్రూరత్వమపి చ తస్య హి దుఃఖవిధానాత్తథైవ దుర్వారమ్ ౪౧౬. రాగద్వేషాదికమపి పృథగ్జనస్యేవ తస్య దుర్వారం, అపహతపాప్మని తస్మిన్ స్రష్టృత్వం యుక్తమీదృశం ను కథమ్. ౪౧౭. తస్మాన్న జగత్కారణమాత్మా వైషమ్యనిర్ఘృణత్వాభ్యాం, ఇత్యాశంకాం నిరసితుమిదమధికరణం ప్రదర్శితం మునినా. ౪౧౮.

సూ. వైషమ్యనైర్ఘృణ్యేన సాపేక్షత్వాత్తథా హి దర్శయతి. ౩౪.

ఇతి చేన్నైవం యస్మాన్న చాస్య వైషమ్యనిర్ఘృణత్వే స్తః, యది నిరపేక్షస్సోఽయం విషమాం సృష్టిం హి నిర్మిమీతే చేత్. ౪౧౯. స్యాతామేతౌ దోషౌ తస్య పరాత్మా స కింతు సాపేక్షః, ప్రాణికృతౌ యౌ ధర్మాధర్మావేవ హ్యపేక్ష్య సృష్టిమిమామ్. ౪౨౦. రచయతి సచాయమాత్మా కుతోఽస్య వైషమ్యనిర్ఘృణత్వే తు, యద్వద్వ్రీహియవాదిషు సాధారణకారణం చ పర్జన్యః. ౪౨౧. తద్వత్పరమాత్మా స్యాత్సాధారణకారణం జగత్సృష్టౌ, తత్తద్బీజాన్యేవ వ్రీహ్యాదివిశేషకారణాని యథా. ౪౨౨. తత్తత్కర్మాణి తథా దేవాదివిశేష
ణాని స్యుః, నేశాపరాధమూలా సృష్టిః కర్మాపరాధమూలైవ. ౪౨౩.
త్యాదినిరాసే సాపేక్షత్వం హి యచ్చ తస్యోక్తం, తదిదం సాపేక్షత్వం ప్రపంచ్యతే సపది సూత్రశేషేణ. ౪౨౪. దర్శయతి శ్రుతిశేషా సాపేక్షత్వం యదేష ఏవేతి, ఊర్ధ్వం హి నేతుమిచ్ఛతి యం

చ పరాత్మా తమేనమాదా హి. ౮౨౫. కారయతి కర్మ సాధ్వితి యం చాధో నేతు మిచ్ఛతి హ్యాత్మా, తమసాధుకర్మ కారయతీత్యేషాపి ప్రదర్శయత్యేవమ్. ౮౨౬. నన్విహ కారయితృత్వాత్ఫలప్రదాతృత్వమస్య నిర్దిష్టం, కారయితృత్వే తస్య చ సాపేక్షత్వం కథం భవేదితి చేత్. ౮౨౭. జన్మాంతరవాసనయా కుర్వంతం కారయత్యసావాత్మా, తేన చ సాపేక్షత్వే న బాధకం కిమపి శంకితుం శక్యమ్. ౮౨౮. యది చాకుర్వంతమపి హ్యాత్మా సాధ్వాదికర్మ కారయతి, భవతి తదాయం దోషస్సాపేక్షత్వం చ దుర్ఘటం తస్య. ౮౨౯.

సూ. న కర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాత్. ౩౫.

నన్విహ సాపేక్షత్వం యచ్చోక్తం తచ్చ దుర్ఘటం భాతి, యస్మాత్ప్రళయావసరే నిర్లేపం భవతి కర్మ సకలమపి. ౮౩౦. ఉత్తరకాలంస్సృష్టౌ వైషమ్యకరస్య కర్మణో సత్వాత్, తుల్యైవాద్యా సృష్టిర్భవేన్న దేవాదివిషమభావేన. ౮౩౧. యది తుల్యా సృష్టిరియం తదోత్తరత్రాపి తద్వదేవ స్యాత్, యది చేద్విషమా సృష్టిర్వైషమ్యాదికమబాధితం తస్య. ౮౩౨. ఇతి చేన్నానాదిత్వాత్కర్మణ ఇహ నాస్తి దోషశంకాపి, తదనాదికాలసంసృతమఖిలం కర్మేతి నాస్తి దోషోఽయమ్. ౮౩౩. కథమస్య కర్మణస్స్యాదనాదికాలప్రవృత్తతేత్యేవం, శంకామేతాం నిరసితుమేతత్సూత్రం ప్రదర్శితం మునినా. ౮౩౪.

సూ. ఉపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చ. ౩౬.

సంసారస్తన్మూలం కర్మానాదీతి చోపపన్నం హి, యద్యాదిమానయం స్యాత్సంసారస్తస్య మూలమపి. కర్మ. ౮౩౫. ముక్తానామపి లోకే పునరపి సంసారబంధనం న కుతః, ఉపలభ్యతే చ తదిదం కర్మానాదీతి మంత్రవర్ణేషు. ౮౩౬. సూర్యాచంద్రమసావితి మంత్రో బ్రూతే తథైవ చాన్యాపి, ప్రథయత్యనేన జీవేనేత్యాద్యా తేన సకలమనవద్యమ్. ౮౩౭. సపది పరపక్షదూషణముఖ్యఫలం ప్రకరణం ప్రవర్తయితుం, సూత్రకృదుపసంహరతి ప్రకరణమేతత్స్వపక్షసిద్ధిఫలమ్. ౮౩౮.

సూ. సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ. ౩౭.

చేతనకారణపక్షే కారణధర్మాశ్చ యే చ విఖ్యాతాః, కారణరూపే బ్రహ్మణ్యుపపద్యంతే హి సర్వధర్మాస్తే. ౨౩౯. సర్వజ్ఞతా తథా స్యాద్విచిత్రమాయాసహాయతా ప్యేవం, తద్వచ్చ సర్వశక్తిః కారణతా మస్య సాధయంత్యేవ. ౨౪౦. తస్మాద్వేదాంతానాం సర్వజ్ఞే సర్వశక్తిసంపన్నే, బ్రహ్మణి కారణరూపే సమన్వయో నిరపవాద ఇతి సిద్ధమ్. ౨౪౧. శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం, చతురధ్యాయీ తస్యాం ద్వితీయసంజ్ఞశ్చ యోఽయమధ్యాయః. ౨౪౨. తత్ర ప్రథమే పాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః, ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో భవతు సోఽయమనవద్యః. ౨౪౩.

సాంఖ్యాదిస్మృతివచనైర్విరోధశంకాం వ్యుదస్య పూర్వత్ర బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వయోఽసౌ స్థిరీకృతస్సూత్రైః. ౧. సాంఖ్యాదిస్మృతివచసాం న్యాయాభాసోపబృంహితత్వేన, స్థిరయితుమప్రామాణ్యం ద్వితీయపాదః ప్రవర్తతే సపది ౨. యద్యపి వేదాంతానామైదంపర్యావధారణార్థమిదం, శాస్త్రం హి కేవలాభిర్యుక్తిభిరేవేహ కిమపి సిద్ధాంతమ్. ౩. సాధయితుమప్రవృత్తం దూషయితుం వాపి తర్కశాస్త్రమివ, సత్యం తథాపి లోకే విఖ్యాతాని చ మహాంతి తంత్రాణి. ౪. కపిలాదిసమ్మతాని హి మహాజనైశ్చాపి పరిగృహీతాని, ఉపలభ్య జడమతీనాం కేషాంచిత్స్యాదిహాపి చ శ్రద్ధా. ౫. తత్స్వావధారణాయ తు భవంతి చైతాని సాధనానీతి, అత ఇహ తదసారత్వం యావన్నైవోపవర్ణ్యతే తావత్. ౬. వేదాంతవాక్యనిచయైరుత్పన్నం జ్ఞానమాకులీభవతి, తస్మాదసౌ హి యత్నో యుక్తః కపిలాదిమతనిరాసే స్యాత్. ౭. అత్ర స్వపక్షసాధనమభ్యర్హితమితి కృతాంతవాదో చ, సంప్రతి పరపక్షోఽయం నిరస్యతే హి స్వపక్షదార్ఢ్యాయ. ౮. ఈక్షికరణే ప్రాగపి సాంఖ్యాదిమతనిరాసోఽయం, ప్రాయః కృతో ...తన. చ యత్నో వృథేతి చేన్నైవమ్. ౯. పూర్వం ప్రధా... హా న చాస్తి కశ్చిదితి, నిరసితమత్ర చ పాదే

యుక్తిసహాయో నిరస్యతే సపది. ౧౦. నన్విహ కారణధర్మా బ్రహ్మణ్యే వోపపాదితాస్సర్వే, తదిదమయుక్తం యస్మాదిహ ప్రధానేఽపి సంభవంత్యేతే. ౧౧. ఘటకరకాదివికారా మృదాత్మనాన్వీయమానరూపాహి, తే చ ఖలు మృద్వికారా మృత్సామాన్యైకపూర్వికా దృష్టాః. ౧౨ ఆధ్యాత్మికా అపీత్థం భేదాస్సుఖదుఃఖమోహరూపేణ, అన్వీయమానరూపాస్తాదృశసామాన్యపూర్వికా ఏవ. ౧౩. సుఖదుఃఖమోహరూపం హ్యచేతనం తత్ప్రధానమేవ స్యాత్, తదిదం ప్రధానమేవ హ్యచేతనం భవతి జగదుపాదానమ్. ౧౪. పరిణామాద్యైర్లింగైరపి జగతః కారణం తదేవ స్యాత్, ఇతి శంకామపనేతుం మునినా రచితం తదేతదధికరణమ్. ౧౫.

ఇతి ద్వితీయాధ్యాయే ప్రథమపాదః.

అథ ద్వితీయాధ్యాయే ద్వితీయపాదః.

సూ. రచనానుపపత్తేశ్చ నానుమానమ్ ౧.

నైవాభిలషితసిద్ధిర్దృష్టాంతాదేవ కేవలాద్భవతి, దృష్టాంతోఽయం లోకే సులభో భవతీహ సర్వపక్షేషు. ౧౬. యదచేతనం హి లోకే న చేతనేనానధిష్ఠితం కిమపి, కార్యం రచయద్దృష్టం మృదాదికేషు చ రథాదిషు హ్యేవమ్. ౧౭. లోకే మృదాదయో వా రథాదయో వా కులాలవాహాద్యైః, అనధిష్ఠితా ఘటాదీన్ రచయంతో జగతి నైవ దృశ్యంతే. ౧౮. చేతనపురస్కృతైరిహ మృద్దార్వాద్యైర్హి విరచితా దృష్టాః, గేహప్రాసాదాద్యాస్సుఖదుఃఖప్రాప్తిపిఘుటనానలసాః. ౧౯. జగదేతదఖిలమపి కిల దేవమనుష్యాద్యధిష్ఠితం భవతి, కర్మఫలభోగయోగ్యం భూమ్యప్తేజోనిలాదిపర్యాప్తమ్. ౨౦. ప్రజ్ఞావద్భిశ్శిల్పిభిరాలోచయితుం హి జాతు మనసాపి, యదశక్యం తద్రచయేత్స్వతంత్రమేతత్ప్రధానమనభిజ్ఞమ్. ౨౧. మృద్దృష్టాంతైరేవ హ్యనుమేయం మూలకారణం జగతః, న తు బాహ్యకుంభకారప్రముఖైరితి నియమకారణం కిమపి. ౨౨. శ్రుతిరేవమనుగృహీతా చేతనదృష్టాంతసంగ్రహే భవతి, యస్మాత్తదైక్షతేతి శ్రుతయః కథయంతి చేతనాత్సృష్టిమ్. ౨౩. సర్వజ్ఞకారణత్వే తదేతదఖిలం సమంజసం భవతి, యది

చేత్ప్రధానమేతత్స్వతంత్రమేవాఖిలం జగజ్జనయేత్. ౨౮. స్థూలో పలాస్స్వతంత్రాః ప్రాసాదాదీన్ కుతో హి న సృజంతి, ఇతి రచనానుపపత్తేః స్మృతిదృష్టమిదం న కారణం జగతః. ౨౫. సుఖదుఃఖమోహాభావేనాన్వయరూపో య ఏష నిర్దిష్టః, హేతుస్తస్యాసిద్ధిం సూచయతి చ శబ్ద ఏష సూత్రస్థః. ౨౬. బాహ్యాధ్యాత్మికభేదేష్విహ న హి సుఖదుఃఖమోహరూపతయా, అన్వయ ఇహాస్తి లోకే యతశ్చ తేషాం విరుద్ధభావోఽస్తి. ౨౭. సుఖదుఃఖాదికమఖిలం ప్రతీయతే చాంతరత్వధర్మేణ, శబ్దాదయశ్చ బాహ్యా అనంతరత్వేన జగతి భాసంతే. ౨౮. శబ్దాదయో హి భేదాస్సుఖాదికానాం నిమిత్తభావేన, దృష్టా యతః కథం స్యాదన్వయహేతుస్స చాయముపపన్నః. ౨౯. న తు భిన్నరూపయోరయమభిన్నభావో హి దృశ్యతే క్వాపి, యశ్చాపి శబ్దలభ్యస్సూత్రే సో పరిమితత్వహేతురపి. ౩౦. సంసర్గపూర్వకత్వప్రసాధనాయోపదిష్ట ఇహ కార్యే, దేశపరిచ్ఛేదాత్మా భాగాసిద్ధో హి సోఽయమాకాశే. ౩౧. కాలపరిచ్ఛేదేఽస్మిన్ హేతౌ స్యాత్సిద్ధసాధనం దోషః, యోఽయమవిద్యాగుణయోస్సంసర్గస్తత్ర భవతి దోషోఽయమ్ ౩౨. పక్షద్వయేఽపి సోఽయం న కంచిదర్థం హి సాధయత్యేషః, వస్తుపరిచ్ఛేదాత్మకమేతద్యది పరిమితత్వమత్రోక్తమ్. ౩౩. సత్త్వరజస్తమసామపి తుల్యం తదతో హ్యసావనైకాంతః, తస్మాదసాధకోఽయం యశ్చోక్తః పరిమితత్వహేతురపి. ౩౪. లోకే హి కార్యకారణవిభాగబుద్ధిః ప్రవర్తతే యావత్, తావదచేతనపూర్వకమఖిలం కార్యమితి నాయమేకాంతః. ౩౫. యత్ర చ విభాగబుద్ధిస్సమాప్యతే జగతి కార్యకారణయోః, తదచేతనం ప్రధానం తత్పూర్వకమేవ సకలమపి కార్యమ్. ౩౬. ఇతి సాంఖ్యదర్శితం యల్లక్షణమేతత్పరాత్మన స్తుల్యం, తేన చ సకలం కార్యం చేతనపూర్వకమితీహ కిం న స్యాత్. ౩౭.

సూ. ప్రవృత్తేశ్చ. ౨.

అత్రానుపపత్తేరితి పదమనువృత్తం హి భవతి పూర్వస్మాత్, తేష తిరసావిహ ప్రవృత్తేః ప్రదర్శితా భవతి. ౩౮. ఆస్తామియం తు క్వాపి యా ప్రవృత్తిస్స్యాత్, సా సత్త్వరజస్తమసాం

భవతి హ్యంగాంగిరూపత్తైవ కిల. ౩౯. ఏవం కార్యాభిముఖప్రవృత్తతా నేతి తాం చ కథయంతి, సా చ ప్రవృత్తిరిహ ఖల్వచేతనస్యైవ కేవలస్య భువి. ౪౦. దృష్టా నైవ మృదాదేశ్చేతస్సంయోగమంతరా క్వాపి, చేతనపురస్కృతస్య హి సా తు మృదాదేస్తథా రథాదేశ్చ. ౪౧. తస్మాత్తదనుపపత్తేః ప్రధానమిహ నైవ జగదుపాదానం, నన్విహ చేతనయోగాదచేతనస్య చ యదా ప్రవృత్తిస్స్యాత్. ౪౨. సిద్ధైవ సా ప్రధానే తదనుపపత్తిశ్చ నేతి చేన్నైవం, యద్యప్యచేతనేస్మిన్ మృదాదికే సా ప్రవృత్తిరుపలబ్ధా. ౪౩. భవతు తథాపి చ సా ఖల్వచేతనే భవతి చేతనాదేవ, దహనప్రకాశరూపా క్రియా చ కాష్ఠాదిసంశ్రయాపి యథా. ౪౪. జ్వలనాధీనైవ స్యాత్తథైవ సా భవతి చేతనాధీనా, లోకాయతికమతేపి హి జీవద్దేహస్య చేతనత్వేన. ౪౫. అనుమతమిహ రథశకటప్రభృతీనాం తు ప్రవర్తకత్వం స్యాత్, తస్మాదచేతనానాం ప్రవర్తకత్వం హి చేతనే యుక్తమ్. ౪౬. నను పరమాత్మా సోఽయం చైతన్యైకస్వరూప ఏవోక్తః, తద్వ్యతిరేకేణాస్య ప్రవర్తకం నోపలభ్యతే కిమపి. ౪౭. స కథం ప్రవర్తకస్స్యాదితి శంకాప్యత్ర నైవ కర్తవ్యా, యస్మాత్సర్వజ్ఞోఽసౌ పరమాత్మా సర్వశక్తిసంపన్నః. ౪౮. తస్య ప్రవర్తకత్వే శంకేయం కథముదేతి మనసి తవ, ఏకోఽసౌ పరమాత్మా ప్రవర్తకః కథమితీహ నాశంక్యమ్. ౪౯. మాయోపాధివశేన హి తదేతదఖిలం సమంజసం తస్య, తస్మాత్పరాత్మనోఽస్య ప్రవర్తకత్వం యదేతదనవద్యమ్. ౫౦.

సూ. పయోంబువచ్చేత్తత్రాపి. ౩.

నన్వత్రాచేతనయోః పయోంబునోః పరతంత్రయోర్లోకే, దృష్టా ప్రవత్తిరేషా తథా ప్రధానస్య సా కథం న స్యాత్. ౫౧. వత్సవివృద్ధ్యై కిల యథా స్వతస్స్యందతే పయో లోకే, లోకానాముపకృత్యై యథా జలం వా తథా ప్రధానమపి. ౫౨. మహదాద్యాకారేణ స్వభావతో నైవ పరిణమేత కుతః, ఇతి చేన్న యేన కథయతి చేతనసాపేక్షతాం హి తత్రాపి. ౫౩. యోఽప్స్వితి మంత్రో యోఽపో తథైవ చైతస్యవేతి మంత్రోఽపి, అపి వత్సచూషణం యస్మాత్తుః ప్రేమానుబంధనం యచ్చ. ౫౪. తదుభయసాపేక్షమిదం పయః పరిస్పందతే

జలం యచ్చ, తన్నిమ్నభూమ్యపేక్షం సదా పరిస్పందతే న చేతరథా. ౧౫. అత ఇహ దృష్టాన్తోఽయం పక్షసమో నైవ తద్బహిర్భూతః, తస్మాత్పయోంబువచ్చేత్యనుపన్యసనీయమేతదిహ భవతి. ౧౬.

సూ. వ్యతిరేకానవస్థితేశ్చానపేక్షత్వాత్. ౪.

సత్త్వం రజస్తమశ్చ త్రయో గుణా యది సమానభావేన, అవతిష్ఠమానరూపాః ప్రధానమేతదితి వర్ణ్యతే సాంఖ్యైః. ౧౭. తద్వ్యతిరేకేణ తదా ప్రవర్తకం న హి నివర్తకం వాస్తి, తదభావాదనపేక్షం హ్యనపేక్షత్వాత్ప్రవర్తతే చ కథమ్. ౧౮. గుణవైషమ్యకృతోఽయం సర్గో వా భవతి తస్య తదాభావే, తస్మాత్ప్రధానవాదః ప్రతారణార్థో న యుక్తిమూలస్స్యాత్. ౧౯.

సూ. అన్యత్రాభావాచ్చ న తృణాదివత్. ౫.

తృణపల్లవోదకాది క్షీరాకృత్యా యథా హి పరిణమతే, తద్వత్ప్రధానమేతన్మహదాద్యాకారపరిణతం న కుతః. ౨౦. ఇతి శంకాత్ర న యుక్తా యతస్తృణాద్యపి భవేన్న నిరపేక్షం, యది నిరపేక్షం హ్యేతత్క్షీరాకారేణ పరిణమేత తదా. ౨౧. అన్యత్ర ధేనుకాయాత్తృణాదికం క్షీరతాం కుతో నేయాత్, యది చేదన్యత్రాపి క్షీరీభూయాత్తృణాదికం లోకే. ౨౨. యచ్చ ప్రహీణమేతద్యచ్చ బలీవర్దచర్వితం వాపి, తదపి క్షీరాకృత్యా పరిణతిమేతాం హి నోలభేత కుతః ౨౩. మానుషసాధ్యం కించిద్భవతి చ దేవాదికృత్యమపి కించిత్, న చ నిర్నిమిత్తమేతత్తస్మాత్తదిదం హి దేవతాకృత్యమ్. ౨౪. మర్త్యా అపి ప్రభూతం క్షీరం లబ్ధుం ప్రభూతఘాసమిమాం, ధేనుం హి చారయంత్యపి తస్మాత్సకలం హి చేతనాయుక్తమ్. ౨౫.

సూ. అభ్యుపగమేప్యర్థాభావాత్. ౬.

స్వాభావికీ ప్రవృత్తిర్న చాస్య భవతీతి దర్శితం పూర్వం, అభ్యుపగచ్ఛేమ వయం భవతః శ్రద్ధామిహానురుధ్యేతామ్. ౨౬. స్వాభా
ప్రవృత్తిం తథాపి దోషోఽనుషజ్యతే సోఽయం, స్వాభావికీ ప్రవృత్తి
గాపేక్షతే హి కించిదితి. ౨౭. యద్యుచ్యేత తదేయం యథైవ
హాకారీ, ఏవం నాపేక్షేత ప్రయోజనమపీతి దోష

ఇహ భవతి. ౬౮. సాధయతి చ ప్రధానం పురుషస్యార్థం సమగ్రమితి యేయం, హీయేత సా ప్రతిజ్ఞా న చ ప్రవృత్తిర్హి దృశ్యతే విఫలా. ౬౯. యది చ ప్రవృత్తిరస్య ప్రయోజనమపేక్షతే హి న సహాయం, తదపి ప్రయోజనం వా తస్యా నైవోపలభ్యతే కిమపి. ౭౦. భోగో వా స్యాదథవాప్యపవర్గో వాథ తదుభయం వాపి, నైవ ప్రయోజనం స్యాద్యత ఇహ పురుషో హి నిష్కలో భవతి. ౭౧. విషయకృత సుఖవిశేషాధానేనైవాస్య భోగ ఇహ వాచ్యః, అధ్యాసమంతరేణ హి స చ న హి పురుషే భవేదయం భోగః. ౭౨. అధ్యాసోఽయం సాంఖ్యైర్నైవాభ్యుపగమ్యతే హి కుత్రాపి, తస్మాదిహ భోగార్థా ప్రవృత్తిరితి నైవ శక్యతే వక్తుమ్. ౭౩. తస్యా భోగార్థత్వేఽస్య విమోక్షాపత్తిరత్ర దుర్వారా, సా స్యాదపవర్గార్థేత్యయమపి పక్షో న చేహ సంభవతి. ౭౪. అపవర్గోఽయం పుంసస్స్వాత్మావస్థానలక్షణో నాన్యః, సోఽయం హి తత్ప్రవృత్తేః ప్రాగపి సిద్ధః ప్రయోజనం న భవేత్. ౭౫. అపవర్గార్థత్వే వా శబ్దాద్యనుపలబ్ధిరనుపపన్నా స్యాత్, ఉభయార్థతా యదా స్యాదవిమోక్షోఽయం హి తత్ర దుర్వారః. ౭౬. యస్మాదనంతతా స్యాద్భోక్తవ్యానాం ప్రధానమాత్రాణాం, ఔత్సుక్యనిరసనార్థం క్రియాసు యద్వత్ప్రవర్తతే లోకః ౭౭. పురుషస్య ముక్తయే హి ప్రవర్తతే తద్వదేతదవ్యక్తం, ఇత్యౌత్సుక్యనిరాసప్రయోజనార్థా ప్రవృత్తిరిత్యపి న. ౭౮. ఇచ్ఛావిశేషఏవ హ్యౌత్సుక్యం తద్ధి చేతనస్యైవ, నాచేతనస్య లోకే కచిదపి దృష్టం తదేతదౌత్సుక్యమ్. ౭౯. యది చేతనదృక్ఛక్తేర్నియ భయాద్భవేత్ప్రవృత్తిరియం, దృక్ఛక్తేరవియోగాత్ప్రధానగతసర్గ త్యవిభేదాత్. ౮౦. పురుషస్య చావిమోక్షః ప్రధానవాదే హి భవతి దుర్వారః, తస్మాత్ప్రధానవాదో న కథం చిదపీహ ఘటయితుం శక్యః. ౮౧.

సూ. పురుషాశ్మవదితి చేత్తథాపి. ౭.

లోకే యథా హి కశ్చిత్పురుషో దృక్ఛక్తిసంయుతో గంతుం, శక్తివిహీనః పంగుః పురుషం దృక్ఛక్తివిచ్యుతం చాంధమ్. ౮౨. గతిశక్తిసచివమపరం వాగ్వ్యాపారేణ తం ప్రవర్తయతే, ఏవమయస్కాంతోఽశ్మా ప్రవృత్తిరహితోఽప్యయః ప్రవర్తయతి. ౮౩. తద్వ

దయం పురుషోఽపి ప్రవర్తయిష్యతి పరం ప్రధానమిదం, ఇతి దృష్టాంతాలంబాత్పునరాశంకా సముత్థితా సేయమ్. ౮౪. సా తు న యుక్తా యస్మాద్దృష్టాంతోఽయం హి విషమ ఇహ భవతి, వాగాద్యైః పంగురసావంధమధిష్ఠాయ తన్నియోజయతి. ౮౫. తత్రేదముచితమేవ హి పురుష ఉదాసీన ఇహ చ నిర్దిష్టః, సోఽయం నిర్వ్యాపారః కథం ప్రధానం ప్రవర్తయితుమర్హః. ౮౬. ఏవంవిధస్య లోకే ప్రవర్తకత్వం న హి క్వచిద్దృష్టం, యది చ ప్రవర్తకత్వం తథావిధస్యాపి కల్ప్యతే సాంఖ్యైః. ౮౭. పురుషస్యౌదాసీన్యం స్వాతంత్ర్యం వా కథం ప్రధానస్య, యది చాయస్కాంత ఇవ ప్రవర్తయేత్స ధానమాత్రేణ. ౮౮. పురుష ఉదాసీనోఽపి ప్రధానమేతత్తదా భవే వం, సన్నిధిసాతత్యేన ప్రవృత్తిసాతత్యమప్రతీకారమ్. ౮౯. పరిమార్జనాద్యపేక్షో హ్యనిత్య సన్నిధిరసావయస్కాంతః, తస్మాద్దృష్టాంతోఽసౌ విషమో న ప్రకృత నిర్ణయార్థస్స్యాత్. ౯౦. పురుష ఉదాసీనోఽసావచేతనం హి ప్రధానమిహ చ తయోః, సంబంధయితా చాన్యస్తృతీయ ఇహ నోపలభ్యతే క్వాపి. ౯౧. ఇహ యోగ్యతానిమిత్తస్సంబంధో యది తయోర్భవేత్తర్హి, యోగ్యత్వానుచ్ఛేదాత్ప్రవృత్త్యనుచ్ఛిత్తిరపరిహార్యైవ. ౯౨. పూర్వవదర్థాభావో దోషోఽయం తుల్య ఏవ చేహాపి, చేతనకారణపక్షే సోఽయం దోషః పదం న విదధాతి. ౯౩. సర్వజ్ఞే పరమాత్మని మాయామూలం ప్రవర్తకత్వం స్యాత్, ఔదాసీన్యం యదిదం స్వతోఽస్య సిద్ధం న సాధనాయత్తమ్. ౯౪.

సూ. అంగిత్వానుపపత్తేశ్చ. ౮.

యది సత్త్వరజస్తమసాం సమతా న గుణప్రధానభావస్స్యాత్, సేయం సామ్యావస్థా ప్రధానమితి వర్ణయంతి ఖలు సాంఖ్యాః. ౯౫. సా కూటస్థా నిత్యా భవతి యదా నైవ స్వర్గవార్తా సాత్, సర్గో మహదాదీనాం గుణవైషమ్యే హి భవతి నేతరథా. ౯౬. కూటస్థానాం కథమిహ తేషామంగాంగిభావసంపత్తిః, అంగిత్వానుపపత్తేరయుక్తఏవ ానవాదోఽయమ్. ౯౭. యది నైతే కూటస్థా గుణా న నిత్యాస్త ...ం, దుర్వారస్తవ పక్షే యతో నియంతా న చేహ

సూ. అన్యథానుమితౌ చ జ్ఞశక్తివియోగాత్. ౯.

అనుమీయతే తథేదం దోషో న యథా ప్రధానవాదే స్యాత్, ఏతే సత్త్వాదిగుణా వైషమ్యోపగమయోగ్యతాపన్నాః. ౯౯. గుణసమతాయామపి న హి రచనానుపపత్తిదోషశంకేహ, సమతాపన్నా అపి తే కార్యవశేన చ భజంతి వైషమ్యమ్. ౧౦౦. కార్యం యథా యథా స్యాత్తథా స భావో హి కల్ప్యతే తేషాం, చలమిహ గుణవృత్తమితి హ్యభ్యుపగ ంతి కాపిలా ఇతి చేత్. ౧౦౧. ఏవమపి దుర్నివారో రచనానుపప రూపదోషస్స్యాత్, యస్మాజ్జ్ఞశక్తివిధురం త్రిగుణమచేతనమిదం ప్రధానం స్యాత్. ౧౦౨. యది చ జ్ఞశక్తియుక్తం భవేత్ప్రధానం తదా నివృత్తం స్యాత్, ప్రతివాదిత్వమథ స్యాచ్చేతనకారణసమర్పణం తేన. ౧౦౩. చేతనమేకం జగతో జన్మస్థిత్యంతకారణం బ్రహ్మ, ఇతి చేతనకారణతావాదస్స్యాన్న ప్రధానవాదోఽయమ్ ౧౦౪.

సూ. విప్రతిషేధాచ్చాసమంజసమ్. ౧౦.

విప్రతిషేధాదపి ఖల్వసమంజసమేవ కాపిలం తంత్రం
షేధశ్చాయం బహుతర ఉపలభ్యతే హి తంత్రేఽస్మిన్. ౧
దింద్రియాణి సప్త క్వచిదేకాదశ వదంతి తాన్యేవ, తన్మా
సర్గం మహతః క్వచిదిహ వదంత్యహంకారాత్. ౧౦౬. క్వ
ణాని త్రీణి తదేకం క్వచిచ్చ కథయంతి, ఇత్యన్యోన్యవిరో
ఏవాత్ర కాపిలే తంత్రే. ౧౦౭. చేతనకారణపరయా
స్మృత్యా ప్రసిద్ధఏవాయం, ఇత్యన్యోన్యవిరోధాదసమ
సాంఖ్యతంత్రమిదమ్. ౧౦౮. నన్వేతద్దర్శనమపి భవత్యయుక్తం ఉపనిషదానాం, జాత్యంతరభావోఽయం న వర్ణ్యతే తైర్హి తప్యతాపకయోః. ౧౦౯. సంసారి జీవో యస్సంసారస్తప్యతాపకావేతౌ, అర్థీ చార్థశ్చ తథాఽనర్థోఽనర్థీ చ జగతి విఖ్యాతౌ. ౧౧౦. అర్థోఽపి తాపకస్స్యాత్సచార్జనక్లేశతోఽప్యలాభేన, తాపయతి పురుషమస్మాత్తప్యః పురుషశ్చ తాపకో స్స్యాత్. ౧౧౧. స్వతఏవానర్థోఽయం తాపక ఇతి జగతి సుప్రసి హి, పర్యాయేణ చ తాభ్యాం యస్సంయుజ్యేత భవతి స హి ప్యః. ౧౧౨. అభ్యుపగతా యదా స్యాదేకాత్మకతా సమస్తజగతోఽపి, లుప్యేత లోకసిద్ధో భేదో యోఽసౌ హి తప్యతాప

కయోః. ౧౧౩. న హి లోకసుప్రసిద్ధం ఛాదయితుం జగతి కేనచి
చ్ఛక్యం, యద్యర్థినస్స్వతోఽన్యో న స్యాదర్థస్తదేదమర్థిత్వమ్. ౧౧౪.
కస్మిన్ ఖలు విషయే స్యాద్యతోఽయమాత్మా స్వరూప ఏవార్థః, అభ్య
ర్థితా హి లోకేన చ సిద్ధే జగతి కస్యచిద్దృష్టా. ౧౧౫. అ త్వస్యా
సిద్ధౌ నైవార్థిత్వం చ కస్యచిద్భవతి, నన్వేకాత్మకయోరప్యన్యోన్యం
జగతి దృశ్యతే భేదః. ౧౧౬. ఏకాగ్న్యాత్మకయోరపి దష్టో హ్యౌ
ష్ణ్యప్రకాశయోర్భేదః, ఏకబ్రహ్మాత్మకయోరనయో ర్దస్తథేతి
చేన్నైవమ్ ౧౧౭. ఏవమపి దర్శనేఽస్మిన్భవతి చ దోషో ; దోషని
స్తారః, ఔష్ణ్యప్రకాశానాభ్యామవిమోక్షోఽగ్నేర్యథా హి లోకేఽస్మిన్.
౧౧౮. ఇహ తప్యతాపకాభ్యామవిమోక్షస్తద్వదస్య దుర్వారః,
ధర్మాపాయే నను కిల యదవస్థానం హి ధర్మిణో మోక్షః. ౧౧౯. ఫేన
తరంగాపాయే జగతి జలస్య స్వరూపమాత్రేణ, సమవస్థానం దృష్టం
యథా తథైవేహ స భవతీత్యపి న. ౧౨౦. ఆవిర్భావతిరోభావాభ్యా
మనపాయినో హి ఫేనాద్యాః, తైరిహ విమోక్షవార్తా సతో జలస్యా
తిదుర్లభా దృష్టా. ౧౨౧ దార్ష్టాంతికే కథం వా తద్దృష్టాంతేనదోషపరి
హారః, భిన్నాత్మకతాయామిహానదోషశంకాస్తితప్యతాపకయోః. ౧౨౨
తాభ్యాంభవతివిమోక్షస్తత్సంయోగైకహేతుపరిహారాత్, ఇత్యభ్య
ధికాంశంకాం నిరసితుమత్రాభిధీయతే తదిదమ్. ౧౨౩. సర్వస్యైకాత్మ
కతా విశుద్ధవిజ్ఞానవిలసితా హి యదా, సా పరమార్థదశేయం తదవ
స్థాయాం న తప్యతాపకతా. ౧౨౪. ఔష్ణ్యప్రకాశభేదే సత్యపి దహనో
యథా స్వమాత్మానం, సత్యపి పరిణామిత్వేన దహతి నైవ ప్రకాశ
యత్యేవమ్. ౧౨౫. కూటస్థః పరమాత్మాప్యనావృతైకాత్మ్యభావముప
యాతః, ప్రవిలీనేపి ద్వైతే స చ కం తాపయతి తప్యతే చ కథమ్.
౧౨౬. తస్మాచ్చ తప్యతాపకభావానుపపత్తిరత్ర న హి దోషః, దృష్టశ్చ
తప్యతాపకభావో వ్యవహారసమయ ఏవాసౌ. ౧౨౭. యత్ర యథా
దృష్టస్స్యాత్సచ ఖలు తస్యైవ ధర్మతామేతి, క్వ పునరిహ తప్యతాపక
తాస్యాదితి తు నైవమాశంక్యమ్. ౧౨౮. జీవద్దేహస్తప్యస్సవి
తా తాపకః ప్రసిద్ధో హి, నన్విహ తత్త్వైర్దుఃఖం సా చేతయితుర్న
౧౨౯. ఇతి చేద్యదసౌ దోషో భవతి తవైవాయమ

ప్రతీకారః. సత్యపి దేహే కేవలచేతయితుర్భవతి నైవ తప్తిరసౌ. ౧౩౦. చేతయితురేవ సా చేదశుద్ధతాదిప్రసక్తిరనివార్యా, న చ దేహచేతయిత్రోస్సంహతభావో నిరూప్యతే సాంఖ్యైః. ౧౩౧. న చ తప్తేస్తప్తిస్స్యాద్యదత స్తవైవ దుర్నివారస్స్యాత్, సత్వం తప్యం హి రజస్తాపకమితి నైవ వక్తుమిహ శక్యమ్. ౧౩౨. తాభ్యాం కథమప్యస్పృష్టే చేతయితరి తప్యతాపకాత్మకతా, ప్రతిబింబితత్వయోగాత్తప్యతఇవ చేతనోయమిత్యపి. ౧౩౩. తదిహ పరమార్థతోఽసౌ న తప్యతఇతి ప్రపంచితం భవతా, నైవేవకారయోగాదతథాభూత స్తథావిధో భవతి. ౧౩౪. సర్పఇవ డుండుభోఽసావిత్యుక్త్యా నిర్విషో న సవిషస్స్యాత్, ఇతి ఖలు యథోక్తధర్మానుపపత్తిరసౌ తవైవ దుర్వారా. ౧౩౫. ఆవిద్యకో హి తస్మాదపారమార్థిక ఇతీహ వక్తవ్యం, భవతా తదిదం తుల్యం మమాపి పక్షే న దూషణం కిమపి. ౧౩౬. సిద్ధాంతభంగభీతా హ్యేతే తప్యతాపకే నిత్యే, స్వస్వామిభావరూపస్సంయోగశ్చావివేకసంవలితః ౧౩౭. భవతి యదా తత్సచివం హ్యదర్శనాఖ్యం తమస్తదా పుంసః, సంసారబంధనం స్యాత్తస్య విరామో యదా వివేకేన. ౧౩౮. అపవర్గస్తస్య స్యాదిత్యుక్తావపి న దోషనిస్తారః, యస్మాదదర్శనాఖ్యం తమో హి నిత్యం ప్రధానవాదేఽస్మిన్. ౧౩౯. నిత్యత్వేపి చ తమసో యతో గుణాశ్చోద్భవాభిభవయోగాత్, అనియతవృత్త్యాస్తస్మాత్తత్సంయోగోఽప్యనియతో భవతి. ౧౪౦. తేన విశిష్టోపరమే యుక్తస్తస్యాపవర్గఇత్యపి న, యద్యనియతఏవాయం సంయోగస్స్యాత్తథా వియోగోపి. ౧౪౧. అనియతఏవ స్యాదిత్యపవర్గకథాతిదుర్లభా భవతః, తస్మాదసంగతోఽయం ప్రధానవాదో నిరాకృతో భవతి.౧౪౨. నన్విహ చేతనకారణవాదోప్యయమనుపపన్నఏవ స్యాత్, యస్మాచ్చేతనకారణవాదేపి హి దోష ఏష దుర్వారః. ౧౪౩. సుఖదుఃఖమోహరూపః ప్రధానధర్మో న దృశ్యతే జగతి, ఇతి కిల పూర్వం జగతః కారణమేతన్నహీతి నిర్దిష్టమ్. ౧౪౪. తద్వదిహాపిచ వాదే దూషణమేతద్ధితుల్యమాభాతి, తంత్వాదికారణస్థం గుణజాతం శుక్లనీలపీతాది. ౧౪౫. సమజాతీయగుణాంతరజనకం దృష్టం పటాదికే కార్యే, యది చేచ్చేతనమేవ హి జగతో జన్మాదికారణం భవతి. ౧౪౬. కారణగత

చైతన్యం చైతన్యాంతరమిహార్జయేన్న కుతః, కార్యం యజ్జగదఖిలం తదచేతనమేవ దృశ్యతే లోకే. ౧౪౭. తస్మాత్కథమిహ జగతో జన్మ స్థిత్యంత కారణం బ్రహ్మ, ఇత్యాశంకాం నిరసితుమిదమధికరణం కృతం మునీంద్రేణ. ౧౪౮.

సూ. మహద్దీర్ఘవద్వా హ్రస్వపరిమండలాభ్యామ్. ౧౧.

కారణగతగుణజాతం యద్యత్కార్యే సమానజాతీయం, ఆరభతే కిల తత్తద్గుణాంతరమితీహ నైవ నియమోఽస్తి. ౧౪౯. కాణభుజే కిల సమయే సోఽయం సృష్టిప్రకార ఉపదిష్టః, పరమాణవః కిలామీ పూర్వమనుత్పన్నకార్యసంరంభాః. ౧౫౦. పశ్చాదదృష్టసచివాస్తే ఖలు సంయోగసహకృతాస్సంతః, ద్వ్యణుకాదికం హి సకలం బ్రహ్మాండాంతం జగత్సృజంతీతి. ౧౫౧. శుక్లాదిగుణవిశేషాః పరమాణుగుణాణుహేతుకే ద్వ్యణుకే,అపరాన్ శుక్లాదిగుణాన్ సమజాతీయాన్ సమారభంతే హి ౧౫౨. పరమాణుగుణవిశేషః పరిమాణం యచ్చ పారిమాండల్యం, తత్కిల సమజాతీయం ద్వ్యణుకే నైవారభేత పరిమాణమ్. ౧౫౩. పరిమాణే చాణుత్వహ్రస్వత్వే ద్వ్యణుకవృత్తినీ భవతః, ద్వే ద్వ్యణుకే చతురణుకం త్రీణి త్ర్యణుకం యదాపి జనయంతి. ౧౫౪. ద్వ్యణుకగతం పరిమాణం న త్ర్యణుకాదౌ సరూపమారభతే, ద్వ్యణుకగతే చాణుత్వహ్రస్వత్వే వర్ణయంతి పరిమాణే.౧౫౫.త్ర్యణుకే చతురణుకే వా మహత్త్వదీర్ఘత్వసంజ్ఞికే భవతః, కారణగుణతాయాం కిల తుల్యాయాం చాత్ర భవతి వైషమ్యమ్. ౧౫౬. శుక్లాదిగుణవిశేషాః పరమాణుగతాస్సమానజాతీయాన్, ద్వ్యణుకాదికార్యజాతే శుక్లాదీనారభంతఏవాన్యాన్. ౧౫౭. నైవారభతే కించిత్పరమాణుగతం హి పారిమాండల్యం, ఇతి కిల కాణాదనయేవైషమ్యం భవతి తద్వదత్రాపి. ౧౫౮. చేతనకారణవాదేప్యుపపన్నం భవతి సకలమేవేదం, కారణసమాశ్రితం కిల చైతన్యం జగతి నానువర్తేత. ౧౫౯. అస్తిత్వలక్షణోఽసౌ కారణధర్మోనువర్తతే కార్యే, ఇతి కిల సామాన్యాపత్తౌ తదిదం కథమత్ర దూషణం భవతి. ౧౬౦. అథ తత్ర యుక్తమేతత్పరిమాణేన చ విరోధినా క్రాంతం, ద్వ్యణుకాదికార్యజాతం తేనాజనకం కం.హి పారిమాండల్యమ్. ౧౬౧. చేతనకారణపక్షే జగ

దేతచ్చేతనావిరుద్ధేన, నైవాక్రాంతం దృష్టం తేన కుతో నారభేత చైతన్యమ్. ౧౬౨. కార్యే చైతన్యాంతరమితి శంకా దుర్ధరేయమితి చేన్న, కారణగతమపి చైతన్న యథాఽభతే హి పారిమాండల్యమ్. ౧౬౩. తద్వచ్చైతన్యమపీత్యయమంశో భవతి తుల్య ఉభయత్ర, న హి సర్వాంశే సామ్యం దృష్టాంతే క్వాపి దృశ్యతే లోకే. ౧౬౪. కించ విరోధాక్రాంతం కార్యం పరిమాణజననతః పశ్చాత్, ప్రాక్పరిమాణారంభాత్పరిమండలతారభేత తన్న కుతః. ౧౬౫. పరిమాణాంతరజననే పరిమండలతేయమన్యథాసిద్ధా, యస్మాత్పరిమాణాంతరముపదిష్టం హ్యన్యహేతుకం మునినా. ౧౬౬. కారణబహుత్వమపి వా తథైవ కారణమహత్త్వమపి వా స్యాత్, ప్రచయవిశేషోఽప్యథవా కార్యమహత్త్వైక సాధనం నాన్యత్. ౧౬౭. త్రితయాయత్తం చ మహత్తద్విపరీతం హ్యణుత్వమిహ భవతి, దీర్ఘత్వహ్రస్వత్వే తత్సహచరితే తథావిధేభవతః. ౧౬౮. ఇతి యత్సూత్రితమేతత్కణాదమునినా చ తదపి నిర్మూలం, కారణబహుతాదౌ వా పరమాణుగతే చ పారిమాండల్యే. ౧౬౯. కారణగుణతాసామ్యే మహత్త్వహేతుత్వబహుత్వమేవేతి, వినిగమనాయాం బీజం వర్ణయితుం నేహ శక్యతే కిమపి ౧౭౦. ద్రవ్యగుణాంతరయో యద్ద్వ్యారంభః కారణస్థగుణజాతే, స్వాశ్రయసమవాయే న తు గుణాంతరారంభకత్వమవిశిష్టమ్. ౧౭౧. తస్మాత్స్వతోఽత్ర వాచ్యా నారంభకతా హి పారిమాండల్యే, తద్వచ్చేతనతాయా అపీతి నైవేహ దోషశంకా స్యాత్. ౧౭౨. కారణసమవేతో యో విశేషగుణ ఏవ కార్యజాతే హి, స్వసజాతీయగుణాంతరమాపాదయతీతి నాయమేకాంతః ౧౭౩. చిత్రపటరూపకారణతంతుగతే శుక్లనీలపీతాదౌ, స్వసజాతీయార్జకతాభంగాద్వ్యభిచార ఏష దుర్వారః. ౧౭౪. సంయోగాదపి లోకే కార్యద్రవ్యం విలక్షణం దృష్టం, ఏవముదాహరణాని ప్రథితాన్యేవ హి విలక్షణారంభే. ౧౭౫. తస్మాచ్చేతనమేకం జగతో జన్మాదికారణం నాన్యత్, తత్ర చ కణాదదర్శితతర్కవిరోధః పదం న విదధాతి. ౧౭౬. నన్వీశ్వరానధిష్ఠితమిదం ప్రధానం న కారణం జగతః, ఇత్యాదియుక్తిజాలైః ప్రధానవాదో హి నిరసితః పూర్వమ్. ౧౭౭. ఇహ చ పరమాణువాదేన

తథా దోషావకాశ లేశోఽస్తి, యస్మాదీశసహాయా అణవోఽత్ర భవంతి జగదుపాదానమ్. ౧౭౮. ఇతి ఖలు పరమాణూనాం కారణతాపక్షమఖిలముస్థాల్య, కాణాదానాం సమయం నిరసితుమధికరణమేతదాహ మునిః. ౧౭౯.

సూ. ఉభయథాపి న కర్మాతస్తదభావః. ౧౨.

సహ్యాణుకారణవాదః ప్రపంచితశ్చైవమత్ర కాణాదైః, లోకే పటాదికార్యం సావయవం సకలమేవ యద్దృష్టమ్. ౧౮౦. సంయోగకృతసహాయైస్స్వానుగతైరవయవైస్తదారబ్ధం, తస్యామాన్యాద్యదిదం క్షితిజలతేజోనిలాఖ్యమఖిలమపి. ౧౮౧. స్వానుగతైశ్చాపనైరారబ్ధం హ్యవయవైస్సంయోగైః,అవయవ్యవయవభావస్సోఽయం యస్మాన్నివర్తతే న ఖలు. ౧౮౨. అపకర్షావధిభూతః పరమాణుస్సచ చతుర్విధో భవతి, సకలమపి కార్యజాతం హ్యేద్యం తవ దేవ దృశ్యతే లోకే. ౧౮౩. కారణవిధురం చైతత్కార్యం న క్వాపి, దృశ్యతే జగత్, అత ఇహ జగతః కారణమణవో హీతి ప్రదర్శితం మునినా. ౧౮౪. తేషామపకర్షావధిభూతానాం న పరతో విభాగస్స్యాత్, అణ్వంతో హి విభాగో భూమ్యాదీనాం వినశ్యతాం భవతి ౧౮౫. సైవ విభాగావస్థా సప్రళయస్సకలభూతవర్గస్య, తత ఇహ సృష్ట్యారంభే వాయుపరాణుష్వదృష్టసాపేక్షమ్. ౧౮౬ కర్మోత్పన్నమణుం తం స్వాశ్రయమణ్వంతరేణ యోజయతి, భవతి తతో ద్వ్యణుకాది క్రమేణ వాయుః ప్రజాయతే స్థూలః. ౧౮౭. ఏవమయమగ్నిరాపః పృథివీ చ శరీరమింద్రియం సకలం, భవతి హి పరమాణుభ్యస్తదూపాద్వ్యణుకరూపమపి చైవమ్. ౧౮౮. తంతుపటన్యాయే నేత్యభిమన్యంతే హి తే చ కాణాదాః, తత్పక్షం నిరసితుమిహ తదేతదభిధీయతే హి సూత్రకృతా. ౧౮౯. తత్ర విభాగదశాయాం పరమాణూనాం హి కర్మసాపేక్షః, సంయోగస్స్యాల్లోకే కర్మవతాం దృశ్యతే హి సంయోగః.౧౯౦.కర్మ చ కార్యం యస్మాత్తస్య నిమిత్తం హి కిమపి వక్తవ్యం, యది చ నిమిత్తం న స్యాత్పరమాణుషు కర్మ చాద్యమపి న స్యాత్. ౧౯౧.యత్నో వాప్యభిఘాతో నిమిత్తముపగమ్యతే యథాదృష్టం, తస్యైహానుపలంభాత్పరమాణుషు నోపపద్యతే కర్మ. ౧౯౨. తస్యాం

చావస్థాయాం దేహవియోగాత్కథంభవేద్యత్నః, దేహప్రతిష్ఠితేఽస్మిన్
మనసి యదా చాత్మనా మనోయోగః.౧౯౩. ఆత్మగుణో యత్నోఽసౌ
జాయేత తదా న చాన్యథా భవతి,అభిఘాతాద్యభిదృష్టం ప్రత్యాఖ్యా
తం నిమిత్తమిహ భవతి.౧౯౪.సర్గోత్తరకాలం స్యాత్కర్మ నిమిత్తం తదే
తదఖిలమపి, అథ యదదృష్టమేవ హి నిమిత్తమాద్యస్య కర్మణో
బ్రూషే. ౧౯౫. ఆత్మని సమవేతం స్యాదదృష్టమథవాణుమాత్రసమ
వేతం, ఇదముభయథాపి నాణుషు కర్మనిమిత్తం హ్యచేతనం యస్మాత్.
౧౯౬. యచ్చేతనానధిష్ఠితమచేతనం తత్కథం ప్రవర్తయతి, ఆత్మా
తదవస్థాయామచేతనో జాతచేతనత్వేన, ౧౯౭. అభ్యుపగతమేతత్ఖల్వ
దృష్టమస్యాత్మమాత్రసమవాయి, తేనాసంబంధే కథమణుషు భవే
త్కర్మణో నిమిత్తం తత్. ౧౯౮.యదిచాదృష్టవతా కిల సంబంధోఽయం
హి కర్మమూలం స్యాత్. సంబంధసతతభావాత్ప్రవృత్తిసాతత్యమపరి
హార్యం స్యాత్. ౧౯౯. తస్మాత్కర్మనిమిత్తం నియతం నైవోపలభ్యతే
యస్మాత్, కర్మనిబంధన ఇహ కిల సంయోగో నాణుషూపజాయేత.
౨౦౦. సంయోగస్యాజననే సర్గో వా తన్నిబంధనశ్చ కథం, అణ్వంత
రేణ చాణోస్సంయోగస్స్యాద్యదైకదేశేన. ౨౦౧. సావయవత్వో
పత్త్యా హ్యనిత్యతా తేషు దుర్నివారైవ, సర్వాంశేన యదా స్యాత్ప్ర
థిమానుపపత్తిరపరిహార్యైవ. ౨౦౨. కల్పితదేశేన స చేత్సంయోగః
కథమకల్పితో భవతి, తస్యాపి కల్పితత్వే ద్వ్యణుకాదేర్వాస్తవస్య
కార్యస్య. ౨౦౩. సంయోగోఽసావణ్వోర్భవేదసమవాయికారణం హి
కథం, సర్గాదావణుషు యథాసంయోగార్థం న సంభవేత్కర్మ. ౨౦౪.
ఏవం ప్రళయావసరే కర్మవిభాగార్థమనుపపన్నం హి, కర్మనిమిత్తా
భావో యోఽసౌ తత్రాపి తుల్య ఏవ స్యాత్. ౨౦౫. యచ్చాదృష్టం
తదపి చ భోగార్థం నైవ భవతి విలయార్థం, తస్మాదణుకారణతాసమ
ర్థనం నేహ భవతి యుక్తతమమ్. ౨౦౬.

సూ. సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ సామ్యాదనవస్థితేః. ౧౩.

అణ్వోస్సమవైతీదం ద్వ్యణుకమణుభ్యాం హి భిన్నమత్యంతం,
సమవాయలక్షణేన హి సంబంధేనేతి కణభుగభిమానః. ౨౦౭. ద్వ్యణు
కమణుభ్యాం భిన్నం సమవాయమపేక్షతే హి సంబంధం, స్యాదనవస్థి

తయే చాణ్వోస్సమవాయోఽపి చ తథైవ కిం న స్యాత్. ౨౦౮. ద్వ్యణుకస్యైవాస్యాపి హి సమవాయస్యాపి భేదసామ్యేన, యది సమవాయోప్యేవం సంబంధాంతరమపేక్షతే తర్హి. ౨౦౯. తత్సంబంధోఽప్యేవం సంబంధాంతరమపేక్షతే నకుతః, ఏవం సత్యనవస్థా తదత్ర పక్షే హి భవతి దుర్వారా. ౨౧౦. సమవాయస్సంబంధస్సంబంధాంతరమపేక్షతే న యది, సంయోగశ్చ తథైవ హి నాపేక్షేతాపరం హి సమవాయమ్. ౨౧౧. సంయోగో హి గుణత్వాత్సంబంధమపేక్షతే న సమవాయః, ఇతి చ మనోరథమాత్రం తుల్యమపేక్షానిమిత్తముభయత్ర. ౨౧౨. తస్మాదనవస్థేయం సమవాయాంభ్యుపగమే హి దుర్వారా, సత్యామనవస్థాయామేకాసిద్ధావసిద్ధమిహ సకలమ్. ౨౧౩. ద్వ్యణుకమణుభ్యాం ద్వాభ్యాం నైవోత్పద్యేత చాప్రమాణత్వాత్, అణుకారణతావాదస్తస్మాదయమనుపపన్న ఏవేహ. ౨౧౪.

సూ. నిత్యమేవ చ భావాత్. ౧౪.

అణవః ప్రవృత్తిభావా నివృత్తిభావాః కిముభయథాభావాః, అనుభయభావా వా స్యుర్నైవ చతుర్థోపపద్యతే చాయమ్. ౨౧౫. నిత్యప్రవృత్తిభావాత్ప్రళయాభావః ప్రవృత్తిభావత్వే, నిత్యనివృత్తేర్భావాత్సర్గాభావో నివృత్తిభావత్వే. ౨౧౬. ఉభయస్వభావతేయం లోకే నైవోపపద్యతే క్వాపి, అనుభయభావత్వేపి ప్రవృత్తిభావే నివృత్తిభావే వా. ౨౧౭. అంగీక్రియమాణేపి హి నిమిత్తవశతస్తథాపి దోషస్స్యాత్, తత్ర యదా దృష్టం స్యాన్నిమిత్తమేతస్య నిత్యసాన్నిధ్యాత్. ౨౧౮. నిత్యం ప్రవృత్తిరేవ స్యాదథతస్యాస్వతంత్రతాయాం స్యాత్, నిత్యాప్రవృత్తిరేవ స్యాదితి దూషణమశక్యపరిహారమ్. ౨౧౯.

సూ. రూపాదిమత్వాచ్చ విపర్యయోదర్శనాత్. ౧౫.

రూపాదిమచ్చ సకలం పటాదిదృష్టం హి జగతి సావయవం, స్థూలమనిత్యం చ తథా స్వకారణాపేక్షయా హి తద్దృష్టమ్. ౨౨౦. తంతూనపేక్ష్యచాయం పటస్తథా తంతవో నిజావయవాన్, ఇతి ఖలు సకలం దృష్టం తథైవ పరమాణవోపి కిం న స్యుః. ౨౨౧. రూపాదిమత్త్వహేతుః పరమాణుష్వపి యతో విశిష్టస్స్యాత్, పరమా

ణూనాం హి తదా నిత్యత్వవిపర్యయః ప్రసజ్యేత. ౨౨౨. నిత్యత్వ
వాదిన స్తవ పరమాణూనామనిత్యతానుచితా, తస్మాదణువాదోఽయం న
కథంచిదపీహ ఘటయితుం శక్యః. ౨౨౩. సదకారణవన్నిత్యం త్వితి
యన్నిత్యత్వకారణం కథితం, తదపిచ పరమాణూనాం కారణవత్త్వాన్ని
రాకృతం భవతి. ౨౨౪. నిత్యత్వప్రతిషేధో లోకే ప్రతియోగినియత
సాకాంక్షః, నిత్యత్వాకాంక్షు సన్నపన పరమాణునిత్యతాకాంక్షీ.
౨౨౫. తస్మాదణవో నిత్యా ఇత్యపి నైవాణునిత్యతానుమానం, నిత్యే
యస్మిన్ కస్మిన్నసత్యనిత్యమితి నఞ్ సమాసోఽయమ్. ౨౨౬. న హి భవ
తీతి హి సత్యం న తావత్తైవాణునిత్యతాసిద్ధిః, నిత్యం బ్రహ్మాలంబ్యై
వేహ సమాసోఽపి సోఽయముపపన్నః. ౨౨౭. నిత్యత్వే కారణమిహ యద
విద్యేతి చ తృతీయమిహ కథితం, సా చావిద్యాహి యదా ప్రత్యక్షే
ణేహ కారణాగ్రహణమ్ ౨౨౮. ద్వ్యణుకాదినిత్యతాపి స్యాదిహ
దూషణమశక్యపరిహారం, యది చ విశిష్యేతాసమవేతద్రవ్యాత్మకత్వ
యోగేన. ౨౨౯. పూర్వేణైవ గతార్థం త్విహ పునరుక్తం నిరర్థకం
తత్స్యాత్, పూర్వత్రాభిహితం స్యాత్కారణవత్త్వేన దూషణం తదిహ.
౨౩౦. కారణనాశాత్కారణవిభాగతోఽన్యస్య నాశకస్యేహ, యోఽయమ
భావోఽవిద్యా సైవాణూనాం హి నిత్యతాగమకమ్. ౨౩౧. ఇతి న
వినశ్యేద్వస్తు ద్వాభ్యామేవ హి యదా వినశ్యేత, భవతి తదేయమ
విద్యాపరమాణూనాం హి నిత్యతాగమకమ్. ౨౩౨. సంయోగసచివ
మేవానేకమిహారంభకం యది ద్రవ్యం, భవతి తదైవం హి యదా
సామాన్యమపాస్తభేదమిహ జనకమ్. ౨౩౩. సవిశేషావస్థాంతరమా
పద్యారంభకం యదా భవతి, ఘృతకఠినతాదిలయవన్మూర్త్తావస్థాదివిల
యనేనాపి. ౨౩౪. కార్యవినాశోత్పత్తేక్త్వావిద్యాదివర్ణనం హి వృథా,
తస్మాత్సావయవానామవయవశోఽపి హి విభజ్యమానానామ్. ౨౩౫.
యత్ర చ పరో విభాగో న భవతి ఖలు తే చతుర్విధా హ్యణవః,
రూపాదిమంత ఏతే నిత్యాశ్చారంభకా హి భూతానామ్. ౨౩౬. ఇతి
వైశేషికపక్షే భవతి నిరాలంబనో వృథైవాయం, రూపాదిమత్త్వ
యోగాదణుత్వనిత్యత్వవైపరీత్యేన. ౨౩౭.

సూ. ఉభయథా చ దోషాత్. ౧౬.

గంధరసరూపసహితస్పర్శస్థూలేయమవనిరిహ దృష్టా, రసరూపస్పర్శగుణాస్సూక్ష్మా ఆపస్తథైవ తేజోపి. ౨౩౮. రూపస్పర్శగుణం తత్సూక్ష్మతరం భవతి వాయురేవ తథా, స్పర్శగుణాస్సూక్ష్మతమా భూతాన్యేతాని సంతి చత్వారి. ౨౩౯. ఉపచితగుణభేదేన హి తరతమభావేన జగతిలక్ష్యంతే, ఉపచితగుణాదిభేదాత్తరతమభావోఽయమణుషు కల్ప్యేత. ౨౪౦. ఉపచితగుణతాయాం స్యాత్తేషాం మూర్త్యుపచయోఽపి దుర్వారః, మూర్త్యుపచయే హ్యణూనామనణుత్వాపత్తిరత్ర దుర్వారా. ౨౪౧. యత్ర గుణోపచయస్స్యాన్మూర్తేరప్యుపచయోపి తత్ర స్యాత్, కార్యాత్మకేషు భూతేష్వేవం దృష్టం యతో హి సర్వత్ర. ౨౪౨. యద్యేతద్దోషభయాన్నోపచితాదికగుణత్వమిహ న స్యాత్, సర్వే చైకైకగుణాశ్చతుర్గుణాశ్చాపి సర్వ ఏవ స్యుః. ౨౪౩.

సూ. అపరిగ్రహాచ్చాత్యంతమనపేక్షా. ౧౭.

సత్కార్యతావలంబానన్యాద్యైరపి చ పరిగృహీతత్వాత్, సాధుః ప్రధానవాదస్స కథంచిత్స్యాన్న చాణువాదోఽయమ్. ౨౪౪. నాసౌ శిష్టగృహీతః కేనాప్యంశేన తేన చైతస్మిన్, అనపేక్షా కర్తవ్యా శ్రేయస్కామైర్న చాదరః కార్యః. ౨౪౫. కించ ద్రవ్యగుణాదీన్ షట్చ పదార్థాన్ పరస్పరం భిన్నాన్, అభిధాయ పునరిహైవత్వేదమపరం కల్పయంతి కాణాదాః. ౨౪౬. గుణకర్మాదీనాం హి ద్రవ్యాధీనత్వమితి తు కథయంతి, తచ్చాయుక్తం హ్యేతే యది భిన్నా న హి పరస్పరాధీనాః. ౨౪౭. న హి శశకాశపలాశా భిన్నాస్సంతః పరస్పరాధీనాః, ద్రవ్యగుణాదీనామిహ భిన్నత్వం వా న యుజ్యతే యస్మాత్. ౨౪౮. తాదాత్మ్యమేవ తేషాం పరస్పరం హి ప్రతీయతే లోకే, ద్రవ్యగుణాదీనాం న హ్యశ్వద్విపయోరివాస్తి భేదమతిః. ౨౪౯. నన్విహ చక్షుర్గ్రాహ్యం రూపం స్పర్శస్త్వగింద్రియగాహ్యః, ఉభయగ్రాహ్యశ్చ ఘటః కథమిహ తాదాత్మ్యమేతయోరితి చేత్. ౨౫౦. సత్యపి తాదాత్మ్యే కిల భేదమతిర్బాహ్యరూపసాపేక్షా, ఏకః పుమాన్హి లోకే పితా చ పుత్రస్తథైవ జామాతా. ౨౫౧. శ్వశురస్స్యాలక ఇత్యపి విభేదమతిభాగ్యథైవభవతి తథా, గ్రాహకభేదాపేక్షా భేదమతిస్స్యాత్స్వ

రూపసాపేక్షమ్. ౨౪౨. తాదాత్మ్యం చేత్యుభయం హ్యభేదపక్షేపి బా
ధకం నభవేత్, తస్మాద్ద్రవ్యగుణానాం ద్రవ్యాధీనత్వమపి చ భిన్నత్వమ్.
౨౪౩. నాపిప్రమాణగమ్యం నైవ హి యుక్త్యైకసాధనం భవతి,
నను గుణకర్మాదీనాం ద్రవ్యాధీనత్వమత్ర యుక్తం హి ౨౪౪. ద్రవ్య
గుణౌ తు విభిన్నౌ తథాపి తావయుతసిద్ధరూపౌ యత్, ద్రవ్యా
ధీనత్వం తద్గుణాదికానాం సుయుక్తమేవ స్యాత్. ౨౪౫. శశకుశకా
శాదీనాం నాయుతసిద్ధత్వమస్తి కుత్రాపి, తేన న తేషామేషా పరస్పరా
ధీనతేతి చేన్నైవమ్ ౨౪౬. అపృథగ్దేశత్వం వాహ్యాపృథక్కాలత్వము
పృథగాత్మత్వం, తచ్చాయుతసిద్ధత్వం వాచ్యం తదిదం త్రిధాపి నో
భవతి. ౨౪౭. అపృథగ్దేశత్వం హి ద్రవ్యగుణానాం కథంచిదపి న
స్యాత్, రూపాదిః పటదేశః పటస్తు తంతుప్రదేశ ఏవ యతః. ౨౪౮.
అపృథక్కాలత్వం చేత్తదపి విరుద్ధం భవత్పక్షే, ఉత్పన్నేషు పటాదిషు
పశ్చాదుత్పద్యతే హి రూపాది. ౨౪౯. కథమీదృశయోస్తత్స్యాద
పృథక్కాలతమయుతసిద్ధత్వం, ధేనువిషాణకయోరపి తత్స్యాద్యదీచ్ఛే
దమయుతసిద్ధత్వమ్ ౨౫౦. యచ్చాపృథగాత్మత్వం తత్స్వాభ్యుపగ
మవిరుద్ధమేవ స్యాత్, న హ్యవయవసంయోగాదేవ చ కార్యం ప్రజా
యతే లోకే. ౨౫౧ సంయోగమంతరా యద్దధిహిమకరకాది దృశ్యతే
లోకే, తస్మాదణువాదోయం శ్రేయస్కామైరుపేక్షణీయస్స్యాత్.
౨౫౨. వైశేషికమతసమయే కిల దేహోఽయం చాశుతరవినాశీ స్యాత్,
పరిమాణాంతరజననాత్తమర్థవైనాశికం హి కథయంతి. ౨౫౩ తత్పక్ష
నిరసనాంతే సకలో వైనాశికోఽపి బుద్ధస్థః, ఇతి ఖలు తత్పక్షోఽయం
నిరస్యతే సపది సూత్రకారేణ. ౨౫౪.

సూ॥ సముదాయఉభయహేతుకేఽపి తదప్రాప్తిః. ౧౮.

స చ ఖలు బహుప్రకారో బుద్ధివిభేదాద్వినేయభేదాద్వా,
తత్ర త్రయ ఏతే స్యుః కేచిత్సర్వాస్తితాం తు కథయంతి. ౨౫౫. కథ
యంతి కేచిదత్ర తు విజ్ఞానాస్తిత్వమాత్రమేవ కిల, అన్యే తు వర్ణ
యంతి హి యదిదం సకలం చ శూన్యమేవేతి. ౨౫౬. యే సర్వాస్తిత్వ
పరా బాహ్యం భూతం చ భౌతికం చాపి, చిత్తం చైత్తం చాంతరము
భ్యుపగచ్ఛంతి తాన్నిరాచష్టే. ౨౫౭.

సూ. * సముదాయఉభయహేతుకేపి తదప్రాప్తిః

పృథివీజలతేజోనిలచతుష్టయం భూతమితి తు కథయంతి, భౌతికమిహ రూపాదికమపి చక్షుఃప్రముఖమింద్రియం చేతి. ౨౬౮. భూతం భౌతికమేతత్సకలం హ్యణవోఽత్ర సంహతా ఏవ, చిత్తం చైత్తం చ తథారూపం విజ్ఞాన వేదనే చైవమ్. ౨౬౯. సంజ్ఞాసంస్కారాఖ్యాః పంచ స్కంధాశ్చ సంహతా ఏవ, తత్రేదమనుపపన్నం యచ్చోభయహేతుకశ్చ సముదాయః. ౨౭౦. అణుహేతుకశ్చ యోఽసా యశ్చ స్కంధైకహేతుకో వాపి, అంగీకృతేఽపి తస్మిన్ సముదాయాప్తిరత్ర దుర్వారా. ౨౭౧. యస్మాదణవస్స్కంధా అచేతనా ఏవ కేవలం తే స్యుః, యది సంహంతా భోక్తా కశ్చిచ్చేతన ఇహోపపన్నస్స్యాత్. ౨౭౨. భవతి తదా సంఘాతస్సచేతనస్తవ న చాస్తి సంహంతా, తస్మాదుభయవిధోఽసా సంఘాతో నోపపద్యతే యోఽయమ్. ౨౭౩.

సూ. ఇతరేతరప్రత్యయత్వాదితి చేన్నోత్పత్తి మాత్రనిమిత్తత్వాత్. ౧౯.

ఇహ సౌగతీయసమయే యాచావిద్యాఽథ యశ్చ సంస్కారః. విజ్ఞానం నామ తథారూపం యదిదం షడాయతనమపి చ. ౨౭౪. స్పర్శోఽపి వేదనేయం తృష్ణోపాదానసంజ్ఞికే చ తథా, యచ్చ భవో జాతిరియం జరా చ పరిదేవనా చ మరణం చ. ౨౭౫. దుఃఖం చ దుర్మనస్తేత్యేవం రూపాణి సుప్రసిద్ధాని, తానీహ చేతరేతరజనకాని యతో భవంతి చైతస్య. ౨౭౬. సంఘాతస్య నిమిత్తం తాన్యేవ స్యురితి నైవ మాశంక్యం, సంఘాతమనవలంబ్య హ్యాత్మానం యే చ నోపగచ్ఛంతి. ౨౭౭. తే చావిద్యాదయ ఇహ సంఘాతనిమిత్తతాం కథం యాంతి, సంఘాతసిద్ధ్యనంతరమిహ చావిద్యాదిసంతతిః ప్రభవేత్. ౨౭౮. చిత్తాభిజ్వలనమిదం న తు సంఘాతస్య కారణం భవతి, సంఘాతే సిద్ధే సతి చిత్తాభిజ్వలనమేతదుద్భవతి. ౨౭౯. ఆశయసంజ్ఞం చాలయవిజ్ఞానం నోనిమిత్తమస్య స్యాత్, సముదాయిభ్యో హ్యస్య త్వన్యత్వానన్యతాది దుర్బోధమ్. ౨౮౦. తస్మాత్పరమాణూనామచేతనత్వాద్ధి చేతనస్యేహ, సంహంతురప్యభావాత్సంఘాతః కథమిహోపపద్యేత. ౨౮౧. సంఘాత

స్యాభావే కథం ను తన్మూలలోకయాత్రా స్యాత్, సంఘాత ఏవ కేవల మిహా సంఘాతస్య కారణం యది తు. ౧౮౨. పూర్వస్మాత్సంఘాతా త్సంఘాతాంతరమపూర్వమిహా యత్స్యాత్, తత్కిం సదృశం వా స్యాదసదృశమథవాపి విసదృశం వా స్యాత్. ౧౮౩. యది సదృశం నియమేన స్యాచ్చ తదా మర్త్యపుద్గలస్యేహా, కర్మవిపాకవశాదిహా న స్యాద్దేవాసురాదితనుయోగః. ౧౮౪. విసదృశమసదృశమథవా యది సంఘాతాంతరం ప్రజాయేత, స చ మనుజపుద్గలోఽసౌ క్షణేన హస్త్య శ్వజన్మ కిం న లభేత్. ౧౮౫. అపి యద్భోగార్థోఽసౌ సంఘాతస్తే స న స్థిరో భోక్తా, భోగో భోగార్థస్స్యాన్మోక్షో మోక్షార్థ ఏవ యది చైవమ్. ౧౮౬. యద్యన్యః ప్రార్థయితా భూయాద్భోగాపవర్గసమ యేపి, తదవస్థానాపత్త్యా క్షణభంగకథా సుదూరతోఽపాస్తా. ౧౮౭.

సూ. ఉత్తరోత్పాదే చ పూర్వనిరోధాత్. ౨౦.

ఉక్తమవిద్యాదీనాం పరస్పరోత్పత్తిమాత్రహేతుత్వం, నైతా వతాపి సోఽయం సంఘాతస్సిధ్యతీతి చాప్యుక్తమ్. ౧౮౮. అత్రావిద్యా దీనాం సంప్రత్యుత్పత్తిమాత్రహేతుత్వం, న కథంచన సంభవతీత్యే తత్ప్రతిపాద్యతేఽత్ర నిపుణతరమ్. ౧౮౯. క్షణభంగవాదినా ఖల్వేవం నిర్దిశ్యతే చ సర్వత్ర, ఉత్తరవస్తూత్పాదే నిరుధ్యతే పూర్వమఖిలమే వేతి. ౧౯౦. అభ్యుపగచ్ఛన్నేవం పూర్వోత్తరయోర్హి హేతుఫల భావం, వైనాశికః కథంచన న సమర్థయితుం హి శక్నుయాత్తమి మమ్. ౧౯౧. యోఽయమభావగ్రస్తో యశ్చ విరుద్ధో నిరుధ్యమానో యః, స చ కథముత్తరహేతుర్దగ్ధమృదాదిర్ఘటాదికస్యేవ. ౧౯౨. అథ భావభూత ఏవ హి పరినిష్పన్నక్షణోఽస్తి యః పూర్వః, స భవత్యుత్తర హేతుస్తత్ర న పూర్వోక్తదోష ఇతి చేన్న. ౧౯౩. భవతి తథాపి చ దోషో యద్యుత్తరకార్యహేతుతాసిద్ధ్యై, వ్యాపారః పునరన్యః పరి నిష్పన్నస్య భావభూతస్య. ౧౯౪. క్షణభంగవాదహానిం క్షణాంతరస్థా యితాప్రసంగేన, అథ భావ ఏవ చాస్య వ్యాపారస్స్యాత్తథాపి దోష స్స్యాత్. ౧౯౫. హేతుస్స్వభావశూన్యాత్ఫలస్య చోత్పత్త్యసంభవా యస్మాత్, హేతుస్వభావయోగే ఫలకాలస్థాయితాప్రసంగేన. ౧౯౬. క్షణభంగవాదభంగః పూర్వోక్తో దుర్నివార ఏవాత్ర, హేతుస్స్వభావ

యోగం వినాపి ఫలహేతుతాస్య కల్ప్యేత. ౨౯౭. సర్వత్రైవ హి కార్యోత్పత్త్యేహాతిప్రసంగ ఏవ స్యాత్, అపిచోత్పాదనిరోధౌ కిం వా వస్తుస్వరూపమథవా కిం. ౨౯౮. తదవస్థాంతరమథవా వస్త్వంతరమితి తు నైవ సంభవతి, వస్తుస్వరూపతా చేద్వస్త్వంతరాభావ ఏతయోర్భవతి. ౨౯౯. తేనానాదిత్వం చానంతత్వం వస్తునోఽత్ర దుర్వారం, ఆద్యంతావస్థే యదుత్పాదనిరోధసంజ్ఞికే భవతః. ౩౦౦. ఆద్యంతమధ్యవర్తిక్షణత్రయస్థాయితాస్య దుర్వారా, యది చోత్పాదనిరోధౌ వ్యతిరిక్తావేవ వస్తునో భవతః. ౩౦౧. తాభ్యామస్పృష్టత్వాద్వస్తు న ఏవాస్య శాశ్వతత్వం స్యాత్, యది చాదర్శనదర్శనరూపౌ స్యాతాం న వస్తుధర్మౌ తౌ. ౩౦౨. ద్రష్టృగతౌ కిల తాభ్యామస్పృష్టం వస్తు శాశ్వతం న కుతః, తస్మాత్సౌగతమేతన్మతమగ్రాహ్యం న యుక్తమిహ యస్మాత్. ౩౦౩.

సూ. అసతి ప్రతిజ్ఞోపరోధో యౌగపద్యమన్యథా. ౨౧.

హేతావసతి యది స్యాత్ఫలం ప్రతిజ్ఞోపరోధ ఏవ స్యాత్, విషయః కరణం యత్సాత్సహకారి యశ్చ భవతి సంస్కారః. ౩౦౪. ఏతే చతుర్విధాః కిల హేతవ ఏతాన్ప్రతీత్య జాయంతే, తే చిత్తచైత్తసంజ్ఞా ఇతి ప్రతిజ్ఞా హి బాధితా భవతి. ౩౦౫. అథ యది ఫలపర్యంతం పూర్వం వస్తు ప్రతీక్షతే కాలం, సంస్కారాస్సర్వేఽపి క్షణికా ఇత్యస్య భంగ ఏవ స్యాత్. ౩౦౬.

సూ. ప్రతిసంఖ్యాప్రతిసంఖ్యానిరోధాప్రాప్తిరవిచ్ఛేదాత్. ౨౨.

అపి యచ్చ బుద్ధిబోధ్యం త్రయాద్యదన్యచ్చ సంస్కృతం క్షణికం, వైనాశికా ఇతీహ క్షణికత్వం కల్పయంతి భావానామ్. ౩౦౭. ప్రతిసంఖ్యాప్రతిసంఖ్యానిరోధసంజ్ఞా చ యదపి చాకాశం, త్రయమిదమవస్తుభూతం నిరుపాఖ్యమభావమాత్రమేవేతి. ౩౦౮. ప్రతిసంఖ్యానిరోధో భావానాం బుద్ధిపూర్వకో నాశః, తద్విపరీతశ్చాన్యో హ్యావరణాభావమాత్రమాకాశమ్. ౩౦౯. సంస్కృతముత్పన్నం స్యాత్ప్రమేయమేవేహ బుద్ధిబోధ్యం స్యాత్, సపది నిరోధద్వితయం ప్రత్యాచష్టే హి సూత్రకారోఽయమ్. ౩౧౦. ప్రతిసంఖ్యాప్రతిసంఖ్యానిరోధయోర్నేహ సంభవో ఘటతే, సంతానగోచరౌ వా స్యాతామథ భావ

గోచరౌ వా తౌ. ౩౧౧. సంతానేషు చ సర్వేష్వథాపి సంతానినామ
విచ్ఛేదాత్, ఫలహేతుభావయోగే కథమిహ సంతానవిచ్యుతిర్భవతి.
౩౧౨. అథ చ నిరోధావేతౌ తథైవ న హి భావగోచరౌ భవతః,
న హి భావానాం లోకే నిరన్వయో వా తథైవ నిరుపాఖ్యః. ౩౧౩.
క్వాపి వినాశో యస్మాదన్వయ్యవియోగమేవ లోకోఽయం, ప్రత్యభి
జ్ఞానాత్యత ఇహ భావానాం న హి నిరన్వయో నాశః. ౩౧౪. తస్మా
త్సర్వావస్థాస్వప్యన్వయినాం కదాప్యవిచ్ఛేదాత్, పరపరికల్పితమేతన్ని
రోధయుగ్మం న చోపపద్యేత. ౩౧౫.

సూ. ఉభయథాపి చ దోషాత్. ౨౩.

యోఽయమవిద్యాదీనాం పరపరికల్పితనిరోధ ఇహ భవతి, స చ
కిం సమ్యక్ జ్ఞానాదథవా స్వయమేవ వేతి వక్తవ్యమ్ ౩౧౬. నిర్హేతు
కనాశస్యాభ్యుపగమహానిస్త్విహాద్యకల్పే స్యాత్, మార్గోపదేశయ
త్నానర్థక్యం చోత్తరత్ర దుర్వారమ్. ౩౧౭.

సూ. ఆకాశే చావిశేషాత్. ౨౪.

ప్రతిసంఖ్యాదినిరోధద్వయేపి నిరుపాఖ్యతా నిరస్తైవ, సంప్ర
త్యాకాశస్యాపి హి నిరుపాఖ్యత్వం నిరస్యతే భూయః. ౩౧౮. ఆత్మన
ఆకాశ ఇతి శ్రుతివచనాదస్య వస్తుతాసిద్ధౌ, ఆవరణాభావతయా నిరు
పాఖ్యత్వం న యుక్తమేవాస్య. ౩౧౯. అపిచావరణాభావో యద్యా
కాశస్తథాహి దోషస్స్యాత్, ఏకస్మిన్హి సుపర్ణే పతతి సుపర్ణాంతరస్య
చోత్పతోఽసః. ౩౨౦. ఆవరణస్య చ భావాత్తస్యాకాశత్వమనుపపన్నం
స్యాత్, అపిచావరణాభావో యద్యాకాశస్తథాహి సుగతస్య. ౩౨౧.
వాయుశ్చ వియత్సన్నిశ్రయ ఇతి హి వాక్యం భవేదనుపపన్నం, అపిచ
నిరోధద్వయమిదమాకాశం చ త్రయం హి నిరుపాఖ్యమ్. ౩౨౨.
నిత్యమవస్త్వితి చైతద్విప్రతిషిద్ధం హి సకలమప్యేతత్, యది ధర్మ
ధర్మిభావస్తదా హి వస్తుత్వమేవ తస్య స్యాత్. ౩౨౩.

సూ. అనుస్మృతేశ్చ. ౨౫.

అభ్యుపగచ్ఛన్ యదసౌ క్షణికత్వం సర్వవస్తునో జగతి, ఉపలబ్ధు
రపి కిలాయం క్షణికత్వం కిం తథైవ నోపేయాత్. ౩౨౪. ఇహ చాను

స్మృతియోగాదుపలబ్ధిరితశ్చ నైవ సంభవతి, అనుభవముపలబ్ధిసమూ
త్పన్నం స్మరణం హ్యనుస్మృతిర్భవతి. ౩౨౫. అన్యోపలబ్ధివిషయే
హ్యన్యస్యానుస్మృతేరదృష్టత్వాత్, ఏకోపలబ్ధృకైవ హి సా స్యాన్న
హి భిన్నకర్తృకా భవతి. ౩౨౬. అహమిదమద్రాక్షమిదం స్మరామి
చేత్యేవమనుభవో లోకే, అద్రాక్షీదిదమన్యః స్మరామ్యహం త్వితి తు
కస్యచిదపి. ౩౨౭. నైవానుభవో దృష్టో యదస్య వైనాశికస్య
చాప్యేవం, యద్యుపలబ్ధిస్మృత్యోరేకః కర్తా భవేత్తదా న స్యాత్.
౩౨౮. క్షణభంగవాదసిద్ధిస్తస్మాదేకః క్షణద్వయానుగతః, ఉపలబ్ధి
స్మృత్యోరిహ నైకః కర్తా న చాపి విషయైక్యమ్. ౩౨౯. యస్మాత్సేయ
మభిజ్ఞా సాదృశ్యాదేవ కేవలాదితి చేత్, తేనేదం సదృశమితి ద్విత
యాయత్తం హి భవతి సాదృశ్యమ్. ౩౩౦. ఇహ సదృశయోర్ద్వ
యోరపి గృహీతురేకస్య దుర్లభత్వేన, సాదృశ్యమూలమేతత్ప్రతి
సంధానమితి దుష్ప్రలాపస్స్యాత్. ౩౩౧. సాదృశ్యగ్రాహ్యేకః
పూర్వోత్తరయోర్యదా భవేద్ధి తదా, సమయద్వయసంబంధాదేకస్య
క్షణికతా కథం ఘటతే. ౩౩౨. తేనేదం సదృశం స్యాదిత్యేతత్ప్రత్య
యాంతరం భవతి, భిన్నపదార్థగ్రహణాన్న పూర్వాపరబోధమూలమితి
చేన్న. ౩౩౩. భిన్నపదార్థగ్రహణాద్భవేదిదం ప్రత్యయాంతరం హి
యది, తేనేదం సదృశమితి ప్రయోగ ఇహ నైవ సంభవేత్కిం తు.
౩౩౪. సాదృశ్యమాత్రగోచర ఏవ స్యాత్ప్రత్యయో హి న తదన్యః,
నైవం హి దృశ్యతేసా ప్రతిసంధానం న చాపి సాదృశ్యాత్. ౩౩౫.
బాహ్యే వస్తుని లోకే తద్వాతత్సదృశమేవవేత్యేవం, స్యాత్సందేహః
క్వాపి హి న చోపలబ్ధిర్భవేత్స సందేహః. ౩౩౬.

సూ. నాసతో దృష్టత్వాత్. ౨౬.

స్థిరమనుయాయి చ కారణమిహ యది వైనాశికాస్తు న సహంతే,
భవతి తదైవమభావాద్భావస్యోత్పత్తిరితి తు ఫలితం హి. ౩౩౭.
భావాద్భావః క్వచిదప్యుత్పద్యమాన ఇహ దృష్టః, యది చాభా
కారణసంపత్తిరనుపయుక్తా స్యాత్. ౩౩౮. నానుపమృద్య
ని యే హి వర్ణయంత్యత్ర, తత్ర హ్యుపమృదితానాం
స్వభావస్స్యాత్. ౩౩౯. తస్య చ శశశృంగస్య

చ నిరాత్మకత్వేన నిర్విశేషత్వాత్, క్షీరాదేవ దధి స్యాద్బీజాదేవాంకురశ్చ భవతీతి. ౩౪౦. కారణవిశేషవిషయో నిర్బంధోఽసౌ వృథైవ తేషాం స్యాత్, యది నిర్విశేష ఏవాభావో భావస్య కారణం చేత్స్యాత్. ౩౪౧. కథమంకురాదికార్యం నైవోత్పద్యేత శశవిషాణాద్యైః, యది చాభావస్యాపి హి కోఽపి విశేషస్తదా సభావస్స్యాత్. ౩౪౨. యది చాభావస్యైవ హి భావోత్పత్త్యేకహేతుతా తర్హి, కార్యం సకలమభావాన్వితమేవ స్యాన్న దృశ్యతే చైవమ్. ౩౪౩. సకలం కార్యం యత్స్యాత్స మృదాదిభావాన్వితం హి తద్దృష్టం, తస్మాచ్చ శశవిషాణాదసతస్సత్కార్యజన్మనో దృష్టేః. ౩౪౪. అసతశ్చ కారణత్వాభ్యుపగమ ఏవాయమనుపపన్నస్స్యాత్, తస్మాదసంగతో యద్వైనాశికసమయ ఏష న గ్రాహ్యః. ౩౪౫.

సూ. ఉదాసీనానామపి చైవం సిద్ధిః. ౨౭.

యది చాభావాదేవ హి భావస్యోత్పత్తిరత్ర కల్ప్యేత, ఏవముదాసీనానామప్యభిమతసిద్ధిరత్ర కిం న స్యాత్. ౩౪౬. సర్వత్రాభావః కిల సులభో యస్మాత్కృషీబలస్యాపి, అకృతకృషికర్మణస్స్యాదక్షతమాసస్యైవ సస్యనిష్పత్తిః. ౩౪౭. స్వర్గాపవర్గయోర్వా నైవ హి కశ్చిజ్జనస్సమీహేత, తస్మాత్సోఽయమభావాద్భావోత్పాదోఽయమత్ర న హి యుక్తః ౩౪౮.

సూ. నాభావ ఉపలబ్ధేః ౨౮.

ఇహ ఖలు బాహ్యార్థకథామాశ్రిత్యోద్భావితేషు దోషేషు, విజ్ఞానమాత్రవాదీ బౌ ఇదానీం హి పూర్వపక్షయతి. ౩౪౯. ఇహ శిష్యాభినివేశాద్బాహ్యప్రక్రియేయమారబ్ధా, విజ్ఞానవాద ఏవ హి సుగతాభిమతో నచేతరః కశ్చిత్. ౩౫౦. తస్మిన్బుధ్యారూఢే చాంతస్థేన్మానమేయఫలభేదైః, తద్రూపేణ కిలాయం వ్యవహారశ్చోపపద్యతే సకలః. ౩౫౧. సత్యపి బాహ్యేఽర్థేస్మిన్ బుధ్యారోహం వినైవ కస్యాపి, వ్యవహారో న హి దృష్టో యస్మాదంతస్థ ఏవ సకలోఽయమ్. ౩౫౨. జాత్యాదయస్తథైవ హ్యాంతస్థా ఏవ నాతిరిక్తాస్స్యుః, జ్ఞానగతం హి విశేషం వినా విశేషో న బాహ్యబుద్ధీనామ్. ౩౫౩. విషయాకారస్సకలో జ్ఞానేనైవావరుధ్యతే యస్మాత్, నైవ హి బాహ్యార్థస్యా

దపార్థికా బాహ్యకల్పనా సకలా. 3౫౪. అపి కిల సహోపలంభాద్విష
యజ్ఞప్త్యోరభేద ఏవ స్యాత్, ఏకస్యానుపలంభే నహ్యన్యస్యోపలబ్ధి
రిహ దృష్టా. 3౫౫. బాహ్యార్థమంతరేణ స్వప్నాదిప్రత్యయా యథా
లోకే, జాగరితగోచరా అపి రసాదిమతయస్తథైవ కిం న స్యుః. 3౫౬.
స్యాద్వాసనావిశేషాత్ప్రత్యయవైచిత్ర్యమసతి చాప్యర్థే, సంసారే
చానాదౌ బీజాంకురవచ్చ వాసనానాం చ. 3౫౭. జ్ఞానానామన్యోన్యం
న ప్రతిషిధ్యేత హేతుఫలభావః, బాహ్యార్థస్యాభావాదుక్తో విజ్ఞాన
వాద ఇతి చేన్న. 3౫౮. న హి బాహ్యస్యార్థస్యాభావోఽధ్యవసాతు
మత్ర శక్యస్స్యాత్, బాహ్యోఽర్థోఽయం సకలో యస్మాదుపలభ్యతే హి
సర్వత్ర. 3౫౯. ఉపలభ్యమానమర్థం ప్రతిషేద్ధుం నైవ శక్నుయా
తోకోఽపి, భుంజానో భుజిసాధ్యాం తృప్తిం హ్యనుభూయమాన
ఏవేహ. 3౬౦. నాహం భుంజే నైవ హి తృప్యామీతి చ వదేత్కథం
ప్రాజ్ఞః, స్వయముపలభమానోఽసావింద్రియసంబద్ధమర్థమిహ బాహ్యమ్.
3౬౧. నైవాహముపలభే న చ సోఽస్తీతి వదన్ కథం జనో మాన్యః,
నను నోపలభే బాహ్యం త్వితి నైవాహం బ్రవీమి కింత్వత్ర. 3౬౨.
ఉపలబ్ధివ్యతిరిక్తం నోపలభే కిమపి బాహ్యమితి చేన్న, ఉపలబ్ధివిషయ
భావాద్బాహ్యార్థేషు ప్రతీయమానేషు. 3౬3. ఉపలబ్ధివ్యతిరేకే ప్రతీ
యమానేఽపి కథమియం శంకా, సర్వైరపి ప్రమాణైర్బాహ్యార్థే
చోపలభ్యమానేఽపి. 3౬౪. వ్యతిరేకాదివికల్పైర్న సంభవతీతి కథ
మిహోచ్యేత, న జ్ఞానవిషయయోరిహ సారూప్యాద్విషయబాధనం
భవతి. 3౬౫. అసతి చ విషయే తేన హి సారూప్యం కథమిహోపప
ద్యేత, నైవ చ సహోపలంభాదర్థజ్ఞప్త్యోరభేద ఆశంక్యః. 3౬౬ సోఽయ
ముపాయోపేయాత్మకతాయోగేన భేదమూలస్స్యాత్, తస్మాదర్థజ్ఞ
ప్త్యోర్భేదోఽసౌ సప్రమాణఆస్థేయః. 3౬౭. విజ్ఞానయోర్ద్వయోఃపూర్వ
పహాతయోరాత్మవేదనే నైవ, ఇతరేతరయోర్గ్రాహ్యగ్రాహకభావో
యమనుపపన్నస్స్యాత్. 3౬౮. విజ్ఞానభేదవిషయా క్షణికత్వాద్వ్యవస్థ
గరాపి తథా, యా చ స్వలక్షణార్థా తథైవ సామాన్యలక్షణార్థా
- యా వాస్య వాసకత్వావిద్యోపప్లవపరా తథైవేయం, సద
యా కిల బంధాపవర్గవిషయాపి 3౭౦. సకలా అపి

ప్రతిజ్ఞా హీయేరన్ యాస్స్వశాస్త్రవిహితాస్తాః, విజ్ఞానమభ్యుపేత్య హి నైవాభ్యుపగమ్యతే కుతో బాహ్యః ౩౭౧ అనుభూయతే యథా వా విజ్ఞానం తద్వదేవ బాహ్యోర్థః, స్వయమనుభూయతఏవ హి విజ్ఞానం స్వప్రకాశరూపత్వాత్. ౩౭౨. న తథా బాహ్యోర్థోసావితి చేదాత్మని నిరుద్ధమేతత్స్యాత్, స్వాత్మవ్యతిరిక్తేన హి విజ్ఞానే నానుభూయతే యోఽసౌ. ౩౭౩. అవిరుద్ధం తం బాహ్యం నేచ్ఛసి పాండిత్యమద్భుతం తవిదం, స్వవ్యతిరిక్తగ్రాహ్యం విజ్ఞానం యది తదా తదానవస్థా స్యాత్. ౩౭౪. ఇతి ఖలు నైవాశంక్యం యదిదం విజ్ఞానసాక్షిభాస్యం హి, ఇహ సాక్షిప్రత్యయయోరుపలబ్ధ్యుపలభ్యభావేన. ౩౭౫. వైలక్షణ్యం దృష్టం ప్రత్యాఖ్యాతుం న శక్నుయాత్కోఽపి, కించ యది భాసకాంతరనిరపేక్షమిదం విభాతి విజ్ఞానమ్ ౩౭౬. తర్హ్యప్రమాణగమ్యం విజ్ఞానమితి ప్రదర్శితం హి భవేత్, చక్షుః ప్రసాధనే ఖల్వవగంతరి సతి యథా ప్రదీపాదేః. ౩౭౭. ప్రథనం దృష్టం తద్వద్విజ్ఞానస్యాపి సాక్షిభాస్యత్వం, ఇహ సాక్షిణోఽవగంతుస్స్వయం ప్రసిద్ధత్వమిచ్ఛతా భవతా. ౩౭౮. విజ్ఞానవాదఏవ హ్యయమాశ్రిత ఇతి న సంభ్రమః కార్యః, విజ్ఞానస్యోత్పత్తిధ్వంసాదికమాశ్రితం యతో భవతా. ౩౭౯. వ్యతిరిక్తగ్రాహ్యత్వం విజ్ఞానస్య ప్రసాధితం హి తతః.

సూ. వైధర్మ్యాచ్చ న స్వప్నాదివత్. ౨౯.

బాహ్యార్థమంతరేణ స్వప్నాదిప్రత్యయా యథా లోకే. ౩౮౦. జాగరితగోచరా అపి వినైవ చార్థం భవేయురితి చేన్న. యత్స్వప్నజాగరితయోర్వైధర్మ్యం దృశ్యతే హి లోకేఽస్మిన్. ౩౮౧. స్వప్నోపలబ్ధమఖిలం ప్రబోధసమయే న దృశ్యతే లోకే, ఏవం మాయాదిష్వపి యథాయథం బాధ్యతే హి వస్త్వఖిలమ్. ౩౮౨. జాగరితగోచరం యద్దేహప్రాసాదశయనభూమ్యాది, న హి బాధ్యతే కదాచిత్తస్మాద్వైధర్మ్యమేతయోర్భవతి. ౩౮౩. వైధర్మ్యే సతి చ తయోర్వినాపి చార్థం యథా భవేత్స్వప్నః, ఏవం జాగ్రత్ప్రత్యయ ఇత్యాలాపో వృథా ప్రలాపస్స్యాత్. ౩౮౪ ప్రత్యక్షే వైధర్మ్యే సాధర్మ్యం కథమిహోపపద్యేత.

సూ. న భావోఽనుపలబ్ధేః. ౩౦.

బాహ్యార్థమంతరేణాప్యుపపద్యేతైవ వాసనాబలతః. ౩౮౫. జ్ఞానగతం వైచిత్ర్యం సకలం యచ్చేతి నేహ శంకా స్యాత్, యస్మాచ్చ వాసనానామపి భావో నోపపద్యతే హి తవ. ౩౮౬. అర్థోపలబ్ధియోగాన్నానారూపా హి వాసనా లోకే, తేష్వనుపలభ్యమానేష్వపి కింమూలాస్తు వాసనాస్స్యురిహ. ౩౮౭. యది పూర్వవాసనాతః పునరన్యద్వాసనాంతరం భవతి, అంధపరంపరయా కిల తదానవస్థా హి దుర్నివారా స్యాత్. ౩౮౮. ఉపలబ్ధిమంతరేణ హి న వాసనా కాప్యపి జాయతే లోకే, అపి వాసనాం వినైవ హ్యుపలబ్ధిర్దృశ్యతే హి సర్వత్ర. ౩౮౯. తస్మాదర్థనిమిత్తాహ్యుపలబ్ధిరితి హ్యవశ్యమిహ వాచ్యమ్,

సూ. క్షణికత్వాచ్చ. ౩౧.

ఆలయవిజ్ఞానం యత్కల్పితమిహ వాసనాశ్రయత్వేన. ౩౯౦. తదపి క్షణికత్వేన హి న వాసనానామిహాశ్రయో భవతి, కూటస్థే కాలత్రయసంబంధిని సకలదర్శిని హ్యసతి. ౩౯౧. న హి వాసనానిమిత్తప్రతిసంధానాదిలక్షణం కార్యం, యది చ స్థిరస్వరూపం హ్యాలయవిజ్ఞానమభిమతం భవతః. ౩౯౨. సిద్ధాంతహానిరపరో దోషోఽయం దుర్నివార ఏవ తవ, బాహ్యార్థవాదపక్షే క్షణికత్వనిబంధనాని యాని స్యుః. ౩౯౩. తానీహ దూషణాని ప్రతిసంధానైకభాజనాన్యేవ, బాహ్యార్థవాదపక్షస్తథైవ విజ్ఞానవాదపక్షశ్చ ౩౯౪. తావేతౌ వైనాశికపక్షౌ ద్వావపి నిరాకృతౌ భవతః, సర్వప్రమాణవిప్రతిషిద్ధోఽయం శూన్యవాదిపక్షస్స్యాత్. ౩౯౫. తస్య నిరాకరణే ఖల్వాదరో నిమిత్తాదనాదరః క్రియతే,

సూ. సర్వథానుపపత్తేశ్చ. ౩౨.

వైనాశికసమయోఽయం యథా యథా వా పరీక్ష్యతే హి ౩౯౬. సికతాకూపవదేవ హి విదీర్యతే నోపపద్యతే సోఽయం, బాహ్యార్థవాదపక్షం తథైవ విజ్ఞానవాదపక్షమపి ౩౯౭. శూన్యార్థవాదపక్షం హ్యుపదిశతైతత్త్రయం చ సుగతేన, స్పష్టీకృతం హి కేవల

మన్వృతాసంబద్ధవిప్రలాపిత్వమ్. ౩౯౮. తస్మాత్సౌగతసమయశ్శ్రేయస్కామైర్నైవాపేక్షణీయస్స్యాత్, భ్రమమూలకేన సౌగతసిద్ధాంతేనేహా భవతి కాచిదపి. ౩౯౯. వేదాంతసారభూతే సిద్ధాంతే న హి విరోధశంకా స్యాత్, ఇతి ముక్తకచ్ఛసమయే నిరాకృతే భవతి ముక్తవసనానామ్. ౪౦౦. మతమిహ బుద్ధ్యారూఢం తస్మాత్తదిదం నిరస్యతే సపది,

సూ. నైకస్మిన్నసంభవాత్. 33.

వివసనసిద్ధాంతోఽయం ప్రమాణమూలో యతశ్చ తేనేహ. ౪౦౧. వైదికసిద్ధాంతేఽస్మిన్ తేన విరోధో హి దుర్నివార ఇతి, తత్పూర్వపక్షఫలమభిసంధాయైతన్మతం ప్రదర్శయతి. ౪౦౨. ఇహ భోక్తృభోగ్యరూపౌ జీవాజీవౌ వివక్షితౌ తత్ర, విషయేషు చేంద్రియాణాం ప్రవృత్తిరాస్రవ ఇహోపదిష్టస్స్యాత్. ౪౦౩. తాం సంవృణోతి యోఽసౌ యమనియమాదిస్స సంవరో భవతి, తప్తశిలారోహాదిర్జరయతి మలమితి స నిర్జరో భవతి. ౪౦౪. బంధః ప్రసిద్ధ ఏవ హి మోక్షస్స్యాత్తతోర్ధ్వగమనమేవ స్యాత్, ఇతి కిల సప్తపదార్థాస్తేష్వపరమిమం ప్రపంచయన్త్యేతే. ౪౦౫. జీవాస్తికాయ ఏకః పదార్థ ఇహ పుద్గలాస్తికాయశ్చ, ధర్మాస్తికాయసంజ్ఞోఽప్యేవమధర్మాస్తికాయ ఆకాశః. ౪౦౬. ఇతి సర్వేషామేషాం బహుప్రభేదాన్హి కల్పయన్త్యేతే, ఇహ సప్తభంగినయమితి కమపి న్యాయం హి వర్ణయన్త్యేతే. ౪౦౭. స్యాదస్తి స్యాన్నాస్తి స్యాదస్తి చ నాస్త్యథాప్యవక్తవ్యః, స్యాదస్త్యవాచ్య ఏవ స్యాన్నాస్తి న వాచ్య ఏవ భవతి తథా. ౪౦౮. స్యాదస్తి చ నాస్తి తథా న వాచ్య ఇతి సప్తధా హి కథయంతి, వివసనపరికల్పితమిహ యదేతదఖిలం విరుద్ధమేవ స్యాత్. ౪౦౯. న హ్యేకస్మిన్ ధర్మిణి సదసద్ధర్మత్వకల్పనా యుక్తా, ఇతి చేదేవంరూపాస్సప్త పదార్థాః ప్రపంచితా భవతా. ౪౧౦ తే కిం తథైవ వా స్యుః కిం వాన్యథేతి నిశ్చితం జ్ఞానం, సంశయపదప్రమాణం సముపదిశేత్కథమిహైష తీర్థకరః. ౪౧౧. ఇహ చ నిరంకుశమేవ హి యదిదమనైకాంత్యమఖిలవస్తుషు చ, ప్రతిజానానస్యేదం నిర్ధారణమపి కథం ప్రమాణం స్యాత్. ౪౧౨. ఏవం నిర్ధారయితృప్రభృతేరస్తిత్వనాస్తితాద్యఖిలం, స కథం

ప్రమాణభూతస్తీర్థకరో హేయోపాదేయముపదిశేచ్ఛిష్యాన్. ౪౧౩. ఉపదిష్ట మేతమర్థం బుద్ధ్వాప్యేతే కథం ప్రవర్తేరన్, ఐకాంతికతాయాం హి నిర్ణీతాయాం తదానుకూల్యేన ౪౧౪. తత్సాధనాదికృత్యే ప్రవర్త మానోఽత్ర దృశ్యతే లోకః, తస్మాదనిశ్చితార్థం శాస్త్రం ప్రణయన్న పీహ తీర్థకరః ౪౧౫. మత్తోన్మత్తవదేవహ్యయమనుపాదేయవచన ఏవ స్యాత్, పంచాస్తికాయసంజ్ఞా యే నిర్దిష్టా హి తేష్వపి హేయమ్. ౪౧౬. పంచత్వమస్తి కిం వా నాస్తీత్యేవం న శక్యతే బోద్ధుం, తేన న్యూనా సంఖ్యా స్యాదధికా వా న పంచసంఖ్యైవ ౪౧౭. యచ్చావక్తవ్యత్వం తదపి చ తేషాం కథం ను సంభవతి, యది చావక్తవ్యాస్తేనైవోచ్యేరన్ తథా న దృశ్యంతే. ౪౧౮. తన్నిర్ధారణఫలమప్యస్తిత్వాద్యైర్న శక్యతే బోద్ధుం, స్వర్గాపవర్గయో రపి పక్షే భావస్తథైవ చాభావః. ౪౧౯. ఇత్యనవధారణాయాం తత్ర చ లోకః కథం ప్రవర్తేత, జీవప్రభృతీనాం వా స్వసమయనిశ్చితని జాత్మభావానామ్ ౪౨౦. ఉక్తానేకవికల్పైరయథావధృతస్వభావతా పత్తిః, యదిదమణుభ్యః పుద్గలసంజ్ఞేభ్యః కేవలం హి సంఘాతాః. ౪౨౧. ప్రభవంతీతి తదేతత్పూర్వైరేవ తు నిరాకృతం భవతి,

సూ. ఏవం చాత్మాకార్త్స్న్యమ్ ౩౪.

కించార్హతా హి జీవం శరీరపరిమాణమేవ కథయంతి. ౪౨౨. సోఽయమసర్వగతస్సన్నకృత్స్న ఆత్మా భవేత్పరిచ్ఛిన్నః, స్యాచ్చేదేవమ నిత్యో ఘటాదివత్స్యాదసౌ హి శారీరః. ౪౨౩. మానుషజీవో వాయం మనుష్యతనుమాత్రపరిమితో భూత్వా, కేనాపి కర్మణాయం స ఏవ హస్త్యాదిజన్మ లభమానః. ౪౨౪. హస్త్యాదివిపులదేహం కృత్స్నం విందేత కథమసౌ జీవః, హస్తిశరీరో భూత్వా సూక్ష్మశరీరం స ఏష లభమానః. ౪౨౫. సూక్ష్మశరీరే తస్మిన్న హి సంమీయేత కృత్స్న ఏవాసౌ, యది చానంతావయవో జీవస్స్యాత్తస్యసూక్ష్మతను యోగే. ౪౨౬. కేచిచ్చ సంకుచేయుర్మహతి చ వికసేయురవయవా ఇతి శక్యే చానంతావయవాజీవస్యోక్తా హి తే చ సర్వేపి ౪౨౭. జీవా శే ప్రతిహన్యంతే న వేతి వక్తవ్యం, యది చేత్ప్రతిహన్యంతే కథం శరీరేల్పే. ౪౨౮. అప్రతిఘాతే తేషాం తస్యైకావ

యవదేశతాప్రాప్త్యా, ఇతరావయవానాం స్యాత్ప్రథిమానుపపత్తిరత్ర దుర్వారా. ౪౨౯. ఏవం సతి జీవస్య హ్యణుమాత్రత్వప్రసంగ ఏవ స్యాత్,

సూ. న చ పర్యాయాదప్యవిరోధో వికారాదిభ్యః. ౩౫.

ఉపగచ్ఛంతి హి కేచిత్పర్యాయేణ చ బృహత్తనుప్రాప్తౌ. ౪౩౦. కేచిత్సూక్ష్మశరీరే హ్యపగచ్ఛంతీతి నేదమపి యుక్తం, పర్యాయేణావయవోపగమాపగమాదియోగతోఽప్యస్య. ౪౩౧. న చ దేహపరిమితత్వం నిత్యత్వంచాస శక్యతే వక్తుం, యేనావయవోపగమాపగమాభ్యాం విక్రియాదిమ న. ౪౩౨. జీవస్యానిత్యత్వప్రసక్తిరత్రేయమపరిహార్యైవ, జీవస్యానిత్య్వే తస్య చ భోగాపవర్గసంయోగః. ౪౩౩. ఉపపాదయితుం శక్యో న కథం చిదపీహ కేనచిద్వాపి, అతఏవమాదిదోషప్రసక్తియోగేన చాస్య జీవస్య. ౪౩౪. పర్యాయేణావయవోపగమాపగమౌ న వాంఛితుం శక్యౌ,

సూ. అంత్యావస్థితేశ్చోభయనిత్యత్వాదవిశేషః. ౩౬.

మోక్షావస్థా సేయం హ్యంత్యావస్థేతి వర్ణ్యతే జైనైః. ౪౩౫. నిత్యమితి చేష్యతే ఖలు తదవస్థాభావిజీవపరిమాణం, యద్యంత్యం పరిమాణం నిత్యం స్యాత్తర్హి పూర్వయోరపిచ. ౪౩౬. పరిమాణయోస్తథా స్యాన్నిత్యత్వం న హి తయోర్విశేషస్స్యాత్, ఏకతనుమానతా స్యాన్నోపచితాపచితగాత్రయోగోఽస్య. ౪౩౭. అపిచాంత్యం పరిమాణం జీవగతం యద్యవస్థితం భవతి, పూర్వత్రాపి తదైవావస్థితపరిమాణఏవ జీవస్స్యాత్. ౪౩౮. ఏవంసతి చ సదైవ హ్యణుర్మహాన్వా భవేదసౌ జీవః, న హి నానాతనుయోగాత్తత్తత్పరిమాణతామసౌ గచ్ఛేత్. ౪౩౯. తస్మాత్సౌగతమతవచ్చార్హతమపి మతమిదం న యుక్తం స్యాత్, క్షపణకసిద్ధాంతేన హి వేదాంతసమన్వయస్య విరోధః. ౪౪౦. లుంఠితకేశమతేస్మిన్నిరాకృతే జటిలశైవమతమేతత్, బుద్ధావధ్యరూపం వేదాంతసమన్వయస్య పరిపంథి. ౪౪౧. ఇతి మత్వా సూత్రకృతా తదిదం శైవం మతం నిరాక్రియతే,

సూ. పత్యురసామంజస్యాత్. 37.

ఇహ చాధిష్ఠాతైవ హి న హి న ప్రకృతిసోఽయమీశ్వరో జగతః. ౨౨౨. ఆగమకృతావలంబాః పాశుపతాశ్చైవమత్ర కథయంతి, కేచిత్తు సాంఖ్యయోగవ్యపాశ్రయాశ్చైవమత్ర కథయంతి. ౨౨౩. ఈశః ప్రధానపుంసోర్నియంతృభావాన్నిమిత్తమాత్రం స్యాత్, ఇతరేతరభిన్నా హి ప్రధానపురుషేశ్వరా భవంతీతి. ౨౨౪. మాహేశ్వరాస్త్విహైవం మన్యంతే వర్ణయంతి చాప్యేనం, యే కార్యకరణయోగావిధిదుఃఖాంతాశ్చ పంచపశుపతినా. ౨౨౫. ఇహ పశుపాశవిముక్త్యై వ్యాఖ్యాపదిష్టాః పశుపతిర్నిమిత్తమితి, కార్యం మహదాదికమిహ కరణం చ స్యాత్ప్రధానమేవేదమ్. ౨౨౬. యోగస్సమాధిరేవ త్రిషవణజలమజ్జనాదివిధిరత్ర, దుఃఖాంతోఽసౌ మోక్షః పంచ పదార్థాస్తవత ఏవేహ. ౨౨౭. తత్రైదమనుపపన్నం యశ్చ హి మాహేశ్వరాదినిర్దిష్టం, ఈశస్య కారణత్వం తదిదమధిష్ఠాతృభావయోగేన. ౨౨౮. తత్రాసామంజస్యాత్తదేతదిహ నోపపద్యతే కిమపి, ఇహ చాసామంజస్యం తదేతదీశస్య దృశ్యతే లోకే. ౨౨౯. యద్ధీనమధ్యమోత్తమభావేన ప్రాణివర్గమఖిలమపి, విదధత ఈశస్యాపి హి రాగద్వేషాదిదోషతాపత్తిః. ౨౩౦. రాగద్వేషాపత్త్యా విహాస్మదాదివదనీశ్వరత్వం స్యాత్, ప్రాణికృతకర్మసాధనసాపేక్షత్వాదదోష ఇతి చేన్న. ౨౩౧. యది చ నియమ్యనియామకభావః కర్మేశయోస్తదా చాయం, అన్యోన్యాశ్రయదోషప్రసంగ ఇహ దుర్నివార ఏవ స్యాత్. ౨౩౨. సోఽయమనాదిత్వాదిహ న దోష ఇతి నైవ శక్యతే వక్తుం, స హి వర్తమానకాలవదతీతకాలేఽపి తుల్య ఏవ స్యాత్. ౨౩౩. నయవిత్సమయస్సోఽయం ప్రవర్తనాలక్షణో హి దోష ఇతి, దోషేణ చాప్రయుక్తో న సార్థే వా తథైవ న పరార్థే. ౨౩౪. లోకః ప్రవర్తమానో దృష్టస్స్వప్రయుక్త ఏవాసౌ, యేన ప్రవర్తతే కిల లోకస్తేనేహ చాసమంజసతా. ౨౩౫. ఈశస్స్వార్థపరశ్చేదనీశతా తస్య దుర్నివారాత్, అన్యదసామంజస్యం పురుషవిశేషః పరో హ్యుదాసీనః. ౨౩౬.

సూ. సంబంధానుపపత్తేశ్చ. 38.

యోఽసౌ ప్రధానపురుషవ్యతిరిక్తో హీశ్వరో వినిర్దిష్టః, సంబంధ

మంతరేణ ప్రధానపుంసోస్స ఈశితా హి కథమ్. ౪౫౭. న చ సంయోగో యేన ప్రధానపురుషేశ్వరా హి సర్వగతాః, నిరవయవాశ్చ తథాతః కథమిహ సంయోగ ఈదృశం భవతి. ౪౫౮. ఇహ చాశ్రయాశ్రయిత్వానిరూపణాన్నాపి భవతి సమవాయః, కార్యైకసమధిగమ్యో నాప్యన్యః కశ్చిదత్ర సంబంధః. ౪౫౯. అద్యాపి కార్యకారణభావస్యైవాత్ర చాప్రసిద్ధత్వాత్, తాదాత్మ్యలక్షణోఽసౌ సంబంధో బ్రహ్మవాదినో భవతి. ౪౬౦. ఆగమబలావలంబాత్స ఖలు నిరూపయతి కారణాద్యఖిలం, ఆగమదృష్టం సకలం హ్యభ్యుపగంతవ్యమేవ తేనేహ. ౪౬౧. ఇహ కారణాదిరూపం దృష్టాంతబలేన కేవలేనైవ, వర్ణ్యతో హి పరస్యాభ్యుపగంతవ్యం యథైవ దృష్టమిదమ్. ౪౬౨. సర్వజ్ఞదర్శితాగమసద్భావాదిహ భవేత్పరస్యాపి, ఆగమబలసాహాయ్యం సమానమితి చేత్పరస్పరాశ్రయతా. ౪౬౩. ఆగమవిశ్వాసాత్కిల సర్వజ్ఞత్వస్య సిద్ధిరిహ వాచ్యా, ప్రామాణ్యమాగమస్య స్యాదిహ సర్వజ్ఞతాపసిద్ధౌ హి. ౪౬౪.

సూ. అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ. ౩౯.

ఇహ చానుపపత్తిస్స్యాత్తార్కికపరికల్పితస్య చేశస్య, యద్వచ్చ కుంభకారో మృదాద్యధిష్ఠాయ సంప్రవర్తయతి. ౪౬౫. ఏవం ప్రవర్తయేదయమీశోఽధిష్ఠాయ హి ప్రధానాది, ఇహ చాధిష్ఠేయం యన్మృదాదిరూపాదిమద్ధి తద్దృష్టమ్. ౪౬౬. ఇహ రూపాదివిహీనం ప్రధానమీశస్య కథమధిష్ఠేయం తస్మాదయుక్తమేతన్మృదాదిదృష్టాంతవస్తు వైధర్మ్యాత్. ౪౬౭.

సూ. కరణవచ్చేన్న భోగాదిభ్యః. ౪౦.

లోకే చ చక్షురాదికమప్రత్యక్షం యథాహ్యధిష్ఠాయ, పురుషో యథా నియుఙ్క్తే తథా ప్రధానం ప్రవర్తయేదీశః. ౪౬౮. నైవోపపన్నమేతన్న హి కరణగ్రామసామ్యమిహ భవతి, భోగాదినా హి కరణగ్రామస్యాధిష్ఠితత్వమిహ దృష్టమ్. ౪౬౯. నైవమిహ దృశ్యతే కిల భోగస్సంసారిణామివేశస్య, వ్యాఖ్యాయతే కిలేదం సూత్రద్వయమన్యథైవ పునరపి చ. ౪౭౦.

* అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ.

సాధిష్ఠానో లోకేన శరీరో హీశితా తు రాజాదిః, నైవ హి నిరధిష్ఠానో దృష్టో రాష్ట్రస్య చేశితా క్వాపి. ౪౨౧. కరణాయతనం కించిచ్ఛరీరమీశస్య తద్వదిహ వాచ్యం, సృష్ట్యుత్తరం శరీరం భవేన్న సృష్టేస్తు పూర్వమపి కించిత్. ౪౨౨. స చ యది నిరధిష్ఠానః ప్రవర్తకత్వం కథం భవేత్తస్య, నిరధిష్ఠానస్యాపి ప్రవర్తకత్వే న చేహ దృష్టాంతః. ౪౨౩.

* కరణవచ్చేన్న భోగాదిభ్యః.

అథ చేత్కరణాయతనం శరీరమీశస్య కిమపి కల్ప్యేత, సంసారివదస్యాపి హి భోగాదికనీశ్వరత్వమపి చ స్యాత్. ౪౨౪.

సూ. అంతవత్త్వమసర్వజ్ఞతా వా. ౪౧.

అపి చేదమనుపపన్నం తార్కికపరికల్పితస్య చేశస్య, స హి సర్వజ్ఞోనంతస్తద్వదనంతం ప్రధానమథ పురుషాః. ౪౨౫. అభ్యుపగమ్యంతే తైర్మిథో విభిన్నాస్తథైవ చానంతాః, సర్వజ్ఞేనేశేన ప్రధానపురుషాత్మనామిహేయత్తా. ౪౨౬. సా హి పరిచ్ఛిద్యేత న వేత్యుభయత్రాపి భవతి దోషోయం, పూర్వత్ర చాంతవత్త్వం ప్రధానపురుషేశ్వరేషు దుర్వారమ్. ౪౨౭. లోకే తదంతవత్కిల దృష్టం యదియత్తయా పరిచ్ఛిన్నం, తద్వత్ప్రధానపురుషేశ్వరత్రయం యది భవేత్పరిచ్ఛిన్నమ్. ౪౨౮. తర్హ్యంతవదేతత్స్యాత్సంఖ్యాపరిమాణమపి చ తత్రత్యం, ఇహ చ పరిచ్ఛిన్నానాం యే ముచ్యంతే జనాస్తు సంసారాత్. ౪౨౯. సంసారః కిల తేషాం సంసారిత్వం తదంతవద్దృష్టం, ఇతరేషు ముచ్యమానేష్వపి సంసారస్య చాంతవత్త్వం స్యాత్. ౪౩౦. ఏవం ప్రధానమపి కిల సవికారం చాంతవద్భవతి, సర్వస్య చాంతవత్త్వే కిమధిష్ఠేయం భవేదిహేశస్య. ౪౩౧. సర్వేశ్వరత్వే స్యాతామీశస్య కుత్ర కింవిషయే, యద్యంతవత్త్వేషాం తదాదిమత్త్వం చ భవతి దుర్వారమ్. ౪౩౨. యది చేదేవం హి తదా ప్రసజ్యతే శూన్యవాదపవాత్ర, యది చేయత్తా తేషాం న పరిచ్ఛిద్యేత తర్హి దోషోయమ్. ౪౩౩. సర్వజ్ఞత్వాభ్యుపగమహానిః పర

మేశ్వరస్య దుర్వారా, తస్మాదసంగతస్స్యాత్తార్కికపరికల్పితేశవా దోఽయమ్. ౨౮౪. పంచపదార్థనిరూపకశైవమతేఽస్మిన్నిరాకృతే సపది, వ్యూహచతుష్టయవాదో బుద్ధిస్థోఽసౌ నిరస్యతే సోఽపి. ౨౮౫.

సూ. ఉత్పత్త్యసంభవాత్. ౪౨.

ప్రకృతిరధిష్ఠాతా సాపృథయాత్మకమేవ కారణం హీశః, యేషా మభిమతమేవంతత్పక్షోఽసౌ నిరస్యతే సపది. ౨౮౬. నను చ శ్రుతిమూ లంబ్యాప్యేవంరూపో వినిశ్చితో హీశః, యా హి శ్రుత్యనుకూలా స్మృతిః ప్రమాణమితి వర్ణితం పూర్వమ్. ౨౮౭. తత్పక్షస్య నిరాస స్సూత్రకృతో నైవ యుక్త ఇతి చేన్న, ప్రకృతిత్వాద్యంతోఽయం నైవ విసంవాదగోచరో భవతి. ౨౮౮. అస్తిత్వం శాంతరమిహ తద్ధి విసంవాదవిషయతామేతి, ఏకో హి వాసుదేవో భగవాన్ స చ ఖలు నిరంజనజ్ఞానః. ౨౮౯. ప్రవిభజై వాత్మానం న చతుర్ధా హి ప్రతిష్ఠితో భవతి, ఆద్యో హి వాసుదేవవ్యూహస్సంకర్షణో ద్వితీయస్స్యాత్. ౨౯౦. ప్రద్యుమ్నశ్చ తృతీయస్తథానిరుద్ధశ్చతుర్థసంజ్ఞస్స్యాత్, యో వాసుదేవసంజ్ఞో వ్యూహస్సపరో హి కారణం భవతి. ౨౯౧. జీవమనోఽహంకారాః కార్యం సంకర్షణాదయో వ్యూహాః, ఇత్థం భూతం తం ఖల్వభిగమనాద్యైశ్చ సాధనైరిష్ట్వా. ౨౯౨. క్షీణక్లేశో మనుజస్త్వంతే ప్రతిపద్యతే హి భగవంతం, యచ్చైతద్భాగవతప్రపంచితం తత్ర భగవతో యోఽసౌ. ౨౯౩ బహుధాభావో యదపి హ్యాజస్రమారాధనం వినిర్దిష్టం, తత్కిల న నిరాక్రియతే యస్మాచ్చే తచ్ఛ్రుతిస్మృతిప్రథితమ్. ౨౯౪. సంకర్షణాదికానాం యా చోత్పత్తిః ప్రదర్శితా సా హి, నైవోపపద్యతే కిల యస్మాత్తేషామనిత్యతాపత్తిః. ౨౯౫. తదనిత్యత్వే మోక్షో భగవత్ప్రాప్తిర్న చాస్య సంభవతి.

సూ. న చ కర్తుః కరణమ్. ౪౩.

ఏతస్మాదపి హేతోరసంగతైషా హి కల్పనా సర్వా. ౨౯౬. యస్మాద్ధి వర్ణయంతి హి సంకర్షణసంజ్ఞికాచ్చ కర్తురిదం, ఉత్పద్యతేఽత్ర కరణం యచ్చ ప్రద్యుమ్నసంజ్ఞికం హి మనః. ౨౯౭. ఉత్పద్యతే నిరుద్ధోఽహంకారః కర్తృజాచ్చ మనస ఇతి, తచ్చాయుక్తం కరణం న చ

కర్తుర్జాయతే క్వచిద్వాపి. ౪౯౮. నేహ చ దృష్టాంతో వా శ్రుతిరథవా నోపలభ్యతే క్వాపి. *

సూ. విజ్ఞానాదిభావే వా తదప్రతిషేధః ౪౪.

అథ యద్యేవం బ్రూషే యే వై సంకర్షణాదయో గదితాః ౪౯౯. జీవాదయో న తే స్యుర్విజ్ఞానైశ్వర్యశక్తిబలవీర్యైః, తేజోభిరప్రతర్క్యైరైశ్వరధర్మైస్సమన్వితాస్సర్వే. ౫౦౦. నిర్దోషానిరవద్యానిరధిష్ఠానాశ్చ వాసుదేవాస్తే, తస్మాద్యథోపవర్ణితదోషః కథమపి న చేహ భవతీతి. ౫౦౧. ఏవమపి దుర్నివారో యోసావుత్పత్త్యసంభవో దోషః, యది చ పరస్పరభిన్నాస్తుల్యాత్మానో హి వాసుదేవాద్యాః. ౫౦౨. ఏకేన కార్యసిద్ధేరనేకపరమేశకల్పనా విఫలా, సిద్ధాంతహానిరపరో దోషోయం దుర్నివార ఏవాత్ర. ౫౦౩. అభ్యుపగతం హి భగవానేవైకో వాసుదేవ ఇతి యస్మాత్, ఏకస్య భగవతో యది చత్వారస్తుల్యభావమాపన్నాః. ౫౦౪. ఏవమపి దుర్నివారో యథోపదిష్టో హి దోష ఇహ భవతి, ఇహ వాసుదేవసంజ్ఞాత్కథమిహ సంకర్షణస్య చోత్పత్తిః. ౫౦౫. అసతి విశేషే క్వాపి హి న దృశ్యతే కార్యకరణభావోయం, ఇహ తరతమభావోయం న దృశ్యతే పాంచరాత్రసిద్ధాంతే. ౫౦౬. అపిచ చతుస్సంఖ్యాయాం భగవద్వ్యూహాశ్చ నావతిష్ఠేరన్, స్తంబావసానమేతద్బ్రహ్మాది చ యచ్చ దృశ్యతే సకలమ్. ౫౦౭. భగవద్వ్యూహత్వే న చ తదేతదవగమ్యతే హి సర్వత్ర,

సూ. విప్రతిషేధాచ్చ. ౪౫.

విప్రతిషేధశ్చాయం బహువిధఉపలభ్యతే హి శాస్త్రేస్మిన్. ౫౦౮. జ్ఞానైశ్వర్యప్రముఖా గుణాస్త ఆత్మాన ఏవ భగవంతః, ఇతి గుణభావం గుణితాం విరుద్ధామేవోపవర్ణయంత్యేతే. ౫౦౯. విప్రతిషేధపదస్య హి నిందార్థపరత్వమపి చ సంభవతి, వేదేషు చతుర్షు పరం శ్రేయోఽలబ్ధ్వాసవష శాండిల్యః. ౫౧౦. శాస్త్రం తదేతదధిగతవానితి హి వేదనిందాపి, తస్మాదసంగతైషా వేదవిరుద్ధార్థకల్పనాసకలా మీమాంసా మునినావ్యాసేన విరచితా సేయం, చతుద్వితీయసంజ్ఞశ్చ యోయమధ్యాయః. ౫౧౨.

తత్ర ద్వితీయపాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః, ఆర్యావృత్తై గమన్తైః ప్రకాశితో భవతు సోఽయమనవద్యః. ౫౧౩.

ఇతి ద్వితీయాధ్యాయే ద్వితీయపాదః.

అథ తృతీయపాదః.

జీవస్యానుత్పత్తావాకాశో వా కథం ప్రజాయేత, ఇత్యేకదేశ శంకాం నిరసితుమిదమాహ సూత్రకారోఽయమ్. ౧.

సూ. న వియదశ్రుతేః. ౧.

శ్రుతివిప్రతిషేధాద్యది పరపక్షాణాముపేక్షణీయత్వం, తర్హి శ్రుతిపక్షోఽయం విప్రతిషేధాదుపేక్షణీయస్స్యాత్. ౨. ఇతి ఖలు శంకోత్థానే పాదారంభో హి తన్నివృత్త్యర్థః, ఇహ భూతభోక్తృ వచసాం మిథో విరోధో నిరస్యతే పాదే. ౩. ఉత్పత్తిశ్రుతయః కిల భిన్నప్రక్రమపరా హి లక్ష్యంతే, ఆకాశస్యోత్పత్తిం వదంతి ఖలు తైత్తిరీయకశ్రుతయః ౪. ఛందోగాః ఖలు నైవం వియదుత్పత్తిం సమామనంతి యతః, జీవస్య ప్రాణానామపి క్రమాదికృతవిరోధ ఇహ దృష్టః. ౫. శ్రుత్యంతరేషు తస్మాదయమపి పక్షో హ్యుపేక్షణీయ ఇతి, శంకానిరసనపూర్వకసకలశ్రుత్యర్థనిర్మలత్వాయ. ౬ ఆరభ్యతే విచార స్తత్ర ప్రథమం హి వియదుపాశ్రిత్య, నోత్పద తే హి తదిదం వియ ద్యతో భవతి తచ్చ విభుసంజ్ఞమ్. ౭. కించో త్పత్తిప్రకరణవాక్యే న శ్రూయతే క్వచిద్వాపి, ఛాందోగ్యే హి సదేత్యాదౌ వాక్యే తు పంచభూతానామ్. ౮. తేజోమధ్యమమాద్యం కృత్వా సృష్టిః ప్రపంచితా హి సతః, మానం శ్రుతిర్హ్యతీంద్రియవిజ్ఞానే యా న దృశ్యతే నేయమ్. ౯.

సూ. అస్తి తు. ౨.

అత్ర తు శబ్దో యోఽసౌ స హి పక్షాంతరపరిగ్రహే మానం, యద్యపి వియదుత్పత్తిశ్ఛాందోగ్యేనైవ దృశ్యతేథాపి. ౧౦. దృష్టా చ తైత్తిరేయకవాక్యే తే ఖలు సమామనంత్యేవం, సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేత్యాదిశ్య తదిదమిహ పఠితమ్ ౧౧. తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన

ఆకాశ ఇతి చ యద్వాక్యం, తత్ర చ విప్రతిషేధశ్శ్రుత్యోరనయోర్హి దుర్నివారోఽసౌ. ౧౨. తేజఃప్రముఖా సృష్టిః క్వచిదిహ దృష్టా క్వచిచ్చ వియదాద్యా, నైవావగమ్యతే ఖల్వనయో శ్శ్రుత్యోరిహైక వాక్యత్వమ్. ౧౩. స్రష్టుస్సకృచ్ఛ్రుతస్య హి న స్రష్టవ్యద్వయేన సంబంధః, యద్యేవం తత్తేజోఽసృజత తదాకాశమసృజతేతి స్యాత్. ౧౪. కర్తవ్యద్వయయోగో నన్విహ కర్తుస్సకృచ్ఛ్రుతస్యాపి, దృష్టస్సూపం పక్త్వా తథౌదనం పచతి విప్రఇతి చేన్న. ౧౫. తత్ర హి పౌర్వాపర్యా ద్యుక్తో నాకాశతేజసోస్తు తథా, ఇహ చావిజత్వముభయోర్దృష్టం ఛాందోగ్యతైత్తిరీయకయోః. ౧౬. స్రష్టుస్సకృచ్ఛ్రుతస్య హి యుగపత్తాభ్యాం కథం ను సంబంధః, వాయోరగ్నిరితీదం పృథగామ్నానం విరుద్ధమిహ భవతి. ౧౭

సూ. గౌణ్యసంభవాత్. 3.

ఏవం విప్రతిషేధే యా హి వియజ్జనిపరా శ్రుతిస్సేయం, గౌణీ వాచ్యా యస్మాద్వియదుత్పత్తిః కథంచిదపి న భవేత్. ౧౮. ఇహ కారణసామగ్రీ వియదుత్పత్తౌ న దృశ్యతే కాపి, సమవాయి కారణం సా ద దేకజాతీయమిహ తథానేకమ్. ౧౯. ద్రవ్యోత్పత్తౌ సాధనమేత ౖ ం పటాదికే కార్యే, వియతః కార్యత్వే కిల తదత్ర నైవోప ల ౖ కిమపి. ౨౦. ఏవం సతి చ నిమిత్తం యచ్చాసమవాయికారణం తదపి, తదనుగ్రహప్రవృత్తం తదసత్త్వే సాధయేత్కథం కార్యమ్. ౨౧. ఉత్పత్తిమతాం దృష్టః పూర్వోత్తరకాలయోర్విశేషస్స్యాత్, ఆకాశస్యోత్పత్తౌ సంభావయితుం న శక్యతే సోఽయమ్. ౨౨. కించ పృథివ్యాదిభ్యో వైధర్మ్యం చాస్య దృశ్యతే భూయః, తేన విభుత్వమజత్వం సిధ్యతి నోత్పత్తిమత్త్వమేతస్య. ౨౩. ఘటకరకాకాశగృహాకాశాఇతి వియతఏకరూపస్య, భేదవ్యపదేశోఽయం హ్యుపాధిమూలో న వస్తుమూలస్స్యాత్. ౨౪. ఆకాశో జాత ఇతి వ్యపదేశస్స్యాదుపాధిజనిమూలః, గౌణో వియదుత్పత్తిశ్రుతిరపి గౌణీ తథైవ కిం న స్యాత్. ౨౫.

సూ. శబ్దాచ్చ. ౪.

వాయుశ్చేత్యాద్యా యా శ్రుతిర్హి వాయ్వంతరిక్షయోరేవం,

అమృతత్వముపదిశంతీ వియదుత్పత్తిం నివారయత్యేషా. ౨౬. ఆకాశవదితి చాన్యా శ్రుతిరాకాశేన తత్పరం బ్రహ్మ, సర్వగతత్వేన తథా నిత్యత్వేనాపి సదృశముపదిశతి. ౨౭. ఉపదిశ్యసదృశమేతత్తు ధర్మావస్యసూచయత్యేషా, స యథానంత ఇతి శ్రుతిరాకాశస్యాప్యనంతతాం వక్తి. ౨౮. శ్రుతిరాకాశశరీరం బ్రహ్మేతి తత్తైవబోధయత్యపరా, తస్మాత్సిద్ధం బ్రహ్మవదాకాశం నిత్యమపి చ సర్వగతమ్. ౨౯.

సూ. స్యాచ్చైకస్య బ్రహ్మశబ్దవత్. ౫.

శంకోత్తరసూత్రమిదం శంకా చేయం హి భవతి తత్రైవం, సంభూతశబ్దఏష హి సకృచ్ఛ్రుత స్తైత్తిరీయకే వాక్యే. ౩౦. వియతి చ స కథం గౌణస్తేజః ప్రభృతిషు కథం సముఖ్య ఇతి, నేయం శంకా కార్యా యేనాసౌ బ్రహ్మశబ్దవద్భవతి. ౩౧. తపసా బ్రహ్మేత్యస్మిన్నధికారే తపసి చైవమన్నాదౌ, స్యాద్బ్రహ్మశబ్దఏవ హి గౌణో ముఖ్యస్తథైవ చానందే. ౩౨. నను నభసోనుత్పత్తౌ శ్రుతిప్రతిజ్ఞా హి బాధితా భవతి, ఏవం కిలైకమేవాద్వితీయమితి దృశ్యతే ప్రతిజ్ఞేయమ్. ౩౩. యది నభసో నిత్యత్వం బ్రహ్మ తదా సద్వితీయమేవ భవేత్, ఆత్మని విదితే సర్వం విదితమితీయం తథేతి చేన్నైవమ్. ౩౪. అత్రత్య సర్వశబ్దస్య కార్యపరఏవ నైవసర్వపరః, కశ్చిత్కులాలగేహే మృద్దండాదీని పూర్వముపలభ్య. ౩౫. నానావిధాన్యమత్రాణ్యుపలభ్య పరేద్యురేవమాచష్టే, ఏకాకినీ మృదేవహ్యాసీత్పూర్వేద్యు రేతదఖిలమితి. ౩౬. స తు మృత్కార్యం సకలం నాసీత్పూర్వేద్యురిత్యభిప్రేయాత్, న తు దండాదికమేవం నాసీదగ్రే స్వకార్యజాతమితి. ౩౭. అథ వేయమద్వితీయశ్రుతిరిహ కర్త్రంతరం నివారయతి, ఇహ చాముత్ర ప్రకృతేర్మృదః కులాలో యథా హ్యధిష్ఠాతా. ౩౮. నైవమధిష్ఠాతాన్యో భవతీహ బ్రహ్మణో జగత్ప్రకృతేః, అథ వాత్ర నాద్వితీయశ్రుతిభంగోయం హి శంకితుం శక్యః. ౩౯. ఇహ సద్వితీయతా కిల లోకే దృష్టా హి భిన్నలక్షణయోః, ప్రాగుత్పత్తేర్లక్షణభేదో న బ్రహ్మగగనయోస్సంభవతి. ౪౦. క్షీరోదకయోరివ కిల తయోశ్చ సంసృష్టయోః పురా సృష్టేః, వ్యాపిత్వామూర్తత్వాద్యఖిలం తుల్యం హి ధర్మజాతం తత్. ౪౧. తద్బ్రహ్మసర్గకాలే యతతే స్తిమితం వియద్యథా

పూర్వ్యం, తేనాన్యతా తదేయోస్యా త్సృష్ట్యంతరమేవ నైవ తత్పూర్వ్యమ్. ౪౨. కిం చైవమేవ సిధ్యేద్బ్రహ్మజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం, అపి కిల కార్యం సకలం వియతా వ్యతిరిక్త శకాలం హి. ౪౩. వియదపి యదిదం హి తథా బ్రహ్మావ్యతిరిక్తదేశకాలం స్యాత్, తేన బ్రహ్మణి విదితే భవతి హి విదితం తదేతదాకాశమ్. ౪౪. క్షీరగతో జలబిందుః క్షీరగ్రహణేన గృహ్యతే హి యథా, ఏవం బ్రహ్మణి విదితేవియదపి తదిదం గృహీతమేవ స్యాత్. ౪౫. ఇతిసకలశ్రుతివచసామవిరోధ ఇహేతి చైకదేశిమతం, నిర్దిశ్య సప్రపంచం తదిదం దూషయతి సూత్రకారోఽయమ్ ౪౬.

సూ. ప్రతిజ్ఞాహానివ్యతిరేకాచ్ఛబ్దేభ్యః. ౬.

యేనాశ్రుతమితి యా స్యాదాత్మని ఖల్వితి తథైవ చాన్యాపి, కస్మిన్నిత్యపరా యా న చ కాచన మదితి చైవమన్యాపి. ౪౭. ప్రతివేదాంతం చైవంరూపా యా దృశ్యతే ప్రతిజ్ఞా హి, తస్యా ఏవ మహానిస్తదనుపరోధో భవేన్న చేతరథా. ౪౮. యద్యవ్యతిరేకస్స్యాద్విజ్ఞేయాద్బ్రహ్మణోఽస్య కృత్స్నస్య, ఉపపద్యతే తదైవహ్యవ్యతిరేకస్సపప నిర్దిష్టః ౪౯. యద్యేకస్మాద్బ్రహ్మణ ఉత్పద్యేతేదమఖిలమపి వస్తు, శ్రుత్యావ్యవ్యతిరేకాదియం ప్రతిజ్ఞా ప్రదర్శితా భవతి. ౫౦. ఇహ కార్యకారణాభిప్రతిపాదనపరమృదాదిదృష్టాంతైః, యేనాశ్రుతమిత్యాద్యా శ్రుతిప్రతిజ్ఞా సమర్థితా శ్రుత్యా. ౫౧. యే చోత్తరత్ర పఠితాస్సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఇత్యాద్యాః, తే ఖల్వీక్షణపూర్వకమఖిలం తేజః పురస్సరం కార్యమ్. ౫౨. బ్రహ్మణ ఉపదిశ్య తతశ్చావ్యతిరేకం ప్రదర్శయంతి కిల, ఐతదాత్మ్యమితి కిల వాక్యముపక్రమ్య చాసమాప్తేర్హి. ౫౩.న బ్రహ్మకార్యమేతద్యద్యాకాశం భవేదయుక్తమిదం, బ్రహ్మణి విజ్ఞాతే సతి న హి విజ్ఞాయేత తదిదమాకాశమ్. ౫౪. ఏవం సతి ప్రతిజ్ఞా శ్రౌతీస్వేయం హి బాధితా భవతి, హీయేత ...తిజ్ఞా వేదప్రామాణ్యమత్ర దుర్వారమ్. ౫౫. ప్రతివేదాంతం ...ం సర్వమితి చైవమాద్యా యే, తే తత్తద్దృష్టాంతైరిమాం ప్రతిజ్ఞాం సమర్థయంతి ఖలు. ౫౬. తస్మాజ్జ్వలనాదివదిదమపి గగనం బ్రహ్మణో జనిం లభతే, నోత్పద్యతే తదేతద్వియదశ్రవణాదితీహ

యచ్చోక్తమ్. ౫౭. తదయుక్తమేవ యస్మాద్వియదుత్పత్తిః ప్రదర్శితా శ్రుత్యా, తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశ ఏవమాదికయా. ౫౮. నను తత్తేజోఽసృజతేత్యనేన చాస్యా విరోధ ఇతి చేన్న, న హి భిన్నవాక్యతా స్యాచ్ఛ్రుతివచసాం కింత్విహైకవాక్యత్వమ్. ౫౯. సర్వవిరుద్ధానామిహ భవేత్కదాచిత్తదేకవాక్యత్వం, అత్రైకస్య స్రష్టుస్స్రష్టవ్యయుగేన యుగపదస్పర్శాత్. ౬౦. ఆకాశతేజసోర్ద్వ్యోః ప్రథమోత్పత్తేరసంభవాచ్చ తథా, ఇహ చ వికల్పాయోగాద్వాక్యైకత్వం కథం తయోరితి చేత్. ౬౧. ఇహ తైత్తిరీయకే కిల తేజస్సర్గస్తృతీయ ఏవోక్తః, పరిణేతుమన్యథా సా న శక్యతే తైత్తిరీయకే దృష్టా. ౬౨. ఛాందోగ్యశ్రుతిరేషా శక్యా పరిణేతుమన్యథా భవతి, సృష్ట్వాకాశం వాయుం తేజోఽసృజతేతి శక్యతే వక్తుం. ౬౩. తేజోజనిప్రధానా వియదుత్పత్తిం హి సా న విరుణద్ధి, భవతి హ్యర్థైకత్వేన చార్థనానాత్వకల్పనా యుక్తా. ౬౪. న హ్యేకస్య స్రష్టుర్యుగపత్స్రష్టవ్యయుగళయోగోఽత్ర, స్రష్టవ్యాంతరమితరశ్రుత్యనుసారాత్ పరిగృహీతం స్యాత్. ౬౫. యద్వత్సర్వం ఖల్విత్యవిశేషశ్రుతమపీహ ర్వ్యస్య, బ్రహ్మప్రభవత్వం యత్తదివం ఛాందోగ్యవాక్యనిర్దిష్టమ్. ౬౬. ఉత్పత్తిక్రమమేతం తేజఃప్రముఖం న వారయితుమీష్టే, తద్వచ్చ తేజసోఽపి బ్రహ్మప్రభవత్వమత్ర యద్దృష్టమ్. ౬౭. తద శ్రుత్యంతరగతముత్పత్తిక్రమమిమం నభఃప్రముఖం, న నివారయితుం శక్నోత్యత ఇహ న తయోర్విరోధశంకా స్యాత్. ౬౮. నను సర్వం ఖల్విదమితి వాక్యం భవతీహ శమవిధానార్థం, యస్మాచ్ఛాంత ఉపాసీతేతి శ్రుతమిహ న సృష్టివాక్యమిదమ్. ౬౯. తస్మాద్వియదుత్పత్తౌ యథోక్తదృష్టాంతసాధనాభావాత్, తత్తేజోఽసృజతేతి శ్రుత్యనుసారాత్క్రమో భవతీతి చేత్. ౭౦. తేజోజనిప్రధానశ్రుత్యనురోధాద్యదా క్రమోఽయం స్యాత్, శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధో వియతస్సర్గో భవేత్పరిత్యాజ్యః. ౭౧. వియతస్సర్గో ధర్మిప్రాథమ్యం తద్గతం చ యద్యపి స్యాత్, తేజఃప్రాథమ్యార్థే తదేతదుభయం హి బాధితం భవతి ౭౨. యోఽసౌ క్రమస్స చ స్యాత్పదార్థధర్మో న చాయమిహ ధర్మీ, తత్ర ప్రధానధర్మిత్యాగాద్వరం హి ధర్మలోపస్స్యాత్. ౭౩. అపిచ ఛాందోగ్యేఽస్మిన్ క్రమపరశబ్దో నదృశ్యతే

కోఽపి, ఆర్థికభావేనాసౌ క్రమో భవేన్నైవ ముఖ్యభావేన. ౭౪. స చ వాయోరగ్నిరితి శ్రుతిప్రసిద్ధక్రమేణ వార్యేత, ప్రాథమ్యే హి వికల్పశ్శాఖాభేదాత్సముచ్చయో వాపి. ౭౫. ద్విదళాంకురవత్స్యాదితి పక్షోఽప్యేతేన పరిహృతో భవతి, తస్మాద్విప్రతిషేధశ్శ్రుత్యోరనయోర్న చాస్తి కశ్చనపి. ౭౬. అపికిల యేనాశ్రుతమితి వాక్యం సకలం సమర్థయితుమత్ర, అసమామ్నాతమపీదం వియదుత్పత్త్యాపేక్షితం చేత్స్యాత్. ౭౭. కస్మాన్న గృహ్యతే వా వియదేతత్తైత్తిరీయకామ్నాతం, యచ్చోక్తం వియతః కిల సర్వేణానన్యదేశకాలత్వాత్. ౭౮. తత్సృష్టానాం చ కార్యైర్ద్వయదపి సహావిదితమేవ భవతీతి, నాప్యద్వితీయవిషయశ్రుతికోపో భవతి చేహ కశ్చిదపి. ౭౯. అవ్యతిరేకః క్షీరోదకవత్సృష్టాంతరితయోర్యస్మాత్, ఇతి తు న యుక్తం యది చేదేకజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానమ్. ౮౦. క్షీరజలన్యాయేన స్యాచ్చేత్తదిదం హ్యయుక్తమేవ స్యాత్, ఇహ చ మృదాదిభిరేవ హి దృష్టాంతైః ప్రకృతివికృతిభావేన. ౮౧. సర్వజ్ఞానం యదిదం నేతవ్యం తదితి గమ్యతే నాస్యాత్, తదిదం సర్వజ్ఞానం సమ్యక్ జ్ఞానం న చాన్యథా భవతి. ౮౨. క్షీరజ్ఞానగృహీతం జలం న సమ్యగ్గృహీతమిహ భవతి, భవతి న పురుషాణామివ వేదస్యాలీకవంచనాద్యఖిలమ్. ౮౩. నాప్యేకదేశవిషయం సర్వజ్ఞానం స్వకార్యసాపేక్షం, ఏకాద్వితీయతాదేరవధారణమపి తథేతి నో యుక్తమ్. ౮౪. సర్వత్ర సంభవాదిదమపూర్వవచ్ఛేహ నోపదేష్టవ్యం, తస్మాదశేషవిషయం సర్వజ్ఞానం తదత్ర నిర్దిష్టమ్. ౮౫. తదుపన్యాసో యోఽసౌ సర్వస్య బ్రహ్మకార్యతాపేక్షః, గౌణీ జన్మశ్రుతిరితి యచ్చోక్తం తన్నిరస్యతే సపది. ౮౬.

సూ. యావద్వికారం తు విభాగో లోకవత్. ౭.

జన్మాసంభవశంకానివర్తనార్థస్తు శబ్ద ఇహ భవతి, యస్మాద్యావత్కించిద్వికారజాతం ఘటాదికం దృష్టమ్. ౮౭. తావద్విభక్తమేవ హి ఘటపటకటకాది దృశ్యతే లోకే, న త్వవికృతం హి కించిద్విభక్తముపలభ్యతే కుతశ్చిదపి. ౮౮. అత్ర పృథివ్యాదిభ్యో విభాగ ఉపలభ్యతే హి వియతోఽపి, తస్మాద్ధి వియదపీదం భవతి వికారః కదాపి నావికృతం. ౮౯. ఏతేన వ్యాఖ్యాతం దిగాదికానామపీహ కార్యత్వం, సన్మాత్రాపి

విభక్తో వియదాదిభ్యోప్యగమ్యతే లోకే ౯౦. తస్మాత్సోఽపి వికారో ఘటవత్స్యాదితీహ నాశంక్యం, యో ధర్మిసత్తయా కిల సమసత్తాకో భవేద్విభాగోఽసౌ. ౯౧. హేతుస్స చాయమాత్మని న సంభవేద్యేన కల్పితోఽయం స్యాత్, హేతావజ్ఞానాన్యద్రవ్యత్వమపీహ పూరణీయం స్యాత్. ౯౨ ఏవం చేద్వ్యభిచారో నాజ్ఞానే వా తదీయసంబంధే, ఆత్మన ఆకాశ ఇతి శ్రుత్యాకాశాదికారణత్వేన. ౯౩. నిర్ధారితోఽయమాత్మా కథం వికారో యథా వికారస్స్యాత్. ఆకాశాదికమేతత్కార్యం సకలం నిరాత్మకం భవతి. ౯౪ ఏవం చ శూన్యవాదస్స్యాదత ఆత్మా కదాపి న వికారః, యోఽసౌ సర్వస్యాత్మా జగతస్సర్వస్య కారణీభూతః. ౯౫. సహ్యాత్మేదృశరూపః కేన కథం వా క్వ వా నిరాక్రియతే, అనపేక్ష్య చ ప్రమాణం సోఽసావాత్మా భవేత్స్వయం సిద్ధః. ౯౬. వియదాదయః పదార్థాః కేనచిదపి నైవమభ్యుపేయంతే, సర్వవ్యవహారాణామాశ్రయభూతో యతోఽయమాత్మా స్యాత్. ౯౭. ప్రాగ్వ్యవహారాత్సిద్ధస్స చాయమాత్మా కథం నిరాక్రియతే, జానామి వర్తమానం హ్యతీతమజ్ఞాసిషం తథైవాహమ్ ౯౮. జ్ఞాస్యామ్యేవమనాగతమిత్యేవం జ్ఞాతురేవ సర్వత్ర, ప్రత్యభిసంధేర్యోగాదాత్మా నిత్యో న చైవమాకాశః. ౯౯. సమజాతీయమనేకం వ్యోమ్న ఉపాదానకారణం యస్మాత్, నైవోపలభ్యతేఽతో నిత్యం వియదితి హి యచ్చ పూర్వోక్తమ్ ౧౦౦. తదనుపపన్నం యస్మాద్ద్విత్వారంభేఽత్ర నాస్తి నియమోఽసౌ, ఆరభతే కిల కార్యం సమజాతీయం న చాన్యదిత్యేవమ్ ౧౦౧. యది చైవం నియమస్స్యాత్పటాదికార్యం కథం భవేత్తత్ర, తంతౌ తత్సంయోగే సమజాతీయత్వమసులభం హి యతః. ౧౦౨. సమవాయికారణస్యాప్యేవంరూపో హి నైవ నియమస్స్యాత్, సూత్రైర్గోవాలైరప్యేకా రజ్జుర్హి సృజ్యతే యస్మాత్. ౧౦౩. ఆరభతే కిల కార్యం నైవైకం కింత్వనేకమేవేతి, నైవాయం నియమస్స్యాద్యతశ్చ పరిణామవాద ఇహ భవతి. ౧౦౪. పరిణమతే కిల లోకే క్వచిదేకమనేకమపి చ పరిణమతే, మృద్బీజాదికమేతత్త్వనేకమేవాంకురాదిభావేన. ౧౦౫. క్షీరాది తు పరిణమతే హ్యేకం దధ్యాదికార్యభావేన, నైవేశ్వాసనం స్యాదనేకముత్పాదకం న చైకమితి. ౧౦౬. తస్మాచ్ఛ్రుత్యనుసారాదేకస్మాద్బ్రహ్మ

ణో హి జగదఖిలం, జాయత ఇతి సిద్ధం తత్తిరపదిత్యత్ర దృశ్యతే సూత్రే. ౧౦౭. ఆకాశస్యోత్పత్తౌ పూర్వాపరకాలయోర్వ్యాక్షేపః స్యాత్, ఇతి కిల నైవాశంక్యం యశ్చ విశేషో హి దృశ్యతే సహి. ౧౦౮. వియతి పృథివ్యాదిభ్యస్య హి పూర్వం నేతి గమ్యతే వియతి, పృథ్వ్యా త్తేజో వాయు స్వభావవిధురం యథా భవేద్బ్రహ్మ. ౧౦౯. ప్రాగుత్పత్తే రేవం వియత్స్వభావేన వర్జితం భవతి, తస్మాద్వియదపి కార్యం యథా పృథివ్యాది తద్వదేవ స్యాత్. ౧౧౦. ఏవమనిత్యగుణాశ్రయభావేనా నిత్యతా భవేద్వియతః, అమృతత్వశ్రుతిరపి యా వియతో నిత్యత్వ బోధికా సాపి. ౧౧౧. అమృతా దేవా ఇతివచ్చిరకాలావస్థితత్వసా పేక్షా, ఆకాశస్య జనిశ్రుతిరపి గౌణీ బ్రహ్మశబ్దవత్తదపి. ౧౧౨. ఇతి తు నిరాకృతమత ఇహ వియదేతద్బ్రహ్మకార్యమితి సిద్ధమ్.

సూ. ఏతేన మాతరిశ్వా వ్యాఖ్యాతః. ౮.

అతిదేశత్వాత్పృథగిహ సంగత్యంతరమపేక్షతే నేదమ్. ౧౧౩ వ్యాఖ్యానేన హి వియతో వ్యాఖ్యాతో భవతి మాతరిశ్వాపి, ఛాందోగ్యస్య హి పూర్వం బలవత్తరతైత్తిరీయకశ్రుత్యా. ౧౧౪. నయనాదుత్తరస్రష్టరి సమన్వయోऽసౌ తదేకవాక్యతయా, ఏవం సత్యా కాశానంతరతా తేజసోऽస్య లబ్ధైవ. ౧౧౫. తుల్యవదానంతర్యం భవతి యదా వాయుతేజసోర్వయోః, వాయోరగ్నిరితీహ క్రమశ్రుతిర్వా హి బాధితా సా స్యాత్. ౧౧౬. పౌర్వాపర్యే చ పునస్తేజః ప్రాథమభంగ ఏవ స్యాత్, తద్భంగే చ శ్రుత్యోస్తదేకవాక్యత్వమనుప పన్నం స్యాత్. ౧౧౭. ఇతి గౌణవాదపరతామాశ్రిత్యేహాపి పూర్వ పక్షః స్యాత్, ఉత్పత్తిపరే వాక్యే ఛాందోగ్యేऽసౌ న దృశ్యతే వాయుః. ౧౧౮. ఆకాశాద్వాయురితి హ్యామ్నాత స్తైత్తిరీయకే చ పునః, శ్రుత్యోర్విప్రతిషేధే చోత్పత్తిశ్రుతిరియం హి గౌణీ స్యాత్. ౧౧౯. యస్మాత్సైషేత్యాదిశ్రుతిరస్తమయం నివారయత్యస్య, ఇత్యాక్షేపం నికషితుమేతత్సూత్రం ప్రదర్శితం మునినా. ౧౨౦. ఉత్పద్యతే హి వాయుర్యతః ప్రతిజ్ఞానిరోధ ఇహ భవతి, అభ్యుపగతం హి యావద్వి కారజాతం విభక్తమిహ యస్మాత్. ౧౨౧. అస్తమయప్రతిషేధశ్చాపర విద్యాపరో న ముఖ్యస్స్యాత్, అమృతత్వాదిశ్రవణం వ్యాఖ్యాతార్థం

హి భవతి పూర్వత్ర. ౧౨౨. నన్విహ వియతో వా వాయోరుత్పత్తిప్రకరణే హి తుల్యతయా, శ్రవణాదిదమధికరణం భవేదిహైకం న చాతిదేశోఽయం. ౧౨౩ ఇతి చేన్మందధియామిహ కదాచిదేషా హి శబ్దమాత్రకృతా, శంకా స్యాదితి మత్వా హ్యతిదేశోఽయం ప్రదర్శితో మునినా. ౧౨౪. సంవర్గవాక్యశేషే యదసౌ వాయుశ్శ్రుతో మహాభాగః,

సూ. అసంభవస్తు సతోఽనుపపత్తేః. ౯.

నను యది వియదాదీనాముత్పత్తిస్స్యా పరాత్మనోఽపి స్యాత్. ౧౨౫. వియతో వికారరూపాద్వికారరూపో యథా భవేద్వాయుః, స్యాద్బ్రహ్మణో వికారాద్వియదాదీనాం తథైవ చోత్పత్తిః. ౧౨౬. స్యాచ్ఛదనాద్యనంతం మహతః పరమితి హి గౌణమేతత్స్యాత్, అమృతత్వం హి యథావా వాయ్వాదేస్స్యాత్తథైవ చేహాపి. ౧౨౭. త్వం జాతో భవసీతి శ్రుతిర్హి ముఖ్యార్థబోధికా వాచ్యా, తస్మాత్పరాత్మనోఽపి స్యాదుత్పత్తిః కుతశ్చిదితి శంకామ్. ౧౨౮ నిరసితుమసంభవస్త్వితి మునినా రచితం తదేతదధికరణం, న బ్రహ్మణస్సతోఽస్య స్యాదుత్పత్తిః కుతశ్చిదన్యస్మాత్. ౧౨౯. సద్రూపం బ్రహ్మ యతో న భవేత్సతఏవ తస్య చోత్పత్తిః, ప్రకృతివికారాత్మకతా హ్యసతి విశేషే హి న క్వచిదృష్టా. ౧౩౦. నాపి విశేషాత్సత ఇహ సత్సామాన్యం హి శంకితుం శక్యం, లోకే మృదో ఘటాదిర్న మృచ్ఛ ఘటాదేర్న దృశ్యతే క్వాపి. ౧౩౧. నాప్యసతో వా సత్స్యాదసద్య దేతన్నిరాత్మకం దృష్టం, శ్రుతిరేషా హి సకారణమిత్యాద్యా యా చ దృశ్యతే సాపి. ౧౩౨. అధిపంచజనయితారం పరాత్మనోఽన్యం న చేతివారయతి, త్వం జాతో భవసీతి శ్రుతిరౌపాధికజనిప్రథానైవ. ౧౩౩. సదనాద్యనంతమేతద్బ్రహ్మ న చేహ శ్రుతేర్విరోధోఽపి,

సూ. తేజోఽతస్తథాహ్యాహ. ౧౦.

ఛాందోగ్యే తత్తేజోఽసృజతేతి శ్రూయతే హి వాక్యమిదమ్. ౧౩౪. తేన చ సన్మూలత్వం ప్రతీయతే చాస్య తేజసస్తస్మాత్, తస్యైవ తైత్తిరీయకవాక్యే దృష్టం హి వాయుమూలత్వమ్. ౧౩౫. ఏకం విప్రతిపత్తౌ ప్రాప్తం హి బ్రహ్మయోని తేజ ఇతి, తత్తేజోఽసృజతేతి హ్యపదేశోఽయం చ తత్పరో యేన. ౧౩౬. ఏవం చేదేతం

స్యాదేకజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం, వాయోరగ్నిరితి శ్రుతిరపి వాయ్వగ్న్యోః క్రమార్థికా భవతి. ౧౩౭. ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే తేజోఽతో జాయతే హి మరుతఇతి, అహ శ్రుతిరేషా కిల వాయోరగ్నిరితి చేమమే వార్థమ్. ౧౩౮. ఇహ చాపాదానార్థా న చ క్రమార్థా హి పంచమీ సేయం, ఆత్మన ఆకాశ ఇతి ప్రథమమపాదానపంచమీ దృష్టా. ౧౩౯. సైవ పురస్తాదపి కిల సా సంభవతి క్రియానిమిత్తైవ, సంభవతేరధికారే తుల్యే కథమర్థభేద ఇహ భవతి. ౧౪౦. అపిచ క్రమార్థకత్వే వాయోరూర్ధ్వమితి కల్పనీయా స్యాత్, ఉపపదయోగస్సోఽయం కారకయోగాద్ధి దుర్బలో భవతి. ౧౪౧. శ్రుతిరేషా తస్మాదిహ గమయతి ఖలు వాయుయోనితేజఇతి, తత్తేజోఽసృజతేతి శ్రుతిరన్యా బ్రహ్మయోనితేజ ఇతి. ౧౪౨. గమయతి యద్యపి తస్యాః పరంపరాజనిపరత్వమేవ స్యాత్, తస్యా శ్శృతమామిక్షా దధి తస్యా ఇతి హి దృష్టమన్యత్ర. ౧౪౩. ఈశస్మరణమపీదం భవంతి భావా ఇతీహ గమకం స్యాత్, ఇహ చాక్రమవచనానాం బలవత్క్రమపరతదేకవాక్యత్వాత్. ౧౪౪. వియదాది కారణేస్మిన్ బ్రహ్మణి తేషాం సమన్వయస్సిద్ధః,

సూ. ఆపః. ౧౧.

ఇహ ఖలు ముండకవాక్యే ఖం వాయుర్జ్యోతిరాప ఇత్యంతే. ౧౪౫. బ్రహ్మప్రభవత్వమపాం శ్రుతమన్యత్రాగ్నిజత్వమపి తాసాం, తస్మాత్తయోర్విరోధే నైవపామగ్నిజత్వసిద్ధిస్స్యాత్. ౧౪౬. యత ఇహ దృష్టా లోకే తా ఆపో హ్యగ్నిదాహ్యభావేన, ఏతస్మాదితి తత్ర క్రమార్థికా పంచమీతి శంకాయామ్. ౧౪౭. తేజోన్యాయ ఇహాపి స్యాదిత్యతిదిశతి సూత్రకారోఽయం, ప్రత్యక్షతో విరోధే కథమాసామగ్నిజత్వమితి చేన్న. ౧౪౮. యే చ త్రివృత్కృతే తే తయోర్విరోధో హి దృశ్యతే నేహ, శ్రుతివచనాదవిరోధో నిర్ణీతో యేన చాత్రివృత్కృతయోః. ౧౪౯. కేవలమతిదేశో న శ్రుత్యవిరోధ[illegible]ర్శనార్థస్స్యాత్, పంచమహాభూతానాముత్పత్తిక్రమనిరూపణా ౧౫౦. తేజోభావాపన్నే పరే శ్రుతీనాం సమన్వయస్తస్మాత్,

పృథివ్యధికారరూపశబ్దాంతరేభ్యః. ౧౨.

ఇహ కిల తా ఆప ఇతి ఛాందోగ్యే వాక్యమేతదుపలబ్ధమ్.

తావత్స్వయం సృజంతీతి యుక్తమాభాతి, శ్రుతిరాకాశాద్వాయు
ర్వాయోరగ్నిరితి బోధయత్యేవ. ౧౬౭. స్వాతంత్ర్యం భూతానాం
మతస్సృజంత్యేవ తాని భూతాని, తత్తేజఐక్షతేతి శ్రుతిర్యతశ్చేతస
త్వమపి వక్తి. ౧౬౮. ఇతి శంకాం వారయితుం తదేతదభిధీయతే
హి సూత్రకృతా, పరమేశ్వర ఏవాసౌ సృజతి స్వయమేవ తాని
భూతాని. ౧౬౯. తాన్యేవాభిధ్యాయంస్తదాత్మ నైవావతిష్ఠమానశ్చ,
తదభిధ్యానాదేవ హి తేజః ప్రముఖేషు చేతనం భవతి. ౧౭౦. సర్వ
నియంతృత్వం యల్లింగం తస్యైవ భవతి నాన్యస్య, అంతర్యామి
పరేఽస్మిన్ బ్రాహ్మణవాక్యే హి దృశ్యతే తదిదమ్. ౧౭౧. సోఽకా
మయతేత్యస్మింస్తస్య చ సర్వాత్మభావ ఉపదిష్టః,

సూ. విపర్యయేణ తు క్రమోఽత ఉపపద్యతే చ. ౧౪.

శ్రుతికృతవిరోధశంకా యద్యపి నైవేహ పరిహృతాఽథాపి.
౧౭౨. భూతానాముత్పత్తిక్రమే తు బుద్ధావిహాధిరోఢే హి, విల
యక్రమోఽపి తేషాం బుధ్యారూఢో విచార్యతే సపది. ౧౭౩. కిమ
నియతేనైతేషాం క్రమేణ విలయః కిమన్యథా వా స్యాత్, భూతో
త్పత్తిక్రమతస్తద్విపరీతేన వేతి సందేహః. ౧౭౪. ఉత్పత్తిస్థితివిలయా
బ్రహ్మాయత్తా యతో హి భూతానాం, తత్ర విశేషాభావాదనియమ
ఏవేహ యుక్త ఆభాతి. ౧౭౫. అథ వై తేషాం విలయస్స్యాదుత్పత్తి
క్రమానురోధేన, ఇత్యాశంకాయోగాత్తదేతదభిధీయతే హి సూత్ర
కృతా. ౧౭౬. విపరీతక్రమ ఏవ స్యాదుత్పత్తిక్రమాద్ధి విలయస్య,
సోపానారోహాదౌ యథావరోహక్రమో హి విపరీతః. ౧౭౭. ఘట
ధ్యాదికమేవం మృది విలయం యాతి మృదపి చాప్స్వేవ, ఆపస్తేజసి
తేజో వాయౌ వాయుశ్చ వియతి వియదపి చ. ౧౭౮. బ్రహ్మణి
విపరీతేన క్రమేణ సకలం హి విలయముపయాతి, స్మృతిరపి జగత్ప్ర
తిష్ఠేత్యాద్యా విలయక్రమం హి విపరీతమ్. ౧౭౯. దర్శయతి యేన తస్మా
వోత్పత్తిక్రమో హి భవతీహ, యద్యుత్పత్తిక్రమ ఇహ విల
త్తదాభవేదేవమ్. ౧౮౦. సమవస్థితేఽపి కార్యే కారణవిలయశ్చ
శ్యేత, కార్యాప్యయే తు కారణసమవస్థానం హి దృశ్యతే
౧౮౧. తస్మాద్విపర్యయేణ క్రమో హి విలయస్య యుక్త ఏవేహ,

సూ. అంతరా విజ్ఞానమనసీ క్రమేణ తల్లింగాదితి చేన్నా విశేషాత్. ౧౫.

భూతానాముత్పత్తిప్రళయావేతౌ శ్రుతిస్మృతిప్రథితౌ. ౧౮౨. అనులోమప్రతిలోమక్రమేణ తౌ భవత ఇతి హి నిర్దిష్టం, ఉత్పత్తిశ్చాత్మాదిః ప్రళయశ్చాత్మాంత ఇత్యపీహోక్తమ్. ౧౮౩. ఇహ సేంద్రియస్య మనసో బుద్ధేరపి దృశ్యతే హి సద్భావః, బుద్ధిం తు సారథిమితి శ్రుతివాక్యే తత్స్ఫుటం యతో లింగం. ౧౮౪. ఉత్పత్తిప్రళయౌ కిల సంగ్రాహ్యావేతయోః క్వచిద్భవతః, అభ్యుపగతం హి యస్మాద్బ్రహ్మప్రభవం హి సకలమేతదతః. ౧౮౫. అపి చైతస్మాజ్జాయత ఇతి మంత్రే సేంద్రియం మనోధీతం, ఉత్పత్తిపరే వాక్యే భూతానామాత్మనోంతరాళే హి. ౧౮౬. కరణానాముత్పత్తిక్రమోఽయమపరో హి దృశ్యతే తత్ర, ఏవంసతి చ విరోధో భవతి హి తత్తిర్యథర్వణశ్రుత్యోః. ౧౮౭. ఏవంసతి చ విరోధాచ్ఛ్రుత్యోర్బ్రహ్మణి సమన్వయో సిద్ధః, తస్మాదుక్తోత్పత్తిక్రమవిలయక్రమవిభంగ ఇతి చేన్న. ౧౮౮. ఆత్మన ఆకాశ ఇతి శ్రుతివాక్యే పంచమీ హి నిర్దిష్టా, తస్యాశ్చ కార్యకారణభావే నార్థక్రమః ప్రతీయేత. ౧౮౯. పాఠక్రమమాత్రం స్యాదథర్వణే తేన చేహ న విరోధః, పాఠక్రమాద్ధిబలవానర్థక్రమ ఇతి హి శాస్త్రమర్యాదా. ౧౯౦. తస్మాత్కరణానామిహ భూతానంతర్యమేవ యుక్తం స్యాత్, యస్మాచ్చ భౌతికాని హి కరణాని మనఃపురస్సరాణి స్యుః. ౧౯౧. భూతోత్పత్తిక్రమతో న తదుత్పత్తిక్రమే విశేషస్స్యాత్, అన్నమయం హీత్యేషా కరణానాం భౌతికత్వమాచష్టే. ౧౯౨. అథ చేదభౌతికాని హి కరణాని తథాపి చాత్ర న విరోధః, భూతానంతరమేవ హి కరణాని భవంతి నైవ తత్పూర్వం. ౧౯౩. ఏవం పృథగామ్నాతః ప్రజాపతిర్వేతి మంత్రవాక్యే యః, భూతక్రమాద్ధి కరణక్రమస్స చాయం హి నో విరుద్ధస్స్యాత్. ౧౯౪. తస్మాత్సమంజసస్స్యాద్భూతోత్పత్తిక్రమోఽయముపదిష్టః,

సూ. చరాచరవ్యపాశ్రయస్తు స్యాత్తద్వ్యపదేశో భాక్తస్తద్భావభావిత్వాత్. ౧౬.

తత్పదవాచ్యార్థస్య హి కారణరూపస్య నిర్ణయాయైవ. ౧౯౫.

భూతశ్రుతివాక్యానాం విరోధశంకా నిరాకృతా పూర్వం, ఇహ చాపాదసమాప్తేస్త్వంపదవాచ్యార్థసిద్ధయే భూయః. ౧౯౬. జీవశ్రుతివాక్యానాం విరోధశంకా నిరస్యతే సపది, జాతేష్టిదర్శనేన హి న జాయతే మ్రియత ఏవమాదీనామ్. ౧౯౭. శ్రుతివచసాం హి విరోధే జీవాజత్వశ్రుతేర్హి బాధస్స్యాత్, తేన చ జీవోత్పత్తిక్రమేణ భూతక్రమస్య బాధస్స్యాత్. ౧౯౮. ఇతి శంకాముద్ధర్తుం మునినా రచితం తదేతదధికరణం, చేతనముద్దిశ్యైవ హి జాతేష్ట్యాది చ విధీయతే లోకే. ౧౯౯. ఉద్దేశ్యమిహ విధేయావిరోధతో నేయమితి నయో దృష్టః, తేన చ జాతేష్ట్యాదికమఖిలం దేహాదిజన్మమూలం స్యాత్. ౨౦౦. న హి జీవస్య కదాచిజ్జన్మలయో వా స్వతోఽస్య సంభవతి, యది దేహాసువినాశీ జీవస్స్యచ్ఛాస్త్రమేతదఫలం స్యాత్. ౨౦౧. ఇష్టప్రాప్తిఫలం యద్విధిశాస్త్రమనిష్టనిరసనార్థం యత్, ప్రతిషేధశాస్త్రమసతి హ్యాధికారిణి కుత్ర సఫలమేతత్స్యాత్. ౨౦౨. తస్మాన్న జాయతేఽసౌ న మ్రియతే జీవ ఏవ నిత్యస్స్యాత్, శ్రుతిరపి జీవాపేతం వా వేతి కిలైతమర్థముపదిశతి. ౨౦౩. జన్మమృతివ్యపదేశో లోకే దృష్టస్స భాక్త ఏవ స్యాత్, స్థావరజంగమదేహవ్యపాశ్రయా జన్మమరణశబ్దాస్తః. ౨౦౪. తత్ర హి ముఖ్యౌ సంతావుపచర్యేతే తదాశ్రితే జీవే, దేహోద్భవాభిభవయోరేతౌ శబ్దౌ యతో హి దృశ్యేతే. ౨౦౫. దర్శయతి శ్రుతిరేషా స వా అయం పురుష ఏవమాద్యా హి, తనుసంయోగవియోగౌ యత్తావితి జన్మమరణశబ్దౌ ద్వౌ. ౨౦౬. జాతేష్ట్యాదివిధానం సకలమపి శరీరజన్మసాపేక్షం, స్థూలావుత్పత్తిలయౌ తస్మాద్దేహవ్యపాశ్రయావేవ. ౨౦౭. న హి జీవేతావేతావితీహ సూత్రే నిరాకృతౌ భవతః, తస్య పరస్మాదుదయో వియదాదీనామివాస్తి నాస్తీతి. ౨౦౮. శంకాం నిరసితుమేతాముత్తరసూత్రం మునిః ప్రదర్శయతి,

సూ. నాత్మా శ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః. ౧౭.

దేహేంద్రియసంఘాతాధ్యక్షో జీవః ప్రసిద్ధ ఆత్మాసౌ. ౨౦౯. కృప్త్తిలయాభ్యామస్పృష్ట ఇతీహ దర్శితం పూర్వం, భవతు తథాప్యయమాత్మా వియదాదివదాత్మనః పరస్మాద్ధి. ౨౧౦. ఉత్పద్యత ఇతి వాచ్యం యతః ప్రతిజ్ఞా హి నోపరుధ్యేత, ఆమ్నాతైవోత్పత్తి

ర్యథా సుదీప్తావితి శ్రుతావపిచ. ౨౧౧. అవికృతఏవ పరాత్మా ప్రవిష్ట
ఇహ జీవభావమాపన్నః, ఏవం సతి ప్రతిజ్ఞాసమంజసైవేతి నేహ యుక్త
తమం. ౨౧౨. అపహతపాప్మత్వగుణః పరమాత్మా గీయతే హి సర్వత్ర,
తద్విపరీతో జీవో ధర్మాధర్మాదిసాధనో యస్మాత్. ౨౧౩. ఏవం లక్షణ
భేదే జాగ్రతి కథమైక్యమేతయోర్భవతి, వియదాదియద్విభక్తం
తత్సర్వం వికృతమేవ దృష్టం హి. ౨౧౪. పరమాత్మనో విభక్తో జీవోఽ
సావపి వికారఏవ స్యాత్, యచ్చప్రవేశవాక్యం స ఏష ఇత్యాది
మంత్రపరిపఠితం. ౨౧౫. తదపిచ వికారభావాపత్త్యాతస్యోపపాదనీయం
స్యాత్, జీవోత్పత్తిస్థితిరిహ వాక్యే యద్యపి న దృశ్యతేఽథాపి.౨౧౬.
క్వచిదశ్రుతమన్యత్ర శ్రుతం న వారయితుమర్హతీతి నయాత్, ఉప
సంహర్తవ్యేయం జీవోత్పత్తిర్హి భవతి సర్వత్ర. ౨౧౭. ఉత్పద్యతే సత
స్మాత్తస్య చ యోఽసావజత్వనిర్దేశః, కల్పాంతరాళజననప్రతిషేధార్థోహి
సోఽయమితి చేన్న. ౨౧౮. యోఽసావాత్మా జీవస్స చ ఖలు నోత్ప
ద్యతే కదాచిదపి, జీవోత్పత్తిరియం న శ్రుత్యంతేషూపలభ్యతే క్వాపి.
౨౧౯. ఉత్పత్తిరేవ తస్య హి కథమపి వియదాదివన్న సంభవతి, నిత్య
త్వమేవ తస్య శ్రుత్యంతేభ్యోఽవగమ్యతే యస్మాత్ ౨౨౦. సూత్రస్థాచ్చ
చశబ్దాదజత్వమవగమ్యతే హి తస్యైవ, అవికారత్వం చ తథా పరా
త్మనో హ్యవికృతస్య జీవతయా. ౨౨౧. సమవస్థానం బ్రహ్మస్వరూపతా
లభ్యతే హి తస్యైవ, ఉపపద్యతే హి సా కథమేవం రూపస్య తస్య
చోత్పత్తిః. ౨౨౨. దృశ్యంతే హి శ్రుతయో న జాయతే మ్రియత
ఏవమాద్యాహి, ఏష మహానజ ఆత్మేత్యేవమజో నిత్యఏవమాద్యాశ్చ.
౨౨౩. ఏవమనేనేత్యాద్యాస్తత్సృష్ట్వేత్యేవమాదికాశ్శ్రుతయః, తత్త్వ
మసీత్యాద్యా అపి తథా స ఏష ఇతి చైవమాద్యాశ్చ. ౨౨౪.
నిత్యత్వమభిదధానా జీవోత్పత్తిం నివారయంత్యేవ, నను జీవో హి
విభక్తో వికారఏవేతి యుక్తమితి చేన్న. ౨౨౫. నాస్య స్వతో విభా
గో భవతి హి బుద్ధ్యాద్యుపాధిమూలోఽసౌ, ఏకో దేవ ఇతి శ్రుతిరే
కత్వం యేన దర్శయత్యస్య. ౨౨౬. తస్యైకస్యైవాత్మన ఉపాధిమ
యతాం ప్రదర్శయత్యేషా, అయమాత్మా బ్రహ్మేతి హ్యాదిశ్య బ్రహ్మ
రూపతామస్య. ౨౨౭. విజ్ఞానమయత్వాదికమస్యావికృతస్య దర్శయ

త్యేషా, తన్మయతా హి వివిక్తస్వరూపవిజ్ఞానవిధురతామూలా. ౨౨౮. జాల్మః స్త్రీమయ ఇతివత్తన్మయతా తదుపరక్తతారూపా, జీవస్యోత్పత్తిలయశ్రవణం యదపీహ దృశ్యతే తదపి. ౨౨౯. తత్తదుపాధ్యుత్పత్తిప్రలయప్రతిసంధిపరతయా నేయం, విజ్ఞానఘన ఇతీహ శ్రుతిరియమప్యేతమర్థముపదిశతి. ౨౩౦. తనురూపపరిణతేభ్యో భూతేభ్యోఽసా జనిం సమాలంబ్య, తాన్యేవ లీయమానాన్యనుసృత్యాయం వినాశముపయాతి. ౨౩౧. ఇత్యౌపాధిక మరణానంతరమేతస్య నాస్తి సంజ్ఞేతి, ఏవముపాధిప్రళయాధీనః ప్రలయోఽస్య న స్వతోఽస్తీతి. ౨౩౨. శ్రుతిరత్రైవేత్యాద్యా ప్రశ్నపురస్సరమిదం ప్రదర్శయతి, ఆత్మా విజ్ఞానఘనః ప్రేత్య చ సంజ్ఞా న తస్య కాచిదితి. ౨౩౩. ఆపాదితవాన్మోహం బ్రూహి న జానామి తన్మమేత్యేవం, సతి మైత్రేయీప్రశ్నేన వా అరే అహమితీహ దర్శయతి. ౨౩౪. మునిరవినాశిత్వాదస్యాం మాత్రాసంసర్గమస్య యత ఏవం, ఆత్మాఽసౌ నిత్యస్స్యాదిహ ప్రతిజ్ఞానురోధ ఏవం స్యాత్. ౨౩౫. అవికృత ఏవ పరాత్మా స జీవభావేన దేహసంస్థ ఇతి, లక్షణభేదోఽప నయోరుపాధితంత్రో న వస్తుతంత్రస్స్యాత్. ౨౩౬. యస్మాదత ఊర్ధ్వమితి శ్రుతిరేషా తస్య దర్శయత్యేవం, విజ్ఞానాదిమయస్య ప్రకృత్యైవాత్మనో హి సకలమిదం. ౨౩౭. సంసారధర్మజాతం ప్రత్యాఖ్యాయోపదిశతి తస్యైవ, పరమాత్మభావమమలం స కథం మ్రియేత వాథ జాయేత. ౨౩౮. తస్మాదాత్మా నిత్యో నైవోత్పద్యేత న ప్రలీయేత,

సూ. జ్ఞోఽత ఏవ. ౧౮.

సంప్రత్యాత్మైవాస్య జ్యోతిర్భవతీతి వేదవాక్యానాం. ౨౩౯. పశ్యంశ్చక్షుశ్శృణ్వన్ శ్రోత్రమితి శ్రుతివచోభిరన్యోన్యం, జ్ఞానానిత్యత్వపరైర్యశ్చ విరోధో నిరస్యతే సోఽయం. ౨౪౦. జీవస్యానుత్పత్తావపి నాసౌ స్వప్రకాశచిద్రూపః, ఆగంతుకచైతన్యః కాణభుజానామివాయమాత్మా స్యాత్. ౨౪౧. యది నిత్యం చైతన్యం తస్య భవే[illegible]ప్తమూర్ఛితాదీనాం, చైతన్యం కిం న భవేత్సాధనవైయర్థ్యమపిచ [illegible] ౨౪౨. ఆగంతుకచైతన్యే బ్రహ్మైక్యం తస్య భవతి కథమితి మేతత్స్యాదాత్మాసౌ భవతి నిత్యచైతన్యః. ౨౪౩.

నోత్పద్యతే యతోఽయం పరమేవ బ్రహ్మ యదపి చావికృతం, బుద్ధ్యా ద్యుపాధియోగా త్తదేవ జీవాత్మభావమాపన్నమ్. ౨౮౪. యద్ధి పరం బ్రహ్మ స్యా త్తన్నిత్యస్వప్రకాశచిద్రూపం, సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేతి శ్రుతివచోభిరామ్నాతమ్. ౨౮౫. యదిచ పరం బ్రహ్మాఽసౌ జీవస్స్యా త్తర్హి నిత్యచైతన్యః, శ్రుతయో విజ్ఞానమయప్రకరణపఠితా స్తథైవ దృశ్యంతే. ౨౮౬. సోఽయమసుప్తస్సుప్తానభిలక్ష్యపశ్యతీత్యర్థా, స్వాత్మ జ్యోతిః పురుషస్స్వపే భవతీతి బోధయత్యేకా. ౨౮౭. విజ్ఞాతుర్విజ్ఞా తేర్న విలోప ఇతీహ బోధయత్యన్యా, అథ యో వేదేదమితి ప్రతి కరణం వేదనానుసంధానాత్. ౨౮౮. జీవాత్మనోఽపి భవతి హి నిత్య జ్ఞానస్వరూపతా సిద్ధా, జీవస్య నిత్యచేతనభావే ఘ్రాణాద్యనర్థకం భూ యాత్. ౨౮౯. ఇతి తు న హి ఘ్రాణాదికమస్య చ గంధాదివిషయ వృత్త్యర్థం, గంధాయ ఘ్రాణమితి శ్రుతిరప్యుక్తార్థమేవ బోధయతి. ౨౯౦. సుప్తాదిషు చైతన్యం స్యాదితి శంకాపి నేహ కర్తవ్యా, శ్రుత్యైవ పరిహృతేయం పశ్యన్వై తన్న పశ్యతీత్యనయా. ౨౯౧. యదచేతయ మానత్వం సుప్తాదిషు దృశ్యతే హి తద్ధి కిల, న హి చైతన్యాభావా త్పరం తు తద్విషయవృత్త్యభావేన. ౨౯౨. వియదాశ్రయః ప్రకాశో యథా ప్రకాశ్యార్థవిరహితత్వేన, నైవాభివ్యక్తస్స్యా త్తద్వదిహాపీతి సర్వమనవద్యం. ౨౯౩. తస్మాత్సిద్ధం నిత్యస్స్వయంప్రభ జ్ఞానరూప ఆత్మేతి,

సూ ఉత్క్రాంతిగత్యాగతీనామ్. ౧౯.

సంప్రతి కింపరిమాణో జీవస్స్యాదితి విచార్యతే భూయః. ౨౯౪. నను జీవే నిర్ణీతం నిత్యత్వం నిత్యచేతనత్వమపి, అతఇహ పరమాత్మాఽసౌ జీవ ఇతి నిరూపితం హి పూర్వత్ర. ౨౯౫. ఆమ్నాతా హి పరస్య త్వానంతతా సా హి భవతి జీవస్య, తేన చ పరిమాణాంతరచింతా నేహోచితేతి చేన్నైవం ౨౯౬. యత ఉత్క్రాంత్యాదీని హ్యస్య పరి చ్ఛేదమేవ గమయంతి, క్వచిదణుపరిమాణత్వం తస్యైవామ్నాయతే స్వశబ్దేన. ౨౯౭. ఏతస్యానాకులతాముపపాదయితుం కృతోఽయమా రంభః, ఉత్క్రాంత్యాదిశ్రవణాదణురాత్మాఽసౌ భవేత్పరిచ్ఛిన్నః ౨౯౮. ఉత్క్రాంతిస్స యదేతి శ్రుతివాక్యేనోపదర్శితా తస్య, గతిరపి యే వై కేచేత్యనయా శ్రుత్యోపదర్శితా భవతి. ౨౯౯. ఆగతిరపి నిర్దిష్టా

సకలశరీరగతా కథముపలబ్ధిర్దృశ్యతే హి సా లోకే, ఉపలభ్యతే హి గంగాజలమగ్నానాం సమగ్రతనుశైత్యం. ౨౭౪. పరితాపోఽపి తథైవ చ నిదాఘసమయే హి సకలదేహగతః,

సూ. అవిరోధశ్చందనవత్. ౨౩.

ఇతి చేద్యథాహి లోకే హరిచందనబిందురేకదేశస్థః. ౨౭౫. సకలశరీరవ్యాపినమాహ్లాదం జనయతీహ తద్వదయం, దేహైకదేశసంస్థో జనయత్యుపలబ్ధిమఖిలదేహగతాం. ౨౭౬. త్వక్సంబంధాచ్చాస్య హి సకలశరీరగతవేదనా భవతి,

సూ. అవస్థితివైశేష్యాదితి చేన్నాభ్యుపగమాద్ధృది హి. ౨౪.

నన్విహ దృష్టాంతోఽయం విషమో నేహార్థసాధకో భవతి. ౨౭౭. హరిచందనబిందురసావిహ ఖలు దేహైకదేశసంస్థోపి, ప్రత్యక్షేణ హి దృష్టో జనయన్నాహ్లాదమఖిలదేహగతం. ౨౭౮. ఇహ పునరుపలబ్ధిరియం సర్వాంగవ్యాపినీ పరం దృష్టా, నైవైకదేశసంస్థా ప్రత్యక్షేణోపలభ్యతే తస్య. ౨౭౯. తస్యైకదేశసంస్థితిసాధకమనుమానమపి న చేహాస్తి, ఉపలబ్ధిరియం కిం వా కృత్స్నతనుస్థత్వగింద్రియస్యైవ. ౨౮౦ కిం వా వియత ఇవ విభోః కిం వా దేహైకదేశసంస్థస్య, ఇతి సంశయాని వృత్తేర్దృష్టాంతో నేహ యుక్త ఇతి చేన్న. ౨౮౧. దేహైకదేశసంస్థా వేదాంతేషూపలభ్యతేతస్య, యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్విత్యాది వేదవాక్యేన. ౨౮౨. హృద్యంతర్జ్యోతిరితి శ్రుతివచసా హృదయదేశవృత్తిత్వం, యస్మాదస్యాభ్యుపగతమత ఉపపన్నః కిలైష దృష్టాంతః. ౨౮౩. దృష్టాంతావైషమ్యాదవిరోధ ఇతీహ యుక్తమేవోక్తం,

సూ. గుణాద్వాలోకవత్. ౨౫.

చైతన్యగుణవ్యాప్తేరవిరోధో భవతి లోకవచ్చేహ. ౨౮౪. యద్వన్మణిప్రదీపప్రభృతీనామేకదేశసంస్థానాం, యా చ ప్రభాతదీయా సా చాధికదేశసంగతా దృష్టా. ౨౮౫. నన్విహ చందనబిందోరపి కిల దేహైకదేశసంస్థస్య, అవయవవిసర్పణేన హ్యాహ్లాదయితృత్వముచితమేవాస్య. ౨౮౬. ఇహ ఖలు జీవస్యాణోర్నిత్యస్య తథైవ సంతి నావయవాః, కైరవయవైః కథం వా సకలం దేహం స విప్రసర్పేత. ౨౮౭.

ఇతి శంకాం వారయితుం సూత్రం తదిదం కృతం గుణాద్వేతి, నన్విహ కథం గుణోసౌ గుణినమతిక్రమ్య వర్తితుం ప్రభవేత్. ౨౮౮. పటగత శుక్లాదిగుణో న పటాదన్యత్ర దృశ్యతే లోకే, దీపప్రభా హి న గుణో ద్రవ్యాంతరమేవ కింతు సా భవతి. ౨౮౯. నిబిడావయవం తేజోద్రవ్యం లభతే ప్రదీపసంజ్ఞాం హి, విరళావయవం యదిదం తేజోద్రవ్యం హి తత్ప్రభా భవతి. ౨౯౦. తస్మాదయుక్తఏవ హ్యాయ మపి దృష్టాంత ఇత్యతః పఠతి,

సూ. వ్యతిరేకో గంధవత్. ౨౬.

సూ. తథాచ దర్శయతి. ౨౭.

గంధవతో ద్రవ్యస్య వ్యతిరేకేణాపి వర్తతేన్యత్ర. ౨౯౧. గంధో గుణో యథా వా చైతన్యగుణోపి తద్వదేవ స్యాత్, ఉప లభ్యతే హి కుసుమేష్వప్రాప్తేష్వపి చ గంధగుణ ఏషః. ౨౯౨. తేన గుణత్వాద్ద్రావవదాశ్రయవిశ్లిష్టతా న యుక్తాస్య, ఇత్యేతద్వ్యభి చరితం దృష్టో గంధే యతశ్చ విశ్లేషః. ౨౯౩. గంధస్యాపి సహైవా శ్రయేణ విశ్లేష ఇతి తు న హి యుక్తం, యస్మాన్మూలద్రవ్యాద్విశ్లేషో స్యోపవర్ణ్యతే తదిదం. ౨౯౪. క్షీయేత పూర్వసంస్థైర్గురుబుధ్యాదిభిర పీహ హీయేత, సూక్ష్మాః కుసుమావయవా విప్రసృతాస్సర్వతో హి జనయంతి. ౨౯౫. గంధం ప్రవిశంతి తథా నాసాపుటమితి న చేహ యుక్తతమం, సూక్ష్మా హ్యతీంద్రియాస్తే స్ఫుటో హి గంధః ప్రతీయ మానోఽసౌ ౨౯౬. తస్మాన్న కించిదేతద్యథైవ దృష్టం తథాభ్యుపేతవ్యం, దర్శయతి శ్రుతిరేషా తథైవ హృదయాలయత్వమణుతాం చ. ౨౯౭. తస్యాభిధాయ పునరప్యాలోమభ్యస్తథా నఖాగ్రేభ్యః, చైతన్యేన గుణేన హి సర్వతనువ్యాపితాం చ దర్శయతి. ౨౯౮. శ్రుత్యంతరావి లంబాద్వ్యాపిత్వం తస్య దర్శయత్యధునా,

సూ. పృథగుపదేశాత్. ౨౮.

ప్రజ్ఞాం పృథగుపదిశతి శ్రుతిరిహ యా ప్రజ్ఞయా శరీరమితి. ౨౯౯. కృత్స్నతనువ్యాపిత్వం తయైవ తస్యోపదర్శయత్యేషా, స్వాపాధి కారపఠితా శ్రుతిస్తదేతదితి దర్శయత్యేవం. ౩౦౦. అణురయమాత్మా హీశో విభురత ఐక్యం కథం తయోరితి చేత్,

సూ. తద్గుణసారత్వాత్తు తద్వ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవత్. ౨౯.

సోఽయం హి పూర్వపక్షవ్యావృత్తిఫలస్తు శబ్ద ఇహ భవతి. ౩౦౧. ఉత్పత్తేరశ్రవణాద్బ్రహ్మణ ఏవ ప్రవేశదృష్ట్యా చ, తద్రూపతోపదేశాత్పరమేవ బ్రహ్మ జీవ ఇత్యుక్తమ్ ౩౦౨. యావద్బ్రహ్మాపరం స్యాత్తావాన్ జీవోఽపి భవితుమర్హతి హి, ఇహ చ పరస్య విభుత్వం శ్రుతమత ఆత్మాపి భవతి విభురేవ. ౩౦౩ ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయ ఇతి ప్రథితాః, జీవపరా హి శ్రౌతా విభుత్వవాదాస్సమర్థితాస్తేన. ౩౦౪. యది చాణుర్జీవస్స్యాత్సకలతనువ్యాప్తవేదనా న స్యాత్, త్వక్సంబంధాత్సా చేత్కంటకతోదేఽపి తద్వదేవ స్యాత్. ౩౦౫. కంటకతున్నో లభతే పాదతలే వేదనాం న చాన్యత్ర, ఇహ చైతన్యగుణస్య వ్యాప్తిర్వా కథమణోర్హి జీవస్య. ౩౦౬. యచ్చ గుణస్య గుణాత్వం గుణేనమనాశ్రిత్య తత్కథం సిధ్యేత్, గంధస్సాశ్రయ ఏవ హి సంచరతీత్యేతదేవయుక్తమతః. ౩౦౭. ద్వైపాయనేన మునినా హ్యుపలభ్యాప్స్వితి తదేతదేవోక్తం, సర్వశరీరవ్యాప్తం చైతన్యం స్యాద్యదాస్య జీవస్య. ౩౦౮. న తదాణుర్జీవస్స్యాద్యతో హి చైతన్యరూపఏవాసౌ, ఔష్ణ్యప్రకాశరూపో యథా హి వహ్నిస్తథాయమాత్మా స్యాత్. ౩౦౯. గుణగుణిభావాయోగాత్తనుపరిమాణత్వనిరసనాచ్చైవ, తస్మాదిహ పరిశేషాద్విభురయమాత్మేతి యుక్తమభిధాతుమ్. ౩౧౦. తదణుత్వవ్యపదేశం సంగమయతి సపది సూత్రకారోఽసౌ, తద్గుణసారో జీవో యతోఽణురయమితి హి గీయతే తేన. ౩౧౧. ఇచ్ఛాద్వేషప్రముఖా యే వై బుద్ధేర్గుణా హి విఖ్యాతాః, తేషామధ్యాసేన హ్యణుత్వవాదోఽయమస్య సంవృత్తః. ౩౧౨. కర్తృత్వభోక్తృతాత్మకసంసారిత్వం చ భవతి తన్మూలం, స్వత ఇహ సోఽయమకర్తా తద్వద భోక్తా చ నిత్యముక్తశ్చ. ౩౧౩. అణుపరిమాణాధ్యాసో బుధ్యధ్యాసప్రయుక్తఏవాస్య, ఉత్క్రాంతివ్యపదేశో బుద్ధ్యుత్క్రాంత్యా న చ స్వతోఽస్య స్యాత్. ౩౧౪. శ్రుతిరిహ వాలాగ్రేతి ప్రథమమణుత్వం హి తస్య నిర్దిశ్య, అంతే సచేతి వాక్యాదానంత్యం తస్య సమ్యగుపదిశతి. ౩౧౫. తచ్చైవమాంజసం స్యాద్యదౌపచారికమణుత్వమిహ భవతి, ఆనంత్యమౌపచారికమితి నాశంక్యం యతశ్చ సర్వత్ర. ౩౧౬.

బ్రహ్మాత్మభావఏవ శ్రుత్యంతేషూపదిశ్యతే తస్య, యాంబుద్ధేరిత్యాద్యా
శ్రుతిరస్యారాగ్రమాత్రతాం శాస్తి. ౩౧౭. సా బుద్ధియోగమూలాం
తామాచష్టే న హి స్వరూపేణ, యా శ్రుతిరేషోఽణురితి ప్రథయత్య
ణుతాం న తత్పరా సా హి. ౩౧౮. జ్ఞానప్రసాదగమ్యః పరఏవాత్మా
యతోఽత్ర నిర్దిష్టః, అణుపరిమాణత్వం కిల జీవస్యాప్యనుపపన్న
మేవాతః. ౩౧౯. దుర్జ్ఞానత్వపరా స్యాదుపాధిసంబంధపరతయా వా
స్యాత్, యచ్చాన్యచ్ఛ్రుతివాక్యం ప్రదర్శితం ప్రజ్ఞయా శరీరమితి.
౩౨౦. బుద్ధిః ప్రజ్ఞైవ స్యాదథవా వ్యపదేశమాత్రమేతత్స్యాత్
వ్యపదేశోఽయమభిన్నే భవతి శిలాపుత్రకస్య గాత్రమితి. ౩౨౧.
అత్ర చ గుణగుణిభావో నైవాస్తీత్యుక్తమేవ పూర్వత్ర, హృద
యాయతనత్వోక్తిస్పృథ్వ్యాయత్తా తదైవ చోత్క్రాంతిః. ౩౨౨.
ఇమమర్థమేవ కస్మిన్న్వహమిత్యేషా శ్రుతిః ప్రదర్శయతి, యద్యు
త్క్రాంతిర్న స్యాత్స్యాతాం గత్యాగతీ కథం తస్య. ౩౨౩. తస్మా
ద్వ్యపదేశోఽసావుపాధిగుణసారతాప్రయుక్తస్స్యాత్, పరమాత్మనో
యథా వా ప్రాజ్ఞస్యోపాసనేషు సగుణేషు. ౩౨౪. స్యాద్వ్యపదేశోఽ
ణీయాన్వ్రీహేరిత్యయముపాధియోగేన, సంసారిత్వమణుత్వం తద్వ
జ్జీవేప్యుపాధియోగేన. ౩౨౫. బుద్ధ్యాత్మయోగతో నను సంసారిత్వం
యదాస్య కల్ప్యేత, సంయోగస్యాపగమో భవత్యవశ్యమితి తద్వియోగే
హి. ౩౨౬. తస్యాసంసారిత్వం స్యాదితి శంకాం నిరాకరోత్యధునా,

సూ. యావదాత్మభావిత్వాచ్చ న దోషస్తద్దర్శనాత్. ౩౦.

నైషా శంకా కార్యా యస్మాద్బుద్ధ్యుపాధియోగోఽసౌ.
౩౨౭. స చ యావదాత్మభావీ నాకస్మాదవసానమిహ భవతి,
యావత్తత్త్వావగతేరస్య న సంసారితా నివర్తతే. ౩౨౮. తావచ్చ
నోపశామ్యతి బుద్ధ్యాయోగో న కేనచిద్వాపి, బుద్ధ్యాయోగో
యోఽసౌ స కథం స్యాద్యావదాత్మభావీతి. ౩౨౯. ఏషా శంకా మునినా
నిరస్యతే సపది సూత్రశేషేణ, యోఽయమితి శ్రుతిదృష్టో విజ్ఞానమయో
బుద్ధిమయ ఏవ. ౩౩౦. మనఆదిసాహచర్యం విజ్ఞానస్యోపలభ్యతే
నమయమనోమయపురస్సరా శ్రుతివచోఽంతరే దృష్టాః
త్యంతాసమానస్సన్నితి శ్రుతిర్వ్యాపి, లోకాంతర

గమనేపిహి బుధ్యావియోగం ప్రదర్శయత్యేషా. ౩౩౨. మిథ్యాజ్ఞాన పురస్సరపవాసావాత్మబుద్ధిసంయోగః, మిథ్యాజ్ఞాననివృత్తిర్న హి సమ్యక్ జ్ఞానమంతరా భవతి. ౩౩౩. తస్మాద్బుధ్యా యోగే సమ్యక్ జ్ఞానాదృతే న శామ్యేత, శ్రుతిరపి వేదాహమితి ప్రథయతి తమిమం యథోపదిష్టార్థమ్ ౩౩౪. అత్యేతి తం విదిత్వా మృత్యుం మార్గోఽయ నాయ నాన్య ఇతి, నన్విహ సుప్తౌ ప్రళయే బుధ్యా యోగో న శక్యతే జ్ఞాతుమ్. ౩౩౫. కృత్స్నం వికారవిలయం స్వమపీత ఇతి శ్రుతిర్యతో వక్తి,

సూ. పుంస్త్వాదివత్త్వస్య సతోఽభివ్యక్తియోగాత్. ౩౧.

సుప్త్యాదౌ నిర్లేపం బుద్ధేర్యోగో న విలయముపయాతి. ౩౩౬. సత ఏవాభివ్యక్తిర్లోకే దృష్టా న చాసతః క్వాపి, పుంస్త్వాదీని హి లోకే బాల్యే జీవాత్మనా స్థితాన్యేవ. ౩౩౭. ఆవిర్భవంతి పశ్చా ద్యౌవనసమయేన వైపరీత్యేన, యది చేన్నాయం నియమష్షండాదీనాం కుతో న జాయంతే. ౩౩౮. తస్మాత్సుప్తౌ విలయే బుధ్యా యోగో హి సూక్ష్మరూపేణ, స్థితఏవ సంప్రబోధే వ్యక్తం గృహ్యేత ఇతీహ వక్తవ్యమ్. ౩౩౯. దర్శయతి శ్రుతిరేషా సతి సంపద్యేతి చేమమేవార్థమ్.

సూ. నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసంగోన్యతరనియమో వాన్యథా. ౩౨.

ఆత్మన ఉపాధిభూతం హ్యంతఃకరణం మనశ్చ బుద్ధిరితి. ౩౪౦. విజ్ఞానం చిత్తమితి హ్యనేకధా గీయతేహి వేదేషు, నిశ్చయవృత్తిస్స్యద్బుద్ధిస్సంశయ వృత్తికమిదం మనో భవతి. ౩౪౧. యద్యంతఃకరణమిదం నాభ్యుప గమ్యేత తర్హి దోషోయం, నిత్యోపలబ్ధిరథవా నిత్యానుపలబ్ధిరేవ తస్య స్యాత్. ౩౪౨. ఉపలబ్ధిసాధనానామాత్మేంద్రియవిషయపరికరా దీనాం, సతతోపలబ్ధిరేవ హి సన్నిధియోగేన తస్య జాయేత. ౩౪౩. సతి హేతుసమవధానే యది చ ఫలం నైవ దృశ్యతే తర్హి, అనవర తానుపలబ్ధిస్తస్యేయం భవతి దుర్నివారైవ ౩౪౪. శక్తిప్రతిబంధో వాప్యాత్మేంద్రియయోరిహాభ్యుపేయస్స్యాత్, శక్తిప్రతిబంధోసా వాత్మన ఇహ వక్తుమనుచితో భవతి. ౩౪౫. యస్మాదవిక్రియోసా వాత్మా తేనాయమనుచితస్తస్య, నాపీంద్రియస్య పూర్వోత్తరక్షణా కుంఠశక్తికస్యైవ. ౩౪౬. మధ్యే హి కథమకస్మాచ్ఛక్తిరియం తస్య

చోపపద్యేత, తస్మాచ్చ్రుయదవధానానవధానాభ్యాముభే ఇమే భవతః. ౩౪౭. తచ్చావశ్యకమేవ హి మనఇమమర్థం శ్రుతిః ప్రదర్శయతి, మనసా హ్యేవ పశ్యతీత్యాద్యా శ్రుతిరన్యత్రేతి చాపరాపి తథా. ౩౪౮. తస్మాత్ సూత్రకృతోక్తం తద్గుణసారత్వముచితమేవాస్య,

సూ. కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్. ౩౩.

తద్గుణసారత్వేన హ్యణుతాద్యాసాత్స్వతో మహత్త్వమితి. ౩౪౯. స్థాపితమేతత్సంప్రతి కర్తృత్వాధ్యాసమపి చ దర్శయతి, అత్రాసంగత్వశ్రుతివచనానామపి విధిశ్రుతీనాం చ. ౩౫౦. విప్రతిపత్తౌ బుద్ధేః కర్తృత్వేనైవ శాస్త్రనిర్వాహాత్, సోయమకర్తైవ స్యాదితి సాంఖ్యమతం హి నిరసితుం సకలమ్. ౩౫౧. కర్తృత్వాధ్యాసోక్త్యా సిద్ధాంతయతీహ సూత్రకారోయం, ఆత్మాసౌ కర్తా స్యాద్యస్మాద్విధిశాస్త్రమర్థవద్భవతి. ౩౫౨. కథమన్యథార్థవత్త్వం స్యాద్యథా జుహుయాద్యజేత పశునేతి, ద్రష్టా శ్రోతా మంతా బోద్ధా కర్తేతి శాస్త్రమఖిలమపి. ౩౫౩ నైవాసంగత్వశ్రుతిపరిపంథ్యావిద్యకం హి కర్తృత్వమ్,

సూ. విహారోపదేశాత్. ౩౪.

తస్మాత్స హి కర్తా స్యాదితోపి చాత్మా భవేదసౌ కర్తా. ౩౫౪. యస్మాద్విహారమస్య శ్రుతిస్స ఈయత ఇతి ప్రదర్శయతి.

సూ. ఉపాదానాత్. ౩౫.

ఆత్మాసౌ కర్తా స్యాద్యత స్తదేషామితి శ్రుతిస్తస్య. ౩౫౫. జీవప్రకరణఏవ హి కరణోపాదానమస్య కీర్తయతి.

సూ. వ్యపదేశాచ్చ క్రియాయాం న చేన్నిర్దేశవిపర్యయః. ౩౬.

విజ్ఞానం యజ్ఞమితి శ్రుతిరేషా హి క్రియాసు కర్తృత్వం. ౩౫౬. వ్యపదిశతి తస్య యస్మాదితోపి చాత్మా భవేదసౌ కర్తా, నన్విహ ...నపదం బుద్ధిపరం స్యాన్న చాత్మపరమితి చేత్. ౩౫౭. బుద్ధిపరం ... నిర్దేశవిపర్యయః ప్రసజ్యేత, విజ్ఞానేనేతి స్యాద్విజ్ఞానమితీహ ...స్యాత్, ౩౫౮. బుద్ధివివక్షాయాం ఖలు కరణవిభక్తిర్హి దృశ్యతేన్యత్ర, విజ్ఞానేనేత్యేవం శ్రుతౌ తదేషామితి ప్రసిద్ధాయాం.

సూ. యథా చ తక్షోభయథా. ४०.

శాస్త్రార్థవత్త్వపూర్వైర్హేతుభిరేతస్య యచ్చ కర్తృత్వం, మీమాంసకానుమతాత్ స్వాభావికమేవ తదితి సంప్రాప్తే ३२३. న స్వాభావికమస్య చ కర్తృత్వం స్యాదితీహ దర్శయతి, తచ్చేత్స్వాభావికమిహ న విమోక్షస్స్యాత్కథంచిదపి తేన. ३२४. కర్తృత్వాద విముక్తే పురుషార్థో వా కథం భవేన్మోక్షో వా, నను కర్తృత్వే సత్యప్యస్య చ కర్తృత్వకార్యపరిహారాత్. ३२५. పురుషార్థస్స్యాదస్య హి తత్పరిహారో నిమిత్తపరిహారాత్, అగ్నేశ్శక్తస్యాపి హి కాష్ఠవియోగే యథా న కార్యం స్యాత్. ३२६. తద్వదిహాపి స్యాదితి నేయం శంకా హి భవతి యుక్తతమా, యేన నిమిత్తానామపి సంబంధశ్శక్తిలక్షణేన స్యాత్. ३२७. తత్పరిహారాయోగాదవిమోక్షోఽస్మాత్తతోఽస్య దుర్వారః, నను మోక్షసాధనాత్కిల మోక్షస్స్యాదితి తు నైవమాశంక్యమ్. ३२८. సాధనసాపేక్షో యది మోక్షస్తర్హ్యయమనిత్య ఏవ స్యాత్, సాధనసాపేక్షం కిల లోకే సకలం హి దృశ్యతే నిత్యమ్. ३२९. బ్రహ్మాత్మభావబోధాన్మోక్ష ఇతి నిరూపితం హి శాస్త్రేస్మిన్, స హి నావకల్పతే కిల బోధస్స్వాభావికే హి కర్తృత్వే ३३०. తస్మాదుపాధిధర్మాధ్యాసేనైవాస్య కర్తృతా వాచ్యా, దర్శయతి చేమమర్థం శ్రుతిరేషా ధ్యాయతీవ శబ్దముఖా. ३३१. న వివేకినాం పరస్మాదన్యో జీవో న విద్యతే కర్తా, నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టేత్యాద్యాశ్శ్రుతయోఽపి దర్శయంత్యేవమ్. ३३२. పర ఏవ తర్హి కర్తా భోక్తా చ స్యాత్తథైవ సంసారీ, ఇతి తు న దోష ఇహ స్యాదస్మాచ్చావిద్యకాని చైతాని. ३३३. ఆవిద్యకమేవేదం కర్తృత్వాదికమితి ప్రదర్శయతి, శ్రుతిరన్యా యత్రేతి హి విద్యావసరే తు వారయత్యపరా. ३३४. యత్ర త్వస్యేత్యాద్యా శ్రుతిరపి తస్మాన్న కశ్చిదిహ దోషః, తస్య స్వప్నే జాగ్రత్యుపాధిసంపర్కజనిత ఏవాసౌ. ३३५. శ్రమనాశే పతతశ్శ్యేనస్యేవేతి దర్శయిత్వైవం, తదభావం చ సుషుప్తే మతి ప్రాజ్ఞసంపరిష్వక్తే. ३३६. తద్వా అస్యేత్యాద్యా శ్రుతిః పరానందరూపతామస్య, దర్శయితుమేతమర్థం ప్రాహాచార్యో యథా చ తక్షేతి. ३३७. త్వర్థశ్చేహ తు శబ్దః పక్షవ్యావృత్తిఫలక ఏవాసౌ,

స్వాభావికమేవ స్యాత్కర్తృత్వాదికమితీహ నాశంక్యమ్. ౩౮౮. లోకే తథాహి యథా గృహీతవాస్యాదికరణహస్తస్సన్, దుఃఖీ భవతి సఏవ స్వగృహం ప్రాప్తో విముక్తవాస్యాదిః. ౩౮౯. స్వస్థో నిర్వృత్తోసౌ నిర్వ్యాపారస్సుఖీ భవత్యేవం, ద్వైతమవిద్యామూలకమాలంబ్య స్వప్నజాగ్రతోరాత్మా. ౩౯౦. కర్తా దుఃఖీ భవతి హి స తచ్ఛ్రమస్యాపనుత్తయే హి పునః, ప్రవిశ్య పరమాత్మానం ప్రవిలాపితకార్యకరణసంఘాతః. ౩౯౧. స హి భవతి సంప్రసాదావసరే చ సుఖీ తథైవ చాకర్తా, ఏవమవిద్యాధ్వాంతం విద్యాదీపేన ముక్త్యవస్థాయామ్. ౩౯౨. ఆత్మా విధూయ సకలం పరమానందో హి కేవలో భవతి, తథాహి తక్షణాదౌ యథాహి వాశ్యాద్యపేక్ష్య కర్తా స్యాత్. ౩౯౩. ఏవం మనఆదీని హ్యపేక్ష్య కర్తా స్వతస్త్వకర్తైవ, ఇత్యావేదయితుం కిల దృష్టాంతోయం ప్రదర్శితో భవతి. ౩౯౪. బోధయితుం కర్తృత్వం స్వాభావికమితి న చేహ విధిశాస్త్రం, తదనూద్యావిద్యకమిహ కర్తవ్యవిశేషబోధనార్థం స్యాత్. ౩౯౫. నన్విహ సంధ్యే స్థానే ప్రతీయతే కేవలస్య కర్తృత్వం, కామం పరివర్తతఇతి విజ్ఞానేనేతి వాక్యయుగళేన. ౩౯౬. ఇతి చేన్నాయం దోషో యతశ్చ తత్రాపి కరణసంబంధః, శ్రుతివచనేన సధీరితి సంధ్యపరేణ ప్రతీయతే హి యతః. ౩౯౭. స్మృతిరపి కిలేంద్రియాణాముపరమ ఇత్యేతమర్థమాచష్టే, తస్మాత్సమనా ఏవ హి విహరతి సంధ్యఇతి యుక్తమభిధాతుమ్. ౩౯౮. సోయం హి వాసనామయ ఏవ విహారో న తథ్యరూపస్స్యాత్, శ్రుతిరియముతేవశబ్దప్రముఖా తమిమం విహారముపదిశతి. ౩౯౯. ఏవముపాదానేఽపి హి కర్తా సమనా న కేవలో భవతి, కరణవిభక్తిరయుక్తా కరణవిశిష్టస్య కర్తృతాయాం స్యాత్. ౪౦౦. ఇతి నాత్ర శంకనీయం లోకవివక్షా హి దృశ్యతే బహుధా, యుధ్యంతే యోధా ఇతి యోధైర్యుధ్యత ఇహైష రాజేతి. ౪౦౧. తస్మాత్కరణవిభక్తిస్సేహ వివక్షావశేన యుక్తైవ, అపిచోపాదానేస్మిన్ వ్యాపారోపరమ ఏవ కరణానామ్. ౪౦౨. న స్వాతంత్ర్యం కస్యచిదబుద్ధిపూర్వస్స దృశ్యతే స్వాపే, విజ్ఞానం యజ్ఞమితి వ్యపదేశో యశ్చ దర్శితః పూర్వమ్. ౪౦౩. స హి బుద్ధేరేవ స్యాత్కర్తృత్వపరో న

చాత్మనో భవతి, మనసోనంతరపఠితం విజ్ఞానపదం తు బుద్ధ్యర్థం హి. ౪౦౩. శ్రద్ధాద్యవయవవత్త్వం బుద్ధేరేవోపదర్శ్యతే హ్యా, తస్యా శ్రద్ధేత్యాద్యా శ్రుతిరత ఇహ బుద్ధిరేవ విజ్ఞానమ్. ౦౪. ఏవం స ఏష వాచశ్చిత్తస్యేతి శ్రుతౌ హి యజ్ఞస్య, వాగ్బుద్ధిసాధ్యతోక్తా తస్మాద్విజ్ఞానమత్ర బుద్ధిస్స్యాత్. ౪౦౬. శక్తివిపర్యయశంకా న హి బుద్ధేః కర్తృతామతే భవతి, కరణానామపిలోకే స్వస్వవ్యాపార కర్తృతా హి యతః. ౪౦౭. ఉపలబ్ధ్యపేక్షయాపి హి కరణానాం నైవ కరణతా యుక్తా, నిత్యోపలబ్ధిరూపో హ్యాత్మా యస్మాదతో న తదపేక్షా. ౪౦౮. ఏవమహంకృతిపూర్వకమపి కర్తృత్వం న చోపలబ్ధిరిహ, బుద్ధేః కర్తృత్వే వా కరణాంతరకల్పనా న చేహాస్తి. ౪౦౯. తస్య సమాధివిధానం చావిద్యకకర్తృతాముపాదాయ, తస్మాదౌపాధికమిహ కర్తృత్వం నైవ తథ్యమితి సిద్ధమ్. ౪౧౦.

సూ. పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేః. ౪౧.

యదిదముపాధినిబంధనమస్య హి కర్తృత్వమభిహితం తత్కిం, ఈశ్వరమనపేక్ష్య స్యాత్కిం వా తమపేక్ష్య భవతి చేత్యేవమ్. ౪౧౧. ఏష హ్యేవేత్యాదిశ్రుతివచసామపి తథైవ విధివచసాం, అన్యోన్యం హి విరోధే శంకా నేయం సముత్థితా భవతి. ౪౧౨. సత్యామేతస్యాం ఖల్విహ మీమాంసకమతేన చాపేక్షః, నాపేక్షతే హి జీవః పరమాత్మానం ప్రయోజనాభావాత్. ౪౧౩. రాగద్వేషాది యుతః కారకసంపత్తిసహాకృతో జీవః, అనుభవితుం కర్తృత్వం శక్నోతి యతః కిమేశ్వరేణాస్య. ౪౧౪. కృష్యాదికేషు కర్మస్వీశాపేక్షా న దృశ్యతే లోకే, క్లేశదకర్తృత్వేన న చ జంతూన్ సృజతోస్య నిర్ఘృణత్వం స్యాత్. ౪౧౫. విషమఫలం కర్తృత్వం విదధత ఈశస్య విషమతాపి స్యాత్, సాపేక్షత్వాన్నా సౌ దోషస్స్యాదితి తు నేహ యుక్తతమమ్. ౪౧౬. సాపేక్షతా తదాస్యాద్ధర్మాధర్మా యదా హి జంతూనాం, జీవస్య కర్తృతాయాం సత్యాం సద్భావ ఏతయోర్భ

౪౧౭. యది చేదీశాపేక్షం కర్తృత్వం స్యాత్తదా హి కింవిషయం, సాపేక్షత్వం తస్య స్యాదకృతాభ్యాగమశ్చ దుర్వారః. ౪౧౮. ఇత్యేతామాశంకామపనుదతి హి సూత్రకృత్తు శబ్దేన, జీవోఽవిద్యావ

పరే భవత్యవిద్యాతమోంధ ఏవ కిల. ౮౧౯. స హి కార్యకరణసంఘా వివేకదర్శీ భవేదతస్తస్య, చేతయితురీశ్వరాత్కిల కర్మాధ్యక్షాచ్చ సర్వ భూతస్థాత్. ౮౨౦. తదనుజ్ఞయా కిల స్యాత్సంసారః కర్తృభోక్తృతా రూపః, తదనుగ్రహైక హేతుకవిజ్ఞానేనాస్య మోక్షసిద్ధిరపి ౮౨౧. ఏష హ్యేవేత్యాద్యా శ్రుతిరిమమర్థం యతః ప్రదర్శయతి, యా చ య ఆత్మని తిష్ఠన్నితి శ్రుతిస్సాపి దర్శయత్యేవమ్. ౮౨౨. నన్వీశః కారయితా యదా భవేత్తస్య విషమతాప్యేవం, నిర్ఘృణతా జీవస్య స్యాదకృతాభ్యాగమోప్యతః పతతి. ౮౨౩.

సూ. కృతప్రయత్నాపేక్షస్తు విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః ౪౨.

ఉక్తాపేక్షనివృత్తిప్రయోజనోఽసౌ తుశబ్ద ఇహ భవతి, జీవ ప్రయత్నసాధ్యో ధర్మాధర్మైకలక్షణో యోఽసౌ. ౮౨౪. తదపేక్ష ఏవ హీశః కారయతే తతోఽత్ర నైవ దోషోయం, ధర్మాద్యపేక్షయైవ హి విషమం విభజేత్ఫలాన్యసావీశః. ౮౨౫. తత్తద్బీజాపేక్షో వ్రీహియవాదీన్ యథాహి పర్జన్యః, సృజతి తథా పరమాత్మా ధర్మాధర్మావపేక్ష్య కారయతి. ౮౨౬. అసతి చ పర్జన్యేస్మిన్నసత్సు బీజేషు నోపజాయేత, రసపుష్పఫలపలాశాద్యఖిలం యచ్చోపపద్యతే తద్ధి. ౮౨౭. ఏవం పరమాత్మాసౌ ధర్మాధర్మావపేక్ష్య జీవగతౌ, జీవానామేతేషాం శుభాశుభాత్మకఫలం హి విదధాతి. ౮౨౮. నన్వేతత్కర్తృత్వం జీవస్య యదా భవేత్పరాయత్తం, కథమిహ కృతప్రయత్నాపేక్షత్వం స్యాదితీహ నాశంక్యం. ౮౨౯. కారయతి హి పరమాత్మా కుర్వంతం పూర్వవాసనావశతః, పూర్వతరం చాపేక్ష్య ప్రయత్నమీశో హ్యకారయత్పూర్వం. ౮౩౦. పూర్వమపేక్ష్యేదానీం కారయతీశో యతో హ్యనాదిరసౌ, సంసారస్తస్మాదిహ సూత్రకృతోక్తం హి సకలమనవద్యం. ౮౩౧. కథమవగమ్యత ఈశః కృతప్రయత్నాద్యపేక్ష ఇతి చేన్న, విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యోఽవగమ్యతే హ్యేవం ౮౩౨. ఏవం చేదేవ స్యాత్సు నర్థకాసౌ యజేత న నిహన్యాత్, ఇతి విహితం ప్రతిషిద్ధం సఫలం నో చేత్తదేతదఫలంస్యాత్. ౮౩౩. ఈశ్వర ఏవ విధౌ వా ప్రతిషేధే వా సదా నియుజ్యేత, యస్మాత్పరతంత్రోఽసౌ జీవస్స కథం నియుజ్యతే తత్ర. ౮౩౪. విధివిహితకారిణం వానర్థే న నిషిద్ధ

కారిణం చ తథా, అర్థేన సంస్పృజేదితి వేదోఽసావప్రమాణమేవ స్యాత్. ౪౩౫. అనపేక్షశ్చేదీశో లోకే స్యాత్పురుషకారవైయర్థ్యం, ఏవం హి దేశకాలాదీనామకృతాగమాదిదోషస్స్యాత్. ౪౩౬. ఇతి ఖలు దూషణజాతం త్వాదిగ్రహణేన దర్శితం మునినా, తస్మాత్కర్మాపేక్షః కారయతీశ ఇతి కోఽపి న విరోధః. ౪౩౭.

సూ. అంశో నానావ్యపదేశాదన్యథా చాపి దాశకితవాదిత్వ మధీయత ఏకే. ౪౩.

ఏకో జీవో నిత్యో నాణురకర్తా స్వయంప్రకాశ ఇతి, వర్ణిత మేతత్పూర్వం బ్రహ్మైక్యం తస్య సుగమమేవేతి. ౪౩౮. సంప్రతి భేదాభేదశ్రుతివచసామిహ విరోధశంకాయాం, తామపనీయ హి సకలాం బ్రహ్మైక్యమిదం దృఢీకరోతి మునిః. ౪౩౯. ఉపకార్యో జీవోఽసావుపకారక ఏష భవతి పరమాత్మా, ఇతి తు పురా నిర్దిష్టం స భవతి సంబంధినోరయం ధర్మః. ౪౪౦. కిం స్వామిభృత్యయోరివ కిమసావగ్నిస్ఫులింగయోరివ వా, ఇతి శంకాయాం సత్యాం యుక్తస్స్యాత్స్వామిభృత్యవచ్చాత్ర. ౪౪౧. తత్ర నియోజ్యనియోజకభావోఽసౌ సుప్రసిద్ధ ఇహ లోకే, తద్వదిహాఽపి స్యాదిత్యాక్షేపోఽసౌ నిరస్యతే సపది. ౪౪౨. ఈశస్యాంశో జీవో యథా స్ఫులింగో భవత్యసావగ్నేః, నన్వీశో నిరవయవః కథం హి తస్యాంశ ఏష జీవస్స్యాత్. ౪౪౩. తస్మాన్నాసావంశో నానావ్యపదేశదర్శనాదపి చ, నానావ్యపదేశేసౌ సోఽన్వేష్టవ్యో యఆత్మనిత్యాదిః. ౪౪౪. శ్రుత్యంతరేషు దృష్టో నాసతి భేదే సయుజ్యతే క్వాపి, స్వస్వామిభృత్యసామ్యే యుక్తస్స్యాదితి తు నేహ శంకా స్యాత్. ౪౪౫. న హి నానావ్యపదేశాదేకస్మాదంశతాత్ర నిర్దిష్టా, కింత్వన్యథాపి తస్య వ్యపదేశాదంశతోపపన్నా స్యాత్. ౪౪౬. వ్యపదేశో నానాత్వప్రతిపత్తిపరోఽపి భవతి తస్యేహ, దాశకితవాదిభావం బ్రహ్మణ ఏకే సమామనంతి యతః. ౪౪౭. ఇహ చాథర్వణికాః కిల సూక్తే బ్రహ్మాత్మతత్త్వబోధపరే, దాశా దాసాః కితవా బ్రహ్మైవేత్యర్థముపదిశంత్యేతే. ౪౪౮. త్వం స్త్రీతి శ్రుతిరన్యా వ్యపదిశతి బ్రహ్మతత్త్వమేవ స్త్రీ చ పుమాంశ్చ కుమారస్తథా కుమారీ తథైవ జీర్ణోఽపి. ౪౪౯. హి జాతో లోకే సకలోఽయం బ్రహ్మ భవతి నాన్య ఇతి,

సర్వాణీత్యాద్యా అపి కథయంతి బ్రహ్మ సర్వరూపమితి. ౪౫౦. చైతన్యం త్వవిశిష్టం భవతి హి జీవేశయోర్యత స్తస్మాత్, భేదాభేదావగమాభ్యామిహాంశత్వమస్య యుక్తతమం. ౪౫౧.

సూ. మంత్రవర్ణాచ్చ. ౪౪.

తావానస్యేత్యాద్యో మంత్రోప్యముమర్థమేవదర్శయతి, మంత్రే చ భూతశబ్దస్థావరజంగమసజీవదేహపరః. ౪౫౨. తత్పదతాఽహిం సన్నితి మంత్రే దృష్టా హి భూతశబ్దస్య, అత్ర చ పాదోంశస్స్యాత్తస్మాదంశత్వమస్య యుక్తతమం. ౪౫౩.

సూ. అపిచ స్మర్యతే ౪౫.

ఈశ్వరగీతాస్వపి కిల జీవస్యేశాంశతా వినిర్దిష్టా, తత్ర మమైవాంశ ఇతి వ్యపదేశో యేవ జీవభూతస్య. ౪౫౪. అత్ర నియోజ్యనియోజకభావోసౌ స్వామిభృత్యయోరేవ, లోకే యద్యపి దృష్టస్తథాపి శాస్త్రేణ చాంశతా కథితా. ౪౫౫. హీనోపాధియుతానిహ జీవాన్ మాయాసహాయసంపన్నః, పరమాత్మాసౌ శాస్తీత్యత్ర నకాచిద్విరోధశంకా స్యాత్. ౪౫౬. నన్వీశాంశో జీవో యదా తదీయేన దుఃఖభోగేన, అంశిన ఈశస్యాపి హి దుఃఖిత్వం దుర్నివారమేవ స్యాత్. ౪౫౭. హస్తాద్యవయవసంగతదుఃఖేన యథాంగినో భవేద్దుఃఖం, నానాజీవాంశగతైర్దుఃఖైరీశస్య దుఃఖమధికం స్యాత్. ౪౫౮. ముక్తౌ తత్ప్రాప్తానాం మహత్తరం దుఃఖమపరిహార్యం స్యాత్, సమ్యగ్దర్శనమఫలం పూర్వస్సంసార ఏవ వరమితి చేత్. ౪౫౯.

సూ. ప్రకాశాదివన్నైవం పరః. ౪౬.

జీవో యథా హి దుఃఖం సంసారకృతం సదానుభవతి తథా, నైవం పరో హి యస్మాజ్జీవో దేహాత్మభావమాపన్నః. ౪౬౦. తద్దుఃఖేనావిద్యావశతో దుఃఖిత్వమాత్మనో మనుతే, దేహాత్మభావయోగో దుఃఖ్యభిమానోపి నైవమీశస్య. ౪౬౧. జీవస్యాపి చ దేహాద్యవివేకభ్రమనిబంధనో భవతి, దుఃఖాభిమానఏష హి న తు స చ పరమార్థతోస్తి కశ్చిదపి. ౪౬౨. ఇహ పుత్రమిత్రగోచరమపి దుఃఖం తదభిమానతో దృష్టం, అభినివిశమాన ఏవ స్నేహవశేనేహ పుత్రమిత్రాదౌ. ౪౬౩. తత్రాభిమానయోగాదనుభవతి తదీయదుఃఖమఖిలమపి,

మిథ్యాభిమానమూలో దుఃఖానుభవో హి భవతి తేనాసౌ. ౪౬౪. యే పుత్రమిత్రబంధుష్వభిమానవివర్జితా హి యతినస్సన్త్యః, తద్దుఃఖమూలకం కిల దుఃఖం నైతేషు దృశ్యతే కిమపి. ౪౬౫. కిముత ప్రజ్ఞానఘనాత్పరాత్మనోఽన్యన్న పశ్యతో వస్తు, దుఃఖిత్వం నేతి తతో నైవాత్మజ్ఞానమఫలమితి శంక్యం ౪౬౬. అత్ర నిదర్శనమేతత్ప్రకాశవదితి ప్రదర్శితం మునినా, లోకే యథా ప్రకాశస్సౌరశ్చాంద్రో ద్యుమండలవ్యాపీ. ౪౬౭. ఋజువక్రభావకలితేష్వంగుళిద్వారాద్యుపాధిషు ప్రాయః, ఉపగతతద్భావ ఇవ ప్రతిపన్నో న పరమార్థతస్సోఽయం. ౪౬౮. తద్భావం ప్రతిపద్యత ఏవం సర్వత్రగోఽపి చాకాశః, గచ్ఛత్స్వపిచ ఘటాదిషు గచ్ఛన్నివ భావ్యమానరూపోఽపి. ౪౬౯. గచ్ఛతి న సపరమార్థత ఏవం జలకంపనేన తత్రత్యే, సూర్యాదిప్రతిబింబేఽపి కంపమానే న కంపతే సూర్యః. ౪౭౦. ఏవమవిద్యోపస్థితబుద్ధ్యుపహితజీవసంజ్ఞికే హ్యంశే, దుఃఖాయితేఽపి తస్మిన్ తద్వద్దుఃఖాయతే న హీశోఽయం ౪౭౧. జీవస్యాపి హి దుఃఖప్రాప్తిరవిద్యానిబంధనేత్యుక్తం, ఏవమవిద్యామూలకమేతం జీవాత్మభావమున్మూల్య. ౪౭౨. బ్రహ్మాత్మతాం వదంతి హి తత్త్వమసీత్యాదిసకలవేదాంతాః, తస్మాన్నో జైవేన చ దుఃఖేనేశస్య దుఃఖితాపత్తిః. ౪౭౩.

సూ. స్మరంతి చ. ౪౭.

వ్యాసాదయః కిలామీ స్మరంతి పరమాత్మతత్త్వమఖిలమపి తత్ర చ పరమాత్మాయం స హి నిత్యో నిర్గుణశ్చ భవతి యతః. ౪౭౪. స హి కర్మణా ఫలైర్వా న లిప్యతే పద్మపత్రమివ పయసా, కర్మాత్మా త్వపరోఽసౌ స యుజ్యతే మోక్షబంధనైరితి హి. ౪౭౫. అత్ర చశబ్దశ్రవణాత్సమామనంతీతి వాక్యశేషస్స్యాత్, నన్వత్ర చాంతరాత్మా భూతానామేక ఏవ చేత్తర్హి. ౪౭౬. కథమత్రానుజ్ఞాపరిహారౌ తావనర్థవత్తరౌ భవతః, నన్వీశాంశో జీవస్తద్భేదాత్తౌ సమంజసౌ భవతః. ౪౭౭. ఇతి చేదనంశతామపి జీవస్యాభేదబోధికాః శ్రుతయః, మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతీత్యాద్యా హి ప్రదర్శయంత్యేవం. ౪౭౮. నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టేత్యాద్యాస్తత్స్రష్ట్వైవ ప్రవేశ ఏవమాదికాశ్శ్రుతయః, నన్విహ భేదాగమాభ్యామంశతా హి నిర్ణీతా. ౪౭౯. సత్యం తథాపి భేదా

భేదో నాత్ర చ బుబోధయిషితో హి, భేదమనూద్యావిద్యకమభేద ఇహ కిల బుబోధయిషితో హి. ౪౭౦. నిరవయవస్య బ్రహ్మణ ఇహ ముఖ్యోంశః కథం భవేజ్జీవః, తస్మాత్పర ఏవైకో భూతానాం భవతి చాంతరాత్మా యః. ౪౭౧. సోఽయం హి జీవభావేనావస్థిత ఇత్యవశ్యమిహ వాచ్యం,ఏవం చానుజ్ఞాపరిహారానుపపత్తిరిత్యతో బ్రూతే. ౪౭౨.

సూ. అనుజ్ఞాపరిహారౌ దేహసంబంధాజ్జ్యోతిరాదివత్. ౪౮.

అగ్నీషోమీయం పశుమిత్యాద్యా కిల భవేదిహానుజ్ఞా, పరిహారశ్చ న హింస్యాదిత్యాదిస్తావుభావపి ప్రథితౌ. ౪౭౩. ఏవమృతౌ భార్యామితి గురుపత్నీం నైవ సంస్పృశేదితి చ, ఏతౌ చానుజ్ఞాపరిహారౌ భవతో హి దేహసంబంధాత్. ౪౭౪. ఆత్మన ఏకత్వేపి చ దృష్టోఽసావత్ర దేహసంబంధః, దేహేంద్రియసంఘాతావివేకమూలభ్రమాత్మకస్సోయం. ౪౭౫. అహమంధో మూఢోఽహం గచ్ఛామ్యహమేవ చాగమిష్యామి, ఇతి కిల సమ్యగ్జ్ఞానాత్ప్రాక్ప్రవృత్తోసౌ హి సర్వజంతుషు చ. ౪౭౬. తస్మాన్నేహానుజ్ఞాపరిహారాదౌ న బాధకం కిమపి, తద్వ్యానర్థక్యం స్యాత్సమ్యగ్దర్శిన ఇతీహ నాశంక్యం. ౪౭౭. హేయే చోపాదేయే యస్తత్త్వవివేకీ నియుజ్యతే సోఽయం,యస్త్వాత్మవ్యతిరిక్తం హేయముపాదేయమపి చ నేక్షేత. ౪౭౮. బ్రహ్మణి నిరూఢచిత్తో విద్వాన్ స కథం నియుజ్యతే తత్ర, సమ్యగ్దర్శిన ఇహ యది న నియోగస్స్యాద్యథేష్టచేష్టా స్యాత్. ౪౭౯. ఇతి తు న సర్వత్రైవ హ్యభిమానోసౌ ప్రవర్తకో యస్మాత్,అభిమానాభావేన హి తత్త్వవిదో న హి యథేష్టచేష్టా స్యాత్. ౪౮౦. తస్మాచ్చానుజ్ఞాపరిహారావిహ దేహయోగజావేవ, ఇహ చ నిదర్శనభూతా జ్యోతిః ప్రముఖా భవంతి లోకేఽస్మిన్. ౪౮౧. జ్యోతిష ఏకత్వేపి హ్యగ్నిశ్శ్మావో న గృహ్యతే లోకే, పరివర్జ్యతే హి సవితుః ప్రకాశ ఏకోఽప్యమేధ్యదేశస్థః. ౪౮౨. వైదూర్యాద్యాభా మాగృహ్యంతే నరకళేబరాణి న హి, మూత్రపురీషం చ గవాం పవిత్రమితి గృహ్యతే న చాన్యస్య. ౪౮౩.

సూ. అసంతతేశ్చావ్యతికరః. ౪౯.

నన్వేవమపి చ దోషో భవతి హ్యేకాత్మతామతే సోఽయం, స్వామ్యైకత్వాదిహ కిల కర్మఫలవ్యతికరో భవేదితి చేత్.౪౯౪ న హి కర్తుర్భోక్తుర్వా సంబంధస్సర్వతనుభిరిహ భవతి, యోఽసావుపాధితంత్రః కర్మఫలవ్యతికరో న తేనాస్య. ౪౯౫.

సూ. ఆభాసఏవ చ. ౫౦.

జీవస్యైశాంశత్వం పూర్వమవచ్ఛేదపక్షమాశ్రిత్య, కరకాకాశస్యేవ హి వర్ణితమిహ చైవకారయోగేన.౪౯౬.తత్రావచ్ఛేదమతే హ్యరుచిం కాంచిదపి సూచయన్నేవ, రూపం రూపమితి శ్రుతిసిద్ధం ప్రతిబింబపక్షమనుసరతి. ౪౯౭. ఆభాసఏవ జీవః పరాత్మనో వారిసూర్యవద్భవతి, సాక్షాన్న స ఏవ స్యాన్నాపిచ వస్త్వంతరం హి జీవోఽసౌ. ౪౯౮. యస్మాదిహ ప్రవిష్టః పరస్స ఏష ఇతి వాక్యనిర్దిష్టః, తస్మాదిహ బుద్ధ్యాదిప్రతిబింబో జీవ ఏష ఇతి యుక్తమ్. ౪౯౯. శుక్తౌ రజతపదస్య హి న చ స్వరూపేణ కల్పితత్వం స్యాత్, నేదం రజతమితీవ హి నేదం ముఖమితి న దృశ్యతే యస్మాత్. ౫౦౦. ప్రతిబింబస్య చ బాధో న దర్పణే ముఖమితీహ దృష్టస్స్యాత్, తస్మాదుపాధిసక్తస్స్వరూపమాత్రేణ కల్పితోఽయం స్యాత్. ౫౦౧. ఏకస్మిన్ జలసూర్యే ప్రకంపమానే న కంపతే చాన్యః, ఏకస్మిన్ కిల జీవే కర్మణి న తదంతరస్య తద్యోగః. ౫౦౨. అత్ర వ్యతికరశంకా హ్యైకాత్మ్యేనైవ కర్మఫలయోస్స్యాత్, ఆభాసోఽయమవిద్యాకృతస్తదాలంబనోఽపి సంసారః. ౫౦౩. ఆవిద్యక ఇత్యేతం వ్యుదస్య పరమార్థరూపముపదిశతి, బహవో విభవో యేషామాత్మానో వ్యతికరో హి తేషాం స్యాత్. ౫౦౪. చైతన్యమాత్రరూపా బహవో విభవో భవంతి చాత్మానః, సాధారణం ప్రధానం తద మితి తన్నిబంధనైవేషామ్. ౫౦౫. భోగాపవర్గసిద్ధిర్భవతీతి హి వ యంతి కిల సాంఖ్యాః, బహవస్సర్వగతా అప్యాత్మానస్స్వయమ తనా ఏవ. ౫౦౬. ఉపకరణాని బహూని హి మనాంసి తాన్యప్యచేతనాన్యేవ, ఆత్మనో యోగేన హ్యుత్పద్యంతే గుణా న వేచ్ఛాద్యాః. ౫౦౭. ప్రత్యేకమాత్మసు యదా హ్యవ్యతిరేకేణ సమవయంత్యేతే, భవతి తదా సంసారస్తదుపరమో మోక్ష

ఇతి హి కాణాదాః ౫౦౮. సాంఖ్యనయే జీవానాం స్వతశ్చైతన్య మాత్రరూపత్వాత్,ఏకస్మిన్నపి దేహే సర్వేషామాత్మానాం చ సాన్నిధ్యాత్.౫౦౯. ఏకస్మిన్ సుఖయోగే తత్సర్వేషాం కుతో న జాయేత, అవిశేషేపిచ పుంసాం సర్వేషాం ప్రకృతిసన్నిధానస్య. ౫౧౦.నియమేన ప్రకృతిరియం పుంసాం భోగాపవర్గసిద్ధ్యర్థం,ఉద్దిశ్య ప్రతిపురుషం ప్రవర్తతే తేన తద్వ్యవస్థా స్యాత్. ౫౧౧. భోగో విషయమతిస్స్యాదపవర్గో గుణవిలక్షణాత్మమతిః, తత్సాధనభూతేయం నియతా ప్రకృతిప్రవృత్తిరేవ స్యాత్. ౫౧౨. ఏతదనంగీకారే స్వమహత్త్వఖ్యాపనార్థికా సా స్యాత్, ఏవం చేదుద్దేశ్యవ్యాఘాతో త్రావిమోక్షరూపస్స్యాత్. ౫౧౩. ఇతి చేన్నైతత్సారం వినోపపత్తిం కథం వ్యవస్థా స్యాత్, అయముద్దేశ్యవివేకో జడప్రధానస్య నైవ యుక్తతమః. ౫౧౪. నాచేతనస్య లోకే నియామకత్వమపి దృశ్యతే క్వాపి, తస్మాచ్చ న వ్యవస్థా వ్యతికర ఇహ దుర్నివార ఏవ స్యాత్. ౫౧౫. కాణాదానాం చ నయే యద్యేకేనాత్మనా మనోయోగః, ఆత్మాంతరైస్తదాయం సాన్నిధ్యస్యావిశేషతో హి భవేత్. ౫౧౬. హేత్వవిశేషాత్తేషాం సమసుఖదుఃఖత్వమపరిహార్యం స్యాత్, ఇహ చాదృష్టనిమిత్తో నియమస్స్యాదితి తు నేహ యుక్తతమమ్. ౫౧౭.

సూ. అదృష్టానియమాత్. ౫౧.

యచ్చ మనోవాక్కాయైరదృష్టముత్పద్యతే హి తచ్చ కిల, సర్వాత్మనాం విభూనాం ప్రతిదేహం సన్నిధానసామ్యేన. ౫౧౮. ఏతస్యేదమదృష్టం నాన్యస్యేతి హి న శక్యతే జ్ఞాతుం, సాంఖ్యానాం తు నయే తత్ప్రధానసమవేతమేవ నాత్మగతమ్. ౫౧౯. తస్య చ సుఖాది భోగేన ప్రత్యాత్మం నియామకత్వం స్యాత్, నన్విత్థం కరవాణీతీత్థం ప్రయత ఇతి చైవమాద్యా హి. ౫౨౦. అభిసంధ్యాదయ ఇహ యే ప్రత్యాత్మని తే ప్రవర్తమానాస్స్యుః, స్వస్వామిభావగమకా భవంత్యదృష్టాత్మనామితి ప్రాప్తే. ౫౨౧.

సూ. అభిసంధ్యాదిష్వపి చైవమ్. ౫౨.

అభిసంధ్యాదీనామపి హేత్వవిశేషాద్యథోక్తదోషస్స్యాత్,

సూ. ప్రదేశాదితి చేన్నాంతర్భావాత్. ౫౩.

దేహప్రతిష్ఠితేన హి మనసా యోగస్తు తన్వవచ్ఛిన్నే. ౫౨౨. ఆత్మప్రదేశ ఏవ హి భవత్యతస్స్యాదిహ వ్యవస్థేయం, ఇతి చేన్నేదం యుక్తం యత ఇహ సర్వాత్మనాం విభుత్వేన. ౫౨౩. సర్వేష్వపిచ శరీరేష్వంతర్భావోఽయమప్రతీకారః, తేన చ తదవచ్ఛిన్నస్సర్వేష్వాత్మసు సమో హి సంయోగః. ౫౨౪. నాపిచ నిరవయవస్య ప్రదేశపరికల్పనా పి యుక్తతమా, యది కల్పితః ప్రదేశః కార్యం పరమార్థతః కథం జనయేత్. ౫౨౫. సర్వాత్మసన్నిధానే శరీరముత్పద్యమానమస్యైవ, నాన్యస్యేతి నియంతుం న శక్యతే కేనచిత్క్వచిద్వాపి. ౫౨౬. యత్రాత్మనోర్ద్వయోరపి సమానసుఖదుఃఖభోగ ఇహ దృష్టః, దేహైకేనైవ హి తయోర్ద్వయోర్భోగసిద్ధిరపి చ స్యాత్. ౫౨౭. తత్ర హి తయోర్ద్వయోరపి సమప్రదేశం హ్యదృష్టమితి యుక్తం, సుఖదుఃఖమన్వభూత్కిల యస్మిన్దేశే హి దేవదత్తోఽసౌ. ౫౨౮. అపయాతే తస్మిన్ కిల కాశీదత్తే తమేవ సంప్రాప్తే, తస్యాపి చేతరేణ హి సమసుఖదుఃఖానుభూతిరిహ దృష్టా. ౫౨౯. సా న స్యాద్యది చ తయోస్సమప్రదేశం త్వదృష్టమిహ న స్యాత్, స్వర్గాద్యుపభోగస్యానుపపత్తిరపి ప్రదేశవాదినయే. ౫౩౦. బ్రాహ్మణశరీరదేశావచ్ఛిన్నే స్యాదదృష్టనిష్పత్తిః, స్వర్గాద్యుపభోగః కిల దేవాదిశరీరదేశ ఏవ స్యాత్. ౫౩౧ లోకే హి కార్యకారణభావో న విభిన్నదేశయోర్దృష్టః, ఇహ చాత్మనాం బహూనాం సర్వగతత్వమపి నోపపన్నం స్యాత్. ౫౩౨. సతి దృష్టాంతే తదిదం బుద్ధ్యారూఢం భవేన్న చేతరథా, వద తావత్త్వం కే తే బహవో జీవాస్సమానదేశాశ్చ. ౫౩౩. రూపరసాదయ ఇవ తే సమానదేశాశ్చ బహవ ఇతి చేన్న, తేషామపి ధర్మ్యంశేనాభేదాత్తత్స్వరూపతా యుక్తా. ౫౩౪. అథవా లక్షణభేదాత్తేషాం భేదో న చాత్మనాం స భవేత్, నేహ బహూనాం తేషాం లక్షణభేదశ్చ వక్తుమపి శక్యః. ౫౩౫. అంత్యవిశేషాదేవ హి తేషాం భేదోపపత్తిరిత్యపి న, సతి భేదేంత్యవిశేషస్తస్మిన్ సతి భేదకల్పనా భవతి. ౫౩౬. ఇతి చేతరేతరాశ్రయతాదోషోఽప్యత్ర దుర్నివారస్స్యాత్, ఆకాశాదీనామపి విభుత్వమస్మాకమననుమతమేవ. ౫౩౭.

ఆత్మన ఆకాశఇతి శ్రుతివాక్యేనాస్య కార్యతావగమాత్, ఆత్మైకత్వే దోషా వాదిభిరుద్భావితాశ్చ యే సర్వే. ౫౩౮. తే నిరసితా హి బుద్ధాద్యుపాధియోగావలంబనేనైవ, తస్మాదస్మిన్ పక్షే న దోష శంకావకాశ ఇతి సిద్ధమ్.౫౩౯.శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం, చతురధ్యాయీ తస్యాం ద్వితీయసంజ్ఞశ్చ యోయ మధ్యాయః. ౫౪౦. తత్ర తృతీయే పాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్య కారోక్తః, ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో భవతు సోయమనవద్యః.

ఇతి ద్వితీయాధ్యాయే తృతీయపాదః.

అథ చతుర్థపాదః.

పూర్వస్మిన్నధికరణే విచార్య కర్తుస్స్వరూపమఖిలమపి, ఇహ చ తదుపకరణానాం ప్రాణానాం సాధయత్యథోత్పత్తిమ్. ౧. పూర్వత్ర భూతభోక్తృస్వరూపమఖిలం విచార్య సమ్యగిహ, ప్రాణస్య భౌతికస్య హి విచార ఇతి హేతుహేతుమద్భావః. ౨. పాదద్వయస్య సంగతిరిత్యేతత్స్ఫుటయితుం హి వర్ణయతి, వియదాది గోచరశ్రుతివిప్రతిషేధస్తృతీయపాదేన. ౩.పరిహృత ఇహ తు చతుర్థే పాదే ప్రాణాదిగోచరో యోసౌ, శ్రుతివిప్రతిషేధస్సోత్ప చాయ మిహ కిల నిరస్యతే సమ్యక్. ౪. తత్తేజోసృజతేతి హ్యాత్మన ఆకాశఏవ మాద్యేషు, శ్రుతివచనేషూత్పత్తిః ప్రాణానాం నోపలభ్యతే క్వాపి. ౫. కించానుత్పత్తిః క్వచిదేషామామ్నాయతే హ్యసద్వేతి, అస్మిన్ మంత్రే ప్రాణా ఋషిస్వరూపేణ దర్శితాస్తేషామ్. ౬. ప్రాణానాం సద్భావః ప్రాగుత్పత్తేః ప్రతీయతేన్యత్ర, తేషాం ప్రాణానామప్యు త్పత్తిః పఠ్యతే యథేత్యస్మిన్. ౭. ఏతస్మాజ్జాయతఇతి మంత్రేపి చ దృశ్యతే తదుత్పత్తిః, ఏవం సప్త ప్రాణాః ప్రభవంతీత్యేవమాదిమం త్రేషు ౮. ఏవం హి శ్రుతివచసాం విప్రతిషేధోఽత్ర భవతి దుర్వారః, అత్ర తదన్యతరస్య హి నిర్ధారణకారణం న కించిదపి. ౯. తస్మాదప్రతి పత్తిః శ్రుతివచనానామిహ ప్రసజ్యేత, అథవా ప్రాగుత్పత్తేస్సద్భావ శ్రవణతో భవేద్గౌణీ. ౧౦. ప్రాణానాముత్పత్తిశ్రుతిరితి పక్షాంతరం

ప్రసజ్యేత, ఇతి విచికిత్సాయాం కిల సత్యాం భగవాంస్తదేతదిహ పఠతి. ౧౧.

సూ తథా ప్రాణాః. ౧.

సన్వక్షానులోమ్యం తథేతి కథమిహ పునర్నిరూప్యేత, ప్రకృతోపమానమత్ర హి న దృశ్యతే తేన తత్కథం భవతి. ౧౨. పూర్వమతీతానంతరపాదాంతే వర్ణితం హి భూయోఽపి, సర్వగతాత్మబహుత్వప్రతిపాదకవాదిదూషణం హి పరమ్. ౧౩. సాదృశ్యాభావేన హి తదిదం నైవోపమానమిహ భవతి, నాపి హ్యదృష్టసామ్యప్రతిపాదనపరమిదం తథేతి స్యాత్. ౧౪. సర్వాత్మసన్నిధానే హ్యదృష్టముత్పన్నమనియతం యద్వత్, ఏవమనియతాః ప్రాణాస్సర్వేష్వాత్మస్వితీహ వక్తవ్యమ్. ౧౫. తత్కిల దేహానియమేనైవోక్తం భవతి చేహ పునరుక్తం, అపసిద్ధాంతభయేన ప్రాణా జీవేన నోపమీయేరన్. ౧౬. ప్రాణానాం తూత్పత్తిర్వివక్షితా భవతి సా న జీవస్య, తస్మాదనుచితమేతత్తథేతి సూత్రోక్తమితి తు నాశంక్యమ్. ౧౭. ఏతస్మాదాత్మన ఇతి యత్ప్రాణోత్పత్తివాక్యముపదిష్టం, తదిదముదాహరణం స్యాత్తద్గతముపమానమత్ర సంగ్రాహ్యమ్ ౧౮. ప్రాణాస్తథా పరస్మాద్యథా హి లోకాదయో భవంత్యస్మాత్, ఇతి కిల సూత్రార్థస్స్యాత్తత్ర న పూర్వోక్తదూషణం కిమపి. ౧౯. ఏతస్మాజ్జాయతఇతి మంత్రాంతరమపి భవేదుదాహరణం, తేన చ ఖాదివదేవ ప్రాణా జాయంతఇతి హి ఫలితం స్యాత్. ౨౦. అథవా వ్యవహితమేవ హి వియదాదితృతీయపాదనిర్దిష్టం, ఉపమానమత్ర భవతి వ్యవహితయోగోఽపి దృశ్యతే న్యత్ర. ౨౧. పానవ్యాపచ్చేతి హి సూత్రేస్మిన్ దృశ్యతే తథైవాసౌ, యజ్ఞే హి సోమపానే క్రియమాణే సతి భవేద్యదా వమనమ్. ౨౨. సోమేంద్రదేవతాకం శ్యామాకచరుం స నిర్వపేత్తద్వత్, ఇతి ఖలు సూత్రార్థస్స్యాత్తత్ర హి తచ్ఛబ్దయోగతో హి యథా. ౨౩. అశ్వప్రతిగ్రహేష్టిన్యాయోఽసౌ వ్యవహితః పరామృష్టః, తద్వదిహాపి వ్యవహితసంబంధేనైవ బాధకం కిమపి. ౨౪. తస్మాదుత్పద్యంతే ప్రాణా వియదాదివదితి సిద్ధమిహ, అత్ర శ్రుతత్వమేవ ప్రాణోత్పత్తౌ హి హేతుః. ౨౫. నను కేషు చిత్ప్రదేశేష్వియముత్పత్తిర్హి న

శ్రుతేత్యుక్తం, తదయుక్తం కిల యస్మాత్ప్రాణోత్పత్తిశ్శ్రుతైవ చాన్యత్ర. ౨౬. క్వచిదశ్రుతమపి తదిదం న శ్రుతమన్యత్ర వారయితుమిష్టే, తస్మాచ్ఛ్రుతినిర్దేశాత్ప్రాణా జాయంత ఇతి తు సూక్తమిదమ్. ౨౭.

సూ. గౌణ్యసంభవాత్. ౨.

ప్రాణానాముత్పత్తిర్గౌణీతి న చేహ శంకితుం శక్యం, గౌణ్యా అసంభవాదితి తత్పురుష సమాస ఇహ చ నిర్దిష్టః. ౨౮. నేయం ప్రాణోత్పత్తిర్గౌణీ కథమపి న చేహ సంభవతి, నేయం గౌణీ చేత్స్యాత్తదా ప్రతిజ్ఞోపమర్ద ఏవ స్యాత్. ౨౯. కస్మిన్ను భగవ ఇత్యత ఏకజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం, ఆదిశ్య తదుపపత్తయ ఏతస్మాదితి హి వాక్యమామ్నాతమ్. ౩౦. యది చ బ్రహ్మవికారః ప్రాణాద్యఖిలం తదా ప్రతిజ్ఞేయం, ప్రకృతివికారాభేదన్యాయేనైవ హి సమర్థితా భవతి. ౩౧. బ్రహ్మా వేత్యేతస్మిన్ శ్రుతివాక్యేప్యేవమాత్మనో వేతి, శ్రుత్యంతరేపి తేన న్యాయేనైషా సమర్థనీయా హి. ౩౨. నన్వేవం ప్రాణానామప్యుత్పత్తిర్యదా భవేత్తర్హి, ప్రాణానాం సద్భావః ప్రాగుత్పత్తేశ్శ్రుతో విరుధ్యేత. ౩౩. ఇతి చేదేతద్వాక్యం న హి మూలప్రకృతిగోచరం భవతి, యస్మాదప్రాణత్వం శ్రుతిరప్రాణఇతి దర్శయతి తస్యాః. ౩౪. తస్మాదేతద్వాక్యం హ్యవాంతర ప్రకృతిగోచరం భవతి, ప్రాక్సద్భావశ్రవణం స్వవికారాపేక్షమేవ తేషాం స్యాత్. ౩౫. వ్యాకృతవిషయాణాం హి ప్రకృతిత్వమపి శ్రుతిస్మృతిప్రథితం, వియదధికరణే తదిదం సూత్రం కిల పూర్వపక్షసూత్రమితి. ౩౬. గౌణీజన్మశ్రుతిరియమసంభవాదితి హి వర్ణితం తత్ర, తత్ర చ భవేత్ప్రతిజ్ఞాహానితోసావుపేక్షితః పక్షః. ౩౭. ఇహ పునరేతత్సూత్రం భవతి హి సిద్ధాంతసూత్రమితి మత్వా, గౌణ్యా అసంభవాదితి వర్ణితమత్ర చ న కోపి దోషస్స్యాత్. ౩౮.

సూ. తత్ప్రాక్ఛ్రుతేశ్చ. ౩.

ఏతస్మాదపి హేతోర్వియదాదీనామివాత్ర ముఖ్యైవ, ప్రాణానామపి చైషా జన్మశ్రుతిరితి హి యుక్తమాభాతి. ౩౯. వియదాద్యనను వృత్తం జాయత ఇత్యేతదేకమేవ పదం, ముఖ్యం చేద్వియదాదా

ప్రాణేషు ప్రాక్సృతం తథా ముఖ్యమ్. ४०. స ప్రాణమసృజతేతి శ్రుతిగతసృజతేస్తథానుషంగస్స్యాత్, ప్రాణే శ్రుతస్య తస్య శ్రద్ధాదిష్వపి పరేషు సంబంధః ४౧.

సూ. తత్పూర్వకత్వాద్వాచః. ४.

యద్యపి తేజోబన్నానామేవోత్పత్తిరభిహితా హ్యస్మిన్, ఛాందోగ్యే ప్రాణానాముత్పత్తిర్నోపలభ్యతేథాపి. ४౨. బ్రహ్మప్రకృతికతేజోబన్నమయత్వం హి వర్ణితం యేన, అన్నమయం హీత్యస్మిన్ మంత్రే వాక్ప్రాణమానసానాం స్యాత్. ४३. తేన చ తేషాం బ్రహ్మప్రభవత్వమపీహ వర్ణితప్రాయం, మయడిహ వికారవాచీ భవత్యతో బ్రహ్మకార్యతా తేషామ్. ४४. యది మయడిహ భాక్తస్స్యాత్తదాపి కార్యత్వమనపవాదం హి, తదధీనస్థితికత్వే తత్కార్యత్వస్య సహజసిద్ధత్వాత్. ४५. యేనాశ్రుతమిత్యస్మాదుపక్రమాదైతదాత్మ్య మిత్యస్మాత్, ఉపసంహారాచ్చ తథా శ్రుత్యంతరదర్శనేన చైతేషామ్ ४౬. బ్రహ్మవికారత్వం స్యాన్మనఆదీనామితి ప్రదర్శయితుం, అన్నమయత్వాద్యుక్తిర్మనఆదీనామితి స్ఫుటం భవతి. ४౭. ప్రాక్సద్భావశ్రుత్యవిరోధాదిహ కారణే పరాత్మని హి, తస్మాత్ప్రాణోత్పత్తిశ్రుతివచసామపి సమన్వయస్సిద్ధః. ४౮.

సూ. సప్తగతేర్విశేషితత్వాచ్చ. ५.

లింగవిచారవరాణాం ఫలమిహ లింగిత్వమర్థభేదమతిః, ప్రాణానాముపజీవ్యోపజీవకత్వస్వరూపసంగత్యా. ४౯. ఉత్పత్తౌ సిద్ధాయామపి శ్రుతీనాం విరోధతో జాతే, సంఖ్యాసందేహే కిల తాం నిర్ణేతుం హి పూర్వపక్షయతి. ५०. ఉత్పత్తిగోచరః కిల విప్రతిషేధస్తు పరిహృతః పూర్వం, సంఖ్యావిషయ ఇదానీం విప్రతిషేధో నిరస్యతే హ్యత్ర. ५౧. ముఖ్యప్రాణో యోసౌ స చోపరిష్టాన్నిరూప్యతే సపది, యే చ తదితరే ప్రాణాస్తే చ కతీతి హి విచార ఇహ భవతి. ५౨. అత్ర శ్రుతివచసాం కిల విప్రతిపత్తిస్తు బహువిధా దృష్టా, సప్తప్రాణాః ప్రభవంతీత్యత్ర హి సప్తదర్శితాః ప్రాణాః. ५३. అష్టావతిగ్రహా ఇతి మంత్రే చాష్టౌ హి కీర్తితాస్తే స్యుః, క్వచిదిహ నవ తే ప్రాణాస్సప్తేత్యస్మిన్ ప్రదర్శితా మంత్రే. ५४. క్వచిదిహ దశ నిర్దిష్టా నవ

వై పురుష ఇతి మంత్రభాగే హి, క్వచిదేకాదశ కథితా దశమే పురుష ఇతి మంత్రవాక్యేన. ౫౫. క్వచిదుపదిష్టా ద్వాదశసర్వేషామేవమాది వాక్యేన, ఏవం త్రయోదశాపి క్వచిదుపదిష్టా హి చక్షురిత్యాదౌ. ౫౬. ఏవం విప్రతిపత్తౌ ప్రాణాస్సప్తేతి వక్తుమిహ యుక్తం, యస్మాత్తానంతస్తే గమ్యంతే వేదవచసి సప్తేతి. ౫౭. యస్మాద్విశేషితాస్తే శీర్షణ్యా ఇతి పదేన సప్తైవ, సన్త్యతిరిక్తాః ప్రాణా గుహాశయాస్సప్త సప్తేతి హి. ౫౮. అత్ర చ వీప్సాశ్రవణాత్కథమిహ సప్తత్వ సిద్ధిరితి చేన్న, వీప్సా హి పురుషభేదాభిప్రాయా నైవ తత్త్వభేదపరా. ౫౯. శ్రుత్యంతరోపదిష్టా నన్వష్టత్వాదికాపి సంఖ్యేహ, ఇతి చేన్నేహ విరోధాదన్యతమా భవతి చేహ నిర్ణేయా. ౬౦. స్తోకాధికకల్పనయో ర్మధ్యే హి స్తోకకల్పనా యుక్తా, ఇతి సప్తైవ ప్రాణాస్సంఖ్యాంతర మత్ర వృత్తిభేదేన. ౬౧.

సూ. హస్తాదయస్తు స్థితేఽతో నైవమ్. ౬.

సప్తైవ ప్రాణా ఇతి యదుక్తమేతన్న యుక్తమత్ర యతః, హస్తాదయోఽపి చాన్యే హస్తో వై గ్రహ ఇతి శ్రుతిప్రథితాః. ౬౨. ఏకాదశ తే ప్రాణా హ్యుత్తరసంఖ్యానురోధతస్తస్మాత్, దశమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశ ఇతి శ్రుతావుక్తాః. ౬౩. కరణాధికార తోఽసావాత్మాంతఃకరణమేవ నాన్యస్స్యాత్, నన్వేకాదశతాయా అధికా సంఖ్యాపి దర్శితా పూర్వమ్. ౬౪. సత్యం తథాపి కార్యం నాధికమేకాదశేభ్య ఇహ దృష్టం, రూపరసగంధశబ్దస్పర్శార్థాః పంచ బుద్ధి భేదాస్స్యుః. ౬౫. బుద్ధీంద్రియాణి చక్షుఃప్రముఖాని తదర్థకాని పంచ స్యుః, వచనాదానవిహారోత్సర్గానందా హి కర్మభేదాస్స్యుః. ౬౬. పంచ తదర్థాని తథా వాగాదీనీంద్రియాణి పంచైవ, సర్వార్థగోచరం స్యాదనేకవృత్తికమిహైకమపి చ మనః. ౬౭. తచ్చ మనోబుద్ధిరహం కారశ్చిత్తమితి వృత్తిభేదేన, ఉపదిశ్యతే చతుర్ధా శ్రుతిరేషానేక వృత్తికం వక్తి. ౬౮. కామస్సంకల్పో విచికిత్సేతి శ్రుతిరనేకరూప తయా, ఏతత్సర్వం మనఏవేత్యంతేనోపదర్శయతి హి మనః. ౬౯. అపి చేమే సప్తేతి హి వదతశ్చత్వారఏవ తే చ స్యుః, స్థానవిభేదాదేతే చ త్వారస్సప్త సంఖ్యయా గణితాః. ౭౦. ద్వే నాసికే తథైవ ద్వే శ్రోత్రే

చక్షుషీ తత్థైకా వాక్, ఇతి ఖలు న హ్యేతేషామితరే ప్రాణా హి
వృత్తిభేదాస్స్యుః. ౨౧. హస్తాదివృత్తయః కిల వాగాదిభ్యో యతో
విజాతీయాః, నాభిర్దశమీతి శ్రుతిరపి దేహచ్ఛిద్రభేదమభిధత్తే.
౨౨. నైతస్య తత్త్వభేదం న ప్రాణః కశ్చిదస్తి నాభిరితి, ముఖ్యస్య
ప్రాణస్య హ్యాయతనం నాభిరపి చ భవతీతి. ౨౩. నాభిర్దశమీత్యేవం
ప్రదర్శితమతో న కశ్చిదిహ దోషః, తత్ర హ్యుపాసనార్థం ప్రదర్శ
నార్థం ప్రపంచితా హ్యేతే. ౨౪. తే కార్యజాతవశతః ప్రాణా
ఏకాదశైవ న న్యూనాః, సూత్రద్వయస్య పునరియమపరాపీహార్థయో
జనా భవతి. ౨౫. సప్తానామేవ గతిర్యతశ్శ్రుతా తేన తే హి సప్తైవ,
ఇహ చ తముత్క్రామంతం ప్రాణోఽనూత్క్రామతీతి వాక్యాంతే. ౨౬.
ప్రాణమనూత్క్రామంతం సర్వే ప్రాణా ఇతి శ్రుతిర్దృష్టా, నన్వత్ర
సర్వశబ్దశ్రవణాత్ప్రాణాః కథం హి సప్త స్యుః. ౨౭. ఇతి చేద్య
తస్త ఏవ హి విశేషితాశ్చక్షురాదయస్సప్త, తే హి స యత్రైష
ఇతి శ్రుతౌ విశిష్యోపదర్శితా హి ఖలు. ౨౮. ప్రాయణసమయే
చాక్షుషపురుషాదౌ స్వాంశినం సముపయాతే, ఏకీభవంతి మనసి హి
లింగాంశాశ్చక్షురాదయస్సప్త. ౨౯. అత ఏవం పార్శ్వస్థా నాయం
పశ్యతి న జిఘ్రతీత్యపి చ, న వదతి న రసయతే న చ శృణోతి
నాప్యేష మనుత ఇత్యేవమ్. ౩౦. న స్పృశతి నో విజానాతీత్యాహు
రితి ప్రపంచితాస్సప్త, సర్వే ద్విజా హి భోజ్యా ఇతి వాక్యగతో
హి సర్వశబ్దోయమ్. ౩౧. యద్వన్నిమంత్రితద్విజమాత్రపరస్స్యాత్త
థైవ చేహాపి, ప్రకృతా ఏవ ప్రాణాః ప్రతిపాద్యంతే హి సర్వశబ్దేన.
౩౨. విజ్ఞానమష్టమం నను దృష్టం ప్రాణాః కథం హి సప్త స్యుః, ఇతి
తు న చేహాశంకా కార్యా భేదో యతో మనోబుద్ధ్యోః. ౩౩. తస్మా
త్సప్తైవైతే ప్రాణా ఇతి పక్షమత్ర వారయతి, హస్తాదయోఽపి చాన్యే
హస్తో వై గ్రహ ఇతి శ్రుతౌ దృష్టాః. ౩౪. గ్రహసంజ్ఞకా హి తే
స్యుః క్షేత్రజ్ఞమిమం యతశ్చ బధ్నంతి, హస్తాదిభిరిహ దేహే
క్షేత్రజ్ఞో బధ్యతే యథా తద్వత్. ౩౫. దేహాంతరేఽపి బధ్యత ఇతి
బంధనరూపతా భవేత్తేషాం, ఆవశ్యకా ఇమే ఖల్వతిరిక్తా ఏవ నైవ
సప్త స్యుః. ౩౬. పుర్యష్టకేన లింగేనేతి స్మృతిరేవమేవ దర్శయతి,

ప్రాజ్ఞోఽపాదవిరోధో గ్రహసంజ్ఞేనాస్య దుస్తరోఽయమితి. ౮౭. తద్వాద ధర్మ్యాణవాక్యం చక్షుశ్చేత్యాదితో వినిర్దిశ్య, హస్తౌ చేతి హ్యాంతే హస్తాదీన్యపి చ నిర్దిశత్యేవమ్. ౮౮. ఏవం దశమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మేతి మంత్రవర్ణోఽపి, ప్రాణానామేకాదశసంఖ్యానామనుగతిం ప్రదర్శయతి. ౮౯. ప్రాణేషు సర్వశబ్దస్సర్వే ప్రాణా ఇతి శ్రుతౌ దృష్టః, సహి సర్వప్రాణపరో న కేవలం సప్తమాత్రపర ఏవ. ౯౦. ప్రకరణమపేక్ష్య శబ్దో బలవానితి శాస్త్రసిద్ధమేవైతత్, సర్వే విప్రా భోజ్యా ఇత్యాదౌ సర్వభోజనాయోగాత్. ౯౧. ప్రకృతనిమంత్రిత పరతా తత్ర హి యుక్తైవ సర్వశబ్దస్య, ఇహ తు పునస్సంకోచేన దృశ్యతే కారణం హి కించిదపి. ౯౨. అత ఇహ సర్వే గ్రాహ్యాస్సప్త గ్రహణం ప్రదర్శనార్థం స్యాత్, తే తేన శబ్దతోఽపి హి కార్యత ఏకా దశేతి సిద్ధమిహ. ౯౩

సూ. అణవశ్చ. ౭.

అణవశ్చైతే ప్రకృతాః ప్రాణా ఏకాదశేతి వక్తవ్యం, సౌక్ష్మ్య పరిచ్ఛేదాత్మకమణుత్వమిహ న పరమాణుతుల్యత్వమ్. ౯౪. పరమాణు తుల్యతా చేత్కృత్స్నతనువ్యాపి కార్యమిహ న స్యాత్, సూక్ష్మా ఏతే ప్రాణా నిర్గమసమయే యతో న దృశ్యంతే. ౯౫ ఉత్క్రాంత్యాది శ్రవణాదేతే ప్రాణాస్తథా పరిచ్ఛిన్నాః, సర్వగతాశ్చేదేతే తద్గుణ సారత్వమాత్మనో న స్యాత్. ౯౬ సర్వగతానామపి కిల వృత్తిర్దేహే భవేత్పరిఛిన్నా, భవతి తయైవ హి తద్గుణసారత్వమిహేతి నైవయుక్త మిదమ్. ౯౭. యదిచ పరిచ్ఛిన్నేయం వృత్తిస్సా యత్కరణమపి చ నైవ స్యాత్, తత ఏవ కార్యసిద్ధౌ కరణవ్యాపిత్వకల్పనా హి వృథా. ౯౮. భవతి హ్యుపాసనార్థా ప్రాణానంత్యశ్రుతిస్తయా తస్మాత్, ప్రాణో త్క్రాంత్యాదిశ్రుతివచసామవిరోధ ఇతి తు సిద్ధమిహ. ౯౯.

సూ. శ్రేష్ఠశ్చ. ౮.

ఇతరప్రాణవదేవ బ్రహ్మవికారో భవేదసౌ ముఖ్యః, సన్యో తత్ప్రాగేవ ప్రథమే సూత్రే ప్రపంచితం భూయః. ౧౦౦. ఏతస్మా దిత్యైతైరప్యుపదిష్టం పృథగతిదేశోఽయం, ఇత్యేతదత్ర సత్యం తథాపి కించిన్నిమిత్తమిహ దృష్టమ్. ౧౦౧. మంత్రో న మృత్యురాసీదిత్యాదో

భవతి నాసదాసీయే, బ్రహ్మప్రధానసూక్తే తత్ర హ్యానీదవాతమితి పఠితమ్. ౧౦౨. ఆనీదితిశబ్దేన ప్రతీయతే ప్రాణకర్మ తేనేహ, ప్రాగుత్పత్తేరస్య హి సత్త్వం ప్రాణస్య సూచితం భవతి. ౧౦౩. ప్రాణస్తస్మాదజ ఇతి జాయేత మతిర్హి కస్యచిత్పుంసః, మతిమేతాం నిరసితుమయమతిదేశోఽయం ప్రదర్శితో మునినా. ౧౦౪. ప్రాక్ప్రాణస్య హి సత్త్వం నానీచ్ఛబ్దో నిరూపయత్యత్ర, యస్మాదవాతమితి కిల విశేషణం తస్య దర్శితం మంత్రే. ౧౦౫. అప్రాణో హ్యాత్యాదిర్మంత్రః ప్రాణాదిరహితతాం బ్రూతే, తస్మాదానీచ్ఛబ్దః కారణసద్భావగమక ఏవేహ. ౧౦౬. ప్రాణో వా వేత్యేతన్మంత్రబలాజ్జ్యేష్ఠతాస్య యుక్తైవ, యస్మాచ్ఛుక్లనిషేకప్రభృత్యసౌ లబ్ధవృత్తికః ప్రాణః. ౧౦౭. శుక్రం పూయేత నచేదేవం శ్రోత్రాదికరణజాతస్య, స్థానవిభాగోత్పత్తేరనంతరం తస్య వృత్తిలాభస్స్యాత్. ౧౦౮. తస్మాచ్ఛ్రోత్రాదీనామజ్యేష్ఠత్వం ప్రసిద్ధమపి చాయం, ముఖ్యః ప్రాణః శ్రేష్ఠః శ్రుతిప్రదర్శితగుణాధికత్వేన. ౧౦౯.

సూ. న వాయుక్రియే పృథగుపదేశాత్. ౯.

స పునర్ముఖ్యః ప్రాణః కింరూప ఇతీహ భవతి చింతేయం, తత్ర ప్రాప్తం తావదస్యాసౌ ప్రాణస్సవాయురేవేతి. ౧౧౦. ఉపదిశతి శ్రుతిరేనం ప్రాణం యస్మాత్స ఏష వాయురితి, అథవా తంత్రాంతరతః ప్రాణోఽయం సకలకరణవృత్తిరితి. ౧౧౧. సామాన్యకరణవృత్తిః ప్రాణాపానాదివాయవః పంచ, తంత్రాంతరావలంబిన ఏవం ప్రాణాన్నిరూపయంతి యతః. ౧౧౨. తస్మాద్వాయురయం స్యాదిత్యాశంకా నిరస్యతే సపది, నాసౌ ప్రాణో వాయుర్భవతి హి న సమస్తకరణవృత్తిర్వా. ౧౧౩. పృథగుపదిశతి ప్రాణం వాయోర్యస్మాత్స వాయునేత్యాద్యా, శ్రుతిరేషా స కథం వా పృథగుపదిశ్యేత వాయురూపశ్చేత్. ౧౧౪. తద్వచ్చ కరణవృత్తేః పృథగుపదేశోఽస్య దృశ్యతేఽత్ర, ఏతస్మాదితి మంత్రే ప్రాణమనఃప్రభృతయః పృథగ్దృష్టాః. ౧౧౫. నాప్యేకా సర్వేషాం కరణానాం వృత్తిరత్ర సంభవతి, ఏకైకవృత్తికతయా వాగాదీనాం హి కరణతా దృష్టా. ౧౧౬. ప్రత్యేకం వ్యాపారస్య త్వకారకత్వాన్న వృత్తిరేకా స్యాత్, నన్విహ పంజరచాలనన్యాయేన

సముదాయవృత్తిరేకా స్యాత్. ౧౧౭. ప్రతినియతవ్యాపారాః పత గాస్సంభూయ పంజరే నిహితాః, ఏకాదశసంఖ్యాకాః పంజరమేకం హి చాలయంతి యథా. ౧౧౮. ఏవం శరీరనిహితాః ప్రాణా ఏకాద శాపి సంభూయ, ప్రాణాఖ్యవృత్తిమేకాం భజంతి చైకైకవృత్తికా అపి తే. ౧౧౯. ఇతి తు నయుక్తః పంజరచాలనసమాతా న చేహ సంభవతి, సదృశవ్యాపారాః కిల పతగాస్సర్వేపి పంజరే నిహితాః. ౧౨౦. తస్మాచ్చ చాలయేయుః పంజరమేతచ్చ దృష్టమపి లోకే, శ్రవణాదివ్యాపారైరవాంతరైరన్వితా. విజాతీయైః. ౧౨౧. ప్రాణా స్సంభూయ కథం ప్రాణ్యుర్నైవ ప్రమాణమపి కించిత్, తస్మాచ్ఛ్రేష్ఠ త్వాద్యుక్తిస్తం ప్రతి వాగాదికరణజాతస్య. ౧౨౨. గుణభావోఽగమో వా న యుజ్యతే కరణవృత్తిమాత్రేస్మిన్, తస్మాదన్యః ప్రాణోఽభవ త్యయం వాయుకరణవృత్తిభ్యామ్. ౧౨౩. నను తర్హి కథమిదం యః ప్రాణ ఇతి శ్రుతిరిహోపపద్యేత, ఇతి చేన్న వాయురేవ హ్యాధ్యాత్మం లబ్ధపంచవృత్తిరసౌ. ౧౨౪. ప్రాణ ఇతి కథ్యతే న హి తత్త్వాంతరమిహ న వాయుమాత్రం హ, తస్మాదుభే ఇమే అపి భేదాభేద శ్రుతీ హి న విరుద్ధే. ౧౨౫. స్యాదేతన్నన్వేష ప్రాణో జీవవదిహ స్వతంత్రస్స్యాత్. శ్రేష్ఠత్వాదిభిరస్య హ్యానేకధా పఠ్యతే విభూతిరపి. ౧౨౬. సుప్తేషు హి వాగాదిష్వేకో జాగర్తి మృత్యునాఽనాప్తః, వాగాదీన్ సంరక్షే పుత్రాన్మాతేవ రక్షతి ప్రాణాన్. ౧౨౭. ఇత్యేవం కిల తస్మాత్ప్రాణస్యా పీహ భోక్తృతా దేహే, జీవవదేవ స్యాదితి శంకామేతాం నివార యత్యధునా. ౧౨౮.

సూ. చక్షురాదివత్తు తత్సహ శిష్ట్యాదిభ్యః. ౧౦.

ప్రాణస్య స్వాతంత్ర్యం వ్యావర్తయితుం తుశబ్ద ఇహ పఠితః, జీవస్య కర్తృతాం ప్రతి యథోపకరణాని చక్షురాదీని. ౧౨౯. రాజామాత్యవదేవ హి భవంతి చైతాని న స్వతంత్రాణి, జీవోపకరణ భూతః ప్రాణోపి తథేహ న స్వతంత్రస్స్యాత్. ౧౩౦. సహ శిష్యతే యతోఽసౌ ప్రాణస్తైశ్చక్షురాదిభిస్సర్వైః, సహశాసనం యదేతత్తత్సం వాదాదిషూపలబ్ధం తత్. ౧౩౧. సమధర్మేష్వేవైతదుక్తం హి బృహ ద్రథంతరేషు యథా, అస్వాతంత్ర్యే కారణమచేతనత్వాది సుప్ర

సిద్ధం యత్. ౧౩౨. సూత్రే యమాదిశబ్దస్తదేతదఖిలం ప్రదర్శయితు
మేవ, నను చక్షురాదిసామ్యాదస్య చ జీవోపకరణతా తర్హి. ౧౩౩.
తద్వద్విషయాంతరమపి రూపాదివదస్య కిమపి వక్తవ్యం, తత్ప్రాణ
కార్యజాతాన్యేకాదశవర్ణితాని పూర్వత్ర. ౧౩౪. తాని చ పరిగణి
తాని హి రూపాలోకనపురస్సరాణ్యేవ, ద్వాదశమపరం కార్యం న
దృశ్యతే తోఽపృథాయమితి చేన్న. ౧౩౫.

సూ. అకరణత్వాచ్చ న దోషస్తథా హి దర్శయతి. ౧౧.

విషయపరిచ్ఛేదేన ప్రాణస్య చ కరణతా న చేహాస్తి, ఏతావ
తాస్య కార్యం కిమపి చ నాస్తీతి వక్తుమిహ శక్యమ్. ౧౩౬. ప్రాణాం
తరేష్వదృష్టం వైశేషికమస్య కార్యముపదిశతి, యస్మిన్నుత్క్రాంతే
ఇదం శరీరమిత్యాదికా శ్రుతిశ్చైవమ్. ౧౩౭. యస్మిన్నుత్క్రాంతే
సతి పాపిష్ఠతరం శరీరమేతత్స్యాత్, స భవతి వః శ్రేష్ఠ ఇతి ప్రజాపతే
ర్వాక్యమేతదాకర్ణ్య. ౧౩౮. ఉత్క్రాంతేష్వపి వాగాదిషు తేషాం స్వవృ
త్తిమాత్రలోపేఽపి, జీవనమేతస్య యథాపూర్వం జీవస్య దర్శయిత్వైవ.
౧౩౯. ప్రాణోచ్చిక్రమిషాయాం వాగాదీనాం హి శిథిలతాపత్తిం,
తద్వచ్ఛరీరపాతప్రసంగమప్యుపదర్శయిత్వైవ. ౧౪౦. ప్రాణనిమిత్తా
మేవ హి దేహేంద్రియసంస్థితిం ప్రదర్శయతి, ప్రాణేనేతి శ్రుతిరపి
సుప్తే వాగాదికరణజాతే హి. ౧౪౧. ప్రాణనిమిత్తైవేయం శరీర
రక్షేతి బోధయత్యేవం, యస్మాత్కస్మాచ్చాంగాత్ప్రాణ ఇతి శ్రుతిర
పీహ దర్శయతి. ౧౪౨. ప్రాణనిమిత్తామేవ హి దేహేంద్రియపుష్టి
మేవమపరాపి, ప్రాణనిమిత్తే ఏవ హి జీవోత్క్రాంతిస్థితి వినిర్ది
శతి. ౧౪౩.

సూ. పంచవృత్తిర్మనోవద్వ్యపదిశ్యతే. ౧౨.

ఏతస్మాదపి హేతోర్ముఖ్యప్రాణస్య దృష్టమిహ కార్యం, వ్యప
దిశ్యతే హి యస్మాచ్ఛ్రుతిషు ప్రాణో హి పంచవృత్తిరసౌ. ౧౪౪.
ప్రాణోఽపానశ్చేతి వ్యాన ఉదానస్సమాన ఇత్యేవం, ప్రాణః ప్రాగ్వృత్తి
రసౌ తద్వదపానో భవేదవాగ్వృత్తిః. ౧౪౫. సంతత ఇహ తత్సంధౌ
వ్యానోఽసౌ వీర్యకర్మహేతుస్స్యాత్, ఊర్ధ్వముఖవృత్తిరేష
హ్యుదాన ఉత్క్రాంతికర్మహేతుస్స్యాత్. ౧౪౬. ససమానోऽయాన్న

అపిచాధిష్ఠాతృత్వే దేవానాం భోక్తృతాపి దుర్వారా. ౧౬౧. భోక్తృత్వం చేత్తేషాం శారీరస్యాస్య భోక్తృతా న స్యాదితి శంకాం వారయితుం తదేతదభిధీయతే హి సూత్రకృతా. ౧౬౨. ఇహ పూర్వపక్షనిరసనఫలకస్సోఽయం తు శబ్ద ఇహ పఠితః వాగాదికరణజాతం హ్యగ్న్యాద్యభిమానిదేవతోపక్రాంతమ్. ౧౬౩. తదనుగ్రహావలంబాత్స్వీయే కార్యే ప్రవర్తతే సతతం, అగ్నిర్వాగిత్యాదిశ్రుతిరప్యముమర్థమేవ దర్శయతి. ౧౬౪. అగ్నేర్వాగ్భావోఽయం ముఖప్రవేశశ్చ నాన్య ఇహ భవతి, కింత్విహ తదధిష్ఠాతృత్వాధిష్ఠేయత్వరూప ఏవాసౌ. ౧౬౫. ఏవం వాయుః ప్రాణో భూత్వేత్యాదావసౌ భవేదర్థః, వాగేవ బ్రహ్మణ ఇతి మంత్రే వాచోఽగ్నిభావకథనమపి. ౧౬౬. ఉక్తార్థకం హి తస్మాత్ప్రత్యాసత్తిస్తయోర్భవేదేవం, వాగధ్యాత్మమితి స్మృతివచనైర్వాగాదికరణజాతస్య. ౧౬౭. అగ్న్యాద్యధిష్ఠితత్వం స్ఫుటతరమేవ ప్రపంచితం భవతి, స్వమహిమ్నైవ ప్రాణాస్స్వకార్యశక్తా ఇతీహ యచ్చోక్తమ్. ౧౬౮. తచ్చాయుక్తం లోకే శక్తానామపి భవేత్పరాపేక్షా, అశ్వాద్యధిష్ఠితానామేవ రథానాం యతః ప్రవృత్తిస్స్యాత్. ౧౬౯. అగ్న్యాద్యధిష్ఠితత్వం తస్మాద్వాగాదికరణజాతస్య, యుక్తం తదాగమాదపి తేషాం భోక్తృత్వమిహ నిరాక్రియతే. ౧౭౦.

సూ. ప్రాణవతా శబ్దాత్. ౧౫.

సత్స్వేవాధిష్ఠాతృష్వగ్న్యాదిషు దేవతాత్మసు ప్రథితః, ప్రాణవతా శారీరేణైవైషాం భవతి నిత్యసంబంధః. ౧౭౧. అథ యత్రైతదితి శ్రుతిరపి శారీరేణ సర్వకరణానాం, భోక్తవ్యభోక్తృతాదిస్వరూపసంబంధమత్ర దర్శయతి. ౧౭౨. అపిచాధిష్ఠాతౄణామనేకత్వాన్న చేహ భోక్తృత్వం, అవకల్పతే తతోఽసావేకశ్శారీరఏవ భోక్తా స్యాత్. ౧౭౩. ప్రతిసంధానాదిబలాదపి శారీరోఽయమత్ర భోక్తా స్యాత్, భోక్తృత్వం దేవానామిహ న కదాచిదితి దర్శయత్యమునా. ౧౭౪.

సూ. తస్య చ నిత్యత్వాత్. ౧౬

శారీరస్యైవాస్తి నిత్యత్వం భవతి భోక్తృభావేన, పుణ్యాపుణ్యార్జనతస్తథైవ సుఖదుఃఖభోగయోగాచ్చ. ౧౪౫. యా దేవతాః పరస్మిన్నైశ్వర్యపదే వతిష్ఠమానాస్స్యుః, తా హి న్యూనే దేహే లబ్ధుం భోక్తృత్వమత్ర నార్హన్తి. ౧౪౬. శ్రుతిరపిచ పుణ్యమేవామూనిత్యాద్యా నిరూపయత్యేవం, ప్రాణానాం సంబన్ధశ్శారీరేణైవ భవతి నిత్యతయా. ౧౪౭. యేన తముత్క్రామన్తం ప్రాణ ఇతి శ్రుతిరపీహ దర్శయతి, శారీరేణైవైషాముత్క్రాన్తౌ తదనువృత్తితామేవ. ౧౪౮. తస్మాదాసు సతీష్వపి న హి శారీరస్య భోక్తృతాహానిః, దేవా హి కరణపక్షే దీపవదేవ హి న భోక్తృపక్షేపి. ౧౪౯. తస్మాచ్చ చక్షుషేతి శ్రుతిరేషా భవతి సాధనత్వపరా, తదధిష్ఠాతృపరైవ హ్యగ్నిర్వాగితి తయోశ్చ న విరోధః. ౧౫౦.

సూ. త ఇన్ద్రియాణి తద్వ్యపదేశాదన్యత్ర శ్రేష్ఠాత్. ౧౭.

ఏకో ముఖ్యస్త్వితరే ప్రాణా ఏకాదశేతి నిర్దిష్టం, ముఖ్యస్య వృత్తిభేదా ఇతరే ప్రాణా భవన్తి కిం వా తే ౧౫౧. తత్త్వాన్తరాణి తస్మాదితి సందేహే సముత్థితే తత్ర, ముఖ్యస్య వృత్తిభేదా ఇతరే ప్రాణా ఇతీహ యుక్తతమమ్. ౧౫౨. హన్తాస్యైవేత్యాద్యా శ్రుతిరపి ముఖ్యాత్మతాం బ్రవీత్యేషాం, ఏకత్ర ముఖ్యవృత్తేరితరత్ర చ లక్షణా తు న హి యుక్తా. ౧౫౩. తస్మాదేకస్యైవ ప్రాణాద్యాః పంచ వృత్తయో హి యథా, ఏవం వాగాద్యా ఇతి శంకామేతాం నివారయత్యత్ర. ౧౫౪. వాగాదీన్యేతాని హి భవన్తి తత్త్వాన్తరాణి తాని యతః, ఏకాదశేన్ద్రియాణీత్యుచ్యన్తే శ్రేష్ఠమేకమత్ర వినా. ౧౫౫. ఏతస్మాదితి మన్త్రే ప్రాణాః పృథగేవనిన్ద్రియాణ్యపిచ, వ్యపదిశ్యన్తే హి యతస్తస్మాత్తత్త్వాన్తరాణి తాని స్యుః. ౧౫౬. ప్రాణస్యేవ హి మనసో నన్వేవం సత్యనిన్ద్రియత్వం స్యాత్, వ్యపదిశ్యతే హి యస్మాత్పృథఙ్మనోపీన్ద్రియేభ్య ఇతి చేన్న. ౧౫౭. వ్యపదేశోస్యా యద్యపి మనసః పృథగేవ దృశ్యతేథాపి, మనసోపి చేన్ద్రియత్వం స్మృతిప్రసిద్ధం శ్రుతిప్రసిద్ధమపి. ౧౫౮. ప్రాణస్య చేన్ద్రియత్వం

న చ శ్రుతౌ న స్మృతౌ ప్రసిద్ధం స్యాత్, వ్యపదేశభేద ఏష హి తత్త్వైకత్వే హ్యయుక్త ఏవ స్యాత్. ౧౮౯.

సూ. భేదశ్రుతేః. ౧౮.

భేదేన వ్యపదేశో వాగాదిభ్యో హి దృశ్యతే ప్రాణే, తే హేతి శ్రుతివాక్యే వాగాదీనసురపాప్మవిధ్వస్తాన్. ౧౯౦. నిర్దిశ్య సకలమేతద్వాగాదిప్రకరణం చ సంక్షిప్య, శ్రుత్యాథ హేమమితి కిల ముఖ్యో ప్యావసురపాప్మవిధ్వంసీ. ౧౯౧ వ్యపదిష్టః పృథగేవ హి తస్మాత్తత్త్వాంతరాణి కరణాని, తత్త్వాంతరతామేనామధునా హేత్వంతరేణ వర్ణయతి. ౧౯౨.

సూ. వైలక్షణ్యాచ్చ. ౧౯.

వైలక్షణ్యం దృష్టం ముఖ్యప్రాణస్య చేతరేషాం చ,సుప్తేషు హి వాగాదిషు ముఖ్యో జాగర్తి నేతరే ప్రాణాః. ౧౯౩. తస్య స్థిత్యుత్క్రాంత్యా తనుధారణపతనకార్యమిహ భవతి, ఏతచ్చనేంద్రియాణాం విషయపరిచ్ఛేదహేతుతా తేషామ్. ౧౯౪. తస్మాదప్యేతేషాం తత్త్వాంతరభావసిద్ధిరితియుక్తం, ఏతస్యైవ హి సర్వే రూపమితి శ్రుతిబలేన తత్త్వైక్యమ్. ౧౯౫. న హి వర్ణయితుం శక్యం యస్మాత్తత్ర ప్రతీయతే భేదః, ఇహ చ వదిష్యామ్యేవాహమితి శ్రుత్యా వ్రతం వినిర్దిష్టమ్. ౧౯౬. వాగాదీనామేవం కథితశ్రమమృత్యుకబలితత్వమపి, పశ్చాదథేమమేవేత్యనయా శ్రుత్యా హి మధ్యమః ప్రాణః. ౧౯౭. పృథగేవ మృత్యునానభిభూతోఽసౌ వర్ణితస్తథైవాస , వాక్యేనాయం వై న శ్రేష్ఠ ఇతి శ్రేష్ఠతాపి నిర్దిష్టా. ౧౯౮. తస్మాద్బహుభిర్లింగైరత్ర విరోధే సముత్థితే తేషాం, తద్రూపభవనమేతత్తదధీనస్థితికతాత్మకం వాచ్యమ్. ౧౯౯. ముఖ్యప్రాణే శక్యో లాక్షణికః ప్రాణశబ్ద ఇహ భవతి, తస్మాద్వాగాదీనాం ప్రాణాత్తత్త్వాంతరత్వమిహ సిద్ధమ్. ౨౦౦.

సూ. సంజ్ఞామూర్తిక్లప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాత్. ౨౦.

తన్నామరూపభేదాత్ప్రాణోఽసౌ కరణభిన్న ఇత్యుక్తం, తన్నామరూపక్లప్తిర్భవతి హి కింకర్తృకేతి చింతేహ. ౨౦౧. సత్ప్రక్రియ కరణే హి తేజోబన్నానాం సృష్టిసరణిమభిధాయ, ఏకైకాం కరవాణి

త్యంతం వాక్యం హి నేయమిత్యాది. ౨౦౨. ఏతదనంతరపఠితం తస్మా
త్సందేహ ఏష సంభూతః, కిం జీవకర్తృకమిదం కిం వా పరమేశ
కర్తృకం వేతి. ౨౦౩. తచ్చేహ నామరూపవ్యాకరణం జీవకర్తృకం
యుక్తం, యస్మాదనేన జీవేనేతి శ్రుతిరాత్మభావముపదిశ్య. ౨౦౪.
వ్యాకరవాణీత్యస్మాద్వ్యాకర్తృత్వం హి తస్య దర్శయతి, లోకే
చారేణాహం పరసైన్యమనుప్రవిశ్యసంకలయాని. ౨౦౫. ఏవం విధ
ప్రయోగే తత్కర్తృకమేవ సైన్యసంకలనం, అధ్యారోపయతి యథా
స్వాత్మని రాజా హి హేతుకర్తృత్వాత్. ౨౦౬. సంకలయానీ
త్యేవం తథేదమపి జీవకర్తృకం సదిహ, స్వాత్మన్యారోపయతి వ్యాకర
వాణీతి దేవతాప్యేషా. ౨౦౭. అపి కిల డిత్థాదిషు వా నామస్వేవం
ఘటాదిరూపేషు, జీవస్యైవహి దృష్టం వ్యాకర్తృత్వం న చేతర
స్యేహ. ౨౦౮ తస్మాచ్చ జీవకర్తృకమిదమితి శంకాం నిరాకరోత్య
ధునా, సూత్రస్థో హి తు శబ్దః ప్రకృతాశంకానివర్తనార్థస్స్యాత్.
౨౦౯. యచ్చేహ నామరూపవ్యాకరణం తత్పరేశ్వరస్యైవ, తస్యేహ
నిరపవాదం కర్తృత్వం స్యాన్న చేతరస్యేదమ్. ౨౧౦. యేయం
సంజ్ఞామూర్తిప్రకల్పనాగ్న్యాదిషూపలబ్ధాహి, సా తేజోబన్నానాం
నిర్మాతుర్భవతి కృతిరిహేశస్య. ౨౧౧. నేయమితి శ్రుతిరేషా వ్యాకర
వాణీతి చరమవాక్యేన, పరమాత్మన ఏవ యతో వ్యాకర్తృత్వం
తదేతదుపదిశతి. ౨౧౨. నన్విహ జీవేనేతి వ్యపదేశాజ్జీవకర్తృకం
తత్స్యాత్, ఇతి నయతో జీవేనేత్యనుప్రవిశ్యేత్యనేన సంబద్ధమ్.
౨౧౩. అవ్యవధానాన్నేహ వ్యాకరవాణీత్యనేన సంబధ్యేత్, స్యా
దౌపచారికోసావుత్తమపురుషశ్చ తేన సంబంధే. ౨౧౪. అపి గిరినదీ
సముద్రాదిషు నానానామరూపనివహేషు, వ్యాకరణకర్తృతా కథ
మనీశ్వరస్యాస్య భవతి జీవస్య. ౨౧౫. యేష్వపి సామర్థ్యం స్యాత్తే
ష్వపి తదిదం భవేత్పరస్యైవ, రాజ్ఞశ్చార ఇవాయం న పరస్మాద్భిన్న
ఏష జీవస్స్యాత్. ౨౧౬. యస్మాదిహాత్మనేతి చ విశేషణం దృశ్యతే
హి జీవస్య, తస్యోపాధినిబంధన ఏవాసౌ జీవభావ ఇత్యుక్తమ్.
౨౧౭. తేన చ తత్కృతమేతత్పరాత్మకృతమేవ భవతి సర్వమపి, పర
మేశ్వర ఏవాసౌ వ్యాకర్తా నామరూపయోరితి హి. ౨౧౮. ఆకాశో

హేత్వాద్యైః శ్రుతివచనైర్వ్యక్తమేతదుపదిష్టం, ప్రత్యేకనామరూప
వ్యాకరణం భూతసర్గవాక్యేన. ౨౧౯. నిర్దిష్టమత్ర తు పునర్వివక్ష్యతే
భౌతికేషు తదిదం హి, తేజోబన్నానాం కిల భవేత్త్రివృత్కరణ
పూర్వకం యస్మాత్. ౨౨౦. తస్మాదగ్న్యాదిష్వియముపదిశతి శ్రుతిరిదం
త్రివృత్కరణం, శ్రుతిరేషా హి యదగ్నేరిత్యాద్యా సకలమేతదుపదిశతి.
౨౨౧. అగ్న్యాదిత్యాదీనాం యదుదాహరణం శ్రుతౌ వినిర్దిష్టం,
తేనైతేషు త్రిష్వపి భౌమాంభసతైజసేషు తత్సిద్ధమ్. ౨౨౨. యస్మాద
విశేషేణ శ్రుతావిమా ఇత్యుపక్రమో దృష్టః, యదురోహితమిత్యా
దావుపసంహారోఽపి చావిశేషేణ. ౨౨౩. తాసాం బహిస్తిసృణాం
త్రివృత్కృతానాం తు దేవతానాం హి, అధ్యాత్మమపరమేషా శ్రుతి
స్త్రివృత్కరణమత్ర దర్శయతి. ౨౨౪. సా చేమాస్తిస్ర ఇతి ప్రథితా
హి తయైవ దర్శయత్యేతత్, భగవానాచార్యో సావాశంకితదోషమప
హరిష్యన్ హి. ౨౨౫.

సూ. మాంసాదిభౌమం యథాశబ్దమితరయోశ్చ. ౨౧.

భూమేస్త్రివృత్కృతాయాః పురుషేణోపభుజ్యమానాయాః,
నిష్పద్యతే హి కార్యం మాంసాది హి భవతి తద్యథాశబ్దమ్. ౨౨౬.
దర్శయతి చాన్నమశితం త్రేధేత్యాద్యా శ్రుతిర్యథోక్తాం, భూమే
రుపభుక్తాయాస్థూలవిష్ఠరూపం పురీషభావేన. ౨౨౭. నిర్గచ్ఛ బహిరేవ
హి మధ్యమమధ్యాత్మమేవ మాంసాని, వర్ధయతి యద్ధ్యణిష్ఠం భవతి
మనో హ్యేవమితరయోరపి చ. ౨౨౮. మూత్రం లోహితమేవం
ప్రాణశ్చ తథా భవేదపాం కార్యం, అస్థి చ మజ్జా వాగపి తేజస ఏత
త్త్రయం భవేత్కార్యమ్. ౨౨౯. నను భూతం భౌతికమప్యవిశేషేణ
త్రివృత్కృతం చేత్స్యాత్, యోఽయం విశేషవాదస్తేజోబన్నేషు
స చ విలుప్యేత. ౨౩౦. ఇదమిహ తేజ ఇమాః ఖల్వాప ఇదం చాన్న
మేవమాదిరసౌ, అధ్యాత్మమపి తథేదం కార్యం మాంసాదిచాశి
తాన్నస్య. ౨౩౧. ఏవమపాం పీతానాం కార్యం చైతద్ధిలోహితా
, అశితస్య తేజసోఽపి హ్యస్థ్యాద్యేవాస్య కార్యమితి చేన్న. ౨౩౨.

సూ. వైశేష్యాత్తు తద్వాదస్తద్వాదః. ౨౨.

చోదితమేతం దోషం తు శబ్దయోగేన సమ్యగపనుదతి,

అత్ర హి విశేషభావో వైశేష్యం తచ్చ భవతి భూయస్త్వమ్. ౨౩౩. యద్యపి సకలం చేదం త్రివృత్కృతం స్యాదథాపి వైశేష్యం, ఏకస్య భూతధాతోర్భూయస్త్వం చోపలభ్యతే క్వాపి. ౨౩౪ తేజో భూయస్త్వం ఖల్వగ్నేర్దృష్టం తథోదకస్యాపి, అబ్భూయస్త్వం దృష్టం తథా పృథివ్యా ఇహాన్న భూయస్త్వమ్. ౨౩౫. వ్యవహారసిద్ధయే ఖల్విదం త్రివృత్కరణమాశ్రితం భవతి, ఇహ చ పదాభ్యాసో సావధ్యాయ సమాప్తిమాశు బోధయతి. ౨౩౬ శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం, చతురధ్యాయీ తస్యాం ద్వితీయ సంజ్ఞశ్చ యోయమధ్యాయః ౨౩౭. తత్ర చ చతుర్థపాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః, ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో భవతు సోయమనవద్యః. ౨౩౮. భాష్యార్థరత్నమాలా వైయాసకిసూత్రజాల సంగ్రథితా, భగవతి పరమానందే సమర్పితా జయతు జగతి నిరవద్యా. ౨౩౯.

ఇతి ద్వితీయాధ్యాయస్సమాప్తః.

తృతీయాధ్యాయే - ప్రథమపాదః.

సూ. తదంతరప్రతిపత్తౌ రంహతిసంపరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామ్. ౧.

పూర్వస్మిన్నధ్యాయే కపిలాదిస్మృతినయైర్విరోధోఽస్మా, వేదాంతవాక్యవిహితబ్రహ్మావగమే హి పరిహృతస్సకలః. ౧. అనపేక్షత్వం చ తథా పరపక్షాణాం ప్రపంచితం భవతి, విప్రతిషేధశ్చాయం శ్రుతివచసామపి నిరాకృతస్సకలః. ౨. జీవవ్యతిరిక్తాని హి యాని చ జీవోపకరణభూతాని, తాని పరస్మాద్బ్రహ్మణఉత్పద్యంతఇతి వర్ణితం పూర్వమ్. ౩. ఏవం వేదాంతార్థే విరోధశంకానిరాసతో విమలే, లబ్ధావసరా సేయం జాతా తజ్జ్ఞానసాధనే చింతా. ౪. ఇతి హేతుహేతుమద్భావాత్మకసంగతిమిహావలంబ్యైవ, తన్నిర్ణయాయ సంప్రత్యధ్యాయోఽసౌ తృతీయ ఆరబ్ధః. ౫. లింగోపాధేస్సిద్ధా భవతి హి తదుపహితజీవసంసారే, చింతేతి పాదయోరపి సంగతిరిహ హేతుహేతుమద్భావః. ౬. ఏతస్మి

స్నధ్యాయే యోఽసావుపకరణపరివృతో జీవః, తస్య హి సంసారగతిస్త
దవస్థా బ్రహ్మతత్త్వయాథాత్మ్యమ్. ౭. విద్యాభేదాభేదౌ గుణోపసం
హారతద్విపర్యాసౌ, సమ్యగ్దర్శనయోగాత్పుంసాం పురుషార్థసిద్ధిరప్యే
వమ్. ౮. సమ్యగ్దర్శనసాధనవిధిప్రభేదో హి ముక్త్యనియమశ్చ,
ఏతన్నిరూపయిష్యతఇహ ప్రసంగాగతం తథాన్యదపి. ౯ ప్రథమే
తావత్పాదే పంచస్వగ్నిత్వగోచరాం విద్యాం, ఆశ్రిత్య విరతిహేతో
స్సంసారగతేః ప్రదర్శ్యతే భేదః.౧౦ తస్య జుగుప్సేతేతి హ్యంతే దృష్టా
విరక్తిసాధనతా, ముఖ్యప్రాణసహాయో జీవోఽసౌ సేంద్రియశ్చ సమ
నస్కః. ౧౧. విద్యాకర్మపురస్కృతపూర్వప్రజ్ఞాపరిగ్రహోపేతః,
పూర్వం విహాయ దేహం దేహాంతరమభినవం హి లభతఇతి. ౧౨.
ఇత్యేతదవగతం ఖల్వైతేనమిత్యాదివేదవాక్యేషు,ధర్మాధర్మఫలానాముప
భోక్తృత్వేన తస్య తదుక్తమ్. ౧౩. స హి దేహబీజభూతైస్సూక్ష్మై
ర్భూతైరసంపరిష్వక్తః, గచ్ఛత్యాహోస్విత్కిం స సంపరిష్వక్తఏవ
యాతీతి. చింతేయమత్ర యుక్తా హ్యసంపరిష్వక్తఏవ యాతీతి, కరణో
పాదానవదిహ భూతోపాదానమత్ర న హి దృష్టమ్. ౧౪. ఇహ చ
స ఏతాస్తేజోమాత్రా ఇత్యత్ర కరణమాత్రపరః, తేజోమాత్రాశబ్దః
శ్రూయతఏవం న భూతపరశబ్దః. ౧౫. అపి చేహ వాక్యశేషే కథితాని
హి చక్షురాదికరణాని, ఏవం న భూతమాత్రోపాదానస్యేహ కీర్తనం
దృష్టమ్. ౧౭. సులభాశ్చ భూతమాత్రా యస్మాత్తాసాం హి నిష్ఫలం
నయనం, తస్మాదసంపరిష్వక్తో యాతీత్యత ఇదం పరత్వార్థ్యః. ౧౮.
వ్యవహారసిద్ధయే కిల పంచీకరణం ప్రదర్శితం పూర్వం, సంప్రతి సవ్యవ
హారో నిరూప్యతఇతీహ హేతుఫలభావః. ౧౯. దేహాంతరసంపత్తౌ
సూక్ష్మైర్భూతైస్సహైవ సంయాంతి, జీవోఽత్ర భవతి హేతుః ప్రశ్న
ప్రతివచనరూప ఏవేతి. ౨౦. రాజ్ఞః ప్రవాహణస్య ప్రశ్నేఽసౌ శ్వేత
కేతుముద్దిశ్య, వేత్థ యథా పంచమ్యామిత్యాదిస్తస్య చోత్తరాజ్ఞానే.
౨౧. తత్పితరం రాజాసౌ పప్రచ్ఛోద్దాలకం యథాపూర్వం, తేనాసౌ
వావేతి ప్రతివచనం హి ప్రదర్శితం రాజ్ఞే. ౨౨. ఇహ ఖల్వగ్నౌ వేతాః
శ్రద్ధాఖ్యాః శ్రద్ధయా హుతా ఆపః, ఆజ్యపయోదధిరూపా భవంతి
యజమానసంగతాస్తాభిః. ౨౩. సోమాఖ్యదివ్యదేహాత్మనా స్థితాః

స్వర్గలోకమాసాద్య, కర్మాంతే పర్జన్యే హుతా స్తతో వృష్టిభావ
ముపయాంతి. ౨౪. ఏవం హుతాః పృథివ్యాం తాశ్చాన్నత్వేన పరి
ణతా స్తద్వత్, పురుషే రేతోరూపా యోషితి చ హుతా హి
పురుషపదవాచ్యాః ౨౫. దర్శయతీతి త్వాద్యా శ్రుతిరేషా సకలమేత
మర్థమిహ, తస్మాదద్భిర్జీవో వ్రజతి పరిష్వక్త ఇతి తు యుక్తమిహ.
౨౬. నన్విహ పూర్వం దేహం త్యక్త్వా జీవ స్తదంతరం లభతే, ఇత్యత్ర
వర్ణితం తత్ప్రతికూలం తృణజలాయుకేత్యసా ః. ౨౭. పూర్వతను
త్యాగోఽపాతదంతరప్రాప్త్యనంతరం తత్ర, సి ష్ట ఇహ తు పూర్వం
తస్మాదేతద్విరుద్ధమితి చేన్న. ౨౮. భావనయైవ గృహీత్వా కర్మాయత్తం
హి భావిదేహమసౌ, పూర్వం దేహం త్యజతీత్యేవ జలూకానిదర్శనే
నైషా. ౨౯. బోధయతి సూత్రదర్శితమర్థం శ్రుతిరితి నకశ్చిదిహ
దోషః, దేహాంతరసంపత్తిప్రకారఏవం శ్రుతిస్మృతిప్రథితే. ౩౦. తత్రా
త్మన స్తత్రైవ హి కరణానాం వ్యాపినాం భవేద్వృత్తిః, ఇతి సాంఖ్య
కల్పనా వా తథైవ సుగతాదికల్పనా యా చ. ౩౧. కేవలమాత్మన ఏవ
హి తదంతరే భవతి వృత్తిలాభ ఇతి, ఏవం కాణాదానాం మనఏవాభి
ప్రతిష్ఠతే తదిదమ్. ౩౨. ఉత్పద్యంతే దేహావదభినవరూపాణి చేం
ద్రియాణీతి, యా కల్పనా తథేయం శుక ఇవ వృథా త్తదంతరం హి
యథా. ౩౩. ఉత్ప్లుత్య జీవ ఏక స్తదంతరం లభతఏవమహాద్యాహి,
జైనానాం తాస్సకలానాదర్తవ్యా యతశ్చ నిర్మూలాః ౩౪. శ్రుతివిప్రతి
షేధాశ్చేతత ఏతాసు హ్యనాదరో యుక్తః, ప్రశ్నప్రతివచనా
భ్యాం నన్వ ః కేవలాభిరాకలితః. ౩౫. రంహతి పరలోకమితి ప్రతీ
యతే కథమి - ప్రతిజ్ఞాతం, సర్వైర్హి భూతసూక్ష్మైస్సహ ప్రయాతీ
త్యత స్త్విదం పఠతి. ౩౬.

సూ. త్ర్యాత్మకత్వాత్తు భూయస్త్వాత్ ౨.

అత్రత్యశ్చ తు శబ్దో యథోక్తశంకానివర్తనార్థస్స్యాత్,
ప్రశ్ననిరూపణవాక్యప్రదర్శితాస్త్రిస్వరూపకా హ్యపః. ౩౭. యస్మా
త్త్రివృతమితి శ్రుతిరిహ తిస్రస్తాస్త్రివృతఃకృతా బ్రూతే, తాసా
మారంభకతా సిద్ధావితరద్వయస్య సా సిద్ధా ౩౮ తేజోఽబన్నానా
మిహ యస్మాత్కార్యం చ దృశ్యతే దేహే, తస్మాద్దేహస్త్ర్యాత్మక ఏష

పునస్త్ర్యాత్మకస్త్రిధాతుత్వాత్. ౩౯. యస్మాచ్చ వాతపిత్తశ్లేష్మభిరాకలిత ఏవ దేహోऽసౌ, న చ కేవలాభిరద్భిర్నైవ భూతాంతరాణి చారబ్ధుమ్. ౪౦. నైవ హి శక్యస్తస్మాద్భూయస్త్వాపేక్షయేహ చాప్శబ్దః, దృశ్యత ఏవ హి యస్మాద్ద్రవభూయస్త్వం హి సర్వదేహేషు. ౪౧. నను పార్థివోऽపి ధాతుర్భూయిష్ఠో దృశ్యతే శరీరేషు, నైవమపాం బాహుల్యం త్విహేతరస్మా దృశ్యతే లోకే. ౪౨. యద్దేహభీజభూతం శుక్లం శోణితమితి ప్రసిద్ధం తత్, ద్రవబహుళమేవ దృష్టం కర్మాపి నిమిత్తకారణం యతస్స్యాత్. ౪౩. తదపిచ సోమాజ్యాదిద్రవబహుళ ద్రవ్యసంశ్రితం భవతి, తత్సమవేతాహ్యాపః శ్రద్ధాశబ్దోదితా భవంత్యేతాః. ౪౪. సహకర్మభిర్ద్యుసంజ్ఞేహ్యగ్నౌ హూయంతఇతి చ వక్ష్యతి హి, తస్మాద్బాహుళ్యమపామప్శబ్దేనేహ దేహబీజానామ్. ౪౫. యుక్తముపాదానం కిల సర్వేషామేవ భూతసూక్ష్మాణాం, యచ్చేహ భూతసూక్ష్మైస్సహ గమనం తస్య తదపి నిరవద్యమ్. ౪౬.

సూ. ప్రాణగతేశ్చ. ౩.

దేహాంతరసంపత్తౌ ప్రాణానామపి గతిశ్శ్రుతా హ్యేవం, ఇహ చ తముత్క్రామంతం ప్రాణోऽనూత్క్రామతీతి వాక్యేన. ౪౭. సా హి గతిః ప్రాణానాం నైవాశ్రయమంతరేణ సంభవతి, అత ఇహ తద్గత్యర్థం తదాశ్రయాణామపీహ సా వాచ్యా. ౪౮. న ప్రాణానాం దృష్టా నిరాశ్రయాణాం క్వచిద్గతిస్తస్మాత్, భూతాంతరసహితానామపామపి గతిస్త్వవశ్యమిహ వాచ్యా. ౪౯.

సూ. అగ్న్యాదిగతిశ్రుతేరితి చేన్న భాక్తత్వాత్. ౪.

నను దేహాంతరయోగే నైవ ప్రాణాస్సహైవ జీవేన, గచ్ఛంత్యగ్న్యాదిగతిశ్రుతేస్తథేయం శ్రుతిః ప్రదర్శయతి. ౫౦. దేహావసానసమయే ప్రాణా వాగాదయో హి గచ్ఛంతి, అగ్న్యాదీన్దేవానితి యత్రాస్యేతి శ్రుతిర్హి దర్శయతి. ౫౧. ఇతి చేద్వాగాదీనామగ్న్యాది గతిశ్రుతిర్హి గౌణీయం, లోమసు కేశేషు చ సా న దృశ్యతే శ్రుతిరిహేత్థముపదిశతి. ౫౨. లోమాని చౌషధీరితి కేశాశ్చ వనస్పతీన్ ప్రయాంతీతి న హి లోమాని చ కేశా ఉత్ప్లుత్యౌషధివనస్పతీన్ యాంతి. ౫౩. న చ జీవస్య ప్రాణోపాధిత్యాగేన గమనమపి యుక్తం,

దేహాంతరే హి భోగో నాపి ప్రాణైర్వినోపపద్యేత. ౫౪. జీవేన చ సహాగమనం ప్రాణానామపి చ దృశ్యతేఽన్యత్ర, తస్మాదగ్న్యాదీనాం వాగాద్యుపకారిణాం హి దేవానామ్. ౫౫. ఉత్క్రమసమయే కేవలముపకారనివృత్తిమాత్రమాలక్ష్య, వాగాదయః ప్రయాంతి హ్యగ్న్యాదీనితి తు భాక్తమేవ స్యాత్. ౫౬.

సూ. ప్రథమేఽశ్రవణాదితి చేన్న తా ఏవ హ్యుపపత్తేః. ౫.

నన్వేతత్కథమాపః పంచమ్యామాహుతౌ హి పురుషాఖ్యాః, యస్మాదగ్నౌ ప్రథమే నైవాపాం శ్రవణమస్తి కించిదపి. ౫౭. ఆహుత్యాధారతయా పంచాధీతాస్త్విహాగ్నయో ద్యుముఖాః, తేషాం ప్రథమేత్వగ్నౌ తస్మిన్నిత్యేవమాదికా శ్రద్ధామ్. ౫౮. హోమ్యద్రవ్యతయా హి శ్రుతిః ప్రదర్శయతి తేన తదయుక్తం, పర్జన్యాదిషు సోమప్రభృతీనాం హోమకరణభూతానామ్. ౫౯. ద్రవబాహుళ్యేనాపాం హోమ్యద్రవ్యత్వముచితమేవ స్యాత్, ప్రథమేత్వగ్నౌ శ్రద్ధాం శ్రుతాం పరిత్యజ్య చాశ్రుతా ఆపః. ౬౦. కథమిహ హోతవ్యాస్సన్త్యః పంచమ్యామిత్యయుక్తమితి చేన్న, యస్మాత్ప్రథమేప్యగ్నౌ తా ఏవాపో భవంతి హోతవ్యాః. ౬౧. శ్రద్ధాశ నాపి చ తా ఏవాపో వివక్షితాస్స్యురిహ, ఏవం చేదేవ స్యాదాది మధ్యావసాన సంబంధాత్. ౬౨. ఏకం వాక్యమనాకులముపపద్యేత ఇతరథా హుతావస్యాం, పంచమ్యామేవాపాం పురుషవచస్త్వ ప్రకార ఇహ పృష్టే. ౬౩. ప్రతివచనావసరే హి ప్రథమేగ్నౌ ప్రథమమాహుతిస్థానే, అనపో హోమ్యద్రవ్యం శ్రద్ధాం నామావతారయేత్తర్హి. ౬౪. నాత్రైకవాక్యతా స్యాత్ప్రశ్న ప్రతివచనవైపరీత్యేన, ఉపసంహారోపీతి త్వితాద్యా చైకవాక్యతాం వక్తి. ౬౫. లక్ష్యతే ఏవాబ్బహుళం శ్రద్ధాకార్యం చ సోమవృష్ట్యాది, కార్యానురూపమేవ చ లోకే దృష్టం హి కారణం సకలమ్. ౬౬. మనసో జీవస్యాయం శ్రద్ధాఖ్యః ప్రత్యయోఽత్ర ధర్మస్సన్, పశ్వాదిభ్యో హృదయాంసి వాయం ధర్మిణో నికృష్య కథమ్. ౬౭. హోతుముపాదేయస్స్యాచ్ఛ్రద్ధాశబ్దా ఇహాప ఏవాతః, శ్రద్ధాశబ్దశ్చాప్సు శ్రద్ధా వా ఆప ఏవమాదిషు చ. ౬౮. వాక్యేషు వైదికేష్వపి దృష్టస్తస్మాత్తనుత్వయోగేన,

శ్రద్ధాసమానరూపాః శ్రద్ధాశబ్దా ఇహాప ఏవ స్యుః. ౧౯. అథవాత్ర శ్రద్ధాశబ్దః శ్రద్ధాసంవలితక సమవాయాత్, శ్రద్ధాహేతుత్వాద్వా శ్రద్ధాశబ్దోయమప్సు యుక్తస్స్యాత్. ౨౦. ఆపోహాస్మై శ్రద్ధామిత్యాద్యా హి శ్రుతిః ప్రదర్శయతి, శ్రద్ధాహేతుత్వేన శ్రద్ధాశబ్దోపపత్తిమప్సు యతః. ౨౧.

సూ. అశ్రుతత్వాదితి చేన్నేష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః. ౬.

ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యామాపః శ్రద్ధాదిభావమాపన్నాః, ప్రతిపద్యేరన్ పురుషాకారం తాశ్చాహుతా హి పంచమ్యామ్. ౨౨. తాభిస్తు సంపరిష్వక్తా జీవాశ్చేహనైవ రంహేయుః, న హి జీవానాం కశ్చిచ్ఛ్రావయితాపామివేహ శబ్దోస్తి. ౨౩. తస్మాదయుక్తమేవ హ్యద్భిః పరివేష్టితస్య గమనమిదం, ఇతి చేత్ప్రతీయతే తద్రంహణమిష్టాదికారిణామత్ర. ౨౪. అథ య ఇమే గ్రామ ఇతి శ్రుతిరిహ ధూమవర్త్మనైవ తేషాం, ఇష్టాదికారిణాం గతి మపి చంద్రప్రాప్తిమత్ర దర్శయతి. ౨౫. యాత్యాకాశాచ్చంద్రం చంద్రమసో భవతి సోమరాజ ఇతి, ఏవమిహాపి హి తస్మిన్నిత్యాదావేతదేవ నిర్దిష్టమ్. ౨౬. తస్మిన్నగ్నౌ దేవాః శ్రద్ధాం జుహ్వతి తదాహుతేరేషః, సోమో రాజా భవతీత్యత్ర శ్రుతివచనసామ్యతో లబ్ధమ్. ౨౭. తేషాం చ కర్మసాధనభూతా ఏతే హి దధిపయః ప్రముఖాః, ద్రవభూయస్త్వాదాపః ప్రత్యక్షేణైవ తా హి దృశ్యంతే. ౨౮. ఆహవనీయే చ హుతాస్సూక్ష్మాస్తానాశ్రయంతి యజమానాన్, తేషాం శరీరమపి ఖల్వంతేగ్నావృత్విజోత్ర జుహ్వతి హి. ౨౯. ఆపశ్చాహుతిమయ్యస్సూక్ష్మాశ్చేష్టాదికారిణో జీవాన్, పరివేష్ట్యాముం లోకం ఫలదానాయ చ నయంతి తా ఇతి హి. ౩౦. అగ్నౌ దేవాశ్శ్రద్ధామిత్యాద్యేన ప్రతీయతే హ్యేవం, శ్రుత్యంతరేగ్నిహోత్రప్రకరణపఠితేన వాక్యశేషేణ. ౩౧. ఫలజననాయాహుతోర్లోకాంతరగమనమభిహితం భవతి, జనకేన యాజ్ఞవల్క్యం ప్రతి షట్ ప్రశ్నాః ప్రదర్శితాస్తత్ర. ౩౨. పురుషస్యోత్క్రామత ఇహ తే ఏతే ఆహుతీ హుతే భవతః, యశ్చాంతరిక్షకస్తద్ద్వారా తే దివం హి గచ్ఛంత్యో. ౩౩. దివమేవాహవనీయప్రతిష్ఠయోపేతమాతనుత ఏతే, తే హి దివం తర్పయతస్త్వావర్తేతే

తతో హి పునరపిచ. ౮౪. తే చ పృథివ్యాం పురుషే యోషితి చ హుతే హి పురుషరూపేణ, ఉపతిష్ఠతఇత్యేతత్కర్మిషు సర్వత్ర దర్శ యిత్వైవ. ౮౫. త్వమనుత్క్రాంతిం న గతిం న చ ప్రతిష్ఠాం న తృప్తి మపి చైవం, న చ పునరావృత్తిం వా న చ లోకం ప్రత్యుప తం వేత్థ. ౮౬. ఇతి షట్ప్రశ్నైర్వివృతే స హి పునరావృత్తివ తః పంథాః, తస్మాదద్భిశ్చాహుతిమయీభిరేవైష సంపరిష్వక్తః. ౮౭. రం హతి పరలోకమసౌ ఫలభోగాయేతి యుజ్యతే తదిదం, ఇష్టాదికారిణాం నను ఫలోపభోగాయ రంహణం యదిదమ్. ౮౮. ధూమాదివర్త్మనో క్తం తదయుక్తమివ ప్రతీయతే యస్మాత్, ఇష్టాదికారిణాం కిల శశధరమండలముపాగతానాం హి. ౮౯. తద్దేవానామన్నం తం దేవా వివమాదికా తేషాం, శ్రుతిరన్నతాం హి కథయతి కథమేతేషాం ఫలోపభోగస్స్యాత్. ౯౦. తే చంద్రం ప్రాప్యాన్నం భవంతి తానేవ మాదికాప్యపరా, శ్రుతిరిమమర్థం బ్రూతే కథమిహ తేషాం స్వకర్మ ఫలభోగః. ౯౧. తస్మాద్వ్యాఘ్రాదిభిరివ దేవైస్సర్వత్ర భక్ష్యమా మాణానాం, ఉపభోగాశంసనమిహ కథమితి శంకాం నిరాకరోత్య ధునా. ౯౨.

సూ. భాక్తం వానాత్మవిత్త్వాత్తథా హి దర్శయతి. ౭.

అత్ర చ వా శబ్దోఽసౌ యథోక్తశంకానిరాసఫలకస్స్యాత్, ఏతేషామన్నత్వం న హి ముఖ్యం కింతు భాక్తమేవ స్యాత్. ౯౩. ముఖ్యే కిలాన్నభావే విధివాక్యం స్వర్గకామపరమఖిలం, అసమంజస ముపభోగో యది తేషాం చంద్రమండలేన స్యాత్. ౯౪. అధికారిణః కిమర్థం కర్మ యదాయాసబహుళమిహ కుర్యుః, లోకే కిలాన్నశబ్దో నన్వేష్యుపచర్యమాణ ఇహ దృష్టః. ౯౫. రాజ్ఞాం యథావిశోన్నం విశామిహాన్నం యథా హి పశవఇతి, తస్మాదిష్టతమ స్త్రీపుత్రాదిభిరివ గుణత్వముపయాంతైః. ౯౬. ఇష్టాదికారిభర్యత్సుఖవిహరణమేతదేవ దేవానాం, భక్షణమభిమతమేతన్న చర్వణం నాపినిగరణం వాపి. ౯౭. శ్రుతిరిహ న హ్యైవ దేవా ఇత్యాద్యావ్యేన మేవ దర్శయతి, నాశ్నంతి నైవ దేవాః పిబంతి దృష్ట్వాఽమృతం హి తృప్యంతి ౯౮. ఇతి తేషాం దేవానాం వారయతి హి చర్వణాదికం సకలం, ఇష్టాదికారి

ణాం పునరుపభోగోఽయం హి భవతి యుక్తతమః. ౯౯. రాజోపజీవినా మిహ జగతి యథైవైషపరిజనానాం స్యాత్, యుక్తో హ్యనాత్మవిత్త్వా త్తేషాం దేవోపభోగ్యభావోఽసౌ. ౧౦౦. అథ యోఽన్యామిత్యేషా శ్రుతిరపి దేవోపభోగ్యతాం బ్రూతే, స చ న హి వేద యథాఽసౌ పశురేవం స ఖలు దేవతానాం స్యాత్. ౧౦౧. స హి యస్మిన్నపి లోకే కర్మభిరిష్టాదిభిశ్చ దేవాదీన్, పరితోషయన్ హి పశువద్దేవానా ముపకరోతి చావిరతమ్. ౧౦౨. ఏవమముష్మిన్లోకే ఫలం తదాదిష్టమేవ భుంజానః, పశువదసౌ దేవానాముపకురుత ఇతీహ గమ్యతే హి తతః. ౧౦౩. అర్థాంతరపరమపి ఖల్వనాత్మవిత్త్వాదితీహ యచ్చోక్తం, ఇష్టాది కారిణః ఖల్వనాత్మవిదఏవ కేవలం తే స్యుః. ౧౦౪. యస్మాత్సముచ్చ యానుష్ఠానవిహీనా హి కర్మమాత్రపరాః, తస్మాద్గుణవాదేన హి తేషా మన్నత్వ మత్ర నిర్దిష్టమ్. ౧౦౫. పంచాగ్నివిద్యయా ఖలు విధురా స్తస్మాదనాత్మవిద ఏతే, దర్శయతి కర్మభోగం స సోమలోకే విభూతి మనుభూయ. ౧౦౬. పునరావర్తత ఇతి హి శ్రుతిరేషా చంద్రమండలే తేషాం, శ్రుత్యంతరమథ యే శతమిత్యాదికమేవమేవ దర్శయతి. ౧౦౭. ఇష్టాదికారిణామిహ భాక్తత్వాదన్నభావవచనస్య, రంహతి ఫలోపభుక్త్యై ససంపరిష్వక్తఇతి హి యుక్తమిదమ్. ౧౦౮.

సూ. కృతాత్యయేఽనుశయవాన్ దృష్టస్మృతిభ్యాం
యథైతమనేవంచ. ౮.

ధూమాదివర్త్మనా కిల శశధరమండలముపాగతానాం హి, ఇష్టా దికారిణామిహ తత్రైవ చ భుక్తసకలభోగానామ్. ౧౦౯. ప్రత్యవరోహ స్తస్మిన్ యావత్సంపాతమిత్యనేనోక్తః, యేనాధ్వనా గతాస్తే పునస్తమధ్వానమనునివర్తంతే. ౧౧౦. యది రమణీయాచరణా రమణీ యాం యోనిమేవ తే యాంతి, యదిచేత్కపూయచరణాః కపూయ యోనిం ప్రయాంతి హీత్యుక్తమ్. ౧౧౧. తే కిం నిరనుశయా వా సానుశయా వా తతోఽవరోహంతి, ఇతి శంకాయాం ప్రాప్తం నిరను శయాఏవ కేవలం తఇతి. ౧౧౨. యావత్సంపాతముషిత్వేతి విశేషణ మపీహ నిర్దిష్టం, యేనైవ సంపతత్యయమస్మాల్లోకాదసౌ హి సంపాతః. ౧౧౩. సచ కర్మానుశయస్స్యాద్యావత్సంపాతమిత్యనేనోక్తః, కృత్స్న

స్య కర్మణో హి ప్రతీయతే భుక్తతా హి తత్రైవ. ౧౧౪. శ్రుత్యంత
రేణ తేషాం యదేత్యనేన ప్రతీయతే హ్యేవం, నన్విహ యావద
ముష్మిన్ లోకే కర్మోపభోగయోగ్యం స్యాత్. ౧౧౫. తావత్యప
భుక్తఇతి శ్రుత్యర్థశ్చేహ కల్ప్యతామితి చేత్, యావత్పదసంకోచో
ప్యనుచిత ఇహ కల్పనీయ ఏవ స్యాత్. ౧౧౬. యత్కించేహ కరో
త్యయమిత్యాదిశ్రుతిభిరపి విరోధస్స్యాత్, అపిచానారబ్ధఫలం
యత్కర్మాభివ్యక్తి కృత్స్నం తత్. ౧౧౭. ప్రాయణమేతస్మాత్ప్రాగా
రబ్ధఫలేన కర్మణా తస్య, ప్రతిబంధాదేవ స్యాదనభివ్యక్తిరితి తద్వియో
గే తు. ౧౧౮. సామగ్ర్యా అవిశేషాద్యదిదం ప్రాయణమిహోపపన్నం
తత్, యావదనారబ్ధఫలం తావదభివ్యంజకం భవత్యేవ. ౧౧౯. సాధా
రణే నిమిత్తే నైమిత్తికమపి చ తాదృశం దృష్టం, ఘటపటయోరుపలబ్ధౌ
న తారతమ్యం హి దీపసాన్నిధ్యే. ౧౨౦. తస్మాన్నిరనుశయాస్తేహ్యవ
రోహంతీతి పక్షమపనుదతి, యేనైవ కర్మణా తే శశిమండలముపగతా
హి భోగాయ. ౧౨౧. ఉపభోగేన క్షయితే తస్మింస్తేషాం యదమ్మయం
గాత్రం, ఉపభోగాయారబ్ధం తద్ధ్యుపభోగక్షయే హి సన్నద్ధే. ౧౨౨.
శోకాగ్నిజ్వాలాభిః ప్రలీయతే సవితృకిరణసంపర్కాత్, హిమకరకాది
వేదం తత ఇష్టాదేః కృతస్య సర్వస్య. ౧౨౩. కర్మణ ఉపభోగేన క్షయే
సముత్పన్న ఏవ సానుశయాః, అవరోహంత్యేతఇతి శ్రుతిస్మృతిభ్యాం
ప్రతీయతే తదిదమ్. ౧౨౪. తద్యఇహేతి శ్రుతిరిహ తమేతమర్థం హి
సకలముపదిశతి, యే రమణీయాచరణాస్తే చావశ్యం ప్రయాంతి రమ
ణీయామ్. ౧౨౫. బ్రాహ్మణయోనిం వా తే క్షత్రియయోనిం చ వైశ్య
యోనిం వా, యే హి కపూయాచరణాస్తే హి కపూయమవశ్య
ముపయాంతి. ౧౨౬. సూకరయోనిం వా తే శ్వయోనిమథ వాంత్య
జాతియోనిం వా, అత్రత్యచరణశబ్దేనానుశయస్సూచ్యతే న చాన్య
దిహ. ౧౨౭. దృష్టో హి జన్మనైవ ప్రాణిషు సర్వేషు చోపభోగోయం,
ప్రవిభజ్యమానఏవహ్యనుశయసద్భావమేషసూచయతి. ౧౨౮. వర్ణా
ఇత్యాద్యాపి స్మృతిరిమమేవ ప్రదర్శయత్యర్థం, నను యోసావనుశయ
ఇహ సూత్రోక్తస్సఖలు కింవిధోయమితి. ౧౨౯. స్వర్గార్థకర్మణోయం
భుక్తఫలస్యావశేషఏవస్యాత్, భాండానుసారితైలవదయమితి కేచిత్తు

వర్ణయంతీహ. ౧౩౦. భుక్తఫలకర్మశేషావస్థానం నను న యుక్తమిహ భాతి, యద్యచ్చ కర్మ లోకే తత్సకలం భోగనాశ్యమితి చేన్న. ౧౩౧. సర్వాత్మనా హి కర్మణ ఇహ భుక్తఫలత్వమనుపపన్నం స్యాత్, ఇష్టాది కర్మఫలమిహ యద్యపి భోక్తుం హి చంద్రమారూఢాః. ౧౩౨. సత్యం తథాపి చాల్పావశేషమాత్రం న శక్యతే స్థాతుం, ఇహ సేవకో హి కశ్చిత్సమగ్రసేవోపకరణసంపన్నః. ౧౩౩. రాజకులమనుసృతోఽసౌ చిరప్రవాసాచ్చిరప్రసాదాచ్చ, అపగతబహూపకరణః కతిపయసేవోపకరణమాత్రేణ. ౧౩౪. రాజకులే హి స్థాతుం యథా న శక్నోతి తద్వదేవాయం, అనుశయమాత్రేణ పునశ్శక్నోతి న చంద్రమండలే స్థాతుమ్. ౧౩౫. ఇతి పక్షో హి న యుక్తో యస్మాదిష్టాదికం హి యత్కర్మ, భవతి హి తత్స్వర్గార్థం భుక్తఫలం తత్ర తస్య భవతి కథమ్. ౧౩౬. లేశానువృత్తిరేషాస్స్వర్గాదన్యత్ర ఫలమసౌ జనయేత్, శబ్దప్రమాణకానాం నచేదృశీ కల్పనాపి యుక్తతమా. ౧౩౭. దృష్టా హి తైలభాండే తల్లేశస్యానువృత్తిరిహ లోకే, సేవోపకరణలేశానువృత్తిరపి సేవకస్య దృష్టైవ. ౧౩౮. లేశానువృత్తిరేషా న స్వర్గార్థస్య కర్మణో దృష్టా, స్వర్గఫలశాస్త్రబాధాన్నాప్యేషా కల్పనాపి యుక్తతమా. ౧౩౯. స్వర్గఫలస్యేష్టాదేర్లేశస్తస్మాన్న చానుశయ ఏషః, యది తస్య లేశ ఏవ హ్యనుశయ ఇతి కల్ప్యతే తదా చాయమ్. ౧౪౦. రమణీయ ఏక ఏవ స్యాదనుశయ ఇహ చ నైవ విపరీతః, అనుశయసద్భావపరా తద్య ఇహేత్యాదికా శ్రుతిశ్చేహ. ౧౪౧. అనుశయముభయవిధం కిల రమణీయకపూయభేదతో బ్రూతే, తస్మాత్తత్రాముష్మికకర్మఫలే నిరవశేషముపభుక్తే. ౧౪౨. యచ్చైదమైహికఫలం కర్మాంతరజాతమనుశయస్తత్స్యాత్, తద్వంతస్తే స్వర్గాదవరోహంతీతి యుక్తమేవోక్తమ్. ౧౪౩. సర్వస్యేహ కృతస్య చ కర్మణ ఉపభోగతోఽంతమాసాద్య, నిరనుశయా ఏవైతే హ్యవరోహంతీతి యచ్చ పూర్వోక్తమ్. ౧౪౪. యత్కించేతి శ్రుతిబలమాలంబ్య తదుత్తరం హి భవతీదం, ఆముష్మికఫలమిహ కృతమపి యచ్చారబ్ధభోగమపి కర్మ. ౧౪౫. ఉపభోగేన చ సకలం తత్క్షపయిత్వేతి గమ్యతే హి

తతః, యచ్చానారబ్ధఫలం కర్మైతదభివ్యనక్తి కృత్స్నమిదమ్. ౧౪౬.
ప్రాయణమిత్యనుశయసద్భావశ్రుత్యైవ పరిహృతం తదపి, యచ్చా
నారబ్ధఫలం కర్మ ప్రాక్ప్రాయణాన్న తస్యేహ, ౧౪౭. వృత్తిః ప్రతిబం
ధాత్స్యాదారబ్ధఫలేన కర్మణా తస్య, యుగపదనారబ్ధఫలం కృత్స్న
మభివ్యజ్యతే హి తదుపశమే. ౧౪౮. ఇతి యత్పూర్వం కథితం తదపి
చ నిర్యుక్తికం హి నిర్మూలం, ప్రాక్ ప్రాయణాద్యతైవ హ్యారబ్ధఫలేన
కర్మణాన్యస్య. ౧౪౯. ప్రతిబద్ధస్య హి యుగపన్న వృత్తిలాభస్తథైవ
చేహాపి, కర్మానేకవిధం తద్విరుద్ధఫలమపి చ దృశ్యతే శాస్త్రే. ౧౫౦.
తస్య చ సర్వస్యైవ హి యుగపదభివ్యక్తిరనుపపన్నైవ, ప్రబలేన
దుర్బలస్య ప్రతిబద్ధస్య చ న వృత్తిరిహ దృష్టా. ౧౫౧. తస్మాత్ప్రాయణ
సమయే కస్యచిదేవ హి భవేదభివ్యక్తిః, జాత్యంతరోపభోగ్యం కర్మా
నారబ్ధఫలమనేకం చ. ౧౫౨. ఏకస్మిన్ప్రాయణఇహ యుగపదభివ్యజ్యతే
కథం వా తత్, యస్మాత్సకలం కర్మ ప్రతినియతఫలం హి దృశ్యతే
శాస్త్రే. ౧౫౩. నాపి ప్రాయణసమయే కస్యచిదిహ కర్మణో హ్యభి
వ్యక్తిః, కస్యచిదుచ్ఛేదస్స్యాదితి కిల వక్తుం న శక్యతే యస్మాత్.
౧౫౪. సకలమపి కర్మ భవతి హ్యైకాంతికఫలమతో న కించిదిదం,
ప్రాయశ్చిత్తాదికమిహ వినా కథం కర్మణాం సముచ్ఛేదః. ౧౫౫. ఇహ
చ విరుద్ధఫలేన ప్రతిబద్ధస్యాస్య చిరమవస్థానం, కర్మణ ఇహ దర్శయతి
స్మృతిరేష ఖలు కదాచిదిత్యాద్యా. ౧౫౬. యదిచ ప్రాయణసమయే
కృత్స్నమనారబ్ధఫలమిదం కర్మ, యుగపదభివ్యక్తం సత్తచ్చైకాం జాతి
మారభేత తతః. ౧౫౭. నారకతిర్యగ్యోనిషు దేవమనుష్యాదియోని
భేదేషు, అధికారాసంపత్తావిహోత్తరా జాతిరుద్భవేచ్చ కథమ్.
౧౫౮. బ్రహ్మహననాదికర్మణ ఏకస్యానేకజన్మహేతుత్వం, స్మృతివాక్య
దర్శితం యత్తదేతదఖిలం విరుద్ధమేవ స్యాత్. ౧౫౯. దృష్టఫలం కారీరి
ప్రభృతి ప్రాయణమభివ్యనక్తి కథం, దీపోపన్యాసోఽపి హి కర్మబలాబలత
ఏవ పరిహార్యః. ౧౬౦. ఇహ దీపసన్నిధానే స్థూలమభివ్యజ్యతే న
సూక్ష్మమపి, ప్రాప్తావసరే కర్మణి కృత్స్నే ప్రాయణమభివ్యనక్త్యేవమ్.
౧౬౧. కర్మ యదేతద్బలవత్తదేవ నైవేహ దుర్బలం కిమపి, తస్మాదశేష
కర్మాభివ్యక్తికథా ప్రమాణపరిభూతా. ౧౬౨. యది భవతి కర్మశేష

స్తదా కథం మోక్ష ఇతి వృథా ప్రశ్నః, బ్రహ్మాత్మదర్శనే సత్యశేష కర్మక్షయశ్శ్రుతో యస్మాత్. ౧౬౩. తస్మాదనుశయవంత స్తతో వరోహంతి సోమలోకగతాః, తే చ యథైతమనేవంహ్యవరోహం త స్తతోవరోహంతి. ౧౬౪. అవరోహే పితృయానే ధూమాకాశ శ్రుతేర్యథైతమితి, అభ్రాద్యుపసంఖ్యానా ద్రాత్ర్యాదేరకథనాద నేవ మితి. ౧౬౫.

సూ. చరణాదితి చేన్నోపలక్షణార్థేతి కార్ష్ణాజినిః. ౯.

నన్వనుశయసద్భావప్రదర్శనాయ శ్రుతిః పురా కథితా, సా ఖలుచరణాద్యోన్యాపత్తిం దర్శయతి న హి తథానుశయాత్. ౧౬౬. చరణం చారిత్రమితి హ్యాచారశ్శీలమితి చ పర్యాయాః, భూతేషు కర్మణా వా మనసా వాచాపి సతతమద్రోహః. ౧౬౭. తదనుగ్రహ స్తథైవ జ్ఞానం శీలమితి వర్ణయంతి బుధాః, భుక్తఫలాదతిరిక్తం కర్మా నుశయం హి వర్ణయంత్యార్యాః. ౧౬౮. వ్యపదిశతి కర్మ చరణే భేదేన శ్రుతిరియం యథేత్యాద్యా, యాన్యనవద్యానీతి శ్రుతిరన్యాప్యేవ మేవ దర్శయతి. ౧౬౯. చరణాద్యోన్యాపత్తౌ కథమనుశయసిద్ధిరిత్యతో బ్రూతే, కార్ష్ణాజినిరాచార్య శ్రుతిరేషా తదుపలక్షణార్థేతి. ౧౭౦.

సూ. ఆనర్థక్యమితి చేన్న తదపేక్షత్వాత్. ౧౦.

స్యాదేతత్కస్మాదిహ పునరత్ర త్యక్త్వైవ చరణశబ్దేన, శ్రౌతం విహాయ శీలం లాక్షణికోసౌ హి గృహ్యతేనుశయః. ౧౭౧. శీలస్యైవ శుభాశుభయోన్యాపత్తిః ఫలం భవేదత్ర, అభ్యుపగంతవ్యం కిల శీల స్యావశ్యమేవ కించిదిహ. ౧౭౨. నోచేదానర్థక్యం శీలస్య స్యాదితి హేతి చేన్నైవం, ఇష్టాదికర్మ యస్మాచ్చరణాపేక్షం హి వీర్యవద్దృష్టమ్. ౧౭౩. నాప్యాచారవిహీనః కర్మణి కుత్రాపి దృశ్యతేధికృతః, స్మృతిరాచార విహీనం న పునంతీత్యేవమాదికాప్యేవమ్. ౧౭౪. ఆచారవిరహితస్య హి కర్మానధికారమేవ దర్శయతి, ఇష్టాదికర్మజాతేత్వారభమాణే ఫలం హి విధిదృష్టమ్. ౧౭౫. ఆచార స్తదపేక్ష స్తత్రైవ చ కంచిదతిశ యంజనయేత్, సర్వార్థకారికర్మ శ్రుతిస్మృతిభ్యోవగమ్యతే యస్మాత్.

౧౭౬. తస్మాదనుశయభూతం తదేవ శీలోపలక్షితం కర్మ, యోన్యాపత్తౌ కారణమితి కార్ష్ణాజినిమతం హి యుక్తతమమ్. ౧౭౭. కర్మణి సంభవతి చ సతి యోన్యాపత్తిక్న శీలతో యుక్తా, పద్భ్యాం పలాయితా కిల జానుభ్యాం రంహితుం హి నోత్సహతే. ౧౭౮.

సూ. సుకృతదుష్కృతే ఏవేతి తు బాదరిః. ౧౧.

ఇహ సుకృతదుష్కృతే ద్వే ప్రత్యాయ్యేతే హి చరణశబ్దేన, ఇతి బాదరిరాచార్యో మన్యతఏవం హి చరణశబ్దార్థమ్. ౧౭౯. చరణం హి కర్మ యస్మాదవిశేషేణైవ కర్మమాత్రే చ, చరతిః ప్రయుజ్యమానస్సర్వత్రైవేహ దృశ్యతే లోకే. ౧౮౦. యోసౌ హి నియతవృత్త్యా కరోతి చేష్టాదిలక్షణం కర్మ, ధర్మం చరతి మహాత్మేత్యేవం తం లౌకికా వదంతి తతః. ౧౮౧. భేదవ్యపదేశోఽయం బ్రాహ్మణతాపసనయేన నేతవ్యః, ఇహ నిర్మలకర్మాణో నిందితకర్మాణఏవ నిర్దిష్టాః.౧౮౨

సూ. అనిష్టాదికారిణామపి చ శ్రుతమ్. ౧౨.

ఇష్టాదికారిణో యే తే చంద్రమసం ప్రయాంతి హీత్యుక్తం, సంప్రతి పునరత్రైవ హి యే చానిష్టాదికారిణస్తేపి.౧౮౩. చంద్రమసం గచ్ఛంత్యుత నైవ హి గచ్ఛంతి త ఇతి చింతేయం, గచ్ఛంతి చంద్రమండలమేతేపీత్యేతదత్ర యుక్తం స్యాత్.౧౮౪. కౌషీతకినో యస్మాద్యే వై కేచేత్యనేన వాక్యేన, ప్రయతాం సర్వేషామపి చంద్రప్రాప్తిం హి వర్ణయంత్యేతే.౧౮౫. తత్ప్రాప్తిమంతరేణ చ దేహారంభోపి దుర్లభో న్యేషాం, ఆహుతిసంఖ్యానియమాదపి చంద్రప్రాప్తిరత్ర యుక్తతమా. ౧౮౬ ఇష్టాదికారిణామపి నన్వితరేషాం సమానమార్గత్వం, కథమితి చేదితరేషాం న హి భోగశ్చంద్రమండలే భవతి. ౧౮౭.

సూ. సంయమనేత్వనుభూయేతరేషామారోహావరోహౌ తద్గతిదర్శనాత్. ౧౩.

ఏతత్పక్షం నిరసితుమేష తు శబ్దో హి సూత్రనిర్దిష్టః, చంద్రమసం గచ్ఛంతి హి సర్వేపీత్యేతదనుపపన్నం హి. ౧౮౮. చంద్రారోహణమేతద్భోగాయైవ హి న నిష్ఫలం భవతి, నాపి ప్రత్యవరో

హాగ్నైవ తదారోహణం హి యుక్తమిహ. ౧౮౯. ఆరోహతి కిల వృక్షం పుష్పఫలాదేః పరిగ్రహాయ నరః, నాపిచ నిష్ఫలమేవ హి నచాపి పతనాయ వృక్షమారోహేత్.౧౯౦. చంద్రమసి భోగవార్తా నైవానిష్టాదికారిణామస్తి, తస్మాదిష్టాదికరా ఏవారోహంతి చంద్రమితరే తు ౧౯౧. యమనిలయమాశు గత్వా దుశ్చరితఫలం చ సమ్యగనుభూయ, పునరేవేమం లోకం ప్రత్యవరోహంత్యనిష్టకర్మకృతః. ౧౯౨. తేషామేవంభూతావేవారోహావరోహసంజ్ఞౌ స్తః, అత్రానిష్టాదికృతాం ప్రయతాం యమవశ్యతాం గతిం యామీమ్. ౧౯౩. శ్రుతిరిహ న సాంపరాయః ప్రతిభాతీత్యేవమాదికా బ్రూతే, శ్రుతిరన్యా వైవస్వతమిత్యాద్యాప్యేవమేవ దర్శయతి. ౧౯౪.

సూ స్మరంతి చ. ౧౪.

అపిచమనువ్యాసాద్యా యే ఖలుశిష్టాః పురే హి సంయమనే, తే చ స్మరంతి దుష్కృతకర్మవిపాకం చిరం యమాయత్తమ్. ౧౯౫.

సూ. అపిచ సప్త ౧౫.

అపిచేహ సప్తనరకా దుష్కృతఫలభోగభూమయో హ్యతే, గచ్ఛంతి తాననిష్టాదికృతశ్చన్ద్రం కథం హి గచ్ఛేయుః. ౧౯౬. నను దురితకారిణస్తే యమనియమితయాతనా భవంతీతి, నైతద్యస్మాదన్యే స్మర్యంతే తత్ర చిత్రగుప్తాద్యాః. ౧౯౭.

సూ తత్రాపి చ తద్వ్యాపారాదవిరోధః. ౧౬.

తేష్వపి చ సప్తనరకేష్వస్యాధిష్ఠాతృతా యమస్యైవ, అన్యే యమప్రయుక్తాధిష్ఠాతారో న హి స్వాతంత్ర్యాస్తే. ౧౯౮.

సూ. విద్యాకర్మణోరితి తు ప్రకృతత్వాత్. ౧౭

పంచాగ్నిగోచరాయాం విద్యాయామేష దృశ్యతే ప్రశ్నః, వేత్థయథాసావితి కిల తస్య ప్రతివచనసమయఇదముక్తమ్. ౧౯౯. యే చైతయోః పథోర్యద్యన్యతరేణాపి సాధనేన యుతాః, తే జననమరణసంతతిసంకలితాని హి భవంతి భూతాని. ౨౦౦. తత్రైకయోః పథోరితి విద్యాకర్మప్రదర్శనార్థమిదం, దేవపితృయాణయోస్తే ప్రతిపత్తౌ ముఖ్యసాధనే ప్రకృతే. ౨౦౧. విద్యాహి తద్యఇత్థం విదురితి

గదితా తయోర్హి గంతవ్యః, సోయం హి దేవయానః పంథా ఏవాత్ర దర్శితో భవతి. ౨౦౨. కర్మత్విష్టాపూర్తే దత్తమితి నిరూపితం హి తేనాయం, ప్రతిపత్తవ్యః పంథాః పితృయాణ ఇతి ప్రదర్శితో భవతి. ౨౦౩. తత్ప్రకరణవైతచ్ఛ్రుతం కిలాద్వైతయోః పథోరితిచ, యే విద్యాసాధనతో న దేవయానేన కర్మణాపి చ యే. ౨౦౪. పితృయాణేధికృతాస్స్యుస్తేషాం పంథాస్తృతీయ ఏవాసౌ, క్షుద్రతరజంతులక్షణ ఇతి దర్శయతి శ్రుతిర్హి తానీతి. ౨౦౫. తస్మాదపిచానిష్టాదికారిభిశ్చంద్రమా న లభ్యేత, నను తేప చంద్రమండలమారుహ్యాతతోవరుహ్య పునరపిచ ౨౦౬. క్షుద్రతరజంతుభావం ప్రతిపత్స్యంత ఇతి యుక్తమితి చేన్న, భోగాభావాదేషామారోహోనర్థకః ప్రసజ్యేత. ౨౦౭.అపిచ ప్రయత్సు సర్వేష్వపి చంద్రం ప్రాప్నువత్స్వసౌ లోకః, సర్వైరపి ప్రయద్భిస్సంపూర్యేతేత్యతో న యుక్తమిదమ్. ౨౦౮. ప్రశ్నవిరుద్ధం తదిదం ప్రతివచనం చ ప్రసజ్యేతే తత్ర, అవరోహాదేవేహాసంపూరణమితి తు నేహ యుక్తతరమ్. ౨౦౯. యస్మాచ్ఛ్రుతిస్తృతీయస్థానోక్త్యాపూరణం హి దర్శయతి, తస్మాచ్చానారోహాదేవాసంపూరణం హి యుక్తమిహ. ౨౧౦. ఇష్టాదికారిణామప్యవరోహస్యావిశిష్టతాయాం హి, ఇహ చ తృతీయస్థానప్రతిపాదనమేతత్ఫలమేవ స్యాత్. ౨౧౧. యా ఖల్వశేషగమనాశంకా శాఖాంతరీయవాక్యోత్థా, తామేతామాశంకామున్మూలయితుం తుశబ్దఇహ పఠితః. ౨౧౨. శాఖాంతరీయవాక్యే త్వధికృతవిషయో హి సర్వశబ్దస్స్యాత్, యే చ ప్రయాంత్యధికృతా అస్మాల్లోకాత్తఏవ చంద్రమసమ్. ౨౧౩. సర్వేగచ్ఛంతీతి శ్రుత్యర్థేన హి విరోధలేశోఽపి, దేహోద్భవాయ చంద్రారోహణమితి యత్తదత్ర పరిహరతి. ౨౧౪.

సూ. న తృతీయే తథోపలబ్ధేః. ౧౮.

ఆహుతిసంఖ్యానియమో న తృతీయే భవతి దేహలాభాయ, యస్మాదిహ చ తృతీయస్థానప్రాప్తిస్త్వనైవ తన్నియమమ్. ౨౧౫. ఉపలభ్యతేహి జాయస్వేతి శ్రుత్యంతరస్థవాక్యేషు, అపి చేహాహుతిసంఖ్యా కథితా మానుషశరీరహేతుతయా. ౨౧౬. నేతః హేతుతయాసౌ పురుషపదస్యాస్య మనుజవచనత్వాత్, అపిచేహ పురుషభావః పంచ

మ్యామాహుతావపాం కథితః. ౨౧౭. ప్రతిషిధ్యతే నచేహపంచమా మాహుతౌ హి తద్భావః, ఉభయార్థకథాయాం కిల వాక్యస్య ద్వ్యై తాదిదోషస్స్యాత్. ౨౧౮. ఆహుతిసంఖ్యా తేషాం యేషాం వరోహణే భవతః, అన్యేషాం తు వినైవ హి సంఖ్యానియమం శరీర ముద్భవతి. ౨౧౯.

సూ. స్మర్యతేపిచ లోకే ౧౯.

ధృష్టద్యుమ్నద్రోణప్రభృతీనాం జగతి సుప్రసిద్ధానాం, సీతా ప్రభృతీనామప్యయోనిజత్వం హి విశ్రుతం లోకే. ౨౨౦.

సూ. దర్శనాచ్చ. ౨౦.

అపిచ చతుర్విధభూతగ్రామే హి స్వేదజోద్భిదోరేవ, ఉత్పత్తి రంతరేణ గ్రామ్యం ధర్మం హి దృశ్యతే లోకే. ౨౨౧. తత్రాహుతి సంఖ్యయా భవతి యథానాదర స్తథాన్యత్ర, నను తేషాం ఖల్వేషాం భూతానామేవమాదికే మంత్రే. ౨౨౨. అండజమిహ జీవజమిత్యుద్భిజ్జ మితి త్రిధైవ నిర్దిష్టః, భూతగ్రామస్స కథం చతుర్విధఇతీహ కథితమితి చేన్న. ౨౨౩.

సూ. తృతీయశబ్దావరోధస్సంశోకజస్య. ౨౧.

సంశోకజశబ్దేన స్వేదజఏవాత్ర గృహ్యతే తత్ర, ఇహచోద్భిజ్జ పదేన శ్రుతివాక్యస్థేన సంగ్రహో భవతి. ౨౨౪.

సూ. తత్స్వాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః. ౨౨.

ఏవం హి పాపినాం ఖల్వేతే గత్యాగతీ విచార్యైవ, ఇష్టాది కారిణామిహ సంప్రత్యవరోహలక్షణం బ్రూతే. ౨౨౫. అవరోహలక్షణా పరా శ్రుతిరత్రాఖ్యాతమేవ మాద్యా హి, చంద్రమసో హి నివృత్తాస్తే పునరాకాశమేవ గచ్ఛంతి. ౨౨౬. ఆకాశాదపి వాయుం వాయుర్భూ త్వాపి భవతి ధూమోసౌ, ధూమో భూత్వా చాభ్రం హ్యభ్రం భూత్వా హి భవతి మేఘోసౌ. ౨౨౭. మేఘో భూత్వా చాసౌ ప్రవర్షతీత్యేతమర్థముపదిశతి, అవరోహంత స్త్వేతే హ్యాకాశాదిస్వరూ పముపయాంతి. ౨౨౮. కింవాహ్యాకాశాద్యైస్సామ్యం యాంతీతి సంశయే ప్రాప్తే, తత్రైత్ర తదుక్తం స్యాదాకాశాద్యాత్మతాం

ప్రయాంతీతి. ౨౨౯. శ్రుతిరిహ ముఖ్యార్థా స్యాదేవం చేదన్యథా హి గౌణీ స్యాత్, శ్రుతిలక్షణయోర్విశయే న్యాయ్యా శ్రుతిరేవ లక్షణా న తథా. ౨౩౦. ధూమో భూత్వేత్యాదీన్యపకల్పంతే క్షరాణి చేన్నైవ, తస్మాదాకాశాదిస్వరూపతాపత్తిరత్ర యుక్తేతి ౨౩౧. ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే యాంత్యాకాశాదిసామ్యమేవేతి, చంద్రమసి భోగఫలకం యదమ్మయం గాత్రమేతదారబ్ధమ్. ౨౩౨. ఉపభోగాపాయే హి ప్రవిలీనం తద్విలయత్సమం భవతి, వాయోర్వశమేతి తతో ధూమాదిభిరేవ భవతి సంపృక్తః. ౨౩౩ క్రమమర్థమేవ కథయతి యథైవమిత్యాదికా శ్రుతిర్యస్మాత్, ఉపపద్యతేయమర్థో నహ్యన్యస్యాన్యరూపతా యుక్తా. ౨౩౪. యది చేదాకాశాదిస్వరూపతాపత్తిరిహ భవేత్తర్హి, వాయ్వాదివర్త్మనా హి క్రమావరోహోఽపి నోపపద్యేత. ౨౩౫ ఆకాశస్య విభుతా త్తే న చ తస్యేహ సతతసంయోగాత్, సంయోగలక్షణాయాం వతి శ్రుత్యానువాదఏవ స్యాత్. ౨౩౬. తత్సాదృశ్యాదన్యస్తత్సంబంధో హి న ఘటతే తస్మాత్, యల్లక్షణానుసరణం తదపీహ శ్రుత్యసంభవే న్యాయ్యమ్ ౨౩౭. తస్మాదాకాశాద్యైస్స్వభావ్యాపత్తిరేవ తద్భావః, సాభావ్యం సమభావస్తత్ఖలుసాదృశ్యమేవ నాన్యస్స్యాత్. ౨౩౮.

సూ. నాతిచిరేణ విశేషాత్. ౨౩.

వ్రీహ్యాదిప్రతిపత్తేః ప్రాగాకాశాదిసామ్యసంపత్త్యా, కిం దీర్ఘం కాలమసౌ పూర్వసమత్వేన వర్తమానస్స్యాత్. ౨౩౯. ఉత్తరసమతాం గచ్ఛత్యుతాల్పకాలమితి సంశయో భవతి, అత్రానియమో న్యాయ్యో న చేహ కించిన్నియామకం యస్మాత్. ౨౪౦. ఏవం ప్రాప్తే పఠతి హి నాతిచిరేణేతి సూత్రకారోయం, అల్పం హ్యల్పం కాలం తే చాకాశాదిసమతయా స్థిత్వా. ౨౪౧. భువమాపతంతి పశ్చాదేతే హి సహైవ వర్షధారాభిః, ఇత్యేతదేవ యుక్తం యస్మాద్వ్రీహ్యాదిభావతః పశ్చాత్. ౨౪౨. శ్రుతిరేషాతో వై ఖలు దుర్నిష్ప్రపతరమితి ప్రదర్శయతి, ఛాందస్యా ప్రక్రియయా తకార ఏకో హి లుప్త ఇహ భవతి. ౨౪౩. ఇహ దుర్నిష్ప్రపతతరం దుర్నిష్క్రమణస్వరూపమేవ స్యాత్, వ్రీహ్యాదిభావపరతో దుర్నిస్సరణం ప్రదర్శయంతీ సా. ౨౪౪.

పూర్వేష్వాకాశాదిషు సుఖనిష్క్రమణం హి సూచయత్యేవ, సుఖదుఃఖతావిశేషో నిష్క్రమణస్య హి చిరాచిరత్వకృతః. ౨౮౫. న హి భోగమూలకోఽసౌ తస్మిన్నపథా తనోరనిష్పత్తేః, వ్రీహ్యాదిభావతః ప్రాగచిరేణైవావరోహ ఇహ తస్మాత్. ౨౮౬.

సూ. అన్యాధిష్ఠితే పూర్వవదభిలాపాత్. ౨౪.

తస్మిన్నవరోహే హి ప్రవర్షణానంతరం తు పతితేయం, తథాహి వ్రీహియవా ఇత్యాద్యా శ్రుతిరత్ర సంశయోఽయం స్యాత్. ౨౮౭. స్థావరజాత్యాపన్నాస్తత్సుఖదుఃఖానుశయిన ఏతే స్యుః, అన్యస్వామికతనుషు హి కిం వా సంశ్లేషమేవ యాంతీతి. ౨౮౮. అత్ర క్లైతద్యుక్తం స్థావరభావానుశయిన ఏత్యతి, స్థావరజాత్యాపత్తా జనేర్హి ముఖ్యార్థతోపపన్నా స్యాత్. ౨౮౯. ఉపభోగః కిల దృష్టః స్థావరజాతావపి శ్రుతిస్మృత్యోః, పశువిశసనాదియోగాదనిష్టఫలతా భవేదిహేష్టాదేః. ౨౯౦. తస్మాదనుశయినామిహ భవతి వ్రీహ్యాదిజన్మ ముఖ్యం హి, అనుశయినాం హి యథా వా ముఖ్యం సా చాభ్రాదిజన్మ విద్యతే హ. ౨౯౧. ఇతి శంకాయాం బ్రూతే హ్యన్యైరధిష్ఠితేష్వేషు, వ్రీహ్యాదిష్వనుశయినః సంసర్గం కేవలం ప్రపద్యం. ౨౯౨. న హి తత్సుఖదుఃఖభుజో యథా హ్యయం వాయుధూమభావస్స్యాత్, వ్రీహ్యాదిభావఏవం భవతి హి సంశ్లేషమాత్రమేవాత్ర. ౨౯౩. యస్మాచ్చ తద్వదేవహ్యభిలాపోఽత్రాపి దృశ్యతే భూయః, సంకీర్తనం యదేతత్కర్మవ్యాపారమంతరేణైవ. ౨౯౪. తద్వదాభ్వప్యోఽయం హ్యాకాశాదిప్రవర్షణాంతేషు, భవతి హి తత్ర న కించిత్కర్మవ్యాపారకీర్తనం యస్మాత్. ౨౯౫. కర్మవ్యాపారోఽయం కపూయచరణా ఇతి ప్రదేశేషు, సంకీర్తితో హి తత్ర త్వనుశయినాం ముఖ్యమేవ జన్మ స్యాత్. ౨౯౬. అపి యద్యనుశయినాం చేన్ముఖ్యం వ్రీహ్యాదిజన్మ భవతి తదా, తేష్వేవ లూయమానేష్వపి కిల తేష్వేవ పచ్యమానేషు. ౨౯౭. వ్రీహ్యాదిష్వనుశయినః ప్రవసేయుస్తదభిమానినో యే స్యుః, యచ్చాభిమన్యతే కిల జీవస్తస్మిన్ హి పీడ్యమానే తు. ౨౯౮. ప్రవసతి స చేత్సతః ఖల్వనుశయినామేష నాభిలప్యేత, ఇహ రేతస్సిగ్భావో యోఽసౌ వ్రీహ్యాదిభావతః పశ్చాత్. ౨౯౯. తస్మాదను

శయినాం తత్సంగో వ్రీహ్యాదిభావ ఇహ భవతి, స్థావరజన్మాన్యేషామపు ణ్యయోగేన భవతి తచ్చ కిల. ౨౬౦. ఉపభోగస్థానం సాక్షాత్తేషామేవ హి న చానుశయినాం స్యాత్, తస్మాదనుశయినస్తే స్థావరభావం న చేహ గచ్ఛంతి. ౨౬౧.

సూ. అశుద్ధమితిచేన్న శబ్దాత్. ౨౫.

పశువిశసనాదియోగాధ్వారికం కర్మ చాపిశుద్ధం స్యాత్, తస్య త్వనిష్టఫలమపి యుక్తం వ్రీహ్యాదిజన్మ ముఖ్యమితి ౨౬౨. యచ్చైచ తత్పూర్వోక్తం తదేతదత్ర హి నిరస్యతే సూత్రే, నాధ్వారికం కర్మ స్యాదశు మేతస్య శాస్త్రమూలత్వాత్. ౨౬౩. యస్మాద్ధర్మాధర్మావతీం ద్రియా తయోశ్చ విజ్ఞానం, న హి శాస్త్రమన్తరేణ చ కస్యచిదపి కిల సుమేధసో భవతి. ౨౬౪. యస్మిన్ దేశే కాలే తథా నిమిత్తే చ భవతి యో ధర్మః, భవతి స ఏవాధర్మో యథోక్తదేశాదిపైపరీత్యేన. ౨౬౫. న హ్యేవంవిధయోరిహ విజ్ఞానం శాస్త్రమంతరేణ స్యాత్, హింసానుగ్రహరూపో జ్యోతిష్టోమో హి ధర్మ ఇత్యుక్తః. ౨౬౬. శాస్త్రేణైవ హి తస్మాత్సకథమధర్మ ఇతి శక్యతే వక్తుం, నను చ న హింస్యాత్సర్వాభూతానీత్యేవమాదికం శాస్త్రమ్. ౨౬౭. అవగమయతి హింసామయమధర్మ ఇతి భూతగోచరమితి చేత్, బాఢం తదిద మథాపి హ్యుత్సర్గోభవతి నాపవాదస్స్యాత్. ౨౬౮. అగ్నీషోమీ యం పశుమిత్యాద్యం భవతి చాపవాదో హి, అపవాదశాస్త్రవిషయం హిత్వా హ్యుత్సర్గశాస్త్రమఖిలమపి. ౨౬౯. అవగమయతి కిల పురుషం ప్రవర్తయతి తద్వదేవ నాన్యత్ర, న హి భిన్నవిషయయోరిహ విరోధ శంకా ప్రవర్తతే శాస్త్రే ౨౭౦. తస్మాదిదమాధ్వారికం కర్మవిశుద్ధం హి శిష్టజనసేవ్యం, శాస్త్రైరనింద్యమానం స్థావరభావో న తస్య ఫల ముచితమ్. ౨౭౧. వ్రీహ్యాదిజన్మయుక్తం తత్ఫల న శ్వాదిజన్మవద్భవతి, ఇహ కిల కపూయచరణానధికృత్య శ్వాదిజన్మనిర్దిష్టమ్. ౨౭౨. నైవ మిహ కించిదపి వా కర్మపరామర్శలింగముపలబ్ధం, తస్మాద్వ్రీహ్యాది ష్వనుశయినాం సంశ్లేషమాత్రమేవ స్యాత్. ౨౭౩.

సూ. రేతస్సిగ్యోగోథ. ౨౬.

వ్రీహ్యాదిభావ ఇహ కిల తత్సంశ్లేషో న చాన్యదిహ భవతి,

యస్మాత్తతోఽనుశయినాం రేతస్సిగ్భావ ఏష ఆమ్నాతః. ౨౭౪. యో హ్యన్నమత్తి రేతస్సించతి తద్భూయ ఏవ భవతీతి, రేతస్సిగ్భావోఽస్మా ముఖ్యో నైవేహ తస్య సంభవతి. ౨౭౫. స చ రేతస్సిగ్భవతి హి చిరజాతః ప్రాప్తయౌవనో యోఽసౌ, కథమద్య మానభక్తానుగతోఽనుశయీ హి ముఖ్యతద్భావమ్. ౨౭౬. ప్రతిపద్యేత స తస్మాద్రేతస్సిగ్యోగ ఏవతద్భావః, అత్రావశ్యం వాచ్యస్తద్వద్వ్రీహ్యాదిభావ ఇహ భవతి. ౨౭౭.

సూ. యోనేశ్శరీరమ్ ౨౭.

అథ రేతస్సిగ్భావోత్తరమిహ యోనౌ హి రేతసి నిషిక్తే, యోనేరధ్యనుశయినాం ఫలభోగాయోపజాయతే దేహః. ౨౭౮. ఇమమర్థమేవ సకలం తద్యఇహేత్యాదికా శ్రుతిర్బ్రూతే, వ్రీహ్యాది భావసమయే తస్మాదచిరాన్న చావరోహేత్సః ౨౭౯. యోనిజమేవ శరీరం తత్సుఖదుఃఖాన్వితం భవేన్నాన్యత్, వ్రీహ్యాదిజన్మ తస్మాత్తత్సంశ్లేషో న చాన్యదితి సిద్ధమ్. ౨౮౦. గత్యాగతిసంసారో దుర్వారః కర్మిణామితీహ స్యాత్, అనుసంధానాత్తత్త్వజ్ఞానఫలం కర్మఫలవిరాగిత్వమ్. ౨౮౧. శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం, చతురధ్యాయీ తస్యాం తృతీయసంజ్ఞశ్చ యోఽయమధ్యాయః. ౨౮౨. తత్ర ప్రథమే పాదే సూత్రార్థో యశ్చభాష్యకారోక్తః, ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో భవతు సోఽయమనవద్యః. ౨౮౩.

ఇతి తృతీయాధ్యాయే ప్రథమపాదః.

తృతీయాధ్యాయే - ద్వితీయపాదః.

పూర్వోక్తవర్త్మనా కిల నిరూఢవైరాగ్యవిమలచిత్తస్య, యశ్చ పదార్థవివేకో వాక్యార్థజ్ఞానసాధనీభూతః సోఽయం ద్వితీయపాదే నిరూప్యత ఇతీహపాదయోరుభయోః, హేతుఫలభావరూపాసంగతిరిత్యేతదత్రదర్శయతి. ౨. గత్యాగతిప్రభేదో జీవస్యాస్య ప్రపంచితః పూర్వం, తదవస్థాభేదోఽస్మిన్ పాదే ప్రపంచ్యతే సకలః. ౩. అత్రోద్దేశ్యతయా హి ప్రథమం జిజ్ఞాసితస్త్వమర్థస్స్యాత్, తేనావస్థాద్వారా తమేవ చాదౌ వివేచయిత్వాంతే. ౪. ఆపాదపరిసమాప్తేర్వివిచ్యతే

త్రైవ తత్పదార్థోఽసౌ, పూర్వం జాగ్రదవస్థా గత్యాగతిచింతయా విని ర్దిష్టా. ౫. సపది స్వప్నావస్థాం తదనంతరభావినీం ప్రదర్శయతి, శ్రుతి రేషా హి స యత్ర స్వపితీత్యాద్యా రథాదిసృష్టిమిహ. ౬. స్వప్నే ప్రపంచయతి సా ప్రబోధ ఇవ పారమార్థికీ కిం వా, మాయామయీ హి సైషా సృష్టిరితి ప్రభవతీహ సందేహః. ౭. తత్ర చ యుక్తఃపక్షః సృష్టిస్సా పారమార్థికీత్యేతత్, ఇత్యేతమేవ పక్షం భగవానత్ర ప్రద ర్శయత్యాదౌ. ౮.

సూ. సంధ్యే సృష్టిరాహ హి. ౧.

సంధ్యమిహ స్వప్నస్స్యాద్యతస్స జాగ్రత్సుషుప్తయోస్సంధౌ, భవతి తథైవాసావిహ పరయోరుభయోశ్చ లోకయోస్సంధౌ. ౯. తస్మిన్ సంధ్యే స్థానే సృష్టిరియం భవతి తథ్యరూపైవ, యస్మాత్ప్రమాణ భూతా శ్రుతిరేవేమాం హి సృష్టిముపదిశతి. ౧౦. సాథ రథాన్ రథ యోగాన్ పథస్సృజత ఏవమాదికా భవతి, స హి కర్తేత్యాద్యాపి శ్రుతిరిమమేవ ప్రదర్శయత్యర్థమ్. ౧౧.

సూ. నిర్మాతారం చైకే పుత్రాదయశ్చ. ౨.

నిర్మాతారమిహైకే శాఖినమామనంత్యపి చ, ప్రకటీ కృతోఽయమర్థో య ఏష ఇత్యాదికేన వాక్యేన. ౧౨. కామపదేనానేన చ పుత్రాదయ ఏవ తత్ర గృహ్యంతే, నైవేచ్ఛారూపాస్తే యత ఇహ తేష్వేవ కామశబ్దోఽయమ్. ౧౩. యస్మాత్కఠవల్ల్యాం కిల కామానాం త్వేవమాదివాక్యే హి, పుత్రాదిషు ప్రయుక్తః పూర్వ ప్రకృతేషు కామశబ్దోఽయమ్ ౧౪. అత్ర చ నిర్మాతారం ప్రాజ్ఞం ప్రక రణబలేన నిశ్చినుమః, ఇహ చ ప్రకరణమన్యత్రేత్యాద్యం ప్రాజ్ఞవిష యకం దృష్టమ్. ౧౫. తద్గోచరఏవాసౌ తదేవ శుక్రమితి వాక్యశేషోఽపి, యా ప్రాజ్ఞకర్తృకా స్యాత్సృష్టిస్సా పారమార్థికీ దృష్టా. ౧౬. జాగ రితసంశ్రితా కిల భవతి స్వప్నాశ్రితాపి తద్వదియం, శ్రుతిరపి చాథో ఖల్వితి తుల్యన్యాయత్వమేతయోర్వక్తి. ౧౭. తస్మాత్సంధ్యే స్థానే యా సృష్టిర్దర్శితా రథాదీనాం, సా భవతి తథ్యరూపేత్యేవం ప్రాప్తే త్విదం పఠతి. ౧౮.

సూ. మాయామాత్రం తు కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్త స్వరూపత్వాత్. ౩.

ఇహ పూర్వపక్షమేనం వ్యావర్తయితుం తుశబ్ద ఇహ పఠితః, యేయం సంధ్యే సృష్టిస్సా కిల మాయైవ కేవలం భవతి. ౧౯. తస్మాత్కార్త్స్న్యేనాసావనభివ్యక్త స్వరూపతో దృష్టా, కార్త్స్న్యేనాభివ్యక్త స్వరూప ఇహ నైవ దృశ్యతే స్వప్నః ౨౦. ఇహ దేశకాలసాధనసంపత్తిరబాధ ఏవ కార్త్స్న్యం స్యాత్, పరమార్థవస్తుగోచరదేశాదీని హి న చాస్య విద్యంతే. ౨౧. స్వప్నే రథాదికానాముచితో దేశో న చేహ సంభవతి, న హి సంవృతే హి దేహే రథాదయస్తే లభేయురవకాశమ్. ౨౨. నను దేహాద్బహిరేవ స్వప్నస్యాద్బాహ్యవస్తుసాహాయ్యాత్, శ్రుతిరపి బహిష్కులాయాదిత్యాద్బాహ్యావమేవ దర్శయతి. ౨౩. స్థితిగతిభేదశ్చాసౌ నానిష్క్రాంతే సమంజసో భవతి, ఇతి తు న యుక్తం యస్మాజ్జంతోస్సుప్తస్య హి క్షణే నైవ. ౨౪. అతిదూరపథం దేశం పర్యేతుం వా తథా విపర్యేతుం, సామర్థ్యం కథమపి కిల సంపాదయితుం న శక్యతే తస్య. ౨౫. ప్రత్యాగతివర్జితమపి తం చ స్వప్నం క్వచిచ్చ కథయంతి, అహమిహ కురుషు శయానస్తథైవ నిద్రాపరీత స్స్వప్నే. ౨౬. పంచాలానభిగతవాంస్తత్రేత్యాహం ప్రబు ఇత్యేవం, యది దేహాదపయాతః పంచాలేషు హి తదా ప్రబుధ్యే. ౨౭. నైవం ప్రబుధ్యతేసౌ కింత్వత్రైవ ప్రబుధ్యతే కురుషు, యేన చ దేహేనాయం దేశాంతరమశ్నువాన ఇతి మనుతే ౨౮. తం శయనదేశ ఏవ హి పశ్యంత్యన్యే హి పార్శ్వదేశస్థాః, దేశాంతరాణి చాయం సుప్తస్స్వప్నే యథైవ పశ్యతి హి. ౨౯. తాని చ న తథాభూతాన్యపి తద్దేశే భవంతి సర్వేషాం, దర్శయతి చాంతరేవ హి దేహే స్వప్నం శ్రుతిస్స్వయత్రేతి. ౩౦. శ్రుత్యుపపత్తివిరోధాద్బహిష్కులాయశ్రుతిర్హి గౌణీ స్యాత్, బహిరివ సకులాయాదిత్యేవం తత్రైవశబ్దయోగేన ౩౧. యో హి వసన్నపి దేహే న తేన కార్యం కరోతి కించిదపి, సోయం బహిరివ దేహాద్భవతీత్యేతచ్చ యుక్తమేవాస్య. ౩౨ స్థితిగత్యాదిప్రత్యయభేదస్సకలోపి విప్రలంభస్స్యాత్, కాలవిసంవాదోపి స్వప్నే దృష్టో నిశి ప్రసు

_స్తస్య. 33. భారతవర్షే వాసరమేకం మనుతే కదాచిదిహ మర్త్యః, ఏవం క్షణికే స్వప్నే కదాచిదబ్దానిహాతివాహయతి. 34. అత్ర నిమిత్తాన్యపి వా న బుద్ధయే సముచితాని విద్యంతే, తత్ర రథాదిగ్రహణే న చక్షురాదీని తస్య విద్యంతే. 35 నిర్వర్తనే రథాదేః కుతోఽస్య శక్తిర్నిమేషమాత్రేణ, నాపి రథాదేస్స్రష్టా తదాస్య దారూణి వా కుతస్తస్య. 36. బాధ్యంతే ఖల్వేతే స్వప్నే దృష్టాః ప్రబోధసమయే హి, ఏతే హి సులభబాధాస్తత్రైవాద్యం తయోర్హి దృశ్యంతే. 37. స్వప్నే రథోఽయమితి కిల నిర్ణీతస్యాన్యక్షణేన మనుజోఽయం, మనుజోఽయమితి చ తత్ర హి నిర్ణీతస్యాన్యక్షణేన వృక్షోఽయమ్. 38. స్వప్నే రథాద్యభావం శ్రావయత శ్రుతిరయం న తత్రేతి, తస్మాన్మాయామాత్రం స్వప్నే దృష్టం హి సకలమపి వస్తు 39. ఇహ యది మాయామాత్రస్స్వప్నస్యార్థస్తర్హి కశ్చిదపి తత్ర, న చ పరమార్థోఽస్తీతి ప్రాప్తం తస్యేదముత్తరం బ్రూతే. 40.

సూ. సూచకశ్చ హి శ్రుతేరాచక్షతే చ తద్విదః. 4.

స్వప్నో హి సూచకస్స్యాత్సభావినోస్సాధ్వ సాధునోరుభయోః, అత్ర శ్రుతిరేవ యదా కర్మసు కామేష్వితి ప్రదర్శయతి. 41. స్త్రియమిహ కామ్యే కర్మణ్యనుకూలాం యః ప్రపశ్యతి స్వప్నే, స్వేష్టార్థలాభరూపాం సమృద్ధిమస్మిన్ స ఏష జానీయాత్. 42. యశ్చ స్వప్నే పురుషం పశ్యతి కృష్ణం చ కృష్ణదంతం చ, న చ ఖల్వేనం హంతీత్యవగమయతి సాధ్వసాధుసూచకతామ్. 43. స్వప్నాధ్యాయవిదోఽపి స్వప్నస్యాచక్షతే హి సూచకతాం, స్వప్నే హి కుంజరారోహణాదికాని చ భవంతి ధన్యాని. 44 యాని చ ఖరయానాదీన్యత్రాధన్యాని వర్ణయంత్యేవం, మంత్రాదిమూలకాశ్చ స్వప్నాస్సత్యార్థగంధినస్స్యురితి. 45. తత్రాపి సత్యతా కిల సూచ్యార్థస్యైవ సూచకస్య న హి, తస్మాత్స్వప్నస్యాస్య హి మాయామాత్రత్వమేతదుపపన్నమ్. 46. యచ్చోక్తమాహ హీతి వ్యాఖ్యాతవ్యం తదత్ర భాక్తమితి, లాంగలముద్వహతీదం యథా గవాదీనితీహ భాక్తం స్యాత్. 47. తత్ర చ గవాదిజీవననిమిత్తతా లాంగలస్య భవతి యథా, కృషికర్మద్వారైవ హి తథైవ చేహాపి భవతి హి స్వప్నే. 48. భోక్తురదృష్ట

ద్వారా స్వాప్నికదృష్టౌ నిమిత్తతామత్ర, రథకారస్యేవ రథం ప్రతి సాక్షాత్స్వప్నకర్తృతా నాస్య. ౪౯. రథతురగభానమూలకమోద ప్రాసాదిదర్శనాదస్య, తద్ధేతుసుకృతదుష్కృతకర్తృత్వే న చ నిమిత్తతా తస్య. ౫౦. అపి జాగరితే తస్య హి విషయేంద్రియయోశ్చ సతత సంయోగాత్, ఆదిత్యాదిజ్యోతిర్వ్యతికరతశ్చ స్వయం ప్రకాశత్వమ్. ౫౧. ఇహ దుర్వివేచనం స్యాదితి మత్వా తద్వివేచనాయైవ, స్వప్న ఉపన్యస్తోఽయం శ్రుతిరియమిహ యది రథాదిసృష్టిపరా. ౫౨ తర్హి స్వయంప్రభత్వం యత్ప్రాక్కృతం తచ్చ నైవ నిర్ణీతం, తస్మాద్రథాదిసృష్టి ప్రతిపాదనమేతదఖిలమపి భాక్తమ్. ౫౩. యచ్చోక్తం ప్రాజ్ఞమిమం నిర్మాతారం సమామనంతీతి, తదపి చ న సమీచీనం యతశ్శ్రుతిశ్చైవమత్ర దర్శయతి. ౫౪. జాగ్రద్దేహం హత్వా నిర్మాయ చ వాసనామయం దేహం, ఆత్మీయబుద్ధివృత్త్యా చైతన్యేనానుభవతి హి స్వప్నమ్. ౫౫. జీవవ్యాపారం హి శ్రుతిస్స్వయమితి ప్రదర్శయతి తత్ర, దర్శయతి చేమమర్థం శ్రుత్యంతరమపి య ఏష ఇత్యాది. తస్యైవ వాక్యశేషే తదేవశుక్రం తదేవమాద్యే హి వ్యావర్త్య జీవభావం చిరంతనం బ్రహ్మభావ ఉపదిష్టః. తత్త్వమసీత్యాదివదిహ న బ్రహ్మప్రకరణం విరుధ్యేత, న ప్రాజ్ఞవ్యాపారః స్వప్నేఽపి నిషిధ్యతే యతస్తస్య. ౫౬. సర్వేశత్వాత్సర్వాధిష్ఠాతృత్వాదిసకలముపపన్నం, వియదాదిసర్గవదయం న తథ్యరూపో హి సంధ్యసర్గ ఇతి. ౫౭. ప్రతిపాదితమేతావన్న చ వియదాదేరపీహ సత్యత్వం, యత ఆరంభణసూత్రే మిథ్యాత్వం దర్శితం హి సకలస్య. ౫౮. బ్రహ్మాత్మతావబోధాత్ప్రాగ్వియదాదివ్యవస్థితాత్మా స్యాత్, సంధ్యాశ్రయస్తు న తథేత్యత ఇహ మాయామయత్వముపదిష్టమ్. ౫౯. సామగ్ర్యాః క్లృప్తాయా విరహేఽపి స్వాప్నికే హి సృష్టిరియం, సాంకల్పికే హి సత్యా స్యాదితి శంకాం నివారయత్యధునా. ౬౦.

సూ. పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహితం తతో హ్యస్య బంధవిపర్యయౌ. ౫.

నన్వాత్మనః పరస్య హ్యంశో జీవ ఇతి దర్శితం పూర్వం, దహన
ానన క్తీ సమే యథాగ్నిస్ఫులింగయోర్భవతః. ౬౩. జ్ఞానేశ్వరతా
వేశయో స్సమే స్యాతాం, జీవస్యైశ్వర్యవశాత్స్వప్నే

సాంకల్పికీ రథాదీనామ్. ౬౪. సృష్టిర్హి తథ్యరూపా స్యాదితి శంకా న చేహ కర్తవ్యా, యద్యపి జీవేశ్వరయోరంశాంశిత్వం తథాపి జీవస్య. ౬౫. ప్రత్యక్షేణైవైషా పరాత్మవిపరీతధర్మతా దృష్టా, ఈశ్వరసమధర్మత్వాభావనేయం న చాస్య సంప్రాప్తా. కింత్వీశ్వరసాధర్మ్యం నిరంతరం తస్య విద్యమానమపి, తదనాద్యవిద్యయా కిల తిరోహితం తత్తిరోహితం సదపి. ౬౭. ధ్యాయత ఈశ్వరమనిశం యతమానస్య హి విధూతపాపస్య,తిమిరతిరస్కృతదృష్టేర్ద్రక్శక్తిరివౌషధాదిపీర్యేణ ౬౮. పరమేశ్వరప్రసాదాత్సిద్ధస్యావిర్భవేన్న చేతరథా, యస్మాత్తతఃపరేశాదస్య చ జీవస్య బంధమోక్షౌ స్తః. ౬౯. అపరిజ్ఞానాద్బంధో మోక్షస్తస్య స్వరూపవిజ్ఞానాత్, జ్ఞాత్వా దేవమితి శ్రుతిరిమమేవార్థం ప్రదర్శయత్యత్ర. ౭౦. దేవంసాక్షాత్కృత్యావిద్యాదిక్లేశమూలనాశస్స్యాత్, క్లేశాపాయే జనిమృతిరూపో బంధ స్స్వతో నివర్త్యేత. ౭౧. సవిశేషాభిధ్యానాద్విశ్వైశ్వర్యం తృతీయమణిమాది, సిద్ధతనౌ భవతి తతస్త్వాత్మజ్ఞానేన కేవలోఽయమితి. ౭౨.

సూ. దేహయోగాద్వాసోపి. ౬.

జీవఃపరమాత్మాంశ స్తిరస్కృతజ్ఞానపారమైశ్వర్యః, ఇతి తు న యుక్తం యస్మాదతిరోభావ స్తయోర్హి యుక్తస్స్యాత్. ౭౩. దహనప్రకాశయోరిహ యథా స్ఫులింగస్య తద్వదితి చేన్న, సత్యం తథాపి తస్య జ్ఞానేశ్వరభావయో స్తిరోభావః. ౭౪. భవతీహ దేహయోగాద్యథైవ దహనప్రకాశయుక్తస్య, వహ్నేరరణిగతస్య హి తావేతౌ ద్వౌ తిరస్కృతౌ భవతః. ౭౫. భస్మచ్ఛన్నస్యాగ్నే స్తథైవ దృష్ట స్తయో స్తిరోభావః, ఏవమవిద్యామూలకదేహమనోబుద్ధ్యుపాధియోగేన. ౭౬. జీవస్య తదవివేకభ్రమకృతఏవ హి తయో స్తిరోభావః, వా శబ్దో జీవేశ్వరభేదాశంకానివారణార్థస్స్యాత్. ౭౭. నన్వన్య ఏవ జీవ స్తిరస్కృతజ్ఞానపారమైశ్వర్యాత్, కిం దేహయోగకల్పనయానన్యత్వోపపాదనాదితి చేత్. ౭౮. అన్యత్వం హి పరస్మాత్కథమపి జీవస్య నోపపద్యేత, యత్సేయమితి శ్రుతిరిహ సదాత్మభావేన జీవముపదిశతి. ౭౯. తత్త్వమసీతి శ్రుతిరపి జీవస్యోపదిశతీశ్వరాత్మత్వం, తస్మాదన్యో నాసౌ జీవస్సభవతి పరమేశ్వరాదనన్యో హి. ౮౦. స చ భవతి దేహయోగాత్తిరస్కృత

జ్ఞానపారమైశ్వర్యః సాంకల్పికేన తస్మాత్తస్యస్వప్నే రథాదిసృష్టిస్స్యాత్. ౮౧. సాంకల్పికీ యది స్యాత్సృష్టిరియం సా ప్నికీ తథానిష్టం, స్వప్నం కథమిహ పశ్యేత్సంకల్పయతీహ కోపి నానిం. ౮౨. జాగరితదేశ ఏవేత్యేషా శ్రుతిరేవ సత్యతాం బ్రూతే,స్వప్న శ్రుతి యదుక్తం తచ్ఛ్రుతి వచనం న సత్యతాకూతం. ౮౩. యస్మాచ్ఛ్రుత్యైవాయం రథాద్యభావః ప్రదర్శితః స్వప్నే, యస్మాచ్చ స్వప్నోయం జాగరితప్రభవవాసనామూలః. ౮౪. జాగరితతుల్యనిర్భాసత్వాభిప్రాయమతఇదం వచనం, తస్మాత్స్వప్నస్యైవం మాయామాత్రత్వమేతదుపపన్నం. ౮౫. ఏవమవిద్యావిలసితమేనం స్వప్నం విచార్య సమ్యగిహ, వర్ణయతి తాం సుషుప్తిం ప్రతియోగ్యనుయోగిభావసంగత్యా. ౮౬.

సూ. తదభావో నాడీషు తచ్ఛ్రుతేరాత్మని చ. ౭.

తత్ర చ తద్యత్రైతత్సుప్త ఇతి సుషుప్తవిషయకాశ్శ్రుతయః, తాభిః ప్రత్యవసృప్యేత్యపరాపి శ్రుతిరియంసుషుప్తపరా. ౮౭. తాసు తదా భవతీతి శ్రుతిరన్యాపి హి సుషుప్తవిషయైవ, అన్యత్రాపి య ఏషోంతర్హృదయ ఇతి శ్రుతిస్తదర్థైవ. ౮౮. తద్విషయాన్యాపి సతా సోమ్యతదేత్యాదికా శ్రుతిర్భవతి, తత్ర చ నాడ్యాదీని హి నిరపేక్షాణ్యేవ భిన్నభిన్నాని. ౮౯. సుప్తిస్థానాని స్యుః పరస్పరాపేక్షితాని తానీహ, ఏకం సుప్తిస్థానం స్యాదితి వా భవతి చాత్ర సందేహః. ౯౦. సుప్తిస్థానాని స్యుర్భిన్నానీత్యేతదత్ర యుక్తం స్యాత్, యస్మాదేకార్థకతా నాడ్యాదీనాం ప్రతీయతేహ్యత్ర. ౯౧. ఏకార్థానాం క్వచిదపి పరస్పరాపేక్షతా తు న హి దృష్టా, వ్రీహియవాదీనాం నహ్యేకార్థానాం సముచ్చయో దృష్టః. ౯౨. సుప్తావేకార్థకతా నాడ్యాదీనామపీహ దృష్టైవ, నాడీషు సుప్త ఇత్యపి పురీతతీత్యేవమత్ర నిర్దేశాత్. ౯౩. నాడీషు సప్తమీయం తథా పురీతతి చ దృశ్యతే సా హి, నను సప్తమీ న దృష్టా సతి కింతు సతేతి దృష్టమితి చేన్న. ౯౪. అత్రాపి వాక్యశేషాత్సప్తమ్యర్థోవగమ్యతే యోసౌ, ఆయతనైషీ జీవస్సదేత[illegible]సర్పతీతి దర్శయతి ౯౫. అన్యత్రాయతనమితి శ్రుతిరియమాయామస్య సతః, అత్ర సదేవ ప్రాణో హ్యాయతనత్వం చ సప్తమీ దృష్టా చ సప్తమీయం సతి సంపద్యేతేతి వాక్యశేషే

హి, తస్మాదేకార్థకతా నాడ్యాదీనాం ప్రతీయతే హ్యత్ర. ౯౭ ఏవం చ సతి వికల్పాత్సకదాచిత్కించిదేవ హి స్థానం, సుప్తయఉపసరతీతి ప్రాప్తే తద్భావ ఇతి హి పఠతీహ. ౯౮. అత్ర చ తదభావపదం స్వాప్నాభావం సుషుప్తమాచష్టే, ఇహ చ చశబ్దాన్నాడ్యాదీన్యాత్మానంసముచ్చయే నైవ ౯౯. స స్వాపాయోపైతి హి న వికల్పే నేతి దర్శితం భవతి, యస్మాన్నాడ్యాదీనాం సుప్తిస్థానత్వమభిహితం శ్రుత్యా. ౧౦౦. వ్రీహియవాదీనామివ నన్వేకార్థత్వమత్ర పూర్వోక్తం, తేన వికల్పోయుక్తో న సముచ్చయ ఇతి తు నేహ వక్తవ్యమ్ ౧౦౧. ఏకవిభక్తిశ్రవణాన్నైకార్థత్వం భవేద్వికల్పశ్చ, నానార్థతాసముచ్చయయోరేకవిభక్తిరత్ర దృష్టా హి. ౧౦౨. ప్రాకారే ప్రాసాదే పర్యంకే శేతఏవమాదిషు హి, తద్వన్నాడీషు పురీతతి చ బ్రహ్మణి సముచ్చయేనాయమ్. ౧౦౩. స్వపితీత్యేతదుక్తం యస్మాచ్ఛ్రుతిరిహ సముచ్చయం బ్రూతే, తాసు తదా భవతి యదా సుప్తస్స్వప్నం న కంచనేత్యాద్యా సా చైకవాక్యభావాన్నాడీప్రాణాదికస్య దర్శయతి, సుప్తిస్థానత్వమిదం ప్రాణస్య బ్రహ్మతాతు సమధిగతా. నను సుప్తిస్థానత్వం నాడీనామేవ దర్శయత్యేషా, తాసు తదా భవతీతి శ్రుతిరితి శంకా న చేహ కర్తవ్యా. శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధం బ్రహ్మ ప్రతిషేద్ధమనుచితం యస్మాత్, బ్రహ్మణినాడీద్వారా స్వపితీత్యేతచ్చ యుక్తమభిధాతుమ్. ౧౦౪ నాడీషు సుప్తిరీయం కథమితి శంకా నచేహ కర్తవ్యా, నాడీభిరపి బ్రహ్మణి సుప్తో నాడీషు సుప్తఏవ స్యాత్. ౧౦౫. యో గంగయా సముద్రం గచ్ఛతి గత ఏవ స కిల గంగాయాం, అపి చేహ రశ్మినాడీసమన్వితబ్రహ్మలోకమార్గస్య ౧౦౯. ప్రకృతత్వాదిహ నాడీస్తుత్యర్థం సుప్తికీర్తనం భవతి, ఏతచ్చ తన్నకశ్చన పాప్మా స్పృశతీతి దర్శయంతీయమ్ ౧౧౦. నానాడీః ప్రశంసతి తథా పాప్మాస్పర్శే చ కారణం వక్తి, శ్రుతిరేవ తేజసా హీత్యేవం రూపా తతశ్చ న విరోధః. ౧౧౧. ఇహ తేజసేతి నాడీగతం హి పిత్తాఖ్యమత్ర నిర్దిశతి, అథవాత్ర తేజసేతి బ్రహ్మణఏవైష భవతి నిర్దేశః. ౧౧౨. బ్రహ్మణి తేజశ్శబ్దో దృష్టో బ్రహ్మైవ తేజఏవేతి, నాడీద్వారా చాసౌ సంపన్నో బ్రహ్మణా తదా భవతి. ౧౧౩. తస్మాచ్చ

తన్న కశ్చన పాప్మాస్పృశతీతి దర్శితం భవతి, పాప్మస్పర్శాభావే పరాత్మ
సంపత్తిరేవ హేతురితి. ౧౧౪. సర్వే పాప్మాన ఇతి శ్రుతివచనేనైవ
దర్శితం భవతి, ఏవం సతి ప్రదేశాంతరసిద్ధేన చ పరాత్మనానుగుణమ్.
నాడీనామపి సుప్తిస్థానత్వమిదం సమాశ్రితం భవతి, నాడీపరాత్మనో
రిహ సముచ్చయోఽసౌ గుణప్రధానతయా ౧౧౬. తస్యాః పురీతతోఽపి
హి సుప్తిస్థానత్వమేవమేవ స్యాత్, హృదయ పరివేష్టనం కిల పురీత
దేతన్న చాన్యదిహ భవతి. ౧౧౭ ఆకాశే హి తదంతర్వర్తిని పరమే
శయాన ఏవాసౌ, శేతే పురీతతీతి వ్యపదేష్టుం శక్యతే యథా లోకే.
౧౧౮. నృపతిరిహ వర్తమానః పరితః ప్రాకారవేష్టితే హి పురే,
ప్రాకారే నృపతిరసౌ వర్తత ఇతివర్ణ్యతే జనైస్సర్వైః. ౧౧౯.
బ్రహ్మత్వముక్తమేవ హి హృదయాకాశస్య దహరవాక్యేన, ఏవం
త్రీణి శ్రుతిభిస్సుప్తిస్థానాని కీర్తితానీహ. ౧౨౦. నాడ్యస్తథా పురీ
తద్బ్రహ్మ చ నాడీ పురీతదుభయం హి, స్యాద్ద్వారమాత్రమేతద్బ్రహ్మై
వైకం తు సుప్త్యధిష్ఠానమ్. ౧౨౧. నాడ్యః పురీతదపి వా తదు
పాధ్యాధారఏవ భవతీహ, యస్మాత్కరణాన్యఖిలాన్యపి జీవస్యాస్య
తత్ర వర్తంతే. ౧౨౨ నోపాధిమంతరేణ స్వత ఏతస్యాస్తి కశ్చిదా
ధారః, బ్రహ్మాధారతోక్తిస్తత్తాదాత్మ్యప్రదర్శనార్థైవ. ౧౨౩. స్వామ
పీతోభవతీతి శ్రుతిరియముక్తార్థమేవ దర్శయతి, అపి చ న కదాచిదపి
వా జీవస్య బ్రహ్మణాస్త్యసంపత్తిః. ౧౨౪. కిం తు స్వప్నే జాగ్రత్యు
పాధిసంపర్కతోఽస్య సంప్రాప్తాం, పరరూపాపత్తిమివావేక్ష్య శ్రుత్యా
నయా హి తదుపశమాత్. ౧౨౫. సుప్తౌ హి తస్య సేయం స్వరూప
సంపత్తిరేవముపదిష్టా, ఏవం చ సతి కదాచిత్సతా స సంపద్యతే కదా
చిదయమ్. ౧౨౬. న హి సంపద్యత ఇతి యత్తదేతదఖిలం హ్యయుక్త
మేవాత్ర, సతి సంపన్నస్తావన్న విజానాతీహ కించిదపి యచ్చ. ౧౨౭.
సత్సంపత్తావనయోరేకత్వాత్తదపి యుక్తమేవేహ, ఏతన్నాడీషు
పురీతతి చ శయానస్య నైవ యుక్తం స్యాత్. ౧౨౮. నావిజ్ఞానే కారణ
మిహ సతి భేదే హి దృశ్యతే కిమపి, తత్రాన్యోఽన్యత్పశ్యేదితి శ్రుతి
శ్చైవమేవ దర్శయతి. ౧౨౯. దూరాదివశాదేవావిజ్ఞానం యద్యపి
క్వచిద్దృష్టం, ఇహ తు తథా నైవ స్యాన్న హి జీవోఽసౌ స్వతః పరి

చ్ఛిన్నః. ౧౩౦. తస్య పరిచ్ఛేదోఽసావుపాధియోగేన సంప్రవృత్తో హి, ఉపశాంతే చోపాధౌ సతి సంపన్నస్య తదిదమిహ యుక్తమ్. ౧౩౧. న హి నాడ్యాదిసముచ్చయమభిధాతుం సూత్రమేతదారబ్ధం, నాడ్యః సుషుప్తిస్థానం భవతి తథైతత్పురీతదథవేతి. ౧౩౨. న హ్యేతది జ్ఞానాత్ప్రయోజనం కిమపి వక్తుమిహ శక్యం, నైతదవిజ్ఞానే ప్రతిబంధో వా ఫలమిహాస్తి కించిదిహ. ౧౩౩. న హ్యేతద్విజ్ఞానం కస్యచిదంగం హి ఫలవతో భవతి, బ్రహ్మానపాయి సుషుప్తిస్థానమితీదం వివక్షితం భవతి. ౧౩౪. బ్రహ్మాత్మతావబోధః స్వప్నాద్యస్పృష్టతావబోధశ్చ, తేన ఫలం స్యాత్తస్మాత్సుషుప్తిస్థానం స ఏష ఆత్మైవ. ౧౩౫.

సూ. అతః ప్రబోధోఽస్మాత్. ౮.

యస్మాదాత్మైవాయం సుషుప్తిస్థానం న చాన్యదత ఏవ,అస్మాదాత్మన ఏవ ప్రబోధఉపదిశ్యతే హి సర్వత్ర. ౧౩౬. శ్రుతిరేషా హి యథాగ్నేః క్షుద్రా ఇత్యాదికా ప్రదర్శయతి, అగ్నేర్యథాస్ఫులింగాస్తథాత్మనోవ్యుచ్చరంతి సర్వ ఇతి. ౧౩౭. ఏవం సతఆగమ్యేత్యాద్యా శ్రుతిరేతమర్థముపదిశతి, అత్ర వికల్పాశ్రయణే నాడీభ్యోఽపి క్వచిత్ప్రబుధ్యేత. ౧౩౮.

సూ. స ఏవ తు కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః. ౯.

అత్ర ప్రబుధ్యమానః సత్సంపన్నో య ఏష జీవస్స్యాత్, ప్రతిబుధ్యతే స ఏవ హి కిం వాన్య ఇతీహ భవతి చింతేయమ్. ౧౩౯. తత్రానియమేనైవ ప్రబోధ ఇతి వక్తుమత్ర యుక్తం హి, లోకే జలరాశౌ హి ప్రక్షిప్తో యశ్చ భవతి జలబిందుః. ౧౪౦. జలరాశిరేవ స భవతి పునరుద్ధరణే స ఏవ జలబిందుః, భవతీతి దుర్వివేచనమిదమత్ర యథా తథైవ చేహాపి. ౧౪౧. సుప్తోహి సంప్రసన్నః పరాత్మనైకాత్మభావమాపన్నః, యోఽసౌ భవతి కథం వా పునరుత్థాతుం స ఏవ శక్నోతి. ౧౪౨. తస్మాత్సవేశ్వరోఽన్యో జీవో వాత్ర ప్రబుధ్యతే కశ్చిత్, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే పునరుత్తిష్ఠతి స ఏవ జీవ ఇతి. ౧౪౩. ఏవం కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యోఽవగమ్యతే యస్మాత్, లోకే హి కర్మశేషానుష్ఠానం దృశ్యతే హి సర్వేషామ్ ౧౪౪. ఉపదేశమంతరేణాప్యన్యోర్థానేన యుజ్యతే తదిదం, నహ్యన్యే న చ లోకే సామికృతం కర్మ యద్భవే

త్తత్ర. ౧౨౫. కథమన్యస్స్వయమేవ హి కర్తుం శేషక్రియాం ప్రవర్తేత, తస్మాదేకః కర్తా పూర్వోత్తరవాసరేష్విహైకస్య. ౧౨౬. ఏవమదో ద్రాక్షమితి ప్రాగనుభూతస్య భవతి యత్పశ్చాత్, స్మరణం స్మరామి తదితి హ్యన్యోత్థానే తు నోపపద్యేత. ౧౨౭. ప్రతియోన్యాద్రవతీతి చ తత్రైవ సర్వాః ప్రజా ఇతి ప్రథితాః, స్వాపప్రబోధవాక్యప్రదర్శితా యే భవంతి శబ్దాస్తే. ౧౨౮. అసమంజసాభవేయుః స ఏవ తస్మాత్ప్ర-బుధ్యతే నాన్యః, ఏవం కర్మవిధిభ్యస్స ఏవ చోత్తిష్ఠతీతి భాతీహ. ౧౨౯. అన్యోత్థానే విధయః కర్మపరా యే నిరర్థకాస్స్యుస్తే, అపి చేహ సుప్తమాత్రో ముచ్యేత తదా హి కర్మణా కిం స్యాత్. ౧౩౦. అన్యోత్థానే యది కిల జీవో దేహాంతరీయ ఉత్తిష్ఠేత్, తత్రత్యవ్యవహారస్స కలో నిర్లేపమేష లుప్యేత. ౧౩౧ అన్యత్ర సుప్త ఏవ హ్యన్యత్రోత్తిష్ఠతీతి కల్ప్యేత, నాస్యాం హి కల్పనాయాం కశ్చన లాభో నిరర్థకైవైషా. ౧౩౨. విధ్వస్తావిద్యస్య చ ముక్తస్యోత్థానమీశ్వరస్య తథా, దూరాపేతం తస్మాదసంగతైషా హి కల్పనా సకలా. ౧౩౩. అకృతాగమకృతనాశావన్యోత్థానే తు దుర్నివారౌ హి, తస్మాద్య ఏవ సుప్తస్స ఏవ చోత్తిష్ఠతీతి యుక్తమిహ. ౧౩౪. జలరాశౌ నిక్షిప్తో జలబిందురివైకతాం గతో యోఽసౌ, సతి సంపన్నో జీవో నార్హత్యుత్థాతుమితి హి యచ్చోక్తమ్. ౧౩౫. తత్ర చ దృష్టాంతోఽయం జలబిందుర్విషమ ఏవ భాతీహ, జలబిందోరుద్ధరణే న హి తత్ర వివేక కారణం కిమపి ౧౩౬ తదనుద్ధరణం తస్మాత్తత్ర చ యుక్తం న చైవమత్రాపి, ఇహ కిల వివేకకారణమస్తి హి కర్మ చ తథైవ చావిద్యా. ౧౩౭. కిం చేహ దుర్వివేచనయోరన్యైరస్మదాదిభిర్జగతి, మిళితక్షీరోదకయోర్హంసేన యథా వివేచనం భవతి. ౧౩౮. ప్రాణికృతసుకృత కర్మాద్యపేక్షయైవేశ్వరః కరోతీదం, న హి జీవోఽత్ర పరస్మాద్విభిన్న రూపో యఏషనిర్దిష్టః. ౧౩౯. న హి జలబిందురివాయం జలరాశేః స హి యథా పృథగ్భూతః, న తథాసౌ జీవస్స్యాత్కింతు స బుద్ధ్యాద్యుపాధియోగేన. ౧౪౦. పరమాత్మా సన్నప్యయముపచర్యత ఏష జీవ ఇతి లోకే, బంధానువృత్తిరేషా యద్యోపాధిసంగతా భవతి. ౧౪౧. తదుపాధికజీవస్య వ్యవహారస్తావదేవ భవతీహ, సా యది తదంతరగతా

వ్యవహారోఽయం తదంతరస్యైవ. ౧౬౨. సోఽయముపాధిస్స్వాపప్రబోధయోస్స్థూలసూక్ష్మభావేన, సతతానువృత్త ఏవ హి స ఏవ తస్మాత్ప్రబుధ్యతే నాన్యః. ౧౬౩.

సూ. ముగ్ధేఽర్ధసంపత్తిః పరిశేషాత్. ౧౦.

అస్తి హి ము ః కశ్చిదయం మూర్ఛిత ఇతి జనా హి కథయంతి, సచ ఖలు కిమవస్థస్స్యాదితి చింతాయాం నిరూప్యతే సేయమ్. ౧౬౪. శారీరస్యావస్థా భవంతి స్త్రిస్రస్తథా హి జాగరితం, స్వప్నస్సుషుప్తిరేవం దేహాదపసృప్తిరిహ చతుర్థీ స్యాత్. ౧౬౫. ఇహ పంచమీ త్వవస్థా శ్రుతౌ స్మృతౌ వాపి న ప్రసిద్ధాస్తి, తస్మాదేషావస్థా భవతి హి తిసృణాం హి కాచిదన్యతమా. ౧౬౬. ఇత్యాశంకా సకలా నిరస్యతే సపది సూత్రకారేణ, న హి జాగరితావస్థో ముగ్ధో యోఽసౌ కదాచిదపి భవతి. ౧౬౭. యస్మాత్సహేంద్రియైరిహ విషయానన్వేక్షతే కదాచిదపి, నన్విషుకారన్యాయాజ్జాగ్రదవస్థో భవేదసౌ ముగ్ధః. ౧౬౮. ఇష్వాసక్తమనస్కో యదేషుకారో హి జాగ్రదపి చాయం, నైవాన్యాన్విషయానిహ సమీక్షతే తద్వదేవ ముగ్ధోఽపి. ౧౬౯. ముసలాభిఘాతజనితప్రభూతదుఃఖానుభూతివికలమనాః, జాగ్రదపి చాయమన్యాన్విషయానీక్షత ఇతీహ న హి యుక్తమ్ ౧౭౦. వ్యాపృతమనా బ్రవీతి హ్యాయమిషుకారస్స్వకృత్యమఖిలమపి, ఇషుముపలభమానో హ్యహమేతావత్కాలమాసమత్రేతి. ౧౭౧. ముగ్ధస్తు లబ్ధసంజ్ఞో బ్రవీతి న మయాత్ర చేతితం కిమపి, ఏతావంతం కాలం ప్రక్షిప్తాంధే తమస్యభూవమితి. ౧౭౨. తస్మాన్న హి జాగ్రత్త్వయమపి చ స్వప్నాన్న పశ్యతి హ్యేషః, నిస్సంజ్ఞత్వాదయమిహ నాపి మృతస్స్యాద్ధి హ్యోష్మసద్భావాత్. ౧౭౩. ముగ్ధే జంతౌ హి మృతో న వా మృతోఽయమితి సంశయానాస్తు, ఊష్మాస్తి నాస్తి వేతి స్పృశంతి హృదయం తదత్ర నిర్ణేతుమ్. ౧౭౪. ప్రాణోఽస్తి నాస్తి వేతి హి నిర్ణేతుం నాసికాప్రదేశమపి, ప్రాణం చోష్మాణం వా ప్రతిపద్యంతే యదా హి తత్రైవ. ౧౭౫. నాయం మృత ఇతి మత్వా సంజ్ఞాలాభాయ తం భిషజ్యంతి, నన్విహ నిస్సంజ్ఞత్వాత్సుషుప్త ఏవాస్తు ముగ్ధ ఇతి చేన్న. ౧౭౬. ముగ్ధోఽయం చిరమపి కిల నోచ్ఛ్వసితి సవేపథుశ్చ

దేహోఽస్య, వదనం భయానకం స్యాన్నేత్రే విస్ఫారితే హి భవతోఽస్య.
౧౭౭. సుప్తః ప్రసన్నవదనః పునః పునస్తుల్యకాలముచ్ఛ్వసతి, నేత్రే
నిమీలితే కిల న చ దేహో వేపమాన ఇహ దృష్టః. ౧౭౮. సుప్తం
హి పాణిపేషణమాత్రేణోత్థాపయంతి న తథేమం, ముద్గరపాతేనాపి చ
నిమిత్తభేదశ్చ భవతి చేహ తయోః. ౧౭౯. ముసలాభిఘాతమూలో
మోహస్స్వప్నశ్రమాదిమూలస్స్యాత్, పరిశేషాదిహ తదిదం ముగ్ధ
త్వం భవతి చార్ధసంపత్తిః. ౧౮౦. యత ఇహ నిస్సంజ్ఞోఽయం సంపన్న
స్స్యాదథాప్యసంపన్నః, ఇతరవిలక్షణభావాత్తస్మాద్వ్యక్తేయమర్ధసం
పత్తిః. ౧౮౧. నను ముగ్ధతా కథం వా పునరిహ భవతీయమర్ధసం
పత్తిః, ఇహ చ సతా సోమ్యేతి శ్రుత్యా సుప్తం ప్రతీత్థముపదిష్టమ్.
౧౮౨ అస్య చ సతి సంపత్తిస్తైనత్వాద్యఖిలధర్మరాహిత్యం, సుకృ
తాదికర్మబంధనవియోగమపి యత్సుఖిత్వదుఃఖాదేః. ౧౮౩. ఆసను
భవస్సకలోఽయం సుప్తే పురుషే ప్రదర్శితో హి తయా, స చ ఖలు
ముగ్ధే తుల్యో హ్యేవముపాధ్యుపశమోఽపి తుల్యస్స్యాత్. ౧౮౪.
తస్మాత్సుప్తవదేవ హి ముగ్ధే యుక్తా హి కృత్స్నసంపత్తిః, ఇతి చేన్న
వయం బ్రూమః సంపత్తిర్బ్రహ్మణాస్య భవతీతి. ౧౮౫. కింత్వేతన్ము
గ్ధత్వం సుషుప్తధర్మార్ధధర్మయోగేన, భవతీత్యేతావత్కిల సూత్రాభి
ప్రేతమితి తు నిర్ణీతమ్. ౧౮౬. దర్శితమేవ హి పూర్వం వైలక్షణ్యం
హి సుప్తిముగ్ధతయోః, ద్వారమపి భవతి చైతన్ముగ్ధత్వం మృత్యులోక
సంక్రమణే. ౧౮౭. తస్మాద్బ్రహ్మవిదోఽత్ర హి వదంతి ముగ్ధత్వమర్ధసం
పత్తిం, నైవేహ పంచమీ కిల కాచిదవస్థేతి యచ్చ పూర్వోక్తమ్.
౧౮౮. నాసౌ దోషో యస్మాత్కాదాచిత్కీ భవేదవస్థేయం, తేన శ్రుతౌ
స్మృతౌ వా ముగ్ధావస్థా న హి ప్రసిద్ధాస్తి. ౧౮౯. యది ముగ్ధతా
ప్రసిద్ధా కథం విచార ఇతి నేహ శంకా స్యాత్, యస్మాదేషావస్థా లోకా
యుర్వేదయోః ప్రసిద్ధైవ ౧౯౦. అత్ర చ సుషుప్తిమృత్యోర్ధర్మాణా
మర్ధధర్మసంపత్త్యా, ఇహ ముగ్ధతా హి లోకేన గణ్యతే పంచమీతి
కేనాపి. ౧౯౧. సర్వావస్థాభిరసావలిప్త ఏవత్వమర్థ ఇత్యేవం, సమ్య
గ్వ్యాచార్య సంప్రతి నిరూపయతి తత్పదార్థమీశానమ్. ౧౯౨.

సూ. న స్థానతోపి పరస్యోభయలింగం సర్వత్ర హి. ౧౧

అత్ర త్వమర్థజిజ్ఞాసోపరమానంతరం హి తస్యైవ, అవసరసంగత్యా హి స్వరూపభూతం విచార్యతే బ్రహ్మ. ౧౯౩. సంత్యత్రోభయలింగాః శ్రుతయో బ్రహ్మస్వరూపబోధపరాః, అత్ర కిల సర్వకర్మేత్యాద్యాస్సవిశేషగోచరాశ్శ్రుతయః. ౧౯౪. అస్థూలమేవమాద్యాశ్శ్రుతయః కిల నిర్విశేషబోధపరాః, శ్రుతేషు సతీష్వేతాసు బ్రహ్మోభయలింగమేవ కిం వా స్యాత్. ౧౯౫. అన్యతరలింగమథవా యదాపి చాన్యతరలింగమేతత్స్యాత్, సవిశేషలింగమేతత్కిం వా తన్నిర్విశేషమేవేతి. ౧౯౬. సందేహే సతి తత్ర బ్రహ్మోభయలింగమితి తు యుక్తం స్యాత్, పూర్వత్ర సుప్తిమరణోభయరూపం వర్ణితం హి ముగ్ధత్వమ్. ౧౯౭. తద్వచ్ఛ్రుత్యనుసారాద్బ్రహ్మాత్ర ధ్యేయముభయరూపం స్యాత్, ఇతి దృష్టాంతాలంబాద్బ్రహ్మణ్యుభయాత్మకత్వశంకాయామ్. ౧౯౮. తామేతామాశంకాం నిరసితుమేతత్ప్రవర్తితం సూత్రం, అత్రోభయలింగత్వం స్వత ఏవ పరస్య నోపపన్నం స్యాత్. ౧౯౯. వస్త్వేకమేవ లోకే భవతి హి రూపాదిగుణగణోపేతం, తద్విపరీతం చేతి హ్యవధారయితుం కథం హి శక్యేత. ౨౦౦. నోపాధియోగతోన్యాదృశస్య చాన్యాదృశస్వభావః స్యాత్, న స్వచ్ఛస్ఫటికోసావస్వచ్ఛోలక్తకాదియోగేన. ౨౦౧. తత్రాస్వచ్ఛత్వవ్యపదేశోయం భ్రాంతిమూలకో దృష్టః, యే చోపాధయ ఇహ తే భవంత్యవిద్యాసముత్థితా ఏవ. ౨౦౨. తన్మూలకం హి తదిదం భ్రాంత్యాయత్తం న వస్తువృత్తమతః, అన్యతరాశ్రయణేపి ప్రతిపాద్యం బ్రహ్మ నిర్విశేషమిహ. ౨౦౩. బ్రహ్మప్రతిపత్తిపరేష్వశబ్దమస్పర్శమేవమాద్యేషు, యస్మాదపాస్తసర్వోపాధివిశేషం ప్రపంచితం బ్రహ్మ. ౨౦౪.

సూ. నభేదాదితిచేన్న ప్రత్యేకమతద్వచనాత్. ౧౨.

యన్నిర్విశేషమేవ బ్రహ్మప్రతిపాద్యమితి తు పూర్వోక్తం, తన్నోపపద్యతేత్ర బ్రహ్మాకారాస్తు భిన్నభిన్నా హి. ౨౦౫. ఉపదిశ్యంతే తే హి ప్రతివిద్యం సకలనిగమవాక్యేషు, బ్రహ్మ చతుష్పాదిత్యపి షోడశకలమితి చ వర్ణితం బ్రహ్మ. ౨౦౬. తద్వచ్చ వామనీత్యాది

లక్షణం బ్రహ్మ సకలభువనతను, వైశ్వానరశబ్దితమపి కథయంతి బ్రహ్మ సర్వవేదాంతాః. ౨౦౭. తస్మాత్సవిశేషత్వం పరాత్మనోఽవశ్యమభ్యుపేయమిహ, నోచేన్నిర్విషయం స్యాత్సకలమిదం భేదశాస్త్రమితి చేన్న. ౨౦౮. యస్మాదభేదమేవ ప్రత్యేకం బ్రహ్మణః శ్రుతిర్బ్రూతే, యశ్చాయమేవమాద్యా శ్రుతిరస్యాభేదమేవముపదిశతి. ౨౦౯. తేజోమయోఽమృతమయః పురుషో యోఽస్యాం భవేత్పృథివ్యాం సః, యశ్చాధ్యాత్మం పురుషశ్శారీరస్సోఽపి తాదృశో గదితః. ౨౧౦. తావేవంవిధరూపౌ నిర్దిశ్యాభేదమేవ యో బ్రూతే, అయమేవ స యోఽయమితి శ్రుతిరధ్యాత్మాదిభేదమపవార్య. ౨౧౧.

సూ. అపి చైవమేకే. ౧౩.

అపి చేహ భేదదర్శననిందాపూర్వకమభేదదృష్టిమిహామ్, ఏకే హి శాఖినః కిల మనసైవేత్యాదినా పఠంతీహ. ౨౧౨. అన్యేఽపి భోక్తృభోగ్యప్రేరితృరూపస్య సకలజగతోఽపి, బ్రహ్మాత్మతాం వదంతి హి భోక్తా భోగ్యమితి వాక్యనిచయేన. ౨౧౩. సవిశేషనిర్విశేషబ్రహ్మపరాసు చ సతీష్వపి శ్రుతిషు, నను నిర్విశేషమేవ బ్రహ్మ కథం స్యాదితీహ నాశంక్యమ్. ౨౧౪. అత్రాతత్పరతత్పరవిప్రతిషేధే హి తత్పరం బలవత్, ఏతన్న్యాయాశ్రయణాన్నాసౌ దోష ఇతి పఠతి సూత్రమిదమ్. ౨౧౫.

సూ. అరూపవదేవ హి తత్ప్రధానత్వాత్. ౧౪.

రూపాదిరహితమేవ బ్రహ్మపరం స్యాత్తతో న విపరీతం, శ్రుతివచనాని చ సర్వాణ్యపి దృశ్యంతే హి తత్ప్రధానాని. ౨౧౬. అస్థూలమేవమాద్యం హ్యశబ్దమస్పర్శమేవమాద్యపి చ, ఆకాశో హేత్యాదికమపి కిల దివ్యో హ్యమూర్త ఇత్యాద్యమ్. ౨౧౭. యచ్చాన్యదపి తదేతద్బ్రహ్మాపూర్వమితి నిగమవాక్యం స్యాత్, పరతత్త్వబోధకాని హ్యేతాని భవంతి తత్ప్రధానాని. ౨౧౮. తస్మాచ్చ నిర్విశేషం శ్రుతివచనేషు హి యథాశ్రుతం గ్రాహ్యం, ఆకారవత్పరాణి శ్రుతివచనాని తు న తత్ప్రధానాని ౨౧౯. కింత్వేతాని భవంతిహి సవిశేషోపాసనాప్రధానాని, అసతి విరోధే తేషామాశ్రయితవ్యం యథాశ్రుతం భవతి. ౨౨౦. సతి చ విరోధే కల్పితవిశేషసాలంబనాని తాని

స్యుః, న హి నిర్విశేషవాకా న్యేవం కుత్రాపి సావకాశాని. ౨౨౧. తస్మాద్భవంతి తాని హి పరా తత్త్వప్రధానవాక్యాని, ఇమమర్థమేవ సకలం బోధయితుం సూత్రమేత హ పఠతి. ౨౨౨.

సూ. ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాత్. ౧౫.

లోకే యథా ప్రకాశస్సౌరశ్చాంద్రో నభస్థలవ్యాపీ, ఋజువక్రభావకలితేష్వంగుళ్యాదావుపాధిసంబంధాత్. ౨౨౩. తద్భావం ప్రాప్త ఇవ ప్రతిపన్నో న ప్రపద్యతే హి తథా, తత్తదుపాధివశేనాయాతీవ హి తత్తదాకృతిం బ్రహ్మ. ౨౨౪. ఏవముపాస్త్యంగతయా సాకారబ్రహ్మవిషయవాక్యానాం, న చ వైయర్థ్యాశంకా భవతిహి నైవేహ వేదవాక్యానామ్. ౨౨౫. కస్యచిదనర్థకత్వం కస్యచిదిహ సార్థకత్వమితి యుక్తం, సర్వస్య వేదరాశేః ప్రమాణభావే యతో హి న విశేషః. ౨౨౬. నోపాధియోగతోపి బ్రహ్మోభయలింగమితి తు యచ్చోక్తం, ఇహ తద్విరుద్ధముక్తం భవతీత్యేవం న శంకనీయమిహ. ౨౨౭. యచ్చోపాధ్యాయత్తం తదిదం నైవేహ వస్తుధర్మస్స్యాత్, అవిద్యకాహ్యుపాధయ ఇత్యేతత్సకలమేవ పూర్వోక్తమ్. ౨౨౮.

సూ. ఆహ చ తన్మాత్రమ్. ౧౬.

స యథా సైంధవఘన ఇత్యేషా శ్రుతిరేవమత్ర దర్శయతి, బ్రహ్మ ప్రజ్ఞానఘనం రూపాంతరరహితమేకమవిశేషమ్. ౨౨౯. యద్వత్సైంధవఘన ఇహ బహిరంతశ్చైకలవణరసఏవ, చైతన్యమాత్రమేవ బ్రహ్మ నిరంతరమిదం తథైవేతి. ౨౩౦.

సూ. దర్శయతి చాథో అపి స్మర్యతే. ౧౭.

దర్శయతి శ్రుతిరేషా హ్యథాతఆదేశఏవమాద్యా హి, ఇతరప్రతిషేధేన బ్రహ్మణ ఏతస్య నిర్విశేషత్వమ్. ౨౩౧. శ్రుతిరన్యదేవ తద్విదితాదిత్యాద్యాపి దర్శయత్యేవం, అన్యాస్వత్ర యతోవాచ ఇతి శ్రుతిరపి తథైవ దర్శయతి. ౨౩౨. బాష్కలినా బాభ్రవ్యః పృష్టస్సన్నేతమవచనేనైవ, బ్రహ్మ ప్రోవాచేతి శ్రూయత ఇహ నిగమవాక్యఏవ కిల. ౨౩౩. తత్ర సహోవాచాధీహీతి ప్రథమం స ఏష పృష్టస్సన్, నోవాచ కించిదయమితి తేన ప్రశ్నద్వయే కృతే పశ్చాత్.

౨౩౪. త్వం తు న జానాస్యేవం భవతి హ్యుపశాంత ఏష ఆత్మేతి ఆత్మాపాస్తద్వ్యైతో హ్యవచనమత ఉత్తరం భవేత్తస్య. ౨౩౫ స్మృతశ్చార్థోఽశబ్దస్తథార్థో నాన్యమర్థమాచష్టే, గీతాదిస్మృతివచనైర్బ్రి పరం నిర్విశేషముపదిష్టమ్. ౨౩౬. ఏతచ్చానాదిమదితి వాక్యే స్పష్టమేవమన్యత్ర, నారాయణోపదిష్టే మాయా హ్యేషామయేతి వాక్యే హి. ౨౩౭.

సూ. అతఏవ చోపమా సూర్యకాదివత్. ౧౮.

యత ఏవాత్మా సోఽయం చైతన్యైకస్వరూప ఏవ స్యాత్, వాఙ్మనసాతీతస్యాదితర ప్రతిషేధసముపవేశ్యశ్చ. ౨౩౮. తస్యోపాధినిమిత్తామపారమార్థికవిశేషవత్తాం హి,ఆలంబ్య మోక్షశాస్త్రే హ్యుపమా జలసూర్యకాదిభిః కథితా. ౨౩౯. దర్శయతి శ్రుతిరేషా యథా హ్యయం జ్యోతిరేవమాద్యా హి, సూర్యో యథానుగచ్ఛన్నపో హి భిన్నా ఉపాధియోగేన. ౨౪౦. భిన్నస్తథాయమాత్మా క్షేత్రేషూపాధితో హి భిన్న ఇతి, శ్రుతిరేకఏవ హీతి చ భూతే భూతే వ్యవస్థితో హ్యాత్మా. ౨౪౧. బహుధైకధా చ దృశ్యత ఏకో జలచంద్రవదితి వర్ణయతి, సూర్యక ఇతి కప్రత్యయ ఇహ సూత్రే ద్యోతనార్థకో భవతి. ౨౪౨.

సూ. అంబువదగ్రహణాత్తు న తథాత్వమ్. ౧౯.

నను జలసూర్యాద్యుపమా నచాత్మనః కథమపీహ సంభవతి, సూర్యాదిభ్యో భవతి హి జలమేతద్విప్రకృష్టదేశస్థమ్. ౨౪౩. రూపవతస్సూర్యస్య ప్రతిబింబస్తత్ర యుక్త ఏవ స్యాత్, అత్ర చ మాయా బుద్ధ్యాద్యుపాధయో నైవ దూరదేశస్థాః. ౨౪౪. బ్రహ్మాత్వరూపమేవ హి సర్వాత్మకమపి చ సర్వదేశగతం, తస్మాద్దృష్టాంతోఽసానయుక్త ఇత్యస్య చోత్తరం పఠతి. ౨౪౫.

సూ. వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమంతర్భావాదుభయసామంజస్యాదేవం ౨౦

కృష్ణాంతోఽసా యుక్తో వివక్షితాంశో యతోఽత్ర సంభవతి, దార్ష్టాంతికస్య లోకే దృష్టాంతే న చ న సర్వసామ్యం స్యాత్. ౨౪౬. తత్స్వమనీషికయా దృష్టాంతప్రణయనం కృతం కింతు, శాస్త్రేప

దర్శితస్య హి ఫలమాత్రమిహోపదిశ్యతే తస్య. ౨౪౭. తదిదం ప్రయోజనం స్యాద్యదాత్మనో నిర్విశేషతారూపం, అత్ర చ వివక్షితం యత్స్వరూప్యం తదిదమీదృశం భవతి. ౨౪౮. జలగతమిహ సూర్యాది ప్రతిబింబం యచ్చ దృశ్యతే తదిదం, వర్ధత ఇహ జలవృద్ధౌ తద్ధ్రాసే హ్రసతి కిం చ జలచలనే. ౨౪౯. చలతి చ జలభేదే కిల భిద్యత ఇతి చైతదేవమిహ భవతి, జలధర్మానువిధాయి హి న తథాత్వం భవతి చాస్య సూర్యస్య. ౨౫౦. ఏవం బ్రహ్మా వికృతం పరమార్థత ఏకరూపమపి సదిహ, దేహాద్యుపాధియోగాద్భజత ఇవోపాధిధర్మవృద్ధ్యాదీన్. ౨౫౧. దార్ష్టాంతికదృష్టాంతోభయయోరేవం యథోక్తధర్మేణ, సారూప్యాద్దృష్టాంతస్సమంజసోయం తథా చ న విరోధః. ౨౫౨.

సూ. దర్శనాచ్చ. ౨౧.

అత్ర పురశ్చక్ర ఇతి శ్రుతిః పరస్య ప్రవేశమభిధత్తే, ద్విపదశరీరాణి తథా చతుష్పదాని చ వపూంషి సృష్ట్వాత్తా. ౨౫౩. పూర్వం హి చతురాదేః పక్షీత్వేనావిశత్సతానీతి, శ్రుతిరన్యాఽనేనేతి ప్రవేశమత్ర చ పరం ప్రదర్శయతి. ౨౫౪. తస్మాదుక్తసోయం యోసౌ జలసూర్యకాదిదృష్టాంతః, బ్రహ్మ నచోభయలింగం నాపి చ సవిశేషలింగమితి సిద్ధమ్. ౨౫౫. ఇహ కల్పయంతి కేచిద్ద్వే అధికరణే హి తత్ర చ ప్రథమం, కిం వా ప్రాప్తవిశేషం సవిశేషం బ్రహ్మ కిం భవేదితి హి. ౨౫౬. పూర్వస్మాదధికరణాత్ప్రత్యస్తమితప్రపంచతా సిద్ధా, కిం సల్లక్షణమేతద్బ్రహ్మ భవేద్బోధలక్షణం వేతి ౨౫౭. అథ వా తదుభయలక్షణమితి శంకాయాం ద్వితీయమధికరణం, ఇహ సర్వథాప్యనర్థకమధికరణాంతరమిదం హ్యనారబ్ధమ్. ౨౫౮. యద్యధికరణమిదం స్యాదనేకలింగత్వనిరసనార్థం హి, తత్ఖలు పూర్వేణైవ హి న స్థానతఇత్యనేన పరిభూతమ్. ౨౫౯. ఉత్తరమధికరణమిదం ప్రకాశవచ్చేతి విఫలమేవ స్యాత్, సల్లక్షణమేవేదం న బోధలక్షణమిదం భవేద్బ్రహ్మ. ౨౬౦. ఇతి శంకితుం న శక్యం విజ్ఞానఘనశ్రుతేర్విరోధేన, అపగతచైతన్యం త ్బ్రహ్మ కథం వాపి చేతనస్యాస్య. ౨౬౧. జీవస్య శ్రుతివచనైస్తదా భావేన చోపదిశ్యేత, నాప్యత్ర బోధలక్షణమేవ నసల్లక్షణం తదేదితి. ౨౬౨. వక్తుం శక్యమిహాస్యాదస్తీ

త్యాదిశ్రుతేర్విరోధేన, తదుభయలక్షణమేవ బ్రహ్మేత్యపి నేహ శంకితుం శక్యమ్. ౨౬౩ తస్యైకలింగతాయాః పూర్వోక్తాయా విరోధ ఏవ స్యాత్, సత్తావ్యావృత్తేన చ బోధేన తథైవ సత్తయోపేతమ్ ౨౬౪ తత్ప్రతిజానానస్య హి పూర్వప్రతిషిద్ధప్రపంచత్వం, పునరపి తస్య స్యాదిత్యసమంజసమేవ తదిదమఖిలం స్యాత్. ౨౬౫. న శ్రుతివచనశతేనాప్యేకస్యానేకరూపతా భవతి, యది బోధ ఏవ సత్తాబోధస్సత్తైవ న హి తయోర్భేదః. ౨౬౬. భవతు తదా సల్లక్షణమిత్యాదివికల్పనా నిరాలంబాః, నిర్ణీతాన్యస్మాభిస్సూత్రాణ్యేకాధికరణభావేన. ౨౬౭. అపి చాన్యోన్యం శ్రుతిషు హి విప్రతిపన్నాసు నిర్విశేషేస్మిన్, బ్రహ్మణేతత్ర గృహీతే గతిరితరాసామవశ్యమిహ వాచ్యా. ౨౬౮. తత్పరతయార్థవంతి ప్రకాశవచ్చైవమాదిమాత్రాణి, ఇహ కేచిదేవమాహుస్సాకారపరా భవంతి యాశ్శ్రుతయః. ౨౬౯. ప్రవిలయముఖేన తా అపి భవంత్యనాకారతత్పరా ఇతి హి, తదపి చ న సమీచీనం యాః పరవిద్యాప్రపంచితాశ్శ్రుతయః. ౨౭౦. యుక్తాహ్యస్యేత్యాద్యాః ప్రవిలయఫలకా భవంతి తా ఏవ, యస్మాత్తదేతదిత్యయముపసంహారోత్ర నిర్విశేషపరః. ౨౭౧. యే చ శ్రుతేః ప్రపంచా ఉపాసనాప్రక్రియాసు దృశ్యంతే, ఛాందోగ్యే హి మనోమయ ఇత్యాద్యాస్తే కథం ప్రవిలయార్థాః. ౨౭౨. సక్రతుమిత్యేతేన హ్యుపాసనాతత్పరేణ విధినైవ, యత యేషాం సంబంధే శ్రుత్యైవ యథోక్తగుణకదంబస్య. ౨౭౩ తదుపాసనార్థకత్వే ప్రతీయమానే న లక్షణావృత్త్యా, తస్యాపి చ ప్రపంచప్రవిలయపరతా కథం హి యుక్తా స్యాత్. ౨౭౪. యచ్చోపదిష్టమేతద్వినిగమకారణమరూపవదితీహ, తచ్చేదమనవకాశం సర్వస్య ప్రవిలయార్థకత్వే స్యాత్. ౨౭౫. ఫలమప్యుపాసనానాం భిన్నం భిన్నం ప్రతీయతే శాస్త్రే, దురితక్షయః క్వచిత్స్యాత్క్వచిదైశ్వర్యం క్వచిత్క్రమాన్ముక్తిః. ౨౭౬. తస్మాత్పృథగర్థకతా జ్ఞేయోపాస్యప్రధానవాక్యానాం, నన్వేకవాక్యతా కిల యథైవ చాంగప్రధానవాక్యానామ్. ౨౭౭. భవతి నియోగస్యైక్యాత్పరమాపూర్వస్య తద్వదేవేహ, ప్రవిలయవిషయక ఏకో నియోగ ఆత్మావబోధకామస్య. ౨౭౮. అవిలాపితే ప్రపంచే

కథమపి న బ్రహ్మతత్త్వబోధస్స్యాత్, యాగోఽనుష్ఠాతవ్యో భవతి
యథా స్వర్గలోకకామస్య. ౨౭౯. ఏవం ప్రపంచవిలయో విమోక్ష
కామస్య భవతి సంపాద్యః, తమసి యథా ఘటతత్త్వం బుభుత్సునాఽఽదౌ
విలాప్యతే హి తమః. ౨౮౦. ఏవం ప్రపంచవిలయః కర్తవ్యో బ్రహ్మ
తత్త్వవివిదిషుణా, అత్రేదం ప్రష్టవ్యం ప్రపంచవిలయో హి కింవిధోఽయ
మితి. ౨౮౧. యది పావకసంపర్కాద్ఘృతకాఠిన్యస్య విద్యమానస్య,
ప్రవిలయ ఇవ చేదయమపి విలయస్తస్యైవ విద్యమానస్య. ౨౮౨.
వ్యర్థస్తదోపదేశస్స ఖలు న శక్యో హి పురుషమాత్రేణ, యది ముక్తే
నైకేన ప్రపంచవిలయశ్శ్రుతస్తదేదానీమ్. ౨౮౩. ప్రత్యక్షదృష్టమేత
జ్జగత్పృథివ్యాదిశూన్యమేవ స్యాత్, యది చావిద్యాధ్వస్తస్సక
లోఽయం విద్యయా విలాప్య ఇతి. ౨౮౪. తత ఏతదేవ లబ్ధం తత్సత్య
జ్ఞానలక్షణం బ్రహ్మ, ఆవిద్యకప్రపంచప్రత్యాఖ్యానేన వేదితవ్య
మితి. ౨౮౫. ఆవేదితే హి తస్మిన్ విద్యా స్వయమేవ జాయతేఽస్య,
ప్రవిలీయతే తయా చావిద్యాధ్వస్తో హి సకల ఏవాయమ్. ౨౮౬.
స్వాప్నప్రపంచ ఇవ కిల న వైపరీత్యే హి జాయతే విద్యా, రజ్జుప్రదర్శ
నేనైవ చ భవతి హి తత్స్వరూపవిజ్ఞానమ్. ౨౮౭. తేనావిద్యారోపిత
సర్పాది ప్రవిలయశ్చ భవతి యథా, భవతి తథైవేహాపి బ్రహ్మణ్యా
వేదితే స్వయం విద్యా. ౨౮౮. నాపి నియోగశతేన చ విద్యానా
వేదితే భవేత్తస్మిన్, అపి చ ప్రపంచపక్షే జీవః కిం బ్రహ్మపక్ష ఏవ
స్యాత్. ౨౮౯. ప్రథమే హి నిష్ప్రపంచబ్రహ్మప్రతిపాదనేన జీవేఽపి,
ప్రవిలాపితే జగద్వత్కస్య నియోగః కుతోఽస్య మోక్షో వా. ౨౯౦.
జీవో ద్వితీయపక్షే హ్యనియోజ్యబ్రహ్మరూప ఏవ స్యాత్, జీవత్వం
చావిద్యాకల్పితమేవేతి బోధితే తస్మిన్. ౨౯౧. ఇహ చ నియోజ్యా
భావాన్నియోగనిష్ఠా న కస్యచిద్భవతి, ద్రష్టవ్యాద్యాశ్శబ్దాస్తత్త్వాభి
ముఖీకృతిప్రధానాస్స్యుః. ౨౯౨. యది చామ్నాయస్య [illegible]
సర్వో నియోగనిష్ఠతయా, జీవస్య [illegible] నియోజ్యబ్రహ్మాత్మత్వం తద
ప్రమాణం స్యాత్. ౨౯౩. కృత్స్నస్యామ్నాయస్య హి నియోగ
పరతా యదోపవర్ణ్యేత, శ్రుతహానిరశ్రుతార్థప్రకల్పనా చాత్ర
దుర్నివారైవ. ౨౯౪. మోక్షస్యానిత్యత్వం హ్యదృష్టఫలతాఽపి కర్మ

ఫలవత్వాస్యాత్, తస్మాద్బ్రహ్మపరాణి హ్యేవగతినిష్ఠాని సకలవాక్యాని. ౨౯౫. తస్మాచ్చైకనియోగప్రతీతితశ్చైకవాక్యతేత్యేతత్, అనుచితమే తత్సకలం యది చాభ్యుపగమ్యతే నియోగోఽయమ్. ౨౯౬. బ్రహ్మపరే ష్వపి వాక్యేష్వసిద్ధమేవ హి తదా తదేకత్వం, సవిశేషనిర్విశేష ప్రతి పాదనతత్పరేషు తేషు స్యాత్. ౨౯౭. శబ్దాంతరైః ప్రమాణైర్ని యోగభేదేవగమ్యమానేపి, సర్వత్రాపి హ్యేకోనియోగ ఇతి నైవ శక్యమాశ్రయితుమ్. ౨౯౮. దర్శప్రయాజవాక్యేష్వధికారాభేద తస్తదేకత్వం, సాంగేప్రధానయాగే హ్యేకస్య స్వర్గలోకకామస్య. ౨౯౯. అధికారాత్పరమాపూర్వైర్వాక్యాత్తత్రైకవాక్యతా యుక్తా, న త్వత్ర సగుణనిర్గుణవాక్యేష్వేకత్వసాధకోంశోస్తి. ౩౦౦. భారూప త్వాదిగుణా న హి ప్రవిలయోపకారిణో దృష్టాః, నాపి ప్రపంచ విలయో భారూపత్వాది సహచరో దృష్టః. ౩౦౧. యస్మాత్పరస్పరం తే దృశ్యంతే కిల విరుద్ధరూపతయా, ముక్త్యభ్యుదయార్థిన ఇహ భవంతి విద్యాధికారిణో భిన్నాః. ౩౦౨. నైవాంగాంగిత్వం వా మిథో విరుద్ధార్థ విద్యయోర్భవతి, కృత్స్నప్రపంచవిలయస్తదేకదేశాద్యపేక్షణం చాపి ౩౦౩. న హ్యేకస్మిన్ ధర్మిణి తచ్చ సమావేశయితుమశక్యం హి, సాకృతివాక్యానామిహ నభవత్యాకారవిలయనద్వారా. ౩౦౪. నిర్గుణ వాక్యైకత్వం తస్మాదస్మత్ప్రపంచితం యుక్తమ్,

సూ. ప్రకృతైతావత్త్వం హి ప్రతిషేధతి తతో బ్రవీతి చ భూయః. ౨౨

తదిదం బ్రహ్మ శ్రుతిభిర్నిర్దిష్టం నిర్విశేషచిన్మాత్రమ్. ౩౦౫. సకల ప్రతిషేధావధి సద్రూపం తదితి వర్ణ్యతే సపది, మూర్తమమూర్తం చేతి ద్వే రూపే బ్రహ్మణో వినిర్దిశ్య. ౦౬. పంచమహాభూతాని ద్వైరా శ్యేన చ విభజ్య తత ఊర్ధ్వం, తస్యామూర్తరసస్య హి పురుషస్య చ యాని సకలరూపాణి. ౩౦౭. తాని మహారజనాదీన్యభ్యేతస్యైవ వర్ణయిత్వాంతే, వాక్యం తదత్ర పఠితం హ్యథాతఆదేశ ఏవమాది కిల. ౩౦౮. తత్ర చ వాక్యే నేతీత్యేతద్వాక్యం ద్వివారముపదిష్టం, న హ్యేతస్మాదిత్యపి వాక్యం తత్రోపలభ్యతే కిం చ. ౩౦౯. నేత్యన్య త్పరమస్తీత్యేవం వాక్యాని తత్ర దృశ్యంతే, అత్ర ప్రతిషేధ్యం కిల

విశేషతో నోపలభ్యతే కిమపి. ౩౧౦. అత్ర చ నఞ్శబ్దోఽసావితి శబ్ద
పరస్సచాయమితిశబ్దః, సన్నిహితకృత్స్నవస్తుప్రదర్శనార్థః ప్రతీయతే
లోకే. ౩౧౧. ప్రకరణసామర్థ్యాదిహ రూపద్వయమత్ర భవతి సన్ని
హితం, తస్యైవ సప్రపంచబ్రహ్మణ ఏతద్ద్వయం యదుపదిష్టమ్ . ౧౨.
తత్ర చ సందేహః కిం ప్రతిషేధతి రూపరూపవద్ద్వయం సకలం, కిం వా
రూపం యదిదం కిం వాప్యేతచ్చ రూపవద్బ్రహ్మ. ౩౧౩ తత్ర చ
రూపం రూపవదుభయం ప్రతిషిధ్యతీతి యుక్తం స్యాత్, నఞ్శబ్ద
ద్వయయోగాదథవా బ్రహ్మైవ రూపవద్యదిదమ్. ౩౧౪. తద్వాఙ్మన
సాతీతం కించాసంభావ్యమానసద్భావం, తేన ప్రతిషేధార్హం ప్రతిషే
ధార్హో న హి ప్రపంచోఽసౌ. ౩౧౫. ప్రత్యక్షగోచరత్వాదభ్యస్స్వా
దరార్థ ఇహ భవతి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః ప్రతిషేధో నోభయస్య
భవతీహ. ౩౧౬. ప్రతిషేధస్సకలోఽయం కించిత్పరమార్థతత్త్వమాలంబ్య
యశ్చాపరమార్థస్స్యాత్సఖలు ప్రతిషిధ్యతే న సర్వమపి. ౩౧౭.
సర్వస్య ప్రతిషేధే భవేదసౌ శూన్యవాద ఏవ తదా, రజ్జ్వాదౌ
సర్పాద్యాః ప్రతిషిధ్యంతేవశిష్యమాణేస్మిన్. ౩౧౮. కృత్స్నప్రతిషేధే
కిల కోఽన్యస్తత్రావశిష్యతే భావః, అన్యస్యానవశేషే కృత్స్నస్యైవాస్య
శూన్యతా ప్రాప్త్యా. ౩౧౯. ప్రతిషేద్ధురప్యభావే ప్రతిషేధః కథమి
హోపపద్యేత, బ్రహ్మప్రతిషేధో వా కథమపి నైవేహ శక్యతే వక్తుమ్.
౩౨౦. యేనోపక్రమవాక్యే బ్రహ్మప్రతిపాదనం ప్రతిజ్ఞాతం,కించాసన్నే
వేతి శ్రుతిరసదాత్మత్వమస్య నిందతి చ. ౩౨౧. అస్తీత్యేవేత్యపరా
శ్రుతిరస్తిత్వేన వక్తి తద్బ్రహ్మ, శ్రుతివచసాం వ్యాకోపో బ్రహ్మా
సత్త్వే హి దుర్నివారః స్యాత్. ౩౨౨. వాఙ్మనసాతీతత్వం యచ్చోక్తం
బ్రహ్మణస్తదేతదపి, నాభావాభిప్రాయం కింతు ప్రతిపాదనప్రకారోఽ
యమ్. ౩౨౩. తద్వాఙ్మనసాతీతం సర్వేషాం ప్రత్యగాత్మభూతమపి,
నిత్యం శుద్ధం బుద్ధం బ్రహ్మైతన్నిత్యముక్తరూపమితి.౩౨౪. ప్రతిపాద
యంతి సర్వే వేదాంతాః కథమభావశంకాస్య, తస్మాద్బ్రహ్మణ ఏతత్ప్ర
తిషేధతి రూపమేవ న బ్రహ్మ. ౩౨౫. ప్రతిషేధావధిభూతం యత
ఏతద్బ్రహ్మ పరిశినష్టి తతః, ప్రకృతం యచ్చైతావన్మూర్తామూర్తైక
లక్షణం రూపమ్. ౩౨౬. తచ్చ ప్రతిషేధతి కిల నఞ్శబ్దోఽయం న

రూపవద్బ్రహ్మ, రూపం తదిదం ప్రకృతం పూర్వగ్రంథే ప్రపంచితం హ్యైతత్. ३२८. అధిదైవతమధ్యాత్మం తదధీనం వాసనామయం తత్పరం, రూపమమూర్తరసాత్మకమపి లింగాత్మవ్యపాశ్రయం య. ३२९. వర్ణితమత్ర మహారజనాద్యుపమాభిర్యథేతి వాక్యేన, తచ్చ వసీయతే ఖల్వితిశబ్దేనేహ నళ ప్రతీత్యేవమ్. ३२౯. అవగమ్యతే యతోऽత్ర హి రూపవిశేషణతయైవ తద్బ్రహ్మ, షష్ఠ్యా కిల నిర్దిష్టం రూపే తే తు ప్రధానభావేన. ३३० రూపవతో జిజ్ఞాసాయామే వైతత్ప్రదర్శితం వాక్యం, కల్పితరూపప్రత్యాఖ్యానేన బ్రహ్మణస్స్వరూపమిహ. ३३౧. నిర్ణీయతే తదాస్పదమఖిలం నేతిహి నిషిధ్యతే తస్మాత్, వాచారంభణశబ్దాదిభ్యః కార్యస్య చానృతత్వేన. ३३२ యుక్తః ప్రతిషేధోऽయం న బ్రహ్మణ ఇహ భవేదసౌ యుక్తః, తస్య కథం వా స భవేద్బ్రహ్మ యతస్సర్వకల్పనామూలమ్. ३३३. స్వయమేవ శాస్త్రమేతద్రూపద్వయమస్య దర్శయిత్వాదౌ, ప్రతిషేధతీహ కథమితి నైషా శంకాత్ర భవతి యుక్తతమా. ३३४. రూపద్వయమిహ శాస్త్రం ప్రతిపాద్యత్వేన నైవ నిర్దిశతి, రూపద్వయం ప్రసిద్ధం బ్రహ్మణి కల్పితమిదం పరామృశతి. ३३५. ప్రతిషేధ్యత్వాయ తథా శుద్ధబ్రహ్మస్వరూపబోధాయ, ద్వావేతౌ ప్రతిషేధౌ మూర్తామూర్తే నిషేధతః క్రమతః. ३३౬. ఏకో హి భూతరాశిం ప్రతిషేధతి వాసనాత్మకంత్వపరః, అథవాపి నేతి నేతీత్యేషా వీప్సా హి కిమపి నేతీతి. ३३७. పరిగణితప్రతషేధే కిం వై తద్బ్రహ్మ కిమథవాన్యదితి,స్యాదేషా జిజ్ఞాసా వీప్సాయాం సకలవిషయజాతస్య. ३३८. ప్రతిషేధాచ్చావిషయః ప్రత్యగ్బ్రహ్మేతి సా నివర్తేత,తస్మాత్కల్పితమేతత్ప్రతిషేధతి పరిశినష్టి తద్బ్రహ్మ. ३३౯. అన్యత్పరమస్తీతి బ్రవీతి భూయో యతస్తదిహ సత్యం, శ్య నేతినేతీత్యాదేశం కిల పునశ్చ నిర్వక్తి. ३४०. బ్రహ్మణ ఏత వ్యతిరిక్తం నేహ కించిదస్తీతి,ఉక్తార్థబోధనాయ హి నేతీత్యుక్తం దేవ దర్శయతి. ३४౧. అన్యదవిప్రతిషిద్ధం బ్రహ్మపరం యత్తదేతదస్తీతి, న హ్యేతస్మాదితి యద్యుపదేశాంతరనిషేధనార్థం స్యాత్. ३४२ సూత్రే తతో బ్రవీతీత్యేతత్స్యాన్నామధేయపరమేవ, అథ నామధేయమితి హి బ్రవీతి సత్యమితి తత్పరం తత్స్యాత్. ३४३.

ప్రతిషేధోఽయం సఫలో యది చ బ్రహ్మావసాన ఏష స్యాత్, యది చాభావావధికః కథమిహ సత్యస్య సత్యముచ్యేత. ౩౪౪. తస్మాత్ప్రతిషేధోఽయం భవతి బ్రహ్మావసాన ఇతి సిద్ధమ్,

సూ. తదవ్యక్తమాహ హి. ౨౩.

అన్యత్ప్రపంచజాతాత్ప్రతిషిద్ధాద్యది భవేత్పరం బ్రహ్మ. ౩౪౫ తచ్చ కుతో న హి గృహ్యేత ఇత్యత ఏతస్య చోత్తరం బ్రూతే. తదిదం బ్రహ్మావ్యక్తం భవతి హి తత్సర్వదృశ్యసాక్ష్యపిచ. ౩౪౬. తేనేంద్రియైర్న గృహ్యేత ఇత్యేతచ్ఛ్రుతిరిహ ప్రదర్శయతి, సా హి శ్రుతిః క్లైషా న చక్షుషేత్యాదికా బ్రవీత్యేవమ్. ౩౪౭. అన్యాపి శ్రుతిరేవం స ఏష నేత్యాదికా ప్రదర్శయతి, ఇయమపరాపి యదా హ్యేవైష ఇతి శ్రుతిరితి ప్రదర్శయతి. ౩౪౮. అవ్యక్తోఽయమచింత్యోఽయమితి స్మృతిరపి తథైవ దర్శయతి,

సూ. అపి సంరాధనే ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్. ౨౪.

అపి చేహ యోగినస్తం సంరాధనసమయ ఏవ పశ్యంతి. ౩౪౯. సంరాధనం హి భక్తిధ్యానానుష్ఠానమేవ న తదన్యత్, తద్ధ్యేవమేవ యస్మాచ్ఛ్రుతిస్మృతీ చైవమేవ దర్శయతః. ౩౫౦. శ్రుతిరిహ పరాంచి ఖాని వ్యతృణదితీత్యేవమత్ర దర్శయతి, బహిరర్థమేవ సర్వే పశ్యంతి న కశ్చిదంతరాత్మానమ్. ౩౫౧. యో ధీమాన్ మోక్షార్థీ స హి తం పశ్యతి నిరుద్ధచక్షురితి, అపరాపి శుద్ధసత్త్వస్తత ఇత్యాద్యాపి దర్శయత్యేవమ్. ౩౫౨. స్మృతిరత్ర యం వినిద్రా ఇత్యాద్యా యోగినస్తమిత్యాద్యా, పరమాత్మనోఽస్య కేవలయోగిధ్యానాభిగమ్యతాం బ్రూతే. ౩౫౩. నను సంరాధ్యస్సంరాధక ఇతి భిన్నత్వమేతయోరితి చేత్,

సూ. ప్రకాశవచ్చావైశేష్యం ప్రకాశశ్చ కర్మణ్యభ్యాసాత్. ౨౫.

లోకే ప్రకాశరూపా యే సవితృప్రభృతయో హి వర్తంతే. ౩౫౪. తే ఖలు సవిశేషా ఇవ భాసంతే పరముపాధియోగేన, ఏవం ధ్యానోపాధిషు కర్మసు భిద్యత ఇవైష పరమాత్మా. ౩౫౫. పరమార్థతోఽయమాత్మా న భిద్యతే నాపి సవిశేషః, భేదముపాధికృతోఽస్యా

స్వాతన్త్ర్యభేదఇతి వర్ణయంత్యేతే. ౩౫౬. అభ్యాసేనాసకృదిహ జీవప్రాజ్ఞా
హి సర్వవేదాంతాః,

సూ. అతోఽనంతేన తథాహి లింగమ్. ౨౬.

యేనావిద్యామూలోఽ భేదస్సకలోఽపి తేన జీవోఽసౌ. ౩౫౭.
సకలమవిద్యాధ్వాంతం విద్యాదీపేన సన్నిరస్యైవ, ప్రాజ్ఞేనానంతేన హి
పరాత్మనా సోఽయమేకతాం యాతి. ౩౫౮. శ్రుతిలింగమేవమేవ హి
సయోహవైతదితి వర్ణయత్యత్ర.

సూ. ఉభయవ్యపదేశాత్త్వహికుండలవత్. ౨౭.

స్వమతవిశుద్ధయ ఇహ కిల మతాంతరం కిమపి దర్శయత్యత్ర.
౩౫౯. క్వచిదిహ జీవేశ్వరయోర్ధ్యాతృధ్యాతవ్యభావమాలంబ్య,వ్యప
దిశ్యతే హి భేదస్తతస్తు తంపశ్యతేతి వాక్యేన. ౩౬౦. వ్యపది
శ్యతే క్వచిత్కిల పరాత్పరం పురుషమేవమాద్యేన, వాక్యేన గంతృ
గంతవ్యత్వేనాపి చ తయోరసౌ భేదః. ౩౬౧. ఏవం నియంతృనియ
మనకర్మత్వేనాపి భేద ఉపదిష్టః, యస్సర్వాణీత్యాద్యైర్వాక్యైః క్వచి
దిహ తయోరభేదోఽపి.౩౬౨ తత్త్వమసి బ్రహ్మాస్మీత్యాద్యైర్వాక్యైస్తథే
తరైరపిచ, ఏషత ఆత్మాంతర్యామ్యమృత ఇతి ప్రథితవేదవాక్యైశ్చ.
౩౬౩. అత ఉభయవ్యపదేశాదహికుండలవద్భవేదిదం తత్త్వమ్,

సూ. ప్రకాశాశ్రయవద్వాతేజస్త్వాత్. ౨౮.

అథవాత్ర యః ప్రకాశస్సవితుర్యోఽసౌ తదాశ్రయస్సవితా.
౩౬౪. తేజస్త్వేనాభిన్నౌ భేదవ్యపదేశినా తథేహాపి,

సూ. పూర్వవద్వా. ౨౯.

పూర్వప్రకాశవచ్చాపైశేష్యమితి ప్రదర్శితం యత్స్యాత్.
౩౬౫. భవతి తదేవ హి తత్త్వం యేనావిద్యాకృతో హి బంధోఽయం,
బ్రహ్మాత్మవిద్యయా కిల బంధాపాయేత్ర భవతి మోక్షో హి. ౩౬౬.
అహికుండలవద్బంధః పరస్య సంస్థానభూతఏవ యది, కిం వా స హి
ప్రకాశాశ్రయవదస్యైకదేశభూతస్స్యాత్. ౩౬౭. భవతి తదా పర
మార్థో బంధస్తస్య చ తిరస్కృతిర్న భవేత్, ఏవం చేద్వైయర్థ్యం
దుర్వారం భవతి మోక్షశాస్త్రస్య. ౩౬౮. భేదాభేదౌ తుల్యావదిహ

న వ్యపదిశతి కింత్వభేదమిహ, ప్రతిపాద్యత్వేన శ్రుతిరేషా నిర్దిశతి తత్త్వమస్యాద్యా. ౩౬౯. భేదం త్వనువదతి తతః ప్రకాశవచ్చేతి భవతి సిద్ధాంతః.

సూ. ప్రతిషేధాచ్చ. ౩౦.

నానోఽతోఽస్తీత్యాద్యాప్యథాత ఆదేశ ఏవమాద్యాపి. ౩౭౦ ప్రతిషేధతి ప్రపంచం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తమఖిలమేవ యతః, తద్బ్రహ్మ పరిశినష్టి హి యదిదం సన్నిర్విశేషచిన్మాత్రమ్. ౩౭౧. తస్మాత్ప్రకాశవచ్చేత్యుపదిష్టో భవతి చాత్ర సిద్ధాంతః.

సూ. పరమతస్సేతూన్మానసంబంధభేదవ్యపదేశేభ్యః. ౩౧.

యదిదం నిరస్తసకలప్రపంచమత్రోపవర్ణితం బ్రహ్మ. ౩౭౨. తస్మాదన్యత్తత్త్వం కిమస్తి నాస్తీతి భవతి సందేహః, తత్ర పరస్మాదన్యత్తత్త్వం స్యాదితి తు యుక్తమాభాతి. ౩౭౩. సేత్వాదివ్యపదేశా యస్మాత్తత్సాధకా హి దృశ్యంతే, ఆత్మా స సేతురితి హి శ్రుతిః పరస్యాస్య సేతుతాం బ్రూతే. ౩౭౪. మృద్దార్వాదిప్రచయే జలగతివిచ్ఛేదసాధనే సోఽయం, రూఢో హి సేతుశబ్దః ప్రయుక్త ఆత్మనియతో భవేదేషః ౩౭౫. లౌకికసేతోరివ కిల గమయతి వస్త్వంతరాస్తితామస్య, ఉన్మానవ్యపదేశోఽప్యత్ర తథా దృశ్యతే తదేతదితి. ౩౭౬ బ్రహ్మ చతుష్పాదష్టాశఫంచషోడశకలం చ తత్రోక్తం, కార్షాపణాదిలోకే యదున్మితంస్యాత్తతోఽన్యదస్తీతి. ౩౭౭. భవతి ప్రసిద్ధమతఇహ భవితవ్యమితి ప్రతీయతేఽన్యేన, సోమ్యతదా సంపన్నో భవతీత్యాద్యేషు నిగమవాక్యేషు. ౩౭౮. సంబంధవ్యపదేశోఽప్యయముక్తార్థస్య బోధకో భవతి, సంబంధః కిల లోకే భవతి మితానాం మితేన యత ఏవం. ౩౭౯. సోఽయం సుప్తో దృష్టస్తస్మాత్పరమస్తి కించిదితి భాతి, వ్యపదిశ్యతే పరాత్మా భిన్నత్వేనైవ సోఽంతరాదిత్యే. ౩౮౦. ఏవం సచాంతరక్షిణి సావధికం చేశ్వరత్వముపదిష్టం, భవతి తయోరిహ తస్మాత్పరమన్యద్బ్రహ్మణోఽస్తి కించిదితి. ౩౮౧. ఇత్యేతామాశంకాం నిరసితుమేతత్ప్రదర్శితం సూత్రమ్,

సూ. సామాన్యాత్తు. ౩౨.

అత్ర తు శబ్దేన హి ఖల్వాక్షేపోఽయం నిరస్యతే సకలః. ౩౮౨. న బ్రహ్మణః పరస్మాదన్యత్తత్త్వం కదాపి సంభవతి, న హ్యన్యస్యాస్తిత్వే

ప్రమాణముపలభ్యతేఽత్ర కించిదపి ౩౮౩. సర్వస్య జనిమతః కిల జగతో జన్మాదికారణం బ్రహ్మ, నిర్ధారితం హి తస్యానన్యత్వం చ ప్రదర్శితం భవతి. ౩౮౪. న హ్యతద్వ్యతిరిక్తం కించిదజంతత్త్వమత్ర సంభవతి, యస్మాత్సదేవసోమ్యేత్యస్మాదవధారితం హి సద్బ్రహ్మ. ౩౮౫. యేనాశ్రుతంతి వాక్యాదేః జ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం, దర్శితమిహ తేన కథం బ్రహ్మ వ్యతిరిక్తవస్తుసత్త్వం స్యాత్. ౩౮౬. సేత్వాదివ్యపదేశాత్స్వదన్యత్తత్త్వమితి తు యచ్చోక్తం, తదయుక్తమేవ యస్మాచ్ఛ్రుతిరేషా వక్తి సేతురాత్మేతి. ౩౮౭ న తతఃపరమస్తీతి శ్రుత్యా నైవోపదిష్టమేవాత్ర, సేత్వాదివ్యపదేశాదన్యాస్తిత్వప్రతీతిరిత్యపి న. ౩౮౮. లింగేన చాద్వితీయశ్రుతిబాధోఽయం యతో న హి న్యాయః, లౌకికసేతునిదర్శనమాత్రేణాన్యాస్తితా యదోచ్యేత. ౩౮౯. తద్దృష్టాంతేన తదా మృద్దారుమయత్వమస్య కల్ప్యేత, నైతన్న్యాయ్యం యస్మాదజత్వముపదిశతి శాస్త్రమేతస్య. ౩౯౦. ఇహ సేతుశబ్ద ఆత్మని తత్సామాన్యాత్ప్రయుక్త ఇతి యుక్తం, జగతస్తద్ధర్మాణాం విధారకత్వమిహ సేతుసామాన్యం. ౩౯౧. సేతుం తీర్త్వేత్యత్ర చ తరతిర్నాతిక్రమార్థకో భవతి, ఆత్మా యతో విభుస్సన్యత్కింతు ప్రాప్త్యర్థఏవ తరతిరసౌ. ౩౯౨. ప్రాప్త్యర్థే దృష్టోఽయం వ్యాకరణం తీర్ణఏవమాదౌ హి,

సూ. బుద్ధ్యర్థః పాదవత్. ౩౩.

ఉన్మానవ్యపదేశాదపి నాన్యాస్తిత్వకల్పనా యుక్తా. ౩౯౩. స భవతి కిల బుద్ధ్యర్థః సా బుద్ధిరుపాసనైవ నాన్యా స్యాత్, బ్రహ్మణ్యపరిచ్ఛిన్నే స్థాపయితుం బుద్ధిరియమశక్యేతి ౩౯౪. బ్రహ్మ చతుష్పాత్షోడశకలమిత్యున్మానకల్పనాత్ర కృతా, పాదవదిత్యేతత్కిల నిదర్శనం స్యాద్యథోపదిష్టార్థే. ౩౯౫. బ్రహ్మప్రతీకయోరిహ మనఆకాశస్వరూపయోర్హి యథా, వాగాదయశ్చ పాదాశ్చత్వారస్తేచ మనస ఉపదిష్టాః. ౩౯౬. ఆకాశస్యాగ్న్యాదయ ఆధ్యానాయైవ తే హినిర్దిష్టాః, తద్వదిహాపి స్యాదియమథవాప్యన్యార్థకం హి పాదపదం. ౩౯౭. కార్షాపణే యథా వా పాదవిభాగస్తు కల్ప్యతే లోకే, వ్యవహారప్రాచుర్యం న భవతి కార్షాపణేన సకలేన. ౩౯౮. తస్మాత్క్రియాదిసిద్ధ్యై పాదవిభాగో యథా తథేహాపి,

సూ. స్థానవిశేషాత్ప్రకాశాదివత్. ౩౪.

సంబంధవ్యపదేశాద్భేదవ్యపదేశదర్శనాచ్చ తథా. ౩౯౯. పరమన్యత్తత్త్వం స్యాదితి యచ్చోక్తం నిరస్యతే తదిదం, వ్యపదేశావేతౌ హి స్థానవిశేషావలంబనౌ భవతః. ౪౦౦ బుద్ధ్యాద్యుపాధియోగాదుద్భూతం యద్విశేషవిజ్ఞానం, బుద్ధ్యుపశమే హి తస్యోపశమో యస్సహి పరేణ సంబంధః. ౪౦౧. సోయముపాధ్యాయత్తో భాక్తో న హి పరిమితత్వసాపేక్షః, భేదవ్యపదేశోపి హ్యుపాధిభేదప్రయుక్త ఏవాస్య. ౪౦౨. న హి వస్తుభేదమూలో యథా ప్రకాశాదిషూపలబ్ధోయం, లోకే యథా ప్రకాశాకాశప్రభృతావుపాధియోగేన ౪౦౩. సంబంధవ్యపదేశో భేదవ్యపదేశ ఏవమేవాత్ర,

సూ. ఉపపత్తేశ్చ. ౩౫.

ఇహ చైతాదృశ ఏవ హి సంబంధో యుజ్యతే న చాన్యవిధః. ౪౦౪. స్వమపీతో భవతీతి స్వరూపసంబంధమామనంత్యేనం, తచ్చ స్వరూపమస్య త్వనపాయీతి శ్రుతిస్మృతిప్రథితం. ౪౦౫. తస్మాద్యదుపాధికృతం స్వరూపమాగంతుకం భవేదస్య, తస్య తిరోభావే హి స్వమపీతఇతీహ యుక్తముపదిష్టం. ౪౦౬. భేదవ్యపదేశ ఉపాధికృతో నాన్యాదృశోత్ర సంభవతి, అన్యాదృశో యది స్యాచ్ఛ్రుతిసిద్ధైకత్వబాధస్స్యాత్. ౪౦౭. ఆకాశే దృష్టోసావుపాధియోగేన భేదనిర్దేశః,

సూ. తథాన్యప్రతిషేధాత్. ౩౬.

నేత్యాదివ్యపదేశాత్ హేతూనున్మథ్య పక్షమాత్మీయం. ౪౦౮. హేత్వంతరేణ సంప్రత్యుపసంహరతి హ్యనేన సూత్రేణ,అత్రాన్యప్రతిషేధాదన్యన్నాస్తీతి గమ్యతే తస్మాత్. ౪౦౯. యస్మాదహమేవాధస్తాదాత్మైవేతి వేదవాక్యేన, అన్యైశ్చ నేహ నానేత్యాద్యైశ్శ్రౌతై రనన్యపరవాక్యైః. ౪౧౦. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం కిల కించిన్నాస్తీతి నిశ్చితం భవతి,

సూ. అనేన సర్వగతత్వమాయామశబ్దాదిభ్యః. ౩౭.

పరపక్షహేతునిరసనమన్యప్రతిషేధవర్ణనం చ కృతం. ౪౧౧. సర్వగతత్వమనేన హ్యాత్మన ఏతస్య సిద్ధమిహ భవతి, నేత్యాదివ్యప

దేశా యది ముఖ్యాస్స్యుస్తదాపరిచ్ఛేదః. ౪౧౨. ఆత్మనఏతస్య స్యాత్సే త్యాద్యా ఏవమాత్మకా హి యతః, అన్యప్రతిషేధేపి హ్యసతిపరిచ్ఛేదఏవ తస్య స్యాత్. ౪౧౩. ఆయామశబ్దతః కిల సర్వగతత్వం ప్రతీయతే తస్య, ఆయామశబ్ద ఇహ కిల సర్వవ్యాపిస్వరూపవచనస్స్యాత్. ౪౧౪. యావాన్వేతి శ్రుతిరిహ తథైవ చాకాశవదితి చాన్యాపి, జ్యాయాన్ దివ ఇత్యపరా శ్రుతిరప్యాయామమస్య దర్శయతి. ౪౧౫ నిత్యస్సర్వగతస్థాణురితి స్మృతిరపి తమస్య దర్శయతి,

సూ. ఫలమత ఉపపత్తేః. ౩౮.

పూర్వోపదర్శితస్య హి పరాత్మనో వ్యావహారికేయేయం ౪౧౬. ఈశేశితవ్యభావావస్థా తస్యాం నిరూప్యతే తదిదం, ఇష్టానిష్టవ్యామిశ్రలక్షణం కర్మఫలమిదం త్రివిధం ౪౧౭. సంసారగోచరం తజ్జంతుషు సర్వేషు సుప్రసిద్ధం హి, తత్కర్మణః కిమీశాత్స్యాదితి సందేహనిరసనార్థమిహ. ౪౧౮. పూర్వోపదర్శితస్య హి పరాత్మనో నిర్విశేషభావేన, ఫలదాతృత్వం కథమితి శంకాయా నిరసనార్థమపి కించ. ౪౧౯. ఫలదాతృత్వం కర్మణఏవేత్యాక్షేపమఖిలమున్మూల్య, లక్ష్యార్థబోధసాధనవాచ్యార్థసతత్త్వనిర్ణయార్థం చ. ౪౨౦. సర్వం హి సంగమయితుం ఫలమతఇత్యాదిసూత్రమారబ్ధం, అస్మాత్పరాత్మనః కిల భవతి ఫలం తదితి యుక్తమాశ్రయితుం. ౪౨౧. యస్మాదసౌ పరాత్మా సర్వాధ్యక్షస్తథైవ సర్వజ్ఞః, స హి దేశకాలభేదాభిజ్ఞస్సృష్ట్యాదిచిత్రమారచయన్. ౪౨౨. కర్మానురూపఫలమిహ దాతుం తస్మాత్సఏవ శక్నోతి, కర్మ వినాశి క్షణికం జనయతి కాలాంతరే ఫలం తదితి. ౪౨౩. ఇదమనుపపన్నమేవ హి నాభావాద్భావసంభవో యేన, నను కర్మేహ వినశ్యత్ఫలమనురూపం హి కించిదుత్పాద్య. ౪౨౪. నశ్యతి కాలాంతరితం తచ్చ ఫలంభోక్ష్యతే హి భోక్తేతి, ఇదమపి న యుక్తమేవ హి యతః ఫలత్వం చ చాస్య సంభవతి ౪౨౫ లోకే యథా సుఖం వా దుఃఖం వా యదుపభుజ్యతే పుంసా, తదిదం హి కర్మణః ఫలమితి చ తదా వర్ణయంతి న హి పూర్వం. ౪౨౬. యది కర్మజాదపూర్వాత్ఫలముత్పత్స్యత ఇతీహ కల్ప్యేత, తదపి న యుక్తం యత ఇదమచేతనం కాష్ఠలోష్టసమమేవ. ౪౨౭ తచ్చేతనాప్రవర్తితమచేతనం కథమిహ ప్రవర్తేత, ఇహ చాపూ

ర్వాస్తిత్వే ప్రమాణముపలభ్యతేన కించిదపి ౪౨౮. అర్థాపత్తిర్యాస్యా దీశ్వరసిద్ధ్యైవ సాన్యథా సిద్ధా,

సూ. శ్రుతత్వాచ్చ. ౩౯.

ఉపపత్త్యైవ నచాసావీశ్వర ఇహ భవతి - కర్మఫలహేతుః ౪౨౯. శ్రుతిబలసమాశ్రయాదపి భవతి పరాత్మైవ కర్మఫలహేతుః. యా హి సవాఏష మహానజ ఆత్మాన్నాద ఏవమామ్నాతా. ౪౩౦. అన్నాదం వసుదానం పరమేశ్వరమేశముపదిశంతీ సా, శ్రుతిరీశ్వర మేనం ఫలస్య దాతారముపదిశత్యత్ర. ౪౩౧.

సూ. ధర్మం జైమినిరతఏవ. ౪౦.

ఇహ జైమినిరాచార్యః ఫలదాతారం హి ధర్మమాచష్టే, శ్రుత్యుపపత్తీ యస్మాదిహ ధర్మపరత్వసాధకే దృష్టే. ౪౩౨. యత్స్వ ర్గకామవాక్యం తత్ర చ విధ్యర్థభావనావిషయః, యాగస్స్వర్గోత్పాదక ఇతి ఖల్వర్థః ప్రతీయతే తస్మాత్. ౪౩౩. నోచేదేషయాగో హ్యననుష్ఠా తృక ఇహ ప్రసజ్యేత, తత్రయజేతేత్యేషాముపదేశస్సకల ఏవ విఫలస్స్యాత్. ౪౩౪. క్షణికస్య కర్మణః కిల ఫలం న కించిదితి మనసి నిశ్చిత్య,పూర్వం నిరాకృతోసౌ పక్షః కథమత్ర యుక్త ఇతి చేన్న. ౪౩౫. శ్రుతిరిహ యది ప్రమాణం ఫలసంబంధోపి కల్పనీ యోస్య, నానుత్పాద్యాపూర్వం కర్మ యదేతద్వినశ్యదన్యత్కమ్. ౪౩౬. ఫలమిహ కాలాంతరితం దాతుం తత్కర్మ నైవ శక్నోతి, యా హి ఫలస్య చ పూర్వా తథోత్తరా కర్మణోహ్యవస్థా యా. ౪౩౭. సైవాపూర్వం తేన చ ఫలసంబంధోస్య నిరపవాదస్స్యాత్, ఈశః ఫలం దదాతీత్యేతన్నోపపద్యతే హి యతః.౪౩౮.అవిచిత్రః పరమాత్మా కార్యం సకలం విచిత్రమాభాతి, తదనుష్ఠానం విఫలం వైషమ్యాద్యపి చ తస్య దుర్వారమ్. ౪౩౯.

సూ. పూర్వం తు బాదరాయణో హేతువ్యపదేశాత్. ౪౧.

ఫలహేతుమీశమేవహి మన్యత ఇహ బాదరాయణాచార్యః, కర్మణ ఏవ ఫలం స్యాదితి తు శబ్దేన పరిహృతం భవతి. ౪౪౦. యస్మా

వసౌ పరాత్మా హేతుర్వ్యపదిశ్యతే హి శాస్త్రేషు, కర్మణ ఇహ కార యితా ఫలస్య దాతా చ భవతి పరమాత్మా. ౨౨౧. ఏష హ్యేవే త్యాద్యా శ్రుతిరిమమర్థం హి సకలముపదిశతి, స్మృతిరపి యో యో యాం యామిత్యాద్యా వ్యేతమర్థమాచష్టే. ౨౨౨. సృష్ట్యాది కార ణత్వం తసో పదిశంతి సర్వవేదాంతాః, తేన చ ఫలదాతృత్వం పరమా త్మన ఏవ ని తం భవతి. ౨౨౩. సృజతి హి పరమాత్మాసౌ ప్రజా స్స్వకర్మానుయూపతో యస్మాత్, తస్య చ సాపేక్షత్వాద్విచిత్రసృష్టౌ న బాధకం కిమపి. ౨౨౨. శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం, చతురధ్యాయీ తస్యాం తృతీయసంజ్ఞశ్చ సాధాయ మధ్యాయః. ౨౨౫. తత్ర ద్వితీయపాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్య కారోక్తః, ఆచార్యవృత్తైరమలైః ప్రకాశితో భవతు సోఽయమన వద్యః. ౨౨౬.

ఇతి తృతీయాధ్యాయే ద్వితీయపాదః.

తృతీయాధ్యాయే - తృతీయపాదః.

పూర్వస్మిన్ కిల పాదే బ్రహ్మ పరం నిర్విశేషచిన్మాత్రం, శ్రుత్యు పపత్తిభ్యాం తన్నిర్ణీతం కిల తృతీయపాదేత్ర. ౧. తదుపాసనాస్వరూపం తజ్జ్ఞానే ముఖ్యసాధనం యత్స్యాత్, చిత్తైకాగ్ర్యదివ్యం తదేత దత్రోపవర్ణ్యతే సకలమ్ ౨. తస్మాత్సంగతిమేనాం ఫలఫలిభావాత్మికా మిహాలంబ్య, సవిశేషవిషయిణీయం విచారచింతా హి సమిహ సం జాతా. ౩.

సూ. సర్వవేదాంతప్రత్యయం చోదనాద్యవిశేషాత్. ౧.

శాఖాంతరోదితాని హి తద్విజ్ఞానాని చైకరూపాణి,కిం వా తాని విభిన్నానీతి ప్రథమం విచార్యతే తత్ర. ౧. నను నిర్గుణం పూర్వా పూర్వాపరభేదరహితమేకరసం, విజ్ఞానఘనం తత్ఖలు నిర్ణీతమిహ బ్రహ్మ భవతి నాన్యదితి. ౫ తద్విజ్ఞానే హి కథం భేదాభేదచైకవిషయిణీ చింతా, కర్మబహుత్వవదేవ బ్రహ్మబహుత్వం న చేహ సంభవతి. ౬. కథమే కస్మిన్ బ్రహ్మణి విజ్ఞానాని హ్యనేకరూపాణి, అన్యవిధేపి హ్యర్థే కథ

మన్యత్ఫలం భవేదిదం జ్ఞానమ్. ౭. బ్రహ్మణ్యేకస్మిన్నపి తాని బహూ
న్యుత్పాదయిషితాని, తేషాం తదైకమేవాభ్యాంతం భ్యాంతాని చేత
రాణీతి.౮. వేదాంతేష్విహ సర్వేష్వపి దాశ్యారో భవేదనాశ్వాసః, తస్మా
త్కర్తుమశక్యా బ్రహ్మణి విజ్ఞానభేదశంకేయమ్.౯ నైవేహ చోదనాద్య
విశేషాత్తదభేదవర్ణనం యుక్తం, బ్రహ్మజ్ఞానం యస్మాదచోదనాలక్షణం
వినిర్దిష్టమ్ ౧౦. అవిధిప్రధానవాక్యైస్తజ్జన్యత ఇతి సమన్వయే
తస్మాత్, విజ్ఞానభేదచింతా న కర్తుమత్రోచితేతి చేన్నైవమ్. ౧౧. సవి
శేషవిషయకేయం చింతా ప్రాణాదివిషయకా చ తథా, తద్విషయే
జ్ఞానే చింతా సేయం హి భవతి యుక్తతమా. ౧౨. కర్మవదుపాసనా
నాం భేదాభేదౌ యతోఽత్ర సంభవతః, దృష్టాదృష్టఫలాని హి కర్మవదే
తాన్యుపాసనాన్యపి చ. ౧౩. క్రమముక్తిసాధనాన్యప్యుపాసనానీహ
కానిచిత్సంతి, సమ్యగ్జ్ఞానద్వారా సాక్షాన్ముక్తిప్రయోజనాని తథా.
౧౪. తేష్వేషా ఖలు చింతా తత్తద్వేదాంతవాక్యనిర్దిష్టం, బ్రహ్మజ్ఞానం
యదిదం కిం భిన్నమభిన్నమేవ వేత్యేవమ్. ౧౫. యది భిన్నం విజ్ఞానం
గుణోపసంహారకారణం నేహ, తత్రైతద్విజ్ఞానం ప్రతివేదం భిన్నమితి
తు యుక్తతమమ్. ౧౬. యస్మాజ్జైమినినా కిల శాఖాభేదేన కర్మభేదే
హి, నామాదిహేతవః కిల యే నిర్దిష్టాస్తఏవ చేహాపి. ౧౭ నామ చ
రూపం ధర్మవిశేషః పునరుక్తిరపి చ నిందా చ, ప్రాయశ్చిత్తమశక్తి
స్సమాప్తిరన్యార్థదర్శనం చేతి. ౧౮ తత్ర చ నామ్నస్తావద్భేదప్రతి
పత్తిహేతుతా దృష్టా, జ్యోతిష్టోమపరేస్మిన్నథైష ఇత్యాదివేదవాక్యే
హి. ౧౯. జ్యోతిఃపరం ద్వివారం పఠితం తత్కర్మభేదమాచష్టే,
వేదాంతాంతరవిహితేష్వపి విజ్ఞానేషు భిన్నభిన్నం హి ౨౦. నామేహ
తైత్తిరీయకమపి వాజసనేయకం చ కౌథుమకం, శాట్యాయనకం
చేతి హి తేన చ విజ్ఞానభేద ఇహ భవతి. ౨౧. యశ్చాపి రూపభేద
స్సకర్మభేదస్య బోధకో దృష్టః, అత్రైవ వైశ్వదేవ్యామిక్షావాజిభ్య
ఏవమాదౌ హి. ౨౨. పంచాగ్నిగోచరాయాం విద్యాయామపి చ
దృశ్యతే స ఖలు, కేచిత్తు షష్ఠమగ్నిం హ్యన్యే త్వగ్నీన్ పఠంతి
పంచైవ ౨౩. ప్రాణానాం సంవాదేప్యేవం కేచిత్పఠంతి వాగాదీన్,
ఊనానధికాన్ కేచిత్తేన చ విజ్ఞానభేద ఇహాయుక్తః. ౨౪. యోఽసౌ

ధర్మవిశేషస్యకర్మభేదస్య సాధకో దృష్టః, శారీరవ్యధ్యయనే కిల యే చ స్యుస్తైత్తరీయకాస్తేషామ్ ౨౪. భూమౌ భోజనరూపో ధర్మ స్స్వయం హి భవతి నాన్యేషాం, తత్రాథర్వణికానాం శిరోవ్రతం ధర్మ ఇతి హి నిర్దిష్టమ్. ౨౬. అన్యేషాం తదభావాద్విద్యాభేదః ప్రతీయతే తేన, పున రుక్తాస్త్వదయపవరా విద్యాభేదప్రదర్శనార్థాస్స్యుః.౨౭. తస్మాత్ప్రతి వేదాంతం విజ్ఞానం భిన్నభిన్నమేవేతి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే విజ్ఞానమభిన్న మేవ తత్రేతి. ౨౮. సకలైరపి వేదాంతైర్విజ్ఞానాని ప్రతీయమానాని, తత్తద్వేదాంతేష్వపి తాని న భిన్నాని కింత్వభిన్నాని. ౨౯. యస్మాచ్చ చోదనాదేరవిశేషోత్ర ప్రతీయతే తస్మాత్, ఇహ చోదనావిధాయక శబ్దః పురుషప్రయత్నరూపో వా. ౩౦. సూత్రే చాదిగ్రహణాత్త తచ్ఛాఖాధికరణసిద్ధాంతే, సూత్రప్రపంచితా యే హ్యభేదహేతవ ఇహానుకృష్యంతే. ౩౧. ధాత్వర్థావచ్ఛిన్నో యత్నోసౌ చోదనాత్ర నిర్దిష్టా, సా ఖల్విహాగ్నిహోత్రే శాఖాభేదేపి తుల్యరూపైవ. ౩౨. జుహుయాదితి ప్రతీయత ఏవం ప్రాణాద్యుపాస్తివాక్యేపి, జ్యేష్ఠం చ శ్రేష్ఠం చేత్యాదౌ ఛందోగవాజిశాఖాయామ్. ౩౩. సా చోదనైక రూపా దృష్టాంతేన చ న భేదశంకాత్ర, జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చ స్వానాం భవతీతి వాక్యనిర్దిష్టమ్. ౩౪ ఫలమపి తుల్యం తద్వద్విజ్ఞానస్యాస్య రూప మపి తుల్యం, జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యాదిగుణైర్యదన్వితం ప్రాణతత్వమిహ రూపమ్. ౩౫. విజ్ఞానస్య చ రూపం విజ్ఞేయం ద్రవ్యదేవతే హి యథా, యాగస్య యా సమాఖ్యా సాపి సమా ప్రాణవిద్యేతి. ౩౬. తస్మాద్వి జ్ఞానమిదం శాఖాభేదేప్యభిన్నమేవ స్యాత్, విద్యాంతరేషు పంచాగ్ని ప్రభృతిష్వేవమఖిలమపి యోజ్యమ్. ౩౭. యే భేదహేతవః కిల నామాద్యా దర్శితా హి పూర్వత్ర, తే పరిహృతా న సామ్నో త్యా ద్యేన ప్రథమ ఏవ కాండేహి. ౩౮. అత్రాపి పరిహరిష్యతి భేదాన్నే త్యేవమాదిసూత్రేణ,

సూ. భేదాన్నేతి చేన్నైకస్యామపి. ౨.

నను సకలనిగమగమ్యం విజ్ఞానమభిన్నమితి హి యచ్చోక్తమ్. ౩౯. పంచాగ్న్యుపాసనాదౌ గుణభేదాన్నోపపద్యతే తదిదం, విదాన యామేతస్యాం కేచిత్షష్ఠం సమామనంత్యగ్నిమ్. ౪౦. పంచైవాగ్నీ

పరే ఛందోగాః కిల పఠంతి న చ షష్ఠం, కథముభయేషామేషామేకా విద్యోపపద్యతే తత్ర. ౪౧. నాప్యత్ర శక్యతే హి ప్రత్యేతుమసౌ గుణోపసంహారః, అపి చ తథా ప్రాణానాం సంవాదే శ్రైష్ఠ్యవర్జితాం శ్రుతురః. ౪౨. ఛందోగాః ప్రాణాన్ వాచం చక్షుశ్శ్రోత్రమా మనంతి మనః, వాజిన ఇహ రేతోవై ప్రజాపతిరితీహ పంచమంత్వన్యమ్. ౪౩. వేద్యమపి భిన్నమేవ హ్యావాపోద్వాపభేదతో భాతి, వేద్యస్య రూపభేదే విద్యాభేదోఽత్ర యుక్త ఇతి చేన్న. ౪౪. విద్యాయా మేకస్యామేవంజాతీయకో హి గుణభేదః,యుక్తో యద్యపి షష్ఠస్యాగ్నే రుపసంహృతిర్న చేహ స్యాత్. ౪౫ భవతు తథాపి న విద్యాభేదోఽసా వత్ర శంకితుం శక్యః, ద్యుప్రముఖాః పంచాగ్నయ ఉభయత్ర ప్రత్య భిజ్ఞయా హి సమాః. ౪౬. న హి షోడశినో గ్రహణాగ్రహణాభ్యాం భిద్యతేఽతిరాత్రోఽసౌ, అగ్నయ ఏవ హరంతీత్యేవం షష్ఠాగ్నిమపి పఠం త్యేతే. ౪౭. వాజసనేయిన ఇహ ఖల్వగ్నిషు సాంపాదికేషు పంచసు చ, సమిదాదికల్పనాయామనువృత్త్యాయానివృత్తయే చైవమ్. ౪౮. అగ్ని ర్భవతి సమిత్సమిదిత్యంతం వాక్యమామనంతి హి తే, తస్మాచ్ఛందో గైరప్యుపసంహర్తుం హి శక్యతే సగుణః. ౪౯. నహ్యత్ర పంచసంఖ్యా విరోధశంకాపి భవతి యుక్తతమా, సాంపాదికాగ్న్యభిప్రాయైవైషా భవతి పంచసంఖ్యాత్ర. ౫౦. ప్రాణాద్యుపాసనేష్వప్యుపసంహారోఽధి కస్య న విరుద్ధః, రేతస ఆవాపోఽయం ఛాందోగ్యేనైవ దృశ్యతే కింతు. ౫౧. వాజసనేయక ఏవ ఛాందోగ్యే భవతి తస్య చోద్వాపః, నైతావన్మాత్రేణ హి విద్యాభేదోఽత్ర శంకితుం శక్యః ౫౨ వేద్యాంశ స్య చ కస్య స్యచిదావాపోద్వాపయోస్తథైవేహ, ప్రాచుర్యేణా భేదావగమాన్నైవేహ భిద్యతే విద్యా. ౫౩.

సూ. స్వాధ్యాయస్య తథాత్వేనహిసమాచారేధికారాచ్చ సవవచ్చ తన్నియమః. ౩.

యచ్చాథర్వణికానాం విద్యాం ప్రతి కిల శిరోవ్రతం విహితం, అన్యేషాం న తథేతి హి విద్యాభేదోఽత్ర యుక్త ఇత్యుక్తమ్. ౫౪. తత్తు న యుక్తం యస్మాత్స్వాధ్యాయస్యైవ భవతి ధర్మోఽయం, నాసౌ విద్యాధర్మో యతస్తథైవావగమ్యతే తదిదమ్. ౫౫. ఆథర్వణికా ఇద

మపి వేదవ్రతరూపముపదిశంత్యత్ర, తే హి సమాచారాఖ్యే గ్రంథే స్వాధ్యాయధర్మరూపతయా. ౫౬. నైతదచీర్ణవ్రత ఇతి వాక్యం యచ్చోపదర్శితం తత్ర, అధికృతవిషయాదేతచ్ఛబ్దాదధ్యయనశబ్దత శ్చాపి. ౫౭. నిర్ధార్యతే తదేతత్స్వోపనిషదధీతిధర్మ ఏవేతి, నను తేషామితి వాక్యే వ్రతమిహ విద్యాంగమేవ నిర్దిష్టం. ౫౮.అధ్యయనధర్మ ఏత త్కథమితి నైవేహ శంకితుం శక్యం, తత్రైతామిత్యస్మాత్ప్రకృతస్యైవ హి భవేత్పరామర్శః. ౫౯. ఇహ చ ప్రకృతో గ్రంథస్తత్సంయోగ్యేవ భవతి ధర్మోయం, అత్ర చ సవవచ్చేతి హి నిదర్శనం స్యాదస్యథాసవా స్పష్ట. ౬౦. సౌర్యాదయశ్శతౌదనపర్యంతా విశ్రుతా హి తే చ కిల, వేదాంతరోపదిష్టత్రేతాగ్నిభిరనుపజిష్టసంబంధాః. ౬౧. కింత్వాథర్వణికైకాగ్న్యభిసంబంధాచ్చ తే నియమ్యంతే, ఆథర్వణికానామేవేత్యేవమిహాపి యస్త్వయం ధర్మః. ౬౨. అధ్యయనశబ్దయోగాత్తత్రైవ నియమ్యతే న విద్యాయాం, తస్మాదిదమనవద్యం విద్యైకత్వం యదేతదుపదిష్టమ్. ౬౩.

సూ. దర్శయతి చ. ౪.

వేదైకత్వాదేవ చ విద్యైకత్వం హి దర్శయతి వేదః, సర్వే వేదా ఇతి ఖలు తథైతమేవేతి వేదభాగోపి. ౬౪. ఏవం కఠవల్ల్యామపి మహద్భయం వజ్రమేవమాద్యేన, వాక్యేన చేశ్వరస్య హి భయ హేతుత్వం యదేతదుపదిష్టమ్. ౬౫. తస్యైవ తైత్తిరీయేష్వథ తస్యేత్యాదినా పరామర్శః, ఏవం వాజసనేయకవాక్యే వైశ్వానరో యథైవోక్తః. ౬౬. ప్రాదేశమాత్రరూపశ్ఛాందోగ్యేపి చ తథైవ నిర్దిష్టః, యస్త్వేతమేవమాద్యైస్తస్మాత్సర్వత్ర భవతి విద్యైకా. ౬౭.

సూ. ఉపసంహారోర్థాభేదాద్విధిశేషవత్సమానే చ ౫.

వేదాంతేష్వఖిలేష్వపి విజ్ఞానంత్వేకరూపముపదిష్టం,విజ్ఞానైకత్వే యత్ప్రయోజనం తదిహ వర్ణ్యతే సూత్రే. ౬౮. విజ్ఞానైకత్వే కిల యేచాన్యత్రోపదర్శితా హి గుణాః, ఉపసంహర్తవ్యాస్తే సర్వత్రైవ చ సమానవిజ్ఞానే. ౬౯. అర్థాభేదాదిత్యయముక్తార్థస్యైవ సాధకో హేతుః, యచ్చైకత్రగుణానాం విశిష్టవిద్యోపకారకత్వం

స్యాత్. ౨౦. అన్యత్రాపి చ తత్సామ్యాద్యత్ర ఉభయత్రైకమేవ విజ్ఞానం, తస్మాదుపసంహారో యుక్తో విధిశేషవద్భవేదేషః ౨౧. యే చాగ్నిహోత్ర ధర్మా విధిశేషాశ్శ్రుతిషు దర్శితాస్తేషాం, తత్రాగ్నిహోత్రకర్మణ్యే కస్మిన్స్యాద్యథోపసంహారః ౨౨.

సూ. అన్యథా త్వం శబ్దాదితి చేన్నావిశేషాత్. ౬.

వాజసనేయిబ్రాహ్మణవాక్యం తే హేతి దృశ్యతే తత్ర, సత్త్వైక వృత్తిరూపా దేవా అసురా రజస్తమోరూపాః. ౨౩. ఉద్గీథకర్త్రా త్వానతీత్య దేవత్వమాశు గచ్ఛామః, ఇతి నిశ్చిత్య హి దేవా ఊచు స్త్వం న ఇతి వాచమాదౌ హి. ౨౪. తత ఏతే దేవాః కిల వాగా ద్యా అసురపాప్మనా విద్ధాః, ఇతి నిందిత్వా ముఖ్యం ప్రాణం త్వం న ఇతి తత్ర తానూచుః. ౨౫. తచ్ఛ్రుత్వా తత ఏష ప్రాణస్తేభ్యస్తథో దగాయదపి, ఛాందోగ్యేపి తథైవ ప్రక్రమ్య తత స్తదేతదుపదిష్టమ్. ౨౬ ఉద్గీథముపాసాంచక్రిర ఇత్యేవమనేనాభిహా ఇత్యాది, ఉభయత్రాపి ప్రాణప్రశంసనం తుల్యమేవ భాతి యతః. ౨౭. తేన ప్రాణస్యేయం విద్యా స్యాత్తత్ర సంశయో భవతి, కింవా విద్యాభేదః కిం విద్యైకత్వ మిహ భవేదితి వా. ౨౮. తత్ర చ విద్యైకత్వం పూర్వన్యాయేనయుక్త మాభాతి, ప్రక్రమభేదాన్నన్విహ విద్యైకత్వం కథం భవేద్యుక్తమ్. ౨౯. వాజిభిరుపదిష్టోసౌ ప్రాణశ్చోద్గీథకర్తృభావేన, ఉద్గీథత్వేనైవ ఛాం దోగ్యైః ప్రాణ ఏష నిర్దిష్టః. ౩౦. కథమియమేకా విద్యా స్యాదితి చేన్నైష దోష ఇహ భవతి, ఏతావన్మాత్రేణ చ న హి విద్యైకత్వమప గతం భవతి. ౩౧. యస్మాదవిశేషోపి హి బహుతర ఉపలభ్యతేయముభ యత్ర, దేవాసురసంగ్రామోపక్రమణం హ్యసురవిజయతాత్పర్యమ్. ౩౨ ఉద్గీథోపన్యాస స్తథైవ వాగాదికీర్తనం చాపి, తన్నిందయా చ ముఖ్యప్రాణస్యాస్య వ్యపాశ్రయ స్తద్వత్ ౩౩. తద్వీర్యాద్దసురల యశ్చాప్యశ్మాదినిదర్శనేన చేత్యేవం, బహవోర్థా ఉభయత్రాప్యవిశిష్టా ఏవ చోపలభ్యంతే. ౩౪. సామానాధికరణ్యం శ్రుతముద్గీథేన వాజి వాక్యేపి, ప్రాణస్త్వేవ ఉదేతి ఛాందోగానాం తథోపనిషదీహ. ౩౫. అన్యోద్గీథాదస్య చ లక్షయితవ్యం హి భవతి కర్తృత్వం, తస్మాద్విద్యై కత్వం వాజిఛాందోగ్యశాఖయోరితి చేత్. ౩౬.

సూ. న వా ప్రకరణభేదాత్పరోవరీయస్త్వాదివత్. ౭.

ఇహ విద్యాభేదస్స్యాద్విద్యైకత్వం హి భవతి న న్యాయ్యం, హేతుః ప్రకరణభేదః ప్రక్రమభేదాత్మకో హి భవతీహ. ౮౭. ఛాందోగ్యే ఖల్వాదావోమిత్యేతదితి వాక్యముపలబ్ధం, అక్షరముద్గీథముపాసీతేత్యోంకారమత్ర నిర్దిశ్య. ౮౮. రసతమతాదిగుణోపవ్యాఖ్యానం చాపి తత్ర కృత్వైవ, అథ ఖల్వేతస్యోపవ్యాఖ్యానమితీహ పునరపి హ్యేనమ్. ౮౯. ఉద్గీథావయవాత్మకమోంకారం తం కిలానువృత్త్యైవ, దేవాసురవృత్తాంతద్వారా తం ప్రాణమితి హి నిర్దిష్టమ్. ౯౦. యదిదం వాక్యం తత్ర చ యదుద్గీథో హి సకలభక్తిస్స్యాత్, తస్యాః కర్త్రోద్గాతాప్యుపరుధ్యేత హ్యుపక్రమే సోయమ్. ౯౧. స్యాల్లక్షణా తదాత్ర హ్యుపసంహారోప్యుపక్రమాయత్తః, తేనోద్గీథావయవే హ్యోంకారే ప్రాణదృష్టిరిహ వాచ్యా. ౯౨. వాజసనేయే చోద్గీథావయవగ్రహణకారణాభావాత్, సకలైవ సామభక్తిర్హ్యుద్గీథపదేన బోధ్యతే తత్ర. ౯౩. ఉద్గాయేత్యపి తస్యాః కర్త్రా హ్యృత్విక్ఛయోయముద్గాతా, సఖలు ప్రాణత్వేన హి నిరూప్యత ఇతీహ భిన్నగతిరేషా. ౯౪. సామానాధికరణ్యం యచ్చోద్గీథేన తత్ర నిర్దిష్టం, తదపి ప్రాణస్యోద్గాతృత్వేన దిదర్శయిషితరూపస్య. ౯౫. సర్వాత్మత్వప్రతిపత్త్యర్థమతో నేహ భవతి విద్యైక్యం, ఉద్గీథభావ ఇవ పునరుద్గాతృత్వం హ్యుపాసనార్థతయా. ౯౬. ఉపదిశ్యతే యతోసావుద్గాతా ప్రాణవీర్యమాలంబ్య, ఔద్గాత్రకర్మకురుతే తస్మాన్నేహాస్త్యసంభవాశంకా. ౯౭. వాచా ప్రాణేనాసావుద్గాయేదితి హి వర్ణితం చైతత్, భేదేవగమ్యమానే వాక్యచ్ఛాయానుకారమాత్రేణ. ౯౮. నైవ సమానార్థత్వాధ్యవసానం స్యాద్యథాభ్యుదయవాక్యే, త్రేధేతి వాక్యముక్తం తథైవ పశుకామవాక్యముపదిష్టమ్ ౯౯. త్రేధా తండులకరణం తథైవ చైతన్యదేవతాపనయః, ఉభయత్ర తుల్యమేకత్తథాపి యాగో విభిద్యతే తత్ర. ౧౦౦. పూర్వత్ర దేవతాంతరవినియోగో నైవకర్మభేదస్స్యాత్, ఉత్తరవాక్యే తు పునర్యాగాంతరమేవ దర్శితం తత్ర. ౧౦౧ ప్రథమే కిలాభ్యుదేతి త్రేధేత్యేవం హ్యుపక్రమో దృష్టః, ఉత్తరవాక్యేయః పశుకామస్స్యాదిత్యుపక్రమో భవతి.

౧౦౨. సోమావాస్యామిష్ట్వేత్యనేన యాగాంతరం చ తత్రోక్తం, ఏవముపక్రమభేదాత్తత్ర యథా యాగభేద ఉపదిష్టః. ౧౦౩. తద్వ దుపక్రమభేదాద్విద్యాభేదోఽత్ర భవతి యుక్తతరః, అత్ర చ పరోవరీ యస్త్వాదివదితి దర్శితో హి దృష్టాంతః. ౧౦౪. ఉద్గీథే పరమేశ్వర దృష్ట్యధ్యాసే సమానరూపేపి, ఆకాశో హ్యేవైభ్యో జ్యాయా నిత్యాదివాక్యనిర్దిష్టమ్. ౧౦౫. తత్తద్గుణసంవలితోద్గీథోపాసనమితి ప్రసిద్ధం యత్, అక్ష్యాదిగతహిరణ్యశ్మశ్రుత్వహిరణ్యకేశతాదిగుణైః. ౧౦౬. అథ య ఇతి వాక్యదృష్టాదుద్గీథోపాసనాదన్యథా భిన్నం, శాఖాయామేకస్యాం నేహ యథా స్యాద్గుణోపసంహారః. ౧౦౭. శాఖాంతరస్థితేష్వప్యుపాసనేష్వేవమనుపసంహారః,

సూ. సంజ్ఞాతశ్చేత్తదుక్తమస్తి తు తదపి. ౮.

నన్విహ సంజ్ఞైకత్వాద్విద్యైకత్వం హి యుక్తమాశ్రయితుం. ౧౦౮. ఉభయత్రాప్యేకైవ హ్యుద్గీథోపాసనేతి సంజ్ఞేయం, ఇతిచేదే తస్యోత్తరముక్తం ప్రాక్కిల నవేతి సూత్రేణ. ౧౦౯. శ్రుత్యనుగతం హి తత్సాత్సంజ్ఞైకత్వం శ్రుతేర్బహిర్వ్యాఖ్యాతం, తచ్చ ప్రసిద్ధభేదా

సూపాస్తిషు హి ప్రదర్శితం పూర్వం. ౧౧౦. ఇహ చాగ్నిహోత్ర దర్శప్రభృతీనాం హి ప్రసిద్ధభేదానాం, కాఠకపఠితానాం కిల కాఠక సంజ్ఞా భవత్యసావేకా. ౧౧౧. తద్వదిహాపి భవిష్యతి సంజ్ఞాయత్ర తు న భేదహేతుస్స్యాత్, సంవర్గోపాస్త్యాదిషు విద్యైకత్వం హి తత్ర తేన స్యాత్. ౧౧౨.

సూ. వ్యాప్తేశ్చ సమంజసం. ౯.

అత్ర చ్ఛాందోగ్యే ఖల్వోమిత్యేతదితి వాక్యముపదిష్టం, అక్ష రముద్గీథముపాసీతేతి చ తత్ర దృశ్యతే వాక్యం. ౧౧౩. సామానాధి కరణ్యం త్విహాక్షరోద్గీథశబ్దయోర్దృష్టం, తేనాత్రాధ్యాసో వా కిం వాప్యపవాదఉత తదేకత్వం. ౧౧౪. కిం వా విశేషణం స్యాదితి సందే హే విచార్యతే తదిదం, అధ్యాసో నామాయం యత్ర చ వస్తుద్వయే హి బుద్ధిస్థే. ౧౧౫. అనివర్తితాత్మబుద్ధావేకస్మిన్నన్యబుద్ధిరేవ స్యాత్, నామప్రతిమాదౌ వా క్రియథాభవేద్బ్రహ్మ విష్ణుబుద్ధిరియం. ౧౧౬.

ఏవమిహాక్షరబుద్ధిస్స్యాదుద్గీథే కిమక్షరే వా స్యాత్, ఉద్గీథబుద్ధిరితి పున
రపవాదో యత్ర పూర్వనిర్దిష్టే. ౧౧౭. పూర్వనివిష్టాయాం ఖలు బుద్ధౌ
మిథ్యేతి నిశ్చితాయాం యా, పశ్చాదుపజాతా కిల యథార్థబుద్ధిరిహ
పూర్వసిద్ధాయాః. ౧౧౮. మిథ్యాబుద్ధిర్భవతి హి నివర్తికా నైవ చాయమ
పవాదః, దేహేంద్రియసంఘాతే చాత్మమతిః కిల చిరంతనీయా స్యాత్,
౧౧౯. సా చాత్మమాత్రగోచరయథార్థబుద్ధ్యా నివర్త్యతే హి యథా,
ఏవమిహాక్షరబుద్ధ్యా చోద్గీథమతిస్తథైవ తద్బాధ్యా. ౧౨౦. అక్షర
బుద్ధిర్వాయం నివర్త్యత ఇతి హ్యవశ్యమిహ వాచ్యం, ఉద్గీథాక్షరపద
యోరేకత్వం హ్యనతిరిక్తవృత్తిత్వం. ౧౨౧. భూదేవోఽసౌ బ్రాహ్మణ
ఇత్యాదౌ దృష్టమేతదేకత్వం, సామాన్యవాచకస్య చ విశేషకతా
విశేషణం ప్రకృతే ౧౨౨. యత్సర్వవేదసాధారణమోమిత్యక్షరం హి
తస్యేహ, గ్రహణాత్తత్రౌద్గాత్రే విషయే తత్సమర్పణం యుక్తం ౧౨౩.
నీలం యదుత్పలం స్యాత్తదానయేత్యత్ర దృష్టమేతత్స్యాత్, య
ఇహోద్గీథోంకార స్తముపాసీతేతి యోజనేహ స్యాత్. ౧౨౪. సామా
నాధికరణ్యే విమృశ్యమానే త్వపరిత్విహ భాంతి, తత్రాధ్యాసోఽపధృతా
కారణవిరహాదనిశ్చయే పతతి. ౧౨౫. వ్యాప్తేశ్చేతి చ శబ్దస్తు శబ్దతు
ల్యార్థకో భవేదత్ర, స హి పక్షత్రయనిరసనఫలోఽతస్త్రయో
నిరస్యంతే. ౧౨౬. తత్ర విశేషణపక్షో నిరవద్య ఇతీహ గృహ్యతే
నాన్యః, అధ్యాసే కిల తావద్యద్బుద్ధిర్యది పరత్ర చాధ్యస్తా. ౧౨౭.
తచ్ఛబ్దలక్షణాపి చ ఫలమపి కల్పేత యదుచితం తత్ర, ఆపయితేతి
శ్రుతమపి ఫలం తదాప్త్యాదిదృష్టిఫలమేవ. ౧౨౮. అధ్యాసే తు
యథా వా న ఫలం కించిత్తథాపవాదేపి, మిథ్యాజ్ఞానాపాయో న
చేహ పురుషార్థసాధకో భవతి. ౧౨౯. నాప్యత్ర వస్తుతత్త్వప్రతిపాదన
పరమిదం భవేద్వాక్యం, కింతూపాసనవిధిపరమేతద్వాక్యం తతో న
యుక్తోఽయం. ౧౩౦. ఏకత్వపక్ష ఇహ యది పదద్వయోచ్చారణం వ్యర్థమేవ
స్యాత్, ఏకేనైవ పదేన హి వివక్షితార్థస్సమర్ప్యతే యస్మాత్. ౧౩౧. న
చ హౌత్రవిషయభూతోంకారే హ్యుద్గీథశబ్ద ఇహ దృష్టః, నైవేహ
సకలభక్త్యోంకారస్య ప్రసిద్ధిరపి దృష్టా ౧౩౨. తేన విశేషణపక్షః
పరిశేషాదేవ గృహ్యతే నాన్యః, ఇహ సర్వవేదసాధారణాక్షరమేతదితి

విచార్యైవ. ౧౩౩ ఉద్గీథేనాక్షరమిహ విశిష్యతే తేన సకలముప
ప ౦, నన్వేతస్మిన్ పక్షేప్యుద్గీథపదస్య లక్షణా తుల్యా. ౧౩౪. యస్మా
దు థపదం హ్యవయవలక్షకమితీహ వక్తవ్యం, సత్యం హి లక్షణాయా
మ కిల దృష్టో హి సన్నికర్షోత్ర. ౧౩౫. అధ్యాసే చార్థాంతరబుద్ధి
శ్చార్థాంతరే వినిక్షిప్తా, తేనేహ విప్రకృష్టా భవతీయం లక్షణా హి
తత్పక్షే. ౧౩౬ అత్ర విశేషణపక్షే హ్యవయవివచనేన గృహ్యతేవ
యవః, ఇతి భవతి సన్నికర్షో లోకే సముదాయవాచకాశ్శబ్దాః. ౧౩౭.
అవయవమాత్రపరాస్తేపటనగరాదిషు తథైవ దృశ్యంతే, తస్మాదప్యే
ష్వేష్వేతోరోమిత్యస్యాక్షరస్య భవతీదం. ౧౩౮. ఉద్గీథమితి విశేషణ
మతశ్శిహ సకలం సమంజసంభవతి,

సూ. సర్వాభేదాదన్యత్రేమే. ౧౦.

ప్రాణానాం సంవాదే చ్ఛందోగానాం చ వాజినాం చ తథా
౧౩౯. శ్రైష్ఠ్యాదిగుణవిశిష్టప్రాణస్యోపాస్యతా నిర్దిష్టా, వాగాదయో
వసిష్ఠత్వాదిగుణైరన్వితా హి తత్రోక్తాః ౧౪౦. తే చ వసిష్ఠత్వాద్యాః
ప్రాణే ప్రత్యర్పితా హి పునరపి చ, యద్వాహమిహ వసిష్ఠస్త్వమిహ
వసిష్ఠోస్యథాపి తేనేతి. ౧౪౧ అన్యేషాం కౌషీతకిముఖ్యానాం ప్రాణ
కరణసంవాదే, ప్రాణశ్రైష్ఠ్యం కథితం న వసిష్ఠత్వాదయో గుణాస్తత్ర.
౧౪౨. క్వచిదుక్తా హి వసి త్వాదయ ఏతే గుణాః కిమన్యత్ర, అన్యై
రన్నుత నాన్యైరన్నితి సం హ ఏష భవతి యతః. ౧౪౩. ఏవం విద్వాన్
ప్రాణే నిశ్శ్రేయసమితి పఠంతి వాక్యాంతే, ఏవం శబ్దేన చ ఖలు వేద్యం
వస్త్విహ నివేద్యతే కిమపి. ౧౪౪. ఏవం శబ్దస్సన్నిహితాలంబో
దృశ్యతే హి సర్వత్ర, శాఖాంతరపఠితం గుణజాతం నార్హతి నివేద
యితుమేషః. ౧౪౫. యస్మాత్స్వవాక్యదర్శితగుణైర్నిరాకాంక్షమేవ
తద్దృష్టం, ఇత్యాక్షేపే ప్రాప్తే ప్రతివచనం తస్య చైవమాచష్టే. ౧౪౬.
అన్యైర్న క్వచిదుక్తా వసిష్ఠతాప్రభృతయో గుణా ఏతే, అన్యత్రాపి
చ సర్వాభేదాదేవం ప్రతీయతే హ్యేతత్. ౧౪౭. సర్వత్రైవాభిన్నం
ప్రతీయతే ప్రాణవిషయవిజ్ఞానం, సంవాదవాక్యమేతత్స్వరూపముప
లభ్యతే హి సర్వత్ర. ౧౪౮. యది విజ్ఞానమభిన్నం తదా కుతోన్యత్ర
తే హి నాన్యైర్న, నన్వేవం శబ్దోయం స్వవాక్యనిర్దిష్టమేవ గుణజాతం.

౧౪౯. వేద్యత్వాయ సమర్పయతీత్యుక్తం కథమిహైవమితి చేన్న, కౌషీతకివాక్యగతేనైవం శబ్దేన వాజివాక్యగతం ౧౫౦. తద్గుణజాతమసంశబ్దితమేవాసన్నికృష్టభావేన, ఏవమపి వాజిశాఖిభిరేవంశబ్దేన పరిగృహీతం తత్. ౧౫౧. న హి పరశాఖాగతమప్యభిన్నవిజ్ఞానసక్తగుణజాతం, తత్రైవ చ స్వశాఖాగతాద్విశిష్యేత కథమిదం శాస్త్రే. ౧౫౨. శ్రుతహానిరశ్రుతార్థప్రకల్పనా వా న చేహ సంభవతి, ఏకత్ర చ శ్రుతాస్తే తే సర్వత్ర శ్రుతా భవంత్యేవ. ౧౫౩. న హి దేవదత్త ఏకః శౌర్యాదిగుణైస్స్వదేశవిఖ్యాతః, దేశాంతరేఽవిభావితశౌర్యాదిగుణోప్యతద్గుణో భవతి. ౧౫౪. పరిచయవశతో దేశాంతరే గుణాస్తే యథా విభావ్యంతే, అభియోగాదేవైతే గుణాశ్చ శాఖాంతరే తథా స్యుః. ౧౫౫. తస్మాదేకత్రోక్తా గుణా య ఏకప్రధానసంబంధాః, ఉపసంహర్తవ్యాస్తే సర్వత్రైవేతి నిశ్చితం భవతి. ౧౫౬.

సూ. ఆనందాదయః ప్రధానస్య. ౧౧.

బ్రహ్మప్రతిపాదనపరవేదాంతేషు ప్రదర్శితా హ్యేతే, ఆనందరూపతా విజ్ఞానఘనత్వం చ సర్వగతత్వమపి. ౧౫౭. సర్వాత్మత్వమితీదృగ్విధాః క్వచిద్బ్రహ్మణో గుణాస్తత్ర, యత్ర శ్రూయంతే తే ప్రతిపాద్యాః కిం భవంతి తత్రైవ. ౧౫౮. కిం వా సర్వత్రైతే ప్రతిపాద్యా ఇతి తు భవతి సందేహః, ప్రాణస్య విశేషోఽసావితి యుక్తః ప్రాగ్గుణోపసంహారః ౧౫౯. బ్రహ్మాపాస్తవిశేషం తదద్వితీయమితి దర్శితం శ్రుత్యా, తత్ర చ శాఖాంతరగతపదోపసంహారకారణం న భవేత్. ౧౬౦. ఇత్యాశంకాం నిరసితుమిదమధికరణం ప్రదర్శితం మునినా, ఆనందత్వాదీని బ్రహ్మణ్యేతాని కల్పితాన్యేవ. ౧౬౧. తదభివ్యంజకవృత్తిప్రభేదతస్తాని భాంతి భిన్నాని, తేషాముపసంహారస్తదర్థకానందపదకదంబస్య. ౧౬౨. ఉచ్చారణాయ దేతత్సర్వత్రైవైకవాక్యభావేన, తేన చ తద్ధర్మాణాం విరోధశంకా నివర్తితా భవతి. ౧౬౩. ఉపసంహృతాని తాని చ దాన్యఖండం హి లక్షయంతి పరం, ఏకస్మిన్ హి పదే న హి విరోధశంకా న లక్షణావతరః. ౧౬౪. ధర్మా ఆనందాదయ ఇహ యేతే బ్రహ్మణః ప్రధానస్య, ధర్మాస్తస్మాదేతే ప్రతిపత్తవ్యా భవంతి సర్వత్ర. ౧౬౫. పూర్వాధికరణదర్శితనిదర్శనాద్భవతి తదుపసంహారః, బ్రహ్మై

క్యాదానందత్వాదీనాం నను యథోపసంహారః. ౧౬౬. సర్వత్ర సగుణ
విద్యాగతధర్మాణాం తథా స కిం న స్యాత్, యే తైత్తిరీయకే హి
ప్రియశీర్షత్వాదయో వినిర్దిష్టాః. ౧౬౭. ఉపసంహార స్తేషామపి యుక్తో
బ్రహ్మణీత్యతః పఠతి,

సూ. ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిరుపచయాపచయౌ హి భేదే. ౧౨.

ప్రియశీర్షత్వాదీనాం ధర్మాణాం తైత్తిరీయకోక్తానామ్ ౧౬౮.
నాన్యత్ర ప్రాప్తిస్స్యాద్యతఏతే హ్యుపచితాపచితరూపాః,ఇహ చోప
చయాపచయౌ సతి భేదే సగుణఏవ సంభవతః. ౧౬౯. బ్రహ్మ తు నిర
స్తభేదం శ్రుతివాక్యైరేకమిత్యుపన్యస్తం, తరతమభావోపేతాని ర్భేదే
ప్రాప్నుయుః కథం హీమే. ౧౭౦ బ్రహ్మాత్మకా న చైతే బ్రహ్మజ్ఞానోప
యోగినో నాపి, ఏతే హి కోశధర్మా ఏవేత్యేతత్ప్రపంచితం పూర్వమ్.
౧౭౧. అపి చ పరస్మిన్ బ్రహ్మణి చిత్తావతరణనిమిత్తరూపతయా, పరి
కల్పితాస్తఏతే తస్మాన్నాన్యత్ర భవతి తత్ప్రాప్తిః ౧౭౨.ఆలంబ్యైతాన్
ధర్మానిహ సూత్రే న్యాయమాత్రముపదిష్టం, స చ నిశ్చితేశధర్మేషూ
పాస్తయ ఇహ కిలోపదిష్టేషు. ౧౭౩. సంయద్వామత్వాదిషు నేతవ్య
స్సత్యకామతాదిషుచ, సత్యేవోపాస్త్యైక్యే ప్రక్రమభేదాదుపాసనా
భేదః. ౧౭౪. తేనేతరధర్మాణాం న భవేదితరత్ర కథమపి ప్రాప్తిః,
ఛత్త్రేణైకా నారీ నృపమేకముపాసతే యథా లోకే ౧౭౫. అపరా
తు చామరేణ హి తత్రోపాస్త్యే హ్యభిన్నరూపేఽపి, భవతి హ్యుపాస
నాయా భేదో ధర్మవ్యవస్థితశ్చాపి. ౧౭౬. ఏవమిహోపచితాపచిత
గుణత్వం సగుణఏవ సంభవతి, క్వచిదుక్త సత్యకామత్వాదీనాం ప్రాప్తి
రపి న సర్వత్ర. ౧౭౭.

సూ. ఇతరేత్వర్థసామాన్యాత్. ౧౩.

ఆనందాదయ ఇతరే ప్రతిపాద్యస్య హి పరస్య చైకత్వాత్,
సర్వత్రైవ చ తే స్యుర్బ్రహ్మజ్ఞానప్రయోజనా హి యతః. ౧౭౮.

సూ. ఆధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాత్. ౧౪.

ఇహ చేంద్రియేభ్య ఇతి కిల కాఠకవాక్యం హి దృశ్యతేతత్ర,
అర్థాదయో హి పురుషాంతా హి పరత్వేన వర్ణితా శ్శ్రుత్యా. ౧౭౯.

తత్ర చ సందేహోఽయం కిం యేఽర్థాదయో వినిర్దిష్టాః, తే సర్వేఽపి తత్తత ఇహ తు పరత్వేన వేదనీయాస్స్యుః ౧౮౦. కిం వా పరమాత్మాసౌ సర్వపరత్వేన వేదనీయ ఇతి, తత్ర చ సర్వేషామర్థాదీనాం పరత్వమిహ వేద్యమ్. ౧౮౧. తస్మాత్తస్మాద్ధి పరం యస్మాచ్ఛ్రుతిరేవ బోధయత్యేషా, అత్ర పరత్వేనార్థాదిషు బహుషు ప్రతిపాదయిషితేషు. ౧౮౨. సిద్ధే హి వాక్యభేదే నచైకవాక్యత్వభంగశంకా స్యాత్, తస్మాదర్థాదీనాం ప్రత్యేకపరత్వకథనమిహ యుక్తమ్. ౧౮౩. ఇతి శంకా సంప్రాప్తావేతత్సూత్రం ప్రదర్శితం భవతి, ఇహ సర్వేభ్యోఽపి పరః పురుషః ప్రతిపాద్యత ఇతి యుక్తం స్యాత్. ౧౮౪. ప్రతిపన్నేషు పరత్వేనాన్యేషు ఫలం న కించిదపి దృష్టం, సర్వేభ్యోఽపి పరస్మిన్ ప్రతిపన్నే పురుష ఇహ ఫలం మోక్షః. ౧౮౫. శ్రుతిరపి నిచాయ్యత మితి జ్ఞానఫలం మోక్షమేవ దర్శయతి, అపి చేహ పురుషవిషయేఽత్యనల్పమాదరమియం ప్రదర్శయతి. ౧౮౬. పురుషాన్న పరమితి శ్రుతిరితరప్రతిషేధకాష్ఠాశబ్దాభ్యాం, పురుషప్రతిపత్త్యర్థైవైషా పూర్వోక్తిరితి హి దర్శయతి. ౧౮౭. ఆధ్యానాయేతి పదం తత్రాధ్యానం హి దర్శితం భవతి, ఆధ్యానపూర్వకం కిల సమ్యగ్దర్శనమిహోపదిష్టం స్యాత్. ౧౮౮.

సూ. ఆత్మశబ్దాచ్చ. ౧౫.

ఇహ చేంద్రియాదయః కిల పురుషప్రతిపత్తయే వినిర్దిష్టాః, యస్మాదిహైష సర్వేష్వితి శ్రుతిః పురుషమాత్మశబ్దేన. ౧౮౯. నిర్దిశ్య చేతరేషామనాత్మతామేవ సూచయత్యేషా, తస్య చ దుర్బోధత్వం సంస్కృతమతిగమ్యతాం చ దర్శయతి ౧౯౦. తజ్జ్ఞానాయాధ్యానం యచ్ఛేదిత్యాదినా వినిర్దిష్టం, అపి చేహ సోఽధ్వనః పారమితి చ నిర్దిశ్య పరమపదమేతత్. ౧౯౧. తద్బోధనాయ దేహేంద్రియాద్యనుక్రమణమాదృతం భవతి, తస్మాదాత్మప్రతిపత్త్యర్థోఽయమామ్నాయ ఏష ఇతి సిద్ధమ్. ౧౯౨.

సూ. ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్. ౧౬.

ఇహ చైతరేయకే ఖల్వాత్మా వేత్యాదివాక్యముపలబ్ధం, అంభః ప్రభృతీనామిహ లోకానాం సృష్టిరాత్మనోఽభిహితా. ౧౯౩. అత్రాత్మ

శబ్దబోధ్యః పర ఏవాత్మాథవేతరః కశ్చిత్, ఇతి సందేహే నాసౌ పరమాత్మేత్యేవయుక్తమిహ వక్తుమ్. ౧౯౪. యద్యపి చేక్షణపూర్వా స్రష్టృత్వాదికమిహాస్య నిర్దిష్టం, ఏవమపి లోకసృష్టిస్త్వాదావేవేహ దర్శితా యస్మాత్. ౧౯౫ తస్మాదపరః కశ్చిత్స్రష్టాసౌ భవతి నైష పరమాత్మా, స్రష్టా పరమాత్మా చేత్పంచమహాభూతసృష్టిరిహ వాచ్యా. ౧౯౬. నైవేహ భూతసృష్టిః ప్రదర్శితా కింతు లోకసృష్టిరిహ, తే సన్నివేశరూపా లోకాస్సర్వేపి పంచభూతానామ్. ౧౯౭. బ్రూతే చాంభః ప్రభృతీన్లోకత్వేన హ్యాదావంభ ఇత్యాద్యా, స్యాల్లోకసృష్టిరేషా పరమేశాధిష్ఠితేన పురుషేణ. ౧౯౮ ఆత్మైవేదమితి శ్రుతిరపి పురుషవిధం తమేతమాచష్టే, స్మృతిరపి స వై శరీరీ ప్రథమ ఇతి హ్యేతమర్థమాచష్టే. ౧౯౯. ఇహ చైతరేయిణోపి హ్యథాత ఇత్యాదికేన కథయంతి, దేవాదిసృష్టిమఖిలాం రేతోమూలాం ప్రజాపతిప్రసృతామ్. ౨౦౦. ఆత్మైవేదమితి శ్రుతిరస్యైవాత్మత్వమపి చ దర్శయతి, జగతః ప్రాగుత్పత్తేరాత్మైకత్వావధారణం యదపి. ౨౦౧ తత్స్వవికారాపేక్షం హీక్షణమపి తస్య చేతనత్వేన, ఉపపన్నమపి చ తాభ్యో గామానయదేవమాదికో భూయాన్. ౨౦౨. వ్యాపారోఽపి చ లోకే విశేషవత్సు ప్రసిద్ధ ఇహ భాతి, తస్మాదాత్మేహ స్యాద్విశేషవాన్ కశ్చిదిత్యతో బ్రూతే. ౨౦౩. అత్రోపదిశ్యతే కిల పరమాత్మా సోయమాత్మశబ్దేన, తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశ ఏవమాద్యేషు. ౨౦౪. సృష్టిశ్రవణేష్వితరేష్వాత్మా హి పరో యథా తథేహాపి, లోకేపి చాత్మశబ్దాత్ప్రత్యగ్రూపో హి ముఖ్య ఆత్మైవ. ౨౦౫. పరిగృహ్యతే యథా వా తథైవ చేహాపి భవితుమర్హతి హి, యత్ర చ పురుషవిధ ఇతి హి విశేషణం కిమపి దృశ్యతే తత్ర. ౨౦౬. భవతు విశేషవదాత్మగ్రహణం నాత్ర తు తథాస్తికించిదపి, ఈక్షణపూర్వకసృష్ట్యుపదేశాదపి గృహ్యతేత్ర పరమాత్మా. ౨౦౭.

సూ. అన్వయాదితి చేత్స్యాదవధారణాత్. ౧౭.

నన్వేతస్మిన్ వాక్యే నిర్దిష్టా లోకసృష్టిరాదౌ హి, సాపి చ రేతః పూర్వా కథితా సేయం ప్రజాపతిప్రభవా. ౨౦౮. వాక్యస్యైతస్య స్యాత్తాత్పర్యం హి ప్రజాపతౌ యుక్తం, పూర్వత్ర పురుషవాక్యాద

ర్థాదిపరస్య వాక్యజాతస్య. ౨౦౯. భేదాపత్తిభయేన హ్యేతదర్థకత్వైవ తస్య నిర్దిష్టా, తద్వద్రేతో దేవా ఇతి పూర్వస్మాదిహాస్య వాక్యస్య ౨౧౦. భేదాపత్త్యా తస్య చ తాత్పర్యం స్యాత్ప్రజాపతౌ యుక్తం, ఇతి చేన్నైవం యస్మాదవధారణమేతదత్రనిర్దిష్టమ్.౨౧౧.ఆదావిహాత్మశబ్దః ప్రాగేకత్వావధారణం చ తథా, బ్రహ్మపదం ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మేతి ప సంహృతౌ చ దృష్టమతః. ౨౧౨. ఏతైరన్యైర్లింగైరేకస్య చ లోకసృ లింగస్య, బాధేనాస్మిన్వాక్యే ప్రత్యగ్బ్రహ్మైవ గృహ్యతే నాన్యః.౨౧ యల్లోకసృష్టివచనం తదపి శ్రుత్యంతరానుగుణ్యేన, పంచమహాభూతానాం సృష్ట్యుత్తరభావిసృష్టిపరమేవ. ౨౧౪. ఛాందోగ్యతైత్తిరీయక వాక్యేషు చ సృష్టివచనభేదేపి, యోజనయైకార్థత్వం యథోపపన్నం తథైవ చేహాపి ౨౧౫. వ్యాపారోఽపిచ యోఽసావితాభ్యో గామానయ దితి విఖ్యాతః, సోఽపి చ వివక్షితార్థానుగుణత్వేనైవ సంగ్రాహ్యః ౨౧౬. సకలః కథాప్రబంధో న వివక్షితవిషయ ఏష భవతి యతః, తత్ప్రతిపత్తావిహ ఖలు పురుషార్థో నోపలభ్యతే కశ్చిత్. ౨౧౭. ఇహ చ బ్రహ్మాత్మత్వం వివక్షితమితి ప్రతీయతే యేన, అంభఃప్రభృతీనాం ఖిల లోకానాం లోకపాలకానాంచ. ౨౧౮. అగ్న్యాదీనాం సృష్టిం శిష్ట్వా కరణాని చాయతనమేషాం, ఉపదిశ్య దేహమేతం స్రష్టా హి స ఏవ కథమిదం మదృతే. ౨౧౯. స్యాదితి వీక్ష్య శరీరం ప్రవివేశేతి శ్రుతిః ప్రదర్శయతి, సైషా స ఏతమేవేత్యాద్యా హ్యర్థం ప్రవేశముపదిశతి. ౨౨౦. పునరపి యది వాచాభివ్యాహృతమిత్యాదినా చ కరణానాం, తత్తద్వ్యాపారానపి వివేచయిత్వాథ కోఽహమితి వీక్ష్య.౨౨౧. ఏతం త్వమర్థమేవ బ్రహ్మ వ్యాప్తతమమయమపశ్యదితి, శ్రుతిరిహ స ఏతమేవేత్యాద్యా బ్రహ్మాత్మతాం ప్రదర్శయతి. ౨౨౨. ఉత్తరవాక్యం యదిదం హ్యేష బ్రహ్మైష ఇంద్ర ఇత్యాది, తేన మహాభూతైస్సహ సమస్తమపి భేదజాతమనుకీర్త్య. ౨౨౩. సర్వం తత్ప్రజ్ఞానేత్రం ప్రజ్ఞానే ప్రతిష్ఠితం హీతి, ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మేతి హ్యంతే బ్రహ్మాత్మతామియం బ్రూతే. ౨౨౪. తస్మాదిహాయమాత్మా భవతి పరాత్మైవ నాన్య ఇతి సిద్ధం,ఏతస్మిన్ వ్యాఖ్యానే న హి స్ఫుటస్స్యాద్గుణోపసంహారః ౨౨౫. న హి పాద సంగతిస్స్యాదితిహివ్యాఖ్యాంతరం ప్రదర్శయతి, ఆత్మగృహీతిరితరవదు

త్తరాత్. వాజసనేయకవేతద్వాక్యం దృష్టం హి కతమ ఆత్మేతి. ౨౨౬. యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్విత్యాదినాతత్రైవ, హృద్యన్తర్జ్యోతిరసౌ పురుషో నిర్ధారితశ్చ తస్యైవ. ౨౨౭. ఉపదిశ్య సర్వసంగతిముక్తత్వం బ్రహ్మరూపతాం బ్రూతే, ఉపసంహారోఽపి స వా ఏష మహానజ ఇతీహ దృష్టోఽయమ్. ౨౨౮. ఛాన్దోగ్యే తు సదేవేత్యేతద్వాక్యం హ్యుపక్రమే దృష్టం, తత్ర హి న చాత్మశబ్దస్ఖలు స ఆత్మేత్యుదర్క ఏవాస్తి. ౨౨౯. తత్త్వమసీత్యాద్యైరపి తాదాత్మ్యం చోపదిశతి తత్రైవ, తుల్యార్థత్వం వా స్యాత్కిమతుల్యార్థత్వమేతయోరితి హి. ౨౩౦. సందేహే సత్యనయోః ప్రాప్తమతుల్యార్థత్వముచితమితి, ఆమ్నానయోర్ద్వయోరప్యతుల్యత్వైవ ప్రతీయతే యస్మాత్. ౨౩౧. న హ్యామ్నానే విషమే యుక్తం స్యాదర్థసామ్యమిహ వక్తుం, వాజసనేయకవాక్యం హ్యుపక్రమస్థాత్మశబ్దయోగేన. ౨౩౨. సకలమపి చాత్మతత్త్వప్రతిపత్తిపరం ప్రతీయతే వాక్యం, ఛాన్దోగ్యే తూపక్రమవిపర్యయాత్తద్విపర్యయో భవతి ౨౩౩. యద్యప్యుపసంహారే తత్రాప్యుపదిష్టమేవ తాదాత్మ్యం, సత్యం తథాప్యుపక్రమతంత్రోఽయం స్యాదిహోపసంహారః. ౨౩౪. తస్మాత్తత్త్వమసీతి స్యాత్సంపదుపాస్తిపరమిదం వాక్యం, ఇత్యాశంకేవ ప్రస్తావస్య ప్రతివచనమత్ర నిర్దిశతి. ౨౩౫. ఛాన్దోగ్యేఽపి సదేవేత్యత్ర పరాత్మైవ గృహ్యతే నాన్యః, ఆత్మగృహీతిరియం స్యాద్యథేతరేషాం హి వాజినాం తద్వత్. ౨౩౬. యస్మాదిహోత్తరత్ర చ తాదాత్మ్యం సముపదిశ్యతే భూయః, అన్వయాదితి చేత్స్యాదవధారణాత్* ఇహ చోపక్రమవాక్యేన చాత్మశబ్దో హి దృశ్యతే సోఽయం. ౨౩౭. ఉపసంహృతివాక్యం యత్తదిదం భవతి హ్యుపక్రమాయత్తం, తస్మాదాత్మగృహీతిః కథమిత్యస్యోత్తరం హి భవతీదం. ౨౩౮. ఆత్మగృహీతిరిహాపి స్యాదత్ర యతోఽవధారణం దృష్టం, యేనాశ్రుతమితి వాక్యాదేకజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం. ౨౩౯. అనథార్త్యేహ సదేవేత్యేతత్తత్సంపిపాదయిషయోక్తం, ఆత్మగృహీతౌ సత్యాం తదేతదఖిలం సమంజసం నో చేత్. ౨౪౦. ముఖ్యో యోఽసావాత్మా స న విజ్ఞాత ఇతి కథమిదం యుక్తం, ఏవం ప్రాగుత్పత్తేస్సత ఏకత్వావధారణం యచ్చ. ౨౪౧. జీవస్య చాత్మశబ్దేన పరామ

ర్యస్సుషు_ప్త్యవస్థాయాం,సత్సంప_త్త్యనుకీ_ర్తనమపి చ పరిప్రశ్నపూర్వకం చ పునః. ౧౮౨. త_త్త్వమసీత్యనధారణమేతత్తాదాత్మ్యబోధనే యు_క్తం, తాదాత్మ్య సంపదీదం పూర్వో_క్తం సకలమనుపపన్నం స్యాత్. ౧౮౩. నేహోప క్రమతంత్రత్వోపన్యాసోపి భవతి యు_క్తతరః, ఆత్మత్వకీ_ర్తనం వాప్యనాత్మతాఽకీ_ర్తనం చ నేహాస్తి. ౧౮౪. సామాన్యోపక్రమ ఇహ స వాక్యశేషగవిశేషసాకాంక్షః సచ్ఛబ్దార్థోపి తథా విమృశ్యమానస్తు ముఖ్యఏవాత్మా. ౧౮౫. సచ్ఛబ్దోసౌ దృష్టో భావావధిభూతవస్తుపరఏవ, వాచారంభణశబ్దాదిభ్య స్సన్వస్య చానృతత్వేన. ౧౮౬. సచ్ఛబ్దార్థో ముఖ్యః పరమాత్మా స్యాన్న చాన్యదిహ వస్తు, ఆమ్నానవిషమతాపి హి న చార్థవైషమ్యమావహత్యత్ర. ౧౮౭. ఆహార పాత్రం తదిదం పాత్రమిహాహార తదేతదితి వాక్యే, ఆమ్నానవిషమతాయాం సత్యామ ప్యర్థసామ్యముపలబ్ధం. ౧౮౮. కథితో హి వాజివాక్యే త్వమర్థఏవ తు తదర్థపర్యంతః, ఛాందోగ్యే తు తదర్థ_స్త్వమర్థపర్యంత ఏవ నిర్దిష్టః. ౧౮౯. ప్రతిపాదనప్రకారే భిన్నేపి తదర్థవ_స్త్వభేదేన, ఏకైవేయం విద్యాయుక్తో హ్యత్ర చ గుణోపసంహారః. ౧౯౦.

సూ. కార్యాఖ్యానాదపూర్వమ్. ౧౮.

ఛందోగా అపి వాజిన ఏతే హి ప్రాణకరణసంవాదే, ఆమ్నాయ ప్రాణస్య శ్వక్రిమిమర్యాదమన్నమాదౌ హి. ౧౯౧. తస్యైవ ప్రాణస్య హ్యపో వాస స్సమామనంత్యేతే, ఛందోగా_స్తస్మాద్వా ఏతదితి పున స్సమామనంతీహ. ౧౯౨. ప్రాగుపరిష్టాదద్భిః పరిదధతీత్యేవమాది తత్రో_క్తం, వాజసనేయిన ఇహ కిల విద్వాంసశ్శ్రోత్రియా అశిష్యంతః. ౧౯౩. ఆచామంతీత్యాదికమేతద్వాక్యం సమామనంత్యత్ర, అశిశిషతా మశితవతామాచమనమనగ్నచింతనం చాపి. ౧౯౪. ప్రాణస్య దృశ్యతే కిల కిమేతదుభయం విధీయతే కిం వా, ఆచమనమేవ కేవలమనగ్నతా చింతనం విధీయేత. ౧౯౫. ఇతి సందేహే తత్రోభయం విధీయత ఇతి ప్రశ_స్తం హి, ఉభయమపి గమ్యమానం తద్వదపూర్వం తతో హి విధ్యర్హం. ౧౯౬. కేవలమాచమనం వా విస్పష్టా విధివిభ_క్తిరత్ర యతః, ఆచమన స్తుత్యర్థం హ్యనగ్నతాకీ_ర్తనం భవేదత్ర. ౧౯౭. ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే నైవాచమనం విధేయమత్రేతి, కార్యత్వేనాచమనం

శు క్షేత్రేషు స్మృతిప్రసిద్ధం హి. ౨౫౮. న చ విధ్యర్థ్యం తస్మాదత్రా
నాఽభ్యుపేయతే కిలాచమనం, నన్వేషా శ్రుతిరస్యాః స్మృతేర్మ్యూలమ్మాల
మి తు న హి యుక్తం. ౨౫౯. ఇహ మూలమూలిభావో యోఽసౌ
న విభిన్నవిషయయోర్భవతి, సర్వేషామాచమనం శుద్ధ్యర్థం స్మృతి
రియం ప్రదర్శయతి. ౨౬౦ యా ప్రాణవిషయవిద్యాప్రకరణపఠితా
శ్రుతిర్హి సా చేహ, తద్విషయమేవ కేవలమాచమనం విదధతీ విదధ్యా
త్తత్. ౨౬౧. న ప్రాణవిషయవిద్యాసంయోగ్యాచమనమిహ విధేయ
మితి, నైవాశ్రయితుం శక్యం పూర్వస్యైవోపలభ్యమానత్వాత్ ౨౬౨.
న విధేయముభయమతఇదముభయవిధానే హి వాక్యభేదస్స్యాత్,
తస్మాత్స్మృతినిర్దిష్టం ప్రాయత్యార్థం యదేతదాచమనం. ౨౬౩. అశిశిష
తామశితవతామనూద్య తత ఏతమేవ తదనమితి, ఆచమనీయాస్వప్సు
హ్యనగ్నతాచింతనం హి విద్యాంగం ౨౬౪. ఉపదిశ్యతే హి యస్మాద
పూర్వమేతత్తతో హి విధ్యర్హం, ఆచమనస్తుత్యర్థో హ్యనగ్నతావాద
ఇతి తు న న్యాయ్యం. ౨౬౫. ఆచమనవిధ్యభావే స్తుత్యర్థత్వం కథం
భవేత్తస్య, కిం చ విధేయత్వమపి హ్యనగ్నతాచింతనస్య భాతీహ.
౨౬౬. ప్రాయత్యార్థత్వం కిల పరిధానార్థత్వమితి తు యా చాస్య,
ఏకస్యాచమనస్యోభయార్థతా నేహ నాభ్యుపేతేహ. ౨౬౭. యస్మాదాచ
మనం తత్ప్రాయత్యార్థం క్రియాంతరం భవతి, ఆచమనీయాస్వప్సు చ
వాసస్సంకల్పనం క్రియాన్యైవ. ౨౬౮. పరిధానార్థం ప్రాణస్యాభ్యుప
గమ్యత ఇతీదమనవద్యం, అపి చేహ పూర్వవాక్యం యదిదం హ్యాశ్వభ్య
ఆక్రిమిభ్య ఇతి. ౨౬౯. తేన చ సహాన్నాభ్యవహార శ్చోద్యత ఇతీహ
న హి యుక్తం, నాసౌ హి శబ్దలభ్య 'శక్యతే నాపి మానుషైః కర్తుం.
౨౭౦. కింతు ప్రాణస్యాన్నం సకలమిహాన్నదృష్టిరుపదిష్టా, తత్సాహ
చర్యతోఽస్మిన్నాపోవాస ఇతి వాక్యశేషేపి. ౨౭౧ తదిదముపామాచ
మనం నచోద్యతే కింతు సుప్రసిద్ధాసు, ఆచమనీయాస్వప్సు హి విహితా
పరిధానదృష్టిరితి యుక్తం. ౨౭౨. యది చాత్రైవం నస్యాత్తదా
భవేదర్థవైశసం ప్రకృతే, పూర్వత్ర ధ్యానవిధిస్తదుత్తరత్ర క్రియా
విధిశ్చేతి. ౨౭౩. అపిచాచామంతీతి హి నాయం శబ్దో విధిక్షమో
భవతి, లట్ప్రత్యయో యతోఽసౌ స వర్తమానాభిధాయకో దృష్టః.

౨౭౪ యద్యపి చ వర్తమానా తాత్ర మన్యంత ఇతి హి తుల్యైవ, సత్యం తథాపి వాసః కార్యాఖ్యా నాద్విధీయతే తదిదం. ౨౭౫. వాస స్సంకల్పనమిదమపామపూర్వం చాచమనమేతత్, ఆచమనం హి తదేతత్ప్రాప్తవదితి దర్శితం హి పూర్వత్ర. ౨౭౬. యచ్చోక్తం హ్యాచమనే విస్పష్టా విధివిభక్తిరితి తదపి. ఆచమనస్యైతస్య ప్రత్యుక్తం పూర్వవత్త్వలింగేన. ౨౭౭. అత ఏవ చేహ కాణ్వాస్తస్మా దేవవిద్వాంసనంతీహ, కుర్వంతోమన్యంత ఇతి హ్యాత్రైవ చ కిలాధ్య వస్యంతి ౨౭౮. తస్మాదిహ మాధ్యందినపాఠే చానూద్య తదిదమాచ మనం, ఏవం వాసోవిత్త్వం విధీయత ఇతీహ యుక్తమాశ్రయితుం. ౨౭౯. ఆపో వాస ఇతీయం దృష్టా వాక్యప్రవృత్తిరేకైవ, తస్మాద్వి ధేయమత్ర చ వాసోవిజ్ఞానమేతదితి సిద్ధమ్. ౨౮౦.

సూ. సమానఏవం చాభేదాత్. ౧౯.

వాజసనేయకశాఖాయామగ్నిరహస్యసంజ్ఞికే గ్రంథే, శాండిల్య నామకలితా కాచన విద్యా ప్రదర్శితా భవతి. ౨౮౧ తత్ర స ఆత్మాన ముపాసీతేత్యాది ప్రదర్శితం వాక్యం, తత్ర చ మనోమయత్వం ప్రాణ శరీరత్వమాత్మనస్తస్య. ౨౮౨. భారూపతేతిచైతే శ్రూయంతే కిల గుణాస్తథైవాన్యే, శాఖాయామేతస్యాం బృహదారణ్యే పునశ్చ పఠిత మిదమ్. ౨౮౩. వాక్యం మనోమయోయం పురుషోభాస్సత్య ఏవ మాద్యం హి, స చ పురుషోంతర్హృదయే వ్రీహియవాభ్యాం సమో హి తత్రోక్తః. ౨౮౪. స హి సర్వస్యేశానః సర్వాధిపతిః ప్రశాస్తి సర్వ మిదం, యదిదం కించేత్యంతే తస్మిన్వాక్యే ప్రదర్శితః పురుషః. ౨౮౫. తత్ర కిమగ్నిరహస్యే బృహదారణ్యే భవేదసావేకా, విద్యా తత్ర గుణానాముపసంహారోథవా కిమన్యైవ. ౨౮౬. విద్యా తత్ర గుణా నుపసంహరశ్చేతి భవతి సందేహః, తత్ర చ విద్యాభేదో గుణవ్యవ స్థేతి యుక్తమాభాతి. ౨౮౭. యద్యేకా విద్యేయం భవతి తదా పౌన రుక్త్యమనివార్యం, భిన్నాసు చ శాఖాసు హి వేదిత్రధ్యేతృభేద మాలంబ్య. ౨౮౮. పరిహృత్య పౌనరుక్త్యం విద్యైకత్వం చ తత్ర నిర్ధార్య, ఉపసంహ్రియంత ఏతే గుణా ఇహాన్యత్ర యేతిగిక్తాస్స్యుః. ౨౮౯. ప్రాణేంద్రియాదిసంవాదాదిష్వేవం హి దర్శితం పూర్వం,

ఏకస్యాం శాఖాయాం వేదిత్రధ్యేతృభేదబాధేన. ౨౯౦. జాగ్రతి చ పౌనరుక్త్యే కథమిహ విద్యా భవేదసావేకా,ఏకం విద్యావిధిపరమపరం స్యాదత్ర గుణవిధానార్థం. ౨౯౧. ఇత్యామ్నానవిభాగాద్విద్యైకత్వం న వక్తుమిహ యుక్తం, తద్వ్యతిరిక్తా ఏవ హ్యామ్నాయేరన్ గుణా ఇహాన్యోన్యం. ౨౯౨. ఇహ చ సమానా అపి తే హ్యామ్నాయంతే మనోమయత్వాద్యాః, తస్మాదిహ నాన్యోన్యం గుణోపసంహార ఇత్యతో బ్రూతే. ౨౯౩. శాఖాసు విభిన్నాస్వపి విద్యైకత్వం గుణోపసంహారః, భవతి యథైవైకస్యాం శాఖాయామపి తథైవ భవతీదమ్. ౨౯౪. యస్మాదుపాస్యమేతన్మనోమయత్వాదిగుణకముభయత్ర, బ్రహ్మాభిన్నం ప్రత్యభిజానీమోఽతో న భిద్యతే విద్యా. ౨౯౫. రూపాభేదే సత్యపి విద్యాభేదో న శంకితుం శక్యః, యస్మాదుపాసనాయా రూపముపాస్యం న చాన్యదిహ కించిత్. ౨౯౬. నను పౌనరుక్త్యభీత్యా విద్యాభేదోఽత్ర యుక్త ఇతి చేన్న,అర్థవిభాగేనోభయమప్యామ్నానం హి భవతి యుక్తమిహ. ౨౯౭. విద్యావిధి పరమేకం త్వపరం గుణవిధి పరం భవేదితి హి, నన్వేవం సత్యపఠితమగ్నిరహస్యే స ఏష ఇత్యాది. ౨౯౮. పఠితవ్యమేతదేవ హి బృహదారణ్యే తు యచ్చ తత్రాన్యత్, పఠితం మనోమయోఽయం పురుషో భా ఇతి తు నైవ పఠితవ్యమ్.౨౯౯. ఇతి చేన్నాయం దోషో విద్యాయా విప్రకృష్టదేశస్థా, అత్ర సమాన గుణామ్నానబలాత్తాం ప్రత్యభిజ్ఞాప్య. ౩౦౦. తస్యామీశానత్వాద్యుపదిశ్యత ఇతి హి సకలమనవద్యం, శ్రూయంతే యత్ర గుణా బహవస్తత్ర ప్రధానవిధిరేవ.౩౦౧. అన్యత్ర తదనువాదాద్గుణవిధిరేవ హి న చ ప్రధానవిధిః; బృహదారణ్యే గుణవిధిరగ్నిరహస్యే ప్రధాన విధిరేవ ౩౦౨. అప్రాప్తాంశార్థతయా వాక్యం యత్రార్థవత్తరం తత్ర, ప్రాప్తపరామర్శః కిల భవతి హి నిత్యానువాద ఇతి తేన. ౩౦౩. తస్మాన్నాపోదితుమిహ శక్యా స్యాత్ప్రత్యభిజ్ఞైషా, ఏకస్యాం శాఖాయాం విద్యైకత్వం గుణోపసంహారః ౩౦౪.

సూ. సంబంధాదేవమన్యత్రాపి. ౨౦.

అత్ర చ బృహదారణ్యే సత్యం బ్రహ్మేతి చోపదిశ్యాదౌ, తద్యత్తత్సత్యమసావిత్యాద్యం వాక్యమేతదామ్నాతమ్. ౩౦౫.

తస్య చ సత్యస్యాస్య బ్రహ్మణ ఏవాధిదైవమధ్యాత్మం, ఆయతనభేదముపదిశ్య వ్యాహృతిదేహతాం చ సంపాద్య. ౩౦౬ ద్వే ఉపనిషదావాదిశ్యేతే తస్యోపనిషదహరితి, అధిదైవం హి తథైవాధ్యాత్మం తస్యోపనిషదహమితి. ౩౦౭. తత్ర చ సందేహోఽసావుపనిషదౌ యే ప్రదర్శితే భవతః, అవిభాగేనైవైతే కిముభే ఉభయత్ర చానుసంధేయే. ౩౦౮. ఏకాధిదైవమపరా త్వధ్యాత్మమితీహ కిం విభాగేన, ఇతి సందేహే తదిదం సూత్రేణైవ హి నిరూప్యతే సపది. ౩౦౯. శాండిల్యసంజ్ఞికాయాం విద్యాయాం కిల గుణోపసంహారః, యద్వత్తద్వదిహాపి చ గుణోపసంహార ఏష యుక్తతమః ౩౧౦. ఏకా హి సత్యవిద్యా కిలాధిదైవం తథైవ చాధ్యాత్మం, అత్రాధీతా యస్మాదుపక్రమశ్చాప్యభిన్న ఇహ దృష్టః. ౩౧౧ పాఠశ్చ వ్యతిషక్తో దృష్టస్తస్మాత్కథం హ్యయం ధర్మః, తస్యాముదితస్సన్నపి న స్యాత్తస్యామితీదముచితం స్యాత్. ౩౧౨. యోఽస్యాచారశ్చోదిత ఇహానుగమనాదిరూప ఆచార్యైః, గ్రామగతేరణ్యగతే స చ తుల్యవదేవ భవతి న విభిన్నః. ౩౧౩. తస్మాదుభయోరప్యుపనిషదోరుభయత్ర భవతి సంబంధః, ఏవం ప్రాప్తే తమిమం పక్షం సంప్రతి నిరాకరోతీహ. ౩౧౪.

సూ. న వా విశేషాత్. ౨౧.

నైవోభయోస్తయోరియముభయత్ర ప్రాప్తిరత్ర యుక్తా స్యాత్, స్థానవిశేషనిబంధో యత ఏతస్యాముపాసనాయాం స్యాత్. ౩౧౫. ఏతస్మిన్మండలఇతి నిర్దిశ్యహ్యాధిదైవికం పురుషం, ఉపనిషదహరిత్యేవం శ్రావయతి హి దక్షిణేఽక్షి పురుషం హి ౩౧౬ ఆధ్యాత్మికం ప్రకృత్యాహమితి చ తస్యోపనిషదుపన్యస్తా, తస్యేతి సర్వనామ చ సన్నిహితాలంబనం హి సర్వత్ర. ౩౧౭. తస్మాదాయతనవిశేషాలంబేనేహ చోపదిశ్యేతే, ఏతే ఉపనిషదావితి కుత ఉభయత్రైతయోర్భవేత్ప్రాప్తిః. ౩౧౮. నన్వేక ఏవ పురుషో భవతి హ్యాధిదైవమేవమధ్యాత్మం, బ్రహ్మణఏకస్యైష చ సత్యస్యాయతనయుగ్మముపదిష్టమ్. ౩౧౯. ఇతి చేదేకస్యాపి హి తత్తదవస్థా విశేషయోగేన, ఉపనిషదుపదేశోఽసావహరహమితి కిల విశేషతో దృష్టః. ౩౨౦. తస్మాదుపనిషదేషా తదవస్థస్యైవ భవతి యుక్తతమా, ఆచార్యస్యైకస్యాప్యనువర్తన

మిహ యథా విభిన్నం స్యాత్. ౩౨౧. తత్త్రిష్ఠతో హి న భవేదాసీన స్యానువర్తనం యత్స్యాత్, యత్త్రిష్ఠతఉపదిష్టం న తదాసీనస్య భవతి తద్వదిహ. ౩౨౨. యచ్చ స్వరూపమాత్రానుబద్ధధర్మో భవేదిహార్యస్య, తస్య గ్రామారణ్యవిశేషాభావేన తుల్యవద్భావః. ౩౨౩. అత ఇహ దృష్టాంతోఽయం న ప్రకృతార్థైకసాధనో భవతి, తస్మాదుపనిషదోరిహ యుక్తైవస్యాత్తయోర్వ్యవస్థేయమ్ ౩౨౪.

సూ. దర్శయతి చ. ౨౨.

అపి చైవంజాతీయకధర్మాణాం స్యాద్వ్యవస్థితత్వమితి, దర్శయతి లింగమేతత్తస్యైతస్య హి తదేవరూపమితి. ౩౨౫. విద్యైక్యాదేవ యదా గుణోపసంహార ఇహ భవేత్తర్హి, తస్యైతస్య తదేవేత్యతి దేశోఽయం వృథైవ తత్ర స్యాత్. ౩౨౬. తస్మాద్విద్యైక్యేఽపి స్థానం భిన్నం యథా భవేత్తత్ర, అతిదేశాదేవ స్యాద్గుణోపసంహార ఇతి హి సిద్ధమిహ. ౩౨౭. తస్యైతస్యేత్యాదావతిదేశబలాద్గుణోపసంహారః ఉపనిషదహరిత్యాదౌ తదసత్త్వాత్తే వ్యవస్థితే భవతః. ౩౨౮.

సూ. సంభృతిద్యువ్యాప్త్యపి చాతః. ౨౩.

బ్రహ్మజ్యేష్ఠా వీర్యేత్యాద్యారాణాయనీయశాఖాయాం, శ్రుతి రామ్నాతా తత్ర బ్రహ్మజ్యేష్ఠత్వగుణకముపదిష్టమ్. ౩౨౯. వీర్యాణి సంభృతాని ప్రదర్శితాన్యస్య తత్పునర్బృహ్మ, ప్రాగ్దేవాద్యుత్పత్తేర్ద్యు లోకమేతం సమాతతానేతి. ౩౩౦. ఏషాఖిలేషు పఠితా బ్రహ్మ విభూతయఇమాశ్చ తత్రోక్తాః, తేషామేవోపనిషది శాండిల్యపదాంకి తాశ్చ పరవిద్యాః. ౩౩౧. పఠితా హి తాసు కిమిమాస్సంభృత్యాద్యా విభూతయో యాస్తాః, ఉపసంగృహ్యేరన్నుత నేతి విచారే తదేత దిహ పఠతి. ౩౩౨. సంభృత్యాదివిభూతయ ఇహ శాండిల్యాదిసంజ్ఞ విద్యాసు, ఆయతనభేదయోగాదుపసంహర్తుం న తా హి శక్యంతే ౩౩౩. శాండిల్యదహరవాక్యే హృదయమాయతనత్వమస్య నిర్దిష్టం, ఉప కోసలవిద్యాయామక్ష్యాయతనత్వమేవ తస్యోక్తం. ౩౩౪. ఆధ్యాత్మిక మాయతనం ప్రతీయతే హ్యేవమాసు విద్యాసు, సంభృత్యాదివిభూ తయ ఏతాః కేవలమిహాధిదైవికయః. ౩౩౫. శ్రూయంతే నన్వేతాస్వపి

చ విభూతయ ఇహాధిదైవికః, జ్యాయాన్ దివ ఇత్యాదావేష హి సర్వేష్వితి శ్రుతిష్వపి చ. 336. యావాన్వా అయమాకాశ ఇతి శ్రుతిషు చ తథా ప్రతీయంతే, సంభృత్యాయతనవిహీనా షోడశకలసంజ్ఞికాశ్చ పరవిద్యాః. 337. తస్మాత్సంభృత్యాదేరుపసంహారోఽత్ర యుక్త ఇతి చేన్న, సంభృత్యాదేరత్రానుపసంహారేఽస్తి కారణం కించిత్. 338. కతిపయసమానగుణసత్త్వోపాస్యైక్యే హి భవతి విద్యైక్యం, తత్కిల గుణోపసంహృతికారణమేతన్నదృశ్యతే ప్రకృతే. 339. తదభావాత్సంభృత్యాద్యుపసంహారో న చేహ సంభవతి, అత్రోపాస్యైకత్వం విద్యైకత్వే నియామకం న భవేత్. 340. తచ్చోపాస్యైకత్వం విద్యాభేదేఽపి దృశ్యతే శాస్త్రే, బ్రహ్మైకరూపమపి కిల విభూతిభేదైరుపాస్యతే బహుధా. 341. ఇహ కిల పరోవరీయస్త్వాదౌ దృష్టో హ్యుపాసనాభేదః, తస్మాద్విద్యైకత్వం యదిదం తత్ప్రత్యభిజ్ఞయైవ స్యాత్. 342. తదభావాత్సంభృత్యాదీనామేతాసు నోపసంహారః,

సూ. పురుషవిద్యాయామివ చేతరేషామనామ్నానాత్. ౨౪.

అస్తిరహస్యబ్రాహ్మణసంజ్ఞం కిల తాండిపైంగిశాఖాసు. 343. తత్ర రహస్యబ్రాహ్మణఇయమామ్నాతా హి పురుషవిద్యాఖ్యా, తత్ర చ పురుషో యజ్ఞః కల్పిత ఏవం తదీయమాయుశ్చ. 344. త్రేధా విభజ్య సవనత్రయం చ యాన్యశిశిషాదికాన్యపి చ, దీక్షాద్యాత్మతయా కిల తాని చ తత్రైవ కల్పితాని తథా. 345. ఆశీర్మంత్రజపాద్యా అన్యే ధర్మాశ్చ తత్ర నిర్దిష్టాః,ఇహ తైత్తిరీయకా అపి పఠంతి కమపీహ పురుషయజ్ఞం హి. 346. తస్యైవం విదుషో యజ్ఞస్యాత్మేత్యాదికేన వాక్యేన, యే తాండిపైంగివాక్యప్రదర్శితాః పురుషయజ్ఞధర్మాస్స్యుః. 347. ఇహ తైత్తిరీయకే తేప్యుపసంహార్యా న వేతి సందేహే, ఇహ పురుషయజ్ఞతాయా ఉభయత్రైవ చ సమానరూపత్వాత్. 348. ఉపసంహారస్స్యాదిత్యాక్షేపే తస్య చోత్తరం బ్రూతే, ఉపసంహర్తుం నార్హంత్యేతే ధర్మా యతోఽత్ర వైషమ్యం. 349. ఇహ పురుషయజ్ఞకీర్తనమేకేషాం తాండిపైంగినాం హి యథా, న హి తైత్తిరీయకాణామామ్నానం దృశ్యతే తథైవేహ. 350. తేషాం హి యజ్ఞసంపాదనమితరవిలక్షణం హి దృష్టమిహ, పత్నీయజమానాదికమితరలక్షణము

దాహృతం తత్ర. ౩౫౧. యత్ప్రాతర్మాధ్యందినమిత్యేవం సవనకల్పనం తేషాం, ఇతరవిలక్షణమేవ హి మరణావభృథత్వసామ్యమపి యచ్చ. ౩౫౨. తదపి హ్యల్పీయస్త్వాద్వైలక్షణ్యేన భూయసాభిభవే, న చ తత్ప్రాత్యభిసంధిక్షమం భవేన్నాపి తైత్తిరీయేఽస్మిన్. ౩౫౩. పురుషస్య యజ్ఞభావశ్శ్రుతోఽస్తి కిం త్వత్ర వాక్యమిదమస్తి,విదుషో యజ్ఞస్యేతి వ్యధికరణే ఏవ భవత ఇహ షష్ఠ్యౌ. ౩౫౪ సామానాధికరణ్యే షష్ఠ్యౌ వేతేన చేహ సంభవతః, న హి విదుషో యజ్ఞత్వం ముఖ్యం కేనాపి వక్తుమిహ శక్యం. ౩౫౫. విద్వత్సంబంధీ యో యజ్ఞస్తస్యేత్యర్థశ్చ మిహ వాచ్యం, ఆత్మా యజమాన ఇతి శ్రుతిర్హి యజమానభావముప దిశ్య. ౩౫౬ వ్యధికరణత్వేనైవ హి విదుషో దర్శయతి యజ్ఞసంబంధం, తత్ర చ తస్యైవమితి స్ఫుటమనువాదశ్రుతౌ ప్రతీతాయామ్. ౩౫౭. పురుషస్య యజ్ఞభావం తథైవ యజమానభావమాత్మని చ, కల్పయత స్తవ చాయం దురారో భవతి వాక్యభేద ఇహ. ౩౫౮. కించ ససన్న్యాసేయం పరా విద్యా ప్రదర్శితా పూర్వం, తస్యైవం విదుష ఇతి హ్యనుక్రమశ్చ పూర్వశేషస్యాత్. ౩౫౯. అనువాక యోర్ద్వయోరపి ఫలమేకమిహోపలభ్యతే యస్మాత్, తస్మాద్బ్రహ్మణ ఇతి హి బ్రహ్మప్రాప్తిర్హి ఫలమిహాభిహితమ్. ౩౬౦. ఇతరేషాం చామ్నాయస్త్వనన్యశేషో హి పురుషయజ్ఞస్య, అత్ర హ్యేషహ షోడశవర్షశతం జీవతీతి వాక్యేన. ౩౬౧. ఫలమపి యన్నిర్దిష్టం తదపి చ కేవలమిహాయురభివృద్ధిః, తస్మాదిహ శాఖాంతరపఠితానాం పురుష యజ్ఞధర్మాణామ్ ౩౬౨. ఆశీర్మంత్రాదీనామప్రాప్తిస్తైత్తిరీయకే యుక్తా,

సూ. వేదాద్యర్థభేదాత్. ౨౫.

ఆథర్వణికానాముపనిషదారమ్భే స ఏష మంత్రోఽస్తి. ౩౬౩. సర్వం ప్రవిధ్య హృదయం ప్రవిధ్య ధమనీః ప్రవృజ్య శిర ఇతి హి, మంత్రోఽత్ర దేవసవితః ప్రసువేత్యాదిర్హి తాండినాం దృష్టః. ౩౬౪. శాట్యాయనినాం మంత్రశ్శ్వేతాశ్వో హరితనీల ఇత్యాదిః, శన్నో మిత్రశ్శమితి హి భవతి కఠానాం చ తైత్తిరీయాణాం. ౩౬౫. దేవా ఇతి ప్రవర్గ్యబ్రాహ్మణవాక్యం తు వాజినాం దృష్టం, అగ్నిష్టోమ బ్రాహ్మణవాక్యం యద్బ్రహ్మా వేతి నిర్దిష్టం. ౩౬౬. ఉపనిషదారంభే కిల

కౌషీతకినాం తదేతదామ్నాతం, అత్ర ప్రవిధ్య పూర్వా మంత్రా
స్సర్వేపి యే చ నిర్దిష్టాః. ౩౬౭. యాని ప్రవర్గ్యపూర్వాణ్యపి కర్మాణి
ప్రదర్శితాన్యత్ర, విద్యాసు తే చ మంత్రాః కర్మాణి చ యాని తత్ర
కథితాని. ౩౬౮. తాన్యుపసంగృహ్యంతే కిం వా నేత్యత్ర భవతి
మీమాంసా, తత్ర హ్యుపసంహారో విద్యాస్వేషాం హి యుక్త ఇతి
భాతి. ౩౬౯. యస్మాత్సర్వాణ్యేతాన్యుపనిషదామిహ సమీపపఠితాని,
యద్యపి విద్యార్థతయా విధానమిహ నోపలభ్యతే తేషామ్ ౩౭౦.
సత్యం తథాపి సన్నిధిసామర్థ్యాత్తదనుమీయతే హీహ, నన్వేషాం
మంత్రాణాం విద్యావిషయం న కిమపి సామర్థ్యమ్. ౩౭౧. కర్మాణి చ
ప్రవర్గ్యాదీన్యన్యార్థే నియోజితాన్యేవ, తస్మాత్కథమేతేషామిహ
విద్యార్థత్వముచితమితిచేన్న. ౩౭౨. సామర్థ్యం మంత్రాణాం విద్యా
విషయమపి వక్తుమిహ శక్యం, మంత్రేషు కీర్తితాని చ హృదయాదీని
హ్యుపాసనేషు కిల. ౩౭౩. ఆయతనాద్యాత్మతయా యత ఉపదిష్టాని
తేన తద్ద్వారా, మంత్రాణాముపపన్నం హ్యుపాసనాంగత్వమేవ
మాదీనామ్. ౩౭౪. వినియోగో మంత్రాణాం దృష్ట ఉపాస్తిషు చ
భూః ప్రపద్య ఇతి, కోశతయా త్రైలోక్యోపాస్తిశ్ఛాందోగ్యదర్శితా
తత్ర. ౩౭౫ సుతదీర్ఘాయుష్ట్వార్థం పితురేష ప్రార్థనాపరో మంత్రః,
ఇహ కర్మణాం ప్రవర్గ్యాదీనామప్యన్యథానియుక్తానామ్. ౩౭౬ విద్యాసు
చ వినియోగో బృహస్పతిసవస్య వాజపేయ ఇవ, అవిరుద్ధ ఇతి ప్రాప్తే
తేషాముపసంహృతిం నిరాచష్టే. ౩౭౭. నైషాముపసంహారో విద్యా
స్వేతాసు భవతి యుక్తతమః, హృదయం ప్రవిధ్య ధమనీరిత్యేతన్మంత్ర
దర్శితా హ్యర్థాః. ౩౭౮. హృదయప్రభేదరూపా విద్యాసంబంధవర్జితా
భిన్నాః, న చ తాభిర్విద్యాభిస్సంగంతుం తేషు భవతి సామర్థ్యమ్.
౩౭౯. నను హృదయముపాస్త్యంగం తద్ద్వారా స్యాదుపాస్తి
సంబంధః, ఇతి చేన్న హృదయమాత్రం హ్యుపాసనాంగం కథం
చిదత్ర భవేత్ ౩౮౦. హృదయప్రభేదరూపో మంత్రార్థః కథమి
హోపయుజ్యేత, అవిచారవిషయ ఏవ హి మంత్రార్థోయం ప్రతీయతే
సకలః. ౩౮౧. తస్మాదిహాభిచారికకృత్యే నైవాస్య భవతి సంబంధః,
తద్వచ్చ దేవసవితః ప్రసువేత్యస్యాపి యజ్ఞలింగేన. ౩౮౨. యజ్ఞేన

కర్మణైవ హ్యభిసంబంధో భవేన్న విద్యాభిః, యస్సంబంధవిశేష స్సహి ప్రమాణాంతరేణ నిర్ణేయః ౩౮౩. మంత్రాణాం చాన్యేషామపి కేషాం చిత్స్వసిద్ధలింగేన, కేషాంచిద్వచనేన చ తథా ప్రమాణాంతరేణ కేషాంచిత్. ౩౮౪. ఇత్యర్థాంతరవినియుక్తానామేషాం రహస్య పఠితానామ్, సన్నిధిమాత్రేణైవ హి విద్యాశేషత్వమనుపపన్నమిహ. ౩౮౫. శ్రుత్యాదిభ్యస్సన్నిధిదౌర్బల్యం ప్రథమతంత్ర ఏవోక్తమ్, శ్రుతిరిహ లింగం వాక్యం ప్రకరణమేతాని యాని చాన్యాని. ౩౮౬. స్థానసమాఖ్యారూపాణ్యేతేషాం స్యాద్యదా హి సమవాయః, తత్రార్థవిప్రకర్షాత్సూత్రోక్తానాం హి పారదౌర్బల్యమ్. ౩౮౭. సూత్రే సమవాయపదం సమానవిషయత్వమర్థమాచష్టే, యత్ర ద్వయోర్విరోధస్సమాన విషయత్వమూలకో దృష్టః. ౩౮౮. పూర్వేణ వ్యవధానాత్స్వార్థప్రమితౌ పరస్య దౌర్బల్యం, సన్నిధిదౌర్బల్యం శ్రుత్యాదిభ్యః ప్రదర్శితం సూత్రే ౩౮౯. తస్మాత్సన్నిధిమాత్రాద్విద్యాంగత్వం న చేహ మంత్రాణాం, ఇహ కర్మణాం ప్రవర్గ్యాదీనామన్యత్ర సన్నియుక్తానామ్. ౩౯౦. న హి విద్యాశేషత్వం నో వా తత్ర ప్రమాణమపి కించిత్, యద్బ్రహ్మవర్చసాఖ్యః ఫలం బృహస్పతిసవస్య విధిదృష్టమ్. ౩౯౧. తత్ర నియుక్తస్యాస్య చ యథానియోగో హి వాజపేయే స్యాత్, యత్కర్మణాం ప్రవర్గ్యాదీనాం విద్యాంగతా తథేత్యుక్తమ్. ౩౯౨. నైతద్యుక్తం హి యతో బృహస్పతిసవస్య వాజపేయే హి, విధినైవ వాజపేయేనేష్ట్వేత్యుపదర్శితో హి వినియోగః ౩౯౩ ఏకోహ్యయం ప్రవర్గ్యః సకృదుత్పన్నో బలీయసాన్యత్ర, వినియుక్తస్సకథమిహ పునర్వినియుజ్యేత దుర్బలేనాసౌ. ౩౯౪. ఏవం విధిమంత్రాణాం తథా ప్రవర్గ్యాదికర్మణాం తస్మాత్,సన్నిధిమాత్రేణైవ చ విద్యాశేషత్వమత్ర నాశంక్యమ్. ౩౯౫. సన్నిధిపాఠో యుక్తస్త్వరణ్యవచనత్వాద్ధర్మసామ్యేన,

సూ. **హానౌ తూపాయనశబ్దశేషత్వాత్కుశాచ్ఛందస్స్తుత్యుపగానవత్తదుక్తమ్. ౨౬.**

అస్తి కిల తాండినాం శ్రుతిరశ్వఇవేత్యాదికా హి తత్రోక్తమ్. ౩౯౬. అశ్వో రోమాణి యథా పాపం సకలం విధూయ చద్వదహం,

రాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య స్పష్టశ్చంద్రో యథా తథైవేహ. ౩౯౭.
ధూత్వా శరీరమేతస్ముక్తో దేహేంద్రియాదిసంఘాతాత్, కృతకృత్య
స్సన్నకృతం లోకం బ్రహ్మాత్మకం ప్రపద్య ఇతి. ౩౯౮. అత్రాథర్వణి
కానాం శ్రుతిర్యథా నద్య ఇతి సమామ్నాతా, యే కిల శాట్యాయని
నస్తేషాం పాఠే విశేష ఇహ కశ్చిత్. ౩౯౯. తే హి కిల తస్య పుత్రా
దాయమితి శ్రుతిమిమాం పఠంత్యత్ర, తద్వత్కౌషీతకినస్తత్సుకృతేతి
శ్రుతిం పఠంత్యత్ర. ౪౦౦. క్వచిదత్ర సుకృతదుష్కృతయోర్హానం
శ్రూయతే క్వచిచ్చ తయోః, స్థానవిభాగేనోపాయనం ప్రియైరప్రి
యైశ్చ నిర్దిష్టమ్. ౪౦౧. హానముపాయనముభయం క్వచిచ్ఛ్రితం
యత్ర చోభయ శ్రవణం, తత్రావశిష్టమపరం వక్తవ్యం నావశిష్యతే
కిమపి. ౪౦౨. యత్రోపాయనమేవ తు కేవలముపలభ్యతే హి నో
హానం, తత్రాప్యర్థాదేవ హి సన్నిపతతి తదిదమేతయోర్హానమ్. ౪౦౩.
అన్యపరిగ్రాహ్యే యద్యాత్మీయే సుకృతదుష్కృతే భవతః, తత్సాధన
భూతమిదం హానమవశ్యం తదాభ్యుపేయం స్యాత్. ౪౦౪. యత్ర తు
హానం కేవలముపదిష్టముపాయనం తు నైవోక్తం, తత్రోపాయన
మేతత్సన్నిపతేద్వా న వేతి సందేహే. ౪౦౫. అశ్రవణాదేతస్య
హ్యసన్నిపాతోఽత్ర యుక్త ఇతి భాతి,శాఖాంతరశ్రుతిర్హ్యా విద్యాం
తరగోచరా భవేదేషా. ౪౦౬. అపి చాత్మకర్తృకం స్యాద్ధానముపాయ
నమిదం తు పరకృత్యం, అసతి తయోస్సంబంధే హానేనోపాయనం
కథం సిద్ధ్యేత్. ౪౦౭. తస్మాదసన్నిపాతో హానావస్యేత్యతస్త్విదం
పఠతి, హానౌ హి కేవలాయామపి శ్రుతాయాముపాయనం తదిదమ్.
౪౦౮. సన్నిపతేదిహ యస్మాత్తచ్ఛబ్దో హానశబ్దశేషస్స్యాత్, తదపేక్షి
తార్థకత్వం తచ్ఛేషత్వం హి దృష్టమన్యత్ర. ౪౦౯. తస్మాత్కేవలహాన
శ్రుతావుపాయనమిహానువృత్తం స్యాత్, విద్యాంతరవిషయత్వాద
శ్రవణాత్స్యాదసన్నిపాత ఇతి. ౪౧౦. యచ్చోక్తం తదయుక్తం
నైవానుష్ఠేయమత్ర నిర్దిష్టం, హానముపాయనమపి వానుష్ఠేయత్వేన
కీర్త్యతే నేహ. ౪౧౧. విద్యాస్తుత్యర్థం కిల హానముపాయనమిహోప
దిష్టం హి, యే సుకృతదుష్కృతే కిల విదుషస్సంసారకారణీభూతే
౪౧౨. చిరకాలసంప్రవృత్తే విద్యాబలతో హి తే విధూయేతే, విని

వేశ్యేతే తే కిల సుహృద్ద్విషత్స్వపి చ తద్బలేనైవ. ౪౧౩. సైషా విద్యా హి మహాభాగేతి స్తూయతేఽత్ర విద్యైషా, స్తుత్యర్థే చైతస్మిన్నుపాయనస్య క్వచిచ్ఛ్రుతస్యాపి ౪౧౪. హానశ్రుతిసామాన్యేప్యనువృత్తికథాస్తుతిప్రకర్షాయ, యేనార్థవాదవాక్యప్రవృత్తిరఖిలా తదంతరాపేక్షా. ౪౧౫. ఏకవిగ్ంశ ఇతోఽసావిత్యాదిష్వర్థవాదవాక్యేషు, దృష్టా ద్వాదశమాసాః పంచర్తవ ఇతి తదంతరాపేక్షా. ౪౧౬. యేనోపాయోపాయనవాదో విద్యాస్తుతిప్రకర్షార్థః, తేనైతస్మిన్నర్థే నాభినివేష్టవ్యమనృతమేతదితి. ౪౧౭. సూత్రే శబ్దగ్రహణం స్తుత్యర్థత్వప్రదర్శనార్థం స్యాత్, సూత్రే వివక్షితో యది గుణోపసంహార ఏవ చేత్తర్హి. ౪౧౮. హిత్వోపాయనశబ్దం హ్యుపాయనస్యైవ శేషతాం బ్రూయాత్, తస్మాద్గుణోపసంహృతివిచారధారా ప్రసంగయోగేన. ౪౧౯. స్తుత్యుపసంహారవిధిప్రదర్శనార్థం హి సూత్రమేతత్స్యాత్, అత్ర కుశాచ్ఛందస్స్తుత్యుపగానవదితి నిదర్శనం కథితం. ౪౨౦. భాల్లవినాం హి కుశా వానస్పత్యాస్స్థేతిమంత్రభాగేన, అవిశేషేణ కుశానాం వనస్పతిప్రభవతా శ్రుతా సత్యామ్. ౪౨౧ శాట్యాయనినామౌదుంబరాః కుశా ఇతి విశేషవచనేన, ఔదుంబర్యశ్చ కుశా ఆశ్రీయంతే యథా తథైవేహ. ౪౨౨. అవిశేషేణ చ దేవాసురసంజ్ఞచ్ఛందసాం ప్రసంగే హి, పైంగ్యామ్నానాద్దేవచ్ఛందాంస్యవధారయంతి పూర్వాణి. ౪౨౩. కేషాంచిత్షోడశినస్స్తోత్రే కాలావిశేషసంప్రాప్తౌ, సమయావిషితే సూర్యే షోడశినస్తోత్రమేవమాచికయా ౪౨౪. ఆర్చ్ఛశ్రుత్యా తత్ర చ కాలవిశేషప్రతీతిరుద్భవతి, కేచిత్త్వవిశేషేణ హ్యుపగానమిదం సమామనంత్యత్ర. ౪౨౫. భాల్లవినస్తు విశేషేణైవేతి యథా కుశప్రముఖేషు, శ్రుత్యంతరోపదర్శితవిశేషయోగో భవేత్తథైవేహ. ౪౨౬. హానావుపాయనాన్వయ ఇతి సూత్రార్థోఽత్ర నిశ్చితో భవతి, ద్వాదశలక్షణ్యామపి జైమినినా సూత్రితోఽయమేవార్థః. ౪౨౭. సూత్రం తదేతదేవాపితు వాక్యత్వాదికం హి తత్రోక్తం, జ్యోతిష్టోమప్రకరణఏతద్వాక్యద్వయం సమామ్నాతం. ౪౨౮. యావజ్జీవం జుహుయాదిత్యపి చ న దీక్షితో జుహోతీతి, ప్రతిషేధార్థత్వే కిల నఞో వికల్పో భవేత్సచాయుక్తః. ౪౨౯. నఞ్పర్యుదాసవృత్త్యా స

హి యావజ్జీవవాక్యశేష ఇతి, అథవైతాస్వేవ విధూననశ్రుతిష్వేత దత్ర సూత్రేణ. ౪౩౦. చింతయితవ్యమనేన విధూననవచనేన సుకృత దుష్కృతయోః, అభిధీయతే హి హానం కిం వార్థాంతరమితీహ విచి కిత్సా. ౪౩౧. తత్ర విధూననశబ్దాన్న హానమభిధీయతే పరంత్వన్యత్ ధూఞ్ కంపన ఇతి ధాతోర్ధోధూయంతే ధ్వజాంశుకానీతి. ౪౩౨. లోకప్రయోగదర్శనతశ్చాలనమిహ విధూననం యుక్తం, ఇహ చాల నం తు కించిత్కాలం హి తయోః ఫలోపరోధ ఇతి. ౪౩౩. ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే విధూననం హానమేవ నాన్యదితి, ఇహ చోపాయనశబ్ద శ్శేషత్వేన ప్రతీయతే యస్మాత్. ౪౩౪. న సుకృతదుష్కృతయోః ప్రహీణయోః, క్వాప్యుపాయనం హి పరైః, తేనోపాయనకథనాత్త దనుగుణమిదం విధూననం హానమ్ ౪౩౫. ఏతచ్చ సన్నిధానే విధూ ననస్య క్వచిచ్ఛ్రితం సపది, భవతి కుశాచ్ఛందస్తుత్యుపగానవదిహ విధూననశ్రుత్యా. ౪౩౬. సర్వత్ర కృతసహాయం సార్వత్రికనిర్ణయే హి నిపుణతమం, అద్రవ్యత్వాదేవ తు న చాలనం స్యాద్విధూననం హి తయోః. ౪౩౭. అశ్వ ఇవేతి శ్రుత్యుపదర్శితదృష్టాంతభూతరో మాదేః, ద్రవ్యత్వాత్తత్రైవ హి విధూననం చాలనం న చేహ స్యాత్. ౪౩౮. అత్రానేకార్థత్వాద్ధాతూనాం న స్మృతేర్విరోధోఽపి,

సూ. సాంపరాయే తర్తవ్యాభావాత్తథాహ్యన్యే. ౨౭

పర్యంకసంజ్ఞికాయాం విద్యాయాం కిల సమామనంత్యేతే. ౪౩౯. కౌషీతకినస్తత్ర చ స ఏతమిత్యాది వాక్యమాదిష్టం, తత్ర చ స దేవ యానం పంథానం ప్రాప్య చాగ్నిలోకం హి. ౪౪౦. ఆగచ్ఛత్యాగ త్యాగచ్ఛతి విరజాం నదీం తతస్తాం చ, మనసైవాత్యేతి తత్ విధూ నుతే సుకృతదుష్కృతే చోభే. ౪౪౧. ఇతి వర్ణితం కిమత్ర చ యథా శ్రుతం వ్యధ్వనీదముపదిష్టం, యత్తద్వియోగవచనం ప్రతిపత్తవ్యం భవేత్కిమథవాదౌ. ౪౪౨. దేహాదపసర్పణఇతి విచారణాయాం శ్రుతేః ప్రమాణత్వాత్, శ్రుత్యనుసారేణైవ ప్రతిపత్తిరితి ప్రసంజనే పరతి. ౪౪౩. ఇహ సాంపరాయశబ్దాద్దేహాదపసర్పణం హి నిర్దిష్టం, ఏతచ్చ సుకృతదుష్కృతహానం తత్సాంపరాయ ఏవ స్యాత్. ౪౪౪. విద్యాసామర్థ్యాదిహ పంచమ్యంతోపదర్శితో హేతుః, విదుషో హి

సంపరేతస్యాస్య పరం విద్యయైవ సంప్రేప్సోః. ౨౨౫. న చ సుకృతదుష్కృతాభ్యాం కించిత్ప్రాప్తవ్యమంతరాళేఽస్తి, స్యాచ్చేదక్షీణేతే కల్పే యాతాం క్షణాంశ్చ కతిచిదిహ. ౨౨౬. విద్యావిరుద్ధఫలయోస్తయోశ్చ విద్యాబలాత్క్షయోఽభిహితః, విద్యాఫలోన్ముఖే స్యాద్యదా తదైవేషభవితుమర్హతి హి. ౨౨౭. తస్మాత్ప్రాగేవాసౌ సన్నపి పశ్చాత్తయోః క్షయః పఠితః, అన్యేపి శాఖినో యే శాట్యాయనినశ్చ తాండినశ్చైతే. ౨౨౮. ప్రాగేవ సుకృతదుష్కృతయోరుభయోర్హానమామనంతీహ,

సూ. ఛందతఉభయావిరోధాత్. ౨౮.

దేహాదపసృప్తస్యార్చిరాదినా ప్రస్థితస్య తస్య యది. ౨౨౯. అభ్యుపగమ్యేతార్ధపథి క్షయోసౌ హి సుకృతదుష్కృతయోః, పతితే దేహే చ తదా తత్క్షయహేతోర్యమాదిరూపస్య. ౨౩౦. ఇచ్ఛాతోనుష్ఠానానుపపత్తావనుపపత్తిరేతస్య, తద్ధేతుకసుకృతాదిక్షయస్య భవతీయమపరిహార్యైవ. ౨౩౧. తస్మాచ్చ పూర్వమేవానుష్ఠానం ఛందతో భవేదస్య, తత్పూర్వకమేవేదం హానం స్యాదత్ర సుకృతదుష్కృతయోః. ౨౩౨. ఇతి కిల నిమిత్తనైమిత్తికయోరుపపత్తిరిహ నిరాబాధా, తద్వచ్చ తాండిశాట్యాయనిశ్రుతియుగస్య సంగతిశ్చాపి. ౨౩౩ విద్యాస్తుతయే హానావుపాయనస్యోపసంహృతిస్సిద్ధా,

సూ. గతేరర్థవత్త్వముభయథాన్యథా హి విరోధః. ౨౯.

క్వచిదపి చ సుకృతదుష్కృతహానసమీపే హి దేవయానోఽసౌ. ౨౩౪. పంథాశ్శ్రూయతఏవం క్వచిచ్చ న శ్రూయతే హి తత్రాయం, సందేహః కిం హానావవిశేషేణైవ దేవయానోఽసౌ. ౨౩౫. సన్నిపతేదథవాసౌ క్వచిద్విభాగేన కుత్రచిన్నేతి, తత్ర యథా హానావవిశేషేణోపాయనానువృత్తిస్స్యాత్. ౨౩౬. ఏవమిహ దేవయానానువృత్తిరత్రోచితేత్యతః పఠతి, ఇహ చ విభాగేనైవ హి పథోర్థవత్త్వం తు దేవయానస్య. ౨౩౭. యద్యవిశేషేణ గతిస్సర్వత్ర స్యాత్తదా విరోధస్స్యాత్, పరమం సామ్యముపైతీత్యేషా శ్రుతిరేవమత్ర దర్శయతి. ౨౩౮. విదుషో నిరంజనస్య చ గంతవ్యం పరమసామ్యమేవేతి, గంతా

నిరంజనోసౌ ప్రాప్తవ్యం పరమసామ్యమేవేహ. ౪౭౯. దేశాంతరాప్తి సాధనభూతా చ గతిర్విరుధ్యతే న కథమ్,

సూ. ఉపపన్నస్తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేర్లోకవత్. ౩౦.

క్వచిదర్థవతీ హి గతిః క్వచిచ్చ నేత్యేవముభయథా భావః. ౪౮౦. ఉపపన్న ఏవ సోయం యస్మాత్తల్లక్షణార్థ ఇహ దృష్టః, గతిసాధనభూతోర్థః పర్యంకప్రభృతిసగుణవిద్యాసు. ౪౮౧. ఉపలభ్యతే హి తత్ర తు పర్యంకారోహణం చ సంవదనం, పర్యంకస్థేన సమం విశిష్టగంధాప్తిరేవమాద్యం హి. ౪౮౨. దేశాంతరసంప్రాప్త్యాయత్తం హి శ్రూయతే ఫలం యదిదం, తత్రార్థవతీ హి గతిర్న తు సమ్యగ్దర్శనే భవేదేవమ్. ౪౮౩. ఆత్మైక్యదర్శినాం హి ధ్వస్తావిద్యాదిసకలబంధానామ్, ఆరబ్ధభోగకర్మవ్యతిరేకేణ చ న కించిదస్త్యపరమ్. ౪౮౪. తత్ర చ కథం గతిస్స్యాత్ప్రయోజనం వా న కించిదపి తస్యాః, లోకవదేషవిభాగో యథైవ లోకే హి నగరసంప్రాప్తౌ. ౪౮౫. పంథాఃకశ్చిదపేక్ష్యో నారోగ్యాప్తౌ తథైవ చేహాపి,

సూ. అనియమస్సర్వేషామవిరోధశ్శబ్దానుమానాభ్యామ్. ౩౧.

గతిరర్థవతీ సగుణాస్వేవ హి విద్యాసు నిర్గుణాయాం తు. ౪౮౬. పరమాత్మగోచరాయాం విద్యాయాం నేతి పూర్వముపదిష్టం, సగుణాస్వపి విద్యాసు హి గతిః క్వచిచ్ఛ్రూయతే క్వచిన్నైవ. ౪౮౭. ఉపకోసలవిద్యాయాం తథైవ పర్యంకసంజ్ఞవిద్యాయాం, పంచాగ్నివిషయవిద్యాయామపి దహరాత్మవిషయవిద్యాయామ్. ౪౮౮. గతిరియముపదిష్టా న తు మధువిద్యాయాం తథైవ చాన్యత్ర, షోడశకలవిద్యాయాం తథైవ శాండిల్యసంజ్ఞవిద్యాయామ్. ౪౮౯. వైశ్వానరవిద్యాయాం తత్ర చ సందేహ ఏష జాగర్తి, యాసు శ్రూయత ఏషా కిం తాస్వేవ హి గతిర్నియమ్యేత. ౪౯౦. ఏవంవిధవిద్యాభిస్సంబధ్యేతేయమనియమేనేతి, తత్ర నియమో న్యాయ్యో యత్రైవ శ్రూయతే గతిస్త్వేషా. ౪౯౧. తత్రైవ నేతి యస్మాత్ప్రకరణమత్ర చ నియామకం దృష్టం, అన్యత్రోక్తాపి గతిర్గచ్ఛేద్విద్యాంతరం యదా హి తదా. ౪౯౨. సర్వం సర్వార్థం స్యాచ్ఛ్రుతిప్రమాణత్వమపి చ హీయేత,

ఏకత్రోక్తాయా అప్యన్యత్ర గతేర్యదా భవేత్ప్రాప్తిః. ౪౭౩. ఉపకో సలవిద్యాయాం తత్రైవ పంచాగ్నివిషయవిద్యాయాం, య త్త్వర్చిరాది కాయా గతేః పునర్వ్వచనమనుపపన్నం స్యాత్. ౪౭౪. తస్మాన్నియమో యుక్తస్స్యాదిత్యత ఏతదుత్తరం పఠతి, సర్వాసామభ్యుదయప్రాప్తి ఫలానాం చ సగుణవిద్యానామ్. ౪౭౫. అవిశేషేణైషైషా భవితుం యుక్తా హి దేవయానగతిః, అవిశేషోపగమే కథమత్ర ప్రకరణవిరోధ పరిహారః. ౪౭౬. ఇతి నాశంక్యం భవతి శ్రుతిస్మృతిభ్యాం విరోధపరి హారః, శ్రుతిరత్ర తద్య ఇత్థం విదురితి పంచాగ్న్యుపాసకానాం హి. ౪౭౭. పంథానమర్చిరాదికమవతార్య తథోపదిశతి చాన్యేషాం, యే చేమేఽరణ్య ఇతి ప్రకృష్టవిద్యాంతరావలంబానామ్. ౪౭౮. పంచాగ్ని విషయవిద్యావద్భిస్సమమార్గతాం ప్రదర్శయతి, నన్వేషా విద్యాంతర వతాం గతి శ్రుతిరితీహ న హి యుక్తమ్. ౪౭౯. శ్రద్ధాతపఃపరాణాం గతిరేవ హి తత్ర దర్శితా యస్మాత్, ఇతి చేన్నాసౌ దోషో విద్యా బలమంతరేణ కథమపి చ ౪౮౦. న శ్రద్ధయాపి తపసా కేవలయా గతి రియం హి లభ్యేత, యస్మాచ్చ విద్యయేతి శ్రుతిరిమమర్థం ప్రదర్శ యత్యత్ర. ౪౮౧. తద్యాంతి విద్యయైవ హి యత్ర చ కామాదయః పరావృత్తాః, నో యాంతి దక్షిణా వానావిద్వాంస స్తపస్వినో వేతి. ౪౮౨. విద్యాంతరోపలక్షక ఏవ శ్రద్ధా తపఃపదే తస్మాత్, శ్రద్ధాం సత్యముపాసత ఇతి వాజసనేయినః పఠంత్యత్ర. ౪౮౩. సత్యం బ్రహ్మో పాసత ఇహ యే శ్రద్ధాశబ్దోహ్యరణ్య ఇతి, వ్యాఖ్యేయం తద్వాక్యం యతశ్చ సర్వత్ర సత్యశ స్య. ౪౮౪. అనకృద్బ్రహ్మణ్యేవ ప్రయోగ ఉపలభ్యతే హి శాస్త్రే ౯, అత్ర చ పంచాగ్నివిదామిత్థం విత్త్వేన పరిగృహీతత్వాత్ ౪౮ . ఇహ పరిశేషాద్విద్యాంతరాశ్రయాణాం పరిగ్రహో న్యాయ్యః, అథ య ఇతి శ్రుతిరపరా పంథానౌ దక్షి ణోత్తరౌ యే వై. ౪౮౬. న విదుస్తే కీటాస్సృస్తథా పతంగా బిలే శయా వేతి, మార్గద్వయచ్యుతానామధోగతిం హ్యేవముపదిశంతీ, సా. ౪౮౭. దేవపితృయాణయోరేవైతానంతః ప్రవేశయత్యేవం, తత్రాపి దేవయానప్రాప్తిర్విద్యావిశేషత స్తేషామ్. ౪౮౮. స్మృతిరపి చ శుక్లకృష్ణే గతీ ఇతి హ్యేతమర్థముపదిశతి, తస్మాదుపకోసలవిద్యాయాం

పంచాగ్న్యుపాసనాయాం చ. ౪౮౯. ఉభయత్ర దేవయానామ్నానం త్వనుచింతనార్థమేవ స్యాత్, మార్గానుచింతనస్య చ విద్యాంగత్వం శ్రుతిస్మృతిప్రథితం. ౪౯౦. యేషాం మార్గశ్రవణం న చాస్తి తేషాం వినైవ తద్ధ్యానం, విద్యాసామర్థ్యేన హి మార్గప్రాప్తిరితి బోధనార్థమియం. ౪౯౧. పునరుక్తిరనియమేనార్చిరాదిసంప్రాప్తిరపి చ సిద్ధైవ,

సూ. యావదధికారమవస్థితిరాధికారికాణామ్. ౩౨.

గతిరత్ర సగుణవిద్యాస్వర్థవతీ బ్రహ్మలోకఫలకత్వాత్. ౪౯౨. నిర్గుణవిద్యాయాం గతిరనర్థికా ముక్తిఫలతయేత్యుక్తం, విదుషో హి దేహపాతోత్తరం తు దేహాంతరం భవేన్నేతి. ౪౯౩. ఇహ చింత్యతే హి నన్విహ నేయం చింతాత్ర భవతి యుక్తతమా, న హి విద్యాసంపత్తౌ ముక్తివిలంబేస్తి కారణం కిమపి. ౪౯౪. నైవేహ పాకసాధనసంపత్తావోదనో భవేన్నేతి, భుంజానస్తృప్యేత్కిం న వేతి చింతా తు కుత్రచిద్దృష్టా. ౪౯౫. ఇతి చేదుపపన్నేయం చింతా యస్మాదితిహాసాదౌ, బ్రహ్మవిదాం కేషాంచిద్దేహాంతరజన్మ దర్శితం భూయః. ౪౯౬. స్మృత ఇహ వేదాచార్యో నామ్నాపాంతరతమా ఇతి ఖ్యాతః, విష్ణునియోగాచ్చ కలేరాదౌ ద్వైపాయనో బభూవేతి. ౪౯౭. ఇహ చ వసిష్ఠోఽపి తథా బ్రహ్మణ ఏవైష మానసః పుత్రః, సన్నపి నిమిశాపాదపగతపూర్వతనుశ్చతుర్ముఖాదేశాత్. ౪౯౮. మిత్రావరుణాభ్యాం పునరసౌ బభూవేతి చ స్మృతో భవతి, భృగ్వాదీనాం చ తథా పునరుత్పత్తిస్తు వారుణే యజ్ఞే. ౪౯౯. స్మర్యత ఏవ తథైవ బ్రహ్మణ ఏవైష మానసః పుత్రః, సోఽయం సనత్కుమారః స్కందత్వేన స్వయం బభూవేతి. ౫౦౦. ఇహ దక్షనారదాదీనామపి దృష్టా తదంతరోత్పత్తిః, స్మృతిషు శ్రుతిషు చ మంత్రార్థవాదయోరపి చ దృశ్యతే సేయమ్. ౫౦౧. పతితే హి పూర్వదేహే కేచిద్దేహాంతరం సమాదదతే, స్థిత ఏవాస్మిన్ కేచిద్యోగైశ్వర్యాదనేకమాదదతే. ౫౦౨. స్మర్యంతే సర్వే తే సమ్యఙ్నిర్ణీతసకలవేదార్థాః, తస్మాద్బ్రహ్మవిదామపి దేహాంతరదర్శనాదిహ ప్రాప్తమ్. ౫౦౩. అస్యాః పరవిద్యాయాః పాక్షికమేవ హి విమోక్షహేతుత్వం,

హాస్యాదేవం ప్రాప్తావిహోత్తరం బ్రూతే. ౫౦౪.

ధికారేష్వేవ సన్నియుక్తానాం, తేషామపాంతర

తమఃప్రభృతీనామధికారికాణాం హి. ౫౦౫ తావదవస్థానం స్యాదధికారో యావదేవ తేషాం స్యాత్, భగవాన్ యథా హి సవితా సహస్రయుగమాధికారికో భూత్వా. ౫౦౬. ఉదయాస్తమయవివర్జితమంతే కైవల్యమనుభవత్యేషః, అథ తత ఊర్ధ్వమితి శ్రుతిరిమమేవార్థం ప్రదర్శయత్యస్య. ౫౦౭. యే చేహ వర్తమానా బ్రహ్మవిదస్తే యథైవ కైవల్యం, ఆరబ్ధభోగనాశే సంజాతే సమ్యగనుభవంతి తథా. ౫౦౮. ఇహ తస్య తావదేవేత్యేషా శ్రుతిరేతమర్థముపదిశతి, ఏవం బ్రహ్మవిద ఇమే యే చాపాంతరతమఃప్రముఖ్యాస్సన్యః. ౫౦౯. పరమేశ్వరేణ తే తేష్వధికారేషు చ నియోజితాస్సంతః, కైవల్యహేతుభూతే సమ్యగ్జ్ఞానే హి విద్యమానేఽపి ౫౧౦. అక్షీణభూరికృత్యా అవతిష్ఠంతే హి యావదధికారం, అధికారాంతే తు పునర్ముచ్యంత ఇతీహ సకలమవిరుద్ధమ్. ౫౧౧. జన్మాంతరం యదేతత్తత్త్వజ్ఞానామపీహ చేత్తర్హి, జ్ఞానాన్ముక్తిః కథమితి శంకాపదమాదధాతి నైవేహ. ౫౧౨. యస్మాత్సకృత్ప్రవృత్తం ప్రారబ్ధం తే ఫలప్రదానాయ, అతివాహయంత ఏవ హి గృహాద్గృహాంతరమివాన్యమన్యం హి. ౫౧౩. దేహాన్క్రమేణ యుగపన్నిర్మాయ స్వాధికారసిద్ధ్యర్థం, తానధితిష్ఠంతో పరిముషితస్మృతయో హి సంచరంతి కిల. ౫౧౪. యత్పూర్వజన్మహేతుప్రారబ్ధం జ్ఞానినాం తదేవేహ, జన్మాంతరహేతుస్స్యాన్ముక్తిస్స్యాత్తదవసాన ఏతేషామ్. ౫౧౫. పూర్వప్రారబ్ధేతరకర్మ చ జన్మాంతరే యదా హేతుః, తత్రైవ ముఖ్యభావో నచైవమత్రాస్త్యతో న దోషోఽయమ్. ౫౧౬. జాతిస్మరా నచైతే తతఏవతఇతి హి యతః ప్రసిద్ధాస్తే, యే పూర్వదేహనామాభిసంధిహీనా భవంతి పరతంత్రాః ౫౧౭. యే చాపి సాభిమానాస్తేవై జాతిస్మరా నచైతేస్యుః, ఏతే హి నిరభిమానాస్తథా స్వతంత్రాశ్చ పూర్వనామానః. ౫౧౮. ఇతివైషమ్యాన్నైతే భవంతి జాతిస్మరాః కథంచిదపి, సులభా వివదితుకామా జనకేన బ్రహ్మవాదినీ కాపి. ౫౧౯. స్వీయం వ్యుదస దేహం తతస్తు సా జనకదేహమావిశ్య, తేన సమం వ్యుద్య పునస్స్వమేవ దేహం సమావివేశేతి. ౫౨౦. స్మృతినిర్దేశాదేవ స్వాతంత్ర్యం తేషు దర్శితం భవతి, యద్వ్యపయుక్తే కర్మణి దేహాంతరకారణం హి కర్మాన్యత్. ౫౨౧. ఆవిర్భవేత్తతోఽన్యత్కర్మ

తతోఽన్య త్తథా ప్రసజ్యేత, పాక్షికమేవ తదా స్యాత్పరవిద్యాయా విమోక్షహేతుత్వమ్. ౫౨౨. నైషా శంకా ప్రకృతే జ్ఞానాత్కర్మక్ష యస్య నిర్దేశాత్, శ్రుతిరత్ర భిద్యతే హృదయగ్రంథిరితీమమర్థముప దిశతి. ౫౨౩. దర్శయతి చ స్మృతిప్రతిలంభ ఇతి శ్రుతిరపీమమేవార్థం, స్మృతిరపి దర్శయతి యథైధాంసి సమిద్ధోఽగ్నిరేవమాద్యా హి. ౫౨౪. బీజాన్యగ్న్యుపదగ్ధానీత్యన్యాపి స్మృతిరన్యథోక్తార్థం, నావిద్యాదిక్లేశే దగ్ధేపి క్లేశకార్యరూపస్య ౫౨౫. కర్మాశయస్య చైకాంశే దాహాశ్చ కతః ప్రరోహ ఇతి, ఉపపద్యతే కథంచన న చాగ్నిదగ్ధస్య శాలిబీ జస్య. ౫౨౬. ఏకాంశతః ప్రరోహో లోకే కేనాపి కుత్రచిద్దృష్టః, కర్మాశయస్య చాస్యారబ్ధఫలస్య తు నివృత్తిరేవం స్యాత్. ౫౨౭. ముక్తేషోరివ వేగక్షయాదిహాపి చ శరీరపాతేన, దర్శయతి చేమమ ం శ్రుతిరేవ హి తస్య తావదేవేతి. ౫౨౮. తేనాధికారికాణామన తి ర్భవతి యావదధికారం, జ్ఞానఫలస్యానైకాంతికతాపి నచేహ శంకితుం శక్యా. ౫౨౯. శ్రుతిరవిశేషేణైవ జ్ఞానాన్మోక్షం హి సర్వజీవానాం, తద్యో యో దేవానామిత్యాద్యా కిల యతః ప్రదర్శయతి. ౫౩౦. సగుణోపాసనయా యేత్వైశ్వర్యాదిషు ఫలేషు సక్తాస్తే, పశ్చాద్వైశ్వ ర్యక్షయదర్శనమాత్రేణ తత్ర నిర్విణ్ణాః. ౫౩౧. పరవిద్యాపరనిష్ఠా బలేన తేపి ప్రయాంతి కైవల్యం, దర్శయతిచేమమర్థం శ్రుతిరేషా బ్రహ్మణా సహేత్యాద్యా. ౫౩౨. యదిదం జ్ఞానఫలం స్యాద్భవతి హి తచ్ఛేదమనుభవారూఢం, ఫలవిరహాశంకేయం తత్ర న యుక్తా పరా త్మవిజ్ఞానే. ౫౩౩. అననుభవారూఢే కిల కర్మఫలే యుజ్యతే హి శంకేయం, యత్సాక్షాదపరోక్షాదితి శ్రుతిస్తదపరోక్షముపదిశతి ౫౩౪. శ్రుతిరపి తత్త్వమసీతి స్వాత్మైక్యోపదిశతి ఫలమేతత్, శ్రుతిరియమ న్యార్థతయా పరిణేతుం నైవశక్యతే యస్మాత్. ౫౩౫. తద్వైతత్పశ్యన్ని త్యేషా హ్యత్రా పరోక్షసమకాలం, సర్వాత్మభావరూపం పరాత్మదర్శన ఫలం ప్రదర్శయతి. ౫౩౬. ఐకాంతికే హి తస్మాద్విదుషః కైవల్యసిద్ధి రితి సిద్ధమ్,

సూ. అక్షరధియాం త్వవరోధస్సామాన్యతద్భావా
భ్యామౌపసదవత్తదుక్తమ్. 33.

ఇహ ఖలు వాజసనేయకఏతద్వై తదితి వాక్యమామ్నాతం. ౫౩౭. ఆథర్వణికేథ పరాయయా తదక్షరమితీదముపదిష్టం, అన్యత్రాపి విశేషప్రతిషేధేనాక్షరం పరం బ్రహ్మ. ౫౩౮. ఉపదిష్టం తత్ర పునః ప్రతిషిధ్యంతే హి కేచిదతిరిక్తాః, తత్ర చ విశేషనిరసనబుద్ధీనాం తత్ర తత్ర దృష్టానామ్. ౫౩౯. సర్వాసాం సర్వత్ర ప్రాప్తిః కిం వా భవేద్వ్యవస్థేతి, సందేహే శ్రుతిభేదాదిహ వ్యవస్థా భవేదితి ప్రాప్తౌ. ౫౪౦. అక్షరధియామిహాసాం సర్వత్ర ప్రాప్తిమేవ దర్శయతి, యే త్వక్షరే హి ధర్మిణి నిషేధధీహేతవో హి శబ్దాస్స్యుః. ౫౪౧. అక్షరధియోఽత్ర తేఖల్వవరోధోఽన్యత్ర తదుపసంహారః,అక్షరబుద్ధయఏతా స్సర్వాస్సర్వత్ర చావరోద్ధవ్యాః. ౫౪౨. యస్మాత్సర్వత్రైవ బ్రహ్మ ప్రతిపాదనప్రకారోఽయం, సర్వవిశేషనిరస్తాత్మకస్సమానో హి దృశ్యతే కించ ౫౪౩ సర్వత్ర ప్రతిపాద్య బ్రహ్మాభిన్నం ప్రతీయతే తస్మాత్, అన్యత్ర చ శ్రుతా అపి సర్వత్రైతా ధియః కుతో న స్యుః. ౫౪౪. తదిదం హ్యానందాదయ ఇతి సూత్రవ్యాకృతౌ పురా కథితం, తత్ర చ విధిరూపాణి హి విశేషణాన్యేవ చింతితాని పరమ్. ౫౪౫ అత్ర ప్రతిషేధాత్మకవిశేషణాన్యేవచింతితాని పునః, అస్త్వానందాదీనాముపసంహారఃస్వరూపభూతత్వాత్. ౫౪౬. న నిషేధానామేవం స్యాదానంత్యాదనాత్మభావాచ్చ, ఇత్యధికాశంకాయాం ప్రతిషేధానామనాత్మభావేపి. ౫౪౭. తేషాం హి నిర్విశేషబ్రహ్మప్రతిపత్తిసాధనత్వేన, ఉపసంహారో యుక్తో నిషేధవాక్యైకవాక్యభావేన. ౫౪౮. ఇత్యేతద్దర్శయితుం నేయం చింతాత్ర భవతి యుక్తతమా, అత్రౌపసదవదితి యన్నిదర్శనం తన్నిరూప్యతే సపది. ౫౪౯. జమదగ్నినా కృతోఽసావహీనసంజ్ఞః క్రతుశ్చతూరాత్రః, స తు జామదగ్న్య ఇతి కిల విఖ్యాతస్తత్ర చోపసత్సంజ్ఞాః. ౫౫౦. ఇష్టయ ఏతాస్తు పురోడాశిన్యస్తైత్తిరీయకే విహితాః, అగ్నే ర్వేర్హోత్రంవేరితి చ పురోడాశదానమంత్రాణామ్. ౫౫౧. ఉద్గాత్రవేదజానామధ్వర్యుభిరేవ భవతి సంబంధః, తత్ర పురోడాశస్య ప్రదానమధ్వర్యుకర్తృకం యస్మాత్. ౫౫౨. తదిహ

ప్రధానతంత్రం హ్యంగం నిర్దిష్టమేవమత్రాపి, అక్షరతంత్రత్వాదిహ విశేషణానాం హి యత్ర కుత్రాపి. ౫౫౩. ఉత్పన్నానామేషాం సర్వత్రైవాక్షరేణ సంబంధః, ఉక్తం ప్రథమే కాండే గుణముఖ్యే త్యాదినా హి సూత్రేణ. ౫౫౪. ఉత్పన్నస్య ఫలే వినియోగవిధిర్ముఖ్య ఏష భవతి గుణః, ఉత్పత్తివిధిర్హి తయోర్వ్యతిక్రమశ్చేత్తదా తు ముఖ్యేన ౫౫౫. మంత్రాత్మకవేదస్య చ భవతిహ్యధ్వర్యునైవ సంయోగః, ఉత్పత్తిర్హి ఫలార్థా సర్వత్రైవోపలభ్యతే లోకే. ౫౫౬. తస్మాత్ఫలవిధినైవ హి గుణస్య నయనమితి భవతి సూత్రార్థః,

సూ. ఇయదామననాత్. ౩౪.

ఆథర్వణికాశ్చైవ తాశ్వతరాశ్చ ద్వాసుపర్ణేతి. ౫౫౭. ఏవం హ్యృతం పిబంతౌ సుకృతస్యేత్యాదికం పఠంతి కఠాః, అత్ర చ విద్యైక్య కత్వం విద్యానానాత్వమితి తు సందేహః. ౫౫౮. ఇహ విద్యానా నాత్వం యుక్తం యస్మాద్విశేష ఇహ దృష్టః, అత్రాథర్వణవాక్యే హ్యేకస్య చ భోక్తృతా వినిర్దిష్టా. ౫౫౯. కఠవల్లీవాక్యే హి ద్వయోశ్చ భోక్తృత్వమభిహితం భవతి, వేద్యం హి భిద్యమానం విద్యాం భిద్యాదిహేత్వతో బ్రూతే. ౫౬౦. విద్యైకత్వమిహ స్యాద్యత ఉభయోర్మంత్రయోరభిన్నం హి, ద్వితీయోపేతం వేద్యం దృష్టం హీయత్తయా పరిచ్ఛిన్నమ్. ౫౬౧ ఇహ వేద్యరూపభేదో నాశంక్యో భవతి మంత్రయోరుభయోః, యస్మాదేతౌ జీవద్వితీయమేవేశ్వరం ప్రదర్శయతః. ౫౬౨. అన్యోభిచాకశీతీత్యతోశనాయాద్యతీత ఏవాయం, ప్రతిపాద్యతే పరాత్మా సఏవ పునరపి చ వాక్యశేషేపి. ౫౬౩. కఠవల్ల్యాం ఖలు జీవే పిబతి చ తత్సాహచర్యమాత్రేణ, పర మాత్మా పిబతీతి చ్ఛత్రిన్యాయాదిదం భవేద్భాక్తమ్. ౫౬౪. ప్రకరణా తోఽపి పరాత్మా ప్రతీయతే వాక్యశేషతోఽప్యేవం, తస్మాన్న వేద్యభే దాద్విద్యాభేదోఽత్ర శంకితుం శక్యః ౫౬౫. తాదాత్మ్యబోధనార్థం జీవోపాదానమిహ భవేత్సఫలం, భేదాభేదవిచారావసరో నైవ హి పరాత్మవిద్యాయామ్. ౫౬౬. ఇత్యుక్తం తస్మాదత్రాధికధర్మోపసంహృతి ర్యుక్తా,

సూ. అంతరాభూతగ్రామవత్స్వాత్మనః. ౩౫.

యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మేతి ద్విస్సమామనంత్యత్ర. ౫౬౭. నైరంతర్యేణోషస్తకహోళప్రశ్నయోరిదం వాక్యం, వాజసనేయిన ఏతే తత్ర చ విద్యా భవేత్కిమేకైవ. ౫౬౮. కిం వా నానేత్యేవం సందేహే సా తు భవతి నానేతి, యుక్తం వక్తుం యస్మాదభ్యాసశ్చేహ దృశ్యతే తస్యాః. ౫౬౯. విద్యైకత్వే తుల్యార్థకం ద్విరామ్నానమఫలమేవ స్యాత్, తస్మాదభ్యాసాత్కల భవతి యథా కర్మభేదఏవమిహ. ౫౭౦. విద్యాభేదోఽభ్యాసాత్స్యాదితి శంకాం నిరాకరోతీహ, అత్రోషస్తకహోళబ్రాహ్మణయోస్స్వాత్మనో హి విద్యైక్యమ్. ౫౭౧. యస్మాదిహాంతరామ్నానానామవిశేష ఉభయతో దృష్టః, సర్వాంతరోంతరాత్మా హ్యావిశిష్టః పృచ్ఛ్యతే స ఉభయత్ర. ౫౭౨. ప్రత్యుచ్యతే చ న ద్వావాత్మానావాంతరౌ హి సంభవతః, యది చాంతరత్వముభయోర్భూతగ్రామవదిదం ప్రసజ్యేత. ౫౭౩. ఇహ పాంచభౌతికేఽస్మిన్ దేహే చాపోంతరాః పృథివ్యాస్స్యుః, అద్భ్యస్తేజోంతరమితి యథా తథైవేహ చాంతరత్వం స్యాత్. ౫౭౪. సర్వాంతరత్వమేతచ్చాపేక్షికమేవ నైవ ముఖ్యం స్యాత్, అథవా భూతగ్రామవదిత్యస్యార్థాంతరం భవేదేతత్. ౫౭౫. భూతగ్రామేష్వాత్మా హ్యేకో దేవ ఇతి మంత్రనిర్దిష్టః, సర్వాంతరస్తథైతద్బ్రాహ్మణయోరపి భవేదసావితి హి ౫౭౬. తస్మాద్వేద్యైకత్వాద్విద్యైకతం భవేన్నిరాబాధం, అభ్యాసాదిహ విద్యాభేదో యశ్చేహ శంకితస్సోపి. ౫౭౭. నైవాత్ర భవతి యత్ర తు నిరర్థకస్స్యాత్స చాయమభ్యాసః, తత్రైవ భేదకోసావిహ తూపస్తప్రదర్శితస్యాస్య. ౫౭౮. అశనాయాదినిరాసార్థతయా సఫల ఇతి సపది దర్శయతి,

సూ. అన్యథా భేదానుపపత్తిరితిచేన్నోపదేశాంతరవత్. ౩౬.

అథ యది విద్యాభేదో నైవాభ్యుపగమ్యతే తయోరుభయోః. ౫౭౯. ఆమ్నానభేద ఏవ బ్రాహ్మణయోః కథమిహోపపద్యేత, ఇతి చేదుపదేశాంతరవదేవ ఆమ్నానభేద ఉపపన్నః. ౫౮౦. తాండ్యుపనిషది హి షష్ఠే ప్రపాఠకే దృశ్యతే హి నవధాసౌ, తత్త్వమసీత్యుపదేశో విద్యాభేదో న తత్ర సంభవతి. ౫౮౧. యదుపక్రమోపసంహా

రాభ్యామైకార్థ్యమవగతంతత్ర,అపిభూయఏవమాభగవానితి వాక్యేన గమ్యతేహ్యేతత్. ౫౮౨. అర్థస్యైకస్యైవ హి పునఃపునః ప్రతిపిపాదయిషితత్వం, తత్రాసకృదుపదేశస్తత్తచ్ఛంకానివారణార్థో హి. ౫౮౩. భవతి తథైవేహాపి ప్రశ్నసమాప్త్యోస్సమానరూపత్వాత్, ఏకార్థగోచరావిహ దృష్టౌ చోపక్రమోపసంహారౌ. ౫౮౪. తత్ర చ యదేవ సాక్షాదితి ద్వితీయే కహోళకప్రశ్నే, ఆవిశ్య చైవకారం పూర్వప్రశ్నస్థముత్తరత్ర పునః. ౫౮౫. ఆకృష్యమాణమర్థం దర్శయతి పరం తు పూర్వవాక్యే చ, కథితో హి కార్యకరణవ్యతిరిక్తస్యాత్మనో హి సద్భావః. ౫౮౬. ఉపదిశ్యతేశనాయాద్యసంగితా తస్య చోత్తరత్రేతి,

సూ. వ్యతిహారో విశింషంతి హీతరవత్. ౩౭.

తద్యోఽహంసోఽసావితి యోఽసౌసోఽహమితి చామనంతీదమ్. ౫౮౭. తత్రైతరేయిణో హి ప్రకృత్య రవిమండలస్థితం పురుషం, త్వం వా అహమస్మీతి త్వమస్యహం వా ఇతీహ కథయంతి. ౫౮౮. జాబాలావాక్యమిదం తత్ర చ సందేహ ఏష సంభవతి, కిమిహ వ్యతిహారేణోభయరూపా మతిరియం హి కర్తవ్యా. ౫౮౯. అథవా కిమేకరూపేత్యత్రేయం స్యాదిహైకరూపేతి, నహ్యత్రాత్మేశ్వరయోరైక్యం ముక్త్వాన్యదస్తి కించిదిహ. ౫౯౦. చింతయితవ్యం యది చేచ్చింతయితవ్యం హి కిమపి కల్ప్యేత, జీవస్యేశాత్మత్వం సంసార్యాత్మత్వమీశ్వరస్యేతి. ౫౯౧ జీవస్యేశాత్మత్వే తస్యోత్కర్షో భవేద్యదీశస్య, సంసార్యాత్మత్వం స్యాత్తదేశ్వరస్య హి నికర్ష ఏవ స్యాత్. ౫౯౨. తస్మాదిహైకరూపా మతిరేవ స్యాన్నహి ద్విరూపేయం, వ్యతిహారామ్నాయస్త్వేకత్వదృఢీకృతిఫలార్థ ఇత్యేవమ్. ౫౯౩. ప్రాప్తే బ్రూతే హ్యథాస్యానాయ వ్యతిహార ఏష ఆమ్నాతః, ఇతరవదితి చ నిదర్శనమత్ర భవిష్యతి యథేతరే హి గుణాః ౫౯౪. సర్వాత్మత్వప్రభృతయ ఆమ్నాయంతే తత్రైవ చేహాపి, ఇహ చ సమామ్నాతారస్తథోభయోచ్చారణాద్విశింషంతి. ౫౯౫. త్వంవాఽహమస్మ్యహం చ త్వమసీతి హి తత్ఖలు ద్విరూపాయాం, కర్తవ్యాయాం హి మతావర్థవదేతన్న చాన్యథా భవతి. ౫౯౬. నను యద్యుభయామ్నానస్యార్థవిశేషోత్ర

కల్ప్యతే తర్హి, ఈశస్య చ సంసారిత్వాపత్త్యా స్యాన్నికర్ష ఇత్యు క్తమ్. ౫౯౭. నాసౌ దోష ఇహ స్యాదైకాత్మ్యస్యానుచింత్యమాన త్వాత్, నన్వేకత్వదృఢీకారోఽసావిహ దుర్నివార ఇతి చేన్న. ౫౯౮. అత్రైకత్వదృఢీకారోఽసౌ న నివార్యతే పరంత్వత్ర, వచనప్రామాణ్యా ద్వ్యతిహారేణేహ తు మతిర్ద్విరూపైవ ౫౯౯. కర్తవ్యా నత్వనాత్మ మతిరిత్యేతావదేవ వక్ష్యామః, తస్యాం మృతౌ కృతాయాం ఫలతశ్చై కత్వమపి దృఢీభవతి. ౬౦౦. ఆధ్యానార్థం హి యథా సత్యాదిగు ణేషు చోపదిష్టేషు, తత్తద్గుణః పరాత్మా ప్రసిధ్యతీహాపి తద్వదేవ స్యాత్. ౬౦౧. తస్మాద్వ్యతిహారోసావాధ్యాతవ్యస్తథోపసంహార్యః,

సూ. సైవ హి సత్యాదయః. ౩౮.

ఇహ కిల వాజసనేయశ్రుతౌ సయో హైతమితి సమామ్నా తమ్. ౬౦౨. యోఽయం సుమహద్యక్షం ప్రథమజమేతం హిరణ్య గర్భాఖ్యం, సత్యం బ్రహ్మేత్యేవం వేద భవేత్తస్య లోకవిజయఇతి. ౬౦౩. ఏషా హి సత్యవిద్యానామాక్షరవిద్యయా సమాకలితా, తత్రామ్నాతా హి పునస్తద త్తత్సత్యమితి సమామ్నాతమ్. ౬౦౪. వాక్యం తత్రాదిత్యే జ్యోతి ండలగతో హి పురుషో యః, యో దక్షిణాక్షిసంస్థః పురుషస్తౌ స త్యమితి సమామ్నాతౌ. ౬౦౫. కిం ద్వే హి సత్యవిద్యే కిం వాప్యేకేతి తత్ర సందేహః, తత్రతు భిన్నా యుక్తా ఫలసంయోగో యతోఽత్ర భేదేన. ౬౦౬. జయతీమాం ల్లోకానితి భవతి హి పూర్వత్ర హంతి పాప్మానం, జయతీతిచోపరిష్టాత్ఫల సంయోగో హి భిద్యతే చ పునః. ౬౦౭. ప్రకృతాకర్షణమత్రోపాస్యై కత్వేన భవతి యుక్తమితి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే హ్యేకైవైషాత్ర సత్యవిద్యేతి. ౬౦౮. తద్యత్తత్సత్యమితి ప్రకృతాకర్షణమిదం యతో త్రాస్తి, నను విద్యాభేదేపి ప్రకృతాకర్షణముపాస్యరూపైక్యాత్. ౬౦౯. ఉపపద్యతఇత్యుక్తం కథమిహ విద్యైక్యమితి తు నాశంక్యం, యత్ర విశిష్టనిమిత్తాద్విద్యాభేదః ప్రతీయతే తత్ర. ౬౧౦. ఏవం తత్స్యాదిహ తూభయథా వాక్యే ప్రతీయమానే హి, పూర్వోపదిష్ట విద్యాసంబద్ధం సత్యముత్తరత్రాపి. ౬౧౧. పునరాకృష్టం దృష్ట్వా విద్యైకత్వం హి నిశ్చితం భవతి, ఫలభేదశ్రవణాదిహ విద్యాభేద ఇతి

యచ్చపూర్వోక్తం. ౬౧౨. తదదూషణమేవ యతః ఫలభేదశ్రుతిరి
హార్థవాదస్స్యాత్, ఆదిత్యమండలేఽక్షిణి పురుషస్యోపాసనా హి పూర్వో
క్తా. ౬౧౩. అహరహమిత్యేవం ఖల్వంగాంతరమపి చ పూర్వముపదిష్టం,
అంగఫలశ్రుతిరేషా స్తుతిరూపా న హి వివక్షితార్థాస్స్యాత్. ౬౧౪.
యస్మాత్ప్రధానవిధినా ఫలప్రతీతావియం నిరాకాంక్షా, తస్మాదిహ ఫల
భేదాసిద్ధా విద్యైక్యమనపవాదం స్యాత్. ౬౧౫. యద్వా ప్రధాన
వాక్యే కామపదాదర్శనాత్ఫలాసిద్ధా, తస్మింస్తు రాత్రిసత్రన్యాయేన
ఫలే నిరూపణీయే హి. ౬౧౬. అంగేపి చ ప్రధానే శ్రుతమపి తదిదం
ఫలం సముచ్చిత్య, భవతి ప్రధానఫలమితి ఫలభేదోఽసావసిద్ధ ఏవేహ.
౬౧౭. తస్మాదేకైవేయం విద్యా తత్తద్విశేషణోపేతా, ఆమ్నాయత
ఇత్యత ఇహ సత్యాదిగుణోపసంహృతిర్యుక్తా. ౬౧౮. కేచిత్త్వస్మిన్
సూత్రే యచ్చాక్ష్యాదిత్యపురుషవిషయం హి, వాజసనేయకవాక్యం
ఛాందోగ్యేప్యథ య ఏష ఇత్యాది. ౬౧౯. తత్రైవ చాంతరక్షిణి
పురుషో దృశ్యత ఇతి ప్రసిద్ధం యత్, వాక్యముదాహృత్యైతత్సై
వాక్ష్యాదిత్యపురుషవిషయేయం. ౬౨౦. ఉభయత్రైకావిద్యేత్యేవం
నిశ్చిత్య తత్ర సత్యాదీన్, వాజసనేయిభ్యో హి ఛందోగానామిహో
పసంహార్యాన్. ౬౨౧. మన్యంతే హి తదేతత్సమంజసం నైవ కథమ
పీహ స్యాత్, ఛాందోగ్యేచోద్గీథవ్యపాశ్రయోఽయం ప్రతీయతే విద్యా.
౬౨౨. తత్రాదిమధ్యయోరపి తథావసానే చ కర్మచిహ్నాని, ఇయమేవ
ర్గగ్నిస్సామేత్యేవముపక్రమే హి నిర్దిష్టం. ౬౨౩. తస్యర్క్సామ చ
గేష్ణావితి మధ్యే సామ గాయతీత్యంతే, నైవేహ వాజివాక్యే కిమపి
చ కర్మాంగచిహ్నమస్త్యత్ర. ౬౨౪. ప్రక్రమభేదాద్విద్యాభేదే
యుక్తా గుణవ్యవస్థైవ,

సూ. కామాదీతరత్ర తత్ర చాయతనాదిభ్యః. ౩౯.

అథ య ఇదమిత్యధీతం ఛాందోగ్యే దృశ్యతే హి వాక్యమిదం.
౬౨౫. తత్ర బ్రహ్మపురేస్మిన్ దహరం కిల పుండరీకవేశ్మోక్తం, తస్యాం
తత్స్థాకాశం దహరం ప్రస్తుత్య చాయముపదిష్టః. ౬౨౬. అపహత
పాప్మా విజరో విమృత్యురయమిహ విశోకరూపశ్చ, విజిఘత్సో హ్యపి
పాస స్సత్యకామశ్చ సత్యసంకల్పః. ౬౨౭. ఇహ కిల వాజసనేయక

వాక్యం తదిదం సవేతి చాధీతం, ఏష మహానజఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయ ఇతి ప్రథితః. ౬౨౮. యోఽసావంతర్హృదయాకాశోత్యల్లోఽస్తి తత్ర శేతేఽసౌ, సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానసోఽయమితి హి తత్రోక్తం. ౬౨౯. తత్ర చ విద్యైకత్వం పరస్పరం కిల గుణోపసంహారః, విద్యానానాత్వం వా కిమిత్ర యుక్తమితి సంశయే బ్రూతే. ౬౩౦. అత్ర చ విద్యైకత్వం యుక్తమతస్స్యాద్గుణోపసంహారః, ఛాందోగ్యవాక్యదృష్టా యే వై కిల సత్యకామతాదిగుణాః. ౬౩౧. తే హి స వా ఏష మహానజ ఆత్మేత్యాదివాజివాక్యే హి, సంబధ్యంతే యత్త్విహ వాజ్యుపదర్శితమిదం వశిత్వాది. ౬౩౨. ఛాందోగ్యఏష ఆత్మేత్యత్ర తు సంబధ్యతే తదేతదపి, యస్మాదాయతనాదికముభయత్రైవోపలభ్యతే హి సమం. ౬౩౩. హృదయాయతనం హి సమం వేద్యః పరమేశ్వరస్సమానోఽత్ర, సేతుత్వం చ సమానం లోకాసంభేదకారణం యదిదం. ౬౩౪. నన్విహ విద్యైకత్వం నచోభయత్రాపి శంకితుం శక్యః, హృదయాకాశస్యైవ చ్ఛాందోగ్యే దృశ్యతే హి గుణయోగః. ౬౩౫. తత్ర శయానస్యైవ బ్రహ్మణ ఉపదిశ్యతే హి గుణయోగః, వాజసనేయకవాక్యే వేద్యే భిన్నే కథం హి విద్యైకా. ౬౩౬. ఇతి చేన్నాస్తి దోషః కథమపి నైవాత్ర వేద్యభేదోఽస్తి, ఛాందోగ్యదహరవాక్యే బ్రహ్మైవాకాశశబ్దముపదిష్టం. ౬౩౭ యద్యప్యత్ర విశేషశ్ఛాందోగ్యే బ్రహ్మ సగుణముపదిష్టం, వాజసనేయకవాక్యే నిర్గుణముపదిశ్యతే పరం బ్రహ్మ. ౬౩౮. విద్యాభేదేనుచితో గుణోపసంహార ఇహ కిలాథాపి, గుణవత ఏకత్వేనాయతనాదీనాం సమానరూపతయా. ౬౩౯. బుద్ధిస్థానాం తేషాముపసంహారో హి నిర్గుణస్థానే, స్తుత్యర్థోఽసావుపసంహారో నోపాసనాయ భవతీహ. ౬౪౦. యత్ర క్వచిదపి దృష్టైర్గుణైస్తుతేః కర్తుమత్ర శక్యత్వాత్,

సూ. ఆదరాదలోపః. ౪౧.

ఛాందోగ్యే వైశ్వానరవిద్యాయాం వాక్యమేతదుపదిష్టం. ౬౪౧ తద్యద్భక్తమితి స యాం ప్రథమామాహుతిమితీదముపదిష్టం, తత్ర చ పంచప్రాణాహుతయో విహితాస్తతశ్చ తాస్వేవ. ౬౪౨. సయ ఏతదేవమిత్యాదినోపదిష్టాగ్నిహోత్రశబ్దోఽపి, తత్ర విచార్యత ఏతత్కి-

మిహ ప్రాణాగ్నిహోత్రసంజ్ఞస్య ౬౭౩. భోజనలోపే లోపో భవేత్కి మథవా న తస్యలోప ఇతి, తదభ్యద్భక్తమితి శ్రుతభక్తాగమనస్యభోజనార్థత్వాత్. ౬౭౭. భోజనలోపే లుప్యత ఏవ ప్రాణాగ్నిహోత్రమేతదితి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే న లుప్యతే తదిదమగ్నిహోత్రమితి ౬౭౫. యస్మాదిహాగ్నిహోత్రే శ్రుతిరేవాదరమియం ప్రదర్శయతి జాబాలశ్రుతిరేషా యా కిల పూర్వోఽతిథిభ్య ఇత్యాద్యా. ౬౭౬. ఉపదిశతి చైతమర్థం యశ్చాపిహుత్వాగ్నిహోత్రమాత్మీయం, జుహుయాత్పరాగ్నిహోత్రం తథైవ చేదమపి విఫలమేవ స్యాత్. ౬౭౭. యచ్చాత్మభోజనాత్ప్రాగతిథీనాం భోజనం భవేత్తస్మాత్, అతిథిభ్యః ప్రాగేవ స్వయమశ్నీయాదితి ప్రదర్శ్యైషా. ౬౭౮. ప్రాణాగ్నిహోత్రవిషయకమాదరమావిష్కరోతి సర్వేషాం, నన్విహ భోజనలోపే లోపో భుక్త్యర్థభక్తసంయోగాత్. ౬౭౯. ప్రాగుపదర్శిత ఇతి చేన్నాసౌ దోషో యతశ్చ వాక్యమిదం, ద్రవ్యవిశేషవిధానార్థకమేవ స్యాద్యథాగ్నిహోత్రే హి. ౬౮౦. ఆజ్యపయఃప్రభృతీని ద్రవ్యాణి భవంతి యాని చాన్యాని, ఇహచాగ్నిహోత్రశబ్దాత్తేషామపి కౌండపాయి సత్ర ఇవ ౬౮౧. తద్వత్ప్రాప్తౌ సత్యాం భక్తద్రవ్యైకగుణవిధానార్థం, తదభ్యద్భక్తమితీదం వాక్యం గుణలోప ఇతి నయేనాత్ర ౬౮౨ భోజనలోపేప్యక్షిర్ద్రవ్యేణాన్యేన చావిరుద్ధేన, ప్రత్యామ్నాయన్యాయే నైవ ప్రాణాగ్నిహోత్రసంజ్ఞస్య. ౬౮౩. స్యాదేవానుష్ఠానం న లోప ఇత్యస్య చోత్తరం పఠతి,

సూ. ఉపస్థితే త్తద్వచనాత్. ౪౧.

భోజనఉపస్థితే కిల భోజ్యాత్ప్రథమోపనిపతితాద్ద్రవ్యాత్. ౬౮౪. ప్రాణాగ్నిహోత్రమేతన్నిర్వర్తయితవ్యమన్యథా నేతి, తదభ్యద్భక్తమితి శ్రుతివచనం బోధయతి హీమమేవార్థం. ౬౮౫. శ్రుతిరియమేవం బ్రూతే యచ్ఛబ్దేనేహ భోజనాక్షిప్తం, భక్తమనూద్య చ తస్మిన్తద్ధోమీయమితి హోమసంయోగం. ౬౮౬. తస్మాదిహాహుతీనాంభుక్తద్రవ్యసాధ్యతైవ స్యాత్, ఇహ భోజనార్థమేతద్భక్తముపాశ్రితా ఉపన్యస్తాః. ౬౮౭. భోజనలోపే తాసాం లోపో నైవాన్యాంతరార్పకతా, ఆశ్రిత్య చ విహితానామాశ్రయలోపే హి

లోప ఇహ యుక్తః. ౬౫౮. గోదోహనస్య చ యథాక్రత్వర్థాప్రణయనాశ్రితస్యైవ, క్రతులోపే లోపోయం నచాశ్రయాంతరసమర్పకత్వమపి. ౬౫౯. ప్రకృతాగ్నిహోత్రధర్మప్రాప్తిరపి నచేహ శంకితుం శక్యా, యః కుండపాయిసత్రే దృష్టో మాసాగ్నిహోత్రశబ్దోయమ్. ౬౬౦. స తు విధివాక్యస్థోత స్తత్ర తు తద్ధర్మయోగ ఉచితస్స్యాత్, ఇహ చాగ్నిహోత్రశబ్దో యోసౌ దృష్టస్సచార్థవాదగతః. ౬౬౧. స్తుతిపర ఏవ న నిత్యాగ్నిహోత్రసామ్యం విధాపయితుమర్హః, యది శబ్దమాత్రసామ్యాత్తద్ధర్మప్రాప్తిరత్ర కల్ప్యేత. ౬౬౨. హోమాధికరణభావాయాగ్న్యాదిరణాదయోపి కల్ప్యేరన్, యద్యయమగ్నిహోమస్తదా విలుప్యేత భోజనార్థత్వమ్. ౬౬౩ బ్రూతే జాబాలశ్రుతిరన్యాథారాం హి హోమనిర్వృత్తిం, ఉర ఏవ వేదిరిత్యాదికాగ్నిహోత్రాంగజాతమఖిలమపి. ౬౬౪. ముఖ్యానాం చాలాభాత్సాంపాదికమేవ తచ్చ దర్శయతి, ముఖ్యాగ్నిహోత్రకాలావరోధ ఏతస్య నైవ విహితోస్తి. ౬౬౫. అన్యే చోపస్థానాదయో విరుద్ధా ఇహోపలభ్యంతే, తస్మాద్భోజనపక్షే హోమా ఏతే భవంతి నేతరథా. ౬౬౬. ఆదరవచనం భోజనపక్షే ప్రాథమ్యబోధనార్థం స్యాత్, యత్స్వామిభోజనస్యోత్తరకాలత్వం శ్రుతిస్మృతిప్రథితమ్. ౬౬౭. తదుపాసకాన్యవిషయం తస్మాత్సూత్రోక్తమఖిలముపపన్నమ్,

సూ. తన్నిర్ధారణానియమస్తద్దృష్టేః పృథగ్ఘ్యప్రతిబంధః ఫలం. ౪౨.

వైశ్వానరవిద్యాయాం యచ్చ ప్రాణాగ్నిహోత్రముపదిష్టమ్. ౬౬౮. తదనిత్యభోజనాశ్రితమనిత్యమితి వర్ణితం హి పూర్వత్ర, కర్మాంగసంశ్రితాని హి విజ్ఞానాని చ భవంతి చాన్యత్ర. ౬౬౯. అత్ర రముద్గీథముపాసీతేత్యాదీని తాని కిం వా స్యుః, కర్మసు నిత్యాన్యేవ హి పర్ణమయీత్యాదివత్కిమేతాని. ౬౭౦. గోదోహనాదివద్వా భవంత్యనిత్యాని హీతి సందేహః, తత్ర తు కర్మసు నిత్యాన్యేవైతానీతి యుక్తమాభాతి. ౬౭౧. ఇహ చానారభ్యాధీతాన్యప్యుద్గీథసంశ్రితత్వేన, క్రతుసంబంధాదంగాంతరవత్తాని ప్రయోగవచనేన. ౬౭౨. పరిగృహ్యంతే యా చ స్వవాక్యదృష్టా ఫలశ్రుతిస్తేషాం, ఆపయితేత్యాద్యా సా హి వర్తమానాపదేశరూపత్వాత్. ౬౭౩. స్యాదర్థవాద

రూపా స్తుతిప్రధానైవ కేవలం భవతి, సా చాపాపశ్లోకశ్రవణవదేవ హీన చ ప్రధానం స్యాత్. ౬౭౪. తస్మాచ్చ యస్య పర్ణమయీత్యాదావప్రకరణోపదిష్టానాం, అపి జుహ్వాదిద్వారా క్రతుప్రవేశాద్వాద్వైవ నిత్యత్వమ్. ౬౭౫. ఏవమిహోద్గీథోపాస్తీనామపి నిత్యతేత్యతో బ్రూతే, నిర్ధారణాని యాన్యుద్గీథాద్యంగవ్యపాశ్రయాణి స్యుః. ౬౭౬. రసతమ ఆప్తిః ప్రాణస్సమృద్ధిరాదిత్య ఏవమాదీని, న నియమ్యేరన్ కర్మసు నిత్యవదేతాని తేషు తద్వ్యాప్తేః. ౬౭౭. ఏవంజాతీయానామనియతభావం హి దర్శయత్యేషా, తేనోభౌ కురుత ఇతి శ్రుతిరిహ సా హ్యైతమర్థముపదిశతి. ౬౭౮. యశ్చైవం వేద నో వేదోభౌ తౌ హి కర్మ కురుత ఇతి, ఉపదిశ్యావిదుషోపి హి కర్మానుజ్ఞాం ప్రదర్శయత్యేషా. ౬౭౯. ప్రస్తావదేవతావిజ్ఞానాదిష్వపి తథైవ దర్శయతి, విజ్ఞానానామనియతభావం ప్రస్తోతరేవమాద్యా హి. ౬౮౦. అపి చైవంజాతీయకవిజ్ఞానస్య చ ఫలం హి పృథగేవ, కర్మణ ఉపలభ్యేత ఇహ కర్మఫలాతిశయరూపమేవైతత్. ౬౮౧. శ్రుతిరేతమర్థమేవ హి దర్శయతి యదేవ విద్యయేత్యాద్యా, తత్ర చ తరపశ్శ్రవణాద్విద్యాహీనమపి వీర్యవత్కర్మ. ౬౮౨. భవతీతి గమ్యతే తద్విద్యానిత్యత్వ ఏవ సంభవతి, నిత్యత్వే విద్యాయాః కథమిహ విద్యావిహీనమపి తదిదమ్. ౬౮౩. సర్వాంగోపస్కరణాత్క్రియమాణం వీర్యవద్భవేత్కర్మ, ఏవం హి లోకసామాదిషు నియతాని హి ఫలాని శిష్యంతే. ౬౮౪. కల్పంతే హాస్మా ఇత్యాద్యైర్హి ప్రత్యుపాసనం తాని, నేహార్థవాదమాత్రం ప్రతిపత్తుం యుజ్యతే ఫలశ్రవణమ్ ౬౮౫. స్తుతిలక్షకతాపత్త్యా గౌణార్థకతా భవేత్తదైవం చేత్, సంభవతి ముఖ్యవృత్త్యా సఫలార్థత్వే హి సా తు న న్యాయ్యా ౬౮౬. ప్రకరణబలాత్ప్రయాజాదీనాం దర్శాదికాంగతాలాభాత్, తేషు ఫలశ్రవణస్యార్థవాదమాత్రత్వకల్పనం యుక్తమ్. ౬౮౭. పర్ణమయీత్యాదిష్వపి ఫలశ్రుతేరర్థవాదతా యుక్తా, నైవాక్రియాత్మకానాం ఫలసంబంధో వినా క్రియాయోగమ్. ౬౮౮. అత ఇహ ఫలార్థమేషాం క్రతుయోగాపేక్షితత్వముచితం స్యాత్, క్రతురపి చ జుహ్వాప్రకృతిద్రవ్యాకాంక్షీ భవేచ్చ తద్ద్రవ్యమ్. ౬౮౯. పర్ణమయీతి శ్రుత్యా ప్రకృతిద్రవ్యార్పకేణ నిర్దిష్టం,

తేన జుహూద్వారైషాం క్రత్వంగత్వే హి నిశ్చితే పశ్చాత్. ౧౯౦. తత్ర ఫలశ్రవణస్యార్థవాదమాత్రత్వనిశ్చయో భవతి, గోదోహనాదికానాం క్రత్వాకాంక్షావివర్జితత్వేన. ౧౯౧. చమసేనైవ ప్రకృతాప్ప్రణయనరూపాశ్రయస్య లాభేన, ఉపపన్నో హి ఫలే విధిరేవం బైల్వాదిషూపపన్నో౽యమ్. ౧౯౨. న తు పర్ణమయీత్వాదిష్వేవం ప్రకృతో౽స్తి కశ్చిదాధారః, క్రత్వాకాంక్షానియతో జుహ్వాదౌ దృశ్యతే౽యమాధారః. ౧౯౩. క్రత్వాకాంక్షారహితో హ్యాధారో దృశ్యతే హి బైల్వాదౌ, పర్ణమయీత్వాదౌ యది ఫలే విధిః కల్ప్యతే హి వాక్యేన. ౧౯౪. జుహ్వాః ఫలసంబంధః ప్రకృతిద్రవ్యేణ చాపి సంబంధః, వాక్యేన కల్పనీయస్తదాభవేద్వాక్యభేదఏవాత్ర. ౧౯౫. కర్మాంగసంశ్రితానాముపాసనానాం స్వతః క్రియాత్వేన, యాగాదివదేతేషాం ఫలే విధానం విరుధ్యతే నేహ. ౧౯౬. క్రత్వాశ్రయాణి గోదోహనాదికాని చ ఫలేన సంబంధాత్, యద్వదనిత్యాని తథైవోద్గీథాదివ్యపాశ్రయాణీహ. ౧౯౭. శ్రుతివాక్యదర్శితాని హ్యుపాసనాన్యపి భవంత్యనిత్యాని,

సూ. ప్రదానవదేవ తదుక్తమ్. ౪౩.

వాజసనేయే హి వదిష్యామ్యేవేత్యాదివాక్యమామ్నాతమ్. ౧౯౮. తత్ర చ వాగాదీనాం ప్రాణశ్శ్రేష్ఠో౽వధారితో౽ధ్యాత్మం, అధిదైవతమగ్న్యాదేర్వాయుశ్ఛాందోగ్యకోపనిషది తథా. ౧౯౯. వాయుర్వావేత్యత్ర త్వగ్న్యాదీనాం హి వాయురధిదైవం, సంవర్గో నిర్ణీతో వాగాదీనాం తథైవ సంవర్గః. ౨౦౦. ప్రాణో౽ధ్యాత్మం తత్ర చ వాయుప్రాణావిమౌ హి పృథగేవ, ఉపగంతవ్యౌ స్యాతామపృథగ్వేతీహ భవతి సందేహః. ౨౦౧. తత్రాపృథగితి యుక్తం యతస్తయోర్నేహ తత్త్వభేదో౽స్తి, నేహాభిన్నే తత్త్వే పృథగనుచింతనమిదం భవేన్న్యాయ్యమ్. ౨౦౨. అధిదైవతమధ్యాత్మం తత్త్వాభేదం శ్రుతిః ప్రదర్శయతి, అగ్నిర్వాగిత్యాద్యా తథాతఏతఇతి చైనమాద్యాపి. ౨౦౩. ప్రాణానామేతేషాం విభూతిమస్యాధిదైవికీం బ్రూతే, ఉపలభ్యతే హి బహుధా తత్త్వాభేదస్తు తత్ర తత్ర తయోః. ౨౦౪. నిర్దిశతి చ యః ప్రాణస్స వాయురితి హి శ్రుతిస్తయోరైక్యం, వాజసనేయే హి యత

శ్చోదేతీత్యాదినిగమవాక్యే హి. ౭౦౫. ప్రాణాద్వా ఏష ఉదేతీతి ప్రాణేన చోపసంహారాత్, ఏకత్వమేవ హి తయోర్దర్శయతి యథోక్త వాజివాక్యమపి. ౭౦౬. ప్రాణ్యచ్చైవాపాన్యాచ్చేతి ప్రాణవ్రతేన చైకేన, ఉపసంహారోఽపి తయోః కేవలమేకత్వమేవ బోధయతి ౭౦౭. ఛాందోగ్యేఽపి మహాత్మానశ్చతురో దేవ ఏక ఇతి వాక్యం, సంవర్గమేక మేవ హి గమయతి న తయోః కథంచిదపి భేదం. ౭౦౮. తస్మాద్వాయు ప్రాణావత్రాపృథగేవ చోపగంతవ్యౌ, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే పృథగేవే మావిహోపగంతవ్యౌ. ౭౦౯ యస్మాత్పృథగేవైతౌ వాయుప్రాణా విహోపదిశ్యేతే, ఆధ్యానార్థో హ్యధ్యాత్మికాధిదైవతవిభాగ ఉపదిష్టః. ౭౧౦. సోఽయమసత్యధ్యానపృథక్త్వే చానర్థకః ప్రసజ్యేత నన్విహ తత్త్వాభేదానుచింతనం హ్యపృథగేవ యుక్తమితి. ౭౧౧. ప్రాగుక్తం కథమేతత్పృథగ్భవేదితి న శంకితుం శక్యం, తత్త్వాభేదేఽప్యత్రావస్థాభే దేన చోపదేశస్య. ౭౧౨. భేదవశేన తయోరనుచింతనభేదో భవేదసా యుక్తః, తత్త్వాభేదాభిప్రాయేణైవాస్యోపపద్యమానస్య. ౭౧౩. అత్ర యతశ్చోదేతీత్యస్య తు న ధ్యేయభేదవిఘటకతా, స యథైషాం ప్రాణానాం మధ్యమ ఇత్యాదివాక్యమపి వాయోః. ౭౧౪. ప్రాణేన సామ్యముక్త్వా యథోక్తమాధ్యానభేదముపదిశతి, యోఽసావిహైక మేవ వ్రతమిత్యత్రైవకారఉక్తోఽసౌ. ౭౧౫. ప్రాణవ్రతాభిసంధ్యా వాగాదివ్రతనివర్తనార్థస్స్యాత్, భగ్నవ్రతాని వాగాదీనీతి చ తాని మృత్యురిత్యాద్యా. ౭౧౬ భగ్నవ్రతత్వకథనాద్వాగాదివ్రతనివర్త నార్థైవ, వ్రతమీమాంసేతి ప్రస్తుత్య భగ్నవ్రతత్వముపదిష్టమ్. ౭౧౭. వాయుప్రాణోభయయోర్వ్రతఫలమపి వాయులోకసంప్రాప్తిః, సైషానస్తమితేతి శ్రుతిదృష్టో యశ్చ దేవతాశబ్దః. ౭౧౮. అపరిచ్ఛి న్నాత్మత్వాద్వాయావస్మిన్ సమంజసో భవతి, వేదేషు చ వాయురసౌ ప్రాణః ప్రాణేషు భవతి సంవర్గః. ౭౧౯. ఇతి భిన్నత్వేనైతౌ తావా ఏతావితి శ్రుతిర్వ్యాప్రితే, దశ సంతస్తత్కృతమిత్యుపసంహారోఽపి భేద పర ఏవ. ౭౨౦. తస్మాత్పృథగేవేమావాధ్యాతవ్యౌ న చైకరూపతయా, అత్ర నిదర్శనమేతత్ప్రిదానవదితి ప్రదర్శితం హి యథా. ౭౨౧. త్రిపు రోడాశిన్యాం ఖల్విష్టావింద్రాయ రాజ్ఞ ఇత్యాద్యా, తత్ర పురోడా

శషేషార్థా మంత్రాస్త్రయో హి నిర్దిష్టాః. ౭౨౨. సర్వేషామభిగమయ
న్నితి శ్రుతేరపి చ దేవతైక్యాచ్చ, తత్ర పురోడాశానాం సహ ప్రదాన
ప్రసంజనే హి కృతే. ౭౨౩. యాజ్యా పురోనువాక్యా వ్యత్యాసవిధాన
తశ్చ గుణభేదాత్, తద్దేవతాపృథక్త్వం ప్రదానపార్థక్యమపి యథా
భవతి. ౭౨౪. ఏవం తత్త్వాభేదేప్యాధ్యానపృథక్త్వమత్ర యుక్తం
స్యాత్, ఆధ్యేయాంశపృథక్త్వాదుక్తం సంకర్షణేన నానేతి. ౭౨౫ తత్ర
కిల యాగభేదో భవతి పరం ద్రవ్యదేవతాభేదాత్, ఇహ చ న విద్యా
భేదో విద్యైకత్వం ప్రతీయతే హి యతః. ౭౨౬. ఆధ్యాత్మికాధిదై
వోపదేశవాక్యే హ్యుపక్రమాద్యైర్హి, విద్యైక్యేఽప్యధ్యాత్మాధిదైవ
భేదాత్ప్రవృత్తిభేదస్స్యాత్. ౭౨౭. సాయం ప్రాతఃకాలప్రభేదత
శ్చాగ్నిహోత్ర ఇహ న భవేత్,

సూ. లింగభూయస్త్వాత్తద్ధి బలీయస్తదపి. ౪౪.

వాజసనేయిన ఇహ ఖల్వగ్నిరహస్యే హి నైవ వేత్యాది. ౭౨౮.
వాక్యం పఠంతి తత్ర చ సృష్టేః పూర్వం న సచ్చ నాసదిదం, ఇత్యా
దిశ్య చ మనసస్సృష్టిం శిష్ట్వా మనోధికృత్యోక్తమ్. ౭౨౯. తదపశ్య
త్షట్త్రింశత్సహస్రసంఖ్యాన్ మనోమయానగ్నీన్, అర్కాన్మనశ్చితఇతి
హ్యాత్మన ఇత్యాదినా నిరుచ్యైతాన్. ౭౩౦. వాక్చితఇత్యాదీనపి పృథ
గగ్నీనామనంతి తత్రైవ, తేష్వేషా విచికిత్సా మనశ్చిదాదయ ఇహో
పదిష్టా యే. ౭౩౧. తే కర్మశేషభూతాః కిం కర్మానుప్రవేశినోఽత్ర స్యుః,
కిం వాపి తే స్వతంత్రాః కేవలవిద్యాత్మకా భవంతీతి. ౭౩౨. తత్ర
ప్రకరణబలతః క్రియానుషంగే హి తేషు సంప్రాప్తే, తేషాం
స్వాతంత్ర్యమిహ ప్రతిజానీతే హి సూత్రకారోయమ్. ౭౩౩.
భూయాంస్యస్మిన్ బ్రాహ్మణవాక్యే లింగాని చోపలభ్యంతే, విద్యాత్మక
త్వమేవోపోద్బలయంత్యేషు తాని సకలాని. ౭౩౪. యత్కించేమానీతి
శ్రుతివాక్యే లింగమేతదుపదిష్టం, సర్వప్రాణిమనోవృత్తిభిర్మమ సదా
గ్నయో హి చీయంతే. ౭౩౫. ఇత్యాధ్యానే హి దృఢే సర్వాణ్యపి
యచ్చ కిమపి భూతాని, సంకల్పయంతి మనసా సాచాగ్నీనాం కృతిర్భ
వేదితి హి. ౭౩౬. ఏతద్విద్యాత్మత్వే భవతి హి లింగం న చ క్రియాం
గత్వే, యత్కించిత్కరణేన హి సిద్ధిర్దృష్టా న చ క్రియాంగస్య. ౭౩౭.

తాన్ హైతానేవంవిద ఇతి శ్రుతౌ లింగమపరమపి దృష్టం, స్వపతేపి జాగ్రతేపి చ తస్మై వాగ్నీన్ హి సర్వభూతాని. ౨౩౮. చిన్వంతి సర్వదైవేత్యేతద్విద్యా కత్వలింగం స్యాత్, కర్మాంగముదితకాలానుష్ఠేయం సార్వకాలికం చేమ్. ౨౩౯. యచ్చాన్యత్షట్త్రింశత్సహస్రసంఖ్యత్వమపి చ కర్మాంగం, శ్రుతిలింగసూత్రదృష్టం లింగం తు ప్రకరణాద్బలీయ ఇతి. ౨౪౦. విద్యాత్మకత్వమేషాం తస్మాదుక్తం హి లింగభూయస్త్వాత్,

సూ॰ పూర్వవికల్పః ప్రకరణాత్స్యాత్క్రియామానసవత్. ౪౫.

యచ్చాగ్నయస్స తంత్రా హ్యనన్యశేషా ఇతీహ నిర్దిష్టం. ౨౪౧. నైతద్యుక్తం యస్మాత్ప్రకరణమేతత్క్రియామయస్యాగ్నేః, తద్విషయో హి వికల్పవిశేషా శో న హి స్వాతంత్ర్యోయమ్. ౨౪౨. పూర్వస్య చేష్టకాగ్నేస్సన్నిహితస్య హి వికల్పబోధార్థం, ఇహ సంకల్పమయత్వప్రకారభేదోపదేశ ఏవాయమ్. ౨౪౩. నన్వత్ర పూర్వముక్తం లింగం హి ప్రకరణాద్బలీయ ఇతి, సత్యం హి లింగమీదృఙ్నహి ప్రకరణాద్బలీయ ఇహ భవతి ౨౪౪. విధివాక్యస్థం యత్స్యాత్తదేవ హి ప్రకరణాద్బలీయస్స్యాత్, విధివాక్యే న హి లింగం కిమపి చ దృష్టం పరంత్విహైవైతత్. ౨౪౫. సాంపాదికాగ్నివిషయప్రశంసనాత్మకమిదం భవేద్వాక్యం, తచ్చార్థవాదరూపం తత్స్థం లింగం న బాధకం భవతి ౨౪౬. అప్రాప్తే హ్యన్యార్థే గుణవాదేనోపపద్యమానం సత్, ప్రకరణమేతద్బాధితుముత్సహతే లింగమీదృశం హి కథమ్. ౨౪౭. సాంపాదికా అపీమేగ్నయః క్రియానుప్రవేశినస్తస్మాత్, మానసవదితి నిదర్శనమత్ర యథా ద్వాదశాహసత్రే హి. ౨౪౮. త్యక్త్వాంత్యాహర్ద్వితయం దశరాత్రస్యావశేషితస్యాంతే, దశమేహన్యపివాక్యే, మానసఏవగ్రహో విని ః ౨౪౯. తత్ర చ పృథివీపాత్రం సోమరసోఽసౌ సముద్ర ఏవోక్తః, స్యా వతా ప్రజాపతిరస్మై తస్యైవ గృహ్యమాణస్య ౨౫౦. గ్రహణాసాద హావనాహరణోపహ్వానభక్షణాని యథా, తత్ర చ తాన్యేతాని త్వామ్నాయంతేహి మానసాన్యేవ. ౨౫౧. గ్రహకల్పో హి యథా వా క్రియాప్రకరణాత్క్రియావిశేషస్స్యాత్, ఏవమయమగ్నికల్పః క్రియావిశేషో న హి స్వతంత్రస్స్యాత్. ౨౫౨.

సూ. అతిదేశాచ్చ. ౪౬.

అతిదేశశ్చాగ్నీనాం క్రియాత్మకత్వానుమాపకో దృష్టః, ఏకైక ఏవ తావాన్యావాన్యే పూర్వమభిహితోఽగ్నిరితి. ౭౫౩. సామాన్యే సత్యేవ హ్యతిదేశోఽయం ప్రవర్తతే శాస్త్రే. ౭౫౪.

సూ. విద్యైవ తు నిర్ధారణాత్. ౪౭.

ఉక్తాక్షేపనిరాసప్రయోజనోఽసౌ తు శబ్ద ఇహ పఠితః, ఏతే మనశ్చిదాద్యాః, కేవలవిద్యాత్మకాః స్వతంత్రాస్స్యుః. ౭౫౫. విద్యాచిత ఏవేతి హి నిర్ధారయతీహ యేన తానగ్నీన్, అన్యాపి విద్యయా హైవైత ఇతి శ్రుతిరపీత్థమేవైతాన్. ౭౫౬.

సూ. దర్శనాచ్చ. ౪౮.

ఏతేషాం స్వాతంత్ర్యే లింగం యత్పూర్వమేవ తచ్చోక్తం, నను లింగమీదృశం న ప్రకరణతో బలవదిత్యతో బ్రూతే. ౭౫౭.

సూ. శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాచ్చ న బాధః. ౪౯.

నైవం ప్రకరణసామర్థ్యాదేషాం హి క్రియావిశేషత్వం, అధ్యవసాయతతో హి స్వతంత్రతాపక్షబాధనం యుక్తమ్. ౭౫౮. శ్రుత్యాదీన్యత్ర యతో భవంతి హి ప్రకరణాద్బలీయాంసి, తాని చ మనశ్చిదాదీనాం స్వాతంత్ర్యం హి సాధయంత్యేవ. ౭౫౯. తే హైతే విద్యాచిత ఏవేతి శ్రుతిరియం హి భవతీహ, లింగం హి సర్వదా సర్వాణీత్యాదికముదాహృతం పూర్వమ్ ౭౬౦. వాక్యమపి విద్యయా హైవైత ఇతి హి తత్ర సాధకం భవతి, విద్యాచిత ఏవేతి శ్రుతిరేషా సావధారణైతేషామ్. ౭౬౧. అభ్యుపగతే క్రియానుప్రవేశపక్షే హి పీడితైవ స్యాత్, నాబాహ్యసాధనత్వాభిప్రాయం తదవధారణం తర్హి. ౭౬౨. అవధారణమఫలం స్యాద్విద్యాచిత ఇత్యనేన తల్లాభాత్, గ్రహకల్పవదేతేషాం తుల్యేనాబాహ్యసాధనత్వేన. ౭౬౩. ప్రాప్తక్రియాంగతాయాం నివర్తనాయావధారణం సఫలం, ఏవంవిధే హి భూతాన్యగ్నీంశ్చిన్వంతి సర్వదైవేతి. ౭౬౪. సాతత్యదర్శనమిదం తేషాం స్వాతంత్ర్యపక్ష ఏవ స్యాత్, వాక్ప్రాణమయాగ్నిష్వపి సాతత్యం

దృశ్యతే హి సతతమితి. ౨౧౫. సాతత్యదర్శనేన క్రియాప్రయోగస్య చాల్పకాలత్వాత్, స్వాతంత్ర్యేణ హి తేషాం విద్యారూపత్వమవధృతం భవతి. ౨౧౬. ఇదమర్థవాదరూపం సంకీర్తనమాత్రమితి తు న న్యాయ్యం,యత్ర చ విధాయకోఽన్యోలిఙ్గాదిరుపలభ్యతే హి విస్పష్టమ్. ౨౧౭. తత్రైవ యుక్తమేతత్సంకీర్తనమర్థవాదమాత్రమితి, అత్ర తు విధాయకాంతరమన్యన్నైవోపలభ్యతే కిమపి. ౨౧౮. సంకీర్తనమాత్రాదిహ విజ్ఞానవిధానముచితమేతేషాం, సాతత్యదర్శనాదిభిరేషాం స్వాతంత్ర్యసిద్ధిరిహ వాచ్యా. ౨౧౯. ఏవంవిదశ్చితా ఇతి పురుషవిశేషానుబ మిహ వాక్యం, న క్షమతే క్రతుయోగం తస్మాత్స్వాతంత్ర్యపక్ష ఇ యుక్తః. ౨౨౦.

సూ.అనుబంధాదిభ్యః ప్రజ్ఞాంతరపృథక్త్వవద్దృష్టశ్చ తదుక్తమ్.౫౦.

ప్రకరణముపస్పృత్యాపి స్వాతంత్ర్యం స్యాన్మనశ్చిదాదీనాం, యేన మనోవ్యాపారేష్వనుబధ్నాతి క్రియావయవయోగమ్. ౨౨౧. మనసైవాధీయంతే మనసైవేమే గ్రహాశ్చ గృహ్యంతే, మనసా శంసన్ మనసా స్తువన్ యదేతచ్చ కర్మ యజ్ఞియమ్. ౨౨౨. తచ్చ మనశ్చిత్సు మనోమయమేవ క్రియత ఏవమనుబంధః, సంపత్ఫల ఇహాదృష్టః ప్రత్యక్షా అపి న చ క్రియావయవాః. ౨౨౩. ఇహ సంపదాత ఏతే లిప్సయితవ్యా హి భవితుమర్హంతి, ఉద్గీథోపాస్త్యాదివదిహ క్రియాంగవ్యపాశ్రయేణైషామ్. ౨౨౪. తదనుప్రవేశితేయం న శంకనీయా శ్రుతేశ్చ వైరూప్యాత్, అత్ర తు న హి క్రియాంగేహ్యధ్యసితవ్యం తు కించిదపి దృష్టమ్. ౨౨౫. కింత్వత్ర హి షట్త్రింశత్సహస్రసంఖ్యా ఇమా మనోవృత్తీః, ఆదాయ కల్పయంతి హ్యగ్నిత్వం చ గ్రహాదికాంస్తాసు. ౨౨౬. పురుషాయుషో హ్యహస్సు చ సంఖ్యా దృష్టా సతీహ తత్స్థాసు, మనసో వృత్తిష్వారోప్యత ఇతి వైరూప్యమత్ర మంతవ్యమ్. ౨౨౭ తస్మాదనుబంధాదిభ్యస్స్వాతంత్ర్యం మనశ్చిదాదీనాం, ఆదిగ్రహణాదతిదేశాదప్యేవం హి యోజనీయమిహ. ౨౨౮. యాంవానసౌ హి పూర్వస్తేషామేకైక ఏవ తాదృగితి, యచ్చ క్రియామయాగ్నేర్మాహాత్మ్యం తచ్చ భావనాగ్నీనామ్. ౨౨౯. ఏకైకస్యాతిదిశచ్ఛ్రుతిః క్రియానాదరం హి దర్శయతి, అతిదేశో హి వికల్పార్థ ఏవ నానాద

రార్థ ఇత్యపి న, ౭౮౦. యత్రైకస్మిన్ సాధ్యే నిరపేక్షం సాధనద్వయం భవతి, భవతి హి తత్ర వికల్పో వ్రీహియవాదోర్యథా హి యాగే స్యాత్. ౭౮౧.ఆహవనీయోద్ధరణాదిలక్షణం సాధనం త్విహైకంస్యాత్, సాధ్యం క్రియామయాగ్నిర్ధ్యానాగ్నిశ్చేతి భిన్నమిహ దృష్టమ్ ౭౮౨ ఏకస్య సాధనస్య తు న సాధ్యయుగ్మే భవేద్వికల్పోఽస్మా, యత్త్వత్ర పూర్వపక్షోఽపోద్బలకశ్చాతిదేశ ఇత్యుక్తమ్. ౭౮౩. తత్పరిత్యుక్తమిహాఽపి హ్యగ్నిత్వేనాతిదేశసాఫల్యాత్, శ్రుత్యాదీన్యగ్నిత్వం ధ్యానాగ్నీనాం ప్రదర్శితాన్యేవ. ౭౮౪. ప్రజ్ఞాంతరపార్థక్యం నిదర్శనం దర్శితం హి సూత్రకృతా, ప్రజ్ఞాంతరాణి శాండిల్యాంకితవిద్యాపురస్సరాణి యథా. ౭౮౫. కర్మభ్యః పృథగేవ ప్రజ్ఞాంతరతోఽపి హి స్వతంత్రాణి, తద్వచ్చ భావనాగ్నయ ఇహ కర్మభ్యో భవంతి పృథగేవ. ౭౮౬. యా చేహ రాజసూయప్రకరణపఠితా హ్యవేష్టినామేః, దృష్టస్తస్యా ఇష్టేరుత్కర్షః ప్రకరణాచ్చ తత్రైవ. ౭౮౭. వ త్రయానుబంధా ద్రాజసవత్త్వాచ్చ రాజసూయస్య, క్రత్వర్థాయామితి దిత్యత్ర ప్రథమ తంత్ర ఇదముక్తమ్. ౭౮౮.

సూ. న సామాన్యాదప్యుపలబ్ధేర్మృత్యువన్న హి లోకాపత్తిః. ౫౧.

మానసవదితి యదుక్తం తచ్చేదానీం నిరాకరోతీహ, నైవేహ మానసగ్రహసామాన్యాత్స్యాన్మనశ్చిదాదీనామ్. ౭౮౯ కల్పయితుమత్ర శక్యం పూర్వప్రకృతక్రియావిశేషత్వం, పూర్వోక్తేభ్యః శ్రుత్యాదిభ్యః కేవలపుమర్థతాసిద్ధేః. ౭౯౦. న హి కించిత్కస్యచిదపి కేనచిదంశేన సామ్యమిహ నేతి, ఏతావతా యథా స్వం నివర్తతే కిం స్వభావవైషమ్యమ్. ౭౯౧. మృత్యువదితి దృష్టాంతో యథా స ఏష ఇతి మంత్రవాక్యేషు, మండలవర్తీ పురుషస్తథాయమగ్నిరపి మృత్యురిత్యుక్తమ్. ౭౯౨. ఇహ మృత్యుశబ్దసామ్యస్యాదిత్యాగ్న్యోర్న సర్వసామ్యం స్యాత్, ఏవమసౌ వావేతి శ్రుతౌ ద్యులోకేఽగ్నిశబ్దసామ్యేఽపి. ౭౯౩. ఆదిత్యఏవ సమిదిత్యాదిత్యేతత్పదే సమానేఽపి, లోకాదిత్యాదీనాం న చాగ్నిసమిదాదిరూపతాపత్తేః ౭౯౪.

సూ. పరేణ చశబ్దస్య తాద్విధ్యభూయస్త్వాత్త్వనుబంధః. ౫౨.

తాద్విధ్యం శబ్దస్య ప్రయోజనం లక్ష్యతే పరస్తాచ్చ, ఏషోఽగ్ని

శ్చిత ఇత్యేతస్మిన్ హి బ్రాహ్మణాంతరే చైతత్. ౯౯౫. యత్ర చ కామక్రోధాః పరాగతాస్తం చ లోకమేతే హి, ఆరోహంతి హి విద్యాసంపన్నా విద్యయైవ కేవలయా. ౯౯౬ నావిద్వాంసః కర్మిణ ఏవం కేవలతపస్వినో వేత్తి, విద్యాం చ సంప్రశంసతి కర్మ వినిందతి హి విద్యయేత్యాద్యా. ౯౯౭. అన్యత్రాపి యదేతన్మండలమిత్యత్ర దృశ్యతే చైతత్, అమృతో భవతి హి మృత్యుర్హ్యస్యాత్మేత్యాదికేన వాక్యేన. ౯౯౮. విద్యాఫలోపసంహారాదేవాస్య తు న కర్మశేషత్వం, యస్మాదిహాగ్నిక్రియయావాస్సంపాద్యాః ఖలు భవంతి భూయాంసః ౯౯౯. తస్మాదిహాగ్నినేయం విద్యా కేవలమిహానుబధ్యేత, తస్మాత్కేవలవిద్యాత్మకత్వమేవ హి మనశ్చిదాదీనామ్. ౧౦౦౦.

సూ. ఏక ఆత్మనశ్శరీరే భావాత్. ౫౩.

ఇహ దేహవ్యతిరిక్తోహ్యాత్మాస్తీతి తు సమర్థ్యతే సపది, దేహవ్యతిరిక్తాత్మన్యసతి చ పరలోకచోదనాస్సకలాః. ౧౦౧. ఉపరుధ్యేరన్ బంధో మోక్షోపి చ కస్య వోపదిశ్యేత, నన్విహ శాస్త్రప్రముఖే ప్రథమే పాదే హి వర్ణితం హ్యేతత్. ౧౦౨. దేహవ్యతిరిక్తస్య హి శాస్త్రోక్తఫలోపభోగయోగ్యస్య, ఆత్మన ఇదమస్తిత్వం సత్యం తదిదం హి తత్ర భాష్యకృతా. ౧౦౩. ప్రతిపాదితం న తత్ర హ్యాత్మాస్తిత్వేస్తి కించిదపి సూత్రం, అత్రాక్షేపపురస్సరమాత్మాస్తిత్వం హి సూత్రకారేణ. ౧౦౪. వర్ణితమితఏవాకృష్యాచార్యేణాపి శబరసంజ్ఞేన, తదిదం ప్రమాణలక్షణఉపదిష్టం భగవతోపవర్షేణ. ౧౦౫. అత ఏవాత్మాస్తిత్వాక్షేపే శారీరకే హి వక్ష్యామః, ఇత్యుద్ధారో హి కృతః ప్రథమే తంత్రే సమంజసస్సోఽయమ్. ౧౦౬. కిం చాన్యత్పూర్వస్మిన్నధికరణే కిల మనశ్చిదాదీనాం, ప్రకరణతశ్చేత్క్రత్వర్థోపగమేన పుమర్థతా హి నిర్దిష్టా. ౧౦౭. తత్ర చ కోఽసౌ పురుషో మనశ్చిదాదయ ఇమే యదర్థాస్స్యుః, ఇతి శంకాయాం దేహవ్యతిరిక్తాత్మాస్తితోచ్యతే సపది. ౧౦౮. ఆత్మాస్తిత్వాక్షేపార్థం చేదం సూత్రమాదిమం భవతి, ఆక్షేపపూర్వికా కిల పరిహారోక్తిర్వివక్షితార్థేహి ౧౦౯. ప్రభవత్యుత్పాదయితుం స్థూణాని ఖననయేన దృఢబుద్ధిం, ఏకే లోకాయతికా యే కిల దేహాత్మవాదినస్తే వై. ౧౧౦. దేహవ్యతిరిక్తస్యాత్మనోస్య చాభావమేవ మన్వానాః,

వ్యస్తసమస్తపృథివ్యాదిషు దేహాకారపరిణతేష్వేవ. ౪౧౧. చైతన్యం మదశక్తివదితి కిల సంభావయంత ఏతే హి, విజ్ఞానం చైతన్యం విశిష్టకాయశ్చ పురుష ఇత్యాహుః. ౪౧౨ స్వర్గాపవర్గగమనాయాన్యో దేహాతిరిక్త ఇహ నాస్తి, తస్మాచ్చ చేతనశ్చాప్యాత్మా భవతీహ దేహ ఏవాసౌ. ౪౧౩. అత్ర శరీరే భావాదితి హేతురృద్ధి, సతి చ యస్మిన్ హి, భవతి హ్యసతి చ న భవతి తత్తద్ధర్మ ఇతి చాధ్యవసితం హి. ౪౧౪. ఔష్ణ్యప్రకాశరూపాదివహ్నిధర్మా తత్రైవ దృష్టా హి, చైతన్యస్మృత్యాద్యా యే చాభిమతాస్స్యురాత్మధర్మతయా ౪౧౫. న హి బహిరుపలభ్యంతే హ్యుపలభ్యంతేంతరేవ దేహే తే, అతిరిక్తాత్మాసిద్ధ్యా తద్ధర్మా ఏవ భవితుమర్హంతి. ౪౧౬.

సూ. వ్యతిరేకస్తద్భావాభావిత్వాన్న తూపలబ్ధివత్. ౫౪.

అవ్యతిరేకో దేహాదాత్మన ఇతి యచ్చ పూర్వమాక్షిప్తం, తచ్చ న యుక్తం దేహాదస్య వ్యతిరేక ఏవ యుక్తస్స్యాత్. ౪౧౭. తద్భావాభావిత్వాదితి తు యథోక్తార్థసాధకో హేతుః, యద్యత్ర దేహభావే భావాత్తద్ధర్మతా భవేత్తేషామ్. ౪౧౮. సత్యే దేహేఽపి కదాచిజ్జ్ఞానాదీనాం హి తత్ర చాభావాత్, స్యాచ్చాతద్ధర్మత్వం తథాత్మధర్మత్వమపి భవేత్తేషామ్. ౪౧౯. రూపాదయో హి యే స్యుర్యావద్దేహం భవంతి తే ధర్మాః, చైతన్యస్మృత్యాద్యాస్సత్యపి దేహే మృతే హి న భవంతి. ౪౨౦. యే దేహధర్మభూతా రూపాద్యాస్తే పరైశ్చ దృశ్యంతే, చైతన్యస్మృత్యాద్యాస్సత్యపి దేహే పరైర్న దృశ్యంతే. ౪౨౧. యద్దేహే చైతన్యం యస్యోత్పత్తిశ్చ భవతి భూతేభ్యః, కిం రూపం తచ్చ స్యాన్న హి భూతచతుష్టయాతిరిక్తం తత్. ౪౨౨. లోకాయతికనయే నహి భూతచతుష్టయవిలక్షణం తత్త్వం, యద్భూతభౌతికానామనుభవనం స్యాత్తదేవ చైతన్యమ్ ౪౨౩. ఇతి చేత్తన్న హ్యేతేషాం విషయత్వాన్నాస్య విషయధర్మత్వం, ఏకస్య కర్తృకర్మోభయాత్మకత్వం న దృశ్యతే లోకే. ౪౨౪. ఇహ భూతధర్మచైతన్యే నైవ హి భూతభౌతికాని కథం, విషయీక్రియంత ఇహ న హి రూపాద్యైస్స్వం పరస్య రూపం వా. ౪౨౫. విషయీక్రియతే చైతన్యేన తు భూతంచ భౌతికం సకలం, విషయీక్రియతే తేషాము

పలబ్ధిరియం యథాభ్యుపేతా స్యాత్. ౨౨౬. ఉపలబ్ధేర్వ్యాఖ్యాతేభ్యో వ్యతిరేకోఽపి చ తథాభ్యుపేయః స్యాత్, ఉపలబ్ధిరూప ఏవ హ్యాత్మా న తతోఽతిరిక్త ఇహ కశ్చిత్. ౨౨౭. దేహవ్యతిరిక్తత్వం నిత్యత్వం చాభ్యుపేయమేవాస్య, అహమిదమద్రాక్షమితి ప్రత్యభిసన్ధిర్న చాన్యథా సిద్ధ్యేత్. ౨౨౮. అపి చోపలబ్ధిరేషా సత్సు తు దీపాదిషూపకరణేషు, భవతి హ్యసత్సు న భవతి నేతి న చైతావతోపలబ్ధిరియం ౨౨౯. న భవతి యథా ప్రదీపాదీనాం ధర్మస్తథైవ దేహేఽస్మిన్, సతి భవతి చోపలబ్ధిర్నాసతి భవతీతి తావతా హేయమ్. ౨౩౦. న హి దేహధర్మ ఏవ స్యాద్దేహస్యోపకరణతామాత్రాత్, దీపాదివదుపయోగః కథంచిదుపపద్యతే న చాత్యంతమ్. ౨౩౧. ఉపలబ్ధౌ దేహస్యోపయోగ ఇహ దృశ్యతే యథా స్వప్నే, తస్మాద్దేహవ్యతిరిక్తాత్మాస్తిత్వం యదేతదనవద్యమ్. ౨౩౨.

సూ. అంగావబద్ధాస్తు న శాఖాసు హి ప్రతివేదమ్. ౫౫.

ప్రాసంగికం సమాప్య ప్రకృతామేవానువర్తతే హి కథాం, ఓమిత్యేతదితి ప్రక్రమ్యాధీతా ఉపాసనాః శ్రుతిషు. ౨౩౩. ఉద్గీథసామవిషయాస్తథైవ చోక్థాదిశస్త్రవిషయాశ్చ, కర్మాంగసంశ్రితాః ప్రతివేదం శాఖాంతరేషు దృశ్యంతే. ౨౩౪. తత్తచ్ఛాఖాదృష్టోద్గీథాదిష్వేవ తా భవేయుః కిం, కిం వాపి సర్వశాఖాగతేషు తేష్వితి హి భవతి సందేహః. ౨౩౫. తత్ర ప్రాప్తం తావత్స్వకీయశాఖాగతేషు తేష్వేవ, ఏతా ఉపాసనాస్స్యుర్యతస్స్వశాఖాగతాస్తు సన్నిహితాః. ౨౩౬. ఇహ తూద్గీథముపాసీతేతి చ సామాన్యతో హి విహితానాం, తత్తదుపాస్తీనాం స్యాద్విశేషవిషయే హి నిత్యమాకాంక్షా. ౨౩౭. సా సన్నికృష్టశాఖాదృష్టే న నివర్తతే విశేషేణ, శాఖాంతరవిహితవిశేషోపాదానేన కారణం కిమపి. ౨౩౮. తస్మాదుపాసనానాం శాఖాభేదాద్భవేద్వ్యవస్థేతి, ఇత్యాశంకాం నిరసితుమేతత్సూత్రం ప్రదర్శితం మునినా. ౨౩౯. ఉక్తాక్షేపనిరాసప్రయోజనోఽసౌ తు శబ్ద ఇహ సూత్రే, ఏతా ఉపాసనాస్త్విహ న ప్రతిశాఖం వ్యవస్థితాః కింతు. ౨౪౦. శ్రుత్యవిశేషాత్తాః ఖల్వనువర్తేరన్ హి సర్వశాఖాసు, శ్రుతిరుద్గీథముపాసీతేతి హి సామాన్యతః ప్రవృత్తేయమ్. ౨౪౧. సన్నిధివశాద్విశేషే యది

వ్యవస్థాపితా భవేత్తర్హి, శ్రుతిరత్ర పీడితా స్యాన్నైతస్యాశ్రయత్వం హి సన్నిధానాద్ధి. ౮౮౨. శ్రుతిరిహ బలీయసీ న చ సామాన్యప్రత్యయోపరోధోఽస్తి, తస్మాత్స్వరాదిభేదేష్వప్యుద్గీథత్వాద్యుపాస్యధర్మాణామ్. ౮౮౩. సర్వత్ర చావిశేషాత్సమస్తశాఖాగతేషు తేష్వేవ, ఉద్గీథాదిష్వేవం జాతీయాః ప్రత్యయాః కుతో న స్యుః. ౮౮౪.

సూ. మంత్రాదివద్వాఽవిరోధః ౫౬.

శాఖాంతరోదితేషూద్గీథాదిషు కథమిహాన్యతో విహితాః స్యుః ప్రత్యయా ఇతీయం విరోధశంకా న చేహ కర్తవ్యా. ౮౮౫. శాఖాంతరోదితానాం మంత్రాణాం కర్మణాం గుణానాం చ, ఉపసంగ్రహస్తు శాఖాంతరే భవేచ్ఛాఖినాం యథైకేషామ్. ౮౮౬. అశ్మాదానే మంత్రః కుటరురసీత్యాదికో హి నామ్నాతః, కుటరుపసికుక్కుటోఽసీతి చ వినియోగో హి దృశ్యతే తేషామ్. ౮౮౭. యేషామపి ప్రయాజాస్సమిదాద్యా న స్ఫుటం సమామ్నాతాః, ఋతవో వా ఇతి తేషాం గుణవిధిరామ్నాయతే హి తేష్వేవ. ౮౮౮. యేషామపి పాశేఽజోగ్నీషోమీయ ఇతి జాతినిర్దేశః, నైవాస్తి భవతి తేషామపి తద్విషయో హి మంత్రవర్ణోఽసౌ. ౮౮౯. భాగస్య వపాయా మేదస ఇత్యాదిః కిలైవమన్యత్ర, వేదాంతరోదితానామగ్నేర్వైరేవమాదిమంత్రాణామ్. ౮౯౦. వేదాంతరే హి దృష్టః పరిగ్రహో బహ్వృచోక్తసూక్తస్య, యో జాత ఇత్యధీతస్యాధ్వర్యవఇత్యతో హి నిర్దిష్టే. ౮౯౧. అధ్వర్యుకర్తృకేఽస్మిన్ ప్రయోగ ఏవ హి పరిగ్రహో దృష్టః, తస్మాద్వ్యథాశ్రయాణాం కర్మాంగానాం హి భవతి సర్వత్ర. ౮౯౨. అనువృత్తిరేవమేవ హి తదాశ్రితానాముపాసనానాం స్యాత్, ప్రాగుక్తో హి విరోధో మంత్రాదివదేవ పరిహృతో భవతి. ౮౯౩.

సూ. భూమ్నః క్రతువజ్జ్యాయస్త్వం తథాహి దర్శయతి. ౫౭.

వైశ్వానరవిద్యాయాం దృష్టా ప్రాచీనశాల ఇత్యాద్యా, ఆఖ్యాయికా హి తస్యాం వ్యస్తస్యాపి చ తథా సమస్తస్య. ౮౯౪. వైశ్వానరస్య తస్య హ్యుపాసనం శ్రూయతే ద్విరూపమిదం, వ్యస్తోపాసనమభిహితమేవం తత్రోపమన్యవేత్యాది. ౮౯౫. ఏవం తత్ర సమస్తోపాసనమపి తస్య వేత్యనేనోక్తం, తత్ర చ సందేహోఽయం కిమిహోభయ

థాప్యుపాసనం న్యాయ్యమ్. ౨౫౬. వ్యస్తసమస్తోభయయోరథ తు సమస్తస్య తస్య వా తదితి, తత్రోపాస్తేతి ప్రత్యవయవమపి చ క్రియాపదశ్రవణాత్. ౨౫౭. తవసుతమాసుతమితి ఫలభేదశ్రవణాచ్చ తత్ర యుక్తాని, వ్యస్తాన్యుపాసనాని స్యురితి ప్రాప్తేభిధీయతే హి తతః. ౨౫౮. యచ్చ సమస్తోపాసనమస్య హి వైశ్వానరస్య తస్యైవ, భూమ్నో జ్యాయస్త్వం ఖల్వస్మిన్ వాక్యే వివక్షితం భవతి. ౨౫౯. దర్శాది క్రతుషు యథా సాంగస్యైవ ప్రధానయాగస్య, ఏకః ప్రయోగ ఏవ హి సామస్త్యేన చ వివక్షితో భవతి. ౨౬౦. న వ్యస్తాంగానామపి న చైకదేశాంగయుక్ప్రధానస్య, తద్వదిహాపి చ భూమ్నో జ్యాయస్త్వం హి శ్రుతిః ప్రదర్శయతి. ౨౬౧. ఉద్దాలకావసానా ఋషయష్షడేవ భవంతి విఖ్యాతాః, వైశ్వానరవిద్యాయాం పరినిష్ఠాం లబ్ధుమక్షమాస్తే హి. ౨౬౨. అభ్యాజగ్ముః కేకయరాజానమితీహ దర్శయిత్వైవ, ఏకైకస్యోపాస్యం ద్యుప్రభృతీనాం హి దర్శయిత్వైవ. ౨౬౩. మూర్ధాది భావమేషాం మూర్ధా త్వేష ఇతి తత్ర విదధాతి, మూర్ధా తే వ్యపతిష్యద్యన్మామిత్యాదినా హి తత్రైవ. ౨౬౪. వ్యస్తోపాసనపక్షం వ్యావర్త్య సమస్తపక్షమనువృత్త్య, భూమాశ్రయమేవ ఫలం సర్వేష్విత్యాదినా ప్రదర్శయతి. ౨౬౫. ప్రత్యేకం హి సుతేజఃప్రభృతిషు ఫలభేదకీర్తనం యచ్చ, తదపి హ్యంగఫలానాం ప్రధానఫలతాప్రదర్శనార్థం హి. ౨౬౬. ఏవముపాస్తేతి ప్రత్యవయవమాఖ్యాతదర్శనం యదపి, తదపి పరాభిప్రాయం న వ్యస్తోపాసనావిధానార్థమ్. ౨౬౭. తస్మాదత్ర సమస్తోపాస్త్యవలంబో భవేదసౌ శ్రేయాన్, కేచిత్సమస్త్యుపాసనపక్షం జ్యాయాంసమత్ర నిర్దిశ్య ౨౬౮. జ్యాయస్త్వకీర్తనాదేవ వ్యస్తోపాస్తి పక్షమప్యత్ర, సూత్రకృదనుమన్యత ఇతి నిరూపయంత్యేతదత్ర న హి యుక్తమ్. ౨౬౯. అత్ర సమస్తోపాస్తౌ సత్యాం ఖల్వేకవాక్యతావగతౌ, ఉభయవిధానేన కథం యుక్తా తద్భేదకల్పనా ప్రకృతే. ౨౭౦. మూర్ధేత్యాద్యుపదిష్టా నిందాప్యత్ర తు భవేద్విరుద్ధైవ, యద్యుభయథాప్యుపాసనమిహ సిద్ధాంతో భవేత్తదా తత్ర ౨౭౧. వ్యస్తోపాసనమేవేత్యేవంవాచ్యో హి పూర్వపక్షస్స్యాత్, ఉపసంహారేణ సమస్త్యుపాసనేప్యవగతేపి విస్పష్టమ్. ౨౭౨. తదభావస్తు కథం వా వక్తుం

శక్యోఽత్ర పూర్వపక్షే స్యాత్, జ్యాయస్త్వవచనమపి యత్సూత్రే పరిదృశ్యతే తదేతదపి. ౮౭౩ అత్ర చ సమష్ట్యుపాస్తేః ప్రమాణవత్త్వప్రదర్శనార్థం స్యాత్, వ్యస్తోపాస్తీనామప్రమాణసిద్ధత్వబోధనార్థం చ. ౮౭౪.

సూ. నానా శబ్దాదిభేదాత్. ౫౮.

సతి హి సుతేజఃప్రభృతీనామపి ఫలభేదగోచరే శ్రవణే, తత్ర సమస్తోపాసనమేవ జ్యాయ ఇతి దర్శితం పూర్వమ్. ౮౭౫. తన్నాద్యయేన చ సర్వాణ్యుపాసనాని శ్రుతాని యాని స్యుః, తాన్యపి సామస్త్యేనోపాసిష్యంత ఇతి బుద్ధిరుత్పన్నా. ౮౭౬. అపి చ న వేద్యాభేదే విద్యాభేదోఽభవేత్కథంచిదపి, పరమేశ్వరస్తు వేద్యః శ్రుతినానాత్వేపి చైక ఏవాసౌ. ౮౭౭. అవగమ్యతే మనోమయ ఇత్యాదిశ్రుతిషు చైక ఏవ తథా, ప్రాణో వా వేతి శ్రుతివచనేషు ప్రాణ ఏవమన్యత్ర. ౮౭౮. యదపి శ్రుతినానాత్వం తదపి గుణాంతరసమర్పణార్థం స్యాత్, తస్మాదిహైక వేద్యస్యపాశ్రయం యచ్చ భవతి గుణజాతమ్. ౮౭౯. విద్యాకార్త్స్న్యాయ హి తచ్ఛాఖాంతరగతమిహోపసంహార్యం, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే వేద్యాభేదేపి భవతి నానేతి ౮౮౦ ఏవం విధా హి విద్యా వేద్యాభేదేపి భవతి భిన్నైవ, వేదోపాసీతేతి హి శబ్దో భిన్నః ప్రతీయతే యస్మాత్. ౮౮౧. శబ్దాంతర ఇతి సూత్రే శబ్దోఽసౌ కర్మభేదహేతురితి, వర్ణితమత ఇహ విద్యా భిన్నా శబ్దాదిభేదతో భవతి. ౮౮౨. ఆదిగ్రహణాచ్చ గుణాదయో యథాసంభవం హి యోజ్యాస్స్యుః, నన్విహ వేదేత్యాదౌ ప్రతీయతే శబ్దభేదమాత్రం హి ౮౮౩. యజతీత్యాదివదేవ ప్రతీయతే నార్థభేద ఇహ కశ్చిత్, ఇహ తు మనోవృత్త్యర్థా వేదేత్యాద్యా భవంతి యే శబ్దాః. ౮౮౪. తద్భేదేన కథం వా విద్యాభిన్నేతి చేన్న దోషోయం, తేషు మనోవృత్త్యర్థత్వాభేదేపి చ గుణాదిభేదేన. ౮౮౫. వేద్యే భిన్నే విద్యాభిన్నైవ స్యాన్న సా భవేదేకా, ఏకస్యాపీశస్య ప్రతిప్రకరణం గుణా విభిద్యంతే. ౮౮౬. ప్రాణస్యైకస్యాపి హి గుణో యథా తత్ర తత్ర భిన్నస్స్యాత్, ఏవమనుబంధభేదాద్విధిభేదే భిద్యతే హి విద్యేయమ్. ౮౮౭. శ్రుతినానాత్వం హి గుణాంతరవిధ్యర్థమితి యచ్చ పూర్వోక్తం, తచ్చ న యస్మాదత్ర తు వినిగమకం

నోపలభ్యతే కిమపి. ౮౮౮. ప్రాప్తామనూద్య విద్యామప్రాప్తానేకగుణ విశేషాణాం, యది చేద్విధానమత్ర తు దుర్వారో వాక్యభేద ఏవ తదా ౮౮౯ విద్యైక్యే హి గుణానాం పునరుక్తిరపీహ భవతి విఫలైవ, అసకృచ్ఛ్రూయంతే కిల గుణాస్సమాస్సత్యకామతాద్యా హి. ౮౯౦. ప్రకరణభేదాన్నైరాకాంక్ష్యే నాత్రైకవాక్యతా యుక్తా, వైశ్వానరవిద్యాయామివాత్ర న సమస్తచోదనా వాస్తి. ౮౯౧. వేద్యైకత్వనిమిత్తే విద్యైకత్వే త్విహ ప్రతిజ్ఞాతే, సకలగుణానాముపసంహారో శక్యో భవేత్ప్రతిజ్ఞాతః. ౮౯౨. తస్మాదిహ శబ్దాదేర్భేదాద్విద్యాపి భవతి నానేతి, సుష్ఠూక్తమత్ర సూత్రే తదానుగుణ్యేన భవతి విద్యైక్యమ్. ౮౯౩.

సూ. వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాత్. ౫౯.

విద్యాభేదమిహోక్త్వా తదనుష్ఠానక్రమం నిరూపయతి, అత్ర త్రివిధా విద్యా అహంగ్రహా అపి తథా తటస్థాశ్చ ౮౯౪. అంగాశ్రితాశ్చ తత్రాహంగ్రహవిద్యాస్విదం విచారయతి, ఏతాసాం విద్యానాం కిమిహ యథేచ్ఛం సముచ్చయః కిం వా. ౮౯౫. భవతి వికల్పో వేతి హి సందేహే సతి వికల్ప ఇహ యుక్తః, ఇహ నాసాం విద్యానాం సముచ్చయే నియమకారణం కిమపి. ౮౯౬. నన్వగ్నిహోత్రదర్శాదీనాం హి పరస్పరం విభిన్నానాం, భవతి సముచ్చయనియమో యథా తథేహాపి స తు భవేదితి చేత్, ౮౯౭. మైవం హి నిత్యతా శ్రుతిరేవ హి తత్ర తు సముచ్చయే హేతుః, ఇహ విద్యానామేవం నిత్యత్వపరా శ్రుతిర్న కాచిదపి. ౮౯౮. తస్మాన్న సముచ్చయ ఇహ నాపి వికల్పోత్ర భవతి యుక్తతమః, ఏకత్రాధికృతస్య ప్రతిషేధో నోపలభ్యతేన్యత్ర ౮౯౯. పరిశేషాదత్ర యథా కామ్యానుష్ఠానమేవ యుక్తమితి, నన్వవిశిష్టఫలత్వాద్వికల్ప ఆసాం భవేదిహ న్యాయ్యః. ౯౦౦. కం బ్రహ్మ ఖం పురాణం మనోమయస్సత్యకామ ఇత్యాద్యాః, తుల్యపదీశప్రాప్తిఫలా లక్ష్యంతే యతో తథేతి చేన్న. ౯౦౧ స్వర్గాదితుల్యఫలకేష్వపి చ యథాకామ్యమేవ దృష్టం హి, ఏవమిహాపి యథా కామ్యమేవ న వికల్ప ఇత్యతో బ్రూమః. ౯౦౨. ఆసాం వికల్ప ఏవ న్యాయ్యో న సముచ్చయః కదాచిదపి, యస్మాదుపాస్య సాక్షా

త్కారణాత్మకఫలమిహావిశిష్టం హి. ౯౦౩. సాక్షాత్కృతే పరాత్మన్యేకే నైవ ద్వితీయమఫలం స్యాత్, అపిచోపాస్తీనామిహ సముచ్చయేన హి ఫలం భవేత్కించిత్. ౯౦౪. యదుపాస్యవిషయసాక్షాత్కరణం ఫలమిహ భవేదుపాస్తీనాం, విక్షేపసాధనేస్మిన్ సముచ్చయే సతి భవేత్ఫలం తదిదమ్. ౯౦౫. విద్యాఫలం హి సాక్షాత్కృతిసాధ్యం దర్శయంతి వేదాంతాః, యస్య స్యాదిత్యాద్యాః స్మృతయశ్చ సదేతి దర్శయంత్యేవమ్. ౯౦౬. తస్మాదవిశిష్టఫలానామన్యతమామూపాసనామేకాం, ఆలంబ్య తత్పరస్స్యాద్యావదుపాస్యాపరోక్షమస్య స్యాత్. ౯౦౭.

సూ. కామ్యాస్తు యథాకామం సముచ్చీయేరన్న వా పూర్వహేత్వభావాత్. ౬౦.

సయఏతమేవ వాయుం దిశామితి ప్రథితకామ్యవిద్యాసు, కర్మవదేవాదృష్టద్వారా హి ఫలం ప్రసాధయంతీషు. ౯౦౮. సాక్షాత్కరణాపేక్షా నచాస్తి తేన చ భవేద్యథాకామ్యం, యస్మాద్వికల్పసాధనమవిశిష్టఫలత్వమత్ర నైవాస్తి. ౯౦౯.

సూ. అంగేషు యథాశ్రయభావః ౬౧.

కర్మాంగేషూద్గీథాదిషు విహితాయా ఉపాసనాస్తాస్తు, ఆశ్రయతంత్రా హి యథా సంభూయైవాశ్రయాస్తథైవైతాః. ౯౧౦.

సూ. శిష్టేశ్చ. ౬౨.

త్రిషు వేదేషు యథా వా స్తోత్రాదయ ఆశ్రయా హి శిష్యంతే, ఏవం తదాశ్రితా అప్యుపాసనాస్స్యుర్న తత్ర వైశేష్యమ్. ౯౧౧.

సూ. సమాహారాత్. ౬౩.

ఛాందోగ్యే హి ప్రణవోద్గీథైక్యధ్యానవిధిరసౌ దృష్టః, తత్రైవ హోతృషదనాద్ధైవాపీత్యాదిరర్థవాదోऽపి. ౯౧౨. తత్ర సద్వప్రమాదావినా హి దైవేన దుష్టముద్గీథం, ప్రణవోద్గీథైకత్వధ్యానబలాదేవ సోऽయముద్గాతా. ౯౧౩. నిర్దోషం తం కురుతే సమ్యక్కృతహోతృశంసనాదితి హి, వర్ణితమతఇహ వేదాంతరోదితప్రత్యయస్య చైతస్య. ౯౧౪. వేదాంతరోపదిష్టానుబంధసంకీర్తనం హి సర్వత్ర, వేదాంతరోదిత ప్రత్యయోపసంహారమేవ సూచయతి. ౯౧౫

సూ. గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చ. ౬౪.

విద్యాధ్యేయం విద్యాశ్రయమోంకారం హి సర్వవేదేషు, సాధారణం చ తమిమం తేనేయమితి శ్రుతిః ప్రదర్శయతి. ౯౧౬. ఆశ్రయసాధారణ్యాదాశ్రితసాధారణత్వమపి తస్మాత్, అథవై తే కర్మ గుణా యే చోద్గీథాదయో భవంత్యేతే. ౯౧౭. సర్వప్రయోగసాధారణా ఇమే కర్మసూపలభ్యంతే, తేనాశ్రయసహభావాత్ప్రత్యయసహభావఏవ యుక్తఇహ. ౯౧౮.

సూ. న వా తత్సహభావాశ్రుతేః. ౬౫.

ఆశ్రయసహభావేన ప్రత్యయ సహభావ ఇతి హి యచ్చోక్తం, తన్నాశ్రయసహభావో న చాశ్రితానాముపాసనానాం స్యాత్. ౯౧౯. యస్మాదిహాశ్రితానాం తత్సహభావః శ్రుతో న కుత్రాపి, వేదత్రయ విహితానాం స్తోత్రాదీనాం తథైవ చాంగానామ్. ౯౨౦. సహభావశ్చ మసం వోన్నీయేత్యాదిషు యథోపలబ్ధస్స్యాత్, ఏవం హ్యుపాసనానాం సహభావేన క్వచిచ్ఛ్రుతిర్దృష్టా. ౯౨౧. నాపి ప్రయోగవచనం సహభావం ప్రాపయేదిహైతాసాం, అత్ర హ్యుపాసనానాం పురుషార్థత్వం ప్రతీయతే శ్రుతిషు. ౯౨౨. క్రత్వర్థానాముద్గీథాదీనాం హి ప్రయోగవచనం తు, సహభావమేవ కేవలమిహ గమయేన్న హ్యుపాసనానాం చ. ౯౨౩. అంగాశ్రితాన్యపి చ తాన్యుపాసనాని స్వతః పుమర్థాని, గోదోహనాదివదితి ప్రపంచితం చైతదేవ పూర్వత్ర. ౯౨౪. క్రత్వర్థాన్యంగాని హి పురుషార్థాని హ్యుపాసనాని స్యుః, సతి చైవం హి విశేషే సహభావో న హి కథంచిదపి తేషామ్. ౯౨౫. లింగద్వయమపి చ పరం న్యాయాభావాచ్ఛ్రుతేరభావాచ్చ, నోపాసనసహభావస్యోపోద్బలకం హి సాధనం భవతి. ౯౨౬. ఆశ్రయతంత్రాణ్యేతాన్యాశ్రయలోపే పరం హి లుప్యేరన్, న తు తత్సహభావార్హాణ్యతో యథాకామమేవ తాని స్యుః. ౯౨౭.

సూ. దర్శనాచ్చ. ౬౬.

శ్రుతిరసహభావమేవ హ్యుపాసనానామిహ ప్రదర్శయతి, ఏవం విద్వై బ్రహ్మా యజ్ఞం యజమానమృత్విజస్సర్వాన్. ౯౨౮. అభిరక్షతీతి తత్ర హి సర్వత్ర ప్రత్యయోపసంహారే, సర్వే సర్వవిదో నజ్ఞానవతా

బ్రహ్మణేతరేషాం హి. ౯౨౯. పరిపాల్యత్వమయుక్తం తత్సంకీర్తనమిదం మృషైవ స్యాత్, తస్మాదుపాసనానాం సముచ్చయో వా భవేద్వికల్పో వా. ౯౩౦. శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం, చతురధ్యాయీ తస్యాం తృతీయసంజ్ఞశ్చ యోఽయమధ్యాయః ౯౩౧. తత్ర చ తృతీయపాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః, ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో జయతు సోఽయమనవద్యః. ౯౩౨.

ఇతి తృతీయాధ్యాయే తృతీయపాదః.

తృతీయాధ్యాయే - చతుర్థపాదః.

పాదేఽతీతే హి పరాపరవిద్యానాం గుణోపసంహారం, నిర్దిశ్య తత్స్వరూపం నిశ్చితమిహ కిల చతుర్థపాదే హి. ౧. పురుషార్థహేతుతా కర్మాసంగతయా నిరూప్యతే తాసాం, యజ్ఞాదీని చ బహిరంగాని శమాదీని చాంతరంగాని. ౨. విద్యోత్పత్తౌ సాధనభూతాన్యపి చేహ దర్శయిష్యంతే, భవతీహ చైకవిద్యావిషయత్వం సంగతిర్ద్వయోరనయోః ౩.

సూ. పురుషార్థోఽతశ్శబ్దాదితి బాదరాయణః. ౧.

తత్త్వజ్ఞానే బహుధా విప్రతిపత్త్యా తదేవ చాదౌ హి, నిర్ణీయతే కిమాత్మజ్ఞానం యచ్చౌపనిషదముపదిష్టమ్ ౪. తత్కర్మణ్యేవానుప్రవిశత్యధికారసాధనద్వారా, కిం వా స్వతంత్రమేతత్పురుషార్థం సాధయిష్యతీత్యస్యామ్. ౫. మీమాంసాయాం సత్యాం సిద్ధాంతేనైవ తదిదమారభతే, వేదాంతవాక్యజనితాదాత్మజ్ఞానాదతో హి పురుషార్థః ౬ భవతీతి బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే తదేతదిహ, అవగమ్యతే శ్రుతిభ్యో బ్రహ్మవిదాప్నోతి తరతి శోకమితి. ౭. ఏతావదరే ఖల్వమృతత్వమితి శ్రుతిరపి ప్రదర్శయతి, నిరపేక్షాయాస్తస్యా విద్యాయా ఇహ పుమర్థహేతుత్వమ్. ౮

సూ. శేషత్వాత్పురుషార్థవాదో యథాన్యేష్వితి జైమినిః. ౨.

స్వత ఏవ జ్ఞానమిదం పుమర్థసాధనమితీహ యచ్చోక్తం, తత్తు న యుక్తం యస్మాత్ జ్ఞానం తదిదం హి భవతి కర్మాంగమ్. ౯. యేనాత్మాసౌ కర్తా తేనాసౌ భవతి కర్మశేష ఇహ, భవతి హి తద్విజ్ఞానం

విషయద్వారేణ కర్మసంబంధి. ౧౦. ప్రోక్షణసంస్కారాదివదేవ ఫల శ్రుతిరిహార్థవాదస్స్యాత్, ఇతి మన్యతే హి జైమినిరాచార్యోఽన్యేషు భవతి సా హి యథా. ౧౧. శ్రుతిరర్థవాదరూపైవాన్యాసు ద్రవ్య సంస్క్రియాస్వేషా, దృష్టా హి యస్య పర్ణమయీత్యాద్యా తత్ర చైవముపదిష్టమ్. ౧౨. యస్య జుహూః పర్ణమయీ స నైవ పాపం శృణోతి హి శ్లోకం, అంజనమస్య యదేతద్భ్రాతృవ్యస్యాస్య చక్షురవ హరతి. ౧౩. ఏవమితి యత్ప్రయాజానూయాజాశ్చాపి సమ్యగిజ్యంతే, యజ్ఞస్య వర్మ తత్స్యాద్యజమానస్యాపి భవతి వర్మేతి. ౧౪. ఏవంజాతీయ శ్రుతివచనానామర్థవాదరూపత్వం, దృష్టం తద్వదిహాపి చ ఫలశ్రుతే రర్థవాదతా యుక్తా. ౧౫. ప్రకరణమన్యత్కించిద్వినైవ తస్య క్రతు ప్రవేశోఽయం, ఆత్మజ్ఞానస్యానారభ్యాధీతస్య న కథమితి శంక్యమ్ ౧౬. తద్విజ్ఞానస్యాపి హి కర్తృద్వారా క్రతుప్రవేశ ఇహ, ఆత్మా ద్రష్టవ్య ఇతి శ్రుతివాక్యబలేన యుక్తఏవ స్యాత్. ౧౭. నను వినియోగః క్రతుషు శ్రుతివాక్యస్యాస్య నోపపన్నస్స్యాత్, తత్రానారభ్యాధీ తానాం వాక్యాత్క్రతుప్రవేశస్స్యాత్. ౧౮. యత్ర త్వవ్యభిచారి ద్వారం లభ్యేత కించిదపి తేన, లౌకికవైదికకర్మసు కర్తా సాధారణో న తద్వ్యాప్యః. ౧౯. తస్మాన్న హి తద్ద్వారా తద్విజ్ఞానస్య కర్మసంబంధః, ఇతి చేదుపపన్నోఽయం తద్విజ్ఞానస్య కర్మసంబంధః. ౨౦. ఇహ కిల దేహ వ్యతిరిక్తాత్మజ్ఞానం వివక్షితం తచ్చ, న హి లౌకికేషు కర్మస్వపేక్షితం తద్వినాపి పశ్వాదౌ. ౨౧. దృశ్యత ఏవ హి లౌకికకర్మాత స్తదిదమాత్మ విజ్ఞానం, తనుపాతోత్తరకాలఫలేష్వేవ హి వైదికేషు జనకం స్యాత్. ౨౨. నన్వపహతపాప్మాయం వేదాంతేషూపదిశ్యతే హ్యాత్మా, యదిదం తద్విజ్ఞానం తదసంసార్యాత్మవిషయమేవ స్యాత్. ౨౩. తచ్చకథం కర్మాంగం స్యాదితి శంకా న చేహ కర్తవ్యా, యస్మాత్సంసార్యాత్మా ప్రియాదిసంసూచితోఽత్ర నిర్దిష్టః. ౨౪. అపహతపాప్మత్వాదికమస్య స్తుత్యర్థమేవ నిర్దిష్టం, నను పూర్వమేతదుక్తం బ్రహ్మ సంసారిజగదు పాదానమ్. ౨౫. సంసారిణస్స్వరూపం తదేవ పరమార్థతో న చాన్య దితి, ఉపదిశ్యతే హి వేదాంతేష్వితి చేత్సత్యమేవ పూర్వోక్తమ్. ౨౬.

పూర్వోక్తస్యైవ పునః స్థూణానిఖననన్యాయేన దార్ఢ్యాయ, ఉపదిశ్యేతే హ్యాక్షేపసమాధానే ఉభే ఫలద్వారా ౨౭.

సూ. ఆచారదర్శనాత్. ౩.

జనకో హేతి ప్రభృతీని యక్ష్యమాణ ఇతి చైవమాదీని, బ్రహ్మవిదామపి విద్యావిధిపరవాక్యేష్వీమాని వాక్యాని. ౨౮. దృశ్యంతే తాని బ్రహ్మవిదాం కథయంతి కర్మసంబంధం, ఉద్దాలకాదిషు తథా పుత్రాద్యనుశాసనేన గార్హస్థ్యమ్. ౨౯. అవగమ్యతేయదా తు జ్ఞానాచ్చేత్కేవలాత్పుమర్థస్స్యాత్, బహుళాయాసాని పునః కర్మాణ్యేతాని తే కథం కుర్యుః ౩౦. మధు విందేత సమీపే కిమర్థమచలం వ్రజేదితి న్యాయాత్,

సూ. తచ్ఛ్రుతేః. ౪.

ఇహ కర్మశేషత్వైవ హి విద్యాయా న స్వతః పుమర్థత్వమ్ ౩౧. ఇత్యేతద్దర్శయతి శ్రుతిరత్ర యదేవ విద్యయేత్యాద్యా,

సూ. సమన్వారంభణాత్. ౫.

తం విద్యేతి శ్రుతిరియమిహ విద్యాకర్మణోః ఫలారంభే ౩౨. దర్శయతి హి సాహిత్యం తస్మాద్విద్యా న కేవలార్థకరీ,

సూ. తద్వతో విధానాత్. ౬.

శ్రుతిరేషాచార్యకులాద్వేదమధీత్యేతి దర్శయత్యేవమ్. ౩౩. గురుశుశ్రూషాకర్మణ్యనుష్ఠితే యోఽతిశిష్యతే కాలః, తత్ర చ యథావిధానం వేదమధీత్య చ తతస్సమావృత్య. ౩౪. గార్హస్థ్యే హి స్థిత్వా ధర్మాన్విధిచోదితాననుష్ఠాస్యన్,స్వాధ్యాయంతమధీయానోఽసౌ సతతం శుచిప్రదేశేషు. ౩౫. భూతాని చాప్యహింసన్నాత్మని సర్వేంద్రియాణి సంస్థాప్య, ఏవం స వర్తమానో బ్రహ్మపదం శాశ్వతం ప్రయాతీతి. ౩౬. వేదార్థజ్ఞానవతః కర్మణ్యధికారదర్శనాదత్ర, స్వాతంత్ర్యశక్తేస్స్యా విద్యాయా న హి పుమర్థహేతుత్వమ్. ౩౭. నను వేదస్యాధ్యయనం శ్రూయత ఇహ నో తదర్థవిజ్ఞానం, ఇతి చేద్వేదాధ్యయనం భవతి హ్యర్థావధారణార్థమిహ. ౩౮.

సూ. నియమాచ్చ. ౭.

కుర్వన్నేవేత్యాద్యా శ్రుతిరేతద్వైవ్యాజరేతిచాన్యాపి, దర్శయతి హి విద్యాయా నియమేనైవేహ కర్మశేషత్వమ్. ౩౯.

సూ. అధికోపదేశాత్తు బాదరాయణస్యైవం తద్దర్శనాత్. ౮.

ఉక్తాక్షేపనిరాసాకస్తుశబ్దోఽత్రసూత్రనిర్దిష్టః, యత్త్వస్య కర్మశేషత్వేన ఫలశ్రుతిరిహా వాద ఇతి ౪౦. తత్తు న యుక్తం యస్మాద్వేదాంతేషూపదిశ్యతే బ్రహ్మ, యది సంసార్యేవాత్మా శారీరః కర్తృభోక్తృతాదిగుణః. ౪౧. ఉపదిష్టస్స్యాద్వేదాంతేషు తదా యుక్తమవాదత్వం, ఇహ పునరపహతపాప్మా పరమాత్మా స్వప్రకాశచిన్మాత్రః. ౪౨. శారీరాదధికో యో వేదాంతేషూపదిశ్యతే సోఽయం, తద్విషయం హి జ్ఞానం ప్రవర్తకం కర్మణాం కథం వా స్యాత్. ౪౩. కర్మోచ్ఛిత్తిం యస్మాదుపమర్దం చేతి వక్ష్యతి జ్ఞానాత్, తస్మాత్పురుషార్థోఽతశ్శబ్దాదితి భగవతో మతం యతస్స్యాత్. ౪౪. శేషత్వాదిభిరేతన్న చాల్యతే తత్తు భవతి తదవస్థం, పరమేశ్వరం తమధికం ప్రదర్శయంతి కిల సర్వవేదాంతాః. ౪౫. యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాద్యా అపి తదైక్షతేత్యాద్యాః, యచ్చోక్తమాత్మనోఽస్య ప్రియాదిసంసూచితస్య వేద్యతయా. ౪౬. సంసారిణోనుకర్షణముపలభ్యేత ఆత్మనస్తు కామాయ, సర్వం ప్రియమిత్యేతం త్వేవత ఇత్యాదికం చ తత్సకలమ్ ౪౭. న విరుద్ధమస్య మహతో భూతస్యేత్యాదిభిః పరంజ్యోతిః, ఉపసంపద్య స్వేనేత్యాద్యైర్వేదాంతవాక్యశేషైర్హి. ౪౮. సత్యామధికోపదిదిక్షాయామేతన్న చాతిభేదపరం, యదిదం శారీరస్య స్వరూపమిహ పారమేశ్వరం తతస్స్యాత్. ౪౯. ఔపాధికమేవైతచ్ఛారీరత్వమితి తత్త్వమస్యాద్యైః, ఉపదిశ్యతే తదేతన్నిర్ణీతం తత్ర తత్ర పూర్వం హి. ౫౦.

సూ. తుల్యం తు దర్శనమ్. ౯.

ఆచారదర్శనాదిహ విద్యేయం కర్మశేష ఇత్యుక్తం, ఆచారదర్శనం తద్విద్యాయాః ఖల్వకర్మశేషత్వే. ౫౧. తుల్యం శ్రుతిరిహ యస్మాదేతద్ధస్మేతి దర్శయత్యేవం, కర్మఫలే స్వర్గాదావృషయస్సంజాతభూరివైరాగ్యాః. ౫౨. యక్ష్యామహే కిమర్థా వయమితి యాగాద్యనాదరావిష్టాః, తత్సాధనాగ్నిహోత్రాదికముత్సృజ్య హి తమేతమాత్మా

సమ్. ౫౩. విజ్ఞాయ భైక్షచర్యామపాస్తసర్వైషణాశ్చరంతీతి, దృష్టం హి యాజ్ఞవల్క్యాద్యాత్మవిదామప్యకర్మనిష్ఠత్వమ్. ౫౪. ఏతావదరే ఖల్వమృతత్వమితీత్యాది వేదవాక్యేభ్యః, యచ్చేహ లింగముక్తం హి యక్ష్యమాణ ఇతి కర్మశేషత్వే. ౫౫ తత్ఖలు వైశ్వానరవిద్యావిషయం భవతి సా చ విద్యా హి, సవిశేషవిషయకా స్యాత్తత్ర చ యుక్తం హి కర్మసాహిత్యమ్. ౫౬. న తు నిర్విశేషగోచరవిద్యాకర్మాంగభావ ముపయాతి, కర్మ ప్రకరణవిరహాద్యదన్యదుక్తమిహ తచ్ఛ్రుతేరితి హి. ౫౭.

సూ. అసార్వత్రికీ. ౧౦.

నేయం హి సర్వవిద్యావిషయాత్ర యదేవ విద్యయేత్యాద్యా, కింతు ప్రకృతోద్గీథోపాస్తిపరైవ శ్రుతిర్భవేదేషా. ౫౮.

సూ. విభాగశ్శతవత్. ౧౧.

యచ్చ సమన్వారంభణముక్తం యచ్చేహ భవతి విద్యాయాః, అస్వాతంత్ర్యే లింగం తం విద్యాకర్మణీత్యనేనోక్తమ్ ౫౯. తస్యేదం ప్రతివచనం భవతి విభాగ ఇతి సూత్రనిర్దిష్టం, ఇహ విద్యాన్వారభతే హ్యన్యం పురుషం తథైవ కర్మాన్యమ్. ౬౦. ఇతి తు విభాగోత్ర స్యాచ్ఛతవదితి నిదర్శనం భవేదత్ర, శతమేతాభ్యాం దేహీత్యుక్తే పృథగేవ దీయతే హి యథా. ౬౧. పంచాశత్పంచాశత్తథైతదపి వస్తుతోఽత్ర వచనమిదం, సంసారిపరమిహేతి తు కామయమాన ఇతి వాక్యనిర్దేశాత్. ౬౨. అత్రాథాకామయమాన ఇతి ముముక్షుః పృథగ్వి నిర్దిష్టః, విద్యా విహితా ప్రతిషిద్ధాపి చ సంసారవిషయ ఏవ స్యాత్. ౬౩. సంసారవిషయ ఏవ హి కర్మ ప్రతిషిద్ధమపి చ విహితంచ, అవిభాగే నాప్యత్ర సమన్వారంభేన బాధకం కిమపి. ౬౪.

సూ. అధ్యయనమాత్రవతః. ౧౨.

యత్తద్వతో విధానాదిత్యత్రోక్తం నిరస్యతే తదిహ, ఆచార్యకులాద్వేదమధీత్యేత్యధ్యయనమాత్రమేవైతత్. ౬౫. శ్రుతమిహ తేన చ కర్మణ్యధికారోధ్యయనమాత్రవత ఏవ, నిర్ణీయతే హ్యవిద్వాన్ కథమిహ కర్మస్వధిక్రియేతేతి. ౬౬. నైషా శంకా కార్యా న వయమిహ

ధ్యయనమాత్రసంభూతం, కర్మావబోధనం యత్కర్మస్వధికారకారణం నేతి ౬౭. ప్రకృతే నివారయామః కింత్వాత్మజ్ఞానమౌపనిషదం యత్, స్వతఏవఫలవదేతన్న పునః కర్మాధికారహేతురితి. ౬౮. ప్రతిపాదయామ ఏతదస్మైవ హి క్రతువిశేషవిజ్ఞానం, క్రత్వంతరాధికారే కథమపి నాపేక్ష్యతే తథైవైతత్. ౬౯.

సూ. నావిశేషాత్. ౧౩.

నియమాచ్ఛ్రుతి యదుక్తం దూషణమధునా నిరస్యతే తదిదం, కుర్వన్నేవేత్యాదిషు నియమశ్రవణేషు విదుష ఏ నేతి. ౭౦. నాస్తి విశేషో యస్మాదవిశేషేణోపదిశ్యతే నియమః.

సూ. స్తుతయేనుమతిర్వా. ౧౪.

కుర్వన్నేవేత్యత్ర త్వపరోఽప్యాఖ్యాయతే విశేషో హి. ౭౧. యద్యపి విద్వానేవ ప్రకరణబలతః ప్రతీయతేథాపి, విద్యాస్తుతయే తదిదం కర్మానుజ్ఞానమితి తు విజ్ఞేయమ్. ౭౨. తదభిప్రాయేణైవ హి న కర్మ లిప్యత ఇతి ప్రదర్శయతి, యావజ్జీవం కుర్వత్యపి విదుషి న కర్మ భవతి లేపాయ. ౭౩. విద్యాసామర్థ్యాదితి విద్యాస్తుతిరేవ గమ్యతే తస్మాత్,

సూ. కామకారేణ చైకే. ౧౫.

అపిచాత్రైకే ప్రత్యక్షీకృతవిద్యాఫలా హి విద్వాంసః. ౭౪. స్వర్గాదిసాధనేషు ప్రజాదిషు హి తద్బలావలంబేన, నిష్ఫలతామేవైతే నిశ్చిన్వంతీతి దర్శయత్యేషా. ౭౫. శ్రుతిరియమేతద్ధస్మైతత్పూర్వే విద్వాంసః ప్రజయా ఫలం కిమస్మాకం, పరమాత్మైవాత్మా నః ప్రాప్యో లోకో భవేత్పరాత్మేతి. ౭౬. తస్మాదపి విద్యాయా న కర్మశేషత్వముచితమాశ్రయితుం, నాపి చ తద్విషయాయాః ఫలశ్రుతేరర్థవాదతా యుక్తా. ౭౭.

సూ. ఉపమర్దం చ. ౧౬.

కర్మాధికారహేతోః కారకఫలతత్క్రియాదిరూపస్య, ఆవిద్యకస్య విద్యావీర్యాదుపమర్దమామనంత్యపి చ. ౭౮. యత్ర త్వస్యేత్యాద్యాః శ్రుతయః కించేహ వైపరీత్యమపి, ఔపనిషదాత్మవిద్యా

పూర్వాం కర్మాధికారసిద్ధిమిహ. ౭౯ ఆశాసానస్య పరం కర్మణ్యధికార భంగఏవ స్యాత్, తస్మాదపి విద్యాయాః స్వాతంత్ర్యం స్యాన్న కర్మ శేషత్వమ్. ౮౦.

సూ. ఊర్ధ్వరేతస్సు చ శబ్దే హి. ౧౭.

విద్యేయమూర్ధ్వరేతస్సు చ దృష్టా సా భవేన్న కర్మాంగం, న హి తేషు దృశ్యతే తద్యదగ్నిహోత్రాదిలక్షణం కర్మ. ౮౧. తే చోర్ధ్వరేతసః కిల న శ్రూయంతే హి వేద ఇత్యపి న, యేనోర్ధ్వరేతసస్తే శ్రూయంతే వైదికేషు శబ్దేషు. ౮౨. త్రయఇహ ధర్మస్కంధాః శ్రద్ధాం తప ఇత్యుపాసతే యే చ, యే చోపవసంతి తపశ్శ్రద్ధే కేవలమరణ్య కృతవాసాః. ౮౩. ప్రవ్రాజినో హి లోకం కాంక్షతః ప్రవ్రజంతి తేహీతి, కించ పునర్బ్రహ్మాత్యాదిశ్రుతివాక్యే తదూర్ధ్వరేతస్త్వమ్. ౮౪. శ్రూయత ఏవ ప్రతిపన్నాప్రతిపన్నాశ్రమాంతరాణాం చ, తస్మాదపి విద్యాయాః స్వాతంత్ర్యం స్యాన్న కర్మశేషత్వమ్. ౮౫.

సూ. పరామర్శం జైమినిరచోదనా చాపవదతి హి. ౧౮.

యే చోర్ధ్వరేతసామిహ సద్భావాయ ప్రదర్శితాశ్శబ్దాః, త్రయ ఇత్యాద్యాశ్శ్రౌతాస్తే తత్ప్రతిపాదనక్షమా న స్యుః. ౮౬ యత ఆశ్రమాంతరాణాం శబ్దేష్వేతేషు కిల పరామర్శం, కేవలమిహ జైమినిరాచార్యోఽసౌ మన్యతే న తత్ర విధిమ్. ౮౭. యేన లిఙాదీనామన్యతమో నేహాస్తి చోదనాశబ్దః, అర్థాంతరపరతైవ హి దృష్టా ప్రత్యేకమేషు శబ్దేషు. ౮౮. త్రయఇత్యాదౌ యజ్ఞోఽధ్యయనం దానమితి వర్ణితః ప్రథమః, సభవతి గృహస్థ ఇహ తప ఇతి తు వనస్థో ద్వితీయ ఇహ కథితః. ౮౯. ఆచార్యకులనివాసీ యోఽసౌ హి బ్రహ్మచర్యమాపన్నః, ఉపకుర్వాణో నైష్ఠిక ఇతి సద్ద్వివిధస్తృతీయ ఇహ భవతి. ౯౦. ఏతే హి పుణ్యలోకా ఇతి తు పరామర్శపూర్వకం తేషాం, సంకీర్త్యానాంతికఫలతామత్యంతఫలతయా హేయమ్. ౯౧. ప్రస్తూయతే పునర్బ్రహ్మసంస్థతా బ్రహ్మసంస్థ ఇత్యాద్యైః, నన్వాశ్రమాః పరామర్శేపి ... గమ్యంత ఏవ తత్రైతే. ౯౨. సత్యమథాపి స్మృత్యాచారాభ్యాం తత్ప్రసిద్ధిరిహ దృష్టా, న ప్రత్యక్షశ్రుత్యా దృష్టా సా చేహ తద్విరోధే తు. ౯౩. నాదరణీయైవానధికృతవిషయా ఏవ తే

భవిష్యంతి, నను గార్హస్థ్యమసీదం సహోర్ధ్వరేతోభిరిహ పరామృష్టమ్. ౯౪. సత్యమథాపి గృహస్థం ప్రత్యేవ విధీయతేఽగ్నిహోత్రాది, తేన శ్రుతిప్రసిద్ధం గార్హస్థ్యమితి ప్రతీయతే వ్యక్తమ్ ౯౫. ఇహ చ పరామర్శోఽయం స్తుత్యర్థస్స్యాన్న చోదనార్థోఽపి, అపి చ ప్రత్యక్షశ్రుతిరపవదతి కిలాశ్రమాంతరం హీయమ్. ౯౬. ఆచార్యాయ ప్రియమిత్యాద్యాపి తథైవ వీరహేత్యాదిద్యా. యే చేమేఽరణ్యఇతి శ్రుతిరపి భవతీహ దేవయానపరా. ౯౭. నేహాశ్రమాంతరస్య ప్రదర్శనార్థా యతశ్చ సందిగ్ధం, తద్యాశ్రమాంతరం తపఏవేత్యాదౌ తథైతమేవేతి. ౯౮. న హి పారివ్రాజ్యవిధిశ్శ్రవతి స చాయం హి లోకసంస్తావః, తదిదం తు పునశ్చ బ్రిష్టేత్యాదౌ వాక్యే ప్రదర్శితం హి నను. ౯౯. పారివ్రాజ్యవిధానం కథమిహ దూషణమిదం భవేదితి చేత్, సత్యమథాపి త్వేతాం జాబాలశ్రుతిమిహానపేక్ష్యైవ. ౧౦౦. శ్రుత్యంతరావలంబాద్విచార ఇహ చాలితో హి సూత్రకృతా,

సూ. అనుష్ఠేయం బాదరాయణస్సామ్యశ్రుతేః. ౧౯.

తదిదం పారివ్రాజ్యమవశ్యమనుష్ఠేయమేవ భవతీహ. ౧౦౧. గార్హస్థ్యవదేవేతి హి మన్యతఇహ బాదరాయణాచార్యః, అనధికృతానుష్ఠేయం తదాశ్రమాంతరమితీహ నాశంక్యమ్. ౧౦౨. శ్రుతిసామ్యమేవ దృష్టం గార్హస్థ్యేనాశ్రమాంతరస్య యతః, స్కంధశ్రుతౌ యథైవ శ్రుత్యంతరవిహితమేవ గార్హస్థ్యమ్ ౧౦౩. భవతి పరామృష్టం తద్వదేవ ఖల్వాశ్రమాంతరం తదిదం, భవతి యథైవ నివీతప్రాచీనావీతయోః పరామర్శః. ౧౦౪. శాస్త్రాంతరావగతయోరుపవీతవిధిప్రధానకే వాక్యే, తస్మాదిహాశ్రమాంతరమపి గార్హస్థ్యేన తుల్యమేవ స్యాత్. ౧౦౫. కిం చ ప్రవ్రాజినఇత్యస్య చ వాకస్య దృశ్యతేఽత్ర పునః, సమభివ్యాహారశ్శ్రుత్యనువచనాద్యైస్తథై చేహాపి. ౧౦౬. యే చేమేఽరణ్య ఇతి శ్రుతేర్హి పంచాగ్నివిద్యయా భవతి, తప ఏవేత్యాదిషు కిల సందిగ్ధం తదితి యచ్చ పూర్వోక్తమ్. ౧౦౭. తదిదమయుక్తం నిశ్చయకారణమత్రోపలభ్యతే యస్మాత్, ధర్మస్కంధాస్త్రయ ఇతి యదిదం స్కంధత్రయం ప్రతిజ్ఞాతమ్. ౧౦౮. యజ్ఞాదయో హి ధర్మాః పృథగుత్పన్నా భవంతి భూయాంసః, హిత్వాశ్రమసంబంధం

త్రిత్వేనాంతర్భవంతి తత ఏతే. ౧౦౯. భవతి గృహస్థాశ్రమ ఏవైకో యజ్ఞాదిలింగకస్స్కంధః, విస్పష్టమేవ చాన్యో నిర్దిష్టో బ్రహ్మచారిశబ్దేన. ౧౧౦. తప ఇత్యత్రాపి తపఃప్రధాన ఏవాశ్రమో వనస్థోఽస్యా,యే చేమే రణ్య ఇతిశ్రుతివాక్యే ఖల్వరణ్యలింగేన. ౧౧౧. సోఽయం తురీయ ఏవస్యాన్న స్కంధత్రయప్రవిష్టోఽయం,శ్రద్ధాతపః పరాణామేవ యతో హ్యాశ్రమాంతరగ్రహణమ్. ౧౧౨.

సూ. విధిర్వా ధారణవత్. ౨౦.

అనువాదకత్వపక్షం హిత్వా స్కంధశ్రుతేర్విధిత్వమిహ, పరి కల్ప్యతే హి తత్ర చ లాఘవమేవేతి దర్శయత్యధునా. ౧౧౩. విధి రాశ్రమాంతరస్య స్యాన్న పరామర్శమాత్రమేవాత్ర, అవిరక్తవిషయ కత్వాద్వ్యావర్జ్జశ్రుతేర్న బాధకతా. ౧౧౪. నను యది విధిత్వమ స్యాస్తదైకవాక్యత్వమనుపపన్నం స్యాత్, అత్రైకవాక్యతా హి ప్రతీ యతే బ్రహ్మసంస్థతా స్తుత్యా. ౧౧౫. అల్పఫలత్వేన త్రిన్నిందిత్వా బ్రహ్మసంస్థతా చేహ, అమృతత్వఫలతయైవ స్తుతా హి సా బ్రహ్మసంస్థ ఇత్యేవమ్. ౧౧౬. ఇతి చేత్సత్యమథాపి త్యక్త్వా స్తుత్యైకవాక్యతా మత్ర, విధిరేవాపూర్వత్వాదభ్యుపగంతవ్య ఇతి తు యుక్తమిహ. ౧౧౭. విధ్యంతరస్య చానుపలంభాదత్ర చ విధిప్రతీతేశ్చ, సంభవతి హి ముఖ్యార్థే స్తుతిలక్షణయాత్ర గౌణవాదత్వమ్. ౧౧౮. ఆశ్రితవ్య యోజనా న హి యుక్తా స్తుత్యైకవాక్యభావేన, ధారణవదితి నిదర్శ నముపదిష్టం తత్కిలైవమత్ర స్యాత్. ౧౧౯. ఇహ చ మహాపితృయజ్ఞే భవతి ప్రేతాగ్నిహోత్రమత్ర హవిః, ప్రక్షిప్తం స్రుచ్యాహవనీయం ప్రతినీయతే యదా తర్హి. ౧౨౦. హవిష స్తస్యాధస్తాత్సమిధం ధృత్వా హ్యాను ప్రజేత్స పునః, ఇత్యుక్త్వోపరి దేవేభ్యో ధారయతీతి దర్శితం శ్రుత్యా. ౧౨౧. అనయాధస్తాదిత్యాదికయాఽధో ధారణస్య విహితస్య, స్తావకతయోపరి గృహీతస్య చ తేనైకవాక్యతా భానే. ౧౨౨. సత్యప దైవే చోపరి ధారణవిధిరిహ యథా తథేహాపి, తుల్యత్వాచ్చా పూర్వత్వస్యోక్తం శేషలక్షణేపీదమ్. ౧౨౩. యద్యపి కేవలమత్రా శ్రమాంతరస్యాస్తి కిల పరామర్శః, తదపి విధేయా సంస్తవసామర్థ్యా ద్బ్రహ్మసంస్థతావశ్యమ్. ౧౨౪. యా బ్రహ్మసంస్థతోక్తాసా స్యాదాశ్రమ

చతుష్టయే కిం వా, భవతీహ యస్య కస్యచిదథ తు పరివ్రాజకస్య వేత్యేతత్. ౧౨౫. అత్ర వివేక్తవ్యం యది భవేత్పరివ్రాజకః పరామృష్టః, సర్వేషామవిశేషేణైవ గృహస్థాదివత్పరామర్శాత్. ౧౨౬. యో బ్రహ్మసంస్థఏకశ్చతుర్షు కిల కశ్చిదాశ్రమేషు స్యాత్, యది తు స న పరామృష్టస్తథాస్తు పరిశిష్యమాణ ఇహ యోఽసౌ. ౧౨౭. స ఖలు పరివ్రాడేవ స్యాదత్ర బ్రహ్మసంస్థ ఇతియుక్తం, తత్ర తపశ్శబ్దేన హి భవేత్పరివ్రాజకః పరామృష్టః. ౧౨౮. ఇతి కేచిత్తదయుక్తం సత్యాం హి గతావనేన శబ్దేన, వానప్రస్థపరేణ చ కథం పరివ్రాజకోఽత్ర గృహ్యేత. ౧౨౯. ఇహ చ పరామృష్టౌ కిల గృహమేధిబ్రహ్మచారిణావేతౌ, అత్ర యథాఽసాధారణవిశేషణేన చ విశేషితౌ భవతః. ౧౩౦. ఏతౌ హి భిక్షువైఖానసావపి తథా విశేషితౌ భవతః, వానప్రస్థానాం ఖలు తపస్త్వసాధారణో భవేద్ధర్మః. ౧౩౧. కాయక్లేశపురస్సకర్మణి రూఢో హ్యయం తపశ్శబ్దః, భిక్షోస్తు ధర్మ ఇంద్రియసంయమనాదిర్న చేతరః కశ్చిత్. ౧౩౨. యది చ తపశ్శబ్దేనేంద్రియసంయమనాదిరపి చ గృహ్యేత, తర్హి చతుష్ట్వేన సతాం త్రిష్వంతర్భావకథనమన్యాయ్యమ్. ౧౩౩. ఏకోమృతత్వభాక్స్యాత్త్రయఏతే పుణ్యలోకభాజ ఇతి, వ్యపదేశోత్ర తు దృష్టస్సచాశ్రమపృథక్త్వ ఏవ సంభవతి. ౧౩౪. తస్మాదేతే పూర్వే భవంతి కిల పుణ్యలోకమాత్రఫలాః, పరిశిష్యమాణ ఏష పరివ్రాడమృతత్వభాగితి న్యాయ్యమ్. ౧౩౫. నను సంభవన్హి యోగాత్సర్వత్ర బ్రహ్మసంస్థశబ్దోఽయం,అవతిష్ఠతే పరివ్రాజక ఏవ కథం యదా తు రూఢిస్స్యాత్. ౧౩౬. ఆశ్రమమాత్రాదమృతత్వప్రాప్తేర్జ్ఞానమఫలమితి చేన్న, తత్రానన్యవ్యాపారతాత్మికాం బ్రహ్మసంస్థతామత్ర. ౧౩౭. స బ్రహ్మసంస్థశబ్దో బ్రవీతి సా నాశ్రమత్రయస్య స్యాత్, స్వాశ్రమవిహితానామననుష్ఠానే పాతకం శ్రుతం తస్య. ౧౩౮. అననుష్ఠాననిమిత్తం తత్తు పరివ్రాజకస్య కథమపి చ, న భవేద్యతశ్చ తస్మిన్ దృష్టః ఖలు సర్వకర్మసన్న్యాసః. ౧౩౯. ధర్మశ్శమాదిరస్యోపోద్బలకో బ్రహ్మసంస్థతాయాస్స్యాత్, యచ్చ శమాద్యుపబృంహితమస్య పునర్బ్రహ్మనిష్ఠతారూపమ్. ౧౪౦. తత్తస్యాశ్రమవిహితం కర్మాన్యేషాం యథైవ యజ్ఞాది, యది తద్వ్యతిక్రమస్స్యాత్తదా భవేత్ప్రత్యవాయ

ఏతస్య. ౧౪౧. న్యాస ఇతి బ్రహ్మేతి శ్రుతయస్తే బ్రహ్మలోక ఇత్యాద్యాః, స్మృతయస్తద్బుద్ధయ ఇతి కర్మాభావం ప్రదర్శయంత్యస్య. ౧౪౨. తస్మాదాశ్రమమాత్రాన్న చేహ తస్యామృతత్వసంప్రాప్తిః, నాపీహ జ్ఞానానర్థక్యాపత్తిశ్చ దూషణంభవతి. ౧౪౩. తేనేతరాశ్రమాణామత్ర సమానేఽపి కిల పరామర్శే, లభ్యత ఏవహి పారివ్రాజ్యం యద్బ్రహ్మసంస్థతారూపమ్. ౧౪౪. అనపేక్ష్య చ జాబాలశ్రుతిమాచార్యేణ చాలితా చర్చా, ఇహ చాశ్రమాంతరశ్రుతిరస్త్యేవ బ్రహ్మచర్యమిత్యాద్యా. ౧౪౫. పారివ్రాజ్యం త్వనయా క్రమేణద తమథా క్రమేణాపి, అనధికృతగోచరేయం శ్రుతిరితి నైవేహ యుజ్య వక్తుమ్. ౧౪౬. అవిశేషశ్రవణాత్పరమనధికృతానాం పృథగ్విధానాచ్చ, అథ పునరిత్యాదిశ్రుతిరనధికృతానాం తదేతదుపదిశతి. ౧౪౭. బ్రహ్మజ్ఞానస్యాస్య చ పరిపాకాంగం హి భవతి తచ్చైతత్, పారివ్రాజ్యం నాఽధికృతవిషయమితి శ్రుతిః ప్రదర్శయతి. ౧౪౮. సా చేయమథ పరివ్రాడ్వివర్ణవాసా ఇతి ప్రసిద్ధైవ, తస్మాదిహోర్ధ్వరేతస ఇహ సిద్ధా ఏవ తత్ర విహితాయాః. ౧౪౯. విద్యాయాః స్వాతంత్ర్యం సిద్ధం తేన చ సమంజసం సకలమ్,

సూ. స్తుతిమాత్రముపాదానాదితి చేన్నాపూర్వత్వాత్. ౨౧.

ఇహ చ స ఏష రసానాం రసతమ ఇత్యాదివాక్యముపదిష్టమ్. ౧౫౦. ఛాందోగ్యే తత్ర రసః పృథివీ తస్యా రసస్త్వమా ఆపః, తాభ్యశ్చౌషధయోఽపి హి తథౌషధీభ్యోఽపి పురుష ఏష రసః. ౧౫౧. పురుషస్య వాగ్రసస్స్యాదృగ్వాచస్స్యాదృచశ్చ సామరసః, సామ్నోఽష్టమోఽయముద్గీథో హి రసానాం చ రసతమః పరమః. ౧౫౨. ఇతి నిర్దిష్టం హి తథైవాస్యత్రాప్యేవమేవ నిర్దిష్టం, ఇయమేవర్గగ్నిస్సామాయంవా వేతి వేదవాక్యేషు. ౧౫౩. ఉద్గీథాదేస్స్తుత్యర్థా ఏవైతా భవంతి కిం శ్రుతయః, ఆహోస్విచ్ఛ్రుతయ ఇమా ఉపాసనావిధిపరా భవంత్యత్ర. ౧౫౪. ఇతి సందేహే సతి తాస్స్తుత్యర్థా ఇతి తు యుక్తమిహ యస్మాత్, శ్రూయంతే తాః కర్మాంగాన్యుద్గీథాదికాని చాశ్రిత్య. ౧౫౫. ఇయమేవ జుహూరాదిత్యః కూర్మస్స్వర్గ ఏవమాద్యా హి, జుహ్వాదిస్తుత్యర్థా యథా భవంతి హి తథేతి చేన్నైవమ్. ౧౫౬. శ్రుతివచసాం

నైతేషాం స్తుతిమాత్రమిహ ప్రయోజనం యుక్తం, ఉపలభ్యతే కిలా పూర్వత్వాద్విధ్యర్థతైవ యేనాత్ర. ౧౫౭. విధ్యర్థత్వే చాపూర్వోఽర్థో విహితో భవేదసౌ తత్ర, స్తుత్యర్థత్వే తేషామానర్థక్యం తదత్ర దుర్వారమ్. ౧౫౮. విధిసన్నిధిపఠితానాం స్తుతిపరతా దృశ్యతే న చాన్యేషాం, విధినేత్యస్మిన్ సూత్రేఽప్యయమేవార్థః ప్రదర్శితో నాన్యః. ౧౫౯. న వ్యవహితపఠితానామేషామిహ వాక్యశేషతా యుక్తా, ఇయమేవ జుహూరిత్యాదీనాం విధిసన్నిధౌ సమామ్నానాత్. ౧౬౦. స్తుత్యర్థతయా తేషాం విధిశేషత్వమితి భవతి వైషమ్యం, తస్మాదేతాశ్శ్రుతయో విధ్యర్థా న స్తుతిప్రధానాస్స్యుః. ౧౬౧.

సూ. భావశబ్దాచ్చ. ౨౨.

సామోపాసీతోద్గీథముపాసీతాహముక్థమస్మీతి, విద్యాదితి చ శ్రూయంతే విస్పష్టావిధాయకాశ్శబ్దాః. ౧౬౨ తే చ స్తుతిపరతాయాం వ్యాహన్యేరన్ స్మృతిస్తథేయమపి, కుర్యాత్క్రియేత కర్తవ్యం చ భవేత్స్యాదితీహ పంచవిధమ్. ౧౬౩. ఏతచ్చ సర్వవేదేష్వపి నియతం లక్షణం విధేరితి హి, ఏవం స్మరంతి హి లిఙాద్యర్థం విధిమత్ర మన్యమానాస్తే ౧౬౪. ఇహ తు శ్రూయంతే హి ప్రతిప్రకరణం ఫలాని భిన్నాని, ఆపయితా వై కామానామితి కల్పంత ఏవమాదీని. ౧౬౫. తస్మాదుద్గీథాదిశ్రుతయ ఇహోపాసనావిధానార్థాః, అంగాశ్రితవిద్యా అప్యేతా దృష్టా ఇహ స్వతంత్రఫలాః. ౧౬౬. కిము వక్తవ్యం స్వాతంత్ర్యమితి పరాత్మప్రధానవిద్యానాం, పరవిద్యాస్వాతంత్ర్యే పర్యవసానాత్సమంజసం సకలమ్. ౧౬౭.

సూ. పారిప్లవార్థా ఇతిచేన్న విశేషితత్వాత్. ౨౩.

పుత్రాదిపరివృతాయ హి రాజ్ఞే విహితోఽశ్వమేధయాగే హి, పారిప్లవప్రయోగో నానాఖ్యానాభిధానరూపోఽసౌ. ౧౬౮. ఏవమిహ యాజ్ఞవల్క్యస్య ద్వే భార్యే ఇతి ప్రసిద్ధేషు, వేదాంతవాక్యదర్శితనానాఖ్యానేషు సంశయోఽయం స్యాత్. ౧౬౯. పారిప్లవప్రయోగార్థాని కిమేతాని కిమథవైతాని, తత్తద్విద్యాప్రతిపత్త్యర్థాన్యేవేతి తత్ర విహితత్వాత్. ౧౭౦. పారిప్లవప్రధానా ఏవైతాశ్శ్రుతయ ఇతి యదోచ్యేత, లుప్యేత తర్హి వేదాంతానాం విద్యా

ప్రధానతాత్ర పునః. ౧౭౧. మంత్రవదేవ హి తేషాం ప్రయోగశేషత్వ సంభవాదితి చేత్, పారిప్లవమాచక్షీతేత్యత్ర విశేషితాని తాన్యేవ. ౧౭౨. యాన్యాఖ్యానాని పునర్మనురిత్యారభ్య దర్శితాని స్యుః, ఆఖ్యానత్వేన యదా సర్వగృహీతిస్తదేదమఫలం స్యాత్. ౧౭౩. మనురిత్యాది విశేషణమతో న పారిప్లవార్థతైతేషు,

సూ. తథాచైకవాక్యతోపబంధాత్. ౨౪.

ఆఖ్యానానామేషాం యది చ న పారిప్లవార్థతా తర్హి. ౧౭౪. తత్తద్విద్యాప్రతిపాదనోపయోగిత్వమేకవాక్యత్వాత్, దృశ్యత ఏవ హి సన్నిహితాభిర్విద్యాభిరేకవాక్యత్వమ్. ౧౭౫. తేన చ విధిశేషత్వం ప్రరోచనాచ్చ ప్ర త్తిసౌకర్యాత్, ఇహ మైత్రేయీబ్రాహ్మణవాక్యే ద్రష్టవ్యవాక్యదర్శియా ౧౭౬. శుద్ధాత్మవిద్యయా తద్దృష్టం ప్రాతనేపి వాక్యే హి, ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మేత్యనయా సంవర్గవిద్యయా తథా. ౧౭౭. జానశ్రుతిరితి వాక్యే తదేకవాక్యత్వమవగతం భవతి, ప్రాజాపత్యమజంతూపసమితి విధిశేషతా యథైతేషామ్. ౧౭౮ భవతి స ఆత్మన ఇత్యాద్యాఖ్యానానాం తథైవ చేహాపి, తస్మాద్వేదాంతాఖ్యానానాం పారిప్లవార్థతా నేహ. ౧౭౯.

సూ. అతఏవ చాగ్నీంధనాద్యనపేక్షా. ౨౫.

అధికరణత్రితయేన చ విద్యాస్వాతంత్ర్యమేవమభిధాయ, ప్రథమాధికరణఫలముపసంహ్రియతే పునరిదం హి సూత్రకృతా.౧౮౦. అతఏవేత్యతఆదిమసూత్రోక్తం గృహ్యతే న చాన్యదిహ, తస్మాదిహ విద్యాయాః స్వతశ్చ పురుషార్థసాధనత్వేన. ౧౮౧ అగ్నీంధనాది సాధ్యాన్యాశ్రమకర్మాణి యాని చాన్యాని, విద్యాయాః ఫలసిద్ధౌ నాపేక్ష్యంతే హి తాని సర్వాణి. ౧౮౨.

సూ. సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్. ౨౬

చింత్యతఏతదిదానీమత్ర కిమత్యంతమేవ విద్యాయాః, అనపేక్షా విధివిహితేష్వాశ్రమకర్మస్వథాస్తి కాచిదితి. ౧౮౩. అగ్నీంధనాదికాని హ్యాశ్రమకర్మాణి తాని ఫలసిద్ధౌ, నాపేక్షతే హి విద్యేత్యుక్తం పూర్వత్ర తేన చాత్యంతమ్.౧౮౪. అనపేక్షాయాం ప్రాప్తాయామేతది

హాభిధీయతే సూత్రే, యజ్ఞాదీన్యాశ్రమకర్మాణి హి సర్వాణ్యపేక్షతే
నేతి ౧౮౫. నన్విహా విరుద్ధమేతాన్యపేక్షతే న హ్యపేక్షతే చేతి, న
విరుద్ధమత్ర కించిత్స్యాదుత్పన్నా యదా భవేద్విద్యా. ౧౮౬. నాపే
క్షతే తదేయం ఫలసిద్ధిం ప్రతి తు సాధనం కిమపి, స్వోత్పత్తిం ప్రతి
విద్యా హ్యపేక్షతే సాధనాంతరం తదిదమ్. ౧౮౭. ఇమమర్థముపదిశతి
హి శ్రుతిరేషా యా తమేతమిత్యాద్యా, జ్ఞానేపి వక్ష్యమాణే కిం వా
పునరత్ర వివిదిషాయాం వా. ౧౮౮. తేషాం విధీయతే కిల హేతుత్వం
దురితనిరసనద్వారా, పారంపర్యజతాయామత్ర తృతీయాశ్రుతిశ్చ
వేద్యుక్తా. ౧౮౯. కాష్ఠైః పచతీత్యాదౌ జ్వాలాద్వారా యథా తథై
హాపి, ఉత్పత్తిహేతుతైషాం ప్రతీయతే హ్యత్ర వివిదిషాయోగాత్.
౧౯౦. అథ యద్యజ్ఞ ఇతి శ్రుతివాక్యే హి బ్రహ్మచర్యరూపస్య,
విద్యాహేతోస్సమభివ్యాహారో దృశ్యతే చ యజ్ఞాద్యైః. ౧౯౧.
విద్యాసాధనభావో యజ్ఞాదీనాం హి సూచ్యతే తేన, సర్వే వేదా
యత్పదమిత్యాది శ్రుతివచోభిరప్యేవమ్. ౧౯౨. సూచ్యత ఏవ హి
విద్యాసాధనభావోఽత్ర కర్మణామేషాం, స్మృతిరపిచకషాయేత్యాదికా
యథోక్తామేవ దర్శయతి. ౧౯౩. అశ్వవదితి చ నిదర్శనమత్ర
యథాశ్వో హి యోగ్యతావశతః, రథచర్యాయాం యుక్తో న లాంగ
లాకర్షణే యుజ్యేత. ౧౯౪. ఏవమిహాశ్రమకర్మాణ్యపి విద్యాయాః
ఫలస్య సంసిద్ధౌ, నాపేక్ష్యంతే తస్యా ఉత్పత్తౌ పునరిమాన్య
పేక్ష్యంతే. ౧౯౫.

సూ. శమదమాద్యుపేతస్స్యాత్తథాపి తు
తద్విధేస్తదంగతయా తేషామవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్. ౨౭.

యజ్ఞాదీనాం విద్యాసాధనభావోఽయమనుచితో యస్మాత్, విధి
రత్ర నైవ కశ్చిద్దృశ్యేత ఇతి యది తు మన్యతే కశ్చిత్. ౧౯౬. యజ్ఞేన
వివిదిషంతీత్యేషా కేవలమిహానువాదస్స్యాత్, సా కిల విద్యాభిష్టవ
పరా న యజ్ఞాదివిధిపరా భవతి. ౧౯౭. విద్యా నేయం హి మహా
భాగా యజ్ఞాదిసాధనైరేతాం, వాంఛంతి లబ్ధుమిత్యేవమథాపి చ
శమాద్యుపేతస్స్యాత్. ౧౯౮. విద్యార్థినం హి పురుషం తమేతమర్థం
శ్రుతిః ప్రదర్శయతి, ఏవంవిచ్ఛాంతో దాంత ఇతి హి విద్యైకసాధన

త్వేన. ౧౯౯. యేన శమాదీనామిహ విధానముపలభ్యతే తతశ్చైషాం, విహితానాం చావశ్యానుష్ఠేయత్వాన్న చైవమత్రాపి. ౨౦౦. ఆత్మన్యే వాత్మానం పశ్యతి భూత్వా శమాద్యుపేతశ్శతి, స్యాద్వర్తమాననిర్దేశ ఏవ న విధిరితి పునరిహాశంక్యమ్. ౨౦౧ తస్మాదితి తు ప్రకృతిప్రశంస నాత్తద్విధిశ్భవేదత్ర, మాధ్యందినాస్తుపశ్యేదితి విస్పష్టం హ్యధీయతే హి విధిమ్. ౨౦౨ యజ్ఞాద్యనపేక్షాయామపి చ శమాదీన్యపేక్షితవ్యాని, యజ్ఞేనేతి శ్రుత్యా యజ్ఞాదీన్యప్యపేక్షితవ్యాని ౨౦౩ నను నోపల భ్యతే విధికత్రేత్యుక్తం హి వివిదిషావాక్యే, సత్యం సంయోగస్యా పూర్వత్వేన చ విధిత్వమిహాయుక్తమ్. ౨౦౪. యది పూర్వం ప్రాప్త స్స్యాద్యజ్ఞాదీనాం హి వివిదిషాయోగః, తర్హ్యయమనువాదస్స్యా త్పూర్వం క్వచిదప్యసౌ న సంప్రాప్తః. ౨౦౫. పూషాప్రపిష్టభాగోదంతక ఇత్యాదికేషు వాక్యేషు,అశ్రుతవిధికేష్వపి చాపూర్వత్వేన తు విధిం హి పరికల్ప్య.౨౦౬.పౌష్ణం పేషణమేతత్ప్రథమే తంత్రేవధారితం వికృతౌ, భగవద్గీతాద్యాసు స్మృతిషు ఫలాసంగవర్జితాని పునః. ౨౦౭ యజ్ఞాదీని ముముక్షోరుక్తం హి జ్ఞానసాధనానీతి, తస్మాద్యజ్ఞాదీన్యపి శమాది కాన్యపి యథాశ్రుతం తాని. ౨౦౮. విద్యోత్పత్తౌ కేవలమపేక్షిత వ్యాని సాధనత్వేన, తత్రాప్యేవంవిదితి హి విద్యాసంయోగతశ్శమా దీని. ౨౦౯. ప్రత్యాసన్నాని హి యజ్ఞాదీని త్వత్ర వివిదిషాయో గాత్, బాహ్యతరాణి భవంతీత్యేవం తేషాం పరస్పరం భేదః. ౨౧౦.

సూ. సర్వాన్నానుమతిశ్చ ప్రాణాత్యయే తద్దర్శనాత్. ౨౮.

ఛందోగానాం నహవాఏవంవిదికించనేతి వాక్యం హి, దృష్టమిహ ప్రాణానాం సంవాదే వాజినాం తథైవ కిల. ౨౧౧. నహవాఅస్యానన్నం జగ్ధం న ప్రతిగృహీతమిత్యాది, తత్ర చ నిర్దిష్టం ఖల్వాదనీయం సర్వ మస్య భవతీతి. ౨౧౨. తత్ర చ సర్వాన్నానుజ్ఞానం యదిదం ప్రదర్శితం శ్రుత్యా, తత్కిం శమాదివద్విద్యాంగమవశ్యం విధీయతే కిం వా. ౨౧౩. స్తుత్యర్థం సంకీర్త్యత ఇతి సందేహేఽత్ర విధిరితి ప్రాప్తం, ఏవం చేదుపదేశో భవతి హి పురుషప్రవర్తనా హేతుః. ౨౧౪. తత్ప్రాణ విషయవిద్యాసాన్నిధ్యాదిహ తదంగభావేన, లబ్ధా భవతి హి సైషా నియమనివృత్తిరితి సతి చ నన్వేవమ్. ౨౧౫. భక్ష్యాభక్ష్యవిభాగవ్యా

184

ఘాతాచ్ఛాస్త్రమఫలమితి చేన్న, ఉపపద్యతే సచాయం సామాన్యవిశేష భావతో బాధః. ౨౧౬. పశుహింసావిధినా కిల యథైవ హింసానిషేధ బాధస్స్యాత్, అపి వామదేవ్యవిద్యావిషయేణ న కాంచనేత్యనేన యథా. ౨౧౭. గమ్యాగమ్యవిభాగప్రదర్శనార్థం హి బాధ్యతే శాస్త్రం, ఏవమినాఽపి చ సర్వాన్నాభ్యవహారార్థకేన వచనేన. ౨౧౮. భక్ష్యాభక్ష్యవిభాగప్రదర్శకం శాస్త్రమపి చ బాధ్యేత, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే నేదం సర్వాన్నభక్షణం ప్రకృతే. ౨౧౯. విధ్యర్హమితి యతో న హి విధాయకః కశ్చిదత్ర శబ్దోఽస్తి, యోఽసౌ న హ వేత్యాదిస్సవర్త మానాపదేశ ఏవ స్యాత్. ౨౨౦. నహ్యత్రాసత్యామపి విధిప్రతీతౌ ప్రవృత్తిలోభేన, విధిరభ్యుపగంతవ్యః స్యాత్కించశ్వాదిజంతుమర్యాదమ్. ౨౨౧. ప్రాణస్యాన్నమిహోక్త్వా తదేతదామ్నాయతే హి న హ వేతి, నైతద్భోక్తుం శక్యం శ్వాద్యన్నం మానుషేణ దేహేన. ౨౨౨. శక్యత ఏవ జ్ఞాతుం ప్రాణాన్నం సకలమేతదితి తస్మాత్, ప్రాణాన్న జ్ఞానస్య ప్రశంసనార్థోర్థవాద ఏవాయమ్. ౨౨౩. న భవతి సర్వాన్నానుజ్ఞానవిధిరసావితీహ దర్శయతి, సర్వాన్నానుమతిస్స్యాత్ప్రాణాత్యయ ఏవ న పునరన్యత్ర ౨౨౪. దర్శయతి శ్రుతిరేషా తథైవ చాక్రాయణస్య పరమర్షేః, ఆపది సంప్రాప్తాయామభక్ష్యభక్షణవిధి ప్రవృత్తిమిహ. ౨౨౫. మటచీహతేష్వితీయం ఛాందోగ్యే దృశ్యతే శ్రుతిస్తత్ర, ఆపద్గతో హి చాక్రాయణమునిరిభ్యస నగరమాగత్య. ౨౨౬. ఇభ్యేన సామిఖాదితకుల్మాషాన్ ప్రా యంశ్చఖాదాసౌ, ప్రత్యాచచక్ష ఏతద్ధ్యుచ్ఛిష్టమితి హి తదీయమనుపా మ్. ౨౨౭. కారణమిమానఖాదన్నాహమజీవిష్యమితి హి తత్రోక్తం, అనుపానస్య ప్రత్యాఖ్యానే కామోమ ఇతి హి తత్కథితమ్. ౨౨౮. స్వపరోచ్ఛిష్టానపి పర్యుషితాన్నేతాన్ పరేద్యురపి చ పునః, స హి భక్షయాం బభూవేత్యుపదిష్టం గమ్యతే హి తేనైతత్. ౨౨౯. ప్రాణాత్యయప్రసంగే సన్నద్ధే ప్రాణధారణాయ పుసః, యచ్చాభక్ష్యం తదపి చ భక్షయితవ్యం తథా న హి స్వా ర్య. ౨౩౦. విద్యావతాపి కార్యం తదితి హ్యనుపాననిందయా సి ్యత్, తస్మాన్నహవేత్యాదిర్భవేత్పరమిహార్థ వాదఏవాయమ్. ౨౩౧

సూ. అబాధాచ్చ. ౨౯.

ఏవం సత్యాహారే శుద్ధే స్యాత్సత్త్వశుద్ధిరిత్యర్థం, భక్ష్యాభక్ష్య విభాగం ప్రదర్శయచ్ఛాస్త్రమర్థవద్భవతి. ౨౩౨.

సూ. అపి చ స్మర్యతే. ౩౦.

అపి చాపది సర్వాన్నాభ్యవహారోఽపి ప్రదర్శితో హ్యనయా, స్మృత్యైవ జీవితాత్యయమాపన్నో యోఽన్నమత్తి యత ఇతి తు. ౨౩౩. అపి చ సదైవ హి మద్యం విప్రః ఖలు వర్జయేత్సురాపస్య, విప్రస్యోష్ణామాస్యే హ్యాసించేయుస్సురాం సురాపాశ్చ. ౨౩౪. క్రిమయో జాయంత ఇతి హ్యనన్నవర్జనమిహ స్మరంత్యన్యే,

సూ. శబ్దశ్చాతోఽకామకారే. ౩౧.

శబ్దశ్చ కామకారనివృత్తిఫలశ్శ్రూయతే కఠానాం హి. ౨౩౫. అస్యాం హి సంహితాయాం తస్మాన్నపిబేత్సురాం హి విప్ర ఇతి, తస్మాన్నహ వేత్యాద్యా భవంతి కేవలమిహార్థవాదాస్తే. ౨౩౬.

సూ. విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్మాపి. ౩౨.

సర్వాపేక్షేత్యత్రత్వాశ్రమకర్మాణి యాని విహితాని, తాని చ విద్యాసాధనభూతానీత్యవధృతం హి పూర్వత్ర. ౨౩౭. అముముక్షోః కిం కేవలమాశ్రమనిష్ఠస్య తాని కర్మాణి, అననుష్ఠేయాన్యథవాను ష్ఠేయానీతి చింత్యతే సపది. ౨౩౮. తత్ర తమేతమితి శ్రుతివాక్యే యజ్ఞాదికర్మణామేషాం, విద్యైకసాధనతయా విహితత్వాత్తామనిచ్ఛతో విద్యామ్. ౨౩౯. నిత్యాన్యననుష్ఠేయాన్యేవ ఫలాంతరమపేక్షితస్తస్య, అథ తస్యానుష్ఠేయాన్యేతాని స్యుర్యదా తదైతేషామ్. ౨౪౦. న హి విద్యాసాధనతా స్యాన్నిత్యానిత్యయోగబాధేన, ఏవం ప్రాప్తే పఠతి హ్యాశ్రమమాత్రైకసంస్థితస్యాపి. ౨౪౧. అముముక్షోరేతాని హి కర్తవ్యాన్యేవ నిత్యకర్మాణి, యావజ్జీవమితి శ్రుతివాక్యేన యతశ్చ తాని విహితాని. ౨౪౨. జ్ఞానార్థతయానుష్ఠానే చానిత్యత్వమపి చ నిత్యత్వం, యావజ్జీవశ్రుత్యేత్యుభయవిధానే న కశ్చిదిహ దోషః. ౨౪౩. నను యది నిత్యత్వమిహ స్యాదాశ్రమకర్మణాం తదైతేషాం, కథమిహ విద్యాసాధనతా తేషామిత్యతః పఠత్యేతత్. ౨౪౪.

సూ. సహకారిత్వేన చ. 33.

విద్యాసహకారిణి హ్యాశ్రమకర్మాణి తత్ర విహితత్వాత్, శ్రుత్యా తమేతమిత్యనయా సర్వేత్యాదికేన సూత్రేణ. ౨౮౫. తదపి చ సహకారిత్వం యదిహాశ్రమకర్మణాం హి సూత్రోక్తం, విద్యాఫల విషయం తన్న హి ప్రయాజాదివద్భవేద్యస్మాత్. ౨౮౬. విధిలక్షణా న విద్యా విద్యాఫలమపి న చేహ తత్సాధ్యం, విధిలక్షణం హి దర్శాద్యేవ స్వర్గాదిసాధనార్థం హి. ౨౮౭. సహకారిసాధనాంతరమపేక్షతే నైవమత్ర విద్యాపి, అతఏవ చేతి సూత్రే తదేతదుపదిష్టమేవ పూర్వత్ర. ౨౮౮. ఉత్పత్తిహేతుత్వైవ హి సహకారిత్వం భవేదిహైతేషాం, ఇహ చ విరోధో న భవతి నిత్యానిత్యాత్మకేన యోగేన. ౨౮౯. కర్మాభేదే సత్యపి భవతి హి సంయోగభేద ఏకత్ర, నిత్యస్సంయోగోఽయం యావజ్జీవాదివాక్యనిర్దిష్టః. ౨౯౦. సంయోగోఽయమనిత్యస్తమేతమిత్యాదివాక్యనిర్దిష్టః, విద్యాపరమస్యైవ హి ఫలం ననిత్యస్య భవతి కథమపి చ. ౨౯౧. క్రత్వర్థత్వం నిత్యేనైవ హి యోగేనఖాదిరస్య యథా, సంయోగేనానిత్యేన పునస్తస్య చ పుమర్థతాతద్వత్. ౨౯౨.

సూ. సర్వథాపి తఏవోభయలింగాత్. 34.

ఆశ్రమకర్మత్వమతే విద్యాసహకారితామతే వాపి, ఉభయత్రైవ తఏతే స్యురగ్నిహోత్రాదయో హ్యనుష్ఠేయాః. ౨౯౩. వారయతి కర్మభేదాశంకాం సూత్రస్థఏవకారోఽసౌ, నిత్యాగ్నిహోత్రభిన్నం యథైవ మాసాగ్నిహోత్రమన్యత్ర. ౨౯౪. నైవం ప్రకృతే యస్మాచ్ఛ్రుతిలింగమిహోపలభ్యతే తమితి, యజ్ఞాదీన్యుత్పన్నాన్యేవ నియుజ్యేఽత్ర వివిదిషాయాం హి. ౨౯౫. ఏషామపూర్వరూపం న జుహ్వాతీతివదిహోపపాదయతి, స్మృతిలింగమప్యనాశ్రితఇత్యాదికమేవమేవ దర్శయతి. ౨౯౬. యస్యైతే చత్వారింశదితి స్మృతిరపి కిలేత్థముపదిశతి, తస్మాత్కర్మాభేదావధారణం తదిదమత్ర సాధ్వేవ. ౨౯౭.

సూ. అనభిభవం చ దర్శయతి 35.

విద్యాసహకారిత్వస్యైవోపోద్బలకమేతదిహ లింగం, శ్రుతిరత్ర దర్శయతి ఖల్వనభిభవం బ్రహ్మచర్యాయుక్తస్య. ౨౯౮. రాగాది

భిరేతైర్హి క్లేశై రాత్మా న నశ్యతీత్యేవం, తస్మాదాశ్రమకర్మాణ్యపి విద్యాసాధనాని తాన్యేవ. ౨౫౯.

సూ. అంతరా చాపి తు తద్దృష్టేః. ౩౬.

విధురాదీనాం సంపద్రహితానాం చాశ్రమాంతరేణ పునః, సంబంధవిరహితానాం తదంతరాళైకవర్తినామేషామ్. ౨౬౦. విద్యాయామధికారః కిమస్తి కిం నాస్తీతి సందేహే, నాస్తీత్యేతదుక్తం యత ఇహ విద్యైకసాధనత్వేన. ౨౬౧. విహితాన్యాశ్రమకర్మాణ్యేతాని తు తేషు నైవ దృశ్యంతే, ఏవం ప్రాప్తేఽబ్రూతే తే విద్యాయామధిక్రియంత ఇతి. ౨౬౨. యస్మాద్రైక్వాదీనాం విధురాణామపి చ దృశ్యతే విద్యా,

సూ. అపి చ స్మర్యతే. ౩౭.

సంవర్తప్రభృతీనామనగ్నిచర్యాదిసంప్రవృత్తానాం ౨౬౩. స్మర్యత ఏవ మహాయోగిత్వమనాశ్రమవిధిప్రవృత్తానాం, సన్వత్రానాశ్రమిణాం విద్యాంగం కర్మ కిం తదితి చేన్న. ౨౬౪.

సూ. విశేషానుగ్రహశ్చ. ౩౮.

తేషామప్యవిరుద్ధైర్ధర్మవిశేషైర్జపోపవాసాద్యైః, భవతి హి విద్యానుగ్రహ ఇతి ఖల్వేషా స్మృతిః ప్రదర్శయతి. ౨౬౫. జప్యేనైవ తు శుధ్యేద్బ్రాహ్మణఇహ నాస్తి సంశయః కశ్చిత్, కుర్యాదన్యన్నోవా మైత్రోఽసౌ బ్రాహ్మణో న చాన్య ఇతి. ౨౬౬. జప్యాదినైవ తేషామపి విద్యాయామనుగ్రహస్తస్మాత్, జన్మాంతరకృతకర్మభిరపి విద్యాయామనుగ్రహో భవతి. ౨౬౭. స్మృతిరియమనేకజన్మేత్యాద్యా దర్శయతి హైతమేవార్థం, దృష్టార్థేయం విద్యా ప్రతిషేధాభావమాత్రమాలంబ్య. ౨౬౮. జప్యాదిసాధనేన శ్రవణాదౌ పురుషమధికరోతి కిల, తస్మాద్విధురాదీనామధికారే నేహ బాధకం కిమపి. ౨౬౯

సూ. అతస్త్వితరజ్జ్యాయో లింగాచ్చ. ౩౯.

అత్రాంతరాళవృత్తిత్వాదితరచ్చాశ్రమైకనిష్ఠత్వం, జ్యాయో విద్యాసాధనమేతచ్ఛ్రుత్యాదిభిశ్చ సంపృబ్ధమ్. ౨౭౦. శ్రుతిలింగం చ తదేతత్తేనైతి బ్రహ్మవిదితి వాక్యే హి, స్మృతిలింగమపి చ దృష్టం

దినమేకమనాశ్రమీ న తిష్ఠేత. ౨౭౧. యది చేదనాశ్రమీ సన్ సంవత్సరమధివసేత్తదా చాయం, కృచ్ఛ్రం ద్వాదశరాత్రం చరేద్యథా శాస్త్రమసహితాత్మేతి. ౨౭౨.

సూ. తద్భూతస్య తు నాతద్భావో జైమినేరపి
నియమాత్తద్రూపాభావేభ్యః. ౪౦.

యే చోర్ధ్వరేతసః ఖల్వాశ్రమా దర్శితా హి పూర్వత్ర, ప్రాప్య తాన్ తతః కిం ప్రచ్యుతిస్స్యాత న వేతి సందేహః. ౨౭౩. రాగేణ పూర్వకర్మానుష్ఠానచికీర్షయా కదాచిత్స్యాత్, ప్రచ్యుతిరిత్యాశంకాం పరిహర్తుం సూత్రమేతదిహ పఠతి. ౨౭౪. యోఽసావూర్ధ్వరేతోభావస్తద్భూతఏవ ఇహ భవతి, తస్యాతద్భావేఽస్తి ప్రచ్యుతిరేవ హి తతో న సా యుక్తా. ౨౭౫. నియమాత్తద్రూపాభావేభ్యో హి కిల ప్రతీయతే చైవం, నియమ ఇహాచార్యకులేఽవసాదయన్నితి తతోఽత్యరణ్యమియాత్. ౨౭౬. స తతో హి పునరేయాదిత్యుపనిషదితీహ దృశ్యతే కించ, ఆచార్యేణేత్యాదిస్మృతిరపి నియమం తమేతముపదిశతి. ౨౭౭. అపి చ ప్రథమాశ్రమమిహ సమాప్య స గృహీ భవేత్తతశ్చ వనీ, ఇత్యారోహపరాణి హ్యుపలభ్యంతే వచాంసి నాన్యాని ౨౭౮. న హ్యేవం శిష్టానామాచారాః క్వచిదపి ప్రదృశ్యంతే, యచ్చేహ పూర్వకర్మానుష్ఠానచికీర్షయేత్యుపన్యస్తమ్. ౨౭౯. శ్రేయాన్ స్వధర్మ ఇతి హ స్మరణాన్న్యాయాదయుక్తమేతత్స్యాత్, యోఽయం ప్రతివిహితస్స్యాత్సతస్య ధర్మో భవేత్పరం న్యాయ్యః. ౨౮౦. కర్తుం యుక్తస్సోఽయం ధర్మస్య హి చోదనాప్రమాణత్వాత్, న చ రాగాదివశేన ప్రచ్యుతిరిహ నియమశాస్త్రతో బాధాత్. ౨౮౧ జైమినిసంప్రతిపత్తిః ప్రదర్శితా పునరిహాత్ర దార్ఢ్యాయ,

సూ. న చాధికారికమపి పతనానుమానాత్తదయోగాత్. ౪౧.

యది నైష్ఠికః ప్రమాదాదవకీర్ణీ స్యాత్తదా హి కిం తస్య. ౨౮౨. స్యాదవకీర్ణిత్యుక్తం ప్రాయశ్చిత్తం న వేతి సందేహః, తత్ర హి నేతి తు యుక్తం యదేతదధికారలక్షణే కథితమ్. ౨౮౩ ప్రాయశ్చిత్తావకీర్ణి

పశురితి తదపి చ న నైష్ఠికస్య స్యాత్, యస్మాదారూఢో నైష్ఠిక మిత్యేషాస్మృతిస్తుతస్య పునః. ౨౦౪. పాతకమపమాధేయం బ్రూతే తస్యప్రతిక్రియాం చ పునః, వారయతి యేన శుద్ధ్యేత్తస్య అత్మహేత్యేవమంతవాక్యేన. ౨౦౫. ఉపకుర్వాణస్య పునః పతనస్మరణం న తాదృశం క్వాపి, తస్మాత్ప్రాయశ్చిత్తం తదేతదుపపద్యతే హి తస్యైవ. ౨౦౬.

సూ. ఉపపూర్వమపి త్వేకే భావమశనవత్తదుక్తమ్. ౪౨.

ఆచార్యాఅత్రైకే హ్యుపపాతకమేవ తదితి మన్యంతే, యన్నైష్ఠికస్య గురుదారాదిభ్యోఽన్యత్ర తదవకీర్ణత. ౨౦౭. తన్న మహాత్పాతకమిహ గురుతల్పాదిషు యతో న పరిగణితం, ఉపకుర్వాణస్యేవ హి భవేదిదం తస్య నైష్ఠికస్యాపి. ౨౦౮. ప్రాయశ్చిత్తం యేన ద్వయోరపి న దృశ్యతే విశేషోత్ర, అశనవదితి తు నిదర్శనమత్ర యథా బ్రహ్మచారిణో దైవాత్. ౨౦౯. మధుమాంసాశనయోగే వ్రతలోపస్స్యాత్పునశ్చ సంస్కారః, తద్వదిహాఽపి స్యాద్యే ప్రాయశ్చిత్తం న చేహ వాంఛంతి ౨౧౦. తేషాం తు నోపలభ్యేత ఇహ మూలం కిమపి యే చ వాంఛంతి, తేషాం తు పునర్బ్రహ్మేత్యుక్తం హ్యవిశేషవచనమిహ మూలమ్. ౨౧౧ తస్మాత్తస్యాపి కిల ప్రాయశ్చిత్తస్య భావ ఇహ యుక్తః, ప్రాయశ్చిత్తాభావే తద్భావే చ ప్రసిద్ధి సామ్యేఽపి. ౨౧౨ శ్రుతిమూలతయాదర్తుం యుక్తా భావప్రసిద్ధిరేవాత్ర, ఇహ పూర్వతంత్రసమ్మతిమావిష్కర్తుం తదుక్తమితి తత్ర ౨౧౩. యవమయచరువాక్యే కిల యవశబ్దో దీర్ఘశూకథాన్యేఽపి, దేశవిశేషే చ తథా ప్రసిద్ధ ఇతి కస్య చరురిహాన్యాయ్యః ౨౧౪. ఇతి సందేహే వృద్ధప్రయోగసామ్యాద్వికల్పతః ప్రాప్తౌ, సూత్రం సమేతి తత్ర గ్రాహ్యా శాస్త్రప్రసిద్ధిరిహ యస్మాత్. ౨౧౫. ధర్మజ్ఞానం శాస్త్రాత్తద్యత్రాన్యా ఇతి స్ఫుటం తస్మాత్, ధాన్యవిశేషోత్ర యవశ్చరురిహ తేనైవ కార్య ఇత్యుక్తం. ౨౧౬. ప్రాయశ్చిత్తాభావస్మరణం స్యాద్యత్నగౌరవాపేక్షం, తద్వచ్చభిక్షువైఖానసయోరపి తద్భవేద్వ్యవస్థాతః. ౨౧౭ వానప్రస్థో దీక్షాభేదే కృచ్ఛ్రం చరేద్యథాశాస్త్రం, ద్వాదశరాత్రం స తతః ప్రవర్థయేత్కిల మహాంతమపి కక్షం ౨౧౮. భిక్షుస్తు సోమవృద్ధి

వివర్జితమేకచ్ఛరేదన్యథా శాస్త్రం, యశ్చ స్వశాస్త్రవిహితస్సంస్కారస్సోఽపి తేన కర్తవ్యః. ౨౯౯.

సూ. బహిస్తూభయథాపి స్మృతేరాచారాచ్చ. ౪౩.

యచ్చోర్ధ్వరేతసాం హి ప్రచ్యవనం స్వాశ్రమేభ్య ఇహ తచ్చ, యది చ మహాపాతకముపపాతకమథవా భవేత్తథాప్యేతే. ౩౦౦. ఆరూఢో నైష్ఠికమిత్యాదిస్మృతినిందితా బహిష్కార్యాః, శిష్టైర్న హి శిష్టానామాచరణం తైస్సహ క్వచిద్దృష్టమ్. ౩౦౧.

సూ. స్వామినః ఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః. ౪౪.

చరితప్రాయశ్చిత్తైః సంవ్యవహార్య ఇతి నియమశాస్త్రస్య, నైష్ఠికవిషయే నిందాతిశయస్మృత్యా యథైవ బాధస్స్యాత్. ౩౦౨. యస్త్విహ యదంగకర్తా స చ భవతి తదాశ్రితస్య కర్తేతి, ఉత్సర్గస్య హి కర్తుః ఫలశ్రవణతో భవేత్తథా బాధః. ౩౦౩. ఇహ పునరుపాసనాని హి యాన్యేవాంగాశ్రితాని కిం తాని, ఋత్విక్కర్మాణ్యథవా యజమానస్యైవ తాని కర్మాణి. ౩౦౪. తత్ర చ యజమానస్యైవైతానీత్యేతదేవ యుక్తం స్యాత్, యస్మాద్వర్షతి హాస్మై వర్షయతీత్యాదికం ఫలశ్రవణమ్. ౩౦౫. యజమానగామిదృష్టం న్యాయ్యం సాంగప్రయోగ ఏతస్య, అధికృతభావాదపి చైతస్యాధికృతాధికారభావాచ్చ. ౩౦౬. వర్షతి హాస్మై య ఉపాస్త ఇతి ఫలం కర్తృగామి దృష్టమిహ, నన్వృత్విజోఽపి దృష్టం తదాత్మనే వేతి వాక్య ఇతి చేన్న. ౩౦౭. తస్య చ వాచనికత్వాత్ఫలవత్సూపాసనేషు కర్తృత్వం, స్వామిన ఏవ స్యాదిత్యాత్రేయో మన్యతే కిలాచార్యః ౩౦౮.

సూ. ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమిస్తస్మై హి పరిక్రీయతే. ౪౫.

న స్వామికర్తృకాణి హ్యుపాసనానీహ కింతు తాని స్యుః, ఋత్విక్కర్మాణి పరం స మన్యతే హ్యౌడులోమిరాచార్యః. ౩౦౯. సాంగాయ కర్మణే ఖల్వృత్విక్తస్మై యతః పరిక్రియతే, ఏతాని తత్ప్రయోగాంతఃపాతీన్యధికృతాధికారత్వాత్. ౩౧౦. గోదోహనాది నియమవదృత్విగ్భిస్తాన్యుపాసనానీహ, నిర్వర్త్యేరన్ తదిదం విజ్ఞానస్య శ్రుతిః ప్రదర్శయతి. ౩౧౧. ఉద్గాతృకర్తృకత్వం తం హ బకో

దాల్భ్య ఏవమాద్యా హి, కర్త్రాశ్రయమేవ ఫలం శ్రూయత ఇతి యచ్చ దర్శితం పూర్వమ్. ౩౧౨. తదపి చ న పరార్థత్వాదృత్విజ ఇహ భవతి న స్వతంత్రత్వం, ఫలసంబంధస్తస్య చ వచనాదన్యత్ర నైవ సంఘటతే. ౩౧౩.

సూ. శ్రుతేశ్చ. ౪౬.

యాం వై కాంచన యజ్ఞే ఋత్విజ ఆశిషమితి శ్రుతిశ్చాపి, యదిదముపాసనసాధ్యం ఫలమిహ యజమానగామి దర్శయతి. ౩౧౪. కం తే కామమగాయానీత్యాద్యేనైవ వాక్యజాతేన, తస్మాదంగోపాస్తీనామృత్విక్కర్తృకత్వమితి సిద్ధమ్ ౩౧౫.

సూ. సహకార్యంతరవిధిః పక్షేణ తృతీయం తద్వతో విధ్యాదివత్. ౪౭

ఆత్మానమిహ విదిత్వా పూర్వతనా బ్రాహ్మణా హి సన్న్యస్య, భిక్షాచర్యం యస్మాచ్చరంతి తే బ్రాహ్మణోఽధునా తస్మాత్. ౩౧౬. పాండిత్యం నిర్విద్య చ నియతం బాల్యేన స ఖలు తిష్ఠాసేత్, బాల్యం పాండిత్యం చోభయమపి నిర్విద్య సోఽథ మునిరేవ. ౩౧౭. మౌనమ మౌనంచ తథానిర్విద్య బ్రా. ణోఽథ భవతీతి, బృహదారణ్యకవాక్యే శ్రుతమేవం తత్ర భవతి సం హః. ౩౧౮. మౌనం విధీయతే కిం న వేతి నైవేతి యుక్తమిహ యస్మాత్, విధ్యవసానం బాల్యేనేత్యస్మిన్ దృశ్యతే నచాన్యత్ర. ౩౧౯. అథ మునిరిత్యత్ర పున ర్నదృశ్యతే కాపి విధివిభక్తిరసౌ, తస్మాదథ మునిరిత్యయమనువాదో భవతి న ఖలు విధిరేషః. ౩౨౦. మునిపండితశబ్దౌ హి జ్ఞానార్థావేవ కేవలం తేన, పాండిత్యం నిర్విద్యేత్యత ఏవ చ మౌనమపి కిల ప్రాప్తం ౩౨౧. కిం చామౌనం మౌనం నిర్విద్యాథేత్యనంతరం హీదం, బ్రాహ్మణ ఇతి నిర్దిష్టం బ్రాహ్మణ్యం విధీయతే తత్ర. ౩౨౨. యేన ప్రాగేవైతత్ప్రాప్తం తేన ప్రశంస నార్థస్స్యాత్, అథ మునిరిత్యేవం ప్రశంసనార్థస్సమానని ర్దేశాత్. ౩౨౩. ఏవం ప్రాప్తే సహకార్యంతరవిధిరితి తదుత్తరం బ్రూతే, విధిరేవాశ్రయితవ్యో విద్యాసహకారిణోఽస్య మౌనస్య. ౩౨౪. తదిదమపూర్వత్వాదిహ బాల్యం పాండిత్యమివ హి విధ్యర్హమ్, పాండిత్యమౌనశబ్దౌ తుల్యార్థావితి న శంకనీయమిహ. ౩౨౫. జ్ఞానాతిశయార్థోయం మన నాన్మునిరితి యతోఽత్ర మునిశబ్దః, వ్యుత్పత్తిబలాచ్చ మునీనామప్యహ

మితి కిల ప్రయోగాచ్చ ౩౨౬. నను పరమాశ్రమపర ఇహ మునిశబ్దః శ్రూయతే హి గార్హస్థ్యం, ఆచార్యకులం మౌనం వానప్రస్థమితి వాక్య ఇతి చేన్న. ౩౨౭. వాల్మీకిర్మునిపుంగవ ఇత్యాదౌ తత్పరత్వ బాధేన, ఇతరాశ్రమసాన్నిధ్యాత్పరిశేషాదుత్తమాశ్రమస్తత్ర. ౩౨౮. పరిగృహ్యతే సచాయం ప్రజ్ఞాప్రాధాన్యతో న సర్వత్ర, తస్మాచ్చ బాల్యపాండిత్యతస్తృతీయం హి మౌనమిదమత్ర ౩౨౯. జ్ఞానాతిశయాత్మక ఇహ విధీయతే యత్తు బాల్యఏవ విధేః, పర్యవసాన మితి న సత్తదపూర్వత్వాద్విధీయతే మౌనమ్. ౩౩౦. స్యాన్మునిరితి మౌనస్య ప్రకృతే నిర్వేదనీయతాకథనాత్, బాల్యాదేరివ తస్య చ విధేయతాశ్రయణముచితమేవ స్యాత్. ౩౩౧. తద్వత ఇతి సన్న్యాసిన ఏవ హి విద్యావతో భవేద్గ్రహణం, అథ భిక్షాచర్యమితి హ్యధికారో యేన తత్ఫలో దృష్టః. ౩౩౨ నను సతి విద్యావత్త్వే ప్రాప్నోత్యతిశయ మసౌ కిమేతేన, స్యాదత్ర మౌనవిధినా పక్షేణేత్యత ఇదం సమామ్నాతమ్ ౩౩౩. యస్మిన్ పక్షే జ్ఞానాతిశయమసౌ భేదదర్శనాతిశయాత్, న ప్రాప్నోతి హి తస్మిన్ పక్షే విధిరేష సఫలతామేతి. ౩౩౪ విద్యాదివద్యథైవ చ దర్శాదివిధౌ హి తస్య సహకారి, అగ్న్యన్వాధానాదికమఖిలమపి విధీయతేంగజాతం హి. ౩౩౫. తేనా విధిప్రధానే వాక్యేప్యస్మిన్ విధీయతే మౌనం, ఇతి బాల్యాదివిశిష్టే సతి కైవల్యాశ్రమే కుతో వేహ. ౩౩౬ ఛాందోగ్యే గృహిణైవ హ్యుపసంహారః కృతస్తతో భాతి, తద్విషయఏవ తస్యాదర ఇతి తత ఏతదుత్తరం పఠతి. ౩౩౭.

సూ. కృత్స్నభావాత్తు గృహిణోపసంహారః. ౪౮.

అత్ర తు విశేషణార్థో భవతి. తు శబ్దో హి సూత్రమధ్యస్థః, ఏతస్య కృత్స్నభావో విశిష్యతే యేన భూరికర్మాణి. ౩౩౮. యజ్ఞాదీని హి తం ప్రతి కర్తవ్యతయోపదర్శితాని తథా, ఇతరాశ్రమకర్మాణ్యపి తస్య యథాసంభవం భవంత్యేవ. ౩౩౯. కించాహింసేంద్రియసంయమనాదీన్యపి చ తస్య విద్యంతే, తస్మాదుపసంహారశ్ఛాందోగ్యే నో విరుధ్యతే గృహిణః. ౩౪౦.

సూ. మౌనవదితరేషామప్యుపదేశాత్. ౪౯.

మౌనం గార్హస్థ్యమితి శ్రుతినిర్దిష్టౌ యథాశ్రమావేతౌ, ఏవం వనస్థగురుకులవాసౌ శ్రుత్యైవ దర్శితౌ భవతః. ३४०. తస్మాదిహాశ్రమాణాం సర్వేషామపి సమానని శాత్, ప్రతిపత్తిరత్ర తేషాం సముచ్చయేనాథవా వికల్పేన. ३४१.ఇతరేషామితి సూత్రే బహువచనం యద్ద్వయోశ్శ్రితం తచ్చ, భవతి కిల వృత్తిభేదాపేక్షమనుష్ఠాతృభేదసాపేక్షమ్. ३४३.

సూ. అనావిష్కుర్వన్నన్వయాత్. ౫౦.

తస్మాద్బ్రాహ్మణఇతి బృహదారణ్యే శ్రూయతే హి యద్వాక్యం, తత్రానుష్ఠేయతయా బాల్యం యచ్చ ప్రదర్శితం తత్కిమ్. ३४४. బాలస్య భావ ఇతి వా కింవా బాలస్య కర్మ బాల్యం స్యాత్, తద్ధి తలభ్యస్య వయోఽవస్థారూపస్య బాలభావస్య. ३४५. ఇచ్ఛాతో నుష్ఠాతుమశక్యత్వాద్బాలకర్మ బాల్యం స్యాత్, తద్బాలచరితముపపదమూత్రపురీషత్వమన్యదథవా కిమ్. ३४६. యద్దంభదర్పరాహిత్యేనాంతరభావశుద్ధిరూపం స్యాత్, ఇతి సందేహే తత్ర చ బాల్యమిదం బాలచరితమితి యుక్తమ్. ३४७. యత్కామచారవాదాశనోపపదమూత్రకృత్యమిత్యాది, లోకప్రసిద్ధమేతద్బాల్యం తద్గ్రహణమివ భవేద్యుక్తమ్. ३४८. నను కామచారతాద్యాశ్రయణే పతితో భవేదసావితి చేత్, నాసౌ దోషో విద్యాబలేన సన్న్యాసినః కదాచిదపి. ३४९. వచనప్రామాణ్యాత్పశుహింసాదిష్వివ హి దోషపరిహారాత్, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే బాల్యం నైవేహ బాలచరితమితి. ३५०. ఇహ బాల్యశబ్దతః ఖల్వవిరుద్ధార్థే ప్రతీయమానేపి, తస్మింశ్చ లభ్యమానే గత్యంతరసంభవేపి వచనస్య. ३५१. ఆపాతప్రతిపత్త్యా విధ్యంతరభంగకల్పనానుచితా, యచ్చ ప్రధానసహకారి స్యాదంగం విధీయతే తద్ధి. ३५२. సన్న్యాసినాం ప్రధానం శ్రవణావృత్త్యాదిపరమనుష్ఠేయం, అంగీక్రియమాణేస్మిన్ సకలేపి చ బాలచేష్టితే తేషామ్. ३५३. న శ్రవణాదేరభ్యాసస్తస్మాద్బాల్యమాంతరో భావః, ఆశ్రీయతే ప్రరూఢేంద్రియతాదికమిహ తదేవ బాల్యమితి. ३५४. ఇహ చానావిష్కుర్వన్నితి సూత్రే సూత్రకృత్ప్రదర్శయతి, అధ్యయనధార్మికత్వాదిభిరపరిఖ్యా

పర్యగ్ స్వమాత్మానమ్. ౩౫౫. దంభాదిరహితఏవ హి యతిర్భవేదితి యథాహ్యసౌ బాలః, నాత్మానమప్రరూఢేంద్రియ ఆవిష్కర్తుమీహతే తేన్యత్ర. ౩౫౬. ఏవమసౌ విద్వానపి భవేద్యద్దైవం తదాస్య వాక్యస్యా, ఉపపద్యతే ప్రధానోపకారకాంగప్రదర్శనార్థత్వమ్. ౩౫౭. ఉక్తం హి స్మృతికారైర్యం చ న సంతం న చాప్యసంతం యం, నాశ్రుత మపి న బహుశ్రుతమపి న సువృత్తం న చాపి దుర్వృత్తమ్. ౩౫౮. వేద న కశ్చనవిద్వాన్ స ఏష ఇహ గూఢధర్మమాశ్రిత్య, తదిదమవిజ్ఞాతవ్రతమంధజడాదివదసౌ చరేదితి హి. ౩౫౯.

సూ. ఐహికమప్రస్తుతప్రతిబంధే తద్దర్శనాత్. ౫౧

విద్యాసాధనమేతత్సర్వావేక్షేతి సూత్రమారభ్య, ఉచ్చావచమవధారితమత్ర పునస్తత్ఫలాత్మికా విద్యా. ౩౬౦. సిధ్యంతీ కిమిహైవ హి జన్మని సిధ్యత్యముత్ర వా సిధ్యేత్, ఇతి చింత్యతే హి తత్ర త్విహైవ సా సిధ్యతీతి యుక్తం స్యాత్. ౩౬౧. శ్రవణాదిపూర్వికా యా విద్యా తామిహ న కశ్చిదపి పురుషః, సా జాయతామముత్రేత్యభి సంధాయ ప్రవర్తతే కింతు. ౩౬౨. అస్మిన్నేవ హి జన్మని తామభి సంధాయ తు ప్రవర్తేత, శ్రవణాదిషు తత్సాధనయజ్ఞాదిష్వపి చ సిద్ధయే తస్యాః. ౩౬౩. తస్మాదైహికమేవ హి విద్యా జన్మేత్యత స్త్విదం బ్రూతే, అసతి ప్రతిబంధే స్యాద్విద్యా జన్మైహికం న చేతరథా. ౩౬౪. శ్రవణాదిసాధనస్య ప్రతిబంధో యది భవేదనేన పునః, ప్రారబ్ధకర్మణా సంజాతవిపాకేన తత్ర న హి సా స్యాత్. ౩౬౫. యది కర్మణా న తేన ప్రతిబంధస్స్యాద్భవేదిహైవైషా, భవతీహ దేశకాలనిమిత్తోపనిపాత వశతఏతస్య. ౩౬౬. ప్రారబ్ధస్యోపస్థితవిపాకతా కర్మణో న చాన్యస్మాత్, ఏకస్య కర్మణః కిల విపాచకాని హి భవంతి యాన్యత్ర. ౩౬౭. తాన్యేవాన్యస్యాపి హి విపాచకానీతి నాయమేకాంతః, యస్మాద్విరుద్ధఫల దాన్యపి చానేకాని తాని కర్మాణి. ౩౬౮. శాస్త్రమపి కర్మణోస్య హి ఫలమిదమేవేతి తు ప్రదర్శయతి, న హి దేశం కాలం వా నిమిత్తభేద మపి తస్య కీర్తయతి. ౩౬౯. సాధనవీర్యవిశేషాదేవావిర్భవతి కస్యచిచ్ఛక్తిః, తత్ప్రతిబంధాత్కస్య చిదతీంద్రియా సా హి కుంఠితా భవతి. ౩౭౦. నను విద్యాయామస్యామవిశేషేణాభిసంధిరిహ న భవేత్, ఇహ

వా ప్యముత్ర వా మే విద్యా స్యాదితి కథం తదితి చేన్న. 320. అభి సంధిరియమకించిత్కరా హి తస్యా నిరంకుశత్వేన, శ్రవణాదిసాధ నైరిహ విద్యా యేయం జనిష్యమాణా స్యాత్. 321. సా విద్యా పునరత్ర ప్రతిబంధక్షయమపేక్ష్య జాయేత, శ్రవణాయాపీతి శ్రుతిరపి దుర్బోధత్వమాత్మనో బ్రూతే. 323 మునిరేష వామదేవః ప్రతిబుబుధే బ్రహ్మభావమిహ గర్భే, ఇతి కథయంతి శ్రుతయస్తస్మాజ్జ న్మాంతరీయసాధనతః 324. జన్మాంతరేపి విద్యోత్పత్తిరియం భవతి సప్రమాణైవ, న హి గర్భస్థస్యైహికమపి విద్యాసాధనం భవే త్కించిత్. 325 భగవద్గీతాద్యాసు స్మృతిషు యథోక్తం ప్రపంచితం బహుధా, అప్రాప్యయోగసంసిద్ధిమితి సఖల్వర్జునేన పృష్టస్సన్. 326. భగవాన్ స వాసుదేవో న హి కల్యాణకృదితీదమారభ్య, తస్యైవ పుణ్యలోకప్రాప్తిమతస్సత్కులప్రసూతిం చ. 327. అభిధాయ తత్ర తమితి ప్రక్రమ్యానేకజన్మసంసిద్ధః, యాతి తతోఽసౌ పరమాం గతి మిత్యుక్తార్థమేవ దర్శితవాన్. 328. తస్మాద్విద్యా యేయం సా చేహా ముత్ర వాపి జాయేత, సేయం హి జాయమానా ప్రతిబంధక్షయ మపేక్ష్య జాయేత. 329.

సూ. ఏవం ముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావ ధృతేస్తదవస్థావధృతేః. ౫౨.

ఇహ చ యథా హి ముముక్షోర్విద్యాసాధనకృతావలంబస్య, సాధనవీర్యవిశేషాద్విద్యారూపే ఫలే హి పూర్వోక్తే 330. ఐహిక పారత్రికఫలభావకృతః కిల భవేద్విశేషోయం, ఏవం ముక్తిఫలేప్యుత్క ర్షనికర్షప్రయుక్త ఇహ కశ్చిత్. 331. న విశేషప్రతినియమో యస్మా దేకా హి ముక్త్యవస్థేయం, అవధార్యతే కిలేయం వేదాంతేష్వేవమేవ సర్వేషు. 332. ఏకాత్మికా యతస్సా బ్రహ్మైవ హి భవతి ముక్త్య వస్థేయం, న బ్రహ్మణో హ్యనేకాకారత్వం తస్య చైకలింగత్వాత్. 333. అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమితి తథైవైష నేతి నేత్యాత్మా, నాన్య త్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యదితి చైవమపరాపి. 334. బ్రహ్మై వేదమితి శ్రుతిరిదగ్ం సర్వమితి చైవమన్యాపి, ఏష మహానజఆత్మాఽ జరోఽమరోఽమృతఇతి శ్రుతిశ్చాన్యా 335. యత్ర త్వస్యేత్యేతాః

ప్రథయంత్యేతస్య నిర్విశేషత్వం, కించ యదేతద్విద్యాసాధనమత్ర స్వవీర్యవైశేష్యాత్. ౩౮౬. ఆసంజయేద్విశేషం కమపి చ విద్యాత్మకే ఫలే స్వీయే, న హి విద్యాఫలముక్తౌ ముక్తిఫలం ఖల్వసాధ్యమిహ యస్మాత్. ౩౮౭. యద్బ్రహ్మానిత్యసిద్ధం తదేవ విద్యైకసమధిగమ్యమితి, అపకృత్ప్రపంచితం న హి పరవిద్యాయాం విశేష ఇహ కశ్చిత్. ౩౮౮. స్యాదుత్కర్షనికర్షాత్మకో నికృష్టా హి న ఖలు సా విద్యా, యా పరముత్కృష్టా స్యాత్సా విద్యా భవతి సా చ ముక్తిఫలా. ౩౮౯. తస్యాం ఖలు విద్యాయాం చిరాచిరోత్పత్తిలక్షణోఽతిశయః, భవతు తథాపి న ముక్తావతిశయ ఏవంవిధో హి కశ్చిదపి ౩౯౦. విద్యాభేదాభావాన్న చ విద్యాఫలమపీహ భిన్నం స్యాత్, కర్మఫలే ఖలు భేదస్స్యాదేవ హి కర్మణామనేకత్వాత్. ౩౯౧. న తథా ముక్తిఫలాయాం విద్యాయామస్తి కశ్చిదపి భేదః, విద్యాసు సగుణవిషయాసు చ సతి గుణయోగభేదతో భేదే. ౩౯౨. తత్ర యథాస్వంఫలభేదోఽసౌ స్యాత్కర్మణామివాయం హి, ఉపదిశతి శ్రుతిరేవం యథా యథోపాసతే తథైవేతి. ౩౯౩. ఇహ నిర్గుణవిద్యాయాం గుణవిరహాన్నాస్తి కశ్చిదపి భేదః, న హి గతిరధికాస్తీతి స్మృతిరప్యర్థం యథోక్తముపదిశతి. ౩౯౪. తదవస్థావధృతేరితి పదస్య సూత్రేత్ర యోఽయమభ్యాసః, అధ్యాయపరిసమాప్తిం ద్యోతయతి పరం సమంజసం సకలమ్. ౩౯౫. శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం, చతురధ్యాయీ తస్యాం తృతీయసంజ్ఞశ్చ యోఽయమధ్యాయః. ౩౯౬. తత్ర చతుర్థే పాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః, ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో భవతు సోఽయమనవద్యః. ౩౯౭. భాష్యార్థరత్నమాలా వైయాసికసూత్రజాలసంగ్రథితా, భగవతి కరుణాసింధౌ సమర్పితా జయతు జగతి నిరవద్యా. ౩౯౮. శ్రీశంకరాచార్యగురుచరణార్పణమస్తు.

ఇతి తృతీయాధ్యాయః.

అథ చతుర్థాధ్యాయః.

పూర్వస్మిన్నధ్యాయే సాధనమఖిలం నిరూప్య తస్య ఫలం, ఏతస్మిన్నధ్యాయే నిరూప్యతే తేన హేతుఫలభావః. ౧. అధ్యాయ

యోర్ద్వయోరపి సంగతిరత్ర చ ఫలప్రసంగేన, ఉత్క్రాంతిరర్చి రాదికమార్గశ్చ విచార్యతే తథైవేహ. ౨. శ్రుత్యుపదిష్టం సాధనమపి సన్న్యాసాదిచింతితం పూర్వం, అర్థాపత్త్యభిగమ్యా వృత్త్యాదికమత్ర చింత్యతేధ్యాయే. 3.

సూ. ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్. ౧.

ప్రాయేణ సాధనాశ్రయవిచారపక్ష ప్రవృత్తితః పూర్వం, అస్మిన్ పునరధ్యాయే ఫలాశ్రయస్యోయమాగమిష్యతి హి. ౪. అన్యచ్చ చింత యిష్యతి యచ్చాత్ర పునః ప్రసంగతః ప్రాప్తం, ప్రథమం తు సాధ నాశ్రయవిచారశేషం తమేతమనుసరతి. ౫. ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మంతవ్య ఇతీహ వేదవాక్యాని, ఏవం తమేవ ధీరో విజ్ఞాయేత్యాది కాని వాక్యాని. ౬. భూయాంసి శ్రూయంతే తత్రావతరత్యయం హి సన్దేహః, శ్రుతివచనైరేతైః కిం సకృదాత్మప్రత్యయోత్ర కర్తవ్యః. ౭ ఉపదిశ్యతేథవా సా వావృత్త్యైవ హి కిమత్ర కర్తవ్యః, తత్ర చ సకృదేవాసౌ కర్తవ్య ఇతీదమేవ యుక్తతమమ్. ౮. సకృదపి కృతే హి శాస్త్రం సఫలార్థం స్యాద్యథా ప్రయాజాదౌ, శ్రుతివచనేష్వావృత్తిః క్వచిదపి న శ్రూయతే యతస్తస్మాత్. ౯. తస్యాం క్రియమాణాయాం కృతో భవేదిహ పరం హ్యశాస్త్రార్థః, నన్వత్రాసకృదుపదేశా ఏవ శ్రుతిషు హి ప్రతీయంతే. ౧౦. శ్రోతవ్యో మంతవ్యస్తథా నిదిధ్యాసి తవ్య ఇత్యేవం, సత్యం తథాపి యావచ్ఛబ్దమిహావర్తయేత్సకృచ్ఛ్ర వణమ్. ౧౧ మననం సకృదేవ నిదిధ్యాసనమేవం నచాతిరిక్తం స్యాత్, సకృదుపదేశే వేదోపాసీతేత్యాదికే హి నావృత్తిః. ౧౨. ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే హ్యావృత్తిరవశ్యమత్ర కార్యేతి, దర్శనసాధనవిషయోఽసకృదు పదేశోత్ర దృశ్యతే యస్మాత్. ౧౩. శ్రోతవ్యో మంతవ్యస్తథా నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యేవం, సోన్వేష్టవ్య ఇతి శ్రుతిరప్యావృత్తిం హి సూచయత్యత్ర. ౧౪. నన్విహ యావచ్ఛబ్దం ప్రత్యయమావర్తయేది తీహోక్తం, నైవం దర్శనపర్యవసానాని శ్రవణమననపూర్వాణి. ౧౫. స్యుస్సాధనాని దృష్టార్థాని భవంతి హి పరం తదావృత్త్యా, తండుల నిష్పత్త్యవసానాన్యవఘాతాదిసాధనాని యథా ౧౬ అపి చోపాసన మపి యద్యచ్చ నిదిధ్యాసనం తదేతదపి, నియతావృత్తిగుణైవ క్రియా

భవేన్మానసీ హి యాంతస్థ్నా. ౧౭. లోకే హి గురుముపాస్తే రాజా నముపాస్తప్రమాదౌ హి, స హ్యేవముచ్యతే యో గుర్వాదీన్ తత్పరోనువర్తేత. ౧౮. ప్రోషితనాథా ధ్యాయతి పతిమిత్యాదౌ నిరంత రస్మరణా, యా సోత్కంఠా హి పతిం ప్రత్యేవం సాభిధీయతే లోకే. ౧౯. దృష్టశ్చ విద్యుపాస్త్యోరవ్యతిరేకేణ చ ప్రయోగో హి, వేదాంతే ష్విహ విదినోపక్రమ్యోపాస్తినోపసంహరతి. ౨౦. యస్తద్వేదేత్యాదౌ విదినైవోపక్రమోయముపలబ్ధః, యాం దేవతాముపాస్స్ఇతి హ్యుప సంహృతిరుపాస్తినా దృష్టః. ౨౧ ఏతచ్చ హంసవాక్యం యస్తద్వేదేతి దర్శితం తత్ర, యద్వేద స ఖలురైక్వోరైక్వాదన్యోఽపియశ్చతద్వేద. ౨౨. తత్ప్రాణితత్త్వవిద్యాఫలే హి సర్వమపి చాంతరేవ స్యాత్, ఏవం మయా సరైక్వో హ్యుత్కృష్టత్వేన కథిత ఇతి వచనమ్. ౨౩. హంసం ప్రతి హంసాంతరవచనం జానశ్రుతిస్తదాకర్ణ్య, గత్వా రైక్వం రాజా ప్రోవాచానుమఇతీదమిహ వాక్యమ్. ౨౪. ఏతాం హి రైక్వవిదితాం హేభగవోమేనుశాధి హీత్యేవం, ఏవముపక్రమ్యోపాస్తినా హి విది నోపసంహృతం తత్ర. ౨౫. శ్రుత్యంతరే మనోబ్రహ్మేత్యాదౌ పున రిహోపసంహారః, ఏవం వేదేతి తథోపాసీతేతి హ్యుపక్రమో దృష్టః ౨౬. సగుణస్య నిర్గుణస్య చ సాక్షాత్కారే భవేదిహావృత్తిః, సిద్ధా శ్రౌతీ దృష్టార్థా చ తథా శ్రవణమననయోరేవమ్. ౨౭. సకృదుప దేశేష్వపి చేదావృత్తిస్స్యేయమసకృదుపదేశే, ఇహ చ న సిధ్యేత్క స్మాత్తస్మాదావృత్తిరత్ర యుక్తైవ. ౨౮.

సూ. లింగాచ్చ. ౨.

లింగమపి దర్శయతి తామావృత్తిం తదిదమత్ర విజ్ఞానం, ఉద్గీథ విషయకం ప్రస్తుత్యాదిత్యోయమేష ఉద్గీథః ౨౯. ఇత్యేతదేకపుత్ర త్వాత్మకదోషేణ ఖల్విహాపోద్య, రశ్మీంస్త్వంపర్యావర్తయేతి కౌషీత కిస్స్వపుత్రమిదమ్. ౩౦. విదధద్బహుపుత్రత్వాయ చ రశ్మిబహుత్వ విషయవిజ్ఞానం, సి ద్ధదేవావృత్తిం సర్వేషు ప్రత్యయేషు దర్శయతి. ౩౧ తత్సామానా త్ప్రత్యయసామాన్యే సిధ్యతీయమావృత్తిః, నన్వా వృత్తిస్సాధ్యఫలే ప్వ్రత్యయేషు యుక్తా స్యాత్. ౩౨. తత్సాధ్యం హి ఫలం కిల తత్రైవ స్యాన్న చేహ సంభవతి, యన్నిత్యముక్తరూపం

బ్రహ్మాపరం తత్సమర్పయత్యేషః 33. యస్త్వయమాత్మప్రత్యయ ఇహా తు కిమర్థా హి నేయమావృత్తిః, యది చ సకృచ్ఛ్రవణేన బ్రహ్మాత్మత్వ ప్రతీతిరిహా న స్యాత్. 34. క్రియమాణాయామప్యావృత్తౌ దుర్వార ఏవ దోషోఽయం, నను కేవలం హి వాక్యం సాక్షాత్కారే న సాధకం కింతు. 35. తదిదం హి యుక్త్యపేక్షం బ్రహ్మాత్మత్వాపరోక్షజనకం స్యాత్, ఇతి చేత్తర్హ్యావృత్త్యానర్థక్యం కిం చ సాపి యుక్తిరిహా. 36. సకృదేవ హి ప్రయుక్తా స్వమర్థమనుభావయితుమలం భవతి, అథ యుక్త్యా వాక్యేన జ్ఞానం సామాన్యవిషయమేవ స్యాత్. 37. న విశేష విషయకం తద్యథాస్తి హృది మే మహచ్ఛూలమితి, వాక్యాచ్ఛ గాత్రకంపనలింగాదపి శూలమాత్రసద్భావమ్. 38. ప్రతిపద్యతే కిలాన్యో న విశేషం కమపి చానుభవతి యథా,శూలే స తద్విశేషాను భవోఽవిద్యానివర్తకో భవతి. 39. ఆవృత్తిరేతదర్థా స్యాదితి చేదేవ మపి చ దోషస్స్యాత్, తావన్మాత్రే క్రియమాణేపి జ్ఞానోదయో యతో న భవేత్. 40. యోఽసౌ సకృత్ప్రయుక్తాభ్యామేతాభ్యాం హి శాస్త్రయుక్తిభ్యాం, నైవావగమ్యతేసౌ శతకృత్వోఽపి ప్రయుజ్య మానాభ్యామ్. 41. న హి శక్యతేవగంతుం తస్మాద్యద్యత్ర శాస్త్ర యుక్తిభ్యాం, ప్రతిపాద్యతే విశేషో యది వా సామాన్యముభయ థాపి పునః. 42. ఏతే సకృత్ప్రయుక్తే స్వఫలం కురుతో న కించిదా వృత్త్యా, ఏతే హ శాస్త్రయుక్తీ సకృత్ప్రయుక్తే హి కస్యచిత్పుంసః. 43. నోత్పాదయతోనుభవం కదాపిచేతి తు న శక్యతే వక్తుం, యేన విచిత్రప్రజ్ఞాః ప్రతిపత్తారో భవంతి లోకేఽస్మిన్. 44. అపి చానేకాంశ యుతే సామాన్యవిశేషవతి పదార్థే హి, అవధానేనైకేనైకమంశ మన్యేన చాన్యమంశమపి. 45. అవధారయతి హి లోకే యద్వైప దీర్ఘప్రపాఠకగ్రహణే, తత్రాభ్యాసస్సఫలస్స్యాన్నైవం నిర్విశేష చిన్మాత్రే. 46. బ్రహ్మణ్యనుభూత్యుదయే తస్మాదావృత్తిరనుచితైవాత్ర, ఇతి చేదావృత్త్యానర్థక్యం తం ప్రతి భవేద్య ఈదృక్స్యాత్. 47. సకృదుక్తమేవ తత్త్వమసీతి బ్రహ్మానుభవితుమిహా శక్తః, యస్తు న శక్నోతి పునస్తం ప్రతి యుక్తైవ హీయమావృత్తిః. 48. తత్ర చ్ఛాందోగ్యే తత్త్వమసీతి శ్వేతకేతుముపదిశ్య, స హి భూయ ఏవ మా

భగవానితి పరిచోద్యమానఏవ పునః. ౪౯. ఉద్దాలకో హి తత్తచ్ఛం
కాయాః కారణం నిరాకృత్య, నవకృత్వస్తత్త్వమసీత్యేవం హి శ్వేత
కేతుమాచఖ్యౌ. ౫౦. నను సకృదుక్తం తత్త్వమసీతి న శక్నోతి తదను
భావయితుం, యది తర్హి నైవ శక్ష్యతి తదేవ చావర్త్యమానమపి
వాక్యమ్. ౫౧. ఇతి చేన్నాసౌ దోషో దృష్టే నహ్యనుపపన్నమిహ
కించిత్, దృశ్యత ఏవ సకృచ్ఛ్రుతవాక్యాన్మందప్రతీతమర్థం హి. ౫౨.
ఆవర్తయంస్తమేవ హి సమ్యక్ప్రతిపద్యమాన ఇహ లోకే, అపి చ
యదేతత్తత్త్వమసీతి తదేతత్త్వమర్థరూపస్య. ౫౩ ఇహ తత్పదార్థభావం
బ్రూతే కిల తత్పదేన చ ప్రకృతం, సద్బ్రహ్మేతిత్రిజగతః కారణమభి
ధీయతే హి తచ్చ పునః. ౫౪. సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేత్యాది
శ్రుతిప్రసిద్ధం హి, తత్రాజాదిపదైర్జన్మాదివికారా నివర్తితా ఏవమ్. ౫౫.
అస్థూలాదిపదైర్హి స్థౌల్యాద్యా అపి నివర్తితా ఏవం, విజ్ఞానాదిపదైరపి
చైతన్యాద్యాత్మకత్వమస్యోక్తమ్. ౫౬. వ్యావృత్తసర్వసంసారధర్మ
కోఽనుభవరూప ఇహ యోఽయమ్, సోఽయం హి తత్పదార్థో వేదాంతాభి
జ్ఞసుప్రసిద్ధో హి. ౫౭. ఏవం త్వమర్థ ఏష శ్రోతుర్దేహప్రదేశమారభ్య,
ప్రత్యక్తయా చ చేతనరూపతయా చావధారితో భవతి. ౫౮. ప్రతి
బద్ధావేతౌ ద్వౌ యేషామజ్ఞానసంశయాద్యైస్తుసః, తేషాం తత్త్వ
మసీతి ప్రమాం జనయితుం సకృన్న శక్నోతి. ౫౯. యేన పదార్థ
జ్ఞానాయత్తం వాక్యార్థగోచరం జ్ఞానం, తేన పదార్థవివేకాయైవ చ
తాః ప్రత్యవశ్యమేష్టవ్యః. ౬౦. సోఽయం హి శాస్త్రయుక్త్యభ్యాసో
యద్యపి నిరంశఏవాత్మా, సత్యం తథాపి తస్మిన్ దేహేంద్రియవిషయ
వేదనారూపమ్ ౬౧. అధ్యారోపితమేతద్బహ్వంశత్వం హి తత్ర
చైకేన, అవధానేనైకాంశం తథాపరేణాపరం త్వపోహతి హి ౬౨.
ఇతి తు క్రమవత్యేషా ప్రతిపత్తిః పరమసాధనం హ్యస్యాః, స్యాదాత్మ
ప్రతిపత్తేరిత్యావృత్తిర్హి తత్ర సఫలైవ. ౬౩. యేషాం నిపుణమతీనాం
న ప్రతిబంధోఽస్తి సంశయాజ్ఞానైః, తే శక్నువంతి సకృదుక్తమపి చ
—— మేతమనుభవితుమ్. ౬౪. స్యాదేవానర్థక్యం తాన్ప్రతి తత్ర
ముపదిష్టా, సకృదుత్పన్నాత్మప్రతిపత్తిరవిద్యాం నివర్తయే
౬౫. నను యది కస్యచిదేవం ప్రతిపత్తిస్తర్హి యుక్తమిద

మఖిలం, దృష్టా దుఃఖిత్వాదిప్రతిపత్తిర్బలవతీ హి సర్వస్య. ౬౬. ప్రతిపద్యేత కథం వా దుఃఖిత్వాదేరభావమితి చేన్న, దుఃఖిత్వాద్యభిమానో యోఽసౌ దేహాభిమానవన్మిథ్యా. ౬౭. ప్రత్యక్షమేవ తదిదం దేహే కేనాపి పీడ్యమానే హి,అహమేవ పీడితోఽస్మీత్యేవం మిథ్యాభిమాన ఇహ దృష్టః. ౬౮. బాహ్యేష్వపి పుత్రాదిష్వేవం సంతప్యమానగాత్రేషు,సంతప్తోఽస్మ్యహమేవేత్యధ్యారోపోఽయమిహాయథాదృష్టః ౬౯. స్వాత్మని దుఃఖిత్వాద్యభిమానో మిథ్యాప్రతీతిరేవ తథా, బహిరుపలభ్యతఏతచ్చైతన్యాద్దుఃఖితాదిన్నైవాంతః. ౭౦. దుఃఖిత్వాదేర్యస్మాదనువృత్తిర్దృశ్యతే న సౌషుప్తే, చైతన్యస్య సుషుప్తావప్యనువృత్తిం సమామనంతీహ. ౭౧ బృహదారణ్యకవాక్యే పశ్యన్వై తన్న పశ్యతీత్యాదౌ, తస్మాచ్చ సకలదుఃఖవివర్జితచైతన్యరూప ఏవాహమ్. ౭౨. ఇత్యయమాత్మానుభవో భవేన్న చాత్మానమేవమనుభవతః, అవశిష్యతే హి కిమపి చ కృత్యమితీయం శ్రుతిః ప్రదర్శయతి. ౭౩. కిం ప్రజయేత్యాద్యా సా విదుషః కర్తవ్యవిరహముపదిశతి, యస్త్వాత్మరతిరితి స్మృతిరపి కృత్యాభావమస్య దర్శయతి. ౭౪. యస్య త్వాత్మానుభవో నైవం జాయేత ఝడితి తం ప్రతి హి, ఉక్తానుభవాయావృత్త్యభ్యుపగమ ఏష భవతి సఫలోఽత్ర. ౭౫. వాక్యార్థాత్ప్రచ్యావ్య చ నైవావృత్తౌ ప్రవర్తయేదేనం, నైవోద్వహంతి కన్యాం వరఘాతాయైవ కేవలం వృద్ధాః. ౭౬ యః పునరత్ర నియుక్తః కర్తారం మన్యతే స్వమాత్మానం, తస్య బ్రహ్మప్రత్యయవిపరీతప్రత్యయో భవేన్నియతః. ౭౭. యో వాక్యార్థమతత్ప్రతిభానాన్మతిమాంద్యతో జిహాసేత్తు, తస్యైతస్మిన్నర్థే యత్నైవ మనసో భవేత్ స్థిరీకారః. ౭౮. ఆవృత్త్యాదౌ వాచోయుక్త్యా తమిమం ప్రవర్తయేత్తస్మాత్, ఆవృత్తిర్యుక్తైవ హి పరవిషయే ప్రత్యయేపి తదుపాయే. ౭౯.

సూ. ఆత్మేతి తూపగచ్ఛంతి గ్రాహయంతి చ. 3.

యచ్ఛాస్త్రోక్తవిశేషణ ఇహ పరమాత్మా నిరూపితస్సహి కిం, అహమిత్యేవ గ్రాహ్యః కిం వా గ్రాహ్యో మదన్య ఏవేతి. ౮౦ సంప్రతి విచార్యతే నన్వత్ర కథం సంశయోఽయమవతరతి, అయమాత్మా బ్రహ్మేతి శ్రుతివాక్యైరైక్యమేతయోరితి హి. ౮౧. నిర్ణీతమేవ

పూర్వం శబ్దాదేవేతిసూత్ర ఇతి చేన్న,ముఖ్యోఽయమాత్మశబ్దో భవతి కిల ప్రత్యగాత్మపరతాయామ్. ౧౨. జీవేశయోరభేదే తత్పరతా స్యాన్నచైతయోర్భేదే, ఉపలభ్యతే హి భేదశ్శ్రుత్యా ప్రత్యక్షత స్తయోరత్ర. ౧౩. తస్మాదయమాత్మేతి శ్రుతేర్హి గౌణార్థతా పరం యుక్తా, అతఇహ శంకా యుక్తా తత్ర చ యుక్తస్సఏష పక్షస్స్యాత్. ౧౪. మత్స్వామీతి గ్రాహ్యః పరమాత్మా నాహమితి యతశ్చాసౌ, అపహతపాప్మా భవతి హి విపరీతగుణో యతశ్చ శారీరః. ౧౫. యది చేశస్సంసారీ నిరీశతా తత్ర భవతి దుర్వారా, శాస్త్రానర్థక్యమపి స్యాత్సంసార్యేవ యది చ పరమాత్మా. ౧౬. తర్హ్యధికారివిలోపాద నర్థకం శాస్త్రముభయథైవ స్యాత్, తస్మాదిహ భేదస్య ప్రత్యక్షాది ప్రమాణసిద్ధత్వాత్. ౧౭. ప్రతిమాదిష్వివ విష్ణ్వాదీనాం తాదాత్మ్య భావనేయం స్యాత్, సంసారిణః పరాత్మా కదాచిదపి నేహ భవతి ముఖ్యాత్మా. ౧౮. ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే హ్యాత్మేతి గ్రాహ్యఇహ పరా త్మేతి, యస్మాదిహ జాబాలాః పరమాత్మప్రకరణే తమాత్మానమ్. ౧౯. త్వం వా అహమస్మీతి హ్యుపగచ్ఛంత్యేనమాత్మభావేన, అన్యే తథైవ చాహం బ్రహ్మాస్మీత్యాదినా పఠంత్యత్ర. ౨౦. ఇత్యాత్మత్వోపగమం దృశ్యంతే గ్రాహయంతి చాప్యేనం, ఆత్మత్వేనైవ పరాత్మానం వేదాంత వాక్యజాలాని. ౨౧ ఏషతఆత్మా సర్వాంతరఇత్యాదీని చైవమన్యాని, ఏషతఆత్మాంతర్యామ్యమృత ఇతి తథేదమపి సఆత్మేతి. ౨౨. తత్త్వ మసీత్యాదీని చ వాక్యాని గ్రాహయంతి చాత్మతయా, ప్రతిమాన్యా యేనేదం ప్రతీకదర్శనమితీహ యచ్చోక్తమ్. ౨౩. తచ్చ న వాక్య స్యాస్య చ వైరూప్యాద్గౌణతాప్రసంగాచ్చ, యత్ర ప్రతీకదృష్టిస్స కృదేవ హి తత్ర వచనమేతత్స్యాత్. ౨౪. తచ్చ మనో బ్రహ్మాదిత్యో బ్రహ్మేత్యాదిదృశ్యతే వాక్యం, త్వం వా అహమస్మీతి త్వమస్యహ మితీహ దృశ్యతే చైతత్. ౨౫. తస్మాదిహ ప్రతీకశ్రుతివైరూప్యాదభేద ఏవ స్యాత్, కించేహ భేదదృష్ట్యపవాదపరాశ్శ్రుతయఏవ దృశ్యంతే. ౨౬. అథ యోఽన్యామిత్యేషా హ్యన్యోఽసావన్యఇతి తథైవేయం, మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతీత్యాద్యాభేదమపవదంత్యేతాః. ౨౭. నాన్యోన్యాత్మత్వం స్యాద్విరుద్ధగుణయోరితీహ యచ్చోక్తం, నాసౌ

దోషో మిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తా విరుద్ధగుణతేయమ్ ౯౮. యచ్చోక్తమీశ్వరాభావస్స్యాదితి దూషణం న చైతత్స్యాత్, శాస్త్రప్రామాణ్యాదప్యనభ్యుపగమాచ్చ నేహ తద్భవతి. ౯౯. ప్రతిపాద్యతేన సంసారిత్త్వం కిల పరాత్మనః కింతు, సంసారిణో హి సంసారిత్వాపోహే న చేశ్వరాత్మత్వమ్. ౧౦౦. ఏతావదేవ నాన్యత్స్యాదత్ర ప్రతిపిపాదయిషితం హి, ఏవం సత్యద్వైతేశ్వరస్య చాపహతపాప్మతాదిగుణః. ౧౦౧. సిద్ధ్యేచ్ఛారీరస్య తు విపరీతగుణత్వమత్ర మిథ్యేతి, ఉభయం వ్యవస్థితం స్యాద్యదపి హ్యధికాద్యభావఇత్యుక్తమ్. ౧౦౨. ప్రత్యక్షాదివిరోధశ్చేతి చ తదపీహ పరిహృతం భవతి, ప్రాగాత్మతత్త్వబోధాత్సంసారిత్వం భవేదిహైతస్య ౧౦౩. ప్రత్యక్షాదివ్యవహారోఽపి చ సంసారవిషయఏవ స్యాత్, దర్శయతి ప్రత్యక్షాద్యభావమస్య ప్రబోధసమయే హి. ౧౦౪ యత్ర త్వస్యేత్యాద్యా శ్రుతిరేషా నను యదా ప్రబోధే హి, ప్రత్యక్షాభావశ్చేచ్ఛ్రుతేరభావోఽపి న కుతఇతి చేన్న. ౧౦౫. ఇష్టత్వాదత్ర పితాపితేత్యుపక్రమ్య దర్శితశ్రుత్యా, వేదావేదాఇత్యాదినా శ్రుతేరప్యభావ ఇహ యస్మాత్. ౧౦౬. కస్యాయమప్రబోధో యఏషసంసారమూలమితి చేన్న, యస్త్వం పృచ్ఛసి తస్యైవేతి వదామః పునర్యదా త్వేవమ్. ౧౦౭. అహమీశ్వరఏవోక్తః శ్రుత్యా స్యాత్కథమిహాప్రబోధ ఇతి, యద్యేవం ప్రతిబుద్ధస్త్వమసి న కస్యచిదిహాప్రబోధస్స్యాత్. ౧౦౮. యదపి హ్యవిద్యయా ఖల్వాత్మనఏతస్య సద్వితీయత్వాత్, అద్వైతానుపపత్తిర్దోష ఇతీహ ప్రజల్పితం కైశ్చిత్. ౧౦౯. తదపి చ సర్వస్యానిర్వచనీయత్వేన పరిహృతం భవతి, తస్మాత్పరమాత్మన్యాత్మేత్యేవ మనోదధీత నేతరథా. ౧౧౦. ప్రత్యక్షాద్యైర్యద్యపి విరోధపరిహారఇహ కృతో యోఽసౌ,అవిరోధాధ్యాయే స హి యుక్తస్స్యాన్నేహ యుజ్యతేథాపి. ౧౧౧. ఆత్మైక్యపరశ్రుత్యవిరోధావధృతిర్యతస్సమాధా హి, స్యాత్కేవలాంతరంగం తస్మాత్తత్సంగతిర్భవేదత్ర. ౧౧౨.

సూ. న ప్రతీకేన హి సః. ౪.

ఇహ చ మనో బ్రహ్మేత్యాకాశో బ్రహ్మేతి చైవమాదీని, ఆదిత్యో బ్రహ్మేతి చ నామ బ్రహ్మేతి చైవమాదీని. ౧౧౩. అధ్యాత్మం

త్వధిదైవం ప్రతీకవిషయాణ్యుపాసనానీహ, శ్రూయంతే తత్రాయం
సందేహస్స్యాదుపాసనేష్వేషు. ౧౧౪. కర్తవ్యః కిమిహాత్మగ్రహో న
వేతీహ భవతి యుక్తోఽయం, తేష్వాత్మగ్రహ ఏవ బ్రహ్మపరం శ్రుతిషు
చాత్మభావేన. ౧౧౫. యేన ప్రసిద్ధమేవ హి కించ మనఃప్రభృతయః
ప్రతీకాశ్చ, బ్రహ్మవికారాస్తేన బ్రహ్మత్వే చాత్మతాపి తేషాం స్యాత్.
౧౧౬. ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే ప్రతీకవర్గేన చాత్మమతిరితి హి, వ్యస్తత్వ
స్యాత్మత్వేనాకలయేత్స ఉపాసకో న చేమాని. ౧౧౭. బ్రహ్మవికార
త్వేన బ్రహ్మత్వాదాత్మతేతి యచ్చోక్తం, తదిదమయుక్తం యస్మాత్ప్రతీ
కవిలయప్రసంగ ఇహ భవతి. ౧౧౮. యద్బ్రహ్మణా స్వరూపైక్యమిహ
వికారస్య న ఖలు తద్వ్యక్తం, యది తద్బాధేనైక్యం ప్రతీకబాధాదు
పాస్తివిధిబాధః. ౧౧౯. స్యాదేవం చేత్తస్య చ కుతః ప్రతీకత్వమాత్మ
మతిరపి వా, కర్తృతాదేరనిరాకరణేనోపాసనావిధిర్భవతి. ౧౨౦.
తద్బాధేన బ్రహ్మణ ఆత్మత్వం దర్శితం హి పూర్వత్ర, అత్ర కిల బాధ
మూలబ్రహ్మైక్యజ్ఞానమే దాలంబ్య. ౧౨౧. ఏతేషు చ ప్రతీకేష్వ
హంగ్రహోపాస్తికల్పనానుచితా, యస్మాదుపాసకోఽయం సమః ప్రతీ
కైర్న తత్ర చాత్మమతిః. ౧౨౨. న హి రుచకస్వస్తికయోరితరేతరరూ
పతా కదాపి స్యాత్, తస్మాదిహ ప్రతీకేష్వాత్మమతిం న స కదాచిదపి
కుర్యాత్. ౧౨౩.

సూ. బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్. ౫.

తేష్వేవోదాహరణేష్వయమపరస్సంశయో భవత్యేవం, బ్రహ్మ
ణ్యధ్యసితవ్యాః కిమిహాదితాదిదృష్టయః కిం వా. ౧౨౪. ఆదిత్యాది
ష్వధ్యసితవ్యా బ్రహ్మదృష్టిరియమితి హి, ఆదిత్యో బ్రహ్మ మనో
బ్రహ్మేత్యాదౌ హి దృశ్యం చైతత్. ౧౨౫. సామానాధికరణ్యం
హ్యాదిత్యబ్రహ్మశబ్దయోస్తత్ర, తదిదం సామానాధికరణ్యం నైవాంజసం
భవేదనయోః. ౧౨౬. బ్రహ్మాదిత్యాదిపదానామర్థాంతరపరత్వమిహ
యస్మాత్, గౌరశ్వ ఇతి న సామానాధికరణ్యం కదాచిదపి భవతి. ౧౨౭.
బ్రహ్మాదిత్యాదిషు నను దృష్టో హి ప్రకృతివికృతిభావోఽయం, తేన చ
సామానాధికరణ్యం స్యాన్మృచ్ఛరావవత్తేషామ్. ౧౨౮. ఇతి చేద్వి
కారవిలయే ప్రకృతిసమానాధికరణతా యుక్తా, స్యాదిహ తతః ప్రతీకా

భావః పరమాత్మవాక్యమేతత్స్యాత్. ౧౨౯. ఏవం చేదత్ర పునర్బ్రహ్మోపాసనాధికారోఽయం, వ్యర్థమిహ పరిమితవికారోపాదానం యదేదృశం తస్మాత్. ౧౩౦. వటుకయమిహ వైశ్వానర ఇత్యాదిషు కిల యథైవ చాన్యత్ర, సంభావితేన్యదృష్ట్యధ్యాసే క్వాధ్యస్యతే హి కిం దృష్టిః ౧౩౧. ఇతి సందేహే తత్రానియమో న్యాయ్యః ప్రతీయతే యస్మాత్, శాస్త్రం హి కించిదపి వా నియామకం నోపలభ్యతే చాత్ర. ౧౩౨. అథవా బ్రహ్మణ్యాదిత్యాదీనాం దృష్టయో భవేయురిహ, బ్రహ్మోపాసితమేవం సత్యాదిత్యాదిదృష్టిభిర్భవతి. ౧౩౩. ఫలవద్బ్రహ్మోపాసనమితి కిల దృష్టా హి శాస్త్రమర్యాదా, తస్మాదాదిత్యాదిషు న యుజ్యతే బ్రహ్మదృష్టిరిత్యేవమ్ ౧౩౪. ప్రాప్తే హ్యాదిత్యాదిషు యుక్తేహ బ్రహ్మదృష్టిరితి వక్తి, ఉత్కర్షేణాదిత్యాదయో హి దృష్టా భవంతి యద్యేవమ్. ౧౩౫. ఉత్కృష్టదృష్టిరధ్యసితవ్యా హి నికృష్టవస్తునీత్యేవం, లోకన్యాయో దృష్టః క్షత్తరి దృష్టా హి రాజదృష్టిరియమ్. ౧౩౬. అనుగంతవ్యస్సోఽయం విపర్యయే ప్రత్యవాయ ఏవ స్యాత్, నైవ హి నికృష్టదృష్ట్యధ్యాసేన నికృష్టతాం గతస్యాస్య. ౧౩౭. శ్రేయస్సాధనతా స్యాదుత్కృష్టస్యాప్యుపాస్యమానస్య, శాస్త్రప్రామాణ్యాన్నను నహ్యత్ర ప్రత్యవాయశంకా స్యాత్. ౧౩౮. న్యాయేన లౌకికేన చ న దృష్టిరేషా నియంతుమిహ యుక్తా, యస్మాదేషా దృష్టిశ్శాస్త్రీయాతో న దోష ఇతి చేన్న. ౧౩౯. నిర్ణీతే శాస్త్రార్థే యదుక్తమేతత్తదేవమేవ స్యాత్, సందిగ్ధే కిల తస్మిన్ తం నిర్ణేతుం హి లౌకికో న్యాయః. ౧౪౦. ఆశ్రయణీయో భవతి హి న విరోధస్స్యాత్తు కశ్చిదప్యత్ర, ఉత్కృష్టవిషయదృష్ట్యధ్యాసే తేనావధార్యమాణే హి. ౧౪౧. న నికృష్టదృష్టిమధ్యస్యాత్ర పునః ప్రత్యవాయముపగచ్ఛేత్, ఇతి యుజ్యతే హి కించాదిత్యమనోవిద్యుదాదిశబ్దానామ్ ౧౪౨. ప్రాథమ్యాచ్చ స్యాదిహ ముఖ్యార్థత్వం యతో భవేదేవం, తైస్స్వార్థవృత్తికైరవరుద్ధాయాం ప్రథమతో ధియామస్యామ్. ౧౪౩. పశ్చాదవతరతో హి బ్రహ్మపదస్య చ న ముఖ్యయా వృత్త్యా, సామానాధికరణ్యం స్యాదితి తద్దృష్టిరేవ విహితాత్ర. ౧౪౪. కించ బ్రహ్మపదస్యేతి పరత్వేనైష ఏవ యుక్తోర్థః, బ్రహ్మేత్యుపాస్త

ఇతి చ బ్రహ్మేత్యాదేశ ఏవమాదౌ హి ౧౪౫. ఉచ్చారయంతి సర్వత్రేతి పరంబ్రహ్మశబ్దమిహ శుద్ధాన్, ఆదిత్యాదీన్ శబ్దాన్ తతో యథా శుక్తికాం హి రజతమితి ౧౪౬. ప్రత్యేతీత్యాదౌ కిల శుక్తిపరో భవతి శుక్తికాశబ్దః, రజతప్రతీతిలక్షకఏవాసౌ తత్ర రజతశబ్దస్స్యాత్. ౧౪౭. అత్రాపి తాన్ప్రతీయాద్బ్రహ్మేతి తు గమ్యతే హి వాక్యార్థః, కించేహ వాక్యశేషోప్యాదిత్యాదీనుపాస్యమానాన్ హి. ౧౪౮. ఏవం విద్వానాదిత్యం బ్రహ్మేత్యాదినా ప్రదర్శయతి, బ్రహ్మోపాసనమిహ ఖల్వాదరణీయం ఫలార్థమితి యదపి. ౧౪౯. తదయుక్తమేవ యస్మాదాదిత్యాదేరుపాస్యతావగమః, బ్రహ్మైవ దాస్యతే ఫలమత్రాతిథ్యాద్యుపాసనేషు యథా. ౧౫౦. యస్మాత్పరమాత్మాసౌ సర్వాధ్యక్షో భవేత్స ఫలదాతా, ఫలమతఉపపత్తేరిత్యస్మిన్ సూత్రే ప్రపంచితం చైతత్. ౧౫౧ తస్యోపాస్యత్వం తద్దృష్ట్యధ్యారోపణం ప్రతీకేషు, ప్రతిమాదిష్వివ విష్ణ్వాదీనాం తదిహోపపన్నమేవాస్య. ౧౫౨.

సూ. ఆదిత్యాదిమతయశ్చాంగఉపపత్తేః. ౬.

ఇహ చ యఏవాసౌ తపతీతి చ లోకేషు పంచవిధమితి చ, ఏవం సప్తవిధం సామోపాసీతేతి వాక్యదృష్టేషు. ౧౫౩ ఇయమేవర్గగ్నిస్సామేత్యాదిశ్రుతినిదర్శితేష్వపి చ, అంగాశ్రితేషు తత్తదుపాసనవిషయేషు సంశయోఽయం స్యాత్. ౧౫౪. ఆదిత్యాదావుద్గీథాదీనాం దృష్టయో భవేయురిహ, కిం వోద్గీథాదిష్వాదిత్యాదీనాం హి దృష్టయస్స్యురితి. ౧౫౫. ఇహ నియమకారణస్యానుపలంభాదనియమో భవేద్యుక్తః, నహ్యత్ర బ్రహ్మణఇవ కస్యచిదుత్కృష్టతేయముపలభ్యేత. ౧౫౬. అపహతపాప్మత్వాదికగుణయోగాదఖిలకారణత్వాచ్చ, ఆదిత్యాదిభ్యో హి బ్రహ్మోత్కృష్టం భవేన్నచేహాపి. ౧౫౭. ఆదిత్యోద్గీథాదీనాం తు వికారత్వధర్మసామాన్యాత్, నైవేహ కశ్చిదస్త్యుత్కర్షవిశేషావధారణే హేతుః. ౧౫౮. అథవా నియమేనైవోద్గీథాదీనాం హి దృష్టయస్స్యురిహ, ఆదిత్యాదావుద్గీథాద్యాహి యతశ్చ కర్మరూపాస్స్యుః. ౧౫౯. ఫలదాయినీ హి శక్తిః కర్మణఏవేతి శాస్త్రముపదిశతి, ఉద్గీథాద్యాత్మతయాప్యాదిత్యాద్యా ఉపాస్యమానా హి. ౧౬౦. ఉద్గీథాద్యాత్మకతాం నీతాః ఫలహేతవో భవిష్యంతి, ఇయమే

వర్గగ్నిస్సామేత్యాదౌ దృశ్యతే తథైవైతత్. ౧౬౧. ఏతస్యామృచ్య
ధ్యూఢం సామేత్యాది యచ్చ వాక్యమిహ, ఋక్ఛబ్దేన హి తత్ర చ
పృథివీం నిర్దిశతి సామశబ్దేన ౧౬౨. అగ్నిం చ స హి పృథివ్యగ్న్యోశ్శే
వర్ణ్యాసమదృష్టిపక్షే స్యాత్, ఋక్సామ్నోః పునరనయోర్న ఖలు
పృథివ్యగ్నిదృష్టిపక్షేపి. ౧౬౩. క్షత్తరి హి రాజదృష్టినిమిత్తాదుపచర్యతే
కదాచిదసౌ, తత్ర కిల రాజశబ్దో న తథైవ క్షత్తృశబ్దఇహ రాజ్ఞి.
౧౬౪. ఋక్సామయోర్యది స్యాదత్ర పృథివ్యగ్నిదృష్టిరేవ తదా,
నైవ పృథివ్యగ్న్యోరయమృక్సామపదప్రయోగ ఇహ యుక్తః ౧౬౫.
లోకేషు పంచవిధమితి దృష్టా లోకేషు సప్తమీహ హి తయా, హింకార
ప్రతిహారప్రస్తావోద్గీథనిధనభేదేన. ౧౬౬. పంచవిధస్య చ సామ్నో
లోకేషూపాస్యతాప్రతీతిస్స్యాత్, ఏతద్గాయత్రం ప్రాణేషు ప్రోత
మితి చైవమేవ స్యాత్. ౧౬౭. ప్రథమం నిర్దిష్టేష్వాదిత్యాదిషు చరమ
భాగనిర్దిష్టం, బ్రహ్మాధ్యసితవ్యమితి ప్రపంచితం తత్ప్రధానవాక్యే హి.
౧౬౮ ఏవమిహాపి పృథివ్యాదయ ఏతే ప్రథమతో వినిర్దిష్టాః, హింకా
రాద్యాశ్చరమం పృథివీహింకార ఏవమాద్యాసు. ౧౬౯ శ్రుతిషు
తతోఽంగేష్వాదిత్యాదిష్వంగమతిరితి ప్రాప్తే, బ్రూతే హ్యంగేష్వే
తేష్వాదిత్యాదిమతయ ఏవేతి. ౧౭౦. ఏవం చేదుపపన్నం ఫలహేతు
త్వం యదత్ర విద్యాయాః, ఉద్గీథాదిషు సంస్క్రియమాణేష్వేతేషు
మతిభిరేతాభిః. ౧౭౧. శ్రుతిరిహ కర్మసమృద్ధిం దర్శయతి యదేవ
విద్యయేత్యాద్యా, నను సన్నికృష్టకర్మాంగద్వారాపేక్షమేవ యత్ర
ఫలమ్. ౧౭౨. భవతి హ్యుపాసనానాం తత్ర ఫలప్రాప్తయే తదంగా
నాం, స్యాదేవోపాస్యత్వం పునరిహ కర్మాంగమేతదనపేక్ష్య. ౧౭౩.
యాని చ లోకాదిఫలాన్యుపాసనాని శ్రుతాని వేదేషు, సోఽయముపాస్య
వివేకస్తత్ర కథం స్యాదితీహ నాశంక్యమ్ ౧౭౪. యస్మాత్కర్మాధి
కృతస్యైవైతదుపాసనాధికారస్స్యాత్, యద్వత్స్వతంత్రపశుఫల
గోదోహనరూపకర్మజం హి ఫలమ్. ౧౭౫. అంగద్వారాపేక్షం భవతి
తథైవ హ్యుపాసనేష్వేషు, లోకాదిఫలేష్వపి కిల కర్మాంగద్వారతః
ఫలం భవతి. ౧౭౬. తస్మాదంగానామేవ హి సర్వత్రాప్యుపాస్యమాన
త్వం, ఉత్కర్షానవధృత్యా స్యాదత్రానియమ ఇతి తు యత్తన్న. ౧౭౭.

యేనాదిత్యాదీనాం ఫలాత్మకత్వాద్భవేదిహోత్కర్షః, కర్మాత్మకేభ్య ఉద్గీథాదిభ్యః కిల స చాయముపపన్నః. ౧౭౮. శ్రుతిషు యతః కర్మ ఫలం హ్యాదిత్యప్రాప్తిలక్షణం దృష్టం, అపి చోద్గీథముపాసీతేతి ప్రక్రమ్య తమిమముద్గీథమ్. ౧౭౯. తస్మిన్నేవాదిత్యాదీనాం దృష్టి రిహోపవర్ణ్యతే, యచ్చాప్యాదిత్యాదయ ఏవోద్గీథాదిదృష్టిభిశ్చేహ. ౧౮౦. స్యుర్యద్యుపాస్యమానాస్తే హి తదా కర్మభావమాలంబ్య, దాస్యంతి ఫలమిహేత్యేతదయుక్తముపాసనస్య కర్మత్వాత్. ౧౮౧. స్వత ఏవ తస్య సిద్ధం ఫలవత్త్వం న ప్రయత్నసాధ్యం తత్, కించో ద్గీథాదీనామాదిత్యాద్యాత్మనా హి దృష్టానామ్. ౧౮౨. సిద్ధే కర్మాత్మత్వే తదపూర్వవదేవ నేహ వక్తవ్యం, ఏతస్యామృచ్యధ్యూఢం సామేత్యత్ర భవతి లాక్షణికః. ౧౮౩. యశ్చ పృథివ్యగ్న్యోరయమృక్సామపద ప్రయోగ ఇహ దృష్టః, క్వచిదపి చ సన్నికృష్టేన తు సంబంధో హి లక్షణాబీజమ్. ౧౮౪ క్వచిదపి చ విప్రకృష్టేనాపి స్యాదేష లక్షణా బీజం, గంగాపదస్య తీరే భవతి హి సా సన్నికృష్టయోగేన. ౧౮౫. అగ్నిర్వటురిత్యాదావగ్నిగతో యశ్శుచిత్వరూపగుణః, తద్వత్త్వారూప పరం పరార్థయోగేన భవతి సా తత్ర. ౧౮౬. ఏతస్యామృచ్యధ్యూఢం సామేత్యత్ర తద్వదేవైషా, తత్ర ర్క్సామపదాభ్యాం స్వార్థద్రష్టవ్య తాదియోగేన. ౧౮౭. స్యాల్లక్షణా పృథివ్యగ్న్యోరేవర్క్సామశబ్ద యోరనయోః, తస్మాదృచ్యధ్యూఢం సామేతి చ ముఖ్యయోః పృథ గ్గ్రహణాత్. ౧౮౮. ఏతస్యామృచ్యధ్యూఢం సామేతి హి పునస్త యోర్గ్రహణే, స్యాత్పౌనరుక్త్యమత ఇహ తద్దృష్ట్యాలంబనత్వయో గేన. ౧౮౯. సన్నిహితయోః పృథివ్యగ్న్యోరేవ హి తత్పదప్రయోగ స్స్యాత్, ధ్యేయార్థలక్షణాపి ప్రతీకవాచకపదస్య దృష్టైవ. ౧౯౦.

రాజ్ఞి క్షత్త్రపదం చ ప్రయుజ్యతే కారణాత్కుతశ్చిదపి, ఇయమే వర్గ్నిరితి హ్యృచోవధారయతి తదిహ పృథివీత్వమ్. ౧౯౧. అత్ర పృథివ్యాబుక్త్యేవధార్యమాణేత్వియం హ్యృగేవేతి, స్యాదక్షర విన్యాసః కిం చ య ఏవమితి వాక్యశేషేపి. ౧౯౨. ఉపసంహృతమంగా శ్రితమిహ న పృథివ్యాశ్రయం హి విజ్ఞానం, లోకేషు పంచవిధమితి యద్యపి లోకేషు సప్తమీ దృష్టా. ౧౯౩. సామన్యేవ హి లోకాః

అధ్యస్యేరం స్తథాపి తద్వాక్యే, సామోపాసీతేతి ద్వితీయయావగ మ్యతే సామ్నః. ౧౯౪. యేనోపాస్యత్వమిదం యది లోకానాముపా స్యతా తత్ర, సామాత్మనా హి లోకాః స ఉపాసీతేతి యోజనా కార్యా. ౧౯౫. తత్ర శ్రుతద్వితీయాస ప్తమ్యోర్భంగకల్పనా కార్యా, తదపేక్షయా హి కేవలస ప్తమ్యా ఏవ భంగ ఇహ యుక్తః. ౧౯౬. లోకాత్మనా హి సామోపాసీతేతీహ యోజనా కార్యా, ఇహ చ తృతీయై వైకాపరికల్ప్యా భవతి స ప్తమీస్థానే. ౧౯౭. పూర్వత్రోభయభంగ స్తథో భయం కల్పనీయమేవ పునః, ఏతద్గాయత్రం ప్రాణేషు ప్రోతమితి చైవ మేవేహ. ౧౯౮. వ్యాఖ్యేయం యత్ర పునస్తుల్యావ్యుభయత్ర చ ద్వితీయైవ, అథ ఖల్వాముమాదిత్యం స ప్తవిధ మితి శ్రుతిప్రదేశేషు. ౧౯౯. తత్రాపి ఖలు సమ స్తస్య చ సామ్న ఉపాసనం తు సాధ్వితి హి, సామ్నః పంచవిధస్య చ స ప్తవిధస్యాప్యుపాస్యతావగమాత్. ౨౦౦. సామ్న్యే వాదిత్యాదేరధ్యాసస్యాస్త్యన్న వైపరీత్యేన, పృథివీ హింకార ఇతి ప్రథితం యచ్చోపలభ్యతే వాక్యమ్. ౨౦౧. హింకారోద్దేశేన చ యది పృథివీత్వం విధీయతే తత్ర, ఉద్దేశ్యవాచకస్య ప్రాథమ్యాప త్తిరితి న శంక్యమిహ. ౨౦౨ పంచవిధస్య చ సామ్నో హింకారాదేరుపాస్యతా కథనాత్, ఉద్దేశ్యత్వే సిద్ధే యోజనయా పూర్వభావితేహ స్యాత్. ౨౦౩. తస్మాదుద్గీథాదిష్వేవాదిత్యాదిమతయ ఇతి సిద్ధమ్,

సూ. ఆసీనస్సంభవాత్. ౭.

కర్మాంగసంశ్రితానాముపాసనానాం హి కర్మతంత్రత్వాత్. ౨౦౪. నైవాసనాదిచింతా న తత్త్వబోధేపి వస్తుతంత్రత్వాత్, కింత్వేషా చింతా ఖల్వితరేషూపాసనేషు భవతి పరమ్ ౨౦౫. తిష్ఠన్నా సీనో వాథవా శయానోఽపి వా ప్రవర్తేత, ఉత నియమేనాసీనో వాయం త్వేష్వితి పరం భవేదేషా. ౨౦౬. తత్రోపాసనమఖిలం భవతి యతో మానసం తతశ్చేహ, దేహస్థితేరనియమే ప్రాప్తే తస్యోత్తరం బ్రవీతీదమ్. ౨౦౭. ఆసీన ఏవ సతతముపాసీత యతశ్చ భవతి తత్త్వస్య, యేన సమానప్రత్యయసంతతిరూపం హ్యుపాసనం తదిదమ్ ౨౦౮. ఏతత్కథంచిదపి వా న గచ్ఛతో ధావతోపి వా భవతి, గత్యాదయో హి మనసో భవంతి విక్షేపకారిణో యస్మాత్. ౨౦౯. ఏవం హి తిష్ఠ

తోఽపి చ మనో భవేద్దేహధారణవ్యగ్రం, తేన న సూక్ష్మనిరీక్షణసమర్థమేతత్తథా శయానస్య. ౨౧౦. నిద్రాసమాగమేనాభిభూయతే కిల మనో యతస్తస్మాత్, ఆసీనస్య పరం స్యాదేవంజాతీయదోషపరిహారః. ౨౧౧. తేనోపాసనమేతత్స్యాదాసీనస్య న హి తదన్యస్య,

సూ. ధ్యానాచ్చ. ౮.

ధ్యాయత్యర్థో హి సమప్రత్యయసంతానరూపఏవేహ ౨౧౨ నిశ్చేష్టేష్వేకార్థాసక్తమనోవృత్తిషూపపన్నోఽయం, ఏవమచంచలదృష్టిషు దృష్టోఽన్యేషూపచర్యమాణోఽయమ్. ౨౧౩. ధ్యాయతి బకస్తథైవ ప్రోషితబంధురితి చైవమాదౌ హి,

సూ. అచలత్వం చాపేక్ష్య. ౯.

అపి చ ధ్యాయతివాదో యోఽసౌ హి ధ్యాయతీవ పృథివీతి. ౨౧౪. సఖలు పృథివ్యాదిష్వచలత్వమపేక్ష్యైవ కేవలం భవతి, ఆసీనకర్మతదిదముపాసనమిత్యస్య లింగమేతత్స్యాత్. ౨౧౫.

సూ. స్మరంతి చ. ౧౦.

అపి చ స్మరంతి శిష్టా ఆసనమత్ర హ్యుపాసనాంగతయా, భగవద్గీతాద్యాసు స్మృతిషు శుచౌ దేశ ఇతి సమారభ్య. ౨౧౬. అతఏవ పద్మకాద్యాసనభేదా యోగశాస్త్రనిర్దిష్టాః,

సూ. యత్రైకాగ్రతా తత్రావిశేషాత్. ౧౧.

యద్వదిహాసననియమస్తథైవ దిగ్దేశకాలభేదేషు. ౨౧౭. అస్తి హి కశ్చిన్నియమః కిం వా నాస్తీతి భవతి సందేహః, ప్రాయేణ వైదికేష్వారంభేషు దిగాదినియమదర్శనతః. ౨౧౮. అత్రాపి స్యాన్నియమః కశ్చిదితి భ్రమమిమం నిరాకురుతే, యస్యాం దిశి దేశే వా కాలేవైకాగ్రతా భవేన్మనసః. ౨౧౯. సౌకర్యేణ సచాయం తత్రోపాసీత నియతభావేన, ప్రాచ్యాం దిశి పూర్వాహ్ణే ప్రాచీనప్రవణఏవమాదీనామ్. ౨౨౦. అశ్రవణాదత్ర పునర్మనసస్త్వేకాగ్రతాఽవిశేషాచ్చ, నన్వామనంతి కేచిద్విశేషమపి కిల సమే శుచావితి హి ౨౨౧. తత్ర చ శుచిప్రదేశే సమే తథా శర్కరాగ్నిసికతాద్యైః, శబ్దజలాధారైరపి

వివర్జితే కించ చిత్తరమణీయే ౨౨. చతుఃపీడారహితే గుహాని వాతాశ్రయే ప్రయుంజీత, ఇత్యుపదిష్టం తేన చ విరుద్ధమేతదితి చేన్న దోషోఽయమ్. ౨౩ దిగ్దేశాదివిశేషాః శ్రుత్యా యద్యపి నిరూపితాస్తదపి, తేషు న నియమ ఇతి శ్రుతిరేవ బ్రూతే మనోఽనుకూల ఇతి. ౨౪. దర్శయితుమిహ సూత్రభాష్యకారేణాచార్యేణ కృతమిదం సూత్రమ్,

సూ. ఆప్రాయణాత్తత్రాపి హి దృష్టమ్. ౧౨.

ఆవృత్తిస్సర్వోపాస్తిషు కర్తవ్యేతి వర్ణితం పూర్వమ్. ౨౫. తత్ర చ యాని సమ్యగ్దర్శనఫలకాన్యుపాసనాని స్యుః, తాని చ ఫలపర్యవసానాన్యవఘాతాదివద్యతస్తేషామ్. ౨౬ ఆవృత్తికాలనియమో జ్ఞాతో న హి తత్త్వదర్శనే కార్యే, నిష్పన్నే సతి యత్నాంతరమిహ కించిదపి శాసితుం శక్యమ్. ౨౭. అనియోజ్యబ్రహ్మాత్మప్రతిపత్తౌ శాస్త్రవిషయతాబాధాత్, కింత్వభ్యుదయార్థాని హి యానీహోపాసనాని తేష్వేషా. ౨౮. భవతి హి చింతా కంచిత్కాలమిమం ప్రత్యయం కిమావర్త్య, విసృజేత్కిం వా యావజ్జీవమిహావర్తయేత్తమేతమితి. ౨౯. తత్ర చ యుక్తం కంచిత్కాలమిమం ప్రత్యయం సమభ్యస్య, విసృజేదితి యస్మాదావృత్తివిశిష్టస్య భవతి కృతఏవ. ౩౦. ఏవం ప్రాప్తే హ్యాప్రాయణాత్తమావర్తయేదితి బ్రూతే, యది చాప్రాయణమేతం ప్రత్యయమావర్తయేత్తదా తస్య. ౩౧. అంత్యప్రత్యయవశతో నిష్పన్నం స్యాదదృష్టరూపఫలం, జన్మాంతరఫలజనకాన్యపి కర్మాణీహ యాని తాన్యపి చ. ౩౨. ప్రాయణకాలే ప్రాప్తవ్యఫలస్ఫూర్తిం సమాక్షిపంతి కిల, శ్రుతిరపి చేహ స విజ్ఞానో భవతీతి ప్రదర్శయత్యేవమ్. ౩౩. యదిహ ఫలస్ఫురణం భావనామయం స్యాత్తదేవ విజ్ఞానం, విజ్ఞానస్ఫురితం తత్ఫలం సవిజ్ఞానఏవ యాత్యేషః. ౩౪. తత్సహితస్య ఫలస్ఫూర్త్యనంతరం లీయతే మనః ప్రాణే, ప్రాణశ్చోచ్ఛ్వాసాత్మకజీవయుతస్సన్ సహైవ మనసా తమ్. ౩౫ సంకల్పితం హి లోకం నయతీతి నిరూపితం కిల శ్రుత్యా, కించేహ తృణజలూకానిదర్శనాన్యపి చ దర్శయంత్యేనమ్. ౩౬. యదిదం హి భావనామయమేవ హి విజ్ఞానమభిహితం శ్రుత్యా, తుల్యప్రత్యయసంతత్యాత్మకఘా

వృత్తిరూపమేతత్స్యాత్. ౨౩౭. ప్రతిపత్తవ్యఫలస్ఫురణాత్తానః ప్రత్యయా హి యే చేహ, ఆప్రాయణాత్తఏ తేపరమావర్త్యాస్స్యురితి తు సిద్ధం స్యాత్. ౨౩౮. కించ స యావత్క్రతురస్మాదిత్యాద్యా శ్రుతిశ్చ యా చేహ, సా హి ప్రాయణకాలే దర్శయతి ప్రత్యయానువృత్తిమిమామ్. ౨౩౯. యం యం వాపీత్యాద్యా స్మృతిరప్యుక్తార్థమేవ దర్శయతి, యా చేహ సోంతవేలాయామితి దేహావసానసమయేపి. ౨౪౦. అక్షితమస్యచ్యుతమసి తథైవ హి ప్రాణసమ్మితమసీతి, మంత్రత్రయసంస్మరణం చాదిశ్యోపాసకస్య సమ్యగిహ. ౨౪౧. కర్తవ్యశేషమేవం శ్రావయతి శ్రుతిరియం తదాప్యస్య,

సూ॥ తదధిగమఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ తద్వ్యపదేశాత్. ౧౩.

అత్ర హ్యుపాసకానాం యథాంత సమయేపి చాస్తి కర్తవ్యమ్. ౨౪౨. న తథాత్మవిదామేషామితి జీవన్ముక్తిమత్ర దర్శయతి, ఏవం తృతీయశేషం విచార్య సమ్యక్సమాపితే తస్మిన్. ౨౪౩. సంప్రతి పరాత్మవిద్యాఫలం ప్రతి కిలోపజాయతే చింతా, బ్రహ్మాధిగమే సతి తద్విపరీతఫలం హి యచ్చ దురితమిహ. ౨౪౪. తత్క్షీయతే నవేతి హి సందేహే తత్ర యుక్తమేతత్స్యాత్, యస్మాత్కర్మఫలార్థం ఫలం హ్యదత్వా న చ క్షయోఽస్యస్యాత్. ౨౪౫. ఫలదాయినీ హి శక్తిః శ్రుత్యైవాస్యావగమ్యతే సా హి, ఉపభోగమంతరేణ చ యద్యపవృజ్యేత కర్మణశ్శక్తిః. ౨౪౬. శ్రుతిరిహ కదర్థితా స్యాత్ స్మృతిరపి నాభుక్తమేవమాద్యా హి, నన్వేవం చేత్ప్రాయశ్చిత్తాదీనామనర్థకత్వం స్యాత్. ౨౪౭. ఇతి చేత్ప్రాయశ్చిత్తాదీనాం నైమిత్తికత్వమేవ స్యాత్, గృహదాహేష్ట్యాదివదిహ యథాహితాగ్నేర్గృహేగ్నినా దగ్ధే. ౨౪౮. దాహాత్మకే నిమిత్తే సత్యగ్నయ ఇతి కిలేష్టిరుపదిష్టా, దోషాత్మకే నిమిత్తే ప్రాయశ్చిత్తం భవేదిహాపి తథా. ౨౪౯. కించేహ దోషసంయోగేన విధానాత్కథంచిదేతేషాం, ప్రాయశ్చిత్తాదీనాం దోషక్షపణార్థతా భవేన్నేహ. ౨౫౦. న హి పరవిద్యాయామిహ దోషక్షపణార్థతావిధిః కశ్చిత్, నను యది విదుషః కర్మక్షయోఽయమిహ నాభ్యుపేయతే తర్హి. ౨౫౧. కర్మఫలస్యావశ్యం భోక్తవ్యత్వా

ద్భవేదనిర్మోక్షః, ఇతి చేన్నాసౌ దోషో మోక్షస్యాదేశకాలసాపేక్షః. ౨౫౨. న క్షీయ్యతేఽస్య దురితం ఫలం దదాత్యేవ కర్మ విదుషోఽపి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే తదధిగమే భవతి దురితవిలయ ఇతి ౨౫౩. బ్రహ్మాధిగమే సత్యఘయోరుత్తరపూర్వయోరిమౌ భవతః, అశ్లేషశ్చ వినాశస్తత్ర స్యాదుత్తరస్య చాశ్లేషః. ౨౫౪. పూర్వస్యాస్య వినాశస్తద్వ్యపదేశాద్భవేదసావేవం, సంభావ్యమానదురితానభిసంబంధం కిలాస్య విదుషో హి. ౨౫౫. వ్యపదిశతి పుష్కరపలాశ ఆప ఇత్యాదికా శ్రుతిశ్చేహ, తత్ర కిల పద్మపత్రే న శ్లిష్యంతే యథా ఇమా ఆపః. ౨౫౬. న శ్లిష్యతే తథైవ హి పరాత్మవిది కర్మ పాపమిత్యుక్తం, వ్యపదిశతి నాశమన్యావిదుషః పూర్వార్జితస్య దురితస్య. ౨౫౭. అగ్నౌ ప్రోతమిషీకాతూలం యద్వత్ప్రదూయతే సకలం, ఏవంవిదః ప్రదూయంతే పాప్మాన ఇతి తదన్యథేత్యాద్యా. ౨౫౮. వ్యపదిశతి శ్రుతిరన్యా భిద్యత ఇతి కిల యథోక్తమేవార్థం, యచ్చోక్తమనుపభుక్తఫలస్యాస్య చ కర్మణః క్షయే కథితే. ౨౫౯. శాస్త్రం కదర్థితం స్యాదిత్యేతన్నేహ దూషణం భవతి, నైవేహ కర్మణోఽస్య చ శక్తిః ఫలదాయినీ నిరాక్రియతే. ౨౬౦. కింత్విహ సా పరవిద్యా బలేన రుద్ధా న కించిదార్జయతి, ఇతి తు వదామశ్శాస్త్రం వ్యాప్రియతే శక్తిసత్త్వమాత్రేణ. ౨౬౧. న ప్రతిబంధాప్రతిబంధయోరపీహ సకలమనవద్యం, న హి కర్మ క్షీయత ఇత్యేతత్ స్మరణం భవేదిహోత్సర్గః. ౨౬౨. యత్ర ఖలు నాపవాదస్తత్రోత్సర్గో న వైపరీత్యేన, ఇష్యత ఏవ ప్రాయశ్చిత్తాదిభిరస్య కర్మణో నాశః. ౨౬౩. సర్వం పాప్మానం తరతీతి శ్రుతిరపి కిలైవముపదిశతి, యత్తు ప్రాయశ్చిత్తాదీని చ నైమిత్తికాని హీత్యుక్తమ్. ౨౬౪. తదసత్తేషాం దోషనివృత్తిఫలత్వేన విధినియుక్తత్వాత్, సంభవతి హి ముఖ్యఫలే గౌణఫలార్థత్వకల్పనానుచితా. ౨౬౫. యత్పునరుక్తం దోషక్షయముద్దిశ్య చ యథా విధానమిహ, ప్రాయశ్చిత్తాదీనాం న తథా విద్యావిధానమిహ నేతి. ౨౬౬. నైతద్విద్యత ఏవ హి విధానమిహ సగుణవిషయవిద్యాసు, తత్రైశ్వర్యప్రాప్తిః పాప్మనివృత్తిః ఫలం హి నిర్దిష్టమ్. ౨౬౭. ఇహ చ తయోరవివక్షా కారణవిరహాదవశ్యమేతత్స్యాత్, పాప్మప్రహాణపూర్వకమైశ్వర్యప్రాప్తిరూప

ఫలమాసామ్. ౨౬౮. యద్యపి పరవిద్యాయాం న దృశ్యతే తద్వి
ధానమేవమపి, స్యాదత్రాకర్త్రాత్మప్రబోధతో దురితకర్మవిలయోఽసౌ.
౨౬౯. అశ్లేష ఇతి చ కర్మస్వాగామిషు కర్తృతాం న యాతీతి, దర్శ
యతి యద్యపి స్యాదతీతకర్మస్వివాస్య కర్తృత్వమ్. ౨౭౦. మిథ్యా
జ్ఞానబలేన హి తథాపి విదుషోఽస్య విద్యయా పరయా, మిథ్యాజ్ఞానాప
గమే కారణనాశాచ్చ తాని కర్మాణి. ౨౭౧. నశ్యంత్యేవహి తేషాం
వినాశకథనం యదత్ర తదుక్తం, బ్రహ్మవిదిహ కిల యస్మాదద్బ్రహ్మా
కర్త్రభోక్తృచిన్మాత్రమ్. ౨౭౨ అవగచ్ఛతి తదహమితి స్వాత్మానం
కర్తృభోక్తృతారహితం, జానాతి పూర్వమపి వా భవిష్యతి చ
వర్తమానసమయేపి. ౨౭౩. నో విపరీతం జానాత్యతోఽస్య మోక్షోప
దేశ ఉపపన్నః, కథమన్యథా వినాశశ్చిరసంచితకర్మణాం భవేదస్య.
౨౭౪. నాపీహ దేశకాలనిమిత్తాపేక్షో భవేదసౌ మోక్షః, యది కర్మ
ఫలవదేవ స్యాన్మోక్షస్తర్హ్యనిత్య ఏవ స్యాత్. ౨౭౫ కర్మఫలే హి
పరోక్షే యుక్తా దేశాద్యపేక్షతా నేహ, అపరోక్షత్వాత్తస్మాద్బ్రహ్మాధి
గమే హి భవతి దురితలయః. ౨౭౬.

సూ. ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషః పాతే తు. ౧౫.

పూర్వస్మిన్నధికరణే శాస్త్రవ్యపదేశతోఽస్య నిర్దిష్టౌ, జ్ఞానని
మిత్తావశ్లేషవినాశౌ కేవలస్య దురితస్య. ౨౭౭. ఇహ శాస్త్రీయో
ధర్మో బ్రహ్మజ్ఞానం చ భవతి శాస్త్రీయం, తే న చ విరోధవిరహాన్నత
ద్వినాశ ఇతి పునరిహాశంక్య. ౨౭౮. తామపనేతుం పూర్వాధికరణా
నయమేవ చాతిదిశతీహ, సుకృతస్య కర్మణోఽపి జ్ఞాననిమిత్తావిమా
వుభౌ భవతః. ౨౭౯. దురితస్యేవాశ్లేషవినాశౌ ఫలజనకతా సమా
యస్మాత్,కిం చ జ్ఞానఫలప్రతిబంధిత్వాత్కర్మణోఽస్య తౌ యుక్తౌ. ౨౮౦.
శ్రుతిరియముభే ఉహైవేత్యాద్యా సుకృతస్య దుష్కృతస్యేవ, నాశం
వ్యపదిశతి హి కించాకర్త్రాత్మప్రబోధరూపస్య. ౨౮౧. ఇహ సుకృతదు
ష్కృతయోరుభయోరపి లయకారణస్య తుల్యత్వాత్, క్షీయంతే
వాస్యేతి శ్రుతివాక్యస్యావిశేషతశ్శ్రవణాత్. ౨౮౨. యత్రాపి
పాప్మశబ్దః కేవలముపలభ్యతే హి తత్రాపి, తేనైవ పుణ్యమపాస్యకలిత
మతో గ్రాహ్యముభయమేవ స్యాత్. ౨౮౩. కించ జ్ఞానఫలాపే

క్షయః నికృష్టం ఫలం భవేదస్య, నైనం సేతుమహోరాత్రే తరతఇతి
శ్రుతౌ యతశ్చాయమ్. ౭౮౪. దృష్టో హి పాప్మశబ్దస్సర్వే పాప్మాన
ఇతి తు సుకృతేపి, తస్మాద్దురితస్యేవ హి సుకృతస్యాపి చ వినాశ
ఇహ యుక్తః. ౭౮౫. పాతేత్యేత్యత్ర తు శబ్దోఽసావవధారణార్థకో
భవతి, ఏవం చ సుక తదుష్కృతయోర్బంధకయోర్హి విద్యయా
పరయా. ౭౮౬. యద్వ్య పవినాశౌ తసుపాతానంతరం తదా ముక్తిః,
భవతీత్యవధారయితుం . ..త్రకృతౌ కిల తుశబ్దఇహ పఠితః. ౭౮౭.

సూ. అనారబ్ధకార్యే ఏవ తు పూర్వే తదవధేః. ౧౫.

అధికరణద్వితయేపి చ పూర్వస్మిన్ సుకృతదురితయోరుభయోః,
జ్ఞాననిమిత్తో నాశో భవతీత్యవధారితం హి కిమిహాసౌ. ౭౮౮. అవిశేషే
ణారబ్ధానారబ్ధఫలస్య తదుభయస్యాపి, కిం వానారబ్ధఫలస్యైవ విశే
షేణ భవతి నాశ ఇతి. ౭౮౯. సందేహే చైతస్మిన్నుభే ఉహైవైష ఇతి
కిల శ్రుతిషు, అవిశేషేణ శ్రవణాదవిశేషేణ క్షయోత్ర యుక్త ఇతి.
౭౯౦. ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే సోఽయమనారబ్ధకార్యయోరితి హి, యేత్వ
ప్రవృత్తకార్యే జన్మాంతరసంచితే తథైవాస్మిన్. ౭౯౧. జన్మన్యపి చ
జ్ఞానోత్పత్తేః ప్రాక్సంచితే హి యే భవతః, తే సుకృతదుష్కృతే కిల
పూర్వే బ్రహ్మాధిగమబలేనేహ. ౭౯౨. క్షీయేతేనైవైతేపారబ్ధఫలే హి
సామిభుక్తఫలే, యాభ్యామేతద్బ్రహ్మజ్ఞానాయతనం వినిర్మితం జన్మ.
౭౯౩. ఇహ తస్య తావదేవేత్యేషా శ్రుతిరపి యతోఽత్ర నుపాతం,
క్షేమప్రాప్తేరవధిం దర్శయతి తతస్తయోర్హి న వినాశః. ౭౯౪. నోచే
దేవంజ్ఞానాదశేషకర్మక్షయే శరీరస్య, స్థితికారణస్య విరహాచ్ఛ్రియో
జ్ఞానక్షణే స విందేత. ౭౯౫. తత్ర చ శరీరపాతప్రతీక్షణం యచ్ఛ్రు
తిర్న తదబ్రూయాత్, నన్వేష తత్త్వబోధః కర్మక్షపణప్రశస్తశక్తి
యుతః. ౭౯౬. కర్మాణి కానిచిచ్చ క్షపయేత్కాని చ కథం న హి క్షప
యేత్, న హ్యగ్నిబీజయోరిహ సంపర్కే సతి సమానరూపే స్యాత్.
౭౯౭. కేషాంచిచ్ఛక్తిలయో నాన్యేషాం స ఇతి శక్యతే వక్తుం, ఇతి
చేదారబ్ధఫలం కమపి చ కర్మాశయం హ్యనాశ్రిత్య. ౭౯౮. నైవోప
పద్యతే హి జ్ఞానోత్పత్తిస్సమాశ్రితే తస్మిన్,సోఽయం కులాలచక్రవదేవ
హి సారబ్ధభూరివేగస్స్యాత్. ౭౯౯. వేగక్షయః కుతశ్చిన్న చాంతరాళే

భ వేదత _స్తస్య, వేగక్ష యప్ర తీక్షణమావశ్యకమాత్మత త్త్వబో ధేపి. ౩౦౦. యద్యపి మిథ్యాజ్ఞానం తత్త్వజ్ఞానేన బాధితం తదపి, బాధిత మపి తత్కంచిత్కాలం సంస్కారతోనువర్తేత. ౩౦౧. చంద్రే దృష్టేపి యథా కంచిత్కాలం ద్విచంద్రతా భ్రాంతిః, అపి చేహ బ్రహ్మవిదః కంచిత్కాలం శరీరమేతద్ధి. ౩౦౨ ధ్రియతే న ధ్రియతే వేత్యేషా శంకాత్ర న ఖలు క_ర్తవ్యా, స్వమనోగమ్యం బ్రహ్మజ్ఞానమిదం దేహ ధారణం చాపి. ౩౦౩. కథమనోన్యనధిగతతద్గంధశ్శక్నోతి తత్ప్రతి క్షేప్తుం, ఇమమర్థముపదిశంతి శ్రుతిస్థితప్రజ్ఞలక్షణస్మృతయః. ౩౦౪. తస్మాదిహాప్రవృ_త్తస్వకార్యయోరేవ సుకృతదుష్కృతయోః, విద్యా సామర్థ్యేన క్షయో భవేన్న ప్రవృ_త్తఫలయోశ్చ ౩౦౫.

సూ అగ్నిహోత్రాది తు తత్కార్యాయైవ తద్దర్శనాత్. ౧౬.

అశ్లేషనాశయోరతిదేశః పుణ్యస్య దర్శితః పూర్వం, స చ సర్వ పుణ్యవిషయస్స్యాదితి శంకాం నిరాకరోత్యధునా. ౩౦౬. ఉక్తా శంకా పరిహారార్థో భవతి హి తు శబ్దఇహ దృష్టః, నిత్యమిహ వేదవిహితం యదగ్నిహోత్రాదిలక్షణం కర్మ. ౩౦౭. జ్ఞానస్య యచ్చ కార్యం తత్కార్యాయైవ భవతి తత్కర్మ, యస్మాత్తమేతమిత్యాదిశ్రుతివాక్యేషు త_త్తథా దృష్టమ్. ౩౦౮ నన్విహ కార్యైకత్వం న యుజ్యతే జ్ఞానకర్మ ణోరనయోః, యేన విలక్షణకార్యోత్పాదకతా దృశ్యతే తయోరితి చేత్. ౩౦౯. జ్వరమరణకార్యయోరపి దధివిషయోశ్శర్కరాదియో గేన, తృప్త్యాదిజనకతావత్స్యాదేవేహాపి కర్మణ_స్తస్య. ౩౧౦. జ్ఞానేన సహ కృతస్య చ మోక్షఫలత్వం యదేతదవిరుద్ధం, నను మోక్షో యది నిత్య_స్తదా కథం తస్య కర్మకార్యత్వమ్. ౩౧౧. ఇతి చేన్నాసౌ దోషో న సన్నిపత్యోపకారకం కర్మ, కింత్వారాదుపకారకమేవ జ్ఞానస్య కారకం సదిదమ్. ౩౧౨. మోక్షస్య కారకమిదం కర్మేత్యుపచర్యతే తదే వేహ, అతఏవ చేహ యదిదం కార్యైకత్వానుకీ_ర్తనం తదపి. ౩౧౩. నాగామికార్యవిషయం పరంత్వతిక్రాంతవిషయమేవ స్యాత్, భవతి బ్రహ్మవిదః కిల యదగ్నిహోత్రాది తన్నచాగామి. ౩౧౪. విధిశాస్త్ర ప్రయతా న హ్యనియోజ్యబ్రహ్మభావబోధే స్యాత్, క_ర్తృత్వాద్యని వృత్త్యై భవతి హి సా సగుణవిషయవిద్యాసు. ౩౧౫. ఆగామితద్వాద

స్యాన్యద్యదగ్నిహోత్రాదిలక్షణం కర్మ, విద్యోపజాయతే కిల తస్యాపి ఫలాభిసంధిరహితస్య. ३०६. నను యది విద్యాంగం తద్యదగ్నిహోత్రాదిలక్షణం కర్మ, తత్కృత్యశ్లేషవినాశానుకీర్తనం తదిదమత్ర కిం విషయమ్. ३०७. వినియోగవచనమపి సుహృదాదౌ యచ్చోపదర్శితం పూర్వం, శ్రుత్యా తస్యేత్యనయా తదపి చ కింవిషయమిత్యతో బ్రూతే. ३०८.

సూ. అతోఽన్యాపి హ్యేకేషాముభయోః. ౧౭.

నిత్యాదతోఽగ్నిహోత్రాదేరన్యాప్యస్తి సాధుకృత్యేహ, యా ఫలమభిసంధాయ క్రియతే వినియోగ ఏషతద్విషయః. ३०९. తస్యాఏవాశ్లేషవినాశప్రతిపాదనం భవేదఘువత్, ఏవంవిధం హి కామ్యం కర్మ న విద్యోపకారకం భవతి. ३१०. అత్ర చ సంప్రతిపత్తిర్జైమినిసర్వజ్ఞబాదరాయణయోః,

సూ. యదేవ విద్యయేతి హి. ౧౮.

యన్నిత్యమగ్నిహోత్రాదిముముక్షోః కర్మ భవతి మోక్షార్థమ్. ३११. తదుపాత్తదురితనాశద్వారా చేతోవిశుద్ధికారణతాం, ప్రతిపద్య మోక్షఫలకబ్రహ్మాధిగమైకసాధనత్వేన. ३१२. విద్యా సమఫలమేతద్భవతీత్యేతత్ప్రపంచితం పూర్వం, విద్యాసంయుక్తం తద్విపరీతం శ్రూయతేఽగ్నిహోత్రాది. ३१३. విద్వాన్ యజతే విద్వాన్ జుహోతి శంసతి చ గాయతీత్యేవం, తస్మాదేవంవిదమేవ బ్రహ్మాణమితి తద్వదేవమపి. ३१४. తేనోభౌ కురుతో యశ్చైవం వేదేహ యశ్చనో వేద, ఇతి వాక్యేభ్యో విద్యాసంయుక్తం కేవలం చ నిర్దిష్టమ్. ३१५. ఇహ చింత్యతే యదేతద్విద్యాసంయుక్తమగ్నిహోత్రాది, కిం విద్యాహేతుతయా తయా సహ కిలైకకార్యతాం లభతే. ३१६. కిం వా విద్యాయుక్తం కేవలమపి చావిశేషతో లభతే, ఇతి సందేహే విద్యాయుతమేవ యదేతదగ్నిహోత్రాది. ३१७. ప్రతిపద్యతే తదేవ హి విద్యాసహకారితాం న చాన్యదపి, విద్యాయుతస్య విద్యాహీనాదపగమ్యతే విశేషోఽయమ్. ३१८. శ్రుతిరత్ర యదహరేవ జుహోతీత్యాద్యాలైకిలైపముపదిశతి, అపమృత్యువిజయరూపం విద్యాయుతకర్మణః ఫలం

కించ. ౩౨౯. బుద్ధ్యా యుక్త ఇతి స్మృతిరపి విద్యాయోగతః ఫలం బ్రూతే, ఇతి శంకాం వారయితుం బ్రూతేత్ర యదేవ విద్యయేత్యేవమ్. ౩౩౦. సత్యం విద్యాయుక్తం యదగ్నిహోత్రాదిలక్షణం కర్మ, తత్కిల విద్యాహీనాద్విశిష్యతే బ్రాహ్మణో యథా విద్వాన్. ౩౩౧. ఏవమపి కర్మ విద్యాహీనం యచ్చేదమగ్నిహోత్రాది, తచ్చేదం విద్యాయాం స హ్యత్యంతానపేక్షమిహ భవతి. ౩౩౨. యస్మాత్తమేతమిత్యాదిశ్రుతిభిః కర్మణోఽగ్నిహోత్రాదేః, విద్యాహేతుత్వం ఖల్వవిశేషేణ ప్రదర్శితం తస్మాత్. ౩౩౩. నన్విహ విద్యాయుక్తం విద్యాహీనాద్యదా విశిష్టం స్యాత్, విద్యాసాధనమేతద్విద్యాహీనం తదా కథం భవతి. ౩౩౪. ఇతి చేన్నైవం విద్యాసహితస్య చ కర్మణోఽగ్నిహోత్రాదేః, సామర్థ్యాతిశయేన హి విద్యాం ప్రతి కశ్చిదతిశయో భవతి. ౩౩౫. నైతావతా హి విద్యాహీనస్యైతస్య నిష్ఫలత్వం స్యాత్, యజ్ఞేన వివిదిషంతీత్యాదిశ్రుత్యా కిలావిశేషేణ. ౩౩౬. ఆత్మజ్ఞానాంగతయా ప్రదర్శితస్యాస్య చాగ్నిహోత్రాదేః, న హి విద్యాసంగత్వం శక్యం కేనాపి దర్శయితుమత్ర. ౩౩౭. యత్కర్మ విద్యయా కిల కరోతి తద్వీర్యవత్తరం భవతి, ఉపదిశతి చేమమర్థం శ్రుతిరత్ర యదేవ విద్యయేత్యాద్యా. ౩౩౮. విద్యాహీనమపీదం వీర్యవదితి గమ్యతే తయా శ్రుత్యా, తస్యేహ వీర్యవత్త్వం స్వకార్యసాధనసమర్థతారూపమ్. ౩౩౯. తస్మాద్విద్యాయుక్తం విద్యారహితం యదగ్నిహోత్రాది, మోక్షోద్దేశేన కృతం తదుభయమపి కిల ముముక్షుణా సమ్యక్. ౩౪౦. ఇహ జన్మని పూర్వం వా స్వశక్తియోగేన దురితమున్మూల్య, బ్రహ్మాపరోక్షసాధనభావం ప్రతిపద్యమానమేతద్ధి. ౩౪౧. శ్రవణశ్రద్ధాభక్త్యానశమాద్యంతరంగసాపేక్షం, బ్రహ్మాత్మవిద్యయా సహ కర్మైకకార్యమితి సిద్ధమ్. ౩౪౨.

సూ. భోగేన త్వితరే క్షపయిత్వాథ సంపద్యతే. ౧౯.

యే సుకృతదుష్కృతే చానారబ్ధఫలే తయోః క్షయోఽభిహితః, విద్యాబలేన యే పునరారబ్ధఫలే హి తే తు భోగేన. ౩౪౩. క్షపయిత్వానంతరమిహ విద్వాన్ సంపత్స్యతే పరం బ్రహ్మ, ఇహ తస్య తావదేవేత్యాద్యా శ్రుతమోపి దర్శయంత్యేవమ్. ౩౪౪. నను సతి సమ్యగ్జ్ఞానే

భవతి యథా తనువిసర్గతః పూర్వం, ద్వైతప్రపంచభానం ద్విచంద్ర దర్శనసయేన తద్వదిదమ్. ౩౮౫. పశ్చాదపి న కుతో వానువర్తత ఇతీహ న పునరాశంక్యం, ఉపభోగక్షపణం కిల భవతి ద్వైతానువృత్తి మూలమిహ. ౩౮౬. న హ్యానయోరుపభోగే పునరన్యత్త్వాదృగస్తి కించి దపి, అపరః కర్మాశయ ఏవారభతే భోగమపరమితి చేన్న. ౩౮౭. నార భతే స హి భోగం జ్ఞానేన చ తస్య దగ్ధబీజత్వాత్, మిథ్యాజ్ఞానబలేన చ తనుపాతే కర్మభోగమారభతే. ౩౮౮. మిథ్యాజ్ఞానే తస్మిన్ తత్త్వ జ్ఞానేన మూలతో దగ్ధే, ఆరబ్ధకార్యవిగమే విదుషః కైవల్యమప్రతి ద్వంద్వమ్. ౩౮౯. శారీరకమీమాంసామునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం,చతురధ్యాయీ తస్యాం చతుర్థసంజ్ఞశ్చ యోఽయమధ్యాయః. ౩౯౦. తత్ర ప్రథమే పాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః, ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో భవతు సోఽయమనవద్యః. ౩౯౧.

ఇతి చతుర్థాధ్యాయే ప్రథమపాదః.

అథ ద్వితీయపాదః.

పూర్వస్మిన్ కిల పాదే జ్ఞానఫలం సకలమేవ నిర్వర్ణ్య, అస్మిన్ పాదే యచ్చోర్చిహాస్తిఫలం బ్రహ్మలోకసంభోగ్యమ్. ౧. తద్వక్తవ్యం తత్ఖలు సంప్రాప్యం హ్యర్చిరాదిమార్గేణ, సా చార్చిరాదిమార్గప్రాప్తి ర్నోత్క్రాంతిమంతరేణ స్యాత్. ౨. తేనోహాస్తిఫలేనాక్షిప్తస్యోత్క్రాంతివిషయపాదస్య, అధ్యాయసంగతిస్స్యాద్యదానంతర్యం చ పూర్వపాదేన. ౩.

సూ. వాఙ్మనసి దర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ. ౧.

అత్రాపరాసు విద్యాసు హి ఫలభోగాయ దేవయానాఖ్యం, పంథానమర్చిరాదికమభిధాస్యన్ ప్రథమమిహ యథాశాస్త్రమ్. ౪. ఉత్క్రాంతిక్రమమేవాచష్టే భవతీహ యేయముత్క్రాంతిః, సా ఖలు విద్వదవిదుషోస్తుల్యా న విశేష ఇహ భవేత్కశ్చిత్. ౫. ప్రాయణ విషయా శ్రుతిరియమామ్నాతా ఖల్విహాస్య సోమ్యేతి, తత్రాదౌ పురుషస్య ప్రయతో వాఙ్మనసి తన్మనః ప్రాణే. ౬. ప్రాణస్తేజసి తేజ స్తథ పరస్యాం హి దేవతాయాం చ, సంపద్యత ఇత్యుక్తం కిమత్ర

వాచస్సవృత్తికాయాస్స్యాత్. ౭. మనసీయం సంపత్తిర్వాగ్వృత్తేరేవ వా భవేత్సా కిం, తత్ర చ సవృత్తికాయా వాచస్సంపత్తిరేవ యుక్తా స్యాత్. ౮. వృత్తిమదర్థపరాయాశ్శ్రుతేర్యదా వృత్తిమాత్రపరతా స్యాత్, స్యాల్లక్షణా నచేయం యుక్తా ముఖ్యార్థసంభవేపి స్యాత్.౯. తస్మాచ్చ వాచఏవ హి సవృత్తికాయా లయోఽత్ర యుక్త ఇతి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే వృత్తేరేవ హి లయోఽత్ర యుక్తఇతి. ౧౦. నన్వాచార్యేణాత్ర చ వాఙ్మనసీత్యాది సూత్రముపదిష్టం, వాగ్వృత్తిపరతయా తద్వ్యాఖ్యాతుం యుక్తమత్ర కథమితి చేత్. ౧౧. అవిభాగో వచనాదితి వక్ష్యతి యేనోత్తరత్ర కృత్స్నలయం, తస్మాదిహ వృత్తిలయో వివక్షితో నైవ వృత్తిమద్విలయః. ౧౨. ఇహ తత్త్వలయవివక్షాయాం పూర్వత్రావిభాగసామ్యేన, అవిభాగ ఇతి పరస్తాదవిభాగమిమం కుతో విశింష్యాత్సః. ౧౩. తస్మాద్వృత్త్యుపసంహారవివక్షేయం తతో హి వాగ్వృత్తిః, ఉపసంహ్రియతే పూర్వం సవృత్తికే మనసి విద్యమానేపి. ౧౪. ఉపలభ్యతే మనోవృత్తౌ సత్యాం పూర్వమేవ వాగ్వృత్తేః, ఉపసంహారో లోకే స్వప్నే న తు వాచఏవ మనసి లయః. ౧౫. కేనచిదపి దృష్టోయం నను వాఙ్మనసీతి హి శ్రుతిర్బ్రూతే,వాగప్యయో హి మనసి ప్రతీయతే న తేన కుతఇతి చేన్న. ౧౬. మనసో వాక్ప్రకృతిత్వాభావాన్న హి వాగ్లయో భవేన్మనసి, యస్య యతశ్చోత్పత్తిస్తత్ర లయస్తస్య దృశ్యతే లోకే. ౧౭. మృది కరకాదేరివ న చ మనసో వాగుద్భవః క్వచిద్దృష్టః, వృత్త్యుత్పత్తిప్రలయావప్రకృతిసమాశ్రయావపీహ స్తః. ౧౮. అగ్నేర్హి తైజసస్య చ వృత్తిః కిల పార్థివేంధనేభ్యస్స్యాత్, అప్సు చ తదుపశమోయం తథైవ చేహాపి భవతి నన్వత్ర. ౧౯. వాఙ్మనసీతి కథం వా సాధుస్స్యాదిత్యతోత్ర పఠితమిదం, శబ్దాచ్చేతి సభక్తాభేదపరో భవతి వృత్తివృత్తిమతోః. ౨౦.

సూ. అతఏవ చ సర్వాణ్యను. ౨.

ఇహ చోపశాంతతేజాః పునర్భవమితి ప్రపంచితా శ్రుత్యా, యా చేహ మనసి సంపత్తిస్సాస్యాద్వ్యావదింద్రియాణాం చ. ౨౧. తత్రాపి వాచ ఇవ చక్షురాదికానాం సవృత్తికే మనసి, సమవస్థితే హి తేషాం వృత్త్యుపశమఏవ న స్వరూపలయః. ౨౨. వృత్తిద్వారా సర్వాణ్యపీంద్రి

యాణి హి మనోనువర్తంతే, సర్వేషాం కరణానాముపసంహారే హి మనసి తుల్యేపి. ౨౩. అత్ర పృథగ్గ్రహణం యద్వాచస్తచ్ఛ్రుతినిర్దేశమాలంబ్య, శ్రుతినిర్దేశోఽయం వాఙ్మనసీతీదం చ తదనురోధేన. ౨౪.

సూ. తన్మనః ప్రాణఉత్తరాత్. 3.

సమధిగతేయం వాఙ్మనసీత్యత్ర చ మనసి వృత్తిసంపత్తిః, యచ్చాసంతరవాక్యం తదిహ మనః ప్రాణ ఇతి సమామ్నాతమ్. ౨౫. కిమిహాపి వృత్తిమత్సంపత్తిః కింవాత్ర వృత్తిసంపత్తిః, ఇతి విచికిత్సాయాం వృత్తిమతస్సంపత్తిరత్ర యుక్తేతి. ౨౬. శ్రుత్యనుసారాత్ప్రాప్తం తత్ప్రకృతిత్వస్య దర్శనాచ్చాత్ర, ఇహ చాన్నమయం హీతి శ్రుతిరన్నమయం మనః ప్రదర్శయతి. ౨౭. అబ్యోనిం చ ప్రాణం తథైవ చాపామిహాన్నయోనిత్వం, ఆపశ్చాన్నమితి శ్రుతిరపి దర్శయతీహ తేన యచ్చ మనః. ౨౮. ప్రాణే ప్రలీయతేస్మిన్ తదన్నమేవాప్సు లీయతే నాన్యత్, అన్నం హి మనశ్చాపః ప్రాణోఽసౌ ప్రకృతివికృతిభావోఽయమ్. ౨౯. భవతి తయోరిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూతేత్ర వృత్తిసంపత్తిం, తదిహాగృహీతబాహ్యేంద్రియవృత్తిమనః ప్రలీయతే ప్రాణే. ౩౦. వృత్తిద్వారేణైవ హి తథోత్తరస్మాత్ప్రతీయతే వాక్యాత్, కించ సుషుప్సోశ్చ ముమూర్షోశ్చ ప్రాణే సద్వృత్తికే సతి హి. ౩౧. దృశ్యత ఏవ హి మనసో వృత్తిలయో న ఖలు వృత్తిమద్విలయః, న హి మనసః ప్రాణేస్మిన్ స్వరూపవిలయః కదాచిదపి భవతి. ౩౨. యేనాతత్ప్రకృతిరసౌ ప్రాణో నను దర్శితా హి మనసోస్య, ప్రాణప్రకృతికతా న హ్యేతత్కారంన వర్త్మనానేన. ౩౩. ప్రాణప్రకృతిత్వేన ప్రాణే సంపత్తుమర్హతీహ మనః, ఇహ చాన్నే మనఏవ హి లీయేత తథాప్సు చాన్నమప్యేతత్. ౩౪. అప్స్వేవ ప్రాణోయం లీయేత పునర్న వైపరీత్యేన, ఏతావతాపి ఖల్వద్భ్యః ప్రాణత్వేన పరిణతాభ్యో హి. ౩౫. జాయేత మన ఇతీహ ప్రమాణముపలభ్యతే న కించిదపి, తస్మాన్మనసః ప్రాణే వృత్తిలయస్స్యాన్న వృత్తిమద్విలయః. ౩౬.

సూ. సోధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్యః. ౪.

యస్య యతో నోత్పత్తిస్తస్య చ తస్మిన్ హి వృత్తిలయఏవ, న తు వృత్తిమల్లయస్స్యాదితి సమధిగతం హి పూర్వమత్ర పునః. ౩౭.

సంపిహ్యతే కిలేదం యత్ప్రాణస్తేజసీతి వాక్యమిహ, తత్ర ప్రాణస్య
యథా శ్రుతితేజసి వృత్తివిలయ ఏవ స్యాత్. ౩౮. దేహేంద్రియాధి
నాథే జీవే వా కస్య భవతి విలయ ఇతి, తత్రానతిశంక్యత్వాచ్ఛ్రు
తేస్తదనుసారతో భవేదేవమ్ ౩౯. తేజస్యేవైతస్మిన్ ప్రాణస్యైతస్య
విలయ ఉచితఇతి, యద్యశ్రుతార్థపరికల్పనా భవేత్సా భవేదిహా
న్యాయ్యా. ౪౦. ఇతి శంకాం వారయితుం ప్రాణస్యాధ్యక్షగామితాం
బ్రూతే,సోఽయం ప్రకృతః ప్రాణో విద్యాకర్మాద్యుపాధికేఽధ్యక్షే ౪౧.
విజ్ఞానాత్మన్యేవావతిష్ఠతే తదుపగామితాదిభ్యః, శ్రుతిరియమిహైవ
మేవేత్యాద్యా దర్శయతి తదుపగామిత్వమ్. ౪౩. హేత్వర్థశ్చోపగ
మానుగమనతదవస్థితిశ్రుతిభ్య ఇతి, యాత్రేచ్ఛావంతం కిల రాజానం
సేవకా యథైవేహ. ౪౩. ఉపగచ్ఛంతి తథైవ హి పరలోకం జిగమిషుం
చ జీవమపి, సర్వే ప్రాణా అభిముఖతో యాంతీత్యుపగమశ్శ్రుతౌ
దృష్టః. ౪౪. సర్వేషాం ప్రాణానామవిశేషేణైవ చాయముపదిష్టః,
ఇహ చ తముత్క్రామంతం ప్రాణోఽనూత్క్రామతీతి వాక్యమపి. ౪౫.
ప్రాణస్య పంచవృత్తేరనుగమనం కిల విశేషతో బ్రూతే, అంతర్విజ్ఞానం
కిల యచ్చాధ్యక్షస్య దర్శితం శ్రుత్యా. ౪౬. తచ్చాంతర్విజ్ఞానం జీవే
ప్రాణస్థితిం వినా న భవేత్, ఇత్యుపదిశతి స విజ్ఞాన ఇతి శ్రుతిరిహ
తతో భవేజ్జీవే. ౪౭. ప్రాణస్యావస్థానం తేనాస్యాధ్యక్షే ఏవ సంపత్తిః,
నన్విహ తేజస్యేవ ప్రాణలయశ్శ్రూయతే పరం సూత్రే. ౪౮. సోఽధ్యక్షే
ఇతి వ్యాధికాలాపః కుత ఏష ఇతి శంక్యమిహ, యస్మాదుత్క్రమణాది
వ్యవహారోఽధ్యక్షమూలకస్తస్మాత్. ౪౯. అపి చ శ్రుత్యంతరగతవిశేష
సాపేక్షతా భవేదస్య, నన్వేతచ్ఛ్రుతివచనం యత్ప్రాణస్తేజసీతి కథ
మితి చేత్. ౫౦.

సూ. భూతేషు తచ్ఛ్రుతేః. ౫.

తేజస్సహచరితేషు చ భూతేషు ప్రాణసహకృతోఽధ్యక్షః,
సూక్ష్మేషు దేహబీజేష్వవతిష్ఠత ఇతి కిల శ్రుతేరర్థః. ౫౧. దర్శయతి
శ్రుతిరేషా ప్రాణస్య చ తేజసి స్థితిం హి నను, న ప్రాణసహకృత
స్యాప్యధ్యక్షస్యేతి చేన్న దోషోఽయమ్. ౫౨. శ్రుత్యా హి పూర్వ
సూత్రోదాహృతయాధ్యక్షగామితాపరయా, అధ్యక్షోఽపి కిలాయం

తదంతరాళే నివేశితో యస్మాత్. ౪౩. యశ్చ స్రుఘ్నాన్మథురాం గత్వా హి వ్రజతి పాటలీపుత్రం, స వ్రజతి పాటలీపుత్రమిమం స్రుఘ్నాదితీవ భవతీహ. ౪౪. తస్మాదధ్యక్షస్య చ తదంతరా భవేదవస్థానం, నను తేజస్సహచరితేష్వస్యావస్థానమితి తు యచ్చోక్తమ్. ౪౫. తత్కథముపపన్నం స్యాద్యతఏకం శ్రూయతే హి. తేజఇహ, వాఙ్మనసీత్యాద్యే హి శ్రుతివాక్యే తేజసీత్యతః పఠతి. ౪౬.

సూ. నైకస్మిన్ దర్శయతో హి. ౬.

తేజసి నైకస్మిన్ కిల దేహాంతరయోగసమయ ఆయాతే, జీవోఽవతిష్ఠతేఽసౌ పంచాత్మకతా యతశ్శరీరస్య. ౪౭. ప్రశ్నప్రతివచనేఅపి యథోక్తమేవార్థమత్ర దర్శయతః, వేత్థ యథా పంచమ్యామిత్యాదాత్ర్యకత్వసూత్రే హి. ౪౮. వ్యాఖ్యాతం తత్సర్వం శ్రుతిస్మృతీ చైతమ ముపదిశతః, పృథ్వీమయ ఆపోమయ ఇత్యాద్యా హి శ్రుతిస్త్వత్రైయమ్. ౪౯. స్మృతిరప్యణ్వ్యో మాత్రా ఇత్యాద్యా పంచభూతకార్యత్వం, దేహస్య వ్యపదిశతి హి తస్మాద్భూతేష్వితీహ సాధూక్తమ్. ౫౦. నను వాగాదిషు కరణేష్వఖిలేష్వపి చోపసంహృతేషు పునః, దేహాంతరసంప్రేప్సావేలాయాం క్వ పునరేష భవతీతి. ౫౧. ప్రశ్నే హి శ్రుత్యంతరమస్య చ కర్మాశ్రయత్వముపదిశతి, శ్రుత్యంతరం హి తౌ హ యదూచతురిత్యాదినా ప్రసిద్ధం హి. ౫౨. అత్ర కిల యాజ్ఞవల్క్యార్తభాగసంజ్ఞౌ మునీహి కర్మైవ, జీవాధారం బ్రూతస్తేనచ కర్మాశ్రయత్వమస్యోక్తమ్. ౫౩. భూతాశ్రయత్వమేవం సతి పూర్వోక్తం విరుద్ధమితిచేన్న, తత్ర చ కర్మాశ్రయతా గ్రహాదిసంజ్ఞస్య కర్మమూలస్య. ౫౪. ఇంద్రియవిషయాత్మకబంధనరూపస్య ప్రవృత్తిరిత్యుక్తా, ఇహ తు పునర్భూతోపాదానో దేహాంతరోదయోఽయమితి. ౫౫ భూతాశ్రయత్వముక్తం ప్రశశంసతురిత్యనేన పునరత్ర, ప్రాధాన్యమాత్రమేవ హి కర్మణఇత్యేవ దర్శితం భవతి. ౫౬. తత్కార్మణో నిమిత్తత్వేనాప్యుపపద్యతే హి పునరత్ర, భూతోపాదానకతా భూతాశ్రయతా తతశ్చ న విరోధః ౫౭.

సూ. సమానా చాసృత్యుపక్రమాదమృతత్వం చానుపోష్య. ౭.

ఉత్క్రాంతిరిహ కిమేషా విద్వదవిదుషోస్సమానరూపైవ, భవతి

హి కిం వా నేయం విశేషవత్త్యేవ వేతి సందేహః. ౬౮. తత్ర విశేష
వతీతి ప్రాప్తం సైషా హి భూతసంశ్లిష్టా, ఆశ్రియ్యంతే భూతాన్య
త్రావిదుషా పునర్భవాయైవ. ౬౯. న పునర్భవోఽస్తి విదుషో యస్మాద
మృతత్వమశ్నుతే విద్వాన్, తస్మాదవిదుష ఏవోత్క్రాంతిరియం సా హి
న ఖలు విదుషోఽస్య. ౭౦. నను విదుష ఏవ విద్యాప్రకరణబలతో
భవేదిహోత్క్రాంతిః, మైవం స్వాపాదివదిహ సామాన్యేనానుకీర్తనం
తదిదమ్. ౭౧ యత్రైతత్పురుష ఇతి శ్రుత్యా హి స్వపితినామ నిర్దిష్టం
అశిశతి నామ పిపాసతి నామ చ పురుషస్య దర్శితం హి. తథా. ౭౨.
సర్వసమా ఏవైతే హ్యత్ర స్వాపాదయోఽనుకీర్త్యంతే, విద్యాప్రకరణ
ఏవ ప్రకృతప్రతిపాదనానుగుణ్యేన. ౭౩. స్వాపాదయో హి విదుషో
విశేషతః క్వాపి న హి వివక్ష్యంతే, ఏవమిహోత్క్రాంతిరియం మహా
జనగత్యైవ కీర్త్యతే నాన్యా. ౭౪. యత్ర పరస్యాం ప్రయతస్తేజస్సంప
ద్యతే హి పురుషస్య, సహ్యాత్మా తత్త్వమసీత్యేతావత్ప్రతిపిపాద
యిషితమిహ. ౭౫. విదుషో యస్మాదేషా ప్రతిషిద్ధా నేయమవిదుషస్త
స్మాత్, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే హ్యుత్క్రాంతిరియం భవేత్సమానేతి.
౭౬. ఉత్క్రాంతిర్వాఙ్మనసీత్యాద్యా యా సా సమానరూపైవ, హ్యద్వద
విదుషో రామృత్యుపక్రమాదేషమేవ భవతి యతః. ౭౭. అవిశేషతశ్శ్రూ
తేయం తత్రావిద్యాః హి దేహబీజాని, భూతాని సూక్ష్మరూపాణ్యా
శ్రిత్య చ కర్మసంప్రయుక్తోఽయం ౭౮. దేహాంతరం గ్రహీతుం సంసరతి
పునస్స ఏష విద్వాంస్తు, జ్ఞానప్రకాశితం కిల మోక్షద్వారం పరం సమా
శ్రయతే ౭౯. ఆమృత్యుపక్రమాదిత్యేతావద్దర్శితం హి సూత్రకృతా,
నన్వమృతత్వం ప్రాప్యం నైతద్దేశాంతరప్రయుక్తం స్యాత్. ౮౦.
భూతాశ్రయతా చామృత్యుపక్రమో వాపి తత్ర భవతి కథం, ఇతి
శంకాం నిరసితుమనుషోష్యేతి తదేతదభిహితం సూత్రే. ౮౧. అమృ
తత్వమిహ యదుక్తం తదిదమవిద్యాదికానదగ్ధ్వైవ, ఆపేక్షికమేవ
స్యాత్తదపరవిద్యాబలేన లభ్యేత.౮౨.ఆమృత్యుపక్రమోఽయం భూతా
శ్రయతా చ తత్ర సంభవతి, గతిరిహ నిరాశ్రయాణాం ప్రాణానాం
నోపపద్యతే క్వాపి. ౮౩.

సూ. తదాపీతేస్సంసారవ్యపదేశాత్. ౭.

తేజస్తచ్చ పరస్యామిత్యత్ర ప్రకరణాదియోగేన, తదిదం ప్రకృతం తేజస్సాధ్యక్షం సకరణం చ సప్రాణమ్. ౭౪. భూతాంతరోపస్పృష్టం ప్రయతః పుంసోఽస్య దేవతాయాం హి, సంపద్యతే పరస్యామిత్యుక్తం కేవలీ భవేదేషా. ౭౫. సంపత్తిరిహ భవేదితి చింతేయం జాయతే హి తత్రాసౌ, ఆత్యంతికఏవ లయో యుక్తస్తత్ప్రకృతితాయాతస్తస్యాః. ౭౬. సర్వస్య జనిమతో హి ప్రకృతిరియం దేవతాపరా సేతి, ప్రాగేవ హి ప్రపంచితమత నియతమాత్యంతికీ భవేదస్యామ్. ౭౭. అవిభాగాపత్తిరితి ప్రాప్తే బ్రూతే విభాగమేవాత్ర, భూతాంతరసహితం తత్తేజశ్శ్రోత్రాదికరణసంసృష్టమ్. ౭౮. ఆసంసారవిమోక్షాదాపీతేరాత్మవేదనాయత్తాత్, అపితిష్ఠతే హి తావచ్ఛ్రుత్యా వ్యపదిశ్యతేఽస్య సంసారః ౭౯. ఇహ యోనిమన్యఇత్యాదికయా శ్రుత్యా ప్రపంచితశ్చాయమ్, నానాశరీరయోగాత్సంసారోఽన్యోన్యస్యథాహి సర్వోఽపి. ౮౦ సంపద్యేత బ్రహ్మ ప్రాయణసమయేఽప్యుపాధివిలయేన, తత్ర చ విధిశాస్త్రమిదం విద్యాశాస్త్రం చ విఫలమేవ స్యాత్. ౮౧ మిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తో బంధో జ్ఞానాదృతే న నశ్యేత, తస్మాత్సుషుప్తలయవత్సంపత్తిరియం హి బీజశేషేణ. ౮౨.

సూ. సూక్ష్మం ప్రమాణతశ్చ తథోపలబ్ధేః. ౯.

భూతాంతరసహితం యత్తేజః పూర్వోక్తమస్య జీవస్య, అస్మాద్దేహాత్ప్రవసత ఆశ్రయభూతం ప్రమాణతస్తచ్చ. ౮౩. సూక్ష్మం నాడీనిష్క్రమణాదిభ్యోఽస్యావగమ్యతే సౌక్ష్మ్యం, తత్ర తనుత్వాదేవ హి సంచారస్స్వచ్ఛతాదియోగేన. ౮౪. అప్రతిఘాతో దేహాన్నిర్గచ్ఛనోఽప్యుపలభ్యతే చాతః,

సూ. నోపమర్దేనాతః. ౧౦.

సూక్ష్మత్వాదేవ పునస్స్థూలశరీరస్య చోపమర్దేన. ౮౫. దాహాదిమూలకేనేతరదిహ సూక్ష్మం తు నోపమృద్యేత,

సూ. అస్యైవ చోపపత్తేరేష ఊష్మా. ౧౧.

సూక్ష్మస్యాస్య శరీరస్యైవ భవత్యేష యోఽయమూష్మాత్ర. ౮౬. యం చోష్మాణం దేహే సంస్పర్శేన హి జనా విజానంతి, చరమద

శాయాం రూపాదిగుణేషుచ తత్ర సత్స్వపి చ. ౯౭. నైవోపలభ్యతే ఽసౌ జీవదవసరేఽవగమ్యతే సోఽయం, తస్మాత్సిద్ధశరీరవ్యతిరిక్తసమాశ్రితోఽయమితి సిద్ధమ్. ౯౮. శ్రుతిరుష్ణఏవ జీవిష్యన్నిత్యాద్యాపి దర్శయత్యేవమ్,

సూ. ప్రతిషేధాదితి చేన్న శారీరాత్. ౧౨.

ఆత్యంతికేమృతత్వే గత్యుత్క్రాంత్యోరభావ ఉపదిష్టః. ౯౯. పూర్వత్ర చానుపోష్యేత్యనేన కేనాపి హేతునాత్ర పునః, ఆశంక్య ప్రతిషేధతి తామేతాముత్తరత్ర సూత్రేణ. ౧౦౦. ఇహ చాథాకామయమానో యో కామఇతి దృశ్యతే వాక్యం, కాణ్వశ్రుతౌ హి తత్ర చ యఆత్మకామస్స ఆప్తకామస్స్యాత్. ౧౦౧. యది భవతి చాప్తకామో నిష్కామస్స్యాత్తతో హ్యకామస్స్యాత్, ఈదృగకామయమానస్తస్యోత్క్రామంతి నైవ హి ప్రాణాః. ౧౦౨. బ్రహ్మైవ సౕ స విద్వాౕ బ్రహ్మాప్యేతీతి చోపదిష్టం హి, పూర్ణానందాత్మా యస్స చాత్మకామోఽయమాప్తకామస్తు. ౧౦౩. ప్రాప్తపరానందో యో నిష్కామోఽవ్యక్తవాసనారహితః, సోఽయమకామో యశ్చ వ్యక్తబహిఃకామవిరహితో భవతి. ౧౦౪. ఇహ పరవిద్యావిషయాత్ప్రతిషేధాన్న పరమాత్మతత్వవిదః, ప్రాణానాముత్క్రాంతిర్దేహాదస్తీతి చేన్నైవం స్యాత్. ౧౦౫. ప్రతిషేధోఽయం యస్మాన్న శరీరాద్భవతి కింతు శారీరాత్, అవగమ్యతే న తస్మాత్ప్రాణా ఇతి పంచమీప్రయోగేణ. ౧౦౬. కాణ్వశ్రుతౌ హి దృష్టా షష్ఠీ సంబంధమాత్రవిషయైవ, శాఖాంతరగతయా పంచమ్యా సా భవతి తద్విశేషపరా. ౧౦౭. తస్మాదితి తచ్ఛబ్దేనాభ్యుదయాద్యధికృతో హి యో దేహీ, సంబధ్యతే సఏవ ప్రాధాన్యాన్న తు కదాచిదపి దేహః. ౧౦౮. నోత్క్రామంతి ప్రాణాస్తస్మాదుచ్చిక్రమిషతఇహ జీవాత్, తేన సహైవ భవంతీత్యర్థస్తస్మాత్ప్రతీయతే వాక్యాత్. ౧౦౯. భవతి హి సప్రాణస్య ప్రవసతఏతస్య సేయమత్క్రాంతిః, దేహాదేతస్మాదిత్యాక్షేపమిమం నిరాకరోతీహ. ౧౧౦.

సూ. స్పష్టో హ్యేకేషామ్. ౧౩.

యచ్చోక్తమిహ పరబ్రహ్మవిదోఽప్యుత్క్రాంతిరియమతో

దేహాత్, ప్రతిషేధో యస్త్వాయం సదేహ్యపాదానఏవ భవతీతి. ౧౧౧. తదిదమయుక్తం వక్తుం దేహాపాదానఏవ యతఏషః, ఉత్క్రాంతి ప్రతిషేధస్తత్రైవ కిల శాఖినామిహైకేషామ్. ౧౧౨. ఉపలభ్యతే హి సమ్యక్సఏవ ఖల్వార్తభాగసంప్రశ్నే, యత్రాయం పురుష ఇతి ప్రక్రాంతే పురుష ఏష దేహస్స్యాత్. ౧౧౩. అస్మాద్దేహాత్ప్రాణా ఉత్క్రామంత్యుత నవేతి తత్ప్రశ్నే, నేత్యాహ యాజ్ఞవల్క్య ఇతీ హానుత్క్రాంతిపక్షమాలంబ్య. ౧౧౪. ప్రాణేషు తర్హ్యనుత్క్రాంతేషు క్వ మృతోఽయమితి పునః ప్రశ్నే, అత్రైవ సమవలీయంత ఇతి హి తత్ప్రవిలయం ప్రతిజ్ఞాయ. ౧౧౫. తత్సిద్ధయే స ఉచ్ఛ్వయతీతి చారభ్య దర్శితం శ్రుత్యా, ఉచ్ఛ్వయత్యాధ్మాయతి చాధ్మాతస్సన్ మృతశ్శేత ఇతి. ౧౧౬.ఇహ బాహ్యవాయుపూరణబలేన దేహాభివృద్ధి రుచ్ఛ్వయనం, ఆధ్మానమార్ద్రిభేరీవదేవ దేహస్య శబ్దకారిత్వమ్ ౧౧౭.స ఇతి పరామృష్టస్యోత్క్రాంత్యవధేః పురుషశబ్దవాచ్యస్య, దేహస్యై వోచ్ఛ్వయనాదీని స్యుర్దేహినో న హ్యేతాని. ౧౧౮. తస్మాదత్ర న తస్మా త్ప్రాణా ఇతి పంచమీప్రయోగేపి, తత్సామాన్యాద్దేహాత్మనోరభేదో పచారమాత్రేణ. ౧౧౯. దేహాపాదానస్యోత్క్రమణస్యైవ హి భవే న్నిషేధోఽయం,యద్యపి దేహినఏవ ప్రాధాన్యం భాతిపంచమీపాఠే. ౧౨౦. షష్ఠీపాఠే తు పునర్విద్వత్సంబంధినీయముత్క్రాంతిః, ప్రతిషి ధ్యత ఇత్యేతత్ప్రతీయతే తావతా క్షతిర్నేహ. ౧౨౧. ప్రాప్తో త్క్రాంతిప్రతిషేధార్థత్వాదస్య నిగమవాక్యస్య, దేహాపాదానైషా ప్రతిషిద్ధా స్యాన్న దేహ్యపాదానా. ౧౨౨. ఇహ దేహాదుత్క్రాంతిః ప్రాప్తా న తు దేహినః క్వచిద్వాపి, అపి చేహ చక్షుషో వా మూర్ధ్నో వేత్యాదినేదముత్క్రమణమ్. ౧౨౩. ఆదిశ్య సప్రపంచమవిద్వద్విషయం ప్రపంచగమనం చ, ఇతి కామయమాన ఇతి హ్యుపసంహృత్య చ కథామిహావిదుషః. ౧౨౪. విద్వాంసం పునరత్రాథాకామయమాన ఇతి పరామృశ్య, ఉత్క్రాంతిమేవ యది తద్విషయేపి ప్రాపయేదిదం వాక్యమ్. ౧౨౫. అసమంజసఏవ స్యాద్వ్యపదేశస్సకలఏవ తత్రత్యః, తేనావిద్వద్విషయే గత్యుత్క్రాంత్యోః ప్రసక్తయోరత్ర. ౧౨౬. విద్వద్విషయే ప్రతిషేధఇతి వ్యపదేశసార్థకత్వాయ, వ్యాఖ్యేయమిహ

న చ బ్రహ్మవిదస్సర్వాత్మతాం ప్రపన్నస్య. ౧౨౭. ప్రక్షీణకామకర్మణ ఉత్క్రాన్తిర్గతిరపీయముపపన్నా, ఉత్క్రాంతౌ చ గతౌ వా న నిమిత్తం తస్య విద్యతే కించిత్. ౧౨౮. అత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత ఇత్యాద్యా అపి భవంతి యాశ్శ్రుతయః, తాః కిల గత్యుత్క్రాంత్యో రభావముపదర్శయంతి చాత్మవిదః. ౧౨౯.

సూ. స్మర్యతే చ. ౧౪.

ఇహ భారతేపి విదుషో గత్యుత్క్రాంత్యోరభావ ఏవేరి, అప దస్యపదైషిణ ఇత్యేవం హి స్మర్యతేయమేవార్థః. ౧౩౦. బ్రహ్మవిదోఽపి గతిస్త్వత్ర కిల స్మర్యతే శుకాచార్యస్య, వైయాసకిర్ముముక్షుర్భాస్కర మండలమభిప్రతస్థ ఇతి. ౧౩౧. నైవం సశరీరస్యైవాయం కిల యోగ బలసహాయేన, భాస్కరమండలసంప్రాప్తిపురస్సరమస్య తనువిసర్గ ఇతి. ౧౩౨. న క్తవ్యమస్య యస్మాద్దర్శితమిహ సర్వభూతదృశ్యత్వం, న హ్యశ రీరం యాంతం ద్రష్టుమిమం శక్నువంతి భూతాని. ౧౩౩. ఉపసంహృత మేవం కిల తత్రైవ శుకస్తు మారుతాచ్ఛీఘ్రం, గతిమంతరిక్షగో స్వా కృత్వా సవితశ్చ దర్శయిత్వైనమ్. ౧౩౪. ఆత్మప్రభావమఖిలం జగాము సర్వా భావమయమితి హి, తస్మాద్గతిశ్రుతీనాం విషయోఽగ్రే వక్ష్య మాణ వ స్యాత్. ౧౩౫.

సూ. తాని పరే తథాహ్యాహ. ౧౫.

యాని ప్రాణపదేన ప్రదర్శితానీంద్రియాణి భూతాని, తాని పరబ్రహ్మవిదస్తస్మిన్ పరమాత్మని ప్రలీయంతే. ౧౩౬. శ్రుతిరత్ర చైవమేవాస్య పరిద్రష్టురితి బోధయత్యేవం, నన్విహ గతాః కలాః పంచదశేత్యాద్యా శ్రుతిః పరావేయమ్. ౧౩౭. సా హి పరస్మాదన్య త్రాపి కలానాం లయం ప్రదర్శయతి, నైవం సా వ్యవహారాపేక్షా ఖలు పార్థివాదికా హి కలాః. ౧౩౮. స్వప్రకృతీరేవ పృథివ్యాదీనపి యంతి హీతి దర్శయతి, ఏషా పరమార్థాభిప్రాయా బ్రహ్మణి కలా లయం బ్రూతే. ౧౩౯.

సూ. అవిభాగో వచనాత్. ౧౬.

విదుషో యోఽసౌ హి కలాప్రలయః ప్రతిపాదితస్స చాయమిహ, కిం సావశేష ఇతరేషామివ కిం వా స నిరవశేష ఇతి. ౧౪౦. సందేహే

లయసామ్యాదిహ శక్త్యవశేషతాప్రసక్తౌ హి, అవిభాగో వచనాదితి
లయమేతం నిరవశేషముపదిశతి. ౧౪౧. బ్రహ్మవిదోఽస్య కలానామ
విభాగాపత్తిరేవ యుక్తా స్యాత్, యత ఇహ వచనాదస్మాత్పరమవిభాగః
ప్రతీయతే తాసామ్ ౧౪౨. ఇహ చ కలాలయముక్త్వా భిద్యేతే ఏవ
మాదినా బ్రూతే, ఆసాం హి నామరూపే భిద్యేతే ప్రోచ్యతే హి
పురుష ఇతి. ౧౪౩. ఏషో కలోఽమృతోఽభవతీతి చ పురుషో కలోఽయ
ముక్తః, అత్రావిద్యాజనితానాం చ కలానాం న విద్యయా జనితే.
౧౪౪. ప్రళయే పునరేతస్మిన్ స్యాచ్ఛక్త్యవశేషతా కథంచిదపి, తస్మా
దత్ర కలానామవిభాగాపత్తిరేవ యుక్తా స్యాత్. ౧౪౫.

**సూ తదోకోఽగ్రజ్వలనం తత్ప్రకాశితద్వారో విద్యాసామర్థ్యాత్త
చ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ హార్దానుగృహీతశ్శతాధికయా. ౭.**

ఇహ పరవిద్యాచింతాం సమాప్య తత్ర ప్రసంగతః ప్రాప్తాం,
చింతామధునా పరవిద్యావిషయాం పునరిహానువర్తయతి ౧౪౬.
విద్వదవిదుషోరాసృత్యుపక్రమాత్కిల సమేతి చోత్క్రాంతిః, ప్రాగభి
హితం తమేవేదానీమాసృత్యుపక్రమం బ్రూతే. ౧౪౭. ఉపసంహృతవా
గాదికలాపస్యోచ్చిక్రమిషత ఏతస్య, విజ్ఞానాత్మన ఓకో హ్యాయతనం
హృదయమేవ నాన్యదితి. ౧౪౮. దర్శయతీహ స ఏతాస్తేజోమాత్రా
ఇతి శ్రుతిస్సేయం, తస్య చ హృదయస్యాగ్రం ప్రథమం ప్రద్యోతతే
తతశ్చాయమ్ ౧౪౯. చక్షుఃప్రభృతిద్వారా నిష్క్రామతి తత్ప్ర
కాశితద్వారః, ఇతి చక్షురాద్యపాదానాముత్క్రాంతిం ప్రదర్శయ
త్యేషా. ౧౫౦. హృదయస్యాగ్రం ప్రద్యోతత ఇత్యాద్యా శ్రుతిర్హి
సా కిమిహ, విద్వదవిదుషోర్హి సమా కింవా విదుషో విశేష ఇహ
కశ్చిత్. ౧౫౧. ఇతి విచికిత్సాయాం శ్రుత్యవిశేషాదనియమోఽత్ర
యుక్త ఇతి, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే హృదయప్రద్యోతనే సమానేపి.
౧౫౨. అపి తత్ప్రకాశితద్వారత్వే తుల్యే స ఏష విద్వాంస్తు, మూర్ధ
స్థానాదేవ హి నిష్క్రామతి నేతరేభ్య ఇతి యస్మాత్ ౧౫౩. విద్యా
సామర్థ్యం కిల దృష్టం తస్యైవ నేతరస్య పునః, ఇతరథైవ హి
విద్వాన్ యతః కుతశ్చిత్ప్రదేశతోఽపి యది. ౧౫౪. ఉత్క్రామేత్సత
దాయం నోత్కృష్టం లోకమత్ర విందేత, ఏవంచేత్తర్హీయం విద్యా

సర్వాప్యనర్థికైవ స్యాత్. ౧౫౫. తచ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ గతిర్ద్విలక్షణాస్య స్యాత్, విద్యాశేషత్వేన చ గతిరిహ మూర్ధన్యనాడికాద్వారా. ౧౫౬. అనుశీలయితవ్యా సా విహితా విద్యావిశేషవిషయే హి, తామభ్యసంస్తయైవ ప్రతితిష్ఠత ఏష ఇతి తు యుక్తమిహ. ౧౫౭. తస్మాదుపాసితేన హి పరాత్మనా హృదయసంతేనాయం, పరమనుగృహీతఏవ హి విద్వాంస్తద్భావమిహ సమాప్నః. ౧౫౮. మూర్ధన్యయైకశతతమనాడ్యా నిష్క్రామతీతరేభ్యోఽన్య, శతమిత్యాద్యా శ్రుతిరప్యేవం దర్శయతి హార్దవిద్యాయామ్. ౧౫౯.

సూ. రశ్మ్యనుసారీ ౧౮.

అస్తి కిల హార్దవిద్యాదహరోఽస్మిన్నంతరితిసమామ్నాతా, సా చాథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురఇతి ప్రపంచితా భూయః. ౧౬౦. తత్ప్రకరణఏవ హ్యథ యా ఏతా ఇత్యధీత్య తత్ర పునః, నాడీరశ్మిపరస్పరసంబంధం సప్రపంచమభిధాయ. ౧౬౧. యత్రైతదితి తత్రైవ చ తయోర్ధ్వమిత్యాదివాక్యమామ్నాతం, ఉత్క్రమణమేతదస్య ప్రారబ్ధాంతే యదా భవేత్తర్హి. ౧౬౨. నాడీగతరశ్మిభిరేవైతైరుత్క్రామతీతి తత్రోక్తం, తస్మాదత్ర శతాధికనాడ్యా విద్వానసౌ హి నిష్క్రామన్. ౧౬౩. రశ్మ్యనుసారేణైవ హి నిష్క్రామత్యేష ఇతి తు యుక్తమిహ, తత్కిం రశ్మ్యనుసారిత్వం రాత్రావహని చావిశేషేణ. ౧౬౪. మ్రియమాణస్యాస్య స్యాత్కిం వాహన్యేవ తదితి సందేహే, అవిశేషశ్రవణాత్ఖల్వవిశేషేణైవ వర్ణ్యతే తదిదమ్. ౧౬౫.

సూ. నిశి నేతి చేన్న సంబంధస్య యావద్దేహభావిత్వాద్దర్శయతి చ. ౧౯.

అహని చ నాడీరశ్మ్యోస్సంబంధోఽస్తీతి యుక్తమేతత్స్యాత్, అహని మృతస్య చ రశ్మ్యనుసారిత్వం న తు భవేదిదం రాత్రౌ. ౧౬౬. విచ్ఛిద్యతే హి యస్మాన్నాడీరశ్మ్యోర్హి తత్ర సంబంధః, రాత్రౌ మృతస్య తస్మాన్న హి రశ్మ్యనుసారితేతి చేన్నైవమ్. ౧౬౭. భవతి హి యావద్దేహం నాడీరశ్మ్యోస్స ఏష సంబంధః, శ్రుతిరేషాముష్మాదాదిత్యాదితేత్యతమర్థముపదిశతి. ౧౬౮. యే నాడీషు చ సృప్తా రశ్మయ ఇహ సంతి తేకిలాదిత్యాత్, అస్మాల్లబ్ధవికాసా ఆభ్యో నాడీభ్య ఏవ మేవైతే. ౧౬౯.

అవిత్యే కిల సృష్టాస్తథా ప్రతాయంత ఇతి హి తత్రోక్తం, ఉపలభ్యతే నిశాస్వపి నిదాఘకాలే చ సూర్యకిరణానామ్. ౧౭౦. అనువృత్తిస్తత్ర యతో రాత్రౌ తాపాదిదృశ్యతే భూయః, స్తోకానువృత్తి తస్మాన్నద్దుర్లక్షత్వం తదన్యరజనీషు. ౧౭౧ శైశిరదివసేష్వివ దుర్దినేషు దుర్లక్షతా భవేదత్ర, అహారేవైతద్రాత్రౌ విదధాతీతి శ్రుతిర్బ్రవీత్యేవమ్. ౧౭౨. యది రాత్రిమృతో విద్వాన్ రశ్మ్యనుసరణం వినా క్రమేదూర్ధ్వం, భవతి హి రశ్మ్యనుసారానర్థక్యం తత్ర తచ్చ దుర్వారమ్. ౧౭౩. న హ్యత్ర యో దివైవ ప్రైతి స రశ్మీనపేక్ష్య చాక్రమతే, ఊర్ధ్వం హి యస్తు రాత్రౌ ప్రైత్యనపేక్ష్యైవ స ఇతి యుక్తం స్యాత్. ౧౭౪ అథ విద్వానపి నోర్ధ్వం యది రాత్రిప్రాయణాపరాధేన, ఆక్రమతే సా పాక్షికఫలేతి తత్రాప్రవృత్తిరేవ స్యాత్. ౧౭౫. మృత్యోరనియతకాలత్వాత్తస్య దివైవ మృత్యురిత్యపి న, అథ విద్వాన్ రాత్రావపి మృతోఽహరాగమమపాపుదీక్షేత. ౧౭౬. అహరాగమేపి విదుషః శరీరమిహ పావకాదిసంపర్కాత్, న భవతి హి రశ్మిసంబంధార్హమతో నాక్రమేదపావ్యూర్ధ్వమ్. ౧౭౭. కించ స యావత్ క్షిప్యేన్మన ఇతి దర్శయతి తదనుదీక్షాం హి, తస్మాదనిశేషేణాహని రాత్రౌ వాస్య రశ్మిసంబంధః. ౧౭౮.

సూ. అతశ్చాయనేఽపి దక్షిణే. ౨౦.

యత ఇహ నైవోదీక్షా న పాక్షికఫలా చ భవతి విద్యేయం, మృత్యుర్న నియతకాలస్తస్మాదయనేపి దక్షిణే విద్వాన్. ౧౭౯ మ్రియమాణస్సకదాచిద్విద్యాఫలమఖిలమపి సమాప్నోతి, యా చోత్తరాయణమృతిప్రాశస్త్యప్రథితిరపి చ భీష్మస్య. ౧౮౦. యచ్చోత్తరాణస్య ప్రతీక్షణం నైజతనువిసర్గార్థం, ఆపూర్యమాణపక్షాద్యానిత్యాద్యా శ్రుతిశ్చ యేయమిహ. ౧౮౧. ఏతేభ్యో హేతుభ్యస్తను పాతే చోత్తరాయణం హీదం, ఆవశ్యకమితి శంకా సూత్రేణ నిరస్యతే హి సూత్రకృతా. ౧౮౨. యా చోత్తరాయణమృతిప్రాశస్త్యస్య ప్రసిద్ధిరిహ కథితా, సా చావిద్వద్విషయా భీష్మస్య చ యత్ప్రతీక్షణం తదపి. ౧౮౩. ఆచారప్రతిపాలనరూపఫలార్థం పితృప్రసాదేన, లబ్ధస్వేచ్ఛామృత్యుం ప్రఖ్యాపయితుం చ భవతి నాన్యార్థమ్. ౧౮౪.

యచ్చోత్తరాయణే స్యాన్మరణం తస్య ప్రశస్తమజ్ఞానాం, ఇత్యభివదనం ప్రాజ్ఞానామాచారోఽత్ర భవతి న తదనన్వయః ౧౮౫. శ్రుతిరపి చ దేవతాభిప్రాయా సా నేహ కాలమాత్రపరా, ఇత్యాతివాహికా ఇతి సూత్రే వక్ష్యతి చ సూత్రకారోఽయమ్. ౧౮౬. నను యత్ర కాల ఇత్యాదిస్మృతివాక్యేషు కాలఏవాయమ్, అహరాదికః ప్రధానత్వే నానావృత్తయే వినిర్దిష్టః. ౧౮౭. కథమిహ విద్వాన్రాత్రౌ కిం వాసౌ దక్షిణాయనే వాపి, ప్రేతో నావృత్తిమిమాం యాయాదిత్యత ఇదం పఠత్యత్ర. ౧౮౮.

సూ. యోగినః ప్రతిస్మర్యతే స్మార్తే చైతే. ౨౧.

అహరాదికాలనియమో యోఽయమనావృత్తయే స్మృతౌ దృష్టః, స చ యోగినః ప్రతి స్యాత్ స్మార్తే చైతే హి యోగసాంఖ్యే ద్వే. ౧౮౯. న శ్రౌతే తేనాత్ర ప్రమాణభేదాచ్చ విషయభేదాచ్చ, విజ్ఞానేషు శ్రౌతేష్వవతారో నాస్య భవతి కథమపి చ ౧౯౦. నన్వగ్నిర్జ్యోతిరహర్ధూమో రాత్రిరితి చైవమాద్యే హి, ఇహ దేవయానపితృయాణే శ్రౌతే ఏవ హి ప్రతీయేతే. ౧౯౧. స్మృతివాక్యేపీత్యేవం నాశంక్యం యేన తత్ర తం కాలం, వక్ష్యామీతి చ కాలప్రతిజ్ఞయా కిల విరోధమాశంక్య. ౧౯౨. పరిహారోఽయం కథితో యదా పునః స్మృతిషు దేవతాఏవ, అగ్న్యాద్యభిమానిన్యో గృహ్యంతే న హి విరోధ ఇహ కశ్చిత్. ౧౯౩. శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా నేయం, చతురధ్యాయీ తస్యాం చతుర్థసంజ్ఞశ్చ యోఽయమధ్యాయః. ౧౯౪. తత్ర ద్వితీయపాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః, ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో భవతు సోఽయమనవద్యః. ౧౯౫. శ్రీగురుచరణారవిందార్పణమస్తు.

ఇతి చతుర్థాధ్యాయే ద్వితీయపాదః.

చతుర్థాధ్యాయే తృతీయపాదప్రారంభః.

సూ. అర్చిరాదినా తత్ప్రథితేః. ౧.

ఏవం హి పూర్వపాదే నిరూపితోత్క్రాంతిరత్ర తత్సాధ్యం, గంతవ్యం కిల మార్గం దర్శయితుం పాదమేతమారభతే. ౧. ఆసృత్యు

ప్రక్రమాదియముత్క్రాన్తిర్విద్వదవిదుషోస్తుల్యా, ఇత్యుక్తమా
సృతిస్త్వేహ్యనేకధా శ్రూయతే శ్రుతిష్వాసు. ౨. నాడీరశ్మియుక్తైకా
త్వైతై రేవేతి వాక్యనిర్దిష్టా, అపరార్చిరాదికాపి హి తేర్చిషమిత్యాది
వాక్యవిఖ్యాతా. ౩. భవతీహ దేవయానం పన్థానమితి శ్రుతిప్రసి
ద్ధైకా, అన్యాత్వస్మాల్లోకాత్ప్రైతి స వాయుమితి వాక్యతో దృష్టా.
౪. అపరా సూర్యద్వారేణేత్యాదిశ్రుతినిరూపితా తత్ర, కిమిహ పర
స్పరభిన్నా ఏతాస్సృతయో భవన్తి కిం వాత్ర. ౫. ఏకైవానేకవిశే
షణా సృతిరితీహ సంశయో భవతి, తత్రైతత్స్యాత్సృతయో భిన్నా
ఏవేతి యత ఇమాః సృతయః. ౬. భిన్నోపాసనశేషా భిన్నప్రకరణ
గతాశ్చ లక్ష్యన్తే, అపి చాత్రైతై రేవేత్యవధారణమర్చిరాద్యపేక్షా
యామ్. ౭. ఉపమృద్యేత తథైవ త్వరావచనమేతదపి చ పీడ్యేత, ఇహ
చ స యావత్ క్షిప్యేన్మన ఇత్యాదిత్వరావచో దృష్టమ్. ౮. తస్మాదేతా
సృతయో భిన్నా ఏవేత్యత్రాస్త్విదం పఠతి, బ్రహ్మప్రేప్సుస్సర్వోఽర్చి
రాదినైవాధ్వనోర్ధ్వమాక్రమతే. ౯. ఇతి తు ప్రతిజానీతే తత్ప్రథి
తేరితి చ భవతి హేతురిహ, సర్వేషామపి విదుషాం ప్రథితోఽసావర్చి
రాదికో మార్గః. ౧౦. యే చేమేఽరణ్య ఇతి శ్రుతా హి విద్యాన్తరావ
లమ్బానాం, పఞ్చాగ్న్యుపాసకానామివార్చిరాద్యా గతిస్సమా
మ్నాతా. ౧౧. స్యాదేతదత్ర యాసు చ విద్యాసు న కాచిదపి గతిః
పఠితా, తాస్వర్చిరాదికైవ హి గతిరియముపతిష్ఠతాం హి యాసు పునః.
౧౨. శ్రూయత ఏవాన్యవిధా తాసు కిమిత్యర్చిరాదికాశ్రయణం, ఇతి
చేద్బ్రవీమిహైవం సృతయ ఇమా యది పరస్పరం భిన్నాః. ౧౩. ఏకైవా
నేకవిశేషణా సృతిర్బ్రహ్మలోకపదవీయం, క్వచిదిహ కేనచిదేవ హి
విశేషణేనోపలక్షితా భాతి. ౧౪. సర్వత్ర చైకదేశాభిజ్ఞానాద్బహు
విశేషణా సేయం, భవతీయమేకరూపా సృతిర్విశేషణవిశేష్యభావేన.
౧౫. ప్రకరణభేదేపి యథా విద్యైక్యాద్గుణోపసంహారః, భవతి హి
తద్వత్ప్రకృతే స్యాదేవ [illegible] విద్యైక[illegible]తో
భిజ్ఞా సర్వత్ర చైకదేశస్య, [illegible]
ఏవాత్ర. ౧౬. యా బ్రహ్మణో జితిర్యా వ్యుష్టిస్తాం జితిమితి శ్రుత
శ్చాపి, విద్యాఫలం తదేకం బ్రహ్మప్రాప్తిస్వరూపముపదిశతి. ౧౭.

యచ్ఛాఖిత్తైరేవేత్యవధారణమత్ర దర్శితం తదపి, రాత్రౌ మృతస్య విదుషో రశ్మ్యప్రాప్తౌ హి తన్నిరాసార్థమ్. ౧౯. తత్రాపి రశ్మియోగం ప్రపంచయితుమేవ న పునరన్యస్య, వ్యావృత్త్యర్థం తత్సాన్యైన్న చ సకృదుక్తోఽయమేవకాలోఽత్ర ౨౦. రశ్మీంశ్చ ప్రాపయితుం నివర్తయితు మర్చిరాదికాంశ్చ తథా, అస్త్యేతి తస్మాదత్రావధార్యతే స ఖలు రశ్మి సంబంధః. ౨౧. యత్తు స యావత్ క్షిప్యేన్మనఇత్యాదిత్యేరాపచస్తదపి, గతిషు యత్రైవ హి లోకే భవతి విలంబో య ఏష లోకకృతః. ౨౨. నైవార్చిరాదికేధ్వని భవతి స ఏష ఇతి బోధనార్థం స్యాత్, లోకే నిమేషమాత్రేణాగచ్ఛంతీతి వాక్యవిన్యాసే. ౨౩. నైవ హి నిమేష మాత్రేణాగమనే తత్ర భవతి తాత్పర్యం, కింతు విలంబాభావే త ద్వదిహాపీతి తదిదమవిరుద్ధమ్. ౨౪. ఇహ ఖల్వాశ్రితయోరిత్యాద్యా మార్గద్వయచ్యుతానాం హి, కష్టం తృతీయమేతత్ స్థానం సంకీర్త్య దేవయానమిమమ్. ౨౫. పితృయాణవ్యతిరిక్తం పంథానం హ్యర్చిరాది పర్వాణం, ప్రథయతి తమేకమేవ శ్రుతిస్తృతీయానువర్ణనేనేహ. ౨౬. అపి చార్చిరాదివిషయశ్రుతౌ హి భూయాంసి మార్గపర్వాణి, శ్రూయంతే పునరన్యత్రాల్పీయాంస్యేవ తాని పర్వాణి. ౨౭. భవతీహ భూయసామనుగుణభావేనైవ నయనమన్యేషాం, న్యాయ్యతరం తస్మా దిహ యుక్తం స్యాదర్చిరాదినేత్యాది. ౨౮.

సూ. వాయుమబ్దాదవిశేషవిశేషాభ్యామ్. ౨.

కేనేహ సన్నివేశవిశేషేణ చ గతివిశేషణానాం హి, స్యాద న్యోన్యవిశేషణవిశేష్యభావ ఇతి తదిదమాచార్యః. ౨౯. గ్రథయతి హి వాయుమబ్దాదితి సూత్రేణ స్వయం సుహృద్భూత్వా, ఇహ పఠ్యతే హి పంథాస్సఏతమితి దేవయానసంజ్ఞోఽసౌ. ౩౦. కౌషీతకినాం తత్ర హి స చాగ్నిలోకం స వాయులోకమితి, స వరుణలోకం చ తథేంద్రలోక మపి స ప్రజాపతేర్లోకమ్. ౩౧. స బ్రహ్మలోకమితి చ క్రమోఽయము పలభ్యతే హి తత్ర కిల, యావర్చిరగ్నిశబ్దౌ తుల్యార్థౌ జ్వలనవాచకౌ తౌ హి. ౩౨. నైవేహ సన్నివేశక్రమోయమన్విష్యతే క్వచిత్కశ్చిత్, వాయుస్త్విహార్చిరాదౌ వర్త్మని న శ్రూయతే స కస్మిన్ వా. ౩౩. స్థానే నివేశనీయస్స్యాదిత్యతఉక్తమత్ర సూత్రకృతా, తేర్చిషమేవేత్య

స్మిన్నర్చిరనంతరమహర్వానిర్దిశ్య. ౩౪. ఆపూర్యమాణపక్షం తత ఉదగయనాదికాంశ్చ షణ్మాసాన్, తేభ్యస్సంవత్సరమపి తత ఆదిత్యమితి పృశ్యతే తత్ర. ౩౫. ఆదిత్యాదర్వాంచం తథైవ సంవత్సరాత్పరాంచమిమం, వాయుమభిసంభవంతీత్యేవం వాయోర్హి సన్నివేశ ఇహ. ౩౬. క్వచిదవిశేషవిశేషావుపలభ్యేతే యత స్తయోశ్శ్రుత్యోః, కౌషీతకివాక్యే కిల స వాయులోకమితి చావిశేషేణ ౩౭. ఉపదర్శితస్య వాయోర్విశేష ఉపలభ్యతే హి వాక్యేస్మిన్, తదిహ యదా వై పురుషోస్మాల్లోకాత్ ప్రైతి స ఇతి తత్ర కిల. ౩౮. స ఉపాసకో హి దేహాద్యదినిర్గచ్ఛతి స వాయుమేతి తదా, వాయురసావపి తస్మై విజిహీతే ఛిద్రమేష సంతనుతే ౩౯ రథచక్రబిలసమానం తచ్ఛిద్రం తేన వాయుదత్తేన, ద్వారేణ స ఖలు విద్వానాక్రమ్యోర్ధ్వం తమేతమాదిత్యమ్ ౪౦. ఆగచ్ఛతీతి దర్శితమతఆదిత్యాత్ప్రతీయతే వాయోః, పూర్వత్వమేవ తస్మాదబ్దాదిత్యాంతరాళఏవాసౌ. ౪౧. వాయుర్నివేశనీయస్స్యాదితి యుక్తమిహ సూత్రకారోక్తం, నన్వస్య పునరిహాగ్నేః పరత్వదర్శన విశేషతః కస్మాత్. ౪౨. అర్చిరనంతరమేవ హి న నివిశ్యేత ఏష వాయురితి చేన్న, నాసౌ భవతి విశేషస్సఏతమిత్యాదికే యతో వాక్యే. ౪౩. కేవలఏవ హి పాఠస్సచాగ్నిలోకం స వాయులోకమితి, క్రమవాచకో హి శబ్దో న కశ్చిదిహ కిల యతః పదార్థానామ్. ౪౪ ఉపలభ్యతేను కీర్తనమాత్రం తం తం చ గచ్ఛతీత్యేవం, రథచక్రబిలసమేన చ్ఛిద్రేణ హి వాయునా ప్రవృత్తేన. ౪౫. స చ ఖల్వాక్రమ్యోర్ధ్వం తత ఆగచ్ఛతి తమేతమాదిత్యం, ఇత్యవగమ్యత ఏవ క్రమోఽయమతఇహ భవేద్విశేషోఽసౌ. ౪౬. తస్మాదవిశేషవిశేషాభ్యామితి యుక్తమేవ సూత్రోక్తం, వాజసనేయిన ఇహ కిల మాసేభ్యో దేవలోకమిత్యుక్త్వా. ౪౭. తస్మాచ్చ దేవలోకాదాదిత్యమిమం సమామనంత్యత్ర, తత్రాదిత్యానంతర్యాయ పునర్దేవలోకతో వాయుమ్. ౪౮. అభిసంభవేయురితి వాజసనేయశ్రుత్యపేక్షయా వాచ్యం, యచ్చేహ వాయుమబ్దాదితి తచ్ఛందోగవాక్యమాలంబ్య. ౪౯. ఛందోగశ్రుతివాక్యేన దేవలోకోఽస్తి వాజివాక్యేతు, సంవత్సరో న దృష్టః శ్రుతిద్వయప్రత్యయాదు

భావపి హి. ౫౦. ఉభయత్రైవ గ్రాహ్యాస్తత్ర చ మాసాబ్దయోర్హి సంబంధాత్, సంవత్సరో హి పూర్వస్తతో భవేద్దేవలోక ఇతి బోధ్యమ్. ౫౧.

సూ. తటితోఽధివరుణస్సంబంధాత్. ౩.

ఆదిత్యాచ్చంద్రమసం చంద్రమసో విద్యుతం చ నిర్దిశ్య, పశ్చాద్వృష్టిప్రాప్తిం ప్రథయత్యేషా శ్రుతిస్తథాన్యా తు. ౫౨. వరుణాది ప్రాప్తిమపి ప్రదర్శయతి తత్ర తదనుసారేణ, విద్యుతఉపరిష్టాత్కిల వరుణస్సంబధ్యతే యతశ్చ తయోః ౫౩. స్యాన్నియతస్సంబంధో యద్యైవ హి విశాలవిద్యుతో మేఘాః, సస్తనితగర్జితా అపి సమ్యగ్జృంభ్యంతి దేవలోకేషు. ౫౪. ఆపః ప్రపతంతి తదేత్యేతత్సర్వానుభూతిసిద్ధం హి, విద్యోతతే స్తనయతీత్యేషా శ్రుతిరపి తథైవ దర్శయతి. ౫౫. వరుణశ్చాపామధిపతిరితి శ్రుతిస్మృతిషు సుప్రసిద్ధం హి, ఇంద్రప్రజాపతీ కిల వరుణాదూర్ధ్వం హి సన్నివేశ్యేతే. ౫౬. స్థానాంతరవిరహాదపి పాఠస్య తథైవ దర్శనాదపి చ, ఆగంతుకభావాదపి వరుణాద్యంతే హి సన్నివేశ్యేతే. ౫౭.

సూ. ఆతివాహికాస్తల్లింగాత్. ౪.

తేష్వేవ చార్చిరాదిషు సందేహః పునరిహైవమవతరతి, కిమిమాని మార్గచిహ్నాన్యుతాహోస్విదోభోగభూమయః కిం వా. ౫౮. నేతారో గంతౄణామిత్యేవం తత్ర యుక్తమేతత్స్యాత్, ఏతే హి మార్గలక్షణభూతా ఏవార్చిరాదయస్స్యురితి. ౫౯. యస్మాదుపదేశోఽయం దృశ్యత ఇహ తత్స్వరూపపర ఏవ, ప్రస్థాతుకామ ఇహ కిల లోకే గ్రామం చ నగరమపి కశ్చిత్. ౬౦. అనుశిష్యతే త్వమేతం గచ్ఛ మహాపర్వతం పురస్తస్య, న్యగ్రోధమపి మహాంతం తతో నదీన్నికట ఏవ తత్పరతః. ౬౧ గ్రామం చ నగరమపి వా స్వాభిమతం ప్రాప్స్యసీతి తద్వదిహ, తేర్చిషమితి హి తతో హ స్తతః కిలాపూర్యమాణపక్షమితి. ౬౨. అథవాత్ర భోగభూమయ ఏవైతే స్యురితి యుక్తమాభాతి, యస్మాచ్చ లోకశబ్దేనైతే హ్యగ్న్యాదయోఽనుబధ్యంతే. ౬౩. అత్రాగ్నిలోకమాగచ్ఛతీతి వాక్యే హి లోకశబ్దోఽయం, భోగాయతనేష్వేవ ప్రాణినికాయస్య భాష్యతే హి పరమ్. ౬౪. వేదే మనుష్యలోకః

పితృలోకో దేవలోకఇత్యాదౌ, అన్యత్రాహోరాత్రేష్వేవం ప్రయోగో దృశ్యతే తథైవాయమ్. ౧౫. తస్మాదహార్చిరాదయ ఏతే నైవాతివాహికాః కించ, తేషామచేతనత్వాదపి నైవాత్రాతివాహికత్వం స్యాత్. ౧౬. లోకే హి చేతనాః కిల రాజనియుక్తా భవంతి యే శూరాః, మార్గేషు దుర్గమేష్వతివాహ్యానతివాహయంతి తేనాన్యే. ౧౭. ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే తే ఖల్వత్రాతివాహికాస్స్యురితి, అత్ర చ తల్లింగాదితి యథోపదిష్టార్థసాధకో హేతుః. ౧౮. ఇహ చంద్రమసో విద్యుతమిత్యేతదనంతరం సమామ్నాతం, తత్పురుషో మానవ ఇతి వాక్యం హి బ్రహ్మ గమయతీత్యంతమ్ ౧౯ తేన ప్రతీయతే ఖల్వ మానవస్యోత్తరత్ర గమయితృతా, గమయితృతానిర్దేశాత్సిద్ధంతస్యాతివాహికత్వమపి. ౨౦. తత్సామాన్యాదగ్న్యాదయో భవంత్యాతివాహికాః పూర్వం, నను తత్పురుషోఽమానవఇతి వచనమమానవస్య పురుషస్య. ౨౧. గమయితృతాపరమేవ హి నాగ్న్యాదీనాం తథేతి చేన్నైవం, సంప్రాప్తమానవత్వనివృత్తిపరత్వాద్విశేషణస్యాస్య ౨౨. యద్యర్చిరాదిపర్వసు పురుషా ఏతేషు గమయితారస్స్యుః, తే మానవాస్తదైవావశ్యకమేతద్ధి తన్నివృత్త్యర్థమ్. ౨౩. యదిదమమానవఇతి కిల పురుషవిశేషణమిహోపదిష్టం హి, నను న హి లింగం గమకం న్యాయాభావాదతస్త్విదం పఠతి. ౨౪

సూ. ఉభయవ్యామోహాత్తత్సిద్ధేః. ౫.

యే త్వర్చిరాదిమార్గోపగతాస్తే కిల శరీరవిగమేన, ముకులితకరణగ్రామా న చ స్వతంత్రా భవంతి గత్యాదౌ. ౨౫. యే త్వర్చిరాదయస్తేప్యచేతనా ఏవ న స్వతంత్రాస్స్యుః, తస్మాదహరర్చిరాద్యభిమానిన ఏతే హి చేతనా దేవాః. ౨౬. అతియాత్రాయామస్యాం నియోజితా ఇతి భవేద్వ్యవస్థేహ, ఇహ మత్తమూర్ఛితాద్యా అపి లోకే వికలకరణపరివారాః. ౨౭. కేవలపరప్రయుక్తార్థా నో దృష్టాః పరత్ర కిముత్రైతే, న హి మార్గలక్షణత్వం కథమప్యత్రార్చిరాదికానాం స్యాత్. ౨౮. అనవస్థితా యతస్తే రాత్రౌ ప్రేతస్య న హి కథంచిదపి, భవతి హ్యహస్స్వరూపప్రాప్తిర్న చ తత్ప్రతీక్షణం వాస్తి ౨౯. ఇత్యేతదుక్తమేవ న దోషోఽయం భవతి దేవతాపక్షే, యస్మాద్ధివా హి

దేవాస్త ఏవ చేహార్చిరాదిపదవాచ్యాః. ౮౦. తేషాం చ తదభిమా
నాత్తచ్ఛబ్దార్థత్వముచితమేవేహ, కిం చార్చిషోహరితి నిర్దేశః ఖల్వాతి
వాహికత్వేపి. ౮౧. న విరుధ్యతే కథంచిత్తచ్ఛబ్దాత్తదభిమానినో
గ్రహణే, లోకేపి దృశ్యతే హి ప్రఖ్యాతేష్వాతివాహికేషు పునః. ౮౨.
ఏవంవిధ ఉపదేశో గచ్ఛ త్వమితశ్చ కృష్ణగుప్తమితి, గచ్ఛ తతో జయ
సింహం బలవర్మాణం తతశ్చ గచ్ఛేతి. ౮౩. అపి చోపక్రమవాక్యే తేర్చి
షమిత్యాదినా సమామ్నాతం, సంబంధమాత్రమేవ హి న తద్విశే
షోత్ర కశ్చిదుపదిష్టః. ౮౪. ఉపసంహారే తు స ఏతానిత్యాదౌ విశేష
ఇహ దృష్టః, గమయితృశబ్దబలేన చ స చాతివాహ్యాతివాహనరూప
స్స్యాత్. ౮౫. తేన వ్యుత్క్రమేపి చ స ఏవ నిర్ణీయతే న చాన్యోపి,
ఉపసంహృతకరణత్వాన్న తత్ర భోగో భవేత్కైలైతేషామ్. ౮౬.
తత్రానుపభుంజానేష్వపి గంతృషు గమయితుం భవేచ్ఛక్యః, సోఽయం హి
లోకశబ్దస్తత్రాన్యేషాం యతశ్చ భోగస్స్యాత్. ౮౭. ఏవం చాగ్ని
స్వామికలోకం గత్వాగ్నినాతివాహ్యేత, వాయుస్వామికలోకం
గత్వైవం వాయునేతి యోజ్యమిహ. ౮౮. నన్వాతివాహికత్వం యద్యే
తేషాం తదా హి వరుణాదౌ, తత్కథముపపన్నం స్యాద్వరుణాదన్యో
యతోఽత్ర నిర్దిష్టః. ౮౯. ఆ బ్రహ్మప్రాప్తేః కిల విద్యుదనంతరమమానవః
పురుషః, తస్యైవ గమయితృత్వం శ్రుతమిత్యత ఏతదుత్తరం పఠతి. ౯౦.

సూ. వైద్యుతేనైవ తతస్తచ్ఛ్రుతేః. ౬.

విద్యుత్ప్రాప్తేరూర్ధ్వం విద్యుదనంతరముపస్థితేన పునః, కేనా
ప్యమానవేనాతివాహ్యమానా హి వరుణలోకాదౌ. ౯౧. తే బ్రహ్మ
లోకమేతం గచ్ఛంతీత్యేవమత్ర నిష్కర్షః, విద్యుల్లోకం ప్రాప్తో
వైద్యుత ఇతి గృహ్యతే హి సూత్రేస్మిన్. ౯౨. తాన్ వైద్యుతాదితి
శ్రుతివాక్యే వైద్యుతపదం హి లోకపరం, తాన్వైద్యుతాద్ధి లోకాద
మానవోభ్యేత్య గమయతి బ్రహ్మ. ౯౩. ఇత్యేతచ్ఛ్రుతివాక్యాద
మానవస్యైవ గమయితృత్వమిహ, వరుణాదయస్తు తస్యైవానురో
ధేన వా సహాయేన. ౯౪. కేనాపి హేతునా తే భవంత్యనుగ్రాహకా
ఇతి జ్ఞేయం, తస్మాదిహార్చిరాదయ ఏతే ఖల్వాతివాహికా ఏవ. ౯౫.

సూ. కార్యం బాదరిరస్య గత్యుపపత్తేః. ౭.

ఏవం నిరూప్య మార్గం గంతవ్యం బ్రహ్మ చింతయత్యధునా, శ్రుతివాక్యేన స ఏతాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి దర్శితం తత్ర. ౯౬. కిం కార్యమపరమేవ బ్రహ్మ గమయతీహ కిం పరం బ్రహ్మ, యచ్చావికృతం సర్వోపనిషత్ప్రతిపాద్యమితి తు సందేహః. ౯౭. స్యాద్బ్రహ్మశబ్దయోగా ద్గతిశ్రుతేర్దర్శనాచ్చ తత్ర కిల, కార్యం సగుణం బ్రహ్మైవైనాన్ గమయత్యమానవః పురుషః. ౯౮. ఇతి మన్యతే హి బాదరిరాచార్యో యుక్తమేతదేవయతః, గంతవ్యత్వమిహోక్తం తదిదం కార్యస్య నేతరస్య స్యాత్. ౯౯. తస్య ప్రదేశవత్త్వా త్సర్వగతత్వాత్పరాత్మనో నేయం, గంతవ్యతా గతిర్వా గంతౄణాం ప్రత్యగాత్మరూపత్వాత్. ౧౦౦.

సూ. విశేషితత్వాచ్చ. ౮.

బ్రహ్మాధిష్ఠితలోకాన్ గమయత్యేతానమానవః పురుషః, ఇతి నిర్దిశ్య చ లోకాంచ్ఛ్రుతిరపరా బ్రహ్మణోఽస్య లోకేషు. ౧౦౧ తే శాశ్వతీస్సమా నివసంతీతి యతో విశేషముపదిశతి, అత ఇహ యా గతిరుక్తా సా కార్యబ్రహ్మగోచరైవ స్యాత్. ౧౦౨. బహువచనలోక శబ్దస్తథైవ చాధారసప్తమీశ్రవణం, నైవ పరస్మిన్ బ్రహ్మణి కథమ ప్యవకల్పతే హి కార్యే తు. ౧౦౩. తదవస్థాభేదేన చ భేదాత్సంభవతి సర్వమేవైతత్, యా చేహ సన్నివేశవిశిష్టా సవికారభోగభూమి స్స్యాత్. ౧౦౪. లోకశ్రుతిరప్యేషా తస్యామేవాంజసీ న చాన్యత్ర, బ్రహ్మైవ లోక ఇతి కిల గౌణీహ్యన్యత్ర తదిదమన్యాయ్యమ్. ౧౦౫. కిం చ పరస్మిన్ బ్రహ్మణ్యాధారాధేయభావనిర్దేశః, అసమంజస ఏవాతో గమనమిదం కార్యవిషయమేవ స్యాత్. ౧౦౬. నను నాయం కార్య పరో నపుంసకబ్రహ్మశబ్ద ఇహ భవతి, కారణపర ఏవ యతస్సమన్వయే దర్శితోఽయమితి చేన్న. ౧౦౭.

సూ. సామీప్యాత్తు తద్వ్యపదేశః. ౯.

అత్ర తుశబ్దో యోఽసావుక్తాశంకానివర్తనార్థస్స్యాత్, కార్య స్యాపి బ్రహ్మణ ఇహ చ పరబ్రహ్మసన్నిధానేన. ౧౦౮. స్యాద్బ్రహ్మ శబ్దయోగేనాత్ర విరోధో భవేత్కుతశ్చిదపి, గంతవ్యత్వానాయాదా

ధారాధేయభావనిర్దేశాత్. ౧౦౯. లోకబహుత్వశ్రుత్యా లక్షణయా స ఖలు కార్యపరఏవ, బ్రహ్మపరం యచ్చు౦ తదిహ కిలోపాధియోగ మాత్రేణ. ౧౧౦. ధర్మైర్మనోమయత్వ ప్రభృతిభిరుపదిశ్యమానమేతైర్హి, అపరం బ్రహ్మైదమితి వ్యపదిశ్యత ఏ కేవలం శాస్త్రే. ౧౧౧. నన్వత్ర కార్యమేవ బ్రహ్మప్రాప్యం యదా భవేత్తేషాం, యదనావృత్తి శ్రవణం తత్కథమేషామిహోపపద్యేత. ౧౧౨. న హ్యన్యత్ర పరస్మాద్బ్రహ్మణఏషాం భవేదనావృత్తిః, శ్రుతయోత్ర దర్శయంత్యర్చిరాది మార్గేణ నిర్గతానాం హి. ౧౧౩. ఏతేనేతి చ తేషామితి చ తయోర్థమితి చాప్యనావృత్తిః, తస్మాద్బ్రహ్మపదేన హి కార్యగ్రహణం న యుక్త మితి చేన్న. ౧౧౪.

సూ. కార్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ సహాతఃపరమభిధానాత్. ౧౦

కార్యబ్రహ్మపదేస్మిన్ లయోన్ముఖే తత్పదం గతా ఏతే, తత్రోత్పన్నజ్ఞానా హైరణ్యగర్భేణ తదధినాథేన. ౧౧౫. ప్రతిపద్యంతే శుద్ధం విష్ణోః పరమం పదం హి తేన సహ, ఏవం క్రమముక్తిరనావృత్తిశ్రుతివాక్యదర్శితా భవతి. ౧౧౬

సూ. స్మృతేశ్చ. ౧౧.

యా బ్రహ్మణా సహేతి స్మృతిరిహ సాప్యేతమర్థముపదిశతి, తస్మాత్కార్యబ్రహ్మప్రాప్తిపరైవ హి గతిశ్రుతిస్సర్వా. ౧౧౭. ఆశంక్య పూర్వపక్షం యమత్ర సిద్ధాంతఏషనిర్దిష్టః, కార్యం బాదరిరిత్యేతత్సూత్రేణ ప్రదర్శ్యతే సపది. ౧౧౮.

సూ. పరం జైమినిర్ముఖ్యత్వాత్. ౧౨.

ఇహ జైమినిరాచార్యః పరమేవ బ్రహ్మ గమయతీత్యేవం, బ్రహ్మపదస్య పరస్మిన్ ముఖ్యత్వాన్మన్యతే హి సిద్ధాంతమ్. ౧౧౯. బ్రహ్మపదస్య చ ముఖ్యాలంబనమేతద్భవేత్పరంబ్రహ్మ, అపరం గౌణం తత్ర చ ముఖ్యే సంప్రత్యయో భవేన్న్యాయ్యః. ౧౨౦.

సూ. దర్శనాచ్చ. ౧౩.

గతిపూర్వకమమృతత్వం తయోర్ధ్వమాయన్నితి శ్రుతిర్బ్రూతే, అమృతత్వం చ పరస్మిన్ బ్రహ్మణ్యుపపద్యతే న కార్యేస్మిన్. ౧౨౧.

కార్యస్య భవతి నాశో యతశ్శ్రుతిర్మర్త్యమల్పముపదిశతి, పరవిషయైవైతేషాం కఠవల్లీషూపదిశ్యతే హి గతిః. ౧౨౨. న హి విద్యాంతరపరతా కఠవల్లీషూపలభ్యతే క్వాపి, అన్యత్రేతి చ తత్ర ప్రక్రాంతం బ్రహ్మ భవతి పరమేవ. ౧౨౩. బ్రహ్మశ్రుతేః ప్రకరణాదపి తద్వదిహామృతత్వలింగాచ్చ, గతిరేషా పరవిషయా స్యాన్నాపరగోచరా కథంచిదపి. ౧౨౪.

సూ న చ కార్యే ప్రతిపత్త్యభిసంధిః. ౧౪.

అపి చ ప్రజాపతేరిదమహం సభావేశ్మ తత్ప్రపద్యఇతి, ప్రాణవియోగావసరే సంకల్పస్యాక్రదుపాసకస్యేతి. ౧౨౫. కార్యప్రాప్త్యభిసంధిశ్రుతేర్న గంతవ్యమత్ర పరమితి చేత్, ఆకాశో హేత్యాదౌ ప్రకృతత్వాద్బ్రహ్మణః పరస్యైవ. ౧౨౬. తద్వద్యశోహమిత్యాదిభిశ్చ సర్వాత్మకత్వనిర్దేశాత్, యస్య చ నామ మహద్యశ ఇతి హి యశో నామతా ప్రసిద్ధేశ్చ. ౧౨౭. వేశ్మప్రాప్తిశ్చేయం భవతి పరప్రాప్తిలక్షణైవాత్ర, వేశ్మప్రతిపత్తిరియం కథమిహ గతిపూర్వికా భవేదితి చేత్. ౧౨౮. అపరబ్రహ్మణి వేశ్మప్రతిపత్తిరియం హి హార్దవిద్యాయాం, శ్రుత్యైవ సముపదిష్టా సేయం కిల తదపరాజితేత్యేవమ్. ౧౨౯. తత్ర చ విద్యాహీనైర్బ్రహ్మణఏషాఽపరాజితా హి పురీ, ప్రభుణా హిరణ్యగర్భేణైవ చ కచితం హిరణ్మయం వేశ్మ. ౧౩౦. ఇత్యాది దర్శితం తత్ప్రాప్తిరియం దర్శితా హి గతిపూర్వా, పరవిషయేపి చ వేశ్మప్రతిపత్తిశ్రుతిరియం సమానా హి. ౧౩౧. తస్మాదిహాపి తస్యాగతిపూర్వకత్వైవ భవతి యుక్తతమా, కించాత్ర పదగతావిత్యస్మాదపి ధాతుపాఠసామర్థ్యాత్. ౧౩౨. మార్గాపేక్షా వేశ్మప్రతిపత్తావత్ర భవతి యుక్తైవ, తస్మాదత్ర గతిశ్రుతయస్సర్వా అపి భవంతి పరవిషయాః. ౧౩౩. ఇతి పక్షాంతరమేతౌ ద్వావాచార్యేణ సూత్రితౌ పక్షౌ, ఏకో గత్యుపపత్త్యాదిభిరపరో ముఖ్యత్వాదిభిశ్చేహ. ౧౩౪. ముఖ్యత్వాదీనాభాసయితుం గత్యాదయస్సమర్థాస్స్యుః, న తు గత్యాదీన్ ముఖ్యత్వాదయ ఇత్యాద్యఏవ సిద్ధాంతః. ౧౩౫. వ్యాఖ్యాతోఽస్మాభిరసౌ ద్వితీయ ఇహ పూర్వపక్ష ఏవ స్యాత్, ముఖ్యస్యా సైవ గ్రహణమసత్యపి చ సంభవే కర్తుమ్. ౧౩౬. ఉచితమితి శ్చిదాజ్ఞాపయితా

నేహోపలభ్యతే క్వాపి, ఉపపద్యతే తదేతత్పరవిద్యాప్రకరణోపదిష్ట
మపి. ౧౩౭. విద్యాంతరానుశీలితగత్యభిధానం స్తుతిప్రకర్షార్థం, విద్యా
సంబద్ధసుషుమ్నాస్తుత్యర్థం యుక్తైవ విష్వగితి. ౧౩౮. నాడ్యంతరసం
కీర్తనమిహ పరవిద్యాస్తుతిప్రకర్షార్థం, తత్ప్రకరణేపి చాపరవిద్యా
శ్రయగతికథేయముచితైవ. ౧౩౯. నిరతిశయఫలా హీయం పరవిద్యా
గతిమిహాంతరేణాపి, గతిసాధ్యమపరవిద్యా ఫలమస్యాశ్చాంతరేప
భవతీతి ౧౪౦. స్తుతిలాభార్థం తత్సాన్యన్న తు పరవిద్యావలంబి తద్భ
వతి, గంతవ్యస్య తథా బహువచనాంతస్య లోకశబ్దస్య. ౧౪౧. అప
దివ్యగంధభోగశ్రుతేశ్చ సంకల్పతోపి పరవిషయే, ముఖ్యార్థస్యైతస్యా
యోగాద్గతిరపరగోచరైవ స్యాత్. ౧౪౨. యా చ సభా వేశ్మ ప్రతిపద్య
ఇతి శ్రుతిరిహోపదిష్టా సా, కార్యపరాత్ర శ్రుత్యా వాక్యేన చ ప్రక
రణమిహ బాధ్యమ్. ౧౪౩. సార్వాత్మ్యమపి యదుక్తం యశోహ
మిత్యాదినా హి తదపీహ, బ్రహ్మణ్యపరస్మిన్నుపాసనార్థం హి యుక్త
మేవ స్యాత్. ౧౪౪. యచ్చాపి సర్వకర్మత్వాదినిదేశా భవేయుః
న్యత్ర, తస్మాదత్ర గతిశ్రుతయస్సర్వా అపరగోచరా ఏవ. ౧౪౫. కేచిత్తు
పూర్వసూత్రాణి స్యుః కిల పూర్వపక్షసూత్రాణి, ఉత్తరసూత్రాణి
పునర్భవంతి సిద్ధాంతవిషయసూత్రాణి. ౧౪౬. ఇతి ఖల్విహ వ్యవస్థా
మనురుధ్య గతిశ్రుతీర్హి పరవిషయాః, సర్వా అపి ప్రతిష్ఠాపయంతి
తచ్ఛేదమనుపపన్నమిహ. ౧౪౭. సర్వగతం సర్వాంతరమపి యత్సర్వా
త్మకం పరం బ్రహ్మ, యత్సాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మ య ఆత్మేతి వాక్యనిర్ది
ష్టమ్. ౧౪౮. ఆకాశవదితి వాక్యైర్బ్రహ్మైవేదమితి నిగమవాక్యైశ్చ,
నిర్ధారితస్వరూపం బ్రహ్మ కథం వేహ భవతి గంతవ్యమ్. ౧౪౯. నను
గతమపి గంతవ్యం భవతి హి దేశాంతరాదియోగేన, పృథివీస్థ ఏవ
పృథివీం దేశాంతరయోగతో యథా వ్రజతి. ౧౫౦. ఏవం బాలః
కాలాంతరయోగాదాత్మభూతమేవైతత్, వార్ధకమనన్య ఏవ వ్రజతి
తథా బ్రహ్మణోప్యనన్యస్య. ౧౫౧. తస్య గతస్యాపి చ గంతవ్యత్వం
సర్వశక్తియోగేన, ఇతి చేన్నైవం బ్రహ్మ ప్రతిషిద్ధాఖిలవిశేషమిహ
యస్మాత్. ౧౫౨. నిష్కలమేతన్నిష్క్రియమపి శాంతం తచ్చ భవతి
నిరవద్యం, అస్థూలమనణ్విత్యాదిశ్రుతిగేయం స్మృతిష్వపి ప్రథితమ్.

౧౫౩. కథమీదృశే పరస్మిన్ కల్పయితుం శక్యతే విశేషోయం, నైతచ్చ భూప్రదేశయోర్న్యాయేనాత్ర భవతి గన్తవ్యమ్. ౧౫౪. భూపయసోః కిల దేశవిశేషావస్థావిశేషయోగేన, గన్తవ్యతోపపన్నా భవతి ప్రాదేశికత్వసంపత్త్యా. ౧౫౫. నను జగతో జన్మస్థితిలయహేతుత్వశ్రుతేః పరం బ్రహ్మ, స్యాత్సకలశక్తియుక్తం భవతి గన్తవ్యమేతదితి చేన్న. ౧౫౬. ఇహ చ విశేషనిరాకరణశ్రుతివచనాని నిరవకాశాని, జగదుత్పత్త్యాదిశ్రుతివాక్యాన్యపి ఖలు తథేతి చేన్నైవమ్. ౧౫౭. ఏకత్వప్రతిపాదనపరాణి సర్వాణి సృష్టివాక్యాని, యస్మాన్మృదాదిదృష్టాన్తైరేతైర్బ్రహ్మణోస్య సత్యత్వమ్ ౧౫౮ ఏవం సర్వస్యైవ హి వికారజాతస్య చానృతత్వమపి, ప్రతిపాదయచ్ఛాస్త్రం కథముత్పత్త్యాదిపరమిహ ప్రభవేత్. ౧౫౯. నన్వత్ర నిర్విశేషశ్రుతిశేషత్వం కుతో భవేదేషాం, ఉత్పత్తిశ్రుతివచసాం వ్యత్యాసో నేహ భవతు కుతశ్చితి చేత్. ౧౬౦. ఇహ చ విశేషనిరాకరణశ్రుతయః ఖలు పరం నిరాకాంక్షాః, ఏకత్వమాత్మనోస్య చ నిత్యత్వమజత్వమపి చ శుద్ధత్వమ్. ౧౬౧ యద్వ్యవగతం తదా ఖలు నైవాకాంక్షోపజాయతే భూయః, పురుషార్థపరిసమాప్త్యవధృతిరేవ కిలోపజాయతే తత్ర. ౧౬౨. శ్రుతయోపి తత్ర కో మోహః కశ్శోక ఇతి బోధయన్త్యేతం, సార్వాత్మ్యభావమేవ హి విదుషో వృత్త్యనుభవాదికం చ తథా. ౧౬౩. మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతీత్యాదేః, శ్రుతివాక్యాచ్చ వికారానృతాభిసంధీ చ నిందితే భవతః. ౧౬౪. తేన విశేషనిరాకరణశ్రుతివచసాం న చాన్యశేషత్వం, ఉత్పత్త్యాదిపరాణి శ్రుతివచనానీహ యాని తేషాం తు. ౧౬౫. న నిరాకాంక్షార్థప్రతిపాదనసామర్థ్యమిహ కథంచిదపి, కింతు నిషేధ్యార్పకతాద్వారేణ నిషేధవాక్యశేషత్వమ్. ౧౬౬. ఫలవత్సాన్నిధ్యేనాఫలం తదంగమితి దృశ్యతే న్యాయః, న్యాయాచ్చ కేవలాదిహ న హి తచ్ఛేషత్వముచ్యతే కింతు. ౧౬౭. తచ్ఛుంగముత్పతితమిత్యాదిశ్రుతివాక్యతోపి తద్దృష్టం, తస్మిన్ హి పరమకారణరూపే బ్రహ్మణి తదేతదిహ శుంగమ్. ౧౬౮. జగదాత్మకముత్పన్నం నేదమమూలమితి తదిదమారభ్య, అన్విచ్ఛతే న శుంగే నైవ చ సన్మూలమిత్యుదర్కో హి. ౧౬౯. విజ్ఞేయత్వం సత ఏకస్య జగ

త్కారణస్య దర్శయతి, అన్యత్రాపి యతో వేత్యాదా జన్మాదికారణ
స్యాస్య. ౧౭౦. బ్రహ్మణఏకస్యైవ హి విజ్ఞేయత్వం ప్రదర్శితం తస్మాత్,
ఉత్పత్తిశ్రుతివచసామైకాత్మ్యావగమమాత్రపరత్వైవ ౧౭౧. నానేక
శక్తియోగో బ్రహ్మణి పరమార్థతః కథంచిదపి, గంతవ్యతా పరస్య
బ్రహ్మణఇహ నోపపద్యతే తస్మాత్. ౧౭౨. అపి చ న తస్య ప్రాణా
ఉత్క్రామంతీతి యా శ్రుతిస్సా హి, ఉత్క్రాంతిం ప్రతిషిధ్య పరస్మిన్
బ్రహ్మణి గతిం నివారయతి. ౧౭౩. స్పష్టో హ్యేకేషామిత్యత్ర వ్యాఖ్యా
తమేతదఖిలమపి, గతిరత్ర కల్ప్యతే యది గంతా జీవః పరాత్మన స్తస్య.
౧౭౪. గంతవ్యస్యావయవోథవా వికారోథవా భవేదన్యః, ఆత్యంతి
కతాదాత్మ్యేన హి గమనం భవతి కుత్రచిల్లోకే. ౧౭౫. యద్యేకదేశ
ఏవ హి జీవస్త్వేకదేశిన స్తేన, నిత్యాప్తత్వాత్ పునరిహ గమనం
నైవోపపద్యతే తదిదమ్. ౧౭౬. బ్రహ్మణ్యపి చ పరస్మిన్ యద్యేకదేశైక
దేశితా తర్హి, నిరవయవత్వం తస్య వ్యాహన్యేత శ్రుతిస్తదర్థపరా.
౧౭౭. తుల్యం వికారపక్షేప్యేతన్న ఘటో మృదాత్మతాం హిత్వా,
అవతిష్ఠతే కదాచిత్త్యాగే వా తస్య శూన్యతాపత్తిః. ౧౭౮. యది చ
వికారోఽవయవో వా జీవస్తర్హి తద్విశిష్టస్య, పరమాత్మనస్స్థిరత్వా
త్సంసారగతిశ్చ న సులభా తస్య. ౧౭౯. న హ్యచలబృహదుపలయో
ర్మండూకబృహచ్ఛిలాంతరవయవయోః, చలనం కదాచిదపి వా స్యాద
స్మాకం త్వనాద్యవిద్యాతః. ౧౮౦. నానోపాధివశేన హి గత్యాగతి
విభ్రమోఽయమామోక్షాత్, యది చ పరస్మాదస్మాజ్జీవోఽసావన్య ఏవ భవతి
తదా. ౧౮౧. సోఽణుర్వ్యాపీ మధ్యమపరిమాణో వా యదా భవే
ద్వ్యాపీ, ఆకాశాదీనామివ గమనమసంభావితం తదా తస్య. ౧౮౨.
యది మధ్యమపరిమాణ స్తస్యానిత్యత్వమపరిహార్యం స్యాత్, యది
చాణుర్జీవస్స్యాత్కృత్స్నశరీరగతవేదనా న స్యాత్. ౧౮౩. తస్య చ
మధ్యమపరిమాణత్వమణుత్వం చ పరిహృతం పూర్వం, తస్య పరస్మాద
న్యత్వే తత్త్వమసీతి శాస్త్రబాధశ్చ. ౧౮౪. యోఽసౌ దోష స్తుల్యస్స
వికారావయవపక్షయోరపి చ, తద్వాదనన్యో హి వికారావయవౌ తేన
నైష దోషస్స్యాత్. ౧౮౫. ఇతి చేత్తథాపి ముఖ్యైకత్వానుపపత్తి
ర్, త్రిష్వపి పక్షేష్వస్య నిర్మోక్షాపత్తిరపి చ దుర్వారా.

౧౮౬. సంసార్యాత్మత్వాపరిహారా త్తత్పరిహృతౌ చ తస్య పునః, స్యాచ్చ స్వరూపనాశస్తాత్త్వికజీవాత్మభావనాశేన. ౧౮౭. బ్రహ్మాత్మత్వం తాత్త్వికమస్మాభిరివ త్వయాం హి జీవస్య, అభ్యుపగతం భవేద్యది సంస్మృతినాశేపి నో వినశ్యేత్సః. ౧౮౮. నను కిం బ్రహ్మాత్మతయా సంసారాభావఏవ మోక్షస్స్యాత్, స చ ఖలు కర్మాభావాత్సేత్స్యతి కిమనేన తత్త్వబోధేన. ౧౮౯. ఇతి కిల కర్మజడానామాశంకా సా నిరస్యతే సపది, కర్మాణీహానుష్ఠీయంతే నైమిత్తికాని నిత్యాని. ౧౯౦. దురితక్షయాయ కామ్యాని నిషిద్ధాని చ పరిహ్రియంతే హి, స్వర్గస్య చ నరకస్యానవాప్తయే ప్రకృతదేహభోగ్యాని. ౧౯౧. కర్మాణ్యుపభోగేన క్షప్యంతే బ్రహ్మ తాం వినైవాస్య, ప్రకృతే దేహే పతితే దేహాంతరయోగకారణాభావాత్. ౧౯౨. స్వాత్మావస్థితిలక్షణకైవల్యం సేత్స్యతీదృశస్యేతి, యజ్జల్పితం హి కైశ్చిత్తదసద్యస్మాత్ప్రమాణమిహ నాస్తి. ౧౯౩. న హ్యేతత్కేనాపి చ శాస్త్రేణ నిరూపితం హి మోక్షార్థీ, ఇత్థం సమాచరేదితి బుద్ధ్యైవ హి తర్కితం భవేదేతత్. ౧౯౪. యేన చ కర్మనిమిత్తస్సంసారోఽతో నిమిత్తవిరహేణ, న భవిష్యతీతి నైతత్తర్కయితుం శక్యతే హి కేనాపి. ౧౯౫. యస్మాన్నిమిత్తవిరహో న శక్యతే జ్ఞాతుమత్ర కేనాపి, ఇష్టానిష్టఫలాని హి జాత్యంతరసంచితాని కర్మాణి. ౧౯౬. ఏకైకస్య చ జంతోస్సంభావ్యంతే బహుప్రకారాణి, ఇహ చ విరుద్ధఫలానాం తేషాం యుగపత్ఫలోపభోగస్య. ౧౯౭ అత్యంతదుర్లభత్వాల్లబ్ధావసరాణి కానిచిచ్చేదం. జన్మకిల నిర్మిమతే పరాణి కాలాంతరం ప్రతీక్షంతే. ౧౯౮. తేషామవశిష్టానాం సాంప్రతభోగేన యాపనాయోగాత్, న యథావర్ణితచరితస్యాపి శరీరే హి సాంప్రతే పతితే. ౧౯౯. దేహాంతరయోగనిమిత్తాభావశ్శక్యతే వినిశ్చేతుం, తద్యదిహేతి శ్రుతయః ప్రథయంతి హి కర్మశేషసద్భావమ్. ౨౦౦. స్మృతయోపి తతశ్శేషేణేత్యాద్యాస్తద్వదేవ నన్వత్ర, తత్క్షేపకాణి నిత్యాన్యపి కిల నైమిత్తికాని కర్మాణి. ౨౦౧. మైవం విరోధవిరహాత్సతి చ విరోధే పరస్పరం తేషాం, క్షేప్యక్షేపకభావో భవేన్న చేహాస్తి స చ విరోధోఽత్ర. ౨౦౨. న హి సంచితసుకృతానాం నిత్యైర్నైమిత్తికైర్విరోధోస్తి, తేషాం పరస్పరం కిల విశుద్ధిరూపత్వమవగతం శాస్త్రాత్. ౨౦౩.

దురితానాం క్షపణం స్యాదవిశుద్ధితయా తతో విరోధేన, దేహాంతర
యోగనిమిత్తాభావస్తావతా కథం సిధ్యేత్. ౨౦౪. దేహాంతరస్య సంచి
తసుకృతనిమిత్తస్య సంభవాత్తత్ర, నిశ్శేషతశ్చ దురితస్యాపి క్షపణం
హి దురవగమమేవ. ౨౦౫. సంచితపుణ్యాపుణ్యాభ్యాం పునరేతస్య
జన్మ దుర్వారం, న చ నిత్యానుష్ఠానాద్దురితానుత్పత్తిమాత్రమేవ
స్యాత్. ౨౦౬. న పునః కాలాంతరఫలమితి నిశ్చేతుం ప్రమాణమిహ
కించిత్, దురితక్షపణార్థేపి చ నిత్యే పశ్చాత్ఫలాంతరం భవతి. ౨౦౭.
ఇతి తు స్మరతి యథామ్రే నిమిత్తఇత్యాదినైతమేవార్థం, ఆపస్తంబ
స్తత్ర చ ఫలార్థమారోపితే యథైవామ్రే. ౨౦౮. ఛాయాగంధా
వుత్పద్యేతేహ్యను తద్వదేవ ధర్మమిమం, క్రియమాణమర్థకామావుత్ప
ద్యేతే కిలాన్వితి ప్రోక్తమ్ ౨౦౯. అసతి చ సమ్యగ్జ్ఞానే కామ్యప్రతి
షిద్ధవర్జనం తదిదం, సర్వాత్మనా భవేదితి న కేనచిచ్ఛక్యతే ప్రతిజ్ఞాతుమ్.
౨౧౦. యస్మాదతికుశలానామపి సూక్ష్మో దృశ్యతేఽపరాధోఽత్ర,
కామ్యాదికర్మణాం స్యాన్నిశ్చయవిరహేపి సంశయస్తత్ర. ౨౧౧. తేన
నిమిత్తాభావో న కేనచిచ్ఛక్యతేత్ర నిశ్చేతుం, శ్రుత్యభిగమ్యం బ్రహ్మా
త్మత్వం యది నాభ్యుపేయతే తర్హి. ౨౧౨. కర్తృత్వభోక్తృతాది
స్వాభావకస్యాత్మనోస్య కైవల్యం, కథమిహ యథోక్తచరితస్యాప్యా
కాంక్షితుమిదం భవేచ్ఛక్యమ్. ౨౧౩. అగ్నేరౌష్ణ్యవత్స్వభావః పరి
హర్తుం శక్యతే న కేనాపి, కర్తృత్వభోక్తృతాదేః కార్యమనర్థో న
శక్తిమాత్రం స్యాత్. ౨౧౪. ఇహ శక్తిమాత్రసద్భావేపి చ కార్యస్య
తస్య పరిహారాత్, ఉపపన్నో మోక్షోఽసావిత్యపి నైవేహ శంకితుం
శక్యమ్. ౨౧౫. శక్త్యవశేషే కార్యప్రసవో లోకే యతశ్చ దుర్వారః,
నను శక్తిరిహ నిమిత్తాంతరనిరపేక్షా న కార్యమారభతే. ౨౧౬. అత
ఏకాకిన్యేషా స్థితాపి నైవాపరాధ్యతీత్యపి న, శక్త్యాత్మనా నిమిత్తానా
మపి సర్వత్ర నిత్యసంబంధాత్. ౨౧౭. తస్మాదాత్మని కర్తృత్వాదా
స్వాభావికే సతి హ్యసతి, విద్యైకసమధిగమ్యే బ్రహ్మాత్మత్వే కదాచిద
ప్యస్య. ౨౧౮. మోక్షం ప్రత్యాశాపి హి భవతి పరం దుర్లభైవ న హి
సులభా, శ్రుతిరపి నాన్యః పంథా విద్యత ఇత్యాదికా హి దర్శయతి.
౨౧౯. జ్ఞానాదన్యస్త్వపరో విమోక్షమార్గో న కశ్చిదిత్యేవం, నను

జీవస్య పరస్మాదనన్యతా యది తదా విలుప్యేత. ౨౨౦. వ్యవహారోఽయం ప్రత్యక్షాదీనామప్రవృత్తిరితి చేన్న, ప్రాగాత్మతత్త్వబోధాత్స్వప్నవ్యవహారవద్భవేదేషః. ౨౨౧. శాస్త్రమపి యత్ర హి ద్వైతమివేత్యాద్యప్రబుద్ధవిషయే హి, ప్రాయః ప్రత్యక్షాదివ్యవహారం సకలమేతమనువర్ణ్య. ౨౨౨. యత్ర త్వస్యేతి పునః ప్రబుద్ధవిషయే ప్రవక్తి తదభావం, తస్మాదత్ర పరబ్రహ్మవిదో గంతవ్యతాదివిజ్ఞానమ్. ౨౨౩. *బాధితమేవేత్యత ఇహ న కేనచిద్గతిరియం సమర్థ్యేత, తర్హి గతిశ్రుతయఇమాః కిం విషయా ఇతి న శంకనీయమిహ. ౨౨౪. యా సగుణబ్రహ్మపరా విద్యా గతిరపి చ భవతి తద్విషయా, క్వచిదిహ పంచాగ్నిపరాం విద్యాం ప్రక్రమ్య గతిరుపన్యస్తా. ౨౨౫. క్వచిదపి పర్యంకపరాం వైశ్వానరగోచరాం క్వచిద్విద్యాం, యత్ర పునర్బ్రహ్మైవ ప్రకృత్య గతిరియముదాహృతా వాక్యే. ౨౨౬. ప్రాణో బ్రహ్మేత్యాదౌ తథాథ యదిదమితి దహరవాక్యేఽపి, తత్రాపి వామనీత్యాదిభిస్తథా సత్యకామతాద్యైశ్చ. ౨౨౭. తైస్తైర్గుణైర్హి సగుణస్యైవోపాస్యత్వమితి గతిర్యుక్తా, ఏవం న పరబ్రహ్మణి గతిరేషా శ్రావ్యతే క్వచిచ్చాపి. ౨౨౮. కింతు గతిప్రతిషేధః శ్రూయత ఇహ కేవలం న తస్యేతి, బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యత్రాప్నోతిర్యద్యపీహ గత్యర్థా. ౨౨౯. ఏవమపి వర్ణితేన న్యాయేన గతేరసంభవాదత్ర, యదనాద్యవిద్యయా పరికల్పితమేతద్ధి నామ రూపాది. ౨౩౦. తత్ప్రవిలయాత్స్వరూపప్రతిపత్త్యర్థా భవేదిహాప్నోతిః, బ్రహ్మైవ సన్నితి శ్రుతివాక్యఇవాప్నోతిరీదృశీ భవతి ౨౩౧. అపి చ గతిః పరవిషయా నిరూప్యమాణా ప్రరోచనాయ స్యాత్. అనుచింతనాయ వా స్యాన్న బ్రహ్మవిదః ప్రరోచనం తదిహ. ౨౩౨, గతివాక్యేనాభిహితం యస్మాద్విద్యా సమర్పితేనైవ, స్వగతేనైవ స్వాస్థ్యే నావ్యవధానేన తస్య సంసిద్ధేః. ౨౩౩. ఇహ నిత్యసిద్ధనిశ్శ్రేయససంస్ఫురణాద్యఏష సిద్ధఫలః, ఆత్మావగమస్తత్ర చ గత్యనుచింతాఫలం న కించిదపి. ౨౩౪. తేనాపరవిషయైవ హి గతిః పరాపరవివేచనాభావాత్, ఆరోప్యతే పరస్మిన్ గతిరేషా నిర్విశేషచిన్మాత్రే. ౨౩౫. ద్వే బ్రహ్మణీ కిమేతే పరమపరం చేతి బాఢమేవం హి, శ్రుత్యైవ దర్శితం ఖల్వేతద్వై సత్యకామ ఇత్యత్ర. ౨౩౬. ఉపదిశ్యతే హి యచ్చావిద్యాకృతనామ

రూపనిర్ముక్తం, తద్ధిపరం బ్రహ్మ స్యాత్తదేవ కిల నామరూపభేదేన. ౨౩౭. ఉపదిశ్యతే యదా పునరుపాసనాయ హి మనోమయాదిపదైః, తద్ధ్యపరం బ్రహ్మ స్యాన్న చాద్వితీయశ్రుతేర్విరోధ ఇహ. ౨౩౮. యేనావిద్యాకల్పితనానోపాధిభిరిహ ప్రసక్తమిదం, అపరబ్రహ్మోపాసనమిత్యవిరోధః ప్రపంచితః పూర్వమ్. ౨౩౯. తత్సన్నిధౌ శ్రుతం యజ్జగదైశ్వర్యాది లక్షణం చ ఫలం, సంసారగోచరం తదేతన్నావిద్యా హి తత్ర న నివృత్తా. ౨౪౦. దేశవిశేషకృతం తత్తత్ప్రాప్త్యర్థం హి గమనమవిరుద్ధం, సర్వగతత్వేప్యాత్మన ఆకాశస్యేవ కరకగమనేన. ౨౪౧. బుద్ధ్యాద్యుపాధిగమనే నాస్య చ గమనోపపత్తిరుక్తైవ, తద్గుణసారత్వాదిత్యాదిషు సూత్రేష్వతోత్ర న విరోధః. ౨౪౨. తస్మాత్కార్యం బాదరిరిత్యయమేవేహ భవతి సిద్ధాంతః, పక్షాంతరం పరం జైమినిరితి మేధావికాసనాయైవ. ౨౪౩.

సూ. అప్రతీకాలంబనాన్నయతీతి బాదరాయణ ఉభయథాఽదోషాత్తత్క్రతుశ్చ. ౧౫.

భవతీయమపరవిషయా గతిర్న చైషా కదాపి పరవిషయా, ఏతావదత్ర వర్ణితమిహ కిల సందిహ్యతే హి పునరపరం. ౨౪౪. ప్రాపయతి కిమిహ సర్వాన్ కార్యాలంబానమానవః పురుషః, తం బ్రహ్మలోకమవిశేషేణాథ స కాంశ్చిదేవ నయతీతి ౨౪౫. అత్రైతదేవ యుక్తం విదుషామవిశేషతో హి సర్వేషాం, స్యాదన్యత్ర పరస్మాద్గతిరితి యస్మాత్ప్రపంచితం పూర్వమ్. ౨౪౬. అనియమసూత్రే విద్యాంతరేష్వపీయం గతిస్సమానేతి, ఇత్యాశంకాం నిరసితుమత్ర విశేషం తమేతముపదిశతి ౨౪౭. యే చ ప్రతీకదృష్టయ ఇహ తాన్ హిత్వా త్వమానవఃపురుషః, అన్యానేవ వికారాలంబాన్ సర్వాన్ స ఏష లోకమిమం. ౨౪౮. నయతీతి బాదరాయణఆచార్యో మన్యతే న చైవమిహ, మార్గోయమప్రతీకోపాసకవిషయో న సర్వవిషయ ఇతి. ౨౪౯. దోషోయముభయథా భావస్యాత్రాప్యే నియమసూత్ర ఇతి వాచ్యం, అనియమనయః కవలతిరిక్తోపాసనేషు భవతి పరం. ౨౫౦. యో యద్ధ్యాయతి స హి ...తీతి తత్క్రతున్యాయః, సహ్యత్రోభయథాభావస్య ... భవతి. ౨౫౧. బ్రహ్మక్రతురాసీదత్ర్యైశ్వర్యం ... యుక్తమిదం, దర్శయతి చ శ్రుతిస్తం యథా

యథోపాసతే తథైవేతి. ౨౫౨. బ్రహ్మక్రతుత్వమిహ న ప్రతీక విషయేష్వుపాసనే క్వాపి, నన్వబ్రహ్మక్రతురపి యాతి బ్రహ్మేతి దర్శయత్యేషా. ౨౫౩. పంచాగ్న్యుపాసనాయాం శ్రుతిరేనాన్ బ్రహ్మ గమయతీత్యాద్యా, ఇతి చేత్తథాపి తత్ర ప్రత్యక్షశ్రుతిబలేన బాధోఽస్య. ౨౫౪. యత్ర ప్రత్యక్షశ్రుతిరేవం నైవోపలభ్యతే తత్ర, ఔత్సర్గికేన తత్క్రతునయేన నిర్ణీయతే హి తత్ప్రాప్తిః. ౨౫౫. యే చ బ్రహ్మక్రతవస్తేషామేవేతి నేతి చాన్యేషామ్,

సూ. విశేషం చ దర్శయతి. ౧౬.

దర్శయతి కిం చ నామాద్యుపాసనేషు ప్రతీకవిషయేషు. ౨౫౬. పూర్వస్మాచ్చ పరస్మిన్నుపాసనే ఫలవిశేషమేవం హి, యావన్నామ్నో గతమిత్యాద్యా శ్రుతిరత్ర ఫలవిశేషోఽయం. ౨౫౭. ఉపపద్యతే కిలో హ స్తీనామూనాం ప్రతీకతంత్రత్వాత్, న బ్రహ్మతంత్రతాయాం ఫల భేదో బ్రహ్మణోఽవిశిష్టత్వాత్. ౨౫౮. తస్మాదిహ ప్రతీకాలంబానాం నేతరైః ఫలం తుల్యం, గమనమపి భవతి తేషాం విద్యుల్లోకావసాన మితి సిద్ధమ్. ౨౫౯. శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితా సేయం, చతురధ్యాయీ తస్యాం చతుర్థసంజ్ఞశ్చ యోఽయమధ్యాయః. ౨౬౦. తత్ర తృతీయే పాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః, ఆర్యానృత్తైరమలైః ప్రకాశితో భవతు సోఽయమనవద్యః ౨౬౧

ఇతి చతుర్థాధ్యాయే తృతీయపాదః.

చతుర్థాధ్యాయే చతుర్థపాదః.

బ్రహ్మోపాస్తిపరాణాం కార్యబ్రహ్మాప్తిరభిహితా పూర్వం, సంప్రాప్త్యైశ్వర్యవిశేషం తేషాం బ్రహ్మలోకసంభూతం. ౧. పాదోత్తర భాగేన ప్రదర్శయిష్యంస్తమేతమాదౌ హి, అభ్యర్హితపరవిద్యాఫల భూతం బ్రహ్మభావముపదిశతి. ౨.

సూ. సంపద్యావిర్భావస్స్వేన శబ్దాత్. ౧.

శ్రుతిరియమామ్నాయత ఇహ కిలైవమేవైష సంప్రసాదయతి, తత్ర జల సంప్రసాదో జీవస్సంసారకలుషితః పూర్వం ౩. దేహం

ద్రియసంఘాతాదస్మాత్ప్రవివిచ్య తమిమమాత్మానం, సాక్షాత్కృత్యా నంతరమపాస్తసంసారదుఃఖపరితాపః. ౪. ప్రద్యోతమానపూర్ణానందా త్మైవావతిష్ఠతే స ఇతి,ఉపదిష్టమత్ర చ స్వపదస్య స్వస్వీయబోధకత్వేన. ౫. కిం వాత్ర దేవలోకాదిష్వియమాగంతుకేన కేనాపి, రూపవిశేషేణ పునరన్యథాభినిష్పద్యతే తథా కిం వా. ౬. ఆత్మస్వరూపమాత్రేణై వాయమితీహ భవతి సందేహః, యుక్తం తత్ర స్థానాంతరేష్వివాగంతు కేన కేనాపి. ౭. రూపేణ స్యాదభినిష్పత్తిరితీదం యతోఽస్య మోక్షస్య, ఫలతా ప్రసిద్ధిరభినిష్పత్తిరపీయం భవేదిహోత్పత్తిః. ౮. యది చేత్స్వ రూపమాత్రేణైవైషా స్యాదిహాభినిష్పత్తిః, న విభావ్యతే కుతస్తత్పూర్వ దశాసుస్వరూపసద్భావాత్. ౯. తస్మాదభినిష్పద్యతఇహ కేనచిదపి విశేషరూపేణ, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే సకేవలేనస్వరూపమాత్రేణ. ౧౦. ఆవిర్భవతీతి యతస్స్వేనేతి హి దృశ్యతే స్వశబ్దోఽత్ర, ఆగంతుకేన చేదభినిష్పత్తిస్తత్ర హిస్వశబ్దేన.౧౧.రూపవిశేషణమేతద్భవేదయుక్తం నను స్వకీయపరః, సోఽయం స్వశబ్దఇతిచేన్న తస్య వచనాభిధేయతా విరహాత్. ౧౨. యేన చ రూపేణాసావభినిష్పద్యేత భవతి తస్యైన, ఆత్మీయత్వం తత్ర స్వేనేతి విశేషణం భవేద్విఫలమ్. ౧౩. స్యాదాత్మ వచనతాయామర్థవదేతద్విశేషణం తేన, స్వేనాత్మనా విభావ్యతఏవ న చాగంతుకేన రూపేణ. ౧౪. అభినిష్పద్యతఇతి నను విశేషఇహ నోప లభ్యతే కోఽపి, పూర్వావస్థాస్విహ చ స్వరూపసామ్యాదతో బ్రవీ తీదమ్. ౧౫.

సూ. ముక్తః ప్రతిజ్ఞానాత్. ౨.

మోఽసావభినిష్పద్యేత ఇత్యుక్త స్సర్వబంధనిర్ముక్తః, స చ ఖలు శుద్ధేనైవాత్మనావతిష్ఠత ఇతీహ నిర్దిష్టమ్. ౧౬. పూర్వాసు ఖల్వవస్థాస్వం ధోభవతీతి రోదితీవేతి, ఏవం వినాశమేవాపీతో భవతీతి సోయ మాత్మా హి. ౧౭. తత్తదవస్థాకలుషితరూపేణైవేతి ఖలు విశేష ఇహ, నను ముక్తోఽయమిదానీమితి తు కథం వా త్వయావగతమితి చేత్. ౧౮. ఽవగమ్యతేయమాత్మా ముక్తఇదానీమితి ప్రతిజ్ఞానాత్, ప్రాజాపత్యే వాక్యే హ్యేతంత్వేవతఇతి ప్రతిజ్ఞాయ. ౧౯. జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తా స్థాత్రయదోషజాలనిర్ముక్తం, ఆత్మానమిమం వ్యాఖ్యేయత్వేన పునః

పునః ప్రతిజ్ఞాయ. ౨౦. అశరీరం వేత్యాద్యైస్య ఉత్తమః పురుష ఏవ షంత్రైర్హి, ఉపసంహృతమిహ ముక్తాత్మమాత్రగోచరమిదం ప్రతిజ్ఞానం. ౨౧. కిం చ య ఆత్మేత్యాద్యా యా చేహాఖ్యాయికా సమామ్నాతా, తదుపక్రమవాక్యే ఖల్వపహతపాప్మేతి యత్సమామ్నాతం. ౨౨. ముక్తాత్మమాత్రగోచరమేవ తదేతత్ప్రతీయతే సకలం, యా మోక్షస్య ఫలత్వప్రసిద్ధిరత్రోపదర్శితా సాపి. ౨౩. నాపూర్వవస్తుజననాపేక్షా స్యాద్బన్ధనిరసనాపేక్షా, అభినిష్పద్యత ఇత్యుక్త్యుక్తేః పరా య ఇతి తు యచ్చోక్తమ్. ౨౪. తదపి చ పూర్వావస్థాపేక్షం స్యాద్గౌణమేవ న తు ముఖ్యం, రోగనివృత్తిమపేక్ష్యారోగో నిష్పన్న ఇతి హి యథా. ౨౫

సూ. ఆత్మా ప్రకరణాత్. ౩.

కథమయమిహ ముక్తోఽస్య చ సంపత్తవ్యం యతః పరం జ్యోతిః, జ్యోతిశ్శబ్దశ్చాయం భౌతికవచనో హి దృశ్యతే లోకే. ౨౬. యో న హి వికారవిషయరాగాద్వ్యావృత్తస్స చ కథం భవేన్ముక్తః, యస్మాద్వికారజాతం సకలం చార్త్తమితి శాస్త్రముపదిశతి. ౨౭. తస్మాజ్జ్యోతిస్సంపన్నోఽసౌ కథమత్ర ముక్త ఇతి చేన్న, ప్రకరణబలాద్యతోఽత్ర జ్యోతిశ్శబ్దేన గృహ్యతే హ్యాత్మా. ౨౮. అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యురిత్యాదినోపదిష్టేస్మిన్, ప్రకృతే పరాత్మని కథం కార్యం జ్యోతిర్గ్రహీతుమిహాశక్యం. ౨౯. ప్రకృతత్యాగాప్రకృతగ్రహణాదసమంజసం తథా చేత్స్యాత్, జ్యోతిశ్శబ్దస్త్వాత్మన్యపి తద్దేవా ఇతి శ్రుతౌ దృష్టః. ౩౦.

సూ. అవిభాగేన దృష్టత్వాత్. ౪.

జ్యోతిస్సంపద్యపరం విభావ్యతే స్వేన యస్స పృథగేవ, కిమిహ పరస్మాదాత్మన ఉతావిభక్తోఽవతిష్ఠతే స ఇతి. ౩౧. చింతాయామేతస్యాం సత్యామత్ర చ స తత్ర పర్యేతి, ఇత్యాదివాక్యజాతేనాధారాధేయభావనిర్దేశాత్. ౩౨. ఉపసంపద్యేత్యత్రేహ తయోః పునః కర్తృకర్మభావోక్తేః, భేదేనైవ స్యాదయం తస్యావస్థానమితి తు యస్య మతిః. ౩౩. తం ప్రత్యాహ యదయమిహావిభక్తోఽవతిష్ఠతే స ఇతి, ముక్తోఽవతిష్ఠతే ఖలు పరాత్మనాఽపరమిహావిభక్తతయా. ౩౪. పరమాత్మనాఽవిభక్తం ముక్తం

యస్మాత్ప్రదర్శయంత్యేతాః, తత్త్వమసీతి చ నాన్యత్పశ్యతి న తు తద్ద్వితీయమస్తీతి. ౩౫. ఏవమహం బ్రహ్మాస్మీత్యాద్యాః శ్రుతయోఽ న వైపరీత్యేన, దర్శనమత్ర యథా స్యాత్ఫలమపి చ తథైవ తత్క్రతు న్యాయాత్. ౩౬ శ్రుత్యంతరం యథోదకమిత్యాద్యప్యేవమేవ దర్శ యతి, శుద్ధే జలే హి శుద్ధం జలమాసిక్తం యథైవ తాదృక్స్యాత్. ౩౭. ఏవం మునేర్విజానత ఆత్మా భవతీతి తద్వదన్యదపి, శ్రుత్యంతరం యథా నద్య ఇతి తథా చేహ భేదనిర్దేశః ౩౮. స్యాదౌపచారికస్సత్యపి చాభేదే యథాసభగవ ఇతి, ఆత్మరతిరేవమాదావపి భేదస్త్వౌపచారికో దృష్టః. ౩౯.

సూ. బ్రాహ్మేణ జైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః. ౫.

ముక్తోయమాత్మరూపేణైవ హి నాగంతుకేన రూపేణ, అభినిష్ప ద్యత ఇతి తు స్వశబ్దయోగేన దర్శితం పూర్వమ్. ౪౦. ముక్తోయమత్ర కిం సత్యేన హి సర్వజ్ఞతాదిధర్మేణ, అవతిష్ఠతే స కిం వాధర్మస్య చ శశ విషాణతుల్యత్వాత్. ౪౧ చిన్మాత్రేణైవాసావవతిష్ఠత ఇత్యథైష చిన్మాత్రః, సన్నపి ముక్తాత్మా ఖల్వన్యేషాం బద్ధజీవసంఘానామ్. ౪౨. అన్యోన్య వ్యవహారాత్కల్పితసర్వజ్ఞతాదిమానితి వా, మునివిప్రతిపత్తిబలాత్సందే హే తద్విశేషజిజ్ఞాసా. ౪౩. తామనుదృష్ట్యేవాదౌ తదేతదభిధీయతే హి సూత్రకృతా, యదిదం హి సత్యసంకల్పత్వాంతం శ్రుతివచోవి నిర్దిష్టం. ౪౪. బ్రాహ్మంరూపం సర్వజ్ఞత్వం సర్వేశ్వరత్వమిత్యేతత్, తేన చ రూపేణ స్వేనావిర్భవతి హి సఏషముక్తఇతి. ౪౫. ఇహామన్య తేహి జైమినిరాచార్యస్తత్ర హేతురయమేవ, యోఽయముపన్యా సాదిస్స తత్పరో దృశ్యతే యతోహ్యస్మిన్. ౪౬. అపహతపాప్మేత్యా దౌ సోన్వేష్టవ్య ఇతి విధిముపాశ్రిత్య, విధ్యర్థోద్దేశ్యాయ య ఆ త్మావిర్భవేదుపన్యాసః. ౪౭. ఆదిపదేన విధివ్యపదేశోఽయంగృహ్య హి తావేతౌ, సర్వజ్ఞత్వాద్యన్వితమాత్మానం దర్శయత ఇహేదమపి. ౪౮. జక్షన్ క్రీడన్ రమమాణ ఇతి హ్యైశ్వర్యముపదిశత్యస్య, శ్రుత్యంతరం తథైవ వ్యపదేశోన్యత్ర దృశ్యతే వాక్యే. ౪౯. లోకేషు కామచారోభవతీత్యాదిస్తథాయమపరోపి, సర్వజ్ఞఏష సర్వేశ్వర ఇత్యాదిస్స చోపపన్నస్స్యాత్. ౫౦.

సూ. చితితన్మాత్రేణ తదాత్మకత్వాదిత్యౌడులోమిః. ౬.

యద్యప్యపహతపాప్మత్వాదయ ఇహ మే ప్రపంచితాస్తే హి, భేదేనైవ హి ధర్మా నిర్దిశ్యంతే తథాపి ఖల్వేతే. ౫౧. శబ్దవికల్పనిమిత్తాస్స్యుః పాప్మనివృత్తిమాత్రమేవాత్ర, అవగమ్యతే స్వరూపం తదస్య చైతన్యమాత్రమేవేతి. ౫౨. అభినిష్పత్తిస్స్యేయం చితిమాత్రేణైవ తస్య యుక్తతమా, ఇత్యౌడులోమిరాచార్యో మన్యత ఇహ భవేచ్ఛ్రుతిశ్చాపి. ౫౩. అయమాత్మానంతర ఇత్యాద్యా ప్రజ్ఞానఘనమిమం బ్రూతే, ఇహ సత్యకామతాద్యా యద్యపి వస్తుస్వరూపమాత్రేణ. ౫౪. నిర్దిశ్యంతే సత్యాః కామా అస్యేత్యథాపి తే ధర్మాః, కేవలముపాధిసంబంధాధీనా ఏవ న హి భవేదేషామ్. ౫౫. చైతన్యవత్స్వరూపాంతర్భావ ఉపాధిమూలకత్వేన, సత్యత్వాయోగేనానేకాకారత్వనిరసనాదపి చ. ౫౬. న హి సత్యా నష్టానత ఇతి సూత్రే తదిదమఖిలముపదిష్టం, జక్షన్ క్రీడన్నిత్యాదిశ్రుత్యా జక్షణాదికథనమపి. ౫౭. దుఃఖాత్యంతాయోగాభిప్రాయం స్యాదిహాత్మరతిరితి వత్, అత్ర నిమిత్తాని రతిక్రీడామిథునాని నేహ ముఖ్యాని. ౫౮. శక్యంతే వర్ణయితుం ద్వితీయసాపేక్షతా యతస్తేషాం, తస్మాన్నిరస్తకృత్స్నప్రపంచజాలేన సుప్రసన్నేన. ౫౯. పరిపూర్ణసత్స్వరూపప్రజ్ఞానఘనేన నిర్విశేషేణ, బోధాత్మనాభినిష్పద్యత ఇతి ఖల్వౌడులోమిమతమేతత్. ౬౦.

సూ. ఏవమప్యుపన్యాసాత్పూర్వభావాదవిరోధం బాదరాయణః. ౭

చైతన్యమాత్రమస్య స్వరూపమభ్యుపగతం హి ముక్తస్య, అభ్యుపగతేపి తస్మిన్ వ్యవహారాపేక్షయా హి పూర్వస్య. ౬౧. బ్రాహ్మస్యైశ్వర్యస్యోపన్యాసాదవగతస్య పునరత్ర, అనిషేధాదవిరోధం స మన్యతే బాదరాయణాచార్యః. ౬౨.

సూ. సంకల్పాదేవ తు తచ్ఛ్రుతేః. ౮.

స యది పితృలోకకామో భవతీత్యాద్యం హి హార్దవిద్యాయాం, వాక్యం తదిదం దృష్టం సందేహస్తత్ర చాయమవతరతి. ౬౩. ఇహ పిత్రాదిసముత్థానే కేవల ఏవ భవతి సంకల్పః, హేతుః కిం వా స నిమిత్తాంతరసాపేక్ష ఏవ హేతురితి. ౬౪. సంకల్పాదేవేతి శ్రవణే

సత్యపి చ లోకవత్తత్ర, యుక్తేన ఖలు నిమిత్తాంతరసాపేక్షా యథా భవేల్లోకే. ౧౫. సంకల్పాదపి చ తథాగమనాదిభోగ్యస్మదాదికానాం హి, భవతి తు పిత్రాదీనాం సంపత్తిస్తద్వదేవ ముక్తస్య. ౧౬. స్యాదేవం చేత్తత్ర చ న దృష్టవిపరీతకల్పనా భవతి, సంకల్పాదేవేత్యపి రాజ్ఞస్సంకల్పితార్థసిద్ధికరీమ్. ౧౭. సాధనసామగ్రీం కిల సులభాం దృష్ట్వా యథా తథేహాపి, సంకల్పకృతసముత్థానాః పిత్రాద్యా న పుష్కలం భోగమ్. ౧౮. అర్పయితుం హి సమర్థా మనోరథస్థమివ చంచలత్వేన, ఏవం ప్రాప్తే బ్రూతే సంకల్పాదేవ కేవలాదత్ర. ౧౯. స్యాత్పిత్రాదిసముత్థానమితి తథా దృశ్యతే శ్రుతిర్యస్మాత్, సంకల్పాదేవేతి శ్రుతిర్నినిత్తాంతరప్రతీక్షాయామ్. ౨౦. పీడ్యేత యది చ సంకల్పానువిధాయ్యేవ తన్నిమిత్తమపి, భవతు తదా తస్యైవ హి యత్నాంతరమత్ర భవతి సంపాద్యమ్. ౨౧. స్యాదేవ వంధ్యసంకల్పతాస్య యది కించిదత్ర సంపాద్యం, ప్రాక్సంపత్తేశ్శ్రుత్యవగమ్యేఽర్థే లోకవదితి యచ్చోక్తమ్. ౨౨. సామాన్యతో హి దృష్టాంతమిదం ప్రకృతే నిదర్శనం న భవేత్, సంకల్పాదత ఏషాం ప్రయోజనస్థైర్యమఖిలముద్భవతి. ౨౩. ప్రాకృతసంకల్పవిలక్షణ ఏవ హి భవతి ముక్తసంకల్పః, విద్యాబలేన కేవలసంకల్పో భోగసాధనం తేషామ్. ౨౪.

సూ. అతఏవ చానన్యాధిపతిః. ౯.

యత ఏవ హి విద్వానయమవంధ్యసంకల్ప ఏవ భవతీహ, అత ఏవాన్యోఽధిపతిర్నాస్యానన్యాధిపతిరసౌ భవతి. ౨౫. సత్యాం గతావిహాన్యస్వామికతామాత్మనో న కశ్చిదపి, సంకల్పయతి హి లోకే తమేతమం శ్రుతిః ప్రదర్శయతి. ౨౬. అనువిద్యాత్మానమిమం సత్యాన్కామాంశ్చేమే వ్రజంతీతః, తేషాం తు సర్వలోకేష్వపి భవతి హి కామచార ఇత్యేవమ్. ౨౭.

సూ. అభావం బాదరిరాహ హ్యేవమ్. ౧౦.

సంకల్పాదేవేతి శ్రుత్యా సంకల్పమాత్రకథనేపి, సంకల్పముఖ్యసాధనభూతం యత్తన్మనోఽత్ర సిద్ధం స్యాత్. విదుషః ప్రాప్తైశ్వర్యస్యాస్య శరీరేంద్రియాణి సంతి పునః, కిం వా న సంతీతస్యేత్యేవం చింతాసముత్థితేవ పునః. ౨౮. ఇహ మన్యతేహి బాదరిరాచార్యోఽసామపీయమా

నస్య, విదుషస్తస్య చ దేహేంద్రియవిరహమిహ శ్రుతిర్బ్రూతో బ్రూతే. ౮౦. మనసైతాన్ కామానిత్యాద్యా తత్ర చ యదా త్వసౌ విద్వాన్, మనసా తథా శరీరేంద్రియైశ్చ విహరేత్తదా హి మనసేతి. ౮౧. యచ్చ విశేషణమిహ మనసైతాన్ కామానితి శ్రుతిప్రథితం, తదయుక్తం స్యాత్తస్మాన్మోక్షే దేహేంద్రియాణి న స్యురితి. ౮౨.

సూ. భావం జైమినిర్వికల్పామననాత్. ౧౧.

దేహాదయో హి ముక్తౌ సదా న సంతీతి బాదరేః పక్షః, దేహాదయస్సదైవ హి ముక్తౌ సంతీతి జైమినేః పక్షః. ౮౩. బాదరిప క్షశ్చోక్తో జైమినిపక్షం ప్రదర్శయత్యధునా, జైమినిరాచార్యస్త్విహ ముక్తం ప్రతి సేంద్రియస్య దేహస్య. ౮౪. భావం హి మన్యతే కిల మనో వదత్ర శ్రుతిశ్చ భవతీయం, సా ఖలు స ఏకధా భవతీత్యాద్యా న హ్యనేకవిధతేయం. ౮౫. సేంద్రియశరీరభేదం వినా భవేదాంజసీ కథం చిదపి, ఇహ యద్యపి నిర్గుణపరవిద్యాయాం భూమవిషయకాయాం హి. ౮౬. స చ ఖల్వనేకధా భావవికల్పః పఠ్యతే తథాపీదం, ఇహ సగుణావస్థాయామైశ్వర్యం విద్యమానమేవ పునః. ౮౭. పరమాత్మ భూమవిద్యాస్తుతయే సంకీర్త్యతే తతశ్చాయం, సగుణపరమాత్మవిద్యా ఫలభావేనోపవర్ణితో భవతి. ౮౮. ఇచ్ఛామాత్రేణైతే సంతి కదాచిత్క దాచిదిహ నేతి, దర్శయతి బాదరాయణపక్షమసావేవ భవతి సిద్ధాంతః. ౮౯.

సూ. ద్వాదశాహవదుభయవిధం బాదరాయణోతః. ౧౨.

ఇహ బాదరాయణాచార్యోఽసావతఏవ మన్యతే తదిదం, ఉభ యవిధత్వం సాధ్విత్యుభయశ్రుతిలింగదర్శనాదేవ. ౯౦. సంకల్పయతి యదాసౌ సశరీరత్వం భవేత్స సశరీరః, అశరీరతాం యదాసావశరీరో యేన సత్యసంకల్పః. ౯౧. ఇతి సంకల్పవిశేషాదుభయవిధత్వం తదేతదిహ యుక్తం, భవతి నిదర్శనమేతద్యచ్చ కిల ద్వాదశాహవదితీహ. ౯౨.

తత్ర యఏవం విద్వాంసస్సత్రమిహోపయంతి హీత్యేవం, ఏవం హి సత్రమాసతఇతి వా ఖలు చోదనాభవేద్యత్ర.౯౩.తద్భవతి సత్రసంజ్ఞం యత్రపునర్ద్వాదశాహసంజ్ఞేన, క్రతునానేన తమేతం యజమానం యాజయేత్ప్రజాకామమ్ ౯౪. ఇతి యజతి చోదనా వా తథా భవేన్నియతకర్తృకత్వమపి, తస్య త్వహీనతా స్యాద్యథా ద్విరహ్నాధ్వరాదికానాం సా. ౯౫.

సూ. తన్వభావే సంధ్యవదుపపత్తేః. ౧౩.

సేంద్రియదేహస్య తనోస్స్యాద్యది విరహస్తదా యథాసంధ్యే, దేహేంద్రియవిషయాదిష్వవిద్యమానేషు తే హి పిత్రాద్యాః ౯౬. ఉపలబ్ధిమాత్రరూపా ఏవ హి కామా భవంతి సర్వేపి,ఏవం మోక్షేపి స్యుః కామా ఇతి సకలమేతదుపపన్నమ్. ౯౭.

సూ. భావే జాగ్రద్వత్. ౧౪.

అభ్యుపగమ్యేతఇహ యది భావః కిల సేంద్రియస్య దేహస్య, తర్హి యథా జాగరితే భవంతి కామాస్తథైవ మోక్షేపి. ౯౮.

సూ. ప్రదీపవదావేశస్తథా హి దర్శయతి. ౧౫.

భావం జైమినిరితి కిల ముక్తౌ సశరీరతా వినిర్దిష్టా, తత్ర త్రిధా వికల్పాదిషు బహుధాస్యుర్యదా శరీరాణి.౯౯.కింతాని దారుయంత్రాణీవ భవంతి హి నిరాత్మకాన్యేవ, కిం వేహ సాత్మకాన్యేవహి సృజ్యాం తేఽస్మదాదివదిహేహ.౧౦౦. జిజ్ఞాసా స్యాత్తత్రాత్మనోభేదో యతో న సంభవతి ఏకశరీరేణ తయోర్యోగేన నిరాత్మకాని చాన్యాని. ౧౦౧.నిరసితుమాక్షేపమిమం పఠతి హి సూత్రం ప్రదీపవదితీహ, ఏకో యథా ప్రదీపో యుగపదనేకప్రదీపభావమిహ. ౧౦౨. ప్రతిపద్యతే హి లోకే
మమేవ వికారశక్తియోగేన, ఏకోఽపి సన్ తథైవ హి విద్వా
ర్యోగమాత్రేణ. ౧౦౩. ఆలంబ్య బహుతనుత్వం గాత్రా
తాని సర్వాణి, దర్శయతి చైవమేవ హ్యేకస్యానేకదేహసం
ం స ఏకధా భవతీతి తథా పంచధేతి నవధేతి,
సమాభ్యుపగమే సమంజసం భవతి.౧౦౪.నాపి స్వే

తరజీవావేశేన స్యాత్ప్రవృత్తిరిహ తేషాం, యచ్చోక్తమాత్మమనసోర్భేదాభావాదనేకతనుయోగః. ౧౦౬ విదుషోన సంభవేదితి నాసౌ దోషో యతోహ్యసౌ విద్వాన్ సమనస్కాన్యేవ మనోనుగతాన్యపరాణి కిల శరీరాణి. ౧౦౭. స్రక్ష్యతి హి సత్యసంకల్పత్వాత్సృష్ట్వా హ్యుపాధియోగేన, తత్రాత్మనోపి భేదేనాధిష్ఠాతృత్వముచితమేవాస్య. ౧౦౮. అయమేవ యోగినాం బహుశరీరయోగప్రకారఉపదిష్టః, శాస్త్రేషు యోగవిషయేష్వత్ర కథం నన్విహాస్య ముక్తస్య. ౧౦౯. అంగీక్రియతే తదనేకశరీరావేశరూపమైశ్వర్యం, తత్కేన కం విజానీయాదితి న తు తద్ద్వితీయమస్తీతి. ౧౧౦. ఏవం హి సలిలఏకోద్రష్టేత్యాదీని యాని వాక్యాని, తాని విశేషజ్ఞానం నివారయంతీత్యతస్త్విదం పఠతి. ౧౧౧.

సూ. స్వాప్యయసంపత్త్యోరన్యతరాపేక్షమావిష్కృతం హి. ౧౬.

స్వాప్యయఇహ చ సుషుప్తం స్వమపీతఇతి శ్రుతేస్తథాన్యత్ర, తస్మాదేనం స్వపితీత్యాచక్షత ఇతి తదంతరాదపి చ. ౧౧౨. బ్రహ్మైవ సన్నితి శ్రుతివాక్యాత్సంపత్తిరత్ర కైవల్యం, ఉక్తాన్యతరావస్థామపేక్ష్య చాత్రోపదిశ్యతే తదిదమ్. ౧౧౩. యచ్చ విశేషజ్ఞానాభావప్రతిపాదనార్థకం వాక్యం, కైవల్యావస్థామపి సుషుప్త్యవస్థామపేక్ష్య కథితమితి. ౧౧౪. తత్తత్ప్రకరణబలతోవగమ్యతే తేషు తేషు వాక్యేషు, ఆవిష్కృతమేతేభ్యో భూతేభ్య ఇతి శ్రుతేస్తథాన్యస్మాత్. ౧౧౫. యత్ర త్వస్యేత్యాదిశ్రుతివచనాత్ప్రకటితం భవేదేతత్, క్వచిదపి చ యత్ర సుప్తో న కంచనేత్యాదివేదవాక్యేభ్యః. ౧౧౬. ఏ తచ్చ సగుణవిద్యాఫలభోగస్థానమపరసాయుజ్యం, స్వర్గాదివత్తదేతదన్యత్రైశ్వర్యం ప్రపంచితం విదుషః. ౧౧౭.

సూ. జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ. ౧౭.

సగుణబ్రహ్మోపాసనయా యేవిదుషః ప్రయాంతి సహ మనసా, పరమేశ్వరసాయుజ్యం తేషాముపవర్ణితం యదైశ్వర్యం. ౧౧౮. తత్కిం నిరవగ్రహముత సావగ్రహమితి తు సంశయస్తత్ర, నిరవగ్రహమేవైషామైశ్వర్యమితీహ యుక్తమాశ్రయితుం. ౧౧౯. యస్మాచ్ఛ్రుతయస్సర్వాః ప్రథయంత్యైశ్వర్యమీదృశం తస్య, ఆప్నోతి స్వారాజ్యం సర్వే

దేవా బలిం ప్రయచ్ఛంతి. ౧౨౦. అస్త్వైమహీయమానాయాత్మనఇత్యే వమేవచాన్యత్ర, లోకేషు కామచారస్తేషాం భవతీత్యతస్త్విదం పఠతి. ౧౨౧. ఐశ్వర్యస్య చ సంకల్పాదేవేతి శ్రుతిప్రతీతస్య, జగదుత్పత్తి లయాదివ్యాపారాదిహ విలక్షణత్వేన. ౧౨౨. నైతచ్ఛ్రుత్యా విదుష స్సృష్టివ్యాపారకల్పనానుచితా, తస్మాజ్జగదుదయాదివ్యాపారమిమం చవర్జయిత్వైవ ౧౨౩. అణిమాద్యాత్మకమేవ హ్యైశ్వర్యం కేవలం భవే త్తేషాం, యస్తు జగద్వ్యాపారస్స హీశ్వరస్యైవ నిత్యసిద్ధస్య. ౧౨౪. స్రష్టృత్వం తస్యైవేక్షణపూర్వం సృష్ట్యుపక్రమే హీదం, ప్రకృతం న హి ముక్తానాం తదా న దేహో న చేక్షణం భవతి. ౧౨౫. తేనాసన్ని హితాస్తే పరఏవ హ్యాధికృతో భవేత్తత్ర, యస్మాదుత్పత్త్యాదివ్యప దేశశ్శ్రూయతే హి తస్యైవ. ౧౨౬. సోయం హి నిత్యసిద్ధో భవతి హి శబ్దైకసమధిగమ్యశ్చ, తస్మాత్స్రష్టృత్వాదికమఖిలం స్యాదీశ్వరస్య నాన్యస్య. ౧౨౭. అన్యేషాం తు తదన్వేషణజిజ్ఞాసనపురస్సరం భవతి, అణిమాదికమైశ్వర్యం తేన న తేషామిహాధికారస్స్యాత్. ౧౨౮. సమన స్కత్వేనాపి చ తత్రానైకాంత్యమపి భవేత్తేషాం, ఏకస్య హి స్థితౌ స్యాదపరస్య చ సంహృతావభిప్రాయః. ౧౨౯. ఇత్యన్యోన్యవిరోధే స్రష్టృత్వం వా కథం భవేత్తేషాం, ఏకం ప్రత్యన్యేషాం గుణభావా భ్యుపగమేన యది చేహ. ౧౩౦. వినివార్యతే విరోధస్స చేహ పర మేశ్వరో న చాన్యస్స్యాత్, పరమేశ్వరసంకల్పానుగుణం సకలం భవేదిహాన్యేషాం. ౧౩౧.

సూ ప్రత్యక్షోపదేశాదితి చేన్నాధికారికమండలస్థోక్తేః. ౧౮.

ఆప్నోతి స్వారాజ్యమితి ప్రత్యక్షోపదేశతో విదుషాం, నిరవ గ్రహమేవ స్యాద్వైశ్వర్యమితీహ న పునరాశంక్యం. ౧౩౨. యస్మాది హాధికారికమండలగతఏవ స ఖలు పరమాత్మా, నిర్దిశ్యతే స చాన్యానధి కారేషు హి నియోజయత్యనిశం. ౧౩౩. తేనాధికారికోసౌ స ఏవ కిల సవితృమండలస్థశ్చ, తదనుగ్రహైకలభ్యా స్వారాజ్యప్రాప్తిరిహ భవేద్విదుషః. ౧౩౪. యేనానంతరవాక్యం మనసస్పతిమితి తమీశ్వరం బ్రూతే, స చ భవతి సర్వమనసాం పతిస్తమాప్నోతి పూర్వసిద్ధమితి.

౧౩౫. వాక్పతిరిత్యాదికమపి యథోపదిష్టార్థపరతయా యోజ్యం, అన్యత్రాపి చ విదుషామైశ్వర్యం హీశతంత్రమితి యోజ్యమ్. ౧౩౬.

సూ. వికారావర్తి చ తథాహి స్థితిమాహ. ౧౯.

య ఇహ జగద్వ్యాపారస్స భవేదేవ హ్యుపాసకప్రాప్యః, సంకల్పితార్థసిద్ధ్యాదివదేవ హి పరముపాస్యనిష్ఠత్వాత్. ౧౩౭. ఇత్యాశంకాం నిరసితుముపాస్యగతనిర్విశేషరూపే హి, వ్యభిచారమిహ వికారావర్తీత్యేతేన దర్శయత్యధునా. ౧౩౮. తచ్చ వికారావర్త్యపి యదేతదిహ పారమేశ్వరం రూపం, న వికారమాత్రగోచరమేతత్కాల సవితృమండలస్థానమ్ ౧౩౯. యస్మాదామ్నాయోఽసౌ స్థితిం ద్విరూపాం ప్రదర్శయత్యస్య, తావానస్యేత్యాదిర్జగద్విభూతిం స దర్శయిత్వాదౌ. ౧౪౦. జ్యాయాంశ్చ పురుష ఇతి పునరస్య జ్యాయస్త్వమేతదుపదిశ్య, తచ్చ కిల జ్యాయస్త్వం పరాత్మనస్తస్య వర్ణితం భూయః. ౧౪౧. కృత్స్నం వికారజాతం తదస్య పదమాత్మనో భవేత్పాదః, యచ్చ వికారాస్పృష్టం తదేతదమృతం త్రిపాద్దివీత్యేవమ్. ౧౪౨. తన్నిర్వికార రూపం సవిశేషాలంబనాః కథంచిదపి, న ప్రాప్నువంతి యస్మాద్భవంత్యతత్క్రతవఏవ తే సర్వే. ౧౪౩. తస్మాద్యథాద్విరూపే పరాత్మని హి నిర్విశేషరూపమిదం, అనవాప్య సగుణఏవ హి వర్తంతే తే తథైవ సగుణేపి. ౧౪౪. పరమేశ్వరప్రసాదాత్సావగ్రహమేవ తదిదమైశ్వర్యం, లబ్ధ్వానవాప్య నిరవగ్రహమైశ్వర్యం కిలావతిష్ఠంతే. ౧౪౫.

సూ. దర్శయతశ్చైవం ప్రత్యక్షానుమానే. ౨౦.

దర్శయతశ్చ వికారావర్తిత్వం హి శ్రుతిస్మృతీ తస్య, యా చ న తత్రేత్యాద్యా యా చ న తద్భాసయత ఇతి ప్రథితా. ౧౪౬.

సూ. భోగమాత్రసామ్యలింగాచ్చ. ౨౧.

నిరవగ్రహమైశ్వర్యం నైషాం సవిశేషతత్పరాణాం స్యాత్, పరమేశ్వరేణ యస్మాత్తేషాం కిల భోగమాత్రమేవ సమం. ౧౪౭. దర్శయతీహ తమాహో వై ఖల్విత్యాదికా శ్రుతిశ్చేయం, తం బ్రహ్మలోకమాగతముపాసకమిమం హిరణ్యగర్భాఖ్యమ్. ౧౪౮. ఇత్యాహామృ

తయాపా ఆపో భుజ్యంత ఇహ మయా కించ, లోకోసావమృతో దకలక్షణఏవమితి సా నిరూపయతి. ౧౪౯. అన్యాపి కిల యద్వైతామిత్యా మ్నాతా శ్రుతి స్తదేతదిహ, పరమేశ్వరేణ తస్య చ సాయుజ్యసలోక తాదిదర్శయతి. ౧౫౦. నన్విహ సాతిశయత్వాదైశ్వర్యస్యాంతవత్త్వ మపి చ స్యాత్, ఏవంచేదావృత్తిస్తేషాం పునరత్ర దుర్నివారైవ. ౧౫౧. ఇత్యాక్షేపం సకలం నిరస్య శాస్త్రం హి పరిసమాపయితుం, సూత్రం పఠతి తదేతద్భగవాన్ శ్రీబాదరాయణాచార్యః. ౧౫౨.

సూ. అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాత్. ౨౨.

సర్వజ్ఞత్వాదస్య చ భగవత్త్వం యుక్తమేవ సూత్రకృతః, సూత్రద్వారా శిష్యాణామాచారేప్రవర్తనాదస్య.౧౫౩.ఆచార్యత్వం యుక్తం తథైవ కిల బాదరాయణేతి పదాత్, పునరస్య బదరికాశ్రమ వాసోక్త్యా తత్ర సమవతీర్ణస్య. ౧౫౪. నారాయణస్య పరమేశ్వరలోక గురోః ప్రసాదసూచనతః, శాస్త్రస్య తత్ప్రణీతస్య చ సూచితమిహాకిల్బి నవద్యత్వమ్. ౧౫౫. నాడీరశ్మ్యన్వితమిహ పంథానం హ్యర్చిరాది పర్వాణం, అనుచింత్య దేవయానం వ్రజంతి యే తేన దేవయానేన. ౧౫౬. శాస్త్రోపదిష్టనానావిశేషణం బ్రహ్మలోకసంజ్ఞమిమం, యుశ్చ తృతీ యస్యాం దివి పృథివీలోకాత్ప్రదర్శితశ్శ్రుత్యా. ౧౫౭. తస్మిన్ లోకేఽ ర ఇతి ణ్యశ్చేత్యప్యాఖ్యయాతివిఖ్యాతౌ, అర్ణవతుల్యౌ భవతస్సుధా హ్రదౌ ద్వౌ తథైవ చాన్యదపి. ౧౫౮. ఐరంమదీయమిత్యపి సరశ్చ తన్మదకరం తథాన్నమయం, కించాశ్వత్థస్తత్రామృతవర్షీ ముక్తలోక సంసేవ్యః. ౧౫౯. తత్రాజితాత్మభిః ఖల్వప్రాప్యా బ్రహ్మణః పురీ కాపి, ప్రభుణైవ తేన విరచితమపి వేశ్మ హిరణ్మయం చ తత్రాస్తి. ౧౬౦. మంత్రార్థవాదవాక్యైః పురాణవాక్యైః ప్రపంచితో బహుధా, తమిమం లోకం ప్రాప్య చ తత్ర స్వచ్ఛందభోగకృతకృత్యాః. ౧౬౧. తే చంద్రమండలాదివనావర్తంతే పునః కదాచిదపి యస్మాత్తయోర్ధ్వమాయన్నిత్యాదిశ్రుతయ ఉపదిశంత్యేవమ్. ౧౬౨. యే చ శతాధికనాడ్యా వ్రజంతి యాంత్యేవ తేఽమృతత్వమితి, శ్రుతిరన్యా తేషామిహ న హి

పునరావృత్తిరితి కిల బ్రూతే ౧౬౩. ఏతేన దేవయానేన పథా యే బ్రహ్మలోకముపయాన్తో, మానవమావర్తం తేనావర్తంత ఇతి దర్శయత్యన్యా. ౧౬౪. న చ పునరావర్తత ఇత్యన్యాపి బ్రహ్మలోకసంస్థానాం, పునరావృత్తివివర్జితమేవ పదం శాశ్వతం ప్రదర్శయతి.౧౬౫ అంతవదేవ హి యద్యప్యైశ్వర్యమిదం ప్రతీయతేథాపి, భవతి యథానావృత్తిస్తథోపవర్ణితమిదం హి పూర్వత్ర. ౧౬౬ కార్యాత్యయఇతి సూత్రే కార్యపదస్య చ లయే సముత్పన్నే,ఉత్పన్నతత్త్వసాక్షాత్కారాస్తత్రైవ తదధినాథేన. ౧౬౭. సహ కైవల్యం ప్రభుణా హిరణ్యగర్భేణ తే ప్రయాంతీతి, సాధనవీర్యాద్యైపునరత్రైవోత్పన్నతత్త్వవిజ్ఞానాః. ౧౬౮. విధ్వస్తానాద్యజ్ఞానావరణా నిత్యసిద్ధపరినిష్ఠాః, తేషాం చానావృత్తిస్సిద్ధైవావృత్తికారణాభావాత్. ౧౬౯. సవిశేషబ్రహ్మపరాణామపి విదుషాం తదాశ్రయేణైవ, నేయమనావృత్తిస్స్యాన్న చాన్యథా భవతి తత్క్రతున్యాయాత్. ౧౭౦. పంచాగ్న్యుపాసకానాం యద్యపి సవిశేషనిష్ఠతా నాస్తి, శ్రుత్యా చానావృత్తిర్బ్రహ్మప్రాప్తిశ్చ దర్శితా తేషామ్. ౧౭౧ సత్యం తథాపి తత్ర చ తేషామిహ న పునరితి సమామ్నాతం, తేన త్వస్మిన్ కల్పే తేషామావృత్త్యభావబోధేన. ౧౭౨. కల్పాంతరే హి తేషామావృత్తిరియం పునర్భవత్యేవ, దహరాద్యుపాసకానామేవానావృత్తిపరమిదం సూత్రమ్. ౧౭౩. సూత్రపదాభ్యాసః ఖల్వధ్యాయసమాప్తిమేవ సూచయతి, శాస్త్రస్య పరిసమాప్తిం సూత్రాభ్యాసో యమత్ర సూచయతి. ౧౭౪. శారీరకమీమాంసా మునినా వ్యాసేన విరచితానేయం, చతురధ్యాయీ తస్యాం చతుర్థసంజ్ఞశ్చ మో యమధ్యాయః. ౧౭౫ తత్ర చతుర్థే పాదే సూత్రార్థో యశ్చ భాష్యకారోక్తః, ఆర్యావృత్తైరమలైః ప్రకాశితో భవతు సోఽయమనవద్యః. ౧౭౬. భాష్యార్థరత్నమాలా వైయాసకసూత్రజాలసంగ్రథితా, భగవతి కరుణాసింధౌ సమర్పితా జయతు జగతినిరవద్యా ౧౭౭. స జయతి మునికులమాన్యో భగవాన్ శ్రీబాదరాయణాచార్యః,యత్సూత్రాలంబనతో లోకస్సంసారసాగరం

తరతి. ౧౭౮. శ్రీబాదరాయణోదితసూత్రార్థం భాష్యరత్నదీపేన, ప్రకటీచకార యోఽసౌ స హి భగవాన్ జయతి శంకరాచార్యః. ౧౭౯. భగవత్పాదీయమిదం భాష్యం యేనానభిజ్ఞదుర్బోధం, బోధాయ తేన తేషాం రచితా భాష్యార్థరత్నమాలేయమ్. ౧౮౦. ఏతాం విలోక్య సుధియస్తుష్యంతు హసంతు వాత్ర న విషాదః, సర్వజ్ఞవిరచితేష్వపి మహానిబంధేషు యే న తౌ దృష్టౌ. ౧౮౧. తుష్యంతు వా న వాన్యే భక్త్యాపరయా సమర్పితామేతాం, మాలాం విలోక్య కృపయా తుష్యతి భక్తార్తిభంజనో భగవాన్. ౧౮౨. భాష్యోపదిష్టమర్థం సంగృహ్య కృతాపి భవతి రమ్యేయం, ఉపవనతరుసముపచితైర్గ్రథితా కుసుమైః ప్రసూనమాలేవ. ౧౮3 నేయం హి రత్నమాలా సుబ్రహ్మణ్యేన విరచితా కృచ్ఛ్రాత్, నాయకమణి సహకారాద్దిశిదిశి విశదం ప్రకాశముపయాతు. ౧౮౪. శ్రీపరమేశ్వరార్పణమస్తు.

భాష్యార్థరత్నమాలా సంపూర్ణా.

బ్రహ్మసూత్రాణాం వర్ణానుక్రమః.

బ్రహ్మసూత్రాణాం వర్ణానుక్రమః.

ఆ

బ్రహ్మసూత్రాణాం వర్ణానుక్రమః.

చెన్నపురి: వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్‌వారి
వావిళ్ల ప్రెస్సున ముద్రితము.—1937.

బృహదారణ్యకోపనిషత్తు

ఇయ్యది ఆనందగిరివిరచిత టీకాసహితంబగు శంకరభాష్యముతోడను, రంగరామానుజభాష్యముతోడను నొప్పారుచున్నది. మోక్షవిద్యాజిజ్ఞాసువుల కత్యంతోపయుక్తంబగు నీగ్రంథరత్నము చిరకాలముగా ముద్రింపఁబడకయుండుట విచారకరమని భావించి స్వయముగ ప్రయాసలకోర్చి పండితులచే గ్రంథములఁబరిష్కరింపించి నిర్దుష్టముగా డెమ్మి 8 పుటలసైజున మంచియక్షరములతో జక్కఁగ ముద్రించియున్నారము. రూ. 6 0

శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదాచార్యవిరచితమగు

ఉపదేశసాహస్రి

గద్యపద్యాత్మకము-భాగద్వయాత్మకము-ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము.

శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదాచార్యవిరచితములగు అద్వైతవేదాంతగ్రంథరత్నములలో నియ్యది చింతామణి. వేదాంతశాస్త్రసిద్ధాంతమును ప్రతిపాదించుచున్న ప్రస్థానత్రయమునందు పూర్వపక్షనిరాకరణ స్వమతస్థాపనపూర్వకముగ నిర్ణయింపఁబడిన సకలవిషయములు న్యాయవైశేషికమీమాంసాదిశాస్త్రపరిచయములేనివారికి సులభముగాఁ దెలియజాలవు. కనుకశాస్త్రజ్ఞానమంతగాలేని ముముక్షువులకు నైతము వేదాంతశాస్త్రసిద్ధాంతము కరతలామలకమువలె తెలియుటకుగాను గురుశిష్యసంభాషణరూపముతో నుపనిషద్వాక్యప్రమాణములతో నిరూపించియున్నారు. శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదాచార్యవిరచితమగు "ఉపదేశసాహస్రి" అను గ్రంథమును విద్వాంసులకును పామరులకును సులభముగా గ్రహించుటకొఱకు శ్రీరామతీర్థవిరచితవ్యాఖ్యానము ననుసరించి ఆంధ్రతాత్పర్యసహితముగ ముద్రించియున్నారము. ప్రతి 1-కి రూ. 2 8

బ్రహ్మసూత్రములు

(శారీరకమీమాంస), తెనుఁగువచనము.

పురుషార్థములలో పరమపురుషార్థము మోక్షము. దానిని ప్రతిపాదించునవి ఉపనిషత్తులు. ఇవి గూఢార్థములైనందున వాని తాత్పర్యములను నిర్ణయించుటకు శ్రీవేదవ్యాసులు బ్రహ్మసూత్రములను రచించిరి. వానికి శ్రీశంకరాచార్యులు సంస్కృతమున భాష్యమును జేసిరి. కాని ఇది అందరికిఁ దెలియుట దుష్కరమని మృదుమధురశైలిని "బ్రహ్మసూత్రార్థచంద్రిక" అను పేర నొక తెనుఁగువ్యాఖ్యానమును రచింపించి ప్రకటించినారము. ఇందు మొదట సర్వార్థబోధకమగు ఉపోద్ఘాతమును, అధ్యాయముల చివర నధ్యాయతాత్పర్యసంగ్రహమును గ్రంథాంతమునందు "వ్యాసునిమతము అద్వైతమే" అను నొకగొప్ప వ్యాసమును గలవు. వేయేల! ఇంతవఱకు నిట్టిగ్రంథము ప్రకటింపఁబడలేదని పండితులకుఁ దెలియఁగలదు. 2 సంపుటములు 12 0

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్,
292, ఎస్ప్లనేడ్ చెన్నపురి.